

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SIVE

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD USQUE INNOCENTII III TEMPORA
FLORUERUNT,

RECUSIO CHRONOLOGICA OMNIUM QUÆ
EXISTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM
PRIORA ECCLESIE SÆCULA,

JUATA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM
DILIGENTER CASTIGATA;

DISERTATIONIBUS, COMMENTARIIS LECTIOMIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST ANPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUOBUS INDICIBUS GENERALIBUS LOCUPLETATA: ALTERO SCILICET RERUM. QUO CONSULTO, QUIDQUID
UNUSQUISQUE PATRUM IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO
SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIUM QUINAM PATRES ET IN
QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ
TEXTUS COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR: CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANter
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSENTIQUÆ ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM
AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS
FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES PRIMA,

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE LATINÆ
A TERTULLIANO AD GREGORIUM MAGNUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE, *Cursuum Completorum IN SINGULOS SCIENTIÆ
ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.*

PATROLOGIÆ TOMUS VIII.

CONSTANTINI MAGNI, NAZARII, ANONYMI, S. SILVESTRI PAPÆ, S. MARCI PAPÆ, S. JULII
PAPÆ, OSHI CORDUBENSIS, VICTORINI, CANDIDI ARIANI, LIBERII PAPÆ, ET POTAMII

TOMUS UNICUS.

PARISIIS, EXCUDEBAT VRAYET,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRÆS LA BARRIÈRE D'ENFER.
OU PETIT-MONTROUGE.

1844.

Succursale, au Petit-Montrouge, de l'imprimerie de
Vrayet de Surcy, rue de Sèvres, 37, à Paris.

OPERA

QUÆ EXSTANT UNIVERSA

CONSTANTINI

MAGNI,

VICTORINI

NECNON ET

**NAZARII, ANONYMI, S. SILVESTRI PAPÆ, S. MARCI PAPÆ, S. JULII PAPÆ, OSII
CORDUBENSIS, CANDIDI ARIANI, LIBERII PAPÆ, ET POTAMII.**

**COLLECTIO NUNC PRIMUM REDACTA, JUXTA HENKELII, LABBÆI, CALLANDII, MAII,
CONSTANTII, MABILLONII PRÆSTANTISSIMAS EDITIONES CONCINNATA; PREDICTORUM NECNON ET VALESII, BINII,
VARIORUMQUE ANNOTATIONIBUS ILLUSTRATA.**

—❦—

TOMUS UNICUS.

—❦—

**PARISIIS, EXCUDERAT VRAYET,
IN VIA DICTA D'AMDOISE, PRES LA BARRIERE D'ENFER
OU PETIT-MONTROUGE.**

1844.

ELENCHUS

OPERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Eusebii Pamphili libri quatuor de vita Constantini.	col.	9
Constantini decreta et constitutiones.		93
Constantini magni conciones.		399
Constantini Magni epistolæ.		477
Panegyricus Constantini auctore Nazario.		581
Panegyrici veteres ab aliis Constantino dicti.		609
Monumenta vetera ad historiam donatistarum pertinentia.		673
Anonymi Itinerarium Burdegalense.		783
S. Silvester papa.		795
S. Marcus papa.		849
S. Julius papa I.		857
Victorini liber ad Justinum manichæum.		999
Ejusdem tractatus de verbis : <i>Factum est vespere et mane dies unus.</i>		1009
Candidi Ariani liber de generatione divina.		1013
Victorini liber de generatione divini Verbi.		1019
Candidi Ariani epistola ad Victorinum.		1035
Victorini adversus Arium libri quatuor.		1039
Ejusdem tractatus de ΟΜΟΟΥΣΙΑ.		1137
Ejusdem de Trinitate hymni tres.		1139
Ejusdem libri duo in epistolam ad Galatas.		1145
Ejusdem liber in epistolam ad Philippenses.		1197
Ejusdem libri duo in Epistolam ad Ephesios.		1235
Ejusdem liber de Physicis.		1295
Osius cordubensis.		1309
Liberius papa. — Epistolæ, dicta et gesta.		1351
Potamii tractatus de Lazaro.		1411
Ejusdem tractatus de martyrio Isaiæ.		1415
Ejusdem epistola ad Athanasium.		1416

ERRATUM.

Col. 83, lin. 5 : CODE; leg. COD, pro COD CL.

EUSEBII PAMPHILI

DE VITA BEATISSIMI

IMPERATORIS CONSTANTINI LIBER PRIMUS.

— O —

ΑΝΘΩΚΕΙΟΝ. — CAPUT PRIMUM. Proemium, de morte imperatoris Constantini. — II. De filiis ejus imperatoribus. — III. De Deo pios principes honorante, et tyrannos puniente. — IV. Quod Deus Constantinum honoraverit. — V. Quod xxx quidem annis regnavit: vixit autem plerumque lx. — VI. Quod Dei quidem famulus, gentium autem victor fuerit. — VII. Comparatio ejus cum Cyro Persarum et Alexandro Macedonum rege. — VIII. Quod orbem prope modum universum subegerit. — IX. Quod pii imperatoris filius imperium filius reliquit. — X. Quod historia hæc necessaria et ad formandos mores utilis sit. — XI. Quod sola Constantini gesta quæ ad pietatem pertinent narraturus sit. — XII. Quod Constantinus in tyrannorum ædibus, sicut Moses, educatus sit. — XIII. De patre ejus Constantio, qui Christianos ut Diocletianus et Maximianus persequi voluit. — XIV. Quomodo Constantius exprobrata ipsi a Diocletiano vaupertate, ætærarium impleverit, et postea collatoribus pecuniam reddiderit. — XV. De persecutoribus a aliis concitata. — XVI. Quomodo Constantius simulans se simulacra colere, eos quidem qui sacrificare parati essent expulserit: illos vero qui se Christianos profiteri maluissent, in palatio retinens. — XVII. De affectu et amore Constantii erga Christum. — XVIII. Quod post abdicationem Diocletiani et Maximiani, Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insignis. — XIX. De filio ejus Constantio, qui adhuc adolescens, una cum Diocletiano in Palæstinam venit. — XX. Constantinus propter Diocletiani et Galerii insidias ad patrem revertitur. — XXI. Mors Constantii Constantinum filium imperatorem relinquentis. — XXII. Quomodo elatus Constantio Constantinus a militibus Augustus appellatus sit. — XXIII. Interitus tyrannorum brevis commemoratio. — XXIV. Quod Constantinus imperium Dei arbitrio sit consecutus. — XXV. Constantini de Britannis et Barbaris victoriae. — XXVI. Quomodo Romanus Maxentii tyrannide liberare decreverit. — XXVII. Quod Constantinus Gentilium interitum considerans, Christianismum potius elegit. — XXVIII. Quomodo Deus oranti visionem ostenderit in cælo sub meridie, crucem v. delicta lucidam cum inscriptione, momento ut in hac vinceret. — XXIX. Quomodo Christus Constantino in somnis visus, præcepit ut signo ad crucis formam facto uteretur in bellis. — XXX. Fabricatio ejus signi ad crucis similitudinem. — XXXI. Descriptio signi instar crucis formati, quod Romani labarum vocant. — XXXII. Quomodo Constantinus Catechumenus factus, sacras Scripturas legerit. — XXXIII. De adulteriis a Maxentio Romæ perpetratis. — XXXIV. Quomodo uxor præfecti pudicitiam servanda causa mortem sibi conscivit. — XXXV. Cædes populi Romani jussu Maxentii. — XXXVI. Maxima artes Maxenti, et alimentorum penuria Romæ. — XXXVII. Maxentii exercitus in Italia superati. — XXXVIII. Maxentii interitus in ponte Tiberis. — XXXIX. Ingressus Constantini in urbem Romanam. — XL. De Constantini statua crucem tenente, et de ejus inscriptione. — XLI. Exultatio provinciarum, et largitiones Constantini. — XLII. Honores episcopis delati, et ecclesiarum extructiones. — XLIII. De Constantini in pauperes beneficentia. — XLIV. Quomodo synodus episcoporum inter fuit. — XLV. Quomodo insipientes toleraverit. — XLVI. Victoriae de Barbaris relatæ. — XLVII. Mors Maximiani et aliorum quorum insidias Deo revelante Constantinus deprehenderat. — XLVIII. Constantini decennalia. — XLIX. Quomodo Licinius Orientem affligerit. — L. Quomodo Licinius Constantino insidiatus sit. — LI. Licinii insidias adversus episcopos, et prohibitio synodorum. — LII. Christianorum exilia et proscriptiones. — LIII. Edictum Licinii ne mulieres una cum viris in ecclesiam convenirent. — LIV. Quomodo eos qui sacrificare renuissent, militia solvit, et carcere inclusos alii vetuit. — LV. De iniquitate et avaritia Licinii. — LVI. Quomodo persecutionem adversus Christianos tandem excutiverit. — LVII. Qualiter Maximianus fistulosi ac verminantis ulcere perdomitus pro Christianis legem scripserit. — LVIII. Qualiter Maximianus Christianorum persecutor, fugiens servili habitu sese occultaverit. — LIX. Quomodo vi morbi excæcatus Maximianus legem pro Christianis dedit.

CAPUT PRIMUM.

Proemium de morte imperatoris Constantini.

Nuper quidem universum hominum genus secunda ac tertia magni Imperatoris nostri decennalia certis temporum spatii redeuntia festivitibus et conviviis celebravit. Nos quoque ipsi nuper eundem victorem ac triumphatorem cœtu famulorum Dei circumseptum, laudatione in ejus vicennialibus dicta venerati sumus. Sed et tricennialium orationum coronas ei texentes, nuper in ipso palatio sacrum ejus caput redimivimus. Verum nunc anceps animi hæreo; cupiens quidem aliquid more solito proferre, sed quo me vertam, prorsus ignarus, inusitata rei spectaculo percussus. Nam quocumque mentis oculos intendo, sive ad Ortum Solis, sive ad Occasum, seu universum terrarum orbem, seu cœlum ipsum circumspectio, beatissimum Principem ubique præsentem intueor. Ac liberos quidem ejus quasi nova quædam lumina, terrarum ambitus omnes paternis radiis implere animadverto,

PATROL. VIII.

A illumque ipsum auctoritate ac potentia etiamnum viventem, resque humanas multo præstantius ac potentius moderantem; quippe qui filiorum successione diffusus sit atque amplificatus. Qui prius quidem honore Cæsarum affecti fuerant: nunc vero totum patrem induti, ob eximiam religionis virtutem imperatores et Augusti renuntiatii sunt, cuncta patris ornamenta præ se ferentes.

CAPUT II.

Proemium de filiis Constantini imperatoribus

Cumque eum qui paulo ante in mortali corpore cernebatur, et nobiscum una versabatur, admirabili quadam ratione etiam post obitum, quo tempore natura quidquid superfluum est, tanquam alienum refutat, iisdem regiis ædibus et honoribus ac laudationibus frui video, incredibili admiratione percellor. Jam vero cum ad ipsos usque cœli fornices mentis meæ aciem extendi, atque illic beatissimam ejus animam cum ipso Deo versari cogito; terrestri quidem ac mortali integumento liberatam, circumdatam vero

splendidissimæ lucis stola : eamque non jam brevi temporis curriculo in his caducis sedibus volutari, sed corona perpetuo virente, et immortalis vita ac beato ævo donatam esse intelligo : mutus hæreo, et linguæ rationisque usu penitus destitutus. Ac vocem quidem proferre nullam possum : sed meam ipse tenuitatem ultro condemnans, mihiq; ipse silentium indicens, cedo potiori has partes, ut pro meritis congruas laudes expromat : illi scilicet qui cum immortalis Deus sit ac Dei sermo, solus sua ipsius dicta firmare et rata facere potest.

CAPUT III.

De Deo pios principes honorante et tyrannos puniente.

Cum enim prædixerit, eos a quibus cultus et honoratus fuisset, maximis præmiis a se vicissim remunerandos esse; illos vero qui se hostes atque inimicos ipsius professi essent, sibi metipsis perniciem creaturos, pronissorum ac verborum suorum veritatem jam inde ab hac vita comprobavit. Quippe impiorum quidem Deique adversariorum tyrannorum abominandus exitus nobis ob oculos proposuit : famulo autem suo non vitam solum, verum etiam mortem felicissimam et maximis laudibus dignam præstitit : adeo ut hæc etiam omnium posterorum sermonibus celebrari, nec tantum caducis, sed etiam immortalibus honoribus affici meruerit. Mortalium quidem genus solatio aliquo letiferi interitus excogitato, consecratis imaginibus, tanquam immortalibus honoribus superiorum hominum memorias colere solitum est. Et alii quidem adumbratis encausticæ picturæ coloribus; alii inanibus materiæ sculptura similitudinem hominum exprimentes; quidam in ligneis aut lapideis tabulis litteras altius incidentes, eorum quos colebant virtutem ad æternam posteritatis memoriam consecrare instituerunt. Verum hæc omnia caduca, et temporis longinquitate pereuntia; utpote quæ mortalium corporum figuram, non immortalis animi formam exprimerent. Hæc tamen sufficere illis videbantur, qui post hujus mortalis vitæ exitum nullius spem boni animo conceperant. Deus vero, Deus inquam, communis omnium rerum Servator, qui pietatis amatoribus majora quam quæ cogitatione hominum comprehendere possint, apud se recondidit bona, primitias futurorum præmiorum in antecessum quasi pignus dat in hoc sæculo; immortalium rerum spem mortalibus oculis quodammodo exhibens ac repræsentans. Hoc vetusta Prophetarum oracula quæ scriptis mandata sunt, aperite prædicant. Hoc vitæ Deo carorum virorum qui variis virtutibus refulserunt, posterorum memoria etiamnum celebratæ confirmant. Hoc ipsum ætatis nostræ testimonio verissimum esse conviucitur, cum Constantinus solus omnium qui Romano unquam imperio præserunt, summo omnium Regi Deo acceptus, quasi illustre quoddam religiosæ vitæ exemplum cunctis hominibus est propositus.

CAPUT IV.

Quid Deus Constantinum honoraverit.

Hoc denique Deus ipse quem veneratus est Con-

stantinus, evidenti suffragio comprobavit, dum illi non modo in exordio, sed etiam in progressu et in fine imperii semper propitius benignusque adfuit, quippe quem humano generi ad divini cultus informationem proposuerat. Hunc certe unum ex omnibus quos unquam auditione accepimus imperatoribus, velut clarissimum quoddam jubar, et velut quendam veræ religionis præconem maxima voce inclamantem, innumeris in eum congestis bonis, designavit.

CAPUT V.

Quod xxx quidem annis regnavit : vixit autem plusquam LX.

Ac tempus quidem imperii ipsius, tribus denum annorum circulis absolutis et aliquanto amplius honoravit; totius autem vitæ tempus quam inter homines duxit, duplo majore spatio circumscripsit. Porro cum eundem velut imaginem monarchiæ suæ proponere vellet, victorem eum omnis tyrannici generis præstitit, et impiorum Gigantum extinctorem, qui desperatæ mentis audacia impulsus, contra ipsum Deum summum omnium Regem impietatis vexillum sustulerant. Verum hi quidem cum momento temporis exstiterent, momento quoque ac dicto citius extincti sunt. Famulum autem suum Deus qui unus est ac solus, cum solum adversus multos divina armatura muniisset, ejusque opera orbem terrarum impiorum hominum multitudo liberatum repurgasset, cultus sui magistrum universis gentibus constituit; clara voce cunctis audientibus testantem, se verum quidem Deum agnoscere, falsorum autem Numinum errorem aversari.

CAPUT VI.

Quod Dei quidem famulus, gentium autem victor fuerit.

Et hic quidem tanquam bonus ac fidelis servus, id egit ac prædicavit; servum se palam nominans, summi Regis famulum se fateri non erubescens. Deus vero protinus ipsum remuneratus, Dominum ac victorem, solumque ex omnibus qui unquam fuerunt imperatoribus, semper invictum atque insuperabilem præstitit : et ob victorias ac tropæa tantum imperatorem eum effecit, quantum nemo unquam superiori memoria ullum extitisse recordatur; adeo felicem et Deo carum, adeo pium ac fortunatum, ut plures quidem gentes ac nationes quam priores imperatores sub ditionem suam redegerit : imperium vero omni molestita vacuum ad extremum usque diem obtinuerit.

CAPUT VII.

Comparatio ejus cum Cyro Persarum et Alexandro Macedonum rege.

Cyrum Persarum regem præ cunctis qui unquam exstiterint enituisse vetus narrat historia. Verum ille nequaquam felicem exitum vitæ, immo turpem potius atque ignominiosum sortitus esse dicitur, utpote a muliere interfectus. Alexandrum Macedonum regem innumerabiles gontes domuisse prædicant Græci : sed priusquam ad virilem ætatem pervenisset, commensationibus et temulentia confectum,

immatura morte periisse. Et hic quidem duorum ac triginta annorum spatio totius vitæ cursum absolvit; quorum non plus quam tertiam partem tempus regni illius sibi vindicat. Grassatus autem est per cædes instar fulminis, gentes atque arbes integras absque ullo ætatis discrimine crudeliter servituti subiciens. Sed cum vix dum in ipso ætatis flore ageret, et amasium suum lugeret, mors repente superveniens, illum improlem; nulla stirpe, nulla fundatum domo; in externo et hostico agro, ne humanum genus diutius vastaret, extinxit. Mox regnum ejus varia in membra divisum est, singulis ejus ministris partem sibi rapere atque auferre contendentibus. Verum hic quidem ob hujusmodi mala laudibus effertur.

CAPUT VIII.

Quod orbem propemodum universum subegerit.

Noster vero imperator ex eo ætatis anno regnare orsus est, quo Macedo ille decessit. Ac vitæ quidem spatium duplo majus habuit quam ille; regni vero triplo longius. Ceterum cum exercitum suum mansuetis ac modestis religionis præceptis munivisset, in Britanniam quidem et in eos qui in ipso habitabant Oceano ad Solis occasum longe lateque diffuso, signa intulit. Scythiam vero universam quæ sub ipso Septentrione posita, in plurimas gentes et nomine et moribus discrepantes dividitur, suo adjunxit imperio. Jam vero cum ad extremos meridiei fines imperium propagasset, ad ipsos nimirum Blemmyas et Æthiopus: eos quoque qui ad Solis Ortum incolunt, in suam ditionem redigendos putavit. Denique, ad ultimos usque continentis terminos, hoc est, ad extremos Indos et circumscitos undique populos, cunctos mortales qui universum terrarum orbem incolunt, splendidissimis pietatis radiis illustrans, Regulos, Præfectos et Satrapas gentium Barbararum, sibi obnoxios ac subditos habuit: qui sua sponte et cum gaudio ipsum salutabant, et Legatos cum muneribus ad eum mittebant, ejusque notitiam atque amicitiam plurimi æstimabant. Adeo ut eum in sua quisque provincia partim imaginibus, partim statuis publice dedicatis honoraret: solusque ex imperatoribus Constantinus, ubique terrarum notissimus esset ac celeberrimus. Igitur ad has usque gentes regis allocutionibus Deum suum cum omni libertate prædicavit.

CAPUT IX.

Quod pater imperatoris filius imperium filius reliquit.

Cæteram non id verbis quidem præstitit, re autem ipsa frustratus est. Sed in omni genere virtutis semet exercens, variis pietatis fructibus abundavit; amicos quidem ingentibus beneficiis sibi deviciens; subditos vero clementiæ legibus moderans, et imperium suum placidum cunctis atque optabile exhibens. Donec post longa annorum curricula, Deus quem colerat, variis illum certaminibus defessum immortalitatis præmiis remuneratus, ex mortali regno ad immortalem vitam sanctis animis apud se præparatam transtulit; trium liberorum sobole, qui in imperio ei succederent, excitata. In hunc igitur modum imperialis di-

gnitas a patre quidem transmissa ad ipsum pervenit; jure autem naturæ liberis ac nepotibus servata, et in perpetuum deinceps tanquam paternæ quædam hæreditas propagata est. Ac Deus quidem ipse qui beatissimum illum Principem adhuc nobiscum in terris agentem divinis honoribus sublimavit, eundem morientem eximia quadam prærogativa dignitatis ornavit, solus vitæ illius scriptor fuerit idoneus; quippe qui certamina illius resque præclare gestas in coelestibus tabulis consecraverit.

CAPUT X.

Quod historia hæc necessaria, et ad formandos mores utilis sit.

Ego vero tametsi tanti quidem viri felicitate dignum quidpiam dicere difficile admodum esse intelligam, silere autem tutum ac periculo vacuum: necessarium nihilominus puto piissimi Principis imaginem, exemplo mortalis picturæ, verborum coloribus expressam ad sempiternam posterorum memoriam consecrare, ut desidie atque inertie crimen a nobis depellamus. Me enim profecto puderet mei ipsius, nisi omnem meam industriam ac facultatem, licet admodum levis sit atque exigua, in hunc qui divinum Numen summa observantia veneratus est, conferrem. Sed et ad communem hominum vitam utile, mihi que imprimis necessarium hoc opus fore confido, quo generosissimi imperatoris res gestæ, summo omnium imperatori Deo acceptæ, comprehenduntur. Quomodo enim turpe non fuerit, Neronis quidem et aliorum impiorum tyrannorum qui longe illo deteriores fuerunt, memoriæ non defuisse diligentissimos scriptores, qui mala argumenta elegantissimo sermone exornantes, numerosis historiarum voluminibus condiderunt: nos vero silere, quibus Deus ejusmodi imperatorem qualem nulla unquam ætas vidit nascisci, et in ejus conspectum, notitiam ac colloquium pervenire concessit.

CAPUT XI.

Quod sola Constantini gesta quæ ad pietatem pertinent narratarus sit.

Quamobrem si cuiquam alteri, nobis certe præcipue convenit, ut tot ac tanta quæ audivimus bona, iis nuntiemus, quorum mentes honorum operum exemplo ad amorem Dei excitantur. Quippe alii quidem vitam hominum minime gravium, et res gestas ad morum emendationem prorsus inutiles, aut gratia, aut odio quorundam, aut ad doctrinæ suæ ostentationem scribere aggressi, turpissimorum flagitiorum narrationem magnifico verborum apparatu aliter quam decuit amplificaverunt: iis qui singulari Dei beneficio malorum expertes fuerant, pessimorum operum et quæ oblivione ac tenebris involvi debuerant, magistros se præbentes. At nobis oratio quidem ipsa quamvis suscepti operis magnitudini prorsus impar sit, sola tamen pulcherrimorum facinorum narratione illustrari posse videtur. Ipsa vero operum Deo acceptorum commemoratio, iis utique qui animum recte comparatum habuerint, non inu-

tilem sed in primis fructuosam lectionem præbitura est. Itaque quamplurima alia quæ de hoc principe narrari possunt : conflictus et prælia , fortia facinora atque victorias , tropæa ac triumphos de hostibus partos , et quæ præterea ad singulorum utilitatem ab eo constituta sunt : leges ad subditorum et Reipublicæ commodum latas ; alios denique plurimos Principatus labores ab eo exantlatos , qui in omnium ore ac memoria versantur , prætereundos mihi nunc esse arbitror : quippe cum institui operis argumentum admoneat me , ut ea sola quæ ad Dei cultum pertinent , dicendo ac scribendo persequar. Cæterum cum hæc ipsa numero pene infinita sint ; ex iis quæ ad notitiam nostram pervenerunt opportunissima quæque dumtaxat ; et posterorum memoria dignissima seligens , quam potero brevissime exponam. Si quidem tempus ipsum hanc deinceps licentiam nobis concedit , ut beatissimi Principis laudes quovis orationis genere libere prædicemus (*Eccl. 11*). Nam antea quidem id facere nequaquam licebat , propterea quod vetitum est ne quemquam ante obitum ob incertas vitæ mutationes beatum pronuntiemus. Proinde Deum adiutorem invoco , ac cœlestis ejus verbum precor , ut in hoc opere aspirare mihi velit. Ordiam autem a prima illius ætate in hunc modum.

CAPUT XII.

Quod Constantinus in tyrannorum ædibus , sicut Moses , educatus sit.

Vetus narrat historia , gentem Hebræorum a sævissimis olim tyrannis oppressam fuisse : Deumque cum oppressos benigno ac propitio vultu respexisset , providisse ut propheta Moses , qui tum adhuc infans erat , in mediis tyrannorum ædibus et in ipso eorum gremio educaretur , omnemque quæ apud illos erat sapientiam perdisceret. Postea vero cum ille progressu temporis ad virilem pervenisset ætatem , et divina justitia quæ oppressis opitulari solet , poenas ab iniquis tyrannis exposceret ; tunc Dei Propheta ex ipsis tyrannicis profectus ædibus , divinæ voluntati ministerium suum exhibuit. Et ipsos quidem tyrannos a quibus fuerat educatus , re ac verbis aversatus est : eos vero qui revera fratres et cognati erant , amicos ac familiares elegit. Posthæc Deus cum illum totius gentis ducem constituisset , Hebræos quidem acerbissima apud hostes servitute liberavit : tyrannorum autem genus cœlitus inflictis suppliciis ejus operatus est. Vetus , inquam , hæc historia , instar fabulæ a multis accepta , omnium aures mortalium implevit. Nunc vero idem nobis Deus majora omnibus fabulis miracula ipsis oculis spectare concessit , quod genus spectaculi apud eos qui recens viderunt , omni auditione fide dignius habetur. Nostra enim ætate tyranni quidem qui adversus Deum summum omnium Regem bellum movere instituerant , ejus Ecclesiam graviter oppresserunt. Constantinus vero qui postea tyrannorum interfector fuit ; dum adhuc adolescens esset et juvenili lanugine decorus , in medio illorum , ut quondam ille Dei famulus Moses , in ipsis

A tyrannorum ædibus subsedit. Neque tamen eodem cum impiis mores , tametsi admodum adolescens , sectatus est. Quippe jam inde ab illa ætate , egregia indoles divino Spiritu impulsâ , ipsum ad piam Deoque acceptam vitam , incitabat. Sed et patris æmulatio stimulos admovebat , qua ad virtutis et honorum actuum imitationem juvenis provocabatur. Pater siquidem ei fuit (nam et hujus memoriam opportune renovare congruum est) Constantius : imperatorum nostri temporis nobilissimus. De quo nonnulla quæ ad filii commendationem pertinent , breviter a nobis exponenda sunt.

CAPUT XIII.

De patre ejus Constantio , qui Christianos ut Diocletianus et Maximianus persequi noluit.

B Cum imperium Romanum a quatuor Augustis regeretur , hic diversum a collegis suis vitæ institutum æmulatus , solus cum Deo rerum omnium moderatore pacem firmavit. Illi enim ecclesias Dei expugnare adorti , solo æquarunt , et oratoria una cum ipsis fundamentis aboleverunt. Hic vero a nefaria illorum impietate puras manus atque integras servavit , nec se ullatenus eorum similem præstitit. Et illi quidem Dei cultorum tam virorum quam mulierum cædibus , tanquam civili quodam bello provincias sibi subjectas polluerunt. Hic vero animum ab hujusmodi scelere purum atque inviolatum semper servavit. Illi cocervatis impiissimæ superstitionis malis , seipsos primum , ac deinde subditos omnes nequissimorum demonum fraudibus manciparunt. Hic profundissimæ pacis intra imperii sui fines auctor ac signifer , subditis suis permisit ut absque ulla molestia divino cultui inservirent. Denique illi concotos mortales gravissimis exactionibus opprimendo , vitam illis minime vitalem et quavis morte acerbioram præstiterunt. Solus Constantius placidum ac tranquillum principatum suum subditis exhibens , paterne quadam cura ac sollicitudine eos fovit. Porro cum aliæ quoque innumerabiles hujus viri virtutes ab omnibus prædicentur , uno et altero ejus facinore commemorato , ex quibus conjectura fieri possit de iis quæ silentio prætereuntur , ad propositum nobis scribendi argumentum transgrediemur.

CAPUT XIV.

D *Quomodo Constantius exprobrata ipsi a Diocletiano paupertate , ærarium impleverit , et postea collatoribus pecuniam reddiderit.*

Cum hic princeps crebris hominum sermonibus celebraretur , quod mitis esset ac placidus ; quod optimus Deique amantissimus ; quodque ob incredibilem erga subditos indulgentiam , nullam pecuniam in thesauris reconditam haberet : imperator is qui tunc temporis supremum imperii gradum obtinebat , missis ad eum quibusdam hominibus , objurgavit ejus in republica gerenda negligentiam : et paupertatem ipsi probro vertit ; hoc maxime argumento fidem dictis faciens , quod nihil in thesauris reconditum haberet. At ille eos qui ab Imperatore venerant rogavit , ut

apud se aliquantisper morari vellont. Deinde ex omnibus provinciis quæ ipsius imperio parebant convocato opulentissimo quoque, se pecunia opus habere illi significavit; hancque occasionem oblatam esse, quæ suam quisque erga principem benevolentiam sponte declarare deberet. Illi vero, utpote qui jam pridem in votis habuissent, ut suum erga illum studium testificandi aliquando offerretur occasio: hoc audito, confestim auro, argento ac reliquis opibus thesauros ejus compleverunt: ambitiose certantes inter se, ut se invicem in largiendo superarent: idque læto atque hilari vultu omnes præstitere. Post hæc Constantius homines a seniore Augusto ad se missos, thesaurorum suorum spectatores esse jussit, et ea quæ viderent renuntiare. Se quidem impræsentiarum hæc apud se congregasse: cæterum ea jam pridem apud ipsos dominos tanquam apud fidos depositarum opum custodes sibi servari. Et hi quidem admiratione hujus rei perculsi sunt: humanissimus autem princeps post eorum diaccessum opum dominos accivisse dicitur: et obsequio illorum ac studio erga se magnopere laudato, jussisse ut cunctis opibus suis receptis domum reverterentur. Hoc igitur unum illius principis facinus est, quo singularis ejus humanitas perspicue declaratur. Alterum facinus, illustre ejus erga Deum pietatis indicium præbet.

CAPUT XV.

De persecutione ab aliis concitata.

Præsides provinciarum per universum orbem viros divino cultui deditos imperatorum jussu persequuntur. Præmque omnium ex ipsis imperialibus palatiis progressi Dei amatissimi martyres, pro religione certamina obierunt; ignem et gladios marisque altissimos gurgites, et cuncta mortis genera alacri animo perpassi. Adeo ut brevi temporis spatio cuncta imperatorum palatia cultoribus Dei viduata sint. Quo maxime factum est, ut hujus sceleris auctores, Dei præsentia atque auxilio orbati remanerent. Dum enim cultores divini numinis persequuntur, eadem opera preces pro semetipsis fieri solitas abegerunt.

CAPUT XVI.

Quomodo Constantinus simulans se simulacra colere, eos quidem qui sacrificare parati essent expulerit: illos vero qui se Christianos proferri maluissent, in palatio retinuerit.

Soli Constantio sapiens quoddam consilium venit in mentem. Acres quidem ipsa quam gessit mirabilis est audita; factu tamen longe admirabilior. Palatinis omnibus qui in ipsius aula militabant, ad ipsos usque judices in summis potestatibus constitutos, data eligendi utrum mallent facultate, hanc conditionem detulit, ut si quidem dæmonibus sacrificassent, manere ipsis in palatio et consuetis honoribus frui liceret: si vero id facere renuissent, ab ipsius aditu excluderentur, et ab ipsius notitia ac familiaritate remoti discoderent. Cum ergo universi bifariam di-

rempti essent; aliusque in hanc, alius in illam partem diaccessisset; et uniuscujusque propositum ac sententia explorata fuisset: tunc eximius princeps consilium suum quod hactenus latuerat, detegens, illorum quidem timiditatem ac nimium sui ipsorum amorem condemnavit: hos vero ob devotam divino numini conscientiam magnopere probavit. Ac deinde illos quidem tanquam Dei proditores, ne principis quidem obsequio dignos judicavit. Nam quomodo, inquit, fidem erga principem suum servaturi sunt, qui erga Deum perituri esse deprehenduntur? Itaque ejusmodi viros a regis ædibus procul ablegandos esse censuit. Illos vero quos Deo dignos esse veritatis ipsius testimonio constaret, eodem erga principem animo futuros esse affirmans, protectores atque imperii ipsius custodes constituit; ejusmodi homines inter præcipuos amicorum et maxime necessarios habendos esse dicens, multoque pluris æstimandos quam maximarum opum thesauros.

CAPUT XVII.

De affectu et amore ejusdem Constantii erga Christum.

Hujusmodi fuit Constantii pater sicut a nobis breviter indicatum est. Qualis autem exitus vitæ illi contigerit, cum se talem erga Deum præstitisset, quantumque discrimen inter illum et reliquos imperii consortes is quem coluerat Deus esse voluerit, quisquis rem ipsam attentius expendit, facile cognoscet. Postquam enim multa regis virtutis indicia diutissime præbuisset, unum quidem summum omnium Deum agnoscens, eorum vero qui plures Deos, colerent impietatem condemnans, et sanctorum hominum precepcionibus domum suam undique munivisset, reliquum deinceps vitæ tempus expedite ac tranquille summa cum gloria exegisse dicitur: compositos ejus felicitatis quam vulgo perhibent in eo positam esse, ut neque ab aliis afficiamur neque alios ipsi afficiamus molestia. Ad hunc igitur modum toto imperii sui tempore, quod æquabile perpetuo ac placidum fuit, universam familiam, conjugem scilicet ac liberos cum omnibus ministris, uni omnium Regi Deo consecravit. Adeo ut multitudo eorum qui in ipsius palatio simul versabantur, nulla re ab Ecclesia Dei differret. Inter quos erant etiam ministri Dei, qui continuis precepcionibus pro salute principis Deum venerabantur: cum tamen vulgo apud alios ne ipsum quidem Dei cultorem nomen proferre fas esset.

CAPUT XVIII.

Quod post abdicationem Diocletiani et Maximiani, Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insigni.

Porro eas ob res non diu posthac mercedem a Deo est consecutus: in tantum ut primum imperii locum obtineret. Nam cum seniores Augusti nescio quo pacto imperio se abdicassent, quæ repentina mutatio proximo post ecclesiarum eversionem anno illis contigit; solus exinde Constantius primus Augustus renuntiatus est. Qui initio quidem Cæsarum

diademate cum Galerio decoratus priorem gradum obtinuerat: postea vero cum in illa Cæsaris dignitate egregium sui specimen edidisset, summum apud Romanos honoris fastigium adeptus est; inter quatuor qui postmodum designati sunt, primus Augustus appellatus. Sed et numerosæ sobolis præstantia reliquos imperatores superavit, maximo liberorum utriusque sexus choro circumdatus. Denique cum in extrema senectute positus, debitam communi naturæ persoluturus atque ex hac luce migraturus esset, illi Deus admirabilem potentiam suam ei de novo exhibens, providit ut filiorum ipsius natu maximus Constantinus jamjam morituro ad capessendum imperium præsto esset.

CAPUT XIX.

De filio ejus Constantino, qui adhuc adolescens una cum Diocletiano in Palæstinam venit.

Quippe hic una cum imperatoribus patris sui collegis versabatur, et quemadmodum vetus ille Dei propheta Moses in medio illorum, sicut jam diximus, degebat. Cumque transacta pueritia jam adolescentiæ annos ingressus esset, summo in honore apud supra dictos imperatores erat. Cujusmodi nos quoque eum vidimus, cum per Palæstinam provinciam transiret una cum seniore Augusto. Ad cujus dextram assistens, cunctis qui videndi desiderio tenebantur præstantissimus apparebat, et qui regiæ cujusdam celsitudinis animi jamtum indicia præberet. Nam quod ad pulchritudinem et proceritatem corporis attinet, nemo erat qui cum illo conferri posset. Sed et virium robore adeo inter æquales eminebat, ut ab illis etiam formidaretur. Animi vero virtutibus longe illustrior quam dotibus corporis fuit. Ac primum quidem modestia animam exornavit: deinde humanioribus disciplinis; et tum innata prudentia, tum sapientia divinitus infusa non mediocriter eam excoluit.

CAPUT XX.

Constantinus propter Diocletiani et Galerti insidias ad patrem revertitur.

At imperatores illius temporis, cum adolescentem viderent generosum ac fortem, magnumque et excelso animo præditum, invidia simul ac metu ob id torqueri cœpere. Itaque tempus opportunum captabant, ut malo atque ignominia juvenem afficerent. Id juvenis cum intellexisset (quippe insidiæ semel atque iterum ei comparatæ, Dei nutu detectæ fuerant) fuga salutem sibi quæsit, magnum illum prophetam Mosem in hoc etiam imitatus. Porro Deus in omnibus illum adjavit, providentia sua sic cuncta disponens, ut patri ad successionem imperii præsto esset.

CAPUT XXI.

Mors Constantii Constantinum filium imperatorem relinquentis.

Cum ergo evitatis insidiarum dolis, celeri cursu ad patrem profectus esset, ipse quidem post longum temporis spatium in patris conspectum venit. At

Constantio sub idem tempus ultimas vitæ dies imminabat. Qui cum filium insperato sibi adesse cerneret, lecto exiliens, ambabus ulnis eum amplexus est: huncque unum quo agebatur dolorem, ex absentia scilicet filii conceptum, jam ex animo penitus excussum esse affirmans, gratias Deo maximas egit, posthac mortem omni immortalitate potiore sibi esse testatus. Dispositis deinde ex arbitrio rebus suis, et vale dicto liberis suis utriusque sexus qui instar cujusdam chori ipsum undique cingebant; in palatio et in regio cubili jacens, imperii administratione, ut naturalis ratio postulat, filio natu maximo in manus tradita, ex hac luce migravit.

CAPUT XXII.

Quomodo elato Constantio, Constantinus a militibus Augustus appellatus sit.

Neque tamen idcirco absque imperatore remansit respublica, quippe Constantinus paterna ornatus purpura, et ex paternis ædibus progressus, Constantium patrem tanquam redivivum et in filio adhuc regnantem cunctis exhibuit. Posthæc suus paternum antecessens cum ingenti paternorum amicorum multitudine, quorum alii anteibant, alii subsequebantur, pulcherrimo apparatu exequias Deo devoti principis celebravit. Cuncti beatissimum imperatorem acclamationibus et laudibus prosequuntur; unoque animorum consensu mortuum principatu filii restitui atque in lucem revocari censebant; et faustis acclamationibus novum principem, imperatorem, Augustum, primo statim impetu appellabant. Et hæc quidem filium laudantium voces patri mortuo ornamentum afferebant: filium vero beatum prædicabant, qui tanti patris successor esset renuntiatus. Sed et omnes provinciæ ejus imperio sufficte, maximo gaudio et inexplicabili lætitia perfusæ sunt; utpote quæ ne minimo quidem temporis momento imperiali providentia destitutas se fuisse sensissent. Hujusmodi piorum ac Dei amantium hominum exitum esse Deus in imperatore Constantio universis nostræ ætatis hominibus declaravit.

CAPUT XXIII.

Interitus tyrannorum brevis commemoratio.

Qualis vero exitus fuerit aliorum qui Ecclesias Dei tanquam indicto bello oppugnarunt, nequaquam hic commemorandum esse duxi, nec bonorum memoriam, malorum attexta commemoratione esse violandam. Sufficiunt certe res ipsæ, ad reprimendos et in officio continendos eos qui scenam omnem calamitatum quæ singulis illorum acciderunt, ipsis oculis atque auribus accepere.

CAPUT XXIV.

Quod Constantinus imperium Dei arbitrio sit consecutus.

In hunc modum universorum auctor et totius mundi moderator Deus Constantinum tali parente genitum, principem atque imperatorem per se ipse provexit: adeo ut, cum cæteri omnes aliorum suf-

fragio hunc honorem consecuti sint, solus hic fuerit A qui contrariam prioribus illis viam iniisset; et qui eorum quidem errorem condemnasset, unum vero supremum omnium Deum toto vitæ spatio coluisset; eundem servatorem ac imperii custodem, et omnium honorum auctorem habuisse. Hæc ille cum apud se expendisset; recteque animadvertisset, illos quidem qui in deorum multitudine fiduciam posuissent, in multitudinem quoque exitiorum esse delapsos; adeo ut nec generis illorum ac sobolis, nec stirpis ac nominis, nec memoriæ ullum inter homines vestigium remanserit: contra vero Deum patris sui, multa eaque illustria potentia suæ documenta ipsi præbuisse. Cumque præterea considerasset, eos qui jam antea copias adversus tyrannum duxerant, cum deorum multitudine ad pugnam profectos, turpem exitum B habuisse. Alter enim re infecta cum omnibus copiis ignominiose recesserat: alter in medio exercitu jugulatus, tanquam fortuita mortis præda exsisterat. Hæc, inquam, omnia cogitatione sua complexus, deos quidem qui nusquam essent colendo nugari, et post tot ac tanta documenta cæco adhuc errore ferri, summæ dementiæ esse existimavit: solum vero Deum genitoris sui sibi esse colendum censuit.

CAPUT XXV.

Constantini de Britannis et Barbaris victoriæ.

Postquam igitur in imperio firmatus est, primum quidem imperii partibus sibi a patre transcriptis prospicere cœpit; universas provincias quæ antea sub patris administratione fuerant, cum summa humanitate perlustrans. Sed et Barbaros qui ad Rhenum et occidentalem oceanum positi novos motus concitare ausi essent, cunctos suæ dominationi subjiciens, ex feris mansuetos reddidit. Alios vero reprimere contentus, tanquam feras bestias ab imperii sui finibus absterruit: eos videlicet quorum insanabiles animos ad tranquillam et quietam vivendi rationem traduci nullo modo posse animadverterat. Quibus ex animi sententia confectis, reliquas orbis partes sibi ob oculos proponens, interim quidem adversus Britannicas gentes in intimo oceani recessu sitas trajecit. Eas vero cum subegisset, ad alias mundi partes oculos convertit, ut ea quæ auxilio ipsius indigebant, persanaret.

CAPUT XXVI.

Quomodo Romam Mazentii tyrannide liberare decreverit.

Posthæc universum terrarum orbem instar vasti cuiusdam corporis animo complexus, ipsamque totius mundi caput et imperii Romani dominatricem urbem, tyrannica dominatione oppressam conspiciens; primum quidem eam vindicandi ac liberandi partes iis cessit qui reliquas imperii romani portiones obtinebant, utpote ætate potioribus. Sed cum ausus eorum opitulari posset, adeoque ipsi qui id tentare voluerant ignominiosum exitum nacti essent; vitam sibi minime vitalem esse professus, si urbem omnium dominam tanta ægritudine affectam despiceret, ad extinguendam tyrannidem sese adiecit.

CAPUT XXVII.

Quod Constantinus eorum qui simulacra coluissent interitum considerans Christianismum potius elegit

Jam vero cum intelligeret præter militares copias præstantiore aliquo subsidio sibi opus esse, ob maleficas artes magicasque præstigias quas tyrannus studiose consecrabatur: Deum sibi adiutorem quæsit; armorum quidem apparatus et militum copias secundo loco dicens; auxilium autem divini numinis invictum et inexpugnabile esse sibi persuadens. Igitur cogitare apud se cœpit, quemnam sibi Deum adsciret. Quod dum sollicite inquirat, hæc illi subiit cogitatio: ex plurimis qui ante se imperium tenuerant, eos quidem qui in deorum multitudine spem suam collocassent, et qui victimis illos ac donariis coluissent, primum vaticiniis ad assentationem compositis, et oraculis fausta omnia pollicentibus delusos, tandem infæusto mortis genere interiisse; nec deorum quemquam præsto illis adfuisse, qui eos in vectio divinitus exitio liberaret. Solum ipsius patrem,

CAPUT XXVIII.

Quomodo Deus oranti visionem ostenderit in cælo sub meridiem, crucem videlicet lucidam cum inscriptione, monente ut in hac vinceret.

Hujus ergo opem implorare cœpit, orans atque obsecrans ut se ipsi noscendum præberet, ac præsentibus negotiis adjutricem manum porrigeret. Hæc precanti ac suppliciter postulanti imperatori, admirabile quoddam signum a Deo missum apparuit. Quod si quidem ab alio quopiam diceretur, haud facile auditores fidem essent habituri. Verum cum ipse Victor Augustus nobis qui hanc historiam scribimus, longo post tempore, cum videlicet in ejus notitiam et familiaritatem pervenimus, id retulerit et sermonem sacramenti religione firnaverit; quis posthac fidem huic narrationi adhibere dubitabit? Præsertim cum id quod subsecutum est tempus, sermonis hujus veritatem testimonio suo confirmaverit. Horis diei meridianis, sole in occasum vergente, crucis tropæum in cælo ex luce conflatum, soli superpositum, ipsis oculis se vidisse affirmavit, cum hujusmodi inscriptione: Hac vince. Eo viso et seipsum et milites omnes, qui ipsum nescio quo iter facientem sequuntur, et qui spectatores miraculi fuerant, vehementer obstupefactos.

CAPUT XXIX.

Quomodo Christus Constantino in somnis visus, præcepit ut signo ad crucis formam facto uteretur in bellis.

Interim ipse, ut aiebat, addubitare animo cœpit quidnam hoc spectrum sibi vellet. Cogitanti ipsi et diu multumque apud se reputanti, nox tandem supervenit. Tum vero Christus Dei dormienti apparuit cum signo i lo quod in cælo ostensum fuerat, præcepitque, ut militari signo ad similitudinem ejus quod in cælo

vidisset fabricato, eo tanquam salutari præsidio in præliis uteretur.

CAPUT XXX.

Fabricatio ejus signi ad crucis similitudinem.

Ille primo statim diluculo surgens, arcanum omne amicis exposuit. Convocatis deinde auri ac gemmarum fabris, medius inter eos sedens, speciem signi eis sermone depinxit, jussitque ut auro ac lapillis similitudinem ejus exprimerent. Quod et nos aliquoties videre meminimus.

CAPUT XXXI.

Descriptio signi instar crucis formati quod Romani barbarum vocant.

Erat autem ejusmodi. Hasta longior auro contexta, transversam habet antennam instar crucis. Supra in ipsa hastæ summitate corona erat affixa, gemmis et auro contexta. In hac salutaris appellationis signum; duæ videlicet litteræ, nomen Christi primis apicibus designabant, litera, *p*, in medio sui decussata. Quas quidem literas imperator in galea gestare posthæc etiam consuevit. Porro ex antenna quæ oblique per hastam trajecta est, velum quoddam dependebat; sextum videlicet purpureum pretiosis lapidibus inter se junctis, et luminis sui fulgore oculos præstinguentibus coopertum, multoque intertexto auro inexplicabilem quamdam pulchritudinis speciem intuentibus præbens. Atque hoc velum antennæ affixum, latitudinem longitudini æqualem habuit. Ipsa vero recta hasta ab infima sui parte in magnam longitudinem producta, in superiori parte sub ipso crucis signo ad ipsam veli variis coloribus depicti summitatem, auream Deo cari imperatoris et liberorum ejus imaginem depictam pectore tenus sublimem gestabat. Hoc igitur salutari signo, tanquam munimento adversus oppositas quorumvis hostium copias Imperator semper est usus; aliaque ad ejus similitudinem expressa signa cunctis exercitibus præferri jussit.

CAPUT XXXII.

Quomodo Constantinus Catechumenus factus sacras Scripturas perlegerit.

Sed hæc postea. Tunc vero admirabili visione obstupefactus, cum nullum alium præter illum quem viderat Deum sibi colendum esse statuisset, Sacerdotes arcanae illius doctrinae mysteriis instructos ad se accersivit; et quisnam ille Deus esset interrogavit, quidve signi illius visio sibi vellet. Illi hunc quidem Deum esse dixerunt, unius ac solius Dei unicum Filium: signum vero illud quod ostensum fuisset, immortalitatis symbolum esse, et tropæum victoriae quam ille in terris olim versatus, de morte retulisset. Simul causas illius adventus eum docuerunt, accuratam incarnationis rationem ei exponentes. At ille hos quidem sermones discendi cupidus auscultabat. Cæterum Dei præsentia suis conspectibus exhibitæ admiratione tonebatur. Cumque cœlestem illam visionem et sacerdotalium sermonum interpretationem inter se contulisset, confirmatus est animo, harum rerum cognitionem Dei ipsius magisterio sibi tradi pro

A certo habens. Exinde ipsemet divinorum librorum lectioni vacare instituit, et cum sacerdotibus Dei sibi assessores adscivisset, Deum illum quem viderat, omni observantia colendum esse duxit. Posthæc manibus spe bona quam in illo collocaverat, tyranni furoris incendium restinguere aggressus est.

CAPUT XXXIII.

De adulteriis a Maxentio Romæ perpetratis.

Quippe ille qui urbem regiam per tyrannidem occupaverat, eo impietatis ac flagitii processerat, ut quodvis nefarium atque impurum facinus audacter susciperet. Etenim uxores per divortium a maritis sejunctas violavit, easdemque violatas ad maritos remisit. Neque vero homines obscuros atque ignobiles, sed ipsos primores sensus Romani, eo contumeliæ genere affecti. Cæterum cum innumeras fere mulieres ingenuas fœde violaret, immoderatam tamen animi sui libidinem nullatenus poterat explere. Sed postquam mulieres christianas sollicitare cœpit, nullis artibus perficere potuit ut earum congressu fruerelet. Hæc namque animam leto objicere, quam corpus ei ad stuprum permittere malebant.

CAPUT XXXIV.

Quomodo uxor præfecti, pudicitia servandæ causa mortem sibi concivit.

Quædam ex his, nupta senatorii ordinis viro qui præfecturam administrabat, cum satellites quibus tyrannus hujusmodi flagitiorum ministris utebatur, pro foribus adesse comperisset, et virtutem suam metu adactum permisisse illis ut se prehensam abducerent (erat autem mulier christiana) breve temporis spatium concedi sibi flagitavit ad corpus solemnem cultu exornandum. Et cubiculum ingressa, solam se relictam videns, gladium pectori immersit; statimque exanimata, cadaver quidem perducatoribus reliquit. Ipsi vero factis quæ omni voce clarius resonant, cunctis qui nunc sunt et qui posthæc erunt mortalibus declaravit, pudicitiam penes solos christianos invictam atque inexpugnabilem, nec morti obnoxiam esse. Atque hæc quidem ita se gessit.

CAPUT XXXV.

Cædes populi Romani jussu Maxentii.

Eum igitur ad ejusmodi facinora cum omni audacia prorumpentem cuncti reformidantes, tam plebelquam magistratus, tam nobiles quam obscuro, gravissima tyrannide opprimebantur. Ac tametsi quiete agerent et acerbissimam servitutem patienter tolerarent, ne sic tamen vitare poterant cruentam tyranni atrocitatem. Denique, quodam die levissimam ob causam populum Romanum prætorianis militibus obruncandum dedit. Atque ita innumerabilis multitudo populi Romani, non Scytharum ac Barbarorum, sed civium suorum hastis armisque in media urbe trucidata est. Quantæ porro Senatorum cædes factæ sint, ut in bona uniuscujusque eorum invaderetur, numerari nullo modo potest; cum quotidie plurimi confectis variis criminibus interficerentur.

CAPUT XXXVI.

Magicae artes Maxentii, et alimentorum penuria Romæ.

Tandem vero tyrannus sceleribus suis quasi quoddam fastigium, magicæ artis præstigias imposuit, nunc mulierca gravidas dissecans, nunc infantum recens in lucem editorum rimans viscera, leones quoque interdum mactans, et quædam nefanda peragens sacra ad dæmones evocandos, et ad bellum quod jam instabat, depellendum. His enim artibus victoriam se adepturum sperabat. Hic igitur dum Romæ tyrannidem exercet, vix dici potest quot quantisque malis subditos oppresserit atque in servitutem redegerit: adeo ut ad extremam trusi sint alimentorum penuriam, qualem antea Romæ unquam fuisse, nulla hominum ætatis nostræ memoria recordatur.

CAPUT XXXVII.

Maxentii exercitus in Italia superati.

Ob hæc cuncta dolore ac miseratione commotus Constantinus, omni bellico apparatu adversus tyrannidem sese instruxit. Cumque summum omnium Deum patronum sibi adscivisset, Christumque ejus Filium servatorem atque auxiliatorem invocasset; et victoriæ tropæum, salutarem scilicet signum ante milites ac stipatores suos statuisset, cum omni exercitu progressus est, eo consilio ut Romanis libertatem quam a majoribus suis acceperant, interventu suo restitueret. Porro cum Maxentius magicarum artium præstigiis magis quam subditorum benevolentia confusus, ne quidem extra urbis portas progredi auderet; cuncta vero in circuitu urbis Romæ ac totius Italiæ loca, oppida, regiones quas servitutis jugo oppressas tenebat, innumerabili armatorum multitudine et dispositis ad insidiandum exercitibus undique muniisset: divino fretus auxilio imperator, primam, secundam ac tertiam tyranni aggressor aciem, cunctis primo statim impetu fuis ac fugatis, in interiora Italiæ penetravit.

CAPUT XXXVIII.

Maxentii interitus in ponte Tiberis.

Tandemque ad ipsam urbem Romam propius accessit. Verum ne unius tyranni causa Romanos omnes oppugnare necesse haberet, Deus illum quasi vinculis quibusdam constrictum quam longissime extra urbis portas protraxit: simulque prisca illa adversus impios edita miracula, quæ sacris voluminibus continentur, et quibus multi quidem perinde ac fabulis fidem derogant, cum tamen fidelibus fide digna videantur, cunctis tam fidelibus quam infidelibus qui hoc miraculum quod dicturi sumus oculis suis spectaverunt, verissima esse opere ipso comprobavit. Nam quemadmodum Mosis ac religiosæ quondam gentis Hebræorum temporibus, Deus currus et exercitum Pharaonis projecit in mare, lectissimos milites ex curru pugnantem tristatam submersit in mari rubro, et fluctibus operuit; sic plane Maxentius, et quicumque circa illum erant milites ac stipatores, iuxta lapidis in altissimum gurgitem ceciderunt. Tunc

A videlicet cum divina virtute Constantini partibus auxiliante in fugam actus, fluvium sibi objectum pertransiret: in quo, ponte ex scaphis firmissime constructo, ipse machinam quamdam in suam ipsius perniciem construxerat, Deo dilectum principem hujusmodi dolo interceptum iri sperans. Verum huic quidem Deus quem colebat, auxilio adfuit. At impius ille, occultas machinas in suum ipsius caput miser comparavit. Proinde et hoc merito dici potuit: Scrobem aperuit atque effodit, et in foveam quam fecit ipse incidit. Convertetur labor ejus in proprium ipsius caput, et in verticem ipsius injustitia ejus recidet. Sic igitur machinis quæ in ponte constructæ fuerant cum occulta decipula tempore minime sperato dissolutis, transitus quidem subsidere cœpit: B navigia vero simul cum ipsis hominibus repente pessumiere. Et infelix ille omnium primus, deinde cuncti quos circa se habebat protectores ac stipatores, sicut divina prædixerunt oracula, instar plumbeæ massæ in altissimum gurgitem cecidere. Adeo ut milites qui tunc ope divini Numinis victoriam adepti sunt, perinde ac olim Israelitæ quos magnus ille Dei famulus Moses ducebat, merito si non verbis, saltem rebus ipsis eadem quæ illi quondam adversus impium illum Pharaonem cantaturi fuerint in hunc modum: Cantemus Domino: magnifice enim glorificatus est. Equum et ascensorem projecit in mare. Adjutor et protector factus est mihi ad salutem. Et iterum: Quis similis tibi inter deos, Domine, quis similis tibi? Glorificatus in sanctis, admirabilis in gloria, faciens prodigia. C

CAPUT XXXIX.

Ingressus Constantini in urbem Romam.

Hæc et alia horum gemmana cum Constantinus eo tempore magnum Dei famulum Moysen imitatus, in laudem Dei universorum principis et victoriæ auctoris factis ipsis cecinisset, Romam triumphans ingressus est. Omnesque pariter tam ex senatu quam ex equestri ordine, tanquam carceris custodia liberati, cum universo populo Romano, læto vultu faustisque acclamationibus cum inexplebili gaudio ex intimo animorum affectu eum exceperunt. Et cuncti tam viri quam mulieres cum liberis et infinita famulorum multitudine, illum liberatorem, servatorem ac bonorum auctorem, incredibili clamore quem nemo cohibere poterat appellabant. Verum ille pietatem in Deum quasi insitam sibi atque innatam gerens, nec hujusmodi acclamationibus, nec laudibus elatus est. Sed cum Dei auxilium sibi adfuisse probe intelligeret, illico victoriæ auctori gratiarum actionem supplex rependit.

CAPUT XL.

De Constantini statua crucem tenente, et de ejus inscriptione.

Et clara voce ac titulorum inscriptionibus, salutarem signum cunctis hominibus annuntiavit: hoc tropæo in medio urbis regiæ adversus hostes erecto, atque hoc salutari signo quod imperii Romani ac to-

tius orbis præsidium est, literarum notis nunquam interituris inciso. Statim ergo sublimem hastam in modum crucis, sub manum statuæ suæ in celeberrimo urbis loco poni iussit, et huiusmodi inscriptionem latino sermone subijci : *Hoc salutaris signo quod veræ virtutis argumentum est, vestram urbem tyrannicæ dominationis jugo liberatum servavi. Senatui populoque Romano in libertatem asserto pristinum decus nobilitatis splendoremque restitui.*

CAPUT XLI.

Esultatio provinciarum, et largitiones Constantini.

In hunc modum Dei amantissimus imperator victricis crucis confessionem præ se ferens, Filium Dei Romanis libere atque ingenue prædicavit. Et cuncti qui urbem incolebant, tam senatus quam populus, utpote acerba et tyrannica dominatione liberati, respirare quodammodo et purioris lucis radiis perfrui sibi videbantur, atque in novam quamdam vitam renasci. Gentes quoque universæ quotquot occidentali oceano terminantur, pristinis malis liberatæ, festos dies cum omni hilaritate celebrabant; Constantinum victorem, Dei amicum, de omnibus bene meritum continuis laudibus prædicantes. Eum cuncti commune quoddam bonum, Dei benignitate humano generi donatum illuxisse, uno ore atque, una voce testabantur. Sed et imperatoris literæ ubique propositæ legebantur : quibus ii qui honis suis spoliati fuissent, eorum possessionem beneficio principis recuperabant, et qui injuste relegati essent, penatibus suis restituebantur. Vinculis quoque et omni periculo ac metu liberabantur ii, qui per tyrannicam crudelitatem iis vexati fuissent.

CAPUT XLII.

Honores episcopis delati, et ecclesiarum extructiones.

Porro ipse imperator ministros Dei a se convocatos, omni obsequio atque honore prosequabatur; eos utpote Deo quem colebat consecratos, non verbis modo, verum etiam factis humaniter excipiens. Proinde mensæ ipsius adhibebantur homines, externo quidem habitu ac vestitu despicabiles, sed quos ille minime despicabiles iudicabat : quippe qui non externam hominis speciem quæ oculis subjecta est, sed Deum ipsum introspeceret. Ad hæc quocumque iter faceret, eos secum deducebat; Deum quem illi colerent, ob id etiam propitium sibi adfore pro certo habens. Quin etiam ecclesiis Dei plurima ex thesauris suis beneficia subministravit; partim sacras ædes amplificans et in sublime erigens, partim augusta ecclesiarum sacraria plurimis donariis exornans.

CAPUT XLIII.

De Constantini in pauperes beneficentia.

Variis denique pecuniarum divisionibus egentium inopiam sublevans. Extraneis præterea qui ipsum adirent, humanum se ac liberalem præbebat. Ac miseris quidem illis et abjectis qui in foro mendicant, non pecunias solum et alimenta ad victum necessaria, sed etiam vestem ad tegendam corporis nuditatem suppeditari iussit. Illis vero qui cum ingenui atque

opulenti prius exstitissent, postea mutata sorte in extremas calamitates inciderant, largiora vitæ subsidia commodavit. Prorsusque regio animo magnifica quædam munera in ejusmodi homines conferens, aliis agros donavit, alios variis dignitatibus ornavit. Et eorum quidem qui in orbitatis miseris incidissent, quasi pater curam gerebat : viduarum autem mulierum solitudinem sublevans, eas patrocinio suo fovebat. Quin etiam virgines parentibus suis orbatas ipse hominibus opulenti ac familiaribus suis in matrimonium dedit. Idque agebat, cum prius dedisset nubentibus, quæcumque ipsas viris suis conferre oportebat. Denique quemadmodum sol supra terras exoriens lucis suæ radios cunctis liberaliter impertit; sic plane Constantinus primo diluculo procedens ex palatio, ac cum cœlesti solis jubare quodammodo exoriens, cunctis adeuntibus beneficentiæ suæ radios impertiebat. Nec ullus unquam ad illum propius accessit, qui fructum alicujus beneficii non retulerit : nec spe sua unquam frustrati sunt, qui ab ipso aliquid auxilii expectassent.

CAPUT XLIV.

Quomodo synodis episcoporum interfuit.

Ac generaliter quidem erga omnes talem se præstitit. Verum Ecclesiæ Dei præcipue curam gerens, cum per diversas provincias quidam inter se dissentirent, ipse velut communis omnium episcopus a Deo constitutus, ministrorum Dei concilia congregavit. Nec dedignatus adesse et considerè in medio illorum conventu, cognitionis particeps fuit; ea quæ ad pacem Dei pertinent, cunctis procurans. Porro sedebat in medio tanquam unus e multis; protectores quidem cunctosque corporis custodes procul amovens, Dei autem timore contextus, et anicorum fidelium benevolentia vallatus. Cæterum quocumque saniori sententiæ acquiescere, et ad quietem et concordiam propensos esse animadvertent, eos maxime probabat; palam indicans unanimi omnium consensu se in primis delectari. Pertinaces vero et immorigeros aversabat.

CAPUT XLV.

Quomodo insipientes toleraverit.

Quin etiam nonnullos qui adversus ipsum asperius invecti fuerant, patienter tulit; leni ac sedata voce eis præcipiens, ut modestius agere, nec seditiones excitare vellet. Ex his alii admonitiones ejus reveriti, a pervicacia animi desistebant. Alios qui ad sanam mentem nullo remedio revocari poterant, Deo committens relinquebat; nihil adversus quemquam asperius unquam designans. Hanc ob causam, ut credibile est, qui in Africa seditionem commoverant, eo improbitatis proruperunt, ut abrupta quædam facinora tentarent; dæmone ut videtur ob præsentium bonorum copiam invidia percito, et ad gravia quædam et atrociora facinora homines incitante, quo imperatoris animum contra ipsos accenderet. Verum nihil profecit invidia, cum imperator ea quæ fiebant, ridenda esse duceret; et maligni dæmonis impulsio-

nem agnoscere se affirmaret. Neque enim sanorum A hominum illa esse facinora, sed vel penitus amen- tum, vel eorum qui nequissimi dæmonis stimulis agerentur : cujusmodi homines miseratione potius quam supplicio dignos esse. Non enim tantæ justitiæ est, insurgere ad puniendum furorem hominum amen- tum, quantum eorundem vicem dolere, extremæ humanitatis est.

CAPUT XLVI.

Victorias de Barbaris relatæ.

Et imperator quidem ad hunc modum in omnibus suis actibus Deo omnium inspectori cultum exhibens, Ecclesiis ejus inconcussa sollicitudine providebat. Deus vero ei vicem rependens, cunctas fere barbaras gentes pedibus illius subjecit; adeo ut tropæa ubique B de hostibus erigeret. Illum victorem apud omnes mor- tales illustri præconio renuntiavit; illum formidabilem inimicis et hostibus reddidit, quamvis suapte natura minime talis, sed potius mansuetissimus, lenissimus atque humanissimus esset omnium mortalium.

CAPUT XLVII.

Mors Maximiani et aliorum quorum insidias Deo revelante Constantinus deprehenderat.

Hæc dum ab eo geruntur, alter eorum qui se imperio abdicaverant, eum insidias in ejus nece compararet, deprehensus turpissimo mortis genere interiiit. Primusque hic est cujus utpote impii ac scelerati hominis imagines omnes et statuæ, cæteraque id genus monumenta quæ honoris causa erigi solent, ubique C terrarum dejecta sunt. Post hunc alii quoque propin- quitate generis conjuncti, cum occulte ei insidiarentur, deprehensi sunt; Deo scilicet cuncta illorum consilia mirabili quodam modo per visiones famulo suo detegente. Nam et præsentiam suam ei sæpius exhibere dignatus est, divina scilicet specie per summam miraculum ei apparente, ac futurarum rerum præscienciam ipsi suggerente. Et inexplicabilia quidem illa divinæ gratiæ miracula, quæ Deus ipse famulo suo præstare dignatus est, ne comprehendere quidem dicendo facile possunt. Quibus ille munitus, reliquum tempus ætatis tutissime traduxit; tum ex subditorum benevolentia maximam capiens voluptatem; tum ex eo quod cunctos imperio suo subjectos in summa tranquillitate ac lætitia degere videbat: D tum præcipue ob splendorem Ecclesiarum Dei incredibili gaudio gestiens.

CAPUT XLVIII.

Constantini decennalia.

Dum in hoc statu esset, decimus imperii ejus annus evolutus est. Cujus rei causa festis diebus per universum orbem Romanum celebratis, preces cum gratiarum actione tanquam puras victimas, ignis et sideris expertes, Deo omnium Regi obtulit. Et ex his quidem maximam animo capiebat voluptatem: sed non perinde cum oblectabant iuniorum illi, qui de provinciarum Orientis vastatione afferebantur.

CAPUT XLIX.

Quomodo Licinius Orientem afflixerit.

Etenim innumeris quædam bellum tum Ecclesiæ Dei, tum reliquis provincialibus illic insidiari nuntiabatur: cum nequissimus dæmon quasi æmulatione succensus, iis quæ ab imperatore Dei amantissimo gerebantur, contraria facere studeret. Adeo ut imperium Romanum duas in partes divisum, nocti ac diei simile esse omnibus videretur. Quippe Orientis quidem incolæ caligo noctis premebat : eos vero qui Occidentis partes habitabant, serenissimos illustrabat dies. Qui cum infinitis bonis a Deo sibi conciliatis fruerentur, non tulit id maligni dæmonis invidia bonis omnibus infesta. Sed neque tyrannus qui alteram partem orbis Romani dominatione sua opprimebat, id ferendum putavit. Qui cum res suas prospero cursu ferri videret tantique principis affinitate esset honoratus; religiosi quidem imperatoris exemplum sequi neglexit: impiorum vero instituta atque improbos mores studuit imitari. Et quorum miserabilem vitæ exitum suis ipse oculis conspexisset, eorum consilia sequi maluit, quam in amicitia et concordia cum eo qui præstantior erat ac potior, permanere.

CAPUT L.

Quomodo Licinius Constantino insidiatus sit.

Bellum igitur inexpiabile homini bene de se merito intulit; nec amicitia jura, nec sacramentorum religionem, nec generis necessitudinem, nec fœdera in memoriam revocans. Nam Constantinus quidem utpote benignissimus princeps, quo sinceræ benevolentie certissimum ei argumentum daret, paternæ stirpis nobilitatem, et imperatorii jam inde a majoribus generis splendorem ei communicaverat, sorore sua in matrimonium data: totiusque imperii Romani consortio eundem frui permiserat. Licinius vero plane his contraria animo volvens, adversus præstantiorem occultis artibus grassabatur; varia subinde insidiarum genera comminiscens, ut bene meritum malis remuneraretur. Ac principio quidem amicitiam simulans, dolo ac fraude cuncta agebat; sperans fore ut consilia sua laterent. Verum Deus insidias quæ clanculo struebantur, famulo suo detexit. At Licinius in primis conatibus deprehensus, ad secundas fraudes se contulit; nunc amicitia fidem præ- tendens; nunc fœderum ac sacramentorum religione fidem sibi concilians: deinde pacta conventa repente violans, rursusque per legatos veniam poscens: ut denuo mendacis fœde illudens. Tandem vero bellum palam indixit, et desperata mentis audacia incitatus, adversus Deum ipsum cujus cultui imperatorem Constantinum deditum esse cognoverat, arma deinceps ferre instituit.

CAPUT LI.

Licinii insidiæ adversus Episcopos, et prohibitio Synodorum.

Ac primum quidem Dei ministros sub ditone sua degentes, qui nihil unquam criminis adversus impe-

rium ipsius commiserant, obscure et callide circum-
venit, varias adversus eos calumnias investigans.
Cumque nullum ipsi crimen suppeteret, nec haberet
quod viris illis posset objicere, lege lata præcepit ne
episcopi uspiam inter se de ulla re conferrent, neve
ulli eorum in alterius sibi vicini ecclesiam ventare
liceret, et synodos ac concilia de communibus nego-
tiis habere. Verum hæc illi ad nos vexandos occasio
quærebatur. Nam si quidem nostri legem violassent,
pœnam subire eos oportebat: sin præcepto paruis-
sent, ecclesiasticas leges convelli. Neque enim majo-
ris momenti controversiæ, aliter quam per synodos
componi possunt. Et alioqui Deo infestus tyrannus,
cum principi Deo amatissimo adversari in omnibus
studeret, hæc nostris imperavit. Nam Constantius
quidem sacerdotes Dei, pacis et concordiæ muti-
causa in unum convocabat: idque in honorem ejus
cui sacra faciebant. Licinius vero dum optima quæ-
que convellere molitur, concentum Ecclesiarum tur-
bare tentavit.

CAPUT LII.

Christianorum exilia et proscriptiones.

Et quoniam Deo carus Constantinus famulos Dei
in palatium libenter admittebat, hostis Dei Licinius
contraria omnia sentiens, cunctos Dei cultores qui
sub imperio suo debebant, palatio expulit; et quos
in comitatu suo habebat fidiſsimos ac devotissimos,
eos præcipue in exilium relegavit. Quique ob egregia
facinora vel honore aliquo, vel dignitate ab ipso an-
te hæc fuerant ornati, hos aliis servire, et famulo-
rum ministeria obire mandavit. Cumque omnium
bona tanquam lucrum aliquod sibi oblatum rapuis-
set, ad extremum mortem quoque miuatus est iis,
qui salutare sibi nomen christianæ religionis assu-
merent. Porro cum in omnem libidinem ac lasciviam
effusus caset, multaque adulteria aliaque detestandæ
obscœnitatis flagitia committeret, pudicitæ et con-
tinentiæ honestatem ab hominibus præstari neuti-
quam posse censuit; de communi hominum natura
ex suomet ipsius morbo pessime judicans.

CAPUT LIII.

Edictum Licinii, ne mulieres una cum viris in eccle- siam convenirent.

Idcirco alteram legem tulit, qua jubebat, ne viri
orandi causa in ecclesiam Dei simul cum mulieribus
convenirent; neve mulieres ad venerandas virtutis
scholas discendi causa ventarent, postremo ne
episcopi divini religionis præcepta mulieribus trade-
rent, sed ut mulieres ad id electæ, docendis mulie-
ribus præficerentur. Quæ cum ab omnibus rideren-
tur, aliud quidpiam commentus est ad ecclesiarum
eversionem. Jussit enim ut solemnes populorum
conventus extra portas in aperta planicie celebra-
rentur; asserens liberum extra portas ærem turbis
longe comradiorum esse, quam oratoria intra ur-
bem sita.

CAPUT LIV.

Quomodo eos qui sacrificare renuissent, militia solvit: et carcere inclusos, ali solvit.

Verum cum ne in hoc quidem obsequi sibi illos
videret, tandem rejectis ambagibus, nudo quod
aiunt capite, decrevit ut milites qui per singulas ur-
bes apparebant iudicibus, nisi dæmonibus sacrificare
mallent, ab apparitione præsidialis officii remove-
rentur. Proinde officia magistratum per singulas
provincias viris piis ac religiosis nudabantur. Sed et
ipse qui hanc legem tulerat, nudabatur orationibus
sanctorum virorum, quibus semet ipse privaret.
Quid præterea commemorare attinet, quo pacto
præcepit, ne miseris in carcere detentis alimenta
quisquam humaniter subministraret; neve quis ho-
mines in vinculis fame contabescentes, miseratione
prosequeretur: hoc est, ne quis omnino vir bonus
existeret; neve ii qui ad proximorum miserationem
natura ipsa ducuntur, boni quidquam præstarent.
Fuit hæc profecto quidem lex palam impudens et
immanissima; omnemque morum feritatem facile
superavit. Quinetiam legi adjecta erat hæc pœna,
ut qui inclusis stipem dedissent, pari cum ipsis
supplicio plecterentur; utque in carcerem et vincula
conjecti eandem cum noxiis pœnam subirent, qui
humanitatis officia eis præstitissent.

CAPUT LV.

De iniquitate et avaritia Licinii.

Hujusmodi fuere constitutiones Licinii. Quid vero
opus est recensere quæ in nuptiis aut circa morien-
tes innovavit; vetustas Romanorum leges recte et
sapienter constitutas ausus abolere, et barbaras
quasdam atque immanes planeque illegitimas et ini-
quas leges illarum loco substituere? Mille præterea
exactionum genera adversus subditos excogitavit.
Quocirca novas agrorum mensiones adinvenit, ut
exigui agri majorem imputaret modum, ob inexple-
bilem cupiditatem nimiarum exactionum. Ideo rusti-
corum qui superstites amplius non erant, sed jam-
pridem obierant, nomina in censualibus tabulis in-
scribebat, turpis lucri hinc compendium captans.
Neque enim sordida hominis parcimonia ullum ha-
bebat modum, nec habendi cupiditatem satiatis
finiebat. Itaque cum auro et argento et immensa
opum copia thesauros suos implessset, gemens de
paupertate sua querebatur, Tantalicum quodam morbo
vexatus. Quid referam exilia quibus viros innocen-
tes damnavit? Quid honorum publicationes? Quid
nobiles ac præcipuæ dignitatis homines in carcerem
abductos, quorum uxores sceleratis quibusdam man-
cipiis constuprandas dabat? Quid mulieres nuptas,
quid virgines recenseam, quibus ipse licet affecta
jam ætate, vim inferre tentavit? Nihil opus est in
his commemorandis diutius immorari, cum postre-
morum ejus facinorum gravitas, ut priora hæc levia
ac prope nulla viderentur, effecerit.

CAPUT LVI.

Quomodo persecutionem adversus Christianos tandem excitaverit.

Denique eo furoris processit, ut Ecclesiis bellum inferret, ipsosque episcopos adoriretur, quos maxime sibi adversos esse intelligebat; pro inimicis habens eos qui maximi Deoque carissimi imperatoris amici essent. Ob quam præcipue causam furorem suum in nos exauit, a recta ratione desciscens. Nec exemplum eorum qui ante ipsum Christianos fecerant persecuti, in memoriam sibi revocavit; nec illorum quorum ob impia facinora ultor ipse atque extincior fuerat constitutus. Nec animo et cogitatione recoluit ea quorum ipse spectator existerat; tunc cum illum omnium malorum antesignanum, quisquis ille tandem fuit, inflicta divinitus plaga percussam suis ipso oculis conspexit.

CAPUT LVII.

Qualiter Maximianus fistuloso ac verminante ulcere perdemitus, pro Christianis legem scripserit.

Nam cum hic Ecclesias oppugnare exorsus fuisset, primusque justorum ac Dei cultorum cædibus animam suam contaminasset; merito eum divina ultio corripuit, ab ipsis exorsa carnibus, et ad animam usque progressa. Repente enim in medio occultiorum corporis partium abscessus ei nascitur: ulcus deinde in imo fistulosum. Utriusque insanabilis morsus intima viscera depascebatur. Ex his incredibilis vermium multitudo scaturiens, letalem exhalabat foetorem. Quippe illi tota corporis moles, ob nimiam alimenti copiam in immensam quamdam pinguedinem conversa erat: quæ tunc temporis in tabem soluta, horrendum et intolerabile spectaculum astantibus præbuisse fertur. Tot igitur quassatus malis, tandem intelligere cœpit quæ contra Ecclesiam scelera admisisset. Posthæc errorem suum Deo confessus, persecutionem christianorum cohibere, et regalibus edictis ac legibus emissis, ecclesias eorum quantocius ædificari, ipsosque christianos sacra sua solito more peragere, et pro imperatore preces ad Deum fundere jubet.

CAPUT LVIII.

Qualiter Maximianus christianorum persecutor, fugiens servili habitu sese occultaverit.

Verum hic quidem qui persecutionis auctor fuerat, hujusmodi poenas luit. Is vero de quo nunc loquimur Licinius, qui horum testis ac spectator extiterat, et qui cuncta accurate experientia ipsa docente cognoverat; repente omnium oblitus, nec supplicium prio-

A ri huic irrogatum animo reputavit, nec quas divina justitia de posteriore altero sumpserat poenas. Qui quidem cum priorem illum tanquam in quodam scelerum certamine superare ambiciose contenderet, novorum adversus nostros suppliciorum inventionæ gloriabatur. Neque enim ignis aut ferrum; non clavorum suffixiones; non bestiarum laniatus, nec maris altissimi gurgites ei suffecerunt. Sed præter hæc omnia novum quoddam supplicii genus ipse commentus, membra quibus lucis usuram percipimus, mutilari lege lata præcepit. Statim igitur conferta agmina non virorum modo, verum etiam puerorum ac mulierum, dextris oculis et junctoris pedum, partim ferro, partim cauterio debilitatis, trusa sunt ad metalla, ut diuturno labore ibidem vexarentur. Ob quam causam et hunc quoque non multo post ultæ est divina justitia: tunc cum dæmonum (quos quidem ille deos putabat) fiducia, et innumerabili armatorum multitudine fretus, prælium commisit. Quippe tunc omni spe divini nudatus auxilii, imperialem cultum minime ipsi convenientem abiecit: deinde vulgarium turbæ immixtus, timide prorsus atque ignave fuga salutem sibi quæsivit: et per agros ac vicos sese occultans, sub habitu servili latere se posse existimavit. Verum magnum illum et universa spectantem providentiæ oculum subterfugere non valuit. Cum enim salutem suam in tuto jam locatam esse censeret; ardente Dei percussus telo, pronus in terram cecidit: totumque ejus corpus inflicta cœlitus plaga adeo consumptum est, ut pristinae formæ species omnis aboleretur: solaque ossa arefacta instar simulacri cujusdam superessent.

CAPUT LIX.

Quomodo vi morbi excæcatus Maximianus, legem pro Christianis dedit.

Porro sæviente acrius Dei plaga, oculi tandem ei exilierunt, et ex propria sede avulsi, cæcum eum dimiserunt: eadem justissime perpeccatum supplicia, quæ adversus martyres Dei primus excogitarat. Posthæc nihilominus adhuc spirans, ipse quoque a christianorum Deo veniam poposcit, bellum se divinitati intulisse palam confessus. Nec aliter ac prior ille palinodiam cecinit: legibus et constitutionibus editis, quibus errorem suum in colendis illis quos existimasset deos, ingenue professus est, unumque christianorum Deum expertum se nosse testatus. Hæc cum Licinius non aliorum sermone didicisset, sed factis ipsis percipisset, tamen velut densa quadam caligine animo ejus offusa, eadem quæ illi agere instituit.

LIBER II.

ANACREONTUM. — I. Occulta persecutio Licinii, et cædes episcoporum apud Amasiam urbem Ponti. — II. Ecclesiæ dirutæ, et episcopi trucidati. — III. Quomodo Constantinus Christianorum causa quos Licinius persequi parabat, commotus sit. — IV. Quod Constantinus cum precibus, Licinius vero cum vaticiniis, se ad bellum parabat. — V. Quid de simulacris et de Christo Licinius dixerit, dum in lucro sacrificaret. — VI. Spectra in urbibus quæ Licinio parebant visa, Constantini militibus Licinianos persequentium. — VII. Ubi quæque in præliis signum crucis adfuit, partem esse victoriam. — VIII. Quod quinquaginta viri electi sunt qui crucem portarent. — IX. Quod ex cruciferis is quidem qui fugit interfectus est; qui vero fideliter permanerat, incoluntis evasit. — X. Variæ pugnæ, et Constantini victoriæ. — XI. Fuga et magicæ artes Licinii.

— XII. Quomodo Constantinus orans in tabernaculo, victoriam adeptus est. — XIII. Constantini humanitas in milites captos. — XIV. Iterum de oratione in tabernaculo. — XV. Licinii simulata amicitia, et idolorum cultus. — XVI. Quomodo Licinius militibus præcepit, ne adversus crucis signum impetum facerent. — XVII. Constantini victoria. — XVIII. Licinii cædes, et triumphus de eo acti. — XIX. Publica lætitia ac festivitas. — XX. Quomodo pro confessoribus Constantinus leges sanxerit. — XXI. Quomodo etiam pro martyribus, et pro ecclesiarum præditi leges tulit. — XXII. Quomodo etiam populum recreaverit. — XXIII. Quod Deum bonorum auctorem predicavit, et de legibus ejusdem. — XXIV. Lex Constantini de pietate in Deum, et de Christiana religione. — XXV. Exemplum a veteris temporibus. — XXVI. De iis qui persecutionem passi sunt, et de persecutoribus. — XXVII. Quod persecutio bellum gerentibus multorum causa extiterit. — XXVIII. Quod Deus Constantinum bonorum ministrum elegit. — XXIX. Pie in Deum voces Constantini, et sanctorum confessorum. — XXX. Lex solvens exilium et curia, et bonorum proscriptio. — XXXI. Item eos qui in insulas erant releguti. — XXXII. Item eos qui ad metalla et ad publica opera ignominiose damnati fuerant. — XXXIII. De confessoribus qui militaverunt. — XXXIV. De iis qui in gynæcea, vel in servitium daterant liberandis. — XXXV. De successione bonorum martyrum et confessorum, et eorum qui relegati fuerant, et quorum bona in fiscum relata. — XXXVI. Ut deficientibus cognatis Ecclesia hæreditatem capiat, utque legata firma nunciant. — XXXVII. Ut qui hujusmodi loca, ædes, hortos occupaverint, restituant: exceptis fructibus. — XXXVIII. Quomodo super his libellos dari oportuit. — XXXIX. Ut fiscus fundos, ædes et hortos restituat Ecclesiis. — XL. Ut martyrum et cæmeteria Ecclesiis reddantur. — XLI. Ut qui res Ecclesiæ emerunt, aut dono acceperunt, eas restituant. — XLII. Sedula exhortatio ad colendum Deum. — XLIII. Quomodo Constantinus ea quæ legibus sanxerat, factis ipsis confirmavit. — XLIV. Quomodo Christianos ad regendas provincias promovit, et paganos sacrificare prohiberit. — XLV. De legibus quibus sacrificia quidem prohibebantur; Ecclesiæ vero construi jubebantur. — XLVI. Epistola Constantini ad Eusebium et reliquos episcopos de Ecclesiis præditi opera edificandis, utque veteras reficiuntur et ampliores exstruantur. — XLVII. Quod contra idolorum cultum scripserit. — XLVIII. Constantini edictum ad provinciales de falso cultu multorum deorum. Exordium de virtute et vitio. — XLIX. De pio ac Dei amantissimo Constantini patre, et de Diocletiano ac Maximiano persecutoribus. — L. Quod ex Apollinis oraculo qui ob justos homines responsa amplius edere non poterat, mota sit persecutio. — LI. Quomodo Constantinus adhuc adolescens, justos esse Christianos audivit. — LII. Quod tormentorum et suppliciorum genera adversus Christianos excogitavit. — LIII. Quomodo Barbari Christianos exceperunt. — LIV. Quomodo divino ultione puniti sint, qui ex oraculo persecutionem commoverant. — LV. Constantinus Deo gloriam tribuit, signum crucis constituit et præcatur pro Ecclesia. — LVI. Quomodo omnes quidem Christianos esse optavit; neminem autem cogit. — LVII. Glorium tribuit Deo, qui per filium suum errantes illuminavit. — LVIII. Iterum Deo gloriam tribuit ex ministerio totius mundi. — LIX. Deum laudat qui semper bona atque honesta docet. — LX. Adhortatio sub finem edicti, ut nemo alteri molestiam faciat. — LXI. Quomodo ab urbe Alexandria questiones commotæ sunt propter Arium. — LXII. De Ario et de Meletio. — LXIII. Quomodo legatum cum litteris misit, ad pacem componendam. — LXIV. Constantini epistola ad Alexandrum episcopum, et Arium presbyterum. — LXV. Quod pro pace continue satagebat. — LXVI. Quomodo questionem in Africa excitatione compressit. — LXVII. Quod religio ab Orientis partibus cæperit. — LXVIII. Quomodo seditionem moleste ferens, pacem suavit. — LXIX. Unde nata sit controversia inter Arium et Alexandrum, et quod talia non erant disquirenda. — LXX. Exhortatio ad concordiam. — LXXI. Quod ob leves quasdam voculas pertinaciter certandum non fuit. — LXXII. Quomodo dolore affectus, præ pietate lacrymas effudit; et iter quod facturus erat in orientem, ob hanc causam repressit. — LXXIII. Quod post has etiam imperatoris litteras perseveravit contentio.

CAPUT PRIMUM.

Occulta persecutio Licinii, et cædes episcoporum apud Amasiam urbem Ponti.

Ad hunc modum supradictus Licinius in impiorum barathrum præcepit ruit: et quorum ob res in pie gestas exitum suis ipse oculis aspexerat, eorum exemplum in suam ipsius perniciem æmulatus, persecutionem Christianorum, quasi flammam quandam jam sopitam denuo excitavit, et multo gravius quam priores impietatis conflavit incendium. Ac primum quidem tanquam mala bestia, et tortuosus quidam serpens in seipsum convolutus, et furorem atque hostiles adversus Deum minas spirans, Ecclesiis Dei sub imperio suo constitutis bellum palam inferre, ob Constantini metum minime ausus est: sed improbitatis virus abscondens, occultas insidias certis duntaxat in locis adversus episcopos comparavit; et ex his probatissimum quemque, compositis per provincialium rectores calumniis interfecit. Porro cædis illorum modus, novus nec unquam antea cognitus fuit. Certe quæ apud Amasiam gesta sunt, omnem crudelitatis modum transcendunt.

CAPUT II.

Ecclesiæ diruta, et episcopi trucidati.

Qua in urbe Ecclesiæ Dei, aliæ iterum post priorem illam expugnationem æquatæ sunt solo: aliæ clausæ a præsidibus provincialium; ne quisquam eorum qui eas adire consueverant, eo conveniret, neve clemnem cultum Deo exhiberet. Neque enim qui æc jubebat, preces illic pro se fieri opinabatur; ceterum scilicet conscientia in eam opinionem ad-

A ductus. Sed nos pro Constantino cuncta agere, ac divino numini supplicare sibi persuaserat. At præsidēs utpote assentatores atque adulatores, cum rem gratam imperatori facere se pro certo haberent, optimos quosque Ecclesiarum antistites capitali supplicio addixerunt. Itaque viri qui nihil inani commiserant, absque ulla causa abducebantur, et puniebantur perinde ac sicarii. Nonnulli novum quoddam mortis genus pertulerunt, corpore in multas partes frustatim conciso; et post atrox illud omnique tragico figmento horribilius spectaculum, ut piscibus cibum præberent, in altissimum mare projecti. Posthæc Dei cultores fugam denuo inire cœperunt. Iterum agri, iterum solitudines famulos Dei suscipere. Quæ dum ad hunc modum tyranno succederent, deinceps B persecutionem adversus omnes Christianos excitare in animum induxit. Ac procul dubio voti sui compos exstitisset, nec ei quicquam obstitisset quinque rem ad exitum perduceret, nisi famulorum suorum propugnator Deus, id quod futurum erat celerrime præveniens, Constantinum famulum suum tanquam splendidum lucis jubar, in profunda caligine et in obscurissima nocte subito ostendisset, eumque quasi manu apprehensum has in partes perduxisset.

CAPUT III.

Quomodo Constantinus Christianorum causa quos Licinius persequi parabat, commotus sit.

Qui cum hujusmodi rerum nuntium ad aures suas perlatum, non amplius dissimulandum esse intelligeret, sobriæ mentis vigorem collegit: et severitatem morum cum innata miscens clementia, iis qui oppri-

mebantur auxilium ferre properavit; pius sanctum- que facilius habendum esse iudicans, cum uno e medio sublato totum fore hominum genus incolume servatur. Sic enim apud se reputabat; si ipse summa clementia uteretur, et hominis nulla miseratione digni miseretur, illi quidem nihil id profuturum, quippe qui a pravis moribus et institutis nullatenus discederet, quin potius rabiem adversus subditos intenderet: oppressis vero nullam amplius spem salutis relinqui. Hæc imperator cum apud se reputasset, iis qui in extremas calamitates incidissent, absque ulla dilatione salutarem dextram porrigere decrevit. Et militarium quidem copiarum atque armorum ingentem apparatus coegit. Jamque aderant universa tam equitum quam peditum agmina in unum congregata. Cunctis vero præbant insignia fiduciæ in Deum; B signum videlicet illud quod supra memoravimus.

CAPUT IV.

Quod Constantinus cum precibus, Licinius vero cum vaticiniis, se ad bellum parabat.

Cumque precationibus, si unquam antea, sese tunc maxime indigere intelligeret, sacerdotes Dei secum duxit: eos velut optimos animæ custodes adesse coram et secum versari debere existimans. Unde cum tyrannus audisset, Constantinum non aliter quam divino auxiliante numine victoriam de hostibus parare; et eos quos dixi ei perpetuo adesse unaque versari; salutaris quoque passionis signum, et ipsum et universum ejus exercitum antecedere; hæc utpote impius risu digna esse censebat, Constantinum sub- C sannans et contumeliosis appetens verbis. Ipse vero divinos et vates Ægyptiorum, veneficos et impostores; sacrificulos denique ac prophetas falsorum quos colebat deorum sibi adjunxit. Deinde sacrificiis placans illos quos existimabat deos, sciscitabatur ex illis quemnam belli exitum esset habiturus. At illi sine controversia victorem hostium, et superiorem in bello fore responderunt; cunctis ubique oraculis uno consensu hæc illi per prolixa et elegantia carmina promittentibus. Sed et somniorum interpretes per somnia; et aruspices per viscerum motum similia portendi affirmabant. Horum itaque fallacibus sollicitationibus inflatus, cum ingenti fiducia progressus est ad castra, seque ad pugnam ineundam instruxit.

CAPUT V.

Quid de simulacris et de Christo Licinius dixerit, dum in luco sacrificaret.

Cum vero bellum jam orsurus esset, ex protectoribus et honoratioribus amicis lectissimos quosque in quemdam locum qui ab ipsis sacer habebatur, coegit. Locus hic erat irriguus et opacus, in quo plurimæ statuæ eorum quos ille deos putabat, sculptæ ex lapide viscebantur. His cum cereos accendisset et solemnium ritu sacrificasset, hujusmodi verba habuisse dicitur: Viri amici et commilitones, hi quidem quos colimus et quos ab ultimis usque majoribus colendos accepimus, dii sunt patrii. Iste vero qui adversarum

A nobis partium copias ducit, moribus institutisque majorum violatis, ad impiam nullos credentium deos opinionem descivit; peregrinum quemdam nescio unde quæsitum temere amplectens Deum. Quin etiam turpissimo ejus signo exercitum suum dehonestat: Eoque confusus, non tam adversus nos quam adversus ipsos quos violavit deos, armatus procedit. Præsens igitur dies manifeste arguet, uter nostrum cæco errore ducatur: et de diis qui apud nos aut qui ab adversarum partium hominibus coluntur, judicium feret. Aut enim concessa nobis victoria, deos nostros vere servatores atque auxiliores esse jure merito declarabit. Aut si diis nostris qui quamplurimi sunt, et multitudine nunc utique antecellunt, unus ille nescio unde profectus Constantini Deus superior extiterit, nemo posthæc in dubium revocet quisquam colendus sit Deus: sed ad potiorem accedat, eique victoriæ præmium deferat. Ac si quidem peregrinus ille quem nunc ludibrio habemus, victor esse videbitur, nos quoque illum agnoscere et colere oportebit: procul abire ac valere posthæc jussis iis quibus cereos frustra accendimus. Sin vero nostri superiores extiterint, quod quidem nemini dubium esse potest: post partam hoc loco victoriam impiis deorum contemptoribus bellum inferre aggrediemur. Et Licinius quidem ante exordium pugnae, ad circumstantes hujusmodi verba fecit: Nobis vero qui hæc scribimus, ipsi illi qui orationi ejus interfuerant, non multo post eam retulerunt. Hujusmodi igitur oratione facta, jussit militibus ut prælium inirent.

CAPUT VI.

Spectra in urbibus quæ Licinio parebant visa. Constantini militum Licinianos præsequentium.

Quæ dum geruntur, spectrum quoddam prorsus mirabile in urbibus tyranni illius dominationi subjectis apparuisse ferunt. Varia enim Constantini militum agmina per meridiem visa, quæ tanquam parta victoria per urbes transirent. Atque hæc cernebantur, reipsa quidem nemine usquam componente: sed divina potentia per visionem illam quæ oculis subji- ciebatur, id quod futurum erat prænonstrante. Porro cum exercitus congregi jam pararent, is qui concordiae sædera ruperat, primus pugnam exorsus est. Tunc vero Constantinus servatore ac supremo omnium Deo in auxilium vocato, atque hoc signo militibus suis dato; hostes primo prælio fudit. Nec multo post altera commissa pugna, iterum superior discessit, et longe majorem victoriam retulit; cum salutare crucis tropæum exercitum ipsius antecederet.

CAPUT VII.

Ubi cumque in præliis crucis signum adfuit partam esse victoriam.

Certe ubicumque hoc signum inspectum fuerat, continuo fuga hostium, victoribus terga illorum prementibus, sequebatur. Quo imperator comperto, sicubi agmen aliquod exercitus sui premi animadverteret, illico salutare tropæum tanquam efficacissimum quoddam ad parandam victoriam amuletum

inferri jubebat. Quo facto, statim victoria sequebatur, divina utique virtute animos viresque pugnantium confirmante.

CAPUT VIII.

Quod quinquaginta viri electi sunt qui crucem portarent.

Itaque lectis ex protectorum numero quotquot corporis viribus et animi fortitudine ac veræ religionis institutis præstare videbantur, unum hoc munus imposuit, ut signi hujus assidue curam gererent. Erant omnes quinquaginta viri; quorum nullum aliud erat officium quam circumstare et satellitio suo custodire signum; quod singuli humeris suis alternatim gestabant. Hæc imperator ipse nobis qui hanc historiam scribimus, dum in otio ageret, narravit, longo post tempore quam hæc contigerant: simulque rem quamdam adjecit memoratu dignissimam.

CAPUT IX.

Quod ex cruciferis is quidem qui fugit interfectus est: qui vero fideliter permanserat, incolumis evasit.

Nam cum forte, inquit, inter pugnandum ingens atrepitus exercitum conturbasset, is qui hoc signum humeris ferebat metu percussus, alteri gestandum tradidit, ut ipse discrimen evaderet. Vix alter ille signum gestandum susceperat, cum ecce is qui se subripiens custodiam signi deseruerat, telo in ventre percussus occubuit. Et hic quidem ignaviæ atque infidelitatis suæ pœnas persolvens, ibidem jacuit exanimis. At salutare crucis tropæum, ei qui ipsum sublime gestabat incolumitatem præstitit. In quem cum tela undique jacerentur, signifer quidem ipse salvus evasit: hasta vero salutaris tropæi, missilia excepit. Erat id spectaculum omni miraculo majus, cum cuncta hostium tela in brevissimum illum hastæ ambitum caderent. Quæ cum in hastam impacta defigerentur, signifer servabatur incolumis: adeo ut nullo unquam jaculo ferirentur, quicumque hoc ministerium obibant. Neque porro hæc nostra est oratio, sed ipsius imperatoris, qui inter reliqua id etiam nobis commemoravit. Qui cum priores victorias Dei omnipotentis auxilio retulisset, posthæc acie instructa exercitum movens, ulterius processit.

CAPUT X.

Variæ pugnæ et Constantini victoriæ.

Porro adversarum partium antesignani cum primum ejus impetum sustinere non potuissent, abjectis armis sese ad imperatoris pedes prostraverunt. At ille cunctos incolumes servavit, magnam ex salute hominum percipiens voluptatem. Alii vero qui sub armis remanserant, sese ad pugnam parabant. Quos imperator ad ditionem invitans, cum amicis compellationibus nullatenus inflecti videret, exercitum in eos immisit. Illi continuo terga dantes, in fugam vertuntur. Quorum alii comprehensi inter fugiendum, jure belli cæsi. Alii in se mutuo impingentes, suismet gladiis obruncati sunt.

CAPUT XI.

Fuga et magicæ artes Licinii.

Illorum vero princeps, cum se ministrorum suo-

rum auxilio destitutum esse, et quas collegerat copias tam militum quam auxiliarium, omnes evanuisse cerneret; spemque in diis quos colebat prorsus inanem esse res ipsa convinceret, fugam turpissimam iniit. Atque hoc modo elapsus, semet discrimine exemit: cum imperator Dei amantissimus, suos confestim sequi et fugientis terga premere noluisse, quo scilicet fugiens posset evadere. Sperabat enim fore ut Licinius cognito tandem rerum suarum infelicissimo statu, a pristina audacia atque insaniam discederet, et ad saniores mentem rediret. Verum Constantinus quidem pro eximia qua præditus erat humanitate, hæc ita existimabat: et injurias patienter ferre, ac licet non merenti veniam dare, in animum induxerat. At Licinius tantum abest ut a pristina improbitate destiterit, quin potius mala malis exaggerans, pejora in dies aggrediebatur. Quia etiam ad magorum detestandas artes denuo confugiens, efferrè insolentius cœpit. Ac de illo idem merito dici poterat quod de vetere illo tyranno; cor scilicet ipsius a Deo induratum fuisse.

CAPUT XII.

Quomodo Constantinus orans in tabernaculo, victoriam adeptus est.

Licinius igitur hujusmodi scelerum vinculis sese ipse constringens, in exitii barathrum præcipitem dedit. Constantinus vero cum altero prælio sibi opus esse cerneret, Servatoris sui cultui diligenter vacavit. Et crucis quidem tabernaculum fixit extra castra: ubi pura et caste degens, preces ad Deum fundebat; exemplo veteris illius prophetæ, quem extra castra tabernaculum constituisse divina testantur oracula. Aderant autem assidui una cum ipso pauci quidam, fidei, pietatis ac benevolentiae probe compertæ. Atque id semper facere consueverat, quotiescumque certamen esset initurus. Neque enim præceps erat, quippe qui tutiora semper eligeret. Ad hæc Dei consilio cuncta gerere solitus erat. Porro cum sedulo atque impense Deo suo supplicaret, semper Deus ei præsentiam suam exhibere dignatus est. Exinde velut diviniore actus impulsu, prosilire ex tabernaculo solebat: et signo ad proficiscendum dato, statim militibus imperabat ut absque mora gladios stringerent. Qui confestim impetu in hostem facto, obvios omnes sine ullo ætatis discrimine obruncabant; donec exiguo temporis momento parta victoria, trophæa de victis hostibus erexissent.

CAPUT XIII.

Constantini humanitas in milites captos.

Hoc modo imperator ante pugnam confictum, et seipsum gerere, et exercitum suum instituere, etiam antea solitus erat: quippe qui Deum vitæ suæ semper anteponeret, cunctaque ejus nutu et consilio agere studeret, et multorum hominum cædem facere religioni duceret. Quocirca non minus hostium quam militum suorum consulebat saluti. Itaque suis victoriam adeptis præcipiebat, ut victis parcerent, utque homines uati communis hominum naturæ meminiss-

sent. Quod si forte militum animos obstinatos ad A eadem videret, auri largitione eos reprimebat, iubens ut qui hostem vivum cepisset, certo auri pondere donaretur. Atque hanc illocebram ad salutem hominum conservandam imperatoris excogitavit solertia. Adeo ut plurimi ex ipsals etiam barbaris servati sint, cum imperatoris aurum vitam ipsorum redemisset.

CAPUT XIV.

Iterum de oratione in tabernaculo.

Hæc et alia plurima horum similia imperator etiam alias facitare consueverat. Tunc temporis vero antequam prælium consereret, seorsum in tabernaculo positus, orationibus, ut solebat, vacavit, ab omni quidem joco et delicatiori vitæ cultu abstinens, jejuniis vero aliisque hujusmodi exercitationibus corpus fatigans, et supplicationibus ac precibus ita Deum placans, ut benignum illum ac propitium searum partium adiutorem haberet, eaque ageret quæ ille menti suæ suggessisset. Et Constantinus quidem Reipublicæ pervigilem curam gerebat, non magis pro suorum quam pro hostium salute vota faciens.

CAPUT XV.

Licini simulata amicitia et idolorum cultus.

Quoniam vero Licinius qui paulo ante fugam inierat, simulatione utens, iterum amicitiam, ac fœdera renovari posebat; imperator id e Republica esse, et generi humano conducere ratus, pacem illi sub certis conditionibus indulgere non recusavit. At Liciniis, specie quidem ipsa fingebat leges se libenter amplecti, et fidem jurejurando firmabat. Verum occulte militarem apparatus instruebat, atque iterum bellum inferre, iterum pugnam instaurare meditabatur. Sed et Barbarorum auxilia undique conquirebat, et novos circumquaque investigabat deos: utpote a prioribus in fraudem inductus. Nec memoria repetebat, quæ paulo ante de diis in concione dixisset. Nec Deum qui pro Constantino propugnasset, agnoscere volebat: sed multo plures ac recentiores deos non sine risu ac ladicrio cœpit conquirere.

CAPUT XVI.

Quomodo Licinius militibus præceperit, ne adversus crucis signum impetum facerent.

Posthæc, cum reipsa didicisset arcanam quamdam ac divinam potentiam in salutari tropæo inesse, cuius ope Constantini exercitus victoriam referre consuevisset, milites suos admonuit, ne ex adverso illi congredierentur, neve in illud temere ac fortuito oculos conjicerent. Quippe illud signum incredibili vi pollere, ac sibi privatim infestum adversumque esse aiebat, atque idcirco cavendum esse ne adversus ipsum pugna iniretur. His ita compositis, adversus illum, qui pro innata clementia cunctabatur, et qui imminens ipsi exitium differebat, præliari constituit. Et Liciniani quidem deorum multitudine confisi, cum ingentibus copiis progrediebantur; nescio quæ mortuorum simulacra et statuas inanimes præsidii causa præferentes. Constantinus vero pietatis laica contactus, salutare et vivificum crucis signum,

PATROL. VIII.

velut terriculamentum quoddam et potentissimum ad depellendam mala munimentum, hostium multitudini objecit. Ac principio quidem sustinebat, parcens interim ferro, ne videretur prior pugnam iniisse, idque ob fœderum quæ pepigerat religionem.

CAPUT XVII.

Constantini victoria.

Sed posteaquam hostes obstinato animo perstare, jamque gladios distingere animadvertit, indignatione commotus, solo clamore ac minimo temporis momento cunctas hostium copias in fugam vertit, et de dæmonibus pariter atque hostibus victoriam reportavit.

CAPUT XVIII.

Licini cædes et triumphus de illo acti.

Posthæc ipsum Dei hostem ejusque familiares belli jure diducatos, congruo supplicio affecit. Abducebantur itaque una cum tyranno, et debitas capitibus pœnas dabant quicumque bellum adversus Deum gerere ei suasissent. Et qui paulo ante vana spe elati erant, reipsa Constantini Deum amplectebantur, eumque unum ac verum Deum agnoscere se tunc demum profitebantur.

CAPUT XIX.

Publica lætitia ac festivitas.

Impiis igitur e medio sublatis, puri deinceps ac liquidi solis radii, cernebantur, quasi nubilo tyrannicæ dominationis depulso. Cunctæque imperii Romani partes in unum corpus coaluerunt: orientalibus provinciis cum Occidente conjunctis, unoquoque omnium principe tanquam capite quodam, totum imperii corpus refulgebat, unius dominatione cunctos homines complectente. Et qui prius in tenebris et in umbra mortis sedebant, his tunc splendidissimi pietatis radii lætos dies præstabant. Nec præteritorum malorum ulla jam supererat recordatio, cum omnes ubique victorem laudibus celebrarent, ejusque servatorem Deum solum se agnoscere profiterentur. Noster vero omni genere pietatis excellens Constantinus victor (hoc enim convenientissimum sibi cognomen comparavit ob victorias de hostibus et inimicis ipsi a Deo ubique concessas) Orientem recepit, et imperium Romanum solidum sicut olim fuerat, et coadunatum, sub suam unius potestatem redegit. Ac Dei quidem unius dominationem prius omnibus prædicavit: ipse vero singulare quoque imperium orbis Romani tenens, universum genus humanum gubernavit. Omnis jam meus malorum quibus cuncti homines oppressi fuerant, penitus exciderat. Et qui prius mœsti fuissent, tunc hilari vultu lætisque oculis sese mutuo intuebantur. Choris præterea et hymnis, primum quidem Deum omnium Regem, prout instituti fuerant; deinde victorem Augustum, et modestissimos Deoque carissimos ejus liberos Cæsares, sine ulla intermissione celebrabant. Nulla jam præteritarum calamitatum, nulla impietatis memoria suppetebat: sed præsentium bonorum fructus cum futuro- rum spe atque exspectatione percipiebatur.

CAPUT XX.

Quomodo pro Confessoribus Constantinus leges sanxerit.

Tunc etiam apud nos, sicut antea apud illos qui alteram orbis partem incolunt, proposita sunt imperatoris edicta plena humanitatis: et leges quæ sinceram ac religiosam Dei observantiam spirarent, varia cujusque generis bona haud dubia spe pollicebantur; cum et provincialibus largireatur quæ ad ipsorum utilitatem spectabant; et Ecclesiis Dei congrua et convenientia stauerent. Ac primum quidem eos qui propterea quod idolis sacrificare nolissent, a rectoribus provincialium relegati, et ex patria migrare compulsi erant, domum revocarunt. Eos deinde qui eandem ob causam curia addicti fuerant, publicis functionibus liberarunt: et qui facultatibus spoliati fuissent, his bona sua restitui præceperunt. Præterea qui persecutionis tempore divina virtute roborati, fortitudinis et constantiæ illustre specimen ediderant, aut ad metalla damnati, ut continuo labore ibi divexarentur, aut in insulam deportati, aut publicis operibus mancipati fuerant, his omnibus subito soluti molestis libertatem adepti sunt. Sed et quicumque ob egregiam in retinenda religione constantiam honore militiæ spoliati erant, eos imperatoris magnificentia ab hac ignominia revocavit; ipsorum arbitrio ac voluntati permittens, ut vel propria recuperarent officia, et pristino honoris gradu fruerentur, vel, si quietam vitam degere mallent, ab omnibus deinceps functionibus immunes permanerent. Denique quotquot ignominia causa gynæciis mancipati fuerant, eos imperator perinde ac cæteros libertate donavit.

CAPUT XXI.

Quomodo etiam pro martyribus et pro Ecclesiarum prædiis leges tulit.

Et hæc quidem de his qui ista perpassi essent, imperator scriptis legibus constituit. De bonis autem eorum, lege imperatoris plenissime cautum est. Nam sanctorum Dei martyrum bona qui in ipsa confessione mortem obiissent, ad proximos eorum devolvi jussit. Quod si nullus genere ipsis conjunctus reperiretur, hæreditatem eorum Ecclesiis deferri; bona item quæ ex fisco vel per venditionem, vel per donationem ad alios translata fuerant, aut quæ penes fiscum remanserant dominis restitui debere, indulgentiæ imperialis epistola præcipiebat. Et hujusmodi quidem beneficia in Ecclesiam Dei contulit benignitas principis, legibus per omnes provincias missis.

CAPUT XXII.

Quomodo etiam populos recreaverit.

Populis vero a fide nostra alienis et universis provinciis, multo plura ac majora donavit principis munificentia. Prolude omnes nostrarum partium incolæ, qui prius audientes ea quæ in altera parte imperii Romani gererentur, beatos prædicabant illos qui tantis afficerentur beneficiis, et qui ardentibus votis optabant, ut iisdem bonis ipsi quoque aliquando fruerentur, hæc oculis suis spectantes, seipso jam

A felices prædicare non dubitabant; novum quoddam miraculum et quale nulla unquam sub cælo vidisset ætas, tantum scilicet imperatorem humano generi affuisse testantes. Atque hi quidem ita sentiebant.

CAPUT XXIII.

Quod Deum bonorum auctorem prædicavit, et de legibus ejusdem.

Imperator autem ipse, ubi cuncta Dei servatoris virtute sub ditionem suam redegit, eum qui hæc ipsi bona præstitisset omnibus palam fecit, illumque victoriarum auctorem fuisse, non autem seipsum, professus est. Idque litteris tum latino tum græco sermone scriptis et ad omnes provincias missis, prædicavit. Porro orationis vim ac virtutem facile cognoscet quisquis epistolas ipsas perlegerit. Sunt autem duæ: altera ad Ecclesias Dei directa, altera ad singularum urbium populos a nostra religione alienos. Quam quidem utpote præsentis argumento convenientissimam hic inserendam esse duxi, tum ut historiarum monumentis prodita ejus exemplaria apud posteros perpetuo conserventur, tum ut narrationis nostræ fides ac veritas confirmetur. Descripta autem est ex authentico exemplari legis imperialis, quod apud nos servatur. Cui principis manu apposita subscriptio orationis nostræ veritatem tanquam sigillo quodam astruit.

CAPUT XXIV.

Lex Constantini de pietate in Deum, et de christiana religione.

(Hanc legem, quæ ab hoc capite xxv ad xxvi extenditur, videsis infra, ubi series operum Constantini.)

CAPUT XLIII.

Quomodo Constantinus ea quæ legibus sanxerat factis ipsis confirmavit.

Et hæc quidem prima imperatoris epistola ad nos missa constituit. Cæterum ea quæ lego sancita fuerant continuo executioni mandata sunt: et cuncta iis quæ crudelitas tyrannica præsumperat contraria gerebantur. Fruebantur imperatoris beneficentia hi quibus id lege concessum erat.

CAPUT XLIV.

Quomodo Christianos ad regendas provincias promoverit, et paganos sacrificare prohibuerit.

Posthæc imperator serio manum operi admovit. Ac primum quidem in singulas provincias eos præsedes ut plurimum misit, qui salutari fidei dicati essent. Quod si qui eorum græcæ superstitioni dediti esse viderentur iis vetitum erat sacrificare. Eadem lex illis etiam imposita est qui dignitate præsedes anteibant, iisque adeo qui summum honorum fastigium et præfecturæ prætorianæ potestatem obtinebant. Aut enim siquidem Christiani essent, iis concedebat ut nominis sui appellationi convenientia gererent. Aut si aliter affecti essent, ne simulacris sacrificarent præcipiebat.

CAPUT XLV.

De legibus quibus sacrificia quidem prohibebantur, Ecclesiæ vero construi jubebantur.

Exinde duæ leges uno eodemque tempore sunt

emissæ. Altera quæ detestantia idolorum cultus sacrificia, per urbes olim et per agros passim fieri solita, prohibebat; ita ut nullus deinceps nec statuas deorum erigere, nec divinationes et hujusmodi vanas artes attentare nec victimas cedere auderet. Altera lex quæ oratoriorum fabricam in sublimo crigi et ecclesias Dei tam latitudine quam longitudine ampliores effici præcipiebat; perinde ac si universi, ut ita dixerim, homines insana multorum deorum observantia e medio sublata, in posterum accessuri essent ad Deum. Hæc imperatorem sentire; hæc ad cujusque provincie præsidis scribere, religio divini Numinis observantia impellebat. Illud præterea lex continebat, ne pecunia largiendis parcerent; sed ut ex imperia libus thesauris sumptus ad ædium sacrarum extractionem depromerentur. Quia etiam ad cujusque loci ecclesiarum antistites istiusmodi litteræ scribebantur: ejusmodi etiam ad me scribere dignatus est. Easque primas ad me nominatum litteras dedit.

CAPUT XLVI.

Epistola Constantini ad Eusebium et reliquos episcopos de Ecclesiis præsidum opera ædificandis: utque veteres reficiantur, et ampliores extruantur.

(Hæc epistolam videsis infra.)

CAPUT XLVII.

Quod contra idolorum cultum scripserit.

Imperator vero suam erga Deum pietatem atque observantiam quotidie adaugens, ad universos provinciales orationem inuisit de errore cultus simulacrorum, quo imperatores romani ante ipsius ætatem involuti fuissent. Et subditos suos cum admirabili facundia exhortatus est, ut summum omnium Deum agnoscerent, ejusque Filium Christum sibi servatorem adscirent. Porro has etiam litteras manu ipsius scriptas, ex latino sermone in græcum transferre, et præsentis operi intexere necessariam duxi, ut ipsum quodam modo imperatorem nobis audire videamur, canctorum mortalium auribus in hæc verba inclamantem.

CAPUT XLVIII.

Constantini edictum ad Provinciales de falso cultu multorum deorum. Exordium de virtute et vitio.

(Hoc edictum, quod ab hoc capite XLVIII ad LXI extenditur, videsis infra.)

CAPUT LXI.

Quomodo ab urbe Alexandria quæstiones commotæ sint propter Arium.

Hæc imperator velut quidam Dei præco maxima præditus voce, conciliis provincialibus per suas litteras inclamavit, dum subditos a dæmonum errore revocare, et ad veram Dei cultum amplectendum incitare conatur. Quæ ob res cum singulari gaudio gestiret, nuntius ad eum perlatus est de quodam non mediocri tumultu qui ecclesias occupaverat. Quo audito percussus, remedium excogitare coepit. Porro tumultus origo hæc fuit: Florebant populus Dei, et cum alacritate quadam ac tripudii honestis actibus incumbere-

bat. Nullus erat fortis metus, qui perturbationem afferret: quippe cum Dei optimi maximi beneficio, amœna et profundissima pax Ecclesiam undique communiret. Sed enim invidia nostris bonis insidias struens subsederat. Quæ primum quidem intro irrepens, postea in medio Sanctorum cœtu tripudiavit. Tandem vero episcopos inter se commisit; tumultum et altercationem inter eos excitans, divinatorum dogmatum obtentu. Exinde, tamquam ex levi quadam scintilla, gravissimum exarsit incendium. Quod quidem ab ecclesia Alexandrina velut a capite exorsum, universam posthæc Ægyptum, et Lybiam, et ulteriorem Thebaidem peragravit. Sed et reliquas urbes ac provincias depastum est, adeo ut non solum ipsos Ecclesiarum Antistites verbis inter se digredientes, verum etiam plebem ipsam discissam cernere liceret; aliis horum, aliis illorum partes amplectentibus. Porro rerum quæ gerebantur spectaculum eo usque processit indignitatis, ut in mediis infidelium theatris, divinæ prædicationis venerabilis doctrina turpissimo risu ac ludibrio traduceretur.

CAPUT LXII.

De Ario et Melitianis.

Et hi quidem in ipsa urbe Alexandria de sublimissimis rebus pertinaciter dimicabant. Alii vero per totam Ægyptum et superiorem Thebaidem, ob controversiam quamdam quæ prius commota fuerat, interim dissidebant, adeo ut ubique discerptæ essent Ecclesie. Cum autem Ecclesie corpus hujusmodi morbo laboraret, universa Libya simul etiam ægrota-
C vit, et reliquæ exterarum provinciarum partes eodem morbo correptæ sunt. Nam qui Alexandriæ erant, legatos ad singularum provinciarum episcopos dirigebant. Isti vero in alterutram partem discissi, seditioni quoque adjungebantur.

CAPUT LXIII.

Quomodo Legatum cum litteris misit ad pacem componendam.

His auditis imperator gravissimo dolore percussus, eamque rem instar domesticæ calamitatis habendam ratus, confestim ex Dei cultoribus quos circa se habebat, quemdam, quem ob modestiam fidei spectatum, et ob religionis confessionem superiori tempore præ-
D cæteris nobilitatum esse cognoverat, Alexandriam dirigit, ut inter eos qui illic dissidebant pacem componeret; eidemque litteras dat ad contentionis auctores utiles imprimis ac necessarias. Quæ cum illustre specimen exhibeant curæ ac sollicitudinis illius quam pro Ecclesiis Dei gerebat, non absurdum fuerit, huic de illo institutæ narrationi ipsas inserere. Sunt autem ejusmodi.

CAPUT LXIV.

Constantini Epistola ad Alexandrum episcopum, et Arium presbyterum.

(Hæc epistola, quæ ab hoc cap. LXIV ad LXXIII produ-
lur; videsis infra.)

CAPUT LXXXIII.

Quod post has etiam Imperatoris litteras perseveravit contentio.

Et ad hunc quidem modum imperator Deo carus, missa epistola pacem Ecclesie Dei reformare studuit. Quinetiam vir bonus et Dei cultor eximius, ut supra dixi, non solum in litteris perferendis, sed etiam in

A implenda ejus a quo missus fuerat voluntate, egregiam operam navavit. Verum majus erat negotium quam ut litterarum ministerio scdari posset. Adeo ut contententium rixa magis in dies aucta sit, et cunctas Orientis provincias vis mali pervaserit. Hæc livor invidiæ, et malignus dæmon Ecclesie felicitatem semper ægre ferens, in nostram perniciousam machinatus est.

LIBER III.

ARGUMENTUM. — I. Comparatio pietatis Constantini cum iniquitate persecutorum. — II. Rursus de pietate Constantini signum crucis libere profertur. — III. De imagine Constantini, cui crux quidem superposita erat, infra autem draco. — IV. Rursus de controversiis in Ægypto excitatis ab Ario. — V. De disensione ob festum Paschæ. — VI. Quomodo synodus Nicæa fieri jussit. — VII. De universali concilio, ad quod ex omnibus provinciis convenerunt episcopi. — VIII. Quod sicut in Actis apostolorum dicitur, ex variis gentibus convenerunt. — IX. De virtute et ætate ducenturum quinquaginta episcoporum. — X. Synodus habita in palatio, quo ingressus Constantinus, cum episcopis resedit. — XI. Silentium concilii, postquam Eusebius episcopus pauca quædam dixisset. — XII. Constantini ad synodum oratio de pace. — XIII. Quomodo episcopus inter se certantes ad concordiam revocavit. — XIV. Concordiæ synodi sententia de fide et de Pascha. — XV. Quomodo Constantinus vicenubibus suis episcopos convivio exceperit. — XVI. Munera episcopis donata et litteræ ad omnes scriptæ. — XVII. Epistola Constantini ad Ecclesiam de synodo Nicæa. — XVIII. De consensu in celebratione festi paschalis, et contra Judæos. — XIX. Hortatio ut maximam partem orbis terrarum sequi velint. — XX. Hortatio ut omnes decretis synodi assentiantur. — XXI. Episcopis discessurus consilium datur ut concordiam servent. — XXII. Quomodo alios quidem hortatus sit, ad alios autem scripserit: et de pecuniarum divisione. — XXIII. Quomodo ad Ægyptios scripserit, eosque ad pacem hortatus sit. — XXIV. Quomodo episcopis et plebibus religiosas litteras scriptas scripsit. — XXV. Quomodo Hierosolymis in sancto Dominice resurrectionis loco templum extrui præcepit. — XXVI. Quomodo impii sepulcrum Domini ruderibus et simulacris superpositis obtulerunt. — XXVII. Quomodo Constantinus delubri materiam ac rudera longissime projici mandavit. — XXVIII. Manifestatio Sanctissimi Sepulcri. — XXIX. Quomodo de construenda ecclesia ad præsidem et ad Macarium episcopum litteras dedit. — XXX. Constantini ad Macarium epistolam de edificatione Martyrii Servatoris nostri. — XXXI. Quod hanc ædem manuum, columnarum, et marmorum venustate cæteras ecclesias superare voluerit. — XXXII. Ut de pulchritudine conchæ et de artificibus ac de Materia Macarii ad præsidem scribat. — XXXIII. Quomodo ecclesia Servatoris extructa fuerit, quum propheta novam Hierusalem appellaverunt. — XXXIV. Descriptio ædificii Sancti Sepulcri. — XXXV. Descriptio atrii et porticum. — XXXVI. Descriptio parietum lectique, et ornatus atque inervationis ipsius basilicæ. — XXXVII. Descriptio columnarum cum crateribus. — XXXIX. Descriptio atrii, exhedrarum et vestibulorum. — XL. De numero donatorum. — XLI. De edificatione ecclesie apud Bethlehem, et in monte Olivarum. — XLII. Quomodo Helena Augusta Constantini mater, Bethlehem orandi causa profecta, has ecclesias edificavit. — XLIII. Rursus de ecclesia Bethlehæmica. — XLIV. De magnitudine animi et beneficentia Helene. — XLV. Quomodo Helena in ecclesiis religiose versata sit. — XLVI. Quomodo octogenarium testamentum factum et vita decessit. — XLVII. Quomodo Constantinus matrem deposuit: et qualiter illam coluit dum viveret. — XLVIII. Quomodo Constantinopoli martyria constructa, omnemque idolorum cultum abolevit. — XLIX. Signum crucis in palatio, et imago Danielis in fontibus. — L. De ecclesiis quas Nicomediæ et alibi extruxit. — LI. Quod in Mambre ecclesiam edificavit. — LII. Constantini epistola ad Eusebium de Mambre. — LIII. Quod Servator noster ibidem visus est Abraham. — LIV. Fana et simulacra ubique diruta. — LV. De Basilica extructa apud Antiochiam. — LVI. Eversio fani apud Aphaca in Phœnicæ, et impudicitia abolitio. — LVII. destructio templi Esculapii Ægis. — LVIII. Quomodo Gentiles damnatis simulacris Deum agnoverunt. — LIX. Quomodo apud Heliopolim destructio Veneris fano, primus Ecclesiam constructam. — LX. De tumultu Antiochiæ propter Eustathium excitato. — LXI. Constantini epistola ad Antiochenos, ne Eusebium Cæsarea abstraherent, sed ut aliam quaererent. — LXII. Imperatoris ad nos epistola post repudium Antiochiæ episcopatum. — LXIII. Constantini epistola ad synodum, ne Eusebium Cæsarea abstraherent. — LXIV. Quomodo hæreses excindere studuerit. — LXV. Constantini Constitutio adversus hæreticos. — LXVI. De tollendis conventibus hæreticorum. — LXVII. Quomodo Nefaris libris apud hæreticos repertis, plurimi eorum ad Catholicam redierint Ecclesiam.

CAPUT PRIMUM.

Comparatio pietatis Constantini cum iniquitate persecutorum.

Hoc modo dæmon bonorum omnium inimicus, qui Ecclesie felicitati semper invidere solet, pacis ac lætitiæ tempore tumultus et intestina bella in ea excitabat. Interim vero Deo carus imperator, quæ sui officii erant minime neglexit, prius contraria iis quæ tyrannica crudelitas paulo ante præsumperat agere studens. Eaque ratione cunctis hostibus atque inimicis superior fuit. Nam primum quidem illi a veri Dei cultu alieni, cunctos mortales ad falsorum numinum cultum variis modis per vim adgebant. Hic vero deos illos neutiquam esse, tum verbis, tum reipsa convincens, universos ad ejus qui solus est Deus agnitionem hortatus est. Ad hæc illi Christum Dei impii vocibus deridebant; hic vero illud ipsum quod impii homines maledictis præcipue

B incessabant, salutis præsidium esse scripsit; Dominicæ passionis tropæo sese efferens. Illi cultores Christi persequebantur, eosque domo ac penatibus exturbabant; hic cunctos ab exilio revocavit, et domicilliis suis restituit. Illi eos notabant infamia; hic honoribus auxit, et felices ac beatos omnium judicio effecit. Illi Dei cultorum bona injuste publicabant ac diripiebant; hic non solum ipsis bona sua restituit, sed plurimis insuper beneficiis affectos locupletavit. Illi scriptis constitutionibus calumnias adversus Ecclesiarum præsidem divulgabant; hic contra eosdem viros extollens et honore afficiens, edictis ac legibus propositis, illustriores quam antea reddidit. Et illi quidem oratoria funditus evertabant, et ab ipsis culminibus usque ad solum disjecta sternebant; hic vero oratoria quæ adhuc superesset altius erigi, et nova magifico cultu prolatis ex imperiali ærario sumptibus extrui præcepit. Illi oracula divinitus

inspirata flammis aboleri jusserunt; hic sacrorum A voluminum exemplaria sumptibus imperialis ærarii propagari, et magnifico apparatu decorari mandavit. Jubebant illi ne episcopi synodos congregare uspiam auderent; hic episcopus ex omnibus provinciis ad se accessit, neq̄ modo intra palatium et in intimum usque cubiculum admisit, sed etiam mensæ tectique participes esse voluit. Illi dæmones donariis honorabant; hic eorum fraudes aperuit, et materiam ipsam donariorum nullis usibus dicatam, iis qui uti poterant perpetuo est dilargitus. Illi deorum templa magnifice ornari jubebant; hic ea quæ superstitiosis hominibus præcipuo honore colebantur funditus subvertit. Illi Dei servos ignominiosis pœnis affliciebant; hic eos quidem qui ista admisserant persecutus debito affectit supplicio; sanctorum autem Dei B martyrum memorias colere nunquam destitit. Illi divino cultui dicatos homines e palatio ejiciebant; hic ejusmodi hominibus præcipue confusus est, quippe quos præ cæteris omnibus benevolos fidosque sibi esse intclligeret. Illi, pecuniæ cogendæ supra modum avidi, Tantalico cuidam affectui animum suum mancipaverant; hic regali magnificentia thesauros omnes recludens, liberali et generosa largitione eos distribuit. Denique illi quidem innumerabiles cædes perpetrabant, ut interfectorum bona diriperent ac publicarent; quamdiu vero imperavit Constantinus, cunctis judicibus gladius otiosus semper atque incruentus pependit: cum in omnibus provinciis populi simul ac decuriones patria quadam potestate potius quam vi ac necessitate regerentur. Quæ si quis C attentius consideraverit, merito dicturus est novum quoddam sæculum tandem apparuisse sibi videri; insolito lumine post diuturnas tenebras humano generi repente affulgente. Totumque hoc Dei opus esse fatebitur, qui adversus illam impiorum multitudinem, hunc religiosum imperatorem velut ænulum opposuerit.

CAPUT II.

Rursus de pietate Constantini signum crucis libere profitentis.

Nam cum illi quidem tales exstissent, quales nulli unquam visi fuerant, eaque adversus Ecclesiam admittere ausi fuissent, quæ nemo unquam ab ultima D usque hominum memoria facta esse audierat, merito Deus inusitatum quoddam miraculum, Constantinum scilicet, in medium producens, ea per illum gessit quæ nec auditu unquam accepta, nec oculis visa fuerant. Quod enim miraculum magis novum et inusitatum fuit, quam imperatoris nostri virtus, quem Dei sapientia humano generi donavit. Quippe ille cum omni fiducia ac libertate Christum Dei cunctis perpetuo prædicavit, nec salutari vocabulo censeri erubuit. Verum ob eam rem sese magnopere effrensus, omnibus se noscendum exhibuit: dum nunc quidem salutari signo vultum consignat, nunc triumphali gloriatur tropæo.

CAPUT III.

De imagine Constantini, cui crux quidem superposita erat, infra autem draco.

Quinetiam in sublimi quadam tabula ante vestibulum palatii posita, cunctis spectandum proposuit salutare quidem signum capiti suo superpositum: infra vero hostem illum et inimicum generis humani, qui impiorum tyrannorum opera Ecclesiam Dei oppugnaverat, sub draconis forma in præceps ruentem. Quippe divina oracula in prophetarum libris, draconem illum et sinuosum serpentem appellarunt. Idcirco imperator draconem telis per medium ventrem confixum, et in profundos maris gurgites projectum, sub suis suorumque liberorum pedibus cera igne resoluta depingi proponique omnibus voluit; hoc videlicet modo designans occultum humani generis hostem, quem salutaris illius tropæi quod capiti ipsius superpositum erat, vi ac potentia in exitii barathrum detrusum esse significabat. Atque hoc quidem imago variis coloribus depicta tacite indicabat. Mihi vero eximiam imperatoris intelligentiam mirari subit, qui divino quodam afflatu impulsus, ea pingendo expressit, quæ prophetarum vocibus de bestia illa multo ante prædicta fuerant: Deum scilicet machæram ingentem et terribilem adacturum esse in draconem serpentemque fugientem, et occisurum esse draconem qui est in mari. Horum igitur figuram expressit imperator, rem ipsam pictura prorsus imitatus.

CAPUT IV.

Rursus de controversiis in Ægypto excitatis ab Ario.

Et hæc quidem ille libenti animo perficiebat. Verum livor invidiæ qui ecclesias Dei in urbe Alexandria etiamtum conturbabat, et Thebæorum atque Ægyptiorum pestilens schisma, non mediocriter animum ipsius angebant. Quippe cum per singulas urbes episcopi adversus episcopos conflictarentur, et populi adversus populos insurgerent, ac mutuis se vulneribus instar Symplegatum collisi conciderent. Adeo ut furore tandem ac desperatione acti, impia quædam admittere, ipsasque imperatoris imagines violare ausi sint. Verum hæc non tam ad iracundiam principem excitare, quam mœstitia animum ejus afficere potuerunt; quippe qui perditorum hominum amentiam magnopere deploraret.

CAPUT V.

De dissensione ob festum Paschæ.

Alius quoque his antiquior suberat morbus longe gravissimus, qui ecclesias jampridem infestabat; dissensio scilicet de salutari festo. Quippe alii consuetudinem Judæorum sequi oportere asserebant: alii tempus ipsum accurate observandum esse aiebant, nec errantibus assentiendum, qui ab Evangelica gratia hæc etiam in parte alieni essent. Itaque cum omnes ubique populi jamdudum inter se dissiderent, et sacri religionis nostræ ritus conturbarentur (quippe in uno eodemque festo temporis

diversitas maximum di-cidium inter feriantes exci-
tabat, cum hi jejuniis et ærumnis seipso atte-
rerent, illi otio ac lætitiæ indulgerent), mortali-
um quidem nemo erat, qui huic malo remedium
posset adhibere; cum utrinque inter dissentien-
tes velut æquata lance controversia penderet. Soli
omnipotenti Deo perfacile erat istis malis me-
deri. Unus porro in terris extabat Constantinus, qui
ad hæc bona perficienda idoneus Dei minister esse
videretur. Qui posteaquam hæc quæ modo dixi au-
ditione accepit, et litteris quas ad Alexandrinos mi-
serat nihil se profecisse cognovit, mentis suæ so-
lertiam ipse excitans, novum sibi bellum adversus
invisibilem hostem Ecclesiæ statum perturbantem
conficiendum esse dixit.

CAPUT VI.

Quomodo synodum Nicææ feri jussit.

Mox velut divinam quamdam phalangem adversus
cum instruens, generalem synodum convocavit; hon-
orificis litteris episcopos undique invitans, ut quan-
tocius adessent. Nec vero simplex ac nuda erat
jussio: sed præterea multum ad hoc opus contulit
imperatoris benignitas. Qui aliis quidem cursus pu-
blici copiam præbuit: aliis vero jumentorum usum
abunde subministravit. Quinetiam sedes huic synodo
convenientissima assignata est, urbs quæ a victoria
nomen habet Nicæa, in Bithynia sita. Perlato igitur
in omnes provincias imperatoris præcepto, statim
cuncti velut ex transenna emissi, summa cum ala-
critate advolarunt. Alliciebat scilicet eos spes hono-
rum, et præsentis pacis opportunitas; novi deni-
que miraculi, tanti nimirum imperatoris spectacu-
lum. Posteaquam in unum convenere, Dei opus esse
id quod gerebatur apparuit. Nam qui non modo ani-
mis, verum etiam corporibus et regionibus ac locis
et provinciis longissime inter se dissiti erant, tunc
in unum congregati cernebantur; et velut maximam
quamdam sacerdotum coronam ex pulcherrimis flo-
ribus contextam, una cunctos civitas capiebat.

CAPUT VII.

*De universali Concilio, ad quod ex omnibus provin-
ciis convenerunt Episcopi.*

Etenim ex omnibus Ecclesiis quæ universam Euro-
pam, Africam atque Asiam impleverant, ii qui
inter Dei ministros principem locum obtinebant, si-
mul convenere; unaque ædes sacra, velut Dei nutu
dilatata, Syros simul et Cilicas, Phœnices et Arabes
et Palæstinos, Ægyptios præterea, Thebæos et Li-
byas, aliosque ex Mesopotamia advenientes, ambitu
suo complexa est. Quidam etiam ex Perside episco-
pus synodo interfuit: nec vel Scythia absuit ab hoc
choro. Pontus item, Galatia, Pamphylia et Cappa-
docia, Asia quoque et Phrygia lectissimum quemque
ex suis præbuere. Taraces quinetiam, Macedones,
Achivi et Epirotæ, et qui longissimo intervallo ultra
hos positi sunt, nihilominus adfuere. Ab ipsa quo-
que Hispania vir ille multo omnium sermone cele-
bratus, una cum reliquis aliis concessit. Aberat qui-

dem regis urbis antistes ob senilem ætatem: sed
præsto erant presbyteri qui vices ejus implerent.
Hujusmodi coronam pacis vinculo consertam et
connexam, solus ab omni ævo imperator Constan-
tinus velut divinum grati animi monumentum pro
victoriis quas de hostibus et inimicis retulerat, Christo
Servatori suo dedicavit: hoc amplissimo cœtu, tan-
quam imagine quadam apostolici ebori, nostris tem-
poribus convocato.

CAPUT VIII.

*Quod sicut in Actis Apostolorum dicitur, ex variis
gentibus convenerunt.*

Siquidem et Apostolorum temporibus viri reli-
giosi ex omni natione quæ sub cœlo est, in unum
convenisse dicuntur. Inter quos erant Parthi, Medi,
Elamitæ et qui habitant Mesopotamiam, Judæam et
Cappadociam, Pontum, Asiam et Phrygiam ac Pam-
phylia, Ægyptum et partes Libyæ quæ est juxta
Cyrenem; advenæ quoque, Romani, Judæi et Pro-
selyti, Cretenses et Arabes. Verum apud istos qui-
dem hoc minus fuit, quod non omnes erant Dei
ministri qui convenerant. In præsentem autem choro
episcopi quidem supra ducentos et quinquaginta ad-
fuerunt. Presbyterorum vero qui eos comitati sunt,
diaconorum, acoluthorum aliorumque complurium
numerus iniri vix potest.

CAPUT IX.

De virtute et ætate ducentorum quinquaginta episcoporum.

Porro ex his Dei ministris, alii sermone sapien-
tiæ, alii gravitate vitæ et laborum tolerantia emine-
bant: alii modestia et comitate morum erant ornati.
Ac nonnulli quidem eorum ob proveciam ætatem
maximo in honore erant: nonnulli et corporis et
animi juvenili vigore eminebant. Quidam nuper al-
modum ministerii sui stadium erant ingressi. Quibus
omnibus quotidie annonas copiose præberi imperator
mandaverat.

CAPUT X.

*Synodus habita in palatio, quo ingressus Constantinus
cum episcopis resedit.*

Cæterum die concilio constituta, qua controver-
sias dirimi oporteret, cum singuli præsto essent
ex quibus Synodus constabat, in ipsa media æde
palatii, quæ reliquas omnes amplitudine superare
videbatur, plurimis sedilibus ad utrumque ædis latus
ordine dispositis, omnes qui accesserant fuerant intro-
gressi, suo quisque loco consedere. Postquam uni-
versa synodus cum decenti modestia resedit, omnes
primum conticere, imperatoris processum expec-
tantes. Mox unus ex proximis imperatoris, deinde
alter ac tertius ingreditur. Præcedebant quoque alii,
non ut moris est ex militum ac protectorum nu-
mero, sed ex amicis ii soli qui fidem Christi profi-
tebantur. Cumque signo dato quo imperatoris intru-
tus nuntiabatur, omnes assurrexissent, tandem ipse
medius incedens advenit, velut quidam cælestis Dei
angelus, purpureæ quidem vestis fulgore oculos om-
nium præstinguens, et flammis quibusdam radiis
collucens, ad hæc auri et lapillorum eximio splen-

dore exornatus. Et hujusmodi quidem corporis cultus erat. Quod vero ad animum spectat, satis apparebat eum timore Dei ac religione decoratum esse. Atque id indicabant oculi demissi, rubor in vultu, et motus corporis atque incessus. Sed et reliqua corporis species, proceritas scilicet qua cunctos qui circa ipsum erant longe superabat. Nec statura solum, sed etiam formæ decore, et totius corporis venusta quadam majestate, invicto denique virium robore ceteros anteibat. Quæ quidem omnia admirabili modestia et imperatoria lenitate temperata, eximiam et omni laude majorem mentis illius præstantiam declarabant. Postquam imperator ad caput subselliorum venit, primum medius stetit. Positaque ante eum humili sella ex auro fabrefacta, non prius assedit quam Episcopi ei innuissent. Idem omnes post imperatorem fecere.

CAPUT XI.

Silentium Concilii, postquam Eusebius episcopus pauca quædam dixisset.

Tum ex episcopis is qui in dextra parte primum locum obtinebat, consurgens, modica oratione imperatorem allocutus est, propter illum gratias et laudes perhibens omnipotenti Deo. Postquam ille etiam assedit, mox cuncti defixis in imperatorem oculis silentiam fecere. Ille lætis oculis et placido vultu universos intuitus, ac deinde mentem suam in se colligens, levi et moderata voce hujusmodi verba fecit.

CAPUT XII.

Constantini ad synodum oratio de pace.

(Hanc orationem videas infra.)

CAPUT XIII.

Quomodo episcopus inter se certantes ad concordiam revocavit.

Hæc ille cum latino sermone dixisset, quæ alius quispiam græce interpretatus est, deinceps concilii præsidibus sermonem concessit. Tum vero alii proximos insimulare cœperunt, alii accusantibus respondere et vicissim queri. Multis igitur hunc in modum ex utraque parte propositis, magna que controversia in ipso principio excitata, imperator cuncta patientissime auscultans, intento animo propositas quæstiones excepit; et quæ ab utraque parte dicebantur, vicissim auscultans atque adjuvans, pertinacius certantes paulatim conciliavit. Cumque omnes placide alloqueretur, et græca uteretur lingua, quippe qui ne hujus quidem linguæ ignarus esset, suavissimus ac jucundissimus fuit: dum alios vi rationum adductos in suam sententiam trahit, alios orat et flectit; eosque qui recte dixissent, laudibus afficit, et universos ad concordiam incitat. Donec tandem eos concordēs in omnibus de quibus antea certabatur, et consentientes effecit.

CAPUT XIV.

Concors synodi sententia de fide et de pascha.

Adeo ut non modo unius fidei consonantia apud omnes obtineret, verum etiam unum idemque tem-

pus in salutaris festi celebratione ab omnibus firmaretur. Porro ea quæ in commune placuerant, scriptis mandata, et singulorum subscriptione roborata sunt. Quibus ita gestis, imperator alteram hanc victoriam de hoste Ecclesiæ se retulisse testatus, triumphalem festivitatem in honorem Dei celebravit.

CAPUT XV.

Quomodo Constantinus vicennialibus suis episcopos convivio excepit.

Eodem tempore vicesimus Imperii ejus annus complebatur. Cujus rei causa cum in omnibus provinciis publicæ festivitates agerentur, imperator Dei ministros ad convivium vocavit; et cum iisdem jam inter se conciliatis epulatus, hoc velut convenientis sacrificium per illos obtulit Deo. Neque ullus episcoporum ab hoc imperiali convivio absuit. Res porro ipsa omnem dicendi copiam longe superabat. Protectores enim et milites in orbem dispositi, strictis gladiis palatii vestibulum custodiebant. Homines autem Dei per medium illorum absque ullo metu transibant, et ad intima usque palatii penetralia ingrediebantur. Ex his deinde alii una cum imperatore accubuerunt: alii in stibadiis utrinque dispositis discubuerunt. Prorsus imago quædam regni Christi adumbrari, resque ipsa somnio quam veritati propior videbatur.

CAPUT XVI.

Munera Episcopis donata et litteræ ad omnes scriptæ.

Celebratis splendidissimo apparatu convivii, imperator cunctos liberaliter excipiens, id etiam pro sua magnificentia adjecit, ut unumquemque pro meritis ac dignitate muneribus honoraret. Eos quoque qui huic synodo minime interfuisent, de rebus in eagestis certiores fecit per litteras: quas in hoc opere, tanquam in tabula quadam incisas proponam. Sunt autem hujusmodi.

CAPUT XVII.

Epistola Constantini ad Ecclesias de synodo Nicæna.

(Epistolam hanc hoc et tria seq. cap. complectentem videas infra.)

CAPUT XXI.

Episcopis discessuris consilium dat ut concordiam servent.

Porro cum Synodus jam dissolvenda esset, imperator sermonem cum Episcopis habuit quo ipsis valdiceret. Quippe omnes certo die in unum convocavit. Cumque adessent, eos admonuit ut pacis inter se servandæ studiosi essent, et pervicaces contentiones fugerent, nec inviderent si quis inter ipsos Episcopus, sapientiæ et facundiæ laude floreret: sed uniuscujusque virtutem commune omnium bonum esse existimarent; neve ii qui præstantiores sunt, supra inferiores se ac efferrent; Dei enim esse, de vera cujusque virtute ac præstantia judicare. Decere potius ut præstantiores infirmioribus sese accommodent cum indulgentia quadam ac lenitate; præsertim cum absolutum omnibus numeris quidpiam reperire prorsus difficillimum sit. Itaque ipsos levis

aliorum delicti mutuo veniam indulgere; et quidquid humanitus peccatum sit condonare oportere, magnam semper rationem habentes mutue concordie; ne forte dum ipsi inter se seditiones agitant, iis qui divinam legem maledictis incessere parati sunt, ridendi præbeatur occasio. Quorum tamen maximam rationem ab ipsis habendam esse, quippe cum facile servari possint, si ea quæ apud nos geruntur illis eximia et admiranda videantur. Neque vero ipsis obscuro esse sermonum copiam haudquaquam omnibus hominibus utilitatem afferre. Alii enim tanquam ad vitam sustentandam comoda sibi suppeditari gaudent; alii ad patrocinium solent confugere. Quidam eos a quibus benigne excipiuntur diligunt; nonnulli munusculis honorati, ad amicitiam ineundam impelluntur. Pauci admodum sunt veri sermonum amatores: nec facile invenitur, qui veritatis studiosus sit. Quam ob causam omnibus sese accommodare oportet, et instar medici cuiusdam ea quæ ad uniuscujusque salutem utilia sunt subministrare, ut salutaris doctrina omni ex parte ab omnibus honoretur. Et hæc quidem primo loco imperator eis præcepit. Ad extremum vero adjecit, ut pro se quoque preces ad Deum sedulo facerent. Cum in hunc modum eis valedixisset, cunctis posthæc in patriam redeundi potestatem fecit. Illi igitur summa cum hilaritate domum reversi sunt; ac deinceps una apud omnes valuit opinio, sub ipsius Imperatoris præsentia, communi omnium consensu firmata; cum ii qui jamdudum a se mutuo divulsi erant, in unum veluti corpus coaluissent.

CAPUT XXII.

Quomodo alios quidem hortatus sit, ad alios autem scripserit, et de pecuniarum divisione.

Tanto igitur successu imperator exhilaratus, iis qui synodo minime interfuissent, gratissimum fructum per litteras præbuit. Sed et universis populis, tam iis qui per agros quam qui in urbibus habitabant, magnam pecunie vim distribui jussit, publicam festivitatem ob vicissimum imperii sui annum hæc ratione concelebrans.

CAPUT XXIII.

Quomodo ad Ægyptios scripserit, eosque ad pacem hortatus sit.

Verum cunctis inter se pacem colentibus, apud solos Ægyptios implacabilis contentions furor ardebat, adeo ut molestiam quidem exhiberent imperatori; non ideo tamen eum ad iracundiam excitarent. Illos enim ut patres, aut potius ut prophetas Dei, omni honore imperator afficiens, iterum ad se vocavit; iterum arbiter eorumdem fuit; iterum eos muneribus ac donis honoravit. Sententiam quoque quam arbiter dixerat, per epistolam significavit, confirmans et sanciens ea quæ a Synodo decreta fuerant, eosque adhortans ut concordie studerent, nec Ecclesie corpus distrahere ac discernere vellent, sed futurum Dei iudicium animo reputarent. Et hæc quidem imperator speciali epistola eis suggessit.

CAPUT XXIV.

Quomodo episcopis et plebibus religiosas litteras sæpius scripsit.

Sed et alia plurima ejusmodi scripsit, ac pene innumerabiles exaravit epistolas; nunc episcopis præscribens ea, quæ ad ecclesiarum Dei utilitatem spectabant: nunc ipsas plebes per litteras compellans, fratresque et conservos suos nominans Ecclesiam populos, vir beatissimus. Verum hæc separato volumine colligere, alias fortasse otium fuerit, ne hujus historie nostræ series interrumpatur.

CAPUT XXV.

Quomodo Hierosolymis in sancto Dominicæ resurrectionis loco templum exstrui præcepit.

Illis ita gestis, imperator Deo carus aliud quiddam imprimis inemorabile aggressus est in Palæstina. Quidnam vero illud est? Beatissimum illum Dominicæ resurrectionis locum qui est Hierosolymis, illustrem ac venerabilem cunctis mortalibus efficere, officii sui esse existimavit. Confestim igitur oratorium ibidem exstrui mandavit: non absque Dei nutu eo inductus, sed ipso Servatore ejus animum incitante.

CAPUT XXVI.

Quomodo impii sepulcrum Domini rudibus et simulacris superpositis obtulerant.

Quippe impii quondam homines, seu potius universum dæmonum genus, impiorum hominum opera, venerandum illud immortalitatis monumentum tenebris atque oblivione penitus involvere studuerant. Illud, inquam, monumentum, ad quod angelus olim e cælo delapsus admirabili luce radians, saxum revolverat ex animis eorum qui vere saxei erant, et qui viventem Christum inter mortuos adhuc jacere arbitrabantur: felicem nuntium afferens mulieribus, et incredulitatis lapidem a mentibus earum removens, ut opinionem de vita ejus qui ab illis querebatur adstrueret. Hanc igitur salutarem speluncam, impii quidam ac profani homines funditus abolere in animum iuduxerant, stulte admodum opinati se hoc modo veritatem esse occultaturos. Itaque non sine summo labore, plurima humo aliunde advecta aggestaque totum locum opplevit. Quem cum mediocri altitudine extulissent et lapide constravissent, sub hac tanta congerie sacram speluncam obtulerunt. Dehinc perinde ac si nihil amplius ipsis superesset, supra illud solum, infaustum prorsus animarum sepulcrum exstruxerunt, obscuram mortuorum simulacrorum cavernam in honorem lascivi dæmonis quem Venerem vocant ædificantes: ubi execranda sacrificia super profanis et impuris altaribus offerebant. Id enim quod instituerant, ita demum se perfecturos esse opinabantur, si impuris hujusmodi sordibus salutarem speluncam obruissent. Miseri enim illud intelligere non poterant, fieri omnino non posse, ut qui de morte victoriam retulisset, hoc ipsorum facinus occultum relinqueret: quemadmodum nec fieri potest, ut sol supra terras radians, et consuetum in cælo cursum peragens, totius generis humani noti-

tiam subterfugiat. Quippe Servatoris nostri potentia longe præstantiori luce resplendens, nec ut sol corpora, sed animos hominum illustrans, totum jam terrarum orbem radiis implebat. Sed nihilominus ea quæ impii ac profani homines adversus veritatem machinati fuerant, longo temporis spatio permanserunt. Nec ullus ex præsidibus, aut ex ducibus, aut ex ipsis etiam imperatoribus, qui ad tantum scelus evertendum idoneus foret, inventus est præter unum Deo omnium regi acceptissimum principem. Qui divino animatus Spiritu, cum supra memoratum locum, omnibus purgantis ac sordibus ab adversariis fraudulenter obstructum, et oblivioni penitus traditam esse indigne ferret, nec improbitati eorum qui id moliti fuerant cedendum esse arbitraretur, Dei adjutoris sui numine invocato, purgari præcepit: ratus eam maxime soli partem, quam adversarii contaminassent, sua opera ac ministerio divina frui magnificentia oportere. Simul atque hoc ab imperatore præceptum est, continuo opera illa ad fraudem comparata, e sublimi ad solum dejecta sunt, et ædificia ad decipiendos homines constructa, cum ipsis stans ac dæmonibus diruta sunt ac dissipata.

CAPUT XXVII.

Quomodo Constantinus templi materiam ac rudera longissime projici mandavit.

Neque tamen hic conquievit imperatoris alacritas. Sed præterea tolli ruta cæsa, et quam longissime extra fines regionis projici mandavit. Quod itidem præceptum protinus executioni mandatam est. Hucusque vero progressus imperator, nequaquam sibi satisfacit. Sed, divino quodam æstu incitatus, jussit et loco altissime effosso, solum ipsum utpote dæmonum piaculis contaminatum, simul cum egesta humo quam longissime exportaretur.

CAPUT XXVIII.

Manifestatio sanctissimi sepulcri.

Nec mora; istud quoque, ut jussum erat, impletum est. Postquam aliud solum, locus scilicet qui in imo erat, apparuit; tunc vero ipsum augustum sanctissimumque dominicæ resurrectionis monumentum præter omnium spem refulsit; et spelunca illa quæ sancta sanctorum vere dici potest, resurrectionis Servatoris nostri quamdam expressit similitudinem, cum post situm ac tenebras quibus oblecta fuerat, rursus in lucem prodiiit, et miraculorum quæ ibi quondam gesta fuerant, historiam iis qui ad spectandum confluxerant manifestissime videndam exhibuit; rebus ipsis quæ omni voce clarius sonant, Servatoris nostri resurrectionem testata.

CAPUT XXIX.

Quomodo de construenda ecclesia ad præsides et ad Macarium episcopum litteras dedit.

His ad hunc modum gestis, confestim imperator emissis constitutionibus et liberali sumptu suppeditato, circa salutarem speluncam Deo dignum templum regali magnificentia extrui jubet. Quippe jam pridem hoc apud se constituerat, idque quod erat fu-

turum, divina quadam alacritate præviderat. Ac rectoribus quidem provinciarum per Orientem præcepit ut, impensis copiosæ subministratis, ingens amplumque et magnificentum opus illud efficerent. Ad episcopum vero qui tunc temporis Hierosolymorum regebat ecclesiam ejusmodi litteras dedit, quibus salutaris fidei doctrinam apertissimis verbis adstruebat, ita scribens:

CAPUT XXX.

Constantini ad Macarium epistola de ædificatione Martyrii Servatoris nostri.

(Hanc epistolam hoc et duo seq. cap. complectentem videsis infra).

CAPUT XXXIII.

Quomodo ecclesia Servatoris extructa fuerit, quam prophetæ novam Hierusalem appellaverant.

Et hæc quidem ab imperatore scripta sunt. Cæterum effectus verba ipsa statim subsecutus est: et in ipso Servatoris nostri martyrio nova fabricata est Hierusalem, ex adverso veteris illius celeberrimæ, quæ post nefariam Domini cædem ultimam vastitatem experta, pro incolarum impietate pœnas persolverat. Contra hanc igitur imperator tropæum victoriæ, quam Servator noster de morte retulerat, ambitioso cultu erexit. Atque hæc forsitan fuerit recens illa ac nova Hierusalem, prophetarum vaticiniis prædicata, de qua in sacris voluminibus tot præconia ab ipso divino Spiritu pronuntiata leguntur. Primum igitur sacram illam speluncam, utpote totius operis caput, exornavit: divinum scilicet monumentum, juxta quod olim cælesti luce radians Angelus, regenerationem quæ per Servatorem ostendebatur, omnibus nuntiaverat.

CAPUT XXXIV.

Descriptio fabricæ sancti sepulcri.

Hoc, inquam, monumentum tanquam totius operis caput, imperatoris magnificentia eximiiis columnis et maximo cultu primum omnium decoravit, et cujusquemodi ornamentis illustravit.

CAPUT XXXV.

Descriptio atrii et porticum.

Transgressus inde est ad vastissimum locum libere patentem cælo. Cujus solum splendido lapide constavit, longissimis undique porticibus ad tria latera additis.

CAPUT XXXVI.

Descriptio parietum tectique et ornatus atque inaurationis ipsius Basilicæ.

Quippe lateri illi quod e regione speluncæ positum solis ortum spectabat, conjuncta erat basilica; opus plane admirabile, in immensam altitudinem elatum, et longitudine ac latitudine maxima expansum. Cujus interiora quidem versicoloribus marmoris crustis oblecta sunt: exterior vero parietum superficies, politis lapidibus probe inter se vinculis decorata, eximiam quandam pulchritudinem, nihilo inferioriorem marmoris specie, præferbat. Ad culmen

vero et cameras quod attinet, exteriora quidem tecta plumbo tamquam firmissimo quodam munimento ad hibernos imbres arcendos obvallavit. Interius autem tectum sculptis lacunaribus consortum, et instar vasti cujusdam maris compactis inter se tabulis per totam basilicam dilatatum, totumque auro purissimo coopertum, universam basilicam velut quibusdam radiis splendere faciebat.

CAPUT XXXVII.

Descriptio geminarum utrinque porticum et trium portarum orientium.

Porro ad utrumque latus geminæ porticus, tam subterraneæ quam supra terram eminentes, totius basilicæ longitudinem æquabant, quarum concamerationes auro perinde variatæ sunt. Ex his quæ in fronte basilicæ erant, ingentibus columnis fulciebantur: quæ vero interiores, pennis magno cultu extrinsecus ornatis sustinebantur. Portæ tres ad orientem solem apte dispositæ introeuntium turbam exceperunt.

CAPUT XXXVIII.

Descriptio hemisphærii et duodecim columnarum cum crateribus.

E regione harum portarum erat hemisphærium, quod totius operis caput est, usque ad culmen ipsius basilicæ protentum. Cingebatur id duodecim columnis, pro numero sanctorum Servatoris nostri apostolorum. Quarum capita maximis crateribus argenteis erant ornata, quos Imperator tamquam pulcherrimum donarium Deo suo dicaverat.

CAPUT XXXIX.

Descriptio atrii, exhedrarum et vestibulorum.

Hinc ad eos aditus qui ante templum sunt gradientibus, aream interposuit. Erant autem in eo loco primum atrium, deinde porticus ad utrumque latus, ac postremo portæ atrii. Post has totius operis vestibula in ipsa media platea in qua forum est rerum venalium, ambitioso cultu exornata, iter forinsecus agentibus, aspectum earum rerum quæ intus cernebantur non sine quodam stupore exhibebant.

CAPUT XL.

De numero donariorum.

Hoc igitur templum tamquam salutiferæ resurrectionis testimonium Imperator extruxit, et magnifico planeque regio apparatu decoravit. Nec dici potest quot quantisque ornamentis ac donariis, partim ex auro et argento, partim ex gemmis, illud diversimode venustavit. Quorum apparatus summo artificio elaboratum, et magnitudine, et numero, et varietate insignem, hic singillatim exponere haud vacat.

CAPUT XLI.

De ædificatione Ecclesiæ apud Bethlehem et in monte Olivarum.

Alia quoque ejusdem regionis loca duabus sacris speluncis nobilitata ambitioso cultu exornare aggressus est. Et speluncam quidem illam in qua Servator noster divinam præsentiam suam primum

A exhibuit, et in carne nasci sustinuit, Imperator convenienti honore affectit. In altera vero spelunca, ascensionis dominicæ quæ in montis vertice olim contigerat, memoriam honoravit. Atque hæc loca magnifico cultu exornans, simul nomen matris suæ, cujus opera ac ministerio tantum bonum humano generi procurabatur, ad æternam posterorum memoriam consecravit.

CAPUT XLII.

Quomodo Helena Augusta Constantini mater, Bethlehem orandi causa projecta, has Ecclesias ædificavit.

Nam, cum illa debitum piæ affectionis munus Deo omnium Regi persolvere decrevisset, et pro filio suo tanto scilicet imperatore, ac pro filiis ejus Cæsaribus Deo carissimis, nepotibus suis, gratias cum supplicationibus agendas sibi esse statuisset, quamvis affecta jam ætate, tamen juvenili animo properavit. mulier singulari prudentia, ut terram veneratione dignam perlustraret, et Orientis provinciæ, urbesque ac populos cum regali quadam sollicitudine ac providentia inviseret. Postquam vero Servatoris nostri vestigia debito cultu venerata est, prout olim propheticus sermo prædixerat: Adoremus, inquit, in loco ubi steterunt pedes ejus, continuo pietatis suæ fructum posteris etiam dereliquit.

CAPUT XLIII.

Rursus de Ecclesia Bethlehemitica.

Etenim Deo quem adoraverat duo statim templa dedicavit: alterum ad speluncam in qua natus est Dominus; alterum in eo monte ex quo in cælum ascenderat. Nam et Emmanuel, quod est nobiscum Deus, sub terra pro nobis nasci sustinuit, et locus nativitatis ipsius Bethlehem ab Hebræis est appellatus. Ideoque Dei amatissima Augusta, deiparæ Virginis partum eximiis monumentis ornavit, sacram illam speluncam omni cultus genere illustrans. Nec multo post Imperator eandem Domini nativitatem regalibus donariis honoravit, variis ex auro et argento monumentis, velisque acu pictis, matris suæ cumulans magnificentiam. Præterea Imperatoris quidem mater in memoriam ascensionis Christi omnium Servatoris, in monte Olivarum sublimia extruxit ædificia, in ipso montis vertice sacram erigens ædem cum templo. Hic porro Servatorem omnium Christum, arcanis mysteriis discipulos suos in ipsa spelunca initiasse verax testatur historia. Imperator vero hoc etiam in loco, variis ornamentis ac donariis summum omnium Regem veneratus est. Atque hæc duo augusta ac pulcherrima monumenta, immortalis memoria digna in duabus sacris speluncis, Helena Augusta, religiosi Imperatoris mater religiosissima, piæ devotionis argumenta Deo Servatori suo dedicavit, cum filius imperialis potentiae subsidium ei conferret. Nec multo post grandæva mulier dignum laboribus suis præmium retulit. Nam, cum totum vitæ suæ tempus usque ad primam senectutis limina in summa felicitate traduxisset, et divinatorum mandatorum uberes fructus tum verbis tum operibus protu-

liset, ac propterea vitam doloris expertem cum summa mentis et corporis sanitate peregrasset, tandem exitum pietati suæ convenientem et mercedem honorum operum in hac etiam vita a Deo consecuta est.

CAPUT XLIV.

De magnitudine animi et beneficentia Helenæ.

Quippe dum totum Orientem cum regali magnificentia peragrat, tum civitatibus, tum privatis qui ipsam adibant, innumera beneficia acervatim contulit, innumera quoque militaribus numeris liberali manu distribuit. Pauperibus autem ac nudis et omni ope ac solatio destitutis quamplurima donavit, illis pecuniam, his vestem, ad legendam corporis nuditatem proluxe suppeditans. Alios item vinculis, aut metallorum ærumnis afflictos exsolvit; quosdam violentia potentiorum oppressos liberavit; nonnullos etiam ab exilio revocavit.

CAPUT XLV.

Quomodo Helena in ecclesiis religiose versata sit.

Hujusmodi operibus cum magnam sibi gloriam comparasset, pietatem erga Deum minime neglexit: nam et assidue, cunctis videntibus, in ecclesiam vaditabat, et sacras ædes eximiiis ornamentis decorabat, ne minimarum quidem urbium sacella despiciens. Itaque videre erat mulierem prorsus admirabilem, modesto ac decenti habitu una cum reliqua multitudine versantem, suamque erga Deum religionem omni piorum operum genere declarantem.

CAPUT XLVI.

Quomodo octogenaria, testamento facto, e vita decessit.

Jam vero cum satis longo vitæ spatio decurso ad feliciorum sortem vocaretur, annum ætatis ægens circiter octogesimum, in ipso mortis confinio posita, testamento facto, ultimam voluntatem declaravit, hæredem relinquens unicum filium, solum imperatorem ac dominum orbis terrarum, cum filiis nobilissimis Cæsaribus nepotibus suis. Quorum singulis, bona quæ per universum orbem possidebat, divisit. In hunc modum, testamento facto, diem ultimum clausit, præsentem et adstantem ipsi tali tantoque filio, et omni obsequiorum genere matrem fovente, manisque ejus amplectente. Adeo ut nequaquam mori mulier beatissima, sed potius caducam hanc vitam cum immortalis vitæ commutare, recte sentientibus videretur. Anima igitur illius in incorruptibilem et angelicam substantiam reformata, ad Deum Servatorem suum assumpta est.

CAPUT XLVII.

Quomodo Constantinus matrem deposuit et qualiter illam coluit dum viveret.

Cadaver autem ipsius honore haudquaquam vulgari affectum fuit. Nam cum ingenti satellitum numero in regiam urbem pervectum, ibidem in regali monumento depositum est. Hoc modo imperatoris mater vivendi finem fecit; mulier sempiterna memoria dignissima, tum ob religiosos actus quibus enituit,

tum ob præstantissimum illum et admirabilem furum qui ex illa ortus est. Quem quidem ob cæteras res, maxime vero ob pietatem in matrem, beatum convenit prædicare. Quippe illam, cum antea Dei cultrix non esset, tam piam ac religiosam præstitit, ut a communi omnium Servatore instituta fuisse videretur. Regalibus autem honoribus ita eandem ornavit, ut in omnibus provinciis, tum a paganis, tum a militibus Augusta et imperatrix nuncuparetur, et aurei nummi ejus imagine signarentur. Quinetiam thesaurorum regalium potestatem ei Constantinus concesserat, quibus pro arbitrio et ex animi sui sententia, prout libitum esset uteretur. Nam et in hac parte matrem suam conspicuam et beatam omnium judicio reddidit. Quocirca ex iis quæ ad memoriam illius illustrandam pertinent, non immerito hæc etiam assumpsimus, quæ imperator pro singulari sua pietate in honorem matris suæ gessit, dum divinis obtemperat legibus, quæ filiis debita in parentes officia injungunt. Hujusmodi pulcherrima opera in Palæstina imperator, uti diximus, extruxit. Sed et in reliquis provinciis novas a fundamentis ædificans ecclesias, multo augustiores quam quæ antea erant effecit.

CAPUT XLVIII.

Quomodo Constantinopoli martyria construxit, omnemque idolorum cultum abolevit.

Cum vero civitatem nominis sui ad summam gloriam extollere instituisset, plurimis eam oratoris exornavit, amplissimisque martyriis et splendidissimis ædibus, partim in suburbis, partim in ipsa civitate constructis. Atque hoc modo simul martyrum honoravit memoriam, simul civitatem suam ipsi martyrum Deo consecravit. Totus denique sapientia Dei exæstans, urbem illam quam appellatione nominis sui insignire decreverat, omni idolorum cultu usque adeo vacuum esse voluit, ut nusquam in illa falsorum numinum simulacra in templis colerentur; ac ne aræ quidem victimarum cruore contaminatæ, nec hostiæ igne consumptæ cernerentur, nec dæmonum festivitates, nec quidquam eorum quæ apud superstitiosos vulgata sunt ibidem ageretur.

CAPUT XLIX.

Signum crucis in palatio, et imago Danielis in fontibus.

Vidisses igitur in fontibus qui sunt in medio foro, boni pastoris imagines, divinatorum oraculorum peritis notissimas, Danielis item effigiem una cum leonibus ære expressam, et auri bracteas refulgentem. Tantus porro divini numinis amor imperatoris animum occupaverat, ut in totius palatii eminentissimo cubiculo, in maxima tabula, quæ in medio lacunarum inaurati expansa est, signum dominicæ passionis ex auro pretiosisque lapidibus elaboratum inscriberet. Atque hoc tanquam præsidium ac tutelam imperii plissimus princeps statuisse mihi videtur.

CAPUT L.

De ecclesiis quas Nicomedie et alibi extruxit.

His igitur ornamentis civitatem nominis sui deco-

ravit. Urbem vero primariam Bithyniæ, pulcherrimæ et magnificentissimæ ecclesiæ monumento exornavit, erectis proprio sumptu in honorem Servatoris sui, eo etiam in loco tropæis victoriæ quam de hostibus et de adversariis Dei retulerat. In reliquis etiam provinciis, præcipuas ac nobilissimas quasque urbes oratoriorum magnificentia illustravit: exempli gratia urbem totius Orientis metropolim, quæ ab Antiocho nomen traxit. In qua tamquam in vertice omnium ejus regionis provinciarum, singulare quoddam opus, seu amplitudinem, seu decorem spectes, Deo consecravit. Quippe universum templum longissimo extrinsecus ambitu circumscripsit. Interius vero basilicam ipsam ad summam erexit altitudinem; figura quidem octaedri constructam, plurimis vero circumquaque cubiculis et exhedris, et tam subterrancis locis quam solariis undique circumdatam. Quam quidem basilicam auro plurimo et ære, aliisque pretiosis speciebus copiosissime exornavit.

CAPUT LI.

Quod in loco dicto Mambre ecclesiam ædificavit.

Et hæc quidem sunt præstantissima monumenta, quæ imperator Deo consecravit. Cum autem didicisset illum ipsum Servatorem, qui nuper in terris versatus fuisset, jampridem viris quibusdam Dei amatissimis præsentiam Divinitatis suæ in Palæstina exhibuisse juxta Quercum quæ dicitur Mambre, illic etiam basilicam ædificari præcepit. Proinde ad rectores quidem provinciarum missa est imperatoris auctoritas, datis ad singulos litteris quibus jubebatur ut injunctum sibi opus ad exitum perducere maturan-
C

CAPUT LII.

Constantini epistola ad Macarium de Mambre.

(Hanc epistolam, hoc et sequenti capite contantam, videbis infra).

CAPUT LIV.

Fana et simulacra ubique diruta.

Hæc omnia imperator ad gloriam salutiferæ Christi virtutis omni studio peragebat, ac Deum quidem Servatorem suum hæc ratione colere non cessabat. Gentilium vero superstitiosum errorem omnibus modis studebat convincere. Itaque quorundam in urbibus sanorum vestibula nudabantur, valvis jussu imperatoris orbata; aliorum tectum corrumpebatur, tegulis amotis. Nonnullorum veneranda ex ære simulacra, quæ error majorum multis jam annis magnifice jaciabat, per foras urbis ab imperatore cognominatæ omnium oculis subjecta sunt. Adeo ut ad ludibrium et contumeliam spectantium paterent expositi, hic Pythius Apollo, illic Sminthius, et in ipso quidem circo tripodes Delphici; Musæ autem Heliconides in palatio. Denique civitas illa imperatori co-

A gnominis, tota passim repleta est signis æneis, quæ eleganti opere elaborata, per singulas provincias olim dedicata fuerant. Quibus cum homines morbo erroris oppressi, longo temporis spatio centenas victimas et holocausta incassum perinde ac diis immolavissent, sero tandem sapere didicerunt, postquam imperator iisdem ad risum et oblectamentum spectantium uti cœpit. Simulacra vero ex auro fabrefacta, alio quodam ultus est modo. Nam, quoniam imperitiam hominum multitudinem, infantium instar, hujusmodi erroris larvas ex auro argentoque fabrefactas frustra contremiscere cognoverat, eas e medio tollendas esse censuit; quippe quæ velut fragmenta quædam lapidum essent, ante pedes hominum in mediis tenebris ambulantium projecta, planumque deinceps et æquabile iter viæ regiæ cunctis esse ap-
B

riendum. Quæ cum apud se reputasset, non militari manu, nec exercitu ad hæc reprimenda sibi opus esse existimavit; sed unus aut alter ex familiaribus, ad hoc munus ei suffecerunt, quos ille solo prope-
C

modum nutu in omnes provincias direxit. At illi et imperatoris pietate, et sua ipsorum erga Deum religione confisi, per confertissimam turbam et per numerosam plebem iter facientes, passim per urbes et agros vetustum errorem aboleverunt. Ac primum quidem sacerdotes ipsos, non sine risu ac dedecore ex obscuris quibusdam recessibus deos suos proferre jubebant. Dehinc eosdem deos exteriori nudantes cultu, interiorem deformitatem quæ sub picta latebat effigie, omnium conspectui subjiciebant. Postremo abrasa utiliore materia et in ignem coniecta atque conflata, ipsi quidem id quod commodum ac necessarium esse videbatur, sepositum reservabant. Quidquid vero superfluum ac prorsus inutile erat, ad perpetuam opprobrii memoriam superstitiosis reliquerunt. Aliud etiam præstitit princeps omni admiratione dignus. Eodem enim tempore quo mortuorum simulacra ex pretiosa materia confecta, eo quem diximus modo spoliabantur, cæteraque ex ære fabrefacta erant, convehenda curavit. Itaque dii illi delirantibus Græcorum fabulis celebrati, circumjectis restibus vincti trahebantur.

CAPUT LV.

Eversio fani apud Aphaca in Phœnice, et impudiciæ abolitio.

Posthæc imperator velut lucidissimam facem ex specula quadam attollens, undique regalibus oculis circumspiciebat, sicubi forte aliquæ adhuc erroris reliquæ abditæ superessent. Ac veluti Aquila pennis in cælum usque subvecta, cum acutissimo visu prædita sit, ea quæ in terris longissime distant, ex sublimi facili despicit; sic ille, dum in pulcherrimæ urbis suæ palatio versatur, perniciosam quamdam animarum decipulam in Phœnice latere, tamquam et specula prospexit. Lucum scilicet ac templum, quod non in media urbe, nec in foro aut plateis positum erat, ejusmodi multa visuntur in civitatibus ornamenti causa ambitiose ædificata; sed devium, procul a triviis et pu-

hinc calle, sœdissimo dæmoni quem Venerem appellat, in parte verticis Libani montis apud Aphaca consecratum. Erat illic schola quædam nequitiae, omnibus impuris hominibus, et qui corpus suum omnili-centia corruerant, aperta. Quippe effeminati quidam, et sceminæ potius dicendi quam viri, abdicata sexus sui gravitate, muliebria patientes, dæmonem placabant. Adhæc illegitimi mulierum concubitus et adulteria, sœdæque ac nefaria flagitia in eo templo tamquam in loco ab omni lege ac rectore vacuo, peragebantur. Nec quisquam erat qui ea quæ illic gerebantur observaret, propterea quod nemo vir gravis ac modestus eo accedere sudebat. At non etiam imperatorem maximum latere potuerunt quæ ibi perpetrabantur scelera. Sed cum ea ipsemet imperatoris providentiæ oculo inspexisset, hujusmodi templum insignem censuit quod solis radiis illustraretur. Proinde illud una cum simulacris ac donariis totum fœditus everti jussit. Confestim igitur protervi erroris machinamenta imperatoris præcepto dissipata sunt, militibus ad purgandum locum operam suam præstantibus. Et qui lasciviæ antea dediti fuerant, imperatoris minis conterriti, modeste se gerere didicerunt. Pari modo superstitioni Gentiles illi, qui sibi multum sapere videntur, modestius agere sunt edocti. Qui quidem etiam ipsi suam stultitiam ac vanitatem reipsa didicerunt.

CAPUT LVI.

Destructio templi Esculapii Ægis.

Nam cum maximus ac vulgatissimus superstitionis error circa illum Ciliciæ dæmonem vanissimos homines occupasset, ac prope infiniti eum tamquam servatorem ac medicum admirarentur; quippe qui nunc in templo dormientibus apparet, nunc morbos ægrotantium curaret (erat tamen ille revera seductor animarum, utpote qui homines decipi faciles, a vero Servatore abductos ad falsum impietatis errorem pertraheret) imperator pro more atque instituto suo: quippe qui zelatorem ac vere Servatorem Deum sibi colendum proposuerat, hoc etiam templum solo æquari præcepit. Nec mora, ad unum imperatoris notam humi jacuit manu militari subversum templum, quod nobiles philosophi tantopere suspexerant: et una cum templo ille ipse qui intus latitabat, non dæmon aut Deus, sed deceptor quidam animarum, qui longissimi temporis spatio homines in fraudem induxerat. Sic igitur ille qui malis et calamitatibus alios liberaturum se esse spondebat, nullum ipse sibi remedium reperit quo sese tueretur; non magis quam cum fœlmine percussus eum fuisse fabulæ fingunt. At non item fabulosa fuerunt imperatoris nostri facinora Deo imprimis accepta; sed per manifestissimam ipsius Servatoris vim atque virtutem, hoc templum una cum cæteris radicibus eversum est, adeo ut pristinae insanix ne vestigium quidem ullum ibidem remanserit.

CAPUT LVII.

Quomodo gentiles damnatis simulacris Deum agnoverunt.

Itaque quotquot antea superstitioso dæmonum cultui addicti fuerant, cum errorem suum confutatum oculis suis viderent, et omnium ubique templorum ac simulacrorum vastitatem intuerentur, alii ad salutarem Christi doctrinam se conferebant; alii, licet idem facere nollent, majorum tamen cæremonias utpote vanas atque inanes condemnabant; et quos antea pro diis habuissent deridebant. Quidni vero ita sentirent, cum sub externa simulacrorum specie tantam intus latentem spurcitiem cernerent. Nam aut cadaverum ossa, aut aridæ calvariæ suberant, in-postorum fraude subreptæ, aut sordidi panni turpi immunditia referti, aut denique fœni ac stipulæ acervus. Quæ cum in penetralibus simulacrorum anima carentium congesta aspicerent, et suam et parentum suorum summam dementiam incusabant: maxime cum animadvertent, in suis illis adytis, atque in ipsis simulacris nullum esse intus habitantem, non dæmonem oracula fundentem, non Deum prædicentem futura, quemadmodum sibi antea persuaserant, immo ne obscurum quidem ac tenebrosum spectrum. Atque idcirco quodvis vel obscurissimum autrum et abditissimi quique recessus, iis qui ab imperatore missi erant facile patuerunt, adita quietiam et in-accessa prius loca, ipsaque templorum penetralia, nihilum vestigiis terebantur, ex quo deprehensa et cunctorum oculis exposita est cæcitas mentis, quæ Gentiles omnes jampridem involutos tenebat.

CAPUT LVIII.

Quomodo apud Heliopolim destructo Veneris fano, primus ecclesiam construxit.

Atque hæc inter præclara imperatoris facinora merito recenseantur, sicut et illa quæ singillatim in variis provinciis constituit. Cujusmodi illud est quod in urbe Phœnices Heliopoli ab eo gestum vidimus. Qua in urbe Gentiles quidem qui obscœnam libidinem dæi Veneris vocabulo afficiunt, uxoribus ac filiabus suis stupri impune admittendi licentiam concesserant. Nunc vero nova lex ab imperatore directæ est plena modestiæ, qua cavetur ne quidquam eorum quæ prius in more posita erant, in posterum præsumatur. Atque his rursus scriptas misit institutiones, utpote hanc præcipue ob causam a Deo destinatus, ut universos mortales temperantiæ præceptis imbueret. Quocirca ne ad hos quidem condescendi per litteras dedignatus est, exhortans ut ad cognitionem Dei celeriter accederent. Statimque facta dictis consentanea ibidem adjecit, constructa eo etiam in loco Christiani cultus ingenti basilica. Adeo ut quod ab ultima usque hominum memoria nullibi fuerat auditum, tunc primum opere ipso completum sit, et civitas hominum superstitioso dæmonum cultui addictorum, Ecclesiam Dei et presbyteros ac diaconos habere meruerit, et episcopus summo omnium Deo consecratus, ejus loci hominibus præfuerit. Ad hæc imperator provida mente

prospiciens ut quamplurimi ad fidem Christi accederent, plurima ibidem ad sublevandos pauperes largitus est; hac etiam ratione ad salutarem doctrinam homines alliciens atque invitans, ac tantum non verba ipsa proferens Pauli dicentis, sivo per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur.

CAPUT LIX.

De tumultu Antiochiæ propter Eustathium excitato.

Verum enimvero cum ob hæc omnes in summa livaritate vitam agerent, et Ecclesia Dei apud cunctos ubique gentes omnibus modis extolleretur, rursus dæmonis livor qui bonis semper insidias struit, adversus tantam rerum nostrarum felicitatem cœpit insurgere, ratus imperatorem tumultibus nostris et insolentia exasperatum, alienato tandem erga nos animo fortassis futurum. Maximo igitur incendio conflato, Antiochenorum Ecclesiam tragicis quibusdam calamitatibus implevit, adeo ut parum abfuerit quin tota funditus civitas subverteretur; quippe cum populus quidem Ecclesiæ duas in partes divisus esset, reliqua autem civitas simul eum magistratibus ac militibus, hostili modo inter se dissideret. Ventumque esset ad gladios, nisi divina providentia et imperatoris metus plebis impetum repressissent. Atque hic rursus principis clementia, instar Servatoris et animorum medici, ægris hominibus medicinam orationis adhibuit. Quippe unum ex iis quos circa se spectatos habebat, comitis honore decoratum, hominem fidelissimum, eo misit, plebem quasi legatione blanda compellans. Aliasque super alias scriptis litteris hortatus est eos ut paci studerent, docens qua ratione divinæ religioni congruentia gererent. Ac tandem iis persuasit, excusavitque eos in suis litteris, asserens se coram audivisse ipsum qui totius seditionis auctor fuisset. Atque hæc ejus epistolas non vulgari doctrina et utilitate refertas, hoc loco apposuissim, nisi reis ignominia notam inurerent. Quocirca has quidem in præsentia omittam, quippe qui maiorum memoriam haudquaquam renovare decreverim; eas vero solas hic inseram quas ille de aliorum pace et concordia gaudens et gratulans conscripsit. Quibus quidem litteris hortatur eos, ut alterius loci antistitem, cujus interventu pacem inter se fecissent, nequaquam sibi vindicare velint; sed potius juxta Ecclesiæ ritum, eum episcopum eligant, quem ipse communis omnium Servator designaverit. Scribit autem tum ad populum, tum ad episcopos hæc quæ sequuntur.

CAPUT LX.

Tres epistolæ Constantinii: prima ad Antiochenos ne Eusebium Cæsarea abstraherent; secunda ad Eusebium. Quod Antiochiam recussaverit; tertia ad Synodum Antiochenam, ne Eusebium a Cæsarea abstrahatur.

(Hæc epistolas, hoc et duab. seq. capit. contentas, vide sis infra).

CAPUT LXIII.

Quomodo hæreses excindere studuerit.

Hæc imperator præsulibus Ecclesiarum præcipiens, hortabatur eos ut ad laudem divinæ religionis propagandam cuncta agerent. Postquam vero, sublati e

A medio dissensionibus, Ecclesiam Dei ad concordiam et unanimum doctrinæ concentum revocavit, inde transgressus, aliud impiorum genus, utpote pestilens humani generis venenum, abolendum esse censuit. Erant hi perniciosi quidam homines qui sub falsa modestiæ et gravitatis specie urbes vastabant. Quos pseudoprophetas et rapaces lupos alicubi Servator appellat his verbis: Cavete a falsis prophetis qui venient ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces. Ex fructibus eorum cognoscetis eos. Igitur, misso ad provinciarum præsides præcepto, hujusmodi hominum genus abegit ac fugavit. Præter ipsam autem legem, imperator salutarem quoque institutionem ad eos nominatim direxit, exhortans homines ut quantocius penitentiam agerent, Ecclesiam enim B Dei ipsis portum salutis fore. Audi ergo quomodo in suis ad eos litteris concionatur.

CAPUT LXIV.

Constantini constitutio adversus hæreticos.

(Hanc constitutionem, hoc et seq. cap. contentam, vide sis infra.)

CAPUT LXVI.

Quomodo nefariis libris apud hæreticos repertis, plurimorum ad Catholicam redierint Ecclesiam.

Hoc igitur modo hæreticorum cubilia imperiali præcepto dissipata sunt, et feræ ipsæ, id est impietatis illorum auctores in fugam acti. Eorum vero qui ab istis decepti fuerant, alii quidem imperatoris minis perterriti, spurio quodam et adulterino sensu in C Ecclesiam irrepererunt, pro tempore callide dissimulantes. Nam quoniam libros eorum perquiri lex jubebat, quicumque vetitis artibus operam dabant, deprehendebantur. Quam ob causam simulatione utebantur, cuncta agentes ut salutem sibi compararent. Alii vero sincere atque ex animo ad spem meliorum transfugerunt. Porro Ecclesiarum antistites in utroque sollicita inquisitione facta, eos quidem qui ovium pellibus oblecti simulanter accedere tentarent, procul abigebant. Eos vero qui sincere id agerent, aliquanto tempore exploratos, post idoneam probationem in numerum eorum qui ad sacros conventus admittentur retulerunt. Et hoc quidem modo cum abominandis hæreticis agebatur. Cæterum ii qui nullam in dogmatibus suis impietatem præferrent, sed quorundam schismaticorum culpa a communi societate sejuvetti essent, sine mora in Ecclesiam sunt admissi. Hi ergo gregatim tamquam ex peregrina regione redeuntes, patriam suam postliminio recuperarunt, matremque Ecclesiam agnoverunt. A qua cum diutissime aberrassent, tandem læti atque hilares post longum temporis spatium ad eam remeabant. Totius ergo corporis membra communi inter se vinculo jungentur, et una compages coalescebat. Solaque catholica Dei Ecclesia, apte sibi cohærens refulgebat, nullo aut hæreticorum aut schismaticorum collegio usquam gentium relicto. Atque hujus præclari facinoris, solus omnium qui unquam extiterunt imperator noster Deo acceptissimus, auctor fuit.

LIBER IV.

ARGUMENTUM. — I. Qualiter donis ac promotionibus plurimos cohonestavit. — II. Remissio quartæ partis censuum. — III. Peræquatio et relevatio censuum. — IV. Quomodo in pecuniariis causis, tunc qui causa ceciderant ipse de suo largiebatur. — V. Scytharum per signum crucis devictorum subactio. — VI. Sarmatarum subactio, cum servi adversus dominos rebellassent. — VII. Variorum barbarorum legationes et munera eis ab imperatore donata. — VIII. Quod Persarum regi qui legatos ad ipsum miserat, scripsit in gratiam Christianorum illic agentium. — IX. Epistola Constantini ad Saporem Persarum regem, summa cum pietate Deum et Christum confitentis. — X. Contra simulacra, et de glorificatione Dei. — XI. Contra tyrannos et persecutores, et de captivitate Valeriani. — XII. Quod persecutorum ruinam viderit, quodque jam ob Christianorum pacem letetur. — XIII. Exhortatio ut Christianos in Perside agentes complectatur. — XIV. Quomodo assiduis Constantini precibus pax data est Christianis. — XV. Quod in muris et imaginibus, precantis habitus effingi se jussit. — XVI. Quod imagines suas in templis idolorum poni lege lata prohibuit. — XVII. Precationes in palatio, et recitatio sacrarum Scripturarum. — XVIII. Ut diem Dominicum et sextum feriam honorari præceperit. — XIX. Quomodo etiam gentiles milites diebus dominicis orare docuerit. — XX. Forma precationis a Constantino multis tradita. — XXI. In armis militum signum dominicæ crucis exprimi jubet. — XXII. Studium precandi, et cultus festi paschalis. — XXIII. Quomodo idolorum cultum prohibuit, martyrum autem festa honoravit. — XXIV. Quod rerum externarum quasi episcopum se esse dixit. — XXV. De prohibitione sacrificiorum et initiationum, et de aboliitis gladiatoribus et impuris sacerdotibus Nili. — XXVI. Correctio legis adversus orbos, et legis de testamentis. — XXVII. Quod legem Iulii ne Judæi Christiani mancipium haberent, neque conciliorum decreta rata essent, et cætera. — XXVIII. Dona in ecclesias collata, et p. curas virginibus ac pauperibus erogata. — XXIX. Lucubrations et declamationes Constantini. — XXX. Quod eisdem avaro sepulchri medicum delinovit, ut ei pudorem incuteret. — XXXI. Quod ob nimiam clementiam irrisus est. — XXXII. De Constantini oratione quam ad sanctorum catum scripsit. — XXXIII. Quomodo Eusebii de Servatoris sepulchri panegyricas orationes stans audivit. — XXXIV. Quod de Pascha et de sacris codicibus ad Eusebium scripsit. — XXXV. Epistola Constantini ad Eusebium, in qua orationem de pascha laudat. — XXXVI. Constantini ad Eusebium epistola de conficiendis sacris Codicibus. — XXXVII. Quomodo confecti fuerint Codices. — XXXVIII. Quomodo Emporium Græcorum, ob Christianismum urbs facta et Constantia cognominata est. — XXXIX. Quod in Phœnicæ urbs facta est Constantina, et in aliis urbibus idola diruta et Ecclesie extractæ. — XL. Quod cum trinis decennialibus tres filios Cæsares crevissent, dedicationem martyrii Hierosolymis celebravit. — XLI. Quod inter hæc Synodum Tyri haberi constituit ob quaedam in Ægypto controersia. — XLII. Epistola Constantini ad Synodum Tyri congregatam. — XLIII. Quomodo ad dedicationem ecclesie Hierosolymorum, Episcopi ex omnibus provinciis convenerunt. — XLIV. Quomodo per Marianum notarium excepti sint, et pecunia pauperibus erogata; et de donatis ecclesie. — XLV. Episcoporum in conventibus sermones, et ipsius qui hæc scripsit Eusebii. — XLVI. Quod descriptionem martyrii, et orationem de tricennialibus, coram ipso imperatore postea recitavit. — XLVII. Quod Nicæna quidam synodus vicennialibus Constantini; dedicato vero basilicæ Hierosolymorum contigit tricennialibus. — XLVIII. Quomodo immodicus cuiusdam laudes ægre tulerit. — XLIX. Nuptiæ Constantii Cæsaris, ejus filii. — L. Legatio et munera ab Indis missa. — LI. Quomodo Constantinus diviso in tres filios imperio, eos regnandi arte et pietatis officio instituit. — LII. Quomodo eos virilem ætatem ingressos, pietatem docuerit. — LIII. Quod cum duobus ac tringinta annis regnaverit, et pluraquam 60 annis vixerit, integra semper fuit valetudine. — LIV. De his qui eximia ejus humanitate ad avaritiam et pietatis simulationem abusi sunt. — LV. Qualiter usque ad ultimum vilis diem orationes scripsit. — LVI. Quomodo ad bellum Persicum proficiens episcopos sibi adunavit, et tenorium in speciem ecclesie paravit. — LVII. Quomodo susceptis Persarum legatis, festo paschæ die cum aliis pernoctavit. — LVIII. De constructione martyrii apostolorum Constantinopoli. — LIX. Descriptio ejusdem martyrii. — LX. Quod etiam in eo tempore sepulchrum sibi edificavit. — LXI. Imperatoris ægritudo ei orationes Heleropoli: item de ejus baptismo. — LXII. Quibus verbis Constantinus postulavit ab episcopis, ut baptismum sibi conferrent. — LXIII. Quomodo post baptismum Deum laudavit. — LXIV. Constantini mors die festo Pentecostes circa meridiem. — LXV. Militum et tribuorum plangit. — LXVI. Quomodo sinus Nicomedia Constantinopolim deductum est in palatium. — LXVII. Quomodo etiam post mortem a comitibus et reliquis perinde ac vivus honoratus est. — LXVIII. Quomodo exercitus iudicio, filii ejus Augusti suum nuncupati. — LXIX. Romæ luctus ob mortem Constantini, et imagines ei decretæ. — LXX. Quomodo sinus Constantinopoli depositum sit a Constantio. — LXXI. Missa in apostolorum martyrio celebrata in exequiis Constantini. — LXXII. De Phœnicæ ave. — LXXIII. Quomodo in muris Constantinum velut in caelum nascentem expresserit. — LXXIV. Quod cum Deum coluisset, merito etiam a Deo honoratus est. — LXXV. Quod superiores omnes imperatores pietate superavit.

CAPUT PRIMUM.

Qualiter donis ac promotionibus plurimos
cohonestavit.

Tot tantaque res ad amplificationem et gloriam Ecclesiæ Dei imperator cum ageret, cunctaque eo consilio administraret ut Servatoris nostri doctrina summis omnium laudibus exciperetur, civilia interim negotia haudquaquam neglexit. Verum hæc quoque la parte omnium provinciarum incolas variis et continuis beneficiis afficere nunquam desistit; nunc quidem publice erga omnes paternam quamdam exhibens sollicitudinem, nunc privatim singulos ex familiaribus suis variis ornans dignitatibus, et proflixa animi magnitudine omnia omnibus largiens. Nec eveniebat unquam ut a scopo aberraret qui ad imperatore beneficium petebat; nec ultus qui bonum aliquod ab eo speravisset, spo sua frustratus discessit. Quippe alii pecunias, alii prædia impetrabant. Alii consulari, alii senatoria dignitate ornabantur. Nonnulli consulares, plures præsides designabantur. Comites vero, alii primi ordinis fiebant, alii secundi,

A alii tertii. Porro perfectissimatu et aliis plurimis ejusmodi dignitatum titulis innumerabiles alii donabantur. Namque imperator quo plures honore afficeret, varias dignitates excogitaverat.

CAPUT II.

Remissio quartæ partis censuum.

Quantopere vero studuerit ut universo hominum generi hilarem ac tranquillam vitam præstaret, vel ex hoc uno exemplo perspici potest, quod ad vitam hominum imprimis utile, et generaliter ad omnes propagatum, etiamnum communi omnium sermone celebratur. Ex annuis tributis quæ terræ nomine possessoribus donavit: adeo ut si lujus annuæ detractionis rationem inieris, quarto quoque anno fructuum Domini a præstatione tributaria immunes essent. Quod quidem lege sancitum et in futurum tempus confirmatum, non præsentibus modo, verum etiam liberis posterisque eorum, perpetuam nullaque oblivione delendam imperatoris beneficentiam præstitit.

CAPUT III.

Peræquatio ac relevatio censuum.

Jam vero cum nonnulli terræ descriptiones et jugationes a superioribus principibus factas reprehenderent, agrosque suos nimium oppressos esse quererentur, hic etiam princeps, justitiæ legibus obtemperans, peræquatores mittebat qui a supplicantibus damnum depellerent.

CAPUT IV.

Quomodo in pecuniariis causis, iis qui causa ceciderant, ipse de suo largiebatur.

Quinetiam quoties inter duos litigantes sententiam pronuntiaverat, ne forte is qui causa ceciderat tristior eo secundum quem lis dicta erat abscederet, ex propriis bonis donabat victis, interdum prædia, nonnumquam pecuniâ; hac ratione efficiens ut victus non minus quam is qui causam obtinuerat lætus domum rediret, utpote qui in conspectu principis venire meruisset. Neque enim fas esse existimabat ut qui coram tanto principe stetisset, mœstus unquam ac tristis recederet. Proinde uterque litigantium læto ac renidenti vultu ex judicio redibat: et imperatoris animi magnitudo cunctis admirationi erat.

CAPUT V.

Scytharum per signum crucis devictorum subactio.

Quid hic necesse est quasi obiter commemorare, quomodo ille barbaras gentes sub imperii Rom. ditionem redegit, qualiter indominatas antehac, nec ulli unquam parere suetas Scytharum Sarmatarumque nationes primus sub jugum misit, ac per vim eo adegit, ut vel inviti dominos agnoscerent Romanos? Scythis quidem superiores etiam imperatores tributa pendebant, et barbaris Romani re ipsa serviebant, annuam solventes pecuniam. Verum imperator hanc indignitatem ferre non potuit, nec victori principi decorum esse existimavit eadem pendere quæ priores principes pependissent. Itaque, Servatoris sui auxilio fretus, triumphali signo ac tropæo in eos etiam illato, brevi cunctos subegit. Ac resistentes quidem et contumaces armis domuit, reliquos prudentibus legationibus mitigans, a ferina legumque experte vita ad humanam civilemque traduxit. Hoc modo Scythæ Romanis tandem parere dixerunt.

CAPUT VI.

Sarmatæ subacti, cum servi adversus dominos rebellassent.

At Sarmatas Deus ipse Constantini pedibus substravit, et homines barbarico fastu intumescentes hoc subegit modo. Nam cum Scythæ bellum eis intulissent, Sarmatæ servos suos ut hostibus resisterent, armaverant. Servi, parva de hostibus victoria, arma in dominosvertere cœperunt, cunctosque patris sedibus expulerunt. Hi vero nullum alium salutis portum quam Constantinum reperere. Qui servare homines assuetus, universos intra fines imperii Romani recepit. Et eos quidem qui idonei essent mi-

A litaribus copiis adscripsit, reliquis ad necessaria vitæ subsidia agros colendos assignavit. Adeo ut feliciter sibi cessasse calamitatem suam ipsi faterentur, quippe qui barbaricam feritatem Romana libertate mutassent. Hac ratione Deus plurimas barbarorum gentes ejus adjunxit imperio.

CAPUT VII.

Variorum Barbarorum legationes et munera eis ab Imperatore donata.

Quippe ex omnibus locis legati continue ad eum accedebant, quæcumque apud ipsos pretiosissima habentur dona ei offerentes. Adeo ut nos ipsi pro foribus palatii, varias formas atque habitus Barbarorum ordine stantium aliquando conspexerimus, quorum et vestitus et ornatus dispar erat, coma item et barba longe dissimilis. Torvus aspectus et barbarus ac terrorem incutiens; corporum enormis proceritas. Et aliorum quidem rubicundi vultus, aliorum vero nive ipsa candidiores. Nonnullis media quædam coloris inerat temperatura. Quippe Blemmyes et Indi atque Æthiopes, qui, ut ait Homerus, bifariam divisi in extimo terrarum degunt, inter illos quos dixi barbaros conspiciantur. Horum singuli quemadmodum in tabulis vulgo pingi videmus, seorsum quisque ea ad imperatorem afferbant, quæ apud ipsos in pretio sunt. Alii coronas aureas, alii diademata gemmis conserta, alii pueros flava cæsarie conspicuos, quidam barbaricas vestes auro et floribus intextas; hi equos, illi clypeos, et hastas longas, et sagittas, et arcus. Atque his donis significabant obsequium ac societatem armorum offerre se imperatori si vellet. Ille vero a singulis oblata accipiens ac seponens, tot tantaque eis vicissim donabat, ut momento temporis ditissimos redderet eos qui dona attulissent. Sed et ex eorum numero nobilissimos quosque Romanis dignitatibus ornabat; adeo ut plerique illorum, obliti reditus in patriam, hic apud nos manere maluerint.

CAPUT VIII.

Quod Persarum Regi qui legatos ad ipsum miserat scripsit in gratiam Christianorum illic agentium.

Jam vero cum rex etiam Persarum per legatos notitiam ambiret Constantini, donaque ad eum misisset, pacis et amicitiae signa; id agens scilicet ut cum illo fœdus iniret; hic etiam imperator, excellenti quadam animi utens magnitudine, eum qui prior honore ipsum affecerat, munere magnificentia longe superavit. Cumque apud Persas crebras esse Ecclesias Dei accepisset, et numerosam populorum multitudinem intra Christi ovilia congregari; hoc nuntio magnopere delectatus, utpote communis quidam omnium ubique agentium hominum tutor et curator, ad illa etiam loca providentiam suam pro cunctorum communis laborantem extendit.

CAPUT IX.

Epistola Constantini ad Saporem Persarum Regem, summa cum pietate Deum et Christum confitentis.

(Hanc epistolam, quam hoc et quatuor seq. cap. continent, videsis infra).

CAPUT XIV.

Quomodo assiduis Constantini precibus pax data est Christianis.

In hunc modum cum omnes ubique gentes instar avis cujusdam, unius gubernatoris regerentur industria, et imperium ac religionem famuli Dei libentissime amplecterentur; nec ullus amplius Romanum imperium perturbaret, cuncti posthac tranquillam et quietam vitam agebant. Imperator vero cum piorum hominum preces ad salutem reipublicæ plurimum conferre existimaret, eas quoque necessario conciliandas sibi putavit. Itaque et ipse supplicans Deo opem imploravit, et præsidibus Ecclesiarum præcepit ut pro se preces ad Deum funderent.

CAPUT XV.

Quod in nummis et imaginibus precantis habitu effingi se jussit.

Quanta porro divinæ fidei vis ac virtus in ejus animo insederit, vel ex hoc uno conjici facile potest, quod in aureis nummis exprimi se jussit vultu in cælum sublato, et manibus expansis instar precantis. Et hujus quidem formæ nummi per universum orbem romanum cucurrerunt. In ipsa vero regia juxta quædam januas in imaginibus ad ipsum vestibuli fastigium positus depictus est stans, defixis quidem in cælum oculis, manibus autem expansis precantis in modum.

CAPUT XVI.

Quod imagines suas in templis idolorum poni lege lata prohibuit.

Sic igitur ille se Deo supplicantem etiam in tabulis pictis exhibuit. Quin etiam lege lata vetuit imagines suas in idolorum templis dedicari, ne forte errore vitæ superstitionis vel inani specie tenus inquinaretur.

CAPUT XVII.

Precationes in palatio, et recitatio sacrarum Scripturarum.

Verum his longe augustiora perspiciet quicumque attendere voluerit qualiter ille in palatio quamdam velut ecclesiam Dei constituit. Ac diligentia quidem et alacritate præibat cunctis qui in ecclesiam illam erant adscripti: et sacros codices in manus sumens oracula a Deo edita attento animo meditabatur. Posthac soleannes preces cum universo aulicorum cœtu recitabat.

CAPUT XVIII.

Diem Dominicum et sextam feriam honorari præcipit.

Diem vero precationibus congruum haberi constituit eum qui primus est et caput cæterorum, et qui revera dominicus est ac salutaris. Præterea diaconos et Deo consecratos ministros, qui vitæ gravitate et reliquis virtutibus ornati essent, totius domus custodes ordinavit. Denique protectores et stipatores ludi, benevolentis et fidei armis instructi, imperatorem ipsum pietatis magistrum habebant; et salutarem ac dominicum diem perinde honorabant; eoque die

PATROL. VIII.

A preces imperatori gratas ad Deum fundebant. Reliquos etiam mortales ad idem faciendum incitavit princeps beatissimus; utpote qui id maxime in votis haberet, ut universos homines paulatim Dei cultores efficeret. Atque ob hanc causam cunctis sub imperio romano degentibus præcepit, ut dominico die feriantur, utque diem qui est pridie sabbati similiter honorarent, in memoriam, ut videtur, earum rerum quæ a communi omnium Servatore illis diebus gestæ esse perhibentur. Porro cum exercitum omnem ad salutaris diei, qui lucis ac solis appellatur nomine, religiosum cultum institueret, iis quidem qui fidem divinitus inspiratam amplexi erant, exercendi se ex more institutoque Ecclesiæ Dei tempus atque otium indulsit, quo absque ullo impedimento orationibus vacarent.

CAPUT XIX.

Quomodo etiam gentiles milites diebus dominicis orare docuerit.

Reliquis vero qui divinæ fidei doctrinam nondum susceperant, altera lege præcepit ut dominicis diebus in campum purum procederent, et precationem quam antea didicissent, simul omnes signo dato ad Deum funderent. Neque enim hastis et armatura, nec corporis viribus confidere eos oportere, sed summum omnium Deum, auctorem honorum omnium ipsiusque adeo victoriæ agnoscendum esse, eique solemnes preces persolvi debere, manibus quidem in cælum sublatis, mentis autem oculis altius ad ipsum usque cæli regem erectis; hunc victoriæ auctorem, hunc servatorem custodemque et adiutorem invocare in precationibus eos debere. Ipse porro precationis formam cunctis militibus tradidit, jubens ut latino sermone omnes pronuntiarent ad hunc modum.

CAPUT XX.

Forma precationis a Constantino militibus tradita.

Te solum agnoscimus Deum; te Regem prostitemur; te adiutorem invocamus. Tui muneris est quod victorias retulimus, quod hostes superavimus. Tibi ob præterita jam bona gratias agimus, et futura a te speramus. Tibi omnes supplicamus, utque imperatorem nostrum Constantinum, una cum piissimis ejus liberis incolumem et victorem diutissime nobis serves, rogamus. Hæc die solis a militaribus numeris fieri, et hæc verba inter precandum ab iis proferri præcepit.

CAPUT XXI.

In armis militum signum dominicæ crucis exprimi jubet.

Quin etiam in ipsis armis salutaris tropæi signum jussit effingi. Utque ante instructum armis exercitum, non aurea signa et simulacra, ut antea moris erat, sed solum crucis tropæum præferretur, mandavit.

CAPUT XXII.

Studium precandi et cultus festi paschalis.

Ipse vero utpote sacrarum mysteriorum particeps, in intimis palatii sui penetralibus quotidie statis

horis sese includens, remotis arbitris solus cum solo colloquebatur Deo; et in genua provolutus, ea quibus opus haberet supplicii prece postulabat. In ipsis autem salutiferæ festivitatis diebus, disciplinæ atque exercitationum vigorem intendens, cunctis animi et corporis viribus collectis pontificis atque hierophantæ munere fungebatur. Et ipse quidem cæteris omnibus præibat ad festi celebrationem. Sacram autem vigiliam in diurnum splendorem converterat, accensis tota urbe cereorum quibusdam columnis per eos quibus id operis erat injunctum. Lampades quoque accensæ cuncta passim loca illustrabant; adeo ut hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die splendidior redderetur. Simul vero ac dies illuxerat, Servatoris nostri beneficentiam imitari studens, universis gentibus, provinciis ac populis largam manum porrigebat; opulentissima donans omnibus munera.

CAPUT XXIII.

Quomodo idolorum cultum prohibuit, martyrum autem festa honoravit.

Hoc igitur modo ipse Deo suo sacra faciebat. Cæterum cunctis sub romano imperio degentibus, tam plebiis quam militibus, occlusæ erant fores cultus simulacrorum, et quodvis sacrificiorum genus interdictum. Missa quoque lex est ad præsidēs provinciarum, ut diem dominicum etiam ipsi venerarentur. Idem festos martyrum dies jussu principis observabant, et ecclesiasticarum festivitatum tempora debito honore prosequerantur. Quæ quidem omnia summo cum imperatoris peragebantur gaudio.

CAPUT XXIV.

Quod rerum externarum quasi episcopum se esse dixit.

Quocirca non absurde, cum episcopos aliquando convivio exciperet, se quoque episcopum esse dixit, his fere verbis usus nobis præsentibus. Vos quidem, inquit, in iis quæ intra Ecclesiam sunt episcopi estis, ego vero in iis quæ extra geruntur episcopus a Deo sum constitutus. Itaque consilia capiens dictis congruentia, omnes imperio suo subjectos episcopali sollicitudine gubernabat; et quibuscumque modis poterat, ut veram pietatem consecrarentur, incitabat.

CAPUT XXV.

De prohibitione sacrificiorum et initiationum, et de abolitis gladiatoribus et impuris sacerdotibus Nili.

Ilinc est quod crebris legibus et constitutionibus interdixit omnibus, ne simulacris sacrificarent; ne vates curiose consulerent; neve simulacra erigerent, aut arcana sacra peragerent; postremo ne cruentis gladiatorum spectaculis urbes contaminarent. Cumque Ægyptii et Alexandrini fluvium suum ministerio quorundam hominum effeminatorum colere consuevissent, lex quoque ad eos data est, ut omnis Androgynorum natio tanquam adulterina e medio tolleretur; nec usquam conspicerentur ii qui hujusmodi impudicitia morbo laborassent. Sed quoniam super-

stitiosi homines existimabant Nilum posthac more solito agros suos minime irrigaturum, imperatoris legi favens Deus, contrarium prorsus quam speraverant præstitit. Nam illi quidem qui urbes obscœnitate sua polluebant esse desierunt. Ipse autem fluvius, quasi expiata purgataque ipsi tota regione, uberior quam unquam antea affluxit, et largiore aquarum copia exundans, agros omnes irrigavit: stultos homines reipsa docens atque admonens, impuros quidem aversari oportere; soli autem Deo omnium bonorum auctori prosperos casus esse adscribendos.

CAPUT XXVI.

Correctio legis adversus orbos, et legis de testamentis.

Verum enimvero cum hujusmodi res pene innumerabiles in singulis provinciis ab imperatore gestæ sint, quicumque eas curiosius scribere aggressi fuerint, amplissimam certe materiam habituri sunt. Cujusmodi est quod plurimas leges ad majorem sanctitatem traducens, pro antiquis novas fecit. Atque hujus rei forma uno aut altero exemplo declarari potest. Orbos antiquæ leges hæreditatis patrum ademptione plectebant. Eratque lex hæc sane atrocissima; quippe quæ homines liberis destitutos, tanquam alicujus criminis reos, pœna afficeret; imperator vero, hoc abrogato jure, sanctam ac religiosam legem tulit. Eos enim qui sponte ac dedita opera peccarent congruo supplicio afficiendos esse aiebat. At vero multis natura liberos denegavit; qui cum numerosam sobolem sibi optassent, tamen ob corporis infirmitatem liberis caruerunt. Alii sine liberis ideo vixerunt, non quod successores habere liberos nollent, sed quod muliebrem copulam aversarentur, præ ardentissimo amore philosophiæ id continentis genus amplexi. Multæ præterea mulieres divino cultui consecratæ, castitatem atque omnimodam virginitatem coluerunt; et tam animos suos quam corpora purissimæ ac sanctissimæ vitæ mancipaverunt. Quid ergo? utrum hoc supplicio, an potius admiratione et approbatione dignum haberi oportuit? Et enim hujus rei vel conatus ipse maximam laudem meretur: effectus vero naturæ humanæ vires excedit. Eos igitur quibus naturalis infirmitas, licet maxime cupientibus, liberos denegavit, miseratione prosequi potius quam pœna afficere decet. Qui vero sublimioris philosophiæ amore ducitur, is non mulctæ, sed admiratione omnium dignus est. Ad hunc modum imperator summa cum æquitate legem illam corxit. Præterea antiquis legibus cautum fuerat, ut morientes et ultimum, ut ita dicam, ducentes spiritum, certis quibusdam verbis testamenta scrupulose componerent; præscriptæque erant formulæ et solemnitates, ac verba quæ addi oporteret. Ex quo plurimæ fraudes admittebantur ad circumscribendam morientium voluntatem. Quod imperator cum animadvertisset, hanc etiam legem emendavit; statuens ut nudis verbis et qualicumque oratione testamentum condere morientibus liceret, et supremam voluntatem quovis

scripto declarare; aut si mallet sine scripto testari, A id facerent adhibitis duntaxat testibus idoneis, qui fidem servare absque mendacio possent.

CAPUT XXVII.

Quod legem tulit ne Judæi christianum mancipium haberent, ulque conciliorum decreto rata essent, et cætera.

Quinetiam legem tulit, ne Christianus ullus serviret Judæis. Neque enim fas esse, ut ii qui a Domino redempti essent, prophetarum ac Domini interfecto-ribus servitutis iugo subderentur. Quod si quis christi-
 anæ religionis, servus penes Judæum deprehende-
 retur, illum quidem libertate donari, Judæum vero
 mulctari pecunia jussit. Jam vero episcoporum sen-
 tentias quæ in conciliis promulgatæ essent, auctori-
 tate sua confirmavit; adeo ut provinciarum rectoribus
 non liceret episcoporum decreta rescindere. Cuivis
 enim iudici præferendus esse sacerdos Dei. Hujus
 modi pene innumeras leges subditis suis promulgavit:
 quas quidem peculiari volumine tradere, ad perspi-
 ciendam hæc etiam in parte imperatoris prudentiam,
 majoris otii fuerit. Quid nunc attinet commemorare,
 quemadmodum summo omnium Deo sese applicans,
 a prima luce ad vesperam quos ex omni hominum
 numero beneficiis afficeret, sollicitè inquirebat; seque
 erga omnes æquum ac civilem, bene de cunctis me-
 reudo, præbebat.

CAPUT XXVIII.

Dona in Ecclesias collata, et pecuniæ virginibus ac pauperibus erogatæ.

Sed præcipue in ecclesias Dei plurima contulit
 dona, nunc agros, nunc annonas in alimoniam pau-
 perum et viduarum ac pupillorum largiens. Denique
 etiam vestes nudis hominibus fieri sollicita provi-
 sione curavit. Præ cæteris vero eos maxime honora-
 bat, qui se totos divinæ philosophiæ addixissent. Ip-
 sum quidem sanctissimum perpetuarum Dei virgi-
 num cœtum tantum non venerabatur, cum ipsum
 cui se consecraverant Deum, in earum mentibus ha-
 bitare, pro certo habcret.

CAPUT XXIX.

Lucubrationes et declamationes Constantini.

Quin et totas interdum noctes vigil traducebat,
 suam ipse mentem divinarum rerum meditatione D
 instruens. Et per otium scribendis orationibus va-
 cans, crebras habebat conciones: quippe qui officii
 sui esse existimaret, populos sibi subjectos præcep-
 tis rationis regere, et principatum suum rationis
 imperium efficere. Quocirca ipse quidem concionem
 advocabat. Cæterum innumerabilis accurrebat multi-
 tudo, principem philosophantem auditura. Quod si
 forte inter dicendum, de theologia loquendi aliqua
 sese obtulisset occasio, stans illico contracto vultu
 ac demissa voce, cum singulari religione ac modes-
 tia divinæ doctrinæ mysteriis initiare auditores vi-
 debatur. Cumque universi faustis vocibus ei applau-
 derent, ij se eis innuebat ut sursum oculos attollerent,

unumque illum summum omnium Regem præcipuo
 cultu et admiratione prosequerentur. Porro oratio-
 num suarum partitionem ita faciebat, ut primum qui-
 dem refutationem erroris gentilium in multis diis
 colendis, quasi fundamentum substerneret; certis
 rationibus adstruens, superstitionem illorum meram
 fraudem esse, et impietatis propugnaculum. Post
 hæc de singulari imperio Dei dissercibat. Tum ser-
 monem faciebat de providentia, qua et universa re-
 guntur et singula. Hinc ad salutarem progrediens
 dispensationem, hæc quoque necessario et conve-
 nienti ratione factam fuisse ostendebat. Inde orati-
 onis cursum promovens, disputationem de divino
 iudicio aggrediebatur. Quo in loco auditorum animos
 gravissime perstringebat; raptos coarguens, et
 violentos, et eos qui se pecuniarum inexplebili cu-
 piditati mancipassent. Nonnullos etiam e familiaribus
 suis qui aderant, quodam quasi orationis flagello
 verberans, conscientiæ stimulis agitato, demittere
 oculos cogebat. Quibus clara voce contestans denun-
 tiabat ipsos actorum suorum rationem Deo esse
 reddiuros. Quippe sibi quidem imperium orbis ter-
 rarum a Deo traditum esse: se vero divini numius
 exemplo, partes Imperii regendas ipsis commississe:
 cæterum omnes rationem gestorum suorum supremo
 regi tandem reddituros. Hæc ille contestabatur assidue;
 hæc suggerebat; his illos documentis imbuebat. Ve-
 rum ipse quidem sinceritate fidei suæ confusus, talia
 et sentiebat et prædicabat. Illi autem indociles ac
 velut obsurdæ adversus pulcherrima docu-
 menta perstabant: lingua quidem ipsa plausuque et
 acclamationibus dicta comprobantes; sed re ipsa ob
 inexplebilem cupiditatem ea negligentes.

CAPUT XXX.

Quod cuidam avaro sepulcri modum delineavit, ut ei pudorem incuteret.

Proinde quemdam ex familiaribus manu apprehen-
 sum his aliquando verbis compellavit. Quousque
 tandem, heus tu, cupiditatem extendimus? Deinde
 cum hasta quam præ manibus habebat, humani cor-
 poris staturam humi delineasset: Etiamsi, inquit,
 cunctas hujus sæculi divitias, totumque adeo orbem
 terrarum tibi comparasses, tamen nihilo plus quam
 hoc a me descriptum terræ spatium ablaturus es, si
 modo etiam hoc tibi concessum fuerit. Neque tamen
 beatissimus princeps, cum hæc et ageret et diceret,
 quemquam a pristina pravitate revocavit. Verum ipso
 rerum eventu manifestissime comprobatum est, im-
 peratoris monita divinis oraculis potius, quam nudis
 sermonibus similia extitisse.

CAPUT XXXI.

Quod ob nimiam clementiam irrisus est.

Porro cum nullus esset extremi supplicii metus,
 qui malos homines a sceleribus deterreret, impera-
 tore prorsus in clementiam propenso, et ex provin-
 ciarum rectoribus nemine crimina coercente, eo
 factum est, ut publica administratio non mediocrem
 reprehensionem subierit; utrum jure, an injuria

statuat quisque prout videbitur. Mihi interim fas sit A rerum veritatem scriptis proderere.

CAPUT XXXII.

De Constantini oratione, quam ad Sanctorum cœtum scripsit.

Et imperator quidem latino sermone orationes componebat. Eas vero in græcam postea linguam convertebant interpretes, quibus id munus erat injunctum. Ex his orationibus græco sermone translatis, exempli gratia unam huic operi subjiciam, quam ille ad sanctorum cœtum inscripsit, Ecclesiæ Dei lucubrationem illam nuncupans: ne cui forte nostrum super his rebus testimonium vana atque inanis fabula esse videatur.

CAPUT XXXIII.

Quomodo Eusebii de Servatoris sepulcro panegyricas orationes stans audierit.

Illud vero quod nobis præsentibus gessit princeps mirabilis, nequaquam mihi videtur silentio prætereundum. Nam cum singulari ejus in Deum pietate confisi, rogassemus aliquando ut nos de Servatoris nostri sepulcro dicentes audire vellet, libentissime aures nobis commodavit. Cumque maxima audientium multitudo intus in ipsa regia circumstaret, stans ipse una cum cæteris orationem audivit. Nobisque ab eo postulantis, ut in regali solio quod juxta positum erat sedere vellet, numquam adduci potuit ut sederet: sed intento animo quæ dicebantur expendens, theologorum dogmatum veritatem suo testimonio comprobabat. Cum vero multum jam temporis consumpsissemus, et prolixior esset oratio, nos quidem finem dicendi facere volebamus. At ipse hortabatur nos, ut pergeremus donec ad metam perducta esset oratio. Nobis rursus ut sederet supplicantis, ipse oblectans benigne persuadebat: cum nunc quidem diceret nefas esse, ubi de Deo instituta sit disputatio, remitte ac molliter auscultare: nunc vero id sibi utile et commodum esse affirmaret. Pium enim ac religiosum est, inquit, ut de rebus divinis stantes audiant. His peractis, nos quidem domum reversi consuetis nos studiis et exercitationibus reddimus.

CAPUT XXXIV.

Quod de Pascha et de sacris codicibus ad Eusebium scripsit.

At ille Ecclesiis Dei provida semper mente consulens, de conficiendis sacris codicibus, et de festo paschali ad nos epistolam scripsit. Nam cum nos librum quemdam quo arcana illius festi ratio erat exposita, ei nuncupassemus, quomodo nos responsionis suæ honore vicissim remuneratus sit, ex his ejus litteris perspicere potest.

CAPUT XXXV.

Epistolæ duæ Constantini ad Eusebium, prior in orationem Eusebii de Pascha, altera de conficiendis sacris codicibus.

(Has epistolas quæ hoc et sequenti capite continentur, videsis infra.

CAPUT XXXVII.

Quomodo confecti fuerint codices.

Et hæc quidem imperator præcepit. Cæterum ejus dicta continuo opus ipsum exceperit, cum nos in voluminibus magnifice exornatis terniones et quaterniones ad eum misissemus. Quod ipsum altera imperatoris responsio testabitur; in qua, cum forte ei nuntiatum fuisset urbem apud nos Constantiam, quæ antea simulacrorum cultui addicta fuerat, impetu quodam sacrosanctæ religionis impulsam, pristinum superstitiosis errorem abjecisse, gaudere se et factum magnopere probare significavit.

CAPUT XXXVIII.

Quomodo Emporium Casæorum, ob Christianismum urbs facta est et Constantia cognominata.

B Jamtum siquidem in Palæstina urbs Constantia salutarem religionem amplexa, tum a Deo, tum ab imperatore summi honoris prærogativa decorabatur. Nam et civitatis nomen accepit, cum antea vicus esset; et pristinum nomen cum præstantiore vocabulo, religiosissimæ videlicet sororis Principis, commutavit.

CAPUT XXXIX.

Quod in Phœnice urbs facta est Constantina, et in aliis urbibus idola diruta et Ecclesiæ extracta.

Idem quoque pluribus in locis factitatum. Verbi gratia in urbe quadam Phœnicæ, quæ imperatoris nomine appellatur: cujus incolæ conjectis in ignem innumerabilibus simulacris, salutarem religionem amplexi sunt. Sed et in reliquis provinciis, innumeri confertim ad salutarem Dei cognitionem sese transferentes, per urbes et agros varia simulacra ex omnis generis materia fabrefacta, quæ prius pro sacris habuerant, aboleverunt: templa eorum ac delubra in immensam altitudinem sublata, nullo jubente destruxerunt. Ecclesias vero a fundamentis ædificantes, pristinam suam sententiam aut potius errorem mutaverunt. Verum Deo amabilis imperatoris res gestas singillatim commemorare, non tam nostrum est, quam illorum qui assidue cum eo versari inmeruerunt. Nos vero quando ea quæ ad nostram notitiam pervenerant, in hoc opere breviter exposuimus, ad extremum ejus vitæ tempus transgrediamur.

CAPUT XL.

D *Quod cum trinis decennalibus tres filios Cæsares creavisset, dedicationem Martyrii Hierosolymis celebravit.*

Annus jam imperii illius tricesimus peragebatur. Tres autem ejus filii variis temporibus consortes imperii fuerant renuntiati. Primus qui patri erat cognominis, decimo circiter paterni imperii anno, hunc honorem sortitus. Secundus avi sui nomen referens, circa parentis sui vicennalia Cæsar est declaratus. Tertius Constans, qui præsentiam et stabilitatem suo nomine designat, tricesimo circiter paterni principatus anno ad hoc fastigium est evectus. Ita cum ad quamdam Trinitatis similitudinem tres filios Deo amabiles sustulisset, eosdemque sin-

gulis decenniis ad consortium imperii cooptasset, A enituerunt. Adhæc Syria omnis, Mesopotamia, Phœnice, Arabia et Palæstina ipsa; Ægyptus quoque et Libya, et qui Thebaidem incolunt, omnes in unum congregati magnum illum Dei chorum implebant. Quos ex omnibus provinciis innumerabilis hominum multitudo sequebatur. Aderat porro his omnibus regalis cujusdam apparitionis obsequium; et ex imperii palatio missi quidam spectatæ probitatis viri, qui sumptibus ab imperatore subministratis festivitatem illustrarent.

CAPUT XLI.

Quod inter hæc synodum Tyri haberi constituit ob quasdam in Ægypto controversias.

Verum invidus dæmon bonorum omnium inimicus, instar densissimæ cujusdam nubis splendidissimis solis radiis sese opponens, hujus celebritatis nitorem turbare conatus est; Ecclesiarum Ægypti statum contentionibus suis iterum concutiens. Sedenim Deo carus imperator collectam rursus plurimorum antistitum synodum, velut divinum quemdam exercitum in prælium educens, malevolo dæmoni objecit: episcopi ex universa Ægypto, et Libya, Asia item et Europa convenire jussis; primum quidem ad dirimendam controversiam, exinde vero ad supradicti martyrii dedicationem. Proinde mandavit iis ut obiter in civitate quæ totius Phœnicæ caput est, controversias dissolverent. Neque enim fas esse, ut cum mutua animorum dissensione ad divinum cultum accederent: cum divina lex vetet, ne dissentientes, antequam compositis inter se controversiis pacem atque amicitiam pepigerint, Deo sua offerant. Hæc salutaria Servatoris nostri documenta imperator assidua cogitatione volvens, cum omni animorum consensione et concordia propositum opus aggredi monuit, per litteras quæ sic se habent:

CAPUT XLII.

Epistola Constantini ad synodum Tyri congregatam.

(Hanc epistolam, videsis infra.)

CAPUT XLIII.

Quomodo ad dedicationem Ecclesiæ Hierosolymorum episcopi ex omnibus provinciis convenere.

Cum hæc præcepta executioni mandarentur, alius ab imperatore nuntius supervenit, qui oblati imperialibus litteris, synodum hortatus est ut, nulla inposita mora, omnes quamprimum Hierosolyma properarent. Cuncti igitur ex Phœnicæ provincia digredientes, publico cursu contendere eo quo jussum erat cœpere. Totusque ille locus maximo Dei cœtu tandem refertus fuit, cum ex universis provinciis insignes episcopi Hierosolymis in unum convenissent. Nam et Macedones primæ apud se sedis episcopum miserant; et Pannonii ac Mœsi ex tyronibus Dei lectissimum florem ac præcipuum gentis suæ decus direxerant. Aderat etiam episcoporum Persidis ornamentum, vir sanctus et in divinis Scripturis apprime exercitatus. Bithyni quoque et Thraces præsentia sua conventum ornabant. Nec deerant ex Ciliciæ episcopis clarissimi quique. Ex Cappadocia item qui doctrina et eloquentia præstabant, in medio consessu

enituerunt. Adhæc Syria omnis, Mesopotamia, Phœnice, Arabia et Palæstina ipsa; Ægyptus quoque et Libya, et qui Thebaidem incolunt, omnes in unum congregati magnum illum Dei chorum implebant. Quos ex omnibus provinciis innumerabilis hominum multitudo sequebatur. Aderat porro his omnibus regalis cujusdam apparitionis obsequium; et ex imperii palatio missi quidam spectatæ probitatis viri, qui sumptibus ab imperatore subministratis festivitatem illustrarent.

CAPUT XLIV.

Quomodo per Martianum notarium excepti sint, et pecuniæ pauperibus erogatæ: et de donariis Ecclesiæ.

His autem omnibus præerat vir imperatori com-
B primis utilis; fide, religione et sacrarum litterarum peritia conspicuus. Qui cum tyrannicis temporibus pro pietatis defensione multis confessionibus inclarrisset, non immerito harum rerum dispositionem sibi commissam accepit. Illic igitur omni cum sinceritate imperatoris jussibus obsecutus, episcoporum quidem cœtum singulari comitate, et magnificentissimis epulis atque conviviis honorifice excepit. Egen-
tibus vero ac nudis, et pauperum utriusque sexus infinitæ multitudini, cibi ac reliquarum rerum inopia laboranti, magnam pecuniæ vim et plurimas vestes distribuit. Postremo basilicam omnem regalibus donariis magnifice exornavit. Et hic quidem hujusmodi functus est ministerio.

CAPUT XLV.

Episcoporum in conventibus sermones, et ipsius qui hæc scripsit Eusebii.

At sacerdotes Dei partim precationibus, partim sermonibus festivitatem ornabant. Alii siquidem comitatem religiosi imperatoris erga omnium Servatorem laudibus celebrabant, et martyrii magnificentiam oratione persequebantur. Alii sacris theologiæ dogmatibus ad præsentem celebritatem accommodatis, spiritale quoddam epulum audientibus præbebant. Quidam sacrorum voluminum lectiones interpretabantur, arcanos et mysticos sensus in lucem proferentes. Qui vero ad hæc aspirare non poterant, incruentis sacrificiis et mysticis immolationibus Deum placabant; pro pace communi; pro Ecclesia Dei; pro imperatore tot honorum auctore, ejusque piissimis liberis, preces Deo suppliciter offerentes. Ibi nos quoque, quibus majora quam pro meritis nostris bona contigerant, variis sermonibus publice habitis solemnitatem decoravimus; nunc regalis fabricæ decorem ac magnificentiam scriptis enarrantes; nunc propheticorum oraculorum sensus apte et accommodate ad præsentem figuras atque imagines interpretantes. Hoc modo dedicationis solemnitas ipsis imperatoris tricennialibus summa cum hilaritate celebrata est.

CAPUT XLVI.

Quod descriptionem Martyrii et orationem de tricennialibus, coram ipso imperatore postea recitavit.

Cæterum qualis forma basilicæ Servatoris; qualis sacre speluncæ species sit; quanta operis venustas et

elegantia; quot denique donaria partim ex auro et argento, partim ex gemmis fabricata, peculiari opere executi, librum illum imperatori nuncupavimus. Quem quidem librum opportune ad calcem hujus operis edituri sumus; adjuncta etiam oratione illa de tricennialibus, quam paulo post profecti Constantiopolim, coram ipso imperatore recitavimus; secundo tum in palatio summum omnium Deum ac Dominum laudibus prædicantes. Quam cum audiret Deo amabilis imperator, gestire præ gaudio videbatur. Atque id ipse finita oratione confessus est, cum episcopus qui aderat convivio exciperet, omnique eos genere honoris afficeret.

CAPUT XLVII.

Quod Nicæna quidem synodus vicennialibus Constantini, dedicatio vero basilicæ Hierosolymitanæ contigit tricennialibus.

Hanc secundam synodum, omnium quas quidem novimus maximam, imperator Hierosolymis congregavit, post primam illam quam in urbe Bithyniæ nobilissima collegerat. Sed illa quidem triumphalis erat; in imperii vicennialibus preces ac vota pro victoria de hostibus parva, in urbe victoriæ cognomine persolvens. Hæc vero tricennialium festivitatem ornavit, cum imperator Deo omnium honorum auctori, martyrium, velut quoddam pacis donarium, in ipso Servatoris nostri monumento dedicaret.

CAPUT XLVIII.

Quomodo immodicas eujusdam laudes ægre tulerit.

His omnibus confectis, cum imperatoris virtus cunctorum sermonibus prædicaretur, quidam ex numero sacerdotum, illum coram beato pronuntiare non est veritus: quippe qui tum in hac vita summum totius orbis Romani imperium consequi meruisset; tum in futuro ævo una cum Filio Dei esset regnaturus. At ille hujusmodi voces ægre admodum passus, hominem admonuit, ne his verbis uti præsumeret, sed potius supplex Deo vota faceret, ut tam in hac quam in futura vita, censeri inter famulos Dei mereretur.

CAPUT XLIX.

Nuptiæ Constantii Cæsaris, ejus filii.

Absoluto jam tricesimo imperii anno, secundi filii nuptias celebravit, cum majoris natu nuptias dudum antea celebravisset. Epula igitur et convivia præbebantur, imperatore ipso filium sponsum deducente, et magnifico apparatu seorsum virorum, seorsum mulierum cœtum excipiente. Sed et munera splendidissima civitatibus ac populis divisa.

CAPUT L.

Legatio et munera ab Indis missa.

Eodem tempore Indorum qui ad orientem solem incolunt, legati advenere, dona afferentes; varias videlicet gemmas exquisiti fulgoris ac pretii; feras quoque forma atque indole penitus a nostris discrepantes. Quæ omnia imperatori offerentes, testabantur ad ipsum usque Oceanum imperium ejus exten-

di, gentisque Indorum principes ac regulos pictis tabulis et statu in honorem ejus erectis, imperatorem ac regem se illum agnoscere profiteri. Ac in ipso quidem principatus ejus exordio, primi omnium Britanni ad occidentalem oceanum positi, sese illius ditioni subjecerunt: nunc vero Indi ad orientem solem incolentes, idem fecere.

CAPUT LI.

Quomodo Constantinus diviso in tres filios imperio, eos et regnandi arte et pietatis officijs instituit.

Cum igitur utrumque terminum orbis terrarum sub potestate suam redeget, totius imperii summam, velut paternam quamdam hæreditatem necessitudinibus suis dispartiens, in tres filios divisit. Et avitam quidem sortem maximo natu; alteri vero Orientis imperium; mediam inter has portionem regni, tertio filio tribuit. Jam vero cum optimam liberis suis hæreditatem, et ad animæ salutem imprimis utilem parare vellet, pietatis semina eorum mentibus insperit; partim divinis documentis ipse eos imbuens; partim magistros eis apponens compertæ religionis viros. Sæcularium quoque disciplinarum peritissimos doctores iisdem præfecit. Alii bellicæ artis scientia; alii civiliū rerum præceptis eos informabant; alii denique jurisprudentia. Porro singulis tributus erat regalis apparatus, scutarii, hastati, protectores, et legiones ac numeri militares, eorumque rectores, centuriones, tribuni ac duces, in quos pater in rebus bellicis exercitatissimos et præcipua erga filios fide ac benevolentia præditos esse cognoverat.

CAPUT LII.

Quomodo eos virilem ætatem ingressos pietatem docuerit.

Porro dum infirma adhuc ætate Cæsares essent, ministri et consilarii iis adjuncti rempublicam gubernabant. Verum ubi ad virilem ætatem pervenisissent, solius patris magisterium eis suffecit. Qui nunc præsentibus admonitionibus ad æmulationem sui provocabat, exemplum pietatis suæ ad imitandum ipsis proponens: nunc absentibus imperatoria præcepta per litteras suggerebat. Quorum primum illud et maximum erat, ut Dei summi omnium regis notitiam cultumque, divitiis omnibus ipsique etiam imperio anteferrent. Tandem vero, ut per seipsos quæ utilia essent reipublicæ agerent, eis permisit: et ante omnia id diserte præcepit, ut Ecclesiæ Dei curam gererent, seque palam Christianos profiterentur. Atque hoc quidem modo filios instituebat. Illi vero non tam paternis monitis, quam sua sponte incitati, præcepta parentis sui alacritate animi superarunt, quippe qui divinæ religionis observantiam semper præ oculis haberent, et sanctos Ecclesiæ ritus in ipso palatio cum universis domesticis custodirent. Nam et hoc paternæ providentiæ opus fuerat, ut non alios domesticos et contubernales filijs suis, quam Christianos traderet. Primorum quoque numerum rectores, quibus reipublicæ cura commissa fuerat, Dei cultores erant. Qui prope hominibus fidem in Deum professis, tanquam

Armissimis quibusdam muris confidebat. Cum beatissimus princeps hæc quoque ita constituisset, Deus bonorum omnium dispensator, utpote cunctis reipublicæ negotiis optime ab imperatore dispositis, opportunum tempus tandem adesse statuens quoad meliorem sortem transferretur, fatalem ejus vitæ finem imposuit.

CAPUT LIII.

Quod cum duobus ac triginta annis regnaverit, et plusquam sexaginta annis vixerit, integra semper fuit valetudine.

Ac imperii quidem curriculum duobus et triginta annis explevit, exceptis mensibus ac diebus paucis: vitæ vero spatium duplo fere longius fuit. Qua in ætate, corpus ei ab omni morbo et labe vacuum, expers cujuslibet vitii, et quovis juvenili corpore firmiter constitit, et tum decorum aspectu, tum ad quidvis agendum viribus pollens. Adeo ut militaribus exercitationibus proluderet, equitaret, ambularet, dimicaret, tropæa de hostibus victis erigeret, et incruentas illas more suo victorias reportaret.

CAPUT LIV.

De iis qui eximia ejus humanitate ad avaritiam et pietatis simulationem abusi sunt.

Animus similiter ad summum humanæ perfectionis culmen pervenerat; quippe qui omnibus præclaris dotibus ornatus esset, præcipue vero humanitate. Quam tamen multi reprehendebant; ob exuberantem malitiam improborum, qui nequitiam suam imperatoris adscribebant patientiæ. Certe hæc duo vitia illis temporibus maxime invaluisse, nos quoque ipsi conspeximus; violentiam scilicet pessimorum hominum et insatiabili cupiditate flagrantium, qui unversos fere mortales infestabant, et fraudulentam simulationem eorum qui callide in Ecclesiam irrepebant, et Christianorum nomen falso ac specie tenus præferabant. Verum insita imperatori humanitas ac bonitas, et fidei morumque sinceritas, eo ipsum adduxit, ut crederet fictæ in speciem pietati hominum illorum qui pro Christianis habebantur, et qui sinceram erga ipsum benevolentiam callida mente simulabant. Quibus ille cum semetipse credidisset, interdum fortasse in ea quæ parum decora essent, impegit; maligni demonis invidia hanc velut maculam reliquis ejus laudibus adspergente.

CAPUT LV.

Qualiter ad ultimum usque vitæ diem orationes scripsit.

Verum illos divina justitia non multo post merito supplicio affecti. Imperator vero tanta sermonum scientia animum instruxerat, ut ad ultimum usque diem vitæ, orationes conscriberet more solito, et conciones haberet, et divina documenta auditoribus insinuaret: leges item ferret assidue, nunc de civilibus negotiis, nunc de re militari: cuncta denique ad commodum atque utilitatem humani generis excogitaret. Illud vero haudquam silentio prætereundum est, quod cum extremus vitæ dies ipsi jam impenderet, funebrem quamdam orationem in consueto auditorio recitavit.

A Cumque sermonem longius produxisset, in ea disse-ruit de animorum immortalitate, deque his qui vitam pie traduxissent, et de bonis quæ amicis Dei apud ipsum Deum recondita essent. Contra vero, quem finem essent habituri illi qui contrariam videndi rationem instituissent, multis rationibus evidenter astruxit; interitum et cladem impiorum describens. Quod quidem cum graviter et serio affirmaret, proximos et familiares suos perstringere videbatur. Adeo ut quemdam ex illis vana sapientiæ opinione inflatis, interrogaverit, quid sentiret de iis quæ dicta essent. At ille verissima ease cuncta testatus est; et quavis invitus, disputationes adversus multorum numinum cultum magnopere laudavit. Hujusmodi conciones ad familiares suos ante mortem cum habuisset, viam sibi ipse complanare ad meliorem vitam videbatur.

CAPUT LVI.

Quomodo ad bellum Persicum proficiscens, episcopos sibi adjunxit, et tentorium in speciem Ecclesiæ paravit.

Illud quoque neitiquam prætereundum est, quod circa hæc tempora, cum de motu barbarorum ad orientem solem degentium nuntius allatus esset: hanc adhuc de illis victoriam superesse sibi testatus, Persis bellum inferre statuit. Quod cum facere decrevisset, militares copias undique excivit: et cum episcopis quos circa se habebat, de protectione consilium communicavit, provida mente prospiciens, viros ad divinum cultum necessarios secum assidue versari oportere. Illi vero, libenti animo secuturos se esse affirmarunt, nec ab illo discessuros, sed continuis apud Deum supplicationibus militaturos una cum illo et pugnatorios. Quo ille nuntio vehementer delectatus, viam illis qua proficiscerentur, descripsit. Deinde tabernaculum in speciem Ecclesiæ ambitioso cultu ad hujus belli usum præparavit; in quo preces ad Deum victoriæ auctorem una cum episcopis fundere decreverat.

CAPUT LVII.

Quomodo susceptis Persarum legatis, festo Paschæ die cum aliis pernoctavit.

Interea Persæ cum imperatorem bellum parare comperissent, et cum illo congredi vehementer reformidarent, missis legatis pacem ab eo postulaverunt. Itaque imperator pacis amantissimus, Persarum legatione benigne suscepta, pacem et amicitiam cum eis libenter pepigit. Aderat jam magna paschalis festi solemnitas: in qua imperator vota Deo persolvens, una cum cæteris pernoctavit.

CAPUT LVIII.

De constructione martyrii apostolorum Constantinopoli.

Posthæc in memoriam apostolorum martyrium ædificare cepit in urbe sibi cognomine. Cumque templum omne in immensam altitudinem extulisset, vario lapidum genere splendidum reddidit, a solo ad cameram usque marmoreis crustis illud operiens. Porro

cameram lacunaribus minutissimi operis obducens, totam auro imbracteavit. Et supra quidem, æs regularum loco impositum, universo ædificio munimentum adversus imbres præbebat. Quod itidem auro plurimo superfusum resplendebat; adeo ut procul spectantium oculos fulgore præstingeret, solis radiis æris objectu percussis. Totum vero solarium reticulatis quibusdam anaglyphis ex ære et auro fabricatis erat circumdatum.

CAPUT LIX.

Descriptio ejusdem Martyrii.

Ac templum quidem ipsum maximo imperatoris studio hunc in modum exornabatur. Circa ipsum templum iugens erat area, libero ac patente desuper cælo. Cujus ad quatuor latera, porticus erant sibi invicem conjunctæ, quæ arcam in medio sitam una cum ipso templo circumcingebant. Præterea basilicæ; lavacræ, diversoria et alia plurima habitacula ad usum eorum qui locum custodiebant, porticibus applicita, earum longitudinem æquabant.

CAPUT LX.

Quod etiam in eo templo sepulcrum sibi ædificavit.

Hæc omnia dedicavit imperator eo consilio, ut apostolorum Servatoris nostri memoriam posteris in perpetuum commendaret. Sed et aliud quidpiam in mente habens, ædem illam construxit: quod initio quidem obscurum, tandem vero omnibus sub finem innotuit. Quippe ipse hunc sibi locum post mortem designaverat; incredibili fidei alacritate prospiciens, ut corpus suum communem cum apostolis appellationem post obitum sortiretur: quo scilicet precationum quæ in honorem apostolorum ihu celebrandæ erant, etiam mortuus particeps fieret. Cum igitur duodecim illic capsas, quasi sacras quasdam columnas in honorem ac memoriam apostolici collegii erexisset, suam ipsius arcam in medio constituit, quæ senas utrinque apostolorum capsas dispositas habebat. Atque id in eo loco ubi corpus ipsius post mortem decenter deponendum esset, solertissime providit. His ille diu antea sagaci mente dispositis, ædem apostolis consecravit; pro certo sibi persuadens, horum memoriam non parum utilitatis animæ suæ esse allaturam. Nec vero Deus eum voto atque expectatione sua frustratus est. Nam cum primas paschalis festi exercitationes obiisset, ipsumque Servatoris nostri diem, tum sibi tum aliis omnibus lætum atque hilarem reddidisset; is illum rebus intentum, et in hujusmodi operibus perstantem usque ad exitum vitæ, Deus cujus auxilio cuncta gerebat, opportune tandem eum ad meliorem sortem transferre dignatus est.

CAPUT LXI.

Imperatoris ægritudo, et orationes Helenopoli. Item de ejus baptismo.

Principio quidem inæqualis corporis intemperies; posthæc morbus eum invasit. Itaque ad aquas calidas civitatis suæ progressus, inde Helenopolim delatus est, urbem matris suæ nomine appellatam: ibique in

A templo martyrum diu commoratus, supplicationes et preces obtulit Deo. Cumque extremum vitæ diem sibi jam imminere sentiret, tempus tandem adesse existimavit, quo totius vitæ delicta expiaret; firmissime credens, quæcumque humanitus peccavisset, arcanorum verborum efficacia et salutaris lavacro penitus esse delenda. Hæc cum apud se reputasset, genu flexo humi procumbens, veniam a Deo suppliciter postulat, peccata sua confitens in ipso Martyrio: quo in loco manuum impositionem cum solemnibus precationibus primum meruit accipere. Hinc ad suburbana Nicomediæ digressus; convocatis episcopis, sic ad eos verba fecit.

CAPUT LXII.

Quibus verbis Constantinus postularit ab episcopis ut baptismum sibi conferrent.

B « Hoc erat tempus quod jam dudum sperabam, cum incredibili cupiditate arderem, votisque omnibus desiderarem salutem in Deo consequi. Jam tempus est, ut signum illud quod immortalitatem confert, nos quoque percipiamus; tempus est, ut salutaris signaculi participes fiamus. Equidem olim statueram id agere in flumine Jordane, in quo Servator ipse ad exemplum nostrum, lavacrum suscepisse memoratur. Sed Deus qui optime novit ea quæ nobis utilis sunt, hoc in loco nobis id ipsum exhibere dignatur. Proinde omnis removeatur dubitatio. Nam si quidem Deus vitæ mortisque arbiter, hic me diutius vitam agere voluerit; idque semel decretum est, ut in posterum una cum populo Dei permiscear, et in Ecclesiam adscitus cum reliquis omnibus orationum particeps fiam; eas vivendi leges mihi præscripturam me esse spondeo, quæ sint Deo dignæ. — Hæc cum dixisset, illi solemniter ritum divinas ceremonias peregerunt. Injunctisque ei quæcumque necessaria erant, sacrorum mysteriorum participem eum fecere. Solus igitur ex omnibus qui unquam fuerunt imperatoribus Constantinus, in Christi martyrii renatus et consummatus est: et divino donatus signaculo, exultavit spiritu renovatusque est, ac divina luce repletus. Et animo quidem maximam capiebat voluptatem ob fidei excellentiam; evidentissimam autem divinæ potentiae magnitudinem attonitus mirabatur. Postquam omnia rite impleta sunt, candidis ac regiis vestibus lucis instar radiantis est amictus, et candidissimo in lecto recubuit; nec purpuram contingere amplius voluit.

CAPUT LXIII.

Quomodo post baptismum Deum laudavit.

Posthæc sublata altius voce, precabundus gratias egit Deo: et finita precatione hæc subjecit. « Nunc me revera beatum esse; nunc immortalis vita dignum; nunc divinæ potentem lucis factum esse cognosco. » Miseros quoque et infelices esse aiebat, qui tantis bonis privarentur. Cumque tribuni ac duces militarium copiarum introgressi, vicem suam dolerent quod orbos ipsos relinqueret, et longiorem ipsi vitam comprecarentur; his etiam respondens, nunc demum veram se vitam adeptum esse dixit, sequè unum optime

nosse, quantum honorum particeps factus fuisset. A Proinde properare se, et protectionem ad Deum suam nulla tergiversatione differre. Singula deinde pro arbitrio suo disposuit. Ac Romanis quidem regiam urbem incolentibus annua quædam munera legavit. Suis autem liberis imperium velut paternam hereditatem reliquit; cuncta prout ipsi videbatur, constituens.

CAPUT LXIV.

Constantini mors die festo Pentecastes, circa meridiem.

Porro hæc omnia gerebantur in maxima illa solemnitate venerandæ et sacratissimæ Pentecastes: quæ septenario hebdomadam numero decorata, unitate obsequatur. In qua et communis Servatoris ascensum in caelos, et sancti Spiritus in terras descensum contigisse sacræ litteræ testantur. In ea igitur solemnitate Imperator hæc quæ diximus consecutus, ultima tandem die, quam si quis omnium festivitatum maximam vocet, haudquaquam meo iudicio aberraverit, circa meridiem migravit ad Dominum; mortalibus quidem partem sui mortalem relinquens: eam vero animæ partem quæ intelligentia et amore Dei prædita erat, Deo suo coniungens. Hic Constantino exitus vitæ fuit. Sed pergamus ad reliqua.

CAPUT LXV.

Militum et tribunorum planctus.

Et protectores quidem omnisque stipulatorum turba, confestim discerpitis vestibus pronos se in terram abiciens caput solo illidebant, ejulatus et lamenta cum planctu et clamoribus edentes; eumque dominam atque Imperatorem, nec ut dominum sed ut parentem piissimi liberi inclamantes. Tribuni vero et centuriones servatorem, præsidem, bene meritum prædicabant. Reliqui exercitus tamquam greges quidam, cum omni modestia ac reverentia optimum pastorem desiderabant. Plebs quoque, per universam civitatem discurrebat, intimum animi sui dolorem vociferatione et clamoribus abunde significans. Multi præ dolore, attonitis similes videbantur; singulis hæc propriam calamitatem reputantibus, seque ipsos plangentibus, ut pote communi omnium bono ex hac vita sublato.

CAPUT LXVI.

Quomodo funus Nicomedia Constantinopolim deductum est in palatium.

Posthæc milites sublato e lecto corpus in arca aurea deposuerunt, eamque purpurea oblectam veste Constantinopolim deportarunt, atque in præcipuo imperialis palatii cubiculo sublimem collocaverunt. Dehinc aurea super candelabra luminibus undique accensis, admirabile spectaculum intuentibus præbebatur, et quale in nullo unquam mortalium ab ipso orbis conditu visum in terris fuerat. Quippe in medio coeclavi regalis palatii, funus imperatoris in arca aut arca sublime jacens, regiis insignibus, purpura scilicet ac diademate exornatum, multi circumdantes nocturne interdiu vigiles custodiebant.

CAPUT LXVII.

Quomodo etiam post mortem a comitibus et reliquis, perinde ac vivus, honoratus est.

Cæterum totius exercitus duces, comites quoque et reliqui iudices ac magistratus, qui etiam antea imperatorem adorare soliti erant, pristini moris observantiam nullatenus mutantes, statis horis ingrediebantur; et imperatorem in arca depositum, perinde ac vivum et spirantem, genu flexo post obitum salutabant. Post primores autem illos, idem deinceps et senatores et honorati omnes introeuntes fecere. Innumera bilis deinde vulgi multitudo cum pueris ac mulieribus ad hujus rei spectaculum accessit. Atque hæc longi temporis spatio assidue gesta sunt; cum militares funus ad hunc modum jacere et custodiri decrevissent, donec imperatoris filii eo advenientes, ipsi paternum funus honoris causa prosequerentur. Solus denique etiam post mortem imperavit princeps beatissimus: cunctaque more solito administrata sunt, quasi adhuc in vivis esset. Qui honos uni illi post hominum memoriam a Deo concessus est. Quippe cum solus ille præ cæteris imperatoribus, Deum omnium regem Christumque ejus Filium, variis cujusque generis actibus honorasset, jure merito his honoribus solus affectus est: idque illi tribuere dignatus est summus omnium Deus, ut cadaver ejus in terris imperium obtineret. Quo quidem iudicio iis qui non plane stupidi atque hebetes essent, perspicue significavit Deus, animam illius perpetuo et immortalis imperio frui. Et hæc quidem gesta sunt in hunc modum.

CAPUT LXVIII.

Quomodo exercitus iudicio, filii ejus Augusti sunt nuncupati.

Interea tribuni lectos quosdam ex militaribus numeris, qui fidei ac benevolentie causa olim principi accepti fuissent, ad Cæsares mittunt, cuncta eis quæ gesta erant nuntiuros. Et hæc quidem illi tunc egerunt. Omnes vero ubicumque exercitus, quasi divino quodam spiritu incitati, simul atque de imperatoris morte nuntiatum est, uno consensu decreverunt, prorsus quasi maximus imperator adhuc superesset, uenim æ præter ejus liberos Imperii Romani principem habituros. Nec multo post, eisdem non Cæsares appellari voluerunt, sed Augustos; quod nomen summi imperii velut quoddam insigne est. Et exercitus quidem suffragia sua atque acclamationes sibi multo per litteras significarunt: et unanims legionum consensus, uno eodemque temporis momento cunctis ubicumque agentibus innotuit.

CAPUT LXIX.

Romæ luctus ob mortem Constantini, et imagines ei decretæ.

At in urbe regia, senatus populusque Romanus comperta imperatoris morte, gravissimum hunc nuntium et quavis calamitate acerbiorem rati, nullum luctum modum fecere. Quippe balnea et fora rerum venalium clausa: publica item spectacula, et quæcumque aliæ vitæ oblectamenta homines in otio degentes

consectari solent, remota. Et qui prius deliciis disfluxerant, mœsti tunc per vias incedebant. Omnes imperatorem beatum, Deo carum, et prorsus imperio dignissimum prædicabant. Neque hæc voce tantum nuda declarabant, sed imaginibus dedicatis mortuum perinde ac superstitem honorabant. In quibus cum cœli similitudinem expressissent in tabula, ipsum supra cœlestes fornices, in æthereo domicilio requiescentem pinxere. Quinetiam ipsi liberos ejus, imperatores atque Augustos solos sine cujusquam alterius consortio nuncupabant: magnisque clamoribus postulabant, ut imperatoris sui funus apud se haberent, et in regia urbe deponerent.

CAPUT LXX.

Quomodo funus Constantinopoli depositum sit a Constantio.

Hunc principi a Deo honorato, etiam Romani honorem exhibuerunt. At secundus ex filiis ad patris funus cum advenisset, in urbem patri cognominem illud devexit, ipse exequias præcedens. Præibant per catervas et agmina dispositi numeri militares. Pone sequebatur innumerabilis hominum multitudo. Hastati vero et scutarii ipsum Imperatoris corpus medii cingebant. Postquam ad apostolorum Servatoris nostri ecclesiam perventum est, arcam illic deposuerunt. Hunc in modum novus imperator Constantius, tum adventu suo, tum reliquis officiis patri honorem exhibens, justa ut par erat persolvit.

CAPUT LXXI.

Missa in apostolorum Martyrio celebrata in exequiis Constantini.

Ubi vero ille cum militaribus numeris accessit, ministri Dei cum turbis et tota fidelium plebe, in medium prodire, et divini cultus caeremonias precationibus peregerunt. Ac beatus quidem princeps alto in suggestu jaceus, laudibus tum celebrabatur. Innumerabilis autem populus una cum sacerdotibus Dei, non sine gemitu ac lacrymis, pro imperatoris anima preces offerbant Deo, gratissimum pio principi officium exhibentes. Porro in hoc etiam Deus prolixam erga famulum suum benevolentiam declaravit: quippe qui carissimis ac germanis ejus filiis paterni imperii successionem tribuerit; et quod maxime ambierat, locum juxta apostolorum memoriam ei concesserit; ut scilicet beatissimæ illius animæ tabernaculum apostolici nominis atque honoris consortio frueretur; et populo Dei in ecclesia sociaretur; divinisque ceremoniis ac mystico sacrificio, et sanctarum precum communione potiri mereretur: ipse vero etiam post mortem imperium retinens, quasi redivivus universum orbem gubernans, Victor Maximus Augustus, suo adhuc nomine rempublicam regeret.

CAPUT LXXII.

De Phœnice ave.

Non quemadmodum avis illa Ægyptia, quæ cum

A ejus generis unica sit, super aromatum cumulo cinori dicitur, seipsam quasi victimam immolans: moxque ex ipsis favillis renasci, et pennis in altum subvecta, eadem qua prius specie cerni: sed potius exemplo Servatoris sui, qui instar tritici sati, ex uno semine in multa sese diffundens, ope ac benedictione Dei spicam protulit, et universum terrarum orbem fructibus suis implevit. Ad hunc modum beatissimus princeps per successionem liberorum multiplex factus est ex uno: adeo ut passim in omnibus provinciis imagines ei simul cum filiis honoris causa statuantur, et familiare nomen Constantini etiam post ejus obitum usurpetur.

CAPUT LXXIII.

B *Quomodo in nummis, Constantinum velut in cælum ascendentem expresserint.*

Quinetiam nummi hujusmodi forma signati sunt, anteriore quidem parte beatum principem oblecto capite præferentes: altera vero parte in quadrijugo curru aurigæ instar sedentem; et porrecta ipsi cœlitus dextra ad Superos assumptum.

CAPUT LXXIV.

Quod cum Deum coluisset, merito etiam a Deo honoratus est.

Hæc miracula summus omnium Deus in Constantino, qui solus ex omnibus retro imperatoribus christianum se palam professus fuerat, nostris oculis proponens, satis superque declaravit, quantum interesset inter eos qui ipsum Christumque Filium ipsius colere nueruissent, atque inter illos qui contrariam sectam ac sententiam amplexi essent. Qui cum Ecclesiæ Dei bellum intulissent, Deum sibi hostem atque inimicum reddiderunt. Ac profecto unuscujusque illorum interitus, quantum erga eos esset divini numinis odium, certissimo argumento declaravit: quemadmodum Constantini obitu, Dei erga ipsum benevolentiam quædam quasi pignora, omnibus manifesto apparuerunt.

CAPUT LXXV.

Quod Constantinus superiores omnes imperatores pietate superavit.

Qui cum solus ex Romanis Imperatoribus, Deum omnium Regem excellenti quadam pietate coluisset; solusque doctrinam Christi universis ore libero prædicasset: cumque Ecclesiam Dei honore et gloria in tantum auxisset quantum antea nemo, et errorem hominum plures colentium deos solus evertisset, omnesque hujusmodi superstitionis ritus ac modos confutasset: solus quoque tum in hac vita, tum post mortem, ea consequi meruit, qualia nullus unquam nec apud Græcos nec apud Barbaros adeptus easo perhibetur. Sed neque apud priscos illos Romanos, ab ultimis usque temporibus quisquam recenseri potest, qui cum hoc nostro sit comparandus.

CONSTANTINI MAGNI

SCRIPTORUM OMNIUM

Pars prima,

COMPLECTENS OMNIA QUÆ EXSTANT DECRETA ET CONSTITUTIONES.

(OMNIA EX CODE THEOD. OPTIMI ED. GUST. HÆNEL EXCERPTA SUNT, NISI FONS DIVERSUS EXPRESSE NOTETUR.)

Anno Domini 312.

Constantino A. II et Licinio A. II Coss.

DE REVELATIONIBUS ^a.

Imp. Constantinus A. ad Claudium Plautianum Correctorem Lucaniae et Brittiorum ^b. *Post alta* : Super paucis, quæ juridica ^c sententia decidi non possunt, nostram debes consulere majestatem, ne occupationes nostras interrumpas, cum litigatoribus legitimam remaneat arbitrium a sententia provocandi. *Dat. VI. Kal. Jan. d. Treveris* ^e. (312). *Acc. VIII. Id. Febr. Regio* ^f, *Constantino A. III. et Licinio III. Coss.* (313).

DE APPELLATIONIBUS ET POENIS EARUM ^g ET CONSULTATIONIBUS ^h.

Imp. Constantinus A. ad Claudium Plautianum Correctorem Lucaniae et Brittiorum ⁱ. Si in negotio civili, cognitis utrisque ^j actionibus, pronuntiaveris, te ad nostram scientiam relaturum ^k, consultationis exemplum litigatoribus intra decem dies edi apud acta jubeas, ut, si cui forte relatio tua minus plena vel contraria ^l videatur, is refutatorias preces similiter tibi ^m apud acta offerat intra dies quinque, quam ⁿ illi exemplum consultationis tuæ obtuleris. Jam dictionis tue est, omnia, quæ apud te vel apud alios gesta fuerint in eo negotio, consultationi tuæ cum refutatoriis ^o litigantis annectere; ita ut scias, et decem dies, intra quos edi consultationem oportet, et quinque, intra quos preces ^p refutatoriæ offerendæ

^a Aur. Lugd. mendose *Realtionibus*.

^b Cuj. 2, 2° *Bruttiorum*.

^c Fol. 179^a cod. 4.

^d Aur. Lugd. *Jun.*, err.

^e Addidi annum auct. Go., qui tamen in Chron. *Dat. III. Kal. Jan. ex c. 1 sq. tit. Utroque loco aut scrib. VI. aut III.*

^f *Be. Regii*.

^g 4 *appellationibus*. 21, *Sich. appellatione*. Nonn. *cod. eorum*. 52 et Cod. Just. *om. et p. e.*

^h 6—8, 12, 17, 20, 21, 33, 36, 38, 40, 42 *consolationibus* aut *consolacionibus*. 44 in ind. rubr. *consulacionibus*. 10, 14, 18, 24 *conlationibus*. *Sich. Collationibus*.

ⁱ *Caj. 2, 2° Bruttiorum*.

^j *Go. — Be. utriusque. Go. em. utriusque. Til. — Cuj. 2° ex 4 utriusque, quod reposui.*

^k 4 *relaturam*; ab. ant. manu em. *relaturum*.

^l Fol. 180^b cod. 4.

^m *Aur. Lugd. sibi. Go. om. tibi.*

ⁿ *Be. prop. postquam aut quum. Persio in vulgata scriptura.*

^o 4 *refutatoris*; a librario supra add. *i* (refutatoris).

^p *Ap. Go. om. est v. preces.*

sunt, continuos debere servari. Nam quinque diebus A transactis, nec offerentem preces refutatorias litigatorem debebis audire, sed sine his, quoniam intra statutum tempus oblatae non sunt, gesta omnia ad nostram referre scientiam, etc. *Dat. III. a Kal. Jan. Treveris* ^b, *Constantino A. III. et Licinio III. Coss.* (313).

Imp. Constantinus A. ad concilium provinciae Africae. Maritus citra mandatum in rebus uxoris cum solemnium satisfactione, et alia observatione intercedendi liberam habeat facultatem: ne feminae, persequendae litis obtentu in contumeliam matronalis pudoris irreverenter irruant, et conventibus virorum, vel iudicium interesse cogantur. † Sin autem mandatum susceperit, licet maritus sit, id solum exequi debet, quod procuratio emissa praescriperit. *Dat. 4 Id. Mart. Adrumeti, Constantino A. et Licinio Cæsare utrisque II Coss. 312.* (Ex Cod. Just.)

Imp. Constant. A. ad universos provinciales. Executores a quocumque iudice dati ad exigenda debita ea, quæ civiliter poscuntur, servos aratores, aut boves aratorios (aut instrumentum aratorium), pignoris causa de possessionibus non abstrahant, ex quo tributorum illatio retardatur. Si quis igitur intercessor, aut creditor, vel praefectus pagi (vel vici), vel decurio in hac re fuerit detectus: aestimando a iudice supplicio subjaceat. *Dat. III. Non. Jun. Sirmii, Constantino A. et Licinio Coss.* (312). (Ex Cod. Just.)

Anno Domini 313.

Constantino A. III et Licinio A. III Coss.

DE PETITIONIBUS ET ULTRO DATIS ^o.

Imp. Constantinus A. ad populum. *Post alia* : De delatoribus jam certa statuimus ^d; quibus si quis contra fecerit, poenam capitalem excipiet. *PP. XV. Kal.*

^a Vid. c. 1 super. tit., not.

^b Plenior est subscr. c. 1 sup. tit.

^c 20 om. et post *Petitionibus*. 15 om. et *Delat. 39, 43 et de Delat.* Cod. Just. X, 14, *de Delatoribus*; et X, 12, *de Petitionibus bonorum sublati*. Multi codd. *dilatatoribus*, et hic et in seqq. *const. aut dilatores*, etc. Nonn. codd. *ultra*. Dirksen l. c. p. 313. Caeterum cum inscript. h. c. incip. fol. 90^b cod. 4.

^d *Go. hic significari putat c. 2 h. t. Ego legem deperditam aliquam indicari puto.*

Febr. ^aConstantino. A. III. et Licinio III. Coss. (313)^b. A bis. ^a Si quis ab actore ^b rerum privatarum nostrarum

DE CENSU SIVE ADSRIPTIONE ^c.

Imp. Constantinus A^d. ad Populum. Quoniam tabularii^e civitatum per collusionem^f potentiorum sarcinam^g ad inferiores transferunt, jubemus, ut, quisquis^h se gravatum probaverit, suam tantum pristinam professionem agnoscat etc. ⁱ PP. i XV. Kal. Febr. ^kRomæ, Constantino A. III^l et Licinio III. ^mCoss. (313).

INTERPRETATIO. Si tabularii aut hi, quibus exactio- nis libri traduntur, ⁿ potentiores voluerint relevare^o et, quod relevaverint, inferioribus addiderint, is qui gravatum se ^p probaverit, non amplius dissolvat^q, quam secundum censum se ^r ostenderit suscepisse.

DE ACTORIBUS ET ^s PROCURATORIBUS ET CONDUCTORIBUS REI PRIVATÆ. B

Imp. Constantinus A. ^t ad Philippum Vicarium Ur-

^a Add. Rom. ex c. 1 C. Th. de Censu cit. Err. Go. om. III. post Licinio. Mox Aur. Lugd. Cons.

^b Vid. C. Th. XIII, 1, not. b.

^c Nonn. codd. De Censo aut Cesso; alii om. sive et 15 sive adscriptione. 25 sive discriptione. In cod. 4 et ap. Til. deest h. l. rubrica h. t.; translata est enim ad c. 3 h. t. Cf. Cod. Th. not. s. Cod. Just. De Censibus et Censitoribus et Peraquatoribus, et Inspectoribus.

^d Nonn. codd. om. A.

^e In cod. 4 v. Quoniam est ultimum fol. 321^a de letur autem punctis, quia fol. 321^b cum eodem v. incipit. In 11 Quoniam tabularii civita om. 20 Qu omis tab.

^f 6, 7, 16, 25 collusionem. 10, 11, 18, Go. et Ri^o. conclusionem. 20 supr. lin. collationem.

^g 25 potentiorum. 8 sarcina. 15 sarcinas ad inferiore. Mox 6 transierunt.

^h 10, 18, 21, Sich. ut qui. 12 ut si quis. 14 ut qui suis. 11 de pro se.

ⁱ Sich. Cod. Just. om. etc.

^j 9, 29, 38, 42, 20 supr. lin., L. R. U. Cod. Just. Dat., inprob. Go. Cf. Reland. l. c. p. 290. 30, 31 Accepit. 38 V pro XV. c. 1 C. Th. habet PP. XV.

^k 32 Sept. 20 Roma et Constantino.

^l 4 Constantino aa IV. Til. — Ri^o. IV. Go. em. III., quod Be. rec. Vid. Go. ad h. c., not. i, in Chron. p. VI., Ant. Pagiun contra Go. disputantem in Crit. ad Ann. Baron. ann. 313 n. 1 et Reland. l. c. Recto Go. emendare, docent cum Br. Al. codd., qui fere omnes habent III, tum c. 1 C. Th. cit. (ubi III. neutiquam IV. c-1), tum Sich. et Cod. Just., 11 II. 30, 38 IV. In 14 om. A. — Coss. et in codd. 24, 32 III.

^m 9, 24, 30, 38 III^{aa} s. ag. Coss. In codd. 30, 33, 34, 36 om. et Lic. III. et in codd. 6, 7, 10, 12, 15, 16, 18, 20, 21, 32, 40, Sich. Cod. Just. om. III.

ⁿ 20 traduntur. 11 exactioes.

^o 9, 11, 43 revelare, et mox 9, 11 revelaverint.

^p 11 add. esse. Supra his pro is.

^q 20 solvat.

^r 6 — 12, 14, 17, 18, 21, 43 om. se. Sive locitur suscepisse, sive possedisse, quod 6 — 8, 11, 20, 21, 36, 38, 40, R. Sich. in m. habent, omitti potest se.

^s Ita 4, Til. — Lugd.; rell. ed. om. Et. 14 in ind. rubr. De A. curatorem et conductoribus rei nostræ. 17, 36, 40 De a. et pr. et c. rei publicæ. 20 De a. et pr. et c. rei publicæ et pr. Etiam Sich. in ind. titul. republicæ. Nonn. codd. om. et, cod. 15 proc. et cond., 25 et et rei privatæ, 28 et conductoribus. Cod. Just. De Conductoribus et Procuratoribus, sive Actoribus Prædiorum fiscalium domus Augustæ.

^t Cod. Just. Impp. Valentinianus et Valens AA.

sive a procuratore ^o fuerit vexatus, super ejus calumniis vel deprædationibus deferre querimoniam non dubitat. Quæ ^d res cum fuerit comprobata ^e, sancimus, ut idem, qui contra provinciale quicquam ^f moliri fuerit ^g ausus, publice concremetur, quoniam ^h gravior pœna constituenda est in hos, qui nostri juris sunt, et nostra debent ⁱ custodire mandata ^j. Dat. III. ^k Non. Mart. ^l Heracleæ ^m, Constantino A. III. ⁿ et Licinio III. ^o Coss. (313).

INTERPRETATIO. Quicumque ab actore dominico vel procuratore ^p fuerit alicujus injurie improbitate ^q vexatus, de eorum calumniis vel deprædationibus ad principem convolare debet ^r. Quæ res si potuerit approbari ^s, eos qui circa provinciales talia ^t facere ausi sunt, placuit incendio concremari quia graviozem pœ-

^a 32, 39, 43 add. Romæ, recte. 9 Ph. ppm. vcr. orbis. 38 pp. urb. 20 om. urb. 10, 18 rirum clarum. Cæterum multi codd. Phylippum, fylippum et ut 4 filippum.

^b 4 Acto, sed emend. actore a sec. man.

^c 9 Procuratoribus.

^d 7, 14 Dubitet et quæ.

^e 6 — 8, 10, 12 — 14, 16 probata.

^f 4 Quidquam, sed rubro col. add. a.

^g 12 Obfuerit.

^h Hæc sententia assuta est c. 1 Cod. Just. cit. gravior enim p. etc.

ⁱ 20 Et non adhibent, sed supr. lin. debent.

^j C. 9 Cod. Just. cit. Universi fiduciam gerant, ut si quis eorum ab actore — vexatus fuerit injuriis, super ejus contumeliis vel — querimoniam sinceritatis tuæ, vel rectori provincie non dubitet, et ad publicæ sententiam vindictæ sine aliqua trepidatione convolare: quæ res cum fuerit certis probationibus declarata, sancimus et edicimus, ut, si in provincialem hanc audaciam quisquam moliri ausus fuerit, publice vivus concremetur.

^k 24, 34 IIII.

^l Cod. Just. Jul. Heraclie Valentiniano et Valente AA. Coss. (365.) Vic. not. sq. L. R. U. Febr.

^m Plerique codd. Heraclie s. Eraclie. 42 eraclie. 28, 36, 40 eraclio a III et om. Const. 8 om. Heracleæ — et. Go. h. l. investigat, utrum Heraclea sit oppidum Macedonia, vel Thracie, vel Ponticæ, quod apud veteres scriptores commemoratur, an Lucanie; sed tamen neutrum esse recte statuit, cum Constantinus hoc tempore Mediolani fuerit. Existimat igitur, Heracleam Gallie civitatem intelligendam esse et aut legendum Mai. pro Mart. aut rectius ponendos consules anni 315 (Constantino IV. et Licinio IV. AA. Coss.), et in Chron. assignat anno 315, quod partim confirmari putarem codd. 24, 32 — 34, ex quibus 34 Licinio IV Coss., reliqui Const. a IV habent, nisi numeri illi oscitationi potius librariorum quam C. Th. deberentur. Memorabile est, quod Go. in Chron. a. 315 add.: « Forte etiam recte referatur ad an. 319. Licinio male tribuitur ab Morino in hist. Const. p. 561. »

ⁿ 16 V. 20 Constacio. 7 om. A. III, et 10, 12, 14, 18 III. In cod. 17 exc. Const. — Coss. et in cod. 38 A. III. — Coss.

^o 4, 8, 16, 20, 24, 28, 30, 36, 40, Til. — Ri^o, om. III. Sich. add. Cæs.

^p 6, 7, 10, 20, 21, 42, 43, alii codd. vel a proc.

^q 6 probitate.

^r 42 debet.

^s Sich. Cuj. 4 — Lugd. probari.

^t 20 qua re si p. approbare — taliter. 21 provincialibus.

nam principes constitui voluerunt in eos, qui sui juris sunt, et sua debent custodire mandata ^a.

DE BONIS VACANTIBUS ^b.

Imp. Constantinus ^c A. ad Æmiliam ^d V. P. Rationalem ^e. Si quando annotationes nostræ ^f contineant possessionem ^g sive domum, quam donaverimus, et integro statu ^h donatam, hoc verbo ea vis continebitur, quam antea ⁱ scribebamus, et cum adjacentibus et mancipiis et pecoribus et fructibus et omni jure suo; ^j ut ^k ea, quæ ad instructum possessionem vel domus pertinent, tradenda sint. *Dat. VI. Id. Mart. Mediolano i, Constantino A. III et Licinio k Coss. (313).*

DE DECURIONIBUS ^l.

Imp. Constantinus A. ad Evagrium Pf. P. ^m Nemo ⁿ iudex civilium munerum vacationem ^o cuiquam præ-

^a Sich. sunt, ut viderent custodiri mandata. Cuj. 1, 2, 2° custodiri.

^b Cod. Just. De bonis vacantibus et de incorporatione.

^c 4, Til. Constantius. Vid. c. 3 h. tit., not. i. In inscr. b. c. incipit fol. 87^a cod. 4.

^d Sec Go. Pyrrhus hic legebat Eumelium s. Eumenium, oratorem Augustodunensem, impr. Go.

^e Ita Be. auct. Go. et Cod. Just.; nam in edd. Til. — Ri^o, v. Rationalem male conjungitur cum ipsa lege (Rationalem si quando). Error jam notatus erat in m. Cuj. 4 — Cuj. 2°, ubi vero pro V. P. (i. e. virum perfectissimum) substitutum est R. P. (i. e. rei privatæ) hoc recte impr. Go. in comm. Etiam Rein. in m. i. e. privatarum rerum Rationalem. In Cod. Just. add. Rei privatæ post Rationalem.

^f Ziran. l. c. p. 242.

^g Hinc incip. fol. XII, cod. 1, s. totius palimpsesti Taurinensis fol. XXXVI, quod illustrissimus Vesmius in usum editionis mæe humanitate plane singulari et qua nihil supra mecum communicavit: cui optimo viro debitas gratias agere quidem cupio, nunquam tamen potero beneficii accepti pares magnitudini. Desinit hoc folium in vv. sæpius habita hor sq. tit. IX, h. lib. c. 2.

^h In cod. 4 deest quam, sed add. ab ant. manu. Cod. Just. ante et nonn. ejus edd. ante conscribamus. Cf. Go. ad h. c. not. h, qui prop. quamquam antea scribebamus contra P. Fabrum qui em. quæ ante cum scribebamus.

ⁱ Nonn. edd. Cod. Just. et. Go. recte tuctur ut, sed tamen mavult et ea, I, 4 eaq., sed in cod. 4 rubro col. em. ea quæ.

^j Cod. Just. Mediolani. Morinus de Libert. eccl. Tom. II, c. 12, p. 329 corr. Mai pro Mart., impr. Go. I. Constantio.

^k Recte Be. addi vult III. Aur. Lugd. Cons.

^l Nonn. codd. curionibus; alii add. hoc est de curialis s. curialibus et susceptoribus aut hoc est, ut publicas functiones non secrete sed præsentibus aliis suscipiant. Sich. in m. ind. titul. p. 80 Curialibus. Cod. Just. de Decurionibus et filiis eorum et qui decuriones habentur, et quibus modis a fortuna curiæ liberentur.

^m Plerique codd. Const. s. Constant. Evagrii dignitas deest in cod. 4, sed sine ullo lacunæ signo; deest in edd.; in Cod. Just. et in permultis Br. Al. codd. Ap. Go. et Ri. lacuna indicatur quinque punctis, tribus ap. Ri^o. Go. et Be. in notis postulant siglum præfecti præt.; id restitui ex codd. 28, 52, 53, 56, 40, ubi add. ppo. Idem siglum latet in scriptura cod. 45, qui Imp. C. (om. A. ad) Evagrio præposito urbis. 26 ad Vigarium. 54 ad Euarium. 57 ad Euanthum.

ⁿ 20 Nullus, sec. Ri. ex interpr.

^o 13 et vacatio. 26 vacatione.

stare curiali conetur ^a, vel alij quem suo arbitrio de curia liberet. Nam si quis fuerit ejus modi ^b infortunio depravatus ^c, ut debeat sublevari, de ejus nomine ad nostram scientiam referri oportet, ut certo temporis spatio ^d civilium munerum ei vacatio ^e porrigatur ^f. *PP. s. Id. Mart. Constantino A. III. et Licinio i III. Coss. (313 i).*

INTERPRETATIO. ^k Nullus iudex vacationem indebitam tribuat curiali, nec eum ^l de suo officio studeat liberare. Nam si ita tenuis cujuscunque curialis et ^m exhausta facultas est, ut ei publici oneris ⁿ necessitas non credatur, ad principis jussit ^o referri notitiam.

DE CENSU SIVE ADSRIPTIONE.

Idem A. P. ad Eusebium V. P. Præsidentem Lyciæ et Pamphyliæ ^q. Plebs urbana, sicut in Orientalibus quoque provinciis observatur, minime in censibus pro capitatione sua conveniatur ^r, sed juxta hanc jussionem nostram immunis habeatur ^s, sicut etiam sub domino et parente nostro Diocletiano seniore A. eadem plebs urbana immunis fuerat. *Dat. Kal. Jun. Constantino A. III. et Licinio III. Coss. (313).*

^a 20 conetur curiali. Cod. Just. om. civilium — conetur, vel.

^b 6, 7, 9, 10, 14, 17, 18, Cod. Just. hujusmodi. 20 in hujusmodi. 23 in furto. 15 om. ejus modi.

^c Rein. cj. degravatus, 8 ut debet.

^d 25 spatium.

^e 7, 16 et vacatio. 9 evacatio. 10, 18 et vagatio. 20 vagatio. 21 et pro ei.

^f In Summ. C. Th. add. : hic etiam, qualiter gesta debent confici apud municipes, de qua gestorum confectione apud municipes h. l. nihil habetur in C. Th.

^g 8, 9, 20, 29, 30, 33, 35, 38, 40, L. R. U. Dat.; sed 8, 42 dat. kal. Mart. 20 data prid. id. Mart. 50 Dat. VI id. mart. et 53, 54. Dat. VI kal. mart. 10, 18 præcepta id. mart. 40 pp. prid. id. mart.

^h 7, 10, 13, 14, 16 — 18 a VI. 15, 20 a III. 8 om. Constant. — Coss.

ⁱ 9, 42 et honorio. 13, 15, 28, 36, 40, Sich. in m. III. 38. II. 6, 7, 10, 14, 16, 18, 20, 31—34, 59, 43 om. III. In cod. 24 add. aa post III. Nonn. codd. om. Coss.

^j Go. 512, an errore ignoro, cum in Chron. plane desit hæc lex.

^k Go. addi vult Lex ista hoc dicit, et ita habet 58; sed tamen iis facile caremus.

^l 20 nec enim. Sich. ne eum.

^m Sich. Cuj. 1 — Lugd. om. et. Mox nonn. codd. facultate.

ⁿ 6, 7, 20, 21, 43, 44 et multi alii codd. Sich. honoris; nonn. codd. honoris.

^o Go. ann. : ε γρ. Jus sit : Quamquam istud sustineri potest, jussit, hæc lex scil. 6, 7 jubetur.

^p 4 Id aa. Edd. ante Be. Idem AA., probb. Go. in comm. et Pag. in Crit. ad Annales Baron. ann. 314, n. 10. Cod. Just. Imp. Constantinus A. Recte Be. rep. A., nam quamquam hoc tempore etiam Licinius Augustus fuit, tamen constitutio, quæ utriusque imperatoris, Constantini et Licinii nomen ferat, non præcedit. Non est igitur, quo referatur AA. Neque recorder in C. Th. me ullam reperisse duorum illorum imp. constitutionem. Esse eas in Cod. Just. jam Go. dixit. Cf. c. 8 Cod. Just. de Judiciis (II, 1), c. 2 Cod. Just. Si ex plur. tut. (V, 40), c. 41 Cod. Just. de Liber. causa (VII, 16). Aur. Lugd. Eusebium.

^q 4, Til. — Ri^o. Pamphyliæ. Cod. Just. Pamphiliæ.

^r 4, Til. conveniantur.

^s Seqq. des. in Cod. Just. Go. Sicut.

DE TESTIMONIALI EX-TRIBUNIS^a ET PROTECTORIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Rufinum Pf. P.^b Ferri non potest, in titulo^c militaris laudis irrepere eos qui nec aciem viderint, nec signa perspexerint, nec arma tractaverint. Ideoque si qui ex-protectoribus vel ex-præpositis^d vel ex-tribunibus epistolas reportaverint, non habeant privilegium, quod merentur^e. qui ordine militiæ sub armorum labore decurso ad hunc honorem pervenerint. *PP. IV. Id. Aug. Sirmio*^f), *Constantino A. III et Licinio III. s. Coss.* (313).

DE OFFICIO PROCONSULIS ET LEGATI.

Imp. Constantinus^h *A. Æliano Proconsuli Africæ.* Omnes civiles causas et præcipue eas quæ fama celebriores sunt negotia etiam criminalia publice audire debebisⁱ, tertia, vel i tardissime quarta, vel certe quinta die acta consicienda^k jussurus. Quæ omnia legati quoque coercionem commoniti observabunt. *Dat. III. Kal. Nov. Treviris, Constantino A. III. et Licinio III. Coss.* ^l (313).

DE ANNONA^m ET TRIBUTIS.

*Imp. Constantinus*ⁿ *A. ad Proclianum.* ^o Præter

^a Cuj. 1 — Lugd. Go. Ri^q. *ex tribunis.* Cuj. 2, 2* *Extribunibus.*

^b Cuj. 1 — Lugd. ppo et codex, Cuj. 2, 2* *PPO* l. e. *Præf. Præf. Go. P. P. O. Ri, Ri^q. PP. o. Go.* in *Chronol. pag. x. cj. Pf. U.*, non recte. Cæterum codex *Rufinus*, sed del. s.

^c Go. vult in *titulum* sive potius in *titulos* et hoc *Reinesius*.

^d *Aur. Lugd. om. vel ex-præpositis.* Cæterum Cuj. 1. Cuj. 2 — Ri^q. *qui ex-protectoribus* (ita etiam *Aur. Lugd.*) *vel ex-præpositis vel ex-tribunibus* (ita quoque *Aur. Lugd.*).

^e *Reinesius* add. *nisi. Codex irripere — ordinem militiæ.*

^f Ita codex, Cuj. 1 — Ri^q. Sed *Be. Sirmii.* Cum subscr. incipit pagina secunda fol. lxxvii codicis.

^g *Go. cj. Constantino A. IV. et Licinio IV. i. e. ann. 315.* Vid. etiam *Go. in Chron. a. 315. p. 10.*, qui hanc legem male tribui dicit *Licinio a Morino* in *Hist. Constant. p. 2, p. 361.* Deest anni numerus apud *Go.* — Ri^q. Cæterum *Aur. Lugd. mend. Licinio.*

^h *Cl. Constantius*, sed in corr. *Constantinus*.

ⁱ *Pu. ex cj. Hu. debes.* inpr. *Schro.*

^j 5 *Velvel. Cl. Pu. vel[vel].*

^k 5 *Confectendi.*

^l 5 *Mendose Constantino aa. XIII. et Licinio IV. consul. Numerus XIII. plane falsus est; neque IV. congruit, quum is annum 315 indicet, quo tempore neque Constantinus Treviris constitit, neque Ælianus proc. Africæ fuit, sed Probianus (vid. Go. Prosopogr. v. Ælianus. et Bou. l. c. p. 745). Treviris autem constitit Constantinus a. 313, Coss. Constantino A. III. et Licinio III.; eodem anno Ælianus proc. Africæ fuit. Facile ergo poterant librarii in numeris errare et recte Cl. in corr. (nam in ed. habet. *Lic. IV.*) subscriptionem a. 313 aptavit. Ob easdem rationes jam *Go.* vult c. 1 et 2 supra commemoratas ad a. 313 revocari, quæ cum ita eodem fere die atque hæc const. datæ sint, sine dubio omnes unius majoris in *God. Th. discerptæ* constitutionis lacinix sunt. Cæterum *Cl. Pu. A[A].**

^m *God. Just. de Annonis et tr. Nonn. codd. tribus pro tributis*, quod ortum est ex comp. *trib.* Alii *De annonæ tr. 4 tributus*, sed em. rubro colore *tributio*.

ⁿ Vid. not. i. *Mendose Aur. Lugd. Constantinus.*

^o *Dignitas deest, neque Go. Probianum Procons. Afr. (vid. c. 3. C. Th. de Appel. XI, 30) pro Procliano legi vult, quem propter Arsacis regis in hac*

*A privatas res nostras et ecclesias catholicas et domum clarissimæ memoriæ Eusebii, ex-consule et ex-magistra equitum et peditum, et Arsacis, regis Armeniorum, nemo ex nostra jussione præcipuis emolumentis familiaris juvetur substantiæ. Datianus enim, vir clarissimus, patricius, qui hanc olim gratiam fuerat consecutus, auferri sibi id cum tanta instantia depoposuit, cum quanta alii poscere consuerunt. Ideoque^a omnes pensitare debebunt, quæ manu nostra^b delegationibus adscribuntur, nihil amplius exigendi^c. Nam si qui vicarius aut rector provinciæ aliquid jam cuiquam crediderit remittendum, quod aliis^d remiserit, de propriis dare facultatibus compelletur. *Dat. XV. Kal. Jul. Constantinopoli*^e, *Constantino A. IV et Licinio IV*^f *Coss.* (315?).*

^B lege commemorationem præfectum præf. Orientis fuisse censet. *Go. secutus est Beck. Nominatur Proculianus tribunus et Magister officiorum* in c. 1 C. Th. de *Distrab. pign. (XI, 9)*, quare *Rein.* hic legi vult *Proclianum trib. et mag. off.*, non male; nam etiam *Cod. Just. habet Proclianum.*

^a *Cum v. Omnes* inc. c. 4 *Cod. Just. cit.*

^b *Cod. Just. manus nostræ.* Sed recte se habet nostra scriptura sec. *Go.*

^c In *Cod. Just. add. vel remittendi potestatem esse*, quæ vv.; cum a veteribus *Cod. Just. libris mss. absint*, delenda esse jam *Cujacius* in *Comm. ad. c. 4 Cod. Just. cit. l. c. p. 248*, *Contius* et *Go.* existimaverunt. *Cf. Dirksen l. c. p. 497. Mox Cod. Just. quis.*

^d *Cod. Just. alii.*

^e Irrepsisse in h. l. nomen urbis, jam *Go.* vidit; nondum *Constantinopolis* erat. Ortus est error ex imperatoris nomine. quod sequitur. Recte in *Cod. Just. omn. Constantinop.*

^C Recte *Vales.* subscriptionem falsam esse dicit, nolo autem cum eo hac sola de causa, quod *Arsacis* mentio sit. *Constantio* legem tribuere, cum immunitatem, quæ ecclesiis catholicis hac lege datur, sustulerit *Constantius*. Vid. c. 15 C. Th. de *Episc. (XVI, 2)* et *Go.* in *comm. h. c.* *Evertitur etiam Val. em. series constitutionum a C. Th. conditoribus observata. Neque Go. sententia certa est hærentis in Eusebii, Arsacis et Datiani mentione, quorum nomina in Constantii tempora incidunt. Rationem dubitandi non video. Committunt *Val. et Go.* eum errorem, in quo sæpe veterum scriptorum editores versati sunt et adhuc versantur, qui si quod nomen inveniunt, quod non omnino certum est neve cum tempore, de quo in libro agitur, concinere videtur, componendarum rerum studio ducti, verba scriptoris et tempora sursum deorsum evertere malunt, quam non constare de nomine consiliteri. Jam vero idem *Valesio* et *Go.* hoc loco accidit; nam *Eusebius* cum *Rufino* a. 314 consul successus fuit (vid. *Go.* in *comm. et Reland. l. c. præf. p. 10*), *Arsaces* autem, ut ipse *Go.* concedit, commemoratur imperante *Constantino M.*, neque *Datiani* nomen *Constantini* ætate plane incognitum est, et quamquam *Datianum* illum, qui hic nominatur, apud reliquos hujus ætatis scriptores, quotquot pervolutavi, non inveni, hoc tamen non tanti est, ut ea sola de causa contra rationem *C. Th.* constitutionum ordo turbetur. Sæpe apud veteres ejusdem quidem nominis, sed diversi temporis reperuntur clari viri, quos si quis omnes in unum conflaret, profecto monstrum horrendum dictu efficeret. Non secus hic. Est igitur hæc constitutio *Constantini* lex. An data sit iis consulibus, qui hic nominantur, quæri quidem potest, neque vero affirmari, cum recentior esset. c. 2 h. t., quam ad annum 315 pertinere ex locis in nota super. citat. apparet. Ne igitur ordo et series constitutionum pervertatur, hanc quoque c.*

Idem A. ad Ælianum Proconsulem Africæ. ^a Possessores cum satisfecerint publicæ collationi, cautiones suas ad tabularios publicos deferant, ut eas tabularii sive sexagenarii ^b, periculi sui memores, suscipiant a collatoribus, ipsas species quæ debentur ex horreis suis ad civitates singulas per menses singulos perlaturis, ne illatio tributorum ex solis apochis ^c falsis vel imaginariis cognoscatur, etc. *Dat. Kal. Nov. Trevisis, Constantino A. IV et Licinio IV. Coss. (315?)^d.*

DE EXACTIONIBUS^e.

Imp. Constantinus A. ad Ælianum Proconsulem f Africæ. Post alia: Ducenarii et centenarii sive sexagenarii non prius debent aliquem ex debitoribus convenire, quam a tabulario civitatis nominatim breves ^g accipiant debitorum. Quam quidem exactionem sine ^B omni fieri concussionem oportet ^h, ita ut, si quis in iudicio questus, quod indebite ⁱ exactus est, vel aliquam inquietudinem sustinuit, hoc ipsum probare potuerit, severa in exactores sententia proferatur. *Dat. Kal. Nov. Trevisis, Constantino A. IV i. et Licinio IV. Coss. (315).*

DE EPISCOPIS, ECCLESIIS ET CLERICIS ^k.

Imp. Constantinus A.¹ Hæreticorum factione comperimus Ecclesiæ catholicæ clericos ita vexari, ut nominationibus seu susceptionibus aliquibus, quas publicus mos exposcit, contra indulta sibi^m privilegia prægraventur. Ideoque placet, si quem tua gravitas invenerit ita vexatum, eidem alium ⁿ surrogari, et

anno 313 (*Constantino A. III et Licinio III*) datam esse contendo.

^a Cum v. Possessores incipit codicis 4 folium 125^b.

^b Til. — Lugd. sexagenarii.

^c 4 apochis et ita sæpe, quod semel memoro.

^d Go. in Chron. h. c. transferri, ad ann. 313, recte. Cum Go. consentit Bou. l. c. p. 745. Aur. Lugd. Cons.

^e Cod. Just. De Exactoribus tributorum.

^f 4 PU. Til. — Lugd. P. V. In Cuj. 2 tacite ex Cod. Just. rest. Procons., recte. Cf. c. 1 C. Th., de Prætor. (VI, 4), not. s. et infra XI, 16, 1, not. in Cod. Just. om. Post alia.

^g Cf. c. ult. C. Th. de Off. com. sacr. larg. (I, 10), not. e.

^h Hinc incip. fol. 137 q codicis 4. Seqq. om. in Cod. Just.

ⁱ 4 questus quod indebitæ, sed puncto supra add. em. indebite.

^j Go. III. Vult autem *Const. A. III. et Licinio III. Coss. (313)*, quibus coss. h. c. profert in Chron. p. VII. Vid. c. 1 C. Th. de Off. proc. (1, 12), not. i et Go. in Protopogr. v. Ælianus. Cqd. Just. Treveris.

^k 11 vel clericis. 15 om. ecclesiis. Nonn. Br. Al. codd. de Episcopis, et clericis et ecclesiis. Cod. Just. lib. I. tit. 2 de Sacrosanctis ecclesiis et de rebus et privilegiis earum et tit. 3 de Episcopis, et clericis, et orphanotrophis, et xenodochiis, et brephotrophis, et ptocotrophis, et asceteriis, et monachis, et privilegiis eorum, et castrensium peculio, et de redimendis captivis, et de nuptiis clericorum velitis seu permissis.

^l 4, Til. — Cuj. 3°. Ri. — Be. nullum ferunt lacuna signum. Go. h. c. rectori provinciæ inscriptam fuisse putat et Anulino quidem Proconsuli Africæ.

^m Go. ibi et infra Ri. palcet pro placet. mendose.

ⁿ Fol. 395^b cod. 4.

deinceps a supra dictæ religionis hominibus hujus modi injurias prohiberi. *Dat. prid. Kal. Nov. Constantino A. III. et Licinio III. a et Coss. (315^b).*

DE POENIS.

Imp. Constantinus c A. ad Catulinum. d Qui sententiam laturus est ^e, temperamentum hoc teneat, ut non prius capitalem in quempiam promat severamque sententiam, quam in adulterii, vel homicidii, vel maleficii crimine ^f aut sua confessione aut certe omnium, qui tormentis vel ^g interrogationibus fuerint dediti, in unum conspirantem concordantemque ^h rei finem ⁱ convictus sit, et sic in objecto flagitio deprehensus ^j, ut vix etiam ^k ipse ea, quæ ^l commiserit, negare sufficiat. *Dat. III. m Non. Nov. Trevisisⁿ. (313°). Acc. XV. p Kal. Maii q Hadrumeti^r, Volusiano^s et Aniano^t Coss. u (314).*

INTERPRETATIO. *Judex criminosum discutens^v non ante sententiam proferat capitalem, quam aut reus ipse fateatur, aut convictus vel per^x innocentes testes vel per consocios^y criminis sui aut homicidium aut adulterium*

^a 4 add. C et edd. Coss. s. C. Be. ann. : e del Coss., nec enim Lic. Cæsar, sed Aug. intelligendus. v Recte et consentientibus codd. 15, 50, 51, quare a me deletum est Coss.

^b Lab. 315.

^c Til. *Imp. Constantinus. Be. Constantius, mendose.*

^d Fol. 55^a cod. 4. Sec. Rein, et Be. add. ex codd. Just. Proc. Afr. Contra Go. Catulinum propter oppidum Hadrumetum, quo lex accepta est, hoc anno consularem Byzacensæ, insequente demum anno proconsulem Africæ fuisse putat. Vid. Go. ad h. c., not. b. Offendit, quod etiam in rell. cum h. c. conjugendis legibus dignitas excidit. Quare eam in Cod. Just. aliunde suppletam esse statuo. 4. Till. — Be. *Catulinum. Cf. Cod. Theod. II, 1, 1, not. o. 10, 18 Catulinum. 15 A. Catulino. 26 Catholinum. 17, 28. 40 om. ad. Cat. c 6, 7, 10, 12--14, 18. daturus.*

^e Ita recte Be. ex Cod. Just., quocum consentiant 16, 20, 7, 12, 14 crimina ut sua. 8 crimina daturus ut sua. Reil. crimen. 20 cr. aut in sua.

^f 15 ant.

^g 6—8, 12, 14, 16 concordantemque. 6 sec. Ri. in unum spirantem. 20 concordantem conspirantemque. Sich. conspirantes concordantesque, ut inverso ordine 20 supr. lin. Cod. Just. conspirante concordanteque. Go. cj. conspirantium, concordantiumque.

^h 6—8, 12, 16, Go. fine. 10 finè victus.

ⁱ 15 Sic in flag. depr. obi.

^j Cuj. 2—Ri. jam. 15 om. ipse.

^k Sich. in m. qui.

^l 7, 8, 10, 12, 14, 15, 18, 21, 24, 27, 30, 32, Sich. III. L. R. U. V. 17, 40 om. III. et 13 III. — XV.

^m 58 Rav. 42, L. (?) ap. Be. Ravenn. Plerique codd. Triu., alii trium pro triu. 20 trivirum. Cod. Just. Treveris. 8. om. Trev.—Hadr. et et Ann.

ⁿ Annuus, quo data est lex, om. edd. et Cod. Just. etsi jam Go. et Be. eum flagitant.

^o 10, 18 V. 21 XII. 15 om. Acc. — Hadr.

^p Go. in Chron. ein. Mar.

^q Codd. fere omnes adrometo. 38 alromitti. 42 alromiti. Sich. Adrumeti. 4 Hadrumet, et add. i rubro col.

^r Plerique codd. Volosiano. Be. add. vult II.

^s 12 Aviano. 10, 18, 20, 21, 38, 40, alii codd. et Cuj.

^t 2—Ri. Aniano, impr. Be. Sich. Anieno.

^u Aur. Lugd. Cons.

^v 6, 7, discutens.

^w Sich. vel convictus aut per.

^y Sich. conscientiam.

aut maleficium commisisse manifestus ^a convincatur. A Hadrumeto^a, Volusiano^b et Anniano^c Coss.^d (314).

DE APPELLATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ^b ad Catulinum^c. Post alia: Minime fas est, ut ^d in civili negotio libellis appellatoriis oblati^e aut carceris cruciatus^f aut cuiuslibet injuriæ genus seu tormenta vel etiam contumelias^g perferat appellator^h; absque his criminalibusⁱ causis, in quibus, etiamsi possunt^j provocare, eum tamen statutum^k debent obtinere, ut post^l provocationem in custodia^m perseverentⁿ. Ea custodita moderatione, ut eorum provocationes recipiantur^o, qui easdem non a^r præjudicio interposuisse noscuntur aut etiam ante causam examinatum et determinatum, sed universo negotio peremptoria præscriptione^q finito, vel^r per cuncta membra decurso^s, contra judicem^t interpositæ esse noscantur^u etc. Dat. III. v Non. B Nov. x Treviris^y (313). Acc. XV. x Kal. Maii^{aa}

^a 6, 7 manifestum est. 20 cognoscatur, sed supr. lin. em.

^b Br. Al. codd. Sich. Cod. Just. Imp. Constantinus A., sed 8 Impr. A.

^c 4, Til.—Be. Catullinum. Br. Al. codd. Catulinum, ut Sich. Cod. Just. Catolinum, Catholinum; solus 15 A. Catolino. 28, 36, 40 om. ad. Cat. et nonn. codd. Post alia. Vid. Cod. Theod. II, 1, 4, not. o et IX, 40, 1, not. c.

^d 12 om. ut.

^e 26 om. oblati. Sich. appell. lib. obl.

^f In cod. 4 ita scriptum est cruciatus, ut literæ u et s in syllaba tus confundantur, itaque prima specie legi possit cruciatis. Perspicuitatis causa correctum est rubro colore tus. 10, 18 cruciatus ad cuiuslibet. 26 cr. aut cuiuslibet.

^g 20 tormenta sive cont.

^h 20 supra lin., 26 appellatus.

ⁱ Fol. 181^a cod. 4. Go. ann.: Aliter atque in criminalibus, etc. 20 preter his crimin.

^j In cod. 15 add. rei. Cod. Just. provocare possit. — debet.—perseveret. 26 in quid e possit probare.

^k 4, 12 statutum. In cod. 4 rubro col. em. statum.

^l Go. ann.: ut et post. 9 post provocatione.

^m In Cod. Just. add. si fidejussoris idonei copiam non habeat. 16 in custodiam.

ⁿ 6 perseverint. Vid. supra not. e. Seqq. des. in Cod. Just. 12 pers. et a c. 16 ea custodia.

^o 20 supr. lin. respiciantur. 26 rapiatur.

^p 8, 12, 14, 15, 17 om. a. 9 non a pr. 10, 13, 18 non ad præjudicium. 20 qui eadem dona præjudicio. 26 qui eas non.

^q 4, 12, 15, Sich.—Lugd. Cuj. 2, 2° in Corr. præscriptione. 9, 12, 20, 21, 26, Cuj. 2—Ri^o. perscriptione. Be. perscriptione; rell. codd. proscrizione s. proscipione. Go. interpretatur perscriptione: id est sententia; neque tamen male se habet præscriptione. Cæterum perspicuum est. perscriptione irrepsisse errore in Cuj. 2 et ex ea in rell. edd. 20 finita.

^r 26 om. vel. et 8, 12 per. 18 ut per.

^s 6—8, 12, 14, 16, 17, 21, Sich. discussio. 9, 18, 26 discusso. 10 discorso. 20 decursa.

^t 15 om. contra judicem. Mox. nonn. codd. interposita.

^u 6—8, 10, 12, 13, 16—18, Sich. noscuntur. Sich. om. etc., ut nonn. codd. Br. Al.

^v 6—8, 10, 12, 13, 17, 18, 20, 21, 27, 28, 33, 36, 38, 40, Sich. L. R. U. IV.

^x Apud Sich. excidit Nov.

^y Br. Al. codd. Triv., Trineris, Treueris. 12, 23, 36, 40 om. Trev. et 8 Trev.—Hadr. Annum apposui jub. Go. et Be.

^{aa} 30, 33 X. 20 aug. cc XVI. 28, 36, 40 om. XV.

^{ab} 20 mard. 40 mad. Go. in. Chron. em. Mar. Cf. Cod. Theod. IX, 40, 1, not. nn.

INTERPRETATIO. Ista lex hoc precipit^a, non debere appellantem aut carceris custodia aut cuiuslibet injuriæ^b afflictione constringi, exceptis tamen criminalibus causis^c, in quibus similis accusantem et accusatum conditio pœnæ custodiæque^d constringit: et eorum appellationes dicit debere recipi, sed ita, ut qui appellaverit, in custodia teneatur^e, quo usque ad alium judicem crimina objecta perveniant^f, ut discussis ad integrum omnibus, aut de absolutione aut de^h damnatione accipiat sententiam finitivam^l.

QUORUM APPELLATIONES NON RECIPIANTUR^m.

Imp. Constantinus A. ad Catulinumⁿ. Moratorias dilaciones frustratoriasque^o non tam appellatio- nes quam iudificationes admitti non convenit. Nam sicut bene appellantis negari^p auxilium non oportet^q, ita his, contra quos^r merito iudicatum est, inaniter provocantibus differri^s bene gesta non decet^t. Unde cum homicidam vel adulterum vel maleficum^u vel veneficum, quæ atrocissima crimina^v sunt, confessio propria vel dilucida^x et^y probatissima veritatis quæstio^z probationibus atque argu-

^a 4, Til.—Ri^o. Hadrumeto. Be. Hadrumeti. 15, 21, adrumeto. 10, 18 adrumetulos. 16 adrumetu. 6 adrumetii. 7, 14 et multi alii codd. Sich. Adrumeti. 28, 36, 40, 45, 44 adromito. 20 Roma.

^b Plerique codd. Volusiano. 20 volociano. Rectè Be. addi vult II.

^c 8 om. et Anniano. 32 et celianno. 20 annoniano; rell. Br. Al. codd. fere omnes et Cuj. 2—Ri^o. Aniano.

^d Plurimi codd. om. Coss.

^e Nonn. codd. Lex ita hoc præcepit.

^f 42, Aur. Lugd. injuria.

^g 6, 7 singulis.

^h 20 custodiæque. Edd. constringet.

ⁱ 20 appellaverint—teneantur.

^j 10, 18 perveniantur. 21 pervenient.

^k Nonn. codd. om. de.

^l Go. em. definitivam, sed omnes codd. finitivam.

^m Cod. Just. recipiuntur.

ⁿ Nonn. codd. Catolinum. 15 Catolino. 4, Til.—Be. Catullinum. Vid. Cod. Theod. II, 1, 4, not. o. Dignitas deest in omnibus codd. Vid. Cod. Theod. IX, 40, 1, not. c.

^o 6, 7, 10 frustratoriasque. 9 prostratoriasque. 15 frustrationesque. 16 frutatoriasque. 18 frustratoriasque.

^p 8, 25 negare, 20 denegare. Paulo ante 14 sicut boni.

^q 9 non potens. 16 non poterit. 14 oportet nisi his.

^r 6—8, 14, 16, 17, 20, 21, Sich. quos contra et 20 meritum.

^s 20 provocantur deferri. Etiam 9 deferri.

^t 6, Sich. debent. 16 det.

^u 21 homicida et 20 veneficia. Sich. om. vel mal, 15 vel venef., Go et Ri^o. vel adult. Deinde Ri^o, Maleficium, vel Veneficium.

^v Br. Al. codd. Sich. Cuj. 2, 2° facinora.

^x 6—8, 10, 14, 16—18, 21, R. Adlucida. 20 adlucidam et probatissimam veritatem. Sich. lucida.

^y Ita Be. ex Sich. Cuj. 2, 2°, quibuscum conveniunt 6, 7, 12—17, 20, 21, 25, 30. Cod. 4, Til.—Lugd. exprobatissima. Go.—Ri^o. ex probatissima. Go. mavult et exploratissima. 9 ut prob. 10, 18 vel prob. R. vel ex prob. 8 om. et. Ne offendas in vv. probatissima probationibus. Vid. c. 4 h. t. manifestis probationibus adulterio probato.

^z 16. quæstionibus.

mentis detexerit ^a, provocaciones ^b suscipi non oportet ^c, quas constat non refutandi spem ^d habere, quæ gesta sunt, sed ea potius differre tentare ^e. Qui ^f de variis litibus causisque dissentiunt, nec temere ^g, nec ab articulis præjudiciisque ^h, nec ab his, quæ juste judicata sunt, provocare debeant. Quod si reus ⁱ in homicidio ^j, vel maleficii, vel adulterii, vel veneficii crimine partem ^k pro defensione sui ex testibus quæstioneque proposita possit arripere, parte ^l vero obrui accusarique videatur, tunc super interposita ^m appellatione ab eodem,

^a 15 *Detrazerit. 21 detecta sunt.*

^b 9 *provocatis. 12 probationes. Sich. appellationes.*

^c Pol. 206 ^b cod. 4, 21, Sich. add. et.

^d Sich. in m. *spacem. 8 om. spem.*

^e 15 *temptare differre; nonn. codd. deferre.*

^f 4, 6—8, 10, 12, 14, 16—18, 21, 23, 50, Sich. qui. 9 q.; pauci igitur codd. quæ, ut ab ant. man. corr. est in cod. 4 et ex eo transit in edd. Til.—Be. Go. ann. : c Sequens sententia corrupta est, et forte etiam irreptitia: nisi putemus hæc verba ita reformanda, etc., (id est et cætera) quæ de variis litibus causisque disserantur: ut ita sint hæc verba *Conditio- rum Codicis Theod. resecantium ex integra constitutione quæ adhuc titulum minus facerent.* Restitui Qui cum suadentibus codicibus, quorum optimi et vetustissimi qui habent. tum suadente sententia loci; necessario enim vv. *Qui—dissentiunt* trahenda sunt ad sqq. *nec—debeant*: qua de causa punctum posui post *tentare* et pro puncto, quod in edd. Go.—Be. post *dissentiunt* additum est (*dissentiunt. Nec*), minus plenam interpositionem revocavi.

^g 10, 12, 18 *ne tem. 20 nec timore, sed supr. lin. temere.*

^h 20 *præjudiciisque nec ab eis. Nonn. codd. præjudiciis quæ, alii et supra et hic his, ut Sich.*

ⁱ 20 *rei et om. in, impr. Ri.*

^j 4 *homicidii; a libr. add. ci.*

^k 15 *hom. vel ad. vel mal. (om. vel veneficit) crim. partem. 20 partem et mox questionique.*

^l Ita 4, 15, Til.—Be.; 6—8, 15, 20, 21, Sich. *partim; rell. codd. partem. Neque hoc falsum est.*

^m Ita Br. Al. codd. fere omnes, Sich. Be. jub., Go., recte. 4, 15, Til. Cuj. 1. Cuj. 2, 2° *superimposita. Aur. Lugd. super imposita. Go.—Ri^o. super imposita. 25 superposita. 20 tunc om. super interpositam appellationem. Conjecit Go. etiam in superposita. Sæpe in fontibus juris interposita appellatio dicitur; impositam appellationem dici non recordor. Mox in cod. 15 om. sibi.*

EDICTUM PRO RELIGIONIS LIBERTATE.

(Ex Euseb. Hist. Eccl. x, 5.)

Ἦδη μὲν πάλα σκοποῦντες τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνησίαν εἶναι, ἀλλ' ἐνὸς ἐκάστου τῆς διανοίας καὶ βουλῆσι ἐξουσίαν δοτέον τοῦ τὰ θεῖα πράγματα τημελεῖν κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, ἕκαστον ἐκεκλεύμενον, τοῖς τε χριστιανοῖς, τῆς αἰρέσεως καὶ τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτῶν τὴν πίστιν φυλάττειν. ἀλλ' ἐπειδὴ πολλοὶ καὶ διάφοροι αἰρέσεις ἐν ἑκείνῃ τῇ ἀντιγραφῇ, ἐν ᾗ τοῖς αὐτοῖς συνηχωρήθη ἡ τοιαύτη ἐξουσία, ἰδοῦναι προστεθεῖσθαι σαφῶς, τυχόν ἴσως τινὲς αὐτῶν μετ' ἄλλων ἐκ τῆς τοιαύτης παραφυλάξεως ἀνεκρούοντο· ὅποτε εὐτυχῶς ἐγὼ Κωνσταντίνος ὁ Αὐγούστος, καὶ γὰρ Λακίνιος ὁ Αὐγούστος, ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐληλύθειμεν, καὶ πάντα ὅσα πρὸς τὸ λυσιτελεῖν καὶ τὸ χρῆσιμον τῷ κοινῷ διαφέρειν, ἐν ζητήσιν ἐσχόμεν, ταῦτα μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἄνεκα ἰδοῦσι ἐν πολλοῖς ἄπασιν ἐπιωφελεῖ εἶναι. μᾶλλον δὲ ἐν πρώτοις διατάξαι ἰδογματίσαμεν, ὡς ἡ

PATROL. VIII

A qui sibi magis, quæ pro se ^a faciant, testimonia prodesse debere affirmat, quam ea, quæ adversus ipsum ^b egerint nocere, deliberationi ^c nostræ plenum arbitrium relinquatur ^d. *Dat. 111. o Non. Nov. Treviris f. (315). Acc. XV. Kal. Maii s Hadrumenti h, Volusiano i et Anniano Coss. (314).*

INTERPRETATIO. *In civilibus causis vel levioribus criminibus, quæ legibus non tenentur inserta, appellationi i constituta legibus dilatio præstanda est, et suspendenda est per appellationem sententia k judicantis. At vero homicidiis, adulteris l et reliquis, quos lex ista comprehendit, si convicti confessique fuerint, et appellare voluerint, dilatio denegetur, sed statim in manifestis criminibus convicti m judicis sententia proferenda, aut n certe de magnis criminibus et majoribus personis B ad principis est notitiam deferendum o.*

^a 20 *posse pro pro se.*

^b Sich. *ipsam. 18 noscere pro nocere.*

^c Nonn. codd. *deliberationis. 14 liberatione.*

^d 15 *relinquatur arbitrium.*

^e Ita 24, 27, 28, 34, 36, 40; rell. codd. et edd. IV, impr. Go., qui ex c. 1 et 2 cum hac c. conjungendis reponi vult III.

^f Nonn. codd. *Treveris, Triveris. 4, Til.—Lugd. om. Trev.—Maii. 20 Acc.—Hadrum., 8 Trev.—Hadrum. et Cuj. 2—Ri^o. Trev., sed Go. add. in not. Deest etiam ann. 315 in edd. Go.—Be.*

^g Go. in Chron. vult *Mar. et hoc habet 32. Nonn. codd. Mad. Vid. c. 2 cit., not. u. 28, 36, 40 om. Maii. L. R. U. Dat. XV. kal. Mad.*

^h Nonn. codd. *adrometo, alii Adrumeto, ut Sich., alii denique Arometo.*

ⁱ B. add. in not. *11. Nonn. codd. Volosiano et mox Aniano, ut Sich. Cuj. 2—Ri^o.; 6—8, 10, 18, 34 om. et Anniano.*

^j 6—8, 10, 18, 20, alii *appellatione. Hæc videntur ab interprete addita esse, cum in ipsa lege desint, nisi fortasse explicant vv. legis Nam—oportet. Cf. Car. de Savigny l. c. Tom. I, 262. not. 27 (ed. I.): 305, not. g (ed. II).*

^k Cuj. 2, 2° *sententiæ.*

^l Sich. Cuj. 1—Cuj. 2° *homicidiis, adulteriis, ut nonn. Br. Al. codices. 6, 7 Ad pro Al. Sich. om. quos.*

^m 6—8, 10, 18, 20, 21, 42, 43, alii *convictus.*

ⁿ Hanc interpretationem Go. falsam esse dicit.

^o 42 *def. est notitiam.*

Jamdudum quidem, cum animadverteremus non esse colibendam religionis libertatem, sed uniuscujusque arbitrio ac voluntati permittendum, ut ex animi sui sententia rebus divinis operam daret, sanximus cæteri omnes tum Christiani, sectæ ac religionis suæ fidem atque observantiam retinerent. Sed quoniam in eo Rescripto quo hæc facultas illis concessa fuerat, multæ ac diversæ sectæ diserte ac nominatim additæ videbantur, quidam eorum ob hanc fortasse causam paulo post ab hujusmodi observantia destiterunt. Quamobrem, cum nos, Constantinus ac Licinius Augusti, felicibus auspiciis Mediolanum venissemus, et quæcumque ad commodum utilitatemque Reipublicæ pertinebant, sollicitè inquireremus; inter cætera quæ universis multifariam profutura judicavimus; seu potius præ reliquis omnibus hæc constituenda

4

πρὸς τὸ θεῖον αἰδῶς τε καὶ τὸ σέβας ἐνείχεται. τοῦτ' ἄ
 ἔστιν ὅπως δώμεν καὶ τοῖς χριστιανοῖς καὶ πᾶσιν ἐλευ-
 θέραν αἰρεσιν, τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ ἢ δ' ἂν βου-
 ληθῶσιν. ὅπως ὁ, τί ποτὲ ἴσται θεϊότης καὶ οὐρανίου
 πράγματος, ἡμῶν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἔξου-
 σιαν δάκνουσιν ἐνμενῆς εἶναι δυναθῆ. τοῖνον ταύτην τὴν
 βούληξιν τὴν ἡμετέραν, ὕμιν ἡμῶν καὶ ὀρθοτάτη λογισμῶ
 ἐδογματίσαμεν, ὅπως μηδενὶ παντελῶς ἔξουσία ἀρνητέα
 ἦ, τοῦ ἀκολουθεῖν καὶ αἰρεῖσθαι τὴν τῶν χριστιανῶν πα-
 ραφύλαξιν ἢ θρησκείαν. ἐκάστῳ τε ἔξουσία δοθεῖται τοῦ
 διδοῦναι ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἢ
 αὐτὸς ἑαυτῷ ἀρμόζειν νομίζῃ. ὅπως ἡμῖν δυναθῆ τὸ
 θεῖον ἐν πᾶσι τὴν ἔθμιον σπουδῆν καὶ καλοκαγαθίαν παρ-
 ἔχειν. ἅτινα οὕτως ἀρέσκων ἡμῖν ἀντηγάφαι ἀκόλουθον
 ἦν, ἐν ἀφαιρθεῖσιν παντελῶς τῶν αἰρέσεων, αἰτίας
 τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς πρὸς τὴν σὴν κα-
 θολωσιν ἀποσταλαῖσι περὶ τῶν χριστιανῶν ἐνείχοντο,
 καὶ ἅτινα πάνυ σκαιὰ καὶ τῆς ἡμετέρας πράξεως ἄλλο-
 τρια εἶναι ἰδοῦμαι, ταῦτα ὑφαιρέθῃ, καὶ νῦν ἐλευθέρως τε
 καὶ ἀπλανῶς ἕκαστος τῶν τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἐσχη-
 κῶτων τοῦ φυλάττειν τὴν τῶν χριστιανῶν θρησκείαν,
 ἄνευ τινὸς ὀχλήσεως τοῦτο αὐτὸ παραφυλάττει. ἅτινα
 τῇ σῇ ἐπιμελείᾳ πληρέστατα δηλώσω ἐδογματίσαμεν,
 ὅπως εἰδείης ἡμᾶς ἐλευθέρων καὶ ἀπολελυμένων ἔξουσιαν
 τοῦ τημελεῖν τὴν ἑαυτῶν θρησκείαν τοῖς αὐτοῖς χριστιαν-
 οῖς δαδωκέναι. ὅπερ ἐπειδὴ ἀπολελυμένως αὐτοῖς ὑφ'
 ἡμῶν πεχωρῆσθαι θεωρεῖ ἢ σὴ καθοσίωσις, καὶ ἑτέροις
 διδοῦσθαι ἔξουσιαν τοῖς βουλομένοις τοῦ μετέρχεσθαι τὴν
 περατῆρησιν καὶ θρησκείαν ἑαυτῶν. ὅπερ ἀκολουθῶς τῇ
 ἀσυχίᾳ τῶν ἡμετέρων καιρῶν γίνεσθαι φανερόν ἐστιν,
 ὅπως ἔξουσιαν ἕκαστος ἔχῃ τοῦ αἰρεῖσθαι καὶ τημελεῖν,
 ὅποιον δ' ἂν βούληται θεῖον. τοῦτο δὲ ὑφ' ἡμῶν γέγονεν,
 ὅπως μηδεμιᾶ τιμῇ μηδὲ θρασκείᾳ τινὶ μμειδωθᾶν τι ὑφ'
 ἡμῶν δοκῆναι. καὶ τοῦτο δὲ πρὸς τοῖς λοιποῖς εἰς τὸ πρόσ-
 ωπον τῶν χριστιανῶν δογματίζομεν, ἵνα τοὺς τόπους
 αὐτῶν εἰς οὓς τὸ πρότερον συνέρχεσθαι ἔθος ἦν αὐτοῖς,
 περὶ ὧν καὶ τοῖς πρότερον δοθεῖται πρὸς τὴν σὴν καθο-
 σίωσιν γράμμασι, τίνος ἑτέρος ἢ ὀρισμένος τῷ προ-
 τέρω χρόνῳ. ἐν εἰ τίνος ἢ παρὰ τοῦ ταμίου τοῦ ἡμετέ-
 ρου, ἢ παρὰ τίνος ἑτέρου φαίνοντο ἠγορακότες τούτους,
 τοῖς αὐτοῖς χριστιανοῖς ἄνευ ἀργυρίου καὶ ἄνευ τινὸς
 ἀπαιτήσεως τῆς τιμῆς ὑπερθεῖσιν, δίχα πάσης ἀμε-
 λείας καὶ ἀμφιβολίας ἀποκαταστήσωσι. καὶ εἰ τίνος κατὰ
 δῶρον τυγχάνωσιν εὐλοφότες τοὺς αὐτοὺς τόπους, ὅπως
 εἰ τοῖς αὐτοῖς χριστιανοῖς τὴν ταχίστην ἀποκαταστή-
 σωσιν οὕτως, ἢ οἱ ἠγορακότες τοὺς αὐτοὺς τόπους, ἢ οἱ
 κατὰ δωρεάν εὐλοφότες αἰτῶσι τι παρὰ τῆς ἡμετέρας κα-
 λοκαγαθίας, προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι,
 ὅπως καὶ αὐτῶν διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια
 γένηται. ἅτινα πάντα τῷ σωματικῷ τῶν χριστιανῶν παρ'
 αὐτὰ διὰ τῆς σῆς σπουδῆς ἄνευ τινὸς παρολῆς παραδί-
 δοσθαι δεήσει, καὶ ἐπειδὴ οἱ αὐτοὶ χριστιανοὶ οὐ μόνον
 εἰκόνους εἰς οὓς συνέρχεσθαι ἔθος εἶχον, ἀλλὰ καὶ ἑτέρους
 τόπους ἐσχηκέναι γινώσκονται, διαφέροντας οὐ πρὸς
 ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ δίκαιον τοῦ αὐτῶν σώματος,
 τοῦτ' ἔστι τῶν χριστιανῶν, ταῦτα πάντα ἐπὶ τῷ νόμῳ
 ὧν προειρήκαμεν, δίχα παντελοῦς τίνος ἀμφισβητήσεως
 τοῖς αὐτοῖς χριστιανοῖς, τοῦτ' ἔστι τῷ σώματι αὐτῶν
 καὶ τῇ συνόδῳ ἐκάστῳ αὐτῶν ἀποκαταστήσθαι κελεύσεις.

A esse censuimus, quibus divini Numinis cultus ac ve-
 neratio contineretur : hoc est, ut Christianis et re-
 liquis omnibus libera facultas a nobis tribuatur quam-
 cumque voluerint religionem consecrandi : quo scilicet
 quidquid illud est divinum ac caeleste Numen, nobis
 et universis qui sub imperio nostro degunt, propitium
 esse possit. Hanc igitur nostram voluntatem salubri
 et rectissimo consilio promulgavimus, ut nemini
 prorsus Christianam observantiam ac religionem se-
 quendi aut eligendi licentia denegetur. Sed unicuique il-
 liceat ad eam religionem quam sibi conducere censuerit,
 animum applicare ; quo divinum Numen propensum
 erga nos studium ac benignitatem in omnibus possit
 ostendere. Porro consentaneum fuit ut haec nobis ita
 placere rescriberemus, quo sublatis penitus omnibus
 sectis quae in priore nostra de Christianis epistola
 ad tuam Devotionem missa continebantur, cum illa
 quae prorsus sinistra et a nostra mansuetudine aliena
 esse videbantur, omnino removeantur : tum ut in-
 posterum quicumque Christianam religionem obser-
 vandam sibi esse statuerunt, eam libere et constanter
 absque ulla molestia et impedimento retineant.
 Quae quidem idcirco tuae solertiae iudicanda censui-
 mus, ut liberam et absolutam licentiam religionis
 suae colendae Christianis concessam a nobis esse cog-
 noscas. Quod quoniam a nobis simpliciter et abso-
 lute illis concessum est, simul etiam aliis observan-
 tiam et cultum suum sectari volentibus, id concessum
 esse tua Devotio intelligit. Quod profecto tem-
 porum nostrorum tranquillitati convenire perspicuum
 est : ut unicuique liberum sit quamcumque voluerit
 colendi Numinis rationem eligere atque observare.
 Atque id a nobis eo factum est, ut ne cui divino cul-
 tui atque honori quidquam a nobis detractum esse
 videretur. Hoc autem amplius in gratiam Christiano-
 rum decernimus, ut loca ipsorum in quibus antehac
 convenire consueverant, de quibus in litteris prius ad
 Devotionem tuam datis alia erat forma superiori tem-
 pore constituta, si qui aut a fisco nostro aut ab alio
 quopiam ea emisse visi fuerint, ipsis Christianis abs-
 que ulla pecunia et sine repetitione ulla super adjecti
 pretii, incunctanter ac sine ulla ambage restituant ;
 et si qui eadem loca dono acceperint, ut ea protinus
 Christianis reddant. Quod si qui ea loca emerunt aut
 donata acceperunt, aliquid a nostra clementia petere
 velint, ii Praefectum, qui in illa provincia jus dicit,
 adeant, ut a Nostra Serenitate ratio ipsorum habeatur.
 Quem quidem omnia protinus sine ulla dilatione
 corpori Christianorum restitui tua cura ac diligentia
 oportebit. Et quoniam iidem Christiani non solum ea
 loca in quibus convenire solebant, sed etiam alia
 possediasse noscuntur, quae non privatim ad singulos
 ipsorum, sed ad jus corporis pertinerent, haec omnia,
 post legem a nobis memoratam, absque ulla dubitatione
 iisdem Christianis, hoc est cuilibet corpori et conventiculo
 ipsorum restitui jubebis : supradicta scilicet ratione servata,
 ut qui ea loca absque prohibitione pretii, sicut dictum est,
 restituerint, indemnitate suam a nostra benignitate exspectent.
 Atque

in his omnibus supradicto corpori Christianorum operam tuam atque industriam quoad fieri poterit prestare debebis; ut mandatum citissime perficiatur, quo in hoc etiam communi et publicæ tranquillitati a nostra clementia consulatur. Hac enim ratione, sicuti jam diximus, Dei erga nos cura ac benevolentia, quam in multis jam negotiis experti sumus, firma ac stabilis perpetuo permanebit. Porro, ut hujus legis ac beneficentiæ nostræ sententia ad omnium notitiam perferri possit, has litteras nostras ubique proponi, et ad cunctorum cognitionem pervenire conveniet, ne benignitatis nostræ constitutio quemquam omnino latere possit.

Anno Domini 314.

Volusiano et Anniano Coss.

AD LEGEM JULIAM MAJESTATIS.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. U^a. Si quis alicui majestatis crimen intenderit cum in ^b hujusmodi re convictus e minime iniquam ^d privilegio dignitatis alicujus a strictiore ^e inquisitione ^f defendatur, sciat, se quoque tormentis esse subdendum, si aliis manifestis indicibus accusationem ^h suam non potuerit comprobare. Cum eo ^l, qui hujus ^l esse temeritatis deprehenditur ^l, illum ^m quoque tormentis subdi oportet.

^a Sec. Be. potius Volusianus h. t. Pf. U. fuit et fort. Maximus PPF. U., aut quod Go. vult Pf. P. Klenzius l. c. p. 63 Maximum aut Propræfect. Urbi aut Vicarium fuisse existimat. Quominus cum ego Vicarium fuisse putem, prohibeor vv. versuum XXVIII—XXX. Constantinianæ legis, quos vide supra. Ap. Kl. suppl. inscriptio legis, sed sine dignitatis siglo.

^b Kl. in suppl. om. in.

^c Edictum Constantini ejus modi objectis et deest re. Vid. Kl. l. c. p. 69.

^d Edictum Constantini quemquam privilegium.

^e Ita Cod. Just. et Edictum Constantini, quod tamēn strictiori; Be. ab strictiore. Rell. edd. ex cod. & adstrictiore s. ad strictiore, mendoso.

^f Cum literis ne inc. fol. 41^a cod. 4.

^g Edict. Const. tueatur.

^h Sqq. usque ad v. comprobare ap. Til.—Ri. unci inclusa sunt.

ⁱ Edict. Const. sec. apogr. in Ambros. codice: indicibus..... ut argumentis accusationem.

^j Edict. Constant. cum in eo. & tum eo, sed ab antiq. man. corr. cum eo. Cæterum ante Cum plene a me interpunctum est, et quia hoc factum erat, comato solo post deprehenditur, quam interpungendi rationem Cujac. in Comm. ad Cod. Just. l. c. p. 63, Go. autem in ann. vituperat, vv. qui h. esse tem. deprehenditur ad ream majestatis referens. In edd. Till.—Be. scriptum est comprobare, cum eo — deprehenditur. Illum.

^k Cod. Just. hujusmodi.

^l Edict. Constantini sec. cod. Ambros. diprehenditur. Cod. Just. reus deprehenditur. Go. cj. reprehenditur.

^m Edict. Const. illud.

A τῷ προειρημένου λογισμοῦ δηλαδὴ φυλαχθέντος, ὅπως αὐτοὶ οἱ τινες τοὺς αὐτοὺς ἄνευ τιμῆς, καθὼς προειρήκαμεν, ἀποκαθιστώσι, τὸ ἀξίημιον τὸ ἑαυτῶν παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας ἐπιζήσονται. ἐν οἷς πᾶσι τῷ προειρημένῳ σώματι τῶν χριστιανῶν τὴν σπουδὴν δυνατώτατα παρασχέιν ὀφείλεις, ὅπως τὸ ἡμίτερον κλέυσμα τὴν ταχίστην παραπληρωθῆ. ὅπως καὶ ἐν τούτῳ διὰ τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γίνεται τῆς κοινῆς καὶ δημοσίας ἡσυχίας. τούτῳ γὰρ τῷ λογισμῷ, καθὼς καὶ προειρηται, ἡ θεία σπουδὴ περὶ ἡμᾶς, ἥς ἐν πολλοῖς ἤδη πράγμασιν ἀπειραθήμεν, διὰ παντὸς τοῦ χρόνου βεβαίως διαμειναι. ἵνα δὲ ταύτης τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας καὶ τῆς καλοκαγαθίας ὄρος πρὸς γνώσιν πάντων ἐνεχθῆναι δυναθῆ, ταῦτα τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφέντα, πανταχοῦ προθεῖναι καὶ εἰς γνώσιν πάντων ἀγαγεῖν ἐκδέχον ἐστίν. ὅπως ταύτης τῆς B ἡμετέρας καλοκαγαθίας ἡ νομοθεσία μηδένα λαθεῖν δυναθῆ.

tet^a, cujus^b consilio atque instinctu ad accusationem accessisse videbitur^c, ut ab omnibus^d commissi conciliis statuta^e vindicta possit reportari^f. § 1. In servis quoque vel^g libertis, qui dominos aut^h patronos accusare aut deferre tentaverint professioⁱ tam atrocis audaciæ^j statim in admissi ipsius exordio per sententiam judicis comprimat, ac denegata audentia patibulo affligatur^k. P. kal. Jan. Volusiano^l et Anniano Coss. (314).

DE CURATORIBUS KALENDARI^m ET FIDE JUSSORIBUS EORUM.

Imp. Constantinus A. Locrioⁿ Verino suo salutem. Apud eos quos^o superscrites integris facultatibus esse

^a Edict. Const. torm. erui oporteat. Clar. Vesmiius in literis humanissime ad me datis probat scripturam Edict. Const., quam dedi in ann. e, h, i.

^b Go. in annot. : cujus is.

^c Edict. Constant. videatur.

^d In Edict. Const. add. tanti.

^e Statuta deest in Ed. Const.; Cod. Just. instituta, male.

^f In Edicto Constant. add. sententia : autem quod..... veniat subjugari. Vid. supra. Sequentia Klenzius l. c. p. 60 censet in Codice Th. corrupte scripta et hanc ob causam in Cod. Just. omissa esse. Recte. Vid. infra not. r, t.

^g Edict. Const. sine.

^h Edict. Const. vel.

ⁱ Edict. Const. temptant ejus..... juxta antiqui quoque juris statutum observandam esse censuimus, ut scilicet.....m atrocis.

^j & audacia, sed em. ab. ant. man. audaciæ.

^k Go. ann. : « Locutio hæc insolens, professio D (audientia) patibulo affigatur : nisi legas, affigantur. » Recte. Plura dat Go. in comm. h. c. Dubia solvuntur Edicto Constantini, ubi affixus qui ad ejusmodi desperationemt exemplum ceteris præstet, ne quis in posterum audaciæ similis existat, ad quæ vv. antecq. vid. not. r.

^l Be. addi vult H. Urbis nomen deest etiam in Pinelliano Edicti apographo, ex cujus vv. : beatitudo urbis Romæ Muratorius suppl. Romæ.

^m & Til.—Lugd. Kalendaris Cod. Just. tit. XXXII, cit. in scriptum est : de Debitoribus civitatum. Eamdem rubricam ponendam fuisse dicit Go. in C. Th. pro ea, quam conditores ejus posuerunt. Rein. : Al. de curatore Reip. et discussore pecuniæ publicæ. » Vat. fr. § 128.

ⁿ C. Th. II, 49, 1; XIV, 4, 2 Lucrus Verinus. Vid. c. l'cit., not. y. Cod. Just. om. Locrio et suo.

^o Go. om. quos.

perverderis, vel quorum hæredes incolumbia retinent^a A patrimonium, sortes Kalendarii^b perseverare debent, ita tamen ut annuâs usuras suis quibusque temporibus exsolvant, cum simul et rei publicæ utile sit, retinere idoneos debitores et ipsi commodum^c, cumulum debiti minime nutrirî. § 1. Et^d quia nefas est, obnoxiiis corporibus alienatis circumscribi civitates, placuit, si qui^e debitor rei publicæ civitatis quidpiam ex eo patrimonio, quod habuit, cum pecuniam rei publicæ sumeret, donaverit, vel distraxerit, vel qualibet in alium ratione contulerit, qualitate rei alienatæ^f perspecta, atque omnibus debitoris facultatibus consideratis, quas habuit, cum ei pecunia crederetur^g, pro rata ab eo, qui ex debitoris facultatibus aliquid detinet, ex sorte^h atque usuris postulari. Itaque quoties minus idoneum deprehenditur ejus^B patrimonium, cujus nomen Kalendario civitatis alicujus inveniturⁱ obnoxium, iudex omni diligentiæ sollicitudine^j debet inquirere, ad quos ex qualibet conditione transierint debitoris^k facultates, ut singuli æqua æstimatione habita pro rata rerum quas possident, conveniantur, personalem^l actionem contra eum habituri debitorem, qui ipsis solventibus liberatur; ab eo autem a quo constat fortunarum suarum partem maximam recessisse, etiam reliquam portionem, quæ apud eum rescderit, transferri ad idoneum oportebit. § 2. Quod si quispiam^m debitor rei publicæ civitatis fisco nostro locum fecerit, emptores quidem, qui ex fisco nostroⁿ comparaverint, manifestum est secundum jus vetus et rescripta divorum^o constitutionesque nostras nullam debere molestiam sustinere^p, cum hujus modi casibus rem publicam placuerit fortuita dispendia sustinere; qui vero aliquid ex ejusdem bonis principali liberalitate fuerint consecuti juxta legem latam obnoxii erunt rei publicæ, habita solidarum facultatum consideratione quæ fue-

^a Ita 4 Cod. Just. Edd. *retinere*, sc. *perverderis*. In cod. 4 v. *retinent* clare discernitur, sed fore evanuit; corrector rubro colore superdixit *retinere*, male.

^b Cod. Just. *reipublicæ*.

^c Cod. Just. *ipsis sit commodum*. Go.: « Scilicet sit, ἀπὸ τοῦ κοινού. »

^d Fol. 286^a cod. 4. Rubro col. in cod. 4 em. *neq. fas*.

^e Cod. Just. *si quis*. Go.—Ri^o. *debitor Republicæ*.

^f 4 *alienate*, a libr. corr. *alienatæ*. Cuj. 2, 2° *alienare*.

^g 4 *credideretur*, rubro col. em. *crederetur*.

^h 4 *detinens ex orte*, rubro col. corr. *detinet ex sorte*.

ⁱ Cod. Just. *cujus nomen civitati alicui invenitur obnoxium*.

^j Cod. Just. *iudex omni diligentia et sollicitudine*. Go. Ri. *inquirere*.

^k 4 *transierint debitores*, rubro col. rep. *transierint debitoris*.

^l Go. *personalem*, mendose.

^m Fol. 286^b cod. 4.

ⁿ Cod. Just. *emptores qui a fisco nostro*. Etiam Go. ex interpretat. esse a.

^o In Cod. Just. add. *principum*, sed om. ap. Cuj. Raro dicuntur imperatores simpliciter *divi*.

^p Cod. Just. om. *sqq.* usque ad v. *exigantur*.

rant^a debitoris, cum pecuniam rei publicæ^b sumeret, ut pro rata corporis, quo ex largitate nostra retinent, competentem sortis atque usurarum partem exigantur. § 3. Quod si quis debitor^c non comparuerit^d, vel certe ita omnia sua^e consumpserit, ut nemo aliquam rem ex ejus bonis possideat, id quoque^f debitum convenit ad dispendium rei publicæ^g pertinere. Ideoque periculo curatoris Kalendarii^h et magistratum et creatorum apud idoneosⁱ vel dominos rusticorum prædiorum pecunia collocanda est. PP. III, Kal. Febr. Volusiano^j et Anniano *cos.* (314).

DE DILATIONIBUS:

Imp. Constantinus A. ad Ursum Vicarium^k. Si quando quis rescriptum ad extraordinarium judicem reportaverit, dilatio ei penitus deneganda^l est. Illi autem, qui in iudicium vocatur, danda est ad probanda^m precum mendacia vel proferenda aliqua instrumenta vel testes, quoniam instructus esse non potuit, qui præter spem ad alienum judicemⁿ trahitur. *Dat. II. Non. Mart. Volusiano^o et Anniano Coss.* (314).

INTERPRETATIO. *Quando ab aliquo principe^p præcepto fuerit sperata, ut ad alium judicem, quam cui commissus est, adversarium suum pertrahat audiendum, sicut ille qui petitur est, inducias si petierit, accipere non debet^q, ita illi, qui ad iudicium adducitur, dilatio petita^r non negetur, ut facilius aut per scripturam aut per testes probare valeat, illum a quo pulsatus est, falsa supplicatione meruisse, quod petit.*

DE NAVICULARIIS^s.

Imp. Constantinus^t A. ad Volusianum... ^u Si natus^v

^a 4, Til. — Ri^o. *fuerat*, male. Recte Be. rep. *fuerant*.

^b 4 *publicæ*, rubro col. em. *publicæ*.

^c Go. *debitores* err.

^d Ita 4, Til. Be. Cod. Just., recte. Cuj. 1 — Ri^o. *comparaverit*, inepte, et Rein. Go. em. *comparuerit*.

^e Cod. Just. *omnia sua ita*.

^f Cod. Just. om. *quoque*.

^g 4 *publicæ*.

^h 4 *kalendarii*, rubro col. em. *kalendarii*.

ⁱ Cod. Just. mutt. vv. *Ideoq. cura patris civitatis apud idoneos*.

^j Be. addi vult. II. Go.—Ri^o. *Aniano*.

^k 15 *Urso Vicario. 27 ad adversum vic.* Go. in comm. reponi vult *ad Verum Vi. Clarium* (Virum Clarissimum), aut *ad Verum Vicarium*, in notis autem *Vi. Clarum. i. e. Virum Clarissimum*, e. et in Chron. ad a. 314 V. C., putans propter ep. Constantini ad Cecilianum ap. Eusebium X, 6, hunc Ursum rationalem Africæ fuisse.

^l 15 *neganda*.

^m Cod. Just. *improbanda*, errore. Cf. Gebauer et Dirksen l. c. p. 417.

ⁿ Cod. Just. *iudicium. 15 jud. trahebatur*.

^o Cuj. 1 — Be. *Volusi*, sed Cuj. 2 in corr. *Volusiano*. Be. addi vult II. 15, W. Cod. Just. *Volusiano. 27 Volosiano*.

^p 15 *al. principis p. f. surrepta* et om. *ab*.

^q 15 *debut*.

^r 15 *debita*.

^s Cod. Just. *De n. seu naucleris publicas species transportantibus, et de tollenda lustralis auri collatione*.

^t 4, edd. *Constantius*. Go. Rein. Be. em. *Constantinus*, quod rep., quia manifestum est, errasse cod. 4 librarium, cum scriberet *Constantius*.

^u Dignitas om. in cod. 4 et in edd.; Go. — Ri^o.

vicularius originalis levamentarius fuerit, nihilo minus apud eosdem, apud quos et parentes ejus fuisse videntur, firmiter permanebit. *Dat. XIV. kal. April. Volusiano^b et Anniano Coss. (314).*

DE ADMINISTRATIONE ET PERICULO TUTORUM ET CURATORUM ^c.

Imp. Constantinus A. d Pro officio administrationis tutoris vel curatoris bona, si debitores existant, tamquam pignoris titulo obligata, minores sibi met vendicare minime prohibentur ^a. *Dat. VII. h kal. April. Treverisⁱ, Volustano et Anniano Coss. (314).*

INTERPRETATIO. Quicumque tutor, sive curator negligentia administrationis suae debitor minoribus comprobatur, noverit facultates suas ita obligatas ut, si non satisfecerit, ratione deducta, bona sua a minoribus loco pignoris teneantur.

AD SC. CLAUDIANUM ⁱ.

Imp. Constantinus A. ad Probum. Si quae mulieres liberae, vel a servis, vel a quolibet alio vim perpressae contra voluntatem suam servilis conditionis hominibus junctae sint, competenti legum severitate vindictam consequantur. § 1. Si qua autem mulier suae

quinque punctis, rell. nullo signo lacunam indicant. *Go. Be. in not. add. Pf. U. Vid. C. Th. V, 6, 1, not. z.*

^a *Go. ann. :* « Divisim ita scribendum nihilo minus, id est pariter, similiter ac parentes ejus. »

^b *Add. II,* quod jam. *Be. voluit. Aur. Lugd. Cuj. 2, 2^a Cons.*

^c 39 om. *Et Periculo, 15 Et Curatorum. De administratione et per. etc. 28 et virorum. 31 et viatorum. Pn. Tutorum, err. typ. Cod. Just. (V, 37) De Adm. (om. Et Per.) tutorum vel curatorum et pecunia pupillari saeneranda vel deponenda.*

^d *Sich. — Lugd. om. A. Sich. Cuj. 1 — Be. Constant.*

^e 8, 12, 21, *Sich. Cuj. 1 — Ri^o. add. et Julianus Cæs.,* quod cum ferri non possit, *Go. pro Juliano* scribendum esse censet *Licinium*, cui *ej. codices* adversantur. 6, 7, 9, 13, 14, 16, 17, 25 — 29, 32, 33, 36 — 40, 42, *Til. add. et c (et ces. aut et Cæsar.) 34 et const. 10, 18 add. et cet.* Fortasse intelligitur *Crispus Cæs.*, quem *Constantinus* contra *Licinium* proficiscens Galliae, ubi *Const. data est*, praeposuerat. Veram inscriptionem non dubito, quin supeditet *cod. 15*, qui sic: *Imp. Const. Aug. Basso ppo;* sed cum unius tantum codicis scriptura sit, neque constet, num *Bassus* hoc a. praet. fuerit, nolui eam recipere. *Cod. Just. Imp. Const. A. Eusebianae, quod nomen unde fluxerit, ignoro.*

^f 10, 18 *tutores v. curatores — tit. oblita minoris semel. 14 om. vel curatoris 21 tutores vel curatores b. se debuit. 26 deb. et exist.*

^g *Cod. Just. add. Idem est, et si tator vel curator quis constitutus res minorum non administraverit.*

^h 8, 19, 28, 36, 40, *Sich. in m. V. 31 VIII. 32, 38, 29 et libri mss. Go. VI.*

ⁱ *Codd. plerumque Triv. 15 trium. 33, 34 tribus. Sich. — Ri^o. Cod. Just. Treveris. Mox multi codd. Volusiano et Aniano, quod posterius est in edd. Sich. Cuj. 1 — Ri^o. Alii codd. om. Trev. aut. et Anniano. Be. post Volusianum ins. vult II.*

^j *P. om. rubricam; ap. Pu. uncis inclusa est; deest etiam in Cod. 1, qui extremam tantum tituli partem exhibet.*

^k *Aur. Lugd. severitatem et mox custodire.*

sit immemor honestatis, libertatem amittat, atque ejus filii servi sint domini, cujus se contubernio conjunxit. Quam legem et de praeterito custodiri oportet. *PP. Kal. April. Volusiano^b et Anniano^c Coss. (314).*

INTERPRETATIO. Per vim contra voluntatem servo juncta alieno et vindictam consequitur. Si vero sponte fit ancilla, et ejus filii servi sunt.

DE INGENUIS QUI TEMPORE TYRANNI ^d SERVIERUNT.

Imp. Constantinus A ad Volusianum^e. Universi devotionis studio contendant, si quos ^f ingenuis natalibus procreatos sub tyranno ingenuitatem amisisse ^g, aut propria ^h contenti ⁱ conscientia, aut aliorum iudiciis ^j recognoscunt, natalibus ^k suis restituere, nec expectata iudicis interpellatione ^l. Nam si quis contra ^m conscientiam suam vel certissima testimonia plurimorum in eadem avaritiae tenacitate ⁿ permanserit, severissima ^o poena mulcabitur. Placet autem ^p, etiam eos periculo subjugari ^q, qui scientes ingenuos servitutis ^r necessitatem per injuriam ^s eus-

^a *Georgius d'Arnaud, Var. Coni. lib. 1, c. 20* tentavit *cujus servi se contubernio; sed contubernium* hic *servum* denotare, *probb. Go. in not. h. c. et Cramerus, in Dispunct. jur. civ. cap. XIII, p. 117.*

^b *Be. addi vult II.*

^c *Cuj. 1 — Ri^o. Aniano.*

^d *Intelligitur Maxentius anno 312 a Constantino de bellatus. Nonn. codd. Tyrannus Servierint. 6, 7 Servierint. 15 om. Temp. Tyr.*

^e 37 *Volucrum. Nonn. codd. A Volusiano. 40 om.*

^f *ad Volus. Volusiani dignitas deest in omnibus codd., praeter 32, ubi appellatur prp. Deest etiam in c. 1 C. Th. de Navicul. (XIII, 5). In c. 2 Cod. Just. de Dignit. (XII, 1) nominatur P. P.; sed repon. Pf. U., quod siglum habet c. 2 C. Th. Quor. appell. (XI, 36) anno 315 proposita. Vid. Go. in comm. h. c. et Corsinium l. c. p. 169. Sec. Go. et W. Volusianus eodem anno 314 consulis et praefecti munere functus fuisse videtur.*

^g 20 *Si quis. Mox 12, 16 procreatis.*

^h 10, 18 *Ingenuitatis amissae. 6, 7 amissae. 16 munumisse. Sich. ingenuitate amissa.*

ⁱ 9 *Proprie.*

^j *Ri in not. (non mutandum in convicti).*

^k 20 *Aliarum indices recognoscant. Sich. Til. Aur. Lugd. iudiciis.*

^l *W. Naturalibus, err. typ.*

^m 19, 21. *Nec expectent (21 expectant) jud. interpellationes. 1 interpellationem — certissimam, mendose. Go. nec pro non habet.*

ⁿ 6—8, 10, 13, 14, 16, 18, 20, 21 *add. id. Mox in cod. 20 a sec. manu ponitur per supra vv. conscientiam et certissima.*

^o *Ita 1, 6, 7, 10, 13—19, 21, Sich. Til., quam scripturam W. recte defendit contra vulgatam in edd. Cuj. 1 — Pu. receptam: avaritia et tenacitate. Caeterum 12 avaritiam tenacitatem et 20 antea avaritiae et ten., sed corr. avaritia.*

^p 1 *Siverissimam, sed corr. severissima. 12 severissima testimonia mult.*

^q *Pu. om. autem.*

^r 1 *Subjudari, mendose. Mox Sich. scienter.*

^s *In literis servit abrumptur folium octavum codicis 1 et desinunt P. Pu. Sich. necessitate.*

^t 6, *Sich. Cuj. 1 — Lugd. incuriam, mendose. 20 insuriam.*

tinoro, dissimulant. *Prop.* ^a VIII. ^b Kal. Mart. ^c Ro- A
^d *Volusiano* ^e et *Aniano Coss.* (314).

INTERPRETATIO. *Ingeni qui tyranni temporibus* ^f
^g *addicti s sunt servituti, ingenuitati reddantur. Quod si*
^h *quis sciens hoc ordine h addictum ingenuum in servi-*
ⁱ *tute tenuerit, noverit in se legibus vindicandum.*

DE PRIVILEGIIS I EORUM QUI IN SACRO PALATIO
 MILITARUNT.

Imp. Constantinus A. Palatinis ^k *bene meritis suis*
^l *salutem. A palatinis, tam his qui obsequiis nostris*
^m *inculpata officia praeberunt, quam illis qui in scri-*
ⁿ *niis nostris, id est memoriae, epistolarum libello-*
^o *rumque versati sunt, procul universas calumnias sive*
^p *nominaciones jubemus esse sumptas, idque benefi-*
^q *cium ad filios eorum atque impotes ipso ordine san-*
^r *guinis ^m pervenire, atque immunes eos a cunctis mu-*
^s *neribus sordidis et personalibus permanere cum uni-*
^t *versis mobilibus et mancipiis urbanis, neque injurias*
^u *eis ab aliquibus inferri; ita ut, qui haec contemp-*
^v *serit, indiscreta dignitate ^o, poenas debitas exigat-*
^w *ur. Dat. IV. Kal. Nov. Treveris ^p, Volusiano ^q et An-*
^x *niano Coss.* (314 ^r).

DE CONCUSSIONIBUS ADVOCATORUM SIVE APPARITORUM ^a.

Imp. Constantinus A. Aeliano ^t *Proconsuli Africæ.* ^u

^a *Multi codd. Dat., sed rectius PP., cum Constanti-*
^b *tinus hoc tempore non fuerit Romæ. 24 Dat. prop.*

^b 49, *Prid.* 20 VII. 36, 40 IV. *Anian.* *And.* ap.
 Go. XVIII.

^c 19, 20 *Nad.* 32, 38, 43 et *Anian.* *opt. not.* ap.
 Go. *Mart. s. Mar.*

^d *Nonn. codd. om. Rom.* 20 add. III.

^e *Add. II., quod jam Be. voluit. Multi codd. Volo-*
^f *siano. 8, 20 om. et Ann. Plerique codd., Sich. Aniano.*

^g *Fere omnes codd. tyr. temp. Edd. temporibus (sed*
^h *Sich. Cuj. 1 — Lug. tempore) tyr.*

ⁱ 21 *Adjecti, sed in m. addicti.*

^k *Ita iterum codd., paucis exceptis. Edd. hoc ord.*
^l *sciens.*

^m *Sich. tenuerint.*

ⁿ *Cuj. 2. Ri'. In ind. titt. De privilegio. Mox Cod.*
^o *Just. militant.*

^p *Et, quod v. Cuj. 1—Ri'. add., deest prob. Go. in*
^q *Cod. Just. et sec. Go. in ms. Lugd., quas ob causas*
^r *a Be. recte deletum est. Non est et in codice.*

^s *Cod. Just. om. suis. Idem S. pro Salutem. Mox*
^t *codex tam in his. Deinde fol. XLi codicis incipit cum*
^u *vv. lorunq. versati sunt.*

^v *Codex sanguinis verberare et corr. per a manu*
^w *rec. Paulo post codex unversis, sed corr. uniseris.*

^x *Go. injuria, err. et Cod. Just. hoc pro haec.*

^y *Be. in not. add. ad, sine caussa. Vid. C. Th.*
^z *VI, 26, 14, not. b, et VIII, 1, 1, not. f, X, 20, 2 et*
^{aa} *Prim. Nov. Theod. de Amota milit. (in ed. Berol. p.*
^{ab} *1236). Cod. Just. p. d. exsolvat. impr. Cramero in*
^{ac} *Opp. p. 85, not. 2, cui neque prob. ad, quod Be. add.*
^{ad} *vult, etsi ita habent codd. Hassfurtensis et Gottingensis.*

^{ae} *Codex, Cuj. 1—Ri'. Triveris. Cod. Just. Treveris.*
^{af} *Go. in Chron. h. a. alterius mensis vel loci nomen*
^{ag} *desiderat.*

^{ah} *Be. em. Volusiano II.*

^{ai} *Go. 316.*

^{aj} *Cod. Just. De Lucris advoc. et concussionibus of-*
^{ak} *ficiarum seu appar., rubrica ex hoc et antec. C. Th.*
^{al} *titulo composita.*

^{am} *Aeliano deest in codicibus et in edd. ante Bo.*
^{an} *nullo lacunæ signo; rep. ap. Be. suad. Go. ex c. 1*
^{ao} *C. Th. de Adr. fisci cit. et ex Cod. Just. qui tamen*
^{ap} *ad Aelianum Proconsulem Afr.*

^{aq} *In c. 1 C. Th. de Adv. fisci add. Post alia.*

Si quis se a ducenariis vel centenariis, ac praecipue
 fisci advocatis læsum esse cognoscit, adire judi-
 cia, ac probare injuriam non moretur, ut in eum
 qui convictus fuerit, competentis c severitate vindi-
 cetur. *Dat. VI. Id. Nov. d Treveris. Acc. XV. Kal.*
¹ *Mart. Karthagine, Constantino A. IV. et Licinio IV.*
² *Coss.* (315?).

DE ADVOCATO S Fisci.

Imp. Constantinus A. Aeliano ^b *Proconsuli* ^c *Afri-*
^d *cæ. Post alia: I Fisci advocatus, poenam metuens,*
^e *caveat, ne fiscalia commoda occultet, neve, nullo*
^f *negotio existente, fisci nomine privatis audeat cal-*
^g *umnias commovere. Dat. VI. Id. Nov. Treveris,*
^h *Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss.* (315?).

INTERPRETATIO. *Hi qui fisci nostra commoda vel*
¹ *utilitatem tuentur, hanc debent custodire mensuram, ne*
² *negligentes circa ea, quæ nobis jure debentur, existant,*
³ *et ne provincialibus calumniatores, dum aliquid ab*
⁴ *his injuste fisci nomine repetunt, approbentur.*

^a *Cod. Just. Si quis a d. v. cent. vel fisci a. l. se ess.*
^b *Cod. Lugd. fisci advocatus. Cod. I præcipue.*

^c *Aur. Lugd. auliri. Exemplar meum Cuj. 1 judicia.*
^d *Cod. Just. jud. et probare.*

^e *Codex Lugd. competentis, em. autem competentis*
^f *Cod. I competente severitate.*

^g *Cod. Just. (sed Cuj. ut C. Th.) Dat. Cal. Nov.,*
^h *congruenter cum c. 2 C. Th. de Ann. et trib. et c. 1*
ⁱ *C. Th. de Exact. citt. Vnlit. Go. in Chron. p. VII.*
^j *consules anni 315 reponi. Vid. c. 1 C. Th. de Off.*
^k *proc. (I, 12), not. i, et c. 1 C. Th. de Advoc. fisci*
^l *cit., not. m.*

^m *Cod. Lugd. Cuj. 1 — Ri', cod. I, ut videtur,*
ⁿ *Triveris. Cod. Just. Treveris.*

^o *Acc. — Karthag. om. in c. 1 C. Th. cit. et in Cod.*
^p *Just., excepto Cuj.; Ri'. Constantio.*

^q *Cod. 4 advocatio, sed em. rubro col. Cod. Ju t.*
^r *advocatis.*

^s *Sich. et multi codd. Aeliano, nonn. Heliano. 15*
^t *letiano. 25 Velaiano. 39 aiano.*

^u *4 Pu. Til. — Lugd. PV. Vid. C. Th. X, 9, 3, not. c.*
^v *Nonn. codd ppo. s. po, ut 6, 7, 8 om. Proc.*

^w *Nonn. codd. Br. Al. Cod. Just. om. Post alia.*

^x *6, 7 neve nullo. 10, 18, 25, Cod. Just. neve ullo.*
^y *9, 12 ne ullo. 15 nec ullo. 20 nevel ullo. Sich. in ullo.*

^z *Be. ann. : Nolui lect., quam Gfr. tuetur, mutare,*
^{aa} *quoniam minus præstare videtur. Mirum est Bo.*
^{ab} *dubitare de h. l. Recte Go. nullo negotio explicat*
^{ac} *nulla caussa, nulla lite, nulla substantia litis, i. e.*
^{ad} *neve audeat fisci nomine privatis calumnias commovere*
^{ae} *nullo negotio existente, h. e. si nulla est caussa.*

^{af} *21, Sich. existentes.*

^{ag} *20 calumniam. Sich. calumniis.*

^{ah} *15, 20, 21, 38, 42 VII. 30 VIII. In 6 L. R. U. om.*
^{ai} *numerus.*

^{aj} *Go. in not. Kal. Nov. Sine dubio in mente ha-*
^{ak} *buit XI, 1, 2 et XI, 7, 1. Epit. Monachi ita ha-*
^{al} *bet: Dat. IX Kal. Nov. Mox Sich. cum multis codd.*
^{am} *Treveris; alii codd. Triu.*

^{an} *In codd. unus aut alter numerus consulatus deest.*
^{ao} *21, Sich. Licinio Cæs. (pro IV) Coss. 15 Trev. quibus*
^{ap} *superius consulibus. 20 Const. XIV Epith. Mon. et Ne-*
^{aq} *robaude Coss. Go. legem revocat ad ann. 313, cui*
^{ar} *adscripta est in Chron. et in Cod. Just., recte. Con-*
^{as} *sentit cum Go. Bon. l. c. p. 745. Vid. C. Th. I, 12, 1,*
^{at} *not. i et VIII, 10, 1, not. sup.*

^{au} *Nonn. codd. nec.*

^{av} *Sich. Cuj. 1 — Cuj. 2 his (nonn. codd. his) 21*
^{aw} *injuncta et om. ab his. Sich. Cuj. 1 — Lugd. injusto.*

DE DIVERSIS RESCRIPTIS.

^a *Imp. Constantianus A. b Antiocho, Praefecto Vigilium c.* Annotationes nostras sine rescriptione admitti non placet, ideoque ^d officium gravitatis tuæ observet, sicut semper est custoditum, ut rescripta vel epistolae potius nostras ^e quam annotationes ^f solas existimes audiendas. *Dat. III. Kal. Jan. Treviris s, Volusiano et Anniano Coss. (314).*

DE LONGI TEMPORIS PRÆSCRIPTIONE QUÆ PRO LIBERTATE ET NON ADVERSUS LIBERTATEM OPPONITUR.

Exemplum sacrarum litterarum Constantini et Licinii AA. ad Dionysium Vicariam Praefecturam agentem. Sola temporis longinquitate, etiamsi sexaginta annorum curricula excesserit, libertatis iura minime mutilari oportere, congruit æquitati. *Dat. IV kalend. Maii. B Volusiano et Anniano Coss. (314). (Ex Cod. Just.)*

DE ACQUIRENDA ET REQUIRENDA POSSESSIONE.

Imp. Constantini. A. ad Maternum. Nemo ambigit possessionis duplicem esse rationem: aliam quæ jure consistit; aliam quæ corpore: utraque autem ita demum esse legitimam, cum omnium adversariorum silentio et taciturnitate firmatur: interpellatione vero et controversia progressa, non posse cum intelligi possessorem qui, licet (possessionem) corpore teneat, tamen, ex interposita contestatione, et causa in iudicium deducta, super jure possessionis vacillet ac dubitet. *PP. XI kalend. Februar. Tribur. Volusiano et Anniano Coss. (314). (Ex Cod. Just.)*

Anno Domini 315.

Constantino IV et Licinio IV AA. Coss.

DE CURSU PUBLICO ^h ANGARIIS ET PARANGARIIS ⁱ.

Imp. Constantinus A. ad Constantium j. Si quis iter faciens bovem non cursui destinatum, sed atratis deditum duxerit abstrahendum, per stationarios ^k et eos qui cursui publico præsent, debito vigore correptus aut iudici, si præsto fuerit, offeratur, aut magistratibus municipalibus competenti censura tradatur, eorumque obsequio transmittatur; aut ^l si ejus

^a Ad h. c. in m. folli primi cod. ¹ hæc vv. literis minutis adscripta sunt... ni p. ...dultum | ... sum exemplum | ... græc lib. V. Cod. Just. D. D. R. Et Pragmaticis Sanctionibus.

^b A. deest in Cod. 1.^c ¹ Vigilium.^d Litteras eo, quæ abscissæ sunt in cod. 1, add. P. D^e W. *Ipsas mendose; sed in corr. em. nostras.*^f ¹ Adnotationes.^g ¹ *Trio. P. Triveris. Pu. Triburis.*^h ¹⁶ *coangariis.* Sich. et Cod. Just. et *angariis.* Ita etiam Sich. et Til. in indice titularum.ⁱ Nonn. codd. *perangariis*, in aliis om. et *parang.*, in aliis add. *hoc e. qui veredu. præsumit.* Cod. Lugd. *Paranga* et supr. lin. add. *riis.*^j Go. et Be. in not. add. *Pf. P.*, recte. In Chron. h. a. Go. Præsidentem Sardiniae accipit.^k Be. annotat.: ^c Recte Gfr. emendavit interpunctionem Cuj. 1, 2, quæ cominata non habent, et alium plane sensum efficiunt. ^c Ulti nunc interpunctum est ante *st.*, erat jam in Aur. Lugd.^l Be. em. *at*, non male quidem, sed sine necessitate. Revocandam esse duxi priorum edd. interpunctionem; Be. enim interpunctum transmittatur. *Aut.*

A fuerit dignitatis, ut nequaquam in eum decent tali vigore consurgere, super ejus nomine ad nostram clementiam referatur. Qui enim explicaverit ^a mansionem, si forte boves non habuerit, immorari debet, donec fuerint exhibiti ab his qui cursus publici curam egerunt ^b, nec culturæ terræ inservientes abstrahere. *Acc. XI kal. Febr. Caralis, Constantino A. IV et Licinio IV Coss. (315).*

QUORUM APPELLATIONES NON RECIPIANTUR.

Imp. Constantinus. A. ad Volusianum c Pf. U. Qui a præjudicio appellaverit vel ab exsecutoribus rerum antea statutarum ^d, atque alterius ^e auditorii præpropere ^f iudicia poposcerit, triginta follium pœna mulctetur, ita ut omnem causam ipse sine dilatione discingas quippe cum et causam tuam videaris esse facturus, si per conniventiam ^h hujusmodi appellationem admitteris. Si quas sane de omni causa interpositas esse provocaciones perspexeris, in eam disceptatione observare debebis, quod jam pridem a nobis est evidentissime constitutum ⁱ. *PP. V. Kal. Mart. Romæ, Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss (315).*

DE DIVERSIS OFFICIIS ET APPARITORIBUS ^j ET PROBATORIBUS EORUM.

Imp. Constantinus A. k ad Versennium Fortunatum Consularem aquarum l. Promotionis ordo custodiendus est, ut primus ^m in officio ⁿ sit, qui prior fuerit in consequendo beneficio principali. *Dat. VIII. Id. Mart. o Thessalonica p, Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss. (315,4).*

^a Codex explicaverit. Aur. Lugd. qui. n. explic. Go. em. applicaverit et diversas tentat vocis explicaverit, quæ Reinesio quoque suspecta est, explanationes. Commendat etiam *appellere ad mansionem*, impr. Ri. in not. f ad c. 15 C. Th. h. t. Sed neque Ritteri explicatio admittenda est, qui *explicare mansionem* accipit pro digredi ab ordinaria cursus publici statione in aliam, ubi cursus publicus non stat, nisi vv. c. 2, § 1 C. Th. de Curiosis (VI, 29): *licet in canalibus publicis hæc necessitas explicetur*, quæ tamen in hunc l. plane non quadrant. Explicare mansionem nihil aliud, ut videtur, significat quam *pervenire ad mansionem, viæ spatium aliquod conficisse* (Station zurucklegen). Similiter Plin. Epist. VIII, 1: *iter commode explicui.*

^b Go. Reines. apte em. gerunt.^c Ri. ¹ *Volusianum.*^d Go. mendose *staturarum.*^e Go. ann.: ^c An potius, *altioris?* quod non puto. ^c^f Go. R. *præpopere.*^g Cuj. 1. Cuj. 2—Ri. ¹ *discinguas.* Cum literis *cingas* inc. fol. 207 ^a cod. 4.^h 4, Til.—Ri. ¹ *conhibentiam*, ut fere semper, quod in sqq. commemorare supersedeo. Ita pro *conniventiam* scriptum esse jam Go. narrat.ⁱ Go. hanc legem, quæ antiquior lege prima fuerit, perisse contendit.^j Cod. Just. app. *Judicum.*^k Cod. Lugd. AA.^l Sec. Go. in Chronol. add. *Romæ.*^m In litteris *pr h. v.* desinit fol. XIX. cod. 1.ⁿ Cum litteris *scio* incipit fol. XX. cod. 1, quod desinit in vv. c. 12 h. t. *officiiniquoparentvocabulocense....*^o Go. in Chron. cj. *Mai.*^p Cod. Lugd. *Thessal.* Edd. *Thessalonica.*^q Go. in Chron. p. X.: ^c Forto etiam recte referatur ad a. 319. ^c

SI PETITIONIS SOCIUS SINE HÆREDE DEFECERIT ^a.

Imp. Constantinus A. ad Mygdonium ^b *Castrensem S. Palatii* ^c. Si quis ^d forte decesserit eorum qui communi nomine donatum aliquid a nostra impetraverunt ^e clementia, nec superstites dereliquerit ^f successores, placet, non ad extraneam quamcumque personam, sed ad socium vel ^g consortem pervenire portionem illius qui intestatus aut sine liberis ^h defunctus ⁱ est. *Dat. XII. Kal. April. Antiochia* ^l, *Constantino A. IV.* ^k *et Licinio IV.* ^l *Coss.* (315.)

INTERPRETATIO. Si aliquis ex iis ^m mortuus fuerit, ad quod nominatim munificentia nostra processit, et ⁿ nec testamentum fecisse, nec filios reliquisse cognoscitur, placet, ut portionem ejus ^o is ^p, cum quo pariter ^q defunctus accepit ^r, id est socius ejus acquirat: merito enim socius præfertur, ubi filii nulla persona ^r intervenisse cognoscitur.

DE FOENIS.

Imp. Constantinus A. Eumelio. ^s Si quis in ludum fuerit vel in metallum ^t pro criminum deprehensorum qualitate damnatus, minime in ejus facie scribatur, dum ^u et in manibus et in suris possit poena damna-

^a 40, 32 hereditate. 15 Obierit. 24 Si petitionis occasionis defecerit. 38 Si repetitionis s. in b. d. Cod. Just. Si liberalitatis imperialis socius sine herede decesserit.

^b Plerique Br. Al. codd. *Migdonem*. 17, 20, 28, 36, 40 *Macedonium*. 15 *Migdonio Castrensi*. 25 *in gonio castrensi*.

^c 17, 28, 36, 40, Sich. (sed de Sich. vid. not. sq.) om. *Castr. S. Pal.* et plerique Br. Al. codd. 4, Til. — Lugd. S. In Cod. Just. (excepto Cujac.) inser. et subscr. h. c. confatæ sunt cum textu sq. legis. impr. Go.

^d Sich. *Castrense peculium, si quis*, impr. Go. Scilicet quæ ad inscriptionem pertinerent, ad legem traxit Sich., male tamen interpretatus sigla *Castr. P.*

^e 12, 25 impetraverint.

^f 6, 7, 8, 16 reliquit. 10, 15, 18, 20, 21, Sich. reliquerit. 25 reliquerint.

^g In codd. 12, 20 add. ad.

^h 6—8, 10, 12—14, 18 filius.

ⁱ 4, 21, Sich. — Lugd. *liberis diem functus est*.

^j 25. Cuj. 2 — Ri^o. *diem defunctus est*.

^k Alii codd. *Antiochiæ*; alii *Antiochia*. 4, edd. Cod. Just. *Antiochiæ*. Go. prop. *Antigonæ* prope *Stopsis* in Macedonia aut *Dat. pro Prop.* aut pro *Redd.* habet. Vid. Go. ad h. c., not. l et in Chron. h. ann.

^l Cuj. 2, 2° III.

^m In codd. deest unus alter numerus consulatus. Go. — Ri^o. om. IV. post *Licinio* et 21, Sich. A. post *Constant.* 17, 28, 36, 40 *Lic.* III. Nonn. codd. *Lycinio*.

ⁿ Ita Aur. Lugd. cum multis codd.; Sich. Cuj. 1 et nonn. codd. *hiis*. Rell. *his*.

^o 20 ut.

^p Sich. om. is.

^q 6—8, 10, 18, 20 (de corr.), 21 *pater*; in 20 autem erat *parte* et in 21 *pr*.

^r 20 *accipiat*, alii codd. *acquirat*. Mox in nonn. codd. deest *ejus*, ut ap. Sich., et in cod. 20 om. *filii*. 21 *nulla filii persona*.

^s Multi codd. *persona* nulla.

^t Etiam in Cod. Just. deest dignitas *Eumelii*, quem *Vicar. Af.* fuisse Go. narrat.

^u Cod. Just. *Si quis in metallum fuerit*, et om. in *ludum* et *vel*.

^v Cod. Just. *rum*.

^a tionis una scriptio ^a comprehendit, quo facies, quæ ad similitudinem pulchritudinis cælestis est ^b figurata, minime maculetur. *Dat. XII. Kal. April. Cabilluno* ^c, *Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss.* ^d (315.)

DE THESAURIS.

Imp. Constantinus A. ad Rationales. Quicumque thesaurum invenerit, et ad fiscum sponte detulerit, medietatem consequatur inventi, alterum tantum fisci rationibus tradat, ita tamen, ut citra inquietudinem quæstionis omnis fiscalis ^e columna conquietescat. Haberi enim fidem fas est his qui sponte obtulerint quod invenerint. Si quis autem inventas opes offerre noluerit ^f, et aliqua ratione proditus fuerit, a supra dicta venia debet excludi. *Dat. III. Kal. April. Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss.* (315.)

DE COHORTALIBUS, PRINCIPIBUS, CORNICULARIIS ET PRIMIPILARIBUS ^h.

Imp. Constantinus A. ad Constantium Pf. P. Quoniam iniquissime tyrannus ^k constituit, ut, qui ex cohortali militia honestam missionem et vacationem rerum suarum meruerint, civilibus officiis et curiæ necessitatibus inserviant, placet, hac lege cessante, eos, qui cohortali militia completis XX ^l stipendiis discesserint, ad nulla deinceps civilia munera vel curiæ advocari. Quam rem et circa officiales præsidum observari convenit. *Dat. IV. Kal. Maii Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss.* ^m (315.)

Imp. Constantinus A. edicto suo ad Afros. Stationariis primipilariis, quorum manifesta sunt loca ^o coram

^a Aur. Lugd. Cod. Just. *inscriptions*.

^b Cod. Just. *est cælestis*.

^c 4 *Cavilluno*, rubro col. em. *Cabilluno*. Be. *Cabilluni*. Cod. Just. *Cabilluno*. Constantinus hoc anno in Pannonia fuit, non in Gallia. Go. igitur in comm. em. *Cabalin* (Thraciæ urbi.), prob. Bou., sed in Chron. *Cabylan* prope Byzantium.

^d Aur. Lugd. Cons.

^e Cuj. 2, 2° *fiscalis*, mend.

^f Be. *noluerint*, err. Cum vv. et aliqua incipit folium 108 ^b codicis 4.

^g Cod. Just. *ac*.

^h Vid. Vat. Fr. § 141, 143. Cod. Just. *Primipilariis*, sed Cuj. *Primipilaribus*.

ⁱ Aur. Lugd. *Constantius*, mendose.

^j Be. ann.: vulgo (h. e. Ri^o.; ita etiam Ri^o.); sed codex *PP. o. PPO*. Cuj. 1, 2, 2° *PPO*; Go. *PP. O.* et Aur. Lugd. *ppo.*, quæ compendia ad idem redeunt et præfertur prætorio significant. Vid. supra VII, 13, 9 et VII, 14, I.

^k Utrum Maxentius, de quo agit c. un. C. Th. de Ingenuis, qui temp. tyr. serv. (V, 6), anno 314 data, intelligendus sit, an Licinius Go. dubitat, sed in commentario, prob. Gluckio l. c. T. XXXI. p. 427, Licinium accipiendum esse putat, qui anno superiore in prælio Cibalensi debellatus sit. Certe de constitutione aliqua deperdit sermo est. Cæterum codex iniquissime, sed corr. iniquissime.

^l Go. ed. ex ms. XXV. Cuj. 1 — 2° *viginti*, impr. Co.; sed codex *XXi stipendiis*.

^m Aur. Lugd. Cons. Cum numero *IV. Kal.* incipit fol. LXXXVI codicis.

ⁿ Cod. Just., quia est prima tituli lex, *Imp. Constantinus*.

^o Go. em. *ncra*. apte. Altera Go. cj. est *loca ex*

mandatum est, ut, si extra modum aliquid extorsierint, sciant, se capite puniendos; præterea ne carcerem habeant, neve quis personam pro manifesto crimine apud se habeat in custodia, neve quis amplius quam duos agasones^a ex provincia secum habeat, vel de Numidia sibi adjungat, neve^b ex aliis provinciis agasonem habeat, vel qui alicujus^c jam stationarii minister fuit^d. *PP. VI. Id. Maii^e Karthagine^f, Constantino A. IV. et Licinio VI. Coss. s* (315).

DE ALIMENTIS QUÆ INOPES PARENTES DE PUBLICO PETERE DEBENT.

*Imp. Constantinus A. ad Ablavium^h. Æreis tabulis vel cerussatis aut linteis nappis scripta per omnes civitates Italiæ proponatur lex, quæ parentum manusⁱ a parricidio arceat, votumque vertat in melius. Officiumque tuum hæc cura perstringat, ut, si quis parens afferat^j i sobolem, quam pro^k paupertate educare^l non possit, nec in alimentis, nec in veste impertienda tardetur, cum educatio nascentis infantis moras ferre non possit. Ad quam rem et fiscum nostrum et rem privatam indiscreta jussimus præbere obsequia^m. *Dat. III. Id. Maii, Naissoⁿ, Constantino A. IV. et Licinio IV. AA. Coss. (315).**

DE NAVICULARIIS.

Imp. Constantinus. A. Amabiliano^o Præfecto annonæ. Navicularios ad consortium pistorum urbicorum nominatos neque ulla hæreditatis successione pistoribus obnoxios absolvi ab hoc munere oportearum pro loca, coram. Si v. loca recte se habet, significat stationes, limites.

^a Codex agason ex provincia.

^b Codex nve, addita litera e supra n. Paulo post Ri^o mendose provincias.

^c Edd. alicui. Go. em. alicujus, recte. Codex habet alicui jam. Minus probanda est altera Go. cj., qua stationario proponit pro stationarii.

^d In Cod. Just. hæc e. hunc in modum deformata est: Omnes stationarii neque superexactionem audeant, neque carcerem habeant, nec quis personam, licet pro manifesto crimine—custodiu, sciens quod si quid tale fuerit commissum, capite puniendus est.

^e Codex et edd. ante Be. Mai.

^f Edd. ante Be. Kartag. Cod. Just. Carthag.

^g Go. perperam om. IV. ante Coss. Aur. Lugd. mendose Cons. et ita etiam in sq. lege.

^h Deest dignitas, cujus loco sex puncta sunt ap. Go. — Ri^o. Go. Vicarium Præfecti Prætorio et Be. J) Vicar. Pf. P. addi volunt. In Chron. h. a. Go. ann.: « Videtur fuisse pro Præf. prætorio. »

ⁱ Fol. 173^a cod. 4.

^j Go. ann.: « An adserat? nil multo. »

^k pro deest in cod. 4, sed add. supr. lin. a libra-rio.

^l 4 bis habet educare, sed sec. loco deletur punctis infra scriptis.

^m Rein. ann.: « De h. l. ita Heraldus l. l. Rerum et quæst. jur. quotid. c. 6, § 12: voluit Const. ampliori providentia expositionibus obviam ire: de expositis tacuit. Hanc autem legem nescio an diu vires suas exercuerit. Eam temporariam fuisse puto: et ideo nec in corpore Juris a Justiniano collecti receptum esse. »

ⁿ Be. Naisi.

^o Rein. em. Annibaliano.

bit. Quod si hæreditario jure forsitan pistoribus tenentur, facultatem habeant, si forte maluerint ob vindicias^a, pistorum hæreditates eidem corpori^b reddere, aut quibuscumque proximis defuncti cedere, ut ipsi a pistorum consortio liberentur. Quod si hæreditatem amplectantur, necesse est successionis ratione pistorii muneris societatem eos suscipere et ex propriis facultatibus onera navicularia sustinere, V. C. Pf. c Urbi super hac re videlicet disceptante. *Dat. kal. Jun. d Trevisis Constantino A. IV et Licinio. IV Coss. (315).*

DE PIGNORIBUS^o.

Imp. Constantinus A. ad universos Provinciales^t. Intercessores a rectoribus provinciarum dati^s ad exigenda debita ea, quæ civiliter poscuntur^b, servos aratores aut bovesⁱ aratorios^l pignoris causa de possessionibus abstrahunt^k, ex quo tributorum illatio retardatur^l. Si quis igitur intercessor aut creditor aut^m præfectus pacisⁿ vel decurio in hac

^a 4 vendicias, a libr. corr. vindicias. Mainardum obventitias conjecisse Go. narrat. Go. tuetur vulg. scripturam ob vindicias, i. e. ob jus, quod pistorum corpori competit vindicandarum rerum pistoribus obnoxiarum. Vid. c. 5, 6 C. Th. de Prædiis navic. (XIII, 6). Quamquam vox obventitias infimæ latinitatis est, tamen, cum cod. 4 parvo discrimine literarum d et t habeat obvendicias, quin recipienda esset, non dubitarem, nisi librarius ipse eam correxisset.

^b 4 corporis, rubro col. del. s. Cum litteris incipit fol. 30^v a cod. 4.

^c 4 Prf.

^d Go. ex c. 4 C. Th. de Appell. cit., quæ habet C PP. III, kal. Jan., in Chron. hic rep. vult III, kal. Jan., ut utraque c. conjungi possit, quando quidem Constantinus hoc tempore non Trevisis fuerit, sed in Mysia, Dacia, Pannonia. Neque vero hæc sufficiunt. Debet Go. etiam rep. PP. pro Dat. Mibi videtur error inesse in v. Dat., pro quo si rep. PP., omnia salva sunt. 4. edd. ante Be. Trin., sed Ri^o Trin.

^e 26 add. militi pro fiscali debito. Nonn. codd., ut 46 et Til. De Pigneribus et mox pigneris. Cod. Just. (VIII, 14) add. et Hypothecis.

^f Nonn. codd. om. ad u. Pr.

^g 10, 18 Intercessoribus—datis. 6, 7, 14, 16, 17, 21 datis. 8, 16 ac r. 21 a senatoribus. 19, 20 om. a. Cod. Just. Executores a quocumque giudice dati.

^h Ita omnes codd. et Til. propter seqq. ex quo tr. ill. retardatur, probb. Go. et W. Unus 21 et omnes edd. præter Til. add. non.

ⁱ 6, 7, 14, 16, 17, 21. Sich. Til. om. aratores aut boves. Vid. Cujacii Obs. IV, 20. 8 servos cultores aut b. ex interpr. 10, 18 vel boves.

^j Sich. add. veteranos, sed in n. veterarios. Cod. Just. ar. aut instrumentum aratorum pign.

^k Ita 6—8, 10, 14—19, Til. — Go., sed in not. aut abjiciendum censet v. non, aut scribendum abstrahant. Vid. not. g. 20 abstrantur. In rell. codd. et edd. abstrahant. Cod. Just. non abstrahant.

^l 16 inlatione tradatur. 19, 20 reddatur. 9 add. ut. m 6—8, 10, 14—18, 20, Til. et Cod. Just. vel. Cæterum W. pro creditor ej. curator.

ⁿ Ita omnes codd. et edd. præter Be., qui auct. Go. in not. et Cod. Just. ponit pagi. Cod. Just. pagi vel vici. Cuj. in Comm. ad c. 9 Cod. Just. de Jure fisci (X, 1) legi vult pagis. Confirmatur lectio pacis interpretatione Gothica, qua: curator (aut curam) pacis et Basilicis, in quibus l. c. est τεινάρχορ. W. probatur pacis, cum etiam in c. 48, § 2 C. Th. de Decurion. (XII, 1) præpositi pacis commemorentur, ubi Go. em. pagis. Præpositi pagorum et horreorum

re^a fuerit detectus, a rectoribus provinciarum capitali A sententiæ subjugetur^b. *Dal. IV°. Non. Junias Sirmio^d, Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss. ^o (315).*

INTERPRETATIO. *Multi pro fiscali debito servos cultores aut boves oratorios de possessionibus causa pignoris auferre præsumunt: de quorum laboribus tributa redduntur, et ideo si quis creditor^t vel curator^s pacis vel curialis aut quicumque exactor hoc facere præsumserit, a provinciæ iudice puniatur.*

DE MATERNIS^b BONIS ETⁱ MATERNI^j GENERIS ET^k CRETIONE SUBLATA.

Imp. Constantinus A. ^l Consulibus, Prætoribus, Tribunis plebis^m, Senatuiⁿ salutem dicit^o. Placuit, salva reverentia et pietate sacris nominibus debita^p, ut^q potestas quidem et jus^r fruendi rebus^o liberorum suorum in sacris constitutorum^t, in maternis duntaxat facultatibus, penes patres maneat, destituendum autem liberorum^u eis licentia derogaetur^v. § 1. Cesset itaque in maternis duntaxat successioneibus

commemorantur in c. 1 C. Th. de Erogatione militaris annonæ (VII, 4), *præpositura horreorum et pagorum* in c. 8 C. Th. de Susceptor. (XII, 6). Vid. Go. et W. ad h. l.

^a 15 d. in hoc. f. 8 om. in.

^b 8 s. subjatiatur. 9 sententia subjungitur. 6 sec. Ri., 10, 14, 17, 18 sententia. 19, 20 sententia iudicatur. Cod. Just. æstimando a iudice supplicio subjug.

^c Nonn. codd. VI. 28, 30, 33, 34, 38, Aniani codd. optimæ notæ sec. Go. et Cod. Just. III. Mox om. 28, 40 Junias. 33 Jan. 20 Jul.

^d Ita plerique codd. et ed. Til. — Ri^o.; nonn. codd. Sirmio. 21, Sich. Firmio. Be. W. Sirmii.

^e Nonn. codd. et Cod. Just. Constantino A. et Licinio. 10 cilinio. 18 cilinio; alii Lycinio. Cæterum 40 Const. A. III. Go. Ri. Ri^o. om. IV. post Const. 20 Constantinopolim IV.

^f 20 intercessor.

^g Nonn. codd. ut 10, 18, 42 cura; alii, ut 21 in m., 36, 40 et edd. Sich. Cuj. 1 Aur. Lugd. curator. Reil. curam. Mox 20 aut curialis.

^h Cum. rubr. h. t. incipit fol. CXX. cod. Lugd. Nonn. codd. ut 31—33, 39 paternis. Cod. Just. De b. m.

ⁱ 6, 7, 8, 16, alii codd. Til. add. de.

^j Nonn. codd. paternis. Multi codd. aut maternis aut paternis; in cod. 15 om. v. v. et mat. gen.

^k In nonn. codd. add. De. Sich. excretionem pro et cretione. Ap. Til. om. et, sed ind. rubr. ut Sich. Nonn. codd. male creatione. Cod. Just. om. et cret. subl. 20 sublato.

^l A deest ap. Sich. et Consulibus, etc. in nonn. codd., in aliis Senatui s. d.

^m 14 om. plebis. In cod. Lugd. syllabæ ribus, Tribunis ple fere extinctæ sunt.

ⁿ 15, 33 add. suo.

^o dicit om. in nonn. codd. et in Cod. Just. 20 salutem. Dicit placuit.

^p 6—8 et alii codd. debitam, mendose. Cæterum 8 pietate te sacris.

^q 20 in, sed corr.

^r 21 quidem ejus. Sich. quidem omnis.

^s Corr. rebus ex cod. 15, 19 pro res, quod reliqui codd. (inter eos Lugd.) et edd. habent.

^t 8 constitutionum. 10, 18 constituti eorum. Mox 8 omnes patres et 21 penes patrias.

^u liberorum deest ap. Sich. 10, 18, 21 ei.

^v 15 denegatur. non male. 19 licentia eis d.

A commentum^a cretionis, et^b res, quæ ex matris successione fuerint ad filios devolutæ, ita sint in parentum potestate atque dominio^c, ut fruendi pontificium habeant, alienandi eis licentia derogaetur. Nam maternum patrimonium, quod filii^d in potestate constitutis obvenierit^e, cum patre mortuo sui juris fuerint^f, præcipuum habere eos et sine cuiusquam consortio placuit. § 2. ^g Quod si pater suum filium^h patremfamilias videre desiderans, eum emancipaverit, repræsentare eiⁱ maternam debetⁱ substantiam, ita ut filius accepto munere libertatis, reique suæ dominus^k effectus, ne videatur ingratus, tertiam partem custodiæ sibi^l rei muneris causa parenti offerat, æstimatione, si res dividi cœperint^m, bonorum virorumⁿ arbitrio permittenda, quam tertiam B alienare quoque pater, si hoc maluerit, habet^o liberam potestatem. § 3. Ante emancipationem^p autem parentis^q, penes quos maternarum^r rerum utendi fruendique^s potestas est, omnem debent tuendæ^t rei diligentiam adhibere et, quod iure filiis debetur, in examine poscere, et sumptus ex^u fructibus impigre facere^v, et litem inferentibus resistere, atque ita omnia^x agere, tanquam solidum per-

^a Male 6—8, 10, 12—14, 17, 18 conventum. Commentum enim fictionem significat. Vid. Go. in Gloss. Nom. et Dirksen., Man. lat. font. jur. civ. rom. v. Commentum. Cæterum 20 facultatibus super successioneibus.

^b Ilinc inc. c. 1 Cod. Just. cit., in qua § 1, 2 et initium § 3 h. c. ita in Epitomen redacta sunt: Res, quæ ex matris successione, sive ex testamento, sive ab intestato fuerint ad filios devolutæ, ita sint in parentum potestate, ut utendi fruendi duntaxat habeant in diem vitæ facultatem, dominio videlicet earum ad liberos pertinente. Parentes autem, penes quos, etc.

^c 19, 20 par. voluntate atque potestate vel dom.

^d 10, 18 quod in filiis.

^e 12 subvenierit.

^f Mendose 14, 16, Go. fuerit. 10, 18 fuer. principium. 20 præcium, sed corr. præcipuum. 9. præcipuum. Paulo post 21 consortium.

^g H. l. memin. Valentinianus et Justinianus II. cc.

^h 19 filium suum; in 20 om. v. filium.

ⁱ Ita codd. Sich. Til. et Be. jub. Go. et Ri.; Cuj. 1 — Ri^o. repræs. et, quod Go. explic. etiam.

^j 9, 16, 19—21, Sich. debet, quod æque ferri potest. 6—8, 12—14, 17 habebit, male. Ri. debebit.

^k 15 lib. rei quesite donus. Cod. Lugd. dominos. Mendose Go. dominum.

^l 20 supr. lin. custodiat re et mox æstimationem, ubi 9 æstimatio nisi. 6, 7 muneris. 12 rei sibi numeris.

^m Recte Go. eos reprehendit, qui malunt nequiescere vel nescierint. 19 ceperit — permittendam.

ⁿ 6, 7, 10, 18 virorum bonorum.

^o 9, 19, 21, Sich. habet.

^p Nonn. codd. ut 6, 7 emancipatione. 10, 18 an emancipatione.

^q 19, 20 patres, sed in 20 appon. supr. lin. parentes vel parentibus.

^r Cum literis narum inc. pag. secunda folii CXX cod. Lugd.

^s In Cod. Just. add. tantum.

^t 12 debent vendere. Mox. 8 om. adhibere.

^u 6—8, 10, 18, alii codd. et. Cod. Just. in examina vel per se vel per procuratorem poscere et s. ex.

^v 6—8, 12—14, 16—18 facile, recte impr. Ri. Similiter 10 fule. Supr. lin. 20 integrare.

^x 19 omnia ita.

sectamque dominium^a et personam gerant^b legitimam; ita^c ut, si quando rem alienare^d voluerint, emptor vel is, cui res donatur^e, observet, ne quam^f partem earum rerum, quas alienari^g prohibita est, sciens accipiat vel ignorans. Docere enim pater debet, proprii juris eam rem esse, quam^h donat aut distrahit; etⁱ emptori, si velit, sponsorem aut^j fidejussorem licebit accipere, quia nullam poterit prescriptionem^k opponere filiis quandoque^l rem suam vindicantibus. *Dat. XV.^m Kal. Aug. Aquileiaⁿ. Recitata apud Vettium^o Rufinum Pf. U. in Senatu Non. p. Sept., Constantino A. V. 9 et Licinio C. r. Coss.^p. (519).*

^a Go. prop. dominum et ita habent 10, 18, 20, sed tamen nihil mutandum est. Cæterum in 20 rest. dominium. In Cod. Just. add. eis acquisitum fuisset.

^b 6—8, 13, 14, 17 gerent. 10, 18 gerint.

^c 6—8, 13, 14, 17 om. ita.

^d 20 rem alienam emere, sed supr. lin. a man. sec. alienare vol. Ap. Sich. in inno m. folii 55 pag. sec. recte est voluerint, sed primus folii 56 versus mendoso inc. cum v. voluerit. In ejusdem pag. sup. marg. mendose habetur *Liber Quintus*; scrib. *Liber Octavus*. Mox nonn. codd. emptori vel his.

^e 19, 20 donantur.

^f Cod. Just. unquam.

^g 15, 21, Sich. alienare.

^h 6—8, 10, 12—14, 16—18 esse cum donat, quod si de tempore, quo donatio fit, accipitur, ferri potest.

ⁱ 19, 20 om. et.

^j In Cod. Just. om. spons. ant.

^k 10, 18 prescriptionem.

^l quandoquidem. Cod. Just. quomodocumque.

^m 20, 31, 33, 34, L. R. U. V. 32 VI in 39, 43 om. XV., in cod. 8 Aquil. — Vettium et in cod. 19 *Recitata*.

ⁿ Edd. et Cod. Just. *Aquileia*. 16, 21 *Aquilino*. In Cod. Just. add. *Sabino et Rufino Coss.* (516.) Vid. infra not. z.

^o Multi codd. Sich. Til. Cod. Just. *Vettium*. Nonn. codd. *Vettium*, *Vetium*, *Vercium*. 20 Aug. *Recitata Aquileia sedm ap. Ricium Ruf.* De nomine vid. supra IV, 13, 1, not. n. Commemoratur hic Vettius in Vat. fr. § 275 in lege anni 315: c. *quare Vettium Rufinum clarissimum virum præfectum urbi, amicis nostrum.* In nonn. codd. om. siglum dignitatis, in aliis male ponitur ppo. Etiam Sich. Pf. P. 28, 40 ap. X in Senatu et om. *Vett. R. Pf. U.*

^p Sich. in m. *NN. 32* (ubi om. in Senatu) ppo VIII k. Sept. In 8 des. vv. in Senatu A. V. 20 in *judicanti natum Sept.* Cæterum *Non.* omnes codd. et edd., etsi ex Augusti instituto senatus solitus erat cogi Kalendis aut Idibus. Vid. c. 2. h. t.

^q In multis codd. ap. Til. et in Cod. Just. om. V. 19, 21, Sich. II., sed Sich. in m. V. 15 VI. Nonn. codd. *Constantinop.* pro *Constantino*.

^r Etiam C. om. in multis codd., ap. Go.—Ri^o; et in Cod. Just. Alii codd. habent *Viro Claro*, aut *Viro clarissimo*, aut V. C., ut Til. aut Vic.

^s Ap. Go.—Ri^o et in Cod. Just. om. annus. Putat enim Go., quia Vettius Rufinus h. ann. Pf. U. non innotuit, sed ann. 315, 316 Pf. U. nominatur (vid. supra not. n, o), consules hic nominatos ex sq. lego errore irrepisso, itaque ex Cod. Just. reponendos esse consules anni 316, in qua re cum Valesio consentit, Be. accedens, ut videtur, ad Go. opinionem de Vettii Rufini præfectura em. *Cons. A. IV. et Lic. IV* (315), non male quidem, sed contra codd. auctoritatem, qua etiam Go. destituitur. Putavi igitur in re lubrica standum esse cum vulg. scriptura, quam omnes codd., si menda exceperis, tuentur. Cæterum

A INTERPRETATIO. *Legis istius reliqua pars in aliis legibus continetur^a: hoc tantum de reliquis legibus plus habet ut patres, qui filiorum res gubernare^b jussi sunt, negotio eorum summo studio et integritate agere^c procurent, ut nihil per negligentiam eorum filii pereat, sed fructus rerum maternas^d sine aliqua negligentia redigi vel vendi faciant, ut ex tempore competentis, sicut lex *Novella^e dicit^f*, portiones suas filii sine aliqua imminutione percipiant. Res filiorum patribus alienare liceat, hoc est nec^g vendere nec donare. Quod si fortasse præsumpserit, emptor, vel qui donator accesserit, grandi se sollicitudine et cura custodiant^h, ne filiorum res a patre venditasⁱ aut donatas accipiant, aut scientes aut etiam nescientes: sed compellant^j patrem, qui venditor vel donator fuerit, et filiorum res in sua B retinet potestate, ut probet suum esse, quod tradidit^k. Etiam ut suspicionem suam possit obstrigere, fidejussore a patre venditore percipiat, qui^l obligatione rerum suarum damnum emptori non faciat: quia^m defuncto patre licet filiis res suas aⁿ quibuscumque personis, sive venditis sive donatis a patre fuerint, in suum dominium revocare.*

AD LEGEM FABIAN^o.

Imp. Constantinus A. ad Domitium Celsum p. Vi-

de inscr. et subscr. h. c. et c. 12 C. Th. de Juriml. (II, 1) cf. Zirardin. l. c. p. 579.

^a 19, 20, alii codd. habetur et mox plus habebis.

^b Aur. Lugd. gubernari.

^c 20 supr. lin. *hubere*, 6, 7, Sich. Cuj. 1—Lugd. om. agere et 10 eorum — procurent. Decet ut in codd. 19—21, 42, aliis et ap. Sich.

^d 6, 7 *paternarum*, male.

^e Sc. Nov. Theod. XIV. de paternis sive maternis bonis (ed. Berol. p. 1216).

^f Multi codd. *dicit*. In nonn. codd., veluti 10, 18 om. *lex*.

^g Nonn. codd. *ut nec*. Cæterum supra Sich. Cuj. 1—Lugd. *licet*.

^h Multi codd. *præsumpserit* — *accesserint* — *custodiant*. Etiam Go. — Ri^o. *accesserint*. Edidi ex Sich. Cuj. 1 — Cuj. 2°. *accesserit*. Sich. Cuj. 1—Lugd. paulo post *vel cura*. Cæterum 20 *donare nec alienare*. Quod — *præsumpserint* et *emptor vel cui res donator accesserit*.

ⁱ Plerique codd. et inter eos 6—10, 20, 21, 42, 43, Sich. Cuj. 1—Lugd. *comparatas*, sed respondet in lege v. *emptor*.

^j Sich. *compellent*. Paulo infra nonn. codd. *retinent*.

^k 6, 7 *tradit*, 9, 42, 43 *tradet*. Mox nonn. codd. *possent*.

^l 20 *suscipiant* (sed em. *percipiant*) quia. Alii codd. ut 9, 21, 43 *percipiant*.

^m 20 *faciant* et (ita etiam, 6) *quia*.

ⁿ In nonn. codd. om. a.

^o Fol. 28° cod. 4. Plerique codd. *Favian*. Vid. *Reland*. p. 850. Nonn. codd. *Fufian* et 33, 34, 37 *Julian*. Cod. Just. add. *de Plagiariis*. In codd. Br. Al. ap. Sich. et in Cuj. 2 — Be. add. *Hoc est, qui filios involant alienos*, ex interpr. tit., de qua vid. editionem *Breviarum*, quam paro. Delevi igitur illa vv., quæ spuria sunt et des. in cod. 4, sed ap. Be. uncis incl. ut suspecta. 15 *De his qui filios involant alienos*, quam quidem rubricam librarius efflingit ex rubrica Br. Al. Cuj. 2 — Ri^o. in ind. tit. add. *de Plagiariis*, quod, si quo in codice reperiat, non dubito quin recipiendum sit.

^p 8 ad *Domitium cons.* et om. *Vic. Afr. 28, 30, 40 om. Celsum Vic. Afr. et 38 Afr.*, pro quo plerique codd. *-Africa. 20, 33, 34, 39 Domitianum, S. Domicianum,*

carium Africæ. Plagiarii ^a, qui viventium ^b filiorum A. miserandas infligunt parentibus orbitates, metalli pœna cum cæteris ante cognitis ^c suppliciis tenebantur ^d. Si quis tamen ejusmodi ^e reus fuerit oblatus, posteaquam ^f super crimine patuerit ^g, servus quidem vel libertate donatus bestiis primo quoque ^h munere objiciatur ⁱ, liber autem sub hac forma ^j in ludum detur gladiatorium ^k, ut, antequam aliquid ^l faciat, quo se defendere possit, gladio consumatur. Eos autem, qui pro hoc crimine jam in metallum ^m dati sunt, nunquam revocari præcipimus. *Dat. kal. Aug. Constantino A. IV.* ⁿ et *Licinio* ^o IV. ^p *Coss.* (315).

INTERPRETATIO. *Hi qui filios alienos furto abstulerint et ubicumque transduxerint, sive ingenui, sive servi sint, morte puniantur.*

DE OFFICIO RECTORIS ^r PROVINCIAE.

Imp. Constantinus A. Rufino Octaviano Correctori Lucaniae et Brittiorum ^s. Quicumque extraordinarium

sed 20 *Imp. Constantinus* et *Constans A. ad Domicianum et Celsum ve Afr.*

^a Ri ^{*}. mendose Plagiarii.

^b 21 inventium et mox 8 infligunt.

^c Sich. *cognitionem*, et hæc quidem C. Th. scriptura jam innotuerat Alciato. Go. ad h. c., not. e, hoc perperam ab Alciato scriptum esse contendit, sed ipse fallitur opinione. In cod. 15 om. c. a. c. supplicii.

^d 6—8, 10, 12, 14—16, 18, 20, 24, Sich. Cuj. 2, 2° Cod. Just. *teneantur*, male. Vid. Go. in comm.

^e 20 *Si quis autem hujusmodi*. God. Just. *hujusmodi*. Vix opus est monere, ut Go. fecit, ne tamen mutetur in *tandem*.

^f 10 *postea* et om. *quam*. Til.—Lugd. *postea, quam*.

^g Sich. in m. God. Just. *claruerit*, impr. Go. 20 supr. lin. *aparuit*. Ibidem paulo post om. *vel*.

^h Go. cj. *quoquo*, sine ulla necessitate. 15 om. *quoque* et Cod. Just. *primo q. munere*.

ⁱ Cod. Just. *subjiciatur, ingenuus autem gladio consumatur*, et des. reil.

^j 20 *super hanc formam. 27 libertatem autem s. h. f.*

^k 6—8, 14, Sich. *gladiatorum. 12 defendetur gladiatorum 27 gladiatorio*.

^l 6—8, 10, 14, 18 aliud. 15 *aliquid quo se defendere possit faciat gladio c. Mox 20 quod se*.

^m Nonn. codd. *metallo. 12 om. in*.

ⁿ 39, 43 III. 24 IX. 8, 36 om. *Const.—et*.

^o Nonn. codd. *Lycinio. 38 Nicinio*.

^p 13, 15 III. 28 L. c. *cos.*, et 39, 43 L. IV. c. *cos.*

Complures codd. et Cod. Just. om. IV. Aur. Lugd. *Cos.*

^q Complures codd., inter eos 6—10, 18, 21, 42 et Sich. *sive ingenuus, sive servus sit* (20 *ingenuus sit seu servus*), m. *puniatur*, præterquam quod 6 videtur habere *puniatur* et in nonn. codd. leg. *puniatur*. Cæterum 20 *furtum*.

^r 19 *Rectorum*.

^s 5 *Ad rufino octaviano correctoribus lucanie et brictorum*. Cl. Pu. A. (ad) R. et U. *correctoribus*, etc. W. om. A. et corr. *correctori*, probans ex c. 2 C. Th. de Episc. (XVI, 2) et c. 1 C. Th. de Filiis milit. app. (VII, 22) ad eundem Octavianum a. 319 datis et aliis constitutionibus a Constantino ad alios Lucaniae et Britt. correctores missis, ut c. 1 C. Th. ad L. Corn. de fals. (IX, 19), c. 1 C. Th. de Relatt. (XI, 29), c. 1 C. Th. de Appellatt. (XI, 50), c. 3 C. Th. de Decurion. (XII, 2), unum tantum fuisse Lucaniae et Brittiorum correctorem. Vid. etiam c. 1 C. Th. de Privil. appar. (VIII, 3) et Pancir. ad c. 54 Not. Dign. Occid.

A. *judicium* ^a *præfectorum* vel *vicariorum* elicerit, vel qui jam consecutus est, ejus adversarios et personas causa necessarias ^b minime ad officium præfectorum vel vicarii pergere aut transire patiaris: sed de omni ^c causa in tuo judicio præsentibus partibus atque personis, ita his ^d temporibus ipse cognosce, quæ ex eo die computabis, ex quo causa ^e in tuo judicio cœperit inchoari; ut tunc demum, si ei, qui extraordinarium ^f *judicium* postulaverit, tua sententia displicebit, juxta ordinem legum interposita eam provocatione ^g suspendat, atque ad suum judicem ^h transitum faciat. *Dat. III. Non. Aug. Treviris, Constantino A. IV. et Licinio IV.* ⁱ *Coss.* (315).

DE DIVERSIS RESCRIPTIS.

B *Imp. Constantinus A. i ad Populum* ^k. Contra jus rescripta non valeant, quocumque modo fuerint impetrata. Quis enim publica jura præscribunt ^l, magis sequi iudices debent. *PP.* ^m IV. ⁿ *Kal. Septemb.* ^o *Romæ, Constantino Aug. IV.* ^p et *Licinio IV.* ^q *Cæs.* ^r *Coss.* (315).

INTERPRETATIO. *Quæcumque contra leges a Principibus fuerint obtemperata, non valeant.*

Itaque Octaviani, quod incognitum hucusque erat, integrum nomen erat, *Rufinus Octavianus*, quod librarium induxit, ut compendium *corr.* interpretaretur *correctoribus*.

^a 5 *Judicium*.

^b 5 *Causa necessarios*. Cl. quem Pu. et W. secuti sunt, *causæ necessarias*, præter necessitatem; est enim *causa* ablativus instrumenti.

^c 5 *De homini*. Cl. de *hominis* perperam. Pu. W. ex. cj. Hu. *de omni*. Videtur error librarii ex aspiratione v. omni ortus esse.

^d Ita scripsi, quamquam impr. Schro. cum cod. 5, qui tamen *personis*. Cl. Pu. *Ita his*, in quo *statis* latere putant Hu. et Bijdr., *Schr. pers. justis*. W. *em. usitatis*, prob. Schro., quæ cj. omnes nimis recedunt a codicis scriptura.

^e Pu. *quo ex c.*

^f 5 *Extraordinarium*.

^g Ita recte Pu. ex cj. Hu., prob. Schro. 5 *int. ea. provocacionis*. Cl. *interposita causa provocacionis*. W. *interposita provocatio causam*.

^h Schr. cj. *ad superiorem judicem*.

ⁱ IV deest in cod. 5, sed add. a Cl.

^j Cod. 1 *Id. aa. Br. Al. codd. W. et veteres edd.*, in quibus hæc c. prima h. tit. est, ponunt *Imp. Constantinus A.*

^k 26, 36 om. *ad Populum*.

^l 1, 19, 33, 38 et alii *perscribunt*.

^m Nonnulli codd. *Proposita. 21, 44 pp.* (20 in m. *populo*) *data*. Sich. P. P. *Dat. 1, 20, 28, 40, 41, R. P. Pu. Data. 33 propensio*.

ⁿ 1, Pu. P. om. IV. 24, 30, 33 III.

^o Sich. Til. Cuj. 1. Aur. Lugd. Cuj. 2, 2° in m. *Martias*; item Go. Ri. Ri^o. in annot. et 36, 40; sed 31 et Andeg. ap. Go. *Februarius* et 41 Jun. Mox 20 *Romano, alii Roma*.

^p Nonnulli codd. III.

^q IV om. 8, 10, 18, 20, 24, 30, 33, 38, 42, quorum nonnulli *Licinio VV. CC. om. v. Coss. 9, 14, III. 40 Lilio Jul. aa. Coss. 43, 44 Licinio a IV Cos.*

^r *Cæs.* primum exhibet cod. 1, ut legitur in c. 3 Cod. Just. de *Advocato fisci* (II, 9).

^s 20 in m. s. *rescripta*.

^t Nonnulli codd. Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. *principe*, sed Sich. in m. *principibus. 20, 21 fuerint a principe. 8, 42, 43 fuerint a principibus*.

DE APPELLATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Probianum a Proconsulem Africæ. Appellationum causas, quæ^b per vos in auditorio nostro^c, quibus vicem nostri mandamus examinatis, dijudicantur, ita^d audire debes, ut edito, quod super appellationum negotiis finiendis jam generaliter constitutum est, pareas, atque eadem negotia quam maturissime explices. *Dat. VIII. Kal. Sept. Rom. c, Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss. (315).*

DE JURE FISCO.

Imp. Constantinus A. et C. f ad Populum. Si quid a fisco fuerit occupandum^e vel a nobis de cætero^h pro uniuscujusque meritis obsequiisque donandum, vel ab eodem distrahendum, intra annum, omnibus vestra petitione vel a comparatione se abstinentibus, hi, qui putant injuste res proprias a fisco esse comparatasⁱ, contra eundem agere contendant, scientes gratulantesque, quod annua spatia, intra quæ suum repetant, sint indulta; ac si probaverint, justitiam petitioni suæ adesse, recipiant, et nostro beneficio habeant restituta. *Dat. i Id. Sept. Roma, Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss. (315).*

DE CENTONARIIS ET DENDROPHORIS^k.

Imp. Constantinus A. ad Evagrium Pf. P. Ad omnes iudices litteras dare tuam convenit gravitatem, ut, in quibuscumque oppidis dendrophori fuerint, centonariorum atque fabrorum collegiis^l annectantur, quoniam hæc corpora^m frequentia hominum multiplicari expediet. *Dat. XIV. Kal. Oct. Naisso. Acc.*

^a Vid. C. Th. c. 5 et 6 h. t.

^b *4 causas has quæ; ant. man., fortasse librarii, deletur has punctis supra additis.*

^c Ita 4, Til.; *rell. vestro.* Prius *vestro* tacite corr. Cujacius in Cuj. 1. Recte *nostro* propter seqq. quibus vicem nostri mandamus examinis: neque tamen accipiendum de auditorio cui princeps ipse præest, sed de auditorio, quodcumque nomine s. vice principis habetur, hic a proconsule Africæ in provincia. C. Th. c. 11. h. t. *sublimitatem tuam, qui cognitionibus nostram vicem repræsentas, et XI, 36, 3.*

^d 4, Til. *id.* Prius Cujacius in Cuj. 1 tacite corr. ita, recte. Mox Be. *negotiis.*

^e Be. an. : « *Romansianum* prope Naissum Gfr. intelligit. Idem fortasse innuit Rom. in T. C. I., quæ Romam nunquam ita exprimit. Cæterum Rom. et Rum. interdum Ravennam indicare puto. » Go. *Romansianam*, non *Romansianum* prop., sed in Chron. : « Ergo fuit hoc tempore Constantinus Romæ. » Dissentit igitur a se ipso. Quæ Be. de scriptura Rom. dicit, ea plane falsa sunt.

^f Sec. Go. Pag. Reland. p. 295 *Licinius Cæsar.* Mox. Go. *ad Polum, err.*

^g Go. prop. *occupatum*, neque tamen spernit, *occupandum aut occupandum deinceps.* Idem habet vel pro et, idque.

^h Aur. Lugd. *de ce cetero.*

ⁱ Go. em. *corporatas vel occupatas.*

^j Sec. Go. pro PP.; neque enim Constantinus hæc ætate Romæ constituit.

^k 3, 4, Til.—Ri°. *Dendrophoris et infra dendrofori.* Go. in comm. cj. *centenariis.*

^l Ex cod. 3, qui vero *colligiis*. 4, Til.—Be. om. *collegiis.* Jam Pauc. Thes. I. 52, prob. Rein. probabiliter cj. *collegio*, Go. autem *corporibus s. corpora*, improb. Maio, Be. *corporibus.*

^m Fol. 344, cod. 4. Mox Be. *Naisso.*

A VIII. *Id. Nov. Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss. (315).*

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Crispinum..... Quoniam dubitasti, utrum ex numero dierum^c an ex nominatione Kalendarum computari duorum mensium^d spatia debeant, forma publici juris observanda est, quæ manifeste^e declarat, quid pro dierum^f diversitate præceperit comprehendendi. *Dat. Kal. Oct. Constantino A. IV. et Licinio IV. Coss. (315).*

DE JUDEÏS, COELICOLIS ET SAMARITANIS^g.

Imp. Constantinus A. h ad Evagrium Pf. P. i Judæis et majoribus eorum et patriarchisⁱ volumus intimari, quod, si quis^k, post hanc legem, aliquem qui B eorum scelerem fugerit^l sectam et ad Dei cultum respererit^m, satis aut alio furoris genereⁿ, quod nunc fieri cognovimus^o, ausus fuerit attentare, mox flammis dedendus est^p et cum omnibus suis^q participibus concremandus^r. § 1. Si quis vero ex populo ad eorum nefariam sectam accesserit et conciliabulis eorum se applicaverit, cum ipsis penas meritas sustinebit. *Dat. XV. Kal. Nov. Murgillo t, Constantino A. IV. u et Licinio IV. Coss. (315).*

^a Dignitas deest et sine ullo quidem lacunæ iudicio in cod. 4, edd. Til. — Cuj. 2°. Be.; Go. Ri. omisam indicant quinque, Ri°. sex punctis; repositus quinque.

^b Fol. 219 cod. 4.

^c Go. ann. : « XXX scil. » Vid. Go. in comm. h. c.

^d 4, edd. ante Be. *duum mensum*, sed Go. *duum*. C Vid. C. Th. IV, 6, 3, not. o, VII, 12, 2, XI, 50, 10, 63, 67, XI, 31, 4. Go. ann. : « Intra quos nominatus ad munus publicum (Duumviratum puta) appellare potest. »

^e 4 *manifestæ*, rubro col. corr. *manifeste.*

^f Go. vult *rerum pro dierum*, non recte.

^g 15 om. *Cœlicolis et Samaritanis.* Cod. Just. de *Judæis et Cœlicolis*, om. *Samaritanis.* Facta est autem mentio *Samaritanorum* in tit. Cod. Just. de Hæreticis et Manichæis et Samaritanis (I, 5). Nonn. Br. Al. codd. *Cœlicolis.* Cuj. 1 — Cuj. 2° *Judæis cœlicolis.*

^h 11 *aaa.*

ⁱ 11, 15, 50, 51, edd. ante Be. om. *Pf. P.*; rec. Be. hoc siglum ex Go. not. et ex Cod. Just., recte. Vid. C. Th. XIV, 8, 1. 15 *A Evagrio.*

^j Mendose Aur. Lugd. *patriarchis.*

^k 11, 15, Cod. Just. *si quis*; *rell. si qui.*

^l Hinc pergitur in cod. 4 et apud Til. Vid. C. Th. XVI, 5, 66, not. a. Incipit autem cum v. *sectam* fol. 435^a cod. 4.

^m 11 *sectam etiam Dei cultu recesserit.*

ⁿ 4 *tenere*, rubro col. em. *genere.*

^o Go. *cognoscimus.*

^p Go. om. *est.*

^q 15 om. *suis.*

^r Sq. des. in Cod. Just.

^s 11 *accesserint et conciliabulis eorum se applicaverint — sustineri.* Dat. X. Cuj. 2°, 2° mendose Non. pro *Nov.*

^t Ita 4, 11, 15, 50, 51, Cod. Just. Lab. Til.—Ri°. ; Be. *Murgillo.* Go. cj. *Mursillo*, quod in Pannonia superiore prope Mursam situm fuisse dicit. Herrmannus de cj. Go. ed. *Mursillo* in Cod. Just. et ante eum Be. *Mursillæ*, sed ne unus quidem liber ms. ap. Herrmannum confirmat Go. cj.

^u Ri°. *Constantino A. XV.*, errore an inductus per

DE FRUMENTO CARTHAGINIENSI^a.

Imp. Constantinus A. ad Catullinum^b proconsulem^c Africæ. Si quis corpora æneo^d frumento obnoxia detraxerit^e ab omni interpellatione liber sit, quamvis alia^f corpora possiderit sive coemerit libera ab ænei^g frumenti inquietudine. Comparatores enim rerum obnoxiarum teneri oportet pro modo ejus rei, quam adepti sunt, etiamsi extra liberalitate^h rem fuerintⁱ consecuti. Sed quia plerique ex magistratibus ænei frumenti pensatione obnoxii vel ipsi sibi, dum administrant, alios surrogarunt, vel redempti pro aliis alios creaverunt, rescissis surrogationibus, ad ejusdem ænei frumenti pensationem teneantur. Illos enim solos ex surrogatis perseverare oportet, quos consiterit idoneos esse facultatibus et minus idoneorum loco non a redemptis magistratibus surrogatos. Dat. prid. Id. Dec. Sirmii^j, Constantino A. 4 et Licinio 4 Coss. (315).

DE APPELLATIONIBUS^k.

Imp. Constantinus A. Amabiliano Pf. annonæ Africæ. Officii cura est, ut omnes omnino appellationes, quæcumque fuerint interpositæ solemniter, curet^l accipere, nec in recipiendis libellis aliquid genus injuriæ

Baronium, nescio. Is enim ad ann. 327, n. 35 omnino diversam subscriptionem habet: Dat. XV. Kal. Nov. Constantinopoli Constantino A. VIII. et Constantio VI. Coss. (329), improb. Go.

^a Cuj. 1 — Lugd. Chartag. Go. Carthaginensi. Rell. Carthag.

^b Aur. Lugd. Be. Catullinum. Vid. C. Th. II, 4, 4, C not. o. Go. Impp.

^c 4 PU. Til. — Lugd. P. V. Vid. C. Th. XI, 16, 1, not. m. Go. aliquem dicit ej. Pf. P.

^d Go. rejecta em. pæno, neque probata derivatione v. ænei ab ἀνών, quasi grave esset, tentat in comm. h. c. æneo s. oneto frumento (quod extra ordinem vendere quis cogebatur alibi *Synoneton* dictum) aut æneum (ab ἀνός, frumentum ita appellatum, quod dictatum erat Bacchi sacerdotibus et ministris) aut ærino (ut ærina farina ap. Plin. Hist. nat. XXII, 25, 58, quæ ex ἀρα, æra confecta est). Alii quomodo h. v. explicent, vid. ap. Go. l. c. et Ciron. Observat juris Canon. IV, 5. An. scrib. æneo s. æneo, ut æneum frumentum dictum sit a modis æneis, i. est materia vasis, quo metiebantur frumentum? Sic æneum scvas. aquæ recipiendæ et calefaciendæ aptum, a materia habet nomen. Neque displicet mihi altera ej. ap. Go. proposita æneum frumentum eadem significatione dictum esse, quæ æraræ annonæ, quæ ad-æratæ pecunia, non ipsæ præstabantur. Rein. ej. D annuo.

^e Go. em. *distraxerit*, quod veri speciem præ se fert, si quidem huic v. opponi videntur *comparatores*.

^f Fol. 359° cod. 4. Go. : *et Possideat.*

^g æneis, rubro col. ænei repon.

^h Ita 4, edd.; Go. Be. em. *liberalitatem*, id est titulo oneroso, non lucrativo. Rein., mendum in v. *extra delitescere opinatus*, ej. ex mera. Assentior Go.

ⁱ 4 fuerit.

^j 4, Til. — Lugd. Sirmi. Cuj. 2 — Ri^o. Sirm. I. Aur. Lugd. Cons.

^k Fol. 181^b cod. 4. Mox Aur. Lugd. *appellationes*.

^l Til. — Cuj. 2° *interpositæ, solemniter curet*. Go. — Ri^o. *interpositæ, solemniter, curet*. Cf. c. 5 h. t. *appellationis a te interpositæ solemniter*.

A inferendum cuiquam existimet. PP. III. kal. Jan. Constantino A. IV. et Licinio IV Coss. (315):

DE FUNDIS EMPHYTEUTICIS, ET EORUM CONDUCTORIBUS.

Imp. Constantinus A. Cypito. Si quis fundos emphyteutici juris, salva lege fisci, citra iudicis auctoritatem donaverit, donationes firmæ sint, dummodo suis quibusque temporibus ea, quæ fisco pensanda sunt, repræsentare cogatur. PP. XVII kalend. Jul. Trever. Constantino A. IV. et Licinio III. Coss. (310). (Ex cod. Just.)

Anno Domini 316.

Sabino et Rufino Coss.

DE LONGI TEMPORIS PRÆSCRIPTIONE.

B Imp. Constantinus A. ad Vettium^a Rufinum Pf. U. Ex donatione principum aut quocumque modo rem ad fiscum pertinentem usque ad nostra decennialia sine aliqua interpellatione possidentes (secundum jus enim hæc intelligitur esse possessio) securi possideant. PP. X. Id. Jan. Romæ, Sabino et Rufino Coss. (316).

DE OFFICIO JUDICUM OMNIUM^c.

Imp. Constantinus A. ad Domitium^d Celsum Vicarium^e. Nemo iudex officialem^f ad eam^g domum, in qua materfamilias agit^h, cumⁱ aliquo præcepto existimet^j esse^k mittendum, ut eandem in publicum protrahat^l, cum certum sit^m, debita ejus, quæ intra domum, considerato sexuⁿ, semet^o contineat, domus ejus vel cujuscumque rei habita distractione^p, publicis necessitatibus posse servari^q. Quod si quis in publicum matremfamilias posthac^r crediderit protrahendam, inter maximos reos, citra ullam^s in-

^a Cuj. 1 — Ri^o. Vettium, sed rectius Be. et W. edd. Vettium, quod reperitur apud Murator. in marmore eidem Vettio dicato. Cf. Corsinius l. c. p. 170.

^b Go. reponi vult Kal.

^c Sich. in titulorum indice om. h. t. 20 add. *Imperatorum*.

^d Nonn. codd. *Domecium*. Cod. *Pist. Domitianum*, cod. *Vat. Dominicum*, cod. *Montisp. H. 82 Domitio Celso Vicario*. 10, 14, 16, 18, Th. add. *vel*.

^e 8 om. *Vicarium*. 14, 16, Til. *VV. CC. 30 v. cons. 42 vcc. 43 v. cons. 10 vtris cf. 18 jurisd.*

^f 5 ad off. 20, 21; Sich. *ex officialibus*, sed Sich. in corr. ex cod. *Aug. officialem*. Cod. *Just. pler. edd. aliquem off.*, sed al. om. *aliquem*.

^g 5 ad eum. 16 ad eandem.

^h Nonn. codd. *aget*. Cod. *Just. degit*, sed codd. *Pl. 1, 2, ed. Schf. agit*.

ⁱ 16 om. *cum. 19 aliquod præceptum*.

^j 5, 6, 9, 14, 18 *existimet*, quod sæpe in codd. pro *existimet* ponitur. 8 *stimet*.

^k Sich. sibi.

^l 20 *publicum. 21 adtrahat*.

^m Sich. om. *sit*, sed in m. *Deest fortassis hic verbum, quale est sit*.

ⁿ 14 *consideratu sexum. 8 om. sexu*.

^o 8 *emit. 14 et*.

^p 8 *habitandi d.*

^q 19 *serv. ut sit*.

^r 10, 18 *matremfamilie posthec. 8 pro hac*.

^s 5 *sec. apogr. meum, 8, 9 om. ullam. 20, 21, Sich. ullam citra. 10, 14, 17 illam*.

dulgentiam, capitali poena^a vel exquiritis potius A ad municipales pertinet necessitates^a, decurio permanet^b; quantum ad rem gestam et veritatem rescandam^c, uti decurionatus honore non poterit. § 1. Nec vero is qui ante fuerit tabellio, ad eludendam^d quæstionem super his quæ ante conscripsit^e, factus decurio defendi hac poterit dignitate, quoniam scripturæ^f veritas, si res poposcerit, per ipsam debet probari auctorem. Dat. III. s kal. Febr.^h Acc. kal. Aug. ⁱ Sabino ^j et Rufino Coss. (316).

INTERPRETATIO. Nullus judicum matronam in domo suaⁱ residentem per quemcumque apparitoremⁱ ad^k publicum existime: ^l protrahendam, sed circa eam, pro sexus reverentia^m, conventio honesta servetur: cumⁿ, si quid eam debere constiterit, constrictis ejus auctoribus, possit^o exsolvi. Nam si quis contra fecerit, summo supplicio se afficiendum esse cognoscat.

AD LEGEM CORNELIAM P DE FALSO Q.

Imp. Constantinus A. Mechilio^r Hilario Correc-tori Lucaniæ^s et Brittorum^t. Si quis decurio testa-mentum vel codicillos aut aliquam deficientis^u scripserit voluntatem, vel conscribendis^v publicis priva-tisque instrumentis præbuerit officium, si falsi quæstio^x moveatur^y, decurionatus honore sepo-sito^z, quæstioni, si ita poposcerit, caussa subda-tur^{aa}. Sed non statim desinit^{bb} esse decurio, qui in hujus modi facto fuerit deprehensus. Quantum enim

ad municipales pertinet necessitates^a, decurio per-manet^b; quantum ad rem gestam et veritatem rescandam^c, uti decurionatus honore non poterit. § 1. Nec vero is qui ante fuerit tabellio, ad eludendam^d quæstionem super his quæ ante conscripsit^e, factus decurio defendi hac poterit dignitate, quoniam scripturæ^f veritas, si res poposcerit, per ipsam debet probari auctorem. Dat. III. s kal. Febr.^h Acc. kal. Aug. ⁱ Sabino ^j et Rufino Coss. (316).

INTERPRETATIO. Si quis curialis voluntatem morien-tia aut quodlibet publicam documentum scripserit, et de falsitate accusatur, seposita prinitus dignitate, si necesse fuerit, subdatur examini: qui, si convincitur, a curia non expelletur, sed curiæ dignitate^k privabitur, id est ut honoratus esse non possit. Tabellio vero, qui admanuensis nunc vel cancellarius^l dicitur, etiamsi ad curiæ pervenerit dignitatem, si de falsitate^m accu-satus fueritⁿ aut convictus, subdatur examini, ut per ipsum, per quem confecta est, scripturæ veritas appro-betur^o.

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. Mechilio^r Hilario Correc-tori Lucaniæ et Brittorum^s. Universos decuriones voluimus

antec. edd. Cod. Just. et cum rell. codd., inter quos est cod. 4.

^a 5 sec. Cl. om. poena. In Cod. Just. om. sqq. vel —suppliciaque.

^b 5, 10, 18 exicii.

^c Nonn. codd. om. que.

^d 5, 6, 8, 14, 16, 17, Cod. Just. plectetur.

^e 20, 21, 42. Sich. Cod. Just. IV., sed Sich. in m. et Bk. Herm., codd. Pist. Par. III. Mox Hal. et sqq. cdd. Cod. Just. Id. August., Herm. Jan.

^f Cod. Just. om. Trev., rec. ex C. Th. Bk. et Herm.; nonn. codd. trium, alii triv. 20, 21, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. Treveris.

^g 10, 14, 18, Til. Cuj. 1. Aur. Lugd. Sabiniano. Complures codd. Savino. 24 Sabiano.

^h 20, 21, Sich. Cuj. Ruffo, sed Sich. in m. Crasso. 36, 40 Erasmo. Multi codd. om. Coss.

ⁱ Complures codd. in domum suam resid.

^j 43 ad prætoriam.

^k 20, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. in.

^l Ita plerique codd., Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd.; Cuj. 2, 2°. Go. Ri. Ri°. æstimes.

^m Nonnulli codices reverencie.

ⁿ 20, alii, Sich. quod, sed Sich. in m. cum.

^o Nonnulli codices actoribus, alii actoris. 20, Sich. posse.

^p 15 om. Ad L. Corneliam. Nonn. codd. Cornilian. 20 De Lege Cornilia.

^q Cod. Just. de Falsis. 37 om. de Falso.

^r 6, 7, 10, 12, 16, 18 Necilio. 14, 27 Nicelio. 15, 15, 25 Mecilio. 29, 42 Micilio. 20 Michilio. 33, 34 Nicidio II. ppo L., etc. Sich. Methilio. 8 om. Mech. et Luc. et Britt. et 28, 38, 40 Mechilio, etc. Nonn. codd. Helariano. Go. Be. in not. ad c. 3 C. Th. de Decur. (XII, 1) malunt Mecilio. Cf. C. Th. VI, c. 3 et 4.

^s Nonn. codd. Locania. 10, 18 Lucie. 29 Locca-ria. 42 Locaria.

^t 4, 15, Til.—Ri. Brittorum. 6, 29 Brittorum. Rell. codd. Brittorum s. Brictorum. Sich. Cod. Just. Bruttiorum. Be. Bruttiorum. Scribendum Brittorum eam codd. in quibuscumque legibus hoc nomen est.

^u In Antiq. Summariis C. T. l. c. p. 5 Interpres de suo add. bis.

^v Fol. 29 = cod. 4. 9 inscribendis.

^w 20 quæstione, supr. lin. quæstioni.

^x In 12 add. et.

^y 8 posito. 20 deposito, impr. Ri.

^z 20 si si ita p. c. subducatur, sed supr. lin. add. subdatur.

^{aa} Be. em. desinet ex cod. 6, et ita habent etiam 7, 10, 12, 15, 18. Sed desinit æque bene dicitur cum

^a 20 antiquitus dignitates. 15 mun. nec. pert.

^b 4 permanet. Ita etiam 9, 15 (quos codd. sæpe vidimus cum vero C. Th. consentire), edd. et Cod. Just. Solus Be. edid. permaneat ex codd. 6, 20. Cæ-terum 20, 21, Sich. perm. et quantum.

^c Ita Be. ed. ex cod. 6, optimo. Accedunt codd. 7—10, 12—14, 16, 18, Cod. Just. 15, 21, Sich. re-servandam, sed 21 reserv. ut id. 20 gestam meruit ve-ritate reseranda. Rell. servandam ex cod. 4. Go. de-fendit servandam, i. e. eruendam. Vid. Juretum in Symmachum VII, 109. In m. Cuj. 1, 2, 2° em. eruendam, in Aur. Lugd. hæc nota marg. translata est ad v. eludendam.

^d 9 eruendam. 10, 18 deludendam. 12 eruendam. 14 ludendum.

^e 15 subscripsit. 15 conscripserit. Cod. Just. scrip-serit. Cum v. conscripsit desinit quaternio XI. cod. 9 et est lacuna usque ad vv. expeditisse noscatur c. 17 C. Th. de Bonis proscr. (IX, 42), quibuscum incipit quat. XIII. Periit igitur quat. XII. 20 facultas.

^f 8 quod scr. 10, 18 quæ non scr. 20 hanc pot. di-gnitatem quo scr. et mox reposita.

^g 15, 16, 32, L. R. U. IV.

^h 8, 15, 20, 27, 30, 33, 34, Cod. Just. om. Acc. kal. Aug. 16 kal. Febr. augusto. 30, 33, 34 Mai et 32 Sept. pro Febr.

ⁱ 6, 7, 12 Febr. a. (s. augusto) Sab.

^j Multi codd. Savino. Go. Sabinio err.

^k Multi codd. accusator reposita—dignitatem—exp-ellitur (nonn. expellatur)—dignitati.

^l 6—8, 10, 18, 20, 21, 42, 43, Sich. om. vel can-cellarius. Vid. Go. I, 82, not. b, col. 2 et Carolum de Savigny I. c. I, 49, not. 103 (I. ed.), p. 72, not. m. (II. ed.).

^m 20 et (pro etiam) si—facultate.

ⁿ Ita 6—8, 20, 21, 42, 44, et multi alii codd. Edd. fuerit accusatus.

^o 20 comprobetur. Sich. conf. est scriptura, veritas adprob.

^p Go. in not. Melichio (Ri. Mecilio, prob. Be.). Cf. C. Th. IX, 19, 4, not. v.. Mox 4 correctore.

^q Cuj. 2, 2° Bruttiorum. Be. ann.: « alibi Bruttio-rum. » Vid. C. Th. IX, 19, 4, not. y.

a tabellionum officii temperare. ^a Nemo autem ad decurionatum vocatus excusare se poterit eo quod^b fuerit tabellio cum et hujus modi homines, si sint idonei, vocari ad decurionatum^c oporteat. Lex^d enim quæ decuriones a tabellionum officiiis voluit summovere ad decurionatum tabelliones vocari non prohibet. *Dat. III. Kal. Febr. Sabino et Rufino^e Coss.* (316).

DE ADM. ET PERIC. TUT. ET CUR.

Imp. Constantinus. A^a ad Maximum Pf. U. s Post alia: Minorum^b defensores, si per eos donationumⁱ conditio neglecta est, rei amissæ periculum præsent, etc. *D. I III. Non. Feb. Rom., Sabino¹ et Rufino Coss.* (316).

INTERPRETATIO. Si in his quæ minoribus donari possunt per tutoris negligentiam sive colludium, donans solemnitas vel conditio^m impleta non fuerit, id quod minori deperierit, de proprio cogiturⁿ exsolvere.

DE DONATIONIBUS^o.

Imp. Constantinus A. a ad Maximum Pf. U. b Do-

^a Seqq. des. in Cod. Just.

^b Til. — Ri^o. poterit, eo quod.

^c Aur. Lugd. curionatum.

^d Go. significari putat c. 4 C. Th. ad L. Corneliam de Falso (IX, 19); non recte, quia c. 4 cit. ejusdem majoris legis particula atque c. 3 est; hac igitur indignetur necesse est antiquior aliqua. Puto deperditam esse legem. Mox 4 que.

^e Go. — Ri^o. Rufino. Aur. Lugd. Cons. Pleniorum subscriptionem habet c. 4 cit.

^f 36, 40 add. et Cæsar. et Sich. in m. et Julianus Cæsar.

^g Ita 6 — 8, 12, 14, 16, 17, 30, Rell. Codd. et edd. Sich. — Lugd. Cod. Just. Pf. P., quod Be. recepit. 15 et Cod. Just. Maximo. Cæterum multi codd. om. Post alia.

^h Cod. Just. Pupillarum seu minorum.

ⁱ 14 donatio negl. et om. num conditio. 9 conditioe electa. 16 conditioe. 18 negl. est cond. In Vat. Fr. § 249 ex rec. Holw. hæc vv. partim pleniora, partim corrupta ita leguntur: Quorum tamen defensores, si forte per eos in obeundis donationum officiiis, neglecta (fuerit) utilitas minoris, quare, cum res erit recepta, commodis spoliabitur, rei amissæ periculum præstabit (V. Maii habent officiiis quare cum res erit recepta, neglecta utilitas minoris commodis, etc.). Sich. Til. Cod. Just. om. etc.

^j 8, 10, 12 — 14, 16 — 19, 21, Sich. — Be. IV., sed Sich. in m. III. 6 VII. Nonn. codd. om. III.

^k Ita pler. codd., quorum tamen nonn. ut Cod. Just. kal. Febr.; rell. inter quos 6, 7 et edd. Sich. — Be. Kal. Novemb.

^l Nullus cod. Sebero (s. Severo), quod Go. propter c. 25 Cod. Just. de Don. poni vult, ut efficiatur annus 323, improbb. Be. et W.; quare falsa est subscr. § 249 Vat. Fr. a Maio rest. Nonn. codd. Sabiano, multi Savino. 59 Silino.

^m Cuj. 2 — Ri^o om. vel conditio, quod pene omnes codd. habent. Mox 6, 21 deperiet pro deperierit, sed corr. in cod. 21.

ⁿ Multi codd. cogetur. Sich. Cuj. 1 — Lugd. cogatur.

^o Est hæc c. pars majoris Constantini M. constitutionis de Donationibus (vid. tit. de Pactis II, 9, not. * et c. 2 de Admin. tut. III, 30, not. sup.), cujus exordium ex rec. Hollwegii hoc est: § 249. Constantinus et Cæss. Multas sæps natas ex donatione causas cognovimus, in quibus vel adumbrata pro expressis, vel inchoata pro perfectis, vel plurima pro omnibus controversiam faciant, cum agentium visa ex ingenio ac facultate dicendi aut perfecta deformarent aut inchoata

annato, sive directa sit^c, sive mortis causa instituta, sive conditionibus faciendi ac non faciendi^d suspensa, sive ex aliquo^e notato^f tempore promissa^g, sive^h animo dantiumⁱ accipientiumve^j sententiis, quantum jus sinit^k, cognominata, sub hac^l fieri debet observatione^m, ut, quas leges indulgent, actionesⁿ, condiciones pactionesque contineat^o, hisque penitus cognitius^p vel recipiantur, si complacitæ sunt^p, vel rejiciantur, si sunt molestæ^r; ita ut minorum defensores, si per eos donationum conditio^a neglecta est, rei amissæ^t periculum præsent. § 1. In conscribendis autem donationibus nomen donatoris^u,

perferent: inde jus anceps ac pro dicentium impulsu vacillans sententiarum decreta differat, Maxime carissime ac jucundissime: hinc enim nuper exceptis personis dicta lex est, in quibus summum jus et voluntas omnibus libera, solemnitate more perfecta, ortus suos præsentis munere opuleant; tempestiva dehinc communium donationum cura successit. Absolutis enim illis, quæ ideo prima sunt, quoniam sunt religione potiora, circumacto animo ad universum donationum genus conspeximus omnes earum species signis ac nominibus imprimendas, ut in hominum contractibus differentiam sui nuncupationum proprietate secernant. Itaque sive illa.

^a Vat. fr. Constantinus et Cæss. et om. magistratus.

^b 19 præpositum urbis. Nonn. codd. pro.; similiter Sich. Pf. P. et utroque in loco Cod. Iur. t. P. P. Maximum hoc tempore Præf. simul U. et Pr. fuisse suspiciatur Be.

^c Vat. fr. Itaque sive illa d. dir. sit.

^d Vat. fr. faciendi non faciendive. Cod. Just. conditione f. aut non f.

^e Ita etiam Vat. fr.; quare Sich. Til. et nonn. codd., ut 19 — 21, male habent alio, sed in 20 supr. lin. rep. aliquo. Cæterum cod. Lugd. ve, sed pon. si supra ve.

^f 6, 7, 8, 10, 16 — 18 add. jus, quod sensu caret et deest in Vat. fr. Cæterum nonn. codd. notata.

^g Plerique codd., etiam codd. Lugd. 6, 7, Cuj. 1 — Ri^o. male promissa, sed Go. in not. ex Cod. Just. c. j. promissa. In 20 supr. lin. add. est.

^h In. Vat. fr. add. ex.

ⁱ 9, 20 donantium.

^j 20 don. et accipientium sint.

^k Nonn. codd. sinet et paulo infra legis.

^l Litera c in codice abscissa est.

^m Vat. fr. cognitua (C. Th. cognominata); ejus hæc prima observatio est.

ⁿ In Vat. fr. om. actiones.

^o Vat. fr. pactionesque promantur, sed taceri non potest, in palimpsesto Vat. deesse p (actionesque); quare memorabile est, quod, etsi falso, in codd. Lugd. et 15 scriptum est pactionesque. In cod. 16 deest pactiones. Go. in comin. pactionesve contineant.

^p Sich. in hisque p. cognitæ. Etiam 21 add. in.

^q 20 Sicut placitæ sunt. In Vat. fr. om. sunt et in cod. 14 si — rejiciantur.

^r 20 molestæ sunt. Vat. fr. molestæ. Sed juri (V. Mai jure) rectius parendum erit, nec denegabitur officium, quin simul spes abiciatur adipiscendi. In ceteris sane condicionibus indefensos minores, quando... ta re promissa difficile est, non... it, quorum tamen defensores. De seqq. h. c. vv. usque ad v. præsent, quæ des. in c. 23 Cod. Just. cit., vid. C. Th. III, 30, 2, ubi hæc vv. repetuntur.

^s 10, 18 conditioe electa. 14 conditioe elicita. 17 conditioe negl.

^t Multi codd., etiam 6, 7, Til. Cuj. 1 — Lugd. admisæ, male.

^u Vat. fr. præstabit. Ita familiaris dispendii metus etiam segiores ad ea conficienda ex tarditate incitabit. Post in iisdem conscribendis præcipue nomen donatoris.

Jus^a ac rem notari oportet, neque id occulte^b aut per A imperitos^c aut privatim, sed aut tabula^d, aut quodcumque aliud materiæ tempus^e dabit, vel ab ipso vel ab eo, quem sors^f ministraverit, scientibus plurimis^g perscribatur^h. § 2. Et corporalisⁱ traditio subsequatur ad excludendam vim atque irruptionem^j advocata vicinitate, omnibusque^k arbitris adhibitis, quorum postea fide probabitur, donatam rem, si est mobilis, ex voluntate^l traditam donatoris, vel, si immobilis, abscessu^m donantis novo domino patefactam, actisⁿ etiam annectendis, quæ^o apud judicem

vel magistratus^a conficienda sunt^b. *Dat. c. III. d. Non. Febr.º Roma^t, Sabinoº et Rufino Coss. (516).*

INTERPRETATIO. Donatio aut^b directa est, autⁱ mortis causa conscribitur. Directa donatio^l est, ubi in præsentem res donata traditur. Mortis causa donatio est, ubi donator dum advirit^k rem, quam donat^l sibi reservat, scribens: Si prius mortuus fuero quam tu^m, res mea ad te perreniat, ut postea ad illum, cui donat, non ad heredes donatorisⁿ res donata perveniat. Quod si prius moriatur^o, cui res mortis causa donata est, res in^p jure permaneat donatoris. Est et alia donatio, ubi donator^q obligat illum cui donat, ut aliquid faciat aut non faciat, id est si aliquid jubeat fieri quod im-

^a 6, 7, 12 — 14, 16, — 18 ejus. 19 hujus.
^b Vat. fr. jus ac rem notans proscrubatur; tum ab utroque jure compleatur, neque id occulto. 20 donatoris prius prænotari oportet.

^c Aut per imperitos om. in Cod. Just.

^d Vat. fr. privatim. his enim rebus sæpe clandestina fraus, et quæ facta sunt in secretis, et inducta quæ scripta sunt simulans, aliisque ac dehinc aliis largiendæ ac donando, ac sæpe vel dando multos habendi spe allectos concurrere in expugnanda sibi proprietate impulit. Tabulæ igitur. 12. Cod. Just. aut tabula, prob. Go., quod Be. primum in contextum recte recepit. Consentiant Vat. fr., ubi vero pluralis ponitur: tabulæ prescribantur. Rell. codd. Br. Al. cod. Lugd. et eod. ante Be. et tabulæ, etsi Sich. in m. habet aut, ut cod. 19 et interpretatio. Fortasse ut ortum est ex siglo particulæ vel. Ferri etiam potest Br. Al. scriptura, modo pro prescribatur pon. prescribantur, facili medela. Interpres, qui falsam scripturam prescribatur in exemplo, quo usus est, C. Th. invenit, tabulæ pro dativo accepit. Mox nonn. codd. quocumque, alii quoscunque.

^e 20 aliquid (sec. Ri. aliquid) materiæ ad tempus. Cod. Just. mat. genus temp.

^f Vat. fr. fors ministraverit. 20 supr. lin. instituerit.

^g In Cod. Just. om. scient plur.
^h Sich. prescribatur (ita etiam 21), et — subsequatur. Ad. Vat. fr. prescribantur. eæque, ut supra comprehensum est, rebus, nominibus, personisque distinctæ sint; ac tum corporalis.

ⁱ In Cod. Just. om. et corporalis — patefactam.

^j Ita (etsi ipse se revocat) cj. Go., recte et consentientibus codd. 12, 19, et Vat. fr., ubi irrepentes. Rell. irruptionem 20 advocatam vicinitatem et mox arbitria. Vat. fr. corporalis traditio, in quam sæpe multi talia simulando irrepentes, aut veluti corpora capientes, solemne illud jus ac voluntarium inconcessa usurpatione præcipiant. Ea igitur ipsa rerum traditio præsentium advocata vicinitate.

^k Go. prop. plurimis, ut in interpretatione. Vat. fr. in sqq. ita: omnibusque arbitris, quorum post fide uti liceat, conventu plurimorum celebratur. Non enim aliter vacua jure dantis res erit, quam ea vel ejus voluntate, si est mobilis, tradatur, vel abscessu sui, si domus aut fundus aut quid ejusdem generis erit, sedem novo domino patefecerit. Quæ omnia consignare actis iudicis præstat, ut res multorum mentibus, oculis, auribus testata, nullum effugiat, cuius aut scientiam capiat aut dissimulationem tegat. Quodsi iudex aberit, cui summa provincie commissa est, mandetur istud magistratuum actis.

^l 8, 9, 10, 18 om. ex voluntate — immobilis. Cod. Lugd. immobiles, sed em. immobilis.

^m Ita recte cod. Lugd. plerique Br. Al. cod. et eod. præter Til., qui abscessu (non absensu, ut ap. Be. in not. est). 16 abscessu. 12 abscessio. 29 ad abscessu. Be. cj. adensu. Sed vulg. scrip. defenditur interpret. ubi: ut inde donator abcedat, et confirmatur nunc Vat. fr. Neque est, cur corrigatur.

ⁿ 20 vel actis. Go. factis, err. Nonn. codd. patefacta et mox alii annectendum et iudicium pro iudicem.
^o 20 add. ea.

^a Sich. magistratum.

^b In Cod. Just. add. ubi hoc leges expostulant. In Vat. fr. multa add.: atque ut nullus sit subijciendi aut surripiendi locus, cum alterutri commodum sit verum, exemplis idem magistratus adscribant. sic enim conscientia multorum, monumentis iudiciorum ac populorum præscriptis, aut litium causa per vulgatis omnibus, fides abstrusior non erit. Tali enim esse oportet dominiorum initia, quorum diuturna possessio sæpe legitima proprietatum jura perfringit; talis liberalitatum honestas, quæ locis clamatis omnibus accipientium donantiumque familiis, liberalitatis et gratiæ prædicatione compleat. Simul cum sit eximium cuiusque donum promerendo cepisse, ejus jucunditas nulla litium tristidine minuatur. Quodsi expectanda causa dicendaque sententia, orba publico testimonio liberalitatis cæcæ gratiam obscuroque cæcis prodiderit, quoniam sola fraus cognita est, eorum, quæ donata dicuntur, tenere non erit fides accipienda, sed ea alienatione

uorum rejecta vel su	
versis studiis recte r	
jure quod quibusque rebus donatis	
ea perfectione faciend	
verborum deinde esse quicquam	
lege commutata verborum	
faciendis neque ullam	
flare cum futuris jus p	
que ut omnes cognosc	
li tuo præferenda est.	

^c Vat. fr. PP.

^d 20, 30, 32 — 34 III. Nonn. codd. om. III. c. 21 Cod. Just. cit. Kal.

^e 28, 36, 38, 40, Sich. in m. Novembr., ut nonn. codd. in c. 2 C. Th. cit.

^f Codd. Roma s. Rom., ut Sich. Rell. eod. et Cod. Just. Romæ. In nonn. codd. et Vat. fr. om. Roma.

^g Severo Til. et rest. Be. auct. Go. ex c. 25 Cod. Just. id e. ann. 323, in qua re sibi non constat: nam in c. 2 C. Th. cit. (III, 50) habet consules anni 316. Vid. de hoc loco et de tota subscr. C. Th. tit. de Pactis (II, 9), not. * et c. 2 cit. not. d—f. Assentiri videtur Wenckio Unterholznerus (Rhein. Mus. f. Jurispr. III, p. 169), consentit etiam, præter cod. Lugd., Hal. in Cod. Just., ubi Sabino. Caterum 28, 36, 40 Sabirino, ut Sich. in m. 20 Saviro.

^h Nonn. codd. om. aut.
ⁱ 20 supra lin. add. sibi reservat.

^j 6, 7, 20 et alii Donatio directa, sed præstat nostrum propter antithesin.

^k 6, 7 adieverit.
^l 20 et alii donavit et mox ad illum cui donata est.

^m Locus in codd. corrupte scriptus: quantum aut quam tunc.

ⁿ 20, 43, 44 et alii codd. Sich. donantis, sed Sich. in m. donatoris.

^o 21, 26, 42 et multi alii codd. moritur.
^p 20 donata est ea quæ donata est res in.

^q 20 don. quæ donatur.

possibile iudicetur, aut quod ^a honestati contrarium videatur; aut si id ordinet fieri quod honestum est et possit ^b impleri; quia tunc infirmatur donatio, quando conditiones honestatis possibilis ^c impletæ non fuerint. Nam si inhonestæ ^d et impossibiles conditiones ponantur ^e, raris conditionibus, firma donatio est. Est item et ^f alia in qua sibi donator certum tempus possessionis ^g reservat ^h. Quæ ⁱ tamen omnes donationes superius comprehensæ si modum excesserint lege conscriptum, unde possunt certæ personæ de immodica ^l donatione proponere, hoc est si quartam sibi facultatis suæ donator non reservaverit, non valebunt. Sed præterea illa donatio contra legem est, si quis rem in lite positam, quæ repetitur ^k, aut ^l recto ordine donet, aut conditionem contra bonos mores, hoc est causam cujuslibet criminis, donator in donatione conscribat. Minoribus vero si quid fuerit per donationem a quocunque ^m oblatum sive collatum, tutores vel curatores eorum debent studere ne quid firmitati donationis ⁿ desit. Quod si eorum negligentia donatio ad effectum perducta non fuerit, ad eorum dispendium pertinebit, ita ut quicquid minores de donatione perdididerint, curatores vel tutores illis ^o de propria facultate restituant. In conscribendis autem ^p donationibus hic ordo servandus est, ut donatio nomen prius contineat ^q donatoris vel illius cui donatur; deinde res ^r, quæ donantur, sive in agris ^s, sive in mancipiis, sive in quibuslibet rebus atque corporibus, nominatim in donatione ^t conscribendæ sunt, non occulte, sed

A publicæ, non privatim vel secreta ^a, sed aut in tabulis ^b aut in chartis aut ubicunque legatur facta donatio. Quam ^c tamen donationem, si litteras novit ^d, donator ipse subscribat: si vero ignorat, presentibus plurimis eligat, qui pro ipso subscribat: et ^e hanc ipsam donationem ^f gestorum solennitas et corporalis traditio subsequatur, ita ut si mobilia donantur, presentibus plurimis tradantur: si vero ager vel domus donatur, quod moveri non potest, ut ^g inde donator abcedat et novo domino pateat res donata, si ^h tamen sibi de his rebus usumfructum donator non ⁱ reservaverit. Gestæ vero donationum aut apud iudicem aut apud curiam alleganda sunt.

DE DONATIONIBUS.

CONSTANTINUS A. Aconio ^l Catullino ^k Proconsuli Africæ. Si quis in emancipatum minorem prius quam fieri possit, aut habere rei quæ sibi donatur affectum, italicum sive stipendiarium ^l fundum crediderit conferendum, omne jus complet instrumentis ante præmissis, et inductione corporaliter impleta. Quod propter attestationem fidei per eum ^m servum, quem idoneum esse constiterit, transigi placuit ⁿ qui eo usque in statu suo permanebit, donec is, cujus facultatibus cesserit, annos Lætoriarum ^o legis egressus, legitimam compleverit ætatem, quo tunc demum, si ejus integritas ac fides fuerit comprobata, si ita sederit possidentibus, libertatis præmium consequatur. Dat. XII. Kal. Marti Serdica, Sabino et Rufino Cons. P (316).

Constantinus A. ad Cassium Pf. U. r. Promulgatum

^a quod om. in multis codd.

^b Ita permulti cod.; minus recte edd. possit. 21 C om. et.

^c Multi codd. possibles. 20 sec. Ri. honestates posibles, prob. Ri. Alii codd. honestate. Sich. in m. add. et post hon. 21 conditionis honestatis et possibles.

^d 20 honestæ, sed sec. Ri. honesta, Impr. Ri. 21 inhonestatem.

^e Nonn. codd. donaciones pon. Sich. componatur, sed in m. ponantur.

^f Est deest in multis codd., ut in 20, et et ap. Sich. Cui. 1 — Lugd. 21 æstimet, sed in m. Item est.

^g 20 supr. lin., 43 et alii codd. donacionis.

^h Sich. Cui. 1 — Lugd. servat. Nonn. codd. reserret.

ⁱ Hæc interpret sec. Go. de suo addit.

^j 21 modica, sed in m. immodica. Hæc interpret sec. Go. de suo addit.

^k Aur. Lugd. reperitur, err.

^l Go. vult haud, male, nec ullus codex habet haud. Multi codd. directo pro recto, quod non improbandum est. Mox. Go. conscribet et 20 in donationem.

^m a quocunque deest in codd. 6, 7. Mox 21 tutores sive.

ⁿ 6, 7 firmitatis donationis derogent; alii codd. firmitatis donationi.

^o 20, 21 tutores vel curatores illorum (21 illis).

^p In 20 add. eorum et paulo infra donationis post contineat.

^q Aur. Lugd. continuat. Sich. add. ac. Cæterum in 20 vv. donatio nomen prius bis scripta sunt, sed linea supposita semel videntur esse deleta.

^r 6, 7 deinde de his. Mox, ex aliis codd. donantur recepi, ubi vulgo donatur.

^s 21 integris, sed em. in m. in agris.

^t Go. em. nominatim donationes, contra libr. mss. auct.

^a Aur. Lugd. secreta.

^b 9, 44 et alii codd. Cui. 1 — Lugd. ut in tabulis. 20 ut aut tabulis. 6, 7, 21 ut aut in tabulis.

^c 6, 7 In quam.

^d 21 cognovit, in m. novit.

^e In nonn. codd. add. in.

^f 9, 20, 21, 44 et gestorum.

^g Sich. et.

^h Hæc soc. Go. interpret de suo add. 20 mutato ordine tamen usumfr. s. de his rebus. Ibidem donator quod — dominio pateat. 9 si pro sibi. Paulo post Go. de his rebus usumfructum.

ⁱ In 21 et ap. Sich. in m. om. non et paulo infra vero. Cæterum in 20 vv. aut ap. iudicem add. a man. soc.

^j Cod. Just. om. Aconio.

^k Codex, edd. Catullino. Vid. c. 1 C. Th. de Jurisd. (II, 1), not. o.

^l Illic incip. pag. secunda, folii 113, codicis. In Cod. Just. om. ital. sive stip.

^m Cod. Just. præmissis (om. et—impleta). Quod jus. (om. propter att. fidei) per eum.

ⁿ Cod. Just. placuit, ut per eum infanti acquiratur et des. rell.

^o Les. Plætoriarum. Cf. Zillmern l. C. T. I. p. 453, not. 3, 4 et Hugo l. c. p. 394 (XI ed.).

^p Go. in Chron. h. a. p. XII. h. e. ad ann. sq. refert, eandemque conjungit cum c. 1 C. Th. ad Leg. Jul. de vi. (IX, 10), sed Cod. Just. consentit cum C. Th. Eodem l. Go. perstringit Marinum in historia Constant. p. 361 hanc c. Licinio tributentem.

^q Ilis consulibus Vettium Rufinum Pf. U. adhuc fuisse, huic ovinium Gallicanum successisse et anno demum 318 Julium Cassium vice Bassi Pf. U. cognovisse, Go. in Chron. p. XII, dicit: vult igitur in annot. h. c. scribi PPV. id est pro præfecto urbi, impr.

dudum est^a donationes nullo alio modo firmas posse^b detineri, nisi apud actorum contestationem connectæ fuerint. Sed quia multi aliena, vel non pleno jure ad se pertinentia donantes, extra patriam et provinciam in qua possident acta faciunt, placet, ut nulli liceat extra provinciam laremque suum donationum instrumenta^d apud acta allegare, sed in quo domicilium habuerit, atque possessiones constitutæ sunt apud suum ordinarium judicem vel, si eum abesse contigerit, apud curatorem municipalesve ejusdem civitatis. Nam si hoc prætermisum fuerit, nullam firmitatem habere donationes sancimus. *Dat. Kal. Maii* ° *Roma* ^c, *Sabino et Rufino Coss.* (316).

DE TEMPORUM CURSU ET REPARATIONIBUS DENUNTIATIONUM °.

Imp. Constantinus Aug. Juliano V. C. ^b *Præsidi Tarraconensi* ¹. Cum semel negotium vel^k necessitate vel casu temporibus fuerit exemptum ¹, ac postea per indulgentiam clementiæ nostræ redintegratio præstetur ^m, intra quatuor menses judicantis ⁿ arbitrium, non ulterius ^o litigatoribus præberi oportet, etiamsi per obreptionem aliquid a nobis iterata supplicatione meruerint ^q. *Dat. pridie non.*

Be., qui a Corsinio hunc Cassium inter Pff. U. recenseri affirmat.

^a Buchb. l. c. p. 200, 226 legem ante decem certe annos a Constantino Chloro latam significari putat; W. legem, quæ Vat. fr. § 249 continetur. Wenckii sententiam Buchb. oppugnat propter v. *dudum*, quo imperator hic utitur. Probabilius esset illud, quod W. imperatorem de lege aliqua deperdita loqui existimat, cujus mentio fiat in c. 1 C. Th. de Sponsalibus (III, 5). Cf. Hauboldi Opp. Tom. I, præf. p. 53 et Francke, Civilistische Abh. p. 42, not. 29 et præterea Rudorff, diss. de Lege Cincia. Berol. 1825, 8, p. 44.

^b Cod. Lugd. possi.

^c Cod. Lugd. *confactæ*, sed del. a. post f. Ibidem paulo post *pronunciam*, sed rep. i. supra n.

^d Cui. 2, 2° err. instrumenta.

^e Go. in Chron. p. XII, cj. *Mart.*

^f Codex Rom. Edd. Romæ. Quia Constantinus hoc tempore in Gallis constitit, Go. m. Chron. l. c. ann.: *Vel data pro reddita aut proposita accipiendum: vel loco Rom. rescribam Rem. id est Remis.*

^g 15 om. *Temp. C. Et. 28. 36 De—Rep. Et Denuntiationibus*. Similiter 40 *De—R. et Denuntiat. Cod. Just. (VII, 63) De Temporibus Et Reparationibus Appellationum Seu Consultationum*.

^h 6, 9, 10, 14, 17, 27, 44. R. An. Reg. et And. ap. Go. Til. in m. *Julio Vero*. 16, 18, 19, 42 *Julio Viro*. 38 *Julio Viro Urbo*. 25 *Nilio Viro*, ut Put. ap. Go. 8 *Julio Anriliano*. 21, 44 *Jul. Viro clarissimo*. 7, 15, 39 *Julio et om. V. C.*, quod etiam alii codd. om. 29 om. *Juliano et seqq.*

ⁱ 20, Sich. *Tarraconæ*, alii codd. *Taraconensi, Tarraconensi*.

^j 20, 21, Sich. *Si cum*.

^k 6, 7, 9, 10, 14, 17—19 om. *vel*.

^l 20, 21, Sich. *exceptum*.

^m 8 *redempta gratia pr. 9 redente gratia pr. 19 præstatus*.

ⁿ 15 *judicantes. 21 judicantibus*.

^o 15 *et non ult. 8 alterius*.

^p 8, 20, 21, *præbeat op. 10, 18, R. An. Reg. ap. Go. præbere op. Sich. Cui. 1. Aur. Lugd. pateat op.*, sed Cui. 1. Aur. Lugd. in m. *præberi*.

^q 14; Til. Be. W. et omnes fere eodd.; 21, Sich. Cui. 1.—Ri *meruerit*.

Maii ° *Viennæ* ^b, *Sabino et Rufino* ° *Coss.* ^d. (316).

INTERPRETATIO. Quando aliqua causa, necessitate intercedente ° vel casu, promissum ^l tempus excesserit, et principali beneficio eam litigator meruerit reparare, non amplius ad definiendum ° negotium judices quam quatuor menses litigatoribus præsent. Quibus exactis, etiamsi aliud dominorum beneficio ^b obtinuerint, nullatenus audiantur ¹.

DE CURSU PUBLICO.

Imp. Constantinus A. ad Titianum ¹. Quoniam plerique nodosis et validissimis fustibus inter ipsa currendi primordia animalia publica cogunt quicquid virium habent absumere, placet, ut omnino nullus in agitando fuste utatur, sed aut virga ^k aut certe flagro, cujus in cuspidè infixus brevis aculeus pigrescentes artus innocuo titillo poterit admonere, non ut exigat tantum, quantum vires valere non possunt. Qui contra hanc fecerit sanctionem, promotus regradationis humilitate plectetur ¹, munifex pœnam deportationis excipiet^m. *Dat. prid. Id. Maii Sabino et Rufino Coss.* (316).

DE APPELLATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. Petronio Probiano suo salutem ⁿ. Ex illo tempore, quo ° in civilibus causis, quæ inter privatos moventur, consulturum ^p vel relaturum te esse promiseris, vel appellationis a te interpositæ solemnia completa fuerint, nihil posthac tibi quodlibet speciale ac requisitum vel quibuscunque modis favoris gratiam præferens audiendum est, sed observandum, ut, juxta priora statuta ^q solemnitatis more expelto, gesta ad comitatum omnia dirigantur, etc. *Dat.*

^a 8 *Med. 30 Dat. IV. M.*

^b 6, 7, 10, 14, 17—19, 24, 42 *Vianæ. 30 Mannæ. 8 Vihemine. 9 uviane. 26 Viano et S. 20 bienas.*

^c 20, 21, Sich. *Ambrosio et Rufo*, sed Sich. in m. *Sabino et Rufino. Til. Severo et R. 38 om. et R. Multi codd. Savino et Rufino.*

^d 15 add. *Explanations non indiget.*

^e 20 *interc. vel. veniente.*

^f Sich. Cui. 1. Aur. Lugd. *permissum. 6, 7 præmissum*, sed sec. man. in cod. 7 *corr. pro.*

^g Sich. Cui. 1. Aur. Lugd. *finiendum.*

^h Sich. in m. Cui. 1. Aur. Lugd. *beneficium.*

ⁱ Sich. 20 et multi codd. *obtinerit, n. audiat. 6, 7, auditur.*

^j Dignitas deest et hic et in Cod. Just., neque sec. Go. in C. Th. alia est Constantini lex, quæ huic Titiano inscribatur. Be. eum Præf. præf. fuisse existimat. In Chron. Go. eum *Tatianum* appellat. Cod. Just. *Imp. Constantinus A. Titiano.*

^k Codex *viga*, sed apponitur ^r supra litteram *g*.

^l Vv. *promotus — plectetur* leguntur ap. Cui. in Comm. ad c. 3 Cod. Just. cit.

^m In Cod. Just. hæc c. ita se habet: *Equos qui publico cursui deputati sunt, non lignis vel fustibus, seu flagellis tantummodo agitari decernimus: pœna non defutura contra eum, qui aliter fecerit.*

ⁿ Cod. Just. add. *dicit. Reines.*: *« Fuisse tum, inquit, Procos. Africæ, uti eum nominat August. I. III. contra Crescon. c. 7. adparet e subscripto, ubi proposuerit hanc legem loco, Thebeste. » Vid. etiam c. 5 h. t.*

^o Cod. Just. *ex quo. Vid. c. 8 h. t. ex eo die, quo — vel ex quo.*

^p Cod. Just. *consultaturum.*

^q Vid. c. 1 h. t.

Id. Aug. Arelato^a. *PP. Id. Oct. Thebeste*^b, *Sabino et Rufino Coss.* (316).

Imp. Constantinus A. Petronio Probiانو^c *suo salutem.* Supplicare, causa pendente, non licet, nisi forte ei cui opinionis exemplum negatum est^d, vel instructionis universæ suppressa transmissio. Quo factō, crimen iudici sacrilegii imminet, qui hoc commisso litigatori supplicandi necessitatem imponit: cui aliter supplicanti dimidiæ partis rei de qua agitur imponenda est mulctā, ut pro iudicis æstimatione fisco pretium inferat. Eo etiam qui terminatam rescripto vel consultatione^e quæstionem exquisito suffragio refricare conabitur, quoniam majus crimen admittit, in omnem litis æstimationem protinus condemnando et, sub sacramenti observatione^f, omni venia deneganda, si quis contra hæc supplicare tentaverit. *Dat. Id. Aug. Arelato*^b. *PP. Id. Oct. Thebeste, Sabino et Rufino Coss.* (316).

DE DIVERSIS RESCRIPTIS.

Imp. Constantinus A. i Septimio Basso P. U. Ubi rigorem juris placare aut lenire^g specialiter exoramur^h, id observetur, ut rescripta ante edictum propositum impetrata suamⁱ habeant firmitatem, nec rescripto posteriore derogetur priori. Quæ vero postea sint elicitā, nullum robur habeant, nisi consentanea^m sint legibusⁿ publicis; maxime cum inter æquitatem^o jusque^p interpositam interpretationem, nobis solis et oportet et licet inspicere. *Dat. III. Non. Decemb. Sabino et Rufino Coss.* (316).

DE ACCUSATIONIBUS ET INSCRIPTIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Octavianum^r *Comitem His-*

^a *Be. Arelati.*

^b *& Teuste.*

^c *Cod. Just. Imp. Constantinus A. Probiانو.*

^d *Fol. 182^a cod. 4.*

^e *& consultations, ab ant. man. em. consultatione.*

^f *Go. in. comm.: «Sub sacramenti observatione, quæ allquamdiu me torserunt. Verum hisce procul dubio verbis Constantinus M. sacramenti sese religione obstringere pro more suo videtur. — Ita quoque — 1. 4. de accusat.» (IX, 1).*

^g *In Cod. Just. h. c. ita se habet: Supplicare — nisi vel actorum vel pronuntiationis editio denegetur. Qui autem terminalam — conabitur (om. quoniam — admittit), in omnem litis æstimationem adversario suo protinus condemnatur; omni venia — tentaverit. Cf. Dirksen l. c. p. 355 et Hermann. ad c. 2 cit., not. 12 sq.*

^h *Be. Arelati. Herrin. ex cod. Pist. Arelate.*

ⁱ *Id. aa. Cod. Just. Imp. Constantinus A. Basso P. U., sed P. U. deest in multis codd.; alii PP. ut Nbg.*

^j *regorem (em. rigorem) — finire.*

^k *exoratur, em. exoramur.*

^l *sua, em. suam.*

^m *consentaneas, em. consentanea.*

ⁿ *Leges, em. legibus.*

^o *Equitate, em. æquitatem.*

^p *In h. v. desinit textus folii primi codicis 1; sequentia restituit P. ex Cod. Just. 1, 14, 1; sed codd. Pl. 1, 2. Bg. et Hal. et jus.*

^q *In sup. m. cod. 4 apparent vestigia v. alienjus, litteris munitis scripti, quod maximam partem abscissum est. Elicuisse mihi videor litteras dosiana. A Theodosiani? Codex ipse ita incipit: “de accusationibus et inscriptionibus. Asterisci significant lacu-*

paniarum. Quicumque^a *clarissimæ dignitatis*^b *virginem rapuerit, vel fines*^c *aliquis invaserit, vel in aliqua culpa seu crimine*^d *fuerit deprehensus, statim*^e *intra provinciam in qua facinus perpetravit publicis legibus subijgetur*^f, *neque super ejus nomine ad scientiam nostram referatur, nec fori præscriptione*^g *utatur. Omnem enim honorem reatus excludit*^h, *cum criminalis causa*ⁱ *et non civilis res*^j *vel pecuniaria*^k *moveatur. Dat. prid. Non. Dec. Serdicæ*^m *Acc. V. Non. Mart. Cordibæ*^o, *Gallicano*^p *et Basso Coss.* (317.)

INTERPRETATIO. *Quicumque damnabile^q vel puniendum^r legibus crimen admisit, non se dicat in foro suo, id est^s in loco, ubi^t habitat, debere^u pulsari: sed ubi crimen admissum est, ab ejus loci iudicibus vindicetur, nec de ejus persona ad principem referatur.*

Anno Domini 317.

Gallicano et Basso Coss.

DE DECURIONIBUS

Imp. Constantinus A. ad Octavianum^v *Comitem Hispa-*

nam in principio versus conspicuam. Deest ergo rubrum libri et numerus tituli. A rec. manu apponitur: Codicis Theodosiani Liber Nonus Tit. 1. Vid. Summaria Codicis Theod. a me edita p. IV. Quod ad correctiones codicis atinet, de quibus dixi in eadem descriptione pag. VIII, indico eas, quas librarius ipse fecit, librarii nomine; quæ vetustissimæ sunt, vv.: «ant. man.» aut «sec. man.»; notationes atramento imprimis libro XIII — XVI. appictas vv.: «rec. man.»; reliquas denique suo quasque colore, quo scriptæ sunt. 15 De Inscriptionibus et Actionibus. Nonn. Codd. Scriptionibus. Cæterum Til. Theodosiani Codicis et 15 Lib. VIII. Vid. C. Th. p. 95, not. e et p. 177, not. q.

^r *15 A Octaviano. Mox 19 Spaniæ. 40 Spanis; in aliis codd. om. Hisp.*

^s *6 — 8, 12, 14 Quo.*

^t *10, 18 clarissima dignitate. Cod. Just. Quic. non illustri, sed clarissima dignitate tantum præditus virg.*

^u *Til. fures, sed in meo exempl. ab ant. man. em. fines. 20 fines aliqua culpa inv.*

^v *19, 20 ia aliquo crimine et om. culpa seu. 16, 17 aliquam culpam.*

^w *In Cod. Just. om. statim. Mox 8 provincia.*

^x *20 supplicis leg., sed em. 9, 13, 25 subjungitur. In Cod. Just. om. neque — referatur.*

^y *Nonn. codd. perscriptione.*

^z *15 reatus excl. hon. Cod. Just. Omnem enim hujusmodi honorem et om. cum — moveatur.*

^{aa} *caussa om. in cod. 19.*

^{ab} *19 om. res. 20 civiles.*

^{ac} *6, 10, 12, 14, 16 pecuniaria, impr. Ri. 19, 20 pecunia. 15 res sed pec. Go. in not. movetur.*

^{ad} *20 III. Id. Dec. 42 Non. Nov.*

^{ae} *15 Sirmio. In Cod. Just. om. Serdicæ — Cordubæ. Serdicæ — et deest in cod. 8 et prid. in cod. 24. 38 Sirdice a cons. prop. V. 42 Sardinis. 20, 43 Sirdicæ. 21, Stich. Sirdice.*

^{af} *6, 21, Til. om. V.*

^{ag} *Plerique codd. Corduba s. Cordoba.*

^{ah} *Nonn. codd. Galligano, Galliano, Galicano. Aur. Lugd. Cons.*

^{ai} *6, 7 damnabilem.*

^{aj} *8 puniendo. 20 antiquitus puniendis. Ri. criminen adm.*

^{ak} *Hanc interpr. impr. Go.*

^{al} *6, 7 quo.*

^{am} *20 add. publicari vel.*

^{an} *4, Til. — Ri. Octavianum.*

miarum. III^a, qui honoris indebiti arripere insignia A voluerunt, cum in concilium^b primates municipalesque congantur, assistunt^c, sedentibus his, quibus emeritis omnis honor jure merito debetur. ^d Ideoque sublimitas tua nullum omnino faciet praesidatam prerogativa laetari, nisi qui cunctos in patria gradus egressus^e per ordinem^f venerit; ita ut illi etiam, qui praesidatam ante tempus reportarunt, post expletos honores civicos^g honestamentis praestitis potiantur. PP. XIV. Kal. Febr. Gallicano et Basso Coss. ^h (317).

AD SC. CLAUDIAN.

Imp. Constantinus A. ⁱ Dat. V. Kal. Febr. ^j Gallicano et Basso Coss. (317).

INTERPRETATIO. Septem testibus, civibus Romanis, praesentibus, tertio ex SC. Claudiano denuntiandum.

AD L. JULIAM MAJESTATIS.

Imp. Constantinus A. ad Bassum Pf. U. Si quis per violentiam alienum fundum invaserit, capite punlatur ^k. Et sive quis ex ejus parte, qui violentiam inferro tentaverit, sive ex ejus qui injuriam repulsaverit fuerit occisus, eum ^l poena adstringat, qui vi deicere possidentem voluerit. Dat. VI. Id. Mart. ^m Roma, Gallicano et Basso Coss. (317).

^a 4, Til. — Ri^o. Hii.

^b Go. in notis: « et concilium. »

^c Be. coguntur assistunt. Go. Be. in not. rep. assistunt, recte, sed et assistunt defendi potest.

^d Fol. 219^b cod. 4.

^e Go. in notis: « Et emensus. »

^f Go. Be. in not. rep. ordine (Go. addita forte etiam voce eo) pro ordinem, quod edd. habent. ^h praesidatam C egressus per prerogativa laetari nisi qui cunctos in patria gradus egressus per ordine., sed per prerog. — egressus, quae bis scripta sunt, delentur punctis ab antiqua manu. Delentur postea denuo rubro colore, simul exstinguitur v. per ante ordine.; puto errore, qui transit in edd.; restitui igitur veram scripturam per ordinem. Idem ej. Rein.; is enim add.: « per: sic l. 75: Qui ad sacerdotium provinciae et principalis honorem gradatim et per ordinem, muneribus expeditis, et labore pervenerint. »

^g 4 civicos, a sec. manu corr. civicos.

^h Aur. Lugd. Cons.

ⁱ Lex ipsa interit, neque ex interpr. vera ejus sententia colligi potest. Ceterum de trina denuntiatione et de trina conventionione vid. Go. in comm. h. c. W. not. t. Zimmerm. l. c. T. I, p. 730, not. 5, Hauboldi Opp. T. II, p. 912, not. e et Tractatum de Trina Conventionione ex schedis meis ap. Hauboldum l. c. p. 910 editum.

^j Go. — Be. om. Febr., mendose.

^k Fol. 17^a cod. 4 inc. cum lit. natur.

^l Ri^o. cum.

^m Sententia Go. mensis in meado cubat, cum auctor Notitiae Praefectorum urbi hunc Sept. Bassum scribat praefecturam iussisse ex die XIII. Kal. Mai. Go. igitur Ri. em. Mai., quod cum Be. non videatur sufficere, siquidem Anon. Ser. Pf. U. Bassi Praef. urb. ab Idib. Junium Maii computet (vid. Corsin. l. c. p. 175), Bassum aut PPF. h. t. fuisse suspicatur aut legem serius emissam esse. Et hanc quidem opinionem jam Tillemont. enuntlaverat l. c. T. IV, p. 151, not. XXXIX, ubi legi vult VI. Id. Jul. sive Aug. Mensis Mart. sine dubio falsus est, esset enim lex antiquior prima h. tit. lege, neque ferri potest Mai., quia Constantius id temporis adfuit Roma, ubi haec lex data est: quare jam Go. in not. et in Chron.

DE HIS QUI SE DEFERUNT.

Imp. Constantinus A. Rationalibus^a Hispaniarum. Is, cujus tacita^b fidei commissa fuerit haereditas, statim officio gravitatis tuae nuntiet^c, et gesta prodad, et continuo quod actum fuerit renuntiet, et post hanc fidem tertiam ab^d omnibus defuncti bonis percipiat portionem. Quod si ab uxore defuncti istad officio^e devotionis tuae fuerit revolutum, ipsa^f etiam^g, quam defunctus esse voluit haercedem, si gesta aperuerit^h, tibiⁱ premio mancipetur, ut ex omni patrimonio medium consequatur, et cum^j fisco nostro celebret divisionem, id etiam habitura privilegium, ut prior eligat portionem^k; et tunc occultator ille gestorum, fisci et mulieris pariter inimicus, exutus omni patrimonio suo ac fisco vindicato, in insulam deportetur. Dat. Id. Mart. Gallicano et Basso Coss. ^h (317).

AD LEGEM JULIAM DE VI¹ PUBLICA ET² PRIVATA.

Imp. Constantinus A. ad Catulinum³ Proconsulem Africae. Qui^o in judicio manifestum^p detegitur commisisse violentiam, non jam^q relegatione aut^r deportatione insulam plectatur, sed supplicium capitale

p. XIII. Dat. accepit pro Redditu aut Proposita. Mihi videtur Tillem. recte de h. l. existimasse, etsi alium mensum non recesso. Et Go. quidem ad c. 7 C. Th. de Appell. (XI, 30) em. Jun. Dicit enim subser. h. c. emendandum esse ex c. 7 cit.; haec autem data est VIII. Id. Jun.

^a Go. in Chron. Cuj. in Cod. Just. Rationali. Cod.

C Just. Imp. C. A. Maximo Rationali Hisp

^b 4 tacita, sed corr. flavo col. tacitae. Aur. Lugd. tacitae fideicommissa.

^c 4, Cuj. 1 — 2°. Ri. Ri^o. nuntietur. Go. nuntientur et in not. propter rubricam et ea, quae sq. ann.: A se. Praeterea tentat nuntiet, ut et, etc. Be. ex Cod. Just. em. nuntiet, qua em. omnia recte procedunt.

^d Cod. Just. ex. Cum v. ab incipit fol. 102 bis. cod. 4.

^e Cod. Just. istud ad officium, impr. Go.

^f 4, edd. ante Be. ipsam. Be. auct. Go. ex Cod. Just. rep. ipsa, recte.

^g In Cod. Just. add. persona.

^h Cod. Just. apparuerit, impr. Go.; sed nonn. libri ms. Cod. Just. habent aperuerit, ut C. Th. Cf. Cuj. Comm. c. 1 Cod. Just. cit. l. c. p. 246 et Dirksen l. c. p. 496.

ⁱ 4, edd. eam, praeter Be, qui hortante Go. ex Cod. Just. rep. cum, recte.

^j Cod. Just. optionem, impr. Go.

^k Aur. Lugd. Cons.

^l nia.

^m Nonn. codd. et quod Just. vel.

ⁿ Vid. e. 1 C. Th. de jurisd. (II, 1), not. o. 4, Til. — Be. Catullinum. Nonn. codd. Catolinum, Catholinum. 42 Catellinum. 45 Catulino proconsuli Afr. Dignitas om. in nonn. codd. 4 ps, Til. PV. Vid. C. Th. XI, 16, 1, not. m.

^o 20 manifeste.

^p 8, 10 jam non. 12 om. non jam. et 14 jam.

^q 6—8, 10, 12, 14, 18 om. aut et scrib. relegatione deportationis. 21 relegationem aut deportationis. 17 deportationis.

^r Vv. plectatur qui manifestam det. comm. violentiam repetuntur in c. 14 C. Th. Quorum appell. (XI, 36) cit.

excipiat, nec interposita ^a provocacione sententiam **A** quæ ^b in eum fuerit dicta suspendat, quoniam ^c multa facinora sub uno violentiæ nomine continentur, cum aliis vim inferre tentantibus ^d, aliis cum indignatione repugnantibus ^e verbera cædesque crebro deteguntur ^f admixtæ. Unde ^g placuit ^h, si forte quis vel ex possidentis parte ⁱ vel ex ejus, qui possessionem ^j temerare tentaverit, interemptus sit, in eum supplicium exeri ^k, qui vim facere tentavit ^l, et alterutri parti causam ^m malorum præbuit ⁿ. *Dat. XV. kal. Maii Serdicæ p*, Gallicano ^q et Basso ^r Coss. (317).

INTERPRETATIO. *Convictus in judicio ^a de evidenti violentiæ crimine capite puniatur, nec sententiam judicis qui damnatus est, qualibet appellatione suspendat: et si fortassa homicidia ab utraque parte commissa fuerint, in illum ⁱ vindicetur, qui ut alium per cædem expelleret ^o, violenter ingressus est.*

DE APPELLATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Bassum Pf. U. Litigatoribus copia est, etiam non conscriptis ^v libellis, illico appellare voce, cum res poposcerit iudicata ^x. *Dat. VIII Id. Jun. Sirnioꝝ, Gallicano et Basso Coss. (317).*

^a Sich. nec proposita prov. 6 uocatione. 14 ne interp.

^b 7, 10, 13, 20, 21 sententia quæ. Mox 21. Sich. in eo et 14 fuerat dicta.

^c Hinc inc. c. 1 Cod. Just. cit. 1, 18 susp. quo non multa.

^d Cod. Just. certantibus.

^e 6—10, 14, 16—18, 21, Cod. Just. Sich. Capit. resistentibus. Ita etiam antiquitus 20.

^f Ita 4, Br. Alr. codd. Cod. Just. et edd. ante Be. præter Sich., qui ex cod. 21 ed. deteguntur. Conciunt etiam Cap. Be. rest. detegantur, quo non opus est, sed tamen etiam Go. in not. delegantur. Antiquitus 20 admixtæ.

^g Unde deest in Cod. Just.

^h Til.—Ri^o. add. ut ex cod. 4, quod v. Be. recte del. Deest in omnibus Br. Al. codd., ap. Sich. et in Cod. Just.

ⁱ 6—8, 10, 14, 16—18 possidentibus partem. 10, 18 om. ex post vel et 13 vel ex p. parte.

^j 20 portionem (supr. lin. passionem) temere. Mox 6 temptavit.

^k Sich. iudicium exeri. Cod. Just. exerceri. 14 exire. 20 exuri.

^l 20, Cod. Just. temptaverit. 4 temptas it, duabus erosi litteris. 10, 18 et ad alterutri. 20 et alterutricque. **D**

^m Nonn. codd. causæ.

ⁿ Cod. Just. præbuerit et non jam—suspendat, translato principio legis in h. l., om. autem vv. Qui—violentiam.

^o 24 XI. 8 om. XV.

^p Vid. c. 1 antec. illi.

^q 6, 7, 12, 14, 16 Gallico, male. 8 om. Serd. Gall.

^r 6, 7, 10, 14, 16—18 add. II.

^s Nonn. codd. iudicium et mox puniuntur.

^t Sich. in illo. Nonn. codd. vindicentur.

^u 6—8, 12, 14, 16, 18, alii codd. qui ad alium, ut per cædem pelleret v. ingr. est, sed in 7 a sec. manu eiu. expelleret.

^v Cod. Just. non scriptis.

^x In Cod. Just. add. tam in otivibus, quam in criminalibus causis.

^y Be. Cod. Just. Strmit.

DE CÆSARIANIS.

Imp. ^a Constantinus A. ad Bithynos. Cæsarianos in actu dumtaxat constitutos ad perfectissimatus vel ducenæ, vel centenæ, vel egregiatu dignitates non oportet admitti. Sed si inculpate compleverint suum officium, et ab omni vacent ratione ^b hæcæli, iudicio datam ^b huius modi dignitatem prodesse eis oportet. *Dat. XII. Kal. Aug. Gallicano et Basso Coss. ^c (317).*

DE PRIMIPILARIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Bithynos. Primipilaribus post emeritam militiam perfectissimatus, vel ducenæ, vel centenæ, vel egregiatu dari dignitas potest. *Dat. XII. Kal. Aug. Gallicano et Basso Coss. ^d (317).*

B DE MURILEGULIS ET GYNÆCIARIIS ^e ET MONETARIIS ET BASTAGARIIS.

Imp. Constantinus ^f A. ad Bithynos. Monetarios in sua semper durare conditione oportet ^g, nec dignitates eis perfectissimatus tribui vel ducenæ vel centenæ vel egregiatu ^h. *Dat. XII. Kal. Aug. Gallicano et Basso Coss. (317).*

DE DECURIONIBUS.

Constantinus A. ad Bithynos. Eos qui in palatio militarunt, et eos quibus provinciæ commissæ sunt, quique merito ⁱ amplissimarum administrationum honorem ^j perfectissimatus, vel egregiatu adepti sunt, nec non et illos ^k qui decuriones, vel principales constituti cuncta sua patriæ munera impleverunt, **C** frui oportet dignitate indulta. Si vero decurio ^l suffragio comparato ^m perfectissimatus vel ducenæ vel centenæ vel egregiatu meruerit ⁿ dignitatem, decline suam curiam cupiens, codicillis amissis suo conditioni reddatur, ut ^o omnium honorum et munc-

^a Cum inscriptione h. c. incip. fol. 86 ^b eod. 4.

^b Til.—Cui. 2. ratione, fiscale iudicio datam.

^c Vid. c. 3 C. Th. de Cohort. (VIII, 4), not.

^d Go. in Chiron. p. XIII. ad hanc legem et illas, quas supra dixi cum hac c. cohærere, annotat: « Vel Licinio hæc leges tribuendæ, qui Bithynia potiebatur: vel ad alios Coss. referendæ eæ, et forte, ad Gallicanum et Symmachum, id est, ad A. D. 330. » Si hoc est, add. Constantinopoli. Vid. Vat. Fr. § 248.

^e 4 gynæceariis et rubro col. em. gynæceariis. Til.—Ri^o. in ind. rubr. gynæceuariis et ita etiam h. l. Til.—Cui. 2°, pro quo Go.—Ri^o. gynæceariis. Cod. Just. De M. et G., et Procuratoribus Gynæcii, et de Monetariis, et Bastagariis.

^f Cui. 2, 2° Constantius, err. Deinde 4 et Ri^o. Bythynos.

^g Cod. Just. inverso ordine semper conditione durare oportet.

^h Cod. Just. nec dignitatis cuiuscunque privilegio ab huiusmodi conditione liberari.

ⁱ Go. vituperat superiorum edd. scripturam merito, recto; nam ita adverbialiter scribitur hoc v.

^j Male Go. honore.

^k 4 tamen pro non et; a librario corr. non et. Idem nova man. rubro col. repetiit.

^l In cod. 4 om. decurio, sed rest. a librario.

^m 4 comparat, a libr. add. o (comparato).

ⁿ 4 meruerint, male.

^o Go. Be. em. at, non falso quidem, sed sine necessitate.

rum civilium discussione perfunctus^a juxta legem municipalem aliquam prerogativam^b obtineat. Eum quoque, qui originis gratia, vel incolatus, vel ex possidendi conditione vocatur^c ad curiam perfectissimatus suffragio impetrati dignitas non defendit, qua remota, tradi eum curiæ oportebit. *Dat. XII. Kal. Aug. Gallicano et Basso Coss.*^d (317).

SI QUIS SOLIDI CIRCULUM EXTERIOREM^e INCIDERIT, VEL ADULTERATUM IN VENDENDO SUBJECERIT.

^f *Imp. Constantinus A. Leontio* T. P. Omnes solidi, in^h quibus nostri vultus ac veneratio una estⁱ, uno pretio æstimandi sunt atque vendendi, quamquam diversa formæ^j mensura sit. Nec enim qui majore habitu faciei^k extenditur^l, majoris est pretii, aut qui angustiore expressione concluditur, minoris valere^m credendus est, cum pondus idem existat. Quod siⁿ quis aliter fecerit, aut capite puniri debet, aut flammis tradi, vel alia pœna mortifera^o. Quod ille^p etiam patetur, qui mensuram circuli^q exterioris arraserit^r ut ponderis minuat quantitatem, vel figu-

^a Cum literis eius incip. fol. 220^a cod. 4.

^b 4 prerogativam; em. rubro col.

^c 4 vocatum; em. ab ant. manu.

^d Vid. C. Th. VIII, 4, 3, not.^e. Go. opinio de restituendis consulibus anni 330 prob. Ri. Quominus ei accedam, impediatur legum serie chronologica; esset enim h. c. ponenda post c. 18 h. t. qui locus mihi videtur nimis remotus esse.

^e Nonn. codd. *Exter. Circ. et Excideris. 15 Si falsam monetam subjecerit. 24 Si qui s. c. circumderint vel adulterando in subdando vindiderint. In aliis codd. om. vel — subjecerit. 21 in vendendum. Olim 20 vendendo.*

^f Fol. 35^a cod. 4.

^g Multi codd. *Leontio. 20 pfs. 15 om. Constantianus.*

^h 6—8, 13, 14, 16 om. in. Mox om. 15 ac, convenienter cum Go. cj.

ⁱ Sich. veneratio inest. Mox 20 existimandi.

^j 15, 20, diversæ formæ. 12 (om. v. formæ) d. mensura 13 d. f. mensuras. 20 ventura, sed supr. liu. mensura.

^k 15 ambitu faciei, 20 h. faciendi.

^l 7, 8, 10, 12—14, 16, 18 tenditur. 21, Sich. tenditur. 20 major.

^m Til. — Lugd. habere, ut cod. 4. Cui. 2 — Be. haberi, de cj. Cojaci. Non dubito, quin librarius codicis 4 erraverit. Nam omnes codd. Br. Al. et Sich. valere, quod reposui. De codice I. non constat; nam ibi est minoris re. Cæterum 20 minoribus.

ⁿ 15 om. Quod ante si. 20 Quo si q. aliquid defecerit.

^o Sich. ad v. ve annotat, deesse verbum cujusmodi sit adfici. Sane vv. hæc nisi jungantur cum antec. puniri debet, suspecta sunt. Accedunt codicum diversitates; nam 6—8, 12, 14 habent plena pro pœna. 6—8, 14 morte ferat, ut ille. 10 mortiferat ut ille. 13, 16 mortifera ut ille. 18 mortifera ut ille. 12 om. mortifera — circuli. Præterea in 4 scriptum est Quo ille pro Quod ille et in cod. 20 quam supra quod. Scrib. mortis feriat.

^p 15 etiam ille.

^q Ri^e. circuli.

^r 1, 4, 20, 21, Til. — Lugd. adrosert, i. e. circumciderit. Vid. C. Th., 7, 2. Sich. arrosert, 6—8, 10, 12—14, 16, 18 abrasert. 15 arrasert. Cuj. 2 — Be. adrasert. Go. quamquam non male positum esse concedit adrosert, proprium hac de re verbum, tametsi retinere se dicit adrasert.

A ratum solidum adultera imitatione^a in vendendo subjecerit. *Dat. VII^b Kal. Aug. Gallicano et Basso Coss.* (317).

INTERPRETATIO. Quicumque solidum circumciderit, aut adulterum supposuerit^d, aut falsam monetam fecerit, capite puniatur^e.

DE OFF. RECT. PROV.

Imp. Constantinus A. ad Bassum... ^f Decreta provincialium^g non prius ad comitatum^h perferri oportet, quam singuli quique indicantes ea inspexerint atque probaverint suaque adscriptioneⁱ signaverint. Si quid fiat contrarium, competens ultio exerceatur^j. PP. VIII. Kal. Oct. Carali^k, Gallicano et Basso Coss. (317).

DE SERVI FUGITIVIS.

Imp. Constantinus A. ad Valerianum. Quicumque fugitivum servum in domum, vel in agrum in scio domini ejus suscepit, eum cum alio pari vel viginti solidis reddat. Si vero secundo, vel tertio eum susceperit, præter ipsum duos, vel tres alios, vel prædictam æstimationem pro unoquoque (servo) domino representet. In minorum persona tutoribus, vel curatoribus pœna simili imminente. Quod si ad prædictam pœnam solvendam is qui susceperit minime sufficiat, æstimatione competentis judicis castigatio in eum procedat. Quod si servus fugitivus ingenuum se esso mentitus, sub mercede apud aliquem fuerit: nihil is qui eum habuit poterit incusari. Sane mancipium torqueri oportet, ut manifestet utrum propter lucrum capiendum callide (a domino) ad domum, vel ad agrum ejus qui eum suscepit immissus sit, an non. Quod si maligne factum esse ex servi interrogatione patuerit, servo etiam suo eum, qui hoc fecerit, privari oportet, et ad fiscum pertinere manci-

^a 13 immutatione. 21 adulteræ imitationi. 20 adulteræ emendationi.

^b 20, 28, 33, 34, 36, 40 VI. I, 6—8, 12—14, 16, alii codd. om. VII. et 8 et Basso.

^c 20 Jun. Go. in Chron. p. XIV. notat: « V. et infr. A. 319 l. 1 de Numerariis, quæ dicitur PP. Illicræpoli. Quare Licinio hæc leges adscribendæ videantur. »

^d Nonn. codd. si quis solidi circulum c. a. a. suppresserit. 6, 7, 20, 21, alii codd. om. aut ante adulterum. Sich. aut alterum s.

^e 6, 7, 21, 43, alii codd. punietur.

^f Dignitas Bassi non commemoratur in cod. 5. Cl. W. Septimium Bassum intelligi putant h. a. Pl. Urb., quod mihi propter decreta prov. quorum h. l. mentio fit, non videtur admittendum esse. Fortasse est ille Bassus, qui sec. c. un. C. Th. Si quis eum (IX, 8) Vicarius Italiæ fuit, quam c. Go. ad a. 320 revocat.

^g De his decretis vid. Go. ad tit. et c. 3 C. Th. de Legatis et decretis legationum (XII, 12).

^h Vid. c. 3 C. Th. de Off. vic. (I, 15).

ⁱ H. l. codex non distincte scriptus est, neque quod Cl. habet, clarius est, ubi ad stitucione (?). Sec. apogr. meum leg. est aut adstinecione aut adstrucione. Cl. W. adscriptione, prob. Schro. Pu. ex cj. Taf. adstipulatione, impr. Schro. Videtur adscriptio idem significare quod subscriptio in c. 15 C. Th. de Legatis (XII, 12).

^j 5. Pu. excretur, quod etiam Taf. videtur admittere, impr. Schro.; Taf. cj. exsequatur, ut ad c. 1 C. Th. de Off. præf. aug. (I, 14). Cl. W. ein. exercetur, prob. Schro.

^k 5 Et edd. Caralis, sed jam W. in corr. Carali.

pium. *Dat. V. Kal. Jul. Gallieno et Baso Coss. 317. A Africæ* ^a. Si quis in ^b parentis aut filii aut omnino

(*Ex Cod. Just.*)
 OBI SENATORES, VEL CLARISSIMI CIVILITER, VEL CRIMINALITER CONVENIANTUR.

Imp. Constantinus A. ad Octavianum comitem Hispan. Quicumque non illustri, sed clarissima dignitate tantum praeditus, virginem rapuerit, vel si quis aliquis invaserit, vel in aliqua culpa, seu crimine fuerit deprehensus: intra provinciam, in qua facinus perpetravit, publicis legibus subjugetur, nec fori praescriptione utatur. Omnem enim hujusmodi honorem reatus excludit. *Dat. 2. Non. Decembr. Gallieno et Baso Coss. (317)*

DE USURIS.

Imp. Constantinus A. ad populum. In exercendis litibus eandem vim obtinent tam fides instrumentorum, quam depositiones testum. *Dat. Romæ, 12. Kalend. August. Gallieno et Baso Coss. 317. (Ex cod. Just.)*

Anno Domini 318.

Licinio C. et Crispo C. Coss.

DE VETERANIS.

Imp. Constantinus A. Florianus Pf. P. ^a Veteranis, qui ex die V. Nonarum Juliarum, cum prima per Thraciam ^b victoria universo orbi illuxit, et qui postea apud Nicomediam nostram ^c missionem meruerunt, certa per edictum indulgentiam, quæ scribendi tabulis, vel encauto et cerussa conscribere detur eis licentiam ^d. Edictum autem continens indulgentiam nostram ad devotionem tuam misimus, ut et ^e tua dicatio, et cuncti alii recognoscant, quid praestitimus memoratis. *PP. IV. Id. April. Licinio V. et Crispo C. Coss. (318).*

DE PARRICIDIO 5.

1. *Imp. Constantinus A. ad Verinum* ^b vicarium ^C

^a *Pf. P* recepi ex corrig. Cui 2, 2^a. Codex Cui. 1 — *Go. Prae.* sed *Go.* in not. *Floriacum* pro *Pf. P. Orientis* vel certe *Præsidi* aut *Proconsule Asiae* habet. *Ri. Ri.* *Be. Praef.* Ceterum cum rubro h. t. incipit pag. secunda folii 73. codicis.

^b *Codex Traciam* victoria universo urbi *int. Go.* annot.: *c* Apud Calcedona alii, quod eodem recidit. *Loquitur Go.* non de libris *Mas.* aut h. l. interpretibus, sed de Romanarum rerum scriptoribus. ^c *nostram* nonnulli ejecerunt. *Vid. Go. in Chronol. p. 14.* Coniungendum est autem cum *Nicomediæ.* Mox *Codex* *cruerunt* pro *meruer.*

^d *Go. Reinesius* et *Be.* scribi jubent *licentia,* et recte quidem.

^e Ita emendavit *Be.* ex *MS. Go.* recte. *Edd. ante Be.* Inverso ordine et *ut. Reinesius* vult *dignatio* pro *dicatio.*

^f *PP. IV. Id. April. Cysici s. Cysico (Constantino III. et) Crispo III. Cæs. Coss. (324)* reponendum esse, docent *Go.* in comment. h. c. et in *Chronol. p. 14* et p. 24., *Petavius Doctrin. Temp. tom. II, lib. XI, cap. 43.* *Pagius Crit. ad ann. 316, 317, 318,* *Reinesius* in notis l. c. falsam esse vulgatam subscriptionem, etiam *Vales. l. c.* notavit, addita causa, quia *Constantinus Nicomediam* non venit nisi post debellatum *Licinium.* *Vid. Go. comment. eique suppositas Ri. annotationes, Iteland. p. 300* et *Petav. et Pag. 2. cc.* Ceterum anni numerus deest apud *Go.*

^g 4, *Til.* — *Lugd. De Parricidiis. An De Parricidiis?* Recte *Sich. de parricidio* et *infra parricidii.* *Cui. 2. 2^a parricidii.* 15 de *Sicariis*, rubrica h. et antec. tituli a librario confusus. *Vid. tit. antec. ad L. Cornel. de Sicariis, not. h. 21 parricidio. 38 parricidio.* *Cod. Just. de his, qui parentes vel liberos occiderunt.* 37 om. rubricam.

^h 15 *Verinum.* 25 *Vitrum.* Complures codd. *Vitrum.*

affectionis ejus ^e, quæ unncupatione parricidii continetur, fata ^d properaverit, sive clam, sive palam id fuerit enisus ^e, neque gladio, neque ignibus, neque ulla alia solenni pœna ^f subjugetur, sed ^g insutus culeo ^h et inter ejus ⁱ ferales angustias comprehensus serpentum ^j contuberiis misceatur, et ut ^k regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare, vel in amnem projiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat, ut ^l ei caelum superstiti ^m, terra mortuo auferatur. *Dat. 16^a kal. dec. Licinio V. et Crispo C. Coss. P (318). Acc. prid. 9 id. mart. Carthagine r, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

INTERPRET. Si quis patrem, matrem, fratrem ⁿ, sororem, filium ^o filiam aut alios ^p propinquos occiderit, remoto omnium aliorum genere tormentorum, factio de coriis ^q sacco, qui culeus nominatur ^r, in quo cum mis-

^a 9, 42 om. *Africæ.* 10, 18 *viro claro Africæ.*

^b *Cod. Just. om. in.*

^c 6—8, 10, 18 *parentes (ita etiam 21) aut (8 om. aut) filius aut omni (7 omnia) adfectionis istius. 12, 14 omni off. istius. 20 parentes aut filios.*

^d 10, 12, 18, 20 *facta,* ut nonn. *edd. Cod. Just. Vid. Dirksen. l. c. p. 486.*

^e 6—8, 10, 11, 16, 18 *innisus.* *Sich. enisus.* *Cod. Just. enisus fuerit* et *add. pœna parricidii puniatur: et 10 gladium.*

^f *Be. edid. ulli alii s. pœnæ subjug.* ex *Sich. et Cod. Just. hausisse.* Nos ex *cod. 4, Br. Al. codd. Til.* — *Ri P.* revocavimus *ulla, alia sol. pœna. 15 pompa pro pœna* et 9 *ulla, alia,* *err. Sich. om. alia. 14 subjungitur. 9, 16 subjugetur. 21 om. sed.*

^g Ad hæc *Sich. in m.: Alias insutus culeo cum cane et gallo gallinaceo, et vipera, et simia* ex *cod. Just., ubi vv. cum cane, etc. add. post culeo.*

^h 4, *Til. Cui. 4, Cui. 2* — *Be. culleo.* *Nonn. codd. colleo. 14 om. et.*

ⁱ *Sich. Cod. Just. ens. Aur. Lugd. ferale.*

^j 20 *comprehensum serpentem.*

^k 16 *ut et. 20 misc. ut se religionis. 14 om. et — projiciatur.*

^l 4, *Til.* — *Ri o. om. in,* sed *add. in cod. 4 a post man. Conferendus est hac de re Cic. pro Rosc. Amer. cap. 26.*

^m 15, *Sich. cod. Just. et ci. 10, 18, usui vivus — superstitie. 20 usu elementorum — superstitie.*

ⁿ 4, *Til.* — *Lugd. cod. Justin. xi, 9, 20, 29, 30, 32 — 34, 38, 42 xv, 13 xiii. Epit. mon. x. L. R. U. xvii.*

^o 15, 44 *Sept. Mox Aur. Lugd. Cons. et deest* in *cod. Just. C. post Crispo.*

^p In *codd. Br. Al. et ap. Sich. des. consules anni 318,* in *cod. 4* autem et *ap. Til.* — *Lugd. om. Acc. — Coss.*

^q 6, 7, 10, 12, 14, 16, 18, *iii.*

^r *Urbis nomen exc. in codd. 13, 20 pro quo nomine 28 habet Grat., Cui. 2 — Ri r. Carthagine.* In *seqq. om. a librariis codicum aut A. aut V. aut C. aut A. V. aut C. Coss. Cæterum 21 C. Licinio Coss. 38 Licinio comes cons. 44 Crispo pro Lic. Nonn. codd. Licinio aut Licinno.*

^s *fratrem* deest in *edd.; legitur autem in plerisque codd., probante ut videtur Ri.*

^t Multi *codd. add. vel.*

^u Ita *perique codd. Nonn. codd. aut aliquos et mox occidit. Edd. vel alios.*

^v 20 *remotis omnium malorum generibus t. f. de coriis.* *Edd. coriis.*

^w 0 | 8, *alii codd. appellatur.*

us^a fuerit, cum^b ipso etiam serpentes claudantur et, A si mare vicinum non fuerit, in quolibet gurgite projiciatur, ut tali poena damnatus nullo tempore obtineat sepulturam.

UBI CAUSÆ FISCALES VEL DIVINÆ DOMUS.

Idem A. ad Bulephorum rationalem summæ rci. Dominicis colonis et patrimonialibus gravitatem tuam censemus disceptatricem esse debere. Duces enim et præpositos militum, et castrorum, et rectores provinciarum evocandis et arcessendis colonis abstinere oportet. Dat. 16 kal. Mart. Licinio Cos. (Ex cod. Just.)

Anno Domini 319.

Constantino A. V. et Licinio C. Coss.

DE ACCUSATIONIBUS.

Constantinus A. ad Januarium c... Quicumque ex eo die, quo reus fuerit in judicio petitus, intra anni spatium noluerit adesse judicio, res ejus fisco vindicentur, et si postea repertus nocens fuerit deprehensus, æviori^d sententiæ subijgetur; sed et si^e argumentis evidentiibus et probatione dilucida innocentiam suam purgare suffecerit^f, nihilominus^g facultates ejus penes fiscum remaneant. Dat. Id. Jan. h. Acc. V. Kal. Aug. Corinthoⁱ, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319.)

DE MALEFICIS^k ET MATHEMATICIS, ET CÆTERIS SIMILIBUS^l.

Imp. Constantinus A. ad Maximum^m. Nullus aruspex linen alterius accedatⁿ, nec ob alteram causam, sed^o hujusmodi hominum, quamvis vetus^p, amicitia repellatur; concremando illo aruspice, qui ad domum alienam accesserit, et illo qui^q cum sua-

^a Codd. quo missus, commissus. Turbant hæc ordinem vv. Scrib. eum in eum n. f.
^b cum deest in multis codd.
^c Januarii dignitas deest etiam in Cod. Just. Sec. Go. add. Proc. Achææ, sec. Reinesium Pr. V. Sed vid. C. Th. c. 4 de Abol. (IX, 37), not. n. In cod. 4 et in eod. est Januarius. Reposui Januarium. Vid. C. Th. IX, 21, 2, not. y, IX, 34, 3, not. u, IX, 37, 4, not. n.
^d Cod. Just. severiori.
^e 4, Go. — Ri^o. etsi; sed Go. in not. et si.
^f Litteræ it abscissæ sunt in cod. 4 et inc. fol. 4 b.
^g Cod. Just. purgaverit, nihilominus.
^h Ita etiam Cod. Just. Go. et Ri. valent Jun., cum vix verisimile sit, septimo demum mense hanc constitutionem Corinthum venisse.
ⁱ Be. Corinthi. In Cod. Just. om. Acc. — Cor.
^j Til. — Lugd. Licinio.
^k Multi codd. Til. — Ri^u. Maleficiis, sed jam Go. prob. maleficus. In codd. 6, 7, 9, 10, 18, 21, 31, 39, et eod. Sich. (etiam in ind. tit.) Aur. Lugd. om. et, in cod. 15 et — similibus et in codd. 8, 37, aliis et mathem.
^l 4, Til. — Lugd. et hic et in ind. titul. et his similibus. Sich. in ind. titul. etc. et om. similibus. Nonn. codd. suprascr. pro et cet. sim.
^m Dignitas deest et hic et in Cod. Just. Go. et Be. addi jub. Pf. U.
ⁿ Fol. 22^a cod. 4.
^o 4 se, sed ab ant. man. rest. sed.
^p Quamvis vetus uncis incl. est in eod. Til. — Lugd.
^q Go, illo et qui,

sionibus vel præmiis evocaverit^a, post ademptionem^b bonorum in insulam detrudendo. Superstitioni enim suæ servire cupientes poterunt publicerium proprium exercere. Accusatorem autem hujus criminis non delatorem esse, sed dignum magis præmio arbitramur. PP. kal. febr. c. Romæ Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).

DE DENUNTIATIONE VEL EDITIONE.^d

1. Imp. Constantinus Aug. ad Synmachum. Si quando minoribus vel adultis^e inferenda lis erit, vel ab ipsis minoribus vel adultis^f cuidam^g quæstio^h movenda sit, non aliasⁱ cursus temporis^j inchoetur, nisi ab universis, quos officii sollicitudo constringit, hoc est tutoribus^k, sive testamento, sive decreto dati sunt^l, vel curatoribus per quos minores^m defenduntur, vel iisdemⁿ omnibus solemniter^o fuerit intjmata. § 1. Quod si^p divisum^q administrationis periculum pro provincias sit, his tantum^r omnibus insinuari convenit, et ab ipsis inferri litem^s, qui in ea provincia tutelæ vel curæ officium sustinent, ne^t de aliis provinciis defensores minorum ad judicia producantur^u. Dat. pridie non. febr.^v

^a Ri^q, mendose evocaverit.
^b 4 adoptionem, err.
^c Ita etiam Cod. Just. Cum leges ad Maximum Pf. U. datæ demum inde a XVII. Kal. Nov. h. a. reperiantur. (Vid. C. Th. III, 17, 4, not. y), Go pro Febr. em. Sept. vel Nov., Be. Nov. vel Dec. Utrumque falsum est; nam ita foret hæc c. recentior sequenti. Puto igitur majoris, qualem habuimus in c. 4 antecedit. subscriptionis fragmenta tantum incuria constitutionariorum superesse. Erat fortasse h. c. data anno 319, proposita autem consulis seq. anni. Jam dies, quo data erat lex, omissus est et retentus dies, quo proposita erat, servatis tamen consulis superioris anni. Inde explicatur confusio subscriptionis.
^d Plerique codd. Sich. Editione s. Edicione. 15 Indictione. 10, 18 om. vel Edit.
^e Sich. add. Barroniatum. 20, 21 Barroniacum. Multi alii codices Simmacum aut Simmachum. Val. add. Proconsulem Achææ. Cod. Just. Imp. Constantinus et Licinius C. ad S. Vid. c. 4 C. Th. de Tutor. et cur. cr. (III, 47) not. x et Roland. l. c. p. 302.
^f Sich. in corr. prop. adolescentibus.
^g 21 velut 15 om. lis erit et minor. v. adultis. 16 inlaxerit.
^h 15 cuiquam mov. sit quæstio 8 cuiquam lesit.
ⁱ 9, Sich. alius.
^j Cui. 1 — Cui 2^e in m. temporibus.
^k Aur. Lugd. sine — sine. 9, 16 tut. sibi test.
^l Ita 5, 7, 10, 14, 16, 21. 8 dictata sint. Edd. sint. 15 datis.
^m 10, 18 minoribus.
ⁿ 15 defend. si eis et om. omnibus.
^o 16 om. lis. Mox R. insinuata.
^p In syllaba si inc. c. 2 cod. Just. cit.
^q Go. Ri. Ri^f. divisim.
^r Sich. tamen.
^s 20, 21, Sich. inferre l. 15 inf. legem.
^t 14, Cui. 2, 25 in m. nec. 6, 7, 10, 14, 16 — 18, R. ne de alienis. 5, 15, 19, cod. Just. de aliis, 20, 21, eod. aliis de.
^u 8, sed spatio interjecto, om. produc. 6, 7, 17 — 21, it. perducantur. 15 pertrahantur.
^v 33 Dat. 9 febr. 40 Dat. kl. mart. 8 Dat. 3 non. 43 Dat. 2 et om. non., alii om. pridie.

Sirmio ^a. *Accepta VIII b. Id. Mar. Corinthi c, Constantino d Aug. V et Licinio Cæs. e Coss. (319).*

INTERPR. Si quis contra eos qui in annis minoribus constituti sunt litem forte commoverit, aut si a parte ipsorum reus aliquis ^f arguatur, ex eo tempora computanda sunt, ex quo tutor sive ^g curator minoris ^h aut ⁱ per judicem aut per curiam intulerit seu exceperit actionem: ita tamen, ut si in diversis provinciis istius officii ^j homines sunt, id est, curatores vel tutores, qui minorum causas tueantur^k, qui in eadem provincia fuerint ^l, ubi intentio nata probatur ^m, ipsi aut ingerant aut excipiant actiones: quia nolimus ⁿ ut ad aliam provinciam defensores minorum pro audientia necessitate ducantur^o. Hoc de jure adjectum est.

DE RELATIONIBUS.

Constantinus A. *Profuturo Pf. annonæ.* Si quis judicem duxerit esse referendum, nihil pronuntiet ^p, sed magis super quo ^q hæsitandum putaverit, nostram consulat scientiam, aut, si tulerit sententiam, minime postea, ne a se provocetur, relatione promissa ^r terreat litigantes ^s. *Dat. IV. Id. t Febr. Sirmio u, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

DE FILIIS MILITARIUM^v APPARITORUM ET VETERANORUM.

Imp. Constantinus A. ad Optavianum x. Veterano-

^a 20, 21 *Firmo.* Sich. Cui 1. Aur. Lugd. *Firmio.* Cæterum plerique codd. *Sirmio*, ut Til. Cui 2—Ri ^b, (Be. W. Sirmii) aut *Syrnio*. 24, 30 om. *prid. et Sirm.*; 26 *Acc.—et*; cod. *Sirm.—Cor.*

^b 8, 9, 16, 19—21, Sich. 7.

^c Edd. ante Be. et multi codd. *Corintho*, *rell.* C

^d 8 *Constantio.*

^e Edd. ante Be. om. *Cæs.*

^f 5 om. *aliquis.*

^g Sich. in m. *vel.*

^h Nonn. codd. *fortasse—aperte—tempore—minores.*

ⁱ Sich. Cui. 1. Aur. Lugd. om. aut et 20 *mox ut.*

^j Multi codd., Sich. Cui 1. Aur. Lugd. *istius modi hom.*, sed Sich. Cui. 1 Aur. Lug. in m. *istius officii.*

^k *cultores—tuentur.*

^l 20 cum al. codd. et Sich. *fuerit.*

^m 20 *proturbatur.*

ⁿ *¶ volumus.*

^o Seqq. extant in codd. 5—10, 12—14, 16—19; des. in rell. codd. et ap. Sich.

^p Cod. Just. *Imp. Constantinus A. — nihil inter partes pron.*

^q 4, edd. ante Be. ex Cod. Just. ed. quo.

^r Cod. Just. *præmissa*, imp. Go., sed recte Hal. *promissa.*

^s In Cod. Just. ita pergitur: *sciens quod si hoc fecerit, nihilominus jure appellationis res agitur. Sed nec ad nos mittatur aliquid, quod plena instructio indigeat. Quoties autem ad nostram scientiam judex se polliceatur relaturum, consultationis exemplum litigatoribus illico edi apud acta jubeat: ut si qui sorte relatio minus plena, vel contraria videatur, is resutatorias preces similiter apud acta sine aliqua frustratoria dilatione offerat.* Desumpta sunt hæc, sed mutatis w., ex c. 1 sq. tit.

^t Cod. Just. *Kal.*

^u Be. Cod. Just. *Sirmii.* Mox Cod. Just. om. C.

^v Cui. 1—Ri^t. in indice tit. *militarium et apparitorum.* Cod. Just. *De filiis officialium militarium, qui in bello moriuntur.* Cum rubro h. tit. incipit folium 78, codicis.

^x Go. em. *Octavianum*, qui fuit hoc anno Corrector

rum liberos aptos militiæ, quorum quidam ut desides recusant militarium munerum functionem, quidam adeo ignavi sunt, ut cum dispendio corporis militiæ velint necessitatem evadere, jubemus, si ad militiam inutiles resectis digitis judicentur, curialibus sine aliqua ambiguitate muneribus atque obsequiis aggregari. *Dat. XIV. Kal. Mart. Sirmio a. Accepta VII. Id. April. Regio b, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

DE BONIS VACANTIBUS.

Constantinus A. *ad Priscum Rationalem.* Ne principali liberalitate præventa dominium quis rei alienæ affectet, jubemus, quoties jure suadente aliquorum bona ex officio tuo fuerint occupata, breves eorum plenissimos ad virum perfectissimum comitem et ^c amicum nostrum mitti, ne fraudibus Cæsarianorum minuantur, vel petentibus aliquid abjuretur; pœna contra rationalem et officium ejus proposita, si petiorem ante possidere permiserit id, quod ei donatum est, priusquam ^d prædicti breves commoverint. *Dat. V. Id. e Mart. Sirmio, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

DE FALSA MONETA.

Imp. Constantinus A. ad Verinum f. Quicumque adulterina fecerit numismata ^g, pœnam pro discretionem sexus et conditionis suæ diversitate sustineat, hoc est ut, si decurio vel decurionis ^h sit filius, exterminatus genitili solo ad quamcumque in longinquo positam civitatem sub perpetui exilii conditione mittatur, ac super facultatibus ⁱ ejus ad nostram scientiam referatur; si plebeius, ut rebus amissis perpetuæ damnationi ^j dedatur; si servilis conditionis, ultimo supplicio subjugetur. *Dat. et i Acc. XV. Kal. April. Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

Lucanæ et Bruttiorum. Vid. c. 2 C. Th. de Episcopis (XVI, 2).

^a Ita codex, Cui. 1—Ri^t. Sed Be. *Sirmii.*

^b Ita codex, Cui. 1—Ri^t. Sed Be. *Regii.* Mox. Aur. Lugd. Go. *Cons.*

^c I. comet.

^d Til. — Cuj. 2^a *prius, quam.* Go. — Ri^t *prius quam.*

^e Fol. 87^b cod. 4. Mox Be. *Sirmii.*

^f Reinesius add. *Pf. U. Go. Vicar. Afr. Vid. supr. IX, 15, 1.*

^g I, 4, Til. — Ri^t. *nomismata.* ^h I. *vel si decur.*

^h Til. *mendoso facultibus.*

ⁱ Recte B.: *¶ scil. in metalla. nec admittenda est Gfr. emend. deportationi, ¶ quamquam confirmatur Antiquis Summaris Codicis Theodosiani a me editis Lipsiæ 1834, 8. p. 5, ubi si plebeius, perpetuo exilio mancipetur.*

^j Ita cod. 4 et edd. ante Be. Illic tria puncta interponit inter *Dat. et et*, quod non congruit cum ejus ann.: *¶ et delend. videtur.* Non enim *dat. et acc. eodem esse die potuit, sed dat. dies excidit. ¶ Erat autem hoc tempore Constantinus Sirmii in Pannonia, Verinus Karthagine.* Recte igitur a Be. lacuna indicata est; in qua indicanda imitatus eum essem, si non mallem codicem representare. Vera scriptura videtur latere in cod. I, qui pro *Acc. XV. Kal* habet pp. *id.* (*Dat. et Prop. Id. Apr.*) Puto igitur scrib. esse *Dat. XV. Kal. Apr. et Prop. (s. Acc.) Id. Apr.*

DE FAMOSIS LIBELLIS.

Imp. Constantinus A. ad Verinum ^a *Vicarium Africæ*. Si quando famosi libelli ^b reperiantur, nullas exinde calumnias patiantur hi, quorum de factis vel nominibus ^c aliquid continebatur, sed scriptiois ^d auctor potius requiratur, et reperiens cum omni vigore cogatur his de rebus ^e, quas proponendas ^f credidit, comprobare; nec tamen supplicio ^g, etiamsi aliquid ostenderit, subtrahatur. PP. IV. ^h *Kal. April.* ⁱ *Carthagine* 1, *Constantino A. V. et Licinio C. Coss.* (319).

INTERPRETATIO. Qui famosam chartam ^k ad cuiuscumque injuriam et maculam conscripserit ^l, in secreto aut ^m in publico affixerit inveniendamque projecerit, illi ⁿ, contra quem proposita est chartula, non nocet nec fama ejus aliquid derogabit. Sed si inveni potuerit qui hujus modi chartulam fecit ^o, constringatur, ut probet quæ conscripsit: qui si etiam quæ scripsit probare potuerit ^p, fustigetur, qui infamare maluit quam accusare.

DE APPELLATIONIBUS.

Constantinus ad Bassum Pf. U. Manente lege, qua præscriptum est, intra quot ^q dies opinionis sive relationis exemplum privatis ^r iudex debeat exhibere, et refutatorii libelli intra quot dies rursum iudicibus offerendi sunt ^s, tam in privatis quam etiam in fiscalibus causis ex eo die, quo fuerit quæsitio terminata, vel ex quo relationem iudex per sententiam promi-

A serit, intra vicesimum diem quæcumque ^a ad instructionem pertinent causæ, ad comitatum nostrum properantissime volumus afferri. Quod nisi factum fuerit, ab universo officio, viginti transactis diebus, quos post latam sententiam placuit suppulari, intra viginti alios dies qui sequuntur tantum fisco nostro præcipimus inferri, quanti per æstimationem rationalis emolumentum litis, cujus suppressa fuerat instructio, fidelissime potuerit æstimari. Cui capitale supplicium imminet, si rigorem legis quocumque modo mollire tentaverit. § 1. Eadem pœna officio imminente, si quando appellatione vel consultatione pendente, vel post decisas nostris responsionibus causas ei, quod ullo modo fuerit ^b impetratum, damnabilem voluerit comiventiam commodare. Nam decreta nostra debet ingerere iudicanti ^c, ut ipso etiam dissimulante iudice reluctari et, tanquam manibus injectis, eos de iudicio producere, ac rationum officio traditos statuti prioris ^d nexibus obligare, quorum desideriis violari nostras prospexerit sanctiones. PP. IV. *Kal. April. Romæ, Constantino A. V. et Licinio C. Coss.* (319).

DE INOFFICIO TESTAMENTO. *

Imp. Constantinus A. f ad Lucrium ^e *Verinum* ^h. Fratres uterini ab inofficiosis actionibus arceantur, et germanis tantummodo fratribus adversus eos ⁱ dumtaxat institutos hæredes, quibus iustas ^j constituerit ^k esse notas detestabilis ^l turpitudinis, agnationem ^m durante ⁿ, sine auxilio prætoris, petitionis aditus ^o re-

^a 14, 16, 38, 42 *Virinum*. 20, 32, 39, 43 *Valerianum*, impr. Ri. 26 *Clarianum*. In nonn. eodd. om. *Africæ*. Go. *Imp.*

^b 20 *libelli*, sed sup. I. rep. *famosi libelli*. Mox 4, Sich. — Ri ⁴. *lib.*

^c 8 *omnibus*. 20 *et mortibus*, prob. Be. 21 *et nomin.* Sich. *atque nom.*

^d Multi codd. *incriptionis*.

^e 20 *his rebus* et om. *de*.

^f 18, 25 *quas componendas* et 12 *credit*.

^g 8 *ne tale supplicio*. 15 om. *nec*. 25 *compr. si nec*. Mox 16 *ostenderint*.

^h 23, 36, 42 *Dat.* 6, 7, 10, 12 — 16, 18, 20, 31, 32, 34, 38, 39, 43, *Cul.* 2, 2⁴. Go. III. In nonn. codd. om. IV. et in saq. A. aut A. V. aut C. 8 om. *Karth* — *et*.

ⁱ 6—8, 10, 12—14, 16, 18 *Jun.*

^j 4, Til. — Ri ¹. *Carthag.* Multi codd. *Carth.* (ut Be.) aut *Cartag.* 30 om. *Carth.* Mox alii codd. *constancio* alii *Lycinio* et Aur. *Lugd. Cons.*

^k Sich. Cui. 1—*Lugd. chartulam*.

^l 6—8, alii codd. *ad c. injuriæ maculam scripserit*. Mox Sich. Cui. 1—*Lugd. inveniendam* et om. *que*.

^m Permulti codd. (inter eos 6, 7, 10, 18, 20) et sup. lin. et in *supplicio*.

ⁿ 6, 8, 20, 21, 42, alii codd. *illum*. Paulo infra 20 *posita* et antiquis *aliquis*. 21 *composita*. Multi codd. *derogavit*.

^o 6, 7 *facit*.

^p 6—8, 10, 18, alii codd. *ut probet quæ scripsit*. Si *probare non pot.*, om. *conscripsit* qui et *etiam q.*, contra legis sententiam. 20 *qui etiam etsi quæ conscripsit* p. p.

^q Vid. c. 1 h. t. 4 *quod* et Aur. *Lugd. opinionis*.

^r Fol. 182^a cod. 4. Repetit deinde 4 *quod* pro *quot*.

^s Be. em. *sint*.

^a 4, Til. *quæcumque*. id e. *quæcumque*. Cæterum 4, add. ante Go. *vicensimum*.

^b Fol. 183^a cod. 4. Mox 4, Til. — Ri¹. *contibentiam*. Be. *conibentiam*. Vid. supra VI, 30, 17, not. v.

^c 4 *judicantia* ut, sed deletur a ante *ut*. Til. *judicantia*, ut. Cuj. 1 — *Lugd. judicantia*, aut, quod Be. falso dicit in Cuj. 2 haberi, ubi potius (etiam in Cuj. 1.) est *judicanti*, aut, quod Be. ed. Go. *Judicanti* aut. Ri. Ri¹. *Judicanti* aut. Quamquam Be. scriptura commodam sententiam habet, tamen codicem secutus edidit ut, h. e. *ut*, secuti, æque atque ipso d. i. reluctari. An illud ut errore pro *ut*, h. e. *vel*?

^d Vid. c. 6 h. t.

^e In marg. cod. 15 add. *inofficiosum testamentum est quod frustra liberos exheredit contra officio (i. officium) naturalis pietatis*.

^f 37 imp. C. et *Theodos. a.*

^g 10 *Lugrum*. 20 *Lucrinum*. 16 *Lucretio Virino*. 25 *ad Lucricio Verino*. 26 *ad Ducurium Verinum*. D 27 *ad Lucritium V.* 38 *ad L. Virinum*. 39, 42 *ad Lucrum V.* 44 *Loctum V.* Sich. in m. *Lucium Til.* in m. *Lucretio Verino*. 53, Cod. Just. om. *Lucr.* et 59 *ad L. V. Codd. ap. Go. Lucretium s. Lucritium*.

^h Add. *Vic. Africæ* Vic. c. 1 C. Th. de *Famos. lib.* (IX, 34) et Go. ad h. l. et in *Prosop. v. Verinus*. Cod. Just. *Verino*.

ⁱ 26 *ejus*.

^j (i—8, 14, 18—20, 33, Sich. Ri¹. *injustas*.

^k 20, 33, Sich. *constituerit*, sed Sich. in m. *injustas constitlerit*. 10, 18 *esse const.*

^l Nonnulli codices *detestabiles*, alii *detestabili turpitudine*.

^m 20 *hac natione*. 10, 15, 18, 26, 33 *turp. agnitione*. 19 *ac actions*. Sich. *hac notatione*.

ⁿ Nonn. codd. *durantis*, alii *durantes*.

^o 9, 15 *auditus reseratur*. 33 *auditus recreatur*. 26 a. *servetur*.

seretur^a. *Dat. Id. April. Sirmio^b, Constantino A. V. c. A* Nam beneficiis nostris ita digni sunt; ut, etiamsi quis

ad diversas administrationes post obsequia palatina pervenerit, iidem^a debeat uti privilegiis, quoniam major dignitas nulla^b debet præiudicium facere. § 1. Nemo igitur ex filiis prædictorum vel servis castrensis peculio conquisitis^c professionibus censualibus inseratur, vel numero accrescentium loco vel^d deficientium subrogetur, si non fuerit iunxerit voluminibus censualibus. § 2. Personalibus etiam et corporalibus muneribus liberentur, sive adhuc in palatio observent, sive optata quiete donati sint^e. § 3. Quibus omnibus privilegiis conjungimus agentes in rebus, licet meritis^f militaribus videantur esse subnixi^g. *Dat. V. Kal. Maii Sirmio^h, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

DE PRIVILEGIIS EORUM.

Idem A. ad Rufinum Pf. P. i De cubiculis nostris vacatione donatos, vel diversis obsequiis palatinis, aut scriniis memoriæ, epistolarum libellorumque, vel officio largitionum comitatensium, singularumve urbium, sed et officio admissionum ad legum nostrarum privilegia volumus pertinere, ut nec ipsi, nec filii, nec nepotes eorum ad curiam vel honores vel onera^h vel^k munera municipalia devocentur. Meritoque his jungimus^l largitionales urbium singularum, ne privilegio separarentur, quos dignitas propemodum similis copulavit, (memorati namque palatinorum matriculis atinentur) quippe sub castrensi militant. Quibus omnibus condonamus, ne exactorum vel turmariorum^m, quos capitularios vocant, curam subeant, vel obsequium temoniariorum vel prototypiæⁿ.

^a In Cod. Just. h. c. ita legitur: *Fratres vel sorores uterini ab inofficiosi actione contra testamentum fratris vel sororis penitus arceantur: consanguinei autem durante agnitione, vel non, contra testamentum fratris sui vel sororis de inofficioso quæstionem movere possunt, si scripti hæredes infamias vel turpitudinis vel levis notæ macula adspersantur, vel liberti, qui perperam, et non bene merentes maximisque beneficiis suum patronum assecuti, instituti sunt; exceptio servo necessario hærede instituto.*

^b Ita plerique codd. et Til. — Ri^o. Nonn. codd. et Sich. *Syrmio. B. W. Sirmii. Cod. Just. Id. Aug.*

^c Multi codd. et Sich. — Lugd. om. V.

^d 6—8, 14, 16 *Vicinio.*

^e Multi codd. V. C., nonn. et Til. om. *Cæs.*

^f 20, 42, Sich. add. *de.*

^g 20 *effectus.*

^h 6, 7, 20 et multi codd., Sich. *temelicia. Cui. 1. Aur. Lugd. timelicia.*

ⁱ Nonn. codd. Sich. Cui. 1. *Aur. Lugd. om. de.*

^j Codex PPO. Cui. 1 Ri. *Præpositum Go. abjecta sua ipsius cj. Præpositum Cubiculi prop. Præfectum Prætorio*, quod Be. rec., nec solum Cod. Just. et scriptura codicis Lugd., sed aliæ etiam h. anni leges commendant, et jam ante Go. emend. erat in Corr. Cui. 2, 2. In c. 3 Cod. Just. cit. pro *ad Rufinum Pf. P.* est ad *Numphidium PP.* sine dubio mendose. Cæterum vid. supra c. 1 de Sponsalibus (III, 5), not. l, Wenckium ad eandem c. 1, not. z.

^k Be. ex Cod. Just. add. *vel*, quod, deest in codice et in Cui. 1 — Ri.; Go. in comm. *munerave.*

^l Ita codex; edd. *ingerimus*, male (vid. § 3 h. c.). Go. Ri. *Melitoque*, err. Paulo post codex mendose copulavit et incipit pagina secunda fol. 41. in vv. *trensi militiant.*

^m Reinesius *cj. temoniariorum. Codex capitularius.*

ⁿ Cod. Just. *pentaprotiæ.*

Nam beneficiis nostris ita digni sunt; ut, etiamsi quis ad diversas administrationes post obsequia palatina pervenerit, iidem^a debeat uti privilegiis, quoniam major dignitas nulla^b debet præiudicium facere. § 1. Nemo igitur ex filiis prædictorum vel servis castrensis peculio conquisitis^c professionibus censualibus inseratur, vel numero accrescentium loco vel^d deficientium subrogetur, si non fuerit iunxerit voluminibus censualibus. § 2. Personalibus etiam et corporalibus muneribus liberentur, sive adhuc in palatio observent, sive optata quiete donati sint^e. § 3. Quibus omnibus privilegiis conjungimus agentes in rebus, licet meritis^f militaribus videantur esse subnixi^g. *Dat. V. Kal. Maii Sirmio^h, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

DE ITINERE MUNIENDO^l.

Imp. i Constantinus A. ad Proculum Proconsulem Africæ. Emphyteuticarii possessores, qui mansuetudinis nostræ beneficio ad extraordinaria minime devocentur, sicut^k cæteri provinciales obsequium suum muniendis itineribus^l impendant: nulla enim ratione debent ab hoc, quod^m in commune omnibus profuturum est, esse sejunctiⁿ. *PP. Non. Maii Carthagine, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

^a Cui. 1 Ri. *hisdem.* Cæterum *Aur. Lugd. pervenerit, err.*

^b Vv. *major facere* translata sunt in c. 3 Cod. Just. cit., quæ ita efformata est: *Major dignitas nulli debet circa prioris dignitatis, seu militiæ privilegia præiudicium facere et seq. h. c. subscr.*

^c Codex, Cui. 1 Lugd. *conquisitis.*

^d Go, em. *locove, recte.*

^e Ita Be. ex Cod. Just.; codex, Cui. 1 Ri. *sunt.*

^f Supra codex mendose *corpilibus muner. V Meritis*, quod excidit in Cui. 2 Be., neque est in Cod. Just., ex Cui. 1 Lugd. recipiendum esse duxi, in primis cum Cuijasis in Comm. l. c. p. 467 hanc Codicis Theor. scripturam afferat, quare Go. ad h. l. sino necess. annot.: «privilegiis scilicet.» Et revera in codice habetur v. *meritis.*

^g In Cod. Just. h. c. aliis mult., aliis additis aut resectis ita legitur: *De palatinis, memoriales etiam, qui in scriniis memoriæ, ep., libellorum, sacrarumque dispositionum referuntur: nec non, et si qui in utroque officio palatinorum comitatensium s. urbium et off. admissionum et castrensis sacri palatii militant: privilegia volumus habere, ut nec ipsi, — eorum ad honores vel mun. m. devocentur (om. Meritoque — militant): Quibus temoniariorum vel pentaprotiæ, aut etiam tyronis præsentationem agnoscant. Nam beneficiis — ut etiam censualibus, vel personalibus vel corporalibus muneribus liberentur, et habeant castrense peculium, sive adhuc palatium observent, sive optata, etc.*

^h Ita codex, Cui. 1 — Ri^o; Be. et Cod. Just. *Sirmii. Mox Aur. Lugd. Licino.*

ⁱ Vid. tit. I. hujus libri, not. aa.

^j 4, Til. — Go. Cod. Just. add. *Imp. Ri. — Be. om. Imp.*

^k Cod. Just. *devocantur munera: sicut; neque nostram scripturam falsam esse dicit Go. Supra 4 Ensyteuticarii.*

^l Cod. Just. *itineribus muniendis.*

^m 4 quo, rubro col. em. *quod.*

ⁿ Cod. Just. *sejungi pro esse sejuncti et mox Carthagine.*

DE EMENDATIONE SERVORUM.

Imp. Constantinus A. ad Bassum^a ... Si ^b virgis aut loris servum dominus ^c affixerit, aut custodiæ causa in vincula ^d confecerit, dierum distinctione sive interpretatione depulsa nullum criminis metum ^e mortuo servo sustineat. Nec vero immoderate suo jure utatur, sed tunc reus homicidii sit, si voluntate eum ^f vel ^g ictu fustis aut lapidis occiderit, vel certe, telo usus, lethale vulnus inflixerit, aut suspendi laqueo præceperit, vel jussione tetra præcipitandum esse mandaverit, aut veneni virus infuderit, vel dilaniaverit pœnis publicis corpus ferarum ^h vestigiis ⁱ latera persecando vel exurendo admotis ^j ignibus membra, aut tabescentes artus, atro sanguine ^k permixta sanie defluentes, prope in ipsis adegerit crucialibus vitam liquere ^l sævitiâ immanium barbarorum ^m. *Dat.* ⁿ *V. Id. Maii Romæ, Constantino A. V. ° et Licinio Coss.* (319).

DE PACTIS ET TRANSACTIONIBUS P.

Imp. Constantinus ad Rufinum Pf. P. Post alia : Litigia scutēnilis vel tranſactionibus ^q terminata, non aſſimus restaurari. *Dat.* *IV. Id. Mai. r ipso A. V. et ° Lucinio Cæs. Coss.* (319).

TIT. V. DE SPONALIBUS ET ANTE NUPTIAS DONATIONIBUS. ¹

1. *Imp. Constantinus* ^a *A. ad Rufinum Ps. P. v* Pa-

^a Add. *Pf. U.*

^b Peyron. l. c. p. 187 dicit : « Lex. I. Vix legi potest ; ea porro, quæ oculis sunt insignia, consonant cum Editione » (Ri^o).

^c Cod. Just. *loris dom. serv.*

^d Ita Be. ex Cod. Just. : 4. Til. — Ri^o. *vincla.*

^e Cod. Just. *met. servo mort. s.*

^f Fol. 18 ^d cod. 4.

^g Vel abest a Cod. Just.

^h Go. in comm. c. *ferræarum et ferratarum.*

ⁱ Cod. Just. *unquibus.*

^j Cod. Just. *oblatis.*

^k Petr. Faber Sem. III, 16 delenda esse judicavit *vv. atro sanguine*, quasi in contextum adscita ex interpretatione *v. sanies*. Recte ei obloquitur Go., quem vid. not. r. Cæterum Aur. Lugd. *tabescentes.*

^l Cod. Just. *relinquere.*

^m Aur. Lugd. *mendose barborum. & varbarorum. em. rubr. col. barb.*

ⁿ Sec. Go. pro *Reddita*, cum Constantinus hoc anno non fuerit Romæ. Vid. Chron. ap. Go. p. 17.

^o Numerus abest a Cod. Just. et app. ann. 312, impr. Ri.

^p 1, P. *Transactionibus. 15 et Cons. Vet. Jcti 1. c. em. et Transact. 8 De P. et Transactis actionibus. Cui. 1 in tit. ind. transactionibus.*

^q 1 *Træ. actionibus. P. tra(n)sactionibus.*

^r Fort. add. *Sirmio*. Vid. c. 1 C. Th. de Sponsal. (III, 5).

^s Seqq. : *icinio Cæs. Coss.*, quæ abscissa sunt in cod. 1, restituit P.

^t Multi codd. et Till. *Nuptias*, alii *nuptiis*, at mox *nupt. donationis. 5 De — nuptias | De Donationib' sponsalibus dederint.* Cod. Just. (V, 1) *de Spe et arris sponsalitiis et prozæneticis.*

^u 19 add. et *Honorius*. Nonn. codd. *A. Rufino ppo. 20 ppu. 38 om. ad R. Pf. P.*

^v H. l. *Wenchius* gravissimis argumentis oppugnat Go, qui et hic et in *Prosopogr. v. Rufinus* hanc legem et duas alias b. a. (c. 3 C. Th. de Privilegiis eorum, VI, 35, c. un. C. Th. de Bonis dec., V, 2) ad *Rufinum PP. datas* errore auctorum Codicis Theodosiani ad *Constantinum* relatas esse putat, cum potius essent

A ter noster ^a nullam voluit liberalitatem ^b valere, si actis inserta non esset. Nos etiam inter sponsos ^c ac sponsas omnesque personas eam solam donationem ex promulgatæ legis tempore valere sancimus^d, quam testificatio actorum secuta est. *Dat.* *IV. ° Id. Maii t Simio s*, *Constantino A. h. V. et Licinio Cæs. i Coss.* (319).

INTERPRETATIO. *Ante tempus legis istius donationes etiam sine gestorum testificatione valebant. Nunc vero post hanc legem, nec nuptialis, nec quælibet alia i inter quascumque personas donatio, de quibuscumque rebus, valere k potest, si gestis non fuerit allegata l.*

DE MALEFICIS.

Imp. Constantinus A ad populum. Aruspices et sacerdotes et eos, qui huic ritui assolent ministrare, ad privatam domum prohibemus accedere vel sub prætextu amicitie limen alterius ingredi, pœna contra eos proposita, si contempserint legem. Qui vero id vobis existimatis ^m conducere, adite aras publicas atque delubra et consuetudinis vestræ celebrate solemnia : nec enim prohibemus, præteritis usurpationis officia libera luce tractari ⁿ. *Dat. id. maii, Constantino A. ° et Licinio p Coss.* (319).

DE JURE FISCO.

Imp. Constantinus A. | ad Severum q Rationa-

Constantio tribuendæ et ad ann. 352 referendæ. Vid. *Reland. p. 369.*

^a 15 add. *Constantinus.*

^b 9 *libertatem. 16 om. vomit.*

^c 6—8, 10, 14—16, 18—21, Cui. 2 — Ri^o. add. *quoque, quod ferri potes. Opponitur enim v. nullam, neque obstat etiam, cum vv. Nos etiam se referant ad vv. Pater noster. Nonn. codd. inter sponsis.*

^d 10, 18. *sancimus.*

^e Ita 9, 12, 19—21, 24, 33, 34, 45. *Sich. ; Til. — W. III., sed vid. c. 1 C. Th. de Pactis, quacum hæc lex conjungenda est. 10. 18 om. IV.*

^f Nonn. codd. *Mad. 32, 36, 40 Mart. 10 Marci. Sich. Calend. Maii.*

^g Ita codd. et edd. *Sich. — Ri^o. etsi nonn. codd. Sermio, alii Syrmio et Firmio. Be. et W. Sirmii.*

^h 21, *Sich. — Lugd. om. V.*

ⁱ 10 *Lic. Clarus. 14 om. Cæs. Coss. 6, 7, 18, 20, 32 et Til. om. Cæs. et 38 et Lic. Cæs. 33, 34. Sich. Lic. V. C. Coss. 24 Sirmio V. et Constantio a Coss. et om. Licinio.*

^j Nonn. codd. *qualibet alias. 20 nuptiales nec qualibet alias. 21 nuptiales nec qualibet alia.*

^k 20 add. non.

^l 20 *obligata. 21, Sich. in m. alligata, sed 21 in m. obligata.*

^m Correxerit *existimatis* pro *extimatis*, quod & et *Til. — Be. habent. Jam Go. et Be. prop. æstimatis vel existimatis.*

ⁿ In Cod. Just. c. 1 et 2 h. t. ita sunt conflatae : (ex c. 2 C. Th.) *Nullus aruspex, nullus sacerdos, nullus eorum qui h. r. a. m. ad (ex c. 1 C. Th.) limen alterius accedat — hominum amicitia quamvis vetus repellatur — et illo in insulam deportando post ademptionem bonorum, qui eum advocaverit suasionibus vel præmiis. Accusatorem autem hujusmodi — arbitramur, et sequitur subse. c. 1 C. Th.*

^o Fol. 22^b cod. 4.

^p Recte *Be. add. vult Cæs.*, ut erat in *super. c. Aur. Lugd. Cons.*

^q 15 *Severinum. 25, 38 Seruni. 20, 32, 39 Senatum.* Est hic Severus alius atque ille, qui comme-

lem Africæ. Post alia: Possessiones^b atque mancipia exempta fisci patrimonio quibusdam donavimus. Hæc^c directo jure^d atque perpetuo absque omni quæstione^e volumus obtineri; pœna contra rationales et magistros privatæ rei^f atque officiales proposita, si quid^g contra tenuerint, h^h etc. PP. XVI. Kal. Jun. i Romæ in foro Trajaniⁱ, Constantino A. V. k et Licinio C. l Coss. (319).

INTERPRETATIO. *Quicumque agri atque mancipia quibuscumque personis de fisci nostri jure^m donantur, apud eos, qui donata sunt, sine suspitione aliqua volumus permanere: contra ordinatorum domorum dominicarum pœna proposita, si contra præceptionemⁿ facere cognoscuntur^o.*

DE NAVICULARIIS.

[2] *Imp. Constantinus p A. Amabiliano q præfecto annouæ. Si quis navicularius per obreptionem vel quacumque ratione immunitatem impetraverit, ad excusationem eum admitti nullo r modo volumus. § 1.*

moratur in c. 2 C. Th. de Matern. bon. (VIII, 18), c. 9 C. Th. de Appell. (XI, 30).

^a 17, 27, 40 *rationabilem*. Multi codd. *Africæ. Go.*, quia hæc c. dicitur proposita Romæ, mavult *rationalem urbis (Romæ)* et in Chron. om. *Africæ*. Mox deest *Post alia*. In codd. 17, 36, 40 his vv. add. et cit. s. eccit. i. e. et cætera.

^b 20 *Possessionem*.

^c 13 *aliquæ excepta manc. 15 m. quæ exempta. 21 om. exempta. 12 don. ita dire. Sich. manc. fisci, quas p. q. donavimus, hæc. Aur. Lugd. patrimonium, mendose, 20 exempta f. patrimonium.*

^d Vid. C. Th. V, 14, 7, 20 antiquitus ordine.

^e 4 *omnia quæstione, sed rubro col. em. omni. 20, 21, Sich. sequestratione, sed in 20 em. requisitione. Mox multi codd. obtinere.*

^f In cod. 15 om. *privatæ rei*; in rell. Br. Al. codd. et ap. Sich. *rei*, sed Sich. *privatim et 20 privatos.*

^g 14, 20 *qui*.

^h In litteris *rint. incip. fol. 78^b cod. 4 Sich. om. etc.*

ⁱ Ita 9, 13, 24, 27, 29, 38, 42, 44, Sich.; 4 Til. —Lugd. PP. XVI Kal. Jul. Prætuli Jun. propter c. sq. h. 1. Cui 2—Be. PP. X. Kal. Jun. fortasse propter c. 3 C. Th. de Naviculariis (XIII, 5), quæ fere eodem die dicitur proposita esse. 15 XV K. Jul. 6—8, 12, 14, 16; Epit. Mon. XIII K. Jun. 10, 18. Annon. Reg. ap. Go. XII. K. Jun. L. R. U. Dat. XV, Kal. Jul. 20, 32, 39, 43. Dat. XV. Kal. Jan. 21. XVII Kal. Jun. 17, 28, 36, 40. VI Kal. Jan. 33, 34. XI K. Jun. 38 ag.

^j Nonn. codd. Roma. 20, 24, 28 Trojani. 52 tuajano. 8 om. in foro — et, et in codd. 17, 28, 36, 40 D des Const.—Coss.

^k In codd. 12, 16, 18, 20, 24 deest V. 34 Constantinopoli pro Constantino.

^l Multi codd. om. C. aut C. Coss. et 38 et Licinio C. 24, 32 Dic. 5 5 Coss. Nonn. codd. Licinio et Aur. Lugd. Licino.

^m 21 *nastri personis don.*

ⁿ 20 *perscriptionem sed supr. lin. p̄script.*

^o 9, 20 alii codd. *cognoscantur.*

^p Vid. not. anteced.

^q Cui. 2, 2^k *Ambiliano*, mendose. Vid. not. anteced. Go. *Idem AA.*

^r 4 *admitti nullo*; edd. ante Be. *admitti in vilo*. Cui 1—2^d in m. : « 7p nullo, » quod etiam Go. prop. et Be. recepit, recte. Ortus est error, non eo quod male dijunctæ erant litteræ, ut B. scribit, verum ex antecedenti littera, quam a librario geminatam esse jam

A Sed et si quis patrimonium naviculario muneri obnoxium possidet, licet altioris sit dignitatis, nihil ei honoris privilegia, in hac parte duntaxat, optulentur, sed sive pro solido, sive pro proportionem huic muneri teneatur⁴. Nec enim æquum est, ut patrimonio huic functioni obnoxio excusato, commune onus non omnes pro virili sustineant portionem. PP. Vb. kal. Jun. Constantinopoli e, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).

DE JURE FISCO.

In p. Constantinus A. d ad Provinciales. Justa etiam et quæ locum habent fisci actiones præcipimus concremari, ob hoc solum quod suis temporibus prolatae non sunt^e. Jam calumniæ privatorum eo saltem^f arceantur exemplo, quod justas^g fisci litos silere præcipimus. Dat. III. Kal. Jun. Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).

DE NUMERARIIS, ACTUARIIS.

Imp. Constantinus A. ad Leontium^h. Dudum sanximusⁱ, ut nullus ad singula officia administranda ambitione perveniat, vel maxime ad tabularios, nisi qui ex ordine vel corpore officii uniuscujusque est. Nos enim officia sibi injuncta tam diu agere jubemus, quoad idoneos esse manifestum est, aut ætate non impediante complere id posse monstrantur, ut, administratione apud unum jugiter permanente, fides quoque ejus appareat. Si quis ergo ex suffragio ambitionis ad officia fisco obnoxia accesserit, multæ nomine i denas libras auri exigatur. PP. V. Id. Jun. Hierapoli^k, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319)^l.

DE APPELLATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Severum Vicarium...^m Ne Go. vidit. Summ. C. Th. *Navicularium excusationem non mereri.*

^a Cui. 2 — Ri^k. *teneantur, err.*

^b Go. in Chronol. PP. X, kal.

^c Delenda est h. v., quæ occasione sequentis nominis hic infarta est; nondum enim Constantinopoli structa erat. Vid. C. Th. XI, 30, 12, not. i.

^d 4 et hic et in seq. lege *Id. aa ad.*

^e Cod. Just. *sunt: ut jam, recte impr.* Cujac. in Comm. l. e. p. 228 et Go. Vid. Dirksen. l. e. p. 492.

^f Til. *mendose eos saltem.*

^g Ri^k *mendose justa.*

^h Cod. Just. *De M. a; et chartulariis, et adjutoribus, scrib. et exc. sedis excelssæ cæterorumque judicum, tam militarium quam civilium.* Aur. Lugd. *Scriniarius.*

ⁱ Dignitas deest in codice et in edd.; Go. prob. Be. ex c. 1 C. Th. Si quis solidi circulum (IX, 22) et ex c. 1 Cod. Just. de Comœatu (XII, 43) addi vult Pf. C. Cum rubrica hujus tituli incipit folium 81 codicis.

^j Hanc sanctionem ad nostram ætatem non pervenisse, jam Go. annotavit.

^k Be. in not. add. in vel ad. Sed vid. C. Th. VI, 26, 14, not. b, VI, 35, 1, not. p et infra X, 20, 2.

^l Aur. Lugd. om. *Id. Go. annotat: « Ex hac subscriptione colligi videtur, hanc legem a Licinio, non a Constantino latam fuisse: quandoquidem ei hoc tempore Oriens parebat: vide Zozimum lib. II. p. 679 » (cap. 20); qua de causa fortasse ap. Ri. Ri^k. rep. 318 pro 319.*

^m Loci, cujus vicarius fuerit, mentio deest etiam in Cod. Just. Blondellus de Primatu in Ecceles. p. 513. Vicarium Illyrici cum fuisse suspicatur, causa non

causas, quæ in nostram venerint scientiam, rursus transferri ad judicia necesse sit, instructiones necessarias plene actis inseri præcipimus. Nam cogimur a proferenda sententia temperare, qui sanximus^a, retractari rescripta nostra ad opiniones vel etiam relationes judicum data non oportere^b, quoniam verendum est ne lis incognito negotio dirimatur, adempta copia conquerendi^c. Quare perennibus inuretur iudex notis, si cuncta quæ litigatores instructionis probationisque causa^d recitaverint, indita actis vel subjecta non potuerit inveniri. *Dat. X. Kal. Jul. Aquileia¹, Constantino V. et Licinio C. Coss. (319).*

SINE CENSU VEL RELIQUIS FUNDUM COMPARARI^e NON POSSE.

Imp. Constantinus A. ad Antonium^h Marcellinum Præsidem provinciæ Lugdunensis primæ. Rei annonariæ emolumentaⁱ tractantes, ut cognosceremus^j, quanta reliqua per singulas quasque provincias et per quæ nomina ex hujus modi pensationibus resedissent, cognovimus, hanc esse causam maxime reliquorum, quod nonnulli, captati^k aliquorum^l momentarias necessitates, sub hac conditione fundos opimos comparent et electos^m, ut nec reliqua eorum fisco inferant, et immunes eos possideant. Ideoque placuit ut, si quem constiteritⁿ hujus modi habuisse contractum, atque hoc genere^o possessionem esse mercatum, tam pro solitis^p censibus fundi comparati quam^q pro reliquis universis ejusdem possessionis obnoxius teneatur^r. *Dat. kal. Jul. Agrippinæ, Con-*

^a Vid. e. 6 et 8 h. t.

^b Vv. qui sanximus — oportere des. in Cod. Just.

^c 4 conquerendi.

^d 4 causas; rubro colore deletur s finale.

^e Fol. 183^b cod. 4.

^f Cod. Just. Kal. (deest Jul.) Aquileiæ. Aur. Lugd.

^g Aquil. et mox Cons. Cuj. 1 Licino. Cod. Just. CC.

^h Permulti codd., etiam 4 comparare, sed in cod. 4 em. ab ant. manu. 15 Sine censu non comparari fundum. 25 Sine c. v. r. f. comparare non audeant.

ⁱ Rein. em. Auxonium Cod. Just. ad Marcellum, et des. reliqua. Ri^o. om. Imp.

^j Aur. Lugd. emolumentū, i. e. emolumentum.

^k In Cod. Just. om. ut cognosceremus—resedissent.

^l Cod. Just. captantes. Go. nihil mutandum esse dicit, recte. Vid. Salmas. in Solinum p. 59 edit. Trajectinæ. Vat. Fr. § 35: alicujus callitatibus adversabili emolumento persuasi. Quid si leg. capitali al. momentaria necessitate?

^m 4, Til. add. nomen.

ⁿ Cod. Just. comparent et om. opimos et et electos, impr. Go.

^o 4 onstiterit, sed em. a. libr.

^p Cod. Just. atque ac lege.

^q 4, edd. solidis. Go. quod conjecerat solvendis, ipse reprobat. Cod. Just. Val. in m. solitis, recte. Ita c. 4 C. Th. de Indict. (XI, 5) devotionis solitæ; c. 2 C. Th. de Vectig. (IV, 12) solitæ præstationi; c. 6 ibid. octavas solite constitutas; c. 24 C. Th. de Ann. (XI, 1) species solitas.

^r Cuni v. quam incip. fol. 134^b cod. 4.

^s In Cod. Just. add. cum necesse sit eum qui comparavit, censum rei comparatæ agnoscere, nec liceat

Astantino A. V. et Licinio C. Coss. ^a (319).

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. Patroclo....^b Nulla præditos dignitate ad sordida descendere connubia servularum etsi^c videtur indignum, minime tamen legibus prohibetur; sed^d neque connubium cum personis potest esse servilibus, et ex hujus modi contubernio servi nascuntur. Præcipimus itaque ne decuriones in gremia potentissimarum domorum libidine^e ducente confugiant. Si enim decurio clam, actoribus atque^f procuratoribus nescientibus, alienæ fuerit servæ conjunctus, et mulierem in metallum trudi^g per sententiam^h iudicis jubemusⁱ, et ipsum decurionem in iusulam deportari, bonis ejus mobilibus et urbanis mancipiis confiscandis, prædiis vero et rusticis mancipiis civitati^j, cujus curialis fuerat, mancipandis^k, si patria potestate fuerit liberatus, nullosque habeat liberos vel parentes vel etiam propinquos, qui secundum

cuiquam rem sine censu comparare vel vendere, desumpt. ex initio c. 2 C. Th. de Contrah. empt. cit.

^a Go. — Ri^o. om. annum. Cum enim Constantinus hoc anno non in Gallia constiterit, sed in Pannonia aut Dacia, Go. hanc legem refert ad ann. 312 (*Constantino A. II et Licinio A. II Coss.*) dicens ad Gallias et censum Gallicanum pertinere, eaque Constantinum indulgentias reliquorum concedere Lugdunensi primæ, in qua Augustodinum, cujus nomine Eumenius orator Augustodunensis peculiari ratione gratias egit anno 312. Contra Bou. monet, consules a Go. propositos non conciliari posse cum vv. subscriptionis: et Licinio Casare, referendis nonnisi ad Licinium jun., qui anno 317 Cæsar creatus sit; Eumenii panegyricum habitum esse non anno 312, sed 313; neque agi in hac lege de reliquorum remissione. Cum autem Constantinus hoc tempore Agrippinæ non fuerit, fortasse reponendum esse Aquileiæ. Aliter etiam Pagius scribit in Crit. ad ann. 313, not. 20. Constantinum toto anno 312 in Italia fuisse; orationem Eumenium recitasse non anno 312, sed ann. 311, quo Constantinus Quinquennalia dedit, quorum cap. 13 idem orator meminert, egisse autem hunc gratias ob speciale tantum beneficium Augustodunensibus concessum, non ob generale, quod hac lege toti provinciæ Lugdunensi detur. Refert igitur hanc legem ad ann. 313 (*Constantio A. III et Licinio A. III Coss.*) Cf. Reland. l. c. p. 302. Tillem. l. c. 1. IV, Notes p. 128, n. 30, servato anno 319, errorem quærit in urbis nomine et pro Agrippinæ em. Aquileiæ. Quid quod Go. prop. in Chron. anni 319 Aquileiæ, quamquam præfert annum 312.

^b Dignitas deest sine ullo lacunæ indicio in cod. 4, Til. — Cui. 2°. Be. Cod. Just.; ap. Go. et Ri. indicatur lacuna quattuor punctis, ap. Ri^o. quinque. Cod. Just. Imp. Constantinus A.

^c Til. et si. In cod. 4 semper scribitur connubium, connubia. Go. h. l. conversis vv. ita scribi vult: etsi minime legibus prohibetur, tamen videtur indignum; concedit autem vulgatam scripturam defendi posse.

^d Hinc incipit c. 3 Cod. Just.: Cum ancillis non potest esse connubium: nam ex h. m. c. s. nascuntur: ideoque præcipimus, ne. 4 contubernio.

^e Cod. Just. add. servarum.

^f Cod. Just. et.

^g Cod. Just. detruedi.

^h Nescio unde Go. — Ri^o. sententia pro per sententiam.

ⁱ 4 jubemus; rubro col. em. jubemus.

^j Cod. Just. contractiore sententia deportari: omnibus bonis ejus civitati.

^k Fol. 220^b cod. 4.

legum ordinem ad ejus successionem vocantur ^a. A Quod si auctores vel procuratores loci, in quo flagitium admissum est, fuerunt ^b conscii, vel compertum facinus prodere noluerunt ^c, metallo eos convenit implicari. Si vero dominus ^d hoc fieri permisit vel postea cognitum celavit, si quidem in agro id factum est, fundus cum mancipiis et pecoribus cæterisque rebus quæ cultui rustico sustentur ^e, fisci viribus vindicetur; si vero in civitate id factum est, dimidiam bonorum omnium partem præcipimus, poenam augentes, quoniam intra domesticos parietes scelus admissum est, quod noluit mox cognitum publicare ^f. Igitur si legis latæ die reperietur quisquam patrino- nium suum alienasse, atque in dominum ^g servulæ contulisse, ordini liceat diligenter inquirere, ut ita rei publicæ civitatis quod de facultatibus supra dicti ^B fuerit deminutum ^h, in pecunia sarciatur ⁱ. *Dat. Kal. Aqui. Juleæ, Constantino I A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

DE HIS, QUI A NON DOMINO ^k MANUMISSI
SUNT.

Imp. Constantinus A. ad Bassum ^l. Si a non ^m dominis libertas detur mancipio alieno, si quidem ab his ⁿ iudicibus impetrabitur ^o, quibus dandi jus est ^p, sine ulla trepidatione poenæ facilis dissolutio est. Si vero jubentibus ^q nobis quicquam lege actum esse doceatur, et non dominus, ut alienum mancipium ^r

^a Cod. Just. vocentur.

^b Cod. Just. fuerint.

^c Cod. Just. promere noluerint.

^d In Cod. Just. add. loci.

^e & sustentur, rubro col. supra add. n (sustinentur).
Cod. Just. fisci iuribus, recte impr. Go.

^f In Cod. Just. om. seqq.

^g In cod. & videtur littera i a sec. manu supra ad-
dita esse (dominium). Summ. C. Th. in hospitio ser-
vulæ.

^h & supradicti (rubro col. add. s, ut leg. sit supra-
dictis) f. diminutum.

ⁱ & pecunias | (incipit fol. 221^a) arciatur. Go. pe-
nunia.

^j Aur. Lugd. Constantinopoli. A Cod. Just. abest
tota subscriptio.

^k Ita em. Be. et W. ex cod. 6 et cod. Just., quæ
em. confirmatur codd. 7, 10, 14, 16, 18. Reliqui
codd., Sich. — Ri. de His, qui non a domino. Sec.
Go. nonn. codd. habent non a suo domino, quod qui-
dem in ipsius Br. Al. codd. non inveni, sed in codd.
L. R. U.

^l Add. Pf. U. Cf. infra c. 4 C. Th. de Donat. ^D
(VIII, 12), c. 2 C. Th. ad L. Jul. de Vi (IX, 10) et
c. 8 C. Th. de Appellat. (XI, 30). Nonn. codd. et
Cod. Just. Pf. P. improbb. Go, Be et W. Cæterum
plerique codd. et Sich. Cui. 1—Ri. de His.

^m Ita Be., prob. W., em. ex Cod. Just., quocum
præter Bas. concinunt codd. 14, 16 et cod. 40; nam
quamquam is textum omittit, tamen post inscriptio-
nem ex textu ponitur Si N. i. e. Si non quæ prima
legis vv. sunt 10, 18. Si non lib. a dom. Rell. Si non ad.
ⁿ Sich. Cui. 1—Cui 2° hiiis, Ri. iis.

^o Go. cj. imperabitur, quamquam ipse præfert im-
petrabitur.

^p 9 Quibus damni jus exstet sine. Sich. in m.:
« Forte legendum est, quibus dandi jus non est. »
Vid. Go. not. e.

^q 10, 18 jubentur.

^r 16 om. mancipium.

manumitteretur, petiisse ^a, tunc eodem, qui in ^b
conspectu nostro libertatem monstrabitur ^c conse-
cutus, ei protinus, ad cuius proprietatem pertinet,
restituto ^d, is, qui mancipium alienum fallendo
principis conscientiam manumisit, mancipia duo co-
gatur domino ejus dare, cujusmodi ^e sexus; ætatis
atque artis ^f constiterit esse manumissum, et alia
tria fisco ^g eademque ratione similia. Quæ multa
non semper imponitur, sed ^h potius conquiescit, si ⁱ
forte manumissus inferentem sibi ^j quæstionem stu-
tus objecta ^k legitima præscriptione ^l potuerit exclu-
dere; cum sibi amissi ^m mancipii damna debeat ⁿ im-
putare ^o, qui in perniciem suam gesta taciturnitate
firmaverit ^p. *Prop. Id. q Jul., Constantino A. V. r*
et Licinio Cæs. s Coss. (319).

INTERPRETATIO. Si aliquis mancipium manumittere
præsumperit alienum et id sub præsentia principis vel
in ecclesia fecerit, hac poena tenebitur, ut et manumis-
sus a domino revocetur, et alia duo mancipia ejusdem
ætatis aut sexus aut certe artificii, quod ille, qui est
manumissus, scierit ^t, dare cogatur. Si vero ille, qui
manumissus dicitur, repentem dominum sub hac
præscriptione ^u superaverit, ut jam firmitatem ^v status
sui temporibus teneat; tunc ille, qui manumisit, non
est constringendus ad poenam, dum ille, qui repetit,
præjudicium domini sui incurrerit aut taciturnitate nu-
trierit ^x.

^a 12 om. petiisse. Cod. Just. add. probetur.

^b 18 om. in.

^c Cod. Just. add. a non domino.

^d 19, 20 restituta. lidem paulo post conscientia et
Go. manumissit.

^e 9 de re hujusmodi, 19, 20 hujusmodi, 10, 18 ejus-
modi. Cod. Just. ejusdem.

^f 20 add. ut et Cod. Just. cujus.

^g Hanc vocem, quæ in plerisque codd. Br. Al. et
in edd. Sich.—Ri. deest, supplendam esse jam in
m. edd. Cui. 1 — Cui. 2° annotatum est, hac tamen
differentia, ut in m. Cui. 1 — Lugd. scriptum sit:
« deesse videtur a fisco, » in m. Cui. 2, 2°: « deesse
videtur fisco. » Be. et W. eam receperunt e Cod.
Just., quod recte factum esse confirmatur codd. 12,
14, 17. Go. tentavit et alia tria eademque ærario ra-
tione similia. Cæterum 16 bin. tria fisco et in Cod.
Just. scriptum est eadem rat.

^h 8 se 20 supr. lin. vel scipius.

ⁱ 14 om. si.

^j 8, 10, 12, 14, 16 man. in parentem sibi.

^k 14, 21 subjecta, sed 21 in m. objecta.

^l 19, 20 perscriptione.

^m 19, 20 amissa.

ⁿ 16 debeant.

^o Cod. Just. add. is.

^p Cod. Just. firmavit.

^q 13, 20, 24 Dat. prid. id. 15, 19, 52 Dat. id.

^r 8, 20 Constantinopol. A. II. 19 aug. II. 31, 52,
59 om. V.

^s Multi codd. et Til. om. Cæs.

^t 20 Si quis—hæc poena—ad cum—artificio—ma-
num est — (etiam 21 man. est) scire cogatur. 8, Sich.
sciret d. cogatur, 7 manum. est. 6 artificii—sciret.

^u 28 hac inscriptione, alii perscriptione.

^v 20 ut etiam f. 6, 7 firmitate.

^x 20 constr. ut impleat poen. — repetitur — incurrit
per taciturnitatem nutr. Go. mavult domini, quod 6
habet.

DE MATERNIS BONIS.

Imp. Constantinus A. Julio Severo. Cum ad patrem aliquod ex materna successione interposita cretione pervenerit, et ad liberos maternarum rerum successiones defluerint, ita eas haberi placet in parentum potestate, ut dominium tantum possessionis usurpent, alienandi vero licentiam facultatemque non habent, ut cum ætates legitimæ liberorum ad emancipationem parentes invitaverint, et patresfamilias videre liberos suos voluerint, tertiam partem maternorum honorum eis filii tanquam muneris causa offerant; quam si suscipiendam patres putaverint, faciendæ divisionis arbitrium permitti oportebit justitiæ honorum virorum, per quos, facta divisione, tertiam partem oblatam parentes ita accipient, ut alienandæ quoque ejus partis habeant facultatem, si modo ullus potuerit inveniri, cui placeat

^a A deest in nonn. codd. In cod. 40 om. A. et Severo.

^b 38 Reverso. Add. sec. Go. Vic. Vid. sup. col. 164, de Appell. Severus ille, qui nominatur in inscr. c. 9 C. Th. de Jure fisci (X, 1), alius esse videtur.

^c 8, 12, 13, 19 male Cum a patre.

^d 20 a sec. m. cretione, impr. Ri.

^e 21, Sich. Til. om. rerum.

^f Multi codd. habere, male.

^g 20 possessoris. 10, 18 usurpant.

^h Til. lecentiam.

ⁱ 21, Sich. habent.

^j Omnes codd ætates (aut ætatis, quod idem est) legitimæ... invitaverint, et ita etiam Cuj. 1—Ri. ex Lugd. Reposui igitur hæc verba pro ætas legitima—invitaverit, quam scripturam Be. ex Sich. et Til. restituit: quamquam enim non modo non mala est, verum etiam concinnior quam nostra, tamen, cum ne unus quidem codex eam tueatur, ex cj. Sichardi videtur nata esse.

^k 6—8, 10, 12, 14, 17, 18 filios, quod propter v. filii, quod sequitur et propter interpretationem recepisse, nisi cod. Lugd. et codd. 9, 15, 19, quos sæpe cum veri C. Th. codicibus concinere dixi, haberent scripturam liberos.

^l 19, 20 ejus. 18 et.

^m Male Cuj. 2—Ri. filii.

ⁿ 15 muneris loco.

^o Cod. Lugd. suscipiendum. 19, 20 partem, non male quidem, sed aprior est vulg. scr.

^p Hæc vv. non minus quam illa c. 1: bonorum rerum arbitrio Anianismum sapere Go. affirmat; quod miror a Go. dictum esse, cum veri Cod. Theod. exemplum, id est Lugdunense, in hac scriptura non discrepet a Br. Al. codicibus. Cæterum 10, 12, 13, 16, 18 justitia.

^q Hinc incipit fol. cxxi codicis Lugd., in superiore parte laceratum. Lacunæ codicis, etsi in h. c. ex Br. Al. suppletur; literis inclinatis a me indicatæ sunt.

^r 10, 12, 18—20. Sich. Til. accipient.

^s Restitui hanc scripturam a Go. et Be. prop., sed jam a Sich. Til. editam, auctor. codd. 9 (ubi vero partes), 15, 19, 21, qui sæpe cum vero C. Th. faciunt et hic quoque cum eo facere videntur; nam in cod. Lugd. licet hic truncato superest sylf. tis (partis. Sec. Go. til scrib., sed corr. Ri.). Rell. alienandi q. ejus patres, impeditæ. Antecedit enim tertiam partem oblatam parentes ita accipient. 20 supr. lin. partes. Cæterum 18 alienandi et 6, 7, 10, 14, 16—18 jus pro ejus. In cod. 13 om. ut... facultatem. Paulo infra 21 poterit invenire et 15 potit pro potuerit.

PATROL. VIII.

A hanc amplecti licentiam, cum omni modo filios con-ducatur adniti, ut pio sedulitatis affectu mereantur accipere eam, quam patribus dederint, portionem. Dat. VII. Id. Sept. Mediolano. Acc. Non. Oct. Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (519).

INTERPRETATIO. Materna bona filiorum, defuncta uxore, pater ita possideat, ut usufructum de his habeat: sed quantum aut quamdiu habeat, lex Novella constituit: distrahendi tamen aut donandi ex his nullam pater habeat potestatem. Sane si filium, mortua matre, emancipaverit, de bonis maternis, id est, de emancipati filii portione ipse filius muneris causa de maternis bonis tertiam offerat portionem: quæ tamen in ipsius proprietate mansura est ita, ut eam pater, viris bonis dividendis, consequatur. Si tamen tantum patris nomen ad hoc adduci potuerit, ut rem filiorum impia cupiditate suscipiat, aut aliis derelinquat: studere tamen filios decet, ut id, quod parentibus causa emancipationis obtulerint, servitio et pietate recipiant.

DE DOLO MALO.

Imp. Constantinus A. ad Symmachum V. C. Optimum duximus, non ex eo die, quo se quisque admissum dolum didicisse memoraverit, neque intra

^a 15 modo omni.

^b 21 Sich. concedet. 15 amitti. 10, 18 admitti.

^c Go. in not. recipere.

^d 6—8, 12, 14, 16, 17. Til. III. 10, 18 III. 13,

C 32, VI. 21, 24, 27, 40, 43, Sich. VIII. 42, VIII. 51, 35 om. VII. Numerum II, quem Go. annotat non inveni.

^e Go. in Chron. transferri vult Mediol. post Oct. 8 om. Med.—Oct. et 15, 19 Acc. Non. Oct.

^f Nonn. codd. VIII pro Non. 21 Constantinopoli A. In sqq. codd. om. aut A. aut V. aut, ut ap. Sich. Til. factum est, C., aut denique C. Coss. Scribitur etiam Liciano s. Licinio pro Licinio, et Viro clarissimo pro V. C., quod in nonn. codd. habetur pro C.

^g Ita plerique et optimi codd. Edd. ita pater.

^h Sic Cuj. 1—Lugd. et pro aut.

ⁱ Multi codd. Distrahendi tamen ex his aut donandi. 21 dominandi (in m. alienandi) et om. his. In sqq. codd. plerique mancipaverit, mancipati, mancipationis.

^k 21 in m. add. si. 10 filium mortuum.

^l 19, 20, alii codd. Sich. Cuj. 1—Lugd. add. superius emancipatus. 21 filius superius ca., sed in m. ut Sich.

^m 21, Sich. Cuj. 1—Lugd. offeret, sed 21 in m. offerat

ⁿ 21 aut, sed in m. quæ. 6, 7 tam.

^o Sich. Cuj. 1—Lugd. potestate. Mox 20 nomine.

^p Ita multi codd. et Sich. Rell. poterit.

^q 6—9 et multi alii codd. derelinquere studeat. Sed vulg. scr. accedit ad ipsam legem.

^r 20 aut servitio aut gratia et pietate.

^s 19, 20, Sich. Cod. Just. Vicarium; 6, 7, 16 vic., imp. Go., quem vid. 10, 15, 18, 44 virum clarum. Sich. in m. V. Clariss. Nonn. codd. om. V. C. Cæterum codd. plerumque Simacum.

^t 20, 33 diximus, sed 20 corr. duximus.

^u 10, 18 quod. Mox 15 amissum.

^v Cod. Just. commemoraverit. Cf. Dirksen l. c. p. 390.

anni utilis^a tempus, sed potius ex eo die^b, quo^c asseritur commissus dolus, intra continuum tempus^d anni, eis^e quibus esse^f decertandi jus invenitur^g, ejusmodi^h actionem causa cognita deferriⁱ; ita ut, si forte is^j, contra quem res agitur, longius^k ullo genere discesserit, nec denunciandi necessitate^l petitor oueretur^m, nec ejus, qui aberitⁿ, praesentia postuletur. Nec tamen assistere^o, si velit^p, quisquam prohibeatur examini, contra quem decernenda intentio hujusmodi fuerit expetita: ita ut, impetrata^q doli actione, lis ad suum judicem translata intra biennil spatium decidatur, ratione^r temporis custodia, cum legitime fuerit apud suum judicem coepta^s, exemplo^t litium caeterarum. Perpetuo^u vero silentio^v conquiescat, nisi ex die, quo impetrata fuerit^x actio, intra^y continuum biennium^z, quod sequitur, omnis lis fuerit decisa^{aa}. Omnes igitur sciant, neque incipientia^{bb} post biennium^{cc}, neque ante completum biennium^{dd} coeptae, post biennium^{dd} finiendae doli actionis

^a Ita Til. Cod. Just. et omnes codd. praeter 19, 20, qui *annum utilis* et 15, ubi om. *utilis*. Edd. praeter Til. *utilise*. Cf. Dirksen l. c.

^b 33 *ex illo die*.

^c 9 quod. Nonn. codd. *adsertor, adsertur*.

^d Cod. Just. *intra continuum biennium de dolo actionem moveri: sive abfuerit, sive praesto sit is, qui dolum se passum esse conqueritur*. Tum omni. rell. statim sequuntur. vv. *Omnes igitur sciant, etc.* Cf. Dirksen l. c. p. 391.

^e Ita 15, quo confirmatur cj. Go., qui legi vult *eis. 9 rei*. Rell. et edd. *reis*.

^f 20, Sich. *est 35 om. esse*.

^g 6, 7, 14, 16 — 18 *imminetur*.

8 *iminetur, 10 imminitur*.

^h Ita Til. et omnes codd., praeter 20, qui *hujus modi*, quod Sich. et Cuj. 1 — W. habent.

ⁱ 33 *causam cognitam deferre*. 20, Sich. *deferri*, sed Sich. in m. *deferri*. Caeterum Sich. *deferri*. Ita Cuj. 1 — Ri'. *deferri*; ita Til. W. *def.*, ita. Be. *def.:* ita. 10, 18 *def. aut si ut forte*. 20 om. *ut*.

^j 6—8, 16 *add. qui*.

^k 20, Sich. *longe*, sed Sich. in m. *longius*.

^l Multi codd. *necessitatem*.

^m 19, 20 *petere honoretur, alii honeretur*.

ⁿ 19, 20, Sich. Til. *abierit. 16 haberet. 33 habuerit*.

^o 6—8, 10, 14, 16—18, Til. Aur. — Cuj. 2° in m. *adentire*. Cuj. 1 *ascentire*.

^p 16 *vellet. 15 ass. quisq. si velit praesenti*.

^q 20 *f. appetita aut impr.* Sich. *fuerit. Appetita* (in m. *Expetita*). 9, 19 *exp. aut imp.* 15, 33 om. *ita*.

^r Sich. Til. *sp. decidatur. Ratione. 20 sp. decidatur. Ratio. 6, 7, 9, 10, 18 spatia. 33 sp. de eo dantur. 19 spatio d. rationem custodiat*.

^s 20 *praecipula*.

^t 15 *add. vero 16 litigium*.

^u 20, Sich. *cet. perpetuum*, sed Sich. in m. *perpetuo. 15 om. vero*.

^v 33 *silentium*.

^x 9 *fuerat*.

^y 19, 20, Sich. om. *intra*.

^z 19, 20 *cotidiano biennio. Sich. quotidiano biennio*, sed in m.: *continuato forte legendum est.* 33 *continuo biennio. Noodt cj. intra continuum tempus anni. Sed cf. Glück. l. c. T. V, p. 434.*

^{aa} 33 *conclisa*. Sich. Til. *litis f. d.*

^{bb} 7 *exciptendae. 33 om. sciant neque et mox ante*.

^{cc} 20, Sich. *incipiendam p. h. quod sequitur*.

^{dd} Coll. Just. *add. vero. 20 finiendi et om. coeptae*.

A concessam licentiam^a. *Data VIII^b Kal. Aug. Naisso^c, Constantino A. V. d et Licinio Cæs. o Coss. (319).*

INTERPRETATIO. *Dolus malus est, quoties per aliquam scripturam vel fraudem ea, quae definita sunt, per scripturam argumenta mutantur. Vel si quis per chartarum suppositionem aut surreptionem^f aliquam id, quod contra se futurum, ut^e consentire videtur, inducitur^h, vel cum his similiaⁱ discutiente iudice probantur admissa. Et ideo ille, qui queritur dolose^l fuisse gravatum^k, intra biennium suas et^l incipiat et definiat actiones: ultra sibi nec ad inchoandum, nec ad definiendum^m tempus noverit esse concessum. Nam si autⁿ illum, qui dolus^o admisisse dicitur, aut illum, qui pertulit, absentem esse contigerit, a tempore, quo apud iudicem agere coeperit, biennium ad definiendam actionem sciat sibi esse permissum.*

DE PRIVILEGIIS EORUM QUI IN SACRO PALATIO MILITARUNT.

Imp. Constantinus A. ad Proculum P Proconsulem Africae. Si ex memorialibus vel ex palatinis nostris aliquis ad agendas curas rei publicae vel alterius officii fuerit destinatus, minime ab eo repraesentatio postuletur equorum. Qui autem in palatio obsequia non praebuerunt, sed ex alio hominum genere sunt, equos solemnes pro hujus modi actu^q repraesentent. Dat. VI Kal. Aug. Constantino A. IV. r et Licinio Coss. (319).

DE POENIS.

Imp. Constantinus A. ad Festum Praesidem Sardiniae.

p. bienn. ; eadem vv. om. ap. Sich. ; 9 finiendi. Caeterum 8 coeptae. Go. coeptae. Ri. coeptae, errore.

C ^a 8, 16, 19 *concessa licentia. Cod. Just. esse conc. l.*

^b 26 XIII. 36 IX. 40 non.

^c Ita plerique codd. et Til. Caeterum codd. habent *Narso*, ut Sich., *Naisio, Naisio, Naiso. Nesto, Naiso, Naiso. Cuj. 1 — Ri'. Nasso. Cod. Just. Nesso. 15 om. Naisso. Be. W. Naisii.*

^d 33 om. V. et *et Lic.*

^e Nonn. codd. VV. CC., alii VCC. 36, 40 CC. SS., alii ut 16, Til. om. *Cæs. aut Cæs. Coss.*

^f 6, 7, 10, 18, alii codd. *add. per. 9 om. aut surrept.*

^g 6, 7, 20, 42, 43 om *ut*, alii, ut 44 habent *ne pro ut*.

^h Nonn. codd., Cuj. 1 — Lugd. *add. vel. Mox 44 inducit.*

ⁱ 20 in m. *alit. familia et s. que supra v. similia. 43 addiscutiente. Sich. vel quae cum hiis similia.*

^j 19, 20, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. *add. se.*

^k Cuj. 1. Aur. Lugd. *fraudatum.*

^l 7, 10, 18 *ac, sed. 7. corr. et.*

^m Sich. in m. *diffindendum.*

ⁿ 43 *ut, et om. Nam si.*

^o 20 om. *dolum. Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. add. malum. Mox 20 cont. esse.*

^p Go. *Proculum. mendose. Mox codex merialibus, sed corr. memorialibus.*

^q Go, cj. *curatoricio. Cf. c. 2 C. Th. de Equor. coll. (XI, 17). Codex equosollemnes.*

^r Go. em. V. (319) propter c. 1 C. Th. de Itin. mun. (XV, 3) eodem anno eidem Proculo Proc. Africae inscriptam. Adde c. 2 C. Th. de Off. proc. (I, 12). Be. prop. aut V. et L. Cæs., quod ad Go. sententiam redit, aut Lic. IV. (315), impr. Go. in Chron. an. 319. Illi cj. obstat, quod haec c. contra concilium conditorum C. Th. recentior sit sequenti, huic, quod Proculus Proc. Africae ann. 315 non invenitur. Error sine dubio in mense laet.

Quicumque coercionem mereri ex causis) non A gravibus videbuntur, in urbis Romæ pistrina dedantur. Quod ubi tua sinceritas cœperit observare, omnes sciant eos qui, sicut dictum est, ex levioribus causis hujusmodi meruerint subire sententiam, ergastulis vel pistrinis esse dedendos, atque ad urbem Romam, id est, ad præfectum annonæ sub idonea prosecutione mittendos. *Dat. IV. a Kal. Aug. Constantino A. V. et Licinio Coss. (319).*

DE CONTRAHENDA EMPTIONE ^b.

Imp. Constantinus A. c ad Profuturum Pf. annonæ^d. Venditionis o atque emptionis fidem, nulla circumscriptio violentia facta, rumpi minime decet f. Nec enim s sola pretii vilioris querela contractus h sine ulla culpa celebratus litigioso i strepitu turbandus j est. PP. Id. k Aug. Constantino A. V. l et Licinio Coss. = Coss. (319).

INTERPRETATIO. Cum inter ementem et vendentem n res fuerit definitio pretio comparata o, quamvis plus valeat quam ad præsens venditur p, hoc tantummodo requirendum est, si nihil fraudis vel violentiæ egit q ille qui comparasse probatur. Et si voluerit revocare r qui vendidit, nullatenus permittatur.

^a Go. in Chron. III, sed annotat: « Alias III. »

^b Cod. Just. add. et venditione.

^c Nonn. codd. et edd. Sich. — Ri. om. A.

^d 20 Profuturam ppu. anno vind. etc. 42 Prof. pres. et om. annonæ, quod v. etiam deest in codd. 29, 36, et in codd. 10, 18, 19, 21, ex inser. in textum (Annonæ vend.) transfertur. 37 om. Pf. ann.

^e Sequentia et in codd. et in edd. Sich. — Lugd. corrupte scripta sunt. Nostram lectionem habent codd. 9, 16, 17, 19, 20 et edd. Cuj. 2—W., nisi quod in his edd. factam pro facta est et in cod. 20 factarum pro facta, rumpi. Codd. 6 — 8, 10, 14, 16, 18 V. a. e. idem (7 fidem) n. circumscriptio violentiæ (8 circumscriptio violentiæ) violentia (8, 10, 18 violentiæ) facta. 21 Annonæ venditiones atq. emptiones idem n. circumscriptio violentiæ v. factam. Sich. — Lugd. Venditiones atque emptiones, id est nulla c. violentia factas, sed in m. Cuj. 1. Aur. Lugd. ad vv. id est, etc. : γγ. Fide nulla circumscriptio violentiæ facta, et in m. Cuj. 2, 2* : γγ. Venditiones atque emptiones fide nulla circumscriptio violentiæ facta. Go. in comm. prop. circumscriptio violentiæ.

^f 17 nocet.

^g 15 add. pro. In cod. 20 post enim est lacuna 8 literarum.

^h 17 contractus. 9 viliores querelæ.

ⁱ 8 litigiosos. 20 litigiosus.

^j 15 vexandus. 16 turbatus.

^k 9, 19, 27, 29, 33, 42 *Dat. Id. 20 Dat. II. Id. 28, 40 Dat. prid. Id. 39, 44 Dat. VI. id. 10, 18 est propterea Idem Augustus. Sich. est. Pridie Idus. Til. PP. est. Pridie Id.*

^l Nonn. codd. om. A., alii V. aut. A. V.

^m 10, 17, 18, 21, 28, 31, 33, 38 et edd. Sich. — Ri. om. Coss. 9, 29, 42 *Lic. aug. Coss. 20 vi L. III. Coss.*

ⁿ Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. emptorem et vendentem; sed in m. ementem et vendentem. 6, 7, 9, 20, 39, 45, alii codd. atque vend.

^o 20 quæ fuerit res definita pr. corporata. Multi codd. fuerit res.

^p 6, 7 vendita.

^q 9 agit. 20 egerit et mox comprobatur.

^r Sich. add. ille. 6, 7 vol. rev. rem venditam n. p.

DE PISTORIBUS ET CATABOLENSIBUS ^a.

Imp. Constantinus A. ad Profuturum Pf. annonæ. Cunctis b pistoribus intimari oportet, quod, si quis forte possessiones suas ideo putaverit in alios transferendas, ut postea se, rebus in abdito c collocatis, minus idoneum asseveret, tamquam in locum ejus alio surrogando, nihil ei hæc astutia, nec detestabilia commenta profutura sunt, sed in obsequio pistrini d sine ulla excusatione durabit, nec ad ejus jura revocabuntur, si quas emptiones transcripserit. PP. Id. Aug. Constantino A. e et Licinio C. Coss. (319).

DE EXTRAORDINARIIS SIVE SORDIS MUNERIBUS ^f.

Imp. Constantinus A. ad Calulinum Proconsulem s Africæ. Patrimoniales fundos extraordinariis oneribus vel mediæ aut tertiæ portionis obsequiis fatigari non convenit, cum eisdem et auri speciem et frumenti plurimum modum constet persolvere; ita ut qui violare statuta tentaverit, puniatur. PP. VI Kal. Sept. Karthagini h, Constantino A. V. et Licinio i Coss. (319).

AD LEGEM JULIAN DE VI PUBLICA ET PRIVATA.

Imp. Constantinus A. ad Bassum Pf. U. i Si quis ad se fundum vel quodcumque k aliud asserit pertinere l ac restitutionem sibi competere possessionis putat m, civiliter super possidendo n agat, aut impleta o so-

^a In Cod. Just. om. et *Catabolensibus*. Miror, in tribus Cuj. 2 a me inspectis exemplis v. *Pistoribus* male expressum esse.

^b Ri. Ri. om. Cunctis. In inscript. h. c. Go. *Constantinus* et Ri. om. *ab Profut.*, mendose.

^c & addito, ab ant. manu corr. *abdito*.

^d Cuj. 2, 2* *pristini*, Rein. em. *pistrini*.

^e & Til. Augusto estque in cod. & post hoc v. lacuna quinque circiter literarum. Recte Go. Be. addi jubent V., qui numerus est in c. 1 cit. Mox Aur. Lugd. *Cons.*

^f In nonn. Br. Al. codd. ut 14, 24 om. *Muneribus*.

^g & pu. Til. Cuj. 1 P. V. Aur. Lugd. p. v. Cuj. 2 tacite corr. *Proc. Idem error cod. 4 in Catulini dignitate aderat Cod. Theod. IX, 10, 1; 25, 1. Occurrit eorundem siglorum confusio in eadem re IX, 39, 3; IX, 40, 19; X, 10, 27 et 28; XI, 7, 1. Cf. etiam C. Th. VI, 4, 1 not. u. Cod. Just. ad *Ovinum*, inepte; sed jam Russardus rest. ad *Catulinum* et Cuj. ad *Catulinum P. P. Africæ*. Cæterum 4 et edd. *Catulinum*. Vid. C. Th. II, 1, 1, not. o.*

^h Be. *Karthagine*. Cod. Just. *Carthagine*. Cuj. 1 *Kathagini*. Ap. Go. mond. excidit *Constantino*.

ⁱ Go. Ri. revocant h. c. ad ann. 315 (*Const. A. IV. et Lic. IV.*), hæc de causa, quia ann. 319 Proculus Africæ Proconsul fuit, non Catulinus.

^j Vid. C. Th. c. 1 de Tutor. (III, 17), not. y. 6—9, 12, 14, 16, 27, 32, 43 po. s. ppo. 10 præposito. 15, 29 ppm.

^k Docum. Aret. l. c. p. 466 *quodlibet*, impr. Wittio. 6 Si q. ad *refundum* — asseret.

^l 20 *pertinuisse*. Sich. *perit. ac ad rest.*

^m Be. ex Cod. Just. et ex Sich. add. *aut. Ego delevi aut, neque enim hac particula indigemus, neque ea est in codd.; deest etiam ap. Til. — Ri.*. An fuerit aut in cod. 4, incertum est, cum h. l. in codice nonnullæ litteræ rasura deletæ sint, et pro his nova manus colon rubro colore posuerit.*

ⁿ 20 *possidendam*.

^o 10, 18, 20 *impleat. 15 ngat ut impleta. 20 solennitatis. Ibi paulo post om. se.*

lemnitate juris crimen violentiæ opponat, non ignarus eam se sententiam subiturum, si crimen obiectum non potuerit comprobare, quam reus debet excipere^a. Quod si ommissa interpellatione^b vim possidenti intulerit, ante omnia violentiæ^c causam examinari præcipimus^d, et in ea requiri quis^e ad quem venerit^f possidentem, ut ei, quem constituerit expulsus^g, amissæ possessionis iura reparentur, eademque prolixa restituta^h violentusⁱ, pœnæ non immerito destitutus, in totius litis terminum differatur^j, ut, agitato negotio principali^k, si contra eum fuerit iudicatum, in insulam deportetur^l, bonis omnibus abrogatis^m. Quod si pro eo, quem clarueritⁿ esse violentum^o sententia proferatur^p, omnium rerum de quibus litigatum est, media pars penes eum resideat, cætera fisci viribus vindicentur^q. *PP. prid. Non. Oct. Romæ, Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

INTERPRETATIO. Si quis adversarium suum ita apud iudicem crediderit accusandum^a, ut se asserat violentiam perituisse, ad probationem rei eum convenit attineri^r: quod si probare non poterit, quem dixerat violentum, eandem pœnam suscipiat, quam ille, quem impetit^x,

^a 15 compr. eam quam deberet r. exc. 21 accipere. 13 om. si crimen... reus.

^b Docum. Aret. appellatione, impr. Witt. l. c. 10, 18 obmissa. 20 quod amissi i. venerit, sed em. vim.

^c Cum literis olentiæ incip. fol. XXII, cod. 1 sive totius palimpsesti Taur. fol. XXX, quod pergit usque ad vv. quisquis cum militibus vel c. 3 C. Th. ad L. Cornel. de Sicar. (IX, 14).

^d 21 præcipimus.

^e Sec. Go. nonn. interpretes Cod. Just. quid. 9 quis aliquis v.

^f Cod. Just. pervenerit, impr. Go.

^g Sich. exclusum. 21 amissi.

^h In Cod. Just. add. Si criminalis quæstio agitur, superflue sec. Go., qui hujus postremæ sententiæ mentionem fieri addit in c. 14 C. Th. Quorum appell. (XI, 36). 8, 10, 18 eandemque p. r.

ⁱ 6, 7, 10, 12—14, 17, 18 violator. 8, 16 violatus. 4 pœna, sed em. pœnæ rubr. col. 15 non merito.

^j 10, 15, 18, 20 deferatur, sed 15 terminos. Mox 20 et pro si.

^k Fol. 17^b cod. 4.

^l 9 deputatur. 20 insula.

^m 9 om. abrogatis, 18 abrogatus. Seqq. des. in Cod. Just.

ⁿ 9 claruerint. Ri. claruerit, err.

^o 6—8, 12, 14, 17 violatum.

^p 1, 7, 9, 16, 20 proferatur. 6, 14 proferitur. 40 D proferitur. Mox Aur. Lugd. litigarum, err.

^q 10, 16, 18 vindicatur.

^r Aut hic, om. v. prid., scrib. Dat. Non., aut rep. in c. 4 C. Th. de Donat. PP. prid. Non., ut utraque lex in eundem diem incidat. Vid. c. 4 cit., not. rr. Malo PP. prid. Non. scrib. in c. 4 cit. propter co. Id. fere omnium in h. c. consensum. Tres tantum codd. 30, 33 et 34 em. Prid. 31, 43 III. pro prid. 20 Data pro PP.

^s 40 om. Romæ, 8 Const.— et, et 33 A. V. Nonn. codd. Licinio.

^t C. deest in multis codd. et in Cod. Just. 20 uc. coss. 38 vic. Coss. Aur. Lugd. Cons.

^u 20 accusandam, sed corr.

^v Sich. Cuj. 1—Lugd. tenari.

^x Nonn. codd. impetit aut impetiit. Sich. convictus potuisse excipere.

A convictus potuisse excipere. De reliquo hæc lex prætermittenda^a est, quia^b in quarto libro sub titulo Unde vi^c, quæ tamen^d temporibus posterior inventa est^e, habetur exposita^f.

DE DONATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Bassum Pf. U s. Juxta^h divi Pii, consultissimi principis, Institutaⁱ valere donationes placet inter liberos et parentes, in quocumque solo et cujuslibet rei liberalitas probabitur exstitisse, licet^j neque mancipatio dicatur, neque traditio subsecuta, sed nuda tantum voluntas claruerit, quæ non dubium concilium teneat, nec incertum, sed iudicium animi tale proferat, ut nulla quæstio voluntatis^k possit irreperere: et^l, collata inter cæteras exceptas Cincix legi personas, obtinere propriam firmitatem, sive mancipationis decursa fuerit solemnitas, vel certe res tradita doceatur. Quam legem ad lites volumus pertinere, quocumque tempore jussionis nostræ inveniuntur esse suspensæ, et quæ post futuræ sunt, ne transacta negotia refricentur. *Dat. Non. Oct., Constantino A. V. et Licinio C. Coss. (319).*

DE TUTORIBUS ET CURATORIBUS CREANDIS.

Imp. Constantinus O. A. et Cæs. P ad Bassum Pf.

^a 6—8, alii prætermittenda.

^b Go. qui, err.

^c Vid. C. Th. h. t. c. 2. Undevi (IV, 22), not. d. Nonn. codd. de Vi. 44 VI de Vi. 20 om. Unde.

^d Sich. om. tamen.

^e Sich. posterioribus est, inventa hab. 20, 21 est inventa.

^f Go. ann.: « Est qui tentat, explosa. »

^g Be. ex Go. ann.: « Quum notitia Pf. U. Bassum ad Cal. tantum Sept. Pf. urb. functum testetur, hæc lex Non. Oct. data sit, alterutro loco mendum hærrere oportet. » Sed. vid. c. 1 C. Th. de Tutor., (III, 17, not. y.

^h Buccch. l. c. p. 200, Hollw. l. c. p. 72, not. 9 hanc legem significari putant in Vat. fr. § 249, vv.: nuper exceptis personis dicta lex est, sed tamen cum subscr. in § 249 a Malo restituta aperte falsa sit et potius reponendi consules anni 316 (vid. c. 1 h. t.), vv. illa pertineant necesse est ad legem aliquam incognitam.

ⁱ Hæc D. Pii instituta non habentur in fontibus. Vid. Wenck. Opp. p. 189, not. . Cf. Vat. fr. § 314 et Hasse, Rhein. Museum f. Jurispr. I, 220.

^j Hinc. incipit fol. cxiv codicis.

^k Aur. Lugd. om. voluntatis.

^l Go. em. at. Marcilius ad tit. Inst. de Donat. p. 224 cj. et collatis inter cæteras... firmitatem sicut mancipationis, etc., quæ quid sibi velint, nescire se Go. constitetur. Ræconerus (sic Go.; Ri. Ræconetus) legebat inter exceptas Cincix lege personas. Cæterum Marcilii verba ab antiqua manu adscripta sunt in m. editionis Cuj. 2°, qua utor.

^m Aut hic scrib. PP. prid. Non. pro Dat. Non. aut in C. 3 C. Th. ad L. Jul. de Vi publ. cit. Dat. Non. Vid. c. 3 cit., not. r.

ⁿ Rubrica exc. in cod. 38, neque vero mutatis numeris titularum sqq. 24, 44 Procuratoribus. 12, 25, 26, 33, 40 om. Creandis. Cod. Just. (V, 33) de tut. vel curatoribus illustrium vel clarissimarum personarum.

^o Sich. Cuj. 1 — Be. Constant.

^p Cod. Just. add. et Constantia. In c. 2 Cod. Just. Si ex plurib. tutt. (V, 40) petita ex c. 1 C. Th. de Denunt. (II, 4) atque eodem anno data add. Licinius. Quare W. dubitat quis Cæsar intelligendus sit, Crispiane an Constantinus jun., an denique Licinius. Go.

P. In universis litibus placet non prius puberem jus-
tam habere personam, nisi interposito decreto aut ad-
ministrandi patrimonii gratia aut ad e^o litem fuerit cura-
tor datus; ut d^o justa præcedentia nostræ provisionis o
statuta legitime initiatæ f^o litis agitatæ: s in judiciis con-
troversiarum finiantur h. *Dat. IV. 1 Id. Octob. Aquileiæ*,
Constantino I A. V. et Licinio Cæs. h Coss. (310).

INTERPRETATIO. Si pupillis actio inferatur, quamvis
adulti videantur, ad litem venire non possunt, nisi forte
actus eorum curia testificatione firmetur, aut certe priori-
sus curator patrimonium l pupilli vel negotium tueatur.

DE SPONSALIBUS.

Imp. Constantinus. A. ad Maximum Pf. U. Cum vete-
rum sententia displiceat, quæ donationes in sponsam
nuptiis quoque non secutis decrevit valere, ea, quæ lar-
giendi animo inter sponso et sponsas o jure celebran-
tur, redigi ad hujusmodi conditiones jubemus, ut p,

Crispam intelligi vult. Vid. Reland. p. 303, 8 om. et
Cæs., 15 et Cæs. ad. 35 et Constpl.

a 15 Basso. 33, 34 Pf. urbis Romæ. Cod. Just. Præ-
fectum urbi, improb. Go., Corsinio p. 173 et W. cum
Maximus jam a Kal. Sept. h. anni Basso in præfectura
urbana successerit. Mibi probatur Pf. U., propter to-
tius tituli argumentum, quod ad præf. urb. jurisdic-
tionem pertinet. Videtur ergo Basso urbana præfec-
tura usque ad mensem Octobr. h. a. prorogata esse,
præsertim cum leges ad Maximum Pf. U. datæ de-
mum inde a XVII. kal. Nov. h. a. reperiantur (cf.
c. 2 C. Th. de Spons. III, 5, et non obstat c. 1 C. Th.
de Maleficiis IX, 16, cujus subscriptio aperte falsa
est). Vid. c. 4 C. Th. de Donat. (VIII, 12), c. 3 C.
Th. ad L. Jul. de Vi (IX, 10) et Corsinium l. c. p.
174. Confirmatur hæc ej. codd. 33, 34, quorum scrip-
tura Pf. urbis Romæ alias non facile potest explicari.
Sed nihil mutavi, propter cæteros codd., qui fere om-
nes habent ppo. 40 om. Pf. P.

b 10, 18 om. litem et paulo post 15 puberem.

c Cod. Just. in litem.

d 6—8, 10, 12, 13, 16—18, Til. aut, qua scrip-
tura sententia legis mutatur. 21, Sich. om. ut.

e Cod. Just. pietatis. 15 pr. decreta. 16 prov. et.
9 statute.

f 6—8, 10, 12, 13, 17 initiator. 14 initiatur. Ri.
curator, ut... statuta datus: leg. inti. Cæterum 6, 7
legitimæ.

g 19 Nostræ serenitatis statuta leg. initia lit. agitatæ.

h 15 Cod. Just. agitata... controversia finiatur. 21
firmantur, sed in n. finiuntur.

i 10, 18 Dat. id. IV. O. Aquileia. 15, 28, 34, 36,
40, Sich. in m. Cod. Just. III. Go. not. c et l alium
mensem poni vult cum propter rationem not. x ex-
positam, tum quia Constantinus hoc mense Aquileiæ
non constitit. Sed obstat codd.

j 32 Constantio. 21 Const. A. II. Nonn. codd. om. A.

k 30 om. et Lic. Cæs. Multi codd. Sich. — Lugd. et
Cod. Just. om. Cæs.

l Ita codd. et edd. Sich. Cuj. 4 — Cuj. 2*; Go. Ri.
Ri. patrimoniorum, impr. li.

m Nonn. codd. Maximo ppo. 10 publicum. 28 Maxi-
mum ppo. 8 om. Pf. U. Edd. Præfectum V. s. U.
Cod. Just. Præfectum Urbis.

n W. ad h. l. conferri vult Vat. Fr. § 262 et l. 1,
v l D. de Donat. (XXXIX, 5).

o 20 in sponsas n. Multi codd. et Til. nuptiis et in-
fra nuptiis. quam scripturam etiam in aliis locis reti-
nent. Mox 20 animus, sed supr. lin. animo.

p Nonn. codd. eam, quæ — ejusmodi c. i., ut. Cod.
Just. h. l. add. sine affinitatis coeundæ causa sive non
ita, vel, quæ vv. W. in annot. c. ad h. l. ex Vat. Fr.
h. c. repetita esse censet, fusa de hac re disputans.

A sive in potestate patris a degere, sive illo modo pro-
prij b videantur esse juris, et c tanquam futuri causa
matrimonii d aliquid sibi ipsi vel e consensu parentum
mutuo largiantur, siquidem sponte vir sortiri nolue-
rit uxorem f, id, quod s ab eo donatum h fuerit, nec
repetatur traditum, et si quid apud i donatorem reso-
diti, ad sponsam k summotis l ambagibus transfera-
tur. § 1. Quod si matrimonii m non n contrahendi cau-
sa ab sponsa o, vel in cujus agit potestate, delegatur
exititisse r, tunc sponso ejusque hæredibus sine aliqua
deminutione q redhibeatur r. § 2. Quæ similiter ob-
servari oportet, et si ex parte sponsæ in sponsum a
donatio facta sit t; nullis causis ulterius requiren-
dis, ne forte mores u aut origo dicatur, vel quicquam
aliud opponatur, quod sibi quisquam v non convenire
B existimat x, cum longe ante, quam sponsalia contra-
hantur y, hæc cuncta prospici z debuerint. Sola igitur
indagetur aa voluntas, et mutata bb animi sententia ad
restitutionem seu repetitionem cc rerum donatarum

a Be. paris, err. typ. 14 p. redigere.

b 6, 7, 14 propriis.

c Cod. Just. degentes, vel ullo modo proprii juris
constituti, tanquam, etc. 15 esse videantur juris. 20 juris
esse.

d 6-8, 12, 14, 16, 17, Til. in m. mancipii.

e 9 om. vel. 20 quid sibi, sed int. lin. aliquid.

f 19 noluerit sortire ux. 20 nol. sort. ux. Cod. Just.
siquidem sponsus, vel parentes ejus sortiri filium nolue-
runt uxorem. 15 si quid vir sponte. Rell. codd. sponso
pro sponte et 6—8, 10, 14, 16, 18 uxore.

g 9 add. amplius.

h 6—8, 10, 14, 18, 21, Sich. — Lugd. datum.

i 16 om. apud.

j 10, 18 ne. Mox nonn. codd. residet.

k Cod. Just. add. et hæredes ejus.

l 6 submoris. 20 remotis. 8 om. summ. amb.

m 20 matrimonium.

n 10, 18 om. non.

o 6, 7, 12, 14, 17, 20 tradendi c. ad sponsam, sed
20 intr. lin. ab sponso. 15, 19 ab sponso. 10, 18 ad
sponsam. 8, 16 trahendi ad sponsam.

p Plerique codd. potestatem d, e., quod non sper-
nendum est. 20 delegitur. 16 om. in post vel. Cod. Just.
Quodsi sponsa, vel is, in cujus agit potestate, causam
non contrahendi matrimonii præbuerit: tunc sponso.
Mox 15 tunc sponsæ.

q 12 imminutione. 20 Sich. Cuj. 1 — Ri. Cod. Just.
diminutione. Cod. Just. add. per conditionem, aut per
utilem actionem in rem.

r 9 redebantur. 12 redebantur. 16 redebantur. 19
reddantur. 20 reddebuntur. Rell. codd. redibentur.
Edd. ante W. et Cod. Just. redhibeantur. W. ex Be. ej.
Dem. redhibeatur.

s Nonn. codd. in sponso, quod defendi potest. 19,
20 oportet (om. et) si ex p. s. ejus sponso.

t illic desinit c. 15 Cod. Just., omissis reliquis,
quæ etiam interpres dicit sequentibus legibus vacuari.

u 20 requirendis ne f. mortis. Mox 15 dicantur.

v 10, 18 quidquam. 12 quod si q. 21 sibi quod. Sich.
quo sibi ea non. 8 om. aliud... quisquam.

x Multi codd. estimat. 15 existimet. 21, Sich. esti-
mat.

y 6—8, 14, 16, 17 contradantur. 20 trahantur.

z Sich. — Lugd. perspici. 9 prosp. debuerant.

aa Nonn. codd. indiget. 9 inde agit.

bb Ita 6—8, 10, 12, 14, 16—21, Sich. — Lugd.,
sed 20 intr. lin. immutata, ut in reliquis codd. et in
edd. scriptum est.

cc 20 intr. lin. reparantem, qui etiam sententiam.

sufficiat, cum universis cautionibus ^a pulsis, nihil amplius ^b constare debeat, nisi ut appareat, qui sibi contrahendum ^c matrimonium dixerit displicere. § 3. Et quoniam ^d fieri potest, ut moriatur alter adhuc incolumi voluntate prius, quam nuptiæ contrahantur ^e, congruum duximus ^f, eo ^g, in quem fuerat facta donatio, ante matrimonii diem functo ^h, quæ sponsaliorum titulo vel data vel ullo ⁱ genere donata sunt, ad eum, qui donaverat, revocari: eo etiam ^j, qui donaverat, ante nuptias mortuo, mox infirmari donationem, et ad ejus hæredes sine aliqua difficultate retrahi ^k res donatas. § 4. Quod beneficium usque ad personam patris aut ^l matris, filiorum etiam, si qui de ^m priore matrimonio fuerint ⁿ, stare decernimus, si quocumque modo ex his persona ^o aliqua defuncto successerit. Quod si ex his nulla persona defuncti hæres habetur ^p, sed ex reliquis gradibus quisquam succedat, donationes convenit ^q etiam non insecutis ex causa mortis nuptiis convalescere, quoniam illis tantum personis credimus ^r consulendum. *Dat. XVII. Kal. Novemb. Prop. VI. Kalend. Stass. Roma, Constantino A. V. et Licinio Cæs. 7 Coss. (319).*

14 om. seu rep. Mox 19 sufficit. Cæterum Sich. donatarum, mendose.

^a Ita 6, 7, 10, 12, 14, 16 — 20, Til. Aur. Lugd., sed Til. in m. causationibus, quod in rell. codd. et edd. est.

^b 12 om. nihil amplius.

^c 6—8, 10, 14, 16, 18 quid sibi contradendum. 15 quis.

^d Nonn. codd. quod et mox incolumis.

^e 6—8, 14, 16, 17 contradantur.

^f 9 diximus. 14 duxerimus.

^g 10, 18 om. eo. 6—8, 14, 20 eum. 9 et in.

^h 10 ante matrimonium d. f. 15 ante matrimonium die f. 18 aut matrimonium d. f. 20 defuncto; An: ante matrimonium defuncto?

ⁱ 6, 7, 10, 14, 18, 21, Sich. Til. vel uno g.

^j 20 eum etiam, cui donata sunt ad eum q. d. mortuo ante nupt.

^k 6—8, 10, 12, 16—18, Til. — Ri. detrahit. 14 detraheris don. 20 detrahere. Go. cj. retrahi, quod codd. 9, 15, 19, 21 et Sich. tuentur.

^l Plerique codd. et Til. aut. Rell. ac. Cæterum 6, 7, 10 persona.

^m 10, 18 si quis. 20 etiam ejus si qui de. 21, Sich. Lugd. si quidem e pr.

ⁿ 9 proprio m. fuerunt.

^o 20 intr. lin. personis. Mox nonn. codd. defuncti, alii om. si post quod.

^p Ita 6—8, 10, 12, 14, 16—18, 20 habeatur; sed editiones erit, quod 9, 15, 19 21 habent.

^q 15 continet. 21 donationis.

^r 9 credidimus.

^s om. XVII. 12, 24 XV. 29 VII. 20, 30, 35, 34, Anianus optimæ notæ ap. Go. et Cod. Just. XVI., sed Hal. XVII. 31 VIII. 44 XVIII.

^t 8, 12, X. Cod. Just. Sich. in m. PP. pro Prop.

^u Ita plerique codd., in quo siglo fortasse vitium subscriptionis, quam edd. proferunt, latet, cum lex prius proponi non posset, quam data esset. Be. et W. invertenda mensium nomina esse censent: *Data VI. Kal. Sept. Prop. XVII. Kal. Nov. 10, 18 supradictas. Edd. et Cod. Just. Septembres.*

^v Codd. Roma aut Rom., sed edd. et Cod. Just. Romæ.

^x 52 XV. 45 X.

^y 6, 7, 9, 14, 21, Sich. Til. VC. Coss. 24, 29 L. VCC. 19 Lincio aug. Coss. Cæterum om. Nov.—Kal.

INTERPRETATIO. Quoties inter sponsos et sponsas de futuris nuptiis specialiter fuerit definitum, et donationem sponsalitiæ largitatis vir in sponsam suam aut ex consensu parentum, aut ipse, si sui juris est, propria voluntate conscripserit et omni eam ^a scripturarum solemnitate firmaverit ^b, ita ut et ^c gesta legitime facta doceantur, et introductio locorum vel rerum traditio subaequatur: quicquid tali et tam ^d solemnitate ad jus ^e dominiumque sponsæ transierit, si vir postea ^f sponte eam, quam ^g despectus ^h est, factis supra scriptis solemnibus chartis, accipere noluerit uxorem, omnia quæ sunt ⁱ tradita, non reposita ^j. Et si quid de nominatis tam solemniter rebus et traditis apud se habere dignoscitur ^k, ad sponsæ dominium, quam accipere noluit, sine dilatione aliqua transferatur ^l. Reliquum legis istius ^m opus ⁿ non fuit explanare, quia sequentibus ^o legibus vacatur.

DE EPISCOPIIS P.

Imp. Constantinus A. et Octaviano r Correctori Lucanæ et Brittiorum. Qui divino cultui ministeria religionis impendunt, i est hi qui clerici appellantur, ab omnibus omnino muneribus excusentur, ne sacrillego livore quorundam a divinis obsequiis avocentur.

in codd. 9, 35, 42; Prop. — SSStas in codd. 19, 20, 24; kal. SSStas—Coss. in cod. 28; Romæ in codd. 16, 31, 32, 44; V. in codd. 8, 10, 18, 40; Cæs. in codd. 8, 15, 10, 30, 31, 35, 38, 40 et in Cod. Just.

^a Nonn. codd. omnia ea.

^b 29 script. firmitate solemniter adstrixerit. Aur. Lugd. scripturam.

^c 6 aut et. 20 om. et.

^d Nonn. codd. etiam. Mox 42 om. don. et que.

^e 21 in m. ejus.

^f 6—9, 20, 42—44 et multi alii om. postea, quod etiam abesse potest. In cod. 21 add. a sec manu.

^g 20 de qua.

^h Nonn. codd. despectus, depictus. Sich. depactus et subscriptis, sed in m. suprascr.

ⁱ 20 cartas. Nonn. codd. sint. 42 prædita, sed corr. tradita.

^j 6, 7 tr. repositur.

^k 42 noscetur, sed corr. dinoscitur. Aur. Lugd. dinoscitur.

^l Sich. conferatur.

^m Multi codd. istius legis.

ⁿ 6, 7 et alii codd., Sich. Cuj. 1 — Lugd. necessarium. Mox multi codd. explanari.

^o 8 inferioribus.

^p In codd. 30, 51 add. in marg. A muneribus abstinentendum clericis. Ubi repetitur h. c., ita scriptum est: iteratur hæc sententia.

D ^q Br. Al. codd. Imp. Constantinus s. Constant. s. Const., ut Sich.; 30, 51, Imp. Constantinus aaa.

^r Cuj. 2 — Ri*. Octavio, improb. Go., qui in not.

vult rep. ex prioribus editionibus Octaviano. 4 correctore. Nonn. codd. ad Octavianum Correctorem. 28, 42 om. Corr. Lucanæ et Brittiorum.

^s 14 luciane. 16 Licianæ.

^t Multi codd. Brutorum, ut Sich. 20 ributorum pro et Britt.; in aliis om. et Brittiorum.

^u 4 divinio (sec. man. em. divino). 6, 7 divini. 8 divini cultus. 26 Si qui divini cultum ministeria legionis — hic qui.

^v 25 om. ab. 20 omino pro omnino.

^x 15 excusantur nec. 26, 30, 51 excusantur. Go. recte negat ne in nec mutandum esse.

^y Ri. om. a et 12 a divinis.

^z 20, Sich. avocentur obsequiis. 11 sacrilegio — evocentur.

Dot. XII. a Kal. Nov. b Constantino A. V. et Licinio A. C. Coss. (319).

INTERPRETATIO. *Lex hæc speciali o ordinatione præcipi d, ut de clericis non exactores, non allectos e facere quicumque sacrilega ordinatione præsumat, quos liberos ab omni munere, id est ab omni officio omnique servitio jubet ecclesiæ deservire f.*

DE OFFICIO RECTORIS PROVINCIÆ.

Imp. Constantinus A. ad Felicem Præsidem Corsicæ e. Cum sex menses transcurrerint, breves omnium negotiorum ab officio tuo descripti commeent ad scriinia eminentissimæ præfecturæ, ut his recensitis h et ad scriinia nostra perlatis pandatur, quis iudicum et in quibus discingendis causis fidelem operam præstiterit i, quo vel dignus præmium mereatur, vel negligens i coercionem incurrat: adeundi k tuum iudicium B de negligentia vel avaritia l tui officii data provinciæ facultate. De m eo sane, qui pretio depravatus aut gratia perperam iudicaverit, et vindicta, quem læserit n non solum existimationis dispendiis o, sed etiam litis discrimine p, præbeatur. *Dat. IX. q Kal. Nov. Sirmio r, Constantino A. V. et Licinio Cæs. a Coss. (319).*

DE TEMPORUM CURSU.

Imp. Constantinus A. ad Felicem Præsidem Corsicæ t. Post alia: Si petitores probaverint, interpellantes se u sæpius esse dilatos v atque ita lapsum temporis incur-

a 8, 16 om. XII.

b 28, 36, 40, L. R. U. Dec. 34 om. Nov. 8, 50, 51 om. Constantino..... Coss. In aliis codd. om. A. et V. aut C. Coss. aut C., ut apud Sich. 12 Constantinopl. Constantino. 52 Constantinopoli A. V. 43 Constantino A. vel Licinio. 15 nobres iisdem augustis consul. C

c 8 specialiter.

d Multi codd. Aur. Lugd. præcepit.

e Multi codd. Sich. — Lugd. Lab. nec exactores nec (Aur. Lugd. om. nec) allectos. Alii codd. allictos, allectus et mox quemcumque.

f 20 servire.

g Cod. Just. om. Præs. Coss.

h 5 Recensetis.

i 5 Et edd. præstitit pro præstitit i. e. præstiterit.

j Ita 5, Ba. Pu.; Cl. W. add. in, perperam.

k 5 adeundi.

l 5 Avaria.

m H. l. inc. c. 2 Cod. Just. cit., ubi om. sane.

n 5 Iudicaverint ei v. q. læserint.

o Cod. Just. æstimationis (Hal. G. existimationis) dispendii.

p Cod. Just. discriminis. Eadem sententia inest in cod. 5 lectione, si distinguitur, ut non fecimus. Edd. D q. læserit. non..... discrimine præbeatur.

r Cod. Just. VIII., sed leg. VIII.

s Ita 5 sec. apographum meum. Cl. Pu. W. Sirmii. Cod. Just. Constantinopoli perperam.

t 5 Constantino a. IIII. et Licinio IIII. cæs. consuli, qui consules incidunt in a. 318, qua re hæc c. antiquior sit antecedente, quod ferri non potest. Præterea illo a. non Licinius Cæs. (de quo Go. in chron. ad a. 317), sed Licinius A. consul fuit cum Constantino. Itaque Cl. recte ed. Constantino A. V. et Licinio (IV.) C. Coss. Pu. W. om. IV. post Lic. qua cum em congrunt c. 2 Cod. Just. et c. 2 C. Th. de Temp. cursu cii.

u 8 Cursis. 25 Tusciæ. Nonn. codd. om. Corsicæ, alii Post alia aut C. Post alia.

v 15 se interpellantes. Sich. interpellatos se.

w 21 delatos.

risse per negligentiam a atque desidiam, gravitate tua b audientiam c diferente d, indemnitas petitorum pro modo litis e, quæ in altercationem f fuerit adducta g, de tuis facultatibus h sarciatur l. *Dat. IX i Kal. Novemb. Sirmio k, Constantino Aug. V. l et Licinio m Cæs. a Coss. o (319).*

DE POSTULANDO.

Imp. Constantinus A. Antioch. Pf. Vigilum. Iusione subversa, qua certus advocatorum numerus singulis tribunalibus præfinitus est, omnes licentiam habeant, ut quisque ad huius industriæ laudem, in quo voluerit p auditorio, pro ingenii sui virtute nitatur. *Dat. Kal. Nov. Serdicæ, Constantino A. V. et Licinio Cæs. Coss. (319).*

Imp. Constantinus A. ad Antiochum Pf. Vigilum. Destituuntur negotia et temporibus suis excidunt, dum advocati per multa officia et diversa secretaria rapiuntur; ideoque censuimus, ne hi, qui semel protestati fuerint, quod apud te causas acturi sunt, apud alium iudicem agendi habeant potestatem q. *PP. Kal. Serdicæ, Constantino et Licinio Cæs. Coss. (319).*

DE EXACTIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Pacatianum Vicarium Britanniarum r. Unusquisque decurio pro ea portione s conveniatur, in qua vel ipse vel colonus vel tributarius ejus convenitur et colligit; neque omnino pro alio decurione vel territorio conveniatur. Id enim prohibitum esse manifestum est et observandum deinceps, quo juxta hanc nostram provisionem nullus pro alio pa-

a 10—18 om. atque.....negl.

b Ita 8, 1a, 14 15, 17—19, R., quo accedunt sec. Ri. cod. 6 et nonn. codd. ap. Go. 16 gravitati tuæ. 9 desidia gravitate tua. 7, 20, 21 et edd. gravitatis tuæ.

c 14 audientia.

d Ita 6, 7, 9, 10, 14—16, 18, 19 diferente. 8, 17, 20, 21 differentem. Edd. differentis.

e 20 lites.

f 6—8, 10, 14, 16—20, 21, Til. altercatione.

g 8 addicta. 19 fuerint deducta. 20, 21 fuerint addicta.

h 9 add. delur post fac. 17 fac faciendum.

i 8, 10, 14—16 et codd. ap. Go. sarciatur. 19 sarciuntur.

j Ita 6 sec. Ri., 8, 10, 14—19, 29, 42, R. Til. et c. 3 C. Th. de Off. rect. prov. cit. 6, 7, 9, 20, 21, 26, 28, 33, 40, 41, Sich. Cuj. 1—W. IV. 24, 27, 30, 31, 35, 38, 44. codd. omnes sec. Go. et in m. Cuj. 1—Cuj. 2 VIII. 36 om. IX.

k Sich. in m. Non Jul. Firmio, ut 40. Nonn. codd. sec. Go. Decembr. Plerique codd. ot edd. Sich. Til.—Ri. Sirmio. Nonnulli Sermio, Syrmio. 30, 33 Remedio. 38 Sironio. Rell. Sirmii.

l Multi codd. om. V.

m 8, 26 Liciniano. 38 Linio.

n 24, 30, 33 V. C. Multi codd., Sich.—Lugd. om. Cæs.

o 15 add. Expl. n. indiget.

p 1 quæ certu. | —omne. | —vol. | erit. Literas in fine versuum abscissas P. restituit. Mox 1 ingenii virtute.

q 1 sui. | —secretaria ra.. | untur—ap.. | —potest. tem, literæ absissæ a P. restitutæ sunt.

r 4 Britanniarum.

s Herald. Quæst. quot. I, 9, num. 4, Rein. em. possessione, impr. Go.

tiatur injuriam. *Dat. XII. Kal. Dec. Constantino A. et Licinio C. Coss.* (319).

DE ABOLITIONIBUS^b.

Imp. Constantinus A. ad Januarium Pf. U. ° Si post strepitum accusationis exortæ^d abolitio postuletur, caussa ° novæ miseracionis debet inquiri, ut, si citra depectionem^f id fiat, postulata humanitas præbeatur; sin^e aliquid suspicionis^h exstiterit, quodⁱ manifestus reus depectione^j celebrata legibus subtrahatur, redemptæ miseracionis vox minime admittatur^k, sed adversus nocentem reum, inquisitione facia, pœna competens exscatur^l. *Dat. VI. m. Kal. Dec. Serdica n, Constantino A. V. ° et Licinio C. r Coss.* (319).

INTERPRETATIO. Si quem pœniterit accusare criminaliter et inscriptionem fecisse de eo, quod probare non poterit^q, si ei cum accusato innocente convenerit, in-

^a Be. de cj. Co. in ann. add. V., recte. Mox Go.—
Ri. Cons.

^b In Br. Al. codd. ex titulorum explanatione add. abolitio est oblivio objecti criminis, sed notandum est, in nonn. codd. excidisse v. oblivio, aut partim mutatam esse hanc clausulam, de qua disseram in ed. Br. Al.

^c Go. in Chron., probb. Corsinio l. c. p. 175 et Be., quia Maximus h. t. *Pf. U.* erat, non Januarinus, pro *Pf. U.* scribendum esse putat *PPf.* (i. e. Pro-præf. urb.) s. *Vicar. u.* propter c. 3 C. Th. de Famosis lib. (IX, 34) sequenti anno datam et inscriptam ad Januarinum agentem vicariam præfecturam. Contra in not. h. c. et c. 2 C. Th. de Accus. (IX, 1), quæ iisdem coss. atque h. c. data est, Go. Januarium Proconsulem Achaïæ fuisse contendit, quia dicta c. 2 Corinthi accepta esse dicitur. Multi codd. *ppo s. ppm*, ut *L. (?) ap. Be. Reposui ex 4, Til. — Cuj. 2* Januarinum*; rell. *Januarium. Vid. C. Th. IX, 1, 2, not. x, IX, 21, 2, not. y, IX, 34, 3, not. u. 26 Gennarium.* Memorabile est, ejusdem Januarini ne que in c. 2 C. Th. de falsa mon. (IX, 21) dignitatem commemorari. Fol. 49^b cod. 4.

^d 15 exsorte.

^e 6, 7, 10, 18, 25 causam.

^f 20 secreta despectione. 25 depactione. Sich. depactionem. Vid. C. Th. II, 10, 4, not. f. Cod. Just. depectionem, sed Cuj. Obs. II, 15 vult depectionem.

^g 10, 18 in et mox manifestos reos. In cod. 20 om. sin... subtrahatur.

^h 13 suspicionis.

ⁱ 8, 15, Sich. quo.

^j 15 pactione. 25, Sich. depactione.

^k 25 om. redemptæ.... admittatur.

^l 20 exequatur. In Cod. Just. h. c. ita mutata est: *Abolitio præsentibus partibus causa cognita non a principe, sed a competenti iudice postulari debet: id est, si per errorem seu temeritatem, seu calorem ad accusationem prosilierit: hoc enim accusator explanans, abolitioni locum faciet. Sin autem per depectionem, vel pecuniis a reo corruptus ad postulandam abolitionem venit: redemptæ—competens ingeratur. Hi autem, qui suam suorumque injuriam defendunt, et qui cognatos suos in accusationem deducunt: omnimodo abolitionem petere non prohibentur.*

^m 6 III. 31, 33, 34 VII. Cod. Just. XVI. L. R. U. Kal. Sept.

ⁿ Ita plerique codd.: 4, edd. Cod. Just. *Serdicæ. 32 Syrditiæ. 20, 39, 43 Sirdice. 42 Serditie. 8 om. Serd.—et.*

^o In permultis codd. om. A. aut V.

^p C. deest in cod. 4, Cod. Just. et in multis codd. Br. Al.

^q 6—8, 10, 18; alii codd. *Si quis.... criminanter....*

vicem se absolvant. Si vero iudex cum, qui accusatus est, criminosum esse cognovit, et inter reum^b et accusatorem per corruptionem^c de absolute reatus convenerit, is qui reus probatur, remoto colludio, pœnam excipiat^d legibus constitutam.

DE PETITIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ° ad Populum. Comprimatur unum^f maximum humane vite malum, delatorum execranda^g perniciæ, et inter primos conatus in ipsis faucibus stranguletur, et amputata radicibus invidiæ lingua vellatur^h, ita ut iudices nec calumniam nec vocemⁱ prorsus deferentis admittant; sed si qui delator exstiterit, capitali sententiæ^k subjugetur. *Dat. et PP. in foro^l Trajani^m Kal. Dec., Constantino A. V. et Licinio C. Coss.* (319).

INTERPRETATIO. Delatores dicuntur, qui aut facultates prodiderint alienas, aut caput impetierintⁿ alienum. Quicumque delator cujuslibet rei^o exstiterit, in ipso proditiōnis initio^p a iudice loci correptus continuo stranguletur, et ei^q incisæ radicibus lingua tollatur, ut

de id.... poterat. Etiam 20 poterat. 21 poterit. 42 poterat.

^a 6, 7 convenerint.... accusator.

^b Nonn. codd. eum.

^c 21 correptionem. Sich. correctionem. 7, 8 accus. corruptione, sed in 7 a sec. m. rest. vulg. script.

^d 6, 7 suscipiat. 21 accipiat.

^e Br. Al. codd. Sich. *Imp. Constantinus A.*

^f 16 Comprimatorem et om. unum. 20 C. u. malum max. h. v. dilatorum.

^g 8 om. execranda. 10 execrandi et om. perniciæ. Paulo infra invidiæ deest in cod. 20. Ibidem stranguletur. 4 stranguletur.

^h 14, 25 evellatur. Rein. vult tollatur. Vid. interpr.

ⁱ 21 nec linguam nec vocem. Mox nonn. codd. deferentes.

^j 4, 45 sed si qui; sed in cod. 4. rubr. col. corr. sed si quis, et ita habent 9, 20, 21, 25, Sich.—Lugd.; 15 sed quis; rell. om. si.

^k 6, 7, 10, 18, 20, 21, 25 sententia. 20 subjugetur.

^l 6—9, 12, 14, 16, 20, 21, 29, 31—34, 38, 42—44, Sich. L. ap. Be. add. *Divi. 35 Marciani et 40 Trojani.* Ceterum in nonn. codd. om. et post *Dat.*, in aliis infra aut V. et C. aut alter utrum aut C. Coss. In cod. 47 deest et.... Coss. L. R. U. *Data kal. Sept. 21.*

III kal. Multi præterea edd. habent *Constantio. Go.* hanc legem retrahit ad ann. 312, hac de causa, ni fallor, quia ann. 319 Constantinus non Romæ fuit, sed in Pannonia, neque igitur hæc lex potuit Romæ dari, quod et demonstrat c. un. C. Th. de Bonis decur. (V, 2) eodem die *Sirmio* data. Sed quamquam Go. recte videtur de læsa hujus subscriptionis integritate existimasse, tamen ego in reliquis dissentio ab eo.

Fit enim hæc c. antiquior prima h. t. lege, quod concedi non potest, nisi ponamus jam in ipsa lege diem corruptum fuisse, quod non probabile est. Verisimile est igitur partem subscr. exc. post *Dat.* in codicibus, ut fortasse eodem anno 319 data sit lex *Sirmio, Serdica, Sabaria* aut denique *Naisso* et postea proposita *Romæ.* Quod si est, nec in c. 4 h. t. hæc lex indigatur.

^m In cod. 21 add. III.

ⁿ 6, 7, 10, 18 impetit. 9, 20 (supr. lin.), 21. Alii codd. Sich. impetunt, 42 impetant.

^o In nonn. codd. om. rei.

^p Ap. Sich. add. reus.

^q 6, 7 om. et Paulo ante 21 extranguletur.

si quis ^a proditor futurus est, nec calumnia nec vox illius ^b audiat.

DE BONIS DECURIONUM ^c.

Imp. Constantinus A. Rufino Pf. P. ^d Si decurio sine liberis intestatus diem vite solverit, cui neque voluntas ^e postrema legibus fulta ^f, neque alio ^g jure gradu proximo hæres exstiterit, bona ejus curiæ suæ commodis cedant, id est ordinis utilitati proficiant, cujus corpori fatali necessitate exemptus est, nulli ^h præbenda licentia postulandi hæc bona ut ⁱ vacantia de nostra clementia, etiamsi revera et testamentum et successor deesse legitimus approbetur; omni etiam beneficio ^j, si quod ^k fuerit impetratum ^l, protinus infirmando. Dat. ^m Kal. Decemb. Sirmio ⁿ, Constantino A. V. ^o et Licinio Cæs. ^p Coss. (319).

INTERPRETATIO. Si curialis intestatus moriens ^q neque filios neque proximos derelinquat, curia, cujus ordini subducitur ^r quicquid reliquerit, vindicabit, ita ut nullus audeat ea quasi bona caduca a principibus postulare. Quod si fecerit, non valebit: nam testamentum faciendi curialibus lex ista tribuit potestatem.

DE DIVERSIS RESCRIPTIS.

Imp. Constantinus A. Creperco ^a Donatiano ^b. Rescripta, quibus usi non fuerint ^c, qui in fata concedunt, hæredes possunt allegare, ut congrue impe-

^a 6 ut si qui. 7, 10, 18, 20, 42—44, alii codd. ut is qui.

^b 6, 7, ipsius.

^c In nonn. codd. om. v. Bonis et scribitur De Curionum (s. Decurionum) idæ curialium. Similiter in m. Aur. Lugd. de bonis curionum, id est, curialium. Sunt autem vv. ide. etc. translata ex interpretatione titulorum, de qua exponam in editione Breviarum Ataricani. 15, Cod. Just. De Hereditatibus Dec.

^d Vid. c. 1 C. Th. de Spons. (III, 5), not. I.

^e 15 voluntate non salsum.

^f 9 sancta, 16 leg. sola.

^g Cuj. 2 — W. add. quo quod 6, 7, 10 — 14, 18, 21, Aur. Lugd. om. 8 om. jure. 9, 15, 19, 20 ex corr. aliquot. Mox 21 cedat.

^h Noun. codd. exceptus est nulla. 8 præbendi. 9 pri-vanda.

ⁱ 6, 7, 9, 13, 14, 17, 19 — 21, 25, Sich. aut, impr. Ri.

^j 19, 20 omne etiam beneficium — infirmandum.

^k 9 si cui. 6, 10, 18 — 20 sicut. 15, Sich. si quid. 25 approbatur etiam omnia sicut fuerat.

^l Multi codd. imperarum.

^m 36, 40, Sich. add. V. et 20, 39 X.

ⁿ Ita codd.; Sich. — Ri^o; sed 21, 40, Sich. in m. Firmio. Be. W. corr. Sirmii.

^o Multi codd. om. A. V. aut V. 10 C. pfecto A. V. 15 A. II. 40, Sich. in m. VII.

^p Multi codd. et Til. om. Cæs. aut. Cæs. Coss.

^q Noun. codd. moriatur.

^r 6, 7, 10, 18, 21, alii, Sich. subducetur. 8 subducitur. 9, 42, 44 et alii obducitur. 20 subditur. 43 subwoetur. Multi codd., Sich. Caj. 1 — Lugd. ordini; rell. ordinæ.

^s 8, 10, 16, 18, Til. in m. Crepercio. 5, 42 Creperio. 19 Decrepto. 27 Creperito.

^t 27 om. Donatiano. 29, 42 Donatiano augg.

^u 16 fuerant. 29 add. inter lin. s. parentes. Mox nonnulli codd. concludunt.

A trata successoribus emolumenta conquirantur ^a. PP. ^b. Id. Decemb. Constantino Aug. V. et Licinio V. Cæs. ^c. Coss. 319).

INTERPRETATIO. Beneficia principum, quæ illi qui meruerunt, interveniente morte, non fuerint consecuti ^d, successoribus eorum exsequi liceat, ut beneficia hæredes ab auctoribus suis impetrata percipiant.

DE OFFICIO PROCONSULIS ET LEGATI.

Imp. Constantinus A. ad Proculum Proconsulem Africae ^e. Et publicæ disciplinæ interest, et proconsulari convenit dignitati, ut publicarum exactionum ceterarumque rerum curam et notitiam ad tuam redigas potestatem, ita ut non officialium instructione et voce fraudulenta contentus sis, sed ipsorum judicum curam responsionemque condiscas præfecti annonæ ^f et rationalium, si fidelis est ea instructio ^g: ita enim provincialibus contra iniquas exactiones poterit subveniri. Dat. VII. Kal. Jan. Constantino A. V. et Licinio Cæs. Coss. (319).

DE RE JUDICATA.

Imp. Constantinus A. ad Proculum ^h. Impetrata ⁱ rescripta non placet admitti, si decisiæ semel causæ fuerint judiciali ^j sententia, quam provocatio nulla suspendit; sed eos ^k, qui tale rescriptum meruerint, etiam limine ^l indiciorum expelli. Dat. VII. Kal. Jan. Constantino A. V. et Licinio Cæs. Coss. (319).

^a 19 Adquirantur. 5, 38 adquirant. 8 conquirant. 20, 21, Sich. Til. Successoribus eorum exsequi liceat, ex interpr., sed Til. in m. ut nos.

^b 5 Datur. Plerique codd., Sich., Til., Cuj. 1. Aur. Lugd. Dat. Til. in m. PP.

^c Ita W. ambiguitatis vitandæ causâ posuit, ne quis V. C. interpretetur Viro Consulari. Sich. Cuj. 2, 2°. Go. Ri. Ri^o. Be. V. C. Coss. Cuj. 1. Aur. Lugd. Lic. C. Coss. Plerique codd. et Til. om. V. C.

^d Go. 7p. exsecuti.

^e 5 Ppculu. Cl. recte ed. Proculum, quod etiam c. 2 cit. habet. Item Cl. recto supp. Proconsulem Africae, quod in utraque c. omittit cum titulus flagitat, tum c. 1 C. Th. de Itinere mun. (XV, 3) et c. 2 C. Th. de Privilegiis eorum (VI, 35) ad eundem Proculum datæ habent. Fortasse vv. Proculum Proconsulem latent in siglo cod. 5.

^f De Præfecto annonæ v. Go. in Not. Dign. Cod. Th.

^g W. si pro num h. l. positum esse. contendit, unde cj. cura, responsioneque. Schr. ut fidel. sit.

^h 8, 12, 23 add. preces et. 11, 14 preces sit. 17 precessit, in quo latet aut dignitas Proculi, qui Proconsul Africae fuit (vid. c. 2 C. Th. de Off. proc. I, 12), aut ita legendum est: Imp. — Proculum. Preces et impetrata. Go. Ri. Ri^o, ut honorem Proculi deesse significarent, posuerunt pueta post Proculum.

ⁱ 14, 17 impetrare.

^j 8 judicialia. 23 judicialis. 41 judicialie.

^k 11 eos vitale. 25 eos ut tale. Cod. Just. eos qui talia rescripta meruerunt.

^l Cod. Just. vulg. lumine, impr. W.

^m 8, 12 om. VII. Cod. Just. VI., impr. Go.

ⁿ 8 om. V. et Lic. Ce. post Lic. addi vult Cæs. Recte. Cl. c. 2 C. Th. de Off. proc. cit. Cod. Just. Const. et Licinio AA. Coss. (312), quacum subscr. fere convenit cod. 11, qui add. A. post Lic., sed numerus V. deest Cæs. addendum esse.

DE PROCURATORIBUS.

A

Anno Domini 320.

Imp. Constantinus A. ad Bassum P. Urbi. Procuratoribus institutis, et post contestatam litem dominis effectis, hi, qui mandaverant, non habeant facultatem negotia persequendi, nisi capitales inimicitiae, vel morbus, vel alia necessaria causa intercesserit: tunc enim etiam invitis his, transferri lis potest. *Dat. XIII, kalend. Jul. Constantin. A., et Licinio Cæs. V., utriusque Cæs. (319). (Ex Cod. Just.)*

SI EI PLURIBUS TUTORIBUS VEL CURATORIBUS OMNES VEL UNUS AGERE PRO MINORE VEL CONVENIRI POSSINT.

Imp. Constantinus A. et Licinius C. ad Symmachum. Si divisum administrationis periculum per provincias sit: his tantum omnibus insinuari convenit, et ab ipse inferri litem, qui in ea provincia tutelam, vel curae officium sustinent, ne de aliis provinciis defensores minorum ad iudicia perducantur. *Dat. prid. Febr. Constantino A. V. et Licinio C. Cæs. (319). (Ex Cod. Just.)*

DE LIBERTIS ET FORUM LIBERIS.

Imp. Constantinus A. ad Maximum praefectum Urbi. Si inanissus ingratus circa patronum suum existierit, et quadam jactantia, vel contumacia cervicem adversus eum erexerit, aut levis offensae contraxerit culpam: a patrono rursus sub imperium ditionemque mittatur, si in iudicio, vel apud pedaneos iudices patroni querela extorta ingratus eum ostendat: filii etiam, qui postea nati fuerint, servituri: quoniam illis delicta parentum non nocent, quos tunc esse ortos constiterit, dum libertate illi potirentur. † Sane si is qui in nostro concilio vindicta liberatus est, post coercionem [ex] poenitentia dignum se praestiterit, ut ei civitas Romana reddatur: non prius fruetur beneficio libertatis, quam si hoc patronus ejus oblati precibus impetraverit. *Dat. Id. April. Romae, Constant. A. V., et Constante C. Cæs. (319). (Ex Cod. Just.)*

DE MANCIPIIS ET COLONIS PATRIMONIALIUM, SALTUENSIUM ET EMPHYTEUTICORUM FUNDORUM.

Imp. Constantinus A. Emphyteuticarios gravant coloni, agros praeter consuetudinem usurpantes, quos nullis culturis erudierunt: cum solemnitas id eos attrahere permittat, quod eorum labore vel olivae est insitum, vel vineis. Sed et irriguas fontium aquas usurpare conantur, quarum fructus solis emphyteuticariis debentur. Ideoque placuit, ut deinceps aquarum jura potestatesque penes emphyteuticarios permaneant: tantumque ex [eis] colonis impertiantur, quantum culturis eorum agrorum sufficere manifestum est, quos ipsi colunt: pro modo autem superflua irrigationis, quam ultra culturas suas usurparint, emphyteuticariis possessoribus pensiones accessionesque praebent. *PP. VII. id. Mart. Carthagine, Constant. A. V. et Licinio CC. Cæs. (319). (Ex cod. Just.)*

Constantino A. VI et Constantio C. Cæs.

DE COMMISSORIA RESCINDENDA ^a.

Imp. Constantinus A. ad Populum. Quoniam inter alias captiones praecipue commissoriae ^b legis crescit asperitas, placet infirmari eam, et in posterum omnium ejus memoriam aboleri ^c. Si quis igitur tali contractu laborat, hac sanctione respiret ^d, quae cum ^e praeteritis praesentia ^f quoque depellit ^g et futura prohibet. Creditores enim, re amissa ^h, jubemus recipere ⁱ, quod dederunt. *Dat. prid. Kalend. Febr. Sardicae ¹, Constantino A. VI. ^m et Constantino Cæs. ⁿ Cæs. (320).*

INTERPRETATIO. *Commissoriae cautiones dicuntur, in quibus debitor creditori suo rem, ipsi oppignoratam ad tempus, vendere per ^o necessitatem conscripta cautione ^r*

^a Nonn. codd. *De commissoria aut commissura rescindenda. 38 rescindenda.* In inser. nonn. codd. om. *ad Populum.* Cod. Just. (VIII), 35) *de pactis pignorum et de Lege Commissoria in pignoriibus rescinduntur.*

^b Cod. Just. add. *pignorum*, quod v. auct. Go. Be. recepit, unciis inclusum, contra codd. et priorum edd. fidem et obstante rubrica, quae in universum *De Commissoria rescindenda* loquitur, quare W. v. *pignorum* delevit, prob. Bijdr. p. 321. Praeterea W. recte annotat, v. *creditoribus* per se commissoriam in pignoriibus h. l. significari, neque aliter id intellectum esse ab interprete; sanctionem autem ac de causa h. l. positam esse ab auctoribus Cod. Th., quia lex commissoria pignori adjecta venditionem insolvat. ^c Multi codd. *commissoriae*. Caeterum Aur. Lugd. *Quoniam*.

^e 20 s. o. m. *aboleri*, alii *aboliri*. Go. memorau, errore.

^d 20 supr. lin. *fecerit*.

^e 19, 20 *quocumque*.

^f 19 *praesentiam*.

^g Cod. Just. *repellit*, sed nonn. libri msa., ut hic.

^h 19 *re missa*.

ⁱ Cod. Just. *recuperare*, sed Hal. *recipere*.

^j Nonn. codd. et Cod. Just. *II*.

^k 28, 40, Sich. in m. *Septemb. 36 om. Febr.*

^l 21 om, *Sardicae, 28 Sardicae — Cæs. 15*, Sich. Cuj. 1 — Go. *Sardicae. Ri. Ri^o. Sardicae*. In codd. legitur etiam *Syrdiciae, Syrdiciae, Syrdiciae, Syrdiciae, Syrdiciae, Syrdiciae*, ut etiam Til. Go. supplendum esse putat *PP. Kal. April. Romae, ex c. un. C. Th. de Infirm. poen. coel. (VIII, 16)*.

^m Ita 6—8, 10, 12, 14, 16—21, 36, 40 et edd. Sich. — Ri^o. 24, 32 *II. 27 XVII. 35 VIII. 39 XIII. 45 III.* Cod. Just., quem Be. et W. secuti sunt, et Sich. in m. *VII*, ut haec const. ad annum 326 referatur; sed praeterquam quod Constantinum h. a. Serdico constituisse nescimus, contra anno 320, lex convenit cum illis constitutionibus, quas conjungendas esse dixi. Vid. etiam not. k ad c. un. C. Th. de Haered. pet. (II, 22).

ⁿ Ita 9, 21, 24, 31; 6—8, 12, 14—17, 19 *Theod. C. Cæs. 20 Theod. caul. 10 Theod. clarus cons. et 18 Theodosius clar. C.*, corrupte. 35 om. et *Const. Cæs.* Itaque pauci tantum codd. et omnes edd. *Constantio mendose. 32, 34, 38, 40 om. Cæs. Nonn. codd. ponunt a, pro Cæs.*

^o 20 *pro necessitate*.

^p Nonn. codd. *conscripam cautionem aut conscripam cautione*. Cuj. 1 — Lugd. *conscripam cautionis*.

promittit ^a : quod factum *lex ista revocat*, et fieri *penitus prohibet* ^b : ita ut, si quis ^c *credito rem debitoris sub* ^d *tali occasione visus fuerit comparare, non sibi de instrumentis blandiatur, sed cum primum voluerit ille, qui oppressus debito vendidit* ^e, pecuniam reddat ^f et possessionem suam recipiat.

DE INFIRMANDIS PORNIS CÆLIBATUS ET ORBITATIS ^g.

Imp. Constantinus ^h *A. ad Populum*. Qui jure veteri cælibes habebantur, imminentibus legum terroribus liberentur, atque ita vivant, ac si numero maritorum matrimonii fœdere fulcirentur, sitque omnibus æqua conditio capessendi, quod ⁱ quisque meretur. Nec vero quisquam orbis habeatur : proposita ^j huic nomini damna non noceant. § 1. Quam rem et circa feminas æstinamus ^k, earumque cervicibus imposita ^l juris imperia, velut quædam juga solvimus promiscue omnibus. § 2. ^m Verum hujus beneficii maritis et uxoribus inter se usurpatio non patebit, quorum fallaces plerumque blanditiæ vix etiam opposito juris rigore ⁿ cohibentur, sed maneat inter istas personas legum prisca auctoritas. *Dat. prid. kal. Febr. Serdica* ^o. *PP. kal. April. Romæ, Constantino A. VI et Constantio P. C. Coss.* (320).

DE EXACTIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Populum. Nemo carcerem plumbatarumque verbera aut pondera aliaque ab insolentia judicum reperta supplicia in debitorum solutionibus vel a perversis vel ab iratis iudicibus expavescat. Carcer pœnalis, carcer hominum noxiorum est, officialium et, cum denotatione, eorum iudicium quorum de officio coerciti citatores esse debent ^q,

^a 21 in m., Sich. *permittit*, sed Sich. in m. *promittit*.

^b Ita plerique codd.; edd. *penitus fieri pr.*

^c 6, 7, alii qui. 10, 18 *quid*.

^d 20 *rem a debitore suo sub*.

^e Sich. *vendendi*.

^f Ita emendavi auctoritate codd. Edd. *revocet*, quod non aptum est.

^g Cum rubrica h. t. incipit fol. CXIX cod. Lugd. In Cod. Just. add. *et de decimariis sublatis*.

^h Cod. Just. *Imppp. Constantinus, Constantius et Constantus AAA*, improbb. Go. et Heineccio ad Leg. Jul. et Pap. Popp. II, 21 (Amstel. 1751, in-4°, p. 345); sed add. Heineccius: *nisi suspicari mecum malis, filios illud patris edictum iisdem pœne verbis, ut solet fieri, firmasse*.

ⁱ Ita Be. auct. Go. ex Cod. Just.; rell. cum. cod. Lugd. quo, male.

^j Cod. Just. *et prop.*

^k Cod. Just. *existimamus*, impr. Go.

^l Aur. Lugd. i *Npositi*, err.

^m Seqq. des. in Cod. Just.

ⁿ Go. in comm. *vigore*.

^o Ita Go.; rell. *Serdicæ*. Go. in Chron. p. XVIII.: *Vel, Sardicæ*.

^p Sec. Be. rep. *Constantino*, recte; vid. c. 1 C. Th. cit., not. e. Cod. Just. *Dat. Kal. Apr. Romæ Constantio II et Constante AA. Coss.*, et err. ap. Spangenb. add. 239.

^q Til. — Cuj. 2° *carcer h. n. est officialium, et cum denotatione eorum iudicium, quorum, etc. Cuj. 2—Ri^o et cum den. eorum iudicium quorum. Locus impeditus, quem Cuj. frustra tentavit restituere. Cod. Just. c. h. nox. est et officialium, et—quorum de officio certiores (nl. correctiores) esse debent. Go. em.: et*

qui contra hanc legem admiserint. Securi juxta eam ^a transeant solutores: vel certe, si quis tam alienus ab humano sensu est, ut hac indulgentia ad contumaciam abutatur, contineatur aperta et libera et in usus hominum constituta ^b custodia militari ^c. Si in obdurata nequitia permanebit, ad res ejus omnemque substantiam cives ejus ^d accedant, solutionis obsequio cum substantiæ proprietate suscepto ^e. Qua facultate præbita ^f, omnes fore credimus proniores ad solvenda ea, quæ ^g ad nostri usus ^h exercitus pro communi salute poscuntur. *Dat. Kal. Febr. Constantino A. VI. et Constantino C. Coss.* (320).

DE OPERIBUS PUBLICIS.

Imp. Constantinus ⁱ *A. ad Flavianum* ^k *procon-*

Officialium (cum denotatione eorum iudicium quorum de officio coercere citatores esse debebat) qui (Officialiales sc.) contra hanc legem admiserint. Go. mend. *eorum officio et Ri. citatores*). Male hæc a Go. emendata et pejor explicata esse dicens Bynkershoek l. c. tuetur Cod. Just. scripturam, quam constructione potius verborum quam corruptela disilem ita expedit: « Carcerem esse officialium et cum pœna seu infamia hujusmodi iudicium, qui officio suo non functi contra hanc legem admiserint. Vv. enim de officio debere certiores esse significare officio suo non fungi » Gutherius l. c. ita hunc locum interpretatur, intactis omnibus: « Quod scil. iudicibus existimationis macula seu nota imponatur, de quorum officio refracti Exactores citatores esse debuerunt, hoc est velocius ad tribunal citari, ut meritas luerent pœnas: reos enim voce præconis ad tribunal iudicium vocatos, unde citatus reus Papin. l. 10 D. de Public. jud. (XLVIII, 4) », qua interpretatione nihil absolum magis fingi potuisse videtur Go. Cf. Dirksen l. c. p. 498 sq. Equidem ex Cod. Just. recipiendum esse duo noxiorum est esse officialium et deinde legendum *coercitiones* pro *coerciti citatores*. Suadent hanc em. libri mss. Cod. Just., ubi *q. de officio coheritiones esse deb.* Venit etiam alia ej. in nientem: *Carcer pœnalis, carcer hominum noxiorum est. Officialium et cum denotatione eorum iudicium, quorum de officio* (sc. sunt officialiales), *coercitiones esse debent, qui, etc. cum v. coherciti incip. fol. 138^a cod. 4.*

^a Cod. Just. *juxta præsidem*, prob. Bynkersh.; sed impr. Cuj. et Go. Cujacio prob. script. C. Th.; Go: em. *eum*, scil. carcerem. Tenendum *eam*, h. e. juxta legem. Justinianus accommodavit legem ad ætatem suam.

^b Cod. Just. *usum.... instituta*.

^c Ita Ri^o. Be. auct. Go. ex Cod. Just.; 4, Til. — Ri. *militaris*. Cæterum Cod. Just. *Si quis in et Til.* — Cuj. 2° *militaris*, si Go. — Ri^o. *colon.* ponunt post milit.

^d Aur. Lugd. om. *ejus*. Cod. Just. *subst. exactor* *D accedat* (vid. not. antec.), prob. Bynkersh., sed impr. Cuj. et Go. In sq. c. dicitur: *comparatoribus data firmitate perpetua possidendi*.

^e Bynkersh. mavult *solutionis obsequio cum substantia pro portione suscepto*, non recte.

^f In nonn. Cod. Just. editionibus add. *exactori, recte* impr. Cuj. et Go.

^g 4 *eaq.*

^h Cod. Just. *usum*.

ⁱ Recte Go. ex legibus cum hac c. conjungendis repon. *Dat. prid. Kal. Febr. Serdicæ. PP. kal. April. Romæ. 4, Til.*—Lugd. Cod. Just. male et *Constantio C.*

^j Go. corr. *Constantius*.

^k 4 *Flavianum PU. Afric. Til.*—Lugd. *Flavianum P. V. Afric.* Cuj. in Cuj. 2° tacite corr. *Proc. Afric.*, recte. Similis error est C. Th. viii, 5, 10, not. x, et xiv, 25, 1. Rein. prop. ad *Ælianum*, etc., recte. Vid. not. sq.

*sulem Africæ. Nemo propriis ornamentis esse pri-
vandas existimet civitates, fas si quidem non est, ac-
ceptum a veteribus decus perdere civitatem, veluti
ad urbis alterius mœnia transferendam. Dat. IV. non.
febr. Mediolano. Acc. VIII. Id. Jul. Constantino A. et C.
Coss. a (320).*

DE DECURIONIBUS.

*Imp. Constantinus A. ad Edictum. Filios decurionum,
qui decem et octo annorum ætate vegetantur, per
provinciam Carthaginem muneribus civicis aggregari
præcipimus. Neque enim b operiendum est, ut sol-
vantur familia, et sacris explicentur c, cum voluntates
patrum præjudicare non debeant utilitatibus civita-
tum. PP. X. d Kal. Mart. Constantino A. VI. et Con-
stantio a C. Coss. (320).*

DE FAMOSIS LIBELLIS.

*Imp. Constantinus A. ad Ælianum t Proconsulem
Africæ. Licet serventur in officio tuo et vicariis exem-
plaria libellorum, qui in Africa oblati sunt, tamen eos,
quorum nomina continent, metu absolutos securitate
perfrui sinas, solumque moneas, ut ab omni non solum
crimine, sed etiam suspicione verisimili alieni esse festi-
nent. Nam qui h accusandi fiduciam gerit, oportet
comprobare, nec occultare, quæ scierit, quoniam
prædicabilis erit ad dicationem publicam i merito
perventurus. PP. V. Kal. Mart., Carthagine, Con-
stantino A. VI. et Constantio i C. Coss. (320).*

a Go. — Be. om. annum. Go. enim h. c. ad annum
357 Constantio A. IX [et Juliano] Coss. II. Coss. trans-
fert, quia Flavianus eo fere tempore proconsul
Africæ fuit (vid. c. 4 C. Th. de Off. procons. 1, 12,
not. t et c. 10 C. Th. de Cursu publ. viii, 5), neque
vero ante annum 321, cujus anni sequens. h. tit. c.
est. Go sententiæ adversatur series constitutionum
quippe quæ pervertitur et conturbatur. Esset enim
h. c. poyenda post c. 6 h. t. Be. eam tribuit anno
320 (Constantino A. vi et Constantino Coss. Coss.),
recte, modo quod Rein. em., ad Ælianum, recte se
habeat, quod quoniam ita sit, non dubito, cum Flaviani
eo tempore, quo hæc c. ut referatur, ordo constitu-
tionum suadet, nulla fiat mentio, ad Ælianum vero
nonnullæ leges anno 320 datæ sint. Vid. Go. in pro-
supogr. v. Ælianus et c. 3 C. Th. de Off. procons.
(1, 12).

b Go. in notis: sive etiam; in comm. h. c. ann.:
neque ENIM opperendum est, etc. ubi si vox enim
recte habet, tum colligi ex hac l. posse videatur filios
familias in provincia Carthagine ferme a patribus
solutos et patria potestate liberatos, ubi ad majorem
ætatem pervenissent.

c Rein. em. applicentur. Vat. fr. §. 248 sacris evo-
luti.

d Ri. — Be. om. X., err.

e Be. in not. Constantino, recte. Vid. Rel. l. c.
p. 306. Aur. Lugd. Cons.

f 4 Til. — Ri. Helianum.

g 4, Til. — Cuj. 12 vicariis.

h Fol. 45 a cod. 4.

i Sec. Go. in comm. sunt qui restituant quoniam
prædicabilis erit ad vindicationem publicam. Inter eos
est Reinesius. Sed tamen Go. vulg. defendit scrip-
turam. Vid. c. 7 h. t. laudem maximam ac præmium
... consequetur.

j Be. et hic et in sq. c. em. Constantino. Aur.
Lugd. Cons. Subscr. c. 3 C. Th. Quorum appella-

DE VETERANIS.

*Imp. Constantinus A... a Cum introisset b principia,
et salutatus esset, a præfectis et tribunis et viris emi-
nentissimis acclamatus est c, Auguste Constantine,
Dii te nobis servent d, vestra salus nostra salus; vere
dicimus, jurati dicimus. Adunati veterani exclamave-
runt: Constantine Auguste, quo nos veteranos factos, si
nullam indulgentiam habemus? Constantinus A. dixit:
Magis magisque conveteranis meis beatitudinem augere
debeo quam minuere. Victorinus veteranus dixit: Mu-
neribus et oneribus univèrsis locis conveniri non sinamur.
Constantinus A. dixit: Apertius indica; quæ
sunt maxime e munera, quæ vos contumaciter gravant?
Universi veterani dixerunt: Ipe perspicis scilicet f.
Constantinus A. dixit: Jam nunc munificentia g mea
B omnibus veteranis id esse concessum perspicuum sit
ne quis eorum ullo h munere civili, neque in operibus
publicis conveniatur, neque in ulla i collatione, ne-
que a magistratibus, neque vectigalibus l. In quibus-
cumque nundinis interfuerint, nulla proponenda k
dare debent. Publicani l quoque, ut solent m agen-
tibus supercompellere n, ab his o veteranis amoveantur;
quiete post labores suos perenniter perfruantur.*

tionem cit. PP. VI. Kal. Maii Carth. Constantino A.
VII. et Constantio C. Coss. (326.) Neque vero c. 2 h.
t. propter seriem legum potest trahi ad ann. 326,
nisi quis cum Go. in Chron. a. 326 c. 3 cit. revocare
malit ad ann. 320, mut. mense et coss.

a Lacunæ significandæ causa addidi punctaque,
præter Go. nulla editio habet, Magistratus deest etiam
in Cod. Just., qui habet Imp. Constantinus A. Nec in
codice ullum est lacunæ indicium.

b Cod. Just. introissent, sed Cuj. introisset.

c Vid. Gesta de Rec. C. Th. p. 83, not. y, Rob
Schneiderum in Indice omnium rerum et sententiarum,
quæ in corpore juris Justiniani continentur.
Vol. 1. fasc. 1. Lips. 1837, 4. p. 40 v. Acclamatio et
Indicem Latinitatis, codici Theodosiano subjectum.
Præterea exclamationes commemorantur supra. I, 16,
6; VI, 9, 2.

d Cod. Just. Deus te nobis servet. Codex servet
vestra et infra Victorinus.

e Cod. Just. maxima, sed Cuj. magnificentia,
impr. Go.

f Cod. Just. om. scilicet.

g Ita ed. Be. auct. Go. ut nos.

h Cod. Just. ex Cod. Just., qui tamen eorum in
ullo. Codex, Cuj. 1 — Ri*. nullo. Duplicem tamen
negationem exemplo non carere, jam Go. concedit.
D Vid. §. 4, h. c. interdiximus, ut nullum ex his omnino
inquietaret et C. Th. VII, 8, 10, not. o.

i Ita Be. ex Cod. Just. auct. Go. Codex, Cuj. 1 —
Ri*. nulla. Vid. not. antec. In vv. a magistratibus. in-
cipit folium LXXIV codicis.

j Cod. Just. nec in... conveniatur nec ulla coll. nec
a mag. nec vectigalibus. Cæterum in Cuj. 1 — Cuj. 2*
nulla est interpunctio inter v. vectigalibus et v. in,
sed oratio ita procedit neque vectigalibus inquisitum-
que, etc.

k Cod. Just. interfuerint, ullam (Cuj. ulla) ob ven-
ditionem proponendam dare.

l Ita Be. auct. Go. ex Cod. Just. Codex, Cuj. 1 —
Ri*. male publicanis.

m Cod. Just. adso.æ.

n Cod. Just. supplere, sed not. Cuj. vetus liber su-
perpellere. Go. super compellere.

o Cod. Just. eisdem.

§ 1. Fisco nostro quoque ^a eadem epistola interdiximus ^b, ut nullum omnino ex his inquietaret ^c, sed liceat eis emere et vendere ^d, ut integra beneficia eorum sub sæculi nostri otio et pace perfruantur ^e, et ^f eorum senectus quiete post labores perfruat. § 2. Filios quoque eorum defendant decertationes ^g, quæ in patris persona fuerunt, quosque ^h optamus florescere sollicitius ⁱ, ne si contumaces secundum eodem veteranos comprobari potuerint, decimenter his sententiis, cum præsidali officio adjugetur probabiliter, iussione meam ^l. Curabant ergo stationarii milites cujusque loci cohortis, et parentes eorum desperationem, et ^k ad sanctimoniam conspectus mei sine ulla deliberatione remittere, ut sint salvi, cum senuas ^l consequuntur pœnas indulgentiæ. *Dat. Kal. Mart. in ^m civitate Velovocorum ⁿ*, B

^a Cod. Just. *Fisco quoque nostro.*

^b Cod. Just. *interdicimus*, prob. Go., sed impr. Be. propter sep. v. *inquietaret*. Cuj. *interdiximus*.

^c Cod. Just. *inquietet*, sed Cuj. ut C. Theod. Mox codex ejus pro eis. Ibidem supra *præspicis*, sed corr. *perspicis*.

^d Cod. Just. add. h. l. *optimis negotiis pecuniam tractare et mercimonia agitare nec solum (om. ut) integra.*

^e Ita quoque Cod. Just. Quod si ita est, h. v. passiva significatione accipiendum est. Similiter c. 1 C. Th. de Matr. bon. (VIII, 18) *potestas et ius fruendi res liberorum... maneat*. Vid. Juret. ad Symmach. Epist. II, 21. Go. cj. *perferantur*, Be. *permaneat* vel simile quid. Ortum est sine dubio *perfruantur* ex repetit. v. *perfruat*: olim aliud v. hic fuisse videtur, quod diverso modo conjici potest. An *præstentur*?

^f Sqq. in Cod. Just. hoc modo amplificata sunt: *sed etiam nullo munere civili id est corporali seu personali vel deportatorio onere eos officii concedimus, et desunt sqq. usque ad finem.*

^g Go.: « An, inquit, Filii quoque eorum dependant decertationes? An, In filios quoque eorum descendant decertationes? Nil tale mihi probatur: lectio hic retinenda. » Cf. cum hac § pho Vat. fr. 195.

^h Go. vult vel eosque vel quos et vel quasque (decertationes scil.) vel ut quos.

ⁱ Go. cj. solito citius propter sqq. Vid. not. sq.

^j Ita (ne si contumaces... iussione meam) add. omnes et ms. Go. Go. locum obscurum satis audacter ita emendavit: *Nam si contumaces sec. eisd. veter. compr. potuerint, decimo ætatis sexages (vid. not. antec.) cum Præsidali officio adjugetur probabili iussione mea s. probabiliter juxta iussione meam*. Be. vult per *iussione meam*. Scribendum mihi esse videtur: *ne si... potuerint, eximantur his sententiis cumque præsid. off. adjugetur probabiliter iussione mea*, hac quidem sententia: veteranorum filii et ipsi militent et efflorescant, ne si militiam detrectare velint contumaciter, privilegiorum beneficiis eximantur et in officiiis præsidalibus potius militare jubeantur.

^k Go. cj. *et parentes eorum et desperationem vel explorantes eorum desperationem eos ad*. Be. vult *parentes eorum et desperationem ad*, probabiliter.

^l Hunc mendosum locum Go. ita emend.: *ut si sint salvi, consonas consequantur pœnas indulgentiæ*. Nescio meliorem emendationem.

^m Cod. Just. om. in.

ⁿ Cod. Just. *Belovocorum*, impr. Go. Nonnulli viri docti inde fecerunt *Belovacorum*, sed Bou. p. 746 probat, hanc sententiam admitti non posse, quia Constantinus jam. anno 316 Gallia decesserit. Bou.

Constantino A. VI. et Constantio ^a C. Coss. (320). DE PRÆTORIBUS ^b ET QUÆSTORIBUS.

Imp. Constantinus A. Æliano Pf. U. ^c Religiosis vocibus senatus amplissimi persuasi decernimus ^d, ut quæstores ea prærogativa utantur, qua consules et prætores, ita ut, si quis intra annum sextum decimum nominatus fuerit absens, cum editio muneris celebratur, condemnationis frumentariæ nexibus minime teneatur, quoniam memoratæ ætati placet hoc privilegium suffragari. *Dat. VII. Id. Mart. Sirmio ^e*, Constantino A. VI. et Constantio ^f C. Coss. (320).

DE ^g RAPTO ^h VIRGINUM VEL VIDUARUM.

Imp. Constantinus A. ad Populum. Si quis nihil cum parentibus ⁱ puellæ ante depectus ^j invitam eam rapuerit, vel volentem ^k abduxerit ^l, patrocinium ex ejus responsione sperans, quam propter vitium levitatis et sexus ^m mobilitatem atque consilia a postulationibus ⁿ et testimoniis ^o omnibusque ^p rebus judi-

assentitur Go., qui cj. *Velanorum* (in Mæsia superiore). Cæterum vid. Reland. l. c. p. 307.

^a Be. reponendum censet Constantino et hic et in seqq. legibus.

^b Codex PRÆTORIB., mendose. Ibidem mox *un pro cum*.

^c Ælianus Pf. U. h. a. non invenitur. Go. igitur cj. aut scribendum esse: *Juliano pf. U.* et in subsc. Constantino A. VIII et Constantino C. IV. Coss. (329), quo anno Julianus Pf. U. fuit, aut Æliano Proc. Afr., quod rectius esse arbitror et ipse Go. concedere videtur et habent aliæ hujus anni leges: c. 3 C. Th. ed. Off. procons. (1, 12), c. 2 C. Th. de Famosis libell. C (IX, 34). Facile etiam commutari poterant a librario sigla PC. et PU., præsertim si in inscr. provincia nomen omissum erat. Be., præterquam quod non impr. Æl. Proc. Afr., cj. P. Pf. U., quod non intelligo.

^d Aur. Lugd. mendose decernimus.

^e Ita Cuj. 2 — Ri²; codex, Cuj. 1 — Lugd. Sirmii. Be. Sirmii.

^f Go. et Be. recte rep. volunt Constantino. Similis error est in c. 2 C. Th. cit.

^g Cod. Just. *de R. virginum seu viduarum nec non sanctimonialium*. Conflata est rubrica ex h. et sq. tit. C. Th.

^h 20 *De rapto*, supr. lin. *Raptibus*. 15 *De R. Feminarum*. Permulti codd. *rpto*.

ⁱ Go. *parietibus*, mendose. Ri². *Par. Pu. lente*.

^j 10, 13, 15, 18, 20, 21, Sich. *depectus*. Cuj. 1 *depectus*. Go. contra Ulpianum l. in D. de Calumn. (III, 6) annotat: « *Depecti* vox, ut ex hoc loco apparet, non semper turpi pacto denotando inservit: itaque recte interpretis vertit, *definit*. » Vid. etiam a Valentis et Valentiniani ex Corpore Hermog. a Consultationis auctore cap. 9. receptam (in ed. Berol. p. 1494).

^k 20 *Violenter eam*.

^l 16, 20 *Adduxerit*.

^m 12 *Levitati sexus*. 6 — 8, 10, 12, 13, 18 *mobilitate* s. *movillitate*. 18 *ex mob*.

ⁿ 4, 6, 7, 10, 12, 18 *consilia postulationibus*. Til. *mobilitatem, atque consilia, postulationibus*. 20 *consilio postulationibus*. 21, Sich. *consilia postulationis*. 15 *sexus consiliique mobilitatem postulationibus*.

^o 20 *Testimonio*. Sich. *ex test.*, mendose. In Cod. I. voci *testimonis* superscriptum est signum ∞ et legitur in m.: ∞ *N. mulieres testimonium dicere n. p'se* (non posse), quæ vv. pro glossa habenda sunt.

^p 4, 6, 7, 10, 16, 18 om. *que*, sed add. ab ant. man. in cod. 4. Til. *omnibus que*.

clariis antiqui penitus arcuerunt ^a, nihil ei ^b secundum jus vetus prosit puellæ responsio, sed ipsa puella ^c potius societate criminis obligetur ^d. § 1. Et quoniam parentum sæpe custodiæ ^e nutricum fabulis et pravis suasionibus deluduntur ^f, his primum, quarum detestabile ^g ministerium fuisse arguitur ^h redemptione discursus, pœna imminet, ut eis meatu oris et faucium, qui nefaria ⁱ hortamenta protulerit ^j, liquentis plumbi ingestione claudatur ^k. § 2. Et si voluntatis ^l assensio detegitur in virgine, eadem, qua raptor, severitate plectatur ^m cum neque his impunitas ⁿ præstanda sit, quæ rapiuntur invitæ, cum et domi se usque ad conjunctionis diem ^o servare potuerint et, si fores ^p raptoris frangerentur audacia, vicinorum opem clamoribus querere, seque omnibus tueri conatibus ^q. Sed his pœnam leviolem imponimus, solamque eis parontum negari ^r successionem præcipimus. § 3. Raptor autem indubitate ^s convictus si appellare voluerit, minime audiatur. § 4. Si quis vero ^t servus raptus ^u facinus dissimulatione præteritum aut pœtionem transmissum detulerit ^v in publicum, Latinitate ^x donetur, aut, si Latinus sit, civis fiat Romanus ^y: parentibus, quorum maxime vin-

^a 4, 6, 7, 10, 13, 14, 20, 21, Sich. Til. arguerunt.

^b 10, 18 Nihil enim. 20 n. eis. I. nihil eisdem jus. Mox 10, 18 puellæ pro sit.

^c 15 om. puella.

^d 6—8, 10, 14, 16, 18 alligetur s. adligetur. 12 allegetur.

^e 15 Custodiæ sæpe.

^f 6—8, 13, 14 deluduntur. 20 his qui primum.

^g 4, 8 detestabilem, sed em. in cod. 4 rubro col. 14 pr. quam det.

^h 4, Til. — Lugd. arguimus. 13, 14, 20 arguitur et 20 emique discussi. 21 argui r. discussi p. i. Sich. argui possit p. imm. et om. red. discursus. Rell. arguetur. Reposui arguitur, quod et depravata codicis 4 scriptura videtur innui et nunc cod. I. confirmatur.

ⁱ 16 Nefario. 12 tormenta.

^j 1, 6—8, 10, 12, 13, 16, 18, 21 protulerint, sed corr. in cod. 21. 20 protulerunt.

^k 6, 7, 10, 12, 13, 16, 18 claudantur. 21 ingestione.

^l 8 Et si forte vol. 14 Et si voluntate. Mox nonn. codd. in virginem et qui raptor.

^m Fol. 37^a cod. 4.

ⁿ 20 Impunitio. 14 i. præstanda sunt. Mox domi seu usque.

^o In literis adconjunctionis finitur seffim X cod. I. a Vesmio inventam. Vid. C. Th. IX, 21, 10. D not. *

^p 6, 7, 10, 12, 14, 18 forte. 15 d. se servare usque ad conj. diem pot. et si f. audacia frangantur raptoris. 20 diem segregare (quod sec. Ri. glossator intrusit) potuerint — raptorem effrangerent audacia.

^q 15 Omnibusque se tueri conatibus. Mox 20 tuere con. (om. Sed) hiis.

^r 20 Denegari.

^s 6, 7, 10, 14, 16, 18 indubitata. 20 indubitanter convictus.

^t Hinc inc. c. 5 Cod. Just. cit., quæ uti et Coll. Can. Ans. ded. om. vero.

^u Cod. Just. Coll. Can. Ans. ded. add. virginis.

^v 15 Detulit.

^x 6, 7, 10, 18, Sich. latinitati. Cod. Just. Coll. Can. Ans. ded. libertate donetur, et des. seqq.

^y 14 i. civis sit fiat R.

dicta intererat ^a, si patientiam præbuerint ac dolorem compresserint ^b, deportatione plectendis ^c. § 5. Participes etiam et ministros raptoris ^d citra discretionem sexus eadem pœna præcipimus subjugari ^e, et si quis inter hæc ministeria servillis conditionis fuerit deprehensus, citra sexus discretionem eum ^f concremari jubemus. ^g Dat. ^h kal. April. ⁱ Aquileia, Constantino ^j A. VI. ^k et Constantino ^l C. Coss. (320).

INTERPRETATIO. Si cum parentibus puellæ nihil quisquam ante ^m definat, ut eam suo debeat conjugio ⁿ sociare, et eam vel ^o invitam rapuerit, vel volentem ^p, si raptori puella consentiat, pariter puniantur. Si quis vero ex amicis ^q aut familia aut fortasse nutrices puellæ consilium raptus dederint, aut opportunitatem præbuerint rapiendi, ^r liquefactum plumbum in ore et in faucibus ^s suscipiant, ut merito illa pars corporis concludatur, de qua hortamenta sceleris ministrata ^t nos-

^a 6—8, 10, 12, 14, 16, 18 intereat. 20 antiquitas intercurrat, sed supr. lin. intereat.

^b 20 tribuerint (sed em. supr. lin.) hæc dolore comprehenserint.

^c Vv. parentibus, quorum maxime vindictæ intererat... dolorem remisit, dep. plectendis relata sunt in c. 1 § 2 Cod. Just. h. t.

^d 10 Ministris rectoris. 20 raptoris cetera (sed hoc antiquitus, et paulo infra) descriptione (sed em. supr. lin.).

^e 15 Subjugari præcipimus.

^f 15 Om. citra — eum et mox jubemus. 20 descriptione e. cremari.

^g Fol. 57^b cod. 4. Vv. Sed et si quis... comprehensus... jubemus transierunt in c. 1 § ult. Cod. Just. h. t.

^h In Cod. Just. et in Coll. Can. Ans. ded. add. prid. et in L. R. U. II.

ⁱ 6—8, 12, 16 Jun. 10, 18 Januarii. 14 Jul. Omnino suspicione movet dies subscr. et hic et in c. un. C. Th. de Mulier., quæ se servis pr. (IX, 9) et in c. un. Cod. Just. de Concubinis (V, 26), quas omnes, cum similibus argumenti sint et ad Pópulum datæ, eodem die, et mensis quidem Jun., data esse puto, et si quo die datæ sint, incertum est.

^j 8, 20 om. Aquil. In seqq. nonn. om. A. VI. aut VI et C.

^k Nonn. codd. VII, i. e. 326. 21, Sich. Constante (Sich. Constant.) A. II. Nonn. codd. Constantio.

^l Restitui Constantino auct. codd. 13, 20, 32 et Be. pro Constantio, quod cum multis codd. habent edd. et Cod. Just. 6, 7, 10, 12, 16, 18, 29, 33, 34, 38, 42 Constante; alii Const. s. Constant. In Coll. Can. Ans. ded. om. A. et Const. C.

^m 20 Aliud.

ⁿ Ita plerique codd.; edd. suo conj. debeat. Sich. om. suo. 20 sociari.

^o 6, 7, 10, 18, alii om. vel.

^p Sich. voluntate. 20 violentem.

^q Go. ann.: Hoc amplius habet Interpres: vix tamen admittam, quod de amicis dicit: de familia seu familiaribus facilius admittam. Permulti codd. vel familia et mox nutrices p. consilio.

^r In m. Aur. Lugd. ann.: remissum plumbum, etc., ex Æg.

^s Ita congrue cum lege edd.; nonn. codd. in faucibus et in ore.

^t Aur. Lugd. ne qua. 42, alii codd. ministrare noscuntur illa — rapitur invita — clamaverit — adjuva — possit (possint) — ei. In cod. 21 om. invitæ denegetur. Mox Cuj. 2, 2° de rapto reclamaverint.

cuntur. Illæ vero, quæ rapiuntur invitæ, quæ non vocibus suis de raptore clamaverint, ut vicinorum vel parentum solatio adjunctæ liberari possent, parentum suorum eis successio denegetur. Raptori convicto appellare ^a non liceat, sed statim inter ipsa discussionis ^b initia a iudice puniatur. Quod si fortasse raptor cum parentibus puellæ ^c paciscatur, et raptus ultio ^d parentum silentio fuerit prætermissa, si servus ista detulerit, latinam percipiat libertatem, si Latinus fuerit, civis factus Romanus. Parentes vero, qui raptori in ea parte consenserint, exilio deputentur. Qui vero raptori solatia præbuerint ^e, sive viri sive feminae sint ^f, ignibus concrementur ^g.

SI QUIS EAM CUIUS TUTOR FUERIT ^h CORRUPERIT.

Imp. Constantinus A. ad Bassum. ⁱ Vicarium Italiae. Post alia : ^j Ubi puella ad annos adultæ ætatis accesserit, et ^k adspirare ad nuptias cœperit ^l, tutores necesse habeant comprobare, quod puellæ sit intermerata virginitas, cujus conjunctio postulat. Quod ne ^m latius porrigatur, hic solus debet tutorem ⁿ nexus adstringere, ut se ^o ipsum probet ab injuria læsi pudoris immunem. Quod ubi constiterit, omni metu liber ^p optata conjunctione frui debet; officio ^q servaturo, ut, si violatæ ^r castitatis apud ipsum faci-

^a 6, 7, 20 Appellari.

^b 6, 7 Discussionis Aur. Lugd. discussionis.

^c Permulti codd. cum puellæ parentibus.

^d Ri. male ultimo. Pejus Ri. ultio ultimo par. Mox nonn. codd. prætermissa fuerit.

^e 20 Cons. in exilio — solatium præbuerint et ita multi codd.

^f Ri. Ri. ., præb. sint sive v. s. f. ign., male. Sich. sive vir sive femina sit. Cuj. 2 — Go. om. sint.

^g Similiter Summaria C. Th. IX, 29, 2 concremetur incendio. Sich. concrementur. Ri. concrementur.

^h Sich. fuerat et in ind. titul. corruptit. 20 corripuerit.

ⁱ 28, 36, 40 Sich. in m. Catulinum. In nonn. codd. om. Ital. aut Vic. Ital.

^j Post alia om. in multis codd., etiam ^k et ap. Sich. — Lugd. Cod. Just.

^k 4, Til. om. et.

^l Breviarii Al. codd. Sich. puellæ... accesserint... cœperint. 21 adsp. c. ad. n. Go. propter vv. omni metu liber... debet, quæ paulo infra leguntur, ej. et adspirare ad nuptias cœperit tutor, is necesse habeat comprobare, impr. Ri. Sed tamen non dubito calculum meum Go. sententiæ adjicere. Hoc enim imperator hac lege agit, ut ne tutores corrumpant pupillas easque corrumpendo compellant ad nuptias cum ipsis celebrandas. Hac de causa infra dicitur : ut se ipsum probet ab injuria læsi pudoris immunem, quibus verbis nunc non repugnant, quæ paulo infra leguntur : omni metu liber optata conjunctione frui debet. Fortasse igitur adhibitis Br. Al. Codicibus ita scribendum est : Ubi... accesserit, et adspirare ad nuptias cœperint tutores, necesse habeant.

^m 19, 20 et ne. 9 ne latius.

ⁿ 20 curatorem, sed em. tutorem.

^o 10, 12, 18 et se. 19 om. ut.

^p Ad h. l. vid. Go., not. i et in comm.

^q Go. in not. : « tuo sive iudicis. » 15 debet amator et si violatæ, mira scriptura, quæ probat jam antiquitus hæsitatum esse in legis explanatione. V. amator sine dubio librarius de suo adjecit, quod quomodo cum vv. omni metu componi possit, non video. 19 servatorum (ita etiam 20) ut si ablata castitatis.

^r Hinc inc. c. 1 Cod. Just. : Si tutor pupillam quon-

dam nus hæreat, deportatione plectitur ^a, atque universæ ejus facultates fisci viribus ^b vindicentur, quamvis ^c eam pœnam debuerit sustinere, quam raptori ^d leges imponunt. Dat. prid. Non. April. ^e Aquileia, ^f Constantino A. VI et Constantino C. Coss. (320).

INTERPRETATIO. Ubi primum ^g puellæ sub tutore viuentes ad annos pervenerint nuptiales, et quicumque pœtor accesserit, non prius puella ^h jungatur, nisi virginitas illius, quod a tutore servata sit, fuerit approbata ⁱ; nam si ab ipso tutore convincitur ejus ^j violata virginitas, statim exilio deputatur ^k, et res illius omnes fiscus usurpet.

DE JURE FISCO.

Imp. Constantinus A. ad Domitium Dracontium Magistrum privatæ rei Africae. Cum fiscus litem paliatur aut inferat ^l, anni spatium ad determinandam causam spectari oportet, quia hoc ad instruendum satis est, et diutius non oportet privatorum ^m sine fisci emolumenta fatigari. Dat. XIV. Kal. Jun. Serdicae, Constantino A. VI. et Constante ⁿ C. Coss. (320).

DE CUSTODIA REORUM.

Imp. Constantinus A. ad Florentium Rationalem. In quacumque causa reo exhibito, sive accusator existat, sive publicæ ^o sollicitudinis cura produxerit ^p, statim debet quæstio fieri, ut noxius puniatur, innocens absolvatur. Quod si accusator aberit ad tempus, aut sociorum præsentia necessaria videatur, id quidem debet quam celerrime procurari. Interea viro

dam suam violata castitate stupraverit, deportationi subjugetur : atque, etc.

^a 8, 13, 14, 17 flectatur. 20, 21 plectetur.

^b Cod. Just. juribus. 9 adgregentur. 10, 18 judicentur. 25 addicantur. Alii codd. facultatis.

^c 10, 18 quam et om. vis.

^d 19, 20 debuerat—raptoribus.

^e 9, 42 aug. 24 Mai. L. R. U. Dat. II, kal. Apr. In Cuj. 2, 2° om. Apr., sed in Corrig. restit.

^f Ita plerique codd. et Lich. in m., h. e. ann. 320, quem annum jam Go. rep. voluit, neque rep. PP. pro Dat., quod Go. prop. quidem in not. h. c., sed ipse retractavit in comment. Recte igitur a Go. in Chron. relata est ad ann. 320. 6, 7 Constantio A. II. 20 A. 1, 4, edd. et Cod. Just. VII (326). In cod. 33 ponitur subser. c. 8 antec. tit. Nonn. codd. Constantio pro Constantino; Constantio (ita 4. edd. et Cod. Just.) aut Constante pro Constantino, crebro err. librar. 6, 7, 20, 21 Sich. om. C.

^g Nonn. codd. primo.

^h 20, 44, puellæ.

ⁱ 6, 7, 9, 20, 21, 43, 44, alii cod. approbatum, sed 20 fuerit sit apr. et 21 om. fuerit.

^j Fere omnes codd. ejus. Edd. esse, quod non multum differt.

^k 6—10, 12, 13, 18 deportetur.

^l Go. in not. : « Pro palitur aut insert. »

^m Go. prop. privaturum (Ri. privatorum). Voluitne scribere Go. privatarum. i. e. rerum privatarum? Mox Go. err. emolumenta.

ⁿ Rein. Be. em. Constantino, recte.

^o 4 publicæ.

^p Restituimus ex Cod. Just. produxerit, levi medela, cum vulgata scriptura perduxerit ex cod. 4 recepta aptam sententiam non habeat. Crebra est siglorum p. et p. in codd. confusio.

exhibito non ferreas ^a manicas et inhærentes ossibus mitti ^b oportet, sed prolixiores catenas ^c, ut et cruciatio desit et permaneat fida ^d custodia. Nec vero sedis intimæ tenebras pati debet inclusus, sed usurpata luce vegetari ^e, et, ubi nox gemina verit custodiam, vestibulis carcerum et salubribus locis recipi, ac revertente iterum die, ad primum solis ortum, illico ad publicum lumen educi, ne pœnis carceris perimatur; quod innocentibus miserum noxiis non satis severum esse cognoscitur ^f. § 1. Illud etiam observabitur, ut neque his, qui stratorum funguntur officio, neque ministris eorum liceat ^g crudelitatem suam accusatoribus vendere, et innocentes intra carcerum septa letho dare, aut subtractos audientiam longa tabe consumere. Non enim existimationis tantum, sed etiam periculi metus iudici ^h imminet, si aliquem ultra debitum tempus ⁱ inedia aut quocumque modo aliquis stratorum exhauerit, et non statim eum, penes quem officium ^j custodiae est, atque ejus ministros capitali pœnæ ^k subjecerit. *Dat. prid. Kal. Jul. Serdicae, Constantino A. VI et Constantio C. Coss. (320).*

DE APPELLATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Crispinum ^m. Si quis per absentiam nominatus ⁿ ad provocationis auxilium currerit, ex eo die interponendæ appellationis duorum mensium ^o tempora ei computanda sunt, ex quo contra se celebratam nominationem didicisse monstraverit. Nam præsentem, qui factam nominationem cognovit, et appellare voluerit, statim debet duorum

^a Cod. Just. *Int. vero reum exhibitum non per ferr., Impr. Go. et Reinesio. Sic vult reo pro viro, ex Cod. Just.*

^b Reinesius putat scriptum fuisse in C. Th. *inici, i. e. iniici.*

^c Cod. Just. *ad si criminis qualitas etiam catenarum acerbitatem postulaverit.*

^d Cod. Just. *sub fida, quod sec. Go. minime opus est.*

^e *4 evegetari, sed em. vegetari. In Cod. Just. add. ac sublevari. Ibidem mox in vest.*

^f Cod. Just. *dignoscitur.*

^g Fol. 8. ¹ cod. 4. In ima pagina est signum quatern. B.

^h 4, Til. — Ri. ¹ *judicii, sed Be. jub. Go. ex Cod. Just. recte rest. iudici.*

ⁱ Aur. Lugd. *tempus, err. typ.*

^j 4, Til. — Ri. ¹ *officii, sed recte Be. auct. Go. ex Cod. Just. rest. officium. Alia Go. cj. penes quem officii. (i. e. officialium seu ex officio) custodia est minus probabilis est. Etiam Reinesius em. officium.*

^k Ita Be. ex Cod. Just.; 4, Til. — Ri. ¹ *pœna.*

^l Be. in not. recte rep. *Constantino* Vid. Reland. I. c. p. 306. *Perperam Ri. om. A. VI. et Constantio.*

^m Etiam in Cod. Just. (*Imp. Constantini. A. ad Crispinum*) et C. Th. XII, 1, 2 dignitas deest. In Cod. 4, Til. — Cuj. 2° lacunæ nullum est indicium. Go. et Ri. quatuor puncta ponunt, Ri. ¹ *sex. Be. ut nos.*

ⁿ In Cod. Just. add. *vel ad duumviratus aliorumque honorum infulas, vel munus aliquod (Ms. Veron. etuocatus) evocatus ex c. 19 h. t., prob. Go.*

^o Ita Be. ex Cod. Just., sed ms. Veron. *mensuum et 4 duum mensu. et edd. ante Be. duum mensuum, antiqua scriptura. Vid. not. sq.; C. Th. XII, 1, 2; IV, 6, 3, not. o. Cod. Just. mensium spatia ei.*

A mensium spatium ^a computari. *Dat. VIII. Id. Jul. Constantino A. VI. et Constantio C. Coss. (320).*

DE CLERICIS.

Imp. Constantinus A. ad Bassum ^d Pf. P. Cum constitutio emissa ^e præcipiat nullum deinceps decurionem vel ex decurione progenitum vel etiam instructum idoneis facultatibus atque obeundis publicis muneribus opportunum ad clericorum nomen obsequiumque confugere, sed eos de cætero in defunctorum duntaxat clericorum loca surrogari, qui fortuna tenues, neque maneribus civilibus ^f teneantur obstricti: cognovimus, illos etiam inquietari ^g, qui ante legis promulgationem ^h clericorum se consortio sociaverint. Ideoque præcipimus, his ab omni molestia liberatis, illos, qui post legem latam obsequia publica declinantes ad clericorum numerum ^B confugerunt, procul ab eo corpore segregatos, curiam ordinibusque ⁱ restitui et civilibus obsequiis inservire. *PP. XV. Kal. Aug. Constantino A. VI et Constantio C. Coss. (320).*

DE ERRORIBUS ADVOCATORUM ^m.

Imp. Constantinus A. Furio ⁿ *Felici* ^o. Advocatorum errores in ^p competenti iudicio litigatoribus non præjudicant. *Dat. V. kalend. Aug. Constantino A. VI et Constantino Coss. Coss. (320).*

INTERPRETATIO. *Advocatus, si in suscepti causa aliquid in præjudicium per errorem dixerit, præjudicare ei, a quo adhibitus est, nullatenus debet: si continuo de ipso errore fuerit reclamatum.*

DE METALLIS ET METALLARIIS ^y.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Rationalem

^a Cod. Just. *cognoverit — debent duorum mensium (Ms. Veron. debet quorum mensuum) spatia. 4, Til. — Ri. mensum.*

^b Ms. Veron. VII.

^c Ita etiam Cod. Just.; Be. em. *Constantino, recte. Vid. Reland. l. c. p. 306. Ms. Veron. Const. a. V. (?) et ost. cc. ccs.*

^d 15 Basso.

^e Hanc c. periisse Go. affirmat. Mox Til. — Ri. ¹ *decetero.*

^f 4 civibus, rec. man. corr. *civilibus. 15 civilibus muneribus.*

^g 15 *cognovimus etiam eos inquietari.*

^h 15, 50, 51 *legis oblationem. Fol. 306 a cod. 4 incip. cum v. clericorum.*

ⁱ 15, 50, 51 om. *que.*

^j 15, 50, 51 V.

^k 15 *Constante. Be. em. Constantino, recte.*

^l 50, 51 om. *C. Aur. Lugd. Coss.*

^m Cod. Just. *de Erroribus adv. vel libellos seu preces concipientium.*

ⁿ 10, 18 *Jorio. 33 Rufino.*

^o 15 *Vicario. Vid. c. 2 C. Th. de temp. cursu (II, 6).*

^p 6—8, 16, 17, Til. *sine.*

^q 38 XV.

^r 20, Sich. *Constantinopoli. 21, Til. Constantinop.*

^s 19, 5, 38 VII. 20, 21, 24, 26, Sich. Til. om. VI. et, sed Sich. in m. add. V. et Til. in m. VI.

^t Fere omnes codd., Cuj. 1 — Ri. ¹ *Sich. in m. et Til. in m. Constantio. Go. in annot. Constantino.*

^u *Coss. om. in multis codd. et in Cuj. 1. Aur. Lugd. 20, 21 et alii codd., Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. suscepta.*

^x *Nonn. codd. proclamatum.*

^y 25 *De Metallis et cet. Nonn. Codd. metallariis.*

Africæ. Secundorum marmorum ex quibuscumque metallis volentibus tribuimus facultatem; ita ut, qui cædere metallum atque ex eo facere quodcumque decreverint, etiam distrahendi habeant liberam potestatem. Dat. prid. kal. Oct. Constantino A. VI. et Constante C. Coss. (320).

DE OFFICIO PROCONSULIS ET LEGATI.

Imp. Constantinus A. Æliano Proconsuli Africæ b. Legati non solum civiles, sed et c criminales causas audiant, ita ut, si sententiam in reos ferendam perviderint d, ad proconsules eos transmittere non morentur e: ab omnibus enim iudicibus hoc observari oportet, ut, supputato tempore competenti, quo necessaria causæ criminalis f instructio poterit adhiberi, maturam vel nocens pœnam, vel absolutionem innocens consequatur. Dat. kal. Oct. Constantino A. VI. et Constantino Cæs. Coss. (320).

DE VETERANIS.

Imp. Constantinus A. ad universos veteranos. Veterani juxta nostrum præceptum vacantes terras accipiant, casque perpetuo habeant immunes; et h ad emenda ruri necessaria pecuniæ in nummo i viginti quinque millia follium consequantur, boum quoque par, et frugum promiscuarum modios centum. Qui autem i negotii gerendi habuerit voluptatem, huic centum follium summam immunem habere permittimus. Præter hos ergo, qui vel domiciliis vel negotiis detinentur, omnes qui vacatis et nullum negotium geritis, ne inopia laboretis, ad hoc remedium debetis concurrere k. Dat. III. Id. Oct. Constantinopoli l.

15 om. Et Metallariis. Cod. Just. De Metallariis et metallis, et procuratoribus metallorum.
 a Go. in Chron. et Be. recte em. Constantino. Ri. cr. om. et.

b 5 Alieno; sed Cod. Just. Æliano. In cod. Pl. 1 om. Æliano. De Æliano h. a. Proc. Afr. vid. Go. Prosopogr. v. Ælianus.

c Cod. Just. etiam.
 d Ita 5, recte. Schr., cj. præviderint. Cl. Pu. W. Cod. Just. providerint. Russ. in un. si sententia mox reos ferendos non providerint.

e Post. v. morentur omnia des. in Cod. Just.
 f 5, Cl. Pu. necessaria c. criminalis, impr. Schro.; W. necessaria (ex cj. Ba.) c. criminali.

g Hanc subscr. recte suppl. Cl.; 5 (om. VI.) et Constancio consul. Cæterum Cl. in corr. Constantino pro Constantio, quod ed. Subscr. deest, in Cod. Just.; restitit. eam ex C. Th. Bk. et Herm.

h In codice est eademenda. Cæterum Go. in comm. propter c. 8 h. cj. vagantes; mavult etiam infra legi pecuniæ, sine causa. Neque rectius Reinesius cj. in pecunia.

i Aur.—Be. nummum. Codex, Cuj. 1 nummu, mendose, est autem in codice syllaba mu non absimilis syll. mo. Go. cj. in nummis. Sec. Cuj. 1 et codicis scripturam probabilius est nummo, quod recepi. Volebat nescio quis immans, impr. Go. Schultz l. c. p. 617 et 629 em. pecuniam immunem v. q. m. sive follium c. Codex militia pro milia.

j Cuj. 1 aut i. e. autem. Hoc compendium scripturæ Cuj. 4 sæpe habet in c. 4 h. t. In vv. vel negotiis incipit pag. secunda folii LXXIV codicis.

k Ita Go.—Be. ex ms., recte. Cuj. 1 — Cuj. 2^r recurrere, impr. Go.

l Non recte se habet locus, unde hæc c. data est. Ortum est Constantinop., ut in aliis etiam locis, occa-

Constantino A. VI. et Constantio C. Coss. (320).

DE FAMOSIS LIBELLIS.

Imp. Constantinus A. ad Januarinum c Agentem vicariam præfecturam d. Ut accusatoribus patientia præbenda est, si quem persequi in judicio volunt, ita famosis libellis fides habenda non est, nec super his ad nostram scientiam referendum, cum eodem libellos flammis protinus conducat aboleri, quorum auctor e nullus existit. PP. prid. Non. Dec. Romæ, Constantino A. VI. et Constantio C. Coss. (320).

DE PAGANIS, SACRIFICIIS ET TEMPLIS f.

Imp. Constantinus A. ad Maximum e. Si quid h de palatio nostro aut cæteris operibus publicis degustatum fulgore i esse constiterit, retento more veteris observantiæ, quis portendat, ab haruspicibus j requiratur, et diligentissime scriptura k collecta ad nostram scientiam referatur: cæteris etiam usurpandæ hujus consuetudinis licentia tribuenda l, dummodo sacrificiis domesticis abstineant m, quæ specialiter prohibita sunt § 1. Eam autem denuntiationem atque interpretationem, quæ de tactu amphitheatri scripta est, de qua ad Heraclianum tribunum et magistrum officiorum scripseras, ad nos scias esse perlatum n. Dat. XVI. Kal. Jan. Serdicæ (320). Acc. VIII. ad.

sione v. sequentis Constantino, et hac de causa expungendum est auct. Go. et Be. Minus probabilis est eorum opinio, qui censent, hujus Codicis auctores hanc legem, quæ Licinii erat in nomine Constantini mutasse atque adeo etiam cum huic legi subscriptum esset nomen Byzantii, substituisse Constantinopol. Cf. Le Gendre, Episcopate jud. p. 33—35, c. 1 App. C. Th. not. a, c. 2 C. Th. Fam. herc. (II, 24), not. m., infra XI, 30, 12, not. i.

a In Aur. Lugd. bis scriptum est v. et.
 b Ri. cj. Constantino. Be. aut Constantio scribi jubet aut antea Constantino A. VII. Vid. etiam Reland. p. 507. Mox Aur. Lugd. Cons.

c 4, Aur. Lugd. Januarinum. Rell. Januarium. Vid. C. Th. IX, 1, 2, not. x, IX, 21, 2, not. y; IX, 37, 1, not. u.

d Add. urb. Rom.
 e 4 actor, sed em. auctor.

f Cuj. 1 — Cuj. 2^r. Lab. De paganis sacrificiis, et templis, impr. Go., qui comma post Paganis reposuit, quod jam Til. habet et Cod. Just. Vid. Go. not. ad hunc titulum et Fabrot. l. c.

g Go. Be. addi jubent præfecti urb. signum.

h 4, Til. qui et 11 quis male; sequitur aut ceteris operibus publicis degustatum — constiterit.

i Go. Fabr. Be. usitatus esse dicunt fulgure (i. e. fulmine), idque rep. Rein.

j Fol. 445 b cod. 4. 11 observande et portendat ab aruspicibus.

k Go. aliquando cj. scriptura collectum vel strictura collecta, neque vero asseverabat reponendum. Fabrotus, etsi sanam vulgatam scripturam esse putat, tamen probabilem esse concedit em. stricturam. «Stricturas, inquit, et fulminis reliquias summa diligentia colligebant et sepeliebant (haruspices).» Infra interpretationem, quæ — scripta est.

l Ri. Ri. 2^r. tibuenta, mendose.

m 11 licentiam — abstineant (om. quæ) — Ea — eractianum. Rein. corr. Proclianum, fortasse propter c. 1 C. Th. de Distrahend. pignor. (XI, 9).

n Be. vult perlatan, etsi Go. nil mutandum existimat.

Mari. Crispo II et Constantino II a. Cæss. Coss. (321). A quid, quod plena instructione indigeat ^a. *Dat. prid. b* *Id. c Jan. Sirmio d, Crispo II. e et Constantino f II. s Coss. h (321).*

DE CASTRENSI OMNIUM PALATINORUM PECULIO.

Imp. Constantinus A. ad Severum P. U. Omnes Palatinos, quos Edicti nostri jamdudum certa privilegia superfundunt, rem, si quam, dum in Palatio nostro motantur, vel parcimonia propria quæsierint, vel donis nostris fuerint consecuti : ut castrense peculium habere præcipimus. Quid enim tam ex casistris est, quam quod nobis consciis, ac prope sub conspectibus nostris acquiritur? Sed nec alieni sunt a pulvere et labore castrorum, qui signa nostra comitantur, qui præsto sunt semper actibus, quos intentos, et eruditos studiis, itinerum prolixitas, et expeditionum difficultas exercet. Ideoque Palatini nostri, qui privilegiis Edicti uti potuerunt, peculia sua præcipua retineant : quæ dum in palatio nostro constituti sunt, aut labore (ut dictum est) proprio, aut donatione nostra quæsierint. *PP. X. Kal. Jun. Constantino A. VI. et Constantio C. Coss. 320. (Ex Cod. Just.)*

Anno Domini 321.

Crispo II et Constantino II Cæss. Coss.

DE JUDICIIS ^b.

Imp. Constantinus A. ad Maximum c. Judicantem oportet cuncta rimari et ordinem rerum plena inquisitione discutere, interrogandi ac proponendi adjiciendique ^d patientia prædita ab eo ^e : ut, ubi actio partium ^f limitata ^g sit ^h, contentiones non occursus judicis, sed satietate altercantium metas compresserint ⁱ, sæpius requiratur, et crebra interrogatione judicis frequentetur ^j, num ^k quid novi ^l resideat, quod annecti allegationibus in judiciaria contentione ^m conveniat? cum ad ⁿ alterutrum ^o hoc proficiat, sive definienda sit causa per judicem, sive ad nostram scientiam referenda ^p. Nec ad nos mittatur ali-

^a 44 *Acæ — Crispoti et Constantiano II a. Go. — Be. om. annum post Serdicæ. Fabr. Serdicæ. A. CC. VIII — II. (om. Cæss.) Coss. Aur. Lugd. Constantio pro Constantino.*

^b *Aur. Lugd. in m. Judicibus.*

^c *Add. Pf. U. Vid. c. 4 C. Th. de Respons. prud. (I, 4) not. e.*

^d 40, 18 *aut pr. adhibendique.*

^e 6, 7, 14 *probita. 33 om. ab eo—limitata.*

^f 19, 20 *ut abjectio p. Go. Ri. Ri. Ben. Lev. Grat. ibi. Go. scribi vult et ibi.*

^g *Sich. in m. limata.*

^h 15 *add. et, non male. Go. cj. fuerit, et. W. prop. et contentiones non occursus judicis, sed satietas altercantium in metas compresserit, aut ejiciendum esse putat metas. Sed nihil mutandum est.*

ⁱ 20. *Sich. add. vel contemperint, sed. Sich. in m. Arrepsit in contextum aliunde. 19 compresserit.*

^j 6—8, 10, 16—18 *requirantur—frequententur. 14 requirant.*

^k 8, 19, 20, 33, *Sich. et Cuj. 4. Aur. Lugd. ne, probb. Go. et Ri.; sed Cuj. 4. Aur. Lugd. in m. num.*

^l 6, 7, 16 *nobis. 10 nove. 18 novere sedeat.*

^m 19 *jud. discussione c. 20, Sich. const. vel discussione conv.*

ⁿ 15 *Ne ad. — 19, 20, 33 om. ad.*

^o 33 *alterutrorum. Aur. Lugd. alterum.*

^p 20 *add. et. Mox 20 referendam.*

INTERPRETATIO. Judex cum causam audire coeperit, litigatorum assertiones vel responsiones patienter accipiat et omnia plena discussione perquirat. Nec ¹ prius litigantibus sua sententia veli obviare, nisi quando ipsi ¹, peractis omnibus, jam ² nihil amplius ¹ in contentione habuerint, quod proponant : et tam diu actio ventiletur, quo usque rei veritas invenitur ³, frequenter interrogari oportet, ne aliquid prætermissum fortasse remaneat : quia si apud ipsum finienda causa est, totum debet agnoscere. Sin ⁴ vero ita res exigit ⁵, ut ad principis notitiam deferatur ⁶, plena discussio omnibus data relatione debet esse suggestio ⁷, etc.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. U. Ad locum. Eum, qui sciens judicio adesse neglexerit, ut contumacem index mulctabit. Dat. X. Kal. Jun. Sirmio, Probiano et Juliano Coss. (322).

DE APPELLATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Maximum... Post alia : Nemo in refutatione aliquid congerat, quod asserere intentione neglexerit ^a. Quod quidem sæpe fit industria, si, quod quis probari posse desperet, in præsentis disceptatione dissimulet, certus, se esse revincendum, si commentitia et ficta suggesserit. Propter quod cogi etiam singulos oportebit ad proferenda in judicio uni-

^a *Go. Ri. Ri. indiget. In Cod. Just. hæc c. ita habetur : Judices oportet in primis rei qualitatem plena inquis. discut., et tunc utramque partem sæpius interrogare : num quid novi addere desideret? cum hoc ipsum ad alterutram partem proficiat, sive definienda causa per judicem, sive ad majorem potestatem referenda sit. Cf. Dirksen l. c. p. 408.*

^b 19, 20, *Sich. Cuj. 4. Aur. Lugd. IIII, sed Sich. in m. II. Prid. et Cuj. 4. Aur. Lugd. in m. prid. 36, 40 om. Dat. prid. Id. 26 III.*

^c 15, 24, 33 *kal.*

^d *Ita sive Sirmio codd. et edd. Sich.—Ri. ; Be. et W. Sirmii. 24 Remedio. 33 Rom.*

^e 10, 18 *Cr. III.*

^f *Multi codd. Constantio.*

^g 6, 7, 10, 16, 18, *Til. add. VV. CC. et 27, 38, 42 V. C. 24, 40 CC. Coss. pro II Coss. Leg. II. CC. Coss.*

^h *Cod. Just. Licinio V. et Crispo Coss., ut referatur ad ann. 318.*

ⁱ 20 *ne.*

^j *Ita 8, 9, 42, alii, Sich. Cuj. 4—Cuj. 2. 43 ipse. 6, 7, 20, alii codd. et Go. Ri. Ri. ipsi.*

^k 20, *Sich. si jam.*

^l *Plerique codd., Sich. Cuj. 4. Aur. Lugd. jam (om. nihil amplius) cont. non hab. q. proponant (om. et tam diu actio ventiletur) : quo usque.*

^m *Ita 6, 7 ; 8 v. invenietur. 10, 18 invenit, alii pervenitur. Multi codd. et edd. perveniat. Cuj. 4. Aur. Lugd. in m. inquiratur.*

ⁿ *Multi codd. Si.*

^o *Nonn. codd. exigitur, alii exigerit.*

^p *Nonn. codd., referatur—datur.*

^q *Sich. suggestio, err.*

^r *Dignitas deest in Cod. Just. Go. add. vult P. V., probb. Be. Cf. c. 4 C. Th. de Responsis prud. (I, 4), not. e. Lacunam indicavi punctis.*

^s *Mend. Go. neglexerit. Idem. ann. : Id est in disceptatione, ut mox dicitur, seu in judicio.)*

versa, quæ ad substantiam a litigii proficere arbitran-
tur, atque ea ratione urgeri, ut sciant sibi ex aucto-
ritate legis istius non licere refutatoriis tale aliquid
ingerere^b, quod apud iudicem non ausi fuerint publi-
care. Nam si plena, ut iubemus, assertio per litiga-
torem in iudicis exseratur, et integra instructio in
consulti^c ordinem conferatur, stabit ratum ac fidele,
quod iudicia nostra rescripserint, neque ullus queri-
monia locus dabitur nec^d occasio supplicandi, ut
convelli labefactarique jubeamus, quæ ad relationem
ejus sanximus, qui neque vera neque universa sug-
gessit. Omnes igitur partium allegationes, acta uni-
versa scripturarumque exempla omnium dirigantur.
Quod cum universos iudices, tum^e præcipue sublimi-
tatem tuam, qui cognitionibus nostram vicem repræ-
sentas, servare conveniet. § 1. Sane etiam ex eo quo-
rimonia litigantium oriuntur, quod a vobis, qui ima-
ginem principalis discepcionis accipitis^f, appella-
tionum adminicula respuuntur. Quod inhiberi necesse
est. Quid enim acerbius indigniusque est, quam in-
dulta quempiam potestate ita per jactantiam insoles-
cere, ut despiciatur utilitas provocationis, opinionis
editio denegetur, refutandi copia respuatur? Quasi
vero appellatio ad contumeliam iudicis, non ad privi-
legium jurgantis inventa sit, vel in hoc non æquitas
judicantis, sed litigantis^g debet considerari utilitas^h.
Dat. prid. id. Jun. Sirmio, i Crispo II. et Constantino II. Cass. Cass. (321).

DE^k HONORARIIS CODICILLIS.

Imp. Constantinus A. ad Severum Pf. 1 U. Si quis C

^a Fol. 184^a cod. 4.

^b Go. ann.: « Et inserere. »

^c Cuj. 2, 2° *inconsulti*. Consulti, i. e. consultatio-
nis sec. Go.

^d 4 *querimonie l. d. ne*, ab ant. manu em. nec.

^e 4, Til. Cuj. 1. Cuj. 2 — Ri^o. *tunc*. Be. jubente
Go. recto em. *tum*. quod jam Aur. Lugd. edd. ha-
bent.

^f Fol. 184^b cod. 4. §. sola transit in Cod. Just.,
ubi sic legitur: *Eos etiam, qui imaginem principalis
discepcionis accipiunt, appellationum adminicula nec-
esse est accipere.*

^g Vv. *inventa sit* — *litigantis* bis scripta sunt in cod.
4, secundo tamen loco deleta punctis.

^h Go. in comm. b. c. em. *vilitas*, i. e.: « Cum in
hæc re, spectanda sit æquitas Judicantis, bene an
male judicaverit, non vero contemptum habenda seu
spemenda ad iudicis potestatem et majestatem com-
parata litigatoris *vilitas*. » Accidisse scio, ut inter
hæc vv. (*vilitas* et *utilitas*) commutatio orta sit: sed
h. l. plane falsa est Go. opinio. Sententia hæc est:
appellatio non contumeliosa est iudici, sed litigantis
privilegium, nec ea tam æquitate iudicantis diffidit-
ur, quam litigantis utilitati prospicitur.

ⁱ Be Sirmii.

^j Cod. Just. om. *Cass. Aur. Lugd. Cons.*

^k Hinc incipit pag. secunda folia XVII codicis.

^l Severus Pf. U. b. a. non commemoratur, sed
Valerius Maximus; demum inde a prid. Non. Ian.
ann. 525 Severus dicitur Pf. U. fuisse, quare Go.
in subscr. *Crispum III. et Constantinum III. Cass.*
(324) reponi vult in Chron. autem h. a. legi
jubet *ad Maximum Pf. U.*, aut h. c. referri ad
ann. 320. Sed etiam in c. ult. C. Th. de Privileg.
eor. (VI, 35) anno 320 proposita, Severus dicitur

A iudicio nostro se adeptum codicillos adstruxerit, et
idem vel superna codicillorum impressio vel scriptura
ad stipulctur interior, tamen, si ad hoc pecuniam con-
stabit speratam^a, nihilominus rejectus in plebem, quo
plus extorquere conatus est, abdicetur. Hos enim so-
los, qui intra palatium versati sunt vel administratio-
nibus functi, ad honores excipi^b oportebit, cæteris
cunctis exemptis et suis restitutis. Si qui tamen bono-
rum virorum suffragio, nulla data pecunia, vel pro-
vinciæ legatione suscepta nostris sunt obtutibus illus-
trati, hi^c duumviratus, curas, testimonium^d, pro-
vinciæ lucrati, cætera munerum publicorum obire non
abnuunt. Qui vero coemptis procurationum adminis-
trationibus^e post lucra de fisco captata vacatio-
nem meruerunt^f, sive perfectissimi sunt^g, sive inter^h
egregiorum ordinem locumque conquesterintⁱ,
decuriones nominentur. Quibus illi quoque addendi
sunt, qui neque ex administrationibus^j sunt, et tamen
ut perfectissimi deliteant. *Dat. X. Kal. Febr. Sirmio
k Acc. Non. Apr. Crispo II, et Constantino II 1
CC. Cass. (321).*

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

*Imp. Constantinus A. ad Claudium Præsidem Da-
ciæ^m. Licetⁿ legum auctoritas filiorum potius^o quam
matrum personis voluit^p laborem incumbere, ut de
inofficioso agentes intra præfinita tempora doceant^q,
nullo suo vicio factum, nec^r offensionem se parenti-
bus præstitisse, sed jugiter obsecutos, ut naturæ
ipsius religio flagitabat, disciplinam illasam inof-*

Pf. U. et in c. 1 C. Th. de prædiis min. (III, 32),
quæ c. incidit in annum 322, dignitas Severi omissa
est, ubi tamen argumentum legis, quod ad præfec-
turam potissimum urb. spectat, videtur postulare,
ut in inscr. reponatur. Pf. U.: quas ob causas om-
nis mutatio lubrica est. Be. cj. Ppf. (Propraf. sive
Vicar.), male. In codice perit v. *Imp.*

^a Go. mendose edid. *separatam*.

^b Tentaverat aliquando Go. *erigi* vel *evehi* vel
exciri, sed postea ipse mutavit sententiam.

^c V. *hi* deest in ed., extat autem. sec. Go. in
ms.; recte.

^d Go. em. *testimonio*, quo facile caremus. Idem pri-
mum commata posuit post *duumviratus* et post *curas*,
nam in Cuj. 4 — Cuj. 2° vv. *duumviratus* — *lucrati*
continuo scripta sunt.

^e Go. in not. *procurationib. vel administrationibus*,
non recte.

^f Codex *meruerunt*. Edd. *meruerint*.

^g Be. *malvult sint*.

^h Go. cj. *intra*; sed vid. infr. c. un. C. Th. de
Perfectiss. dign. (VI, 37): *in aliquo negotio constite-
rint*.

ⁱ Go. err. *constiterit*. Codex *decoriones* et *infra de-
litescunt*.

^j Sec. Go. pro *administratoribus*, recte si hæc est
explicatio.

^k Be. Sirmii, Mox Aur. Lugd. mendose *Crispo II.*
(om. et) *Constantinop. II.*

^l Vid. præc. col. not. l.

^m 6, 7 *Dachie. 20 Dacie. 8 Dacinie. 10, 18 Achaie*
Cod. Just. *Pr. provinciæ D.*

ⁿ 49 *Licenseat*.

^o 8 om. *potius*.

^p 26 *laborare i.*, unde. 33 *volunt l. i.*, et *de*.

^q 6—8, 10, 16—18 *in nullo. 19, 20 doceantur*.

^r 10, 18 *ne*.

sensamque servasse, ut his probatis^a removeant A parentum voluntatem^b: tamen si mater^c contra filii testamentum inofficiosi actionem instituat, inquiri diligenter jubemus, utrum filius nulla ex^d justa causa læsus matrem^e novissima læserit voluntate, nec luctuosam ei nec legitinam^f reliquerit portionem, ut testamento remoto^g matri successio deferatur, si tamen defuncto consanguinei agnati^h non suntⁱ superstites^j: an mater inhonestis factis atque indecentibus^k votis^l filium forte obsedit, insidiisque eum vel clandestinis vel manifestis^m appetiit, vel inimicis ejus suas amicitias copulavit, atque in aliis sicⁿ versata est, ut inimica^o potius quam mater crederetur: hoc^p probato, invita etiam acquiescat^q filii voluntati. *Dat. VIII^r, Id. Febr. Serdicæ, Crispo^s Caes. II et Constantino^t II C. Coss. (321).*

INTERPRETATIO. *Quamvis leges filii, si prætermissio testamento fuerint, majorem quam matribus agendi de-*

^a 20 servasset ut pro his orbatis. 33 illatam offensamque reservasse.

^b 9, 15, 19, 20, Sich. Cuj. 1—W. removeant parentum valeant testamenta. 6—8, 10, 14, 16—18, Til. removeant p. voluntatem testamenta, in quo vera lectio delitescit, sed ejiciendum est cum Bestio p. 41 testamenta, præsertim cum lectio vulg. ducta sit ex cod. 20, qui codex non raro glossemata habet. Contra Ri. codicum lectionem defendens interpunctione addita sensum restitui posse putat ita: *illatam, inoff. servasse ut his probatis removeant parentum voluntatem. Testamenta tamen, si mater, etc.* Vid. Ri. in Præf. t. I. p. XIV.

^c Hæc sententia ita mutata est in Cod. Just.: *Liberi de inofficioso querelam contra testamentum parentum moventes, probationem debent præstare, quod obsequium debitum jugiter, prout ipsius naturæ religio flagitabat, parentibus adhibuerint: nisi scripti hæredes ostendere maluerint, ingratos liberos contra parentes existitisse. Sin autem mater, etc.* Cæterum 6—8, 14, 17 matrem.

^d Ita omnes codd., Sich.—Cuj. 2°, Cod. Just., sed Go.—W. om. ez.

^e Cod. Just. add. in.

^f 9 add. ut. Cod. Just. eo quod neque luct. ei et leg. Hal. tamen om. vv. eo quod.

^g Cod. Just. rescisso. 16 rem. marito matri. 20, 33 testamentum remotum matris.

^h 20, Sich. ac nati.

ⁱ Ita codd., Sich. Cuj. 1.—Ri^s., sed Til. Be. W. sint.

^j In Cod. Just., verbis si tamen — superstites omn., nova hic incipit sententia: *Si tamen mater. Cæterum animadvertenda est mutatio modorum in seqq.*

^k 19, 20, Sich. indigentibus.

^l 15 om. votis Cod. Just. machinationibus.

^m Plerique codd. appetiit. 20 expetiit et vel. 15 om. forte.

ⁿ Nonnulli codd. si versa e.

^o 6—9, 14, 15, 33, Cod. Just. add. ejus.

^p Ita 6, 7, 10, 14, 16—18, Til. Cod. Just.; 9, 15, 19, 20 Sich. Cuj. 1—W. ut hoc., sed 20 præterea probatum. Mox Cod. Just. etiam inv.

^q 19, 20, Sich. add. læsi, ex interpr. 20 voluntate.

^r 15, IX, alii cod. VII. Cod. Just. III, Mox Sich. et nonn. codd. Sirdice, alii codd. Cuj. 1—Cuj. 2° Serdice.

^s 6, 7 Cr. K. Multi codd. om. Caes., ut Codd. Just. sut Caes. II.

^t Multi codd. om. aut II, aut C., ut Sich. — Lugd. aut II. C. Coss. Cod. Just. Const. Caes. II. Cæterum Sich. Cuj. 1—Ri^s. Constantio, sed Ri. in not. ex cod. 6 prop. Constantino. Cuj. 2—Ri^s, CC. Coss.

derint potestatem, ut de^a inofficioso matris testamento proponant, id est, si quarta debita^b portionis suæ filio dimissa^c non fuerit: ita tamen si probare potuerint, quod matris in nullo læserint^d pietatem, sed se obsequium, ut dicitur, præstitisse^e: sic testamentum matris in quo prætermisiss fuerint, non valebit. Nam si mater contra testamentum filii, quod inofficiosum^f dixerit, agat, debet diligenter requiri^g. Si^h contra filium mater nihil egisse probatur, aut si nullis insidiis vel publice vel sæcrete eum ledere fortasse tentaverit: neⁱ forsitan consilium^j adversus filium^k inimicis suis^l, quod impium est, auxiliumque^m præstiteritⁿ. Quod si factum non fuerit, potest removeere prætermisiss mater, quia ei quartam de rebus suis portionem filius non dimisit, quod filius fecerat^o testamentum: si tamen filio^r fra-

B tres consanguinei agnati, id est uno patre nati, aut eorum filii per virilem sexum non esse probantur. Nam si mater, ut superius dictum est, pro manifestis inimicitiiis^q suis prætermisiss^r docebitur, invita acquiescat læsi filii voluntati^s.

DE BONIS PROSCRIPTORUM SEU DAMNATORUM^t.

Imp. Constantinus A Petronio Probiano^u. Res uxoris, quæ vel successione qualibet vel emptione, vel etiam largitione viri in eam ante reatum jure pervenerant, damnato^v marito, illibatas esse præcipio, nec alieni criminis infortunio stringi^x uxorem, cum paternis maternisque ac propriis frui^y eam integro legum statu^z religiosum sit. Et donatio maritalis ante tempus criminis ac reatus collata in uxorem,

^a 20 testamentum—unde—testamentum.

^b Nonn. codd., ut 20, 42 debita. 43 om. suæ.

^c Aur. Lugd. demissa.

^d Nonn. codd., ut 9, 19, 20, 44 potuerit—læserit, alii mox fuerit.

^e 43 præstaverit, ex corr. et mox supra lin. prætermisiss—dixerat.

^f 20 inofficioso.

^g 9, 20, 42, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. inquiri.

^h 9, 44, alii om. si.

ⁱ Multi codd. nec.

^j 20 contudium.

^k Nonn. codd. add. mater.

^l 20 Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. add. et, prob. Ri.; sed plerique codd. et Cuj. 2—Ri^s. om. et.

^m 9, 19, 20, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. quoque, prob. Ri.; sed 20 ex corr. et Cuj. 2—Ri^s. auxiliumque.

D ⁿ Seq. des. in 40 et additur textus c. 3 inde a vv. *Unde clares una cum subscr. c. 3.*

^o 43 quod si fecerit.

^p 10, 18 filii. 6, 7, 20 filius fratris.

^q Nonn. codd. inimicis.

^r Seqq. des. in 28, 40, 41 et sequitur textus c. 3 inde a vv. *Unde clares una cum subscr. c. 3.*

^s Multi codd. voluntatem.

^t 15 om. proscriptorum seu. 42 donatorum pro damnatorum. Nonn. codd. sine.

^u Rein. add. Pr. U. c. 9 Cod. Just. cit. *Imp. Arcad. et Honor. AA. Casario P. P.* ex c. 15 b. t.

^v In c. 24 Cod. Just. cit. add. *ac mortuo ex pena marito, vel in servilem conditionem ex pœnæ qualitate deducto.*

^x c. 24 Cod. Just. cit. *adstringi*, impr. Go.

^y 24 Cod. Just. pr. bonis frui.

^z c. 24 Cod. Just. statutum.

quia pudicitiae praemio cessit observanda est, tanquam A
 si maritus eis a natura, non poena subduxerit b; ca-
 pacitatis privilegio videlicet et modo inspecto, ut con-
 sideretur, quid capere potuit. § 1. c Si quid etiam in
 emancipatos liberos ante tempus criminis ac reatus
 patrem contulisse claruerit, integrum iisdem d et
 citra inquietudinem reservetur. § 2. Quod vero nec
 uxor e nec emancipati liberi potuerint vindicare,
 captum et incorporatum ita f ad me referri speciali-
 ter censeo, ut illud quoque addatur, utrum filios ha-
 beat, qui damnatus est, simulque adjiciatur, utrum
 fidem g apud se ex causa donationis aliquid vindica-
 rint. § 3. h Sed in his, qui fiscalibus actibus nexi
 sunt, et pro ratiociniis proscribuntur et condemnan-
 tur placuit, si quid proprium uxor habuit i vel a ma-
 rito datum, in quantum capere potuit j ante initium B
 actus k, ex quo origo fraudis ac vitii in iudicium de-
 ducta est, si quid deinde in emancipatos filios dona-
 tione collatum, antequam l orto nexu suffugium
 potius quam munificentia frausque tentetur, intem-
 ratum apud accipientium iura persistere; nec quicquam
 fisco in qualibet causa teneatur obnoxium, nisi quod
 in dominio proprio, cum obligari ortus est, habuit m,
 vel quod agens n tam suo quam uxoris vel filiorum
 vel cuiuscumque praeterea nomine comparavit o. § 4. p
 Exceptis duntaxat Caesarianis q, qui ab omni juris
 beneficio excluduntur r, nisi probata a me purgata-
 que ratiocinia fuerint, ut, quod innoxie s habuerint,
 transmittendi copiam habeant. Dat. III. kal. Mart. Ser-
 dicae, Crispo II. et Constantino II. Caess. Coss. (321) a.

a c. 24 Cod. Just. cit. observanda sit—maritum ejus.
 b c. 24 Cod. Just. cit. subduxerit. Sin autem aqua
 et igni ei interdictum erit, vel deportatio illata, non ta-
 men mors ex poena subsequuta: donationes a viro in uxorem
 collatae, adhuc in pendenti maneat: quia nec
 matrimonium in hujusmodi casibus dissolvitur, ita ut si
 usque ad vitam suam tempus maritus eas non revocaverit,
 ex morte ejus confirmantur: fisco nostro ad easdem res
 nullam in posterum communionem habituro.

c Hinc inc §. 1 c. 9 Cod. Just. cit. a
 d & Til. — Ri*. hisdem. c. 9 Cod. Just. cit. iisdem
 citra.

e Fol. 62 a cod. 4.
 f c. 9 Cod. Just. cit. captum a publicis personis ita.
 g 4, Til.—Cuj. 2°. Ri. Ri*. idem. Go. item, sed in
 not. fidem.

h Hinc inc. § 2 c. 9 Cod. Just. cit.
 i c. 9 Cod. Just. habuerit.
 j In Cod. Just. 1, c. om. in q. c. p.
 k Ita Be. ex Cod. Just.; 4 Til.—Ri*. actum. Go. D
 em. initium. Summaria Cod. Theod. p. 11 ante initium
 actionis.

l Cod. Just. 1. c. collatum est ante quam crimen
 oritur intemperatum, omissa, ut Go. dicit, elegantis-
 sima ratione, qua hic continetur. Til.—Lugd. colla-
 tum ante, quam. Ri. Ri*. collatum, ante, quam.

m Cod. Just. 1. c. obligari cepit, habuerit.
 n 4 ages, sed em. agens ab ipso, ut videtur Ilbrario.
 o Cod. Just. 1. c. uxoris suae vel fil.—comparaverit.
 p Fol. 62 b cod. 4.

q In Cod. Just. 1. c. add. vel Catholicianis.
 r Cuj. 2, 2° excluduntur, mendose.
 s 4 innoxie fuerint, sed em. ab ant. manu habuerint.
 t c. 24 Cod. Just. cit. Sardiniae, male. 4, edd. C.
 Th. Serdicae.

a c. 24 Cod. Just. om. Caess. c. 9 Cod. Just. habet
 subscr. c. 15 h. t. Aur. Lugd. cons.

DE PRIVILEGIIS EORUM.

Imp. Constantinus A. ad Julium Verum Vicarium
 Italiae. Palatinis nostris, qui ob spectatum laborem
 otio donati sunt, sub obtentu pensitationum, quae re-
 praesentari consueverunt, tolerantia munerum sordi-
 dorum atque indigni oneris quorundam temeritate
 imponitur. Quod facinus, licet graviore poena plecten-
 dum est, tamen ita volumus emendari, ut gravitas
 tua ex officio rationum aëris speciem postulet, et in
 tabulas ei formatas a legis hujus apices imprimat,
 ut, si quid talo sustineant, ad eas illico, quasi ad praesentia
 remedia, perferant, atque ab intento onere
 liberentur. PP. Id Mart. Crispo II, et Constantino II.
 CC. Coss. b (321).

DE SUSCEPTORIBUS, PRÆPOSITIS ET ARCAIIS c.

Imp. Constantinus A. ad Edictum d. Si quem sus-
 ceptorem evetisse constiterit rationem, et ad solven-
 dum non esse idoneum, creator ejus hac e necessitate
 teneatur, ut, quicquid ille dilapidavit, ipse de propriis
 rebus instauret, compellaturque damnum omne sar-
 cire, quod f esset illatum, si in idoneis nominandis
 competens adhibitus esset g examen. Dat. VI. Id.
 April. Crispo II. et Constantino II. AA. h Coss. (324.)

DE HIS, QUI VENIAM ETATIS IMPETRARUNT i.

Imp. Constantinus A. ad Verinum j. Omnes ado-
 a Go. em. efformatae. Mihi placet ejus (sc. aëris)
 formatæ legis.

b Cuj. 1.—Be. Consulib. Codex otenu (corr. obtentu)
 — plectendum — iliquo — abq. ab int.

c 4 prepositis. Nonn. codd. Propositis, allii Archai-
 riis. Cuj. 2, 2° in ind. tit. arcariis. 34 om. Præp. et
 Arc. Sich. in m. indicis tit. huic libro præfixi et in
 m. rubricæ hujus tituli ad v. Prepositis: et Exacto-
 ribus et Arcariis resp. In cod. 43 ex Explan. adl.
 hoc e. exactorum publicæ citra conscientiam iudicis fieri
 non debere.

d Rein. ann.: l. ad Edictum: vel Eeducu.: V. ad
 l. 2. (l. 3.) de extraord. et sord. muner. Vid. c. 3 de
 Extraord. s. sord. muner. (XI, 16) et V, 14, 1,
 not b.

e 4 ac, rubro col. add. h supr. a.
 f Go. addi vult aut non aut rescr. dilatatum. Illud Go.
 præfert, probat Be. et ego.

g Sec. Go. pro suisset.
 h Til. — Lugd. A. Recte Be. pro AA. rep. in not.
 CC. Cuj. 2 — Ri. Cons. et Rit. 421.

i Complures codd., in tit. ind. edd. Sich. et Til.
 Cod. Just. impetraverunt. 9, 42 impetrant. 19 impe-
 traverint. 20 imperabunt.

j 38 ppo. Cod. Just. PP., improb. Go., qui Pf. U.
 poni vult, quod 15 habet, et in subscr. corrigendum
 esse putat Crispo III. et Constantino III. Coss., id est
 324, quod et hoc anno, non autem anno 321 Con-
 stantinus Thessalonicae commoratus est (vid. c. 4 C.
 Th. de Navicul. XIII, 5), et Luc. Verinus Pf. V.
 fuit, unde etiam inscr. et subscr. c. 1 C. Th. Famil.
 herc. (II, 24) emendandam esse censet. Quæ cj.
 quamquam probabilis est, tamen non potuit me mo-
 vere, ut quicquam mutarem, cum ne unus quidem
 codex neque hic neque in c. 1 Fam. herc. cit. sub-
 scriptionem a Go. propositam confirmet; quod autem
 15 ppm. urbis exhibit non tanti est, ut contra
 omnium codd., auctoritatem alia subscr. ponenda
 sit. Be. aut Ppf. U. addi aut Coss. mutari vult, sed
 Verinus hujus anni P. Pf. U. nusquam commemo-
 rat, Maximo Praefecturam urbis h. a. gerente. Mo-
 nendum praeterea est, in c. 1 cit. deesse Thessalon.
 Caterum memoratur Constantini ad Verinum Vic.
 Africae rescriptum A. D. 321 in collatione Carthagi-

lescentes, qui honestate morum præditi a paternam A frugem vel majorum b patrimonia urbana vel rustica conversatione rectius c gubernare cupiunt, et d imperiali auxilio e indigere f cœperint, ita demum ætatis veniam impetrare audeant, cum vicesimi anni clausa e ætas adolescentiæ patefacere sibi januam cœperit ad h firmissimæ juventutis ingressum: ita ut, post impetratam ætatis veniam, iidem i ipsi principale beneficium allegantes, non solum præscriptorum j annorum numerum k probent, sed etiam testibus advocatis, honesta aut simili aut potiore dignitate præditis l, morum suorum insituta probitatemque animi testimonio m vitæ honestioris n edoceant. Quod cum ea conditione effecerint o, in alienatione prædiorum jus tantum p ætatis obtinebunt, quantum per annorum dimensiones ac temporum leges et natura q singulis quibusque deferre r consuevit. § 1 Feminas quoque, etiam ætas biennio s viros non sera pubertate præcedit, servato etiam in hoc temporis intervallo, decem et octo annos egressas t

niansi in iudice collat. 5, cap. 548—552. Tom. I. Concil. p. 4143, ed. Harduini et ab Augustino in ejus breviculi die tertio sub f. et post collat. cap. 31, 33 et epist. 52. Vid. Go. ad c. 1 C. Th. de Famosis libellis (IX, 54), tom. III, p. 262.

a 20 qui in honesta. temporum pr. 33 prædicti.

b Cod. Just. avorum.

c Cod. Just. om. v. rust. conv. rectius. 20 conversatione secius gubernatione cupiunt. 19 gubernationem.

d Cod. Just. add. super hoc.

e 33 imperiale consilium et mox audeatur.

f 20 degere ceperint.

g 20 viginti annis cl. 15 vicesimo anno clauso. 9 clausa, 14, 16 clauso. Cod. Just. cum v. a. metas impulerint pro cum—ingressum.

h 20 ac.

i 6, 7, 10, 14, 16, 17 om. ingressum—iidem et 10, 18 ingressum—ipsi. Be. Ritterum secutus hæc vv. omitit dicit in cod. 6 usque ad vv. ita ut, errore. — 6, 7, 16 in se. Nonn. codd. idem ipsi, aut ipse. Cod. Just. add. per se.

j 6—8, 14, 19, 33 perscriptorum. 20 perscriptoribus. 10, 18 perscripturarum. Cod. Just. per scripturam, male, sed in nonn. ejus edd. et codd. ut h. l.

k 33 om. numerum.

l 16 om. sed—honesti. — Cod. Just. om. honesti—præditis. 6, 7, 33 similia aut potior. 8, 16 similia. 9 similia in p. 10, 18 potior. 20 similia ut potuere vel aut potiere.

m Cod. Just. add. idoneis.

n 20 probitateque a. testimonium. Cod. Just. et testimonium. 33 anni l.

o Multi codd. honestiori. 33 hon. edocent. 20 honestiores.

p 33 effecerant.

q 9, 13, 19, 20, 33, Sich. add. legitimus.

r Ita 9, 10, 18—20 et in m. Cuj. 1—Cuj. 2. 6—8, 14, 16, 17 legis et n., quod frequenti errore idem est. Explicandi rationem monstrat 33, qui habet leges etiam n. 15 leges et naturas. Sich. — Ri. legis n. Be. W. leges natura contra omnium codd. iidem.

s Codd. plerumque differre. Cod. Just. om. Quod cum—consuevit.

t Nonn. codd. biennium viro aut vero. 33 om. viros.

u 6, 7, 16 egressos. 14 egressus. 10, 18, Aur. Lugd. egressa.

jus ætatis legitime mereri posse sancimus a: sed b eas, quas morum honestas c mentisque solertia, quas certa fama d commendat. Has vero propter pudorem et e verecundiam in cœtu publico demonstrari testibus non cogimus f, sed percepta ætatis venia annos tantum probare tabulis vel testibus g misso procuratore concedimus: ut etiam ipse h in omnibus contractibus i tale jus habeant, quale viros j habere præscripsimus k. § 2. Ita ut senatores apud gravitatis tuæ officium de suis moribus et l honestate perdoceant, perfectissimi apud vicariam præfecturam, equites Romani et cæteri m apud præfectum vigiliam, navicularii n apud præfectum annonæ. § 3. Cui ætati o quoniam inter plenam perfectamque adolescentiam et p robustissimam juventutem media est firmata q ætatis appellationem r imponimus, ut s prima ætas pueritiæ sit, sequens adolescentiæ t, firmata hæc tertia u quarta legitima, quinta senectus v

a Omnes codd., Sich. — Ri. sanzimus, sed Be. W. sancimus ex Cod. Just., qui sic: Fem. q. quas mor. hon. m. sol. comm. cum octavum et decimum annum egressæ fuerint veniam ætatis impetrare sancimus. Sed eas propter.

b 20 Sich. in m. si.

c 19, 20 etas.

d Ita 6—10, 14, 18, 20, 15. hon. quas m. sol. quas certa. Sich.—Lugd. quasi, prob. Ri.; Cuj. 2—W. et certa f.

e 6, 7, 10, 15, 16, 18, Cod. Just. ac.

f 16, 20, Sich. cogemus. 33 nunc cogemus. 10, 18 non cognovimus sed procepta. Aur. Lugd. præcepta. Sich. Til. demonstrare. Cod. Just. sed eas pr. p. ac ver. seminarum cœtui publico dem. non cogimus. 13 non cog. test.

g 6—8, 14 tabellis vel t. 9, 16 probaret ab illis. 10, 15, 18 probare ab illis. 20 Sich. pr. t. vel ab illis v. l. t. 33 pr. tabellis vel vestibus. 19 om. vel test.

h Cod. Just. ann. tant. ætatis probari posse testibus quinque, vel instrumentis, m. proc. conc.: ut ipse etiam, 9 concedimus ipsam in.

i Cod. Just. negotiis.

j Cod. Just. quale et mares. 15 om. habere.

k 6—8 perscripsimus. 10, 18, 33 proscriptimus, sed 19, 20 præcipimus. Cod. Just. add. ita tamen, ut prædia sine decreto non alienent e § ult.

l 20, Sich. et de hon.

m 6, 7, 14, 16, 17 om. et et 15 et cæteri.

n 15 præf. urbis navic. 19 pr. vig. cubiculariu. 20 pr. prævigiliam cubiculariu. Cæterum codd. vigiliam. 33 om. vigiliam—præfectum.

o 20 annonæ civitatis. 19 Cui etatis. Cod. Just. Sed senatores quidem clarissimi viri in hac regia urbe commorantes, apud sublimitatem tuam, cæteri vero apud prætorem, in provinciis autem omnes apud earum rectores de suis mor. et hon. perdoc. Tum cæteris omn. præter subscr., hæc add. sententia: Hi vero, qui contra memoratam dispositionem veniam ætatis a principali clementia impetraverint, sciant eam nullas vires obtinere.

p 10, 14, 17, 18 ac.

q 6, 7, Sich. firmitate. 10, 18 firmæ. 19 robustissima jucunditate medie firm. 20 medie firmitate. 33 mediam firmitatem.

r 15 appell. ætatis. 19 appellatione. 14 appell. ponimus.

s 33 om. ut.

t 15, 33, Sich. pueritia s., s. adolescentia. 20 se quis (corr. sequens) adolescentiæ firma. Sich. firma, sed in m. secunda et firmata.

u 19 firmata sit tertia.

v 6, 7 senectutis.

habeatur. § 4. In ipsis etiam contractibus hac a appellatione consignanda, ut non nudum nomen venditoris b inseratur c tabulis emptionum, sed ab illo, qui firmatæ ætatis d et honestus vir habeatur e, emisse illum significetur, et venditorem esse firmatæ ætatis: ita f tamen, ut, quia spes adempta g perfidiæ h est, et i in vendendis prædiis diligentiores esse persistent, qui beneficium meruerunt j principale, nec k prædia sine decreto alienent. Dat. V. 1 Id. m April. Thessal. PP. III. n Kal. Jun. o Romæ, Crispo II. et Constantio P II. CC. Coss. q (321).

INTERPRETATIO. Adolescentes, qui honestis moribus esse probantur et ad gubernandas facultates suas idoneam cupiunt habere personam, oportet eos primum, antequam ad legitimam ætatem perveniant, id est, ubi vir viginti annorum esse cæperit r, auxilium principis implorare, et accepto hujus rei beneficio, eo ordine apud testificationem publicam allegare, ut probent se viginti annorum implese curricula et honesta conversatione s transigere, et sic t prædia sua in aliena jura u cum decreto tamen interpositione, transferre liberam habeant v potestatem. Fæminæ vero, sicut biennio in pubertate minores sunt, ita et transacto x biennio, ubi ac XVIII. annum pervenerint, eas tamen, quas morum et y honestatis commendat opinio, non in publico annos probare suos z

a 20 et

b 6—8, 17 vendentis. 16 vendentes. 18 vendicatoris.

c 6, 7, 10, 16—18 add. in.

d 6—10, 15, 16, 18—20, Til. add. sit. Cæterum 9, 20, 33 firmitate ætatis sit et Cuj. 1. Aur. Lugd. firmitate ætatis. 14 om. et honestus. — ætatis.

e 10, 18 habeat.

f 20, 33, Sich. Aur. Lugd. firmitate, sed 20 int. lin. et Sich. in m. firmatæ. 9 firmitatis ita. 10 firmæ æt. Til. ætatis, ita. Cuj. 1—Cuj. 2 ætatis, Ita. Ri. Ri. ætatis. Ita. Go. Be. W. ponunt §phi signum ante ita, quod delevimus.

g Ri. exempta, errore.

h 6—8, 10, 14, 16, 18 perfidia.

i Sich. quod, sed in m. et. 15 et in diligentiores vendendis prædiis esse. 10 præsidii. 20 vendentis.

j 15, 33 meruerint.

k 8 et ne.

l Ita corr. auctoritate codd. 6, 7, 9, 10, 14—19, 24, 26, 27, 29, 30, 33, 42 pro VI, quod Sich. ex 20 ed. et rell. edd. habent. Cod. Just. om. V.—PP. Go. in Chron. consules a. 324 noni vult.

m 15 kl.

n 9, 20, 29, 42, Sich. IV. 38 om. III.

o 9, 19, 20, 38, 40 kal. Jan. 35, Cod. Just. Jul. D

p 6—8, 14, 16, 18. Aur. Lugd. Cod. Just. Constantino. 33 (om. vv. PP.—Cr. II.) Const. a. et om. II.

q Nonn. codd., Til. VV. CC. Coss. 19 II. Caes. Coss. 20 nc. csm. 9 om. CC. Coss., 15 II. CC., 26, 28 II. CC. Coss., et 29, 31, 38, 40, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. CC. Cod. Just. Caes. II.

r 20 ann. ætate esse comprobaverit.

s Nonn. codd., ut 20, 44 et Sich. Cui. 1. Aur. Lugd. honestam conversationem.

t 6, 7 si.

u 20 add. transferre.

v Multi codd. habeat. Mox 20 min. sint.

x 6, 7, 9, alii retracto. 42 addito.

y Multi codd., ut 6, 7, 20, 42 om. et. Mox 42 honestates, sed corr. honestatis.

z Plurique codd. in publicum ann. s. pr. cog. s.

A cogendæ sunt, sed misso procuratore per scripturam annos eos, quos superius diximus, se habere demonstrent et similem, quam viri in contractibus habeant facultatem: ita ut qualis vel quam digna persona sit, apud talem judicem hæc, quæ dicta sunt, debeat a approbare. Ergo cum fuerint post adolescentiam hac ætate firmati, in ipsis quoque scripturis vel venditionum instrumentis, honestos se et firmatos ætate conscribant. Hoc tamen illis liceat, qui beneficium, ut diximus, principis pro confirmanda ætate meruerint, ne b prædia sua sine jussu judicis vel decreto, quod ex præcepto judicis vel consensu curialium datur, alienare præsumant c.

DE OPERIBUS PUBLICIS.

Imp. Constantinus a Menandro... d Propter negligentiam judicum, qui imperialia præcepta disserunt, ad diversas provincias e diversos misimus, qui ad scientiam nostram referant, quæ vel diligentia promotæ viderint, vel desidia corrupta culpaverint f. Monendi autem judices sunt, qui instaurare publica opera debent, ut de effectis eis potius quam inchoatis ad nostram scientiam referant, nisi forte justa ratione petendum sit, aliquos, si forte g defuerint, impensarum titulos provideri. De rebus alicui præcipuis maximisque, non de quibuscumque vilissimis nostrum debent interpellare consilium. Dat. 3 Id. april. Sirmio h, Crispo 2 et Constantino 2 W. CC. i Coss. (321).

DE COLLATIONE FUNDORUM PATRIMONIALIUM VEL EMPHYTEUTICORUM j ET REI PRIVATÆ.

Imp. Constantinus A. ad Dometium Dracontium k. Quoties plures fundum patrimonialem possident, pro portionibus fieri a singulis non vetetur illatio. Quorundam enim probata industria cæterorum l culpa poterit coerceri. Dat. XV. Kal. Maii Sirmio m. Acc. XV. Kal. Jun. Karthagine, n Crispo II. et Constantino II. Coss. o (321).

DE MANUMISSIONIBUS IN ECCLESIA P.

Imp. Constantinus q. A. Osio Episcopo r. Qui reli-

a Aur. Lugd. habeat. Nonn. codd. debeant.

b 6, 7, 9, 20, 42, alii nec.

c Aur. Lugd. præsumat, ut 42—44, sed 42 corr. præsumant.

d Menandri dignitas deest in cod. 4 et in edd. Vid. C. Th. iv, 12, 2, not. a et viii, 5, 4, not. a. Go. propter sententiam h. c. rep. vult præfecti præt. siglum, prob. Be.

e Fol. 360 b cod. 4.

f Reiu. ingeniose cj. putaverint. Go.: e Viderint, et culpaverint. Sed aptum est etiam v. culpaverint.

g Cuj. 2, 2 forre.

h 4, Til.—Lugd. Sirmi. Be. Sirmii.

i Be. rep. Cass., recte. Vid. Rel. l. c. p. 308. Aur. Lugd. Cons.

j 4 emphyteuticorum. Go. emphyteuticorum Cod. Just. patr. et emphyteuticorum et om. et rei privatæ.

k Sec. Go. Be. Magistrum rei privatæ Africae. Vid. supr. X, 1, 4.

l Go. industria, in cet., err.

m 4 Til.—Lugd. Sirmi. Be. Sirmii.

n Fol. 160 a cod. 4.

o Aur. Lugd. Cons.

p 8 ecclesiam. 6, 7, 19 et epit. Guelpherbyt. add. factis.

q Cod. Just. Idem A., quia secunda c. h. t. est.

r 9 primo episcopo. In Cod. Just. v. Episcopo

giosa mente in Ecclesiae gremio servulis a suis meritam concesserint b libertatem, eandem eodem o jure donasse videantur, quo civitas Romana d solemnitatibus o decursis dari consuevit. Sed hoc dumtaxat lis. f, qui sub aspectu antistitum dederint s, placuit relaxari: § 1. Clericis autem amplius concedimus, ut, cum suis famulis h tribuunt libertatem, non solum in conspectu Ecclesiae ac religiosi populi i plenum fructum libertatis i concessisse dicantur, verum etiam cum postremo iudicio libertates dederint k, seu l quibuscumque m verbis dari praeceperint; ita ut ex n die publicatae o voluntatis, sine aliquo juris teste vel interprete, competat directa libertas. Dat. XIV. p Kal. Maii, Crispo q II. et Constantino II r Coss. (321).

INTERPRETATIO. Qui manumittendi in sacrosancta ecclesia habuerint a voluntatem t, tantum est, ut u sub B praesentia sacerdotum servos suos velit absolvere v, noverit x eos, suscepta libertate cives esse Romanos: nam y si clerici suis mancipiis dare voluerint libertatem z, etiamsi extra aa conspectum fecerint sacerdotum

deest. Primum receptum est a Bk. et Herm. ex C. Th.

a Cod. Just. servis, sed codd. Pl. 1, Go. servulis.

b Pluralem hic et mox in v. videantur recte restit. Be. et W. ex Sichardo et Cod. Just., quacum scriptura consentiunt codd. 9, 12, 14, 15, 17, 19, 21. In rell. codd. et edd. scribitur concesserit — videatur, praeter 6, 7, 10, 18, ubi concesserit — videantur.

c Ita etiam in Cod. Just. mss. Pl. 1, 2. Hal. Russ. Cont. 62. Herm., sed ms. Bg., edd. Nbg. Schf. Cont. 66 et rell. eo jure.

d Lab. Romae. Sich. Cuj. 1 — Cuj. 2* Rom.

e 6 — 8, 10, 12 — 14, 16, 17, Til. sollemnibus.

f Plerique codd., Til. Cod. Just. his. Sich. hiiis.

g Go. in not. add. libertatem. 6, 7, 10, 14, 16, 18 dederit.

h 15 famulis suis.

i 6 — 8, 12, 14, 17 religiosi publici.

j 15 libertatis fructum. Multi codd. libertatis.

k Cod. Just. ded. lib.

l Sich. Til. sed.

m Cod. Just. edd. Nbg. Hal. Russ. Cont. 66 et seq. edd. ante Herm. quibuslibet; sed mss. Pl. 1, 2. Bg. Gt., edd. Schf. Cont. 62. Herm. quibuscumque.

n 6 — 8, 10, 12, 14, 16 — 18, 21, Sich. Til. — Lugd. praec. aut, sed in m. Cuj. 1 — Lugd. e yp. ita ut ex die publicatae, o sine dubio ex codd., quod transit in posteriore edd. et in nonn. codd. exstat, veluti n. 15, 19. Cod. 14 et Lab. om. ita.

o 6 — 8, 10, 14, 16, Sich. — Lugd. Lab. pu. D blicae, sed Lab. in not. e leg. publicatae.

p 15 XIII. 30 VIII. 31 XVIII. Numerum in Cod. Just. habent Russ. in m., Bk. Herm.

q Nonn. codd. Crispoli, alii om. II.

r 38 Const. a. VC. coss. 6, 7, 10 II. cl. coss. Nonn. codd. om. II.

s Ita plerique codd., Sich. Cuj. 1 — Lugd.; habuerint Cuj. 2 — Ri., impr. Go.

t 6, 7 voluntate.

u Lab. om. ut.

v Go. in not.: Absolvat.

x Go. in not.: Et noverit.

y Go. in not.: Pro at.

z 6, 7, 9, 10 et multi codd. libertates.

aa 21 in m., Sich. etiamsi non ante consp. fuerit, sed 21 fecerint.

A vel sine scriptura verbis fuerint absoluti, manebit, sicut civibus Romanis, integra et plena libertas.

DE TEMPOR. CURSU.

Imp. Constantinus A. ad Bassum. Pf. P. a Altero ex litigatoribus in lite defuncto cursum temporis reparandum esse b, latis c jamdudum legibus continetur. Dat. XIII. d Kal. Junii e Sirmio f, Crispo II. s et Constantino II. C. Coss. h (321).

INTERPRETATIO. Si unus ex litigatoribus, sive pulsatus, sive petitor i, intra constitutum per scripturam tempus i de hac luce k fortasse defecerit l, tempora, quae fuerant statuta m, successoribus renoveantur.

DE LEGITIMIS HAEREDIBUS n.

Imp. Constantinus A. ad Bassum Pf. P. o Matri p

a Ita 8, 9, 15, 19, 21, Sich. prob. Go., Be. W. 10, 18 publicum. In rell. codd. et edd. est Pf. U. aut pu. Cf. Corsinius p. 173, c. 1 C. Th. de Leg. her. (V, 1) not. c.

b 6 — 8, 10, 14, 15, 18, 19 esse repar.

c 6 datis.

d 9, 28, 29, 36, 40, 42, Sich. in m. XII. 24 XIV. 7, 17 Til. XVI, ut nonn. codd. ap. Go. 35 III.

e 9, 24, 33, Jan.

f Ita plerique codd. et Sich. — Ri., sed Sich. in m. Firmio. 33, 40 Firmino. Be. W. Sirmii.

g 24 Crispo I. 26 Crispo V. 28, 40, 41 Crispoli et. 29, 30, 33 Crispino et. 42 Crispino II. et. 31, 35 om. II.

h Multi codd. om. II. C. aut C., aut II. C. Coss. 24, 30, 33 VC. Coss.

i Sich. in m. repetitor. 6, 7 petitus.

j 20, 24 Cuj. 1 Aur. Lugd. const. praescriptumque t., sed Sich. c. t. praescriptumque, et Cuj. 1. Aur. Lugd. in m. per scripturam tempus.

k 6, 7, 9, 20, 42 — 44 et multi alii om. de h. l.

l Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. discesserit.

m Sich. add. a.

n Ita correxi plurimorum codd. auct. Item Sich. — Lugd.; sed 21 a sec. man., Cuj. 2 — W. Haereditibus.

o Edd. Pf. U. Be. et W., praeeunte Go. aut inscr. vulg. aut subscriptionem mendo laborare putant, cum tempore, quo haec c. proposita, i. e. promulgata est, jam Valerius Maximus Basilii praefecturae urbanae dignitate functus sit. Reponi igitur jubent aut Pf. P. pro Pf. U. in inscriptione, antialios eosque anni 317 vel 318 consules in subscr. Sed ipsi se a priori cj. revocant, quia in c. 2 h. t. et in L. R. B. l. c. Bassus expresse dicatur praefectus urbis. Quin etiam W. cj., Bassum per aliquod tempus urbanam simul cum praetoriana gessisse praefecturam, sed nullis additis argumentis. Be. denique fortasse scriptum fuisse putat ad Basilium (Maximum) Pf. U. Sed omnibus his cj. non opus est, et emendandam Pf. P., quod temporis ratio flagitat et permulti optimique codices et hic et in c. 2 h. t. (vid. c. 2, not. u) agnoscunt, praeterea etiam rell. h. a. leges, veluti illae, quibuscum haec constitutio conjungenda est et c. 3 C. Th. de Malef. (IX, 16) habent, ubi optimorum codicum auctoritate scribitur ppo., id e. Pf. P. non Pf. U. Quod autem in L. R. B. Bassus nominatur Pf. urbis, hoc non tantum esse videtur, ut scrupulum injicere possit, cum tot libri manuscr. ipsius Codicis Theodosiani nostram emendationem tueantur. Quis enim ignorat crebram siglorum ppo, ppm, ppu confusionem, postquam in unaquaque fere const. hujus rei exempla e codicibus a nobis edita sunt? Cedere ergo debet L. R. B. auctoritati ipsius Codicis Theodosiani. Nam ppo, i. e. praef. praet. est in codd. 8, 9, 12, 14, 17, 19, 25 — 28, 32 — 34, 38, 39, 43, 44. publico 10, 18. ppm. 15, 36, 40, 29 praepositum. Perpauci igitur codd. cum edd. Pf. U.

p 15 Patri.

jus liberorum non habenti, interveniente ^a licet patruo cæterisque, inter quos agnationis ^b incorrupta jura per ordinem porriguntur, et ^c quicumque deinceps agnati erunt, a quibus consanguinitatis jure mater poterat excludi, placet omnium filii ^d bonorum, quotiescumque ab intestato venit, deferri tertiam portionem; etiam ^e patruo ejusque filio et duntaxat nepoti ^f, agnatione minime ^g durante (si forte per emancipationem cujusquam fuerit consanguinitas diminuta ^h) beneficio pari deferri ⁱ tertiam portionem ^j, licet habeat mater jus liberorum. Nec immerito, si quando supra dicto ^k subnixa mater fuerit privilegio, agnatione direpta ^l ultra nepotis gradum nostrum beneficium ^m minime ⁿ placuit extendi, ne ^o, multis personis vocalis, plus ablatum matri, minus additum ^p videretur. Sive igitur unus exstiterit ^q pluresve patrum, eorumque filius aut etiam filii ^r et nepotes nepotesve, non amplius quam sola tertia universorum bonorum simul omnibus ^s vel singulis pro suis quibusque gradibus ^t deferenda est. Et ^u eodem genere, si plures erunt ^v, a quibus mater possit excludi, non plus quam tertia ^x bonorum matri ^y adversus omnes competere debet. Supra dictæ ergo originis existentibus ^z personis agnatis in infinitum, matri adversus omnes censuimus subveniendum, licet non omnibus adversus matrem, sed certis superius ^{aa} comprehensis personis hoc auxilium tribuatur; ita ut, nec petita bonorum possessione (quoniam hujus legis, non prætoris ^{bb} est

beneficium), illico, ut sibi delatæ ^a portionis dies exstiterit, additione simplici, arrepto rerum quolibet corpore, vel animi destinatione patefacta, plenum dominum delatæ sibi portionis consequantur ^b, facultate eis perpetua, dum advixerint ^c, tribuenda in adenda concessa sibi parte successione. Nec enim ad eos, qui eorundem successores ^d erunt, nisi ipsis ^e prius, quos indulgentiæ nostræ ratio complectitur ^f, quæsitæ fuerit hæreditas, transire quicquam jubemus, sed penes eos manere ^g apud quos ante istam legem residere potuisset ^h. *Dat. XIV. Kal. Jun. i Sirmii i Crispo II. k et Constantino II. l Cæs. Coss. (321).*

INTERPRETATIO. Si mater jus liberorum non habeat, hoc est, si ingenua tres partus vivos et ^m libertina quatuor non ⁿ ediderit et unicum filium intestatum fortasse ^o perdidit, et filius moriens patrum unum vel plures aut certe patrum ^p vel patruorum filios vel ^q nepotes plures cum matre reliquerit, qui tamen emanci-

^a 21, Sich. ut si data. 9, 19, 20 ut si delatæ, sed 20 super lin. ubi. 10, 18 ut si dilata. 15 om. sibi. Sed vid. sequentia.

^b Ita 9, 13, 19, 20, Be. de ej. Go., et W. Rell. consequentur, impr. W.

^c 12 om. eis. 19 vixerint. Sich. Til. Cuj. 4 dumad vixerint. Go. dum ad vixerint. Cf. Cujacius, Obs. VIII, 36, quem corrigit Go. in not. h. l., et Heineccius ad Brissonium h. v.

^d 20 successiones, sed supr. lin. successores. Antea 6 suæ cessionis pro successione.

^e 6—8, 10, 18—20 ipsi.

^f Restitui complectitur, et ita quidem habent fere omnes codd. et Be., auct. Go. pro complectetur, quod est in cod. 21 et ap. Sich. — Ri.; W., cui futurum h. l. longe gravius esse videtur, licet ed. complectetur.

^g 20 supr. lin. tenere. Idem penis.

^h Ita 7, 8, 10, 13, 14, 17, 18 et W., jubb. Go. et Be. in notis. 9 potuisse. Rell. potuissent, impr. W., nisi fortasse superius excidit v. omnia, ut esset sed omnia penes eos. Sed sæpe ab imperatoribus post quicumque et simile pronomen collectivum ponitur pluralis; quare nec potuissent falsum est.

ⁱ Ita corr. et permultorum codum. sdem secutus et postulantibus constitutionibus, quibuscum hæc c. jungenda est. Vulgo PP. XIV. Kal. Jan. 15 IV. An. opt. not. ap. Go. XV. (Ri. XIV., err.) 20 XIII. Go. in Chron.: « X. al. XIII. » Memorabilis est subscr. in eod. 36, 40 et ap. Sich. in m.: XII. Kal. Maii.

^j Ita scripsi auct. codd. 13, 14, 17 et flagitantibus legibus, quibuscum hanc c. conjungendam esse dixi. Rell. codd. Roma aut Rom. In codd. 30, 33, 34 om. Sirm. Edd. Rom. Est ergo in codd. duplex hujus c. subscr., quarum illa, quæ a nobis recepta est, spectat et ad tempus et ad locum, quo data est lex, altera huc usque cognita ad tempus et locum, quo proposita est.

^k Nonn. codd. III., negligentia librorum.

^l 6, 7, 13, 14, 16, 17 om. et C. II. 8. 12 om. et—Coss. 10, 18 om. et—Coss. et 36, 40 II. 33, 34 Constants et om. II. Cæs. 42 om. Cæs. et 9 Cæs. Coss. Cæterum 29, 39 Constantio. In cod. 15 ponitur subscr. c. sq.: prop. IV. K. Jan. Constantinopoli Valentiniano et Victore Coss. Til. om. Constant. II. Cæterum Sich. — Ri*. Cæs. 20 cesare.

^m et exc. ap. Ri. Ri*, sed add. in corr. Nonn. codd. libertinos.

ⁿ 6, 7 om. non.

^o 36, 40, Sich. Cuj. 1 — Lugd. for. int.

^p Nonn. codd. patrum.

^q 6—8, 10, 18, 21, alii om. vel. Nonn. codd. filius.

^a Aur. Lugd. intervenienti.

^b Nonn. codd. agnitionis.

^c 15 jura perdurant et. 8, 10, 13, 14, 16—18, 20 corriguntur, sed 20 supr. lin. porriguntur.

^d 19 placeat o. filiis.

^e 10, 12—15, 18 etiam aut et jam. Rell. et edd. et tam.

^f Ita 6—10, 12—14, 16—21. 15 filio et nep. duntaxat agn. Edd. filio, quam et nepoti, minus recte propter sqq. ultra nepotis gradum nostrum beneficium minime placuit extendi.

^g 20 actionem enim, sed supra lin., ut hic.

^h Nonn. codd., Til. deminuta.

ⁱ 16 patri deferret.

^j 19, 20 add. et.

^k 19 supradicta.

^l Fere omnes codd. direpta.

^m Sich. gradum jurium ben. 19 nostro beneficio.

ⁿ 15 om. minime.

^o 19, 20 nec. Mox nonn. codd. matris et 8 oblatum.

^p 15 et minus aditum.

^q 15 add. patrum.

^r 13, 21 eorumque filii vel etiam filie. 15 (om. v. etiam) nepos. Multi codd. neptisve. 9 nepos nepotesve. 20 eorumque filios — et neptisve. Alii codd. filios, crebra mutat. litt. u et o.

^s Cuj. 1 — Ri*. bonorum simul, omnibus. 21 bon. univ. 10, 18 om. bonorum.

^t 20 defensa pro defendenda. 19 om. gradibus.

^u 10, 15, 18 om. Et.

^v 14 erant.

^x Nonn. codd. tertiam.

^y 16 om. matri — in infinitum, 18 omnes adversus.

^z 19, 20 debet — exstantibus.

^{aa} 12 matrem secretis superius. 15 m. sub certis.

^{bb} 12 petitoris.

pati non fuerint, mater in tertia portione in a filii intestati hereditate succedat, et duas partes patruus, vel si plures patrum fuerint, aut filii vel nepotes sibimet vindicabunt. Quod si mater liberorum jus b habeat, et patruus vel patrum cum matre super fuerint, etiamsi emancipati sunt c, duas partes de bonis filii intestati morientis mater consequatur d, quæ jus liberorum habet, et tertiam patruus vel patrum: qui si defuerint e, filii patruorum, quanti fuerint, æquales sibi per capita faciant portiones. Quod si filii patruorum defuerint, simili etiam nepotes patruorum f divisione succedant. Sed in hac successione sola constitutio præsens sufficit, ut inter matrem, patrum eorumque filios et nepotes bonorum possessio præsumatur; quæ si g fortasse adita non fuerit hereditas h, et hi i, qui adire debuissent, moriuntur, hæredes eorum a successione l non aditus k hereditatis excludit l quia evidenter hæc lex m constituit, ut non adita hereditas non trauseat ad hæredes n.

SI PENDENTE APPELLATIONE o MORS INTERVENERIT P.

Imp. Constantinus A. ad Bassum Pf. P. q Post alia: Consulentiibus iudicibus, si debeant, cum de r appellatione cognoscunt, litigatoris s hæredibus, qui ante lapsum t negotium in lite defecit u, nova tempora prorogare, an v eos cogere, intra dies reliquos, etiam incognitum x negotium perorare y, placuit, cum de appellationibus iudicatur, altero ex litigatoribus z in

a 20 om. in. 21 portione tertia.

b Multit codd. jus lib. 9, 10, 18 om. jus.

c 20 Superstites fuerint — fuerint.

d Sich. acquirat, sed Sich. in m. consequatur. 43 consequitur.

e 19, 20, 42—44 et alii add. patrum. Cæterum 43 quod si.

f Nonn. codd. add. modo post etiam et in post patruorum. Item mox nonn. codd. succedunt — matrem sufficit — et patros.

g 20 quod si fortasse adita.

h 6—9, 19, 20, 42, 44, alii, Cuj. 2, 2. Go. om. hereditas, impr. Ri.

i Ri*. et ii.

j 20 ad successionem. 21 om. a.

k Nonn. codd. et hic et supra adita, additæ.

l 6, 7 excludi.

m Ita plerique codd.; edd. lex ista. 9 om. hæc.

n 6—8, 20 alii add. Hic de jure addendum. Vid. interpr. c. 3 h. t.

o Nonn. codd. pendente appellationem. 16 lente.

p Til. in ind. titt. intervenit. 34 intraverit.

q 4 pu. 6, 7, 20, 21, edd. P. V. s. Pf. U., id est Præf. urb., ut Cod. Just. Go. Be. em. recte P. P. Vid. supra c. 3 cit., not. v et V, 1, 1, not. c. Confirmatur nostra scriptura codd. 8, 12, 14, 17, 25, 39, 43, ubi est ppo, iis accedunt 9, 15, 29, 38, 42 siglo ppm. 16 om. Pf. P. et nonn. codd. Post alia, ut Ms. Veron.

r 15 om. de.

s 4, 10, 16, 18 litigatores et 16 cognoscuntur. 9 litigatoribus. 20 litigatorum. Go. litigatoris.

t 15 elapsum.

u Cuj. 2 — Be. defecerit.

v 9 om. an et 16 an eos cogere.

x 6, 7, 16 cognitum.

y 20 prorogare. Mox 16 alterum ex.

z Fol. 206a cod. 4; mox 4 defuncto, sed em. a libr.

A lite defuncto menses quatuor innovare a et nova tempora prorogari, ne ignorantes negotia vel etiam super adeunda hereditate dubitantes prius quam aliquod b commodum sentiant, damnis affici c compellantur. Dat. d XIII. o Kal. Jan. f Sirmio e, Crispo h II et Constantino II Cæss. Coss. (321).

INTERPRETATIO. i Si pendente j adhuc appellatione mors intervenerit k litigatoris appellantis, hæredibus ejus, qui appellavit, quatuor menses ei, cujus auctor mortuus est l, ad tractandum negotium debere m præstari, nec eum debere n dicendam o causam præcipitari, ne per ignorantiam litis, quam non ad integrum tractavit, damnum videatur incurrere.

DE MALEFICIS.

Imp. Constantinus A. o et C. ad Bassum Pf. P. p Eorum est scientia puniendi et severissimis q merito legibus vindicanda r, qui magicis accincti artibus aut contra hominum moliti salutem s aut pudicos ad libidinem

a Nonn. codd. innovari — prorogare nec ign. — ad eundam hereditatem.

b 20 aliquid quomodo, supr. lin. aliquid sunt alii etiam codd., qui quomodo pro commodum.

c c. 20 affligi supr. lin. affici. In Cod. Just.

d h. c. ita scripta est: Si unus ex litigatoribus adhuc pendente appellatione defunctus sit, non residuum tantum temporis hæredes ejus habeant, sed etiam alios quatuor menses. Sin autem ad deliberationem hereditatis certum tempus indulgetur, post lapsum ejus temporis (Ms. Veron. post elapsum ejus idem tempus) quatuor mensium numerabitur spatium (Ms. Veron. om. spatium): ne ignorantes negotium — compellantur.

e 4, 16, 21, 24, 31. edd. ante Be. et Cod. Just. P. P. s. prop.; rell. codd. Dat. Be. jussu Go. ed. Ddt., recte. Vid. c. 3 cit. 10, 18 Præcepta.

f 8, 34. Epit. Monachi XII. 12, 15, 20, 27, 31, 35, 44 XIV. 24 XX. Ms. Veron. III.

g 24 Jul. Epit. Mon. Jan.

h 4, Til. — Lugd. Ms. Veron. Sirmi. Be. Cod. Just. Sirmii. Nonn. codd. Br. Al. Sernio, Firmio, Sirmio; alii ut 21 om. Sirmio.

i 8, 28, 36, 30 om. Crispo-coss.; alii II. Cæss. Cos. aut Cæss., neque des. codd. in quibus Constantio scribitur aut AA. (ut in Sich. ed.) sive aug. pro Cæss.

j 8, 20 add. Lex ista hoc dicit.

k 28, 36, 40, Sich. in m. impendente appellatione.

l 20 Si pendente adhuc appellationem.

m 42 invenerit et nonn. codd. litigatores appellantes. 6 appellatis.

n 20 om. est, sed add. supra lin.

o Ita fere omnes codd.; edd. debent.

p 20 nec enim d. ad præstandam — incurre. — Cuj. 2 — Go. dicendum.

q In Br. Al. codd. et ap. Sich. imperatoris nomen ponitur. 15, 40 om. et C. 10, 18 et consul, err.

r Siglum præfecti præf. habent codd. 8, 9, 14, 15, 27, 29, 38, 39, 42—44, voluerunt etiam Go. Be. Vid. III, 17, 1. Om. in codd. 26, 32. Rell. codd. edd. et Cod. Just. Pf. U.

s 6, 8, 12, 14, 16. Eorum licentiam puniendam (16 puniendum) esse verissimis (6 severissimis). 7 scientiam puniendam. 10 licentia. 18 licentiam puniendam.

t 6-8, 10, 12, 16, 18 vindicandam. 14, 20, vindicandum. Supra 20 marito.

u Cod. Just. contra s. h. m. a. 20 molesti sal aut pudicus.

deflexisse a animos detegentur. Nullis vero crimina- A tionibus implicanda sunt remedia b humanis c qua- sita corporibus aut in agrestibus locis, ne maturis d vindemiis metuerentur imbres, aut ruentis e grandinis lapidatione quaterentur, innocenter f adhibita suffragia, quibus non cuiusque s salus aut existimatio laederetur, sed quorum proficerent actus, ne divina munera et labores hominum sternerentur h. Dat. 10 i Kal. Jun. i Aquileia k, Crispo l et Constantino m Cæss. Coss. (321).

INTERPRET. Malefici vel incantatores vel immissores tempestatum vel ii qui per invocationem demonum mentes hominum turbant, omni pœnarum genere puniantur n.

DE VECTIGALIBUS ET COMMISSIS o.

Imp. Constantinus A. ad Junium p Rufum q Con-

a 4, 7, 9, 10, 13-15, 18, 21. Sich. — Lugd. Cod. Just. deflexisse. 20 defluxisse. 8, 12, 16 deflexis. Cuj. 2 — Be. Deflexisse, de cj. Cuj. puto. Sed etiam Go. in comm. multis aliorum scriptorum locis defendit deflexisse, quasi defigendi verbum sortilegorum proprium sit. Quod etsi verum est, tamen ego nolui discedere a codicibus, qui ad unum omnes deflexisse veram C. Th. scripturam fuisse indignant. Accedit quod deflectere animos a pudicitia ad libidinem æquo bene dicitur. — 6—8, 10, 12, 16 animo. 20 animus. 15 deteguntur. 20 detegitur. Mox nonn. codd. Nullus, Cod. Just. p. a. ad. l. d. d.

b 4 remedi, sed em. a post. manu. 21 remedio.

c 6—8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 21 humanitatis, sed sup. lin. 20 humanis.

d Seqq. ita habentur in Cod. Just. : locis innocenter adh. suffr., ne maturis — imbres aut ventis grandinisque — quaterentur, quibus non cuiusquam, etc. — 15 mature vindemiæ imbris, et ov. metuerentur, pro quo v. in cod. 7 a rec. manu sup. lin. add. pate- rentur. Go. In not. nullerentur.

e 6—10, 12, 14, 18, 20 rore ne gr., 13 imb. obruere ne gr. 16 aurora gr. Sich. venti et.

f 20. lap. gr. querebantur innocentes. 12, 21 innocentes.

g 6—8, 10, 14, 18 cuiuscumque. 20, Cod. Just. cuiusquam, et ita vult Go. In seqq. non codd. et Cod. Just. estimatio, alii profecerint laboris.

h 8 terentur.

i 29, 42 XI. 32, 39, 43, codd. ap. Go. L. R. U. XV. 15, 24 om. X.

j 4, 9, 10, 12, 15, 16, 20, 21, 24, 29, 42, Sich. — Lugd. Cod. Just. Jun. sed Sich. in m. Jul. ut rell.

k Ita multi codd. Cuj. 2—Ri: 4, Til.—Lugd. Aquilino, male et impr. Go. 20 aquilegia. Be. Cod. Just. Aquileia.

l 6, 7, 10, 16, 18 Crispino. 8 Crispiano.

m Sich.—Ri. Cod. Just. Constantio, et ita habent 4, 10, 18, 21. Sed recte Be. Auct. Go. et cod. 6, quocum plerique codd. consentiunt, rest. Constantino. Nonn. codd. Const.; alii, ut 8, 28, 36, 40 om. et Const., nihil autem codd. aut Cæss. aut Cæss. Coss. 21, Sich. A. pro Cæss. 4, Til.—Ri. Cæss. Cæterum utriusque consuli add. esse II, jam Go. et Be. viderunt.

n Ita omnes fere codices. Edd. omni genere pœnæ.

o Rubrica evanida est in cod. 1, quapropter ap. P. Pu. inclusa est, sed cum prima lex, quam cod. 1 profert, eadem sit, quæ hucusque unica h. t. fuit, dubitari nequit, quin cæteræ quoque leges huc pertineant.

p 25 Iulianum. 28, 40, Sich. in m. Julium. 40, 34 Iulium. 33 Iulianum. 20 supra lin. Iovinum. 8 om. ad J. R. et cod. Just. Iunium.

q Ita 1. 15, 28, 34, 40, 43, cod. Andeg. ap. Go.

A salarem Æmilie a Penes b illum vectigalia ma- nero oportet, qui superior in licitatione c exstiterit, ita ut d non minus quam triennii sine locatio conclu- datur e nec ullo modo interrumpatur tempus exigen- dis vectigalibus præstitutum f. Quo peracto tempore, licitationum iura conductionumque s recreari oportet, ac h simili modo illis collocari i; capitali sententia subjugando j, quem plus aliquid, quam statutum est, a provincialibus exegisse constiterit. Dat. k Kal. Jul. Crispo II. et Constantino II. Coss. (321).

INTERPRETATIO. Vectigalia sunt, quæ fisco vehiculo- rum l subvectione præstantur, hoc est aut in litoreis m locis navibus n aut per diversa vehiculis merces depor- tant, cujus rei conductelam apud strenuas o personas triennio esse præcipit p, et continuo hanc exactionem aliis B iterum permittendam, qui majorem summam præstatio- nis obtulerint q. Ex qua conductione aut exactione, si

Cod. Just. Sich. in m. P. Pu. W. Rell. Rufinum. Nonn. codd. om. Rufum.

a 9, 15 (qui consulem), 19, 44 Italiae. 39, 43, cod. Andegav. ap. Go. add. et Liguria, prob. Go. in comm. h. t. 27 add. et legal alia pro Italia et 32 edejure. 28, 29, 33, 34, 36, 40 om. Æmilie et 37, 42, Cod. Just. Cons. Æm. In cod. 18 hæc vv. cum textu perperam ita conjunguntur : Consolare memilitia penes. Multi codd. emelio.

b 1, 8 Pœnis. 16 Pœne.

c 9 litigatione.

d 17 aut. Mox 18 om. quam.

e 14 concludetur,

f 20 exigendi. 10, 18 præstitum cum peractio. 8 quo cum peracto. 6, 7, 14, 17 cum peracto.

g Ita 1, 20, P. Pu. W. Cod. Just., quamquam 1 con- ductionumque. Rell. conductionemque. Similiter 9, 12 conductio neque. Cæterum 12 creari. 20 segregari (corr. recreari. 9 licitatio non iura.

h 1, 9, 10, 15, 18, Cod. Just. P. Pu. W. ac (nonn. codd., ut 1 hac) simili. 19, 20 ad hanc, Rell. et hanc, quod referendum est ad conductionemque, præter 6—8, 21, ubi deest et et Go., ap. quem om. ac—subjugando.

i Plerique codd. collocare. 20 alios c. Seqq. dea. in Cod. Just.

j Ita 1, 9, 12, 14, 15, Be. ex Til. et de cj. Go., P. Pu. W.; 16 subjugantium. Rell. subjugandum. Be. rep. esse dicit sententiæ, recte. Vid. c. 54. Mox 6, 7 provinciales.

k Pœne omnes codd. (præter 27—29, 36, 40, 43, 44), P. Pu. W. om. num. X., h. l. in edd. et in Cod. Just. additum. Seqq. in codd. valde mutata sunt. Nam nonn. codd. om. Const. II., alii, ut Sich. — Lugd. P. Pu. Cod. Just. solum numerum post Const., alii utrum que numerum post consulum nomina. Iterum nonn. D codd. 24, 28, 29, 42, 44, Sich. Cuj. 1 — Lugd. et Cod. Just. add. Cæs. post Cr., pro quo 30, 33, 38 Cr. clarissimo (sed 38 clar. III.) exhibent, alii autem, ut 1, 24; 28 et Be. in not. P. Pu. idem siglum habent post Const. aut add. a, ut 30, 32—34. Denique in nonn. codd. scriptum est Constantio et om. in edd. Sich. Cuj. 1 — Ri. et ante Const.

l Go. in notis Pro vehiculorum et paulo post de- portantur, præter necessitatem.

m 20 in litore his, sed supra lin. in litoreis. 21 in m. littoris.

n 6—8, 10, 18, alii locis conductoribus. 20 loc. navibus conductoribus.

o 6—8, 10, 18—20 et alii codd., Sich. Cuj. 1 — Lugd. extraneas.

p Multi codd., Sich. præcepit.

q 6, 7, 9, 20, 42, 44 obtulerit, sed in 43 corr. obtu- lerint.

quis ^a plus quam præceptum fuerit, exigere tentaverit, A ita ut mercatorem vel ^b provincialem sub hac exactione gravare cæperit ^c, periculo capitis se noverit esse damnandum ^d.

DE INDULGENTIIS CRIMINUM.

Imp. Constantinus ^a A. ad Populum. Habeat unusquisque licentiam, sanctissimo catholicæ ^f venerabilique concilio ^g decedens honorum, quod optavit, relinquere ^h. Non sint cassa iudicia ⁱ. Nihil est, quod magis hominibus debeat ^k, quam ut supremæ voluntatis ^l, postquam aliud ^m jam velle non possunt, liber sit stilus, et licens ⁿ, quod iterum non redit, arbitrium. PP. V. Non. Jul. Romæ, Crispo II. et Constantino II. Cæss. Cæss. (321).

DE FERIIS P.

Imp. Constantinus Aug. Elpidio ^q. Sicut indignissimum videbatur ^r diem solis ^s, veneratione sui ^t celebrem ^u, altercantibus jurgis et noctis ^v partium con-

^a 6—8, 21, et multi alii codd. si qui. 20 is qui. 42 si plus.

^b Ita cum codd. 6, 7, 20, 21 plerique codd.; edd. aut merc. aut.

^c 6—8, 21 om. cæperit, sed add. in cod. 21 voluerint. 20 gravaverit peric. 42, Sich. gravare voluerit.

^d Multi codd. noverint esse damnandos. Sich. periculum (ita etiam Cuj. 1) capitis se n. subiturum, sed in m. damnandum. 20 capitis.

^e Cod. Just. Imp. Constantinus.

^f Cod. Just. *Gatholico. 51 sanctissimæ. Catholicæ, sc. fidei s. religionis s. ecclesiæ.* Vid. C. Th. XVI, 5, 52, not. n.

^g 50, 51 venerabilisque concilii. 15 Unusquisque decedens habent licentiam sanctæ catholicæ ecclesiæ venerabilique concilio honorum, etc.

^h Cod. Just. relinquere, et non. Go. : « forte et optabit. »

ⁱ 15 Non sint cassa extrema iudicia, non male. Ri. Ri. ^{*}. concilio decens honorum quod optavit relinquere. Non ede sint cassa iudicia, mendose.

^j In Cod. Just. add. enim, quod Be. h. l. excidisse videtur; sed 4, 15, 50, 51 om. enim.

^k Ita 15, 50, 51, Cod. Just.; 4, edd. debetur, quod falsum non est.

^l 15, 50, 51 quam (om. ut) suprema voluntas.

^m 15 postquam jam aliud.

ⁿ 15, 50 libens. Cod. Just. licitum.

^o 15, 50 om. Cæss. Til. — Ri. ^{*}. Lab. Cæss., sed 4, Be. Cod. Just. Cæss. Cæterum 51 pp. a. V. non.

^p 28, 40, 41 De Die Dominico et Feriis.

^q Ita plerique codd., alii Helpidio, Helidio, Adilpidio, Helydio. 38 Helpidio ag. cons. 29 om. Elpidio. Sich. Helvidio. Rell. Helpidio. Sed vid. Go. in Prosopogr. Dignitas om. In c. 6 Cod. Just. de Ædif. priv. (VIII, 10), ad eundem Elpidium eodem a. VI. Kal. Jun. data appellatur agens vicem Præf. præf., quam ob rem eum præsidem Sardiniae fuisse non puto, quod Go. videtur placuisse, quoniam hæc lex Caralis proposita dicitur Sardiniae oppido.

^r 20, 21, Sich. ut diem, sed in cod. 20 scriptum est ut supra lin.

^s 15 quem dominicum dicimus. Vid. Selden de Jur. natur. gent. et civ. III, 19 et Go. ad h. l. not. d.

^t Ita Be. W. ex cj. Go. et 6 (sec. Ri.), 8, 10, 15—19, R.; 6, 7, 14 venerationem sui. 9 venerationi suæ. 20, 21 Sich. — Ri. ^{*}. venerationis suæ.

^u 20, 21, Sich. celebrent.

^v 20, 21 jurg. innoxii Sich. in noctis, mox Sich. occupati.

lentionibus occupari, ita gratum ^a ac jucundum ^b est, eo die, quæ sunt maxime votiva ^c, compleri. Atque ideo ^d emancipandi et ^e manumittendi die festo cuncti ^f licentiam habeant, et ^g super his rebus acta ^h non prohibeantur ⁱ. PP. i V. ^k Non. ^l Jul. ^m Caralis ⁿ, Crispo II. ^o et Constantino ^p II. Coss. q. (321).

INTERPRETATIO. Quamvis sancta die dominica ^r omnes lites ac repetitiones quiescere jusserimus, emancipare tamen ac manumittere minime prohibemus, et de his rebus gesta confici pari ordinatione permittimus.

DE VECTIGALIBUS ET COMMISSIS.

Imp. Constantinus A. Menandro ^a. Universi provinciales ^t pro his rebus, quas ad usum proprium vel ad fiscum inferunt vel exercendi ruris ^u gratia revehunt, B nulla vectigalia a stationariis ^v exigantur. Ea vero, quæ extra prædictas ^x causas vel negotiationis gratia portantur, solite præstantioni ^y subjugamus. Dat. 3. Id. Jul. Crispo II. et Constantino Coss. (321).

^a Be. gradum, mendose.

^b Edd. ante Be. præter Aur. et Lugd. jucundum, ut plerumque codd. Nonn. codd. et juc.

^c De h. v. vid. Go. not. i. ad h. l. 19 vota impleri.

^d In his vv. incipit extrema pars c. 8 Cod. Just. et Coll. Ans. ded. c. 2 cit. : In his tamen et emancipandi.

^e 8 ac manumittendi.

^f 15 manumitt. cuncti d. f. Cod. Just. Coll. Ans. ded. om. die festo.

^g 20, 21 om. et 16 et supra his. Cod. Just. et Coll.

^h Ans. ded. om. rebus.

ⁱ 30, 24 Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. Go. Ri. Ri. ^{*}. Lab. actus, quod Go. in comm. defendit. Cuj. 2, 2° actu.

^j 20, 21 Sich. prohibeatur.

^k 10 publico. 19, 31, 26, 28, 40, Sich. Dat. An. Reg. ap. Go. publicata pro PP. 20 ppo.

^l Nonn. codd. om. V. et mox Non. 18 IV. 38 VI.

^m 8 id. 26 kal.

ⁿ Ita omnes fere codd., Sich. in m. Til. et in m. Cuj. 1. Aur. Lugd., ubi Julii calis pro Julii Caralis.

^o 20, 21, Sich. Cuj. 1—W. Jun. s. Junii.

^p 8 Til. om. Caralis. 21, Be. Carali.

^q Nonn. codd. Crispoli om. II, aut Crispoli II. 38 Pristo Ulpiano 20 Crispio.

^r 10, 15, 18, 38 Constantio.

^s Multi codd. om. II. aut Coss. 14, 24, 38 II. CC. Coss. 19 II. ces. cas. 31, 35 III. 38 VC. Coss. In Cod. Just. prorsus est diversa subscriptio.

^t 6—8, 20, 42—44 et multi alii codd., Cuj. 2., 2° sancto d. dominico. Mox 6 sec. Ri. jussimus.

^u Menandrum, cujus dignitas et hic et in sq. const. etiam in cod. Just. omisa est, Go. putat præf. pr. Italiæ fuisse, sed P. Comitem Africæ, impr. W.

^v 1 provincialis. W., auct. P., monet, vv. univ. prov. nominativos absolutos esse. Nolo in lege agnoscere nominativos absolutos, sed potius eandem verbi exigendi constructionem accipio, qua est ap. Gell. Noct. Att. XV. 14 exigor portorium i. e. de me exigitur portorium. Aliter etiam Cod. Just. scriptura defendi non potest.

^w Pu. juris.

^x Ita P., prob. w., et Pu. 1 nulla vectigal stationariis et om. a. Cod. Just. nullum vectigal a stat. exigantur.

^y 1 prædictis.

^z Cod. Just. add. vel pensationi, et sequuntur, quæ in Cod. Just. ex c. 3 h. t. in c. quintam ex utraque C. Th. constitutione conflata translata sunt. Deest autem subscr. in Cod. Just.

DE VECTIGALIBUS ET COMMISSIS.

[*Imp. Constantinus. A. Menandro.* Rusticanos^a usibus propriis vel culturæ ruris necessaria revelentes, vectigali exigi non sinimus: capitalib^b pœna proposita stationariis et urbanis militibus et Tertii Augustanis, quorum avaritia id tentari firmatur. Pro cæteris autem rebus, quas quæstus gratia comparant vendituri, solitam oportet^c vectigal agnoscere. *Dat. Kal. Aug. Crispo II. et Constantino Coss. (321).*

DE MEDICIS ET PROFESSORIBUS^d.

Imp. Constantinus A. ad Volusianum...^e Medicos, grammaticos et professores alios litterarum immunes esse cum rebus, quas in civitatibus suis possident, præcipimus, et honoribus fungi^f; in jus etiam vocari eos vel pati injuriam prohibemus, ita ut, si quis eos vexaverit, centum milia nummorum ærario inferat, a magistratibus vel quinquennialibus exactus, ne ipsi hanc pœnam sustineant. § 1. Servus eis si injuriam fecerit, flagellis debeat a suo domino verberari coram eo, cui fecerit injuriam, vel si dominus consensit, viginti milia nummorum fisco inferat, servo pro pignore, donec summa hæc exsolvitur, retinendo. § 2. Mercedes etiam eorum et salaria reddi præcipimus. § 3. Quoniam^h gravissimis dignitatibus vel

^a Rusticanousibus. P. Pu. Rusticani, quod W. propter sqq. exigi non sinimus improbens, recte em. Rusticanos.

^b Hinc desumpta est in Cod. Just. clausula legis § cit. *cap. pœna prop. stat. et urb. mil. et cæteris personis, quor. aver. id tent. firm.*, sed sec. W. inconcinne, cum statim præcedat mentio eorum qui sint vectigalibus subjugandi.

^c Ad h. v. P. annotat: « Revera prima vocabul. littera est e, ita tamen ut ad o pendere videatur, quare supplevi oportet. »

^d Cod. Just. *De Professoribus et Medicis.*

^e Dignitas deest et hic et in Cod. Just. Go. Volusianum hoc anno præfectum prætorio fuisse quidem potat, neque vero ubi fuerit, decernit. Be. fortasse addendum dicit Pf. P. Idem antea, m. adscriptis Rein. Nihil apparet in 4, Til. Cuj. 2°. Be. Cod. Just., quo lacuna significetur; ea apud Go. — Ri^o. quatuor punctis indicata est. Cod. Montispes. add. *Lib. XIII Leg. Idem mox Medicos et grammaticos.*

^f Ita etiam cod. Montispes. In cod. 4 antiquitus videtur scriptum fuisse *fulgi*; rec. man. pro *l* posuit n. Til. — Lugd. *præcipimus: et honoribus fungi, in jus. Cuj. 2 — Ri^o. præcipimus: et honoribus fungi: in (Go. in) jus. Be. præcipimus: et honoribus fungi, in jus. et ann. Be.: « et h. f. conjung. non videntur cum præcip., ad verbum *prohibemus* trabenda, propter ea, quæ in fine leg. occurrunt, nisi diverso sensu honorum voc. usurpatam quis malit, vel male interjecta superiora verba a librario sint. » Recte; nam honor est magistratus municipalis cum dignitatis gradu, cujus modi est duumviratus, ædilitas, quibus volentes tantum fungi vult legislator medicos, etc. Adde hæc vv. a seqq. disjuncti non posse propter v. *etiam*, quod illico legitur: nisi fortasse in scriptura *fulgi* latet v. *fulgere*. Tunc scrib. est *præcipimus et honoribus* (i. e. dignitate) *fulgere. In jus*, etc. In cod. Montisp. hæc vv. conjunguntur quidem cum antecedentibus, neque vero quicquam, cum des. seqq. usque ad v. *retinendo*, ex eo duci potest argumenti.*

^g Fol. 299^b cod. 4. Til. *exact' Baron. cj. exactis. Cæterum Til. — Cuj. 2°. Be. inferat a magistratibus, vel q. e. Go. — Ri^o. inferat, a Magistratibus, vel Q. e.*

^h Locus desperatus. Be. ann.: « graves ins. vult

A parentes vel domini vel tutores esse non debent, fungi eos honoribus volentes permittimus, invitos non cogimus. *PP. a Kal. Aug. Sirmio^b, Crispo et Constantino^c CC. Coss. d (321).*

FAMILIÆ HERCISCUNDÆ^e.

Imp. Constantinus A. ad Verinum^f. Cum dividendæ^g res erunt, dubitari non potest, ab hæredibus suis^h consensumⁱ sine ulla controversia commodandum. Quod vero ad hujusmodi spectat^j scripturas, in quibus talis defunctorum mens fuisse invenitur^k, ut de testamento intelligatur^l tantummodo cogitatum, etsi repugnare jus videatur, hujusmodi quoque conscriptiones inter^m suos duntaxat hæredes valere oportet, quemadmodum valent scripturæ simpliciter inchoatæ, quasⁿ nulla solemnitatis adminicula

Gfr. nescio quo sensu. Equidem ne conjecturis quidem locum esse puto, quippe justo fundamento plane destitutis. Olim conjeceram: *præcip. quo jam gravis. d. ut p. v. domini deesse non debeant. Et ut tut., etc.* Neutrius cj. sanatur locus, quamquam Go. *Quinetiam, quoniam autem, et quoniam* conjicit. Mihi videtur unus alter versus deesse, nisi hæc omnia usque ad v. *debet* pro glossematicis habenda sunt, cum neque Cod. Just. neque Cod. Montisp. tale quid in h. c. fuisse indigent. Dignum est hoc memoratu, etsi in cod. Montisp. multa ommissa sunt. In Cod. Just. h. c. ita mutata est: (ex c. 1 et 2 h. t.) *Medicos et maxime archiatros, vel ex archiatris, Grammaticos, et professores alios litterarum, et doctores legum* (improb. Cuj. l. c. pag. 315 et Go.; vid. c. 5 h. t.), *una cum uxoris et filii, nec non et rebus — possident* (ex c. 3 h. t.) *ab omni functione, et ab omnibus numeribus vel civilibus vel publicis immunes esse præcipimus: et neque in provinciis hospites recipere, nec ullo fungi munere* (ex c. 1 h. t.) *nec ad judicium deduci nec eximi, vel exhiberi, vel injuriam pati: ut si quis eos vexaverit, pœna arbitrio judicis plectatur. Mercedes etiam eis, et salaria reddi jubemus* (ex c. 3 h. t.) *quo facilius liberalibus studiis et memoratis artibus multos instituant.* In cod. Montispes. § 2 h. c. ita se habet: *Mercedes etiam eorum et salaria reddi præcipimus fungi eos honoribus volentes permittimus invitos non cogimus, et deest subscr.*

^a Go. vult *Dat.*, sed etiam Cod. Just. habet *PP.*

^b Be. Cod. Just. *Sirmii.*

^c Ita etiam Cod. Just.; Ri. em. *Crispo Cæs. II et Constantino Cæs. II et Be. Constantino II Cæs. Coss.*

^d 4, Til. — Lugd. *C. Coss. Cuj. 2 — Ri^o. Cæs. Coss.*, sed Rein. em. *Cæsariibus* et add. ann. 322. *Be. Cæs. Coss. Cod. Just. CC. Coss.*

^e Codd. aut *De Familia Herciscunda*, ut in ind. tit. edd. *Sich. Cuj. 1 — Ri^o.*, sive *Erciscunda*, ut edd. ante Be., præter Til., aut *De Familia Erciscunde*, at 20, 24, 25, 39, 42 (in ind.), 43, 44, aut *De Familia Erciscunde sive Herciscunda*, ut 5—7, 9, 16, 17, 42, Til. *Familia Erciscundæ. Be. W. Cod. Just. Familia Herciscunde.*

^f Vid. tit. de His, qui veniam æt. (II, 17) not. s.

^g Multi codd. *dividundæ. 9 dividunt hæres.*

^h 15 om. *suus. 6 ac h. s.*, errore. W. requirit a *suus her. Bijdr. cj. hæredibus suis, i. e. testamentis.*

ⁱ 19, 20, *Sich. concessum.*

^j Plerique codd., *Sich. Til. expectat*, quæ est vulgaris in veteribus codd. scriptura pro *spectat*.

^k Omnes codd., præter 9 et 20 *fuisse mens inven.*

^l 8 om. *ut—intelligatur. 20 intelligetur.*

^m *Sich. Til. inscriptiones, inter. Cuj. 1. Aur. Lugd. inscriptio, inter.*

ⁿ 20 quos.

defundunt^a, solis nixæ^b radicibus voluntatis^c. Licet enim sub testamenti vocabulo costæ^d, cum perfectæ non sint, neque appellari aliter ullo modo possint, evanuisse videntur, tamen dispositiones^e ultimæ, coloratam juris imaginem^f referentes^g, justius in se legum proclivem^h favorem debentⁱ provocare. Quamobrem, cum, filiis ac nepotibus civili^j jure vel auxilio prætoris ut^k suis hæredibus defuncti successio deferatur^l, etiamsi ceptum^m, neque impletum testamentum esse memoreturⁿ, vel si ab utilitate^o verborum vel solemnitate juris inanis^p scriptura esse dicatur, considerari specialiter voluntatem placet, et obsecundari protinus, cum res dividuntur, nec retineri amplius, quam quod singulorum personis detegitur^q adscriptum, ut et memoria defuncti non violetur parentis^r, et occasiones litium dirimantur^s. *Dat. IV. Kal. Septemb. Crispo v. II. et Constantino v. II. Coss. (321).*

DE SENTENTIAM PASSIS ET RESTITUTIS ET LIBERIS

EORUM 7.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. U. v. in quaestione testamenti, quod deportati^{aa} filius remeante^{bb} patre fecisset, remotis Ulpiani atque Pauli

^a 20 add. vel.
^b 6, 7, 14, 16, 19, 20 *noxæ*. 10, 18 *nullas solemnitates—noxæ*. 15 *nixæ*.
^c 8 *voluntas*.
^d 20 *ceptis*.
^e Plerique codd. *dispositionis*.
^f 6, 7 *coloratum i. imagine*. 14 *coloratu i. imagine*.
^g 15 *præferentes*.
^h 20 *legem vel procl.*
ⁱ 6, 7, 14, 17 *debeat*. Mox 15 om. cum.
^j 6, 7, 14 *civilis*. 10, 18 *civiles*.
^k 19, 20 cum. 15 *suis ut her.*
^l 6—8, 14, 16, 17 *defunctis accessio deferretur sive deferatur*. 9 *desertur*. 20 *defunctis*. 10, 18 *desertur*.
^m Ita 6—10, 14, 16—19, Til. aut *ceptum*, quod idem est. Edd. *inceptum*. 20 *ac si inceptum*.
ⁿ 15 *completum e. i. memoratur*.
^o In m. Cuj. 1—Cuj. 2 * *τὸς* vel *subtilitate verborum*, quod recepissem, si codd. confirmassent. Go. *cj. a subtilitate vel a futilitate*.
^p Nonn. codd. *inani*. 20 *considerare*.
^q Ita 6—8, 17, prob. Go. 9, 10, 14—16, 20 *detegitur*, quod eodem ducit. Edd. *delegatur*.
^r 9 *violenter p. 10, 20 violent. parentes*. Sich. *violenter parentes*.
^s 10, 18 *derimentur*. 19 *derimatur*.
^t 9, 29, 58, 42 Vi. 17, 19, 24 et in m. Sich.—Cuj. D 2 * III.
^u 28, 36, 40 *Dec. 53 Febr.*
^v Nonn. codd. *Crispini*. 38 *Crispali*; nonn. om. II.
^x 8, 15, 29 *Constantio*. Multi codd., Sich. Til. om. II, pro quo numero alii habent I. 6, 7 *Const. C. pro C. II. Coss.* 19 II. *clarissimo consulibus*. Cæterum vid. tit. de His, qui ven. xst. (II, 17) not. s.
^y 15 *de Restitutis ab exilio*. 26 *Libertis et om. Eorum*. In aliis codd. om. *Restit.* et in Cod. Just. et *L. Eorum* 20 *De sententia* (ut 57) *p. et prestituta*.
^z 26 *Maximiniano ppo.* 15 *A. Maximo*. Cuj. 2, 2 * *Ri. Ri. PF. P.*, impr. Go. et Ri. Go. *PF.* Multi codd. *ppo. s. ppm.* Vid. C. Th. I, 4, 1, not. e.
^{aa} 20 *deportat id.* Sich. *quo dep.*
^{bb} 6—8, 12, 14, 16 *remediante*. 20 *antiquitas remanente*. Etiam Go. *cj. remanente*, i. e. in deportatione constituto vel remorante. Mox 20 *fecisse*.

A notis Papiniani^a placet valere sententiam^b, ut in patris sit filius potestate, cui^c dignitas ac bona restituta sunt. § 1. Ita tamen, ut gesta^d per filium, cujus consilia^e legitima ætas firmaverat^f, rata sint^g, eodem in potestatem patriam^h redeunte, neⁱ eorum rescissio efficiat, quod est maxime absurdum, eodem tempore nec in patris nec in sua quemquam fuisse potestate^j. § 2. Minores enim ætate jure^k quicquam^l agere prohibentur. Quibus si damnato patre tutor datus est, necesse est, ut ab officio recedat^m, regresso eo, quemⁿ non solum nomine redire^o, sed etiam officium suum nulla^p pravitate corruptum liberis præbere oportet, ut eorum bona teneatur et augeat^q. Nam si patria potestate ad corrumpendi atque effundendi^r patrimonii licentiam abutetur^s, ut furioso ac dementi, item prodigo^t, libidinum omnium vitiorumque^u servo non est^v eorum pecunia^x committenda^y ab^z administratione fugiat: neque^{aa} tutor esse desinat, omniaque^{bb} mi-

^a 15 *remotis Pauli atque Ulpiani notis Papiani*. Multi codd. *Papiani* et hic et in Interpr. & *Papiniani*, sed flavo colore supr. n. ad. littera r (Papiriani. 13 *Ulpiceni*, Vid. c. 1, 3 C. Th. de Resp. prud. (1, 4).

^b 20 *sententia*.

^c 6—8, 14, 16 *cujus*.

^d 10, 18 add. *sunt*.

^e 6—8, 12, 14, 16 *cujus fidem*. Vat. fr. § 69.

^f 10, 18 *firmaverit*. 12 *f. irata*.

^g 6—8, 14 om. *sint* et 16 *rata sint*.

^h 4, 6—10, 12, 14, 16, 18, 21 *in potestate* (6 *potestate*) *patria*. 20 *patris*. & *redeuntem*, sed em. rubro colore.

ⁱ Ita recte Be., auct. Go., ex Sich. et ex Cod. Just.; 4, 6—9, 10, 12—16, 18, 20, 21, Til. — Ri * *nec*. Mox 9 *recessit official*. 20 *recessio*.

^j 15 *nec in sua nec in patris quemquam f. p. Nonn. codd. potestatem*.

^k In codd. 6—8, 10, 12, 14—16, 18 exc. jure.

^l Fol. 71^b cod. 4.

^m Cod. Just. *officio suo rec.*

ⁿ Vv. *patre tutor — quem bis impressa sunt* in Aur. Lugd. In cod. 14 *deest est post datus* et in cod. 8 *ut post est*.

^o 20 *supr. lin. reddens*.

^p In vv. *ulla pravitate corruptum* incipit fol. XI. cod. I. s. XXXV. totius palimps. Taur. a clar. Vesmio inventum, et pergitur in eo usque ad vv. *somnum intra temp. c. 4 C. Th. de His, qui ad eccl. (IX, 45).*

^q 9, 20 *teneantur et augeant*.

^r 6—8, 12, 14, 16 *fundendi*. 9 *offendendi*. In 20 *deest ad ante corrumpendi*.

^s Ap. Go. et in cod. I. om. *ut ante furioso*. 6, 7 *abutitur*. Cod. Just. *abutatur*.

^t 20 *licentia* (ut I.) *abutentur — dementi id est* (sed hoc supr. liii.) *prod.* Cod. Just. *itemque prodigo*. Mox I. *lividinum*.

^u 6, 7 *vitiorumque*. Sich. *omniumque vitiorum servo*.

^v est abest a cod. 16. 20 *servum n. est*.

^x Sich. *comm. pec.*

^y Be. ex Sich. Cod. Just. add. *quin*, quod deest in edd. Til. — Ri*. et in codd. I, 4, 6—10, 13—16, 18. 20 *qua ab. 21 quam*. Sich. in m. *qui*.

^z 6, 7 *ad pro ab.* quod exc. in cod. 16. 8 *ad administrationem. 20 ab adm. ut fug.*

^{aa} 13 *fug. atque*. 15 om. *neque*. Hæc sententia non bene annectitur.

^{bb} 4 *omniaque*, sed em. rubro colore. Cæterum hic locus in codd. corrupte scriptus est: 6 *neque tutoris sedes ignati omnia que. 7 neq. tutoris se designat*

noris dispendia suis ipse damnis præstet. Sententia ^a vero deportationis nullo patrem præjudicio deminuat. Quem ^b si comperta integritas ut natura ^c, ita officio liberis ^d restituerit, ei ^e gubernacula rerum tradenda sunt, cujus, ad imitationem ^f publici juris, provisiva custodia est. Quæ nisi bonis patribus detur, luctuosior erit ^g reditus quam discessus. § 3. Ideoque tantam ad restitutionem indulgentia valeat, quantum ad correctionem ^h sententia valuit ⁱ. Utque deportationis ipsum ^j per se nomen ^k rerum omnium spoliatio ^l est, ita indulgentia ^m reditus bonorum ac dignitatis ⁿ uno nomine amisorum ^o omnium sit recuperatio. Et filii emancipationem a patribus officiis petant, ut libertatem non ^p damnationis, sed lenitatis paternæ testem habeant. *Dat. XVIII. Kal. Oct. Sirmio. Crispo II. et Constantino II. Cæss. Coss.* B (321).

INTERPRETATIO. Si quis pater in exilium missus filium in majore ætate reliquerit, quæcumque ^a de bonis propriis gessit ^v filius, juxta sententiam Papiniani rata et firma permaneant, nec ^x contra aut testamentum, aut

omnia quæ. 8 n. tutoris sed signati omnia quæ. 12 tutoris sed designatis. Paulo infra 20 præsent.

^a 6, 7, 10, 16, 18. sententiam et mox 6, 7, 12 patri 9, 20 patre, sed 20 supr. lin. parat. 18 patris.

^b 6 — 8, 12, 16 dem. quemadmodum. 10, 18 dem. admodum. 14 diminui quæ admodum. 20 dem. quæ.

^c 6 — 8, 10, 12, 14, 16, 18 om. ut natura. 15 naturæ, ut Cod. Just., impr. Go.

^d 15, 16 officio et liberis. 16 restituerat.

^e 14 om. et.

^f 6 hujus ad emendationem. 12 hujusmodi ad emendationem. Etiam 8, 15, 16 ad emendationem.

^g 15 cust. prov. est — fructuosior erit red. 20 reditus. Cod. Just. luct. erit filii reditus, impr. Go.

^h 12, 16, 20 correptionem. Fol. 72^a cod. 4.

ⁱ 4 voluit, sed em. a post. manu. 16 voluit atque. I. atque et 21 ut quæ.

^j Cuj. 2 — Ri. ipse, male et impr. Go.; l., 4, Br. Al. codd. Sich. — Lugd. Be. ipsum.

^k 6, 12, 16 om. nomen. 7 rerum nomen omnium. 10, 18 omnium rerum.

^l 10, 18 om. spoliatio — omnium. 20 expoliatio.

^m Ita Be. de Go. em. ed. ex cod. 6. Ita etiam habent 7, 8, 10, 12, 14, 15, 17, 18; rell., etiam I, 4 indulgentiæ, quod ferri potest. Similiter dicitur gratiæ reditus. Cod. Just. indulgentiæ restitutio. Etiam Sich. in m. restitutio.

ⁿ 6, 7 dignitas. 15 add. et. 29 dignitatis unum nomen.

^o 6 — 8, 12 missuris s. misoris. 14 missoris. 20 amissurum.

^p non doest in Cuj. 2, 2. Mox I. lænitatis.

^q 9, 12 — 15, 21, 24, 25, 38, 42, 43, Sich. Cuj. 2, 2. Go. in Chron. XVII. 17, 23, 40, Sich. in m. VI, a quo die paulo differt ille subscriptionis c. 1 C. Th. de Resp. prud. (1, 4). 20, 39 VII. In cod. I. rescissum est XVIII. cum marg.

^r Nonn. codd. Sermio, Sermii. Sich. Syrmito. 4 Til. — Lugd. Sirmi. Be. Cod. Just. Sirmii. 8 om. Sirmio.

^s Nonn. codd. Crispoli et s. Crispino et s. Crispio et I. om. II.

^t Permulti codd. om. II, ut Sich., aut Cass., ut I, aut II, Cass. 17, 38, 36, 40 Const. Vincendio Pseudino c. s, Cass. Sich. Constant. Cass. Coss. 31 Constant. a. 2 c. Cass. 20 aug. pro Cass.

^u Multi codd. exilio (ut 6, 7, 20) majori a. r. et q.

^v 21 gessit propriis, sed em. Mox 6 rata firma.

^x 7 ne 9, 44 aut contra test. 42 oro. aut.

A transactionem filii reversus ^a pater venire permittitur. Sane cum redierit pater, si ^b filium vivum invenerit, filium ^c in jus suum paterna potestate recipiet ^d. Cæterum quod de rebus propriis absente patre filius gessit, reversus pater revocare non poterit. Quicquid vero filii in annis minoribus constituti fecerint, penitus non valebit : qui tamen si pro ætate vel ^e absentia patris aut tutores aut curatores acceperint, reversus pater filios ^f, repulsis curatoribus vel tutoribus, cum omni facultate recipiet ^g : ea tamen ^h conditione, ut rem filiorum ita administret ac regat, ut non solum detrimenta non sentiant ⁱ, sed studio patris res et ^j facultas proficiat filiorum. Quod si pater aut prodigus aut negligens aut eversor aut libidini deditus esse convincetur ^k, et filiorum res impie ac dementer ^l vastare ac dilapidare cognoscetur ^m, filii talis patris, tanquam eo mortuo, sub tutore aut curatore consistent ⁿ : quia sicut æquum est, ut bonus et utilis ^o pater rem filiorum regendam administrandamque recipiat, ita iniquum est, ut in damnum ^p filiorum reversus facultates a tutoribus curatoribus reservatas ^q dementi subversione dilaceret.

DE RESPONSIS PRUDENTUM ^r.

Imp. Constantinus. A. ad Maximum Pf. P. ^s Per-

^a 20 regressus.

^b 6 — 9, 20, alii codd. om. si.

^c In cod. 20 et ap. Sich. doest filium. Aur. Lugd. in ejus suum p. pot.

^d 20, 42, 44 recipiat. 7, 8 rec. Certe quod. Sich. suum in p. p. recipiat et si iterum quidem de r. pr. quæ absente. Etiam 42 quæ absente.

^e 6 — 10, 18-20, 21, 42, 44 vel pro abs. patris et um. aut in 20. Sich. tutoris aut curatoris.

^f 21 filium. Sich. ud filios. 20 reverso patre filius rep. tutoribus vel curatoribus.

^g 42 recipiat. 20 recipiatur.

^h 6 — 8, 10, 18, 20, 21 om. tamen.

ⁱ 20 sentiat. 7, 8 om. non, sed rest. non a sec. manu in cod. 7.

^j 6 — 8, 21, 43 vel.

^k 6, 7, 20, 21 convincitur. 8 om. convincetur — dilapidare.

^l 6, 7, 9 indecenter.

^m 6 — 8, 20, 21, 42 cognoscitur. 42 dilacerare cogn. Mox nonn. codd. tales et partes.

ⁿ Aur. Lugd. consistent.

^o 6 — 20, 18, alii codd. sicut bonum est æquus (s. æcus) et utilis. Etiam 20, 21, 42, 44 et utilis. Edd. ac utilis.

^p Nonn. codd. ut damno.

^q 6 — 8, 21 servatas; alii cod. curatoribus (om. ve) D reservatas. Sich. om. curatoribusse.

^r Nonnulli codd. prudentium.

^s Them. aug. — Præf. Præt. Dicit Cl. p. 128, not. 20. inscriptiones annorum 321 et sequentis Maximum in modo præfectum prætorio, modo præf. urbis laudare (Gothofredi Prosopogr. v. Maximus in ed. C. Th. T. VI. p. 66), itaque Maximum fortasse utramque præfecturam gessisse (Gothofredi Notit. dignit. p. 7). — Ego puto Pf. U. (urbis) legendum esse, quod antiqui codd. in. c. un. C. Th. de Sent. pass. (IX, 43) habent et confirmatur a Vetere auctore de Præfect. urbis ap. Cuspinianum. Sæpiissime enim a librariis commutantur sigla utriusque dignitatis et Præfecti Prætorio et Præfecti Urbis, cujus erroris centena sunt exempla. Nostrum etiam librarium ejusmodi errorem commisisse apparet ex c. 5 C. Th. de Div. resc. (1, 2), ubi pro PF. V. posuit ppo, alia infra invenies c. 2, 4—6, 12 de Off. præf. urb. (I, 6).

petuas prudentium, contentiones eruere cupientes A
Ulpiani ac Pauli in Papinianum notas, qui, dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere a eum, quam depravare b maluerunt, aboleri præcipimus c. *Dat. IV. d Kal. Oct. o Constantino II. et Crispo f II. CC. Coss. (321).*

DE FALSA MONETA.

Imp. Constantinus A. ad Januarinum s. Quoniam nonnulli monetarii adulterinam moneta^m h clandestinis sceleribus exercent, cuncti cognoscant, necessitatem sibi incumbere hujus modi homines inquirendi, ut investigati tradantur iudicis i, facti conscios per tormenta illico prodituri, l ac sic dignis suppliciis addicendi. § 1. Accusatoribus etiam eorum immunitatem permittimus k, cujus modus, quoniam dispar census l B est, a nobis per singulos statuatur m. Servos etiam, qui hoc detulerint n, civitate Romana donamus, ut eorum Domini pretium a fisco percipiant o. § 2. Si quis autem militum hujus modi personam susceptam p de custodia exire fecerit, capite puniatur § 3. Appellandi etiam privato licentia denegetur; si vero miles aut promotus q hujus modi crimen incurrerit r, super ejus nomine et gradu ad nos s referatur. § 4. t Si dominum fundi vel domus conscium esse proba-

a 5 Papianum, ingenti — sectatur — corrigere.

b Themis depravari.

c 5 præcipimus.

d Themis III.

e Add. Sirmio.

f Pu. Crispio. 5 Octob. et Constantino consul. et Crispo et des. II. CC. In aliis h. a. const. legitur Cr. II. et Const.

g Codd. I, 4, Januarinum, quod recepi. Edd. Januarinum, ut Cod. Just. Dignitas deest etiam in utraque Cod. Just. lege et in Coll. Can. Ans. ded. Go. eum anno superiori Agentem vicariam præfecturam appellari in c. 3 C. Th. de Famosis libellis (IX, 34) recte monet, sed nominatur Pf. Urb. in c. 1 C. Th. de Abolitionibus (XIX, 37) ann. 319 data. Be. Ppf. U. cj.

h Ita Be. ex utroque Cod. Just. loco, neque Go. displicuit; l, 4, Til. — Ri°. adulterina moneta. Mox l. exercet, mendose.

i Cod. Just. iudicis.

j Fol. 32 b cod. 4. In ima pagina litera indicatur numerus quaternionis. Mox. 1. digni | ... licia.

k Go. vult permittimus, speciose quidem neque tamen recte. Est enim permittimus pro remittimus, id est largimur, donamus, concedimus, ut Go. ipse concedit.

l Cod. Just. patrimonium, sed nostrum elegantius videtur Go.

m Cod. Just. statuitur, impr. Go.

n 1 qui de hoc detulerit, mendose.

o Cod. Just. om. Servos — percipiant, sed conjecta est hæc sententia in c. 2 Cod. Just. Pro quib. causis servi (VII, 13): *Servi qui monetarios adulterinam moneta^m clandestinis sceleribus exercentes in publicum detulerint, civitate Romana donentur, ut eorum domini pretium a fisco percipiant*, et sq. subscr. h. c.

p Cod. Just. suspectam, sed nostrum Go. ut legitimum defendit. *Receptarum personarum custodia supra IX, 3, 5.*

q Cod. Just. add. in gradum.

r Go. incurrit, err.

s Cod. Just. ad competentes iudices ref.

t Seqq. in Cod. Just. partim mutata, partim ex c.

bitur, deportari eum in insulam oportebit, cunctis ejus rebus protinus confiscandis; si vero eo ignaro crimen commissum est a, possessionem aut domum debet amittere, in qua id scelus admissum est. Actor fundi vel servus, vel incola, vel colonus, qui hoc b ministerium præbuit, cum eo qui fecit supplicio capitali plectetur, nihilominus fundo vel domo fisci viribus vindicanda. § 5. Quod si dominus ante ignorans, ut primum reperit, c scelus prodidit perpetratum, minime possessio vel domus ipsius proscriptionis d injuriæ subiacebit, sed auctorem ac ministrum poena capitalis excipiet. *Dat. XII. Kal. Dec. o Roma, Crispo II. et Constantino II. CC. Coss. (321).*

DE JUDEIS.

Imp. Constantinus A. Decurionibus Agrippiniensibus f. Cunctis ordinibus generali lege concedimus, Judæos vocare e ad curiam. Verum ut aliquid ipsis ad h solatium pristinae observationis i relinquatur, binos vel ternos privilegio perpetui patimur i nullis nominationibus occupari. *Dat. III. Id. Dec. Crispo II. et Constantino II. Coss. Coss. (321).*

DE DONATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. Petronio Probino. Res uxoris, quæ vel successione qualibet, vel emptione, vel (etiam) largitione viri in eam ante reatum jure pervenerant, damuato (ac mortuo ex poena marito, vel in servilem conditionem ex poenæ qualitate deducto)

4 h. t. aucta sunt: *Domus vero vel fundus, in quo hæc perpetrata sunt, si dominus in proximo constitutus sit, cujus incuria, vel negligentia punienda est, etsi ignoret, fisco vindicetur: nisi dominus ante ignorans, ut Coll. Can. Ans. ded. ita ut primum repererit scelus prodiderit perpetratum: tunc enim possessio, vel domus ipsius, proscriptionis injuriæ minime subiacebit. Sin vero (ex c. 4 h. t.) longissime ab ea domo vel ex possessione abfuerit, nullum sustineat detrimentum: (ex c. 2 h. t.) actore videlicet fundi, vel servis, vel incolis, vel colonis, qui ad hoc ministerium præbuerint, cum eo, qui fecit, supplicio capitali plectendis. = Viduas-credimus, ut-resideat (vid. c. 4 h. t.). Impuberes vero — ætas eorum (om. si tamen f. imp. ex c. 4 h. t.) quid videat — proximo fuerint, quoniam — rebus pupilli — ut de rebus — quantum a pupillo fuerat inferendum (impr. Go. in ann. c. 4 h. t.) *Dat.*, et sequitur subscr. c. 2 C. Th.*

a 1. confiscandis — crimen admissum est, ut infra id scelus admissum est dicitur.

b Go. in not. in hoc, ad hoc. Etiam Cod. Just. habet ad hoc.

c Fol. 33 a cod. 4. Mox. 1. prodiderit perpetratum.

d Ri°. proscriptionis l. injuria.

e *Dat. Go. habet pro Reddita s. Proposita. Cod. I. Dat. — Crispo et Constantino cc. II css. Coll: Can. Ans. ded. Dat. XII. Kal. Romæ Crispo et Constantio Coss.*

f 11 Idem ad Agrippiniensium. Cuj. 2, 2°. Agrippiniensium. Go. in Chron. Agrippiniensibus.

g 4, Til. vocari, quod recte so habet.

h Aur. Lugd. ac.

i 11 observationes.

j 11 privilegio perpetuum nullis et Cuj. 2, 2° privilegio perpetuum nullis, etc., impr. Go., qui interpungit *perpetui, patimur nullis pro non patimur ullis.* (Sollicitandum, inquit, hunc locum, ideo nonnulli crediderunt, quia *perpetui* hic pro *pati* accepere.) Omnia h. l. sana sunt. Til.—Lugd. *perpetui patimur, nullis.*

k Go. in Chronol. IV., sed ann. : « al. III. » In fra 11 om. *Coss. Coss.*

illibatas esse præcipio, nec alieni criminis infortunio A adstringi uxorem : cum paternis maternisque, ac propriis bonis frui eam integro Legum statuto religiosum sit : et donatio maritalis ante tempus criminis ac reatus collata in uxorem, quia pudicitiae præmio cessit, observanda sit, tanquam si maritum ejus natura, non pœna subduxerit. Sin autem aqua et igni ei interdictum erit, vel deportatio illata, non tamen mors ex pœna subsequenda : donationes a viro in uxorem collatae, adhuc in pendenti maneat : quia nec matrimonium in hujusmodi casibus dissolvitur, ita ut si usque ad vitæ suæ tempus maritus eas non revocavit, ex morte ejus confirmantur : fisco nostro ad easdem res nullam in posterum communionem habituro. *Dat. III. Calend. Mart. Sardiniae, Crisio II et Constantio II. Coss. (321.) (Ex Cod. Just.)*

DE CONCUBINIS.

Imp. Constantinus A. ad Populum. Nemini licentia concedatur, constante matrimonio concubinam penes se habere. *Dat. XVIII. Cal. Jul. Constantinis, patre et filio, Coss. (321 aut 324.) (Ex Cod. Just.)*

SI PENDENTE APPELLATIONE.

Imp. Constantinus A. ad Bassum præf. urbi post alia. Si unus ex litigatoribus adhuc pendente appellatione defunctus sit : non residuum tantum temporis hæredes ejus habeant, sed etiam alios quatuor menses. Sin autem ad deliberationem hæreditatis certum tempus indulgetur, post lapsum ejus temporis quatuor mensium numerabitur (spatium) : ne ignorantes negotium, vel etiam superadeunda hæreditate dubitantes, priusquam aliquod commodum sentiant, damnis affici compellantur. *PP. 13. Cal. Jun. Sirmii Crispo II. et Constantino II. CC. Coss. (321.) (Ex Cod. Just.)*

DE EDIFICIIS PRIVATIS.

Imp. Constantinus A. Elpidio agenti vicem PP. Si quis post hanc legem civitate spoliata, ornatum (hoc est marmora, vel columnas) ad rura transtulerit, privetur ea possessione, quam ita ornaverit. Si quis autem ex alia in aliam civitatem labentium parietum marmora vel columnas de propriis domibus in proprias transferre voluerit, quoniam utrobique hæc esse publicum decus est, licenter hoc faciat. Data similiter facultate etiam de possessione ornatum hujusmodi ad possessionem aliam transferendi, quamvis per muros, vel etiam per mediam civitatem ea transferri necesse sit : ita ut ea solummodo, quæ illata fuerint civitatibus, exportentur. *Dat. 6. Calend. Jun. Viminacii, Crispo II. et Const. II. Coss. (321.)*

DE REQUIRENDIS REIS.

Imp. Constantinus A. ad Januarium. Quicumque ex eo die, quo reus fuerit in judicio petitus, intra anni spatium noluerit adesse judicio, res ejus fisco vindicentur. Et si postea repertus, nocens fuerit deprehensus, severiori sententiæ subjugetur. Sed si argumentis evidentibus et probatione dilucida innocentiam suam purgaverit, nihilominus facultates ejus penes fiscum remaneant. *Dat. Id. Jan. Constantino A. 5. et Licinio CC. Coss. (321.) (Ex Cod. Just.)*

PATROL. VIII.

FAMILIÆ ERDISCUNDÆ.

Imp. Constant. A. ad Bassum. PP. Inter omnes duntaxat hæredes suos, qui ex quolibet venientes gradu, tamen pares videntur esse, vel emancipatos, quos Prætor ad successionem vocat : sive coeptum neque impletum testamentum, vel codicillus, seu epistola parentis esse memoretur, sive quocumque alio modo scripturæ quibuscumque verbis, vel iudiciis inveniantur relictae, iudicio familiæ erdiscundæ (licet ab intestato ad successionem liberi vocentur) servato SC. auxilio, defuncti dispositio custoditur, etiam si solemnitate legum hujusmodi dispositio fuerit destituta. Si vero in hujusmodi voluntate designatis liberis alia sit mixta persona, certum est eam voluntatem, quantum ad illam duntaxat personam B permixtam, pro nulla haberi. *Dat. Romæ. kal. Crispo II. et Constantino Coss. II. Coss. (321.)*

In Authent. de trient. et semiss. § et quod sæpe, col. 3. tit. 5. novell. 18. cap. 7.

Si modo subjiciatur huic scripturæ, vel ipsius parentis, vel omnium, inter quos fit partitio, liberorum subscriptio. (Ex cod. Just.)

Anno Domini 523.

Probianus et Juliano Coss.

DE ACCUSATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Agricolanum a... Cum b jus evidens atque manifestum sit, ut intendendi d criminis publici facultatem non nisi ex certis causis mulieres habeant, hoc est si suam suorumque injuriam persequantur, observari antiquitus statuta oportet. C Neque enim fas est, ut passim mulieribus accusandi permixta facultas sit ; alioquin in publicis olim quaestionibus interdum aut admissa e probatio est aut accusantis auctoritas. Patroni etiam causarum monendi sunt, ne respectu compendii feminas t securitate forsitan sexus in actionem s illicitam proruentes temere suscipiant. *PP. V. Id. Febr. Probianus et Juliano Coss. 1 (322).*

INTERPRETATIO. Feminis nisi in sua suorumque caus-

a 4, Til. Africolanum. 20, 25 agricolanum. 42 agricolanum. An. add. Recte Prov. ? Vid. Go. in not.

b Prior h. c. pars in c. 12 Cod. Just. de His, qui acc. n. p. videtur transiisse ; legitur enim ibi ab initio ita : De crimine quod publicorum fuerit iudiciorum, mulieri accusare non permittitur : nisi certis ex causis id est si suam suorumque persequatur injuriam secundum antiqui juris statuta tantum, etc.

c 4, Til. om. jus, sed in cod. 4 supr. lin. add. ab ant. manu. 12 ejus. Paulo post Go. manifestum.

d Codd. Br. Al. intendendi ut Sich., s. intemptandi, intemptandi et indendandi, quæ omnia diversæ ejusd. v. formæ sunt. Ri. prob. v. intendandi. Retin. intendendi. Vid. c. 11 h. t. si, quod intenderit, non probaverit et c. 13 h. t. intendendi quidem examinis.

e 9, 19, 20 amissa. Impr. Go. in comm. eos, qui em. probitas pro probatio.

f 8—10, 12, 16 respecti et 16 femina. 20 supr. lin. severitate pro securitate.

g 20 accessione, sed. em. actione. 15 in act. publicam pro. 6 inclitam. 19 inclicata.

h 8 kl. pro id. 24 prid. 40 pf. feb. 28, 40 om. V. Id. 19 Id. febr. X. Pr.

i 42 et Valentiniano c. Go. consulto adscripsit ann. 325, impr. Ri.

sa quemquam accusare non liceat, quia susceptione^a A
alienarum causarum legibus prohibentur. Advocati
etiam commenderi sunt^b, ne contra leges suscipiant^c
in alienis causis feminas litigare cupientes.

DE DENUNTIATIONE. VEL. EDICTIONE. RESCRIPTI.

2. Imp. Constantius Aug. ad Maximum Pf. U. De-
nuntiari vel apud provinciarum rectores^d vel apud eos,
quibus actorum conficiendorum^e jus est, decernimus,
ne privata^f testatio^g, mortuorum aut in^h diversis
terris absentium aut eorum qui nusquam gentium
sintⁱ, scripta nominibus, falsam fidem rebus non
gestis affingat^k. Dat. 10^l Kal. jun. m. Sirmio^m,
Probiano et Julianoⁿ Coss. (322).

INTERPRETATIO. Contestari^p apud rectores provinciarum
vel defensores aut omnes apud quos gesta conficiuntur,
litem jubemus, ne^q ullus nomen absentis aut mortui B
vel qui, non potuerit^r inveniri, in litis^s contestatione
recipiat^t, ne falsitatis^u inveniantur occasio^v.

DE JUDICIIS.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. U. x Ad locum.
Eum, qui sciens iudicio adesse neglexerit, ut contu-
macem iudex mulctabit. Dat. X. Kal. Jun. x Sir-
mio^{aa}), Probiano et Juliano Coss. bb (322.)

DE LIBERALI CAUSSA^{cc}.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. U. dd. . .

^a 6 qui a susc. 21 quæ a susc., alii codd. susceptionem.
^b Multi codd., etiam 6, 7 advocatos — commonendos
ne. 19, 20 Advocatus e. commonendus est.

^c 6 lege suscipient. In nonn. codd. et ap. Sich. om.
in. Mox nonn. codd. causasas.

^d 6, 7, 14, 16 rectoribus. Mox nonnulli codd. auctorum.
Aur. Lugd. in m. ex interpr. — litem, om. signo in C
textu, quod v. ad Denuntiari videtur referendum esse.

^e 10, 18 sufficiendorum.

^f Aur. Lugd. et priv. test.

^g Sich. contestatione.

^h Nonnulli codd. om. in.

ⁱ 5 sunt.

^j 19 om. non.

^k Ita W. ex cj. Go. 5 affigat. 6, 7, 14, 16, 19, 21,
Cuj. 2 — Cl. affigat. 10, 18 adffigant. 20 Sich. — Lugd.
affigant, sed Sich. — Lugd. in m. affingant. 8, 9, 15
adffigat.

^l Codd. 26, 33, 35, 38 om. X, 24, XI, XI.

^m Ita corr. auct. codd. 5 — 8, 10, 14, 17 — 20, 26,
38, 42, 44, R. et c. 2 C. Th. de Judic. cit., quæ
ipsa quoque Jun. habet. Rell. codd. et edd. Jul. 24,
30, 33 Jan.

ⁿ Ita plerique codd. et edd.; sed Be. W. Sirmii et
20 Sirmia.

^o 8 Joviniano, om. Prob. et 15 Coss. explanatione
non indiget.

^p 20, Sich. Contestaturi.

^q Nonn. codd. R., nec.

^r 6, 7 poterit alii potuerint.

^s 5 om. in 43 in eo lites.

^t Aur. Lugd. recipiat. 7, 20 recipiant, sed in cod. 7
sec. man. recipiat.

^u Nonnulli codd., ut 42 falsi testes.

^v Multi codd., ut 9, 42 accusatio.

^x 14 et F. 6 Imp. Constantinus — P. V.

^y 11 pœnam multatur.

^z 11 om. Jun.

^{aa} Edd. Sirmii.

^{bb} 11 add. Ex Corpore Theodosiani.

^{cc} Rubrica desumpta est ex Br. Al., ex quo transit
in edd., P. except., ubi : De Libertatis Causa.

^{dd} Inscriptionem (sed om. A.) W. rest. ex Cod.
Ju t., em. autem propter const. sq. PF. U., pro

.
A
B
C
D

.
ixisset, eorum omnium iudicio fieret^b copia.
Quod quidem^c ita^d interpretati sunt, ut, contractis
in litem omnibus, et assertionibus jam ordinatis^e et
profligatis, exactisque pœne iudicis, si qui earum per-
sonarum quæ in quæstione sunt, partus accidissent^f,
quasi accessiones absentiarum necessariorum spectataeque
personarum, novari tempora juris esse affirmant^g. Sed
eum aliud sit abesse, aliud necdum natum esse, pla-
cuit^h eos qui nascuntur, matrum conditionibus et
jureⁱ uti, quarum mox visceribus exponuntur, neque
ideo, quod natus quidam est, tempora iudicii renova-
ri). Ante litem vero id nati suo omnes nomine^k in
quæstionem vocentur; quoniam hos solos qui in lite^l
nati erunt, in omnem fortunam matrum complecti^m
oportet, etⁿ aut iustis tradi dominis, aut libertate frui
cum lucis auctoribus^o: cum eorum nulla propria ve-
riorve possit esse defensio quam matrum. Dat. prid.
Id. Jun. P. Sirmio^q, Probiano et Juliano Coss. (322.)

DE ALIMENTIS.

Imp. Constantinus A. Menandro^r Provinciales
egestate victus atque alimoniarum inopia laborantes libe-
ros suos vendere vel oppignorare cognovimus. Quis-
quis igitur huius modi reperietur, qui nulla rei fami-
liaris substantia fultus est, quique liberos suos ægre ac

PF. P., quod edd. vulg. habent. W. em. tuen-
tur codd. Bg. Montispes. H. 82. P. add. (Legis III
Fragmentum) et Pu. Const. 4. Fragmentum).

^a Hinc incipit sextum folium Taurinense. Quartam
autem esse h. t. const. ex eo patet, quod in aversa
folii parte constitutioni, quæ hucusque secunda fuit,
numerus VI appositus est. Videtur ergo, ut jam Ba-
tavi cj., inter quintum et sextum folium Taurinense
unum tantum folium periisse; quod præter extre-
mam tituli sexti partem continebat titulum septimum
et tres priores h. t. constitutiones una cum exordio
h. c. — P. suppleri vult dixisset, prob. Bijdr. W.
prop. addizisset.

^b P. fierat, mendose.

^c Ita I, P. Pu., sed P. in not. scribi vult quidam,
quod a W. receptum est præter necessitatem.

^d De cj. P.; nam in cod. 1 hoc v. avulsus est.

^e Pu. omnibus asser(tio)nibus etiam ordinatis, contra
collicis 1 fidem.

^f Ita P. Pu. W. de cj.: nam in cod. 1 avulsæ sunt
litteræ qui in v. qui et sen in v. accidissent, unde Batavi
l. c. p. 33 t. legi voluit si cui — partus accidisset. Sed
necessario v. accessiones referendum est ad partus,
ideoque leg., ut editum est.

^g 1 P. Pu. adfirmant, impr. W., qui em. affirmant,
in notis autem prop. adfirmarent.

^h Illic incipit c. 42 Cod. Just. cit., quam Go. cum c.
5 et 6 h. t. coassandam esse putabat.

ⁱ Et jure deest in Cod. Just.

^j Verba nequus ideo — renovari desunt in Cod. Just.

^k Cod. Just. Ante v. lit. et mox suo nom. omnes.

^l 1 qui in litem, impr. P.

^m Ita 1 et W., sed P. Pu. ex Cod. Just. erunt omnem et
om. in Complecti passiva significatione sæpe dictum est.

ⁿ Copula deest in Cod. Just., quamquam non in
omnibus Cod. Just. libr. mss.

^o Cod. Just. cum luc. auctor. fuit, et des. sqq.

^p Cod. Just. Dat. prid. Id. Julii, et des. sqq.

^q 1, P. Sermio Probiano. Pu. Sermio Probiano.

^r Cf. C. Th. VIII, 5, 4, not.

difficile sustentet^a, per fiscum nostrum, antequam A fiat calamitati obnoxius, adjuvetur; ita ut proconsules praesidesque et rationales per universam Africam habeant potestatem, et b universis, quos adverterint in egestate miserabili constitutos, stipem necessariam largiantur, c atque ex horreis substantiam protinus tribuant competentem. Abhorret enim nostris moribus ut quemquam fame confici vel ad indignum facinus prorumpere concedamus. *Dat. d prid. Non. Jul. Romae, Probiano et Juliano Coss. (322).*

DE LIBERALI CAUSSA.

Imp. Constantinus. A. ad Maximam Pf. U. e Si quis f libertate utentes e ejusque h compotes inopinatos i in discrimen ingenuitatis adducat i, si eos h forte assertio defecerit, circumductio praebatur, assertorem quæril titolo per literas indicantem, ne a causa m per silentium p ignoretur q vel absurde etiam proclametur r: ut, qui copperissent s), vellent t asserere u, vel cunctantes etiam cogerentur; neu v, si assertor defuerit, vincit x, multis eos scientibus liberos, a domi-

a 4, Til. — Lugd. sustentent, err. Aur. Lugd. ad difficile.

b Go. mavult ut, non male quidem, sed tamen sine necesse.

c Fol. 475 b cod. 4.

d Go. *Dat. pro. Redd. sive Acc.* habet aut alium locum poni vult. Constantinus enim h. a. in Pannonia constituit. Vid. Go. in Chron. h. a. et ad h. c., not. k.

e 15, 15, 21, 29, 32, 35, 39, 42, 44 et codd. nonn. sec. Go. pro *Pf. U.* exhibent siglum praefecti praet. perperam. 15 *Maximo. 25 Maximo proc.* Cæterum Br. Al. codd. et edd. ante P. *Imp. Constantinus A. pro idem A.* Sed nunc ex cod. 1, ubi c. 2 ejusdem imperatoris est, mutanda erat inscriptio.

f 15 Si qui.

g Sich. utentem. 6—8, 21 libertatem ut.

h 1 *cujusq.* 19 eorumque competes.

i 1, Sich. inopinatus.

j Ri. ducat.

k 6—8, 10—14, 18, Til. si in eos.

l Til. — Cuj. 2° queri. Sich. assertoreque tit., non. assertorque, ut ap. Ri. dicitur. 21 assertor quæ si tit. 10, 15 quærit.

m 1, P. Pu. indicantes, impr. W., hic multis vv. contra Go. disputante. 10, 18 dicante.

n 8, 10, 18 nec.

o 6—10, 14, 17, 18, 21 causas. 19 cause.

p 9 Per se titigio. 15 per sil. cuu.

q 8, 12, 14, 17, 19 ignorentur. 10, 18 minorentur.

r Male edd. ante W. proclametur, ut, cum seqq.: ut — cogentur pendeant ex v. proclametur; sunt enim ipsa absurda: proclamationis verba, qua nonnulli magistratus videntur usi esse. Rectissime igitur etiam W. uncinos sustulit, quibus Be vv. ne — proclametur incluserat, cum ita vv. ut qui, etc., quæ cum v. indicante jungi non possint, non habeant, quo referenda sint.

s 6, 7, 10, 15, 16, 19, Til. comperisse.

t Ita recte P. Pu. W. cum Til. et plerisque codd.; Sich. Cuj. 1 — Be. velint, minus apte propter sq. cogentur.

u Til. om. asserere. 15 asserere et vel. 10, 18 cogentur. Go. in not. placet cunctanter, displicet Wenckio.

v 1, 8, 12, 16, 17, 19 nisi 21 et edd. ante P. ne, si. W. mutavit scripturam nisi in neu, si. Mihi videtur scribendum esse nec aut neve si.

x Ita 1, 8, 10, 15—18, codd. ap. Go., edd. Sich. — Cuj. 1, P. Pu. W. Infra clausi dicuntur. 6 sec. Ri. vincit; potius vincit. Aur. Lugd. vincit. Cuj. 2 — Be.

uis a ducantur b. § 1. Ideoque sancimus: si quis assertoris c inops atque ignotus d, circumlustratis provinciæ populis, desertus tradatur e ei, qui servum dixerit, non infracta f, sed dilata libertate, assertore invento vires recolligat g, et suis renovatis defensionibus resistat in judicio, possessoris jure privilegiisque subnixus h, quamquam de i domo illius processerit. Neque enim i illa possessio est in tempus accepti k, sed expectatio assertoris in tempore non reperti; ita ut l, si instaurata lite, restitutisque in sua m jura partibus, pro libertate n fuerit lata sententia, injuriæ impudentiæque causa o adversarius pari numero servorum p mulcetur, quotquot q erunt r qui in servitute s petiti sunt: iis t vero non condemnatur u, qui in ipsa fuerint v litæ

B victi, quod defendere studet Go. 15 def. mult. e. s. lib. v.

a 1 adomnos. 10, 16, 18, 21, Sich. — Lugd. ad omnes aut ad oes, sed Cuj. 1 — Lugd. in m. e yp. a dominis desertus, quod R. habet. Leg. a dominis, non ad dominos, quod innuit cod. 1. Cæterum 9 in dom.

b Revocavi ducantur. Cuj. 2 — Be. W. deducantur. Præferendum ducantur, quod omnes codd. et edd. Sich. — Lugd. P. Pu. exhibent et ea significatione, qua hic ponitur, a Romanis in rebus judiciariis adhiberi solet.

c Cj. Go., qui in notis assertoris legendum esse demonstrat, confirmatur cod. 1, unde assertoris transit in edd. P. Pu. W., sed etiam 15 præbet veram scripturam, qui sic: sancimus ut si quis assertoris. Sec. Go. nonn. tentarunt ab assertore, quod exhibent codd. 6, 7, 10, 12, 15, 18 et R.; ab assertorem cod. 16; 21 assertores. Reil. codd. et edd. Cuj. 1, Cuj. 2 — Be. assertore. Sich. Til. assertori. Aur. Lugd. assertor.

d 1 Ignatus, sed corr. posita littera o supra a. 15 ignos aut ign. Mox 8 circumlustrantis.

e 10 Traditor. Sich. Til. assertus trad.

f 12 Non fracta, 19 infractæ et deletæ libertatis.

g 8 Colligat. 9 recolligant. 15 vir esse colligat. 19 qui res recolligat et om. et.

h 6—9 subnexus. 10, 18 subnexu. 14 subnexas. 21 possessores i. pr. subnexas.

i 1 Quamquam — e domo. P. suppl. (d) e d, quod Pu. et W. recep., et ita plane cod. 15. Cod. 6 sec. Ri. quamquam homo illius, sed 6—8, 10, 13, 16, 18 q. et homo ill. In rell. codd. et edd. q. e domo ill.

j 17 Om. enim. Paulo post Pu. possessio.

k 1, 21 acceptis.

l 6, 7, 16, 17 repetit aut. 14 repeli aut. 10, 18 ita ut si.

m Pu. sna.

n 15 om. pro libertate.

o 10, 18 om. causæ.

p 15 pari serv. num.

q Erat in cod. 1 quod, sed secunda manus supra scripsit quot, unde P. Pu. W. edidd. quotquot. Reil. codd. quod aut quot quod posterius edd. ante P. habent.

r Sich. habuerint, non habuerunt, ut Ri. refert. 21 fuerint, 9 15 erant cui in.

s 1, 19, P. Pu. servitute, improbb. P. et W.

t 1, P. Pu. his. 21, ut nos; rell. codd. aut hi, ut Til. aut hii, ut Sich., male.

u Ita cod. 1, W., quod jam dudum cj. Go.; 14 condemnentur. Reil. codd. et edd. ante W. condemnantur, sed in m. Cuj. 2 — Lugd.: e yp. contineantur vel connumerantur et in m. Cuj., 2° e yp. contineantur vel connumerantur vel computentur. Similitur interpres: Non annumerandis his. Be. in not.: e rep. pro iis — condemnentur vel condemnentur. W. oppugnat vulg. scripturam condemnantur, cum h. v. non habeat, quo referatur; antea autem dicatur adversarius.

v Ita Sich. Til. P. Pu. W. pro fuerit, quod cod. 1

progeniti. § 2. Quod si quis ante assertorem repertum vel ante sententiam fuerit mortuus, hæredibus causam status b probantibus mulctaticius c servus traditor d, et hæredes ejus e qui libertatem temerabat, si implacabilem f animum indicant g, eadem moneat mancipiorum lex atque conditio; si h liberos sinent, quos clausos repererint, occidunt i cum personis delicta j. § 3. Minorum defensores k eadem manebit mancipiorum mulcta: ac iudicio his, quos l defenderrant, repositibus, rei male gestæ dabitur m æstimatio. § 4. Cum id n proprio periculo fecerit o assertor, ut rem salvam p fore promittit q, ita satis accipiat de mulctæ redditione. § 5. Libertatem r victis hostibus victorum dominio abstulit; leges vero injuriosas pœna afficiunt s et t fama spoliant, dictumque u in jurgio v in adversarium x immodestius jactatum petulantiusque y susum pœnam subire cogitur z: atque aa

habet. Cum W. consentiunt 7, 13. Rell. codd. aut fuer. aut fuerunt, ut edd.

a Sich. Cuj. 1 ante sententia. 6 ante assertore.

b 8 status. 19 statuti. 15 om. status.

c 40 multa cuius. 15 multa et om. servus. 18 multatitius. 19 multati cuius. Sich. multatitius.

d Ita P. Pu. W. ex cod. 4, legitur etiam in Anr. Ludg. edd. Rell. codd. et edd. traditur. Be. emend. vult tradatur.

e 15 tr. Hæredes autem ejus. 4 ejuseius, sed deletur alterum ejus. 21 hæredis.

f Quod P. in not. sijimplacabilem in cod. 1 esse dicit, non conspicitur in apographo.

g Ita luculenter 1, 9, 15, 19, 21 et Sich. — Lugd. P. Pu. W. 16 inducat. Rell. codd., in m. Cuj. 2° et ap. Be. inducant, prob. Go., cui displicet dicant, quod ex Cuj. 2 transit in edd. Go. Ri. Ri'.

h Ita scripsi cum codd.; edd. præter P. Pu. sin. 15 Si vero liberos.

i Ita 1. P. Pu. W. Rell. occidant.

j Multi codd., Sich. delicta. 6 delictam. Male Ri. dicit, Sich. habere electa. Cæterum Sich. Til. occidunt, cum pers. del. min. defens.

k 1, P. Pu. defensorum, quod certe non falsum est. Cf. P. 14, Sich. defensoris.

l 1 iudicioquisitides.

m 8 debitor. 12 debitor.

n 19 in.

o 1 fecerint.

p Nonn. codd. salva et mox alii multa redd. r redditionem. 6 sec. Ri. ut ita satis.

q Ita plerique codd. etiam 1. Cohærent enim ut et ita. Vv. autem Cum — assertor referenda sunt ad antecedentia. Edd. et Rell. codd. promittat. Mox 6 multa.

r Go. addi vult enim.

s 1 adfaciant. Nonn. codd. pœne adf. Mox 6, 7 et J) alii legis v. injur. p. adfaciant. 15 legis v. injuriosus pœne adfigunt. 10, 18 injur. teneat aff. 21 legis v. i.

t 8 om. et 10 et fame sp. Go. cj. qui fama spoliant. 18 om. fama.

u 19 spoliat victusque.

v Ita 1, P. Pu. W. Rell. om. in Multi codd. jurgium.

x Aur. Lugd. adversarium.

y 9 petulantibus quæ. 19 jactatus p. susus.

z Ita 1, 16, P. Pu. W. Rell. codd.; Til. et in m. Cuj. 1 — Cuj. 2° cogetur, præter 6, qui cogetur et 21, qui cogent, quod est in edd. Sich. Cuj. 1 — Be. Go. vult cogunt.

aa Multi codd. atq. unde W. in E. L. L. 1824, p. 1905 et in ed. sua em. atqui, quod Pu. recepit pro atque, quod est in Rell. codd. et edd. præter cod. 1 et Til., qui adque. Go. tentavit atque non vel æque non;

A non erit impunita labofactatio atque oppugnatio libertatis, quæ a in convictis b quoque punitur. Injustum est autem, alienum c ad servum recepisse d, et e alterius servi abductione f condemnatur g. Dat. h XIII. Kal. Aug. Sirmio¹, Probianoⁱ et Juliano^k Coss. (322).

INTERPRETATIO. Si aliquis in libertate positum ad servitium conatur addicere¹, jubet pulsatum ex ordinatione iudicis per populos et per m publicum ducl, ut defensorem sui status inveniat et inventum assertorem per chartam petat a iudice, ne silentio ingenuitas opprimatur n. Quod si aut ipse sibi adesse aut assertorem non potuerit invenire, tradatur domino repetendi ad servitium, non ad pœnale supplicium: ita ut non per hanc traditionem ex integro o spem libertatis amittat, nisi cum habuerit locum, invento assertore libertatis suæ statum asserat legibus audiendus. Quod si tali ordine reparata lite, qui pulsantur, ingenuos se esse docuerint p, tunc ille a quo ingenuitas injuste fuerat appetita, tot mancipia his, quos ad servitutem vocabat,

sed non est cur mutetur atque, cum non construat atque injustus est — recepisse, ergo non erit — punitur, sed in v. atque continuetur oratio vv. leges — cogitur. 9 om. atque — labofactatio et 15 non. 13 oppigneratio.

a P. libertatis. Quod, de cj.

b 1 convic. . . | P. Pu. de cj. Go. edd. convictis, probb. Bijdr.; reliquæ editiones convictis; similiter plerique codd. convictis, sed 8, 10, 18 convictis, quod et conjunctis et convictis legi potest, in qua scriptura verum verbum fortasse latet. Mox multi codd. et Pu. ponitur. Seqq. in codd. et in edd. mendis deformata sunt.

c 1. 6—8, 12, 15, 16, 21 alienus autem ad s.; similiter P. Pu. (quamquam Pu. alienum), qui tamen se inserunt post ad, probb. Bijdr. p. 535. 9 alienus ante serv 10, 18 alienos autem servos. 19 alienos et om. autem. Go. in not. scribi jubet, prob. Be., ut servum. Ad servitium propositum est in m. Cuj. 1 — Cuj. 2°. Cæterum Pu. injustus, ex cj. Go.

d 1, P. recepisset. P. totum locum ita interpungit: libertatis. Quod in convictis — est: alienus autem ad se s. recepisset: et alterius, etc., in quibus totidem syllogismi partes P. minus probabiliter reperisse sibi videtur. Ri. Ri' alienum; ad. Unum alterumve excidit.

e 8 ad. 15 ex. Go. in not.: Et ideo alterius.

f Ita 1, 6—10, 12, 15—18, 21, Sich. — Lugd. P. Pu. W., sed 8 abductionem. Cuj. 2 — Be. additione, quod a Go. defenditur, vituperatur a P. et W.

g 6, 7, 13, 14, 16 condemnatus. 18 condemnatos 9 condemnatum.

h 8 XI. 10, 15, 16, 18, 24, 29, 43 XIV. 32 — 34, Go. Ri. Ri'. XII.

i Ita plerique codd. Nonn. Sermio aut Firmio. 40 Firmi. Be. Pu. Sirmii. 8 om. Aug. — et.

j Nonn. codd. et Sich. in m. Probino. 1, Pu. Probiano. 16 Priviano.

k 9 Jurino.

l 21 positus et in m. cogitur addici. Sich. Si aliquis in libertate positus (in m. positum) ad servitium cogitur adjici (in m. conetur addicere). Alii codd. positus — addici. Cuj. 1 — Lugd. adducere. Mox multi codd. pulsato aut pulsatus.

m Sich. Cuj. 1 — Lugd. om. per.

n 21 in m., Sich. Cuj. 1 — Lugd. supprimatur.

o 21 et integra, sed in m. ex integra.

p Nonn. codd. pulsatur ingenuus se e. docuerit.

ejus ætatis et sexus dare cogitur^a, illis in condemnatione^b non annumerandis his, qui, dum causa protrahitur, in lite^c nati esse probantur. Quod si^d ex his, qui ad servitutem vocantur, dum per assertorem^e requirendum aut alia occasione^f causa protrahitur, aliqui moriantur^g, et hæredes eorum statum ingenuitatis obtinuerint, pro illius persona, quæ in^h lite mortua est, hæredibus suis ejus compensatio, sicut et pro vivis, a pulsante reddenda est. Si vero ille moriatur, qui liberos conabatur addicereⁱ, et filios aut hæredes dimittat, si^j persequi^k voluerint causam, quam pater aut auctor^l inchoaverat, et victi fuerint, ad supra scriptam satisfactionem tenendi sunt, ut alia^m tot mancipia male pulsatis satisfaciunt. Si vero agere noluerint, nec persequi eos tentaverint, sed etiam in custodiam ab auctore redactosⁿ absolverint^o, erunt a^p mulctæ^q condemnatione securi, quia non in auctoris sui vitio^r perstiterunt^s. Quod si^t forte minores sint, et tutor^u eorum vel curator causas eorum adversus ingenuitatem prosequi^v velit, et fuerit superatus, ipse de propria facultate ad satisfactionem tenendus est. Si vero post secundam repARATIONEM assertor inventus periculo suo^x addicti^y causam crediderit replicandam, ut, si vincatur^z, peculium aut servitia^{aa} susceptorum^{bb} vel ipsos^{cc} reddere debeat: similiter et ille, qui pulsat, dato fidejussore^{dd} promittat se predictum numerum vel meritum^{ee} mancipiorum^{ff},

^a 10, 18, 42, alii om. his — cogatur.

^b Sich. Cuj. 1 — Lugd. ad condemnationem. 6, 7, 21 ad serv. vocabant — illis non in c. adnumerandis, quidem causa trahitur. Plerique codd. trahitur.

^c Multi codd. in lite.

^d Nonn. codd. Quod (om. si).

^e Vocatur d. pro assertore.

^f 6, 7 aut aliam occasionem. 44 per aliam occasionem.

^g Plerique codd. moriuntur.

^h Multi codd. om. in.

ⁱ Cuj. 1 — Lugd. adducere. In exemplo meo Cuj.

1 a manu rec. corr. abducere.

^j Nonn. codd. prosequi.

^k 44 add. eos.

^l Sich. cum multis codd. actor.

^m Sich. sunt: aut alia, sed in m. ut.

ⁿ Multi codd. in custodia ab auctore redactos.

^o Hinc iterum incipit cod. 20. Vid. C. Th. tit. de Nuptiis (III, 7), c. 2, not. p.

^p 20 om. a.

^q Nonn. codd. multa.

^r 6, 7, 21, 42, alii vitium.

^s Multi codd. prestiterunt.

^t 6—9, 12, 14, 17, 19 et multi alii Nisi forte.

^u 20 supra lin. auctor.

^v 20 persequi.

^x 6—8 sui. 20 periculi sui.

^y Cuj. 1 — Lugd. in m. adducti. In exemplo meo Cuj. 1 a man. rec. corr. abducti.

^z Ita 6, 7, 20, 42, 44, alii, Sich. Cuj. 1 — Lugd., prob. Ri. Rell. vindicatur.

^{aa} Nonn. codd. servitium.

^{bb} 20 subscriptorum, sed a man. rec. corr. susceptorum. 21 susceptorum, sed in m. susceptorum.

^{cc} 20 ipsas. Sich. ipsa. Nonn. codd. tpsu.

^{dd} Nonn. codd. datis fidejussoribus.

^{ee} Cuj. 1 — Lugd. om. vel meritum.

^{ff} 12 aertorum.

A vel^a quod ab his^b in^c peculio reposcit, satisfaciat, cum fuerit superatus^d.

DE CONSTITUTIONIBUS^e PRINCIPUM ET EDICTIS^f.

Imp. Constantinus A. ad Lusitanos^g. Si qua post-hac^h edictaⁱ sive constitutiones sine^j die et consule fuerint deprehensa^k, auctoritate careant. Dat.

^a Nonnulli codices aut.

^b Multi codd. its.

^c 20, 21 in m., Sich. Cuj. 1 — Lugd. de pro in, sed in m. Cuj. 1 — Lugd. in.

^d 44, Sich. Cuj. 1 — Lugd. reposcit, cum fuerit victus satis faciat. 6, 7 reposcit satisfacere cum f. super.

^e Illic titulo in Br. Al. præmittitur commonitorium, quod quamquam non ad codicem Theodosianum pertinet, tamen propter interpretationem Vi-g. in hac editione receptam in annotatione addendum esse putavi ex recensione Caroli de Savigny. Alarici regis exemplar auctoritatis. In hoc corpore continentur leges sive species juris de Theodosiano et diversis libris electæ et, sicut præceptum est, explanatæ, anno 22 regnante domino Alarico rege, ordinante viro illustri Gaiarico Comite. Exemplar auctoritatis. Commonitorium Timotheo V. S. Comiti.

Utilitates populi nostri propitia divinitate tractantes hoc quoque, quod in legibus videbatur iniquum, meliori deliberatione corrigimus, ut omnis legum Romanarum et antiqui juris obscuritas, adhibitis sacerdotibus ac nobilibus viris, in lucem intelligentiæ melioris deducta resplendeat, et nihil habeatur ambiguum, unde se diuturna aut diversa jurgantium impugnet objectio. Quibus omnibus enucleatis atque in unum librum prudentium electione collectis, hæc quæ excerpta sunt, vel clariori interpretatione, composita venerabilium episcoporum vel electorum provincialium nostrorum roboravit assensus. Et ideo subscriptum librum, qui in tabulis habetur collectus, Gaiarico comiti pro distringendis negotiis nostra jussit clementia destinari, ut juxta ejus seriem universa causarum sopiatur intentio: nec aliud cuilibet aut de legibus, aut de jure liceat in disceptationem proponere, nisi quod directi libri et subscripti viri spectabilis Aniani manu, sicut jussimus, ordo complectitur. Providere ergo te convenit, ut in foro tuo nulla alia lex neque juris formula proferri vel recipi præsumatur. Quod si factum fortasse constituerit, aut ad periculum capitis tui, aut ad dispendium tuarum noveris facultatum. Hanc vero præreceptionem directis libris jussimus coherere, ut universos ordinationis nostræ et disciplina teneat et pœna constringat.

Antanus vir spectabilis ex præreptione D. N. Gloriosis. Alarici regis hunc codicem de Theodosiani legibus atque sententiis juris vel diversis libris electum Aduvis anno 22 eo regnante, edidi atque subscripsi. Recognovimus. Dat. sub die 4. Non. feb. anno 22. Alarici regis Tolosæ. Et iterum anno 20 regnante Carolo rege Francorum et Longobardorum et patricio Romanorum. Plura invenies in editione Breviarii Alariciani a me paranda.

^f 5 om. rubricam. Cod. Just. De legibus et cod. et edit.

^g 8, 26, 28, Lusitanos; alii Lusitanus, Lusitanos. Sich. Lusitanum, in ms., Lusitanos; cod. Just., Lusitanos, quod non displicet Ri. Lib. ms. Pist. Vat., Pl. 1, 2 Bg. ed. Nbg., Lusitanos. Cont. in ms. refert, alios inscribere ad Bassum P. P. Nonnulli codd. om. A.

^h 19 om. qua. Plerique codd. hæc aut hec. Sich. Til. Cuj. 1 Aur. Lugd. Hincm. hæc.

ⁱ 14, 16, 30 dicta, 39, 43 edita et om. sive... 18 edita sunt 32 om. edita sive et 5 sive consule.

^j Cod. Just. Si qua beneficia personalia sine.

^k 8, 9, 19—21, 27, 30, 32, 33, 37 — 39, 44 deprehensa. 14 comprehensa.

VII^a Kalend. aug. Sabariæ^b, Probiano^c et Juliano^d A. VV. CC. Coss. (322).

INTERPRETATIO. Quæcumque leges sine die et consule fuerint prolatae^e, non valeant.

DE INDULGENTIIS CRIMINUM.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. P. s. Propter Crispi atque Helenæ partum^h omnibus indulgemus, præter veneficos, homicidas, adulteros. Acc. III. Kal. Nov. Romæ, Probiano et Juliano Coss. (322).

DE HEREDI MINORUM SINE DECRETOⁱ.

Imp. Constantinus A. ad Severum^k. Minores, qui intra viginti quinque annorum ætatem^l sunt, prædium vel mancipium rusticum^m sine decreti interpositione alienatum, etiam non petita in integrumⁿ restitutione, poterunt vindicare; ita ut, si, hac lege^o B

proposita^o, tantum temporis^p ad metas vicesimi et quinti^q anni supererit, ut cœpta^r lis intra^s ejusdem anni finem terminari non possit, inchoata lis^t possit protendi^u. Sed et hi^v, quos eadem lex, exac-

^a 10, 14, 41, 44 in Aniano regio (i. e. codice Br. Al. regio Par.) ap. Go., libro ms. Pist. VI. 16, Til. in ms. Cuj. Aur. et Lugd., in cod. Just. V, sed Hal. Russ. VII Cal. apr., cod. Pist. Apr.

^b 10, 18 Sabario et Probiano. 19 Salaræ, 38 Sabine, 39 Sabriæ.

^c 21 om. Probiano Coss. 8 eque Proviano. Nonnulli codd. Proviano. 28, 36 Prolatio. 40 Probatio. 20 Sich. Robiano, sed Siharudus in m. Problutio.

^d 6, 10, 16, 18 om. et Jul. VV. CC. 14 om. et Jul.

^e Plerique codd. om. VV. CC.

^f Nonnulli codd. delatae.

^g Go. Be. in notis em. Pf. U., recte. Vid. C. Th. II, 4, 2, not. e.

^h Go. magna doctrinæ copia in comm. h. c. em. propter Crispi, atque Helenæ partum vel apparatus, id est apparatus itineris ad urbem Romam. Conjecturat etiam pactum.

ⁱ Cod. Just. de Pr. et aliis rebus min. s. d. n. al. vel obligandis.

^j W. om. A, quod I, P. Pu. habent.

^k Siglum dignitatis om. in cod. I, P. W. reponi volunt Pf. U. Pu. Severum, err. typ.

^l I. Etate.

^m Litteræ cum sine avulsæ sunt in cod. I. Rustica tantum prædia et mancipia hic commemorantur. Quatuor annis post cautum est a Constantino M. etiam de urbanis prædiis et mancipiis in c. 3 C. Th. de Admin. et peric. tut. (III, 30).

ⁿ Litteras inclinatas rest. P.; Bijdr. malunt integri, provocantes ad rubr. C. Th. de Integri restitutione (II, 16), præter necessitatem et contra cod. I. A. deim, ubi in latet in litera m verbi petitam.

^o I. Præposita.

^p Litteras hoc loco de membrana resectas supplet P., quem Pu. secutus est, ta(men usque), improb. W., qui tale tempus et in E. L. L. 1824, p. 1084 et in ed. Codicis Th. Sed cum hæc quoque mihi displiceant, prætulî conjecturam Batavorum. Vid. Bijdr. I. c. p. 325 et c. 2 C. Th. de Int. rest. (II, 16).

^q P. dicit: « In palimpsesto librarius primum scripserat quingenti, postea syllabam gen. delevit. »

^r I. Cæpta.

^s V. intra rest. est a P.

^t I. Inquatalis. Non raro in codd. pro inchoata mendose scriptum est inchoata, incuata et similiter.

^u Ita rectissime P. restituit, quæ avulsæ sunt in cod. I, qui pos. di.

^v I. P. Pu. hii.

to vicesimo^a et quinto anno, intra viginti et sex annos deprehenderit, inchoare petitiones suas non morentur, quoniam usque ad vicesimum^b et sextum annum ita inchoatæ litis tempora concluduntur. Qui igitur^c post hoc tempus agere tentaverit, expellatur, ut jam certus securusque possessor sit. Dat. XV. Kal. Jan. Serdica, Probiano^d et Juliano^e Coss. (322).

Imp.^f. Et-

^a I. Vigesimo.

^b I. Deprehenderit, inchoare — vicesimum.

^c In cod. I post Qu est lacuna circiter quinque litterarum. P. Pu. suppl. (Qui ergo). W. ed. Qui igitur, quod præfero.

^d I. Proviano.

^e I. ru. et des. seqq. P. supp. liano coss. et in ipsa const. editione Juliano coss.).

^f Dolendum est, et inscriptionem et subscriptionem h. c. periisse, quibus servatis magnæ tollerentur difficultates ex eo natæ, quod duæ Codicis Just. leges, c. 18 de Prædiis minorum (V, 71) et c. 17 de Appell. (VII, 62) ex hac const. videntur depromptæ esse, sed diversis inscriptionibus et subscriptionibus. Etenim c. 18 in ed. Spangenb. hæc inscriptio præponitur: Imp. Constantinus A. et Constantinus C. ad Senatum; contra c. 17 ita inscribitur: Idem A. (i. e. Constantinus M.) ad Julianum Præfectum urbi. Subscriptiones autem in eo differunt, ut scribatur in c. 18: Dat. XII. Kal. Januar. Probiano et Juliano Coss. (322), in c. 17: Dat. III. Non. August. Heraclæ, Constantino A. VII. et Constantio C. III. Coss. (326). Et W. quidem hanc diversitatem subscriptionum ita explicaret, ut c. 17 pro repetita hujus constitutionis forma post aliquot annos emissa haberet, nisi Constantiani prætoris mentio, hanc constitutionem Orienti datam esse, doceret; posterior autem pars ad præfecturam urbis in c. 17 memoratam pertineret, quam Constantinopoli demum a Constantio a. 360 institutam esse, ex optimorum scriptorum testimoniis constat. Ad quas difficultates id impedimentum accedit, quod Julianus in inscriptione c. 17 commemoratur, quem Romæ præfectum fuisse, Gothofredus et Corsinius I. c. p. 179 demonstrant. Dereliquit igitur W. doctioribus rem decernendam. Alio modo Batavi (Bijdr. pag. 327) difficultatem tollere studuerunt. Negant enim c. 17 ex hac c. desumptam esse, cum utriusque legis sententia diversa sit, et in c. 17 jubeatur, ad præfectum urbis appellari, contra in hac c. id interdicitur, nisi apud utrumque prætorem, dum quæstio ventiletur, ab aliqua parte auxilium provocationis fuerit objectum: quod autem magna sit in utraque lege verborum similitudo, id non tanti esse, ut c. 17 ex c. 2 h. t. hausta videatur, cum non raro priorum et posteriorum legum similes locutiones reperiantur. Quæ conjectura sagacissima illa quidem, primum valde mihi probabatur, qua admissa c. 17 neque huic constitutioni neque c. 18 Cod. Just. adversatur, et quod in c. 17 de præfectura urbana dicitur, non de Constantinopolitana, sed de præfectura urbis Romæ accipiendum est. Similium vero esse sæpenumero verba legum, ceteroquin argumento inter se differentium docet ipsius constitutionis 18 Cod. Just. ex hac lege desumptæ cum c. 16 Cod. Th. de Prætor. (VI, 4) comparatio, quæ Go. movit, ut c. 18 ex c. 16 desumptam esse putaret, quamquam id falso factum esse, ex Taurinensi membrana cognoscitur. Verum quo minus huic sententiæ adstipulari possim, hoc me impedit, quod, ea admissa, non omnes difficultates remouentur. Nam duorum legislatorum nomina præponuntur c. 18, quæ triduo tantum recentior est c. 1 h. tituli, in qua unus tantum imperator commemoratur. Quis vero unquam tantam diversitatem nominum imperatorum admitti posse arbitratur in duabus constitutionibus trium tantum dierum spatio a se distantibus,

si a minores vel ex patris nomine vel ex suo, debitis dantaxat fiscalibus ingruentibus^b, vel ex privatis contractibus reperiantur^c obnoxii, decreti interpositio^d a Constantiano prætorè celebranda est, probatis examissim^e causis, ut patefacta rerum fide, firma venditio perseveret^f. Hæc cum ita sint^g, etiam suspecti tutores sub ejus debent examine postulari, contraria^h

A quoque actione tribuenda; scilicet ut tunc demum ad experientiam tuam^a, servatis legibus, recurratur, si^b apud utrumque prætorè dum quæstio ventilatur, ab aliqua parte provocatio fuerit objectum, ut provocationis merita sublimis disceptator expendas. Dat.

Anno Domini 525.

Severo et Rufino Coss.

DE LIBERALI CAUSSA.

Imp. Constantinus. A. ad Maximum^d Pf. U. Libertati^e a majoribus^f tantum impensum est, ut patribus, quibus jus vitæ in liberos necisque potestas permessa est, eripere libertatem non liceret^h. § 1. Si quisquamⁱ minor venundatus actum^j major administravit, quoniam^k minoris emptio scientiam non obligat, cum ad libertatem venientem^l emptionis actusque a majore^m administrati præscriptioⁿ non ten-

fortasse nullo, cum non raro a librariis commutentur numeri XII et XV? Puto itaque, omnem difficultatem non in legis verbis, sed in eo sitam esse, quod in utroque codice et inscriptiones et subscriptiones corruptæ sint. Quam quidem corruptelam jam Go. vidit, qui c. 18 Constantio et Juliano C. vindicare et cum c. 16 C. Th. de Prætoribus conjungere studens, inde ab editione Contiana 1571 receptam inscriptionem ad Senatium pro eo, quod antea legebatur ad Severum, defendit contra fidem librorum mss. Codicis Just., quos inspiciendos mihi concessit amicissimus Herrmannus, Codicis Just. probatissimus editor. Codd. enim Pl. 1, Bg. Vat. et Pist. a Blumio collati, denique etiam Montispe. H. 82 et 83 a me ipso inspecti omnes ad Severum habent aut Severo, non ad Senatium. Corruptas autem esse et inscriptiones et subscriptiones membrana Taurinensis demonstrat, ubi librarius in inscriptione post v. Imp. septem litterarum lacunam posuit, quamquam ea non sufficit ad reliquam inscriptionem recipiendam, et in subscriptione post Dat. aliam lacunam 18 litterarum, quinque litteris, quæ avulsæ sunt, non computatis, ex quibus patet, jam ipsius Codicis Th. scriptores de vera legis inscriptione et subscriptione dubitasse. Cujus dubitationis fortasse hæc causa fuit, quod c. 2 ex duabus constitt. confata est, quarum una a Constantino M. ad Julianum data est, altera a Constantio et Constante. Certe duorum imp. lex indicatur siglo Imp. in cod. 1. Cum vero constitutionarii in conscribendo Cod. Th. ambigerent, utrius constitutionis inscriptio aut subscriptio recipienda esset, neutram receperunt; Just. autem Codicis conditores, qui leges illas ad pristinam formam reducerunt, male utriusque legis inscriptiones et subscriptiones aliunde expleverunt. Fortasse c. 18 tribuenda est subscriptio c. 17, modo facili medela emendatis nominibus imperatorum et consulum reponatur annus 554 et legatur: Imp. Constantinus A. et Constans C. ad Senatium. — Dat. III. Non. Aug. Heracleæ (!) Constantio A. VII. et Constante Cæs. III. Coss. (354). Sed nolo his cj. insistere. Cæterum quod de præfectura urb. in c. 17 dicitur, non obstat, cum emblema sit. — Pu. rest. inscript. ex c. 18 cit., appositis tamen unciis.

instituenda. P., quem Pu. secutus est, rest. postul (ari, at tibi), impr. W. In not. P. malvult actio est pro actione.

^a Litteras orienti in cod. 1 avulsas restituit P., provocans ad c. 16 C. Th. de Petitionibus (X, 10) quod an recte fecerit, dubitat W., cum ibi vv. experientia tua vera significatione positæ sint, hic formulam lucusque non cognitam exprimant. Vv. utrumque prætorè Go. ad c. 15 C. Th. de Appell. (XI, 30) explicat urbanum et peregrinum. Idem facit glossa interl. cod. Pl. 1. Sed utriusque prætoris munera alias neque in Cod. Th. neque in Cod. Just. discerni, W. affirmat. P. cogitat de tutelari prætorè, quem M. Antonius instituerat, et Constantiano eosque junctim de suspectis tutoribus cognovisse putat, quam opinionem W. refutat, interpretans ipse utrumque per alterutrum, de qua vocabuli significatione disputat Car. de Savigny, Recht des Besizes p. 315, not. r. Rudorff l. c. T. III, p. 179, not. 2 utrumque prætorè Byzantium a Constantino institutum intelligit proter Lydum de Magistr. II, 30 δύο πραιτορες ἀρκεσθῆναι συνείδη.

^b Hinc incipit c. 17 Cod. Just.. postremis tamen vv. mutatis: Si — objectum præfecturæ urbis judicium sacrum appellatur observet.

^c Hic finitur quarta membrana Taurinensis, in ejus inferiori parte librarius literis uncialibus adjicit: ΤΗΕΟΔ. ΛΙΒ. ΙΙΙ, ΕΣΠΛ., unde de fine et de numero titulorum libri tertii constat.

^d 15, 26 Maximo. Nonn. codd. M. ppo. aut ppm. et c. 3 Cod. Just. cit. Pf. P. Ita legi vult Bc. Cæterum 6, 7 Id. aa.

^e 19, 20 Libertis. 16 Liberti. P. Libertatis, err. typ.

^f 8 minoribus. 15 tantum a major. ^g Multi codd. nec his quæ. 19, 20 nec his quibus. 15 vitæ neciq. in liberos.

^h Cod. Just. olim erat permessa, libert. erip. non lic., et desinit in h. v. c. 10 cit. Go. in comm. legi vult permessa esset.

ⁱ 15 Si ergo q. 19, 20 Sed si q. 17 Sic quisq. 6—8, 14 quicquam.

^j 6—8, 14, 20 actuum, quod in codd. 6—8, 14 ferri potest propter antecedens quicquam, neque displicet Ri. Go. in not. add. servilem. 20 majore.

^k Nonn. codd. quod et mox, ut Sich. obliget. 15 obligavit et om. eum.

^l 10, 18 om. venientem. 20 emtionem. ^m 10, 18 actusque major. 1 ad majore. 16 ad majorem.

ⁿ Multi codd. perscriptio 19, 20 perscriptione. 1 præscriptione... — caturtenebit, sed deletur catur punctis supra positis.

^a Ita 4, quod indicat, hanc constitutionem laciniam majoris legis esse, W. autem accommodatum videtur removendæ dubitationi, quam de magistratum provinciis ortam hæc lex sopivit. P. Pu. Si ex c. 18 Cod. Just.

^b Cod. Just. urgentibus, sunt tamen libri mss., qui D ingruentibus cum C. Th. exhibent.

^c Cod. Just. reperiantur.

^d Pu. interposito, mendose.

^e Cod. Just. examinatisque.

^f Hic desinit c. 18 Cod. Just. Quæ sequuntur usque ad v. si, debentur codici 1. In superioribus nonnulla in cod. 1 resecta sunt, quæ P. ex c. 18 restituit.

^g Ita P. supplevit octo literas a cod. 1 avulsas, quod supplementum, a Pu. et W. quoque receptum retinuit, quamquam non aptum esse videtur. Tamen non inveni meliora. Antea cj. W. Hæc (sc. fides) cum deerit. Cramerus cj. Hæc cum aguntur.

^h Hoc supplementum debetur W., qui propter l. 4 D. de Contrar. tut. (XXVII, 4) putat, sermonem esse de contraria actione tutori remoto danda, neque coram prætorè Constantiano, sed coram eo, cui ordinaria jurisdictio competeret,

bit : § 2. nec vero ^a ille, qui apud quempiam pro A
 seruo educatur ^b, ac major effectus vendenti ^c veluti
 domino acquievit actuque administrato jam poene
 extremam relegit libertatem ^d, (quoniam neque ma-
 jor effectus originem suam noverat ^e, neque eam
 quam ignoraverat ^f, venditionem ^g patiens deseruisse
 judicandus est) minori similis, eadem emptiois at-
 que actus administrati ^h præscriptione non ⁱ alligabitur
^j, sed utrique ^k dabitur assertio. § 3. Paria ^l
 etiam in libertinis erunt ^m, quæstu quodam in eam-
 dem ⁿ rursus servitutum ^o relabuntur ^p. Sed ^q eor-
 um ^r hac exceptione ^s causa distinguenda est, ut,
 qui impuberes ^t intra annum quartum decimum ma-
 numissi ac ^u deinceps in servitio retenti ignorata lib-
 ertate ^v non ^x utantur, majoresque venundati ^y ac-
 tum gerant, ab ^z assertione non arceantur : cum illi B
 ætati tributæ libertatis ignoratio aut ^{aa} oblivio con-

^a Be. propter sq. non allegabitur prop. nec non
 vel nec minus, aut deleri vult non ante alligabitur,
 quod posterius ipse præfert, prob. W., cum Sich.
 legal præscriptio non alleg. Nihil est autem mutan-
 dum, modo putemus imperatorem voluisse priorem
 negationem satis remotam in memoriam revocare.
 Sich. usque ad Go. interpung. liceret, si — tenebit
 Nec vero.

^b Ita 1, P. Pu. W.; in rell. codd. et edd. educatus,
 quod æque bonam sententiam præbet et videtur præ-
 ferendum esse. Vid. C. Th. : Si q. m. venundatus.

^c 1 vendendi. 6 sec. Ri. eff. ex vendendi, potius eff.
 et vend. 8, 13, 17, Til. eff. et vend. 10, 18 eff. et ven-
 ditus. 14 eff. et vindendi. 16 eff. et venditi. Mox ple-
 rique codd. velut aut velud et pæne.

^d 9 elegit. 10, 18 religat. 20 religit. 21, Sich. extr. C
 se redegit lib., sed Sich. in m. servitutum. Antea 10,
 18 om. jam.

^e 6—9, 12—14, 16, 17 noverit.

^f Ita acte 1, P. Pu. W.; rell. ignorabat.

^g 19, 21, Sich. venditionis.

^h 20 administrante.

ⁱ Be. et W. videtur redundare non. Cæterum, multi
 codd. perscriptione.

^j Multi codd. et Sich. allegabitur. 9 obliqubitur.

^k Ita 1, 9, 10, 15, 18, Sich. Cuj. 4—W. Similiter
 19, 20 utriusque. Rell. codd. et Til. utique. Sed retin.
 utriusque, i. e. cum minori venundato, tum ei, qui pro
 seruo educatus est. Natum est utique ex siglo uique,
 quod a librariis male intellectum est.

^l 8, 10, 12—14, 17—19, 20 Pari. 15 Par etiam.

^m 8 eorum 15 erit. Aur. Lugd. om. in post etiam.

ⁿ 1, 14 eadem.

^o Ita 10, 13—15, 19, 20, Til. et P. Pu. W. ex cod.
 1. Rell. serv. rursus. Cæterum nonn. codd. et Til.
 rursum et eod. 14 servitute.

^p 6—8, 12—14, 16 relabatur.

^q 6—8, 12, 13, 16, 17, Til. Sic.

^r 1 earu. | etc.

^s 20 supr. lin. adsertione.

^t 14 in pueris. 20 ut puberis et om. qui, sed supra
 lin. impuberes. Idem paulo post annos. 21 impube-
 ris.

^u 12 aut. Mox multi codd. servitutum.

^v 14, 16, 17 ignorant libertatem. 12, 13 ignorant li-
 bertatem. 21 ignorata vel lib. 6, 7 ignorat.

^x 7, 8, 16—18 add. vi.

^y Sich. majores qui v. 15 om. venundati. 8, 17 ac-
 tum generant. 15 et Sich. gerunt.

^z 1 ad, sed corr. a man. sec. ab.

^{aa} Ita 9, 10, 15, 18—21 et ex cod. 1 P. Pu. W.
 Idem cj. Go. Rell. ut. Be. legi vult et. 6, 7, 13, 17,
 Til. ignorat jus (s. ignoratus). Til. add. ut abolitio.

cessa est ^a. Qui ^b vero memoria firma venditioni post
 factæ ^c non nescius innectitur, hujus legis beneficio
 carebit. § 4. Et quoniam vicissim etiam ipsais, qui his
 rem ^d commiserunt, medendum est, si ^e quisquam
 omnium, qui supra comprehensi ^f sunt, in liberta-
 tem proclamaverit ^g, id quod apud se esse ^h ejus, qui
 se dominum dicit, profitebitur, quoniam ⁱ de eo non
 dubitatur ^k, reddi ac referri iudex protinus pronun-
 tiabit ^l. § 5. Quod vero petitur, si id ^m fuerit negotia-
 tione ⁿ controversum ^o, per cautionem assertoris, ut
 alia lege comprehensum est ^p, conservabitur, ac peti-
 tio ^q differtur ^r, ut, si fuerit approbata propria ^s liber-

8 ignorationis abolitio. 12 ignorant jus abolitio. 14
 ignorat jus absolutio. 20 ignorantibus, sed supra lin.
 corr. ignoratio. 21, Sich. cum illis ætate distributæ li-
 bertatis ignoratio ut oblivio, non. impr. Ri. Cæterum
 Til. libertati.

^a 15 sit.

^b 16 Quia vero.

^c 9 perfectæ. 20 venditione post facta.

^d Ita P. Pu. W. ex cod. 1; rell. edd. rem. his c. 10,
 18 ipsis his rem. c. et om. qui. 19, 20 quibus rem
 comm. 15 etiam his q. rem. c. 6, 7, 12, 14, 16 om.
 rem, quod v. ap. Til. uncinis inclusum est. 10, 18
 commiserint.

^e Hinc incipit c. 3 Cod. Just. cit. : Si quis in libert.
 proclam. id quod apud se esse, etc.

^f 1 superaconvæh.

^g 9, 10, 18—21 proclamevarint. Cæterum 6, 7, 10,
 13, 16, 18, 21, Sich. Til. in libertate.

^h In syllaba es finitur folium Taurinense et desinit
 hæc c. ap. P. Pu. Pu. apud se ei. 15 esse is qui ejus
 se dom. Cuj. 1 — Cuj. 2° esse ejus qui.

ⁱ 21 profiteretur. Sich. proficitur quoniam, sed in
 m. quando. Ri^o quoniam. 8 quid.

^j Cod. Just. non de eo.

^k 20 supr. lin. dicat.

^l 6, 7, 10, 12, 14, 16—19 pronuntlavit.

^m 6, 7 Q. v. petitor. Cod. Just. om. id.

ⁿ 19 et in m. Sich. Cuj. 1 — Cuj. 2° negatione. 20
 adfuerit negationem contraversium. Cod. Just. negatione
 dubium, cui verbo sec. W. nexus favore videtur,
 (opponi enim videtur id quod negatione controversum
 est ei, quod quis apud se esse profiteretur), et in Cod.
 Just. adstipulantur Basilicorum Scholia (nam in
 textu ipso liberioribus verbis sententia legis redditur),
 in quibus t. vi, p. 478 verba hæc sic translata legi-
 mus : ὅπερ δὲ ἀπαυτίται ἰάν γένεται τῇ ἀρνήσει ἀμφίβο-
 λον, etc. Neque tamen ausus est W. scripturam im-
 mutare, cum v. negotiatione possit cum Go. intelligi
 de negotio, cui servus tanquam institor, fuerat a do-
 mino prepositus, et cuius nondum reddiderat ratio-
 nes. Quam interpretationem confirmant sequentia et
 interpr. Visigothorum. Cæterum codd. 10, 18 nego-
 ciatio nec. 12 defuerit negotiationem.

^o 9, 21 controversiam. 15 quæsitum. 6 controver-
 tium.

^p 6—8, 10, 13, 14, 17, 18, Til. ut aliud juste compr.
 e. Vv. assertoris — est des. in Cod. Just. Alia lex est
 sec. Go. c. 1 h. t., sec. W. antec. § 4.

^q 21, Sich. cons. appetitio, sed non substituitur ap.
 Sich. forte verbo ac, quod Ri. dicit. Pertinet potius
 forte ad cj. negatione, quam Sich. in m. habet. Ri.
 petitio.

^r 14 differatur. 15 Cod. Just. differetur, prob. W.
 9, 10, 18, Sich. defertur et om. ut in codd. 10, 18.

^s 15 Cod. Just. om. propria. 6 sec. Ri. approbat his
 propriata, sed 6, 7, 16, Til. approbata his propriata. 8,
 13, 14, 17 appr. his propria. 9 appr. spoliata lib. 19,
 20 appr. expoliata lib. 10 adpr. liata lib. 18 appr. licita
 lib. In m. Cuj. 1—Lugd. et stipulata, alias spoliata,
 quibus vv. inm. Cuj. 2, 2° add. : et alias his propria

tas, gestarum rerum ^a ab eodem ratio atque ^b omne quod debetur ^c reposcatur, ut ^d servitute depulsus ^e, qui pro domino quondam ^f fuerat, habeat, quod ut servo domini ^g jure largitus est, et ^h quæ ex earum rerum ⁱ quæstu ac fructibus conciliata ^j sunt, et quæ ^k de furtivis compendiis obscure capta ^l ac parta ^m sunt, cum liberum esse non oporteat, quod apud servum dominus peculii nomine ⁿ collocaverat. § 6. Ea vero, quæ testamento aut ^o donatione quæsitæ sunt, aut ^p quæ ex earum rerum emolumentis ^q emptæ collectæque sunt, eidem ingenue deputentur. § 7. Quæ tamen universa exacto libertatis iudicio ^r, quo ^s a supra dictis rebus discernuntur ^t, in sequestri ^u esse oportet, ut, his ^v ab utroque deductis ^x atque in medio jure locatis ^y, ad eorum proprietatem uterque contendat ^z. *Dat. XV. Kalend.*

ta. » Cæterum Ri°. *libertus*. Hic in Cod. Just. e superioribus add. *quoniam et ipsis, qui his rem commiserunt, medendum est.*

^a 19 add. atque.

^b 10, 18 add. hoc. 6, 7 omnem.

^c 14, 19, 20, Cod. Just. debetur.

^d Go. cj. et.

^e 9, 15, 19, Cod. Just. *depulsa*. Similiter Bas. et Scholiast. 20 *repulsa*. A Go. defenditur *servitute depulsus*. Mili placet *depulsa*, quod v. aptius est h. l., quam *depulsus*.

^f 20 quod fuerat *commendatus habeat*.

^g 6—8, 14, 16, 17, 20, Til. Russ. in m. Cod. Just. *servus*, prob. Spangenb., sed Schol. Bas. *ὁς δούλος*. 9 *servum*. 10, 18 ut *servos dominus*. 15, 15 ut *servo dominus* Cod. Just. *dominii*. Schol. Bas. *δικαίω δικαιοσύνης*. W. inetr nostram scripturam.

^h 10, 18 *largitus est in re atque*. 19 *largitus fuerat* C. *hec que*.

ⁱ Go. Ri. Ri°. om. rerum, err. typ., sed add. apud Ri. in corr.

^j Cod. Just. *congregata*.

^k Copula deest in omnibus codd. præter 15. Deest etiam in edd. Sich. — Ri°. ; Be. rest. et ex Cod. Just. ; Go. cj. *quæque*.

^l 10, 18 *causa*.

^m 9, 16, 19, 20, Cod. Just. *parata*. 14 *partita*.

20 *supr. lin. pervasa*.

ⁿ 10 om. *nomine*.

^o 19, 20, Cod. Just. *vel*.

^p 9 ut *quæ*.

^q 8 *aut qui ex eorum rei emol. 20 earundem*. 6, 7 *eorundem rei*.

^r 7, 8, 10, 14, 16 — 18, Til. *exacto liberalique jud. 6 e. libertatisque jud. 9 quod tamen u. exactio liberalitatis jud. 21 et in m. Cuj. 1 — Cuj. 2° liberalitatis*. Go. in not. *liberali jud.*

^s 9 *quod*; item 15, sed om. a. 20 *quia supr. Cod. Just. quatenus*. W. dicit, *quo pro quoad, donec poni*. Go. *pro usque quo accipit vel poni vult quoad*.

^t 15 *discernitur*.

^u 15, Cod. Just. *in sequestro*. 20 *intra lin. vel res. i. e. sequestro res oportet*.

^v Multi codd., Sich. Cuj. 1—Ri. *hiis. Ri°. iis*.

^x Go. cj. *diductis*.

^y W. ann. : « *Vulgata in Cod. Just. in medio collocatis, om. voce jure*. Sed et Schol. Basil. l. c. *habet ἐν μίῳ δικαίῳ* et Cujac. *Observv. XII, 6 in vet. Cod. Just. libris in medio jure legi testatur aliamque affert locum similem*. » Mox 20 *supr. lin. ad ead.*

^z 9 *contendant*. 19, 20 *concedant*. 6—8, 10, 12, 14, 16, 18 *concedat*.

A *Mart. Dessalonica b, Severo et Rufino Coss. (323)*.

INTERPRETATIO. *Minor venditus, si post viginti et quinque ætatis suæ annos, jam major effectus servietur aut in rebus emptoris actor aut cujuslibet rei ordinator fuerit constitutus, cum de ingenuitate sua proclamaverit, sine præjudicio servitii, quod gesserit, audiatur, nec hoc ei præjudicium generet, quod ejus, a quo emptus est, domum aut utilitates in annis majoribus positus visus est ordinasse. Hoc etiam de libertis lex hæc præcepit custodiri, ut, qui intra quatuordecim annos fuerint manumissi et actum in majore ætate positi gesserint patronorum, libertati eorum actus non præjudicet servitutis, sed cum voluerint, suas aut de ingenuitate aut de libertinitate, intra tempora legibus constituta, proferant actiones. Sic*

B *etiam, si quis minor ingenuus a quotibet fuerit educatus et, liberum esse se nesciens, fuerit a nutritore distractus et actum vel utilitatem illius, a quo emptus est, ut servus gesserit, priusquam, triginta annorum præjudicium teneatur, potestatem habeat reclamandi, et quasi minor is, priusquam tempora suppleantur, amissam recipiat libertatem. Quicquid vero ille eis, a quo empti sunt, vel tradidit vel donavit vel quacumque ex rei suæ administratione profecit, totum retinendi ac revocandi habeat potestatem. Si vero hujusmodi personis aliquid a quibuscumque aliis, aut testamento aut donatione collatum est, id solum sibi jam liberi vindicent : nam quod de re patroni libertus vel emptoris ingenuus, dum serviret, profecit, libertati redditus libertus patrono, ingenuus emptori restituit. Hi vero, qui in annis majoribus constituti sunt, scientes se esse ingenuos vel libertinos, si vendi acquirerint, in ea, ad quam scientes sua voluntate transeunt, servitute permaneant.*

^a 9, 15, 19, 24, 30, 33, 34, 36, 40, 44, Cuj. 2 — Ri°. et in m. Sich. Cuj. 1 — Lugd. Jan. 27—29, 31, 42, c. 10 Cod. Just. cit. Be. Jun.; Be. in inscr. reponi vult Pf. P. pro Pf. U., impr. W. 35 Jul. 21 Mai.

^b Ita plerique codd.; in nonn. om. *Thess. Rell. Thess. aut Thessal.*, ut edd. ante W., qui ipse cum Cod. Just. *Thessalonicae*. Paulo post aliquot codd. *Rufo pro Rufino*.

^c 6—9, 19—21, 42, 44, alii add. si.

^d 9, 10, 18 om. *constitutus—proclam.*

^e Sich. *servitutis*.

^f 20, 21 in m. *minoribus*.

^g Nonn. codd. *quam ejus utilitatibus—præcipit* D *custodire aut qui—fuerit manumissus—gesserit* 20 *propositi. Idem paulo post patronum (corr. patronorum)—præjudicent*. Cuj. 2, XIII. pro XIV.

^h 6—9, 20, 21 om. *aut, sed. add. in in. cod. 21.*

ⁱ 20 om. *de*.

^j Nonn. codd. *ingenuus minor—liberum se esse—detractus*.

^k 20 *proclamandi. Mox 21 quasi minoris p.*

^l 6, 7, 20, 21 *recipiant*.

^m 6—9, 20, 21, 42, 44 *cis ille—quæcumque*.

ⁿ 20 *proficer—persona*.

^o Nonn. codd. *testamentum aut donationem—proficit. 21 libertis*.

^p Ri°. *si vero qui et om. in.*

^q 20 *add. vel. 8—10, 18, alii codices om. ingenuos vel lib. 6, 7, 20, 21, Sich. in m. liberos*.

^r 20 *vendentii—in eadem adq. 21 si vendendi, sed in m. se vendi*.

DE APPELLATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Florentinum....^a Si nominatus magistratus aliquis refragetur, non appellatio, sed querimonia hoc dicitur: appellatio enim verbum in majoribus rebus dici oportet. Similiter et si ad exactionem annonariam nominatus de iniustitia queratur, non appellatio, sed querela hoc esse videbitur. Ideoque necem pora^b appellatio servanda sunt, sed mox^c super hujus modi querimoniis disceptandum. *Dat. Id. April. Constantinopoli^d, Severo et Rufino Coss. (323).*

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Florentinum....^e Decuriones ad magistratum^f vel exactionem annonarum ante tres menses vel amplius nominari debent, ut, si querimonia eorum iusta videatur, sine impedimento in absolvendi locum alius surrogetur. *Dat. Id. April. Constantinopoli^g, Severo et Rufino Coss. (323).*

DE RE MILITARI. ^h

Imp. Constantinus A. et Cæsar ⁱ Si

^a Dignitas deest etiam in c. 8 cit., ubi non *Florentinus* appellatur, sed *Florentius*, uti hic scrib. Reinesius; c. 1 C. Th. de Custodia reorum (IX, 3) inscribitur *Florentio Rationali*, c. 1 Cod. Just. de Magistr. munic. (I, 56) ex c. 8 C. Th. cit. desumpta *Florentio P. P. Go.* igitur dubitat, utrum h. l. addendum sit *Rationalem* an *Pf. P.* Illud vult in ann. h. c., quia hic et in c. 8 cit. de exactione annonaria dicitur; hoc cum Rein. præferre videtur in Chron. Etiam ad c. 8 cit. Rein. rep. *Pf. P. Rep. Rationalem.*

^b Cuj. 2, 2° err. tempore.

^c Fol. 185^a cod. 4.

^d Ita etiam c. 8 C. Th. cit. Hoc anno nondum existit *Constantinopolis*, sed urbs erat *Byzantium*. Et quamquam Go. expungit v. *Constantinopoli*, prob. Be. et errorem fuisse dicit ejusdam scriptoris, qui loco *Byzantii* ab hujus Codicis conditoribus nomen *Constantinop.* substitutum conjiceret; tamen ego id assentior, et ipsos conditores C. Th. urbis nomen antiquum cum recenti et suo quidem tempore notiori commutavisse suspicor. Certe historiarum ratione spectata *Constantinum* non incredibile est anno 323 fuisse *Byzantii*. Neque ab opinione mea alienum, quod me amicissimus *Heimbachius* edocuit, solitos fuisse *Justinianæ* et inferioris ætatis scriptores, si quis de Orientis urbe solemniter more loqueretur, *Constantinopolin* scribere, contra si qua urbis mentio vulgari sermone fieret, antiquum *Byzantii* nomen pro *Constantinopoli* ponere; veluti me confero *Byzantium*. Cf. clar. *Heimbachii* editionem *Athanasii Scholastici* p. 41, not. 49 et 56. Non magis *Constantinopoleos* mentio convenit cum legis anno in c. 2 C. Th. Fam. herc. (II, 24), c. 3 C. Th. de Veter. (VII, 20), c. 8 C. Th. de Decur. (XII, 1), c. 3, C. Th., de Navic. (XIII, 5), c. 1, 17 *Sirmond.* Vid. c. 2 cit., not. m, c. 3 cit., not. b, c. 4 cit., not. a et c. 17 cit., not. t. Aur. Lugd. Cons.

^e Dignitas deest in cod. 4 Till. — Cuj. 2°. Be. sine ullo lacunæ signo. Ap. Go. — Ri^o, quinque ponuntur puncta lacunæ indicandæ causa. Cod. Just. *Imp. Constantinus A. ad Fl. P. P.* Etiam Reines. add. *Pf. P.* Vid. c. 12 C. Th. de Appellat. (XI, 30), not. g. Ri^o. *Capistratum.*

^f Vid. c. 12 cit., not. f. Aur. Lugd. Cons.

^g Nonn. codd. add. et *Deprædationibus*, quod ex titulorum expositione translatum, simul demonstrat, cur in aliis codd., ut 43, et aliquot apud Go. *De Deprædationibus* pro *De Re Militari* scriptum sit; sed tamen in cod. 43 a sec. man. reponitur verus titulus. Go. inde explicat, quod interpretatio hujus legis et tituli sola in Br. Al. recepta est. De interpr. rubricæ in nonn. codd., etiam 5, titulo adscripta vid. ed. meam Br. Al.

ⁱ Sic. *Constan.* Cuj. 1 — Cuj. 2° *Constantinus A.* *

A quis^a barbaris^b scelerata factione^c facultatem^d depredationis^e in Romanos dederit^f, vel si quis alio modo factam dividerit^h, vivus comburaturⁱ, *Dat. IV. j Kal. Maii^k Severo^l et Rufino Coss. (323).*

INTERPRETATIO. Si quis cum^m quibuslibet hostibus prædas egerit aut prædam cum prædonibus dividerit, incendio concremetur.

DE COMMEATU.

Imp. Constantinus^o A. et C. P. Ne cui liceat præpositorum vel decurionum^q vel tribunorum cohortium^r quocumque genere cuiquam de militibus^s castris atque a signis, vel his etiam in locis, quibus^t

B et om. et *Cæsar*, quæ vv. des. etiam in codd. 15, 25 et sec. Go. in MS. archetypo hujus Codicis. Recte nuntiat Go. Magistratus deest; sed c. 1 Cod. Just. de Commeatu (XII, 43), quæ desumpta est ex c. 1 C. Th. eod. cum hac c. conjungenda, inscripta est *Leontio PP.*, quod tamen non prob. Go., et magnam etiam Cod. Just. h. l. esse diversitatem scripturæ, perspicitur ex annot. Spangenberg., quam vid. Reinesius add. ad *Proculu.* Go. — Ri^o. pro hoc ponunt quinque puncta post. v. *Cæsar*, Be. quattuor tantum.

^a 9, 45, 46, 49, 20, 25, 42 add. cum, quod Ri. ex interpr. desumptum esse existimat, sed ferri potest.

^b 6—8, 10, 12—14, 17, 18 barbarus, impr. Ri.

^c 42 Ex corr. actione. 10, 18 satisfactione.

^d 19, 20 Facultatum. 25 facultate.

^e 6, 7, 10, 18 deprædationi. 8 deprædatione. 13, 10, 20 deprædatione.

^f 9 Deferit. 25 dederint. 42 in romanus fecerit, sed antiquitus *descecit*. Go. annotat: « Tentet quis in Romano S. id est solo: Quo nil opus. »

^g 15 Aliquo. Sich. Til. vel si quo alio.

^h 21, Cuj. — Lugd. (contra codicis auctorit.) *factum div. 9 facta div. 12 dividerint.*

ⁱ Ita 8, 10, 12, 14, 17, 18, 20, 25, Cod. Just. Capit. I. c.; rell. *amburatur*, quod non insolens quidem est, sed tamen minus aptum, quam *comburatur*; et facile nasci poterat am ex com. Cæterum v. *vivus* a sec. man. adscr. est in cod. 20.

^j 19, 20 V. impr. Ri.; 13, 40 III. 42 VIII. Nonn. codd. om. num.

^k 39 Mart. 43 Mar. 20 Mad.

^l 38 Severo. Nonn. codd. *Siviro*, 8, 40 om. *Severo* — *Coss.*

^m Go. annotat « male. »

ⁿ Ita codex, Cuj. 1—Go.; sed Ri. Ri^o. Be. om. *Imp.*, sine causa.

^o Aur. Lugd. mendose *Constantius*.

^p Ita Be. auct. Go. et c. 1 de Re milit. cit. Cuj. 1 — Ri^o. A. etc. (et cætera), quod siglum Go. diductis litteris accipit pro et C. id est et *Cæsar*, recte, nam codex habet A ETC. Est igitur virgula, quæ pro compendio posita est, paululum protracta. Annotat præterea Go. in Chron. h. anni: « Inscriptio hujus l. præfert *Constantinum A Cæs.* » Cod. Just. *Imp. Constantinus et Constans AA. Leontio P. P.* Vid. c. 1 C. Th. cit., not. f. Cæterum cum rubrica h. tit. incipit fol. LXII^b codicis, in cujus ima pagina legitur numerus quatern. XL.

^q Cod. Just. om. vel dec.

^r Cod. Just. add. vel vicariorum et familiarium eorum tempore expeditionis.

^s Ita Cod. Just. (prob. G.) et Be. In codice, Cuj. 1 — Ri^o. om. a, minus apte.

^t Cod. Just. atque (om. a) signis v. h. etiam locis in quibus.

pretendant ^a, discedendi ^b comneatum dare. Si quis vero contra legem facere ausus fuerit, et militem contra indictum ^c comneata ^d dimiserit, atque id temporis nulla eruptio erit, tunc deportatione cum amissione honorum afficiatur; si vero aliqua barbarorum incursio ^e extiterit, et tunc, cum praesentes in castris atque apud signa milites esse debeant ^f, quisquam abfuerit ^g capite vindicetur. *Dat. IV. Kal. Maii Severo et Rufino h Coss. (323).*

DE EXTRAORDINARIIS.

Imp. Constantinus A. ad Ulpium Flavianum Consulem Aemiliae et Liguriae. Ab extraordinariis omnibus ⁱ fundi patrimoniales atque emphyteuticarii ^j per Italiam nostram constituti habeantur ^k immunes, ut canonica tantum et consueta dependant, ad similitudinem per Africam ^l possessorum. *Dat. XII. Kal. Jun. B Lecta apud acta Severo et Rufino Coss. (323).*

DE EPISCOPIS.

Imp. Constantinus A. ad Elpidium... Quoniam comperimus, quosdam ecclesiasticos et caeteros catholicæ sectæ servientes a diversarum religionum hominibus

^a Codex, Cuj. 1 — Ri'. *pretendant*. Sed. Be. auct. Go. ex Cod. Just. rec. *praetendant*, quod etiam Val. habet. Vid. de h. v. longam Go. in comm. disputationem.

^b Go. *discedendi*, err. Mox Cod. Just. *contra hanc legem*.

^c Cod. Just. *interdictum*, prob. Reinesio sed Go. loetur *indictum*, id est legem, constitutionem.

^d Ita MS. prob. Go., quam ser. Be. restituit. Codex *comneatus miserit*, sed ponitur a librario de supra miserit. Cuj. 1 — Ri'. *comneatum* (hoc etiam Cod. Just.) *dimiserit*, impr. Go.

^e Cod. Just. *dimiserit eo tempore, in quo Barbarorum incursio et des. vv. nulla eruptio erit — aliqua.*

^f Aur. Lugd. *arque*. Go. *mauult debebant*, sine causa.

^g Codex, edd. ante Be. *afuerit*. Ita etiam et in sq. c. *afuerit*.

^h Aur. Lugd. *Rufino*.

ⁱ In m. Cuj. 1 — 2* rest. *oneribus*, impr. Go. Vid. lafr. c. 9 h. t. Speciosa quidem est Cuiacii cj. neque vero necessaria.

^j *emphyteuticarii*.

^k Fol. 150^a cod. 4 inc. cum syll. *antur* (habeantur).

^l Vid. C. Th. c. 9 h. t.

^m 4. edd. *Helpidium* et om. dignitas sine ullo lacunæ signo. Go. eum opinatur fuisse Vicarium Urbis et Italiae, assent. Be. Vid. C. Th. II, 8, 1 not. y, XIII, 5, 4, not. q.

LEX CONSTANTINI DE PIETATE IN DEUM, ET DE CHRISTIANA RELIGIONE.

Victor Constantinus Maximus Augustus, provincialibus D Νικήτης Κωνσταντίνος Μέγιστος, Σεβαστός, ἑπαρχιώταις Παλαιστίνης.

1. Jam pridem apud eos qui recte et sapienter de Deo sentiant, evidenti discrimine, quo omnis dubitatio removetur, apparuit quantum interesset inter studiosos observatores venerandæ christianorum religionis, et inter ejusdem oppugnatores et contemptores. Nunc vero evidentiioribus argumentis, et rebus ges-

VALESII NOTÆ.

ἑπαρχιώταις Παλαιστίνης. In codice Mediceo scriptum inveni ἑπαρχιώταις παλαιστίνους. Porro ad his verbis cap. 35 iuchovani, auctoritatem secutus codicis Regii et Fuket. In veteribus etiam schedis legitur ἑπαρχιώταις.

ἑπαρχιώταις Παλαιστίνης. In codice Mediceo scriptum inveni ἑπαρχιώταις παλαιστίνους. Porro ad his verbis cap. 35 iuchovani, auctoritatem secutus codicis Regii et Fuket. In veteribus etiam schedis legitur ἑπαρχιώταις.

A ad lustrorum ^a sacrificia celebranda compelli, hac ^b sanctione sancimus, si quis ad ritum alienæ superstitionis cogendos esse crediderit eos, qui sanctissimæ legi serviunt, si condito pallatur, publice fustibus verberetur, si vero honoris ratio talem ab eo repellat Injuriam, condemnationem sustineat damni gravissimi, quod rebus publicis ^c vindicabitur. *Dat. VIII. Kal. Jun. Sirmio d, Severo et Rufino Coss. (323).*

DE DISTRAHENDIS PIGNORIBUS, QUÆ TRIBUTORUM CAUSA TENENTUR ^c.

Imp. Constantinus A. f... Quoniam decessoris tui litteræ missæ ad Proculianum ^e tribunum et magistrum officiorum continent, quorundam provincialium mancipia abducta pro pignore sub officio retineri eo, quod ^h vestes canonicas vel equos minime intulerunt, atque hæc mancipia neque dominos solutis debitis recepisse, neque alios comparasse, veritos ne ⁱ hæc rescinderetur ^j distractio: jubemus duorum mensium spatium ad solvenda debita mancipiorum ^k dominis indulgeri, quo transactionis ^l debita fuerint persoluta ^m, firmiter mancipia ⁿ comparabunt, quicumque ad emptionem accesserint. *PP. prid. Kal. Jan. Castulone, Severo et Rufino Coss. (323).*

^a Fol. 396 ^b cod. 4.

^b Til. — Cuj. 2*. Ri'. *compelli*. Hac. Go. Ri. *compelli*. Hac. Go. Ri. *compellit*, Hac.

^c Edd. *rebus publicis*. Go.: « An intelligit civitates et viros cujusque Reipublicæ, ut conjunctim *Rebus publicis* hic legamus? An vero res fiscales. Pro illo facit simile exemplum legis 2, *supr. de Judicis* » (II, 18, 5). Scripsi cum codice, qui Go. cj. confirmat. *rebus publicis*. Samm. C. Th. *fisco*.

^d 4. Til. — Cuj. 2*. Lab. *Sirmi*. Go. — Ri'. Sirm. Be. *Sirmii*.

^e Cod. Just. *De captendis et distr. pign. tributorum causa*.

^f Præsidi Batiæ, ut sq. ita et h. c. Inscr. esse Go. putat. Lacunæ indicium nec est in cod. 4 nec in Til. — Ludg.; Cuj. 2 — Ri'. habent asteriscum.

^g Supra lit. *li h. v.* in cod. 4 a sec. manu add. a (Proculianum).

^h Edd. ante Be. *retineri, eo quod*.

ⁱ Til. — Cuj. 2* *comparasse veritos, ne*.

^j Aur. Lugd. *rescindatur, mendose*.

^k Cum literis *cipiorum* incip. fol. 144 ^b cod. 4.

^l In m. Cuj. 1 — 2* et in not. Go. em. *transacto nisi*, prob. Be., recte.

^m Cuj. 2, 2* *mendose persolvat*.

ⁿ *Mendose Go. mancipio*.

1. Ἐν μέγιστον τι καὶ παλαιὰ κατὰ τοὺς ὁρθοὺς καὶ σωφρόνους περὶ τοῦ κρείττονος δοξάζουσιν, ἑκάστος ἢ διαφορὰ πᾶσαν ἀκίρρυσσα πύρωθεν ἐπιβεβηέν, ὅση τῶ μέσῳ δαίλαττεν ἢ περὶ τὴν σεβασμιωτάτην τοῦ χριστιανισμοῦ θεραπείαν ἀκριβῆς παρατήρησις, κατὰ τοὺς πρὸς αὐτὴν ἐκπεπολεμημένους τι καὶ κατατρονητικῶς

πᾶσαν ἀκίρρυσσα. Scribe ex codice Mediceo καὶ πᾶσαν ἀκίρρυσσα. Et paulo post ex eodem codice legendum est τῶν χριστιανισμοῦ θεραπειῶν, ut legitur etiam in schedis Regii et Codice Fuketiano.

ἔχοντας. νυνὶ δὲ καὶ μᾶλλον ἱεροκρεστέρας πράξεις καὶ κατορθώμασι λαμπροτέροις, τὸ τε τῆς ἀμφιβολίας ἄλογον ἀποδέδεικται, καὶ ὅποσα τίς ἴσται ἢ τοῦ μεγάλου Θεοῦ δύναμις, ἢ ἡμεῖς τοῖς μὴ πιστῶς τὸν σεμνότετον σέβουσι νόμον, καὶ μηδὲν τὸν παραγγελημάτων παραλύειν τολμήσωσι, ἄφθονα τὰ ἀγαθὰ, καὶ πρὸς τὰς ἐγχειρήσεις ἰσχύς ἀρίστα, καὶ μετ' ἐλπίδων ἀγαθῶν ἀπαντῶσα· τοῖς δὲ τὴν ἀσπίδα λαβοῦσι γνώμην, πρὸς τὰς προαιρέσεις ἀσπλοῦθα καὶ τὰ ἀποβαίνοντα. τίς γὰρ ἀγαθοῦ τύχοι τῶς, τὸν τῶν ἀγαθῶν αἴτιον Θεὸν οὔτε γνωρίζων, οὔτε τὰ προσέκοντα σέβειν ἰθὺλων; πιστεῖν τῷ ῥηθέντι καὶ τὰ ἔργα δίδωσιν.

EXEMPLUM A VETUSTIS TEMPORIBUS.

II. Εἰγὼν τις εἰς τοὺς ἔκωθεν καὶ εἰς δεῦρο παρατίνακτας χρόνους ἀναδράμει τῷ νῦν, καὶ τὰς πρότερον γενομένας πράξεις πιστῶς ἐπιλογισμῶν, πάντας ἂν εἴροι τοὺς μὴ ὄσων δικαίων καὶ ἀγαθῶν προκατεβάλλοντο τῶν πραγμάτων κρηπίδα, εἰς ἀγαθὸν καὶ προαγαγόντας τὰς ἐγχειρήσεις πέρας, καὶ ὅλον ἀπὸ ρίζης τῶς ἡδέας κομισαμένους καὶ τὸν καρπὸν γλυκύν· τοὺς δ' ἀδίκους ἐπιχειρήσαντας τὸλμας, καὶ ἢ πρὸς τὸ κρείττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὄσων οὐδένα λαβόντας· ἀλλὰ φυγὰς, ἀτιμίας, δημύσεις, σφαγὰς, τοιαῦτα παλλὰ τολμήσαντας· καὶ οὐδὲ μεταμεληθέντας ποτέ, οὐδὲ τὸν νοῦν ἐπιστρέψαντας πρὸς τὰ καλλίω, ἴσων καὶ τῶν ἀμοιβῶν τυχόντας· καὶ ταῦτά γε οὐκ ἀπεικώτως, οὐδ' ἂν ἀπὸ λόγου συμβαίνοι.

DE HIS QUI PERSECUTIONEM PASSI

III. Ὅσοι μὲν γὰρ μετὰ δικαίας γνώμης ἐπίτητας ἔρχονται πράξεις, καὶ τὸν τοῦ κρείττου φόβον δαυτεῶς ἔχουσιν ἐν νῦν, βεβαίαν τὴν περὶ αὐτὸν φυλάττοντες πίστιν, καὶ τοὺς παρόντας φόβους τε καὶ κινδύνους οὐκ ἄγουσι τῶν μελλουσῶν ἐκείνων ἐλπίδων προτιμοτέρους· καὶ εἰ πρὸς καιρὸν δυσχερῶν τῶν πειραθεῖν, τῷ μίσητος ἑαυτοῖς ἀποκαίσθαι πιστεύειν τιμᾶς, οὐδὲ τὰ προσπεσόντα βαρῶς ἴνεγκαν, ἀλλὰ τοιοῦτον λαμπροτέρας ἐτυχῶν εὐλαείας, ὅσην καὶ βαρύτερον τῶν χαλεπῶν ἐπειράθησαν. ὅσοι δὲ τὸ δίκαιον ἀτιμῶς παρεῖδον, ἢ τὸ κρείττον οὐκ ἔγνωσαν, καὶ τοὺς τοῦτο πιστῶς μετιόντας ὕβρῃσι καὶ κολάσεσιν ἀνηπίστοις ὑποβαλεῖν ἐτόλμησαν, καὶ οὐκ ἑαυτοὺς μὲν ἀθλῶν ἐφ' αἷς διὰ τὰς τοιαύτας ἐκώλασον προφάσεις ἔργων. εὐδαιμόνας δὲ καὶ μακαριστοὺς, τοὺς

VALESII NOTÆ.

Καταρροητικῶς ἔχοντας. Codex Medicæus habet ἔχων ἰθὺλων, quod rectius mihi videtur.

Καὶ τὰ ἀποβαίνοντα. Longe rector est codicis Medicæi Scriptura. Sic enim habet: Ἀσπλοῦθα καὶ τὰ ἀποβαίνοντα ἦν. τίς γὰρ ἂν ἀγαθοῦ τύχοι τῶς, etc. Et post vocem ἰθὺλων habet etiam quæ nota est Interrogationis.

Πίστιν τῷ. Longe elegantius codex Medicæus scriptum habet πίστιν δὲ τῷ ῥηθέντι.

Ἄνωθεν καὶ εἰς δεῦρο. Particula καὶ deest in codice Medicæo, nec admodum necessaria est. Mox ubi legitur: καὶ τὰς πρότερον γενομένας, idem codex habet καὶ τὰς ἑκαστὴν γ. Item pro ἐγχειρήσεως πέρας, scribit τὰς ἐγχειρήσεις πέρας, quomodo etiam in schedis scriptum reperi, et in codice Fuk.

Καὶ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος. Mutulus erat hic locus, qui ex codice Medicæo ita restitui debet: καὶ ἢ

lis multo illustrioribus, tum dubitationis ipsius absurditas, tum quanta sit summi Dei potentia, declaratur. Quippe his quidem qui venerandam legem fideliter colunt, nullumque ejus præceptum audent dissolvere, omnium bonorum copia, et ad ea quæ aggressi sunt perficienda vires idoneæ cum bona spe ac fiducia suppetunt. His vero qui impiam sententiam amplexi sunt, convenientes rerum eventus contigerunt. Nam quis est, qui cum Deum bonorum auctorem non agnoscat, eumque debito cultu venerari recusset quicquam boni unquam consequatur: res certe ipsæ dictis nostris fidem faciunt.

II. Quod si quis superiora tempora ad nos usque deducta cogitatione repetat, et res olim gestas contempletur animo, omnino reperiet; eos quidem qui justitiam ac probitatem fundamentum sibi rerum agendarum constituerunt, felicem consiliorum exitum sortitos esse, et tanquam ex dulci quodam radice suavissimum quoque fructum percepisse. Illos vero qui injusta facinora ausu temerario attentarint, et qui adversus Deum ipsum vesania mentis fuerint elati, nullumque pietatis erga genus humanum sensum habuerint; sed exilia, infamiam, bonorum publicationes, cædes et hujusmodi plurima inrogaverint; quique nec poenitentiam egerint unquam, nec ad meliorem frugem animum suum revocaverint, partem quoque mercedem retulisse. Atque hæc non absurde, nec præter rationem eveniunt.

SUNT, ET DE PERSECUTORIBUS.

III. Nam quicumque cum justo animi proposito ad agendum accedunt, et timorem Dei perpetuo præ oculis habent, constantem erga Deum retinentes fidem; quique præsentis vitæ minas ac pericula, spei futurorum bonorum minime anteponunt: hi quamvis multa acerba ac molesta brevi temporis spatio experti sint, tamen spe majorum præniorum quæ sibi recondita esse firmissime credunt, ingruentia mala nequaquam ægro animo pertulerunt. Sed quo graviore experti sunt calamitates, eo clariores gloriam reportarunt. Qui vero justitiam et æquitatem contempserunt, et qui nec Deum ipsi agnoverunt, nec eos qui Deum fideliter colerent, contumeliis ac suppliciis acerbissimis afficere dubitarunt:

πρὸς τὸ κρείττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὄσων μηδένα λαβόντας, etc.

Οὐκ ἀπεικώτως. In codice Medicæo scribitur οὐκ ἂν ἀπεικώτως, οὐδ' ἂν ἀπὸ λόγου συμβαίνοι. Certè codex regius συμβαίνοι quoque scriptum habet.

Ὅσοι μὲν γὰρ. Ab his verbis hoc cap. Inchoavi ex codice Fuk. et schedis Reg.

Ὅσοι δὲ τὸ δίκαιον ἀτιμῶς. Rectius in codice Medicæo legitur hoc modo: ὄσοι δὲ ἢ τὸ δίκαιον ἀτιμῶς παρεῖδον, ἢ τὸ κρείττον οὐκ ἔγνωσαν. Hoc est quod supra dixit in cap. 25, ut supra notavi, τοὺς δ' ἀδίκους ἐπιχειρήσαντας τολμαῖς, καὶ ἢ πρὸς τὸ κρείττον ἀνοήτως ἐκμανέντας, ἢ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος λογισμὸν ὄσων οὐδένα λαβόντας.

Ἐκώλασον προφάσεις. In codice Medicæo legitur ἐφ' αἷς διὰ τὰς τοιαύτας κολάζοντο προφάσεις, rectius nihil fallor. Mox idem codex habet, ut in supra posito textu, εἰς αἰσχίστην ἔλκεν ἔργων.

et qui seipsos quidem, qui ob hujusmodi causam homines in iudicium adductos poena afficerent, miseros esse non iudicaverunt; illos vero qui in tantis malis integram erga Deum pietatem nihilominus conservarent, felices ac beatos esse: horum exercitus partim caesi, partim in fugam versi. Cunctis denique praesens victi, ipsi tandem succubuerunt.

QUOD PERSECUTIO BELLUM GERENTIBUS MALORUM CAUSA EXSTITERIT.

IV. Ex hujusmodi sceleribus orta sunt bella gravia, et exitiales vastationes. Hinc rerum quidem ad quotidianum vitae usum necessarium penuria; malorum vero ingruentium copia. Hinc est quod tanta impietatis auctores in extremas delapsi calamitates, aut funditus infelici exitu perierunt, aut vitam cum summo dedecore ducentes, eam quavis morte acerbiorum esse confessi sunt, et injuste acta paribus quodam modo suppliciiis rependerunt. Nam unusquisque eorum eo gravioribus affectus est malis, quo vehementius divinam expugnare legem, ut quidem sperabat, per summam dementiae instituerat. Adeo ut non solum praesentis vitae mala eis molesta esse viderentur; verum etiam suppliciorum quae apud inferos sunt metus atque exspectatio, multo acerbius ipsos torqueret.

QUOD DEUS CONSTANTINUM DONORUM MINISTRUM ELEGIT.

V. Porro cum tanta tamque gravis impietas humanum genus occuparet, et respublica velut lethali quadam labe grassante, in extremum salutis discrimen esset adducta, atque idcirco magna curatione et salutari ope indigeret; quodnam solatium, quod remedium excogitavit tum Deus, ut his nos malis liberaret? Deum vero cum dico, illum intelligi oportet qui solus revera est Deus, et qui perpetuam omnino obtinet potestatem. Neque vero arrogantiae fuerit, eum qui praesentia a Deo beneficia fateatur, magnifice loqui. Revera enim Deus ministerium meum, tanquam idoneum ad voluntatem suam implendam expetiit, nostraque opera uti decrevit. Qui ab oceano illo Britannico, et ab iis regionibus ubi solem mergi fatalis necessitas jubet, initio ducto; caelesti quadam virtute, cuncta quae orbem terrarum occupaverant mala expellens ac dissipans, tum ut humanum genus ministerio nostro institutum atque informatum ad sanctissimae legis observantiam revocaretur, tum ut beatissima fides Deo manu ducente incrementum acciperet.

VALESII NOTAE.

Ἐπαρτημένων κακῶν. Codex Medicæus habet ἐπαρ. δεινῶν. Et paulo ante in eodem codice legitur ἐκ τῶν τοσούτων ἀναφύονται, etc.

πανώλεθρον. Codex Medicæus legit ut est in nostro textu: θάνατον πανώλεθρον ἐδυστύχησαν. Paulo post in eodem codice scribitur τοσούτων γὰρ ἕκαστος εὐρανοῦ συμφορῶν, rectius sine dubio.

τὰ ἀνθρώπινα κατεχούσης. Codex Medicæus τὰ ἀνθρώπινα. Et paulo post habet θεραπείας σωτηρίου πάλῃ sine conjunctione.

ἐννοεῖται. In codice Medicæo simplex pro composito legitur νοητίον, quod minorem habet asperitatem. Mox idem codex habet ὁ μόνος τε καὶ ὡς ὄντως ἐστὶ.

πάντως δὲ κόμπος ἂν εἴη. Rectius in codice Medicæo legitur πάντως δὲ οὐ κόμπος ἂν εἴη τὸ τῶν παρὰ τοῦ, etc. quam emendationem confirmat Sozomenus in lib. 1, cap. 8, ubi legem hanc Constantini in compen-

και μέχρι τῶν τοιούτων τὴν πρὸς τὸ κρεῖττον διασωζομένους εὐσέβειαν, τούτων πολλὰ μὲν ἔπεισον στρατιαι, πολλὰ δ' εἰς φυγὴν ἐτρέπησαν, πᾶσα δὲ τούτων πόλεμου παράταξις εἰς ἐσχάτον ἔβλεψεν ἦταν.

IV. Ἐκ τῶν τοιούτων ἀναφύοντο πόλεμοι βαρεῖς, ἐκ τῶν τοιούτων πορθήσεις πανώλεθροι· ἐντεῦθεν ἐλαττώσεις μὲν τῶν πρὸς τὰς χρεῖας ἀναγκαιῶν, πλῆθος δὲ τῶν ἐπαρτημένων κακῶν· ἐντεῦθεν οἱ τῆς τοσαύτης ἀρχηγῶν δυσσειβείας, ἡ ἀκατλάτες τὰ ἔσχατα, θάνατον πανώλεθρον ἐδυστύχησαν, ἡ ζωὴν αἰσχίστην διάγοντες, θανάτου ταύτην βαρυτέραν ἐπέγνωσαν, καὶ οἷον ἰσομέτρος ταῖς ἀδικίαις τὰς τιμωρίας ἐκομίσαντο· τοσούτων γὰρ ἕκαστος εὐρανοῦ συμφορῶν, ὅσον τις καὶ καταπολεμᾷσαι τὸν θεῖον ὡς ἤερο νόμον ὑπ' ἀλογίας προέβητο· ὥστ' αὐτοῖς μὴ τὰ περὶ τῆν ζωὴν εἶναι βαρεῖα μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὸ γῆς κολαστηρίων χαλεπώτατον προσδοκᾶσθαι τὸν φόβον.

V. Τοσαύτης δὲ καὶ αὐτῶν βαρείας δυσσειβείας τὰ ἀνθρώπινα κατεχούσης, καὶ τῶν κοινῶν οἷον ὑπὸ νόστου λοιμώδους τῆς ἄρθην διασφραῖνει κινδυνεύουσιν, καὶ θεραπείας σωτηρίου καὶ πολλῆς χρηζόντων, τίνα τὸ θεῖον ἐπινοεῖ κομισμὸν, τίνα τῶν δεινῶν ἀπαλλαγὴν; ἐκείνο δὲ πάντως ἐννοεῖται θεῖον, ὁ μόνος καὶ ὄντως ἐστὶ, καὶ διαρκῆ κατὰ παντὸς ἔχει τοῦ χρόνου τὴν δύναμιν. πάντως δὲ κόμπος ἂν εἴη, τὸ τῶν παρὰ τοῦ κρεῖττονος εὐποδῶν ὁμολογοῦντα σιμολογεῖσθαι· γὰρ τὴν ἐμὴν ὑπερσίαν πρὸς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ἐπιταθείαν ἐξήγησέ τε καὶ ἔκρινεν. δεῖ ἀπὸ τῆς πρὸς Βρεττανούς ἐκείνης θαλάσσης ἀρξάμενος, καὶ τῶν μερῶν εἶθα εἰσεῖναι τὸν ἕλιον ἀνάγκη τοῦ τίταται, κρεῖττονὶ τῶν δυνάμει ἀποδοῦμενος καὶ διασσεθανῶς τὰ κατεχόντα πάντα δεσπᾶ, ἵ' ἄμικ μὲν ἀνεκαλοῖτο τὸ ἀνθρώπων γένος εἰς τὴν περὶ τὸν σιμνέτατον νόμον θεραπείαν, τῆ παρ' ἐμοῦ παιδεύομενον ὑπεργίᾳ, ἄμικ δὲ ἡ μακαριστὰ πίστις αὐθετοῦ ὑπὸ χειραγωγῆ τῷ κρεῖττονι.

diu redigit.

τὴν γὰρ ἐμὴν ὑπερσίαν. In codice Medicæo deest particula γὰρ, quæ prorsus superflua mihi videtur.

κρεῖττονὶ τῶν δυνάμει. Dux postrema vox desunt in codice Medicæo, et vox κρεῖττον referitur ad vocem quæ præcessit, ἀνάγκη.

πάντα δεσπᾶ. Post hæc verba codex Fuk. Turnebi ac Savillii duas voces addunt ἐποδῶν ἐποείσατο. Atque ita legit Christophoronus, ut ex versione ejus apparet, quæ in hoc loco valde intricata est. Ego vero verba illa δεῖ ἀπὸ τῆς πρὸς βρεττανούς ἐκείνης θαλάσσης ἀρξάμενος, etc., de Constantino ipso dici existimo, non autem de Deo, ut putarunt Musculus et Christophoronus. Quare nihil opus est verbis illis ἐποδῶν ἐποείσατο, quæ nec in Med. nec in Regio codice leguntur, nec in veteribus schedis, præsertim cum sequatur paulo post μέχρι τῶν ἐμῶν πρῶσιμι.

PIÆ IN DEUM VOCES CONSTANTINI, ET LAUS CONFESSORUM.

VI. Οὐδέ γάρ ἄγνώμων περὶ τὴν ὀφειλομένην γινώσκων χάριον ταύτην ἀρίστην διακονίαν, τοῦτο χαρισμένον ἑμαυτῷ δῶρον πιστεύσας, μέχρι καὶ τῶν ἰσίων πρόειμι χωρίων, & βαυντέραις κατεχόμενα συμφοραῖς, μείζονα καὶ τὴν παρ' ἡμῶν θεραπείαν ἐπιβοᾷτο. πάντως δὲ καὶ ψυχὴν ὄλων, καὶ πᾶν ὃ, τι περ ἀναπνέω, καὶ ὄλων εἴ τι τῆς διακονίας ἐνδοκτῶ στρέφεται, τοῦτο τῷ μεγίστῳ Θεῷ ὀφειλοσθαι παρ' ἡμῶν, ἀσφαλῶς πεπίστευκα. οἶδα μὲν οὖν ἀκριβῶς, ὡς οὐδὲ τῆς παρ' ἀνθρώπων ἑνοίας χρῆζικον ἂν οἱ τὴν οὐράνιον ὀρθῶς μεταδιώξαντες ἄπιδα, καὶ ταύτην ἑξαιρέτων τε καὶ ἀσφαλῶς ἐπὶ τῶν θείων καθύδρουσάμενοι τόπων, τοσοῦτῃ τε τιμῶν ἀπολαύοντες μείζονων, ὁσαυτῶρ σφᾶς αὐτοὺς τῶν γυθίων διαττωμάτων τε καὶ δεινῶν ἰχθύριων, τὰς ἀνάγκας δὲ ὁμοῦ τὰς πρὸς κερὴν ἐπιπευχθείσας αὐτοῖς, καὶ τὰς οὐ προσποιήσας βασιάνους, ἀπὸ τῶν οὐδέν αἰτίων οὐδ' ὑπευθύνων, ἵν' ὡς πορβρώτατω ἀνείργεν ἡμᾶς ὁλομαι προσήκων ἢ γένοικ' ἂν ἀποπώτατον ὑπὸ μὲν τοῖς διώξαι τοὺς ἀνδρας προθυμαθεῖσι τὰς περὶ τὸ θεῖον ἔνακα θεραπείας, τὸ κριτικῶν καὶ στερέων τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἱκανῶς διαγνωσθῆναι, ὑπὸ δὲ τῷ θεράποντι τοῦ Θεοῦ, μὴ οὐκ εἰς λαμπρότερον τε καὶ μακαριστότερον τὴν δόξαν αὐτῶν ἀρθῆναι.

LEX SOLVENS EXSILIO ET CURIA, ET DONORUM PROSCRIPTIONE.

VII. Ἄπαντες τοῖσιν, εἴ τί τινες μετακίαν ἀντὶ τῆς ἐνεγκούσης ἠλλάξαντο, οἱ μὴ τὴν πρὸς τὸ θεῖον παρῆιδον τιμὴν καὶ πίστιν ἤπερ ὄλων ψυχαῖς, σφᾶς αὐτοὺς καθύδρουσαν, γνώμαις δικαστῶν ἀπᾶνεσιν ὑποβληθέντες, καθ' οὓς ἔτυχον ἑκαστοὶ χρόνους· εἴ τί τινες βουλευτικοῖς συγκαταριθμηθῆσαι καταλόγοις, τὸν τοῦτον πρότερον ἀριθμὸν οὐ πληροῦντες, οὗτοι χωρίοις τοῖς πατρίοις ἀποκαταστάταις, καὶ σχολῇ τῇ συνήθει, τῷ πάντων ἐλευθερωτῇ Θεῷ τὰ χαριστήρια φερόντων· εἴ τί τινες τῶν ὄντων ἐστίρηνται, καὶ πάσης τῆς ὑπαρχούσης οὐσίας ἀποβολῇ καταπονηθέντες, καταφέστατον εἰς δεῦρο δειγὸν βίον, οἰκί-

VI. Neque enim ingratus umquam et collati beneficii immemor fuerim : cum hoc præstantissimum ministerium summi muneris loco mihi indultum esse certo crederem, ad Orientis tandem partes perveni. Quæ cum gravioribus calamitatibus vexarentur, maius quoque a nobis remedium postulabant. Prorsus vero animam totam, et omne quod spiro, quicquid denique in intimis mentis recessibus volvitur, id summo Deo a me deberi firmissime credo. Equidem probe scio, eos qui spem rerum cælestium recte ac sincere consecrati sunt, eamque in Dei domicilio firme et peculiariter collocaverunt, hominum benevolentia minime indigere : quippe qui eo majoribus potiantur honoribus, quo se longius a mortalitatis vitis ac sceleribus subdlexerunt. Nihil tamen minus acerbissimas necessitates ipsis ad tempus impositas, et cruciatus minime convenientes, ab hominibus omni culpa ac reprehensione vacuis quam longissime depellere, nostri officii esse duco. Alioquin absurdissimum fuerit, eorum animi fortitudinem atque constantiam, dum illi quidem qui ob Dei cultum ipsos persequi in animum induxerant regnarent, spectatam et cognitam fuisse : Dei autem famulo imperium administrante, eorumdem gloriam ad illustrius ac beatius fastigium non esse provectam.

VII. Omnes igitur, seu qui patriam extraneo solo commutarunt ; eo quod Dei cultum ac fidem cui se tota mente dicaverant, prodere nolissent, crudelibus iudicium sententiis quocumque tempore damnati : seu qui in album Curiaë relati sunt, cum antea non essent ex numero Curialium ; nunc patriis fundis et consueto otio restituti, liberatori omnium Deo gratias referant. Quicumque item bonis spoliati sunt, et omnium facultatum multatione percussi, miserrimam

VALÉSIII NOTÆ.

Οὐδέ γάρ ἄγνώμων. In codice Mediceo legitur οὐδέ ποτε γάρ ἂν γινώμων recte, si modo ἀγνώμων scribas. Porro hæc per parenthesim dicta intelligere oportet. In codice Fuk. et Turnebi legitur οὐδέ γάρ ἂν ἀγνώμων. Τὴν ἀρίστην. Longe rectius in codice Mediceo totum hic locus ita scribitur : Ταύτην ἀρίστην διακονίαν, τοῦτο χαρισμένον ἑμαυτῷ δῶρον πιστεύσας, μέχρι καὶ τῶν ἰσίων πρόειμι, etc. Cæterum his verbis concluditur tota perîodus, quæ incipit ab illis verbis capituli præcedentis, ὅς ἀπὸ τῆς πρὸς βρεττανούς, quod non viderunt Interpretes. Sed neque ipse id unquam deprehendere potuissem absque subsidio codicis Medicei.

ἑξαιρέτων τε καὶ ἀσφαλῶς. Codex Mediceus scriptum habet ἑξαιρέτων τε καὶ βασιλῶδα ἀσφαλῶς, etc. Spem filiorum Dei, Constantinus Imperator vocat reginam, quod omnibus rebus humanis præstat.

Ὅσαυτῶρ σφᾶς αὐτοὺς. Atequam Mediceum codicem nactus essem, videram sic legendum esse : quam conjecturam plane confirmavit codex Mediceus. In quo etiam legitur τοσοῦτῃ τε, ἢ tamen subscripto.

Εἰς λαμπρότερον τι. In codice Mediceo scriptum inveni εἰς λαμπρότερον καὶ μακαριστότερον σχῆμα τὴν δόξαν, etc.

Γνώμαις δικαστῶν. Codex Mediceus γνώσσει et paulo post συναριθμηθῆσαι καταλόγοις, ut in textu supra posito. In schedis Regiis legitur συναριθμηθῆσαι, sicut et in codice Fuk.

Χωρίοις τοῖς πατρίοις. In Codice Mediceo rectius legitur χωρίοις τε πατρίοις ἀποκαταστάταις. Certe in Codice Regio legitur etiam ἀποκαταστάταις. Porro Eusebius πατρία χωρία hic appellat fundos paternos. Nam cui curiis addicti erant (solebant autem ditissimi quique in eas adscribi) eorum prædia curiis mancipabantur. Itaque tametsi fuga semet subtraherent, nihil proficiebant, cum fundos curia occuparet. Statuit igitur Constantinus hac constitutione, ut qui ob christianam fidem, curiis addicti essent, dummodo curialis non essent originis prædia paterna quæ curia occupaverat, recuperarent. Male igitur Christophorus vertit *patriis sedibus*. Turnebus in suo codice emendavit ἀποκαταστάταις. In codice autem Fuk. scriptum est ἀποκαταστήσαντες αὐτοὺς, ut et in libro Sav. et Christophors.

Καταπονηθέντες. In codice Mediceo legitur καταπληγότες, quod magis placet. Est enim verbum

hactenus vitam egerunt : et hi quoque pristinis domiciliis ac familiis et facultatibus restituti, Dei beneficentia læti perfuuntur.

Α σσει καὶ οὗτοι ταῖς ἀρχαίαις καὶ γενίσει καὶ περιουσίαις ἀποδοθέντες, τῆς παρὰ τοῦ κρείττονος εὐποιίας χαίροντες ἀπολαύουσιν.

ITEM EOS QUI IN INSULAS ERANT RELEGATI.

VIII. Sed et quotquot inviti in insulis detinentur, hujus provisionis beneficio frui præcipimus : ut qui hactenus montium asperitatibus, et circumfuso mari conclusi fuerunt, tristi tandem et inhumana solitudine liberati, seipsos propinquis et amicis restituant, eorumque vota ac desideria expleant. Et qui in summa egestate ac squalore miserabili diutissime vixerunt, reditu tamquam præda quadam ipsis oblata potiti, curisque in posterum absoluti, absque metu degant nobiscum. Nam cum metu quemquam degere nobis regnantibus, qui famulos Dei nos esse et gloriamur et credimus, res est vel auditu ipso absurdissima, nedum ut credi possit. Quippe ita comparati sumus, ut aliena delicta emendemus.

VIII. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅσους οὐ βουλομένους νῆσοι κατέχουσι, τῆς προμηθείας ταύτης ἀπολαῦσαι προστάττομεν ὅπως οἱ μέχρι νῦν ὄρων τε δυσχωρίας καὶ περιβρίτης περιεκελισμένοι θαλάσσης, τῆς σκυθρωπῆς καὶ ἀπανθρώπου ἐρημίας ἐλευθερωθέντες, τοῖς φιλότοις σφῆς αὐτοῦς ἀποδῶεν, τὸν εὐκαίριον πόθον πληρώσαντες· οἷτε πενιχρὰν ἐπὶ πολὺν χρόνον ζῶνι μετὰ τινος ἀποτροπαιῶν ῥύπου διῆγον, ὡς ἀπαγκμῆ τι τὴν ἐπ'ἀνόδον κοινεσάμενοι, καὶ τῶν φροντιδῶν εἰς τὸ λοιπὸν ἀπηλλαγμένοι, μὴ μετὰ φόβου σὺν ἡμῖν βίωσιν· μετὰ φόβου γὰρ ὑφ' ἡμῶν βιοῦν, ὃ Θεοῦ θεράποντες εἶναι αὐχοῦμέν τε καὶ πιστεύομεν, καὶ εἰς ἀκοῆν εἰθεῖν μόνον εἴη τῶν ἀποπειρῶτων, μήτεγε καὶ πιστεῦσαι, ὃ καὶ τὰς ἀλλοτρίας ἁμαρτίας διορθῶν πεφύκαμεν.

ITEM EOS QUI AD METALLA ET AD PUBLICA OPERA IGNOMINIOSE DAMNATI FUERANT.

IX. Quicumque etiam aut ad laboriosum opus metallorum, aut ad publicorum operum ministeria damnati sunt, hi continuis laboribus cum dulci otio commutatis, leviozem deinceps et ex animi sui sententia vitam agant, et immoderati laboris molestias molli ac placida quiete concludant. Et tametsi nonnulli eorum communi libertate exciderint, et infamia notati sint; pristinam dignitatem velut diuturna peregrinatione ab ipsis sequestratam, eo quo decet gaudio recuperantes in suam patriam redire festinent.

IX. Ὅσοι μὲν οὖν ἢ μοχθηραῖς μεταλλείαις ἐμπονεῖν κατεγνώσθησαν, ἢ τὰς πρὸς τοῖς δημοσίαις ἔργοις ὑπηρεσίας πληροῦν, τῶν διαρκῶν μόχθων τὴν γλυκεὴν σχολὴν ἀμειψάμενοι, κουφότερον καὶ τῶν μετ' ἔξουσίας ἤδη βιοῦντων βίον, τὰς ἀμέτρους τῶν πόνων ἀπιδίαις εἰς πραεῖαν ἄνεσιν καταλύσαντες· εἰ καὶ τῆς κοινῆς παρρησίας ἀποπεισόντες ὑπάρχοιεν τινες καὶ δυστυχῆσαντες ἀτιμίαν, μετ' εὐφροσύνης τῆς προσηκούσης, ὡς ἀποδημία τινὶ χρονίᾳ χωρισθεῖσαν τὴν προτέραν ἀξίαν ἀναλαθόντες, ἐπὶ τὰς αὐτῶν ἐπιειγέσθωσαν πατριδας.

DE CONFESSORIBUS QUI MILITAVERANT.

X. Illis præterea qui militari dignitate olim decorati, crudeli quodam atque iniquo prætextu ea exciderunt; ideo scilicet quod cultum Dei profitentes, dignitati suæ anteponebant; liberum sit eligere utrum malint; an militiam repetentes in eodem in quo prius fuerant statu permanere; an cum honesta missione libere agere. Æquum enim et rationi consentaneum fuerit, ut is qui in tormentis quæ ipsi illata sunt perferendis, tantam animi magnitudinem et constantiam declaravit, vel otio vel dignitate pro arbitrato suo potiat.

X. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔξετασθεῖσι μὲν ἐπὶ στρατιωτικαῖς ἀξίαις ποτὲ, τούτων καὶ διὰ τὴν ἀπανθί τε καὶ ἀδικον πρόβασιν ἐκπεσοῦσιν, ὅτι τὸ γενώσκειν τὸ κρείττον ὁμολογοῦντες, προὔτιμησαν ἕς εἶχον ἀξίας, ἀίρετον ἔστω πρὸς βούλησιν, ἢ τὰ στρατιωτικὰ στέργουσιν ἐφ' οὗ περ ἦσαν σχήματος μένειν, ἢ μετὰ ἀφέσεως ἐντίμου ἐλευθερίαν ἄγειν· πρέπει γὰρ ἂν εἴη καὶ ἀκόλουθον, τὸν τσαυτὴν μεγαλοψυχίαν καὶ καρτερίαν πρὸς τοὺς ἐπεισεχθέντας κινδύνους ἐπιειξάμενον, καὶ σχολᾶς εἰ βούλοιστο καὶ τιμῆς πρὸς τὴν αἵρεσιν ἀπολαύειν.

VALESI NOTÆ.

juris civilis. Sic ferri multa passim occurrit in Constitutionibus Imperatorum.

Γενίσει. Codex Medicæus γίνεσιν. Et paulo post, ut nos, χαίροντες ἀπολαύουσιν.

Ὅσους οὐ βουλομένους νῆσοι κατέχουσι. Non sine causa dixit οὐ βουλομένους, propter monachos qui in insulis solitariam vitam debebant.

Ὅπως οἱ μέχρι νῦν. Aliter scriptum exhibit codex Medicæus, hoc scilicet modo : ὅπως μὲν ποτε ὄρων τε, etc. Et paulo post αὐτοῦς ἀποδοῖεν. Item οἱ πενιχρὰν, etc.

Ἀποτροπαιῶν ῥύπου. In codice Medicæo scriptum inveni προστροπαιῶν ῥύπου. Quod fortasse rectius est. Illi autem significat, cum invidioso quodam squalore.

Μὴ μετὰ φόβου σὺν ἡμῖν. Longe aliter totus hic locus scribitur in codice Medicæo. Punctum enim finale habet post vocem ἀπηλλαγμένοι. Deinde ita scribit : Μετὰ φόβου γὰρ ὑφ' ἡμῶν βιοῦν, ὃ Θεοῦ θεράποντες εἶναι αὐχοῦμέν τε καὶ πιστεύομεν· καὶ εἰς ἀκοῆν εἰθεῖν μόνον εἴη τῶν ἀποπειρῶτων ἂν μὴ τί γε μὴν ἢ μοχθηρίας,

ἢ τὰς πρὸς τοῖς ἔργοις δημοσίαις ὑπηρεσίας πληροῦν. Id est : Nani cummetu sub nobis Principibus degere, qui famulos Dei nos esse et gloriamur et confidimus, vel solo auditu absurdissima res fuerit; nedum ut quisquam aut metallorum, aut publicorum operum ærummas sustineat. Quæ lectio sincerior mihi videtur ac planior quam vulgata.

Τὴν γλυκεὴν σχολὴν. Codex Med. habet γλυκίαν. Fuketianus γλυκίω.

Et καὶ τῆς κοινῆς. Scribe ex codice Medicæo εἰ δὲ καὶ longe rectius. Turnebus in suo codice emendaverat καὶ εἰ τῆς κοινῆς παρρησίας, etc. Sed verior est lectio codicis Medicæi, quam confirmat etiam codex Fuketianus.

Ἐπὶ στρατιωτικαῖς ἀξίαις. Codex Medicæus habet ἐν στρατιωτικαῖς ἀξίαις. Et paulo post διὰ τὴν ἀπανθί, etc.

Προὔτιμησαν. In codice Medicæo legitur προτιμότερον ἕς εἶχον ἀξίας ἔγον, ἔστω πρὸς βούλησιν.

Ἐλευθερίαν ἄγειν. Scribendum est ex codice Me-

DE IIS QUI AD GYNÆCEA VEL IN SERVITUTEM DATI ERANT, LIBERANDIS.

XI. Καὶ μὴ ὅσοι τῆς εὐγενείας πρὸς βίαν στερόμενοι, Α τοιούτοτροπὸν τινὰ γνώσιν δικαστῶν ὑπέστησαν, ὥστε καὶ ἡ γυναικαίους ἡ λευοῦφίους ἐμβλαθέντες, ἀπὴν ἡ τε καὶ ἄθλιον ὑπομένειν κόπον, ἡ οὐκ αἰτῶν νομίζεσθαι τοῦ ταμείου, οὐδὲν αὐτῆς τῆς προτέρας ἐπαρκεσίας γενέσθαι, οὗτοι τιμῶν τε ἐν ἀπῆλκον πρόσθεν, καὶ τοῖς τῆςλευθερίας καλοῖς ἐνευφρανόμενοι, ἀνακαλεσάμενοι τὰς συνήθεις ἀξίας, μετὰ πάσης λοιπὸν εὐφροσύνης βιούντων καὶ ὁ δουλείαν τῆςλευθερίας ἀλλαξάμενος, ἀεμίτην τινὴ καὶ ἀπαθρόπῳ πολίτου ἀπονεία, πολλὰς τε τὰς ἀθέεις διακονίας ἀποδυρόμενος, καὶ ὅλον αἰνίδιον οὐκ ἐκτὸν ἐαυτὸν ἐντ' ἐλευθέρου γνοῦς, ἐλευθερίας τῆς πρόσθεν καθ' ἡμῆτερον λαβόμενος πρόσταγμα, ἀποδιδότω τε τοῖς γεννητορσιν ἐαυτὸν, καὶ πόνους τοῖς ἐλευθέρῳ πρόκοντες μετῶ, ἄς πρότερον ἐμύχθησεν οὐκ οὐκίαις διακονίας, ἐκβαλὼν τῆς μνήμας.

XI. Quicumque item nobilitate sua per vim spoliati, hujuscemodi judicium sententiam excoperunt, ut in gynæcea aut linyphia contrusi, durum atque ærumnosum laborem perferrent, aut servi fisci haberentur, nihil ipsis proficiente pristino splendore natalium; hi et honorum quibus antea fruebantur, et libertatis prærogativa gaudentes, pristina dignitate recuperata, cum omni deinceps hilaritate vitam traducant. Sed et is qui libertatem servitute mutavit per injustam ac inhumanam venditoris audaciam, et qui sæpenumero insueta sibi ministeria deslevit, velut repentina mutatione servum se ex libero factum intelligens; nunc ex præcepto nostro pristinam recuperans libertatem, seipsum parentibus reddat, et labores homine libero dignos obeat: obsequiorum minime ipsi con-

B venientium quibus antea perfunctus est, memoria penitus ex animo deleta.

DE SUCCESSIONE BONORUM MARTYRUM ET CONFESSORUM, ET EORUM QUI RELEGATI FUERANT, ET QUORUM BONA IN FISCUM RELATA.

XII. Παρατίον δ' οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν δὲ ἄς ἕκαστοι κατὰ διαφόρους ἐστειρήθησαν προφάσεις. ἀλλ' εἴ τί τινες τὸν ἄριστον ὑποστάντες καὶ θεῖον ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου, ἀρόθῳ τε καὶ θαρσαλίᾳ τῆ γνώμῃ τῶν ὄντων ἐστειρήθησαν, καὶ ὁμολογηταὶ καταστάτες, τὴν αἰώνιον ἔλπίδα παρασκευάσαν ἐαυτοῖς ὅσοι τε μετακίσει κατανεγκασθέντες, ὅτι μὴ τοῖς διώκουσιν εἶξαν προδόντες τὴν πίστιν, τῶν ὄντων ἐστειρόντο καὶ αὐτοῖ· ἡ εἴ γέ τινες οὐδὲ κατα-

VALESII NOTÆ.

XII. Sed nec de facultatibus, quibus singuli varias ob causas nudati sunt, silere nos convenit. Proinde si qui egregium ac divinum martyrii certamen intrepidus ac fidenti animo subeuntes, bonis suis spoliati sunt: aut confessores effecti, æternorum sibi bonorum spem compararunt: seu qui ex patria migrare compulsi eo quod fidem suam prodendo persecutoribus cedere nolent, facultatibus ipsi quoque exuli

dicæο ἐλευθέρων ἄγειν σχολῆν. Quod confirmat Somenus in lib. 1 cap. 8, ubi hanc Constantini legem in compendium retulit. In codice Fuk. scriptum invenit ἐντίμως ἐλευθερίαν ἄγειν. Medicæus vero scriptum habet ἐντίμον ἐλευθέρων ἄγειν σχολῆν.

καὶ μὴ ὅσοι. Codex Medicæus habet καὶ μὴ καὶ ὅσοι. Ἀπὴν ἡ τε καὶ ἄθλιον. In codice Medicæo scriptum invenit λήθη καὶ. ex qua licet corrupta voce veram ac germanam hujus loci scripturam statim odoratus sum. Scribo igitur ἀθήη καὶ ἄθλιον. Quippe hujusmodi ministeria in gynæceis et tetrinis, insueta sunt hominibus ingenis. Idem codex πόνον habet, non κόπον.

Οὐδὲν αὐτῆς ἐπαρκεσίας. Rectius in codice Medicæo legitur οὐδὲν αὐτοῖς. Et paulo post, recte scribitur ex eodem libro καλοῖς ἐνευφρανόμενοι.

καὶ ὁ δουλείαν τῆςλευθερίας. Codex Medicæus vocem addit hoc modo: καὶ ὁ δουλείαν μὴ λευθερίας ἀλλαξάμενος, recte ni fallor. Duo enim hominum genera distinguit Imperator: quorum alii quidem nobiles gynæceis addicti fuerant, aut fiscalium prædiorum famuli facti, quæ nobilior erat servitus: alii autem viliores, privatis venundati. In codice Fuketiano legitur καὶ ὁ δουλείαν τὴν λευθερίαν ἀλλαξ'.

Πολίτου ἀπονεία. In codice Medicæo scribitur δήπου ἀπονεία. Intelligit autem audaciam et immanitatem judicis, qui hominem liberum ob veri nuntinis confessionem libertate spoliasset. In schedis Regis scriptum reperi πωλιτου. Fuk. habet πωλιτου.

Ἀποδυρόμενος. In codice Medicæo rectius legitur ἀποδυρόμενος.

ἄς πρότερον ἐμύχθησεν. Elegantius codex Medicæus ἄς προεμύχθησεν, et paulo post ἐκβαλὼν τῆς μνήμας. Quo modo in Regis etiam schedis legitur et in Fuket. codice. Porro ex his verbis satis apparet verum esse quod dixi, Constantinum hoc posteriore loco loqui de villioribus ac plebeis hominibus, qui sententia judicis venundati fuerant. Nam de prioribus quidem qui natalium splendore eminebant, ait Constantinus, pristinam dignitatem recuperare eis jam li-

C cere. Posteriores vero ad consueta liberis hominibus ministeria ac labores ablegat.

Δὲ ἄς ἕκαστοι. Scribe ex codice Medicæo ὡν ἕκαστοι κατὰ διαφόρους ἐστειρήθησαν προφάσεις. Et paulo post τὸν ἄριστον τε καὶ θεῖον ὑποστάντες ἀγῶνα. Sed neque in schedis Regis legitur hæc vox δὲ ἄς. Porro initium hujus periodi varie scriptum in libris veteribus invenit. Nam in Medicæo quidem codice legitur παρατίον δὲ οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν, etc. In schedis vero παρατίον δὲ οὐδὲ τὸ, etc. Turnebus in suo codice emendat παρατίον. In codice Fuk. scriptum invenit παρατίον δὲ οὐδὲ τὸ τῶν οὐσιῶν ὡν ἕκαστοι, etc. Sed et Regis codex habet παρατίον. Quare non dubiam quin hæc vera sit lectio, quam nescio cur Rob. Stephanus immutavit.

καὶ ὁμολογηταὶ καταστάτες. In codice Medicæo legitur εἴ τί τινες ὁμολογηταὶ καταστάτες, quod rectius esse non dubito. Cum enim antea locutus sit de martyribus, nunc de Confessoribus loquitur. Paulo post scribe ex eodem codice κατανεγκασθέντες ὅτι μὴ τοῖς διώκουσιν εἶξαν παρδόντες τὴν πίστιν, τῶν ὄντων ἐστειρόντο, etc.

ἡ εἴ γέ τινες οὐδὲ. Omisit hanc περιωπὴν Christophorus, eo quod nihil aliud quam superflua priorum repetitio videretur. Sed cum hæc verba etiam in codice Medicæo legantur, non temere expungenda sunt. Postquam enim Imperator locutus est de Martyribus, de Confessoribus, et de exulibus qui metu capitalis sententiæ in se prolatae, solum verterant, nunc de his agit, qui cum capitali sententia damnati non fuissent, bonis tamen spoliati fuerant. Hi enim non erant in numero Martyrum nec Confessorum; quippe qui ad judicium adducti non fuissent. Exules item non fuerant, sed in patria manentes, possessionibus suis per vim spoliati fuerant. Certe in hujus capituli titulo quatuor persone recensentur. Sed Christophorus quartus illos omisit. In sequenti tamen capite Imperator tres tantum personas recenset, his ultimis penitus prætermissis.

sunt : denique si qui capitali sententia minime damnati, bonorum tamen jacturam sustinuerunt : horum omnium hæreditatem proximis tribui jubemus. Porro, cum leges diserte præcipiant ut ex cognatis proximiores hæreditatem accipiant, facile est dignoscere cuienam hæreditas debeatur. Adhæc rationi consentaneum est ut ii ad successionem veniant, qui propinquiores erant futuri, si illi sua morte obiissent.

UT DEFICIENTIBUS COGNATIS ECCLESIA HÆREDITATEM CAPIAT, UTQUE LEGATA FIRMA MANEANT.

xiii. Quod si nullus cognatus supersit qui prout rationi consentaneum est hæreditatem capessat eorum quos supra memoravi, martyrum scilicet et confessorum, aut illorum qui ob hujusmodi causam ex patria migraverunt, cujusque loci Ecclesiam hæreditatem adire decernimus, nec defunctis uli quo molestum erit, si cujus gratia nullum non discrimen subierunt, eam ipsis hæredem habere contingat. Illud quoque necessario adjiciendum est, ut si qui ex supra memoratis aliquid de bonis suis cuilibet donaverint, ei dominium, prout æquum est, firmum ratumque permaneat.

UT QUI HUIUSMODI LOCA, ÆDES, HORTOS OCCUPAVERINT, EA RESTITUANT, EXCEPTIS FRUCTIBUS.

xiv. Porro, ut in præcepto nostro nulla ambages appareat, sed cuilibet in promptu sit id quod juris est percipere, omnes intelligant, sive fundum, sive ædes, sive hortum, sive aliud quid ex bonis eorum quos supra memoravi detinent, recte atque ordine se esse facturos, si seipsos uliro deferant, et rem abeque ulla dilatione restituant. Ac tametsi nonnulli haudquaquam ex justa possessionis causa magnos fructus earum rerum percipisse videantur, eos tamen fructus ab illis repeti minime æquum arbitramur.

QUOMODO SUPER HIS LIBELLOS DARI OPORTeat.

xv. Verum ipsi unde et quantos fructus collegerint

VALESII NOTÆ.

Διαγορευόντων τῶν νόμων τῶν ἀγχιστίων τοὺς ἐγγυτέρους. In successionebus intestatorum, lex proximum quemque ex agnatis ad hæreditatem vocat, si sui hæredes defuerint, ut docet Gaius in Institutionibus titulo decimo sexto. Hinc agnati legitimi heredes dicuntur in jure, eo quod his solis lex deferret hæreditatem. Cognati enim jure civili hæredes esse non poterant, sed jure tantum prætorio ad hæreditatem vocabantur, uti docent jurisconsulti. Porro in cognatis, is qui proximus erat hæreditatem capiebat, perinde ut in agnatis, sed difficultas est hoc loco, quinam intelligi debeant ἀγχιστίων vocabulo, utrum agnati an cognati. Certe si legum nomine leges 12 tabularum intelligamus, agnatos necesse erit intelligi. Sozomenus habet τοὺς ἐγγυτέρω γίνους.

Καὶ ὅτι. In codice Regio legitur καὶ ἔτι, quam scripturam in interpretatione mea sum secutus. Prius tamen in eo codice scriptum erat ὅτι, ac deinde recentiore manu emendatum est ἔτι.

Ὅτι οἶσαν καὶ οἰκίωτεροι, καὶ ἀνόματῶν χρησαμένων ἐπιών τῷ τέλει. In codice Mediceo legitur ὅτι οἶσαν οἰκίωτεροι. Est autem admodum obscurus hujus loci sensus. Christophorus quidem ita verit: *Et quod ratione etiam oportet eos succedere, qui sint domesticæ consuetudine conjunctionis, constat: præsertim cum illi ipsi martyres, non criminis ullius convicti, sed sua inducti voluntate mortem oppetiverint.* Sed nulla sunt in hac interpretatione reprehendenda. Primo enim ἀνόματων τέλος de martyribus dici non po-

test. Deinde non de solis martyribus hic sermo est, sed etiam de confessoribus et profugis, qui sua morte obierant. Itaque præstat hic vertere *sua et naturali morte.* Sic enim Græci loqui solent, et nominatim Eusebius noster, ni fallor. Denique οἰκίωτερος pessime interpretatus est *domesticæ consuetudine conjunctionis*, cum propinquiores significet. Totum igitur locum ita verto: *Rationi consentaneum est, ut hi ad successionem veniant, qui propinquiores erant futuri, si illis sua morte obiissent.* Conflinator autem nostra interpretatio, tum ex iis quæ supra dixi, tum ex eo quod dicit Imperator ὅτι οἶσαν οἰκίωτεροι, non vero οἶσαν. Per illos autem, intelligit martyres.

Ὅτι οἶσαν καὶ οἰκίωτεροι. Scribe ex codice Mediceo, οἶσαν ἔστι δὲ πάντως. Paulo ante idem codex scribit μίτη τῶν ὁμολογητῶν, rectius ut in cap. 35. Item μίτη τῶν μετοίκων μὲν τοι, τῶν, etc.

Προκίεσθαι γε μὴν. Mallem scribere προσκίεσθαι, ut Turnebus et Savilius emendarunt. Atque ita scribitur in codice Fuk. Paulo post in codice Mediceo legitur ὡς εἰ τῶν προσηρμένων τινος. Διὸ εἰ καὶ τὰ μάλιστα. In codice Mediceo legitur εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα φανεῖν ἔξ αὐτῶν τινος. Et paulo post idem codex habet καρπωσάμενοι, καὶ γίνεσθαι τούτων τὴν ἀπαίτησιν, etc. Oportet ut equidem censco. Est enim hoc secundum membrum periodi. Ultimum autem membrum est ὁμως γε μὴν, etc., quod in vulgatis editionibus male divulgatum est, et in sequens caput translatum.

Ὅτι οἶσαν καὶ οἰκίωτεροι. Scribe ex codice Mediceo, οἶσαν ἔστι δὲ πάντως. Paulo ante idem codex scribit μίτη τῶν ὁμολογητῶν, rectius ut in cap. 35. Item μίτη τῶν μετοίκων μὲν τοι, τῶν, etc.

Προκίεσθαι γε μὴν. Mallem scribere προσκίεσθαι, ut Turnebus et Savilius emendarunt. Atque ita scribitur in codice Fuk. Paulo post in codice Mediceo legitur ὡς εἰ τῶν προσηρμένων τινος. Διὸ εἰ καὶ τὰ μάλιστα. In codice Mediceo legitur εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα φανεῖν ἔξ αὐτῶν τινος. Et paulo post idem codex habet καρπωσάμενοι, καὶ γίνεσθαι τούτων τὴν ἀπαίτησιν, etc. Oportet ut equidem censco. Est enim hoc secundum membrum periodi. Ultimum autem membrum est ὁμως γε μὴν, etc., quod in vulgatis editionibus male divulgatum est, et in sequens caput translatum.

xvi. Ὅμως γε μὴν αὐτοὶ ὀπόσα τε καὶ ὀπόθεν συνέλεξαν

ἐπερόντες, τῷ ἁμαρτήματι τούτῳ συγχώρησιν γενέσθαι παρ' ἡμῶν δευθήτωσαν ὅπως ἅμα μὲν τῇ τοιαύτῃ διορθώσει ἢ φθάσασα λυθίη πλεονεξία. ἅμα δὲ ὁ μέγιστος Θεὸς, ὅσον ἀντὶ μεταμελείας τινὸς τούτου προσείμενος, εὐμενῆς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτηθεῖσι γίνωτο. ἔρουσι μὴ γὰρ ἴσως ἀντ' ἀπολογίας προισχόμενοι οἱ τῶν τοιούτων οὐσιῶν καταστάσεις δεσπόται, εἴ γε τοῦτο κρατεῖν ἄξιον ἐπ' αὐτῶν ἢ δυνατόν τὸ πρόσρημα, ὡς οὐκ ἦν ὁδὸν τε ἀπέχισθαι τότε, ἢνικα πολύτροπος ἀπάντων τῶν δεινῶν ἦν θεία, ὡμῶς ἀπελευνόμενοι, ἀπειθῶς ἀπολλύμενοι, ἀμελῶς ἐβρίμμενοι, δημεύσεις τῶν οὐδὲν αἰτίων συχναί, διώξεις τ' ἀκρεστοὶ καὶ τῶν ὄντων διαπράξεις· εἰ δὲ τοῖς τοιούτοις διασχυρίζοντο λόγους τινές, καὶ ταῖς ἀπλήστοις ἐπιμύνοις παραινέσεις, οὐκ ἀτιμώρητον ἑαυτοῖς τὸ τοιούτον αἰσθησονται. καὶ μάλισθ' ὅποτε οὕτω τὰ παρ' ἡμῶν τῷ μεγίστῳ διακονεῖται Θεῷ. ὅσα γοῦν πρότερον ἢ ὀλέθριος ἀνάγκη συνηνάγκαζε λαμβάνειν, ταῦτα νῦν κατέχειν ἐπισηφαλῆς ὑπάρχει. ἄλλως τε δὲ παντὶ τρόπῳ τὰς ἀπληστίας καὶ λογισμοῖς καὶ παραδείγμασι ἐλαττοῦν ἀναγκάζειν.

A ingenue proflentes, delicti sibi veniam a nobis sibi concedi postulent: ut et pristina avaritia huiusmodi emendatione dissolvatur, et Dens Opt. Max. hanc velut poenitentiae cuiusdam loco satisfactionem accipiens, erratis benignus ignoscat. Sed fortasse pro defensione sua praetendentes id dicent qui horum bonorum domini constituti sunt (si tamen hoc nomine censerentur aut mererentur aut possunt), fieri omnino non potuisse ut ab iis rebus tunc abstinere, cum omnium cuiusque generis malorum multiplex spectaculum obversaretur: cum atrociter expellerentur homines, et absque ulla miseratione trucidarentur; cum profligata et hac illac temere dispersa jacerent facultates; cum crebrae innocentum proscriptiones, et insatiabilis persecutionum furor, et bonorum venditiones cernerentur. Enimvero si qui forte huiusmodi sermonibus nituntur, et in avaritiae suae excusationibus perseverant, non impone id sibi fore sentient, praesertim cum hac potissimum ratione operam nostram ac ministerium Deo optimo maximo exhibeamus. Quaecumque igitur exitialis necessitas coegit accipere, ea nunc retinere periculosum est. Adde quod insatiabiles cupiditates partim ratione, partim exemplis omnino minuendae sunt.

UT FISCUS FUNDOS, AEDES ET HORTOS RESTITUAT ECCLESIIIS.

XVI. Οὐδὲ γὰρ τὸ ταμίειον εἶ τι κατέχει τῶν προσηρμένων, βεβαίως κατέχειν συγχωρηθήσεται. ἀλλ' ὅσον οὐδὲ ἀντιφρόνησθαι πρὸς τὰς ἱερὰς ἐκκλησίας τολμῶσαν, ὡν ἐπὶ χρόνον οὐ δικαίως κατέσχε, τούτων ἐκστήσεται δικαίως ταῖς ἐκκλησίαις. ἅπαντα δὲ ὅσα ταῖς ἐκκλησίαις προσήκειν ὀρθῶς ἀναφανεῖν, εἴτ' οἰκίαι τὸ κτῆμα τυγχάνουεν, εἴτ' ἀγροὶ τινες καὶ κῆποι, εἴτ' ὅποια δὴ ποτε ἑτερά τινα οὐδενὸς τῶν εἰς τὴν δεσποτείαν ἐλαττουμένου δικαίου, ἀλλ' ἀκραιῶν πάντων μενόντων, ἀποκαθίστασθαι προστάττομεν.

XVI. Neque enim vel fisco concedetur, si quid eorum quae supra dixi possideat, id firmiter retinere. Verum adversus sacrosanctas ecclesias nihil obloqui ausus, ea quae aliquandiu injuste detinuit ecclesiis tandem jure restituet. Omnia ergo quae ad ecclesias recte visa fuerint pertinere, sive domus ac possessio sit, sive agri, sive horti, seu quaecumque alia, nullo jure quod ad dominium pertinet immutato, sed salvis omnibus atque integris manentibus, restitui jubemus.

UT MARTYRIA ET COEMETERIA ECCLESIIIS REDDANTUR.

XVII. Καὶ μὴν καὶ τοὺς τόπους αὐτοὺς οἱ τοῖς σώμασι τῶν μαρτύρων τιτίμνηται, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τὰς ἐνδόξου ὑπομνήματα κάθιστάσι, τίς ἂν ἀμφιδόλλοι μὴ οὐχὶ ταῖς ἐκκλησίαις προσήκειν, ἢ οὐχὶ καὶ προστάξειεν ἂν; ἢνικα

XVII. Sed et loca illa quae martyrum reliquiis honorata sunt, et quae gloriosi illorum interitus memoriam servant, quis ambigat ad ecclesias pertinere? Immo vero quis non id praecipiat? quando nec munus ul-

VALESI NOTAE.

Λυθίη πλεονεξία. Rectius in codice Mediceo legitur ἰαθὴ πλεονεξία.

ὡμῶς ἀπελευνόμενοι, ἀπειθῶς ἀπολλύμενοι, ἀμελῶς ἐβρίμμενοι, δημεύσεις τῶν οὐδὲν αἰτίων σύχναί, etc. Longe aliter hic locus alibi legebatur: sed magis probanda est codicis Medicei lectio quae in hoc textu recitata est: quod primo intuitu percipiet quisquis diversas phrasim contemendi modos tum inter se tum etiam cum antecedentibus et consequentibus contulerit. Mediceo codici consentit Fuketianus.

Ἐπιμύνοις παραινέσεις. Hunc locum correxi pro codicis Medicei, in quo discrete scribitur προαιρέσεις.

Ὅσα γοῦν πρότερον. Codex Mediceus habet ὡς ἔμπροσθεν, etc., et in hoc ἐπισηφαλῆς ὑπάρχειν. Quod magis probro. Hec enim periodus cum praecedenti jungenda est. Mox ubi legitur ἄλλως τε δὲ, rectius in codice Med. abest ultima particula.

Οὐδὲ γὰρ τὸ ταμίειον. In codice Mediceo deest γὰρ, et paulo post in eodem codice scribitur, ut est in nostro textu, οὐδὲ ἀντιφρόνησθαι.

Τολμῶσαν. Scribo τολμῶσαν, ut est in codice Fuk.

Quod confirmat codex Mediceus, in quo scribitur ἐτόλμησαν. In eodem libro post vocem ταῖς ἐκκλησίαις, additur λείπει, id est, desunt nonnulla.

Ὄρθως ἀναφανεῖν. Rectius in codice Mediceo legitur ὀρθῶς ἂν φανεῖν.

Εἰς τίνος τὴν πολιτείαν. Hujus loci emendatio debetur codici Mediceo, in quo discrete scriptum invenimus εἰς τὴν δεσποτείαν optime, vult enim imperator, ut cuncta loca et praedia quae Christianis erepta fuerant, cum iuribus suis bona fide iisdem restituantur. Ita ut si cui praedio vel agro servitus deberetur; puta actus, iter, via, cum eodem jure nulla ex parte immutato reddatur Christianis. Itaque si quis fundum Christiano homini ereptum oppignerasset, vel in emphyteusim dedisset, aut vendendo onus aliquod ac servitutem ei imposuisset, haec omnia hoc Constantini edicto rescinduntur. Paulo post ubi legebatur ἀνθίστασθαι προστάττομεν, ex eodem codice emendavimus ἀποκαθίστασθαι. Codex tamen Fuk. Turn. ac Sav. habent ἐξίστασθαι, non male.

Καὶ μὴν καὶ. In Moræi libro ad marginem emendatur καὶ μὴν καὶ quod magis placet.

lum præstantius, nec labor ullus jucundior atque utilior esse potest quam, divino Spiritu impellente, harum rerum diligentem curam gerere; ut quæ improbo quodam prætexta ab injustis ac nequissimis hominibus ablata sunt, ea justissime restituta sanctis Dei ecclesiis denuo redhibeantur.

UT QUI RES ECCLESIAE EMERUNT, AUT DONO ACCEPERUNT, EAS RESTITUANT.

XVIII. Quoniam vero perfectæ et absolute providentiæ est, ne illos quidem silentio præterire qui emptio- nis jure aliquid a fisco comparaverint, aut donatio- nis titulo sibi concessum possederint, frustra ad hujusmodi bona inexplebilem cupiditatem extendentes, sciant omnes hujusmodi, etiamsi ob ea quæ emere sunt ausi, nostram a se clementiam alienare magno- pere studuerunt, nostram tamen benignitatem quoad ejus fieri poterit ac decet sibi non defutura- ram.

SEDULA EXHORTATIO AD COLENDUM DEUM.

XIX. Sed de his hactenus dixisse sufficiat. Porro, cum evidentissimis ac certissimis argumentis declaratum sit, partim omnipotentis Dei vi ac virtute, partim adhortationibus atque adjumentis quæ a me frequen- ter præstari desiderat, tristitiam et acerbitatem quæ res humanas antea occupabat, nunc ex universo ter- rarum orbe depulsam esse; cuncti simul et singuli diligenti meditatione perspiciatis, quæ et quanta sit potestas et gratia illa, quæ improbissimorum qui- dem hominum stirpem penitus delevit ac sustulit; bonorum vero hilaritatem ac lætitiâ restituens, per omnes regiones longe lateque diffundit; et quæ liberam omnibus facultatem permittit, tum ut divinam legem cum debito cultu iterum venerentur, tum ut

ἢ μήτε δῶρον ἄμεινον, μήτε κάματος χαριέστερος καὶ πολλὴν ἔχων τὴν ὠφέλειαν ἕτερος ἂν γένοιτο, ἢ τοῦ θείου προτρέποντος πνεύματος, τὴν περὶ τούτων ποιεῖσθαι σπουδὴν. καὶ ἂ μετὰ πονηρῶν ἀφηρηθεὶς προφάσεων ὑπὸ τῶν μοχθηροτάτων ἀνδρῶν, ἀποκατακαθάρθαι δικαίως, ταῖς εὐαγίσαις αὐθις ἐκκλησίαις ἀποσωθῆναι.

XVIII. Ἐπειδ' ὀλοκλήρου προνοίας ἀνεῖν μὴ δὲ τούτους σωτῆρ κατέλθειν, ὅσοι περ ἢ ὠνὴ δικαίᾳ ἐπιριαντὸ τι παρὰ τοῦ ταμείου, ἢ κατὰ δωρεάν κατέσχον συγχωρηθὲν μάτην, καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα τὰς ἀπλήστους ἐπιθυμίας ἐκτείναντες γενωσκέτωσαν, ὡς τοιοῦτοι, εἰ καὶ ὅτι μά- λιστα οἷς ἐτόλμησαν πρῆσθαι, ἄλλοτριαν τὴν παρ' ἡμῶν εἰς αὐτοὺς ἐπιεράθησαν καταστῆσαι φιλανθρωπίαν, ὁμῶς ταύτης εἰς τὸν δυνατὸν καὶ πρέποντα τρόπον οὐκ ἀτυχή- σουσι, ταῦτα μὲν οὖν εἰς τοσαῦτον ἀνάγκῃ.

XIX. Ἐπειδὴ οὖν ἀποδειξέσθαι ἐναργεστάταις καὶ σαφει- στάταις ἐξέφαν, ἀρετῇ τε τοῦ πάντα δυνατοῦ Θεοῦ, καὶ παραινέσειν ἅμα καὶ βοηθείαις ἅς ὑπὲρ ἡμοῦ συγχῆς ἀξιοῦ ποιεῖσθαι, τὴν πρότερον κατέχουσαν πάντα τὰ ἀνθρώπινα δυσχέριαν ἐκ πάσης ἤδη ἐληῖσθαι τῆς ὑπ' ἡμῶν οἱ κα- θίνα τε καὶ οἱ σύμπαντες ὁμοῦ ἐσπουδασμέναις καθορθαίαι φροντίσει, τίς ἐκείνη καθίστηεν ἢ ἔξουσία, τίς χάρις, ἢ τῶν μὲν μοχθηροτάτων τό, ὡς εἶπεῖν, σπέρμα ἡράκλεισέ τε καὶ διέφθιρι, τῶν δ' ἀγαθῶν τὴν εὐφροσύνην ἀνα- κληθεῖσαν, ἐπὶ πάσας ἐκτείνει τὰς χώρας ἀφθόνως. καὶ αὐθις αὐτὸν τε τὸν θεῖον νόμον τὰ εἰκότα μετὰ παντὸς σεβάσματος θεραπεύεσθαι, τοὺς τε τούτῳ σφᾶς αὐτοὺς καθιερώσαντας τὰ προσήκοντα σέβειν, ἔξου- σίαν δίδωσιν ἅπασαν. οἱ καθάπερ ἐκ τινος σκότους βα-

VALESII NOTÆ.

Πολλὴν ἔχων τὴν ὠφέλειαν. Sensus postulat ut lega- tur πλείω ἔχων ὠφέλειαν. Post hæc autem verba in codice Medicæo sequuntur hæc voces ἕτερος ἂν γένοιτο, quæ in vulgatis editionibus desiderantur.

Τοῦ θείου προτρέποντος πνεύματος. Codex Medi- cæus habet πνεύματος, τὴν περὶ τῶν τοιούτων ποιεῖσθαι σπουδὴν. Sed et in codice Fuk. Turnebi ac Savilii legi- tur ποιεῖσθαι.

ὑπὸ τῶν μοχθηροτάτων. In codice Medicæo legitur τῶν ἀδικῶν καὶ πονηροτάτων.

Ἐπὶ δ' ὀλοκλήρου. Ab his verbis novum caput in- choavi, titulum quoque apposui qui in Genevensi et in Parisiensi Rob. Stephani editione deerat. Nos vero, tum ex codice Fuk. tum ex veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ eum supplevimus.

ἢ ὠνὴ δικαία. Veram hujus loci scripturam nobis aperuit codex Medicæus in quo legitur ἢ ὠνὴς δι- κείων. Scribo ἢ ὠνὴς δικαίᾳ, id est, emptio- nis jure aut titulo. Certe hanc emptio- nem justam appellare, alienum est a mente Constantini, qui has emptio- nes injustas ac nefarias præsumptiones appellat.

Μάτην, καὶ ἐπὶ τὰ τοιαῦτα. Dudum conjeceram de- lendam esse particulam καὶ, quam conjecturam nos- tram codex Medicæus diversè confirmat. Loquitur au- tem imperator de iis qui hæc loca ab imperatoribus sibi donari petierant. Quod Christophorus non vidit. Mox in eodem codice scribitur γενωσκέτωσαν ὡς τοιοῦτοι, etc., rectius quam in vulgatis editionibus, ὅσοι τοιοῦτοι. In codice Fuk. et Turnebi scribitur ὅσοι τούτων τοιούτοι pessime.

Ἐπειδὴ οὖν. Codex Medicæus ἔπειδὴ δὲ. Ἐξέφαν, ἀρετῆ τε τοῦ πάντα δυνατοῦ, etc. Legeba-

tur olim ἐξέφαν ἢ ἀρετῆ, etc. Rectius hic ut in codice Medicæo legitur; scribendum etiam videtur τοῦ παν- τοδυναμού Θεοῦ.

Παραινέσει δ' ἅμα. In codice Medicæo legitur καὶ παραινέσειν ἅμα. Deest etiam in eodem codice δὲ ἂν, deest etiam ἢ ἢ συμθεῖναι; quæ omnia addita erant ab iis qui hanc orationem non intelligebant. Totus agitur locus ita vertendus est: « Porro, cum certissimis ac evidentissimis argumentis declaratum sit, partim omnipotentis Dei vi ac virtute, partim hortationibus et adjumentis, quæ a me frequenter præstari deside- rat, tristitiam et acerbitatem quæ res humanas antea occupabat, nunc ex universo terrarum orbe depul- sam esse, etc. » Nilil clarius hæc lectione, nihil certius? Pro ἅς ὑπὲρ ἡμοῦ omnino scribendum puto ἅς ὑπ' ἡμοῦ, vel παρ' ἡμοῦ. Intelligit enim Constantinus ministerium suum, quod Deo in hujusmodi rebus perficiendis commodavit. De qua re non immerito gloriatur in principio hujus edicti.

ἢ ἔξουσία. In codice Medicæo deest articulus, et post hæc verba adduntur hæc voces τίς χάρις. Quæ sine magno totius sententiæ damno abesse non pos- sunt. Nam ἔξουσία quidem est quam supra dixit ἀρε- τὴν τοῦ Θεοῦ χάρις vero est beneficium in homines collatum adjumento ac ministerio Constantini.

ἢ τῶν μὲν μοχθηροτάτων. Codex Medicæus ἢ τῶν μὲν πονηροτάτων καὶ μοχθηροτάτων. Scribendum porro est ἢ, ut legitur in codice Regio, Fuketiano et in schedis.

Σκότους βαθύτος. In codice Medicæo legitur βαθύτα- του, et finis hujus edicti ita concipitur θεραπείαν τε τὴν προσήκουσαν τοῦ λοιποῦ περὶ αὐτῶν καὶ τιμὴν σύμ- φωνον ἐπιδειξόνται προτεθέντων ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνα-

θός ἀνακύψαντες, καὶ λαμπρῶν τῶν γραμμάτων λαβόντες ἅ εὐδοκίᾳ τὴν προσήκουσαν τοῦ λοιποῦ περὶ αὐτῶν θεραπεῖαν τε καὶ τιμὴν εὐσεβῆ καὶ σύμφωνον ἐπιδειξόνται. προσηθέτω ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀνατολικῶς μέρεσιν.

A eos qui se huius legis ministerio consecraverunt congruo honore prosequantur. Qui quidem tanquam ex profunda quadam caligine emergentes, et illustrem rerum notitiam haurientes, debitam deinceps huic legi observantiam, et piam ac consentientem reverentiam exhibebunt. Proponatur in Orientalibus partibus nostris.

CONSTANTINI EDICTUM AD PROVINCIALES DE FALSO CULTU MULTORUM DEORUM. EXORDIUM DE VIRTUTE ET VITIO.
(Ex Euseb. Vit. Const. II, c. 48, 60.)

Νικητὴς Κωνσταντῖνος, Μέγιστος, Σεβαστός, ἐπαρχιώταις ἀνατολικῶς.

Victor Constantinus Maximus, Augustus, provincialibus Orientis.

1. Πάντα μὲν ὅσα τοῖς κυριωτάτοις τῆς φύσεως περιέχεται νόμοις, τῆς κατὰ τὴν θείαν διάταξιν προνοίας τε καὶ θεωρίας ἰκανῶν ἀλθῆσιν τοῖς πάσι παρέχει. οὐδὲ ἔστι τις ἀμφιβολία ὡς κατ' εὐθείαν γνώσεως ὁδὸν ἡ διάνοια ἐπ' ἐαυτὸν ἄγεται τὸν σκοπὸν, ὡς ἡ τοῦ ὑγιῶς λογισμοῦ καὶ τῆς ὕψους αὐτῆς ἡ ἀκριβὴς κατάληψις. μὴ ῥοπή τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς ἐπὶ τὴν γνώσιν ἀναφέρει τοῦ Θεοῦ. διὰ περ πᾶς συντετὸς ἀνήρ οὐκ ἂν ποτε παραχθείη, τοὺς πολλοὺς ὄρῶν ἐναντίας προαιρίσει φερομένους ἀνόνητος γὰρ ἂν ἡ τῆς ἀρετῆς ἐλάνθανι χάρις, εἰ μὴ καταντικρὺ τὸν τῆς δισταραμμένης ἀπονοίας βίον ἡ κακία προυδέλματο. διὰ τῆς μὲν ἀρετῆς στέφανος πρόκειται, τῆς δὲ κρισεως αὐθεντεῖ ὁ ὑψιστος Θεός. ἐγὼ δ' ὡς ἐν μάλιστα φανερώς, περὶ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἐλπίδων πᾶσιν ὑμῖν ὁμολογήσαι πειράσομαι.

B Quæcumque firmissimis naturæ legibus continentur divinæ providentiæ atque intelligentiæ in cunctis rebus ordinandis sufficientem notitiam omnibus præbent. Nec ulla existit dubitatio iis quorum mentes recto scientiæ itinere ad eum scopum feruntur, quin sanæ mentis, ipsiusque oculorum visus accurata comprehensio, veræ virtutis eodem vergente atque inclinante natura, ad notitiam Dei perducant. Quocirca nemo unquam vir prudens animo conturbabitur, cum plerosque homines contraria inter se vitæ instituta seclari animadvertit. Nam virtutis gratia prorsus inutilis lateret, nisi improbitas perversam ac desperatam vivendi rationem ex adverso opponeret. Idcirco virtuti quidem corona proposita est, improbitati autem dijudicandæ ac puniendæ præest Deus altissimus. Ego vero de ea spe atque expectatione quam gero rerum futurarum, quoad potero apertissime vobis disserere conabor.

DE PIO AC DEI AMANTISSIMO CONSTANTINI PATRE, ET DE DIOCLETIANO ET MAXIMIANO PERSECUTORIBUS.

II. Ἐσχὸν ἔγωγε τοὺς πρὸ τούτου γινόμενους αὐτοκράτορας, διὰ τὸ τῶν τρώπων ἄγριον ἀποκλήρους· μόνος δ' ὁ κατῆρ ὁ ἐμὸς, ἡμυρότατος ἔργα μετεχειρίζετο μετὰ θευμαστῆς εὐλαβείας ἐν πάσαις ταῖς ἐαυτοῦ πράξεσι τὸν πατέρα Θεοῦ ἐπικαλούμενος. ὅσοι δὲ λοιποὶ οὐχ' ὑγιαίνοντες τὰς φρένας, ἀγριώτατος μᾶλλον ἢ πραότατος ἐπιμολούνο, καὶ ταύτην ἔτρεφον ἀφρόνας ἐπὶ τῶν ἰδίων καιρῶν τὸν ἀλαθῆ λόγον διαστρέφοντες· τῆς δὲ πονηρίας αὐ-

C II. Ac superiores quidem imperatores, ob feritatem atque immanitatem morum, alienos semper atque extraneos habui. Solus pater meus lenitati ac mansuetudini studuit, cum admiranda religione Deum Patrem in omnibus suis actibus invocans. Reliqui vero haudquaquam sana mente præditi, immanitatem potius consecrati sunt quam clementiam, eamque mirum in modum aluerunt, toto Imperii sui tempore VALESII NOTÆ.

τολικῶς μέρεσιν, id est, proponatur in Orientalibus partibus nostris. Et hæc est subscriptio quam huic edicto manu ipsius Constantini appositam fuisse testatur Eusebius, cap. 24. Solebant enim imperatores, edictis quas emittebant manu sua adjicere *proponatur*, idque mandare Præfectis Prætorio, ut apparet ex Novellis Valentiniiani et Majoriani. Certe vel una vox ἡμετέροις, satis indicat hanc subscriptionem manu ipsius Constantini additam fuisse. Ipse enim est imperator qui loquitur, et qui partes Orientales suas appellat. Ita enim loqui consueverant imperatores, tunc præcipue cum de provincia recens in ditionem ipsorum redacta loquerentur. Sic Constantinus in Epistola ad Elaphum, et in Epistola ad Probianum Proconsulem Africæ, *Africanam nostram* dicit, et in lege prima codice Th. de veteranis *apud Nicomediani nostram*. Sic in lege unica codice Theod. *de his qui sanguinolentos*, etc., *Imperator Constantinus Italiam suis*. Denique Constantinus Cæsar in Epistola ad Eumenium, quam refert Eumenius in oratione pro scholis. *Merentur Galli nostri*, etc. Porro hoc edictum Constantini in codice Medicæo legitur post libros historiæ Ecclesiasticæ, hoc titulo: *Ἀντίγραφον διατάξεως τοῦ θεοφολοῦς βασιλέως· ἢ τοὺς τυράννους καθιλόν, τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἔδωσαν ἑλληνικῶς συντάξας φωνῆ διεπέμψατο*. Id est, *Exemplum constitutionis, quam Deo charus im-*

perator victis tyrannis græco sermone scriptam ad provincias suos misit.

Τῶν γραμμάτων λαβόντες γνώσιν. Codex Medicæus habet τῶν πραγμάτων. Nec aliter in codice Regio, et in veteribus schedis et in codice Fuk. scriptum invenit. Facessat igitur emendatio R. Stephani.

Μὴ ῥοπή τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς. Virtus hic pro perfectione sumi videtur, tam ea quæ est in visu quam quæ in intellectu. Utraque enim vis ac perfectio eodem tendit, ad veritatis scilicet notitiam. Sensus quidem ad veritatem rerum sensibilium, intellectus vero ad intelligibilium veritatem ex ipsa rerum sensibilium veritate progreditur: et hinc ad summi Dei notitiam gradatim ascendit. Potest etiam hoc loco ἀρετῆ τοῦ ἀληθοῦς dici vis ac virtus veritatis. Quæ sequuntur tamen, de inorali virtute hunc locum accipiendum esse consulant.

Ἀνόνητος. Lego ἀνόνητος, ut est in Fuk. Moræi et Gruteri libro. Paulo post scribo διὰ τῆ μὲν ἀρετῆ στέφανος πρόκειται. Sunt autem hæc valde obscura et in ricata: quod partim Constantino ipsi tribuendum est, qui utpote *εὐμαθῆς*, in dicendo erat obscurior; partim Eusebio, seu cui alteri qui ex latine obscuris græca fecit obscuriora. In manuscripto Fukkelli libro ἀνόνητος legitur, et διὰ τῆς ἀρετῆς, etc. optime.

veram doctrinam subvertentes. Porro, improbitatis
Ipoorum tantopere furor exarsit, ut cunctis tam di-
vinis quam humanis rebus in summa pace constitu-
tis, ipsi bella civilia excitarent.

Α τοῖς ἡ δεινότης εἰς τοσοῦτον ἐξήπτετο, ὡς πάντων ὁμοῦ
τῶν θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἰρανεομένων,
ἐμφυλίου ὑπ' ἐκείνων πολέμους ἀναρίπτεισθαι.

QUOD EX APOLLINIS ORACULO, QUI OB JUSTOS HOMINES RESPONSA AMPLIUS EDERE NON POTERAT, MOTA SIT PERSECUTIO.

III. Quippe Apollinem tunc temporis ex antro et te-
nebroso quodam specu, non ex hominis ore oraculum
elidisse ferebatur; quo justos viros in terris degentes
obstare sibi aiebat quo minus vera prædiceret; al-
que idcirco falsa ex tripode oracula reddi. Hanc ob
causam ille comam incultam demisit, et, expulsa di-
vinandi arte, tantum inter homines malum lamenta-
batur. Sed videamus quem ista exitum habuerint.

III. Τὸν Ἀπόλλω τὸ τρικαῦτα ἔφασαν ἐξ ἄντρου τινὸς καὶ
σκοτίου μυχοῦ, οὐχὶ δ' ἐξ ἀνθρώπου χρῆσαι. ὡς ἄρα οἱ
ἐπὶ τῆς γῆς δίκαιοι ἐμπόδιον εἰς τοῦ ἀληθεύειν αὐτὸν,
καὶ διὰ τοῦτο, ψευδεῖς τῶν τρεπόδων τὰς μαντίας
ποιήσθαι. τοῦτο αὐτοῦ κατηφῆς τοὺς πλοκάμους ἀνεῖναι
πεποίηκε, τῆς μαντίας τ' ἐλαυνομένης, τὸ ἐν ἀνθρώποις
κακὸν ἀπωθύρετο. ἀλλ' ἴδωμεν ταῦτα εἰς ὅποιον τέλος
B ἐξῴκειλε.

QUOMODO CONSTANTINUS ADHUC ADOLESCENS JUSTOS ESSE CHRISTIANOS AUDIVIT.

IV. Te nunc testem appello, Deus altissime. Scis qua-
liter ego tunc temporis admodum adolescens, illum
qui inter imperatores Romanos potioem locum tunc
oblinebat, miserum, profecto miserum, falso mentis
errore deceptum, ex protectoribus suis curiose sci-
scitantem audierim, quinam illi essent justus in terris
degentes; et quemdam ex sacrificulis qui circa illum
erant respondisse eos esse Christianos. Ille res-
ponso hominis quasi mello quodam avide absorpto,
gladius ad puniendam crimina paratos adversus sanc-
tatem omni reprehensione vacuam distinxit. Sta-
timum igitur sanguinolenta edicta cruentis, ut ita dixe-
rim, mucronibus scripsit, et iudiciis præcepit ut
ingenii solertiam sibi a natura insitam ad acerbiora
supplicia excogitanda intenderent.

IV. Σὲ νῦν τὸν ὕψιστον Θεὸν καλῶ, ἠρπρόμην τότε κομιδῆ
παῖς ὑπάρχων, πῶς ὁ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ παρὰ τοῖς Ῥω-
μαίων αὐτοκράτορσιν ἔχων τὰ πρωτεῖα, δειλαῖος ἀληθῶς
δειλαῖος, πλάνη τὴν ψυχὴν ἠπατημένος. παρὰ τῶν δορυ-
φορούντων αὐτὸν, τίνες ἂν εἴεν οἱ πρὸς τῇ γῇ δίκαιοι πο-
λυπραγμονῶν ἐπυθάνετο. καὶ τις τῶν περὶ αὐτὸν θη-
πόλων ἀποκρῖθεις, χριστιανοὶ δῆπουθεν ἔφα. ὁ δὲ τὴν
ἀπόκρισιν ὡσπέρ τι βροχθήσας μέλι, τὰ κατὰ τῶν ἀδι-
κημάτων εὐρεθίνα ξίφη, κατὰ τῆς ἀνεπιλήπτου δαιμόνα-
τος ἐξέτευν. αὐτίκα δὲ οὐν διατάγματα λήθρων μισση-
νοῖς ὡς εἰπεῖν ἀκωκαῖς συνέταττε, τοῖς τε δικαστοῖς, τὴν
κατὰ φύσιν ἀγχινοῖαν εἰς εὐρεθὸν πολασταρίων δεινατέ-
ρων ἐπετίειν παρεκλεύετο.

C

QUOT TORMENTORUM ET SUPPLICIORUM GENERA ADVERSUS CHRISTIANOS EXCOGITATA SINT.

V. Licuit tunc, inquam, videre quanta cum libertate
venerabiles Dei cultores ob continuam crudelitatem
gravissimas quotidie contumelias tolerarent. Quippe
modestiam, quam nec hostes ipsi ulla unquam affe-
cerant injuria, efferati cives probris omnibus inces-
sere pro nihilo duxerunt. Quodnam incendium, quod
cruciatum et tormentorum genus cuivis corpori et
ætati abeque ullo discrimine adnotum non fuit? Ea

V. Ἦν τότε, ἦν ἰδεῖν μεθ' ὅσας ἐξουσίας ἡσεμότης ἐκείνη
τῆς θεοσεβείας, τῇ τῆς ὀμότητος συνεχεία, οὐ τὰς τυ-
χούσας ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας ὕβρεις ὑψίστατο. σωφροσύνη
δ' ἦν τῶν πολεμίων οὐδεὶς ἠδέκασε πάποτε, ὄργων πολιτῶν
παροινίας πάρεργον ἐγένετο. ποῖον πῦρ, ποῖα βάσσοι,
ποῖον στραβλωτηρίων εἶδος, οὐχὶ παντὶ σώματι καὶ ἡλι-
κία πάση ἀδιακρίτως προσήγετο; τὸ τρικαῦτα ἰδάκρυς
μὲν ἀναμφιβόλως ἡ γῆ. ὁ δὲ τὰ σύμπεκτα περιέχων

VALESII NOTÆ.

Ἐμφυλίου πολέμους. Civilia bella vocat persecu-
tiones Christianorum. Nihil enim similis civili bello,
quam cum Christiani in singulis civitatibus, non
hostium aut barbarorum, sed civium suorum incur-
sione fugabantur ac mactabantur.

D anno Christi 337 ætatis, suæ secundo ac sexagesimo.
Βροχθήσας μέλι. In manuscriptis codicibus Fuketii
et Savilii rectius legitur βροχθίσας neque aliter scrip-
tum exhibet Regius codex.

Τοῦτο αὐτοῦ κατηφῆς. Scribendum est τοῦτο αὐτοῦ
προφῆτις, vel si navia ἱεραὶ κατηφῆς, quam lectionem
in interpretatione mea sum secutus. Portesius quoque
et Morinus de Pythia seu sacerdote Apollinis hæc
intellexerunt. In optimo tamen Fuketii libro totus hic
locus ita scribitur: Τοῦτο αὐτοῦ κατηφῆς τοὺς πλοκά-
μους ἀνεῖναι πεποίηκε τ' ἐλαυνομένης, etc.,
cui consentit codex Savilii. Mox in iisdem codicibus
legitur εἰς ὅποιον τέλος κατέβηεν.

Μισσηνοῖς ἀκωκαῖς. Alludit ad mucronem styli.
Porro eleganter Constantinus, leges illas de perse-
cutione Christianorum scriptas fuisse dicit cruentis
gladiorum mucronibus. Sic Draconis leges, san-
guine, non atramento, scriptas fuisse quidam veterum
dixerunt.

Κομιδῆ παῖς ὑπάρχων. Rectius scriberetur νῶς. Ne-
que enim Constantinus puer tunc erat, cum in aula
Diocletiani obsidis loco versaretur. Quippe a patre
Constantino traditus est Diocletiano, anno Christi 304,
cum Constantius a Diocletiano Cæsar factus fuisset.
Quo quidem tempore Constantinus annum ætatis cir-
citer quintum decimum agebat. Mortuus est enim

Ἐκτείνων παρεκλεύετο. Mallem dicere ἐπετίειν, ut
loqui solet Eusebius.

Παροινίας πάρεργον ἐγένετο. Sic, in libro primo de
Severo Cæsare dixit Eusebius, πάρεργον ἐγένετο θα-
νάτου, ubi vide quæ de hac locutione annotavimus.
Nam interpretes nihil hic viderunt.

καὶ ἡλικία πάση. Codex Fuketii scriptam exhibet
οὐχ ἡλικία πάση. Paulo post in eodem codice et in
schedis Regii scribitur ut in nostro textu, ἡ γὲ μὲθ'
ἡμέρας αὐτῆ τῇ πύθει τοῦ θ. ἐπιπλήττετο.

κόσμος, τῷ λύθρῳ χραϊνόμενος ἀπεκλάετο. ἡ γὰρ μὲν ἡμέρα Α αὐτῇ, τῷ πένθει τοῦ θαύματος ἐνεκαλύπτετο

tempestate tellus quidem ipsa procul dubio lacrymas edidit; cœlum vero quod universa suo ambitu complectitur cruore inquinatum ingemuit. Ipsa quoque diei lux præ luctu atque horrore tanti prodigii obscurata est.

QUOMODO BARBARI CHRISTIANOS EXCEPERUNT.

VI. Ἄλλὰ τί ταῦτα, ἀνχοῦσι νῦν ἐπ' ἐκείνοις οἱ Βάρβαροι, οἱ τοὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐξ ἡμῶν φεύγοντας ὑποδεγμένοι καὶ φιλανθρωποτάτῃ τηρήσαντες αἰχμαλωσίᾳ. ὅτι οὐ μόνον τὴν σωτηρίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς σεμνότητος αὐτοῖς κατέστησαν ἐν ἀσφαλείᾳ ἔχειν. καὶ νῦν τὸ Ῥωμαίων γένος, κληῖδα ταύτην διηρηκὴ φέρει, ἣν οἱ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῆς Ῥωμαϊκῆς οἰκουμένης ἐλαυνόμενοι χριστιανοὶ, καὶ Βαρβάρους προσφεύγοντες, προσετρίψαντο.

VI. Sed quid ista commemoro? Gloriantur ob hæc nunc Barbari, qui homines ex nostris regionibus profugos tunc temporis exceperunt, et captivos humaniter habuerunt. Quippe cum illis non modo salutem, verum etiam religionis suæ cultum integrum apud se retinere permiserint. Itaque perpetuam hanc infamiam notam Romani nunc gestant, quam Christiani ex orbe Romani per id tempus fugati, et ad B Barbaros confugientes, ipsis inusserunt.

QUOMODO DIVINA ULTIONE PUNITI SINT, QUI EX ORACULO PERSECUTIONEM COMMOVERANT.

VII. Ἄλλὰ τί τῶν θρήνων ἐκείνων καὶ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης πένθους, ἐπὶ πλείον μνησθῆναι με δεῖ; οἴχονται λοιπὸν καὶ ἐκεῖνοι οἱ τοῦ μύθου ἀνθένται, πρὸς διηρηκὴ κόλασιν τοῖς Ἀχέρωντος βαράθροις ἐκδοθέντες, σὺν αἰσχροῦ τέλει. πολέμοις γὰρ ἐμφυλίοις καταμυγνέτες, οὐτ' ὄνομα, οὐτε γένος αὐτῶν καταλοοῖσασιν. ὁ δὲ οὐκ ἂν αὐτοῖς συμβεθῆκε, εἰ μὴ ἡ ἀσεβὴς ἐκείνη τῶν τοῦ Πυθίου χρηστηρίων μαντεία, κίβδηλον δύναμιν ἐσχῆκε.

VII. Sed quid opus est lamenta illa et communem totius orbis luctum pluribus verbis commemorare? Illi tanti sceleris auctores posthæc turpi exitu periere, in Acherontis barathrum ad perpetuos cruciatus detrusi. Nam civilibus inter se collisi bellis, nec nominis, nec generis sui memoriam reliquerunt. Quod profecto nunquam ipsis contigisset, nisi impia illa Apollinis Pythii vaticinatio falsam quamdam et adulterinam vim haberet.

CONSTANTINUS DEO GLORIAM TRIBUIT, SIGNUM CRUCIS CONFITETUR ET PRECATUR PRO ECCLESIIS.

VIII. Σὲ νῦν τὸν μέγιστον Θεὸν παρακαλῶ, εἴης πρῶτος τε καὶ εὐμενὴς τοῖς σοῖς ἀνατολικοῖς, εἴης πᾶσι τοῖς σοῖς ἐπαρχεῖταις, ὑπὸ χρονίου συμφορᾶς συντριβεῖσι, δι' ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος ἀρέγων ἴσιν. καὶ ταῦτά γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικότως, ὡς δέσποτα τῶν ὅλων ἅγιε Θεέ! ταῖς σαῖς γὰρ ὑψηλῆσιν ἐνεστησάμην σωτηριῶδη πράγματα καὶ δεινύσσα, τὴν σὴν σφραγίδα πανταχοῦ προβαλλόμενος, καλλινίκου ἡγήσάμην στρατοῦ· ἅπν πού τις τῶν δημοσίων καλῆ χρεῖα, τοῖς αὐτοῖς τῆς σῆς ἀρετῆς ἐπόμομος συνθήμασιν, ἐπὶ τοῖς πολέμοις πρόβημι. διὰ ταῦτά τοι ἀνέθηκά σοι τὴν ἐμαντοῦ ψυχῆν, ἔρωτι καὶ φόβῳ καθαρῶς ἀνακραθεῖσασιν. τὸ μὲν γὰρ ὄνομά σου γνησίως ἀγαπῶ, τὴν δὲ δύναμιν εὐλαβοῦμαι, ἣν πολλοὶς τεκμηρίοις ἔδειξας, καὶ τὴν ἐμὴν πίστιν βεβαιωτέραν εἰργάσω. ἐπείγομαι γοῦν καὶ τοὺς ὅμους αὐτὸς ὑποσχῶν τοὺς ἐμούς, τὸν ἀγιώτατόν σοι οἶκον ἀνασώσασθαι. ἐν οἷς μουσαροὶ ἐκείνοι καὶ ἀσεβέστατοι, τῷ ἀποπήματι τῆς καθαιρέσεως ἐλυμήναντο.

VIII. Nunc te, Deus Opt. Max., oro atque obsecro, sis clemens ac propitius erga tuos Orientales; sis erga cunctos provinciales diuturnis calamitatibus attritos, iisque per me famulum tuum salutem conferro velis. Atque hæc non sine causa abs te postulo, omnium Domine et sancte Deus. Tuo enim ductu atque auspicio res salutare suscepisti atque perfecisti. Tuum signum ubique præferens victorem exercitum duxi. Et quotiescumque publica exigit necessitas, inæ virtutis insignia sequens, adversus hostes progredior. Has ob causas tibi animum meum dicavi, amore simul ac timore probe temperatum. Nam nomen quidem tuum sincere diligo; potentiam autem quam multis documentis declarasti, et qua fidem meam confirmasti, religiose formido. Festino itaque, meos ipse humeros operi supponens, ut sanctissimam domum tuam, quam nefarii illi atque impii scelerata D eversione vastarunt, denuo instaurem.

QUOMODO OMNES QUIDEM CHRISTIANOS ESSE OPTAVIT, NEMINEM AUTEM COEGIT.

IX. Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μὲν ἐπιθυμῶ, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίου. ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπέλασιν. αὐτῇ γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις, καὶ πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. μηδεὶς τὸν ἕτερον

IX. Equidem populum tuum pacate ac sine ulla seditione degere, pro communi totius orbis et cunctorum mortalium utilitate desidero. Qui autem gentilitatis errore implicati sunt, ipsi quoque eandem cum fidelibus pacis et quietis oblectationem læti percipiant. Hæc enim communionis ac societatis mutæ repara-

VALESII NOTÆ.

Τὸν ἀγιώτατόν σοι οἶκον. Ecclesiam Catholicam intelligit, quam cap. 58 domum veritatis appellat. In sacris libris columna et firmamentum veritatis dicitur. Paulo post scribitur ex codice Fuketii, Savilli et ex schedis Regiis ἐν οἷς μουσαροὶ ἐκείνοι, etc.

Πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. In libro Fuketii legitur ἰσχύς. Sed vera lectio est quam in veteribus schedis Bibliothecæ Regiæ inveni ἰσχύσει. Quod profecto longe est elegantius.

tio ad homines in rectam viam reducendos plurimum valet. Nemo alteri molestiam facessat. Quod cuique libitum fuerit, id agat. Illud tamen apud eos qui recte sentiunt fixum ratumque esse oportet, solos illos sancte casteque esse victuros, quos tu ipse ad hoc vocavisti, ut sacrosanctis tuis legibus acquiescant. Qui vero seipsos subtrahunt habeant sibi mendaciorum delubra, quando ita volunt. Nos splendidissimam domum veritatis tuæ, quam nascentibus nobis donasti, retinemus. Id ipsum illis quoque optamus, ut scilicet ex communi omnium consensu atque concordia maximam capiant voluptatem.

GLORIAM TRIBUTIT DEO, QUI PER FILIUM SUUM ERRANTES ILLUMINAVIT.

x. Neque enim nova ac recens est nostra religio, sed ex quo hujus mundi fabricam apte dispositam stetit credimus, tu hanc religionem cum debita tui numinis observantia instituisti. Porro humanum genus variis seductum erroribus impedit. Sed tu, ne hoc malum amplius ingravesceret, per filium tuum splendidissimam attolles facem, cunctos de numinis tui cultu admonuisti.

ITERUM DEO GLORIAM TRIBUTIT EX MINISTERIO TOTIUS MUNDI.

xi. Hujus rei fidem faciunt opera tua. Tua nos potestas innocentes efficit ac fideles. Sol et luna ratls ac definitis cursibus feruntur; nec sine ordine circa mundi totius axem sidera volvuntur. Certa lege recurrunt temporum vices. Tuo verbo stat terræ firma soliditas, et venti præstituto tempore moventur, et aquarum impetus irrequieto fluxu prolabitur. Mare immotis continetur terminis. Et quidquid per terras perque oceanum diffunditur, hoc ad maximos et mirabiles usus fabricatum est. Quod quidem nisi ex voluntatis tuæ arbitrio ita generetur, procul dubio tanta diversitas, et multiplex divisio potestatis, universo orbi ac rebus humanis perniciem attulisset. Nam qui adversus sese invicem bellum gesserunt, utique gravius adversus humanum genus depugnarent. Quod profecto faciunt, tametsi oculis non cernuntur.

DEUM LAUDAT, QUI SEMPER BONA ATQUE HONESTA DOCEAT.

xii. Gratias tibi plurimas agimus, omnium Domine ac summe Deus. Nam quanto magis ex discrepantibus stediis humana natura cognoscitur, tanto magis apud recte sentientes et veræ virtutis studiosos divinæ religionis disciplina stabilitur. Cæterum, quisquis

VALESII NOTÆ.

Ἐκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πράττει. Id est, quam quisque vult religionem colat. Quibus verbis Constantinus, integram colendi prout quisque vellet numinis libertatem subditis suis dereliquit. Quippo religiosissimus Princeps omnes quidem mortales ad Christi fidem transire maxime concupivit: neminem tamen ad id unquam coegit. Ac Gentiles quidem pristino errore liberatos voluit: templorum tamen caeremonias et sacrificia non prohibuit, ut ipse testatur infra cap. 59.

Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ καινὸν. De origine et antiquitate religionis Christianæ idem scribit Eusebius in principio Historiæ Ecclesiasticæ, et in libris de Evangelica demonstratione.

Κατὰ τὸν ἐπαχθέντα καιρὸν. Lego κατὰ τὸν ἐπισαχθέντα, ut legisse videtur Christophorsonus. At-

Ἐκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πράττει. τοὺς δ' εὐ φρονούντας πεπεισθαι γὰρ, ὡς οὗτοι μόνον ἀγίως καὶ καθαρῶς βιώνονται, οὗς αὐτὸς καλεῖς ἐπανακαίεσθαι τοῖς σοῖς ἀγίοις νόμοις. οἱ δ' ἐαυτοὺς ἀφελκοντες, ἐχόντων βουλόμενοι τὰ τῆς ψευδολογίας τεμνῆ· ἡμεῖς ἔχομεν τὸν φαιδρότατον τῆς σῆς ἀληθείας οἶκον, ὅπερ κατὰ φύσιν δίδωκας. τοῦτο χάρισις εὐχόμεθα, ἵνα δηλαδὴ διὰ τῆς κοινῆς ὁμοιοῦς καὶ αὐτοὶ τὴν θυμηδίαν ἀναφέρωνται.

x. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ καινὸν οὐδὲ τι κωτερον τὸ κατ' ἡμᾶς. ἀλλ' ἐξ οὐπερ τὴν τῶν μέλων διακόσμησιν παγίως γεγενῆσθαι πεπιστευόμενοι, μετὰ τοῦ πρόποντός σου σεβάσματος τοῦτο παρεκτελέσω. ἐσφαλὴ δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος, πλάνκις πανταίαις παραημένον. ἀλλὰ σύ γε διὰ τοῦ σου υἱοῦ, ἵνα μὴ τὸ πᾶν ἐπὶ πλέον ἐπιβρίσῃ, καθαρὸν φῶς ἀνασχῶν, ὑπέμνησας περὶ σεαυτοῦ τοὺς πάντας.

xi. Δι' οὗτοι πράξεις ταῦτα πιστοῦνται· τὸ σὸν κράτος ἀθώους ἡμᾶς καὶ πιστοὺς ἐργάζεται· ἥλιος καὶ σελήνη ἔνομοι ἔχουσι τὴν πορίαν, οὐδὲ τὰ ἄστρα ἄτακτοι ἔχει τὴν τοῦ κόσμου κύκλου περιφορὰν· αἱ τῶν καιρῶν ἀμοιβαὶ νομίμως ἀνακλυοῦνται· ἡ τῆς γῆς ἰδραία στάσις τῆ σφ' λόγῳ συνίστηται· καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τὸν ἐπαχθέντα καιρὸν ποιεῖται τὴν κίνησιν. ἡ τε τῶν ὑδάτων φορὰ θέουσα πρόεισιν ἀπλήτου βεμάταις μέτρῳ· ἡ θάλασσα ὄροις ἐμπεριέχεται πεπορόσι. καὶ ὁ, τι ἂν τῆ γῆ καὶ τῶ ὠκεανῶ συμπαρεκτείνεται, τοῦτο πᾶν θαυμασταῖς τισι καὶ χρησίμοις τεχνάζεται λυσιστελίας. ὅπερ εἰ μὴ κατὰ κρίσιν τῆς σῆς βουλήσεως ἐπράττετο, ἀναμφιβόλως ἂν ἡ τοσαύτη διαφορὰ, καὶ ἡ πολλὴ τῆς ἔξουσίας διάκρισις, παντὶ τῶ βίῳ καὶ τοῖς πράγμασιν ἐμμήματο. οἱ γὰρ πρὸς ἐαυτοὺς μαχισθέντες, χαλεπώτερον ἂν τῶ ἀνθρώπινῳ ἐμαχίσαντο γένει. ὅπερ γὰρ μὴ ὁρώμενοι πρᾶττουσι.

xii. Χαρὶς σοι πλείστη, δέσποτα τῶν ἀπάντων μέγιστε θεῖ· ὅσον γὰρ διαφοροῖς σπουδάσμασιν ἡ ἀνθρωπότης γνωρίζεται, τοσοῦτον μᾶλλον τοῖς ὀρθότερον φρονούσι καὶ γνωστίας ἐπιμελομένοις ἀρετῆς, τὰ τοῦ θεοῦ λόγου μαθήματα συνίσταται. πλὴν ὅς τις αὐτὸν θεραπεύεσθαι καλλίει,

que ita scriptum exhibet codex Fuketii et Savillii. Πολλὴ τῆς ἔξουσίας διάκρισις, id est, multiplex divinitas, puta Solis, Lunæ, astrorum et elementorum, de quibus supra dixit. Hæc enim singula, nisi unius Dei nutu ac potestate regerentur, utique Dii essent. ἔξουσία igitur est potestas, nullius dominationi subiecta, quam vulgo independentiam vocamus, quæ solius Dei propria est.

Οἱ γὰρ πρὸς ἐαυτοὺς μαχισθέντες. Deos Gentilium intelligit, ut supra dixi; Solem scilicet, Lunam et reliqua mundi elementa quæ pro Diis coluit antiquitas. Mox scribe ex codice Fuketiano τὸ ἀνθρώπινον ἐμάχοντο γένος, ut legitur etiam in Regiis schedis. Ἰγυσίας ἐπιμελομένοις ἀρετῆς. In codice Fuketiano et Savillii legitur γνωστίας.

ἄλλω τοῦτο μὴ λογιέσθω· ἡ γὰρ ἱατρικὴ τῶν ἰσμάτων ἀ
προκαθίσταται, ἄπασιν εἰς τοῦμακρὸν προσιμῶν, μόνον
μὴ τις καταδραπέτω τοῦθ' ὅπερ ἄχραντον εἶναι τὰ
πρόγματα παρεγγυᾷ. χρυσάσματα τοίνυν ἄπαστες ἄν
θρωποι τῆ τοῦ θεοῦ ἀγαθοῦ συγχαρῖα, τουτέστι τῆ
τῆς εὐφροσύνης κολῶ, χωρίζοντες θαλασσὴν τὴν συνείδησιν ἀπὸ
καυτῶς ἰσχυρίου.

ADHORTATIO SUB FINEM EDICTI, UT NEMO ALTERI MOLESTIAM FACESSAT.

XIII. Πλὴν ἕκαστος ὅπερ πείσας ἑαυτὸν ἀναδέδεικται,
τοῦτω τὸν ἕτερον μὴ καταδραπέτω. ὅπερ ἄλλοι εἶδὲ τε
καὶ ἐνόησε, τοῦτω τὸν πλησίον, εἰ μὴ γίνεσθαι δυνατὸν,
ἀφελίτω. εἰ δ' ἀδύνατον, παραπειπέσθω. ἄλλο γὰρ ἴσται,
τὸν ὑπὲρ ἀθανασίας ἄλλον ἐκουσίως ἐκαυκρεῖσθαι, ἄλλο
τὸ μετὰ τιμωρίας ἐπαναγκάζειν. ταῦτ' εἶπον, ταῦτα διεξ-
ἔλθον μακρότερον, ἢ ὁ τῆς ἐμῆς ἐπιεικείας ἀπῆτει σκοπὸς,
ἐπειδὴ τὴν τῆς ἀληθείας ἀποκρούψασθαι πίστιν οὐκ ἔβου-
λόμην· μάλιστ' ὅτι τοῖς, ὡς ἀκούω, φασὶ τῶν καὶ περιη-
ρῆσθαι τὰ ἔθνη καὶ τοῦ σκότους τὴν ἐξουσίαν ὅπερ συν-
βούλευσα ἄν πάσιν ἀνθρώποις, εἰ μὴ τῆς μοχθηρᾶς
πλάνης ἢ βίβλιος ἐπανάστασις, ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινῆς ἀνα-
στάσεως ἀμέτρως ταῖς ἐνίων ψυχαῖς ἐμπεπῆγει.

enrari se non sinit, ne id alii impnet. Quippe medi-
cina quæ præest curatiōni palam omnibus propo-
lita est. Illud tantum cavendum est, ne quis eam religio-
nem violet, quam puram et immaculatam esse res
ipsæ testantur. Proinde universi fruamur hujus boni
nobis indulti consortio, hoc est, pacis amonitate; et
animi nostri conscientiam ab omnibus quæ illi con-
trariæ sunt abducamus.

XIII. Cæterum, nemo ex eo quod ipse animo imbibit
alteri noxam pariat. Sed quicumque aliquid intel-
lexerit ac noverit, eosquidem fieri potest, proximum
juvet; sin id fieri non potest, omitat. Aliud est
enim certamen pro immortalitate sponte suscipere,
aliud suppliciorum vi adigere. Hæc dixi, et uberius
ac prolixius quam mansuetudinibus nostræ propositum
postulabat ideo disserui, quod fidei veritatem claro
ac dissimulare volebam. Præsertim cum nonnulli, ut
audio, asserant ritus ac caeremonias templorum et
potestatem tenebrarum penitus esse sublata. Quod
profecto suasissem omnibus hominibus; nisi pravi
erroris violenta præsumptio in cladem atque in
dammum reparationis generis humani quorundam
mentibus nimis insideret.

CONSTANTINI CONSTITUTIO ADVERSUS HÆRETICOS.

(Ex Euseb. Vit. Const. III, c. 64, 65.)

Νακατὸς Κωνσταντῖνος, Μέγιστος, Σεβαστός, αἱρετικοῖς.

I. Ἐπίγνωτε νῦν διὰ τῆς νομοθεσίας ταύτης ὡς Νακατι-
νοί, Οὐαλεντινοί, Μαρκεωνισταί, Παυλιανοί, οἵτε κατὰ Θρύ-
γος ἐκκακλημένοι, καὶ πάντες ἀπλῶς οἱ τὰς αἰρέσεις διὰ
τῶν οἰκείων πληροῦντες συστημάτων, ὅσοις ψεύδισιν ἢ
παρ' ὑμῖν ματαιότης ἐμπέλεκται, καὶ ὅπως ἰσθῶλοις τισὶ
φαρμάκοις ἢ ὑμέτερά συνίχεται διδασκαλία· ὡς τοὺς μὲν
ὕμαιοινας εἰς ἀσθένειαν, τοὺς δὲ ζώντας εἰς διηνεκῆ θά-
νατον ἀπέχεσθαι δι' ὑμῶν. ὡς τῆς μὲν ἀληθείας ἐχθροί,
τῆς δὲ ζωῆς πολέμοι, καὶ ἀπωλείας σύμβουλοι, πάντα
παρ' ὑμῶν τῆς ἀληθείας ἴσται ἰσχυρία, αἰσχροῖς πονηρέ-
μασι συνήδοντα, ἀποτίμασι χρῆμα, δι' ὧν
ὑμεῖς τὰ μὲν ψευδῆ κατασκευάζετε, τοὺς δὲ ἀνομαρτή-
τους βλῖβετε, τὸ φῶς τοῖς πιστεύουσιν ἀρνεῖσθε, ἐπὶ προ-
σχῆματι γούν θεοῦτος αἰεὶ πλημμυλοῦντες, πάντα μαί-
νετε, τὰς ἀδύους καὶ καθαρὰς συνειδήσεις θανατηφόρους
πληγὰς τραυματίζετε, αὐτὴν δὲ σχεδὸν εἰπεῖν τὴν ἡμέραν,
τῶν ἀνθρωπείων ὀφθαλμῶν καθαρπάζετε. καὶ τι δεῖ κα-
θέκαστον λέγειν; ὅπου γε περὶ τῶν ὑμετέρων κακῶν εἰ-

Victor Constantinus Maximus, Augustus, Hæreticis.

I. Agnoscito nunc hujus legis beneficio, o Novatiani,
Valentiniani, Marcionista, Pauliani, et quibus Cata-
phrygum nomen est inditum, omnes denique qui hæ-
reses privatis costibus instruitis atque impletis, quot
mendacis opinionis vestræ vanitas implicetur, et
quam perniciosis venenis imbuta sit vestra doctrina;
adeo ut sanis morbus gravissimus, viventibus perpe-
tua mors per vos importetur. O veritatis inimici,
hostes vite, exitii consiliarii, cuncta apud vos sunt
veritati contraria, turpissimis fugitiis congrua, inepti-
tati et signentis referta, quibus vos mendacia quidem
adstruitis, innocentes autem opprimitis, et credenti-
bus lucem negatis. Ac sub obtentu quidem divinitatis
assidue peccantes, cuncta pollutis, puras vero et
illibatas hominum conscientias lethalibus plagis vul-
neratis, atque ipsum propemodum diem mortalium
oculis intercipientis. Et quid attinet singula per censere,
cum nec brevitatis temporis, nec magnitudinis occupa-

VALESII NOTÆ.

cis potestatem et efficaciam.

Ἐκπαύστασις. Hæc vox proprie significat conspira-
tionem ac rebellionem: quod quidem de idolorum
cultu optime dicitur. Est enim idolorum cultus, de-
fectio a vero Deo.

Τῆς κοινῆς ἀναστάσεως. Scribendum videtur ἀνορθό-
σως. Nam vulgata vox ex superiore linea repetita esse
videtur. Porro in fine hujus edicti apposta erat si-
ne dubio hæc subscriptio, de qua superius multa
dixi, προτιθέτω ἐν τοῖς ὑμέτεροις ἀνορθοῦμαι μέρεσι.
Hæc enim subscriptio proprie convenit huic edicto,
utpote quod missum est ad Provinciales Orientis.

Χρῆμα. In Fnk. Sav. et Turnebi codicibus scrip-
tum inveni χαιροντα, prout Scaliger, Christophor-
sus aliique in suis libris repererunt.

"Ἄλλω τοῦτο μὴ λογιέσθω. Id est, quisquis curari se
non sinit, nec morbo idololatriæ liberari, sibi imputet,
cum medicina in promptu sit. Male Christophorus
hunc locum interpretatur hoc modo: *alteri qui sanari
vult, non vitio vertat*. Nam de Portusio nihil dico, qui
sere ubique a vero sensu decerrat. Musculus certe hæc
non infeliciter vertit.

Ὅπερ πείσας ἑαυτὸν ἀναδέδεικται. In codice Regio
superscriptum est eadem manu ἀναδέδεικται. Utrumque
certe ferri potest.

Τῆς ἀληθείας πίστιν. Id est, veram fidem. Idem enim
est, ac si diceret: τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως. Sic iterum
loquitur in cap. 69 infra.

Τοῦ σκότους ἐξουσίαν. Verba sunt desumpta ex Epi-
stola Pauli. Porro ut hic Hellenismus vocat potesta-
tem tenebrarum, sic alibi, Christianismus vocat lu-

tionem nostrarum patiantur, nos de criminibus vestris pro merito ipsorum verba facere? Quippe tam gravia sunt et immensa scelera vestra, adeo foeda et omni atrocitate exuberantia, ut ne dies quidem integer ad eorum explicationem sufficiat. Et alioqui ab huiusmodi rebus aures amovere et oculos avertere decet, ne pura ac sincera fidei nostrae alacritas particulari earum expositione violetur. Quid est igitur quod huiusmodi mala diutius toleremus? maxime cum diuturna patientia faciat, ut hi quoque qui sani sunt ac valentes hoc velut pestilenti morbo inficiantur. Quidni ergo huiusmodi improbitatis radices publica animadversione confestim exciudimus.

DE TOLLENDIS CONVENTICULIS HÆRETICORUM.

II. Quocirca quando hæc vestra improbitatis perniciæ amplius ferri non potest, præsentî lege interdiciamus, ne quis vestrum in posterum conventus agere præsumat. Atque idcirco universa loca in quibus ejusmodi cœtus peragitis auferri præcepimus; eo usque procurentur majestatis nostræ sollicitudine, ut non modo in publico, sed ne in privatis quidem ædibus ac locis ullis privati juris, superstitionis vestrae demeritæ factio congregetur. Itaque, quod longe honestius atque præstantius, quicumque vestrum veræ ac sinceræ religionis studiosi sunt, ad Catholicam Ecclesiam accedant, ejusque sanctitati communicent, cujus ope ad veritatem poterunt pervenire. Absit omnino a felicitate temporum nostrorum perversæ mentis vestrae fraudulenta deceptio, hæreticorum scilicet ac schismaticorum scelerala ac perditæ amentia. Dignum est enim prosperitate temporum, qua divino beneficio fruimur, ut qui cum bona spe ac fiducia vitam agunt ab omni inordinato errore ad rectum tramitem, a tenebris ad lucem, a vanitate ad veritatem, a morte denique ad vitam traducantur. Atque ut hujus remedii vis ac virtus necessaria sit, cuncta, uti jam diximus, superstitionis vestrae conciliabula, id est, omulorum hæreticorum oratoria, si tamen oratoria dici debent, sine ulla contradictione ipsis adempta, catholicæ Ecclesiæ incunctanter tradi præcepimus; reliqua autem loca publica adjudicari, nec ullam deinceps eo conveniendi licentiam vobis relinquere. Adeo ut a præsentî die nullo prorsus in loco tam publico quam privato illegitimi vestri cœtus audeant convenire. Proponatur.

Α πείν τι κατ' ἀξίαν, οὔτε βραχίως ἐστὶ χρόνου, οὔτε τῶν ἡμετέρων ἀσχολιών. οὕτω γάρ ἐστι μακρὰ καὶ ἄμετρα τὰ παρ' ὑμῶν ἀτοπήματα. οὕτως εἶδεχθῆ, καὶ πάσης ἀπανείας πλήρη, ὡς μὴ δ' ἄλοκληρον ἡμέραν πρὸς ἔκφρασιν τούτων ἀρκεῖν· ἄλλως τε καὶ ἐκκλησιῶν τῶν τοιούτων προσήκει τὰς ἀκοάς, τοὺς τ' ὀφθαλμοὺς ἀποστρέφειν, ὑπὲρ τοῦ μὴ χραίνεσθαι τῇ καθέκαστον διαγίσει, τὴν τῆς ἡμετέρας πίστεως εὐκρινῆ καὶ καθαρὰν προθυμίαν. τί οὖν ἀνεξόμηθα παρατίρω τῶν τοιούτων κακῶν; ἀλλ' ἢ μακρὰ παρεπθύμησης, ὥσπερ λοιμικῶς νοσήματι καὶ τοὺς ὑγαινοντάς χραίνεσθαι ποιεῖ, τίνος οὖν ἐνεκεν τὴν ταχίστην τὰς βίβλας ὡς εἰπεῖν τῆς τοσαύτης κακίας οὐ διὰ δημοσίας ἐπιστροφείας ἐκκόπτομεν.

II. Τοιούτοιοι ἐπειδὴ τὸν ἄλθρον τοῦτον τῆς ἡμετέρας ἔξωλείας ἐπὶ πλείον φέρειν οὐκ ἔστιν αὐν τε, διὰ τοῦ νόμου τοῦτου προαγορεύομεν, μὴ τις ὑμῶν συνάγειν τοῦ λοιποῦ τολμήσῃ. διὰ καὶ πάντας ὑμῶν τοὺς οἴκους ἐν οἷς τὰ συνέδρια ταῦτα πληροῦτε, ἀφαιρεθῆναι προστάξαμεν, μέχρι τοσοῦτου τῆς φροντίδος ταύτης προχωρούσας, ὡς μὴ ἐν τῷ δημοσίῳ μόνον, ἀλλὰ μὴ δ' ἐν οἰκίᾳ ἰδιωτικῇ, ἢ τόποις τισὶν ἰδιάζουσι τὰ τῆς δεισιδαιμονίης ὑμῶν ἐνοικίας συστήματα συντρέχουν. πλὴν ὅσων περ ἐστὶ κάλλιον, ὅσοι τῆς ἀληθινῆς καὶ καθαρῆς ἐπιμαλίσθη θρησκείας, εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἔλθῃτε, καὶ τῇ ταύτης ἰσχύϊ κοινωθεῖτε, δι' ἧς καὶ τῆς ἀληθείας ἐφικέσθαι δυνήσεσθε κειχωρήσῃ δὲ παντελῶς τῆς τῶν ἡμετέρων κειρῶν ἐκκληρίας, ἢ τῆς δειστρομμίης διανοίης ὑμῶν ἀπάτα. λγω δὲ, ἢ τῶν αἰρετικῶν καὶ σχισματικῶν ἐναγῆς τε καὶ ἐξώλης διχόνοια· πρέπει γάρ τῇ ἡμετέρα μακαριότητι ἧς ἀπολαύομεν σὺν θεῷ, τὸ τοὺς ἐπ' ἑλπίσειν ἀγαθαῖς βιοῦντας, ἀπὸ πάσης ἀτάκτου πλάνης εἰς τὴν εὐθείαν ὁδὸν ἀπὸ τοῦ σκοτεινοῦ ἐπὶ τὸ φῶς, ἀπὸ ματαιότητος εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ θανάτου πρὸς σωτηρίαν ἄγεισθαι. ὑπὲρ δὲ τοῦ τῆς θεραπείας ταύτης καὶ ἀναγκαίαν γενέσθαι τὴν ἰσχὺν προστάξαμεν καθὼς προείρηται, ὑπὸ πάντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας ὑμῶν συνέδρια, πάντων φημί τῶν αἰρετικῶν τοὺς εὐκατήριους, εἴη εὐκατήριους ὀνομάξῃ οἴκους προσέκει, ἀφαιρεθῆντας ἀνακτιρότως, τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ χωρὶς τινὸς ὑπερήθως παραδοθῆναι. τοὺς δὲ λοιποὺς τόπους τοῖς δημοσίοις προσκερθῆναι. καὶ μηδεμίαν ὑμῶν εἰς τὸ ἐξῆς τοῦ συναγαγεῖν εὐμέρους περιλειφθῆναι· ὅπως ἐκτῆς ἐνοστούσης ἡμέρας, ἐν μηδενὶ τόπῳ μὴ τε δημοσίῳ μὴ τ' ἰδιωτικῷ, τὰ ἀθέματα ὑμῶν συστήματα ἀφαιρεθῆναι τολμήσῃ. προτεθέντα.

VALESII NOTÆ.

Μακρὰ παρεπθύμησης. Forte παρεπθύμησης, id est, negligentia et dissimulatio. In codice Fuk., Savil. ac Turnebi ὑπερήθως legitur. Paulo post scribo ex codice Fuk. διὰ δημοσίας ἐπιστροφείας.
 Ἐπὶ πάντα τὰ τῆς δεισιδαιμονίας. Prima vox delenda est utpote superflua. In Fuk. Sav. et Turnebi codicibus legitur ἐπὶ πάντα. forte ἐπίκειν τὰ, etc.
 Ἀφαιρεθῆντας. Male Christophoronus vertit dixit. Neque enim Constantinus basilicas hæreticorum dirui jubet, sed ipsis adimi et Ecclesiæ Catholicæ tradi. Similes sunt Imperatorum Constitutiones in codice Theodosiano, titulo de hæreticis. Porro ab hæc Constantini lego excepti prius fuerant Novatiani, ut patet ex lege 2, eodem titulo. Verum hæc ultima Constantini sanctione, una cum ceteris hæreticis et

schismaticis comprehensi sunt.
 Τοῦ συναγαγεῖν. Rectius in codice Fuk. scribitur τοῦ συνάγειν. Nam συνάγειν proprium est hujus rei vocabulum. Latini uno verbo dicunt colligere, ut plurimis exemplis probari potest. Unde et collecta ab iisdem dicta, quæ Græce σύναξις Optatus in libro 2, ubi de Episcopis Donatistarum in urbe Roma loquitur: Sed quia quibusdam Afris urbica placuerat commemoratio, et hinc a vobis profecta videbantur, ipsi petierunt ut aliquis hinc qui illos colligeret mitteretur. Et paulo post: Non enim greci aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta, et quod excurrit, basilicas, locum, ubi colligerent non habebant.
 Τολμήσῃ προτεθέντα. Ultimam vocem non intellexit Christophoronus, quæ legitur et Constitutio

DE MAGISTRATIBUS MUNICIPALIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Florentinum P. P. Decuriones ad Magistratum, vel exactionem annonarum ante tres menses, vel amplius nominari debent, ut, si querimonia eorum justa videatur, sine impedimento in absolvendi locum aliis subrogetur. *Dat. Id. April. Constantinop., Severo et Rufino Coss. (323) (Ex Cod. Just.).*

Anno Domini 324.

Crispo III et Constantino III Coss. Coss.

DE HIS QUI NUMERO LIBERORUM^a VEL PAUPERTATE EXCUSATIONEM MERUERINT^b.

Imp. Constantinus A. Dalmatio Quoniam cognovimus nonnullos vacationem a nobis personalium munerum impetrasse, alienos pro suis liberis^c nostris conspectibus offerentes, jubemus eos, eum hoc probatum sit^d, indulto beneficio privari, eos autem, qui cujuscumque sexus liberos quinque habeant^e, impetrata semel vacatione potiri^f, ita ut, si in hoc numero filius legitimæ ætatis^g inveniat, obeundis^h statim pro suo patre muneribus appliceturⁱ; patribus qui filios vel filias quaque habuerint, promissa legibus^j immunitate servanda. § 1. Quod si quis propter censum tenuem^k vacationem meruerit, atque hoc probaverit, beneficio potiat, si^l propter rerum angustias ad personalia vocabatur^m obsequia. *Dat. XIV. Kal. Febr. Sirmioⁿ, Crispo III. et Constantino II. Coss. (324).*

DE NAVICULARIIS.

Imp. Constantinus P. A. Elpidio..... Ex quocumque Hispaniæ littore portum urbis Romæ navicularii

nibus principum addi solebat, idque interdum manu ipsorum. Sic in novella Theodosii de reddito jure armorum legitur: *Et manu divina, Proponatur amantissimo nostri populo Rom. Et ad latus Data 8 Calend. Julius Romæ Valentiniano et Anatolio Coss.*

^a *De his qui numero libero liberorum.*

^b *Cod. Just. meruerunt.*

^c *Go. : « Sustineri potest : malim tamen, liberos. »*

^d *Go. : « Probatum fuerit. »*

^e *4, Til. habeat. Cod. Just. inc., Eos, qui c. s. l. q. habent.*

^f *4 potiris, sed del. s. Cod. Just. potiri convenit : ita ut.*

^g *Cod. Just. ætatis legitimæ filius.*

^h *4 obeundi, rubro col. add. s.*

ⁱ *Apud Go. desunt applicetur—legibus, err. typ.*

^j *Julia et Papia.*

^k *Cod. Just. tenuorem.*

^l *Be. cj. nec, ut Hal. Cuj. in c. 6 Cod. Just. cit.*

^m *Go. cj. in not. vocabitur, probb. Be. et Spangenh.; Cod. Just. vocatur, Hal. Cuj. vocetur. Sed faciendum esse duco cum Go., qui in comment. vulgaram scripturam ita interpretatur : « Si propter rerum angustias et pensandis muneribus patrimonialibus ad personalia hæcenus vocabatur obsequia, id est personalibus muneribus subjectus fuit, vacatione plenissima et beneficio deinceps potiat. »*

ⁿ *Be. Cod. Just. Sirmii.*

^o *Be. rep. vult III. Go. in Chron. h. c. bis profert, ad ann. 321 et 324. Si illud accipitur, numerus III. mutandus est in II., neque vero II. in III. Vid. etiam Reland. l. c. pag. 317. Ri. Constantino.*

^p *Vid. supra not. c.*

^q *4, edd. Helpidio. Vid. C. Th. II, 8, 4, not. y. Vicarium addi vult. Be. auct. Go. Nec in cod. 4, nec in edd. lacuna ullo modo indicatur.*

*A navis^a intraverit, quæ anus dumtaxat fiscale subvexerit, eandem sine interpellatione cujusquam^b abire præcipimus, nec ulli extraordinario oneri deservire, ut facilius injuncta sibi possit implere obsequia. *Dat. VIII. Id. Mart. Thessalonice, Crispo III et Constantino III c. Coss. (324).**

DE EXORDINARIIS SIVE SORDIDIS MUNERIBUS.

Imp. Constantinus A. ad edictum Chalcedoniensium et Macedoniensium^d. Quotiescumque aliquam adscriptionem veri necesse est, rectorum consilii et dispositione^e uniuscujusque civitatis fiat adscriptio, ne libidini et commodo potiorum multitudo mediocrium subiecta gravibus et iniquissimis afficiatur injuriis. *Acc. VIII. Kal. Maii Crispo III. et Constantino III. Coss. (324).*

DE INFIRMANDIS HIS QUÆ^e SUB TYRANNIS AUT^b BARBARIS GESTAⁱ SUNT.

Imp. Constantinus A. ad Constantium P. P. Remotis Licinii^k tyranni constitutionibus et legibus, omnes sciant, veteris juris et statutorum nostrorum^l observari debere sanctionem. *PP. XVII. Kal. Jun., Crispo III. et Constantino III. Coss. Coss. (324).*

DE DECURIONIBUS.

Constantinus A. ad Hilarianum Proconsulem Africæ. Si quis decurio vel propriæ rei causa vel rei publicæ cogatur nostrum adire comitatum, is non ante discedat, quam Insinuato judici desiderio proficiscendi licentiam^p consequatur. Quod si pro sua audacia parvi aliquis hanc fecerit jussionem, deportationis exitum^q sortiatur. *PP. VII. Id. Jul. Karthagine, Crispo III. et Constantino III. Coss. (324).*

^a *Fol. 306^b cod. 4.*

^b *Cf. c. 5 h. t., § 1.*

^c *Be. in not. add. Coss.*

^d *4 Chalcedoniensium et Macedoniensium. Go. in Chron. Chalcedoniensium. Go. Macedoniensium non vult temere mutari in Nicomediensium, neque rescribendum esse putat Edictum ad Chalcedonienses et Macedonienses, recte. Vid. Wenck. ad C. Th. V, 14, 4, not. u. Notatu digna sunt, quæ Reines. annot. : « Legendum, inquit, ad Edictum. » Ἐπιδικασ, magistratus appellatio. Vide quæ notavi ad Lex. Jur. et Pætr. de mag. munic. c. 9. »*

^e *Cuj. 2, 2° mend. dispositione.*

^f *Mendose Go. om. et Constantino III.*

^g *Nonn. codd. qui.*

^h *20 vel. Sich. ac, sed in iud. tit. aut. 5 om. aut — sunt.*

ⁱ *12 distracta sunt.*

^j *Cuj. 2, 2° Constantius, err., quem Rein. tollit.*
^k *4, Til. — Ri^o. Licini. Go. : « Licini, id est Licinii ; quæ orthographia hujus Codicis. » De eodem et proximas tres leges intelligendas esse, recte Be. dicit. Vid. not. u et a.*

^l *4 nostrorum nostrorum ; quorum. v. ultimum del. rubr. col.*

^m *Go. in Chron. prop. Jan.*

ⁿ *Rein. corr. Constantio. Aur. Lugd. om. et Constantino III. Mox ibi scribitur Cons.*

^o *Ita 4, Til. — Lugd. et Be. ; Cuj. 2 — Ri^o. Cæs.*

^p *In literis tiam incip. fol. 221^b cod. 4.*

^q *Go. em. exitium vel exitum. c. 1. C. Th. ad L. Juliam de Ambitu (IX, 26) exitium deportationis. Cod. Just. jussionem in dignationem competentem sortiatur^r.*

^r *Go. in Chron. VIII.*

^s *Ita etiam Cod. Just., sed Cuj. et Constantino A. VII. et Constantio Coss. Be. addi vult CC. Cæle-*

SI PER VIM, VEL ALIO MODO ABSENTIS PERTURBATA SIT A POSSESSIO.

Imp. Constantinus A. Severo. Judices absentium, qui cojuslibet rei possessione privati sunt, suscipiant in jure personas, et auctoritatis suæ formidabile ministerium objiciant: atque ita tueantur absentes, ut id solum diligenter inquirent, an ejus, qui quolibet modo peregrinatur, possessio ablata sit, quam propinquus, vel parens, vel proximus, vel amicus, vel colonus, vel libertus seu servus quolibet titulo retinebat; nec eos, qui dejecti sunt, absentium nomine possidentes, quia minime ipsis decisio causæ mandata sit, ab experienda re secludant: nec, si servi sint, eorum rejiciant in jure personas, quia hujusmodi conditionis hominum causas perorare fas non sit. Sed post elapsa quæque spatia recuperandæ possessionis legibus præstituta, litigium eis inferentibus largiri convenit: ut eos momentariæ perinde possessioni (sine ulla cunctatione) restituant, ac si reversus dominus litigasset. Cui tamen (domino) quolibet tempore reverso, actionem possessionis recuperandæ indulgemus; quia fieri potest ut restitutio propter servos infidèles, vel negligentes propinquos, vel parentes, vel proximos, vel amicos, vel colonos, vel libertos interea differatur. Absentibus enim officere non debet tempus emensum, quod recuperandæ possessioni legibus præstitutum est: sed reformato statu, qui per injuriam sublatus est, omnia quæ supererunt ad disceptationem litigii immutata permanent: judicio servato justis legitimisque personis: cum valde sufficiat possessionem tenentibus absentium nomine contra præsentium violentiam subveniri. *Dat. 10. Calend. Novembr. Constantinop. Constantino VII et Constante C. III Coss. (324) (Ex Cod. Just.).*

Anno Domini 325.
Paulino et Juliano Coss.

DE INFIRMANDIS.

Constantinus A. ad universos Provinciales. Tyranni et judicum ejus gestis infirmatis, nemo per calumniam velit quod sponte ipse fecit evertere, nec quod legitime gestum est. *Dat. prid. Id. Febr. t Paulino et Juliano Coss. (325).*

DE OFFICIO VICARII.

Imp. Constantinus A. ad Silvium..... et Paulum

rum Cod. Just. Carthag. et Aur. Lugd. Cons.

^a Licinii. *Infra Aur. Lugd. infirmitatis.*
^b & *velid. Til. — Ri, vel id. Recte Be. de cj. Go. ed. velit, quod consentaneum est orthographiæ codicis. Vid. not. y sq. et infra XVI, 8, 19, not. h.*
^c Ita 4; ipse sponte est in *Til. — Cuj. 2. Ri. — Be; Go. om. ipse.*
^d Fol. 389^a cod. 4.
^e In cod. 4 post *est add. asteriscus rubro col. Eodem loco est asteriscus in edd. Til. — Cuj. 2 (est.)*. Putabant enim primi editores scriptura *vel id* inducti (vid. not. uv), deesse aliquid in extrema lege. Jam oratio absoluta est.

^f Go. in Chron. h. c. *Nicomediæ datam esse putat. 4, edd. Paulino.*

^g Ita 5. Exciderunt ergo in extremo versu novem literæ post *Silvium*, ex quibus apparet, mendosam esse scripturam. Post *Silvium* videtur in C. Th. in-

mag. Italiæ^a. Post alii: Ne tua gravitas occupantibus aliis districta hujusmodi rescriptorum cumulis oneretur, placuit has solas causas gravitatis tuæ injungere, in quibus persona potentior inferiorem aut minorem judicem premere potest, aut tale negotium emergit, quod in præsidiali judicio terminari fas non est, ut, quod per eosdem præsides diu tractatum^d, apud te debeat terminari. *Dat. V. Kal. Mart. Nicomediæ, Paulino et Juliano Coss. (325).*

DE HIS QUÆ EX PUBLICA COLLATIONE ILLATA SUNT NON USURPANDIS.

Imp. Constantinus A.... Nullus judicum id, quod a re publica ex collatione susceperit, mutui interventione opposita vel invadat, vel conetur invadere. *Dat. prid. Non. Mart. Treviris, Paulino et Juliano Coss. (325).*

DE POSTULANDO.

Imp. Constantinus A. Helladio. Sæpius clariusque advocatis existimationi suæ immensa atque illicita compendia prætulisse, nomine honorariorum, ex ipsis negotiis, quæ tuenda susceperint, emolumenta sibi certæ partis cum gravi damno litigatoris et depradatione poscentes. Placuit igitur, ut omnes, qui in ludicata fuisse dignitas ejus, ut Paulino non sit nomen Silvi, sed alia persona.

^a *Mag.* significare potest et magistrum quod W. ed., et magistratum, quod Pu. habet. Utrumque videtur dubium esse, nam *Magistri Italiæ* nusquam mentio fit, et quod ad magistratum atinet, erant sane in partibus Italiæ magistratus, ut consulares, rectores, magistratum autem Italiæ, pro dignitate ipsa, v. c. consulari, correctoris in inscriptionibus legum poni, non recorder. Cl. *Vicarium Italiæ*, quod nimis a siglo codicis remotum est. Fortasse in codice scriptum erat *pm*, ex quo librarius fecit *paulum mag.* Hanc cj. probabilem facit non solum v. *gravitas tua*, sed etiam illud, quod hujus a. nullus alius præfectus prætorio Italiæ cognitus est. Tamen in re dubia acquiescendum esse putavi in ipsa scriptura codicis.

^b & *De.*

^c 5 quos. Pu. *qua.*

^d Ba. cj. *tractum*. Sed vid. c. 4, 10, 12, 13 C. Th. de Legatis (XII, 12).

^e 5 debeant. Pu. *errore typ. debet*, imp. Schro.

^f 4 qui, rubro col. em. *quæ.*

^g Deest etiam in Cod. Just. is ad quem h. c. data est. Error igitur videtur ipsi Codici Th. insitus esse. Vid. not. m.

^h Cod. Just. om. *id.*

ⁱ Cod. Just. *Treviris*. Treviris non fuit hoc anno Constantinus M., verum in Macedonia et in Bithynia. D Go. igitur et Bou. l. c. p. 746 habent *Dat. pro Reddita* scil. Pf. P. Galliarum.

^j 4, edd. Cod. Just. *Paulino*. Fol. 285^a cod. 4.

^k Desunt hoc loco, serie literarum cod. 4 a P. exhibiti spectata quinque litteræ, etsi P. lacunam tribus tantum punctis indicat. P. quem Pu. secutus est, supplet *accidit*, impr. W., qui prop. *noscentur s. inveniantur advocati*, contra scripturam cod., qui habet *advocatis*. Ego, quoniam nihil inveniri posse videtur, quod conveniat, codicem representavi. Cod. Just. *Si qui advocatorum existimationi.*

^l Cod. Just. *add. sub.*

^m In v. *honorarior* desinit folium tertium cod. 4; quæ sequuntur literis inclinatis impressa, W. restituit ex Cod. Just., ita tamen, ut sententiam tantum secutus sit, propter mutatam totius orationis structuram.

ⁿ Cod. Just. *add. fuerint inventi.*

^o Cod. Just. om. *igitur.*

jusmodi scævitate^a permanserint, ab hac professione A commodata^a, nisi unam tantum centesimam a creditoribus exigi non jubemus^b.

DE USURIS^b.

Imp. Constantinus A. ad Dracilianum^c agentem vices. Pf. P.^d Quicumque fruges humidas vel arentes indigentibus mutuas dederint, usuræ nomine tertiam partem superfluum^e consequantur, id est, ut, si summa crediti in duobus modis fuerit, tertium modium amplius consequantur^f. Quodsi conventus creditor propter commodum usurarum debitum recipere noluerit^g, non solum usuris, sed etiam debiti quantitate privandus est. Quæ lex ad solas pertinet fruges: nam pro pecunia^h ultra singulas centesimas creditor vetaturⁱ accipere. PP. Cæsares XV. Kal. Maias I, Paullino et Juliano Coss. (325).

INTERPRETATIO. *Quicumque fruges humidas (id est, vinum et oleum) vel quodcumque annonæ genus alteri commodaverit, non plus^k ab eo propter usuram quam tertiam partem accipiat, id est, ut supra^l duos modios^m, qui accepit, tertium reddat. Quod si conventus fuerit ille, qui commodat, et pro majore usuraⁿ noluerit debitum suum, adjecto tertio modio, a debitore recipere, etiam debitum perdat^o. Quam rem^p ad solas fruges præcipimus^q pertinere. Nam quando pecunia fuerit*

^a Ita W. auct. Go. in Gloss. Nom. h. v. Cod. Just. *hujuscemodi scævitate.*

^b In L. R. B. l. c. hæc leguntur, quæ cum non inveniantur in C. Th., unam saltem c. hujus tit. porrius perspicuum est: *Si quis duas centesimas sibi pro cautione stipulari fecerit, aut fieri pertulerit, etiam ejus pecuniæ, quam præstitit amissione mulctabitur sec. legem Theodosiani de usuris.*

^c 6—8, 10, 14, 17, 119, Til. in m. Cuj. 1. Aur. Lugd. *Tracilianam*, sed vid. Go. ad h. l. not. *b.* 15, 28, 40 *Gracilianum*. 16, 25 *Racilianum*. 38 *Dracidianum*. 42 *Dracidianum*.

^d In his vv. multum differunt codd. Plerique add. *actorem post Dracilianum*. Pro *vices Pf. P.* multi habent *vicar.* aut *vicarium ppo*; nonnulli *vicariam præfecturam aut vic. præfectus prætorio*. 9. 20 *actorem agentem vices pfectus prætorio*. 28 *actorem agentem vices ppo Cæsares*. Sich. Til. *Vicarias præfectum*, sed Til. in m. *Vic.*

^e 19 *superflua consequatur*. 20 *superfluum consequatur*. Sich. om. *superfluum*.

^f 15 *amplius modium c. 19, 20 om. id est — consequantur*.

^g 9, 10, 18, 21, Sich. Cuj. 1.—*Ri^o. recuperare. 15 recuperare voluerit. 20 noluerint.*

^h 8 add. *vel.*

ⁱ 19, 20 *non vel.*, sed 20 *creditoribus non vel.* Go. in not. *vetetur*.

^j Sich. Cuj. 1 Aur. Lugd. om. *PP. 19, 20 Dat. XI. Kal. M. Ces. Nonn. codd. V. Kal. 31 pp. Causa Raun. XV. K. Mar. Peculino, etc. 40 kt. oct.*

^k 21 in m. Sich. Cuj. 1 Aur. Lugd. *amplius. Mox 6—8, 20, alii accipit. Cæterum 21 et oleum, sed corr. ut; deinde in eod. ponitur mutuaverit supra commod. 20 vel ol.*

^l Plerique codd. *super.*

^m 21 *suppr. lin. mutat ut majorem usuram solvat.*

ⁿ Aur. Lugd. *oin. modios.*

^o 19, 20 *sum perdat abjecto tertio m. a deb. suo accipere. 21 modio tertio—etiam suum (a man. sec.) deb.*

^p L. Vis. *Quam legem.*

^q Multi codd. *præcipimus*.

DE DIVERSIS RESCRIPTIS.

Imp. Constantinus A. Severo^c Pf. U.^d Quoties rescripto nostro præjudicium^e vel moratoria præscriptio^f remittitur^g, aditus supplicandi^h pandatur; quod autem totius negotiiⁱ cognitionem tollit et vires principalis^j negotii exhaurit, sine^k gravi partis alterius dispendio convelli non potest. Nec præscriptionis igitur peremptoriæ relaxatio petatur, nec^l contra edictum^m supplicetur. Dat. X. Kal. Jun. Nicææ, Paullino et Juliano VV. CC. P. Coss. (325).

INTERPRETATIO. *Moratoria præscriptio^q dicitur quæ causam prolongat, id est, quando inducias a litigatore petuntur a Principe: peremptoria, quæ causam principalem tollit, id est, si litigator beneficio Principis sine judicio causam vellet extinguere. Et ideo moratoria præscriptio per rescriptum Principis supplicantibus concedi potest; peremptoria concedi non potest, et, si concessa fuerit a Principe, non valebit.*

DE VETERANIS.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. U. r. Comi-

^a Sich. in m. *summam. 21 supr. lin. mutata.*

^b 43 *debemus*, alii, ut 20 *exigere.*

^c Cod. Just. *Imp. Constantinus. 6, 16 et Anianus Rhemensis sec. Go. in Chronol. ad a. 325 Severiano; item Til. — Cuj. 2° in m., 6 (sec. Ri. not. *b.* ad h. c.), 10, 18, R. Severino. Sed vid. Go. ad h. l. not. *b.* et in Prosopogr. v. *Severus.**

^d 10, 18, R. *Publio. 19, 20 po. 5, 20 ppo. 21 præf. præf. Nonn. libri mss. Cod. Just. et Nbg. P. P., sed Pl. 1 om. Sev. Pf. U. et Montisp. H. 82. Pf. U. Sich. PF. P.; item Til. Cuj. 1. Aur. Lugd. Cuj. 2, 2°, sed in m. P. V. Vid. *Relandum l. c. p. 318.**

^e 21, Sich. *post judicium*, sed in corrig. p. 178 annot. ex cod. *Augustensi nostri præjudicii. Cod. Just. om. pr. vel. Plerique codd. præjudicio, alii moratoriam.*

^f Sich. — Lugd. et nonnulli codd. *perscriptio.*

^g 8, 9, 20 (em.), 21, Sich. *remittetur*, sed Sich. in corrig. p. 178 *emittetur* ex cod. August. Cod. Just. meliores libri mss. ed. Nbg. Schf. liber Anreduani ap. Char. Herm. c. Cod. Th. conveniunt, alii etiam *petitur* habent, sed Hal. et rell. *permittitur.*

^h Noun. codd. Cod. Just. *supplicantis.*

ⁱ 20, 21, Sich. *jus negotii*, sed 20 *interlin. gl. vel vires* et Sich. in corr. *ut nos.*

^j 20, Sich. *principales. 8 principaliter.* In cod. 21 om. *cognitionem. — principalis, et in cod. 35 et vires princip.* . neg. Sich. in corrig. *principalis.*

^k 20, 21, Sich. *neg. ex auctoritate sine.*

^l 20, 21, Sich. *potest peremptoria relaxatio petatur. Nec rescriptionis (Sich. contra rescriptiones) igitur, nec. Til. potest, peremptoria relaxatio petatur. Ne rescriptionis ig. per. rel. pet. nec.*

^m 16, 20, 21, Sich. Til. add. *sublimium. Cod. Just. om. nec c. e. suppl.*

ⁿ 26, Hal. Russ. om. X. 32, 39 XI.

^o 19, Hal. Russ. *Jul. Mox nonnulli codd. Nicææ, Pollino, Juliano. Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. Be. W. Cod. Just. Nicææ, sed W. in corrig. Nicææ, ut etiam Cont. 62, 66, 76; Cuj. 2, 2°. Go. Ri. Ri. Nicææ.*

^p VV. CC. em. in plerisque codd. et in Cod. Just.

^q Multi codd., Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. et hic et infra *perscriptio*, mendose. In m. cod. 20 hæc vv. adscripta sunt: *Ordo verborum a principe moratoria perscriptio, quæ causam prolongat, concedi potest supplicantibus. peremptoria vero, quæ causam tollit principalem, concedi non potest, aut si concessa fuerit nihil valet.*

^r Go. em. *PP. l. c. Pro — Præf. sive, ut in c. 14*

latentes et ripenses milites atque protectores suum caput, patris ac matris, et uxoris, si tamen eos superstitibus habeant omnes excusent, si censibus inditi habeantur. Quod si aliquam ex his personis non habuerint vel nullam habuerint, tantum pro suo debent peculio excusare, quantum pro iisdem, si non decessent, excusare potuissent, ita tamen, ut non pacione cum alteris facta, simulato dominio, rem alienam excusent, sed vere proprias facultates. § 1. Veteranos autem post emeritæ missionis epistolas tam suum quam uxoris caput excusare sancimus; ac si honestam missionem meruerint, suum caput tantummodo excusare. Cæteros omnes veteranos de quocumque exercitu una cum uxore sua unius capitis frui excusatione præcipimus. § 2. Ripensis autem veteranus, qui ex priorè lege post viginti quattuor stipendia honesta missione impetrata unius excusatione capitis fruebatur, etiam si viginti stipendiis completis honestam missionem meruit, ad exemplum comitatensium militum unum caput excuset. Intra viginti etiam stipendia dimissus, quoniam imbecilli et debiles censibus non dedicantur, eodem beneficio utatur. § 3. Alares autem et cohortales dum militant, propria capita excusent; veteranis quoque eadem excusationis solatia habituris, qui quocumque tempore in quibuscumque partibus meruerint missionem, si ex comitatensi militia senectutis vel debilitatis causa dimissi fuerint, indiscreto dispendiorum numero duo capita excusaturis, id est, suum atque uxoris; et ripensibus indiscrete idem privilegium habituris, si se ob belli vulnere dimissos probaverint: ita ut, si quis eorum post quindecim stipendia intra viginti et quattuor annos ex militia decesserit, sui tantum

C. Th. de Decur. (XII. 4), Vicarius Orientis. Maximi enim Præf. urb. in ann. 319—323 incidit. Cf. de h. c. Schultz l. c. p. 640.

^a Ita codex, Cuj. 1 — Ri°. Sed Be. sine dubio err. typ. tam. Cæterum codex patres actris, mendose et paulo infra vel l, sed deletur l.

^b Codex, Cuj. 1 — Ri°. *hisdem*.

^c Codex, Go. mend. aut. Codex paulo ante post temeritate missionis epistolas tam suo quam.

^d Go., quamquam etiam vulgatam scrip. recte se habere concedit, mavult sui unius.

^e Edd. Ripenses autem veteranos, sed codex habet Ripensis autem veteranos, unde Go. et Be. recte emendare Ripensis autem veteranos, facile apparet: quod recepi; nam in codice o et u confundi sæpe vidimus.

^f Hæc lex sec. Go. non superest. Paulo post codex missionem imp.

^g Go. vult. excuset; et intra (excuse l), sine ulla idonea causa.

^h Scripsi utatur ex Aur. Lugd. et auct. Go. Be. Mendose codex, Cuj. 1, Cuj. 2 — Be. utantur. Cæterum codex invecilli — halares — propri — adque uxores ei (corr. uxoris et) ripensib. indiscretæ — dimissus.

ⁱ Go. err. patribus.

^j In literis tatensi (v. comitatensi) incipit folium LXXV codicis. Ibidem paulo post causa admissæ, sed post d add. i supr. lin. et i supr. e ponitur (causa admissi).

^k Go. cj. stipendiorum et ita quoque Vales. in m., quod sine dubio rectè conjectum est.

^l Go. mend. malitia.

A capitis excusatione fruatur; uxorem enim ripensis, si militia decesserit [sui tantum capitis excusatione] b, post viginti et quattuor annos excusari oportet. PP. XV. Kal. Jul., Antiochiæ c, Paulino et Juliano Coss. (325).

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Maximum. . . . Quoniam diversis præstitimus, ut legionibus vel cohortibus deputentur, vel militia restituantur, quisquis hujus modi beneficium proferat, requiratur, utrum ex genere decurionum sit vel ante nominatus ad curiam, ut, si quid tale probetur, curiæ suæ et civitati reddatur. Quam formam circa omnes, qui jam dudum probati in militaribus officiis agunt, vel restituti militiae sacramento muniuntur, vel postea per suffragia probabuntur, observari conveniet. PP. V. Id. Jul. Antiochiæ, Paulino h et Juliano Coss. (325).

DE SUSCEPTORIBUS PRÆPOSITIS ET ARCARIIS.

Imp. Constantinus A. ad Eufrazium Rationalem trium provinciarum. Post alia: Pro multis, etiam et in diversis locis i constitutis liceat simul k auri pondus inferre l, ita ut pro omnibus fundis securitas emissis cautionibus detur m, ne, separatim ab unoquoque n auro exacto, multis et assiduis incrementis o provincialium utilitas fatigetur. § 1. Hoc quoque addimus, ut unusquisque, quod debet, intra anni metas, quo tempore voluerit, inferat, et per tabularium appari-

^a Ita Aur. Lugd. Be et Cuj. 1. Cuj. 2, 2° in m. Codex, Cuj. 1. Cuj. 2 — Ri°. om. si. Go. cj. uxorem etiam Ripensis militia, quod non intelligo.

^b Vv. sui — excusatione ex superiore linea huc translata et expellenda esse, jam Go. et Be. viderunt. Primum apud Be. uncis inclusa sunt.

^c Go. mendose Antiochiæ. Codex Antiochiæ, et ita fere semper.

^d In cod. 4 et in edd. deest dignitas, et sine lacunæ quidem nota in cod. 4, Til. — Cuj. 2°. Be.; Go. — Ri°. quinque puncta habent, ut nos. Go. et Be. ex c. 12 h. l. et ex Cod. Just. XI. 49, 1 rep. jubent Vicarium Orientis. In inscr. c. 1 C. Gh. Th. de Gladiatoribus (XV, 12) appellatur P. P. quod siglum Go. interpretatur Propraefectum, i. e. Vicar. Vid. Go. in notis h. c., c. 1 cit. et in comm. c. 15 C. Th. de Paganis (XVI, 10) et supra c. 4 cit. (ubi Pf. U.), not. d.

^e In cod. 4 deest qui, sed add. a libr. Infra Aur. Lugd. officii.

^f In cod. 4 libr. corr. muniuntur pro muniuntur, quod antea erat et in edd. receptum est. Rein. em. nominantur, male. Go. melius esse dicit muniuntur.

^g Aut hic scrib. XV. Kal. aut in c. 4 cit. V. Id., ut utraque c. in eundem diem incidat et inter se conjungi possit.

^h 4 edd. et hic et in c. sq. Paulino.

ⁱ Fol. 274 b cod. 4, in cujus ima parte est signum quaternionis A. 4 edd. Eufrazium. Cod. Just. Imp. Constantin. A. ad Eufrazium (Cuj. Eufraz.).

^j Til. — Lugd. Go. — Ri°. Pro multis etiam, et in diversis locis. In Cuj. 2, 2° omnis interpunctio deest. Vid. supra XI, 36, 18, not. * et XII, 1, 183, not. i.

^k Go. om. simul.

^l Aur. Lugd. inferre mendose

^m Clar. Hloysius dubitat, an in cod. 4 scriptum sit detur.

ⁿ Cuj. 1 ac unoquoque, err. typ.

^o Velat Go., ne em. intrimentis aut intertrimentis, incrementa interpretatus epimetra. Recte. Vid. infr. XII, 13, 4 et Go. in comm. h. c.

torum illato a cognoscatur; absque omni mora auro suscipiendo b, ne quis in aliena civitate sumptus faciat, vel, quod est gravius c, legem commissi frustratus incurrat d. Nam si solvere volens a suscipiente fuerit contemptus, testibus adhibitis contestationem debet proponere, ut, hoc probato, et ipse securitatem debitam, commissi nexu liberatus e, cum emolumentis accipiat, et qui suscipere neglexerit, ejus ponderis, quod debebatur, duplum fisci rationibus per vigorem officii tui inferre cogatur f. *Dat. s. XIV. Kal. Aug., Paulino b et Juliano Coss. (325).*

DE PONDERATORIBUS ET AURI ILLATIONE.

Imp. Constantinus A. ad Eufrazium i Rationalem trium provinciarum. Si quis i solidos appendere voluerit auri k cocti, septem l solidos quaternorum scriptulorum nostris vultibus figuratos appendat pro singulis unciis, quatuordecim vero pro duabus, juxta hanc formam omnem summam debiti m illaturus. Eadem ratione servanda, et si n materiam quis inferat, ut solidos dedisse videatur. Aurum vero, quod inferatur, æqua lance et libramentis paribus suscipiatur o, scilicet ut duobus digitis summitas p lini retineatur, tres reliqui liberi ad susceptorem emineant, nec pondera deprimat q, nullo examinis libramento servato, nec r æquis s ac paribus suspenso statere

a Cuj. 1 apparitorem in ratio, err. typ. Go. non solum em., verum etiam ed. tabularium apparitorem. Quid quod Til. habet tabularium. Recte. Vid. c. 27, 50 h. t. Reposui igitur tabularium. Rell. tabellarium, ut cod. 4.

b Go. mendose suscipiendo.

c Vv. quod est gravius rec. man. in cod. 4 et edd. uncinis circumdant.

d Cod. Just. l. c. incip. cum vv. susceptores publicos absque omni mora aurum sensemus suscipere: ne quis per hanc occasionem sumptus facere compellatur.

e 4 Liberatis, rubro col. em. liberatus.

f Cod. Just. officii Præsidii inferre cogatur. Quod autem susceptores, giudice, cujus interest, negligente volaverint, ex episcopi judicis facultatibus sarcietur, impr. Go.

g C. 1 C. Th. de Ponderatoribus (XII, 7) P.P. Leg. utroque loco aut Dat. aut P.P., ut h. c. et c. 1 inter se conjungatur. Go has c. aut Niceæ aut Nicomediæ data esse putat.

h 4, Thil. Aur. — Be. Cod. Just. Paulino. Cui. 1 Pulino, mendose. Ri. adscr. 425.

i 4, edd. Eufrazium.

j Edd. Si quis. 4 Si qui, rubro col. em. Si quis.

k 4 cocti, rubro col. em. cocti. In editionibus ante Be. h. l. ponitur asteriscus (auri cocti), quem Go. del. vult et delet Rein., recte.

l 4 septem, rubro col. em. septem. Pancirolus, Variar. l. 66 (p. 127 edit. Lugd. 1617), quem sequitur Savotus Part. III, c. 17 em. VI solidos — unciis, XII vero, etc., impr. Go., sed prob. Rein. Hic etiam mutata interpunctione legit: Si q. s. a. voluerit auri cocti septem, solidos, etc.

m Cuj. 2, 2 dediti, err., qui in Corr. em.

n Aur. Lugd. etsi.

o c. 1 Cod. Just. ita scripta est: Aurum, quod inferatur a collatoribus, si quis vel solidos voluerit, vel materiam appendere, æque lance et libramentis paribus suscipiatur.

p 4 summitas.

q Fol. 234^a cod. 4. Go. in not.: q deprimat, Susceptor scilicet.

r Gironius, Observ. Jur. Can. IV, 5 c. sed, recte improb. Go. Refertur enim nec ad antecessor. nec et nullo.

s 4 æquis, rubro col. em. æquis.

momentis, etc. P.P. a XIV Kal. Aug., Paulino b et Juliano Coss. c (325).

DE JUDICIIS.

Imp. Constantinus A. ad Severum Pf. U. d Nulli prorsus audientia præbeatur, qui causæ a continentiam dividit f et ex beneficii prærogativa id, quod in uno eodemque judicio h poterat terminari, apud diversos judices voluerit ventilare: pœna proposita, si quis i contra hanc supplicaverit j sanctionem atque alium super possessione k; alium super principali questione judicem postulaverit, ut, rei, quæ petatur l, integra æstimatione m subducta, quintam portionem reipublicæ ejus civitatis n inferat, in cujus finibus o res, de qua agitur, constituta est. P.P. p III. Kal. Aug., Juliano et Paulino q Coss. (325).

B INTERPRETATIO. Nullus penitus audiatur, qui unius causæ propositionem apud duos judices partiri voluerit, ut apud unum de negotio principali proponat, et ab alio sibi momenti beneficiorum postulet consignari. Quod si quis hoc facere fortasse præsumserit, ejusmodi pœna se noverit r condemnandum, ut nec illud, quod repetit, ulla ratione recipiat, et quintam portionem facultatum suarum, de s quantum ibi possiderit t, reip. civitatis illius cedat, in cujus finibus res, de qua agitur, fuerit constituta.

DE OFFICIO PRÆFECTORUM PRÆTORIO n.

Imp. Constantinus A. ad Constantium v Pf. P. x

a Vid. c. 2 C. Th. et., not. b. Go. eos vituperat, qui h. c. Antiochiæ datam esse conjiciunt. Constantium enim hoc tempore in Bithynia fuisse vel Nicææ vel Nicomediæ.

b 4, edd. Cod. Just. Paulino.

c Aur. Lugd. Cons.

d 8, 19, 29, 58, 42 ppo. Sich. Pf. P.

e 16, 19 causam. 20 continentia.

f 6, 7, 14, 16, 17 dicti. Cod. Just. dividerit, sed Hal. dividet. Go. cj. dividi.

g 33 om. uno.

h 19 vitio.

i Cod. Just. pœna ex officio judicis imminente et qui.

j 33 cum hoc supplicaverit.

k Nonn. codd. possessionem. 20 aliam s. possessionem aliam s. principalem questionem. 33 om. atque—postulaverit et Cod. Just. omnia post v. postulaverit. Aur. Lugd. om. alium super poss.

l Ita 6—8, 14, 16, 17 in res quæ petebantur. 20 ut res q. p., rell. codd. et edd. petebatur.

m 6—8, 14, 16, 17 in æst. Til. om. integra.

n 20 civitati.

o 33 de cujus, om. finibus.

p Multi codd. Sich.—Lugd. Dat. Nonn. om. III.

q 15, 19, 20, 24, 29, 50, 33, 38, 40—42, 44, Sich. Cod. Just. Paul. et Jul. 9 om. Jul. et, alii et Paul.

r 6, 7, 43, alii se p. nov.

s 19, 20, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. om. de.

t Multi codd., Sich. Cul. 1. Aur. Lugd. possidere poterit. 20 possidere poterat.

u Nonnulli codd. Sich. Til. Prætorii. 9 om. Prætorio. In cod. Just. duo sunt tit. de Off. Præf. Prætor. Orientis et Illyrici (1, 26) et de Off. præf. prætor. Africae (1, 27)

v 5 Constantinum, sed Cl. Pu. W. Constantium, recte, quum Constantius h. a. et sæpius præfecturam gesserit. Vid. Cl. p. 128, not. 23.

x 5 pu, id est præf. urbi.

Edicto ^a omnes provinciales monemus, ut, si interpellantes proprios præsides contempti fuerint, gravitatem tuam interpellent, ut si id culpa vel negligentia præsidium admissum esse constiterit, illico ad scientiam ^b nostram referat gravitas tua, quo possint congrue coerceri. *Dat. IV. Kal. Sept., Antiochiæ, Paullino et Juliano Coss. (325).*

DE FIDE TESTIUM ET INSTRUMENTORUM ^c.

*Imp. Constantinus A. Aurelio Helladio ^d. Etsi veteris juris definitio et retro principum rescripta in judicio petitori ejus rei, quam petit, necessitatem probationis dederunt, tamen nos æquitate et justitia moti jubemus, ut, si quando talis emergerit caussa, in primordio, juxta regulam juris, petitor debeat probare ^e, unde res ad ipsum pertineat; sed si deficiat pars ejus in probationibus, tunc demum possessori necessitas imponatur ^f probandi, unde possideat, vel quo jure teneat ^g, ut sic veritas examinetur. *Dat. Naisso ^h XV. Kal. Oct., Paullino et Juliano Coss. (325).**

DE ACCUSATIONIBUS.

*Imp. Constantinus A. ad universos Provinciales. Si quis est cujuscumque loci, ordinis, dignitatis, qui se in quemcumque judicium, comitum, amicorum vel palatinorum ⁱ meorum aliquid veraciter et manifeste ^j probare posse confidit, quod non integre atque juste gressisse videatur, intrepidus et securus accedat; interpellat me, ipse audiam omnia, ipse cognoscam, et, si fuerit comprobatum, ipse me vindicabo. Dicat securus, et bene sibi conscius dicat. Si probaverit, ut dixi, ipse me vindicabo de eo, qui me usque ad hoc tempus simulata integritate deciperit. Illum autem, qui hoc prodiderit et comprobaverit, et dignitatibus et rebus augebo. Ita mihi summa divinitas semper propitia sit, et me incolumem præstat, ut cupio, felicissima et florente re publica. *PP. ^k XV. Kal. oct. Nicomedia, Paullino ^l et Juliano Coss. (325).**

DE GLADIATORIBUS ^m.

Imp. Constantinus A. Maximo Pf. P. ⁿ Cruenta spectacula in otio civili et domestica quiete non placent. Quapropter, qui ^o omnino gladiatores esse pro-

^a 5 dicto.

^b 5 *sciencia, non scienciencie.*

^c 20 *De f. l. et cartarum id est instrumentorum. Similiter L. R. U. 45 om. et instrum.*

^d Go. Helladium rectorem provinciam fuisse colligit ex c. 5 C. Just. de Postulando (II, 6. C. Th. II, 40, 3). Go. err. *Constantinus.*

^e Cum litteris *bare* incip. fol. 216^a cod. 4. Supra 4 *quando.*

^f Go. *inponitur.*

^g Ri^o. *mendose eeneat.*

^h Be. *Naisi.* Deinde 4 et edd. *Paulino.*

ⁱ Fol. 2^a cod. 4.

^j Ri^o err. *manifeste* et mox *vedatur.*

^k Sec. Go. in Chron. p. XXV. pro *Data*, quo recepto h. c. eodem die data est, atque c. 1 C. Th. de Fide text. (XI, 39), sed hæc *Naisso.*

^l 4, edd. *Paulino.*

^m In Cod. Just. add. *Penitus Tollendis.*

ⁿ Go. *Propræfecto Prætorio leg. esse putat.* Vid. C. Th. XII, 1, 10, not. e, VII, 20, 4, not. d et quæ Bæcking contra Go. disputat in annot. ad Notit. Digbit. in part. Orient. p. 125.

^o Cod. Just. om. *qui.*

A hibemus^a, eos, qui forte delictorum caussa hæc conditionem atque sententiam mereri consueverant, metallo^b magis facies inservire, ut sine sanguine suorum scelerum pœnas agnoscant. *PP. Beryto, Kal. Oct., Paullino et Juliano Coss. (325).*

DE DECURIONIBUS.

*Imp. Constantinus A. ad Constantium Pf. P. Quoniam relectis curiis nonnulli ad militiæ præsidia confugiunt, omnes, qui nondum primipilo inveniuntur obnoxii, solutos militia ad eandem curiam reverti præcipimus. Illis solis in militia permansuris ^c, qui pro loco atque ordine jam pars tui^d atinentur. *Dat. Non. Oct., Paullino et Juliano Coss. (325).**

DE EROGATIONE MILITARIS ANNONÆ ^e.

Imp. Constantinus ^f A., Have Felix, carissime nobis ^g. Tribunus sive præpositus, qui milites nostros curant, annonas, per dies singulos scriptionis indicio ^h sibi debitas, in horreis derelinquere non oportet, ut procuratores seu susceptores vel præpositi pagorum et horreorum eam ⁱ comparent: hinc enim fit, ut a provincialibus non annonas, sed pecunias postulent memorati, ipsis etiam speciebus remaneant ^j vitiatas atque corruptis ^k. Constituimus ideoque derelictæ annonæ fisco compendium vindicari, sub-scribendario et optione gladio feriendis, quoniam fieri ^l non potest, ut vel ^m provinciales iterata collatione graventur, vel militibus corruptæ ⁿ species

^a Seqq. absunt a Cod. Just.

^b Fol. 388^a cod. 4. Infra Be. Cod. Just. *Beryti* et 4, Til. — Be. Cod. Just. *Paulino.*

^c Fol. 222^a cod. 4.

^d Ita 4 et edd.; in m. Cuj. 1 — Cuj. 2°: « forte, primipilati, » quod Ranconetus tentavit, impr. Go. Illic, prob. Be., em. *pastui.* Vid. C. Th., XI, 16, 18, VIII, 4, 8 et Gloss. Nom. Assentior Go. Mox Aur. Ludg. *Cons.*

^e Cum rubrica hujus tituli incipit folium XLIX codicis Lugd.

^f Cuj. 2, 2° *Constantinus*, sed in Corr. rep. *Constantinus.*

^g Codex *KNB.* Cuj. 1—Lugd. *HABE Felix R. NB.* Cuj. 2 — Ri. *HABE Felix k. NB. Ri^o.* Be. *have (Be. have) Felix k. nb.* Similiter inscr. supra, c. 9 de Off. rect. prov. (I, 15), c. 1 Qui petant (III, 18) et c. 4 de Oper. publ. (XV, 1).

^h Cuj. 1—Lugd. *judicio*, recte impr. Go., nam codex *indicio.*

ⁱ Go. Be. em. *eas*, etsi *eam* sustineri posse Go. arbitratur. Præstat *eas.* Cf. ad h. l. c. 1 C. Th. de Pignor. (II, 30), not. n.

^j Go. annotat: « *yp. remanentibus.* Vel sustineri illud potest, quasi ita scriptum foret, et *annonæ remanentibus*, ipsis speciebus vitiatas: eodemque sensu forte pro *ipsis*, reponendum *ipsæ.* » Reinesius em. *remanentibus*, ad quam emendat. facit fortasse etiam codicis scriptura, qui *remanent.*

^k Cuj. 2, 2° *adque* (ita etiam codex, Cuj. 1—Lugd. Go — Ri^o.) *corruptæ.* Reinesius corr. *corruptis.*

^l Be. cj. *ferri*, non male quidem, neque tamen vere.

^m Go. em. *ut ne.* Sed recte se habet *vel.*

ⁿ Ita Be. ex MS. Go. et auct. Go., recte. Ita etiam em. Reinesius; rell. *corruptis.* Fortasse huc ponere voluit Cujacius scripturam Cuj. 2, 2° not. g. a nobis indicatam.

dividuntur, detractantibus ^a memoratis ad diem sumere annonas suæ congruas dignitati. In qua culpa si quis fuerit apprehensus, nec personæ merito, nec honoris fastigio defendendus est. *Dat. XIV Kal. Nov. Aquis ^b, Paullino ^c et Juliano Coss. (325).*

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Vicarium Orientis ^d. Si qui ^e vel ex majore vel ex ^f minore civitate originem ducit, si eandem evitare studens, ad alienam ^g se civitatem incolatus occasione contulerit, et super hoc vel preces dare tentaverit vel qualibet fraude ^h niti, ut originem ⁱ propriæ civitatis eludat, duarum civitatum ^k decurionatus onera sustineat, in una voluntatis, in una ^l originis gratia. *PP. ^m VIII. ⁿ Kal. Jan. ^o, Paullino et Juliano Coss. (325.)*

INTERPRETATIO. Si quicumque ^p curialis de ea in qua natus est civitate, ad aliam ^q transire voluerit ^r, conditionem curiæ debitam ^s nullatenus possit evadere, nec si hoc ipsum mereri ^t interposita supplicatione tentaverit, nec ullo argumento ^u necessitates ^v aut servitia civitatis suæ pro eo, quod habitationem mutare voluit, possit evadere. Nam quicumque hoc fecerit et se in

^a Ms. Go. detractationibus. Ita est in codice.

^b Go. in Chron. cj. Aphis.

^c Edd. Paullino. Ita etiam codex.

^d 20 vicarium orientalem. Nonn. codd. *vecario et horiant.* 10, 18 *vicariu. honorium. 16 uc orient. Cod. Just. Imp. Constantinus A. — Vic urbis, err. Vid. not. e antec.* Bockingio igitur in Annotatione ad Notitiam Dignitatum in Partibus Orientis p. 125 non videtur satis probatum esse, quod Go. de Vicario Orientis dicit.

^e Ita 4, Til. — Ri^o; Be. ex codd. 6, 20, Sich. Cod. Just. edid. Si quis, consentientibus reli. Br. Al. codicibus. Cod. Just. Si quis cum ex — ducit (om. si) eandem, prob. ut videtur Go. Sed sæpe tali modo dicitur, qualis hæc oratio est, Oid. c. 6 h. t. Si vero dominus — celavit, si quidem — est, fundus, etc. Mox 20 iniquolatus occasionem.

^f 21, Sich. om. es.

^g Non male 6, 7, 17 *aliam.* 25 om. *ad et mox vel post hoc.*

^h Go. *fraudi.*

ⁱ 10, 18 add. *ducit. Cum v. proprii (sic!) incipit. fol. 1 cod. 11.*

^j 16 *civitate se luat. 20 eludit, sed corr.*

^k 11 om. *civitatum.* Mox plerique Br. Al. codd. *honera.*

^l Ita 4, Til. — Lugd. Cod. Just. et Br. Al. codd., præter 11, qui *alia*, ut Sich.; Cui. 2 — Be. *altera* de cj. Cuj. Falso Be. dicit in cod. 20 esse *alta*: ibi *est una*, sed om. in. Cæterum Cod. Just. *voluntatis, et in una or. gr.*

^m 10, 18 *præcepta.* 20, 29, 42 *dat. s. Data, sed. 20 PP. data.*

ⁿ 11 VII. 20 V. 28, 36, 40 VI.

^o 32, 35, 43 Jun. 4, edd. Paullino.

^p 11 *Lex ista hoc dicit ut si quicumque.*

^q 20 add. *civitatem.*

^r In nonn. codd. add. *et.*

^s Nonn. cod. *debitum et paulo infra sibi.*

^t Ita 6, 7, Sich. Cuj. 1 — Cuj. 2° et fere omnes codd. Br. Al.; 11, Go. — Ri^o. *meriti. 20 ipso m.*

^u Multi codd. *nullum argumentum; alii temptaverit ut nec u. a.*

^v Edd. et fere omnes codd. *necessitatis.* Edidi *necessitates* ex cod. 42, etsi rec. man. corr. *necessitatis.* 20 om. *aut. Mox 44 habitationem suam.*

A aliam civitatem ^a transtulerit, hoc jubet, ut ^b in utraque serviat civitate, id est ^c, in una pro conditione nascendi, et in alia pro habitandi voluntate deserviat.

Anno Domini 326.

Constantino A. VII et Constantio C. Coss.

AD EC. CLAUDIAN.

Imp. Constantinus A. ad Populum. Cum jus vetus ingenuas fiscalium servorum contubernio conjunctas ad decoctionem natalium cogat, nulla vel ignorantia venia tributa vel ætati, placet conjunctionum quidem talium vincula vitari: sin vero mulier ingenua, vel ignara, vel etiam volens ^d, cum servo fiscali convenerit, nullum eam ingenui status damnum sustinere; sobolem vero, quæ patre fiscali, matre nasceretur ingenua, mediam tenero fortunam, ut servorum liberi et spirii liberorum Latini sint, qui, licet servitutis necessitate solvantur, patroni tamen privilegio tenebuntur. Quod jus et in fiscalibus servis, et in patrimoniorum ^e feudorum origine coercentes, et ad emphyteuticaria prædia, et quæ ad privalearum rerum nostrarum corpora pertinent, servari volumus. Nihil enim rebus publicis ex antiquo jure detrahimus, nec ad consortium hujus legis volumus urbium quarumcumque servitia copulamus ^f, ut civitates integram teneant interditi veteris potestatem. Si ^g vel error improvidus vel simplex ignorantia vel ætatis infirmæ lapsus in has contubernii plagas depulerit, hæc nostris sanctionibus sint excepta. *Dat. VII. Kal. Febr., Sordicæ ^h, Constantino A. VII. ⁱ et Constantio Coss. (326).*

DE HEREDITATIS PETITIONE I.

Imp. Constantinus ^k A. et Cæsar ^l ad Maximum Pf.

^a 6, 7 *aliena civitate*, ut C. Th.; 11, 43 et multi alii codd. *alia civitate.*

^b 6, 7, 21 om. *ut et nonn. codd. in.*

^c Ita fere omnes codd., etiam 6, 7, 20, 21. Edd. *hoc est, 6, 7, 21 om. in una. 11 id est ut in una.*

^d Sec. Go. a nonn. cj. *volens*, quod Go. recte improbat.

^e Cuj. 1 — Be. *patrimoniorum.* W. verisimillimum recepit cj. Go. et Be.: *patrimonialium.* Nolui autem textum mutare, quem uno tantum et deperdito quidem codici debemus, satis esse putans, rem indicasse.

^f Cuj. 1 — Be. *legis volumus — copulamus*, ut impedita oratione. W. igitur de cj. Go. pro *volumus* posuit *ullatenus.* Be. rep. vult *legis urbium — copulamus; volumus.* Utraque cj. nimis arbitraria est. Non dubito, quin legendum sit *copulari.* Nata autem est confusio ex compendio scripturæ.

^g Go. — Be. mendose om. *Si*, quamquam Ri. annotat, ap. Cujac. esse *Si vel.* Be. suppl. vult aut *si aut quæ*, W. *Si quam vel Si quas.*

^h Cuj. 1 — Ri^o. *Sardicæ*, sed Be. W. auct. Go. *Sordicæ.*

ⁱ Go. rep. jubet VI. et h. c. referri ad a. 320, ut legibus supra nominatis conjungatur, quod, quamvis verisimilitate non careat, tamen a me non est receptum, eadem de oratione quam *revocatur*, quod in edd. est.

^j 9 *Petitiones.* Sich. Til. in tit. ind. *De hereditatum pet.* Cod. Just. *de Pet. her.*

^k Nonn. codd. sec. Go. *Constantinus*, male.

^l 15, 39, 40, alii codd. om. *et Cæs.* et hic et in subscr.; 20 om. *et. 10, 18 et ceteri*, natum ex siglo *et c.*

U. a Si is, qui b dignitate c Romanæ civitatis amissa A Latinus fuerit effectus d, in eodem statu munere lucis excesserit, omne peculium ejus a patrono, vel a o patroni filii, sive f nepotibus e, qui nequaquam jus agnationis amiserint h, vindicetur. Nec ad disceptationem veluti i hereditariæ l controversiæ filiiis k liceat l accedere, cum ejus potissimum status ratio tractanda sit, non quem beneficio libertatis m indultæ sortitus acceperit, sed n is o, in quo munere lucis excesserit. *Dat. III. p. Kal. Febr. Sordicæ q, ipso Augusto r VII, s et Cæs. Coss. (326).*

INTERPRETATIO. Si quis civis Romanus libertus, intercedente l culpa, Latinus libertus fuerit effectus, si in n eadem Latinitate, sine reparatione prioris v status, ab hac luce discesserit, facultates x illius patronus, vel patroni filii, vel nepotes, qui tamen per virilem lineam B descendant et emancipati non fuerint, sibi vindicabunt. Nec si y filios, quos civis Romanus generavit, fortasse dimiserit, aliquid de ejus hereditate præsumant: quia non requirendum z est in qua libertate nati fuerint, sed in qua pater eorum positus conditione defecerit.

a 8 om. U. 10, 18 *publium*. 15 *præposito*. Nonn. codd. ppo. Sich. PF. 20 *fectu*.

b 19, 20, Sich. Si quis, sed Sich. in m. Si is qui.

c Nonn. codd. dignitatem et mox emissa (aut amissam) — omnem.

d 15 *eff. si in*.

e Ita 6, 7, 10, 14, 17, 18. Rell. codd. et edd. om. a, præter 19, qui ad patronum vel ad patroni et 20, qui ad patronum vel p.

f Multi codd. si vel.

g Ita 6—8, 10, 14—18, Til.; in rell. codd. et edd. add. ejus.

h 16 *admisserint*. 15 *agnat. jus*, am. 14 *neq. ejus agnationes*.

i 20 *his vel hæred. 19 disc. vel litis hæred.* Sich. *disceptationem litis, vel ut. Til. velut*, ut plerique codd.; Cuj. 1. Aur. Lugd. *vel ut*.

j 6—8, 10, 16, 18 *hereditario*, sed 10, 18 add. et.

k 15 *supra lin. add. defuncti*. 16 *filii*.

l 10, 18 add. *licet*.

m Aur. Lugd. *libertati*.

n 15 *sortitus sit sed*.

o Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. add. *vindicetur*, quod glossema in 20 intra lin. supra w. in quo munere (s. vindicetur), et a Sich. in textum receptum in Cuj. 1 — Lugd. transit.

p 15, 24 IV.

q Codd. plerumque *Sirdicæ*; nonn. *Sirdiciæ*. Sich. D Cuj. 1 — Cuj. 2°, *Sordicæ*.

r Nonn. codd. om. Aug.

s Go., quem Be. secutus est, scribi vult VI (320.), quia Maximi h. a. Præfecti Urbis nulla est notitia. Constantinus non videtur hoc anno Sordicæ constitisse, sed ann. 320, quo complures eodem mense ex hac urbe emisit leges. Vult etiam Go., h. e. conjugendam esse cum aliis consti., de qua re vid. c. 3 C. Th. ad Sc. Claud. (IV, 11) not. super. et not. h. 33 VIII. (j. e. 329.) 28 Aug. (om. VII.) et lesunt.

t Aur. Lugd. *intercedente* et mox *requirendum*.

u 9 *effectus qui sibi in*.

v 20, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. *primi*.

x 6, 7, 44, alii *facultatem*.

y 9, 20, Sich. *Nec sibi fil.*, sed Sich. in m. *filii*.

z 6—10, 14, 17, 18, 44, alii *quærendum*. 20 *requiranda*.

AD LEGEM JULIAM DE ADULTERIIS a.

Imp. Constantinus A. Africano V. C. b Quæ adulterium commisit c, utrum domina cauponæ d an ministra fuerit requiri debet, et ita obsequio famulata servili, e ut plerumque f ipsa intemperantiæ vina e præbuerit; ut, si domina h tabernæ fuerit, non sit a vinculis juris excepta l, si vero potantibus i ministerium præbuit k, pro vilitate l ejus, quæ in reatum deducitur m, accusatione excusa, liberi qui accusantur abscedant, cum ab his n seminis pudicitiae ratio requiratur, quæ juris nexibus detinentur, hæc autem immunes o a p judiciaria severitate præstentur q, quas vilitas r vitæ dignas legum observatione s non creditit. *Dat. III^a. Non Febr. Heracleæ v, Constantino A. VII. x et Constantio y C. Coss. (326).*

a Nonn. codd., et inter eos 4, Til.— Ri^o. et Sich. in ind. tit. *adulteris*, quem err. Ri. explicat ex antiquo more scribendi *adulteris*. 15 *De Lege Julia de Ad. 3*., 40 *Ad L. J. de Adulterio*. In 37 om. *de Ad.* In Cod. Just. add. et *stupro*.

b Multi codd. (inter eos 4) Sich.— Lugd. Cod. Just. om. V. C.; 10, 18 *Coss. Alii Africano*.

c 19, 20 *supr. lin. Qui ad. commiserit. 12 commiserit*.

d 4, 10, 18 *cauponi an min.*, sed in cod. 4 i ab ant. man. corr. in e cum virgula transversa (ae) et supra add. rubro colore a rec. man. litera a Til.— Lugd. *cauponia. 19 ut. dom. causatione administrata fuerit. 20 dom. tabernæ amministrata fuerit. Cæterum 10 domino*.

e 15 *et sita obs. sit fam. s.*

f 19 et supra lin. 20 *jura*.

g 20 *humanæ*, sed supra lin. *vina. 19 præbuerint*. Go. contradicit ei, qui cj. *intemperantiæ viam præbuerit vel aperuerit*.

h 10, 18 *ut sit dom. 19 ut si et dom. 20 et in dom. t. fuerint* (impr. Ri.), sed em. *ut si a dom.*

i 20 *suscepta*. Fol. 12. cod. 4.

j 16 *potantium. 19 talibus*.

k Cod. Just. *præbuerit*.

l 4 *vilitate*, sed em. rubro colore *vilitate. 8 virilitate*. Aur.— Ri^o. *utilitate*, sine dubio errore ex ed. Aur. in sqq. edd. propagato. Recte igitur Go. em. et rest. Be. *vilitate*, ut est in edd. Sich.—Cuj. 1. Vid. infra: *quas vilitas vitæ et interpr. : Si tam vilis ministerii officium*. Adversantur etiam codd., in quibus præter cod. 8 *vilitate*, non *utilitate* et Cod. Just. Non rara tamen est utriusque v. in codd. confusio.

m 12, 15 *ducitur. 19 deducetur adcurratione exclusa liberis qui*.

n Sich. *his*, ut codd.; ab deest in cod. 9.

o 6, 7, 9, 10, 18 *hæc 15 detinentur esse autem. 19, 20 hæc tamen immunitas*. Cod. Just. *detinentur et matrisfamilias nomen obtinent. Hæc, prob. Go.*

p 19, 20 om. a.

q Nonn. codd. *præstantur*. Cod. Just. *scver. et stupri et adulterii præst.*

r 4 *vilitas. 20 utilitas vitæ dignitas*. Cod. Just. *vitæ vilitas*.

s 19 *lesum. 14 obseratione*,

t 6, 7, 10, 12—20 *crediderit*. Cod. Just. ad *supra-scripta*.

u 10, 18, 27, 33, 34, IIII. 38 VI. In nonn. codd. om. III.

v 20 *ravr. hirculano et Constantio*. Etiam in aliis codd. urbis nomen male expressum est. Scribitur enim *Heracleæ* (et ita Cod. Just.), *Heracle* (et ita 6, 7), *Ariclæ* *Eracliano*.

x 6, 7, 10, 12—14, 16, 18, 20, 39, 40, 43 VI, h. e. 319. 13, 44 IX. 8 om. *Const. et 28 Const. V. id u. 38 V.* In nonn. codd. om. VII., in aliis A.

y 15 *Constante. 21 Constantio V. C. Coss.* In multis

INTERPRETATIO. *Tabernæ a gomina, hoc est uxor A* *tabernarii, si inventa fuerit in adulterio, accusari potest: si vero ejus ancilla, vel quæ ministerium b tabernæ præbuit, in adulterio c fuerit deprehensa, pro uilitate dimittitur. Sed d et ipsa tabernarii uxor si e tam uilis ministerii officium egerit, et in f adulterio fuerit deprehensa, accusari non potest g a marito.*

DE CUSTODIA REORUM.

Imp. Constantinus A. h ad Evagrium Pf. P. i Si quis in ea culpa vel crimine fuerit deprehensus, quod dignum claustris i carceris et custodiæ aqualore videtur, auditus apud acta, cum de admissio k constiterit penam carceris sustineat, atque ita postmodum educatus apud acta l audiatur. Ita enim quasi sub publico testimonio commemoratio admissi criminis fiet, ut iudicibus immodice m sævientibus freni quædam n B attemperies o adhibita videatur. *Dat. III. Non. Febr. Heracleæ r. Constantino A. q VII. et Constantio C. r Coss. (326).*

DE CURSU PUBLICO.

Imp. Constantinus a A. ad Acyndinum t Pf. P. a. Præsidibus et rationalibus cæterisque, quibus propterea res publicæ v et annonas et alimenta pecoribus

codd. om. C. In cod. 40 subscr. hæc est: *Eracliano Constant. VI an. et Const. Consol. VI an. et const. consol. Conjecerat aliquando Go. hanc legem tribuendam esse Constantio et in subscript. emend. Constantio A. VII. et Constante Coss. Coss. (534), ipsi tamen non placuit ejusmodi sententia.*

^a 20 *Tabernaria d. Aur. Lugd. domina, err.*

^b Nonn. codd. *ministerio. 20 vel qui.*

^c Perplures codd. *adulterium et paulo infra dimittitur.*

^d 21 om. sed 6—8, 12, 14, 17, 21, 42, 44, alii C codd. Cuj. 2—Go. sed et si. 20 sed si et.

^e 6—8, 12, 14, 17, 20, 21, 40. Cuj. 2—Go. om. si. 21 et pro si.

^f Multi codd. *egerit et in, quod recipi debebat. Edd. Egerit, in. 42 de corr. egerit ut in. Alii codd. adulterium. Cæterum sec. Go. interpres hoc de suo addidit.*

^g Permulti codd. *poterit, non male.*

^h Codd. Just. *Id A. et C. Impr. Ri.*

ⁱ Addidi sigl. dignitatis auct. Go. et Be. ex Cod. Just. *Pf. P. om. in cod. 4 et ap. Til. — Be.; Go. in not. cj. PPP.*, id est *Proprefectis prætorio, in Chron. Pf. U.;* priorem tamen cj. ipse rejicit.

^j 4 *claustris* sed em. Cod. Just. *quo dignus — videatur.*

^k Aur. Lugd. *amisso.*

^l Cui. 1 — Lugd. *eductus apud acta, audiatur.*

^m 4 *immodicæ, sed em. quædam rubro col.*

ⁿ 4 *quidam, em. quædam rubro col.*

^o Til. — Lugd. *ad temperies. Cod. Just. temperies. D* *Temperies* mavult Ri., cui *adtemperies* factum esse videtur librorum incuria, quos deceperit vox sequens. Nullo præter hunc loco h. v. iuveniri, apparet ex Dirksenio.

^p Cod. Just. *Heracleæ.*

^q Cod. 9 a cod. 4.

^r Cod. Just. et *Constantio Coss. II. Coss., recte impr. Ri., quem vid., not. k.*

^s Hinc incipit fol. XCII codicis Lugd.

^t Cuj. 1 — Ri*. *Acyndinum. Cod. Just. Acyndino, Go. mavult hanc c. Constantio tribuere et referre ad annum 339.*

^u Be. annotat: *c sed et ad reliquos PPF. P. scripta est. Quæ ratione id contendat, non addit.*

^v Codex, Go. et Cod. Just. *respublica, et Cod. Just. paulo infra convenienter cum hac scriptura, subministrat, impr. tamen Cujacio. Apud Go. singularis*

subministrant, usurpandi agminalis seu a paraveredi licentia b derogetur c. Quibus illud quoque licere non patimur, ne quid de provincialibus citra ordinem poscant d, nisi hi tantum, quorum fides cognita est, cum usus necessitatis exegerit. Vestræ vero gravitatis e ubi ratio exegerit, cursus publicus præsto est; quibus si a publico itinere aliqua militari via devertendum fuerit, ubi evectio non erit, publicis utemini agminalibus, sed modice et temperate f tantum ad usum proprium necessariis. Quæ res si neglecta fuerit, vobis ætimationis vestræ notam incurrentibus, præsidēs periculum sustinebunt, cum super hac re exploratores jam missi sint. Quæ enim g mala nostris provincialibus inferantur, conjici ex eo etiam potest, quod nostris itineribus, quos publica utilitas movet h, magna atque anxia dispositione vix vicenorum agminalium i numerus subministrari queat. PP. XV. Kal. Mart. Constantino A. VII et Constantio C. Coss. (326).

DE POSTULANDO.

Imp. Constantinus A. ad Bassum Pf. P. b *Advocatos l, qui consceleratis m depectionibus n suæ opis o egentem p spoliant q atque denudant r, non jure s causæ t, sed*

ortus esse videtur errore, nam pluralem hujus legis lectionem esse, singularem Codicis Just. definite dicit in comm. h. c.

^a Vv. *agminalis seu des. in Cod. Just.*

^b V. *licentia* videtur ab editoribus ex Cod. Just. desumptum esse, nam codex Lugdunensis habet *diligentia*, quod ex repetit. syllabæ di facile poterat oriri.

^c Hinc in Cod. Just. ita pergitur: *Sed nec per aliam viam eundi quiquam habeat facultatem, nisi per quam cursus publicus store dignoscitur: excepta videlicet tua sublimissima sede, cui cursus publicus, et proficiscendi per eum licentia, et ubi ratio exegerit, præsto est.*

^d Go. inendose *poscant*; mox codex et edd. ante Be. *hii* et Aur. Lugd. *tatum.*

^e Go. cj. *gravitati*; nisi quis cum Be. *gravitatis* referri vult ad v. *ratio. Cod. Just. suadet Go. cj.*

^f Codex *temporate*, sed corr. *temperate* et infra *conici, ut Cuj. 1, 2 — Ri*.*

^g In codice hic locus ita scriptus est: *enim potest (additum autem supra vers. v. mala) quod nostris itineribus provincialibus, quæ tamen a librario delentur, exceptis vv. enim mala et nostris provincialibus. Apparet a libr. nonn. vv. ex sq. versu huc retracta esse.*

^h Leg. *quæ p. u. movet. Codex mores. Edd. monet.*

ⁱ Codex *magminalium*, sed deleta est a libr. litera m in syll. *mag.*

^j Edd. et codd. hic ponunt *Imp. Constantinus, quoniam in his h. c. prima h. tit. est. 27 Imp. Valentinianus.*

^k 6, 7, 10, 20, 42 (o sec. man.) et codd. nonnulli ap. Go. *Pf. U.*, qui aut ad ann. 320 h. l. referri vult aut Vicarium Italiæ Pro—Præf. ann. 326 intelligit. Vid. Go. ad h. c. not. b et in Prosop. v. *Bassus*, sed vid. infra, not. v. 15 *Basso ppo. 10, 18 Publum.*

^l 8, 10, 18—21, Sich. *Advocatus. Similis est c. 5 Cod. Just., ad Heliadium a Constantino a. 523 missa.*

^m 8, 10, 18, An; Reg. ap. Go. *quicumque sceleratis. 16, 19, 20, Sich. cum sceler.*

ⁿ 8, 9, 14, 15, 20, 31, Sich. Til. *depectionibus.*

^o 6, 14, *opere. 7, 19 opes.*

^p 6 *gentes. 15 agentes. Aur. Lugd. regentes.*

^q 19—21 Sich. *expotial. 15 add. eos.*

^r 19—21, Sich. *denudat. 6—10. 14, 16, 18, Til. nudant.*

^s 20, 21, Sich. *juratæ.*

^t 19 *causa.*

fundorum, pecorum et mancipiorum qualitate ratio neque a tractata, dum eorum præcipua poscunt^b, coacta c sibi pactione transcribi, ab d honestorum cæta judiciorumque e conspectu f segregari præcipimus. PP. & VIII^h Id. Mart. Constantinopoli, Constantinoⁱ Aug. VIII et Constantio^l Cæs. k Coss. (329).

INTERPRETATIO. Advocati (id est causas agentes^l), qui per iniquam cupiditatem susceptos^m, quorum causas aguntⁿ, prius cogunt^o de rebus suis taliter scriptura intercedente pactici^p, ut omnia, quæ meliora sunt in agris aut q mancipiis aut in pecoribus, ad eus sub promissa defensione^r perveniant. Et ideo qui tam scelerati in eos, quibus patrocinium promittunt, fuerint deprehensi, et a conventu honestorum virorum et o judiciorum communiione præcipimus segregari.

DE INTEGRI RESTITUTIONE^l.

Imp. Constantinus A. a ad Populum. In integrum restitutione^v minoribus adversus commentitias venditiones, et adversus tutorum x insidias y sanctionum præsidio cautum x esse non dubium est aa: ac si quid forte iidem bb de suo in fraudem cc tutelam alienasse do-

a 8 sedorum p. emancipiorum qualitatem rationemq.

b 19 passunt. 21, Sich. poscit.

c 19—21, Sich. in quo acta.

d 19 adscribere ab. 20, 21, Sich. transcripsit ex.

e 6—8 et judiciorum. Til. judiciorum consp.

f 14 conscriptis. 20 conspectis.

g 10, 15, 18—21, 26, 29, 36, 40, 42, Sich. Dat.

h 20, 21, Sich. VI. i. e. ann. 320, prob. Go. 19 prid. 15 om. VIII. 26, 36, 40, Sich. in m. VII.

i 6—8, 10, 14, 16, 17, Til. — Ri^r. III. 19—21, Sich. Be. W. VII. i. e. ann. 326; sed 15, 24, 30, 31, 35 VIII. i. e. ann. 329, quæ est verior lectio: hoc enim ann. Bassus Præf. Præt. Italiæ fuit. Vid. Go. in Prosopogr. v. Bassus. 40 C. præfecta. 26 Constantino I, et et om. aug. 36 om. VII.—Cæs. 33 om. Constantino — Coss.

j Nonn. codd. Constantino.

k Multi codd. om. Cæs., aut Cæs. Coss., nonnulli VC. Coss. Add. IV.

l Sich. in m. dicentes, ut 40.

m 19—21, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. susceptorum causam et om. quorum.

n Plerique codd., Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. acturi sunt.

o 40, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. cogantur.

p 9 placitis et ut.

q In deest in edd., sed add. in omnibus fere codd.

r 20, Sich. definitione, sed Sich. in m. defensione. Cæterum animadvertendum est, post perveniant non sequi apodosin.

s Multi codd. add. a.

t 14, 19—21, 25, 26, Sich. De integris Restitutionibus, alii, ut 36, 40, 42 De integra Restitutione Cod. Just. (II, 22) de in integrum restitutione minorum viginti quinque annis.

u Cod. Just. imppp. Constantinus, Constantius et Constantus AAA., perperam; sed Hal. nostram habet lect.

v 20, Sich. integram restitutionem. 6—8, 14—19, 33 restitutionem.

w Cod. Just. add. seu curatorum.

x 20 inducias.

y Sich. cautam.

aa Seqq. des. in Cod. Just.

bb Multi codd., Til. — Ri^r. idem. 20, Sich. eidem. 33 om. iidem. B. W. iidem, auct. Go., quod codd. scripturæ consentaneum est, qui sæpissime idem pro iidem habent.

cc Multi codd. in fraude.

A cerentur a, fraudatorio interdico prospectum esse minoribus declaratur. Dat. III. b d. Mart. Sirmio c, ipso A. VII. et Constantio d Cæs. e IV Coss. (326).

INTERPRETATIO. In annis minoribus constitutis multum legibus constat esse prospectum. Et ideo adversus tutorum f fraudes vel venditiones, quas g minoribus ali- quibus commentis extorserint, aut quicquid h sub tutela i nomine injuste egerint, noverint legis beneficio revocandum.

DE ADMINISTRATIONE ET PERICULO TUTORUM.

Imp. Constantinus A. ad populum. Lex quæ tutores curatoresque necessitate adstrinxit, ut aurum, argentum, gemmas, vestes cæteraque mobilia pretiosa, urbana etiam prædia et mancipia, domos, balnea, horrea atque omnia, quæ intra civitatem sunt, venderent omniaque ad nummos B redigerent, præter prælia et mancipia rustica, multum minorum utilitati adversa est. l Præcipimus itaque, ut hæc omnia nulli tutorum, curatorumve liceat vendere, nisi hac forte necessitate ac lege, quæ rusticum prædium atque mancipium vendere vel pignorare vel in donationem propter nuptias k vel in dotem dare in præteritum licebat: scilicet per inquisitionem judicis et probationem causæ interpositionemque decreti, ut fraudi locus non sit. Ante omnia igitur urbana mancipia, quæ totius supellectilis notitiam gerunt, semper in hæreditate et in domo retineantur; nam boni servi fraudem fieri, prohibebunt: mali si res exegerit, sub quæstione positi, poterunt prodere veritatem; atque ita omnia observabunt l, ut nec inventarium minuere nec mutare vel subtrahere aliquid tutor valeat. Quod in veste, margaritiis, gemmis et vasculis cæteraque supellectili necessarium est. Et tolerabilis est, si ita contigerit, servos mori suis dominis, quam servire extraneis: quorum fuga potius tutori adscribitur, sive negligentia dissolutam esse patiatur disciplinam sive

a 10, 18, Sich. docentur. 33 ducentur.

b Ita nonn. codd. Vid. c. 5. C. Th. de Admin. tut. (III, 30) not. q.

c Ita plerique codd., Sich.—Ri^r.; B. W. Sirmii. Mox nonn. codd. VI, 26. 40 om. Sirmio—Coss.

d 6, 7, 14, 54 om. Const. C. IV., 16 om. et—Coss., alii 9, 15, 19, 20, 29—31, 42, Sich. Const. et IV. 10, 18 om. Cæs. IV. Til.—Be. Constantino, sed Be. in not. prop. nostram lectionem ex Go. in Chron. h. a.

e 9, 42, 44 et Cæsario Cod. Just. Constantio II. et Constante CC. Coss. (359), quæ lectio repugnat subscripti. reliquarum constitt. cum hac c. conjungendarum et c. 2 h. t., quæ ita fieret antiquior prima constitutione. Vid. Glück.: l. c. T. XXXII, p. 476, D not. 26.

f In hoc v. desin. fol. 25 cod. 24 exc. proximum fol. cum c. 2 et 3 h. t.

g 20 que si m., sed si add. supra lin.

h 20, Sich. quicquam, sed Sich. in m. quicquid.

i Nonn. codd., ut 9, 44 tali.

j W. contra eos, qui orationem Severi pro parte servatam l. 1. § 2 D. de Reb. eor., qui sub tut. v. cur. s. (XXVII, 9) h. l. intelligunt, producti Hauboldi Dias. Histor. jur. civ. de reb. cor. etc. (Lips. 1798. 4.) cap. 2 § 1, p. 27—29 (Opp. T. 2, p. 184—190). Cæterum in sqq. W. annotationes quamquam breviores retinui.

k Sine dubio Constantinus scripserat ante nuptias, cum nomen donationis propter nuptias per Justinianum demum invaluerit.

l W., cui hæc in servos, præsertim malos, vix quadrare videntur, cj. observabuntur.

duritia vel inedia atque verberibus eos afficiat. Nec enim A dominos execrantur, sed magis diligunt, ita ut hæc lex per hoc quoque melior antiqua sit. Tunc enim remota servorum custodia, etiam vita minorum sæpius prodebat. Nec vero domum vendere liceat, in qua defecit pater, minor crevit, in qua majorum imagines aut non videre fixas aut revulsas videre satis est lugubre. Ergo et domus et cætera omnia immobilia in patrimonio minorum permaneant, nullumque ædificii genus, quod integrum hæreditas dabit, collapsum tutoris fraude deperat. Sed et si parens vel illa, cujuscumque hæres est minor, reliquerit deformatum ædificium, tutor testificatione operis ipsius et multorum fide id reficere cogatur: ita enim annui redditus plus minoribus conferent, quam per fraudes pretia diminuta. Servus etiam, qui aliqua sunt arte præditi, operas suas commodo minoris inferant, et reliqui, qui in usu minoris domini esse non poterunt, quibusque ars nulla est, partim labore suo, partim alimoniarum taxatione pascantur. Lex enim non solum contra tutores, sed etiam contra feminas immoderatas atque intemperantes prospexit minoribus, quæ plerumque novis maritis non solum res filiorum, sed etiam vitam addicunt. Huic accedit, quod ipsius pecuniæ, in qua robur omne patrimoniorum veteres posuerunt, feneratori usus vix diuturnus, vix continuus et stabilis est; quo subsecuto, intercedente sæpe pecunia, ad nihilum minorum patrimonia deducuntur. Jam ergo venditio tutoris nulla sit sine interpositione decreti: exceptis his duntaxat vestibus, quæ detritæ usu seu corruptiæ servando servari non poterint, etiam tutores vel curatore sollicito, ut easdem inspiciat frequenti recognitione incolumes Animalia quoque supervacua minorum quæ veniant, non vetamus. Dat. III. Id. Mart. Sirmii, Constantino A. VII. et Constantio Cæs. Coss. (326).

^a Bas I. c.: *κρείττον γὰρ ἔστι τῷ ἀνάθῳ ἢ πρόστοδος, τῶν τοῦ τυμῆματος ἀργυρίων.* Rusardus prædia demolita, perperam.

^b Bas.: *ἡ δὲ τῶν διαρίων αὐτῶν ἀποτρεφίσθωσαν*, i. e. certa singulis diebus, alimenta accipiant. In sequentibus nova periodus incipit: nam vv. *Lex enim* etc. non tantum ad proximæ præcedentia, sed ad omne legis argumentum spectant. Bas. *καὶ οὐ μόνον*,

^c Hic in Cod. Just. statim sequuntur vv. *Animalia* etc. Sed folium Taurinense, incipiens a v. *vel*, probat, aliquid in Cod. Just. esse omissum. Cum tamen v. *easdem* manifesto ad *vestes* sit referendum, recte Winkius insertis duobus vocabulis, quæ typis distincta sunt, nexum per conjecturam restituit.

^d Postrema legis pars in c. 4 Cod. Just. Quando decreti op. non e. (V, 72) sic concepta est: *Et sine interpositione decreti tutores et curatores quarumcumque personarum vestes detritas, et supervacua animalia vendere permittimus.*

^e Sic cod. 1. Cod. Just. *quamvis minorum.* Fort. leg. An. min. *quominus ven.*, n. v.

^f Ita cod. 1, sed Cod. Just. utroque loco (c. 22 et c. 4 cilt.) et c. 1 C. Th. de in int rest. (II, 16) om. 3.

^g Cod. 1. Sir. P. Pu. Sirmii W. Sirmii, ut c. 1 C. Th. cilt., sed Cod. Just. utroque loco *Constantinopolis*, quod W. recte putat errore librorum e nominibus seqq. ortum esse.

^h Ita cod. 1 et c. 4 Cod. Just. cit.; sed c. 22 Cod. Just. cit. *Constantino*, mendose. Cæterum literæ *cogni* (recognitione), *quin* v. (eneant), A VII. s (t) a membrana Taurinensi avulsæ a P. restitutæ sunt e Cod. Just.

ⁱ c. 4 Cod. Just. add. IV.

AD LEGEM CORNELIAM DE FALSO.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. U. Cum in præterito is mos in iudiciis servaretur, ut prolatis instrumentis, si ea falsa quis diceret, a sententia iudex civili controversiæ temperaret eoque contingeret, ut imminens accusatio nullis clausa temporibus petiorem possessoremve deluderet, commodum duximus, ut, etsi alteruter litigantium falsi strepitum intulisset, petitori tamen possessoriæ momentum prolatorum instrumentorum conferet auctoritas; ut tunc, civili Jurgio terminato, secunda falsi actio subderetur § 1. Volumus itaque, ut primum cesset inscriptio. Sed ubi falsi examen inciderit, tunc ad morem pristinum, quæstione civili per sententiam terminata, acerrima fiat indagatio argumentis testibus, scripturarum collatione aliisque vestigiis veritatis. Nec accusatori tantum quæstio incumbat, nec probationis ei tota necessitas indicatur, sed inter utramque personam sit iudex medius, nec ulla, quæ sentiat, interlocutione divulget, sed tanquam ad imitationem relationis, quæ solum audiendi mandat officium, præbeat notionem, postrema sententia, quid sibi liqueat, proditurus. § 2. Ultimum autem finem strepitus criminalis, quem litigantem disceptantemque fas non sit excedere, anni spatio limitamus, cujus exordium testatæ apud iudicem competentem actionis nascetur auspiciis: capitali post probationem supplicio, si id exigat magnitudo commissi, vel deportatione ei, qui falsum commiserit imminente. PP. VIII. Kal. April. in Foro Trajani, Constantino A. VII. et Constantio Coss. (326).

DE SUARIIS PECUARIIS.

Imp. Constantinus A. Lucrion Verino. In arbitrio suo possessor habeat, ne suario pecuniam solva. Quod ideo permissum est, ne in aestimando porcorum

^a Ex Cod. Just. reponendum *Id. A.*

^b Fol. 29^b cod. 4.

^c 4 *strumentorum*, sed em. rubr. col.

^d Be. err. *nunc.*

^e Hinc inc. c. 22 Cod. Just. cit.

^f Vv. *ad morem—terminata* des. in c. 22 Cod. Just. *Recepta sunt* in c. 23 Cod. Just. eod. Vid. c. 4 h. t., not. n.

^g 4 *indigatur*, sed em. a rec. man.

^h 4 *ullaq.*, Cod. Just. *nec. ulla interl. div. quæ sentiat.*

ⁱ Til.—Lugd. *mandato officium præbeat.*

^j Cod. Just. *criminalis compendioso spatio limitamus quem lit.—excedere, cujus exordium nascetur auspicio* (ita etiam Cuj. 2—Go.) *contestatæ* (prob. Go. in comm.) *accusationis apud iudicem competentem: post probationem supplicio capitali, si id. etc.*

^k Fol. 30° cod. 4.

^l Go.—Ri. Cod. Just. om. ann., quia Maximus h. a. Pf. U. non reperitur. In not. rep. vult Go. consules anni 320. Quæ Be. ann.: « VI. et Constantino Gfr. vult; et sane 326. Maximus Pf. P. jam fuit. Quod si recta sit hæc subscr., statuamus necesse est, legem inscrib. esse Pf. P. præterea autem missam quoque ad Pf. U. » ea ego non intelligo. Videtur lex alio anno data, alio in Foro Trajani proposita esse.

^m Dignitas deest in codd. et in edd. nullo lacunæ indicio. Go. Rein. Be. ad. volunt Pf. U. Vid. not. e.

ⁿ Go.: « Permittimus. »

pondere licentia suariis præbeatur. Quod si juste porcos suarius aestimaverit, huic pecuniam possessor, cui pensationis utriusque a copia est indulta, numerabit b. Ne autem suario in suscipienda pecunia detrimenti c aliquid afferatur, singulis quibusque annis ea pretia porcinae possessor annumeret, quas usus publica conversationis attulerit. Et quoniam non semper, nec in omnibus locis una est forma pretiorum, pro diversitate locorum est d temporum in specie e pretia danda sunt, nisi ipsa porcina præstetur. Iudices autem f regionum monendi sunt, ut per singulos annos ad scientiam g tuam referant, quæ in quibus locis sunt pretia porcinae, ut, instructione hac a tua gravitate perpensa, tunc demum h suarii per diversa profisciscantur, et pretia suscipiant, quæ in his regionibus versari cognoveris. Queri i enim suarii non poterunt, quia nihil interest, carius an vilius comparent, cum quantum j pretium daturi sunt, a possessore accipiant; et possessores erunt moderati in specie distrahenda, cum se sciant quanto majora pretia pro carne poposcerint, tanto plus suariis soluturos. *Dat. III. Id. April. Constantino A. VII. et Constantio C. Coss. (326).*

DE EMENDATIONE SERVORUM.

Idem k A. Maximiliano m Macrobio n... Quoties ver-

a Go. : « Alterutrius. »

b Go. : « Si volet. »

c Cuj. 2, 2^a *detrimenta*. Rein. corr. *detrimenti*. Go. *deferatur pro adferatur*.

d In literis *locorum* etc. desinit fol. XXXIX. cod. 4. Vid. c. 18 antec. tit., not. sup. Cuj. 1 *Diversitate*.

e Vid. not. sup. h. c. Go. : « Pro specie. »

f Fol. 357^b cod. 4.

g & *adscient ad scientiam*, sed rubro col. del. *adscient*.

h & *tunc demum suarii*. Ri^o. nunc pro *tunc*.

i & Til.—Lugd. *Quæri*.

j & *quatum pretium*.

k Aur. Lugd. *Cons. Go.*, quia Lucius Verinus annis 323, 324 Pf. U. fuit, anno autem 326 Anicius Julianus illum magistratum gessit, hanc c. ad annum 324 transferri vult. Etiam Be.. Go. secutus, subscriptionem falsam esse putat.

l Brevarii codd. et Sich. nomen imperatoris ponunt.

m Restitui *Maximiliano*, nam ita habet codd. 1, 4, veri igitur C. Th. quæ supersunt duo exempla; habent ita etiam codd. 13, 15 (et hic cod. sæpe concinit cum viri C. Th. exemplis), 29, 37, 38 (sed hic *ad Maximiliano*), 40, 42, Til.—Lugd. Go. in Chron. ex cod. 4. Similiter 21 *ad Max amilianum*. Cuj. 2 — Be *Maximiano*. *Maximiliano* Consulari inscribitur c. 1 C. Th. de *Aquæd.* (XV, 2), ubi Go. ann. : « An idem ille, qui *Maximilianus Macrobius* dicitur, cuique inscribitur *lex 2 sup. de emend. serv. ?* Sed et *Julius Maximilianus Comes* memoratur in *veteri Inscriptione*, quæ in Caelio monte Romæ, quam ipse in gratiam Helenæ matris Constantini, Avæ Constantis et Constantii, fecit. Extat ea in *Corpore Inscriptionum Gruteri* CCLXXXIV. 4. » Constat ergo ex his locis liquido, nomen *Maximiliani* non ignotum fuisse Romanis, et a librariis deum depravatam esse in *Maximiano*, *Maximo*, ad *Maximianum* (ut Sich.) et ad *Maximum*. Cæterum 20, 27, 32, 33, 37, 39, 45 ad et (*ad Maximum et Macr.* aut *ad Maximianum et Macrobius*, ut Sich.)

n Etiam hoc nomen a librariis depravatam est; nam 6 — 8, 12, 16 habent *Nirotio*; 10, 18 *Nirutio* et 14 *Nirocio*; 25 *Magroino*; 26 *Machoronio*; 40 *Nicrovio*; 4, 20, 32, 38, 45 *Macrovio*; 43 *Macrobi*.

A bera a dominorum talis casus servorum comitabitur, ut moriantur b, culpa nudi c sunt, qui, dum pessima corrigunt, meliora suis acquirere vernulis d voluerunt e. Nec f requiri g in hujus modi facto volumus. in quo interest domini h incolumite juris proprii habere mancipium, utrum voluntate occidendi hominis an vero simpliciter facta castigatio videatur. Toties etenim i dominum non placet morte j servi reum homicidii pronuntiari, quoties simplicibus quæstionibus domesticam exerceat k potestatem. Si quando igitur servi plagarum correctione l, imminente m fatali necessitate, rebus humanis excedunt n, nullam metuant o domini quæstionem. *Dat. XIV. p Kal. Maii q Sirmio r, Constantino s A. VII. et Constantio t C. Coss. (326).*

B INTERPRETATIO. Si servus, dum culpam dominus vin-

a 12 verba et mox nonn. codd. *tales*.

b 40, 18 *moriantur*. 4, 12 *moriantur*.

c Sich. *culpandi sunt*.

d Ita omnes codd. etiam 4, nam P. ann. : « *Vernu* ***. Erat ergo *vernulis* » etc solus cod. 4 habet *vernulis*, sed rubro em. *vernulis*. Quod nonn. codd. *vernolis* habent, id ad orthographiam tantum pertinet. Etiam Sich. — Lugd. *vernulis*. Cuj. 2 — Be. male *vernaculis*. Invenit tamen Go. rationem, qua explicaret v. *vernaculis*, neque vero eam accipio.

e 12 *voluerunt*. 13 *voluerant*. 20 *voluerint*, sed em. *voluerunt*.

f Ita codd. (inter eos cod. 1) et Sich., prob. W. Solus cod. 4 *Nam*, quod transit in edd. Til. — Be. *Retento*. *Nam* hac lege suppletur c. 1 h. t., recepto *Nec* ea corrigitur. Nam si servus *verberibus* correctionis causa castigatus *imminente fatali necessitate* mortuus sit, non inquirendum esse edicit imperator, utrum voluerit dominus servum occidere an castigare tantum et corrigere.

g & *requirere*, sed em. *requiri*. 6 om. in.

h 12 om. in quo et 10, 18 *domini*. 6, 7, 10, 18 *incolumi*. 20 *voluitus* — *incolumis*.

i Fol. 19^a cod. 4.

j Sich. *Toties s. n. pl. d. morte*. 15 om. *morte*.

k 12 *dominicum exercet*. 9 *exercitata*. 15 *exercet*.

l 6 — 8, 10, 12 — 16, 18 *corruptione*.

m Sich. *servi, pl. corr. imminente, fatali nec reb. In Til.* — Cuj. 2^a h. l. nullum ponitur comma. 20 *imminenter*. 4 *fa tali*, sed videtur una litera erasa esse.

n 20 *excluduntur*.

o 8 *metuunt*.

p 6 — 10, 12, 16, 18, 20, 21, 24, 27, 29 — 51, 35, 34, 38, 39, 42, Epit. Mon om. XIV. 13 XIII. 56, 40 XI. Sich. XII. 35. *Dat. II. kal. octob. Agripinus Valentiano et Valente Coss. ex c. un. C. Th. Ne damna prov. (XI, 11)*. L. R. U. *Dat. X. In cod. 1 subscriptio legis a Peyrono legi non poterat. Corruptissima est in codd., ut jam Ri. monuit. Vid. hanc et sqq. not.*

q Ita 4, 6, 7, 10, 13, 15, 18, 43, Til. — Lugd. Go. — Ri^o in Chron.; L. R. U. *Mad. Rell. Mari*.

r Codd. *Sirmio*, *Sermio*, *Syrmio*, non *Sirmii*, ut Be. 21 *fir. 4. 15, Til.* — Lugd. om. *Sirmio* et 8 *Sirmio Constant*.

s 6, 7, 10, 13, 14, 16, 18, 21, 24, *Constantio A* (A. deest in nonn. codd.) et *Quinto* (s. et V. s. V.) *Coss.* et des. *rell. 15 VI. Sich. C. A. V. 29 om. VII. — Coss. 20, 38, 42 VII. — C., 50, 51, 39 A. — C., 35, 34 et Const. C., 40 VII. et C. et Sich. C.*

t Nonn. codd., inter eos 4, Til. — Ri^o. *Constante*, alii *Constantino*. Recte igitur Ri. auctore Pagio Dissert. Ilypat. et in Crit. ad Annal. Baron. ad ann. 326 vituperat illas codicum corruptelas partim apud Ba-

dicat, mortuus fuerit ^a. *dominus culpa homicidii non tenetur* ^b, *quia* ^c *tunc homicidii reus est, si occidere voluisse convincitur. Nam emendatio non vocatur* ^d *ad crimen.*

AD LEGEM JULIAM DE ADULTERIIS.

Imp. Constantinus A. ad Evagrium Pf. P. ^o *Quamvis adulterii crimen* ^f *inter publica referatur* ^g, *quorum delatio* ^h *in commune omnibus sine aliqua legis interpretatione conceditur, tamen, ne volentibus temere liceat* ⁱ *scdare* ^j *connubia, proximis necessariisque personis solummodo placet deferri copiam accusandi, hoc est patri vel consobriano et consanguineo maxime fratri* ^k, *quos verus* ^l *dolor ad accusationem*

ronium repetitas, srib. Constantino A. VII. et Constantio I. Cæs. Coss.

^a In cod. 35 fol. 47 desinit cum vv. *mortuus fuerit*, fol. 48 incipit cum vv. *in sui operis utilitatem interpret c. 1 C. Th. Ne damnæ prov. (XI, 11). Perierunt igitur nonn. quaterniones.*

^b Ita plerique et optimi codd.; rell. et edd. *dom. culp. vindicat, m. f., d. non tenetur (s. teneatur, ut Sich. Cuj. 1 — Lugd.) culpa homicidii.*

^c Cuj. 1 — Lugd. qui.

^d 21 provocatur.

^e 4, 6 — 10, 13, 15—18, 21, 25, 29, 38—40, 42, 44, Sich. — Lugd. Cod. Just. om. *Pf. P. 20 ppo nichomedie* et add. supra o litera V (*Pfum*). 15 *Id. an Evagrio. 32 Evagium.*

^f 4 *crimen in omnibus inter publica*, sed del. rubro colore vv. *in omnibus*, quæ ex sq. versu facile huc transferri poterant.

^g 6—8, 10, 13, 16—18 *deferatur.*

^h 20 *diligatio*, sed em. *dilatatio.*

ⁱ Sich. *liceat temere scdare. 20 scdari.*

^j 4 *patri vel consobriano* etc., sed rubro col. supra lin. add. *vel filio*, ut sit *patri vel filio vel consobr.* Eodem modo est in edd. Til—Lugd., ubi vero, ut in ed. Sich. post *consanguineo* ponitur comma. Br. Al. ejusque codd. Sich. Cuj. 2—Be. *patrueli, consobriano, sed 19, 20 patruo consobr.*; et deest in codd. 6—8, 10, 12, 14, 17, 18. 15 *patrueli — consanguineo et germano fratri.* Cod. Just. *patri, fratri, nec non patruo et avunculo*, quocum et Bas. faciunt. Interpr. *frater germanus, frater patruelis, patruus et consobrinus.* De corrupto loco ita sentio. Sine dubio in Constantini lege descriptæ erant singulæ personæ, relatæ in Lege Julia inter proximæ et necessarias personas quibus esset accusandi cõpia. Prima pater erat, ultima consobrinus, etc. Jam vero C. Th. conditores primam tantum et ultimam, signo, quo omisæ indicarentur, aliquo inter utramque personam interjecto (*patri — vel consobriano*) nominabant, satis esse arbitrati necessarias personas in universum commemoravisse, cum res ipsa, quæ essent illæ personæ, inter omnes constaret. Factum vero est, ut in cod. 4 et aliis C. Th. exemplis interjectum illud signum a librariis ommitteretur. Visigoth. epitomator, cui obscurum esset, cur pater et consobrinus inter se jungerentur, vitium deprehendisse se opinatus, mutavit *patri vel in patrueli.* Certe epitomatores hæsisse, quid inde faceret, demonstrat interpretatio ejus. Cum nostra cj. congruit Cod. Just., qui singulas personas suo mori et temporis convenienter quidem, sed tamen eo ordine enumerat, ut pater primus nominetur. Latet igitur in cod. 4, quem secutus sum, vera codicis Th. scriptura, modo signo illo omissio, significetur. Illud *vel filio*, quod add. in Til. — Lugd. edd., mera est, cj. Tili. Go. in comm. de h. l. non recte judicavit.

^k 6—8, 12, 14, 17 *quos vero. 16 quod vero. 9 viros* et ita em. in cod. 7. Sich. *serus* et infra *hiis.*

^l *impellit* ^a. Sed et his personis legem imponimus, ut crimen abolitione compescant. ^b In primis maritum genialis ^c thori vindicem esse oportet, cui quidem ex suspicione ^d etiam ream ^e conjugem facere ^f, nec intra ^g certa ^h tempora inscriptionis vinculo contineri ⁱ veteres retro principes annuerunt. Extraneos autem procul arceri ab hac ^k accusatione censemus. Nam etsi omne genus accusationis necessitas inscriptionis adstringat, nonnulli tamen proterve id faciunt, et falsis contumeliis matrimonia deformant ^l. *PP. m Nicomedie* ⁿ *VII. Kal. Maii, Constantino A. VII. P et Constantino C. q Coss. (326).*

INTERPETATIO. *In adulterio* ^r *extraneam mulierem nullus accusat, sed propinqui, ad quorum notam pertinet, hoc est frater germanus, frater patruelis, patruus et consobrinus, qui tamen ante inscriptionem, si accusata acieverit, possunt* ^s *per satisfactionem veniam promereri. Reliqui* ^t *ab accusatione prohibentur. Maritis sane etiam* ^u *ex suspicione accusare permissum est.*

QUORUM APPELLATIONES NON RECIPIANTUR.

Imp. Constantinus A. ad Ælianum Proconsulem Africæ. Cum antehac lege de appellationibus data statutum

^a 20 *compellit. 10, 18 om. Sed.* In aliis om. et post *Sed. Cod. Just. Sed etiam.*

^b Fol. 13^a cod. 4. 21 *imponemus. Cod. Just. imp. ut c. abol. si voluerint compescant, impr. Go. in comm.*

^c 12 *genitalis. Sich. thori.*

^d 6, 8, 10, 12—14, 16—18 om. *ex suspicione. Cod. Just. et ex susp.*

^e 12 *ream. 20 rem. 19 om. ream.*

^f Sich. add. *licet* et Cod. Just. *licet; vel emi, si tantum suspicatur, penes se retinere non prohibetur: nec et om. intra certa tempora.*

^g 8 *Ne intra. 20 ne ultra.* Mox multi codd. *scriptionis.*

^h 4 om. *certa*, sed add. ab ant. manu.

ⁱ Sich. *temeri.* In Cod. Just. add. *cum jure mariti accusaret.*

^j 19 *abnuerint.*

^k 20, Cod. Just. om. *hac.*

^l In Cod. Just. add. *Sacrilegos autem nuptiarum gladio puniri oportet, quod Cujac. G. et P. Faber ex c. 4 C. Th. Quorum appell. (XI, 36) desumptum seu assutum esse putant, Goldastus autem in omissis notarum ad Valerianum p. 484 hic omissum esse censet, hoc recte imp. Go., quem vid. et h. l. et in notis c. 4 cit.*

^m 9, 19, 20, 29, 42 *Dat. s. Data. 8 Prope.* In nonn. codd. om. *PP.*

ⁿ 19, 20 om. *Nicomediae. 38, 40 et alii codd. Nicomedia s. Nicomidia.*

^o Ita 4, 15, 38, 44, Cod. Just. Til.—Lugd.; 33, 54 IV. Rell. III. In 21 et ap. Sich. deest VII.; sed in m. Sich. ann. III. *Id.*, et ita habet cod. 40.

^p 6, 7, 10, 14, 16, 17, 28, 31, 32, 33, 39, 40 VI. Vid. c. 4 h. t., not. x. 12 A. III. 19 *Constantinopoli A. V. 8 om. A. — Coss., 15 A. VII., 20, 38, 45 VII. et 29 Constantino.*

^q In multis codd. om. *C. aut C. Coss. Cod. Just. et Const. C. IV. Coss.*

^r Nonn. codd. *adulterium. Paulo infra 20 nata et 21 nota.*

^s 6—10 et multi alii codd. *potest.*

^t Delevi auct. plurimorum codd. et edd. Cuj. 2 — Go. v. vero, quod rell. edd. habent. Paulo post 21 *excusatione.*

^u Ap. Sich. Cuj. 1—Lugd. om. *etiam.*

sit^a, ne quis a præjudicio vel ab executione^b interponeret provocacionem, neve hujus modi appellatio ab his, qui vice^c nostra judicant, admittatur ne in perniciem^d plurimorum, interpositis a præjudicio appellationibus vel moratoriis quibusdam frustrationibus interjectis^e, litigia protrahantur, tamen nunc pœnam addi placuit, ut intelligant universi, principalis negotii disceptatione^f causas suas munire debere, et non ab ipsis quodammodo primæ interlocutionis^g exordiis vel ab executionibus provocare, cum et illis, qui impatienter ab articulo appellandum putaverint^h, post cognitionem totius causæ liceat appellare, et his, qui sero ab executionibus provocant, facultas appellandi minime fuerit denegata. Si quis igitur tali usus appellatione fuerit in tuo judicio deprehensus, ipsum quidem triginta folium pœna mulctes, causamⁱ autem universam, ejus duntaxat, qui^j a præjudicio vel ab executione temere appellaverit, sine ulla dilatione discingas^k, cum in^l nostro auditorio dari minime dilationem oporteat, interpositæ appellationis tempore sufficiente litigatoribus ad perferendam instructionem plenissimam^m. PP. VI. Kal. Maii Carthagine, Constantino A. VII, et Constantio C. Coss.ⁿ (326).

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Evagrium Pf. P. Quoniam curias desolari^a cognovimus his, qui per originem obnoxii sunt militiam sibi per supplicationem poscentibus, et ad legiones vel diversa officia currentibus, jubemus omnes curias admoneri, ut, quos intra viginti stipendia in officiis deprehenderint^b vel originem defugisse, vel sprete nominatione^c militiæ se inse-ruisse, hos ad curiam retrahant, et de cætero sciant esse servandum. Et^d qui derelicta curia militaverit,

^a Go. intelligit c. 1 h. t. et c. 2 C. Th. de Appell. (XI, 30).

^b 4 excusatione, em. a libr. executione.

^c 4 ce, sed em. a libr. vice.

^d Mendose Go. principem.

^e Cuj. 1 interjectis.

^f Edd. disceptationes. 4 disceptationis; a libr. em. disceptatione (non disceptationes). Etiam Go. em. disceptatione. Reposui disceptatione. Fortasse in litera s latet v. se, quod apte hic interponi potest (disceptatione se causas).

^g 4 interlocutionis; a libr. add. n supra is.

^h Cum literis verint incip. fol. 207^b cod. 4.

ⁱ Go. ann.: qui duntaxat, quo non opus est. Sustuli uncos, quibus Be. vv. ejus—appellaverit incluserat.

^j 4, Til.—Lugd. discinguas.

^k Aur. Lugd. om. in.

^l Summ. C. Th. aliquid add., quod in h. c. deest.

Ita enim habent: « Superiori similis, sed hoc hic additum est, ut appellans contra sententiam dictam iudicis intra triduum appellare debeat. »

^m Annus deest apud Go.—Ri^o. Go. enim revocat h. c. ad ann. 320 (Constantino VI. etc.). Vid. c. 2 cit., not. 1. Aur. Lugd. Cons.

ⁿ Err. Cuj. 2, 2° desolati, em. a Rein. desolari. Mox Ri. Ri^o. originem, mendose.

^o Go. Be. recte cj. deprehenderint, curiæ scilicet pro deprehenderit, quod edd. habent. Et revera in codd. 4 a libr. sup. syll. rit add. est n (deprehenderint), quod reposui.

^p Vid. c. 10 h. t.

^q Go. vult servandum, ut, sed cum in vv. Et qui, etc.

A revocetur ad curiam, non solum si originalis sit, sed et si substantiam muneribus aptam possidens ad militiam^a confugerit, vel beneficio nostro fuerit liberatus. Dat. XVI. Kal. Jul. Constantino A. VII. et Constantio C. Coss. (326).

DE MEDICIS ET PROFESSORIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Rufinum^b Pf. P. Archiatri omnes et exarchiatri^c ab universis muneribus curialium, senatorum et comitum perfectissimorumque muneribus et obsequiis, quæ administratione perfunctis sæpe mandantur, a præstationibus quoque publicis liberi immunesque permaneant, nec ad ullam auri et argenti et equorum præstationem vocentur, quæ forte prædictis ordinibus aut dignitatibus adscribuntur. Hujus autem indulgentiam sanctionis ad filios quoque eorum statuimus pervenire. Dat. XII. Kal. Jun. Constantino A. VII. et Constantio C. Coss. (326).

DE ACCUSATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Maximum^d Pf. U. Quodam tempore^e admissum est, ut non subscriptio, sed professio criminis uno sermone ex ore fugiens^f tam accusatorem quam reum sub experiendi periculo de patria, de liberis^g, de fortunis, de vita denique dimicare cogeret. Ideoque^h volumus, ut, remotaⁱ professionis licentia ac temeritate^j, ad^k subscriptionis morem ordinemque criminatio referatur^l, ut jure veteri in criminibus deferendis omnes utantur, id est, ut^m, sopita ira, et per hæc spatiaⁿ mentis tranquillitate recepta, ad supremam actionem cum ratione veniant atque consilio^o. Dat. XI. Kal. Jun. P. Sirmio^t.

novum caput incipiat, facile caremus Go. cj. Cum literis vandum et incipit fol. 222^b cod. 4. Sola vv. Qui derelicta — ad curiam recepta sunt in Cod. Just., reliquis om. Edd. ante Ri. decetero.

^a Aur. Lugd. militiam et infra Cons.

^b Rufinus h. ann. præfectus prætorio nusquam reperitur, nisi in hac sola lege; qua de causa videtur Go. in Chron. h. c. ad. ann. 354 revocasse. Neque vero eo anno lex aliqua habetur Rufino inscripta. Præterea Go. cj. repugnat ordini legum.

^c Til. — Cui. 2° exarchiatri.

^d 4, Til. — Lugd. Maximinum, impr. Go. 15 Id. A. Maximo. Multi codd. ppo. pro Pf. U.

^e 20 Quondam tempore. Go. ann.: « Antonini re-scripto, 1. ult. infr. ad leg. Cornel. de fals. Imo et Constantini l. 2. d. t. »

^f 17 serm. exponere fug. 20 serm. uxor fug.

^g 20 q. eum sub 9 experiendo — de libertis.

^h 10, 18 quægerit id. 9 fort debitam — cogere. Idem-que.

ⁱ Sich. semota. Mox. 21 hac pro ac.

^j In litteris ritate. incip. fol. 2^b cod. 4.

^k ad deest in nonn. codd. 20 ad susceptionis mortem o. criminatorem, sed em. Male etiam in Ri^o. mortem.

^l 15, 50, Vat. 1283, 52 deferatur. Multi codd. ref. aut. 20 om. ut

^m In 4 add. per, sed deletur ab ant. man. 16, 19 subita ira.

ⁿ 15 per temporis spatia. 20 supr. lin. post h. sp.

^o 15 cum ratione et consilio veniant.

^p 20, 28, 32, 38, 40, Sich. in m. Jul. 24, 31, 35 Jan.

^q Nonn. codd. Sirmio. Be. Sirmii.

Acc. Romæ^a, Constantino A. VII. ^b et Constantio^c C. ^d A. DE MULIERIBUS, QUÆ^e SE. SERVIS PROPRIIS IUNXERUNT ^b. Coss. (326).

INTERPRETATIO. Si quis iratus crimen aliquod temere^a cuiilibet objecerit, convicium non est pro accusatione habendum, sed permisso tractandi spatio, id quod iratus dixit, per scripturam se probaturum esse fateatur^f. Quod si fortasse respiciens post iracundiam, quæ dixit, iterare aut scribere fortasse noluerit, ^g non ut reus criminis teneatur.

DE PRIVILEGIIS EORUM.

^h Imp. Constantinus A. ad Severum Pf. U. Omnes palatinos, quos edicti nostri jam dudum certa privilegia superfundunt, rem, si quam, dum in palatio nostro morantur, vel ⁱ parcimonia propria quæsierint, vel donis nostris fuerint conscienti, ut castrense peculium habere præcipimus. Quid enim tamen ex castris est, quam quod nobis consciis, ac prope sub conspectibus nostris acquiritur? Sed nec alieni sunt a pulvere et labore castrorum, qui signa nostra comitantur, qui præsto sunt semper acibus, quos intentos eruditus ^j studiis itinerum prolixitas et expeditionum difficultas exercet. Ideoque palatini nostri, qui privilegia edicti uti poterint^k, peculia sua præcipua retineant, quæ, dum in palatio ^l constituti sunt, aut labore, ut dictum est, proprio aut dignatione ^m nostra quæsierint. PP. X. Kal. Iun. Constantino A. VI. ^a et Constantio C. Coss. (326).

^a Nonn. codd. Roma. 20 acceptum et om. Rom. 52 accep. ppn. rom.

^b Nonn. codd. om. VII.

^c Nonn. codd. et Constant. 4, Til. Constante. 50, 52 Constantino. Go. om. (etiam Ri. Ri^o) annum et propter Maximum Pf. U. reponi vult consules anni 320 (Constantino A. VII et Constantino C. Coss.), prob. Be.; cf. C. Th. c. un. de Hered. petit. (II, 22). not. k, sed huic em, repugnat ordo constitutionum; fieret enim hæc lex, quæ quinta h. t. est, antiquior c. 3 et 4 h. t.

^d Complures codd. et inter eos 4, Til. om. C.

^e Nonn. codd. temere aliquod. 21 crimen quod.

^f 21 fateatur.

^g Plerique codd. quæ dixit — scribere fortasse nol. Edd. quod dix. — fortasse scribere nol.

^h Suspectus est locus ubi hæc lex in C. Th. legitur, nam propter consules subscriptos necessario ponenda erat inter c. 4 et 5 h. t., non in extremo titulo. Neque ea quidem ad. h. t. pertinet, quod et argumentum docet et rubrica eidem legi in Cod. Just. præmissa: De Castrensi Omnium Palatinorum Peculio (XII, 31). Non dubito igitur, quin hæc rubrica in codico Lugdunensi, etsi hic nullum lacunæ vestigium habet, exciderit, quam recepissem, nisi seqq. tituli suum quisque numerum haberent.

ⁱ Codex, Cuj. 4 — Ri^o. add. si, quod Cod. Just. et Be. recte om. et Go, displicet.

^j Cod. Just. intentos et eruditos, sed Go. prob. C. Th. scriptura.

^k Cod. Just. poterunt, impr. Go.

^l Cod. Just. ad. nostro.

^m Cod. Just. donatione, sed Go. præfert scripturam C. Th.

^a Go., prob. Be., etsi VI. etiam in Codd. Just. habetur, em. VII.: nam Constantino A. VI. et Constantino Cæsare. h. e. ann. 320 (huic annum etiam Cod. Just. habet) non Severus Pf. U. fuit, sed Valerius Maximus. Cf. C. Th. c. 1. de Honor. codicillis (VI, 22), not. a. In Chron. autem anni 320 Go. annotat.: Pro præf. V. sup. A. 319.

Imp. Constantinus A. ad Populum. Si qua cum servo^c occulte^d rem habere detegitur, capitali sententiæ^e subijgetur^f, tradendo ignibus verberone^g, sit^h officio copia nuntiandi, sit etiam ⁱ servo licentia deferendi^j, cui probato crimine libertas dabitur, cum falsæ^k accusationi pœna imminet. § 1. Ante legem^l nupta tali^m consortio segregetur, non solum domoⁿ, verum etiam provinciæ communione^o privata, amati abscessum^p dedicat relegati. § 2. Filii^q etiam, quos ex hac conjunctione habuerit, exoti omnibus dignitatibus insignibus, in nuda maneant libertate, neque per se neque^r per interpositam personam quolibet titulo voluntatis accepturi^s aliquid ex facultatibus mulieris. § 3. Successio autem^t mulieris ab intestato vel filiis^u, si erunt legitimi, vel proximis cognatisque deferatur, vel ei quem ratio juris admittit^v, ita^x ut et^y quod ille, qui quondam amatus^z

^a 6—8, 32, 40, qui, sed in 7 em. quæ. 15 De his quæ servis suis nuberet. Multi codd. et Aur. Lugd. om. se.

^b Nonn. Codd. junxerint, alii conjunxerunt aut conjunxerint. 21, Sich. De m. q. s. pr. se junx. Cod. Just. De m. q. se. pr. servis junx.

^c Cod. Just. add. suo, similiter Anthemius l. c. servorum suorum. Vid. Go. ad h. l., not. b.

^d 4 occulta, sed supra lit. a rubro colore ponitur e, cui a sec. manu add. flavo colore littera m, deleta postea a rec. man. 14 occultam. 15 rem occulte hab. det. 12 delegetur.

^e Ita 15 et Be. ex Sich. et cod. Just. 14 sententia. 21 non distincte scriptus est; rell. omnes sententia et 6—8, 13, 16, 17 sent. capit. Vid. C. Th. IX, 34, 7 et II, 30, 1, not. p.

^f 20 subijgetur, sed corr. subdat, ut est in cod. 19. 6, 7 virverone sit quæ. 10 virone. 18 ign. vir vitro sitque. 20, 21, verberoni s.

^g Sich. sitque. 19 officium. 6—8, 10, 18 copiam.

^h 19 nunt. sed etiam.

ⁱ 19 adferendi. 20 afferendi. 6—8, 14 differendi et 7, 17 licentiam.

^k In Cod. Just. om. cum falsæ — relegati. 15, 20 accusationis.

^l 15 Ante hanc autem legem.

^m 4, Til. nuptiali. sed in cod. 4 ab ant. man. supra i add. ut, corr. causa, quo efficitur nupta tali. 9 nuptam. 10, 18 nuptiali. 19, 20 Ante l. supra tali, sed 20 supr. liu. nupta. 15 post segr. add. et, optime. Sich. cosortio.

ⁿ 15 dom'. 19 domi. 21 virum.

^o 6, 7 communio.

^p 4 abscessum, sed em. rubro col. abscessum. 10, 18, abscessu. 19 defleant et desinit cum hoc v. codex 19, 20 se legati.

^q 21, Sich. Filii etiam ex hac quos conj. hab. Til. — Ri^o. Filii, etiam quos, etc., male. Mor 12 dignitatibus et Go. neque, err.

^r 9 om. per se neque. 21 interposita et nonn. codd. quodlibet.

^s 6, 7, 16, 17 acceptaturi. 14 acceptaturus. Paulo infra Sich. facultibus, mend.

^t Fol. 16^a cod. 4.

^u 15 Successio autem ejus vel filiis.

^v 6 amittit. 21 amittat. Sich. admittat.

^x 15, 20, 21, Sich. om. ita et 15 ita ut, sed Sich. in m. Id autem ex Cod. Just.

^y 6—10, 12, 14, 16, 17 om. ut. 20 ut (sed supr. lin. et) eo. Cod. Just. Id autem et quod ille.

^z 21, Sich. Cod. Just. qui condemnatus est, impr. Go. 20 damnatus est.

est, et quod ex eo suscepti filii quolibet casu in sua videtur ^a habuisse substantia, dominio ^b mulieris sociatum a memoratis ^c successoribus vindicetur. § 4. ^d His ita omnibus observandis, et si ante legem decessit ^e mulier vel amatus, quoniam vel ^f unus auctor vitii censuræ occurrit ^g. § 5. Sin vero jam uterque decessit ^h, soboli parcimus ⁱ, ne defunctorum parentum vitii prægravetur; sint filii, sint potiores ^j fratribus, proximis atque cognatis, sint relictae successione hæredes. § 6. Post legem enim hoc committentes morte panimus ^k. Qui vero ex lege disjuncti clam ^l denuo convenerint, congressus vitios ^m removantes, hi servorum indicio ⁿ vel speculantis officii vel etiam proximorum delatione convicti poenam similem sustinebunt. *Dat. IV° Kal. Jun. Serdicæ P, Constantino A. VII° et Constantio C. Coss. (326).*

INTERPRETATIO. Si qua ingenua mulier servo proprio se occulte miscerit, capitaliter puniatur. Servus etiam, qui in adulterio ^r dominus convictus fuerit, ignibus exuratur. In ^s potestate habeat hujus modi crimen qui-

^a Cod. Just. videantur. 6 suam.
^b 6—8 substantiam dominum. 10, 18 substantiam. 12, 20, dominium. 14 dominum. Cod. Just. mul. dom.
^c 10 sociati. 18 sociati a memorati. 8 successioneibus.
^d Ri^a a memorati.

^e Sich. *His Seqq. des in Cod. Just.*
^f 6, 7, 10, 12, 14, 17, 18 recessit. 15 decesserit.
^g 20, 21 decessit.

^h 10 an. quo non vel. 20 vel amatores, sed supra lin. aut amatus.

ⁱ 6—8, 10, 17, 18 occurret. 20 occurat et antea pro vitii supr. lin. vide 15 vi cens. occ.

^j 20 decesserint, sed sec. Ri. decesserit, falso.

^k 20 parcemus Sich. subdi parc. Multi codd. et Til.
^l Ri^a soboli parc. In 4 rubr. col repon. soboli. Mox multi codd. nec def.

^m 21 sin filii s. p Sich. prægraventur; si sint. f., pot. 8 potioribus. 18, 18, potentiores. 20 prægraventur sine filiis, sed supr. lin. si vel sint. Mox nonn. codd. cognati et successione.

ⁿ 21 puniuntur. 6 committentis.

^o 21 dnu denuo.
^p 20 vetatur (supr. lin. vitios) et paullo infra speculantes officio—dilatatione.

^q 8 his s. in iudicio.
^r 12, 20, 21, 24, 28, 30, 32—34, 38, 43, 44, Sich. III, sed Sich. in m. IV. 28, 31, 32, 35, 39, 43, 44, Cuj. 2—lii. Jul.

^s Codd. *Serdice, Sirdice, Syrdicæ Serditæ, Serdicæ.*

^t Go. anno om. rep. vult consules anni 320 (*Constantino A. VI*). Assentitur Baronius. Contradicunt Pagius, Relandus et Ritterus, cujus vid. contra Go. disputationem in not. r h. c. Reposuissem, si Go. ej. confirmaretur codicibus, annum 320, cum Constantinus his consulis et hoc mense non Serdicæ sed Mediolani fuerit. Vid. c. 3 C. Th. de Falsa moneta (IX, 21). Quod multi codd. Constantino pro Constantio habent, id aliquantulum confirmat Go. opinionem, sed non tanti e-t, ut mutandi anni potestatem nobis tribuat; nam solus 16 habet VI. 30 *Const. II. 28, 40, Sich. in m. V. 35, 34 Const. IX. Epit. Mon. IV. In codd. 20, 38 om. VII et in cod. 8 Serdicæ — et. Reliqui omnes VII. Cæterum vid. C. Th. IX, 25, 1, not. i. Præterea in horum imperatorum nominibus eadem menda sunt, quæ alibi a librariis facta esse vidimus. In multis codd. om. C. Epit. Mon. et *Const. V. C. Coss.**

^u Nonn. codd. in adulterium d. conjunctus f.
^v Seqq. ap. Sich. ita scripta sunt: In pot. habent

A cumque voluerit accusare. Servi etiam aut ancillæ, si de hoc crimine accusationem detulerint, odiantur^a: ea tamen ratione, ut si probaverint, libertatem consequantur, si ^b sefellorint, puniantur^c. Hæreditas mulieris, quæ se tali crimine maculaverit, vel filii ^d, si sunt ex marito suscepti, vel propinquis ex lege venientibus tribuatur.

DE EPISCOPIIS.

Imp. Constantinus A. ad Ablavium P. P. Neque vulgari consensu, neque quibuslibet potentibus sub specie clericorum a muneribus publicis vacatio deferatur, nec temere et citra modum populi clericis connectantur^e, sed cum defunctus fuerit clericus, ad vicem defuncti alius attegetur^f, cui nulla ex municipibus prosapia fuerit, neque ea est opulenta facultatum, quæ publicas functiones facillime queat^g tolerare; ita ut, si inter civitatem et clericos^h super alicujus nomine dubitetur, si eum æquitasⁱ ad publica trahat obsequia, et progenie municeps vel patrimonio idoneus dignoscetur^j, exemptus clericis civitati tradatur. Opulentos enim sæculi subire necessitates oportet, pauperes ecclesiarum divitiis sustentari. *P. P. Kal. Jun. Constantino A. VII, et Constante^k C. Coss. (326).*

DE CURSU PUBLICO.

Imp. Constantinus A. Menandro^l. Certis nuntiiis competentum est, quod plures veloti sibi ac necessitatibus propriis petitas angarias^m taxato pretio distrahunt. Quamvis itaque raro posthac et non nisi merentibus evectioes præbendæ sint, omnes tamen, qui ubique sunt cursus publici observatione districtiⁿ, inquirent, si quis in hoc genere criminis possit intercipi, ut emptor et venditor in insulam relegetur; illis etiam^o qui observare jussi sunt, pro dissimulatione vel negligentia idem supplicium luituris^p, § 1. Non

criminis accusationem servi, ut si detulerint audiantur.

^a Aur. Lugd. add. quia jubet lex puniri nefarios. ex *Æg.* summa.

^b Ap. Ri. Ri^a. add. se.

^c Aur. Lugd. add. Et qui ex tali conjunctione fuerint nati, in mundina tantum maneant libertate, et a mairis hæreditate in omnibus fiant extranei ex *Æg.* summa.

^d 20 filii et 21 si sint.

^e 4 conectantur, rubro col. corr. connectantur.

^f In m. Cuj. l. Cuj. 2, 2^a: « alias eligatur » et in m. Aur. Lugd.: « alias eligetur. » Usus est igitur Cuj., cum pararet Cuj. 1, præter codicem, ex quo librum XVI, supplevit, alio codice; qui non dubito quin fuerit cod. 11. Vid. C. Th. Præfationem. c. 45 h. t., c. 62 de Hæreticis (XVI, 5), not. b. Recte Go. tuetur allegatur.

^g 4 publica — quæ ad. Inde a vv. publicas functiones nonnulla discerni possunt in cod. 11.

^h 11 cleros.

ⁱ Fol. 397^a cod. 4. 11 equitas ant.

^j 4 dinoscetur, corr. rubro col. dinoscetur.

^k Be. requirit Constantio. Aur. Lugd. Cons.

^l Codex Lugd. *Id. A. Menandro Certis*, etc. Deest igitur dignitas Menandri. Om. ea etiam in omnibus C. Th. legibus ad Menandrum datis. Vid. C. Th. IV, 12, 2 et 3, infra XI, 27, 2 et XV, 1, 2, quare inter viros doctos de dignitate Menandri disceptatur. Vid. C. Th. IV, 12, 2, not. a.

^m Go. — Ri^a. petitas, angarias, male.

ⁿ Reinesius-cj. districti.

^o Illic incipit pag. secunda folii XCII, codicis Lugd.

^p Codex luiturinus, mendose.

improbum tamen est, si is, qui angarialem habet copiam, ad tutelam vitæ^a vel laborem adeundum^b itineris pro solatio sibi quemdam sociaverit. Namque hoc factum meretur veniam, nec latere poterit explorantes^c; illud pœna superius dicta plectendum est. Super qua re proconsules, rectores provinciarum^d præfectos vehiculorum atque omnes qui cursum publico præsent, admoneri conveniet. *Dat. X. Kal. Jul. Constantino e A. VII et Constantio C. Coss. (326).*

DE OPERIBUS PUBLICIS.

Imp. Constantinus. a Secundo Pf. P. Provinciarum iudices commoneri præcipimus, ut nihil se novi operis ordinari^f ante debere cognoscant, quam ea compleverint, quæ a decessoribus inchoata sunt: exceptis duntaxat templorum ædificationibus. *Dat. 3 Kal. Jul. Constantino A. 7 et Constantio C. Coss. (326).*

DE FALSA MONETA.

Imp. Constantinus. A. ad Tertullum Proconsulem Africæ. Si quis nummum^h falsa fusione formaveritⁱ, universas ejus facultates fisco^j addici præcipimus^k, atque ipsum severitate legitima coerceri^l, ut in monetis tantum nostris eudendæ pecuniæ studium frequentetur^m. *Dat. prid. Non. Jul. n Mediolano, Constantino A. VII. et Constantio C. o Coss. (326).*

DE INFIRMANDIS HIS QUÆ SUB TYRANNIS AUT BARBARIS GESTA SUNT.

Imp. Constantinus A. Antiocho Præfecto Vigilarum P.

^a Go. cj. *viz*, prob. Bondam in Animad. crit. ad loca quædam i. civ. depravata (Oelrichs, Tltes. nov. Dissert. jurid. Vol. II, T. II, p. 221). Speciosa est C. Go. cj., sed nescio an recipienda.

^b Go. annotat: « Forte adimendum: Sed nil temere muto. » Bondam l. c. cj. *obeundum*. Nihil mutandum est.

^c Codex *explorante*, sed appon. s. supra e.

^d Go. annotat: « Ita locus hic interpungendus. Nam error est viri docti qui *Provinciarum Præfectos*, pro Rectoribus hic somniat: Inno *Præfecti vehiculorum* hic alii sunt. »

^e Reinesius corr. *Constantio*.

^f Go. Be. corr. *ordinare*, recte. Fortasse pro se scribi potest a se. Ri^o. om. *debere*. Infra Aur. Lugd. Cons.

^g & et edd. siglum Præf. Urb. habent. Go. Be. em. *PC.*, i. e. proconsulem; recte; nam cod. l. *habet* *pe*. Scripsi igitur *Proconsulem*. Cod. Just. *Præfectum Urbis Africæ*, male et recte imp. Go.

^h Cod. Just. *nummos*.

ⁱ & *firmaverit*, sed a rec. manu em. *formaverit* ruhr. D. col.

^j In Cod. Just. add. *nostro*.

^k & *Præcipimus*. Cod. Just. *præc. addici*.

^l In Cod. Just. om. *atque* — *coerceri*. Go. conferri vult c. 1 et 2 h. t.

^m Cod. Just. *In monetis etenim tantummodo nostris eudendæ pecuniæ studium frequentari volumus et add. cujus obnoxii majestutis crimen committunt* (ex c. 9 h. t.): *et præmio* (ex c. 5 h. t.) — *poterit reperiri vel a quocumque fuerit* — *mancipetur*, sq. subscr. c. 3 C. Th. Vid. Go. ad c. 5 h. t., not. a.

ⁿ Till. l. c. T. IV, p. 91, not. 1 et Notes, p. 137 em. *Jun.*

^o In Cod. Just. add. IV., perperam. Esset enim lex recentior sequenti. Cæterum Ri. *Constantino* — *et Constant.*

^p Go. mendose *Virgil.*

Quæ tyrannus^a contra jus rescripsit, non valere præcipimus: legitimis ejus rescriptis minime impugnantis. *Dat. VIII. b Id. Jul. Roma, Constantino A. VII. et Constantio Coss. (326).*

Imp. Constantinus A. ad Senatam. Super his, qui ex senatoribus ad navicularium munus a tyranno^c dejecti sunt, ac^d restitui suis natalibus deprecantur, placuit vestræ sanctitati iudicium^e examenque mandare, ut vos eligatis, qui splendori vestro patrimonii viribus et honestate vivendi^f et natalium dignitate respondent. Incongruum est enim tantæ dignitatis arbitrium alteri potius, quam vestris suffragiis sententiisque committere. Eorum autem, quos ut dignos elegeritis^g, nomina Pf. urbis nobis insinuet, ut vestrum iudicium comprobemus. *Dat. h Id. Jul. Constantino A. VII. et Constantio i C. Coss. (329).*

QUEMADMODUM MUNERA CIVILIA INDICANTUR J.

Imp. Constantinus A. Tiberiano Comiti per Africam. Hi magistratus, qui sufficiens diuiviris in futurum anni officium nominationis impertunt, periculi sui contemplatione provideant, ut, quamvis populi quoque suffragiis nominatio in Africa ex consuetudine celebretur, tamen ipsi nitantur pariter ac laborent, quemadmodum possint hi, qui nominati fuerint, idonei reperiri. Nam^k æquitatis ratio persuadet, nisi idonei fuerint nominati, ipsos, quorum est periculum, attineri. *Dat. Nocomediam III. Kal. Aug., Constantino A. VII et Constante C. Coss. i (326).*

DE FILIIS MILITARUM APPARITORUM ET VETERANORUM.

Imp. Constantinus A. ad Severum ... m Veteranorum

^a Go. in comm. probat hanc c. neque a Constantio datam esse, neque de Maxentio tyranno agere: datam esse potius a Constantino contra Licinium.

^b Etsi h. c. nomen *Antiochi Pf. vigilum* inscriptum est, proxima c. & *ad Senatam* data, tamen Go. aut hic deleri vult VIII aut VIII. suppleri in subscr. c. sq., ut utraque c. inter se conjungatur. Id fieri posse, nego.

^c Licinio.

^d & *hac*, rubro col. del. h.

^e & *iudicium*, rubro col. emend. *iudicium*.

^f Go. em. *honestate vivendi natalium dignitati respondent*, qua em. opus non est.

^g Go. err. *elegeritis*.

^h Vid. supra not. b.

ⁱ Ri. Ri^o. *Constantino*, err.

^j Cod. Just. *Q. civilia munera indicantur*. Aur. Lugd. in ind. tit. *indicantur*. Cum inscript. c. 1 incipit fol. 275^b cod. 4.

^k Edd. *Jan.* Verum Go. cj. *Nam*, recte et consentiente cod. 4, in quo litera *N* pallet quidem, sed perspicue scripta est, a recenti etiam manu rubro col. supra repetitur.

^l Desiderari aliquid in hac subscriptione Go. putat, neque ego dubito, ea quin mutila sit; prius enim sit urbis mentio, quam diei et mensis. Accedit, quod Constantinus hoc anno non fuit Nicomediam. Go. igitur in Chron. pag. XXV. et XXVII. assignat h. c. anno 325 (*Dat. — Nicomediam, Paulino et Juliano VV. CC. Coss. PP. III. Kal. Aug. etc.*), in notis autem h. c. anno 325 aut 329. Puto illud verum esse. Vid. c. 4 C. Th. de accusat. (IX, 1). Alterutra cj. recepta scrib. *Constantino*. Aur. Lugd. *Cons.*

^m Addidi, etsi in codice lacuna non est, puncta, quæ unus solus Go. vult *Pf. P.*, impr. Be., qui Severum jam hoc tempore *Pf. P.* fuisse negans, cj. *Pf. U.*

filios propter^a privilegia parentibus eorum indulta vacare non patimur, sed, programmata per omnes civitates proposito, diligenter quæsitos ad alterum compelli jubemus, ut aut decurionatus muneribus obtemperent aut militent; observaturo devotionis tunc officio, ut qui probantur ab annis viginti usque ad viginti et quinque annos ætatem agent. § 1. Si autem veteranorum filii, qui equestrem militiam toleraverunt, inter equites probari voluerint, habeant facultatem, ita ut cum singulis equis idoneis prædicto aggregentur obsequio. § 2. Quod si quis duos equos habeat, vel unum idoneum, et servum unum, cum circitoria militet dignitate, et binas annonas accipiat, qui gradus præbetur aliis post laborem. § 3. Singularem autem civitatum decurionibus intulmetur, ut veteranorum filios, qui prædictæ ætatis sunt, si militare noluerint, vel minus inveniantur idonei, ad curialia vocare non morentur obsequia, si tamen patrimonii idonei esse noscuntur. § 4. Ex his autem, qui militare voluerint, si qui minus apti sunt equestri militiæ, deficiente^b calamitate membrorum, et legionariæ congruisse^c noscuntur, deducendi ad nos protectori, qui ob hoc missus est, consignentur. *Dat. III. Kal. Aug. Aquileia^o, Constantino A. et Constantio C. Coss.* (326).

DE BONIS VACANTIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Severum Pf. U. ^b Nec interpellatis his¹, quibus pro laboribus suis ac meritis i aliquid donaverimus², sed in¹ jure suo, hoc est sine molestia³ litis manentibus, conciliatorem judicii⁴, qui inquietudinem inferre tentaverit⁵, examini tuo

^a Ri. propter, err. Mox codex programmata.
^b Go. cj. id efficiente, apte ad sententiam. De. deesse cj. vocabulum. Scribi etiam potest deficiente alacritate s. qualitate (vel. simile v. Qualitate cj. Reinesius) membrorum. Cæterum in vv. idonei esse noscuntur incipit pag. secunda folii 78. codicis; in ima pagina est numerus quatern. 42.

^c Go. reponi jubet congrui esse, quod non necessarium est.

^d Go. in Chronol. h. a. cj. April., ut jungatur cum c. un. C. Th. Si quis eam, cujus, tutor (IX, 8), sed vid. c. un. C. Th. cit., not. n.

^e Ita codex, Cuj. 1 — Cuj. 2°. Sed Go. — De. Aquileia.

^f Aur. Lugd. Cons.

^g Br. Al. codd. *Impr. Constantinus A. Sich. Imp. D Constantianus* et om. A.

^h Nonn. codd. pp. s. ppm.

ⁱ 6, 7, 10, 14, 16, 18: *Nec interpellent hi. 8 Nec. 9 Nec interpellantes. 12 Nec interpellanti avibus. 13 Nec interp. nec his.*

^j Sich. emeritis pro ac meritis, impr. Go., sed Sich. in m. et meritis.

^k 7 — 10, 12, 14, 16, 18 donavimus; restituendum erat ex codd. l., 4, 6, 13, 15, 20, 21, Sich. Til. — Ri^o. donaverimus. Vid. infra qui inquietudinem inferre tentaverit et c. 1 h. t. quam donaverimus.

^l 4 sine, sed a rec. manu corr. sed in.

^m 6, 7, 12, 16, 20, 21 hoc est in mol., impr. Ri. 9 hoc est in molestiam. Mendose Ri^o. licitis pro litis.

ⁿ 20 concitare et supr. lin. iudices. Mendose Cuj 1 iudicium.

^o 20 supr. lin. tentaverint.

A presentari^a oportet, ut citra molestiam^b possidentis jus suum manifestis probationibus doceat: in quo partes reluctantis^c ipse suscipies^d, quoniam fructus liberalitatis nostræ pulsatur. Hac enim^e lege sapientius, ut, quicumque in tales venient^f querelas, secundum prædictam formam jus suum^g ostendant: his, quæ comperta fuerint^h, ad nostram scientiam referendis, ut salva possidentium proprietateⁱ, quibus, ut dictum est^j, in perpetuum quæsitæ est firmitas possidendi, deliberationis nostræ sit^k, qualiter his, qui allegationes suas probaverint, beneficio lenitatis nostræ extrinsecus debeat subveniri^l. *Recitata III^m. Non. Aug. in Palatio^o, Constantino A. VII P., et Constantio C. Coss.* (326).

INTERPRETATIO. Non inquietentur¹ ii², quibus aliqua pro suo labore donavimus, sed omnibus, quæ a nobis donata sunt³, ipsorum jure positus⁴, is⁵, qui eos inquietare voluerit, ad iudicii audientiam protrahatur, ut⁶ sine aliqua molestia possidentis⁷ jus suum pulsator⁸ valeat confirmare: omnibus, quæ hac de re⁹ inter præfatos¹⁰ acta fuerint, ad nostram notitiam referendis¹¹, ut et nostris inquietatus¹² remediis adjuvetur.

^a 12 psari. 20 presentare, sed em. supr. lin. Mox nonn. codd. ut l. mol. possidentes et 20 doceant.

^b 4 modestiam, sed rubro col. em. molestiam.

^c 6, 7, 10, 13, 18, 20, 21, Sich. reluctantes.

^d l., 10, 18 suscipiens. 20 suscipias.

^e l., om. enim.

^f 9 20, 21 veniunt.

^g in cod. 20 add. manifestis.

^h 20 qui (sed quæ supr. lin.) pro quæ et antiquitus fuerit. In cod. 8 om. his, quæ — beneficio lenitatis. ^j

ⁱ 20 ut ad salvam — proprietatem.

^j 12 quibus traditum est.

^k 21 sint.

^l 20 suas adprobaverint — subvenire. 21 nostræ et extr. Cæterum incip. fol. 83^a cod. 4 in litoris niri (subveniri).

^m 14 Rec. Dat. 17, 28, 29, 36, 38, 40, 42 Dat. 44 ppa. Permulti Br. Al. codd. et Sich. IV. 8 VII. In cod. 21 ponitur subscr. c. 2 C. Th. de Actor. (X, 4).

ⁿ In cod. 17 om. in — Coss. et in Epit. Mon. in Palatio. 33, 34 Jul.

^o 15, 27 add. Constantinopoli.

^p 20, 24, 28, 36, 40 VI. 27 IV. 32 XVII. In multis codd. om. Ar et mox C. aut C. Coss.

^q Plurimi codd. Constantino, ut Sich. Mox Aur. Lugd. Cons.

^r Multi codd. hi. Sich. hii. Idem paullo post donamus.

^s 6 — 10, 18, 20, 21, 42, alii codd. Sich. Cuj. 1 — Lugd. quæ his. (Sich. hii. Cuj. 1 — Lugd. iis. Nonn. codd. eis) donavimus. 6 om. omnibus.

^t In cod. 44 om. positus. Sich. ipso.

^u Codd. his s. iis, pauci ii et consequenter illi paullo infra voluerit — protrahatur sive attrahatur, ut 6 — 8, 10, 18. Restituimus igitur convenienter cum ipsa lege numerum singulare pro ii — voluerint — protrahantur. quod in edd. est. protrahatur 43.

^v 6 — 8, 10, 18, 20, 21, 44, alii codd. om. ut 43 et.

^w 6 om. possidentis. Nonn. codd. possidentes. 20 possidens.

^x 6 — 9, 20, 21, 43, 44, alii codd. pulsatus.

^y 6, 7, 9, 21, 42, 43 de hac (s. ac) re.

^{aa} 6, 7, 10, 18, 43 privatos. Sich. omnibusque quæ de hac re inter privatos.

^{bb} Nonn. codd. referendi, referenda, præferendis.

^{cc} Go. in not. inquietator.

DE APPELLATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Julianum Pf. U. Nonnulli iudicum inferioris gradus a sententiis suis interponi provocacionis auxilium ægreferentes^a id efficiunt, ut nobis eorum relationes non necessariæ et insolentes ingerantur. Igitur volumus, cum ab eorum sententiis fuerit provocatum, super ea quæstione, cujus appellatione interposita iudices esse desierunt, minime eos ad nostram referre clementiam, sed gravitatis tuæ, cui nostram vicem commisimus, sacrum auditorium expectari. *Dat. III. Non. Aug. Heracleæ, Constantino A. VII. et Constantio Cæs. III. Coss. b* (326).

AD SC. CLAUDIANUM.

Imp. Constantinus.

I. Kal. sept. Serdicae, Constantino A. VII. et Constantio Cæs. Coss. (326).

DE HÆRETICIS^d.

Imp. Constantinus A. ad Dracilianum.... Privilegia, quæ contemplatione religionis^e indulta sunt, catolicæ tantum legis observatoribus prodesse oportet. Hæreticos autem atque schismaticos non solum^f ab

^a Til. Cuj. 1. Cuj. 2, 2° ægreferentes.

^b Ap. Go. — Ri^o. om. annus. Etenim Go., quia ignotus auctor de Præfectis urbi Anitium Julianum ab Idibus Nov. demum anni 326 præfecturæ urbanæ munus suscepisse scribit, aut consules anni 329 (*Constantio A. VIII. et Constantino IV. Coss.*, et hoc probatur Corsinio l. c. p. 180) aut potius anni 327 vult (*Constantino et Maximo Coss.*). Utrique anno inseritur ap. Go. in Chron. const. Obstat his cj. cum c. 17 Cod. Just. huic legi coassanda et omnino in subscr. congruens, tum temporis ratio et series legum a Go. inversa. Et hoc quidem Be. videtur sensisse, qui ann. : « sed fort. aut Darum non recte se habet, aut post Id. Nov. demum lex Romam venit, ex quibus incipit Jul. præf. urb. » Recte. Rein. numeri notam (III) delendam esse existimat. & *Heracleæ*.

^c Ab hac constitutionis Constantinianæ deperditæ subscriptione incipit folium Taurinense septimum. W. inser. *Idem*. A. fluxit, quod, etsi non falsum, tamen non est in codice. Pu. et Batavi in Bijdr. hanc subscriptionem ad c. tertiam, i. e. antecedentem h. t. pertinere putant, qua cj. admissa, h. t. una constitutione diminueretur et scrib. esset in utraque subscr. aut *Febr.* aut *Sept.* Sed nihil tentandum est contra codd., præsertim cum non desint exempla duarum vel trium legum de eadem re eodem anno ad eundem magistratum ab imperatoribus iisdem promulgatarum. Vid. c. 2, 3 tit. sq. Cæterum Pu., 4 pro l.

^d Cod. Just. *De Hæreticis et Manichæis et Samaritis*.

^e 15 ad Archilianum. Similiter 50, 51 ad Darchilianum. Ans. Cod. Just. ad *Gracilianum*, sed nonn. edd. ad *Dracilianum*. Cf. Witte (Richter's Kritische Jahrbücher für deutsche Rechtswissenschaft. Tom 1, p. 19). Dignitas deest non solum in C. Th. ejusque codd., verum etiam in Cod. Just. Cf. c. 1 C. Th. de Usuris (II, 33) et epistolam Constantini ad Macarium episcopum Hierosolymitanum (in Vita Constantini III, 50, sq., ap. Socratem I, 9, Theodoretum I, 17) ex quibus locis Go. colligit add. esse *Agentem Vices Pf. P. per Orientem*. Be. addi vult. *PPf. P.* et Rein. *agentem vices Pf. P.* Cod. Just. ms. Pl. 1 add. *perfectum* pertinere. Ut lacunæ indicium esset, ad puncta.

^f 2 contemplatione legis, verbo huc tracto e sqq.

^g Ita 2, 11, 15, 50, 51 et Cod. Just., qui sic: *Hæreticos non solum his*. Edd. non tantum. Cæterum 11, 50, Cuj. 1. Cuj. 2, 2° *scismaticos*.

A his privilegiis alienos case volumus^a, sed etiam^b diversis muneribus constringi et subijci^c. *PP. Kal. Sept. d Gerasto^e, Constantino A. VII, Constantio C. f Coss. (326).*

DE SC. CLAUDIANO.

Imp. Constantinus, A. ad Ablavium Pf. P. Navicularios^h omnes per orbem terrarum, per omne ævum ab omnibus oneribus et muneribus, cujuscumque fuerint loci vel dignitatis, securos, vacuos immunesque esse præcipimus, sive decuriones sint, sive plebei, seu potioris alterius dignitatis, ut, a collationibusⁱ et omnibus oblationibus liberati, integris patrimoniis navicularium munus exercent, § 1. Naves quoque eorum, quantæcumque fuerint, ad aliud munus ipsis invitis teneri non convenit, ad quodcumque littus accesserint; littorum custodibus et vectigalium præpositis, exactoribus, decurionibus^j atque rationalibus et iudicibus scitaris, quod, qui hanc legem violaverit, capite punietur. *Dat. XIV Kal. Oct. Constantino A. 7 et Constantio C. Coss. (326).*

DE HÆRETICIS.

Imp. Constantinus. A. k ad Bassum....^l Novatianos non adeo^m comperimus prædamnatosⁿ, ut iis, quæ petiverunt, crederemus minime largienda. Itaque ecclesiæ suæ domos et loca sepulcris apta sine inquietudine eos firmiter possidere præcipimus: ea scilicet, quæ ex diuturno tempore vel ex empto^o habuerunt, vel quali-

^a 11 volumus.

^b Seqq. usque ad v. *Gerasto des. in cod. 11. Cod. Just. volumus, sed adversis muneribus, etc.*

^c Cuj. 1. Cuj. 2, 2° *subijci*, ut 50, 51. Go. — Ri^o. *subici*.

^d 15 *Febr.*

^e Cuj. 1 — Ri^o. Lab. *Generasto*. Be. Cod. Just. *Generasti*. Go. propter Dracilianum mentionem qui Palestinæ vicinisque provinciis præfecti præf. vice præfuit, em. *Gerasto* (proposita in Gera civitate). Geram enim prope Pelusium in Maræotide proxime ad Palestinam fuisse. Cj. etiam *Genezareto* (pro *Tiberiade*), improb. autem *Gerasto*. Denique sistit in em. *Gerasto* et suppl. *Dat. Romæ (Dat. Romæ et PP. etc.)*, 2, 50, 51 *Gerasto*; similiter 15 *Gerasio*. Reposui igitur flagitante Wittio l. c. *Gerasto*, quod fere concinit cum Go. cj. Etiam cod. Pist. ap. Herrmann. in ed. Cod. Just. l. c., not. 9 habet. *Gerasti*.

^f 50 *Constantino*. Siglum C., quod desiderant Go. et Be., addidi ex codd. 15, 50, 51. In ed. deest. C., ut in cod. 11 et in Cod. Just. 11 *Const.*

^g Vid. not. c. anteced.

^h Aur. Lugd. *Navicularios*. Mox Ri^o. *cujusque pro cujuscumque et 4*, edd. ante Be. *plebei*.

ⁱ 4, Til. *aut a collationibus*; rell. edd. *ut collationibus*; recte.

^j Ri^o. om. *decurionibus*.

^k 11 *Id. aad. ad.*

^l Dignitas deest in codd. et in edd. Go. Bassum Vicarium Italiæ putat hoc anno fuisse propter c. 1 Cod. Just. Si quis eam, cujus tutor (IX, 10). Rein. in Chron. const. Cuj. 2 : *c. P. U. potius Vic. Ital.* Be. suppl. *Pf* vel *PPf P.* Vid. Go. in Prosopogr. v *Bassus*. Primum ego puncta posui lacunæ causa.

^m Ex cod. 2, prob. W.; 11 edd. om. *adeo*.

ⁿ Go. displicet cj. *perdamnatos*.

^o 11 *his que petier. cr. m. largiendi*. Itaque ecclesiæ (et om. suæ) — *sepulchri* — *præcipimus ea scilicet queque ex — tempore*. Cuj. 1 — Lugd. *empto*.

bet quasiverunt ratione. Sane providendum a erit, A
 ne quid sibi usurpare conentur ex his, quæ ante dis-
 cidium ad ecclesias perpetuæ sanctitatis pertinuisse
 manifestum est. *Dat. VII. b Kal. Oct. Spoleti c Con-*
stantino A. VII. et Constantio C. d Coss. (326).

UNDE VI.

Imp. Constantinus A. Severo o. *Judices absentium,*
qui cujuslibet rei possessione privati sunt f, susci-
piant in jure personam g, et auctoritatis suæ h for-
midabile ministerium objiciant, atque ita tueantur
absentes i. Illos tamen iudices j, quos k absentium
jussimus l subire personam, intra hos terminos m
ministerii retinemus, ut, illibatis atque omnibus in-
tegris n causis principalis internis, id solum o dili-
genter inquirent, utrum p ejus, quolibet pacto, qui
peregrinatur q, possessio ablata est r, quam propin-
quus vel amicus vel servulus s quolibet titulo reti-
nebat t. Nec hos, qui dejecti sunt, absentium no-

mine possidentes, quia minime ipsis dictio a causæ
 mandata sit, ab experiunda re b secludant o, nec si
 servi sint d, eorum rejiciant o in jure personas f,
 quia hujuscemodi s conditionis hominibus causas
 orare h fas non sit; sed post i elapsa quoque spatia
 recuperandæ possessionis j legibus præstituta liti-
 gium k eis inferentibus largiri conveniet l, ut eos
 momentariæ perinde possessioni m restituant, ac si
 reversus dominus litigasset. Cui tamen n, quolibet
 tempore reverso, actionem recuperandæ o posses-
 sionis indulsimus p, quia fieri potest, ut restitutio
 propter servulos q infidelis vel negligentes propin-
 quos vel amicos et colonos interea differatur. Abs-
 senti r enim officere s non debet t tempus emen-
 sum u, quod recuperandæ possessioni v legibus præ-
 stitutum est, sed reformato statu, qui per injuriam
 sublatus x est, omnia, quæ supererunt, ad discepta-
 tionem y litigii immutata z permaneant; judicio re-

a 11 et Cuj. 1 *ratione providendum erit.* Aur. —
 Cuj. 2° *ratione providendum erit.* Rell. edd. *ratione.*
Providendum erit. Go. cj. *Proin videndum erit* aut
Porro videndum erit. Be. excidisse putat sed vel at
 aut similem v. Jam quale vocabulum deesse senserat
 Go., tale adest in cod. 2, cui *Sane providendum erit.*
 Itaque secutus sum cod. 2.

b 11, edd. IX. Quia Constantinus hoc tempore usque
 ad V. Kal. Oct. Romæ constitit et V. Kal. de-
 mum Roma profectus esse dicitur in Calendario Con-
 stantiniano, Go. vult IV. aud prid., ut jungatur
 h. c. cum c. 3 Cod. Just. de Precibus imp. off. (1, 19),
 quod falso opinatur fieri posse, cum c. 3 cit. Romæ
 data sit VIII. Kal. Oct. et ad populum, hæc Spoleti
 ad Bassum. Reposui VII. ex cod. 2.

c 11 Spoleti et infra consule.

d C. addidi ex cod. 2; deest in cod. 11 et in edd.;
 jam Go. et Be. addi voluit C. In Chron. constitt.
 Cuj. 2, 2° male translata est h. c. ad ann. 334, impr.
 Rein.

e Dignitas deest et hic et in Cod. Just.; sed. codd.
 8, 33, 34 ppo., mendose; scrib. pu. u. i. c. Pf. U.,
 quod Go. cj., probb. et W. 25 *Imp. C. A. Senatui,*
 non male. Vid. Go. in comm. h. c. 6, 16, 17, 38
Severus, sed in 6, 7 corr. *Severus.* 37 om. *Severo.*

f 15 om. *absentium — privati sunt.*

g 15 add. *absentium.* Cod. Just. *personas.* 42 *per-*
sonæ.

h 14 om. *suæ.*

i Cod. Just. *absentes ut id solum diligenter,* etc. et
 om. *Hos — internis.*

j 15 om. *judices.* 8 *Hos ta. non judices.*

k 10, 18, quod et paullo post *ministri — libatio.*
 42 *quos discutibus justitiæ subire personam — minist-*
teriis.

l 15 *abs diximus s.*

m *Inter alios terminus.*

n 15 *illibatis omnibus atque int.* W. mavult *integris*
omnibus; utrumque recte.

o 42 *id scelus.* 12 *ut solum.* Mox nonn. codd. *in-*
quirat.

p Cod. Just. *an.*

q Ita Be. et W. ex Til. et cod. 6, quocum plerique
 codd. conveniunt. 9, 19, 20, 42, Sich. Cuj. 1 — Ri.
 Cod. Just. *ejus qui quol. pacto peregr.,* sed Cod. Just.
 modo pro pacto. — 15, 21 om. *qui.*

r Cod. Just. *sit.*

s Cod. Just. *propinquus vel parens, vel proximus,*
vel amicus, vel colonus, vel libertus (ex c. 4 h. t.)
sem servus. 15 *servus.*

t 6 sec. Ri. *Ore hos.* 6—8, 10, 13, 14, 18, 21,
 Til. *ne hos.* 20 *ne his.* 9, 15, 42, 50, Cod. Just. *nec*

eos. 19 *nec eorum.* In Sich. — Cuj. 2° ponitur comma
 post *retinebat,* sed colon ap. Go. Ri. Ki°.

a Ita codd., a quo non abhorret Cod. Just., ubi
dictio causæ, quamquam ap. Hal. et alios legitur
dictio. Edd. *causæ dictio.* 8 om. *dictio.* Cæterum 6,
 13, 14, 16—20 *ipsius.* 15 *ipsis minime* et mox 21 *emen-*
dare sit, sed 42 *m. est.*

b Plerique codd., Til. *experiundo rei.* 6 *experiundæ*
rei.

c Nonn. codd. *seducant.* 21 *redundant,* sed in m.
secludant.

d 9, 42 *secl. et si s. s. 20 sunt.* 10, 12, 18 *sine pro-*
sint, mendose. 21 *servis in eorum.*

e 6, 7, 10, 12, 17, 18, 20 supr. lin., Til. *requi-*
rant, ex quo fortasse mala hujus loci interpretatio
 nata est. Videtur ergo *requirendi* verbum jam in ali-
 quot ipsius Codicis Theod. libr. mss. librariorum
 culpa irrepisse.

f 6, 7, 12, 15, 18, 20, 50, Til. *personam.* Aur.
 Lugd. *sint eorum, rejiciant.*

g 15, 19, 20, Cod. Just. *hujusmodi.*

h Nonn. codd. *orire aut oriri.* Cod. Just. *pero-*
rare. Cf. Dirksen, civ. Abh. T. II, p. 479.

i 10, 18. *postea.* Go. non recto scribi vult sed
 et p.

j Ita corr. plurimorum codd. et Cod. Just. auc-
 toritate. 13 *recuperanda possessio in leg.* Edd. *rec.*
possessioni.

k 9, 10, 18, 19, 42, *præstet* (9, 42 *præstent*) ut
 ad (10, 18 a) lit.

l 10, 18, 42, Cod. Just. *convenit.* 20 *largire.*

m Multi codd. *possessionis* Cod. Just. add. *sine ulla*
cunctatione.

n Cod. Just. add. *domino.* 21 *quod libet.*

o 42 *recompensandæ.* Cod. Just. *poss. rec.,* impr. W.
 p Cod. Just. *indulgemus.* 8 add. *hic.*

q Cuj. 1 *servulo,* mendose. Cod. Just. *servos.*

r Cod. Just. *propinquus vel parentes, vel proximos,*
vel am., vel col., vel libertos inter. diff. Absent-
ibus.

s 9 *efficere.* 14 *sufficere.* 42 *officere,* sed supr. lin.
hoc facere.

t 9, 42 *debet.* 12 *debebit.* 16 *dabit.*

u 19 *emeraum.* Cf. Dirksen l. c.

v 19, 20, Ri°. *possessionis,* sed 19 p. *legibus*
præstituta rest. 20 *præstitum.* Mox Ri°. *refo-*
rmato.

x 20 *sublevatus,* sed supra lin. *sublatus.* Go. in
 not. *ablatus.*

y 7, 8, 13, 20, 21 a *disceptatione.* 42 *ad dispensa-*
tionem.

z 19, 20 *immaculata.*

servato ^a justis legitimisque ^b personis, cum valde sufficiat possessionem tenentibus absentium nomine contra presentium violentiam subveniri ^c. *Dat. X^d Kalend. Nov. ° Mediolano^f, Constantino A. 7 VII. ^h et Constantioⁱ Cæs. i Coss. (326).*

INTERPRETATIO. Omnes iudices specialiter admonemus, ut nullus, absentibus dominis, res eorum presumat invadere, sed contra improbos homines omnia per personam iudicis vindicentur, salvo principali negotio. Quod si quis se ^k adversus absentem negotium habere caussatur, et si, cui illi, qui peregrinantur, rem suam commiserint gubernandam, nec actor nec procurator eorum aut aliquis servorum ad dicendam causam domino aut absente aut non jubente ^l cogatur, sed si quid eis fuerit sublatum, mox his ^m qui, domino absente ⁿ, exclusi sunt, cum interpellaverint, reformetur. Ipse vero dominus, si forte per negligentiam servorum res recepta non fuerit, cum de ^o peregrinis redierit, possessionem suam ^p momenti beneficio ^q, etiamsi annus excesserit ^r, nullatenus ^s recipere prohibetur, sed restitutus in integrum omnibus, quæ eo absente sublata sunt, integra causæ actio proponatur ^t, inter legitimas duntaxat et integra ætate ^u personas: quia dignum est, ut contra malitiam eorum, qui presentes sunt, taliter ^v absentibus jubeamus esse consultum.

DE PREDIIS NAVICULARIORUM ^x.

Imp. Constantinus 7 A. ad decretum Naviculario-

^a Cod. Just. servato. 19 res. juste.
^b Cod. Just. add. absentibus, impr. W. Vid. Dirksen I. c. 42, legitimis qui Aur. Lugd. legitimisque.
^c Nonn. codd. nomina — violentia — subvenire. Subvenire etiam Aur. Lugd.
^d 24, 31, 35, 38, 39 om. X.
^e 40, Sich. in m. Decembr.
^f Ita aut Med. plerique codd. Edd. Mediol. 8, 16 om. Med. — VII. et 32 Med. Cod. Just. ponit Constantinopol., qua re W. h. c. in utraque imperii parte propositam esse putat. Mihi videtur mendum esse in illo nomine, natum ex sq. Constant., cujus rei jam nonn. exempla in superioribus constt. vidimus.

^g Nonn. codd. et Til. om. A.
^h 13, 19, 20 VI. 33, 34 IX. 28, 36, 40, Sich. in m. III. 42 Vicr. 44 VIII. In nonn. codd. deest numerus.

ⁱ Nonn. codd. Constantino. Cod. Just. Constante.
^j 6, 7, 10, cl. 18 claro. 19 virum clarum. 21 Conat. clar. Coss. Cod. Just. C. III. Nonn. codd., Sich. — Lugd. om. Cæs.

^k Multi codd. om. se, quorum nonn. si quis absentem adv. neg. et mox causetur — ille qui peregrinatur — commiserit — actor vel pr. — domini.

^l Ita 6 — 10, 16 — 20 et multi alii, Cuj. 1. Aur. Lugd.; rell. et 20 supr. lin. injungente. 21 cogetur.
^m Edd. hiis, præter Ri., ubi iis.

ⁿ 20 absente domino.
^o Sich. a, sed in m. de.
^p 21, 42, 44 add. nullatenus.
^q 20 redigerit — beneficii.
^r 42, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. annos excesserit. 6, 7, 9 annos excesserint.

^s 42, 44 om. nullatenus.
^t 42 opponatur.
^u 20 integritate.

^v 6, 7, 42 aliter opponatur.
^x Cod. Just. De pr. et omnibus rebus navicul.
^y 4, edd. Constantius, manifesto err., de cujus

*rum. Alienationes possessionum a naviculariis factas fugiendi muneris gratia præjudicare vobis non sinimus. Ideoque volumus, ut comparatores supra scriptarum possessionum, interpellato præfecto annonæ, ad id ^a obsequium compellantur, cui se obnoxios esse fecerunt. *Dat. V. Kal. Nov. Constantino A. VII et Constantio C. Coss. ^b (326).**

DE DIVERSIS OFFICIIS.

*Imp. Constantinus A. ° ad Philippum Pf. P. Officiales, quos ex diversis officiis ex-protectoribus epistolas impetrasse constitit, pristina reddi jubemur militiæ. *Dat. III. Non. Nov. Arelato^d, Constantino A. VII. et Constantio. C. Coss. (326) °.**

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad.... Pf. P. ^f Dudum lege 8 promulgata sanxit nostra clementia, ut filii comitum ^h et præsidum et rationalium magistrorumque ⁱ privata, qui tamen ex origine curialium descendunt, ordinibus neclerentur. Nunc præcipimus, ut, qui ^j per origine sæpe dixi. Ante me Go. et Be. in not. repos. Constantinus.

^a 4 it, rubro col. corr. id.

^b Aur. Lugd. Cons.

^c Go. prob. Bol. l. c., not. e Constantio hanc legem tribuit. Sed cum ap. P. nulla sit diversitas scripturæ indicata, etiam cod. 1 videtur cum impressis convenire. Convenienter eum mutata inser. subscriptionem quoque Go. em. in Chron. annorum 326 et 353 (p. XXVII et LL.) et in comm. c. 3 h. t. Verba ejus in comm. l. c. hæc sunt: e Constantii, eadem mens, est, l. 2. Is enim ejus Auctor est, tum argumento Philippi Præfecti Prætorio in Inscriptione, tum subscripti loci, Arelato; sic quidem ut ea referenda videatur ad Constantium VI. et Constantem Cæs. II. Coss. id est, ad A. D. 353, quo sane tempore Constantius Arelate fuit, ut testatur Athanas. ad. solit. vit. ag. p. 041. et Am. Marcell. lib. 14. p. 9 et 25. Nisi potius eam referendam putemus ad A. D. 346. In id enim ferme tempus incidit Philippi Præfectura: certe eo anno 346 data ad eum lex. 1. infr. ne contationis translatio: Cui tamen obstat subscriptio, *Dat. Arelato*: nam eo anno 346. Constantius Imper. non in Gallia fuit, verum in Oriente: Et sic, ut dixi referenda fuerit ad A. D. 353. Vid. Go. in Prosopogr. v. Philippus. Be. sana omnia putat, cui assentiri hæc de causa non dubito, quia cod. 1 cum vulg. ser. concludit. Certe h. c. ad ann. 353 referre non licet, recentior enim esset sq. c. 3 contra rationem C. Th.

^d Ita cod. Lugd. et edd. ante Be., qui Arelati. Videtur cod. 1 cum nostra ser. consentire.

^e Go. hæsitans, quemnam ad annum h. c. referenda sit om. annum; omissus est etiam ap. Ri. Ri².

^f Deest nomen præfecti prætor., cui lex inscripta est. Go. Be. eam ad omnes Præf. Pr. directam fuisse putant, ut c. 18 h. t. Ego aliter sentio, quia inclyti senatus urbis mentio hic fit. Videtur igitur inscripta fuisse præfecto prætor. Italiæ; is autem hoc anno Bassus fuit. 4 Id A. ad ppo. In Til. — Go. asteriscus ponitur post ad. Ri. — Be. lacunæ signum non habent. Nos puncta posuimus.

^g Hæc Constantini lex sec Go. non habetur.

^h Rei militaris.

ⁱ Go. ann.: e Scilicet rei. Vid. c. 120 h. t. et XI, 30, 49.

^j Go. ann.: e Hæc vox suspecta videatur: et malit quis, quibus, id est, quicumque: vel singuli: vel denique illi. Cuj. 1. Cui. 2, 2° neclerentur nunc præcipimus, ut qui p. Aur. Lugd. neclerentur: nunc

sancti muneribus idonei reperti sint^a iudicio clementiæ nostræ accedere ad honores, præcepti ad honestas promotiones perveniant. Eos^b vero, quos nescit principalis auctoritas, iudicio præfecturæ commisimus, uti eos, qui ex genere videntur esse curialium et minus apti iudicio principali, ordinibus propriis restituant^c, illos vero, quos iudicio nostro proximum intactos esse perficiant; ita tamen, ut hæredes eorum curiis mancipentur. Si quis sane decurio, evertens^d fiscalia commoda, fugiens curiam, ambitu ad senatum urbis^e inclytum pervenerit, minime admittatur. *Dat. VIII. Kal. Dec. Constantino A. VII. et Constantio C. Coss. (326).*

DE TESTAMENTIS ET CODICILLIS^f.

Imp. Constantinus A. et Constantinus^h Cæs.ⁱ B
Pf. U. In codicillis, quos testamentum non præcedit, sicut in voluntatibus^j testamenti septem testium^k vel quinque interventum^l non deesse oportet: sic enim fiet^m, ut testantium successionesⁿ sine aliqua captione^o serventur. Si quando igitur testium numerus defecerit, instrumentum codicilli habeatur infirmum. Quod et in cæteris voluntatibus placuit obser-

præcipimus, ut qui p. Go. — Ri^r. neclerentur, nunc præcipimus, Ut qui p. Vid. not. sq.

^a Edd. muneribus idonei reperti sint, iudicio clementiæ nostræ accedere et mox Til. — Cuj. 2° honores præcepti ad, ubi jam Rein, comma ponit ante ad. Go. mavult sunt (quo non opus est) et ita interpung.: *præcipimus, ut qui, qui (Ri. ed. quiqui) perfuncti muneribus, idonei reperti sint iudicio Clementiæ nostræ accedere ad honores: præcepti (jussi vel excepti) ad honestas promotiones perveniant.* Transposui comma, quod erat inter sint et iudicio (sint, iudicio) post vv. ad honores et delevi comma post v. præcepti.

^b Ri^r. Vos. Supra 4° præcepti.
^c Ita 4, Til. — Lugd. Be. auct. Go.; Cuj. 2 — Ri^r. restituens mendose.

^d Fol. 223^a cod. 4.
^e Edd. ante Be. orbis; recte Be. jubente Go. rep. urbis, et ita habet codex 4. Error edd. inde natus est, quia litera u, paullo inflexis in superiore parte scapis, non absimilis est lit. o et Til. induxit in errorem. Urbis Roma est. Nondum erat Constantinopolin imperii sedes translata.

^f Cod Just. (VI, 25) *De T. et quemadmodum testamenta aperiuntur.* 15 om. *Et Codicillis.* Multi codd. *codicillis.*

^g Vid. infra. not. i.
^h Ita corr. ex codd. 10, 18, 25. In codd. 8, 19, 27, 36, 40 om. *Constantinus* Rell. codd. plerumque *Cost.* Edd. *Constans.*

ⁱ Lacunam punctis primum W. indicavit. Locus corruptus. 8, 12, 14, 17 add. *æterio*, quasi *Æterius* præf. urb. fuisset. Tamen *Æterium* nullo in loco inveni hac dignitate ornatum. An scrib. *Asterio*? 15 *Constans populo*, rell. om. 9, 29, 42 *Const. augg.* et om. *Cæs. Pf. U.* 10, 18 *C. copu.* 25 *C. aa. Cæs. pf. urb.* 33, 34 *Imp. C. et C. aa. ve. urbis.* 37 om. *Cæs.* 40 om. *Pf. U.* 8, 21, 26, 39, 42 et sec. Go. cod. Til. *ppo.* Be. auct. Go. mavult hanc *C. Constantio* tribuere et ad. ann. 354 referre. Quare etiam in subscr. pro *Constantino* rep. *Constantio.*

- ^j 16 voluntate.
- ^k 4y add. successione. 6 septe i.
- ^l 19 interventu.
- ^m 10, 16, 18, ft.
- ⁿ 6, 7, 16, 17 successioni.
- ^o 14 captivazione.

A vari. *Dat. XI^a Kal. Jan.* ^b *Constantino A. VII^c et Constantio^d Cæs. Coss. (326).*

INTERPRETATIO. *Si quis non fecerit testamentum, sed vice^o testamenti fecerit codicillum, in quo codicillo legitima hæredis institutio teneatur, et hunc ipsum eodem numero testium, hoc est septem aut quinque subscriptionibus faciat^f confirmari; si minus quam quinque, valere non poterit, sicuti et cæteræ voluntates. Nam secundum superiorem legem^g, si condito testamento postea^h factus fuerit codicillus, et in eo alium, quam in testamento fecerat, hæredem voluerit nominare, in eo codicillo hæredis institutio non valebit.*

DE TUTORIBUS ET CURATORIBUS CREANDIS.

ⁱ *Imp. Constantinus. A. et Cæs. I ad Populum^k. In feminis^l tutelam legitimam^m consanguineus patruus non recuset. Dat. pridieⁿ Kalend. o Jan. ipso A. VII, P et Cæs. Coss. (326).*

ISTA lex expositione non indiget^q.

DE JURE FISCI.

Imp. Constantinus A. r Defensionis facultas

^a 28, 30, 36, 40 *Dat. X. 31 Dat. XII. 8 om. XI et mox VII. Go.: t al. V.*

^b 24, 35 jun., quod etiam Go. cj.
^c 19 *Constpl. archadio aug. 38, 34, C. a. IV. 38, 42 Constantio A. VII, quod jam Go. cj.*

^d 10, 18, 25 et *Constantio. Rell. codd. cost. s. Constant., sed. 21 et edd. Constante.*

^e Ita corr. optimorum codd., Sich. Cuj. 1 — Lugd. auctor. Rell. edd. *sed ad vicem.*

^f Nonn. codd. *hæreditas — id est — faciet et mox voluntatis.*

^g Ita plerique codd. Edd. *leg sup.* Cæterum hic locus demonstrat, legem aliquam excidisse, ad quam interpres provocat. Cf. Go. in comm.

^h Multi codd. *post.*
ⁱ Hanc legem ab Imp. Leone confirmari in c. 3 Cod. Just. de Legit. tut. (V, 50), W. ex Go. annotat, quam Bijdr. l. c. p. 323 potius referunt ad aliam deperditam Constantini legem de agnatis.

^j 10, 18 et cætera. 15, 21 om. et *Cæs. 28, 40, Sieh. in m. Valens. 32 Id. ag. Imp. et C. Intelligitur Cæsar Constantius (Go. Constantinus), qui hoc anno consul fuit.*

^k 30 *Ad peculum. Go. in not.: urbis Romæ.*
^l Go. cj. *In feminas.*

^m 6, 7, 14, 16, 17 add. *et non male; est enim hæc const. a Visigotis valde truncata. Cæterum 6, 7, 17 sanguineos patruos, sed 6 sanguinos. 8. 18 tutela legitima consanguineos patruos. 10 tutela legitima consanguineos patres 42 censanguineis, sed corr. consanguineus. In m. Cuj. 1 — Lugd. 7p. vel patruus, quod Vetranus Maurus de Jure liberorum c. 51, impr. Go. recepit et præter Glück. l. c. T. XXVIII, pag. 455, not. 90 etiam Rudorff, d. Recht der Vormundchaft, T. I, p. 215, not. 35. 8 om. *Præf. kal. Jan.*; alii et *Cæs. Heinecc. in Comm. ad LL. Jul. et Pap. Popp. p. 237 vel patronus, imp. Glückr l. c.**

ⁿ Nonn. codd. II. Sich. I. *Kal.*, sed in m. *Pridie. 28 Jul. pf. 30, 33, 36, 40 Jun.*

^o Add. *Sirmii.*
^p 19 a. VI. et *Cæs. II. Coss. 32 om. VII. 36 ipso Pfo. VII. Be. ins. vult Constantio post et.*

^q Cuj. 1. — Ri. *Ista interpretatiõne non indiget.* Nonn. codd. *Hæc lex expositione non eget.*

^r Ita 4, Til. — Lugd., et deest magistratus. Probabiliter igitur ex c. 2 de Tutoribus cit. cum h. c. conjungenda Go. in not. add. *ad Populum*, quod supplementum præferendum est alii Go. cj., qua hanc

danda est his, quibus aliquam inquietudinem fletus A infert, cum facultates eorumdem adhuc controversia pendente inquietari describique fas non sit. Ubi ergo controversia exstiterit, fletus alicujus patrimonium vindicante, apud eum omnibus facultatibus constitutis cognitio ventiletur, ut, cum rei exitus debere cas vindicari b probaverit, tum demum res persouqui liceat, et super modo facultatum ac rerum interrogationem haberi c, quæ per conditionales servos investiganda est, ut, si quid subtractum fuerit, exigatur, et extrinsecus d tantum aliud mulctæ nomine, quantum fuerat per fraudem ablatum. § 1. Sane in hujusce modi e quæstione si Cæsariani nomen f inciderit, ad usurpationem constitutionis istius non debet accedere; si quidem consuetudo fraudum, quibus prædicti omnia temerare consuerunt, excep- B tionem eorumdem meruerit g Dat. prid. Kalend. Jan. h Sirmio i, Constantino A. VII. et Constantio i C. Coss. (326).

DE AGRICOLIS ET CENSITIS, ET COLONIS.

Imp. Constantinus A. ad Æmilianum P. P. Nunquam sationibus, vel colligendis frugibus insistentes agricolæ ad extraordinaria onera trahantur: cum providentiæ sit, opportuno tempore his necessitatibus satisfacere. Lecta 7. Id. Mart. Januario et Justo Coss. (328.) (Ex Cod. Just.)

Anno Domini 327.

Constantino Coss. V et Maximo Coss.

DE OFFICIO PRÆFECTORUM PRÆTORIO.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Pf. P. k Qui de statatis prædialibus conqueruntur, cum ea in detri-

legem retrahit ad ann. 315. Nam præterquam, quod ita contra rationem Cod. Theodosiani antiquior esset c. 2—4 h. t., inscriptio Idem ad Volusianum Pf. U., quæ habetur in Cuj. 2—Be., a Cujacio translata est ex Cod. Just. in C. Th., ut Go. ipse concedit in Chron. h. a. Quod igitur Volusianus Pf. U. hoc anno non innotuit, id non tanti est, ut necessitatem aliquam mutandæ subscriptionis imponat, cum error ille non Codici Theodosiano sed Cod. Just. h. l. corrupto imputandus sit. Quare neque opus est, ut mutemus Pf. V. in Pf. P., quod Rein. vult, neque ut scribamus cum Go. in Chron. h. a. ad Anic. Julianum Pf. U., quæ cj. Be. placuit, is enim in notis em. ad. V. Cl. Julianum, aut denique h. c. assignemus anno 354, quam cj. Go. in Chron. proposuit, ipse ibidem impugnat.

a Fol. 79^a cod. 4.

b Ita recte Be. ex Cod. Just.; 4, edd. vindicare. D Stare posse vindicare Go. dicit.

c Ri'. mendose habere.

d In Cod. Just. add. integrum. Dirksen l. c. p. 492.

e Go.—Ri' Cod. Just. hujusmodi. Be. ex Til.—Cuj. 2° rest. scripturam cod. 4, quam Go. retin. in com.f Cuj. 2, 2° mendose nomine.

g Cod. 4 meruerit et ita Go. Be. em. pro meruerint, quod ex antiq. corr. cod. 4 transit in Til.—Be. quod Just. meruit.

h Go. non solum Jun. habet, sed prop. etiam in not.

i Be. Cod. Just. Sirmii et Cod. Just. Constantio A. VII.

j Cuj. 2—Go. Constantino, err. Go. cj. Constantino A. IV et Licinio Coss. Coss. (315.), sed vid. not. antec.

k Cf. C. Th. c. 2 de Resp. pr. (1. 4) not. m.

mento a legum prolata arbitrantur b, ad tuæ auctoritatis iudicium pervenire faciant c, ut (labe) factatis d atque convulsis, quæ perperam impressa e sunt, ne nomen quidem sententiæ possint retinere. Dat. XII. Kal. Feb. Constantino i Coss. V. e et Maximo Coss. (327).

SINE CENSU.

Imp. Constantinus A. Acacio Comiti Macedoniae. Mancipia adscripta censibus intra provincie terminos distraherentur, et qui emptione dominium nactifuerint, inspiciendum h sibi esse cognoscant. Id quod in possessione quoque servari rationis est i; sublatis pactionibus eorumdem j onera ac pensationes publicæ ad eorum sollicitudinem spectent, ad quorum dominium k possessiones eadem migraverunt. Dat. i III kal. Mart. Thessalonica m, Constantio n et Maximo Coss. (327).

DE PRÆTORIBUS.

Imp. Constantinus A. Juliano Pf. U. Minores XX° annis, ætatis contemplatione infirmæ, hoc etiam remedio sublevamus, ut ejus necessitudinis titulo minime

a Schr. cj. detrimentum sine caussa.

b Ita 5; Cl. arbitrentur.

c Ita 5, Cl. W. faciant pervenire. sed Cl. et W. in Opp. p. 441 em. p. f.

d § factatis, cui, quod præposni, facile excidere potuit. Sententiæ certe aptius, quam frangere. Ba. cj. Jactatis. Cl. Pu. W. fractis, quod a scriptura cod. 5 nimis recedit. Mox idem cod. perperam.

e Bijdr. em. expressa, coll. c. 47 C. Th. de Decurion. (XII, 1), sed videtur imprimere h. l. significare per impressionem facere. Vid. C. 71 C. de His, quæ vi metusæ (II, 20) et Manutius ad Ciceronis epist. ad Fam. V, 2 v. Impressione.

f Cl. in corr. Constantio.

g C. (Coss.) V. quod deest in cod. 5, recte add. Cl.

h Go. Be. excidisse putant v. censum occasione ultimarum syllabarum pene geminarum antecedentis vocabuli, sed in Gloss. Go. et Clück l. c. T. XVI, p. 434 inspicere explicant: agnoscere tributa. Fortasse explicari potest v. inspiciendum: cognoscant mittendos inspectores, qui æstiment dominum. Cf. c. 31 C. Th. de Annona (XI, 1) vv. Electos—æstimentur.

i Go. em. est: ut (vel, et) sublatis; sine necessitate, modo plene interpungitur.

j Sec. Go. add. emptorum; aut rescrib. earumdem (possessionum) onera. Hoc prob Westphalio de Eruptione et venditione § 650. Nihil mutandum est. Eorumdem, i. e. eorum, qui pacti sunt.

k Ri. mendose dominium.

l Sec. Go. pro Reddita. Thessalonica enim fuit metropolis Macedoniae, cujus comiti hæc lex inscribitur.

m 4, Til, Cuj. 1, 2, 2° Thessal., reliqui Thessal.

n Be. recte em. Constantino. Vid. C. Th. XI, 7, 4. Mox. Aur. Lugd. Const.

o MS. sec. Go. Minoris XXV, quod Go. Ri'. retin.; Cuj. 1—2°. Be. Minoris viginti (Aur. Lugd. viginti.) Codex Lugd. Minoris XXII. aut XXti; utramque scripturam mihi videor in codice invenisse. Reposui igitur cum Cujacio XX, cum hoc loco non sit cogitandum de legitima ætate. Negari quidem non potest, numeros II, et V in antiquis codicibus, qualis Lugdunensis est, fere nihil inter se forma differre, sed quia deinde vicesimum plene scriptum est, scripturam XX servandam esse putavi. Minoris accusativum pluralis esse secundum veterem scribendi rationem, notum est.

teneantur, cujus laqueis vinciantur^a hi, qui post viciniam^b ætatis^c suæ annum trans mare positi, et in provinciis commorantes nequaquam ludis circensibus ac scenicis exhibendis sui copiam faciunt^d, et ideo certo genere^e mulctationis objecti sunt. *Dat. prid. Non. Mart. Acc. Romæ, Constantio^f et Maximo Coss. (327.)*

DE DECURIONIBUS.

Constantinus A. ad Annium Tiberianum Comitem^g. Uniaersis provinciarum rectoribus intimato, nostram clementiam statuisse, veteranorum filios curialibus muniis innectendos; ita ut et hi, qui perfectissimatus sibi honore blandiuntur, trasi in curiam^h necessariis officiis publicisⁱ inserviant. *PP. XI. Kal. Maii Karthagine, Constantio^j et Maximo Coss. (327.)*

DE EXACTIONIBUS.

Constantinus A. ad Afros^k Quoniam suclamatione^l vestra merito postulastis^m, ne qua his, qui præstationesⁿ fiscales distulerunt^o, reliquorum laxitas^p proveniret, specialiter precipimus observari, ut^q res eorum, qui fiscalibus debitis per contumaciam satisfacere differunt^r, distrahantur: comparatoribus data firmitate perpetua possidendi, etc. *Dat. XV. Kal. Jun. a Serdicæ^s, Constantino^t et Maximo Coss. (327.)*

^a Go. in not. vinciantur, sine causa.

^b Vid. not. y. Edd. nnte Be. viciniam ex codice, qui paullo post sciaticis, quod tamen emend.

^c Cod. fol. 4^r.

^d Cod. Lugd. faciunt.

^e Be. rep. vult generi, i. e. mulctationis generi subjecti, expositi. Recte.

^f Go. em. Constantino C. V., Be. Constantino.

^g Rein. add. per Africam, prob. in Go. in Chronol. Vid. c. 1. C. Th. Quemadmodum mun. civ. (XII, 5). Cuj. 2 in Chron. const. ad Annam (Rein. corr. Junii) Trib. Comitem, mendose.

^h Til. incuria. Paullo ante 4, edd. ante Be. hii.

ⁱ Go. om. publicis.

^j Be. rep. vult Constantino. Vid. XI, 7, 4, not. u.

^k Br. Al. codd. Sich. Cod., Just. imp. Constantinus A.

^l In Cod. Just. add. Provinciales. 10, 18 ad Afrum.

^m 10, 20 subclamationem vestram. 25 subclamationem nostram. 4 Go. — Be subclamatione. 21 sub damnatione. Til. — Cuj. 2 sub clamatione.

ⁿ 6, 7, 16, 21, Sich. postulatis. 20 postulantes.

^o 20 ne qui sub præstationem. 15 ne qua pro his pr. 16 præstationis. 21 om. qui.

^p 10, 18, 25 deferunt 15 om. reliquorum.

^q 6—8, 10, 14, 16—18 tabitas et 10, 15, 18 provenierit. 20 provenire et supr. lin. vel. possit.

^r Hinc incipit Cod. Just.

^s 10, 18 defecerunt 25 deferrant d. c. eat firmitatem perpetuam Cod. Just. d. perp. firm. poss. et om. etc., ut Sich. 1 cetera. Vid. not. super.

^t Cum v. Dat. incip. solum 138^b cod. 4.. in cujus imo marg. est signum quaternionis 10.

^u 28, 34, 36 Jul.

^v Nonn. Br. Al. codd. Sirdicæ, Syrdicæ, Sirdice, Serditia, Sirice. 8 om. Serdicæ.

^x Add. Cæs., V. in Cod. Just. ut in c. 2 C. Th. de Resp. prud. (I, 4), c. 2 C. Th. de Dilat. (II, 7), Puto ubique delendum esse Cæs. V. 4, 6, 7, 10, 15, 16, 48, 20, 21, 36, Sich. — Lugd. Constantio s. Constantio, impr. Ri. 34, 38 Constantinopoli, err.; alii Conscio. 10, 18, 29 add. Aug. et 16 CC. post Maximo. Mox. Aur. Lugd. Cons.

INTERPRETATIO. *Quicumque agrorum suorum tributa implere contemnent, agri ejus, qui tributa sua contemnet^a exsolvere, ab exactore vendantur, et cui comparaverint, firmissimo jure hoc ordine empta possideant.*

DE FAM. HERCISC.

Constantinus. A. ad Constantium^b Pf. P.^c Nulli quidem de bonis usurpandis^d vivorum^e, nec dividendi contra bonos mores concessa licentia est: sed si præcipiente matre bona ejus inter se liberi dividerint^f, placuit omnifariam^g nobis, hujusmodi divisionem durare, si modo usque^h ad extremum ejus vivendi spatium voluntas eadem perseverasse doceatur. *Dat. III. Id. Jun. a Constantinopoliⁱ, Constantino^k et Maximo Coss. (327.)*

INTERPRETATIO. *Licet vivorum^l bona, ut dividantur, injustum sit, tamen si mater vivens facultates suas^m filiis præceperit et permiseritⁿ dividendas, et usque ad exitum vitæ suæ in eadem voluntate^o perseveraverit, divisio inter filios facta perdetur^p.*

DE DILATION.

Imp. Constantinus ad Julianum Pf. U. Petendæ in integrum restitutionis temporibus, ut jam constitutum est^q, observatis, si dilatio ab actore petatur, quæ intra metas lege comprehensas valet^r arctari, eandem quocumque flagitante, causis cognitis tribui oportebit: sin vero ejusmodi postulatur curricula^s, quæ intra spatium lege^t receptum augustari ne-

^a Go.—Ri. contemnent agri.... contemnit (ut 21). Ri. om. qui post ejus, et habet deinde exactione pro exactore. Mox 20, 21, edd. firmo.

^b Ita pler. codd., etiam 20 et An. Put. ap. Go.; 25, 29 A. Constantio. 10, 18, Sich.—Ri. Constantinum.

^c 42 ex corr., 8, 20 pp. 25 et An. Put. ap. Go. proc.

^d 20, Sich. observandis, sed Sich. in m. usurpandis.

^e 10, 18—20 virorum.

^f 6—8, 10, 14, 16—18 dividerunt.

^g 9, 19 ob nefariam. 20 benefariam. Sich. in m. omni forma.

^h 6—8, 14, 16 modo quoque.

ⁱ Ita plerique codd., Til. et in m. Cuj. 1—Cuj. 2, prob. Go. 16 ian. 17 Jul. Nonn. codd. et edd. IV. kal. Jun., sed Sich. in m. III.

^j Hanc vocem Go. irrepletiam esse dicit occasione sequentis v. Const., cum Constantinopoli triennio post fundata sit.

^k 9, 10, 18, 19, 24, 27, 29, 32, 33, 35, 44, Sich.—Ri. Constantio, inpr. Go., qui prop. Constantino.

^l Cæs. V.

^m 20, Capit. virorum.

ⁿ 6—8, 44 et [multi alii facultatem suam—dividendam.

^o Nonn. codd. promiserit.

^p Nonn. codd. ejusque exitum—eandem voluntatem. Aur. Lugd. perseverit.

^q 6, 7 et multi codd. perdetur. Aur. Lugd. non valebit.

^r 15 om. U. 27 Juliano ppo.

^s Cuj. 1 Aur. Luld. (od. Just. om. ut. i. c. est.

^t Cod. Just. met. restitutionis val.

^u 15 valeat artari eandem dari conveniet. Quocumque enim litigante causis cognitis oportebit ejusmodi postulentur curricula.

^v Cad. Just. om. lege. Cf. Dirksen l. c. p. 402.

queunt ^a (quippe si in consilio legitimi temporis petantur ^b et ejus terminos prorogabunt), dilationem petitori denegari ^c conveniet; in ejus enim arbitrio fuerat, tunc inferre litigium ^d, cum petitor dilationis mora superstite spatio ^e posset includi. § 1. Quod si defensio possidentium ^f dilationis suffragia ^g postulaverit, eandem asserta causa, citra obstaculum temporis, deferri ^h sancimus, quia nequaquam steterat in ipsis ⁱ potestate, quando litigio pulsaretur. Dari igitur debet, etsi impetrata dimensio sese ultra constitutionis regulam ^j proferat. Qua dilatione, si ^k a possessore ^l impetratur, etiam octo ^m in requirendis probationibus ut minime prohibetur ⁿ. *Dat. XIV. Kal. Aug. P.P. v. Romæ p., Constantino Cæs. V. et Maximo Coss. (327.)*

INTERPRETATIO. Licet ^o quatuor mensibus constitutum ^p, ut petentibus pro requirendo omni restitutione ^q induciæ concedantur. Unde si illud spatium requiratur, quod indultum est, id est, quod quatuor menses non possit excedere, præstari convenit ^r. Si vero tales petantur iudiciæ, quæ tempore lege constitutum excedant, petitori debet dilatio negari, quia ^s scire debuit actionem suam constituto tempore finiendam. Quod si ille spatium, qui rem possidet, fortasse petierit, dari sine mora temporis, quod petentibus datum est, omnino debet ^t, quia scire non potuit, quando ab adversario provocaretur ad causam, et ideo ^u possessor spatium, ut respondere possit, accipiat. Petitor etiam suis partibus necessaria poterit providere ^v.

Constantinus A. ad Victori Rationali urbis Romæ. Quoniam nonnulli fisci debitores, cum jussi fuerint debitam summam exsolvere, interposito provocationis auxilio vim executionis eludunt, nec jam opinionis exemplum nec refutatorias preces curant petere vel

^a 15 non queunt.

^b 15 conf. prædicti temp. petuntur et om. et.

^c 15 prorogabunt. Petitori ergo dilationem den.

^d 13 litigia.

^e 15 spatio superstite.

^f Cod. Just. rei.

^g Cuj. 2, 2° suffragio. Cod. Just. suffragium.

^h 15 dari. Aur. Lugd. ferri. Cop. Just. differri.

ⁱ 15 in ips. atet.

^j Cod. Just. ultræ temporis definitionem.

^k 15 et si.

^l Cod. Just. a reo. Cf. Dirksen l. c. p. 402.

^m 15 impetretur et jam petitor.

ⁿ Cod. Just. prohibebitur.

^o Cod. Just. om. PP.

^p 15 add. ad Senatum et 27 a senatu.

^q 15 Constantio et M. et pn. Cæs. V.

^r 15 Liqueat. Go. reponi vult: Licet constitutum sit, ut petentibus quatuor mensium.

^s Ita 15, 27, 28. sed 40, 41 et edd. add. sit, quod sensum pervertit.

^t 40, 41 Sich. Cuj. Aur. Lugd. instructione.

^u 15 conveniet.

^v 15 denegari qui.

^w 15 debebit.

^x 40, 41, Sich. om. ab.—ideo. 15 add. quando.

^y 15 possit spatium accepit etiam petitor. s. p. poterit necessaria providere.

offerre ^a, placuit, ^b ut, si intra ^c dies complendis ^d solemnitatibus præstitutos ad faciendâ hæc appellatoris cura defuerit, deserta ab eo provocatio æstimetur ^e, moxque debitum exigatur. *Dat. prid. Kal. Aug. Constantino^f et Maximo Coss. (327.)*

DE RESP. PRUD.

Constantinus A. ad Maximum Ps. P. 6. Universa ^h, quæ scriptura Pauli continentur, recepta auctoritate firmata sunt et omni veneratione celebranda. Ideoque Sententiarum libros, plenissima luce et perfectissima elocutione et iustissima juris ratione succinctos, in iudiciis prolatos valere, minime dubitatur. *Dat. 1 V. Kal. Oct. Treviris i., Constantino Cæs. V. et Maximo Coss. (327.)*

Anno Domini 528.

Januario et Justo Coss.

DE MENSIS OLEARIIS.

Imp. Constantinus A. ad Cerealem Pf. annonæ. Mensæ oleariæ, quæ ita caducæ fuerint, ut nullus possit adhærere dominio ^l, vicenis follibus per officium distrahuntur. Sed si quis mensam oleariam prædictis follibus emptam cariore pretio vendiderit, ferreis vinculis constrictus ad Illyricum transmittatur, pœnam congruam luiturus. Si quis autem mensam oleariam in domino suo retinens vivendi cursum impleverit, eandem mensam ad successores proprios cum reliquis suis ^m rebus hereditario poterit jure recte iudices injuriam sibi fieri ⁿ existimant, si litigator, cujus negotium sententia vulneratum est, a prin-

^a Petere opinionis exemplum, offerre refutatorias preces.

^b Fol. 185^b cod. 4.

^c In summ. C. Th. add. XX.

^d Codd. Just. om. complendis.

^e Cod. Just. existimetur.

^f 4 Til.—Ri^o. Cod. Just. Constantio. Vid. supra XI, 7, 4, not. u. Mox Aur. Lugd. Const.

^g Dicit Cl. p. 128, not. 21, hujus anni Maximum præfectum prætorium nusquam inveniri. Anno sequente constitutionem Maximo cuidam, sed sine dignitate inscriptam, quem Go. PP. Galliarum fuisse autumat. Vid. c. 5 C. Th. de Veteranis (VII, 20).—Commemoratur etiam Maximus Ps. P. in c. 2 C. Th. de Off. Præf. præf. (1, 5), quamobrem dubitari non posse existimo, quin Pf. Prætorio fuerit.

^h 5 Inuisa.

ⁱ Cl. l. c. not. 22 explicat per Reddita, cum Constantinus h. anno in Gallia non fuerit, coll. Go. in Chronol. ann. 325, 328, 331, 389, ibique cit. constit. Secutus est Cl. in hac re Go. ad. c. 5 C. Th. cit. (T. II. p. 438 not. h.), qui, quamquam Trevirim in Gallia accipit, fortasse locum in Triballis et in Dacia, ubi Constantinus hoc tempore egit, indicari existimat.

^j 5 Treverunt. Them. Trevesunt. In corr. Cl. legi vult Constantio, quod et Pu. habet.

^k C. V. deest in cod. 5 et in Them.

^l 4. Til.—Lugd. ut nullus possit adhærere dominio. Cuj. 2—Ri^o, ut nullus possit adhærere dominio, ubi Go., probata mutatione v. nullus in nullius, quæ in Cuj. 2 tacite facta est, pro possit legi vult possint. Be., Go. secutus, ed. ut nullius possint adhærere dominio, quamquam non negat, Tilianam scripturam servari posse; recte, nam mente suppl. est earum (mensarum olearum). Restitui codicis scripturam. Paulo infra 4 concuram.

^m Aur. Lugd. om. suis.

ⁿ 6, 7, 10, 12—14, 16—18, 21 om. fieri. 25 existimant fieri. Ceterum 16 rectæ et sententiam, ut 25.

dein a mediocribus atque infimis, quæ sunt danda, A præsentur. ^a Neque unquam rationibus ^b vel colligendis frugibus insistens agricola ad extraordinaria ^c onera trabatur, cum providentiæ sit, opportuno tempore his necessitatibus satisfacere. Quæ res neglecta vicariorum tuorum ^d verecundiam tangit, ad ^e rectorum autem officiorum capita venietur. Manu autem sua rectores scribere debebunt, quid opus sit, et in qua necessitate per singula capita, vel quantæ angariæ vel quantæ operæ vel quæ aut in quanto modo præbendæ sint, ut recognovisse se scribant; exactio- nis ^f prædicto ordine inter ditiores, mediocres atque infimos observando *Lectæ VII. Id Maii Romæ, Januari- no* ^g et *Iusto Coss.* (328).

Constantinus A. ^b ad universos Palatinos. Ab his, qui post impleta officia fidelis obsequii administrationes publicas meruerunt, concessa quidam conantur privilegia detorquere, nec intelligunt, fastigiis promotionum in sublime provectoros ab luminatate legitima exui minime oportere. Ideoque præcepimus ⁱ, ut palauni nostri expleto munere fidelis obsequii, cum ad dignitatum cumulos elati fuerint, nihil privilegii perdant, sed incrementis dignitatum utilis augeatur immunitas. De qua re ad præfectos prætorio et ad præfecum urbis scripta direximus. *Dat. III. i Non. Iul. Yscoi, Ianuarino et Iusto Coss.* (328).

^a Hinc inc. c. 1 Cod. Just. cit. : *Imp. Constantinus — PP. Nunquam rationibus vel c. fr. insistentes agricolæ ad e. o. trahantur: cum — satisfacere*, et des. ^c *rell. Defendit Go. v. præstantur, si quis emend. præsignentur vel præstituantur.*

^b Ita 4, Til. — Ri^o. Cuj. in Cod. Just. et Bas. l. c., ubi *περι λογισµός*. Neque glossæ incognita est scriptura *rationibus*. Videtur ergo *rationibus* vera lectio esse, et *sationibus* in Cod. Just. posteriori tempore restitutum. Be. ex Cod. Just. rec. *sationibus*, jubente Go. et Biejo. Cf. comm. C. Th. ed. Ri. T. IV, p. 121. Rein. ann. : « l. *sationibus* imo verissima lectio erit *arationibus*. » Dirksen l. c. p. 156. Sententia hæc est sec. Cuj. l. e. : « Colonus, qui rationibus prædiorum vel agriculturæ adnecti sunt, nullo tempore ad anagarias aliave onera extraordinaria devocari posse, » sed eo, quo vacantes a rationibus vel colligendis frugibus opportuno habent extraordinariis oneribus satisfacere. Contra Go. vv. *rationibus insistens* et c. 3 Cod. Just. de Feriis (III, 12) utitur pro sua opinione, quasi *rationibus* actor tantum insistat, non agricola; neque improbanda est Go. opinio, sed tamen propter consonantiam fontium et pro consilio hujus editionis scribendum erat *rationibus*. Pro. Go. est Leunclavius, Notat. lib. II, c. 231 (in Ottontis Thes. T. III, p. 1551).

^c In syll. *ordinaria* inc. fol. 150^d cod. 4.
^d In Cuj. 2 — Ri^o. ad ut, quod unde fluxerit, nescio. Be. recte om. ut.

^e Til. — Cuj. 2^a *satisfacere, quæ — tangit. Ad.*
^f Til. — Cuj. 2^a *sint: ut — scribant exactio- nis.*
^g Cod. Just. *Januario*. Go. in Chron. VI. *Id et mox Aur Lugd. Cons.*

^h Go. Ri. *Idem AA. Ri. Idem AA. Codex officii*, sed corr. *officia* et incipit folium XLII. cod. cum v. *fidelis*.
ⁱ *Codex*, Cuj. 1 — Ri. *præcepimus*, quod ferri potest, dummodo forma epistolari h. c. scriptam fuisse cogitemus. Be. de cj. Go. *præcepimus*.
^j In codice numerus III, absissus est.

DE FAMOSIS LIBELLIS.

Constantinus A. ad Dionysium. Famosa scriptia libellorum, quæ nomine accusatoris caret, minime examinanda est, sed penitus abolenda. Nam qui accusationis promotione confidat, libera potius intentione quam captiosa atque occulta conscriptione alterius debet vitam in iudicium devocare. *PP. Tyri* ^a *XII. Kal. Nov., Januari et Iusto Coss.* (328.)

Constantinus A. Secundo Pf. P. Edi criminalis acta ut civilia jubemus, his videlicet, quorum salus ad discrimen vocatur, neque expectari deprecationem actorum, neque arte accusatoris differri, ut de innocentia judicantis ^b atque æquitate consistat. *Dat. Kal. Dec. Ianuarino et Iusto Coss.* (328.)

DE OFF. RECT. PROV.

Idem. A. ad Maximum Pf. P. Præsides provinciarum oportet ^d, si quis potiorum ^e extiterit insolent-

^a 4, Til. — Ri^o. Tyro. Go. in Chronol. XI. *Kal.*
^b Go. ann. : « Recte : erraret enim, qui *judicant* reponeret. » Neque scribi debet *judicantis*.
^c Aur. Lugd. om. *Dat. Cuj. 1 Kaen pro Kalen. Aur. Lugd. Cons. Go.* (in comm. p. 12) propter similitudinem, quæ est inter h. c. et c. 3 de Off. rect. prov. (I, 19), utramque legem pro una habet, mutandis nominibus imperatoris et consulum. Vult igitur scribi : *Imp. Julianus — Juliano et Sallustio* (363.) pro *Imp. Constantinus — Ianuarino et Iusto*. Sed Go. non satis recte de his legibus existimavit. Sunt enim illæ datæ ad diversos magistratus in inser. legum nominatos, c. 3 ad Mamertinum, hæc ad Secundum, qui præf. præt. Constantino, non Juliano imperante erat. Deinde hanc em. non patitur temporis ratio, cum sq. c. 7 anno 358, igitur multo ante h. c., si Go. sequimur, data sit.

^d 5 *Id. aa. maxima pridem provinciarum. Oportet.* Cl. Pu. *Idem A. ad M. Pr. Prov. Oportet.* Cod. Just. *Imp. Constantinus A. ad Maximum Præs provinciarum. Præsides provinciarum oportet.* W. *Idem A. ad Maximum... Præsides provinciarum, ut legis initium in v. Præs. prov., non in v. oportet* sit cujus transpositionis exempla jam vidimus c. 2 C. Th. de Off. præf. aug. (I, 14) et c. 40 C. Th. de Off. vic. (I, 15). Etenim auctore W. inauditum est, *præsides provinciarum* aliquem appellari sine provinciæ, cui præsit, mentione. Deinde cum præside prov. non conveniunt seqq. *ad nos gravitatis tuæ scientiam referre*, aut quod præ his vv. Cod. Just. habet; *aut certe ad Prætorianæ Præfecturæ scientiam ref.* Denique illa, quæ leguntur in c. 5 cit. *rectores provinciarum conventatuum iudicium referre*, manifeste declarant, tunc Maximum non fuisse Præsidem. Quas ob causas W. cum Go. ad c. 5 cit. Maximum illum Præf. præt. Gall. fuisse cj., quam cj. præter c. 2 C. Th. de Resp. prud. confirmari puto c. 2 C. Th. de Off. præf. præt. ad *Maximum Pf. P.* de simili argumento superiore anno data. Ceterum W. sagaciter observat, Codicem Just. vitium inscriptionis jam eo, quo conficiebatur, tempore obsedis, cum illa, quam dixi, verborum *ad gravitatis tuæ sc. mutatio* vix alia de causa facta esse possit, quam ut inscriptioni vv. illa accommodarentur. Insignis est diversitas scripturæ in edd. et codd. Cod. Just., nam codd. Montisp. H. 82, Pist. Cas. Vat. Pl. 2, Bg. edd. Schf. Bk. Herm. exhib. *Maximum*, sed l. l. 1, H. l. et rell. *Maximianum*; deinde om. dignitas Maximi in codd. Montisp. H. 82, Pist. Cas. Vat. Pl. 1, 2, Bg. et in edd. Nbg.
^e Ita 5, Taf. Pu.; Cl. W. ex Cod. Just. *potentiorum*.

tior, et ipsi ^a vindicare ^b non possunt, aut examinare, aut pronuntiare nequeunt, de ejus nomine ad nos, aut certe ad gravitatis tuæ scientiam ^c referre: quo provideatur, qualiter publicæ disciplinæ et læsis minoribus ^d consulatur, etc. *Dat. IV. Kal. Jan. Treviris, Januario et Justo Coss.* ^e (328.)

Constantinus A. Maximo Pf. P. ^f Providendum est, ne veterani protectoria dignitate cumulati, aut qui ^g honores varios pro meritis suis consecuti sunt, incongruis pulsantur injuriis, cum, si quis ^h in hoc ⁱ crimine fuerit deprehensus ^j, rectores provinciarum conveniat ad tuum iudicium referre atque ad tuum officium prædictos dirigere, ut factum pro sui qualitate possit facillime coerceri. *Dat. IV. Kal. Jan. Treviris* ^k, *Januario et Justo Coss.* (328.)

Anno Domini 329.

Constantino A. VII et Constantino Cæs. IV Coss.

Constantinus A. ^m *Secundo Pf. P. Orientis.* Ordinarii iudicis, provinciarum rectoris ⁿ, seu vicarii ^o potestas, ut speculatrix ^p, debet prave gesta corrigere; sed officiales vestræ celsitudinis et vicariæ potestatis pla-

^a Schr. addi vult *judices.*

^b 3 *Vindictari.* Cod. Just. *vindicare*, sed. Pl. 1 *judicare.*

^c Cod. Just. *certe ad prætorianæ præfectoræ sc.*

^d Ita 5. Cod. Just. *tenioribus*, quod opponitur superiori *potentioribus*. Sed *minoribus* h. l. opponitur *potioribus*.

^e Cod. Just. ante Bk. *Dat. V. Kal. Maii Probiano et Juliano Coss.*, ut h. c. incidat in a. 322; sed tunc Maximus Pf. U. scrib. est, cum Maximus Pf. U. a. 322 commemoretur. Vid. infra Chron. constitt. a. 322. Nostram subser. confirmat c. 5 C. Th. de Veteranis. Ceterum Cl. v. *Data* interpretatur *Reddita*, cum Constantinus h. a. in Gallia non fuerit. Vid. Go. in Chron. h. a. et ad c. 5 de Veter. cit. 5 om. et.

^f Dignitas Maximi deest in codice et in edd., etiam in Cod. Just.; sola Cui. edit. habet *P. P.*, recte et prob. Go., qui addidit puncta lacunam indicantia. Apposui dignitatem ex c. 4 cit. cum hac lege conjungenda. Vid. etiam supra I, 4, 2. Ceterum codex *Jd. AA.* — *de veterani*, mendose.

^g Cod. Just. *veterani qui protectoria de c. aut honores.*

^h Cod. Just. *quod si quis.*

ⁱ Ita etiam Cod. Just. Sed recte Go.: « Vel, inquit, ad priorem huic legi præmissam partem (in qua de aliquo nominatim crimine actum fuerit) hæc vox referenda, vel ejus loco reponendum quo, id est aliquo. »

^j Sqq. in Cod. Just. ita se habent *rectores provinciarum pro jurisdictione sua examinantes factum pro sui qualitate eos coercant et seq. subscript.*

^k Cod. Just. *Jun.*

^l Ms. Go. *Triveret*; potius *Triveros*, ut Cui. 1. Cui. 2—*Ri. Triveris*, Aur. Lugd. et Be. *Treviris*. Go. in notis, in Chronol. p. XXX., Prosopogr. p. 67 et Bon. p. 746, not. g, quia Constantinus hoc anno in Gallia non fuit, conjiciunt, aut locum extra Galliam, fortasse in Triballis aut Dacia, substituendum esse aut, quod ipsi malunt, *Dat. accipiendum esse pro Reddita*. *Nid.* etiam c. 2 C. Th. de Respons. prudent. (1, 4), not. m.

^m 5 AA. Cl. Pu. A[A].

ⁿ Ita Pu. W. propter seq. *debet*, 5. Cl. *iudices pr. retores*. Hu. cj. *iudicis*.

^o Ita Pu. et W. in E. L. L. 1826, p. 1899 5, Cl. W. *vicaria*.

^p C. 6 C. Th. de Off. præf. urb.: *quasi in specula.*

A cet ^a ab exactionibus amoveri, et per provincialia officia atque rectores cunctos exigi titulos. Nam si exactio minime impleatur, ante tribunal nostrum ^b exhibitus capitis fortunarumque omnium periculum sustinebit. *Dat. XVI. Kal. Mai. Constantinopoli* ^c, *Constantino A. VIII. et Constantio IV. Coss.* ^d (329.)

DE FALSA MONETA.

Constantinus A. Elpidio ^e. Pridem statutum fuit ^f, ut, si ignorante quoque domino in fundo ejus vel domo figuratus ^g clam nummus cuderetur, sedem flagitii suo fisco dominio vindicaret. Nunc ^h discretionem fieri placet, ut, si dominus in proximo constitutus sit, cujus incuria vel negligentia puniendæ est, præceptum prius valeat, sin vero longissime ab ea domo vel possessione abfuerit ⁱ, nullum sustineat detrimentum. § 1. Viduas autem ^j ac pupillos speciali dignos indulgentia ^k credidimus, ut viduæ nec in proximo constitutæ domo sua vel possessione careant, si nulla apud ipsas tam gravis conscientie noxa resideat, pupilli vero ^l, etiamsi conscii fuerint, nullum sustineant detrimentum, quia ætas eorum, si tamen fuerint impuberes, quid videat ignorat. Tutores tamen eorum si in proximo sint, quoniam ignorare eos, quid in re pupilli geritur, non oportet, hæc pœna expectabit, ut ex rebus eorum, si idonei fuerint, tantum fisco inferatur, quantum pupillo fuerat auferendum. Quibus ita emendatis, in omnibus capitulis ^m lex transmittere. *Dat. kal. mart. Nicomedie. Acc. 8 id. april. Romæ, Januario* ⁿ et *Justo Coss.* (328.)

DE EXORDINARIIS SIVE SORDIDIS.

Constantinus A. ad ^o *Æmilianum Pf. P.* Extraordinariorum numerum distributio non est principalibus committenda; ideoque rectores provinciarum monendi sunt, ut eam distributionem ipsis celebrent, manque propria perscribant, atque incauto nomina annectant; ea forma servata, ut primo a potioribus,

^a 5, Cl. *placeat*. Pu. W. ex. cj. Hu. *placet*.

^b Cl. Pu. cj. *vestrum*, minus recte, momento W., nam præfectus prætorio vice sacra principis iudicabat. Vid. Haubold. de Consist. princ. cap. III, §. 4 (in Opp. T. I, p. 241 seq.).

^c 5 *Constantino ppo.* Ap. Pu. om. *Constantino A. VIII. et Constantio*.

^d Leg. *Constantino Cæs. IV. Coss.* Vid. c. 2. C. Th. de In integr. rest. (II, 16) not. v.

^e Vid. supra c. 1 de Feriis (II, 8), not. u. I., 4, edd. *Helpidio*.

^f Vid. c. 2 h. t.

^g *Ri. figuratus*.

^h *Ri. Non, err.*

ⁱ 4 et edd. ante Be. *afue ir*, sed l. *abfuerit*.

^j Fol. 33^m cod. 4. Cuj. 2. — *Ri. om. autem, err.* De l. tacet illustr. Vesminus. Si deest in cod. l. *autem*, jure etiam deinde om. *vero*.

^k 4 *indulgentiam*, sed rubro colore em. *indulgentia*.

^l l. Om. *vero*.

^m Addidi in ante v. *omnibus* ex cod. I., quæ præpositio deest in cod. 4 et in edd. Neque tamen vituperò cod. 4 scripturam. Til. — Cui. 2. *emendatis omn. capitulis lex etc.*, non recte.

ⁿ Go. et *Rie. Januario*.

^o Aur. Lugd. bis ad.

pridem lata a servabitur. *Dat. IV. Non. Maii Constantino A. VIII. b et Constantio c IV Coss. (329.)*

DE OPERIBUS PUBLICIS.

Constantinus A. Havesd Felix, charissime nobis. Omnes f intra centum pedes vicinitus, quantum s ad horrea pertinet, arceantur, ac si quid constructum fuerit, diruatur, quoniam experimentis nuperrimis palam factum est, ædificiorum, quæ horreis adharrebant, incendiis fiscales copias laborasse. Quod si quis ædificandi amore publica damna neglexerit, non solum quod construxit, sed h omnes res ejus et quicquid in suo jure habuit, fisco b adjudicari præcipimus. *Dat. 11 kal. aug. Sirmio i, Constantino A. 4 et Constantino C. Coss. j (329.)*

Constantinus A. ad Bassum Pf. P. k Placuit, post B completum quintum et vicesimum l annum, ex eo, quom vicesimi et sexti anni n dies illuxerit, ad interponendam contestationem in urbe Roma usque ad o anni tricesimi extremum p diem spatia prorogari q, centesimum r urbis Romæ milliarium s, si tamen ab

a Vid. C. Th. c. 2 h. t.

b Male Ri. VII. Go. in Chron. *Dat. III. (al. IIII.) Non. Mart.*

c Be. addi vult C., recte. In cod. 1, nio IV. Coss. resectum est cum margine. Vesmius in subscriptionibus h. anni legi vult *Constantio Coss. II.*

d & Habe, rubro col. b mut. est in u (Haue). Ita etiam in c. sq. Cf. vii. 4, 4, not. c.

e Cuj. 2—Be. K. NB. pro karissime nobis.

f Go. : « Ædificia scilicet excitantes, ædificantes, enjunctumque ordinis, dignitatis. » Mox & arceatur, rubro col. corr., ut est in ead., arceantur. Quid, si leg. *Omnis intra centum pedes vicinitas — arceatur?* Etenim v. vicinitus hoc solo loco reperitur, et admissio eo oratio videtur hiare. Nonnullos Go. dicit emendare vicinitates.

g Cum lit. tum inc. fol. 361 cod. 4.

h Go.—addi vult. v. et. & construxit.

i Be. Sirmii.

j Go.—Ri°. add. ann. 329 (*Constantino A. viii et Constantio C. iv, Coss. aut sec. Vesm. et Constantio Coss. ii Coss. Vid. Supra IX, 24, 4, not. y*), etsi Go. in Prosp. v. *Felix* h. c. anno 328 tribuit. Be. eam refert ad ann. 326 (*Constantino A. vii et Constantio Coss. Coss.*), adversante tempore, cum Constantinus ante 11 kal. Aug. Sirmio in Italiam se contulerit. Manso, das Leben Constantin d. Gr., non multum discrepans a He, requirit consules, qui ante ann. 329 consulatum gesserint, ratione igitur habita ordinis constiit. consules aut anni 326 aut 326 aut 328. Non video. quid impediatur, quo minus reponatur ann. 329, a Be. omissus. Aur. Lugd. Cons.

k 20 ad Bassum *Id. aug. Pf. P.* om. in omnibus fere cod. et in ead. Sich. — Ri°. Be. restit. *Pf. P.* ex Cod. Just.

l Codd. aut vicesimum et quintum, ut Til., aut XX. et V., ut Sich. et Cuj. 1 — Be. Ceterum 20 post viginti et quinque annos expletos. Sich. p. XX. et V. annos expletos. 19 p. XXV ann. compl.

m 26, 40, 41 quod. 20 q, sed corr. quo. Go. cj. ex

n 18, 18 vicesimo et sexto anno. 26, XXV.

o 33 in urbem Romanam usque in. 16 in q. *Ro-* p 26 ad anno XXX. et extr. 33, 40, 41 anni tricesimum (40 XXX) et ad extr. d.

q 10, 18, 19 prærogari. 16 propagari.

r 19, 20, Sich. tricesimum, sed Sich. in m. contestationem.

s Codd., Sich. — Ri°. milliarium.

A his judicibus, qui Romæ sunt, fuerit judicandum : per a omnem vero Italiam b usque ad finem anni vicesimi et noni c : in ceteris omnibus provinciis usque ad completum annum vicesimum et octavum. Quo transacto d tempore e manifeste omnes sciant, legum sibi deinceps præsidia denegari f, quandoquidem, contestationis necessitate depulsa g, finiendas h integri restitutionum decidendasque i causas certo genere clauserimus. § 1. Eandem j autem custodiri k temporit convenit rationem l, si forte quis beneficio nostro ætatis veniam fuerit consecutus, ex eo die, quo indulgentia nostra m in judicio competentis fuerit intimata, eique n administratio rei propriæ reserata o, ut ad persequendas in integrum restitutiones p finiendasque q causas jure tempus habeat præstitutum r. §. 2. Si quando s sane in minoris jura successerit t minor u, minime prohibeatur v, cum quintum x et vicesimum annum ætatis suæ y transierit z, integri restitutionis aa beneficio uti, tempore illi-

a Sich. — Cuj. 2° judicandum. *Per. Go. Ri. Ri°. Judicandum : Per. 36, 40 judicatum per. 10 jud. pro.*

b 9 vero et alium. 26 vero et It.

c Sich. — Cuj. 2° noni. *In. Go. Ri. Ri°. noni : In. d 10, 18 Qui r. 26 quod transactum.*

d 10, 18 Qui r. 26 quod transactum.

e 26, 36, 40, 41 add. anni, Mox 20 omnia.

f Sich. Cuj. 1 — Cuj. 2° denegari Q. Go. Ri. Ri°. *denegari : Q. 9, 26, 40 legem — denegare q. 41 d. pr. s. den.*

g 9 depulsa.

h 9, 26 finienda. 15 finiendas in integrum (om. restit.), decid. 19 finienda sint in integrum r. 20 finienda sint integrum. Sich. finiendæ sint in integrum restitutiones.

i 19, 20 om. que.

j 8, 10, 14, 16, 18, 26, 33 Eadem. Ceterum h. l. incipit c. 5 Cod. Just. cit. : *Ea quæ de temporibus in integrum restitutionum legibus cautæ sunt, custodiri convenit, et si forte. 15 cust. conv. temp. rat.*

k 14, 19, 20, 26, Sich. custodire.

l 40, 41 ratione et mox quid.

m Sich. indulgentiæ nostræ. 33, 36, 40, 41 indulgentiam nostram.

n 10, 18 quæ. 26 intimati cui. 33, 36 ei qui. 40, 41 ei cui.

o 10, 18 — 20, 26, 33, 40, 41, Sich. — Ri°. reserata, sed Til. — Cuj. 2° in m. reserata, prob. Go. et Dirksen, Civ. Abb. T. II, p. 400. Cod. Just. permissa.

p Cod. Just. restitutionum.

q 9 definiendasque. 15 diffiniendasque. 36 finiendas pro causis — institutum. 40, 41 finiendas pro causis jure temporis h. institutum. 33 om. jure, multi codd. jure. Cod. Just. jure.

r Hic in Cod. Just. fortasse ex alia const. hæc inseruntur : *ita tamen ut nunquam minoribus viginti quinquæ annis constitutis de his, quæ ante impetratum veniam ætatis gesserunt, auxilium in integrum restitutionis denegetur.*

s 19, 20, Sich. — Lugd. Si quis, sed Sich. Cuj. 1 — Lugd. in m. Si quando.

t 6 — 8, 10, 14, 16, 18, 33, 36, 40, 41 in minoribus i. successerint. Cf. Dirksen l. c. p. 401.

u 33 om. minor.

v 6, 7, 10, 16 — 18 probetur. 8, 36, 40, 41 prohibetur. 26 prohibentur.

x 19, 20, Sich. quartum, sed Sich. in m. quintum.

y Plerique codd. ætatis s. ann. Cod. Just. suæ æt.

z Sich. in m. transegerit.

aa 33 om. int. ben. — fuerit. Multi codd. in integris.

bato. § 3. Quod si majoris fuerit minor jura nactus ^a, quantum ad eas pertinet actiones ^b, quas ex persona majoris fuerit consecutus ^c, tantum temporis ad ^d exponendas integri ^e restitutiones decedendasque ^f causas accipere debet, quantum defuncto, cujus hæres aut bonorum possessor docebitur ^h exstitisse, reliquum fuerat ⁱ. § 4. Cum vero major successionem fuerit adeptus ^j minoris, siquidem civili jure ab intestato vel ex testamento successerit, mox cum creta ^k fuerit vel adita hereditas, si vero honorario jure, ex quo bonorum possessio fuerit accepta, examinando integri ^l restitutionis negotio solida, sine ulla diminutione, tempora supputentur ^m, quæ non pro locis, regionibus atque provinciis ⁿ, in quibus morantur, qui hæredes aut bonorum possessores sunt, observari jubemus, sed in quibus defuncti domicilia collocaverant ^o. *Dat. P. VII. Kal. Aug. q. Naisso. P. PP. Romæ Non. Octob., Constantino Cæs. Coss. t. (329.)*

INTERPRETATIO. *Justum videtur, ut post XXV. annum, ubi XXVI. annus fuerit ingressus, deposita apud*

19, 20, Cod. Just. in integrum. 40, 41 integre. Sich. integræ.

^a Codd. plerumque nactus, ut Til.; 20 natus, sed corr. nactus. 40, 41 constitutus.

^b Cod. Just. causas. 28 naciones.

^c 18 constitutus.

^d 6—8, 16 id.

^e Multi codd. integris. 19, 20, Sich. Cod. Just. in integrum. Cf. Dirksen l. c.

^f Sich. in m. dicendasque.

^g 10, 18 eris.

^h 8 docentur.

ⁱ Nonn. codd. fuerit. Sich. in m. relictum.

^j 14 adpetitus.

^k 20 Sich. mox concreta accepta fuerit examina. et om. fuerit vel adita — possessio. Sed Sich. in m. ex cod. Augustensi nostram restituitur lectionem, retento tamen v. concreta, quod 9, 19, 33 habent. 36, 40 cum cepta f. v. addita. 10, 18 cum creata vel addita. Cod. Just. om. creta et vel.

^l 10, 18 om. ex quo — integri. 20, Sich. in integris restitutionibus. 19 in integro. Cod. Just. ex. ac terminando in integrum.

^m Seqq. des. in Cod. Just.

ⁿ 19, 20, Sich. locis et religionibus, sed Sich. in m. aliis regionibus.

^o 6—8, 14, 16 collocantes. 10, 18 collocantur.

^p 6—10, 14, 16—19, 27, 29, 35, 36, 40, 42, 44, Sich. Cul. 1 — Cui. 2 ^q in m. VIII. 38 non, 35 om. VII.—PP.

^q Sich. add. V. C. 40 aug. CC. et om. VIII.—Cæs. 19 VII. 20 aug. u. e. osul., reliquis om.

^r Ita plerique codd., Til. — Ri. 20 misso, sed corr. naisso. Sich. Missa. P. P. Accepta Non., ut Til., qui tamen Naisso. 26. om. Naisso—Oct. et 36 N. PP. 27, 38 magisso. 44 Nosso.

^s 36 om. VIII.—Const.

^t Ita fere omnes codd., sed nonn. om. v. Cæs. aut habent illa: Constantio CC. s. VC. Coss. Sich. Constante A. Coss. Til. Constantio Coss., om. v. Cæs. Cuj. 1 — Lugd. Constantio V. Coss. Cul. 2 — Ri. Constantio Cæs. Coss., sed vid. Ri. ad h. l. not. e, qui reponi vult. Const. Cæs. IV. Coss. 15 aug. III. et Licinio Cæs. Coss. (315.) 40 et Licinio Cæs. Cons. Cod. Just. Dat. Non. Oct. Romæ. Constantino A. et Licinio utriusque II. Coss. (312).

A *judicem contestatione petat, qui sibi voluerit ea quæ in annis minoribus aut per se aut per tutores vel curatores vitio male acta sunt, salva et integra pro ætatis infirmitate restitui. In his duntaxat provinciis, usque ad XXVIII annum, si contestatus fuerit, integra ei, salvo principali negotio, quæ male amiserat, reformantur. Nam et qui serenitati nostræ pro venia ætatis crediderit supplicandum, hoc sibi noverit esse concessum, ut sine præjudicio indulgentiæ nostræ, quod in sequenti lege comprehensum est, usque ad constitutum superius tempus liberum habeat in rerum quas male gesserat, proprietatem restitui. Quod si forsitan minor annis in illius hæreditate successerit, qui et ipse in annis minoribus ad hac luce discessit, non prohibendus est, cum ad XXVI. annum pervenerit, ut sibi, unde illi competebat, reparationem agendarum rerum interposita contestatione requiratur. Sin vero minor hereditatem illius, qui plena et integra ætate defecit, acceperit, mox in integrum fuerit restitutus, ea tempora in negotiis prosequatur, quæ defuncto majori legibus competebant. Cum autem major minori seu ex testamento seu ex quocunque jure successerit, cum primum ad eum hæreditas defuncti pervenerit, quicquid pupillio potuit pro integri restitutione competere in illius transeat actionem: ita ut illius provinciæ forum sequatur, in qua defunctus minor habitasse dignoscitur.*

Constantinus A. ad Concilium provincie Africæ. Non

C ^a 6, 7, 9, 19, 20, 43, alii depositam — contestationem.

^b Sich. quæ.

^c 20 et quæ. Sich. Et quæ.

^d Multi codd. tutoris vel curatoris. 41 (ex corr.), Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. tutoris v. curatoris vitium. 20 civium, sed est lacuna septem literarum ante civium.

^e 20, Cuj. 1 — proprietatis (20 pro pietatis) firmitate.

^f 20 restitutionis.

^g Nonnulli codices dudum.

^h 6, 7 integrata salvo.

ⁱ Nonnulli codices amiserat.

^j 19, 20, Sich. Hic etiam, sed Sich. in m. Nam et.

^k Nonn. codd., ut 9, 44 quod et mox præjudicii.

^l 20 add. si.

^m 20 Sich. consequenti.

ⁿ 20 comprehensum quantum.

^o 6, 7 om. in rerum.

^p Multi codd. gesserit proprietate et mox discesserit.

^q 20 add. rerum.

^r Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. reparatione — interposita, contestationem req., sed Sich. contestationem recipiat vel req., ut 20, qui præterea reparationem — interpositam. Nonn. codd., ut 6, 7, 10, 18 præparationem, repetitionem et mox præpositam.

^s 42, 44, alii om. in, sed 42 int. lin. ut ad.

^t 6—8, alii tempora negotiorum. 9 prosequitur.

^u 6, 7 majoris.

^v Nonn. codd. pupillorum.

^x 9 compleri.

^y 20 transactions. Multi codd. actione.

^z 44 add. forma.

^{aa} 9, 44, alii cognoscitur.

cipali causa provocaverit^a, quod neque novum neque alienum a iudicii est. Ideoque post^b negotium principale d^cscussum litigatori liceat litem juris remedio sublevare; et iudices observare^e debebunt, ne appellatores vel in carcerem redigant, vel a militibus faciant custodiri. *PP. • IV. Kal. Aug. Carthagine^f, Constantino A. VIII^g, et Constantino^h Caes. IVⁱ, Coss. (329).*

INTERPRETATIO. *Lex ista hoc jubet, non debere iudices provinciarum assertiones appellanti ad suam injuriam revocare, quia hoc nec novum nec alienum a iudiciis^k esse cognoscitur; et ideo hoc jubet, ut liceat litigatori^l vitiatam causam appellationis remedio sublevare. Hoc etiam specialiter praeceptum^m, ut appellator nec in carcerem nec in quamcunque custodiam redigaturⁿ, sed agendum negotium suum liber observet^o.*

DE HIS, QUI SANGUINOLENTOS UMPTOS VEL NUTRIENDOS P ACCIPERINT.

¶ *Imp. Constantinus^r A. Italiae suis^s. Secundum*

^a 15 ad principalem causam (ut 12; 13) appellaverit. 6, 7, 14, 16, 17 provocavit.

^b 6, 7, 16, pro. 23 neg. vel principalem dicessum—juris remedium. 13 discusso.

^c 15 sublevare iudices etiam observare.

^d 4 nec, rubr. col. deletur c. 13 om. *wa.* Mox 20 carcerem et 21 faciat.

^e 29, 38, 42 *Dat.* 44 *Id.*

^f Nonn. codd. *Cartag.* 10 *Carthagenensium.* *Sich. Carthag.* 42 *Kartagins.* 15 om. *Karih.* et 8 *Karih.* —*IV.* 20 *Chartag.*

^g 10, 18, 20, 40 om. *VIII.* 52, 38, *IX.* 6, *IV.*

^h Multi codd. Etiam 4 et edd. ante *Be. Constantio;* alii habent *Const. s. Constant.* *Be. ex L.* (quod siglum non intelligo) em. *Constantino,* et hoc habent 9, 12, 13, 14, 17, 33, 34, 42. *Clar. Vesimius ad II, 16, 2 Constantis Caes. II,* quæ ej. destituitur codicum auctoritate. 38, 40, *Sich. in m. Constante Caes.*

ⁱ In multis codd. et ap. *Sich. om. Caes. 16, IV. CC.* 28 om. et—*Coss.* Memorabilis est subscriptio in cod. 15 *PP. VI id Jun. Constant. ipsius augustis Cons.*

^j *Sich. appellationum.* Mox 20 qui hoc non.

^k *Cuj.* 2—*Ri.* iudicibus, mendose et impr. *Go.*

^l *Sich. Cuj. 1—Lugd. a litigatore,* mendose. *Nonn. codd. vitiatas causas.* Antea 9 cognosceat—*ut et om. liceat.*

^m 6—10, 18, 20, 21, 42, 44 et multi alii codd. praeceperunt. Mox 20 appellatur, sed supr. lin. appellator.

ⁿ 6—8, 42. alii codd. in quacunque custodia redigatur. 42 carcerem. 20, 21, *Sich. Cui. 1—Lugd. sed ad agendum.*

^o *Sich. liberum obs. 20 observetur.*

^p 15 emptos susceperunt et om. *Vel nutr.* Multi codd. emptis vel nutriendis aut alterutrum. *Nonn. etiam acceperunt. 37 susceperint.* 8 om. *Hic, Qui;* 6, 7, 16 *Hic et 2 Emplos.*

^q Eiusdem argumenti alia Constantini lex Provincialibus inscripta, sed subscriptione destituta continetur in c. 2 *Cod. Just. de Patribus,* qui *fl. distr.* (IV, 43), quam *W.* non dubitat hoc loco in ipso *Codice Theodosiano* fuisse, sed a Visigothis omissam esse. Præterea huic pertinet Constantini rescriptum, § 34 *Vat. Fragin.* his vv. conceptum est: *Aug. et Caes. Fl. Aprillæ. Cum profitearis te certa quantitate mancipium ex sanguine comparasse, cujus pretium te exsolvisse dicis et instrumentis esse firmatum: hoc a nobis*

A statuta priorum principum^a, si quis infantem^b a sanguine quoquo modo^c legitime comparaverit vel^d nutriendum putaverit, obtinendi ejus servitil habeat potestatem: ita ut^e, si quis post seriem annorum ad libertatem eum repetat^f nel servum defendat, ejusdem modi alium præstat aut pretium, quod potest valere, exsolvat^g. Qui enim pretium^h competens instrumento confecto dederit, ita debet firmiter possidere, ut et distrahendi pro suo debitoⁱ causam^j liberam habeat: pœnæ^k subjiciendis^l iis^m, qui contra hanc legem venire tentaverint. *Dat. • XV • Kalend. Septemb. Serdicæ^p, Constantino A. • VIII^r et Constantino Caes. • IV. Coss. (329).*

jam olim præscriptum est, quod, si voluerit liberum suum legitimum recuperare, tunc in ejus locum mancipium domino daret, aut pretium quo valisset numeraret; etiam nunc si a suis parentibus certa pretio comparasti, jus domini te possidere existimatus. Nullum autem ex gentilibus liberum approbati licet. *Subscripta XII kal. Aug. Constantino Aug. III coss. (313.) Zimmern I, c. T. 1, p. 670.*

^r 40 *Sich. in m. Theodosius.*

^s 15 a civibus Italiae. *Nonn. Codd. om. Italiae suis.*

^t Hæc vv. conjunguntur cum incr. in codd. 10, 18—20. *Cæterum vid. not. d. 16, 17 priora.* Hæc statuta ignorantur. *Constantinus in § 34 Vat. frag. cit. id. a se olim præscriptum esse dicit.*

^u *H. v. in omnibus edd. omissum recte W. restituit ex interpr. Gothica, consentiente cod. 15, qui unus solus ex omnibus codd. hoc v. exhibet.*

^v *Sich. a sanguine quemquam ejusmodi. 20 sanguinei quq.; modum, sed. sec. inan. corr. a sanguine quoquo m. 10, 18 quomodo. 21 quoquo ejusmodi. 15 om. quog. modo legit.*

^w 15 et nutriendi.

^x 15 ita *D. si,* cum virgula supra *D.*

^y *Sec. W. hoc novum videtur et hic in c. 2 Cod. Just. cit., cum in § 34 c. i. de solis parentibus sermo sit. 20 om. ad libertatem.*

^z Hinc sustulit *Theodosius M. in c. un. C. Th. (III, 3), restituit Valentinianus III in Novell. tit. XI. (XXXIII ed. Berol.) Vid. Go. in comm. h. c. 20 præstat.*

^{aa} 14 om. quod potest—pretium.

^{ab} *Vid. c. 1 supe. tit., not. b.*

^{ac} 15 ut et p. a. debiti distr. c.

^{ad} *Codd. aut pœna, ut edd. Sich. — Be., aut pœnam; nullus pœnæ, quod W., jubente Be. recepit.*

^{ae} *Nonn. codd. subjiciendis.*

^{af} *Codd. Til. his. Sich. hiis. Mox 6 temperavit.*

^{ag} Scripsi cum compluribus codd., quibus accedit *Anian. Rhem. ap. Go., Dat. pro Prop., quodd. edd. habent, improbb. Go. et W. Neque enim hæc lex, Italiae inscripta, proponi potuit Serdicæ, quæ est Daciae urbs, ubi tunc commorabatur Constantinus, 24, 28 *Dat. prop.**

^{ah} 8, 10, 18 om. *XV. 20 V.*

^{ai} Multi codd. *Sirdicæ s. Serditia. 20 Syrdice. Sich. Cuj. 1 — Ri^o Serdice.*

^{aj} *A. add. in codd. 13, 14, [17, 28, 30, 34, 35, 59, 43. Idem placuerat Go. Be. W. In edd. h. l. om. est.*

^{ak} 20 *Constantinopoli aug. Coss. et des. fell. 24 Conspl. et et om. VIII. 28. VII. 30. 36, 40, Sich. in m. IX. Be. in not. rep. vult. III. err.*

^{al} Plerique codd. *Const., quod et Constantium et Constantinum* significat. *Correxi igitur auct. Go. Be. et W. Constantius pro Constantio, quod in edd. est. Vid. Heland. in Fastis h. a 24 Constante. Caes. add. in codd. 9, 13, 19, 24, 30, 33, 34, 42, addique voluerant Be. et W. Edd. Constantio IV (Sich. III). AA., pro quo nonn. codd. Const. IV A. aut. Const. A. IV.*

INTERPRETATIO. Si quis infantem a sanguine emerit et nutrierit, habendi eum et possidendi liberam a habeat potestatem. Sane si nutritum dominicus vel pater recipere voluerit, aut ejusdem meriti mancipium nutritori dabit, aut pretium nutritor, quantum valuerit, qui nutritus est, consequatur.

Constantinus A. . . .¹ Si ad magistratum nominati aufugerint, requirantur et, si pertinaci animo latere patuerint, his ipsorum bona permittantur, qui praesenti tempore in locum eorum ad duumviratus munera vocabantur; ita ut, si postea reperti fuerint, biennio integro onera duumviratus cogantur agnoscere. Omnes enim, qui obsequia publicorum munerum declinare tentaverint, simili conditione teneri oportet. *Dat. III. Kal. Oct. Serdicae, Constantino A. IX. et Constantio IV. Coss. (329.)*

Constantinus A. ad Lucretium Paternum. . .¹ Vacantibus rescriptis per quae munerum civilium nonnullis est vacatio praestituta, omnes civilibus necessitatibus aggregentur, ita ut nec consensu civium curiae praestita cuiquam immunitas valeat, sed omnes ad munerum societatem conveniantur. *Dat. VIII. Kal. Nov. Heracleae, Constantino A. VIII. et Constantio. Coss. (329.)*

Constantinus A. ad VV. CC. Pff. P. Post alia : Ad

Nonn. codd. III; alii et Til. om. IV. Vid. supra II, 16, 2. not. v.

^a Multi codd., Sich. Cuj. 1 — Lugd. om. liberant.

^b 42 add. ejus. 20 vel mater.

^c 20 add. qui nutritus est et om. haec vv. post valuerit.

^d Ita, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 17, 19, 20, 21, 42, 44 et permulti alii codd.; edd. nutr. pr.

^e Ita pene omnes codd. et Sich., neque obstat antec. dabit, cum ejusmodi temporum consecutionis non desint exempla neque in interpr. nec in Cod. Theod. quidem. Cuj. 1 — Ri'. consequetur.

^f Deest is, cui inscriptio erat lex et hic et in Cod. Just. 4, Til. — Cuj. 2. Spangenh. in Cod. Just. nullum habent lacunae signum; Be. quinque puncta ponit; sex nos, ut Go. Ri'.

^g Cod. Just. pertinaci eos animo.

^h Cod. Just. potuerit Nostrae scriptura et Go. satisfacit et nobis.

ⁱ Cod. Just. tentaverint declinare.

^j Fol. 223^b cod. 4. Eandem subscr. habet Cod. Just. Jam. Go., prob. Be., rep. jubet VIII., ut in sqq. duabus legibus est. Sed etiam Constantino C. IV. eni. Be. hic et in c. 17, 18. Illustr. Vesmius em. Constantio Coss. II. Vid. IX, 21, 4, not. y, XI, 30, 15, not. y.

^k In cod. 4 lacuna est; deest enim v. *Id.* et fere evanida est littera A. Rubro colore add. *Id. aa.*

^l Nec in cod. 4, nec ap. Til. — Cuj. 2. Be., nec in Cod. Just. ullum est lacunae spatium. Go. et Ri. sex puncta ponunt, Ri'. quinque. Go. Paternum eundem Paterium Praefectum Aegypti fuisse existimat, qui in oratione ad S. Coetum (apud Auctorem vitae Constantini II, 27) nominetur.

^m Go. ann. : e Veluti Licinii.)

ⁿ Cod. Just. praestita, ut infra.

^o Aur. Lugd. praestituta.

^p Mendose Cuj. 2, 2^a conveniatur, quod Rein. mutat in conveniant.

^q 4 ppo. Til. — Lugd. P. P. Cuj. 2 — Ri'. Pff. P. fuerunt teste Go. qui haec sigla interpretarentur *Viro clarissimos Praesides Provinciarum.*

senatum decurio non adspiret; manentibus adhuc his qui eandem dignitatem consecuti sunt. § 1. Filios sane militarium juxta prius praecipitum aut patris militiam assequi volumus aut, si detrectaverint militare, et triginta quinque annos impleverint, curiis mancipari. *Dat. VII. Kal. Dec. Constantino A. VIII. et Constantio IV. Coss. (329.)*

Imp. Constantinus A. ad Bassum Q. U. Praesides non per assessores, sed per se subscribant libellis. Quod si quis adessori subscriptionem inconsultis nobis permiserit: mox adessor, qui subscripsit, exilio puniatur: Praesidis vero nomen ad nos referri jubemus, ut in eum severius vindicetur. Dat. XV. Kal. Sept. Constantino A. VI, et Constantino C. Coss. 329. (Ex Cod. Just.)

Imp. Constantinus A. ad Januarium. Mancipla diversis artibus praedita, quae ad rempublicam pertinent, in iisdem civitatibus placet permanere: ita ut si quis tale mancipium sollicitaverit, vel avocandum crediderit, cum servo altero (sollicitatum) restituat duodecim solidorum summa inferendo reipublicae illius civitatis, cujus mancipium abduxerit. Libertis quoque artificibus, si sollicitati fuerint, cum eadem forma civitati reddendis: ita ut pro fugitivo servo, si sollicitudini defensoris non fuerit requisitus et revocatus, idem defensor duo vicaria mancipia exigatur: nec beneficio principali, nec venditione in ejus persona (jam) de caetero valiturus. Dat. XXI. Kal. Martii. Constantino A. 5 et Licinio Coss. (Ex Cod. Just.)

Anno Domini 330.

Gallicano et Symmacho Coss.

DE EPISCOPIS.

Constantinus A Valentino Consulari Numidiae. Lectores divinatorum apicum et hypodiaconi caeterique clerici, qui per injuriam haereticorum ad curiam devocati sunt, absolvantur, et de caetero, ad similitudinem Orientis, minime ad curias devocentur, sed immunitate plenissima potiantur. *Dat. Non. Feb. Serdicae, Gallicano et Symmacho Coss. (330.)*

FINIUM REGUNDORUM.

Imp. Constantinus A. ad Tertullianum V. P. k,

^a Go. ann. : e Tamen.)

^b Go. ann. : e Tres ante hanc Constantini M. leges super hac re occurrunt: Omnium prima data An. 319, lex 1. supr. de fil. mil. Apparit. (VII, 22). Secunda, l. 2. eod. tit. Tertia, A. 227. lex 15. supr. hoc. tit.)

^c 4 XXXV. Go. in notis et in comm. h. c. probabiliter em, viginti quinque ex c. 2 cit.

^d Go. in Chronol. : e all. XII.)

^e Vid. pag. prec., col. 2, not. a.

^f 4 ypodiaconi. Mox 4, Til. — Ri'. dicetero.

^g Go. indicari putat c. 1 C. Th. de Haeret. (XVI, 5).

^h Edd. Serdicae. 4 Serdica. Aur. Lugd. Symnac. Cons.

ⁱ Plerique Br. Al. codd., Barb. Sich. De fin. r. sive De finio reg.

^j Turn. Rig. Go. Tertullianum.

^k Barb. om. V. P. Cuj. 1—Ri'. P. V. Laur. Virum perfectissimum, recte.

Comitem dioceseos Asianæ. Si quis super ^a inuasis sui juris ^b locis prior ^c detulerit querimoniam, quæ finali cohæret cum proprietate controversiæ ^d, prius super ^e possessione ^f quæstio finiatur, et tunc agrimensur ire præcipitur ad loca, ut patefacta veritate hujusmodi litigium terminetur ^g. Quodsi altera pars, locorum adeptæ dominium ^h, subterfugiendõ moras ⁱ attulerit ^j, ne possit controversia definiri locorum ordine, electus agrimensur dirigatur ad loca ^k, ut, si fidelis inspectio tenentis locum esse probaverit, petitor victus abscedat; et si ^l controversia ejus ^m claruerit, qui primo ⁿ detulerit causam, ut ^o inuasor ille pœna ^p teneatur edicti ^q, si tamen ^r vi ea loca eundem ^s inuasisse constiterit ^t. Nam si per errorem aut

A incuriam ^a domini loca data ^b ab aliis possessa sunt, ipsis ^c solis cedere debent ^d. *Dat. VIII. o Kal. Mart. Veronæ t, Gallicano et Symmacho Coss. (330.)*

DE SPONSALIBUS.

Constantinus A. s. Valeriano agenti Vicariam Præfecturam ^b. Quamvis in lucro nec ^c feminis jus ^d ignorantibus subueniri soleat ^e, contra ætatem adhuc imperfectam locum hoc non habere, retro, principum statuta ^f declarant. Ne igitur soluta matrimonii charitate ^g inhumanum aliquid statuatur, censemus, si futuris conjugibus tempore nuptiarum ^h intra ætatem ⁱ constitutis res fuerint donatæ et traditæ ^p, non ideo posse eas ^q revocari, quia ^r actis consignare donationem quondam ^s maritus noluit. *Data IV. t. Kalend. Maii Gallicano et Symmacho u Coss. (330.)*

INTERPRETATIO. — *Quamquam et feminis, quæ per fragilitatem interdum excusari possunt v, in alicibus causis, si negligentes fuerint, lex subuenire noluerit x,*

^a Laur. Barb. incuria, sed sec. m. in Barb. incuriam.

^b Cod. Jus^t. Laur Barb. om. data. Goes. dicta. Pith. in m. deserta.

^c Goes. in m., F. solus is c.

^d Turn. Rig. Goes. debet, improbb. Go. et W. Laur. Barb. debere. Præterea Turn. cedere.

^e Laur Barb. XVIII., c. 3 Cod. Just. XVI., c. 5 Cod. Just. cit. VI. Kal. Mai.

^f Ita W. ex c. 3 Cod. Just., quod confirmator cod. Barb. Rell. om. Ver.

^g Cod. Just. Imp. Constantinus A.

^h 19 vicario ppo. 20 vicariu ppo. Cod. Pist. Cas. Vat. Pl. 2, Bg. Hal. Russ. Val. Vicario. Cod. Pl. 1, ed. Nbg. om. dignit.

ⁱ 15 et. Go. in ann. Nquidem. 10, 18 om. in.

^j 6, 7, 10, 14, 16—18, Til., om. jus.

^k Cod. Just. add. attamen. Go. suppl. vult tamen. quod in Cod. Just. habent codd. Pl. 1, 2, Bg. Gt., edd. Nbg. Hal. Herm.

^l Wenckius, cui hæc statuta ignota sunt, cf. vult c. 8 et 9 pr. D. de Jur. et f. ign. (XXII, 6) et c. 8 h. t. In v. declarant desinit c. 11 Cod. Just. rell. om., cum c. 8 h. t. in Cod Just. recepta sit. 21 principum.

^m 6, 7, 10, 16, 18, 20 solutam m. caritatem, sed 14 sola tam caritatem. Mox 19 conjugis.

ⁿ Go. ad h. l. annotat: « Vel nuptiarum appellatione sponsalia hic intelligas, vel hæc voces tempore nuptiarum loco motæ fuerunt, ita ut post vocem traditæ collocentur; hunc in modum: Si futuris conjugibus intra ætatem constitutis res fuerint donatæ et traditæ temporæ nuptiarum: Vel deuique hæc sententiæ, tempore nuptiarum intra ætatem constitutis, parenthesi includenda fuerit. Quod existimo. » Parenthosin Ri. recepit.

^o 19, 20 in etra æt.; nonn. codd. ætate.

^p 6, 7, 16 cons. respuerint donatam et traditam.

^q 8, 9, 12, 14, 15, 20, 21, Til. eas posse.

^r 9 qui act. 14, 19, 20 qd actis.

^s 6, 7, 10, 17, 18 quoddam. In cod. 21 maritus add. a sec. manu.

^t 9, 15, 16, 28—31, 42, Cod. Just. III, sed. in cod. Pist. Dat. V. k. jun. ee, ss, ex c. 10 antec. 32 XIV.

^u Vid. c. 6 C. Th. de Contr. empt. (III, 4) not. m.

^v 20 possint.

^x Nonn. codd. noluit. 8, 10, 18, 42, 44, Sich. Cuj. 1 —Cuj. 2° voluerit.

^a C. 3 Cod. Just. cit. om. inuasis.

^b Berol. juris sui.

^c Cod. Just. add. de finibus.

^d Pith. in m. ed. Turn. ex mss. annot. quæ proprietatis controversiæ cohæret. Rigalt. propon. prior finalem det. quer. quæ cohæret cum proprietatis controversia. Cod. Just. quæ proprietatis controversiæ cohæret.

^e Barb. sit per, sed sec. man. corr. super; sunt enim huic cod. lectiones ex duobus codd. a sec. manu add., quorum unus Vaticanus est.

^f Barb. Laur. possessionem. Cod. Just. prius possessionis quæstio finiatur.

^g Aggenus hanc sententiam l. c. commemorat: sicut lex ait, etc. Boethius ea tota utitur, sed nulla legis mentione facta.

^h Ri^o. Barb. dominum, sed sec. m. in Barb. corr. dominium. Putean. superscrips. in ed. Turn. possessionem. Goes. in m. locum adeptæ dominum.

ⁱ Goes. mores, errore.

^j Pith. in m., Laur. adferat. Barb. offerat.

^k Hæc mihi videbatur codicum scripturæ proxima emendatio. Barb. def. locorum ordines et lectus (sec. m. corr. delectus) dirigat ad l. Laur. def. locorum ordines et electus agrimensur dirigatur ad loca. Pith. in m. nihilominus detectus agrim. Sich. def. ad locorum (ita etiam Pith. in m.) ordines directus Agrimensur dirigatur ut loco. Turn. Rig. Berol. def. locorum ordines et directus agrimensur dirigatur ad loca. Cuj. 1 — Ri^o. def. ad locorum ordines directus agrimensur dirigatur ad loca. W. locorum ordines et delectus agrimensur dirigantur, sec. Goes., qui tamen dirigatur. In Cod. Just. hæc ita mutata sunt: Quod si altera pars, ne hujusmodi quæstio terminetur, se subtraxerit, nihilominus agrimensur in ipsis locis jussione rectoris provincie, una cum observante parte hoc ipsum faciens perueniet.

^l Laur. Barb. at si. Puteanus ad ed. Turn. at si in c. Cuj. 1—Cuj. 2° etsi.

^m Ita Laur. Barb., Gudius ex mto in m. ed. Turn., edd. præter W., qui ex cj. Bien. controversiæ jus, quæ vel propterea improbanda est, quod verbum clarere significationem activam non habet.

ⁿ Laur. Barb. add. iudicis.

^o Hinc incipit c. 5 Cod. Just. cit.: Inuasor locorum pœna teneatur legitima: et tamen.

^p Ita Laur. Barb. Turn. Rig. Goes. Berol. Rell. edd. pœnæ, prob. W.

^q Ita Pith. in m., Laur. Barb. et Goes. ex codd. prob. Bienero, nam et in Cod. Just. est legitima, sed improh. W., qui ed. cum rell. addictus.

^r Cod. Just. (VIII, 4, 5) vi loca eadem inv. Laur. Barb. t. vim es l., sed sec. man. in Barb. corr. vi in. Sich. t. in ea l. Cuj. 1 — Ri^o. om. vi et mox Laur. Barb. eundem.

^s Laur. Barb. constiterint, sed a sec. m. in Barb. corr. constituerit.

hic tamen specialiter voluit esse consultum, ut si qua in pupillaribus a annis marito fuerit copulata, et sponsaliam largitatem b per negligentiam c actis non allegaverit, hujus legis beneficio, et si gesta desint, inviolabilem in suo domino donationem noverit permanere.

DE AQUAEDUCTU d.

Imp. Constantinus A. e ad Maximilianum f Consulem aquarum g. Possessores, per quorum fines formarum meatus transeunt, ab extraordinariis oneribus h volunius esse immunes, ut eorum opera aquarum ductus sordibus oppleti mundenur, nec ad aliud superindicate rei onus iisdem possessoribus attinendis, ne

a 6, 7, 20, Sich. in m. puellaribus sed 20 supr. lin. pupillaribus.

b 20 sponsalitia in largitate.

c Sich. Cuj. 1 — Lugd. pro negligentia. Mox 20, Sich. alligaverit.

d Multi codd. De aquaeducto.

e Mendose Cuj. 2, 2° Impp. Constantinus A.

f Cf. supra IX, 12, 2, not. r. Hoc quoque loco codices C. Th. consonant cum Cod. Just.

g 5 consularem aquarum possessores et 4 consul (virgula per litteram l traiecta) aquarum possessores, uterque igitur codex non discretis w. Edd. Cons. Aquarum possessores, etc. et Cod. Just. Consularem Aquarum possessores, etc. Male Rein. in Chron. constitt. Cui. 2 ad ann. 330 ex inscript. quas edidit p. 471, n. 8 add. Picianum; sed recte in eadem Chron. et ad h. c. v. Aquarum, quod in edd. primum v. legis est, ab ipsius legis initio ad inscriptionem trahens em. ad Maximilianum, Consularem aquarum. Possessores, etc. Consentit hac in re cum Go. (vid. comm. c. 1 C. Th. de Bonis vacantibus (X, 8; ed. Ri. Tom. III, p. 447) et hujus constitutionis), cuius w. non inutile est hoc loco repetere: e lex hæc Consulari Aquarum inscribitur: vox enim Aquarum (quod Pancirolus quoque jam recte indicavit, in Consulari Aquarum, in Notitia, fol. 122.) retrahenda est ad inscriptionem legis, et ita legendum: Ad Maximilianum Consularem Aquarum: Mox initium legis a voce, Possessores: Neque enim Privati ulli publicorum Aquaeductum possessores sunt, des ut mox subiicitur, per possessorum fines formarum meatus, id est Aquaeductus, transeunt. Unde hoc metu Interpretes, Aquarum possessores hic ridicule interpretantur fundorum possessores per quos aqua labitur. Et sane Maximilianum, cui hæc lex inscribitur, Consularem Aquarum fuisse, et lex integra ostendit, et illa nominatim verba fin. leg. Observante tuo officio, etc. Consulari aliquin Aquarum inscripta est et altera hujus Cod. lex 1. supr. de divers. Offic. (VIII, 7 ad Versennium Fortunatum Consularem Aquarum data ann. 315) et quidem ejusdem Constantini M., ubi pariter Officii Consularis Aquarum mentio sit. Meminit etiam Notitia Imperii Consularis Aquarum fol. 118. (Not. Imp. Occid. Cap. IV Sub Dispositione Viri Illustri Præfecti Urbis Romæ Consularis Aquarum, ed. Bockingii, p. 16, n. 9): quin et duæ Inscriptiones de Consulari Aquarum extant apud Gruterum LIV. 6. et CCCCLIX. 7. Similes vero legis retrahendarum, plures suo capite in Prolegomenis observamus: vide interea leg. 1. supr. de bon. vacant. (X. 8. Vid. etiam supr. I, 7, 4, not. r.; I, 14, 2, not. r. al.) Ergo Consularis Aquarum hoc ævo Constantinopoli fuit. Romæ enim jam olim Curatores præcerant: de quibus vid. Frontinum Aquaeduct. artic. 97 pag. 170. Seqq. Edit. Poteni: ubi omnes Curatores qui ad se usque fuerunt, adnumerat. e Nihil impedit, quominus Go. secuti ad Maximilianum Consularem aquarum Possessores, etc. ederemus.

h Cf. Dirksen l. c. p. 515.

A circa res alias occupati repurgium formarum facere non occurrant a. Quod si neglexerint, amissione possessionum mulctantur. Nam fiscus ejus prædium b obtinebit, cuius negligentia perniciem formæ congenerit c. Præterea scire eos oportet, per quorum prædia ductus d comeat e, ut dextra lævaque de f ipsius formis quindecim pedibus intrmissis arbores habeant; observante tuo officio g, ut, si quo tempore pullulaverint, excidantur, ne h earum radices fabricam formæ corrumpant. i Dat. XV. Kal. Jun. Gallicano et Symmacho Coss. (350).

FINIUM REGUNDORUM.

Idem A. i ad Bassum Pf. P. k Si constiterit, cum, qui finalem detulerit l quæstionem, priusquam aliquid sententia m determinetur n rem sibi alienam usurpare voluisse o, non solum id, quod male petebat p, amittat, sed quo magis unusquisque q conten-

a Ita 3, 4; sed in cod. 4 a rec. man. supr. add curret, sine dubio ex Cod. Just. Etiam Rein. in m.: e curret, al. b Gr in comment. impr. curret. Etiam Cuj. in Cod. Just. occurrant. Paullo ante codd. edd. ante Be. hisdem.

b Cod. Just. prædium ejus.

c Rein. hærens in locutione congenerit perniciem formæ cj. forma e xerit fere ut Hal., qui in Cod. Just. ed. contraxerint. Vid. Dirksen. l. c. p. 515. Legitam est cod. 4 scriptura, quam cod. 3 tuetur.

d Cod. Just. aquaeductus.

e Go., et si non vituperat comeat, tamen cj. comeat, equidem nil muto; nam cod. 3 habet comeat.

f Cod. Just. ex ipsis, recte impr. Go.

g Id est officio Consularis aquarum. Ut generalis hæc lex fieret, in Cod. Just. scriptum est observante officio iudicis.

h Ita 3 (prob. Mai.), 4, Cod. Just.; Til.—Be. nec. quod quidem Go. sustineri posse dicit, verum recte mutat in ne.

i 3 congruant.

j Sich. Til. Be. Imp. Constantinus A. ex Br. Al. ejusque codd.

k Ita corr., jam suspic. Go. in chron. ann. 330, ad fidem codd. 9, 14, 15, 17, 19, 20, 27, 32, 38—40, 43, 44, 50, quocum constt. quædam superioris et sep. anni conveniunt, quæ in inser. Bassum Pf. P. ferunt. Rell. codd. et edd. Pf. U., impr. Go., quoniam Bassus hujus anni præfectus urbis non invenitur, sed Petronius Probianus, quæ res Go. ita movit, ut mutata subscr. ponendum esse censeret Gallicano et Basso Coss. i. e. ann. 317, quo anno Bassus præfectus urbis fuit, contra omnium codicum fidem ordinemque legum, cum ita hæc c. antiquior fieret prima h. t. constitutione, quod jam W. monuit.

l Ita 10, 18, 19—21, 50, Goes. et ex Cod. Just. W. 9 distulerit, in rell. codd. et edd. retulerit. Vid. c. 1 h. t.

m 50, Laur. Barb. sentiat.

n Sich. in ed. Front. terminaretur. Laur. Barb. add. nam si.

o Laur. Barb. add. constiterit.

p 19 male præsumpsit. Barb. a sec. m. expetebat. Mox 30 amittit.

q 6, 7, 10, 16, 18, 20, Laur. Barb. Til. sed quod m. un. Sich. in Br. Al. ed. sed et ut unusq. Sich. in Front. ed. sed quod m. et om. unusquisque, sed in m. add. ut unusquisque. Turn. et Rig. om. unusquisque.

tus^a suo^b rem non expectat^c juris alieni, is^d, qui A
irreptor^e agrorum fuerit in lite superatus, tantum
agri modum, quantum^f diripere^g tentavit, amittat.
Lecta apud acta h XII. ¹ Kal. Jul. i Gallicano et Sym-
macho^k Coss. (330.)

INTERPRETATIO. Si quis pervasor^l finium^m fuerit
approbatus, eoⁿ quod priusquam aliquid iudicio fini-
retur, id, quod aller tenuerat, invasisset^o, non solum
illud, quod male præsumpsit^p, amittat, sed et non
unusquisque^q rem alienam occupet, cum fuerit in
causa devictus pervasor juris alieni, tantum spatii
restituat, quantum præsumpsit^r invadere.

DE PERFECTISSIMATUS DIGNITATE.

Imp. Constantinus A. ^o ad Paternum Valerianum^t.
Codicillis perfectissimatus fruuntur, qui impetrave-
rint^u, si abhorreant a conditione servili, vel fisco aut
curiæ abnoxii non sint, vel si pastores non fuerint,
vel non in aliquo^v negotio constiterint, nec sibi hono-
rem venali suffragio emerint, nec rem alicujus adminis-
traverint.....

^a 10, 18 contemptus.

^b 90, Laur. Barb. suam.

^c 9, 10, 14, 18, 21 a sec. man. expectat. Mox 9,
14 alienus.

^d Cod. Just. om. is. Laur. Barb. add. vero.

^e Barb. et Goes. in m. diraptor. 9 irrepto. 19,
20 irraptor. 15 irr. agri in l. f. sup. 21 in re prætor,
sed corr.

^f 6, 7 quam.

^g 50, Goes. in m. dirimere. Cod. Just. adimera.

^h 21 a sec. m., Laur. Barb. Sich. in ed. Front.
Turn. Rig. Goes. senatum, sed Sich. in m. acta.
Cuj. 2—Bo. add. Dat., quod in his tantum codd.
invenitur, qui om. *Lecta ap. acta*; In omnibus bonæ
notæ codd. om. Dat. Nonn. codd. PP.

ⁱ 17, 24 XV. 30 II. 38 XI. Cod. Just. XIII.

^j 39, 43 jun. 29 id. jul. Nonn. codd. om. Jul.

^k Plerique codd. Gallicano, Simmaco aut Simaco.
30 om. et Symm.

^l Nonn. codd. persuasor, errore.

^m Sec. Ri. deest finium in cod. 6.

ⁿ 6—8, alii eum.

^o 6—8, 10, 18—21, 42—44, Sich. invasisse.

^p 9, 42 invasit.

^q 6, 7, 20, 42, 43 unus quis, alii non quis.

^r 20 quærebat, sed supra lin. præsumpsit.

^s Go. in not.: « Hactenus ms. Theodosianus: nam
cetera quæ sequuntur hic, Cujacius supplevit ex Cod.
Just. Sed hæc vv. ab editoribus h. l. falso apposita
esse, nunc patet ex codice, quem contuli. Is enim
non hic desinit, sed in vv. vel non in aliquo. Omnes
libri mss. Cod. Iust. Justinianus; a Cujacio editum
est Constantinus.

^t In codice deest dignitas Valeriani. Go. cj. Vale-
rianum PP. sive Vicarium urbis fuisse. Tum lex ad
ann. 330 commode referri potest, quo Valeriano
agenti Vicarium præf. inscribitur c. 3 C. Th. de
Sponsalibus (III, 5). Dignitas abest etiam a Cod. Iust.;
Aur. Lngd. Imp. pro Imp.

^u Cod. Just., etiam ap. Cujacium fruuntur qui im-
petraverunt.

^v Sequentia reposuit Cujacius ex Codice Iust. Pro
asterisco, quo in Cuj. 1 — Cuj. 2° lacuna indicatur,
lineolas in eundem linem posui. Cum vv. in aliquo finitur
folium XLIV. quod est sextum quaternionis XXXVII.,
qui nemurus est in folio XXXVIII. iam vero quater-
nionis XXXVIII. numerus cernitur in m. folli XLVI.,
quæ res docet, nullum hujus quaternio nis folium

DE JUDEIS.

Constantinus A. ^o aa Abhaurium Pf. P. Qui devo-
tione tota synagogis Judæorum, patriarchis vel pres-
byteriis^b se dederunt, et in memorata secta^c de-
gentes legi^d ipsi præsent, immunes ab omnibus,
tam personalibus quam civilibus, muneribus perse-
verent, ita ut illi, qui jam forsitan decuriones^e sunt,
nequaquam ad prosecutiones aliquas destinentur^f,
cum oporteat istius modi homines a locis, in quibus
sunt, nulla compelli ratione^g discedere, hi autem,
qui minime curiales sunt, perpetua decurionatus^h
immunitate potiantur. Dat. III. ¹ Kal. Dec. i Con-
stantinopoli, Gallicano et Symmacho^k Coss. (330.)

DE OFF. REC.

Imp. Constantinus A. Valeriano agenti Vicariam
B præfecturam. Quamvis in lucro nec fœminis jus igno-
rantibus subveniri soleat: attamen contra ætatem
adhuc imperfectam locum hoc non habere, retro
Principum statua declarant. Dat. III, kalend. Maii, Gal-
licano et Symmacho Coss. 330. (Ex Cod. Just.)

deesse. Nihilosecius autem post folium XLIV. mem-
brana interjecta aliqua excisa est, in qua præter ex-
tremam h. c. partem scriptum erat rubrum libri VII,
quæ quidem res anani dedit membranæ excidendæ;
nam cum librarius nitoris causa spatium aliquod scri-
ptura vacuum reliquisset. hæc membrana in alium
unum sublata est, similiter atque in aliis codicis locis,
veluti in extremo libro VII, ubi illa, quæ librarius
splendoris causa non expleverat, a barbara manu
excisa sunt. Jam vero, quantum perierit cum mem-
brana excisa, fortuito deliniri potest. Contigit enim,
ut in secunda folii XLIV. pagina superessent vestigia
rubri coloris, qui fuerat in prima excisæ membranæ
C illius pagina. Eo solebant librarii scribere formulam,
si qua librum, hic ergo sextum olandebant. Apparet
igitur, unam tantum paginam desiderari cum extrema
hujus constitutionis parte et cum formula, quam dixi:
ut omnino C. Th. h. l. consonæ; cum Cod. Iust., in
quo statim post hunc titulum transitur ad rem mili-
tarem, septimi C. Th. libri argumentum. In adversa
autem folii excisi pagina sine dubio splendidissimis
litteris scripta erat formulam, quæ novum librum, hic
septimum incipere indicabat. Initium autem libri sep-
timi integrum esse, docet numerus tituli de Re mili-
tari servatus, qui primus est.

^a 41 aaa. et ppm cum littera i supra pm.

^b Go. vult patriarchis vel presbyteris, i. e. pa-
triarchis vel presbyteris, et quia hæc respondent sy-
nagogis, et quia infra sequuntur vv. a locis, in quibus
sunt. 41 synagogis et ita constanter.

^c 4, Til.—Lugd. in memoratas sectas.

^d Sam. Petitus, Var. II, 10, p. 149, 160 em. de
gentis lege, impr. Go.

^e 4 decuriones, em. ab ant. manu flavo col.

^f 41 desinentur, Go. : c Al. designentur. »

^g 41 rationem et ut 4, Til.—Ri Hii.

^h 4 curianatus, em. rubro colore curionatus, quod
Til. habet.

ⁱ 41 om. III.

^j Fol. 435. cod. 4.

^k 41 Galliano et Basso et om. Coss. In cod. 41
igitur absunt consules anni 317. Etiam Go. ann. :
« al. Basso : male, » Multis autem rationibus demon-
strat in comm. servandos esse consules anni 330,
etsi ita lex recentior sit seq. Erratum est a Codicis
Theodosiani conditoribus et turbata series legum.
Nam h. c. tertia hoc tit. esse debuit, tertia vero hoc
in loco collocari. Neque vero desunt ejus modi erro-
ris exempla in C. Th. Vid. supra VII, 8, 7, 8, VII,
18, 16, 17.

Anno Domini 331.

Basso et Ablavio Coss.

DE APPELLATIONIBUS.

Constantinus A. ad Bassum Pf. P. a Legis promulgatio, quæ per sedecim annos bona fide in libertate durantes contra eos, qui inquietant, præscriptione c defendit, non opitulatur his d, qui ex e ancillis matribus et ingenuis f patribus orti per id s tempus in libertatis affectu h cum parentibus perdurarint i, quandoquidem, nullo præcedente justo legitimæ possessionis initio, usurpatio l libertatis k nuda jactetur, cum neque redemptio a servitute l neque vicarii traditio servili vel peculii assignatio m valeat demonstrari; qui tituli n possint famulatus nexibus liberare eum, qui convenitur, si quo ex iis o genere usus in libertate esset per annos sedecim demoratus p. Jure q enim communi maternam conditionem natum sequi necesse est r, ita ut, etsi s herilem t lectulum ancilla absconderit, non liberorum domino, sed servorum partum suscipiat u. *Dat. prid. kal. Mart. Basso et Ablavio Coss. (331.)*

INTERPRETATIO. *Lex aliquando fuerat promulgata, ut, si quis x sedecim annos sine ulla y molestia, nullo repelente vel pulsante, vixisset, et z postea in servitium*

a 39, Sich. in m. proconsulem. 10, 18 præpositum. 20 pposum. 21 pfu. 15 et alii codices om. Pf. P. Go. in Chron. h. a. ., al. Pf. V. male.

b 20 qui. Quæ sit lex, non constat. An, quod Go. ej., lex Ælia Sentia, argum. l. 16, inser. et §. 3 D. Qui et a quib. manum. (XL, 9)? Recte tamen Go. deperditam aliquam Constantini legem significari putat, ad quam opinionem accedit Unterholzner, Entwicklung d. gesammten Verjährungslehre. Leipzig 1828. 8. T. II, p. 396, not. 809.

c 10, 19, 20 præscriptione. 15 inquiet. hoc pr.

d Multi codd. defendi — hii. Sich. Cuj. 1 — Ri. hii. Ri. iis. Paulo post 20 opitulantur.

e 8 om. ex.

f Ri. ingenuis.

g 19, 20 idem.

h 15 effectus. 19 effectum. 20 affectum.

i 10 perdurarunt. 14, 16, 17 perdurarent. 15, 19, 20 perdurarerint.

j 6—8, 12, 14, 16, 20 poss. integro usurp., sed 20 supra lin. initio.

k 20 usurpati libertate. 21 usurpati. Sich. usurpata libertas.

l 9, 15, 10—21, Sich. ex servitute. 6—8, 10, 12, 14, 17, 18 ad servitutum s. ad servitute.

m 6—8, 12, 14, 16, Til. adsertio. Idem prop. Go.

n 20 tituli p. pro famulatus, sed tituli supr. lin. pos. est.

o 6, 7, 16 si tuo ex his. 20 ex is. Plerique codd., Til. his. Sich. hii. Paulo post 13 om. quo.

p 15 ex his g. u. et p. a. XVI in lib. dem. esset. 20 libertatem et sint (sed supr. lin. essent) — demon-

q 10, 18 In jure.

r 10, 18 om. est.

s Multi codd. om. et. 6 nam ut et si.

t 9 heredem. 10 hilarem. 14 servilem. 20 virilem.

u 15 sed serv. part. dom. susc. Nonn. codd. dominum, alii partem.

v 24 et albino. Nonn. codd. om. et Ablavio.

x Multi codd. qui.

y Sich. Cuj. 1 — Lugd. aliqua.

z et deest in multis codd., in aliis, ut in cod. 8 postea. 43 pro et habet sed.

A non veniret. Sed hoc a illis prodesse non poterit, quos b de ingenuis patribus c et colonis mulieribus vel ancillis constiterit procreatos, nisi forte patres eorum profiliorum capite dominis, quorum ancillas in consortio habent, aut vicaria mancipia cum peculii aut redemptionem status eorum soluerint. Si vero patres d hoc se persolvere non doceant, non poterunt matrum conditionem e mutare, aut mancipia f dominis deperire, etiamsi de propriis dominis nascantur g, nisi per manumissionem servili conditione carere non possint h. Si quis in libertate positus ancillam sibi copulaverit in conjugium, si filii ex ipsis nati fuerint, origo matrem sequatur: simili modo, si liberta servum duxerit maritum, agnatio servum sequatur, quia ad inferiorem personam vadit origo.

DE EXPOSITIS.

Imp. Constantinus A i ad Ablavium Pf. P j. Quicumque puerum vel puellam projectam k de domo, patris vel domini voluntate scientiaque, collegerit l ac suis alimentis ad robur m provexerit, eundem retineat sub eodem statu n, quem apud se collectum o voluerit agitare p, hoc est sive filium sive servum eum esse maluerit: omni repetitionis q inquietudine

a 9, 42, alii nec.

b Nonn. codd. quod.

c 8 parentibus. 20 patribus vel de col. et paulo post cum aliis procreatus — in consortio.

d 7, 8 partes, sed 7 em. patres. 20 add. patr. aut vicaria mancipia aut quæ supra dicta sint (corr. sunt) et om. hoc.

e Ita plerique codd.; edd. non poterint. cond. matr.

f 20 de proprio alia (supr. lin. aliena) reddere similiter et om. dominis deperire. 6, 7, 21 de priore, sed 7 corr. deperire.

g Sequ. des. in cod. 15. Multi codd. nascuntur.

h 6—10, 20, 42—44, alii servilem conditionem — possunt. 21, Sich. Cuj. 1 — Lugd. servilem conditionem capere (ita 21 in m.) n. p. 20 possunt. Quæ sequuntur, des. in codd. 6—10, 15, 17—21, 25—34, 36—40, 42—44, ap. Sich. et in vet. libris ap. Go.; des. etiam in epit. Br. Al. præter L. R. U. In cod. 47 sola proferuntur, antecedentibus omm. In cod. 14 gravis h. l. confusio est, quæ tamen non aliena est a Go. opinione, hæc vv. ad constitutionem aliquam deperditam referentis. Et enim in cod. 14 post vv. non possint primo loco ponitur rubrica Si quis in libertate positus, sequitur deinde post hanc rubricam inscriptio e. 9 h. t., quasi nova lex incipiat; pro textu autem legis proferuntur vv. interpretationis Ancilla — origo et pro interpretatione statim post v. origo ipsa legis 9 h. t. verba.

i 6, 7, 10, 18, 21, 40, 44, Sich. Til. Idem A., sine dubio propter const. antecedentis tit. Cui. 1 Be Constant.

j Nonn. codd. ablavio. 19 ad albinu ppo.

k 15 Projectos.

l 12 Sc. quæque coll. a suis. 14 volenti scienti atque coll. 15 scientiaque ejus coll. 20 scientia quæ coll., sed corr. scientiaque coll.

m Vv. ad robur des. in codd. 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 21, ap. Sich. Tit.; primum receptor sunt in Cui. 1.

n Vv. statum quem maluerit trasponuntur a librario cod. 29 in c. un. sq. tit. post. v. debito.

o Recte Be. et W. revocaverunt collectum, quod ex Cuj. 2 manaverat in edd. Go. Ri. Ri., sed omnes codd. a me inspecti et Sich. Lugd. collectum.

p 10, 18 om. agitare maluerit.

q 15 om. repetitionis.

penitus summovenda eorum, qui servos aut liberos a scianter propria voluntate domo b recentes natos abjecerint c. *Dat. XV^a Kal. Maii^o Constantinopoli^f, Basso et Ablavio Coss. (351).*

† INTERPRETATIO. *Quicumque expositum recenti partu, sciente patre vel matre vel domino, collegerit ac suo labore educavit, in illius, a quo collectus est, potestate consistat, seu ingenuum seu servum, quem nutrit, esse voluerit g et, si adoptare voluerit in filium vel libertum aut in servitium permanere, propria utatur potestate.*

DE REPUDIIS h.

Imp. Constantinusⁱ A. ad Ablaviumⁱ Pf. P. k Placet^l mulieri non licere propter suas pravas m cupiditates marito repudium mittere n exquisita causa, velut ebrioso aut aleatori o aut mulierculario, nec vero maritis per quasunque occasiones p uxores suas dimittere q, sed in repudio mittendo a femina hęc sola crimina inquiri, si homicidam vel medicamentarium vel sepulcrorum dissolutorem r maritum suum a esse probaverit, ut ita demum laudata omnem suam dotem t recipiat. Nam si pręter hęc u tria crimina repudium marito miserit, oportet eam usque ad acuculam v capitis in domo x mariti deponere, et pro tam magna sui confidentia in insulam deportari y. In masculis z etiam, si repudium mittant, hęc tria crimina inquiri conveniet, si męc-

^a Plerique codd., Sich. Lugd. *servos ac lib.*

^b 20 *Domini.*

^c 15 *Ejecerint. 20 amoverint*, sed supr. lin. *obice-*

^d 15, 15 *XII. 19 XVI. 20, 40*, Sich. in m. Go. in not. ad Chronol. h. anni V.

^e Multi codd. *Mad. 8 om. Mai. Const.*

^f 20 et alii *Constantinopolim*. Multi codd., Sich. Lugd. om. *Const.*

^g Seqq. des. in omnibus, quos vidi, eodd. et ap. Sich. Cuj. 1 Lugd. Cum argumentum eorum in hac lege non inveniatur, aut spuria sunt aut addita a librario, pni codice in hac parte pleniore usus est. Primum edita sunt in Cuj. 2. Ceterum leg. *servitio.*

^h Cod. Just. (V, 17) add, et *judicio de moribus sublato.*

ⁱ Edd. Sich. Cuj. 1 — 2° *Constant.* In h. c. inc. cod. 15, 8, 15, 25 *Ablavio. 14, 34 ad albinum. 26 ad flavio.*

^j 32 *ad albino. 33 ad libanum. 38 ad bravium.*

^k Nonn. codd. om. *Pf. P.*, pro quo alii *preposito.*

^l 15 *Placet et mul.*

^m 9 *parvas. Sich. malas.*

ⁿ 19 *mittere nisi exquis.*

^o 9 *adulatori. 10 eleatori. 15, 18 elatori. Mox 21 muliercularium.*

^p 6, 7, 14, 16, 17 om. *per q. occ. 8 per quacunque accusationem.*

^q 10 *suas dim. ux. 9 dimitterint.*

^r 15 (Seld. ms. ap. Go.) *violatorem. 17 med. sed sep. Mox 15 om. ut.*

^s 14 *marito suo.*

^t 15, 18 *dotem suam.*

^u 12 om. *hęc.*

^v Sich. Til. *aciculam*, sed Til. in m, *acuculam*. Nonn. codd. *ucuculam. 15 sec. Go. acticulam*. In cod. 21 h. v. add. a sec. manu.

^w 15, 19 in *domum.*

^x Nonn. codd. in *insula deputari.*

^y 12 in *masculinis.*

A cham a vel medicamentariam vec conciliatricem repudiare voluerit b. Nam si ab his c criminibus liberam ejecerit d, omnem dotem restituere debet e et aliam non ducere. Quod si fecerit, priori conjugii f facultas dabitur, domum ejus g invadere et omnem dotem posterioris uxoris h ad semet ipsam i transferre pro injuria sibi illata. *Dat. III. Non. Maii i Basso et Ablavio Coss. (351).*

INTERPRETATIO. *Certis rebus et probatis causis, inter uxorem et maritum repudiandi locus patet; nam levi objectione matrimonium solvere k prohibentur. Quod si forte mulier dicat maritum suum aut ebriosum l aut luxurię deditum, non propterea repudiandus est, nisi forte eum aut homicidam aut maleficum aut sepulcri violatorem esse docuerit, quibus criminibus convicta sine culpa mulieris merito videtur excludi, et mulier recepta dote discedit: nam si hęc crimina mulier non potuerit approbare, hac pœna mulctatur m et et dotem, quam dederat, vel n pro ipsa data fuerat, et donationem, quam percepit, amittit atque etiam exsilii relegatione teneatur. Quod si a viro mulier repellatur, nec ipse, nisi certis criminibus ream docuerit o, pro levi, ut assolet p, jurgio, repudiare non q permittitur, nisi fortasse r aduiteram aut maleficam aut conciliatricem eam s probare sufficiat t. Quod si u docere non potuerit, dotem mulieri restituat et aliam ducere non pręsumat uxorem v. Quod si forte tentaverit, habebit*

^a Codd. *mecam. mœcam, moccam. 14 si mœcamen-*

^b 6, 7, 10, 16, 18 *voluerint*, non male.

^c Sich. Cuj. 1 — Ri^o. *hiis.*

^d 15 *elicerit. 15 add. aliquis.*

^e 19 *debeat.*

^f 9 *priore conjugii.*

^g Ita plerique codd., Eill.; rell. edd. *ejus domum. 9 domus ejus. 18 debetur d. e.*

^h 15 om. *uxoris.*

ⁱ 16 *semet ipsum.*

^j 10, 18 et codd. ap. Go. not. h. *Dat. X. kal. jun. 28, 36, 40 Dat. X. kal. Jul. 36 Dat. VII. k. Julii Toletio B. Codd. ap. Go. not. h. Dat. III. kal. Jul. Sich. in m. Cal. Jul. Til. in m. Kal. Jul. 19 Non. Decemb. Til Dat. — Maii Jul. 9, 13 — 16, 14, 27, 29—55, 38, 43, 44 om. III. Non. Maii, sed relicto in nonn. codd. (veluti 6, 7) spatia. Itaque pauci tantum codices tuentur diem, quem in hac subscriptione editiones exhibent. Unde fluxerit Toletio in cod. 59, nescio.*

^k Sich. Cuj. 1. — Lugd. *solvi prohibetur. 43 add. non.*

^l Nonn. codd. om. *aut ebriosum. Mox 6 quod si forte pro nisi forte et 21 sepulcrorum viol.*

^m Nonn. codd., Cuj. 1 — Lugd. *mutatur. 43 mutetur.*

ⁿ Sich. in m. *ad. In cod. 21 pro add. a sec. manu.*

^o 44 *repelletur nec ipse convincerit. 21, Sich. eam doc.*

^p Multi codd. *solet.*

^q 6—8, 10, 14, 18 et alii codd., Sich. Cuj. 1 — Lugd. *add. non, prob. Ri. Cuj. 2 — Ri^o. om. non, perperam.*

^r Multi codd. *forte.*

^s 6—8, 43, alii codd. om. *eam, sed 6 probarea.*

^t Aur. Lugd. h. l. *add. tunc enim donationem sibi recipiat, et eam dimittere liceat.*

^u Sich. *add. hoc. Mox 6, 7 poterit.*

^v Nonn. codd. *al. ux. duc. n. pręs.*

*mulier liberam a facultatem, quæ innocens ejecta est, domum mariti sui atque omnem ejus substantiam sibi-
met vindicare. Quod dignoscitur ordinatum, ut etiam
secundæ uxoris dolem repudiata b injuste mulier ju-
beatur acquirere.*

DE HONORARIIS CODICILLIS.

*Constantinus A. ° Ne hi d, qui procul ab officio
sublimitatis tuæ sunt, nullum meritum per sedulita-
tem vel obsequia præferentes locum possint laboran-
tibus debitum irripere °, exceptores placet pro loco
et ordine suo ad commentarios accedere, et eorum
administrationi subrogari, et ceteris presultatis,
ita ut inter exceptores, prout quisque locum tempore
adipisci meruerit, ordine et merito consequatur.
Dat. s Kal. Jul. Treviris h, Basso et Ablatio Coss.
(331.)*

*Constantinus A. ad universos provinciales. Post alia :
Si finalis controversia fuerit, tunc i demum arbiter f
non negetur h, cum intra l quinque pedes locum, de
quo agitur apud præsidem m, esse constiterit; cum
de majore spatio n caussa quædam °, non finalis, sed
proprietas p, apud ipsum præsidem debeat termi-
nari. Et si socius quid q petat a socio, ante præses
judicet, an præstari aliquid r oporteat, et tunc de-
mum illud per arbitros restituatur, quod constiterit a
esse solvendum. Dat. Kal. Aug. i Basso et Ablatio u
Coss. (331.)*

DE ADM. ET PERC. TUT. ET CUR.

Constantinus A. ad v universos provinciales. Post

- a* Nonn. codd. om. *liberam* et *mox omnem*.
b 21, Sich. *repudiatam*.
c Pro asterisco, qui in edd. est, posui sex puncta; tot enim litterarum lacuna apparet in codice, etsi nihil erosum neque abscissum est. Ceterum Go. propter suscriptionem præfecto prætorio cuidam Galliarum, cujus sedes Treviris erat, hanc legem inscriptam fuisse existimat.
d Codex et edd. ante Be. *hii*.
e Go. em. in locum — *irripere vel locum — præri-
pere, sine causa*.
f Be. auct. Go. dolet in notis hanc particulam.
g Go. et Bon. l. c. p. 747, not. a. *Dat* pro *Reddita* habent.
h Codex, Go. Bon. *Tribiris*. Cuj. 4 — Cuj. 2°. *Ri. Ri°. Triveris*.
i Barb. *tu*.
j Pith. Barb. *arbitri. Laur. arbitros*.
k Pith. Laur. Barb. *negentur*.
l Barb. *contra*.
m Seqq. des. in Laur. Barb. usque ad v. *præ-
sidem*.
n Goes. in m. *spatio quodam c. non f*.
o Pith. in m. *quæ jam*.
p Pith. Gud. in m. et Sich. *add. est*.
q Barb. *qui*, sed corr. *quid*.
r Barb. a sec. m. *pr. si quid*.
s Goes. in m. *ej. constituerit*.
t c. 17 et c. 1 cit. add. *PP. kal. Sept. et c. 16 PP. kal. Sept. Constantinop.*
u Ita recte Sich. Gud. in m. Laur. Barb. Cuj. 4 — Cuj. 2°; Rig. *Ablatio*. Goes. *Abladeo*. Go. — *Ri°. Albatio*.
v *1 niversos provinciales, et avulsæ sunt litteræ Id. A. ad x. Jam in seqq. omnes litteræ in quarta cod. 1 membrana avulsæ et ab editoribus restitute*

*A alia : Minorum defensores, ut et a tiores vel curato-
res, si participes rei, quæ lite b poscitur c, ad acta, ut
jussum est, edere detractaverint d; eodemque ° con-
tra veritatem f nomina verint, quoniam pupillo nihil vel
adulto perire oportet in quolibet litis eventu g, tantum
de proprio pecunie hæc inferunt, quantum, aestima-
tione h habita, ex tertia parte colligitur. : Quodsi pau-
peres i sint, capitulis deminutione plectantur, et desi-
nent cives esse Romani, ita ut jus integrum ipsis mino-
ribus reservetur, etc. Dat. i Kal. Aug. Basso et Ablatio
k Coss. (331).*

DE LITIGIOSIS.

*Imp. Constantinus A. ad Provinciales. Post alia l :
Lite pendente m illud, quod in n controversiam de-
vocatur o, in conjunctam personam vel p extraneam
B donationibus vel emptionibus vel quibuslibet aliis
contractibus q minime transferri oportet, tanquam
nihil r factum sit lite nihilominus peragenda a. § 1.*

a me brevitatis causa litteris inclinatis indicatæ sunt. Solent autem P. et Pu. ea, quæ a se restituta sunt, uncis includere, quod semel moneo.

a 1 *defensores*. . . . t. Perierunt iterum quattuor litteræ quas P. restit. Bijdr. l. c. p. 325 auct. Gaii *ej. velut*.

b 1 *litæ*.

c H l. in cod. 1 est lacuna sex circiter litterarum. P. *ej. pos(citur ac)ta*. Ita etiam Pu. Sed W. in E. L. L. 1824, p. 1903 et in editione Codicis Th. rectius *poscitur ad acta*.

d 1 *detractaverint*.

e P. in notis ad h. c. maluit *eandemque*, non *eandem*, quo modo Pu. not. *b* prætendit.

f 1 *contra v. nominaverint*. P. tegi vult *contra ve(n-
dere) nominaverint*, locum contorte explicare tenta-
ns ex c. 4. Cod. Just. de Litigiosis (VIII, 37), im-
prob. W. et Bijdr. l. c. Vid. W. p. 192 not. b. Pu. lacunam indinat triplici eoque uncis incluso puncto. W. in E. L. L. l. c. et in editione Codicis Th. sup-
plet *contra veritatem*, quo supplemento quid aptius sit, me nescire fateor, præsertim cum admodum verisimilia sint, quæ W. dicit, hunc locum cum c. un. C. Th. de Litigiosis (IV, 4) cohæreere et sese referre ad necessitatem reis sub jactura tertiæ partis impositam nominandi ad acta reos, qui rei litigiosæ participes sint, nunquam hujus necessitatis aliquid in jure Romano non reperitur vestigium. An cum argu-
mento tit. C. Th. Ne potentiorum nomina (II, 14) cohæreat, dubium est.

g 1 *eventus*, sed corr. *eventu*.

h 1 *æstimationem*.

i P. in notis ad v. *Pauperes* hæc annotat: « Ante litteras eres » apparet tale litteræ extremum linea-
mentum, quod innuit vel d, vel p.

j Litteræ etc. *Dat.* a codice avulsæ sunt.

k 1, P. *ablatio*. Pu. *Ablutis*, inepte.

l Nonn. codd. om. ad *Provinciales. Post alia*, alii aut *Post alia*, ut Cod. Just., aut ad *Provinciales*.

m 6, 7, 21 *pendente*. 10, 18 *pensante*.

n 10, 18 om. in. 6, 7, 16 *controversia*.

o Cod. Just. *Lite p. actiones, quæ in iudicium de-
ductæ sunt, vel res, pro quibus actor a reo detentis
intendit in conj. 15 om. devocatur. 9 devoc. si conjuncta*.

p 10, 18 *conjunctam et solam vel*.

q 18 *contractionibus*. Mox 12 *litem peragenda*.

r Cod. Just. *tr. ab eodem actore liceat, tanquam si nihil*.

s Illic finitur c. 2 Cod. Just. cit. Seqq. omnino fugitiva sunt et Go. videntur propter arbitros, qui commemorantur, ad c. 3 C. Th. fin. reg. (II, 26) pertinere, Wenckio ad c. 4 C. Th. de Admin. tut.

Quod si tutelæ a causa vertitur, post examen iudicis in supplementum pronuntiationis dentur arbitri, qui non jam arbitri, sed exsecutores putandi sunt, etc. *Dat. Kal. Aug. d Basso et Ablavio Coss. (331).*

INTERPRETATIO. *Res, quæ proposita actione repetitur, transferri a possidente ad alterum nullis contractibus potest; neque inde aliqua fieri scriptura permittitur, nisi prius lis, de qua agitur, fuerit iudicio definita.*

DE EXACTIONIBUS.

Constantinus A. ad universos Provinciales. A proconsulibus et comitibus et his, qui vice præfectorum cognoscunt, sive ex appellatione sive ex delegatis sive ex ordine iudicaverint, provocari permittimus, ita ut appellanti iudex præbeat opinionis exemplum, et acta cum refutatorii spatium suisque litteris ad nos dirigat. A præfectis autem prætorio, qui soli vice sacra cognoscere vere dicendi sunt, provocari non sinimus, ne jam nostra contingi veneratio videatur. Quod si victus joblatam nec receptam a iudice appellationem affirmet, præfectos adeat, ut apud eos de integro litiget, tanquam appellatione suscepta, Superatus enim si iniuste appellatus videbitur, lito perditam notatus abscedet, aut si vicerit, contra eum iudicem, qui appellationem non receperat, ad nos referri necesse est, ut digno supplicio puniatur. *Dat. Kal. Aug. PP. Kal. Sept. Constantinopoli, Basso et Coss. (334).*

Constantinus A. P ad universos Provinciales. Qui licitam provocationem omiserit, perpetuo silere debet, nec a nobis impudens petere per supplicationem auxi-

lium. Quod si fecerit, deportationis poena plectendus est. *Dat. Kal. Aug. PP. Kal. Sept. Constantinopoli, Basso et Ablavio Coss. (331).*

DE HIS, QUI PER METUM IUDICIS NON APPELLAVERUNT.

Imp. Constantinus A. ad universos Provinciales. In insulam deportandi sunt cum amissione omnium facultatum, quæ fisco addicendæ sunt, hi, qui provocatione omissa litem reparare tentaverint contra comitum cæterorumque sententias, qui voce nostra indicaverint, firmantes, se per metum appellationis omisissæ auxilium. In qua re vel nostrum vel præfectorum prætorio ex nostra erit iussione iudicium. *Dat. Kal. Aug. PP. Kal. Sept. Basso et Ablavio Coss. (334).*

Imp. Constantinus. A. ad universos provinciales. Si quis alterius nomine quolibet modo possidens immobilem rem, litem ab aliquo per in rem actionem sustineat, debet statim in iudicio dominum nominare: ut sive in eadem civitate degat, sive in agro, sive in alia provincia sit; certo dierum spatio a iudice definiendo, eoque ad nationem ejus perducendo, vel ipse in loca, in quibus prædium situm est, perveniens, vel procuratorem mittens, actoris intentiones excipiat. Si vero post hujusmodi indultum tempus minime hoc, quod dispositum est, facere maluerit: tanquam lite, quæ ei ingeritur, ex eo die, quo possessor ad iudicium vocatus est ad interrumpendam longi temporis præscriptionem, contestata: iudex, utpote domino possessionis, post hujusmodi humanitatem sui præsentiam faciente, edictis legitimis proponendis eum citare curabit: et tunc in eadem voluntate eo permanente, negotium summatim discutens, in possessionem rerum-actorem mitti non differet: omni allegatione absentis de principali questione servata. *Dat. X. Kal. August. Basso et Ablavio Coss. 331.*

DE FILIIS MILITARIUM APPAR.

Constantinus A. ad Evagrium. Hi, qui ex officialibus quorumcunque officiorum genitii sunt, eorum parentes adhuc sacramento tenentur, sive jam dimissi erunt, in parentum locum procedant. *Dat.*

a Cod. Just. Quod si fecerit, desiderio sua caret, et ignominia poena notabitur.

b Ex legibus cum h. c. conjungendis. In cod. 4 et in edd. deest Constant.

c Ita 4, Til. — Cuj. 2 v. Cod. Just. et in ind. titul. Go. — Ri. 9; Go. — Be. appellarunt. Mox 4, edd. ante Be. hii.

d Cui, 2, 2 Constantius.

e Go. Be. em. omisissæ, ut est in m. Cuj. 1 — Cuj. 2, recte. Til. — Cuj. 2* om. auxilium in qua re. Go. — Ri.* om. auxilium: in qua re.*

f Add. Constantinopoli. Vid. c. 16 C. Th. de Appell. (XI, 30).

g Dignitas deest in edd., deest etiam in codice, sed sine ullo lacunæ signo. Cod. Just. Imp. Constantinus A. Evagrio. Fuit Evagrius Pf. P. Vid. cap. 20 de Secur. cit.

h Ita Be. recte edid. ex Cod. Just. auct. Go.; codex, Cui. 1 — Ri. quorumque.*

i Cod. Just. dimissi sunt, in parentum militum vocentur. Nostram scripturam Go. pro elegantiore habet.

(III, 30). Quod posterius mihi placet. Fortasse hic incipit decreti pars, quæ ad tutelam spectat.

a 8, 12, 16 quod (12 quid) sit utile (pro q. si utile, i. e. tutelae). 19 quod si utilis causa videtur post. Nonn. codd. in. seqq. veriti — examine — supplendum — detur — arbitrio s. arbitrium.

b 15 jam non. Mox Sich. et Til. om. etc.

c 16, 28, 35, 36, 40, Sich. — Cuj. 2. Be. add. X, quæ numerum Ri. Ri.. W. auct. Go. recte delent. Nam in omnibus C. Th. legibus, quas cum hac c. conjungendas esse dixi, deest X. Præterea cum W. faciunt omnes codd., præter quinque a me nominatos.

d Cod. Just. Datum Kal. Mart. — Ablavio, mendose.

e Non codd. permittitur, si prius lis de qua agitur non f. in iud. definita. Aur. Lugd. Go. Ri. Ri.. add., Vcl sic: Res litigiosa nullatenus ante dari nec vendi potest, quam eligitur. Quæ vv. ex Reg. desumpta pro interpretatione haberi non possunt.

f Mendose Ri. cognoscuntur.*

g Cod. Just. ex delegatione.

h Fol. 186^a cod. 4.

i Ri. (non in. vulg., ut Be. asseverat) A Præfecti, err. typ.

j Cod. Just. om. qui — sunt.

k Cod. Just. provocare.

l Cod. Just. appellare.

m 4, Til. — Ri. aut. Be. jubente. Go. ex Cod. Just. rep. at, sed tamen ferri potest aut, etsi at significantius esse non nego. Russ. edd. codd. Just. aut cum C. Th. et sec. Go. nonn. Cod. Just. edd. et.*

n Ri. et Cod. Just. receperit.*

o Aur. Lugd. Cons.

p Apud Ri. excidit A.*

prid. Non. ^a Aug. Basso et Ablavio Coss. (331.)

DE DECURIONIBUS.

Constantinus A. ad Evagrium Pf. P. ^b Quoniam ^c nonnulli diversarum civitatum curiales ^d interperantur ^e minores ^f, quibus publica tutela ^g debetur, ad curiæ consortium devocarunt, ut ^h septem vel octo annorum ⁱ constitutos nonnullos nominasse firmentur ^j, decernimus ^k, ut omnino nullus in curiam nominationibus ^l devocetur, nec functionum obsequia ^m subire cogatur, nisi qui decimum et octavum annum ætatis ⁿ fuerit ingressus. Quod et in futurum ^o arceri volumus, et esse eximi, qui infra ^p ejus ætatis terminos constituti jam nominati sunt, curialibus ut ^q vinculis absolvantur. Cum enim decimum et octavum annum ætatis ^r intraverint ^s, si militiæ nomen inserere juxta legem ^t datam non potuerint ^u vel supersederint, municipali poterunt ^v dari obsequio. Dat. prid. ^x Non. Aug. ^y Basso et Ablavio ^z Coss. (331.)

^a C. 20 de Decur. prid. Id., quod mutand. est in prid. Non.

^b Rep. Pf. P. ex cod. 9 et c. 20 h. t. Idem voluit Go. Be. 4, Sich. — Cuj. 2°. Be. omissam esse dignitatem non indicant. Go. et Ri. sex puncta ponunt, R^o. quinque. 9, 20, 29, 36, 40 Ebagrium; 11 evacrium (et om. ad), sed in sq. c. Curagrium.

^c 41 Qd. In cod. 40 vv. Qm. nonnulli, quæ sola ex ipsa lege supersunt, conjuncta sunt cum inscr.

^d 16 om. civit. curiales. 11 curialis.

^e 6, 7, 10, 16 — 18, 21, Sich. intemperantes. 20 inteparentes, sed supr. lim. ad. inteparent. Rein. em. incompetenter.

^f 16 mores. 17 mirum.

^g 15 publica cura. 11 debito.

^h 20, Sich. et. 6, 7, 10, 14, 16 — 18 ut in septem.

ⁱ 20 constituitis et 23 constituitur.

^j 10, 18 nonnullius n. firmitatis. 6, 7, 14, 17 firmitatem. 16 firmetur. Sich. nominarint, firmiter d. Go. firmentur interpretatur affirmantur. In cod. 25 om. nonn. nom. firm. 6 nonnullus.

^k 6, 7, 10, 14, 17 decrevimus.

^l 11 dominationibus et 20 devocentur. 10, 18 curiam non in actionibus. 15 in cur. nullus nomin.

^m Vid. Vat. Fr. § 248.

ⁿ 11 add. suæ. 10, 18 om. fuerit ingressus. Quod—annum ætatis. Sich. ætatis annum.

^o 9 Quod inter minus fut.. 23 om. et. Mox 11 eximii. Sich. eximi. Qui.

^p 6, 7, 14, 16, 17 intra.

^q 4, 6, 7, 9, 11, 14, 16, 17, 20, 21, 25, Sich. om. ut. In cod. 4 rep. ut ab ant. man. 15 ut cur. vine. Aur. Lugd. et vinculis.

^r 21, Sich. ætatis annum. 25 anno. Vid. c. 7 h. t. D | fol. 224^b | et ad comitatum. Bis igitur scripta errant vv. et ad.

^s 9, 11 intraverit. 20 fuerit ingressus. 16 sic militiæ. 25 si litiæ nomine.

^t Vid. C. Th. c. 18 h. t., not. ^{oo}.

^u 4 potuerint. ab ant. man. em. potuerint. 20 poterunt. In cod. 14 om. vel — poterunt.

^v 6, 7, 16 poterunt. 10 18, poterunt dare. 11 municipali. ; poterant dare. 25 om. mun. pot. 20 dare. 21 municipali. Sich. poterunt.

^x Nonn. codd. II. pro prid. 9 Dat. id. non. 29, 33, 42 Dat. prid. id. non. 20, 32 Dat. III. 31 34 om. prid. et 38 Non. 16 Kal. pro Non.

^y 20 April.

^z 6, 7, 10, 14, 18, 21, 32, Sich. Abundantio s. Abundancio. 16. 43 Habundantio CC. 20 habundancio. Sich. in m. rep. Ablavio. Nonn. codd. C. et 16 CC. pro Coss.

A INTERPRETATIO. Minares decem ^a et octo annorum ætate ^b curiales nec nominari ^a quibuscumque nec ad servitiã ^d applicari debere : quia hoc lex sufficere credit ^o, na ^a decem et octo annis ^e necessitate publicæ, si necesse fuerit ^h, applicantur, ita ut, si qui ⁱ infra hanc ætatem ante nominati jam fuerint ^j, absolvantur.

Idem A. ad Evagrium ^k Pf. P. Nullus decurionum ^l ad procuraciones ^m vel curas ⁿ civitatum accedat ^o, nisi omnibus ^p omnino muneribus satisfecerit patriæ ^q vel ætate vel meritis. Qui vero per suffragium ad hoc pervenerit administrare desiderans, non modo ab expetito ^r officio repellatur, sed epistola ^s quoque vel codicilli ab eo protinus auferantur ^t, et ad ^u comitatum destinentur ^v. Dat. prid. ^x Id. ^y Aug. Basso et Ablavio Coss. (331.)

^a 14 Lex ista hoc dicit minoris decim.

^b Nonn. codd., etiam 6, 7, 21 om. ætate. 20 curiales ætate nec nominare a quibusq'.

^c 43 aut.

^d 11 servitium. 6, 7 publicari; in cod. 7 a sec. manu supr. add. adhiberi.

^e Sich. hæc lex s. creditur, sed in m. ut nos. 20, 43 hæc.

^f Cuj. 2 — Ri^o. ab. 6, 7, 43 ut a decem. 11, 20 ut ad. d. 21, Sich. Cuj. 1 — Lugd. om. a. Hanc interpret. partem improbat Go. Lege enim C. Th. filii militarium non post impletum XVIII. annum curias addicuntur, sed simul atque eum annum ingressi sunt.

^g Sich. Cuj. 1 — Lugd. anni 20, 21 annos et ita multi codd.

^h 6, 7, 10, 16, 18 fuerint.

ⁱ Sich. Cuj. 1. Cuj. 2, 3° quia. Rein. corr. qui. 6, C 7, 10, 18, 44 et multi alii codd. intra.

^j 6, 7, 11, 21, 42, 43 et multi alii codd. fuerant. 20 fuerunt. Nonn. codd. absolventur.

^k Vid. C. Th. c. 19 h. t. not. h. 26 psu. 9, 21, 25 om. Pf. P. 10, 18 ppositum. 15 Id. aug. ad eundem.

^l 21 curionum.

^m 9, 11, 12, 25, Sich. provocationes. 10, 18 provocationem. Summ. C. Th. Curiales in agro commorantes neque procuratores fieri. Vv. hic addita : in agro commorantes des. in C. Th. Interpr. curatori officium.

ⁿ 15 om. vel curas. 15 civitatis. Ri^o. Curias.

^o 16, 20 accedant.

^p Vid. infra c. 65 h. t.

^q 15 patriæ satiisfecerit. 20 satisfecerint.

^r 19, 18 ad expetito. 21 ab expectato.

^s 15, 20 epistolæ. Multi codd. codicelli.

^t 16 auferant. 10, 18 offerentur.

^u 4 auferantur et ad (vv. et ad delentur rubro col.)

^v 4, 6, 7, 10 — 12, 14, 17, 18, 21, 25, Sich. — Cuj. 2° destinentur. 20 distinetur; rell. destinetur. Similiter interpr. Vox destinetur cohæret cum antec. : Qui — pervenerit administrare desiderans, non modo — repellatur, — et ab comitatum destinetur, sed oratione hinc. Neque tamen destinentur aptum ei videtur, qui vv. et ad comitatum dest. referenda esse ducit ad curialem, non ad codicillos illi ablato. Verum si quis v. destinentur accipit pro remittantur, mittantur, codicillos jubet imperator ad comitatum dirigi s. remitti, ut scilicet comitatus (interpr. domini rerum, i. e. imperatores) sciat, repulsus esse curialem ab officio. Ei hoc mihi probatur. Quare rep. scripturam codd. antiquissimorum, veluti 4, 6, 7.

^x Nonn. codd. II. 27, 31, 35 III. 40 om. prid.

^y 28, 36, 40. Oct. Mox 20 oblitio.

INTERPRETATIO. *Ista lex hoc præcipit^a, nullum curialem, nisi omnibus curiæ officiis per ordinem actis, aut curatoris^b aut defensoris officium debere suscipere, nisi omnibus, ut dictum est, ante muneribus satisfecerit, quæ patriæ^c ordine^d debentur. Nam si præfatus contra hanc præceptionem quolibet suffragio aut sub quoecumque obtentu honoris se munire voluerit, et obtentis careat et, ubi rerum domini fuerint, dirigatur^e.*

AD SC. CLAUDIANUM.

Imp. Constantinus. . . . f. Quaecumque mulierum post hanc legem servi contubernio se miscuerit, et non conventa per denuntiationes, sicut jus statuebat antiquum, statum libertatis amittat. Dat. prid. Non. Octob., Basso et Ablavio^b Coss. (531).

DE OFFICIO PÆFECTORUM PÆTORIO.

Imp. Constantinus A. ad Bassum Pf. P.ⁱ Super his, qui i a præside vel a quolibet alio iudice^k sententiam dictam^l infirmari deprecant, sub eo sine sublimitatis tuæ succedat examen^m, ut, si internis negotiisⁿ usquequaque decursis^o ex evidenti claruerit^p, sententiam a jure^q justitiæque discedere, ea^r penitus explosa, controversia de^s æquitate terminum capiat.

^a præcipit 6, 7, 9, 10, 18, 10 et multi alii codd.; similiter 21, 42 — 44 præcipit. Edd. jubet. 11 dicit. Nonn. codd. veluti 11. 20, 21, 42 — 44 Lex ista.

^b 11 actis et aut curatores aut defensores; hoc etiam alii codd., sed non curatoribus.

^c 7 a sec manu, Sich. Cuj 1. — Lugd. patrio. 9 fuerit q. p.

^d 6, 11 ordinique. 7, 21, Sich. — Lugd. ordini. Mox 9 privatus pro præfatus (11 præfatos) et nonn. codd. suffragium — munere s. mutare pro munire.

^e 11, edd. præter Go. dirigantur. Sensus postulat dirigatur, et ita habent codices, etiam 6, 7, 20, 21. Visigothi igitur v. destinantur (vid. supra not. a) retulerunt ad curialem. Nonn. codd. fuerit dir. 11 reum pro rerum.

^f Hæc quoque lex hucusque incognita debetur folio VII. Taurin. Inscriptio una cum marg. folii avulsa est. Rept. Idem A., quod P. in ipso folio VII. restituit, W. recepit. Sed P. in apographo et Pu. *Imp. Constantinus*, contra morem librærorum, qui, si qua lex ejusdem imp. in eodem tit. præcedit, *Idem A.* ponunt, nomen ipsum imp. non repetunt. Hic autem Constantini legem aliquam antecessisse, intelligitur ex subscriptione, in qua fol. VII. incipit.

^g P. in comm. pro. et videtur reponere voluisse etiam.

^h 4. P. Pu. ablavio.

ⁱ 20 pp. 28, 40 om. ad Bassum Pf. P. 27 *Imp. Const. Constantino Pfp. 44 Imp. C. ad Constantium D ppt.* 8 add. in loco ipsius legis.

^j 16 Superbis qui. 19, 20, 21 que.

^k 5 quolibet iudice alio.

^l 19 sententia dicta. Mox nonnulli codd. infirmare.

^m 8 examini.

ⁿ 14, 19 interni neg. 20, 21, Sich. inter negotia, sed Sich. ex cod. Aug. ut nos, om. tamen v. usquequaque. Interna neg. ut interna causæ in c. 1 C. Th. Unde vi (IV, 22) et c. 2 Si vagum pet. manc. (X, 12).

^o 19 decursi. Sich. decursa. 21 diversis. Sich. in corr. p. 178 ex cod. Aug. decursis.

^p 8 caruerit. 5 evidenti.

^q 6, 8, 10, 18 sententia majore. 20, 21, Sich. Til. sententia, a jure, sed Til. in m. majore. 5, 14 sententiam majore. Sich. justitiæque.

^r 18, Til. in m. discere et. Sich. in m. et.

Sich. Til. expl. controversia, de. 5 æqualitate.

PATROL. VIII

A Quod si consentanea sit legibus jam prompta^a sententia, ejus pronuntiationis improbus oppugnator, si patrimonio circumfluit^b, biennio^c in insulam relegatione plectatur, ejusque bonorum media portio fiscalibus compendiis addicta cedat: quod si agrestis vitæ^d sit aut etiam^e egentis, ad biennii tempus in metallum detrudendus^f est. Quam legem in annotationibus quoque nostris de iterando^g post sententiam iudicio custodire debebis. Dat. XIII. Kal. Novemb., i Basso et Ablavioⁱ Coss. (531).

INTERPRETATIO. *Quicumque causa dicta discussoque negotio^k a quoecumque fuerit superatus, et hanc ipsam litem postea reparare tentaverit, si pro ipso, qui antea^l abdictus^m est, fuerit legibus lata sententia, prius iudicium non valebit. Nam si etⁿ apud alium iudicem fuerit superatus, si digna idoneaque persona sit^o, biennio in exilium deputetur, et medietatem^p facultatum suarum fiscus acquirat. Si vero indigna et pauperior persona est, in metallum biennio deputetur.*

DE OFFICIO RECTORIS PROVINCIÆ.

Imp. Constantinus A. ad Provinciales. Præsides publicas notiones^q exercent frequentatis per examina tribunalibus, nec civiles controversias auditori in secretariis sese abscondant^r, ut iurgaturus conveniendi eos,

^a 9, 18 tam pr. 19 jam provida. 21 promotam vel i. pr. 20 legibus... | provida in prompta, sed add. vel jam supr. v. prompta. Sich. Til. provida, vel jam prompta. Alterutrum natum est ex glossemate, sed præstat prompta, i. e. emissa.

^b Ita plerique codd.: edd. circumfluat. Alii obpugnatur. 8 adpugnatur.

^c Multi codices biennii. W. cj. bienni, quo facile caremus. Mox nonnulli codd. in insula r.

^d 9 vita. Paullo ante Sich. una portio.

^e 5, 8 9, 10, 14, 18—21 om. etiam, et nonnulli codd. ad.

^f Ita 19, Aur. Lugd. in m., similiter 5 detruendus et 8 detruendus. 20, 21. Sich. detrahendus, vulgo retrudendus.

^g 21, Sich. dexterando, sed Sich. in corr. p. 178 ex cod. Aug. de iterando. Cf. ad h. l. Biener, Geschichte d. Novellen Justinianus p. 40 et cons. de cod. Theodos. Auel. § 6.

^h 20, 21, 28, 36, 40, Sich. VI, 5, 35, 44 VII. 8, 9 XV. 19, 24, 25, 29, 30, 32, 33, 39, 42, 43, Cuj. 2, 2° XVI, 27, 38 XVII.

ⁱ 23, Sich. Til. Cuj. 1 Aur. Lugd. in m. Decembr. Add. Constantinopoli. Vid. 6, 7 Cod. Th. de Off. rect. prov. (I, 16).

^j 5 20, 21, 44, Sich. et Albiano. 19 Blavio. 25 Ableveo. 38 Aluvio, sed Sich. in m. Ablavio.

^k 8 add. in iudicio.

^l Plerique codd. ante.

^m Sich. dictus. Cuj. 1. Aur. Lugd. victus. 20, 21 qui ante est legibus dictus fuerit lata, sed supra dict. add. ad.

ⁿ Sich. et multi codd. etsi.

^o Plerique codd. est, in exilio, metallo.

^p Ita 8, 9, 19, 20, 21, Sich. Lugr. d. 1 A Cui. u Reli quæ edd. media.

^q Nationes. Cl. Pu. rationes, perperam. W. corr. notiones, prob. Schro. Vid. c. 3 C. Th. de Abolition. (IX, 37).

^r 5 Auditoriis secr. sese abscondant. Cl. Pu. uncia incl. sese, quo tamen deleta W. auditorii vel auditoriis et secret. emend. esse censet. W. loco succurri distinguendo post v. auditoriis, quod non juvat. Hu. cj. controversia. Bijdr. cj. auditori, prob. W. in Opp.

12

nisi pretio, facultatem impetrare non possit; et cum negotiis omnibus, quæ ad se delata fuerint, exhiberint audientiam, et frequens præconis, ut assolet fieri, inelamatio, nullum, qui postulare voluerit, deprehenderit, expletis omnibus actibus publicis privatisque sese recipiant. Justissimos autem et vigilantissimos iudices publicis acclamationibus collaudandantibus omnibus potestatem, ut honoris eis auctiores proferamus processus: e contrario injustis et maleficis querelarum vocibus accusandis, ut censura nostræ vigor eos absumat; nam si veræ voces sunt, nec ad libidinem per clientelas effusæ, diligenter investigabimus, præfectis prætorio et comitibus, qui per provincias constituti sunt, provincialium nostrorum voces ad nostram scientiam referentibus. PP. ¹ Kal. Nov. Constantinopolim, Basso et Ablavio Coss. (331.)

Imp. Const. A. ad Provinciales. Cessent jam nunc rapaces officialium manus, cessent, inquam: nam si mouiti non cessaverint, gladiis præcedentur. Non sit venale iudicis velum, non ingressus redempti,

p. 432, quam em. recepi, interposito tamen in post audituri, cum sine dubio in Cod. Th. antea scriptum fuerit *auditurii secretariis*. Similiter in c. 9 sq. *Judex — in audiendis ac discingendis litibus — non in secessu domus — referat, sed apertis secretarii foribus.*

^a Ita recte 5, Cl. Pu.; W. corr. sed, male.

^b Ita em. W.; 5, Cl. Pu. præconiis, impr. Schro.

^c In v. *Justissimos* inc. c. 3 Cod. Just. cit., ubi om. autem.

^d Ita Cl. Pu. W. ex Cod. Just., sed Pl. 1 et hon. 5 honore. Hu. ej. *honorum*, ut cod. Bg.

^e 5, Cl. Pu. et. W. et e ex Cod. Just.

^f Ita 5 et Pu., prob. Hu. Cl. et W. ex Cod. Just. *injustos et maleficos*.

^g Ita 5, Pu., prob. Hu. Cl. W. ex Cod. Just. *accusandi*.

^h 5 *Asumat*.

ⁱ 5 st. i. e. sunt, quod etiam Cl. et Pu. habent, recte, quamquam impr. Schro. W. ex Cod. Just. ed. sint, sed ibi quoque optimi codd. habent *sunt*. Neque h. l. neque supra (l. 12, 2, not. m.) si significat num, ut W. putabat.

^j 5 *Effage*.

^k 5 *Investigavimus*.

^l Cod. Just. *Dat.*, rectius, cum hæc c. non Constantinopoli, sed in provinciis proponenda fuisset. Vid. etiam c. sq. h. l. eodem die *datam*, non *propositam*. Hal. D. prid. Kal. et om. *Const.*

^m 5 *Constantino p.* Illic desinunt augmenta Codicis Theodosiani, quæ codici Ambrosiano (5) debentur. In sequentibus librariis Breviarium tantum descripsit, nec supplementi quicquam suppeditat, quare Pu. omnia, quæ sequuntur omittit et demum inde a tit. de Feriis (II, 8) in edendis palimpsesti Taurinensis supplementis pergit.

ⁿ Ita nunc e cod. 5 scribendum, antea in edd., cum h. c. prima h. l. esset, legebatur *Imp. Constantinus*.

^o Nonnulli codd. om. *ad provinciales*, alii *provincialibus*.

^p Nonnulli codd. *tunc*. Mox Sich. *officium*.

^q 5 *Inq. nonnisi m.* (om. non) *cess.*; 6, 7, 9, 14, 16 nisi n. n. c.

^r 10, 18 *prædicantur*. 5 *precedentur*.

^s 6, 8, 17, Til. *venalis*. 9, 10, 14, 18, R. *sint venales iudices*.

^t 8, 20, 21, Sich. *verbum*.

^u 19 *Redemptio*.

A non infame licitationibus secretarium, non visio ipsa præsidis cum pretio: æque aures judicantis pauperimis ac divitibus reserentur. Absit ab inducendo ejus, qui officii princeps dicitur, deprædatio. Nullas litigatoribus adjutores eorumdem officii principum concussiones adhibeant; centurionum aliorumque officialium, parva magnaque poscentium, intolerandi impetus obligantur, eorumque, qui iurgantibus acta resituunt, inexplata aviditas temperetur. Semper invigilet industria præsidalis, ne quicquam a prædictis generibus hominum de litigatore sumatur. Qui si de civilibus causis quicquam putaverint esse poscendum, aderit armata censura, quæ nefariorum capita cervicisque detruncet, data copia universis, qui concussi fuerint, ut præsidium instruant notionem. Qui si dissimulaverint, super eodem conquerendi vocem omnibus aperimus apud comites cunctos provincialiarum aut apud præfectum prætorio, si magis fuerit in vicino, ut his referentibus edocti, super talibus atrociniis supplicia proferamus.

^a 6 *Infama elicitationis*. 10, 14, 17, 18, R. Til. *licitationis*. 19 *infamet*. 20, 21, Sich. *infamet litigationibus*. 21 *scietarium*.

^b 8 *Preciosa que*. 19 *precioque aures*.

^c 6, 16, 17 *auctores*. 14 *auctoris*.

^d Ita edd. præter W., qui tacite corr. *judicantium*; sed codd. ant. *judicantis* aut *judicantes*, solus 21 *judicadis*. Mox 8 *pauperrimi*.

^e 21, R. *indicendo*. 20 *supr. lin. ut ab seductione*. Cuj. 1. — Lugd. in m. *ob inducendum*. Nonn. *codd. eos*.

^f 21, Sich. Til. *prædatio ulla l. Adjutores*. Sed Sich. in corr. ex cod. Aug. *prædatio*. *Nullos litigatoribus adjutores*, et Til. in m. *depræd. Nullos litigatores adi*. 20 *ulla*, videtur tamen ibi antea scriptum fuisse *nulla*. 6, 9 *Nullus litigatoris*. 10, 16, 18 *litigatores*. 14 *litigatoris adjutoris*.

^g Nonnulli codd. *officium*, alii *conclusiones*, *conclusiones*, *conclusionis*, *conclusionibus*. 21 *commissiones*. 5 *off. principis c.*

^h 19 *Aliorumve*. Sich. Til. *adhibeant Centurionum*, at., sed Sich. in corr. em.

ⁱ 20, 21, Sich. *posc. dum imp. obligandus est eorum, qui*. Sed in corr. Sich. ex cod. Aug. *posc. intolerandi impetus obligentur, eorum qui*. 19 *intoleranda impetita aboleantur*. 10, 18, R. *imp. obligantur*.

^j Nonnulli codd., R. *præstituunt* et *mox vigilet*.

^k Plerique codd., R. *nec quisquam*. 5 *nec quicq. 16 præv. vel ne quisq.*

^l 8 *Potuerint* et om. *esse*.

^m 14 *Culpa*.

ⁿ 5 *Confuai*. 8 *concursi*.

^o 8 *Instruat nationem*. 18 *instr. notionem*.

^p 8 *Eorum conquirendi*. 20, 21, Sich. *s. eandem conquirendi*. Mox 16 *aper. aut apud*.

^q 8 Om. *comites*. 5, 10, 14, 16, 17, 19 om. *cunctos*. 8 *cunctis*. 9 *aper. quæ cunctis apud com. provincialiarum*.

^r 5, 6, 16, 17 *præfectos*, mox alii *prætorii aut prætorium*, ut Sich. Til.

^s 5, 6, 8, 10, 18 *fuerint*.

^t 8 om. *ut*.

^u Ita omnes codd. et edd. W. *tacite corr. de*; sed jam Go., quem Ri. (Ri.) secutus est, recte interpungendo post. *latrociniis veram aperuerat loci sententiam*; reliqui interpungunt post *edocti*.

^v 8 *Supplicio*.

^x Ita Til. et in m. Aur. Lugd., Be. W. 5 *proferamus*; reliquæ edd. et codd. 8, 20, 21, R. *referamus*; 19 *deferamus*.

Data Kal. a Novemb., Constantinopoli b, Basso et Ablavio c VV. CC. d Coss. (331).

INTERPRETATIO. *Officiales omnium judicum venales esse non audeant, neque pretium de introitu occurrentium aut litigantium e vel egressu requirant. Et f interpellantes tam divites quam pauperes sine ullo præmio audiantur. Quod si rapuces esse voluerint, gladio puniantur, aut certe de eorum rapacitate dominicis auribus referatur.*

DE JUDEIS.

Imp. Constantinus A. Hierois et Archisynagogis et Patribus synagogarum et cæteris v, qui in eodem loco deserviunt. Hierois h et archisynagogos et patres synagogarum et cæteros, qui synagogis deserviunt, ab omni corporali munere liberos esse præcipimus i. Dat. Kal. Dec., Constantinopoli, Basso et Ablavio Coss. (331).

DE JURISDICTIONE OMNIUM JUDICUM.

Imp. Constant. A. ad universos provinciales. Nemo post litem contestatam ordinariæ sedis declinet examen: nec (prius) Præfecti prætorio, aut comitis Orientis, vel alterius Spectabilis iudicis imploret auxilium, sed appellatione legibus facta ad sacrum auditorium veniat. Dat. Kalend. Octobr., Basso et Ablavio Coss. 331 (Ex cod. Just.).

Anno Domini 332.

Pacatiano et Hilariano Coss.

DE FILIIS MILITARIUM.

Imp. Constantinus A. ad Leontium Pf. P. Jam dudum sanximus, ut veteranorum k filii, qui post sedecim annos militæ munus subire non possunt, vel armis l gerendis habiles non exstiterint, curiis mancipentur 1. Dat. III. Id. April., Pacatiano et Hilariano Coss. m (332).

DE SPONSALIBUS.

Imp. Constantinus A. n ad Pacatianum Pf. U. o Pa-

a 38 *Dat. X. Kal. Aniani cod. ap. Go. XI.*

b 20, 39 om. *Constantinopoli. 10, 18 Constantino præfecto B.*

c 20, 39, *Sich. Albino, sed Sich. in m. Albio.*

d In plerisque codd. om. *VV. CC.*

e Complures codd. et nonnullæ edd. *nec — occurrentium a. litigantium.*

f Permulti codd., *Sich. Cuj. 1 — Lugd. Sed; in aliis codd., ut 5 transponuntur vv. quam pauperes post vv. sine ullo præmio.*

g 4 *ceteros, rubro col. em. cæteris. 11 Idem aa. hierois (om. et. Etiam Cuj. 2 — Go. om. et) archisynagogis et patribus synagogarum.*

h Cui. 1—*Lugd. Hierois. Go. err. Archisynagos.*

i 11 *archisynagogos et patres synagogarum—synagogis—corporalium—præcipimus.*

j *Go. de c. 2 C. Th. de Veteranis (VII, 20) cogitat.*

k *Go. vererorum, mend.*

l *Codex exstiterit; c. 4, quæ exscripta est in c. 35 cit., ibi ita legitur: Iterata lege sancimus ut v. f. si post — possint — non existant c. m.*

m *Aur. Lugd. Coss.*

n *Cod. Just. Imp. Constantius A. et Constans C., male.*

o 9, 15, 29, 42 *ppo. Cod. Just. P. P., prob. Go. e, W., sed cf. Corstui l. c. p. 184. Be. cj. PPF. U. quod non intelligo. 16, 28 om. Pf. U. Edd. Præfec-*

tri a puellæ aut tutori aut b curatori aut cuilibet e ejus affini non d liceat, cum prius militi puellam e desponderit f, eandem alii in matrimonium tradere. Quod si intra biennium e, ut perfidiae reus h in insulam relegatur. Quod si pactis i optiis, transcurso biennio, qui puellam desponderit alteri eandem sociaverit, in culpam sponsi potius quam puellæ referatur, nec l quicquam noceat ei, qui post biennium puellam marito alteri tradidit k. Dat. pridie l Id. April., Martiano, Pacatiano et Hilariano m Coss. (332).

INTERPRETATIO. *Si quis aut privatus aut militans, postquam sponderit, cum n patres tutore vel curatore o puellæ vel propinquis de puellæ conjunctione defniverit, debet post definitionem p intra biennium nuptias cele-*

tum V. aut Præf. V. aut Præf. U., præter Til., qui P. V. Ceterum 15, 25 Pacatiano et 34 agatiano. Go. hanc. c. Triboniano interpolatam esse dicit, quod W. negat propter verborum dissimilitudinem quam ob rem c. 2 Cod. Just. alio loco in C. Th. positam fuisse putat. Fortasse Tribonianus conflavit c. 2 ex duabus C. Th. constitutionibus. Vv. const. 2 hæc sunt: Si is qui puellam suis nuptiis pactus est, intra biennium exsequi nuptias in eadem provincia degens supersederit, ejusque spatii sine decurso, in alterius postea conjunctionem puella pervenerit, nihil fraudis ei sit, quæ nuptias maturando vota sua ditius eludi non passa est.

^a Ita Ri. ex cj. in Præf. Tom. I. Cod. Theod. (p. XV). Codd. 6—9, 12, 14, 16, 17, 21, edd. *Sich. — Lugd. Patri aut Puellæ, sed jam. Ri. auct. Bestio monet, v. aut a librariis alieno loco positum esse. Primum in Cuj. 2, quam posteriores edd. secutæ sunt, editum est Patri, aut matri puellæ. Errat igitur Bestio l. c. p. 280, qui v. matri a Go. tacite appositum esse existimat. Idem prop. Patri, avo puellæ, cum v. aut ex avo facile oriri potuisset, quæ cj. non congruit cum codicibus. 19 om. aut. Ex quibus omnibus apparet et v. aut et v. matri suspectum, itaque utrumque delendum esse, qua cum re facit interpres, apud quem matris nulla est mentio, quam commemorasset, si v. matri in ipsa lege exstitisset, quemadmodum fecit in interpr. c. 6 h. t. Non dubitavi ergo jub. Ri. delere aut matri et restituere Patri puellæ, præsertim cum quinque codices 10, 15, 18—20 hanc lectionem tueantur.*

^b Ita 6—10, 12, 15, 18—21, Til.; *Aur. Lugd. om. aut. cur. Rell. edd. vel cur.*

^c 8 *cujuslibet.*

^d 6, 7, 14, 16 om. *non. 21 affinem non.*

^e 15 *alicui, memorabilis lectio.*

^f 6—10, 12, 14, 18 *desponderint, non male.*

^g Ita plerique codd. et omnes edd. *Best., prob. Ri. l. c. (cf. not. n.) h. l. ita m.: Quod si intra biennium sit perfidiae reus, in insulam rem. Co. cj. fiat aut fecerit (biennium fecerit). Fecerit confirmatur tribus codd. 10, 14, 18, qui præterea add. quis post quodsi, sed vulg. scriptura convenit cum latini sermonis ingenio, haud raro omittentis verbum, quod ex antecedenti membro per se supplendum est. 20 intr. liu. stt pro si in v. Quodsi. Ceterum 12 infra.*

^h 15 *reus perfidiae.*

ⁱ 15 *Si vero pactis.*

^j 8, 10, 18 *ne.*

^k 6—10, 14—18, 20, Til. *tradidit; in rell. codd. et edd. tradiderit.*

^l *Nonn. codd. om. prid. 10 Dat. I. 18, 32, 39, 43 Dat. V.*

^m 8, 16 om. *et Hil. 10, 18 Apr. Martiano præfect. pac. et. H. 25 Martiano ppo Pacatiano et Hilariano 21, Sich. Apr. Martiano et Hil. Coss. 33 Gratiano et Hil.*

ⁿ 21, *edd. h. l. add. et, quod orationem turbat.*

^o 20 *procuratore. 6, 7 patrem tutorem vel pro.*

^p 6, 7, 9, 10, 18, 20, 42, 44 *et multi alii codd.*

*brare. Quod si tarditate aut negligentia^a sponsi biennii tempus excesserit, et alio^b viro se puella conjunxerit, absoluta erit ac calumnia, vel ipsa, vel quicumque suorum^c eam tradiderit: quia culpa est illius, qui disse-
rendo conjunctionem suam alteri nubendi locum patefecit. Nam si intra biennium data fuerit, quid observetur, evidenti^d sequente^e lege cognoscetur^f.*

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Imp. Constantinus A. ad Concilium Byzacenorum^g. Servus necessarius hæres instituendus^h est, quiaⁱ non magis patrimonium quam infamiam consequi videtur. Unde claret^j actionem inofficiosi^k fratribus relaxatam, cum infamiae^l aspergitur^m vitii isⁿ, qui hæres ex titio^o, omniaque fratribus tradi, quæ per turpitudinem aut aliquam^p levem notam capere non potest institutus. Ita^q in hac quoque parte, si quando libertis hæredibus instituta fratres fuerint alieni^r, inofficiosi^s actione proposita prævaleant in omnibus occupandis facultatibus^t defuncti, quas ille perperam^u ad libertos voluerat^v pertinere. Dat. VII. Kalend. Aug., Coloniae Agrippinæ^y, Pacatiano^z et Hilariano^{aa} Coss. (332).

INTERPRETATIO. Si servo pro necessitate^{bb} debiti a

Sich. Cuj. 1—Lugd. om. si ætas permittat, quod alienum ab ipsa lege in Cuj. 2—Ri^h. h. l. additur.

^a 6, 7 aut per negligentiam; alii tarditatem aut negligentiam, sed 6 sec. Ri. Q. si tarditatem per negligentiam.

^b Ita codd. impr. Go., sed alio viro est ablativus, qui recte pendet a v. conjunxerit.

^c 20 om. a.

^d Nonn. codd. add. qui.

^e Cf. c. 6 h. t.

^f 6, 7, 20, 21, 44 et multi alii codd. cognoscitur.

^g 20 Sich. Baianorum, sed Sich. in m. Bizantino- rum ut 23, 29 et Til. in m. 19 Bissacinarum. 42 braccianorum. 18 Bizancinarum. 15 Bizacenorum. Reliqui codd. plerumque Bizacinarum, ut Til.—Ri^h. Vid. Go. ad h. l.

^h 15 necessario h. institutus et om. est quia, quæ memorabilis lectio est. 33 om. heres.

ⁱ 20, Sich. qui non.

^j 9, Sich. Ut declaret. 10, 18 unde caret. 33 unde declaret.

^k 20 inofficiosus. 40, 41 inofficiosus actionibus relax.

^l 15 fr. reservatam c. infamia asp. et om. vitiiis.

^m 20, Sich. respergitur. 6, 7, 18, 40 aspergetur.

ⁿ 6, 7, 9, 10, 14, 16—18, 28, 33, 40, 41 om. is. 30 his.

^o 15 et Go. in not. existit. 33 instituit.

^p 6, 7, 10, 14, 17 aliquem. 40, 41 aut.

^q 20, Sich. om. Ita.

^r 15 alienati.

^s 15 fac. occ.

^t 41 pro persona.

^u 20, Sich. voluerit

^v Go.: « Id est, reddita. » 14 om. Dat.

^y 15, 33, VI. Go. in Chronol. « al VI. » Cf., c. 4 C. Th. de Libertis (IV, 10) not. g.

^z Go. in comm. ad. h. c. em. Adrimitinæ. 9 Coloniae pæne.

^{aa} Codd. plerumque Pagatiano. 8, 10, 18 Pacatiano. 38 Picatiano.

^{bb} 16 Elariano. 38 Hylariano. Ri^h. Hilariano. 20 Agripino pac. et illariano colonia esul.

^{cc} Multi codd., Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. per necessitatem.

A domino cum libertate hereditas fuerit dimissa^a, quia hujusmodi persona videtur infamis, germanis fratribus qui prætermitti sunt, agendi contra testamentum datur facultas: ut remota infami persona, salva tamen, quam meruit, libertate, hereditatem germani fratres ad se debeant revocare. Nam et si prætermittis fratribus liberti per testamentum heredes fuerint instituti, simili modo germani defuncti eos a bonis^b fraternæ hereditatis excludent^c, sibi que omnia, quæ reliquerit^d, vindicabunt.

DE LIBERTIS ET EORUM LIBERIS^e.

Imp. Constantinus^f A. ad Concilium Byzacenorum^g. Libertis ingratiss^h in tantum jura adversa sunt, ut, si quadamⁱ jactantia vel contumacia cervicem crexerint aut levis offensæ^j contraxerint culpam, a patronis rursus sub imperia^k ditionemque mittantur. Dat. VI. Kalend. August., Coloniae Agrippinæ, Pacatiano et Hilariano^l Coss. (332).

INTERPRETATIO. Quæcumque persona servilis a domino suo fuerit consecuta libertatem, si^m postea superbire cæperit aut patronum, id est, manumissorem

^a Aur. Lugd. demissa.

^b 20 eos ab omni vel a bonis, sed supra lin.: glossa; idem fraternitate.

^c Multi codd. excludit. 20, Sich. excludant.

^d 6, 7, 9, 20, 42 reliquerint. 43 requirant.

^e 6—8, 10, 12, 16—18, 38, Til. De L. et eorum moribus, quod reprehendit Go., defendit Ri. propter harum const. arg. Sed cf. c. 3 h. t. Cuj. 1—Lugd. De l. et e. libertis, alias, moribus. 15 Eorundem.

^f Sich.—Be. Constant. Cod. Just. Constantinus.

^g Plerique codd. Bizacinarum, ut etiam Til. 8, 10, 18 Bizacinarum. 15 Bizantinum. 14 Bizanorum. 15 Bizacenorum. 16 Bezacinarum. 25 Bitacinarum. 26 Bizanorum. 20, 40, 43 Bizancinarum. 21 Sich. Bizantinorum. Cuj. 1—Be. Byzacinarum. Cod. Just. ad Maximum Pf. Urb.

^h 9 om. in gratis.

ⁱ 12 (om. v. si) quisdam.

^j 10, 16, 18—20 levi offensæ. 21 levis offensæ. Fornarius ad l. 70 D. de Verb. sign. (L. 16) legendum putat haud levis offensæ, perperam, cum lex non de gravi culpa, sed de qualibet offensæ loquatur, pro qua interpres utitur v. læserit, id est: si libertus aliquid commiserit, egerit contra patronum. Vid. Go. in comm. h. c. Cod. Just. Si manumissus ingratus circa patronum suum exstiterit et quadam — cervicem

D adversus eum crexerit, aut l. o. contraxerit culpam: a patrono rursus sub imperium d. mittatur, et seqq. multa, quæ huc non pertinentia ex alia c. videntur translata esse, quod etiam inser. et subscriptio in Cod. Just. discrepantes innuunt.

^k 19 imperiali. 10, 18 sub imperio ditionemque.

^l 20, 24, 28, 40, Sich. in m. V. 32, 33 VII. 8, 31 om. VI. Aut. scribit. VII, au. rep. in c. 3 C. Th. de inoff. test. (II, 19) VI, ut idem sit dies. Utrumque tuentur codd. 8 om. Agr. Pac. et, 28 Agr. et et Hil. et 33, 34 Pacatiano. Nonn. codd. Pagatiano et elariano. Ceterum Go. scribit vult Adrimitinæ pro Agrippinæ. Cod. Just. Dat. Idib. April. Romæ Constantio A. V. et Constante C. Coss. (319), quod etiam falsum cohæret cum inser.

^m 6, 7 om. si. Alii codd. libertate et om. si. Aur. Lugd. postea.

suam *lasserit*, *amissa* a *libertate*, *quam meruit*, *in ser-* A
vitium b *merito* c *reocetur* d.

DE LIBERALI CAUSSA.

Imp. Constantinus A. . . . c. Si post assertionem defensionemque ordinatam alius in iudicium acciri f petiverit, assertio quidem et defensio inter omnes ordinetur, ipse vero tot mancipia, quot petebat, fisco cogatur inferre. Quod si assertor defecerit vel prædictam multam agnoscat, vel si per inopiam id implere non possit, in metallum detrudetur. Eadem circa minorum defensores, cum liberalis causa agitur, forma servanda, etc. *Dat. VII. s. Kalend. Novemb., Constantinopoli* h, *Pacutiano et Hilariano Coss.* (332).

INTERPRETATIO. Si post assertionem defensionemque B
dispositam alius in iudicium, qui se dominum dicit, petierit exhiberi, inter omnes quidem ordinabitur assertio, sed ipse ad certam pœnam tenebitur. Idem et in assertore vel defensoribus minorum.

DE FUGITIVIS COLONIS, INQUILINIS ET SERVIS I.

Imp. Constantinus A. ad Provinciales i. Apud quemcumque colonus juris alieni fuerit inventus, is non solum eundem h origini suæ restituat, verum super eodem capitationem temporis agnoscat l.

a Aur. Lugd. missa. Mox 6, 7 eruit.

b 6, 7, 20, 43 *servitio*.

c 6—8 et multi alii codd. om. *merito*.

d Ita plerique codd., quod melius convenit cum tota oratione quam *revocetur*, quod in edd. est. C
e Go. propter c. 1 C. Th. de Fugitivis col. (V, 9) suppleri vult *ad Provinciales*. In Cuj. 1 — Lugd. post *Idem A.* asteriscus est.

f Go. « *yp. adsciri i. e. admitti.* » In comm. autem *rep.* vult *adsciri* vel *adscisci*.

g Aut scrib. III., ut in c. 1 C. Th. de Fug. col. cit. aut in c. 1 cit. VII., quod præfero. Vid. *ibid.* not. n. Sec. Go. in Chron. h. a. « *alias Dat. III.* »

h Cuj. 1 — Be. CP. W. *Constantinop.*

i 15 om. *Et Servis*. In ind: rubr. ap. Sich. Til. om. *Inquil. Et S. Nonn.* codd. ac s. s. aut s. s. vel s. Loc. L. R. B., ex quo apparet, hunc titulum a Visigothis truncatum esse, ita se habet: *Quodsi servum aut colonum alienum, regionis duntaxat nostræ, sciens in domo vel in agro suo consistentem iudicibus non præsentat, aut admonitus a fugitivi domino eum assignare dissimulat, multam relentatoris incurrat, sicut ULTIMA THEODOSIANI LEGE: DE FUGITIVIS COLONIS, INQUILINIS ET SERVIS LEGITUR CONSTITUTUM, AD FLORENTIUM COMITEM SACRARUM LARCIIONUM DATA: QUAM LEGEM FRUSTRÀ HIC QUÆRIMUS. Prima hujus loci mentio est ad c. 2 h. t. in m. Aur. Lugd. Vid. infra not. p. Go., quem ita, secutus est. ex eo ultimam hujus tituli facit constitutionem addita inscriptione: *Impp. Theodosius et Valentinianus AA. ad Florentium Com. S. L.; ap. W. in notis legitur, quod iure factum est, cum certus locus huic legi assignari non possit, etsi Florentius C. S. L. commemoratur ad ann. 364—366 et 385, ideoque hæc lex inter c. 1 et 2 h. tit. videtur interponenda esse. Go. conjungi eam vult cum c. 4 C. Just. de Agric. et manc. (XI, 67).**

j Sich. Cuj. 1 — Cuj. 2' *Constant.* In aliquot codd. om. *ad Proo.*

k 6—8, 10, 18 *eisdem*. Eodem 21 *his q. in solum—super eodem capit.* Mox Sich. *captationem*, impr. Ri. l 6, 7, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 21 *agnoscant*, 18 *agnoscant*. Cæterum 6, 7 *super eisdem*.

§ 1. Ipsos etiam colonos, qui fugam meditantur a, in b servilem conditionem ferro ligari conveniet c, ut officia, quæ liberis congruunt, merito servilis condemnationis compellantur d implere. *Dat. III. o. Kal. Novemb. t, Pacatiano s et Hilariano Coss.* (332.)

INTERPRETATIO. Si quis alienum colonum sciens in domo sua retinuerit, ipsum prius domino restituat et tributa ejus, quamdiu apud eum fuerit, cogatur exsolvere: ipse vero, qui noluit h esse, quod natus est in servitium redigatur.

DE SERVIS FUGITIVIS ET LIBERTIS.

Imp. Constantinus A. ad Tyberianum comitem Hispaniarum. Cum servum quispiam repetit fugitivum, et alius evitandæ legis gratia, quæ in occultantem mancipia certam pœnam statuit, proprietatem opponit, vel in vocem libertatis eum animaverit, illico nequissimus verbero, super quo ambigitur, tormentis subjiatur, ut aperta veritate, disceptationis terminus fiat. Quod non solum utrisque jurgantibus proderit, sed etiam servorum animos a fuga poterit deterrere. *Dat. XV. Kal. Sept. Pacatiano et Hilariano Coss.* 332 (*Ex Cod. Just.*).

DE CODICILLIS.

Imp. Constantinus A. ad Maximum PP. Si idem codicilli, quod testamenta possent, cur diversum his instrumentis vocabulum mandaretur, quæ vis ac potestas una sociasset? igitur specialiter codicillis instituendi ac substituendi potestas juris auctoritate data non est. *Dat. 3 Jun., Pacatiano et Hilariano Coss.* 332 (*ex Cod. Just.*).

Anno Domini 353.

Dalmatio et Zenophilo Coss.

DE ADMINISTRATIONE ET PERICULO TUTORUM ET CURATORUM.

Imp. Constantinus A. Felici i. Quoniam i per negligentiam seu proditorem k tutorum et curatorum possessiones juris l emphyteuticim, vitio intercedente com-

a Go. *cj. meditantur*.

b 10, 18 om. in. 19, 20 in *servili conditione*.

c W. *lucite corr. convenit*; ita etiam 10, 18, sed *rell. codd.* omnes et Sich. — Be. *conveniet*, quod *revocavi*: Mox 20 et *offic.—meritum*.

d Sich. *cogantur*, sed in m. *compellantur*. 9, 29 *compellatur*.

e 21, Sich. Cuj. 1 — Lugd. VI, sed in m. III. 35 et alii codd. VII, recte, ut in dicta c. 8 cit., quod non multum differt a cod. 21 et ed. Sich. — Lugd. 9 III *id.*

f Add. *Constantinopoli*. Vid. c. 8 C. Th. cit.

g Codd. aliquot mendose *Pagatiano*, *Pacatio s. Pacacio*, *Patiano*, *Pecatiano*, *Pasciano*; mox alii et *erario*. 8 om. *Pacatiano et*.

h Nonn. codd. in *domum suam* — *volsit* et *mox in servitio*. Sich. Cuj. 1 — Lugd. et nonn. codd. *no-luerit*.

i Hic quoque et in sq. const. multa in cod. 1 resecta sunt, quæ cum a P. ex Ritteri ed. suppleta sint, indicare supersedeo. Nonn. codd. *ad Felicem*, quem Go. not. b, PP. fuisse putat, Proconsulem autem Africæ in Chronologia constitit. h. anni.

j 8 *Quod*. Mox nonn. codd. *neglegencia*.

k 10, 18 *prodire*.

l Pu. *possessiones suris*. mendose. Aur. Lugd. *possessionis juris*.

m Illic et paullo post 1 *emphyteutici P. emphyteutici*

missi, e^a minorum fortunis avelluntur, placet, ut tutor curatorve, cujus^b officio manente possessio^c minoris juris emphyteutici praeerogativam^d, commissi offensam, perdidit^e, tantum de facultatibus propriis, censura imminente, minoribus restituat, quanto^f rem valere potuisse constabit s. Dat. XIV. h. Kal. Maiiⁱ, Constantinopoli, Dalmatio et Zenophilo i Coss. (333).

INTERPRETATIO. Si forte cesserit, ut minores possessionem juris emphyteutici^k, hoc est, quod ex facti bonis parentes eorum habere meruerant, sub qualibet praestatione tenuerint, et hoc per negligentiam sive proditorem^l tutoris^m aut imminutum fuerit aut certe sublatum, quicquid perierit, a tutore vel curatoreⁿ esse reddendum.

DE DONATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Severum Comitem Hispaniarum. Data jam pridem lege statuimus^o, ut donationes interveniente actorum testificatione constentur^p. Quod vel maxime inter necessarias conjunctissimasque^q personas convenit custodiri, siquidem clandestinis ac domesticis fraudibus facile quidvis pro negotii opportunitate conungi potest, vel id quod vere gestum est, aboleri. Cum igitur ne^r liberos quidem ac parentes ex nostra ab actorum confectione secernat, id, quod necessario super donationibus apud acta conficiendis jam pridem statuimus, universos teneat^s,

Sich. *emphyteutici*. Cuj. 1 — Lugd. *emphit.*, ut mox etiam W.

^a 19 et.

^b 1 *cujusq.*, impr. W., quanquam *cujusque* sententiam legis non turbat.

^c 1 *possessione*. 15 om. *possessio*. In cod. 21 a sec. m. pro *poss.* ponitur *traditiones*.

^d Pu. in not. *praerogativam*, mendose.

^e 1 . . . *diderint*. 9 *perdiderint*. 19 *praerogativa* — *perdiderint*. W. movit, pluralem hunc in locum non quadrare; tamen quadrat, si legitur: *possessiones* — *perdiderint*, quemadmodum initio legis dicitur *possessiones* — *avelluntur*.

^f Ita 1, 6, 7, 14, 16, 17, Til. P. Pu. W. Edd. Sich. Cuj. 1 — Be. *quantum*.

^g 1, 14, *constavit*. Tota const. in Cod. Just. ita depravata est: *Si tutoris vel curatoris culpa vel dolo, eo quod vestigal praedii emphyteutico impositum minime dependere voluissent, minoris praedijm fuerit amissum, damnum quod ei contigit ex substantia eorum resarciri necesse est*.

^h 15, 24, 29, 40, Sich. in m. et Cod. Just. XIII. 28, 50, 33, 34 IV.

ⁱ 10, 18 Martii. 24, 39, 43 Mart. 8 om. Const. Dalm. et.

^j 6, 7 Zenophilo. 10, 18, 42 Zenofilo. 14, 15 Zenofilo. 38 Zepophilo. 1, 38, P. Genofilo, sed P. in not. Zenophilo. 40, Sich. in m. Azemophilo. Cod. Just. Xenophilo. Pu. Genophilo.

^k Cuj. 1 — Lugd. *emphyteutici*. Sich. *emphit.*

^l 6 *proditio*.

^m 42 inter lin. add. *procuratoris*.

ⁿ 42 supra lin. *procuratore*.

^o Go. *Legem*, err. typ. Go. dubitat, utrum intelligenda sit c. 1 an c. 3 h. t., etsi potius hanc intelligi opinatur. Equidem puto c. 1 significari, ad quam cum prior sit, imperator ipse provocat in c. 3 h. t.

^p Cf. Dirksen l. c. p. 483.

^q Cod. Just. *conjunctasque*.

^r Cod. Just. *nec*.

^s Seqq. des. in Cod. Just., pro quibus extrema c. 8

A salvo tamen juris privilegio, quod liberis et parentibus suffragatur, scilicet ne traditionis vel mancipationis^a solemnitas sit necessaria. Dat. IV. h. Non. Maii, Constantinopoli^c, Dalmatio et Zenophilo^d Coss. (333).

DE FIDE TESTIUM ET INSTRUMENTORUM.

Imp. Constantinus A. et C. ^f ad Severum Comitem Hispaniarum. Scripturae diversae et^h fidem sibi invicem derogantes, ab altera parte prolataeⁱ, nihil firmitatis habere potuerunt i. Dat. IV. Non. Maii^k, Constantinopoli^l, Dalmatio^m et Zenophiloⁿ Coss. (333).

INTERPRETATIO. Si quis multiplici scriptura contractum suum munire^p cupiens de una re venditionem et donationem proferat vel quaecumque alia documenta, omnia rescindantur^q, quia impugnantem^r se chartulas lex haec vetat admitti.

DE NUMERARIIS ACTUARIIS.

Constantinus A. ad Maximum Pf. P. Utilitate suadente, annonarios et actuarios conditionales esse

h. t. pars eo translata est: *Gesta autem confici super rebus etiam alibi collatis, ubicunq;e sufficit.*

^a Cuj. 1, Cuj. 2. 2° *mancipationis*.

^b Cod. Just. III. impr. Ri.

^c In Cod. Just. om. *Constantinop.*

^d Codex, Cuj. 1. Ri. *Zenophilo*.

^e 7, 14, 20, 38, 42, 43 Constantinus. Plerique Br. al. codd. *Constant.* s. *Const.*

^f 6—8, 10, 16, 18, 20, 21, 37, 43 om. et C., ut c. 5 C. Th. de Donat. cit. Accedit c. 3 h. t., quae soli Constantino inscribitur et in C. Th. et in Cod. Just. 33 et con. Sich. *Imp. Constant. A. et Caesar.*

^g Be. *Coss.* ex Cod. Just., jubente Ri., qui ann.: c. Iuno CC. i. e. *Constantinus jun. et Constantius*. Fine enim hujus anni demum *Constans* Caesar factus est. Legitur autem in vulg. Cod. Just. edd. *Jidem AA. et CC.*, h. e. Diocletianus et Maximianus, impr. Go.

Transiit haec scriptura ex C. Th. in Cod. Just. Et enim Cod. Just. compilatores non animadverterunt restituendum esse, cum esset prima Constantini lex, nomen imperatoris. Be. in Cod. Just. et inscr. et subscr. ex C. Th. correxit.

^h 15 *Severo Comiti*. Nonn. codd. *Spaniarum, Spaniarum*. 36 om. *Hisp.*

ⁱ Cod. Just. om. et. Go. quaerit an et pro seu habendum sit. Et cum iis, quae secuntur, explicat v. *diversae*.

^j Cod. Just. *ab una eademque parte prolatae*. 8. *probatæ*. 32 pr. nullus f.

^k 6—8, 10, 13, 14, 16—18 possunt. 21, 32, Sich. Cod. Just. poterunt.

^l 9, 29, 42 Jan. s. Janr. 16, 28 Mar. 30, 50 Dat. III.

^m 8 om. *Const.* — *Coss.* et 20 *Const.*

ⁿ Multi codd. *Dalmacio*. 38 *almatio*. 40 *Dalfagio*.

^o 4 et fere omnes Br. Al. codd., edd. ante Be. *Zenofilo*. 28, 36, 40 *anelofilo*. Sich. in m. *Anelophilo*. 21 *Zonofilo*. 38 *genofilo*. 42 *Zynofilo*.

^p Vulg. Cod. Just. edd. *Kal. Maii Viminacii CC. Coss.*, mendose, in cujus subscriptionis locum auctore Go. Be. veram C. Th. subscriptionem reposuit.

^q 6—8, alii codd. *multiplicis scripturae* (6 *scriptura*) c. s. *manere*. 10, 18 *multiplices scripturas*. 9 *contra actum*. 21, Sich. *manere*. Multi codd. *muniri*.

^r 6, 7 *quicunque* — *rescinduntur*. 21 *rescinduntur*.

^s 20 supr. lin. *impulsantes*.

præcepimus ^a, annonis etiam adjuvari ^b, et capitulationem eorum, qui censiti ^c sunt, haberi immunem. Ideoque tua solertia competentia monebit ^d officia, ut actuariis binas annonas, annonariis vero singulas protinus subministrent, capitulationem quoque, ipsorum tantum, qui ex his censiti sunt, faciat ^e haberi immunem, quod in actu fuerint constituti: nam postea vel laus eos et dignitas honorabit, vel, si in culpa fuerint deprehensi, pœna comitabitur. *Enissa III. Non. Mati, Dalmatio et Zenophilo* ^f *Coss.* (333).

DE MEDICIS ET PROFESSORIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Populum. Beneficia divorum retro principium confirmantes, medicos et professores litterarum, uxores etiam et filios eorum ab omni functione et ab omnibus muneribus publicis vacare præcipimus, nec ad militiam comprehendendi, neque hospites recipere, nec ullo fungi munere, quo facilius liberalibus studiis et memoratis artibus multos instituant. *PP. V. Kal. Oct., Constantinopoli, Dalmatio et Zenophilo* ^g *Coss.* (333).

DE DIVERSIS RESPECTIS.

Imp. Constantinus ad Barbarum P. A. ^h *Popsicanum Consularem* ⁱ *Campaniæ.* Etsi non cognitio, sed executio mandatur, de veritate precum inquiri oportet, ut, si fraus intervenit ^k, de omni negotio cognoscatur. *Dat. III. Id. Novemb., Aquis* ^m, *Dalmatio et Zenophilo* ⁿ *VV. CC.* ^o *Coss.* (353.)

INTERPRETATIO. *Quicquid non vera, sed falsa petitio a Principe obtineris, quia fraus intervenit non valet.*

DE FILIIS MILITARIUM.

Imp. Constantinus A. Ablatio Pf. P. Veteranorum filii, vel eorum, qui præpositi vel protectores fuerunt, vel ceteroquemlibet gradum militiæ tenuerunt, si invalidi et imbecilles, tum, qui sint, curiis aggregentur,

^a Ita Go. ex codice; rell. præcipimus.

^b Go. mendose adjuvari.

^c Codex et edd. ante Be. censeti. Hoc etiam paulo infra. Be auct. Go. em. censiti.

^d Cuj. 1. Cuj. 2, 2^a amonebit, errore propter antecedentem litteram a. Aur. Lugd. admonebit. Go. ex cod. rest. monebit, quod Ri. Ri^a. Be. rec.

^e Ne conjicias faciant.

^f Codex, Cuj. 1 — Lugd. Zenoflo.

^g 4 Zenoflio et Aur. Lugd. Cons.

^h Ri^a Barbarum mendose. Cod. Just. om. Barbarum.

ⁱ 25 om. Pompeianum, pro quo in Cod. Just. ms. Pl. 1, D Montisp. H. 82. ed. Nbg. Pontianum.

^j 6 pc. Til. in m. Proc. 9, 10 præfectum. 18 pfectum. 27, 48 om. consularem Campaniæ. 9 Campaniæ aug.

^k 19 (not. interlin.) excusatio.

^l W. cum Cod. Just. intervenerit; ceteræ edd. et plerique codd. intervenit. 5 et — intervenit.

^m 33 IV. Nonnulli codd. kal.

ⁿ Ad. v. Aquis vid. Go. in Chronol. p. XXIII et ad h. not. k., ubi cj. Apris, non tamen improbens lect. vulg. Hal. Russ. om. Aquis.

^o 8 Genesis. 19 signaflo, reliqui codd. Zenoflo, Genoflo, Genoflio, Genofalo, Jenufico. Sich. Signophilo 20 Signoflo, et post interpr. repetit nomina consulum, mendose scribens Zenoniflio.

^p Plerique codd. et Cod. Just. om. VV. CC., sed 28, 37, 40, 41 et — Coss.

A ita ut rei ^a familiari gaudentes et ineptos ^b militiæ curiarum societati conjungas. Quod etiam nos fecimus sub conspectu nostro his, quos deliciosis nutrimentis enervatos esse perspeximus. Qui igitur ex his patresfamilias sunt, et idonei functionibus publicis, eligantur ^c ad augendum curialium numerum ^d; singularum civitatum ordinibus commonendis ^e, ut, quos norunt idoneos, nominare non dubitent, præter eos quos vigor et fortitudo defendendæ rei publicæ idoneos facit. Nam et duces singulorum limitum convenimus, ne deinceps veterani filii inutilis sacramento cingatur. Eos etiam, qui jam probati sunt, diligenter inspiciant, ut qui minus idonei ^f reperiuntur, sacramento soluti ad gravitatem tuam mittantur. *Dat. et PP. Id. Nov., Dalmatio et Zenophilo* ^g *Coss.* B (333.)

DE APPELLATIONIBUS ET CONSULTATIONIBUS.

Imp. Constantinus A. Albino. Et in majoribus, et in minoribus negotiis appellandi facultas est. Nec enim judicem oportet injuriam sibi fieri existimare, eo quod litigator ad provocationis auxilium convolvit. *Dat. VII. Id. April. Marcellino et Probino Coss. Dat. Kal. Aug., PP. Kal. Septembr., Constantino Basso et Balbino. Coss.* 333 (Ex Cod. Just.).

Anno Domini 534.

Optato et Paulino Coss.

DE SUARIIS, PECUARIIS ^h ET SUSCEPTORIBUS VINI CÆTERISQUE CORPORATIS.

Imp. Constantinus A. ad Pacatianum Pf. P. Quoniam suariorum corpus ad paucos devenit, jubemus eos adstante populo Romano dicere, quibus excusatio sit delata, quibus provenerit onus, ut his in medium publicæ rationis edoctis ⁱ exemplum vel navelicariæ proponatur. Itaque dignoscant, facultates proprias suariorum esse obnoxias muneris, ac de duobus alterum eligant, aut retineant bona, quæ suariæ functioni destrieta sunt, ipsique suario teneantur obsequio, aut idoneos, quos volunt, nominent, qui necessitati iidem ^j satisfaciant. Nullum enim vacare ab

^a Clarum est scrib. esse re, ut Go. et Be. voluerunt.

^b Codex, Cuj. 1 — Ri^a. inaptos. Supra codex et (post filii, sed eorr. vel) — imbecillis.

^c Codex patrisfamilias s. et idoneis. Aur. Lugd. eligatur, mendose.

^d Cuj. 1. Aur. Lugd. mend. munerum.

^e Ita Go. — Be., quod aptius mihi videtur quam commovendis, quæ est scriptura codicis, Cuj. 1 — Cuj. 2^a. Vid. præter alios locos c. 13 de Veteranis (vii, 20). Infra codex defendende — sungolorum, sed em. a librario singulorum.

^f Cuj. 2, 2^a err. idoni. Hinc incipit folium LXXIX. codicis.

^g Codex, Cuj. 1 — Ri^a. Zenoflo.

^h Cod. Just. om. Pecuariis: deinde habet et cæteris. Aur. Lugd. Suaris.

ⁱ Ita 4, edd. et. cum P. taceat, cod. 1. Go.: « Et eductis. » Be. vult eductis. Sustineri potest edoctis; antea est dicere.

^j 4, edd. idem et multo mendosius 1 idest, nisi ibi scriptum est idem. Rep. iidem. Go. prop. iidem aut eidem, Be. iidem aut item. Nostrum prope accedit ad

hujus rei munere patimur. Sed siue honoribus evecti, A vice^a, donec minores probata ætate esse videantur. siue quolibet versutia genere sugerunt, revocari eos jubemus, idque ipsum teste et audiente populo Romano compleri, ac nos super his consuli, ut animadvertamus^a in eos qui hac tergiversatione usi sunt; functionis hujus vacatione nulli penitus tribuenda, sed eo, qui surripere potuerit, post beneficium infirmatum, salutis etiam periculum subitar. *Dat.* ^b VIII. *Id. Mart., Roma, Optato et Paulino* ^c *Coss. (334).*

DE MATERNIS BONIS.

Imp. Constantinus A. ad Severum Comitem Hispaniarum. Insinuatam est, quosdam patres principalis conjugii^d copulatione destitutos in perniciem filiorum ultra misericordiam sanguinis properare, et receptis deinceps aliis matrimoniis, majorem sibi in rebus filiorum vindicare personam: qui, quoniam in his usufructuarii remansisse videntur, usurpare ea ac pervertere confidunt, ut per hoc his, qui in orbitate remanserunt, nulla nec possidendi, nec litigandi tribuatur occasio. Ideoque placet, ne quis pater receptis deinceps matrimoniis earum rerum, quæ prioris conjugis fuerunt, sibi jus defendendum existimet, nisi tutelæ

utriusque codicis scripturam neque vero nego, eidem simplicius esse.

^a Seqq. corrupta sunt in cod. 4 et in edd., ubi sic se habent: *animadvertamus in eos, qui hac tergiversatione nulli penitus tribuendas (Cuj. 2 2^a tribuenda), ideò, qui subripere (Be. de cj. Go. em. subreperere) potuerit, post beneficium infirmatum, salutis etiam periculum subituro.* In m. Aur. Lugd. sanando loco hæc adscripta sunt ad v. tribuendas: *For. tribuenda, se subripere voluerit. p. b. in s. e. p. subituros.* ^b Go. hac emendatione usus est, ut conjiceret: *ut animadvertamus in eos: Eo qui hac tergiversatione, nulli penitus tribuenda, cæteroqui subreperere potuerit, etc. et addit: « Cæteroqui, loco, si ideoqui, id est, in posterum, alioquin. »* Jam vero succurrit fol. XXX. cod. 4, cujus hi hoc loco sunt versus:

*madu... amuseosquihactergiversationem si sunt
derelictofunctionishujusvacationempenitus tribuen
dam sed eo quis subripere potuerit postbeneficium
infirmatum salutis etiam periculum subituro.*

(Pu. quinque puncta habet, W. septem). P. Ita legit: *ut animadvertamus in eos, qui hac tergiversatione usi sunt: de relicto functionis hujus vacationem nulli penitus tribuendam; sed eam, qui subripere potuerit, post beneficium infirmatum, salutis etiam periculum subituro.* W. « Apparet igitur, inquit, vv. *de relicto—vacationem*, quæ membrana huic loco supplendo exhibet, alias ommissa esse propter similem exitum vv. *tergiversatione, vacatione*: contra in palimps., siquidem recte vv. reddidit P e y r o n., excidisse v. D nulli, quo carere locus non potest. Cæterum non accusativos cum P e y r o n o retinendos, sed ablativos absolutos, imperatoribus usitatissimos, restituendos, totumque locum jam ita scribendum arbitror: *ut animadvertamus in eos qui hac tergiversatione usi sunt; de relicto functionis hujus vacatione nulli penitus tribuenda, sed eo, qui subripere potuerit, post beneficium infirmatum, salutis etiam periculum subituro.* Quæ lectio, ut a palimps. paululum recedit, ita confirmatur vulgata: *ideo—subituro.* ^b Recepti quæ sunt a W. restituta, præsertim cum tribuendas eo insint in cod. 4 scriptura tribuendas ideo. V. *subreperere* a Go. emendatum et a Bo. repositum falsum esse, non dico.

^b Go. *Dat. pro Propos. vel Acc. habet.*

^c 4, 4, edd. *Paulino.*

^d Cod. Lugd. *conjugi*, sed m. *conjugii*. Ibidem paulo infra orbita, sed rest. orbitate.

His autem moderatio nostra cuncta jubet servari atque restitui. *PP.* ^b III. *Kal. April., Constantinopoli, Optato et Paulino Coss. (334).*

DE COMMUNI DIVIDENDO.

Imp. Constantinus A. Gerulo ^d *Rationali trium provinciarum* ^e. In Sardinia fundis patrimonialibus, vel emphyteuticariis per diversos nunc dominos distributis, oportuit ^f sic possessionum fieri divisiones, ut integra apud possessorem ^g unumquemque servorum ^h agnatio ⁱ permaneret ^j. Quis enim ferat ^k liberos a parentibus, a fratribus sorores ^l, a viris conjuges segregari? Igitur qui dissociata ^m in jus diversum mancipia traxerunt ⁿ, in unum redigere eadem cogantur ^o: ac ^p si cui ^q propter redintegrationem necessitudinum servi cesserunt ^r, vicaria per eum ^s, qui eosdem susceperit ^t, mancipia reddantur ^u. Et ^v invigilandum, ne ^x per provinciam aliqua ^y posthac ^z querela super divisio mancipiorum affectibus perseveret. *Dat.* III. ^{aa} *Kal. Maii* ^{bb} *Proculo et Paulino Coss. cc*

^a Cod. Lugd. *vicem.*

^b Go. em. *Cordubæ* aut reponi vult *Dat. pro PP. Cæterum codex et edd. Paulino.*

^c Multi codd. *De Communi Dividendo*, alii *De Comune Dividendum*. Cod. Just. om. *De.*

^d 20 *Jerole*. Sich. Til. *Jerula*, sed Sich. in m., ut Cod. Just. *Carulo* et Til. in m. « al. *Gerulo.* » 10, 14, 16, 18, 25 *Gerulo*. 19 *Jerole*. Seqq. des. in nonn. codd.; alii omnia om. post A.

^e 10, 18, 19, 25 *R. trium provinciarum in Sardinia* (ita etiam *R.*) *Fundis. Cæterum 20 rationale.*

^f 16 *oportet*. Hinc inc. c. 11 Cod. Just. cit. *Poss. divis. ita f. oportet. Mox 20 integrum.*

^g Cod. Just. *successorem.*

^h Cod. Just. add. *vel colonorum adscripticæ conditionis seu inquilinorum proximorum.*

ⁱ 16, 20 et Til. in in. *agnitio.*

^j Cod. Just. *agnatio vel affinitas permaneat.*

^k 6, 7, 14, 16, 17 *Qui ferat. 20 Q. e. referat. Aur. Lugd. Quis n. ferat.*

^l 20 *sororem.*

^m 20 *quod diss. Cod. Just. si qui sic sociata. Dirkzen, f. c. p. 432.*

ⁿ 20 *atraz. Siclr. atraz. Cod. Just. vel colonos distraxerint.*

^o 15 in unum ea red. c. Cod. Just. in u. eadem r. c. et om. seqq.

^p 15, 16 om. *ac.*

^q 14 *sicut 19 sicubi. 15 si cui au. pr.*

^r 6—8, 10, 15, 16—19, Til. *cesserint.*

^s 9 *vic. pro ro. eum. Nonn. codd. vicario.*

^t 6—10, 14, 16—18 *susceperint.*

^u 19, 20, *reddantur.*

^v 10, 18 et Go. ex cj. *Sed. R. Sed invigila. 15 om. et.*

^x 6, 7, 14 *invigilante (om. ne) per. 9 et in vigilia. 10, 18 invigilans (om. ne) per. 15 invigilante te per. ne aliqua.*

^y 20, Sich. *aliquam.*

^z Plerique codd. *posthæc.*

^{aa} 20, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. VII., sed in m. III. 19 om. III.

^{bb} 20, Sich. Cui. 1. Aur. Lugd. Jul., sed 20 ex corr. et in m. edd. cit. *Maii. 38 Mar.*

^{cc} Ita omnes codd. et Cod. Just. Sed non reperuntur in fastis hi consules, quam ob causam alii alia commenti sunt. Go. in not. *Pub. Optato et Paulino Coss. (334).*

INTERPRETATIO. In divisione ^a patrimoniorum seu ^b fiscalium domorum sive privatorum observari specialiter debet, ut, quia injustum est filios a parentibus vel uxores a maritis, cum ad quemcumque possessione pervenerint, sequestrari, ut ^c mancipia, quæ permixta fuerint, id est, uxor cum filiis et ^d marito suo datis vicariis, ad unum debeant pertinere, cui necesse fuerit commutare ^e, quod sollicitudo ordinariorum debet specialiter custodire ^f, ut separatio fieri omnino non possit.

DE NUMERARIIS ACTUARIIS.

Imp. Constantinus A. ⁸ ad Veronicianum ^b Vicarium Asiæ. Vorax et fraudulentum numerariorum propositum, qui diversis ⁱ rectoribus obsequuntur, ita inhibendum est, ut et ^k antea sancivimus ^l, et nunc eidem sancimus ^m, conditioni eos subdi tormentorum ⁿ, et eculeis atque lacerationibus subjacere, nec ultra biennium hoc fungi obsequio, etc. *Dat. XIV. Kal. Jun., Oplato et Paulino Coss. (334).*

DE HIS QUÆ ADMINISTRANTIBUS DISTRACTA SUNT VEL DONATA.

Imp. Constantinus A. ^o ad Veronicianum ^p Vicarium Asiæ. Post alia; ^q Damus provincialibus facultatem^r, ut, quicumque sibi a numerariis ^s qui deversis rectoribus

^a 20 in (in m.). *Definizione.* Sich. *In definitione,* sed in m. *divisione.* Nonn. codd. *divisionem.* Go. cj. *patrimonialium.*

^b Nonn. codd. hic sive et mox *sex.* Mox 21 in m., Sich. Cuj. 1. *Aur. Lugd. dominorum.*

^c 6, 7 om. ut.

^d Ita plerique codd., ut 6—10, 14, 16—18, 43, 44; sed 19, 20 edd. m. s. et fil.

^e Nonn. codd. *commulari.*

^f Ita plerique codd., sed nonn. *custodiri*, alii *superatio.*

^g Cod. Just. *Imp; Constantinus*, quia est prima h. l. lex.

^h Be. auct. Go. ex c. 2 eit. (vid. not. sup.) et ex Cod. Just. rest. *Veronicianum* pro *Benonicianum*, quam mendosam scripturam codex et edd. ante Be. habent.

ⁱ Cod. Just. add. *obsequiis*, sed deest ap. Cujacium.

^j Cuj. 1 *obsequuntur.*

^k Cod. Just. om. et.

^l Codex, Cuj. 1—Lugd. *sanczerimus.* Cuj. 2—Ri⁸. *sanczerimus.* Go. in not. em. *sancimus* vel *sanczeramus.* Be. ex Cod. Just. rec. *sancivimus*, sed Cujacius ibi *sancimus.*

^m Aur. Lugd. *sancimus,*

ⁿ Codex, edd. ante Be. *subditorum.* Go. annotat: *D*

yp. subditorum, id est tormentorum, ut Cod. Just. Be. hanc Go. cj. recte in contextum recepit. Vid. c. 6 h. t. *subjaceant tortori* et c. 9 h. t. *tormentis esse subjectos.*

^o Codd. Br. Al. Sich. Til. *Imp. Constantinus A.*

^p 15 *Veronicianum.* 16 *Verocinum.* 20, 35, 43 *Verocianum.* 25 *Verotiano.* 26 *Vericianum.* 21, Sich. Til. *Veranicium.* Aur. Lugd. *Veronicianum.* 27 *Nicianum.* Similiter 10, 18 ad *Veronicianum.* 28 *Id. ag. ad Julianum Constantinum.* 36 *Imp. Aug. ad Julianum Constantinum.* 48 *Imp. Theod. ad Julianum Constantinum.* Non. codd. *Virum clarum* pro *Vicar. Al. Vic.* annotatur *Tusciae.*

^q In multis codd. deest *Post alia.*

^r 20 *potestatem.* Mox nonn. codd. *quæcumque.*

^s Sich. Til. *nummularii*, impr. Ri. 21 om. a.

^t 10, 18 *raptoribus:*

A obsequuntur, conquesti ^a fuerint aliquas venditiones ^b extortas, irritas ^c inanesque efficiant ^d, et male vendita ad venditoris dominium revertantur, amissione etiam pretii ^e illicitis ac detestandis emptioribus puniendis. *Dat. XIV. Kal. Jun., Oplato et Paulino Coss. (334).*

HÆC LEX expositione non indiget ^l.

DE OFFICIO JUDICUM OMNIUM.

Imp. Constantinus A. Andronicus ^k. Si contra pupillos, viduas vel morbo ^l fatigatos ^m et debiles impetratum fuerit lenitatis nostræ judicium ⁿ, memorati ^o a nullo nostrorum judicum compellantur comitatu nostro sul copiam facere. Quin imo ^p intra provinciam, in qua litigator ^q et testes ^r vel instrumenta ^s sunt, exp-

B ^a Codices Br. Al. *cumquæsti*, sed 20 corr. supr. lin. 6, 7 *conquæstii.*

^b 32 *donationes.* Nonn. codices *vend. extortas.*

^c 10, 18 *infrat.* 15 *irrita.* 20 *immeritas*, sed. em.

^d 15, 20, 25, 27, 31, 35 — 35, 37, 39, 43, 44, Sich. *efficiantur*, impr. Ri. 21 *efficient.* Mox in nonn. codd. om. et — *revertantur.*

^e Nonn. codd. *præjudicii pro pretii et et pro ac.*

^f 9, 27, 42. L. R. U. ap. Cæuc. (sed cod. Pip. XVIII. et S. Gall. ut nos) XIII. 17 XVII. 30 IV.

^g 10 *Dat. titul. XIV.*

^h 10, 20, 39 *jan.*

ⁱ Nonn. codd. *Obtata*, alii *Obtoto.*

^j 21 *Aquilinio.* Sich. *Aquilino.*

^k Hæc vv. interpretis des. in Cuj. 1 — Cuj. 2; Go. Ri. Ri⁸. *interpretatione non indiget*, sed in ed. Go. interpr. negligentia typographi in mediam notam interjecta est. 21, Sich. *Lex ista.* Post interpretationem ap. Sich. apparet novæ legis vestigium: *Imp. Theod. A. ad Julianum Constantinum * Interpretatio.*

Quicumque sibi a nummulariis, qui diversis rectoribus obsequuntur, conquesti fuerint aliquas venditiones extortas, irritas, inanesque efficiantur, et male vendita ad venditoris dominium revertantur: amissione etiam pretii illicitis ac detestandis emptioribus puniendis. In m. ed. Sich. annotatur: *In Codice Argentoratensi deprehendimus alterius legis initium, cui annexa erat hæc interpretatio, quæ tamen a lege superioris ne quidem verbum mutet.* Jam si queritur, an incognita lex his vv. latent, id negandum esse contendo. Fons enim innotuit. Argentoratensis codex est Bernensis (40), in quo hæc ipsa Sichardi vv. cum inscriptione inveni; sed ita ut non alterius legis in rell. exemplis omittæ indicium faciant, verum pro ea ipsa lege, quæ in Br. Al. recepta est, scripta sint. Similiter res se habet in codd. 28, 36. Est igitur hic locus nihil aliud nisi corruptæ ipsius legis interpretatio cum mendosa inscriptione (Constantini nomen transpositum est, ut docent codd. 28, 36; ejus in locum librarius cod. 40, qui tamen post *Imp.* advertit; substituit *Theod.*; *Julianum* ortum est ex v. *Veronicianum*). Jam vero Sich., qui non accurate inspexisset cod. 40 inscriptionem pro legis deperditæ argumento habuit.

^l Nonnulli codd. add. *aug. 14 Idem andronico*, et om. A. Cod. Just. *ad Andronicum.* 19 *Andromacho.* 20 *antronico.* 8 *Antronico.* 21 *Adronico.* 5 om. *inscript.*

^m Cod. Just. *vel v. vel diuturno morbo.* 9 et morbo. 10, 18 *viduæ v. m.*

ⁿ 8 *fatigatis.* Sich. Cuj. 1 — Cuj. 2° *fatigatas.*

^o 8 om. *nostræ i.* 14 nos *i.* 20, 21, Sich. Til. *judicio.*

^p 14 *memoramus.*

^q 14 *Qui nemo.*

^r 8, 9, 21, Sich. *litigatur.* 20 *litgat.*

^s 8, 9, 20 *aid. sunt.* 5 *hec testes.* 10, 18, R.

^t 16 *instruta.*

riantur jurgandi fortunam, atque omni^a cautela ser-
vetur^b, ne terminos provinciarum^c suarum cogantur^d
excedere. Quod si pupilli^e vel viduæ aliique^f
fortunæ injuria miserabiles^g judicium nostræ serenitatis^h
oraverint, præsertim cum alicujus potentiam perhorrescuntⁱ,
cogantur^j eorum adversarii examini nostro sui copiam
facere. *Dat. XV. kal. Jul.*¹, Constantinopoli^m, *Optato et Paulino Coss.* (334).

INTERPRETATIO. Quicumqueⁿ adversus^o pupillos,
viduas et ægrotos^p nostra præcepta meruerit^q, eos de
locis suis commovendi vel extra provinciam suam^r us-
quam penitus protrahendi licentiam summovemus, ut^s
ibi causam suam dicant, ubi instructiores esse et testi-
monia possint^t facilius invenire. Sane si ipsi, quorum
fatigationi consulimus^u, nos crediderint expetendos^v,
huic voluntati eorum veniendi aditum non negamus^x;
ita ut adversarii eorum sub præsentia principis adesse
per rectorem provincie compellantur.

DE ADVOCATO FISCALI.

Imp. Constantinus A. ad Pacatianum Pf. P. Etsi potior
apud nos privatorum causa est quam fisci tutela, præ-
cipimus tamen, si a nobis plures defensasacula fisci me-
ruerint, cum præponi cæteris, qui melior, innocentia
potior, litteris pollentior reliquis, examinata fide esse
nosceretur, etiamsi post alios hoc beneficium a nostra
clementia reportavit. *Dat. III. Non. Jul.*, Singen-
duno^{aa} *Optato et Paulino*^{bb} *Coss.* (334).

DE FIDE TESTIUM ET INSTRUMENTORUM.

Imp. Constantinus A. ad Julianum Præsidem^{cc}. Ju-

- ^a Cod. Just. *omnis*. Dirksen l. c. p. 422.
^b 9 *servaturum*. 19, 20, 21, Sich. *serventur*. Deinde 20 *nec*.
^c 5 *provincialem*.
^d 6 *cogentur*.
^e 5 *publici*. 8 *pupille*.
^f 9, 20, 21, Sich. *aliæque*. 10, 18, 19 *aliquæ*.
^g Nonnulli codd. *injuriarum miserabilis*.
^h 5 *servitutis*, sed corr. *serenitatis*.
ⁱ Ita 14, 16, 17, 18, Cod. Just.; reliqui codd. et edd. *perhorrescant*.
^j 18 *cogentur*.
^k 32 *v.* 19, 21 om. *XV*.
^l Anian. Rhem. sec. Go. *Jun*.
^m 8 om. *Opt. et P. Coss.*; plerique codd. om. *Coss.*
14 *Obtatu*. 36, 40 et *Probato Pcc.* Sich. in m. *Probato*.
ⁿ 8, 10, 18, 42, 44, alii *Si quic*. Sich. in m. *qui*.
^o Edd. et plerique codices *adversum*.
^p 20, 36, 40, Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. *infirmos*, D sed eadem edd. in m. *vel ægrotos*.
^q Permulti codd. *meruerint*.
^r Nonn. codd. *nuquam* 20 *n. usq.*
^s Nonn. codd. et Sich. Cuj. 1. Aur. Lugd. *sed*, prob. *Ri*.
^t 5 *testimonio possunt*.
^u Plerique codd. *consulemus* aut *consulemus*.
^v 5, 8 *expectandos*, deinde alii *hunc* aut *huc*.
^x Multi codd. *negemus*. 5 *compellant*.
^y 4, edd. *reportabit*. Go. em. *reportavit*, Be. *repor-tavit*, vel *reportaverit*. Alterutrum neccesso erat emen-daretur.
^z Cuj. 2. 2°. Go. *II.*, err.
^{aa} Be. *Singiduni* Scrib. *Singiduno*.
^{bb} 4, Til. — *Ri*.¹ *Paulino*. Aur. Lugd. *Cons. et hic* et in c. 3, 4 h. t.
^{cc} 16 *Julium præc.* Rein. in m. *Tarraconensem*,

A risjurandi religione^a testes prius quam perhibeant^b
testimonium, jam dudum arctari^c præcepimus^d, et
ut^e honestioribus potius fides testibus habeatur^f. §. 1.
Simili more^g sanximus^h, utⁱ unius testimonium
nemo judicum in quacumque^j causa facile^k patia-
tur admitti. Et nunc^l manifeste sancimus, ut unius
omnino testis responsio non audiatur^m, etiamsi
præclarumⁿ curiæ honore præfulgeat^o. *Dat. VIII. p.*
Kal. Sept. q, Naisso^r, *Optato et Paulino Coss.*
(334).

INTERPRETATIO. Testes priusquam de causa interro-
gentur, sacramento debere^s constringi, ut jurent se

Idem dicit Go. nonneminem putare. Juliano inscri-
bitur c. 23 C. Th. de Decur. (XII, 1) anno 338
data, ubi Go. ann.: « Non dubito, quin *Julianus* hic
Rector alicujus provinciæ fuerit, sane ante quadri-
ennium Juliano Præsidi inscribitur l. 3. *sub de fide*
testium. » In notis h. c. dubitat, utrum ille idem
Julianus sit, an potius Cejonius Julianus intelligen-
dus, cujus meminerit Vopiscus in Vita Firmi cap.
1 (2); in Prósopogr. autem cogitat de Juliano ex-
vicario, quem Ammian. Marc. XXII, 41 narrat in-
terfectum esse Mamertino et Nevitta Coss. (362.) Res
incerta est; neque tamen temporis ratio permittit,
ut eundem Julianum hic accipiamus, cujus mentio-
nem fecerunt Vopiscus aut Ammianus Marc.; qui
autem idem sit atque ille in c. 23 cit., non dubito.
Cod. Just. *Imp. Constantinus A.*

^a 6, 7, 10, 13, 16, 18 *religionem* et nonn. codd.
testis. 20 *in religione*.

^b 4 *adhibeant*, a post. man. em. *perhibeant*. 25
præbeant.

^c 20 *adstare*, sed supr. lin. *arctari*.

^d Ita aut. Go. recte. Be. ex Sich. et nonn. edd.
Just.; 4, 6—8, 10, 16—18, 20, 21, 25, 50, Til. —
C *Ri*.¹ Cod. Just. (ed. Spang.) *præcipimus*; rell. codd.
præcepimus. Go. — *Ri*.¹ *præcipimus*: Et.

^e 8 *ut et*.

^f 20 *adhibeatur*. Cod. Just. *testibus fides adhi-beatur*.

^g Ita 4, 6—8, 10, 13, 14, 16—18, 21, 25, 50,
Sich. — *Ri*.¹ Coll. Ans. ded.; 12 *similes mores*. Reil.
codd. B. ex cod. 20, Cod. Just. *modo*. 15 *sim. s.*
modo ut. Restitui *more*. Mos est pro *ratione*, modo,
exemplo. Cæterum Til. — Cuj. 2° *habeatur, simili*
more.

^h 6—8, 10, 12—18, 20, 21, Sich. *sancimus*.

ⁱ 4, 6—8, 10, 12—14, 17, 18, 21, Til. — Lugd.
et. Legitur igitur in Til. — Cuj. 2° *pr.*, et *ut h. p. f. t. ha-beatur, simili more sancimus, et* (Cuj. 2, 2° *ut* fortasse
leg. et interpung. cum his edd.) *unius*, qua inter-
punctione v. *sancimus* ad anteced. vv. et — *habeatur*
refertur. 16, 25 om. *ut*. 18 *mendose injuste pro*
unius.

^j 10, 18 *in quocumque*. 20 *in quemcumque* et om.
causa.

^k 4 *fiscali*, rubro col. corr. *fiscali*. Til. — Lugd.
fiscali, recte impr. Go. in comm. et adversantibus
præter v. *quacunque* rell. codd. Sich. Cod. Just.

^l Go. *At nunc mavult, et nunc defendi posse non*
negans.

^m 15 *non admittatur*. Sich. *ne u. o. t. r. a. 6, 7*
audeatur. Supr. Coll. Ans. ded. *omni modo testis*.

ⁿ 15, 50, Sich. in m. *præclaro* et mox nonn. codd.
cure.

^o 12 *refulgeat*.

^p 24, 50, Aur. Lugd. IX. 21 om. VII. 20 V.

^q 39 *Dec*.

^r 34 *Nauso*. 38 *Neso*. 39 *Naissio*. Be. *Naissi*. 8
om. *Naisso* et et — *Coss.* 4, alii. codd. edd. *Paulino*.

^s Hoc omnes fere codd., veluti 6—10, 12, 16—18,

nihil falsi esse dicturos. Hoc etiam dicit^a, ut honestioribus magis quam vilioribus testibus^b fides potius admittatur. Unius autem testimonium, quamlibet splendida^c et idonea videatur esse persona, nullatenus audiendum.

DE EXCUSATIONIBUS ARTIFICUM.

Imp. Constantinus A. ad felicem.....^d Architectis quam plurimis opus est; sed quia non sunt, sublimitas tua in provinciis Africanis ad hoc^e studium eos impellat, qui ad^f annos ferme duodeviginti nati liberales litteras degustaverint. Quibus ut hoc gratum sit, tam ipsos quam eorum parentes ab his, quæ personis injungi^g solent, volumus esse immunes, ipsisque, qui discent^h, salarium competens statui. PP. VI. Kal. Sept., Carthagine., Optato et Paulino Coss. (334).

DE NAVICULARIIS.

Imp. Constantinus A. ad i Felicem Commoda nobis visa est^k ea dispositio, quæ expresse navicularios in hunc ordinem formavit, ut non promiscuè, sed per vicissitudines rite servatas juges cursus^l agnoscerant, et exiguos^m implerent, quo ita levamenti alternantis auxilii cunctorum fortunæ et tenuiorum potissimum confirmarenturⁿ, nec necessitas fieret, aliquos semper longiora lustrare, ac plerisque

20, 21, 42—44, convenienter cum ætatis, qua scripta est interpr., modo dicendi. Edd. debent.

^a 20 false — dico.

^b 9 om. testibus.

^c 20 quamlibet et splendida. Sich. Cuj. 1 — Lugd. quamvis.

^d Dignitas etiam deest in c. 6. C. Th. de Navicul. cit. et in cod. Montispe., qui Lib. XIII Leg. Idem ad Felicem. Go. Felicem sublimitatis tuæ appellatione hic salutatum præfectum præf. et Italiæ quidem fuisse putat, qua cj. nisus Bø. in not. add. Pf. P. Go. — Ri*. ut om. dignitatem indicent, sex puncta ponunt; rell. nihil signi ponunt.

^e Fol. 304^b cod. 4. In cod. Montispe. om. sublim. t. in præf. Africanis.

^f Go. : abundare videtur hæc vox.

^g & iniugi, err.

^h Go. cj. docent, motus v. salarium, quod docentibus, non discitentibus præbatur. Sed totius constitutionis, ut in C. Th. servata est, ea mens est, ut præmiis allificentur et commodis, qui in architecturæ studium incumbant. Discunt habet etiam cod. Montispe.

ⁱ C. 6 cit. PP. VII. Id., qua re hanc c. cum c. 6 cit. nego conjungendam esse. Go. in Chron. VII, sed add. : c. Al. VI.) Mox 4 et edd. Paulino. In cod. Montispe. deest subscr.

Vid. supra not. c.

^j Go. et Ri. sex puncta ponunt, Ri^k. quattuor, rell. non indicant lacunam.

^k Fol. 307^a cod. 4.

^l & currus, a libr. corr. cursus.

^m Go. cj. exagogas vel exagogios, neque vero mutat v. exiguos.

ⁿ & tenuioribus um potissimum confirmen nec. A rec. man. rubro col. ponitur asteriscus post um et post confirmen (tenuioribus um* potissimum confirmen* nec). Til. — Lugd. tenuioribus* um potissimum confirmen*, nec. Primum in Cuj. 2, 2* editum est tenuioribus tum potissimum confirmen, nec, quæ cj. Cujacii a seqq. editoribus recepta est, ita tamen, ut

A obnoxios casibus fieri. Quod ne ulterius possit accidere, labor omnibus par et justus adjunctus sit, et subsidia pari ratione deferantur, nec tenuiores in querelas infructuosæ complorationis incurrant. PP. VII. Id. Sept. Carthagine, Optato et Paulino^b Coss. (334).

Imp. Constantinus A. Naviculariis Orientis Pro commoditate urbis, quam æterno nomine, jubente^c Deo, du- navimus, hæc vobis privilegia credimus deferenda, ut navicularii omnes a civilibus muneribus et oneribus et obsequiis habeantur immunes, et ne honores quidem civicos, ex quibus aliquod incommodum sentiant, subire cogantur. Ab administratione etiam tutelæ, sive legitimæ, sive ejus^d, quam magistratus aut provinciæ rectores injungunt, habeantur immunes. Et vacatione legis Juliæ et Papiæ potiantur, ut, etiam nullis intervenientibus lucris^e, et viri ex testamento uxorum solidum capiant, et ad uxores integra voluntas perveniat maritorum. De proprietate etiam vel hæreditate vel qualibet alia civili causa pulsati, ne ex rescripto quidem nostro ad extraordinarium judicium evocentur, sed agentibus in suo foro respondeant, et ad exemplum Alexandrini stoli^f quaternas in frumento centesimas consequantur, ac per singula millia singulos solidos, ut his omnibus præterea animati, et nihil pene de suis facultatibus expedientes cura sua frequentent maritimos commeatus. Acc. Kal. Dec., Optato et Paulino^g Coss. (334).

DE TESTAMENTO MILITIS.

C Imp. Constantinus A. ad Populum. Milites in expeditione degentes, si uxores, aut filios, aut amicos, aut commilitones suos, postremo cujuslibet generis homines, amplecti voluerint supremæ voluntatis affectu: quomodo possint, ac velint, testentur: nec uxorum aut filiorum eorum, cum voluntatem patris reportaverint, meritum, aut libertas dignitasve quæ- ratur. Proinde sicut juris rationibus licuit, ac semper licebit, si quid in vagina aut clypeo litteris sanguine suo rutilantibus annotaverint, aut in pulvere inscripserint gladio suo, ipso tempore, quo in prælio vitæ sortem dereliquerint, hujusmodi voluntate stabilem esse oportet. Dat. III Id. August., Nicomediæ, Optato et Paulino Coss. (334) (ex Cod. Just.).

D Go. — Ri*. asteriscus post confirmen servarent. Rectius recepissent alteram Cujacii cj. indicatum illam in m. Cuj. 1 — Cui 2* et Go. Be. probatam tenuiorum potissimum (in Aur. Lugd. om. potissimum) confirmentur, quam prætulit quidem, cum manifestus sit error librarii cod. 4, sed mutato præsentem in imperfectum.

^a Ri*. om. VII.

^b 4, edd. Paulino.

^c Go. in not. iubente; recte defendit in comm. jubente.

^d & jus, ab ant. man. corr. ejus.

^e Cuj. in me. Cuj. 1—2*. Go. Be. recte em. liberis.

^f Supra v. stoli ab antiqua manu gilvo col. scriptum est in cod. 4 cursus, sine dubio interpretandi stoli causa. Rec. manus id uncis inclusit rubro col. pictis.

^g Vid. not. b antec.

QUANDO IMPERATOR INTER MISERABILES PERSONAS COGNOSCAT.

Imp. Constant. A. ad Andronicum. Si contra pupillos, vel viduas, vel [diuturno] morbo fatigatos et debiles impetratum fuerit lenitatis nostræ iudicium, memorati a nullo nostrorum iudicum compellantur comitatui nostro sui copiam facere: quinimo intra provinciam, in qua litigator, et testes vel instrumenta sunt, experiantur iurgandi fortunam: atque omnis cautela servetur, ne terminos provinciarum suarum cogantur excedere. † Quod si pupilli, vel viduæ, alique fortunæ injuria miserabiles, iudicium nostræ serenitatis oraverint, præsertim cum alicujus potentiam perhorrescant: cogantur eorum adversarii examini nostro sui copiam facere. *Dat. XV. Kal. Jul., Constantinop., Optato et Paulino Coss. (334) (Ex Cod. Just.).*

Anno Domini 333.

Constantino et Albino Coss.

DE PETITIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Provinciales. Omnes iudices invigilare præcipimus, et^a delatores^b pœnis afficere. Apertissimi^c enim juris est, ut, quod cujuscumque^d patrimonio ceciderit in casum^e, et legibus et retro^f juris ordine, fisci advocatis agentibus, vindicetur. Sed quia nonnulli^g præcipites secundum jus possessa^h patrimonia deferre non cessant, damus omnibus, qui se læsosⁱ existimant, contra delatores severitatem iudicum implorare ferro dstrictam. Nemo enim potest delatorem plus^k agnoscere quam ille, qui injuriam per ejus^l nequitiam sustinuit. *Dat. XI. Kal. April., Constantinopoli, Constantio^m et Albinoⁿ Coss. (335).*

INTERPRETATIO. Custodientes justitiam nomen perse-

^a 10, 18 ut. om. et, ut Cod. Just.

^b In Cod. Just. add. sine fisci advocato denuntiantes.

^c 10, 13, 18 apertissime.

^d 20 Cod. Just. cujusque

^e 6, 7, 10, 16, 18, 34 in cassu. Sich. in m. in cassum, prob. Dirksenio l. c. p. 495.

^f Omnes codd. (præter 8, 14, 16) Sich. retro, sed in cod. 4 rubro col. in m. corr. recto, ut est in Til.—Be. Cod. Just. Recte se habet retro. Similiter c. 10 C. Th. de Medicis (XIII, 3) retro latorum sanctionum auctoritate. Vid. Gloss. v. Retro et Dirksen. l. c.

^g 10, 18 om. nulli. 20 nonnullos (hoc de corr.) præcipit esse et paullo infra differre.

^h In litteris sessa incip. fol. 91° cod. 4.

ⁱ 4 læsis, sed rubro col. em. læsos. 10, 18 læsos existimant 15 damus omnibus qui se læsos existimant licentiam contra. Similiter Cod. Just., ubi v. licentiam add. post omnibus, quoniam v. Dirksen nos facile carere posse existimat loco supra nominato.

^j 15 om. ferro destr. Multi codb. Sich. Cod. Just. dstrictam. S. j. q. des. in Cod. Just.

^k 13 prius.

^l 10, 18 om. ejus. Mox 15 sustinebit.

^m 4, 13, 35, 36, Til.—Lugd. XI. 6—10, 12, 16—18, 20, 21, 24, 27—29, 31, 36, 40, 42, 44, Sich. X. 15 XII. Cuj.—Be. II. In rell. codd. om. XI. Go. in Chron. III. etiam Cod. Just. codd. et edd. inter se differunt.

ⁿ Permulti codd. Cuj. 2° Constantino; in nonn. codd. om. Constantinopoli.

^o 17, 23, 40 et Licinio Coss. 20 Albino Coss.

A quimur^a delatorum, ita ut, cum agniti et convicti fuerint delatores, gladio puniantur.

DE LUCRIS OFFICIORUM^b.

Imp. Constantinus A. ad Pacatianum^c. Ordines^d decuriarum scribarum librariorum^e et lictoriæ consularis oblati precibus meruerint, ut in civilibus causis et editionibus libellorum, officiorum solemnitate fugantur, ita ut vetusta ætate servatum est; eo usque^f prærogativa veniente, ut militares^g intercessionem procul usque a liberalibus causis sese contineant. Rectores itaque, quæ jussimus, observabunt^h. *Dat. XV. Kal. Maii Constantinopoli, Constantio et Albino Coss. (335).*

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Felicem Pf. P.ⁱ Quoniam Afri curiales conquesiti sunt, quosdam in^k suo corpore post flaminii^l honorem et sacerdotii vel magistratus decursa insignia præpositis compelli fieri mansionum, quod in singulis curiis sequentis meriti et gradus homines implere consueverunt, jubemus, nullum prædictis honoribus splendentem ad memoratum cogi obsequium, ne nostro fieri iudicio^m injuria videatur. *Dat. prid. Non. Aug., Viminacioⁿ Constantio et Albino Coss. (335).*

DE JUDÆIS.

Imp. Constantinus A.^o ad Felicem Pf. P.^v Post alia: Eum, qui ex Judæo^q Christianus factus est, inquit-

^a 20 persequitur, sed supr. lin. persequantur.

^c Sich. nomina persequamur. 44 nomina pers.

^b Cod. Just. de lucris advocatorum et concussionibus officiorum seu appar., rubrica ex hoc et antec. C. Th. titulo composita.

^e Go. Reinesius. Be. in not. ad Pf. P.

^d Cod. Lugd. Ordinis. Cuj. 1—2. R^o. decuriarum scribarum. Cod. l. Ser. batur.

^e Cod. Lugd. librariorum, em. librariorum. Mox cod. l. consularis.

^f Codex. Lugd. utusq. Edd. hucusque. Recepti ex cod. l. eo usque. Mox om. cod. l. a post usque.

^g Cod. Lugd. militares, et posita est i supra u. Infra idem codex continet.

^h Cod. Lugd. observabunt, add. b. supra o.

ⁱ 4 pp. Scribere solet librarius ppo.

^j 4 conquesiti.

^k Go. em. e.

^l 4, Til. — Lugd. flaminii. Samm. C. Th.: « Flamines (sec. mann. corr. flamones) diales factos vel adules præpositos domorum fieri non debere. »

^m 4 dicio. mendose.

ⁿ Be. Viminacii. Go. Viminacium in Mysia esse putat, unde Constantinus regressus sit Constantinopoli. Pagius autem in Proleg. Dissert. hypat. num. 24, quia Constantinus hoc tempore Constantinopoli fuerit, *Dat.* accipit pro *Redd.*, i. e. *Reddita*. Vera sunt, quæ Ri. monet, legem, quæ ad Afros pertineat, in Africa reddi debuisse, non in Servia neque mendum hæere in *Dat.*, sed in Viminacio, verbo a librariis corrupto.

^o Br. Al. codd. Sich. Til. (in Br. Al.) *Imp. Constantinus A. 11 Idem AA. 21 et alii codd. Constant.*

^p Nonn. Br. Al. codd. præpositum, alii om. Pf. P. aut *Post alia*, ad quæ vv. Go.: « Quæ continentur d. l. 1. cui hæc subjienda sunt. » Intelligit c. 1 cit. cum h. c. conjungendam.

^q 29, 38, 39, 42, 50, 51, L. ap. Be. *Judæis, 43 Judæus.*

ture a Judæos b non liceat vel aliqua c pulsare d injuria : pro qualitate commissi istius modi contumelia punienda e etc. Dat. XII. t Kal. Nov. Constantinopoli. (335). PP. s VIII. h Id. i Maii Karthagine 1, Nepotiano k et Facundo Coss. (336.)

HÆC LEX INTERPRETATIONE non eget l.

NE CHRISTIANUM MANCIPIUM IUDÆUS HABEAT m.

Imp. Constantinus A. ad Felicem Pf. P. n Si quis o

a 25, 33, 34, 37 inquietari. 38 add. a et L. eum, ut corrector cod. 42.

b 9, 14, 15 32, 38, 59 Judæis; hoc etiam cj. Go., etsi vulg. scripturam non improbat. Primo obtutu locus videtur impeditus esse; quare diverso modo Interpungitur in edd.: inquietare Judæos, non liceat, vel in Sich.—Cuj. 2. Lab., inquietare Judæos non liceat, vel Go.—Be.: quid quod a Bar. ita explicatur, ac si a Proselytorum injuria Judæi viudicentur. Sed Christiani vindicantur ab injuria, non Judæi. Locus autem sanus est ejusque constructio, etsi insolens videtur, omnibus numeris absoluta: non liceat Judæos inquietare vel aliqua pulsare injuria eum, qui ex Judæo Christianus factus est. c. IV. Sirm. Illud enim hac eadem sanctione præcipimus, ut, si quispiam Judæorum, reserans januam vitæ perpetuæ, sanctis se cultibus mancipaverit, et Christianus esse elegerit, ne quid a Judæis inquietudinis vel molestiæ patiatur. Quod si ex Judæo Christianum factum aliquis Judæorum injuria putaverit esse pulsandum, volumus istiusmodi contumeliæ machinatorem, pro criminis qualitate commissi, pœnis ultricibus subjugari, Felix parens carissime. Quare divinitatis affectu confidimus, ipsum in omni orbe Romano cunctos pro debita veneratione servare: ac volumus, ut excellens sublimitas tua, litteris suis per diœcesin sibi creditam commenantibus, judices moveat instantissimos, hujuscemodi debitam reverentiam custodiri. Valde igitur mutatus est hic locus libidine mutandi a C. Th. compositoribus.

c Nonn. Br. Al. codd. alia aut aliquid. d 11 pulsari et contumelio. Mox nonn. codd. commissus.

e 20, 25 add. est. 24 finienda. Multi codd. ponienda; ab alijs abest etc., uti abest a Sich.

f 24, 34 X. c. IV. Sirm., 38 XII., rell. XI. Secutus sum c. IV. cit.

g 9, 29, 42, L. ap. Be accepta. 10, 18 præcepta. Lab. in m.: cl. e. Promulgat.

h 6, 7, 10, 12—14, 17, 18, 20, 21, Sich. Til. in Br. Al. pridie s. prid. 38 om. VIII. c. IV. Sirm. VII.

i 9, 27, 29 Kl. et L. ap. Be. Kal. 38 Non. j c. IV. Sirm. Mart. Nonn. Br. Al. Mad. Addidi Karthagine ex c. 1 cum h. c. conjungenda et ex c. IV. Sirm. Addidi etiam annum post Constantinopoli. quem jam Be. addi vult; exciderunt enim consules anni, quo h. c. data est.

k Multi codd. Nepotiano aut putiano. Aur. Lugd. Neopotiano. l Facundocoss. 11 om. Coss.

m Nonn. codd. Ista lex et indiget, ut Sich., et explicacione pro interpretatione, ut Go.—Ri. n. in parenthesi notant (interpretacione [al. explicacione] non).

o Nonn. codd. Ne Judæus christianum mancipium habeat. Cod. Just. Ne Christianum mancipium hæreticus, vel paganus, vel Judæus habeat, vel possideat, vel circumcidat.

p Sich. in m. Constantius pro Constantinus. Nonn. Codd. A. Felici. 11 Felice; alii præpositum; alii om. Pf. P., ut 21. 20 pfs. Sich. PF. V.

q c. IV. Sirm. Jam dudum quidem constitutionis nostræ saluberrima sancio promulgata est, quam nostræ repetitæ legis veneratione geminamus, ac volumus, ut, si quisquam.

A Judæorum Christianum mancipium vel cujuslibet alterius sectæ mercatus circumciderit a, minime in servitute retineat circumcisum, sed b libertatis privilegiis, qui hoc c sustinuerit, potiatur d etc. Dat. XII. o Kal. Nov., Constantinopoli (335). PP. t VIII. s Id. Maii, Carthagine, Nepotiano et Facundo Coss. (336).

INTERPRETATIO. Si quis Judæorum servum Christianum vel cujuslibet alterius sectæ emerit et b circumciderit, a Judæi ipsius potestate sublatus in libertate permaneat.

DE OFFICIO RECTORIS.

Imp. Constantinus A. ad Periclem Præsidem. In officiales Præfectorum cursum publicum laniantes, vel prava contra utilitatem publicam molientes, vindicandi tibi dedimus potestatem, ita ut Præfectos de eorum culpa facias certiores. Dat. X Kalend. Nov., Nicopoli, Constantio et Albino Coss. 335. (Ex Cod. Just.)

Anno Domini 336.

Nepotiano et Facundo Coss.

DE NATURALIBUS FILIIS ET MATRIBUS EORUM i.

Imp. Constantinus A. j

a c. IV. cit. circumcidere non perhorruerit, circumciscus quidem istius statuti mensura libertatis compos effectus ejusdem privilegiis potiatur: non fas Judæo sit, qui circumciderit, mancipium generis memorati in obsequium servitutis retinere. Nonn. Br. Al. codd. mercatus pro mercatus et servitute.

b 11 servitute deserviat circumcisum si. 20 privilegiis.

c Sich. hæc. d Nonn. codd. sustinuit potiantur s. patiat. Sich. om. etc.

e c. IV. Sirm., 9, 16, 30, 44 XIII.; rell. XI. Innonn. codd. om. Dat.—Const.

f Nonn. codd. Dat., ut L. R. U. aut Acc., ut L. ap. Be. A nonn. codd. absunt Dat.—Karth.

g c. IV. cit., 20, Sich. VII., sed Sich. in m. VIII. Cod. Piper. (L. R. U.) VIII. In cod. 9 om. VIII.—Coss. Mox nonn. codd. Mad., alii om. Karthag. Cod. Anic. apud Go. Mart., ut c. IX. Sirm. Præterea scribitur Nepuciano, Nebuciano, Ebuciano, Epuciano, Pontiano et in 11, 20 Carthagine Pocio et om. Coss. in 11.

h Nonn. codd. om. et et scrib. a Judæis. 11 christianum servum — a judices ipsius.

D i Maximam partem tituli exhibet quintam palimpsesti Taurinensis folium, et quamquam rubrica cum prima parte tituli deest, tamen, quod inter medias constitutio nesea profertur, quæ in edd. ante W. prima hujus tit. erat, ex eo colligi potest, omnes illius folii constitutiones huic titulo tribuendas esse. Cod. Just. add. et ex quibus causis justi efficiantur.

j Inscriptio deest in cod. 1 P. add. (Legis IJæ Constantino latæ fragmentum). Pu. add. (Const. 2. A. Constantino Latæ Fragmentum). P. Pu. W. de cj. recte supplent nomen imperatoris. Sed magistratus, ad quem lex missa sit, nomen cj. assequi non potui. W. eundem Gregorium fuisse arbitratur, ad quem eodem anno c. 3 h. t. et c. 3 C. Th. de Ann. et Irib. (XI, 1) missæ sunt, quæ cj. mihi probatur, minus quidem propter Gregorii dignitatem, quem W. præfectum prætorie Africæ fuisse ex Go. asseverat; nam etiam ad Felicem Pf. P. eodem anno nonnullæ leges

ri fecit^a, vel si ipsorum nomine comparavit, totum legitima et oboles recipiat. Quod si non sint filii legitimi nec frater^b consanguineus aut soror aut pater, totum fisci viribus vindicetur^c. Itaque Liciniani etiam filio, qui per rescriptum sanctissimum dignitatis culmen adscendit, omnis substantia auferatur, et secundum hanc legem fisco adjudicetur, ipso verberando, compedibus vinciendo, ad suæ originis primordia redigendo^d. *Lect. III Kal. Maii. Carthagine, Nepotiano et Facundo Coss. (336 e)*.

DE NAVICULARIIS.

Imp. Constantinus A. ad Severum f. . . . Navicularios Hispaniarum neque ad extraordinaria teneri officia, neque alicubi retentos moras sustinere oportet, sed relocatoris traditarum specierum intra decem dies a susceptoribus percipere; cumque ad aliquas insulas, portus, littora, stationes accesserint, ostensis relocatoris nullam prorsus inquietudinem et sustinere. *Dat. XIV. Kal. Jun., Nepotiano et Facundo Coss. (336)*.

DE SPONSALIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Tiberianum Vicarium Hispaniarum^h. Si abⁱ sponso rebus sponsæ i donatis in-

missæ et Carthagine propositæ sunt (vid. c. 4 C. Th. Ne Christ. manc. (XVI, 9) et c. 3 Sirmond.), quam propter ejusdem, qui in hac c. nominatur, Liciniani in c. 3 h. t. commemorationem.

^a In vv. ri fecit inc. folium quintum Taurin.; P. suppl.: Si pater aliquid naturalibus filiis donavit, aut donari fecit, prob. W. Ceterum W. maximam h. c. partem perisæ putat.

^b Folii Taurinensis versus secundus finitur in syllaba fra, tertius, a quo nonnullæ litteræ resectæ sunt, incipit in syllaba con, unde P., quem Pu. secutus est, supplet: fra [ter aut] consanguineus. W. improbans v. aut in P. supplem. delet, et quod non sit, qui h. l. κατ' ἕξοχην dicatur consanguineus, et quia, quemadmodum fratres consanguineos uterinis in instituenda inofficiosi querela Constantinus prætulit, ita h. l. consanguineum quidem fisco præferri voluit, non uterinum. De sorore nihil erat addendum, quam consanguineam esse oportuit, cum aliam ad civilem successionem non fuisse admissam constet.

^c Ad h. l. vid. prolixam W. annotationem de Constantini circa liberos naturales placitis et Batavos in Bijdr. l. c. p. 329.

^d 4 verbe. . . . compedibus.—primordiaredi. . . . lect. P., quem Pu. secutus est, rest. verbe [ribus et] compedibus.—primordia redi [gatur.] Lect., Impr. W., cui displicet, quod verberibus vinciri dicatur aliquis, et quod v. redigatur non habeat, quo referatur. W., probb. Bijdr. p. 330, et ipso verberando, comp. vinciendo et ad — primordia redigendo, in qua cj. præter necessitatem addita est copula et, quæ in cod. 4 inter medium versum, non in extremo deest.

^e P. 388, err. typ.

^f Dignitas deest in cod. 4 et in edd. nullo lacunæ indicio. Go. ex c. 5 C. Th. de Donat. (VIII, 12), c. 3 C. Th. de Maternis bonis (VIII, 18), c. 2 C. Th. de Fide test. et instrum. (XI, 39) rep. Comitum Hispaniarum, prob. Be.

^g Cui lit. tudinem incip. fol. 308^a cod. 4.

^h 6 — 8, 14, 16 — 18, Til. Hispaniæ. 15 Hisp. vic. 10 viro claro Hisp. 25 Vic. Vices Hisp. Nonn. codd. Span. Præterea 8 om. Vic. et 42 Hisp.

ⁱ 15 om. ab.

^j 6 — 10. 12, 14, 17 — 20 sponsoribus sponsæ. 15 sponsalibus donatis sponsæ interv. osc.

A terveniente osculo ante nuptias hunc vel illam^a mori contigerit, dimidiam partem rerum donatarum ad superstitem^b pertinere præcipimus, dimidiam ad defuncti vel defunctæ hæredes, cujuslibet gradus sint, et quocumque^c jure successerint, ut donatio stare pro^d parte media et solvi pro parte media^e videatur: osculo vero non interveniente, sive sponsus sive sponsa obierit, totam infirmari donationem et donatori^f sponso sive^g heredibus ejus restitui. § 1. Quod si sponsa, inter veniente vel non interveniente^h osculo, sponsaliorumⁱ titulo, quod raro accidit, fuerit aliquid sponso largita, et ante nuptias hunc vel illam mori contigerit, omni donatione infirmata, ad donatricem sponsam sive ejus successores donatarum rerum dominium transferetur. *Dat. Id. Jul., Constantinopolit i Accepta XIV^k Kal. Maii, Hispani, Nepotiano et Facundo l Coss. (336)*

INTERPRETATIO. Si quando sponsalibus celebratis, interveniente osculo, sponsus aliquid sponsæ donaverit, et ante nuptias sponsus forsitan^m moriatur, tunc puella, quæ superest, mediam donatarum solemniter rerum portionem poteritⁿ vindicare, et dimidiam mortui hæredes aquirunt^o, quocumque per^p gradum successionis ordine venientes. Si vero osculum non intervenierit^q, sponso mortuo nihil sibi puella de rebus donatis vel traditis poterit^r vindicare. Si vero a puella^s sponso aliquid^t donatum est, et mortua fuerit, quamvis aut intercesserit aut non intercesserit osculum^u, totum^v parentes puellæ sive propinqui, quod puella donaverat, revocabunt.

DE NATURALIBUS FILIIS.

Imp. Constantinus A. ad Gregorium^x. Senatores seu

^a 17 vel hunc. 19 vel puellam. 20 vel puella.

^b Aur. Lugd. superstitem.

^c 12 quicumque.

^d 8 non.

^e Cod. Just. dimidia et resolvi — dimidia vid. 8, 12 dimidia — dimidia vid. 15 om. ut donatio — videatur. 9 media teneatur.

^f Nonn. codd. donatoris.

^g Codd. Just. vel. 20 sive sponso vel her.

^h 14 om. vel. non interv.

ⁱ Cod. Just. donationis.

^j Cod. Just. om. Dat. — Constant. Ba. prob. W., addi vult Constantio et Albino coss. (335), quia lex non poterat esse accepta, antequam data esset, aut legi Id. Jan.

^k Ita fere omnes codd., Sich. — Cuj. 2°; 39, 43, D XVII. Sich. in m. Go. — W. Cod. Just. XIII.

^l Nonn. codd. om. Hispani. 21, Sich. Spalis, sed in m. Hispani. Multi codd. Hispani aut Spalis. 20 spanni neposiano, Cod. Just. Pacato, male.

^m Ita multi codd., 21, edd. aliqua — forsitan sponso

ⁿ 20 poterit.

^o 19, 20, Sich. Cuj. 1 — Lugd. aquirant.

^p 8 quocumque per gradus. 20 quoc. gradus p. gr.

^q 8 osculo non interveniente. Nonn. codd. intervenit.

^r Nonn. codd. poterit.

^s Nonn. codd. add. forsitan.

^t Ita plerique codd. Edd. aliquid sponso.

^u 8, 20, 21 aut. interc. osc. aut non totum.

^v 20 add. sibi.

^x Gregorii dignitas deest et hic et in Cod. Just. et supra in c. 2 C. Th. de Contrah. empt. (III, 1), anno sq. data. Eum præfectum prætorio fuisse, intelligitur ex c. 3 C. Th. de Ann. et Trib. (XI, 1). Cf. Go. ad

perfectissimos ^a, vel quos in civitatibus duumviralitas ^b, vel quinquennialitas ^c, vel flaminis ^d, vel sacerdotii provinciae ornamenta condecorant, placet maculam subire infamiae, et peregrinos ^e a Romanis legibus fieri, si ex ancilla vel ancillae filia, vel liberta vel libertae filia, sive Romana facta seu Latina ^f, vel scenica ^g vel scenicae filia, vel ex ^h tabernaria vel ex tabernarii filia ⁱ, vel humili vel abjecta ^j, vel lenonis aut arenarii filia, vel quae mercedonibus publicis ^k praefuit, susceptos filios in numero legitimorum habere voluerint, aut proprio iudicio ^l aut nostri prerogativa rescripti; ita ut, quicquid talibus liberis pater donaverit, sive ^m illos legitimis seu naturalibus dixerit ⁿ, totum retractum legitimae soboli reddatur, aut fratri aut sorori, aut patri aut matri. Sed et si uxori tali quodcumque ^o datum quolibet genere fuerit vel emptione collatum, etiam hoc retractum reddi praecipimus: ipsas etiam, quarum venenis inficiuntur animi perditorum ^p, si quid quaeritur vel commendatum dicitur, quod his ^q reddendum est, quibus iussimus, aut fisco nostro, tormentis subijci

A jubemus. Sive itaque per ipsum donatum est, qui pater dicitur, vel per alium ^a, sive per suppositam ^b personam, sive ab eo emptum, vel ab alio, sive ipsorum nomine comparatum, statim retractum ^c reddatur, quibus iussimus; aut si non existant, fisci viribus ^d vindicetur. Quod si existentes ^e et in praesentia rerum constituti ^f agere noluerint, pacto vel iurejurando exclusi: totum sine mora fisco invadat. Quibus tacentibus et dissimulantibus, a defensione fiscali ^g duum mensuum ^h tempora limitentur, intra quae si non retraxerint vel propter ⁱ retrahendum rectorem provinciae ^j interpellaverint, quicquid talibus filiis vel uxoribus liberalitas impura contulerit, fisco noster invadat, donatas vel commendatas res ^k sub poena quadrupli severa quaestione perquirens ^l. Liciniani ^m autem filius, qui fugiens comprehensus est ⁿ compedibus vinctus ad gymnacei ^o Carthagini ministerium deputetur. *Lecta* ^p XII ^q Kal. Augusti, Carthagine, Nepotiano et Facundo Coss. (336).

DE DECURIONIBUS.

Imp. Constantinus A. ad Evagrium. Pp. P. Cum decuriones decurionumque filii deque his geniti ^r ad diversas militias confugiant, jubemus eos, in quibuscumque officiis militantes, exemptos militia restitui curiae, exceptis his, qui in palatii nostri iam habentur offi-

c. 3 cit. Praefectus autem fuit Italiae et Africae. Cod. Just. *Imp. Constantinus A.*

^a Hoc v. ab Ital. Cont. in Paris. Russ. Spangemb. ex libr. mss., ut Bg., in Cod. Just. receptum defendit Cujac. ad Ulpiani Fragin. Tit. XIII, §. 2 (ap. Schult. p. 607) contra praefectos, quod v. in vulg. edd. est. *Perfectissimos* etiam codd. in Nov. IV Martiani. Plura vid. ap. W. l. c., not. f. Ex seqq. multa vv. transierunt in Nov. IV. Martiani.

^b Cod. Just. *duumvirilitas*.

^c Vv. *vel quinquenn.* des. in Nov. Mart. et in Cod. Just. Cf. W., not. g.

^d *Flamines* sec. W. sunt municipiorum sacerdotes unde in Nov. Martiani: *Flamini municipali, sacerdoti provinciae*. Cod. Just. om. *flaminis* mentione: *duumvir vel sacerdotii, id est, Phoeniciarchiae vel Syriarchiae, ornata. condec.*, etque in Nov. Just. LXXXIX. Ita repetuntur, quasi a Constantino ipso sint profecta; ait enim *φοιναρχῶν γὰρ καὶ Συριαρχῶν.... μὴ μνησθῆναι, sc. διατάξει*. Putat igitur W., aut nonnulla verba in Taurinensi membrana excidisse, aut Tribonianum potiora et suo tempore sola sacerdotii provincialis exempla de suo addidisse, quod posterius W. recte praetuli.

^e Cod. Just. *alienos*.

^f In Cod. Just. om. *sive—Latina* propter c. un. Cod. Just. de Latina libert. toll. (VII, 6). Nov. Martiani (§ 1 et § 5) *civem Romanam vel Latinam faciant*.

^g 1, P. Pu. *scenica* et om. *vel scenicae*, quod W. e Cod. Just. restituit. Nov. Mart. utroque loco *scenicam vel scenicae filiam*.

^h Praepositio *ex* hic et paulo post om. in Cod. Just.

ⁱ Cod. Just. *tabernariae filia*. 1, P. Pu. *tabernari*, impr. W., sed Nov. Mart. *tabernariam vel tabernarii filiam*.

^j Cod. Just. add. *persona*. Haec imprimis vv., cum ad egenos omnes referrentur, sec. W. videntur Martianum ad edendam Novellam quartam impulisse.

^k Nov. Mart. utroque loco, Cod. Just. *publice*.

^l Pu. *iudicio*, mendose.

^m Cod. Just. *seu*.

ⁿ 1 *di*. . . . et des. in medio versu nonnullae litterae.

^o *Quocumque*, quod P. em. ex Cod. Just.

^p 1 *inficiuntur—perditorum*, mendose.

^q 1 *hi*, sed a man. sec. ponitur *s* supra litteram *i*.

^a 1 *Aliam*, mendose.

^b Similiter L. R. U. *per suppositam quamcumque personam*. Cod. Just. *interpositam*, ut etiam in c. un. §. 2 C. Th. de mulieribus, quae se s. pr. (IX, 9).

^c 1 *retractus*, sed corr. a man. sec. *retractum*.

^d Cod. Just. *juribus*, sed plerique codd., etiam mei *juribus*, i. e. *viribus*. Vid. c. 3 C. Th. de Off. mag. mil. (I, 7), not. q.

^e Cod. Just. *existunt*, improbb. P. et W.

^f Pu. *constitui*, mendose.

^g 1 *ad defensione fiscali*. Similiter Cod. Just. multi libri mss., veluti mei, Pl. 1 et 2, Bg. a *defensione fiscali* aut, ut Go., *defensione fiscali*, om. praepositione. P. Pu. ex edd. Cod. Just. corr. *ad defensionem fiscalem*, prob. W., cum defensio fiscalis sit, quae ad fiscum excludendum suscipiatur. Quae quamquam vera, tamen non impediunt, quominus cum codd. scribatur *a defensione fiscali*.

^h Ita 1, P. Pu., impr. W. qui *mensum* ed., dicens archaismum esse, in quo nonnunquam sibi placuerint juristi et imperatores, quod exempla ex Ulpiano (D. XXV, 7, 7, § 11), Pandectis Florentinis et ex aliis scriptoribus petita probent. Sed tam crebra est in vetustis codicibus scriptura *mensuum*, ut non videam. cur aliquid mutandum sit. Cod. Just. *duorum mensium*.

ⁱ Propter, quod excidit in cod. 1, recte restitutum est a P. ex Cod. Inst.

^j Cod. Just. add. *non*, praeter necess.

^k 1 *commentas res commendatas res*, sed verba *commendatas res* delentur punctis supra lineam positis.

^l Seqq. des. in Cod. Just.

^m 1 *Liciniani*.

ⁿ 1, P. Pu. *comprehensus*.

^o 1 *gynacei*. P. Pu. *Gynacei*.

^p 1 *l* et des. litterae seqq., quae avulsae sunt. Cod. Just. *Dar.*, improb. W. Etenim Constantinus hoc anno Carthagine non fuit.

^q Numerum, qui deest in cod. 1, apud P. et Pu., W. primus restituit ex Cod. Just.

^r Aur. Lugd. *genitis*. Eadem edd. infra *Cons*.

cils. *Dat. XI. Kal. Sept., Constantinopoli, Nepotiano et A Facundo Coss.* (336).

DE ANNONA ET TRIBUTIS.

Imp. Constantinus A. Gregorio Pf. .^o Manu propria iudices universi periculo suo annonarias species et cætera, quæ indictione penduntur, definitis quantitatibus et comprehensis modis facta adscriptione designent. Cujus observantiæ illa erit commoditas, ut post successionem^a quoque eorum facile requiratur, an exactiores ultra, quam oportuit, de fortunis provincialium^b aliquid exsculpere^c voluerunt. *Dat. VII. Id. Oct., Nepotiano et Facundo Coss.* (336.)

DE ORDINE JUDICIORUM.

Imp. Constantinus A. ad Calphurnium. Quoniam civili discerptatione intermissa, sæpe fit, ut prius de crimine judicetur; quod, utpote majus, merito minori præfertur, ex quo criminalis quæstio quocumque modo cessaverit, oportet civilem causam velut ex integro in iudicium deductam distingui: ut finis criminalis negotii ex eo die, quo inter partes fuerit lata sententia, initium civili quæstioni tribuat. *Dat. Id. Mart. Nepotiano et Facundo Coss.* 336. (Ex cod. Just.)

Anno Domini 337.

Feliciano et Titiano Coss.

DE CONTRAHENDA EMPTIONE.

Imp. Constantinus Aug. ad Gregorium^d. Qui^e com-

^a Go reprobat cj. *cessionem pro successionem.*

^b Go *provinciarum, err.*

^c Cuj 2, 2° *excludere. sed. em. in corr.*

^d Nonn, codd. *Greg. Add. Ps. P. 38 Item alia ad Gr. In Vat. Fr. pro inser. hæc tantum vv. ponuntur: A. et Coss., neque magistratus, ad quem data sit, nomine addito, neque imperatoris. Diversa etiam ibi est subscriptio (vid. not. b sq.), de qua re disputaverunt Wenckius in edit. C. Th. p. 152 sq., not. a, A. de Buchholtz in ed. Vat. Fragm. p. 325 et Schillingius. Bemerk. über rom. Rechtsgesch. p. 392, not. 1090. Mihi videtur lex secunda h. t. Constantianæ in Vat. Fr. servatæ legis repetitio esse, mutata inscriptione et subscriptione, cujus rei multa sunt apud Romanos exempla.*

^e In Vat. Fr. hæc vv. præcedunt: *Nulla verecundia vel quietis mora vel quolibet intervallo cunctandi passim, nunc singuli, modo populi, proruentes in nostros obtutus (V. inobtusus), sic uniformes querellas iidem fere serminationibus volutarunt, ut nec interpellantium credulitati valeret occurrere, nec allegationum qualitas disparari, parens carissime atque amantissime (V. p. k. atq. a. a. Mai. et Buchh. parens karissime D atque augustalis. Cf. Buchh. et Schill. II. ec.). Pari (V. paris) siquidem exemplo vociferationibus consules, multitudines memorarunt (V. Memorabunt), non juste res suas esse divenditas; aliis possidentibus se fiscalia luere: frequentiter denique obsecratione delata remedium cupiverunt. His sumus valde permoti, verentes ne alicujus calliditatibus adversabili emolumento persuasi res suas venderent sine censu ac post subsidia nostræ mansuetudinis precarentur; itaque versutiiis calliditatis commenta miscantibus, dum insidiarum (V. insuarum) fallentium non suspicamus arcana, pro innocentia nostræ naturæ ceteros æstimantes, detrimento census nocentes (V. nocentis) levaremus. Has fraudes, hos dolos, istas argutias (V. argutitas) lege prohibemus, constitutione excludimus: et idcirco justæ providentiæ consulta deliberatione sancimus, ut omnino, qui etc. Ill. de Schroeter I. c. p. 349 vult totam §phum ex Vat. Fr. in ip-*

parat, censum rei comparatæ cognoscat: neque liceat^a alicui^b rem sine censu vel^c comparare vel vendere. Inspectio autem publica^d vel fiscalis esse debet hac lege^e, ut, si aliquid sine^f censu venierit^g, et id^h ab alio deferreturⁱ, venditor quidem possessionem^j, comparator vero id quod dedit pretium^k, fisco vindicante, perdat^l. § 1. Id etiam placuit, neminem ad venditionem rei cujuslibet accedere^m, nisi eo tempore, quoⁿ inter venditorem et emptorem^o contractus solemniter explicatur^p, certa et vera proprietatis vicinis demonstretur^q; usque eo legis istius cautione currente^r, ut, etiamsi^s subsellia^t vel, ut^u vulgo sicut^v, scamna vendantur, ostendendæ proprietatis probatio compleatur^x. § 2. Nec inter emptorem et venditorem solemnia in exquisitis^y cuniculis celebrentur, sed^z fraudulenta venditio penitus sepulta^{aa} depe-

sum Cod. Th. recipi, sed vid. Wenck. in E. L. L. 1826, n. 136, p. 1084 (Opp. p. 439).

^a Cod. Just. *cum necesse sit eum qui comparavit, censum rei comparatæ agnoscere, nec liceat. Vat. Fr. qui comparat rei comparatæ jus cognoscat et censum neque l.*

^b Cod. Just. *cuiquam.*

^c Vat. Fr. et Cod. Just. *om. vel.*

^d V. *publicæ. Mai. publicæ. 15 vel publ. f.*

^e Nonn. codd. *ac legi. 8 debet ac l. 10 debet.*

^f 19 et Go. in not. *aliquis sine. 15 om. sine.*

^g Hanc Be. cj. confirmant Vat. Fr. et cod. 15. Similiter 9 venerit. Rell. codd. et edd. Sich. — Ri^o. *vendiderit, quod defendi potest.*

^h Vat. Fr. *et post ab aliquo. 19. id ad alium.*

ⁱ V. Mai. *Hollw. deferretur. 8, 9, 19—21, Sich. deferretur, non male. 15 deferatur.*

^j 8, Sich. *add. amittit et 21 amittit, ex interpr. 18 poss. perdat. Mox 20 om. vero.*

^k 20 *pretio. Aur. Lugd. om. pretium.*

^l Vat. Fr. *deperdat.*

^m Vat. Fr. *Id. etiam volumus omnibus intimari, nostræ clementiæ placuisse, neminem debere ad venditionem rei cujuslibet adfectare et accedere, nisi. 20 cujuslibet liceat acc. 21 add. ut.*

ⁿ V. *quom. 8 quod.*

^o 19 *vend. et tempore c.*

^p Ita V. *edid. ex. Vat. Fr. Omnes edd. et codd. ut certa et vera, sed jam Go. inducendam esse statuit voculam ut, ortam ex præcedente v. explicatur.*

^q Vat. Fr. *prop. (om. a) vicinis præsentibus dem. 10 demonstratur.*

^r Ita Vat. Fr., omnes codd. et Sich. — Lugd.; *decurrente Cui. 2 — W.; ceterum 9 ratione.*

^s 6—8, 10, 14, 16, 17, 21 *om. si.*

^t Nonn. codd. *subsellie.*

^u 6, 7, 10, 14, 17, 18 *om. ut.*

^v 10, 18 *agunt. Mox 21 venduntur et 19, 20 ostendite.*

^x 10, 18 *impleatur. V. Mai. completur.*

^y 20 *adquisitis.*

^z 10, 18 *celebrantur se.*

^{aa} Hæc §phus contracta est, paucis verbis retentis, e longiore et verbosa oratione, quam Vat. Fragm. nobis servarunt: *Hinc (V. Hunc) etenim jurgia multa nascuntur, hinc proprietatis jura temerantur, hinc dominiis velutissimis molestia comparatur, cum cæcitate præpropera, et rei inquisitione neglecta, luce veritatis omissa, nec perpetuitate cogitata domini, juris ratione postposita, ad rei comparisonem accedunt, omissis omnibus, dissimulatis atque neglectis, id properant atque festinant, ut quoquo modo CUNICULIS NESCIO QUIBUS inter emptorem et venditorem SOLEMNIA CELEBRENTUR: cum longe sit melius, sicuti diximus, ut lucem veritatis fidei testimonio, publica voce, subclamationibus populi ido-*

Dat. prid. a Non Febr. Constantinopoli, Feliciano et Titiano Coss. b (337).

INTERPRETATIO. Quicumque c villam comparat, tributum rei ipsius, sicuti et jus possessionis d se comparasse cognoscat, quia non licet ulli e agrum sine tributo vel solutione fiscali aut comparare aut vendere f. Quod si, suppressa fiscali solutione, aliquis vendere ausus fuerit vel comparare g præsumpserit h noverint, inter quos talis fuerit secreta i transactione contractus, quod et ille pretium perdat, qui i emptor accesserit, et venditor possessionem amittat, quia jubetur, ut vicini k rei quæ venditur, testes esse debeant l et præsentes, in tantum m ut etiam de mediocribus rebus si quid in usum venditur n, ostendi o vicinis p placeat, et sic comparari, ne q alieni vendantur.

QUEMADMODUM MUNERA CIVILIA INDICANTUR.

Imp. Constantinus A. ad Concilium provinciæ Africæ r. Sacerdotales et flamines s perpetuos atque etiam duumvirales ab annonarum præposituris inferioribusque muneribus immunes t esse præcipimus. Quod ut perpetua observatione firmetur, legem hanc u incisam

neus venditor adprobet (V. atprobetur), quo sic felix comparator atque securus ævo diuturno persistat; quod pro quiete totius successionis eloquimur, ne forte aliquis venditor suum esse dicat, quod esse constat alienum: ita comparator, malo venditore deterior, incautus et credulus, cum testificantibus vicinis omnia debeat quærere, ab universorum disquisitione dissimulet, quoniam sic oporteat agere, ut nec illud debeat requiri, quod ex jure dicitur: si a domino (V. si ad omnino) RES VENDITA SIT (Formulam juris Wenckius esse putat). Ita ergo venditio- num omnium est tractanda sollemnitas, ut fallax illa et FRAUDULENTA VENDITIO PÆNITUS SEPULTA DEPEREAT. Cui legi deinceps cuncti parere debebunt, ut omnia diligenti circumspectione quæsita, per universas successiones tuto decurrant: neque aliquem ex improvidentia casum (ita V. Vid. W. ad. h. l. et in Opp. p. 425. Præterea Hollw. ad Vat. Fr. § 33, not. 54. Bg. cj. casus aut casuum) malignæ captiones obruant.

- a 42 add. id.
 b 20 Felice. 28, 40 om. Fel. et T. Coss. et 16 et Titiano. Nonn. codd. Tetiano. Vat. Fr. Dat. III. kal. sept. ap. FF. (Vid. Hollw. l. c. not. 56) ad correctorem Piceni. Aquileia. Accepta XIII. kal. Oct. Albæ. Constantino Aug. III. cons. (315).
 c 6, 7 10, 18 add. Homo.
 d 20 add. quam.
 e 20 agnoscat.
 f 6, 7, 9, 10, 42 nulli. 20 agrum nulli.
 g Nonn. codd. aut vendere aut comp.
 h Sich. om. præ. — quod et.
 i 20 int. lin. celebrata.
 j 6, 7 pretium ipsum qui. 8 pr. ipsum perdat qui.
 k 6, 7, 10, 18 jubentur vicini. Sich. om. gaia jubetur. 9, 20, 21, 42 et Sich. in m. quia jubet. 43 om. jubetur — præsentes.
 l 6, 7 esse ut debeant. 20 debeant esse.
 m 6—8 et alii codd. om. in tantum.
 n 7, 42, 43, vendito. 6 sec. Ri. venditor. 20 in usum e. venditor.
 o 6—8, 10, 18 ostendit.
 p 20 add. scientibus.
 q Nonn. codd. nec.
 r Go. in Chron. ad concilium provinciarum Africæ.
 s 4, Cuj. 4 flamines. Til. flamines. Ri. Sacerdotes.
 t 4 immuni esse præcipimus; rubro col. em. immunes.
 u A Ri. abest hanc.

PATROL. VIII.

æneis tabulis jussimus publicari. PP. XII. Kal. Jun Karthagini a, Feliciano et Titiano b Coss. (337).

DE EXCUSATIONIBUS ARTIFICIUM.

Imp. Constantinus c A. ad Maximum.... d Artifices artium brevi subdito comprehensarum, per singulas civitates morantes, ab universis muneribus vacare præcipimus, si quidem ediscendis e artibus otium sit accommodandum, quo magis cupiant et ipsi peritiores f fieri, et suos filios erudire. *Dat. IV. Non. Aug. Feliciano et Titiano Coss. g (337).*

DE OMNI AGRO DESERTO, ET QUANDO STERILES FERTILIBUS IMPONUNTUR.

Imp. Constantinus. Si quis ab emphyteuticario seu patrimoniali possessore privati juris quippiam comparaverit, cujus substantia alias possessiones sustentare consueverat, et succisis quasi quarumdam virium nervis, reliqua labuntur: earum possessionum onera subiturus est, quæ penes distractorem (inopem) inutiles permanebunt. *Dat. id. Dec. Thessal. Feliciano et Titiano Coss. (337) (Ex cod. Just.).*

Imp. Constant. A. ad Ursum. Ad fiscum pertinentes causas rationalis decadat, omnibus concussionibus prohibendis. *Dat. Non. Febr. Constantinop. Feliciano et Titiano Coss. 337. (Ex cod. Just.).*

DECRETA SINEANNIS.

(Ex Cod. Just.).

DE DIGNITATIBUS.

Imp. Constantinus A. Volusiano P. P. Neque famosus, et notatis, et quos scelus, aut vitæ turpitudine inquinat, et quos infamia ab honestorum cœtu segregat, dignitatis portæ patebunt.

DE OMNI AGRO DESERTO. D E COLLATIONE FUNDORUM PATRIMONIALIUM ET EMPHYTEUTICARIORUM.

Imp. Constantinus A. ad Proculum proconsulem Africæ. Emphyteuticarii possessores, qui mansuetudinis nostræ beneficio ad extraordinaria minime devocantur [munera] sicut cæteri Provinciales, obsequium

a Ita 4, Til. — Cuj. 2. Ri. Ri. ; Be. Karthagine. Go. Kartagini. Ri. PP. XIII.

b 4, add. ante Be. Tattano.

c Cod. Just. *Imp. Constantinus*, convenit igitur cum C. Th., nec differt in subscr. Cum Constantinus obierit jam XI. Kal. Jun. h. ann., Go. aut inscriptionem mutandam esse putat, aut in subscr. leg. IV. Non. Apr. In eamdem sententiam loquitur Rel. l. c. p. 340. Be. dicit: « Aut subscr. mut. aut inser. *Imppp. Constantinus, Constantinus et Constans AAA.* quippe defuncto jam Constantino M. mense Maio. » Non dubito, quin lex facta sit vivo Constantino, da defuncto eo, neque agnosco inscriptionem a Be. propositam, quia V. Id. Sept. demum tres illi Constantini filii in locum ejus Augusti noncupati sunt teste Idatio.

d Dignitas deest in cod. 4, in Cod. Just. et in. edd.; Be. auct. Go. in not. add. *Pf. P. Go. Ri. om. dignitatem indicant sex punctis, Ri. septem; in rell. nihil indicio est lacunæ.*

e Cod. Just. *si quidem in discendis.* Recte Go. præfert scripturam Cod. Th.

f 4 peritiores: aut. man. add. i supr. lit. o.

g Cod. Just. *Cons. Et notitia est ista.*

13.

suum itineribus muniendis impendant. Nulla enim ratione debent ab hoc, quod in commune omnibus profuturum est, sejungi.

Imp. Constantinus A. Campesi. Cum Divus Aurelianus Parens noster civitatum ordines pro desertis possessionibus jusserit conveniri, et pro his fundis, qui invenire dominos non potuerunt, quos præceperamus earundem possessionum triennii immunitate percepta de solemnibus satisfacere: servato hoc tenore præcipimus, ut si constiterit ad suscipiendas easdem possessiones ordines minus idoneos esse; eorundem agrorum onera possessionibus et territoriis dividandur accepta.

DE SERVIS FUGITIVIS.

Imp. Constantinus A. ad Probum. Si fugitivi servi deprehendantur ad Barbaros transeuntes: aut pede amputato debilitentur, aut metallo dentur, aut qualibet alia pœna afficiantur.

DE USURIS.

Imp. Constantinus A. ad Populum. Si conventus quis negaverit manum propriam prolata in libello aut alia charta, si quidem ex comparatione is vincatur, hoc est, alia ejus prolata manu, et comparata cum ea, quæ est in libello, det is pœnæ nomine actori pro mendacio solidos viginti quatuor. Si vero aut tabellio productus fuerit, apud quem instrumentum scriptum est, aut alii quidem testes pro veritate deponentes, tunc ipse præter pœnam viginti quatuor aureorum non possit habere licentiam objiciendæ exceptionis pecuniæ non numeratæ, ut dicat, quamvis instrumentum factum fuerit, ea tamen, quæ in eo scripta sunt, non fuisse data: sed omnimodo condemnetur, etiamsi nihil ipsi revera solutum est. § 1. Hæc quidem obtineant, si conveniatur quis ex proprio contractu. Si vero tutor est, aut curator unius earum, quæ sub cura esse solent personarum, masculus aut fœmina secundum Constitutiones tutelam gerens propriorum liberorum, et manum propriam prolata in contractu eorum, qui sub tutela aut cura sunt, inficiatus fuerit, tunc si quidem ex sola comparatione convincantur mentiri, præstent ipsi viginti quatuor aureos. Si vero ex productione tabellionis, aut testium, pecuniæ quidem non numeratæ exceptio ne adimatur his qui sub tutela vel cura sunt (neque enim peccarunt illi), sed ipsi tutores aut curatores alios viginti quatuor aureos pœnæ nomine dent actori, habentibus his, qui sub tutela aut cura sunt, salvam sibi pecuniæ non numeratæ exceptionem. Neque enim æquum est ipsos ex alienis peccatis damno affici. § 2. Hæc de reis conventis ubi dixit constituto, transitum fecit et ad agentium personam. Jubens, ut si actor manum propriam inficietur positam in charta contra ipsum prolata, forte in ea, quæ de suscepta dicitur confessione, et ipse similiter, si quidem ex sola comparatione vincatur, præstet viginti quatuor aureos: si vero ex productione tabellionis

A aut testium, tunc modis omnibus imputet, et agnoscat contenta in illa charta, etiamsi re vera non sunt accepta ab ipso. Hæc si proprio nomine agat. Si vero tutor est aut curator, dat quidem duplam pœnam viginti quatuor aureorum: Is vero qui sub tutela aut cura est possit objicere probationi exceptionem non numeratæ pecuniæ.

DE EUNUCHIS.

Imp. Constantinus. A Aurelio duci Mesopotamiæ. Si quis post hanc sanctionem in Orbe romano eunuchos fecerit, capite puniatur; mancipio tali, nec non etiam loco, ubi hoc commissum fuerit, domino sciente et dissimulante confiscando.

DE FUNDIS PATRIMONIALIBUS.

Imp. Constantinus. A. ad Dracontium. Patrimonialis B fundi pensationem, seu aurariam, seu frumentariam intra tempus omissam, minorum dominio non nocere præcipimus, nec ad fraudem juris eorum accedere, si quod solemniter debetur, paulo serius inferatur; ita tamen ut, permanente substantia parvulorum, judex tutorem, vel curatorem, per quem differtur illatio, negligentia suæ et deserti officii pœnas exigat, et damna deplorare compellat.

DE FUNDIS REI PRIVATÆ ET SALTIBUS DIVINÆ DOMUS.

Imp. Constantinus A. Universi cognoscant has possessiones, quas de fisco nostro comparaverunt, seu comparant, nullo a nobis jure retrahali, sed propria firmitate possessas, etiam ad posteros suos domini perpetui durabilitate dimitti.

DE SERVIS.

Imp. Constantinus. A ad Bassum PP. Si quando negotium status fuerit exortum [si quidem] ab ejus parte, qui dicitur servus, aliquid dicatur dominus abripuisse prius considerari placet, utrum de possessione servitutis in libertatem reclamandum putet, an vero ex possessione libertatis in servitutem vocetur. At si eum de obsequiis servilibus libertatem constiterit flagitare, ante decidi status convenit causam, atque ita præberi directorum negotiorum (si res exegerit) audientiam. Quod si ei qui ad servitutem vocatur, quicquam directum esse memoretur, universa, quæ constiterit ablata, ita demum reddi convenit ei qui servus esse contenditur, si modo salvam rem futuram per idoneos fidejussores promiserit. Nam si tales dare non potuerit, tunc ea convenit, de quibus in judicio tractabitur, sequestrari in eum diem, [iii] quo controversia sopiatur, ita ut ex iisdem (si aliqua alia facultas esse non poterit) tantum litis sumptus, et alimonia homini subministretur, quantum moderato judicis arbitrio fuerit æstimatum. Cum autem necdum lite de statu mota res ab aliquo directæ sint, et sententia de restituenda possessione rerum lata, ille ne [huic] sententiæ satisfaceret, de statu controversiam movit, necessitatem habebit et sine satisfactione easdem res reddere, et tunc causam liberalem secundum juris ordinem exercere.

MANDATI.

Imp. Constantinus A. Volusiano Pf. P. In re

mandata non pecuniæ solum, cujus est certissimum A
mandati iudicium, verum etiam existimationis periculum est. Nam suæ quidem quisque rei moderator atque arbiter, non omnia negotia, sed pleraque ex proprio animo facit; aliena vero negotia exacto officio geruntur, nec quicquam in eorum administratione neglectum ac declinatum culpa vacuum est.

DE PATRIBUS QUI FILIOS SUOS DISTRAHERUNT.

Imp. Const. A. Provincialibus, salutem. Si quis propter nimiam pauperatatem egestatemque victus causa filium filiamve sanguinolentos vendiderit, venditione in hoc tantummodo casu valente, emptor obtinendi ejus servitii habeat facultatem. Liceat autem ipsi, qui vendidit, vel qui alienatus est, aut cuilibet alii ad ingenuitatem eum propriam repetere: modo si aut pretium offerat, quod potest valere, aut mancipium pro ejusmodi præstet.

Imp. Constantinus A. ad Italicum. Si quis adversus conductorem nostrum aliquid agendum crediderit, viro illi tri Comiti rerum privatarum referri oportet, ne et iudici existimationis et officio ejus salutis discrimen immineat. *Dat. kalend. Februar. Coss.*

DE USURIS.

Imp. Constant. ad populum. Pro auro et argento et veste facio chirographo licitas solvi, vel promitti usuras jussimus.

DE INCESTIS ET INUTILIBUS NUPTIIS.

Imp. Constantinus A. Patraolo. Cum ancillis non potest esse connubium: nam ex hujusmodi contubernio servi nascuntur; ideoque præcipimus, ne Decuriones in gremia potentissimarum domorum libidine servarum ducente confugiant. Si enim Decurio clam actoribus, et procuratoribus nescientibus, alienæ fuerit servæ conjunctus, et mulierem in metallum detrudi per sententiam iudicis jubemus, et ipsum Decurionem in insulam deportari; omnibus bonis ejus civitati, cujus Curialis fuerat, mancipandis, si patria potestate fuerit liberatus, nullosque habeat liberos, vel parentes, vel etiam propinquos, qui secundum legum ordinem ad ejus successionem vocentur. † Quod si actores vel procuratores loci, in quo flagitium admissum est, fuerint conscii, vel compertum facinus promere noluerint, metallo eos convenit implicari. † Si vero dominus (loci) hoc fieri permisit, vel postea D
cognitum celavit, si quidem in agro id factum est, fundus cum mancipiis et pecoribus, cæterisque rebus, quæ cultui rustico sustententur fisci iuribus vindicetur. Sin vero in civitate id factum est, dimidiam bonorum omnium partem præcipimus confiscari, pœnam augentes, quoniam intra domesticos parietes scelus admissum est, quod noluit mox cognitum publicare.

Imp. Constantinus A. Maximo P. P. Apud concilium [nostrum] vel apud consules, prætores, [præsules], præsides, magistratusve earum civitatum, quibus hujusmodi jus est, adipisci potest patronorum iudicio sedula servitus libertatem.

Imp. Constantinus et Licinius AA. ad Euthymium præsidem Cappadociæ. Jubemus omnes epistolas actricis, quas ad Ælium tanquam principalem fecerat, inanes ac vacuas esse, atque in irritum devocari; ac de ingenuitate ejusdem Ælii requiri, nec mulieri id obesse, quod ad eum tanquam decurionem ac principalem scripserit, vel id, quod idem se finxerit decurionem, vel principalem; maxime cum non solum testium professione, et cognationis ejus jugum servile cognoscitur, verum etiam voce propria ejusdem Ælii apud aliud iudicium patuerat, quod conditionis servilis videretur.

DE QUADRIENNI PRÆSCRIPTIONE.

Imp. Constantinus A. ad Orphitum P. V. Notum B est a fisco quæstionem post quadriennium (continuum) super bonis vacantibus inchoandam non esse. Additum est, et eos, qui nostra largitate nituntur, nulla inquietudine lacessendos, nec his a fisco nostro controversam commovendam, qui quoquo modo aut titulo easdem res possederint.

DE OFFICIO PROCONSULIS ET LEGATI.

Imp. Constantinus A. Ælio proconsuli Africæ. Legati non solum civiles, sed etiam criminales causas audiant, ita ut, si sententiam in reos fereudam providerint, ad proconsules eos transmittere non morentur.

DE OFFICIO MAGISTRI OFFICIORUM.

Imp. Constantinus A. ad agentes in rebus. Privilegiis dudum scholæ vestræ indultis [ei], integris reservatis, ad ducenariam, centenariam et biarchiam nemo suffragio, sed labore unusquisque perveniat, Principatum vero adipiscatur matricula decurrente, ita ut ad curas agendas et cursum illi exeant, quos ordo militiæ vocat, et ejus laborum adjutor. Præterea in quo totius scholæ status, et magistri securitas constituta est, idoneus probitate morum ac bonis attributis præditus nostris per magistrum obtutibus offeratur, ut nostro ordinetur arbitrio. *P. P. Roma, in foro Trajani.*

DE AGRICOLIS ET MANCIPIIIS DOMINICIS, VEL FISCALIBUS REI PUBLICÆ VEL PRIVATÆ.

Imp. Constantinus A. ad Constant. P. P. Nullus omnino originalis colonus rei privatæ nostræ ad aliquos honores, vel quælibet alia civitatis munera devoctur. Non enim civitatum ordinibus, et cæteris, ex quibus pro multitudine fieri nominationes oportet, per omnia florentibus ad hæc suprema præsidia injuriosa nominatione descendendum est.

Imp. Constantinus A. Januario. P. P. Colonos nostros, qui privati sunt, vel ad ratiocinia gerenda, vel ad colendos agros idonei, retrahi jubemus, ac tantum colendis nostris rebus addici; quin etiam in posterum observari, ne quis eorum rem privatam cujusquam gerendam, aut aliquid administrandum suscipiat.

Imp. Constantinus A. ad Equitum, Magistrum equitum et peditum. Servi, atque coloni, et eorum filii,

vel nepotes, vel quicumque de fundis ac possessionibus nostris clanculo ad officia convolaverint diversa reddantur, etiam si armatae habuerint sacramenta militiae. Nos enim etiam eos discingi iubemus, ac reddi, qui protectorum fuerint nomen adepti.

DE SALGAMO HOSPITIBUS NON PRESTANDO.

Imp. Constantinus A. Ne quis Comitum, vel Tribunorum, aut Praepositorum, aut militum nomine, salgami gratia, culcitrae, lignum, oleum, a suis extorqueat hospitibus, sed nec volentibus hospitibus in praedictis speciebus aliquid auferat; sed sint Provinciales nostri ab hac praebitione securi, Comitibus, Tribunis, vel certe Praepositis militibusque gravi vexationi subjacentibus. *Dat. V. Ibid. Octob.*

IN QUIBUS CAUSIS COLONI CENSITI DOMINOS ACCUSARE POSSINT.

Imp. Constantinus A. ad Maximum Vic. Orient. Quisque colonus plus a domino exigitur, quam ante consueverat, et quam in anterioribus temporibus ex-

actum est, adeat iudicem, cujus primum poterit habere praesentiam, et facinus comprobeat, ut ille, qui convincitur amplius postulare, quam accipere consueverat, hoc facere in posterum prohibeatur, prius reddito quod superexactione perpetrata noscitur extorsisse.

DE EXCUSATIONIBUS MUNERUM.

Imp. Constantinus A. ad Catullinum Vicarium. Negotiantes vestiarios, linteones, purpurarios et partuarios, qui devotioni nostrae deserviunt, visum est secundum veterem consuetudinem ab omni munere immunes esse.

DE NAUFRAGIIS.

Imp. Constantinus A. Si quando naufragio navis expulsa fuerit ad littus, vel si quando aliquam terram attigerit, ad dominos pertineat: Fiscus meus esse non interponat. Quod enim jus habet fiscus in aliena calamitate, ut de re tam luctuosa compendium sectetur?

Pars secunda.

CONCIONES.

(Ex Euseb. Hist. Eccl.),

CONSTANTINI AD SYNODUM IN PALATIO HABITAM ORATIO DE PACE.

Εὐχῆς μὲν ἐμοὶ τέλος ἦν, ὃ φίλοι, τῆς ὑμετέρας ἀπολαύσαι χορείας· τούτου δὲ τυχῶν, εἰδέναι τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων τὴν χάριν ἁμολογῶ, ὅτι μοι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἅπασιν, καὶ τοῦτο κρείττον ἀγαθοῦ παντὸς ἰδεῖν ἰδωρήσατο, φημι δὴ τὸ, συνηγμένους ὁμοῦ πάντας ἀπαλαθεῖν μίαν τε κοινὴν ἀπάντων ὁμόφρονε γνώμην θεάσασθαι. μὴ δ' οὖν βάσκωνός τις ἐχθρὸς τοῖς ἡμετέροις καλοῖς λυμανέσθω. μὴ δὲ τῆς τυρένων θεομαχίας ἐκποδὸν ἀρθείσης Θεοῦ σωτήρος δυνάμει, ἐτέρως ὁ φιλοπόνητος δαίμων τὸν θεῖον νόμον βλασφημίας περιβαλλέτω· ὡς ἔμογε παντὸς πολέμου καὶ μάχης δευρὴ καὶ χαλεπωτέρα, ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἐμφύλιος κενόμυσται στάσις. καὶ μᾶλλον ταῦτα τῶν ἔξωθεν λυπηρὰ καταφαίνεται. ὅτε γούν τὰς κατὰ τῶν πολεμίων νίκας κεύματι καὶ συνεργείᾳ τοῦ κρείττονος ἡράμην, οὐδὲν τε λείπειν ἐνόμιζον, ἢ Θεῷ μὲν νομίζεν τὴν χάριν, συγχαίρειν δὲ καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ δι' ἡμῶν ἠλευθερωμένοις. ἐπειδὴ τὴν ὑμετέραν διάστασιν παρ' ἑλπίδα πᾶσαν ἐπυθόμεν, οὐκ ἐν δευτέρῳ τὴν ἀκοὴν ἰθέμην, τυχεῖν δὲ καὶ τοῦτο θεραπείας δι' ἐμῆς ἐυχάμενος ὑπηρεσίας, τοὺς πάντας ἀμελλητὶ συμματισταλάμην· καὶ χαίρω μὲν ὄρων τὴν ὑμετέραν ὁμήγυριν. τότε δὲ μάλιστα κέρως κατ' εὐχῆς ἐμαυτὸν πράξειν, ἐπειδὴν ταῖς ψυχαῖς ἀνακραθίνοντας ἴδομι τοὺς πάντας, μίαν τε κοινὴν βραβεύουσαν τοῖς πᾶσιν εἰρηνικὴν συμφωνίαν, ἣν καὶ ἐτέροις ὑμᾶς πρέπον ἂν εἰς πρὸς βεῦεν τοὺς τῷ Θεῷ καθυρωμένους. μὴ δὲ οὖν μάλιστα, ὃ φίλοι, μὴ δὲ, λειτουργοὶ Θεοῦ, καὶ τοῦ κενού πάντων ἡμῶν δεσπότου τε καὶ σωτήρος ἀγαθοὶ θεράποντες· τὰ τῆς ἐν ὑμῖν διαστάσεως ὅτινα ἐνευθεν ἤδη φέρειν ἀρξάμενοι, πάντα σύνδεσμον ἀμφιλογίας νόμοις εἰρήνης ἐπιλύσασθε, οὕτω γὰρ καὶ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ τὰ ἀριστά

Hæc erat summa votorum meorum, carissimi, ut cœtus vestri conspectu mihi quandoque frui contingeret. Cujus voti compos nunc factus, Deo omnium Regi gratias ago, qui præter innumera alia beneficia, hoc omnium bonorum maximum mihi spectare concessit, ut scilicet vos in unum omnes congregatos, et conspirantibus animis unum idemque sentientes viderem. Nullus igitur posthac malevolus hostis felicem rerum nostrarum statum perturbet, nec post deletam funditus ac sublata Dei Servatoris auxilio, tyrannidem eorum qui Deo bellum indixerant, rursus malignus dæmon alia via ac ratione divinam legem maledictis et calumniis exponat. Quippe intestina seditio Ecclesie Dei, mihi quidem omni bello et concertatione gravior ac periculosior videtur; nec externæ res tantum animo meo dolorem afferunt, quantum hæc negotia. Et eo quidem tempore quo Dei nutu atque auxilio adjutus victoriam de hostibus retuleram, nihil amplius mihi superesse existimabam, quam ut tum divino Numini gratias agerem, tum una cum iis quos Deus mea opera in libertatem vindicaverat communi gaudio esultarem. Sed ubi de dissensione vestra nuntius ad me insperato perlatus est, equidem eam rem minime negligendam putavi. Quippe optans ut huic malo mea quoque opera remedium adhiberetur, absque ulla cunctatione omnes vos accersivi. Et maximam quidem animo capio voluptatem, cum vos congregatos intueor. Sed me ex voto rem gessisse tunc demum existimabo, cum vestrum omnium animos inter se conjunctos ac permixtos videro, unamque velut omnium arbitram pacem atque concordiam, quam quidem vos, utpote Deo

consecrati, aliis suscedere ac predicare debetis. Date **A** διακεπραγμάνει εἴπετι ἄν, κἀμοὶ τῷ ὑμετέρῳ συνθερέποντι igitur operam, o crissimi Dei ministri, et communis Ἵ�περβάλλουσαν δώσετε χάριν. omnium vestrum Domini ac Servatoris fideles famuli, ut sublatis quamprimum mutuz inter vos dissensionis causis, omnes controversiarum nodos pacis legibus sine ulla mora dissolvatis. Hac enim ratione et summo omnium Deo rem gratissimam facturi, et mihi conservo vestro ingens beneficium collaturi estis.

ORATIO AD SANCTORUM COETUM.

42 Constantia
0000 200000 310
3 16. 0. 1. 1974 p. 4

CAPUT PRIMUM. — PROCEMIUM MENTIONEM FACIT PASCHÆ, ET QUOD CHRISTUS CUM MULTA IN OMNES HOMINES BENEFICIA CONTULISSET, AD HISDEM MALE MULCTATUS EST.

Splendidus solito Solis ac diei jubar, primordium **B** quidem resurrectionis; corporum vero jam pridem dissolutorum nova reparatio, fundamentum promissionis; via ducens ad æternam vitam, dies videlicet Passionis nunc agitur, Doctores carissimi et reliqui omnes amici; vosque multo reliquis feliciores credentium populi, qui ipsum religionis auctorem Deum religiose colitis, et tum Interiore sensu; tum linguis ac vocibus, juxta sacrorum oraculorum præscripta, ipsum sine intermissione laudatis. Tu vero, natura omnium parens, quid hujusmodi unquam ad hominum utilitatem contulisti? Aut potius quod usquam est opificium tuum? Siquidem ille omnium auctor tuæ substantiæ opifex fuit. Hic enim est, qui te ornavit. Quippe ornamentum naturæ est vita cum natura apte consentiens. Invaluit autem postea **C** id quod prorsus naturæ contrarium est, ut Deum omnium auctorem nemo congruo cultu veneretur, cunctaque non divini Numinis providentia, sed casu quodam ac temere geri putarentur. Et quamvis pro-

B Τὸ τληκυγέστερον ἡμέρας τε καὶ ἡλίου φέγγος, προί-
μιον μὲν ἀκαστάσεως· ἄρμολι δὲ νῆα τῶν πονησάντων
ποτὲ σωμάτων, ὄρμαι δ' ὑποσχίσεως, καὶ ἀτραπὸς ἐπὶ
τὴν αἰωνίαν ζωὴν ἄγουσα, ἡ τοῦ παθήματος ἡμέρα πᾶρ-
σοται, ὧ προσφιλίστατοι καθήγαται, φδοι θ' οἱ λοιποὶ
ξυμπαντες ἄνδρες. μακαριώτερα δὲ πολλῶν πλῆθη τῶν θρησ-
κευόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας Θεόν, διὰ τῶν
ἐντὸς αἰσθήσεων ἐκάστου καὶ δι' ἐκφανητηρίων ἀδιαλείπτως
ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεοπισίμασι προσαγορευόμενα. οὐ
δ' ὧ παμμάτετρα φύσις, τί τοιοῦτον τῷ κόσμῳ συντετέ-
λεσας πάποτε; ποῖον δ' ὄλωσ σὸν δημιουργημα; εἴτερον ὁ
τῶν πάντων, καὶ τῆς σῆς οὐσίας αἰτίας. οὗτος γὰρ σε
ἐκόσμησεν, ἐπεὶ κόσμος, ἡ κατὰ φύσιν ζωὴ· ἐπικρατέ-
τηκε γὰρ οὐ μέτρως ἢ παρὰ φύσιν· τὸν τῶν πάντων Θεὸν
καταξίαν σέθεν μωδῆνα, νομίζεσθαι τε μὴ ἐκ προνοίας,
ἀλλ' ὡς ἔτυχεν ἀτάκτως τε καὶ πλεμμελῶς τὰ πάντα συν-
ιστάται, καὶ ταῦτα ἐξαγγελιοῦσης καθέκαστα θείας
ἐπικνοίας διὰ προφητῶν, αἷς ἴδει πείθεσθαι, ἀντίστατο
παντοίας μηχαναῖς ἀδικία δυσσεβῆς· διαθεβλημένη μὲν
πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς, ἀσπαζομένη δὲ τὸ δυσλεγκτον

VALESHI NOTÆ.

Oratio ad sanct. coetum. Post quatuor libros de vita et pietate imperatoris Constantini duas orationes Eusebii subjecerat: alteram Constantini imp. ad Sanctorum coetum, sive ad Ecclesiam Dei; alteram a seipso conscriptam de fabrica et donariis martyrii Hierosolymitani, ut ipsemet Eusebius testatur in cap. 32 et 46 libri quarti. Sed posterior quidem Eusebii oratio hodie non extat. Prior autem illa tot mendis inquinata est, ut pene satius fuerit eam non existare. Verum cum hoc esimium sit monumentum religiosi principis, ejusque studiorum et ingenii illustre specimen, operæ pretium facturus mihi videor, si in eo emendando atque explicando curam ac diligentiam adhibuero.

Ὁρμαι δ' ὑποσχίσεως. In libro Moræi, perinde ac in margine editionis Genevensis, emendatur ὄρμαιον, **D** quod vocabulum nullibi legere memini. At in libro Scaligeri ἔρμαιον corrigebatur, quod propius accedit ad manuscriptorum codicum lectionem. Certe in regio codice ἔρμαι legitur, ex quo conjiciebam scribendum esse ἔρμαι, id est, fundamentum. Eleganter resurrectionem Domini vocat fundamentum promissionis. Nec male Christophorus pignus promissionis vertit, quod idem est. Pignus enim pro firmamento datur; unde ἰσχυρον dicitur a Græcis. In codice Fuk. et Savillii ἔρμαιον scriptum inveni.

Μακαριώτερα δὲ πολλῶν πλῆθη. Non assentior viris doctis, qui hæc cum præcedentibus continuantes ita legunt: μακαριώτετε πολλὰ πλῆθη, etc. Nam si hoc modo legamus, inepta fuerit repetitio, cum antea dixerit Constantinus: φδοι θ' οἱ λοιποὶ ξυμπαντες ἄνδρες. Quibus verbis Constantinus universam plebem Catholicam salutem more concionatorum. Quare verba illa: μακα-

ριώτερα δὲ πολλῶν πλῆθη, initium sunt alterius periodi qua Constantinus felicitatem Catholicæ plebis exaggerat. Porro, libentius legerem πλῆθη τυγχάνετε, ut plebem ipsam alloquatur Constantinus. In codice tamen Fuk. et Savillii ita legitur hic locus: μακαριώτετε πολλὰ πλῆθη τῶν θρησκουόντων, καὶ αὐτὸν τὸν τῆς θρησκείας Θεόν διὰ τῶν ἐντὸς αἰσθήσεων, ἐκάστου καὶ δι' ἐκφανητηρίων ἀδιαλείπτως ὑμνούντων κατὰ τὰ ἐν θεοπισίμασι προσαγορευόμενα.

Τῆς σῆς οὐσίας. Hanc lectionem secutus est Christophorus. Ego vero, re attentius examinata, vulgatam scripturam hic retinendam puto. Ait enim Constantinus naturam non esse opificem rerum, cum Deus ipsam considerit, nec tantum ipsius naturæ auctor sit, sed etiam sanctitatis quæ in illa est. Deus enim est qui naturam exornavit. Quippe ornamentum naturæ est vita juxta legem ac præscriptum Dei. Hic est sensus hujus loci, quem Christophorus non animadvertit. Nam de Portesio nihil dico, quem pæne ubique imperitissimum deprehendi. In codice tamen Fukelii, Turnebi ac Savillii, et in schedis regis scribitur οὐσίας.

Ἡ κατὰ φύσιν ζωὴ. Scribendum ἡ κατὰ Θεὸν ζωὴ, ut ex superiori annotatione apparet, uno verbo θεοστέεια, id est, religio, ornamentum est naturæ. In vulgata autem lectione quis subsit sensus, equidem non video. Sic Eusebius noster libros de vita imp. Constantini inscripsit περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν βίου. In regis schedis scribitur ἡ κατὰ κόσμον ζωὴ.

Ἐπικρατέτηκε γὰρ. Scribendum ἐπικρατέτηκε δὲ οὐ μετρίως ἐν παρὰ φύσιν, etc. Certe in codice Fuk. scribitur ἐπικρατέτηκε δ' οὐ μετρίως τὰ παρὰ φύσιν, τὸ τῶν ἀπάντων Θεόν, etc.

τοῦ σκότους· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο χωρὶς βίας καὶ ὀμότητος· ἡ
ἐξαιρέτως ὅτι τῆ τῶν χυδαίων δῆμων ἀπροόπτῳ φορᾷ, ἢ
τῶν δυναστευόντων γνώμῃ συνελάμβανε, μᾶλλον δὲ τῆς
ἀκαίρου μανίας αὐτῆ καθηγῆτο. διὸ δὴ πολλαῖς γενναίαις ὁ
τοιούτος βίος κρατυνθείς, μεγίστων γέγονε τοῖς τότε κα-
κῶν αἰτίαις· ἐπιλαμψάσης δὲ παρατυχῆς τῆς τοῦ σωτήρος
ἐπιφανείας, δίκῃ μὲν ἐξ ἀδικῶν ἔργων, ἐκ δὲ παντοδαποῦ
κλύδωνος γαλήνῃ συνίστατο, καὶ πάνθ' ὅσα διὰ προφη-
τῶν προείρητο, ἐπληροῦτο. τοιγάρτοι μετάρσιος τὴν πα-
τρῶν ἐστίαν, ἀρθεῖς, αἰδούς καὶ σωφροσύνης ἀγλαίσμασι
τὴν νεκρομένην περιστάσας, ἰερὸν τενα νεῶν ἀρετῆς, τὴν
ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς γῆς ἰδρύσατο, αἰδίου, ἀφθαρτον, ἐν ᾗ
τάτε τῷ ἐξοχωτάτῳ πατρὶ Θεῷ δέοντα, τὰ θ' ἑαυτῷ κα-
θήκοντα, ἐτελείτο μετ' εὐσεβείας. τί δὲ μετὰ ταῦτα ἡ
ἄφρων τῶν ἐθνῶν ἐμνηχανάτο πονηρία; ἐπειτήδευε τὰς
τοῦ Χριστοῦ χάριτας ἐκβάλλουσα, καὶ τὴν ἐπὶ σωτηρίᾳ B
τῶν πάντων συσταθείσαν ἐκκλησίαν πορθῆσαι, ἀνέτρεπε
δὲ τὴν οἰκίαν δεισιδαιμονίαν. ἀνόσιος αὖθις στάσις, πό-
λεμοι, μάχαι, δυστραπέλια, βίου παρασκευῆ. χρημά-
των ἔρως· ὁ καὶ οὐ φυσικῶς ἴδιον πονηρίας, ποτέ μὲν ἐλ-
πίσι κεκλωπισμέναις θέλγαι, ποτέ δὲ φόβῳ καταπλήττει.
ἄλλ' αὐτῆ μὲν χαμαὶ κείσθω, ἠτήθεισα ὑπ' ἀρετῆς, ἢ
θῆμις, διαρρήγνυμένη, σπαραττομένητε ὑπὸ μεταμελείας.
ἡμῖν δὲ νῦν τὰ προσήκοντα τῷ θεῷ λόγῳ ρητέον.

substituere. Iterum seditiones; iterum pugnae et bella; iterum morositas et luxuriosae vitae apparatus; et cupiditas divitiarum; quae quidem praeter naturam in hominibus existens (quod proprium est malitiae) nunc spe fucata oblectat; nunc timore percillit. Sed haec quidem, ut aequitas postulat, humi jaceat, a virtute devicta, et praerpenitentia seipsa dirumpens atque dilacerans. Nobis vero ea quae divinae doctrinae conveniunt impraesentiarum dicenda sunt.

CAP. II. — ALLOCUTIO AD ECCLESIAM ET AUDITORES, UT IGNOSCANT ET EMENDENT, SI QUID MINUS RECTE DIXERIT.

"Ἄκουε τοίνυν, ἀργίας παρθενίας τ' ἐπήβολε νεκύκληρε, C
ἐκκλησία τε ἁώρου καὶ ἀδαοῦς ἡλικίας τειρήνη, ἢ μελεὶ μὲν
ἀληθείας, μελεὶ δὲ φιλανθρωπίας· ἐξ ἧς ἀενάου πηγῆς
ἀποστάζει σωτήριον γάλα. ἀκούοιτε δ' ἄν καὶ ὑμεῖς εὐ-
φήμως, οἱ τὸν Θεὸν εὐκρινῶς σέβοντες, διὸ καὶ μεμέ-
λησθε αὐτῷ, προσέχοντες τὸν νοῦν, μὴ τῆ φράσει μάλ-

Audi ergo, castitatis ac virginitatis compos nau-
clere; tuque infirmae ac rudis aetatis nutrix ecclesia,
cui veritas et clementia curae est, ex cujus perenni
fonte salutaris defluit rivus. Vos quoque qui sincere
Deum colitis, eamque ob causam illi curae estis, fa-
ventes audite, nec tam ad verba ipsa, quam ad re-

VALESII NOTÆ.

Δεισιδαιμονίαν. ἀνόσιος. In codice Regio desunt
duae postremae voces, et vacuum spatium relictum est
unius vocabuli capax. Ego non dubito quin legendum
sit τὴν οἰκίαν δεισιδαιμονίαν ἀντιστάγειν, expuncto
verbo illo ἀνέτρεπε, quod omnino superfluum est. In
codice Fuk. ita scribitur hic locus: ἐκκλησίαν πορθῆσαν.
ἀνέτρεπε τε τὴν οἰκίαν δεισιδαιμονίαν. νόσιος αὖθις, etc.
In schedis autem Regii scriptum est νόσιος αὖθις, etc.
Savilius ad oram libri sui emendavit, ἀνέτρεπε δὲ τὴν D
οἰκίαν δεισιδ. Ego re attentius examinata hunc locum
ita restituendum esse existimo: ἐκκλησίαν πορθῆσαι.
ἀνέτρεπε δὲ τὴν οἰκίαν εὐδαιμονίαν. νόσιος αὖθις, etc. Id
est, Gentiles cum Ecclesiam Christi vastare atque ever-
tere institissent, suam ipsorum felicitatem subverterunt.
Morbi iterum ac seditiones, etc. Potest etiam retineri
vox δεισιδαιμονίαν, ut sensus sit, Gentiles dum Eccle-
siam persequerentur, suam ipsorum religionem pes-
sumdedisse. Quippe Ecclesia Dei persecutionibus
Gentilium impugmata, superstitionem cultumque fal-
sorum numinum devicit.

Δυστραπέλια. Turnebus ad oram libri sui emenda-
vit δυστραπέλια. Certe in codice Fuk. scribitur δυστρα-
πέλια. In Regii autem schedis legitur δυστράπελος, et
deinde aliquot lineae sunt omissae. Ac fortasse scri-
bendum est uno ductu δυστράπελος βίου παρασκευῆ.
Id est, morosus vitae apparatus. Nisi enim ita legamus,

quid erit quod sequitur βίου παρασκευῆ, quam inter
res malas numerat Constantinus. Musculus quidem
legisse videtur βίαιος βίου παρασκευῆ. vertit enim vio-
lenta victus astructio. Mox codex Fuk. habet ὁ καὶ οὐ
φυσικῶς, ἴδιον πονηρίας ἐν, ποτέ, etc.

Αὐτῆ μὲν. In libro Moræi perinde, ac in editione
Genevensi ad marginem emendatur ἀλλ' αὐτῆ μὲν, etc.,
optime, ut norunt linguae Graecae periti. Subauditur
autem ἡ πονηρία. In codice quoque Fuk. ac Turnebi
legitur ἀλλ' αὐτῆ.

Τηρητέον. Hujus loci emendatio debetur codici Fuk.
in quo diserte legitur ρητέον. Qua quidem emendatione
nihil certius.

Νεκύκληρε. Sic Episcopum vocat Constantinus,
translatione non minus eleganti, quam cum pastoris
dicuntur. Cumque Ecclesia navi comparari soleat,
recte navicularii dicuntur episcopi qui eam regunt
et qui Apostolorum successores sunt, quos Christus
ex piscatoribus gubernatores Ecclesiae fecit. Porro
castitate ac virginitate peditum vocat, quia ejusmodi
erant Christianorum sacerdotes, ἀργοὶ καὶ παρθενία.

Σωτήριον γάλα. Codex Fuk. et schedae Regiae cum
Turnebi libro scriptum habent τόμα. Mox ubi legitur
προσέχοντες τὸν νοῦν, codex Fuk. scribit προσέχεται
τοίνυν.

rum quæ dicuntur veritatem, animum intendite; nec me dicentem, sed devotionis religiosum officium spectate. Quæ enim gratia et utilitas fuerit orationis, nisi dicentis animum antea fuerit exploratus? Magna quidem fortasse præsumo. Verum insitus mihi erga Deum amor audaciæ causa est; quippe qui vim affert pudori. Proinde vos, qui divinorum mysteriorum scientia præ ceteris instructi estis, auxilio mihi adesse velim; ut si quid forte in dicendo peccare contigerit, ipsi mea sectantes vestigia corrigatis; nec consummatam quamdam doctrinam a me exspectetis, sed potius fidei meæ conatum benigne approbetis. Cæterum, Patris ac Filii singulare auxilium nobis in præsentia aspiret, ea dicentibus quæ jusserit ac menti nostræ suggererit. Si quis enim, aut rhetoricam aut aliam quancumque artem professus, sperat se absque ope divini numinis opus suam cumulate posse perficere, is cum eo quod suscepti opere rudis atque imperfectus deprehenditur. Quibus vero divini numinis semel aspiravit auxilium, si ne utiquam cessare ac torpere debent. Proinde longioris proemii veniam a vobis deprecari, caput ac summam instituti nostri aggredi tentabimus.

CAP. III.—QUOD DEUS PATER EST VERBI, ET OMNIUM RERUM OPIFEX, ET QUOD NULLO MODO RES POSSENT CONSISTERE, SI DIVERSE ESSENT EARUM CAUSÆ.

Bonum illud quod omnia appetunt, cum suapte natura semper Deus sit, ortum non habet, ac proinde nec principium. Ipse vero omnium quæ gignuntur principium est. Qui autem ex ipso processit, rursus cum ipso conjungitur atque unitur; quippe cum disjunctio atque conjunctio non locorum spatii, sed intellectu duntaxat in illo perficiatur. Neque enim ullo paternorum viscerum damno fœtus ille constituit, sicut ea quæ ex semine nascuntur, sed divinæ providentiæ dispositione editus est Servator, qui huic aspectabili mundo, et cunctis quæ in eo fabricatæ sunt rebus atque operibus præsideret. Omnibus igitur quæ mundi complexu continentur, subsistendi ac vivendi hinc suppetit causa. Hinc anima, hinc sensus omnis, et facultates quibus ea quæ a sensibus signifiata sunt consummantur. Quidnam

λον, ἢ τῇ τῶν λεγομένων ἀληθείᾳ, μὴ δ' ἔμοι τῶ λέγοντι, ἀλλὰ τῇ τῆς καθοσιώσεως εὐσεβείᾳ. τίς γάρ ἂν εἴη λόγων χάρις, ἀνεξετάστου καταλειπομένης τῆς τοῦ λέγοντος διαθέσεως· τολμῶ δ' οὖν ἴσως μεγάλα, τῆς δὲ τόλμης, τὴν πρὸς τὸ θεῖον στοργὴν ἔμφυτον αἰτιῶμαι· αὕτη γὰρ καὶ τὴν αἰδῶ βιάζεται· διὰ μάλιστα τοὺς ἐπιστήμονας τῶν θείων μυστηρίων, βοηθοὺς ἑμαυτῶ συνάπτω, ἵν' ἴαν τι πταισµα συμβαίη περὶ τοὺς λόγους, συμπαραομαρτοῦντες διορθῶσθε, τὴν μὲν ἄκραν παιδείαν μὴ ἐπιποθοῦντες, τὸ δὲ πιστὸν τῆς ἐπιχειρήσεως ἀποδεχόμενοι. ἐπίπνοια δ' ἡμῖν μεγίστη τοῦ πατρὸς, παιδὸς τε κατ' ἔργου παρείη, φθεγγομένη ταῦτα ἄπερ ἂν αὐτῶ φράσει καὶ διανοίᾳ προσάφοι. εἰ γάρ τις ἄνευ Θεοῦ ῥητορικῆν, ἢ ἄλλην τινα μετιῶν ἐπιστήμην, ἀκριβοῦν τὸ ἔργον ἱκανῶς ὑπείληθεν, ἀτελής αὐτὸς τε καὶ τὸ σπουδαζόμενον ἐφωράθη. οὐ μὲν κατοκνητέον, οὐδ' ἀμελητέον, τοῖς εὐτυχήσασιν ὅποτε τῆς θείας ἐπιπνοίας· διὸ καὶ ἡμεῖς τὸ μῆκος τῆς ἀναβολῆς παραιτησάμενοι, πειρώμεθα τοῦ σκοποῦ (πρὸς) τὸ τέλειον.

Ἄγαθὸν οὐ πάντα ἐφίεται, οὐπερ τὴν οὐσίαν θεὸς ἂν αἰεὶ, γένεσιν οὐκ ἔχει, οὐκοῦν οὐδ' ἀρχήν· τῶν δ' ἐν γενέσει πάντων, αὐτὸς ἀρχή. ὁ δὲ ἐξ ἐκείνου ἔχων τὴν ἀναφορὰν, εἰς ἐκείνον ἐνοῦται πάλιν, ἐκείνῳ τῆς διαστάσεως συγκρίσεώς τε, οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ νοερῶς γινομένης· οὐ γὰρ ζημία τινὶ τῶν πατρῶων σπλάγγνων συνίστη τὸ γεννηθῆναι, ὡσπερ ἀμέλει τὰ ἐκ σπερμάτων· ἀλλὰ διατάξει προνοίας, ἐπιστάτην σωτῆρα τῶν αἰσθητῶ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν αὐτῶ μηχανωμένους (ἐξέφηνε). τοὶ γάρτοι πᾶσιν ὅσα περιεληπταὶ ὑπὸ τοῦ κόσμου, ἡ αἰτία τοῦ εἶναι καὶ εἶναι ἐκείθεν· ἐκείθεν δὲ καὶ ψυχῆν, καὶ πάσα αἰσθήσεις, καὶ τὰ ὄργανα, δι' ἧν τὰ σηµαίνεµενα ὑπὸ τῶν αἰσθητῶν ἀποτελεῖται. τί οὖν διλοῖ ὁ λόγος; τῶν ὄντων ἀπάντων ἕνα εἶναι προστάτην, καὶ πάνθ' ὅσα ὑποτίτακται τῇ ἐκείνου δεσποτείᾳ µόνου, τὰ τ' οὐράνια, τὰ τ' ἐπίγεια, καὶ τὰ φυσικὰ καὶ ὀργανικὰ σώµατα. εἰ γὰρ ἡ τούτων ἀναρλιθµή-

VALESI NOTÆ.

Ἄπερ ἂν αὐτῶ φράσει. Scribendum est αὕτη, supple ἢ ἐπίπνοια τοῦ πατρὸς, quemadmodum legit Christophorsonus. Certe in codice Fuk. scribitur φθεγγομένης τὰτα, ἄπερ ἂν αὐτῶ φράσει, καὶ διοριστῶ προσάφοι.

Τὸ μῆκος τῆς ἀναβολῆς παραιτησάμενοι. Et hanc et præcedentem periodum pessime interpretatus est Christophorsonus. Putavit enim ἀναβολὴν hic significare moram ac dilationem; cum tamen ἀναβολή hoc loco significet proæmium. Excusat enim se Constantinus, quod longiore usus sit proæmio, ἀναβολή proprie est exordium cantici quod chorus præcinere solebat. Aristophanes in Irene pag. 685 de dithyrambicus: ξυνελέγοντ' ἀναβολὰς πετόμεναι, ubi Scholiastes notat ἀναβολὰς esse τὰς ἀρχὰς τῶν ἰσμάτων, et versum Homeri citat. Isocrates in Panathenæico: ἂ μὲν οὖν ἠβουλήθη καὶ περὶ ἑμαυτοῦ, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡσπερ χορὸς πρὸ τοῦ ἄγῶνος προαναβάλλεσθαι, ταῦτά ἐστιν. A canitoribus igitur ad oratores postea translatum est id vocabulum: et ἀναβάλλεσθαι dixerunt pro σροοιμαίεσθαι, ut testatur Hesychius. Ulpianus in orationem Demosthenis de Chersoneso, ἀναβαλλόμενος δὲ δι' ἐνὸς λάµδα, ἔντι τοῦ Προοιµιασάμενος· καὶ ἀναβολὰς, προοί-

µα. Sic Aristophanes in Irene pagina 717, προαναβάλλεται et ἀναβαλοῦ eodem sensu dixit. Porro ex hoc loco apparet, proæmium hujus orationis ad hæc usque verba protendi.

Οὐπερ τὴν οὐσίαν. Legendum puto ὁ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν θεός. Nam summum bonum nihil aliud est quam summus Deus. Sic infra capite nono πρώτων μὲν θεὸν ὑψηλῆσάτο τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν. In codice Fuk. et Savilii scribitur ὅπερ male.

Ὅργανικὰ σώµατα. Christophorsonus artificialia interpretatus est, quæ scilicet aliquo instrumento efficiuntur, non autem a natura generantur, in quo tamen ei non assentior. Nam cum in hac tota oratione philosophetur Constantinus, hoc etiam in loco naturalia et organica corpora dixit more philosophorum, quæ organis seu instrumentis ad operandum idoneis prædita sunt. Ita Aristoteles loquitur, cum animam definit actum corporis organici. Plus autem est organicum quam naturale. Sunt enim quædam corpora naturalia quæ organis carent, ut exempli gratia lapides et cætera id genus.

των ὄντων κυρία, οὐχ ἑνός, ἀλλὰ πολλῶν οὐσα ἐτύγχανε, κλήροι ἂν καὶ στοιχείων διανεμήσεις, καὶ μῦθοι παλαιοί, καὶ φθόνος, καὶ πλεονεξία κατὰ δύναμιν καταπραττέσαστα, τὴν ἐναρμόνιον τῶν πάντων ὁμόνοιαν διασάλευσι, πολλῶν διαφόρων τὴν λογοχητίαν ἐκάστη μοῖραν διοικουμένων. τὸ δὲ αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, (οὐκ) ἀμελῶς ἔχειν (οὐδ' ἀπὸ ταυτομάτου γεγέννησθαι τοῦτον παρίστασι) τίς δ' ἂν ἔγνω τὸν συμπάσης γενέσεως δημιουργὸν; εὐχαὶ δὲ καὶ λιτανεῖαι, πρὸς τίνα πρῶτον, ἢ τελευταῖον; τίνα δὲ θεραπέων ἐξ αἰρίσεως, οὐκ ἂν περὶ τοὺς λοιποὺς ἡσέθησα; ἢ τάχα δ' ἂν καὶ δόξωμενος τῶν βιωτικῶν τινος, τῷ μὲν συναραμίνω χάριν ἔγνω, τῷ δ' ἀντιπράξαντι ἐμψύμας; τίνα δὲ προσυξάμενος τὴν αἰτίαν τῆς περιστάσεως γῶμαι, τῆς τ' ἀπαλλαγῆς τυχεῖν ἤξιον. θῶμαι δὲ λογίους καὶ χρησμοὺς ἡμῖν ἀποκακρίσθαι, μὴ εἶναι δὲ τῆς ἰαντῶν ἔξουσίας, ἀλλ' ὥστε ταῦτα ἀνήκειν Θεῷ· τίς ὄν ἔλιος; ποία δὲ Θεοῦ εἰς ἄνθρωπον πρόνοια; εἰ μὴ ἄρα βιαιῶς ὁ φιλανθρωπότερος πρὸς τὸν μηδεμίαν ἔχοντα σχίσιν διαθεῖς, ἐπεκούρησεν ὀργῇ δὲ καὶ στάσις καὶ θυμῶς, ὡς μὴ ἰδιοπραγούντων, μὴ δ' ἀρουμένων τοῖς ἐπιβάλλουσι διὰ πλεονεξίαν, καὶ τὸ τελευταῖον ἢ πάντων σύγχυσις ἐπηκολοθήσεν ἂν· τί ὄν τὰ μετὰ ταῦτα; δῆλον ὡς ἢ τῶν οὐρανίων στάσις, τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπίγεια διαλυμήνατο ἀφανισθείσης μὲν τῆς τῶν ὠρῶν διατάξεως, καιρῶν τε μεταβολῆς, καὶ τῆς κατὰ τοὺς καιροὺς τῶν φυσικῶν καρπῶν ἀπολαύσεως ἀφανισθείσης δὲ ἡμέρας καὶ τῆς διαδεχομένης αὐτὴν νυκτερινῆς ἀναπαύσεως. καὶ τούτων μὲν ἄλλ'· πάλιν δ' ἐπὶ τὸν ἀνεξέλεγκτον δεκνήκομεν λόγον.

perturbatio ex eo sequerentur, dum suas quisque partes minime ageret, et præ cupiditate suis rebus non contentus alienas invaderet. Quid postea? Certe hæc cælestium discordia inferioribus ac terrenis rebus perniciem allatura esset; tempestatum ordine ac vicissitudine, et fructuum qui singulis anni temporibus provenire solent utilitate penitus sublata; sublata etiam die, et quæ diem excipit nocturna quiete. Sed de his satis. Redcamus nunc ad eas rationes quæ refutari nullatenus possunt.

CAP. IV. — DE ERRORE EORUM QUI SIMULACRA VENERANTUR.

Πάν τὸ ἀρχὴν ἔχων, καὶ τέλος ἔχει· ἢ δὲ κατὰ χρόνον ἀρχή, γένεσις καλεῖται· τὰ δ' ἐκ γενέσεως, φαρτὰ

A igitur hæc concludit oratio? Unum scilicet esse omnium præsidem, cunctaque ejus unius dominio subjacere, tam cælestia quam terrena, naturalia quæque et organica corpora. Nam si harum rerum quæ innumerabiles sunt dominium non penes unum, sed penes multos resideret, sortitio ac divisio elementorum, ut est in veteribus fabulis, invidia ac plus habendi cupiditas, omni virium nisu superare contendens, consonam omnium rerum concordiam perturbaret; singulis videlicet eam quam sortiti essent portionem diversa ratione administrantibus. Verum ex eo quod universus hic mundus uno semper eodemque modo se habet, satis convincitur non sine providentia id geri, nec fortuito casu id contigisse. Quis vero universæ materiæ opificem unquam agnovisset? Cui nam primo, cui nam postremo allegandæ essent preces et supplicationes? Qui fieri posset ut unum eorum colere aggressus, in reliquos inpius non essem? An si forte quidpiam ad vitam hanc necessarium postulavero, ei quidem Deo qui mihi opem tulerit gratias acturus sum, illi vero qui mihi adversatus fuerit conviciatus? Quem vero obsecraturus sum, ut mihi calamitatis causam aperiat, inique ea liberet? Ponamus per oracula ac vaticinia nobis datum esse responsum, hæc vero non esse sita in ipsorum potestate, sed ad alium Deum pertinere. Quæ igitur misericordia, quæ Dei erga hominem providentia? Nisi forte aliquis ex illis paulo humanior, adversus alterum qui nulla erga homines benevolentia affectus est, violentius commotus opem tulerit. Iræ porro et simulates et convicia; omnium denique rerum

C pro et simulates et convicia; omnium denique rerum partes minime ageret, et præ cupiditate suis rebus non contentus alienas invaderet. Quid postea? Certe hæc cælestium discordia inferioribus ac terrenis rebus perniciem allatura esset; tempestatum ordine ac vicissitudine, et fructuum qui singulis anni temporibus provenire solent utilitate penitus sublata; sublata etiam die, et quæ diem excipit nocturna quiete. Sed de his satis. Redcamus nunc ad eas rationes quæ refutari nullatenus possunt.

VALESII TOTÆ.

κλήροι. Alludit ad divisionem mundi inter Jovem, Neptunum ac Plutonem fratres, quam Græcorum Theologi fabulati sunt.

Διοικουμένων. In codice Fuketii scribitur διοικουμένων.

Οὐκ ἀμελῶς ἔχειν. Negativam particulam addiderunt viri docti, ex conjectura ut opinor, ut et verba quæ proxime sequuntur: οὐδ' ἀπὸ ταυτομάτου γεγέννησθαι τοῦτον παρίστασι. Quæ in omnia nec in codice Regio nec in veteribus schedis, nec in editione Roberti Stephani leguntur: nec ullo modo coherent cum præcedentibus. Neque enim de providentia nunc agit Constantinus, sed id tantum adstruit, unum esse omnium rerum principium; quod ita probat. Si plures essent Dii, singuli suas partes regerent: ut autem mundus universus uno semper eodemque ordine se haberet, parum solliciti essent. Atqui contrarium videmus, plures ergo non sunt Dii. Hoc primum est Constantini argumentum adversus Gentilium Theologiam. Lego igitur: Τοῦ δὲ αἰεὶ· κατὰ τὰ αὐτὰ τε καὶ ὡσαύτως ἔχειν τὸν σύμπαντα κόσμον, ἀμελῶς ἔχόντων. In sensu est apertissimus. Verum cum in codice

Quidquid principium habuit finem quoque habeat necesse est. Porro, temporale principium gene-

Fuketii et in Savilli ac Turnebi libris ea ipsa quæ supra posui verba reperiantur, nihil opus est emendatione nostra.

Θεραπεύων ἐξ αἰρίσεως. Id est pro arbitrato. Posset etiam legi ἔξαιρτως.

Μὴ εἶναι δὲ τῆς ἰαντῶν ἔξουσίας. Hic locus valde obscurus mihi videtur. Christophorus quidem ita vertit: *Fæc responsa nobis per oracula dari: ista tamen fieri non propria ac sua vti, sed ad Deum aliquem pertinere.* Sed quid hæc sibi velint equidem non viden. Ego vero cunctis attentius examinatis, verum hujus loci sensum tandem deprehendi. Ait igitur Constantinus: Si plures Dii sint, cum ego in calamitatem incidero, quem eorum adibo, ut causam mali doceat, meque eo liberet. Ponamus, inquit, Apollinem, verbi gratia; mihi respondiisse, non esse in sua potestate ut me liberet, sed ad alium Deum id pertinere. Quid hoc sensu manifestius? Scribendum igitur: Ἄλλω δὲ ταῦτα ἀνήκειν Θεῷ. Multa hujusmodi oracula in Græcorum leguntur historiis, ubi Apollo consulentibus respondet, placandum ipsis Bacchum aut Saturnum, si malo liberari velint.

ratio appellatur. Quæ vero ex generatione oriuntur omnia sunt corruptioni obnoxia. Ad hæc formam ipsam ac speciem delet temporis longinquitas. Quoniam igitur modo qui ex corruptibili generatione orti sunt, immortales esse possent. Cæterum, huiusmodi quædam imperitiæ multitudinis opinio invaluit, apud superos nuptias fieri solere, et liberos procreari. Quod si qui gignuntur immortales sunt, semperque gignuntur novi, genus illud exuberet necesse est. Hac autem accessione facta, quod tandem cælum, quæ terra tantorum deorum examen superveniens capere possit? Quid autem dicemus de iis hominibus qui fratres Deos cum sororibus deabus matrimonii fœdere conjungunt, et adulteria atque obscenitates iisdem objiciunt? Illud quoque fidenter asserimus, honores et cultum qui ipsis ab hominibus tribuitur impudicitia ac libidine plenum esse. Enimvero peritissimus aliquis statuarius, postquam formam futuri operis prius mente complexus est, opus ex præceptis artis excudit, ac paulo post, velut sui oblitus, proprio operi blanditur, idque pro immortalis deo colit, cum tamen ipse statuæ illius parens atque artifex se mortalem esse fateatur. Illorum porro immortalium sepulcra et arces ipamet ostendunt, et mortuos divinis honoribus afficiunt, ignorant scilicet, id quod revera beatum et immortale est, iis quos mortales tribuunt honoribus non indigere. Nam quod sola intelligentia cerni et cogitatione comprehendere potest, nec formam quam imaginem et similitudinem. Verum hæc omnia mortuorum causa sunt. Rectra enim homines fuerunt corporibus præditi dum viverent.

C.A.P. V. -- QUOD CHRISTUS FILIUS DEI CUNCTA CONDIDIT, ET CERTUM VITÆ SPATIUM SINGULIS CONSTITUIT.

Sed cur verum Deum laudaturus impuris verbis linguam polluo? Prius igitur amaram illam potionem pura obducta potione diluere constitui. Purus autem potus hauritur ex perenni fonte virtutum illius quem celebramus Dei. Equidem mei privati officii esse duco, Christum tum vitæ sanctimonia, tum gratiarum actione, quæ pro multis et maximis beneficiis ei a nobis debetur, prædicare. Hunc ergo huius universi constituisse principia, et hominum creationem certa lege ac ratione dimensum excogitasse dico. Et illos

VALESII NOTÆ.

'Ανάγκη τὸ γένος. In codice Fuk. post primam vocem lacuna est unius vocabuli capax. Scribo igitur Παμμυρεῖν ἀνάγκη αὐτῶν τὸ γένος.

Τίς οὖν οὐρανός. Scribendum est τίς ἂν οὐρανός, ut in libro Moræi ad marginem emandatum iuveni. In codice Fuket. legitur τίς οὐρανός absque conjunctione.

Ἦδη γὰρ τις. Malim legere ἦδη γούν τις, etc. Paulo post ubi legitur διανοία προσλαβῶν, in libro Moræi ad marginem emendatur προλαβῶν, perinde ac in Gruteri libro.

ἑαυτὸν πατέρα. Rectius in codice Fuk. scribitur ἑαυτὸν τὸν πατέρα καὶ δημιουργόν, etc.

καὶ τὸν ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα. Tres priores voces a viris doctis ex MSS. codicibus additæ sunt. Tamen nec in codice Regio, nec in veteribus schedis leguntur. Post verbum autem νομοθετήσαντα punctum apposui ex fide codicis Regii et Fuk. et ex veteribus schedis. Quod cum non animadvertisset Christophorsonus, hanc periodum cum sequenti connectit. Hic autem est sensus huius loci. Αἰν,

πάντα, μορφήν δὲ χρόνος ἀμαυροῖ. πῶς οὖν ἂν εἰ ἐκ γενέσεως φθαρτῆς, εἶν ἀθάνατοι; διότι δὲ τῶν ἀλογιώτων δόμων τοιαύτη τις διαπεφοίτηκεν, ὡς παρὰ τοῖς θεοῖς γάμοι, παιδοσπορία τε ἐνομοίθησαν. εἰ δ' ἀθάνατοι οἱ γεννώμενοι, γεννῶνται δ' αἰεὶ, πλημμυρεῖν ἀνάγκη τὸ γένος. προσθήκης δ' ἐπιγενομένης, τίς οὖν οὐρανός. ποία δὲ γῆ. τοσοῦτον σμῆνος ἐπιγεγνόμενον Θεῶν ἐχώρησε; τί δ' ἂν εἴποι τις περὶ ἀνδρῶν, οὐρακίους ἀδελφοὺς εἰς γάμον κοινωνίαν συναπτόντων, μοιχείας τε καὶ ἀκολασίας ἐγκαλούντων; λέγομεν δὲ τεθαρόρηκτως καὶ τὰς τιμὰς αὐτάς, τὰ τε παρ' ἀνθρώπων εἰς αὐτοὺς γέρα, ὕβρει καὶ ἀσελγείαις μεμίχθαι. ἦδη γὰρ τις ἐν λόγοις ἐξετασθεὶς, ἀγαλματοποιός τε μορφήν τενα διανοίᾳ προσλαβῶν, ἐν τεχνῶν τεκμαίρεται παιδεῖαν, καὶ μεταξὺ οἷα δὴ λήθης ἐμπεισούσης, τὸ ἴδιον πλάσμα κολακτεῖ, σέβων ὡς Θεὸν ἀθάνατον, ὁμολογῶν ἑαυτὸν πατέρα καὶ δημιουργόν τοῦ ἀγάλματος, θνητὸν εἶναι τῶν δ' ἀφάρτων ἐκείνων τάφους τε καὶ θήκας ἐπιδικνούσους αὐτοῖ, κατοικομήτους τε τιμαῖς ἀθάνατοις γειραίρουσιν, ἀγροοῦντες τὸ ἀληθὲς μακάριον καὶ ἀφθαρτον, ἀντιθεὶς ὑπάρχον τῆς παρὰ τῶν φθαρτῶν ἐπιτιμίας· τῷ πατρὶ οὐ θάκτον, καὶ διανοίᾳ περιληπτὸν, οὔτε μορφήν ἐπιποθεῖ δι' ἧς γνωρισθεῖς, οὔτε σχήματος ἀνέχεται, ὡς ἂν εἰκόνος ἢ τύπου. ταῦτα δὲ πάντα γίνεσθαι, πρὸς χάριν τῶν κατοικομήτων ἀνθρώπων γὰρ ἦσαν ἤνικα ἔζων, σώματος μέτοχοι οὗτες.

τί δὲ χραίνω τὴν γλώτταν λόγοις μεμιασμένοις, μῆλλον ὑμνεῖν τὸν ὄντως Θεόν· βούλομαι δὲ πρότερον ἀγῶν πόματι ὡσπερ ἄλυρον ἀποκλύσασθαι πόμα. τὸ δ' ἀγῶν πόμα χεῖται διὰ πηγῆς ἀενάου τῶν ἀρετῶν τοῦ ἡμῶν πρὸς ἡμῶν Θεοῦ· ἐμὸν τ' ἴδιον ἔργον, τὸν Χριστὸν ὑμνεῖν διὰ βίου, καὶ τῆς ὀφειλομένης ἡμῖν πρὸς αὐτὸν ἀντὶ πολλῶν καὶ μεγίστων εὐεργεσιῶν εὐχαριστίας. φημί δὲ τούτων τὰς ἀρχὰς σταριζαί τοῦδε τοῦ παντός, ὑπόθεσιν τε ἀνθρώπων ἀνευρεῖν, καὶ τὸν ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα. καὶ παραχρῆμα μὲν εἰς μακάριόν τινα καὶ εὐαθῆ,

inquit, et hominem et reliqua quæ in mundo sunt, officium esse illius qui hæc omnia ratione constituit, id est, summi Dei. Scribendum est igitur: φημί δὲ τούτων τὰς ἀρχὰς, etc. ut est in libro Savilli, utque legisse videtur Christophorsonus. Deinde lego τὸν καὶ ταῦτα λόγῳ νομοθετήσαντα, certissima emendatione. In Fuk. codice legitur: καὶ τὸν λόγῳ ταῦτα νομ. Idem igitur est λόγῳ νομοθετήσαντα, quod alibi dicit λόγῳ διατάξαντα.

Εἰς μακάριόν τινα καὶ εὐαθῆ. Hoc loco videtur Constantinus Paradisum illum in quo Adamum Deus collocavit, extra terram ponere. In qua opinione fuerunt plerique veterum. Stephanus Gobarus in capite xi hoc problema tractaverat: ὡς ὁ παράδεισος οὔτε τῷ οὐρανῷ, οὔτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τούτων μεταξὺ. Et capite xii hic erat titulus, Quod paradisus est superna Hierusalem, et in tertio cælo: et quod arbores quæ illic sunt, intellectu et scientia sunt præditæ: et quod Adamus post transgressionem illinc in terram dejectus est. Deinde assertio contraria, Paradisum non esse in tertio cælo, sed in terra. Certe

καρπῶν τε διαφόρων βρῖθοντα χώρον ἀποικίσαι τοὺς ἄνωσιν τεχθέντας, ἀδαίς τ' αὐτοὺς κατ' ἀρχάς ἀγαθῶν καὶ κακῶν εἶναι θελήσαι. τέλος δ' ἀπονεῖμαι μόνῃ λογικῷ ζῳῆν πρέπουσαν τὴν ἐπὶ γῆς ἔδραν, καὶ τότε ἤδη οἶα δὴ ζῳοὺς λογικοῦς, ἀναπετάσαι τὴν τῶν ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν γνῶσιν, τότε δὲ καὶ τὸ γένος αὖξεν ἐπέλευσεν, ὅσον ποτὲ ἄνοσον ὑπὸ τῆς τοῦ ὤκεανου περιουστῆσεως διοριζόμενον ὤκειτο. πληθύνοντος δ' οὕτω τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, τέχνας τε τῶν βίῃ χρησιμεύουσαι ἀνηυρίσκοντο: πληθύνει δ' οὐδὲν ἦττον καὶ ἡ τῶν ἀλόγων ζῳῶν γενεά. ἐφ' ἑκάστου γένους, ἐξαιρέτου τινὸς φυσικῆς δυνάμεως εὐρισκομένης ἡμέρων ζῳῶν, τὸ πρᾶον καὶ ἐπιπειθέες ἀνθρώπων, ἀγρίων δὲ, ῥώμη καὶ ταχύτης, καὶ τῆς ἐκ τῶν κινδύνων σωτηρίας φυσικῆς τις πρόνοια. καὶ πάντων μὲν ἡμέρων, κηδεμονίαν τινά τοις ἀνθρώποις ἀπέταξε, πρὸς δὲ τὰ ἄγρια ἀμιλλὰν τινα νομοθετήσας. μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν πετεινῶν γενεάν συνεστήσατο, πολλὴν μὲν ἀριθμῶν, φύσει δὲ καὶ ἔθνεσι διάφορον, ἐκπρεπτῆ μὲν χρωμάτων ποικιλίᾳ, μουσικῆς δ' ἀρμονίας ἐμφύτου μέτοχῃ ἄλλὰ τε πάντα ὅσα κόσμος περιλαβὼν συνέχει, διευκρινησάμενος, καὶ τούτοις πᾶσιν εἰμαρμένον τοῦ βίου θεσμὸν ὀρίσας, τὴν τελειότητην τῶν ὄλων συμπλήρωσιν κατακόσμησεν.

nentur, cum pulcherrime distinxisset, cunctisque fatalem vitæ terminum definiisset, universi fabricam omnibus ornamentis decoratam absolvi.

CAP. VI.—DE FATO, ET QUOD FALSA SUNT QUÆ DE EO DICUNTUR; IDQUE OSTENDITUR TUM EX LEGIBUS HUMANIS, TUM EX REBUS CREATIS, QUÆ NON TEMERE, SED ORDINE MOVENTUR; HOC FACTO DECLABANTES CREATORIS PRÆCEPTUM.

Οἱ δὲ πλεῖστοι ἀνθρώπων ἄφρονες ὄντες, τῆς τῶν πάντων διακοσμῆσεως τὴν φύσιν αἰτιῶνται, οἱ δὲ τινες αὐτῶν τὴν εἰμαρμένην, ἢ τὸ αὐτόματον, τὴν τούτων ἐξουσίαν τῇ εἰμαρμένῃ λογίζονται, οὐδὲ συνίσταν ὅταν τὴν εἰμαρμένην προσαγορεύουσιν, ὄνομα μὲν φθεγγόμενοι, πράξιν δὲ σθεμνίαν, οὐ δ' ὑποκειμένην τινὰ δηλοῦντες οὐσίαν. τίς γὰρ ἂν εἴη αὐτῆ, καθ' ἑαυτὴν ἡ εἰμαρμένη τῆς φύσεως γεννησάσης τὰ πάντα; ἢ τί μὲν εἴη ἡ φύσις, εἴπερ ὁ

VALESI

Tatianus in oratione contra Græcos, Paradisum in quo Adamus a Deo collocatus est, non in hac quam incolimus terra fuisse dicit, sed in alia multo præstantiore. Verba ejus hæc sunt, quæ procul dubio adduxerat Stephanus Goharus ad illius sententiæ confirmationem: Μετωπίστησαν οἱ δαίμονες, ἐξωρίσθησαν οἱ πρωτόπλαστοι· καὶ οἱ μὲν ἀπ' οὐρανοῦ κατεβλήθησαν· οἱ δὲ ἀπὸ γῆς μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐκ ταύτης. κρείττονος δὲ τῆς ἰνταυθοῦ διακοσμῆσεως. Sed et Tertullianus idem sensisse videtur. Sic enim scribit de Adamo in libro de Patientia: *Innocens erat, et Deo de proximo amicus, et paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiæ, desivit Deo sapere; desivit caelestia sustinere posse. Exinde homo terræ datus, et ab oculis Dei dejeetus, etc.* Idem elici potest ex lib. ejus II adversus Marcionem cap. II et X, ubi eadem metaphora utitur qua Tatianus: *Quid mirum si redhibitus materiæ suæ, et in ergastulum terræ laborandæ relegatus, ἐξορισθεῖς.* Quod si liber ille quem de paradiso Tertullianus scripserat, hodie extaret; hanc ejus fuisse sententiam quam dixi, apertius cognoscere liceret. Denique Clemens Alexandrinus in excerptis Theodoti, seu in libris ὑποτυπώσεων, pag. 341, editionis Cominelli, Paradisum terrestrem in quo Eva facta est, in quarto caelo collocat: Ὅθεν ἐν τῷ παραδείσῳ τῷ τετάρτῳ οὐρανῷ δημιουργεῖται, etc. Origenes vero Paradisum, cujus incolæ fuit Adamus, in tertio caelo collocaverat, ut docet Methodius in libro de Resurrectione apud

quidem recens in lucem editos statim in beatum quemdam locum, et floribus omnique fructuum copia refertum transtulit, et boni mali que imperitos initio esse voluit. Tandem vero convenientem animalibus ratione præditis sedem in terra constituit, ac tunc demum bonorum malorumque notitiam hisdem ultroque ratione præditis aperuit. Tunc etiam humanum genus jussit augeri, totumque illud spatium, quod salubre et morborum expers oceanus ambitu terminatur, habitari cœptum. Cum autem humanum genus ita cresceret, artes ad hujus vitæ usum necessariæ reperitæ sunt. Sed et bruta animalia perinde crevere, cum in unoquoque genere propria quædam vis ac virtus a natura insita deprehenderetur. In mansuetis quidem mite ingenium et obsequens homini; in feris vero robur ac velocitas, et naturalis quædam providentia qua se ex periculis eripiant. Ac mansuetorum quidem animalium omnium curam ac tutelam Deus hominibus attribuit, adversus feras veluti certamen quoddam instituit. Posthæc avium genus formavit, numero quidem copiosum, natura vero ac specie multiplex; insigni colorum varietate, et naturali quadam musicæ scientia præditum. Cætera item quæ totius mundi ambitu conti-

Verum plerique homines minus prudentes hujus rerum omnium distinctionis atque ornatus causam naturæ tribuunt: alii fato vel fortuito eis assignant, hujusmodi rerum potestatem fato adscribentes. Neque intelligunt se, cum fatum nominant, nomen quidem proferre, sed nullum actum nullamque substantiam designare. Quid enim ipsum per se fatum esse possit, cum natura omnia procreaverit?

Epiphanius pag. 572. Et ante hos omnes Valentinus paradisum in quo Adam diversatus est, supra tertium cœlum posuerat, et intellectualem esse affirmaverat teste Irenæo in lib. I.

καρπῶν τε διαφόρων βρῖθοντα. Grammaticæ leges postulavit, ut scribanus καρποῖς τε διαφόροις. Atque ita scribitur in codice Fuk.

Ὅσον ποτὲ ἄνοσον. Scribendum videtur ὅσον τε ἄνοσον ὑπὸ τῆς ὤκεανου περιουστῆσεως διοριζόμενον οἰκῆσαι. Scribi etiam posset hoc modo: τοιγαροῦν ὅσον ποτὲ τὸ ἄνοσον, etc. absque ulla mutatione.

Χρησιμεύουσαι. Post hanc vocem viri docti addiderunt hæc verba καὶ ἐπιστήμαι, quæ etiam in libro Moræi ad marginem adscripta reperi. Desunt tamen non solum in codice Reg. et in schedis, sed etiam in codice Fuketii et Savillii.

Ἀρμονίας ἐμφύτου μέτοχῃ. Scribo μέτοχον, ut legitur in codice Fuk. Paulo ante ubi legitur φύσει δὲ καὶ ἔθνεσι διάφορον, rectius idem codex habet καὶ ἔθνεσι, quomodo etiam in libro Turnebi scriptum inveni.

τὴν τούτων ἐξουσίαν. Ante hæc verba Musculus distinctionem apposuit. Sic enim vertit: *Qui potestatem horum fato tribuunt, ne hoc quidem intelligunt, etc.* Musculus secutus est Christophorussonus.

ἢ τί μὲν εἴη ἡ φύσις. Scribendum videtur ἢ τί ἂν εἶναι φύσις νομίζοιτο. In codice Fuketii et Savillii scribitur: ἢ τί ἂν ἡ φύσις νομ. In schedis autem Regiæ scriptum: ἢ τί μὲν εἶναι ἡ, etc.

aut quid censuimus esse naturam, si lex fati violari non potest? Sed et ex eo quod fatalis lex esse dicitur, cum omnis lex opus sit alicujus legislatoris, satis apparet fatum ipsum, si quidem lex est, Dei opus atque inventum esse. Cuncta igitur Deo subiecta sunt, nec quicquam est ejus potentiae expers. Cæterum, fatum Dei voluntatem esse ac censeri minime improbamus. Sed quonam modo justitia, temperantia et reliquæ virtutes fato existunt? Undenam vero contraria iisdem vitia, injustitia scilicet atque intemperantia? Nam malitia quidem ex voluntate nascitur; virtus vero nihil aliud est quam recta actio ad mores spectans? Quæ autem ex bono animi proposito recte, vel quæ secus sunt, si alium atque alium exitum sortiuntur, prout fato aut fortunæ visum est, jus omne, et suum cuique tribuere quomodo ex fato erit? Jam vero leges, orationes ad virtutem hortantes et a vitiis deterrentes, laus item ac vituperatio, supplicia quoque et cuncta quibus homines ab improbitate revocantur et ad virtutem incitantur, quomodo ex fortuna ac temerario casu, ac non potius ex justitia, quæ Dei providentis propria est, proficisci dicantur? Etenim ille hominibus ea tribuit, quæ merentur propter hanc aut illam vivendi rationem; ingruente interdum pestilentia, seditone, sterilitate; interdum ubertate frugum succedente; cunctisque his rebus tantum non edita voce diserte significantibus, hujusmodi omnia nostræ vivendi rationi aptissime convenire. Quippe divina substantia hominum quidem probitate delectatur, omnem vero aversatur impietatem. Et sicut animum de se modice sentientem amplectitur, ita audaciam et arrogantiam altius quam animali convenit sese effluentem odio habet. Quarum rerum probationes, licet admodum perspicuæ sint et ante oculos positæ, tunc tamen manifestius elucet, quoties in nosmetipsos

τῆς εἰμαρμένης θεσμός ἀπαράβατος ὑπάρχει. ἀλλὰ καὶ τὸ λέγειν εἰμαρμένον τινὰ θεσμον εἶναι, δηλοῖ ὅτι θεσμός πᾶς ἔργον ἐστὶ τοῦ θεσμοθετήσαντος· εἰ τοίνυν ἡ εἰμαρμένη, εἴπερ ἐστὶ θεσμός, Θεοῦ ἂν εὐρημα εἴη· πάντ' ἄρα ὑποτέτακται τῷ Θεῷ, καὶ οὐδὲν ἄμειρον τῆς ἐκείνου δυνάμεως. καὶ τὴν γ' εἰμαρμένην Θεοῦ εἶναι καὶ νομιζεσθαι προαίρεσιν, ἀποδεχόμεθα· ἀλλὰ πῶς ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ καθ' εἰμαρμένην; πόθεν δὲ αὐταῖς ἐναντία, ἢ τε ἀδικία καὶ ἡ ἀκολασία. εἴη τε γὰρ πονηρία ἐκ φύσεως, ἀλλ' οὐχ εἰμαρμένης, ἢ τε ἀρετὴ, ἤθους καὶ τρόπων ἐστὶ κατορθώματα. τὰ δὲ τῆς ἀγαθῆς καὶ ὀρθῆς προαίρεσεως ἦτοι πταισµατα, ἢ αὖ πάλιν κατορθώματα, ἄλλοτε ἄλλως ἀποδοῦντο, ἢ κατὰ τύχην, ἢ κατὰ εἰμαρμένην, πάντα τὸ δίκαιον (ἔχοντα) καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονεμόμενον ἐκάστω, πῶς καθ' εἰμαρμένην; νόμοι δὲ καὶ προτροπαὶ ἐπὶ ἀρετῆν, καὶ ἀποτροπαὶ ἀπὸ τῶν μὴ θεόντων, καὶ ἔπαινοι καὶ ψόγοι, τιμωρίαι τε καὶ πάνθ' ὅσα παρακαλεῖ μὲν ἐπὶ ἀρετῆν, ἀγάγει δ' ἀπὸ πονηρίας, πῶς οὐκ ἐκ δικαιοσύνης, ἢ τις ἐστὶν ἰδία Θεοῦ προνοουμένου, ἀλλ' ἐκ τύχης ἢ τοῦ αὐτομάτου συστήναι λέγεται; διὰ γὰρ τὸν ποῖον τῶν ἀνθρώπων βίον, καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾶ. λοιμῶν ἔσθ' ὅτε καὶ στάσειν, ἀφορίας τε καὶ εὐφορίας ἐπακολουθούτων, φανερώς τε καὶ διαρρήδην μονονουχί φωνῆν ἀφιέντων, τί πάντα τὰ τοιαῦτα τοῖς ἡμετέροις βίοις ἐφήρυσται. ἡ γάρτοι οὐσία, χαίρει μὲν εὐδοκίαις, ἀποστρέφεται δὲ πᾶσαν δυσσείβειαν· καὶ τὸ μέτριον φρόνημα δεξιούται, μισεῖ δὲ τόλμαν, καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ ζῶον ἐπηρμένην ἀλαζονείαν, ὧν εἰ καὶ τὰ μάλιστα σαφεῖς καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν κείμεναι εἰσὶν αἱ ἀποδείξεις, τνικαῦτ μὲν (τοσαύτης) φανερότερον ἐλάμπουσιν, ὁσαύτης ἂν συναγείραντες εἰς ἑαυτούς, καὶ ὁλοεὶ συστειλάττες τὸν νοῦν, τὴν αἰτίαν αὐτῶν παρ' ἑαυτοῖς λογιζόμεθα. διὸ χρῆναι φημί ζῆν μετρίως τε καὶ προσπνῶς, μὴ ὑπὲρ τὴν φύσιν τὸ φρόνημα ἐγείροντας· καὶ ἐννοίας λαμβάνοντας, αἱ παρεῖναι ἡμῖν τὸν ἐπόπτην τῶν πραγμάτων ἑόν. ἔτι δὲ καὶ οὕτω βυσασιανέον εἰ τὸ λεγόμενον

VALESHI NOTÆ.

Ἐἴη τε γὰρ πονηρία. Lego εἰ γὰρ ἢ τε πονηρία, etc. Porro hic locus mutilus est, ut apparet; quem absque libris supplere difficile fuerit. Videtur tamen hæc esse argumentatio Constantini. Si virtutes, inquit, sunt ex fato, ergo et vitia. Atqui vitia non possunt esse ex fato. Nam malitia aut a natura est, aut a voluntate. Non igitur est a fato. Quod si quis dicat virtutem quidem et vitium esse a voluntate; ut autem voluntas recte agat vel secus, id ex fato esse: qua demum ratione justitia, quæ nihil aliud est quam constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi, ex fato esse potest? In codice Fuk. legitur ἢ τε γὰρ πονηρία. At Savilius ad oram libri sui notat, forte scribendum esse εἴτε γὰρ, etc. statimque emendat ἔσται κατορθώματα.

Πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα. Ultima vox addita est a viris doctis ex mss. codicibus, quam tamen nullo modo probare possum, licet in codice Fuk. legatur. Scribo igitur πᾶν τὸ δίκαιον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονεμόμενον ἐκάστω, πῶς καθ' εἰμαρμένην. Sensus autem is est, quem supra dixi. Potest tamen ferri scripta lectio, ut πάντα τὸ δίκαιον ἔχοντα sint ea quæ mox recensentur Constantino, leges scilicet, præmia, supplicia, exhortationes et reliqua hujusmodi, quæ justitiam in se continent.

Τὸν ποῖον. Scribe ποῖον accentu in ultima, ut in libro Moræi ad marginem annotatum inveni. Mox

lego καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾶ, ex mss. codicibus. Certe codex Fuketii sic exhibet: Διὰ γὰρ τὸν ποῖον τῶν ἀνθρώπων βίον καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπαντᾶ.

Τί πάντα τὰ τοιαῦτα. Lego ὅτι πάντα, ut in libro Moræi ad marginem emendatum inveni. Ita certe codex Fuketianus.

Ὡν εἰ καὶ τὰ μάλιστα. Post primam vocem in codice Fuketii lacuna est unius vocabuli capax. Sic autem videtur supplenda, ὧν πάντων εἰ καὶ, etc.

Τνικαῦτα μὲν τοσαύτης. Postrema vox delenda est, quippe quæ nec in codice Regio, nec in schædis, nec in editione Stephani reperitur. Emendandus potius erat hoc modo: Ὅμως τνικαῦτα ἡμῖν φανερότερον ἐλάμπουσιν. Id est: Etsi certum est, multisque exemplis comprobatum, famem, pestem et hujusmodi calamitates ad improbitatem hominum puniendam cœlitus immitti; id tamen multo manifestius elucet, quoties cæ calamitates contingunt. Tunc enim ad nos ipsi conversi, causas earum rerum cognoscimus. In codice tamen Fuk. legitur τνικαῦτα τοσαύτης.

Ὅσαύτης γὰρ. Scribendum puto τοσαύτης, vel si malis τοσαυτάτης. In codice Fuketii legitur ὁσαύτης ἂν..... συναγείραντες; et in fine periodi λογίζομεθα, ὀπtime. Scribendum est igitur ὁσαύτης ἂν ἡμεῖς συναγείραντες.

ἀλαθής ἐστιν· ὡς εἰ ἢ πάντων πραγμάτων διάταξις ἐκ
 τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου συνέσται, ἄρ' οὖν καὶ τὰ οὐ-
 ράνια, καὶ τὰ ἄστρα, γῆ τε καὶ θάλασσα, καὶ πῦρ, καὶ
 ἄνεμοι, ὕδωρ τε καὶ ἀήρ, καὶ ἡ τῶν καιρῶν παραλ-
 λήγη, θέρους τε καὶ χειμῶνος ὄρα, ταῦτα πάντα ἀλογί-
 στως καὶ ὡς ἔτυχε συμβεβαπέναι μᾶλλον ἢ δημιουργηθῆναι,
 πείθεσθαι χρὴ. τὸν νοῦν γὰρ οὐκ ἔχοντες φασὶ τινες, τὰ
 πλείστα τῶν τοιούτων διὰ τὴν ἑαυτῶν χρεῖαν τοὺς ἀν-
 θρώπους ἐπινοησέναι· ἀφθόνως γὰρ τῆς φύσεως πάντα
 χρήματα χορηγούσης, ἔστω περί τῶν ἐπιγείων καὶ φθαρ-
 τῶν, τὴν δόξαν ταύτην λόγου τινοῦ μετεληφέναι· ἄρ' οὖν
 καὶ τὰ ἀθάνατα καὶ τὰ ἀνελλοῖατα; τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν
 εὐρήματα; τούτων γὰρ καὶ τῶν τοιούτων ἀπάντων ὅσα
 τῆς ἡμετέρας αἰσθήσεως κωχῶρισται, νῦν δὲ μόνω κατα-
 λεπτὰ τυγχάνει ὄντα, οὐκ ἔνυλον ζῶν ἄνθρώπων, ἀλλὰ
 νουτῆ καὶ αἰώνιος οὐσία Θεοῦ, γεννητριά ἐστὶν· ἀλλὰ μὲν
 καὶ ὁ λόγος τῆς διατάξεως, ἔργον προνοίας· τὸ τὴν ἡμέ-
 ραν ἐκλάμπειν καταναζομένην ὑπὸ τοῦ ἡλίου· τὸ τὴν
 νύκτα διαδέχεσθαι δύνατος αὐτοῦ, καὶ διαδεξαμένην, μὴ
 ἄμοιρον ὄλως αὐτὴν καταλείπεσθαι διὰ τὴν τῶν ἄστρον
 χορείαν. τί δ' ἂν εἴποι τις περὶ τῆς σελήνης, πληρουμέ-
 νης μὲν ἐκ τῆς καταναζῆς πρὸς τὸν ἡλιον ἀποστάσεως,
 λεπτυνομένης δὲ διὰ τὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς πρὸς αὐτὸν
 ὀμιλίαν ταύτ'· οὐχὶ λόγον ἐνδιάθετον καὶ ἀγχίνουαν Θεοῦ
 ὄλοισι; τὸ τ' ἐπιτέθειον τῆς ἕλασθῆς ἀκτίνας τοὺς καρ-
 πούς πεπαινούσης, ἀνέμων δὲ πνεύματα εὐετηρίαν πα-
 ρασκυνάζοντα, ὄμβρων τε παραψυχῆν, καὶ τὴν τούτων
 ἁρμονίαν ἀπάντων καθ' ἣν εὐλόγως τε καὶ εὐτάκτως
 διοικεῖται τὰ πάντα· τὸ, τ' αἰδίον τῆς διατάξεως, εἰς τὸν
 αὐτὸν ἀποκαθισταμένων τόπον τοῖς δέουσι καὶ νομιζομέ-
 νοις καιροῖς τῶν πλανητῶν, οὐχὶ φανερά τοῦ Θεοῦ πρόσ-
 ταξις, καὶ τῶν ἀστέρων ἐντελής διακονία, πειθόμενη τῷ
 θεῷ νόμῳ; ὕψη δ' ὄρων, καὶ κοῖλα βάθη χωρίων, ὁμαλότης
 δ' ἀναπεπταμένων πεδίων, ἄνευ Θεοῦ προνοίας εἶναι δοκεῖ;
 ὧν οὐ μόνον ἐπιτεργῆς ἡ θέα, ἀλλὰ καὶ ἡ χρεῖα ἐπιτεργῆς.
 ὕδατος δὲ καὶ γῆς μέτρα καὶ διαστάσεις, ἱκαναὶ πρὸς τε
 γεωργίαν καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῆς ἐν χρεῖα παρακομιδῆς,
 τὴν ἀκριβῆ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔμμετρον προμηθειαν πῶς οὐ
 φανερώς ἀποδεικνύουσιν; ὄρα μὲν γὰρ ὕδωρ ἔχει· διαδε-
 ξαμένη δὲ τοῦθ' ὁμαλότης, καὶ ἀρδυσμένη τὸ ἐκάνον
 πρὸς ἀνάκτησιν τῆς γῆς, ἕλωθεῖ τὸ λοιπὸν εἰς τὴν θάλασ-
 σαν. ἡ δ' αὖ θάλασσα τῷ ὀκεανῷ παραδίδωσι· καὶ ἔτι
 τολμῶμεν λέγειν, ταῦτα πάντα αὐτομάτως καὶ ὡς ἔτυχε
 γένησθαι, οὐ δηλοῦντες ἐν ποίῳ τινὶ σχήματι καὶ μορφῇ

VALESII NOTÆ.

Ἐκ τύχης καὶ τοῦ αὐτομάτου συνέσται. Malim συνίσ-
 τησαν, vel συνίστη. Porro in codice Fuk. ac Turnebi
 hic locus ita legitur: Ὡς εἰ ἢ πάντων πρ. . . . διάταξις
 ἐκ τύχης, etc.

Οὐκ ἔνυλον ζῶν ἄνθρώποις. Scribo οὐκ ἔνυλον ζῶον ὁ
 ἄνθρωπος. At Christophorsonus legit οὐκ ἔνυλος ζῶν
 ἄνθρώπων, quod non damno. Magis tamen placet prior
 emendatio. Sic Eusebius in fine capituli 7. Opimus
 tamen codex Fuk. plane subscribit Christophor-
 sono.

Μὴ ἄμοιρον αὐτῶν. Supple τοῦ φωτός. Quare nihil
 opus est conjectura Christophorsoni, et Savilli, qui
 ἄμοιρον emendat.

Τὸ τ' ἐπιτέθειον. Lego τὸ δὲ ἐπιτέθειον, ut in libro
 Moræi ad margineum emendatur. Mox autem scribe
 ἀνέμων τε πνεύματα. Et rursus infra τὸ τε αἰδίον τῆς
 διατάξεως εἰς τὸν αὐτὸν ἀποκαθισταμένων τόπον. Alique

A descendentes, mente in se collecta et quasi congre-
 gata, causam eorum expendimus. Quocirea vitam
 modeste ac placide instituire debemus, nec supra
 naturæ nostræ conditionem animum attollere, ve-
 rumi id reputare, adesse semper nobis omnium ac-
 tuum inspectorem Deum. Verum alia quoque ratione
 expendamus, utrum omnium rerum ordinatio ac dis-
 positio fortuito ac temerario casu constituisse recte
 dicatur. Num igitur sidera ac cœlestia corpora, ter-
 ram quoque et aquam, et ignem et aerem, ventos ac
 temporum vicissitudinem, æstatis atque hiemis tem-
 pestivos recursus; num, inquam, hæc omnia te-
 mere ac fortuito contigisse potius, quam creata
 fuisse credendum est? Quidam certe penitus mente
 capti, pleraque horum ab hominibus ad suum usum
 excogitata esse dicunt. Certe cum natura plurimas
 opes copiose suppeditet, concedamus, si placet, in
 rebus terrenis et corruptioni obnoxii hanc sententiam
 ratione non carere. Quid res immortales atque
 immutabiles? suntne hominum inventa? Istorum
 et aliorum ejusmodi omnium, quæ a nostris sensibus
 semota sola intelligentia comprehendi possunt,
 non homo animal materia concretum, sed intelligi-
 bilis et æterna Dei substantia procreatrix est. Quin
 etiam ordinationis illius ratio opus est providentiæ;
 quod dies solis radiis illustratus resplendet, et eo-
 dem occidente succedit nox; cumque successerit,
 non prorsus obscura relinquatur, ob astrorum cho-
 rum. Jam quid dicemus de luna, quæ cum a sole
 plurimum recesserit, ex adverso ipsi opposita ple-
 no orbe completur, minuitur vero, quoties propius
 ei conjungitur? An non hæc intelligentiam Dei soler-
 tiamque declarant? Ad hæc solis opportunus calor,
 qui maturitatem fructibus confert; ventorum flatus,
 qui ad anni temperiem plurimum valent; imbrium
 refrigeratio et admirabilis concentus quo hæc omnia
 certa lege ac ratione gubernantur, denique ordo
 ille perpetuus planetarum, statis temporibus ad
 eundem locum recurrentium, numquid non mani-
 feste testantur jussionem Dei, et perfectum obsequium
 astrorum legi divinæ obtemperantium? Præ-
 terea montium supercilia, et vallium concavi recessus,
 et camporum late patentium æquabilis planities,
 utrum absque Dei providentiâ existere videntur?

D ita plane in codice Fuk. scriptam reperit, nisi quod
 habet ἀνέμων δὲ.

Ἐπιτεργῆς ἡ θέα. Delenda hic vox ἐπιτεργῆς. Hic
 ipsos nihil scire convinceret: eosque suis telis, id
 est, dialecticæ rationibus insectabatur.

Καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῆς ἐν χρεῖα παρακομιδῆς. Lego
 καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τῶν ἐν χρεῖα παρακομιδῶν, etc. quo
 nihil certius. In Fuk. et Turnebi libro scribitur καὶ
 τῆς ἀλλοδαπῆς χρεῖας παρακομιδῆν. Porro διαστάσεις
 discidia verti, secutus auctoritatem Amm. Marcellini,
 qui alicubi ita loquitur. Recte etiam Christophorsonus
 divortia terrarum interpretatur.

Ὁμαλότης δὲ. Scribendum est ὁμαλότης τε, ut in li-
 bro Moræi vir doctus annotaverat. Ita certe legitur
 in codice Fuk.

Οὐ δηλοῦντες. In codice Fuk. ac Turnebi ita legitur
 hic locus: οὐ νοοῦντες ἐν ποίῳ τινὶ σχήματι καὶ μορφῇ
 συμβεβαπέναι τὸ αὐτόματον.

Quarum rerum non aspectus modo pergratus est, sed etiam usus longe jucundissimus. Jam aquarum ac terrarum spatia atque discidia, partim ad agriculturam idonea, partim ad ea quibus carum ex peregrinis regionibus subvehenda, nonne accuratam et exactam divini numinis providentiam apertissime demonstrant? Montes enim aquam in se continent; quam ubi subjecta planities excepit, ejusque irrigatione agros abunde recreavit, id quod residuum est effundit in mare; mare vero transmittit oceano. Et audemus adhuc nihilominus affirmare hæc omnia casu ac temere fieri; cum tamen nullo modo designemus qua specie aut forma præditus sit casus; res quæ nec intelligentia nec sensu subsistit, sed solum est inanis sonus nominis sine re, auribus nostris circumstrepens.

CAP. VII.—QUOD IN REBUS QUAS INTELLIGENTIA ASSEQUI NON POSSUMUS CREATORIS SAPIENTIAM PRÆDICARE DEBEMUS, NEC CASUM AUT ALIAM PRÆTER DEUM CAUSAM EXISTIMARE.

Est enim vera casus vox ficta ab hominibus nulla ratione ac prudentia præditis; sed qui causam ipsam intelligentia assequi nequeant, præ mentis suæ imbecillitate existimant hæc omnia, quorum rationem afferre non valent, absque ulla ratione esse disposita. Sunt certe quædam admirabili natura prædita, quorum certa veritatis comprehensio in obscuro latet; cujusmodi sunt aquæ suapte natura calidæ. Nam causam quidem tanti ignis nemo facile dixerit. Est autem mirabile, ignem illum aqua frigida undique circumseptum, suum tamen nativum calorem nequaquam amittere. Atque hæc rara admodum et paucissima in toto terrarum orbe reperiuntur; quo scilicet, ut equidem censeo, diviniæ providentiæ vis ac virtus ab hominibus facile cognosci possit, quæ duas res maxime inter se contrarias, frigus nimirum et calorem, ex una eademque radice manare præcepit. Sunt quidem multa ac prope innumerabilia, quæ Deus ad solatium et oblectationem hominibus donavit, sed præcipue oleæ fructus ac vitis. Quarum hæc ad animos recreandos atque exhilarandos vim habet. Illa vero non solum ad voluptatem, verum etiam ad corporum curationem apta est. Summam quoque admirationem meretur continuus ac perennis fluminum cursus, diu noctuque perlambentium, et perpetuæ æternæque vitæ quædam referentium similitudinem. Noctis item ac diei continua vicissitudo est perinde mirabilis.

CAP. VIII.—QUOD QUÆ AD USUM NECESSARIA SUNT DEUS COPIOSE SUPPEDITAT HOMINIBUS, QUÆ VERO AD VOLUPTATEM FACIUNT MODICE SUBMINISTRAT, UTRUMQUE AD UTILITATEM NOSTRAM DISPENSANS.

Atque hæc omnia dicta sint a nobis, ut constet nihil absque ratione et intelligentia factum fuisse, ipsam vero rationem ac providentiam Dei opus esse. Qui quidem auri etiam et argenti, ærisque ac reliquorum metallorum diversas species convenienti modo ac mensura produxit. Ea siquidem quorum multiplex ac varius usus erat futurus copiose suppeditari jussit; quæ vero ad oblectationem duntaxat et

VALESII NOTÆ.

Ἐπιχειν λόγον. Viri docti hunc locum ita emendaverunt, τὸ μὲν γὰρ ἀνακτήσεως ψυχῆς καὶ φαιδρότης ἐπίχειν λόγον. Verum cum particula γὰρ nec in codice Regio, nec in editione Stephani legatur, malim legere ἐπιχειν, quod sequentia plane confirmant. Sequitur enim τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει καὶ θεραπείᾳ τῶν σωμάτων κατὰλληλον. Codex tamen Fuk. Sav. ac Turnebi plane confirmat emendationem illam doctorum viro-

Ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπιβεβηγία τὸ αὐτόματον, ἀνθρώπων ὡς ἔτυχε καὶ ἀλόγιστως φρονούντων, καὶ τὸν μὲν λόγον αὐτῶν μὴ καταλαμβάνοντων. διὰ δὲ τὴν ἀσθένειαν τῆς καταλήψεως, ἀλόγως οἰομένων διατεταχθαι ταῦτα, ὧν τὸν λόγον εἰπεῖν οὐκ ἔχουσιν. ἔστι δ' ὁλος τινὰ, ὧν ἡ ἀληθῆς καταλήψις τῆς ἀληθείας ἐν βίβει κείται, θαυμαστῆς φύσεως τετυχηκότα· ὅποια καὶ ἡ τῶν θερμῶν ὑδάτων φύσις τυγχάνουσα· τὴν μὲν γὰρ αἰτίας τῶν θερμῶν πυρὸς οὐδὲς ἂν προχειρῶς ἔχοι λέγειν· θαυμαστὸν δὲ ὅτι ψυχρῶ ὑδατι περιστοιχιζόμενον κύκλῳ, οὐκ ἐπιέξεται τῆς ἐμφύτου θερμότητος. ταῦτά τοι σπάνιον τι χρῆμα εἶναι δοκεῖ καὶ ἐναριθμητὸν κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ἐν ὧς ἐμαντὸν πείθω, ἡ τῆς προνοίας δύναμις εὐδιόγνωστος παρὰ τοῖς ἀνθρώποις γενέσθαι δύνηται, δύο φύσεις ἐναντιωτάτας, θερμότητα καὶ ψυχρότητα, ἐκ τῆς καὶ μίας ῥίζης διαθεῖσθαι θεοπιέσουσα. πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἀναριθμητὰ εἰς παραμυθίαν καὶ ἀπόλαυσιν τοῖς ἀνθρώποις παρὰ τοῦ κρείττονος διδώρηται, ἐξαιρέτως δ' ὁ καρπὸς ἐλαίας τε καὶ ἀμπέλου· τὸ μὲν (γὰρ) ἀνακτήσεως ψυχῆς καὶ φαιδρότητας, ἐπέχειν λόγον, τὸ δ' ἕτερον πρὸς τῇ ἀπολαύσει, καὶ θεραπείᾳ τῶν σωμάτων κατὰλληλον. θεῶμα δ' ἐξαισίον, καὶ ἡ ἐνδελεχῆς καὶ ἀδιωλείπτος ποταμῶν φορὰ, νύκτωρ τε καὶ μεθήμερον, σύμβολον ἀενάου καὶ ἀδιωλείπτου βίου· ἰσοδυναμεῖ δὲ καὶ νυκτερινὴ διαδοχή.

Πάντα δὲ ταῦθ' ἡμῖν εἰρήσθω, πρὸς πίστωσιν τοῦ μηδὲν ἀλόγως μηδ' ἀνοήτως γενέσθαι, τὸν δὲ λόγον καὶ τὴν πρόνοιαν εἶναι θεῶν, ὅς καὶ τὴν τῶν μετάλλων, χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ τῶν ὑπολοίπων φύσιν ἐταμιεύετο μέτρῳ τῷ προσήκοντι. τὰ μὲν ὧν ἡ χρεία πολλή τε καὶ παντοδαπή ἡμῶν εἶσθαι, ἀφθονίᾳ κελύσας χορηγεῖσθαι, τὰ δὲ πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν μόνην, μεγαλοψύχως τε καὶ πεφισμένως, μεταξὺ φειδω-

rum. Idem codex Fuk. post vocem ἀπολαύσει duo puncta notat recte.

Τὴν πρόνοιαν εἶναι θεῶν. In Moræi libro emendatur τοῦ θεοῦ, ut legit Christophorus. Et sic discrete scribitur in codice Fuk.

Πρὸς τέρψιν κόσμου καὶ ἀφθονίαν. Corrupta est vox ἀφθονίαν, cujus loco malim substituere ἀσασίαν, id est luxum, vulgata tamen lectio ferri potest.

λίας τε καὶ εὐδωρίας. εἰ γὰρ καὶ τῶν πρὸς κόσμον πεποιμένων ἢ αὐτῆ ἀφθονία συνεχωρεῖτο, διὰ πλεονεξίαν οἱ μεταλλεύοντες, τοῦ μὲν εὐχρήστου πρὸς γεωργίαν, οἰκοδομὴν τε καὶ ναῶν παρασκευὴν, οἶον σιδήρου καὶ χαλκοῦ καταφρονήσαντες, τῆς συναθροίσεως αὐτῶν κατημύλου. (καὶ) τῶν πρὸς τρυφὴν τε καὶ ἄχρηστον πλούτου περιουσίαν προεισοῦντο. διὸ χαλεπώτερον τῆν τοῦ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου εὐρεσιν, καὶ μείζονος καμάτου τῶν ἄλλων ὑπάντων μετάλλων φασὶν εἶναι, ὅπως τῷ σφοδρῷ τῆς ἐπιθυμίας τὸ τοῦ καμάτου σφοδρὸν ἀντιτάσσεται. τόσα δ' ἄλλα τῆς θείας προνοίας ἔργα ἐστὶ καταριθμῆσασθαι, ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἀφθόνως ἡμῖν ἰδωρήσατο, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον πρὸς σωφροσύνην τε καὶ τὰς ἄλλας πάσας ἀρετὰς προτροπευμένης εἰ ἀρρήθην, ἀπαγοῖσας δ' ἀπὸ τῆς ἀκαίρου πλεονεξίας. ὧν πικρῶν ἐξίχνην τὸν λόγον μείζον ἔργον ἐστὶν ἢ κατὰ ἀνθρώπον. πῶς γὰρ ἂν τις κατὰ ἀκρίβειαν ἀληθείας ἀφίκοιτο, ἢ φαρτῶν τε καὶ ἀσθενοῦς ζώου διάνοια; πῶς ἐν τῆν ἐξ ἀρχῆς εὐκλεινῆ Θεοῦ βούλησιν κατανοήσῃ;

ritatem accurate assequi valeat caduci atque infirmitatem comprehendere?

CAP. IX.—DE PHILOSOPHIS QUI, CUM OMNIA SCIRE VOLUISSENT, OPINIONIBUS LAPSI SUNT, ET NONNULLI DISCRIMEN VITÆ SUBIERUNT. ITEM DE DOCTRINA PLATONIS.

Διὸ χρὴ τοῖς δυνατοῖς ἐγχειρεῖν, καὶ τοῖς κατὰ τὴν ἡμετέραν φύσιν. τὸ γάρτοι πῦθάνον τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινόμενον, ἀπάγει τὸ πλεῖστον ἡμῶν ἀπὸ τῆς τῶν ὄντων ἀληθείας· ὃ δὴ καὶ πολλοῖς τῶν φιλοσόφων συμβέβηκεν, ἀδολεσχούσι περὶ τοὺς λόγους, καὶ τὴν τῆς φύσεως τῶν ὄντων ἐξίτασιν. ὁσάκις γὰρ ἂν τὸ μέγεθος τῶν πραγμάτων τῆς ἐξετάσεως αὐτῶν ἐπακρατήσῃ, διαφοροῖς τισὶ μεθόδοις τὸ ἀληθὲς ἀποκρύπτονται· συμβαίνει δὴ αὐτοῖς ἐναντία δοξάζειν, καὶ μάχεσθαι τοῖς ἀλλήλων δόγμασι· καὶ ταῦτα σοφοῖς εἶναι προσποιούμενοι. ὅθεν στάσεις τε δῆμων, καὶ δυναστευόντων χαλεπαὶ κρίσεις, οἰομένων τὸ πατρῷον ἔθος διαφθεῖσθαι καὶ αὐτῶν ἐκείνων ὄλεθρος πολλάκις παρηκολούθησε. Σωκράτης γὰρ ὑπὸ διαλεκτικῆς ἐπαρθείς, καὶ τοὺς χείρονας λόγους βελτίους ποιῶν, καὶ παιζὼν παρ' ἕκαστα περὶ τοὺς ἀντιλογικοὺς λόγους, ὑπὸ τῆς τῶν ὀμοφύλων τε καὶ πολετῶν βασκανίας ἀνήρηται· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Πυθαγόρας σωφροσύνην ἄσκειν προσποιούμενος ἐξαίρετως καὶ σιωπῆν, καταψευσάμενος ἑάλω. τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν πάλαι τότε προλεχθέντα, ἐπιδημήσας.

VALESII NOTÆ.

ἀληθείας ἀφίκοιτο. Scribendum est ἐφίκοιτο, ut in codice Fuk. scriptum inveni, cum diu ante ita scribendum esse coniecissem. Sed et totum locum ita distinguo, πῶς γὰρ ἂν τῆς κατὰ ἀκρίβειαν ἀληθείας ἐφίκοιτο ἢ, etc. πῶς ἂν τὴν ἐξ ἀρχῆς,

τῶν ἐν τοῖς διαλόγοις γινόμενον. Rectius in codice Fuk. ac Turnebi scribitur γινόμενον. In schedis autem Regiis ea vox ommissa est. Malim etiam scribere τὸ γέ τοι πῦθάνον τῶν ἐν τοῖς, etc.

Ἄδολεσχούσι. In sacris libris hoc verbum sumitur pro eo quod est ingenium suum exercere, ut dudum notavit Jacobus Tusanus.

καὶ τοὺς χείρονας λόγους βελτίους ποιῶν. Sensus postulatur ut addantur hæc verba: καὶ τοὺς βελτίους χείρονας. Fuit hoc inventum Protagoræ, qui pollicebatur adolescentibus, se rationem illam quæ valentior esset, infirmioram redditorum; et contra eam quæ infirmior esset, valentiorē: τὸν κρείττονα λόγον ἔττω ποιεῖν, καὶ ἔττονα τὸν κρείττω. Adversus Sophistas

A luxum faciunt, liberaliter simul ac modice, et medio quodammodo inter parcimoniam et profusam largitionem. Nam si earum rerum quæ ad ornatum factæ sunt eadem copia concessa fuisset, metallarii præ nimia cupiditate, ea quidem quæ ad agriculturam, et ad domorum ac navium constructionem utilia sunt, æs videlicet ac ferrum congerere insuper haberent, ea vero quæ ad delicias et inanem ac superfluum divitiarum luxum pertinent omni studio consecrarentur. Ac propterea in auri argentique metallis inveniendis longe plus difficultatis ac laboris esse aiunt, quam in reliquis omnibus, ut vehementissimæ cupiditati labor quoque vehementissimus obijciatur. Quot insuper alia divinæ providentiæ opera licet enumerare, quæ in omnibus rebus quas nobis copiose largita est vitam hominum ad modestiam cæterasque virtutes manifeste impellit, et ab importunissimæ cupiditatis abducit. Quarum omnium rerum rationem investigare majus quiddam est, quam quod ab homine perfici possit. Quo enim modo venanimalis intelligentia? quo pacto Dei ab initio volun-

Quamobrem ea aggredi debemus quæ fieri possunt et quæ naturæ nostræ modum non excedant. Etenim probabilitas quæ in dialogis ac disputationibus reperitur plerosque nostrum a veritate abducere solet. Quod quidem multis contigit philosophis, dum in disserendo et in pervestiganda rerum natura ingenium exercent. Nam quoties miraculorum magnitudo inquisitionem ipsorum longe transcendit, variis argumentandi modis veritatem involvunt. Unde fit ut contraria sentiant, et alter alterius dogmata impugnet; idque cum sapientes videri velint. Ex quo populorum gravissimi motus, et principum acerba justitia adversus ipsos exortuerunt, dum mores atque instituta majorum ab illis convelli putant. Ac sæpe numero exitium ipsorum inde est consecutum. Socrates certe disserendi scientia elatus, cum rationes quæ infirmiores erant, valentiores efficeret, et in contradicendo assidue luderet, tribulium ac civium suorum invidia interfectus est. Sed et Pythagoras,

qui hæc spondebant, Socrates assidue disputabat, ut ipsos nihil scire convinceret: eosque suis telis, id est, dialecticæ rationibus insecratur.

Τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν προφητῶν πάλαι τότε προλεχθέντα. Scribendum πάλαι ποτε ex codice Fuk. Eodem errore τόσα scribitur pro πόσα supra in fine capit. 7. Porro quod ait Constantinus, Pythagoram cum in Ægyptum venisset, et quæ a prophetis olim prædicta fuerant accepisset, ea deinde tanquam sibi a Deo revelata per Italiam divulgasse; parum probabile mihi videtur. Pythagoram quidem in Ægyptum venisse, et ibi arcanos ritus ac cæremonias sacrarum a sacerdotibus accepisse, testatur Porphyrius in ejus Vita, et alii complures. Sed et ex libris Mosis Pythagoram multa accepisse tradit Aristobulus, et cum eo Clemens atque Eusebius. Verum Prophetias Judæorum illum in Ægypto didicisse, ac deinde Italis promulgasse, nullus veterum dixit, quod quidem sciam. Ac fortasse hic locus non de Judæorum, sed de Ægy-

qui temperantiam ac silentium consecrari se præ cæteris profitebatur, mendacii convictus est. Quæ enim ipse olim prædicta a prophetis acceperat, dum in Ægypto versaretur, ea tanquam sibi privatim a Deo patefacta Italis prædixit. Plato denique, qui reliquos omnes morum lenitate superavit, et qui hominum mentes a sensibus ad res intelligibiles eodemque semper in statu permanentes primus abduxit, et ad sublimiâ oculos attollere assuefecit, primum quidem Deum supra omnem substantiam esse docuit; recte omnino. Illic alterum subjecit, et duas substantias numero distinxit; cum una sit utriusque perfectio, et secundi Dei substantia ex primo profisciscatur Deo. Hic enim Opifex est et moderator universorum; ac proinde omnia transcendit. Ille vero, qui secundus ab eo est, mandatis ejus inseruiens, omnium rerum constitutionem ad eum tanquam ad causam refert. Itaque, juxta accuratissimam philosophandi rationem, unus fuerit qui omnium rerum curam gerit, et qui universis consultit; Deus scilicet sermo, a quo exornata sunt cuncta. Qui cum vere sit Deus, idem etiam est Filius Dei. Quod enim aliud nomen præter Filii appellationem ei quisquam imponens, non simul summo scelere sese obstrinxerit? Quippe ille qui est omnium Pater merito etiam sermonis sui Pater existimatur. Et hactenus quidem Plato recte sensit. Verum in his quæ sequuntur multum a vero aberrasse deprehenditur, dum et plures inducit deos, et diversas singulis formas attribuit. Quod quidem majoris adhuc erroris ansam præbuit imperitiis hominibus, qui ipsam quidem summi Dei providentiam nequaquam considerant, imagines vero ad hominum et animalium quorundam similitudinem a seipsis fictas venerantur. Atque ita contigit, ut excellens ingenium, atque doctrina summa omnium laude dignissima, hujusmodi erroribus permixta atque involuta, minus pura sinceraque esset. Idem porro mihi videtur seipsum reprehendens, sermonem illum corrigere, dum discrete affirmat animum ratione præditum Dei spiritum esse. Cuncta enim in duo genera distribuit: intelligibile scilicet ac sensibile, quorum illud simplex atque incompositum, hoc est corporum compage constat. Et illud quidem intellectu percipitur, hoc vero opinione cum sensu conjuncta comprehenditur. Itaque illud divini spiritus particeps, utpote ab omni concretionem et materia segregatum, æternum est vitamque obtinet sempiternam. Illud vero

τῆ Λιγύπτῳ, ὡς ἰδιά γε αὐτῇ ὑπὸ Θεοῦ ἀναπετυσθέντι τοῖς Ἰταλιώταις προηγόρευεν· αὐτὸς τε ὁ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἠπιώτατος Πλάτων, καὶ τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων πρῶτος ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχοντα ἐπίστας ἀνακίψαι, ἀναβλήψας τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια καὶ διδάξας, πρῶτον μὲν Θεὸν ὕφηγησατο τὸν ὑπὲρ τὴν οὐσίαν· καλῶς ποιῶν· ὑπέταξε δὲ τούτῳ καὶ δεῦτερον, καὶ δύο οὐσίας τῷ ἀριθμῷ διεῖλε, μίαν οὐσίας τῆς ἀμφοτέρων τελειότητος, τῆς τε οὐσίας τοῦ δευτέρου Θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἐχούσης ἐκ τοῦ πρώτου· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ δημιουργὸς καὶ διοικητὴς τῶν ὄλων, δηλοῦντι ὑπερανάβεβηκῶς· ὁ δὲ μετ' ἐκείνων, ταῖς ἐκείνου προστάξεσιν ὑπουργήσας, τὴν αἰτίαν τῆς τῶν πάντων συστάσεως εἰς ἐκείνον ἀναπέμπει. εἰς ἃν οὖν εἶη κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον, ὁ τὴν πάντων ἐπιμέλειαν ποιούμενος, προνοούμενός τε αὐτῶν Θεὸς λόγος, κατακοσμήσας τὰ πάντα. ὁ δὲ λόγος αὐτὸς Θεὸς ὢν, αὐτὸς τυγχάνει καὶ Θεοῦ παῖς· ποῖον γὰρ ἄν τις ὄνομα αὐτῷ περιτελεῖσι παρὰ τὴν προσηγορίαν τοῦ Παιδὸς, οὐκ ἂν τὰ μέγιστα ἐξαμαρτάνοι; ὁ γὰρ τοι τῶν πάντων πατὴρ, καὶ τοῦ ἰδίου λόγου δικαίως ἂν πατὴρ νομιζοίτο. μέχρι μὲν οὖν τούτου, Πλάτων σώφρων ἦν· ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς, εὐρίσκειται διαμαρτάνων τῆς ἀληθείας, πληθὸς τε Θεῶν εἰσάγων, καὶ ἐκάστοις ἐπιτεθεῖς μορφάς. ὅπερ καὶ παραίτιον ἐγένετο τῆς μειζονος πλάνης παρὰ τοῖς ἀλογίστοις τῶν ἀνθρώπων, πρὸς μὲν τὴν πρόνοιαν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ μὴ ἀφορώντων, τὰς δ' εἰκόνας αὐτῶν ἀνθρωπίοις τε καὶ ἑτέρων ζῶων τύποις μεταμορφουμένοις, σεβόντων. συμβέβηκε δὲ μεγίστην τινὰ μέγαν τ' ἐπαινοῦ ἀξίαν φύσιν τε καὶ παιδείαν τοῖσις δὲ τισὶ μεμυγμένῳν πταισμάσιν, ἀκαθάρτως τε καὶ μὴ εὐκρινῶς ἔχον. δοκεῖ μοι δ' ὁ αὐτὸς ἐπιλαμβαίνόμενος ἑαυτοῦ διορθοῦν λόγον, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ σαφῶς δηλῶν λογικῆν ψυχὴν ὑπάρχειν· διούστων δὲ τὰ πάντα εἰς δύο εἶδη νοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν, τὸ συγκείμενον ἐκ σώματος ἀρμογῆς, καὶ τὸ μὲν, νῶ καταληπτόν, τὸ δὲ διέξῃ μετ' αἰσθήσεως δοξαστὸν· ὡς τε τὸ μὲν τοῦ ἁγίου πνεύματος μετέχον, ἅτε δὴ ἀσύγχυτον καὶ ἄυλον, αἰώνιον τε εἶναι, καὶ τὴν αἰδίου ζωῆν λελογχέναι. τὸ δὲ αἰσθητῶν, πάντα διαλυόμενον καθ' ὃν καὶ συνίστη λόγον, ἄμοιρον εἶναι τῆς αἰδίου ζωῆς. θαυμαστῶς δὲ καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς διδάσκει, τοὺς μὲν εὖ βιώσαντας, ψυχὰς δηλαδὴ τῶν ὁσίων τε καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν ἐν τοῖς καλλίστοις τοῦ οὐρανοῦ καθιεροῦσθαι (τοῦτο δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν) ἀλλὰ καὶ βιωφελές· τίς γὰρ οὐκ ἂν πεισθεῖς αὐτῷ, καὶ τὴν εὐτυχίαν ταύτην προσδοκῆσας, τὸν ἄριστον βίον, δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην ἡσκήσει, τὴν δὲ κακίαν ἀποστραφήσεται; ἀκολούθως δὲ τούτοις ἐπήνεγκε, τὰς τῶν πονηρῶν ψυχὰς,

VALESHI NOTÆ.

ptiorum prophetis, intelligendus est. Fuerunt enim apud Ægyptios prophetae, ut notavi ad lib. v Historiæ Ecclesiasticæ; quæ res fortasse Constantinum in errorem induxit, qui cum legisset Pythagoram ab Ægyptiorum prophetis, id est, sacerdotibus, multa arcana didicisse, id de Hebræorum prophetis intellexit.

καὶ διδάξας. Particula conjunctiva deest in Fuk, ac Savillii libro, et in schedis Regiis. Scribo itaque ἀναβλήψαι τ' ἐπὶ τὰ μετάρσια διδάξας cum Savillio.

Νεγίστου τ' ἐπαινοῦ ἀξίαν φύσιν. Platonem ipsum in

telligit, cujus maximum ingenium veteres omnes, et jam Christiani admirati sunt.

Διούστων δὲ τὰ πάντα. Christophoronus legisse videtur διούστων τε. Porro locus Platonis quem Constantinus designat, legitur in Timæo pag. 28.

Ἄλλὰ καὶ βιωφελές. Ante hæc verba post vocem καθιεροῦσθαι, in editione Genevensi hæc leguntur: τοῦτο δὲ οὐ μόνον θαυμαστὸν: quæ a Christophorono, Scaligero, Bongarsio, Grutero suppleta sunt, ut ad oram editionis illius annotatur. Eamdem quoque emendationem reperi in libro Moræi, Turnebi et Savillii et in codice Fuk. qui etiam βιωφελές habent.

Ἀχέρωντός τε καὶ Πυρπλεγετόντος βέουματι, ναυαγίων ἅ quod sensibile est, cum eadem omnino ratione dissolvatur qua fuerat ante compactum, expers est sempiternæ vitæ. Sunt vero prorsus admiratione digna quæ idem postea docet : eos qui recte vixerint, id est, animos bonorum ac sanctorum virorum, simul atque ex corpore discusserint, in pulcherrimis cæli regionibus consecrari. Quæ quidem non solum admiratione digna, sed etiam utilia sunt imprimis. Quis enim ejus sermonibus fidem adhibens, et hujusmodi felicitatem expectans, vitam non optime instituat, et justitiam quidem ac temperantiam non consecratur, improbitatem vero aversetur? Consequenter etiam his subjungit, improborum hominum animos Acherontis ac Pyriplegetontis fluctibus jactatos, velut fractæ navis reliquias hac et illac ferri.

CAP. X. — DE HIS QUI NON SOLUM SACRÆ SCRIPTURÆ, SED ETIAM PHILOSOPHORUM DOGMATA RESPCUNT, ET QUOD VEL IN OMNIBUS FIDES POETIS ADHIBENDA EST, VEL IN NULLO.

Ἐἴσι μὲντοι γέ τινες ἐπὶ τοσοῦτον τὴν διάνοιαν βλαμμῖνοι, ὡσθ' ὅταν τοῦτοις αὐτοῖς ἐντυγχάνωσι, μὴ ἐπιστρέφουσι μὴ δεδοικῖναι, καταφρονεῖν δὲ καὶ ἔγγυλῶν, ὡς πεπλασμένων τινῶν μύθων ἀκούοντες· καὶ τὸ μὲν ποικίλον τῆς ἐνυλῶττίας, ἐγκωμιάζουσι. τὸ δὲ στεβρὸν τοῦ δόγματος ἀποστρέφονται, μύθοι τε πιστεύουσι ποικίλοις, καὶ πᾶσαν μὲν Ἑλλάδα, πᾶσαν δὲ Βάρβαρον, ἰώλους τε καὶ ψευδέσι φήμαις διαβοῶσιν. οἱ γὰρ τοι ποιῖται, παιδῶν Θεῶν ἀνθρώπων μετὰ τὴν τελευταίαν φασὶ κρίνειν τὰς ψυχὰς, κρίσεις τε καὶ δικαιοτήρια ὑμνοῦντες, καὶ τῶν κατοχομένων ἐπιόπτας ἐπιστάνας· οἱ δ' αὐτοὶ ποιῖται, μάχας δαιμόνων, καὶ πολεμικοὺς τινὰς ἔξαγγέλλουσι νόμους, εἰμαρμένους τε αὐτῶν διαφημίζουσι· καὶ τοὺς μὲν τινὰς φύσει πικρούς, τοὺς δὲ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπιμελείας ἀλλοτρίους, τοὺς δὲ τινὰς δυσχερεῖς ἀποφαίνονται· εἰσάγουσι δὲ καὶ ὀδυρομένους τὰς τῶν οἰκίων παιδῶν σφαγὰς, ὡς μὴ δυνατόν αὐτοῖς, οὐχ ὅτι γ' ἀλλοτρίους, ἀλλὰ μὴ δὲ τοῖς φιλότατοις ἐπαρκεῖν· ἀνθρωποπαθεῖς τ' αὐτοὺς εἰσάγουσι. πολέμους καὶ τρώσεις, χερὰς τε καὶ ὀδυρομένους ἄδοντας· καὶ εἰσὶν ἀξιόπιστοι, λέγοντες. εἰ γὰρ ἐπιφανοῖα θεία μετέρχονται τὴν ποιητικὴν, πιστεύουσι αὐτοῖς καὶ πείθεσθαι προσήκει, περὶ ὧν λέγουσιν ἐνθουσιάζοντες· λέγουσι δὲ παθήματα Θεῶν τε καὶ δαιμόνων· τὰ ἄρα παθήματα τούτων, παντοίας ἀληθείας ἐφήπται. ἀλλ' ἔρει τις, ἔξείναι ποιηταῖς ψευδεσθαι· θέλγει γὰρ τὰς τῶν ἀκούοντων ψυχὰς, ἴδιον εἶναι ποιητικῆς, τὸ δ' ἀληθές εἶναι, ἡνίκα ἂν τὰ λεγόμενα μὴ ἄλλως ἔχη, ἀλλ' ὡς λέγεται. ἔστω τοῦτο ἴδιον ποιήσεως, τὸ τὴν ἀλήθειαν ἔσθ' ὅτε ἀφαρπάξουσιν· ἀλλ' οἱ τὰ ψευδῆ λέγοντες, οὐ μάτην ψεύδονται· ἢ γὰρ κέρθους καὶ ὠφέλειας χάριτι τοῦτο ποιῶσιν, ἢ κακίαν τινὰ πράξουσιν, ὡς εἴποι, συνεισώτες ἑαυτοῖς, διὰ τὸν ἐφεστατότα ἐκ τῶν νόμων κίνδυνον ἐπικαλύπτουσι, ἢ γὰρ δυνατόν, οἶμαι, μηδὲν παρὰ τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς κρείττονος φύσεως ἰστοροῦντας, μὴ ψεύδεσθαι μὴδὲ δυσσεβεῖν.

quod leges ipsis intentant, veritatem obtegunt. At qui facile poterant, meo quidem iudicio, nihil de divina natura præter veritatem dicentes, ab impio mendacio abstinere.

VALESII NOTÆ.

Ναυαγίων τρόπον. Navis fractæ reliquias interpretatus sum, id est armamenta. Hæc enim nave fracta hac illac jactantur in mari. At Christophorus mercis vertit, quod luic loco non videtur convenire. Merces enim, nave fracta, ad plurimum submerguntur.

Μύθοις τε πιστεύουσι. Lego μύθοις δὲ. Ψευδέσι φήμαις Male Christophorus vertit præconis celebrant. cum φῆμαι hoc loco nihil aliud sit

Sunt tamen nonnulli adeo mente capti atque corrupti, ut cum hæc legerint, nec curent, nec timore ullo percillantur, sed perinde ac si fabulas quasdam audirent, spernant ac derideant. Ac sermonis quidem ornatum et ubertatem laudibus prosequuntur, dogmatum vero aversantur severitatem. Iidem tamen poetarum fabulis fidem habent, et omnem Græciam atque Barbariam vanis fictisque sermonibus replent. Nam poetæ quidem aiunt homines quosdam deorum filios post mortem animas judicare, eosque quasi inspectores ac censores apud inferos constituunt, judicia eorum ac severitatem celebrantes. Iidem vero poetæ deorum pugnas, et quædam inter eos belli jura commemorant. Fata quoque eorumdem canunt. Et alios quidem natura acerbos; alios vero ab omni rerum humanarum cura alienos esse; quosdam etiam ex illis morosos affirmant. Quin etiam deos inducunt filiorum suorum cædem lamentantes; quippe qui non solum extraneis, sed ne suis quidem supplicias ferre possint. Sed et humanis perturbationibus obnoxios eosdem fingunt, dum prælia eorum et vulnera, gaudia item ac gemitus narrant. Hæc illi cum dicunt, videntur fide digni. Cum enim divino quodam motu impulsus versus facere aggrediantur, par est ut illis fidem adhibeamus, in iis quæ divino spiritu incitati pronuntiant. Sed et deorum ac dæmonum calamitates referunt. Certe illorum calamitates omnino cum veritate consentiunt. Atenim dicet aliquis poetis mentiri licere: id enim proprium esse poeticæ, ut audientium animos demulceat, veritatem vero esse, quoties ea, quæ dicuntur, non alio se habent quam quo dicuntur modo. Sit hoc proprium poeticæ, interdum veritatem abscondere. Hi vero qui mentiuntur, nunquam frustra et gratis id faciunt. Aut enim quæstus et cupiditatis causa mentiuntur, aut cujuspiam criminis sibi conscii; metu periculi

quam fabulæ, quibus Poetæ totum orbem repleverunt. Sic paulo post de iisdem poetis dicit, εἰμαρμένους τε αὐτῶν διαφημίζουσι, et in capite 11, initio, ubi adversus blasphemiam seu impietatem invenitur.

Παντοίας ἀληθείας ἐφήπται. Scribendum puto παντοίας quod in versione mea secutus sum.

ἢ γὰρ δυνατόν. Malletm legere ἢν δὲ ἄρα δυνατόν.

CAP. XI. — DE CORPORALI DOMINI ADVENTU, QUALIS ET CUR FUERIT.

Porro, quisquis optima vivendi ratione ac disciplina indignus est, sibi ipse conscius vitæ male et nequiter transactæ, is tandem respiciat, et purgata mentis acie ad divinum respiciat numen, pristinam vivendi rationem detestatus. Contentus tamen esse debet, si vel provecta jam ætate sapientiam assequatur. At nobis nulla quidem ab hominibus profecta doctrina adjumento unquam fuit. Sed quæcumque in hominum vita ac moribus laudem merentur judicio sapientum, Dei dona sunt ac munera. Cæterum, adversus venenata illa tela quæ a malo dæmone fabricantur non infirmum habeo scutum quod opponam; scientium videlicet earum rerum quæ acceptæ sunt Deo. Qua quidem ex scientia ac disciplina, ea seligens quæ ad præsentem sermonem accommodata sunt, summum omnium parentem laudare aggrediar. Tu vero devotionis nostræ proposito favens, adesto, Servator omnium Christe, et sermonem de potentia tua institutum exorna, laudandi nobis modum rationemque præscribens. Nemo porro existimet auditorum se orationem, eximia quadam verborum elegantia exultam. Quippe compertum habeo eam orationem, quæ mollis sit et ad voluptatem ac lenocinium comparata, prudentibus viris displicere, cum is qui dicit plausum potius quam modestam disserendi rationem consecratur. Quidam impii ac dementes homines, aiunt Christam nostrum merito supplicio damnatam fuisse, et cum qui vitæ auctor est viventibus vita esse privatum. Ac eos qui-

Οὐκοῦν εἴ τις ἴσται ἀνάξιος χρῆστου βίου, σύννοιδί τε τῆ πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως τὸν βίον βεβιωκότι, ἐὰν μεταβῆται καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀπίδῃ, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα καθαρθῆς, καὶ ἄλλοτριος γενόμενος τῆς παλαι κακίας τῆς δαιτύας. ἀλλ' ὁμως ἀγαπῶν, εἰ κἄν ἐν τῇ τῆς ἀκαμῆς ἡλικίᾳ τὴν σοφίαν εὐτυχῶσιν ἡμῖν δὲ παιδεία μὴ ἢ ἐξ ἀνθρώπων οὐδεμία πώποτε συνήρατο. Θεοῦ δὲ ἴσται ἅπαντα τὰ δωρήματα, ὅσα ἐν ἡθεσι καὶ τρόποις εὐδοκίμῃ παρὰ τοῖς νοῦν ἔχουσιν ἔχων δὲ καὶ αἰὼν προβέβλημα δαλατῆριων ἀντικρυς ὄπῳα τεκταινεται ὁ παντῆρ, οὐ μετρίαν ἀσπίδα, τὴν γνώσιν τῶν ἀρεσῶντων τῷ Θεῷ. Ἐξιστᾷ πρὸς τὸν προκαίμενον λόγον χρήσιμα ἐκλεξάμενος, ὑμνήσω τὸν πατέρα πάντων. αὐτοῦ τε συναιρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πᾶρθε, Χριστέ, ὡτῆρ ἅπαντων, καὶ τὸν περὶ τῆς ἀρετῆς κατακόσμου λόγον, τὸν τρόπον τῆς σεμνολογίας ὑπαγοῦμενος. καὶ μηδεὶς προσδοπάτω, κομψείᾳ τῶν κεκλωπισμένων ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων ἀκούσσεσθαι· οἶδα γὰρ ἀκριβῶς τὴν ἐκλυτον καὶ πρὸς ἡδονὴν ἀπειργασμένην δημηγορίαν τοῖς εὐφρονοῦσιν ἀπαρίσκειν ὅταν οἱ λέγοντες, κρότου μᾶλλον, ἢ σώφρονος διαλέξεως ἐπιμελῶνται. φασὶ δὲ τινες ἀνόητοι καὶ δυσσεβεῖς ἄνθρωποι, δικαιοθῆναι τὸν Χριστὸν ἡμῶν. καὶ τὸν παραιτίον τοῦ βίου τοῖς ζῶσιν, αὐτὸν τοῦ ζῆν ἴσταιρῆσθαι. τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἀπαξ τομῆσαντας, καὶ μὴ τε δεδιέναι, μὴ τ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν κατανοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν τοῦτο λέγειν· ἐκεῖνο δὲ πᾶσαν ὑπερέβηκεν εὐθείαν, τὸ δοκεῖν πεπεισμένοι ἑαυτοῦς, ὑπ' ἀνθρώπου Θεὸν ἄφρατον βεβιάσθαι καὶ οὐχ ὑπὸ μόνος τῆς φιλανθρωπίας· μὴ δ' ἔνοεῖν, ὅτι τὸ μεγαλόψυχον, οὐδ'

VALESII NOTÆ.

Σύννοιδί τε τῷ. Scribendum est, σύννοιδί τε ἑαυτῷ, C quod miror viris doctis in mentem non venisse. Porro initium hujus periodi, id est, hæc verba οὐκ οὖν εἴ τις ἴσται ἀνάξιος, ad capitulum præcedens pertinent: nos posuimus ut in schedis, et in codice Fuk. Et in codice quidem Fuk. in quo tituli singulis capitibus præponuntur, hæc est hujus capituli inscriptio: Περὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Κυρίου παρουσίας. τίς καὶ ἐπὶ τίσιν γνήσεται· καὶ περὶ τῶν μὴ γνότων τὸ μυστήριον, etc. In schedis autem Regiis et in editione Rob. Stephani quam secutus est Christophorsonus, hoc caput in duo divisum est, et περὶ τῶν μὴ γνότων novi capituli titulus est.

Τὴν σοφίαν εὐτυχῶσιν. Scribendum procul dubio εὐτυχῶσιν, vel εὐτυχῶσαι, quod miror nec a Christophorsonu, nec a Scaligero aliisquo animadversum fuisse, qui emendarunt τῆς σοφίας εὐτυχῶσαι. Atqui Græcè non dicitur εὐτυχῶν τῆς σοφίας, sed εὐτυχῶν τὴν σοφίαν. In codice tamen Fuk. scribitur τῆς σοφίας εὐτυχῶσαι.

Δαλατῆριων ἀντικρυς. Scribendum omnino est δαλατῆριων ἀντικρυς, id est, contra venenata spicula. Ubi ἀντικρυς præpositio est, quod non viderunt Scaliger, Bongarsius, Gruterus, alique, scribentes δαλατῆριων. Sic infra cap. 15 loquitur Constantinus, πίστιν τε καὶ δικαιοσύνην αὐτοῦς ἐκδιδέξας, ἀντικρὺ τοῦ ἐκ τῆς ἀνταίματης φύσεως ῥθόνου. Codex tamen Fuk. ac Turnebi habent, ut nos, ὡς κατὰ δαλατῆριων ἀντικρὺς.

Ἐξιστᾷ πρὸς τὸν προκαίμενον. Quis non miretur Scaligerum, Bongarsium, et cæteros, ex quorum libris emendationes ad oram editionis Genevensis annotantur, hujus loci veram emendationem non vidisse, quæ tamen obvia et in proclivi est. Diductis enim vocibus quæ in unam coaluerant, scribendum est εἰς ἕν τὰ πρὸς τὸν, etc. Subauditur autem γνώσεως,

quod vocabulum paulo ante præcessit. At Christophorsonus hunc locum ita interpretatur: *Hæc igitur commode ad eum sermonem qui a me institutus est, delegi.* Ex quo apparet, aut illum secutum esse emendationem quæ in libris Scaligeri, Bongarsii et Gruteri legitur; quam etiam reperi in libro Moræ: aut certe Scaligerum et cæteros interpretationem Christophorsoni secutos, ait emendasse; quod quidem verius puto. Verum emendatio ista ferri non potest. Primum enim nimis discedit a vestigiis vulgaris lectionis, si pro *ἔξιστᾷ* scribas τὰ τοῖνον. Codex tamen Fuk. et Sav. scriptum habet τὰ τοῖνον, etc.

Αὐτοῦ τε συναιρόμενος. In libro Moræ vir doctus ad marginem emendavit αὐτός. Ego totum locum uno ductu ita legendum puto. Αὐτός δὲ συναιρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πᾶρθε, Χριστέ, etc. Quam emendationem confirmat Regius codex, in quo punctum prænotatur ante vocem αὐτοῦ. Ab iis igitur verbis inchoandum est caput 12, licet in codice Regio et in editione Stephani novum caput inchoetur a voce πᾶρθε. Conjecturam nostram plane confirmat codex Fuk. in quo legitur αὐτός τε συναιρόμενος τῇ τῆς καθοσιώσεως σπουδῇ, πᾶρθε, etc. In schedis autem Regiis scriptum inveni αὐτοῦ τε συναιρόμενον, ut legit Christophorsonus. In iisdem schedis novum caput inchoatur ab iis verbis quæ proxime sequuntur, φασὶ δὲ τινες, etc. Sed nihil necesse est hic novum caput instituere, eum paulo ante inchoatum fuerit οὐκοῦν εἴ τις ἴσται ἀνάξιος, tum in schedis, tum in codice Fuketii.

Τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἀπαξ τομῆσαντας. Scribendum est omnino τοὺς δ' ἀσεβεῖν ἀπαξ τομῆσαντας, καὶ μὴ τε δεδιέναι, μὴ τ' ἐγκαλύπτεσθαι τὴν ἑαυτῶν πονηρίαν κατανοῦντας, οὐδὲν θαυμαστὸν, τοῦτο λέγειν, ut scribitur in optimo codice Fuk. cui subscribunt Sav. et Christophorsoni exemplaria.

ὑπο ὕβρεως διατρέπεται. οὐδ' ὑπὸ προπηλακισμοῦ, τῆς φυσικῆς στερέωτος ἐξίσταται. ἀλλ' αἰεὶ γίγνεται, τῶν ἐπιβαίνοντων τὴν ἀγριότητα, λογισμοῦ τε καὶ μεγαλοψυχίας φρονήματι θραύειν καὶ διωδύμενον. προήρητο μὲν ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία, ἀδικίαν μὲν ἐξάλειψαι, κοσμιότητα δὲ καὶ δίκην ἐπάραι· διὸ καὶ τοὺς σωφωτάτους τῶν ἀνδρῶν συναθροίσας, καλλίστην καὶ βιωφελεστάτην διδασκαλίαν συνεστήσατο, ζηλοῦσα τοὺς ἀγαθοὺς τε καὶ εὐδαιμόνας τὴν ἑαυτοῦ περὶ τὰ κόσμια πρόνοιαν· οὐ μῖλλον ἀγαθὸν τί ἢν τις ἔποι. Θεοῦ δικαιοσύνην βραβεύοντας, καὶ ἰσομοιούντος ἑαυτῶ τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ παιδείσεως. ὅπως διαδοθῆσιν εἰς πάντας τῆς ἀγαθότητος, τὸ εὐτυχεῖν τοῖς ἀνθρώποις εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα περιγίγνεται. αὕτη ἐστὶν ἡ σημεῖα νίκη. τὸδ' ἄληθές κρᾶτος. τὸ μέγιστον ἔργον ἀρμόζον, ὃ τῶν συμπάντων δῆμων σωφρονισμός· καὶ τούτων μὲν τοὶ τὰ νικητήρια δίδωμεν εὐφημοῦντες, ὧ σῶτερ τῶν ὄλων· σὺ δ' ὧ πονηρὰ καὶ ἐπινοεῖσθε βλασφημία, ψεύδεσιν ἐπαιρομένη, φήμας τε καὶ διαβολήσιν, ἐξαπατᾷς μὲν νέους, πείθεις δὲ μετράκια, καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς μερικυώδη τινὰ τρόπον ἔχοντας. ἀπάγουσα μὲν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θρησκείας τοῦ ὄντος Θεοῦ. συνιστάνουσα δ' ἀγυμμάτων πλάσματα, οἷς εὐχόονται καὶ προσκυνοῦν· ὥστε ἐξαπατηθέντας, μένειν τὰ ἐπιχειρήματα τῆς αὐτῶν ἀναίσθησίας. αἰτιῶνται γὰρ τὸν τῶν ἀγαθῶν παραίτιον πάντων, Χριστὸν, Θεὸν τε καὶ Θεοῦ παῖδα. ἄρ' οὖν οὐχ ὑπὸ σωφρονεστάτων καὶ φρονιμωτάτων ἰθῶν τε καὶ δῆμων οὗτος ὁ Θεὸς καταξίαν σέβεται· παντοίας μὲν δυνάμει ἐπιλημμένος. αὐτὸς δ' ἐν τῇ οἰκείᾳ προαιρήσει μένων, οὐδοτιοῦν τῆς ἐμφύτου φιλανθρωπίας ἐμείωσεν. ἄπιτε δὴ δυσσεβεῖς. ἐρεῖται γὰρ ὑμῖν διὰ τὴν ἀτιμώρητον ἁμαρτίαν, ἐπὶ τὰς τῶν ἱερῶν σφαγὰς, θοίνας τε καὶ ἰορτὰς καὶ μῆθας· προσποιοῦμενοι μὲν θρησκείαν, ἐπιτηθεύοντες δὲ ἠδονὰς καὶ ἀκολασίας· καὶ θυσίας μὲν ἐπιτελεῖν σκοπτόμενοι. ταῖς δ' αὐτῶν ἠδοναῖς δουλεύοντες. οὐ γὰρ ἴστε ἀγαθὸν οὐδὲν, οὐδὲ τὸ πρῶτον τοῦ μεγάλου Θεοῦ πρόσταγμα, διατάσσοντός τε τῶ τῶν ἀνθρώ-

dem qui semel pietati nuntium remiserunt, nec timore ullo aut pudore scelerum suorum affici decreverunt, ita sentire minime mirandum est. Illud vero omnem excedit amentiam, quod sibi ipsis persuasisse videntur Deum immortalem vim ab hominibus passum esse, non autem a sua ipsius benignitate, et erga homines benevolentia. Nec animadvertunt magnitudinem animi ac patientiam nec contumeliam mutari, nec conviciis de statu suo dimoveri, sed furorē eorum qui ipsam hostiliter invadunt consilio et celsitudine animi frangere. Statuerat quidem divina clementia injustitiam e medio tollere; modestiam vero et æquitatem promovere. Ac propterea sapientissimis hominibus in unum congregatis, pulcherrimam atque utilissimam humano generi doctrinam instituit, ut viri boni ac beati providentiam ipsius in hujus mundi rebus administrandis æmularentur. Quo quidem bono quodnam majus dici potest, ubi Deus justitiæ leges præscribit, eosque qui discipuli ipsius esse meruerint, similes efficit sibi, ut tradita ac diffusa in omnes virtute, sempiterna felicitas hominibus comparetur. Hæc est præclara victoria; hæc vera potentia; hoc opus maximum Deoque convenientissimum, omnium scilicet populorum correctio atque ad meliorem frugem conversio. Ac nos quidem hujus triumphus gloriam, cum laudibus et acclamationibus, tibi, o Servator omnium, deferimus. Tu vero, improba ac detestanda blasphemia, quæ incendia et fama pervulgatisque sermonibus efferi et gloriari soles, tu, inquam, juvenes decipis; adolescentes et viros qui puerili quodam ingenio præditi sunt blanda persuasionē in fraudem inducis, a veri numinis cultu eos abducens, et simulacra constituens, quæ adorent, et quibus preces allegent; adeo ut decepti suæ ipsorum recordiæ mercedem recipiant. Christum enim omnium bonorum auctorem, qui et Deus est et Dei Filius,

VALESHI NOTÆ.

Ἡ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία. Græc. adl. καὶ ἀνεξίκακον τοῦ Θεοῦ, quæ etiam in Moræi libro ad marginem adscripta leguntur. Sed cum nec in codice Regio et Fuk. nec in editione Stephani legantur, nihil est, quod nos cogat ea hic addere. Ac fortasse scribendum est τὸ ἀνεξίκακον τῆς φιλανθρωπίας. Porro hæc Constantini disputatio, instituta mihi videtur adversus Porphyrium, seu quosdam alios Græcorum Philosophos; qui id Christianis objiciebant, quod dicerent Christum ab hominibus crucifixum et necatum esse. Sic enim argumentabantur adversus christianos. Si Christus Deus est, quomodo illi vis afferri potuit ab hominibus cum constet homines adversus Deum nihil posse.

Τοὺς σωφωτάτους τῶν ἀνδρῶν. Sic Apostolos vocat Constantinus, quos tamen illiteratos atque imperito fuisse constat. Ita quoque in cap. 12 eosdem Apostolos εὐ πεφυκότας appellat, id est, præstanti ingenio præditos. Scilicet Constantinus de Apostolis quos tantopere venerat Ecclesia, honorifice sentiendum esse existimavit. Verum sancti Patres longe aliter de Apostolis loquuntur, ac præcipue Joannes Chrysostomus: qui Apostolos plane rudes atque imperitos fuisse fatetur; et ex eo validissimum argumentum sumit ad Christianæ fidei confirmationem; quod homines illiterati philosophos, vilissimi e Juxta piscatores, Romanos rerum dominos ad crucifixi cultum pertraxerint. Idem repetit Constantinus in capite decimo quinto initio.

Ζηλοῦσα. Positum videtur hoc verbum pro ζηλώσαι ποιούσα. Sensus autem hujus loci peti debet ex cap. 12, ubi Constantinus ita loquitur: Τὸ δὲ τῆς φιλανθρωπίας ἐξαιρέτων, ἐν τῶ τοὺς εὐ πεφυκότας τῶν ἀνθρώπων, θεῖου καὶ μακαρίου ζηλωτᾶς ποιῆσαι βίου. Hi enim duo loci lucem sibi mutuo fenerantur. In codice Fuk. Turnebi ac Savilii scribitur ζηλώσαι, non ζηλοῦσα.

Σὺ δ' ὧ πονηρὰ. Ab his verbis novum caput includatur in editione Rob. Stephani et in codice Regio, in quibus hæc verba modico intervallo a præcedentibus separantur. In optimo tamen codice Fuk. nulla hic notatur distinctio: quem secuti sumus.

Τοῦ ὄντος Θεοῦ. Malim scribere adverbialiter τοῦ ὄντως. Atque ita plane in codice Fuk. scriptum invenio.

Μένειν τὰ ἐπιχειρήματα. Hoc loco μένειν sumitur ut apud Latinos manet, ut cum dicitur, *te manet capitolina palmata*, id est, tibi parata est. Græci eodem modo sumunt verbum μένειν. Sic in Epistola Constantii ad Alexandrinum quam refert Athanasius in Apologetico ad imperatorem Constantium. ἀλλ' ὁ γενναῖος καὶ λαμπρὸς, οὐδὲ χριστὸν ἐμείνει κατ' αὐτοῦ. Tamen viri docti ex suis codicibus jampridem emendarunt ἀναμίγειν, quam emendationem in libris etiam Turnebi ac Savilii reperi. Codex Fuketianus habet ἀναβαίνειν.

calumniantur. An non, quæso, hic Deus a modestissimis ac sapientissimis gentibus ac populis jure merito colitur? qui cum omnem potentiam nactus sit, propositi sui semper tenax, de insita sibi clementia nihil imminuit. Abite igitur, impii, id enim vobis licet, quandoquidem sceleri vestro nulla nunc pœna irrogatur, abite, inquam, ad victimarum cades et convivia, festosque dies et comotationes. In quibus religionis specie voluptatibus et intemperantiæ indulgetis. Et sacra quidem a vobis celebrari simulatis, re autem vera libidines vestras expletis. Neque enim quicquam boni natis; ac ne primum quidem summi Dei mandatam, qui et humano generi leges vivendi præscribit, filioque in mandatis dedit, ut vitam hominum moresque formaret; quo videlicet hi qui recte ac modeste vixerint, alteram vitam beatam ac felicem Filii sui judicio consequantur. Exposui decretum Dei de hominum vita, idque non ignoratione aberrans, ut multi, nec opinione aut conjectura ductus. Sed fortasse dixerit aliquis: Undenam hæc Filii appellatio, aut quæ ratio gignendi, siquidem unus ac solus est Deus, idemque ab omni commixtione et coitu prorsus alienus? Sciendum vero est duplicem esse gignendi rationem: alteram ex partu, quæ omnibus nota est; alteram ex causa sempiterna. Cujus quidem generationis modum ac rationem, divina favente providentia, is inter homines videt, qui Deo carus fuerit. Sapiens enim quivis ordinationis universi causam intelligit. Porro, cum nihil sit quod causam non habeat, ante omnia quæ existunt, causa eorum substituerit necesse est. Cum igitur mundus et cuncta

Α πων γίνεαι, και ἐπισκηπτόντος τῷ παιδί, τὸν τούτων διακυβερνῶν βίον. ὅπως οἱ δεξιῶς και σωφρόνως βίωσαντες, κατὰ τὴν τοῦ παιδὸς κρίσιν, δεύτερον βίον μακρῶν τε και εὐδαιμόνα λαγχάνωσιν. ἐγὼ μὲν οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ δόγμα περί τῆς τῶν ἀνθρώπων βίωσης διεξήλθον, οὐ μὴν ἀγροῶν, καθάπερ οἱ πολλοὶ, οὐδὲ ἐξ ἐκικασίας, οὐδὲ στοχασμοῦ. τάχα δ' ἄν τις εἴποι, Πῶθεν ἢ προσήγορία τοῦ Πατρὸς. ποία δὲ γένεσις, εἴπερ εἰς μόνον ὢν Θεὸς τυγχάνει, πάσης δὴ μίξεως οὐτός ἐστιν ἀλλότριος. ἀλλὰ τὴν γένεσιν διπλὴν τενα νοεῖσθαι χρὴ· τὴν μὲν ἐξ ἀποκλήσεως, τὴν συνεγνωσμένην ταύταν· ἑτέραν δὲ τὴν ἐξ ἀδιου αἰτίας, ἧς τὸν λόγον Θεοῦ πρόνοια θεᾶται, και ἀνθρώπων ὅς ἐκείνῳ φίλος ὑπάρχει· σοφὸς γάρ τις τὴν αἰτίαν τῆς τῶν ὄλων διακοσμήσεως εἴσεται. ὄντος τοίνυν ἀναίτιου μηδενός, προϋπάρχει τῶν ὄντων τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἀνάγκη. Β ὄντος ἄρα κόσμου και τῶν ἐν αὐτῷ, οὔσης τε αὐτῶν σωτηρίας, τὸν σωτήρα τῶν ὄντων προϋπάρχειν ἀνάγκη· ὡς εἶναι τὸν μὲν Χριστὸν, τῆς σωτηρίας αἰτίαν. τὴν δὲ σωτηρίαν, τῶν ὄντων τὸ αἴτιον· καθάπερ αἰτία μὲν υἱοῦ ὁ πατήρ. αἰτιατὸν δ' ὁ υἱός. και τὸ μὲν προϋπάρχειν αὐτὸν, ἰκανῶς ἤδη δεδηλωται· πῶς δ' εἰς ἀνθρώπους και γῆν κατηλθιν; ἢ μὲν προαίρεσις τῆς καθόλου, καθὼς οἱ προφηταὶ προθέσπισαν, καθαιμονίας τῶν ὄλων ἐστίν· ἀνάγκη γάρ τὸν δημιουργὸν, τῶν ἔργων αὐτοῦ κηδεσθαι. ἐπεὶ δὲ κοσμικῶ σίματι πλησιάζειν, ἔν τε γῆ χρονίζει ἔμμελλε, τῆς χρείας τοῦτο ἀπαιτούσης, νόθην τινὰ γένεσιν ἑαυτοῦ ἐμχυνήσατο· χωρὶς γάρ τοι γάμων, σύλληψις· και ἀργῆς παρθενίας εἰλεῖθια· και Θεοῦ μήτηρ κόρη. και αἰωνίας φύσεως ἀρχὴ χρόνιος. και νοητῆς οὐσίας αἰσθησις. και ἁσωμάτου φανότατος ὕλη· ἀκόλουθα τοιγαροῦν και τὰ λοιπὰ τοῦ φάσματος· αἰγλήσεσα περιστερά ἐκ τῆς Νῦς

VALESII NOTÆ.

Ἐγὼ μὲν οὖν τὸ τοῦ Θεοῦ δόγμα. Intelligit decretum Dei de hominis assumptione, seu de Incarnatione, per quam hominum vita reparata est. Apparet igitur capita recte a nobis digesta esse. Nisi quis fortasse ad hæc usque verba caput 10 extendere voluerit, quod libens concesserim.

Ὅς ἐκείνῳ φίλος ὑπάρχει. Rob. Stephanus in variis lectionibus, quas ad calcem editionis suæ annotavit, monet huic locum in quibusdam codicibus ita legi. Quæ sine dubio vera scriptura est. Ait enim Constantinus, naturalis quidem generationis modum omnibus notum esse: generationis autem divinæ rationem paucos admodum cognoscere, quos Deus peculiari benevolentia prosecutus fuerit. Certe in codice Regio legitur φίλος. In schedis autem scribitur ὅς ἐκείνων φίλος. Sed codex Fuk., Turnebi ac Savilii veram lectionem exhibent.

Οὔσης τε αὐτῶν τῆς σωτηρίας. Malo consilio Genevenses legunt τὴν αἰτίαν αὐτῶν τῆς σωτηρίας, ex conjectura Scaligeri; ut ad marginem annotatur. Sed eas rejiciendas esse satis apparet. Nam et censum omnem hujus loci perturbant, et in scriptis codicibus non leguntur.

Τὴν δὲ σωτηρίαν τὸ αἴτιον. Nihil hoc loco vidit Christophorus. Atqui facillimum erat animadvertere, hic legendum esse τὸ αἰτιατὸν. Comparat enim hic Constantinus Filium cum conservatione, et Patrem cum Servatore. Quemadmodum igitur Pater quidem est causa Filii, Filius vero effectus seu τὸ αἰτιατὸν; sic Servator quidem causa est salutis omnium rerum, salus vero est effectus seu τὸ αἰτιατὸν Servatoris.

Αἰτία μὲν υἱοῦ ὁ πατήρ, αἰτιατὸν δὲ ὁ υἱός. Veteres Theologi præscripserunt apud Græcos, unam in Trinitate

personam, Deum scilicet Patrem, causam esse dicebant; duo vero causata, Filium nempe et Spiritum sanctum. Sic Athanasius in questionibus secundis cap. 11 et 12, Ὁ δὲ υἱὸς οὐκ ἔστιν αἴτιος, ἀλλ' αἰτιατός. Ita etiam Joannes Damascenus, in libro 1 de Imaginibus non longe ab initio: *Imago*, inquit, *Dei invisibilis est ipse Filius, qui in seipso Patrem gerit, et in omnibus idem cum illo est, præter unum id quod ab eo tanquam a causa est. Naturalis enim causa est Pater, ex qua Filius proficiscitur.* Sed et Gregorius Naz. in oratione 29, quæ est de dogmate, Patrem causam esse Filii et Spiritus sancti discrete asserit. Ex Latinis vero Marius Victorinus in libro primo adversus Arium perinde locutus est. *Sed major*, inquit, *Pater: quod ipse dedit Filio omnia, et causa est ipsi Filio ut sit, et isto modo sit.* Supra autem idem Victorinus dixerat, Filium quidem causam esse principalem omnium rerum, sed Patrem præcausam esse, eo quod Filii causa sit.

Ἡ μὲν προαίρεσις τῆς καθόλου. Nihil hic mutant codices nostri. Ego tamen libentius legerem τῆς καθόλου. Id est, adventus Dominici.

Ἁσωμάτου φανότατος ὕλη. Scribendum videtur φανότατος, ut legit Christophorus. Alludit enim Constantinus ad locum Pauli Apostoli, in quo Christus splendor gloriæ Dei Patris appellatur. Certe in Fuk. et Savilii libro φανότατος scribitur.

Αἰγλήσεσα περιστερά. In codice Regio ad marginem adscribitur *λομπαῖα*, quod scholion est vocis *αἰγλήσεσα*. Frustra igitur et Scaliger et ceteri emendatores legunt *αἰθρήσεσα*. Porro hæc Constantini narratio sumpta est ex libris apocryphis, qui Spiritum sanctum sub columba: specie in Mariæ sinu descendisse

λάρνακος ἀποπταμένη, ἐπὶ τοὺς τῆς παρθένου κόλπους A κατῆρεν ἀκόλουθα δὲ καὶ μετὰ τὸν ἀναγῆ, πάσης τε ἀργίας καθαρώτερον, καὶ αὐτῆς ἐγκρατείας κρείσσονα ὑμέναιον. ἢ ἐκ σπαργάνων σοφία τοῦ Θεοῦ ἐντροπόμενός τε αὐτὸν μετὰ αἰδοῦς ὁ τῶν λουτρῶν πάροχος Ἰορδάνης. πρὸς τοῦτω τε βασιλικὸν χρῆμα ὁμόψυχον τῆς πάντων συνήσεως. παιδεία δὲ καὶ δυνάμεις παράδοξα κατορθοῦσα, καὶ τὰ ἀνίατα ἰωμένα. καὶ εὐχῶν ἀνθρωπίνων ταχίαι καὶ ἀνεμπόδιτος βεβαίωσις. καὶ ὁλως ὁ σύμπαξ ὑπὲρ ἀνθρώπων βίος· διδασκαλία δὲ οὐ φρόνησι, ἀλλὰ σοφίαν διδάσκει. τῶν φοιτητῶν οὐ τὰς πολιτικὰς λογομένης ἀρετὰς μαθησάντων, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀτραπούς ἀναλυούσας, τὴν τε τοῦ αἰὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχοντος γίνους ἐποπτικῆν ποιοῦντων, καὶ τὴν τοῦ μεγίστου πατρὸς ἐνοίαν ἀσπουμένων. τὰ γάρτοι τῶν εὐεργετημάτων οὐ μέτρια· ἐντὶ μὲν τῆς βίωσης, ὄρασις, ἐντὶ δὲ παρίστωσις, εὐεξία. ἐντὶ δὲ θανάτου πάλιν εἰς τὸ ζῆν ἀποκατάστασις. παρὶμι γὰρ ἄφθονον τῶν ἀναγκαιῶν παραπανύ ἐν ἱερῆμι, καὶ ἐν ἐλλογίσι ἰδίεμασι παντοδαπὴν μέγλους πλῆθει πολλοῦ χρόνου περιουσίαν. ταύτην σοὶ τὴν εὐχαριστίαν κατὰ τὸ δυνατόν ἀποδίδομεν, Χριστὲ ὁ Θεὸς καὶ Σωτῆρ, μεγάλου πατρὸς μεγίστη πρόνοια. σώζοντί τ' ἐκ τῶν κακῶν, καὶ τὴν μακαριωτάτην διδασκαλίαν διδάσκοντι. οὐ γὰρ ἐγκωμιάων ταῦτα, ἀλλ' εὐχαριστῶν λέγω. τίς γὰρ ἂν σε κατ' ἄξιαν ὑμνήσοι ἐν ἀνθρώποις; σὲ μὲν γὰρ λόγος ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα γεννήσαι, τὸ τε φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι. καὶ τὴν ἄτακτον τῶν στοιχείων σύγχυσιν κατακοσμήσαι τάξει καὶ μέτρῳ· τὸ δὲ φιλανθρωπίας ἔδειξετον, ἐν τῷ τοῦ εὐ πεφυκότας τῶν ἀνθρώπων, θείου καὶ μακαρίου ζηλωτῆς ποιῆσαι βίον. κατενοεῖν θ' ὅπως τῶν ὄντων ἀγαθῶν ἔμποροι γεγεννημένοι, πλείοσι C τῆς ἑαυτῶν σοφίας τε καὶ συντυχίας μεταδίδοιεν, αὐτοὶ τ' ἀρετῆς καρπὸν αἰώνιον κομιζοῖντο. ἀπαλλαγμένοι μὲν ἀκολασίας, μετέχοντες δὲ φιλανθρωπίας. οὐκ ἔσονται μὲν πρὸ θρησκείων ἔχοντες, πίστει δὲ προσδοκίαν ἐπιζήσαντες. αὐτῶν δὲ καὶ παντοίαν ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι, ἢ ὁ προτοῦ βίος ἀνθρωπίνων ἡθῶν ἐκβεβλήκει, τὴν ὑπὲρ πάντων

A quæ in mundo sunt existant, cumque eorum existet conservatio, necesse est ut ante omnia quæ sunt Servator existiterit. Adeo ut Christus ipse omnium rerum causa sit, et conservatio sit effectus, quemadmodum Pater quidem Filii causa est, Filius vero est causatum. Et ipsum quidem Christum ante omnia extitisse jam abunde probavimus. At quomodo in terras descendit et ad homines venit? Consilium quidem ipsum, sicut prophetae prædixerant, profectum est ex cura ac sollicitudine quam pro universis rebus gerebat. Opifex enim operum suorum curam gerat necesse est. Cum vero ad terrenum corpus accessurus esset, et inter homines, necessitate sic exigente, aliquandiu moraturus, novam quamdam nascendi rationem commentus est sibi. Nam absque nuptiis fuit B conceptio, et castæ virginitatis puerperium; et puella Dei mater; et æternæ naturæ temporale principium; et intelligibilis substantiæ sensus; et in corporei splendoris materia. Cuncta igitur quæ tunc visa sunt his fuere consentanea. Splendidissima columba ex arca Noe devolans in sinum Virginis descendit. Consentanea item sunt reliqua quæ illibatum illum et omni castitate puriorem, ipsaque adeo continentia præstantiorem hymenæum sunt consecuta. Mirabilis ab ipsis incunabilis Sapientia Dei, et Jordanis, qui aquas ad Baptismum præbebat, cum reverentia illum suscipiens. Adhæc regalis unctio cum omnium rerum scientia conjuncta. Doctrina item ac potentia quæ res admirabiles perpetuavit, et insanabiles morbos curavit. Mira denique celeritas in hominum precibus exaudiendis. Et generaliter tota ejus vita hominum utilitati inserviens. Prædicatio vero quæ non prudentiam, sed sapientiam insinuaret; auditoribus non civiles virtutes, sed viam quæ ad intelligibilem mundum perducit, addiscentibus; ejusque naturæ quæ semper uno eodemque in statu permanet, contemplationem et summi patris notionem assidua

VALESII NOTÆ.

referant, prout Angelus ei prædixerat. Ac fortasse in Evangelio Hebræorum hæc ita narrabantur. Sed Christophorus columbam hic intellexit, quam Noe olim ex arca dimiserat, eamque figuram fuisse Spiritus sancti, qui in Mariam virginem quandoque erat illapsurus. Ego vero mallem hic legere αἰγλίεσσα περρωτέρα ὅτι ἢ πάλαι ἐκ τῆς Νῶε λάρνακος ἀποπταμένη, etc. Ita sensus erit apertus et elegans.

ὑμέναιον. Post hanc vocem punctum apposui ex auctoritate codicis Regii; quod cum non animadvertisset Christophorus, totam hujus loci sententiam corruptam, vocibus aliquot adjectis. Sic enim legit ὑμέναιον, οἰκονομοῦσα ἢ ἐκ σπαργάνων σοφία τοῦ Θεοῦ θανματοῦργεῖ. Codex tamen Fuk. hanc Christophorus nisi lectionem ac distinctionem plane confirmat; nisi quod habet τοῦ Θεοῦ σοφία. Sicut et liber Turnebi.

Τὰς πολιτικὰς ἀρετὰς. Philosophi duas virtutum species faciunt; alias πρακτικὰς, quas hoc loco πολιτικὰς appellat Constantinus; alias θεωρητικὰς, quæ scilicet animum nostrum unum perducunt ad Dei contemplationem. Unde ex discipulis Pythagoræ, alii πολιτικοί, alii θεωρητικοί dicitur, ut docet velus auctor de vita Pythagoræ in bibliotheca Photii cap. 259. Porro in codice Fuk. hic locus ita legitur, διδάσκει τούς φοιτητὰς. οὐ τὰς πολιτικὰς λεγομένας ἀρετὰς διδούσα ἐκμαθάνειν, ἀλλὰ τὰς εἰς τὸν νοητὸν κόσμον ἀτραπούς ἀνούσας τῶν τε τὴν τοῦ αἰὶ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντος, etc.

Ita etiam legitur in libris Turnebi ac Savillii. Verum assentior Savillio, qui cum hanc lectionem ad oram libri sui adscripsisset, eam postea delevit hac annotatione subjecta: *Lectio vulgata retineri potest paucis immutatis.*

Ἀντὶ μὲν τῆς βίωσης. Scribendum est proculdubio τῆς βίωσης. Mox emendavi ex codice Regio ἀντὶ δὲ παρίστωσις. Atque ita codex Savillii. Paulo ante mallem scribere τὰ γὰρ τοῦ τῶν εὐεργετημάτων, etc.

τὸ δὲ φῶς αὐτοῖς ἀνάψαι. Lego τὸ τε φῶς. In schedis Regii et in libro Savillii legitur σὶ δὲ φῶς, etc. Sed Fuk. codex habet σὶ τε.

κατενοεῖν τε. Christophorus hic ἀπὸ κοινοῦ subaudit verbum παῦσαι. Quod licet non damno, tamen necessarium non videtur. In codice Fuk. ita legitur hic locus ἀρετὴν ἀσπαζόμενοι, ἢ ὁ προτοῦ βίος ἀνθρωπίνων ἡθῶν ἐκβεβλήκει· οὐδὲν γὰρ, etc. absque illis vocibus τὴν ὑπὲρ πάντων ποιομένη πρόνοια.

ἀσπαζόμενοι. Post hoc verbum deesse videntur nonnulla. Neque enim sensus constare potest, nisi addideris hæc verba ἀντὶ τῆς ἀδικίας ἢ ὁ προτοῦ βίος, etc. Quam scripturam in interpretatione mea sum secutus.—Aut hallucinatur doctissimus vir, aut diversum a nostro textum habuit: patet enim sensus cum verbo ἐκβεβλήκει, locumque, ut optime, sic facillime nobis interpretari videntur: *Unim virtutem amplectentes quam prior vita moribus humanis eiecerat.* EDD.

exercitatione scrutantibus. Jam beneficia haudquam mediocria. Pro caritate, visus; pro virium ac nervorum resolutione, firma corporis valetudo; pro morte denique, vita iterum restituta. Praetereo res ad victum necessarias in solitudine large suppeditatas, et paucissimos cibos maxime hominum multitudinali longo temporis spatio sufficientes. Hanc tibi gratiarum actionem, prout possumus, persolvimus, Christe, Deus ac Servator, magni Patris summa Providentia, qui et a malis liberas, et doctrinam beatissimam tradis. Neque enim haec a me dicuntur ut laudes tuas celebrem, sed ut gratias agam. Nam quis nunquam inter homines te pro dignitate laudaverit? Tu quippe es qui ex nihilo res creasse diceris, et lucem eis accendisse, et confusam elementorum molem ordine ac ratione distinxisse. Tua clementiae hoc praecipuum munus est, quod homines bona indole praeditos divinae ac beatae vitae aemulatores reddidisti, ac providisti ut illi optimarum rerum merces effecti, sapientiam ac felicitatem suam pluribus aliis impertirent, ipsique immortalem fructum virtutis perciperent; liberati quidem intemperantia, clementiae vero participes: et misericordiam quidem praes oculis habentes, fidei vero promissa sperantes; verecundiam denique et omne genus virtutis amplectentes, loco injustitiae quam prior mortalium vita moribus humanis infuderat, ut ab eo qui omnium rerum curam ac providentiam gerit exacinderetur. Nullus enim alius tantorum malorum et injustitiae quae illa aetate invaluerat medicus idoneus inveniri potuisset. Igitur providentia, ad terras usque perveniens, cuncta quae per contumeliam et intemperantiam incomposita erant nullo negotio restituit, idque non clam et occulte. Sciebat enim quosdam esse homines qui virtutem ipsius ac potentiam mentis acie contemplarentur, alios vero, utpote brutis animantibus persimiles, magis sensibus inherere. Ideo palam et aperte, ne quis sive bonus, sive improbus dubitare posset, beatitudinem et admirabilem currationem omnium oculis subiecit: mortuis quidem vitam denuo restituens, eos vero qui sensibus orbati essent pristinum usum sensuum recuperare praecipiens. Mare vero solidum reddidisse, et in media tempestate tranquillitatem oriri jussisse; ac postremo cum admiranda opera edidisset, et homines ab incredulitate ad robustissimam fidem traduxisset, in caelum evolavisse; cujus tandem nisi Dei et supremae cujusdam potentiae opus fuit. Sed neque tempus illud quod passioni proximum fuit, admirandis illis spectaculis caruit; tunc cum noctis caligo diurnum splendorem obscurans, solem penitus abscondit. Quippe omnes ubique populos terror pervaserat, mundi exitum advenisse jam credentes, et in pristinum chaos cujusmodi ante orbem conditum fuit cuncta reditura esse. Requirebatur causa tantae calamitatis, et quod tantum scelus adversus Dei numen ab hominibus admissum fuisset. Donec Deus placida animi magnitudine contumelias impiorum despiciens, cuncta restituisset, et consueto siderum cursu caelum omne exornavisset. Itaque totius mundi facies, quae luctu ac maerore quodammodo confusa fuerat, pristinum denuo splendorem recuperavit.

VALESII NOTAE.

Τὴν ἰακτῶν θεωροῦντας δύναμιν. Non dubito quin legendum sit τὴν ἰακτῶν δύναμιν. Quod ex sequentibus manifeste convincitur. Causam enim affert Constantinus, cum Christus, qui morbos ac vitia hominum curaturus advenerat, et beatam ac felicem in caelo vitam nuntiaturus, tot miracula in terris patrare, caecis oculos, aegris salutem, mortuis vitam restituere voluerit. Id igitur ab illo factum esse dicit in gratiam eorum qui sunt tardioris ingenii; ne dubitare possent de ipsius virtute atque potentia, cum tot miracula patrii cernerent. Hi sunt quos paulo post φαῖλους nominat.

Διὰ φανέρωσιν ἃ μηδεὶς. Hunc locum feliciter mihi

ποιουμένη πρόνοιαν· οὐδεὶς γὰρ ἂν τῶν τοσούτων κακῶν, καὶ τῆς ἐπικρατείας κατ' ἐκείνον τὸν βίον ἀδικίας, ἰατρὸς ἀξιοχρεῖως εὐρέθη. ἢ γοῦν πρόνοια μέχρι τῶν τῆδε δαίκουσα, πάνθ' ὅσα ὑπ' ὕδρευς καὶ ἀκολασίας ἀκόσμητα ἦν, κατεκόσμησε βήαστα. καὶ οὐδὲ τοῦτο ἀποκρύφως. ᾗδει γὰρ τοὺς μὲν τῶν ἀνθρώπων, φρονήσει καὶ νότῃ τὴν ἰακτῶν δύναμιν θεωροῦντας· τοὺς δὲ, ἅτε τοῖς ἀλόγοις τῶν ζώων ἀπεικασμένους τὴν φύσιν, μᾶλλον ταῖς αἰσθήσεσιν ἐπιβάλλοντας· διὰ φανέρωσιν, ἃ μηδεὶς ἀμφιβάλλοι. μὴ σπουδαῖος, μὴ φαῖλος, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ θαυμαστὴν θεραπείαν ὑπ' ὅσῃν ἦγε. τοῖς μὲν παυσανέως τοῦ βίου, ἀποκαθίστας τὸ ζῆν ἐκ δευτέρου, τοὺς δὲ ἐστερημένους τῶν αἰσθήσεων, ὕγιως καλεῶν πάλιν αἰσθάνεσθαι· στριξὶ δὲ θάλασσαν, καὶ ναυεμίαν ἐπιπέσει ἐκ χειμῶνος. καὶ τέλος θαυμαστοῖς ἔργοις ἐπιχειρήσαντα, καὶ ἐξ ἀπιστίας τοὺς ἀνθρώπους εἰς πίστιν ἰσχυρὰν προκαλλεσάμενον, εἰς οὐρανὸν ἀναπτῆναι, τίνας ἄλλου, πλὴν τοῦ Θεοῦ, τῆς τε ἐξοχωτάτης δυνάμεως ἔργον τοῦτο; οὐ μὲν οὐδὲ ὁ προσηγῆς τοῦ παθήματος καιρὸς, τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων θαυμάτων ἀλλότριος ἦν. ἤνικα νύκτες ἡμερινὸν φῶς ἐπικαλύπτουσαι, τὸν ἥλιον ἠφάνιζον. κατελήπει γὰρ δῖος τοὺς πανταχοῦ δῆμους, τὴν τῶν πάντων πραγμάτων συντέλειαν ἔκειν, καὶ χάος αὐθις, οἷον τὸ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου διατάξεως ἐπικρατήσεν· ἐζητεῖτο δὲ καὶ τὸ αἴτιον τοῦ τηλικούτου κακοῦ, καὶ εἴ τι πλημμελὲς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ θεῖον γίνετο· ἕως ὅτε ἠπίως μεγαλοψυχία τῆς τῶν ἀσθεῶν ὕδρευς ὑπερφρονήσας, ἀποκαθίστη τὸν οὐρανὸν σύμπαντα τῇ τῶν ἄστρον κατακοσμῶν χορεία. τοιγάρτοι ποσῶ καὶ ἡ τοῦ κόσμου πρόσοψις σκυθρωπῶσα, εἰς τὴν οἰκίαν αὐθις ἀποκαθίστατο φαιδρότατα.

idque non clam et occulte. Sciebat enim quosdam esse homines qui virtutem ipsius ac potentiam mentis acie contemplarentur, alios vero, utpote brutis animantibus persimiles, magis sensibus inherere. Ideo palam et aperte, ne quis sive bonus, sive improbus dubitare posset, beatitudinem et admirabilem currationem omnium oculis subiecit: mortuis quidem vitam denuo restituens, eos vero qui sensibus orbati essent pristinum usum sensuum recuperare praecipiens. Mare vero solidum reddidisse, et in media tempestate tranquillitatem oriri jussisse; ac postremo cum admiranda opera edidisset, et homines ab incredulitate ad robustissimam fidem traduxisset, in caelum evolavisse; cujus tandem nisi Dei et supremae cujusdam potentiae opus fuit. Sed neque tempus illud quod passioni proximum fuit, admirandis illis spectaculis caruit; tunc cum noctis caligo diurnum splendorem obscurans, solem penitus abscondit. Quippe omnes ubique populos terror pervaserat, mundi exitum advenisse jam credentes, et in pristinum chaos cujusmodi ante orbem conditum fuit cuncta reditura esse. Requirebatur causa tantae calamitatis, et quod tantum scelus adversus Dei numen ab hominibus admissum fuisset. Donec Deus placida animi magnitudine contumelias impiorum despiciens, cuncta restituisset, et consueto siderum cursu caelum omne exornavisset. Itaque totius mundi facies, quae luctu ac maerore quodammodo confusa fuerat, pristinum denuo splendorem recuperavit.

ἕως ὅτε ἠπίως. Scribo ἕως ὅτε ἠπίως μεγαλοψυχία, etc.

Τοιγάρτοι ποσῶ. Nihil opus erat emendatione doctorum virorum, qui corrigunt ποσῶς; cum ποσῶ etiam

CAP. XII. — DE HIS QUI HOC MYSTERIUM NON COGNOVERUNT, ET QUOD VOLUNTARIA EORUM IGNORATIO EST; ET QUANTA BONA EOS MANEANT QUI ILLUD COGNOVERUNT, AC PRÆSERTIM EOS QUI IN CONFessione MORTUI SUNT.

Ἄλλ' ἔρει τις, ᾧ φίλον ἐστὶ βλασφημεῖν, Θεὸν ὄντα A δεδυνῆσθαι χρισσὸνα καὶ ἡπιαστέραν τὴν προαίρεσιν τῶν ἀνθρώπων ἀπεργάσασθαι. τίς οὖν χρισσῶν μέθοδος; ποία δ' ἐπιχείρησις ἀνυπικωτέρα πρὸς τὸ τοὺς κακοὺς σωφρονισθῆναι, τῆς ἑαυτοῦ προσηύσεως; οὐκ αὐτὸς παρῶν καὶ ὀρώμενος εἰδίδασκε τὸν κόσμον βίον; εἰ οὖν ἡ τοῦ Θεοῦ παραγγελία παρόντος οὐδὲν ἦνυσ, τί ἂν ἀπόντος, καὶ μὴ ἀκούομένου ὠφέλησε; τί οὖν ἐγένετο ἐμπόδιον τῆς μακαριωτάτης διδασκαλίας; ἢ τῶν ἀνθρώπων σκαλιότης; ὅταν γὰρ τὰ καλῶς τε καὶ προσηκόντως παραγγελόμενα, πρὸς ὄργην λαμβάνομεν, τηνικαδὲ τὸ νῆφον τῆς διανοίας ἀμαρτυροῦται. τί δὲ, ὅτι προσφιλὲς ἦν ἐκείνοις ἀμελεῖν τῶν προστάξεων, καὶ ἀνορέτους παρέχειν τὰς ἀκούσ τῶ τεθῆναι νόμῳ· εἰ μὴ γὰρ κατημέλουν, ἔσχον ἂν ἄξια τὰ ἐπίχειρα τῆς ἀκροάσεως, οὐ μόνον εἰς τὸ παραχρῆμα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μετέπειτα βίον, ὅς ἐστιν ὡς ἀληθῶς B βίος· ὁ γάρτοι μισθὸς τοῦ τῷ Θεῷ πειθῆσθαι, ὁ ἄφθαρτος καὶ αἰδιος βίος. οὐ δυνατόν ἀντεποιεῖσθαι τοῖς εἰδοσι τὸν Θεόν, καὶ τοῖς τὸν ἑαυτῶν βίον ζηλωτῶν παρεχομένοις, καὶ οἷον παράδειγμα αἰώνιον τοῖς πρὸς ἄμειλλαν ζῆν προσηρημένοις. διὰ τοῦτο οὖν ἡ διδασκαλία παραδόθη τοῖς σοφοῖς, ἵν' ὅπερ ἂν ἐκείνοι παραγγέλλωσι, τοῦτο μετ' ἐπιμελείας ὑπὸ τῶν οἰκίῶν παραφυλάσσεται καθαρά ψυχῇ, ἀληθῆς τῆ ἢ καὶ βεβαία ἢ φυλακὴ τῆς κελύσεως τοῦ Θεοῦ· ἐκ γάρτοι αὐτῆς καὶ τὸ πρὸς τὸν θάνατον ὁδός, ὑπὸ καθαρᾶς πίστεως καὶ εὐκρινεοῦς περὶ τὸν Θεὸν καθοσιώσεως φύεται· ἀνίσταται δὲ ζῶλαις κοσμικαῖς, ἀνανταγωνιστῶ θείας ἀρετῆς πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον νικήσασα γούν ὑπὸ μεγαλοψυχίας τοὺς μεγίστους φόβους, ἀξιοῦται στεφάνου παρ' αὐτοῦ, ὅς γενναίως ἐμαρτύρησε. καὶ οὐδὲν σεμνύεται· ἐπίσταται C γὰρ, ὡμαι, καὶ τοῦτο θεῖον δεδῶσθαι, πρὸς τὸ ὑποστῆναι, καὶ πληρῶσαι προθυμῶς τὰ θεῖα προστάγματα· δικάζεται δὴ τόνδε τὸν βίον μνήμη διαρκῆς, καὶ αἰώνιος διέξα, μᾶλα εἰκότως· ἐπεὶ ὁ τε βίος σώζων τοῦ μάρτυρος, καὶ τῶν παραγγελεμάτων μνήμων ἢ τελευταῖα, πλήρης εὐρίσκειται μεγαλοψυχίας τε καὶ εὐγενείας· ὕμνοι δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ψαλτήρια καὶ εὐφημιαί· καὶ πρὸς τὸν πάντων ἐπόπτην ἔπαινος. καὶ τοιαύτη τις εὐχαριστίας θυσία τοῖς ἀνδράσι ἀποτελεῖται· ἀγνή μὲν αἵματος,

VALESH NOTÆ.

dici possit adverbialiter pro ἐπὶ ποσόν. In codice tamen Fuk. ac Turnebi scribitur ποσῶς.

Ἄλλ' ἔρει τις. Ab his verbis inchoandum est cap. 12: De his qui hoc mysterium non cognoverunt, et quod voluntaria eorum ignoratio, etc. Nam haec tenus egit Constantinus de Domini adventu, et cuius rei causa Christus in terras descendit. Nunc vero agit de iis qui hoc mysterium ignorarunt.

Τί δὲ ὅτι προσφιλὲς ἦν. Malim scribere ἔτι δὲ ὅτι, etc. Affert enim Constantinus duas causas cur Gentiles prædicationem Christi non susceperunt.

Τοῖς πρὸς ἄμειλλαν ζῆν προσηρημένοις. Eleganter Græci dicunt πρὸς ἄμειλλαν ζῆν, de iis qui vitam suam ad optimi cuiusque imitationem institunt. Nam qui in virtute magnos progressus facere voluerunt, aliquem sibi ob oculos proponere debent, quem imitentur. Ita Julianus Imperator ad æmulationem Principis Marci actus suos effingebat et mores, ut loquitur Aun. Marcellinus.

Παραφυλάσσεται καθαρά ψυχῇ. Scribendum est κα-

Sed dicit aliquis ex iis quibus solemne est impie loqui, Deum voluntatem hominum meliorem ac placidiorem facere potuisse. Quænam, rogo, melior via, quæ ratio efficacior ad improbos homines emendandos, quam ut Deus ipse eos coram compelleret? An non ille præsens et omnium conspectui subjectus, eos ad modestiam informavit? Quod si Dei præsentis præceptio nihil profuit, quid absentis et inauditi prodesset potuisset? Quod igitur obstaculum fuit beatissimæ illius prædicationi? Hominum feritas atque sævitia. Quoties enim ea quæ recte utiliterque præcepta sunt infenso animo excipimus, tunc mentis nostræ acies quibusdam quasi tenebris obscuratur. Quid quod voluptati illis erat præcepta negligere, et legi quæ ferebatur fastidiosas aures præbere. Nisi enim neglexissent, dignam certe audientia sua mercedem erant relaturi, non in hac tantum, verum etiam in futura vita; quæ vere vita est existimanda. Eorum enim qui præceptis Dei parnerunt merces est immortalis et æterna vita. Ad quam ii demum aspirare possunt, qui Deum cognoverint; et qui suam ipsorum vitam velut perpetuum quoddam exemplar, ad imitandum proposuerint iis, qui ad optimi cuiusque æmulationem vitam suam formare instituerunt. Quippe idcirco doctrina sapientibus tradita est, ut quod isti præceperint a sodalibus pura mente sedulo custodiatur, atque ita sincera ac firma mandati divini observatio perseveret. Ex huiusmodi enim observatione, et ex intemerata fide sinceraque erga Deum pietate nascitur mortis contemptus. Stat ergo huiusmodi animus obnixè contra sæculi procellas, invicto divinæ virtutis robore munitus ad martyrium. Cumque gravissimos terrores generose superaverit, corona donatur ab eo ipso cui testimonium constanter perhibuit. Nec tamen propterea gloriatur. Novit enim Dei munus esse, quod et tormenta sustinuerit, et divina præcepta alacriter impleverit. Porro huiusmodi vitam excipit immortalis memoria et gloria sempiterna; idque jure optimo. Siquidem martyris tum vita ipsa plena modestiæ ac

θαρά ψυχῇ, ut legitur in codice Fuk. In quo etiam scribitur ἀληθῆς τε ἢ optime.

Πεφραγμένη πρὸς τὸ μαρτύριον. In libris Scaligeri, Bongarsii et Guileri, hic locus ita legebatur ἀνανταγωνιστῶ θείας ἀρετῆς μάχη φερομένη πρὸς τὸ μαρτύριον. Quam scripturam etiam in codice Fuk. reperit. Savilius vero in libro suo ita emendavit: ἀνανταγωνιστῶ τε θείας ἀρετῆς μάχη φέρεται πρὸς, etc. Atque ita legit Christophorus. Sed vulgata lectio, quæ in codice Regio et in schedis habetur, meo iudicio longo præstat.

Ὅς γενναίως ἐμαρτύρησε. Non dubito quin scribendum sit ὃν γενναίως ἐμαρτύρησε, quod miror a Christophorono aliisque animadversum non fuisse.

Ἡ τελευταῖα πλήρης. Procul dubio scribendum est ἢ τε τελευταῖα πλήρης, ut sensus sit absolutus. Porro hic locus de martyribus elegantissimus est.

Εὐχαριστίας θυσία. Et hic locus imprimis notandus est de Missæ sacrificio, quod in memoriam atque honorem martyrum offerebatur Deo. Sic enim explicanda

religiosæ divinarum mandatorum observantiæ depre- A benditur, tum mors plena fortitudinis ac generosæ indolis. Proinde hymni psalmique et laudes inspectori omnium Deo posthæc canuntur. Et ejusmodi quoddam gratiarum actionis sacrificium in memoriam illorum peragitur, quod ab omni sanguine et violentia vacuum est. Sed nec odor thuris requiritur, nec accensus rogos, sed purum duntaxat lumen, quantum satis sit ad eos qui Deum precantur illustrandos. Sobria quoque convivia celebrantur a multis, tum ad mendicorum, tum ad eorum qui patria et bonis exciderunt, inopiam sublevandam. Quæ si quis importuna esse existimet, is contra divinam et sacrosanctam disciplinam sapere videtur.

CAP. XIII. — QUOD NECESSARIA SIT DIFFERENTIA IN REBUS CREATIS, ET QUOD AD BONUM MALUMQUE PROPENSIO EX VOLUNTATE HOMINUM ORITUR, IDEOQUE NECESSARIUM EST JUDICIUM DEI.

Quidam vero etiam in hoc Deum reprehendere B juvenili audacia præsumunt. Qua de causa, inquit, nou unam eandemque omnium naturam atque indolem fabricavit, sed multa diversa, adeoque contraria indole prædita nasci voluit? ex quo dissimilitudo morum ac voluntatum inter homines orta est. Satius quidem fortassis fuisset, ut quod spectat ad observationem mandatorum Dei, et accuratam ejus contemplationem, et ad confirmationem fidei singulorum, omnes homines unius atque ejusdem moris fuissent. Verum absurdum plane ac ridiculum est id optare, ut omnes homines iisdem sint moribus præditi; neque animadvertere, aliam mundi totius, aliam earum rerum quæ in mundo sunt, ordinationem esse; nec res naturales ejusdem substantiæ esse ac morales; nec corporis affectus eosdem esse cum affectibus animi. Etenim universum hunc mundum longo intervallo superat anima rationalis; tanto beatior terrenis et corruptioni obnoxiiis animantibus, quanto augustior est atque diviniior, necnon diviniæ bonitatis particeps hominum genus. Nec tamen omnes homines promiscue ac sine ullo discrimine participes sunt diviniæ bonitatis, sed ii soli qui divinam naturam scrutati sunt, et qui hoc præcipuum vitæ institutum ac studium sibi proposuerunt, rerum divinarum cognitionem.

CAP. XIV. — QUOD CREATURA IMMENSO SPATIO DISTAT A SUBSTANTIA INCREATA, ET QUOD HOMO PER VIRTUTEM PROXIME AD DEUM ACCEDIT.

Porro ea quæ orta sunt cum æternis comparare summæ profecto dementiæ est. Hæc enim neque

Tὰ γε μὴν ἐκ γενεᾶς τοῖς αἰδίοις συγκρίνεται, μακρίας ἔστιν ὡς ἀληθῶς τῆς τελευτάτης· τῶν μὲν γὰρ οὐτ' ἀρχή

VALESHI NOTÆ.

sunt hæc verba : Θυσία τοῖς ἀνδράσιν ἀποτελεῖται, quæ non intellexit Christophorsonus. Neque enim Christiani sacrificium martyribus offerebant : sed soli Deo; gratias ei agentes, quod illos martyrii corona donasset, ut scribit Augustinus in libro viii de Civitate Dei capite ultimo. Et hæc est quam Constantinus hoc loco θυσιῶν τῆς εὐχαριστίας appellat. Verum quia ad memorias et sepulcra martyrum Christiani incruentum hoc sacrificium Deo offerebant, ut ob martyrum præmia et coronas atque victorias ei gratias agerent; ideo Constantinus honorem hunc martyribus habitum esse dicit.

Kαὶ τὰ συμπόσια. De his Christianorum conviviis, quæ ad sepulcra martyrum fiebant, loquitur idem Augustinus in loco citato his verbis : *Quicumque etiam epulas suas eo deserunt, quod quidem a Christianis melioribus non fit, et in plerisque terrarum nulla talis est consuetudo, tamen quicumque id faciunt, quas cum apposerint, orant et auferunt ut vescantur, vel ex eis etiam indigentibus largiantur, sanctificari ibi eas volunt per merita martyrum, etc.* Porro hæc convivia initio

quidem sobria fuisse ac modesta. Postea vero in pejus proficiente licentia, ad ebrietatem et lasciviam discivere. Atque idcirco plerisque in locis penitus extincta sunt teste Augustino in Epistola 64. In codice Fuk. scriptum est *σωφρονίστατα δὲ πολλῶ καὶ συμπόσια, etc.*, non πολλῶν ut habent vulgatae editiones.

Καὶ ἐν τῷ μέμψεσθαι. Malim scribere ἐν τούτῳ, ut in libro Moræ ad marginem emendatum inveni. Atque ita scribitur in codice Fuk.

Κατὰ τὴν ἐκάστου πίστιν. Scribendum videtur τὴν καὶ ἐκάστου πίστιν.

οὐχ ἢ περὶ τοῦ κόσμου διάταξις. Malim scribere οὐχ ἢ περὶ ἢ τοῦ κόσμου διάταξις, αὐτὴ καὶ τῶν κοσμικῶν.

Τὸν μὲν γὰρ σύμπαντα κόσμον. Post has voces, multa deunt, ut patet ex titulo capitis. Nos ex corrupto ac inutilo loco qualemcumque sensum elicere maluimus, quam cum Christophorsono totum expungere. Savilius quoque in libro suo totam hanc periodum usque ad illa verba τῆς δὲ θείας ἀγαθότητος, delevit. Certe in codice Fuk. tota illa periodus non habetur.

τις, οὔτε τέλος· τὰ δὲ, ἅτε φύτα καὶ γινόμενα, καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ τε εἶναι καὶ ζῆν ἐν χρόνῳ τεὶ λαβόντα, ἀκολούθως καὶ τελευταίην ἔξ ἀνάγκης ἔχει· τὰ δὲ γινόμενα, τῷ κλιουσάκτι γεννηθῆναι αὐτὰ, πῶς ἂν ἐξισάζοιτο; εἰ γὰρ μανία ταῦτα ἐκείνη, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γεννᾶσθαι προσπαύτως ἂν ἐκείνη ἀρμόζοιτο. ἀλλ' ἐκείνη μὲν οὐ δ' ἐν τὰ οὐράνια συγχερίσθαι. ὡσπερ οὐ δ' ὁ αἰσθητὸς κόσμος τῷ νοητῷ, οὐ δ' αἰ εἰ εἰκόνας τοῖς παραδείγμασιν, ἢ δὲ σύγχυσις τῶν πάντων, πῶς οὐ γλοιοῦν ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ θείου τιμώτατος (τῆ) πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, εἰ τάγε θηρία συγχερίσθαι· ἐρσεῖς δὲ δυναστίας, ἀντίρροπος Θεοῦ δυνάστει, πῶς οὐ μακρομύμων ἀνθρώπων ἰστὶν, ἀπειστραμμένων τε τὸν σώφρονα καὶ ἐνάρετον βίον; εἰ γὰρ ὅλως τῆς θείας εὐτυχίας ἀνταποιοῦμεθα, χρὴ τὸν βίον διέγειν κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ κλιουσίν· οὗτω γὰρ μοναῖς ἀθανάτοις καὶ ἀγήροσι. κρείσσους πάσης εἰμαρμένης διαζόμεν τὸν βίον, κατὰ τὸν ὑπὸ Θεοῦ νόμον ὀρισθέντα μίσσαστες· μόνη γὰρ ἀντίρροπος Θεοῦ δυνάμει ἀνθρωπίνῃ δύναμις, ἢ εὐλακρῆς καὶ ἀδόλος πρὸς τὸν Θεὸν λατρεία. καὶ ἢ εἰς αὐτὸν ἐπιστροφή. θεωρία τε καὶ μάθησις τῶν ἀρεσκόντων τῷ κρείττονι. καὶ τὸ μὴ εἰς γῆν νεκυκῆναι. ἀλλ' ὅσα δύναμις, τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὰ ὀρθία τε καὶ ὑψηλά ἀναθεβάξουσιν· ἐκ γάρτοι τῆς ἐπιταδύσεως ταύτης, τὸ κινῆν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν φησί, περιέρχεται. ἢ τοῖσιν αἰτία τῆς τῶν ὄντων διαφορᾶς, κατὰ τε τὴν ἀξίαν καὶ ἐν τῇ τοῦ δυνάσθαι παραλλαγῇ, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον· ἢ πείθονται μὲν οἱ εὖ φρονούσι, καὶ εὐχαριστοῦσιν ἑξαισίως· οἱ δ' ἀχαριστοῦντες, ἡλιθιοὶ, καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὑπερβαίνουσιν κομιζονται τιμωρίαν.

quidem acquiescunt quicumque sapiunt; et maximas gratias agunt. Stulti vero ingratos sese exhibentes debitum arrogantiae suae supplicium ferunt.

CAP. XV. — QUAE PRÆCEPTA TRADIDERIT, ET QUAE MIRACULA PATRAVERIT, ET QUANTOPERE SUBDITIS PROFUERIT SERVATOR.

καὶ μὴ ὁ τοῦ Θεοῦ παρακαλεῖ Παῖς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἅπαντας, διδάσκαλον αὐτὸν τοῖς εὖ φρονούσι τῶν τοῦ σωτῆρος παραγγελμάτων καθιστᾶς· εἰ μὴ ἄρα λαθάνομεν

VALESII NOTÆ.

Τὰ δὲ γινόμενα. Christophorus legisse videtur γινόμενα, quod magis placet.

Εἰ γὰρ μανία. Hunc locum ita corrigendum puto: εἰ γὰρ ὅμοια ταῦτα ἐκείνη, οὐδὲ πρόσταξις τοῦ γεννᾶσθαι, προσπαύτως ἂν ἐκείνη ἀρμόζοιτο. Id est: Si res quæ genantur aequales sunt Deo, præceptum quo eas gigni jussit, ipsi utique non conveniret. Aequalis enim in aequali jus imperiumque habere non potest. Facessat igitur emendatio doctorum virorum, quam etiam in codice Fuk. et in libro Moræi reperi: Εἰ γὰρ μανία ταῦτα ἐκείνη παρεξισάζουσιν ἢ πρόσταξις τοῦ γεννᾶσθαι. etc. Verum si ita legeris, nullus est sensus: nec sequentia cum antecedentibus cohererent. Christophorus quidem in suis libris ita repererat, ut ex versione ejus appareret. Sed vulgata lectio Regii codicis et veterum schedarum auctoritate fuitur.

Ἡ δὲ σύγχυσις πάντων. Musculus legisse videtur σύγχυσις, quod valde probo, vertit enim: Quomodo autem omnium comparatio non ridicula est, etc. Certe aut ita legendum est, aut ita intelligendum. Constantinus enim exæquationem illam omnium rerum vocat confusionem.

Εἰ τὰ γε θηρία συγχερίσθαι. Scribendum procul dubio συγχερίσθαι. Sic enim argumentatur Constantinus. Ne caelestia quidem, inquit, conferri possunt cum Deo. Quanto minus terrestria et bruta animalia. Ille

principium habent, neque finem. Illa vero cum orta sint et genita, cumque existendi ac vivendi certo tempore principium acceperint, exitum quoque habebant necesse est. Ea vero quæ genita sunt quomodo comparari unquam possint cum eo qui ipsa gigni præcepit? Nam si hæc illi æqualia sunt, præceptum quo ea gigni jussit non posset ipsi merito convenire. Sed ne caelestia quidem jure cum illo conferantur; quæ admodum nec sensibilis mundus cum intelligibili; nec imagines cum exemplari. At confusio et permixtio omnium rerum, nomine prorsus ridicula res est cum divinæ naturæ dignitas obtegatur, si homines ac bestiarum comparantur cum Deo? Cupiditas vero potentia quæ æmula sit et æqualis potentia divinæ, an non est hominum prorsus amentium, et a modesta ac proba vivendi ratione alienorum? Nam si quidem ad divinam beatitudinem omnino aspiramus, vitam juxta Dei mandata instituire debemus. Sic enim postquam juxta legem a Deo constitutam vixerimus, fato superiores in immortalibus æternisque sedibus ævum degemus. Quippe hæc sola in homine vis est par divinæ potentia; sincerus ac minime fucatus Dei cultus; et conversio ad ipsum; et eorum quæ Deo accepta sunt, contemplatio atque meditatio; nec in terram pronum atque abjectum esse: sed ad sublimitia ac caelestia, quoad fieri potest, mentem nostram erigere. Ex hujusmodi enim studio victoria nobis paratur instar multorum honorum. Causa igitur dissimilitudinis rerum, tum in dignitatis, tum in potentia distantia posita, hanc habet rationem. Cui libenter

quidem acquiescunt quicumque sapiunt; et maximas gratias agunt. Stulti vero ingratos sese exhibentes debitum arrogantiae suae supplicium ferunt.

Cæterum, Dei Filius omnes homines ad virtutem cohortatur, Patris mandatorum doctorem se præbens prudentibus. Nisi forte per summam imprudentiam

est sensus hujus loci. Scripti tamen codices Christophorus, Savilli, Cruteri et Fuk. hunc locum ita exhibent: Ἀποκρυπτομένης τῆς τοῦ θείου τιμώτατος τῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ γε θηρία συγχερίσθαι. Quæ lectio melior mihi videtur et elegantior.

Τὸ κινῆν ἀντὶ πολλῶν ἀγαθῶν φησί. Alludere videtur ad ea quæ leguntur in Apocalypsi cap. ii et iii ubi Deus dicit: *Vincenti dabo coronam*, etc. Certe Christiani hominis vita athletic comparari solet, ut passim occurrit in Epistolis Pauli. Vox autem φησί abundat more graeco, ut norunt Graeci sermonis periti.

Τὴν ἀξίαν. In codice Regio scribitur τὴν εὐξίαν, quemadmodum etiam Kob. Stephanus in variis lectionibus annotavit. Lego itaque τὴν ἀξίαν cum Christophorus, Scaligero, Crutero et aliis; vel τὴν ἐπαξίαν, quod ad vestigia scripturae lectionis propius accedit. In codice Fuk. scribitur καὶ τὴν ἀξίαν.

Τῶν τοῦ σωτῆρος παραγγελμάτων. Scribendum videtur τῶν τῆς σωτηρίας π. ut in margine editionis Genevensis annotatum est. Possis etiam scribere τῶν τοῦ πατρὸς. Error enim ex compendiosa scribendi ratione ortus videtur. Certe in codice Regio Fuk. et in schedis hoc loco scribitur *ops*.

ignoramus, eum utilitatis nostrae causa, id est, propter omnium felicitatem, terras peragrasse; et optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam, velut quoddam modesto vitae pharmacum tradidisse, fidem atque iustitiam eos docendo, adversus infesti dæmonis invidiam, qui rudes atque imperitos allicere ac decipere solet. Igitur ille ægros quidem invisit; infirmos vero malis quibus oppressi erant levavit. Iis etiam qui ad summam inopiam atque egestatem redacti essent solatium præbuit. Idem modestiam ac civilitatem animi cum ratione conjunctam precipue laudavit, iussitque ut omnem injuriam et contumeliam forti ac patienti animo ferremus, docens nos huiusmodi esse Patris sui visitationem, adeo ut qui casus omnes generose perferrent, ii semper victoriam reportarent. Hoc enim summum robur esse affirmabat; constantiam animi conjunctam cum philosophia, quæ nihil aliud est quam veritatis bonique cognitio, assuefaciens homines qui divitiis bonis artibus comparatas possident, eas ut pauperibus humaniter impertiant. Dominationem vero omnino prohibet; palam denuntians se, sicut ad humiles juveniles advenit, ita et iis qui humiles despexerint gratificari desitutum. Huiusmodi igitur experimento cum subditorum sibi populorum fidem explorasset, eos non modo contemptiores gravissimarum ac formidabilium rerum, sed etiam spei in ipsum ac fiducie genuinos discipulos effecit. Quin etiam unum ex sodalibus suis, qui iracundia vehementius exarserat, verbis oburgans repressit. Invaserat tum ille districto gladio nescio quem, ut Servatori opem ferret. At Servator quiescere illum et gladium dimittere præcepit, graviter hominem oburgans, quod ipsis præsidio ac patrocinio diffidisset. Hancque diserte legem tulit: eum qui ferire alterum esset aggressus, aut qui ferientem lædere conatus fuisset, et generaliter quicumque gladio uteretur, violenta morte esse periturum. Hæc est revera cœlestis sapientia: injuriam

Α ἑαυτοὺς, κακῶς ἀγροοῦντες, ὅτι διὰ τὸ ἡμῖν συμπερὸν, τοῦτ' ἴσται διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων μακαριότητα, τὴν γὰρ περιουστόσα· καὶ καλέσας ὡς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τῆνακῦτα βιωφελῶν, παιδείαν ἱπαιδεύσει, σώφρονος βίου φάρμακον· πίστιν καὶ δικαιοσύνην αὐτοὺς ἐκδιδάξας, ἀντικρὺ τοῦ ἐκ τῆς ἀντικαιμίνης φύσεως φθόνου, ὃ δελιάζειν καὶ ἔξαπατῆν τοὺς ἀπίρους προσφιλῆς· τογγορῶν νοσοῦντας μὲν ἐπισκάπτειτο. ἀρρώστους δὲ, τῶν περιμχόντων κακῶν ἐκούφιζε. παρεμυθεῖτο δὲ καὶ τοὺς ἐκ τούσχατον πένιας τε καὶ ἀπορίας προβεδηκίτας· ἐπ' ἡνείθε δὲ τὸ μετὰ λόγου τῆς φρονήσεως μέτρον. φέρειν τε γενναίως καὶ ἀνεξικιάκως παντοίαν μὲν ὕβριν, παντοίαν δὲ καταφρόνησιν προστάττει. διδασκῶν ἐπίσκαψίν τινα τοῦ πατρὸς εἶναι τοιαύτην· ὡστ' ἀεὶ νεκῶν, τοὺς μεγαλοψύχως φέροντας τὰ προσπίπτοντα· ταύτην γὰρ ὑπερφύως ἔξοχωτάτην ἰσχὺν εἶναι διεβδαιούτο, στερρότατα διανοίας μετὰ φιλοσοφίας· ἥτις ἴσται τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ γνῶσις, ἰθίζουσα καὶ τοὺς μετὰ δικαιοσύνης πλουτοῦντας, κοινωνεῖν τῶν παρόντων τοῖς πενιχροτέροις φιλαθρόπῳ διακινῆσει. δυναστειαν παντὶ τρόπῳ κωλύων. δικινῶς τε, ὅτι ὡσπερ μετρίως προσήληθεν, οὕτω μετρίως καταλείψει τοὺς ἀφάντας χαρίζομενος. τοιαύτη δὲ καὶ τοσαύτη πείρα δοκιμάσας τὴν πίστιν τῶν ὑπακόων δῆμων, παρεσκεύαζεν αὐτοὺς, οὐ μόνον τῶν δικινῶν τε καὶ φοβερῶν καταφρονητῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἄπισδος γνησιωτάτους μαθητῶν. καὶ δὲ ποτε λίαν ἔξαντα (τῷ) θυμῷ τινα τῶν ἱταίρων καθάπτόμενος, λόγους κατέστειλεν· ἐτύγχανε δ' ἐκεῖνος ξιφῆρος τινὲ ἐπιφοιτῶν, τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τῆς τοῦ σωτῆρος ἀποσυγκινῶσας ἐπικουρίας· τοῦτον δὲ μῆνιν κατὰ σχολὴν ἐκλίευσε, καὶ μεθῆναι τὸ ξιφος. ἐγκλωῶν ὡς ἀπελπίσαντι τὴς πρὸς αὐτὸν καταφυγῆς. νομοθετῶν δὲ διαρρήδην, πάντα τῶν ἀδικῶν χειρῶν κατάρξαντα, ἢ πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδικεῖν ἐπιχειρήσαντα, ξίφει τε χρῆσάμενον, ἀπολείσθαι βιαίως· ἢ δὲ ἔστιν ὡς ἀληθοῦς ἢ οὐράνους σοφία, αἰρείσθαι τὸ ἀδικεῖσθαι πρὸ τοῦ ἀδικεῖν. καὶ γενομένης ἀνάγκης, ἐτοιμῶς ἔχειν κακῶς πάσχειν μᾶλλον, ἢ ποιεῖν. μεγίστου γὰρ ὄντος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ, οὐχ' ὁ ἀδικούμενος, ἀλλ' ὁ ἀδικῶν τῇ μεγίστῃ περιβέδεται τιμωρία. τῷ δ' ὑπακόων

VALESHI NOTÆ.

Τῶν τῆνακῦτα βιωφελῶν. Christophorus hunc locum ita vertit: *Et ex illis qui id temporis hominum vitæ adjumento fuerunt, longe optimos advocasse ad se. Sed quis unquam ita locutus est, τοὺς ἀρίστους τῶν βιωφελῶν. Quare non dubito quin locus ita distinguendus et corrigendus sit, καὶ καλέσας ὡς ἑαυτὸν τοὺς ἀρίστους τῶν τῆνακῦτα, βιωφελῆ παιδείαν ἱπαιδεύσει. Id est, ei optimis illius temporis viris ad se convocatis, utilissimam doctrinam tradidit. In libro Fuketii ac Turnebi legitur τῶν τῆνακῶδ.*

Ἡ δελιάζειν μὲν. In libro Turnebi ac Moræi emendatur δελιάζειν καὶ ἔξαπατῆν, etc. Codex autem Fuk. ἢ δελιάζειν καὶ ἔξαπατῆν rectius scriptum habet.

Τὸ μετὰ λόγου. Sic in editione R. Stephani excusum est, quam scripturam confirmat etiam Regius codex et Fuk. et schedæ. Sed in libro Moræi emendatum invenit μετ' εὐλόγου. quam emendationem nescio cur Genevenses in textum admiserunt τῆς φρονήσεως μέτρον, idem est quod μετριοφρονεῖν. Paulus Apostolus dicit *aspere ad sobrietatem.*

Ἐπίσκαψίν τινα τοῦ πατρὸς. Malim scribere ἐπίσκαψιν, ut in margine editionis Genevensis annotatum

est. Huiusmodi enim calamitates, quæ viris bonis interdum contingunt, visitationes Dei vulgo vocare consuevimus. Christophorus tamen vulgaram scripturam secutus, *mandatum* vertit.

Τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. In libro Moræi vir doctus ad marginem emendavit τῆγαθοῦ, quod non displicet. Multa enim in hac oratione sunt Platonica.

Ξιφῆρος τινὲ ἐπιφοιτῶν. Sic in cod. Fuk. Alibi male legebatur ξιφῆρη τινὰ ἐπιφοιτῶν.

Πάντα τῶν ἀδικῶν χειρῶν κατάρξαντα. Hic locus ex Fuk. ac Turnebi libro ita resitucendus est, νομοθετῶν διαρρήδην, πάντα τῶν ἀδικῶν χειρῶν κατάρξαντα, etc. Quod autem sequitur ἢ πρὸς τὸν καταρξάμενον ἀδικεῖν ἐπιχειρήσαντα, mallem equidem scribere ἀνταδικεῖν ἐπιχειρήσαντα.

Μεγίστου γὰρ ὄντος τοῦ ἀδικεῖν κακοῦ. In libro Moræi vir doctus ad marginem annotavit hæc verba, Σωκρατικὸν περὶ ἀδικίας. Multa certe in hac oratione ex Platonis Philosophia desumpta sunt, quæ eruditus lector per se ipse poterit agnoscere.

τοῦ Θεοῦ ἐξῆν μήτε ἀδικεῖν μήτε ἀδικεῖσθαι, θαρρήσαντι ἅπασι τῇ προστασίᾳ τοῦ παρόντος καὶ ἐπικουροῦντος αὐτῷ Θεοῦ, πρὸς τὸ μηδένα τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ βλαβῆναι. πῶς δ' ἂν αὐτοὺς ἐαυτῶ βοηθεῖν, Θεῷ θαρρῶν; μάχη δ' ἦν μεταξὺ δυοῖν, καὶ ἀμφίβολον τὸ τῆς νίκης· οὐδεὶς δ' εὐφρονῶν, τὰ ἀμφίβολα πρὸ τῶν ἀραρῶν προαιρεῖται. πῶς δὲ ἐμελλε περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ παρουσίας καὶ βοηθείας ἀμφιβάλλειν, ὁ τοσούτων μὲν ἐν πείρᾳ γενόμενος κινδύνων, αἰεὶ δ' εὐχρῶς ῥυθθεὶς ἀπὸ τῶν δεινῶν, μόνῳ Θεοῦ νεύματι· ὁ δὲ διὰ θαλάσσης ὁδοιπορήσας παραγγέλματα τοῦ σωτήρος καταστορεσεῖσθαι, καὶ στερεὰν παρασχόμενος ὁδὸν τοῖς διακονοῦσι δῆμοις· αὐτῇ γὰρ οἶμαι, προφανῆς ὑποβάθρα πίστως, καὶ θεμέλιος οὗτος πεποιθήσεως, ἥνικα ἂν τὰ θαυμαστά ταῦτα καὶ ἄπιστα, γινόμενα καὶ ἐπιτελούμενα ἰστορῶμεν τῇ τοῦ προνοούτου κελύσει· ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμίλειν ἐπὶ τῇ πίστει παραγίνεται, ἥνικα ἂν τις προσπίπτει πείρα κακῶν, καὶ τὸ ἀτρεπτον ἔχει τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ταύτης γὰρ τῆς ἔξωθεν ἐγγενομένης τῇ ψυχῇ, ἰδρῆται κατὰ τὴν διάνοιαν ὁ Θεός· ἀήττητος δ' οὗτος· οὐδὲ ἡ ψυχὴ ἄρα τὸ ἀήττητον (ἔχουσα) κατὰ τὴν ἐαυτῆς διάνοιαν, ὑπὸ τῶν περιστάσεων δεινῶν κρατηθήσεται· παρὰ δὲ τοῦτο μεμαθήκαμεν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ νίκης, ὅς τὴν ὑπὲρ τῶν πάντων πρόνοιαν ποιούμενος, ὑπὸ τῆς τῶν ἀσεβούντων ἀδικίας ἔμπαρονηθεὶς, μηδεμίαν ἐκ τοῦ παθήματος καρπωσάμενος βλάβην, μέγιστα νικητήρια καὶ αἰδέων τινα στέφανον κατὰ τῆς πονηρίας ἀνεδήσατο. ἐπὶ τέλος μὲν ἀγαθῶν τὴν προαιρέσιν τῆς αὐτοῦ προνοίας καὶ στοργῆς τῆς περὶ τοὺς δικαίους. συντρίψας δὲ τὴν τῶν ἀδικῶν τε καὶ ἀσεβῶν ἀμνηστία.

Ex Dei victoria didicimus : qui omnes homines providentia sua complexus, cum ab impiis et iniquis contumeliose acceptus fuisset, nullo ex passione percepto damno, triumphum maximum et immortalem coronam devicta improbitate est assecutus : quippe qui et propositum providentiæ suæ ac benevolentię erga justos, ad exitum perduxerit ; et inipiorum injustorumque hominum crudelitatem conculcaverit.

CAP. XVI. — QUOD CHRISTI ADVENTUS PREDICTUS SIT A PROPHETIS, ET QUOD AD SIMULACRORUM ET URBIVM SIMULACRA COLENTIVM EVERSIONEM ORDINATUS FUERIT.

Ἄλλα τὸ μὲν πάθημα ἔκεινον ὑπὸ τῶν προφητῶν ἦδη προκηκῆρυκτο. προκηκῆρυκτο δὲ καὶ ἡ σωματικὴ γέννησις αὐτοῦ. προκίρητο δὲ καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐνσωματώσεως, καὶ

VALESHII NOTÆ.

Τῷ δ' ὑπηκόῳ τοῦ Θεοῦ ἐξῆν. In codice Fuk. ac Turnebi legitur ἐξῆν.

Αὐτοὺς ἐαυτῶ βοηθεῖν. Scaliger, Gruterus aliique emendarunt βοηθεῖν θεῷ θαρρῶν, quam emendationem etiam in libro Moræi scriptam reperi. Posset etiam scribi βοηθεῖν ἐμελλε, rejectis duabus ultimis vocibus, quas parum necessarias hic esse nemo non videt. Sed codex Fuk. plane consentit cum libris illis Scaligeri et Gruteri.

Μάχη δ' ἦν. Non dubito quin scribendum sit οὗτος γὰρ μάχη μὲν ἦν μεταξὺ δυοῖν, ubi ἦν positum est pro εἶν, vel pro ἐμελλεν εἶναι. Verum interpres qui hanc Constantini orationem græce vertit, parum peritus fuit linguæ græcæ, nec satis diligens, ut ex pluribus locis apparet. Reddit hic rationem Constantinus, cur cultores summi Dei nunquam velint seipsos vlcisci, et vim vi repellere. Nam si id facerent, inquit, pugnant quidem cum adversario, verum incerti essent de victoria. At si se minime defenderint, tunc certissimam habent victoriam ; Deo scilicet pro ipsis pugnante. Hic est sensus hujus loci, quem miror a

pati malle quam facere, et quoties necessitas exegerit eo animo esse, ut damnum accipiamus potius quam inferamus. Cum enim maximum malum sit injuriam facere, non is qui patitur, sed is potius qui facit injuriam, gravissimo afficitur supplicio. Ei porro qui Deo subjectus sit, integrum est, nec facere injuriam, nec pati, dummodo confluit patrocinio Dei, qui præsens ipsi adest, et auxilium affert, ne quis eorum qui ipsi parent ullo afficiatur incommodo. Quomodo vero ipse sibi succurrere conaretur? Prælium enim futurum esset inter duos, anceps vero atque incerta victoria. Atqui nemo unquam sana mente prædicitur res incertis certis anteponi. Quoniam autem modo de præsentia et auxilio Dei dubitaturus sit is, qui toti pericula expertus est, et qui ex omnibus semper discriminibus solo Dei nutu facillime evasit ; qui per mare quod servatori mandatum constatum erat, et transeuntibus populis solidam præbebat viam, ambulavit? Hæc enim certissima ac firmissima, ut opinor, basis est fidei ; hoc fundamentum fiduciæ, cum admirabiles hæc res et incredibiles Dei providentiæ jussu perfici videmus. Hinc etiam fit, ut cum quis in periculum calamitatis inciderit, nequamquam illum pœnitent fidei suæ, utque spem in Deo firmam atque inconcussam retineat. Qui quidem habitus, ubi semel animo inhæsit, Deus in interiori cogitatione sedem habet. Hic autem cum invictus sit, animus quoque ille qui invictum in interiori cogitatione possidet, ab ingruentibus periculis nunquam vinci poterit. Præterea istud ipsum

Ex Dei victoria didicimus : qui omnes homines providentia sua complexus, cum ab impiis et iniquis contumeliose acceptus fuisset, nullo ex passione percepto damno, triumphum maximum et immortalem coronam devicta improbitate est assecutus : quippe qui et propositum providentiæ suæ ac benevolentię erga justos, ad exitum perduxerit ; et inipiorum injustorumque hominum crudelitatem conculcaverit.

Cæterum et passio illius jamdudum prænuntiata fuerat a prophetis, et corporalis ejusdem nativitas. Predictum quoque fuerat tempus ipsum incarnatio-

NOTÆ.

Christophorono perceptum non fuisse, nec a Musculo.

Μόνῳ θεοῦ νεύματι. Scribendum μόνῳ, ut in libro Moræi emendatum inveni. Et paulo post lego παρασχόμενης ὁδὸν, ut est in eodem libro. Subauditur enim θαλάσσης. In codice Fuketii et in veteribus schedis legitur μόνῳ θεοῦ νεύματι.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ μὴ μεταμίλειν ἐπὶ τῇ πίστει. In codice Fuk. scribitur μὴ μεταμίλεισθαι.

Ἦνικα ἂν τις προσπίπτει πείρα κακῶν. Malim scribere πείρα in nominativo. Id enim multo elegantius mihi videtur. Mox legendum est procul dubio καὶ τὸ ἀτρεπτον ἔχειν, etc. subauditur enim verbum παραγίνεται, quod paulo ante processit. In codice Fuk. et in schedis scribitur ἦνικα ἂν τις προσπίπτῃ πείρα κακῶν, καὶ τὸ ἀτρεπτον ἔχῃ, etc.

Τὸ ἀήττητον. Ad oram codicis Moræani emendatur τὸν ἀήττητον ἔχουσα. Quam lectionem secutus est Christophoronus. Atque ita scribitur in codice Fuketii.

Παρὰ δὲ. Lego πρὸς δὲ, τοῦτο μεμαθήκαμεν, ubi πρὸς adverbialiter sumitur pro προσέτι.

nis, quo injustitiae et intemperantiae exorta germina, A quae justis actibus et moribus nocent, e medio tollerentur; utque universus orbis prudentiae ac modestiae particeps fieret, lege scilicet quae a Servatore promulgata est in omnium fere mortalium mentibus prevalente, ac divini quidem numinis cultu confirmato, daemonum vero superstitione deleta. Quae quidem superstitio, non modo brutorum animalium, verum etiam humanorum corporum immolationes invexerat, et scelerata ararum piacula; quippe cum juxta leges Assyriorum et Aegyptiorum, aëris ac figlinis simulacris innocentes homines nactarentur. Unde et mercedem tali religione dignam retulerunt. Memphis, inquit, et Babylon vastabitur; et utraque deserta relinquetur cum diis patriis. Atque haec ego non auditione accepta commemoro, sed quae ipsemet praesens vidi, miserandae harum urbium sortis spectator factus. Jacet deserta Memphis, illa potentissimi quondam regis Pharaonis sedes, quem superbia elatum Moses jussu Dei percussit, et exercitum illius multarum et maximarum gentium victorem, armis probe instructum ac munitum; non telorum ac jaculorum missilibus, sed pura duntaxat precatione et quieti supplicatione delevit.

CAP. XVII. — DE SAPIENTIA MOSIS, QUAM GENTILIUM SAPIENTES AEMULATI SUNT; ITEM DE DANIELE ET DE TRIBUS PUERIS.

Nullus porro beatorum unquam illo populo fuit aut futurus esset, nisi mentes suas a divino spiritu abstraxisset. Mosem vero quis est qui pro merito laudare possit? Qui cum confusam antea Judaeorum multitudinem in certos ordines digessisset, eorum-

VALESII NOTAE.

καὶ ὡς τῆς ἀδικίας. In libro Moraei ad marginem emendatur καὶ ὡς τὰ τῆς ἀδικίας, etc., quam scripturam in interpretatione sua expressit Christophorus. Mihi haec locutio parum graeca videtur. Itaque malim scribere ἐν ᾧ τὰ τῆς ἀδικίας. Codex tamen Fuk. habet καὶ ὡς τὰ τῆς, etc.

Ἐπόπτης τε γινόμενος. Ait Constantinus se excidium et vastitatem duarum olim potentissimarum urbium, Memphis scilicet et Babylonis, coram spectasse. Quarendum igitur est a nobis quoniam tempore Constantinus ad ea loca profectus sit. In Aegyptum quidem juvenis admodum profectus est, cum in Diocletiani comitatu militaret, et obsidis instar ab eo teneretur. Multis enim annis Diocletianus in Aegypto bellum gessit adversus Achilleum qui in Aegypto rebellaverat, ut scribit Eutropius. Ex Aegypto postea Constantinus una cum Diocletiano venit in Syriam, et per Palaestinam provinciam transivit, ubi primum ab Eusebio visus est, ut ipse testatur. Venerat autem Diocletianus in Syriam, ut Galerium Caesarem qui cum Persis bellum gerebat, copiis suis adjuveret. Mansitque diutius in Syria, ut pacem cum Persis componeret, quemadmodum discimus ex historia Petri Patricii. Tunc igitur Constantinus Babylonis rudera et reliquias spectare potuit.

Ἡ Μωσῆς. Hunc locum sola transpositione corruptum esse existimo. Sensus enim apertissimus est, si verba re-titueris in hunc modum: Μίμρις ἠρήμωται, ἡ τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραῶ ὑπεροψία ὃν Μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν κατέθραυσε, etc. Quid his verbis planius? ὑπεροψία hic est gloria, τὸ καύχημα, qua scilicet sese efferebat Pharaon. Facessat igitur conjectura Christophoroni, Gruteri et aliorum. Et haec quidem olim fuit conjectura nostra de hujus loci lectione. Sed postea Fuketianum codicem nacti, veram ac germanam lectionem deprehendimus. Sic enim

ὡς τῆς ἀδικίας τε καὶ ἀκολασίας ἐκφύοντα γνηθήματα, λυμαινόμενα τοῖς δικαίοις ἔργοις καὶ τρόποις, ἀναίρεθη. πᾶσα δὲ ἡ οἰκουμένη φρονησιῶς τε καὶ σωφροσύνης μετᾴσχοι, ἐπικρατήσαντος σχεδὸν ταῖς πάντων ψυχαῖς τοῦ θεοπισθέντος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος νόμου. καὶ θεοσεβείας μέμρωσθίσης. δεισιδαιμονίας δὲ ἐξαλειφθείσης· δι' ἣν οὐ μόνον ἀλόγων ζώων σφαγαί, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνων ἱερειμάτων θυσιάαι, καὶ ἐναγῆ μιάσματα βρωμῶν ἐπενοήθη, κατὰ τε Ἀσσυρίους καὶ Αἰγυπτίους νόμους, χαλκπλάτοις ἢ καὶ πλαστοῖς ἐνδάλμασι σφαγιαζόντων ψυχᾶς δικαίας· τοιγάρτοι καρπὸν ἤρανον τὸν προσήκουσι τοιαύτη θρησκείᾳ· Μίμρις καὶ Βαβυλῶν ἐρημωθήσεται, καὶ ἀοικητοὶ καταλειφθήσονται μετὰ τῶν πατρῶων θεῶν. καὶ ταῦτ' οὐκ ἐξ ἀκοῆς λέγω, ἀλλ' αὐτὸς τε παρῶν καὶ ἱστορήσας, ἐπόπτης τε γινόμενος τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων τύχης. Μίμρις ἠρήμωται, ἡ Μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν τῆν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραῶ. ὃν ὑπεροψία κατέθραυσε· τὸν τε στρατὸν αὐτοῦ πολλῶν καὶ μεγίστων ἐθνῶν νεκφῶρον, περραγμένον τε καὶ καθωπλισμένον, οὐ βελῶν τεξέμασιν, οὐδ' ἀκοστίων ῥιπαῖς, μόνῃ δ' ὅσῃ προσευχῇ καὶ ἡμέρω λιτανείᾳ καθέλειν.

Οὐδεὶς δ' ἂν ἐκείνου τοῦ δήμου μακαριώτερος γέγονε πώποτε, ἢ γένοιτο, εἰ μὴ τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐκόντες τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπεκήρυξαν. τί δ' ἂν εἴποι τις ἄξιον περὶ Μωϋσείως· ὃς ἄτακτον δῆμον εἰς τάξιν ἀγαγὼν πειθοῖτε καὶ ἀδοῖ τὰς ψυχὰς αὐτῶν κατακοσμήσας, ἀντὶ μὲν ἀίχμα-

C in eo legitur: Ἐπόπτης τε γινόμενος τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων καὶ δυστυχῶς Μίμρις· ἠρήμωσε δὲ Μωσῆς κατὰ τὴν θείαν πρόσταξιν τῆν τοῦ δυνατωτάτου τότε Φαραῶ χῶρον, etc. Atque ita plane legitur in codice Turnebi et Gruteri, nisi quod distinctio illa quam posuimus, propria est codicis Fuk. in quo post Μίμρις punctum apponitur. Μίμρις igitur in genitivo dixit Interpres hujus orationis, cum Μίμριως dicere debuisset. Sed et οἰκτρᾶς ponitur pro οἰκτροτάτης. Porro juxta hanc lectionem, solam Memphiam a se visum esse ait Constantinus, quod equidem verius putō. Neque enim Babylonem unquam videre potuit, quippe qui nunquam in Assyriam penetraverit. In schelis Regis ita legitur hic locus τῆς οἰκτρᾶς τῶν πόλεων τύχης· Μίμρις ἠρήμωσε, etc. ut in vulgatis editionibus. In codice autem Regio ἠρήμωται legitur ut edidit Stephanus. Savilius vero in libro suo hunc locum ita emendavit, πόλεων τύχης· Μίμρις ἠρήμωται· ἠρήμωσε δὲ Μωσῆ, etc. Sed frigidum esset illud Μίμρις ἠρήμωται, nec cum sequentibus coherens. Quid quod nec Christophorus ea verba in interpretatione sua retinuit.

Ὁν ὑπεροψία κατέθραυσε. Christophorus vertit: Quem insolentia elatum perregit. Ex quo apparet, eum supplevisse ἐπρημένον aut quid simile. Sed nihil opus est hac emendatione, cum ὑπεροψία in nominativo accipi possit. Certe in omnibus nostris codicibus Reg. Fuk. et schelis legitur absque iōta subscripto. Sic infra loquitur capite 19: Ἡ ἀγνοία τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ἔθραυσε, etc.

καθωπλισμένον. Scribendum videtur καὶ καθωπλισμένοι. Mox ubi legitur ἡμέρω λιτανείᾳ, malim scribere ἡμεραῖω. In codice Fuk. et in schelis Regis legitur περραγμένον τε καὶ καθωπλισμένον. Nec displicet Savilli conjectura, qui περραγμένους et καθωπλισμένους emendavit.

λωσίας, ελευθερίαν αὐτοῖς ἰδωρίετο. ἐντὶ δὲ στυθροπότη- A
 τος, φειδρούς ἔποιε. καὶ εἰς τοσοῦτον τὴν ψυχὴν αὐτῶν
 προσηγάγετο, ὥστε τῇ λίαν ἐπὶ τέκνοντια μεταβολῇ, τῇ τε
 τῶν κατορθωμάτων εὐτυχίᾳ, ἐλαχίστην τὸ φρόνημα
 τῶν ἀνδρῶν γενέσθαι· ὅς τοσοῦτον ὑπερῆρε σοφίᾳ τοὺς πρὸ
 αὐτοῦ, ὥστε καὶ τοὺς ἑπαινουμένους ὑπὸ τῶν ἰθῶν ἦται σο-
 φούς καὶ φιλοσόφους, ζηλωτὰς τῆς ἑκείνου σοφίας γενέσθαι.
 Πυθαγόρας γὰρ τὴν ἑκείνου σοφίαν μιμησάμενος. εἰς τοσοῦτον
 ἐπὶ σωφροσύνη διαβεβήκει, ὥστε καὶ τῷ σωφροσιστάτῃ
 Πλάτῳ παράδειγμα τὴν ἑαυτοῦ ἑγκράτειαν καταστήσει.
 Δαναὶ δ' ὁ θεσπίσας τὰ μέλλοντα, καὶ τῆς ἔξοχωτάτης
 μεγαλοψυχίας ἰργάτης, ἦδων τε καὶ παντὸς βίου κἀλλε
 διαπρέψαν, πόσον τὰ καὶ πῶς τραχείαν καταγωνίσαστο
 δυσχέρειαν τοῦ κατὰ Συρίαν τότε τυράννου. ὄνομα δ'
 ἐκείνου Ναβουχοδονόσορ ἦν. οὐ πάσης τῆς γενεᾶς ἐξαιρι-
 σθείσας, ἡ σεμνὴ καὶ ὑπερμεγέθης ἑκείνη δύναμις πρὸς B
 τοὺς Πέρσας δέσσει. διαδόχτος γὰρ ἦν καὶ ἄχρι νῦν ἔσται,
 ὁ πλοῦτος τοῦ τυράννου. καὶ ἡ ἄκαιρος περὶ τὴν μὴ
 δέουσαν θρησκίαν ἐπιμειλεια. μετᾴλλον τε παντοδαπῶν
 οὐρανομήτεα ὑψώματα. φρικτοὶ τε καὶ πρὸς ὠμότατα αἰ
 τῆς θρησκείας συντεθέντες νόμοι· ὧν πάντων ὁ Δαναὶ
 καταφρονήσας διὰ τὴν ἄχραντον πρὸς τὸν ὄντως Θεὸν
 εὐσίθειαν, τὴν ἄκαιρον τοῦ τυράννου σπουδὴν, μεγάλου
 τινὸς κακοῦ ἰσομήτην αἰτίαν ἐμαντεύετο· ἄλλ' οὐκ ἔπειθε
 τὸν τύραννον· ὁ γὰρ ἄφρονος πλοῦτος. ἐμπόδιον πρὸς τὸ
 καλῶς φρονεῖν ὑπάρχει. τέλος γοῦν τὸ ἄγριον τῆς ἑαυτοῦ
 δικαιοῦς ὁ δυνάστης ἐξέφανε. θηρσὶν ἀγρίοις διαλυμανθῆ-
 ναι τὸν δίκαιον κελύεσας. γυναικίαν γερμὴν καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν
 ἐν τῷ μαρτυρεῖν ὁμοδοξία. οὐς οἱ μετὰ ταῦτα ζηλώσαν-
 τες, ὑπερμεγέθη δέξαν τῆς πρὸς τὸν σωτῆρα πίστεως
 ἤσαντο. πυρὶ καὶ καμίνῳ, καὶ τοῖς εἰς τὸ φαγεῖν αὐτοὺς C
 τεταγμένοις δεινοῖς ἀδῶτοι φανέντες, ἀγνῆ τε σωματικῶν
 προσβολῇ τὸ ἐμπεριχόμενον τῇ καμίνῳ πῦρ ἀπαθού-
 μνοι. Δαναὶ δὲ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἀσσυρίων βα-
 σιλείας, ἀναιρεθείσης κεραυνῶν βολαῖς, ἐπὶ καμύσσην
 τὸν Περσῶν βασιλέα μετᾴθην ἐκ θείας προνοίας· φθόνος
 δὲ κένταυθα, καὶ πρὸς γε τῷ φθόνῳ, ἀλθριοὶ Μάγων ἐπι-
 βουλαί. διαδοχαί τε κενδύων μεγάλων τε καὶ πολλῶν· ἐξ
 ὧν πάντων, συναρμομένης τῆς Χριστοῦ προνοίας σωθεῖς
 εὐχερῶς, παντοίας ἀρετῆς πείρα διέπρεψαν. οἱ γὰρ τοὶ
 Μάγοι, τρεῖς τῆς ἡμέρας εὐχομένου τοῦ ἀνδρός, μεγάλας
 τε καὶ ἑξαισίους ἀρετὰς ἀξιομημησάντων ἔργων κατορ-
 θούσας, αὐτῶν τῶν εὐχῶν ἐπίτευξεν φθῶν δάβαλλον·

que animos obsequio et verecundia exornasset, pro
 servitute quidem libertatem eis reddidit; pro mos-
 titia vero hilaritatem. Qui eorundem animos tanto-
 pere erexit, ut ob insperatam rerum suarum in me-
 lius mutationem, et ob prosperos successus atque
 victorias fastu quodam et insolentia efferrentur. Qui
 reliquos omnes qui ipsum aetate præcesserant sa-
 pientia usque adeo superavit, ut qui a gentilibus
 plurimum celebrantur seu sapientes, seu philosophi,
 sapientiæ illius æmulatores exstiterint. Pythagoras
 certe sapientiam ejus æmulatus, modestiæ causa tan-
 toper celebratus est, ut Plato, vir modestissimus,
 abstinentiam illius velut exemplum sibi ad imitan-
 dum proponeret. Daniel quoque, is qui futura præ-
 dixit, et qui summæ cujusdam magnitudinis animi
 specimen edidit, morumque et totius vitæ sanctitate
 excelluit, qualem et quam asperam tyranni illius
 qui tum in Syria dominabatur sævitiam superavit? B
 Nomen huic erat Nabuchodonosor; cujus stirpe omni
 funditus deleta, ingens illa et formidabilis potentia
 ad Persas translata est. Erant in ore omnium, sicut
 in huncusque diem multis hominum sermonibus cele-
 braunt, opes regis illius; et circa illicitam religionem
 importuna sedulitas, et ad fabricanda deorum simu-
 lacra ingens copia cujusque generis metallorum;
 templorum item culmina cælum ipsum, ut ita dicam,
 contingentia, formidabiles denique religionis leges
 et ad sævitiam comparatæ. Verum hæc omnia ob
 sinceram in Deum pietatem Daniel contempnens, im-
 portunum illud tyranni studium, gravissimi cujus-
 dam mali causam fore prædixit. Nec tamen tyranno
 persuasit. Opum quippe affluentia maximo impedi-
 mento est ad recte sentiendum. Tandem vero mentis
 suæ feritatem rex declaravit; justum atque inson-
 tem feris bestiis laniandum subjecit jubens. Fratrum
 item illorum in martyrio subeundo consensio ge-
 nerosa fuit imprimis. Quos posteris deinceps imitati,
 ingentem gloriam ob fidem erga Servatorem retu-
 lerunt. Qui ab igne et fornace cæterisque cruciatibus
 ad consumenda ipsorum corpora comparatis nullatenus læsi,
 inclusis undique in fornace flammis, cas-
 torum corporum objectu contactuque propulerunt.
 Porro Assyriorum imperio Dei ultione et fulminum
 jactibus exciso, Daniel divina providentia ad Cam-

VALESII NOTÆ.

καὶ φιλοσόφους. Omissa hic videtur esse particula, D
 qua adjecta longe elegantior fiet oratio. Scribo igitur
 ἢ τοι σοφούς ἢ καὶ φιλοσόφους, id est, seu sapientes, seu
 philosophos malis dicere.

Δαναὶ δὲ. Postquam de Ægyptiis et de Memphib
 excidio dixit, transit ad Assyrios et ad Babylonis vasa-
 tionem. Et occasione quidem Ægyptiorum, Mosis
 laudationem inseruit. Nunc vero de Assyriis agens,
 Danielis laudes exequitur, qui apud Assyrios seu Bi-
 blylonios captivus vixit.

Ὁ Δαναὶ καταφρονήσας. Post hæc verba antiquarius
 qui codicem Regium descripsit, offensus mendorum
 multitudinem quibus exemplar scatebat, hic finem scri-
 bendi fecit. Atque hoc testatus est his verbis ad imam
 paginam appositis.... ὡς πρὸς τὸ πῆλαγος τῶν σφαλ-
 μάτων τοῦ βιβλίου, ἐπίσχον τὴν χεῖρα τοῦ γράφειν, ὅτι

μηδὲν ὑγιαῖς ἐντὶ τῷ πρωτοτύπῳ, καθὼς ἐκ τῶν γραφέντων
 ἔστι τεκμηρίωσθαι τοὺς ἀναγεννώσκοντας.

Ἀναιρεθείσης κεραυνῶν βολαῖς. Nescio unde hæc hausit
 Constantinus, qui regnum Assyriorum fulminum jactu
 destructum esse scribit; quod quidem alibi legere
 non memini. Sed neque id satis intelligo. Homines
 enim et arces et civitates fulminis jactu destrui pos-
 sunt, ut de Phlegyas poetæ fabulati sunt. Regnum
 vero quomodo fulminibus aboleri possit, equidem non
 video. In manuscriptis codicibus Fuk. et Turnebi, et
 in schedis Regiis scribitur κεραυνῶν βολαῖς.

Ἐξαισίους ἀρετὰς. Constantinus latine virtutes dixe-
 rat; quam vocem in sacris libris sumi solere pro
 miraculis nemo nescit. Male Interpres hujus ora-
 tionis ἀρετὰς vertit, cum δυνάμεις potius vertere de-
 buisset.

bysem Persarum regem se contulit. Hic vero etiam illum vexavit invidia; et exitiales Magorum insidiarum; et multorum maximorumque discriminum continua successio. Quibus omnibus, adjuvante Christi providentia, facillime liberatus, in omni genere virtutis spectatus entituit. Nam cum ter quotidie preces ad Deum funderet, magnaque et insolita memorabilium operum miracula cederet, Magi invidia adducti hanc precum efficaciam calumniari cœperunt, tantam vim hominis admodum periculosam esse regis auribus insusurrantes; eique tandem persuaserunt, ut vir ille qui tot ac tantorum honorum reip. Persarum auctor fuisset, immanibus leonibus devorandus obiceretur. Damnatus igitur Daniel, non periturus, sed ad sempiternam gloriam in foveam conjectus est. Cumque in medio ferarum versaretur, leniores eas ac mansuetiores ipsis a quibus fuerat in foveam contrusus expertus est. Omnes enim illas bestias, licet suapte natura rabidas, precatio modestiæ ac temperantiæ auxilium ferens, mansuefecit. Quæ cum accepisset Cambyses (neque enim fieri poterat, ut tam stupenda divinæ potentiæ miracula occultarentur), rerum quæ nuntiatæ fuerant admiratione percussus est; subitque eum pœnitentia, quod Magorum calumniis adeo faciles aures præbuisset. Nihilominus tamen ipse ejus rei spectator esse voluit. Cumque Daniele quidem vidisset sublatis in altum manibus Christum laudantem, leones vero submissos, et hominis vestigia quodammodo adorantes, confestim magos qui ipsi illud persuaserant leonibus objici jussit. At bestiarum, quæ paulo ante Daniele palpaverant, statim in Magos impetum fecerunt, omnesque eos pro naturæ suæ feritate discerpserunt.

CAP. XVIII. — DE SIBYLLA ERYTHRÆA, QUÆ IN ACROSTICHIDE CARMINUM QUIBUS VATICINATA EST DOMINUM ET PASSIONEM DESIGNAT. EST AUTEM ACROSTICIS HÆC: JESUS CHRISTUS, DEI FILIUS, SERVATOR, CRUX.

Libet etiam aliud testimonium de Christi divinitate ab extraneis desumptum commemorare. Sic enim ille qui probis illum ac maledictis incessere solent, illum Deum Dei que Filium esse cognoscent; siquidem suorum sermonibus fidem velint adhibere. Sibylla igitur Erythraea, quæ sexta post diluvium ætate se vixisse dicit, sacerdos fuit Apollinis; quæ cor-

VALESII NOTÆ.

Ἐπεικύνουν σφόδρα. In codice Fuk. hic locus ita distinguitur: Διέβαλλον ἐπεικύνουν' σφόδρα δὲ τὴν τοσαύτων, etc.

Ἐπεισαν αὐτόν. Scribo καὶ ἐπεισαν αὐτόν, ut in libro Moræi ad marginem emendatur. Cæterum hæc narratio adversatur Scripturæ sacræ. Neque enim Magi Daniele accusasse dicuntur in sacris voluminibus, sed Satrapæ: nec Cambyses vocatur is qui Daniele bestiis objici jussit, sed Darius Medus, de quo varix sunt Chronologorum sententiæ. Nam plerique Cyaxarem hanc esse volunt, Astyagiæ filium. Scaliger vero Nabonnidum esse contendit; cujus opinioni suffragatur Petavins noster. Quorum consensum magni facio. Nam cum in plerisque dissentire soleant; ubicumque eos convenire viderimus, maximum veritatis argumentum est. Eorum tamen sententiæ refragari videtur Abydenus in historia Assyriorum. Hic enim scribit, Nabuchodonosorum paulo ante mortem divini Nominis afflatum prædixisse Babylonis, urbem ipsorum non multo post esse perituram. Multum enim Persam venturum esse, qui ipsis jugum servitutis imponat. Ejus vero adiutorem in expugnatione urbis futurum Medum, Assyriorum gloriam. Sic enim interpretor verba illa Abydeni οὗ δὲ συναίτιος ἔσται Μήδης. Græca certe verba nihil aliud sonant, quam id quod dixi. Quod si Medus socius atque auxiliator fuit Cyri in

Ἐπεικύνουν δὲ σφόδρα τὴν τοσαύτην αὐτοῦ δύναμιν διέβαλλον πρὸς τὸν δυνάστην, ἐπεισαν αὐτόν τὸν τοσαύτων ἀγαθῶν δημοσίᾳ παραίτιον τοῖς Πέρσαις γεγόμενον, λέοντων ἀγρίων θόνη κατακρήθηναι καθέικτο δὲ κατακρήθει, οὐκ εἰς θάλασσαν, ἀλλ' ἀλάσιον εὐδοξίαν ὁ Δανιὴλ καὶ ἐν μέσοις τοῖς θηρίοις ἑξαταξόμενος, ἤπιον καὶ ἡμρωτέρων (τῶν) θηρίων, ἢ τῶν καθειρῶντων, ἐπειράτο. πάντας γὰρ εὐχῆ κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῆ συναίρομένη, τιβάσσους ἀπειργάζετο, τοὺς λυσσώδεις τῆ φύσει. γνωσθέντων δὲ τούτων (τῶ) Καμβύση (οὗ γὰρ δυνατὸν ἦν τοσαύτης, οὕτως τε θείας δυνάμεως κατορθώματα ἐπισκιάζεσθαι) ὑπερεκπέπληκτο μὲν αὐτὸς τῷ θαύματι τῶν ἀγγελλομένων. μεταγίνωσκε δὲ ἐπὶ τῶ πεισθῆναι ταῖς διαβολαῖς τῶν Μάγων εὐχέρως ὅμως γούν ἐτάλημσε τῆς θείας ἐκείνης ἐπόπτης γενέσθαι: καὶ ἰδὼν τὸν μὲν ἄνδρα ἐκατίρας τῆς χειρὸς ὑψώματι τοῦ Χριστοῦ ὑμνούντα, τοὺς δὲ λέοντας ὑποβλημένους, καὶ ὁμοί τὰ ἔχνη τοῦ ἀνδρὸς προσκυνούντα, καὶ παραχρῆμα τοὺς ἀναπέσιαντας αὐτὸν Μάγους (τῆ αὐτῆ ζημίᾳ κατέκρινε, καθείρξεν τε τῆ τῶν λέοντων αὐλή), οἱ δὲ θῆρες οἱ τὸν μικρῶ πρόσθεν κολακίζαντες, ἐπεφοίτων τοῖς Μάγοις, καὶ πάντας αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐαυτῶν φύσιν ἐλυμήναντο.

Παρίσταται δὲ μοι καὶ τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτύριον τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος ἀπομνημονεύσαι: ἐκ γάρτοις τούτων, δηλοῦντι καὶ ἡ τῶν βλασφημιούντων αὐτὸν διάνοια, καὶ οἶδεν αὐτὸν θεὸν ὄντα, Θεοῦ παῖδα, ἕπερ γούν τοῖς ἐαυτῶν λόγοις πιστεύουσιν ἡ τοῖνυν Ἐρυθραία Σιβύλλα, φάσκουσα ἐαυτὴν ἔκτη γενεῆ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν γενέσθαι, ἱέρεια τοῦ Ἀπολλωνος. διάδημα ἐπίσης

expugnanda et in servitute redigenda Babylone, Medus utique non est Nabonnidus. At Scaliger qui Dariam Medum vult esse Nabonnidum, Abydeni verba sic explicat; culpa Medi eam calamitatem eventuram esse Babylonis. Verum Abydenus non dixit: Οὗ δὲ αἴτιος, sed συναίτιος: quo verbo societas et communio alicujus facti cum altero significatur. Sic Filius Dei συναίτιος dicitur, quia una cum Patre omnium rerum auctor est. Constat igitur ex Abydeni verbis, Medum non esse Nabonnidum.

Πάντας γὰρ εὐχῆ. Malim scribere in nominativo πάντας γὰρ εὐχῆ κοσμιότητος καὶ σωφροσύνης ἀρετῆ συναίρομένη, τιβάσσους ἀπειργάζετο. Id est: tanta vis est precatōnis, ut immanissimas bestias mansuefecerit. Certe in codice Fuk. legitur: Εὐχῆ κοσμ. καὶ σωφ. ἀρετῆ συναίρομένη, etc.

Καὶ ἰδὼν τὸν ἄνδρα. In codice Fuk. et in schedis scribitur καὶ ἰδῶν.

Τῶν ἀλλοδαπῶν τι μαρτύριον. Codex Fuk. et schedæ scriptum habent μαρτυρίων, relictius. Neque enim unum duntaxat testimonium affert Constantinus, sed duo.

Ἱέρεια τοῦ Ἀπολλωνος. Amplector emendationem doctiorum virorum, quam etiam in Moræi libro reperi, Ἱέρεια ἦν τοῦ Ἀπ. Ita certe Fuk. codex et schedæ.

τῷ θρησκευομένῳ ὑπ' αὐτῆς Θεῷ φοροῦσα, καὶ τὸν tripodα περὶ ὃν ὄφεις εἰλεῖτο, περιπέουσα, ἀποφοιβάζουσα τε τοῖς χρωμένους αὐτῇ· ἡλιθιότητι τῶν γονέων, ἐπιδεδωκότων αὐτὴν τοιοῦτῃ λατρείᾳ, δι' ἣν ἀσχήμενος θυμοὶ καὶ οὐδὲν σεμνὸν ἐπιγίνεται, κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἱστορουμένοις περὶ τῆς Δάφνης. αὕτη τοίνυν εἶσω τῶν ἀδύτων ποτὲ τῆς ἀκαίρου δεισιδαιμονίας προαχθεῖσα, καὶ θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μαστῆ, δι' ἐπὶ τὸν περὶ τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα προεθέσπισε. σαφῶς ταῖς προτάξεσι τῶν πρώτων γραμμάτων, ἧτις ἀκροστιχὶς λέγεται, δηλοῦσα τὴν ἱστορίαν τῆς τοῦ Ἰησοῦ καταλεύσεως· ἔστι δὲ ἡ ἀκροστιχὶς αὕτη, Ἰησοῦς Χριστὸς, Θεοῦ Υἱὸς, Σωτῆρ, Σταυρὸς· τὰ δ' ἔπη αὐτῆς, ταῦτα·

Ἰδρώσει γὰρ χθόν, κρῖσιως σημεῖον ὅτ' Ἰσται·
ἔξει δ' οὐρανὸν βασιλεὺς αἰδῶν ἡ μίλλων
Σάρα παρὸν πᾶσαν κρῖται καὶ κέρων εἴπαντα
ὄφονται δι' Θεὸν μέρακις πιστοὶ καὶ ἄπιστοι
Ἰψιστον ματὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέρας χρόνοι,
Σαρροφόρον ψυχὰς τ' ἀνδρῶν ἐπὶ θήρατι κενεῖ.
Χίρως δ' ἐν ποτὶ κόσμος θλῆς καὶ ἄκαυθα γίνηται
Ρήψαι τ' αἰθῶλα βροτοὶ καὶ αλοδοτὸν εἴπαντα,
Ἐκαύσει δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ἦδὲ θάλασσαν.
Ἰχνέων, ῥήξῃ τε πύλας αἰματῆς αἰθέρα.
Ἐξέρῃ τότε πᾶσα νεκρῶν, ἡ δὲ κελύκειον φάος ἔξει·
Τοῖς ἁγίοις, ἀνόμως τε τὸ πῦρ αἰῶνιν ἀλλήγει·
Ὀπῶσα τις πράξις ἔλαθεν, τότε πάντα λαλήσει.
Στήθεα γὰρ Κορύντια θεὸς φωστήρων ἀνοίξει·
Θρησκῆς τ' ἡ πάντων Ἰσται, καὶ βρυγῆς ἰδόντων.
Ἐλαίψῃ σέλας ἡλίου, ἄστρων τε χορεία.

Καὶ θείας ἐπιπνοίας ὄντως γενομένη μαστῆ. Quicumque ex christianis scriptoribus Sybillarum oracula ad confirmationem Christianæ fidei protulerunt, ii necesse habuerunt idem de Sibyllis dicere quod Constantinus; eas scilicet divino quodam spiritu afflatas de Christo prædixisse. Ità Justinus in oratione parænetica ad Græcos: Ἔσται δὲ ὑμῖν βραδύως τὴν ὀρθὴν θεοστίθειαν ἐκ μέρους παρὰ τῆς παλαιᾶς σιβύλλης ἐκ τινος δυνατῆς ἐπιπνοίας διὰ χρησµῶν ὑμᾶς διδασκούσης, μαυθάνειν, etc. Quibus consona scribit Augustinus in lib. xviii de Civitate Dei cap. 23, et Hieronymus in lib. ii contra Jovinianum. Nam hic quidem Sibyllis ob meritum virginitatis divinationem scribit a Deo esse concessam. Augustinus vero eas in Civitatem Dei adscribere non veretur. At Gregorius Naz. in carmine ad Nemesium, ait Hermem Trismegistum et Sibyllam, quæcumque de Deo prædixerunt, non divinitus afflatos prædixisse, sed ex sacris Hebræorum libris quos obiter perlegerant, ea accepisse.

Ὁ θεὸς ἐκεῖν, βίβλων δι' παραλήφαντες ἱεταί,

Scilicet Gregorius Nazianz. et sanctissimi illi Ecclesiæ Patres carmina illa revera a Sibyllis composita esse credebant; cum tamen ab otiosis hominibus confecta sint, et pro Sibyllis edita circa tempora Imp. Adriani, certe nemo antiquior Justino eorum mentionem fecit. Et Celsus, quem principatu M. Antonini vixisse supra demonstravimus, Christianos Sibyllinis carminibus multa falso inseruisse affirmat. Verba ejus refert Origenes in l. vii, vñ δὲ παρεγγράφειν μὲν εἰς τὰ ἐκείνης πολλά καὶ βλάσφημα εἰκῆ δύνασθαι. Scio quidem Origenem id pernegare. Sic enim Celso respondet, debuisse illum antiquiora Sibyllinorum carminum exemplaria proferre, in quibus versus illi quos a Christianis intrusos esse dicebat, minime legerentur. Facile utique fuisset Celso id præstare, et falsitatem illorum versusum hoc argumento convincere. Sed suppetunt etiam alia argumenta, quibus id probari potest. Nam si Sibylla tam clare de Christo prædixerat, cur Paulus in suis Epistolis, et cum ad Athenienses verba faceret, ejus testimonio non est usus,

A nam capite gestans non secus ac deus ille quem colebat, et tripodem cui serpens circumvolutus erat custodiens, oracula edebat interrogantibus, a stultis parentibus huic cultui mancipata, ex quo nihil honestum ac probum, sed furor pudoris expers ingeneratur. Cujusmodi sunt ea quæ de Daphne memorantur. Hæc igitur cum aliquando in adyta importunæ superstitionis irrupisset, divino plane Spiritu impulsâ, cuncta quæ eventura erant de Deo vaticinari versibus cœpit, primis versusum elementis (quod genus acrostichis vocatur) historiam adventus Jesu Christi apertissime declarans. Est autem acrostichis ejusmodi: JESUS CHRISTUS, DEI FILIUS, SERVATOR, CAUX. Versus autem hi sunt:

B
Judicii signum tellus sudore madescet.
E cœlo tunc rex veniet per sæcla futurus,
Scilicet ut totum præsens diducet orbem.
Visurique Deum infideli sunt atque fideles,
Sublimem in carne humana, sanctaque caterva
Cunctum, completo qui tempore judicet omnes.
Horrida tunc tellus dumis silvescet acutis.
Rejicient simulacra homines aurique metalla.
Inferni portas facto simul impete rumpent
Squalentes manes, et pura luce fraentur.
Tetros atque bonos index tum flamma probabit.
Voce latens facinus quod gessit quisque loquetur;
Sublatoque humani pendunt pectoris antra.
Dentum stridor erit, gemitusque et luctus ubique.
Et sol astrorumque chorus percurrere cœlum
Insimul absistent, lunæ quoque flamma peribit.

VALESII NOTÆ.

maxime cum Aratum et alio: Gentilium poetas citare non dedignetur. Certe si Sibylla hanc de Christo acrostichidem scripsit, nihil causæ est, cur illam inter prophetas et quidem primo loco recensere dubitemus. Nullus enim inter antiquos Hebræorum prophetas tam clare ac diserte scripsit de Christo, quam sunt hæc a Constantino prolata Sibyllæ carmina. Neque tamen aut Origenes, aut ullus sanctorum Patrum id unquam concessit, ut Sibyllæ inter prophetas haberentur: immo eos qui ita crederent, hæreticos esse existimarunt, et Sybillistas appellaverunt; ut docet Origenes in lib. v contra Celsum, ubi respondens Celso, qui Christianos varias in sectas divisos esse objecerat; alios quippe esse psychicos, alios spirituales, alios Judæorum Deum colere, alios non item: alios Sybillistas esse, etc., sic ait: Εἶπε δὲ τινὰς εἶναι καὶ σιβυλλιστάς· τάχα παρακούσας τινῶν ἐγκαλούστων τοῖς ὁμοίῳ προφήτην γεγονέναι τὴν σιβυλλίαν, καὶ σιβυλλιστάς τοὺς τοιοῦτους καλεσάντων.

Ἰχνέων. Omissus hic erat versus, qui ex libro Moræi, Fuk, et Regii schedis, et ex editione Sibyllinorum carminum, quam coravit Seb. Castalio, ita supplendus est:

Ἐκαύσει δὲ τὸ πῦρ γῆν, οὐρανὸν ἦδὲ θάλασσαν
Ἰχνέων.

Quamquam ἰχνέων malim legere in neutro. Omissum autem esse huic versum docet vetus versio apud Augustinum in lib. xviii de Civitate Dei, quæ sic habet:

Exuret terras ignis pontumque polumque
Inquirens.

Porro versum illum græcum ideo expunxerant, quod tota acrostichis absque illo stare videretur. Nec animadvertent, in acrostichide nomen Christi scribi cum diphthongo χριστός: quod cur factum sit nescio. Acrostichis tamen latina id retinuit apud Augustinum. Sane veteres Græci nomen Christi octosyllabum faciebant, χριστός scribentes cum diphthongo, ut docet Irenæus in libro i, cap. 10.

Fimdo cernentur valles consurgere ab imo. A
 In terris nihil excelsum spectare licebit.
 Latæque plantis montes æquabit, et æquor
 Intactum rate stabit, adustaque fulmine tellus.
 Una deficiet flagrans cum fontibus amnis.
 Stridula de cælo fundet tuba flebile carmen,
 Supremum exitum lamentans fatæque mundi.
 Et subito stygium chaos apparebit hiatu;
 Reges divinum stabunt cuncti ante tribunal;
 Undæque sulphureæ descendet ab æthero flamme;
 Ac cuncti in terris homines mirabile signum
 Tunc cernent oculis, sanctis optabile signum.
 Omnibus id iustus vitæ est melioris origo;
 Rursus vesanii dolor atque offensio mundi,
 Collustrans undis bisseño in fonte fideles.
 Regnabit late pascentis ferrea virga.
 Unus et æternus Deus, hic Servator et idem
 Kristus, pro nobis passus, quem carmina signant.

Οὐρανὸν εἰλιξί, μήνης δὲ τε γέγρο· δάεαι.
 Ἰψώσι δὲ φάραγγας, εἰλεὶ δ' ἰψώματα δονῶν.
 Ἰψός δ' οὐκίτε λυγρὸν ἐν ἀνθρώποισι φανέται.
 Ἰσά τ' ἔρη παιδίος ἴσται· καὶ πάσα θάλασσα
 Οἶα εἰς πλοῦν ἔκει. γῆ γάρ ὀρυχθεῖσα κεραυνῷ,
 Σύνθηγας καταμοῖ τε καχλάζοντες· λήψουσι·
 Σάπτης δ' οὐρανὸθεν φωνὴν κολυθῆρον ἀρήσει,
 Ἀρύουσα μύσος· μέλαιν καὶ πύματα κέσμου.
 Ταρταρόν χάος δείξει· κατὶ γαῖα γενόσθαι.
 Ἰψουσι δ' ἐπὶ βῆμα Θεοῦ βασιλῆος ἀπαντες.
 Φέουσι δ' οὐρανὸθεν καταμῆς πυρός, ἡδὲ γι θεῖου.
 Σῆμα δὲ τοι, τότε πάσι βροτοῖς ἀρδύεικτον, οἶον
 Τὸ ἔξυλον ἐν πιστοῖς τὸ κέρας τὸ τοβούμενον ἴσται
 Ἀνδρῶν εὐσεβῶν ζωῆ, κρῆσπομῆα τε κόσμου,
 Ἰδασι φωνίζον πιστοῖς ἐν δώδεκα πηγαις·
 Ράβδος ποιμαίνουσα σιδηραῖ τε κρατῆσει.
 Οὗτος ὁ νῦν προφητῆς ἐν ἀεροστοχίαις Θεός ἦν
 Σωτήρ, ἀθάνατος βασιλεὺς, ὁ πατὴρ ἐν ἡμῶν.

Et hæc quidem divino, ut credibile est, afflatu a
 virgine prædicta sunt. Ego vero illam eo nomine
 beatam iudico, quod Deus vatem illam ac nuntiam
 sue erga nos providentiæ delegit.

Καὶ ταῦτα τῇ παρθένῳ δηλαδὴ Ουθεν ἐπίστη προφη-
 ρυζαί. μακαριαν δ' αὐτῆν ἔργω κείνω, ἣν ὁ Σωτῆρ
 ἐξελέξατο προφητῆν τῆς ἑαυτοῦ περὶ ἡμῶν προμηθείας.

B

CAP. XIX. — QUOD HÆC DE CHRISTO VATICINATIO A NEMINE CHRISTIANORUM CONFICTA EST, SED AB ERYTHRÆA
 SIBYLLA CONSCRIPTA, CUIUS LIBROS CICERO ANTE ADVENTUM CHRISTI LATINIS VERSIBUS REDDIDIT; ET QUOD VIR-
 GILIUS EJUS MENTIONEM FACIT SIMULQUE PARTUS VIRGINEI, OBSCURE CELEBRANS MYSTERIUM METU POTENTIORUM.

Multi tamen huic prædictioni fidem derogant,
 quamvis Sibyllam Erythræam revera vatem fuisse
 fateantur. Suspiciantur autem a quodam ex nostræ
 religionis hominibus, poetiæ artis non ignaro, eos
 versus esse confictos, et falso ac suppositio titulo
 Sibyllæ adscribi; cum sententias contineant vitæ
 humanæ admodum utiles, quibus et voluptatum ef-
 frenata licentia comprimitur, et via sternitur ad
 modestiam ac temperantiam. Sed veritas ipsa in
 propatulo est omnibus; cum hominum nostrorum
 diligentia temporum seriem adeo accurate collegerit,
 ut jam nemo suspicari possit, post adventum et
 condemnationem Christi, carmen illud esse compo-

Ἄλλ' οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπιστοῦσι. καὶ ταυθ'
 ὁμολογούντες Ἑρυθραίαν γεγενῆσθαι Σιβύλλαν μάντιν,
 ὑποπτεύουσι δὲ τινα τῶν τῆς ἡμετέρας θρησκείας, ποιη-
 τικῆς μούσης οὐκ ἄμοιρον, τὰ ἔπη ταῦτα πεποιηθῆναι,
 νοθεύεσθαι τε αὐτὰ, καὶ Σιβύλλης θεοπιστώματα εἶναι λέ-
 γεσθαι· ἔχοντα βιωφελῆς γνώμας, τὴν πολλὴν τῶν ἡδονῶν
 περικοπτοῦσας ἐξουσίαν, καὶ ἐπὶ τὸν σώφρονα τε καὶ κόσ-
 μου βίον ὀδηγούσας. ἐν προφανεῖ δ' ἀληθεία, τῆς τῶν
 ἡμετέρων ἀνδρῶν ἐπιμελείας συλλεξάσας τοὺς χρόνους
 ἀκριβέστερον, ὡς πρὸς τὸ μνηδὲν τοπάζειν, μετὰ τὴν τοῦ
 Χριστοῦ κάθοδον καὶ κρίσιν γεγενῆσθαι τὸ ποίημα καὶ ὡς
 πάλαι προλεχθέντων ὑπὸ Σιβύλλης τῶν ἐπῶν ψεῦδος
 διαφημίζεσθαι. ὠμολόγηται γὰρ κικέρωνα ἐντετυχηκότα

C

VALESII NOTÆ.

Ποταμοὶ τε καχλάζοντες. Sic legitur in codice Fuk.
 Οὐρανὸν εἰλιξί. Ita legitur in editione vulgata Sibyl-
 linorum carminum. Vetus quoque versio hanc scrip-
 turam confirmat, sic enim habet: *Volvetur cælum, etc.*
 Ego tamen non dubito quin scribendum sit εἰλιξίεν.
 Subauditur enim ἐκλειψεί, quod paulo ante præcessit.
 Ἀρύουσα μύσος, etc. In editione Castalionis hic ver-
 sus ita scribitur: quam Scripturam confirmat vetus
 versio apud Augustinum:

Sed tuba tunc sonitum tristem dimittet ab alto
 Orbe, gemens facinus miserum variosque labores.

In codice Fuk. scribitur ὠρύουσα μέλος καὶ πύματα
 κόσμου.

Ταρταρόν χάος. Rectius in editione Sibyllinorum
 carminum legitur ταρτάρου δὲ χάος τότε δείξει γαῖα
 χανούσα.

Φωνίζον πιστοῦς ἐν δώδεκα πηγαις. In editione Sibyl-
 linorum carminum legitur κλητοῦς, quod magis placet,
 tum quia vocem πιστοῦς jam paulo ante posuit, tum
 quia non recte dicerentur fideles illuminari per
 baptismum. Neque enim fideles illuminantur bap-
 tismo, sed potius Gentiles qui ad fidem vocati sunt.
 Postquam autem illuminati fuerint per sacrum lava-
 crum, tunc demum fideles dicuntur. Porro duodecim
 fontes designant, ut opinor, duodecim Apostolos.

Ράβδος ποιμαίνουσα. Recte Betuleum annotavit Si-
 byllam alludere hic ad Psalmum II, in quo dicitur
 ποιμαίνεις αὐτοὺς ἐν ράβδῳ σιδηρᾷ. Ex quo apparet,
 verum esse id quod supra ex Gregorio Naz. obser-

vavimus, Sibyllam, seu quisquis Sibyllina conscrip-
 sit carmina, ex sacris libris multa desumpsisse. Ita-
 que non dubito quin hi versus, ut jamdudum monuit
 Cicero, non a Sibylla vaticinio furore percita editi, sed
 attento animo conscripti sint a quopiam sub Sibyllæ
 nomine.

Ἄλλὰ οἱ πολλοὶ. In codice Fuk. et in schedis veteri-
 bus hoc caput inchoatur ab his verbis: καὶ ταῦτα τῇ
 παρθένῳ, etc., post finem acrostichidis.

Ἐν προφανεῖ δ' ἀληθεία. Legebatur ἀληθεία: am-
 plexus sum emendationem Christophorsoni.

ὠμολόγηται γὰρ κικέρωνα. Locus Ciceronis a Cons-
 tantino designatus, extat in lib. II de Divinatione,
 ubi versuum quorumdam Sibyllæ et acrostichidis
 mentionem facit. Verum acrostichidem illam de qua
 loquitur Cicero, hanc ipsam esse quam hic protulit
 Constantinus nulla ratione probari potest. Immo ex
 Ciceronis verbis contrarium elicitur. In illa enim
 acrostichide a Cicero memorata, monebantur Ro-
 mani ut Regem aliquem eligerent, si salvi esse vel-
 lent, ut Cicero ibidem testatur. Itaque primæ versuum
 illorum literæ Julii Cæsaris nomen, ut credibile est,
 prænotabant. At in hac acrostichide a Constantino
 prolata, nihil extat ejusmodi. Quare non dubium est,
 quin Cicero diversam ab hac acrostichidem intellexe-
 rit, licet aliter senserit Sebastianus Castalio aliique.
 Falsum propterea est, quod subjicit Constantinus;
 Ciceronem hanc de Christo acrostichidem de præco
 in latinum sermonem transtulisse, et libris suis in-
 texuisse.

τῷ ποταμῷ, μετενεγκῆν τε αὐτὸ εἰς τὴν Ῥωμαίων διά-
λεκτον, καὶ συντάξαι αὐτὸ τοῖς ἑαυτοῦ συντάγμασι· τοῦ-
τον ἐκκαρτεῖσθαι κρατήσαντος Ἀντωνίου· Ἀντωνίου δ' αὖ
πάλιν Δύγουστον περιγεγενηῖσθαι, ὃς ἔξ και πεντήκοντα
ἔτη ἔβασίλευσε. τοῦτον Τιβέριος διεδέξατο. καθ' ὃν χρό-
νον ἡ τοῦ Σωτῆρος ἔξελαιψῆ παρουσία, καὶ τὸ τῆς ἁγιο-
τάτης θρησκείας ἐπεκράτησε μυστήριον, ἧ τε νῆα τοῦ
δῆμου διαδοχῆ συνίστα· περὶ ἧς οἶμαι λέγειν τὸν ἔξοχώ-
τατον τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποικητῶν·

Ἐὖτε ἔπειτα νῆον ἀλφειῆς ἀνδρῶν ἱερῶντι·

καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ τῶν τῶν βουκολικῶν τόπων·

Σκιλλίδος μουσε, μεγάλην φῆν ἱερῶντων.

Τί τούτου φανερώτερον; προστίθησι γὰρ·

Ἐὖτε ποταμῷ μακρότατος εἰς τέλος ἔρηφ·

κυμαίαν ἀειντόμονος δηλαδὴ τὴν Σεβύλλαν. καὶ οὐκ ἠρ-
κίσθη τούτοις· ἀλλὰ περαιτέρω προσχώρησεν, ὡς τῆς
χρείας τὴν αὐτοῦ μαρτυρίαν ἐπιποθοῦσας. τί λόγων
αὐθις;

Ὅπως δὲ ἀέλιον ἱερὸς στήρις ἄρνηται φῆν
ἔμει παρθένος αὐθις, ἔρηφ· ἱερῶν βασιλῆα.

Τίς οὖν ἄρα εἶπα παρθένος ἡ ἐπανήκουσα; ἄρ' οὐχ ὁ πλῆ-
ρης τε καὶ ἔργων γενομένη τοῦ θείου πνεύματος· καὶ τί
τὸ καλύον τὴν ἔργων τοῦ θείου πνεύματος, κήρην εἶναι
αἰεὶ καὶ διαμένειν παρθένον; ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρου,
(καὶ) τὴν ἀκουμένην παραγεγόμενος ἐκκαυρίσει. καὶ
προστίθησιν ὁ ποικητῆς·

Τὴν δὲ νεοστὶ πῶ. ταχέτην φασαίρει μῆν,

ἀντὶ σιδερέως χρυσῆ γυνὴν ἑπίσταντα,

προσπίπτει.

Τούτῳ γὰρ ἄρρητος, μακροταία πάντα βρέτται.

Καὶ στοναχαὶ τε κατεπλάσσονται ἀλετρῶν.

Συνέραν δὲ φανερῶς τε ἅμα καὶ ἀπακρύφως δὲ ἀλλαγ-
ομένων τὰ λεχθέντα· τοῖς μὲν βαθύτερον ἔξετάζουσι τὴν
τῶν ἐπῶν δύναμιν, ὑπ' ὧσιν τῆς τοῦ Χριστοῦ θεότητος·
ὅπως δὲ μήτις τῶν δυναστευόντων ἐν τῇ βουσιλευούσῃ
πόλει, ἐγκαλεῖν ἔχη τῷ ποιητῇ, ὡς παρὰ τοὺς πατέρας
νόμους συγγράφονται, ἐκβάλλοντι τε τὰ πάλαι ὑπὸ τῶν
προγόνων περὶ τῶν θεῶν νομιζόμενα, ἐπικαλύπτεται τὴν
ἀλήθειαν· ἠπίστατο γὰρ, οἶμαι, τὴν μακαρίαν καὶ ἐπί-
νυμον τοῦ Σωτῆρος τελετήν· ἵνα δὲ τὸ ἄγριον τῆς ἀμότη-
τος ἐκκλίνοι, ἤγαγε τὰς διανοίας τῶν ἀκούοντων, πρὸς
τὴν ἑαυτῶν συνήθειαν. καὶ φησι, χρῆναι βωμούς ἰδρῦσθαι

VALESII NOTÆ.

Νῆα τοῦ δῆμου διαδοχῆ. Hic etiam agnoscere licet
imperitiam Interpretis, qui dñm posuit pro ἔθνους.

Neque enim δῆμος χριστιανῶν recte dicitur, sed ἔθνος.

Νῆων πληθὺς ἀνδρῶν ἱεράνθη. In codice Fuk. et in
schedis scriptum inveni νῆα πληθὺς.

Βουκολικῶν τόπων. Apparet scribendum esse τόπων.
Atque ita codex Fuk. Porro nec Fuk. codex nec
schedæ veteres novum caput hic ordiuntur.

Ἐπανήξει δὲ ἐκ δευτέρου. Supple ἡ ἐρατὸς βασιλεύς,
cujus mentio fit in ultimo versu,

Ἐμει παρθένος αὐθις, ἔρηφ· ἱερῶν βασιλῆα.

In carmine tamen Virgillii hoc non dicitur. Verum
Constantinus, ut opinari licet, versus Virgillii paulu-
lum immutaverat, et Saturni nomen consulto ex-
punerat, ut argumento suo serviret.

Τὴν δὲ νεοστὶ πῶ. Ultima vox deest in codice Fuk.
et in schedis. Turnebus vero ad oram sui libri nota-
rat forte scribendum esse πῶν.

Καὶ στοναχαὶ τε. Hic versus ita restituendus videtur
ἀλετρῶν τε στοναχαὶ τε κατεπλάσσονται ἀλετρῶν. Versus
autem qui hunc proxime antecedit, nulla indiget
emendatione. In codice tamen Fuk. ac Turnebi ita

A situm, falsoque divulgari, quasi Sibylla hos versus
diu ante vaticinando profuderit. Quippe inter omnes
constat Ciceronem, cum hoc carmen legisset, latino
sermone illud interpretatum esse, ac suis operibus
inseruisse. Hunc postea Antonius summa rerum po-
titus interfecit. Antonius vero posthæc superatus
est ab Augusto, qui sex et quinquaginta annis impe-
rium obtinuit. Huic deinde successit Tiberius; quo
tempore Servatoris adventus orbi illuxit, et sanc-
tissimæ religionis mysticorum vigere cepit, et nova
quædam populi feturâ ac successio instituta est; de
qua princeps latinorum poetarum sensisse mihi vi-
detur, cum dicit:

Jam nova progenies cælo dimittitur alto.

Et rursus in alio Bucolicorum loco:

Sicelides muse, paulo majora canamus.

Quid hoc apertius? Addit enim:

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.

Cumæam, scilicet Sibyllam, intelligens. Nec his con-
tentus, ulterius progressus est, quasi necessitas
ipsa testimonium ejus requireret. Quid igitur dicit?

Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo:

Jam redit et virgo; redeunt Saturnia regna.

Quænam ergo est virgo illa quæ rediit? Nonne illa
quæ plena et gravida fuit Spiritu Sancto? Quid au-
tem obstat quominus ea quæ Spiritu divino præ-
gnans est puella semper et virgo permaneat. Re-
dibit etiam optabilis rex et orbem terrarum adventu
suo subleabit. Sic enim addit poeta:

Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum

Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,

Casta fave, Lucia.

Hoc dnce, si qua manent sceleris vestigia nostri,

Irrita perpetua solvent formidine terras.

Quæ quidem aperte simul et obscure per allegoriam
dicta esse intelligimus. Nam iis quidem qui versuum
vim ac sententiam altius scrutantur, divinitatem
Christi oculis quodammodo subjiciunt. Ne vero
quisquam ex regis urbis primoribus poetam crimi-
nari posset quod contra patrias leges scribere esset
ausus, et traditas olim a majoribus de diis opiniones
everteret, veritatem de industria occultat. Notat enim,

scribitur: Τοῦ μὲν γὰρ ἀρχοντος τὰ μὲν εἰσα πάντα βρέ-
τται.

Τοῖς μὲν βαθύτερον. Lego τοῖς μὲν γὰρ βαθύτερον, etc.
vel potius βαθύτερος. Et paulo post ubi legitur τῆς
τοῦ Χριστοῦ θεότητος, addenda videntur hæc verba:
ἄγει τὴν παρουσίαν. In Fuk. codice scribitur τὴν τοῦ
Χριστοῦ θεότητα ἄγοντα perinde ac in libro Savilli.

Ὅπως τε μήτις. Scribo ὅπως δὲ μή τις, etc. necessa-
ria emendatione, quod miror non vidisse Scaligerum
et alios emendatores. Cum enim antea præcesserit:
τοῖς μὲν βαθύτερον, etc. necessario hic sequi debet
ὅπως δὲ, etc., ut sensus compleatur. Ait enim Con-
stantinus Virgillum aperte simul et obscure locutum
fuisse. At obscure quidem innuisse Christi divinita-
tem et adventum: palam vero et aperte locutum esse
more Gentilium, et aras ac templa nominasse. Con-
jecturam nostram confirmat codex Fuk. in quo ita
prorsus scribitur, ut diu antea conjeceram.

Ἐπώνυμον τοῦ σωτῆρος τελετήν, lego τελετήν, quo-
modo etiam legit Christophorus; ἐπώνυμον τοῦ
σωτῆρος dixit pro σωτήριον. Certe codex Fuketii ha-
bet τελετήν.

ut equidem censeo, beatum et salutare Servatoris nostri mysterium. Itaque, ut immanem hominum crudelitatem evitaret, audientium animos ad inolitam ipsis consuetudinem deduxit; atque recens nato altaria ac templa esse extruenda, et sacra facienda. Cætera quoque consentanea subjunxit; in gratiam eorum qui ita sentirent, ait enim :

και νεως κατασκευαζειν, θυσιαις τ' επιτελεισθαι τῶ νεωστί τεχθέντι· ἀκλόουθος δὲ και τὰ λοιπὰ ἐπιτάγει τοῖς φρονοῦσι. φησι γάρ·

CAP. XX. — ALI VERSUS VIRGILII MARONIS DE CHRISTO, EORUMQUE INTERPRETATIO, IN QUIBUS OSTENDITUR OBSCURE, UT POETIS MORIS EST, INDICATUM ESSE MYSTERIUM.

Ille Deum vitam accipiet, Divisque videbit
Permistos heroes, et ipse videbitur illis :

Justis scilicet.

Pacatumque reget patris virtutibus orbem.
At tibi prima puer nullo munuscula cultu
Errantes hederas passim cum haccare tellus,
Mistaque rident colocasias fundet acantho.

Vir porro admirabilis et omni doctrinæ genere ex-
cultus, cum cognitam haberet illorum temporum cru-
delitatem, hæc addidit :

Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Ubers, nec maguos metuent armenta leones.

Vera utique dicens. Neque enim palatii proceres for-
midatura erat fides.

Ipsa ubi blandos fundent cunabula flores,
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrium vulgo nascetur amomum.

Quibus nihil verius, nihil Servatoris virtuti conveni-
entius dici potest. Ipsa enim Dei cunabula, divini
spiritus vis tanquam flagrantissimos quosdam flores
novellæ obtulit genti. Occidit vero serpens, et vene-
num serpentis sublatum est : ejus scilicet serpentis
qui primos homines in fraudem primus in-
duxit eorumque animos ab innata temperantia
ad voluptatum traduxit illecebras, ut malum quod
ipsorum capitibus incumbibat minime intelligerent.
Etenim ante Servatoris nostri in terras adventum,
serpens ille mentes hominum ignoracione immorta-
lis justorum vitæ occæcatas, ac nulla bonorum spe
fultas subverterat. Post passionem vero Domini nos-

Λήφεται ἀφάρτου Θεοῦ βίωτον, και ἀθήσει
ἥρωας σὺν ταῖσιν ἀσπίδας· φησὶ και αὐτός,

δηλαδή τοὺς δικαίους.

Πατριδὶ και παπάρεσσιν ἐλεθρόνοιαι φανείαι,
Πατροδότη ἀρετῆ κυβερνῶν ἡλια κόσμον.
Σοὶ δ' ἔρα παῖ, κρείτιστα φέει δωρήματα γαῖα
Κριθὴν φησὶ κίττειρον ἔμοι κολακάσι· ἀπάνθη.

θαυμαστός ἀνὴρ και πάση παιδείᾳ κεκοσμημένος, ὅς ἀκρι-
βῶς ἐπιστάμενος τὴν τῶν τότε καιρῶν ὠμότητα·

Σοὶ δὲ καις θαλεροὶ, φησὶ, μαστοὶ καταθεθρήναι,
ἀνάμεικτοι γλαυκῶ νῆμα συνκαταλλοῦσι γάλατος
Οὐδὲ ἡμῖς ταθεῖν βλοσυροῦς ἀγίησι λίαντας.

ἀληθῆ λόγων· ἢ γὰρ πίστις, τῆς βασιλικῆς αὐλῆς τοὺς δυ-
νάστας οὐ φοβηθήσεται.

Φησὶ δ' εὐόδη τὰ σπάργανα, ἄνετα ἀπὸ
ὀλλυται ἰαθῆλου φησὶ ἱρανοῦ, Ἰλλυται πίσισης
ἀσπίδος. Ἀσπίδιον θάλλει κατὰ τερπιά· ἔρμωρον.

τούτων τ' οὐδὲν ἀληθέστερον, οὐδὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀρετῆς
οικειότερον ἔπειο τις ἀν. αὐτὰ γὰρ τὰ τοῦ Θεοῦ σπάργανα
πνεύματος ἁγίου δύναμις, εὐόδη τινὰ ἄνη, νεολαία ὄπισσε
γέννα. ὁ δὲ ὄφις ἀπόλλυται, και ὁ λός τοῦ ὄφρου ἔκεινον, ὅς
τοὺς πρωτοπλάστους πρώτος ἐξῆπάτα, παράγων τὰς δια-
νοίας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐμψύτου (σωφροσύνης) ἐπὶ τὴν τῶν
ἡδονῶν ἀπόλαυσιν, ὅπως γνοῖεν τὸν ἐπηρημένον αὐτοῖς
ὄλεθρον. πρὸ γάρτοι τῆς κατελεύσεως τοῦ Σωτῆρος, τῆς
ἀθανασίας τῶν δικαίων ἀγνοία, τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων
ἐπὶ μηδεμιᾷ χρηστῇ ἐλπίδι ἐρείδομένης, ἔθραυε· παθόντος
δὲ αὐτοῦ και πρὸς καιρὸν τοῦ περιτεθέντος σώματος χωρισ-
θέντος, ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἀπεκαλύφθη
τοῖς ἀνθρώποις τὸ δυνατόν τῆς ἀναστάσεως. και εἰ τις οὐδὲς

VALESII NOTÆ.

Χρῆθῖν. In libro Moræi vir doctus ad marginem
emendavit πασσούς, ut responderet versui Virgiliano
Errantes hederas. Verum græca interpretatio liberior
est, et in plerisque a sensu Virgilii longe discedit.

Σοὶ δὲ ὦ παῖς. Non dubito quin scribendum sit : σοὶ
δ' αἴγαι θαλεροῖς μαστοῖς καταθεθρήναι. Quæ quidem
emendatio prorsus necessaria est, utpote sine qua
sensus non constat. In codice Fuk. ac Turnebi legi-
tur : Σοὶ δὲ παῖς θαλερόφουσι, etc. In schedis autem Re-
gis : σοὶ δὲ παῖς θαλεροὶ φησὶ μαστοὶ, etc.

Ἄνετα αὐτὰ. Codex Fuk. pro his verbis habet ἄσιτ' D
ἐκπῆν. schedæ ἄσιτ' ἐκπῆν.

ὀλλυται πίσισης. Lego cum Scaligero et Bongarsio
πίσις. Respondet enim illis verbis Virgilii et fallax
herba veneni. Sed in libro Moræi ad marginem emen-
datur ὀλλυται ἄσιτ. Quod si ποίη legere malis, tum
scribendum erit ὀλλυται, ut constat versus. In Fuk. co-
dice legitur ποσίσισης. In schedis Regiis ποσίσισης.

Τούτων τ' οὐδέν. Scribo meo periculo τούτων δὲ οὐδέν
ἀληθέστερον, etc. In codice Fuk. ac Turnebi scribitur
τούτων οὐδέν.

Νεολαία ὄπισσε γέννα. Sic scribitur in libro Moræi
et in codice Fuk. In schedis autem νεολαία. Sen-
sus porro hujus loci valde obscurus est. Musculus
quidem ita vertit : Ipsis namque Dei cunabilis Spi-
ritus sancti virtus flagrantem quosdam flores, novam
scilicet progeniem, dedit. Christophorus vero
sic interpretatur : Ipsa enim Dei cunabula Spiritus

sancti virtute flagrantem flores novæ soboli extulerunt.
Musculus igitur legit αὐτοῖς σπαργάνοις νεολαίαν γέν-
ναν· Christophorus vero δυνάμει tantum legit pro
δυνάμει : quod magis probro. Per νεολαίαν γένναν no-
vellum populum Christianorum intelligit : de quo
Virgilium loqui superius dixit eo versu : Jam novæ
progenies cælo demittitur alto.

Ὅπως γνοῖεν. Hic particulam negativam addidi,
ὅπως μὴ γνοῖεν, quam emendationem sequentia mani-
feste confirmant. Si quis tamen vulgatam scripturam
tueri velit, equidem non valde repugnabo, cum
utrumque defendi possit.

Ἐκ τῆς κοινωνίας τοῦ ἁγίου πνεύματος. Constantinus
spiritum dixerat pro anima. Interpres vero de sancto
Spiritu accepisse videtur, quasi Christus divinitatem
habuerit loco animæ, quæ fuit hæresis Apollinaris.
In codice Fuk. post verbum χωρισθέντος, virgula ap-
ponitur. Quare videndum est, utrum verba illa, ἐκ τῆς
τοῦ ἁγίου κοινωνίας, conjungenda sint cum iis quæ se-
quuntur : Ἀπεκαλύφθη τοῖς ἀνθρώποις, etc, ut sensus
sit per communicationem Spiritus sancti, quem
Christus post passionem hominibus infudit, patefac-
tam esse vim resurrectionis.

Τὸ δυνατόν τῆς ἀναστάσεως. Non probro versionem
Christophoroni, qui hunc locum ita interpretatus
est : Resurrectionis vis hominibus patefacta est. Nec
aliter Joannes Portesius. Ego vero non dubito, quin
τὸ δυνατόν id significet, quod in versione mea expres-

ἀνθρωπίνων ἀδικημάτων κατελείπετο, αὐτὴ πᾶσα λουτροῖς ἁγίοις ἐσμύχετο. τότε δὲ παρακελεύεται τοῖς ὑπηκόοις θαρρύνειν. καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ σεμνῆς διασήμου τε ἀναστάσεως, τὰ ὅμοια ἐλπίζειν ἐκέλευσεν. οὐκοῦν δικαίως ἐτελεύτα τῶν λοβόλων ἢ φύσις, ἐτελεύτα δὲ καὶ θάνατος, ἐπεσφραγίσθη καὶ ἡ ἀνάστασις, ἀπόλωτο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος, ὁ παρκαίτιον ἐγένετο τῆς πίστεως τοῦ Θεοῦ. φύσθαι τε πανταχοῦ φάσκων τὸ Ἄμωμον, πλῆθος τῶν θρησκευόντων προσαγορεύει· ὅσον γὰρ ἐκ μιᾶς ρίζης πλῆθος κλάδων εὐώδεισι θάλλον ἄνθισιν, ἀρδόμενον συμμετρία δρόσου, βλαστάνει. πεπαιδευμένους δὲ ὡς σοφώτατε ποιητὰ Μάρων. καὶ τὰ ἐξῆς ἅπαντα καὶ ἀκαλοῦθως ἔχει.

Λίλιθα δ' ἤριον ἀρετᾶς, πατρὸς τε μεγίστου
ἔρ' ὑπερσφραγίσαι καταμίνα πάντα μαθήσθαι.

τοὺς μὲν τῶν ἠρώων ἐπαίνους, τὰ τῶν δικαίων ἀνδρῶν ἔργα σημαίνων, τὰς δὲ ἀρετὰς τοῦ πατρὸς, τὴν τοῦ κόσμου σύνταξιν καὶ τὴν εἰς αἰώνιον διαμονὴν ἀπεργασίαν λέγων, ἴσως δὲ καὶ τοὺς νόμους, οἷς ἡ θεοφιλιῆς ἐκκλησία χρῆται, ἐπιτηδεύουσα τὸν μετὰ δικαιοσύνης τε καὶ σωφροσύνης βίον. θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ τοῦ μεταξὺ τῶν τε ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν βίου τὸ ἀνημμένον παραύξησις, τὸ ἀρρόον τῆς αἰφνιδίου μεταβολῆς παραιτούμενον.

Πρῶτον μὲν, ἀνθρώπων ζῆλον ἦγοντο εἰσαίει·
τουτίσται ὁ καρπὸς τοῦ θεοῦ νόμου ἦγοντο εἰς χρείαν.

ἔν δ' ἰσθροῖσι βέτοισι παρφόρος ἦλθεν ῥότος.
ἄπερ οὐκ ἦν κατὰ τὸν ἄβυσμον βίον.

Σιληρῶν δὲ πύκτις λαγῶνον, μέλιτος βία νέμει.
τὴν ἡλιθιότητα τῶν τότε ἀνθρώπων καὶ τὸ κατεσκληρὸς ὑπογράφων ἦθος. ἴσως δὲ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ πόνων ἀκούοντας, τῆς ἐαυτῶν καρτερίας γλυκύνει τινὰ καρπὸν λήψεσθαι διδάσκων.

Παῖθα δ' ὅμοια ἔχει προτέρως περιλείπεται ἔτης.
Πόνον ἰσθροῖσι, περὶ τ' ἄσπετα τείχει ἀλίσται,
ἔβηαι τ' ἀλλοθῶν ἐλευσμοσι τίλον ἀρούρης
ἄλλος ἔπει τ' ἴσται Τίγρις, καὶ θεσσαλλίς Ἄργυ,
Ἄνδράσιν ἠρώεσιν ἀγαλλομένη· πότμου δὲ
Τρίων καὶ ἀνασθῶν περιφύεται αἰθῆς Ἀχλλείης.

si. Ait igitur Constantinus, post mortem Christi paterfactum esse hominibus, fieri posse ut corpora resurgerent. Antea enim obscura erat resurrectionis fides, etiam apud Iudeos. Atque ideo mortem tantopere reformidabant.

Ἀπόλωτο δὲ καὶ τὸ τῶν Ἀσσυρίων γένος. Hunc locum interpolavit Christophorus, expunctis duobus vocabulis prioribus. Sivilius quoque in libro suo has voces, ἀπόλωτο δὲ, expunxit perinde ac Christophorus. Sed uterque longe falsus est. Nam Constantinus, utpote artis grammaticæ imperitus, Virgilii versum ita construxerat :

Occidet Assyrium, vulgo nascetur amomum.

Ilque convincitur tum ex hoc loco, tum ex versione interpretis Græci, qui versum illum Virgilii ita vertit : Ἀσσύριον τ' οἴχεται θάλλει δὲ κατὰ τίμπει ἄμωμον. Sic enim legitur in optimo codice Fuk. et recte quidem juxta mentem Constantini. Porro quod spectat ad totum hoc Virgilii carmen, christiani illud ex sibyllinis verbis translatum esse, et de Christi ortu intelligi debere, constanter affirmarunt : Neque enim de alio quam de Christo dici posse :

Hoc duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua solvant formidine terras.

Ita præter Constantinum Augustinus in Epistola ad Volusianum, et in Epistola 155. In Epistola quidem ad Volusianum, Assyrium amomum interpretatur dogma Pherecydis Assyrii, qui primus animum esse immortalem pronuntiavit. Verum hæc Augustini in-

tri, cum corpus illud quod acceperat, a sanctissimæ animæ societate aliquanto tempore divulsus fuisset, paterfacta est hominibus resurrectionis fides : et si quæ labe humanorum scelerum remanserat, sacrosancto lavacro penitus abstersa est. Tunc demum subditos suos bono animo Christus esse jubet, et ex veneranda et illustri sua resurrectione similia sperare. Jure ergo dictum est occidisse omnium venenatorum genus. Occidit etiam mors ipsa ; et resurrectio confirmata est. Occidit quoque Assyriorum genus, qui fidei in Deum principes atque auctores extiterant. Amomum vero ubique nasciturum cum dicit, multitudinem Christianorum sic appellat. Quæ non secus ac innumerabiles rami amoenissimis floribus ornati, et modico rore irrigati, ex una radice pullulat.

Docte igitur hæc a te dicta sunt, o Maro, poetarum sapientissime. Sed et reliqua cum his consentiunt :

At simul heroum laudes et facta parentis
Jam legeret, et quæ sit poteris cognoscere virtus.

Per laudes heroum intelligit opera justorum virorum : per parentis virtutes, constitutionem mundi, et mansuram perpetuo constructionem. Fortasse etiam intelligit leges, quibus Deo amabilis Ecclesia utitur : ex justitiæ ac temperantiæ præceptis vitam instituens. Admiratione quoque digna est vitæ hominum inter bonos malosque medio quodam gradu consistentium ad sublimiora promotio, cum tamen ejusmodi vita repentinam mutationem non admittat.

Molli paulatim flavescet campus arista.

Id est, fructus divinæ legis ad hominum utilitatem producetur.

Incultisque rubens pendebit sentibus uva.

Quæ quidem in injusta ac depravata hominum vita minime cernebatur.

Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

VALESII NOTÆ.

Interpretatio ferri non potest, cum Pherecydes non Assyrius fuerit, sed Syrius, id est, ex insula Syro. Quocirca præferenda est Constantini interpretatio, qui nomine quidem amoni ait designari fideles seu christianos, eo quod sint ἄμωμοι, id est, sine reprehensione. Assyrium vero ideo cognominari, quod ab Assyriis ortum sit principium fidei. Abraham enim Assyrius, primus credidit Deo; uade et credentium pater cognominatus est.

Πλῆθος τῶν θρησκευόντων προσαγορεύει. Amplector conjecturam Henrici Savilii, qui ad oram codicis sui adnotavit forte scribendum esse προσγορεύει.

Τὸ ἀνημμένον παραύξησις. Addenda est præpositio, quæ in editione Rob. Stephani perperam ommissa est, ἐπὶ τὸ ἀνημμένον. Sic enim scribitur in schedis regii, et in libro Turnebi ac Morvi. Magis tamen placet lectio illa quæ ex libris Scaligeri ac Bongarsii proponitur, et quam in Fuk. codice reperi ἐπὶ τὸ ἀνημμένον. Etenim ἀνάγειν verbum est Platonicæ philosophiæ proprium, ex qua in hac oratione multa sunt passim deprompta. Hinc anagogicus sensus apud Proclum; et illud dictum Plotini a Synesio celebratum, δεῖ ἀνάγειν τὸ ἐν ἡμῖν θεῖον πρὸς τὸ ὄντως θεῖον.

Τῶν τοῦ Θεοῦ πόνων ἀκούοντας. In codice Fuk. scribitur τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνον ἀκούοντας. Scribo itaque τὸν ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ πόνον ἀκούοντας certissima emendatione. Explicat Constantinus versum illum Virgilii :

Et duræ quercus sudabunt roscida mella.

Pominum illius temporis stuporem ac duritiem mentis designat. Ac fortasse etiam innuit, eos qui Dei causa labores pertulerint, tolerantia suae suavem fructum esse percepturos :

Pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis : Quae tentare Thetin ratibus, quae cingere muris Orpida, quae jubeant telluri iulindere sulcos. Alter erit tum Tiphys, et altera quae vehat Argo Delectos heroes, erunt etiam altera bella, Atque iterum ad Trojan magnus mittetur Achilles.

Recte, vates sapientissime. Poeticam quippe licentiam quo usque decebat provertexi. Neque enim tibi propositum erat oracula fundere, cum propheta non esses. Obstabat etiam, credo, praesens periculum, quod eorum capitibus qui institutas a majoribus caeremonias confutare vellent, imminabat. Provide itaque et tuto quantum fieri poterat, veritatem exponens intelligentibus, dum causam confert in turres ac bella, quae in hominum vita etiamnum cernuntur, describit Servatorem ad Trojanum bellum proficiscentem. Per Trojam vero orbem universum intelligit. Christus enim adversus oppositas nequissimorum daemonum acies bellum gessit ; partim providentiae suae arbitrio, partim summi Patris mandato in terras missus. Sed quid postea idem poeta dicit ?

Hinc ubi jam firmata virum te fecerit aetas.

Id est, postquam virilem aetatem ingressus, cuncta quae humanam vitam infestant mala sustuleris, et universum orbem terrarum pacis legibus composueris.

Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus Mutabit merces : omnis feret omnia tellus. Non rastro patietur humus, non vinea falcem, Nec varios discet mentiri lana colores. Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti Murice, jam croceo mutabit vellera luto. Sponte sua Sandyx pascentes vestiet agnos. Aggredere, o, magnos, aderit jam tempus, honores, Cara Deum soboles, magnum Jovis incrementum. Aspice convexo nutantem pondere mundum, Terrasque tractusque maris caelumque profundum. Aspice, venturo letentur ut omnia saeclo. O mihi tam longe maneant pars ultima vitae, Spiritus et quantum sat erit tua dicere facta ; Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus, Nec Linus, huic mater quamvis atque huic mater adsit. Pan etiam Arcadia, mecum si iudice certet, Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.

Aspice, inquit, nutantis mundi et omnium elementorum latitiam.

VALESII NOTAE.

Ait igitur hoc versu significari, eos qui Dei causa gravissimos labores subeunt, suavissimum fructum laborum esse percepturos.

Τὴν γὰρ ποιητικὴν ἐξουσίαν. Magis probo interpretationem Joannis Portesii, qui poeticam licentiam vertit, quam Christophorsoni, qui vertit poeticam facultatem, quemadmodum veterat Musculus. Graeci enim dicunt ἐξουσίαν, quam Latini vocant licentiam poeticam, ut non semel in Themistio legere memini. Porro hic novum caput ordiuntur schedae veteres ab iis verbis εὐγε ὦ σοφώτατε ποιητὰ, rectius ut mihi quidem videtur. Illic igitur collocandum est caput 20.

Ἐπολέμῃσιν ἄντικρυς τῆς ἀντικειμένης. In codice Fuk. et Turnebi ita scribitur hic locus : Ἐπολέμῃσιν γούν ἄντικρυς μετὰ τῆς ἀντικειμένης οἰς πονηρᾶς δυνάμειως. Savilius vero in suo codice emendarat ἐπολέμῃσιν γούν ἄντικρυς κατὰ τῆς ἀντικειμένης.

Ὅχι ὅσιοι αὐτοῖσιν. Quis non videt scribendum esse οὐχ ὅσιν καύτησιν, etc. In tertio abhinc versu lego αὐτὰ δ' ἄσπαρτος. Subauditur enim γαῖα.

Παραπρέφει λιθάσσειν. Malium scribere παραπρέφει

Α εὐγ' ὦ σοφώτατε ποιητὰ τὴν γὰρ ποιητικὴν ἐξουσίαν, μέχρι τοῦ προσήκοντος ἐταμεύσω. οὐ γὰρ ἦν σοι προκείμενον ἀποδισπίσαι, μὴ ὄντι γε προφήτῃ· ἐκόλυε δὲ τις οἶμα καὶ κίνδυνος, τοῖς ἐλέγχουσι τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα ἐπηρητημένος. πεφραγμένως δὲ καὶ ἀκινδύνως κατὰ τὸ δυνατὸν, (τοῖς) συνίεναι δυνάμειν παραστήσας τὴν ἀλήθειαν, πύργους καὶ πόλεμον αἰτιασάμενος, ἅπερ ἀληθῶς ἔτι καὶ νῦν ἐξετάζεται κατὰ τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, χαρακτηρίζει τὸν Σωτῆρ-ὀρμῶντα ἐπὶ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, τὴν δὲ Τρώϊαν, τὴν οἰκουμένην πᾶσαν. ἐπολέμῃσιν ἄντικρυς τῆς ἀντικειμένης πονηρᾶς δυνάμειως, πεμπθεὶς ἐξ οἰκείας τε προνοίας, καὶ παραγγελίας μεγίστου πατρὸς· τί δὴ μετὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς λέγει ;

Ἄλλ' ὅ γ' ἐν φρεσὶ ὄρα καὶ καρπὸς ἵσται.

τουτέστιν, ἐπειδὴν ἀνδρωθεὶς, τὰ περιέχοντα τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ῥιζόθεν ἐξέλη, τὴν τε ξύμπασαν γούν εἰρήνην κατακοσμήσῃ·

Ὅχι ὅσιοι αὐτοῖσιν ἀντιροῦσιν εἰσθεῖαι. Φουρέμων ἄμωδῃ γαίῃς ἐπο αἰονί μέρρη. Αὐτὸς δ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήφοτος· οὐδὲ μὲν ἀπὸ τῆν Ὀτραλίου θρακείου ποθησίμην ἀκαλοῦ οἶμα. Ὁδ' ὁ ἱεῖου δόδοτο βροτὴς πᾶσον αὐτόματος δι ἄρμεις τυροῖσι παραπρέφει λιθάσσειν, Σάνδμυ πορηρῆν λέχην μυσόισσιν ἀμείβων. Ἄλλ' ἔτι τυρῶν σφῆκτρον βασιλῆδος ἀρχῆς, Δειτερῆς ἀπὸ πατρὸς ἐριθραμῆτος διδέρω. Κόσμου ἐπονοῖτος ὄρα εἰρηνην θέμεθα. Χαρμοσύνην γαίῃς τε καὶ οὐρανοῦ εἰς θαλάσσης, Γηθόνων τ' αἰῶνος ἀπυροῖσιν, λᾶσιον κῆρ. Εἰθὲ με γηραλίων ζῶντὰ τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς, Σῆν ἀρετῆν κελθεῖν ἐγ' ὅσον δύναμις γε παροῖα· Οἶον ἐν με κλέθειεν ὁ θρησκῶν δῖος αἰῶδης. Οὐδ' αἶνος· οὐ Πάν αὐτὸς, ἐν ἀμαθίῃ τίαστο χθών· Ἄλλ' οὐ δ' ὄσῃς ὁ Πάν ἀνθίεται εἰσῆνα νύκτις.

Κόσμου κατώκεντος ὄρα, φησί, καὶ τῶν στοιχείων ἀπάντων χαρὰν.

C

ut est in schedis. Eleganter enim dicitur πρέπειν τῇ ἔθῃ. Scribo etiam παρα ἀπαιτικῆν, ut est in libro Fuk. Paulo post malim ὄρα εὐπνεκτα θέμεθα in imperativo. Est enim interpretatio versus Virgiliiani : Aspice convexo, etc. Vide paulo infra ubi hic versus repetitur.

Ζῶντὰ τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς. In libro Moræi, vir doctus emendavit ζῶντὰ γ' ἔχε. Sed neque sic versus constat. Quare malim legere ζῶντα σχῆ. Hæc enim in optativo modo dicuntur. In sequenti versu scribo σῆν ἀρετῆν ex Moræi libro. Et hæc quidem emendatio nullam dubitationem admittit. De priore autem amplius cogitandum. Videtur enim minore negotio locus restitui posse, si interpunctionem duntaxat mutaveris hoc modo :

Γηθόνων τ' αἰῶνος ἀπυροῖσιν· λᾶσιον κῆρ Εἰθὲ με γηραλίων, ζῶντὰ τ' ἔχε νήδυμος ἰσχύς Σῆν ἀρετῆν κελθεῖν, etc.

Nihil certius. ἔχε positum est pro ἔχοι. In codice Fuk. scribitur ζῶντὰ γε νήδυμος ἰσχύς· σῆν ἀρετῆν, etc., absque verbo ἔχε. Porro monendus est lector, omnes

CAP. XLII. — QUOD DE NUDO AC SIMPLICI HOMINE DICHI HÆC NON POSSUNT, ET QUOD INFIDELES OB DIVINI CULTUS IGNORANTIAM, NE ORTUS QUIDEM SUI CAUSAM NORUNT.

Ταῦτα δοξάζειαν ἂν τις τῶν οὐκ εὖ φρονούντων, περί γε Α
νεῖας ἀνθρώπου λέγεσθαι. παιδὸς δὲ τεχθέντος ἀνθρώπου, ποῖον δὲ ἔχει λόγον, γῆν ἄσπαρτον καὶ ἀνήροτον· καὶ τὴν γε ἄμπελον μὴ ἐπιποθεῖν τὴν δρεπάνου ἀκμήν, μὴ δὲ τὴν ἄλλην ἐπιμίλειαν. πῶς ἂν νοηθεῖν λεχθῆν ἐπὶ γενεᾷς ἀνθρωπίνης· ἢ γὰρ τοι φύσις, θείας ἐστὶ προστάξεως διάκονος, οὐκ ἀνθρωπίνης καλεύσεως ἐργάτης. ἀλλὰ καὶ στοιχείων χαρὰ, Θεοῦ κάθοδον, οὐκ ἀνθρώπου τινὸς χαρακτηριστικῆς κήσεν· τὸ τε εὐχεσθαι τὸν ποιητὴν, τοῦ βίου τὸ τέλος αὐτῷ μπιύνησθαι, θείας ἐπικλήσεως σύμβολον· παρὰ γὰρ Θεοῦ, τὸν βίον καὶ τὸ σώζεσθαι ἀξιοῦν εἰδισμάθα, οὐ πρὸς ἀνθρώπου· ἢ γοῦν Ἐρυθραία πρὸς τὸν Θεόν. τί δὲ μοι, φησὶν, ὦ δέσποτα, τὴν τῆς ματαιότητος ἐπισκῆπτεις ἀνίγχαν· καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἀπὸ τῆς γῆς μετέωρον ἀρθεῖσαν διαφυλάττεις, ἄχρι τῆς μακαριωτάτης σῆς ἐλευσεως ἡμέρας, ὃ δὲ Μάρων πρὸς τοὺς ἐιρημένους ἐπιφέρει καὶ ταῦτα· B

Ἄρχο μετρίων ἀνορῶν τὴν μητέρα κειθὴν
Γουριζαίν· ἢ γὰρ σε φέρον πολλοὺς λυαδένους.
Σὺ δὲ γενεὴ οὐ πάμπαν ἐρημέριον ἔγλιεσαν.
Οὐ δ' ἔφη λεχθῆν, οὐ δ' ἔγνω δαίτα θέλων.

πῶς γὰρ ἂν τοῦτον οἱ γονεῖς ἐμεδίασαν· ὃ μὲν γὰρ αὐτῶν Θεός, ἀποιός ἐστι δύναμις· καὶ ἀσχημάτιστος μὲν, ἐν περιγραφῇ δὲ ἄλλων, οὐκ ἀνθρωπίνου δὲ σώματος· λεκτρῶν δὲ ἄπειρον, τίς οὐκ οἶδεν ὄν τὸ ἅγιον πνεῦμα; ποία δὲ ἐπιθυμία, ἔρεσις τε ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ διαθήσει, οὐ πάντα ἐρίονται; τί δ' ὅλων κοινὸν σοφία τε καὶ ἡδονή; ἀλλὰ ταῦτα ἐπεισθῶ λέγειν τοῖς ἀνθρωπίνων τινά (εἰσάγουσι γέννησιν)· οἱ δὲ, τὴν ψυχὴν αὐτῶν καθαρεύειν ἀπὸ

VALESH NOTÆ.

hos Virgilii versus, tum in Fuk. codice, tum in schedis, non a capite scribi; sed prima tantum ejusque versus vocabula modico spatio a præcedentibus jungi. Quod ideo fit, quia non continui recitantur hi versus, sed cum crebris interlocutionibus Constantini.

Ποῖον δὲ ἔχει λόγον. Mallet scribere ποῖος ἂν ἔχοι λόγος.

ἢ γὰρ τοι φύσις. In libro Fuk. ac Turnebi scriptum est ἦτε γὰρ φύσις.

Ἄρχο μετρίων ἀνορῶν. Sic primus hunc versum edidit Rob. Stephanus, ex conjectura ut opinor. Nam et in schedis regiis et in codice Fuk. ita scribitur: Ἄρχο μετρίων ὡς ἂν ὄρων, etc. Ex quibus facillimum erat veram hujus loci scripturam restituere. Sic igitur emendo :

Ἄρχο μετρίων ὄρων τὴν μητέρα κειθὴν
Γουριζαίν.

Qua quidem emendatione certius nihil.

Σὺ δὲ γενεὴ οὐ πάμπαν. Verba Virgilii non recte accepit Constantinus, nec interpret Græcus. Si enim intellexit, quasi dixisset Virgilius, puero parentes non arrisisse; nec deum illi mensam, nec deam cubile impertivisse. Scilicet Constantinus versus illum Virgilii :

Incipe, parve puer, cui non risere parentes,

legendum putavit uno ductu absque ulla distinctione : cum tamen post vocem *puer*, punctum sit apponendum, ut vel pueris notum est. Hæc cum Christophorus non animadvertisset, sequentia Constantini verba interpolavit, addita negatione contra mentem auctoris, et contra auctoritatem omnium exemplarium. Porro in codice Fuk. legitur *ἐρημέριος ἐγλίεσαν*, rectius ni fallor. Certe in schedis scribitur *ἐρημέριος*.

Hæc fortasse aliquis ex numero eorum qui prudentia minus valent, de hominis ortu dici existimaverit. Verum, quæ ratio est ut hominis filio in lucem edito, nec aratrum ac sementem tellus, nec vitis falcem et reliquam culturam desideret. Quomodo hæc de hominis prole dicta esse intelligantur? Est enim natura divinæ voluntatis ministra, non humanis famulans jussionibus. Adde quod omnium elementorum lætitia, adventum Dei, non hominis conjuriam conceptum designat. Jam vero quod poeta vitam sibi diutius prorogari optat, id plane argumentum est Deum invocantis. Vitam enim et salutem nobis a Deo postulare, non ab homine solemus. Et Erythræa quidem sibylla Deum sic affatur : Cur mihi, inquit, Domine, vaticinandi necessitatem imponis, ac non potius sublimem raptam e terra, ad diem usque beatissimi adventus tui servas? Virgilius verso, post versus quos supra retulimus, hæc subjungit :

Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer, cui non risere parentes,
Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

Quomodo enim parentes ei arrisissent. Etenim pater illius Deus, expers qualitatis vis est. Et figura quidem ipse omni caret, in aliorum tamen circumscriptione existit; nec humano præditus est corpore. Tori quoque expertem esse Spiritum divinum quis ignorat? Quod enim desiderium, quæ cupiditas in-

C Ὅ μὲν γὰρ αὐτῶν. Cuius liquet scribendum esse ὃ μὲν γὰρ αὐτοῦ πατὴρ θεός, etc. In codice Fuketiano scribitur ὃ μὲν γὰρ αὐτῶν ἂν θεός, ἀποιός ἐστι δύναμις.

Τὸ ἅγιον πνεῦμα. Per Spiritum sanctum Constantinus videtur intelligere Divinitatem, seu naturam divinam, ut jam in superiori capite notavimus. Explicat enim verba illa ex Virgilio translata οὐδ' ἔφη λεχθῆν, quæ de Christo, non de Spiritu sancto dicuntur. Itaque hoc loco spiritum Dei interpretari malui, quam Spiritum sanctum, ut Portesius et Christophorus.

Ἄλλὰ ταῦτα ἐπεισθῶ λέγειν. Ex his verbis apparet, errorem illum quem supra notavi non ab ipso Constantino admissum fuisse, sed a græco interprete, qui postremos Virgilii versus male intellexit. Nam Constantinus quidem ipse versus illos Virgilii recte accepit, ut hinc patet. Cum enim Virgilii verba retulisset, quæ sic habent :

Cui non risere parentes;
Nec Deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

D Continuo tanquam reprehendens poetam, hæc subjungit : Quomodo, inquit, ei arriderent parentes, cum pater ejus Deus sit, expers corporis et figuræ. Jam cubile et mensa quoniam modo convenire possunt Deo, quem tori penitus expertem esse constat, nec ciborum voluptate affici. Addit deinde hæc verba, ex quibus manifeste perspicitur id quod dixi, Constantinum Virgilii versus optime intellexisse : *Verum illis qui humanam quamdam generationem exponunt, concedamus ut ita loquantur*. Quibus verbis excusat Virgilius, quippe qui divinam Christi generationem ignoraverit. At in interpretatione græca, in qua Virgilii versus male exponuntur, hæc periodus cum præcedentibus non cohæret,

Οἱ δὲ τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Amplector conjecturam doctorum virorum, quam etiam in libro Savillii annotatam inveni : οὐδὲ τὴν ψυχὴν, etc.

esse posset in affectu summi boni, cujus desiderio reliqua omnia ducuntur? quid omnino sapientiae potest esse commune cum voluptate? Verum sic loqui liceat illis, qui humanam quamdam Christi generationem sibi fingunt; neque operam dant ut animum suum ab omni impio facinore ac sermone integrum servent. Te hic, pietas, appello; tuum subsidium ad ea quae dicuntur imploro: quae nihil aliud es quam lex castimoniae et sanctitatis, omnium bonorum maxime optabile, sanctissimae spei magistra, immortalitatis certa promissio. Te veneror, o pietas atque clementia. Tibi pro beneficio curationis tuae quae opus habebamus gratias debemus. At vulgus hominum tui auxilii expers, praere insito quo adversus te flagrat odio, Deum ipsum aversatur nec intelligit, suae ipsius ac reliquorum impiorum vitae causam ex divini Numinis cultus atque obsequio pendere. Totus enim mundus et quaecumque in mundo continentur illius est possessio.

παντός κακοῦ γε καὶ ῥήματος παρασκευάζουσιν. ἐπειτα-
 λούμαι δὲ σε αὐτὴν σύμμαχον τοῖς λεγομένοις, ὡ θεοσί-
 βεια, ἀγνόν τινα νόμον ὑπάρχουσα, πάντων τε ἀγαθῶν
 εὐκταιοτάτην ἑπιπέδα, ὁσιότητος διδάσκαλον ἀθανασίας
 ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον· σὲ μὲν εὐσίβεια καὶ φιλαθρωπία
 προσκυνῶ, σαῖς δὲ θεραπειαῖς χάριν αἰδιον ὀφειλομένην οἱ
 δευθόντες, ὁ δὲ ἀπειρος ὄχλος τῆς σῆς ἐπιταυρίας, διὰ
 τὴν ἔμφυτον πρὸς σὲ ἀπίχθειαν, καὶ τὸν θεὸν ἀποστρέ-
 φεται· οὐδὲ οἶδε τὴν αἰτίαν ὄλων τοῦ ζῆν καὶ εἶνα αὐτὸν
 τε καὶ τοὺς λοιποὺς δυσσεβεῖς, ἐκ τοῦ πρὸς τὸ κρεῖττον
 καθήκοντος ἠρτησθαι· πᾶς γὰρ ὁ κόσμος ἐκείνου κτῆμα,
 καὶ ὅσα ἐστὶν ἐν κόσμῳ.

CAP. XIII. — GRATIARUM ACTIO IMPERATORIS, QUAE VICTORIAS ET RELIQUA BONA SUA CHRISTO ACCEPTA FERT; ET CONFUTATIO MAXIMINI TYRANNI, QUI PERSECUTIONIS CRUELITATE CHRISTIANAE RELIGIONIS GLORIAM AUXERAT.

Equidem meam felicitatem meaque omnia pietati accepta refero. Testes sunt rerum eventus qui ex voto mihi responderunt: testes sunt pugnae atque victoriae, et tropaea de hostibus parata. Scit et laudibus ea celebrat urbs Roma. Idem sentit populus urbis mihi charissimae, licet falsa spe deceptus, indignum sua majestate principem elegerit, qui mox convenientem sceleribus suis exitum sortitus est. Verum ea nunc commemorare nefas esse arbitror: mihi praesertim qui te, pietas, alloquor, et qui curam omnem ac diligentiam adhibeo, ut te castis sermonibus bonisque verbis compellem. Dicam tamen aliquid, quod nec turpe nec indecorum videbitur. Bellum inexpiabile, plenum amentiae et inauditae crudelitatis, adversus te, pietas, et adversus omnes sanctissimas ecclesias tuas a tyrannis gerebatur. Nec deerant in urbe Roma, qui tantis malis et publica calamitate lætarentur. Erat et campus ad praelium constitutus.

Ἐγὼ μὲν τῆς εὐτυχίας τῆς ἑμαντοῦ καὶ τῶν ἐμῶν
 πάντων, αἰτιῶμαι τὴν εὐγένειαν· μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἐκθα-
 σις τῶν κατ' εὐχᾶς ἀπάντων· ἀνδραγαθία, νίκαι κατὰ
 τῶν πολεμίων, τρόπαια· σύννοιδι δὲ καὶ μετ' εὐφημίας
 ἑπαινεῖ καὶ ἡ Μεγαλόπολις· βούλεται δὲ καὶ ὁ δῆμος τῆς
 φιλάτης πόλεως, εἰ καὶ πρὸς ταῖς σφαλεραῖς ἐπίσειν
 ἔξαπατηθεῖς, ἀνάξιον ἑαυτῆς προείλετο προστάτην· ὁ πα-
 ρακρήμα ἔαλω, προσηκόντως τε καὶ ἀξίως τοῖς ἑαυτῶν τε
 τολπημένοις, ὧν οὐ θέμις ἀπομνημονεύσαι, μάλιστα ἑμοὶ
 τῷ διαλεγόμενῳ πρὸς σὲ, καὶ πάσαν ἐπιμέλειαν ποιου-
 μένω, πῶς ἂν ἀγαθῆς καὶ εὐφημίας διαλέξειν προσείποιμι
 σε. ἐρῶ δὲ τι ἴσως, οὐκ ἄσχημον οὐδὲ ἀπρεπές· ὑπερ-
 βάλλον μόντοι μανία καὶ ὠπότητι, ὡ θεοσίβεια, καὶ πά-
 σαις ταῖς ἀγνωτάταις σου ἐκκλησίαις ὑπὸ τυράννων πο-
 λεμος (ἦν) ἄσπονδος· καὶ οὐκ ἐπέλεξάν τινες τῶν ἐν τῇ
 Ῥώμῃ, τηλικούτοις ἐπιχειροῦντες δημοσίοις κακοῖς· πα-
 ρεσκευάσαστο δὲ καὶ πεδίον τῇ μάχῃ· σὺ δὲ προελθούσα,
 ἐπίδωκας ἑαυτῶν ἐπεριδομένην τῇ πρὸς θεὸν πίστει.

VALESII NOTAE.

Ἄγνόν τινα νόμον ὑπάρχουσα. Grammaticae leges scribi jubent ὑπάρχουσα, ut est in codice Fuk. Porro elegantissima est haec religionis christianae definitio: sed prava interpunctione sede corrupta. Lego igitur πάντων τε ἀγαθῶν εὐκταιοτάτην, ἑπιπέδα ὁσιότητος διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον. Nihil hac lectione certius, nihil elegantius. Religionem appellat Constantinus magistrum spei sanctissimae, quippe quae nos doceat sperare caelestia, nec in terrenis et caducis bonis, sed in Deo omnem spem nostram collocare. In codice Fuk. legitur: Ὀσιότητος διδάσκαλον, ἀθανασίας ὑπόσχεσιν ἀκίβδηλον. Eadem interpunctio est in schedis.

mentia. Sed et Eusebius in oratione tricennali de laudibus Constantini ita Romam appellat, ut illic videbimus.

καὶ πάσαις ταῖς ἀγνωτάταις. Ante haec verba asteriscus in editione Rob. Stephani appositus est, quo indicatur, nonnulla hic deesse in scriptis exemplaribus. Verum asteriscos qui a Rob. Stephano diligenter notati fuerant, praecipue in fine hujus libri, editio Genevensis omnes sustulit. Caeterum hoc loco pauca desunt, quae sic suppleo. Σοὶ τε καὶ πάσαις ταῖς ἀγνωτάταις σου ἐκκλησίαις, etc. Alloquitur enim religionem christianam.

καὶ πεδίον. Campum intelligit, in quo martyres extremo supplicio afficiebantur. Moris enim erat tum apud Graecos, tum apud Romanos, ut extra portas supplicia de noxiis sumerentur, ut pluribus notavi ad Amm. Marcellinum. Unde ad campum duci dicebantur noxii qui ad supplicium ducebantur. Sic Augustinus in libro 1 contra Epistolam Parmenianii cap. 8.

Ἐπίδωκας ἑαυτῶν ἐπεριδομένην. Scribendum est αὐαυτῶν ἐπεριδομένην, etc. Id est, teipsam ultro obtulisti. Alludit Constantinus ad fortitudinem martyrum, qui se ultro iudicibus offerebant, et ad mortem non coacti, sed sponte currebant. Certe ἐπιδόνα non dicitur nisi de eo qui sponte aliquid facit; ut verbi

Οἱ δευθόντες. Omnino scribendum videtur οἱ λαθόντες. Eleganter enim dicitur σαῖς θεραπειαῖς λαθόντες id est, suis remediis sanati.

Ἐκείνου κτῆμα. Mallet scribere κτίσμα, id est opus, sive officium.

Τῶν κατ' εὐχᾶς ἀπάντων. Conjicere quis non immerito posset scribendum esse πάντων κατ' εὐχᾶς ἀπάντων. Sed cum abaque hac emendatione sensus constet, nihil mutandum censeo.

Μεγαλόπολις. Sic Romam Graeci vocare consueverant, ut innumeris exemplis probari potest. Ita Tatianus in oratione adversus Graecos, ubi de sacro Jovis Latiaris loquitur, et Porphyrius in libro de Absti-

θητῶν (δὲ) δυσσεβῶν ὠμότης, δίκη πυρὸς ἀκατάπαυστος ἅπαντες ἐπινεμψαμένη, θαυμαστὴν καὶ διὰ παντὸς αἰδιμον εὐδοξίαν προσήψῃ σοι. σίβας γὰρ διὰ ταῦτα εἶχε τοὺς θεωμένους αὐτούς. τοὺς μὲν οὖν δημίους καὶ στρεβλοῦντας τὰ τῶν εὐσεβῶν σώματα, ἢ ἰδεῖν κάμνοντας καὶ δυσπετοῦντας πρὸς τὰ δευῖα, παρειμένους δὲ τοὺς δεσμούς, καὶ τὰς γε βασιάνους αὐτὰς ἐκλύτους, καὶ τὰς προσφερομένας καύσεις ἀμαυροῦμένας, καὶ οὐδὲ πρὸς ὀλίγον ὀλαζούτων τὴν παρῆσιαν. τί οὖν ταῦτα τολμῶν ὤνησας ὡς δυσσεβίστατε; τί δὲ τὸ αἷτιον τῆς ἐκστάσεως τῶν φρενῶν; εἰρεῖς ὅτι διὰ τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς τιμὴν τίνας τούτους; ἢ ποῖαν τιὰ τῆς θείας φύσεως ἄξιαν λαμβάνεις ἔνοιαν; ὀργίλους ἠγῆ κατὰ σέ τοὺς θεοὺς εἶναι; εἰ δ' οὖν ἦσαν τοιαῦτα ἐχρῆν θαυμάζειν μᾶλλον αὐτῶν τὴν προαίρεσιν, ἢ πεδᾶρχεῖν τοῖς ἀναιδίσι προτάγμασι, δίκαιον ἀνδρῶν σφαγὰς ἀδίκως ἐπαράντων. εἰρεῖς ἴσως διὰ τὰ ὑπὸ τῶν προγόνων νομισθέντα καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψιν συγχωρῶν καὶ γὰρ ἔστι παραπλήσια τοῖς δρωμένοις τὰ νομιζόμενα, μῖα τὴν καὶ τῆς αὐτῆς ἀφροσύνης φήθης ἴσως εἶναι τινὰ δύναμιν ἐξαιρέτων, ἐν τοῖς ὑπὸ τεκτόνων καὶ δημιουργῶν ἰσκαυασμένοις ἀνθρωπομόρφους τοιγάρτοι περιεῖπες ταῦτα πᾶσαν κοκούμενος ἐπιμελείαν, ὅπως μὴ ποτε ῥυπωθεῖεν μεγίστων καὶ ἐξαιρέτων θεῶν ἀβραπτινῆς δεομένων ἐπιμελείας (εἰδῶλα.)

forſan eximiam quamdam inesse vim atque virtutem formatis. Idcirco igitur ea colebas summam adhibens Magni scilicet ac præcipui dii hominum cura indigent.

CAP. XIII. — DE CHRISTIANORUM INSTITUTIS, ET QUOD DEUS DILIGIT EOS QUI VIRTUTEM SECTANTUR, ET QUOD AC JUDICIUM RETRIBUTIONEM SPERARE OPORTET.

Ἀντιετίταξτε τὴν ἡμετέραν θρησκείαν πρὸς τὰ ἡμέτερα. οὐκ ἐναυθα μὲν, ὁμόνοια γηρασία καὶ διαρκὴς φιλαθροπία. ἔλαγχος δὲ πταισματος, νοουθεσίαν οὐκ ὀλιθρον φέρων. θεραπείαν δὲ οὐκ ὠμότης ἀλλὰ σωτηρίας. καὶ πίστιν εὐακρινῆ, πρῶτον μὲν πρὸς τὸν θεόν, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς τὴν φυσικὴν τῶν ἀνθρώπων κοινωνίαν. ἔλος δὲ

VALESI NOTÆ.

gratia de Christo qui se sua sponte tradidit pro salute generis humani. Male igitur Christophorsonus hunc locum ita vertit : *teipſam adversariis oppoſuisti*. Conjecturam nostram confirmat codex Fuk. in quo scribitur *ἐπίδωκας σεαυτὴν ἐπερειδομένη*.

Θητῶν δυσσεβῶν ὠμότης. Hujus loci emendationem feliciter mihi videtur deprehendisse. Cum enim ante hæc verba legatur vox *πίστις*, duabus ultimis hujus vocabuli literis repetitis locum ita restitui. *εἰθ' ἡ τῶν δυσσεβῶν ὠμότης*, etc. Nihil certius. Facessat igitur conjectura Gruteri et Christophorsoni, qui legunt *θητῶν δὲ δυσσεβῶν*, etc. Quis enim ferre potest hanc locutionem? Codex tamen Fuk. lectionem illam Gruteri confirmat. Sed jam antea observavi, multas παραδιορθώσεις in illo codice reperiri.

Τὰ τῶν εὐσεβῶν σώματα. Christophorsonus, Scali-ger et alii post has voces addunt ἢ ἰδεῖν, quemadmodum etiam in libro Fuk. ac Moræi reperi. Sed nihil opus est hic addere, cum præcesserit vox *θεωμένους*, ad quam hæc omnia referri debent. Fatcor tamen magis perspicuam fore orationem, si has voces addideris.

Ὡς δυσσεβίστατε. Alloquitur unum ex persecutoribus; Maximinum scilicet, ut est in titulo hujus capituli. Hic enim crudelius et infestius quam cæteri Christianos persecutus est.

Tum vero tu in medium progressa, temetipsam ultro tradidisti, fide in Deum sulata atque innixa. At crudelitas hominum impiorum, cum instar flammæ obvia quæque depasta esset, admirabilem quamdam et celeberrimam tibi gloriam conciliavit. Hinc enim stupor ac veneratio tui spectatores ipsos invasit. Ac tortores quidem ac carnifices, in cruciandis piorum corporibus defessos, et ad inopiam consilii redactos cernere licebat : vincula autem resoluta, laxatos equuleos ; et restinctas quæ admoveantur flammæ : contra vero invictam constantiam ac libertatem piorum, qui ne tantulum quidem de gradu suo dimovebantur. Talia igitur aggressus quid profecisti, omnium hominum impiissime? Quod malum causa fuit furoris tui? Dices fortasse, in honorem decorum hæc a te gesta.

At quorum deorum? Aut quam notionem divina dignam natura animo concepisti? Deosne perinde atque te iracundos esse existimabas? Quod si tales erant, eorum potius consilium mirari oportebat, quam impudentibus mandatis, quibus justos viros injuste trucidari jubebant, obtemperare. Sed forte dices, te ob instituta majorum, et propter hominum opinionem ista gessisse. Ignosco. Sunt enim instituta illa, his quæ a te geruntur simillima, et ex unius ejusdemque imperitiæ fonte manantia. Existimasti in simulacris a fabricis et artificibus humana effigie curam ac sollicitudinem, ne sordibus inquinarentur.

Confer, si placet, religionem nostram, cum tuis ritibus. Nonne apud nos quidem germana concordia et perpetua humanitas? nonne apud nos reprehensio culpæ est ejusmodi, quæ correctionem afferat, non perniciem : et curatio quæ ad salutem proficiat, non ad crudelitatem? Nonne apud nos sincera fides, primum

δικαίων ἀνδρῶν σφαγὰς. Scribendum videtur πρὸς δικαίων, etc., nisi mendum est in verbo ἐπαράντων.

Ἐπιμελείας εἰδῶλα. Delenda est postrema vox, quam Christophorsonus, Scali-ger et Gruterus perperam adjecerunt. Eandem vocem in libro quoque Fuketii et Moræi adjectam inveni. Sed nihil necesse est : tantum post vocem *ῥυπωθεῖεν*, apponenda erat virgula. Atque ita Joannes Portesius hunc locum accepit; qui profecto felicisquam Christophorsonus hæc interpretatus est in hunc modum : *Omnia illa cura tua, omne studium ne sordibus opplentur. Ita magni primariique Dii humana se ope sustinebant; istam diligentiam requirebant*. Atque ita etiam Musculus.

Θεραπείαν δὲ. Lego *θεραπείαν τε*. Subauditur autem verbum *φέρων* quod paulo ante præcessit. Posset etiam legi *θεραπεία τε*, et paulo post καὶ πίστις εὐακρινῆς, ac fortasse rectius.

καὶ πίστιν εὐακρινῆ. Apparet ex sequentibus, scribendum esse *διὰθεσιν, ἀγάπην*. Charitas enim primum quidem erga Deum est, deinde erga proximum. Fides vero non est nisi unum ac solum Deum. Itaque *πίστις* hic nullo modo convenire potest. Adde quod cum hoc loco agatur de objurgatione, charitas optime congrui. Nam benevola objurgatio ac reprehensio, charitatem parit. Sed præstat hic legere καὶ πίστις εὐακρινῆς, ut jam dixi. Atque ita legit Musculus, sicut ex versione ejus apparet.

quidem erga Deum, deinde vero erga naturalem hominum societatem? Nonne apud nos misericordia erga eos quos fortunæ calamitas oppresserit? Nonne vita simplex, nullo simulationis fuce occultam tegens improbitatem, et veri atque unius Dei cuncta moderantis cognitio? Hæc est vera pietas; hæc integra atque incorrupta religio. Hæc sapientissima vivendi ratio; quam qui amplexi sunt, tanquam augusta quadam via ad æternam vitam tendunt. Nemo enim qui hujusmodi vivendi rationem inierit, et qui animum habeat ab omni corporis labe purgatum, moritur omnino; sed functionem sibi a Deo indicatam implere, potius quam mori dicendus est. Is namque qui Deum confessus est, nec contumeliæ cedit nec iracundiæ. Sed forti animo necessitatem sustinens, tolerantiam suæ experimentum, velut viaticum quoddam habet ad conciliandam sibi divini Numinis clementiam. Neque enim dubium est, quin Deus homines virtute præditos amplectatur. Quippe absurdissimum esset, tam præpotentes quam inferioris loci homines, adversus eos a quibus observantur aut beneficiis afficiuntur, grato animo esse, et vicissim illos beneficiis afficere, eum vero qui omnium summus sit, et qui omnibus imperat, ipsumque sit summum bonum, negligentem in referenda gratia esse. Qui in omni vita nos ubique comitatur, et qui præsto nobis adest, quotiescumque boni aliquid agimus. Et illico quidem fortitudinis et obedientiæ causa nos collaudans remuneratur: plenam tamen et perfectam solutionem in aliud tempus differt. Tunc enim totius vitæ nostræ summa ad calculos revocabitur. Ac si quidem cuncta recte se habuerint, æternæ vitæ merces sequetur: improbi vero debito supplicio afflicti sunt.

CAP. XIV. — DE DECI, VALERIANI ET AURELIANI CALAMITOSO VITÆ EXITU-OB PERSECUTIONEM ECCLESIAŪ.

Te nunc interrogo, Dec, qui justorum laboribus olim insultabas, qui Ecclesiam odio prosequeris, qui viros summa vitæ sanctitate præditos supplicio

Α τῶν οὐς ἐπολέμησεν ἡ τύχη· ἀπλοῦς δὲ βίος, καὶ οὐ ποικίλη τινὲ πανουργία τὴν πονηρίαν ἐπικαλυπτόμενος. τοῦ τε ὄντος Θεοῦ καὶ τῆς μοναρχίας γνώσις· ἤδη ἐστὶ ἀληθῶς θεοσέβεια, ἢ εὐκαιρῆς θρησκεία, ἢ παντελῶς ἄχρατος· οὗτος ἔμφρων βίος, ὃν οἱ ματιόντες, ὡς διὰ λεωφόρου σεμνῆς τινοῦ ἐπὶ τὸν ἀνάγκων πορεύονται βίον· οὐδεὶς γὰρ ὅλως τελευτᾷ ὁ τὸν τοιοῦτον ἐνοησάμενος βίον, καθυμεύων τε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος. πληροῖ δὲ μᾶλλον τὴν προσταχθεῖσαν αὐτῷ θεῶν λειτουργίαν, ἢ ἀποθνήσκει· ὁ γάρτοι τὸν Θεὸν ὁμολογῆσας, οὐ γίνεται πάρεργον ὕβρεως οὐδὲ θυμοῦ· ἀλλ' εὐγενῶς τὴν ἀνάγκην ὑποστὰς, τὴν τῆς καρτερίας πείραν· ἐφόδιον ἔχει τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐμενίας· οὐδὲ γὰρ ἀμφίβολον, τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀρετὴν ἀσπάζεσθαι τὸ θεῖον· καὶ γὰρ ἂν εἴη τῶν ἀστοπωτάτων, τῶν ἔξουσίας ἐπισημαμένων καὶ ὑπο-

Β δεστέρων, εἰ καὶ θεραπεύοντες τυγχάνουσι αἱ εὐεργετοῦντες, αὐτοὺς εὐχαριστῶς κατατίθεσθαι καὶ ἀντεργεγεῖν, τὸν δὲ ὑπὲρ πάντας, ἀρχηγὸν τε τῶν πάντων, καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ, καταμελεῖν τῆς ἀμοιβῆς· ὁ συμπαρομαρτεῖ μὲν ἡμῶν τῷ παντὶ βίῳ, καὶ πάρεστιν ἡμῖν τηνεκαῦτα, ὁσάκις ἀγαθὸν τι ποιούμεν· καὶ παραχρῆμα μὴ ἀποδεχόμενος τῆς ἀνδρείας, καὶ εὐδοκίας, εὐεργετεῖ, τὴν δὲ συμπλήρωσιν ἡμῶν ὑπεριτίθεται· πᾶσα γὰρ ἡ τοῦ βίου ψῆφος τηνεκαῦτα λογοθετεῖται· καὶ ἐπειδὴν ταῦτα καλῶς ἔχη, ὁ μισθὸς ἐπακολουθεῖ τῆς αἰωνίου ζωῆς, μετέρχεται δὲ καὶ τοὺς πονηροὺς ἢ προσήκουσα τιμωρία.

nos collaudans remuneratur: plenam tamen et perfectam solutionem in aliud tempus differt. Tunc enim totius vitæ nostræ summa ad calculos revocabitur. Ac si quidem cuncta recte se habuerint, æternæ vitæ merces sequetur: improbi vero debito supplicio afflicti sunt.

CAP. XIV. — DE DECI, VALERIANI ET AURELIANI CALAMITOSO VITÆ EXITU-OB PERSECUTIONEM ECCLESIAŪ.

Te nunc interrogo, Dec, qui justorum laboribus olim insultabas, qui Ecclesiam odio prosequeris, qui viros summa vitæ sanctitate præditos supplicio

Σὺ δὲ νῦν τὸν Δίκιον ἐρωτᾷς, τὸν ἐπιμεβαίνοντά ποτε τοῖς τῶν δικαίων πόνοις, τὸν τὴν ἐκκλησίαν μισήσαντα, τὸν ἐπιθέντα τιμωρίαν τοῖς ὁσίων βεβιωκόσι· τί δεινὸν πρᾶ-

VALESHI NOTÆ.

Οὐ γίνεται πάρεργον ὕβρεως. Quæ sit vis hujus locutionis interpretes sensum minime assequuntur, quod tamen facile erat hoc loco. Christophorsonus quidem ita vertit: *Qui Deum ingenue confitetur, non contumeliæ, non iracundiæ sponte succumbit.* Ex quibus verbis, nemo est qui non huic sensum eliciat; eum qui Deum confitetur, non esse iracundum, nec contumeliosum. Atqui longe alius est sensus verborum græcorum; eum scilicet qui Christi nomen coram iudice confitetur, contumeliæ ac furori persecutorum non cedere.

Ἐφόδιον τῆς πρὸς τὸν θεὸν εὐμενίας. Christophorsonus legisse videtur εὐνοίας, quod non proba. Nullus enim sensus ex hac lectione elici potest. Porro ἐφόδιον instrumentum verti, ut loquitur Amm. Marcellinus in lib. xxi, pag. 393: *Cæsar Dictator aiebat miserum esse instrumentum senectutis, recordationem crudelitatis.* Ubi vide quæ olim annotavi. Possis etiam vertere viaticum. Nec incommode Musculus ita vertit: *Tolerantiam experientiam compendii vice habet ad promerendam benevolentiam.*

Οὐδὲ γὰρ ἀμφίβολον. In libro Moræi vir doctus ad marginem annotavit hæc verba: *Πλατωνικὸν ἐκ τῆς πολιτείας,* id est, Hic locus desumptus est ex libro x Platonia de Republica. Certe in illo libro disputat Plato de præmiis, quæ justis hominibus tum in hac vita, tum post mortem a Deo tribuuntur. Sed argumentatio qua Constantinus id adstruit, in Platone, quod sciam, non habetur.

Τῶν ἔξουσίας ἐπισημαμένων. Non dubito quin scribendum sit τοὺς μὲν ἔξουσίας ἐπισημαμένους καὶ ὑπο-

δεστέρους, εἰ θεραπεύοντες τυγχάνουσι ἢ εὐεργετοῦντες αὐτοὺς τινες, εὐχαριστῶς κατατίθεσθαι, etc. Id est, *Aburdissimum enim esset, tam præpotentes quam inferioris loci homines, erga eos a quibus observantur aut beneficiis afficiuntur grato animo esse, etc.* In quibus verbis observari refertur ad præpotentes homines; ut beneficiis affici refertur ad inferiores et humiliores, quod non vidit Christophorsonus. In libro Fuk. Turpobi ac Savilli legitur καὶν θεραπεύοντες μὴ τυγχάνουσι αἱ εὐεργετοῦντες, quod non proba. Musculus autem legit εἰ καὶ θεράποντες τυγχάνουσι αἱ εὐεργετοῦντες, non male.

Ὁ συμπαρομαρτεῖ. Procul dubio scribendum est ὁ συμπαρομαρτεῖ. Refertur enim ad τὸν δὲ ὑπὲρ πάντας, id est, ad summum Deum. Quem licet vocaverit τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ, nihilominus ὁς sequi debet in masculino.

Εὐδοκίας. Propensam voluntatem vertit Christophorsonus; Musculus benevolentiam. Ego obedientiam interpretari malui. Id enim significat vox εὐδοκίαν, morem gerere, obsequi voluntati divinæ. Εὐδοκία igitur ad verbum est allubescencia. Quo sensu sumitur apud Lucam in cantico illo militia: cœlestis post ortum Domini: *Ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.* Occurrit hæc dictio passim in utroque Testamento, ut jam alii observant. In optimo codice Fuk. scribitur ἀνδρείας τε καὶ εὐθδικίας.

Τί δεινὸν πρᾶσσις. Scribo meo periculo τί δὲ νῦν πρᾶσσις, quomodo etiam in libro Moræi ad oram emendatum inveni. Neque aliter scribitur in codice Fuk. In schedis autem legitur τί δὲ τῷ.

σεις μετὰ τὸν βίον; ποίαις δὲ καὶ πῶς δυστραπέδοις συνέχῃ περιστάσεσιν; ἴδεις δὲ καὶ ὁ μεταξὺ τοῦ βίου καὶ τῆς τελευτῆς χρόνος τὴν σὴν εὐτυχίαν, ἥνικα ἐν τοῖς σκυθικοῖς παιδίοις πανστρατιᾷ πεισὼν, τὸ περιεὶδητον Ῥωμαίων κράτος ἤγες τοῖς Γέταις εἰς καταφρόνησιν. ἀλλὰ σὺ γε, Οὐαλεριανέ, τὴν μειφονίαν ἐδειξάμενος τοῖς ὑπηκόοις τοῦ Θεοῦ, τὴν ὅσιαν κρίσιν ἐξέφηνας, ἑλοὺς ἀρχμάλωτος τε καὶ δέσμιος ἀχθεῖς σὺν αὐτῇ πορφυρίδι καὶ τῷ Ἰοσιπῷ βασιλικῷ κόσμῳ, τέλος δὲ ὑπὸ Σαπώρου Περσῶν βασιλείας ἐκδαρῆναι κελυθεῖς καὶ τριχηυθεῖς, τράπαιον τῆς σαυτοῦ δυστυχίας ἔσθασας αἰώνιον· καὶ σὺ δὲ, Ἀυρηλιανέ, φῶξ πάντων ἀδικημάτων, ὅπως ἐπιφανῶς, διατρέχων καὶ ἑμμανῶς τὴν Θράκην, κοπεῖς ἐν μέσση λεωφόρῳ, τοὺς αὐλακας τῆς ὁδοῦ, ἀσεβοῦς αἵματος ἐπλήρωσας.

omnium vitiorum; quam præsenti et perspicua divini Numinis vindicta, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio viæ publicæ cæsus, sulcos aggeris publici impio sanguine complexisti?

CAP. XXV. — DE DIOCLETIANO, QUI TURPITER IMPERIO SE ABDICAVIT, ET QUI OB ECCLESiarUM PERSECUTIONEM FULMINE PERCUSSUS EST.

Διοκλητιανὸς δὲ μετὰ τὴν μειφονίαν τοῦ διωγμοῦ αὐτοῦ ἐαυτοῦ καταφροσισάμενος διὰ τὴν τῆς ἀπροσύνης βλάβην,

A affectisti. Quid rerum nunc agis post hanc vitam? quantis et quam difficilibus ærumnis premeris? Tuam certe infelicitatem satis superque declaravit illud temporis spatium, quod inter vitam ac mortem tuam intercessit; cum tu in campis Scythicis una cum omni exercitu prostratus, impèrium romanum tantopere ubique celebratum Gothorum contemptui ac ludibrio exposuisti. Tu quoque, Valeriane, cum eadem crudelitatem in famulos Dei declarasses, justum Dei iudicium omnium oculis subiecisti, captus ab hostibus et in vinculis circumductus cum chlamyde purpurea et reliquo imperiali cultu: tandem vero a Sapore persarum rege, detracta tibi cute, condiri jussus, sempiternum calamitatis tuæ tro-

B pæum spectandum præbuiti. Tu item, Aureliane, fax omnium vitiorum; quam præsenti et perspicua divini Numinis vindicta, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio viæ publicæ cæsus, sulcos aggeris publici impio sanguine complexisti?

Diocletianus vero post cruentam persecutionis scævitiā, suamet ipse sententia damnatus, ob vitium

VALESHI NOTÆ.

Ἐκδαρῆναι κελυθεῖς. Recte in libro Moræi emendatur κελυθεῖς. Porro de Valeriani Imp. cute a Persis detracta et sale condita, alii etiam scriptores loquuntur. Ita certe Petrus Patricius in Excerptis legationum, apud quem Galerius exprobrat Persis, quod Valerianum oculis circumventum ad ultimam usque senectutem captivum detinuerint; ac post mortem nefarie cutem ejus servantes, mortui corpus immortali affecerint ignominia.

Διατρέχων καὶ ἑμμανῶς. Malo consilio Genevenses particulam καὶ inseruerunt, ex Scalgeri, Bongarsii et Gruteri, ut aiunt, libris: quam etiam in libro Moræi adjectam inveni. Verum cum ea conjunctio sensum perturbet, nec in Regiis schedis, aut in editione Stephani legatur, longe longeque eam ablegandam censeo. Codex tamen Fuk. eam retinet.

Διὰ τὴν τῆς ἀπροσύνης βλάβην. Quam ob causam Diocletianus imperium deposuerit, non convenit inter auctores. Quidam scribunt Diocletianum, utpote curiosum scrutatorem rerum futurarum, cum ex haruspicum responsis comperisset maximas clades impendere reipublicæ, sponte imperium abjecisse. Testatur id Aurelius Victor. Alii scribunt, Diocletianum, ingravescente ævo, cum se minus idoneum gerendæ reipublicæ esse sentiret, tum ob senium, tum propter infirmam valetudinem, id consilium cepisse. Ita Eutropius, auctor certissimus et elegantissimus. Idem scribit incertus auctor in Panegyrico quem dixit Maximiano Herculio et Constantino. Sed tamen, inquit, utcumque fas fuerit, eum principem quem anni cogere et valetudo deficeret, recepturi canere. Te vero in quo adhuc sunt istæ integræ solidæque vires, etc. Sunt qui scribant Diocletianum, cum videret Christianos a se superari non posse, præ dolore atque impatientia imperium posuisse, ut legere est apud Zonaram. At Constantinus hic diserte affirmat, Diocletianum ob mentis alienationem sponte se imperio abdicasse. Quis porro est qui Constantini testimonio ausit refragari, cum is in aula Diocletiani vixerit, nec eum quicquam horum latere potuerit. Idem quoque tradit Eusebius in libro viii Historiæ. Verum ut de hac re dubitemus, multa faciunt. Primo enim cum post abdicationem imperii diu superstes vixerit Diocletianus, nullum unquam mentis emotæ indicium dedit. Vel id unum quod Herculio et Galerio ipsam ad resumen-

dum imperium invitantibus respondit, quantæ sapientię est? utinam Salonæ possesit visere olera nostris manibus sata. Itaque in illo secessu semper cultus est ab omnibus illius temporis imperatoribus, qui eum tanquam patrem religiose observabant. Audi Eumenium in Panegyrico quem dixit Constantino: *At enim divinum illum virum, qui primum imperium et participavit et posuit, consilii et facti sui non pœnitet. Felix beatusque vere quem vestra tantorum principum colunt obsequia privatim.* An vero tam impense cultus fuisse Diocletianum a quatuor Augustis imperatoribus, si mentis suæ parum compos fuisset; an Eumenius divinum virum vocasset, eo maxime quod imperium primum posuerat, si propter dementiam ac delirium id ab illo factum fuisset? Postremo consilium de abdicando imperio, diu ante persecutionem cepert Diocletianus, tunc scilicet cum de Persis aliisque barbaris nationibus Romæ triumphavit. Illic enim in templo Jovis capitolini ab Herculio collega sacramentum exegit, ambos uno eodemque die imperium esse posituros. Docet id Eumenius in panegyrico jam citato: *Hunc ergo istum qui ab illo fuerat frater adscitus, puduit imitari; huic illum in Capitolini Jovis templo jurasse pœnituit.* Triumphavit autem Diocletianus Romæ cum Herculio collega anno Imperii 18, ut scribit Hieronymus in Chronico, id est, anno antequam persecutio flieret Christianorum. Certe auctor Panegyrici dicti Maximiano et Constantino, longe ante abdicationem id consilium a Diocletiano captum, et cum Herculio communicatum esse testatur his verbis: *Tale est, Imperator, quod omnibus nobis incluso gemitu mœrentibus facere voluisti: non quidem tu Reip. negligentia aut laboris fuga, aut desidia cupiditate ductus, sed consilii olim, ut res est, inter vos placitū constantia,* etc. Quæ cum ita sint, quomodo stare potest quod ait Constantinus, Diocletianum post persecutionem Christianorum iu amentiam versum, ob id sponte Imperio se abdicasse. Equidem facile crediderim, Diocletianum post cœptam persecutionem inorbo correptum, de statu mentis aliquantisper delurbatum fuisse; maxime cum Constantinus et Eusebius id constanter affirmant. Hoc enim venire solet ægrotaantibus, et præcipue melancholicis, cujusmodi Diocletianum fuisse ex nummis conjicere licet. Sed nego illum ob hanc causam Imperium posuisse. Porro in codice Fuk. et Turnebi totus hic locus ita legitur:

insanizæ, vill quodam clausus domicilio pœnas dedit. Quid igitur illi profuit bellum Deo nostro intulisse? ut scilicet fulminis ictum assidue metuens, reliquam deinceps vitam exigeret. Testatur hæc urbs Nicomedia: nec silent hi qui rem oculis viderunt, quorum ex numero etiam ipse sum. Vastabatur palatium, et Diocletiani ipsius conclave, fulmine ac cœlesti quodam incendio illud depascente. Ac eventus quidem earum rerum a prudentibus viris prædictus fuerat. Neque enim tacere poterant, nec gemitum suum in tanta rerum indignitate occultabant, sed palam et aperte ipsi inter se summa cum libertate hos sermones iactabant: Quis hic furor? quæ tanta potentia insolentia, ut homines Deo bellum inferre audeant, et sanctissimam justissimamque religionem contumelia afflicere; itque tantæ multitudinis, adeoque hominum æquissimorum, sine ulla ipsorum culpa, cædem atque exitium machinari non dubitent? O præclarum magistrum modestiæ omnium subditorum! o præclarum institutorem curæ ac sollicitudinis quam milites pro civibus suis gerant! Pectora tribulium suorum perfodiebant hi, qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tandem vero divini Numinis providentia tam impiorum facinorum pœnas ab illis exegit; nec tamen sine damno Reipublicæ. Tot porro

Α μᾶς εὐκαταφρονήτου οὐκίσεως καθειργμῶ ἐτιμωρήθη. τί δὴ τούτῳ συνήνεγκε, πρὸς τὸν θεὸν ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐνοστήσασθαι; Ἰν' οἶμαι, τὴν τοῦ κερανοῦ βολὴν δεδιώς, διαγάγει τὸν ἐπίλοιπον βίον. λαλεῖ Νικομηδεία, οὐ' σιωπῶσι δὲ καὶ οἱ ἱστορήσαντες, ὧν καὶ αὐτὸς ὧν τυγχάνω. ἰδοῦτο μὲν τοὶ τὰ βασίλεια καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ, ἐπινομμμένου σκηπτοῦ, νεμομένης τε οὐρανιας φλογός· καὶ προσηρητό γε ἡ τούτων ἔκβασις ὑπὸ τῶν εὐ φρονούντων· οὐδὲ γὰρ ἐσιώπων, οὐδὲ τὴν οἰμωγὴν τῶν ἀναξίως γενομένων ἐπεκαλύπτοντο, φανερώς δὲ καὶ δημοσίᾳ παρρησιαζόμενοι, πρὸς ἀλλήλους διελέγοντο. τίς ἢ τοσαῦτα μακρία; πόση δὲ ἡ τῆς δυναστείας φλαζονεῖα, τομᾶν πολεμεῖν θεῶν ὄντας ἀθρώπους, ἀγνωστῆρ δὲ καὶ δικαιοτάτη θρησκείᾳ θλίβειν ἑμπαρονεῖν, τοσοῦτον δὲ δήμου καὶ ἀθρώπων δακαίων ὄλεθρον, μηδεμίᾳς προὔπαρχούσης αἰτίας μηχανήσασθαι. ὦ τῆς τῶν πάντων ὑπηκόων σωφροσύνης διδάσκαλον, ὦ κηδεμονίας στρατοῦ πρὸς τοὺς ἑαυτῶν πόλιτας. ἐτίτρωσκον τὰ στέγνα τῶν ὁμοφύλων, οἱ μηδέποτε τὰ τῶν πολεμίων ἐν παρατάξει μεταφρῆνα θιασάμενοι. τέλος γοῦν τὴν τῶν ἀνοσίων ἔργων ἐδικαίῃ ἡ θεῖα πρόνοια μετέλλθεν, οὐ μὴν ἄνευ δημοσίας βλάβης· τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί, ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο, ἱκανὰς εἶναι πρὸς αἰωνίαν εἰρήνην. πᾶν γὰρ τὸ τοῦ προσηρημένου βασιλέως στράτευμα, ὑποταχθέν ἐξουσίᾳ τῶν ἀχρήστου, βία τε τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἀρκάσαντος, προνοίας

VALESII NOTÆ.

Ἐαυτοῦ καταφρονησάμενος, καὶ διὰ τὴν ἐκ τῆς παραφροσύνης βλάβην μᾶς εὐκαταφρονήτου οὐκίσεως καθειργμῶ ἑαυτὸν πιστεύσας· Ἰν' οἶμαι τὴν τοῦ κερανοῦ βολὴν δεδιώς διαγάγει τὸν ἐπίλοιπον βίον. τί δὴ τούτῳ συνήνεγκε πρὸς τὸν θεὸν ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐνοστήσασθαι. λαλεῖ. etc.

Ἐδοῦτο μὲν τοὶ τὰ βασίλεια. Intelligit palatium Nicomediæ, quod paulo post excitatum a Diocletiano persecutionem adversus Christianos, fortuito igne consumptum est. Et Imperatores quidem ipsi ac reliqui gentiles, Christianos hujus incendii auctores esse criminati sunt, atque idcirco acrioribus in eos suppliciiis ævierunt, ut scribit Eusebius noster in lib. viii Historiæ Ecclesiasticæ, cap. 6, sub finem. Sed Constantinus palatium illud igne cœlestis immisso conflagrasse testatur. Cujus testimonium eo plus auctoritatis habet, quod ipse præsens adfuit, cum hæc Nicomediæ gererentur. Videtur autem Diocletianus hoc fulminis ictu attonitus, ad obitum usque deinceps ἐμβρόντητος permansisse, assidue formidans ne fulmine perculeretur. Id certe innuere videtur hæc Constantini narratio. Ex his patet, quantopere falsus sit Christophorosus in vertendo hujus capitis titulo. Putavit enim palatium Diocletiani conflagrasse, postquam is imperio se addicasset: cum tamen id contigerit Diocletiano adhuc imperium obtinente, ac degente in Nicomediensi palatio.

Σωφροσύνης διδάσκαλον. Ultima vox deest in codice Fokeui.

Οἱ μηδέποτε τὰ μεταφρῆνα τῶν πολεμίων. Vel hoc dicit de tyronibus, qui recessus in militiam ascripti, nondum cum hoste congressi fuerant; vel de timidis et ignavis militibus, qui ex acie fugere soliti erant, nec hostes unquam superaverant. Certe Diocletiani exercitus nihil memoria dignum egisse dicitur, nisi quod Achilleum diutina obsidione expugnavit Alexandriæ. Porro obscurum est, quid sibi velit Constantinus, cum ait milites illos transfixisse pectora civium suorum, id est, Christianorum. Credibile est Diocletianum, cum infensus esset Christianis, a quibus incensum fuisse palatium suum suspicabatur, maxime milites suos, ut quoquoque in urbe vel in agris deprehendissent Christianos, obruncarent. Certe mul-

ta Christianorum millia sub Diocletiano et Maximiano Nicomediæ casa referuntur: quorum memoriam Græci celebrant die 4 septembris et 28 inensis decembris.

Τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί. Hæc periodus suo loco mota est. Locari enim debuerat statim post vocem θιασάμενοι, hoc modo: μεταφρῆνα θιασάμενοι. τοσαῦται γοῦν ἐγένοντο σφαγαί, ὅσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο, ἱκανὰς εἶναι πρὸς αἰωνίαν εἰρήνην. τέλος γοῦν, etc. Id est, Pectora tribulium suorum perforabant ii qui nunquam in acie terga hostium viderant. Tot porro tantæque factæ sunt cædes, ut si in præliis adversus Barbaros factæ fuissent, sufficere id potuerit ad perpetuam nobis pacem comparandam. Tandem vero divina providentia tam impiorum facinorum ab illis pœnas expetiti, nec tamen sine damno Reipublicæ. Totus enim ille supra memorati Imperatoris exercitus, etc. Quid his clarior, quid apertius? Næ admodum pertinacem esse oportet illum, qui hæc ita restituenta esse negaverit.

Ἵσαι εἰ κατὰ βαρβάρων ἐγένοντο. Duplex hujus loci sensus potest esse. Aut enim ita verit potest ut verit Portesius: Sane cædis et sanguinis tanta vis fuit, ut si Barbarorum esset, ad sædus sempiternum sufficeret. Aut cum Christophorono verit potest in hunc modum: Tot plane factæ sunt cædes, quot si in Barbaros factæ fuissent, satis multæ ad æternam pacem constituendam videri potuissent. Atque hic posterior sensus mihi quidem magis placet. Eadem plane sententia est Lucani in exordio Pharsaliæ cum dicit:

Heu quantum potuit terræ pelagique parari
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextræ.

Pro ὅσαι tamen melius scriberetur ὥσπερ. Sequitur enim ἱκανὰς εἶναι.

Τῶν ἀχρήστου. Maxentium intelligit, ut ex sequentibus apparet. Quoniam autem modo exercitus Diocletiani ad Maxentium transierit, non difficile est divinare. Post abdicationem Diocletiani Galerius Maximianus ejus copias accepit; quarum partem Severo Cæsari ad Italiæ tutelam tradidit. Paulo post, cum Maxentius imperium Romæ arripisset. Severum cum copiis adversus eum misit Galerius. Sed Maxentius dolis et pollicitationibus corruptum Severi exercitum, ad suas partes traduxit. Post hæc Galerius cum ma-

Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν ἐλευθερούσης, πολλοῖς καὶ παντοδαποῖς πολέμοις ἀνήλωται. ἀλλὰ μὴ καὶ αἱ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκφωνήσεις τῶν πιεζομένων, καὶ τὴν ἐμφυτον ἐλευθερίαν ποθεύοντων. καὶ οἱ μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν κακῶν τῆς εὐχαριστίας πρὸς τὸν Θεὸν ἔπαινοι, ἀποδοθείσης τῆς ἐλευθερίας αὐτοῖς καὶ τῶν μετὰ δικαιοσύνης συμβολαίων, πῶς οὐ παντὶ τρόπῳ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καὶ τὴν πρὸς ἀνθρώπους στοργὴν χαρακτηρίζουσιν;

rentur, et innatam sibi libertatem omnibus votis cum gratiarum actione Deo persolutæ, cum libertas et contractuum æquitas ipsis reddita esset; an non singularem Dei providentiam, et paternam adversus homines caritatem modis omnibus declarant?

CAP. XXVI. — QUOD DEUS CAUSA FUIT PIETATIS IMPERATORIS, ET QUOD EVENTUS PROSPEROS A DEO POSCERE, SIQUE ACCEPTOS FERRE DEBEMUS; SECUS AUTEM GESTA, NEGLIGENTIÆ NOSTRÆ IMPUTARE.

Ὅταν δὲ τὴν ἐμὴν ὑπηρεσίαν ἐπαινοῦσιν, ἐξ ἐπικνοίας Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχουσαν, ἧρ' οὐ τῆς ἐμῆς ἀνδραγαθίας τὸν Θεὸν αἰτίων εἶναι διαδεδαιούνται; πάντων γε μέλιστα ἔστι γὰρ Θεοῦ ἴδιον, τὸ τὰ ἄριστα πράττειν, ἀνθρώπων δὲ, τὸ τῷ Θεῷ πείθεσθαι. ἔστι δὲ οἶμαι διακονία καλλίστη τε καὶ ἀρίστη, εἴ τις πρὸ τῆς ἐγχειρήσεως προκατασκευάζει τὴν τῶν πραχθησομένων ἀσφάλειαν καὶ ἐπίστανται γε πάντες ἄνθρωποι τὴν τῶνδε τῶν χειρῶν ἀγρωτάτην λατρίαν, ὀφείλοισθα τῷ Θεῷ πίστιν καθαρὰ καὶ εὐλαριστάτην. καὶ σὺν γε ταῖς χερσὶν εὐχάεις τε καὶ λιτανεῖαις, πᾶν ὅσον ἦνυσται ὑπὲρ συμπεροντος, κατορθοῦσθαί πρὸς γενομένης ὀφελείας ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ τσαύτης, ὅσην ἂν ἕκαστος αὐτῷ τε καὶ τοῖς φίλτατοις ἤξαστο· ἰστόρησαν δὲ καὶ τὰς μάχας, καὶ θιβάσαντο καὶ τὸν πόλεμον, τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύουσας, καὶ εἶδόν τὸν

VALESII NOTÆ.

Corporis copis adversus Maxentium profectus, ipse quoque simili militum prodicione desertus est. Ita Diocletiani milites in potestatem Maxentii venerunt.

Προνοίας Θεοῦ τὴν μεγάλην πόλιν. In codice Fuk. no Turnebi ita legitur hic locus: προνοίας τε Θεοῦ ἢ μεγάλα πόλις σὺν εὐμοιροῦσα.

Ἄλλὰ μὴ καὶ. Scribendum est ἀλλὰ μὴ αἱ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκφωνήσεις, etc., codex Fuk. ἀλλὰ μὴ καὶ αἱ.

καὶ τῶν μετὰ δικαιοσύνης συμβολαίων. Gloriatu Constantinus, quod profligata Maxentii tyrannide Romanis libertatem et contractum cum iustitia reddiderit. Nam post eadem tyranni, quæcumque ab eo vel a iudicibus ejus gesta fuerant, infirmabantur. Itaque si quis dignitate ab illo auctus fuisset, ad pristinum statum redibat, et codicillos impetratæ dignitatis ad legitimum Principem referre cogebatur. Sententiæ quoque ac decreta, quæ iis temporibus promiserant iudices, ex publicis scriniis ac tabulariis auferbantur. Denique totum illud tempus tyrannidis pro nullo habebatur, periunde ac si nunquam fuisset. Quare nec ad præscriptionem longi temporis prolebat. Pacta quoque et conventa, et cuiusquemodi contractus per id temporis spatium inter privatos transacti, pariter infirmabantur, idque stricto jure. Verum legitimi Principes parta de tyrannide victoria, postquam omnes eorum actus infirmaverant; pacta, venditiones, donationes manumissiones, et huiusmodi privatorum gesta confirmare consueverant, data publicæ constitutionis indulgentia; ne si hæc omnia irrita fierent, privatorum quies ac securitas conturbaretur. Docent id Imperatorum leges in cod. Theodosiano lib. xv, de infirmantibus his quæ sub tyrannide gesta sunt. Ex quibus intelligimus, cur Constantinus deat se contractus Romanis edidisse. In codice Fuk. συμβόλων scribitur non συμβολαίων. Ad hunc morem alludere videtur Rufinus in fine libri ix, cum ait: *Edictis namque frequentibus*

A tantæque factæ sunt cædes nostrorum, ut si tantæ unquam factæ essent barbarorum strages, suffecturum id fuerit ad perpetuam nobis pacem comparandam. Totus enim ille supra memorati imperatoris exercitus, cum in potestatem venisset hominis ignavi qui imperium Romanum per vim rapuerat, Deo tandem urbi Romanæ libertatem restituente, multis et maximis præliis penitus extinctus est. Sed et vocis Deum adiutorem inelamantium tunc cum opprimebant, laudes item post malorum depulsionem,

B Meam porro operam cum laudant, quæ ex divini Numinis instinctu sumpsit exordium; an non aperte confirmant, fortium facinorum meorum Deum auctorem fuisse? Ita certe. Dei enim proprium est optima quæque agere, hominum vero obsequi. Illud porro optimum ac præstantissimum ministerium est, cum quis antequam manum operi admoveat, sedulo prospicit ut cuncta quam tutissime gerantur. Norunt qui dem omnes mortales harum manuum sanctissimum ministerium Deo debere cum pura ac sincera fide. et precibus ac supplicationibus cum manuum opera conjunctis, quicquid actum est pro hominum utilitate, feliciter esse confectum: quippe cum tantum utilitatis et privatim et publice in omnes redundaverit, quantum quisque tum sibi, tum necessariis suis optaverat. Pugnas etiam viderunt, et spectatores

per omnem locum propositis, non solum tyrannicas adversus Christianos depulerat leges, jusque civile reddiderat, etc.

Πάντων γε μέλιστα. Scribendum est πάντως, et ante hanc vocem ponenda est interrogatio, quemadmodum legisse videtur Christophorus.

Τὴν τῶνδε χειρῶν ἀγρωτάτην λατρίαν. Non possum probare interpretationem Christophoroni qui vertit: *Manuum ad caelos sublatarum cultum*. Ego vero non dubito quin λατρεία hoc loco idem sit ac *ministerium*. Ait enim Constantinus, homines Deo debere præstare manuum suarum ministerium; idque cum fide pura ac sincera διακονίαν et ὑπηρεσίαν supra dixerat eodem sensu. Certe χεῖρες pro manibus ad cœlum elevatis, seu pro precibus, quomodo dici possint non video. Sed et quæ sequuntur, apertissime refellunt versionem Christophoroni. Addit enim Constantinus καὶ σὺν γε ταῖς χερσὶν, etc. Id est, *precibus quoque et supplicationibus cum manuum opera ac ministerio conjunctis, quicquid actum est pro hominum utilitate feliciter esse confectum*. Postquam enim Constantinus dixit homines manuum suarum ministerium Deo debere præstare, addit non solum manus Deo commendandas, sed etiam preces ac supplicationes adhibendas, ut res quas agendas suscepimus, feliciter cedant. Hoc est quod Græci vulgari proverbio dicere solebant σὺν ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει, quo indicabant, simul cum precatione manum operi esse admovendam. Porro cum ait Constantinus τῶνδε τῶν χειρῶν λατρίαν, de seipso loquitur, eo modo quo apud Virgilium Æneas:

Si pergama dextra Defendi possent, dextra hac defensa fuissent.

Πρὸς γενομένης ὀφελείας. Scribendum est uno verbo προσγενομένης, quod nitor a Scaligero et aliis animadversum non fuisse. Ita certe codex Fuketii.

Τὴν νίκην τῷ δήμῳ βραβεύουσας. Populum Romanum

fuerunt praelii, cum divina providentia victoriam A populo largita est: animadvertunt faventem precibus nostris atque aspirantem Deum. Quippe invicta res est, justa precatio, nec unquam voto suo exiit, qui sancte Deo supplicasset. Neque enim locus repulsæ relinquitur, nisi quoties vacillaverit fides. Etenim Deus semper propitius adest, hominum probitatem benigno excipiens vultu. Quamobrem interdum quidem iabi humanum est; humanorum vero lapsum nequam auctor est Deus. Quicumque ergo pietatem consecretantur, gratias omnium Servatori, pro nostra suaque ipsorum salute, et pro Reipublicæ prospero statu agere debent, sanctisque precibus et continuis supplicationibus Christum nobis propitium reddere, ut beneficia sua perpetua esse velit. Hic enim auxiliator invictus, et propugnator B est justorum. Idem iudex optimus, antesignanus immortalitatis, et vitæ æternæ largitor.

VALESH NOTÆ.

intelligit, qui cum Maxentii tyrannide oppressus esset, pro Constantino adversus Maxentium vota faciebat. Et hic quidem sensus tolerari potest. Verumtamen re attentius examinata, aliquid mendii hic subesse suspicor. Ac fortasse legendum τὴν νίκην τῷ ἱμῶ στρατεύματι βραβευσίση.

Περὶ λαίπεται κόσμος. Hoc loco κόσμος ponitur pro prætextu; quod vocabulum in oratione latina Constantini cum Interpres non intelligeret, ita vertit: melius facturus, si πρόφασιν posuisset. Male igitur Portesius et Christophorsonus mundum interpretati sunt.

Θεὸν ἡμετέροις εὐχαῖς συναϊρόμενον ἀνίκητον γὰρ χρέμα ἢ δικαία προσευχή· οὐδὲ οὐδὲ ὁσίως λιτανεύων ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ· οὐδὲ γὰρ περιλείπεται κόσμος ἀποτέυγματι, εἰ μὴ μόνον ἐθα ἂν τὸ τῆς πίστεως ὀκλήρη· ὁ γὰρ τοι Θεὸς αἰ πάριστιν εὐμηνῆς, τὴν τῶν ἀνθρώπων προσδεχόμενος καλοκαγαθίαν. διὰ ἀνθρώπων μὲν, πταιῶσαι ποτέ, ὁ δὲ Θεός, ἀνάιτος τῶν ἀνθρώπων πραγμάτων· διὰ χρῆ τούς πάντας τοὺς τὴν θεοσέβειαν καταδιώκοντας, χάριν ὁμολογεῖν τῷ Σωτῆρι τῶν πάντων, ἐν οἷσι τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας, καὶ τῆς τῶν δημοσίων πραγμάτων εὐμοιρίας, ὁσίαις τε εὐχαῖς καὶ λιτανείαις ἐπαλλήλοις ἐξελθεῖσθαι τὸν Χριστὸν ἡμῖν, ὅπως τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ διαφυλάττοι· οὗτος γὰρ ἐστὶν ἀίτητος σύμμαχος καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν δικαίων. ὁ δὲ αὐτὸς κριτὴς ἀριστος, ἀθανασίας ἡγεμὼν, αἰδίου ζωῆς χορηγός.

Ἀνάιτος τῶν ἀνθρώπων πραγμάτων. Scribendum est πταισμάτων, ut in libro Moræi emendatum invenit. Atque id jam ante monuerant Genevenses ex Scaligeri et Bongarsii libris, quibus sub scribitur codex Fuketii. Τῆς ἡμετέρας αὐτῶν σωτηρίας. Non assensior Scaligero, Bongarsio, Grutero, qui hunc locum sic emendant: τῆς ἡμῶν αὐτῶν σωτ. Ego malim legere τῆς ἡμετέρας καὶ σωτῶν αὐτῶν σωτηρίας, quam scripturam in versione mea secutus sum. In codice Fuk. scribitur τῆς τε ἡμῶν αὐτῶν. In schedis autem scriptum est τῆς τε ἡμέρας αὐτῶ, etc.

Pars tertia.

EPISTOLÆ.

ANNO DOMINI CCCXIII.

EPISTOLA CONSTANTINI AD MELCHIADEM.

(Conc. t. 1, col. 1429, ed. Coleti.)

Petit Romæ concilium congregari in causa Cæciliani et Donatistarum.

Constantinus Augustus Melchjadi episcopo Romano (1) C hierarchæ.

Quoniam hujusmodi litteræ complures ab Anulino (2) clarissimo Africae proconsule ad me missæ sunt, in quibus constat Cæcilianum episcopum Carthaginensium a quibusdam collegis suis in Africa ordinatis episcopis multis de rebus in crimen vocari; et illud mihi permolestum videtur, ut in his provinciis, quas divina providentia ultro ac sua sponte sub meum subjunxerit imperium, et in illis locis, in quibus crebra hominum frequentia versatur, non modo multitudo ad deteriora deflectat et distrahatur dissidiis, sed episcopi etiam discordiam inter se ipsi exerceant, visum est mihi, ut idem Cæcilianus cum decem episcopis, qui illum reum facere videantur, et decem aliis, quos ipse suæ litis dijudicationi necessarios existimaverit, Romam navigio trajiciat, ut ibi coram vobis, et Rheticio etiam, et Materno, et Ma-

Κωνσταντῖνος Σεβαστὸς Μελιτιάδῃ ἐπισκόπῳ Ῥωμαίων καὶ Μάρκῳ.

Ἐπειδὴ τοιοῦτοι χέρται παρὰ Ἀνυλίνου τοῦ λαμπροτάτου ἀνθυπέτου τῆς Ἀφρικῆς πρὸς μὲ πλείους ἀπεστάλτησαν, ἐν οἷς ἐμπίπτει Καϊκιλιανὸν τὸν ἐπίσκοπον τῆς Καρταγινησίων πόλεως παρὰ τινῶν κολλήγων αὐτοῦ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν καθιστώτων, ἐν πολλοῖς πράγμασι εὐθύνονται· καὶ τοῦτ' μοι βαρὺ σφόδρα δοκεῖ, τὸ ἐν ταύταις ταῖς ἐπαρχίαις εἶ τῇ ἱμῶ καθιστάσει αἰθροῖτος ἢ θεῖα πρόνοια ἐνεχέρισε, κάκεισε πολὺ πλῆθος λαοῦ, θλίον ἐπὶ τὸ φραυλίτερον ἐπιμένοντα εὐφροσεσθαι ὡς καὶ διχοστατοῦντα, καὶ μεταξὺ ἐπισκόπου διαφάρας ἔχειν, ἴδοξ' μοι ἴν' αὐτὸς ὁ Καϊκιλιανὸς μετὰ δίκῃ ἐπισκόπων τῶν αὐτῶν εὐθύνει δοκούντων, καὶ δίκῃ ἑτέρων οὐς αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ δικῇ ἀναγκαίως ὑπολάβοι, εἰς τὴν Ῥώμην πλῆθ' ἀπέλκει· ἴν' ἐκεῖσε ἡμῶν παρόντων, ἀλλὰ μὲν καὶ Ῥητικίου καὶ Ματῆρου καὶ Μαρτίνου τῶν κολλήγων ἡμῶν, οὐς τοῦτου ἐνεκεν εἰς τὴν Ῥώμην προστάξα' ἐπισπεῖσαι, ὀνηθῆ ἀκουσθῆναι, ὡς ἂν καταμάθοιμε τῷ θεοσάμειωτάτῳ νόμῳ ἀρμόττειν· ἴνα μῆτοι καὶ περὶ πάντων αὐτῶν τούτων πληρῖ-

(1) Et Marco additur in editione Jo. Christophorsoni, cujuslibet sequitur versio.

(2) Græce scribitur apud Euseb. Ἀνυλῖνος, et minus recte ποσσουναμ Ἀνυλῖνος.

στέτην δυσηθῆτε ἔχειν γυῶσιν, τὰ ἀντίτυπα τῶν ἐγγράφων τῶν πρὸς μὲ παρὰ Ἀνυλίνου ἀποσταλόντων, γράμμασιν ἑμοῖς ὑποτάξαι, πρὸς τοὺς προειρημένους κόλληγας ὑμῶν ἔξῃσιμα· οἷς ἐντυχούσα ἢ ὑμετέρα στερόβητος, δοκιμάσει θν τινα χρὸ πρότον τῶν προειρημένων δίκων ἐπιμαλίστατα διακριθῆσαι, καὶ κατὰ τὸ δίκαιον τερματῆσαι· ὅπως μὴ δὲ τῶν ὑμετέρων ἐπιμαλίστων λαθῶναι, τοσαύτην με εἶδα τῇ ἐν θέρμῃ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἀποκρίσασθαι, ὡς μηδὲν καθόλου σχίσμα ἢ διχοστασίαν ἐν τινι τόπῳ βούλεσθαι με ὑμᾶς καταλιπεῖν. ἢ θεῖότης ὑμᾶς τοῦ μεγάλου Θεοῦ διαφυλάξοι πολλοῖς ἔτσι τιμώτατοι.

minime latet, me tantam reverentiam sanctæ et catholicæ Ecclesiæ tribuere, ut velim vos nullum generare schisma, nullam discordiam ullo in loco omnino relinquere. Summa Dei majestas vos, honoratissimi viri, multos annos conservet.

Alterum exemplum epistolæ Constantini imperatoris, qua episcoporum concilium Romæ fieri jubet pro unitate et concordia ecclesiarum.

Constantinus Augustus Miltiadi episcopo urbis Romæ et Marco. Quoniam hujusmodi plures libelli a viro clarissimo Anulino Africæ proconsule ad me sunt missi, in quibus continetur Cæcilianum Carthaginiensium urbis episcopum a quibusdam collegis suis per Africam constitutis multis de causis insimulari; quod quidem per molestum mihi videtur, in istis provinciis quas divina providentia meæ devotioni spontanea deditio tradidit, et in quibus maxima est populi multitudo, plebem quasi in duas partes divisam ad deteriora deflectere, et episcopos inter se dissentire, placuit mihi ut idem Cæcilianus una cum decem episcopis qui accusare ipsum videntur, et cum decem aliis quos ipse ad suam causam necessarios esse judicaverit, Romam naviget; ut ibi coram vobis et C

EPISTOLA PRIMA CONSTANTINI ET LICINII AD ANULINUM.

(Eus. Hist. Eccl. lib. x, c. 5.)

Imperatores soli Ecclesiæ catholicæ beneficium a se concessum esse declarant.

Χαίρει Ἀνυλίνε τιμώτατε ἡμῖν. Ἰστέν ὁ πρὸς οὗτος τῆς φιλαγωγίας τῆς ἡμετέρας, ὡστε εἶναι ἕπερ δίκαιον ἄλλοτριῶν προσέχει, μὴ μόνον μὴ ἐνοχλεῖσθαι, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθιστῆν βούλεσθαι ἡμᾶς, Ἀνυλίνε τιμώτατε. Ἰθεν βουλήμεθα ἰσ' ἐπὶ ταῦτα τὰ γράμματα κομισθῆν, εἰ τινα ἐκ τούτων τῶν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ καθολικῇ τῶν χριστιανῶν ἐν ἐκασταῖς πόλεσιν ἢ καὶ ἄλλοις τόποις διέφθρον, καὶ κατέχοιτο νῦν ἢ ὑπὸ πολιτῶν, ἢ ὑπὸ τινῶν ἄλλων, ταῦτα ἀποκατασταθῆναι παραχρημα ταῖς αὐτῶν ἐκκλησίαις ποιήσης. ἐπειδὴ ἕπερ προηγήμεθα ταῦτα ἕπερ αἱ αὐταὶ ἐκκλησίαι πρότερον ἐσχίσσαν, τῇ δίκαιῳ αὐτῶν ἀποκατασταθῆναι. ὅπως τοῖσιν συνορῆ ἢ καθοσώσῃς ἢ σὸν τῆς ἡμῶν τῆς κληδόνως σαφῆστατον εἶναι τὸ πρόσταγμα, σπουδάσων, εἴτε κτ. κ. οἰκ. αἰ, εἴθ' ὅτι οὐδὲν δὴ ποτε τῷ δίκαιῳ τῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν διέφθρον, σὺμπαντα αὐταῖς ἀποκατασταθῆναι ὡς τάχιστα· ὅπως τούτων ἡμῶν τῇ προτάγματι ἐπιμαλίστατην σε ποιθήρησιν παρσοχηθῆναι καταμάθοιμεν. Ἰβρῶσσι Ἀνυλίνε τιμώτατε καὶ ποθεινῶτατε ἡμῖν.

EPISTOLA ANULINI PROCONSULIS AD CONSTANTINUM.

(Conc. 1. 1, col. 1428, ed. Col.)

CUM LIBELLO DONATISTARUM IMPERATORE OBLATA.

Scripta coelestia Majestatis vestræ accepta atque adorata, Cæciliano, et his qui sub eodem agunt, quique clerici appellantur, devotio parvitalis meæ insi-

A rino collegis vestris, quos ea de causa Romam mature jusserim, possit audiri, sicut sanctissima Dei lex, ut nostis, postulat. Atque ut de omnibus hisce plenissimam accuratissimamque notitiam possitis habere, exemplaria litterarum ad me ab Anulino missarum, litteris meis subscripta, adversus prædictos collegas misi; quas cum vestra gravitas perlegerit, exquisite ponderabit, quomodo, quave ratione lis illa, quam supra diximus, diligentissime rectissimeque dirimatur, et ex juris præscripto tandem aliquando absolvatur: quandoquidem illud vestrum studium

B coram Reticio, Materno ac Marino collegis vestris, quos ea causa Romam properare jussi, possit audiri, quemadmodum sanctissimæ legi convenire optime nostis. Porro ut totius negotii plenissimam valeatis haurire notitiam, exempla libellorum ab Anulino ad me missorum, litteris subjecta ad collegas vestros supradictos transmisi. Quibus lectis referendæ gravitas vestra, quoniam modo supra memorata controversia accuratissime dijudicanda sit, et ex præscripto justitiæ terminanda. Siquidem nec tuam sedulitatem latet, tantam a me reverentiam sanctissimæ Ecclesiæ catholicæ exhiberi, ut generaliter nullum schisma aut dissidium ullibi a vobis relinqui velim. Divinitas summi Dei multis vos annis servet, charissime. :

Ave, Anuline clarissime nobis. Est hic mos bonitatis nostræ, ut ea quæ ad alienum jus pertinent, non modo nulla inquietudine affici, sed etiam restitui velimus, Anuline charissime. Quapropter jubemus, ut simul atque has litteras acceperis, si quæ ex illis quæ ad Catholicam Christianorum Ecclesiam per singulas civitates, aut in aliis locis pertinebant, nunc a Decurionibus aut quibuslibet aliis detinentur; ea confestim illorum ecclesiis restitui facias. Quandoquidem volumus, ut quæ supradictæ ecclesiæ antea possederunt, ad earumdem jus omnino revertantur. Cum ergo perspicat devotio tua, hujus nostræ jussionis manifestissimum esse præscriptum; operam dabis, ut sive horti, sive ædes, seu quodcumque aliud ad jus earumdem ecclesiarum pertinuerit, cuncta illis quantocius restituantur: quo scilicet te huic nostro præcepto accuratissime obtemperasse intelligamus. Vale, Anuline charissime et desideratissime nobis.

nuare curavit, eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium facta, cum omni omnino munere indulgentiæ Majestatis vestræ liberati esse videantur

catholici, custodita sanctitate legis, debita reverentia divinis rebus inserviant. Verum post paucos dies extiterunt quidam, adunata secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in aluta signatum, et libellum sine signo obtulerunt dicationi meæ; atque impendio pos-

ularunt, ut ad sacrum et venerabilem comitatum nominis vestri dirigerem: quæ manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorundem actis, quo cuncta Majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit.

EPISTOLA II CONSTANTINIAD ANULINUM.

(Eus. Hist. Eccl. lib. x, c. 7.)

Ecclesiarum præsides a publicis functionibus immunes esse jubet.

Ave, Anuline carissime nobis. Cum ex multis rebus constet, religionem illam in qua summa divinæ Majestatis reverentia custoditur, spretam quidem maxima Reipublicæ importasse discrimina; eandem vero rite susceptam ac custoditam, et nomini Romano maximam prosperitatem, et cunctis mortalium rebus, divina id tribuente beneficentia, præcipuam felicitatem contulisse, placuit ut homines illi qui cum debita sanctimonia et assidua hujus legis observantia ministerium suum divinæ religionis cultui exhibent, laborum suorum mercedem reportent, Anuline carissime nobis. Quocirca eos homines qui intra Provinciam tibi creditam in Ecclesia Catholica cui Cæcilianus præest, huic sanctissimæ religioni ministrant, quos Clericos vocare consueverunt; ab omnibus omnino publicis functionibus immunes volumus conservari, ne errore aliquo aut casu sacrilego a cultu summæ Divinitati debito abstrahantur; sed ut potius absque ulla Inquietudine propriæ legi deserviant. Quippe his summam venerationem divino Numini exhibentibus, maximum inde emolumentum Reipublicæ videtur accedere. Vale, Anuline carissime ac desideratissime nobis.

Χαῖρε Ἀνυλίνε τιμώτατε ἡμῖν. ἐπειδὴ ἐκ πλείονων πραγμάτων φαίνεται παρεξουθενηθεῖσαν τὴν θρησκίαν ἐν ἧ ἡ κορυφαία ἀγνωστίας τῆς ἐπουρανοῦ αἰδῶς φυλάττεται, μεγάλους κινδύνους ἐπινοχῆσαι τοῖς δημοσίοις πράγμασιν, αὐτὴν τε ταύτην ἐνθίσμους ἀναληφθεῖσαν καὶ φυλατομένην, μεγίστην εὐτυχίαν τῷ Ῥωμαϊκῷ ὄνοματι, καὶ σύμπασιν τοῖς τῶν ἀνθρώπων πράγμασιν ἐξαιρετον εὐδαιμονίαν παρεσχῆκεναι, τῶν θεῶν εὐεργεσιῶν τοῦτο παρεχουσῶν, ἔδοξεν ἐκείνους τοὺς ἄνδρας τοὺς τῇ ὀφειλομένη ἁγιότητι καὶ τῇ τοῦ νόμου τούτου παρεδρία τὰς ὑπηρεσίας τὰς ἐξ ἑαυτῶν, τῇ τῆς θεῆς θρησκείας θεραπείᾳ παρέχοντας, τῶν καμάτων τῶν ἰδίων τὰ ἐπαθλα κομίσασθαι, Ἀνυλίνε τιμώτατε. διόπερ ἐκείνους τοὺς εἰσω τῆς ἐπαρχίας τῆς σοι πεπιστευμένης ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἢ καὶ κελιαρῶς ἐπίστηκε, τὴν ἐξ ἑαυτῶν ὑπηρεσίαν τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ θρησκείᾳ παρέχοντας, οὐσπερ κληρικῶς ἐπινομάζειν ἐῶθασιν, ἀπὸ πάντων ἀπαξασπλῶς τῶν λειτουργιῶν βούλομαι ἀλιτουργήτους διαφυλαχθῆναι: ὅπως μὴ διὰ τινος πλάνης ἢ ἐξολισθήσεως ἱεροσύλου ἀπὸ τῆς θεραπείας τῆς τῇ θεότητι ὀφειλομένης ἀφελκωνται, ἀλλὰ μᾶλλον ἄνευ τινὸς ἐνοχλήσεως τῷ ἰδίῳ νόμῳ ἐξυπηρετῶνται: ὥσπερ μεγίστην περὶ τὸ θεῖον λατρίαν ποιουμένων, πλείστον ὅσον τοῖς κοινοῖς πράγμασιν συνοίσειν δοκεῖ. ἔρρωσο, Ἀνυλίνε τιμώτατε καὶ ποθεινότατε ἡμῖν.

EPISTOLA CONSTANTINI AD CÆCILIANUM.

(Eus. Hist. Eccl. lib. x, c. 6.)

Imperator pecunias Ecclesiis donat.

Constantinus Augustus Cæciliano, episcopo Carthaginensi.

Quando quidem placuit nobis ut per omnes provincias Africæ, Numidiæ, et utriusque Mauritanicæ, certis quibusdam legitimæ et sanctissimæ religionis Catholicæ ministris ad sumptus necessarios aliquid præberetur; litteras dedi ad Ursum virum Perfectissimum Rationalem Africæ, eique significavi ut ter mille folles tunc Gravitati numerari curaret. Tu itaque ubi prædictam quantitatem acceperis, operam dabis, ut cunctis supra memoratis juxta brevem ab Hosio ad te directum ea pecunia dividatur. Quod si forte ad memm erga vos omnes in hac parte studium explendum deesse aliquid intellexeris, incunctanter quidquid necessarium tibi videbitur, ab Heraclida Procuratore præditorum nostrorum petere debes. Nam et ipsi coram mandavi, ut si quid pecuniæ Gravitatis tua ab ipso postularet, absque ulla dubitatione dinumerandum tibi curaret. Et quoniam accepi quosdam non satis compositæ mentis homines id agere, ut sanctissimæ et Catholicæ Ecclesiæ populum improba

Κωνσταντίνος Ἄυγουστος Καὶ κελιαρῶς ἐπισκόπῳ Καρταγίνης.

Ἐπειδὴ περ ἤρσει κατὰ πάσας ἐπαρχίας, τὰς τε Ἀφρικὰς καὶ τὰς Νομιδίας καὶ τὰς Μαυριτανίας, ῥητοῖς τισι τῶν ὑπηρετῶν τῆς ἐνθίσμου καὶ ἀγνωστίας καθολικῆς θρησκείας, εἰς ἀναλώματα ἐπιχορηγηθῆναι τι, ἔδωκα γράμματα πρὸς Οὐρσον τὸν διασημότατον καθολικῶν τῆς Ἀφρικῆς, καὶ ἐδήλωσα αὐτῷ, ὅπως τριχίλιους φῶλλεις τῇ σῇ στερέρότητι ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ. σὺ τοίνυν ἄνικα τὴν προδηλουμένην ποσότητα τῶν χρημάτων ὑποδεχθῆναι ποιήσεις, ἅπασιν τοῖς προειρημένους κατὰ τὸ βρουῖον τὸ πρὸς σέ παρὰ Ὁσίου ἀποσταλῆν, ταῦτα τὰ χρήματα διαδοθῆναι πλευσσον. εἰ δ' ἄρα πρὸς τὸ συμπληρωθῆναι μου τὴν εἰς τοῦτο περὶ ἅπαντας αὐτοὺς προαίρεσιν, ἐνδεῖν τι καταμάθοις, παρὰ Ἡρακλεῖδα τοῦ ἐπιτρόπου τῶν ἡμετέρων κτημάτων, ἀναμφιλύτως ὅπερ ἀναγκαῖον εἶναι καταμάθοις, αἰτῆσαι ὀφείλεις. καὶ γὰρ παρόντι αὐτῷ προστάξαι, ἵν' εἴ τι ἂν χρημάτων παρ' αὐτοῦ ἢ σῇ στερέρότητι αἰτήσῃ, ἄνευ διαταγῆς τινος ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ. καὶ ἐπειδὴ ἐπιδοθῆναι τινὰς μὴ καθεστῶσης διανοίας τυγχάνοντας ἀνθρώπους, τὸν λαὸν

τῆς ἀριωτάτης καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας φαύλη τινὶ ὑπονοθιύσαι βούλεσθαι διαστρέφειν γίνωσκί με Ἄνυλνω ἀνοπάτω, ἀλλὰ μὴν καὶ Πατρικίω τῷ Οὐκακάρῳ τῶν ἐπάρχων παροῦσι τοιαύτας ἐντολάς δεδωκέναι· ἴν' ἐν τοῖς λοιποῖς ἅπασι καὶ τούτου μάλιστα τὴν φροντίδα ποιήσονται τὴν προσήκουσαν, καὶ μὴ ἀνέχωνται περιορᾶν τοιοῦτο γινόμενον. διόπερ εἴ τινας τοιούτους ἀνθρώπους ἐν αὐτῇ τῇ μακρίᾳ ἐπιμένειν κατίδοις, ἄνευ τινὸς ἀμφιβολίας τοῖς προκηρημένοις δικασταῖς πρόσελθε, καὶ αὐτὸ τοῦτο προσανέγκη, ὅπως αὐτοὺς ἐκείνοι, καθάπερ αὐτοῖς παροῦσιν ἐκέλευσα, ἐπιστρέψωσιν. ἡ θεότης τοῦ μεγάλου Θεοῦ σε διαφυλάξῃ ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν.

ANNO DOMINI CCCXIV.

EPISTOLA CONSTANTINI AD ÆLAFIUM.

(*Conc. t. 1, col. 1445, ed. Col.*)

Quod partes Donatistarum litigantes Arelate ad concilium convocari oporteat.

Constantinus Augustus Ælafi (1).

Jam quidem antehac, cum perlatum fuisset ad scientiam meam, apud Africam nostram plures vesano furore vanis criminationibus contra se invicem super observantia sanctissimæ fidei catholicæ dissidere (*al. discedere*) cœpisse, dirimendæ dissensionis hujusmodi causa placuerat mihi, ut ad urbem Romam tam Cæcilianus Carthaginensis episcopus, contra quem vel maxime universi sæpe me convenerant, quam etiam aliqui ex his, qui ei quædam objicienda crediderant, præsentiam sui exhiberent. Nam etiam ad supradictam urbem nostram Romam quosdam episcopos ex Gallis ire præceperam; ut tam hi pro integritate vitæ suæ, atque laudabili instituto, sed et septem ejusdem communionis, quam etiam urbis Romæ episcopus, atque illi qui cum iisdem cognoscerent, possent rei quæ videbatur esse commota, sinem debitum adhibere. Qui quidem ea quæcumque in præsentia eorum fuerint gesta, cuncta ad scientiam meam etiam actis habitis retulerunt; verbo insuper affirmantes, quod judicium suum pro rerum fuisset æquitate depromptum, eosque potius causæ obnoxios esse dicentes, qui contra Cæcilianum quædam putaverunt commovere, adeo ut istud post judicium habitum Africam ipsos remeasse perhiberent. Inde propter hæc omnia probabili rerum æstimatione speraveram, quod omnibus omnino seditionibus et contentionibus, quæ ab iis hominibus videbantur subito commotæ, finis debitus fuisset impositus. Sed cum dictationis tuæ scripta legissem, quæ ad Nicæsum et cæteros super iisdem simulationibus Gravitas tua mittenda crediderat, evidenter agnovi, quod neque respectum salutis tuæ, neque, quod est majus, Dei omnipotentis venerationem ante oculos suos velint ponere. Siquidem ea agere persistant, quæ non modo ad ipsorum dedecus infamiamque pertineant, sed etiam his hominibus detrahendi dent facultatem (*al. facilitatem*), qui longe ab hujusmodi sanctissima

A atque adulterina falsitate corrumpant, scias me Annulino Proconsuli, et Patricio Vicario Præfectorum coram hæc dedisse mandata, ut inter cætera hujus rei competentem curam grant; nec si quid ejusmodi agatur, negligere ac dissimulare sustineant. Itaque si quos ejusmodi homines in hac amentia perseverare conspexeris, absque ulla hæsitatione supradictos judices adibis; idque ipsis referes, ut in eos, quemadmodum ipsis coram mandavi, animadvertant. Divinitas summi Dei multis annis te servet.

B observantia sensus suos noscuntur avertere (1). Nam id quoque te scire convenit, quod ex iisdem venerunt, asserentes quod minus dignus idem Cæcilianus cultu sanctissimæ (*al. sincerissimæ*) religionis habeatur. Et contra id quod iisdem responderam, frustra eos id jactare, quippe cum res fuisset apud urbem Romam ab idoneis ac probatissimis viris episcopis terminata, obnixè ac pertinaciter respondendum æstimaverunt, quod eorum omnis causa non fuisset audita; sed potius iisdem episcopi quodam loco se clausissent, et prout ipsis aptum fuerat judicassent. Quare cum hæc tot et tanta nimium obnixas disensiones protrahere perviderem, ita ut nullomodo finis iisdem dare posse videretur, nisi et Cæcilianus idem, et ex his qui contra eum dissident, tres aliqui in judicium eorum, qui cum Cæciliano sentiunt consensumque debent, ad Arelatense oppidum venerint: injungendum solertiam tuam duxi, ut mox has litteras meas acceperis, cum Cæcilianum supradictum, cum aliquibus ex his quos ipse delegerit (sed et de Byzacenæ, Tripolitanæ, Numidiarum, et Mauritaniarum provinciis, singuli quique aliquantos ex suis perducere debebunt, quos ipsi putaverint eligendos); sed etiam aliquos qui contra eundem Cæcilianum dissentiant, data evectioe publica, per Africam et Mauritaniam, inde ad Hispanias brevi tractu facias navigare. Et inde nihilominus his in singulis episcopis singulis tractorias tribuas, ut ipsi ad supradictum locum intra diem calendarum angustarum possint pervenire, celeriter intimaturus iisdem, ut antequam proficiscantur, debeant dispo- nere, quatenus absentibus ipsis et disciplina competens habeatur, et nulla forte seditio, vel aliquorum altercatio, quæ ad maximum dedecus spectet, oriatur. De cætero plena cognitione suscepta finis adhibeatur. Quia cum præsentiam sui exhiberint, universa quæ nunc in contentione esse noscuntur, non immerito finem debent accipere maturum, ut protinus possint terminari atque componi. Nam cum apud me certum sit te quoque Dei summi esse cultorem,

(1) Ælafi, vel, ut alii, Ablabio, sive Ablavio, non minus recte Æliano, qui fuit proconsul, ut ex gestis purgationis Cæciliani constat, quæ paulo post referentur, et ex ep. ad Probianum successorem. Qua de re in notis plura.

(1) Vide Augustini epistola LXXVIII, CLXX, CLXV et lib. I contra epistolam Armeniani, cap. 8.

canstior Gravitati tuæ, quod nequaquam fas esse ducam, ut ejusmodi contentiones et altercationes dissimulentur a nobis, ex quibus forsitan commoveri possit summa divinitas, non solum contra humanum genus, sed etiam in meipsum, cujus curæ nutu suo cœlesti terrena omnia moderanda commisit, ut secus aliquid hactenus incitata decerneret. Tunc enim revera

A et plenissime potero esse securus, et semper depromptissima benevolentia potentissimi Dei prosperrima et optima quæque sperare, cum universos sensero debito cultu catholicæ religionis sanctissimum Deum concordis observantia fraternitatis (ad. concordia observantia: fraternitate) venerari.

EPISTOLA CONSTANTINI AD CHRESTUM EPISCOPUM SYRACUSANUM.

(Conc. t. 1, col. 1446, ed. Col.)

Constantinus Augustus Chresto, episcopo Syracusano.

Jam quidem et antea, cum quidam improbo ac perverso studio de sancti cœlestisque numinis cultu et fide catholica dissidere cœpissent, ad rescandas illorum hujusmodi contentiones ita constitueram, ut missis aliquot e Gallia episcopis, tum advenire jussis ab Africa iis, qui diversarum partium erant, atque obnixius inter se, pertinaciusque contendebant, præsentente insuper Romano episcopo, posset id omne, quod commotum videbatur, præsentibus ipsis accurata disceptatione componi. Sed quia nonnulli, ut sere fit, suæ ipsorum salutis, et reverentiæ, quæ sanctissimæ fidei debetur, oblitæ, privatas adhuc simulatas exercere non cessant, dum prolato jam judicio acquiescere nolunt, causanturque a paucis videlicet dictas sententias fuisse, atque hos ipsos non omnibus quæ inquiri ante oportebat, diligenter examinatis, ad depromendum judicium præpropere festinanterque processisse. Quo fit, ut et ipsi, quos fraternaliter et concordem animorum consensum retinere par erat, turpi aut nefaria potius dissensione discrepent, et aversis a sanctissima religione hominibus ludibrii occasionem præbeant. Propterea mihi sedulo providendum fuit, ut hæc quæ post judicium prolatum se dari voluntario assensu debuerant, vel nunc tandem multis præsentibus exitu sortiantur. Quoniam ergo plurimos ex diversis compluribus locis episcopos in Arelatensium oppido ad kalendas augusti convenire præcepimus, tibi etiam per litteras significandum duximus, ut accepto a clarissimo viro Latroniano correctore Siciliae publico vehiculo, cum duobus aliis secundæ sedis, quos ipse deligendos judicaveris, tribusque una famulis, qui vobis in via ministrent, adscitis, designatum in locum ad diem prædictam te conferas: ut per gravitatem tuam, et cæterorum qui conventuri sunt, unanimem conspirantemque prudentiam, dissidium hoc, quod male hactenus per fœdas quasdam contentiones perseverat, omnibus auditis, quæ ab iis qui inter se nunc dissident, quosque parièr adesse jussimus, in medium proferentur, ad debitam religionem et fidem, fraternaliterque concordiam, vel sero tandem revocari queat. Incolumem te Deus omnipotens multis annis custodiat.

Alterum exemplum epistolæ Constantini imperatoris ad Chrestum, qua alteram episcoporum synodum fieri jubet, ut omnis episcoporum dissensio tollatur.

Constantinus Augustus Chresto Syracusanorum episcopo. Jam quidem antea cum nonnulli pravo ac

perverso animo a sancta religione cœlestique virtute et ab Ecclesiæ catholicæ sententia dissidere cœpiss-

Κωνσταντίνος Σεβαστὸς Χριστῷ, ἐπισκόπῳ Συρακουσῶν.

Ἰδὼ μὲν πρότερόν τε ὁ φαύλως καὶ ἐνδιωστῶρως τινὲς περὶ τῆς θρησκείας τῆς ἀγίας καὶ ἐπουρανίου δυνάμεως καὶ τῆς αἰρίσεως τῆς καθολικῆς ἀποδιδέσθαι ἤρξαντο, ἐπιτέμνεισθαι βουληθεὶς τὰς τοιαύτας αὐτῶν φιλονεικίας, οὕτω διατετυπώκειν, ὥστε ἀποσταλέντων ἀπὸ τῆς Γαλλίας τινῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν κληθέντων ἀπὸ τῆς Ἀρρωτικῆς τῶν ἐξ ἑναντίας μοίρας παταλλήτως ἐστατικῶς καὶ ἐπιμόμως διαγωνιζομένων. παρόντος τε καὶ τοῦ τῆς Ῥώμης ἐπισκόπου, τοῦτο ἔπειρ' ἰδέσθαι κινεῖσθαι, δυνήθη ὑπὸ τῆς παρουσίας αὐτῶν μετὰ πάσης ἐπιμαλοῦς διακρίσεως, κατορθώσεως τυχεῖν. ἀλλ' ἐπειδὴ, ὡς συμβαίνει, ἐπιλοθόμενοι τινὲς καὶ τῆς σωτηρίας τῆς ἰδέας, καὶ τοῦ σιβάσματος τοῦ θρηλιόμενου τῆ ἀγιωτάτη αἰρίσει, ἐτι καὶ νῦν τὰς ἰδέας ἐχθρὰς παραταίνειν οὐ παύονται, μὴ βουλομένοι τῆ ἡδὴ ἐξανεχθεῖσθαι κρῖσει συντρέσθαι, καὶ διοριζόμενοι ὅτι δὴ ἔρα ὄλησι τινὲς τὰς γνώμας καὶ τὰς ἀποφάσεις ἑαυτῶν ἐξένεγκον, ἢ καὶ μὴ πρότερον ἀπάντων τῶν θρηλιόντων ζητηθῆναι ἀκριβῶς ἐξετάσθαι, πρὸς τὸ τὴν κρῖσει ἐξένεγκαι κένυ τυχεῖν καὶ ὄλῃως ἐπιτεῦσαι. Ἐκ τε τούτων ἀπάντων συμβαίνει γενέσθαι, τὸ καὶ τούτους ἀδελφικῆν καὶ ὁμόφροναν θρηλιοντας ἔχειν ὁμοφυλικῆν, αἰσχυρῶς, μᾶλλον δὲ μισαρῶς ἀλλήλων ἀποδιδεσθαι, καὶ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς ἀλλοτρίαις ἔχουσι τὰς ψυχὰς ἀπὸ τῆς ἀγιωτάτης θρησκείας, ταύτην πρόφρασιν χλεῖτης διδόναι. ὅθεν προνοητὴν μοι ἐγένετο, ὅπως τοῦτο ἔπειρ' ἔγρην μετὰ τὴν ἐξενεχθεῖσαν ἡδὴ κρίσιν, αὐθαίρῳτῳ συγκαταθείσει πεπαῦσθαι; κἄν νῦν ποτε δυνήθη πολλῶν παρίτων τέλος τυχεῖν. ἐπειδὴ τούτων πλείστοις ἐκ διαφόρων καὶ ἀμύθητων τόπων ἐπισκόποις εἰς τὴν Ἀρεταλησίαν πόλιν εἰσω Κωνσταντίνῳ Ἀυγούστῳ συνελθεῖν ἐκελεύσθαι. καὶ σοὶ γράψαι ἐνομιόμαμ, ἵνα λαβὼν παρὰ τοῦ λαμπροτάτου Δατρωνιανῶ τοῦ κορόνκορος Σικελίας δημοσίειν ἔχημα, σφεδύξας σκαυτῶ καὶ δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου οὐς ἂν σὺ αὐτὸς ἐπιλέξασθαι κρῖσει, ἀλλὰ μὴν καὶ τρεῖς παῖδας τοὺς δυνησομένους ὑμῖν κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπηρετήσασθαι παραλαβὼν, εἰσω τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπι τῷ προειρημένῳ τόπῳ ἀπάντησον. ὡς ἂν διὰ τε τῆς σῆς σταθρότητας, καὶ διὰ τῆς λοιπῆς τῶν συνόντων ὁμοφύχου καὶ ὁμόφρονος συλλέσεως, καὶ τοῦτο ἔπειρ' ἔγρη τοῦ δεῦρο φαύλως δι' αἰσχυρῆς τινας ἔγρημαχίας παραμμένηκειν, ἀκουσθέντων πάντων τῶν μελλόντων λεχθένσασθαι παρὰ τῶν νῦν ἐπ' ἀλλήλων διαστάτων, ὁσπερ ὁμοίως παραίνα ἐκελεύσασθαι, δυνήθη εἰς τὴν θρηλιόμενῳ θρησκείαν καὶ πίστιν, ἀδελφικῆν τε ἔμνοιαν, κἄν βραδείως ἀνακλιθῆναι. ἰγυαίνοντά σε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ διαφύλαξαι ἐπι πολλοῖς ἔτεσιν.

sent, hujusmodi eorum contentionem præcidere cupiens ita constitueram, ut missis e Gallia quibusdam episcopis; accitis etiam ex Africa iis qui duas in partes divisi, pertinaciter inter se atque obstinate contendunt; præsentem quoque Romanæ urbis episcopo, id quod commotum fuisse videbatur, sub horum præsentia posset diligentissima examinatione componi. Sed quoniam nonnulli, ut fere sit, et propriæ salutis et venerationis quæ sanctissimæ fidei debetur oblitæ, privatas adhuc similitates prorogare non cessant: prolata jam sententiæ acquiescere nolentes, asserentesque paucos admodum episcopos sententiam tulisse, qui nec omnibus quæ prius inquiri oportebat diligenter excussis, ad depromendum iudicium properanter accessissent. Unde sit ut et ipsi quos concordi ac fraterno inter se animo esse decuerat, turpi seu potius detestanda secessione dissideant; et iis hominibus qui a sanctissima religione alieno sunt animo, subsannandi occasio præbeatur. Idcirco mihi sedulo providendum fuit, ut hæc quæ post de-

A promptum iudicium voluntaria assensione jam finita esse debuerant, nunc tandem multorum interventu finem possint accipere. Quoniam igitur plurimos ex diversis ac prope infinitis locis episcopos in urbem Arelatensem intra Kalendas Augusti iussimus convenire: tibi quoque scribendum esse censuimus, ut accepto publico vehiculo a viro clarissimo Latroniano correctore Siciliæ, adjunctis tibi duobus secundi ordinis quos tu eligendos putaveris, tribus item servulis qui in itinere vobis ministrare possint, intra eundem diem ad prædictum locum occurras; quod tum per tuam Gravitatem, tum per cæterorum in unum coeutium unanimum concordemque solertiam controversia hæc quæ per fœdissimam altercationem ad hoc usque temporis perduravit, auditis omnibus B eorum qui nunc inter se dissident, quos etiam adesse iussimus, allegationibus, ad congruam religionis et fidei observantiam fraternamque concordiam tandem aliquando possit revocari. Incolumem te Deus omnipotens diutissime servet.

EPISTOLA CONSTANTINI AD EPISCOPOS POST CONCILIUM ARELATENSE.

(*Conc. t. 1, col. 1454, ed. Col.*)

Constantinus Augustus episcopis catholicis charissimis fratribus, salutem.

Æterna, religiosa et incomprehensibilis pietas Dei nostri nequaquam permittit humanam conditionem diutius in tenebris oberrare, neque patitur exosas quorundam voluntates usque in tantum pervadere, ut non suis præclarissimis luminibus denuo pandens iter salutare, eas det ad regulam justitiæ converti. Habeo quippe cognitum (*in ms. ejusdem;*), multis exemplis: hæc eadem ex meipso metior. Fuerunt enim in me primitus, quæ justitiæ carere videbantur, nec ulla putabam videre supernam potentiam, quæ intra secreta pectoris mei gererem. Equidem hæc, ut dixi, æquam (*in ms. quam*) fortunam debuerant sortiti, scilicet omnibus malis redundantem: sed Deus omnipotens in cælis per sæcula residens, tribuit quod non merebar. Certe jam neque dici, neque enumerari possunt ea, quæ cælesti sua in me famulum suum benevolentia concessit, sanctissimi antistites Christi Salvatoris fratres charissimi. Gaudeo igitur equidem specialiter, gaudeo quod tandem habita justissima dijudicatione, eos ad meliorem spem fortunamque revocastis, quos malignitas diaboli videbatur a præclarissima luce legis Catholicæ miserabili sua persuasione avertisse. O vere victrix providentia Christi Salvatoris! ut etiam his consuleret, qui jam desciscentes a veritate, quodam modo adversus ipsum arma inducentes gentibus se copulaverunt: quia si (*in ms. sic*) vel nunc vera (*in ms. mera*) fide voluerint obsequia sanctissimæ legi deferre, intelligere poterunt quantum sibi nutu Dei sit provisum. Et hoc quidem, sanctissimi fratres, sperabam etiam in eis, quibus ingenita est maxima durities animi, posse re-

prehendi; sed non profuit apud eos recta dijudicatio, neque in eorum sensus ingressa est divinitas propitia. Revera enim non immerito ab his procul abscesserit Christi clementia, in quibus manifesta luce claret (*in ms. claret*) hujusmodi esse, ut eos etiam a cælesti provisione exosos cernamus: quæ in ipsos tanta vesania perseverat, cum incredibili (*in ms. incredibilia*) arrogantia persuadeant (*in ms. persuadendum*) sibi, quæ nec dici, nec audiri fas est, desciscentes a recto C iudicio dato, quo cælesti provisione meum iudicium eos comperi postulare: quæ vis malignitatis in eorundem pectoribus perseverat. Quoties a me jam ipso (*in ms. ipsum*) improbissimis additionibus suis sunt condigna responsione oppressi? qui utique si hoc ante oculos habere voluissent, minime hoc ipsum interposuissent. Meum iudicium postulant, qui ipse iudicium Christi expecto. Dico enim, ut se veritas habet, sacerdotum iudicium ita debet haberi, ac si ipse Dominus residens iudicet. Nihil enim licet his aliud sentire, vel aliud iudicare, nisi quod Christi magisterio sunt edocti. Quid igitur sentiunt maligni homines, officia, ut vere dixi, diaboli? Perquirunt sæcularia, relinquentes cælestia. O rabida furoris audacia! sicut in causis gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. Equidem gentes minora interdum iudicia refugientes, ubi justitiæ cito deprehendi (*f. reprehendi*) potest, magis ad majora iudicia auctoritate interposita ad appellationem se conferre sunt solitæ. Quid hi detractores legis, qui renuentes cælesti iudicio, meum putaverunt postulandum, sic sentire de Christo salvatore? Ecce jam proditores, ecce sine ulla acriori disquisitione, ipsi per semet prodiderunt facinora sua. Quæ ab ipsis sentitur humanitas, qui in ipso Deo immanes prosilierunt? Equidem, fratres carissimi, licet hæc in ipsis videantur deprehensa, nihilominus vos, qui Domini salvatoris sequimini viam, patientiam adhibete, data his

(1) Extat in appendice ad Optatum Milevit. ep. Parisiensis editionis ex bibliotheca Petri Pithœi. Hanc Binus ad hoc Romanum concilium retulit post Baronium. Sirmondus vero ad Arelatense I. Regius autem collector his odidit, et utrique subjectit concilio non necessaria repetitione.

itis perseverare, protinus cum his quos A gnos cultui suo iudicavit, proficiscimini, et proprias sedes, mei que mementote, ut mei roster semper misereatur. Cæterum direxines, qui eodem infandos deceptores reprotinus ad comitatum meum perducant, ut ut, ibi sibi mortem pejus pervideant. Dedit litteras competentes ad eum, qui vicariam

EPISTOLA CONSTANTINI ET LICINII AD PROBIANUM.

(Bal. Misc., t. 1, p. 21.)

erotores Cæsares Flavius Constantinus Maximus et alerius Licinianus Licinius Probiano proconsuli Africæ.

Ælianus, prædecessor tuus, merito, dum vir perfectissimus Verus (Verinus) vicarius præfectorum tunc per Africam nostram incommoda valitudine teneretur, ejusdem partibus functus, inter cætera etiam id negotium vel invidiam, quæ de Cæciliano episcopo Ecclesiæ catholicæ videtur esse commota, ad examen suum atque jussionem credit esse revocandam. Etenim cum jam Superium centurionem, et Cæcilianum magistratum Aptungitanorum, et Saturninum (Saturnianum) excuratorem, et Calibium juniorem ejusdem civitatis curatorem, atque Solonem servum publicum suprascriptæ civitatis præsentem esse fecisset, audientiam præbuit competentem, adeo ut cum Cæciliano fuisset objectum quod a Felice eidem episcopatus videretur esse

EPISTOLA CONSTANTINI AD EPISCOPOS DONATISTAS.

(Conc. t. 1, col. 1431, ed. Col.)

Illos Brixiam ad pacem componendam convocat.

Constantinus Augustus, episcopis.

Ante paucos quidem dies, juxta postulatam vestrum, hoc mihi placuerat, ut ad Africam revertere mini, ut illic omnis causa, quæ vobis adversus Cæcilianum competere videtur, ab amicis meis, quos elegissent, cognosceretur, atque finem debitum reciperet. Verum diu mihi cogitanti, et in animo meo non immerito volventi, id potissimum visum est, ut quoniam scio quosdam ex vestris turbulentos satis, et obstinato animo rectum iudicium et integræ veritatis rationem minime respicere, ac per hoc venire forsitan, ut si ibidem cognoscatur, non ut concedet, et

EPISTOLA CONSTANTINI AD CELSUM.

(Conc. t. 1, col. 1471, ed. Col.)

Perseverare Menallum cum quam jamdudum suscepit insania cæterosque qui a veritate Dei digressi errori se pravissimo dederunt proxima etiam tuæ gravitatis scripta testata sunt, quibus inhærentem te jussioni nostræ, de merito seditionis ipsorum, eoque tumultu quem apparabant, inhibitum esse memorasti, frater carissime. Unde quoniam ex eo patuit ipsos nefarias res cogitasse, quod cum stavissem inter ipsos et Cæcilianum plenissime super allegationibus diversis requirere, præsentis meæ susceptam fugam subtrahere laboraverunt, hoc ipso turpissimo facto confessi ad ea se redire properare, quæ et antea fecerant et nunc agere perseverant: at cum constet minime unumquemque propria penitus delicta lucrari, etiamsi paulisper eorum fuerit coercitio dilata,

PATROL. VIII.

delatus, cui divinarum scripturarum proditio atque exustio videretur objecta, innocentem de eo Felicem fuisse constiterit. Denique cum Maximus (supra Apronianus) Ingentium Decurionem Ziquensium civitatis epistolam Cæcilianii exduumviri falsasse contenderet, eundem ipsum Ingentium suspensum, artis quæ suberant, pervidimus, et ideo minime tortum quod se Decurionem Ziquensium civitatis asseveraverit. Unde volumus ut eundem ipsum Ingentium sub idonea prosecutione ad comitatum meum Constantini Augusti mittas, ut illis qui in præsentiarum agunt, atque diuturnis diebus interpellare non desinunt, audientibus et coram assistentibus apparere et intimari possit frustra eos Cæciliano episcopo invidiam comparare atque adversus eum violenter insurgere voluisse. Ita enim fiet ut omissis, sicut oportet, ejusmodi contentionibus, populus sine dissensione aliqua religioni propriæ cum debita veneratione deserviat.

Veritatis ratio expostulat, res finem accipiat atque aliquid tale eveniat nimia vestra obstinatione, quod et divinitati cœlesti displiceat, et existimationi meæ, quam semper illibatam cupio perseverare, plurimum impediatur: placuit mihi (sicut dixi) ut Cæcilianus juxta prius tractatum huc potius veniat, quem credo juxta litteras meas mox adfuturum. Polliceor autem vobis, quod si præsentem ipso de uno tantum crimine vel facinore ejus per vosmetipsos aliquid probaveritis, id apud me sit, ac si universa quæ intenditis probata esse videantur. Deus omnipotens perpetuum tribuat securitatem.

mandandum gravitati tuæ duxi, ut interim quidem eosdem omittas, et dissimulandum super ipsos esse cognoscas. Verum lecta hac epistola, tam Cæciliano quam iisdem palam facias, quod cum favente pietate divina Africam venero, plenissime universis tam Cæciliano, quam his qui contra eum agere videntur lecto dilucido iudicio demonstraturus sum, quæ et qualis summæ divinitati sit adhibenda veneratio, et cujusmodi cultu delectari videatur, adhibito etiam diligenti examine, ea quæ nunc aliqui exinde illecebris mentis ignorantiaque occultare se putant, plenissime sum reperturus atque in lucem facturum venire. Easdem personas quæ res istius modi concitant faciuntque, ut non cum ea qua oportet veneratione summus Deus colatur, perdam atque discutiam. Cumque satis

clarcat neminem posse beatitudines martyris eo enere conquirere, quod alienum a veritate religionis et incongruum esse videatur eos, quos contra fas et religionem ipsam recognovero eosque violentes competentis venerationis deprehendero, sine ulla dubitatione insanie obstinationisque temerariæ faciam merita exitia persolvere. Scire itaque pro certo quæ habere debeant, ad plenissimam fidem salute etiam teste invocata, quod tam super plebe quam super clericis his qui primi sunt, sum diligentissime quæsiturus, idque iudicaturus quod verissimum et religiosissi-

FRAGMENTUM EPISTOLÆ CONSTANTINI AD EUMALIUM VICARIUM.

(Aug. lib. iii, contra Cresconium.)

In quo pervidi Cæcilianum virum omni innocentia pravitum, ac debita religionis suæ officia servantem, B etique ita ut oportuit servientem, nec ullum in eo

mum esse manifestum sit : demonstraturus etiam iisdem, qui et qualis divinitati cultus adhibendus sit. Nam nequaquam me aliter maximum reatum effugere posse credo, quam ut hoc, quod improbe sit, minime existimem dissimulandum : cum nihil potius a me agi pro instituto meo ipsiusque principis munere oporteat, quam ut discussis erroribus omnibusque temeritatibus amputatis, veram religionem universos concordemque simplicitatem atque meritam omnipotenti Deo culturam præsentare perficiam.

crimen reperiri potuisse, eidem apparuit, sicut ab-
senti fuerat adversariorum suorum simulatione
compositum.

EPISTOLA CONSTANTINI AD CATHOLICAM.

(Conc. t. i, col. 1472, ed. Col.)

Constantinus imperator ad episcopos et plebem Africæ, ut Donatistas tolerent.

Quod fides debuit, quantum prudentia valuit, prout puritas potuit, tentasse me per omnia humanitatis et moderationis officia optime scitis, ut juxta magisteria legis nostræ, pax illa sanctissimæ fraternitatis, cujus gratiam Deus summus famulorum suorum pectoribus immiscuit, stabilita per omnem concordiam teneretur. Sed quia vim illam sceleris infusi, paucorum licet, sensibus pervacaciter inhærentem, intentionis nostræ ratio non potuit edomare, favente adhuc sibi huic nequitia: patrocinio, ut extorqueri sibi omnino non sinerent, in quo se deliquisse gauderent. Spectandum nobis est, dum totum hoc per paucos sedit, in populum omnipotentis Dei misericordia mitigetur. Inde enim remedium sperare debemus, cum omnia bona vota et facta referuntur. Verum dum cælestis medicina procedat, hactenus sunt consilia nostra moderanda, ut patientiam percolamus,

et quidquid insolentia illorum pro consuetudine intemperantiæ tentat aut facit, id totum tranquillitatis virtute toleremus. Nihil ex reciproco repouatur injuriæ; viudictam enim, quam Deo servare debemus, insipientis est manibus usurpare : maxime cum debeat fides nostra confidere, quidquid ab hujusmodi hominum furore patietur, martyrii gratia apud Deum esse valiturum. Quid est enim aliud in hoc sæculo in nomine Dei vincere, quam inconditos hominum impetus quietæ legis populum lacessentes, constanti pectore sustinere? Quod si observaverit vestra sinceritas, cito videbitis per gratiam summæ divinitatis, ut languescentibus eorum institutis vel moribus, qui se miserrimæ contentions vexillarios præbent, sciant omnes non debere se paucorum persuasionem pereuntes sempiterno letho dare, quo possint pœnitentiæ gratia, semper vitæ æternæ, correctis erroribus suis, integrari. Valetate voto communi per sæcula jubente Deo, fratres carissimi.

ANNO DOMINI CCCXXXIII.

EPISTOLA CONSTANTINI AD EUSEBIUM PRIMA.

(Eus., Vita Const., lib. ii, c. 46.)

De Edificatione et Restauratione Ecclesiarum.

Ἐως τοῦ παρόντος χρόνου τῆς ἀνοσίῳ βουλήσεως καὶ τυραννίδος τοῦς ὑπέρτας τοῦς τοῦ Σωτῆρος διακούσης. πεπίστευκα καὶ ἀκριβῶς ἑμαυτὸν πίπεικα, πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν τὰ ἔργα ἢ ὑπὸ ἀμελείας διεφάρθαι, ἢ φόβῳ τῆς ἐπιχειμένης ἀδικίας μὴ ἀξίως γεγενῆσθαι, ἀδιελθεῖ προσφιλέστατε. νυνὶ δὲ τῆς ἐλευθερίας ἀποδοθείσης, καὶ τοῦ δράκοντος ἐκείνου ἀπὸ τῆς τῶν κοινῶν διοικήσεως, τοῦ Θεοῦ τοῦ μεγίστου προνοίᾳ, ἡμετέρα δ' ὑπηρεσία ἐκ διαχωθέντος, ἠγοῦμαι καὶ πᾶσι φανερὰν γεγενῆσθαι ἢν θεῖαν δύναμιν. καὶ τοῦς ἢ φόβῳ ἢ ἀπιστίᾳ ἀμαρτή-

Cum usque ad hanc diem impia præsumptio et tyrannica violentia ministros Servatoris nostri sit persecuta, pro certo habeo planeque mihi ipse persuadeo omnium ecclesiarum ædificia, aut per incuriam corrupta, aut præ metu ingruentis temporum iniquitatis minus honorifice exculta esse, Eusebi, frater carissime. Nunc vero cum libertas restituta sit, et draco ille providentia quidem Dei optimi maximi, ministerio autem nostro a reipublicæ administratione submotus, equidem existimo divinam potentiam om-

VALESII NOTÆ.

Ἀξίως γεγενῆσθαι. In libro Moræi ad marginem emendatur μὴ ἀξίως γεγενῆσθαι. Est et alia emendatio ad marginem editionis Genevensis apposita ἑλάττωνα τῆς ἀξίως γεγενῆσθαι. Posset etiam quis suspicari, sic legendum et construendum esse hunc locum illa μὴ ἀξίως, quam et Fuketii codex confirmat. Τοῦ δράκοντος ἐκείνου. Licinium intelligi existimo, quem ob astutiam et senectutem ita appellat Constantinus. Certe quæ sequuntur ἀπὸ τῆς τῶν

κοινῶν διοικήσεως, de Licinio hæc dici manifeste arguunt. Ex quo etiam conjici potest hanc Epistolam paulo post exauctorationem Licinii scriptam esse.

ἢ φόβῳ ἢ ἀπιστίᾳ. Initio hujus Epistolæ pro ἀπιστία dixit ἀμελείαν. Porro φόβῳ de Christianis dicitur, qui persecutionis metu Ecclesias neglexerant, aut fidem abnegaverant. ἀπιστία vero ad paganos seu infideles pertinet, qui sacrosanctas aedes disturbaverant, et Christianos variis modis vexaverant.

nibus clarissime innotuisse; et eos qui seu metu seu incredulitate aliquid peccaverunt, agnito illo qui vere est, ad rectam ac veram vivendi rationem esse redituros. Quotquot igitur ecclesiis aut ipse præes, aut alios in singulis locis præsidentes episcopos et presbyteros ac diaconos nosti. cunctos admone, ut in opera ecclesiarum omni studio ac diligentia incumbant: quo aut reparentur quæ adhuc manent, aut auceantur in majores: aut sicuti usus postulaverit, nova adificentur. Quæcumque autem necessaria fuerint, et ipse, et reliqui alii tuo interventu, tum a præsidibus provinciarum petent, tum ab officio præfecturæ prætorianæ. His enim per litteras præceptum est, ut omni diligentia his quæ tua sanctitas dixerit obsequantur. Divinitas te servet, frater carissime. Et hujusmodi quidem epistolæ per singulas provincias ad ecclesiarum antistes sunt missæ. Rectoribus quoque

μασί τισι περιπεσόντας, ἐπιγρόντας τὸ ὄντως ὄν, ἤξειν ἐπὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ὀρθὴν τοῦ βίου κατάστασιν. ὁσων τοίνυν ἢ αὐτὸς προϊστασάι ἐκκλησιῶν, ἢ ἄλλους τοὺς κατὰ τόπον προϊσταμένους Ἐπισκόπους, Πρεσβυτέρους τε καὶ Διακόνους οἴσθα, ὑπόμνησον σπουδαίως περὶ τὰ ἔργα τῶν ἐκκλησιῶν. καὶ ἡ ἐπαγορεύουσα τὰ ὄντα, ἢ εἰς μίσησιν αὐξήσει, ἢ ἔνθα ἂν χρεια ἀπαίτη, κακὰ ποιῆν. αἰτήσεις δὲ καὶ αὐτὸς, καὶ διὰ σοῦ οἱ λοιποὶ τὰ ἀναγκαῖα παρὰ τε τῶν ἡγεμόνων, καὶ τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως. τούτοις γὰρ ἐπιστάλη, πάση προθυμίᾳ ἐξυπηρετῆσθαι τοῖς ὑπὸ τῆς σῆς ὁσιότητος λεγομένοις. ὁ Θεὸς σε διαφυλάξοι ἀδελφεὶ ἀγαπητέ. Ταῦτα μὲν οὖν καθ' ἕκαστον ἔθνος ἐγράφετο τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προϊστάσι. τὰ ἀκόλουθὰ τε τούτοις πράττειν οἱ τῶν ἐθνῶν ἡγεμόνες ἐκπεύουσι. σὺν πολλῷ τε τάχει, δι' ἔργων ἐχώρει τὰ νενομοθετημένα.

que provinciarum mandatum est, ut his convenientia præcepta opere ipso adimplebantur.

EPISTOLA CONSTANTINI AD ALEXANDRUM EPISCOPUM ET ARIUM PRESBYTERUM.

(Euseb. Vit. Const. lib. II, c. 64-72.)

Victor Constantinus maximus Augustus Alexandro et Ario.

Νικητῆς Κωνσταντίνος Μέγιστος Σεβαστός, Ἀλεξάνδρῳ καὶ Ἀρίῳ.

I. Duabus me cansis impulsus fuisse ad earum rerum quas gessi ministerium obeundum, ipse conatum meorum adjutor et servator omnium mihi testis est Deus.

I. Διπλῆν μοι γεγονῆσθαι πρόφασιν τούτων ὧν ἔργῳ τὴν χρείαν ὑπέστην, αὐτὸν ὡς εἰκὸς τὸν τῶν ἐμῶν ἐγχειρημάτων βοηθὸν καὶ Σωτῆρα τῶν ὅλων Θεὸν, ποιῶμαι μάρτυρα.

Quod pro pace continue satagebat.

II. Nam primum quidem omnium gentium inolitam de Deo opinionem in unam quasi habitudinem ac formam constringere propositum fuit, deinde vero corpus orbis terrarum quasi gravi quodam morbo tyrannidis oppressum, in pristinam valetudinem restituere. Quæ cum mihi instar scopi proposuissem, alterum quidem arcæno cogitationis oculo inquirebam, alterum vero bellica vi atque potentia perficere conabar. Quippe intelligebam, si communem inter omnes Dei cultores concordiam, sicut mihi in votis erat, stabilire potuissem, fore ut reipublicæ administratio mutationem piis omnium sensibus congruentem nancisceretur.

II. Πρῶτον μὲν γὰρ τὴν ἀπάντων τῶν ἐθνῶν περὶ τὸ θεῖον πρόθεσιν, ὡς μιαν ἕξειωσ σύστασιν ἐνώσαι· δεύτερον δὲ, τὸ τῆς κοινῆς οἰκουμένης σώμα καθάπερ χαλεπῶ τινε νοσήματι πάσχον κακῶς, διορθώσασθαι προθυμίῳ. καὶ δὴ προσκοπῶν, ἕτερον μὲν ἀπορρήτως διανοίας ὀφθαλμῶ συνελογιζόμεν, ἕτερον δὲ, τῇ τῆς στρατιωτικῆς χειρὸς ἐξουσίᾳ κατορθοῦν ἐπειρώμεν· εἰδὼς ὡς εἰ κοινὴν ἄπασιν τοῖς τοῦ Θεοῦ θεράπουσιν ἐπ' εὐχαιῖς ταῖς ἡμῶν ὁμόνοιαν καταστήσαιμι, καὶ ἡ τῶν δημοσίων πραγμάτων χρεία σὺνδρομον ταῖς ἀπάντων εὐσεβείαι γνώμαις τὴν μεταβολὴν καρπώσεται.

VALESII NOTÆ.

καὶ τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως. In annotationibus ad librum primum ejus operis, monui τὰξιν idem esse quod officium seu apparationem: hoc est certum numerum militum qui iudicibus apparebant. ἐπαρχοὶ vero sunt Præfecti Prætorio, ita dicti, quod sint ἐπὶ τοῖς ἀρχοῦσι id est, supra præsides et rectores provinciarum. Igitur ἐπαρχικὴ τάξις est officium præfecturæ prætorianæ, de quo consulenda est Notitia Imperii Romani. Porro officium præfecti prætorio reliquis omnium magistratuum officiis præstabat. Nam ut Præfectus Prætorio cæteros iudices tam civiles quam militares dignitate superabat, sic etiam ejus Officiales reliquis omnibus præstabant apparitoribus. Hinc in concilio Chalcedonensi actione 3, μάλιστα τάξις dicitur officium præfectorum præτο-

rio. φημί δὲ τὸν αἰδέσιμον θεόδωρον, τὸν ἐκ τῆς μεγίστης τάξεως, hæc porro non intellexerunt Interpretes, quorum errorem malo equidem silentio pretere, quam ambitiose refutare. In codice Fuk. scriptum inveni καὶ τῶν τῆς ἐπαρχικῆς τάξεως, ut et in Savillii libro.

Τούτοις γὰρ ἐπιστάλη. Christophorus vertit: *Hæc enim per litteras a me significatum est*, de suo addens a me, quod non probō. Neque enim imperator ipse, sed præfecti prætorio ejusmodi litteras ut plurimum dabant.

Ταῦτα μὲν οὖν. Ab his verbis novum caput inchoatur in codice Regio. Porro ex his verbis apparet Constantinum litteras eodem exemplo dedisse ad reliquos Episcopos Orientis.

Quomodo quæstiones in Africa excitatas compressit.

III. Μονίας γὰρ δῆπουθεν οὐκ ἀνεκτῆς ἄπασαν τὴν Ἀφρικὴν ἐπιλαβοῦσης, καὶ διὰ τοὺς ἀβούλων κουφότητι τῶν δῆμων θρησκίαν εἰς διαφόρους αἰρέσεις σχίσαι τετολμηκότας, ταύτην ἐγὼ τὴν νόσον καταστεῖλαι βουληθεῖς, οὐδε μίαν ἐτέραν ἀρκοῦσαν τῷ πράγματι θηρατείαν εὕρισκον, ἢ εἰ τὸν κοινὸν τῆς οἰκουμένης ἔχθρὸν ἐξελὼν, δε ταῖς ἱεραῖς ὑμῶν συνόδοις τὴν ἀθέμιστον ἑαυτοῦ γνώμην ἀντίστησεν, ἐνίους ὑμῶν πρὸς τὴν τῶν πρὸς ἀλλήλους διχοουόντων ὁμόνοιαν βοηθοῦς ἀποστείλαίμι.

Quod religio ab Orientis partibus cæperit.

IV. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τοῦ φωτὸς δύναμις, καὶ ὁ τῆς ἱεραῖς θρησκείας νόμος, ὑπὸ τῆς τοῦ κρείττονος εὐεργεσίας, οἷον ἐκ τινων τῆς ἀνατολῆς κόλπων ἐκδοθεῖς, ἄπασαν ὁμοῦ τὴν οἰκουμένην ἱερῶ λαμπτήρι κατήστραψεν, ἐκὼτως ὑμᾶς ὡσπερ τινὰς ἀρχηγούς τῆς τῶν ἰθῶν σωτηρίας ὑπέρξει πιστευῶν, ὁμοῦ καὶ ψυχῆς νεύματι καὶ ὀφθαλμῶν ἐνεργείᾳ ζητεῖν ἐπειρώμην. ἅμα γοῦν τῇ μεγάλῃ νίκῃ καὶ τῇ τῶν ἔχθρῶν ἀληθεῖ θριαμβείᾳ, τουτέστι πρῶτον ἐδόμην ἐρευνᾶν, ὃ δὴ πρῶτόν μοι καὶ τιμώτατον ἀπάντων ὑπέρχεν ἡγούμην.

Quomodo seditionem moleste ferens pacem suavit.

V. Ἄλλ' ὡ καλλίστη καὶ θεία πρόνοια. οἷον μου τῆς ἀκοῆς, μᾶλλον δὲ τῆς καρδίας αὐτῆς τραῦμα κείριον ἤψατο, πολλῶ χαλεπωτέραν τῶν ἐκαὶ καταλειφθέντων τὴν ἐν ὑμῖν γινομένην διχοστασίαν σημαῖνον· ὡς πλείους ἦδη τὰ καθ' ὑμᾶς μέρη θηρατείαν δέισθαι, παρ' ὄντοῖς ἄλλοις τὴν ἴασιν ὑπέρξειν ἠλπισα. διαλογιζόμενοι δὴ μοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων, ἄγαν εὐτελής καὶ οὐδαμῶς ἀξία τῆς τοσαύτης φιλοσοφίας ἢ πρόφασις ἐφωράθη. διόπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀνάγκην ἐπειχθεῖς, καὶ πρὸς τὴν ὁμόψυχον ὑμῶν ἀγχινοίαν γράφων, τὴν τε θεῖαν πρόνοιαν καλίστας ἀρωγῶν τῷ πράγματι, μέσον τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφισβητήσεως, οἷον εἰρήνης πρυτανειν ἑμαυτὸν προσάγω εἰκότως. ὅπερ γὰρ δὲ συναρομένου τοῦ κρείττονος, καὶ εἰ μείζων ἢ τις ἀφορμὴ διχονοίας, οὐ χαλεπῶς ἂν ἠδυνήθη, ὅσαις τῶν ἀκούοντων γνώμαις ἐγχειρίζων τὸν λόγον, εἰς τὸ χρησιμώτερον ἕκαστον μεταστῆσαι· τοῦτο μικρῶς καὶ λίαν εὐτελοῦς ἀφορμῆς ὑπαρχούσης ἢ πρὸς τὸ ὄλον ἐμποδῶν ἴσταιται, πῶς οὐκ εὐχεριστεῖραν καὶ πολλῶ ῥαδιωτέραν μοι τοῦ πράγματος τὴν ἐπανόρθωσιν μνηστεύσει.

Unde nata sit controversia inter Arium et Alexandrum, et quod talia non erant disquirenda.

VI. Μανθάνω τοίνυν ἐκείθεν ὑπέρξει τοῦ παρόντος ζητήματος τὴν καταβολὴν. ὅτε γὰρ σύ, ὦ Ἀλέξανδρε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐζητεῖς, τί δὴ ποτε αὐτῶν ἕκαστος ὑπὲρ τίνος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων μᾶλλον

Controversiæ initium. Cum hoc loco culpa exortæ Arianae hæreseos in Alexandrum rejiciatur, hinc liquido constat alterutrum horum necessario esse statuendum: vel quod Eusebius Arius homo parum fideliter hanc epistolam Constantini descripserit, at tuleritque ipsius vitæ, quam in gratiam Constantini Augusti pariter Ariani conscripserit, ac proinde ea minus digna tanto pontifice ab eo jactata confluerit: vel si hæc verba, vere germanum exemplat epistolæ continebant, illud necessario affirmandum est argumentum illius suppeditatum esse imperatori ab Eusebio ejusdem civi-

III. Itaque cum intolerabilis quædam insania totam Africam corripuisse, ob quosdam qui temerario levitate religionem populorum in varias sectas discindere ausi fuerant, hunc ego morbum sedare cupiens, nullum aliud remedium ad ejus curationem idoneum reperiebam, quam ut communi hoste generis humani e medio sublato, qui sacrosanctis Synodis vestris impiam suam sententiam ac jussionem opposuerat, quosdam vestrum ad sarcendam inter dissidentes concordiam ministros atque adjuutores mitterem.

Quod religio ab Orientis partibus cæperit.

IV. Nam quoniam veri luminis vis, et lex sacrosanctæ religionis, Dei beneficio ex sinu (ut ita dicam) Orientis edita, universum simul terrarum orbem sacris radiis illustraverat, non sine causa vos cunctarum gentium salutis auctores ac duces fore confidens, et mentis affectu et oculorum acie exquirere laborabam. Statim igitur post magnam illam victoriam et post certissimum de hostibus triumphum, ante omnia illud rursus scrutari constitueram, quod præcipuum et maximi momenti esse judicabam.

Quomodo seditionem moleste ferens pacem suavit.

V. Verum, o eximia Dei providentia! quis et qualis nuntius aures meas, seu potius animum ipsum acerbissime sauciavit; cum mihi significatum est multo graviora inter vos orta esse dissidia, quam sunt illa quæ in Africa remanserunt? Adeo ut partes vestræ, a quibus medelam aliis suppeditari posse sperabam, a majore jam curatione indignant. Ac mihi quidem de harum rerum initio atque origine accuratius cogitanti, levis admodum causa esse visa est, nec tanta animorum contentione digna. Itaque ad hæjus epistolæ scribendæ necessitatem reductus, et ad concordem utriusque vestrum solertiam scribens, invocato ad hoc opus auxilio divinæ providentiæ, arbitrum me dissensionis vestræ, et quasi pacis moderatorem merito interpono. Nam qui etiamsi gravior subesset causa discordiæ, tamen Deo juvante, piis audientium mentibus rationem insinuans, haud difficile possem singulos ad salubriora consilia revocare; idem cum levis admodum et exigua nunc causa sit, quæ totius corporis consensionem obstat, cur non multo faciliorem et expeditiorem hujus rei correctionem mihi ipse spondeam?

VI. Porro præsentis controversiæ initium hinc extitisse comperio. Cum enim tu Alexander a presbyteris tuis requireres, quid quisque eorum de quodam legis loco sentiret, seu potius de quadam parte inanis quæstio-

tatis episcopo, omnium Arianorum facile principe: propterea quod multa hic mendacia coagmententur; ut cum imprimis potior culpa in Alexandrum rejicitur, quod importune nimis de re difficillima presbyteros Alexandriæ sciscitando, fomitem discordiæ illis suppeditarit; cum tamen ex iis, quæ supra diximus, in notis ad præcedens concilium Alex. constet, ipsum Arium, quid sentiret, ab Alexandro interrogatum esse, pluresque jam seduxisse, antequam synodus Alexandriæ cogereetur. SEVER. BINUS.

nis eos interrogares ; cumque tu, Ari, id quod vel nunquam cogitare, vel sane cogitatum silentio premere debueras, imprudenter protulisses, excitata inter vos discordia, communio quidem denegata est ; sanctissimus autem populus in duas partes discissus, a totius corporis unitate discessit. Quocirca uterque vestrum veniam vicissim alteri tribuens, id amplectatur, quod conservus vester vobis justissime suadet. Quidam vero illud est? Nec interrogare de huiusmodi rebus principio decebat, nec interrogatum respondere. Tales enim quæstiones, quas nullius legis necessitas præscribit, sed inutilis otii altercatio proponit, licet ingenii exercendi causa instituantur, tamen intra mentis nostræ penetralia continere debemus, nec eas facile in publicos efferre conventus, nec auribus vulgi inconsulte committere. Quotus quisque enim est, qui tantarum rerum tamque difficilium vim atque naturam aut accurate comprehendere, aut pro dignitate explicare sufficiat? Quod si quis id facile consequi posse existimetur, quotæ tandem parti vulgi id persuasurus est? Aut quis in ejusmodi quæstionum subtili et accurata disputatione, citra periculum gravissimi lapsus possit consistere? Quocirca in huiusmodi quæstionibus loquacitas comprimenda est, ne forte aut nobis id quod propositum est explicare ob naturæ nostræ infirmitatem non sufficientibus; aut auditoribus, ob ingenii tarditatem ea quæ dicuntur minime assequentibus; ex alterutro horum, aut in blasphemiarum, aut in schismatis necessitatem populus incurrat.

Exhortatio ad concordiam.

VII. Proinde et incauta interrogatio, et inconsulta responsio, in utroque; vestrum veniam sibi mutuo concedant. Neque enim de præcipuo et summo legis nostræ mandato inter vos est orta contentio, neque novum aliquod a vobis de Dei cultu introductum est dogma. Sed unam eamdemque sententiam tenetis; adeo ut ad communionis societatem coire facile possitis.

Quod ob leves quasdam voculas

VIII. Vobis enim pertinaciter contententibus de rebus parvis atque levissimis, tantam populi multitudinem vestro consilio regi non decet, in tanta præsertim animorum dissensione; nec solum id indecorum, sed prorsus nefas esse existimatur. Atque, ut prudentiam vestram minore exemplo commonefaciam, scitis ipsos etiam philosophos unius sectæ professione inter se omnes fœderari; eosdem tamen in aliqua assertionum parte interdum discrepare. Verum licet in ipsa scientiæ perfectione dissentiant, nihilominus ob sectæ communionem rursus in unum conspirant. Quod si ita est, quomodo non multo justius fuerit, vos qui maximi Dei ministri constituti estis, in ejusdem religionis professione unanimes permanere. Sed accurate, si placet, et attentius expendamus id quod jam dixi; æquumne sit ut ob levium et inanum verborum inter vos contentiones, fratres fratribus velut in acie oppositi stent; utque venerabilis conventus, per vos qui de rebus adeo exiguis et minime necessariis rixamini, impia dissensione dissideat. Plebeia sunt

δ' ὑπὲρ ματαίου τινός ζητήσεως μέρους ἐπυθνίου. σὺ τε, ὦ Ἄρει, τοῦθ' ὅπερ ἢ μῆτε τὴν ἀρχὴν ἐθυμηθῆναι, ἢ ἐθυμηθῆναι σιωπῇ παραδοῦναι προσῆκον ἦν, ἀπροόπτως ἐπιθέικας, ὅθεν τῆς ἐν ἡμῖν διχονοίας ἐγεθῆσαι, ἢ μὲν σύνοδος ἡρνήθη, ὁ δὲ ἀγιώτατος λαὸς εἰς ἀμφοτέρους σχισθεῖς, ἐκ τῆς τοῦ κοινού σώματος ἀρμονίας ἐχωρίσθη. οὐκοῦν ἑκάτερος ὑμῶν ἐξίσου τὴν συγγνώμην παρασχών, ὅπερ ἂν ἡμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν δικαίως παρανεῖ, δεξάσθω. τί δὲ τοῦτό ἐστιν; οὔτε ἐρωτῶν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐξ ἀρχῆς προσῆκον ἦν, οὔτε ἐρωτώμενον ἀποκρινοσθαι. τὰς γὰρ τοιαύτας ζητήσεις, ὅπου μὴ νόμος τινὸς ἀνάγκη προστάττει, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐρασχολία προτίθησιν. εἰ καὶ φυσικῆς τιος γυμνασίας ἐνεκα γίγνοιτο, ὁμῶς ὀφειλομέν ἐῖσω τῆς δικαιοῦς ἐγγλείναι, καὶ μὴ προχειρῶς εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν, μὴ δὲ ταῖς τῶν δήμων ἀκοαῖς ἀπρονοήτως πιστεύειν. πόσος γὰρ ἴσταιν ἕκαστος, ὡς πραγμάτων οὕτω μεγάλων καὶ λίαν δυσχερῶν δύναμιν, ἢ πρὸς τὸ ἀκριβῆς συνιδεῖν, ἢ κατ' ἀξίαν ἐρμηνεύσαι; εἰ δὲ καὶ τοῦτο τίς εὐχερῶς ποιεῖν νομισθεῖ, πόσον δὴ πού μέρος τοῦ δήμου κείσει; ἢ τίς ταῖς τῶν τοιούτων ζητημάτων ἀκριβείας, εἴω τῆς ἐπικεκδύνου παρλισθήσεως ἀντισταίη; οὐκοῦν ἐφεκτέον ἴσται ἐν τοῖς τοιαύτοις τὴν πολυλογίαν, ἴνα μήπως ἢ τῇ ὑμῶν ἀσθενείᾳ τῆς φύσεως τὸ προταχθῆν ἐρμηνεύσαι μὴ δυναθέντων, ἢ τῇ τῶν ἀκροατῶν βραδυτέρᾳ συνήσει, πρὸς ἀκριθεῖ τοῦ ῥηθέντος κατάληψιν ἰλθεῖν μὴ χωρησάντων. εἴ ὅποτέρου τούτων, ἢ βλασφημίας, ἢ σχίσματος εἰς ἀνάγκην ὁ δῆμος περισταίη.

VII. Διόπερ καὶ ἐρώτησις ἀπροφύλακτος, καὶ ἀπόκρισις ἀπρονοήτος, ἴσων ἀλλήλους ἀντιδιδώσαν ἐφ' ἑκατέρω συγγνώμην, οὐδὲ γὰρ περὶ τοῦ κορυφαίου τῶν ἐν τῷ νόμῳ παραγγελμάτων ἡμῖν ἢ τῆς φιλονικίας ἐξήφθη πρόφασις. οὐδὲ καινὴ τις ἡμῖν ὑπὲρ τῆς τοῦ Θεοῦ θρησκείας αἵρεσις ἀντείσχθη. ἀλλ' ἴνα καὶ τὸν αὐτὸν ἔχετε λογισμὸν, ὡς πρὸς τὸ τῆς κοινωρίας σύνθημα δύνασθαι συνλθεῖν.

perstinaciter certandum non fuit.

VIII. Ἵμων γὰρ ἐν ἀλλήλοις ὑπὲρ μικρῶν καὶ λίαν ἐλαχίστων φιλονεικούντων, τοσοῦτον τὸν τοῦ Θεοῦ λαὸν ταῖς ὑμέτεροις ἰθύνεσθαι φρεσίν οὐ προσήκει, διὰ τὸ διχονοεῖν. ἀλλ' οὔτε πρέπον, οὔτε ὄλιως θεμιτὸν εἶναι πιστεύεται. ἴνα δὲ μικρῶ παραδειγματι τὴν ὑμέτεραν σύνεσιν ὑπομνήσασαιμι, λέξω ἴσται δέπου καὶ τοὺς φιλοσόφους αὐτοὺς, ὡς ἐνὶ μὲν ἅπαντες δόγματι συντίθενται, πολλὰς δὲ ἐπειδὴν ἐν τινε τῶν ἀποφάσεων μέρει διαφωνῶσιν, εἰ καὶ τῇ τῆς ἐπιστήμης ἀρετῇ χωρίζονται, τῇ μέντοι τοῦ δόγματος ἐνώσει, πάλιν εἰς ἀλλήλους συμπνέουσιν; εἰ δὴ τοῦτό ἐστι, πῶς οὐ πολλῶ δικαιοτέρου, ὑμᾶς τοὺς τοῦ μεγάλου Θεοῦ θεράποντας καθιστώτας, ἐν τοιαύτῃ προαιρέσει θρησκείας ὁμοψύχους ἀλλήλους εἶναι; ἐπισκεψώμεθα δὴ λογισμῶ μίξουν, καὶ πλείον συνήσει, τὸ ῥηθῆν. εἴπερ ὁρθῶς ἔχει δὲ ὀλίγας καὶ ματαίας ῥημάτων ἐν ἡμῖν φιλονικίας, ἀδελφούς ἀδελφοῖς ἀνταγεῖσθαι, καὶ τὸ τῆς συνόδου τίμιον ἀσθεῖ διχονοία χωρίζεσθαι δὲ ἡμῶν, οἱ πρὸς ἀλλήλους ὑπὲρ μικρῶν οὕτω καὶ μηδαμῶς ἀναγκαίῳ φιλονεικούμεν. θημῶδη ταῦτά ἐστι, καὶ παιδικαῖς ἀνοιαις ἀρμόττονται μᾶλλον, ἢ τῇ τῶν ἱερέων καὶ φρονίμων ἀνδρῶν συνήσει

προσάκοντα. ἀποστῶμεν ἐκόντες τῶν διαβολικῶν πειρασμῶν. ὁ μέγας ἅμῶν Θεός ὁ κοινὸς ἀπάντων Σωτὴρ, κοινὸν ἅπασιν τὸ φῶς ἐξέτεινεν· ὑφ' οὗ τῆ προνοίᾳ ταύτην ἐμοὶ τῶ θεραπευτῆ τοῦ κρείττονος τὴν σπουδὴν εἰς τέλος ἐνεργεῖν συγχωρήσατε. ὅπως αὐτοὺς τοὺς ἐκείνου δῆμους ἐμῇ προσφωνήσῃτε καὶ ὑπηρεσίᾳ καὶ νοουθεσίᾳ ἐνοστάσει, πρὸς τὴν τῆς συνόδου κοινωνίαν ἐπανώγοιμι. ἐπειδὴ γὰρ, ὡς ἔφαν, μία τις ἐστὶν ὑμῖν πίστις, καὶ μία τῆς καθ' ἡμᾶς αἰρέσεως σύνοσις, τὸ τε τοῦ νόμου παράγγελμα τοῖς δι' ἑαυτοῦ μέρεσιν εἰς μίαν ψυχῆς πρόθεσιν τὸ ὅλον συγκλείει· τούτο ὅπερ ὀλίγην ἐν ὑμῖν ἀλλήλοις φιλοουσιαν ἤγειρεν, ἐπειδὴ μὴ πρὸς τὴν τευ παντὸς δύναμιν ἀνῆκε, χωρισμὸν τινα καὶ σπάσιν ἐν ὑμῖν μηδαμῶς ποιείτω. καὶ λέγω ταῦτα, οὐχ ὡς ἀναγκάζων ὑμᾶς ἐξάπαντος τῇ λίαν εὐθεῖα καὶ οἶα δὴ ποτὲ ἐστὶ ἐκείνη ἡ ζήτησις, συντιθεσθαι δύναται γὰρ καὶ τὸ τῆς συνόδου τίμιον ὑμῖν ἀκεραίως σώζεσθαι, καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ κατὰ πάντων κοινωνία τηρεῖσθαι, καὶ τὰ μάλιστα τις ἐν μέρει πρὸς ἀλλήλους ὑμῖν ὑπὲρ ἐλαχίστου διαφωνία γίνεσθαι. ἐπειδὴ μὴ δὲ πάντες ἐν ἅπασιν ἐκεῖνὸ βουλόμεθα, μὴ δὲ μία τις ἐν ὑμῖν φύσις ἡ γνώμη πολιτεύεται. περὶ μὲν οὖν τῆς θείας προνοίας, μία τις ἐν ὑμῖν ἔστω πίστις, μία σύνοσις, μία συνθήκη τοῦ κρείττονος· ἃ δ' ὑπὲρ τῶν ἐλαχίστων τούτων ζητήσεων ἐν ἀλλήλοις ἀκριβολογήσῃτε, καὶ μὴ πρὸς μίαν γνώμην συμφέρεσθε, μένειν εἰσὼ λογισμοῦ προσήκει, τῶ τῆς διανοίας ἀπορρήτῳ τηρούμενα, τὸ μέντοι τῆς κοινῆς φιλίας ἐξαιρετον, καὶ ἡ τῆς ἀληθείας πίστις, ἣ τε περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὴν τοῦ νόμου θρησκείαν τιμῆ, μέντω παρ' ὑμῖν ἀσάλευτος· ἐπανεῖθε δὴ πρὸς τὴν ἀλλήλων φιλίαν τε καὶ χάριν. ἀπόδοτε τῶ λαῷ ξύμπαντι τὰς οικείας περιπλοκάς. ὑμεῖς τε αὐτοὶ καθάπερ τὰς ἑαυτῶν ψυχῆς ἐκκαθήραστε, αὐθις ἀλλήλους ἐπίγινωτε· ἠδὲ γὰρ πολλὰς φιλίας γίνεσθαι μετὰ τὴν τῆς ἔχθρας ὑπόθεσιν, αὐθις εἰς καταλλαγὴν ἐπανεῖθε.

Quomodo dolore affectus pro pietate lacrymas effudit, et iter quod facturus erat in Orientem ob hanc causam repressit.

IX. Ἀπόδοτε οὖν μοι γαληνάς μὲν ἡμέρας, νύκτας δ' ἀμεριμνούς, ἵνα καμῶν τις ἠδονὴ καθαροῦ φωτός, καὶ βίου λοιπὸν ἡσύχου εὐφροσύνη σώζηται. εἰ δὲ μοι, στίβειν ἀνάγκη, καὶ θαρρῦος δι' ὅλου συγγεῖσθαι, καὶ μηδὲ τὸν τοῦ ζῆν αἰῶνα πράως ὑφίστασθαι. τῶν γὰρ τοι τοῦ Θεοῦ λαῶν, τῶν συνθεραπεύοντων λέγω τῶν ἐμῶν, οὕτως ἀδίκῳ καὶ βλαβερῶ πρὸς ἀλλήλους φιλοουσιᾷ πεχωρισμένων, ἐμὲ πῶς ἐγχοῶσὶ τῶ λογισμῷ συνιστάται λοιπὸν· ἵνα δὲ τῆς ἐπὶ τούτῳ λύπης τὴν ὑπερβολὴν αἰσθησθε, πρώτῃ ἐπιστάς τῇ Νικομηδείᾳ πόλει, παραχρῆμα πρὸς τὴν ἑῶν ἡπειρώμην τῇ γνώμῃ. σπεύδουσι δὴ μοι πρὸς ὑμᾶς, καὶ τῶ πλείονι μέρει σὺν ὑμῖν ὄντι, ἡ τοῦδε τοῦ γράμματος ἀγγελία πρὸς τὸ ἐμπλεῖν τὸν λογισμὸν ἀνεχάϊσεν, ἵνα μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὄραν ἀνεγασθεῖν, ἃ μηδὲ ταῖς

Communio retineri. Hæc et quæ sequuntur, ex Arianorum officina prodire necessario dicendum est. Nam quo pacto dici potest, Alexandrum et Arium unam eandemque de fide sententiam tenere, ita ut discordia inter utrumque facile conciliari possit, cum Alexander filium Dei patri coæternum esse affirmaret, Arius vero idem pertinaciter negaret? quomodo item levisima controversia haberi potest, in qua de Christi di-

A hæc, et quæ puerili magis inscitia quam Sacerdotum et prudentium virorum sapientia congruunt. Abscedamus nostra sponte a diaboli tentationibus. Maximus Deus noster et omnium Servator commune cunctis protulit lumen. Sub cuius auspicio ac providentia, mihi ejus famulo et cultori concedite, quæro, ut hoc opus ad exitum perducam, quo plebs illius mea allocutione atque opera, et admonitionum instantia ad conventus unitatem revocetur. Nam cum vobis, ut dixi, una eademque sit fides, una de religione nostra sententia; cumque legis præceptum utraque sui parte omnes in unum animorum consensionem constringat: istud quod levem inter vos contentionem excitavit: quandoquidem ad totius religionis summam non pertinet, non est cur ullum inter vos discidium ac ædificationem faciat. Atque hæc non eo dico, ut vos de inepta, et qualiscumque demum vocanda est quæstione, idem omnino sentire cogam. Potest enim gravitas conventus integre apud vos conservari, et una eademque inter omnes communio retineri, quamvis invicem de re aliqua minimi momenti dissentiat. Siquidem nec idem omnes volumus in omnibus, nec una omnium indoles est atque sententia. Itaque de divina quidem Providentia una inter vos sit fides, unus intellectus, una de Deo consensio. Quæ vero de levisimis istis quæstionibus inter vos subtiliter disputatis, licet non in eandem vocatis sententiam, interiore mentis cogitatione continere et arcano pectoris recondere debetis. Maneat firma in vobis communis amicitia prærogativa, et veritatis fides, et Dei legisque observantia. Recurrite ad mutuam dilectionem et charitatem; reddite universo populo suos amplexus. Vosmet ipsi, expurgatis, ut ita dicam, animis vestris, vos vicissim agnoscite. Sæpe enim post depositas inimicitias, reconciliata iterum gratia, jucundior existit amicitia.

IX. Reddite igitur mihi tranquillos dies et noctes curarum expertes, ut mihi quoque pura lucis voluptas, et quietæ vitæ lætitia in posterum conservetur. Quod nisi consecutus fuero, ingemiscam necesse est, totusque lacrymis perfundar; nec reliquum vitæ tempus placide exigam. Nam quoadi populus Dei (conservos meos dico) iniqua et perniciose contentione discissus est, qui fieri potest ut ego deinceps animo consistam? Porro, ut doloris hæc de re mei magnitudinem intelligatis, nuper cum Nicomediam venissem, protinus in Orientem iter facere decreveram. Cumque profectio-nem urgerem, et majore jam ex parte vobiscum essem, hujus rei nuntius consilium nostrum retro avertit, ne cogerer ea coram asplicere, quæ ne auditu

vinitate, quæ est summa totius fidei catholicæ, disceptatur? Itaque hinc evidenti patet, verum esse quod supra dixi; hæc, quæ ex Arianorum officina prodierunt, vel ab Eusebio Cæsariensi huic epistolæ superaddita esse, aut saltem mutata: vel a nequiore illo et veteroso serpente Eusebio Nicomedieusi imperatori persuasa fuisse. SEVER. BINIUS.

quidem tenus tolerare me posse existimabam. Deinceps ergo viam mihi in Orientem aperite consensu vestro, quam mihi mutuis inter vos contentionibus obstruxistis. Date hoc mihi, ut vos aliosque omnes populos lætos atque hilares quamprimum videre, et pro communi omnium concordia ac libertate debitas Deo gratias cum unanimi laudum concentu referre possim.

ANNO DOMINI CCCXXV.

EPISTOLA CONSTANTINI AD ECCLESIAM POST CONCILIUM NICÆNUM.

(Eus., Vit. Const., l. III, c. 17-20.)

Constantinus Augustus Ecclesiis.

I. Cum ex prospero reipublicæ statu compertum haberem quanta fuisset erga nos omnipotentis Dei benignitas, in hoc præcipue mihi elaborandum esse existimavi, ut a sanctissimis Ecclesiæ catholicæ populis una fides, sincera charitas et consona erga omnipotentem Deum religio servaretur. Sed quoniam fieri non poterat ut ea res firme ac stabiliter constitueretur, nisi omnibus episcopis vel certe plurimis eorum in unum congregatis, singula quæ ad sacratissimam religionem pertinent disceptata prius fuissent, hanc ob causam coactis quam fieri potuit plurimis Sacerdotibus, me quoque tanquam uno ex vobis præsentem (neque enim negaverim id quo maxime exulto, conservum me vestrum esse), cuncta competenti examine eo usque discussa sunt, donec inspectori omnium Deo accepta sententia, ad unitatis concentum proferretur in lucem. Itaque nullus dissensionem, nullus controversiæ de fide locus amplius relinqueretur.

De consensu in celebratione festi

II. Ubi cum de sanctissimo etiam paschæ die questum fuisset, communi omnium sententia decretum est, eam festivitatem uno eodemque die ab omnibus ubique celebrari oportere. Quid enim pulchrius, quid honestius nobis esse possit, quam ut hæc festivitas, a qua spem immortalitatis accepimus, nullo eodemque ordine et certa ratione ab omnibus inoffense observetur? Ac primum quidem visa est omnibus res esse proorsu indigna, ut in sanctissimæ hujus solemnitatis celebratione consuetudinem Judæorum sequeremur; qui cum manus suas nefario scelere contaminarint, merito impuri homines cæcitate mentis laborant. Quippe rejecta illorum consuetudine, possumus rectiori ordine, quem a primo passionis die ad hæc usque tempora servavimus, ad futura etiam sæcula hujus observantiæ ritum propagare. Nihil ergo nobis commune sit cum inimicissima Judæorum turba. Aliam enim viam a Servatore accepimus. Propositus est sacratissimæ religioni nostræ cursus legitimus et

VALESII NOTÆ.

Ἐδοξε κοινή γνώμη. Hæc verba Constantini respexisse videtur Athanasius, cum in libro de Synodis Arimini et Seleuciæ, pag. 873 notat aliter locutos esse Patres Synodi Nicænæ in expositione fidei, aliter in definiendo Paschæ die. Nam in hoc quidem negotio usi sunt verbo ἔδοξε, id est, placuit. In expositione autem fidei nequaquam dixere placuit, sed ita credit sancta et universalis Ecclesia. Certe verbum ἔδοξε quod refert Athanasius, non reperitur in Epistola Synodica, sed in hac tantum Epistola Constan-

ἀκοαῖς προσέσθαι δυνατὸν ἡγοῦμαι. ἀνοίξατε δὴ μοι λοιπὸν ἐν τῇ καθ' ὑμᾶς ὁμοιοῖα, τῆς ἐφ' ἣς τὴν ὁδὸν, ἣν ταῖς πρὸς ἀλλήλους φιλοεικίας ἀπεκλείσατε· καὶ συγχωρήσατε θάττον ὑμᾶς τε ὁμοῦ, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας δῆμους ἰδεῖν χαίροντας, καὶ τὴν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀπάντων ὁμοιοῖας τε καὶ εὐθυθερίας ἐπειδομένην χάριν, ἐπ' εὐφύμοις λόγων συνθήμασιν ὁμολογήσασιν τῷ κρείττονι.

Κωνσταντῖνος Σεβαστὸς ταῖς Ἐκκλησίαις.

I. Πείραν λαβὼν ἐκ τῆς τῶν κοινῶν εὐπραξίας, ὅση τῆς θείας δυνάμεως πέφυκε χάρις, τοῦτον πρό γε πάντων ἔκρινα εἶναι μοι προσήκειν σκοπὸν, ὅπως παρὰ τοῖς μακροβιωτάτοις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πλήθει, πιστῆς μὴ καὶ εὐκρινῆς ἀγάπῃ, ὁμονώμως τε περὶ τὸν παγκρατῆ Θεὸν εὐσέβεια τηρῆται. ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτ' οὐχ αὖν τ' ἦν ἀκλιῆ καὶ βεβαίαν τάξιν λαβεῖν, εἰ μὴ εἰς ταῦτό πάντων ὁμοῦ, ἢ τῶν γούν πλείωνων Ἐπισκόπων συνελθόντων, ἐκάστου τῶν προσπκόντων τῇ ἀγνωτῆθ θρησκείᾳ διάκρισις γένοιτο, τοῦτου ἕνεκεν πλείστον ὅσων συναθροισθέντων, αὐτὸς δὲ καθάπερ εἰς ἕξ ὑμῶν ἐτύγχανον συμπάρων (οὐ γὰρ ἀρνησαίμην ἂν, ἐφ' ᾧ μάλιστα χαίρω, συνθεράπων ὑμέτερος πεφυκίαι) ἄχρι τοσούτου ἅπαντα τῆς προσηκούσης τετύχηκεν ἐξετάσεως, ἄχρις οὐ ἢ τῶ πάντων ἐφορᾷ Θεῷ ἄρεσκουσα γνώμη, πρὸς τὴν τῆς ἐνόητος συμφωνίαν εἰς φῶς προήχθη, ὡς μηδὲν ἔτι πρὸς διχονοίαν ἢ πίστει ἀμφισβήτητησιν, ὑπολείπεσθαι.

Paschalis et contra Judæos.

II. Ἐνθα καὶ περὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἀγνωτῆθς ἡμέρας, γενομένης ζητήσεως, ἔδοξε κοινή γνώμη καλῶς ἔχειν. ἐπὶ μιᾶς ἡμέρας πάντας τοὺς ἅπανταχοῦ ἐπιτελεῖν. τί γὰρ ἡμῖν κάλλιον, τί δὲ σεμνιτερον ὑπάρξει δυναίσεται, τοῦ τὴν ἑορτὴν ταύτην παρ' ἧς τὰς τῆς ἀθανασίας ἐλήφαμεν ἐπιπιδας, μὴ τάξει καὶ φανερῷ λόγῳ παρὰ πάντων ἀδιαπτῶτως φυλάττεσθαι; καὶ πρῶτον μὲν ἀνάγνωσιν ἔδοξεν εἶναι, τὴν ἀγνωτῆθθ ἐκείνην ἑορτὴν τῇ τῶν Ἰουδαίων ἐπομείνουσιν σνηθείᾳ πληροῦν· οἱ τὰς ἐκείνων χεῖρας ἀθεμίτω πλημμελήματι χράναντες, εἰκότως τὰς ψυχὰς οἱ μαρτοὶ τυφλώτουςιν. ἔξεστι γὰρ, τοῦ ἐκείνων ἔθνους ἀποβλήθῆντος, ἀληθεστῆρα τάξει, ἦν ἐκ πρώτης τοῦ πάθους ἡμέρας ἄχρι τοῦ παρόντος ἐφυλάξαμεν, καὶ ἐπὶ τοὺς μέλλοντας αἰῶνας τὴν τῆς ἐπιτηρήσεως ταύτης συμπλήρωσιν ἐκτείνεσθαι. μηδὲν τοίνυν ἔστω ἡμῖν κοινὸν μετὰ τοῦ ἐχθίστου τῶν Ἰουδαίων ὄχλου· ἐλήφαμεν γὰρ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ὁδὸν ἑτέραν· πρόκειται δρόμος τῇ ἱερωτῆθ ἡμῶν θρησκείᾳ καὶ νόμοις καὶ πρέπων. τοῦτου συμφώνως ἀντιλαμβανόμενοι, τῆς ἀσυχρᾶς, ἐκείνης ἐκείνους συνειδήσεως ἀποσπάσω-

VALESII NOTÆ.

lini: quam pro Synodica habitam fuisse non immerito quis possit suspicari.

Τοῦ ἐκείνων ἔθνους. Ergo ἔθους cum Christophorono et Grutero. Item mendum notavimus in historia Ecclesiastica. Certe in schedis Regiis et in libro Savilii ἔθους perscriptum est.

καὶ νόμμος καὶ πρέπων. Apud Gelasium et Nicephorum legitur καὶ νόμος πρέπων. Socrates tamen ac Theodorus vulgatam lectionem tuerentur.

Ἀσυχρᾶς ἐκείνης συνειδήσεως. Nam qui cum Judæis

μεν ἀδελφοὶ τιμώτατοι. ἔστι γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀποπώτα-
τον, ἐκείνους αὐχρῖν ὡς ἄρα παρεκτός τις αὐτῶν διδασ-
καλίας ταῦτα φυλάττειν οὐκ εἴημεν ἱκανοί. τί δὲ φρονεῖν
ὄρθον ἐκείνοι δυνήσονται, αἱ μετὰ τὴν κυριακτοῦν τε καὶ
πατροκτοῦν ἐκείνην ἐκστάτες τῶν φρονῶν, ἄγονται οὐ
λογισμῶ τινι, ἀλλ' ὀρμῇ ἀκατασχέτω, ὅποι δ' ἂν αὐτοὺς
ἡ ἔμφυτος αὐτῶν ἀγάγη μακία. ἐκείθεν οὖν τοίνυν καὶ
τούτω τῷ μέρει τὴν ἀλήθειαν οὐχ ὄρωσιν. ὡς δὴ κατὰ τὸ
πλείστον αὐτοὺς πλανωμένους τις προσηκούσης ἐπανορ-
θώσεως, τῷ αὐτῷ ἔτει δεύτερον τὸ Πάσχα ἐπιτελεῖν.
τίνος χάριν τούτοις ἐπόμθεα, οὐς δευτὴν πλάνην νοσεῖν
ὠμολόγηται· δεύτερον γὰρ τῷ ἐν ἑνιαυτῷ οὐκ ἂν ποτε
ποιεῖν ἀνεξόμθεα. ἀλλ' εἰ καὶ ταῦτα μὴ προῦκετο, ἀλλὰ
δὴ τὴν ἡμετέραν ἀγχίνουσαν ἐχρῖν καὶ διὰ σπουδῆς καὶ
δὲ' εὐχρῆς ἔχαιν πάντοτε, ἐν μηδεμιᾷ τὸ καθαρὸν τις
ὑμέτερας ψυχρῆς κωνωνεῖ δοκεῖν ἀνθρώπων εἶσει παγ-
κάκων. πρὸς τούτοις κακείνο πάρεστι συναρᾶν, ὡς ἐν
τηλικούτῳ πράγματι καὶ τοιαύτῃ θρησκείας ἑορτῇ δια-
φωνίαν ἄρχειν, ἐστὶν ἀδέμιτον. μίαν γὰρ ἑορτὴν τὴν τῆς
ἡμετέρας ἐλευθερίας ἡμέραν, τουτέστι τὴν τοῦ ἀγιοτά-
του πάθους, ὃ ἡμέτερος παρθένος Σωτῆρ, καὶ μίαν εἶναι
τὴν καθολικὴν αὐτοῦ ἐκκλησίαν βεβούληται. ἥς εἰ καὶ
τὰ μάλιστα εἰς πολλοὺς καὶ διαφόρους τόπους τὰ μέρη
διήρηται, ἀλλ' ὅμως ἐν πνεύματι, τουτέστι τῷ θείῳ βου-
λήματι, θάλπειται. λογισάσθω δ' ἡ τῆς ἡμετέρας ὁσιότη-
τος ἀγχίνουσα, ὅπως ἐστὶ δευτὴν τε καὶ ἄπρεπές, κατὰ
τάς αὐτὰς ἡμέρας ἑτέρουσ μὲν ταῖς νηστειαῖς σχολάζειν,
ἑτέρουσ δὲ συμπόσια συντελεῖν· καὶ μετὰ τὰς τοῦ Πάσχα
ἡμέρας, ἄλλους μὲν ἐν ἑορταῖς καὶ ἀνέσεις ἐξετάζεσθαι,
ἄλλους δὲ ταῖς ὠρισμέναις ἐκδεδοσθαι νηστειαῖς. διὰ
τοῦτο γοῦν τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως τυχεῖν, καὶ
πρὸς μίαν διατίπωσιν ἄγειναι τοῦτο ἡ θεία πρόνοια βου-
λεται, ὡς ἔγωγ' ἀπαντας ἡγοῦμαι συναρᾶν.

redigi divina vult providentia, quemadmodum omnes meo quidem iudicio intelligitis.

Hortatio ut maximam partem orbis terrarum sequi velint.

III. Ὅθεν ἐπειδὴ τοῦθ' οὕτως ἐπανορθοῦσθαι προσῆκεν,
ὡς μηδὲν μετὰ τοῦ τῶν πατροκτόνων τε καὶ κυριακτόνων
ἐπειῶν εἶναι κοινόν. ἔστι δὲ τάξις εὐπρεπῆς, ἣν
πᾶσαι αἱ τῶν δυτικῶν τε καὶ μεσημβρινῶν καὶ ἀρκτῶν

A honestus. Hunc unanimi consensu retinentes, ab illa
turpissima societate et conscientia nos abstrahamus,
fratres carissimi. Est enim profecto absurdissimum
quod illi magnifice jactant, nos absque ipsorum ma-
gisterio hæc commode observare non posse. Quidnam
vero illi recte sentire possint, qui post necem Do-
mini, post illud parricidium mente capti, non ratione,
sed præcipiti impetu feruntur, quocumque innatus
furor ipsos impulerit. Hinc est quod ne in hac quidem
parte veritatem ipsam perspiciant: adeo ut a conve-
nienti emendatione longissime aberrantes, uno eo-
demque anno duo paschata celebrent. Quid ergo est
cur istos sequamur, quos constat gravissimo erroris
morbo laborare? Nam uno eodemque anno geminum
pascha facere nunquam profecto sustinebimus. Vo-
rum etiamsi quæ dixi minime suppetere, vestra
B tamen solertia est id curare omnibus modis atque
optare, ne sanctitas animarum vestrarum, in ullius
rei similitudine cum nequissimorum hominum mori-
bus sociari et commiseri videatur. Illud præterea
considerandum est, nefas esse ut in tanti momenti
negotio et in hujusmodi religionis solemnitate dis-
sensus reperiat. Unum enim liberatis nostræ festum
diem, hoc est, diem sacratissimæ passionis, Ser-
vator noster nobis reliquit, unamque esse voluit ca-
tholicam Ecclesiam. Cujus membra licet variis locis
dispersa sint, uno tamen Spiritu, Dei scilicet volun-
tate, foventur. Consideret, quæso, vestra Sanctitatis
solertia, quam grave sit et indecorum, iisdem diebus
alios quidem jejuniis intentos esse, alios vero convi-
via celebrare, et post dies paschæ, alios quidem in
festivitatibus et animorum remissione versari, alios
vero definitis vacare jejuniis. Hoc itaque convenienti
emendatione corrigi, et ad unam eandemque formam

VALESII NOTÆ.

Pascha Dominicum celebrant, conscii videntur esse
sceleris quod Judæi adversus Dominum admiserunt,
at Christophorus συνειδήσειν vertit opinionem, cui
non accedo.

Τῆς προσηκούσης ἐπανορθώσεως. Socrates, Theo-
dorus, Gelasius ac Nicephorus habent ἀντὶ τῆς προ-
σηκούσης ἐπανορθώσεως, quod non probo. Recte enim
dicitur πλανωμένους τῆς ἐπανορθώσεως.

Τῷ αὐτῷ ἔτει δεύτερον τὸ πάσχα ἐπιτελεῖν. Cum Neo-
menia Paschalis Judæorum a die quinti mensis mar-
tii inciperet, et tertio Aprilis clauderetur, hinc fie-
bat aliquando ut eorum Pascha ante æquinoxium inci-
peret. Ita duplex Pascha eodem anno celebrabant.
Porro hæc iteratio quam Judæis objicit Constantinus,
nequaquam magni momenti milii quidem videtur.
Idem enim retorquere poterant Judæi adversus Chris-
tianos; eos scilicet uno eodemque anno bis Pascha
celebrasse, si annum vertentem intelligamus. Pona-
mus enim hoc anno Pascha celebrari decimo calen-
das maias: sequente anno citius celebratur necesse
est. Alique ita duplex Pascha intra unius anni ver-

III. Proinde cum hoc ita emendari oporteret, ut nihil
nobis commune esset cum illorum Domini interfecto-
rum et parricidarum consuetudine, cumque hic ordo
decentissimus sit, quem omnes tam occidentalium

tentis curriculum apud Christianos occurrit. Vide
Epiphanium in hæresi 70, quæ est Audianorum pag.
824 et animadversiones D. Petavii. Cuijunge cap. 3.
Ægidii Bucherii de Paschali Judæorum cyclo

Τίνος χάριν. Apud Theodorum et Nicephorum
legitur τίνος οὖν χάριν. Sic etiam Socrates et Ge-
lasius. Ex quibus corrigenda sunt, quæ sequuntur
hoc modo: τὴν ὑμέτεραν ἀγχίνουσαν. Et paulo post ἐν
μηδεμιᾷ ὁμοιότητι. Quanquam apud illos quod dixi
Scriptores legitur ἐν μηδενὸς ὁμοιότητι. In Fuketia-
no scriptum est ἐν μηδεμιᾷ προφάσει. Porro ad hæc
verba alludere videtur Auctor Constitutionum Apost.
libro v, cap. 16. Quod profecto fatebitur, quisquis
eum locum cum his Constantini verbis contulerit.

Ἐτέρουσ μὲν ταῖς νηστειαῖς σχολάζειν. Intelligit caput
jejunii, quod alio tempore a Quartadecimanis, alio
a reliquis Christianis inchoabatur. Si quis tamen
de fine jejunii Quadragesimalis hæc intelligere ma-
lit, non repugnabo. Vide Chrysostomum in Homilia
adversus eos qui primo Pascha jejunabant, pag. 714:

quam meridianarum et septentrionalium orbis partium Ecclesie, ac nonnullæ quoque orientalium servant, idcirco id æquum rectumque esse omnes iudicaverunt, quod et vobis placitum esse spondi, ut scilicet quod in urbe Roma perque omnem Italiam, Africam, Ægyptum; per Hispaniam, Gallias, Britannias, Lybias; per universam Achaiam, per Asianam et Ponticam dioccesim; per Ciliciam denique concordæ sententia observatur, id vestra quoque prudentia libentibus animis amplectatur. Illud nimirum attendens, non modo majorem esse numerum ecclesiarum in locis supra memoratis, verum etiam æquissimum esse ut omnes in commune id velint quod stricta ratio exigere videtur, nec ullam cum Judæorum perjurio societatem habere. Atque ut summam ac breviter dicam, placuit communi omnium iudicio, ut sanctissima paschæ festivitas uno eodemque die celebraretur. Neque enim decet in tanta sancitate aliquam esse dissonantiam, præstatque eam sequi sententiam in qua nulla est alieni erroris scelerisque societas atque communio.

Hortatio ut omnes decretis Synodi assentiantur.

IV. Quæ cum ita sint, cœlestem gratiam et plane divinum mandatum libenter suscipite. Quidquid enim in sanctis episcoporum conciliis geritur, id omne ad divinum referendum est voluntatem. Quamobrem ubi ea quæ gesta sunt dilectis fratribus nostris intimaveritis, supradictam rationem et sanctissimi diei observantiam suscipere et constituere debetis, ut cum in dilectionis vestræ conspectum jampridem a me desideratum venero, uno eodemque vobiscum die sanctam festivitatem peragere possim, utque de omnibus una vobiscum gaudeam, cernens diaboli crudelitatem divina potentia nobis operam navantibus esse sublatam, florent ubique terrarum vestra fide et pace concordia. Deus vos servet, fratres carissimi. — Hanc epistolam imperator eodem exemplo scriptam, in omnes provincias direxit, ut suæ erga Deum pietatis sinceritatem tanquam in speculo quodam aspiciendam legentibus præberet.

EPISTOLA CONSTANTINI AD ECCLESIAS.

(*Socr. Hist. Eccles. l. 1, c. ix.*)

Jubet imperator ut libri Arii igni tradantur.

Victor Constantinus, maximus, Augustus, episcopis et populo.

Cum malignos et impios Arius sibi imitandos duxerit, par est ut eandem cum illis ferat ignominiam. Quemadmodum igitur Porphyrius divinæ pietatis hostis, iniquis de religione compositis libris, condignam reperit mercedem, per quam futuris sæculis omnium probris obnoxius erit, plurimaque obruetur

VALESII NOTÆ.

Ἀκριβὴς λόγος. Apud Theodoritum et Gelasium Cyzicenum legitur *λογισμὸς*, quod mihi certe non displicet; ut *λογισμὸς* idem sic ac *ψηφισμὸς*, id est, diligent supputatio; unde et computus Paschalis est appellatus.

Πᾶν γὰρ ὁ, τί δ' ἂν ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἐπισκόπων συνεδρίαις. Notanda est hæc Constantini sententia de auctoritate Judiciorum Synodaliū. Cui similis est locus alter in Epistola ejusdem Constantini ad Episcopos post Concilium Arelatense.

τῆς οἰκουμένης μερῶν παραφυλάττουσιν ἐκκλησίαι, καὶ τινες τῶν κατὰ τὴν ἰσὺν τόπων. τοῦτου ἕνεκεν ἐπὶ τοῦ παρόντος καλῶς ἔχειν ἅπαντες ἠγήσαντο. καὶ αὐτὸς δὲ τῇ ὑμετέρᾳ ἀγχινοῖᾳ ἀρέσειν ὑπισχόμενος. ἢ ὅπερ δ' ἂν κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν τε καὶ Ἀφρικαίαν, Ἰταλίαν τε ἅπασαν, Ἀἴγυπτον, Σπαίαν, Γαλλίας, Βρεττανίας, Λιβύας, ὅλην Ἑλλάδα, Ἀσιανὴν τε διοίκησιν καὶ Ποντικὴν, καὶ Κιλικίαν, μὴ καὶ συμφώνῳ φυλάττεται γνώμη, ἀσμένως τοῦτο καὶ ἡ ὑμετέρα προσδίδεται σύνεσις, λογιζομένη ὡς οὐ μόνον πλείων ἐστὶν ὁ τῶν κατὰ τοὺς προειρημένους τόπους ἐκκλησιῶν ἀριθμὸς, ἀλλὰ καὶ ὡς τοῦτο μάλιστα κοινῇ πάντας ὁσιωτάτον ἐστὶ βούλεσθαι, ὅπερ καὶ ὁ ἀκριβὴς λόγος ἀπαιτεῖν δοκεῖ, καὶ οὐδεμίαν μετὰ τῆς Ἰουδαίων ἐπιπορείας ἔχειν κοινωνίαν. ἵνα δὲ τὸ κεφαλαιωδέστερον συντόμως εἴπω, κοινῇ πάντων ἤρρασε κρίσει, τὴν ἀγιοτάτην τοῦ Πάσχα ἑορτὴν μὴ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συντελεῖσθαι. οὐδὲ γὰρ πρέπει ἐν τοσαύτῃ ἀγιότατι εἶναι τὴν διαφορὰν καὶ κάλλιον ἐπιεσθαι τῇ γνώμῃ ταύτῃ.

IV. Τούτων οὖν οὕτως ἐχόντων, ἀσμένως δέχεσθε τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν καὶ θεῖαν ὡς ἀληθῶς ἐντολήν· πᾶν γὰρ, εἴ τι δ' ἂν ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν Ἐπισκόπων συνεδρίαις πράττεται, τοῦτο πρὸς τὴν θεῖαν βούλησιν ἔχει τὴν ἀναφορὰν. διὸ πᾶσι τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν ἀδελφοῖς ἐμφανίσαντες τὰ πεπραγμένα, ἤδη καὶ τὸν προειρημένον λόγον καὶ τὴν παρατήρησιν τῆς ἀγιοτάτης ἡμέρας ὑποδέχεσθαι τε καὶ διατάττειν ὀφείλετε, ἢ ἐπειδὴ πρὸς τὴν πάλαι μοι ποθευμένην τῆς ὑμετέρας διαθήσεως ὄψιν ἀφικώμαι, ἐν μὴ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τὴν ἁγίαν μετ' ὑμῶν ἑορτὴν ἐπιτελεῖσαι δυνήσῃ, καὶ πάντων ἕνεκεν μετ' ὑμῶν εὐδοκῆσῃ, συνορῶν τὴν διαβολικὴν ὁμότητα, ὑπὸ τῆς θεῖας δυνάμεως διὰ τῶν ὑμετέρων πράξεων ἀνηρημένη, ἀκμαζούσης πανταχοῦ τῆς ὑμετέρας πίστεως καὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας. ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξῃ, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί. Ταύτης βασιλεὺς ἐπίστολῃς ἰσοδυναμοῦσαν γραφὴν ἐφ' ἐκάστης ἐπαρχίας διπέμπετο. ἐνοπτιζέσθαι τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης τὸ καθαρώτατον καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον ὁσίας, παρέχων τοῖς ἐντυγχάνουσι.

Νικητῆς Κωνσταντίνος, μέγιστος, σεβαστὸς, ἐπισκόποις καὶ λαοῖς.

Τοὺς πονηροὺς δὲ ἀσεβεῖς μισησάμενος Ἄρειος, δίκαιός ἐστι τὴν αὐτὴν ἐκείνοις ὑπέχειν ἀτιμίαν. ὡς περ τοίνυν Πορφύριος ὁ τῆς θεοσεβείας ἐχθρὸς συντάγματα ἅττα παράνομα κατὰ τῆς θρησκείας συστήσάμενος, ἄξιον εὐράτο μισθόν, καὶ τοιοῦτον, ὥστε ἱπποδιστον μὲν αὐτὸν πρὸς τὸν ἐξῆς γενέσθαι χρόνον, καὶ πλείστως ἀνακλη-

Διατάττειν ὀφείλετε. Ex hoc loco aperte colligitur, Epistolam hanc Constantini scriptam esse ad Episcopos qui Synodo non interfuerant. Inscripta quidem est Epistola ad Ecclesias. Verum Ecclesiarum nomine anti-lites intelligendi sunt.

Τῆς ὑμετέρας διαθήσεως. Hæc peculiaris est locutio Christianorum, qui cum aliquem ex fratribus aut voce aut per litteras alloquerentur, vestram charitatem seu dilectionem dicere solebant.

σθῆναι κακοδοξίας, ἀφανισθῆναι δὲ τὰ ἀσεβῆ αὐτοῦ συγγράμματα· οὕτω καὶ νῦν ἔδοξεν, Ἄρειόν τε καὶ τοὺς αὐτῶ ἀμαρτωλοὺς Πορφυριανούς μὴν καλεῖσθαι, ἵν' ὧν περ τοῦς τρόπους μεμίνηνται, τούτων ἔχῃσι δὲ τῆς προσφωριαν, πρὸς δὲ τούτῳ καὶ εἰ τι σύγγραμμα ὑπὸ Ἄρειου συντεταγμένον εὐρίσκατο, τούτο πυρὶ παραδίδοσθαι· ἵνα μὴ μόνον τὰ φαῦλα αὐτοῦ τῆς διδασκαλίας ἀφανισθῆναι, ἀλλὰ μηδὲ ὑπόμνημα αὐτοῦ δῶς ὑπολείποιτο, καίνο μίντοι προαγορεύω, ὡς εἴ τις σύγγραμμα ὑπὸ Ἄρειου συνταγῆν φωραθῆναι κρύψας, καὶ μὴ εὐθὺς προστενηκῶν καὶ πυρὶ καταναλώσας, τούτῳ θάνατος ἔσται ζημία· παραχρῆμα γὰρ ἀλοῦς ἐπὶ τούτῳ, κεφαλῆς ὑποστήσεται τιμαριαν. ὁ Θεὸς ὑμᾶς φυλάξῃ, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

καὶ ἄλλας δὲ ἐπιστολάς ὁ βασιλεὺς κατὰ Ἄρειου καὶ τῶν ὁμοδόξων αὐτοῦ πανηγυρικώτερον γράψας, πανταχοῦ κατὰ πόλιν προέθηκε.

EPISTOLA CONSTANTINI AD ECCLESIAM ALEXANDRINAM.

(*Conc.*, t. II, p. 62, *ed. Labb.*)

Κωνσταντίνος Σεβαστὸς τῇ καθολικῇ Ἀλεξανδρινῇ Ἐκκλησίᾳ.

Χαίρετε ἀγαπητοὶ ἀδελφοί. τελευταία παρὰ τῆς θείας προνοίας εἰληφάμεν χάριν, ἵνα πάσης πλάνης ἀπαλλαγίντες, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιγνωσκώμεν πίστιν. οὐδὲν λοιπὸν τῆ διαβολῆς ἔξοσι καθ' ἡμῶν· πᾶν εἰ τι δ' ἂν (δ, τι δ' ἂν), κακοτεχνησάμενος ἐπιχειρήσῃ, ἐκ βάρβρων ἀνήρηται· τὰς διχονοίας, τὰ σχίσματα, τοὺς θορύβους ἐκείτους, καὶ τὰ τῶν διαφοριῶν, ἵν' οὕτως εἴπω, θανάσιμα φάρμακα, κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ κίλευσιν, ἡ τῆς ἀληθείας ἐπίστασι λαμβρότης. ἕνα τοιγαροῦν ἄπαντες καὶ τῆ δυνάμει προσκυνούμενοι, καὶ εἰνα πεποιητούμενοι. ἵνα δὲ τοῦτο γένηται, ὑπομνήσαι Θεοῦ συνκάλεισα εἰς τὴν Νικαίαν πόλιν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκόπων, καθ' ὅσον εἰς ἐξ ἡμῶν ἐγὼ ὁ συνδερέπων ὑμέτερος καθ' ὑπερβολὴν εἶναι χαίρων, καὶ αὐτὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἐξέτασιν ἀνιδεχάμενον, ἡλίχθη οὖν ἄπαντα καὶ ἐκρίθως ἐξέτασται, ὅσα δι' ἀμυροβόλων, ἡ διχόνοιαν, πρήσασιν ἔδοκει γενέσθαι· καὶ φεισάσθω ἡ θεία μεγαλειότης· ἡλικα καὶ ὡς δεῖα τὰ περὶ τοῦ μεγάλου Σωτήρος, περὶ τῆς ἐλπίδος καὶ ζωῆς ἡμῶν ἀπραπῶς ἐδασφάμενοι τινεῖς; τάναντία ταῖς θεοκινύστοις γραφαῖς, καὶ τῇ ἀγλαῖ πίστει φηγγόμενοι τε, καὶ πιστεύουσι ἡμολογούντες; τριακονταίον γού· καὶ πλείονον ἐπισκόπων ἐπὶ συναρρόσην τε καὶ ἀγγιολοῖ βαυμαζομένον, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πίστιν, ἡ καὶ ταῖς ἀληθείαις, καὶ ἀκριβείαις τοῦ θεοῦ νόμου πείρως πίστις εἶναι, βεβαιούτων, μόνος Ἄρειος, ἐφωράθη τῆς διαβολικῆς διαφραίας ἡττημένος, καὶ τὸ κακὸν τοῦτο πρῶτον μὲν παρ' ἡμῶν, ἔπειτα καὶ παρ' ἐτέροις ἀσεβεὶ γνώμῃ διασκαίρας, ἀναδεξάμεθα τοιγαροῦν ἢ ὁ παντοκράτωρ παρῖσθε γνώμην. ἐπανέλιθωμεν ἐπὶ τοὺς ἀγαπητοὺς ἡμῶν ἀδελφοὺς, ὧν ὑμᾶς τοῦ διαβόλου ἀκαίδως τις ὑπέρτης ἐχάρισεν· ἐπὶ τὸ ποινὸν σώμα, καὶ τὰ γνήσια ἡμῶν μέλη σπουδῆ πάση ἔωμεν. τοῦτο γὰρ καὶ τῆ ἀγγιολοῖ, καὶ τῆ πίστει, καὶ τῆ οὐσίῳ τῆ ὑμείρων ἀπείρω, ἵνα τῆς πλάνης ἐλυγχεύσας ἐκείνου, ὧν τῆς ἀληθείας εἶναι ἐχθρόν συνίστηται, πρὸς τὴν θεῖαν ἐπανέλιθῃτε χάριν. ὁ γὰρ τοῖς τριακονταίους ἤρασαν ἐπισκόποις, οὐδὲν ἔστιν ἕτερον, ἡ τοῦ Θεοῦ γνώμη, μάλιστα γὰρ θεοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα, τοιοῦτων καὶ τηλικούτων ἀνδρῶν ταῖς διανοαῖς ἐγκαίμενον, τὴν θεῖαν βούλησιν ἐφερώσασα. διὸ μηδεὶς ἡμυβαλλέτω, μηδεὶς ὑπεριβόσῃ, ἀλλὰ προθύμως πάντως εἰς τὴν ἀληθεστάτην ὁδὸν ἐπάνατε· ἵν' ἐπειδὴν θεοῦ οὐδέπω πρὸς ὑμᾶς ἀφίκομαι, τὰς ὀρελιόμας τῆ πάντοσθω Θεῷ

A infamia, atque insuper impia ejus abolita sunt scripta; ita et nunc placitum nobis est, Arium et Arri suffragales Porphyrianos quidem nominare, ut quorum imitali sunt mores, eorum quoque obtineant appellationem. Si quod autem scriptum ab Ario compositum reperiat, igni tradatur, ut non modo improba ejus doctrina tollatur, verum etiam ne monumentum quidem aliquod ejus relinquatur. Illud equidem praedictum volo, si quis libellum aliquem ab Ario conscriptum occultasse deprehensus sit, nec continuo eum prolatum igne absumperit, morte mulctabitur, illico namque in crimine tali comprehensus poenam capitis luet. Deus vos servet, fratres dilecti. Et cum aliis epistolas imperator adversus Arium et cum illo sentientes magnificentius scripsisset, passim per singulas civitates eas proposuit.

EPISTOLA ALEXANDRINAE ECCLESIAE.

(*Conc.*, t. II, p. 62, *ed. Labb.*)

Constantinus Augustus catholicae Alexandrinorum Ecclesiae.

Salvete plurimum, fratres carissimi. Permagnum certe et singulare beneficium a divina providentia in nos collatum est, quod omni errore liberati, unam eandemque fidem agnoscamus. Non est profecto diaboli insidiis contra nos intentatis de caetero quidquam loci relictum: nam quidquid est per fraudem in nos molitum, illud funditus sublatum est. Dissensiones animorum, schismata, tumultus illos, et lethalia discordiarum (ut ita dicam) venena, veritatis splendor (juxta Christi monitum) penitus obruit delevitque. Unum igitur Deum omnes et nomine veneramur et esse credimus. Ut autem istud ad exitum perduceretur Dei admonitione magnam episcoporum turbam ad urbem Nicæam accessivi: quibuscum ego, qui unus ex vestrum numero sum, quique quod vester sim conservus plurimum gaudeo, operam dedi ut veritas diligenter investigaretur. Proinde omnia quæ aut controversiæ, aut dissensionis materiam præbere videbantur, accurate excussa et exagitata sunt. Quanta et quam execrabilia probra (o bone Deus, sis nobis clemens et misericors) nonnulli in magnum Salvatorem, in spem et vitam nostram scelerate nefarieque jecerunt, et scripturis divinitus inspiratis, fideique sacrosanctæ contraria non modo impudenter effutiverunt, sed se ita credere palam confessi sunt! Nam cum amplius trècenti episcopi, viri propter animi modestiam et solertiam admirabiles, unam eandemque fidem (quæ et veritate et exquisitis legis divinæ testimoniis vera fides esse confirmatur) uno ore faterentur; solus Arius inventus est qui vi ac fraude diabolica victus, ab ea penitus desciverit, quique impia animi impulsionem incitatus, hanc erroris labem primum apud vos, deinde apud alios sparserit. Quocirca eam, quam omnipotens tradidit, doctrinam amplemur: ad fratres nostros carissimos, a quibus nequam et impudens quidam diaboli minister vos segregavit, redeamus: ad commune corpus Ecclesiæ, et ingenua nostra membra, toto pectore, ut dicitur, revertamur. Illud enim vestræ prudentiæ, fidei et sanctitati in

primis consentaneum est, ut errore illius, quem A μεθ' ὑμῶν ὁμολόγησεν χάριτας, ἔτι τὴν εὐαγγελικὴν πίστιν ἐπισημαίνων, jam esse hostem veritatis perspectum est, penitus depulso, ad Dei gratiam vos denuo recipiatis. Nam quod trecentis episcopis visum est, non est aliud quam Dei sententia : præsertim cum in talium et tam præclarorum virorum mentibus sacer insideret, spiritus qui illis divinam voluntatem aperuerit. Quapropter nemo vestrum hæsetet, nemo moram interponat ; sed omnes lubentibus animis ad viam veritatis redire : ut simul atque ipse ad vos adventavero, debitas gratias Deo qui omnia instrat, una vobiscum agam quod fidem sinceram vobis patefecerit, et charitatem, quæ omnibus optanda erat, proinde redderit. Deus vos, fratres charissimi, diu servet incolumes.

EPISTOLA CONSTANTINI ARIO ET ARIANIS.

(Conc. i. ii, p. 260.)

Constantinus Augustus Ario et Arianis.

Malus interpres, revera effigies quædam et imago diaboli est. Ut enim illum periti artifices ad omnem deceptionis dolum effingunt velut pulchritudinis formæque decus affluentes illi, natura sua plane turpissimo, ut miseris mortales perdat, errorem iis objiciens, eodem plane modo, ut opinor, facit, cui illud solum studio dignum videtur, ut noxia impudentiæ et audaciæ suæ pharmaca profusius omnibus objiciat. Etenim novam, nec post homines natos unquam visam, infidelitatis fidem inducit. Quamobrem nec a veritate abhorreere illud videtur jam pridem divina oratione explicatum, quod ad malum sunt sapientes. Quid enim quispiam dixerit illum consilii capiendi gratiam perdidisse ; qui non amplius sublevationis auxilium ullum invenire expetit ? Quorsum igitur, Christe Christe, Domine Domine ? quorsum nos quotidie prædonis vulnerant ? Stat ex adverso dura quædam et violenta audacia, fremitu frendetque dentibus infamia de foris, et innumeris sauciata criminibus. Ipsa certe in lege et promulgatione nominis tui velut quibusdam procellis et malorum fluctibus disjecta, effundit pernicioosa verba, eaque scribens in lucem edit, quæ numquam tu, qui cum æterno Patre tui ipsius fonte una existis, in cognitione tui desinivisti. Cogit omnino et convenit graves et iniquas impietates, nunc quidem linguas crispans, nunc vero iterum miserorum studiis elata, quos ipsa præsentis præ securitate decipit simul et corrumpit. Jam autem volo præsidii ipsius ingenium expeudere. Quid enim ait ? Aut teneamus, inquit, cujus jam compotes facti sumus, aut fiat sicut ipsi volumus. Cecidit et cecidit quidem interfectus : dolo ne, inquit, an atroci aliqua calliditate, nihil refert. Illud solum grande ducit, quod propter pravas cogitationes in ipsum irrepsit. Multitudinem, inquit, habemus. Progrediar et ipse paulo ulterius, ut insani belli spectator flammam : ipse, inquam, progrediar, insanorum bella sedare antea solitus. Age sano Mars, Ari, clypeis utendum est : ne tu hoc feceris, obsecro, delineat igitur te Veneris congressus. Verum utinam quemadmodum turba plausibilis videris, sic et pietate vigeres erga Christum. Ecce iterum supplex venio, et armorum copia pollens, pugnare nolo : Christi vero fide munitus, cum te sanare, tum alios curare volo. Cur igitur ais ea te facere quæ moribus tuis non conveniunt ? Sed qua quieto, dic mihi,

Κωνσταντῖνος σεβαστὸς Ἄρειον καὶ Ἀρειανούς.

Κακὸς ἑρμηνεύς ἀντόχημα εἰκὼν τε καὶ ἀνδρίας ἐστὶ τοῦ διαβόλου. ὡς περ γὰρ ἐκείνη οἱ δεινοὶ πλάττειται πρὸς ἀπάτης δόλεον πλάττουσιν, εἰσὶν καὶ οὗτοι αὐτῷ ὑπερβίβειαν προσημαζόμενοι, αἰσχίστη καθάρσις ἔστι τῇ φύσει, ὅπως ἂν τοῖς ψαλλομένοις ἀπολλῶσι, πλάττει αὐτοὺς προτίμων' τὸν αὐτὸν οὕτως ἂν αἰμαί τρέπον ποιήσῃσιν, ἕμμενον σπουδῆς ἄξιον τοῦτο εἶναι δοκεῖ, τὸ, ὅτι τῆς οὐσίας ἰταμέτητος θελητηρίου ἀπειθέως πρεβάλλομαι. τοιοῦτοι καὶ οὗτοι, καὶ ἀπ' οὗ γρηγοροῦσιν ἀνθρώποι, οὐδὲ πῶποτε φανεῖσαν ἀπιστίαν εἰσάγει πίστιν. διόπερ οὐδὲν τῆς ἀληθείας ἄρα ἀσφῆδον ἐκείνο φαίνεται, τὸ σάλας τῇ θεῷ εἶναι διηθρομῆναι, ἔτι πρὸς τὸ κακὸν εἶναι σφοδρῶς. τί δ' ἂν τις ἐκεῖθεν λέγεσθαι τὴν τοῦ βουλήσεσθαι χάριν αὐτῷ ἀπολλυμένην, μηκέτι κούρισμαῦ τινα ἐπαυρίας εὐρασθαι ἐπιθυμῶν ; τί τοῖσιν φημί, Χριστὲ, Χριστὲ, Κύριε, Κύριε ; τί ἐγὼ καὶ ἡμεῖς τὸ ληστῆριον ὁσμῆρας τιτρώσκει ; ἔσταιν ἐξεναντίας δεινὰ τις βία τὸ πῶς, βρυχάται ἐπιπλοῦσα τὸν δόξαν ἀδοξασίας ἐπ' ἀτίμιας, καὶ παντοδαπῶς περιτοραμένη ἐκλήθησιν. αὐτῇ μὲν τοῖς δὲ τῷ ἴσῳ καὶ τῷ περὶ σοῦ κηρύγματι, ὅσπερ τισὶ ζῆλοισι τεκμηρίαις κακῶν διαπορευμένη, ἐξεργύεται ἄντι ἐξώλιε λόγους, γράφουσα ἕτεροῦς ἐμφανίαι, οὐς οὐδέποτε ἢ τῷ αἰδίῳ τοῦ σωτοῦ πηγῆς τῷ πατρὶ συνυπάρχων, ταῖς περιεσσευῶν γνώσεσιν ἀφάρσις συνέχει δὲ ἀλλοῦ καὶ συμφορῆς δεινὰ ἅπαντα καὶ ἄνομα ἀσέβηματα. οὐκ μὲν τὰς γλῶττας τραδαίνουσα, οὐκ δ' αὖ πάλιν ταῖς τῶν ἀλλῶν σπουδαῖς ἐκαιρομένη, οὐς ἐπ' ἀδείας αὐτῇ παρήτας ἐξασπατῆ καὶ φθείρει. βούλομαι δὲ ἡδὴ τοῦ προἰδρου αὐτῆς τινε φύσιν ἐξετάσαι. τί γὰρ δὲ λέγει ; ἢ κατέχουσαν, φησὶν, εὐ ἡδὴ ἐκρησάται γρηγοροῦσιν. ἢ γρηγοροῦσιν αὐτοῖς βουλόμην. τίπωσιν. καὶ ταῦτα κίττωσκον ἀκαιροῦσιν. δόλῳ, φησὶν, ὁ δεινότητι πανουργίας, οὐδὲν διακρίσει. σμῆνῃ μόνον ἡγῆται, ὁ δὲ καὶ κούρησ ἐπινοίας εἰς αὐτὸν εἰσεβρύη. πλὴθῶν, φησὶν, ἔχομεν' προθήσομαι δὲ μικρὸν ἀδελφὸς ἐπὶ τὸ πρῶτον, ὅν ἂν τῶν τῆς μανίας πόλεμον θεατῆ γενώμαι. αὐτὸς ἔρημ ἔχω προθήσομαι, ὁ τοῦ τῶν ἀπρόνων πολλέμουσ παύσει, εἰσὶν ἄντι, ἄντι δὲ ἄρας ἄρας, ἀσπίδων (ισ. ἡ.) ἢ χρεῖα. μὴ σὺ γε τοῦτο ποιήσης ἰκετεύομεν, ἐπισχέτω γούν σὺ ἢ τῆς ἀπρόδοτας ὁμίλια. ἀλλὰ γὰρ εἶθε ὡς τοῖς θελοῖς ἄριστα συνηκροῦσθαι δοκεῖς, οὕτω σοὶ τῇ περὶ τῶν Χριστῶν ἰσχυροῦσ προσην ἀκμαῖσιν. ἰδοὺ δὲ πάλιν αὐτῆς ἐρχομαι, καὶ τοῖς θελοῖς πᾶν κλίθεσ ἰσχυρῶν, μάχεσθαι μὲν οὐκ ἐθέλω. τῇ δὲ τοῦ Χριστοῦ παραγγέλλομαι τίσται, εἰ τε ἰσασθαι καὶ τοῖς ἄλλοις θεραπείαις βούλομαι. τί οὐκ ἔστι ταῦτα πράττειν, ἂ μὴ τοῖς ἴθεσι προσημ τοῖς σοῖς ; ἀλλὰ μετὰ πάλας ἡσυχίας, εἰπέ μοι, ἢ τίνα τριποῦσιν περιβεβλημένος, μάλλον δὲ, ἐπ' ὅ, τι προσημ εἰληλαῶς ; ὁ τὸ λῆψις ὑπὸ κεραυνῶν ἐξέλας καθαιρεθῆναι ἀκούσται γὰρ ὁ ἀδελφῶσκον πρῶτον πρὸς μὲν, ἰδὸν ἀποστάζοντι γράψων τῇ παλάμῳ. οὕτω,

ρησι, πιστεύομεν. εἴτα προθεῖς οὐκ εἶδα ἄλλα] *συναρῶς* Α πως και μάλια ἀκριβῶς ἐξηγηματικῶς, προῖόν ποθρῶτέρω, οὐδὲν δ, τι τῶν διωκῶν ἀπεισιώπησεν' ἀλλ' ὅλον ὡς ἐν εἰρη τις τὸν τῆς παρανομίας ἠνίκαθε θησαυρὸν. ἀπυλαυρόμεθα, ρησι, και τὴν τοῦ εὐδοχῆσιας ἡμᾶς ἀδειαν ἀφαιρουῦνται. ἀλλ' οὐδὲν πω ταῦτα τρῆς τὸ πρῶγμα' τοῖς δὲ ἐξῆς προσέχετε τὸν νοῦν. αὐτίθ γὰρ χρίσομαι τοῖς ῥήμασι. θεό- μαθα, ρησίν, ἄν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐπιμιτη γνώμης ὁ τῆς Ἀλε- ξανδρείας ἐπίσκοπος, ἡμῖν τοῦ λοιποῦ δοθῆναι κατὰ τὴν τοῦ νόμου διάταξιν τὰς ἐπιθεμοις και ἀπαραιτήτους θεραπειας τῷ Θεῷ ἐπιτελεῖν. ὡς δεηθῆς ἀνακταίας, ἢν σπουδῆ τῆς ἀλη- θείας ἀπελεγγῆαι προσέχον' ὁ γὰρ αὐτῶ καθ' ἡδονὴν ἐτόγγα- νεν ὃν τοῦτο τῆ συντομῆς τῆς φράσεως ἀπετυπώσατο. τί φῆς ἄτοσι; διάστασιν εὐπρέσπου ἡμῖν τὸ σαρκὸν τῆς κατ' ἐμὲ ἀγρίας σου διανοίας ἐπιτειχίζεις μηχανῶ; και τὴν ἐπὶ κακῶ σοι προσπλακίνας ἀπολλῶσαι σπύειεις; τί εὖν, φῆς, πρᾶξω, εἰ μηδαὶς ἄξιον ἡγίται με δέξασθαι; τοῦτο γὰρ πολλῶς ἐκ τῆς ἀνοσίας φέρρηγος ἐθοῖς. ἡμῶ δὲ τοῦναντίον ἐρομαι σε. ποῦ δὲ σαρκῶ γνῶρισμα και μαρτύριον τῆς σαυτοῦ δια- νοίας ἐπεδίξω; ἢν ἐχρήσε διαπύκνωνα, και τοῖς θεοις και τοῖς ἀνθρωπῶνις σαρκῶ καταστῆσαι, και μάλιστ' ἐτι τὰ ἰοβόλα τῶν ἱρετικῶν, και τῆσι αὐτῶν μᾶλλον ἀγριαίνεον πύκνουν, ἔσαν ἐαυτὰ τοῖς τῶν φωλαῶν μυχοῖς ἐνιδρυθῆναι αἰσθηταί. ἐκαῖνο δὲ γε λίαν ἀστῆσον αὐτοῦ, τὸ σπουδαίως εὐ μάλα καθάπερ ὑπὸ τι προσωπίειον αἰδοῖς στήην πλάττεσθαι. τῆ μηδὲ τοῦ χρί- ματος τήχη, τῆσασὸν σαυτοῦ και χειροῖθη εὐ γε παρέχεις, κακῶν δὲ μυρίων και διεθῶλων ἐνδον γάμων, τοῖς πολλοῖς λεχῆσας. ἀλλ' ὁ τῆς ἀθλιότητος' ὡς ὁ πονηρὸς βεθούληται, οὕτως ἄρειον ἡμῖν ἀνομιῶς ἐρρησῆσθαι καταστῆσαστο. ἔγει δὲ τῶν μοι παραλθῶν φῆς σαυτοῦ πίστεις τὸ γνῶρισμα, και μη- δαμῶς γε ἀσπισιωτήσης. ὡ τὸ μὲν σῆμα διάτροπον, τῆν δὲ φρενὶν δέξῶρπον πρὸς πονηρίαν καταστῆσθαι' ἔνα ληγαις Θεῶν; σύμφηρον ἔχεις καμ. οὕτω φρενί. τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἀναρχον και ἀτελεύτητον ἔβλιν εἶναι φῆς; στήργω τοῦτο. οὕτω πίστει. εἰ τι πραιτέρω προσπλάκεις, τοῦτ' ἀκαιρόν' εἰ τι πρὸς ἀθεθῶ χωρισμῶν σνγματῆσταις, τοῦτο οὐσι ὄρη, οὔτε νεῖν ὁμολεγῶ. εἰ τῆν τοῦ σώματος ἐξίνας πρὸς οἰκονο- μίαν τῶν θεῶν ἐνεργεῶν παραλαμβάνεις, οὐκ ἀποδοκιμάξω. εἰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀιδιότητος ἐν τῷ ὑπερίχοντι ἔβω γεγῆσθαι λέγεις, δέχομαι. τίς ἔγνω τὸν πατέρα, εἰ μὴ ὁ ἔβλῶν ἀπὸ τοῦ πατρὸς; τίνα ἔγνω ὁ πατῆρ, εἰ μὴ ὁν ἀίδως και ἀνάρχως ἐξ αὐτοῦ γεγῆσθη; ὃ μὲν ὑπόστασιν ἐξίτην ὑποτάσσεται οὐσι θεῶν, κακῶς δὲ που πιστεύων' ἔγω δὲ τῆς ὑπερεξῆσου και ἐπὶ πάντα διηκίυσης ἐνέμωσις τὸ πύρωμα πατρὸς και υιοῦ, οὐσίαν μίαν εἶναι γνώσκω, εἰ τοῖνον μὲν εὐ ἀφαιρέσις ἀπ' ἐκείνου ἀρ' οὐ χωρισθῆναι οὐδὲ διανοῖα τῶν ἐρωχελούτων δεδύνηται εὐδοκῶποτε οὐδὲν' προσῆχης δὲ χωρακτίρας ὄδοποιῖς, και ὅλως γνωρίσματα ζητήσων διαρῆζεις, ἐνόλω ὡς ἔβλῶληρον μὲν ἐξ ἐαυτοῦ τὰ ἀιδιότητα δίδωκεν, ἀδιάρθορον δὲ τῆν ἐνοσίαν, ἀθανάσιος τε δὲ ἐαυτοῦ και ἐκκλησίας ἐνειμα πιστιν. κατὰβαλε εὖν δὲ, κατὰβαλε τὸ εὐγῆς τοῦτο ἄνέμωσις, ὡ ἀστῆσι οὐ και εὐθωνε, και τὰ κακὰ πρὸς ἀπιστιαν τῶν ἀνο- τῶν ἐξῆδον. εἰκότως ἄρα σε ὁ πονηρὸς τῆ ἐαυτοῦ καταστῆ- φαστο κακῶς, και τοῖς μὲν ἰσως; ἡδὴ τὸ τοιοῦτον εἶναι δεκαῖ. οὔτε γὰρ σαυτὸν πλείκεις. ἔστι δὲ πάντα ἄλλῶριον τὸ κακῶν. φῆς δὲ τῆς ἐν τοῖς ἀνομιῶσις διακριθῆς ἀπαλλογῆς, ἔκουε ὡ δακρύων ἄρειε' σοὶ γὰρ διαλέγομαι. τῆς ἐκκλησίας δὲ που τοῦ Θεοῦ ἀποκηρυγμῶσις οὐκ αἰσθῶνη; ἀπέλωλας, εὐ ἴσθαι, ἔαν μὴ βλάβας εἰς σαυτὸν, τῆν πύρωσῶν τοι καταστῆσῆς

dic, quæso, aut quibus copiis cinctus, vel potius quo temeritatis proventus? O audaciam fulmine vindican- dam! Audite quæ nuper mihi indicavit, calamo virus instillante scribens: Sic, inquit, credimus. Deinde addens nescio quæ insolenter et valde accurate elaborata, progressus ulterius nihil acerbitalis omisit, sed omnem, ut ita dicam, dementiæ thesaurum aperuit: Expellimur, inquit, et receptionis nostræ securitas omnis tollitur. Sed hæc parum ad rem, quæ sequuntur attendite: ipsius enim verbis utar. Rogamus, inquit, si in eadem sententia maneat Alexandria episcopus, facultatem nobis posthac dari ex legis præscripto legitimos et necessarios cultus Deo tribuendi. O insignem impudentiam, quam veritatis studio reprehendi oportebat! Quod enim illi ex animi sententia accidit, id dictionis compendio expressit. Quid ais, inepte? Dissidium speciosum scilicet nobis ulcus efferati erga me animi opponere paras, et in malo tecum implicatos perdere festinas. Quid, inquis, si nemo dignum me existimat qui recipiar? illud enim sæpe impuro gutture clamas, ego vero contra tibi dicam! Ubi certum documentum et testimonium ingenii tui ostendisti? Quod oportuit te diis et hominibus explicare, et perspicue aperire, maxime cum venenati serpentes tum magis efferari soleant, quando in penitissimis lustris reconditos se esse sentiunt. Illud vero valde in eo urbanum est, quod sub persona pudoris tanto studio silentium simulet. Mitem et mansuetum te palam exhibes, cum malarum artium et insidiarum plenus multos fallas. Sed, o miseriam! diabolus ut voluit, Arium nobis iniquitatis officinam fecit. Accede ad dic mihi fidei tuæ documentum, et nequaquam lateas. Heus! tu qui os obtortum et ingenium ab omnem improbitatem possides: unum dicis Deum? mo suffragatorem habes: sic igitur sentias. Ejusdem essentia ais esse Dei verbum quod principio sinequo caret? hoc quoque laudo: sic credas. Si quid ulterius annectis, id tollo. Si quid ad impiam sejunctionem astruis, id ne videre me nec intelligere fateor. Si corporis hospitium ad divinarum functionum dis- pensationem assumis, non reprehendo. Si spiritum æternitatis in præcellente Verbo genitum dicis, admitto. Quis novit Patrem, nisi qui venit a Patre? D quem novit Pater, nisi quem ex se ab æterno et sine principio genuit? Tu hypostasin peregrinam substi- tuere putas oportere, male utique credens: ego vero præcellentis et omnia pervadentis potestatis plenitudinem Patris et Filii, essentiam unam esse cognosco. Si igitur tu auferes ab illo, a quo ne cogitatione quidem contentiosorum auferri unquam potuit; additionis autem characterem promoves, et signa questionum explicas, illi cui integram quidem ex seipso æternitatem dedit, incorruptam vero immortalitatis intelligentiam per seipsum, et eccle- siæ fidem attribuit. Abjice igitur, abjice tam stultæ opinionis flagitium, facete et canore Ari, mala ad insipientium perfidiam decantans. Jure te diabolus

sua subvertit malitia, et quibusdam fortasse hoc iucundum esse videtur: sic enim tibi persuades. Est vero plane pestiferum hoc malum. Age sane, relicto illo absurdarum opinionum studio, o miser Ari, audi: tecum enim dissero. Non sentis te ab Ecclesia Dei ejectum? peristi, certo scias, nisi teipsum respiciens, dementiam tuam damnes. Sed dices magnam multitudinem hominum te adjuvare, et curas tuas sublevare. Audi igitur, paululum aures tuas submittens, o impie Ari, et intellige tuam dementiam. Tu vero, Deus, qui omnium curam geris, adsis benignus iis quæ dicuntur, si ex fide sunt. Ego enim homo tuus divina providentia fretus, ex scripturis Græcis et Romanis, iisque vetustissimis, insaniam Arii aperte demonstrabo ante ter mille annos ab Erythræa præsignificatam atque prædictam, ait enim illa: Væ tibi, Libya, in maritimis sita locis: veniet enim tempus in quo cum populo et filiabus tuis certamen grave, durum et omnino difficile subire cogeris, ex quo omnium fides et pietas judicabitur: tu vero ad extremum exitium devertis; vos enim cœlestium florum receptaculum convellere ausi estis, et morsu discerpere, atque adeo ferreis polluistis dentibus. Quid igitur callide veterator, ubi locorum esse fateris? Illic scilicet: habeo enim litteras, quas ad me furoris tui calamo scripsisti, in quibus ais omnem Libyæ populum conspirare tecum ad salutem. Si vero negaveris hæc ita se habere, Deum testor, me vetustissimum Erythrææ exemplar Græce scriptum habere, quod Alexandriam mittam, ut quam citissime pereas. Anne tu sine peccato furcifer? anne manifeste periisti miser, tanto malo circumseptus? Novimus quid inoliaris: quæ cura, quis metus te perturbet, non nos latet, infelix et calamitose. O mentis tuæ stuporem, qui morbum et inopiam animæ tuæ non reprimis, impie; qui veritatem variis confodis sermonibus: et cum talis sis, nos vituperare non vereris, et nunc redarguens, ut tibi videtur, nunc vero commonens tanquam fide et doctrina præstantior, a quo scilicet miseri auxilium sibi suppeditari cupiunt: tametsi neque congruere cum tali oportet, neque omnino illum compellere, nisi quis in subdolis hujus verbis recte vivendi spem et in versibus reconditam esse putet. Sed non est hoc verum: longe sane abest, o imprudentiam vestram, qui cum isto vos commiscetis. Quis igitur furor vos hujus acerbam linguam et aspectum tolerare cogit? Esto, sed jam ad te sermonem converto, o hominem animo imprudentem, lingua volubilem, mente infidelem: da mihi disputationis non amplum dico et latum campum, sed circulo recte circumscriptum: neque patrem, sed natura firmum solidumque, o impie et pessime et dissimulator; cogor enim ista dicere, in quo vero laqueum tibi injiciam, et disputatione impeditum in medium te adducam, ut omnis populus improbitatem tuam videat. Sed ad rem ipsam progrediar. Lotæ utique sunt manus: pergamus precibus invocare Deum, aut potius contineamus nos parumper. Dic mihi, calidissime, quem Deum in auxilium

ἄνοιαν. ἀλλ' ἔρωτες, ὡς θγλοι συμπράττουσι σοί, καὶ τὰς φρονεῖδας ἀπελαθούσιν. ἔκουε δὴ μικρὸν ἰπισχῶν τὰ ὄντα, ὡ ἀνότια ἄρειε, καὶ σὺντες τὴν σεσουτοῦ ἄνοιαν. οὐ δὲ ὡ πάντων κηδεμῶν Θεός, εὐμνοῖς εἶης τῷ λεγόμενῳ, εἰ πιστεύεις ἔχοιτο. ἐγὼ γὰρ ὁ σὸς ἄνθρωπος ἴλω εἶχων τὴν παρούσαν προμήθειαν, καὶ ἐξ ἑλληνικῆς, καὶ ἐκ ρωμαϊκῆς γρηγοῖς πάντῃ ἀρχαιοτάτης σαφῶς ἀποδείξω τὴν ἄρειου μανίαν, πρὸ τριουχιλίων περὶ ἐτῶν ὑπὸ τῆς Ἐρυθρᾶς προβήθεσάν τε καὶ προφημισθεσάν. Ἐρη γὰρ ἐκεῖνη γὰρ Ὀυαί σοι, Διθύη ἐν παλαιαίσι κειμένη χάρις· ἤξει γὰρ σοι καιρὸς, ἐν ᾧ μετὰ τῶν δῖμων καὶ τῶν σαυτῆς θυγατέρων δευδὸν ἀγάνα καὶ ὠμὸν καὶ παγχάλεπον ὑπελλεῖν ἀναγκασθῆσιν, ἀρ' οὐ κριτίριον μὲν εἰς ἀπαντας πιστεύεις τε καὶ ἐπιθελάς διαθεθῆσεται· οὐ δὲ τὰρ ἐσχατον ἀποκλήνεις καταστρέφεις· ἡμεῖς γὰρ τῶν οὐρανῶν ἀνθῶν τὸ δεκτικὸν ἀκαυπάτως τετολιμηκάτε, καὶ διηγματισκαράξαι· καὶ μὲν δὴ σιδηροῖς ἐχράνατε τοῖς ὀδοῦσι. τί δὲ, τὰ, ὡ πανυῖργε; ποῦ γὰρ σαυτὸν εἶναι νῦν ἐμολογῆς; ἐκεῖ δηλοῦντι· κατέχω γὰρ σου τὰ γράμματα, ἃ τῷ τίς μανίας καλέμαρ πρὸς μὲ διαγράφαξας, ἐν οἷς φῆς πάντα τὸν Διθῶν δῖμων σύμφηρον εἶναι σοι πρὸς σωτηρίαν δέξου. εἰ δὲ οὐ φῆσεις ταυτὶ οὕτως ἔχεις, μαρτύρομαι ἤδη τὸν Θεόν, ἢ μὴν ἀρχαιοτάτου τῆς Ἐρυθρᾶς πίπτειν, δι' ἑλληνικῆς συνετεταγμένον γλώττης, εἰς ἡλεξάνδρεια ἀπιστίλλειν, ὡς ἀνθῆτον ἀπόλιον. εἶτα σὸ ἀναμάρτητος, ὡ διακραυρόρε; εἶτα οὐ σαφῶς ἀπέλωλας ὡ, ἄλλοι, ταυτῶν δεινῶ περιεστοιχισμένοις; ἴσμεν, ἴσμεν σου τὸ ἐγχείρημα· ποία φροντίς, ποῖος σε ὀράττει δέος, οὐ λήθηεν ἡμᾶς, ὡ δύστηνε καὶ ταλαίπωρε. ὡ τῆς ἀμβλύετης τῶν σῶν φρονῶν, δε οὐδὲ τὴν νόσον καὶ τὴν ἀμνηχανίαν τῆς σεαυτοῦ ψυχῆς ἀναστῆλεις, ὡ ἀνόσιε· δε τὴν ἀλγθεσάν παικλοῖσι διουρύττεις λόγοις· καὶ τοιούτους ὡν οὐκ αἰσχύνῃ ἡμᾶς ψήγων, καὶ νῦν μὲν ἐλγχεων ὡς γε οἶε· νῦν δ' αὖ πάλιν νοουθετῶν, ὡς πιστεῖ καὶ λόγοις ὑπερβῆρων (ἴσκα) περὶ σὺ δὲ, τὰ οἱ ἄλλοι ἐπιουρίαν ἑαυτοῖς περιζῆσθαι γλγχεονται· καὶ τοι οὐδὲ συγγλγχεσθαι τῷ τοιούτῳ ἐχρῶν, οὐδὲ ὄλωε αὐτὸν προσφλέγεσθαι, πλὴν εἰ μὴ τις ἐν τοῖς ὑπόλοις τούτου βήμασι τὴν τοῦ δρῶς βίωσιν ἐπιπῖδα τοῖς μίτροις ἀποκείσῃ οἶεται. ἀλλ' οὐκ ἔστι τούτο· πολλοῦ γε δεῖ. τὸ δὲ ἀληθές, ὡ τῆς ὑμετέρας ἀνοίας, ὅσοι τούτῳ συναγλγχεσθε! τίς ἄρα ἴστρος ὑμᾶς τῆς χολεπῆς τούτου γλώττης καὶ τῆς θύεως ἀνάσχεσθαι κατηνάγκασεν; ἀλλ' ἐπ' αὐτὸν ἤδη σε βαδιοῦμαι τῷ λόγῳ, ὡ τὴν μὲν ψυχὴν ἄρρων σὺ, τὴν δὲ γλώτταν στωμύλε, ἀπίστε δὲ τὰς φρίνας, δὲς δὲ μοι τοῦ λόγου οὐκ ἀμριλαρὸς πλεγω καὶ ἱππελάτου πεδίον, ἀλλ' οὖν κύκλω γε οὐ περιγρῶρον· μὴ σαθρὸν μόνον, ἀλλ' ἐβρωμένον τε καὶ στεβρὸν τῆ φύσει, ὡ ἀνόσιε δὲ, τὰ καὶ κέκωστε, καὶ κρυψίλου· ἐξάγομαι γὰρ ταῦτα λέγειν· μᾶλλον δὲ βρήχων ἤδη σοι περιώψας, καὶ συμποδίσας τῷ λόγῳ εἰς μίσους σε καταστῆσω, ὡς ἂν πᾶς ὁ θεμος τὴν σὴν καταμάθη φυλοτήτα. ἐπ' αὐτὸ δὲ πορῆσθαι ἤδη τὸ πρᾶγμα. νενιμμένα δέκουθεν εἰσιν αἱ χεῖρες προστωμεν ταῖς εὐχαῖς ἐπιικαλῆσαι δὴ τὸν Θεόν. μᾶλλον δὲ μικρὸν ἐπισχῶν, εἰπέ μοι ὡ θερμάτεις σὺ, τίκα Θεόν ἐπιικαλῆσθαι πρὸς βοήθειαν; ἀλλὰ γὰρ ἤρμετιν οὐ δύναμαι. ὡ τῶν πάντων ἔχων τὸ κῦρος δέσποτα, ὡ τῆς μονήρους δυνάμει, ὡ πάτερ, διὰ τουτονὶ τὸν ἀνόσιον διείδητε, καὶ λύπια, καὶ μὲν τοι καὶ τραύματα, καὶ ὀδύνας ἢ σὴ ἔχει ἐκκλησία. ἄρειός σοι τῶπον ἤδη προσεμῆζει, καὶ μὴ γὰρ εὐρύσων, ἐρ' οὐ καθίζάνων οἶμαι στυδῶν ἐκαστῆ, ἢ κῖδα τὸν Χριστὸν τὸν σὸν, τὸν ἐκ σοῦ, τὸν τῆς ἡμετέρας ἐπιουρίας ἀρχηγῆτην, θύεως νόμῳ περικωιῶται καὶ ἴσχει. ἐπάκουσον, ἀντιβολῶ σε,

τίς θαυμασίας πλοστῶς, σὲ τὴν κατὰ τὸν τόπον κινῆσαι δι-
σποτα κίνησιν οἴεται, σὲ τίς ἀφωρισμένης καθέδρας πάλω
πρυγράφειν τομᾶ. πῶ γὰρ οὐκ ἔστιν ἡ σὲ παρουσία; ἢ
πῶ τὴν σὴν ἐν πάντας ἐνργαίαν ἐκ τῶν πάντων σου διακόντων
νόμων αἰσθάνονται; πάντα γὰρ αὐτοῦ περιέχεις, καὶ ἔξω σου
οὐτε τόπον, οὐτε ἄλλο οὐδὲν ἐπινοῖσαι θέμις. οὕτως ἢ σὲ
ἰδοίμεν μετ' ἐνεργείας ἐστὶν ἄπειρος. σὺ μὲν δὲ ἐτάκυσεν ὁ
Θεός, ὑμεῖς δὲ πᾶς ὁ λαὸς προσέχετε τὸν νοῦν. ἢ γὰρ ἀναί-
σχυντος οὗτος καὶ ἀχρίτος, ἢ ἐπ' ἄκρον μοχθηρίας τε καὶ
ἀνομιᾶς ἕμιλος ἠηλακῶς, ἐυλόθειαν σκεπτεται. ἄπαγε,
φρῖν, σὺ βούλομαι τὸν Θεὸν ἐν ἡβραίων δοκεῖν ἐνίχε-
σθαι· καὶ διὰ τοῦτο ὑποτίθεμαι καὶ ἐλάττω θαυμασιᾶ γε τῆ
πίσται, ὡς ἢ Θεὸς νοσησὶ καὶ νεώτιστον οὐσίαν Χριστοῦ
ποιησάμενος, βοήθειαν ἑαυτῷ παρεσκευάσατο, ὡς γέ μοι
δοκῆ. ὁ γὰρ ἦν, φρῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἀρβλης, τούτο ἐλάττων
π:ποιήσας. εἶτα, ὦ λυμῶν καὶ ἄλιθρια, σοὶ τούτῳ ἐστι πί-
στις; σὺ κατ' ὑπόθεσιν καὶ κλάσμα λαμβάνεις τὸν τὰ κλά-
σματα τῶν ἐνῶν κατακρίναται; σὺ ἐπεισάκτων καλίης, καὶ
ὡς περ καθ' ἑαυτὸν ὑπερήτην, τὸν ἄνιν ἐν ὑμῶσι καὶ λογί-
σμου, τῆ συνυπάργχυν τῆ τοῦ πατρὸς αἰδιότητι, πάντα δια-
νόσαντα; ἐράμωσεν νῦν, εἰ δὲ τολμᾶς, ἐράμωσεν τῷ Θεῷ
καὶ τὸ εὐλαβῆσθαι, καὶ τὸ φοβῆσθαι, καὶ τὸ ἐλπίζειν τὸ
ἐκθεσόμενον· ἐτι δὲ τὸ ἐνομιεῖσθαι, τὸ λογίζεσθαι τὸ σκεπτό-
μενον γνώμην ἀποφαίνεσθαι καὶ διαρροῦν, καὶ θλῶς τὸ τέρ-
πισσαι, τὸ γελᾶν, τὸ λυπεῖσθαι, τί τοίνυν φ:ς ὦ τῶν ἀθλίων
ἀγλιώτεροι; ὦ τῆς κακίας ἀντόχημα μῆσορ, σὴν δὲ εἰ
δύνασαι, ὡς ἐν αὐτῇ γέ σου πακυρρία μοχθηρὸς ἀν ἀναλίσκη.
ὁ Χριστὸς, φρῖν, δι' ἡμᾶς ἠέπονθεν ἀλλ' ἤδη φθάσας ἔργω
εἶπον, ὡς μορφή σώματος ἀπειστέλη. καὶ φρῖν· ἀλλὰ δέος
μὴ δέξωμεν κατὰ τι ἐλάττω. εἶτα ὦ τῶν θηρίων μάλιστα,
ταῦτα λέγων οὐ μάλιν καὶ σαρκῶς λυτῆς; ἰδοὺ γὰρ ὁ κόσμος,
μόρρη, εἶπουν σχῆμα τυγχάνει ὦ· καὶ οἱ ἀστέρες γε χαρα-
πτερες προβέβληται· καὶ θλῶς τὸ πνεῦμα τοῦ σφαιροειδοῦς
τοῦτου κύκλου, εἶδος τῶν ἔντων τογχανεῖ ἦν, καὶ ὡς περ μέρ-
φωμα. καὶ θμῶς ὁ Θεὸς πανταχοῦ πάρεστι. σοὺ τοίνυν εἰσὶν
ἐν τῷ Θεῷ αἱ ὑβρεις; ἢ κατὰ τί ὁ Θεὸς ἐλαττοῦται; ὦ πα-
τροκτόνη φ:ς ἐπεικείας σὺ, λόγιος δὲ ὄν ἐν σαυτοῦ τεκμαι-
ρῶμενος, καὶ ἐνομιεῖσθαι, εἰ ἀμάρτημα εἶναι δοκεῖ, τὸ ἐν
Χριστῷ ἀπεῖναι τὸν Θεόν. ἐκίνως μὲν οὐν κατεῖδε τὴν ἀτι-
μιαν τοῦ λόγου καὶ τὴν τιμωρίαν οὐ βραδείας ἐπιγάγα. χωρὶς
δὲ τοῦτων καθ' ἐκαστην δέσποθεν ἡμέρας ἀμαρτίματα ἐν τῷ
κόσμῳ γίνονται· καὶ θμῶς ὁ Θεὸς πάρεστι, καὶ τὰ τῆς δίκης
οὐκ ὑπερβεί. τί οὐν κατὰ τοῦτο ἐλαττοῦται εἰς τὸ μὲθοις
αὐτοῦ δυνάμεως, εἰ τὰ πανταχοῦ δικαιθάνεται; οὐδὲν, οἶμαι.
ἢ μὲν γὰρ τοῦ κόσμου νοῦς διὰ τοῦ Θεοῦ· δι' αὐτοῦ πᾶσα δια-
μονή, δι' αὐτοῦ πᾶσα δίκη. ἢ δὲ τοῦ Χριστοῦ κλοσις ἀνάργως
ἔξ αὐτοῦ. θλῶς Θεοῦ νόμος ἐστὶ Χριστὸς, δι' αὐτοῦ τὸ ἀπειρον
ἔμα καὶ ἀτελείτητον ἔχων. ἀλλὰ γὰρ σὺ κατὰ σεαυτὸν ἐνο-
νοῦν φάλιν; ὦ τῆς μαρίας λέλυ! περίστροφεν νῦν εἰς τὴν σαυ-
τοῦ ἀπολείαν τὸ τοῦ διαβόλου εἶδος. ὄρατε δὲ, ἴρατε πάντες,
ὡς γοεράς ἤδη προσηχεται φωνάς, τῷ τοῦ ἔχους ἐνεσημέτος
διγματο· ὡς αἱ φίλεις αὐτοῦ καὶ σάρκες τῷ ἔφ ἔγκαστελημ-
μῆται, δεινῶς ἀναμιγρόσων δδύσας· ὡς διαρρῦνεν αὐτοῦ τὸ
σῶμα πᾶν, ἀυχμοῦ τε καὶ θρῖνον, καὶ ὠχρίσσεως, καὶ
φρίνης, καὶ μωρῶν γέμαι κακῶν, καὶ δεινῶς κατισεληπεν· ὡς
εἰδεχθῆς καὶ κατάρθρωπον τὸ τῆς κόμης δάσος, ὡς θλος ἡμῶνθς.
καὶ ἐξασθενῶν ἤδη τὸ βλήμμα· ὡς ἀνακίον τὸ πρόσωπον, καὶ
ὑπὸ μερῆμης ἐπεταμῆς· ὡς ἕμοῦ πάντα εἰς αὐτὸν συνδρα-
μόντα, ὀστρες, μωλία τε καὶ ματαιότης, διὰ τὸ χρῆνιον τοῦ

A tuum implorabis? Sed continere me nequeo. O tu
omnium auctor, Domine, o singularis virtutis Pater,
propter hunc impium Ecclesia probra, dolores, ino-
vero vulnera et mœrores patitur. Arius tibi locum
jam adaptat, idque admodum præclare, in quo, ut
puto, constituens sibi ipsi synodum, quæ filium tuum
Christum illum ex te genitum, illum nostri auxiliū
ducem, adoptionis lege arroget ac teneat. Audi, obse-
ro, mirandam fidem. Te, Domine, loco moveri existi-
mat, te definitæ sedis terminis circumscribere audeat.
Ubi enim tu non præsens es? aut ubi operationem
tuam atque efficaciam ex legibus tuis omnia pervā-
dentibus non sentiunt omnes? Omnia enim ipso
continens, et extra te nec locum nec aliud quidquam
cogitare fas est. Sic potentia tua cum operatione in-
B finita est. Tu autem Deus exaudi: at vos populi ad-
vertite mentem. Hic enim est impudens et nequam,
qui ad extremam improbitatem et iniquitatem pro-
gressus, pietatem simulat. Age, inquit, nolo Deum
Injuriis obnoxium videri, ac ob id suppono et fingo
mirabilia sane fide, quod Deus cum novellam et nu-
per creatam Christi substantiam faceret, auxilium
sibi ipsi præparavit, ut mihi quidem videtur. Quod
enim, inquit ab ipso abstuleris, id minus. Tibi igitur
hæc fides est, o lues et perniciēs? Tu ex hypothesi
figmentum sumis eum, qui gentium figmenta con-
demnavit? Tu adscititium eum vocas et velut officio-
rum ministrum, qui sine cogitatione et ratiocinatione,
eo quod semper una cum Patris æternitate existat,
omnia perfecti? Adapta jam si audes, adapta inquam,
C Deo, quod præcaveat, et metuat, et speret eventu-
rum; quod cogitet, et ratiocinetur, et quod conside-
rans sententiam suam dicat, et verba formet; quod de-
lectetur, rideat, doleat. Quid igitur ais miserorum
omnium miserime? O virum malitiæ plane peritum,
intellige si potes, quod in tua ipsius versutia consu-
meris improbus. Christus, inquit, propter nos passus
est. At ego jam dixi quod sub forma corporis mis-
sus est. Sane, inquit: sed metuendum ne aliqua in
re imminere illum videamur. O ferarum interpres,
anne insanis, dum ista dicis, et aperte furis? Ecce
enim mundus ipse forma est sive figura, et astra
characteres suos ostendunt; et omnino spiritus hu-
jus globosi orbis, species quadam est eorum quæ
sunt, et quasi figuratio. Nihilominus Deus ubique
D adest. Ubinam igitur in Deo contumeliæ sunt? aut
qua in re minuitur Deus? O parricida æquitas. Con-
sidera, ex teipso conjecturam capiens, si peccatum
videtur esse, in Christo adesce Deum. Ille quidem
perspexit ignominiam sermonis, nec tarde pœnas
irrogavit. Præterea quotidie in mundo peccata com-
mittuntur, et tamen Deus adest, nec diu supplicia
differuntur. Qua igitur in re minuitur potestatis ejus
magnitudo? an ubique patitur? nihil opinor, mundi
enim mens per Deum est: per ipsum omnis stabili-
tas, per ipsum omne jus. Christi fides sine principio
ex ipso est. Omnino autem Christus Dei lex est, per
ipsum immensitatem et infinitatem habens. Sed de
his ex te tuoque ingenio cogitare videris. O furorem

insignem! Converte nunc in tuum ipsius exitum diaboli gladium. Videte omnes, videte, ut lamentabiles prætendat voces viperæ morsu læsus, ut venæ ipsius et carnes veneno imbutæ acerbos ciant cruciatus: ut corpus ipsius tabe defluxit attenuatum, et squallore, sordibus, et lamentatione, et pallore, et horrore, et mille denique malis plenum misere exaruit: ut aspectu deformis, et illuvie sordida capillorum sylva, ut totus semimortuus, et aspectu ipso jam languido, vultu exanguis et curis absumpto: ut simul omnia quæ concurrerunt, furor, insania, vanitas propter mali diuturnitatem agrestem et ferum reddiderunt. Ne sentit quidem quibus sit in malis. Effror, inquit, præ voluptate, et tripudio, saltuque lascivio præ gaudio, et exulto. Et rursus valde juvenilitur. Heu, inquit, perimus, hoc quidem certe verum est: tibi enim soli malitia largiter studia et amores sui supeditavit: quodque magno pretio emerat, tibi facillime donavit. Age vero jam dic, ubi præclara illa tua monita? Ablue te ipsum Nilo, si fieri potest, homo absurdi stuporis plenissime: quippe universum orbem terrarum flagitiis tuis perturbare omni studio contendisti. Nonne intelligis quod ego jam, qui Dei homo sum, omnia sciam? At vero jam dubito utrum manere an abire oporteat, neque enim adhuc visu tantum contendere possum, et peccatum erubescō, o Ari. Nos in luce collocasti, te ipsum vero in tenebras coniecisti miser, hic enim visus est laborum tuorum exitus. Sed illuc iterum redeo multitudinem; hominum circa te vagantium esse ais, par est, opinor: et recipe eos, recipe inquam: nam lupis et leonibus sese devorandos præbuerunt. Verum etiam horum unusquisque decem capitum accessione, et horum sumptu oppressus continuo pœnas dabit, nisi quam celerrime ad salutarem Ecclesiam recurrens, claritatis pacem amore ac studio concordia suscipiat. Non enim a te decipientur amplius de mala conscientia damnati: neque funditus perire sustinebunt sceleratis tuis quæstionibus implicati, manifesta enim et nota erunt in posterum sophismata tua: nec ipse quidquam proficies, frustra finges, æquitatem et sermonum lenitatem simulans, et simplicitatis, ut ita dicam, personam extrinsecus induens. Vanum erit omne artificium tuum: cito enim te veritas ipsa circumstabit: cito flammæ tuas divina potentia, ut sic dicam, imber restinguet. Atqui socios et suffragatores tuos, qui se jam obnoxios curia fecerunt, publicorum ministeriorum curæ excipient, nisi quam citissime fugientes congressum tuum, incorruptam fidem amplexi fuerint. Tu vero, vir ferree, da mihi aliquod specimen propositi tui, si tibi ipsi fides, et fidei firmitate fretus es, ac puram omnino habes conscientiam. Veni ad me, veni inquam ad Dei hominem: crede quod interrogationibus meis cordis tui abdita scrutabor: et si quid insanie in te residere videatur, divinam gratiam implorans, a morsu te melius curabo; si vero mente sana esse videberis, cognito in te veritatis lumine, Deo gratias agam, et mihi ipsi pietatis causa congratulabor. — *Et alia manu*: Deus vos custodiat, carissimi! Per Syncretium et Gaudentium magistrianos perlata sunt hæc, cum Paterius præfectus esset Egypti, et lecta sunt in palatio.

Α πάθους, ἀγρίον τε καὶ θηριώδη σε ποιήσασιν. αὐτίκα οὐδὲ ἐπισθανόμενος οὐ δὴ κακοῦ τυγχάνεις ὡς αἶρωμαι, φησὶν, ἢ ἠδονῆς καὶ πηδῶ γε σκιρτῶν ὑπὸ χαρᾶς, καὶ πετροῦμαι. καὶ πάλιν νεανιώθεις γὰρ λίαν· εἶεν, φησὶν, ἀπωλόμην. τοῦτο μὲν γὰρ καὶ ἀλήθεις ἐστί· σοὶ γὰρ μόνῳ ἢ κακὰ τὰς παρ' ἐαυτῆς σπουδὰς θαυσιλῶς καυχώμενος· καὶ ὁ πολλὰς ἐώνητό τιμῆς, τοῦτό σοι βῆματα δεδώρηται. φέρε δὴ νῦν εἶπε, ποῦ τὰ σεμνὰ σοῦ ἐστί παραγγέλματα; ἀπάνησαι δὲ σαυτὸν τῷ Νεϊλῷ, εἰ οἶόν τε, ὡς ἀτόπου γέμων ἄνωρωπε ἀκαίσθησις· καίτοι· σὺ γὰρ τὴν οἰκουμένην ἄπασαν τοῖς αὐτοῦ ἀσκήμασι διασπαράξας ἰσοπούδακας, ἄρα γὰρ συνίης ὡς ἄκουα· ἤδη δὲ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος ἔγὼ ἐπιστάμαι; ἀλλὰ γὰρ ἀπορῶ, σῆτερον μένειν, ἢ ἀπίεμαι δεῖ. οὔτε γὰρ βίβειν εἰς τοσοῦτον ἐπι δύναμαι, καὶ τὴν ἐμαρτόν ἐπαισχύνομαι, ὡς ἄρει. ἤμας μὲν εἰς ψῶς κατέστησας, σαυτὸν δὲ εἰς σκότους, ὡς τάλαιπωρε, κακίβαλος. τοῦτό σοι τῶν πόνων πέφηνε τὸ τέλος. ἀλλ' εἰσεσε πάλιν ἐπάνειμι. πλῆθος εἶναι φῆς τῶν περὶ σὲ ἀλωμένων. εἰκὸς οἶμαι, καὶ δέχου γὰρ τοῦτους, δέχου φημί· λῦσιν γὰρ καὶ λῦσιν ἐαυτοὺς βρωθησομένους ἐκδεδώκασι. πλὴν ἀλλὰ καὶ τούτων ἕκαστος προσθήκη κεφαλῶν θέσει, καὶ τελείωσιν τούτων πεισθεῖς, αὐτίκα δὲ μάλ' αἰδῶσαι, ἔάν μὴ τὴν τάχιστα ἐπὶ τὴν οὐτιριον δραμῶν ἐκκλησίων, τὴν τῆς ἀγάπης εἰρήνην τῇ φίλτρῳ τῆς ῥωνοίας ἐπανεληταί. οὐ γὰρ δὴ ὑπὸ σοῦ λαοὶ πᾶν ἐξέπατηθῆσιν ἐπὶ πονηρᾷ συνείδησει ποταγωσμένοι; οὐδ' ἀνέχονται τέλος ἀπολέσθαι, ταῖς μιαιφαιῖς σου ζητήσιν ἐμπλακέντες. σαρῆ καὶ γῆρυμα πῆσαι, πρὸς γούν τὸν ἐξῆς χρόνον, τὰ σά ἐστι σφίραμα· καὶ μὴν οὐδὲ αὐτὸς ἀνδοσε τι δυνίση, ἀλλὰ μὲν τε σχηματῆ, ἐπαλαιῶν τε καὶ σφαιροτήτων λόγων καθυποκρινόμενος, καὶ ἀπολήτης, ὡς εἶπες, προσωπίων ἐξῶθεν περιτιθέμενος. μάλιστα ἔσται σου τὸ δλον τέχνασμα· αὐτίκα γὰρ σὲ ἢ ἀλήθειαν περιωστῆσαι· αὐτίκα σου τὰς φλόγας ὁ τῆς θεῆς δυνάμεις, ὡς εἶπες, θύβρος ἀποσβῆσαι. καὶ μέντοι καὶ τοὺς ἱετέρας καὶ δυνωμόνας σου ἐνδούχους εἶναι τῇ βουλῇ γενομένους, αἰτῶν δημοσίων λειτουργημάτων καταλύονται φροντίδες, ἔάν γὰρ μὴ τὴν τάχιστα ἀποσβῆντες τὴν πρὸς σὲ συνοσίαν, τὴν ἐθιδικῶρον ἀναλλάξωνται πύστιν. σὺ δὲ ὁ σιδηρῶρον ἀπὸρ, δεῖγμα μοι δὲς τῆς σῆς προκρίσεως, εἰ σαυτῆ πιστεύεις, καὶ ἔρρωσαι τῇ βεβαίῳ τῆς πύστις, καὶ καθαρὰν δίαιε ἔχεις συνείδησιν. ἦκε πρὸς ἐμὲ, ἦκε, φημί, πρὸς Θεοῦ ἀνθρώπων· πιστευσὲ ὡς ταῖς ἐμαυτοῦ πύστις διαρρηγισμαῖ σου τὰ ἀπόβητα τῆς καρδίας· κἄν μὲν τι μανικὸν ἐπιταί δόξη, τὴν θεῶν ἐτικωλεσάμενος χέριν, παρὰ διγματοῖς σὲ κέλλιον ἴσομαι. ἔάν δὲ ὑγιαίνων τὰ κατὰ ψυχὴν φανῆς, τὸ τῆς ἀληθείας φῶς ἐπιγούης, ἐν σοὶ καὶ τῇ Θεῷ χέριν εἶσομαι, καὶ ἐμαυτῆ τῆς ἐσθῆτας συνησῶμαι. — καὶ ἄλλη χεὶρ! Ὁ Θεὸς ἡμῶς διαφυλάξοι, ἀγαπητοί.

Διὰ Συγκλητῆου καὶ Γαυδεντίου μαγιστριανῶν ἐφορμήθῃ καὶ ταῦτα, ὅτι Πατέριος ἦν ἑπαρχὸς Αἰγυπτου, καὶ ἀσκήσθη ἐν τῇ παλατιῷ.

EPISTOLA CONSTANTINI AD NICOMEDIENSES, CONTRA EUSEBIUM ET THEOGNIUM.

(Conc. l. u, p. 277, ed. Lab.)

Κωνσταντῖνος Σεβ. τῆ καθολικῆ Ἐκκλησίᾳ Νικομηδίων.

Τὸν θεοπύτῳ Θεὸν δηλαδὲ καὶ Σωτῆρα Χριστὸν ἀκριβῶς ἀπαύει; ἴσται, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, πατέρα τε καὶ υἱὸν εἶναι. πατέρα φησὶ ἀναρχον, ἀνευ τέλους, γενέα τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ· υἱὸν δὲ, τοῦτ' ἔστι τὴν τοῦ πατρὸς βούλησιν, ἥτις οὕτε δι' ἐνθυμησάως τινος ἀνελήφεται, οὕτε πρὸς τὴν τῶν ἔργων αὐτοῦ τελειουργίαν διὰ τινος ἐξεζητημένης οὐσίας καταλήφθη. δε γὰρ τοῦτο καὶ νοεῖ καὶ νοήσει, οὕτως ἔχει πρὸς ἅπαν τιμωρίας γίνος ἀνάμμετον ὑπομνήν. ἀλλὰ γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ Χριστὸς ὁ τῶν ἀπάντων δημιουργός, καὶ τῆς ἀθανάσιος αὐτῆς χορηγός, ἐγεννήθη θεοσ πρὸς τὴν πίστιν ἀνέκιν ἢ πεποιητεύκαμεν· ἐγεννήθη, μᾶλλον δὲ προήλθεν αὐτός, καὶ πάντοτε ἐν τῇ πατρὶ ὦν, ἐπὶ τῆσ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένων διακρίσεων. ἐγεννήθη τοίνυν ἀμείριστος προσελθόντι. ἡ γὰρ βούλησις ὁμοῦ καὶ τῆσ οἰκητηρίῃ αὐτῆς ἐμπέπηκε, καὶ ταῦθ' ἄπει διαφόρου δέεται ἐπιμελείας, κατὰ τὴν ἐκαστοῦ ποιότητα κρᾶται· τε καὶ διοικεῖ. τί οὖν ἔστι; τί μεταξὺ τοῦ Θεοῦ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ; οὐδὲν δηλαδὲ· αὐτὴ γὰρ ἡ τῶν πραγμάτων συμπλήρωσις αἰσθήσις παρελήφθη τὸ τῆσ βουλῆσως πρόσταγμα, οὐχὶ δὲ μερισθείσα ἐκ τῆσ τοῦ πατρὸς οὐσίας τὴν βούλησιν δέιστησιν. δ δὲ τοῦτοις ἔπαται, τίς ἔστιν, δε τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἐμοῦ δεσπότητος παιδός; δι' αἰδᾶ μᾶλλον ἢ μωρίαν δέδιεν; ἄρ' οὖν πάσχει τὸ θεῖον; ἐπειδὴν ἡ τοῦ σεμοῦ σώματος οἰκησις πρὸς ἐπιγῶσιν τῆσ ἰδίας ἀγιότητος ὄρηθ'· ἡ ὑποπίπτει θλίξι τὸ τοῦ σώματος ἐκχωρημένον; ἄρ' οὐχὶ δέιστησιν τοῦτ' ἔπει ἐκ τῆσ τοῦ σώματος ἀφήρηται ταπεινότητις; οὐχὶ δὲ ζῶμεν, κῆσ πρὸς θάνατον ἢ τίς φυγῆς εὐκλεία τὸ σῶμα προσκαλίσηται; τί τοίνυν ἐνταῦθα ἡ ἀβλαβῆσ τε καὶ εὐλαρινῆσ πίστισ ἐξίον ἀμφιβολίας κατελήφθη; ἢ οὐχ ἔραξ ἐτι σεμνότερον σῶμα ὁ Θεὸς ἐξελέξατο, δι' οὗ τὰ τῆσ πίστεωσ τακμήρια καὶ τὰ τῆσ οἰκείας ἀρετῆσ ὑποδείγματα ἐμᾶλλον ἐμφανίζεσιν; καὶ τὴν ἡδὴ συγκαχυμένην δολοφίῃ πλάνην τοῦ ἀνθρωπίνου γίνουσ ἀπάλειον ἀποσεισθήσ, κακότη, τε θρησεκείας διδόναι διδασκαλίαν τῇ τῆσ ἀγνοίας ὑποδείματι, τὰς ἀναξίλασ τοῦ νοῦ κρᾶξαι καθάρειν, ἔπειτα δὲ τὴν μὲν τοῦ θεοῦ βᾶσαν ἐκλάσειν, τὰ δὲ τῆσ ἀθανάσιος ἔπαθλα προαναρονεῖν. ἀλλ' ὑμεῖσ, οὐε λοιπὸν ἀδελφοὺε ἢ τῆσ ἀγάπῆσ κοινονία εἰσότηωσ ὑπ' ἐμοῦ προσωγορεύεσθαι ποιεῖ, οὐκ ἀγνωεῖτε με τὸν ὑμέτερον συνθερέποντα, οὐκ ἀγνωεῖτε τὸ τῆσ ὑμετέρας σωτηρίας δόχρωμα, οὗ τὴν φροντίδα γνησίως ἐπανήρημα, καὶ δι' οὗ τῶν ἡμετέρων δόχρων οὐ μόνον τὰ θπια κωτεμαχόεμαθα, ἀλλὰ καὶ ζῶντασ ἐτι τὴν ψυχῆν συγκατελέξαμεν πρὸς τὸ τῆσ φιλανθρωπείας ἀλαθῆσ πίστιν ἐκράναι. ἀλλ' ἐγὼ ἐπὶ τοῖσ ἀγαθοῖσ τοῦτοιεσ διὰ τὴν τῆσ οἰκουμένησ μάλιστα ἀνακίωσιν ἐχαίρων. καὶ γὰρ θαύματα ἦν ἐξίον ἀληθῆσ ἐθνη τοσαῦτα εἰε ὁμήνους ἐπαγαγεῖν, ἃ κρὸ βραχέουσ ἐλήγετο τὸν Θεὸν ἀγνωεῖν. πλὴν τί ἐμελλε γινώσκειν τὰ ἐθνη ταῦτα, ἃ οὐδεμῶσ φιλονεικείας ἐπανήρητο φροντίδα; τί οὖν νοεῖτε, ἀδελφοί ἀγαπητοί, ὡε ἡμᾶε αὐτοῦε αἰτιῶμα; Χριστιανὸί ἐμεν καὶ οἰκτρῆσ διαθῆσι αὐτὴ ἡ τοῦ ἀγιωτάτου νόμου διδασκαλία; ἀλλὰ τίε ἔστιν αἰτία, δι' ἣν ὁ τοῦ παρόντος κακοῦ θλεθρὸσ ἐξεγήγηται; ὡε τίε ἀποκείας; ὡ μίσεουσ ὑπερβολῆσ πάσης ἀγεναντίσεωσ μέγθοε ὑπερκαίωσ· τίε ἢ τοῦ λησθηρίου τούτου ἀνακίωσται δεινότηε, ἢ τὸν τοῦ Θεοῦ υἱὸν ἀρνεῖται ἐξ ἀμπίστου τοῦ πατρὸς οὐσίας κρῖσληλυθῆναι; ἄρ' οὐχὶ πανταχοῦ ἔστιν ὁ Θεός; καίτοι γε τοῦτον πάντοτε παρῆναι ἡμῖν ἀσθανέμαθα, ἄρ' οὐχὶ διὰ τίε τούτου δυνάμειωε ἢ τῶν θλων ἐνιστήμεν εὐκομία, καίτοι γε τῆσ τοῦ χωρισμοῦ

A *Const. Aug. catholicæ Ecclesiæ Nicomediensium.*

Omnes probe nostis, fratres dilectissimi, Deum scilicet et salvatorem Christum patrem et filium esse : Patrem dico sine principio, sine fine, parentem sæculi ipsius : Filium vero, hoc est Patris voluntatem, quæ quidem neque per cogitationem aliquam assumpta est, neque ad operum suorum perfectionem per substantiam extrinsecus quæsitam accepta; qui enim hoc intelliget, hic habebit ad omne supplicii genus indefessam tolerantiam. Sed Dei filius Christus omnium opifex, et immortalitatis ipsius largitor genitus est, quantum ad fidem spectat eam quæ credidimus : genitus est, imo vero progressus est ipse, cum omnino in Patre esset, ad eorum quæ ab ipso facta sunt, ordinationem. Genitus igitur B individuo quodam processu, voluntas enim simulatque domicilio ipsius infixæ est, ea quæ diversa indigent cura, secundum uniuscujusque qualitatem tractat atque administrat. Quid igitur est? quid inter Deum Patrem et Filium medium? nihil scilicet, ipsa enim rerum completio cognitione accepit voluntatis imperium, non quidem separata ex Patris essentia voluntatem separavit. Quod vero ad ista sequitur, quis est qui Dominum meum Christum filium reverentia magis ductus quam stultitia metuit? Num itaque patitur Deus? postquam augusti corporis habitatio ad notitiam propriæ sanctitatis properat : an cadit sub tactum illum quod separatum est a corpore? Num igitur separavit hoc quod a corporis humilitate ablatum est? num vero vivimus, licet ad mortem, C animæ gloria corpus asciverit? Quid igitur hic innoxia et sincera fides dubitatione dignum offendit? nonne vides Deum augustius corpus elegerisse, quo fidei indicia et virtutis suæ documenta voluit ostendere? et jam confusum a diabolo errorem, humani generis perniciem excutere, novamque religionis doctrinam dare ignorantia documento, indignas mentis cogitationes purgare, deinde vero mortis cruciatu relundere, ac immortalitatis præmia longe ante prædicere. Sed vos, quos ut deinceps fratres appellem, charitatis communio facit (non ignoratis me conservum vestrum), non ignoratis vestre salutis præsidium, cuius curam ingenuè suscepi, et per quod non solum armatos hostes nostros devicimus, verum etiam viventes adhuc coegimus humanitatis veram fidem proferi. Ego vero in his bonis propter instaurationem orbis terrarum maxime gaudebam. Et enim admiratione plane dignum fuit tot gentes ad concordiam consensumque adduxisse, quæ paulo ante dicebantur Deum ignorare. Verum quomodo cognituræ erant gentes ea, quæ nullo contentionis studio intelligere curarent? Quid igitur cogitatis, fratres carissimi, quod nos ipsos accuso? Christiani sumus, et miserabili affectu dissentimus. Hæc igitur ipsa est fides nostra? hæc sanctissimæ legis doctrina? Sed quæ tandem est causa, ob quam præsentis mali perniciæ excitata est? O rem absurdam! summum

odium, quod omnis indignationis magnitudinem excedit! Quæ tandem visa est hujus atrocitas? num Dei Filium negat ex individua Dei substantia processisse? Anne Deus ubique est? atqui hunc semper adesse nobis sentimus. Anne hujus potentia universitatis ornatus coaluit, atque separationis dissidio privatus est? Ne quid igitur a nobis actum sit, fratres carissimi, attendite, quæso, præsentis doloris probationem. Vos illius confessores fore promisistis, quem esse negatis, cum vobis istud exitiabilis ille doctor persuaserit. Quis obsecro innocentem multitudinem ista docuit? Eusebius videlicet tyrannicæ crudelitatis socius. Nam quod excubaret et omnino vigilaret pro tyranno, ex nullis undique potest intelligi, siquidem istud episcoporum, eorumque vere episcoporum cædes testantur: istud crudelissima Christianorum persecutio palam clamat. Neque certe de iis quibus me affectit contumelias hoc loco verba faciam, per quas adversariorum contra me concursus quantum fieri poterat maxime procurabantur, qui et oculis tanquam speculatoribus me observavit. Quin etiam ministerio prope militari, quo tyranno opem ferret, perfunctus est. Ac nemo existimet me imparatum minusque instructum esse etiam ad istas res, si opus fuerit, confirmandas. Verissime enim ostendi potest, tum presbyteros, tum diaconos a me manifesto deprehensos, qui Asebium assidue stipabant. Sed hæc quidem omitto, quæ nunc non eo dicuntur a me, quod ipse ea graviter et iniquo animo feram, sed quo eos suæ ipsorum pudeat insaniz. Illud solum metuo, illud animo verso, quod vos video in hujus criminis societatem vocari. Nam institutione Eusebii et conversatione conscientia vestra a veritate deflexit. Verum hujus rei expedita est et facilis curatio, si modo episcopum fidelem et integrum nacti, oculos ad Deum denuo converteritis: quod quidem in præsentia est in vestra situm potestate, quodque etiam dudum penes vestrum iudicium fuerat, nisi Eusebius ipse, de quo dixi, pravo eorum qui eum juverunt consilio huc præceps ruisset, et rectum eligendi ordinem impudenter conturbasset. Sed quoniam mihi de hoc ipso Eusebio pauca dicenda sunt, quæso libenter, attendite. Non vos præterit concilium Nicææ celebratum, cui ipse, sicut conscientiz meæ munus postulabat, interfui, non alio sane animo, quam ut tum concordiam inter omnes constituerem, tum omnium maxime ut reprimerem penitus et submoverem eam rerum perturbationem, quæ ex Arii Alexandrini amentia orta, illico ex absurdo et pernicioso conatu Eusebii vires collegit. Nam quanta concursione, amantissimi honoratissimique fratres, putatis istum Eusebium, utpote ipsa conscientia convictum, quanta cum ignominia mendaciis undique deprehensus, aggressum esse primum certos quosdam homines subornare qui pro eo deprecarentur: deinde a me auxilium petere, ne tanti sceleris damnatus de honoris sui gradu dejecteretur. Hujus rei testis est mihi Deus, qui tum mihi, tum vobis benignus perpetuo adsit, quod et meum pervertit iudicium, et turpiter a veritate abduxit:

PATROL. VIII.

A διαστάσεις ἐπιτήρηται: μὴ οὖν ἡμῖν τι κίπρακται, ὃ ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, καταμάθετε νῦν, ἀξίως, τὰς βασάνους τῆς παρούσης ἀληθείας. ὁμολογητὲς ἡμᾶς εἶναι τούτου διακρίλλασθε, ὅτι εἶναι ἀρτίους, ἡμᾶς τοῦ πανάλογου διδασκάλου κεθόντος. ἰακτιῶ, τίς ἐστὶ ὁ ταῦτα διδάξας οὗτος ἄκακον πλῆθος; Ἐδοσίως δηλαδὴ, ὃ τῆς τυραννικῆς ἀμύτητος συμμύτης. ὅτι γὰρ πανταχοῦ τοῦ τυράννου γένηται προσβλάξ, πανταχόθεν ἐστὶ συνερῆν. τοῦτο μὲν γὰρ αἱ τῶν ἐπισκόπων σφαγαὶ διαμαρτύρονται, ἀλλὰ τῶν ἀληθῶς ἐπισκόπων· τούτο δὲ ἡ χαλεπωτάτη τῶν Χριστιανῶν ἐκδόσις διαβρίδην βοῆ. οὐδὲν γὰρ τῶν περὶ τῶν εἰς ἐμὲ γενημένων ἕβρων νῦν ἐρῶ, δι' ὅν ἐστὶ μάλιστα αἱ τῶν ἐκκλησιῶν μερῶν ἐπρωματεύσαντο συνδρομαί. οὗτος καὶ ὀφθαλμοῦς κατασκίπτους ὑπέκρινε κατ' ἐμοῦ, καὶ μόνον οὐκ ἐνέπλους τῆ τυράννης συνεισέφερεν ὑπουργίας. μὴ δ' ἐμὲ τίς οἴσθω εἶναι πρὸς τὴν τούτων ἀπόδειξιν ἀπαράσκευον. Ἐλεγχοι γὰρ ἐστὶν ἀκριβεῖς, ὅτι τοὺς προσβυτέρους καὶ διακόνους τοὺς ἄσθεως παρεπομένους φανερῶς ὑπ' ἐμοῦ συνελθῆναι συνίσταται. ἀλλὰ ταῦτα μὲν παρήμι, ἐν νῦν οὐκ ἀγανακτισσοῦς ἔπικεν, ἀλλ' εἰς ἐκείνων αἰσχύνῃ ὑπ' ἐμοῦ προενέγκται. ἐκείνῳ μόνον δέδωκε, ἐκείνῳ δικαιοσύνη, ὅτι ἡμᾶς ὀφείλει πρὸς τὴν τοῦ ἐγκλήματος καλεῖσθαι κοινωνίαν. διὰ γὰρ τῆς Ἐδοσίως ἀγωγῆς τε καὶ διαστρεφίς συνειδήσει τῆς ἀληθείας κεχωρισμένην ἀνελήφατε. ἀλλ' ἐστὶν οὐ βραδεία θεραπεία, εἰ γὰρ ἄπιστοι πιστὸν τε καὶ ἀκέραιον νῦν γοῦν λαβόντες, πρὸς τὸν Θεὸν ἀπέδωκε· ὅπου ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν ἡμῖν ἐστὶ. καὶ πάλαι ἐχρῆν τῆς ὑμετέρας κρίσεως ἠρτίζεσθαι, εἰ μὴ ὁ προσηρημένος Ἐδοσίως δεινῆ (f. d. προσηρησει) τότε συλλαβομένην αὐτῷ ἐταῦθα ἐληλύθει. καὶ τὴν τῆς τάξεως ὀρθότητα ἀναίσχυντους συνετεταράχει. ἀλλ' ἐπειδὴ περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἐδοσίως πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ὄλιγα προσέτι φράσαι, μέμνηται ὑμετέρα ἀνεμακαία ἐπὶ τῆς Νικαίων πόλεως γενηθεῖσαι συνίδον, ἣ καὶ αὐτὸς ἐγὼ πρὶν ἔως τῆς τῆς ἐμῆς συνειδήσεως λατρίαν παρήμι, οὐδὲν ἕτερον βουλλόμενος, ἣ ὁμῶν ἀπαιεὶ ἀργέσασθαι. καὶ πρὸ πάντων ἐλήξει τε καὶ ὁμοσιόσασθαι τὸ πρῶτον τοῦτο, ὃ τὴν μὲν ἀρχὴν εἰλγείει διὰ τῆς Ἄρελου τοῦ Ἀλεξανδρίου ἀπονοίας, ἰσχυροσιεῖτο δὲ παραχρημα διὰ τῆς Ἐδοσίως ἀτόπου τε καὶ ἀθερίας σπουδῆς. ἀλλ' αὐτὸς οὗτος Ἐδοσίως, προσελλέστατος καὶ τιμωτάτος, μὴ ὅτις νομίζετε συνδρομαί, ἀτε δὲ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως αὐτῆς ἠττάμενος. μὴ ὅτις δὲ αἰσχύνῃ, τῆς πανταχόθεν ἐληγεμένη ψευδοσιγῆς συνίστατο, ὑποπίπτων μὲν μοι διαφόρους τοὺς ἀξιοῦντας ὑπὲρ αὐτοῦ, ἔξαιτούμενος δὲ παρ' ἐμοῦ συμμαχίαν τινὰ, ὅπως μὴ ἐπὶ τούτῳ ἐλογχθεῖς πλημμυλιματι, τῆς ὑπαρχούσης αὐτῆς τιμῆς ἐκβάλλοιτο. μέρτης ἐστὶ μοι τούτου ὁ Θεὸς αὐτὸς, ὅς ἐμοῦ τε καὶ ἡμῶν φιλαγάθως ἐπιμένει, ἐπει ἄμφω ἐκείνος περιέτριψε, καὶ ἀπρὸς ὀρθότατον· ὃ καὶ ἡμῶς ἐπιγνώσιθε. πάντα μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς ἐκείνου τότε καθῶς αὐτὸς ἐπέθει, πᾶν ὅτιον κακὸν ἐπὶ τῆς ἐκείνου διανοίας ἀποερυπτήματος. ἀλλὰ πρῶτον, ἴνα τὰ λοιπὰ τῆς τούτου σκαίτητος παρὰ, τί μάλιστα μετὰ Θεογίῳ, ἐν τῆς ἀνοίας ἐχει κοινωνίαν, διεπράξατο, ἀποδοῦναι, παρακαλῶ. Ἀλεξανδρίας τινὰς τῆς ἡμετέρας πίστεως ἀναχωρήσαντας ἐνταῦθα κεκλιέται ἀποσταλῆσαι, ἐπειδὴ διὰ τῆς τούτων ὑπηρωσίας ὁ τῆς διχονοίας ἡγείρετο πυρός. ἀλλ' οὗτοι κακοὶ τε καὶ ἀγαθοὶ ἐπίσκοποι, οὐς ἀπαξ ἢ τῆς συνέδου ἀλθθια πρὸς μετόνιαν τετήρηται, οὐ μόνον ἐκείνους ὑπέδειξαν, καὶ παρ' ἐκείνοις ἠσφαλίσαντο, ἀλλὰ καὶ ἐκείνοις αὐτοῖς τῆς τῶν τρέπων κακοηθείας. διὸ τούτο περὶ τοὺς ἀχαριστοὺς τούτους ἐκρίνα πρῶξι· ἐρρωγίνας γὰρ αὐτοὺς ἐλέλυσαν ὡς πρῶτον

τάτω ἔξορισθῆναι. νῦν ὑμῶν ἐστὶν ἡ πίστις βλάπῃ, ἢ πάντοτε καὶ γεγιῆσθαι καὶ συνίστη-
 κῆναι καὶ εἶναι πρόβη, καὶ διαπράξασθαι. οὕτως ἐπισκόπους
 ἀγνοῦς τε καὶ ἀρτοδόξους, καὶ φιλοκλήτους ἔχοντες χαίρομεν.
 εἴ τις δὲ ἢ πρὸς μὴ μὲν τῶν λυμάνων ἐκείνων, ἢ πρὸς Γκαί-
 νον ἀπρηνεῖται ἔκαστος, τοῖς μὲν, παραχρημα τῆς ἰδίας
 ἐλπίδος διὰ τῆς τοῦ θεοῦ τοῦ ἐμοῦ, ἐνεργείας ἀνασταλλήσεται. ὁ θεὸς ὑμᾶς φυλάξει, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί.

nique scilicet episcopi, quos vera concilii dijudicatio ad poenitentiam agendam reservaverat, non solum eos admiserunt ad se, et secum tuto collocarunt, verum etiam illorum depravatis moribus communi-
 runt. Quamohrem ingratos istos aliquo pacto puniendos esse censui, et jussi, ut a suis abrepti sedibus longissime relegarentur. Jam vestrum est ea fide in Deum aciem mentis vestræ intendero, in qua vos semper mansisse constat, et nunc etiam manere decet, omnemque ætatem ita degere; ut episcopos integritate vitæ, doctrinæ puritate, tum benignitate etiam in omnes, eximios habentes, jure lætemur. Si quis autem temere pestes illas vel memoria, vel laudibus celebrare audeat, confestim servi Dei, hoc est mei ipsius opera poenas suæ audaciæ dabit. Deus vos, fratres carissimos, incolumes servet.

EPISTOLA AD THEODOTUM.

(*Conc. i. n. p. 283, ed. Lab.*)

Νικητῆς Κωνσταντίνου Σεβαστοῦ Θεοδοτῶ.

Ὅσα τῆς θείας ὀργῆς ἡ ἐσχάτη πέφυκε, καὶ ἐξ ὧν Εὐσεβίους τε καὶ Θεογνῶς πεπόνθασιν εὐχερές καὶ σε μαθεῖν· οἱ εἰς τὴν ἀγνωστάτην παροικούντες θρησκείαν, τὸ τοῦ σω-
 τῆρος Θεοῦ ὄνομα τῷ συστήματι τοῦ οὐραίου λησταρίου καὶ μετὰ τὸ τυχεῖν συγγνώμης ἐμίκαν. ὅτε γὰρ μάλιστα μετὰ τὴν τῆς συνόδου ἁπογομένη συμφωνίᾳ ἰχρῆν τὴν προτέραν ἱκανοθώσασθαι πλάνας, τότε τοῖς αὐτοῖς ἀποπάμασιν ἐμμένοντες ἐάλωσαν. διὰ τοῦτο γοῦν ἡ θεία πρόνοια αὐτοὺς τοῦ ἐκυτῆς ἀπόσατο λαοῦ· ἐπειδὴ μὲν ἔφερε τὰς ἀκάτους ψυχὰς ὀλίγον ἀπονοίᾳ φθειρομένης καθορᾶν· καὶ νῦν μὲν ἄξιαν παρ' αὐτῶν ἦτοσε δεῖαν, μίζονα δὲ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς διὰ τοῦ παντός αἰῶνος λήψεται. ὅπερ τῇ σῇ ἀγχινοίᾳ δηλωθῆναι δεῖν ἠγασάμην. Ἰν' εἴ τις κακὰ παραίνεσις τῶν τοιούτων, ὡς ἔγωγε οὐκ οἶμαι τῇ σῇ ἐνεκαθέσθῃ προαιρέσει, ταύτην τῆς ψυχῆς ἀφελόμενος, καθαρὰν, ὡς προσήκει, τὴν δίκαιοιαν, εὐκρινῆ τε καθοσίωσιν, καὶ ἄχραντον πίστιν τῷ σωτῆρι Θεῷ παρασχίσθαι προθυμηθῆς. καὶ γὰρ τοῦτο προσήκον ἐστὶν ὑπὸ τούτου πράττεσθαι, ὃ δ' ἂν ἀπειρίων τῶν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐπάθλων ἀξιοῦσθαι βουλεύεται. ὁ θεὸς σε διαφυλάξει, ἀδελφε ἀγαπητέ.

EPISTOLA CONSTANTINI AD MACARIUM.

(*Euseb. Vit. Const. i. iii, c. 30-32.*)

De edificatione martyrii Servatoris nostri.

Νικητῆς Κωνσταντίνου Μέγιστος Σεβαστοῦ Μακαρίου.

Ἡ τοσαύτη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐστὶν ἡ χάρις, ὡς μηδεμίαν λόγων θεραπείαν τοῦ παρόντος θαύματος ἄξιαν εἶναι δοκεῖν. τὸ γὰρ τὸ γνώρισμα τοῦ ἀγιωτάτου ἐκείνου πά-
 θους ὑπὸ τῇ γῆ πάλαι κρυπτόμενον, τοσαύταις ἐτῶν περιόδοις λαθεῖν, ἄχρις οὐ διὰ τῆς τοῦ κοινῶ πάντων ἰχθροῦ ἀναίρεσεως ἐλευθερωθεῖσι τοῖς ἐαυτοῦ θεράπονσιν

VALESHI NOTÆ.

Μὴ δὲ μίαν λόγων θεραπείαν. Apud Socratem. Theodoritum ac Nicephorum legitur λόγων χορηγίαν, quod rectius puto.

Διὰ τῆς τοῦ κοινῶ πάντων ἰχθροῦ ἀναίρεσεως. Hostem publicum Constantinus hic appellat Licinium, post cujus exitum ait sacrum Domini sepulcrum, quod ante latuerat in lucem et conspectum hominum

B Victor Constantinus Augustus Theodoto.

Quanta vis divinæ iræ extitit, etiam ex iis quæ Eusebio et Theognio acciderunt, facile licet tibi intelligere: qui in sanctissimam religionem debacchantes, Dei salvatoris nomen ipsa turba prædonum suorum etiam post impetratam veniam polluerunt. Nam tum maxime quando post concordem synodi consensionem, priorem errorem eos corrigere oportuit, absurdis istis opinionibus adhærescere deprehensi sunt. Ob hoc igitur divina providentia ex populi sui numero eos exturbavit; quoniam neque tulit minime malas mentes amentia illa corruptas videre: et nunc debitas ab iis poenas exposcit, majores etiam deinceps in omni sæculo sumpturus. Quod prudentiæ tuæ indicare oportere putabam, ut si qua perversa admonitio istorum (quod non existimo) tuo insideat animo, ea ex animo deleta, puram ut decet, cogitationem, veram sanctificationem, intemeratam fidem servatori Deo præbere studeas. Etenim consentaneum est hoc ab eo fieri, qui incorruptis æternæ vitæ præmiis dignus haberi constituerit. Deus te custodiat, frater dilecte.

Victor Constantinus Maximus Augustus Macario.

1. Tanta est Servatoris nostri gratia, ut nulla sermonis copia ad præsentis miraculi narrationem sufficere videntur. Nam sacratissimæ illius passionis monumentum, sub terra jam pridem occultatum tot annorum spatio delituisse, quo ad communi omnium hoste sublato, famulis ejus in libertatem vindicatis afful-

prodiisse. Occisus est Licinius anno Christi 326, ut scribitur in Fastis Idatii. Eodemque anno cum Helena Hierosolymam advenisset, sepulcrum Domini reperi-
 tum est. Posset etiam publici hostis nomine, demoni hic intelligi, nisi quæ sequuntur verba repugnarent. Neque enim diabolus tunc demum victus atque oppressus est, cum sepulcrum Domini egestis ruderibus

geret, omnem revera admirationem superat. Nam A lametsi omnes quotquot ubique terrarum sapientes habentur, in unum coacti, aliquid pro hujus rei dignitate dicere instituerint, ne ad minimam quidem ejus partem aspirare posse mihi videntur. Quippe hujus miraculi fides, omnem humanæ rationis capacem naturam tantum excedit, quantum humanis divina præcellunt. Quocirca hic unus mihi ac præcipuus semper est scopus, ut quemadmodum veritatis fides novis quotidie miraculis inlarescit, sic etiam mentes omnium nostrum ad sanctissimæ legis observantiam cum omni modestia et concordia alacritate incitentur. Quod quoniam omnibus perspectissimum esse confido, illud tibi in primis persuasum velim, nihil mihi antiquius esse, quam ut sacrum illum locum quem Dei jussu turpissima adjectione simulacri velut gravi quodam pondere exoneravi; et qui ab initio quidem Dei judicio sanctus fuit, postea vero B multo sanctior effectus est, ex quo dominicæ passionis fidem in lucem protulit; eum, inquam, locum fabricarum pulchritudine exornemus.

Quod hanc ædem, mœnium, columnarum et marmorum venustate cæteras ecclesias superare voluerit.

II. Decet itaque prudentiam tuam, singula ad opus necessaria ita disponere et curare, ut non modo Basilica ipsa omnium quæ ubique sunt pulcherrima; sed et reliqua membra ejusmodi sint, ut omnes quantumvis eximie singularum urbium fabricæ, ab hac una facile superentur. Ac de parietum quidem substructione et elegantia, Draciliano amico nostro, agenti vices præfactorum prætorio; et præsidi provincie scias a me curam esse commissam. Jussit siquidem pietas nostra, ut artifices et operarii, et quæcumque ad hoc opus necessaria esse ex prudentia tua cognoverint, protinus instante illorum sollicitudine dirigantur. De columnis vero et marmoribus, quæcumque et pretiosiora et utiliora esse ipso aspectu judicaveris, cura ut ad nos perscribas: ut cum ex litteris tuis cognoverimus quot et qualibus opus sit, ea undique possint comportari. Æquum est enim et qui prætotius orbis locis maxime admirabilis est locus, pro dignitate sua exornetur.

VALESII NOTÆ.

detectum est. Adde quod ἀναίρεσις, id est, cædes, melius de Licinio dicitur quam de diabolo.

Ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν. Scribendum puto ἐπὶ τοσοῦτω πᾶσαν, etc. In libro Fuk. scribitur ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ, etc.

Ὅπερ δ' οὖν. Hic locus ex Socrate et Theodorito emendatus est.

Δρακιλιανῶ τῷ διέποντι τὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέρη. Et hic locus ex Socrate, Theodorito ac Nicephoro emendandus est in hunc modum: τὰ τῶν λαμπροτάτων ἐπαρχιῶν μέρη. Id est: Draciliano agenti vices Clarissimum præfactorum Prætorio. Extant certe duæ Constantini leges in codice Theodosiano, altera in titulo de usuris, altera de hæreticis, ad hunc Dracilianum scriptæ. Prior hanc habet inscriptionem: Imp. Constantinus Aug. ad Dracilianum agentem vices præfactorum Prætor. Pro; osita autem est Cæsareæ in Palestina 15 kal. mains, Paulino et Juliano Coss. Secunda vero proposita dicitur kalendis septemb. Generasto, Constantino Aug. 7, et Constantio Cæsare Coss. Id est anno Christo 326. Quo etiam anno Constantinus hanc epistolam scripsit ac Macarium episcopum Hierosoly-

ἀναλάμπειν ἐμελλε, πᾶσαν ἐπιπλεῖν ἀληθῶς ὑπερβαίνει. εἰ γὰρ πάντες οἱ διὰ πάσης τῆς οἰκουμένης εἶναι δοκοῦντες σοφοί, εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ συνελθόντες, ἄξιόν τι τοῦ πράγματος ἐθελήσουσιν εἰπεῖν, οὐδ' ἂν πρὸς τὸ βραχύτατον ἀμυλληθῆναι δυνήσαιντο· ἐπὶ τοσοῦτον πᾶσαν ἀνθρωπίνου λογισμοῦ χωρητικὴν φύσιν ἢ τοῦ θαύματος τούτου ὑπερβαίνει, ὅση τῶν ἀνθρωπίνων τὰ οὐράνια συνισταμένη δυνατώτερα. διὰ τοῦτο γοῦν οὗτος αἰεὶ καὶ πρῶτος καὶ μόνος μοι σκοπὸς, ἵν' ὥσπερ ἐαυτὴν ὀσημέραι καινοτέροις θαύμασιν ἢ τῆς ἀληθείας πίστις ἐπιδεικνυσιν, οὕτω καὶ αἱ ψυχὴ πάντων ἡμῶν περὶ τὸν ἅγιον νόμον σωφροσύνη πάση καὶ ὁμογνώμονι προθυμίᾳ σπουδαιότεραι γίνωνται. ὅπερ δ' οὖν πᾶσιν εἶναι νομίζω φανερόν, ἐκεῖνο μάλιστα πεπεισθαι βούλομαι, ὡς ἄρα πάντων μοι μᾶλλον μέλει, ὅπως τὸν ἱερόν ἐκεῖνον τόπον, ὃν Θεοῦ προστάγματι, αἰχίσταις εἰδῶλου προσθήκαις ὡσπερ τινος ἐπιχειμένου βάρους ἐκούψισα. ἅγιον μὲν ἐξ ἀρχῆς Θεοῦ κρίσει γεγεννημένον, ἀγιώτερον δ' ἀποφανθέντα, ἀφ' οὗ τοῦ σωτηρίου πάθους πιστεῖν εἰς φῶς προήγαγεν, οἰκοδομημάτων κάλλι κοσμήσωμεν.

II. Προσῆκει τοίνυν τὴν σὴν ἀγχινοικίαν οὕτω διατάξαιτε καὶ ἐκάστου τῶν ἀναγκαίων ποιήσασθαι πρόνοιον, ὡς οὐ μόνον βασιλικὴν τῶν ἀπανταχοῦ βελτίονα, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ τοιαῦτα γίνεσθαι, ὡς πάντα τὰ ἐφ' ἐκάστης καλλιτεύοντα πόλεως, ὑπὸ τοῦ κτίσματος τούτου νεκάσθαι. καὶ περὶ μὲν τῆς τῶν τοίχων ἐγέρσεώς τε καὶ καλλιέργειας, Δρακιλιανῶ τῷ ἡμετέρῳ φίλῳ τῷ διέποντι τὰ τῶν ἐπαρχιῶν μέρη. καὶ τῷ τῆς ἐπαρχίας ἄρχοντι, παρ' ἡμῶν τὴν φροντίδα ἐγκειμένη γίνουσκε. κεκλεισται γὰρ ὑπὸ τῆς ἐμῆς εὐσεβείας, καὶ τεχνίτας καὶ ἐργάτας, καὶ πάνθ' ἅπερ εἰς οἰκοδομὴν ἀναγκαῖα τυγχάνειν παρὰ τῆς σῆς καταμίθοισιν ἀγχινοικίας, παραχρῆμα διὰ τῆς ἐκείνων προνοίας ἀποστειλῆναι. περὶ δὲ τῶν κίωνων εἶτον μαρμάρων, ἃ δ' ἂν νομισίας εἶναι τιμιώτερα τε καὶ χρησιμώτερα, αὐτῆς συνόψεως γενομένης, πρὸς ἡμᾶς γράψαι σπουδάσον. ἵν' ὅσων ἂν καὶ ὁποίων χρειαῖν εἶναι διὰ τοῦ σοῦ γράμματος ἐπιγνώμεν, ταῦτα πανταχόθεν μετενεχθῆναι δυνήθῃ.

morum. Porro notandum est, præfectos Prætorio hic dici clarissimos. Nondum enim illustrissimatus dignitatem acceperant. Sed et in aliis Constantini legibus præfecti Prætorio clarissimi dicuntur, ut in his libris occurrit. Cæterum, ut præfecti Prætorio tantum clarissimi erant Constantini ætate, ita vicarii præfecturæ Prætorianæ ejusdem Constantini temporibus erant tantum perfectissimi, ut docet Epistola ad Probianum proconsulem Africæ. Apud Athanasium in Apologetico ad Constantium, pag. 794. Ἀγωνίως βίᾳρχῳ, κεντηναρίῳ τῶν λαμπροτάτων ἐπάρχων τοῦ ἱεροῦ πραιτωρίου.

Συνόψις γενομένης. Hoc loco σύνοψις formam significat ac delineationem futuri operis. Quo sensu sumitur etiam in Epistola Himerii rationalis Alexandrie ad præfectum Marentæ, quam refert Athanasius in Apologia, pag. 803. Postquam enim dixit Augustum et Cæsares permisisse Ischyre ut ecclesiam in pago suo edificaret, mandat proposito pagi illius, ut formam futuri operis quamprimum delineet, et ad officium suum mittat: φροντίσον τοίνυν ἐν τάχει τὴν σύνοψιν ποιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν ἀνευεγκεῖν.

Uti de pulchritudine conchæ, et de artificibus ac de materia Macarius ad præsides scribat.

III. Τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάρων, πότερον λακωνικίαν. A ἢ δι' ἑτέρας τινὸς ἐργασίας γενέσθαι σοὶ δοκεῖ, παρὰ σοῦ γνῶναι βούλομαι. εἰ γὰρ λακωνικία εἶναι μέλλοι, δυνήσεται καὶ χρυσῷ καλλωπισθῆναι. τὸ λεπτόμενον ἢ σὴ ὁσιότης τοῖς προειρημένοις δικασταῖς ἢ τάχος γνωρισθῆναι ποιήσει, ὅσων τ' ἐργασιῶν καὶ τεχνιῶν καὶ ἀναλωμάτων χρεία. καὶ πρὸς ἐμὲ εὐθέως ἀνευγεῖν σπουδάσει, οὐ μόνον περὶ τῶν μαρμάρων τε καὶ κίωνων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν λακωνικίων, εἴη τοῦτο κάλλιον ἐπικρίνειν. ὁ Θεὸς σε διαφυλάξῃ, ἀδελφε ἀγαπατέ.

III. Porro cameram Basilicæ, utrum laqueatam, an alio quopiam operis genere faciendam censcas, certior a te fieri velim. Nam si laqueata fiet, auro quoque poterit exornari. Restat igitur ut sanctitas tua supra memoratis iudicibus quamprimum significet, quot operariis et artificibus et sumptibus opus erit: utque ad me celeriter referat, non modo de marmoribus et columnis, sed etiam de lacunaribus, si hoc opus venustius esse censueris. Divinitas te servet, frater carissime.

MONITUM IN EPISTOLAS HELENÆ ET CONSTANTINI.

Occurrunt acta S. Silvestri græco in duplici Nanniano Codice, quantum quidem notatum inveni a Bonjoanno: in altero quorum signato G. numero XVII, occurrunt dumtaxat, pag. 8, prælaudatæ epistolæ. Recentior manus adscripsit titulum, quem habes heic, pag. 120, atque haustas illas fuisse ex Eusebio in vita S. Silvestri papæ et Magni Constantini. Equidem circumferuntur passim Acta Sylvestri auctore Eusebio latine edita, puta apud Mombritium Lipomanum Surium, præter alia a Metaphraste desumpta. Repetit et ex actis a se editis Combesius in Bibliotheca Concionatoria, et quidem tamquam ex ejus actis primariis et antiquis ex Cod. Mazar. vulgaris, partem quamdam disputationis a S. Sylvestro habitæ cum Zambre Judæo præsentate Constantino, adversus eosdem Judæos.

Verumtamen spuria esse hujusmodi acta Eusebioque perperam supposita, dubitare nos non sinit Gelasii papæ decretum dicentis: *Acta Sylvestri incerto Auctore descripta*, v. notat etiam Baronius ad Martyrolog. sub die 31. Decemb. Non tamen inficiandum videtur, in opere illo utut supposititio, quippe antiquissimo, quædam vera posse reperiri propter scriptoris vetustam ætatem, qui vera falsis, aut ex rumore, aut ex certis monumentis accepta immiscere potuit, ut suæ merci fidem et robur conciliaret. Hinc factum videtur, ut inde auctoritatem depromserit Hadrianus primus aliique nonnulli VII et VIII, sæculi scriptores, iisdemque usæ fuerint quædam ecclesiæ vetustam consuetudinem reveritæ.

Nicephorus ubi de Constantino agit refert passim ea, quæ si vera essent et genuina, omnem fidem fragmentis nostris assererent: puta inter Helenam D

et Constantinum filium ultro citroque epistolas discurrisse: morbo gravissimo laborasse imperatorem: B jussisse, ut recuti Romam convenirent coram se de religione disputaturi. Sed hæc Nicephorus ex adulterinis illis actis more suo deprompserit. Quamobrem cum omne genus quisquilliis suam historiam oneraverit Nicephorus, iudicibus Casaubono et Cavro; ex hominis istius fide nihil momenti accedere possit ad stabiliendam sinceritatem horum monumentorum.

Illud modo favere aliquatenus potest, quod Helenam matrem suam, cum antea pietatem minime esset imbuta, Constantinum piam admodum reddidisse scripserit Eusebius: ex quo potuisse aliquando eam a calumniis Judæorum in fraudem induci, minime abhorret. Adde revera in suis pandectis veteranos illos homines passim blasphemare, Christum nostrum propter maleficia fuisse cruce multatum. Deinde, cum quæ hactenus exstant Acta Sylvestri sinceriora, edita, sive manu exarata, vel illas epistolas habeant, vel saltem rem ipsa quæ in illis continetur exponant: vix suaderi alicui potest, historiam integram proprio Marte excogitasse antiquum illum scriptorem, qui actuum ipsorum primus parens fuit: qui certe ab ipsa Constantini ætate haud nimium remotus esse debet, quod Gelasii decretum abunde suadet.

Si qua ergo fides hujusmodi conjecturis pro adstruenda γνησιότητι harum epistolarum; possumus etiam ætatem earumdem assequi. Apparet enim sub primis Constantiniani Imperii temporibus fuisse exaratas. Nec tamen adeo solliciti fuimus de sinceritate horum monumentorum, quam ut qualicumque haberi demum velint, prorsus non interciderent

VALESII NOTÆ.

Τὴν δὲ τῆς βασιλικῆς καμάρων, πότερον λακωνικίαν. Basilicarum cameræ duobus fere modis disponebantur. Aut enim lacunaribus ornabantur, aut opere musivo depingebantur. De lacunaribus testis est Constantini locus. De opere musivo Procopius in libro I de fabricis Justiniani, ubi sanctæ Sophiæ templum describit. Jam lacunaria duobus modis exornari solebant. Aut enim deaurabantur, aut pingebantur, quod primus instituit Pausias, de quo Plinius in libro 35, cap. 11. ita describit: *Idem et lacunaria primus pingere instituit: nec cameras ante eum taliter adornari mos fuit.* Isidorus in libro XIX Originum: *Laquearia, inquit, sunt quæ cameram subtegunt et ornant: quæ et lacunaria dicuntur: quod lacus quosdam quadratos vel rotundos ligno vel gypso, vel coloribus habeant pictos,*

cum signis intermicantibus. Quem Isidori locum immerito reprehendit Salmasius in Notis ad Flavium Yopiscum, pag. 303 ubi negat lacunaria cameris unquam supposita fuisse. Atqui Plinius idem diserte affirmat, et Constantinus in hac Epistola. Vetus auctor questionum veteris et novi Testamenti in Quæst. 106. *Sicut enim ad ornamentum domus pertinet, si camera ejus habeat auro distincta laquearia, etc.*

καλλωπισθῆναι τὸ λεπτόμενον. Hoc loco secutus sum distinctionem Theodoriti ac Nicephori, qui post verbum καλλωπισθῆναι punctum apponunt. Idemque ante nos fecere omnes interpretes præter Muscalum. Quod si quis malit distinctionem apponere post λεπτόμενον, tum scribendum erit πλὴν ἢ σὴ ὁσιότης, etc., ut legitur in cod. Fuketii et Savillii.

EPISTOLA HELENÆ AD CONSTANTINUM.

(Bibl. Gall., t. xiv. App., p. 120.)

Victori, triumphatori, æterno, augusto, Constantino Ἀ Νικητῇ, τροπαιούχῳ, αἰώνιῳ, αὐγούστῳ, Κωνσταντίνῳ
filio Helena, æterna, augusta.

Veritatem sapiens ratio non repudiat, nec sane recta fides poterit unquam damnium sustinere. Divinæ igitur bonitati acceptum ferendum, quod dignus habitus fueris qui ab idolorum vanitate recederes : at errori tribuendum, quod credideris Jesum Nazarenum Deum esse verum, atque hunc in cælis filium Dei esse : qui cum esset Judæus et propter maleficia damnatus, etiam sententiæ subeundæ cruci addictus oppetiit. Tuæ vero pietati ideo sanitas concessa fuit, quia primus inter imperatores idolis nuntium remisisti. Verus enim et æternus Deus ostendere volens, eos quos abnegasti, nequaquam esse veros Deos, indulsit tibi sanita'em, quo deposito omni idolorum metus, intelligere posses, quia nec exorati salutem conferre possunt, neque illam exacerbati auferre. Hujus superstitionis errorem deserentem pietatem tuam infirmitas deseruit. Jam porro ad omnipotentem Deum revertentem te virtus assequetur, quæ nunquam superari queat. Quam colere incipiens, Davidicum regnum obtinebis et sapientissimi Salomonis. Futuri sunt enim tecum prophetæ, quibus locutus est Deus, et quæcumque per illos postulaveris, obtinebis, Vale, domine veneranda, æterne, auguste, et filii honoratissimi felicibus eventibus florens.

Accepta igitur suæ matris epistola, imperator Constantinus, eaque lecta, cum probe intellexisset esse Judæorum vafritiem, quæ decipere niteretur parentem suam, per litteras respondit in hæc verba.

EPISTOLA RESPONSORIA CONSTANTINI AD HELENAM.

(Indidem.)

Dominæ æternæ, augustæ, Helenæ matri, Constantinus filius, æternus, augustus.

Qui omnium sæculorum moderator est Deus, qui gubernat, et imperat, et vivificat omnes nos; per virtutem quidem suam vitam et respirationem largitur cunctis principibus vero dignatus est mandare, ut hominibus jura sua tribuerent. Quanto igitur sublimiorem locum inter homines obtinemus, tantum humana in nos intenditur spes. Itaque omnium hominum oculi, omnium animi, omnium voluntates, quod nobis visum, fieri volunt, quodque nobis non arripet, evitant. Propterea, domina, æterna, augusta, non solum irreprehensibilem, verum etiam commendabilem oportet esse voluntatem nostram, ac revera nihil esse honestum quod non velimus. Quæ autem dixi in nostris posita sunt dispositionibus. At Deum cognoscere, supra aciem mentis nostræ est.

Quamobrem quiescat nostræ temeritatis audacia. Conveniunt vero potius in unum Judæorum inspectores, nobis ipsis audientibus, atque de his disputent luter se, ut eorum caussificationibus argumentisque valeamus evidentiam et veritatem agnoscere rectæ fidei. Ita enim ex sanctis scripturis poterimus et illi et nos de veritate fieri certiores, universumque orbem

ὑἰῶ, Ἑλένη αἰώνια, αὐγούστα.

Τὴν ἀλήθειαν ὁ σόφος οὐκ ἀπωθεῖται λογισμός, οὔτε μὴν ἡ ὀρθὴ πίστις δυνήσεται ποτε ζημίαν τεὰ ὑπομῖναι. τῇ θεῖᾳ τοίνυν φιλανθρωπία ἐπιγραφτέον τὸ ἀξιοθῆναι σε τῆς τῶν εἰδώλων ἀποστῆναι ματαιότητος, τῇ πλάνῃ δὲ λογιστέον τὸ πιστεῦσαι σε Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον Θεὸν εἶναι ἀληθινόν. καὶ τοῦτον ἐν οὐρανοῖς υἱὸν Θεοῦ ὑπάρχειν ὡς Ἰουδαῖος γινόμενος, καὶ ἐπὶ μαγείας κατακριθεὶς, καὶ ἀποφάσει σταυροῦ καταδικασθεὶς ἀπέθανε. τῇ δὲ εὐσεβείᾳ τῇ σῇ, τοῦτου χάριν ἡ ὑγίαια παρεσχέθη, διὰ τὸ πρῶτόν σε ἐν βασιλεύσει τοῖς εἰδώλοις ἀποτάξασθαι. ὁ γὰρ ἀληθὴς καὶ αἰώνιος Θεὸς δεῖξαι βουλόμενος εἰκόνους, οὐς ἀκηρῆσῶ μὴ εἶναι Θεοὺς ἀληθεῖς, ἐχαρίσατό σοι τὴν ὑγίαιαν, ἵνα ἀποθήμενος πάντα τὸν τῶν εἰδώλων φόβον, εἰδέναι ἔχῃς, ὡς οὔτε ὑγίαιαν παρεσχέην ἐξευμενιζόμενοι δύνωνται, οὔτε μὴ ἀφελίσθαι ἀπεχθανόμενοι. ταύτης τῆς δεσιδαιμονίας τὴν πλάνην καταλιμπάνουσαν τὴν σὴν εὐσέβειαν κατέλειπεν ἡ ἀρρώστια. νῦν δὲ πρὸς τὸν παντοκράτορα Θεὸν ἐπαιόντα καταλήψεται δύναμις, ἡττηθῆναι μὴδέ ποτε δυναμένη. ἦν ἀρξάμενος σέβειν, ἔγκρατὴς γενήσῃ τῆς τοῦ Δαβὶδ βασιλείας, καὶ τοῦ σφωτάτου Σολομῶντος. ἔσονται γὰρ μετὰ σοῦ οἱ προφήται, οἷς ἐλάλησεν ὁ Θεός, καὶ πάντα ὅσα ἂν δι' αὐτῶν αἰτήσῃ, λήψῃ· ἔρρωσο σεβάσμιε δίσποτα, αἰώνιε, αὐγούστε, καὶ υἱὲ τιμωτάτε αἰσῖαις ἀποδόσσει θάλλον.

Δεξάμενος τοίνυν τὴν ἐπιστολὴν τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, καὶ ἀναγνούς, καὶ μαθὼν ἀκριβῶς εἶναι τὴν τῶν Ἰουδαίων σκαιωρίαν, ἐπὶ τῷ τῆς μητρὸς αὐτοῦ δειλασμῷ, ἔγραψε ταύτην διὰ γραμματέων, ἔχων τὸν τύπον οὕτως.

Δεσποίνῃ αἰώνια, αὐγούστῃ, Ἑλένῃ μητρὶ Κωνσταντίνος υἱός, αἰώνιος, αὐγούστος.

Ὁ τοὺς σύμπαντας αἰώνας πρυτανεύων Θεὸς ὁ κυβερνῶν καὶ διακρατῶν καὶ ζωοποιῶν πάντας ἡμᾶς· διὰ μὴ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ζωὴν καὶ πνοὴν παρέχει τοῖς σύμπασιν, τοῖς δὲ βασιλεύσει τῆς ἀνθρωπότητος τὸ δίκαιον νέμειν προστάξει κατιζῶισεν. ὅσω οὖν ὑπέρτερον τόπον ἐν τοῖς ἀνθρώποις κατέχωμεν, τοσούτον ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐπεχόμεθα προσδοκίαις· τοιγαροῦν πάντων ἀνθρώπων οἱ ὀφθαλμοί, πάντων αἱ διάνοιαι, πάντων αἱ βουλαί, τὸ ἡμῖν δόξαν θέλουσι, καὶ τὸ ἡμῖν ἀβούλητον ἀποστεινται· διὰ τοι τοῦτο, δίσποικα αἰώνια, αὐγούστα, οὐ μόνον ἀνεπιληπτον, ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐπαινετὸν ὀφείλει ὑπάρχειν ἡμῶν τὸ βούλημα, καὶ ἀληθῶς μὴ εἶναι καλὸν πᾶν, ὃ μὴ βουλώμεθα. ταῦτα δὲ ἄπρ εἴρηκα, ἐν ταῖς ἡμετέραις ἀπέκκενται διοικήσεσι. Θεὸν δὲ νοῆσαι, ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν ἐστὶ δίκαιον.

Διὸ δὲ σχολάζετω τῆς ἡμετέρας αὐθαδείας ἡ τόλμη, παρήτρωσαν δὲ μάλλον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ οἱ τῶν Ἰουδαίων ἐπίσκοποι, ἡμῶν ἀπροωμένω, καὶ περὶ τούτων διαβαλλέτωσαν εἰς ἀλλήλους, ἵνα ταῖς αὐτῶν δικαιολογίαις δυνηθῶμεν τὸ σαφές καὶ ἀληθές τῆς ὀρθῆς ἐπιγνώμας πίστεως. οὕτως γὰρ ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν δυνήσονται καὶ ἑαυτοὺς καὶ ἡμᾶς περὶ τῆς ἀληθείας πληροφοροῦσθαι, καὶ πάντα δὲ τοῦ

κόσμον ἐπὶ τὴν ὀρθὴν καὶ βεβαίαν προτρέψασθαι πίστιν. Ἄ
ἔρρωσο δέσποινα μήτηρ, αλωνία, ἀγούστα, αἰσίας
ἐθάσσει θάλλουσα.

A ad rectam firmamque fidem exhortari. Vale, do-
mina, mater, æterna, augusta, felicibus florida even-
tibus.

ANNO DOMINI CCCXXX.

EPISTOLA CONSTANTINI AD EPISCOPOS NUMIDARUM.

(*Conc. t. 1, col. 1472, ed. Col.*)
De Basilica catholicis erepta.

Cum summi Dei, qui hujus mundi auctor et pater
st, cujus beneficio vitam carpimus, cælum suspici-
mus, humana etiam societate gaudemus, hanc volun-
tatem esse constet, ut omne humanum genus in com-
mune consentiat, et quodam societatis affectu, quasi
mutuis amplexibus glutinetur: non dubium est hæ-
reses et schisma a diabolo, qui caput est malitiæ,
processisse. Et ideo quicquid ab hæreticis geritur, B
ejus instinctu fieret, qui eorum sensus, mentes, cogi-
tationesque possidet, nulla dubitatio est. Nam cum
ejusmodi homines in sua potestate redegerit, iisdem
usquequaque dominatur. Quid autem boni efficere
insanus, perfidus, irreligiosus, profanus Deo contra-
rius, Ecclesiæ sanctæ inimicus potest, qui a Deo
sancto, vero, justo, summo, atque omnium domino
recedens qui nos constituit et in hac luce produxit,
qui spiritum ad vitam, quam carpimus, dedit, et qui
nos id quod suum esse voluit, et omnia sua volun-
tate perfecit, ad diaboli partem prono errore decur-
rit? Sed quia semel possessus animus a malo, necesse
est doctoris sui operibus instare, ea perficiat quæ
æquitati et justitiæ contraria videantur, idcirco, hi
qui a diabolo possessi sunt ejus falsitati et nequitie C
obsequuntur. Non autem miratum est a bonis impro-
bos discedere. Nam sic recte proverbio signatum est,
pares cum paribus congregari; qui malo impiæ men-
tis infecti sunt, necesse est a nostra societate dissi-
deant. Homo siquidem malus ut scriptura loquitur,
de malo thesauro profert mala: bonus vero ex bono
profert bonum. Sed quia, ut dictum est, hæretici et
schismatici, qui bonum relinquentes et malum sec-
tantes, ea perficiunt quæ Deo displiceant, diabolo,
qui eorum pater est, adprobantur adhærere, rectis-
sime et sapienter gravitas vestra facit, et secundum
sanctum fidei præceptum ab eorum perversis conten-
tionibus temperando, et iisdem remittendo quod idem
sibi indebitum atque alienum usurpare contendunt:
ne, sicuti est eorum perversitas maligna et perfida, D
ad seditiones usque prorumperent, et inter turbas
atque concentus sui similes incitarent, atque ita ali-
quid existeret, quod sedari non oporteret. Scelera-
tum quippe eorum propositum semper requirit dia-
boli opera perficere. Et ideo cum a sacerdotibus Dei
per patientiam cum ipso suo patre superant. Sibi hi
qui cultores Dei summi gloriam, illi vero damnatio-
nem comparant et condigna supplioli. Ex hoc quip-
pe majus Dei summi existat justitiamque judicium,
quod eos æquo animo tolerat, et patientia condem-
nat, his omnia quæ ab ipsis processerunt, sustinendo.
Deus siquidem se omnium vindicem promisit. Et ideo
cum vindicta Deo permittitur, acrius de inimicis
supplicium sumitur. Quod vos nunc famulos et sa-

cerdotes Dei libenter fecisse cognovi, et satis gratu-
latus sum, quod de impiis et sceleratis, sacrilegis et
profanis, perfidis, et irreligiosis, et Deo ingratis, et
Ecclesiæ inimicis nullam vindictam poscitis, et ut
idem potius ad veniam pertineant, postulatis. Hoc est
vere ac penitus Deum nosse, hoc est præceptis in-
sistere, hoc est feliciter credere, hoc est vere sen-
tire, hoc est scire, quod major vindicta in contrarios
Ecclesiæ provocetur, cum iisdem in sæculo parcutur.
Accepta igitur epistola sapientiæ et gravitatis vestræ,
comperi hæreticos sive schismaticos eam basilicam
ecclesiæ catholicæ, quam in Constantina civitate jus-
seram fabricari, solita improbitate invadendam pu-
tasse, et frequenter tam a nobis quam a judicibus ex
nostra jussione commonitos, et reddere, quod suum
non erat, noluisse, vos autem imitatores patientiæ
Dei summi, eorum malitiæ placida mente, ea quæ
vestra sunt relinquentes, et potius locum vobis invi-
cem alium fiscalem scilicet poscere. Quam petitionem,
more instituti mei, libenter amplexus sum, et statim
ad rationalem competentes dedi, ut domum bono-
rum nostrorum transgredi faciat, cum omni jure suo,
ad domum ecclesiæ catholicæ, quam prompta libe-
ralitate donavi, ac vobis tradi protinus jussi. In quo
tamen loco sumptu fiscali basilicam erigi præcepti ad
consularem quoque scribi mandavi Numidiæ, ut ipse
in ejusdem Ecclesiæ fabricatione in omnibus sancti-
moniam vestram juvaret. Lectores etiam Ecclesiæ
catholicæ, et hypodiacones, reliquos quoque instinctu
memoratorum quibusdam pro moribus ad munera,
vel ad decurionatum vocati sunt, juxta statutum le-
gis meæ ad nullum munus statui evocandos. Sed et
eos, qui ducti sunt hæreticorum instinctu, jussimus
protinus molestis perfunctionibus absolvi. De cætero
etiam legem meam super ecclesiasticos catholicos
datam custodiri, mandavi, quæ omnia ut vestræ pa-
tientie palam fierint, harum litterarum testificatione
perscripta sunt. Et utinam quidem hæretici vel schi-
matici aliquando suæ saluti providerent, et detersis
eorum tenebris ad visionem veræ lucis oculos aperir-
ent, et a diabolo secederent, et ad Deum qui unus
et verus, qui omnium judex est, vel sero confugerent.
Sed quia constat eos in sua malitia manere, et in suis
facinoribus mori velle, sufficit iisdem commonitio
nostra et præcedens assidua cohortatio. Si enim jus-
sionibus nostris obtemperare voluissent, ab omni
malo liberarentur. Nos tamen, fratres, sequamur
quæ nostra sunt, mandatis instemus, custodiamus
divina præcepta, ex bonis actibus vitam nostram ab
erroribus vindicantes, favente Dei misericordia, per
rectum limitem dirigamus.

ANNO DOMINI CCCXXXII

EPISTOLA CONSTANTINI AD ANTIOCHENOS.

(Eus. Vit. Const., lib. iii, c. 60.)

Hortatur imperator populum Antiochiæ ne Eusebium de sede episcopali Cæsareæ dimoveat.

Victor Constantinus Maximus Augustus, populo Α Νικητής Κωνσταντίνος Μέγιστος Σεβαστός τῷ λαῷ Ἀντιοχίῳ.

Quam grata est et quam jucunda cunctis hujus sæculi prudentibus ac sapientibus viris vestra concordia. Ego certe vos, fratres, sempiterna benevolentia complexi constitui, tum religionis instituto, tum vivendi ratione, tum studio ac favore vestro provocatus. Hic profecto verus honorum fructus est, sana mente et prudenti consilio cuncta agere. Quid enim magis vos deceat? Ne miremini igitur si fidem veritatis vobis salutis potius quam odii causam fuisse dixerō. Certe inter fratres, quos una eademque animorum affectio, et incessus in recta justitiæ via, in purum sanctumque domicilium Deo duce spondet adscribere, quid spectabilius esse possit, quam omnium bonis concordia animo acquiescere? Præsertim cum B divini legis institutio propositum vestrum ad majorem incitet perfectionem, et nos vestrum judicium optimis decretis confirmari cupiamus. Ac fortasse mirum vobis videbitur, quidnam sibi velit hoc nostri sermonis exordium. Equidem causam ejus rei exponere, nec gravabor nec recusabo. Fateor enim perlegisse me acta, in quibus ex honorificis testimoniis ac præconiis vestris in Eusebium, Cæsariensem Episcopum, quem ego quoque, et doctrinæ et modestiæ causa jamdudum probe novi, vos in eum propensus esse comperi, eumque vobis vindicare velle. Quid tunc existimatis mihi ad recti verique indagacionem contententi, in mentem venisse? Quantam curam ac sollicitudinem ob vestrum illud studium suscepisse me creditis? O fides sancta, quæ per verba ac præcepta Servatoris nostri, veluti expressam quamdam vitæ imaginem nobis exhibes, quam moleste etiam ipsa peccantibus resisteres, nisi ad quæstum et gratiam servire prorsus refugeres. Mihi quidem videtur

Ὅς κεχαρισμένη γε τῇ τοῦ κόσμου συνίσει τε καὶ σφίρα ἢ παρ' ὑμῶν ὁμόνοια· καὶ ἔγωγ' ὑμᾶς ἀδελφοί, ἀθανάτων φιλιᾶν φιλεῖν ἔγνωκα, προκληθεὶς τῷ τε νόμῳ καὶ τῷ βίῳ, καὶ ταῖς σπουδαῖς ταῖς ὑμετέρας. τοῦτ' οὖν ἔστιν ὡς ἀληθῶς, ὀρθῶς τὰ καλὰ καρποῦσθαι, τὸ ὀρθῶ τε καὶ ὑγιεῖ κεχρησθῆαι διανοίᾳ. τί γὰρ ἂν οὕτως ὑμῖν ἀρμόσειεν; οὐκ οὖν θαυμάσαιμ' ἂν, εἰ τὴν ἀλήθειαν σωτηρίας μᾶλλον ὑμῖν, ἢ μίσους αἰτίαν φήσαιμι. ἐν οὖν τοῖς ἀδελφοῖς, οὓς μία τε καὶ ἡ αὐτῆ διαθήκη ὀρθῶς καὶ δικαίως ὁδοῦ πορεύει τῷ Θεῷ καταγγέλλεται, εἰς ἀγνήν τε καὶ ὁσίαν ἔστιν ἔγγράφειν, τί ἂν τιμιώτερον γένοιτο (τοῦ δι' εὐτυχίας) τοῖς πάντων καλοῖς ὁμογνωμονεῖν; μάλιστα ὅπου τὴν πρόθεσιν ὑμῶν, ἢ ἐκ τοῦ νόμου παιδευσις εἰς καλλίω διόρθωσιν φέροι, καὶ τὴν ἡμετέραν οὖν κρίσιν βεβαιούσθαι τοῖς ἀγαθοῖς ἐπιθυμούμεν δόγμασι. θαυμαστόν τοῦτο ἴσως ὑμῖν καταφαίνεται. τί δὴ ποτε τὸ προσιόν μοι τοῦ λόγου βούλεται; οὐ δὴ παραιτήσομαι, οὐδ' ἀρνίσομαι τὴν αἰτίαν ἐπεῖν. ὁμολογῶ γὰρ ἀνεγνωκῆναι τὰ ὑπομνήματα, ἐν οἷς λαμπραῖς τ' εὐφημίας καὶ μαρτυρίας ταῖς εἰς Εὐσέβιον τῶν Καισαρέων Ἐπισκόπων ὄντα, ὃν καὶ αὐτὸς παιδεύσεώς τε καὶ ἐπιταξίας ἔσκεν καλῶς τε ἐκ πολλοῦ γνώσκω, ἑώρων ὑμᾶς ἐγκαιμένους, καὶ αὐτὸν σφετεριζομένους. τί οὖν ἠγείσθῃ με πρὸς ἀκριβῆ τοῦ κρείττονος ἐπιζητήσιν ἐπιγινόμενον διεντευθῆσθαι; τίνα δὲ ἐκ τῆς ὑμετέρας σπουδῆς ἀνεληφέναι φροντίδα; ὃ πίστις ἀγία, ἢ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς γνώμης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, εἰκόνα ὡσπερ ἡμῖν τοῦ βίου δίδως. ὡς δυσχερῶς ἂν καὶ αὐτῇ τοῖς ἀμαρτήμασιν ἀντιταίης, εἰ μὴ τὴν πρὸς κέρδος ὑπηρεσίαν ἔρησταιο· καὶ ἔμοιγε δοκεῖ αὐτῆς τῆς νίκης περιγενέσθαι, ὃ τῆς εἰρήνης μᾶλλον ἀντιποιούμενος· ὡς ὅπου γέ τοι τι τοῦ πρίπου ἔξεισιν, οὐδαὶς ἂν ὃ μὴ τερπόμενος εὐρηθείη· ἀξίω τοῦτον ἀδελφοί, τοῦ χάριν οὕτω διαγωνώσκωμεν, ὡς θ' ἑτέροις

VALESII NOTÆ.

Ὅσα οὖν θαυμάσαιμ' ἂν. Corruptus est hic locus, cujus sensum assecutus sum prout potui. Ac primo quidem scribendum puto θαυμάσαις. Deinde scribe: Οἷς μία τε καὶ αὐτῇ δι' ὀρθῆς τε καὶ δικαίως ὁδοῦ πορεία τῷ Θεῷ καταγγέλλεται, ut scribitur in optimo codice Fuketiano, cui ex parte subscribunt codices Saviliæ Turnebi.

Τί ἂν τιμιώτερον γένοιτο. Post hæc verba Scaliger aliique has voces inseruerunt τοῦ δι' εὐτυχίας, quas etiam in Moræi libro adscriptas inveni. Verum hanc illorum conjecturam probare non possum. Quid enim sibi vult δι' εὐτυχίας? Mallem omnino legere: ἢ τοῖς πάντων καλοῖς χαίροντας ὁμογνωμονεῖν. Aut enim Constantinus, non decere Christianos aliorum bonis invidere, et vicinarum civitatum Episcopos, eo quod scientia ac virtute antecellant, a suis Ecclesiis abstrahere. Id enim Antiochenus facere voluerant, qui deposito Eustathio, Eusebium Cæsariensem episcopum sibi antistitem dari postulaverant. In Fuk. codice post verbum γένοιτο punctum in summo apponitur. Deinde legitur τοῦτο δι' εὐτυχίας τῶς, etc. Nec aliter in libro Turnebi Saviliius vero ad oram libri sui ita emendarat: τοῦ δι' εὐτυχίας τῆς πάντων καλῶς ὁμ. Quam lectionem sive ex conjectura, sive ex ms. codice profectam, equidem probare non pos-

sum. Malim certe ita legere: Τί ἂν τιμιώτερον γένοιτο τοῦ διεντευχούντας τοῖς πάντων καλοῖς ὁμογνωμονεῖν, ut is sensus sit quem supra posui.

Τὴν πρόθεσιν ὑμῶν. Non recte hunc locum cepit Christophorus. Intelligit enim Constantinus impetum illum animorum, quo Antiocheni Eusebium sibi episcopum adsciscere proposuerant. Sicut postea per κρίσιν, intelligit iudicium quo eundem elegerant. Lego igitur καὶ τὴν ἡμετέραν οὖν κρίσιν βεβαιούσθαι τοῖς ἀγαθοῖς, etc., ut scribitur in Fuk. ac Turnebi libro.

Ἐγκαιμένους σφετεριζομένους. In veteribus schedis bibliothecæ Regiæ scribitur ἐγκαιμένως, quod valde placet. Sed scripti codices Fuk. Savil. ac Turnebii aliam lectionem præferunt: ἐγκαιμένους καὶ σφετεριζομένους. Ἐπιζητήσιν ἐπιγινόμενον. Non dubito quin scribendum sit: ἐπιγινόμενον ἐντεθυμησθαι. In codice Fuk. scriptum inveni: ἐπιγινόμενον διεντευθῆσθαι. Posset etiam scribi ἐπεγινόμενον.

Αὐτῆς τῆς νίκης περιγενέσθαι. Elegantissima sententia, quam Christophorus non intellexit. Mihi quidem, inquit Constantinus, ipsam victoriam vicisse videtur is qui paci maxime studet. Itaque post vocem ἀντιποιούμενος punctum ponendum est, ut habet codex Ilegius, Fuk. et veteres schedæ.

Ἵβριν δὲ ἄν αἰρούμεθα προστριψασθαι; τοῦ χάριν ταύτ' ἐπισπόμεθα, ἃ τὴν πίστιν τῆς ὑπολήψεως ἡμῶν καθαιρήσει; ἐγὼ μὲν οὖν ἱκανῶς τὸν ἄνδρα, ὅς καὶ ὑμῖν τιμῆς τε καὶ διαθέσεως ἀξίως δοκιμάζεται· οὐ μὴν οὕτω γ' ἐξασθενηταί τὸ παρ' ἑκάστου κύριόν τε καὶ βέβαιον ὀφείλον μένειν χρῆ, ὡς μὴ ταῖς ἰδίαις γνώμαις ἕκαστος ἀρκαῖσθαι, καὶ τῶν οὐκείων παντας ἀπολαύειν. ἔν τε ἐφαμύλλῳ διασκέψαι, εἰς τοῦδε τοῦ ἀνδρός σύγκρισιν οὐχ' ἓνα μόνον, ἀλλὰ καὶ πλείους ἐκφῆσαι. διὸ δὴ οὐδὲν οὔτ' ἐκπλήξεως οὔτε τραχύτητος ἐνοχλοῦσης ταῖς περὶ τὴν ἐκκλησίαν τιμαῖς, ὁμοίας τε καὶ διὰ πάντων ἐπίσης ἀγαπητάς εἶναι συμβαίνει. οὐδὲ γὰρ εὐλογον, εἰς ἕτερον πλεονέκτημα ποιῆσθαι τὴν περὶ τούτου ἐπίσκεψιν. τῆς πάντων διανοίας ἐπίσης, ἂν τ' ἐλάττους, ἂν τε μείζους εἶναι δοκοῖεν, τὰ θεῖα δόγματα ὑποδεσπηρεῖν τε καὶ φυλαττούσης. ὡς κατὰ μηδὲν τοὺς ἑτέρους εἰς τὸν κοινὸν νόμον ἐλαττούσθαι, εἰ δὲ τὰ ληθῆς γνῶριμον διαβρῆθην ἀποφανόμεθα· ὡς οὐ κάθειναι, ἀλλ' ἀφαίρειν μᾶλλον ἂν εἴποι τις ἕσσεσθαι τ' ἀνδρός. καὶ βίας ἔργον οὐ δικαιοσύνης γενήσεσθαι τὸ γινόμενον. ἂν δ' οὕτως ἂν ἑτέροις τὰ πλῆθη φρονῆ, ὡς ἔγνωε διαβρῆθην καὶ εὐτόλμως ἀποφαινομαι, ἐγκλήσεως ὑπόθεσιν εἶναι τοῦτο, προκαλουμένην οὐ τῆς τυχοῦσης στάσεως ταραχῆν· ἐπισημαίνουσι γοῦν τὴν τῶν ὀδόντων φύσιν τε καὶ δύναμιν, καὶ ἀρνεῖται, ὅταν τοῦ ποιμένου τῆς συνθηθείας τε καὶ θεραπείας ὑπολισθοῦσης ἐπὶ τὰ χεῖρω, τῆς περὶν διαγωγῆς ἀποσπηρεθῶσιν. εἰ δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, καὶ οὐ σφαλόμεθα, τοῦτο πρῶτον θεάσασθε ἀδελφοί· πολλὰ γὰρ ὑμῖν καὶ μεγάλα ἐκ πρώτης ἀπαντήσεται. πρῶτον ἀπάντων, ἢ πρὸς ἀλλήλους γνησιότης τε καὶ διαθέσις, εἰ μηδὲν αὐτῆς ἐλαττωθῆν αἰσθησεται. εἰδ' ὅτι καὶ δι' ὀρθὴν συμβουλίην ἀρκόμενος, τὸ κατ' ἀξίαν ἐκ τῆς θείας κρίσεως καρποῦται. οὐ τὴν τυχοῦσαν χάριν εὐαφῶς, τῷ περὶ αὐτοῦ τοσαύτην ὑμᾶς ἐπιεικείας ψῆφον ἐνέγκασθαι· ἐπὶ τούτοις, ὃ τῆς ὑμετέρας συνθηθείας ἴσθιν ἀγαθὴ γνώμη, σπουδῆν τὴν πρέπουσαν εἰσενέγκασθε εἰς ἐπιζήτησιν ἀνδρός οὐ χῆρίζετε, ἀποκλείσαντες πᾶσαν στασιώδη καὶ ἄτακτον βοήν. αἶε γὰρ ἄδικος ἢ τοιαῦτα, κἀκτῆς τῶν διαφορῶν συγκρίσεως, σπεινῆρές τε καὶ φλόγες ἐξανίστανται. οὕτως οὖν τῷ θεῷ τε ἀρέσασμι καὶ

VALESHI NOTÆ.

Ταῖς ἰδίαις γνώμαις ἕκαστος ἀρκαῖσθαι. Id est, suis quisque limitibus contentus sit. Est enim γνώμη limes agrorum, unde Gromatici Scriptores dicti, qui de limitibus agrorum scripserunt. Eadem ratione ὄρος apud Græcos promiscue sumitur, tam pro sententia quam pro limite. Ut enim limes agros, ita sententia lites et controversias terminat. Porro scribendum videtur ἐκάστους ἀρκαῖσθαι. Sequitur enim καὶ τῶν οὐκείων πάντας ἀπολαύειν. Quamquam Fuk. ac Turnebi codex habet πάντων ἀπολαύειν.

Εἰς ἕτερον πλεονέκτημα. Scribendum est εἰς ἑτέρων πλεονέκτημα. Non decet, inquit Constantinus, ut huiusmodi deliberatio de eligendo in Eustathii locum episcopo, aliis injuriam afferat. Nec alias Ecclesias spoliare debetis. Paulo post assentior Scaligero et Christophorono, qui τῆς πάντων διανοίας emendarunt. Atque ita in Fuk. et Savilli codice et in veteribus schedis scriptum inveni.

Ἄν τ' ἐλάττους, ἂν τε μείζους, id est, sive minoris urbis cujusmodi est Cæsarea, incolæ sint, sive majoris civitatis, cujusmodi est Antiochia. Omnes, inquit, tam μικροπόλιν quam magnarum urbium cives, æquales sunt apud Deum. Quare minora oppida non sunt spolianda suis Episcopis. Idem paulo ante dixerat Constantinus: honores Ecclesiasticos si-

is victoriam ipsam vicisse, qui pacem magis requirit. Quippe ubi id quod honestum est, licet neminem reperias qui non eo maxime delectetur. Quæso igitur, fratres carissimi, cur id consilium capimus, ex quo injuria in alios redundet? Cur ea consecramur et arcessimus, quæ fidem opinionis nostræ eversura sunt? Equidem virum illum quem vos et honore et benevolentia dignum judicatis, plurimum laudo. Non tamen adeo despici oportet id quod apud singulos ratum firmumque manere debuerat, ut singuli contenti non sint sententiis suis, nec domesticis bonis omnes perfruantur, utque in disquirendis iis qui ex æquo digni sint episcopatu, non dicam unus aut alter, sed plurimi Eusebio pares non proferantur. Etenim cum asperitas et violentia nullam ecclesiasticis honoribus molestiam facessat, omnes similes inter se sunt, et æquali in pretio habendi. Neque enim rationi consentaneum fuerit, ut huiusmodi inquisitio ad aliorum fiat injuriam: quippe cum omnium mentes, sive humiliores sint, sive illustriores, divina decreta ex æquo suscipiant atque custodiant: adeo ut alii, quod quidem ad communem legem pertinet, nullatenus aliis inferiores sint. Quod si veritatem aperte proferre volumus, jure quis dixerit hoc non esse hominem retinere, sed abstrahere, et violentiæ potius id quod agitur opus esse, quam justitiæ. Et sive hoc modo, sive aliter sentit multitudo, ego quidem liquido et audacter affirmo, eam rem criminationibus causam præbere, et ingentis tumultus tempestatem excitare. Nam et agui dentium suorum vim ac robur ostentant, quoties pastoris cura ac sollicitudine in deterius labente, pristina gubernatione se destitutos vident. Quod si hæc ita se habent et nos opinione non fallimur, hoc primum omnium considerate, fratres (multa enim et maxima bona statim ab initio vobis nascentur). Num sincera inter vos charitas atque dilectio, aliquid sui detrimentum passura sit. Deinde vero illud perpendite, virum illum qui boni consilii causa ad vos venerat, debitum sibi honoris fructum ex divino judi-

miles esse omnes et æquali in pretio habendos.

Εἰς δὲ τὰ ληθῆς. Hæc ad præcedentem periodum referri possunt. Atque ita post verbum ἀποφανόμεθα punctum notandum erit, et locus sic vertendus: adeo ut alii, quod quidem ad communem fidem pertinet, nullatenus inferiores sint, siquidem verum aperte volumus dicere. Quamobrem hoc non est hominem retinere, sed abripere, etc. Atque ita locus hic distinguitur in veteribus schedis.

Δι' ὀρθὴν συμβουλίην ἀρκόμενος. Ex his colligitur, Eusebium nostrum Antiochiam venisse una cum reliquis episcopis, qui Eustathium Antiochenum episcopum in synodo condemnarunt; et Antiochenos post depositionem Eustathii eum penes se delinere voluisse. Hoc est quod supra dixit Constantinus οὐ κάθειναι, ἀλλ' ἀφαίρειν μᾶλλον. Idem tradit Theodorus in lib. 1, c. 21.

Ὁ τῆς ὑμετέρας συνθηθείας. Scribendum puto ὅτι τῆς ὑμετέρας συνθηθείας ἴσθιν ἀγαθὴ γνώμη σπουδῆν τὴν πρ. εἰσενέγκασθαι. Subauditur enim ἀπὸ κοινῶν verbum θεάσασθε. Quod si quis vulgatarum lectionem tueri velit, equidem non magnopere repugnabo.

Κἀκτῆς τῶν διαφορῶν συγκρίσεως. Melius, ni fallor, legeretur τῆς τῶν διαφορῶν συγκρούσεως. Id est, ex multorum hominum collisione scintillæ et flammæ excitari solent. Conjecturam nostram codex Fuk. no-

cio percipere; quippe qui non vulgari affectus sit beneficio, cum de ejus virtute tam honorificum suffragium tulistis. Postremo vestræ consuetudinis esse, curam ac diligentiam prudenti consilio congruentem adhibere, ut talem virum ejusmodi opus habetis, perquiratis, omni seditioso et immodesto clamore procul amoto. Semper enim hujusmodi clamores injusti sunt, et ex variorum hominum inter se collisione, scintillæ atque incendia excitari solent. Ita Deo et vobis placeam, ita secundum vota vestra vitam degam, ut vos diligo et tranquillum vestræ mansuetudinis portum amo. Ex quo ejectis illis sordibus, cum probis moribus concordiam inducite, firmumque navi signum imponite, cœlestem navigationis cursum gubernaculis, ut ita dicam, ferreis ad lucem ipsam dirigentes. Quocirca incorruptibiles merces in navem imponite. Quidquid enim navem corrumpere poterat, tamquam ex sentina exhaustum est. Proinde operam date, ut his omnibus bonis ita potianini, ne quid in posterum inconsulto atque inutili studio aut statuisset omnino, aut ab initio aggressi esse videamini. Divinitas vos servet, fratres carissimi.

EPISTOLA II CONSTANTINI AD EUSEBIUM.

(Eus., Vit. Const., lib. III, c. 61.)

Laudatur S. Episcopus quod Antiochiam recusaverit.

Victor Constantinus Maximus Augustus Eusebio.

Epistolam tuam sæpius legi, et ecclesiasticæ disciplinæ regulam accuratissime observatam a te cognovi. Enim vero in ea sententia perstare, quæ et Deo accepta et apostolicæ traditioni congrua esse videatur, summæ pietatis est. Tu quidem beatum te in hoc ipso existimare debes, qui totius propemodum orbis testimonio, dignus universæ Ecclesiæ episco-

υμῖν, κατ' εὐχάς τε τὰς ὑμετέρας διαζήσαιμα, ὡς ὑμᾶς ἀγαπῶ, καὶ τὸν ὄρμον τῆς ὑμετέρας πραότητος, ἐξ οὗ τὸν ῥηπον ἐκείνον ἀπωσάμενοι, ἀντισιπέηκατε πῦρι ἀκαθῶ τὴν ὁμόνοιαν, βέβαιον τὸ σημεῖον ἐνθήμενοι, δρόμον τε οὐράνιον εἰς φῶς δραμόντες, πηδαλίου θ', ὡς ἂν εἴποι τις, σιδηροῖς. διόπερ καὶ τὸν ἄφθαρτον φαρτὸν ἠγείσαθε· πᾶν γὰρ τὴν ναῦν λυμαινόμενοι, ὡς περ ἐξ ἀντλίας ἀνάλωται. διὸ δὴ νῦν προνοήσασθε τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ τῶν ἀπάντων οὕτως ἔχειν, ὡς ἂν μὴ δεύτερον ἀβούλῳ καὶ ἀλυσιτελεῖ σπουδῇ ἢ καθόλου τι πῆξασθαι, ἢ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοῖμεν. ὁ θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξῃ, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

Νικητῆς Κωνσταντίνου Μίμιστος Σεβαστὸς Εὐσεβίῳ.

Ἀνέγνων πληρέστατα τὴν ἐπιστολήν. καὶ τὸν κανόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης εἰς ἀκρίθειαν φυλαχθέντα κατενόησα· ἐμμένει γοῦν τοῦτοις ἅπερ ἀριστά τε τῷ θεῷ, καὶ τῇ ἀποστολικῇ παραδόσει σύμφωνα φαίνεται, εὐαγές. μακάριον δὲ σαυτὸν καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ νόμιζε, ὡς τῇ τοῦ κόσμου παντός, ὡς ἔπος εἰπῆν, μαρτυρία, αἴτιος ἐκρίθης πάσης ἐκκλησίας ἐπίσκοπος εἶναι. εἰ γὰρ

VALESII NOTÆ.

bis tandem confirmavit, in quo disertè scribitur τῆς τῶν διαφορῶν συγκερούσεως.

Ἐξ οὗ τὸν ῥηπον ἐκείνον ἀπωσάμενοι. Christophorus hunc locum ita vertit: *Ex quo portu sordibus seditionis præteritæ ejectis, pacato mentis statu concordiam in eorum locum inducite.* Vera in ea versione, multa sunt quæ probare non possum. Primo enim quod per ῥηπον ἐκείνον sordes seditionis intelligit, non placet. Mihi quidem videtur Constantinus innuere causam illam, propter quam depositus fuerat Eustathius; stuprum videlicet cujusdam mulierculæ, de quo Theodoritus in lib. I historię. Idem etiam significat Constantinus paulo post, ubi dicit: πᾶν ἄρ τῶν ναῦν λυμαινόμενοι, ὡς περ ἐξ ἀντλίας ἀνάλωται. Id est, quidquid navim corrumpelat, tandem ex sentina exhaustum est. Ubi tamen Christophorus sordes seditionis iterum interpretatur. Verum quomodo sordes de seditione dici possint, equidem non video. De stupro vero quod Eustathio objiciebatur, quin optime dicantur nemo dubitare potest. Est autem hic metaphora a portibus, qui purgari solent, quoties luto et cujusque modi rudibus oppleti sunt. Jam vero verba illa ἐξ οὗ, posset aliquis interpretari adverbialiter: atque ita legendum esset, ἀντισιπέηκατε, quod certe non displicet. Ita, inquit Constantinus, Deo placeam ut vos amo, et vestræ lenitatis portum diligo. postquam ejectis illis sordibus concordiam cum probis moribus induxistis. Certe hic sensus valde mihi arridet præ vulgata lectione. Jam enim concordies erant Antiochenenses, et pacata erat seditio, tunc cum hæc scriberet Constantinus, ut patet ex initio hujus Epistolæ.

Δρόμον τε οὐράνιον εἰς φῶς δραμόντες. Scribendum πρὸ δρόμον οὐραν. Est enim metaphora a navigatione. Sic οὐρῖος δρόμος apud Sophoclem pro felici cursu navigationis; et οὐροδρομῶσα νῆες a Græciā

B dicitur, quæ secundo fertur vento.

Τὸν ἄφθαρτον φαρτὸν ἠγείσαθε. Totæ hæc Epistola passim corrupta est; sed præcipue hæc clausura mendis scælet. Quid enim sibi volunt hæc verba? Ego non dubito quin legendum sit ἄφθαρτον φόρτον ἄγετε. Utitur enim hic Constantinus perpetua metaphora a navigatione, et Christianos comparat negotiatoribus qui mercaturæ causa navigant. Pergite, inquit, felici cursu ad lumen æternum, vexillo crucis in navibus vestris erecto, et incorruptas merces in navem imponite. Jam enim quidquid navem corrumpere poterat, exhaustum est. Ita levi ac prope nulla mutatione facta, elegans et apertus jam sensus existit.

Τοῦ τῶν ἀπάντων. Scribendum videtur una voce τούτων, quomodo etiam Savilius in suo codice emendat. In Fuk. codice legitur ἀπόλαυσιν τῶν ἐπάντων. Finis autem hujus Epistolæ sic restituendus videtur, ἢ καθόλου τι πῆξασθαι, ἢ τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοῖτε. Quam lectionem in versione mea secutus sum. Vocat autem Constantinus ἀβούλον σπουδῆν, studium quod Antiochenenses erga Eusebium declaraverant, cum cum sibi Episcopum ambirent. Potest etiam intelligi studium Antiochenensium erga Eustathium, cujus abdicationem ægre ferentes, seditionem concitaverant. In manuscriptis codicibus Fuk. Sav. et Turnebi hic locus ita scribitur: ἐπιχειρῆσαι ὁ μὴ συμφέρον εἶναι ἡμεῖς δοκοῖμεν. Sed planior est scriptura quam in veteribus schedis reperimus, ἐπιχειρῆσαι μὴ συμφέρον δοκοῖμεν.

Πάσης ἐκκλησίας ἐπίσκοπος εἶναι. Baronius ad annum Domini 324 numero 145 hæc verba sic exponit: Ecclesiæ, inquit, Antiochenæ curam vocat Constantinus Episcopatum totius Ecclesiæ, quod Antiochia metropolis esset totius Orientis. Verum, quod pace summi viri dictum sit, alius videtur esse sensus ho-

ποδοῦσιν ἅπαντες εἶναι σε παρ' αὐτοῖς ταύτην σοι τὴν εὐδαιμονίαν ἀναμφισβητήτως συναύξουσιν· ἀλλ' ἡ σὴ σύνεσις, ἔχουσι τὰς τε ἐντολάς τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν Ἀποστολικὸν κανόνα καὶ τῆς ἐκκλησίας φυλάττειν ἔγνωκεν, ὑπέρευγε πεποιήσας, παραιτουμένη τὴν Ἐπισκοπίαν τῆς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας. ἐν ταύτῃ δὲ διακρίναι σπουδάζουσα, εἰς ἣν ἐκ πρώτης Θεοῦ βουλήσει τὴν Ἐπισκοπίαν ὑπέδειξατο. περὶ δὲ τοῦτου, πρὸς τὸν λαὸν ἐπιστολὴν ἐποιήσαμεν, πρὸς τε τοὺς ἄλλους συλλειτουργοὺς, οἳ καὶ αὐτοὶ περὶ τοῦτου ἐτύγχανόν μοι γεγραφηκότες. ἅπερ ἡ σὴ καθαρότης ἀναγνοῦσα, βραδίως ἐπεγνώσεται, ὅτι τῆς δικαιοσύνης ἀντιφθεγγομένης αὐτοῖς, προτροπῇ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτοὺς ἔγραψα. ὧν τῶ συμβουλίου, καὶ τὴν σὴν σύνεσιν παρῆναι δεήσει, ὡς ἂν τοῦτο ἐπὶ τῆς Ἀντιοχείων ἐκκλησίας τυπωθεῖν. ὁ Θεὸς σε διαφυλάξῃ, ἀδελφε ἀγαπατέ.

EPISTOLA II CONSTANTINI AD MACARIUM.

(Eus., Vit. Const., lib. II, c. 52, 53.)

De loco Palestinæ qui vocatur Mambre.

Νικητὴς Κωνσταντίνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Μακαρίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις Παλαιστίνης.

I. Ἐνκαὶ τοῦτο μέγιστον τῆς ὁσιωτάτης μου κηδεστρίας γέγονεν εἰς ἡμᾶς εὐεργέτημα, τὸ λαθάνουσαν μέχρι νῦν παρ' ὑμῖν ἐναγῶν ἀνθρώπων ἀπόνοιαν, διὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς γνωρίσαι γραμμάτων. ὡς τῆς προνοίας ἐπανορθώσεως καὶ θεραπείας, εἰ καὶ βραδέως, ἀλλ' ὅμως ἀναγκαίως, δι' ἡμῶν τὸ παροφθὴν ἀμάρτημα τυχεῖν. καὶ γὰρ ἔστιν ὡς ἀληθῶς δυσσέβημα παμμέγεθες, τοὺς ἁγίους τόπους ὑπὸ τῶν ἀνοσίων χραίνισθαι μασμάτων. τί οὖν ἔστιν ἀδελφοὶ προσφιλέστατοι, ὃ τὴν ὑμετέραν παρελθὸν ἀγχίνουσαν, ἢ προειρημένην διὰ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν οὐχ οἶα τε γέγονεν ἀποσιωπηῖσα.

Quod Servator noster ibidem visus est Abraham.

II. Τὸ χωρίον ὅπερ παρὰ δρῦν τὴν Μαμβρῶ προσαγορεύεται, ἐν ᾧ τὸν Ἀβραάμ τὴν ἐστὶν ἐσχάτην μακθάνο-

rum verborum. Nam cum omnes civitates Eusebium Episcopum habere vellet, ut paulo post testatur Constantinus, omnium consensu dignus erat Eusebius totius orbis episcopatu.

Ἔχουσι τὰς τε ἐντολάς. In codice Fuketii et Savillii scriptum est ἅπερ τάσ τε ἐντολάς. Malim tamen scribere ἅπερ τὰς τε, etc. Paulo ante ubi legitur σύμφωνα φαίνεται, codex Fuketii et Savillii addunt εὐαγίς.

Τῆς ὁσιωτάτης μου κηδεστρίας. In hujus loci interpretatione lapsi sunt omnes Interpretes Portesius, Musculus et Christophorus, qui curam et sollicitudinem verterunt, quasi legeretur κηδεμονίας. At qui Constantinus de socru sua loquitur, Eutropia videlicet Syra, ex qua genita erat Fausta uxor Constantini. κηδεστρία enim Græce socrum significat, ut docent glossæ veteres in quibus ita legitur κηδεστὴς socer, κηδεστρία socrus. Certe quæ sequuntur verba, explicationem nostram aperte confirmant. Sequitur enim διὰ τῶν πρὸς ἡμᾶς γνωρίσαι γραμμάτων. Litteras intelligit quas Eutropia socrus ad ipsum miserat. Quare repudianda est emendatio Christophoroni, qui πρὸς ὑμᾶς corrigit. Sed et quæ proxime sequuntur verba, idipsum satis significant: ἢ προειρημένα διὰ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν, etc. Quis enim dixerit de cura et sollicitudine ἢ προειρημένην supradicta cura et sollicitudo. Frigidum prorsus id esset atque ineptum. At in versione nostra omnia plana sunt et aperta. Nam ἢ προειρημένη est supradicta socrus, quæ pro sua pietate ac religione tantum scelus dissimulare non potuit, sed Constantino genero per litteras indicavit, ut huic malo tandem mederetur. Erat igitur Eutropia Christiana, ut ex

A patu judicatus sis. Nam cum omnes te apud se episcopum esse ambiant, hanc tuam felicitatem sine controversia adaugent. Verum rectissime fecit prudentia tua, quæ et mandata Dei, et apostolicam atque ecclesiasticam regulam custodire statuit, episcopatum Antiochenis Ecclesiæ repudians, et in eo potius permanere desiderans, quem Dei mandatu ab initio suscepisset. Porro hoc de re ad populum litteras dedi, et ad collegas tuos, qui quidem etiam ipsi de iisdem rebus ad me scripserant. Quas ubi sanctitas tua perlegerit, facile cognoscet, me, quoniam refragari ipsis iustitia videbatur, divini nuntius impulsu ad eos scripsisse. Eorum consilio etiam prudentiam tuam interesse oportebit, ut hoc ipsum in Antiochenorum Ecclesia

B constituatur. Divinitas te servet, frater carissime.

Victor Constantinus Maximus Augustus, Macario et cæteris episcopis Palestinæ.

I. Sanctissima: socrus meæ vel hoc unum maximum erga vos beneficium est, quod sceleratorum quorundam nefariam audaciam, quæ apud vos hactenus occulta fuerat, suis ad nos datis litteris indicavit: ut quod diu neglectum est crimen, etiamsi sero, at tamen necessario competenti cura et animadversione a nobis emendetur. Est enim revera impietas gravissima, ut loca sancta detestandis piaculis inquinentur. Quidnam vero illud est, fratres carissimi, quod cum vestram subterfugerit solertiam, nostra, ut diximus, socrus ob divini cultus reverentiam tacere non potuit?

Quod Servator noster ibidem visus est Abraham.

C II. Locus ille qui ad quercum Mambre vocitatur, in quo Abrahamum habitasse comperimus, fertur a VALESII NOTÆ.

hoc loco discimus. Sed et filia ejus Fausta Christianam fidem professæ est, et una cum Constantino viro suo in templo Apostolorum sepulta. Porro non omittendum est, quod ad oram codicis Regii adnotatum inveni. Illic enim e regione vocis κηδεστρίας, scholii vice adscribitur γένεσις; quasi Constantinus matrem suam Helenam intelligat, quod non probo. Certe Sozomenus socrum imperatoris Constantini fuisse dicit, quæ cum ad quercum Mambre venisset, et Gentilium piacula illic deprehendisset, rem ad Constantinum retulit. Eum vide in lib. II, cap. 3.

Εἰς ἡμᾶς εὐεργέτημα. Malim scribere εἰς ὑμᾶς, quam vulgata lectio ferri potest. Sed et initium hujus Epistolæ trajectis leviter vocabulis ita legi mallem, ἐν τοῦτο καὶ μέγιστον, etc.

D Τὸ χωρίον παρὰ δρῦν τὴν Μαμβρῶ. Hic locus etiam dicebatur Terebinthus, distans triginta circiter millibus passuum ab urbe Hierosolyma, ut docet auctor Itinerarii Hierosolymitani, qui vixit temporibus Constantini Magni: Inde Terebintho, millia 9, ubi Abraham habitavit et puteum fodit sub arbore Terebintho, et cum angelis locutus est et cibum sumpsit. Ibi basilica facta est jussu Constantini miræ pulchritudinis. Inde Terebintho Chebron; millia 2 ubi est memoria per quadrum ex lapidibus miræ pulchritudinis, in qua positi sunt Abraham, Isaac, Jacob, etc. Sozomenus quoque in lib. II, cap. 3, locum illum Terebinthum vocari scribit. Sic autem dictus est hic locus ab arbore Terebintho, quæ illic omnium vetustissima et jam inde ab ipso mundi exordio esse dicebatur, teste Josepho in libro 5 de bello Judaico. Quamquam alii baculum esse dicebant unius ex Angelis qui Abrahæ apparuerunt

perstitiosis quibusdam hominibus omni modo contaminari. Nam et simulacra omni digna exitio juxta illam arborem erecta esse; et aram proxime exstructam, et impura sacrificia assidue illic peragi, ad nos relatam est. Quod quoniam et alienum a temporibus nostris, et ipsius loci sanctimonia indignum videtur, sciat Gravitatis Vestrae mandatum a nobis esse per litteras Acacio viro perfectissimo, Comiti et amico nostro, ut sine ulla dilatione et simulacra omnia quæ memorato in loco reperta fuerint, igni tradantur, et ara funditus evertatur: Utque omnes qui post jussionem nostram impium aliquid admittere eo loco ausi

Α μιν, παντοίως ὑπὸ τινων δεισιδαιμόνων μαινεσθαι φασιν· εἰδωλὰ τε γὰρ παντοίας ἐξωλείας ἄξια παρ' αὐτὴν ἰδρύσθαι, καὶ βωμῶν ἐδηλώσει πλησίον ἰστάναι, καὶ θυσίας ἀκαθάρτους συνεχῶς ἐπιτελεῖσθαι. ὅθεν ἐπειδὴ καὶ τῶν καιρῶν τῶν ἡμετέρων τῷ κράτει ἡμετέρῳ ἄλλοτριον, καὶ τῆς τοῦ τόπου ἀγιότητος ἀνάξιον καταραινεται, γνώσκων ὑμῶν τὴν σιμνότητα βούλομαι, δεδηλώσθαι παρ' ἡμῶν πρὸς ἀκάκιον τὸν διασημότετον κόμητα καὶ φίλον ἡμῶν, γράμματι. Ἴν' ἄνευ τινὸς ὑπερβίστεως, καὶ τὰ εἰδωλὰ ὅσα δ' ἂν ἐπὶ τοῦ προσηρημένου εὐρίσκοιτο τόπου, πυρὶ παράδοθῃ, καὶ ὁ βωμὸς ἐκ βάθρων ἀνατραπῇ. καὶ πᾶσι τοῖς τολμῶσι τιμωρίας ἄξιον, μετὰ τὴν ἡμετέραν κέλευσιν,

VALESII NOTÆ.

ex quo in terram defixo Terebinthus enata est. Ita Georgius Syncellus in Chronico. Mirum vero est, cum quercus ibidem fuerit sub qua Abraham tabernaculum posuerat, ut legitur in cap. 18 Geneseos, cur locus ipse a Terebintho potiusquam a quercu nomen accepit.

Εἰδωλὰ τε γὰρ παντοίας ἐξωλείας ἄξια. Simulacra Angelorum intelligo qui Abraham illic apparuerant. Hæc enim simulacra colebant Gentiles. Sed et Terebinthum ipsam iidem Gentiles venerabantur, ut docet Eusebius in libro 5. Demonstrationis cap. 9. Quem quidem locum perperam accepit Scaliger in animadversionibus Eusebianis, pag. 192. Putavit enim Terebinthum illum summo honore a Christianis cultum fuisse, ejusque rei auctorem citat Eusebium. Verum Eusebius eo loco de Gentilibus loquitur, non de Christianis. Postquam enim dixit: Ὅθεν εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς πλησιοχώροις, ὡς ἂν θεοὺς ὁ τόπος θρησκεύεται, καὶ θεωρεῖται γε εἰς δεῦρο διαμένουσα ἡ τερέβινθος. Subdit οἱ τε τῷ Ἀβραάμ ἐπιξενωθέντες ἐπὶ γραφῆς ἀνακείμενοι, δύο μὲν ἑκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείττων ὑπερέχων τῇ τιμῇ· εἴη δ' ἂν ὁ δεδηλωμένος ἡμῶν κύριος αὐτός, ὁ ἡμέτερος σωτήρ, ὃν καὶ οἱ ἀγνώστες εἰδούσι. Visitur illic Terebinthus, quæ etiamnum manet, et qui ab Abrahamo hospitio excepti sunt Angeli illic in tabula picti sunt, et medius inter hos ceteris longe prestantior et honoratior, ipse scilicet Dominus et Servator noster, ut supra dixi; quem quidem illi nescientes venerantur. Vides Eusebium hic aperte loqui de Gentilibus, qui Christum ignorabant. Neque enim de Christianis hoc dici potest. Confirmat autem sententiam nostram Sozomenus in lib. 11, c. 3, ubi de mercatu illo ad Terebinthum prolixè disserit. Scribit enim, æstivo tempore quotannis eo convenisse ex Palæstina, Phœnice et Arabia Judæos simul et Christianos ac Gentiles, partim commercii, partim religionis causa; et singulos suo ritu festivitatem celebrasse. Nam Gentiles, inquit, angelos adorabant; hostias et libamina iis offerentes. Erant igitur illic angelorum simulacra, quibus pagani victimas immolabant. Hieronymus de locis Hebræicis ubi de Arbocchita scribit: Quercus Abraham quæ et Mambre usque ad Constantini Regis tempora ibidem monstrabatur, et mausoleum ejus impræsentiarum cernitur. Cumque a nobis jam ibidem Ecclesia ædificata sit, a cunctis in circuitu gentibus Terebinthus superstitione colitur, eo quod sub ea angelos Abraham quondam hospitio suscepit. Multa hic de suo addidit Hieronymus. Eusebius enim ipse in libro de locis Hebræicis hæc tantum habet: Ἀρβῶ. αὕτη ἐστὶ χερβῶν κόμη νῦν μεγίστη, μητρόπολις ὅσα τὸ παλαιὸν τῶν ἀλλοφύλων, καὶ γηγάντων οἰκητήριον. καὶ βασίλειον μετὰ ταῦτα Δαβίδ. κεκλήρωτο δὲ φυλὴ Ἰούδα. καὶ πόλις ἦν ἡ ἱερατικὴ, μετὰ τῶν φυγαδευτηρίων· αἰτίας ἐκ νότου διστώσα σημεῖος β. πρὸς εἰκοσι. ἡ θρῶς Ἀβραάμ καὶ τὸ μνημαὶ αὐτοῦ θεωρεῖται, καὶ θρησκεύεται ἐπιφανῶς πρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡ τερέβινθος, καὶ οἱ τῷ Ἀβραάμ ἐπιξενωθέντες ἄγγελοι· πρότερον δὲ ἀρβῶ καλουμένη, ὕστερον ἐκλήθη χερβῶν; ἀπὸ χερβῶν ἐνὸς τῶν υἱῶν Καλὲβ ἐν Παλαιστομεί-

B nois. Illustris locus, qui sententiam Scaligeri prorsus evertit; nostram vero explicationem egregie confirmat. Ait enim Eusebius Terebinthum ipsam et angelos ab inimicis nostris illic superstitione coli; inimicos vocans Gentiles ac Judæos. Citat, hunc Eusebii locum etiam Damascenus lib. 11 de Imag.

Μαινεσθαι φασιν. Rectius in codice Regio, Fuk. et in schedis Regii scribitur μαινεσθαι φασιν. Subauditur enim ἡ πηδίστρια.

καὶ βωμῶν ἐδηλώσει. Supple. τὴν χηδίστρια. Retulit, inquit, Constantinus ad nos socrus nostra aram illic esse, in qua impura sacrificia offerantur. De hac ara loquitur Eustathius in Hexameron, quam ait adhuc stelsse suo tempore ut et ipsam Terebinthum. Ex quo apparet, hoc Eustathii opus scriptum esse antequam Constantinus aram illam subverti jussisset. Sozomeni quidem ætate, nec ara nec arbor Terebinthus stabat. Man-it tamen superstittio Gentilium eo in loco, ut testatur Hieronymus. Adeo difficile est superstitionis fibras penitus evellere. Non omittenda sunt quæ de hoc scribit Antoninus Martyr in itinerario. De Bethleem, inquit, usque ad radicem Mambre sunt millia viginti quatuor: in quo loco requiescunt Abraham, Isaac et Jacob et Sara, simul et Joseph ossa. Est ibi basilica ædificata per quadratum, et atrium in medio discooperturn: et per medium cancellum ex uno latere intrant Christiani, ex alio vero Judæi, incensa deferentes multa. Nam depositio Jacob et David in medio in terra illa, die primo post Nalalem Domini devotissime celebratur, ita ut ex omni terra Judæorum conveniat multitudo, incensa deferens et luminaria. Et dant munera et serviunt ibidem. Addo Hieronymum in epithaphio Paulæ.

Τῶν καιρῶν τῶν ἡμετέρων τῷ κράτει ἡμετέρῳ ἄλλοτριον. Quatuor priora verba expunxit Christophorus si, absuntque a Codice Regio, Fuk. et Sav. Verum si meli arbitrii res esset, mallem equidem sequentia verba expungere τῷ κράτει ἡμετέρῳ, quæ ad priorum interpretationem scholii vice addita fuisse mihi videntur. καιρούς tempus imperii eleganter Græci dicunt. Porro Imperatores id præcipuo studio amabant, ut temporum suorum felicitas et elementa celebraretur. Nihil frequentius occurrit apud Latinos Historicos, et in legibus imperatorum. Apud Philostratum in libro 2. de vitis Sophistarum, ubi de Heliodoro loquitur, hæc vox corrupta est. Cum enim Heliodorus orationem exorsus esset coram Imperatore, ait Philostratus Imperatorem subito assurrexisset et acclamasse. O Virum cui similem nondum vidi, O decus et ornamentum meorum temporum: τῶν ἐμαυτοῦ καιρῶν εὐρημα. Sic enim legendum est. Eadem voce utitur Constantinus in Epistola ad Hereticos, [quæ legitur in fine hujus libri. Proinde vulgatalem lectionem retinendam censeo. Verba autem illa τῷ κράτει τῷ ἡμετέρῳ transposita sunt, et locanda post vocem ἐπειδὴ.

καὶ φίλον ἡμῶν. In codice Fuk. et Schedis Regii legitur φίλον ἡμετερον.

Τιμωρίας ἄξιον. Lego τιμωρίας ἄξιον ἦ. Id est, capitale sit. Quare hic nihil opus est emendatione Christophoroni. Aliter tamen scripti codices Fuk. Sav. æg

ἀσεβίς τι ἐν τῷ τοιοῦτῳ τόπῳ πραχθῆναι ἐν καθαρῷ βασιλικῆς οἰκοδομήματι κοσμεῖσθαι διατάξαμεν, ὅπως ἁγίων ἀνθρώπων ἄξιον συνέδριον ἀποδειχθῆ. εἰ δὲ τι παρὰ τὸ προσταχθῆν γενέσθαι συμβαίη, χωρὶς τινος μελλήσεως τῇ ἡμετέρᾳ ἡμερότητι δι' ὑμετέρων δηλαδὴ γραμμάτων γνωρισθῆναι πρέπει· ἵνα τὸν ἀλισκόμενον, ὡς παρανομήσαντα, τὴν ἀνωτάτω κόλασιν ὑποστῆναι προσταξώμεν. οὐ γὰρ ἀγνοεῖτε, ἐκεῖ πρῶτον τὸν τῶν ὄλων δεσπότην θεὸν καὶ ὄφθαι τῷ Ἀβραάμ, καὶ διελέχθαι. ἐκεῖ μὲν οὖν πρῶτον ἡ τοῦ ἁγίου νόμου θρησκεία τὴν καταρχὴν εἴληφεν· ἐκεῖ πρῶτον ὁ σωτὴρ αὐτὸς μετὰ τῶν δύο ἀγγέλων, τὴν ἑαυτοῦ ἐπιφάνειαν τῷ Ἀβραάμ ἐπεδύψαλευσάτο· ἐκεῖ τοῖς ἀνθρώποις ὁ Θεὸς ἤρξατο φαίνεσθαι· ἐκεῖ τῷ Ἀβραάμ περὶ τοῦ μελλόντος αὐτῷ σπέρματος προσηγόρευσε. καὶ παραχρῆμά γε τὴν ἐπαγγελίαν ἐπλήρωσεν· ἐκεῖ πλείστον ὅσων ἐθνῶν ἴσασθαι αὐτὸν πατέρα, προεκήρυξεν· ὃν οὕτως ἐχόντων, ἄξιόν ἐστιν ὡς γέ μοι καταφαίνεται, διὰ τῆς ὑμετέρας φροντίδος, καὶ καθαρὸν ἀπὸ παντὸς μύσματος τὸν τόπον τοῦτον φυλάττεσθαι, καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἁγιότητα ἀνακαλέσασθαι, ὡς μηδὲν ἕτερον ἐπ' αὐτοῦ πράττεσθαι. ἢ τὴν πρίπουσαν τῷ παντοκράτορι καὶ σωτῆρι ἡμῶν καὶ τῶν ὄλων δεσπότη θεῷ τελείσθαι θρησκείαν. ὅπερ μετὰ τῆς δεούσης προσῆκον ὑμᾶς φυλάττειν φροντίδος, εἴ γέ μοι τὰ καταθύμια τῆς θεοσεβείας ἐξαίρετως ἤρητημένα, ὥσπερ οὖν πίπτεισμαι, ἢ ὑμέτερα σεμνότης πληροῦσθαι βούλται. ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπῆτοι.

EPISTOLA CONSTANTINI AD SYNODUM TYRIAM.

(Eus., Vit. Const., l. iv, c. 62.)

Episcopis suadet imperator ne Eusebius Cæsarea abstrahatur.

Νικητῆς Κωνσταντίνος Μέγιστος Σεβαστὸς Θεοδότῳ, Θεοδόρῳ, Ναρκίσσῳ, Ἀετίῳ, Ἀλφείῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἐπισκόποις, τοῖς οὖσιν ἐν Ἀντιοχείᾳ.

1. Ἀνέγνων τὰ γραγέντα παρὰ τῆς ὑμετέρας συνέσεως, Εὐσεβίου τε τοῦ ἅμα ὑμῖν ἱερωμένου τὴν ἐμφρονα πρόθεσιν ἀπειδεξάμεν. ἐπερὸς τε τὰ πεπραγμένα σύμπακτα, τοῦτο μὲν τοῖς ὑμετέροις γράμμασι, τοῦτο δὲ τοῖς Ἀκακίου καὶ Στρατηγίου τῶν διασημοτάτων, διάσκεψίν τε τὴν δεούσαν ποιησάμενος, πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἀντιοχείων ἔγραψα, ὅπερ ἀρεστόν τε τῷ Θεῷ ἦν καὶ ἀρμόζον τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀντίγραφόν τε τῆς ἐπιστολῆς ὑποταχθῆναι τοῖς γράμμασι τούτοις ἐντεταμένῳ, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ γινώσκαιτε ὅ, τι ποτὲ τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ προσκληθεῖς πρὸς τὸν λαὸν γράψαι προειλόμην. ἐπειδὴ τούτο τοῖς γράμμασιν ὑμῶν περιείχεται, ὥστε κατὰ γέ τὴν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τῆς ὑμετέρας προαιρέσεως σύμψιν τε καὶ βούλησιν, Εὐ-

A fuerint, debito supplicio afficiantur. Quem quidem locum puro basilicæ ædificio exornari præcepimus, ut idoneus sanctis viris consessus efficiatur. Quod si quid adversus præceptum nostrum geri contigerit absque mora ad clementiam nostram litteris vestris illud referri oportebit, ut quicumque deprehensus fuerit, tanquam violatæ legis reus extremo supplicio afficiatur. Neque enim ignoratis, universorum Dominum ac Deum illic primum Abrahæ visum cunquæ eo collocatum esse. Illic sacrosanctæ legis observantia primum cœpit. Illic primum Servator ipse una cum duobus angelis præsentis sæ copiam Abrahæ fecit. Illic Deus primum hominibus apparuit. Illic Abrahæ de futura ipsius progenie prædixit, atque illico pollicitationem implevit. Illic multo ante nuntiavit, plurimarum gentium patrem atque auctorem ipsum futurum. Quæ cum ita sint, æquum esse videtur ut locus ille nostra cura ac diligentia, tum ab omni piaculo purus conservetur; tum in pristinum sanctitatem restitatur, ut in posterum præter cultum omnipotenti Deo ac Servatori nostro omnino Domino congruentem, nihil in eo loco peragatur. Quod quidem cum debita sollicitudine a vobis convenit observari, si quidem voluntatem meam, quæ ex Dei cultu præcipue dependet, adimplere, uti confido, gravitas vestra desiderat. Divinitas vos servet fratres carissimi.

C Victor Constantinus Maximus Augustus, Theodoto, Theodoro, Narcisso, Aetio, Alphico, et reliquis episcopis qui sunt Antiochiæ.

1. Legi litteras a vestra sanctitate scriptas, et Eusebii collegæ vestri prudens propositum magnopere laudavi. Cumque cuncta quæ gesta sunt partim ex vestris, partim ex perfectissimorum virorum, Acacii et Strategii comitum litteris cognovissem, remque ut decebat accurate expendissem, scripsi ad populum Antiochenum, quid Deo acceptum et Ecclesiæ congruum esset. Ejus epistolæ exemplum his litteris subijeci præcepi, ut et vos cognoscere possitis, quidam ego juris ratione provocatus scripserim ad populum Antiochenum, quandoquidem hoc litteris vestris continebatur, ut juxta populi et prudentiæ vestræ suffragium ac voluntatem, Eusebius sanctissimus Cæsariensium episcopus

VALESII NOTÆ.

Turnebi, quos hic sequi præstat. Paulo post scribe ex codice Fulk. 'Ὁν δὴ καθαρῷ βασιλικῆς, etc.

Προσῆκον ὑμᾶς φυλάττειν. lego προσῆκον, vel προσήκει, ut legisse videtur Christophorus. In schedis Regii scriptum reperi προσήκον, ut conjeceram.

Θεοδότῳ. Hic Theodotus episcopus erat Laodiceæ in Syria; Narcissus vero episcopus Neroniadiæ in Cilicia; Aetius episcopus Lyddæ in Palæstina: omnes Ariannarum partium fautores. Qui cum Antiochiam venissent una cum Eusebio Nicomediensi et Eusebio Cæsariensi, Eustathium deposuerunt, ut scribit Theodoritus in libro i historię cap. 21. Aetius tamen ad orthodoxorum partes postmodum se recepit, teste Philostorgio in lib. 3, cap. 42 et Athanasio. Jam Alphens Arameæ in Syria episcopus, Theodorus denique Sydonis in Phœnicæ antistes nominantur inter

episcopos qui Nicænæ synodo subscripserunt. De Theodoto loquitur etiam Athanasius in libro de synodis Arimini et Seleuciæ.

Ἀκακίου καὶ στρατηγίου. De Acacio Comite Orientis ni fallor, Constantinus supra in Epistola ad Macarium Hierosolymorum Episcopum. Strategius vero is est, qui alio nomine Musonianus dictus, de quo multa notati ad lib. xvi Amm. Marcellini. Missus fuerat Antiochiam ab imperatore Constantino ad sedandum tumultum, ut dixit Eusebius supra.

Τῷ τοῦ δικαίου λόγῳ προσκληθεῖς. Malim scribere προσκληθείς.

Προαιρέσεως σύμψιν. Libentius legerim συναίρεσεως προκρίσειν. Porro ex his verbis quæ a Christophorus male accepta sunt, apparet Episcopos qui Antiochia convenerant, a Constantino per litteras petiisse, ut

Antiochenæ Ecclesiæ præsideret, ejusque curam susciperet. Ac litteræ quidem Eusebii, Ecclesiasticæ legi maxime consentire videbantur. Convenit tamen ut nostra quoque sententia vestræ prudentiæ innotescat. Etenim relatum est ad nos, Euphronium presbyterum civem Cæsareæ quæ est in Cappadocia, et Georgium Arethusiorum civem, itidem presbyterum, quem Alexander ad hunc ordinem in urbe Alexandrina promovit, viros esse in doctrina fidei probatissimos. Placuit itaque significare prudentiæ vestræ, ut hos viros, et alios quos ad episcopatum idoneos judicaveritis, in medium proferentes, ea decernatis quæ apostolorum traditioni consentiunt. His enim præstrucitis, vestra prudentia juxta Ecclesiæ regulam et apostolicam traditionem ita hanc electionem dirigere poterit, quemadmodum ecclesiasticæ disciplinæ ratio postulat. Divinitas vos servet, fratres carissimi.

σέβιον τὸν ἱερώτατον Ἐπίσκοπον τῆς Καισαρείων ἐκκλησίας, ἐπὶ τῆς Ἀντιοχείων προκαθίξασθαι, καὶ τὴν ὑπὲρ ταύτης ἀναδέξασθαι φροντίδα. τὰ γὰρ μὴν τοῦ βίου γράμματα, τὸν θεσμόν ἐκκλησίας μάλιστα φυλάττοντα ἐφαίνετο. ἔχρην δ' ὑμῶν τῇ συνέσει καὶ τὴν ἐμὴν γνώμην ἐμφανῆ γενέσθαι. ἀφίκεται γὰρ εἰς ἐμὴν, Εὐφρόνιον τε τὸν πρεσβύτερον, πολίτην ὄντα τῆς κατὰ Καππαδοκίαν Καισαρείας, καὶ Γεώργιον τὸν Ἀρεθουσίων πρεσβύτερον ὡσαύτως, ὃν ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατεστήσατο, εἶναι τὴν πίστιν δοκιμωτάτους. καλῶς οὐδέ τις δηλώσει τῇ συνέσει ὑμῶν, τοὺς τε προχειρισμένους, καὶ ἑτέρους οὓς ἂν ἀξίους ἡγήσησθε πρὸς τὸ τῆς Ἐπισκοπῆς ἀξίωμα, ὁρίσασαι αὐτά, τῇ τῶν ἀποστόλων παραδόσει σύμφωνα ἂν εἴη. τῶν γὰρ τοιούτων εὐ τρεπισθέντων, δυνήσεται ἡμῶν ἡ σύνοδος κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα καὶ τὴν Ἀποστολικὴν παράδοσιν, οὕτως ῥυθμίσει τὴν χειροτονίαν, ὡς ἂν ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑψηλῆται λόγος. ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξῃ ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

ANNO DOMINI CCCXXIII.

EPISTOLA CONSTANTINI AD SAPOREM REGEM PERSARUM.

(Eus., Vit. Const., l. iv, c. 9-13.)

Pius imperator summa cum pietate Deum et Christum colitetur.

1. Ego quidem divinam custodiens fidem, lucis veritatis particeps fio; et veritatis fidem præviam sequens, ad divinæ fidei notitiam pervenio. Hac ratione sanctissimam, ut res ipsæ confirmant, religionem agnosco; cujus cultum mihi magistrum esse profiteor ad sanctissimi Numinis notitiam hauriendam.

1. Τὴν θεϊκὴν πίστιν φυλάσσω, τοῦ τῆς ἀληθείας φωτὸς μεταλαγχάνω. τῇ τῆς ἀληθείας, φωτὶ ὀδηγούμενος, τὴν θείαν πίστιν ἐπιγνωσκῶ τοιγάροισι τοῦτοις, ὡς τὰ πράγματα βεβαίω, τὴν ἀγνωστὴν θρησκείαν γνωρίζω. διδάσκαλον τῆς ἐπεγνωστέως τοῦ ἁγίου Θεοῦ ταύτην τὴν λατρείαν ἔχειν ὁμολογῶ τούτου τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν ἔχων

VALESII NOTÆ.

juxta populi Antiocheni et ipsorum voluntatem Eusebius ad Antiochenam sedem transferretur. Itaque verba illa ὡς τε κατὰ τε τὴν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν τῆς ὑμετέρως συναίσεως προαίρεσιν, etc. desumpta sunt ex Epistola Episcoporum Antiochiæ congregatorum ad imperatorem Constantinum missa.

Τὴν γὰρ μὴν τὰ τοῦ βίου γράμματα. Non displicet conjectura doctorum virorum, qui emendarunt τὰ γράμματα τοῦ Εὐσεβίου γράμματα τὸν θεσμόν, etc. Posset etiam locus sic emendari: ἀπέρχεται γὰρ ὑμῶν τὰ τοῦ Εὐσεβίου, etc. Verum prior lectio confirmatur auctoritate codicis Fuketii et Savilii. Tantum delendum est articulus postpositivus ἂ, qui in Fuketii codice non habetur.

Ἀφίκεται γὰρ εἰς ἐμὴν Εὐφρόνιον. In codice Fuketii et Savilii ita legitur hic locus: ἀφίκεται γὰρ εἰς ἐμὴν συνέση, Εὐφρόνιον, etc. quam lectionem secutus est Christophorus; sed vulgata lectio longe præstat ἀφίκεται γὰρ εἰς ἐμὴν, id est, pervenit ad me, ut vertit Musculus, seu nihilatum est mihi.

Γεώργιον τὸν ἀρεθουσίων. Supple πολίτην, quam vocem ἀπο κοινοῦ repetendam esse, minime advertit Christophorus. Cæterum πολίτης non tantum significat cum qui ex aliqua urbe oriundus est, sed potius qui in aliqua urbe domicilium habet, et inter cives relatus est, sive in ea natus sit, sive alibi.

Ὁν ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος. Idem scribit Athanasius in libro de synodis Arimini et Seleuciæ; Georgium hunc scilicet qui postea Laodicæ Episcopus fuit, primum ab Alexandro Alexandrino Episcopo presbyterum esse factum: postea vero ob impietatem depositum esse ab eodem Alexandro. Sed et in Apologetico adversus Constantium pag. 728 eundem ab Alexandro depositum esse scribit, idque ipsum disertè confirmant Patres Sardicensis Concilii in Epistola synodica. Idem Athanasius in eodem de synodis libro, pag. 886. Georgium hunc Antiochiæ

commoratum esse testatur. Porro hunc locum ex schedis Regiis ita distincti: ὃν ἐπὶ τῆς τάξεως ταύτης Ἀλέξανδρος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατεστήσατο, εἶναι τὴν πίστιν δοκιμωτάτους, et sic Musculus.

Τοὺς προχειρισμένους. Mutilis esse mihi videtur hic locus, quem ita supplendum esse existimo: καλῶς οὐδέ τις δηλώσει τῇ συνέσει ὑμῶν τοῦτους, ὑμᾶς δὲ προχειρισμένους τοῦτους τε καὶ ἑτέρους, etc. Quam lectionem in versione mea sum secutus. Τούτους Euphronium et Georgium supradictos intelligit. Ex quibus Euphronius quidem postea fuit episcopus Antiochiæ, et quidem proximo loco post Eustathium, ut scribit Socrates, Sozomenus, et Theodorus Mopsuestenus apud Nicetam in Thesaurο orthodoxæ fidei. Georgius vero is est ut dixi, qui postea episcopus fuit Laodicæ. In codice Fuk. scribitur τοὺς τε προχειρισμένους. Porro autem notandum est, Arianos homines pro orthodoxis hic laudari a Constantino: seu quia errorem suum adhuc tegebant, seu quia Ariani anres ejus atque animum occupaverant.—Προχειρισμένους.

Nihil hic vidit Christophorus. Προχειρισθαι in electionibus, est proponere ac proferre in medium nomen alicujus, ut inquiratur an dignus sit eo munere de quo agitur. Quod ἀπέρχεται vocat Constantinus in Epistola ad populum Antiochenum. Προχειρισμὸν sequebatur examinatio, deinde electio, ac postremo ordinatio seu consecratio. Certe προχειρισμὸς aperte distinguitur a χειροθεσίᾳ in Epist. Patrum Concilii Nicen. ad Episcopos Ægypti. Sic enim statuunt de Meletio μηδεμίαν ἔξουσίαν ἔχειν, μήτε προχειρίζεσθαι, μήτε χειροθετεῖν. Et paulo post ἕτεροι Episcopis a Meletio ordinatis præcipiunt: Τούτους μὴν μηδεμίαν ἔξουσίαν εἶναι τοὺς ἀρσκακόμενους αὐτοῖς προχειρίζεσθαι, ἢ ὑποβάλλειν ὄνομα. De Catholicis vero sacerdotibus qui se puros a Meletii schismate servassent, ita sanciant: Ἐξουσίαν ἔχειν καὶ προχειρίζεσθαι, καὶ ὄνομα ἐπιτίθεσθαι τῶν ἄλλων τοῦ κλήρου.

σύμμαχον, ἐκ τῶν περάτων τοῦ Ἄσκανοῦ ἀρχάμενος, πᾶσαι ἐφεξῆς τὴν οἰκουμένην βεβαίως σωτηρίας ἐλπῖσι διήγειρα· ὡς ἅπαντα ὅσα ὑπὸ τοσούτοις τυράνοις δεδουλωμένα, ταῖς καθημεριναῖς συμφοραῖς ἰνδόντα, ἐξίτηλα ἐγεγόνει (ταῦτα τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον δι' ἐμοῦ βελτίωσιν διέξασθαι), τοῦτον τὸν Θεὸν ἀθανάτῳ μνήμῃ τιμᾶν ὁμολογῶ τοῦτον ἀκραίφνῃ καὶ καθαρᾷ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἀνωτάτω τυγχάνειν ὑπεραγαζόμεναι.

postulat fertur; et ob hæc ipsa illico celeberrimas victorias refert pro mercede. Hunc Deum sempiterna memoria coli a me prolietor: hunc in altissima sede positum pura et candida mente contemplan.

Contra simulacra, et de glorificatione Dei.

11. Τοῦτον ἐπικάλουμαι γόνυ κλίνας, φεύγων μὲν πᾶν αἶμα βδελυκτὸν, καὶ ὁσμάς ἀηδεῖς καὶ ἀποτροπαίους· πᾶσαν δὲ γέωδη λαμπρόδονα ἐκκλίνων· οἷς ἅπασιν ἢ ἀθέμιτος καὶ ἄρρητος πλάνη χρανομένη, πολλοὺς τῶν ἰθῶν, καὶ ὅλα γένη κατέρριψε, τοῖς κατωτάτω μέρει παραδοῦσα· ἃ γὰρ ὁ τῶν ὄλων Θεός, προνοίᾳ τῶν ἀνθρώπων, διὰ φιλανθρωπῖαν οἰκείαν χρείας ἕνεκα εἰς τοῦμφανές παρήγαγε, ταῦτα πρὸς τὴν ἐκάστου ἐπιθυμίαν ἐλεσθαι οὐδαμῶς ἀνέχεται· καθαρὰν δὲ μόνην διάνοιαν καὶ ψυχὴν ἀκλήδωτον παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖ, τὰς τῆς ἀρετῆς καὶ εὐσθεΐας πράξεις ἐν τούτῳ σταθμώμενος. ἐπιεικείας γὰρ καὶ ἡμερότατος ἔργους ἀρίσκειται. πρᾶους φιλῶν, μισῶν τοὺς παραχώδεις. ἀγαπῶν πίστιν, ἀπιστίαν κολάζων. πᾶσαν μετ' ἀλαξονίας δυναστείαν καταρρήγνυς, ὕβριν ὑπερηφάνων τιμωρεῖται. τοὺς ὑπὸ τύφῳ ἐπαιρομένους ἐκ βαθρῶν ἀναίρει, ταπεινόφροσι καὶ ἀνεξικακίαις τὰ πρὸς ἀξίαν νέμων. οὕτω καὶ βασιλείαν δικαίαν περὶ πολλοῦ ποιούμενος, ταῖς παρ' ἐαυτοῦ ἐπικουρίαις κρατύνει, σύνεσιν τε βασιλικὴν τῷ γαληναίῳ τῆς εἰρήνης διαφυλάττει.

rum justum magni fatiens, auxilio suo illud corrobolem tranquillitate pacis perpetuo fovet.

VALESII NOTÆ.

Βεβαίως σωτηρίας ἐλπῖσι. Scribendum sine dubio σωτηρίας, quanquam apud Theodoritum in libro 1, cap. 25 ea vox deest. Epiphanius tamen Scholasticus eam vocem agnoscit, ut docet ejus versio in lib. 5 historie tripartitæ.

Ἐξίτηλα ἐγεγόνει. Hunc locum mutilum esse nemo non videt: quem in Moræi libro eodem plane modo quo in editione Genevensi supplementum inveni: ταῦτα τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον δι' ἐμοῦ βελτίωσιν διέξασθαι. Verum quisquis hunc locum ita emendavit, malus profecto conjector fuit atque imperitus. Quis enim unquam ita locutus est: τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον βελτίωσιν. Quanto facilius erat ac tutius hanc lacunam supplere ex Theodorito, apud quem hæc Epistola Constantini ad Saporem integrior legitur et emendatur: Codex tamen Fuk. et Sav. eodem modo supplevit hanc lacunam quo Genevensis editio. Nec movere nos debet, quod hæc locutio barbara est. Nam Epistola hæc Constantini, primum latine ab ipso scripta fuerat: deinde in Græcum sermonem conversa est ab imperito interprete. Idem conigit reliquis Constantini epistolis et orationibus.

Γέωδη λαμπρόδονα. Christophorus sacriliciorum flammam interpretatur. Camerarius incantationum igniculos, rectius. Ignis enim nescio qui in mysteriis paganorum, et lux quedam post tenebras emicabat. Quod arte magica et nescio quibus præstigiis faciebant demonum sacerdotes, ut auctoritatem ac reverentiam sacris suis conciliarent. Apuleius in lib. 11: Accessi, inquit, confinium mortis: et calcato Proserpine limine per omnia vectus elementa remeavi. Nocte media vidi Solem candido coruscantem lumine, etc. De hoc ritu locus est elegans Themistii apud Stobæum

Hujus ergo Dei auxilio fultus, ab ultimis usque oceani progressus sinibus, universum orbem terrarum ad firmam spem salutis erexit. Adeo ut provincie omnes, quæ tot tyrannorum dominatione oppressæ, et continuis atritibus calamitatibus propemodum defecerant, reipublicæ vindicem tandem uactæ, velut quibusdam medicinæ fontis restitutæ sint. Hunc ego Deum prædico: cujus vexillum Deo dicatus exercitus meus, humeris gestat, et quo æquitatis ratio

11. Hunc flexis genibus invoco; omnem abominandum cruorem aversans, et odores insuaves ac detestandos; omnem denique terrenum fulgorem procul fugiens: quibus omnibus quasi sordibus pollutus scelestus ac nefandus superstitionis error, multos gentilium, totisque adeo nationes ad ima tartara detruxit. Etenim quæ summus omnium Deus pro sua erga homines benignitate atque providentia ad communem usum protulit in lucem, ea ad cujusque libidinem rapi haudquam sustinet. Sed pyram duntaxat mentem et animum immaculatum ab hominibus postulat, hisque virtutis et pietatis actus quasi libra quadam expendit. Quippe modestiæ et mansuetudinis operibus delectatur; mitis diligens; turbarum auctores odio habens. Et fidem quidem amat, infidelitatem vero supplicio afficit. Omnem cum arrogantia conjunctam dominationem destrucens, superbiorum contumeliam punit. Et homines quidem insolentia elatos ab ipsis ut ita dicam fundamentis subruit: humiles vero et injuriarum patientes, meritis præmiis afficit. Hinc est quod imperat, et prudentiam regarum tranquillitate pacis perpetuo fovet.

cap. 274 qui hic meretur adscribi: Τὸ δὲ παθεῖν πάθος οἶον ὁ τελευταῖς μεγάλας κατοργιαζόμενοι διὸ καὶ ῥῆμα τῷ ῥήματι καὶ ἔργον τῷ ἔργῳ τοῦ τελευταίου καὶ τελειῶσαι προσέειπε· πλάναι τὰ πρῶτα καὶ περιδρομαί, καὶ κοπώδεις καὶ διὰ σκότους τῶς ὑποπτοὶ πυρραῖαι καὶ ἀτέλειστοι· εἶτα πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ τὰ δεῖνά πάντα· φρικτὰ καὶ τρόμος καὶ ἰδρᾶς καὶ θεάμβος· ἐκ δὲ τούτου φῶς τὶ θαυμάσιον ἀπήντησιν, ἢ τόποι καθαροὶ καὶ λευκῶνες ἐδέξαντο, φωνᾶς καὶ ἡσυχίας, καὶ σιμνότητος ἀκουσμάτων ἱερῶν καὶ φαντασμάτων ἁγίων ἔχοντες· ἐν αἷς ὁ πανταλῆς ἦδη, καὶ μεμυημένος ἐλεύθερος γενοῦς, καὶ ἀρετος περιμῶν, ἐστειφανωμένος ὀργιάζει, κ. τ. λ. Locus hic Themistii desumptus est ex libro de immortalitate animæ, in quo Themistius animam esse immortalem adstruebat tum pluribus aliis argumentis, tum eo quod mortem Græci τελευταίον vocant quasi τελετήν, id est mysterium. Atque ut hæc duo nomina inter se simillima sunt, ita res ipse illis nominibus designate miram habent similitudinem. Nam in mysteriis quidem primum vagi errores et circuitus molesti, et pavidi ingressus per loca tenebrosa, et longissima itinera cum lassitudine. Inde antequam ad finem veniatur, cuncta terribilia; tremor, horror et cum stupore admiratio. Ad extremum vero admiranda quedam lux occurrit, et antæna quedam loca ac pura, in quibus sacræ voces audiuntur, et divina simulacra visuntur, etc. Ad eundem ritum pertinent hæc Origenis verba in l. 4 contra Celsum: ἰσομοιοὶ ἡμᾶς τοῖς ἐν ταῖς βασιλικαῖς τελευταῖς τὰ φάσματα καὶ τὰ δεῖματα προσιάγουσι.

Ὅλα γένη κατέρριψε. In codice Fuk. scriptum inveni κατέρριψε quod magis placet. In eodem exemplari legitur πολλὰ τῶν ἰθῶν.

Contra tyrannos et persecutores, et de captivitate Valeriani.

III. Nec mihi ipse videor errare, mi frater, qui hunc unum Deum profitear, omnium auctorem ac parentem. Quem multi ex iis qui apud nos imperium tenuerunt, insano errore acti, pernegare quidem conati sunt. Sed eos omnes huiusmodi exitus quasi vindex oppressit, ut universum nunc hominum genus, illorum principum calamitates exempli vice proponat iis qui illos imitari studuerint. Horum unus mihi videtur fuisse, ille quem divina vindicta instar fulminis ingruens, fugatum ex nostris regionibus vestras in terras transportavit: qui quidem suo dedecore atque ignominia tropæum illud tantopere a vobis jactatum constituit.

Quod persecutorum ruinam viderit, quodque jam ob Christianorum pacem lætatur.

IV. Enimvero commode factum videtur, quod nostra quoque cæte huiusmodi homines manifestissime pœnas dederunt. Nam et ego spectator fui exitus illorum, qui nuper iniquissimis jussionibus populum Deo consecratum exagitaverant. Proinde maximas Deo gratias ago, cujus singulari providentia cuncti mortales qui divinam legem observant, reddita sibi pace exultant ac gestiunt. Ex quo plane mihi persuadeo, rectissime omnia ac tutissime se habere, cum per puram ac sinceram illorum religionem perque concordem de divino Numine sententiam omnes homines ad seipsum aggregare Deus dignetur.

Exhortatio ut Christianos in Perside agentes benevole complectatur.

V. Quanta porro voluptate me affici censes, cum audio id quod mihi maxime in votis est, horum hominum multitudine, Christianorum scilicet (de his enim in præsentia loquor) nobilissima quæque Persidis loca longe lateque esse decorata. Opto igitur ut et tuæ res quam florentissimæ, et illorum perinde sint florentis-

III. Οὐ μοι δοκῶ πλανᾶσθαι, ἀδελφε μου, τούτον ἕνα θεῖον ὁμολογῶν, πάντων ἀρχηγὸν καὶ πατέρα· ὃν πολλοὶ τῶν τῆδε βασιλευσάντων μακροὶδεσι πλάνασι ὑπαχθίντες, ἐπεχείρησαν ἀρνήσασθαι· ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἅπαντας τοιοῦτον τιμωρὸν τέλος κατανώλεσεν, ὡς πᾶν τὸ μετ' ἐκείνους ἀνθρώπων γένος, τὰς ἐκείνων συμφορὰς ἐντ' ἄλλου παραδείγματος τοῖς παρὰ τούτους τὰ ὅμοια ζηλοῦσι τίθεσθαι. τούτων ἐκείνων ἕνα ἠγοῦμαι γεγονέναι, ὃ ὡσπέρ τις σκηπτὸς, ἡ θεία μῆνις τῶν τῆδε ἀπελάσασα, τοῖς ὑμετέροις μέρεσι παραδέδωκε, τῆς ὑπ' αὐτῶν αἰσχύνῃς πολυθρύλλητον τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφίναντά.

IV. Ἀλλὰ γὰρ εἰς καλὸν ἐκτεῖνο προκείχρηκε, τὸ ἐν τῷ καλῷ ἡμᾶς αἰῶνι τὴν τῶν τοιοῦτων τιμωρῶν περιφανῆ δειχθῆναι. ἐπειδὴ γὰρ καὶ αὐτὸς τῶν ἐναγχοῦς ἀθιμίτοις προσταγμασι τὸν τῆ θεῶ ἀνακειμενον λαὸν ἐκταραξάντων, διὸ δὴ καὶ πολλὴ χάρις τῷ θεῷ, ὅτι τελεία προνοία πᾶν τὸ ἀνθρώπινον τὸ θεραπεῦον τὸν θεῖον νόμον, ἀποδοθείσης αὐτοῖς τῆς εἰρήνης, ἀγγάλλεται καὶ γαυρία. ἐντεῦθεν καὶ ἡμῖν αὐτοῖς πέπεισμαι, ὡς ὅτι κάλλιστα καὶ ἀσφαλέστατα ἔχειν ἅπαντα. ὁπότε διὰ τῆς ἐκείνων καθαρῶς τε καὶ δοκίμου θρησκείας, ἐκ τῆς περὶ τοῦ θεῖου συμφωνίας πάντας εἰς ἑαυτὸν ἀγείρειν ἀξιοῖ.

VALESHI·NOTÆ.

Τοῖς παρὰ τούτους. Longe aliter hic locus legitur apud Theodoritum, hoc scilicet modo: ἱκαράτους τοῖς τὰ ὅμοια ζηλοῦσι τίθεσθαι. Optime meo quidem iudicio. Nec aliter scripserat Constantinus. Omnes, inquit, retro Principes qui Christi fidem persecuti sunt, adeo funestus exitus oppressit, ut universum nunc hominum genus, principum illorum calamitates pro omni supplicio imprecari soleat iis, qui illos imitari studuerint. Quid hoc sensu planius et elegantius? παράδειγμα igitur hoc loco pœnam significat; quo sensu ea vox frequenter a Græcis usurpatur, ut notavit Agellius. Porro ἱκαράτους τίθεσθαι τὰς συμφορὰς, eleganter dicitur pro eo quod Latini dicunt imprecari. Sic εὐχὴν τίθεσθαι dicunt Græci, ut supra notavi. Epiphanius scholasticus hunc locum ita vertit: Sed illos omnes finis comprehendit exitus, ita ut omne genus hominum post eos exurgens, clades illorum pro maledictionis exemplo proponere videntur.

Τῆς ὑπ' αὐτῶν αἰσχύνῃς. In Historia Theodoriti rectius legitur: Τῆς ἐπ' αὐτῶν αἰσχ. π. τὸ παρ' ὑμῖν τρόπαιον ἀποφίναντα. Valerianum intelligit, qui a Persis captus, ignobili apud eos servitute consentit, et privato dedecore triumphum Persarum nobilitavit. Id est, victoriam Persarum de Romanis celeberrimam fecit sua ipsis ignominia. Ille est sensus ejus loci quem nec Epiphanius, nec reliqui interpretes assecuti sunt. In codice Fuk. et Turnebi legitur ἀποφίνασα, non male.

Τούτου τοῦ καταλόγου. Rectius apud Theodoritum

legitur τούτω τῷ καταλόγῳ. Hæc enim referuntur ad verbum κέκοσμηται. Mox scribe ὑπὲρ γὰρ τούτων ex Theodorito ac Nicephoro.

Ὁ, τι σοι κάκεινω. Apud Theodoritum et Nicephorum legitur ὁ ἐστὶ σοι κάκεινους. In editione Jacobi Sirmondi legitur ὁ τι ἐστὶ, etc. Quæ verba Epiphanius scholasticus sic latine vertit: Tu ergo optime gubernaveris, si fueris sicut illi, et habuerit commune quod illi. Joachimus autem Camerarius qui Theodoriti historiam latine interpretatus est, ita vertit: Optime igitur tecum, similiterque cum illis optime agitur, quia communiter cum utrisque. Et sic fere Joannes Langus. Mihi tamen hic sensus non satisfacit. Olim quidem scribendum putabam: ὅτι σὺ κάκεινους, κάκεινοί σοι. Quam lectionem in versione mea secutus erim. Sed nunc re attentius examinata, Theodoriti ac Nicephori lectionem retinendam censeo, et totum locum sic interpretor. Opto igitur, ut et tuæ res quam florentissimæ, et illorum perinde sint florentissimæ; hoc est, utriusque vestrum ex æquo. Ita sensus est apertissimus, et sequentia egregie convenient tantum ὑπάρχοι in optativo scribendum erit. Musculus certe legit ὑπάρχοι: sic enim vertit: Cedat igitur id tibi optime et illis similiter: et tibi inquam et illis. In codice Fuk. legitur ὅτι σοί, sine illa voce κάκεινω.

Πατέρα θεῖον. In Theodorito ac Nicephoro legitur παῖον, ἴσως τε καὶ ἑμμενῆ. Nec aliter legit Epiphanius scholasticus, ut ex versione ejus apparet.

διοπίτην πατέρα Θεόν, Ωσω και εὐμενῆ. τούτους τοιγαρ· οὐν ἐπειδὴ τσοῦτος εἶ, σοὶ παρατίθειαι, τοὺς αὐτοὺς τούτους, ὅτι και εὐσεβεία ἐπίσημος εἶ, ἐγχειρίζω· τούτους ἀγάπα ἀρμοδίως τῆς σεαυτοῦ φιλανθρωπίας. κῶτῶ τε γάρ και ἡμῖν ἀπερίγραπτον δώσεις διὰ τῆς πίστεως τὴν χάριν.

ipsi et nobis, hac tua fide immensum beneficium præstabis.

MENTIO DE LITTERIS AMOEBEIS CONSTANTINI ET SANCTI ANTONII MONACHI.

(S. Ath. Opp. t. 1, c. 833.)

Ἐφθασε δὲ και μέχρι βασιλείων ἡ περὶ Ἀντωνίου φημῆ. ταῦτα γάρ μαθόντες Κωνσταντίνος ὁ Αὐγουστος, και οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Κωνσταντίνος και Κωνστας οἱ Αὐγουστοι, ἔγραψον αὐτῶ ὡς πατρὶ, και πῦχοντο λαμβάνειν ἀντίγραφα παρ' αὐτοῦ. ἀλλ' οὔτε τὰ γράμματα περὶ πολλοῦ τινος ἵστοῦντο, οὔτε ἐπὶ ταῖς ἐπιστολαῖς ἐγγεγῆθαι. ὁ αὐτὸς δὲ ἦν, οἷος και πρὸ τοῦ γράφειν αὐτῶ τοὺς βασιλείας· ὅτε δὲ ἐκομίζετο αὐτῶ τὰ γράμματα, ἐκάλεε τοὺς μοναχοὺς, και ἔλεγε· Μὴ θαυμάζετε, εἰ γράφει βασιλεὺς πρὸς ἡμᾶς, ἄνθρωπος γάρ ἐστι· ἀλλὰ μᾶλλον θαυμάζετε ὅτι ὁ θεὸς τὸν νόμον ἀνθρώποις ἔγραψε, και διὰ τοῦ ἰδίου υἱοῦ λελάλακεν ἡμῖν. ἐβούλετο μὲν οὐν μὴ δέχεσθαι τὰς ἐπιστολάς, λέγων, οὐκ εἰδέναι πρὸς τὰ τοιαῦτα ἀντιγράφειν· προτραπείς δὲ παρὰ τῶν μοναχῶν, ὅτι Χριστιανοὶ εἰσιν οἱ βασιλεῖς, και ἵνα μὴ ὡς προῤῥιφέντες σκανδαλισθῶσιν, ἐπίτραπεν ἀναγινώσκεισθαι· και ἀντίγραψεν, ἀποδεχόμενος μὲν αὐτοὺς, ὅτι τὸν Χριστὸν προσκυνοῦσι, συνεβούλευε δὲ τὰ εἰς σωτηρίαν· και μὴ μεγάλη ἡγεῖσθαι τὰ παρόντα, ἀλλὰ μᾶλλον μνημονεύειν τῆς μελλούσης χρίσεως και εἰδέναι, ὅτι ὁ Χριστὸς μόνος ἀληθὴς και αἰώνιος ἐστι βασιλεὺς, φιλανθρώπους τε αὐτοὺς εἶναι ἡξίου, και φροντίζειν τοῦ δικαίου και τῶν πτωχῶν. κῶσινενοι δεχόμενοι ἔχαιρον· οὕτως παρὰ πᾶσιν ἦν προσφιλεῖς, και πάντες ἔχειν αὐτὸν ἡξίου πατέρα.

A simæ : hoc est ut tuæ, sic illorum. Hoc enim modo summum omnium Dominum ac parentem Deum, propitium ac placatum habiturus es. Hos itaque, quando quidem talis tantusque es, tibi cominendo. Hos quandoquidem pietate excellis, tibi in manum trado. Hos pro tua humanitate complectere. Sic enim et tibi

Porro Antonii fama ad imperatores usque pervenit. Hæc enim cum didicisset Constantinus Augustus, itemque filii ejus Constantius et Constans Augusti, illi tanquam patri scripsere, litteras mutuo ab illo accipere peroptantes. At ille nequaquam magni faciebat eas litteras, nec his acceptis epistolis gavisus est : sed talis erat qualis ante scriptas illas ab imperatoribus. Cum deferrentur autem hujusmodi litteræ, accitis monachis, aiebat : Ne miremini si ad nos scribat imperator, homo cum sit ; sed miramini potius quod legem hominibus scripserit Deus, et per proprium Filium, nobiscum locutus sit. Et vero volebat litteras illas accipere, aiens, se nescire ejusmodi litteris rescribere. Sed hortantibus monachis, aientibusque Christianos esse imperatores, periculumque fore ne se ita sperni indigne ferrent, concessit ut eæ legerentur : atque rescripsit, laudans ipsos quod Christum adorarent, dabatque monita salutem spectantia : movebat item ne præsentia magni facerent ; sed potius diei judicii recordarentur, scirentque Christum solum et æternum esse imperatorem. Rogabat, ut humanitati studerent, ac curam justitiæ pauperumque gererent. Quibus illi acceptis, lætabantur. Sic acceptus omnibus carusque fuit, eumque omnes patrem sibi esse rogabant.

EPISTOLA III CONSTANTINI AD EUSEBIUM.

(Eus. Vit. Const. l. iv. c. 33.)

Imperator Eusebii orationem de Pascha laudat.

Νικητῆς Κωνσταντίνος Μέγιστος Σεβαστὸς Εὐσεβίω.

Victor Constantinus Maximus Augustus, Eusebio.

Τὸ μὲν ἐγχειρίσμα μάλιστα και πάσης λόγων δυνάμειος κριζῶτων, Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἀξίαν εἰπεῖν, τὴν τε τοῦ Πάσχα ἀντιλογίαν τε και γένεσιν, λυσιτελῆ τε και ἐπίπονον τελειουργίαν, ἐρμηνεύσαι τὸν προσήκοντα τρόπον· τὸ γάρ θεῖον, ἀνθρώποις ἀδύνατον καταξίαν φράσαι, και τοῖς νοῦσαι δυνατοῖς. πλὴν ὁμως ὑπερθαυμάσας σε τῆς φιλομαθείας τε και φιλοτιμίας, αὐτὸς τε τὸ βιβλίον ἀνέγνων ἀσμένως, και τοῖς πλείοσιν οἴγε τῆ περὶ τοῦ θεῖου λατρεία γνώσεως προσανέχουσι, καθὰ ἐβουλήθης ἐκδοθῆναι προσέταξα. συνορῶν τοίνυν μεθ' ὅσης θυμηδίας τὰ τοιαῦτα παρὰ τῆς σῆς ἀγχινοίας δῶρα λαμβάνομεν, συνεχιστέροις ἡμᾶς λόγοις εὐφραίνειν, ὡς ἀνατετράφθαι σεαυτὸν

VALESII NOTÆ.

Τοῦ πάσχα ἀντιλογίαν. Scribendum est αἰτιολογίαν, quemadmodum etiam in libro Moræi ad marginem emendatum inveni, quod confirmant sequentia. Subdit enim : Καὶ γένεσιν, λυσιτελῆ τε και ἐπίπονον τελειουργίαν. Certe γένεσις de origine controversiæ dici non potest. Melius itaque γένεσιν veritas institutionem. Τελειουργία vero est consummatio festi Paschalis a Christo facta, qui suæ resurrectionis mi-

Arduum opus profecto est, et quod omnem dicendi vim superet, Christi mysteria pro dignitate explicare, et controversiam de pascha, ejusque originem, et plenam laboris atque utilitatis consummationem decenter exponere. Nam res divinas ne ipsi quidem pro merito enarrare sufficiunt, qui eas cogitatione assequi valent. Verumtamen eximiam tuam doctrinam et studii contentionem equidem supra modum admiratus sum ; legique librum tuum perlibenter ; utque in multorum qui divinx religionis observantiam sincere profiterentur, manus ac notitiam perveniret, quemadmodum optaveras, mandavi.

raculo verum Pascha Christianis instituit.

Λόγοις εὐφραίνειν. Post has voces in codice Regio et in editione Rob. Stephani sequuntur hæc verba : καὶ τὰ μάλιστα τῶν καλῶν ἔργων. etc. Sed Scaliger, Bongarsius, aliique hunc locum nescio ex quibus codicibus suppleverunt. Idem quoque supplementum in Fuk. et Moræi libro reperi, et quidem aliquanto emendatius quam in editione Genevensi,

Cum igitur intelligas, quanta cum voluptate hujusmodi munera a solertia tua nobis obla a suscipimus, cura ut frequentioribus posthac sermonibus, quibus te innutritum esse profiteris, animum nostrum exhiberes. Te vero currentem quod aiunt, ad consueta studia incitamus. Quippe cum non indignum operum tuorum interpretem qui ea in Latinum sermonem transferat, nactum te esse, tanta hæc fiducia satis ostendat. Quanquam ejusmodi interpretatio, tam præclarorum operum dignitatem consequi nullo modo potest. Divinitas te servet, frater charissime. Et hæc quidem hac de re ejus fuit epistola. De parandis autem divinis codicibus ad ecclesiasticas lectiones, ejusmodi litteræ fuerunt.

EPISTOLA IV CONSTANTINI AD EUSEBIUM.

(Eus., Vit. Const., lib. iv, cap. 36.)

De conficiendis sacris codicibus.

Victor Constantinus Maximus Augustus Eusebio.

In ea urbe quæ a nobis nomen sortita est, divina Servatoris nostri adjuvante providentia, maxima hominum multitudo ad sanctissimam Ecclesiam sese adiunxit. Itaque cum cuncta illic maximum incrementum capiant, consentaneum imprimis videtur, ut plures quoque, in ea construantur Ecclesiæ. Accipe igitur libenti animo id quod facere decrevi. Visum est enim id significare prudentiæ tuæ, ut quinquaginta codices divinarum Scripturarum, quarum apparatus et usum maxime necessarium Ecclesiæ esse intelligis, in membranis probe apparatus, ab artificibus antiquariis venuste scribendi peritissimis describi facias; qui et legi facile, et ad omnem usum circumferri possint. Litteræ porro a nostra clementia missæ sunt ad rationalem diœcesis, ut cuncta ad eorum codicum confectionem necessaria præberi curet. Tuæ erit diligentia, ut scripti codices quanto magis apparentur. Cæterum duorum publicorum vehicularum usum auctoritate hujus epistolæ accipies. Sic enim quæ eleganter descripta sunt, ad conspectum nostrum commodissime perferentur: uno scilicet ex ecclesiæ tuæ diaconis id ministerium obeunte. Qui quidem ubi ad nos pervenerit, humanitatis nostræ experimentum capiet. Divinitas te servet, frater charissime.

Ἄ μολογεῖς, προθυμήθῃτι, θέοντα γὰρ σε τὸ τοῦ λόγου. πρὸς τὰ συνήθη σπουδάσματα παρορμώμεν· ὅπου γὰρ καὶ τὸν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν τοὺς σοὺς πόνους μεταρρυθμίσοντα γλώτταν, οὐκ ἀνάξιον πύρρησθαι σοὶ τῶν συγγραμμάτων, ἢ τοσαύτη πεποιθήσις δείκνυσσι. εἰ καὶ τὰ μάλιστα τῶν καλῶν ἔργων ἢ τοιαύτη ἐργασίαι ὑφίστασθαι κατ' ἐξίαν, ἀδυνάτως ἔχει. ὁ Θεὸς σε διαφυλάξῃ. ἀδελφε ἀγαπητέ. τὸ μὲν (οὖν) περὶ τοῦδε γράμμα, τοῖονδε ἦν· τὸ δὲ περὶ τῆς τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἐπισκευῆς, ἄλλῃ πᾶ περιέχει.

quidem hac de re ejus fuit epistola. De parandis autem divinis codicibus ad ecclesiasticas lectiones, ejusmodi litteræ fuerunt.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Μέγιστος Σεβαστὸς, Εὐσεβίῳ,
κατὰ τὴν ἐπόνυμον ἡμῶν πόλιν, τῆς τοῦ σωτῆρος Θεοῦ συναϊρομένης προνοίας, μέλιστον πλῆθος ἀνθρώπων τῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἀνατέθεικεν ἑαυτῷ ὡς πάντων ἐκείσε πολλὰν λαμβανόντων αὐξήσιν, σφόδρα ἀξίον καταρτίζεσθαι, καὶ ἐκκλησίας ἐν αὐτῇ κατασκευασθῆναι πλείους. τοιγάρτοι δέδικο προθυμώτατα τὸ δόξαν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει. πρόπον γὰρ κατέφαυ, τὸ δηλώσαι τῇ σῇ συνίσει, ὅπως ἐν πενήκοντα σωματίαι ἐν διεθέραις ἐγκατασκευάσει, εὐανάγνωστὰ τε καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων, γραφῆναι καλεῦσθαι, τῶν θείων δηλαδὴ γραφῶν. ὧν μάλιστα τὴν τ' ἐπισκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν. τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ ἀναγκάσει εἶναι γενώσκει. ἀπεστάλη δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμερότατος πρὸς τὸν τῆς διοικήσεως καθολικῶν, ὅπως ἅπαντα τὰ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐπιτεθῆναι παρασχεῖν φροντισεῖν· ἵνα γὰρ ὡς τάχιστα τὰ γραφῆντα σωματίαι κατασκευασθῆναι, τῆς σῆς ἐπιμελείας ἔργον τοῦτο γενήσεται. καὶ γὰρ δύο δημοσίων ὀχημάτων ἔξουσίαν εἰς διακομίδην, ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ γράμματος ἡμῶν τοῦτου λαβεῖν σε προσήκει. οὕτω γὰρ ἐν μάλιστα τὰ καλῶς γραφῆντα, καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων ὄψεων βῆσται διακομισθῆσεται. ἐνὸς δηλαδὴ τοῦτο πληροῦντος τῶν ἐκ τῆς ἐκκλησίας διακόνων ὅς ἐπειδὴν ἀφίκεται πρὸς ἡμᾶς, τῆς ἡμετέρας πειραθῆσεται φιλανθρωπίας. ὁ Θεὸς σε διαφυλάξῃ, ἀδελφε ἀγαπητέ.

ANNO DOMINI CCCXXIV.

FRAGMENTUM EPISTOLÆ PRIMÆ CONSTANTINI AD ATHANASIAM.

(Athanas. Ap. l. i, p. 171.)

Cum igitur voluntatem meam comperitam habes omnibus qui in Ecclesiam admitti expetant absque VALESII NOTÆ.

Primum enim in eo legitur: ὡς ἀντιγράψαι σαντὸν ὁμολογεῖς. Scribendum tamen est ἀντιγράψαι, vel ἐπιγράψαι.

Καὶ τὸν εἰς τὴν. Post hæc verba in libro Μορτί vacuam patium relinquitur. Deest certe vocabulum Ῥωμαϊκὴν. Locus itaque supplendus est hoc modo: τὸν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν τοὺς σοὺς πόνους μεταρρυθμίσοντα γλώτταν. vel potius εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν, ut loquitur Eusebius supra cap. 32. Certe in codice Fuk. legitur εἰς τὴν Ῥωμ. .. τοὺς σοὺς πόνους μεταρρυθμίζοντα.

Ἐ τοσαύτη πεποιθήσις. Audaciam intelligit ejus qui librum Eusebii de Pascha interpretatus fuerat jussu Constantini; vel certe πεποιθήσις est opinio ac judicium ipsius imperatoris. Interpres quidem si diœciam ipsius Eusebii intellexit, quod hic conveni-

re nullomodo potest. Omnino πεποιθήσις hic aliter sumi non potest quam pro judicio et persuasione tam ipsius Constantini, quam reliquorum hominum, qui Eusebii opusculum de Pascha in Latinam linguam jussu Constantini conversum magno opere laudabant. Hæc, inquit, tanta omnium opinio satis ostendit non indignum tibi obstringere interpretem. Porro voces illæ τῶν συγγραμμάτων duplici modo construi possunt, aut cum adjectivo ἀνάξιον, aut cum vocabulo πεποιθήσις.

Διοικήσεως καθολικῶν. Hoc loco διοίκησις diœcesim Orientis significat. Sic autem veteres Romani vocabant certum numerum provinciarum, quæ simul collectæ parebant Vicario præfecturæ Prætorianæ. Nam Præfectus quidem Prætorio sub dispo-

δεσπότην πατέρα Θεόν, Δεω και ευμενή. τούτους τουγαρ ούν επειδή τοσοῦτος εἶ, σοι παρατίθαιμαι, τοὺς αὐτοὺς τούτους, ὅτι και εὐσεβεία ἐπίσημος εἶ, ἐγχειρίζω· τούτους ἀγάπα ἀρμόδιως τῆς σεαυτοῦ φιλανθρωπίας. αὐτῶ τε γάρ και ἡμῖν ἀπερίγραπτον δώσεις διά τῆς πίστεως τῶν χάριν.

ipsi et nobis, hac tua fide immensum beneficium præstabis.

MENTIO DE LITTERIS AMŒBEIS CONSTANTINI ET SANCTI ANTONII MONACH. (S. Ath. Opp. t. 1, c. 853.)

Ἐφθασε δὲ και μέχρι βασιλείων ἡ περὶ Ἀντωνίου φημή. ταῦτα γάρ μαθόντες Κωνσταντίνος ὁ Δύγουστος, και οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Κωνσταντίνος και Κόνστας οἱ Δύγουστοι, ἔγραψον αὐτῶ ὡς πατρί, και ἤρχοντο λαμβάνειν ἀντίγραφα παρ' αὐτοῦ. ἐλλ' οὔτε τὰ γράμματα περὶ πολλοῦ τινος ἐποιδέτο, οὔτε ἐπὶ καίς ἐπιστολαῖς ἐγεγίθει. ὁ αὐτὸς δὲ ἦν, οἷος και πρὸ τοῦ γράφειν αὐτῶ τοὺς βασιλείας· ὅτι δὲ ἐκομίζετο αὐτῶ τὰ γράμματα, ἐκάλει τοὺς μοναχοὺς, και ἔλεγε· Μὴ θαυμάζετε, εἰ γράφει βασιλεὺς πρὸς ἡμᾶς, ἀνθρωπος γάρ ἐστι· ἀλλὰ μάλλον θαυμάζετε ὅτι ὁ θεὸς τὸν νόμον, ἀνθρώποις ἔγραψε, και διά τοῦ ἰδίου υἱοῦ λελάληκεν ἡμῖν. Ἰδοῦλετο μὲν οὖν μὴ δέχσασθαι τὰς ἐπιστολάς, λέγων, οὐκ εἶδέναι πρὸς τὰ τοιαῦτα ἀντιγράφειν· προτραπείς δὲ παρὰ τῶν μοναχῶν, ὅτι Χριστιανοὶ εἰσιν οἱ βασιλεῖς, και ἵνα μὴ ὡς προῤῥιφέντες σκανδαλισθῶσιν, ἐπέτρεπεν ἀναγνώσασθαι· και ἀντίγραψεν, ἀποδεχόμενος μὲν αὐτοὺς, ὅτι τὸν Χριστὸν προσκυνοῦσι, συνεβούλευε δὲ τὰ εἰς σωτηρίαν· και μὴ μεγάλα ἠγείσθαι τὰ παρόντα, ἀλλὰ μάλλον μνημονεύειν τῆς μελλούσης κρίσεως και εἰδέναι, ὅτι ὁ Χριστὸς μόνος ἀληθῆς και αἰώνιος ἐστὶ βασιλεὺς, φιλανθρώπους τε αὐτοὺς εἶναι ἤξιον, και φροντίζειν τοῦ δικαίου και τῶν πτωχῶν. κἀκεῖνοι δεχόμενοι ἔχαιρον· οὕτως παρὰ πᾶσιν ἦν προσφιλῆς, και πάντες ἔχιν αὐτὸν ἡξιον πατέρα.

A simæ : hoc est ut tuæ, sic illorum. Hoc enim summum omnium Dominum ac parentem Deum ac placatum habiturus es. Hos itaque, quidem talis tantusque es, tibi commendo quandoquidem pietate excellis, tibi in manus. Hos pro tua humanitate complectere. Sic e-

B Porro Antonii fama ad imperatores venit. Hæc enim cum didicisset Constantinus, itemque filii ejus Constantius et gusti, illi tanquam patri scribere, ab illo accipere peroptantes. At ille i gni faciebat eas litteras, nec his a gavisus est : sed talis erat qualis ab B ab imperatoribus. Cum deferrentur litteræ, accitis monachis, aiebat ad nos scribat imperator, homo mini potius quod legem hominibus et per proprium Filium, nobiscum vero nolebat litteras illas accipere C cire ejusmodi litteris rescribere monachis, aientibusque Christis res, periculumque fore ne se iherent, concessit ut ex legerent laudans ipsos quod Christum monita salutem spectantia : sentia magni facerent ; sed darentur, scirentque Christesse imperatorem. Rogabatur, ac curam justitiæ paubus illi acceptis, lætabantur, carusque fuit, eumque on gabant.

EPISTOLA III CONSTANTINI AD EUSEBIUM.

(Eus. Vit. Const. l. iv. c. 35.)

Imperator Eusebii orationem de Pascha laudat.

Νικητῆς Κωνσταντίνος Μέγιστος Σεβαστὸς Εὐσεβίω.

Victor Constantinus M

Τὸ μὲν ἐγχείρημα μέγιστον και πάσης λόγων δυνάμεως κρείττων, Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἀξίαν εἰπεῖν, τὴν τε τοῦ Πάσχα ἀντιλογίαν τε και γίνεσιν, λυσιτελῆ τε και ἐπίπονον τελεσιουργίαν, ἐρμηνεύσαι τὸν προσήκοντα τρόπον· τὸ γάρ θεῖον, ἀνθρώποις ἀδύνατον καταξίαν φράσαι, και τοῖς νοῦσαι δυνατοῖς. πλὴν ὁμως ὑπερθαυμάσας σε τῆς φιλομαθείας τε και φιλοτιμίας, αὐτὸς τε τὸ βιβλίον ἀνέγνων ἀσμένως, και τοῖς πλείοσιν οἷος τῆ περὶ τοῦ θεῖου λατρεία γνησίως προσανίχουσι, καθὰ ἐβουλήθης ἐκδοθῆναι προστάξας. συνορῶν τοίνυν μεθ' ὅσης θυμῆς τὰ τοιαῦτα παρὰ τῆς σῆς ἀγχινοίας δῶρα λαμβάνομεν, συνεχιστέροις ἡμᾶς λόγοις εὐφραίνειν, οἷς ἀνατετράφθαι σεαυτὸν

D Arduum opus profec cendi vim superet, C explicare, et contro originem, et plenam mationem decenter ipsi quidem pro me cogitatione assequ tuam doctrinam et pra menter adm peribenter ; utqu observantiam sin perveniret, qu

VALESII NOTÆ.

Τοῦ πάσχα ἀντιλογίαν. Scribendum est αἰτιολογίαν, quemadmodum etiam in libro Moræi ad marginem emendatum inveni, quod confirmant sequentia. Subdit enim : Καὶ γίνεσιν, λυσιτελῆ τε και ἐπίπονον τελεσιουργίαν. Certè γίνεσις de origine controversiæ dici non potest. Melius itaque γίνεσιν instituitionem. Τελεσιουργία verò est consummatio festi Paschalis a Christo facta, qui suæ resurrectionis mi-

raculo verum P Ἀγίους εὐφραῆ in editione R κίαν τὰ μέγιστ Bongarsius, codicibus solum in Fuk. quanto eme

EPISTOLÆ AD EUSEBIUM ET AFRICANUM

viam illas, quæ cum voluptate hujus-

A... d... n... m... p... q... r... s... t... u... v... w... x... y... z...

EPISTOLA IV CONSTANTINI AD EUSEBIUM

(An. 74. Const., Ab. π. sup. 22.)

Incipit Augustus Eusebio. His bene sortita est, divina... De constantis sacris edictis.

Κωνσταντίνος... Εὐσεβίω... Ἐπιτολὴ τῆς ἀμετακινήτου... ἐπιτολὴ τῆς ἀμετακινήτου...

7-... ρόν... μου... μέν... κται... τας, πόνος, πολέμοι,

im reve- et; ea est i que dotes ecti fratres.

εθαστός. ως ἂν εἰς τὸ ἴδιον... ες ἀπο)άσαι... ἀκριμα... μισίου, εἰς τὸ ἡμι... όπως ἂν τῆς παρ'... ο, ἐπὶ τὴν πατριδα... τοι, ἀγαπατέ. δόδο

ἰς συνοδῶ τῇ κατὰ

τῆ τῶν κυρίων... τῆ τῶν κυρίων... τῆ τῶν κυρίων... τῆ τῶν κυρίων...

EPISTOLA CONSTANTINI AD ATHANASIJM

(An. 111. p. 177.)

Ἐχω... τῆς βουλῆς... τῆς βουλῆς... τῆς βουλῆς... τῆς βουλῆς...

παράσχου τὴν εἰσοδὸν· ἐὰν γὰρ γινῶ ὡς καὶ ἄλλοις τινεσσι A
αὐτῶν τῆς ἐκκλησίας μεταποιουμένους, ἢ ἀπειρήσας τῆς
εἰσοδοῦ, ἀποστελῶ παραυτίκα τὸν καὶ καταιρήσονται σε
ἐξ ἡμῶν κελύσεως καὶ τῶν τόπων μεταστήσονται.

sitione sua plures habebat dioceses; Vicarii autem
singulas. Porro hæc vox eo sensu usurpari cœpta est
circa tempora Constantini, ut dicimus tum ex ejus-

impedimento ingressum præbeto. Si quos autem
Ecclesiæ sociari cupientes te prohibuisse aut illis
aditum interclusisse didicero, mittam quamprimum
qui te jussu meo abdicet, et e sedibus transferat tuis.

dem Constantini Epistolis supra relatis, tum ex legi-
bus aliquot codicis Theodosiani.

EPISTOLA II CONSTANTINI AD ATHANASIIUM.

(Indidem.)

Νικητὴς Κωνσταντ. Μέγιστος Σεβαστὴς, τῷ πάντῃ Ἀθανασίῳ.

Τοὶς παρὰ τῆς σὲς συνθέσεως ἐντυχόντων γράμμασι, ταύτης γινώ-
μοσι ἐγὼ δυνάμην ὡς ἀντιγράφον τῆ σὴ στεβήσῃ, προ-
τρέψασθαι σε, ὅπως πρὸς εὐταξίαν καὶ οὐκ ἄλλο τὸν τοῦ Θεοῦ
λαὸν ἄγειν σπουδάσης. ταῦτα γὰρ μέγιστα προηγουμένα ἐν τῇ
ἐμοῦ ψυχῇ κατέχω, ὡς ἀληθεῖα· τὸ ἀσκεῖν, καὶ ἐν τῇ δια-
νοίᾳ διακαιομένη καὶ φυλάττειν, καὶ τοῦτοις μέγιστα χαίρειν, B
ταῖς ὁρᾶν ὁδὸν τοῦ βίου κορευόμενοι· περὶ δὲ ἐκείνων τῶν
πέσης ἄρξας ἀξίαν, τῶν Μελιτιανῶν δηλαδὴ τῶν σκαιωτάτων
καὶ ἀδμήτων, οἱ τινες τῆ ἐμπληξία λοιπὸν ἀπονεαρξίκασι,
καὶ μόνον φθόνῳ καὶ ζῆλῳ καὶ θυμῷ τὰ ἄτοπα κινεῖσι,
τὴν ἀθέμιτον αὐτῶν διάνοιαν ἐπιδεικνύοντες, ταῦτα φθίζομαι.
ὁρᾶς γὰρ ὅπως οἱ ἄνδρες οὗς ἐκείνοι ζήρσι ἀνηρῆσθαι ἔρασκον,
ἐν μέσοις νῦν εἶσι καὶ τῆς ζωῆς ἀπολαβεῖσι. πρὸς δὲ ταῦτα
εἰ ἀνθρώποις πρέσβιμα χείρων, ὅπου φανερώς καὶ σαφῶς ἐπι-
φερόμενον τῇ ἐκείνων διακί, ἢ τὸ τοῦτους οὗς ἀνηρῆσθαι ἔλε-
γον, ζῆσ τε καὶ τοῦ βίου ἀπολαβεῖν, οἱ τινες δηλονότι καὶ
ἐντὶ ἑαυτῶν φθίζομαι δυνάσονται; προσκείτο δὲ τοῖς παρὰ
τῶν Μελιτιανῶν ἐκείνων καὶ τοῦτο. διεββαίνοντο γὰρ
ἀθεμίτως, ὁρᾶς ἐπιεικῶς καὶ ἀρεσκόμενα ποτὶ ἄλλο ἐν
τῇ ἀπειρήσῃ ἀποκαίμενον τόπων, καὶ ἀλλοῖσι· οὐ φράγματις
ἀλλήθως οὐδὲν μείζον ἢ ἐγκλημα οὐτε τηλικούτων ἀτόπημα, C
ἢ τοῦτο οὕτως περᾶσθαι καὶ ἡμαρτηθῆαι συνίσταται. Ἀλλὰ
γὰρ τίς ἢ κατηγορία αὐτῆ; τίς δὲ ἢ μεταβάσις καὶ ποικιλία
τοῦ πρᾶγματις; ὡς νῦν εἰς ἕτερον πρὸς ἄλλο τὴν κατηγορίαν
τοῦ ἐγκλήματος τοῦτου μετακίειν, ὅπου δηλονότι πρᾶγμα, αὐ-
τοῦ τοῦ φρενὸς ὅτιν ὡς εἶπεν τηλαυγέστερον, ὅτι τῆ σὴ συνέ-
σει ἐπιβουλεύσει ἐκπούδαζον; μετὰ δὲ ταῦτα, τίς ἂν ἐκείνοις
τοῖς ἀνθρώποις τοσαῦτα εἰς βλάβην ἀναπλασμένοις, ἀκολου-
θήσῃσι θολήσῃσι; ὅπου μέγιστα αὐτοὶ ἑαυτοὺς εἰς δόλον
ἀγασί, καὶ στυφᾶσι ὅτι πεπλάσμενοι καὶ ψευδῶν πραγμά-
των εἰσὶ κατηγοροί, ὡς ἔργον τοῦτου, τίς ἂν ἐκείνοις ἐξακολου-
θήσῃσι, καὶ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀπωλείας, τρέχῃσι ἀπίθοι; εἰς
ἐκείνην δηλαδὴ εἰς ἣν ἐκείνοις μόνον τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας
καὶ τῆς ἐπιουρίας ἔχειν οἴονται. εἰ γὰρ βούλοιντο ἐπὶ κα-
θαρῶν ἔλθεῖν συντίθεσιν, καὶ ὑπομνησθῆσαι τῆς ἀριστοῦ γνώ-
μοσι. καὶ ἐπὶ τὴν ὑγιαινούσαν ἔλθεῖν διάνοιαν, ῥαδίως γινώ-
σκονται, οὐδεμίαν αὐτοῖς ὑπάρχειν ἐπιουρίαν παρὰ τῆς προ-
νοίας. ἐπειδὴ περ τοιοῦτων εἰσὶ ζήλωται καὶ ἐπὶ τῷ οἴκῳ
δὲ δόλον κερᾶσονται. ταῦτην δὲ οὐδὲν οὐ τραχύτητα τινα, ἀλλὰ
ἀλήθειαν δικαίως ἂν εἶποιμι τὸ τελευταῖον δὲ καὶ τοῦτο προ-
τίθημι, ὅπου βουλήσῃσι δημοσίᾳ παρὰ τῆς σὲς συνίσεως
πολλῶσι ἀναγνωσθῆσαι ταῦτα· ὡς ἂν ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἀπάν-
των γνώσει ἔλθοι, καὶ μέγιστα εἰς τὴν ἐκείνων ἀπικέσθαι
δυναθῆι, οἱ τινες οὕτω πρᾶττουσιν, οὕτως ἀμαστρίφουσιν,
ὡς ταῦτα ἄπερ παρ' ἡμῶν εὐθείας λέγεται λόγῳ, τῆ τῆς ἀλη-
θείας εἰρήσῃσι πρᾶξει. ἐπειδὴ τοῦτου ἐν τούτῳ τῷ πρᾶγματι
τηλικούτων ὅτιν ἀτόπημα γνωσθεῖσῃσι οὕτω με κερικίκασι,
καὶ ταύτης εἶναι τῆς προαιρέσεως, εἰ τι τοιοῦτον κινεῖται,

Victor Constant. Maximus Augustus papa Athanasio.

Litteris tuæ prudentiæ perlectis, in eam veni-
sentiam, ut putarim te rescriptam nostris adhor-
tantum, ut populum Dei ad modestiam et misericor-
diam abduceres. Meo enim in animo hæc inter præ-
cipua habeo, ut et veritatem colam, et in meute
semper justitiam conservem, iisque potissimum gau-
deam, qui recta vitæ via incedunt. De illis autem
omni execratione dignis Meletianis immanibus, B
inquam, et nefariis hominibus, qui quasi insaniam
correpti stupent, et solummodo invidia et æmula-
tione et tumultibus ad scelera motum habent, ne-
fariam suam mentem declarantes, ista mihi dicen-
da puto. Vides enim homines illos quos ipsi
ferro interfectos aiebant in medio versari et vita frui.
Quo ipso nullum unquam fuerit gravius præjudicium
quodque tam clare eorum causam oneret, quam eos,
quos ipsi necatos asseverabant, vivere, et luce frui,
qui ipsi pro se causam dicere possunt. Deinde et id
quoque additum fuit Meletianorum criminibus: te
nefario impetu irrupentem, rapientemque populum,
quod in sacratissimo loco repositum erat, confregisse: C
quo scelere nullum unquam profecto gravius esse
posset, si quidem id ita factum et contestatum esset.

At quodnam hoc genus criminationis? quæve ista
desultoria personarum transmutatio, et reorum di-
versitas, ut nunc in hunc, nunc in alium crimen con-
ferant? quæ res ipsa luce lucidior est, ipsos tuæ pru-
dentiæ insidias tetendisse. Denique quis jam deinceps
homines istos tam multa ad noxam fingentes sequi
velit? maxime cum ipsi seipsos in barathrum ducant;
cumque in conspectu sit, eos fictarum et falsarum
rerum accusatores esse. Ut iterum dicam: quis eos
sequi velit, et iter exitii præceps inire, in quo illi
soli mortalium spem salutis auxiliique constituunt?
Si enim pura vellent conscientia ingredi, et bonæ
mentis meminisse, et sanum animum induere, fa-
cile intelligerent, nullam ipsis opem a Dei providen-
tia expectandam esse, cum se talium rerum æmu-
latores ad suam perniciem præbeant. Hanc igitur,
quam denuntio, non asperitatem, sed severitatem
jure appellavero.

Postremo etiam illud adjungimus, ut operam des
quo ista quæ scripsimus subinde ad populum reci-
tentur; ut res ad omnium notitiam veniat; et præ-
cipue ut illi qui ita agunt, et ad istam modum con-
versantur, respiscere possint, quod ista quæ nunc a
nobis emendationis causa dicuntur, re ipsa et factis
deuonstrabuntur vera esse. Ita cum in hoc negotio

tanta sit malignitatis importunitas, certum habeant, me ita decrevisse, atque hujus esse sententiæ: si quid tale iterum moverint, non pro more ecclesiarum, sed pro legibus publicis memet meapte opera causæ cognitionem suscepturum: ac deinde cognoscent, se non solum humani generis, sed etiam divinæ disciplinæ latrones esse. Deus te servet, frater dilecte.

EPISTOLA CONSTANTINI AD JOANNEM MELETIANVM.

(Athanas. Apol., p. 196.)

Admodum gratæ mihi fuere prudentiæ tuæ litteræ, ex quibus quæ peroptabam scire didici, te scilicet omni deposita similitudine, cum ecclesia, ut par erat, communicasse, et cum Athanasio episcopo reverendissimo in plenam concordiam venisse. Scito igitur te eo nomine a nobis summopere laudari, quod relicto omni jurgio, rem Deo gratam perfeceras, societatemque requisieris cum Ecclesia. Quo igitur optata assequare, tibi permittendum putavi, ut in scenso publico vehiculo, ad exercitum meæ clementiæ properes. Tuum deinceps erit nihil concitari. Sed cum hæc tibi epistola publici vehiculi copiam faciat, ad nos quamprimum accedas, ut et voti compos efficiare, et postquam nos inviseris, congrua fruaris lætitia. Deus te conservet, frater dilecte.

Hic ille fuit conspirationis exitus: quo peracto, Meletiani a proposito sunt aversi: at Eusebiani ne ita quidem cessavere, illis sequidem non Meletiani, sed Ariani curæ erant; veriti scilicet, ne illorum deficiente opera, histriones, rei quam inducere volebant artifices, non suppetent. Quare Meletianis iterum concitatis, auctores sunt imperatori, ut synodum denuo Tyri jubeat congregari. Tum comes Dionysius mittitur, satellitium militare Eusebianis datur, Macarius vinculus sub militum custodia Tyrum adducitur: meque imperator litteris compulit suis, ut vel iavitus isthuc me conferrem. Sed totam conspirationis seriem cognoscere licitum est ex episcoporum Ægyptiorum litteris. Hujus autem ordiendæ consilium enarrare operæ pretium fuerit; ut hinc eorum adversum nos malignitatem vafritiemque aniuadvertere quisque valeat. In Ægypto, Lybia et Pentapoli episcopi sunt prope centum; quorum nullus nos accusavit, nullus nos presbyter criminatus est, nullus e populo oblocutus: sed Meletiani jam olim a Petro ejecti, Arianique insidias inter se diviserant; ita ut illi accusandi, hi judicandi sibi partes vindicarent. Verum nos Eusebium sociosque recusavimus, quod essent nobis hæreseos causa inimici: dehinc eum qui accusatur ferebatur, nequaquam presbyterum esse planissimum fecimus hoc argumento. Quando ad ecclesiæ communionem admissus est Meletius (quod utinam nunquam factum fuisset) beata vir memoria Alexander ejus exploratam habens calliditatem, catalogum ab eo postulavit eorum episcoporum, quos se aiebat in Ægypto habere: necnon presbyterorum et diaconorum Alexandrinorum qui eis essent, aut si quos

μηκτι λοιπόν κατά τους της εκκλησίας, ἀλλὰ κατά τους δημοσίους νόμους, αὐτὸν μὲν δι' ἑμαυτοῦ, τὸν πραγμάτων ἀπεροσόμενον, καὶ λοιπὸν εὐρήσονται αὐτοὺς, ὅτι μὴ μόνον κατὰ τοῦ ἀνθρώπου γένους λήσεται τινες θύται, ἀλλὰ γὰρ καὶ κατ' αὐτῆς τῆς θείας διδασκαλίας φαίνονται. ὁ Θεὸς σε διαφυλάξει, ἀδελφὲ ἀγαπητέ.

Πάνυ μοι καταθύμια γέγονε τὰ παρὰ τῆς σε προνοήσεως γράμματα· ἔγνων γὰρ ἐξ αὐτῶν ἃ μέλιστα γινῆσαι ἐπιθύου, πᾶσαν μὲν μικροφυλίαν ἀποθεσθῆσθαι σε, τῇ δὲ ἐκκλησίᾳ, ὡς προσήκον ἦν, κεκοινωθῆναι, καὶ Ἀθανασίῳ τῷ αἰδοσιμωτάτῳ ἐπιχωρῶν ἐς τὰ μέλιστα εἰς ὁμόνοιαν ἰλθεῖν. εὐ ἴσθι τοῦτον ὡς εὐεχέ γε τούτων, πάνυ σε ἐπαινεῖσας ἔχω, ὅτι πᾶσαν ἀρετὴν ἀψιμαχίαν, ἃ τῷ θεῷ μέλον ἦν πεποιησας, τῆς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἐνώσεως ἀντικαταβυβύμενος. ἴνα τοῦτον καὶ ὡς ἐπιθυμῶν ἐπιτηχεῖται δικαίως, ἐπιτρέψῃαι σοὶ δεῖν ἔσθην, ὀχλήματος ἐπιβῆναι δημοσίου, καὶ εἰς τὸ στρατιώτεον τῆς ἐμῆς ἡμετέροτος σπουδᾶσαι. σὸν λοιπὸν ἴστω μηδὲν μαλλίσσαι (1), ἀλλὰ τῆς ἐπιστολῆς σοὶ ταύτης ὀχλήματος δημοσίου ἐξουσίαν χορηγώσης, εὐθὺς πρὸς ἡμᾶς ἀρχίσθαι, ἴνα καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἐμπλήσῃς τὴν σκευῶν, καὶ θεασάμενος ἡμᾶς, τῆς προσσηκοῦσης ἀπολαύσης εὐπροσβύσης. ὁ Θεὸς σε διαφυλάξει (2), ἀδελφὲ ἀγαπητέ.

Οὕτω μὲν ὅν τέλος ἴσχειν ἡ συσκευὴ, καὶ οἱ Μελετιανοὶ κατασκευασθέντες ἀπεστρέφθησαν· οἱ δὲ περὶ Εὐδόκιου οὐδ' οὕτως ἠρέμησαν· ἔμελε γὰρ αὐτοῖς οὐ τῶν Μελετιανῶν, ἀλλὰ τῶν περὶ Ἄρειον, καὶ ἐπιδοῦντο μὴ παυσαιμῶν ἐπινοῶν, κοινῆς τοὺς ὑποκρινόμενους εὐρωσι. δι' ὧν τούτω εἰσαγογεῖν ὕμνωται. παροξύνουσι τοῖνον πάλιν τοὺς Μελετιανῶν, καὶ πείθουσι τὸν βασιλεῖα σύνδου ἀδελφῆ ἐν Τύρῳ καλεῖσθαι γενέσθαι, καὶ Κόμητι Διονότιος ἀποστῆλθαι, καὶ στρατιώται δρομῆροι δίδονται τοῖς περὶ Εὐδόκιον. καὶ ὁ μὲν Μακάριος δέσμιος διὰ στρατιωτῶν πέμπεται εἰς Τύρον, ἡμοὶ δὲ γράφει καὶ ἀνάγκην ἐπιτιθεῖν, ὥστε καὶ ἀλύτῃς ἡμᾶς ἀποστῆλθαι (3). τὴν μὲν οὖν πᾶσαν συσκευὴν γινῆναι δυνατόν, ἐξ ὧν ἐγράφην οἱ ἐπίσκοποι τῆς Λιβύης. πᾶς δὲ παρ' αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς συντέθη, ἀναγκαῖον ἂν εἴη λέγειν· καὶ γὰρ ἐντεῦθεν θεωρεῖν τὴν κοινότητα καὶ τὴν πανουργίαν σὸν καθ' ἡμῶν γενομένην ἔξεστιν. ἐπίσκοποι εἰσιν ἐν Λιβύῃ, καὶ Ἀθήνῃ, καὶ Πενταπόλει, ἐγγὺς ἑασέν· οὐδεὶς τούτων ἡμᾶς ἠτιώτω, οὐ προσβύτερος ἐμέρετο, οὐ τῶν λαῶν τις καταλάλει, ἀλλ' οἱ Μελετιανοὶ οἱ ἀπὸ Πέτρου ἐκβλήθητες, καὶ οἱ ἑρατικοὶ ἦσαν οἱ τῶν ἐπιθυμῶν μερισάμενοι, καὶ οἱ μὲν τὸ κατηγορεῖν, οἱ δὲ τὸ δικάζειν ἑαυτοὺς ἐξεδέχον· ἡμεῖς μὲν οὖν παρηγορούμεθα τοὺς περὶ Εὐδόκιον ὡς ἐχθροὺς διὰ τὴν αἵρεσιν θύσης. ἔπειτα τὸν λεγόμενον κατήγορον μὴ εἶναι προσβύτερον θύσης ἐδαικνυμεν οὕτως. ὅτι Μελετιος ὑπεδέχθη, ὡς μήποτε ἀφελος, γινώσκων αὐτοῦ τὴν πανουργίαν ἢ μακαρίτης Ἀλέξανδρος, ἀπήτησεν αὐτὸν βροβίον (4) ὡς ἔλεγε ἔχειν ἐπιστάκων ἐν Λιβύῃ, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ προσβυτέρων καὶ διακόνων, καὶ εἰ ἔχει τινὰς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῆς. ταῦτο δὲ πεποίηκεν ὁ πάππας Ἀλέξανδρος, ἴνα μὴ Μελετιος λαθῶν τὴν τῆς ἐκκλησίας παρρησίαν, πωλίσῃ

(1) Ita Reg. Editi vero, μελίσσαι male.
 (2) Reg. διαφυλάξει.
 (3) Ita Reg. Editi autem ἐπιστέλλισθαι minus recte.

(4) Reg. βροβίον, id est Catalogum. S. P. Benedictus Regulæ, c. 32: Ex quibus Abbas breve teneat, id est, Catalogum. Infra iterum βροβίον in eodem ma. communis tamen scribitur βροβίον.

πολλοίς, και φάσθηται καθ'ημέραν υπεβάλλον ους βούλεται. Α τών μόν ού εν Αιγύπτω ποικίηκε τδ βροβίον τούτο.

haberet in Alexandrino agro : quod eo egit consilio Alexander Papa, ut ne Melotius, Ecclesia potestate confidenter assumpta, multas venderet ordinationes, neu quotidie mendacis suis novos pro libidine subjeceret. Eorum igitur qui in Ægypto essent e suis, hoc brevium edidit. (Vid. hoc. Brev. Athan. Apol., p. 187.)

EPISTOLA CONSTANTINI AD CATHOLICOS ALEXANDRINÆ ECCLESIAE.

(Conc. I, II, p. 441.)

Κωνσταντίνος μέγιστος Σεβαστός, τῷ λαῷ τῆ κατ' Ἀλεξάνδρειαν καθολικῆς ἐκκλησίας.

Constantinus Maximus Augustus populo catholicae per Alexandriam Ecclesiae.

Ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, προσεγορεύω ὑμᾶς, ἐπικαλούμενος τὸ Θεὸν τὸν τῆς ἐμῆς βουλῆσεως μέγιστον μάρτυρα. καὶ τὸν τοῦ ἡμετέρου νόμου μνηστῆρα δημιουργόν, ὃς καὶ τῆς ζωῆς προκαθίσταται τῶν ἀπάντων καὶ τῆς διγυνολας μισαί. πλὴν τί ἂν εἶποιμι ὅτι καλῶς ὑγιαίνομεν, ἀλλ' ἐξῆν καλλίονος ἀπολαύσαι τῆς εὐρωστίας, εἰ ὑμᾶς αὐτοὺς ἀμοιβάσεις ἡγαπήτε, ἀποσεισθήσονται τὰ μέγα, δι' ἃν ταῖς τῶν ἐρροχηλούτων τριευμαίς, τὸν λιμένα τῆς ἀγάπης ἐρρατελοκομεν. περὶ τῆς ἀτοπίας ταύτης ὅσα καθ' ἐκάστην ἡμέραν συμπύματος τοῦ συρραχυμένου οφίνου κινεῖται. οὕτω πρὸς τὴν λαὸν τοῦ Θεοῦ μετακρίσθησαν αἱ δυσρημαί. τοῦ τοιοῦτου τῆς δικαιοσύνης ἡ πίστις ἀνοικαχόρημα; ὅπου γὰρ εἰς τοιοῦτον τῆ τοῦ σκότους ἀγλῦ περιβεβλήματα, οὐ μόνον διὰ τὴν πολὺλοπον πλάνην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ τῶν ἀκαρῶτων ἐλαττώματα, τῶν μὲν τὴν ἀνοιαν βραβεύοντων ἀνεχόμεθα, τῶν δὲ τὴν ἐπειλασίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν διακρουμένους κισθρόνομοι παροσ' ὑμῶν μεθα. τί τὸ δεινὸν τοῦτο τῆς ἡμετέρας κακίας; τὸς ἐχθροὺς οὐκ ἐλέγχομεν, ἀλλ' ἐπόμμε τῷ ληστῆρῳ, δι' οὐ ὀδόν τινα ἐαυτῆ, ἢ οὕτως εἶπω, ἡ τῆς ἀπολε' ας ἀπάτη μηδενὸς ἀντικειμένου ῥαδίως εἰρηάσατο. ἀρα οὐδέμα ἐστὶν ἀσέησις, οὐδὲ κατὰ χάρι τῆς κοινῆς ἀπάντων ρύσεως, εἰ γὰρ τῶν τοῦ νόμου προσταγμάτων ἐμαλτοσαμεν; ἀλλ' ἐρεῖ τις. Κατὰ φύσιν ἡ ἀγάπη ἐξουσίκεται, τί οὖν ὅτι ἡμῶς κατ' τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον πρὸς τῆ εὐρωίαν σθέντες, ἀνιχόμεθα τῆς ἐχλήσεως καὶ τοῦ θυροῦ τῶν ἐχθρῶν φυροῦς πτωσ ὡς ἴοικεν ἐξαπτομένους, καὶ οὐχ' ὀρθομεν ὀρθολοῦς ἔχοντες, οὐδὲ ἀλοθαυόμεθα, καίτοι ταῖς τοῦ νόμου ἀλοθίσειν ἔντες περρα γμῆνι; ὀνόμα ἀρα πτόησις τὴν ἡμετέραν ζωὴν καταλιθησιν, ὅπου γὰρ ἡμῶν ἐαυτῶν οὕτως ἀμελοῦμεν, καὶ ταῦτα ὑπομμενίεσποντες τοῦ Θεοῦ; εἶτα, οὐκ ἐστιν ἀρῆρητον τὸ κακόν; οὐ πολεμοῦς ἡγέσθαι προσκει τούτους; οὐ τὸν οἶκον καὶ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, ἐρραροινύσιν ἡμῖν καὶ ἐγκαλοῦσι γὰρ οἱ πανάλλιτε δεινοὶ καὶ ἐπιπλοῦσουσιν ἐκ τῶν ἐναρῶν ἡμῶν; μὲθ' ὅσας δὲ ἀνομοίαις τοῦτο πρᾶττουσιν, ὑμᾶς αὐτοὺς ἐνοεῖν ἀξίθ. οἱ γὰρ μοροὶ ἐπὶ τῆς γλώττης κειμένην ἔχουσι τὴν κακίαν. οὗτοι γοῦν μολιθίνας τινὰς ὄρραε περιφέρουσαι, ὡς ἐαυτοὺς μὲν κατ' ἀνεθροσιν κλήττειν, ἡμᾶς δὲ πρὸς κέρδε τῆς οἰκίας πολάσεως ἀπάγειν, καὶ ὁ μὲν καλῶς διδάξας, πολεμιοσ κρῖνεται, ὁ δὲ τὴν φθόνου κακίαν προβεβλημένος ἐκείνος τὴν τοῦ λαοῦ ἡμρότητα, οὐδὲ ἔντος καταλαμῶάνει, πορθεῖ, καταναλίσκεται, καὶ ἐαυτὸν κακοθαλαί, ἐγκομῶ κοσμοῖ καὶ συντίθησι, τὴν δὲ ἀλήθειαν ἀκρίππει καὶ τὴν πίστιν ἀσπαθῆ μέχρις οὗ τῆ οἰκίῃ σπιδότι, φολεὸν καὶ κρυπτηρίαν ἐπιζητήσεως εὐρηάθη γοῦν αὐτοῦς ἡ σπαίκτης ἀγλοῦς ποισί, ὅταν προπτεῖς ἐαυτοὺς ἀναξίτους ἔντες ἀποθίχουται, λήγοντες, ραῦ τῶν καπῶν, Ἐπίτιος πρροσῦτερός ἐστι, καὶ ἐκείνος παῖς; ἐμοῦ ἀπτεται ἡ τιμῆ, ἐμοὶ ὀρεῖται. ἐκείνου περικροθῆ, ἐκεὶ αὐτὸς μανυθῆ ἀρραρῶσεως ἀπαντας, ἐπ' ἔθροσιν ἀπολλοσσι πειρῶσομαι. Ἀρραρῶ τις ἡ τῆς μανίας ἐκθόησις, τάγματα καὶ σολλόγους, ἡ ἢ οὕτως εἶπω ἀρραρῶσιν τῶν ἀπῶων τούτως

Dilecti fratres, saluto vos, invocans Deum, summum meæ voluntatis testem, et nostræ legis creatorem, qui omnium vitæ præsidet, et discordias odit. Verum quidnam potissimum dicam? An scilicet nos bene valere? Verum id quidem, sed multo felicitas agere liceret, si vos multo, excussis odiis, amarotibus : rixosorum enim hominum procellis occurrere debemus, quod portus directionis a vobis relictus sit. O rem absurdam ! Vah ! quantæ quotidie calamitates per invidiam omnia miscentem existunt ! unde fit ut populus Dei infamia laboret. Quo igitur justitiæ fides recessit, cum tantarum tenebrarum caligine obvolvamur? neque id tam ex errore, qui multiplex est, quam malignorum hominum vitis, dum et propugnatores verecundiæ sustinemus, et eos qui æquitatem et veritatem profugiant, etiam cum id sensibus nostris percipiamus, negligendos putemus. Quodnam id genus nostræ perversitatis, si inimicos non reprehendimus, sed Introcino nos comites damus? Unde fit ut viam quandam sibi facillime straverit, nemine repugnan- te, perniciosissima fraus. Nullusne tandem sensus est ne pro dotibus quidem communis omnium naturæ, si legis præcepta contemnenda duximus? Sed dixerit aliquis : Saltem charitas, prout ductus naturæ est, reperitur. Admodum scilicet, qui et Dei lege, et bono ingenio instructi, toleramus tamen inimicos turbationum et tumultuum facibus quasi incendia miscere : idque neque oculis præditi cernimus, neque legis sententia imbuti sentimus. Quantus igitur stupor nostram vitam incessit, cum nostrinnet tam incurii simus, etiam Deo admonente?

Quid igitur, num id mediocre aut tolerabile malum est? Num pro hostibus habendi sunt? Nonne in domum et populum Dei ante oculos nostros per sævitiam debacchantur, et probra faciunt scelerati illi? Jam quanta id cum vesania faciant, vobis ipsis cogitandum relinquo. Stulti enim illi in lingua sua sitam habent malitiam, plumbeasque iras ita secum circumferunt, ut seipso mutuis vicibus feriant, et nos secum ad auctarium sui supplicii abstrahant. Interim qui recta docet, hostis judicatur, qui autem invidiæ vitium præ se fert, populum mansuetum (quod minime oportuit) invadit, devastat, absumit, et semetipsum ultro corrumpit, gloriatur, extollit, veritatem subvertit, et fidem circumvenit, donec suæ conscientiæ cavernam et latibulum quæritando inveniat. Ferocitas igitur agreatis eos miscrus facit, qui ita temere semetipsos, cum indigni sint, efferant, in- clamantes : Hem scelera ! illene presbyter est, aut

illene puer? Mea existimatio attingitur, mihi hoc ipsum debetur, ab illo ablatum est. Ego igitur omnibus spoliatis pro viribus nocebo. Luculentum insanix tumultum dicas, si acies, conciliabula aut comitia istorum importunissimorum conventuum videas. O nostram in ecclesiam Dei perversitatem, spectaculumque maligni et dementis animi! Nunquamne tandem pudefient? nunquamne semetipsi improbabitur? nunquamne in animo morsus sentient, ut vel nunc saltem contra imposturam et rixas dignum aliquid animo concipiant et sentire videantur? Vis sola invidiæ est, suis fucis et pigmentis innotens. Sed tamen nihil mali isti adversus episcopum vestrum potuere. Mihi credite, fratres, nihil aliud studio habent, quam afflictis nostris temporibus nullum sibi locum penitentix in hac vita relinquere.

Ipsi igitur vobismetipsis auxilio estote: obtestor charitatem vestram, ipsi vos invicem diligite, et omni ope pro vestra concordia istos persequamini qui vestram concordix gratiam demoliri student: Deumque præ oculis habentes, in mutua charitate consistite. Ego enim episcopum vestrum Athanasium libenter recepi, eumque ut virum Dei allocutus sum. Vestri autem est, non mei iudicium, ea de re cognoscere. Quantum autem attinet ad officium salutationis, colloquique cum reverendissimo Athanasio, idoneum eum necessariumque arbitratus sum, qui vobis in sacris minister esset; ea est hominis in æquitate tuenda sedulitas: non indigna profecto, nec inepta nostræ pacificæ religioni, ut quæ dotes salutaris sententiæ semper foveat, et rationis adhortamenta sequatur. Deus vos conservet, dilecti fratres.

EPISTOLA CONSTANTINI HONORIFICE ARIUM AD SE ACCERSENTIS.

(Conc. l. II, p. 443.)

Jamdudum tuæ gravitati significatum est, ut ad C mea castra venires, quo posses nostro aspectu frui: unde vix satis mirari possumus, cur hoc abs te non extemplo factum fuerit. Jam igitur publico curru conscenso, nostra castra adire propera, ut nostram benignitatem et studium erga te expertus, in patriam redire queas. Deus te conservet, charissime. Data ad quintum Kalendas Decembris.

† EPISTOLA CONSTANTINI DE SYNODO TYRI CELEBRANDA.

(Conc. l. II, p. 449.)

Victor Constantinus Maximus Augustus ad sanctam synodum Tyri congregatam.

Erat fortasse consentaneum, et ad presentis temporis opportunitatem maxime accommodatum, carere omni contentione Ecclesiam catholicam, et Christi servos ab omnibus rixis solutos ac liberos esse. Sed quoniam nonnulli sceleratæ cujusdam contentionis furore incitati, ac (ne quid gravius dicam) vitam sua professione indignam agentes, omnia turbare et miscere conati sunt (quod scelus super omnem calamitatem mihi sane positum esse videtur), propterea vos vestra (ut est in proverbio) sponte currentes horior, ut nulla interposita mora, sed omni qua possitis celeritate, in unum locum confluentes, synodum instituat, et egentibus opem feratis, in periculo positis fratribus medicinam adhibeatis, divulsa membra ad consensionem revocetis, errata omnia interea emendetis, dum ipsum tempus ferat, ut hisce tantis provinciis quæ maxime decet concordiam restituat,

Α συστημάτων ἰδεῖν. Ἡ τῆς ἀπιστίας ἡμῶν ἐν οὕτως εἶπον, ἐπὶ τῆς ἀκλήσιας τοῦ Θεοῦ, ἀνοίας ἐστὶν ἐπιδειξις. εἶτα, οὐκ αἰδοῦνται; οὐκ αὐτοὶ ἑαυτοὺς ψήγουσιν; οὐδὲ τὰς ψυχὰς δίκαιονται, ἵνα νῦν γούν καταναγκῆ τῆς ἀτάτης καὶ τῆς ἐπιχειρίας ἔξωθεν τι φρονεῖν ἐξέσται; βία μὲν ἐστὶ τοῦ φθίνου τοῖς ἰδίοις ἐπιτερομένη φαρμάκοις· οὐδὲν ἴσχυσαν εἰ πονηροὶ κατὰ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν ἡμοῖ πιστεύσαστε ἀδελφοί, οὐδὲν ἕτερον δεσποδῆσασιν, ἢ ἵνα κατατρίψοντες τοὺς ἡμετέρους χρέουσιν, μὴ δὲ μίαν χώραν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ μεταμιλλείας ἔχουσιν. ἐπικουρῶσατε τίλους ἡμῶν αὐτοῖς, παρακαλῶ τὸ φίλτρον τὸ ἡμέτερον, ἀγπῶσατε, καὶ παντὶ σθένει διαξέσται τοὺς τῆν τῆς ἡμετέρας, ἁμονίας, χάριν ἀφαιρῆσιν ἐπιθυμούντας, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιδόντας, ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγαπάτε. ἐγὼ γὰρ τὸν ἐπισκοπον Ἀθανάσιον, ἀμύμων πρὸς ἡμᾶς, οὕτως τε προσεβηγξάμεν, ὡς ἄνθρωπον αὐτῶν Θεοῦ ἔστα σπουδαίως. ἡμετέρον

Β ἐστὶ ταῦτα συνίνα, οὐκ ἡμῶν κρίνειν. τῆν γὰρ παρ' ἡμοῦ πρόσρται, αὐτὸν Ἀθανάσιον ἡμῶν διακουῖσαι τὸν αἰδομῶτατον ἀκαγκῆτον ἡγησάμεν. ἐννοῶ τῆν ἐπιμαλίας τῆς ἐπισκῆσας αὐτοῦ, ἥτις οὐκ ἀσέβως τῆς εἰρημίας μου πίστως, εἰς τὸ ἀγαθὸν τίς σωτηριώδους γνώμης κατέχεται διὰ πάντος, καὶ ἔχει τὸν προτρέποντα λογισμὸν. ὁ Θεὸς ἡμᾶς διαφυλάξῃ, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

Νικητῆς Κωνσταντίνος Μέγιστος, Σεβαστός.

Πάλαι μὲν δὴ δὴ ἠθροτῆσιν σου, ὅπως ἂν εἰς τὸ ἡμῶν στρατόπεδον ἀφίκοιο, ἵνα τίς ἡμετέρας διὰ ἀπολαύσαι δυναθείης. θαυμάζομεν δὲ σφόδρα, μὴ παραχρῆμα τοῦτο πεποιητότα. δίδωρ νῦν ἐπιθέας δρχῆματος δημοσίον, εἰς τὸ ἡμετέρον στρατόπεδον ἀφίκοιο ἐπιχθῆται, ὅπως ἂν τῆς παρ' ἡμῶν εὐμανίας τί καὶ ἐπιμαλίας τυχῶν, ἐπὶ τῆν πατρίδα ἀικέσθαι δυναθῆς. ὁ Θεὸς σε διαφυλάττοι, ἀγαπητέ. ἐδόθη τῇ πρό πάντα καλωνῶν δικεμβρίων.

Κωνσταντίνος Σεβαστός τῇ ἀγίᾳ συνόδῳ τῇ κατὰ Τύρον.

Ἦν μὲν ἴσως ἀκόλουθον καὶ τῇ τῶν καιρῶν εὐκαιρία μάλιστα πρέπον ἀστασιαστον εἶναι τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, καὶ πάσης λοιδορίας τοὺς τοῦ Χριστοῦ νῦν ἀπὸ ἀλλάχθαιθεράποντας. ἐπειδὴ δ' οὐχ ὑγιῶς φιλονεικίας οἰστρωτινὲς διακινούμενοι, οὐ γὰρ ἂν εἶποιομ βιούντες ἑαυτῶν ἀναξίως τὰ πάντα συγχέειν ἐπιχειροῦσιν, ὅπερ πάσης συμφωρᾶς ἐπέκεινα κχωρησῆσαι μοι δοκεῖ, τοῦτου χάριν θίνοντας ἡμᾶς, τὸ τοῦ λόγου, προτρέπομαι χωρὶς τινος ὑπερθέσεως εἰς ταῦτὸ συνδραμῆν. καὶ πληρῶσαι τὴν συνόδον, ἐπαμύνα τοῖς χρῆζουσιν ἐπικουρίας τοὺς ἀδελφούς λατρεύσαι κενδυνύοντας, εἰς ὁμόνοιαν ἐπακαγαγεῖν τὰ διεσπῶτα τῶν μελῶν, διορθῶσασθαι τὰ πλημμελομενα ὡς κωρὸς ἐπιτρέπει· ἵνα ταῖς τοσαύταις ἐπαρχίαις τὴν πρέπουσαν ἀποδοῦτε συμφωνίαν, ἢν, φεῦ τῆς ἀτοπίας. Διαχίστων ἀνθρώπων ἀπώλεσεν ὑπεροψία. ὅτι δὲ τοῦτο καὶ τῷ δεσπότη τῶν ὄλων Θεῷ ἴσταν ἀρεστόν, καὶ ἡμῶν πάσης εὐχῆς ὑπέρτερον, καὶ ἡμῶν αὐτοῖς, ἕν γε τὴν εἰ-

ρήναι επικαλέσασθε, οὐ τῆσγε τυχοῦσας ἔξιν εὐδοξίας, ἀπαντας ἀνθρώπους συνολογητῆν ἠγοῦμαι. μὴ τοῖνυν μάλ-
 λετε λοιπὸν ἄλλ', ἐπιτείνουσας ἐντεῦθεν ἦδη τὰ τῆς προ-
 θυμίας, τοῖς προκαίμοις ὄρω ἐκθεῖναι σπουδάσατε τὸν
 προσήκοντα, μετὰ πάσης εὐακρινίας δηλαδὴ καὶ πίστεως
 συνελθόντες. ἦν ἱερατικῶς μονουχι φωνῆν ἀφίεις ὁ σω-
 τὴρ ἡμῶν ᾧ λατρεύομεν, ἀπειτεὶ μέλλουσι. παρ' ἡμῶν
 δὲ οὐδὲν τῶν εἰς τὴν ἐμὴν εὐλάβειαν ἠπόντων ἰδετέ-
 σαι. πάντα μοι πέπρακται, ὅσα γράφοιτες ἰθαλώσατε.
 ἀπίστευτα οὖν πρὸς οὓς ἐβουλήθητε τῶν Ἐπισκόπων, ἵνα
 παραγκνόμενοι, κοινωήσωσιν ὑμῖν τὸν φροντισμῶν. ἀπί-
 στεῖλα Διονύσιον τὸν ἀπὸ ὑπατακῶν, ὃς καὶ τοὺς ἀφαιου-
 τας εἰς τὴν σύνοδον ἀφαιεῖσθαι μεθ' ὑμῶν, ὑπομνήσει, καὶ
 τῶν πρακτομένων, ἔξαιρέτως δὲ τῆς εὐταξίας κατὰ σκοπεῖ
 παρέσται. ἴαν γάρ τις, ὡς ἐγὼ οὐκ οἶμαι, τὴν ἡμετέραν
 κλεισῶν καὶ νῦν διακρούσασθαι πειρώμενος, μὴ βουληθῆ
 παραγνέσθαι, ἐντεῦθεν παρ' ἡμῖν ἀποσταλήσεται, ὃς ἐκ
 βασιλικῶν προσταγμάτων αὐτὸν ἐκβαλῶν, ὡς οὐ προσήκον
 ὄρος αὐτοκράτορος ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἔξερχεῖσθαι μὴ ἀντι-
 τάνειναι, διδάξει. λοιπὸν ἔσται τῆς ὑμετέρας ὁσιότητος ἔργον
 ὁμογνώμονι κρίσει, μήτε πρὸς ἀπέχθειαν, μήτε πρὸς
 χάριν, ἀκολούθως δὲ τῷ ἐκκλησιαστικῷ καὶ ἡποστολικῷ
 κανόνι, τοῖς πλημμελεθεῖσιν εἴπουσιν κατὰ σφάλμα συμβε-
 βηκόσι, τὴν ἀρμόττουσαν θεραπείαν ἐπινοήσαι ἵνα καὶ
 πάσης βλασφημίας ἀναθερώσῃτε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς
 ἡμῶν ἐπικουρήσῃτε φροντίδας, καὶ τὴν τῆς εἰρήνης χάριν
 τοῖς νῦν στασιαζομένοις ἀποδόντες, μεγίστην εὐκλειαν
 ὑμῖν αὐτοῖς προξενήσῃτε. ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξῃ, ἀδελφοὶ
 ἀγαπητοί.

contumelia Ecclesiam liberatis, et meas curas allevetis, et rebus turbatis per vos constitutis maximam vobis ipsi gloriam comparetis. Deus vos conservet, fratres dilecti.

MENTIO DE EPISTOLA CONSTANTINI AD DALMATIUM.

Hoc ubi rescriptum (inquit Athanasius, Apol. cont. Ar.) Ischyras dedisset (1), nihil tamen minus eam denuo ubique pervulgant criminationem, ad ipsumque

(1) Scilicet epistolam in qua Ischyras, Athanasio scribens, suas de eo calumnias retractabat, imo et excusare conabatur ut pote violenter sibi ab inimicis sancti viri elicitas.

LIBELLUS FIDEI AB ARIO ET EUZOIO

(Conc. t. II, p. 484.)

Τῷ εὐλαβεστάτῳ καὶ θεοφιλεστάτῳ δεσπότη ἡμῶν βασιλεῖ
 Κωνσταντίνῳ, ἄρειος καὶ Εὐζόϊος.

Καθὼς προσέταξεν ἡ θ·οφιλῆς σου εὐσέβεια, δίσκοντα βα-
 σιλεῦ, δι·τῶνθεθὰ τὴν ἱαυτῶν πίστιν, καὶ ἐγγράφως ὁμολο-
 γοῦμεν κατὰ Θεοῦ οὕτως πιστεύειν καὶ αὐτοί, καὶ οἱ σὸν
 ἡμῖν, ὡς ὑποτάσσεται.

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς
 κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἐξ αὐτοῦ προ-
 πάντων τῶναιώνων γενηθέντος Θεοῦ λόγον, δι' οὗ τὰ πάντα
 ἐγένετο, τάτι δὲ τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. τὸν κτε-
 ρεῖντα καὶ σαρμαθίντα, καὶ παθόντα, καὶ ἀναστάντα, καὶ
 ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ πάλιν ἐρχόμενον κρῖναι
 ζῶντας καὶ νεκροὺς. καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ εἰς σφρα-
 γμῆς ἀνάστασιν, καὶ εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, καὶ εἰς βασι-
 λεῖαν οὐρανῶν, καὶ εἰς μίαν καθολικὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ,
 τὴν ἀπὸ περάτων εἰς πέρας. ταύτην δὲ τὴν πίστιν περιελά-
 φημεν ἐκ τῶν ἁγίων εὐαγγελίων, λόγοντος τοῦ κυρίου τοῖς
 ἑαυτοῦ μαθηταῖς. Προευθέτως μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη,

A quam paucorum hominum delevit arrogantia. Nam hoc et Deo totius hujus universitatis domino gratum, et nobis quavis re vel optatissima magis jucundum, et vobis ipsis, si concordiam et pacem revoaveritis, magnæ gloriæ, vel omnium mortalium judicio consensuque futuram, plane arbitror. Nolite igitur cunctari, sed acerrimo studio his omnibus decet terminis presentes controversias definire, ut pote qui cum omni puritate et fide coisitis, quam in omni cætu prope clarissima voce Salvator noster, cui servimus, in primis flagitat. Nihil vero, quod est nostrarum partium, nostræque prudentiæ, deerit: nam quæ litteris mihi vestris significastis, omnia curavi: accepi ad quos volebatis episcopos, ut vestras curas et sollicitudines præsentia et laboribus suis adjuverent.

B Misi etiam Dionysium consularem, ut omnium rerum gerendarum eos admoneret qui vestræ synodo adesse debent, maxime vero, ut idem animadversor sit et custos conservandæ æquabilitatis et ordinis. Quod si quis (quod equidem non futurum arbitror) rejectos et spreto mandato nostro adesse noluerit, delegabimus aliquem, qui regia illum auctoritas in exilium ejectum docebit, hominem minime decere summi imperatoris præceptionibus ad tuendam veritatem editis repugnare. De cætero vestræ Sanctitatis partes sunt, non odio, vel gratia ulla, sed consentientibus studiis, secundum ecclesiasticam et apostolicam regulam, omnibus erratis errore aliquo admissis propriam curationem adhibere ut omni aliena contumelia Ecclesiam liberatis, et meas curas allevetis, et rebus turbatis per vos constitutis maximam vobis ipsi gloriam comparetis. Deus vos conservet, fratres dilecti.

IMPERATORI CONSTANTINO OBLATUS.

Religiosissimo sanctissimoque domino nostro imperatori Constantino Arius et Euzoios.

Nos quidem, sicut singularis tua erga Deum pietas, domine imperator, in mandatis dedit, fidem nostram scriptis prodidimus, et de Deo cum ipsi, tum cæteri qui nobiscum sunt, ita credere confitemur, ut sequitur:

Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, et in Dominum Jesum Christum filium ejus, ex ipso ante omnia sæcula genitum Deum Verbum, per quem omnia facta sunt, tum quæ in cælis, tum quæ in terris: qui descendit, et incarnatus est, et passus est, et resurrexit, et ascendit ad cælos, et iterum venturus est judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum. In carnis resurrectionem. In vitam venturi sæculi. In regnum cælorum. In unam catholicam Ecclesiam Dei, ab una orbis terrarum ora ad alteram usque se porrigentem.

Hanc fidem a sacrosanctis Evangelii accepimus, *A* ipso Domino suis discipulis dicente: *Evangelium* *omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Si vero ista non credimus, sicut universa catholica Ecclesia et scripturæ docent, quibus quidem omnino fidem adhibemus; iudex noster Deus sit in præsentia, et in futuro iudicio. Quapropter tuam pietatem obsecramus, imperator sanctissime, ut quoniam viri ecclesiastici sumus, et sensum tum ecclesiæ, tum sacrarum litterarum tenemus, nos pro tua sanctimonia, quæ et pacem conciliat, et Deum auguste veneratur, controversiis omnibus et inani- bus argutiis sublatis, *matri nostræ Ecclesiæ scilicet adjungas: uti et nos et ecclesia tranquille vitam*

βαπτίζοντες αυτούς εις ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Πῶς πᾶσα καθολικὴ ἐκκλησία, καὶ αἱ γραφαὶ διδάσκουσιν, αὐτὴ κατὰ πάντα πιστευόμενα. κριτὴς ἡμῶν ὅστις ὁ Θεὸς, καὶ νῦν, καὶ ἐν τῇ μελλομένῃ ἔρξαι. διὰ παρκαλοῦμένου σου τὴν θεοσεβείαν, θεοφιλέστατε βασιλεῦ, ἐκκλησιαστικὸς ἡμᾶς ὄντας, καὶ πιστοῖν, καὶ τὸ φρόνημα τῶν ἁγίων γραφῶν ἔχοντας ἐνοῦσθαι ἡμᾶς διὰ τῆς εἰρηνοποιεῖ σου καὶ θεοσεβοῦς ἐνθεθείας, τῇ μητρὶ ἡμῶν, τῇ ἐκκλησίᾳ δηλαδὴ, περιηρημένον τῶν ζητημάτων καὶ περιστολογιῶν· ἵνα καὶ ἡμεῖς καὶ ἡ ἐκκλησία εἰρηνοσώσαστες, μετ' ἀλλήλων τὰς συνήθεις εὐχὰς, ὑπὲρ τῶν εἰρηνικῆς σου βασιλείας, καὶ πάντος τοῦ γένους σου κοινῆ πάντες κοινησώμεθα.

degentes, inter nos mutuo pro pacato et pio regni tui statu, et pro universo hominum genere omnes communiter consuetas preces peragamus.

APPENDIX AD OPERA CONSTANTINI.

EPISTOLA MELCHIIDIS FALSO ADSCRIPTA

Seu testimonium de munificentia Constantini erga primitivam Ecclesiam.

(*Conc. l. 1, p. 1562.*)

Nemo, qui divinas Scripturas legit, ignorat, quod *B* in principio nascentis ecclesiæ discipuli in unum congregati sunt cum multitudine credentium, in quibus erat cor unum et anima una, quique vendentes prædia et possessiones suas, afferebant pretia, et dividebatur singulis, prout cuique opus erat. Futuram namque ecclesiam in gentibus apostoli pre- videbant, maximeque quia Dominus prædixerat: *Evangelium in mundum universum, prædicate evangelium.* Vel quia expellendos se noverant a Judæa, et in gen- tibus dispergendos, Ecclesiamque congregandam ex rudi populo; idcirco prædia in Judæa minime sunt de- cepti, sed pretia tantummodo ad fovendos egentes. At vero cum inter turbines et adversa mundi suc-

rescrescet Ecclesia, eo usque pervenit, ut non solum gentes, sed etiam Romani principes, qui pene totius orbis monarchiam tenebant, ad fidem Christi et baptismi sacramenta concurrerent. E quibus vir religiosissimus Constantinus, primus fidem veritatis patenter adeptus, licentiam dedit per universum orbem sub suo degentes imperio, non solum fieri Christianos, sed etiam fabricare ecclesias, & prædia tribuere posse constituit. Denique idem præfatus princeps donaria immensa contulit, et fabricam tem- pli primæ sedis beati Petri principis apostolorum instituit: adeo ut sedem imperialem, quam Romani principes possederant, relinquere, et beato Petro, suisque præsulibus profuturam concederet. Idem vero

SEVERINI BINI NOTÆ.

Epistola. Quæ hac epistola de Constantini donatione *C* Melchii et Silvestro collata scribuntur, vera esse, non hinc tantum, sed etiam auctoritate Optati Milevitani probatissimi scriptoris firmissime confirmantur. Hic enim, l. 1 contra Parm. scribit, Constantino et Li- cino 3 coss., anno nimirum Christi 313, Romæ in causa Cæciliani et Donatistarum synodum novende- cim episcoporum in Laterano in domo Faustæ, quæ Romani pontificis sedes erat, celebratam fuisse. Eam domum Melchii ab imperatore donatam esse, ille quidem non expresse scribit: sed cum nulla ratio appareat, ob quam necessum fuerit, ut conventus 19 domtaxat episcoporum extra domum Melchii ad am- pliora ædium spatia requireret, illam in qua synodus prædicta congregata fuit, domum Lateranensem sive Faustæ (sic dictam, quod quæ ante palatii Laterani hominis prædixisset fuerat, fisci inscriptione sub Ne- rone publicatam, Fausta Maximiani filia Romæ agens eam inhabitavit) Melchii Romano pontifici ab impe- ratore donatam esse, nemo prudens amplius dubitare potest: maxime cum prædictarum ædium huc usque *D* per 15 sæcula continuata possessio nihil aliud indi- cet, aut præsumi concedat. Cum igitur hinc eviden- ter probatum sit, augustissimas Lateranenses ædes Melchii ejusque successoribus Romanis pontificibus ad inhabitandum ab imperatore concessas esse, cer- tissimo indicio colligere licet, eundem Christianæ

religionis antistitem munificentia imperatoris, instar gentilitiæ superstitionis pontificis maximi publicas domos inhabitantis, in imperatoris ædes translatum, pari honore et gloria, quam habent diversorum collegiorum antistites, a se donatum ac condecoratum voluisse. Quando autem id contigerit, infra in notis ad edictum Constantini dicemus.

Melchii falso adscripta. Hanc epistolam Melchii adscriptam fuisse patet can. Futuram, 12, quæst. 1. Item can. Decrevit, distinct. 88, qui Melchii nomen præ se ferentes, ea quæ hic scribuntur, magna ex parte habent: et ex eo quod communiter hactenus post decreta Melchii papæ in conciliorum editionibus anterioribus subjuncta fuerit. Falso autem titulo ac nomine Melchii prænotatum fuisse, inde constat, qui mentionem faciant Nicæni concilii, quod omnium consensu post obitum Melchii papæ, postque baptizatum imperatorem, non sub Melchiade, sed sub Silvestro pontifice, anno Christi 325, qui est Constantini vigesimus, celebratum esse, omnes fere, ut infra patebit, historici consentiunt. Verius igitur fortasse fuerit, ipsum Isidorum compilatorem potius, quam collectorem, auctorem esse hujus epistolæ, quam ex tertio canone concilii Ch lcedonensis, et fragmento quodam epistolæ 24, lib. 1 Gregorii papæ, et Nicæni concilii historia compilatam esse constat. Baron. anno 312, n. 80.

presidens in sancta synodo, quæ apud Nicæam congregata erat, cum querelam quorundam conspiceret coram se delatam, ait: Vos a nemine dijudicari potestis, quia solius Dei iudicio reservamini. Dii etenim vocati estis, idcirco non potestis ab hominibus iudicari. Ab illo etenim tempore, et deinceps, viri religiosissimi non solum possessiones et prædia quæ possederant, sed etiam semetipsos domino consecrarunt, ædificantes basilicas in suis fundis in honorem sanctorum martyrum per civitates, ac monasteria innumera, in quibus cœtus domino servientium conveniret. Denique reges et præsidēs ac magistratus, non solum hanc licentiam tribuere, sed etiam ipsi propria largiti sunt per universa regna terrarum, unde aterentur egentes, qui nihil in mundo possidebant, ecclesiæ que Dei fabricarentur atque restaurarentur, Deoque et ecclesiæ eius rite famulantibus, servisque illius supplementa (ut absque necessitate essent) tribuerentur: ut hæc accipientes possent (secundum monita apostoli) orationes, postulationes, obsecrationes, gratiarumque actiones facere pro omnibus hominibus, pro regibus, et qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam vitam habeant. Et hoc bonum et acceptum esse coram Deo, idem magister gentium protestatur, cui sollicitudo omnium ecclesiarum incumbit, quippe episcopos regere per Spiritum sanctum constituit ecclesiam Dei. Quibus ait: *Pascite qui in vobis est, gregem Dei providentes non coacte, sed sponte secundum Deum: neque turpis lucri gratia, sed voluntarie.* Quibus et dicebat: *Nemo militans Deo, implicat se negotiis sæcularibus.* Quæ autem sint negotia sæcularia, sancti canones manifestant et inhibent, dum perspicue docent, quod

EDICTUM A CONSTANTINI AD SILVESTRUM PAPAM.

(*Conc. t. 1, p. 1330.*)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis, Patris, scilicet, et Filii, et Spiritus sancti, imperator Cæsar Flavius Constantinus, in Christo Jesu, uno ex eadem Trinitate sancta, salvatore Domino Deo nostro, fidelis, mansuetus, beneficus, Alemanicus, Gothicus, Sarmaticus, Germanicus, Britannicus, Hunnicus, pius, felix, victor ac triumphator, semper Augustus, sanctissimo ac beatissimo patri patrum Silvestro urbis Romanæ episcopo et papæ, atque omnibus ejus successoribus, qui in sede beati Petri usque in finem

A quidam qui in clero videntur electi, propter lucra turpia conductores alienarum possessionum fiant, et sæcularia negotia sub cura sua accipiant, domini quidem ministerium parvi pendentes, per sæcularium vero domos discurrentes, et propter avaritiam, patrimoniorum sollicitudinem sumentes. Decevit namque supradicta sancta synodus, nullum deinceps clericum aut possessiones conducere, aut negotiis sæcularibus se miscere, nisi propter curam pupillorum et orphanorum ac viduarum, aut si forte episcopus civitatis ecclesiasticarum rerum sollicitudinem habere præcipiat. Ubi liquido patet, quia alia sunt negotia sæcularia, alia ecclesiastica. Nonne Moyses in sæculo erat, cum crebro tabernaculum intraret et exiret? qui intus contemplatione B raptus, foris infirmantium negotiis urgebatur: intus Dei arcana considerans, foris onera carnalium portabat. Cujus typum sacerdotes in ecclesia agere debent, ut dum foras exeunt ad exercenda negotia pro necessitatibus subditorum, intus ad se redeant per contemplationem mandatorum: sicut Paulus, qui cœlestibus secretis inseritur, et tamen per condescensionis viscera, carnalium cubile perscrutatur. Sic et Jacob ascendentes et descendentes angelos vidit, quia videlicet rectores Ecclesiæ non solum Deum contemplando superna appetunt, sed deorsum quoque ad membra illius miserando condescendunt. Et Domini sacerdotes horum facta imitantur, et se custodiunt, et subditorum onera portant, et videntur tales esse, quales idem egregius prædicator præcepit: *ut qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur; et qui gaudent, tanquam non gaudentes, et qui emunt; tanquam non possidentes.*

EDICTUM A CONSTANTINI AD SILVESTRUM PAPAM.

(*Conc. t. 1, p. 1330.*)

sæculi sessuri sunt, pontificibus, necnon et omnibus reverendissimis et Deo amabilibus catholicis episcopis, eidem sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ per hanc nostram imperialem constitutionem subjectis in universo orbe terrarum, nunc et in posterum cunctis retro temporibus constitutis, gratia, pax, charitas, gaudium, longanimitas, misericordia a Deo patre omnipotente, et Jesu Christo Filio ejus, et Spiritu sancto cum omnibus vobis (Galat. v; I Tim. 1).

Ea quæ salvator ^b et redemptor noster Dominus

LECTIONES VARIANTES.

^a In cod. ms. Justelli sic titulus habetur: *Incipit exemplar constituti Domini Const. imperatoris. Græcis dicitur Θεωπρωτος Κωνσταντινου.*

^b Aliter hæc a quibusdam codicibus, nec ea habent Leo IX papa, epist. ad Leouem Achridanum, cap. 12, 13

D et 14; Ivo, cap. 5 Decreti, esp. 49; Gratianus, dist. 96 sub titulo Palææ; Balsamon alique: verum integra extant in collectione Isidori Mercatoris quæ circa annum Christi 800 protulisse fertur; edideruntque Merlinus, Crabbus, Surius, Nicolinus, Binus alique.

SEVERINI BINII NOTÆ.

Edictum. Ea quæ de dominio et temporali regno Romanæ sedi collato hic enarrantur, verisimilia esse, præter ista quæ supra in notis præcedentis epistolæ diximus, ipsius imperatoris nunquam satis audata munificentia, in religionem Christianam pietas, superstitionis gentilitiæ justa æmulatio, satis aperte testantur. Quod Francorum Christianissimi principes suis ipsorum diplomatibus, ea a Longobardis ablata, se Romanæ Ecclesiæ restituere professi sunt magnum sane de collatis a Constantino Romanæ

ecclesiæ muneribus argumentum est. Nam si jam ante collata illa a Francorum regibus privilegia, dominio rerum Romana ecclesia potiebatur, non aliunde sanc, quam jure sibi illud vendicasse potuit: certissimum enim est, nulla vi armorum, aut violenta grassatione id factum esse, cui imperatores orientales (qui Romanæ ecclesiæ, quam sub tributo redigere tantarunt, non parum infensi erant), non quidem non reclamaverunt aut contradixerunt, sed potius amplissimis privilegiis ratum habuerunt. Hoc edictum a

Jesus Christus, altissimi Patris Filius, per suos sanctos apostolos Petrum et Paulum, interveniente patre nostro Silvestro summo pontifice et universali papa, mirabiliter dignatus est operari, liquida enarratione per hujus nostræ imperialis institutionis paginam, ad cogitationem omnium populorum in universo orbe terrarum studuit propalare nostra mansuetissima serenitas. Primum quidem nostram fidem, quam a prælibato beatissimo patre et oratore nostro Silvestro universali pontifice docti sumus, intima cordis con-

A fessione ad instruendas omnium vestrum mentes proferentes, et ita demum Dei misericordiam super nos diffusam annuntiantes, nosse vos volumus, sicut per anteriorem nostram sacram pragmaticam jussionem significavimus, nos a culturis idolorum, simulacris mutis et surdis, manufactis, diabolicis compositionibus, atque ab omnibus Satanæ pompis recessisse, et ad integram Christianorum fidem, quæ est vera lux et vita perpetua, pervenisse; credentes, juxta id quod nos idem almifiscus et summus pater et doc-

SEVERINI BINII NOTÆ.

Græcis perfida donatione, quo juxta illud Virg. II, *Æneid. Timæ Danaos et dona ferentes*, donare solent acceptum, mutilum esse, ac dolose depravatum, hæ rationes evidenter demonstrant. Principio enim primatum ecclesiæ Romanæ Constantino imperatori homini laico acceptum refert, quem ab ipso Deo et domino nostro Jesu Christo eidem in Petro collatum esse, ex iis quæ supra in notis ad vitam Petri, et alibi sæpe diximus, apertissime constat. Petro enim et Petri successoribus dictum est illud Matth. XVI: *Tu es Petrus, et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prevalebunt adversus eam. Quodcumque solveris super terram, erit solutum et in cælis, etc.* Hic est ait Epiph. in Ancorato, *qui audivit, pasce oves meas, cui creditum est ovile*. Oves ergo suas non unius civitatis aut regni, sed totius orbis terrarum; non unius sæculi, sed eas etiam, quæ usque ad mundi consummationem futuræ erunt, Petro ac Petri successoribus Christus dominus pasceat et gubernandas ipse tradidit. Itaque non sine dolo et fraude homini attribuitur, quod Deo auctori est attribuendum. Secundo, hoc eodem edicto idem imperator Constantinopolitanæ ecclesiæ patriarchalem dignitatem contulisse narratur. Quod si verum est, quomodo Anatholius Constantinopolitanus episcopus, post Chalcedoniense concilium absolutum, hanc dignitatem patriarchalem, Leone, Gelasio, aliisque Romanis pontificibus reclamantibus, sibi vindicasse scribitur? Quomodo Constantinopolitana ecclesiæ patriarchalis esse potuit hoc tempore, quo nomen Constantinopolis Byzantio nondum impostum fuit? Quare eadem fide Constantinopolitanam, patriarchalem, Romanam, primatum honore ac dignitate ab imperatore donatam esse, credere licet. Vide quæ diximus supra in notis ad epist. 3 Anacleti.

Hoc edictum de Constantini donatione, ex actis Silvestri papæ, sub Eusebii Cæsariensis nomine falso Græcè scriptis, primum edidit Theodoros Balsamon, non ut rem gratam faceret Romanæ ecclesiæ, sed ut Constantinopolitanum patriarchatum ostenderet antiquissimum. Constat enim duplicia reperiri acta Silvestri; Latina primum, quæ et ad Græcos sunt derivata, ut quæ habentur in plerisque antiquis codicibus, et ex Latinis accepta, quæque a Metaphraste, Zonara, Cedreno, ab Hadriano I in epist. 4 ad Constantinum et Irenæo imperatores, et epist. 3 ad Carolum regem Francorum summam recitantur. Alia quæ post hæc non ante millesimum Christi annum cognita ab aliquo Græcorum commenta fuerunt, et sub Eusebii nomine ex libro de martyribus prodierunt, et hoc Constantini edicto a Græcis græcè scripto, a Theodoro Balsamone in commentariis super nonocanone Photii recitato, aucta fuisse noscuntur, in Romanæ ecclesiæ odium et sui utilitatem. In odium, inquam, Romanæ ecclesiæ, ut quæ ipsa possidet, non a Christo (quod sanctissimos Romanos pontifices Gelasium, Nicolaum, aliosque adversus Græcos agentes sæpius protestatos esse infra videbitur) sed a Constantino imperatore ea accepisse diceretur: in sui vero utilitatem, eo quod in hoc edicto affirmatur, jam antiquitus sub Constantino ecclesiam Constanti-

nopolitanam patriarchalem esse; quod a S. Leone, Gelasio, aliisque pontificibus impugnatum fuisse, sub sequentibus pontificibus cognoscemus.

Novatores hæretici magno conatu, studioque inani hoc Constantini edictum e Græco in Latinum translatum impugnant, sciunt se in his potius nostram causam agere, quam contra nos pugnare, qui profiteamur cum Irenæo, Cypriano, alii-que sanctis Patribus tam Græcis quam Latinis, Romanæ ecclesiæ privilegia non ab hominibus, sed a Christo in Petrum, a Petro in successores esse collata et transfusa.

Dominia rerum temporalium Ecclesiæ collatarum, ipsorum imp. donantium diplomatis in originali extantibus, ipsa probat et quiete possidet. Jura autem eidem Romanæ ecclesiæ concessa S. Leo, Felix, Romanus, Gelasius, Hormisdas, Gregorius, alii-que successores pontifices, qui a Constantini temporibus claruerunt, non hujus edicti Constantini sed potius divini et evangelicæ auctoritatis contra earundem impugnatores semper defenderunt. Nemo omnium eorum qui ante annum millesimum ecclesiæ præsederunt, quorum plures germana acta Silvestri, de quibus supra, viderunt et recitarunt, hujus edicti ullam mentionem fecisse legitur: utpote quodipsis actis commentitium edictum a græcis impostoribus necdum superadditum fuerit. Inter eos qui acta Silvestri hujus commentitii edicti additamento mala arte, mala fide Græcorum corrupta, ex oriente in occidentem translata bona fide acceperunt, eaque tanquam germana ac legitima et ab omni impostura et fraude pura defenderunt, primus reperitur fuisse Leo papa IX, qui in epistola ad Michaelen Constantinopolitanum, et Leonem Aridianum episcopos, anno redemptoris 1054, hujus edicti Constantiniani de donatione Silvestro facta meminit. Ex quo cum eidem multum fidei et auctoritatis accesserit, factum esse credo, quod posterorum etiam gravissimorum et doctissimorum plurimi absque aliqua suspitione fraudis et imposturæ, idem bona fide legerint et receperint. Tempore Benedicti papæ XII, anno nimirum Christi 1359, sub nomine Othon. III. imp. diploma quoddam apud Baron. tom. 12. integrè excusum in lucem emerit, quo hoc idem de donatione facta edictum Constantinianum ab auctore Joanne diacono effectum et excogitatum esse scribitur: sed cum illud diploma multis iisdemque firmissimis argumentis a Baron. ibidem impugnetur, iisque ejusdem auctoritas enervetur; ad profigandum latius sæpe nominatum Constantini edictum, relicto illo Othonis suppositio diplomate, addo quod Gregor. VII, Alexander III, alii-que posteri pontifices jurius Ecclesiæ acerrimi defensores hujus edicti veluti rei vere gestæ non meminissent, quodque Pipinus et Carolus Othone anteriores, Henricus, alii-que imp. in suis diplomatis, quibus S. Petro urbes et regiones donarunt, munificentissimi donatores, hoc Constantinianum edictum ne verbo quidem attingerint; eaque de causa pontifices donatarii nullam querelam interposuerint, suspectissimam reddunt fidem hujus edicti, quod jurius ac privilegiis ecclesiæ supra firmam petram fundatæ certioribus nequaquam derogat, aut derogare potest.

tor noster Silvester pontifex instruxit, in Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilibus omnium et invisibilibus: et in Jesum Christum Filium ejus unigenitum, Dominum nostrum, per quem creata sunt omnia: et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificatorem universæ creaturæ. Hos, Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum, constitemur ita ut in Trinitate perfecta et plenitudo sit divinitatis, et unitas potestatis. Pater Deus, Filius Deus, et Spiritus Sanctus Deus, et tres unum sunt in Jesu Christo. Tres itaque formæ, sed una potestas. Nam sapiens retro semper Deus edidit ex se, per quod semper erant gignenda sæcula, verbum. Et quando eodem solo suæ sapientiæ verbo universam ex nihilo formavit creaturam, cum eo erat, cuncta suo arcano componens mysterio. Igitur perfectis cœlorum virtutibus, et universis terræ materiis, pio sapientiæ suæ nutu, ad imaginem et similitudinem suam, primum de limo terræ fingens hominem, hunc in paradiso posuit voluptatis. Quem ^a antiquus serpens et hostis invidens diabolus, per amarissimum ligni vetitæ gustum, exulem ab eisdem fecit gaudiis: eoque expulso, non desivit ^b sua venenosa multis modis protelare jacula, ut a via veritatis humanum abstrahens genus, idolorum culturæ, videlicet creaturæ, et non Creatori deservire suadeat: quatenus per hoc eos, quos suis valuerit irretire insidiis, secum æterno efficiat concremandos supplicio. Sed Deus noster misertus plasmatis sui, dirigens sanctos suos prophetas, per hos ^c lumen futuræ vitæ, adventum videlicet Filii sui, Domini Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, annuntians, misit eundem unigenitum Filium suum et sapientiæ verbum. Qui descendens de cœlis propter nostram salutem, natus de Spiritu Sancto ex Maria virgine, verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Non amisit quod fuerat, sed cœpit esse quod non erat. Deum perfectum, et hominem perfectum; ut Deus mirabilia perficiens, et ut homo humanas passiones sustinens: ita verbum hominem, et verbum Deum, prædicante patre nostro Silvestro summo pontifice, intelligimus, ut verum Deum, verum hominem fuisse, nullo modo ambigamus. Electisque duodecim apostolis, miraculis coram eis et innumerabilis populi multitudine coruscavit. Constitemur eundem dominum Jesum Christum adimplesse legem et prophetas, passum, crucifixum secundum scripturas, tertia die a mortuis resurrexisse, assumptum in cœlos, atque sedentem ad dexteram patris, inde venturum judicare vivos et mortuos, cujus imperii non erit finis. Hæc est enim fides nostra catholica orthodoxa, a beatissimo patre

A nostro Silvestro summo pontifice nobis prolata. Exhortamur idcirco omnem populum, et diversas gentium nationes, hanc fidem tenere, colere et prædicare, et in sanctæ Trinitatis nomine baptismi gratiam consequi, et dominum nostrum Jesum Christum Salvatorem nostrum, qui cum Patre et Spiritu Sancto per infinita sæcula vivit et regnat, quem Silvester beatissimus pater noster universalis prædicat pontifex, corde devoto adorare. Ipse enim Dominus noster, misertus mihi peccatorum, misit sanctos suos apostolos (*Hier. in psal. cxxxviii, et ep. ad Eustochium virginem*), ad visitandum nos, et lumen sui splendoris infulsit nobis, ut abstractum a tenebris, ad veram lucem et agnitionem veritatis me venisse gratularemur. Nam dum valida squaloris lepra totam mei corporis invasisset carnem ^d, et multorum medicorum convenientium cura adhiberetur, nec ullius quidem cura promeruissemus salutem, ad hoc venerunt sacerdotes Capitolii, dicentes mihi debere fieri fontem in Capitolio, et compleri hunc innocentium sanguine et eo calente loto me ^e, posse mundari. Et secundum eorum dicta, aggregatis plurimis innocentibus infantibus, dum vellent sacrilegi pagavorum sacerdotes eos mactare, et ex eorum sanguine fontem repleri (*leg. replere*), cernens serenitas nostra lacrymas matrum eorum, illico exhorruî facinus: miseratusque eas ^f, proprios illis restitui præcipimus filios suos, datisque vehiculis et donis concessis, gaudentes ad propria relaxavimus. Eadem igitur transacta die, nocturno nobis facto silentio, dum somni tempus advenisset, adsunt apostoli SS. Petrus et Paulus, dicentes mihi: quoniam flagitiis posuisti terminum, et effusionem sanguinis innocentis horruisti, missi sumus a Christo domino Deo nostro, dare tibi sanitatis recuperandæ consilium. Audi ergo monita nostra, et fac quodcumque indicamus tibi: Silvester episcopus hujus civitatis ad montem Soracte persecutiones tuas fugiens, in cavernis petrarum cum suis clericis latebram fovet. Hunc ad te cum adduxeris, ipse tibi piscinam pietatis ostendet, in qua dum tertio te merserit, omnis te valetudo ista deseret lepræ. Quod dum factum fuerit, hanc vicissitudinem tuo salvatori compensa, ut omnes jussu tuo per totum orbem restarentur ecclesiæ. Te autem ipsum in hac parte purifica ut relicta omni superstitione idolorum, Deum vivum et verum, qui solus est et verus, adores et excolas, ut ad ejus voluntatem attingas. Exurgens igitur a somno, protinus juxta id quod a sanctis apostolis admonitus sum, peregi: advocatoque eodem præcipio et magnifico patre et illuminatore nostro Silvestro universali papa omnia a sanctis apostolis mihi præcepta dixi

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Leg. *cul.*
^b Forte *mel. desivit*
^c *Al. misertus, plasma suum direxit, dirigens sanctos suos prophetas per quos.*

- ^d *Al. nec unius quidem perventi in salutem.*
^e *Al. et calentem in eo loco me.*
^f *Al. misertique illarum protinus.*

SEVERINI BINII NOTÆ.

Ipse enim. Hadrianus pontifex epist. ad Constant. et Iren, quæ secundo concilio inserta extat, hanc totam historiam eodem fere modo recenset, adeoque

veritatem hujus edicti confirmat. Vide quæ diximus supra in notis ad vitam Silvestri.

verba : percontatique sumus ab eo, qui isti dii essent Petrus et Paulus. Ille vero, non eos deos vere dici, sed apostolos Salvatoris nostri Domini Dei Jesu Christi, respondit. Et rursus interrogare cupimus eundem beatissimum papam, utrum istorum apostolorum imagines expressas haberet, ut ex pictura disceremus hos esse, quos revelatio docuerat. Tunc idem venerabilis pater imagines eorundem apostolorum per diaconum suum exhiberi præcepit : quas dum aspicerem, et eorum quos in somno videram, figuratos in ipsis imaginibus cognovissem vultus, ingenti clamore coram omnibus satrapis meis confessus sum eos esse, quos in somno videram. Ad hæc beatissimus idem Silvester pater noster, urbis Romæ episcopus, indixit nobis pœnitentiæ tempus intra palatium nostrum. Lateranense, in uno cilicio, ut de omnibus quæ a nobis imple peracta, atque injuste disposita fuerant, vigiliis, jejuniis, atque lacrymis et orationibus, apud Dominum Deum nostrum Jesum Christum salvatorem veniam impetremus. Deinde per manus impositionem clericorum, usque ad ipsum præsulem veni. Ibiq; renuntians Satanz, pompis et operibus ejus, vel universis idolis manufactis, credere me in Deum Patrem omnipotentem, factorem cœli et terræ, visibilibus omnium et invisibilibus, et in Jesum Christum Filium ejus unicum Dominum nostrum, qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria virgine, spontanea voluntate coram omni populo professus sum. Benedictoque fonte, illic me trina mersione a unda salutis purificavit. Positoque me in fontis gremio (*baptisterio seu lavacro Constantiano*), manum de cœlo me contingentem propriis oculis vidi. De qua mundus exurgens, ab omni me lepræ squalore mundatum agnoscite : levatoque me de venerabili fonte, induto vestibus candidis, septiformis gratiæ sancti Spiritus consignationem adhibuit beati chris-matis unctione, et vexillum sanctæ crucis in mea fronte linivit, dicens : « Signet te Deus sigillo fidei suæ, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, in consignatione fidei. » Cunctusque clerus respondit : « Amen. » Et adject præsul : « Pax tibi. » Prima itaque die post perceptum sacri baptismatis mysterium, et post curationem corporis mei a lepræ squalore, agnovi non esse alium Deum, nisi Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, quem beatus Silvester papa prædicat, trinitatem in unitate, et unitatem in trinitate. Nam omnes dii gentium, quos usque hætenus colui, dæmonia, opera hominum manufacta comprobantur. Etenim quantum potestatem idem Salvator noster suo apostolo B. Petro contulerit in cœlo ac terra, lucidissime nobis idem venerabilis pater edixit, dum fidelem eum in sua interrogatione inveniens, ait : *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalent adversus eam (Matth. xvi)*. Advortite potentes, et aure cordis intendite, quid bonus magister et dominus suo discipulo adjunxit, inquit : *Quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum et in cœlis. (Ibid.)* Mirum est hoc valde et gloriosum, in terra ligare et solvere, et in cœlo ligatum et solutum esse. Et dum hæc, prædicante beato Silvestro, agnoscerem, et beneficiis ipsius beati Petri integerrime sanitati me comperi restitutum.

Utile judicavimus una cum omnibus nostris satrapis, et universo senatu, optimatibusque meis, etiam et cuncto populo Romanæ gloriæ imperio subjacenti, ut sicut in terris sanctus Petrus vicarius filii Dei esse videtur constitutus, etiam et pontifices, qui successores sunt ipsius principis apostolorum (*al. qui ipsius p. a. gerunt vices*), principatus potestatem, amplius quam terrena imperialis nostræ serenitatis mansuetudo habere videtur, concessam a nobis nostroque imperio obtineant, eligentes nobis ipsam principem apostolorum, et ejus successores, firmos apud Deum esse patronos. Et sicut nostram, ferream imperialem potentiam (*al. nost. est terr. i. potentia*), sic ejus sacrosanctam Romanam ecclesiam decrevimus veneranter honorari et amplius quam nostrum

VARIANTES.

docente B. Silvestro, trina me mersione verbi salutis purificatum, et ab omni lepræ squalore mundatum beneficiis BB. Petri et Pauli apostolorum cognovi; uile, etc.

SEVERINI BINI NOTÆ.

Qui isti dii essent Petrus et Paulus. Sicut Manue pater Samsonis, Jud. xiii, cum angelum Domini vidisset, uxori suæ dixit : *Moriemur, quia vidimus Dominum* : et mulier de anima Samuelis I Regum xxviii : *Deos vidi ascendentes de terra*; ita imperator apostolorum princeps, quos homines esse noverat, deos appellat : vel quia de ipsis sic apparentibus aliquid super humanum mente concepit, vel demum tales esse deos censuit, de quibus Scriptura, psal. lxxxii, ait : *Deus stetit in synagoga deorum : ego dixi dii estis, et filii excelsi omnes.* Quo sensu idem imperator Constantinus ipsos episcopos, qui Nicææ ad concilium conveniant, deos nominavit. Vide Baron. ann. 324. num. 39.

Tunc idem venerabilis pater imagines apostolorum. Venerandas imagines Petri et Pauli, atque in primis Salvatoris nostri Jesu Christi, ad sua quoque tempora in Ecclesia conservatas esse, sequæ eas aspexisse, testatur Eusebius, lib. vii, cap. 14, in fine, his verbis : *Cum et nos Petri et Pauli apostolorum, et Christi etiam ipsius imagines in picturis colorum varie-*

late expressas conservatasque aspexerimus, etc. Quæ si in Palestina tot præliis devastata extabant, et viscebantur; quanto magis Romæ eadem integræ atque sinceræ eorundem vultus accuratius exprimentes asservari poterunt, ubi iidem apostoli diutius vixerunt, et tandem martyrio affecti fuerunt?

Benedictoque fonte. Baptisterii nimirum, qui adhuc extat, et a Marcellino ejus ætatis scriptore ethnico lib. xxvii hist. appellatur Constantinianum lavacrum : quibus verbis ipse imperatoris baptismum, præter multorum aliorum scriptorum fidem, testimonium non contemnendum præbet.

Utile judicamus una cum omnibus. Hæc græce et latine habentur in nomocanone Photii episcopi Constantinopolitani. Vide quæ supra diximus, et notas, quæ jussu Gregorii decimi tertii additæ sunt ad can. Constantin., dist. 96, aliosque plures. Patrimonii S. Petri S. Gregorius I in suis epistolis frequenter meminit.

imperium et terrenum thronum, sedem sacratissimam beati Petri gloriose exaltari, tribuentes ei potestatem et gloriæ dignitatem atque vigorem et honorificentiam imperialem: atque decernentes sancimus, ut principatum teneat tam super quatuor præcipuas sedes, Antiochenam, Alexandrinam, Hierosolymitanam, et Constantinopolitanam^a, quamque etiam super omnes in universo orbe terrarum Dei ecclesias. Et pontifex, qui pro tempore ipsius sacrosanctæ Romanæ ecclesiæ extiterit, celsior et princeps cunctis sacerdotibus totius mundi existat, et ejus judicio, quæque ad cultum Dei, vel fidei Christianorum stabilitatem procuranda fuerint, disponantur. Justum quippe est, ut ibi lex sancta caput teneat principatus, ubi sanctarum legum institutor, Salvator noster, beatum Petrum apostolatus obtinere præcepit cathedram; ubi et crucis patibulum sustinens, beatæ mortis sumpsit poculum, sui que magistri et domini imitator apparuit. Et ibi gentes pro Christi nominis confessione colla flectant, ubi eorum doctor beatus Paulus apostolus pro Christo, extenso collo, martyrio coronatus est. Illic usque in finem quærant doctorem, ubi sanctum doctoris quiescit corpus: et ibi proni ac humillati, cælestis regis Dei Salvatoris nostri Jesu Christi famulentur officio, ubi superbi (*al.* superbo) terreni regis serviebant imperio.

Interea nosse volumus omnem populum universarum gentium ac nationum per totum orbem terrarum, construxisse nos intra palatium nostrum Lateranense eidem Salvatori nostro Domino Deo Jesu Christo ecclesiam a fundamentis cum baptisterio, et duodecim nos sciatis de ejus fundamentis, secundum numerum duodecim apostolorum, cophinos terræ onustatos propriis asportasse humeris: quam sacrosanctam ecclesiam, caput et verticem omnium ecclesiarum in universo orbe terrarum dici, coli, venerari ac prædicari sancimus, sicut per alia nostra imperialia decreta constituimus. Construximus quoque ecclesias beatorum Petri et Pauli primorum^b apostolorum quas auro et argento locupletavimus, ubi et sacratissima eorum corpora cum magno honore recondentes, thecas ipsorum ex electro (1) (cui nulla fortitudo prævalet elementorum) construximus, et crucem ex auro purissimo, et gemmis pretiosissimis per singulas eorum thecas posuimus, et clavis aureis confiximus. Quibus ecclesiis pro concinnatione luminariorum, possessionum prædia contulimus, et rebus

(1) *Æs* Cyprium appellat Ado in chronico quinque pedes crassum.

^a In codice ms. Justelli hæc præponitur præcedenti et tertio loco numeratur, secus atque apud Justinianum, Novella 3, in principio et in concilio Chalcedonensi, in can. 28, et alibi, ubi post Romanam cæteris præmittitur.

^b *Al.* principum.

^c *Al.* decoravimus.

^d Forte legendum *universali*.

Decernentes sancimus. Hæc quæ de primatu Romanæ et patriarchali honore Constantinopolitanæ ecclesiæ collato subjunguntur, falsa ac surreptia esse, supra diximus in principio.

A diversis eas ditavimus^c, et per nostram imperialem jussionem sacram, tam in oriente, quam in occidente, vel etiam septentrionali et meridiana plaga, videlicet in Judæa, Græcia, Asia, Thracia, Africa et Italia, vel diversis insulis, nostra largitate eis libertatem concessimus, ea prorsus ratione, ut per manus beatissimi patris nostri Silvestri pontificis successorumque ejus omnia disponantur. Gaudeat ergo una nobiscum omnis populus, et gentium nationes in universo orbe terrarum; et exhortantes, monemus omnes, ut Deo nostro et salvatori Jesu Christo immensas una nobiscum referant gratias, quoniam ipse Deus in cælis desuper, et in terra deorsum, nos per suos sanctos apostolos visitans, sanctum baptismatis sacramentum percipere et corporis sanitatem dignos effecit.

B Pro quo concedimus ipsis sanctis apostolis, dominis meis beatissimis Petro et Paulo, et per eos etiam beato Silvestro patri nostro, summo pontifici, et universalis^d urbis Romæ papæ, et omnibus ejus successoribus pontificibus, qui usque in finem mundi in sede beati Petri erunt sessuri, atque de præsentem contradimus palatium imperii nostri Lateranense, quod omnibus in toto orbe terrarum præfertur atque præcellit palatiis: deinde diadema, videlicet coronam capitis nostri, simulque phrygium^e, id est, mitram, necnon et superhumale, videlicet lorum quod imperiale circumdare assolet collum: verumetiam et chlamydem purpuream atque tunicam coccineam, et omnia imperialia indumenta, sed et dignitatem imperialium præsentium equitum; conferentes etiam et imperialia scepra simulque et cuncta signa, atque banta etiam^f, et diversa ornamenta imperialia, et omnem processionem imperialis culminis, et gloriam potestatis nostræ. Viris autem reverendissimis clericis in diversis ordinibus eidem sacrosanctæ Romanæ ecclesiæ servantibus, illud culmen singularitate, potentia et præcellentia habere sancimus, cujus amplissimus noster senatus videtur gloria adorari^g, id est, patricios atque consules effici, necnon et cæteris dignitatibus imperialibus eos promulgamus decorari. Et sicut imperialis militia ornatur, ita et ceterum sanctæ Romanæ Ecclesiæ ornari decernimus. Et quemadmodum imperialis potentia officiis diversis, cubiculariorum nempe et ostiariarum, atque omnium excubitorum^h, ornatur; ita et sanctam Romanam ecclesiam decorari volumus. Et ut amplissimum pontificale decus præfulgeat, decernimus et hoc, clericorum ejusdem sanctæ Romanæ

LECTIONES VARIANTES.

^e *Al.* frigidum. Nota *phrygium* ex pennis pavonum factum.

^f *Al.* *Conti atque signa, banta etiam.* Apud Albericum de Rosate *baltheum* leges.

^g *Leg.* *adornari.*

^h Forte *excubiarum*.

SEVERINI BINII NOTÆ.

Construxisse nos intra palatium nostrum. De ecclesiis ab imperatore constructis, vide libellum de munificentia Constantini, et notas in eum conscriptas supra.

Ecclésiæ manipulis ^a et linteaminibus, id est, candidissimo colore decorari equos, et ita equitare. Et sicut noster senatus calcementia utitur cum udonibus, id est, candido linteamine illustratis, sic utantur et clerici; et sic caelestia sicut terrena ad laudem Dei decorentur. Præ omnibus autem licentiam tribuimus ipsi sanctissimo patri nostro Silvestro urbis Romæ episcopo et papæ, et omnibus qui post eum in successum, et perpetuis temporibus advenerint, beatissimis pontificibus, pro honore et gloria Christi Dei nostri, in eadem Dei magna catholica et apostolica Ecclesia, ex nostro indicto ^b, ut quem placatus proprio consilio clericali ^c voluerit, et in numero religiosorum clericorum connumerare, nullum ex omnibus præsumentem superbe agere. Decrevimus itaque et hoc, ut idem venerabilis pater noster Silvester summus pontifex, et omnes ejus successores pontifices, diademate (videlicet corona, quam ex capite nostro illi concessimus) ex auro purissimo et gemmis pretiosis uti debeant, et in capite ad laudem Dei et pro honore beati Petri gestare. Ipse vero beatissimus papa, quia super coronam clericatus, quam gerit ad gloriam beati Petri, omnino ipsa ex auro non est passus uti corona: nos phrygium quoque candidioris ^d, splendidam resurrectionem dominicam designans, ejus sacratissimo vertici manibus nostris imposuimus, et tenentes frenum equi illius, pro reverentia beati Petri, stratoris officium illi exhibuimus; statuentes, eodem phrygio omnes ejus successores singulariter uti in processionibus, ad imitationem imperii nostri. Unde ut pontificali apex non vilescat, sed amplius etiam quam terreni imperii dignitas, et gloriæ potentia decoretur; ecce tam palatium nostrum, ut prædictum est, quamque urbem Romam et omnes totius Italiæ et occidentalium regionum provincias, loca et civitates, præfato ^e beatissimo pontifici nostro Silvestro universali papæ ^f concedimus atque relinquimus, et successorum ipsius pontificum potestati et ditioni, firma imperiali censura, per hanc divalem nostram et pragmaticum constitutum, decernimus disponendum, atque juri ^g sanctæ Romanæ ecclesiæ concedimus permansurum ^h. Unde congruum prospeximus, nostrum impe-

rium et regni potestatem in orientalibus transferri ac transmutari regionibus, et in Byzantiæ provinciæ optimo loco, nomini nostro civitatem ædificari, et nostrum illic constitui imperium: quoniam ubi principatus sacerdotum et christianæ religionis caput ab imperatore caelesti constitutum est, justum non est ut illic imperator terrenus habeat potestatem.

Hæc vero omnia, et per alia ⁱ divalia decreta statuimus atque confirmavimus, usque in finem mundi illibata et inconcussa permanere decernimus. Unde coram Deo vivo, qui nos regnare præcepit, et coram terribili ejus judicio obtestamur, per hoc nostrum imperiale constitutum, omnes nostros successores imperatores, vel cunctos optimates, satrapas, etiam amplissimum senatum et universum populum, in toto orbe terrarum, nunc et in posterum cunctis retro temporibus imperio nostro subjacentem, nulli eorum quoquo modo licere, hæc quæ a nobis imperiali sanctione sacrosanctæ Romanæ ecclesiæ, vel ejus omnibus pontificibus concessa sunt, refragari aut confringere, vel in quaquam convellere. Si quis autem (quod non credimus) in hoc temerator, aut contemptor extiterit, æternis condemnationibus subiaceat innodatus, et sanctos Dei principes apostolorum Petrum et Paulum sibi in præsentem et futura vita sentiat contrarios, atque in inferno inferiori concrematus, cum diabolo et omnibus deficiat impiis.

Hujus vero imperialis decreti nostri paginam propriis manibus roborantes, super venerandum corpus beati Petri principis apostolorum posuimus, ibi eidem Dei apostolo spondentes, nos cuncta inviolabiliter conservare, et nostris successoribus imperatoribus conservanda in mandatis relinquere, ac beato patri nostro Silvestro summo pontifici et universali papæ, ejusque cunctis successoribus pontificibus, Domino Deo et Salvatore nostro Jesu Christo annuente, tradimus ^j perenniter atque feliciter possidenda.

Et subscriptio imperialis: Divinitas vos conservet per multos annos sanctissimi ac beatissimi patres. Datum Romæ, sub tertio die Kalendarum Aprilium, domino nostro Flavio Constantino Augusto quater et Gallicano viris clarissimis consulibus.

LECTIONES VARIANTES.

- D ^f Al. add. *contradentes atque relinquentes.*
^g Al. *in jura.*
^h Mel. *permanendum*
ⁱ Al. *hæc vero omnia quæ per hanc nostram imperialem sacram et per alia.*
^j Forte mel. *tradidimus.*

^a Lege *mappulis.*

^b Add. *synclita.*

^c Forte *clericare.*

^d Al. *Phrygium candido nitore splendidum; vel, ut habet ms. Justelli, frigium vero condido splendore nitidum. Alii antiphrygium.*

^e Al. *serpente.*

SEVERINI BINI NOTÆ.

In Byzantiæ provinciâ. Constantinus paulo post baptismum novam Romam omni idololatricæ experienti ad fidem proposuit: ideoque anno 324, Christi nati ab illi restauratione divino numine prohibitus, Byzantium profectus, eam urbem mirifice exornavit, suæque nomine et imperiali sede condecoravit. Et sane non sine magna Dei providentiâ factum esse videtur, ut post translata imperii sedem Constantinopolim, nullus unquam imperatorum orientalium vel etiam occidentalium sedem Romam transtulerit. Zonaras de Constante Heraclii nepote ait, eum de

imperio in urbem Romam transferendo cogitasse quidem, sed nequaquam successisse: ut intelligamus non sine nutu divini voluntatis Romam urbem principem summo ecclesiæ principi destinatam esse. Vide quæ dicemus infra ad concil. Constant. I.

Constantino Augusto quater, et Gallicano eoss. Duplex error in horum consulum chronologia. Primo enim mendosum est, Constantinum quartum consulem, Gallicanum non Licinium habuisse collegam. Secundo erroneum est res supra gestas hoc consulatu notari, qui in annum 315 Christi incidit: cum cer-

AUTOGRAPHUM AMORIS

ET CONCORDIÆ FŒDUS INTER IMPERATOREM CONSTANTINUM, SANCTUMQUE SILVESTRUM PAPAM, ET TIRIDATEM, REGEM ARMENIÆ, DIVUMQUE GREGORIUM, ARMENIORUM ILLUMINATOREM.

(Ex Coll. Conc. Mansi.)

Voluntate atque potentia consubstantialis Sanctæ Trinitatis, patris incomprehensibilis, et unigeniti Filii ejus Domini ac Redemptoris nostri Jesu Christi, et vivificatoris ac liberatoris Spiritus Sancti, nostrum hoc Cæsareum in Deo firmum, atque immutabile testamentum litterarum monumentis relictum est potenti ac independenti mandato nostro semper victoris, et gloria Augusti, Constantini magni regis regum, atque Romanorum œcumenici quocumque terrarum orbis extenti, et insuperabilis principatus imperatoris, qui potentia veri Dei et gloriosæ crucis Christi virtute, a sinibus vasti Oceani usque ad solis ortum victores universo dominamur in orbe; nec non jussu nostro maximi Romanorum pontificis Silvestri Petri et Pauli principum apostolorum successoris, qui clavibus regni cœlorum super omnes christianorum nationes ab occasu ad ortum ligandi, atque solvendi in cœlo et in terra potestatem habemus, universæque Christi Ecclesiæ præsidemus. His igitur tabulis testatum apud omnes relinquimus quod a Spiritu Sancto vocati, magnus Armeniorum rex Joannes, qui et Tiridates, atque vivus Christi martyr ac strenuus confessor dominus Gregorius orientali-um et septentrionalium illuminator, nostri in Christo fratres dilectissimi, præcipuique sublimis hujus nostri principatus amici et fidelissimi duces, consiliorum nostrorum participes, ad nos huc pervenerunt, visendi studio Urbem hanc occidentis et orientis dominatricem, sanctorumque principum apostolorum hæredem, illorum præterea successorem, venerabilem papam atque gloriosum christianæ recens fidei dicatum imperatorem, magnamque potentissimam imperatricem Helenam. Qua de causa toto hoc nostro in Deo confirmato imperio

A exultante, summaque perfusa lætitia, obviam tantis viris nobilissimo processimus comitatu: atque ultro citroque consulati et debito nos ipsos honore invicem prosecuti adorationem obtulimus nostro immortali regi Jesu Christo; mox vero Ecclesiam sanctorum apostolorum ingressi, sacras ipsorum reliquias venerati sumus, Christum sanctorum suorum glorificatorem benedicentes. (Tum post alia perplura hæc sequuntur): Voluntate divina, mediantibus Dei genitrice, sanctis apostolis et omnibus sanctis. Nos strenuissimi Latini, et insuperabiles Turcomanni; videlicet uterque rex, uterque pontifex, et utraque Romanorum et Armeniorum natio, in fraternam unionem, concordiamque unanimiter conjuravimus: hoc amicitiae votum, ac fœdus inter nos sempiternum coram glorioso crucis Christi vexillo firmavimus; atque in fidem ejusdem fœderis nostri firmi et indelebilis hanc utriusque occidentalis et orientalis nationis fraternitatem tremendo ac pretiosissimo Jesu Christi sanguine conscripsimus; quatenus fidem, amorem et concordiam ita nobis ipsis invicem debeamus, quemadmodum et illi, qui frater noster effectus est Christo Deo: alterutros defendentes usque ad mortem, et super alterutros libentissime morientes: alterutrorum amicorum existentes amici, et inimicorum inimici: nullique ex duabus hisce nationibus audeant ense. Adversus alterutrum stringere: quique hoc violabunt, gladios eorum intret in corda ipsorum, et arcus eorum confringatur. Hoc autem fœdus inter has duas initium nationes, firmum usque ad sæculi consummationem permaneat; quicumque vero ab illo se substraxerit, a christiana sit sancta fide discissus, Cainique, Judæ, et Christicidarum sacerdotum maledictionem incurrat, dicant angeli et homines fiat. (Deinde hæc iterum habet:) Nos autem Sylvester supremus Romæ et totius mundi pontifex, postquam vidimus quod ornatissimus filius noster Constantinus imperator coronatus Armeniæ regem Tiridatem totamque Armeniorum gentem et regionem pro viribus suis magnificavit, summisque affecit honoribus: et

SEVERINI BINI NOTÆ.

tum sit ex præcedentibus, Constantinum non ante 324 annum Christi nati baptismate initiatum esse.

Bartolomeus quidam Picernas de Monte arduo Græco quodam exemplari asseveravit se in Latinum vertisse sermonem famosæ hujus donationis edictum et ea de re ad Julium II, Romanum pontificem, epistolam dedit in hæc verba: *Cum inter legendum in hac tua celeberrima bibliotheca (Vaticanam, opinor, intelligit), beatissime pater, occurrisset mihi libellus quidam Græcus, qui donationem Constantini continebat: æquum mihi visum est illum e Græco in latinum convertere, et eum tibi, sanctissime pater, inscribere debere, qui vicarius Christi et Petri ac Silvestri successor existis. Quippe cum multi sint, qui falsam Constantini donationem esse asseruerint: inter quos est Laurentius Vallensis, vir haud sane ineruditus, qui librum de falsa donatione Constantini scribere ausus sit. Cujus opinioni optime refragatur reverendissimus cardinalis Alexandrinus juris utriusque consultissimus, et illius objecta diligentissime confutat. Existimabat vir ille fortasse, ut quod ipse non legerat, non posset apud alios reperiri. Nec mirum, quum tantæ mordacitatis extiterit, ut Ari-*

totem philosophorum principem carpere non dubitavit, et omnes lingue latinæ anctores ita tazare, ut nemini pepercerit. Sed ne longior sim, Constantium ipsum audiamus. Hæc ille: tum subjicit ipsius edicti elaboratam a se, ut gloriatur, versionem, vel ut alii sentiunt dumtaxat, interpolatam, veteri in quibusdam Latinitate commutata. Interpretationem hujus Picernatis recedit Colonix Agrippinæ Ortuvinus a Graes Daventriensis presbyter anno 1555. Nos quæ reperimus Græca fragmenta apud Balsamonem, quorum duplex habetur versio Henrici Agylæi, altera Gentiani Herveti, bona fide representavimus, reliqua etiam addidit, cum in manus nostras pervenerint. Et quidem Augustinus Steuchus, qui et ipse in hoc scamante certare voluit, quatuor se Græca vidisse exemplaria in eadem summi pontificis bibliotheca affirmat: cumque hæc jam sub prælo essent acceptimus litteris R. P. PETRI POSSINI soc. nostræ theologi eruditissimi nobisque amicissimi Roma datis 4. Junii etiamnum integram asseverari in Vaticanis codicibus 614, folio 76, 789; fol. 185, 973; fol. 39, 1416; fol. 127, et forte etiam pluribus. Quod volui nescius ne esses.

ipsi pariter animo lubentissimo inclinavimus ad honorem strenui confessoris Jesu Christi et coepiscopi nostri Gregorii amplificandum. (*Et post alia subdit :*) Unde ipsum in nomine sanctissimæ Trinitatis, benediximus imponentes capiti ejus venerando dexteram divi Petri apostoli et sacrum linteum Jesu Christi; atque constituimus eum unaque cum illo suos etiam successores summum Armeniorum omnium patriarcham: volumusque ut in posterum pontifex Armeniæ ordinet patriarcham Georgianorum, et potestatem habeat alios instituendi episcopos super illos Armenios, qui inter alias Christianorum nationes ubique dispersi reperiuntur: tumque Albanensium regio sub peculiaris patriarchæ obedientiam redigatur; qui ex Albanensi rege promotus, ab eodem Armeniorum pontifice consecratur. Præterea quando tres patriarchæ, nimirum Alexandrinus, Antiochenus et

A Hierosolymitanus novum patriarcham initiabunt, id fiat voluntate et concursu pontificis Armeniæ; fideique professionem, quam noviter electus patriarcha nobis significare deberet, pontifici Armeniorum significet; illum etenim in Asia media regione illa nostrum vicarium instituimus. (*Post alia tandem his concludit idem sanctus Silvester :*) Quamobrem ex hoc sublimi nostro mandato potestas pontifici Armeniorum tribuitur ligandi, atque solvendi in cælo et in terra quemcumque juxta canones apostolicos ipse voluerit. Ab eodem igitur Armeniorum pontifice benedicti, sicut etiam a Christo Domino, a sanctis apostolis, cæterisque sanctis et a nobis ipsis benedicti: atque ab illo excommunicati, in eadem retineantur excommunicatione, quousque ad pœnitentiam B convertantur.

ANNO DOMINI CCGXXI.

NAZARIUS.

NAZARII PANEGYRICUS, CONSTANTINO AUGUSTO DICTUS.

(*Ex Pan. Vet. la Baume.*)

MONITUM.

Pronuntiata est hæc oratio, ut ex ipso initio manifestum est, anno Christi 321, kal. martiis, die natali Cæsarum Crispi et Constantini, cum ineunte quinto anno, vota quinquennalia solverent, ac decennalia susciperent. In quod tempus Constantini Magni quindecennalia concurrebant, ac pro ejus vicennialibus vota nuncupabantur. Aberat Constantinus, ad quem tamen Nazarius conversa oratione; « Præsentem, inquit, mihi alloqui videor, qui etsi conspectu abes, revelli tamen mentibus non potes. » Hæc oratio Nazario sine controversia adscribitur; de quo Euzebius in Chron. ad annum Christi 325: *Nazarius*, inquit, *insignis rhetor habetur*. Et Hieronymus ad an. Chr. 337: *Nazarii rhetoris filia, in eloquentia patri cœquatur*. Hanc Eunomiam, virginem christianam appellat Arnaldus Pontæus in suis Chronic. fretus, ut ipse ait, quætor Vaticanorum codicum auctoritate. Nazarii quoque apud Ausonium mentio est in professor. Burdigal. epigrammate 15. An vero Nazarius hic noster fuerit ille, quem clerus Massiliensis, in quo lectoris munere fugebatur, cum Oresio episcopo Arelatem ad synodum suffragiis delegavit, dubitat noster Joab. Guesnayrus in suis provinciæ Massiliensis analibus.

SYNOPSIS PANEGYRICI.

In exordio. Probat ejus diei lætitia, qua Con-

stantini itidem et Cæsarum quinquennalia celebrantur, parem ab oratore eloquentiam afferri non posse.

Distributio. Videtur esse: I. De Cæsaribus Crispo et Constantino; II. De Constantino Augusto.

I. *Pars.* Jam Crispus Francos et Germanos exemplo patris obtiverat. Jam Constantinus secundum consulatum gerebat, n. 3. Quantus uterque sit existimari potest, tum quod patri Constantino, quantum ad speciem corporis virtutesque spectat, similes sint: tum quod sint illustribus ejus factis instituti, n. 4. Institutionem hanc utrique gratulatur.

II. *Pars.* Transiturus ad Constantinum, in summa ejus præclare gestorum varietate, n. 5, quod primum occurrit arripit. Constantinus domito Maxentio, n. 6. mitis et clemens est in victoria, n. 7. Cum crudeli hoc tyranno confertur, n. 8. Quem mitigare clementia atque ideo oblatis fœderis legibus voluerat, n. 9. Ille rejectis pacis conditionibus, n. 10. Constantini imagines solo affligit, n. 12. Cujus injuriæ non tam memor Constantinus, quam ejus, quæ illata erat patriæ, arma capit, n. 13. Adsunt ei quasi cælo deropente lapsi milites, n. 14. Jam pridem cœleste auxilium senserat cum ferocissimis regibus Ascarico et Regaiso captis imperium feliciter auspiciatus erat, n. 16. Cum Francos, n. 17. Bructeros, Clamasos, Eruscos, Vangionas, Alamannos, Tubantes ad bellum coactos uno impetu fuderat, cum dissimulato habitu in mediam

aciem progressus cum duobus barbaris manus conseruit, n. 18. Sic igitur ad liberandam Italiam Alpes transgressurus, n. 19; Segusiam, n. 21; Taurinos, n. 22; Brixiam, Veronam, n. 25; Aquileiam, Mutinam capit, n. 27; ac tandem profligato Maxentii exercitu, ipsoque Maxentio Milvii pontis ruina oppresso, n. 28. Romam victor ingreditur, n. 30. Hujus victoriae fama ubique spargitur, n. 32. Liberalitate et sapientia suum Romae splendorem restituit, n. 33, quid non expectare praeterea urbs debeat a Caesaribus? Utriusque fortitudo et bonitas mirifice laudatur, n. 36.

In fine. Post tam multa sapienter a Constantino ordinata, id optandum unum dicit, ut ea perpetua sint, n. 38.

INCIPIT PANEGYRICUS.

I. Dicturus Constantini augustissimas laudes, qui tantum ultra omnium saeculorum principes eminet, quantum a privatis caeteri principes recesserunt, et dicturus in coetu gaudiorum exultantium, et laetitiae gestientis, quam cumulationem solito beatissimorum. Caesarum quinquennia prima fecerunt; sentio nullam eloquentiam nec optari nec concipi posse, quae dignam afferat aut tempori gratiam, aut materiae copiam, aut vestris studiis facultatem. Jactat quippe se nunc cum maxime alacris omnium ac beata devotio. Nec operata mentium rimari necesse est; extat in vultu cujusque hilaritatis publicae decus; et in serenis frontibus animorum iudicia praeleguntur. Non enim se capit exundantis laetitiae magnitudo, sed dedignata pectorum latebras, ita multa et candida foris prominet, ut intelligatur non ingentior esse

A quam varior. Nec vero mediocribus bonis gaudent, qui exultandi modum non habent.

II. Fruimur quidem nos praesentium maxima voluptate, sed lenocinatur his jam futuri ratio; et quae temporibus disseparata sunt, animorum praesumptione junguntur. Quintumdecimum annum maximus princeps salutaris imperii degit, sed auguramur jam vicennialia, et venturi fidem superiorum felicitate sancimus. Quinquennialia beatissimorum Caesarum occupatos in gaudiis habent, sed in destinatis decenniis jam vota properantia et spes volucres constiterunt. Horum dehinc compotes, propagabimus optabilis boni seriem. Ita omnia, quae ex principibus nostris prospere veniunt, continuatos fructus ferunt, nec magis recepta delectant, quam expectata juverunt. Verum quid agimus, vicenis, aut jam tricenis annis circumscribendo, quae aeterna sentimus? Ampliora sunt merita principum quam optata votorum. Eat quinimo in immensum felicitis cursus imperti, nec humanorum terminos curent, qui semper divina meditantur. Certe cupitorum irriti non sumus, qui cum optemus maxima, id faciamus benignius quam securius; quod propter caelestem in illo favorem tam certa adipiscendi spes est, quam optandi soluta libertas. Haec igitur gratulationes, quae praesentibus excitantur, quaeque superiorum memoria vigent, aut quasi in posterum redundatura cogitatio avida depascitur; quis omnino queat flagrantissimis audientium studiis satisfacere dicendo? Jam vero cum publicas tantum utilitates amplecti velim, et unusquisque privatim suas cogitet, tremebunda proferatur oratio, quae tacita reputatione vincenda est. In ipsis etiam publicis gestorum ingentium pro-

VARIORUM NOTAE.

I.—*Quantum a privatis.* Id ipsum Gregorius Magnus de Galliae regibus dixit, lib. v, ep. 6, ad Childebertum Francorum regem. « Quanto » inquit « caeteros homines regia dignitas antecedit, tanto caeterarum gentium regna, regni vestri profecto culmen excellit. »

Caesarum quinquennia. Crispi, Constantini, Constantii, et Constantis, quos Constantinus eorum pater ante quinque annos Caesares designarat. Ex quo loco patet non imperatorum modo quinquennialia ut observavimus, celebrari solita, sed et Caesarum.

Nec hoc est. Neque opus est scrutari intimos animi recessus.

Operata mentium. Ut amara curarum, abdita terrarum; mox optata votorum, supra jam semel atque iterum observavi.

Nec vero hoc est. Et vero summis bonis laetantur, qui laetitiae tuae modum non ponunt.

II.—*Fruimur.* Jucundissime quidem fruimur bonis praesentibus, sed his jucunditatem addit futurorum spe occupata, et quae temporum intervallo discreta sunt.

Disseparata. An disparata? ut Viennensis habet editio.

Quintumdecimum annum. Concurrerat 15 Constantini annus, cum Caesarum quinquennialibus. Mos autem erat, ut in quinquennialibus vota publica pro decennialibus, decimoquinto anno vota pro vicennialibus obtinendis funderentur, ut Porphyrius poeta

diserte testatur in eo panegyrico carmine, quod hoc ipso anno Christi 321, coram Constantino pronuntiavit, cujus fragmenta opera Pithæi in lucem exiere. Itaque in eo carmine:

Sancte Pater (inquit), rector superum vicenia laeta,
Augusto, et decies crescant solemnia nata.

Id ipsum constat ex sexcentis numis, votis x mult. et votis xx, id est, votis decennialibus multis, votis vicennialibus.

Et venturis hoc est. Et judicamus ex felicitate priorum temporum, quid in futurum sperare debeamus.

Id faciamus. Lege cum Acidalio: *Id facimus non benignius, quam securius:* Id est, vota nostra non sunt irrita: haec vero desideramus, non magis ex propensa in principem voluntate, quam certa spe inducti id nos impetraturos.

Soluta, etc. Hoc est, expedita libertas.

Quæque. Et quae praeterita felicitatis recordatione animantur, aut quae mens cupida praecipit olim abundanter percipienda.

Tremebunda. Id est, timida prodeat oratio, quae erit infra tacitam cogitationem singulorum: imo vero qui publicas rerum praclare gestarum laudationes ex professo suscipiunt, cum videantur eas augere velle, merito timent ne ea minuant, quae ita magna sunt, ut amplificari non possint.

fessa laudatio, cum augendi cupiditatem præ se ferat, non injuria minuendi metum faciunt, quæ spem amplificationis ex magnitudine sustulerunt.

III. Quis, oro, Constantine maxime? præsentem enim mihi alloqui videor, qui etsi conspectu abes, revelli tamen mentibus non potes: quis, inquam, aspirare laudes tuas valeat æquiparandi magis spe, quam gratia non tacendi? Quis tam potens fandi, cujus copia tam larga, tam felix, quæ cum virtutes attraxerit, non aut circumventa numero, desperato exitu stupeat, aut obterat magnitudinem, aut splendore obsoleta tantum nitoris habeat, quantum ex rerum luce collegerit? Cujus cum divina virtus, et ejus misericordia comes, appendixque victoria urbem Romam non præcipitentem exceperit, sed afflictam ac plane jacentem excitavit, recreavit, crexerit, cumque alia felicissimæ tuæ prius ac deinceps expeditiones non minus in se operis amplexæ sint, quam ex ipsis faucibus fatis Roma servata; quid dignum magnitudine tua excogitari ac dici potest, in cujus laudibus id maximum non est, quod in terrarum orbe primarium est? Nobilissimorum quoque Cæsarium laudes exequi velle studium quidem dulce, sed non et cura mediocris est, quorum in annis pubescentibus non erupturæ virtutis tumens germen, non flos præcursor indolis bonæ, lætior quam uberior apparet, sed jam facta grandifera, et contra rationem ætatis maximorumque fructuum matura perceptio. Quorum alter jam obterendis hostibus gravis terrorem paternum, quo semper barbaria omnis intremuit, derivare ad nomen suum cœpit; alter jam consulatum, jam venerationem sui, jam patrem sentiens, si quid intactum aut parens, aut frater reservet, declarat mox victorem futurum, qui animo jam vincit ætatem. Rapitur quippe ad similitudinem suo-

A rumi excellens quæque natura, nec sensim ac lente indicium promittit boni, cum involucria infantie vividum rumpit ingenium. Unde enim principis maximi tam effusus in liberos animus, nisi quod in illis jam simulacrum sui conspiciat?

IV. Commendet inferioribus suos sola necessitudo naturæ, et qualescumque diligant, qui in illis, quod ex se desiderant, non habent: præstantissimum principem hoc maxime juvat, quod in annis primoribus jam sunt ductæ lineæ, quibus virtutum suarum effigies possit includi: et pater optimus, sed melior imperator, non tam sibi quam reipublicæ gaudet, cum liberos sibi similes intuetur. Quibus ad perficienda, quæ ingenerata sunt bona non segnis virtutum opifex disciplina conjungitur: ut spes æquiparandi patris certa sit. Quippe indole similes, sed sub eodem magistro discendi fortunæ feliciores. Ipsum a tenero intuentes, in ipsum oculis ac mente conversi, nihil ab ejus contemplatione deflectunt, incerti mirentur, an diligant: nisi quod necesse est utrumque permixte simul fieri. Nam et amor, factorum commendator est, unde nascitur admiratio; et facta cum mira sunt, amorem invicem creant. Ita spectantibus liberis quidquid ab eo pulcherrime geritur, cum propter ipsum magis placuit, tum studio imitationis inolecit. Jam tibi quidem in erudiendo, imperator optime, non omnia proponebantur, quæ sequi velles. Nisi quod recte factorum contemplator accerrimus, si quid secus fieret, a spectandi cura pudentes oculos abstrahebas. Dabit enim veniam clementia tua, si audaciorem veritas facit.

V. Existimare quidem de principibus nemini fas est: nam et in vestibulo suo inquirentem repellit objecta veneratio, et si qui mentem propius adegerunt, quod oculis in solem se contendentibus evenit,

VARIORUM NOTÆ.

Professa laudatio. Παθητικῶς ut apud Ovidium:

Solaque deformem culpa professa facit, etc.

Cum augendi. Ita post Acidalium restitui pro quam augendi.

III. *Etsi conspectu abes.* Itaque non dicta est hæc oratio coram Constantino.

Revelli. Id est, avocari tamen a cogitationibus nostris non potes.

Quis inquam. Id est, quis inquam est qui cum laudes tuas celebrat, non id agat potius, ne taceat, quam quod speret se eas aquare posse dicendo?

Aspirare laudes. Modus loquendi valde insolens.

Aut obterat magnitudinem. Fortasse aut obteratur magnitudine.

Afflictam. Maxentianorum atrocitatis et ferocia.

Cumque alia. Adversus Germanos et Francos, quorum reges Rigaisum et Ascaricum bello captos morte multavit. — *Cumque alia,* etc. Id est, et cum cæteris felicissimis tuis antea et deinceps expeditionibus nihil minus aggressus fueris, quam Romam eripere ex impendenti exitio.

Quorum, etc. Id est, quorum in teneris annis prima semina virtutis olim exituræ apparent.

Alter jam obterendis. Crispus Francos et Alamanos per inaccessa itinera acerbissimo gelidissimæ hyemis tempore adortus, eos profligavit an. Christi 320. Id testatur Porphyrius poeta in panegyrico Constantini, sed Crispus in fortia vires, non dubie

ripas, Rhenum, Rhodanumque tueri ulteriora parant, etc. »

Alter jam consulatum. Nempe Constantinus Cæsar omnium, quos e Fausta Maximiani filia Constantinus Aug. susceperat, liberorum natu maximus, eodem an. Christi 320.

Declarat, etc. Id est, enim jam fortis sit supra ætatem.

Cum involucria, etc. Id est, cum generosa ejus indoles promicat trans involucria infantie.

IV. *Commendet,* etc. Id est, iis quorum conditio inferior est tua, charos reddat suos liberos una conjunctio naturæ, et ament eos qualescumque illi sint, quibus vident deesse nullam de suis virtutibus.

Ductæ lineæ. Qui pinguedam tabellam suscipit, is lineam primum circumducit, atque operi suo veluti limites præscribit, intra quos artem suam exerceat.

Quippe indole similes. Alio modo legit Acidalius: *Quibus indoles similis, sed,* etc.

Sed, etc. Hoc est, hac in re parente suo beatior, quod patrem ipsum habeat discendi magistrum.

V. *Existimare quidem.* An quidam divinum quiddam habent principes, ut Pacati pan. n. 27: *Si fas piunquam mortalibus existimare celestium.*

Nam. Id est, nam occurrens majestas in primo aditu rejicit curiosius perscrutantem.

Propius adegerunt. Lege adhibuerunt vel adjece-

Quod. Id est, contingit iis qui solem respiciunt fixis oculis.

præstricta acie, videndi facultate caruerunt; verum tu facis, principum maxime, ut patere videantur, quæ prius obstructa fuerant, qui tam optas totus videri quam cæteri recusabant. Non terror obtentui est, nec occultandis quæ plerumque intrinsecus latent, demorandoque aspectu ostentatio speciosa prohibetur. Obtutus hominum benignus receptas, nec intuentem iniquus fulgor retundit, sed serenum lumen invitat: nunc denique intelligimus, quæ desideranda in prioribus fuerant, postquam ea, quæ aperta in cæteris veritū sumus, in te reserata veneramur. Igitur, ut facitis, beatissimi Cæsares, per omnes paternarum laudum vias ite securi. Non simplici quidem itinere humerosæ ejus virtutes ingrediuntur, sed omnia ad eundem gloriæ exitum ferunt. Nullæ cupiditatum deflexiones, nullus erroris anfractus: ut verenda progredientibus non sit dispendiosa revocatio. Itaque maturiorem cursum instituitis, qui moram considerandi itineris non habetis. Sed mihi circumvento hac ipsa rerum copia, quæ potissimum capessenda sit via, qui aditus fiat incertum est: ita specie se multa offerunt paria, magnitudine congruentia.

VI. Verum ut in magnis domibus interiorem ornatum vestibula ipsa declarant, sic nobis venturis ad ingentium virtutum stupenda penetrabilia debet laudationis ingressum et prædicationis januam Roma præbere. Quæ demersa quondam tyrannidis impiæ malis, et quo major eo miserabilior, majestatis pristinæ decus ad misericordiæ ambitum conferebat. Tibi tamen, Constantine maxime, etiam in illa sui sorte venerabilis, quod quos impense amamus observantia illorum integra est, etiamsi fortuna dilapsa est. In abjectos officia gratiora sunt quæ non ex misericordia, sed ex honore venerunt. Sed nimirum recte a sapientibus ponitur connexio inter se apta

VARIORUM NOTÆ.

Non terror. Id est, non terror obstaculo est, nec apparet superba ostentatio in legendis virtutibus, quæ ut plurimum occultæ sunt, aut in retinendo aspectu.

Intrinsecus latent. Ita restituit Livineius pro *extrinsecus*.

Prohibetur. An potius *perhibetur*.

Benignus, etc. Humaniter admittis.

In te reserata. In te explicata veneramur.

Ad eundem. Id est, ad eundem gloriæ finem tendunt.

Ut verenda, etc. Id est, ut procedentibus non metuendum sit, ne necesse habeant cum dispendio aliquo sese revocare.

Sed. Mihi circumfuso ea ipsa rerum abundantia.

Specie, etc. Id est, pulchritudine æqualia, amplitudine similia.

VI. *Interiorum,* etc. Id est, judicatur ex limine ipso, qualis sit interior domus ornatus.

Prædicationis, etc. Id est, exornationis aditum.

Tyrannidis impiæ. Sub Maxentio.

Majestatis. Id est, eo referebat splendorem dignitatis pristinæ, ut dignior misericordia videretur.

Quod, etc. Id est, quia quos magnopere diligimus, non minus colimus, cum fortunam adversam experiuntur.

Quæ, etc. Id est, quæ conferuntur non tam habita ratione miseris, quam dignitatis eorum quibus impenduntur.

A virtutum. Sic enim mutuo et opera juvant, et fructum operæ partuntur, ut facile appareat inseparabilis et indiscreta permixtio. Geasisti bellum, Imperator maxime, quod tibi non minus onus Urbis imposuit, quam ejusdem ærumna persuasit. Itaque non plus ex eo laudis fortitudini tuæ datum quam pietati tributum est, quod dum scelestos persequeris, miseris liberasti. Constituta enim et in perpetuum Roma fundata est, omnibus qui statum ejus labefactare poterant cum stirpe deletis.

VII. Non enim, qui bellorum eventus solent esse, per varios et volubiles casus Mars dubius erravit, nec fortunæ vicissitudo, quæ plerumque prosperis rebus triste aliquid agglutinat, victorum lætitiā vulneravit, sed tanta hostium et tam ampla cædes, tam felix et incruenta victoria fuit, ut credas non bello ancipiti dimicatum, sed solas impiorum pœnas expetitas. Tantum etiam inter arma bona conscientia sibi vindicat, ut jam cœperit non virtutis magis quam integritatis esse victoria. Spectat enim nos ex alto rerum arbiter Deus, et quamvis humanæ mentes profundos gerant cogitationum recessus, inauuat tamen sese totam servatura divinitas; nec fieri potest ut cum spiritum quem ducimus, cum tot commoda quibus alimur divinum nobis numen impartiat, terrarum se curis abdicaverit, nec inter eorum vitas dijudicet quorum utilitates gubernat. Illa igitur vis, illa majestas fandi ac nefandi discriminatrix, quæ omnia meritorum momenta perpendit, librat, examinat: illa pietatem tuam texit, illa nefariam illius tyranni fregit amentiam, illa invictum exercitum tuum, tot victoriarum conscientia plenis pectoribus ardentem, tantis insuper viribus juvit quantas præstare aut Deus potuit, aut amor tuus debuit; ut horrendas acies, ut incognita ferri et corporum robor fulmineus miles everteret, ut quicquid instruxerat

Connexio virtutum. Fuit hæc Stoicorum hominum opinio, ut variis in locis referant Tullius et Horatius.

Sic, etc. Id est, nam sic operam sibi mutuam tradunt.

Juuant. Ita restitui ex veteri codice, pro *juvat*. Claud. Puteanus alio item modo legit, nempe *sic enim mutua se opera juvant*.

Onus Urbis. Quod susceperas cum Augusti nomine. Alii legunt *honor Urbis*, supra enim, non *ex misericordia, sed ex honore venerunt*.

Cum stirpe. Intellige de Maxentio cum Romulo filio in ea clade cæso.

VII. *Fortunæ,* etc. Id est, adversum quidpiam admiscet fortuna quæ solet admiscere prosperis quidpiam adversum, corrupti gaudia victorum.

Ut, etc. Id est, ut non tam fortitudini quam probitati tribuenda.

Servatura. Observatura seu intuitura. Infra, n. 26: *Quod pugnantem nemo servaret*, id est, intueretur. Alii tamen legunt *scrutatura*.

Nec, etc. Id est, nec discrimen ponat inter eorum animas, quorum utilitatibus studet.

Fandi. Id est, quæ dijudicat, quod fas ac nefas est.

Tot, etc. Id est, tot victoriarum recordatione, pleno animo inflammatum.

Ut horrendas, etc. Id est: Ut milites tui fulminis in-

diuturni accleris longa molitio felici congressione consumeres.

VIII. O tuam, Imperator, non victoriam magis quam clementiam prædicandam! Gravate etiam apud animum tuum male pereunt. Inventus pugnasti, qui tam facile vincebas. Jamdudum quippe prævideras hominem non imperando habilem, non tantæ majestatis capacem; quod magnitudo male crediti muneris extra animi angustias effluebat: quod qui tueri nequeunt, ubi sub tanto onere fortunæ infirmitas lapsa est, faciunt licentiam de potestate. Quid ego referam infelicitium indignissimas cædes? quid inexplotos libidinum pastus? quid miseris patrimoniorum direptiones? Sileantur hæc sane, non tantum ne sopitam malorum memoriam oratio mea suscitet, sed ne sanctissimas principis laudes dum aliena vitia depromimus, sermo talis incestet. Incrementum quidem adeptæ felicitatis est malorum commemorata depulsio; verum ut in ægelibus, etiamsi multa quæ humum obsederant industria revellenda sunt, laborem tamen purgati soli nesciunt qui fructus editos intuentur; sic Constantini laudibus satis est dum efflorescentia bona cernimus ne mala excisa reputemus.

IX. Ferebas tamen, Imperator, ferebas illum in tantis malis ludentem, et cum omnia tu scires, vota hominum connivendo, patiundo, fatigabas: qui ne sic quidem injuste arma caperes, etsi nondum ab homine laces-itus, jam tamen victorum ejus inimicus. Sed, quod erat consentaneum clementiæ tuæ, experiebaris remedia molliora, ut quod leniri quam resecai malles mitior medicina sanaret. Quin extorques animo tuo et conveniendi studium, et concordiam voluntatem? si concordiam quam veniam appellari fas est cum qui potest viuere optat ignoscere. Et non dubito quin hanc rationem cælestis prudentia tua duxerit, quod conjunctione sua flagrantissimas hominis cupiditates vel extingueret penitus, vel modice temperaret. Nulla

A quippe est libido tam vecors, quam non capiat cum in consortium temperantia venerit. Deiecit oculos deformis ignavia, ubi ei pulchritudo virtutis objecta est. Tergiversari atque hæerere petulantiam videas gravitate, modestia et decore confusam: ut appareat te, Imperator optime, concordia imperanda non illi impunitatem vexandæ Urbis daturum, sed leniorem petiisse victoriam; cum malles vitia ejus quam arma superare.

X. Sed profecto nulla vi possunt coire, quæ naturali divortio dissident: nec ulla tam fidelis est copula, quæ in diversum tendentia nexu suo teneat. Perpendit scilicet secum excellens prudentia tua, eique semper pietas applicata, omnes concordiam commoditates; illam esse fundamentum ac radicem olivæ, bonorum civilium seminarium, quietis publicæ segetem, B et almam pacis altricem. Sed o quam æger est ad honestatem recursus his, qui jam gradum ex nequitia protulerunt! Vocas ad societatem; appetitum tuum refugit, adversatur, horrescit; nihil sibi putat tecum commune, quia nihil simile est; jam certe quiescere virtuti integrum non est. Nam bellum animo gerere, armis abstinenter, non concordiam ratio est, sed ignava disseusio.

XI. Licet non sit in his ratio desideranda qui semel de via præcipites ire coeperunt, mirari tamen nequeo, cum id delatum non amplexus sit, quod impudens esset si auferret optare. Utrum Urbis funestam illam lacerationem lente ac remissè te laturum putavit? Sed natura affert ut injuriæ ejus quem diligas etiam si re ipsa graves sunt, fiant tamen amore graviores: an C creditur conserenda manu non inferiorem? Hoc vero quam opinari non potuerit exitus docuit, cum signis tam sæpe collatis, nihil unquam fuerit, quod aut spes aucuparetur, aut fortuna promitteret. Dolis, credo, existimavit decipi posse. Sed non virtus tua de congressione, quam prudentia est de fraude securior. Quis enim ad præsentendum sagacior? quis vigilan-

VARIORUM NOTÆ.

star diruerent armorum et corporum hostilium vim quam non norant, et feliciter everteres uno conflictu quicquid virtutis collegerat diuturno crimine.

VIII. *Gravate.* Id est, ægre est tibi quod improbi pereant; ægre adductus es ad pugnandum.

Non imperando habilem. Maxentium.

Quod, etc. Id est, quod angustior haberebatur animum, quam ut magno muneri male ipsi commisso par esset.

Ubi, etc. Id est, postquam imbecillus animus oppressus tanto munere fortunæ: dant licentiam faciendi quod impedire non possunt.

Sermo, etc. Id est, ejusmodi oratio corrumpat.

Adeptæ felicitatis. *Adeptæ, καθήκτως,* sumitur Ovid. lib. iv Trist. eleg. 8, 19:

Ne cadat et multas palmas inhonestet adeptas.

Et Tullius: « Senectutem ut adipiscantur omnes optant, eandem accusant adeptam. » Ubi aliqui legunt *adepti*, pro *adeptam*: sed male, ut observat Henricus Stephanus in præfatione libri de *Latinitate falso suspecta*. Multa ejus generis verborum exempla supplicant apud auctores, quæ hic ego referre abstineo.

IX. *Remedia molliora.* Missis ad eum legatis si forte factus eum eo ire vellet: quod superbe ille recusavit ejectis atque eversis per summum iudicium Constantini status.

Quin, etc. Id est, imo tibi imperas, ut ad congressum

et concordiam cum eo venias, si tamen concordia potius quam venia dicenda est.

Concordiam quam veniam. Pro magis quam veniam. Ut in illo Plauti ex Rudente, *certum est moriri, quam pati,* etc.

Quam. Hoc est, quam non sibi subjiciat.

Concordia, etc. Id est, te ad colloquium venire voluisse, non ut daret illi facultatem impune vexandi Urbem.

X. *Nec.* Nec vinculum ullum est tam arctum, quod D nectendo retineat quæ in diversas partes tendunt.

O quam, etc. Hoc est, o quam ægre ad honestatem se revocant, qui jam nequitie semita processerunt.

Appetitum tuum. Id est, quod appetebas. Alii legunt *affectum tuum*: Alii, *amicum tuum*. — Desiderium tuum aversatur.

XI. *Mirari tamen nequeo.* Deest non vel satis.

Cum id, etc. Hoc est, quod non acceperit illud quod ipsi offerebas.

Sed natura affert. Fortasse fert.

Ejus, etc. Id est: Illatæ ab eo quem ames.

Quod, etc. Id est: Quod aut spe præciperet, aut, etc.

Dolis. Quibus adversus Severum, Galerium ac Maximianum usus erat.

Sed non, etc. Id est: Sed non magis metuendum

tior ad videndum? Quis contemplatur præsentia aerius, A ventura prolixius, ambigua certius, captiosa felicius? Non hinc tecum Lynceus ille certaret, qui, ut poeta ferunt, parietum septa et arborum truncos visu facile traieciat; aut etiam ille quem eadem vetustas locuta est, cum in Siciliensi specula constitisset, conspicari solitum naves quæ Africæ portum subirent; cum prospectum hominis non aer offusus, quem crassiorem exhalatio maris faceret, non tantum disjunctarum regionum longinquitas impediret.

XII. Cum spes omnis frigere debuerit, et voluntas pacificam alienata sit, quis dubitet divinitus armis tuis deditum, cum eo dementia processerit, ut ultro etiam lacesseret quem ambire deberet? O quam acres habes dolorum aculeos contumelia quam imponit inferior! ecce enim, proh dolor! verba vix suppetunt, venerandarum imaginum acerba dejectio, et divini vultus litura deformis. O manus impia! o truces oculi! Ita non caligastis? In quo lumen mundi obscurabatis, meritas ipsi tenebras non imbibistis? Commovere tandem, conscia virtus, nec permittas hoc furori, cui de te aliud non licebat. Sed quid tandem assequeris cæca dementia? Aboleri hic vultus non potest. Universorum pectoribus infusus est; nec commendatione ceræ, aut pigmentorum fucis retinet, sed desiderio efflorescit animorum: una demum Constantini oblivio est humani generis occasus. Nunc vero commendabiliorem injuria tua faciet patientiam ejus, avidius expectent quem pictura non reddit. Flagrantiora sunt animorum desideria cum oculorum solatia perdiderunt.

XIII. Nihil profecto gravius, nihil miserius Roma doluisti. Quamvis recondita alto magis gemeres, et

VARIORUM NOTÆ.

prudentiæ, ne decipiatur in colloquio, quam virtuti, ne parum feliciter cum hoste manus conserat.

Lynceus ille. Simile quid habent Plinius, natur. Hist., l. vii, c. 21; Strabo Geograph.: vi Ælian. Variæ Hist., n. c. 45; Plutarchus Tullius, iv; Academ.; Valer. Maxim., l. iv, cap. ultimo, quorum verba, ne nimis sim, non refero.

Non tantum. Lege non tanta ut ex veteri codice emendat post Acidalium: Gruterus.

Cum spes, etc. Hoc est. Postquam spes omnis infringi debuit, et depositus est animus sancienda pacis.

XII. *Habes. Forte habet.*

Quam, etc. Id est: Quæ infertur ab eo qui altero dignitate inferior est.

Venerandarum imaginum. Constantini imagines Romam de more perlatas, a Maxentio dejectas esse, supra dictum est in Constantini vita.

Divini, etc. Id est: Divinus vultus luto deformatus.

In quo lumen mundi. Lege cum Acidalio; cum lumen mundi, etc.

Commovere, etc. Id est: Imperator virtutis tuæ conscie te tandem excita.

Nec permittas furori. Ut furorem suum exerat in tuam imaginem is, cui non satis est animi, ut aliquid in te moveat.

XIII. *Ingestos,* etc. Hoc est: Et nova quotidie luctus argumenta quas callum quoddam patientiæ tuæ obdulceres.

Dolor, etc. Id est: Mæror se prodens.

ingestos quotidie luctus callo quodam obduratæ patientiæ sustineres, confessus est se inconsultior dolor, nec timuit deprehendi, et male clausi signa mæroris per vultus indices exierunt. Hoc enim, Roma, tot vulneribus saucia vindicari volebas, cum tamen præstantissimus princeps injuriæ suæ negligens ulcisci tuas mallet. Ita ambo, benigni ratiocinatores officiorum, paria fecistis, tu voto, quo solo valebas, ille amore pariter et facultate, ut tantum honorum tibi tribueret quantum te sibi velle recognosceret. Pugnasti igitur, Imperator, coactus quidem, sed hoc maxime victoriam meruisti, quia non desiderabas. Optasti pacem, sed ignosce si plus omnium vota valuerunt. Nec illa solita obsecundare cœptis tuis divinitas, in hoc refragata est; sed aliquid ex sententia tua non cedit, ut plus pro meritis iniret. Negata est concordia cui erat parata victoria.

XIV. In ore denique est omnium Galliarum, exercitus visos qui se divinitus missos præ se ferebant. Et quamvis cœlestia sub oculos hominum venire non soleant, quod crassam et caligantem aciem simplex et inconcreta substantia naturæ tenuis eludat; illi tamen auxiliatoris tui aspici audiri que patientes, ubi meritum tuum testificati sunt, mortalis visus contagium refrigerunt. Sed quænam illa fuisse dicitur species? qui vigor corporum? quæ amplitudo membrorum? quæ alacritas voluntatum? Flagrabat verendum nescio quid umbone coruscæ, et cœlestium armorum lux terribilis ardebat: tales enim venerant, ut tui crederentur. Hæc ipsorum sermocinatio, hoc inter audientes ferebant, Constantinum petimus, Constantino inuis auxilio. Habent profecto et divina jactantiam, et cœlestia quoque tangit ambitio. Illi

Et male clausi, etc. Tuum de afflictæ Roma dolorem dissimulare non potuisti: et quamvis illa injurias sibi illatas mallet, quam tibi; tu tamen ejus dolore potius ad bellum Maxentio indicendum inductus es.

Ambo. Roma quam alloquitur, et Constantinus de quo sermo est.

Ratiocinatores, etc. Id est: Boni æstimatores vestrorum officiorum, simile quidpiam fecistis, tu, o Roma, desiderio, quod unum facere poteras, ille et optando tibi bonum, et id tibi procurando.

Nec illa divinitas. Nec divinitas illa quæ tibi rebus in omnibus obsecundat, tuis votis non obsecuta est, cum fecit ut Maxentius oblatum fœdus non acciperet, sicque amplio rem tibi laudis segetem daret.

XIV. *In ore denique.* Utrum de Labaro intelligendum: id est an quod olim Romanis mox ait contagiase, equites aut etiam legiones integræ Constantino e cœlo affuerint? Ea quidem de re nihil habet Eusebius. At Nazarius id in Gallorum omnium ore fuisse affirmat, præsentem Constantino ipso, et coram variis omnium nationum populis.

Inconcreta, etc. Hoc est: Corporis expers.

Audiri que patientes. Sic Horat., l. i, od. 2: *Patiens vocari Cæsaris ultor.* Et od. 19: *Vultus lubricus aspici.* Idem de Arte poet., 165: *Cereus in vitium flecti.*

Ubi meritum, etc. Hoc est: Postquam virtutis tuæ testimonium dederunt, sese hominum aspectui subduxerunt.

Flagrabant, etc. Id est: Emicabat in iis majestas nescio quæ, clypeis effulgentibus.

Et cœlestia, etc. Hoc est: Sane vel in cœlestes cadit ambitio.

cælo lapsi, illi divinitus missi gloriabantur quod tibi militabunt. Dicebat hoc, credo, Constantius pater, qui terrarum triumphis altiori tibi cesserat, divinas expeditiones jam divus agitabat. Magnus hic quoque pietatis tuæ fructus, quod quamvis particeps cæli ampliore se fieri gratia tua senserit, et cujus munera in alios influere jam possent, in eum ipsum tua munera redundarint.

XV. Cedat tibi non recentium sæculorum modo, sed totius memoriæ vetustas, quamvis illa, recti appetens, et nullo unquam depravata in officio, gloriatur penes se sanctitatis famam stetisse. Sed nec leguntur præconia hominum ubi quaruntur judicia divina. Illi igitur veteres, laudati vitæ moderatores, qui refrenandis cupiditatibus restricte compeque vixerunt, quorum omnis ætas armis contrebatur; quando tantam in prælio divinam opem pro merito integritatis habuerunt? ut qui longe a virtutibus tuis distant, in proximo saltem justitiæ gradu reponantur. Romano quodam in bello ferunt duos cum equis juvenes, spectatos forma pariter ac viribus, quia in dimicando præter cæteros insignes fuissent, jussu imperatoris ad remunerandam industriam requisitos. Ubi nulli inveniebantur, fides habita est divinos fuisse, quod cum laborem sedulo communicavissent, laboris præfium respuissent. Equidem historiæ non invitus assentior. Neque enim in hoc veri interpolatrix tenenda, quæ se non vanam antiquitatis nuntiam pollicetur. Sed tamen illi, qui hoc annalium monumentis, illigaverunt, verebantur ne apud posteros miraculi fides claudicaret. Estote, o gravissimi auctores, de scriptorum religione securi; credimus facta qui majora nunc sensimus. Magnitudo principis nostri gestis veterum fidem conciliat, sed miraculum detrahit. Pro auxilii

A copia negotiorum ratio metienda est. Duo quondam juvenes, sed nunc exercitus visi. Hoc certe uberius, nec infirmius veri ale. Stat argumento duplici fides inixa. Sic Constantius juvari meruit, sic debuit Roma servari.

XVI. Magnum hoc, Imperator maxime, sed de tua pietate non mirum. Adesse tibi in omnibus summam illam majestatem, quæ te circumflexa tueatur, conjectura mentium tenebamus, etsi nondum ad fidem patebat oculorum. Etenim cum mens tua mortali contagione secreta, pura omnis, funditus sincera, ubique se promerendo Deo præstet, cum gloria tua humanum modum supergressa sit, quis est hominum quin optulari tibi Deum credat, cum id et vita mereatur, et rerum magnitudo testetur? Parumper igitur ab instituto cursu non ingrato diverticulo recedamus. Tenebo hunc orationis modum, ut nec inhumane de cæteris muta sit, nec odiose de instantibus obloquatur. Tu, Imperator optime, inito principatu, adhuc ævi immaturus, sed jam maturus imperio, ostendisti cursum ætatis non expectandum in festinatione virtutis. Tu exinde domi militiæque juxta bonus, nusquam gradum extulisti quin ubique te gloria quasi umbra comitata sit. Tu ferocissimis regibus, Ascarico et comite suo captis, tanta laude res bellicas auspicias es, ut jam inauditæ magnitudinis obsidem teneremus. Ut Herculem ferunt tenerum adhuc atque lactentem duos angues manu elisiasse, ut jam infantulo indoles futuri roboris immicaret, sic tu, Imperator, in ipsis imperii tui cunabulis, quasi geminis dracones necares, per sævissimorum regum famosa supplicia ludebas.

XVII. Franci ipsi, præter cæteros truces, quorum vis cum ad bella efferveret ultra ipsum Oceanum æstu furoris evecta, Hispaniarum etiam oras armis

VARIORUM NOTÆ.

Qui, etc. Id est: Qui se agnoscebat terrenistrumphis a te superari.

Ampliolem, etc. Id est: Expertus fuerit se clariorum fieri tuo beneficio, et qui aliis beneficia conferre possit, is gloriam a te beneficii loco acceperit.

XV. *Restrictè, compeque. Contentè,* ut Livineius putat, id est, parè. *Plantus, Asinaria, sc. 1, act. 1: Mater illum arcte contenteque habet.*

Duos juvenes. Castorem et Pollucem. *Horat., l. 1, od. 12: Illic equis, illum superare pugnis nobilem.* Ambros Jovis ex Leda filios apud poetas celebratissimos. Ea demum atrocitas fuit prælii, ut interfuisse spectaculo deos fama tradiderit duos in candidis equis, Castorem atque Pollucem, nemo dubitavit. Itaque et imperator veneratus est, pactusque victoriam templa promisit, et reddidit plane quasi stipendium commilitonibus deis. *Florus, l. 1, cap. 11.*

Ad remunerandam, etc. Id est: Quo eorum virtus præmio donaretur.

Neque enim, etc. Quasi diceret: Nec enim existimanda est ea in re veritatem corrupisse, nec tenere se jactat vetustatis nuntiam.

Ne apud, etc. Hoc est: Ne prodigium apud posteros fidem non obtineret.

Estote, etc. Hoc est: Haud metuite ne parum fideliter res descripsisse videamini.

Hoc certe, etc. Id est: Hoc certe majus, nec minus verum.

XVI. *Quæ te, etc.* Hoc est: Quæ te circumcingena

defendat, cogitatione divinando putabamus, quamvis nondum oculis contestatum illud esset.

Ubique, etc. Hoc est: Nihil omittat, in quo deum sibi conciliare possit.

Non ingrato. Hoc est: Non insuavi digressionem.

Ut nec inhumane. Hoc est: Ut neque alias actiones parum humaniter sileam, nec in præsentibus commemorandis cum aliquorum invidia hæream.

Ævi immaturus. Atqui si Eusebio, Sozomeno et Eutropio fides est, qui cum anno ætatis 65 obiisse dicunt, imperii vero 32 tum agebat annum tertium supra tricesimum, sed mirum ævi immaturum eum vocat præ Maximiano et Diocletiano, quos senes imperatores viderat.

Et comite. Id est, Regaiso, quem appellat non uno in loco.

Duos angues. A Junone ejus noverca in ejus cunabulis immissos. *Virg., Æneid., l. viii, 238:*

..... Ut prima novercæ

Monstra manu geminosque premens eliserit angues. Infantulo immicaret. Malim cum Acidalio in infantulo emicaret.

Ludebas. Forte præludebas, Acidal.

XVII. *Ultra ipsam Oceanum.* Tangit Probi imperatoris tempora sub quo Francorum manus qui a Ponto, quo in loco captivi Franci tenebantur, et correptis navibus, Græciam, Asiamque populati, nec impune plebisque Libyæ littoribus appulsi, ipsas postremo navibus quondam victoriis nobiles ceperant Syracusas. Et immenso itinere pervecti, Oceanum qua terras rum-

infestas habebat : ii igitur sub armis tuis ita conciderunt, ut deleri funditus possent, nisi divino instinctu, quo regis omnia, quos ipse afflixerat conciliandos filio reservasset. Quamquam ad gloriam vestram fecunda malis suis natio ita raptim adolevit, robusteque recreata est, ut fortissimo Cæsari primitias ingentis victoriae daret, cum memoria acceptæ cladis non infracta, sed asperata pugnaret. Differamus parumper Italicas expeditiones, quibus Segusiensium civitatem, quæ superatis Alpibus Italiae claustrum obijcit, cum vi et virtute velut januam belli refregisses, inde per objectas acies, per exercitus obvios, usque ad Romana mœnia inoffensus victoriarum impetus percurrit.

XVIII. Quid memorem Bructeros? quid Chamavos? quid Cheruscos, Vangionas, Alamannos, Tubantes? Bellicum strepunt nomina, et immanitas barbariæ in ipsa vocabulis adhibet horrorem. Ili omnes sigillatim, dein pariter armati, conspiratione fœderatæ societatis exarserant. Tu tamen, imperator, cum tantam belli molem videres, nihil magis timuisti quam ne timeris. Adis barbaros, et dissimulato principis habitu, quam proxime poteras cum duobus accedis. Nunquam est excelsior principatus quam cum se publico submittit officio. Facis verba, spem illorum agitas, et veras credulitatem, negas te esse præsentem. O vere cæca barbaria, quæ in illo vultu signa principis non videris, quem nec sic quidem senseris, cum intra jactum teli securus sui staret, Constantinum esse! Qui hoc poterat non timere, dubitare quidquam potes per omnia subnixum Deo vadere? Invictos ducis, et solus timeris. Tot regna, tot populi et tantarum nationum congregatio, indignam se viribus tuis putat, quem credit absentem. Tibi tamen incrementum

A laudis ex multiplicatione terroris est, magnificentius congregata obteris, quæ scrupulosius dispersa sequeris. Innumeræ simul gentes ad bellum coactæ, sed uno impetu tuo fusæ, dum collativam vim comparant, compendiosam victoriam præsterunt.

XIX. Uno hoc bello, si debitis laudibus immorari vacaret, dies integer conderetur. Nunc ita omnia prætervolans cecidit oratio, ut victoriarum tuarum non summam evolveret, sed ornamenta monstraret. His rebus semper e re publica gestis tanta vi tantoque successu, ut nunquam virtus tua intremuerit, prudentia hæserit, felicitas claudicavit, satis, ut opinor, probatum est perpetuum in te benignæ majestatis opem fluere : ut cœlestes exercitus tui non tunc primo missi, sed tum demum intellecti esse videantur. Talis igitur ad liberandam Italiam et tam tutus accedis, ut cum res bellica cæcos habeat eventus, in te tamen dimicandi voluntatem pro victoriae pigmore teneres, etsi abessent auxilia divina. Aderat enim robustus, et florens, plenus virium, animi plenus exercitus, lætus armis, et militiæ munia exequens studio magis quam necessitate, quippe cui stipendia sunt pauciora quam prælia. Cum dico prælia, significo victorias, præterea tam amans tui quam tibi carus. Ignosce enim superba virtus, quantumvis fiducia et spiritus capias, amor principis facit militem fortio-

XX. Antiqua admodum res est quam proferam, sed non indigna memoratu. Illyrii quondam, despicientes Eropi regis infantiam, Macedones bello laceraverunt. Et prima quidem congressio secundum illos fuit; verum Macedones cum bellum reficerent, regem suum in cunis ad aciem detulerunt. Cum illos ira, hos miseratio, illos signorum cantus, hos pueri vagitus

VARIORUM NOTÆ.

pit, id est, fretum Gaditanum proindeque et Hispanias, et atque ita eventu temeritatis ostenderant, nihil esse clausum piraticæ desperationi, quo navigis pate- ret accessus. Id ipsum ait Vopiscus in Probo.

Fortissimo Cæsari. Crispo qui an. 320 Francos vici- delevitque.

Cum memoria. Id est : cum decertaret acceptæ cladis recordatione potius exacerbata, quam percussa.

Segusiensium civitatem. Segusium urbs Galliæ Clau- alpinae propter Duriam fluvium, ad radices Alpium Cottiarum, etc.

XVIII. Bructeros. Bructeri, Germaniæ populi, de quibus mentio est etiam in alio panegyrico.

Chamavos. De his Germaniæ populis alibi etiam lo- quitur.

Cheruscos. Ultra Visurgim fluvium habitantes, ubi nunc ducatus Brunsvicensis.

Vangionas. Ad Rhenum, supra Moguntiam : ubi nunc Wormacia. Worms.

Tubantes. Quos alii Transsiliana apud Frisiæ et Westphaliæ confinia : alii in ea parte Germaniæ, quæ nunc Westphalia dicitur, habitasse volunt.

Publico submittit. Id est : Vulgare inanus fungitur. Venis ad colloquium, spem illorum moves.

Veras credulitatem. Melius quam crudelitatem, id est, nimium credulos fallis, dum negas te esse præ- sentem.

Invictos ducis. Id est, tecum invictos milites ducis, utque unus omnium maxime timeris. In Livinensi

editione est *invictos duces non times, et solus timeris*, quod non ita probatur.

Quem credit absentem. Id est, dum se absentem putat.

Tibi tamen. Hoc est : Inde tamen crescit laus tua, quod crescit numerus hostium, et majori cum laude collectos hostes frangis, quos esset difficilius dispersos persequi.

Dum collativam. Id est : Dum vires in unum conferunt.

Dies integer conderetur. Vide Plinii pan. n. 80 : Cum tibi dies omnis, summa cum utilitate nostra, summa cum laude tua conderetur : ubi plura vide ejus generis exempla.

XIX. Cecidit oratio. Alii legunt tetigit.

Non summam evolveret. Melius si transpositione facta legatur non ornamenta evolveret, sed summam monstraret.

E re publica. Hoc est : Ex utilitate publica.

Felicitas claudicavit. Id est, nutavit. Supra, n. 15 : Ne apud posteros miraculi fides claudicaret.

Sed tum demum. Hoc est : Sed tum tandem mani- festi esse videantur.

In te tamen. Hoc est : tua tamen certandi voluntas, tibi victoriæ pignus foret.

Quippe cui, etc. Id est : Cum plures pugnas laerit, quam meruit stipendia.

XX. Eropi regis. Nota historia ex Justini. l. vii et Ammiani l. xxvi, ac Polybio.

Secundum illos. Hoc est, feliciter illis cessit, sed Macedonibus ad pugnam redeuntibus.

accenderet, mutata est ratio certaminis; vicerunt qui amore pugnabant. Quanto igitur est amor fidelior accepti beneficii memoria, quam præsumptione futuri, quod illic percepta res iuvat, hic expectata blanditur, tanto tui animosius dimicaverunt, qui non puero spem gratiæ munerabatur, sed principi post natos homines benignissimo meriti debitum rependebant.

XXI. Primam igitur Segusiensium civitatem, quam primam iter dederat, victoria facilis amplexa est. Quæ resistendi pertinacia ita in se imperatoris vim convertit, ut pietatem tamen non alienaverit. Nam cum latroitus vi manu quæreretur, et portarum inflammatio ignem late distulisset, cuius facilis per adjuncta contagio partu pestifero valescebat, maxima benignissimi imperatoris fuit cura, non modo ut incendium non adjutum senesceret, sed oppressum emori posset; et longe operosior clementia quam fortitudo ejus perspecta est: cum plus in conservanda urbe quam in capienda fuerat laboris oriretur. Itaque digrediens sic cupidam sui fecit, ut eam ad omne obsequium non victoriæ metus componeret, sed admiratio lenitatis.

XXII. Optima aiunt esse remedia quæ ad usum corrigendi nostri ex aliena calamitate nascuntur; verum animus pravitate, velut morbo impeditus, dilectum boni non habet. Ecce jam apud Taurinos vententem pugna gravior expectat, nec Segusiensium vastitas monet ut sibi caveant; nec cogitant quod cum principe res futura sit, quod neque vis ejus resistendi spem faciat, nec mansuetudo rationem. Campum late jacentem tantus miles oppleverat, ut non improbaret fiduciam qui instructos videret. Quæ enim illa fuisse dicitur species, quam atrox visu, quam formidolosa, operimento ferri equi atque homines pariter obsepti? Clibanariis in exercitu nomen est. Superne omnibus

VARIORUM NOTÆ.

Mutata est, etc. Id est: Mutatus est belli eventus. *Accepti, etc.* Hoc est, accepti beneficii recordatio magis amorem firmat quam spes futuri.

XXI. *Segusiensium civitatem.* Segusium, *Suse.*

Quam primam. Id est, quæ prima occurrerat de via.

Quæ resistendi. Hoc est, quæ obstinate resistendo.

Vi manu quæreretur. Plerique interpretes inducunt voculam *vi*, quam ex glossamate in contextum putant receptam.

Cujus, etc. Hoc est, cuius facilis diffusio ex contiguis locis ortu novi incendii crescebat.

Partu pestifero. Alii legunt *pastu*, sed non hic opus mihi videtur emendatione. Loquitur enim de incendio tanquam de homine, qui adolescit, senescit, moritur.

Non modo. Id est, non modo ut incendium minueretur sublati fomentis, sed ut obrutum posset extingui.

XXII. *Aliena calamitate.* Notus ille versiculus:

Felix quem faciunt aliena pericula cautum.

Dilectum boni. Non aptus est ad iudicium de bono ferendum.

Taurinos. Augusta Taurinorum, *Turin.*

Quod neque, etc. Id est, quia ita fortis est Constantinus ut ei resisti non possit, et ita mansuetus, ut causam resistendi non habeat.

Operimento, etc. Hoc est, equi et homines ferro omni ex parte cooperti.

Clibanariis. Equitibus cataphractis: hoc est qui equis ferro undequaque seoptis, ipsi quoque ferrea lo-

rectis equorum pectoribus demissa lorica, et crurum tenus pendens, sine impedimento gressus, a noxa vulneris vindicabat.

XXIII. Te tamen, Imperator, non terruit, nec quod tanto numero duplicabat armatura terrorem, nec quod vim armis numerus addebat. Certum est enim pro negotii modo animosam esse virtutem, quod ex se rerum captum suum temperat: in parvis prope ad securitatem remissa, in mediocribus modice intensior, ubi magna venerunt, juxta magnitudinem exantlandi operis erigitur. Illa armorum ostentatio, et operti ferro exercitus, qui imbelles oculos vulnerassent, invictas mentes incitaverunt: quod imbutus Imperatoris exemplo totis animis ejus miles ardescit, cum invenit hostem quem vinci deceret. Cataphractos equitibus, in quibus maximum steterat pugnae robur, ipse tibi sumis. His disciplina pugnandi est, cum aciem arietaveriat, servent impressionis tenorem, et, immunes vulnerum, quidquid oppositum sine hesitatione perumpant.

XXIV. Sed tu, imperator prudentissime, qui omnes bellandi vias nosse, opem ex ingenio reperisti, quod tutissimum est, eludere, quod est difficillimum sustinere. Diducta acie, in irrevocabilem impetum hostes effundis, dein quos ludificandos receperas reductis agminibus includis. Nihil proderat contra tendere, cum ex industria tui cederent. Flexum ad insequendum ferreus rigor non dabat. Ita nostri proditio sibi clavis adoriuntur: quæ gravibus ferratisque nodis hostem vulnere non patentem cadendo defatigabant, ac maximo capitibus afflictatæ, quos ictu perturbaverant, ruere cogebant. Tunc ire præcipites, labi reclines, semineces vacillare, aut moribundi sedilibus attineri, permixta equorum clade impliciti jacere, qui reperto

rica armati insiderent. De his Claudianus:

Conjuncta per artem

Flexilis inductus lamatur lamina membris,

Horribilis visu. Credas simulacra moveri

Ferrea, cognatoque viros spirare metallo.

Κλίβαρον verogræce, est lorica ferrea.

Noxa. Id est, contra vulnera tutos præstabat.

XXIII. *Pro negotii.* Id est, fortitudinem exercere vim suam, prout res postulat.

Quod ex se. Quod se rebus attemperet et accomodat.

Quod imbutus. Id est, quod inductus.

Ipse tibi sumis. Supple *oppugnandos.*

Aciem arietaverint. Perruperint. Ducta metaphora ab arietum similitudine, quibus urbium muri subvertebantur.

Servent impressionis tenorem. Id est, in suscepta acriter oppugnatione constantes sint.

Immunes, etc. Id est, et securi contra vulnera quidquid obiectum est absque mora disjiciant.

XXIV. *Quod, etc.* Id est, primum in eludendo hostium impetu, in quo plurimum securitatis est: deinde in eodem sustinendo, in quo plurimum difficultatis.

In irrevocabilem impetum. Ita diducis aciem, ut hostes progrediendi cupidos ac nimium se effundere ausos reductis agminibus derepente includas atque opprimas.

Effundis. Hoc est, irrucere sinis.

Quos, etc. Id est, quos ad ludibrium admiseras.

Ludificandos. Ἰαδῶταξῶς, vel fortasse legendum *Ludificando.*

sauciandi loco passim equitem effreni dolore fundebant. Ad unum interfectis, omnibus tuis integris, horrorem armorum ad miraculum victoriæ transtulerunt, quod qui invulnerabiles habebantur sine tuorum vulneribus interissent. Antoninus imperator in toga præstans, et non iners nec futilis bello, cum adversum Parthos armis experiretur, visis cataphractis, adeo totus in metum venit, ut ultro ad regem conciliatrices pacis litteras daret. Quas cum rex immodicus animi respicisset, insolentia quidem barbari debellata est, sed patefactum est in his armis tantam inesse violentiam, ut et vincendus fideret, et superaturus timeret.

XXV. Quid ego referam post tantam et tam gravem pugnam quod apud Brixiam magnus quidem et acer equitatus esset, fuga quam visu astutior, et primo impetu tuo pulsus, Veronam usque contendit ad præsidia majora? Neque id dedecori fuit, quod excusati fugiunt qui tibi cedunt. Contingat quinimo timiditati miseræ res ostentanda, fuga quæ habuerit dignitatem. Ipsa autem Verona, freta immanibus copiis, quas in unum adventus tui formido conduxerat, cum multorum jam clades accepisset, facta est parumper metu cautior, non ratione felicior. Muris se ab impetu vindicat. Aderat quidem Ruricius, experientissimus belli, et tyrannicorum ducum columen. Per tota admodum mœnia magna vis hominum, et apud Brixiani plerique jam fracti: ut in corpore cum aliqua pars ægra est, valetudo omnis contaminari solet; sic illius multitudinis portio malo affecta, totum exercitum timoris contagio dissipat. Quam faciles lapsus infirmitas haberet, cum eam intempestiva movit audacia, cum sæpe alias, tum maxime in illa obsidione perspectum eat. Clausi impetum faciunt, et qui se aliquamdiu latendo a morte defenderant, facta pugnandi copia pœnas eruptionis temerariæ pependerunt. Idemque Ruricius magna suorum clade rejectus in mœnia, spe jam

VARIORUM NOTÆ.

Antoninus imperator. Antoninus plus adoptatus ab Adriano Romanæ rei præfuit anno Christi 138, obiit anno ætatis 70, imperii 23, cui successit M. Antoninus Verus ipsius gener.

XXV. Apud Brixiam. Brixia urbs Italiæ, in Cenomanis olim sub ducibus Mediolanensibus, nunc ditionis Venetæ Bressæ. Ad Orientem; habet Veronam, ad meridiem Bergomum; ad occasum Cremonam et Mantuam.

Quam visu astutior. Lege cum Livineio, quam vi sua tutior.

Quod excusati, etc. Id est, quia excusationem habent fugæ suæ, qui fugiant ut tibi cedant.

Quin imo, etc. Hoc est, imo potius sinamur accidere timori rem prædicatione dignam nempe fugam quæ sit cum dignitate.

Quam faciles. Hoc est, quam facile conderet imbecillitas, cum alieno tempore sese audacius extulit.

Præcipitante jam die. Inclinate. Æneid. lib. II, 8:

Et jam nox humida celo præcipitat.

Sed eum exitus. Sciebat Ruricius quid sua audacia mereretur, at bonum tamen prælii exitum sperabat, in quo deceptus est, sicque eum exitus magis quam merita fefellerunt.

Considerati ratio. Nec circumspecti, aut prudentis ratio, nec formido quæ in viros cadere interdum solet.

A *lassa, sed adhuc mente vesana, cum se Veronam propriisset, novos eodem egit exercitus, et præcipitante jam die bellum non detrectavit, pugna avidior quam salutis. Sed eum exitus magis quam merita fefellerunt. Nam furorem mors domuit, quem non potnerat, nec considerati ratio, nec victi formido sanare.*

XXVI. O nox illa æternis sæculis monumentisque mandanda! cum spissis tenebris congressus fortunæ totum liceret, tu tamen, Imperator, non intutior tempore quam Deo tectior, sævissimo hosti multus instares, et libertate cædis exultans donum noctis duceres quod pugnantem nemo servaret, per infestas acies interritus vadis, densissima quæque perrumpis, dejectis, proteris. Moris decus perdunt quos ignoratas affligis: nisi quod te ipsa vis tua cogit agnosci. Nihil enim te permovent tubarum fractæ voces, horrendus militum clamor, permixta casibus vulnera, illisi cominus gladii, cadentium graves gemitus, arma late strepentina, et in unum quemdam sonitum diversi fragoris acta confusio, quod hæc omnia aut virtus negligit, aut ira non sentit. Nox ipsa, justissima bellantibus causa terrôris, vehementiorem te agendis stragibus fecerat. Quod solum enim virtutis tuæ impedimentum est, miserationem tenebræ non habent: ut intelligi liceat quantum illo in bello vis tua perfecerit, pietate non retenta, et majestate secuta. Prælio vix multo nocte confecto, fessus cædibus, anhelus ex bello, cruore oblitus, sed hostili, ad obsidionis vigilias recurrebas. O fortuna! O præpotens Roma! Quam tu unquam gratiam pro tantis his laboribus referes? Nisi quod indulgentissimus princeps, tanquam hoc ipsum tibi debeat, eo cariorem habet quo majore labore servavit.

XXVII. Et quoniam me ad Urbis commemoratiōnem fors quædam intulit, non rerum ordo deduxit, neque revocare inde orationem fas est quo jamdudum contenta veniebat, prætereo te Aquileia, te Mutina,

XXVI. *Spissis tenebris congressus.* Id est, certaminis mox fortunæ totum liceret, id est, eventus omnis penes fortunam esset. Ita autem locum interpretum omnium iudicio depravatissimum emendandum puta pro *spiris tenebrisque*, ut extat in vulgaribus editionibus.

Instares. Lege Instare, et mox ducere.

Donum noctis. Id est, putares te a nocte beneficii loco accipere, quod nemo te observaret dimicantem. *Quos ignoratas affligis.* Nesciunt enim se invicta manu tua perire.

D *Aut virtus, etc.* Hoc est, aut virtus spernit, aut militaris æstus, ac fervor ne sentit quidem.

Miserationem tenebræ non habent. Quia enim noctis tempore non videtur strages, non est miserationi locus.

Pietate, etc. Hoc est, cum pietas tua nulla re moveretur, et majestas esset in tuto.

Ad obsidionis vigilias. Vox *vigiliæ* videtur hic sumpta pro iis ipsis qui erant in excubiis.

XXVII. *Quo jamdudum.* Id est, quo jam pridem contento cursu properabat.

Aquileia. Carnorum metropolis ad oram maris Adriatici. Emporium olim celeberrimum, *Aquilæ.*

Mutina. Urbs olim Gallie togate, nunc Italiæ, inter forum Lepidum ad occasum 15, et Bononiæ ad ortum 20 mill. pass. distans. *Modène.*

cæterasque regiones, quibus propter insecutas incredibilium honorum commoditates gratissima fuit ipsius oppugnationis injuria. Senserunt enim translatis ad fortissimum principem fortunarum suarum gubernaculis quam facile omnia ad salutem cursum redirent, quæ ita deferebantur, ut mox aut malorum omnium scopulis illiderentur, aut miseriarum vadis adhererent. Prætereo inquam et hæc, et alia complura, quorum est et sigillatim onerosa moles, et omnium simul acervus onerosior. Nam quæ diducta ferre nequeas, his congregatis subire, spei importunioris est quam fiducia promptioris. Recuperata igitur Italia, hic primus fuit liberandæ Urbis gradus, et ad victoriam facilis ascensus, quod illum semper exedendæ Urbis visceribus inhærentem ex assuetis latebris vis divinitatis excussit. In quo quidem tantum momenti

fuit ad perficiendam rei facilitatem, ut non tam gloriosum sit virtuti tuæ, præstantissime Imperator, quod eum viceris, quam gratulandum felicitati, quod ad pugnam potueris evocare.

XXVIII. Non enim casu, non fiducia, factum putamus, ut ultro etiam exercitum educeret adversum eum, cujus adventus stridorem ipsum perhorresceret, nisi animum jam metu devium infestior deus, et pereundi maturitas perpulisset: quod ipsa ratio disponendi exercitus docuit illum mente perditâ, implicatoque consilio, cum cum pugna locum caperet, ut interclusa fuga moriendi necessitatem imponeret, cum spei victoriæ non haberet. Quod quidem imperatori nostro optandum largiter fuit, qui hoc uno maxime offenditur, si certamen lubricum faciat spes prompta fugiendi. Relaxaverit acies, aut frons impulsâ titubaverit, fiducia manuum ad pedes migrat. Non amas, Imperator, bella, nisi ferventem hostem in gradu suo præcisâ fuga teneat, ut aut ferro concidat, aut miseratione servetur. Apud Tiberim igitur suos instruxit, sic ripæ locatos, ut ultimorum vestigia præsigio quodam eventura cladis unda fatalis allueret: ita vero multitudine suppeditante, ut ultra quam visus agi posset, extenta acies pertineret; non quo frons imbecilla tractu invalido duceretur, sed tanta subsidiorum atque ordi-

num confirmatione, ut acies non porrectior quam robustior murum utrinque præberet; quod eam nec constipatio contraxisset, nec longitudo tenuaret.

XXIX. Prætermittam hoc loco, Constantine maxime, disponendi militis tui miram incredibilemque rationem: hoc enim persequi vellem, quem tenuisset locum cælestis exercitus dicam. Quanquam non illos arbitror stetisse nisi tecum; difficillimam enim pugnae partem tibi diligis, et tanquam pro fortunæ gradu modus virtutum debeatur, ita inter tuos non vis principatu magis excellere quam labore. Cumulatissimum quidem principis munus est, si manu cesset, non cessasse consilio; sed tu non segulor gerere quam jubere, simul exercitus tuos monitu regis, opere juvas, incendis exemplo. Quod hic etiam facis promptius quam in cæteris præliis; quod in præsentî erat tam ampla pugnae merces, quam puginator illustris; et statim Roma victoris. Cujus rei cum imaginem cœpi, dicturus horresco. Invadis primus aciem, solus irrumpis. Obumbrant euntem telorum irriti jactus, sonat ictibus umbo securus. Hos quos trabalis hasta dejicit, insultans ferus proterit. Fulget nobilis galea, et corusca luce gemmarum divinum verticem monstrat. Auro clypeus, auro arma collucet. O quantam vim possides virtus, quæ in hoc habitu plus terroris præferas quam decoris! Secuti hunc ardorem fortissimi milites, et dignos se ductu ejus imperioque testati, sic viriim laboraverunt, quasi summa res singulorum manu niteretur.

XXX. Non commemorabo hic tectas continuis stragibus ripas, non oppletum acervis corporum Tiberim, et inter congestas alte cadaverum moles ægro nixu ac vix eluctantibus gurgitibus exeuntem, quodque illum ipsum tyrannum non mors virilis, sed fuga turpis prodidit, et dignum ignaviæ et sævitæ exitu fluctus sanguinei necaverunt. Perstringi hæc satis est, quod et pridie prolixius mihi dicta sunt, neque pro dignitate exequi copia est, et ne pugna raptim gesta diutius narrata quam confecta videatur. O si nunc mihi facultas daretur sermonis pro rerum dignitate figurandi! Adhiberem omnes flosculos, et abuterer exquisito quodam lepore ac ve-

VARIORUM NOTÆ.

Propter, etc. Hoc est: Ob ea quæ consecuta commoda sunt.

Ad salutem. Id est: In florentem statum restituerentur.

Quorum est. Hoc est: Quæ et singulatim persequi, difficile opus est et difficilior cuncta simul coacervare. Nam quæ: divisa portare non potest, eadem collecta humeris tollere, spei audacioris est, quam paratioris fiducia.

XXVIII. *Animum.* Id est: Mentem jam pavore emotam.

Optandum. Id est: Cupiendum magnopere fuit.

Si certamen. Id est: Si prælii dubium eventum faciat spes fugæ facilis.

Relaxaverit acies. Si forte acies de pugnandi alacritate nonnihil remisit, aut frons exercitus, etc.

In gradu suo. Id est: Adempta fugiendi ratio efficit immobilem.

Ita vero. Hoc est: Totam vero multitudinem effliciebant, ut ultra conjectum oculorum acies illa extenderetur.

Non quo frons. Non quo frons exercitus latior esset.

proindeque imbecillior, sed ita numerosus erat exercitus, ut latus esset, quamvis bene constipatus, et fortis robustusque, quamvis in longam lineam extensus.

XXIX. *Hoc enim persequi.* Forte hic enim, etc., ut Grutero placet.

Sed tu, etc. Hoc est: Non tardior ad dimicandum, quam ad jubendum.

Obumbrant. Ἰκρύπτουσιν Constantini acriter in acie confligentis.

Hos quos, etc. Hoc est: Qui hasta valida defecti sunt, ex equis eorum pedibus proteruntur.

XXX. *Dignum ignaviæ.* Ita restitui ex veteri codice post Acidalium et Livineium pro *dignum ignavia*.

Quod et pridie. Lege cum Acidalio et Livineio *pridem pro pridie*. Ex hoc vero loco, itidem et ex styli affinitate Claud. Puteanus inducitur ad credendum, hunc et superiorem panegyricum esse Nazarii. In quo ei admodum assentior: recte enim quod hoc in loco ait Nazarius, ad illum superiorem panegyricum videatur pertinere, ubi Maxentii clades fuse describitur.

mustate dicendi. Jam strepitus Martii, jam tubarum sonores festivis vocibus resultanti favore mutantur. Dicendus in Urbem ingressus est imperatoris; et in exprimendo senatus populique Romani maximo gaudio, ingrata nisi et ipsa lasciviat oratio. Nullus post Urbem conditam dies Romano illuxit imperio, cujus tam effusa tamque insignis gratulatio aut fuerit, aut esse debuerit; nulli tam læti triumphi quos annalium vetustas consecratos in litteris habet.

XXXI. Non agebantur quidem ante curram victi duces; sed incedebat tandem soluta nobilitas. Non coniecti in carcerem barbari; sed educi e carcere consulares. Non captivi alienigenæ introitum illum honestaverunt, sed Roma jam libera. Nihil ex hostico accepit, sed seipsam recuperavit, nec præda auctior facta est, sed esse præda desivit, et, quo nihil adjici ad gloriæ magnitudinem majus potest, Imperium recepit, quæ servitium sustinebat. Duci sane omnibus videbantur subacta vitiorum agmina, quæ Urbem graviter obsederant. Scelus domitum, victa perfidia, diffidens sibi audacia et importunitas catenata; furor vinculus, et cruenta crudelitas inani terrore frendebant: superbia atque arrogantia debellatæ, luxuriosæ coercita, et libido constricta nexu ferreo tenebantur. Sequebatur hunc conitatum suum tyranni ipsius teterrimum caput; ac, si qua referentibus fides est, suberat adhuc sævitia, et horrendæ frontis minas mors ipsa non vicerat. Injiciebantur vulgo contumeliosissimæ voces. Nam et ludibriis oppressoris sui auspicari libertatem juvabat, et mirum cum voluptate conceptus e vita terror, insultatione interitus obtinebatur.

XXXII. Quis triumphus illustrior? quæ species pulchrior? quæ pompa felicior? Dicam itaque, Imperator, quo uno satis mihi videor divinam gloriam tuam significaturus. Quot in illo turpitudinum notas extinxeras, tot in te laudum infusæ refuserunt. Fraudari indulgentissimum princeps ea gratia neminem voluit, quominus omnia quo odium ejus pervaserat, spectaculum tyrannici funeris expiaret. Ubi-

A que jam quidem lætillam gestæ rei diffuderat fama velox, et ad celeritatem nuntii pennata victoria; insequeretur tamen uberiore cum gaudio ipsius rei fructus, quod ad animum languidius accedunt quæ aurium via manant, quam quæ oculis hauriuntur. Itaque tanti per Italiam concursus hominum excitabantur, tantæ ex oppidis effusiones, ut facile æteacti terrores testificatio in præsentis exultatione læceret. Pari studio missum ejusdem tyranni ad permulcendam Africam caput, ut quam maxime virum affligeret, laceratus experet. Et nondum satis tempestivo mari, affuerunt tamen navigantibus felices auræ, et fluctus secundi, beatissimamque victoriam ipsa etiam elementa juverunt. Caput, in quo titulus tantæ laudis circumferabatur, reddidit Tiberis, prosecuti sunt venti, maria servarunt. Quoniam modo te, potens Africa, quanto lætitiæ fremitu, quam insolenti voluptate jactasti? nihil quippe est immoderatus quam post longam tristitiam repens gaudium. Impetu suo fervet; nec ut primum liberum, continuo defæctum, statim purum est. Nam ut stultæ cum diu interceptæ sunt, exitu dato, quo largiores, eo crassiores aquas evomunt; sic vota hominum metu interclusa turbide aliquid egerunt eam cumlata eruperunt.

XXXIII. Hæ victoriarum gratulationes. Nec minus uberes fructus reliquarum virtutum fuerunt. Implacitam quidem atque obsitam Urbem gravissimis malis evolverunt indefessa vis atque eximia fortitudo: sed quantum boni prudentia excogitavit, benignitas et clementia contulerunt? Quorum quid magis juverit difficilis æstimatio est. Nam et calamitate obsessis, finis est voti miseria liberari, et mox vacuitas miseriarum parum grata est, nisi lætitia consequatur. Ita pro se quæque officiis suis functæ fortitudo et liberalitas imperatoris, cumulatissimum Urbis beatitudinem exhaurienda, et congerendis commodis reddiderunt. Facilius quidem et multo proclivior lædendi quam commodandi semper est via, vulnerare integrum quam sauciato mederi, dissipare

VARIORUM NOTÆ.

XXXI. *Educti e carcere consulares.* Huc pertinet illud Prudentii adversus Symmachum, l. 1, 552, ad Romam:

Cum te pestifera premeret Maxentius aula,
Lugebas longo damnatos carcere centum,
Ut scis ipsa, patres.

Sane omnibus videbantur. Triumphalis Constantini post cæsum Maxentium in Urbem ingressus.

Tyranni. Maxentii.

Conceptus, etc. Hoc est, et insultando cæsum Maxentium, obtrebant metum, quem conceperant eo vivo.

XXXII. *Omnia quo.* Malim qua, ut Bongarsio placet; vel omnes quas, ut vult Acidalius.

Languidius accedunt. Horat.:

Segulus irritant animos demissa per aures
Quam quæ sunt oculis commissa fidelibus...

Luceret. Forte eluceret. Acidal.

Vivus affligeret. In allo pan. eidem dicto: Quippe omni Africa, quam delere statuerat, exhausta. Cur autem Maxentius in Africanos tantopere exarserit causam offert Zozimus, l. 11: Quod perlatam in Africam ejus imaginem Africani milites prohibuissent circumferri, et quod insuper Alexandro favissent, qui ex

Præfecto prætorio imperatoriam purpuram induerat, quo per Volusianum interfecto, quotquot in Africa vel genere, vel opibus præstabant veluti Alexandri partium sectatores, aut necabantur, aut bonis spoliabantur.

Nondum satis tempestivo mari. Maxentii enim clades in 8, kal. Octobris incidit.

Nec ut primum. Hoc est, nec statim atque licitum est gaudere, continuo purum atque expurgatum est. Nam ut tubi, cum longum clausi fuere, aperto meatu, quo crassiores, eo magis turbidas aquas evomunt; sic vota hominum timore suspensa aliquid tumultuosum præ se ferunt, ubi pleno cumulo eruperunt.

XXXIII. *Sed quantum.* Sed quantum ad splendorem Urbis contulit Imperatoris prudentia, dum ejus liberandæ rationes comminiscitur; tantum, etc.

Pro se quæque. Simile est illud Æneid. l. XII, 552:

Pro se quisque viri summa nituntur opum vi.

Piget plura ejusmodi exempla proferre.

Exhaurienda. Adde calamitate. Nam sine hac voce, quæ nescio quomodo extitit, nullus est sensus.

rapta quam divulsa componere, cessit tamen rerum A cipe tam scro fruenterur.

hac conditio Principi nostro. Nam quidquid mali sexennio toto dominatio feralis inflixerat, bimestris fere cura sanavit. Sanavit dico: redintegratio status pristini, permulcendo dolori satis est, non et arcessendæ gratulationi, nec amplius postules quam ut eum sui non poeniteat, qui solitario modo id egit ut recuperatis quæ amiserat non doleret, non etiam ut novorum adoptione gauderet. Prætereo, privatim reddita omnibus patrimonia, quos illa monstrosa labe extorres domo fecerat, prætereo inquam, quia vix sufficit oratio facta publicitus explicare: quanquam cum ex singulis sit coagmentata respublica, et quidquid in eam confertur, ad omnes proportionem permanat; et vicissim necesse est quod sigillatim omnes adipiscuntur in commune reipublicæ redundare. B

XXXIV. Jam illa vix audeo de tanto principe commemorare, quod nullam matronarum cui forma emendator fuerit boni sui piguit, cum sub abstinentissimo imperatore species luclenta non incitatrix licentiæ esset, sed pudoris ornatrix. Quæ sine dubio magna, seu potius divina laudatio, sæpe et in ipsis etiam philosophis, non tam re exhibita, quam disputatione jactata. Sed remittamus hoc Principi nostro, qui ita temperantiam ingenerare omnibus cupit, ut eam non ad virtutum suarum decus adscribendam, sed ad naturæ ipsius honestatem referendam arbitretur. Quid? faciles aditus, quid? aures patientissimas, quid? benigna responsa, quid? vultum ipsum augusti decoris gravitate, hilaritate permixta, venerandum quiddam et amabilem identidem quis digne C exequi possit? Quarum rerum miraculo sic omnes devinciebantur, ut non tam omnes dolerent quod illum tyrannum ita diu tulerant, quam quod tali prin-

XXXV. Longum est ex illo percensere beneficia principis, quæ in orbem sine modo redeuntia, contexta ejus benignitate fulserunt, ita infinita numero, commodis magna, ut nunquam oblivione gratiam obductura sit vel multitudo omnium, vel utilitas singulorum. Sensisti, Roma, tandem arcem te omnium gentium, et terrarum esse reginam, cum ex omnibus provinciis optimates viros curiæ tuæ pigneraveris: ut senatus dignitas non nomine quam re esset illustrior, cum ex totius orbis flore constaret. Populi vero Romani vis illa et magnitudo venerabilis, ad imaginem antiquitatis relata, non licentia effrænata exultat, non abjecta languide jacet, sed sic assiduis divini principis monitis temperata est, ut, cum ad nutum ejus flexibilis et tenera ducatur, morigeram se non terrori ejus præbeat, sed benignitati. Placidam quippe rerum quietem, et profundum Urbi otium gentes perdomitæ condiderunt. Vacat remissioribus animis delectamenta pacis adhibere. Celeberrima quæque Urbis novis operibus enitescunt: nec obsoleta modo per vetustatem redivivo cultu insigniuntur; sed illa ipsa quæ antehac magnificentissima putabantur nunc auri luce fulgentia indecoram majorum parcimoniam prodiderunt. Circo ipsi maximo sublimes porticus, et rutilantes auro columnæ, tantum inusitati ornatus dederunt, ut illo non minus cupide conveniatur loci gratia quam spectaculi voluptate.

XXXVI. Tantorum Roma compos bonorum, quæ quidem ei sunt cum toto orbe communia, haurit insuper ingentis spei fructum, quem propositum sibi ex Cæsaribus nobilissimis habet, eorumque fratribus, quorum jam nomina ipsa veneramur, etsi vota nostra interim proferuntur. Nec Lacedæmoniiis magis li-

VARIORUM NOTÆ.

Dissipare rapta. Alii legunt *dissipare parta*.

Bimestris fere cura. Videtur Constantinus Romæ duos menses ad componenda omnia commoratus, indeque Mediolanum, ac post in Germaniam concessisse.

Sanavit dico. Id est, quid dico sanavit? restitutio in pristinum statum sufficit ad leniendum dolorem, non ad invitandam lætitiæ, nec potes plus exigere quam ut sui ipsius non tædeat illum, qui recuperatis iis rebus, quas perdidit, solummodo id obtinuit ut non doleret, non etiam ut lætaretur acquisitione novarum rerum.

Non et arcessendæ. Nonne satis erit ad gratulationem imperatori nostro merendam?

Solitario modo. Pro eo quod est *solummodo*, vox posterioris ævi.

Quia vix, etc. Id est, quia par non est oratio commemorandis quæ populo attribuit, beneficiis. Quanquam cum ex singulis constet, etc.

XXXIV. *Forma emendatior.* Id est, egregia, eximia. Cicero de Aniciis: *mores emendati, etc.*, et Horat. l. 1, ep. 16, ad Quintium:

Cum pateris sapiens emendatusque vocari.

Boni sui piguit. Sux illam pulchritudinis piguit.

Arbitretur. Ita restitui pro arbitremur, sine qua emendatione, ut Acidalijus notat, *βαραριζα το σαρνμ*.

Identidem. An *renitentem?* Apud Horat. l. 1, od. 6: *adfectuæ prædam renidet*. Similiter apud Virgillum.

XXXV. *In orbem.* Hoc est, per circuitum sine fine

revertentia, connexa vero per ejus bonitatem, etc.

Oblivione. Id est, oblivionem allatura gratiæ.

Curia, etc. Hoc est, tibi obstrinxeris.

Ad imaginem. Id est, ad speciem vetustatis restituta, non ex licentia effrænata lascivita.

Morigeram, etc. Id est, non gubernatur ejus terrore, sed ejus benignitate.

Vacat. Id est, fas est liberiore animo oblectamenta pacis usurpare.

Indecoram, etc. Hoc est, arguunt inhonestam majorum nostrorum parcimoniam.

Porticus. Nemini non notum Romæ insignes fuisse porticus bene multas: quarum aliæ duplices, ut ait Suetonius in Claudio, triplicesque, aut græco vocabulo tetrastichæ et pentastichæ a totidem ordinibus columnarum dicerantur. Pompeiana imprimis porticus commendatur.

Ut illo, etc. Id est, ut illic fiat concursus non minus ad visendum locum, quam spectaculi causa.

XXXVI. *Cæsaribus nobilissimis.* Crispo et Constantio.

Eorumque fratribus. Constantem puta et Constantium, quorum nomina jam veneramur, etsi vota nostra differuntur, id est, etsi nondum asciti sunt in Cæsares.

Nec Lacedæmoniiis. Apud Lacedæmonios regum erant familiæ duæ, altera Eurysthenidarum ab Eurysthenes ejus auctore, altera Proclidarum, a Procle: ambæ ab Hercule: quare Heraclidæ dicebantur.

cuerit hoc instituto rempublicam tuam, cum regem nisi ex stirpe Hercules non haberent. Tuos, Constantine maxime, tuos liberos ac deinceps nepotes tecum optat ut tanto a pluribus petantur, quanto ad majora nascuntur. Declarant ecce rationem cupiditatemque votorum facta Crispi Cæsarum maximi, in quo velox virtus ætatis mora non retardata pueriles annos gloriis triumphalibus occupavit: cuius ita jam uberes scatent laudes, ut plenæ possent videri, nisi cœpisse et patrem cogitaremus. Qui quidem nunc nobilissimus Cæsar venerandi patris, fratrum, suorumque omnium fruitur aspectu, sequere fruentium omnibus præbet. Cruda adhuc hieme iter gelu intractabile, immensum spatium, nivibus infestum incredibili celeritate confecit: ut intelligamus, alacritatibus nihil asperum, qui ipsam quam a suis petebat tam laboriosam instituerit voluntatem.

XXXVII. Quæ tuum, Constantine maxime, mite pectus inundavit gratulatio, cui tanto intervallo videre filium licuit, et videre victorem? Narravit utique exhausta bella, et hoc ad suam gratiam, non ad sui ostentationem, qualis excipiendo hoste, quam resistenti vehemens, quam facilis supplicanti. Audivit hæc frater intentus, et puerilem animum spes læta et blanda gaudia titillarunt; cumque miraretur fratrem, etiam sibi favit, quod ex annis ejus quam proximus tantæ gloriæ esset agnovit. Nunc te, Constantine maxime, omnes rogamus, cum præsentem laudaveris, cum jam reipublicæ flagitanti, cum Gallis desiderantibus reddes, iterum atque iterum moneas revertentem, neque enim persuaderi facile potest, ut si quando armis vestris contusa barbaria aliquid tamen moverit, sit ille animo, sit consilio tui similis. Temperet modo dextræ, manum parcat, et sit aliquid, quæsumus, in quo te iterum nolit imitari. Te vero, Constantine Cæsar, incrementum maximum boni publici, quibus votis amplectitur Romana felicitas? quæ de te tantum expectat quantum nomine polliceris: et licet ætas adhuc revocet ab imitatione virtutis

A paternæ, jam tamen ad pietatem ejus natura deducit? jam maturato studio literis habilis, jam felix dextera fructuosa subscriptione lætatur. Delegat multa indulgentissimus parens, et quæ pro te concedit, referri ad gratiam tuam mavult.

XXXVIII. Quid igitur his temporibus fortunatus, cum beneficio Constantini maximi, qui tam mature nobis Cæsares dedit, utamur maximis eorum commodis, et integra ætas supersit? Nihil imminuitur, et plurimum sumitur: ut, cum res largiter suppetat, spes tamen illibata permaneat. Quinquenniis igitur feliciter inchoatis, decennia Cæsarum nobilissimorum, ultra posteros nostros extendenda, quam impense rogare et orare nos conveniat, ipsis bonis temporum, et reipublicæ utilitatibus admoveamur.

B Jacet in latere Galliarum, aut in sinu tuo susa barbaria: Persæ ipsi, potens natio, et post Romanam magnitudinem in terris secunda, amicitiam tuam, Constantine maxime, non minus trepide, quam amabiliter petiverunt. Nulla in terris tam ferox natio est, quæ te non metuat aut diligit. Omnia foris placita, domi prospera, annonæ ubertate, fructuum copia. Exornatæ mirandum in modum, ac prope de integro conditæ civitates. Novæ leges regendis moribus et frangendis vitiiis constituunt. Veterum calumniosæ ambages recisæ, captandæ simplicitatis laqueos perderunt. Pudor tutus; munita conjugia. Securæ facultates ambitione sui gaudent, nec aliquis habendi quam plurimum metus: sed in tanta honorum affluentia magna verecundia non habendi. Illic denique C status rerum est, ut obtinendæ potius felicitatis votum geramus, quam augendæ cupiditatis. Unum modo est, quo fieri posset Roma felicior, maximum quidem, sed tamen solum, ut Constantinum, conservatorem suum, ut beatissimos Cæsares videat, ut fruendi copiam pro desiderii modo capiat, ut vos alacris excipiat; et cum reipublicæ ratio digredi fecerit, receptura dimittat.

VARIORUM NOTÆ.

Tanto a pluribus. Supple populis.

Nisi cœpisse, et patrem. Nisi subiret in mentem hæc fuisse sui patris initia. Vel si pro patrem legamus partem; sensus erit nisi veniret illud in mentem, partem esse tantum, cum quis ita incipit.

Alacritatibus. In veteri codice est *alacritati*. Ego lubenter legerim *alacritati ejus*.—Nihil vivido ejus animo esse difficile, qui prior habuerit illam voluntatem adeo strenuam, quam a suis militibus reposebant.

XXXVII. *Videre victorem.* Non *victoriam* ut est in editione Puteana. Crispus autem de quo hic agitur anno Christi 320 vicit Alemannos.

Ad suam gratiam. Alii legunt *sui*; alii *tui*, alii *tuam*, id est, ut tibi gratificetur.

Frater. Constantinus.

Etiã sibi, etc. Hoc est, etiam aliquid inde lætitiæ in se derivavit, quod ex annis Crispi cui proximus erat, ætate, sensit quam propinquus esset tantæ laudi.

Temperet modo dextræ. Sit omnia tui similis, modo instar militis manum cum hoste non conferat, qua in re optamus ut deinceps iterum te nolit imitari.

Quantum nomine polliceris. Alludit ad Constantini nomen, quod ductum videtur a *Constantia*.

Jam felix. Hoc est, jam beata manus tua ad utiles

subscriptionses adhibetur.

Per te concedit. Gruterus legit *per se concedit*: utrumvis elige.

Referti, etc. Hoc est tibi acceptum referri mavult. XXXVIII. *Tam mature.* Cum Constantinus quintum, Crispus vero quindecimum annum ageret.

Maximis eorum commodis. Quæ nunc veluti præcoces fructus in antecessum percipimus, et cum maturam ætatem attigerint, supersint nobis commoda, quæ ab illa ætate solent percipi omnino integra, quasi tibi nihil ante acceperimus.

In latere Galliarum. Id est, ad Rhenum: mox in *sinu tuo*, id est, in media Germania. Alii legunt *sinu suo*.

Persæ ipsi. Persæ legatos ad Constantinum miserunt de petenda ejus amicitia.

Calumniosæ ambages recisæ. Hoc de Constantino referunt Aurel. Victor et Euseb.

Nec aliquis, etc. Id est, nec timet qui opibus abundat, sed potius in tanta honorum copia pudor est is carere.

Ut obtinendæ. Id est, ut optandum nobis potius sit felicitatem perpetuam tenere, quam eandem ampliore habere.

Cum reipublicæ ratio. Hoc est, cum reipublicæ utilitas vos compulerit inde discedere.

APPENDIX AD NAZARIUM.

PANEGYRICI VETERES AB ALIIS CONSTANTINO DICTI.

INCERTI AUCTORIS PANEGYRICUS
MAXIMIANO ET CONSTANTINO DICTUS.

MONITUM.

Panegyricus iste, ut legenti statim liquet, in celebritate nuptiarum Constantini et Faustæ Maximiani filiæ pronuntiatus est anno Christi 307, cum Maximianus e Lucaiæ recessu ad resumendum quod ægre dimiserat imperium, et struendas Constantino insidias Treveros, ubi is erat, accessisset, ibique Faustam conjugem simul cum Augusti nomine acciperet. Auctor incertus est. Hunc Ædium fuisse putat Sigonius : sed quo argumento nitatur haud apparet.

SYNOPSIS PANEGYRICI.

In exordio. — Cum pro more celebrandæ sint oratione Constantini jam Augusti cum Faustæ Maximiani filiæ nuptiæ, tum præcipue totius reipublicæ nomine id a se fieri dicit oportere, qui hac præsentis lætitiæ perfruat.

Distributio videtur esse. I. De Constantini. II. De Maximiani laudibus, n. 2.

I. Pars. — Quid Maximianum moverit, ut hunc jure adoptionis nepotem, majestatis ordine filium, etiam generum esse vellet. Nimirum quod patrem Constantium non specie modo, sed continentia, fortitudine, justitia, prudentia repræsentaret, n. 3. Hujus comparationis singula capita persequitur, n. 4. Quod Cæsaris appellatione contentus expectare matuisset, ut ab eodem, quo pater suus, declararetur Augustus, n. 5. Quod jam dudum hunc sibi generum destinasset, cum in Aquileiensi palatio tabulam exhiberi jusserat, in qua Faustæ Constantino adhuc puero galeam offererat, n. 6.

II. Pars. — Transit ad Maximianum, quem laudat quod Gallias pacarit, quod Romana signa trans Rhenum barbaris gentibus intulerit, quod in Mauritania

A quinquegentenas nationes domuerit, quod post tot tantasque victorias Romæ triumpharit, n. 8. Ingeniose conqueritur quod reipublicæ curam ad tempus deposuerit, n. 9.

In fine. — Compellat utrumque imperatorem ex quorum novæ affinitate nihil non sperandum dicit, sic enim fundandum deinceps imperium virtute juvenis et maturitate senioris, n. 13. Converterit orationem ad Constantium cælo fruentem, quo adempto adhuc supersit et Maximiano filius, nec Constantino pater desit; denique nullam sobolem Constantino precatur, n. 14.

I. Dixerint licet plurimi multique dicturi sint ea, quibus omnia facta vestra summarumque virtutum merita laudantur, sacratissimi Principes, Maximiane, velis, nolis, semper Auguste, et Constantine oriens B imperator; mihi tamen certum est ea præcipue isto sermone complecti, quæ sunt hujus propria lætitiæ, qua tibi Cæsari additum nomen imperii, et istarum cælestium nuptiarum festa celebrantur: cætera enim in reipublicam beneficia vestra possunt multas occasibus diversorum temporum prædicari: huic voto propria nunc debetur oratio, quod semel factum futurum est sempiternum. Equidem scio gaudentium studia nunc ita toto orbe florescere, quæcumque Fama ultra naturam, qua fingitur discursus volucres mutata, et plus quam mille vocibus sonora, percrebuit, ut omnium nationum gratulationibus consecratur; quid enim rebus humanis contingere potuit aut nobilius ad gloriam, aut certius ad salutem, quam quod pristinae vestrae concordiae perpetuaque pietati hoc quoque pignus accessit, summorum nominum arctissima conjunctione venerabile, ut imperatori filiam collocaverit imperator? Sed tamen nos oportet omnes homines

VARIORUM NOTÆ.

I. *Velis, nolis.* Adulatorie dictum, quasi Maximianus invitatus, et ad obsequendum tantum diis, abdicatam ante quatuor annos purpuram resumpsisset. Quod tamen regnandi cupiditate et solitudinis tædio ab eo factum tradunt Eutrop., Victor et alii. Maximianum harum nuptiarum tempore Augustum fuisse videtur esse contra fidem historici, ut observat Antonius Schonovius.

Oriens imperator. Tum enim cum habita est oratio, Constantinus ex Cæsare primum dictus est Augustus.

Nomen imperii. In aliquot exemplaribus est nomen imper. Quod sit ut legendum suspicer nomen imperatoris, potius quam imperii. Et vero infra n. 2: *Et tibi, Constantine, per socerum nomen imperatoris accrevit.*

Nuptiarum festa. Constantini et Faustæ Maximiani ex Theodora filia. Euseb., Sozom., Zonar., etc.

Huic voto. Videtur auctor hanc orationem volum inscriptam voluisse. Nam, n. 13: *Sicut huic voto congruit, id est, huic orationi meæ: sic enim quia imperatores instar deorum colebant, et quidquid ad eos pertinebat sacrum erat, non mirum si volum appellat orationem, quam ipsi fortasse promiserat.* Infra n. 7: *Ita dicam, ut veritas meæ erga te devotionis appareat.*

Quæcumque fama. Hoc est: *In quæcumque parte diffusa est fama supra naturam, qua exhibetur sub specie volantis alitis.*

Discursus volucres. Lege cum Acidalio, *Discursus volucris incitata, et plus quam, etc.*

Pignus accessit. Id est, Maximiani filia, infra n. 3, cum ab eo pignus ipsi charissimum postularas.

Sed tamen. Hoc est: *Sed tamen par est nos omnium maxime lætari.*

exultatione superare, qui hoc tantum reipublicæ bonum præsentem intuemur, et ipsa vultuum vestrorum contemplatione sentimus ita convenisse vos, ita non dexteras tantum, sed etiam omnes sensus vestros mentesque junxisse, ut, si fieri possit, transire invicem in pectora vestra cupiatis.

II. Quid enim aut tu carius dare, aut tu carius accipere potuisti, cum hac affinitate vestra et tibi, Maximiane, per generum juvena renovata sit, et tibi, Constantine, per socerum nomen imperatoris accreverit? Maximas itaque vobis, æterni principes, publico nomine gratias agimus, quod suscipiendis liberis optandisque nepotibus seriem vestri generis prorogando omnibus in futurum sæculis providetis ut Romana res, olim diversis regentium moribus satique jactata, tandem perpetuis domus vestræ radicibus coalescat, tamque sit immortale illius imperium quam sempiterna soboles imperatorum. Hæc est vera pietas, hæc voluptas conservandi generis humani, exemplum dare gentibus ad matrimonia studiosius expetenda, et liberos educandos, ut substituendis successionibus singulorum nihil obsit unumquemque esse mortalem, cum immortalis sit posteritas reipublica. Quare si leges hæc, quæ multa cælibes notaverunt, parentes præmiis honorarunt, vere dicuntur esse fundamenta reipublicæ, quia seminarium juventutis, et quasi fontem humæni corporis semper Romanis exercitiis ministrarunt, quod huic vestro in rempublicam merito possumus dignum nomen adscribere? qui non plebeio germine, sed imperatoria stirpe rempublicam propagatis, ut quod millesimo anno post Urbem conditam evenisse tandem gratulamur, ne mutatoria per novas familias communis salutis gubernacula traderentur, id est, omnibus duret ætatibus, imperatores semper Herculii.

III. Quemnam igitur utriusque vestrum præconii ac venerationis ordinem faciam? adhuc enim de amborum in hanc necessitudinem congruentibus votis

VARIORUM NOTÆ.

II. *Juventa renovata sit.* Maximianus enim tum sexagenarium annum attingebat.

Prorogando. Alii ex veteri codice *propagando.* Et vero mox qui imperatoria stirpe rempublicam propagatis.

Coalescat. Infra n. 13: *Perpetuis profecto affinitas ista coalescet stirpibus, quæ semper summos in republica viros ad concordiam copulavit.*

Voluptas conservandi. Melius Acidalius *voluntas.*

Cum immortalis sit. Dum alii homines aliis succedunt, etsi singuli mortales sint, sit tamen ut velut integra atque eadem semper sit reipublica, et sic propagata posteritate velut immortalis.

Millesimo anno. Sub duobus Philippis, cum filius patri successit.

Id est, omnibus. Lege cum Grutero *idem*, vel cum aliis *id.*

III. *Junior.* Si cum sexagenario Maximiano conferratur, ipse enim Constantinus agebat annum 31.

Sed profecto. Versatur in lubrico loco, dubius utrius imperatoris laudes primum persequatur.

Et paterni et tui. Maximianus enim Constantium Constantini patrem, Cæsarem et Augustum fecerat.

Natura signavit. Id ipsum confirmat alias his verbis *Inde est quod tanta ex illo in te formæ similitudo trans-*

communiter dixi. Et te quidem sentio, senior Auguste, majestate præcedere, te sequi, junior Imperator. Sed profecto sicut tuo, Constantine, socero ante est conciliata divinitas, quam ab eo pignus ipsi charissimum postulare; sic et nunc quoque in hac gratulatione prius illa dicenda sunt, quæ in te considerans tantus iste, et paterni et tui auctor imperii, lætatus est quod petisti. O divinum tuum, Maximiane, iudicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem, majestatis ordine filium, etiam generum esse voluisti! Divi, inquam, Constantii filium, in quem se prima illius juvena transfudit, in cujus ore cælestes illius vultus natura signavit, qui aspectum illius ad decorum concilia translatis adhuc desiderantibus nobis sufficit pro duobus. Neque enim forma tantum in te patris, Constantine, sed etiam continentia, fortitudo, justitia, prudentia sese votis gentium præsentant.

IV. Quo enim magis continentiam patris æquare potuisti, quam quod te ab ipso sine pueritia illico matrimonio legibus tradidisti, ut primo ingressu adolescentiæ formares animum maritalem, nihil de vagis cupiditatibus, nihil de concessis ætati voluptatibus in hoc sacrum pectus admitteres; novum jam tum miraculum, juvenis uxorius? Sed, ut res est, mente præsaga omnibus te verecundiæ observationibus imbuebas, talem postea ducturus uxorem. Fortitudinem autem illius jam tum in principiis consecutus es. Multa ille Francorum millia, qui Bata-viam, aliasque cis Rhenum terras invaserant, interfecit, depulit, cepit, abduxit: tu jam ab ipsis eorum regibus auspicatus es, simulque et præterita illorum scelera punisti, et totius gentis lubricam fidem timore vinxisti. Liberavit ille Britannias servitute; tu etiam nobiles illic oriendo fecisti. Plurimas ille barbaras nationes victoria domuit, venia mitigavit; tibi cunctis hostibus alacritatis tuæ terrore compressis interim deest materia viuendi.

ivit, ut signante natura vultibus tuis impressa videatur. Idem aspectus, eadem in fronte gravitas, eadem in oculis et in ore tranquillitas: sic est index modestiæ rubor, etc.

IV. *Primo ingressu adolescentiæ.* Locus insignis ad probandam et Constantii et Constantini continentiam: sed id in utriusque vita expendimus.

Multa ille Francorum millia. De Constantii expeditione sic scribitur in alio panegyrico: *Nec contentus eas vicisse, ipsas in Romanas transtulit nationes, ut non solum arma, sed et feritatem ponere cogerentur.* Ibidem de Britannis post decimum tandem annum recuperatis.

Eorum regibus. Ascarico et Regaiso quos statim a Constantii morte turbas molientes Constantinus fregit, ac bello captos in theatrum induxit belluis dilaniandos. Eutrop.

Oriundo. His potissimum verbis nituntur, qui Constantinum in Britannia natum putant; quæ etsi in alium sensum detorqueri possint, tamen de Constantini ortu accipienda esse observavimus in ejus vita.

Tibi cunctis. Hoc est, *Postquam fregisti hostes omnes fortitudine tua territos.*

V. Justitiam vero patris atque pietatem sic imitaris et sequeris, ut omnibus ad te confugientibus, diversamque opem aut contra aliorum injurias, aut pro suis commodis postulantibus, quasi legata patris videaris exolvere; idque ipsum coram gaudeas prædicari, quidquid tu juste ac liberaliter feceris, filium Constantii necessario præstitisse. Nam quid ego de prudentia dicam, qua te pene credimus fore ipso patre potiore? qui veteres illos Romanæ reipublicæ principes, superiorem Africanum, Pompeiumque Magnum, ætatis cursum virtute prævectos, tam mature sumpto vincis imperio, tantarumque rerum sustines molem incipiente virtute. Gesseris enim multa fortiter licet, multa sapienter; cum per maximos tribunatus stipendia prima conficeres; sentias necesse est tantæ auspiciæ fortunæ, Imperator adolescens. Quanquam quid ego in te ætatis tuæ potius quam gravitatis nomen usurpo? cujus tanta maturitas est, ut cum tibi pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentus, expectare malueris, ut idem te, qui illum declararet Augustum. Siquidem ipsum imperium hoc fore pulchrius judicabas, si id non hæreditarium ex successione crevisses, sed virtutibus tuis debitum a summo Imperatore meruisses.

VI. Neque enim dubium quin tibi mature sacrum istud fastigium divinæ potestatis astrueret, qui te jam olim sibi generum etiam antequam petere posses sponte delegerat. Hoc enim, ut audio, imago illa declarat in Aquileiensi palatio, ad ipsum convivii posita aspectum, ubi puella jam divino decoro venerabilis, sed adhuc impar omeri suo, sustinet atque offert tibi etiam tum puero galeam auro gemmisque radiantem, et pennis pulchræ alitis eminentem: ut te, quod vix ulla possunt habitus

ornamenta præstare, sponsale munus faciat pulchriorem. Fortunatus pictor ille, quisquis fuit, et quamvis Apellem, ipsumquo Parrhasium scientia vicerit, materia tamen imaginis quam arte felicior! Quanquam enim ipsi serant difficillimam esse, præcipue cujusque formæ, imitationem, quia certis sui notis cito deformitas exprimat, similitudo tamen pulchritudinis tam sit ardua quam rara est pulchritudo; non tantum tamen ille cepit laboris ex ore vestro divinas species transferendo, quantum divinitatis hausit cominus vos inspiciendo, intuendo sollicitè et curiose ab hilaritate illius ætatis vultus immobiles et serios exigendo, promendo denique amoris vestri tacita præsentia; ut, quod invicem vobis verecundia negabat, libere vos in imagine carneretis.

VII. Sed profecto hoc jam tum, Maximiane, divina mente præsumperas, hoc cum ferret ætas, ut rogareris optaveras, cum tibi in illa jucundissima sede lætitiæ, harum nuptiarum gaudia prædestinabas; ut simul illam parvulam et hunc intuendo crescentem diu fruereris expectatione voti, quod hac conjunctione firmasti. Quid enim competentius, quid providentia tua dignius facere potuisti? quam ut ejus filio, quem tibi pridem et affinitate adsciveras, et majestate sociaveras, nunc ex intimis affectibus traderes summi pignus imperii? Hæc est tua, Maximiane, inter omnes principes propria largitio. Alii divitias, aut honores, aut ipsa etiam imperia, sed sola donarunt, tu animo majore quam cæteri pariter indulges, et quod pietas tua habet charissimum, et quod fortuna præcipuum. Nec tamen miranda ista in te est, Maximiane, animi magnitudo, in quem dii immortales tanta congresserunt et naturæ bona, et ornamenta fortunæ, ut quamvis maxi-

VARIORUM NOTÆ.

V. *Superiorem Africanum.* Id est, Scipionem Africanum majorem de quo vide Plinii paneg.

Pompeiumque. Is cum annorum esset adhuc 17, sub patre Pompeio meruit, anno vero ætatis 23, tres legiones ipse ad Syllam duxit, ac tertio post anno recepta Italia et Nicomedia triumphavit. De cæteris ejus victoriis vide Plutarchum.

Mature sumpto vincis imperio. Nazar., n. 16: *Tu imp. opt. inito principatu adhuc ævi immaturus; sed jam maturus imperio ostendisti cursum ætatis non expectandum in festinatione virtutis.*

Tantarumque rerum. Hoc est, *Et hac prima ætate summarum rerum gestarum gloria præstares.*

Maximos Tribunatus. Hoc est, *Maximus Tribunus.*

Appellatione contentus. Illic loco consentiunt Eutropius, Zozimus, Victor, etc.

VI. *Imago illa.* De imagine ista nullibi, quod sciam, præterquam hoc in loco mentio est, sed nimirum levius quiddam est, quam ut locum habeat in historia.

Aquileiensi palatio. Aquileia in Italia Carnorum Metropolis, inter Concordiam urbem ad occidentem, Tergestum ad orientem, et mare Adriaticum, ad meridiam a quo de vix 9 milliar. distat. *Aquilæ.*

Pulchræ alitis. Pavonem propter varium penarum fulgorem pulchram alitem appellat.

Apellem. Apelles pictor fuit eximius, patria Cos (Cos autem una ex insulis Cycladibus est); is picturæ plura solus prope contulit, quam cæteri omnes. Flo-

ruit Alexandri Macedonis temporibus, qui tantum illi tribuit, ut ab uno illo pingi se voluerit. Moriens Venerem Cos quam inchoarat reliquit imperfectam, vel sic tamen ita præstantem ut eam nemo pictor ausus sit absolvere. Ovid.:

Si nunquam Venerem Cos pinxisset Apelles,
Mœsta sub æquoreis illa lateret aquis.

Parrhasium. Parrhasius itidem pictor fuit celeberrimus, patria Epheso, qui cum de picturæ laudè cum Zenxide contendisset, isque uvig apte et ex arte pictis aves fefellisset; Parrhasius non aves tantum, sed laudis suæ æmulum linteis expasso decepit. Vixit paulo ante Apellem.

Præcipue cujusque formæ. Lege cum Acidalio præcipuæ, id est, præstantis et eximix: mox similitudo tamen, lege similitudo autem.

VIII. *Mente.* Hoc est, *animo præceperas.*

Jucundissima sede lætitiæ. In eo loco ubi regnat lætitiæ Bacchus dator, et Æneid. 1, 738.

Prædestinabas. Vox haud Ciceroniana pro eo quod est *animo præcipiebas.*

Ut simul. Id est, ut in imagine illa Faustam filiolam tuam, simul et puerum Constantinum crescentes dum videres, pasceres te jucunda expectatione desiderii tui, quod utriusque nuptiis firmasti.

Quid enim. Hoc est, *quid enim convenientius.*

Affinitate adsciveras. Cum Theodoram privignam suam Constantio collocavit.

Largitio. Hoc est, munificentia.

ma largiaris, ita penes te sint omnia quasi ea solus obtineas. Ut enim ille qui omnes aquas cœlo et terris præbet Oceanus semper tamen in motibus suis totus est; ita tu potes imperium, Maximiane, donare, non potes non habere. De quo ego cum ad id loci venero ita dicam, ut fortasse quibusdam videar audacior, veritas tamen meæ erga te devotionis appareat.

VIII. Nunc enim sequitur ut, quoniam virtutes tuas, Constantine Auguste, socero prædicavi, tu quoque, licet optime scias, tamen audias quanti te principis ornet affinitas. Hic est qui nomen, quod accepit a Deo principe generis sui, dedit vobis, qui se progeniem esse Herculis non adulationibus fabulosis, sed æqualis virtutibus comprobavit. Hic est qui, in ipso ortu numinis sui, Gallias priorum temporum injuriis efferatas, reipublicæ ad obsequium reddidit, sibi ipsas ad salutem. Hic, quod jam falso traditum de antiquis imperatoribus putabatur, Romana trans Rhenum signa primus barbaris gentibus intulit. Huius cum fratre rursus ac sæpius expeditionibus domita Germania, aut boni consulit ut quiescat, aut lætatur quasi amica si pareat. Tu ferocissimos Mauritanæ populos inaccessis montium jugis, et naturali munitione sidentes expugnasti, recepisti, transtulisti. Te primo ingressu tuo tanta lætitia, tanta frequentia populus excepit, ut cum te ad Capitolini Jovis gremium vel oculis ferre gestiret, stipatione sui vix ad portas urbis admitteret. Te rursus vicesimo anno imperatorem, octavo consulem ita ipsa amplexu quodam suo Roma voluit detinere, ut videretur augurari jam et timere quod factum est. Est enim, Imperator æternæ, in quo uno querelam reipublicæ pene meruisti.

IX. Audi doloris nostri liberam vocem. Siquidem dii ipsi quod plerumque humanas res negligant, dum

A querimur ignoscunt, quibus aliud fortasse curantibus grandines ruunt, terræ dehiscunt, urbes lauriuntur. Quæ non illis hauriuntur volentibus, sed aut aliorum aspicientibus; aut fatali rerum cursu urgente videntur accidere. Tale est, imperator, quod omnibus nobis incluso gemitu mœrentibus facere voluisti, non quidem tu reipublicæ negligentia, aut laboris fuga, aut desidiæ cupiditate ductus, sed consilii olim, ut res est, inter vos placiti constantia et pietate fraterna; ne quem totius vitæ summorumque rerum socium semper habuisses, in alienius facti communitate desereres, ne vel illius, viderit quali, certe novæ laudi cederes. Verum longe diversa in vos erat causa declinandi aut sustinendi laboris. Quamquam etsi totam excusationem ætatis afferres, sic quoque reipublicæ curis non erat abnuendum. An si maximus quisque natu gubernator est certissimus ad salutem, non is est optimus qui usu peritissimus imperator? aut te unquam Constantini liberi nostri nepotesque patientur, vel cum ad summam perveneris senectutem reipublicæ vela contrahere, quæ tam felicibus ventis etiam juvenis impleveris? Sed tamen utrumque fas fuerit eum principem, quem anni cogere, aut valetudo deliceret receptui canere; te vero, in quo adhuc ista sunt integræ solidæque vires, hic totius corporis vigor, hic imperatorius ardor oculorum, immaturum otium sperasse miramur. Quid enim aliud participi maiestatis tuæ dari potuit veniam quietis, quam ut tu imperio succederes pro duobus?

C X. Sed profecto exegit hoc ipsa varietas et natura fortunæ, cui nihil mutare licuerat, dum vos imperium teneretis, ut illa viginti annorum continua felicitas intervallo aliquo distingueretur: aut etiam dii immortales probare voluerunt tibi innixam stetisse reipublicam, cum sine te stare non posset. Quamquam in

VARIORUM NOTÆ.

Semper, hoc est tamen in aquarum suarum dispensatione integer manet.

VIII. *Æqualis*. Id est, paribus virtutibus.

In ipso ortu numinis sui. Simul Maximianus Cæsar factus est Gallias Carini Cæsaris vexationibus ac ferocia exacerbatas, et rebellionem meditantes compressit.

Quod jam falso. Id est, quod de veteribus imperatoribus Cæsare, Tiberio, Trajano referebatur, arma eos barbaris ultra Rhenum intulisse: Maximiani tempore fabulæ loco erat, adeo nihil simile visum ab his usque temporibus, donec ille omnium primus hæc fortitudinis exempla instauravit.

Cum fratre. Diocletiano.

Aut boni consulit. Mirifice Pacatus amavit hunc panegyricum, ex quo jam unum aut alterum locum pene exscripsit, n. 22: *Quæcumque natio barbarorum robore, ferocia, numero gravis unquam vobis fuit, aut boni consulit ut quiescat, aut lætatur quasi amica si serviat.*

Aut boni. Hoc est, partim id æquo animo fert, ut pacem habeat, partim gaudet, quæ nobis subjecta est, quasi sponte jugum ferat.

Populus excepit. Tangit triumphum quem Maximianus cum Diocletiano egit an. Chr. 298, Romam post subjectos Matros reversus. Victores autem in Capitolium deducebantur.

Stipatione. Hoc est, ut vix subire posset urbis portas, tanta te populi multitudo stipabat.

Te rursus vicesimo anno. Maximianus imperium cum Diocletiano abdicavit anno Chr. 304 qui erat ejus imperii annus nonus post decimum, certe quidem si ab eo, quo Cæsar factus est, anno computantur.

IX. *Audi doloris nostri*. Plenus artificii locus, in quo levitatis notam a Maximiano amovitur.

Incluso, hoc est, intimo in pectore gementibus.

Ut res est. Hanc loquendi formulam hujus ætatis propriam esse supra notavimus.

Ne vel illius. Neve illius. Acidal.— Id est, neve illi inferior es, novæ quidem huic laudi, qualiscumque illa foret.

In vos. Inter vos. Acidal.; vel *vobis*, Langius.

Abnuendum. Alii *abendum*, malum *abstinentum*, vel *abstendum*, ut suspicatur Acidalium.

Constantini liberi nostri. Ita cum Rhenano lego et Daniele, pro *Constantini liberi nostri*, ut est in Putæana editione.

Quid enim aliud. Sensus est: Quid enim aliud fuit, quamobrem Diocletiano imperii tui socio veniam dederimus, quod quietem imperatoris laboribus preposuerit, nisi quia sic efferit, ut tu pro duobus imperium administrares.

istis quidem partibus, non caruit pristina firmitate: A non utitur illa, quam degustaverat voluptate, tantumque reipublicæ onus suscipit post quietem. Facilius fuerat jugiter imperasse: quamvis enim magnum laborem consuetudo non sentit, intermissa desiderant novas vires.

ibi vero pene funditus corruit, unde tu, Maximiane, discesseras. Adeo illic plurimum habuerat stabilitatis asserta, ubi deserta maxime vacillavit, non aliter enim quam solet terra ventis, aut aquis subter immisissis intervulsa sui soliditate nutare, ita cuncta Italia, atque ipsa Roma subducta repente qua sustentata fuerat dextera tua, contremuit ac pene concessit. Quod ego cursim transeo: cur enim vel recordemur adversa, cum videamus omnia tuo reditu restituta? fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet, posse se etiam imperatoribus imperare. Abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit, et cum ad sedandos animos auctoritatem privati principis attulisses, supplices tibi manus tendens, vel potius queribunda, clamavit.

XI. Quousque hoc, Maximiane, patiar, me quati, te quiescere, mihi libertatem adimi, te usurpare tibi illicitam missionem? An quod Divo Augusto post septuaginta ætatis, quinquaginta imperii non licuit annos, tam cito licuit? Ideone te mihi ille, cujus tot aras, tot templa, tot nomina cælo, Hercules dedit, ut tu in suburbano otiosus sedens usum dicatæ mihi virtutis amitteres? Redde te gubernaculis meis, et quoniam tranquillo mari portum intrare properasti, vade per fluctus, mei quidem amore sollicitus, sed tua majestate securus. Et tamen, per te tibi steterit injuriam in mei restitutione patieris. Imperasti pridem rogatus a fratre, rursus impera jussus a matre. O cælestem, imperator æterne, pietatem tuam, quæ tuum illum animum semper invictum sola vicit. Non potuisti resistere sanctæ illius parentis imperio, et invitus licet paruisti, et te illis vigiliis illisque curis, quas viginti annis expertus fueras reddidisti. Quibusnam, tu domina gentium, potes compensare beneficiis hoc tui imperatoris obsequium? qui tanto usu sciens, quantus sit imperandi labor, propter te

non utitur illa, quam degustaverat voluptate, tantumque reipublicæ onus suscipit post quietem. Facilius fuerat jugiter imperasse: quamvis enim magnum laborem consuetudo non sentit, intermissa desiderant novas vires.

XII. Quanta opus fuit tibi, imperator æterne, providentia, quanta auctoritate, ut subsidia reipublicæ jacentia erigeres, exanimata recreares, dilapsa colligeres? mirabamur te post imperium esse privatum. Multo magis mirum est imperium ferre post otium. Solus hoc, ut dicitur, potuit deus ille, cujus sunt quod vivimus, et videmus, ut habenas male creditas, et cursum devio vectore turbatæ tranquillitatis reciperet, rursusque dirigeret. Cujus simile tu, imperator, etiam facile fecisti. Neque id mirum, cum enim B a te recessit imperium, et privatus licet dici velles, inhæsit tibi ingenita majestas. Omnes exercitus vestri, omnesque provinciæ requiescere te post tanta opera utcumque æquo animo tulerunt, imperare desiisse nunquam crediderunt. Quid enim putas tibi, Maximiane, Jovem ipsum respondisse cum tu ingenti animo diceres: Recipe, Jupiter, quod commodasti. Hoc profecto respondit, non mutuum istud tibi tradidi, sed æternum: Non recipio, sed servo. Statim igitur ut præcipitante rempublicam refrenasti, et gubernacula fluitantia recepisti; omnibus spes salutis illuxit. Posuere venti, fugere nubes, fluctus residerunt. Etiam sicubi adhuc in longinquioribus terris aliqua obversatur obscuritas, aut residuus undarum pulsus immurmurat, necesse est tamen ante tuos nutus, dilucescat, et sileat.

XIII. Dixi pro ratione temporis, sacratissimi Principes, ea quæ in vobis invicem, ut facitis, admirari, et amare debetis. Restat ut ipsa illa, quæ separatim de virtutibus vestris locutus sum, sicut huic votæ congruit in sermonis fine conjungam. Divi immortales quanta romano imperio renovastis, quæ jam, ut res

VARIORUM NOTÆ.

X. In istis partibus, Id est, in Galliis, ubi hæc oratio dicebatur. Mox ibi vero, id est, in Italia, in qua Maxentius miras turbas excitavit.

Imperatoribus imperare. Id est, Maximiano, cui Roma pro suo jure præcipit, ut depositum resumat imperium. Eadem exercitus Maximiano abduxit, cum privatus in Lucaniam concessit, eidemque reddidit, cum adversus Maxentium cum copiis progressus est.

Ad sedandos animos. Prætorianorum cum Maxentio D rebellantium.

Supplices tibi manus tendens. Nota ingeniosam urbis Romæ prosopopœiam, ad avertendam a Maximiano, si qua erat in receptione imperii, vel invidiam, vel notam levitatis apertissimam.

Vel potius. Duas has voculas Acidalius putat esse expungendas. Verum tamen extant in omnibus editionibus.

XI. Divo Augusto. Obiit enim anno ætatis 76 imperii vero anno 56. Sueton.

Ut tu. Hoc est, ut mihi subtraheres virtutem, quam mihi consecraras.

Per te tibi steterit. Locus corruptus. Fortasse, tanti imperator tibi steterit: nempe reip. pacem reddere, ut hæc gloria redinenda sit tibi aliqua injuria. Tangit illud quod de eo habet Eutrop. *Hercules Maxi-*

manus post hæc in concione exercitus filium Maxentium denudare conatus, seditionem et convitia militum tulit.

Rogatus a fratre. Id est, a Diocletiano, jussus a matre, id est a patria.

Facilius. Hoc est, facilius fuisset sine ulla intermissione imperium tenuisse.

Intermissa. Hoc est, si tamen est aliqua intermissio, novæ vires adhibendæ sunt.

XII. Deus ille. Maximiani et Apollinis comparatio admodum ingeniosa. Is enim relictas, et devio vectori, nempe Phaetonti, male creditas habenas necesse habuit rursus dirigere, ut pacem turbato mundo referret.

Non recipio. In perpetuum, sed servo, ad tempus illud ipsum brevi tibi redditus.

Posuere. *Æneid.* vii, 27:

... Cum venti posuere, omnisque repente Resedit flatus.

In longinquioribus terris. Indicat in Italia turbas a Maxentio excitatas.

Aliqua. Id est, aliqui sunt tumultus, et reliquæ excitatæ tempestatis fremunt.

Ante tuos nutus. Lege ad nutus tuos.

XIII. Renovastis. Paulo enim ante Maximianus Aug. erat Constantii Aug. socer, nunc idipsum ait a diis immortalibus esse renovatum. Siquidem rursus Maximianus imperator est Constantini socer.

est, cesserant vetustati. Maximiano imperatori aeterno, Constantinus imperator novus plus coepit esse quam filius. Favet ille crescenti, adest iste seniori. Perpetuis profecto affinitas ista coalescat stirpibus, quæ semper summos in republica viros ad concordiam copulavit. Etenim si quamvis dissidentes familias Gracchi et Cornelie matrimonium reduxit in gratiam, si pro divo Augusto Actiacam victoriam tantummodo gener Agrippa consecit; quid sperandum est, cum sempiternam patris ac filii charitatem etiam nuptiarum sœdus astrinxerit? Quod si Publius Scipio bellum Punicum suscepit adolescens, ipsum postea superaturos Annibalem; si Marius a factione Sullana Urbem recepit senex, idque magno intervallo temporum evenisse memorabile est; quam facile nunc omnes metus ponat romana re-publica, quæ defenditur conjuncti imperii duabus ætatibus: pariterque utitur virtute juvenis et maturitate senioris!

XIV. Te, pater, ex ipso imperii vertice decet orbem prospicere communem, cœlestique nutu rebus humanis fata decernere, auspicia bellis gerendis da-

VARIORUM NOTÆ.

Iste seniori. Locum hunc juxta Livineii suspicionem emendatum oportuit. Ante enim erat *iste senior*, in quo mendum esse nemo, opinor, non agnoscit.

Perpetuis profecto pietatibus affinitas ista, etc. Cum Grutero erasi hanc vocem *pietatibus*, quæ quidem abest in codice Langiano. Alii pro *pietatibus*, legunt *pietas et affinitas ista*, etc.

Gracchi et Cornelie. Tiberius Sempronius Gracchus prætor Galliam domuit. Consul an. U. C. 576, Hispaniam; altero consulatu Sardiniam subegit: bis triumphavit. Is graves cum Scipione Africano majore gessit inimicitias, quibus tamen reip. causa depositis ejus filiam Corneliam duxit conjugem.

Actiacam victoriam. Ad Actium an. U. C. 724. Relatum IV. Non. Sept. Actium autem urbs et promontorium est Epiri, ad os sinus Ambracii contra Nicopolim, ubi maritimo prælio victus est Antonius.

Gener Agrippa. Juliam Augusti filiam duxit: ter consul fuit. Huic Actiaci belli cura commissa est. *Æneid.*, vi, 662:

Parte alia, ventis et dis Agrippa secundis,
Arduus, etc.

Susccepit adolescens. Cum annorum esset 24.

Annibalem. Annibal Amilcaris filius 19 annos natus, a patre aris admotus, odium in Romanos perenne juravit. Exinde Saguntum Romanis fœderatam evertit, in Italiam trajecit, P. Scipionem apud Ticinum, Sempronium Longum apud Trebiam, Flaminium

re, componendis pacibus leges imponere: te, juvenis, indefessum ire per limites, qua romanum barbaris gentibus instat imperium, frequentes ad socerum laureas mittere, præcepta petere, effecta rescribere. Ita eveniet ut et ambo consilium pectoris unius habeatis, et uterque vires duorum. O felix in imperio, et post imperium felicior, audis enim profecto hæc, et vides, dive Constanti, quem curru pene conspicuo, dum vicinos ortus repetit occasu sol ipse in vecturus coelo excepit! Quanto nunc gaudio poteris, quanta voluptate perfrueris, cum talem hunc filium tuum, qui te primus patrem fecit, in imperii tui possessionem idem pater, idem socer, idem imperator induxerit? Hæc est tua præter omnes divos propria immortalitas, quam videmus, filius similis aspectu, similis animo, par imperii potestate. Inviderint licet nobis, nihil tamen auferre domui tuæ fata potuerunt. Nec Maximiano filius qualis tu eras, nec Constantino pater deest. Quin etiam, ut omnibus modis tua necessitudo renovetur, rursus hic socer, rursus hic gener est, ut beatissimus imperator semper ex tua sobole nepotibus augeatur.

apud Trasimenum, Paulum et Varronem apud Cannas prælio vicit. Idem Campanie deliciis fractus primum a Fabio, tum a Valerio Flacco, iterum a Galerio, Graccho et Scipione superatus; ad ultimum ne Romanis traderetur, hausto quod sub annulum habebat veneno absumptus est. *AVR. VICTOR.*

Marius. C. Marius post Jugurtham ante curram actum, post Teutonam in Gallis, Cimbrum in Italia victos, et triumphum actum, exactosque in exilio aliquot annos, Urbem cum Cinna et Sertorio ingressus eam a Syllana factione eripuit jam senior, factusque est septimum consul an. U. C. 668. *AVR. VICTOR.*

XIV. Pater. Compellat Maximianum: mox, te, juvenis, orationem convertit ad Constantium.

Componendis pacibus. Vox prisca bonæ Latinitatis temporibus, aut nunquam, aut raro in plurali numero usurpata, sed in ejus ævi scriptoribus similia nonnulla identidem occurrunt, ut supra observavi.

Qua Romanum. Id est, *In eum imperii Romani partem quæ barbaris gentibus proxima est.*

Curru pene conspicuo. Ita restituendus fuit ex veteri codice pro *curru et pene conspicuo, dum vicino ortus*, etc. Sensus vero est: Quem sol ipse occidens et properans ad vicinos ortus, curru suo excepit in coelum evehendum, quasi occidente Constantio, Constantinus toti terrarum orbi ortus esset. Alludit autem ad nummum, cujus in postera parte Constantius curru in vectus, sinistra manu quatuor equos regens, dextram manui quæ coelo extendebatur jungens.

Idem pater. Maximianus.

EUMENII PANEGYRICUS

CONTANTINO AUGUSTO.

PROCEMIUM.

Eumenii vita.

Eumenius origine Græcus in Galliis natus est Au-

gustoduni: qua in urbe, temporibus illis florentissima, et bonarum artium velut sede, ipse avum suum, cum esset octogenario major, quondam docuisse, ait, hominem Athenis ortum, Romæ dis cele-

brem, mox in ipsa urbe perspecto et probato hominum amore doctrinæ, atque hujus ipsius operis veneratione detentum.

Ipse cum in aula Constantii Chlori Cæsaris esset magister sacræ memoriæ, id est, libellis et epistolis faciendis, signandisque rescriptis præssset, tanta cum ingenii et eloquentiæ præstantia amplissimum illud palatii munus obiit, ut in Æduensium Scholarum moderatoris demortui locum a Constantio suffectus sit. In cujus rei actis Constantius Eumenii eloquentiam et gravitatem commendat, et geminata ejus pensione, sexcenta millia nummum (hoc est 26250 libras Francicas) ei pro salario attribuit. Quam pecuniæ summam Cæsari obsecutus accepit quidem, ut ipse ait, *quantum ad honorem spectabat*, eam vero ad Æduensium Scholarum, instaurationem impendendi potestatem sibi fieri habita eam in rem hac elegantissima oratione petiit. Numerosam sibi sobolem fuisse alicubi testatur, ubi conversa ad Constantinum magnum oratione: *Maximas, inquit, nummi tuo gratias ago, tibi que quod superest commendo liberos meos, præcipueque illum jam summa fisci patrocinia tractantem, in quem me totum transtulit pietas.... Cæterum quod de omnibus liberis dixi, lata est, Imperator, ambitio. Præter enim illos quinque quos genui, etiam illos numero, quos proceci ad tutelam fori, ad officia palatii.*

Quo anno natus sit, et quo obierit incertum est. Certe haud admodum juvenem eum fuisse oportet anno Christi 296, tum cum hæc dicta est oratio, siquidem ejus filius jam tum magistratum gerebat amplissimum. Et in alio loco *subitam dicendi facultatem* negat bene sibi convenire, qui *mediæ ætatis amplius non esset*. Et alibi optans ut Constantinus Augustodonum aliquando veniat: *Sed enim, inquit, ista felicitas viderit, an adhuc mæx debeat ætati.*

Quatuor panegyrici Eumenio tribui solent: unus quem pro restaurandis Æduensibus scholis Augustoduni dixit coram viro perfectissimo, hoc est, coram Lugdunensis primæ præside, opinor Rictiovaro ut in notis ostendo: anno 296, ut apparet ex imperatorum Cæsariumque victoriis quæ n. 21, perstringuntur, quæque in hunc tantum annum cadere possunt, ut in imperatorum Diocletiani, et Maximiani Augg. et Constantii Cæsaris vita observavi; v, quem Treveris coram Constantio Cæsare ut ex his verbis præcedentis patet: *Habenda est ratio temporis Cæsare stante dum loquimur*. Duobus Augustis, et Galerio Cæsare absentibus, ut manifestum est ex hoc loco præcedentis ubi eorum præclare gesta perstringens: *Hæc aliis, inquit, celebrabo temporibus iis ipsis, qui gesserunt, præsentibus*, sub finem anni Christi 296, post occisum Allectum, recuperatasque Britannias, ante Lingonicam Constantii victoriam, de qua verbum nullum est: cum Maximianus Aug. Mauros oppugnaret. Quanquam hunc nonnulli incerto auctori, et Rhenanus Mamertino aut Belgæ culpam adscribit. Fortasse quod hujus panegyrici auctor diu se siluisse initio dicit, cum tamen

Eumenius hoc ipso anno panegyricum dixerit: tum quia habitam a se coram Maximiano orationem ait, quæ non extat. Sed ut hunc et sequentes duos panegyricos Eumenio tribuam facit et similitudo styli, et quod de institutione puerorum, et officio Palatino passim habet. Alius quem item Treveris die ejus urbis natali anno Christi 310, coram Constantino dixit paulo post ejus natales qui, si ut est in Calendario veteri apud Bucherium, in tertium Kal. Mart. incidebant. In fine hujus orationis imperatorem invitat Æduensem urbem venire ne gravetur. Cumque anno sequenti imperator eam urbem ingressus restitui publica ædificia jussisset, et cives tributorum remissione sublevasset: Æduenses ipsum Eumenium, cujus eloquentiæ singulare principis beneficium acceptum referrebant, statim ad imperatorem legarunt Treveros, ubi in celebri legatorum cœtu, qui eo undecunque ad quinquennialia principis celebranda venerant, Flaviensium nomine Constantino gratias acturus, alium panegyricum habuit.

MONITUM.

De hujus panegyrici auctore et quo loco ac tempore habitus sit, supra diximus in Eumenii Vita.

SYNOPSIS PANEGRICI.

IN EXORDIO. — *Ostendit in laudandis imperatoribus et Cæsaribus difficile esse hominum expectationi respondere, se vero hunc orationi modum allaturum, ut eam præcipue Constantino consecret.*

DISTRIBUTIO potest esse: I. *De Constantini ad imperium electione*. II. *De variis ejusdem victoriis.*

I. pars. *De Constantini genere, quod hæreditarium ab avo Claudio et patre Constantio imperium acceperit, n. 2. Quod illud ipsum militando meruerit, imprimis quod adhuc adolescens in pugna manus cum Sarmarum duce conseruerit, n. 3. Quod Constantinus cæteris fratribus suis prælatus sit, ut patri Constantio, cui in omnibus rebus esset similis succederet, n. 4. Egregia utriusque comparatio, Constantius Dononiam incredibili celeritate cepit, et dum classis ad pervadendam Britanniam paratur, Bataviam et Frisiam a diversis Francorum regibus occupatam liberat, captos in deserta Galliarum loca transfert, Britannias decimo tandem anno recuperat, n. 5. Clementi utitur victoria, Francos iterum in suis sedibus vincit. Juxta Lingonas lxx. Alanianorum millia cædit. Vindomis campos hostium strage complet: eosdem populos Rhenum glacie constrictum transmittere ausos ad deditionem cogit, n. 6. Caledonum, Pictorumque regionem, Thulen et Fortunatas insulas usque progressus, n. 7. Constantinum prius imperii heredem relinquit, n. 8. Redit ad Constantinum. Britannia cum propter multa, tum eo præcipue gratulatur quod prima eum Cæsarem viderit, n. 9.*

II. Pars. — *Mortuo patre Constantinus jam Augustus Ascario et Regaisio Francorum Regibus, quos bello ceperat punitis securitatem Gallis reddidit, n. 10. Brunctorum fines ingressus eos internecone delet, n. 12.*

Reliquos Agrippinensi ponte facta ita terret, ut eo vix bene inchoato jam supplices obsidibus oblatis pacem petant, n. 15. Maximiani vitia obiter attingit, praesertim ingratum ejus in Constantianum animum, n. 14. Diocletiani (qui Salonæ adhuc privatus vivebat) in proposito constantiam laudat, n. 15. Iterum redit ad Constantinum: quam charus fuerit militibus, quos ab eo Maximiani promissa et largitiones advocare non potuerint, n. 16. Quanta alacritate adversus Maximianum Arelatem primum, tum Massiliam convolarint, n. 17. Massiliæ oppugnatione, n. 18. Constantini erga victos pietas, n. 21. Barbaros post ejus in Italiam discessum eruptionem meditantem repentino reditu suo reprimit: has victorias Apollini tribuit.

In fine. Optat ut ad visendum Apollinis templum Ædum divertat: sic enim Urbem simul videtur esse restituentam, n. 22. Liberos suos orator imperatori commendat, n. 23.

INCIPIT PANEGYRICUS.

I. Facerem, sacratissime Imperator, quod paulo ante mihi plerique suaserunt, ut quoniam majestas tua hunc mediocritati meæ diem in ista civitate celeberrimum ad dicendum dedisset, de eo ipso ducerem sermonis exordium, nisi me ab hoc duplex ratio revocaret, considerantem neque mediæ ætatis hominem ostentare debere subitam dicendi facultatem, neque ad aures tanti numinis quidquam nisi diu scriptum, et sæpe tractatum afferri oportere. Nam qui apud imperatorem populi Romani dicit ex tempore, quantum sit non sentit imperium. Huc accedit quod jam satis multi sunt, qui me putant nimium multa dicturum: idque, arbitrator, non ex ingenio meo, quod mediocre

est, sed ex laudum vestrarum copia meliuntur. Quorum ego expectationem, invitus licet, fallam brevitate dicendi. Revera enim cogitaveram plura que dicerem, sed malo orationem meam respui. Itaque primum illud compendium faciam, quod cum omnes vos invictissimi Principes, quorum concursus est et socia majestas, debita veneratione suspiciam, hunc tamen quantumcumque tuo modo, Constantine, numini dicabo sermonem. Ut enim ipsos immortales deos quamquam universos animo colamus, interdum tamen in suo quemvis templo ac sede veneramur; ita mihi fas esse dico omnium principum pietatem ineminisse, laudibus celebrare præsentem.

II. A primo igitur incipiam originis tuæ numine: quod plerique adhuc fortasse nesciunt, sed qui te amant plurimum sciunt. Ab illo enim Divo Claudio manat in te avita cognatio, qui Romani imperii solutam et perditam disciplinam primus reformavit, immanesque Gotthorum copias Ponti faucibus et Istri ore proruptas terra marique delevit; utinam diuturnior recreator hominum, quam maturior deorum comes. Quamvis igitur ille felicissimus dies proxima religione celebratus imperii tui natalis habeatur, quoniam te isto habitu primus ornavit; jam tamen ab illo generis auctore in te imperii fortuna descendit. Quin imo patrem tuum ipsum, vetus illa imperatoris domus prærogativa provexit; ut jam summo gradu, et supra humanarum rerum fata consisteres, post duos familiæ tuæ principes tertius imperator. Inter omnes, inquam, participes majestatis tuæ hoc habes, Constantine, præcipuum, quod imperator es, tantaque est nobilitas originis tuæ, ut nihil tibi addiderit honoris imperium, nec possit fortuna

VARIORUM NOTÆ.

I. *Diem in ista civitate.* In aliis est *diem dicto in ista civitate*, sed voculam erasi, quam a veteri exemplari abesse ait Livineius, et quæ reipsa obscuritatem affert sententiæ.

In ista civitate. Opinor Treverensi, cujus tum dies natalis celebrabatur ut dicturus est n. 22.

Mediæ ætatis hominem. Id est, hominem progressa jam et matura ætate qualis ego sum, extemporali orationis genere uti non debere. *Ætas media* dicitur illa quæ est inter juventam et senectam. A tricesimo ferme sumitur ad quadagesimum annum. Dicitur a Tullio de senect. 76: *ætas constans*; ab aliis *æxuxi*, ætatis vigor.

Nisi diu scriptum. Respexit pro more suo Eumenius ad locum Tullii pro lege Manii. n. 2: *Nam cum antea per ætatem nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem: statueremque nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria offerri oportere, etc.*

Orationem meam respui. Legunt alii *orationem meam desiderari*, alii *requiri*, alii *brevem esse, quam respui*, id est, quam renui, propterea quod tædium vobis afferat alii *respici*, id est magnifleri.

Itaque primum. Hoc est, *quare ea primum parte orationem contraham, quod, etc.*

Invictissimi principes. Constantinus, Licinius et Maximinus.

Celebrare præsentem. Ex his verbis hanc orationem coram Constantino habitam fuisse patet.

II. *Fortasse nesciunt.* Haud mirum si hodie inter viros doctos controversia est utrum Constantinus in Bri-

tannia, an in Bithynia natus. Utrum ex Eutropia Claudio imperatoris aut ejus fratris filia natus sit. Si quidem vel Constantini ipsius tempore id multis ignotum fuisse ait Eumenius.

Gotthorum copias. Claudius hostium exercitum ex variis gentibus conflatum, classem vero amplius mille navibus constantem plane delevit. Cæsa in eo bello Gotthorum trecenta viginti millia. *Trebellius Pollio.* Et numi *Claudio Aug. Gotthico.*

Utinam diuturnior. Nam duos tantum circiter annos imperavit, nempe a kal. apr. an. Chr. 304, ad kal. aug. an. 306. *IOATIUS.*

Quamvis ille. Sensus est: *Quamvis felicissimus ille inaugurationis tuæ dies, magna populorum pompa et acclamatione celebratus sit; tuique imperii natalis eam ob rem habeatur, quod tunc primum imperatorio habitu ornatus prodieris: jam tamen antea a Constantio tuo parente imperandi jus, et fortunam acceperas. Barthius inserta vocula legit, dies diis proxima religione celebratus.* Adversar. libr. xiv, c. 9.

Quin imo. Imo et Constantium vestræ domui traditum ab eo tempore jus imperii ad eum honorem provexit, ut post duos familiæ tuæ, nempe Claudium et Constantium tertius imperator fieres.

Quod Imperator es. Id est, quod re ipsa imperator, et quod habeas a natura ut imperator sis. Lubenter voculam adderem, quam deesse suspicati sunt Livineius et Acidalius. *Quod imperator natus es.* Nam paulo post: *Imperium nascendo meruisti.* Sed deest veteris codicis auctoritas.

numini tuo imputare quod tuum est, omissis ambitu A et suffragatione.

III. Non fortuita hominum consensio, non repentinus aliquis favoris eventus te principem fecit. Imperium nascendo meruisti. Quod quidem mihi deorum immortalium munus et primum videtur et maximum, in lucem statim felicem venire, et ea quæ alii vix totius vitæ laboribus consequuntur, jam domi parta suscipere. Quamvis enim magna sit et admiranda felicitas quæ stipendiis in ordinem meritis, et militiæ gradibus emensis ad fastigium istud majestatis ascendit, et solis virtutis nixa radicibus ad tantum potentiæ robur invaluit; quod quidem etiam tu quantum per ætatem licuit consecutus es, et quamvis te supra omnes acquirendæ gloriæ moras fortuna posuisset, crescere militando voluisti, et adeundis belli B periculis, ac manu cum hostibus etiam singulari certamine conserenda, notiozem te gentibus reddidisti, cum non posses esse nobilior. Magnum, inquam, est ab se profectum ad maxima pervenire; longe tamen aliud est, niti per ardua, et juga montium petere e plano, aliud ipsa ortus sui sublimitate fultum, verticem tenere fortunæ, et quæ summa sunt non sperare, sed habere.

IV. Sacrum istud palatium non candidatus imperii, sed designatus intrasti, confestimque te illi paterni lares successorem videre legitimum. Neque enim erat dubium, quin ei competeret hæreditas, quem primum imperatori filium fata tribuissent. Te enim tantum, ille et imperator in terris, et in cælo Deus, C in primo ætatis suæ flore generavit, toto adhuc corpore vicens, illa præditus alacritate ac fortitudine, qua cum bella pluriima tum præcipue campis Vindonis gessit. Inde est quod tanta ex illo in te formæ similitudo transivit, ut signante natura vultibus tuis im-

pressa videatur. Idem enim est, quem rursus in te colimus, aspectus, eadem in fronte gravitas, eadem in oculis et in ore tranquillitas. Sic est index modestiæ rubor, sic testis sermo justitiæ. Accipe, Imperator, accipe nostrorum sensuum confessionem. Dolet quod Constantius excessit a nobis, sed dum te cernimus illum excessisse non credimus. Quanquam quid ego illum excessisse dico, cujus immortalia facta vivunt, et in ore omnium hominum oculisque versantur?

V. Quis enim non dico reminiscitur, sed quis non adhuc quodammodo videt quantis ille rebus auxerit ornarique rempublicam? Qui adscitus imperio, primo adventu suo innumerabili hostium classe ferentem exclusit Oceanum, exercitumque illum, qui Bononiensis oppidi litus insederat terra pariter ac mari sepsit, cum reciprocos cursus illius elementis jactis inter undas vallis direnisset, ut quorum portas fluctus allueret, mare et quod tangerent perdidissent. Qui eodem exercitu virtute capto, clementia conservato, dum ædificandis classibus Britanniæ recuperatio comparatur, terram Bataviam, sub ipso quondam alumno suo a diversis Francorum gentibus occupatam, omni hoste purgavit, nec contentus vicisse, ipsas in Romanas transtulit nationes, ut non solum arma, sed etiam feritatem ponere cogerentur. Nani quid ego de receptione Britannæ loquar? Ad quam ita quieto mari navigavit, ut Oceanus ille, tanto vectore stupefactus, caruisse suis motibus videretur; ita pervectus, ut non comitata illum sit, sed præstolata victoria.

VI. Quid de misericordia dicam, qua victis temperavit? quid de justitia, qua spoliatis amissa restituit? quid de providentia, qua sociis sibi junctis se ejusmodi judicio dedit, ut servitutem passos juvaret recepta libertas, culpæ conscios ad poenitentiam re-

VARIORUM NOTÆ.

Numini tuo. Id est, beneficii instar tibi dare, fortasse legendum fuerit *numini suo*, id est, ut fortuna sibi ascribere non possit, quod tuum jam erat, quod tuis natalibus debebatur circa ambitum et populi suffragia.

III. *Favoris eventus.* An *favoris ventus?* ut Bongarsio placet: certe quidem apud Tullium legitur, *ventum popularem, ventos concionum.*

Quamvis enim. Dictum illud in Diocletiani gratiam, qui tunc privatus Salonæ vivebat. Ita enim ille ad imperium promotus fuerat.

Singulari certamine. Cum Sarmatarum duce quem victum ad Galerii sub quo militabat pedes adduxit. ZONARAS.

Petere e plano. Livineii emendationem secutus sum. Sententia est: Magnum est hominem origine sua clarum ad supremas dignitates ascendere: majus est hominem e plebe ad summos honores sese erigere. In Puteana editione est *patere plano.*

IV. *Designatus intrasti.* Jam Constantius te sibi heredem destinarat, cum aut te ex Italia ad se evocavit, aut ad eum ipse occurristi.

Primum imp. filium. Quem primum ex Helena suscepit, cum esset in primo ætatis flore. Antequam Theodoram Maximiani filiam conjugem accepit.

Vindonis. Infra, *Vindonissæ.* Vindonus seu Vindo-

nissa urbs in Helvetia, ad Ambronicum pagum, propter Arolam fluvium nunc *Windsich.*

V. *Exclusit Oceanum.* Defixis in portus aditu saxis et trabibus, ne Carausii classis, quæ oram hanc tenebat, Bononiensibus venire auxilio posset.

Eodem exercitu. Id est, præsidiariis quas Carausius Bononiæ collocarat copiis.

Terram Bataviam. Non Batavicam, ut emendant aliqui. Nam sic Catullus Celtiberiam terram, et Tibullus Campaniam terram dicit:

Non tibi si pretium Campania terra daretur.

Alumno suo. Carausio Menapiæ non in Hungaria, sed in Flandria natum.

In Romanas transtulit nat. In Gallias Romanis subiectas, puta ut Ambianum, Bellovacum, Tricassinum et Lingonicum agrum colerent.

Ita quieto mari. Post recuperatas decimo tandem anno Britannias huc victor ingreditur.

VI. *Victis temperavit.* A *victis temperavit.* Barthius Advers. l. xiv, c. 9.

Se ejusmodi judicio dedit. Abundare videtur vox illa *judicio*: igitur illa ejecta sensus est. Talem se præbuit, et præstitit ut, etc.; alii legunt *se ejusmodi judicem* vel potius *se ejusmodi vindicem dedit*, etc.

vocaret impunitas? Quid loquar rursus inimicas Franciæ nationes non jam ab his locis, quæ olim Romani invaserant, sed a propriis ex origine suis sedibus, atque ab ultimis barbariæ litoribus avulsas, ut in desertis Galliæ regionibus collocatæ, et pacem Romani imperii cultu juvarent, et arma dilectu? Quid commemorem Lingonicam victoriam, etiam imperatoris ipsius vulnere gloriosam? quid Vindonis campos hostium strage completos, sed adhuc ossibus opertos? quid inmanem ex diversis Germanorum populis multitudinem, quam duratus gelu Rhenus illexerat ut insulam, quam divortio sui idem annis amplectitur, pedestri agmine ausa transmittere repente laxato flumine clauderetur, et demissis statim obsessa navigiis, ita se dedere cogeretur, ut, quod difficilius est sorte communi, eligeret, et ex æquo captivitati traderet, relatura cum reliquiis suis infamiam proditionis suorum.

VII. Dies me ante deficiet quam oratio; si omnia patria tui facta vel hac brevitate percurram. Cujus etiam aureina illa expeditio non Britannica tropæa, ut vulgo certum est, expetivit, sed diis jam vocantibus ad intimum terrarum limen accessit. Neque enim ille tot tantisque rebus gestis non dico Caledonum, aliorumque Pictorum silvas et paludes, sed nec Hiberniam proximam, nec Thulen ultimam, nec ipsas, si quæ sunt, Fortunatorum insulas dignabatur acquirere, sed, quod eloqui nemini voluit, iturus ad deos genitorem illum deorum, ignea cœli astra refoventem, prospexit Oceanum, ut fruiturus exinde luce perpetua, jam videret illic diem pene continuum. C

VARIORUM NOTÆ.

Propriis ex origine, etc. Francos non modo in Gallis et Batavia ubi grassabantur, sed etiam in Germanici maris parte septentrionali, id est, in originis suæ loco, victos in desertis Galliarum partes abduxit, ut et has terras coleret et Romana signa sequerentur.

Lingonicam victoriam. Constantius juxta Lingonas primum fugatus est a numerosissimo Alamannorum exercitu; mox ipso eodem die accensis suorum animis tanta vi integravit pugnam, ut LX. eorum milia ceciderit. EUTROP.

Quam, etc. Id est, quam concretus gelu Rhenus invitat.

Divortio sui. Insulam Bataviam quam olim teste Plinio prope centum m. pass. in longitudinem extensam, nunc multo angustioiorem, Rhenus in duas partes se dividens undequaque involvit. Idem autem ille fluvius ex altera parte Rhenus dicitur, Vahals ex altera. Huc irrumpere ausos Francos obsedit pariter Constantius, et ad deditonem coegit.

Ut, etc. Id est, ut quod gravius est, quam si sortem communem experti essent, seligerent quos obsides darent.

VII. *Illu expeditio.* Adversus Pictos.

Genitorem deorum. Ita Oceanum appellat Homerus Iliad. ξ, 201 :

Θαλάσσης τῆς θεῶν γένεως ἀπὸς μητέρα Τηθύος.

Et divum Tethyn matrem, Oceanumque parentem. Fortasse quia solem communem omnium parentem, quem ignem esse Stoici putant, aquis suis pascit.

Diem pene continuum. Propter Sphæræ obliquitatem et solis deflectionem Juvenal. Satir. 2, 161 :

Minima contentos nocte Britannos.

Tacit. in Jul. Agricolaë vita : Nox clara et extrema

A Vere enim profecto illi superum templa patuerunt, receptusque est consensu cœlitum, Jove ipso dexteram porrigente. Quin imq statim sententiam rogatus, cui imperium decerneret, dixit ut decebat Constantium Pium : manifeste enim sententia patris electus es imperator. Quod quidem ita nos dicere cum veritas jubet, tum pietati tuæ, video, gratissimum est. Sed cur tantummodo privatis tuis affectibus blandiamur, cum omnium deorum fuerit illa sententia, et quidem jam pridem auctoritate præscripta, quamvis tum pleno firmata sit consilio? Jam tunc enim cœlestibus suffragiis ad salutem reipublicæ vocaberis, cum ad tempus ipsum, quo pater in Britanniam transfretabat, classi jam vela facienti repentinus tuus adventus illuxit : ut non advectus cursu publico, sed divino B quodam advolasse curriculo videreris.

VIII. Non enim ulla Persarum, Cydonumve telam certis jactibus destinata fixerunt, quam tempestivus patri tuo terras relicturo comes affuisti, omnesque illius curas, quas præsaga et tacita menteolvebat, præsentia tuæ securitate laxasti. Dii boni, quanta Constantium Pium etiam in excessu suo felicitate donastis! Imperator transitum facturus in cœlum vidit, quem relinquebat hæredem. Illico enim atque ille terris fuerat exemptus, universus in te consensus exercitus, te omnium mentes oculique signarunt, et quanquam tu ad seniores principes de summa reipublicæ quid fieri placeret retinisses, præveherunt tamen studio, quod illi mox judicio probaverunt. Purpuram statim tibi cum primis copiam tui fecit egressus milites, utilitati publicæ magis quam tuis affec-

Britanniæ parte, brevis, ut finem, etque initium lucis exigo discrimine internoscas, etc.

Dexteram porrigente. Extat Constantini nummus quadrijugo curru in cœlum evolantis desuper manus o cœlo porrecta : similem haud die nummum Constantio fuisse oportet.

Constantium pium. Id respondit, quod pium imperatorem deceret. Videtur autem Constantius peculiari quodam nomine pius dictus n. 8 : Dii boni quanta Constantium pium etiam in excessu suo felicitate donastis! Al. pan. : Erut ille, Maximiani suppositus, tu Constantii pii filius.

Electus es. Ita restituendum fuit ad integritatem sensus, juxta veterem codicem.

Pietati tuæ. Nihil enim æque gratum tibi, quam si a patre electus sis imperator.

Auctoritate præscripta. Id est, irrevocabilis quasi prescriptionis jure.

VIII. *Cydonum, etc.* Cydones populi insulæ Cræte, quorum urbs a Strabone *Cydonia*, a Ptolemæo *Cydonis*, ab aliis *Cydon* appellatur.

Omnesque illius curas. Ita Ensebius libro de vita Constantini. Addit vero Zonaras Constantio ægrotanti, et ob cæterorum filiorum ineptam indolem mæsto, angelum astitisse qui juberet, Constantino relinquere imperium.

Consensus exercitus. Annitente Eroco Alamannorum Rege, qui ei adversus Pictos Britanniæ populos auxilio venerat. VICTOR.

Et quanquam tu. Rhenani editionem sequor. In aliis enim est, et quanquam tui ad seniores principes de summa reipublica, mendose mea quidem sententia.

tibus servientes, iniecere lacrymanti. Neque enim fas erat diutius fieri principem consecratum. Diceris etiam, imperator invicto, ardorem illum te deposcentis exercitus fugere conatus equum calcaribus incitasse. Quod quidem, ut verum audias, adolescentiæ errore faciebas. Quis enim te Cyllarus, aut Arion posset eripere, quem sequebatur imperium? Illa, inquam, illa majestas, quæ Jovis subjecta nutu, nec Iridi deum nuntiæ, sed prius commissa victoriæ, tam facile te comitata est, quam cito ad terras cælo missa perveniunt. Sic modestiam tuam atque pietatem et differendi imperii conatus ostendit, et reipublicæ felicitas vicit.

IX. O fortunata, et nunc omnibus beator terris Britannia, quæ Constantinum Cæsarem primam vidisti! Merito te omnibus cæli ac soli bonis natura donavit, in qua nec rigor est nimis hiemis, nec ardor æstatis, in qua segetum tanta fecunditas, ut muneribus utriusque sufficiat, et Cereris et Liberi, in qua memora sine immanibus bestiis, terra sine serpentibus noxiis; contra pecorum mitium innumerabilis multitudo lacte distenta, et onusta velleribus: certe quidem propter quod vita diligitur, longissimæ dies, et nullæ sine aliqua luce noctes, dum quod illa litiorum extrema planities non atollit umbras, noctisque metam cæli et siderum transit aspectus: ut sol ipse, qui nobis videtur occidere, ibi appareat præterire. Dii boni, quid hoc est, quod semper ex aliquo supremo fine mundi nova deum numina universo orbi colenda descendunt? Sic Mercurius a Nilo, cujus fluminis origo nescitur, sic Liber ab Indis prope conscis solis orientis, deos se gentibus ostendere præsentis. Sacratoriæ

A sunt profecto mediterraneis loca vicina cælo, et inde propius a diis mittitur imperator, ubi terra finitur.

X. Imperatoris igitur filius, et tanti imperatoris, et ipse tam feliciter adeptus imperium, quomodo rempublicam vindicare cœpisti? Ignobilem credo aliquam barbarorum manum repentino impetu, et improviso latrocinio ortus tui auspicia tentasse. Affecisti pœna temeritatis reges ipsos Franciæ, qui per absentiam patris tui pacem violaverant: non dubitasti ultimis punire cruciatibus; nihil veritus gentis illius odia perpetua et inexpiabiles iras. Cur enim ullam reputet juste severitatis offensam imperator, qui quod fecit tueri potest? Tua clementia est, quæ parcit inimicis, et sibi magis prospicit, quam ignoscit. Te vero, Constantine, quantumlibet oderint hostes, dum perhorrescant. Hæc est enim vera virtus, ut non ament, et quiescant. Cautior licet sit, qui devinctos habet per veniam perduelles, fortior tamen est, qui calcat iratos. Renovasti, Imperator, veterem illam Romani imperii fiduciam, quæ de captis hostium ducibus viudictam morte sumebat. Tunc enim captivi reges cum a portis usque ad forum triumphantium currus honestassent, simulatque in Capitolium currum flectere cœperat imperator, abrepti in carcerem necabantur. Unus Perses, ipso Paulo qui dederentem se acceperat deprecante, legem illius severitatis evasit. Cæteri omnes in vinculis luce privati, aliis regibus dederunt documentum, ut mallent amicitiam colere Romanam quam exasperare justitiam. Adeo et hoc boni confert pœna hostibus irrogata, ut non solum inimici ferocire non audeant, sed etiam amici impensius reveantur.

VARIORUM NOTÆ.

Neque enim. Neque enim diutius erat in luctu immorandum, ut cælo donatum et consecratum Constantinum dederemus.

Calcaribus incitasse. Equum quidem calcaribus Constantinum incitasse refert Victor Schotti, cum effugiens Roma ubi obses religionis a Galerio tenebatur, veredis post se truncatis ad patrem in Britanniam convolaret: id vero ipsum præstitisset ut exercitus ipsum ad imperium deposcentis votis sese subduceret, nemo est, opinor, qui dixerit præter panegyristen istum.

Cyllarus. Castoris equus est, quem Juno a Neptuno acceptum ei tradidit. De huius pernicitate passim apud poetas. Propert. l. ii, eleg. 7:

Non mihi sat magnus Castoris iret equus.

Virg. Georg. iii Pollucis equum fuisse dicit.

Talis Amyclei domitus Pollucis habens
Cyllarus.

Sed hic fratrem pro fratre posuit licentia poetica, ut notat cum cæteris Virgillii interpretibus Servius.

Arion. Equus Adraso a Neptuno datus, cujus pariter pernicitatem celebrat Statius l. vi, Thebaidos, aliique passim poetæ.

IX. *Prima vidisti.* Utrum nascentem, ut inde colligunt, quicumque Constantinum Britannum faciunt? an imperantem? Aut Cæsaris certe appellatione insignitum? ut contendunt alii. Id enim Eboraci, quæ Britannicæ civitas est, contigisse, nemini dubium est.

In qua nec rigor est. Auctor panegyrici respexit ad locum Taciti de Agricolaæ vita, ubi idipsum habet in lib. de Britannicæ situ, temperie, fertilitate.

Propter quod. Non quod propter ut in vulgaribus

editionibus est.

Quod, etc. Hoc est, quod semper ex aliqua extrema parte mundi novi dii veniunt universo orbi colendi.

Mercurius a Nilo. Plures Mercurii fuere. Alius in Cyllene Arcadiæ monte natus, de quo Æneid. l. viii, 158. Alius in Bæoticis non procul a Tanagris in Corycio monte. Hic de eo sermo est, qui in Ægypto natus: notior vero est, quam ut ejus gesta commemorem.

Liber ad Indis. Atqui Thebanus erat, sed et Indos petiit, delevitque. Unde victor reversus divinis honoribus exceptus est.

Fluminis origo nescitur. De Nili origine Isaacus Vossius in commentario super ea re, quem tu consule.

Prope conscis. Id est, in ea fere parte, ubi oritur sol.

X. *Ignobilem credo, etc.* Tangit Maximiani de Bagaudis victoriam, quam ut Constantino audeatur elevat. Maximianus autem videtur tum obiisse.

D *Reges ipsos Franciæ.* Ascaricum et Regaisum, qui contra fœdus cum Constantio initum se commoverant. Hos Constantinus in theatrum induxit belluis dilaniandos (Eutrop.).

Tua clementia. Alii *stulta clementia est*, id est, stultum est parcere inimicis ex metu, et sibi potius prospicere, quam ex pia quadam voluntate aliis ignoscere. Gruterus, *Tuta clementia est*, id est, cautior est et utrumvis elige.

Vera virtus. Vera virtus est facere ut, vel qui te non ament, placide tibi obtemperent.

Unus Perses. Perses Macedonum Rex an. U. C. 576, Philippo patri successit. Is undecimo post anno a Paulo Emilio victus ante victoris sui triumphalem currum ductus est. (Livius l. xl; Justinus l. xxxiii; Plutarchus in Paulo Emil.; Velleius Patern., etc.)

XI. Inde est igitur, Imperator, pax ista qua fruimur. Neque enim Rheni jam gurgitibus, sed nominis tui terrore munimur. Quamlibet ille aut arescat æstu, aut resistat gelu, neutro hostis audebit uti vado. Nihil enim tam insuperabili vallo natura præclusit, quod non penetret audacia, cui aliqua conandi spes relinquatur. Ille est inexpugnabilis murus, quem extruit fama virtutis. Sciunt posse se Franci transire Rhenum, quos ad necem suam libenter admittas; sed nec victoriam possunt sperare, nec veniam. Quid ipsos maneat ex regum suorum cruciatibus metiuntur, ideoque tantum abest, ut amnis illius transitum moliantur, magis ut comperta potestate desperent. Ubi nunc est illa ferocia? ubi semper infida mobilitas? Jam ne procul quidem Rhenum audebis accolare, et vix securi flumina interiora potatis. Contra hinc per intervalla disposita magis ornant limitem castella quam protegunt. Arat illam terribilem aliquando ripam inermis agricola, et toto nostri greges flumine bicorni mercantur. Hæc est tua, Constantine, de Ascarici Regæisque supplicio quotidiana atque æterna victoria, omnibus quondam secundis præliis anteposenda. semel acie vincitur, sine fine documento. Cladem suam, quamvis multi pereant, vulgus ignorat; compendium est devincendorum hostium duces sustulisse.

XII. Ut tamen omnibus modis barbarorum immanitas frangeretur, nec sola hostes regum suorum supplicia mœrerent, etiam immissa, Bructeris vastatione fecisti, Imperator invicte. In quo prima consilii tui fuit ratio, quod exercitu repente trajecto inopinantes adortus es, non quo aperto Marte diffideres, ut qui palam congregi maluisses, sed ut illa natio perfugiis silvarum et paludium bellum solita frustrari fugæ tempus amitteret. Cæsi igitur innumerabiles, capti plurimi. Quidquid luit pecoris, captum, aut trucidatum est. Vici omnes igne consumpti. Puberes qui in manus venerunt, quorum nec perfidia erat apta militiæ, nec ferocia servituti, ad poenas spectaculo dati sævientes bestias multitudine sua fatigarunt. Hoc est,

VARIORUM NOTÆ.

XI. *Fama virtutis.* Ita restitui post Acidalium pro fama virtuti.

Sciunt posse se, etc. Addidi *se* ex suspitione Livineii. Ita enim videtur sensus requirere.

Comperta potestate. Id est, ex quo intellexerunt quid possis. Gruterus mavult legi *cæpto ponte*; quia enim in ms. erat *pote pro ponte*, acceptum illud ab Imperitis librariis pro potestate. Pro qua conjectura facere videtur illud, n. 13: *Insuper etiam Agrippinensi ponte faciundo reliquiis afflictæ gentis insultas.... ex quo nemo dubitat, quid perfecto ponte facturi sint, qui jam scribunt inchoato.*

Castella. Varia erant disposita ad Rheni ripam castella, quibus Germanorum incursiones prohiberentur.

Flumine bicorni. Rheno lavantur. Virg. Georg. 1, 273:

Balantumque gregem fluvio mersare salubri.

Semel, acie, etc. Semel acie vicisti, sed hoc justæ severitatis exemplo in perpetuum eos comprimis.

Hostium duces. Videtur in eo loco nimius, sed mirum, ut actum illud quod paulo duriusculum erat, hac arte emolliat.

A Imperator, fretum esse virtute sua atque fortuna, hoc est, non pacem emere parcendo, sed victoriam querere provocando.

XIII. Insuper etiam Agrippinensi ponte faciundo reliquiis afflictæ gentis insultas, ne unquam metus ponat, semper horreat, semper supplices manus tendat, cum tamen hoc tu magis ad gloriam imperii tui, et ornatum limitis facias, quam ad facultatem quoties velis in hostium transeundi. Quippe cum totus armatis navibus Rhenus instructos sit, et ripis omnibus usque ad Oceanum dispositus miles imminet. Sed pulchrum tibi videtur, et revera pulcherrimum est, ut Rhenus ille non solum superioribus locis, ubi aut latitudine vadosus, aut vicinia fontis exiguus, sed etiam ibi novo ponte calcetur, ubi totus est, ubi jam plurimos hausit amnes, quos hic noster ingens fluvius, et Barbarus Nicer, et Mænus invexit, ubi jam immani metu ferox, et alvei unius impatiens in sua cornua gestit excedere. Servit profecto, Constantine maxime, ipsa rerum natura numini tuo, cum in illa gurgitum altitudine tantarum molium fundamenta jaciuntur, fidam et stabilem firmitatem habitura. Junxerit quondam licet Hellesponti angustias classe connexa Persarum rex potentissimus, temporarius ille transitus fuit. Simili navium continuatione Baiannum sinum straverit ab Augusto tertius Cæsar, delicata fuit illa vectatio principis otiosi. Hoc opus et difficile factum, et usu futurum est sempiternum. Certe quidem jam tibi in exordio sui hostium movit obsequia, qui pacem supplices petierunt, nobilissimos obsequia obtulerunt. Ex quo nemo dubitat, quid perfecto ponte facturi sint, qui jam serviunt inchoato.

XIV. Talibus te pro utilitate ac dignitate publica rebus intentum averterunt in se novi motus ejus hominis, quem successibus tuis maxime favere decuisset. De quo ego quemadmodum dicam adhuc ferme dubito, et de nutu numinis tui expecto consilium. Quamlibet enim merito pietatis tuæ questibus arguatur, debet tamen sibi vox privata moderari, præsertim

XII. *Bructeris.* Bructeri Germaniæ populi, quos alii in Frisia Orientali, alii in Westphalia collocant, ubi nunc Markiæ comitatus.

XIII. *Agrippinensi ponte.* Agrippina colonia, Coloniæ, olim Agrippina Ubiorum, Agrippinæ: Neronis matris patria. Urbs Germaniæ inferioris præclarissima ad Rhenum, libera et Emporium: media inter Treverim et Monasterium urbem, cujus Archiepiscopus Elector est imperii.

Persarum rex. Xerxes Darii Hystaspis filius paterni regni, atque odii in Græcos hæres navibus Hellespontum junxit, atque ut Entropii verbo utar, *contabulavit Olymp. 75. Herodoti Diod., sic Justin. Plutarchus, etc.*

Tertius Cæsar. Caligula. Suet. c. 19: *Bajarum medium intervallum Puteolanas ad moles tria millium et sexcentorum fere passuum ponte conjungit, etc.*

In exordio sui. Supple imperii.

XIV. *Ejus hominis.* Maximiani quem a Maxentio pulsus, ejectum ex Italia, Treveris perhumaniter exceperat accepta etiam in uxorem Fausta ejus filia.

Quamlibet, etc. Id est, etenim licet tua in eum pietas

cum cum, qui tibi ex tantis beneficiis tuis, et tanto necessitudinum favore ingratus extiterit, adhuc contemplatui cogat ut quamvis irati revereat. Quid faciam igitur, ut tam profunda vulnera suspensa manu tractem? Usurpabo nimirum illa communia omnium facinorum patrociniâ, quæ tamen plerumque etiam a sapientibus asseruntur, neminem hominem peccare nisi fato, et ipsa scelera mortalium actus esse fortunæ, contra autem deorum munera esse virtutem. Gratulare, Constantine, naturæ ac moribus tuis, quod te talem Constantius Pius genuerit, talem siderum decreta formarint, ut crudelis esse non possis. Illum autem non credo, cum venturus in lucem optionem vitæ, qua uteretur acciperet, sortem incurrisse fugiendam, quæ multis hominibus injustum, et postremo ipsi voluntarium ferret exitium. Ut enim alia mittam, hoc ipsum nonne fati necessitas tulit, ut ille pietati tuæ hanc referret vicem, quem tu ab Urbe pulsum, ab Italia fugatum, ab Illyrico repudiatum tuis provinciis, tuis copiis, tuo palatio recepisti?

XV. Quid, oro, sibi voluit? quid optavit? aut quid amplius adipisceretur his quæ a te fuerat consecutus? cui tu summa, ac diversissima bona, privatum otium et regias opes dederas, cui digredienti ad annulos sederas, cui impensius etiam quam tibi occurrere obsequia nostra mandaveras, cujus omnibus jussis sic statueras obedire, ut penes te habitus, penes illum potestas esset imperii. Quisnam ille tantus fuit non ardor potentiæ, quid enim te imperante non posset? sed error jam desipientis ætatis, ut tot natus annos, gravissimas curas, et bellum civile susciperet? Nullis, ut res est, muneribus fortunæ explentur, quorum cupiditates ratio non terminat, atque ita eos felicitas ingrata subterfuit, ut semper pleni sperum, vacui commodorum, presentibus careant, dum futura prospectant. Atenim divinum illum virum, qui primus imperium et participavit et posuit, consilii et facti sui non pœnitet, nec amisisse se putat, quod sponte transcripsit. Felix beatusque vere, quem ves-

A tra, tantorum principum, colunt obsequia privatam. Sed et ille multijugo fultus, imperio et vestro tegitur lætus umbraculo, quos scit ex sua stirpe crevisse, et glorias vestras sibi juste vindicat. Hunc ergo illum, quæ ab illo fuerat frater ascitus, puduit imitari, huic illum in Capitolini Jovis templo jurasse pœnituit. Non mirum quod etiam genero pejeravit.

XVI. Hæc est fides, hæc religio Palatini sacrarum devota penetralibus, ut lente et cunctanter, jam scilicet cum illis belli consiliis, itinere confecto, consumptis copiis mansionum, ne quis consequi posset exercitus, repente intra parietes consideret purpuratus, et his depositum tertio usurparet imperium, literas ad sollicitandos exercitus mitteret, fidem militum præmiorum ostentatione turbare tentaret; secure scilicet usurus exercitu quem venales manus habere docuisset? Quo quidem illius errore declaratum est, Imperator, quantus te militum tuorum amor complecteretur, qui te omnibus donis, quæ ille promiserat, omnibus honorum oblationibus prætulerunt. Rara illa virtus continentia, vix a paucis sapientiæ præceptoribus tamen aliquando servata, propter te, Constantine, omnium hominum est facta communis, nec solum hi quos ratio litterarum, vitæ quies mitigavit, sed etiam ille militarium ardor animorum, respectu tui, luera contempsit. Fuerint aliqui exercitus alacritate ac viribus tuo similes; tibi uni contigit exercitum habere sapientem. Multi olim fortasse pravi duces, armis impares, largitione certarunt, sed brevis eorum fuit et caduca popularitas, quos facile vicit quisquis imitatus est. Hic firmus, hic æternus est reipublicæ custos, quem ipsum per se milites amant, cui non blandita, nec vendita servit adulatio, sed simplex et sincera devotio. Dona tua, Constantine, manifeste sunt grata militibus, sed hoc gratiora quod tua sunt. Quæcumque porrigis, manu tua sunt acceptiora. Quam nemo potest tecum hac ambitione contendere? Insuperabile genus est largitionis, cum ipse militi præmium est imperator. Itaque tribuis tu qui-

VARIORUM NOTÆ.

habeat justam causam de ipso conquerendi, homo tamen privatus debet suo sermone modum ponere.

Contemplatui cogat. Fœdè corruptus locus, quem alii alio modo restituunt. Langius: *Adhuc contemplari cogantur, inque quamvis iratus revercare.* Livineius *adhuc contemplatio in tui cogat, ut quamvis irati reverteantur.* Acidalius legit *Revereamur.*

Usurpabo, etc. Id est, Utar communi illa defensione scelerum quam usurpare sæpe etiam sapientes solent.

Nisi fato. Nota callidam Stoicorum nequitiam, qui ut tuto sibi esse improbis liceret scelerum suorum causam in fatum nescio quod rejiciebant.

Illum autem credo. Negationem sustuli post Acidaliium, ut sensus sit: cum animo tuo abeundum fuit in mortale corpus, o Constantine, te talem siderum decreta formarunt, ut crudelis esse non possis: Maximiano vero illa sors obtigit, quæ et ipsi, et multis aliis exitio fuit: sortitio autem illa ex Epicureorum doctrina sumpta est.

XV.—*Ad annulos sederas.* Veteres editiones sequor; sensusque est, honoris causa sederas ad sinistram, in qua Græcos et Romanos annulum gestare solitos tes-

tantur (A. Gellius l. x, c. 10, et Macrob. Saturn. vii, c. 13). In Puteana editione est *ad annula fœderas*, an legendum *te ad aram annulo fœderaveras*, seu quando fœdus cum eo iniisti, seu cum ejus filiam in uxorem accepisti. Duplex hæc enim obtinebat apud Romanos consuetudo. Alii legunt *sinister sederas*: alii *ad nulos sederas*, etc.

Divinum illum virum. Diocletianum, qui Salonæ ubi privatus vivebat per litteras a Maximiano ad resumendum imperium invitatus: *Utinam, inquit, Salonæ posses visere olera nostris manibus instituta, profecto nunquam istud tentandum indicaretis.*

XVI.—*Bis depositum.* Primum Mediolani, ubi Diocletiani quem patris loco habebat exemplo, et auctoritate inductus deposuit purpuram. Tum resumptum imperium iterum Treveris abdicavit. Ac tandem tertio usurpavit imperium.

Secure scilicet. *Εἰρωνεύω*: haud enim tutum est eo uti exercitu, qui venales habere manus didicerit.

Nec solum. Id est, Nec tantum illi quos ratio, disciplina et vita quietior mansuetiores fecit, verum etiam milites animo ardentes; tua causa questum neglexerunt.

dem tuis exercitibus etiam plura quam cupiunt, sed tuum te magis nomen, tua de memoria patris auctoritas, tuæ ætatis gratia, tua denique ista venerabilis forma commendat.

XVII. Pulchrum enim, dii boni! et cœleste miraculum imperator adolescens, in quo illa, quæ jam summa est fortitudo, adhuc tamen crescit: in quo hic fulgor oculorum, hæc veneranda pariter et grata majestas præstringit simul et invitat aspectus. Talem magnum illum regem, talem Thessalum virum mente concipio: quorum summa virtus pulchritudini conjuncta celebratur. Non frustra enim doctissimi viri dicunt: naturam ipsam magnis mentibus domicilia corporum digna metari, et ex vultu hominis, ac decore membrorum colligi posse quantus illos cœlestis spiritus intravit habitator. Itaque te cum ingredientem milites vident admirantur, et diligunt, sequuntur oculis, animo tenent, Deo se obsequi putant, cujus tam pulchrâ forma est quam certa divinitas.

XVIII. Statim igitur ut fœdum illud facinus audierant, ultro a te proficiscendi signum petiverunt, cum vaticæ dares, idipsam sibi moram facere, plusque jam se quam sufficeret ex largitionibus tuis habere dixerunt. Inde arreptis armis portas petierunt, tot dierum iter a Rheno usque ad Ararim sine ulla requie peregerunt; inde fessis corporibus, animis flagrantibus, crescente in dies ardore vindictæ quanto propius accederent. Tum quidem tua, imperator, cura, qua refovendis eorum viribus a Cabillonensi portu navigia provideras, festinantibus pœne non placuit. Segnis ille et cunctabundus amnis nunquam fuisse tardior videbatur. Cærinis tacite labentibus, et ripis lente recedentibus, stare se, non ire clamabant. Tum vero usum pedum manibus aggressi incubuere remigiis, et naturam fluminis urgendo vicerunt, et tandem eluctati Araris moras, vix ipso Rhodano fuere contenti: parum illis videbatur concitus ruere, minus solito Arelate properare. Quid multa? Conflendum est, imperator, cum hoc tuo vigore corporis, hoc mentis ardore laborasti interdum, ut quem ducebas sequereris exercitum. Tanto enim omnes impetu ferebantur, ut cum illum Arelate deserto comperissent abiisse Massiliam, confestim navibus evolarent, effusaque cursu non jam Rhodani curricula, sed ipsa quo-

VARIORUM NOTÆ.

De memoria patris. Præposito de apud ejus ætatis scriptores ferme sumitur pro eo quod est *propter*. Ita apud Tertullianum et Cyprianum cæterosque ejus ævi scriptores. — *De memoria*, etc. Propter patris tui recordationem.

XVII.—*Magnum illum regem.* Alexandrum, quem non minus formosum, quam fortem fuisse historici ferunt.

Thessalum virum. Achillem, cujus pulchritudinem Homerus multis in locis laudat.

Naturam ipsam. Interdum tamen in turpi domicilio hoc est in fœdo corpore latet elegans et illustris anima. Vetus illud de Galba, viro quam ingenioso, tam deformi: *Ingenium Galbæ male habitat.*

Metari. Id est, parare.

Quantus illos. Quantus illo, ut legit Acidalius.

XVIII.—*Segnis ille.* Arar, vel Aravis. *La Saône.* Fluvius Galliæ Comatæ, Sequanos ab Æduis separans, atque ad Lugdunum Rhodano congregiendi. Oritur ex

dammodo ventorum flamina præverterent. Tantus illos incenderat amor numinis tui, ut quamvis scirent oppugnandam esse munitissimam civitatem, sufficere sibi crederent pervenire.

XIX. Massilia enim, ut audio, in profundum mare prominens, et nuntissimo accincta portu, in quem angusto aditu Mediterraneus refluit sinus, solis mille quingentis passibus terræ cohæret, qua firmissimus et turribus frequens murus opponitur. Quippe olim Græcos, Italosque illic convenas, cum artibus ingenioque polleret, etiam ipse docuit locus omnia, quæ bello usui forent largius in eam partem, quæ adiri posset impendere, cum natura in cæteris sumptum operis remisisset. Itaque illam tum gravi fœdo Cæsari portas pro duce seniore claudentem, terra marique, adnotis machinis, aggeribus extractis, navalibus præliis sæpius oppugnatam, quam territam, vix obsessio diuturna patefecit, cum tamen Græculi magistratus et ipsum Cæsarem, et mox duces ejus et copias non tam viribus suis quam mœnibus repulsiissent. At enim primo tuo, imperator, adventu, primoque impetu exercitus tui nihil ejusdem Massiliæ altitudo murorum, nihil creberrimæ turres, nihil loci natura remota est, quominus et portum caperes, et urbem continuo, si velles. Quippe tanta fiducia murum omnem milites invaserant, ut statim sine dubio ascensuri fuissent, nisi in parandis quas admoverant scalis, conjecturam oculorum sublimitas fefellisset. Sed sic quoque multi, scalarum brevitate decepti, quod supererat ascensui extensis corporibus æquabant, et succedentium humeris sublevati jam intervalla pinnarum uncis manibus invaserant: adeo nihil periculi in vindictæ executione metuebant, ut sibi non murum scandere, sed ex æquo congregi viderentur.

XX. Sed, o singularem tuam, Constantine, pietatem, et sua semper officia etiam inter arma servantem! signum receptui dedisti, et victoriam distulisti, ut omnibus tibi liceret ignoscere, ne quid atrocius faceret miles iratus, quam clementiæ tuæ natura pateretur. In quo licet optimi imperatoris sollicitudine caveris, ut induci in fraudem milites pœnitendi tempus acciperent, atque ultro veniam precarentur; nos tamen, qui mitissimos sensus tuos intuemur, nihil est enim tam perspicuum quam in pectore tuo bonitas,

D Vogeso monte in confinio Lotharingiæ. Claudianus. *Lentus Arar, Rhodanusque celer*, etc.

Ripis lente recedentibus. A portu enim solventibus, ut est apud Virg., Æneid. lib. III, 72, terræ videntur recedere: sed quia non satis celeriter provehebantur, ripæ lentius, quam optabant, videbantur ipsis recedere.

Incubuere remigiis. Æneid. VI, 294:

Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis
Hæc tibi socii....

Arelate. Arles. Urbs Galliæ Narbon. Achiépisc., ad Rhodanum fluvium. De qua Ausonius in *Catal. clararum urbium*.

XIX.—*Massilia. Marseille*, ad oram maris Mediterranei.

Græcos, Italosque illic. In hanc urbem Galliarum vetustissimam, artes omnes et litteras Græci et Itali ex suis oris primum induxerant.

Pro duce seniore. Pompeio. Quod quidem ipsi

illi te intelligimus pepercisse, quem, si prima copiam habuisset irruptio, criperè ferro nemò potuisset. Ita, quod ad pietatem tuam pertinet, imperator, et illum, et omnes quos receperat, reservasti. Sibi imputet quisquis uti noluit beneficio tuo, nec se dignum vita iudicavit, cum per te liceret ut viveret: tu, quod sufficit conscientiae tuae, etiam non merentibus pepercisti. Sed, ignosce dicto, non omnia potes: dii te vindicant et invitum.

XXI. Quod quidem nobis semper optandum est, ut prosperos habeas etiam ultra vota successus, qui omnem spem in gremio majestatis tuae ponimus, et tuam ubique praesentiam, quasi dari possit, expetimus. Ecce enim, dum a limite paullisper abcesseras, quibus se terroribus barbarorum peridia iactaverat scilicet, dum sibi illa proponunt quando perveniet? B quando vincet? quando fessum reducet exercitum? cum repente audito reditu tuo velut attoniti conciderunt. Nec tuum pro republica votum amplius quam unius noctis cura tetigit. Postridie enim quam accepto illo nuntio geminatum itineris laborem susceperas, omnes fluctus resedisse, omnem quam reliqueras tranquillitatem rediisse didicisti; ipsa hoc sic ordinante fortuna, ut te ibi rerum tuarum felicitas admoneret, diis immortalibus ferre quae voveras, ubi deflexisses ad templum toto orbe pulcherrimum, imò ad praesentem, ut venisti, deum. Vidisti enim, credo, Constantine, Apollinem tuum, comitante victoria, co-

ronas tibi laureas offerentem, quae tricenum singula ferunt omni annorum. Hic est enim humanarum Nummerus aeternum, quae tibi utique debentur ultra Pyliam senectutem. Et imò, quid credo? vidisti, te quo in illius specie recognovisti, cui totius mundi regna deberi vatum carmina divina cecinerunt. Quod ego nunc demum arbitror contigisse, cum tu sis, ut ille, juvenis, et laetus, et salutifer, et pulcherrimus imperator. Merito igitur augustissima illa delubra tantis donariis honestasti, ut jam vetera non quaerant. Jam omnia te vocare ad se templa videantur, praecipue quoque Apollo noster, cujus ferventibus aquis perjuria puniuntur, quae te maxime oportet odisse.

XXII. Dii immortales, quando illum dabitis diem, quo praesentissimus hic deus omni pace composita, illos quoque Apollinis lucos, et sacras sedes et anhela fontium ora circumeat? Quorum scaturigines, leni tepore nebulosae, arridere, Constantine, oculis tuis, et osculis sese inserere velle videantur. Miraberis profecto illam quoque numinis tui sedem, et calentes aquas sine ullo soli ardentis indicio, quarum nulla tristitia est saporis, aut halitus, sed talis haustu et odore sinceritas qualis fontium frigidorum. Dabis et illic munera, constitues privilegia, ipsam denique patriam neam ipsius loci veneratione restitues. Cujus civitatis antiqua nobilitas, et quondam fraterno populi romani nomine gloriosa opem tuae majestatis expectat, ut illic quoque loca publica, et templa pul-

VARIORUM NOTAE.

exitio fuit. Vide *Comment. Caesaris de bello Gallico.*

XX.— Si prima. Id est, *Si copia facta fuisset primo impetu irrumperendi.*

Quos receperat. Fortasse quos deceperat. Ita placet Acidalio. Facit pro illa conjectura id quod est superius: *Ut induci in fraudem milites penitentem tempus acciperent.*

Sed ignosce dicto. Mirificus locus, et, si quis alius est, artificii plenus. Quia enim Constantinus Maximianum aut revera strangulari jusserat, aut jussisse credebatur, necem hanc deorum ultioni attribuit, atque ipso invito contigisse ait. Quem locum pene exscripsit Pacatus in Theodosii paneg. n. 44: *Sed bene est, quod non omnia potes, tui te vindicant et invitum.*

XXI.— A limite. A Rheno limitibus.

Quibus. Id est, *Quam terrificis minis ostentaverunt se nobis perfidi barbari, dum secum illud reputant.*

Barbarorum. Francorum.

Quando vincet? Adulatorie dictum: quasi Constantino unum et idem fuerit aliquo pervenire et tibi vincere.

Amplius quam unius. Id est, *Plus una nocte te sollicitum tenuit.*

Templum. Apollinis, quod Augustoduni erat celeberrimum: de quo in *Orat. pro restaur. schol.*, n. 9.

Apollinem tuum. Videtur Constantinus praecipuo cultu Apollinem coluisse, quod confirmant nummi aliquot in quibus sub Apollinis forma exhibetur. Titulus *soli invicto.* Sed hanc superstitionem felicissime ejuravit imperatorum omnium primus Christianus.

Pyliam Senectutem. Id est, Nestoris, ita dicti a Pylo patria, quae agri Messeniici oppidum est, in tractu occidentali Peloponesi, ubi regnabat. Cum autem Nestor tria saecula vixisse tam saepe apud auctores dicitur, non intelligendum, inquit Muretus, quasi trecentos annos vixisset, ut falso putant quicumque γενεάν pro centum annis semper accipiunt, sed octogenario majorem: γενεάν enim triginta saepe annos significare tantum ostendit (*Variar. lect. liv. x, cap. 8*).

C Quamquam secus sentiunt Plautus, Propertius, Ovidius, Juvenalis et alii, qui non uno in loco trecentos Nestorem annos vixisse disertis verbis aiunt. Et vero nihil esset causae cur Nestoris senectus tantopere celebraretur, si is nonaginta tantum annos attingisset.

Cujus ferventibus aquis. De aquis perjurii ultricibus multa referunt auctores. Apud Palicos in Sicilia fontem fuisse aiunt, in quem, teste Aristotele, *lib. de admirandis auditionibus*, n. 55, si inscriptam jusjurandi tabellam projiceret juraturus aliquis, supernatabat tabella: Si fidem servaturus erat, sin minus, ibat illa pessum, perjuro combusto. Maer., *liv. v. Satur.*, cap. 19: *Hanc aquam vitae integris hominibus suavem esse, perjuris vero lethiferam.* Id ipsum de eodem fonte tradit Diodorus Siculus, *lib. xi*, quem tamen Solinus, cap. 4, in Sardinia ponit; in quo errare Salmasio et alii visus est, qui in Sicilia eum fuisse volunt: cumque perjuris non necem, ut alii volunt, sed caecitatem tantum attulisse. Idem Philostratus in *vita Apollonii* refert de fonte juxta Tyanam Cappadociae urbem Jovi sacro, qui et frigidus ebullire, et cum caeteris foret innoxius, perjuris pustulas livenies, et vomicas sucere calamitosas dicebatur. Idem extat apud Plinium, *lib. xxxi, cap. 2*. De fonte alterius generis agit Ovidius *Fast. lib. v*, in quo dum se perjuri mercatores abluerent a Mercurio petebant, ut non praeterita tantum, sed et futura perjuria aqua eluerentur:

Abluè praeterita perjurja temporis, inquit;
Abluè praeterita peritè verba fide.

.....
Nec curent superi si qua locutus ero.

XXII.— Praesentissimus Deus. Constantinus.

Apollinis lucos. Augustodinum, ubi haec omnia.

Numinis tui. Id est, Apollinis.

Sed talis, etc. Id est, *Tam gustu et odore sincera, quam fontes gelidi sunt sinceri.*

Patriam meam. Hanc orationem aut Εὐμῆνι, aut

cherrima tua liberalitate reparentur; sicut hic video hanc fortunatissimam civitatem, cujus natalis dies tua pietate celebratur, ita cunctis mœnibus resurgentem, ut se quodammodo gaudeat olim corruisse, auctior tuis facta beneficiis; video circum maximum, æmulum, credo, Romano; video basilicas, et forum, opera regia, sedemque justitiæ in tantam altitudinem suscitari, ut se sideribus et cœlo digna et vicina promittant. Quæ certe omnia sunt præsentia tua munera. Quæcumque enim loca frequentissime tuum numen illustrat, in his et hominibus omnia, et mœnibus, et muneribus augentur: nec magis Jovi Junoni que recubantibus novos flores terra submitit, quam circa tua, Constantine, vestigia urbes et templa consurgunt. Ideoque hoc votis meis sufficit, ut patriam meam videas ducente pietate, quia statim erit restituta, si videris. Sed enim ista felicitas, viderit an adhuc mæx debeatur ætati.

XXIII. Interim quoniam ad summam votorum meorum tua dignatione perveni, ut hanc meam qualemcumque vocem, diversis otii et palatii officii exerci-

tam, tuis auribus consecrarem, maximas namini tuo gratias ago; tibi que, quod superest, commendo liberos meos, præcipueque illum jam summa fisci patrocinia tractantem, in quem me totum transtulit pietas; cujus felix servitus, si quando respexeris, maxime tuæ conveniet ætati. Cæterum quod de omnibus liberis dixi, lata est, imperator, ambitio. Præter illos enim quinque quos genui, etiam illos quasi meus numero quos provexi ad tutelam fori, ad officia palatii. Multi quippe ex me rivi non ignobiles flunt, multi sectatores mei etiam provincias tuas administrant. Quorum successibus lætor, omniumque honorem pro meo duco, et si forte hodie infra expectationem mei dixero, in illis me confido placuisse. Si tamen hoc quoque tuum mihi munus indulserit, ut ex hac oratione non eloquentiæ, quod nimium est, sed quantum læcumque prudentiæ, et devote tibi mentis testimonium referam, cedant privatorum studiorum ignobiles curæ: perpetua mihi erit materia dicendi, qui me probaverit imperator.

VARIORUM NOTÆ.

alicujus certe Æduensis rhetoris esse hinc liquet.

Hanc fortunatissimam civitatem. Treverensem, ubi hanc orationem dicebat.

Præsentia tua munera. An præsentia tuæ.

Jovi, Junonique. Sumptum illud ex Homeri Iliad. §, 547, ubi de utroque agens: τοῖσι ὑπὸ χρῶν δῖα, etc.,

Ollis submitit tellus herbamque recentem, Lotumque balantemque crocum, mæstumque hyacinthum, Plurimus ut molli surgebat in æra sylvæ.

Statim erit restituta. Invitat Constantinum ut Augustodunum divertat, eamque urbem, uti Treveros, restitendam curet.

XXIII. — *Otii et Palatii officii.* Fuerat enim sacræ

memoriæ magister. Præterea Mænianis Scholis a Constantio præfectus fuerat, quod otii officium vocat.

Tuis auribus. Habita coram te oratione consecrarem.

Fisci patrocinia. Summa fisci patrocinia tractare nihil aliud est quam fungi munere advocacionis fisci, seu esse advocatum et patronum fisci: quæ duo munera interdum ab uno eodemque gerebantur. Is autem causis fiscalibus pro fisco interveniebat, in aula apud comitem thesaurorum, id est, sacrarum largitionum; in urbe, apud præfectum ærarii; in provinciis vero, apud procuratorem Cæsaris. Atque hic quidem nihil decernere poterat, quin prius advocatum fisci audisset (*l. ultima cod. de advocatis fisci*).

SYNOPSIS ORATIONIS

PRO RESTAURANDIS SCHOLIS AUGUSTODUNI (1).

In exordio dicit quantum sibi metum affert loci insolentia, tantum se discendi causa recreari.

Distributio. — I. Augustoduni scholas esse instaurandas. — II. Qua ratione id possit sine sumptu publico fieri, n. 3.

I. Pars. Mentem imperatorum et Cæsarium esse ut non templa modo et publico opera, sed multo magis Æduenses scholæ, Bagaudicæ factionis irruptionibus collapsæ, ad Gallicæ nobilitatis educationem instaurarentur, n. 4. Nullis principibus litteras tantæ umquam curæ fuisse, n. 5. Intellectum illud, cum harum scholarum moderatore mortuo alterius subrogandi curam susceperunt ipsi per sese, et ad hujus professionis commendationem eum elegerunt, qui officium in palatio gereret amplissimum, n. 6. Si veteres ei virtuti, cujus studio ducerentur, templa statuebant, Constantium pro suo erga litteras amore has scholas erectas velle, n. 7.

Ab earum situ ipso probat instaurandas esse, cum quia in media urbe, tum quia inter Apollinis templum et Minervæ, n. 9.

II. pars. Sexæna millia nummum pro magisterii sui salario sibi a Constantio data ad hoc opus se collaturum, n. 11. Sic enim digniorem se hac principis liberalitate futurum, cum eam ipsam in patriæ usum contulerit: satis sibi esse ad gloriam quod ea summa ibi decreta sit. Ita futurum ut omnes intelligant se non avaritia ductum ad id officium accessisse, n. 12. Cuilibet pretio antepone se litteras, quibus Gallicæ nobilitatis institutio sibi a Constantio commendatur, n. 13. Litteræ Constantii, n. 14. Hac Cæsaris humanitate ad instaurandas scholas incitari se, n. 15. Pecuniam illam scholis propter quæ sibi data est libenter dare, et in quibus olim avus ipsius docuerit: velle se imperatorum in restituendis operibus publicis pietatem, quantum fert res sua, imitari, n. 17. Par esse ut non minus eloquentia, aut potius eloquentiæ sacra loca reflorescant liberalitate principis, quam cæteræ orbis partes, n. 17.

(1) Hujus orationis quamvis textum edere non ad scopum nos pertineat, siquidem non ad Constantinum directa sit, synopsis tamen exponere par est, panegyrici sequentis illustrandi gratia, in quo ad illam ipsam orationem alluditur.

In sine præsidem rogat ut ad id operam suam in- A pueris eorumdem victorias, quas obiter recenset de-
terponat apud imperatores et Cæsures, quo possit et scriptas in porticibus ostendere, n. 20.
novum hoc eorum in litteras beneficium celebrare, et

EUMENII GRATIARUM ACTIO CONSTANTINO AUGUSTO FLAVIENSIIUM NOMINE.

MONITUM.

De hujus panegyrici auctore, et quo tempore ac loco pronuntiatus sit in Eumenii vita diximus.

SYNOPSIS PANEGYRICI.

In exordio reddit rationem cur Flaviensium nomine imperatori gratias agere Treveris maluerit quam Augustoduni, dum in ea urbe esset imperator.

Distributio. — I. *Quam merito Constantinus Æduis subvenerit.* — II. *Quanta eorum causa fecerit, n. 2.*

I. Pars. *Ædui omnium primi fratres populi Romani a senatu appellati, iidem reipublicæ supra cæteros populos addicti, Galliarum adversus tyrannos quantum in ipsis fuit defensores; et ideo Constantii liberalitatem experti, n. 3, septem mensium obsidionem acerbissimam ferre maluerunt, ac demum Claudio imperatore, cujus opem implorarent, in Gothica expeditione occupato, cum auxilii spes nulla esset urbem hostibus diripiendam tradere, quam fidem suam violare, n. 4. Hunc usque quam bene meritis Æduis subvenerit; nunc quam graviter afflictis. Novi census acerbitate premebantur, n. 5. Accedebat soli iniquitas, n. 6. Magna ex parte vasta loca et squalida, abrupta itinera.*

II. Pars. *Eorum urbem ingreditur Constantinus mirifico concurrentium populorum studio, n. 7. Benigne singulos compellat quid omnium maxime sua causa factum velint, n. 9. Relaxat sensum, desinit vectigalium numerum reliqua debita remissurus, quantum fisco suo deberent interrogat; iis septem millia capitum remittit, hoc est, quartam amplius partem censuum; utrum id sufficeret percontatus, n. 10. Quinque annorum reliqua vectigalia remittit.*

In sine lustrum illud laudat, atque inde ad Quinquennalia principis laudanda orationem convertit, n. 13.

I. — *Æterno nomine.* Augustodunum intelligit, quam urbem Eumenius Flaviam appellat. Credo ut Flavio Constantino potius aduletur, quam ex rei veritate. Cur enim apud Ammianum Marcellinum nulla hujus nominis mentio? maxime cum is apud imperatorem ageret, qui esset ex Flavia gente. An id ei nominis contigisse dicamus, quod Romæ: quæ cum olim Commodiana a Commodo Augusto dicta sit, nullum reliquit hujus nominis vestigium.

Commovere se funditus, etc. Haud absimile illud Tulli in Pison., n. 52: *Mihi Roma ipsa prope concussa sedibus suis ad complectendum conservatorem suum procedere visa est, etc.*

In ea potissimum civitate. Treverensi, ubi commorari imperatores solebant, cum in Galliis versabantur,

INCIPIT ORATIO.

I. — Si Flavia Æduorum tandem æterno nomine nuncupata, sacratissime imperator, commovere se funditus atque huc venire potuisset, tota profecto coram de tuis in se maximis pulcherrimisque beneficiis una voce loqueretur; tibi que restitutori suo, imo, ut verius fatear, conditori, in ea potissimum civitate gratias ageret, cujus eam similem facere cœpisti. Sed quoniam id non potest, gestit animo quod natura non patitur; clamoresque suos quibus quotidie laudes tuas tollit in cœlum exaudiri a te non sinit interjecta longinquitas sua: id quod fieri decebat, gaudiorum patriæ meæ nuntium sponte suscepi, ut essem jam non privati studii litterarum, sed publicæ gratulationis orator. Nolui enim, sacratissime imperator, cum in illo aditu palatii tui stratum ante pedes tuos ordinem indulgentiæ tuæ voce divina, porrectaque hac invicta dextera sublevasti, nomini tuo gratias agere. Nec mihi verba quamvis imparata defuiscent: quis enim aut præparare se ad beneficia tam insperata potuisset, aut ab tanta gratulatione cohiberet? Sed habui rationem loci ac temporis, ne meus illo ardor animi, studiumque dicendi tibi quidem, quod mihi ad immortalitatem sufficeret, probaretur, sed propter assistentium paucitatem minus quam te dignum esset iret in populos; et te uno die de salute nostra multa tractantem moraretur oratio, quæ pro magnitudine meritorum tuorum festinare non posset.

II. Nunc itaque cum in hac urbe, quæ adiuic assiduitate præsentis tuæ præ cæteris fruitur, habebit enim felicitatis æmulam Flaviam nostram, totus tibi amicorum tuorum comitatus, et omnis imperii apparatus assistat, et cum omnes homines omnium fere civitatum aut publice missi, aut pro se tibi supplices adsint; dicam, imperator, ea quæ libenter agnoscas, D et cæteri nobis indulta non crederent, nisi te cognos-

VARIORUM NOTÆ.

proindeque ubi habitam hanc orationem volunt Livineius et Rhenanus.

Sed quoniam, etc. Id est, sed quoniam revera non potest ad tuos pedes accedere: saltem id gesti animo, quod supra rerum naturam et conditionem esse agnoscit.

Privati studii litterarum. Eumenium agnosce, quem Constantius Æduensibus scholis præfecerat.

Palatii tui. Describit infra quomodo Constantinus Augustodunum ingressus in Palatio exceptus sit, n. 8.

Divina. Hoc est, divina et plena humanitatis tuæ voce exexisti.

Cohiberet. Fortasse cohibere, vel, ut emendat Acidalius, præparari et cohiberi.

Quam te. Id est, quam tuæ majestati conveniret.

II. — *Felicitatis æmulam.* Imperatores identidem Augustoduni commorabantur.

cente dixissem. Primum est autem, sacratissime A imperator, in agendis gratiis ostendere id quod indultum sit, non fortuitæ felicitatis, sed justæ fuisse clementiæ. Nam cum omnes homines coram non indigentes juvare boni sit principis, tum principie bene meritis et graviter affectis subvenire sapientis est. Quod cum ostendero, non tam studio prædicandæ patriæ meæ, quam officio demonstrandæ providentiæ tuæ, tum potissime beneficiorum tuorum magnitudinem prosequar, tam majore voto quam ingenio. Quænam igitur gens toto orbe terrarum in amore Romani nominis Æduis se postulet anteponi? Qui primi omnium inter illas immanes et barbaras Galliarum gentes plurimis senatusconsultis fratres populi Romani appellati sunt, et cum a cæteris Rhodano ad Rhenum usque populis, ne pax quidem posset nisi B suspecta sperari; soli et consanguinitatis nomine gloriantur, et nuper, ut in media præteream, Divum Claudium, parentem tuum, ad recuperandas Gallias soli vocaverunt, et ante paucissimos annos, quod maxime prædicandum, plurima patris tui beneficia, partim rebus effecta perceperunt, partim animo significata, lætantur.

III. Fuit olim Saguntus fœderata, sed cum jam lædio Punici belli novare imperium omnis cuperet Hispania; fuit amica Massilia; protegi se majestate Romana gratulabatur; imputavere se origine fabulosa in Sicilia Mamertini, in Asia Ilienses; soli Ædui non metu territi, non adulatione compulsi, sed ingenua et simplici charitate fratres populi Romani crediti sunt appellarique meruerunt: quo nomine, C

præter cætera necessitudinum vocabula, et communitas amoris apparet, et dignitatis æqualitas. Deinde cum finitimæ nationes, ipsi illi Romanæ fraternitati, non gloriæ invidentes, et usque in perniciem sui odii incitatæ, Germanos sibi auxilios dominos invocassent, princeps Ædnuus in senatum venit, rem docuit; cum quidem oblato consensu, minus sibi vindicasset quam dabatur, scuto innixus peroravit. Imperata ope, Romanum exercitum, Cæsaremque cis Rhodanum primus induxit. Semita enim Galliarum usque ad id temporis Transalpina Gallia nominabatur. Sed enim Ædui totum istud quod Rheno, Oceano, Pyrenæis montibus, cunctis Alpibus continetur Romano imperio tradiderunt, hibernis hospitaliter præbitis, suppeditatis largiter com meatibus, armis fabricandis, pedestribus equitumque copiis auxiliantibus. Ita in unam pacem sociatis omnibus Celtae Belgarumque populis, eripere barbaris quidquid junxere Romanis.

IV. Dicit aliquis: Vetera ista sunt; et quidem hoc sanctiora, quod vetera. Bonis enim meritis cum reate dignitas et pondus accedit. Atque ut magnos natu parentes magis inagisque in dies veneramur et colimus; fratrum vero æqualitas, et liberorum soboles blandiore licet, leviore tamen animos tangit affectu; ita beneficia antiqua graviora sunt, quamvis præsentia suaviora videantur. Sed tamen si illa vetustate obsoleverunt, quid hæc recentia quæ pueri vidimus? Attende, quæso, quanti sit, imperator, quod Divum Claudium, parentem tuum ad recuperandas Gallias primi sollicitaverunt, expectantesque ejus

VARIORUM NOTÆ.

Coram non indigentes. Livineius pro *coram* scriptum putat *gratiam*: *Mox indigentes*, id est, gratia non indigentes: ex qua voce conflatum est *coram*. Acidalius legit etiam non indigentes.

Graviter affectis. An *graviter afflictis* ut infra n. 5: *Dixi quam bene meritis Æduis subveneris, imperator, sequitur ut dicam quam graviter afflictis.* Certe quidem in omnibus exemplaribus et editionibus est *affectis*, et vox illa hoc sensu usurpatur.

Tam majore voto. Non hic emendatione opus, ut nonnullis videtur; nam Virgilius, *Æneid.* vi, 787:

Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.

Ita Lucretius, Plantus, Terentius et alij pro tanto magis; ac Tullius, pro Dejotaro, n. 8: *Per dexteram te istam oro... non tum in bellis et in preliis, quam in fide firmiorem.*

Immanes et barbaras. Utrum dictum illud ab homine Gallo, et Romano imperatori gratuletur, an quod ei præter Æduos aliæ ipsi provinciæ barbaræ videbantur?

Ad recuperandas Gallias. A Tetrico tyranno occupatas.

Patris tui. Constantij.

III.—*Saguntus.* Hodie *Moruedro*, oppidum olim clarissimum Hispaniæ Tarraconensis in finibus Edetanorum, ab Annibale eversum: cum his et sua comburere accenso rogo, quam ei se tradere maluissent.

Massilia. Urbs Galliarum Narbonensis in ora Provinciæ, ad mare Mediterraneum, olim non solum scholarum celebrata, atque imporio, sed etiam morum integritate clarissima, ut apud Plautum in *Casina mo-*

res Massilienses proverbij instar dicantur pro moribus integerrimis.

Mamertini. Populi olim e Samo insula, a Messanensibus hospitio excepti, occupata urbe, illam Mamertinam appellarunt; unde Tullius, act. 4 et 7 in *Verrem*: *Messana urbs, Mamertina; et populi Messanenses, Mamertini* appellantur.

Ilienses. Antiqui Ilii incolæ. *Ilium* autem, quæ et *Troja*, urbs Phrygiæ minoris notissima inter Idam montem ad Orientem, et Ægeum mare ad Occidentem.

Ædui. De Æduis.

Princeps Ædnuus. Æduorum primarius magistratus, si Julio Cæsari credimus, Gallico quodam, sed corrupto vocabulo dicebatur *Vergobret*. An vero princeps Ædnuus alius ab eo fuerit nescio. Certe Julius Cæsar Divitiacum principem Æduum sæpe vocat, nunquam Æduorum magistratum.

Cis Rhodanum. *Rhodanus*, fluvius maximus Galliarum Narbonensis, ex Adura monte, e regione Rheni oriens, ad Lugdunum accepto Arari, Viennam, Valentiam, Avenionem, et Arelatem alluit. *Le Rhône*.

Pyrenæis montibus. Pyrenæi montes Galliam ab Hispania determinant. De his Plinii *paneg.*

IV. — *Cum ætate.* Fortasse *ex ætate*.

Magnos natu. Ita restitui ex Acidalio. In Puteana edit. est *magno natu*.

Quæ pueri vidimus. Si Eumenius puer fuit sub Claudio secundo, anno nempe Christi 269, natum eum fuisse sub Galieno anno circiter 261 mihi verisimile sit.

Recuperandas Gallias. A Tetrico tyranno.

auxilium, septem mensibus clausi, et omnia inopiæ miseranda perpessi, tum demum irrumpendas rebellibus Gallicanis portas reliquerunt, cum fessi observare non possent. Quod si vobis et conatibus Æduorum fortuna favisset, atque ille reipublicæ restitutor implorantibus nobis subvenire potuisset, siue ullo detrimento Romanarum virium, siue clade Catalaunica, compendium pacis reconciliatis provinciis attulisset fraternitas Æduorum. Ob hæc igitur merita, et prisca divus pater tuus civitatem Æduorum voluit jacentem erigere, perditamque recreare, non solum pecuniis ad calendaria largiendis, et lavacris quæ corruerant extruendis, sed et metæcis undique transferendis, ut esset illa civitas provinciarum velut una mater, quæ reliquas urbes quodammodo Romanas prima fecisset.

V. Dixi quam bene meritis Æduis subveneris, imperator, sequitur ut dicam quam graviter afflictis: qui locus nimium quantum plus mihi suppeditaret orationis, si fas esset audiente te rebus tristioribus immorari. Ut igitur in prædicandis laudibus patriæ meæ verecundia modum fecit, ne arroganter insurgerem, ita in commemorandis ejusdem malis et meus dolor, et tuorum auriium consuetudo cohibebit. Nihil enim libenter audis, nisi quos pro tuis gratuleris. Sed tamen, quæso, imperator, injunge patientiam sensibus tuis, ut quemadmodum præstantes scientia medici non aspernantur vulnera inspicere quæ sanant,

VARIORUM NOTÆ.

Rebellibus Gallicanis. Bagaudis. De quibus supra. Bartholomæus vero, a Chassenzæo juris doctor, idemque fiscalis Æduensis patronus, in hac ipsa oratione quam inseruit in suo *gloriæ Catalogo*, quem librum characteribus Gothicis ante 150 annos Parisiis edidit; in contextum addit: *Cumque omni tempore de populo Rom. bene meriti fuerint, tamen liberus in securitatem abduci, et agros suos vastari viderant.*

Quod si vobis. Flaviæ genti.

Subvenire potuisset. Gothico bello distentus. In quo quidem, si Trebellio fides est, cecidit barbarorum cccxx millia: navium duo millia demersit. Cæsi in ea clade Peucini, Trutungii, Ostrogothi, Virilingui, Sigipedes, Celta, etiam et Eruli, etc.

Sine clade Catalaunica. Cum Aurelianus, an. Chr. 274 Tetrici tyranni exercitum, ipso tradente Tetrico plane cecidit (*Vopiscus, Victor, Pollio, Zozimus et Zonaras*) Catalaunum autem urbs ampla Galliæ ad Matronam. fluvium 20 leucis distat a Trevis meridie versus, et totidem a Verduno in Orientem. *Châlons-sur-Marne.*

Ad Calendaria. Puta, inquit Livineius, Constantium pro liberalitate sua grandem reip. Flaviensium dedisse pecuniam, quam illi fœnori ad Calendaris pro more collocarent. Horat., *Epod. 1, od. 2:*

Jamjam futuris rusticis,
Omniem relegit illibus pecuniam,
Querit kalendis ponere.

Gruterus legit ad *Calendaria*, id est, ad lavacra reficienda.

Metæcis. Id est, colonis: *Μετῶν οἱ ἀπ' ἐτίρας πόλεως μεταστάτες καὶ εἰς ἐτίραν οἰκόντες*, id est, metæci sunt, qui aliam urbem inhabitant priore relicta. (*Suidas, ex Aristophane in Equitibus*).

V. — *Nimium quantum.* Ita Tullius in oratore, n. 87: *Tales qui in dicendo nimium quantum valent, sed et utrobique aliqui legunt mirum quantum.*

Nisi quod tuis, etc. Corruptus locus, quem cum Acidalio restituo. Alii legunt *nisi pro quo tuis gratuleris*. Alii nisi quos pro tuis gratuleris.

A ita nunc tu paulisper audias Æduorum labores quos sustulisti. Neque enim potes sine experimento misericordie ad laudem clementiæ pervenire. Jacebat illa civitas non tam innixa Romanis, quam virium defecatione prostrata, ex quo eam novi census examinaverat acerbitas. Nec tamen juste queri poterat, cum et agros qui descripti fuerant haberemus, et Gallicani census communi formula teneremur, qui fortunis nemini possimus æquari. Quo magis, imperator, clementiæ tuæ gratias agimus, qui remediis sponte concessis, fecisti ut quod non poteramus jure petere, juste obtinuisse videamur.

VI. Habemus enim, ut dixi, et hominum numerum qui delati sunt, et agrorum modum, sed utrumque nequam; hominum segnitia, terræque perfidia. Unde enim nobis Remus, aut Nervius, aut ipse ille de proximo Tricassinus ager, aut arator, quorum reditus cum labore contendunt? Quanquam merito quivis ignoscat ipsis cultoribus, quos piget laborare sine fructu. Siquidem ager qui nunquam respondet impendiis ex necessitate deseritur, etiam inopia rusticorum, quibus in ære alieno vacillantibus nec aquas deducere, nec silvas licuit excidere. Ita quidquid olim fuerat tolerabilis soli, aut corruptum est paludibus, aut sentibus impeditum. Quin etiam ipse ille pagus Arebrignus manu seritur invida, cujus uno loco vitium cultura perexigua est: nam retro cætera,

Injunge. Id est, *Impera id animo tuo.*

Sine experimento misericordie. Malim misericordiam, id est, nisi audias, nisi agnoscas alienam miseriam, clemens nec esse, nec haberi potes.

C *Non tam innixa Romanis.* Id est, non tam stabat hæc civitas, propter eam quæ inerat ipsi cum Romanis affinitatem, quam jacebat prostrata propter novum vectigal ipsi impositum.

Gallicani census. Census duplici modo fiebat, vel per capita, sive per focos; vel per agros, qui propterea describebantur a Censoribus, ut pro numero et modo agrorum esset vel major vel minor. Igitur sensus est: Nos quidem examinam novi census acerbitas, qui aliarum provinciarum fortunas æquare non possumus. Nihil est tamen cur conqueramur, cum et agros qui descripti sunt habeamus, neque quidquam a nobis petatur, quam pro communi Gallici census formula debeat.

VI. — *Rhemus. Rhemi,* populi quorum urbs Rhemi, seu Durocotorum in Gallia Belgica, ad fluvium Vidulam.

Nervius. Populi Galliæ Belgicæ, *ceux du Haynaut;* propter Tornacum ad Scaldim fluvium.

D *Quorum.* Id est, *Quorum reditus æquant labores.*

Quibus. Id est, *quibus ære alieno oppressis.*

Ita. Sic terra illa quæ quondam erat utcumque bona, etc. *Pagus Arebrignus.* Pagus non tantum sumitur pro villula ubi aliquot rusticorum casæ conjunctæ sunt, accipitur etiam pro toto jurisdictionis tractu. Quo sensu Cæsar, l. 1 de bello Gall., scribit Helvetiam totam in 40 divisam pagos; hodie 13 numerantur, quos *Cantones* appellamus. Sic Dionysius agrum Romanum ait fuisse in tractus quosdam distributum. *Arebrignus* autem est pagus Æduorum circa Ararim fluvium.

Manu seritur invida. Ita extat in aliquot veteribus exemplaribus, id est, æge admodum seritur. In Putæana editione est *inans fertur invidia.*

Perexigua est. Ita legit Acidalio pro *perpiciua est.*

silvis et rupibus invia, securarum sunt cubilia bestiarum. Illa autem quæ subjecta et usque Ararim porrecta planities fuit quidem, ut audio, aliquando jucunda, cum per singulorum fines continua cultura procursum fontium vallibus patentibus evehebat; nunc autem interclusis vastitate meatibus, quidquid humilitate sua fuerat uberius in voraginem et stagna conversum. Ipsæ denique vineæ, quas mirantur ignari, ita vetustate senuerunt, ut culturam jam pene non sentiant: radices enim vitium, quarum jam nescimus ætatem, millies replicando congestæ altitudinem debitam, scrobibus excludunt et ipsam propaginem non debitam, sed obiectam, produunt imbribus eluendam et solibus perurendam. Nec possumus, ut Aquitanis aliisque provinciis familiare est, novis vitibus locum ubique metari, cum supra saxa perpetua sint, infra humilitas pruinosæ.

VII. Nam quid ego de cæteris civitatibus illius regionis loquar, quibus illacrymasse te ipse confessus es? vidisti enim, non ut per agros aliarum urbium, omnia fere culta, aperta, florentia, vias faciles, navigera flumina ipsas oppidorum portas alluentia; sed statim ab eo flexu, e quo retrorsum via ducit in Belgicam, vasta omnia, inculta, aequalentia, muta, tenebrosa; etiam militaris via sit confragosa, et alternis montibus ardua atque præceps, ut vix semiplena car-

VARIORUM NOTÆ

Ararim. Araris. La Saône.

Porrecta planities. Augustodunum ab oriente et meridie montibus elevatur nemorosis; a septentrione vero et occidente vallibus deprimitur; saltem circa ejus medietatem a qua planities amœnissima in septentrionem ad longitudinem 12 millia passuum; ubi undequaque fontes rivulique circumfluunt. Hæc Bartholomæus a Chassanæo in suo *glorie mundi Catalogo*, lib. XII, cap. 60. Plura de Æduensis urbis origine, dignitate et situ videri possunt apud Petrum a sancto Juliano, et Joannem Murerium, qui ambo commentarios eam in urbem ediderunt.

Cum per singulorum fines. Sensus est: cum assiduo cultu humum aut lapides hinc et inde aggerendo, veluti canales quidam ad altitudinem aliquam attollebantur, quibus per patentes valles in singulorum terras fontes inducerentur.

Conversum. Adde est. Sensus erit: Nunc autem quidquid propter humilitatem loci melius irrigatum ab his aquis fuerat, adeoque et pinguis et uberius, id omne mutatum est in atram quamdam ac lutulentam voraginem.

Quas mirantur ignari. Id est, vineæ quas mirantur, qui ad luxuriam quamdam foliorum, et ad sarmentorum inutilem silvam attendunt, ignari quid in his vitii lateat.

Radices enim. Radices millies repastinatæ tantam fibrarum et surculorum silvam egerant, ut scrobes ad debitam altitudinem fodi non possent, proindeque ipsa vitium propago non satis obiecta, vel corrumpere- tur imbribus, vel solis ardoribus ureretur. Pro ipsam propaginem non debitam, sed obiectam, lege ipsam propaginem non obiectam. Vox enim debitam e superiore versu in hunc haud dubie irrepissis notat Cl. Puteanus, nisi forte cum Livineio legeris non diditam, sed obiectam nempe leviter, etc.

Aquitanis. Populi eam Galliæ partem incolentes, quæ Garumna, montibus Pyrenæis et Oceano delineatur. *La Guyenne.*

VII. — *Cæteris civitatibus.* Augustodunum erat Æduensis ditionis caput, cui suberant aliæ civitates, ut ex Tacito supra probavimus.

A penta, interdum vacua transmittat. Ex quo sæpe accidit ut obsequia nostra tarda sint, cum paucarum frugum nobis difficilior sit evectio, quam cæteris plurimarum. Quo magis, Imperator, pietati tuæ gratias agimus, qui cum scires itinerum regionum nostrarum aditum atque aspectum tam fœdum tamque asperum, tamen illo deflectere, et urbem illam sola opis tuæ expectatione viventem illustrare dignatus es. Boni principis est libenter suos videre felices, sed melioris invisere etiam laborantes. Dii boni! quisnam illa tum nobis illuxit dies, jam enim ad prædicanda remedia numinis tui ordine suo pervenit oratio, cum tu, quod primum nobis signum salutis fuit, portas ipsius urbis intrasti? quæ te habitu illo in sinum reducto, et procurrentibus utrinque turribus B amplexu quodam videbantur accipere.

VIII. Miratus es, Imperator, unde se tibi tanta obviam effunderet multitudo, cum solitudinem ex vicino monte vidisses. Omnes enim ex agris omnium ætatum homines convolaverunt, ut viderent quem superstitem sibi libenter optarent. Quod enim ad propagandos aliorum principum solemnem verborum more juratur tibi, Constantine, soli, ultra omnium nostrum fata victuro: secure vovemus, cui tam longa ætas propria debeat. Magna est profecto vis post

Navigera, id est, Aptos ad navigandum fluvios.

Muta, hoc est, Plena silentii et tenebrarum.

Via sit confragosa. Livin. Cum enim viæ militares planæ esse ubique soleant, et ad comportandos commeatus faciles, vel via militaris apud Æduos erat confragosa, quod maxime facit ad regionis illius exaggerandam miseriam.

Alterius, id est, Propter montes interjectos.

Tarda sint. Ut si quando obsequii nostri ratio exigit ut cibaria tibi et commeatus afferamus, non nisi ægre et tarde id fiat, atque scrius quam velle- mus.

Cum. Id est, *Cum pauca cibaria transportare nobis sit difficilium, quam aliis longe plura.*

Cæteris plurimarum. Non videtur abs re huic loco atterere quod Chassanæus hoc loco addit ex ms: *Horum locorum, imperator, ingenium est hujusmodi, ut te eorum aspectum non horruisse loco sit summi beneficii, recreasse vero plane non hominis, sed divinum opus omnes fatebantur, nos proprie benevolentia cole- mus sempiterna.*

Itinerum. Fortasse abundat vox ista.

Jam. Hoc est, *Nunc cursus orationis eo deductus est ut commemorem quæ remedia attulerit his malis tua majestas.*

D *Quæ te.* Hoc est, *Quæ urbs te videbatur excipere curvo sinu suo, et turribus utrinque projectis quasi amplec- tendo.*

VIII — *Obviam effunderet.* Constantiui in Augustodunum urbem ingressus.

Ad propagandos. Anton. Schonovius addit annos.

Solemni verborum more. Variæ erant ejusmodi acclamationes. Nam apud Tertull. Apoget. acclamat populus: *De nostris annis tibi Jupiter augeat annos.* Apud Senecam, ep. 31 et 71: *Tanto melior, surge et in-pira, et l. vi Natur. Quæstion.: Vade fortiter, vade feliciter.*

Secure vovemus. Tutum est tibi longos annos precari: haud dubie enim vota nostra implebuntur, siquidem tibi etiam absque votis nostris longa ætas debetur ut optimo principi.

diuturnam ægritudinem atque mœsticiam surgentium A gaudiorum. Caluit in nobis ultra vires nostras animus ad læticiam, et quodam præsigio futuræ felicitatis elati, tanta te exultatione suscepimus, quasi jam indulgentiam quam daturus eras haberemus. Exornavimus vias quibus in palatium pervenitur paupere quidem suppellectile : sed omnium signa collegiorum, omnium deorum nostrorum simulacra protulimus, paucissima clarorum instrumenta modolorum, per compendia sæpius tibi occurrentia protulimus. Divites nos crederet, qui veritatem studio æstimaret. Sedenim providentiam tuam latere non potuit, quamvis bene dissimulata paupertas, intellexisti officiosam et honestam inopum vanitatem.

IX. Sponte nos ad numinis tui aditum vocas ; sponte affari, sponte quid opis desideraremus, interrogare B dignatus es. Hæc sunt, Imperator, vera beneficia, quæ non precibus efflagitata, sed ex voluntaria tua bonitate proveniunt, et citra ullam petendi molestiam, adipiscendi voluptatem dederunt. Neque enim parvi negotii est imperatorem totius orbis pro se peculiariter rogare, sub tantæ majestatis aspectu perfrire frontem, vultum componere, confirmare animum, verba concipere, trepidanter dicere, apte desinere, expectare responsum. Has omnes difficultates, Imperator, verecundiæ nostræ remisisti, non solum ultro percunctando, quid remedii posceremus, sed etiam tibi ipsi suggerendo quæ nos tacebamus, dum nos jacentes ad pedes tuos clementissimo atollis affatu. Vidimus misericordiam tuam humentibus oculis eminentem. Ibant per hæc ora lacrymæ, nobis salutare, tibi gloriosæ ; et nos invicem jam dolore discusso flebamus gaudium. Nam sicut agros diuturno ardore sitientes expeditis votis imber ubertat ; ita lacrymæ tuæ pectora nostra gaudiis irrigabant : ut quamvis nefas esset te flecti lætari, vinceret tamen gratulatio religionem, cum lacrymæ illæ pietatis essent indices, non doloris.

X. Et hæc quidem nobis ad summam gratulationem sufficere potuissent, etiamsi remedium nostrorum spem distulisses, et quibus nos opibus levaturus esses, dubium reliquisses : sed tam prompta in te est natura bonitatis, ut quod pia mente conceperis, statim voce declares. Sic ingenui largique fontes ut ubique prosint, ire festinant ; sic celeriter in terras cælo missa perveniunt ; sic denique divina illa mens, quæ totum mundum hunc gubernat, quidquid cogitavit illico fecit. In quo tamen, Imperator, si consilium amici callidioris admitteres, esset quod fortasse reprehenderetur ; nimium te scilicet facile ea quæ sis tributurus aperire, et sine ullo artificio cito promere, quæ sperari diu debeant. Nescis, Imperator, tua commendare beneficia, præstandi celeritate occupas tempus optandi. Sedenim indulgentiæ celeritate vicisti, Imperator, ipsa elementa quibus animamur et vivimus. Diu venturi hominis partus optatur, diu vagitus inconditi locuturam differunt vocem ; diu fruges hyems cohibet, ver elicit, æstas flore solidat, calor ematurat ; tu nobis vitam pariter totam dedisti ; tu fructus meritorum tuorum statim nos metere, et in conditis referre jussisti. Relevaturus censum, definisti numerum. Reliqua debita remissurus, quantum deberemus interrogasti. Quæ interrogatio manifesta promissio fuit. Nam cum is qui omnia potest quid sibi debeatur interrogat, non curiose percunctatur ut sciat, sed liberaliter cupit audire quantum remittat.

XI. Separato igitur utraque dicam : neque enim quasi per saturam confundenda sunt tanta beneficia. C Septem millia capitum remisisti, quartam amplius partem nostrorum censuum ; et tamen utrum sufficeret hoc nobis sæpius requisisti. O nos utrumne verecundos dicam nimium, an satis gratos ? qui reticimus, hæsimus, indulgentiæ tuæ ample fluenti modum fecimus. Plus adhuc præstare cupiebas, si ausi fuissimus exposcere. Quantum sit hoc, Imperator, bene-

VARIORUM NOTÆ.

Caluit. Id est, *Animus læticia gestit.*

Quasi jam. Hoc est, *Quasi jam frueremur beneficio, quod accepturi eramus.*

Omnium signa collegiorum. Adducor facile ut putem in collegiis eruditorum hominum signa et imagines asservari solitas. Hæc vero prolata sunt ad solemnem Constantini ingressum exornandum.

IX.—*Petendi molestiam.* Vetus est effatum *nihil carius emi, quam quod precibus emendum est.* Et vero beneficii sui gratiam extinguit, qui non votum rogantis occupat. Vide *Senecam de beneficiis.*

Majestatis aspectu. Gruteri emendationem in contextum inserui, pro eo quod erat antea *majestatis affectu.*

Remisisti. Frequens apud ejus ævi scriptores loquendi modus. Ita pan. 41, n. 48 : *Parvi autem, Imperator, putas esse Beneficii, quo rogandi mihi periculum remisisti ?*

Ubertat. Lege *uberat.*

Tibi ipsi. Id est, *Tecum ipse disquirendo.*

X.—*Cælo missa.* Tale illud pan. 7, n. 8 : *Illu, inquam, illa majestas, quæ Jovis subjecta nutu, nec Iridi deum nuntia, sed pennis commissis victorica, tam facile te comitata est, quam cito ad terras cælo missa perveniunt.*

Amici callidioris. Id est, *Ab astutiore aliquo peteres.* Retineo vocem *amici* quæ abest in editione Puteana. *Solidat.* Virg. Georg. l. 1, 479 :

Area tum primum creta solidanda tenaci.

Ematurat. An *maturat.*

Et in conditis referre. Metaphora ducta a messoribus, qui non simul et metunt, et messes condunt in horrea. Mos autem honorum principum semper fuit, attritis bello, vel alia calamitate civitatibus ac provinciis, onerum fiscalium vacatione aut indulgentia D subvenire.

XI.—*Per saturam.* *Satura*, ut Festus l. xvii scribit, erat cibi genus ex variis rebus conditum, vel secundum aliorum interpretationem genus carminis, in quo multis de rebus conjunctum et confuse disputabatur : ex quo *satura* lex quæ multis aliis conferta legibus olim dicebatur ; vel νόμος πολλά περιέχων, id est, lex quæ de pluribus rebus loquitur. Dicta a copia rerum, quasi a saturitate. Hinc satyre nomen quod vitiorum genus omne insectetur. Inde etiam *saturum* carmen.

Septem millia capitum. Capita sunt tributa, quæ in singula capita indicebantur. Glossæ veteres : *Tributum capitulare, ἐπικεφάλιος φόρος.*

Indulgentiæ. Id est, *temperacionem adhibuimus liberalitati tuæ largiter sese effundenti.*

ficiam, quam necessarium nobis, quam utile etiam devotionis officiis, non queo satis dicere. Remissione ista septem millium capitum, viginti quinque millibus dedisti vires, dedisti opem, dedisti salutem; plusque in eo consecutus es quod roborasti, quam recidisti in eo quod remisisti. Quater tantum tibi firmum certumque reiditum est, id quod irritum petebatur. Siquidem desperatio perferendi debiti etiam id quod dari poterat inhibebat, nec erat ratio conandi, cum non esset spes ulla complendi. O divinam, Imperator, tuam in sananda civitate medicinam! Sicut ægra corpora et onerata stupentium torpore membrorum, resecata aliqua sui parte sanantur, ut imminuta vigeant quæ exaggerata torpebant; ita nos nimia mole depressi, levato onere consurgimus.

XII. Nescit taxare indulgentiam tuam, qui te putat septem millia capitum sola donasse. Donasti omnia quæ stare fecisti. Quanquam enim adhuc sub pristina sarcina facillemus, tamen levior videtur, quia non omnis perfertur: exonerandi præsumptio dat patientiam sustinendi. Certe et nunc liberi parentes suos chariores habent, et mariti conjuges non gravate tuentur, et parentes aduultorum non pœnitent filiorum quorum onera sibi remissa letantur. Ita omnium pietas olim fessa respirat, et suos quemque juvat numerare securum, cum plures adjuvant obsequia paucorum. Quo magis spe futuri temporis elevamur. Recreatur animus securitate præteriti remissisque reliquis nihil est quod respectandum timendumque sit, quod aliquid virium venturis pensitationibus necet. Ita duorum temporum, quæ sunt maxima, molestia liberati sumus, unum, atque id minimum, brevi labore transigimus. Nam cum præteritum tempus pro modo suo longum, futurum autem infinitum sit; præsens tempus breve, et semper in partem utramque, mutabile, cum et a præterito relinquatur, et transeat

A in futurum; unus hic annus prope sensum non habet difficultatis, duorum temporum indulgentiis coarctatus, et quasi terminus quidam positus felicitati et utriusque condinis, quæ nos et præterito liberos facit, et in futuro securos.

XIII. Quinque annorum nobis reliqua remisisti. O lustrum omnibus lustris felicius! O lustrum quod merito hanc imperii tui æquavit ætatem! Nobis ergo præcipue te principem dii creaverunt, quibus singulis hæc est nata felicitas, ex quo tu imperare cœpisti. Quinquennalia tua nobis etiam perfecta celebranda sunt. Illa enim quinto incipiente suscepta, omnibus populis jure communia, nobis hæc propria quæ plena sunt. Præclara fertur Catonis oratio de lustris sui felicitate. Jam tunc enim in illa veteri republica, ad censorum laudem pertinebat si lustrum felix condidissent, si horrea messis impleisset, si vindemia redundasset, si olivæ larga fluxissent. Quid ergo nos convenit gratulari de hoc indulgentiæ tuæ lustro? lustro quo licet nulla frugum cessarit ubertas, fecisti tamen ut omnia videantur fuisse largiora quam fuerint. Valet enim nos tantum habuisse; quantum debere desinimus, valet plena fuisse horrea, plenas cellas, cum in nullis reliquis hæreamus. Hoc nobis est ista largitio quod terra mater frugum, quod Jupiter moderator aurarum. Quidquid illi parcus dederant, nobis tamen ex beneficio tuo natum est.

XIV. Quænam toto orbe terrarum auri argentique metalla tam larga sunt, quis Tagus, quisve Pactolus tanto fluxerunt auro, quantum liberalitate tua consecuti sumus? non enim majoris est muneris abs te accepisse. Quin imo, quanto est durius extorqueri, quod proprium fuerit, quam non acquirere quod fuerit alienum; tanto dulcius est remissa solvendi necessitas, quam lucrandi optata commoditas. Quam multi, Imperator Auguste, quos inopia latitare per

VARIORUM NOTÆ.

Quam utile. Hoc est, quam utile etiam ad præstanda obsequia, quibus tibi devovetur integra.

Remissione ista. xxv mille homines centum pendebant. Itaque huic eidem numero cum quartam amplius census partem remisisset, dedit vires 25 millibus: effectique ut minore suo incommodo deinceps tributum solverent.

Plusque in eo consecutus es. Plusque tibi consecutus es sublevando alios, atque ut facilius censum pendere possent efficiendo, quam tibi ademisti suum septem millibus tributum remittendo.

Quater tantum, etc. Rotundat numerum: nam quater septem xxviii faciunt; Augustoduni vero censa dumtaxat erant xxv millia capitum. Hunc autem locum alii alio modo legunt, sed male meo quidem iudicio.

Exaggerata. Alii legunt exacerbata, alii exacerbata.

XII — Taxare. Id est, æstimare.

Septem millia. Id est, septem hominum millia beneficio complexum esse. Complexus es omnes quos pendendo tributo pares fecisti.

Quia non omnis perfertur. In editione Puteana est quia nemo vicino præfertur. Alii sublata voce nemo legunt quia nemo præfertur. Acidalius quia non omnis porro feretur. Alii quia non perferetur. Ex his omnibus conjecturis ita mihi restituendus integritati visus est locus.

Exonerandi. Παθητικός. — Exonerandi. Id est, fiducia certa levationis oneris.

Olim fessa. Antea oppressa.

Cum plures. Hoc est, cum multitudo capitum singulorum onus minuit.

Remissis. Hoc est, et remissis iis quæ solvenda restabant, nihil est quod cavendum sit.

Quod aliquid. Id est, quod aliquatenus minuat facultatem solvendi in posterum tributi.

Unum. Præsens videlicet tempus, atque id minimum.

Sit. Hoc est, et a præterito dividatur.

Et utriusque. Id est, et inter utriusque temporis fines medius.

Confinis. Legendum alii putant confiniis vel confinium.

XIII. — Nobis ergo. Id est, nostra præcipue causa. Æquavit ætatem. Lustrum imperii tui.

Illa enim. Confert Quinquennalia Constantini, cum remissione tributi in quinque annos, quam singulis concessit.

De lustris sui felicitate. Nullibi, quod sciam, extat illa oratio; laudatur tamen a veteribus grammaticis.

Longa fluxissent. An large?

Cum in nullis reliquis. Cum expediti simus cura solvendi, quod reliquum erat.

Hoc nobis est. Tua illa liberalitas nobis instar est abundantis terræ, etc.

salus, aut etiam in exilium ire compulerat, ista remissione reliquorum in lucem exeunt, in patriam revertuntur, desinunt pristinam accusare pauperiem, de-inunt odisse agrorum storum sterilitatem, resumunt animos operi, præparant culturam, melioribus annuntur auspiciis, revisunt domos, referunt vota templis? Præsertim cum tu omnium nostrorum conservator adveneris, et quasi ille majestatis tuæ comes

VARIORUM NOTÆ.

XIV. — *Ille majestatis tuæ comes. Quem velit, inquit Livineius, non expedit: Forsitan Faustum e Minervina filium. Acidalius legit: et pietas illa majestatis tuæ comes, etc., ut pietas vocetur benignitas illa qua Constantinus in Flavienses erat usus.*

Amoris nostri contumeliam. Quod cum injuriosum tibi esse videatur, tamen ex amore tui facimus.

A et socius, flagrabit tota civitas, gaudiis perstrepet, et cum profisceris fortasse retinebit. Dabis enim veniam, amoris nostri contumeliam feres. Omnium sis licet dominus urbium, omnium nationum, nos tamen etiam nomen accepimus tuum jam, non antiquum. Bibracte quidem hucusque dicta est Julia, Pola, Florentia: sed Flavia est civitas Æduorum.

Bibracte quidem. Hoc est, inquit Valesius in sua notitia Galliarum, Bibracte quidem in Ædnois, ut et Pola Istriæ, et Florentia Tuscorum a Julio Cæsare nomen acceperunt, et Juliæ sunt cognominatæ: at civitas Æduorum primaria, nimirum Angustodunum, a Flavio Constantino, et Flavio Constantio, restitutoribus suis Flavia, incolæ Flavienses appellantur.

INCERTI PANEGYRICUS, CONSTANTINO AUGUSTO.

PROCEMIUM.

Habita est hæc oratio anno Christi 513, post Maxentii cladem, mense opinor Januario, Treveris, antequam Constantinus, inde ad pacandos Germaniæ tumultus discederet. Auctor incertus. Tamen Cl. Puteanus hunc Nazario tribuit: *Quod, inquit, conjicio ex stylo, et ex loco panegyrici Nazarii Constantino dicti qui sic incipit: Non commemorabo, inquit, hic tectas continuis stragibus ripas, non oppletum acervis corporum Tiberim: perstringi hæc satis est. Quod et pridie prolixius mihi dicta sunt. Nempe in hac ipsa oratione qua fusiùs describitur prælium quo Maxentius debellatus est a Constantino. Deinde ex ordine, quo omnes Panegyrici constituuntur in veteribus libris: subjicitur enim huic Panegyricus Nazarii, qui incipit: Dicturus Constantini, etc.*

SYNOPSIS PANEGYRICI.

In exordio. *Accessurum se ad imperatorem laudandum negat, nisi nefas esset ei, quem propter res leviores sæpe laudasset, propter recuperatum imperium non gratulari.*

Distributio I. *Quam fortiter Constantinus adversus Maxentium bellum suscepit.—II. Quam feliciter confecerit.*

I. Pars. *Dissuadentibus amicis, auspiciis adversantibus, imperii sociis pene desperantibus, cum quarta tantum exercitus parte Alpes transgressus, iturus adversus hostes duplo plures, cataphractus, et pro facinororum conscientia nunquam cessuros, n. 2. Maxentium Severus, Galerius, et Maximianus adorti erant cum ingenti exercitu, omnes infeliciter, n. 5. Sed pro*

VARIORUM NOTÆ.

I.—*Et in urbe sacra. Romæ. Et hic. Opinor Treveris, unde Constantinus discessum parabat in Germaniam. Illis ingeneratum est. Nobis ingenerata dicuntur, ad quæ facti videmur a natura, sic ut nullo nobis la-*

B *Constantino justitia pugnabat. Hujus virtutes cum Maxentii vitii conferuntur, n. 4.*

II. Pars. *Segusium, n. 5, Taurinos, n. 6, Mediolanum, n. 7, Veronam, n. 8, Aquileiam capit, ubi ex pertinacioribus alios morte afficit, alios gladiis in vincula mutatis constringi jubet, n. 11. Victo ad septimum ab urbe milliare Maxentio, eoque inter fugiendum e Miloio ponte in Tiberim collapse, n. 14, victor et triumphans in urbem ingreditur, n. 19. Quam dissimilis Cinnæ, Mario, et Syllæ, n. 20. Quam clemens erga civis, erga milites bonus, quos victoriarum socios habiturus in inferiorem Germaniam secum deducit, n. 21. Constantii gloriam superat, n. 24. Ob quæ omnia singularibus a senatu honoribus donatur, n. 25.*

C *In fine. Jovem precatur pro eternitate Principis, num. 26.*

INCIPIT PANEGYRICUS.

I. Unde mihi tantum confidentiæ, sacratissime Imperator, ut post tot disertissimos homines, quos et in urbe sacra, et hic rursus audisti, dicere auderem: nisi nefas esse ducerem, et commissi cujusdam sacrilegii religionem vererer, si is, qui semper res a numine tuo gestas prædicare solitus essem, hæc tanto majora pristinis silentio præterirem; per quæ non pars aliqua servata, sed universa sibi est respublica restituta? Neque enim ignoro, quanto inferiora sint ingenia nostra Romanis. Siquidem latine et diserte loqui illis ingeneratum est, nobis elaboratum: et si quid forte commode dicimus, ex illo fonte et capite facundie imitatio nostra derivat. Sed quamvis conscius mihi infirmitatis ingentis, et inchoati potius studii quam eruditi; cohibere me silentio ne-

bore constent: elaborata vero ea quæ non sine magna contentione efficitur.

Imitatio. Hoc est, imitando detorqueamus in nostros usus.

queo, quo minus de recuperata Urbe, imperioque romano, et tandem ex diuturna convulsione solidato, et ipse aliquid coner effari: ut inter tantus sonitus disertorum mea quoque vox tenuis exaudita videatur. Etenim si in rebus bellicis ipsisque praeliis non solum tubæ ac litui, sed etiam Spartanæ tibicæ incentivum aliquod feruntur habuisse; credo, quia magnos animos parvo licet modulo sufficit incitari: cur ego in me de tuo favore diffidam, ut sermonem meum studio potius tui cultus quam suis viribus metiaris? Experiar igitur, ut possum, quanquam oppletis auribus tuis, ut sic dixerim, insusurrare, sine æmulandi fiducia cupidus imitandi.

II. Ac primum illud arripiam, quod credo neminem adhuc ausum fuisse; et ante de constantia expeditionis tuæ dicam, quam de laude victoriæ. Transacto enim nutu adversi ominis, et offenso revocati, utar libertate erga te nostri amoris, quem tunc inter metus et reipublicæ vota suspendimus. Tene, Imperator, tantum animo potuisse presumere, ut bellum tantis opibus, tanto consensu avaritiæ, tanta scelestorum contagione, tanta veniæ desperatione constatum, quiescentibus cunctantibusque tunc imperii tui sociis, primus invaderes? Quisnam te Deus, quæ tam præsens hortata est majestas, ut, omnibus fere tuis comitibus et ducibus non solum tacite mussantibus, sed etiam aperte timentibus, contra consilia hominum, contra haruspicum monita ipse per temet li-

berandæ Urbis tempus venisse sentire? Næbes profecto aliquod cum illa mente divina, Constantine, secretum, quæ, delegata nostri diis minoribus cura, uni se tibi dignatur ostendere. Alioquin, fortissimo Imperator, sic quoque, cum viceris, redde rationem. Rhenum tu quidem toto limite dispositis exercitibus tutum reliqueras: sed hoc majores pro te suscepimus metus, quod nobis potius quam tibi consulebas, nostramque pacem magis quam bellum, quod aggrediebare, firmaveras.

III. Næ tu, Imperator, nimio nostri amore nescisti ad securitatem nobis vere providere; qui non omnia tecum arma movisti, cum tua conservatio, salus nostra sit. Et quid opus erat ipsi Rheno instructis et militibus et classibus, quem jam pridem barbaris nationibus virtutis tuæ terror obstruxerat? An ostentare voluisti diligentiam tuam, divisis copiis inter custodiam pacis et belli; aut etiam jactanter et gloriose probare liberandæ Urbi te sufficere cum paucis? vix enim quarta parte exercitus contra centum millia armatorum hostium Alpes transgressus es: ut apparet penitus considerantibus, id quod nos fugit in amore trepidantes, non dubiam te, sed promissam divinitus petere victoriam. Duxerat magnum Severus exercitum, et hostem suum perfidia desertus armaverat. Majores postea copias Maximianus admoveerat, et ipse transfugis circumcisus videbatur prospere refugisse. Ipse denique qui pater illius credebatur,

VARIORUM NOTÆ.

Recuperata urbe. Post Maxentii cladem. *Et tandem.* Id est, et firmato post multorum annorum agitationem.

Ut inter tantos. Hoc est. *Ut inter tot eloquentium oratorum applausus.*

Tubæ ac litui. Hoc differunt quod tuba recta esset, lituus incurvus; illa peditum foret, hic vero equitum: sæpe tamen promiscue accipiuntur ab auctoribus.

Spartanæ tibicæ. Λακεδαιμόνιοι τὰς ἑξοδοὺς, etc. Lacedæmonii non ad tubarum fragorem, sed ad tibiaram et lyræ modulòs cytharæque, prælium inibant. *Pausanias in Laconicis.* Plutarchus: περὶ μουσικῆς.

Ut sermonem. Hoc est, ut orationem meam æstimes potius ex studio tibi placendi, quam ex sua tenuitate.

Oppletis. Aliorum oratorum sermonibus.

II.—*Transacto enim nutu.* Id est, significatione adversi ominis. Alii legunt metu pro nutu. Mox pro offenso legam *offensa*, vel *offensione*. Infra dicit contra Haruspicum monita id bellum-esso susceptum: quare crediderim primum ductum esse auspiciam, quod adversum fuit, tum illud idem revocatum ac repetitum, iterum adversum fuisse. Hoc, et ea quæ consequuntur, huic loco, qui multum vexavit interpretes lucem afferent. — *Transacto.* Id est, Nam prætermissio et metu quem incutiebat infelix auspiciam, et offensione quæ fuit in eodem iterando.

Imperii tui sociis. Galerio et Licinio Augg., Severo et Maximino Cæsaribus.

Comitibus et ducibus. Comites, unius; Duces, multarum civitatum rectores erant, quæ singulæ suos comites haberent.

Tacite mussantibus. Æneid. xi, 546: sed dicere mussant. Æneid. xii, 657: Mussat rex ipse Latinus.

Contra haruspicum monita. Haruspices vates fuerunt vel Hetrusci, vel ab Hetruscis haruspiciam edocti: quorum ars in eo præcipue versabatur, ut inspectis victimis futura prænuñtarent. Qui autem illam ab hara seu ab hostia sumpta in hara cum Dona-

C to repetunt, haruspices scribunt: qui vero ab aris cum Isidoro deductum volunt, scribunt aruspices. Quæ hic sunt de infelici omine, de haruspibus, de adverso auspicio, fortasse accipienda sunt de Labaro, quod sub hujus expeditionis initium Constantino visum est. Crucem enim mali apud Romanos ominis fuisse, nemo opinor nescit. De prodigio illo vido Constantini vitam, ad annum 307.

Quæ. Id est, quæ cum nostri curam diis minoribus committat.

Reliqueras. Majorem exercitus partem ad Rhenum adversus Francos tutandum reliquerat.

III.—*Qui non.* Id est, qui non omnes copias tecum duxisti.

Arma. Copias, exercitus.

Divisis copiis. Aliis ad Rhenum relictis, aliis in Italian ductis.

Quod nos fugit. Hoc est, Quod nos præ amore tui trepidi non agnovimus.

D *Hostem suum.* Maxentium, adversum quem Severus Cæsar a Galerio Augusto missus, Maxentii artibus proditus a suis, raptim fugere necesse habuit pene solus, mox vel Ravennæ, vel Romæ in via Appia a Maxentio ipso interceptus est.

Et ipse transfugis. Maximianus Herculius præclare secum actum putabat, quod Maxentii manus effugisset, amissis copiis pene omnibus, quæ item ad Maxentium transfugerant.

Qui pater illius credebatur. Adversus eos, qui Maxentium Maximiani verum filium fuisse putant, multum facit hic locus, et n. 4: *Ut omnitan quod erat ille Maximiani suppositus*, etc.; iterumque: *Ut falso generi invidiamus*, etc.; et illud Victoris: *Maxentium suppositum serunt arte muliebri tenere mariti animum laborantis auspicio pravissimi cepti a puero*, etc.; id est, a prole mascula. Deinde Anonymus Valesii. *De cujus (Maxentii) origine mater ejus cum quæsitum esset, Syro quodam genitum esse, respondit.*

discissam ab humeris purpuram detrahere conatus, A senserat in illud dedecus sua fata transisse. Mille et sexaginta annis contractas ex toto orbe divitias monstrum illud, redemptis ad civile latrocinium manibus, ingesserat. Adhuc aliena matrimonia, innocentium capita cum bonis passim donando, usque ad mortem devotionis obstrinxerat parricidas: omnes autem insidiosos sibi, aut palam aliquid pro libertate conatos, pœnis affecerat, armis oppresserat. Et inter hæc utebatur ejus urbis majestate quam cœperat; totam Italiam conductis ad omne facinus satellitibus opleverat.

IV. Hæc omnia, Imperator, cum cogitares, scires, videres, nec te paterna gravitas, nec tua natura temerarium esse pateretur; dic, quæso, quid in consilio nisi divinum nomen habuisti? An illa te ratio ducebat (sua enim cuique prudentia deus est), quod in tam dispari contentione non poterat melior causa non superare; et innumerabiles licet ille copias pro se objiceret, pro te tamen justitia pugnaret? Ut enim omittam illa quæ non decet comparari; quod erat ille Maximiani suppositus, tu Constantii Pii filius; ille despectissimæ pravitatis, detortis solutisque membris, nomine ipso abusiva appellatione mutilato; tu, quod sufficit dicere, tantus ac talis: ut hæc, inquam, omittam; te, Constantine, paterna pietas sequebatur, illum, ut falso generi non invidiamus, impietas; te clementia, illum crudelitas; te pudicitia soli dicata conjugio, illum libido stupris omnibus contaminata; te divina præcepta, illum superstitiosa maleficia, illum denique spoliatorum templorum, trucidati senatus, plebis romanæ fame enectæ piacula; te abolitarum calumniarum, te prohibitarum delationum, te conservatio, atque homicidarii sanguinis gratulatio. In tam diversa causarum

ratione divino consilio, Imperator, hoc est, tuo, non militum multitudinem, sed partium merita numerasti.

V. Magnus Alexander cum præter Macedonas suos cunctæ Græciæ, universo Illyrico innumerabilem dilectum posset indicere, nunquam majores quadraginta millium copias duxit, inhabile regenti ratus quidquid excederet, et turbam potius quam exercitum. Tu vero etiam minoribus copiis bellum multo majus aggressus es; tanto scilicet tua virtute propria potior, quanto ille numero instructor. Et ille quidem contra leves Medos, et imbelles Syros, et Parthorum arma volatica, et Asiaticos, optantes mutare servitium, rem gessit prælii unius eventu; tibi vincendi erant milites, pro nefas! paulo ante Romani, armis omnibus more primæ classis armati, et pro facinorum conscientia nunquam nisi morte cessuri. Probavit hoc prima obstinatio eorum, qui sub ipsis Alpium jugis munitissimo licet muro ac situ tenentes oppidum ausi fuerunt te imminente resistere, ac portas claudere; non credentes illi quidem, ut audio, te ipsum adesse: quis enim crederet tam cito a Rheno ad Alpes imperatorem cum exercitu pervolasse? sed qui tamen non solum præsentis numini tuo, verumetiam nuntiato nomini cedere debuissent. Luerunt igitur illico dementiae suæ pœnas, cum oblatam sibi a clementia tua veniam recusassent. Neque enim vallo fossaque obsessio inchoata est, nec cuniculis agendis, nec machinis admoveudis, nec incutiendo ariete tentati quassatique sunt muri, sed statim injectæ faces portis, scalæ propugnaculis; nec solum fundis eminus telisque missilibus, sed hastis, gladiis. Ita res simul cœpta et patrata, junctusque rebellibus fuit conatus et exitus.

VI. Gomphos, urbem Thessaliæ, quoniam abnue-

VARIORUM NOTÆ.

Mille et sexaginta annis. Bellum enim Maxentii illud incidit in an. U. C. 1060.

Ad hoc aliena. Id est, præterea alienas conjuges, innocentium hominum vitam, et bona sine discrimine parricidis dando, eos ita sibi devinxerat, ut suam ipsi vitam devoverent.

IV. — *In consilio.* Alii in consilium.

Sua cuique Deus. Respexit ad illud Æneid. ix, 485:

An sua cuique deus sit dira cupido?

Dispari contentione. Supra enim n. 3. Constantinum alloquens, vix quarta parte exercitus contra centum millia armatorum hostium Alpes transgressus es.

Erat ille. Elegans Maxentii et Constantini oppositio. Illius mores, crudelitatem, libidines, stupra, proscriptiones, calumnias et magicas artes vide apud Euseb. Zonaram, et Eutrop., etc.

Constantii pii. Extat numerus in Tristiani commentariis histor. cujus titulus *D. Constantio pio principi.*

Nomine mutilato. Indicare videtur Maxentium a Maximiano dictum truncato et mutilato nomine.

Soli dicata conjugio. Igitur Minervinam, ex qua Crispum suscepit, uxoris loco habuit. Vide Constantini Vitam.

Abolitarum calumniarum. Victor Schotti de illo: *Commodissimus multis rebus fuit, calumnias sedare legibus severissimis, etc.* Id ipsum habet Euseb. et pan. G, n. 8A.

V. — *Cunctæ Græciæ.* Varii variis temporibus fuero Græciæ limites. Itaque si late sumitur, Epirum, Macedoniam, et Thessaliam complectitur: si vero strictius, Achaiam tantum, Peloponnesum, et insulas.

Universo Illyrico. Illyricum inter Macedoniam, ad ortum: Istriam, ad occasum; Pannoniam, ad septentrionem; et mare Adriaticum, ad meridiem. — *Universo Illyrico.* Id est, cum posset ex universa Illyria innumerabiles copias contrahere, nunquam plus quadraginta millibus militum conduxit, existimans inutile esse imperatori quidquid hunc numerum superaret.

Leves Medos. Medi Persis, Parthis, et Assyrinis finitimi ad mare Caspium habitant.

Tibi vincendi erant. Elevat quantum potest Alexandri victorias, ut Constantini virtus major appareat.

More primæ classis armati. Id est, cataphracti.

Oppidum. Segusiam.

Cuniculis agendis. Nota rationem expugnandarum urbium illo tempore usurpatam. Vide Lipsium de militia Romana.

Simul cœpta et patrata. Sallust., Jugurt.: *Uno die inter duos Reges creptum, atque patratum bellum fuit.*

VI. — *Gomphos.* Gomphi, urbs Thessaliæ, apud Epiri confinia, primoque inde venientibus occurrens, f.anno Ænclima: n f. Arisaa supra 40 mill. pass. lit

ret obsequium, C. Caesar uno die sustulit. Sed ille Græculos homines adortus est, tu subalpinos; ille solos incolas, tu etiam militare præsidium: ille non potuit captos a direptione defendere, tibi licuit clementiam tuis victoribus imperare. Sed illi quidem Gomphensium clades documento cæteris fuit, tibi paulo post alia in Taurinatibus campis pugna pugnata est, non trepidantibus ex victoria tua rebellibus, sed fratris incensisque ad ulciscendum animis, quos fortunæ inclinatio restringere debuisset: nec vero temere ac passim vagis hostibus, ut facile palantes cæderentur; sed acie in cunei modum stricta, descendentibus retro in altitudinem lateribus; quæ cum prima avidè confingeret, reflexa impeditos certamine circumiret. Sed tu id providens, præmissis utrinque qui obviam irent, et simul si quid insidiarum lateret excuterent; ipse obliuato illo capite, dejectaque acie in fugam versa, tanto majorem in processu stragem edidisti, quanto amplioribus subsidiis instructa constiterat. Ita usque ad Taurinatum muros fusi cæsique, obseratasque nacti portas ab incolis, etiam corporum suorum mole clauserunt.

VII. Quid tibi aliud sperare potuisti, miles infelix, turpissimo illi tunc devote prodigio? jam enim non insulto, sed dolco. Constantinum tu tantum sanguinis fundere coegisti. Cui, quia salutem vestram a vobis impetrare non licuit, pene displicuit ipsa victoria. At non Taurinatibus, neque cæteris Italix civitatibus idem animus fuit, qui te, Imperator, exultantes gaudio certatim ad se vocaverunt. Missæ ab omnibus legationes, oblatae undique commæatus: ut appareret quandiu desiderassent, cui se tam prompto bello adhuc restante committerent. Qui fuit dies ille,

VARIORUM NOTÆ.

occasum distans; de qua Statius l. iv Syl. *Et crebris iter alligare Gomphis.*

Uno die sustulit. De hac Caesaris expeditione vide Dionem l. xli.

Taurinatibus campis. In campis qui circa Taurinum sunt. Taurinum autem urbs Italix subalpinae, Pedemontii caput. Hodie Turin.

Quos fortunæ. Id est, quos fortuna inclinata coercere debuisset.

Sed, etc. Id est, *sea exercitu composito in figuram cunei lateribus retro abeuntibus in profunditatem; ut dum anterior pars exercitus nostri certaret animose, latera hostium explicata circumdarent nostros occupatos certamine. At tu præcavens illud, præmissis qui occurrerent obviam, et simul explorarent, an aliquid insidiarum lateret: tu ipse conjecto in fugam pertinaci illo rostro, et facie cunei aperta, tanto majorem fecisti stragem in progressu certaminis, quanto, etc.*

Acie in cunei modum. Id est, exercitum in cunei modum composito. Cuneus autem multitudo peditum, quæ primo angustior, inde latior, et adversariorum ordines rumpit. Milites caput Porcinum appellant extremam partem cunei. VEGETIUS.

VII.—Turpissimo. Id est, quem tam prodigiosa ac turpis clades manebat.

Qui fuit dies ille. Triumphalis Constantini in urbem Mediolanum ingressus.

Auspicium victoriæ. Ex felici victoriæ initio, de ejusdem confectione existimantes.

VIII.—Jampridem media ætate. Id est, ante 30 circiter annos cum Sabinus Julianus invadens imperium a Ca-

A quo Mediolanum ingressus? quæ gratulatio principum civitatis? qui plausus populi? quæ securitas intuentium te matrum, te virginum? quam duplici fructu fruebantur, cum pulcherrimi imperatoris formam viderent, et licentiam non tincerent? Ostentare se omnes, et tripudiare, sine ullo de reliquiis belli metu, et auspicio victoriæ tuæ pro consummatione metuebantur. Non transpadana provincia videbatur recepta, sed Romana. Quis enim crederet tantis successibus tuis ullum obstaculum fore, quo minus omnes exercitus se clementiæ tuæ traderent, cum virtutis experimentum novissent? Muros vi ceperas, acie palam viceras. Quis tam demens vilebatur, ut aut obsideri auderet, aut congredi? præsertim cum tu, dies aliquot Mediolani resistens, tempus sibi omnibus consulendi dedisses, ut de te sperarent.

VIII. Sed enim ærumnosa illa, et jampridem media ætate nostra civili sanguine maculata Verona, maximo hostium exercitu tenebatur, acerrimis ducibus, pertinacissimoque præfecto; scilicet ut quam coloniam Cnæus Pompeius aliquando deduxerat, Pompeianus everteret. O miserabilem Veronensium calamitatem, quos non tam tua, quam intestina satellitum pressit obsidio! quippe Athesis ille saxis asper, et gurgitibus vorticosus, et impetu ferax, oppugnationem prohibebat, omnemque retro regionem evhendis copiis tutam defensamque præstabat. Quod tamen ne diutius hostem juvaret, providentia tua factum est, cum superioribus in locis, qua lenior amnis, et ignari hostes erant, exercitus parte projecta ancipiti periculo, clausos obsessosque pejora experiri armis coegisti, adeoque omnes qui eruptionem tentaverant cecidisti, ut ipse etiam dux cum parte copiarum ad a-

rino in campis Veronensibus occisus est. VICTOR SCOTTI. —Itaque auctor hujus panegyrici tum ægebat annum 60 cum hanc orationem habuit. Certe quod media ætate sua contigisse istud ait, id est, cum esset in flore ætatis, quæ ætas media dicitur. n. 1. not. 3. Verona autem urbs est ad fluvium Athesim, Tridentum inter, et Mantuam. Verone.

Pertinacissimo præfecto. Ruricio viro strenuissimo. Coloniam. De illa colonia Tacit. hist. l. iii: *Quæritum inde, quæ sedes bello legeretur. Verona potior visa, patentibus circum campis ad pugnam equestrem qua prævalebant: simul coloniam copiis validam in rem famamque videbant.*

Pompeianus. Utrum Ruricius intelligit, natum forte in Pompeii oppido? an Carinum fortasse e familia Pompeii? An demum Constantinum?

Athesis. Fluvius ex finibus Rhetorum Tridenturæ et Veronam alluens, et in mare Adriaticum se exonerans l'Adige. De quo Virgil. Æn., ix, 680.

Gurgitibus. Id est, *Crebris vorticibus rapidus.*

Evhendis copiis. Advhendendo commæatu. Infra n. 18, ad Tybrim, tu Romæ tuæ altor copiis subrehendis. Seneca de Benef. l. vi, c. 7. Nec fluminibus gratias agimus, quamvis aut magna navigia patientur, et ad subvehendas copias largo ac perenni alveo excurrant.

Projecta. An trajecta? Schonovius.

Pejora. Hoc est, *pejorem sortem ferre.*

Qui eruptionem tentaverant. Aut qua eruptio tentata erat. Sic enim Lipsius et Livineius legunt. Non qua eruptio tentaverat, ut est in editione Puteana.

Dux. Nempe Ruricius.

cessenda auxilia muris excesserit, majorem miser A adducturus exercitum, ut majore comitatu cladis occideret. Quo quidem tempore præcipua apparuit tua, Imperator, cura simul et animi magnitudo, qui redeunt illi, minore exercitu congregati, quam obsidionem intermittere maluisti, ne respirare clausis, aut effugere, aut imminere tergo liceret.

IX. Et primo quidem, ut audio, aciem instruxeras duplicem, mox proviso adversariorum numero, explicari statim in frontem ordines, et extendi latius arma jussisti, ex tuo animo nimirum animos tuorum omnium metiens, quamvis gravius inde pondus infringi posse impetu pauciorum. Laudare ne existimas, Imperator, cuncta quæ in illo prælio feceris? Ego vero iterum queror. Prospexeras omnia, disposueras universa, summi imperatoris officia compleveras, cur ipse pugnasti? cur te densissimis hostium globis miscuisti? cur salutem reipublicæ in pericula tanta misisti? An nescire nos putas, quod dum nimio rapereris ardore, in media hostium tela deveneras et nisi viam tibi cædibus aperuisses, spem totius generis humani et vota deceperas? Toto quippe impetu ferebare, torrenti similis amni, quem abruptæ radicitus silvæ, et convulsa funditus saxa sequerentur. Quid tibi est, Imperator, cum inferiore fortuna? Illos pugnare fas est, quibus suo cujusque fato aut vincendum est, aut cadendum; tu, cujus ex vita omnium fata pendent, ad ullum discrimen accedas? inter tot tela gladiosque versere? Quis hoc a te exigit? aut quis pati possit, ut quidquam in te belli casibus liceat? Deceat te, Imperator, hostem ferire? C Immo non decet laborare.

X. Spectavit ex edito monte Xerxes navale certamen. Augustus aliud agens viçit apud Actium Fuit etiam qui sublatus in scalas invicem nexas concurrentes eminus vidit exercitus, ut nec interesset peri-

VARIORUM NOTÆ.

Qui redeunt illi. Qui Veronam redeunt, post irruptionem factam, occurrere maluisti, cum ea tantum parte exercitus, quæ accincta erat ad bellum, in quo non erat parum periculi: quam ad copias omnes tecum educendas obsidionem intermittere, et obsessis dare locum aut respirandi, aut effugiendi, aut te insequendi.

IX.—*Mox proviso.* Hoc est, mox explorato hostium numero.

Ex tuo, etc. Id est, ex fortitudine tua æstimare fortitudinem tuorum omnium, ac ratus molem exercitus hosti licet graviorem, posse perumpi vigore pauciorum.

Iterum queror. An iterum quæro? neque enim, ut notat Acidalius, antehac questus fuerat, sed quæsierat, ut ratio suscepti belli sibi redderetur.

Toto quippe impetu. Simile illud pan. 2, n. 5: *Toto quippe prælio ferebare, non aliter quam magnus amnis solet hybernis imbribus auctus et nubibus.*

Quid tibi est. Loco movenda fuit integra hæc phrasia juxta Acidalii mentem: quod nemini non probandum confido. In editione Puteana: *Quid tibi est, Imperator, cum inferiore fortuna? toto quippe impetu ferebare, torrenti similis, etc.*

X.—*Ex edito monte.* Ex monte Ægaleo, qui e regione Salaminis erat, Xerxes spectabat classem, quæ

culo, et adesset eventui. Ignava, inquires, sunt hæc exempla: sed tuta; graviorque metus est periculi tui, quam lætitia victoriæ. An non ipsi te, cæsis fugatisque hostibus, interfectoque etiam ipso eorum duce, comites et Tribuni corripere lacrymantes, amplexique illud tuum anhelum pectus, cruentas manus, et quidquid de sanguine profundæ cædis emergerat, hinc atque inde clamaverunt: quid cgeras, Imperator? In quæ nos fata projeceras, nisi te divina virtus tua vindicasset? Quæ hæc est impatientia? aut quo tibi manus nostras, si versa vice pugnans ipse pro nobis? Hæc ego non dicerem, Imperator, neque ab aliis dicta memorarem, nisi beneficio tuæ lenitatis tutior esset nostra in verbis, quam tua in armis audacia. Nova enim quidam varietate naturæ, confusoquo virtutum temperamento, idem es in præliis ferocissimus, et parva securitate mitissimus.

XI. Cum enim dato obsessis tempore poenitendi, Aquileiam quoque de legatis eorum ac supplicibus recepisses, cunctique se tibi dedidissent, quos obsidendo servaveras, ignovisti omnibus, et vitam quam desperaverant reddidisti. Et quidem jussisti arma deponere, ut multo tutius victoris pietate tegerentur, ut tamen pertinaciæ suæ merita sentirent, corripere eos vincirique jussisti, non ad supplicium, sed vitam; ne conscientie timore diffugerent, graviterque delinquerent, conservarique iterum non mererentur, si servati non fuissent. Sed unde tanto hominum numero tot vincula, quæ continere militares, et paulo ante armatas manus possent? Stupere milites qui produendos susceperant, et custodire curam abnuerent, et prorsus nescire quid facerent; ipsi etiam qui tibi in consilio erant, ipse etiam præfectus hæerere; cum tu divino monitus instinctu de gladiis eorum gemina manibus aptari claustra jussisti, ut servarent deditos gladii sui, quos non defenderant repugnantes.

a Græcis plane deleta est. *Herodot. vii; Justin. l. iii; Diod. Sic.*

Aliud agens. Bellum Actiacum fortasse sumit pro Siculo, in quo Augustus per Agrippam, aliosque exercitus duces, Pompeium inter Mylas et Naulochium superavit, an. U. C. 718. *Dum ipse tum arcto somno devinctus esset, ut ad dandum signum ab amicis excitaretur.... Neque prius surrexisset, ac militibus in conspectum fuisset, quam a M. Agrippa fugatæ essent hostium naves.* Suet. Augusto cap. 16. Nam in Actiaco bello, dextrum navium Julianarum M. Lurii commissum, Lævum Arruntio, Agrippæ omne classici certaminis arbitrium. Cæsar ei parti destinatus, in quam a fortuna vocare'ur, ubique aderat. Velleius, l. ii, c. 85.

Sublatus in scalas. Quis ille tandem fuerit, nusquam reperit.

Comites. De Comitibus supra n. 2. not. 3.

Projeceras. An projecisses.

Quo tibi manus nostras? Aut quo tibi manus nostras poscis?

Graviter. An gravius? ut Acidalio placet.

De gladiis eorum. Militum enses in vinculorum formam conflare jussit.

Gemina gladiis. Hoc est, *Conflari retinacula apta geminis manibus vinciendis.*

XII. O pulcherrimum, et qui omnium oculis sub-
jici debuisset, triumphum virtutis et clementiæ tuæ!
cujus enim potentiæ fuit hostibus arma deripere, ejus
humanitatis deditos ad impunitatem suis armis alli-
gare, atque ita vincire, ut eos ferri illius; quod con-
tra te gesserant, quotidie pœniteret? Gladius ille
quem in te distrinxerat hostis infestus, ipse domini
sui manus tenuit, et paratus ad cædem, custos factus
est ad salutem. Magnus poeta dum bellorum toto orbe
surgentium discursum apparatusque describit. *Et
curæ, inquit, rigidum falces constantur in ense?*
Tristo nimirum tempus id, cum instrumenta cultui
pecudum præparata, in cædem hominum verterentur.
At nunc rigidi illi mortiferique mucrones in salutaria
vincla curvantur, et exarmatum hominem non inter-
imunt, sed coercent; deditosque hostes gladii sui colli-
si obtusique tutantur, qui nihil illis prodesse integri
acutique potuerunt.

XIII. Omnium ergo armorum ministeria ad diversos
effectus arbitrio tuo serviunt, Imperator, tibi vincunt
gladii, tibi servant; te pugnante feriunt, te ignoscente
custodiunt. Ut Deus ille mundi creator et dominus eod-
dem fulmine suo nunc tristes, nunc lætos nuntios mittit:
ita eadem sub numine tuo tela inimicos, aut supplices
tuos pernicie, aut conservatione discernunt. Eripuisti,
Imperator, adversariis tuis gladios, ne quis incum-
beret dolori. Superasti, et eosdem manibus suis in-
noxios reddidisti. Ut et clementiæ et vindictæ tuæ
satisfaceres; quorum sanguini peperceras arma fre-
gisti. Vita enim hominum, diu parva, semper servanda
est, si liceat: ferrum inventu facile, usu mutabile. C
Ideo quæ erant reparabilia conlasti, quod redivivum
non erat reservasti. Quid simile fabulæ ferunt? con-
versa esse humana corpora in fontes, aut pecudes,

A aut aves? Fœda et degener talis conversio. Gladius
mutatus in manicas: hoc est quod securitas post ti-
morem, quod umbraculum post calorem. Splendorem
mutatio perdidit, sed aciem retulit.

XIV. Studium et humanitas tua hortata est, Impe-
rator, hucusque ut exultatio nostra verbis illud lude-
ret. Sed jam ad potiora redeamus. Recuperata
omni cis Padum Italia, ipsa jam ad te supplices man-
us Rœna tendebat, cui portentum illud insederat,
nihil conari ausum ad tot nuntios suarum cladum.
Quippe ipsa se villissimi hominis obsidebat ignavia, et
degeneres animos timor arguebat. Stultum et ne-
quam animal nusquam extra parietes egredi audebat.
Ita enim aut prodigiis, aut metus sui præsignis mo-
nebatur. Pro pudor! intra parietum custodias, Im-
perator. Non ille aspirare in campum, non exerceri
armis, non pulverem pati. Astutus quidem, ne viro-
rum officia tentantem in illo palatio marmoratis pa-
rietibus incedere. Nam in Salustianos hortos ire, pe-
grinatio et expeditio putabatur. Et hæc quidem
deliciæ toto illo tempore, quo orbem obsederat, se-
met incluserat, turpissimam hanc ejus formidinem
protegebant. Non enim se imbellem, sed beatum,
non inertem, sed securum videri volebat. Quoties
milites in concionem vocabat, se solum cum illis im-
peratorem, alios per limites pro se militare jactabat.
Fruimini, siebat, dissipato, prodigite. Hæc erat mi-
serorum brevis et caduca felicitas.

XV. Ac ne tum quidem cum tot adversa suorum
prælia comperisset, obviam ire conatus est ad resis-
tendum, cum Padi limite, aut Apennini jugis uteretur;
sed litteras calamitatum suarum indices supprimebat.
Interdum etiam palam, ut usque ad portas veniretur
optabat; non intelligens majestatem illam Urbis qua

VARIORUM NOTÆ.

XII. — *Magnus poeta.* Virgilius, *Georg.* l. i, 508.

XIII. — *Nunc tristes, nunc lætos.* Locus hic revocat in
mentem illud *Seneca* l. ii *Quest.* c. 41: Jovi tres ma-
nubias dari, quarum prima moneat, secunda prosit,
tertia adhibitis consilio diis emittatur: quod quidem
iisdem pœne verbis confirmat *Festus*.

Ne quis incumberet dolori. Clarior erit sententia
si legatur, ut est in codice Pithœano, *Ne quis incum-
beret dolore superatus, vel ut suspicatur Puteanus, ne
quis incumberet dolore super acie.*

Vita enim hominum. Id est, nam vita humana diu-
tino labore procurata, retineri perpetuo debet quantum
fas est, contra vero ferrum facile invenitur, et ad quos-
cumque usus adhibetur. Quamobrem ferrum quod revo-
cari poterat in pristinam formam, constando mutasti:
conservasti vero quod revocari non poterat, nempe
vitam.

Hoc est. Quasi dicas, id est ferrum prius timoris cau-
sam, nunc securitatis causam fuisse.

Quod securitas. Quod hoc loco est conjunctio.

*Splendorem, hoc est, splendorem huc mutatione
amisit.*

XIV. — *Ut exultatio.* Id est, ut lætitiâ nostram hoc
lusu verborum significarem.

Cis Padum Italia. Loquitur Treveris homo Gallus.

Portentum illud. Maxentius.

Degeneres animos. Sumptum illud ex *Æneid.* l.
iv, 15.

Stultum et nequam animal. Durum verbum, sed ta-
men Tullius haud multo honorificentius adhibet in

virum consulem, quem præsentem in senatu compellat:
et *Seneca de Benefic.* l. ii, c. 16, timidissimum animal appellat Alexandrum.

Aut metus, etc. Id est, *Eo metu, quem auspicia ei in-
cutiebant.*

Monebatur. Lege *movebatur*, ut suspicantur omnes
interpretes: vel si hanc scripturam retinueris, sensus
erit, ita facere eum admovebat metus, quem sua ei
auspicia incutiebat.

Ne virorum officia. Lubenter inseram quidem: ut
sit, *ne virorum quidem officia tentantem.* — *Ne virorum
officia.* Hoc est, *ne quidem ut viri saltem officium es-
set, decambulare in eo palatio, cujus parietes sunt e mar-
more.*

Salustianos hortos. Quos C. Crispus Salustius, his-
toricus insignis, vir opulentus, idemque magnificus,
sub Quirinale extra Pomœrium ad Collatinam portam
adornavit. Is Tullii temporibus vixit; neque desunt
qui scribant Terentiam Marci Ciceronis uxorem, ab
eo repudiatam, Salustio nupsisse.

Orbem obsederat. Forte legendum *Urbem*.

Se solum. Id est, se unum pariter et illos imperatores
esse, alios in finibus pro se arma ferre.

XV. — *Cum, etc.* Hoc est, *Cum Padi liberum transi-
tum, et Apenninorum montium haberet.*

Padi limite. Padus fluvius Italiæ maximus, ex Ve-
suro monte in Gallia subalpina oriens, non longe ab
Augusta Taurinorum discurrit, ubi Placentiam, Fer-
rariamque alluit. In mare Adriaticum multis ostiis
funditur *L. Ph.*

pridem admotos exercitus sollicitaverat, jam flagitiis ipsius deformatam, et sedibus suis pulsam, ad tua auxilia transisse; nec ullis præmiis posse corrumpi quos tibi, præter liberalitatem tuam, et sacramenti fidem, tot victoriarum gloriæ dicavissent. Quis enim miles, qui ductu atque auspiciis tuis toties felicissime dimicasset vulnera illi sua venderet? belli jam pene confecti summam concederet? At enim tu idipsum de ardore totius exercitus sentiens, sine ulla hæsitandi mora, qua brevissimum per eos iter est, raptò agmine advolasti; celeritatem illam in agendo Scipionis; et Cæsaris, tunc maxime cupienti Romæ repræsentans. Hæc est fiducia imperatoris invicti, et suorum mentibus freti, non dubitare, nec trahere bellum, sæd proximum quodque pugnæ tempus putare victoriam, non enim res erat tibi, uti Quinto Maximo cum Annibale victore, ut post res asperas locum tempusque captares, sed urgere te successus tuos, et continuare victorias, sed quam primum subvenire Urbi decebat. Sapientis enim est imperatoris fractis rebus cunctando consulere, secundis non desse fortunæ.

XVI. Itaque unum jam timebatur, ne ille conterritus his viribus, graviter afflictus, et in arctum reductus, boni consuleret, et debitas reipublicæ pœnas obsidione differret. Quippe omni Africa, quam delere statuerat, exhausta, omnibus insulis exinanitis, infiniti temporis annonam congesterat. Sed divina mens, et ipsius Urbis æterna majestas nefario homini eripere consilium, ut ex inveterato illo torpore ac foedissimis latebris subito prorumperet, et consumpto per desidias senio, ipsum diem natalis sui ultima sua cæde signaret, ne septenarium illum numerum sacrum et religiosum inchoando violaret. At quomodo instruxit æciem tot annorum vernula purpuratus? Ita prorsus ne quis evadere, ne quis, ut sit, loco motus referre

A gradum, et instaurare prælium posset; cum a fronte armis, a tergo Tiberi flumine premeretur. In quo ille non mehercule cogitavit necessitatem resistendi, sed propinquitatem refugiendi. Nisi forte jam sentiens diem sibi venisse fatalem ad solatium suæ mortis voluit secum trahere quam plurimos, ut omnes essent exitus sui comites, qui scelorum participes exitissent. Quid enim aliud illum sperasse credendum est, qui jam ante biduum palatio emigraverat, et cum uxore ac filio in privatam domum sponte concesserat, ut res est, ominibus terribilibus agitatus, et nocturnis pulsus ultricibus; ut tu jam olim expectatus habitator sacris illis ædibus diu exhalatis expiatisque succederes? Et adeo ipse verum sibi dixerat, et venturo tibi cesserat, quamvis in prælium ingrederetur armatus, cum excedendo palatio jam se abdicasset imperio.

XVII. Ad primum igitur aspectum majestatis tuæ, primumque impetum totius tui victoris exercitus hostes territi, fugatique, et angustiis Milvii pontis exclusi; exceptis latrocinii illius primis auctoribus, qui desperata venia locum quem pugnæ sumpserant texere corporibus, cæteri omnes in fluvium abiere præcipites, ut tandem aliquod cædis compendium fessis tuorum dexteris eveniret, cum impios Tiberis hausisset. Ipsum etiam illum cum equo, et armis insignibus, frustra conatum per abrupta ripæ ulterioris evadere, idem Tiberis correptum gurgite devoravit, ne tam deforme prodigium vel hanc obitus sui relinqueret famam, quod alicujus viri fortis gladio telove cecidisset. Et aliorum quidem hostium corpora et arma præceps fluvius volvendo devexit, illum autem eodem quo extinxerat loco tenuit, ne diu populi Romani lætitia dubitaret, si putaretur aliquo profugisse, cujus mortis probatio quaereretur.

XVIII. Sancte Tybri, quondam hospitis monitor

VARIORUM NOTÆ.

Admotos exercitus. Primum a Severo Cæsare, tum a Galerio ipso, demum a Maximiano Herculio; qui omnes a suis militibus proditi, fugere necesse habuerunt.

Quos tibi, etc. Id est, Quos non tantum liberalitas tua et sacramenti religio tibi addiderat, sed etiam gloria ex tot victoriis tecum relatis.

Scipionis. De Scipione Africano in *Plin. paneg.* n. 13. not. 9.

Cæsaris. Quanta celeritate Romam Cæsar cum Pompeio pugnaturus venerit, vide ejus comment. De bello Gallico, et cæteros Romanæ historiæ scriptores.

XVI. — *Ne ille conterritus, suis rebus graviter afflictus, et in arctum reductus mora consuleret.*

Africa exhausta. Aurel. Victor ait: *Maxentius Carthaginem terrarum decus, simul Africæ pulchriora vastari, diripi, incendiique jussit.*

Omnibus insulis. In primis Sicilia et Sardinia.

Consumpto senio. Malim sexennio, ut vult Petavius, l. 11 de Doctrina temp. c. 57; sex enim annos tyrannidem occupavit donec ultima sexennii illius die, priusquam septenarium numerum inchoaret, victus, in Tiberim delapsus est, ut dicit infra.

Vernula purpuratus. Maxentius. Haud absimile illud Pacati in Theodos. de Maximo Tyranno. *Ille quondam domus tuæ negligentissimus vernula.*

Cum uxore. Magnonia Urbica, prioris Galarii con-

jugis filia, cujus nummos refert Tristanus in comment-historicis.

Ac filio. Is fuit Marcus Aurelius Valerius Romulus, cujus extat nummus *Divo Romulo n. v. filio* (id est, nostræ urbis) *filio*. Extant item et alii, quos refert *Tristanus in comment. histor.*

Diu exhalatis. Id est, multo ante tetra spiritu perpergatis.

Adeo ipse. Hoc est, adeo ipse animo id præsagierat.

XVII. — *Angustiis.* Hoc est, et cum transire non possent simul omnes propter arctius spatium Milvii pontis. *Milvii pontis.* Pons in Tiberi prope Romam, nulla re notior quam Maxentii clade.

Latrocinii illius. Bellum illud latrocinium vocat, tum quod Maxentii exercitus ex plebecula constabat, tum quod ipse ad rapiendum alienum imperium peragebat.

Locum quem pugnæ sumpserant. Respexit ad illud Salustii de Bello Catilin. : *Quem quisque pugnando vivus locum ceperat, eum amissa anima vivus tegebat.*

Tandem aliquod, etc. Id est, ut manus tuorum cædendo, fessæ tandem desiderent ab occidendo.

Ne tam deforme. Hoc est, ne monstrum illud tam turpe hanc saltem obeundo laudem referret, quod, etc.

Ne diu populi. Id est, Gaudium esset dubium.

XVIII. — *Sancte Tybri.* Æneid. Tybri pater.

Monitor Æneæ. Æneid. viii:

Ille deus ipse loci fluvio Tiberinus amano,
Populeas inter œnulas se altolere frondes, etc.

Ænææ, mox Romuli conservator expositi, tu nec falsum Romulum diu vivere, nec parricidam Urbis passus es enatare. Tu Romæ tuæ altor copis subvehendis, tu munitor incœnibus amblendis, merito Constantini victoriæ particeps esse voluisti, ut ille hostem in te propelleret, tu necares. Neque enim semper es rapidus et torrens, sed pro temporum ratione moderatus. Tu quietus armatum Cœclitem reexististi. Tibi se placido Clœlia virgo commisit. At nunc violentus et turbidus hostem reipublicæ sorbuisti, et ne tuum laterum obsequium, eructato cadavere prodidisti. Reperto igitur, et trucidato corpore, universus in gaudia et vindictam populus Romanus exarsit: nec desiit tota Urbe, qua suffixum hasta ferebatur caput illud piacularare fœdari: cum interim, ut sunt joci triumphales, rideretur gestantis injuria, cum alieni capitis merita pateretur.

XIX. Sed quid ego hucusque jocularia? Tecta ipsa, ut audio, commoveri, et altitudo culminum videbatur attolli, quacunquē numen tuum tardo molimine currus invehetur: tanta te populi densitas, tanta senatus stipatio provehebat simul et attinebat. Felices qui te propius aspicerent, longius positi nominabant: quos præterieras, loci quem occupaverant pœnitebat. Vicissim omnes inde discedere, hinc sequi: certare innumerabilis multitudo, et impulsu vario fluctuare, et tantum sibi hominum animi post illam sexennii cladem superesse memorabant. Ausi etiam quidam ut

A resisteres poscere, et queri tam cito accessisse palatium, et cum ingressus esses non solum oculis sequi, sed pene etiam sacrum limen irrumpere. Inde omnibus circumfusis, ut inde excederes opperiri, prospicere, optare, sperare: ut viderentur eum, a quo obsidione liberati fuerant obsidere. Gloriatu sit licet, et vere, summus orator humeris se Italiæ in patriam reportatum te, Constantine, senatus populusque Romanus et illo die et aliis, quacunquē progressus es, et oculis ferre gestivit. Nec quidquam aliud homines diebus munerum sacrorumque ludorum, quam te ipsum spectare potuerunt; qui tuus esset fulgor oculorum, quæ totius corporis circumfusa majestas, quæ oris dignitas. Gaudere cuncti spectaculorum mora, et familiaribus sibi artificibus ob hoc solum favere, quod te præsentem B certarent.

XX. Nam quid ego de tuis in curi sententiis atque actis loquar, quibus senatui auctoritatem pristinam reddidisti, salutem, quam per te receperant, non imputasti, memoriam ejus in pectore tuo sempiternam fore spondidisti? Dicerem plura de divinis orationibus tuis, de oblata potius quam impetrata benignitate: nisi mallet dicta reticere, dum propero facta laudare. Quamlibet verba tua in senatu habita nobis nota sint, tamen qualia fuerint, clementiæ tuæ gloria nuntiavit. O tandem felix civili, Roma, victoria! Irrupit olim te Cinna furiosus, et Marius iratus, qui non solo se Octavii consulis capite satiarunt, sed luminibus ci-

VARIORUM NOTÆ.

Romuli conservator. Cum Amulii jussu Romulus cum Remo fratre in profluentem projectus-esset, Tiberinus amnis aquas repressit, ne forte utrumque involveret. Sed notius illud, quam ut in eo immerer. Videri possunt *Florus, Victor et alii.*

Falsum Romulum. Id est, Maxentii filium, cui Romulo nomen, ut supra dictum. Fortasse etiam Maxentium ipsum, quem falsum Romulum per jocum appellat, quomodo auctor orationis in Tullium quæ Salustio attribuitur, Tullium vocat *Romulum Arpinatem*. Et Lepidus ap. Salust. hist. l. 1, de Sylla: *Quæ cuncta sævus iste Romulus, quasi ab externis rapta tenet.*

Altor copis subvehendis. Altor propter commentus quos subvehit: supra, n. 7, not. 5.

Armatum Cœclitem. Horatium, quod in prælio oculum alterum amississet, dictum *cœclitem*. Is adversus Porsennam Etruscorum Regem Tarquinius in urbem restituere conantem, pro ponte sublicio stetit, et aciem hostium solus sustinuit, donec ponte interciso ipse in Tiberim decidit, et armatus ad suos transnavavit. *Livius, l. 2; Florus, l. 1; Aurel. Victor.*

Clœlia. Hæc in Porsennæ castris captiva cum esset, deceptis custodibus, et equo quem fors dederat arrepto, Tiberim nocui trajecit. Cætera quæ de illa referuntur, vide apud *Dionys. Halyc., Livium, Plutarchum.*

Cum interim. Hoc est, et interea illudebatur, ut est mos jocandi in triumphis, cum contumelia illius a quo ferebatur, qui patiebatur injurias debitas alieno capiti.

Ut sunt joci triumphales. Hunc militum Romanorum morem, acclamandi, jocandi, dictoria in triumphante jaciendi notant *Dionys. l. vii: Επιστά γὰρ, etc. Permittitur enim victores deducuntibus iambos, et dictoria jacere in clarissimos viros, et ipsos imperatores, quemadmodum Athenis solebant pompam in plaustris ducentes scommatibus obvius impetere.* Et *Livius, l. v, de Camillo: Dictator recuperata ex hostibus patria, triumphans in Urbem redit, interque jocos militares, quos inconditis jaciunt, Romulus ac parens patriæ, conditorque aliter*

C *Urbis haud vanis laudibus appellatur.* Et *Martialis l. 1, epig. 4:*

Consuevere jocos vestri quoque ferre triumphii,
Materiam dictis, nec pudet esse ducem, etc.

XIX.— *Tecta ipsa.* Mirifica *ὑποτύπωσις* Constantini post Maxentii cladem Romam ingredientis. Videri potest *Euseb. hist. l. ix, c. 8, et in vita Constantini.*

Inde discedere. Gruterus suspicatur legendum, in edita ascendere.

Tantum sibi, etc. Id est, *Homines mirabantur, quod tot cives adhuc superessent post illam sex annorum stragem.*

Animi. Aut lege cum *Acidalius admirabundi pro animi.* Aut mox cum *Lipio admirabantur, pro memorabant.*

Sexennii. Quo Maxentium Tyrannidem in Italia tenuisse dictum est supra.

Summus orator. Tullius, orat. post reditum in senat., n. 38: *Cum me populus Romanus revocavit, respublica imploravit, Italiæ cuncta pene suis humeris reportavit.*

D) *Oculis ferre gestivit.* *Pan. 6, n. 8: Te primo ingressu tuo tanta lætitia, tanta frequentia populus excepit, ut cum te ad Capitolium Jovis grenium vel oculis ferre gestiret.*

Diebus. Solemnnes hujusmodi ingressus largitionibus, ludis, spectaculis celebrari solitos nemini non notum.

Gaudere cuncti. Id est, *Amare omnes moram quæ esset in spectaculis, et notos sibi gladiatores adeo amare, tantum quod pugnant coram te.*

XX.— *Salutem.* Hoc est, *noluisti ut quam eis vitam servaras, beneficii loco a te acceptam referrent.*

Felix civili, etc. Hoc est, *Beata Roma propter civilem victoriam.*

Cinna furiosus. L. Cornel. Cinna primo consulatu legem de exulibus revocandis ferens, ab Octavio collega prohibitus et honore privatus, urbe profugit: vocatusque ad pileum servis, accessitque C. Mario, Carbone, et Sertorio, Urbem quatuor exercitibus obsessam captamque ingressus au. U. C. 667, Octavium

vitalis extinctis exempla, quæ nunc toto sexennio A passa es reliquerunt. Vicit tibi iterum ante portam Collatinam Sylla : felix, si se parcius vindicasset, sed enimvero multis capitibus Rostra complevit. Constantinus victoriæ licentiam, sine prælii terminavit : gladios ne in eorum quidem sanguinem distringi passus est quos ad supplicia posecebat.

XXI. Deditam sibi idem Sylla exarmatamque legio- nem in villa publica trucidavit, percussurumque morientium gemitu senatum, monuit ne timeret, quod ipse jussisset. At iste victor non modo hostium, sed etiam victoriæ suæ, quidquid militum bello superfluit, tibi reservavit. Tibi enim jam militant, quos exutos armis imperator adversus hostes barbaros rursus armavit. Jam oblitus deliciarum circi maximi, et Pompeiani theatri, et nobilium lavacrorum : Rheno Danubioque B prætentantur, excubias agunt, latrocinia compescunt, certant denique cum victoribus ut civili bello victi hostibus comparentur. Nec tamen id mirum videri potest cum qualemcumque militem fortissimum facias tuo, Imperator, exemplo. Non enim fessus præliis et expletus victoriis, ut natura fert, otio te et quieti dediti, sed eodem impetu, quo redieras in Gallias tuas, perrexisti ad inferiorem Germaniam limitem ; magna scilicet intercapedine temporis, ac brevi locorum distantia post annuam expeditionem statim bello auspicatus, a Tiberi ad Rhenum, imo, ut omen et similitudo nominis sit, et tua, Imperator, inagnitudo animi pollicetur, a Tusco Albula ad Germanicum Albim prolaturus imperium. C

VARIORUM NOTÆ.

interfecit, inimicos cecidit. Iterum et tertium consulenti seipsum fecit. Quarto consulatu cum bellum contra Syllam pararet ; Anconæ ob nimiam crudelitatem ab exercitu lapidatus est. *Appian. de bell. civil. ; Plutarchus in Mario ; Aurel. Victor.*

Marius iratus. Is post gestos sex consulatus, post Jugurtham victum et ante curiam actum, post Teutonas in Gallias, Cimbro in Italia domitos, victus a Sylla et in carcerem conjectus periisset, nisi inimicum percussorem Gallum vultus auctoritate deteruisset, fugissetque protinus in Africam. Ex quo exilio cum Cinna et Sertorio Urbem reversus, cordibus replevit omnia. *Livius, Velleius, Victor, Plutarchus in Mario.*

Ante portam Collatinam. Collatina porta Romæ, a Collatia oppido, ad quod per eam portam fiebat iter. *Festus.*

Sylla. Cum rogatione Sulpicia imperium ejus transferretur ad Marium, in Italiam regressus, corruptis adversariorum exercitiis, Carbonem Italia expulit, Urbe potitus Sulpitium interfecit, Marium fugavit, proscriptionis tabulas proposuit. Novem millia deditorum in villa publica cecidit, an. U. C. 672. Dictatura vero tertio post anno deposita, Puteolos concessit, et morbo, qui phthiriasis vocatur, interiit. *Appianus, Plutarchus, Aur. Victor.*

XXI. — *Sed etiam victoriæ suæ.* Sumptum illud e Tullio pro Marcello, n. 42 : *Ipsam victoriam vicisse videris, cum ea ipsa, quæ illa erat adeptus, victis remisisti.* *Pacat. in Theod. n. 45 : Tu ipsius victoriæ victor, ita omnem cum armis iram deposuisti.*

Adversus barbaros. Germanos, contra quos ordinatis in Urbe rehus profectus est anno sequenti.

Oblitus deliciarum. Quibus diffuebant sub duce Maxentio.

Pompeiani Theatri. Cn. Pompeius omnium primus mansurum (*ut ait Tacit. l. xiv, c. 20*), theatrum ex-

XXII. Quisnam iste est tam continuus ardor ? quæ divinitas perpetuo vigens motu ? Omnium rerum intervalla sunt. Cessat terra novalibus, dicuntur interdum flumina resistere, et ipse dies noctibus acquiescit ; tu, Constantine, solus infatigabilis bellis bella continuas, victorias victoriis cumulas. Quasi præterita sint obliterated si desinas, non putas te vicisse nisi vincas. Ruperat fidem gens levis et lubrica barbarorum et robore atque audacia lectis eruptionis auctoribus, institisse Rheno nuntiabantur. Illico obvius affuisti, et præsentia tua ne auderent transitum terruisti. Etiam videbaris rem votis tuis fecisse contrariam, quod inhibita eruptione non foret materia victoriæ ; sed inopinato consilio usus abeundo enim, simulato nuntio, majoris in superiore limite tumultus occasionem stolidis ac ferinis mentibus obtulisti in nostra veniendi ; relictis in occulto ducibus qui securos adorirentur. Quo cum venissent, consilium tuum sequitur fortuna. Toto Rheni alveo oppleto navibus devectus terras eorum ac domos mœstas lugentesque populatus es, tantamque cladem vastitatemque perjuræ genti intulisti, ut vix post illud nomen habitura sit.

XXIII. Ite nunc omnes, si placet, barbaræ nationes, et exitiales vobis movete conatus : habetis exemplum. Quamvis enim imperator noster amicorum regum admittat obsequia ; idque ipsum valeat ad laudem victoriæ, quod a nobilissimis regibus timetur et colitur ; augeri tamen gloriam virtutis suæ gaudet, quoties provocatur. Nam quid hoc triumpho pulchrius,

truxit lapide quadrato ad exemplum illius, quod Mitylenis viderat bello Mithridatico. Erat autem in modum hemicycli, cujus ab utroque cornu scena erant, cum singulis aris, quarum una Bacchi, altera ejus dei erat, in cujus honorem ludi fiebant.

Nobilium lavacrorum. Thermæ Trajani, Titi, Agrippæ, Syriacæ, Commodianæ, Severianæ, Antonianæ, Alexandrinæ, Neronianæ, Diocletianæ, Romæ nobiles fuerunt.

Prætentantur. Forte prætentantur, ut Livineio placet. *Pacati pan. n. 10 : Vix Iberum tuum videras, jam Istro prætendebas, id est, tendebas, ut Æneid. l. ii, 29 : Illic sævus tendebat Achilles.*

Cum victoribus. Id est, addunt se illis, una cum illis pugnaturi contra communes hostes, ut qui ante civili bello victi sunt, hostilibus bellis nullo modo se aliis inferiores promant.

A Tusco Albula. Qui et Tiberis, teste Plinio : sic ab aquarum albedine dictus est fluvius Hetruriae celebratissimus, Romam interluens. Is de seipso apud Ovidium, l. v Pastor. 645 :

Venit et Alcides turba comitatus Achiva.
Albula, si memini, tunc mihi nomen erat.

Virgil. Æneid. l. viii, 552 :

Amisit verum vetus Albula nomen, etc.

XXII.—*Cessat terra.* Hoc est, *Quiescit humus novalium tempore.*

Noctibus acquiescit. Id est, *Per noctes quiescit.*

Gens levis et lubrica. Itæ Francos appellat ut Romano imperatori blandiatur, quod supra observavi.

Lectis eruptionis. Id est, *Afferebatur nationem mobilem et fallacem Rheno insedisse selectis sibi ducibus ad eruptionem faciendam.*

Etiam. Lege : Et jam.

Simulato nuntio. Id est, *Dissimulans nuntium tibi allatum esse gravioris seditionis in superioribus finibus imperii concitatae.*

quod cædibus hostium utitur etiam ad nostrum omnium voluptatem, et pompam munerum de reliquiis barbaricæ cladis exaggerat, tantam captivorum multitudinem bestiis objici, ut ingrati et perdidit non minus doloris ex ludibrio sui, quam ex ipsa morte patiantur? Inde est quod cum exitum differre liceat, perire festinant, seseque letalibus vulneribus et mortibus offerunt. Ex quo ipso apparet, quam magnum sit vicisse tam prodigos sui.

XXIV. Facile est vincere timidos et imbelles, quales amœna Græcia, et deliciæ Orientis educunt, vix leve pallium, et sericos sinus vitando sole tolerantes, et siquando in periculum venerint, libertatis inmemores, ut servire liceat orantes. Romanum vero militem, quem qualemque ordinat disciplina, et sacramenti religio confirmat, aut trucem Francum, serina sola carne distentum, qui vitam pro victus sui vilitate contemnat, quantæ molis sit superare, vel capere? Quod tu, imperator, et nuper in Italia, et in ipso conspectu barbaricæ paulo ante fecisti. Ita sine ullo discrimine omnia genera bellorum, armorum, hostium uni tibi cedunt, cedunt ex omni etiam memoria condita litteris monumenta virtutum. Nec vero tantummodo vetera illa Dictatorum, et consulum ac deinceps magnorum principum, sed etiam rectissima et pulcherrima divi patris tui facta superasti, sordet enim alios ex proximo tempore comparare, ipsum inquam divum Constantium jam primis imperii tui lustris, rerum gestarum laude cumulasti.

XXV. Invitus hoc forte accipis, Imperator, sed ille, dum dicimus, gaudet cælo, et jampridem vocatus ad sidera adhuc crescit in filio, et gloriarum tuarum gradibus ascendit. Purgavit ille Bataviam, advena hoste depulso, tibi se ex ultima barbaria indigenæ populi dedidere. Ille Oceanum classe transmi-

sit, tu et Alpes gradus, et classibus portus Italicos occupasti. Recuperavit ille Britanniam, tu nobilissimas Africi maris insulas, quæ populi Romani fuere provincicæ. Ignoscat, inquam, divus ipse Constantius. Quid habeo quod comparem Italiæ, Africæ, Romæ? Merito igitur tibi, Constantine, et nuper senatus signum dei dedit, et paulo ante Italia scutum et coronam, cuncta aurea dedicarunt, ut conscientiæ debitum aliqua ex parte relevarent. Debetur enim divinitati et simulacrum aureum, et virtuti scutum, et corona pietati.

XXVI. Quamobrem te, summe rerum sator, cujus tot nomina sunt, quot gentium linguas esse voluisti, quem enim te ipse dici velis scire non possumus: sive in te quædam vis mensque divina est, qua toto infusus mundo omnibus miscearis elementis, et sine ullo extrinsecus accedente vigoris impulsu per te ipse movearis: sive aliqua supra omne cælum potestas es, quæ hoc opus tuum ex altiore naturæ arce despicias: te, inquam, oramus et quæsumus, ut hunc in omnia sæcula principem serves: parum est enim optare tantæ virtuti tantæque pietati, quem longissimum habet vita progressum. Est certe summa in te bonitas, est et pietas, et ideo quæ justa sunt velle debes: nec abiuendi est causa, cum possis. Nam si est aliquid, quod a te benemeritis denegetur, aut potestas cessavit, aut bonitas. Fac igitur, ut quod optimum humano generi dedisti, permaneat æternum, omnesque Constantinus in terris degat ætates. Quanvis enim, Imperator invictæ, jam divina soboles tua ad reipublicæ vota successerit, et adhuc speretur futura numerosior: illa tamen erit vere beata posteritas, ut cum liberos tuos gubernaculis orbis admoveris, tu sis omnium maximus imperator.

VARIORUM NOTÆ.

XXIII. — *Pompam, etc.* Hoc est, *Magnificentiam largitionum ex barbarorum spoliis auget.*

Bestiis objici. Reipsa Constantinus Francorum reges Regaïsum et Ascaricum bello captos belluis dilaniandos jussit Treveris in theatrum induci, et pan. 7, n. 12: *Puberes qui in manus venerunt, quorum nec perfidia erat apta militiæ, nec ferocia servituti, ad pœnas spectaculo dati, sævientes bestias multitudine sua fatigarunt.*

Exitum differre. Forte exitum, id est, mortem.

Tam prodigos sui. Nulli enim æque in bello metuendi, quam qui de salute sua non sunt solliciti.

XXIV. — *Vix leve pallium.* Sumpsit hunc locum Pacatus pan. n. 33: *Illos tenero perlucentes amictu, et vix leve carbasum vitando sole tolerantes, id est, ad vitandum solem.*

Quem qualemque. Forte quem qualemcumque, ut suspicatur Livineius, id est, Quem qualiscumque sit, disciplina militaris et fortem facit, et ordinat.

Trucem Francum. A quo sæpe Romani male habitati erant.

Pro victus, etc. Id est, *ita vilem in modum educati sunt.*

In Italia. Cæsis Maxentianis.

In conspectu barbariæ. In Germaniæ finibus.

Patris tui. Constantii.

Ex proximo tempore. Ut Numerianum, Carinum, Carum, Probum, Florianum, Tacitos et alios deinceps ejus ævi imperatores haud multo clariores.

XXV. — *Invitus.* Id est, *Fortasse illud audis non iubenter.*

Jampridem. Ante 7 annos, nempe anno Christi 306.

Ex ultima barbaria. Francos contra initum cum patre fœdus rebellantes domuit.

Africi maris insulas. An Sardiniam et Siciliam, ubi Maxentium grassatum legimus? Mare autem Mediterraneum in quo sita sunt, Africum utcumque appellat propter viciniam Africæ.

Africæ. Extat nummus salvis Augg. et Cæs. *Fel. Karth.* Id est, Felix Carthago.

XXVI. — *Quot gentium linguas.* Sua enim apud varias gentes varia esse non tantum Jovi, sed singulis diis nomina, notum est.

Miscearis elementis. Alludit ad illud *Æneid.* l. vi, 726:

..... Totamque infusa per artus

Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Soboles tua. Constantinus, quem ex Fausta Maximi filia jam susceperat.

MONUMENTA VETERA

AD DONATISTARUM HISTORIAM PERTINENTIA.

AB ANNO CHRISTI CCCIII AD ANNUM CCCL.

ANNO CHRISTI CCCIII.

Origo schismatis donatiani (1).

Primo loco audi qui fuerint traditores, et plenius auctores schismatis disce. In Africa duo mala et pessima admissa esse constat: unum in traditione, alterum in schismate; sed utraque mala et uno tempore, et iisdem auctoribus videntur esse commissa. Debes ergo, frater Parmeniane, discere, quod intelligeris ignorare. Nam ferme ante annos sexaginta et quod excurrit, per totam Africam persecutionis est divagata tempestas; quæ alios fecerit martyres, alios confessores; nonnullos funesta prostravit in morte (2), latentes dimisit illæsos. Quid commemorem laicos, qui tunc in Ecclesia nulla fuerant dignitate suffulti (3)? quid ministros plurimos? quid diaconos in tertio? quid presbyteros in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices et principes omnium, aliqui episcopi illius temporis, ut damno æternæ vitæ, istius incertæ lucis moras brevissimas compararent, instrumenta divinæ legis impie tradiderunt. Ex quibus erant Donatus Masculitanus, Victor Rusiccaldensis, Marinus ab Aquis Tibilitanis, Donatus Calamensis, et homicida Purpurius Limatensis (4) qui interrogatus de filiis sororis suæ, quod eos in carcere Milei necasse diceretur, confessus est, dicens: *Et occidi, et occido, non eos solos, sed et quicumque contra me fecerit* (5). Et Menalius (6), qui ne thurificasse a suis civibus probaretur, oculorum dolorem fingens ad consessum suorum procedere trepidavit. Hi et cæteri, quos principes tuos fuisse paulo post docebimus, post persecutionem apud Cirtam civitatem (7) (quia basilicæ necdum fuerant restitutæ), in domum Urbani Carisi conseruerunt die 3 iduum maiarum, sicut scripta Nundinarii tunc diaconi testantur (8), et vetustis membranarum testimonium perhibet, quas dubitantibus proferre poterimus. Harum namque plenitudinem (9) in novissima parte istorum libellorum, ad

A implendam fidem adjunximus. Hi episcopi interrogante Secundo Tigititano, tradidisse se confessi sunt. Et cum ipse Secundus a Purpurio increpæretur, quod et ipse diu apud stationarios (1) fuerit, et non fugerit, sed dimissus sit, non sine causa dimissum fuisse, nisi quia tradiderat: jam omnes erecti (2) cœperant murmurare; quorum spiritum Secundus metuens, consilium accepit a filio fratris sui Secundo minore, ut talem causam Deo servaret. Consulti sunt qui remanserant, id est Victor Garbiensis, Felix a Rotario, et Nabor a Centurion (3). Ili dixerunt talem causam Deo debere servari. Et dixit Secundus, *Sedete omnes*: tunc dictum est ab omnibus, *Deo gratias*. Et sederunt. Habes ergo, frater Parmeniane, qui manifesto fuerint traditores. Deinde non post longum B tempus iidem ipsi, tot et tales ad Carthaginem profecti traditores thurificati (4), homicidæ, Majorinum, cujus tu cathedram sedes, post ordinationem Cæciliani ordinaverunt, schisma facientes. Et quoniam traditionis reos principes vestros fuisse monstratum est, consequens erit ostendere eosdem fuisse et auctores schismatis. Quæ res ut clara et manifesta esso omnibus possit, ostendendum est ex qua radice sese usque in hodiernum erroris protenderint rami, et ex quo fonte rivulus iste maligni liquoris occulte serpens usque in tempora nostra manaverit. Dicendum est, unde, et ubi, et a quibus ortum constet hoc alterum malum; quæ convenerint causæ, quæ fuerint operatæ personæ, qui auctores huius mali, qui nutritores; a quibus sint inter partes de imperatore C postulata judicia, qui sederint iudices, ubi sit actum concilium, quæ sint prolata sententiæ. De divisione agitur: et in Africa, sicut et in cæteris provinciis, una erat Ecclesia, antequam divideretur ab ordinatoribus Majorini, cujus tu hæreditariam cathedram sedes. Videndum est quis in radice cum toto orbe manserit, quis foras exierit, quis cathedram sederit alteram, quæ ante non fuerat; quis altare contra altare crexerit, quis ordinationem fecerit salvo altero ordinato; quis jaceat sub sententia Joannis apostoli, qui dixit multos antichristos foras exituros: *Quia non erant,*

manensi codice ut subintelligatur, *membranarum*.

(1) Germanensis ms., *apud Stationarium*, singulari numero.

(2) In excusis, *omnes hæretici*. Emendatur ex manuscripto Germanensi.

(3) Germanensis ms.: *Victor Gabrensis, Felix a Rotario, et Nabor a Centurionis*.

(4) In editis, *conjurati*. Aptius in Germanensi ms., *thurati*; seu, *thurificati*.

(1) Ex sancto Augustino, tom. ix, col. 774.

(2) Germanensis vetus codex, *funestam prostravit in mortem*.

(3) Verbum, *suffulti*, abest a Germanensi codice.

(4) In eodem ms., *Limiatensis*.

(5) Ex Optato, l. i, ad veterem codicem Germanensem recensito et correcto.

(6) *Menalius*, in Germanensi ms. Vide epistolam Constantini ad Celsum.

(7) « Persecutionem tradendorum codicum » appellat Augustinus in l. iii contra Cresconium, n. 29; et Cirtensis istius concilii tempus notat in Brevic. Coljat., n. 32.

(8) Vide Gesta apud Zenophilum consularem.

(9) In Optati editis additur, *rerum*. Abest a Ger-

inquit, nostri; nam si essent nostri, mansissent nobiscum (I Joan., II, 18, 19). Ergo qui in una manere cum fratribus noluit, hæreticos secutus, quasi antichristus foras exivit. Hoc apud Carthaginem post ordinationem Cæciliani factum esse, nemo est qui nesciat: per Lucillam scilicet nescio quam, feminam factiosam, quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem, dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cum correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset, quæ ante spiritualem cibum et potum, os, nescio cujus martyris, si tamen martyris, libare dicebatur: et cum præponeret calici salutari os nescio cujus hominis mortui, etsi martyris, sed necdum vindicati, correpta, cum confusione discessit irata. Irascenti et dolenti, ne disciplinæ succumberet, succurrit subito persecutionis innata tempestas. Iisdem temporibus Felix quidam diaconus, qui propter famosam nescio quam de tyranno imperatore tunc factam epistolam, appellatus est, periculum timens apud Mensurium episcopum delivisse dicitur. Quem cum postulatum Mensurius publice denegaret, relatio missa est. Rescriptum venit, ut si Mensurius Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. Conventus non levis patiebatur angustias. Erant enim Ecclesie ex auro et argento plurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat. Quæ quasi fidelibus senioribus commendavit, commemoratorio facto, quod cuidam aniculæ dedisse dicitur: ita ut si ipse non rediret, redita pace christianis, anicula illa illi redderet, quem in episcopali cathedra sedentem inveniret. Profectus causam dixit, jussus est reverti, ad Carthaginem pervenire non potuit. Tempestas persecutionis peracta et definita est: jubente Deo, indulgentiam mitente Maxentio libertas christianis est restituta. Botrus et Cæsius (1), ut dicitur, apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut absentibus Numidis soli vicini episcopi peterentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio totius populi Cæcilianus eligitur, et manus ei imponente Felice Autumnitano episcopus ordinatur. Botrus et Cæsius de spe sua dejecti sunt. Tunc brevis auri et argenti (2) sedenti Cæciliano, sicuti delegatum a Mensurio fuerat, traditur, adhibitis testibus. Convocantur supra memorati seniores, qui faucibus avaritiæ commendatam ebiberant prædam: cum reddere cogentur, subduxerunt communioni pedem (3). Non minus et ambitores, quibus orlinari non contigit: necnon et Lucilla, quæ jam dudum ferre non potuit disciplinam, cum omnibus suis, potens et factiosa femina, communioni misceri noluit. Sic tribus convenientibus causis et personis factum

(1) Germanensis velus codex constanter, *Cælestius*. Et sic in se Augustinus in psalmo Abecedario contra Donatistas.

(2) Hic aliquid deesse videtur.

(3) Sic Germanensis ms. At editi, *subduxerunt communioni plebem*: minus recte, siquidem mox dicturus est, totam civicam frequentiam cum Cæciliano fuisse contra schismaticos Donatistas congregatam.

A est ut malignitas haberet effectum. Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitio nutritiv, avaritia roboravit. Ab his tribus personis contra Cæcilianum causæ conflictæ sunt, ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. Ad Secundum Tigitianum missum est (1), ut Carthaginem veniret. Proficiscuntur omnes supra memorati traditores: suscepti hospitio ab avaris, ab ambitoribus, ab iratis, non a catholicis, quorum petitione Cæcilianus fuerat ordinatus. Interea ab basilicam, ubi cum Cæciliano tota civica frequentia fuerat (2), nullus de supra dictis accessit. Tunc a Cæciliano mandatum est: *Si est quod in me probetur, exeat accusator et probet*. Illo tempore a tot inimicis nihil in illum potuit conungi: sed de ordinatore suo, quod ab iis falso traditor diceretur, meruit infamari. Iterum a Cæciliano mandatum est, ut *si Felix in se*, sicut illi arbitrabantur, *nihil contulisset, ipsi tanquam adhuc diaconum ordinarent Cæcilianum*. Tunc Purpurius solita malitia fretus, quasi et Cæcilianus filius sororis ejus esset, sic ait: *Exeat huc quasi ut imponatur illi manus in episcopatu, et quassetur illi caput de pœnitentia*. His rebus compertis tota Ecclesia Cæcilianum tenuit, ne se latronibus tradidisset. Illo tempore aut reus debuit expelli, aut communicari debuit innocenti. Conferta erat Ecclesia populis: plena erat cathedra episcopalis: erat altare loco suo, in quo pacifici episcopi retro temporibus obtulerunt, Cyprianus, Carpophorus (3), Lucianus et cæteri. Sic exitum est foras, et altare contra altare erectum est: et ordinatio illicita celebrata est; et Majorinus, qui lector in diaconio Cæciliani fuerat, domesticus Lucillæ, ipsa suffragante episcopus ordinatus est a traditoribus, qui in concilio Numidiæ, ut superius diximus, crimina sua sibi confessi sunt, et indulgentiam sibi invicem tribuerunt. Manifestum est ergo exisse de Ecclesia et ordinatores qui tradiderunt, et Majorinum qui ordinatus est. Interea de suorum criminum fonte, qui apud eos e multorum flagitiorum venis exuberaverat, unum traditionis convicium in ordinatorem Cæciliani derivandum esse putaverunt: providentes quod fama duas res similes uno tempore loqui non posset, ut crimina in silentium mitterent sua, vitam infamare conati sunt alienam: et cum possent ipsi ab innocentibus argui, innocentes arguere studuerunt, mittentes ubique litteras, livore dictante conscriptas, quas inter cæteros actus habemus in posterum. Adhuc Carthagine positi præcesserunt se epistolis suis, ut rumoribus falsis cunctorum auribus insererent mendacium, sparsa fama per populos. Et dum de uno celebrata sunt falsa, supra dictorum verissima crimina sub silentio latuerunt. Frequenter solet erubesci de crimine, sed illo tempore non fuit cui erubesceretur: quia præter paucos catholicos peccave-

(1) In Germanensi ms., *scriptum est*.

(2) Sic Germanensis ms. At editi, *tota civitas in frequentia fuerat*.

(3) Ex Germanensi ms. additur, *Carpophorus*, qui omissus erat in excusis.

rant universi; et quasi imago (1) fuerat innocentie, A inter multos nefas admissum. Parum erat traditionis facinus, quod per Donatum Masculitanum et ceteros supra dictos constabat admissum: etiam ingens flagitium schismatis traditioni junxerunt. Vides ergo, Parmeniane, hæc duo crimina, tam mala, tam gravia, traditionis et schismatis, ad tuos principes pertinere.

(1) Excusi, et quod imago. Castigantur ad Germanensem ms.

Episcoporum partis Majorini preces ad Constantinum.

Rogamus te, o Constantine optime imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter ceteros imperatores persecutionem non exercuit; et ab hoc facinore immunis est Gallia: nam in Africa inter nos et ceteros episcopos contentiones sunt: petimus ut de Gallia nobis iudices dari præcipiat Pietas tua. Datæ a Luciano, Digno, Nassutio, Capitone, Fidentio, et ceteris episcopis partis Donati.

TENOR EDICTI IN CHRISTIANOS A DIOCLETIANO ET MAXIMIANO LATI ET PROMULGATI.

(Vide lib. de Morte persecut. Lactantii, l. vii, cap. 12 et 13, col. 215 et 214, et notas Baluzii in eadem capita col. 316 et 317 ejusdem tomi.)

TENOR EJUSDEM EDICTI.

(E x Eusebio, lib. vii Hist. eccles. cap. 2.)

De ecclesiarum eversione

Hæc omnia nostris temporibus completa sunt, B tunc cum ædes sacras solo æquari ac funditus subverti; sacros divinarum Scripturarum libros in medio foro concremari, oculis nostris vidimus: Et ecclesiarum pastores, alios quidem turpiter modo hic modo illic sese occultantes: alios vero ignominioso comprehensos, et inimicorum ludibrio expositos conspeximus. Tunc cum prout alius sermo propheticus prænotaverat, effusus est contemptus super principes eorum: et errare fecit eos in invio, non autem in via (Psal. cvi). Verum nefas mihi esse duco, tristes calamitates quæ ad extremum illis aciderunt, oratione explicare: quippe cum nec dissensiones et injurias quibus ante persecutionem mutuo inter se certarunt commemorare nobis decorum sit. Quamobrem ea dumtaxat de illis tradere nobis propositum est, ex quibus æquitatem divini iudicii perspicere possimus. Proinde neque eorum qui in persecutione concussi sunt. nec eorum qui salutis suæ prorsus naufragium fecerunt, et sua sponte in profundum aquarum gurgitem demersi sunt, mentionem facere constitui: sed ea sola in hæc universalem historiam deinceps conciam, quæ primum quidem mihi ipsi, deinde vero et posteris usui esse possint. Abhinc ergo eorum qui divinæ religionis testes extiterunt, sacra certamina describere ordiamur. Nonusdecimus agebatur annus imperii Diocletiani, cum mense dystro quem Romani martium vocant, appetente die festo Dominicæ passionis, proposita sunt ubique imperialia edicta, quibus ecclesiæ quidem ad solum usque dirui; sacri vero codices flammis absumi jubebantur: utque honorati quidem infamia notarentur: plebei vero libertate spoliarentur, si in christianæ fidei proposito permansissent. Et primum quidem contra nos edictum hujusmodi fuit. Sed non multo post aliæ rursus litteræ supervenerunt, quibus mandabatur ut omnes ubicunque ecclesiarum antistites, primum quidem conjicerentur in vincula; deinde vero diis sacrificare, omnibus modis cogentur.

Συντελεσται δὴτα καθ' ἡμᾶς ἅπαντα, ὁπαικα τῶν μὲν προσευκτηρίων τοὺς οἴκους ἐξ ὕψους εἰς ἔδαφος αὐτοῖς θεμελίους καταρρίπτουμένους, τὰς δὲ ἐθνίους καὶ ἱερας Γραφὰς κατὰ μέσας ἀγορὰς πυρὶ παραδιδόμενας αὐτοῖς ἐπίδομεν ὀφθαλμοῖς· τοὺς τε τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένας ἀσχυρῶς ὡδε κἀκίσει κρυπταζομένους· τοὺς δὲ ἀσχημόνας ἀλισκομένους, καὶ πρὸς τῶν ἰχθρῶν καταπαίζομένους· ὅτε καὶ κατ' ἄλλου προφητικῶν λόγων, ἐξεχυθῆ ἐξουδένωσις ἐπ' ἀρχοντας αὐτῶν· καὶ ἐπλάκησεν αὐτοὺς ἐν ἀβάτῳ καὶ οὐχ ὄδῳ ἀλλὰ τούτων μὲν οὐχ ἡμέτερον διαγράφει τὰς ἐπὶ τῆλει σκυθρωπὰς συμφορὰς· ἐπεὶ καὶ τὰς πρόσθεν τοῦ διωγμοῦ διαστάσεις τε αὐτῶν εἰς ἀλλήλους καὶ ἀτοπίας, οὐχ ἡμῖν οἰκείον μνήμη παραδιδόται· διὸ καὶ πλέον οὐδὲν ἱστορησῆαι περὶ αὐτῶν ἔγνωμεν, ἢ δι' ὧν ἂν τὴν θείαν δικαιοσύμην κρίσιν. οὐκοῦν οὐδὲ τῶν πρὸς τοῦ διωγμοῦ πεπειραμένων, ἢ τῶν εἰς ἅπαν τῆς σωτηρίας νεναυαγηκότων, αὐτῇ τε γνώμῃ τοῖς τοῦ κλύδωνος ἐκαπορρίφέντων θυθοῖς, μνήμην ποιήσασθαι προήχθημεν· μίνα δὲ ἐκεῖνα τῇ καθόλου προσθήσομεν ἱστορία. ἃ πρώτοις μὲν ἡμῖν αὐτοῖς· ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς γένοιτ' ἂν πρὸς ὠφελείας· ἴωμεν οὖν ἐντεῦθεν ἤδη τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας τῶν τοῦ θείου λόγου μαρτύρων ἐν ἐπιτομῇ διαγράφοντες. ἔτος τοῦτο ἦν ἐνεκακαιδέκατου τῆς Διοκλητιανοῦ βασιλείας· ἄστρος μὲν· λέγοιτο δ' ἂν αὐτός μάρτυς κατὰ Ῥωμαίους, ἐν ᾧ τῆς τοῦ Σωτηρίου πάθους ἑορτῆς εἰσελαυνούσης, ἠπλωτο πανταχόσε βασιλικὰ γράμματα, τὰς μὲν ἐκκλησίας εἰς ἔδαφος φέρειν, τὰς δὲ γραφὰς ἀφανεῖς πυρὶ γενέσθαι προστάττοντα· καὶ τοὺς μὲν τιμῆς ἐπιλημμένους, ἀτίμους. τοὺς δὲ ἐν οὐκατίας, εἰ ἐπιμνοῦμεν ἐν τῇ τοῦ χριστιανισμοῦ προθίσει, ἐλευθερίας στερεῖσθαι προαγορεύοντα, καὶ ἡ μὲν πρώτη καθ' ἡμῶν γραφῆ. τοιαύτη τις ἦν. μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐτέρων ἐπιφοιτησάντων γραμμάτων, προσετέττετο τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προέδρους πάντας τοὺς κατὰ πάντα τόπον, πρώτα μὲν δεσμοῖς παραδίδοσθαι. εἰθ' ὕστερον πάση μηχανῇ θύειν ἐξαναγκάζεσθαι.

ANNO DOMINI CCCIV.

EXECUTIO EDICTI PRÆCEDENTIS IN AFRICA.

ACTA SANCTI FELICIS EPISCOPI.

(Ex Baluzio t. Misc. II, p. 77.)

MONITUM BALUZII AD ACTA S. FELICIS EPISCOPI TUBYZACENSIS.

Primus, hæc acta edidit Surius, sed valde mendosa et mutila. Postea integrora nobis in tomo duodecimo sui Spicilegii dedit vir clarissimus Lucas Dacherius, ex schedis, ut ipse præfatur, viri item clarissimi Petri Francisci Chiffletii. Nos illa diligenter contulimus cum quatuor antiquis et optimis codicibus manuscriptorum bibliothecæ Colbertinæ, et vel ob eam rationem hic addidimus. Præterea cum hinc, sicut ex historia passionis sanctorum Saturnini et Dativi, et ex actis purgationis Felicis episcopi Aptungitani et Cæciliani Carthaginensis, intelligamus originem traditorum, quo nomine nihil aut vulgatus, aut contumeliosius fuit in Ecclesia Africana, peti ex initio persecutionis quam describit Lactantius, officii nostri esse arbitrati sumus cum ille conjungere vetera illius ævi monumenta sincera quæ reperiri possent, emendata ex fide veterum exemplarium.

Incipit Passio sancti Felicis episcopi Tubyzacensis, qui propter legem Domini decollatus est 18 kalendas februarii.

In diebus illis, Diocletiano octies et Maximiano

A septies coss. Augustis, exivit edictum eorumdem Cæsarum vel imperatorum super omnem faciem terræ, et propositum est per colonias et civitates principibus et magistratibus, suo cuique loco, ut libros deificos extorquerent de manibus episcoporum et presbyterorum. Tunc programma positum est in civitate Tubyzacense die nonarum januarum. Tunc Magnilianus curator ipsius civitatis jussit ad se perducere presbyteros, quia Felix episcopus Carthaginem erat profectus, Januarii presbyterum, Fortunatum et Septimum lectores jussit ad se perducere. Quibus Magnilianus curator dixit: Episcopum habetis? Januarius presbyter respondit: Habemus. Magnilianus curator dixit: Ubi est? Januarius presbyter respondit: Nescio. Magnilianus dixit: Libros deificos habetis? Januarius respondit: Habemus. Magnilianus dixit: Date illos igni aduri. Januarius presbyter, Fortunatus et Septimus lectores dixerunt: Episcopus noster apud se illos habet. Magnilianus curator dixit: Eritis ergo sub officio donec Anulino proconsuli rationem reddatis. Postera autem die Felix episcopus a Carthagine venit Tubyza. Cumque ejus adventum Magnilianus comperisset, statim eum sibi per officium presentari constituit. Qui cum dicto citius advenisset, Magnilianus curator dixit ad eum: Tu es Felix episcopus hujus civitatis? Felix episcopus dixit: Ego. Magnilianus curator dixit: Da libros vel membranas qualescumque penes te habes. Felix episcopus dixit: Habeo; sed non trado legem Domini Dei mei quem ego colo. Magnilianus dixit: Ergo major est Deus tuus a diis nostris? Felix episcopus dixit: Grandis et metuendus est Deus noster,

BALUZII NOTÆ.

Incipit passio. Ita codices 59 et 950 bibliothecæ Colbertinæ. At codex 401 sic habet: *Incipit passio sancti Felicis episcopi Bituzacensis 18 kal. januarii.* Brevius codex 316, *Passio sancti Felicis episcopi.*

Diocletiano octies. Ita recte omnia vetera exemplaria et editio Dacheriana. Male apud Surium, ubi scriptum est: *Diocletiano novies et Maximiano octies consulibus.* Nam certum est edictum fuisse propositum eo anno quo Diocletianus viii, et Maximianus vii, consules fuere.

Tunc. Id est, Diocletiano ix et Maximiano viii, consulibus. Nam hæc referenda sunt ad annum qui sequitur post initium persecutionis; cum hæc acta Carthagine et in Africa sint mense januario.

Tubyzacense. Ita codices 59 et 950. Sed codex 401 habet *Tubzocense*, 516 et editio Dacheriana *Tubzocense*. Nihil autem moror editionem Surianam, quam tot veterum exemplarium consensus ostendit esse mendosam in hoc loco. Hæc civitas in codice 950 vocatur Tupuza pro Tubyza, nullo discrimine. Nota enim est permutatio litterarum. Tubyzam ego puto fuisse civitatem Numidiæ, eam fortassis cujus episcopus Frumentius Tubusicensis, ut apud Victorem Vitiensem legit Abrahamus Ortelius, nominatus reperitur inter episcopos qui Carthaginem ex præcepto regali venerunt pro reddenda ratione fidei anno sexto regis Vandalorum Hunerici. Sed in editionibus Sirmonti et Chiffletii legitur *Tubursicensis*. In collatione porro prima Carthaginensi cap. 121, mentio est servi Dei episcopi Tubursicensis Buræ, cap. 142, Maurontii episcopi ecclesiæ Tubursicensis, et cap. 202,

Januarii episcopi de Tubursicu seu Tubursico Numidiarum. Certe tanta est difficultas in constituendis veris nominibus civitatum Africae, propter eorum inter se similitudinem et affinitatem, ut affirmare non ausim utrum hic apud Victorem legendum sit *Tubursicensis*, quemadmodum in codice suo vidit Ortelius, an *Tubursicensis*, ut alii. Nam, exempli gratia, in notitia illa episcoporum Africae Rusticus episcopus Tipasensis nominatur inter episcopos Numidiæ, et Reparatus Tipasitanus inter episcopos Mauritaniae Cæsariensis. Rursus inter episcopos provinciae Byzacena ponitur Felix Forontonianensis, et paulo post Bonifacius Frontonianensis. Sufficiens enim hæc exempla. Interim omittendum non est, in eadem collatione Carthaginensi cap. 187, nominari Martinianum loci Tibuzabetensis episcopum.

Magnilianus. Ita constanter scriptum est in veteribus libris bibliothecæ Colbertinæ. Ado et Dacherii editio habent *Magnellianus*, Suriana et Martyrologium Romanum *Magdellianus*.

Ubi est. Hanc totam pericopen, quæ in codicibus 401 et 950 non invenitur, exhibent codices 59 et 316, et editio Dacheriana. Eandem habet etiam Suriana.

Date illos igni aduri. Hanc jussionem Magniliani curatoris et responsum martyrum defuisse in veteri exemplari Chiffletii hinc colligi potest, quod omissa est in editione Dacheriana. Eam tamen exhibent omnia nostra vetera exemplaria (uno 316 excepto) et editio Surii. Et sane constat sensum non esse integrum in illis exemplaribus quæ illam magistratus interlocationem et clericorum responsum non habent.

qui fecit cœlum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt. Nam dii vestri lapides sunt, manu hominum facti, de quibus scriptum est : *Oculos habent et non videbunt, aures habent et non audient, os habent et non loquuntur. Similes illis fiunt qui faciunt ea et omnes qui confidunt in eis.* Magnilianus curator dixit : Primum est quod imperatores jusserunt, quia nihil est quod loqueris. Quapropter trade libros omnes quos habes, ut possint, sicut constitutum est, igni aduri. Felix episcopus dixit : Melius est ut corpus meum tradam igni quam Scripturæ dominicæ per me videantur aduri : quia bonum est Deo obedire perpetuo regi et immortalis quam imperatori hujus sæculi iniqua jubenti. Magnilianus dixit : Jam dixi tibi quia primum est quod imperatores jusserunt quam ea quæ loqueris. Felix episcopus dixit : Primum est præceptum Dei custodire quam hominibus obedire. Magnilianus curator dixit : Interim in hoc triduum recogita tecum ; quia si in hac propria civitate ea quæ præcepta sunt implere neglexeris, ad proconsulem ibis, et ea quæ nunc loqueris, apud ejus acta prosequeris. Post diem autem tertium Magnilianus curator jussit sibi sanctum Felicem episcopum præsentari. Ad quem cum Felix episcopus fuisset adductus, idem Magnilianus dixit : Deliberasti tecum quidnam melioris consilii videaris assequi ? Felix dixit : Sermo meus unus est : in quo cœpit, in hoc etiam Deo præseculo finiet. Quæ enim primo locutus sum, hæc et nunc eadem loquor, et ante proconsulem aliud penitus non sum dicturus. Magnilianus curator dixit : Ibis ergo jam nunc ad proconsulem, et tibi redditoris es in examine rationem. Tunc viros suos his allocutus est verbis : Quoniam Felix episcopus juxta Imperatorum decreta ea quæ nobis mandare dignati sunt facere nullo modo maturavit, vobis comitantibus Carthaginem perducatur. Felix episcopus dixit : Deo gratias. Tunc designatus est illi ductor Vincentius nomine decurio civitatis Tubyzacensis. Profectus est autem Felix

A episcopus Carthaginem. Ubi cum venisset, oblatas est legato proconsulis. Cui idem legatus dixit : Quare Scripturas non tradis supervacuas ? Felix episcopus dixit : Habeo quidem, sed non do. Scripturæ quæ a nobis habentur, supervacuas non sunt, nec tradi a nobis ullo modo possunt. Tunc jussit eum legatus in ima carceris mitti. Ubi cum Felix episcopus fuisset ingressus, Dominum Deum suum deprecatus est dicens : Domine Deus, omnium creator et conditor, Domine Jesu Christe, ne me derelinquas, quia propter te et propter testamentum tuum hæc patior. Miserere mei, et recipe spiritum meum, et derelinque in hoc sæculo corpus mortale, ut a te, Domine, sicut promittere dignatus es, tecum merear suscipere immortale. In te enim semper, Domine, vivens, nunquam adversus me habebit mors potestatem. Post dies autem sedecim, hora noctis quarta, de carcere productus Felix episcopus Anulini proconsulis illico est præsentatus aspectibus. Cui Anulinus proconsul dixit : Quod tibi nomen est ? Felix episcopus dixit : Christianus sum. Anulinus proconsul dixit : Non te de vocabulo quæsi professionis, sed percunctatus sum quo nomine nuncuperis. Felix episcopus dixit : Sicut tibi jam dixi, hoc nunc et iterum dico, quia Christianus sum et episcopus. Tunc iratus Anulinus proconsul quod ei nomen suum dicere noluisset, ait illi : Habes Scripturas supervacuas ? Felix episcopus dixit : Habeo Scripturas ; sed non sunt, ut asseris, supervacuas : quas cognosce a me nequaquam esse tradendas. Tunc Anulinus proconsul transmisit eum C Romæ ad præfectum prætorii. Cumque Felix episcopus ibidem advenisset, et eidem præfecto oblatas fuisset, jussit eum in carcere recipi et majoribus vinculis alligari. Post dies autem duodecim jussit eum præfectus prætorii post imperatores navigare. Tunc Felix episcopus navem conscendit catenarum duris nexibus colligatus, et fuit in subsanio navis quatuor diebus et quatuor noctibus jacens sub pedibus equo-

BALUZII NOTÆ.

Apud ejus Acta. Hæc est vera et germana lectio. Male in codicibus 59, 401 et 930 : *apud eum actu.*

Examine. Ita codices 401 et 930. Alii habent *examinatione.*

Tunc viros suos. Mirum est quomodo fieri potuerit, ut depravatissima lectio hic obreperit in codicibus 59, 401 et 930 ; ubi legitur : *Uxor itaque ejus virum suum iis allocuta est verbis.*

Nullo modo. In eisdem tribus codicibus scriptum est *nulla ratione.*

Ut a te, Domine. Hæc est lectio eorundem trium veterum exemplarium. Sed codex 316 et editio Dacheriana habent : *Attende, Domine, sicut nobis promittere dignatus es, ut tecum merear suscipere immortalitatem.* Nos retinimus lectionem quæ sincerior esse videtur, et quæ plurimum veterum exemplarium auctoritate nititur.

Nunquam adversus me. Secuti hic quoque sumus fidem veterum librorum. Nam editio Dacherii habet : *nunquam inimicus adversus me habebit potestatem.*

Sedecim. Codex 401 Colbertinus habet *duodecim.*

Non te de vocabulo. In quatuor vetustis codicibus Colbertinis legitur : *Non tibi vocabulum quæsi professionis.*

Ad præfectum prætorii. Editio Suriana addit *Idibus*

Julii, inepte sane. Nam cum ista agerentur mense januuario, ridiculum est dicere martyrem missum fuisse idibus juliis ad præfectum prætorii. Neque vero illud incidisse potuit etiam in idus februarias. Quippe Felix episcopus apprehensus est postridie nonas januarii, deinde triduo repositus in carcere ut secum delberaret an scripturas deificas traditurus esset, quarto postea die missus est ad proconsulem, post dies sedecim quam Carthaginem pervenisset, proconsuli oblatas est, et tunc missus Romam ad præfectum prætorii. Fiunt dies unus et viginti. Adde aliquot dies pro itinere a Tubyza usque ad Carthaginem. Missus est ergo Felix Romam sub finem mensis januarii.

Duodecim. Ita quatuor exemplaria bibliothecæ Colbertinæ. Dacheriana editio habet *quatuordecim.* Suriana *novem.*

Post imperatores. Id est, ad Maximianum Herculium, qui tenebat Italiam, quem vero tum in Campania fuisse propterea certum est.

Subsanio. Ita tria vetera exemplaria. Quartum habet *subsannio*, editio Dacheriana *subsanno.* Surius : *et fuit in capsâ navis diebus quatuor.* Ex quo patet per subsanium vel subsannium intelligi debere imam partem navis.

rum, panem non comedens, nec aquæ quippiam bibens. Jejunus autem venit Nolam. Tunc cognitor ejusdem civitatis venientem Felicem episcopum sibi præsentari constituit vinculis gravioribus innodatum. Cui idem cognitor sic ait : Felix, quomodo huc venisti? Felix episcopus dixit : Quomodo Deus voluit. Cognitor dixit : Si in tua propria civitate vel apud Carthaginem Scripturas deificas tradidisses, ad me huc usque minime advenisses. Felix episcopus dixit : Habeo quidem Scripturas divinas; sed, sicut diversis inquirentibus me respondisse non nescis, hoc etiam tibi præsens modo certissime manifesto, quia eas nullo modo trado. Cognitor dixit : Si Scripturas deificas tradere nolueris, capite plecteris. Felix episcopus dixit : Plus paratus sum plecti capite quam libros dominicos sacrilegio tradere. Tunc memoratus cognitor jussit ut sacra imperatorum recitarentur. Cumque a Vincentio scriba quæ constituta fuerant legerentur, cognitor dixit : Quoniam iste homo tantum in eadem confessione duravit, secundum præceptum hunc eundem Felicem episcopum gladio animadverti constituo. Felix episcopus elevans oculos ad cælum dixit : « Deus, gratias tibi ago, qui per quinquaginta et sex annos in isto sæculo virginitatem meam in me custodire dignatus es. Domine Deus cœli et terræ, Domini nostri Jesu Christi Pater, propter te et propter legem tuam et pro timore tuo hoc patior, et cervicem meam flecto ad victimam. Accipe spiritum meum de hoc mortali sæculo. Solus enim es Deus vivens atque invictus et permanens gloriosus in sempiterna sæcula sæculorum. Amen. »

Completa hac oratione, ductus a militibus, ibidem, id est, in Nola, decollatus est die octavo decimo kalendas februarii, ibique in Nola corpus ejus positum est, et reliquæ ejus ad almam Carthaginem per religiosos Dei servos et matris Ecclesiæ filios perlatae sunt et positæ in via quæ dicitur Scillitanorum. In eodem autem venerabili loco multa mirabilia fiunt, et languores universi curantur in nomine Domini nostri Jesu Christi, cui est cum Deo Patre honor et laus et gloria in Spiritu sancto per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EADEM ACTA

Ex veteri editione Suriana collata ad editiones Mombriti, Baronii, Cotelerii, Baluzii et Acherii : atque ad mss. Cod. Ursicampi 1, S. Cornelii Compendiensi 1, S. Victoris Parisiensis 1, Cælestinorum Parisiensium 1, S. Mariani Antisiodorensis 1,

BALUZII NOTÆ.

Gladio anim. constituo. Turbat me locus ille, nam supra præfectus Felicem misit ad Herculum, nimirum ut causa Felicis finem acciperet in præsentia imperatoris. Et tamen cognitor Nolanæ civitatis iudicium sibi præsumit, et Felicem capite plecti jubet. Verum id ita intelligi debet ut cognitor dicatur causam istam suscepisse iudicandam secundum præceptum, ut dicitur infra, id est ex delegatione Maximiani tum præsentis.

Invictus et permanens. Ita tres vetusti codices Colbertini. Quartus habet, *vivificans permanens.* Editio Dachერი, *vivificans et permanens.*

A Prout edita est ab eruditissimo Theodorico Ruinart, presbytero et monacho Benedictino congregationis S. Mauri, inter acta sincera et selecta primorum martyrum, p. 574 et seq.

Admonitio Theodorici Ruinart in acta sancti Felicis Episcopi et Martyris.

1. Cum animadvertent christianæ religionis hostes plurimum ad fidelium animos in suo proposito confirmandos valere divinarum Scripturarum lectiones, codicibus sacris bellum indixere, mandantes ut ubique terrarum flammis absumerentur. Hoc edictum per omnes imperii Romani provincias promulgatum, multos Ecclesiæ martyres peperit, præcipueque in Africa, ubi complures hac occasione mortem pertulerunt : alii vero qui pœnarum metu perterriti prodiderunt sacros codices, famoso *Traditorum* nomini originem præbuerunt. Cumque nomen istud Cæciliano episcopo Carthaginensi cæterisque catholicis Donatistæ attribuisent, multis tumultibus ecclesia Africana agitata fuit. Inter alios autem qui pro sacrorum librorum defensione martyrium in Africa pertulerunt, primus recensetur Felix episcopus, cujus Acta quæ a variis referuntur, ex veteri Suriana editione mutuati sumus, propterea quod ibi sinceriora et puriora haberi videantur : tametsi inficiari nolim aliquot loca aliarum editionum ac codd. mss. ope restitui aut saltem illustrari debere; quæ singillatim expendenda sunt.

2. Primo inquirendum est cuinam civitati Felix episcopus præfuerit. Ex quatuor codd. mss. bibliothecæ Colbertinæ, ad quos hujus martyris Actorum editionem adornavit eruditus Baluzius, tom. II Miscellaneorum, duo Felicis sedem appellant *Tubzacensem* : quibus consentiunt alii codd. mss., unus scilicet bibliothecæ sancti Victoris Parisiensis, alter RR. PP. cælestinorum ejusdem urbis, ac tertius sancti Melanii Redonensis, ut discimus ex aliquot schedis antea istius bibliothecæ incendium descriptis, quæ penes nos sunt. Alii vero 2 codd. Colbertini et unus sancti Cornelii Compendiensi, cum Mombrito et editione Acheriana Spicilegii tom. XII, *Tubzocensem* seu *Tubzocensem* aut *Tubzuzensem* præferunt : quibus consentiunt aliquot vetera martyrologia. At *Tibiurensem* appellat vetus editio Suriana, pro quo nomine *Thibarensensem* reposuit cardinalis Baronius, ad annum 302, num. 118; quod nomen in novæ editionis Surianæ Acta invecum est. Quæ vero ex his lectio præferenda sit, incertum : cum nulla urbs sub istis nominibus in ullis Africa

In Nola. Editio Surii docet hæc acta esse Venusii, quæ civitas est regionis Apuliæ.

Octavo decimo. Hæc est lectio trium veterum exemplarium. In quarto et in editione Dachერი legitur *nonodecimo* : apud Surium, *tertio kalendas septembris*. Sed in vetustis martyrologiis passio sancti Felicis refertur ad diem 9 kal. novembris.

Ad almam. Hæc addita sunt ex codicibus manuscriptis. Epithetum est autem urbis Carthaginis, ut patet etiam ex actis Collationis Carthaginensis inter catholicos et donatistas. Alibi vocatur splendidissima, ut in actis purgationis Felicis Aptungitani, et celsissima, ut in actis Collationis Carthaginensis.

notitiis habeatur. Civitas quidem *Thibarensis* aut *Ti-barensis* nota est, ad cujus urbis plebem Cyprianus epistolam 58 novæ editionis, alias 56, scripsit; et inter Patres concilii Carthaginensis de Baptismo, *Vincentius a Thibari* sententiam dixit. At Thibaris nomen ex conjectura Baronius reposuit: nullum enim laudat ms. codicem ad id probandum: nec constat an fuerit provinciæ proconsularis. Ad Zeugitanam quidem esse referendam censet Oxoniensis editor in notis ad laudatam epistolam, quamvis antea dixerit in notis ad Concil. Carthag. de baptismo, hanc sibi videri esse Taboram in Mauritania Cæsariensi. Unde non magis certum est Felicem Thibaritanum episcopum fuisse, quam Tubursicensem, ut suspicatur clariss. Baluzius, aut Tuburbitanum, ut ad marginem suæ editionis noster Acherius annotavit. Id tamen est incommodi in priori illa opinione, quod *Tubursicum* urbs Numidiæ fuerit: cum Felix provinciæ proconsularis fuisse videatur, utpote qui a curatore civitatis ad proconsulem missus fuerit: quin et ejus sedes non longe a Carthagine distitisse dicenda est, si Actis Surianis fides adhibeatur, in quibus una die Felix Carthaginem profectus dicitur, et postera die ad sedem suam reversus fuisse.

5. Alterum caput in quo Suriana Acta ab aliis discrepant, Felicis clericos respicit. Hos Surius *Aprum presbyterum*, *Cyrum* et *Victorem lectores* appellat: quos aliæ editiones cum mss. *Januarium presbyterum*, *Fortunatum* seu *Fortunatianum* et *Septimum lectores* vocant. His consentiunt vetera martyrologia quæ Felici *Andactum* et *Januarium presbyteros*, *Fortunatianum* et *Septimum lectores*, socios adjungunt. Sed eadem Martyrologia Surio favent in loci designatione. Unanimi quippe consensu referunt Felicem Venusiæ in Apulia martyrium consummasse; quamvis editiones Baluziana et Acheriana cum omnibus mss. quos videre licuit, eundem Nolæ passum commemorent.

4. Non minus inter se dissentiunt Acta edita in assignando tempore, quo idem sanctus Felix martyrium pertulit. Id die 18 kalendas februarii contigisse cum mss. codd. referunt editiones Acheriana et Baluziana: quod ad 3 kalendas septembris revocat editio Suriana, quam postremam sententiam alteri præferendam censemus. Cum enim edictum de comburendis libris anno 303 Nicomediæ mense martio promulgatum fuerit; vix quisquam sibi persuadeat ipsum nonnisi anno sequenti in Africam pervenisse: quod tamen dicere debent qui primam sententiam amplectantur. Certum quippe est ex Actis Felicem apprehensum fuisse, statim atque edictum istud in Africa promulgatum fuit. Surianæ editioni favet etiam ipse Actorum contextus, *Diocletiano octies... exivit edictum*, etc. *Tunc programma propositum est*, etc. In altera enim opinione hæc verba, *Tunc programma*, de anno qui his verbis *Diocletiano octies*, etc. designatur, intelligi non potest. Hæc vero omnia optime

congruunt cum Suriana seu Baroniana lectione. Nam Diocletiano octies et Maximiano septies Coss., id est anno 303, mense martio, primum edictum adversus christianos de libris comburendis, etc., Nicomediæ latum est: quod quidem edictum ad diversas imperii Romani provincias transmissum, mense junio in Africam pervenit: eoque in civitate, cui Felix episcopus præerat, promulgato, cum ipse sacros libros tradere constanter renueret, ad diversa tribunalia, etiam trans mare perductus, tandem die 30 augusti apud Venusium Apuliæ urbem gladio percussus martyrium complevit. Ejus tamen festivitatem mense octobri celebrant martyrologia Usuardi, Adonis, Romana Rosweydi, Galesinii et Baronii: at die præcedenti recolitur in Flori et Notkeri martyrologiis. Sed his omnibus præferri debet sinceri martyrologii Bedæ auctoritas, cujus verba, quæ Surianam lectionem egregie confirmant, hic describo: *3 kal. sept., in Venusiana civitate Apuliæ natale SS. Felicis episcopi Tubzocensis, et Andacti, et Januarii presbyteri, et Fortunatiani et Septimini lectorum, qui temporibus Diocletiani in sua civitate tenti a Magniliano curatore, inde multis diu vinculis et carceribus macerati et in Africa et in Sicilia; tandem in occisione gladii consummati sunt. Felix quinquaginta sex annorum virgo obiit. Sunt autem inter Carthaginem et Tibzocam* (mss. in margine *Tibiucam*, an *Tibiuram*) *millia passuum triginta quinque. Eadem usque ad hæc verba, sunt autem*, etc., habentur in vetustissimo cod. ms. Christianæ Regiæ Sueciæ apud Florentinum, et apud Lucam Holstenium in animadversis ad martyrologium Romanum ad diem 30 augusti: nisi quod Januarius inter Felicis socios non recensetur: sed exprimitur dies quo tenti sunt, 18 kalendas julii. Porro nostri Felicis memoria apud Græcos etiam celebris est, qui ejus festum die 16 aprilis commemorant.

ACTA

SANCTI FELICIS EPISCOPI ET MARTYRIS,

Ex codd. mss. et editis.

I. Diocletiano octies et Maximiano septies consulibus, Augustis, exivit edictum imperatorum et Cæsarium, super omnem faciem terræ; et propositum est per colonias et civitates principibus et magistratibus, suo cuique loco, ut libros deificos peterent de manu episcoporum et presbyterorum. Tunc programma positum est in civitate Tibiurensi, die nonarum juniarum. Tunc Magnilianus (al. Magnellianus) jussit ad se perduci seniores plebis. Eadem die Felix episcopus Carthaginem fuerat profectus. Aprum vero presbyterum ad se jussit perduci, et Cyrum (*Bar. Cyrum*) et Vitalem lectores. Quibus Magnilianus curator dixit: Libros deificos habetis? Aper dixit: Habemus. Magnilianus curator dixit: Date illos igni aduri. Tunc Aper: Episcopus noster apud se illos habet. Magnilianus curator dixit: Ubi est?

NOTÆ THEODERICI RUINART.

1. *Diocletiano et Maximiano*. Suriana editio mendose, *Diocl. ix et Maz. viii*. Mendosius sine ullo ms. Baronius,

Constantio Chlora et Galerio Maximiano iv.

Eadem die. Hæc verba desunt in aliis ed. et mss.

Aper dixit : Nescio. Magnilianus curator dixit : Eritis ergo sub officio, donec Anulino proconsuli rationem reddatis.

II. Postera autem die Felix episcopus venit Carthagine Tibiuram. Tunc Magnilianus curator jussit Felicem episcopum ad se perduci per officialem. Cui Magnilianus curator dixit : Felix episcope, da libros vel membranas quascumque habes. Felix episcopus dixit : Habeo, sed non do. Magnilianus curator dixit : Prius est quod imperatores jusserunt, quam quod tu loqueris. Da libros, ut possint igni aduri. Felix episcopus dixit : Melius est me igne aduri, quam Scripturas deificas : quia bonum est obedire Deo magis quam hominibus. Magnilianus curator dixit : Prius est quod imperatores jusserunt, quam id quod tu loqueris. Felix episcopus dixit : Prius est præceptum Domini quam hominum. Magnilianus dixit : Recogita tecum.

III. Post tertium autem diem jussit curator Felicem episcopum ad se perduci, et dixit ei : Recogitasti tecum ? Felix episcopus dixit : Quæ prius locutus sum, et modo loquor, et ante proconsulem eam dicturus. Magnilianus curator dixit : Ibis ergo ad proconsulem, et ibi rationem reddes. Tunc assignatus est illi Vincentius Celsinus decurio civitatis Tibiurepsium.

IV. Tunc profectus est Felix a Tibiura, octavo kalendas julias ligatus deductus est ; ligatum vero jussit in carcerem trudi. Alia autem die productus est Felix episcopus ante lucem : cui dixit proconsul : Quare scripturas supervacuas non reddis ? Felix episcopus dixit : Habeo, sed non dabo. Tunc jussit eum alligatum in ima carceris mitti. Post sexdecim autem dies Felix episcopus productus est de carcere in vinculis, hora noctis quarta, ad Anulinum proconsulem : cui dixit Anulinus : Quare scripturas supervacuas non reddis ? Felix episcopus respondit : Non sum eas daturus. Tunc jussit illum Anulinus proconsul ad præfectum prætorio mitti, idibus julii. Tunc præfectus jussit eum suo carcere recipi, et majoribus vinculis ligari. Post dies autem novem jussit eum præfectus ad imperatores navigare.

V. Tunc Felix episcopus ascendit navim cum vinculis magnis, et fuit in capsâ navis diebus quatuor. Volutatus sub pedibus equorum panem et aquam non gustavit : jejunus in portum pervenit, et in civi-

tate Agrigento exceptus est a fratribus cum summo honore. Inde venerunt in civitatem nomine Catanam : ibi similiter sunt excepti. Inde Messanam venerunt. Inde Taurominium : ibi similiter sunt excepti. Postea fretum navigarunt in partes Lucaniæ civitatem, nomine Rulo. Inde profecti sunt Venusium, quæ est civitas regionis Apuliæ. Tunc præfectus jussit Felicem de vinculis eripi, et dixit : Felix, quare scripturas dominicas non das ? aut forsitan non habes ? Cui respondit : Habeo quidem, sed non do. Præfectus dixit : Felicem gladio interficite. Felix episcopus dixit voce clara : Gratias tibi, Domine, qui me dignatus es liberare.

VI. Et ductus est ad passionis locum (cum etiam ipsa luna in sanguinem conversa est) die tertio kalendas septembris. Felix episcopus elevans oculos in cælum, clara voce dixit : Deus, gratias tibi. Quinquaginta et sex annos habeo in hoc sæculo. Virginitatem custodivi, evangelia servavi, fidem et veritatem prædicavi. Domine Deus cæli et terræ, Jesu Christe, tibi cervicem meam ad victimam flecto, qui permanes in æternum ; cui est claritas et magnificentia in sæcula sæculorum. Amen.

ACTA MARTYRUM

SATURNINI PRESBYTERI, FELICIS, DATIVI, AMPELLI ET ALIORUM,

Ex Baluzio, *Miscell. t. II, p. 56, ex ms. cod. Bibl. Colbert.*

MONITUM BALUZII

ad acta sanctorum Saturnini, Dativi et sociorum.

Addidimus hunc titulum ex codice 930 bibliothecæ Colbertinæ. Decret enim in editionibus Surii et Henschenii. Cum autem ille sit vetus, et in eo quædam, quæ ad historiam sanctorum martyrum pertinent, contineantur quæ in actis ipsis non habentur, visum est alienius momenti eum dare qualem invenimus in veteri codice. Scripta sane sunt ista, quod negari non potest, ab aliquo Donatista, sed docto et erudito ; dignaque mihi visa sunt quæ cum Lactantio conjungerentur, cum ob similitudinem argumenti, tum ob elegantiam sermonis. Quamquam enim ea non sint ipsamet acta martyrum quæ in collatione Carthaginiensi laudata sunt, ut apparet ex sancto Augustino, opus est tamen antiqui scriptoris, et qui non admodum remotus fuit ab ævo Diocletiani. Fal-

NOTÆ THEODERICI RUINART.

IV. *Deductus est. Ed. ol. et mss. add. Carthaginem. Proconsul.* Hæc quæstio in aliis edit. et mss. coram proconsulis legato habita dicitur ; hinc forte supra legendum, *Legatus eum jussit in carcerem trudi ; et hic, proconsulis legatus : Quare, etc.*

Jussit. Aliæ ed. et mss. *Transmisit eum Romæ.* At ex his quæ sequuntur in utraque editione hic præfectus videtur tunc in Africa fuisse.

V. *In portum pervenit.* Aliæ ed. et mss. *pervenit Nolam,* ubi ab ejus civitatis Cognitore interrogatus, et capite damnatus est. Mirum est autem hunc martyrem ad imperatores transmissum, a cognitore aut alio quolibet condemnatum fuisse : nisi forte ii ex imperatoris speciali mandato, qui tunc in ea regione versabatur,

agerent. Porro aliqui codd. asserunt Felicis corpus Carthaginem delatum fuisse.

Agrigento. Agrigentum, Catana, Messana et Taurominium, Siciliae civitates notissimæ, olim episcopales sub Panormitano metropolita, cui nunc solum Agrigentum subjecitur ; nam Messana in metropolim erecta est, Catana archiepiscopum Montis-Regalis agnoscit. Taurominii vero sedes episcopalis extincta est.

Rulo. Hujus civitatis nomen in Italia notitiis non habetur, Lucania vero olim pars erat magnæ Græciæ, quæ basilicæ hodiernæ, regni Neapolitani provinciæ, magnam partem cum aliquot vicinis regionibus comprehendebat. Venusium vero civitas est episcopalis sub Acherontino Metropolitano, ad radices Apennini montis, principatus titulo ornata.

Iuntur ergo vehementer qui auctoritate Augustini abutuntur ut probent ea esse ipsa proconsularia gesta excepta a notariis, cum e contra ex testimonio Augustini colligatur non extare hodie ea gesta, sed tantum historiam quam Donatista ille ex iisdem gestis concinnavit. Nam Augustinus in Breviculo diei tertiæ cap. 17, docet gesta martyrum notata fuisse Diocletiano IX et Maximiano VIII consulibus, pridie idus februarii, cum in hoc libro scriptum simpliciter sit, absque ulla temporis nota, bellum ex quo orti sunt traditores commotum fuisse temporibus Diocletiani et Maximiani. Præterea quæ in capite 16 et sequentibus dicuntur de Mensurio et Cæciliano, ea profecto non pertinent ad gesta proconsularia, et lecta in collatione Carthaginiensi non fuisse recte observatum est a Baronio.

Incipiunt confessiones et actus martyrum Saturnini presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii cæterorumque infra scriptorum, qui propter collectas et scripturas dominicas sub Anulino tunc proconsule Africæ die pridie idus februarii Carthagine Dominum confessi, diversis locis temporibusque discretis beatissimum sanguinem profuderunt.

I. Qui religionis sanctissimæ fide exultat et gloriatur in Christo, quique dominica veritate gaudet, errore damnato, ut Ecclesiam catholicam teneat, sanctamque communionem a profana discernat, acta martyrum legat, quæ necessario in archivo memoriæ conscripta sunt, ne sæculis transeuntibus obsolesceret gloria martyrum et damnatio traditorum. Aggredior itaque cœlestes pugnas novaque certamina gesta per fortissimos milites Christi, bellatores invictos, martyres gloriosos, aggredior, inquam, ex actis publicis scribere, non tam ingenio præditi, quam civili quo illis sum amore conjunctus, consulta quidem hoc faciens, duplici scilicet modo, ut et in iudicibus eorum ad martyrium animos præparemus, et quos vivere in perpetuum atque cum Domino Christo regnare confidimus, etiam confessionis ipsorum pugnas

BALUZII

I. *In archivo memoriæ.* Infra, cap. 9. *Ejusque confessionem in memoriam una cum cæterorum confessionibus redigens.* Ubi Baronius annotat memoriam dictum fuisse locum in quo gesta proconsularia asservantur. Verum cum id nullo veterum testimonio comprobet, et res obscura sit, nondum mihi persuasum est veram esse interpretationem illam. Notum est fuisse in palatio Imperatorum magistros memoriæ, qui dictabant ad memoriam, de quibus multa pro suo more dixit Salmasius in Notis ad scriptores historiæ augustæ pag. 207 et 480. Verum hæc memoria diversa fuit ab ea cujus hic mentio. Puto autem hic memoriam significare codices publicos, in quibus causæ scribebantur quæ in foro agitabantur, ne earum memoria aboleretur. Sed in initio hujus historiæ, ubi legitur acta martyrum ideo in archivo memoriæ conscripta esse ne sæculis transeuntibus obsolesceret gloria martyrum, existimo eam vocem diverso sensu positam esse, et hic non referri ad codices publicos, quorum custodia non erat penes eorum, sed ad libros Ecclesiasticos, in quibus conscripta erant gesta martyrum ad memoriam omnium sempiternam.

A atque victorias, cum in litteris digerimus, æternæ memoriæ conferamus. Sed non invenio, fratres dilectissimi, quibus utar exordiis, quoque principio laudis aggrediar sanctissimorum martyrum felicissimam confessionem. Magnis enim rebus magnisque virtutibus rapior: et quidquid est quod in ipsis aspicio, hoc totum divinum atque cœleste admiror, in devotione fidem, in vita sanctitatem, in confessione constantiam, in passione victoriam. Quæ res quanto solæ in suis virtutibus fulgent, tanto sunt omnes in singulis martyribus clariores. Placet igitur in principio causam ipsius belli tractare totiusque mundi discrimen necessario breviter omni celeritate discurrere; ut agnita veritate, et præmia Martyrum et pœnas quis noverit traditorum.

B II. Temporibus namque Diocletiani et Maximiani bellum diabolus Christianis indixit isto modo ut sacrosancta Domini testamenta Scripturasque divinas ad exurendum peteret, basilicas dominicas subverteret, et ritus sacros cœtusque sanctissimos celebrari Domino prohiberet. Sed non tulit exercitus Domini Dei immane præceptum, sacrilegamque jussionem perhorruit; et mox fidei arma corripuit, descendit in prælium, non tam contra homines quam contra diabolum pugnaturus. Et quamvis tradendo gentilibus Scripturas dominicas atque testamenta divina profanis ignibus comburenda, a fidei cardine cecidere nonnulli, conservando tamen eas, et pro ipsis libenter suum sanguinem effundendo, fortiter fecere quamplurimi, quique pleni Deo, devicto atque prostrato diabolo, victricem palmam in passione gestantes, sententiam in traditores atque in eorum consortes, qua illos ab Ecclesiæ communione rejecerant, cuncti martyres proprio sanguine consiguabant. Fas enim non fuerat ut in Ecclesia Dei simul essent martyres et traditores. Advolabant igitur undique versum ad certaminis campum immensa agmina confessorum: et ubi quisque hostem repererat, castra illic dominica collocabat. Namque in civitate Alutinensi in domo Oceani Felicis, cum bellica caueret tuba, do-

NOTÆ.

II. *Testamenta.* In codice Colbertino scriptum est, *sacramenta*, id est, mysteria: quod eodem recidit.

Alutinensi. Ita Surius et codex Colbertinus. Editio Henschenii habet *Abitinensi*, ex duobus antiquis codicibus, ut ipse ait. Sane in collatione Carthaginiensi legimus Maximum et Victorem episcopos Abitinenses, et in concilio Carthaginiensi sub Cypriano adfuit Saturninus episcopus ab Abitinis. Ego tamen, qui scio periculosam esse quamlibet mutationem in nominibus propriis, præcipue vero in nominibus civitatum Africae, veterem lectionem retinui.

Oceani. In codice Colbertino legitur *octavi*. Sic etiam in Trevirensi scriptum fuisse admonet Henschenius.

Bellica tuba. Ne quis existimare possit hæc dicta esse more rhetorum, non autem stylo simpliciter historico, proferendus est locus insignis ex actis sanctæ Euphemiæ martyris, quæ hac ipsa persecutione fervente ad Deum translata est apud Chalcedonem. Illic ergo scriptum est fuisse in ea civitate *templum Martis et insigne illius simulacrum. Vocabant autem edicta cives ad festum et eos qui habitabant circa Chalcedonem. Minabantur vero mortem et supplicia iis*

minica signa gloriosi martyres erexerunt; ubique celebrantes ex more dominica sacramenta, a coloniae magistratibus atque ab ipso stationario milite apprehenduntur, Saturninus presbyter cum filiis quatuor, id est, Saturnino juniore et Felice lectoribus, Maria sanctimoniali, Hilarione infante, itemque Dativus, qui et senator, Felix, alius Felix, Emeritus, Ampelius, Rogatianus, Quintus, Maximianus, Thelica, Rogatianus, Rogatus, Januarius, Cassianus, Victorianus, Vincentius, Cæcilianus, Restituta, Prima, Eva, Rogatianus, Guinalius, Rogatus, Pomponia, Secunda, Januaria, Saturnina, Martinus, Elautus, Felix, Margareta major, Honorata, Regiola, Victorianus, Pelusius, Faustus, Dacianus, Matrona, Cæcilia, Victoria, Herecina, secunda Matrona, Januaria.

III. Qui apprehensi producebantur alacres ad forum. Adhuc in primum certaminis campum prior Dativus ibat, quem sancti parentes candidum senatorem cælesti curiæ genuerunt. Ibat etiam presbyter Saturninus numerosa vallatus propagine liberorum: cujus partus partem sibi sociam martyrio destinavit, partem sui nominis pignus Ecclesiæ relinquebat. Hos agmen dominicum sequebatur, in quo fulgebat cælestium splendor armorum, scutum fidei, lorica justitiæ, salvationis galea, et gladius bifrons sermo Dei: quorum præsidio fulti, spem victoriæ fratribus promittebant. Sed jam ad supradictæ civitatis pervenerunt forum. Ibi primum congressi, confessi, quis palmam magistratus elogio sustulerunt. In isto namque foro jam pro scripturis dominicis dimicaverat Cæcilius, cum Fundanus civitatis quondam episcopus scripturas dominicas traderet exurendas: quas cum magistratus sacrilegus igni apponeret, subito imber sereno cælo diffunditur, ignis scripturis sanctis ad motus extinguitur, grandines adhibentur, omnisque ipsa regio pro scripturis dominicis, elementis furentibus, devastabatur. De hac igitur civitate martyres Christi exoptata prima vincula susceperunt; directique ad Carthaginem, alacres ac læti per totum iter hymnos Domino canticaque psallebant. Qui cum ad officium Anulini tunc proconsulis pervenirent, starentque in acie constanter ac fortiter, sævientis impetus diaboli dominica constantia retundebant. Sed cum non contra omnes simul milites Christi diabolica rabies prævaleret, singulos in certamina postulavit. Quorum certaminum pugnas non tam meis exequar quam martyrum dictis; ut et sævientis hostis audacia in tormentis atque in ipsa sacrilega invectione noscatur, et Christi Domini præpotentis virtus in tolerantia martyrum atque in ipsa confessione laudetur.

IV. Cum igitur ab officio proconsuli offerrentur,

BALUZII NOTÆ.

ad quos erant ventura, si non persuaderentur ut adorerent dæmones. Tubæque clare sonantes et terribiliter erant signum conveniendi ad templum. Acta sancti Alexandri martyris hac ipsa persecutione sublatis, apud Surium die 13 Maii: *Itaque omnes audita præ-*

A suggerereturque quod a magistratibus Alutiniensium transmissi essent Christiani qui contra interdictum Imperatorum et Cæsarum collectam dominicam celebrassent, primum proconsul Dativum interrogat cujus esset conditionis et utrum collectam fecisset: qui cum se christianum et in collecta fuisse profiteretur, auctor ab ipso collectionis sanctissimæ postulatur, statimque jubetur officium eundem in equuleum sublevare extensumque unguis præparare. Sed cum carnifices jussa crudelia atroci velocitate complerent, starentque sævientis in dictis, et denudatis ad vulnera martyris lateribus, erectis unguis imminerent, subito sese per medium Thelica fortissimus martyr tormentis subjecit et clamavit, Quia christiani sumus nos, Nos, inquit, collegimus. Statimque proconsul furor exarsit, et ingemiscens,

spirituali gladio graviter vulneratus, martyrem Christi gravissimis ictibus tutudit, in equuleum suspensum extendit, unguis perstridentibus laniavit. At contra gloriosissimus Thelica martyr media de ipsa carnificum rabie hujusmodi preces Domino cum gratiarum actione effundebat: Deo gratias. In nomine tuo, Christe Dei Filii, libera servos tuos. Talia precantur proconsul, Quis est, inquit, auctor tecum congregationis vestræ? Qui crudelius sævientis carnifici clara voce respondit: Saturninus presbyter et omnes. O martyrem primatum omnibus dantem. Non enim presbyterum fratribus prætulit, sed presbytero fratres confessionis consortio copulavit. Quærente igitur proconsule Saturninum, ostendit non quod illum prodiderit, quem secum adversus diabolum pariter dimicare cernebat, sed ut illi panderet integræ se celebrasse collectam, quando cum ipsis etiam presbyter fuerat. Manabat igitur cum voce sanguis Dominum deprecantis, et præceptorum Evangelii memor, inimicis suis veniam martyr in ipsa corporis sui laniamenta poscebat. Inter ipsos namque vulnerum gravissimos cruciatus, tortores pariter et proconsulem his vocibus exprobrabat. Injuste facitis, infelices, contra Deum facitis. Deus altissime, noli illis consentire ad hæc peccata. Peccatis, infelices, adversus Deum facitis. Custodimus præcepta Dei altissimi. Injuste agitis, infelices; innocentes laniatis. Non sumus homicidæ, non fraudem fecimus. Deus, miserere. Gratias tibi ago. Pro nomine tuo, Domine, da sufferentiam. Libera servos tuos de captivitate hujus sæculi. Gratias tibi ago, nec sufficio tibi gratias agere. Et cum ictibus unguarum concussa fortius latera sulcarentur, profluensque sanguinis unda violentis tractibus emanaret, proconsulem sibi dicentem audivit: Incipies sentire quæ vos pati oporteat. Et adjecit: Ad gloriam. Gratias ago Deo regnorum. Apparet regnum æternum, regnum incor-

conum voce et tubæ clangore, parati erant cum imperatore in Jovis templo præsto esse.

IV. *In ipsa laniamenta.* Ita omnino codex Colherthinus. Idem autem hoc loco valet vox in ac inter; ut infra, cap. 11, animam in tormenta carceris ponens.

raptum. Domine Jesu Christo, Christiani sumus, tibi servimus; tu es spes nostra, tu es spes Christianorum. Deus sanctissime, Deus altissime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo agimus. Cui talia oranti cum a diabolo per judicem diceretur, custodire te oportuit jussionem Imperatorum et Caesarum, defatigato jam corpore, forti atque constanti sermone victor animo proclamavit: Non curo nisi legem Dei, quam didici. Ipsam custodio, pro ipsa moriar, in ipsa consumor, præter quam non est aliud. Talibus itaque dictis gloriosissimi martyris in suis tormentis magis ipse Anulinus torquebatur: cujus tandem rabies ferocitate saginata, postea reclusum in carcere, passione condignum martyrem destitavit.

V. Post hunc Dativus a Domino in certamine erigitur, qui Thelicæ ad fortissimum prælium de proximo conjunctus est: qui cum pendendo in equuleo extensus, se voce sæpius repetita christianum esse et collectam fecisse fortiter proclamaret, emerit sanctissimæ Victoriæ martyr frater, vir sane togatus, sed a religionis christianæ sanctissimo cultu ipsis temporibus alienus; qui suspensum in equuleo martyrem profanis vocibus hactenus arguebat: Hic est, ait, Domine, qui per absentiam patris nostri, nobis hic studentibus, sororem nostram Victoriam seducens, hinc de splendidissima Carthaginis civitate una cum Secunda et Restituta ad Alutinensem coloniam secum usque perduxit, quique numquam domum nostram ingressus est nisi tunc quando quibusdam persuasionibus puellares animos illiciebat. Sed non tulit Victoria clarissima martyr Domini collegam et commartyrem suum falso appeti Senatorem, statimque christiana libertate prorumpens, Nullius, inquit, persuasione profecta sum, nec cum ipso ad Alutinensem coloniam veni. Hoc possum per cives probare. Omnia mea sponte atque voluntate perfeci. Nam et in collecta fui, et dominicum cum fratribus celebravi, quia christiana sum. Tunc impudens advocatus maledicta exaggerabat in martyrem. Et contra martyr gloriosus de equuleo cuncta vera responsione solvebat.

VI. Inter hæc Anulinus ardescens, premi ungulas in martyrem jubet. Statim carnifices nuda præparataque ictibus latera cruentis vulneribus invenerunt. Advolabant truces in manus jussis velocibus, secretaque pectoris, disruptis cutibus visceribusque divulsis, nefandis aspectibus profanorum annexa crudelitate pandebant. Inter hæc martyris mens immobilis; et licet membra rumpantur, divellantur viscera, latera dissipentur, animus tamen martyr integer inconcussusque perdurat. Denique dignitatis suæ memor Dativus, qui et Senator, tali voce preces Domino sub carnifice rabiente fundebat: O Christe Domine, non confundar. His dictis, beatissimus martyr quod a Domino poposcerat, tam facile meruit

BALUZII NOTÆ.

VII. *Ad bonam mentem.* Vide quæ dicta supra sunt ad caput xxxiv Lactantii, lib. de Mort. persecut., tom. vii, col. 219.

A quam breviter postulavit Denique mox proconsul mente concussa, lingua volente parcere prostravit. Cessavere carnifices. Fas enim non erat martyrem Christi in commartyris suæ Victoriæ causa torqueri. Namque cum contra eum etiam Pompeianus suspicionis indignæ sævus accusator accederet, calumniosamque conjungeret actionem, despectus a martyre est et percussus. Quid agis hoc in loco, diabole? Quid contra martyres Christi adhuc usque conaris? A Senatore Domini ac martyre et potestas simul et forensis rabies superata est. Sed clarissimus martyr etiam pro Christo tortus, cum interrogatus utrum in collecta fuisset, profiteretur constanter et diceret cum collecta fuisset se supervenisse et dominicum cum fratribus congrua religionis devotione celebras: e auctoremque ejusdem collectionis sanctissimæ unum fuisse, in sese rursus proconsulem acris excitavit; cujus recrudescente sævitia, geminata martyris dignitas iterato unguis sulcantibus exaratur. At martyr ad vulnerum cruciatus sævissimos pristinam suam repetens orationem, Rogo, ait, Christe, non confundar. Quid feci? Saturninus est presbyter noster.

VII. Hujus cum latera, duri trucidisque carnificis magistra crudelitate monstrante, aduncis unguis raderentur, Saturninus presbyter ad prælium postulatur: qui cœlestis regni contemplatione considerans parva admodum ac levia suis commartyres sustinere, congregari etiam ipse taliter cœpit. Nam dicente proconsule, Tu contra jussionem imperatorum et Caesarum fecisti, ut hos omnes colligeres, respondit presbyter Saturninus, Domini Spiritu suggerente securus: Dominicum celebravimus. Proconsul ait: Quare? Respondit: Quia non potest intermitti dominicum. Qui mox ut hæc dixit, contra Dativum statim jubet aptari. Spectabat interea Dativus laniamenta corporis sui potiusquam dolebat, et cujus ad Dominum mens animusque pendebat, nihil dolorem corporis aestimabat; sed tantum Dominum precabatur dicens: Subveni, rogo, Christe, habe pietatem, serva animam meam, custodi spiritum meum, non confundar. Rogo, Christe, da sufferentiam. Cui cum a proconsule diceretur, Ex hac splendidissima civitate magis debueras alios ad bonam mentem vocare, et non contra præcepta imperatorum et Caesarum facere, fortius atque constantius acclamabat: Christianus sum. Qua voce diabolus superatus, Pærec, inquit. Simulque illum in carcerem tradens, passioni condignæ martyrem reservavit.

VIII. At vero presbyter Saturninus recenti martyrum sanguine delibutus, cum penderet in equuleo, admonebatur in eorum fide persistere in quorum cruore perstabat. Hic cum interrogaretur utrum auctor ipse esset et omnes ipse adunasset, et diceret: Etiam, ego præsens in collecta fui, Emeritus lector ad certamen exiliens, congregante presbytero: Ego sum auctor, inquit, in cujus domo col-

lecta facta fuit. At proconsul qui jam totiens victus fuerat, impetus Emeriti perhorrebat; et tamen in presbyterum versus, Quare contra præceptum, inquit, faciebas, Saturnine? Cui Saturninus: Intermitti dominicum non potest, ait. Lex sic jubet. Tunc proconsul: Non tamen debuisti prohibita contemnere, sed observare potius, et non rem facere contra præceptum imperatorum. Et meditata jamdiu in martyribus voce, terrorem suæ iræ commovit; cui non pigro paretur obsequio. Nam carnifices in senile corpus presbyteri ruunt, et grassante rabie, rupta nervorum connexione, discerpunt. Ingemiscentia supplicia et novi generis in sacerdotem Dei exquisita tormenta videres, quasi in pabulo vulnerum famis rabie sævire carnifices, apertisque visceribus, ad horrorem videntium inter ruborem sanguinis, ossa nudata palere, et nec inter moras torquentium, exclusam animam corpus supplicio pendente deserere. At tali voce Dominum presbyter precabatur: Rogo te, Christe, exaudi. Gratias tibi ago, Deus: Jube me decollari. Rogo, Christe, miserere. Fili Dei, subveni. Cui proconsul: Quare contra præceptum facis? Et presbyter: Lex sic jubet, lex sic docet, inquit. O admiranda satis ac prædicanda presbyteri doctoris divina responsio! Legem sanctissimam etiam in tormentis presbyter prædicat, pro qua libenter supplicia sustinebat. Legis denique voce deterritus Anulinus: Parcam, inquit, eumque in custodiam carceris redigens, exoptato supplicio destinavit.

IX. At vero Emerito applicito, in tua, inquit proconsul, domo collectæ factæ sunt contra præcepta imperatorum? Cui Emeritus sancto Spiritu inundatus: In domo mea, inquit, egimus dominicum. At ille: Quare permittebas, ait, illos ingredi? Respondit: Quoniam fratres mei sunt, et non poteram illos prohibere. Sed prohibere, inquit, illos debuisti. At ille: Non potui, ait, quoniam sine dominico non possumus. Statim etiam ipse in equuleo jubetur extendi extensusque vexari. Qui cum validos ictus innovato carnifice pateretur: Rogo, ait, Christe, subveni. Contra præceptum Dei facitis, o infelices. Et interlocuenti proconsuli: Non oportuerat te eos suscipere, respondit: Non potueram quin susciperem fratres meos. At proconsul sacrilegus: Sed prior, inquit, erat jusio imperatorum et Cesarum. Contra religiosissimum martyr, Deus, inquit, major est quam imperatores. Rogo, Christe, tibi laudes. Christe Domine, da sufficientiam. Cui talia precanti hæc proconsul injecit: Habes ergo scripturam aliquam in domo tua? Et respondit: Habeo, sed in corde meo. Et proconsul: In domo, inquit, tua habes, an non? Emeritus martyr ait: In corde meo illas habeo. Rogo, Christe, tibi laudes. Libera me, Christe, in nomine tuo. Brevis patior, libenter patior. Christe, non confundar. O martyrem apostoli memorem, qui legem Domini conscriptam habuit, non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. O martyrem legis sacræ idoneum diligentemque custodem, qui traditorum facinus perhorrescens,

A scripturas dominicas, ne perderet, inter secreta sui pectoris collocavit. Quo cognito, proconsul: Parce, inquit. Ejusque confessionem in memoriam una cum cæterorum confessionibus redigens: Pro vestris meritis omnes, inquit, secundum confessionem vestram pœnas meritas persolveis.

X. Sed jam ferina rabies ore cruento tormentis martyrum saginata languebat. Sed cum Felix nomine et passione processisset in prælium, aciesque Domini omnis incorrupta invictaque perstaret, tyrannus mente prostratus, voce demissus, anima et corpore dissolutus: Spero vos, inquit, hanc partem potius eligere, qua possitis vivere, ut jussiones conservetis. Contra quæ confessores Domini, invicti martyres Christi, tanquam ex uno ore dixerunt: Christiani sumus, non possumus nisi Domini legem sanctam usque ad effusionem sanguinis custodire. Qua voce percussus inimicus Felici dicebat: Non quæro utrum christianus sis, sed an collectam feceris, vel scripturas aliquas habeas. O stulta judicis et ridenda interrogatio! Christianus, inquit, utrum sis tace. Et addidit: Si in collecta fuisti? Respondit: Quasi christianus sine dominico possit, aut dominicum sine christiano celebrari. An nescis, Satanas, in dominico christianum et in christiano dominicum constitutum, ut nec alterum sine altero valeat esse? Cum nomen audieris, frequentiam Domini discere; et cum collectam audieris, nomen agnosce. Denique cognosceris a martyre et rideris, tali responsione confunderis. Collectam, inquit, gloriosissime celebravimus, ad scripturas dominicas legendas in dominicum convenimus semper. Qua confessione confusus graviter Anulinus, fustibus cæsum, exanimem, cœlesti concilio martyrem properantem ad siderea tribunalia, expleta passione, consociat.

XI. Sed Felicem sequitur alius Felix nomine pariter et confessione atque ipsa passione consimilis. Pari etenim virtute congressus, etiam ipse fustium læsione quassatus, animam in tormenta carceris ponens, superioris Felicis est martyrio copulatus. Post hos suscepit certamen Ampelius custos legis, scripturarum divinarum fidelissimus conservator. Hic quærente proconsule an in collecta fuisset, hilaris atque securus alacri voce respondit: Cum fratribus, inquit, feci collectam, dominicum celebravi; et scripturas dominicas habeo mecum, sed in corde meo conscriptas. Christe, tibi laudes refero. Exaudi, Christe. Qui cum hæc dixisset, cervicibus contusis, quasi jam in tabernaculum dominicum lætus cum fratribus relegatur. Hunc sequitur Rogatianus: qui confessus Domini nomen, supradictis fratribus jungebatur illæsus. Quintus vero Applicitus, egregie nomen Domini magnificeque confessus, cæsus fustibus in carcerem truditur, condigno martyrio reservatus. Hunc sequebatur et Maximianus, in confessione par, in congressione consimilis, in victoria triumphis æqualis. Post quem junior Felix spem salutenque Christianorum dominicum esse proclamans, cum similiter etiam ipse fustibus cæderetur: Ego, inquit, devota mente celebravi dominicum, collectam cum fratribus feci, quia christi-

tianus sum. Qua confessione supradictis fratribus meruit etiam ipse sociari.

XII. At junior Saturninus, martyris Saturnini presbyteri progenies, in certamen optatum festinus accessit, appropinquans patris virtutibus gloriosissimis adæquari. Cui cum proconsul furibundus diabolo suggerente dixisset : Et tu, Saturnine, interfuisti? Respondit Saturninus, Christianus sum. Non a te quæro hoc, ait, sed utrum egeris dominicum. Cui Saturninus respondit : Egi dominicum, quia Salvator est Christus. Quo nomine Salvatoris audito, Anulinus exarsit, et in filium patrium instaurat equuleum. Extensoque Saturnino : Quid, inquit, Saturnine, profiteris? Vides ubi positus sis. Habes aliquas scripturas? Respondit : Christianus sum. Proconsul vero ait : Ego quæro an conveneris et an scripturas habeas. Respondit : Christianus sum. Aliud non est nomen quod post Christum oporteat nos sanctum observare. Qua confessione diabolus inflammatus : Quoniam permanes, inquit, in obstinatione tua, etiam te oportet tormentis affici. Dic an aliquas scripturas habeas. Et ad officium dixit : Vexa illum. Ibant in adolescentis latera paternis vulneribus lassati tortores, et adhuc humectantem in unguis patrium sanguinem cognato filii cruori miscebant. Videres per hiantium vulnorum sulcos de lateribus antea genitoris sanguinem fluere, et cruorem filii paterno permixtum unguis rorantibus emanare. At juvenis gemini sanguinis admixtione recreatus, medelam potius quam tormenta sentiebat, et recepta in tormentis fortitudine, fortissimis vocibus exclamabat : Scripturas dominicas habeo, sed in corde meo. Rogo, Christe, da sufferentiam. Spes est vitæ. Anulinus inquit : Quare contra præceptum faciebas? Respondit : Quia christianus sum. Quo audito : Parce, inquit. Et statim cessante tormento in patrium consortium relegatur.

XIII. Interea mergebat in noctem horis labentibus dies, et consumptis cum sole tormentis, defecit atra tortorum rabies, et cum sui iudicis crudelitate languebat. Sed legiones dominicæ, in quibus Christus, perpetuum lumen, armorum cælestium corusco splendore fulgebat, fortius atque constantius in certamina prosiliebant. Cum vero adversarius Domini tot martyrum præliis gloriosissimis victus, tantisque ac talibus congressionibus superatus, desertus a die, comprehensus a nocte, deficiente jam carnificum rabie, profligaturus cum singulis congregari ulterius non valeret, totius exercitus Domini animos percontatur, devotasque sanctorum mentes tali interrogatione propulsat : Vidiistis, inquit, eos qui perseveraverunt, quid

A sustinuerunt, vel quid in sua confessione perstantes adhuc habeant sustinere. Et ideo qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut salvus esse possit, profiteatur. Ad hæc confessores Domini, gloriosi martyres Christi, læti ac triumphantes simul, non ex proconsulis dictis, sed ex victoria passionis Spiritu sancto ferventes, fortius clariusque tamquam ex uno ore dixerunt : Christiani sumus. Qua voce prostratus est diabolus, et concussus Anulinus confususque, omnes sanctos in carcerem trudens, illos martyrio destinavit.

XIV. Et ne devotissimus feminarum sexus florentissimusque sacrarum virginum chorus certaminis tanti gloria privaretur, omnes feminæ, Christo Domino auxiliante in Victoria congressæ sunt et coronatæ. Etenim Victoria sanctissima feminarum, flos virginum, decus et dignitas confessorum, honesta natalibus, religione sanctissima, moribus temperata, in qua naturæ bonum candida pudicitia relucebat, respondebatque pulchritudini corporis fides pulchrior mentis et integritas sanctitatis, ad secundam palmam restitutam se in Domini martyrio lætabatur. Huic namque ab infantia jam clara pudicitia signa fulgebant, et rudibus adhuc annis, apparebat rigor castissimus mentis et quædam dignitas futuræ passionis. Denique postquam plena virginitas ultimum ætatis tempus explovit, cum puella nolens et reluctans in nuptias a parentibus cogere, invitamque tradere sponso prædo suggereret, clam se per præcepta puella dimittit, aurisque famulantibus supportata, incolomis gremio terræ suscipitur. Neque fuerat postmodum pro Christo Domino passura, si pro sola tunc pudicitia moreretur. Liberata igitur nuptialibus tædis, illusoque simul cum parentibus sponso media pene de ipsa nuptiarum frequentia prosiliens, ad ædem pudicitia portumque pudoris Ecclesiam intacta virgo confugit, ibique consecrati Deo dicatque capitis in perpetuam virginitatem sacratissimum crinem inconcusso pudore servavit. Hæc ergo ad martyrium properans, florentem pudicitia palmam triumphali dextera præferebat. Namque interroganti proconsuli quid profiteretur, clara voce respondit : Christiana sum. Et cum a Fortunatiano fratre togato ejusque defensore vanis argumentationibus mente capta esse diceretur, Victoria respondit : Mens mea est, inquit, numquam mutata sum. Ad hæc proconsul : Vis, inquit, ire cum Fortunatiano fratre tuo? Respondit : Nolo, quia christiana sum ; et illi sunt fratres mei qui Dei præcepta custodiunt. O puellam divinæ legis auctoritate fundatam ! O virginem gloriosam æterno Regi merito consecratam ! O beatissimam martyrem evangelica professione

BALUZII NOTÆ.

XIV. Ad ædem pudicitia. Id est, ad templum Dei. Figurata et elegans loquendi ratio, ut quæ virginitatem suam dedicare ac consecrare Christo volebat, intelligeretur. De æde pudicitia patriciæ, quæ Romæ in foro boario erat ad ædem rotundam Herculis, mentio est apud T. Livium lib. x et Festum. Eam in regione octava fuisse scribit P. Victor.

Sacr. crinem servavit. Non totodit ergo Victoria crinem suum cum se Christo consecravit. Quippe

olim feminis Christianis interdictum erat ne comam deponerent, etiam quibus placebat perpetuæ professio continentia. Sed tamen paulo post, ut in epistola 48 ad Sabinianum scribit Hieronymus, in Ægypti ac Syriæ monasteriis hic mos fuit ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverent et sæculum conculcarent, crinem monasteriorum matribus offerrent descendum.

clarissimam quæ dominica voce respondit! Hi sunt fratres mei qui Dei præcepta custodiunt. Quibus auditis, Anulinus deposita iudicis auctoritate, ad persuasionem puellæ descendit. Consule tibi, inquit. Vides enim fratrem tuum providere cupientem salutis tuæ. Cui martyr Christi: Mens mea est, inquit, nunquam mutata sum. Nam et in collecta fui, et dominicum cum fratribus celebravi, quia christiana sum. Mox cum hæc Anulinus audisset, furis agitated exarsit, et puellam sacratissimam martyrem Christi in carcerem una cum cæteris relegans, passioni omnes reservavit.

XV. Sed Hilarianus adhuc supererat, unus de natis presbyteri martyris Saturnini, qui ætatem suam parvulam ingenti devotione vincebat. Hic patris fratrumque triumphis approprians jungi, diras tyranni minas non tam exhorruit quam in nihilum duxit. Huic cum diceretur: Patrem tuum aut fratres tuos secutus es? subito brevi de corpore vox juvenilis auditur, et angustum pueri pectus ad confessionem Domini totum aperitur in voce respondentis: Christianus sum, et mea sponte atque voluntate cum patre meo et cum fratribus meis feci collectam. Audiebas patris Saturnini martyris vocem per dulcis filii meatus exire et contentem Christum Dominum linguam de fratris exemplo secururam. Sed proconsul stultus, non intelligens contra se non homines, sed Deum in martyribus dimicare, nec quia in puerilibus annis ingentes animos sentiebat, putabat puerum tormentis infantis posse terreri. Denique amputabo, inquit, et comam tibi et nasum et aurículas, et sic te dimitto. Ad hæc Hilarianus puer, patris fratrumque virtutibus gloriosus, qui jam didicerat a majoribus suis tormenta contemnere, clara voce respondit: Quidquid facere volueris, fac, quia christianus sum. Mox in carcerem recipi etiam ipse jubetur; ingentique cum gaudio vox Hilariani auditur dicentis: Deo gratias. Hic certaminis magni pugna perficitur, hic diabolus superatur et vincitur, hic martyres Christi de passionis futuræ gloriæ æterna congratulatione lætantur.

APPENDIX AD ILLA ACTA

QUIBUS CONTINETUR ACCUSATIO DONATISTARUM IN MENSURIUM ET CÆCILIANUM.

De qua Optatus lib. 1, § 49 et 20, p. 48 et 49.

Vide ibi notam 44.

XVI. Verum quoniam nos, ut supra diximus, schismatis tempus admonuit confessionibus tantis ac talibus martyrum decreta conjungere constitutionesque sanctissimas amicorum Dei gestis superioribus catenare, necessario breviter cuncta quæ martyres in carcere ex auctoritate legis divinæ sanxerunt, servandaque posteris reliquerunt, discurram, nec lapsorum superbiam atque audaciam traditorum in hac ipsa mea

BALUZII

XV. Comam. Editiones habent *collum*, omnino contra mentem proconsulis. Nam his infantem minis terrere volebat, quo modo si verbera minaretur aut præcipitium ex edito loco, non tamen periculoso. At colli amputatio ultra progreditur, nec inter minas pueriles censi potest. Melius igitur codex Colberlinus, qui *comam* habet. Sunt enim pueri amatores

A festinatione præteream. Coegit enim transcendere nihil gestorum fides, amor legis, Ecclesiæ status, salus publica, vita communis. His enim de rebus Ecclesia catholica quæ sit poterit recognosci, si habes pestifera traditorum nefandis actibus suis sententiaque martyrum omnibus sæculis declaretur. Postquam igitur supradictos martyres Christi exoptatus carcer recepit, confessores qui priores illic detrusi fuerant, victricibus palmis triumphales dexteris vententibus adjungebant. Veniebant præterea ad eundem locum et ex diversis Provinciæ partibus alii quoque quamplurimi confessores; inter quos erant episcopi, presbyteri, diaconi, cæterique clerici, qui legem Domini asserentes, collectam dominicumque constanter et fortiter celebrabant, quique scripturas dominicas divinaque testamenta de flamma atque de incendio conservantes, seipsos diris ignibus cruciatibusque diversis, Machabæico more, pro divinis legibus obtulerunt.

XVII. Ea igitur tempestate, cum horridus carcer crassæque tenebræ intra se clausos retinerent testes fidelissimos Dei, et ingentia catenarum pondera devota membra vincirent, cum debilitaret fames, fatigaret sitis, frigus quatefet, turba comprimeret, latera ipsa recenti unguarum laceratione disrupta ferveret, inter catenas et ferrum instrumentaque tormentorum ex auctoritate legis divinæ, quod sibi met posterisque martyribus conservarent, celebrantes concilium, cœlestia decreta condebant. Vere enim vivus ille Spiritus sanctus confessorum mentes æternis aspirando et divinis colloquiis exercebat. Sed post crudelem tempestatem ac persecutionis horribiles minas, quibus christianam religionem tyrannica rabies infestaverat, quo iterum purior ac serenior christiani nominis pax æterna lucesceret, nec defuit traditorum omnium callidissima fraus conspiratioque pestiferorum naufragorum diabolica arte composita, quæ sub prætextu religionis religionem impugnaret, fidem everteret, legem divinamque jura turbaret; maxime cum etiam Mensurius Carthaginensis quondam episcopus recenti scripturarum traditione pollutus, sceleris sui amentiam pejore cœpisset ferocia publicare: quippe qui combustorum veniam librorum a martyribus poscere atque implorare debuerat, ut delicta sua majoribus flagitiis cumlaret, eo animo sæviebat in martyres quo divinas tradiderat leges. Etenim hic tyranno sævior, carnifice crudelior, idoneum sceleris sui ministrum diaconum suum elegit Cæcilianum; idemque lora et flagra cum armatis ante fores carceris ponit, ut ab ingressu atque aditu cunctos qui victum potumque in carcerem martyribus afferebant, gravi affectos injuria propulsaret. Et cæ-

NOTÆ.

comarum suarum. Hinc Statii carmen de coma Earini.

XVI. Quæ deinceps sequuntur, quia manifestas calumnias continent in Mensurium episcopum Carthaginensem et diaconum ejus Cæcilianum, qui et ipse postea fuit episcopus Carthaginensis, omissa sunt in secunda editione Surii et Henscheniana.

debantur à Cæciliano passim qui ad alendos martyres veniebant, sitiētibz intus in vinculis confessoribus pocula frangebantur ante carceris limina, cibi passim lacerandi canibus spargebantur, jacebant ante carceris fores martyrum patres matresque sanctissimæ, et ab extremo conspectu liberorum excussi, graves nocte dieque vigilias ad ostium carceris exercebant. Erat fletus horribilis et acerba omnium qui aderant lamentatio, prohibere pios martyrum complexus, et divelli a pietatis officio christianos, Cæciliano sæviente tyranno et crudeli carnifice.

XVIII. Interea martyres Christi non carceris squalor, non viscerum dolor, non denique ulla rerum penuria commovebat; sed meritis jam Domino et confessione vicini direxerunt in posteros salutem, quæ communem christiani nominis progeniem ab omni recidiva communione traditorum secerneret, tali sub comminatione: *Si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis cælestibus non habebit.* Et hanc sententiam suam sancti Spiritus auctoritate conscriptam tali comparatione firmabant. *Scriptum est, in Apocalypsi: Quicumque adjecerit ad librum istum apicem unum aut litteram unam, adjiciat illi Deus innumerabiles plagas; et quicumque deleverit, deleat partem ejus Dominus de libro vitæ. Si ergo additus apex unus, aut littera una dempta de libro sancto radicatus amputat, et sacrilegum facit, et subvertit auctorem, necesse est omnes eos qui testamenta divina legesque venerandas omnipotentis Dei et Domini nostri Jesu Christi profanis ignibus tradiderunt exurendas, æternis gehennæ ardoribus atque inexstinguibili igne torqueri. Et ideo, ut supra diximus, si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis cælestibus non habebit.* Hæc communicantes singuli ad passionis gloriam festinabant, supremaque testatione unusquisque martyrum cruore proprio consignabat. Exinde Ecclesia sancta sequitur martyres, et detestatur execratæ perfidiæ traditores.

XIX. Igitur cum hæc ita sint, quisdam est divini juris peritiam pollens, fide præditus, devotione præclarus, religione sanctus, qui judicis Dei memor veritatem ab errore discernat, a fide perfidiæ disjungat, simulationemque fictam a certa et integra sanctitate recludet, separet a stante lapsam, ab integro vulneratam, a justo reum, ab innocente damnatum, a custode legis proditorem, a confessore Christi nominis negatorem, a martyre Domini persecutorem, et unum atque idem esse existimet et Ecclesiam martyrum et conventicula traditorum? Nemo scilicet, quoniam hæc inter se ita repugnant contrariæque sibi sunt ut lux tenebris, vita morti, sanctus angelus diabolo, Christus antichristo, Paulo Apostolo dicente: *Quasi filiis dico, dilatamini et vos, et nolite conjugii cum infidelibus. Quæ est enim par-*

ticipatio justitiæ ad iniquitatem, aut quæ communicatio luminis ad tenebras, quæ particula est fidei cum infidei, quæ est autem conventio templi Dei cum simulacris? Vos autem templum Dei vivi estis. Dicit enim: Quia inhabitabo in eis et inambulabo, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum et separamini, dicit Deus omnipotens, et immundum ne tetigeritis, et ego recipiam vos, et ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias, dicit Dominus omnipotens (II Cor. vi). Quamobrem fugienda bonis et vitanda est semper religiosis conspiratio traditorum, hypocritarum domus, Pharisæorumque sententia. Utinam adoptiones filiorum filiarumque Dei in sancta Ecclesia spiritaliter nati digne succedant, et non alienis facinoribus immersi, pro luce tenebras et pro vita mortem, interitum sibi pro salute acquirant. Talis est enim Ecclesia Domini, quæ una semper singularisque contra sese et in partes duas dividi non potest, sed post teterrimam persecutionis noctem turbinesque pestiferos tyrannorum, ad deceptionem innocentium prædamque populorum diabolus versutia callidissimæ fraudis adinvenit; ut quos aperta persecutionis clade transvorare non valuit, nec in sacrilego sæculo idolorum servitio mancipandos delictorum nexibus in perpetuam perniciem potuit retinere, eos pollutis traditionibus jungens sibi, sub prætextu sanctissimæ religionis exstinguat. Denique illi falsi sacrorum ritus fictaque mysteria non tam in salutem quam in perniciem miserorum celebrantur, cum erigit altare sacrilegus, celebrat sacramenta profanus, baptizat reus, curat vulneratus, veneratur martyres persecutor, legit Evangelia traditor, hæreditatem cæli promittit divinatorum testamentorum exutor: quos Dominus increpat et objurgat in Evangelio dicens: *Væ vobis, Scribæ et Pharisæi hypocritæ, qui circuitis mare et aridam facere unum proselytum, et cum factus fuerit, facitis eum filium gehennæ dupliciter plus quam estis vos. (Matth. xxv.)* Et propheta polluta eorum sacrificia respuens ait: *Sacrificia eorum tanquam pannus illotus. Omnis qui tetigerit illum, inquinabitur (Ose. ix).* Sed et per Aggæum clarissimum Prophetarum: *Interroga, inquit Dominus, sacerdotes legem. Si acceperit homo carnem sanctam in summo vestimenti sui, et tetigerit summitas vestimenti ejus aliquam partem panis, vini, aut olei, si sanctificabitur? et dixerunt sacerdotes: Non. Et dixit Aggæus: Si tetigerit inquinatus in anima horum aliquid, si inquinabitur? Et dixerunt sacerdotes: Inquinabitur. Et dixit Aggæus: Sic et populus hic: et gens hæc coram me, dicit Dominus, et omnis quicumque accesserit illic, inquinabitur (Agg. ii).*

XX. Fugienda est ergo et execranda pollutorum omnium congregatio vitiosa, et appetenda omnibus

BALUZII NOTÆ.

XIX. *Pannus illotus.* Ita codex Colbertinus. Editiones habent, *panis luctus.* Quo etiam modo habetur apud Oseam in omnibus editionibus. Nescio autem unde orta sit hæc lectio in veteri codice. Sed eam confir-

mat sequentia; ubi pro eo quod in vulgatis Oseam codicibus legitur, *omnes qui comedent eum contaminabuntur*, scriptum est in veteri codice, *omnis qui tetigerit illum inquinabitur.*

beatissimorum martyrum successio gloriosa, quæ est Ecclesia sancta, una et vera catholica, ex qua martyres profecti sunt, et a quibus divina testamenta servata sunt. Hæc enim sola persecutionis infestæ impetum fregit, hæc legem Domini usque ad effusionem sanguinis conservavit: in hac virtutes populi sancti Spiritus præsentia frequentantur, baptisma a Salvatore perficitur, vita perpetua reparatur. Semper enim illis propitius Deus adest, Dominus Christus collæatur, et gaudet Spiritus sanctus, in confessoribus victor, in martyribus triumphator. Postremo cum nec Mensurius, nec minister ejus Cæcilianus ab hac inmani crudelitate cessare vellent, Anulino proconsule aliisque persecutoribus interim circa alia negotia occupatis, beati martyres isti, corporeis alimentis destituti, paulatim et per intervalla dierum naturali conditioni, famis atrocitate cogente, cesserunt et ad siderea regna cum palma martyrii migraverunt, præstante Domino nostro Jesu, qui cum Patre regnat in sæcula sæculorum. Amen.

EADEM ACTA

EX EDITIONE THEODERICI RUINART.

Ex mss. cod. S. Cornelii Compendiensi 1, Monasterii B. Petri de Pratellis 1, S. Benedicti Floriacensi 1, RR. PP. Cælestinorum parisiensium 1, RR. PP. Fuliensium 1, et editionibus Baluziana et Bollandiana inter se collatis.

ADMONTIO THEODERICI RUINART

In acta ss. Saturnini et sociorum.

I. Quamvis Saturnini aliorumque martyrum, de quibus hic agimus, nomina apud sanctum Augustinum expressa non habeantur; nemo tamen dubitat, quin ii ipsi sint, quorum acta a Donatistis producta, et a catholicis ut germana agnita et recepta fuerunt in collatione Carthaginensi, quæ anno 411 inter episcopos catholicos et Donatistas habita est. His actis usi sunt catholici adversus Donatistas, ut ostenderent etiam tempore persecutionis concilium duodecim episcoporum congregari potuisse, quandoquidem tunc Christiani collectas et sacros conventus celebraverant. Id refert Augustinus in Breviculo collationis dio 3, cap. 17: *Catholici, inquit, respondebant multo facilius duodecim homines in domum convenire potuisse eo tempore, quo etiam congregationes plebium fieri solebant, quamvis persecutione sæviante, sicut ipsius gestis martyrum monstratur, qui confitebantur in passionibus suis se collectam et dominicum egisse.*

II. Verum hæc acta, quæ tunc temporis pura et genuina habebantur, paulo post a Donatistis, ut consulum nomina tollerent, aliquatenus depravata fuere, qui adjunctis initio præfatione brevi, ac in fine longiori appendice, multas calumnias adversus Mensurium Carthaginensem episcopum aliosque catholicos his inseruerunt. Remansere tamen integra ac intacta quæ de quæstionibus publicis a notariis excepta fuerunt, aut saltem quæ ibi collector refert, ex Actis publicis, quod ipsemet, attentatur, desumpta

sunt: quæ cum, ut ait Baronius, inoffenso percurrere possint pede, detractis Donatistarum additamentis, ea proferre visum est. Si quis vero plura cupit, eruditissimum Baluzium adeat, qui tomo II Miscellaneorum integram Donatistæ auctoris collectionem exhibet. Porro hanc nostram editionem ad mss. codd. et editos simul inter se collatos adornavimus.

III. Tempus quo isti martyres passi sunt, ex Augustino discimus loco superius laudato, ubi consulum nomina, quæ nobis Donatistæ inviderunt, his verbis refert: *Gesta martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis, consulibus facta sunt Diocletiano novies et Maximiano octies, pridie idus februarias, id est, anno 304, die 12 februarii, quo quidem die eorumdem martyrum memoriam celebrat Usuardus, quam martyrologium Romanum die præcedenti, nescio qua de causa, consignavit. Sed ibi quæstionis quidem, non vero consummati martyrii tempus designatur, ut ex actis patet. De eorum enim morte nihil scimus præter ea quæ ab auctore Donatista his verbis referuntur: Anulino proconsule aliisque persecutoribus interim circa alia negotia occupatis, beati martyres isti corporeis alimentis destituti, paulatim et per intervalla dierum naturali conditioni, famis atrocitate cogente cesserunt, et ad siderea regna cum palma martyrii migraverunt, præstante Domino nostro Jesu, qui cum Patre, etc.* His conformis est actorum titulus in codd. mss. Colbertino 1, Compendiensi et Pratellensi, quem ideo actis præmisimus. Et quidem in ipsis actis martyres in carcerem retrusi, *passioni condignæ reservati, seu destinati passim dicuntur. Favet etiam donatistæ scriptori, quod hi sancti martyres non uno, sed diversis diebus, immo et mensibus in calendario Carthaginensi celebrentur. Nam Rogatus... kal. julii annotatur; Felix, Eva et Regiola 3 kal. septembris; Ampellus pridie kal. ejusdem mensis. Januarius... kal. octobris, et tandem Victoria... kal. novembris. Dubitari tamen potest an Januarius hic memoratus sit ex horum martyrum, de quibus nunc agimus, numero. Videtur enim esse Januarius Beneventanus episcopus, qui cum Sosio, cujus festum in eodem calendario die sequenti celebratur, Puteolis prope Neapolim passus est. Sic et Victoriæ plures in Africa passæ sunt, ex quibus unam Augustinus laudat inter viginti martyres qui Hippone celeberrimam basilicam habebant, eamque cum Valeriana et Fidentio episcopo enumerat serm. 325, qui de iisdem 20 martyribus, in-scriptus est.*

IV. Porro plures etiam martyres in Numidia occasione sacrorum librorum occubuisse discimus ex scriptis Secundi Tigitiani episcopi ad Mensurium Carthaginensem, ubi, teste sancto Augustino in Breviculo collationis die 3, cap. 13. Secundus narrat in Numidia persecutores quos egerint, et qui comprehensi, et Scripturas sanctas tradere nolentes, et multa mala passi, et gravissimis suppliciis exercuciati et occisi sunt. Hæc sub Floro contigere, quem Numidiæ persecutionem appellat Optatus lib. III ad Parmenianum.

ACTA

SANCTORUM SATURNINI, DATIVI ET ALIORUM PLURIMORUM
MARTYRUM IN AFRICA.

Ex codd. mss. et editis inter se collatis.

Incipiunt confessiones et actus martyrum Saturnini presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii, cæterorumque infra scriptorum, qui propter collectas et scripturas dominicas sub Anulino tunc proconsule Africæ die pridie idus februarii Carthagine Dominum confessi diversis locis temporibusque discretis beatissimum sanguinem profuderunt.

I. Temporibus Diocletiani et Maximiani bellum diabolus Christianis indixit isto modo ut sacrosancta Domini testamenta (*Colb. sacramenta*) scripturasque divinas ad exurendum peteret, basilicas dominicas subverteret, et ritus sacros cœtusque sanctissimos celebrari Domino prohiberet. Sed non tulit exercitus Domini Dei tam immane præceptum, sacrilegamque jussionem perhorruit; et mox fidei arma arripuit, descendit in prælium, non tam contra homines quam contra diabolum pugnaturus. Et quamvis tradendo gentilibus scripturas dominicas atque testamenta divina profanis ignibus comburenda, a fidei cardine cecidere nonnulli, conservando tamen eas, et pro ipsis libenter suum sanguinem effundendo, fortiter finire (*Ed. fecere*) quamplurimi, quique pleni Deo, devicto atque prostrato diabolo, victricem palmam in passione gestantes, sententiam in traditores atque in eorum consortes, qua illos ab Ecclesiæ communione rejecerant (*Pratel. rejicerent.*) cuncti martyres proprio sanguine consignabant. Fas enim non fuerat ut in Ecclesia Dei simul essent martyres et traditores.

II. Advolabant igitur undique versum ad certaminis campum immensa agmina confessorum; et ubi quisque hostem reperiebat, castra illic dominica collocabat. Namque in civitate Abitinensi in domo Octavi Felicis, cum bellica caneret tuba, dominica signa gloriosi martyres erexerunt; ubique celebrantes ex more dominicum, a coloniæ magistratibus atque ab ipso stationario milite apprehenduntur, Saturninus presbyter cum filiis quatuor, id est, Saturnino juniore et Felice lectoribus, Maria, Sanctimoniali, Hilariione (*Boll. Hilariano*) infante, itemque Dativus,

NOTÆ THEODERICI RUINART.

II. *Reperiebat.* Ita cod. Comp. alii mss. cum editis, D *repererat.*

Abitinensi. Sic cum 2 mss. Henschenianis cod. Comp. At alii editi et mss. *Alutinensi*: et sic ubicunque in Actis hoc nomen repetitur. Porro Alutina, si urbs unquam fuit, ignota est: Abitina vero civitas est episcopalis in provincia proconsulari, cujus episcopi Victor et Maximus memorantur in collatione Carthag. Vide Augustin., lib. vii contra Donatist. et lib. iii contra epist. Parmeniani. Quin et concilio Carthag. sub S. Cypriano adfuit Saturninus episcopus ab *Avitinis*.

Octavi. Sic mss. Colbert. 1, Trevir. apud Henschenium et Cœlestin. At Comp. habet, *Octavii*. Cæteri mss. et editi, *Occant*.

Dominicum. Sic Comp. cum Boll. alii, *dominica sacramenta*.

A qui et Senator, Felix, alius Felix, Emeritus, Ampelius, Rogatianus, Quintus, Maximianus, Thellica, Rogatianus, Rogatus, Januarius, Cassianus, Victorianus, Vincentius, Cæcilianus, Restituta, Prima, Eva, Rogatianus, Givalius (*al. Guinalius*), Rogatus, Pomponia, Secunda, Januaria, Saturnina, Martinus, Dantus, Felix, Margarita, Major, Honorata, Regiola (*Boll. Regula*), Victorinus, Pelusius, Faustus, Dacianus, Matrona, Cæcilia, Victoria, Herectina, Secunda, item Matrona, Januaria: qui apprehensi producebantur alacres ad forum.

III. Ad hoc in primum certaminis campum prior Dativus ibat, quem sancti parentes candidum (*Baron. candidatum*) senatorem cœlesti curiæ genuerunt. Ibat etiam Saturninus presbyter numerosa vallatus B propagine liberorum; cujus partus partem sibi sociam martyrio destinavit, partem sui nominis pignus Ecclesiæ relinquebat. Hos agmen dominicum sequobatur, in quo fulgebat cœlestium splendor armorum, scutum fidei, lorica justitiæ, salvationis galea, et gladius bifrons (*al. vibrans*) sermo Dei: quorum præsidio fulti, spem victoriæ fratribus promittebant. Sed jam ad supradictæ civitatis pervenerunt forum. Ibi primum congressi, confessionis palmam magistratus elogio sustulerunt. In isto namque foro jam pro dominicis scripturis dimicaverat cœlum, cum Fundanus ipsius civitatis quondam episcopus scripturas dominicas traderet exurendas: quas cum Magistratus sacrilegus igni apponeret, subito imber sereno cœlo diffunditur, ignis scripturis sanctis admotus extinguitur, grandines adhibentur, omnisque ipsa regio pro scripturis dominicis, elementis furentibus, devastatur.

IV. De hac igitur civitate martyres Christi exoptata prima vincula susceperunt, directique ad Carthaginem, alacres ac læti per totum iter hymnos Domino canticaque psallebant. Qui cum ad officium Anulini tunc proconsulis pervenirent, starentque in acie constanter ac fortiter, sævientis impetus diaboli dominica constantia retundebant. Sed cum non contra omnes simul milites Christi diabolica rabies prævaleret. singulos in certamina postulavit. Quorum certaminum pugnas non tam meis exequar quam martyrum dictis; ut et sævientis hostis audacia in tormentis at-

Æva. Boll. *Primava*. At legendum* *Prima*, *Eva*, ut ex mss. patet, et ex calendario Carthaginensi, ubi in kal. sept. sic habetur, *Felicia, Evæ et Regiolæ*. Baron. et Surius pro *Eva*, habent *Fva*. Cod. Floriac. *Euva*.

Dantus. Bar. *Datus*. Baluz. *Elautus*, mss. Fulien-sis et Pratel., *Clautus*.

Major. Videntur esse diversæ Margarita et Major. Non enim est altera Margarita.

Victorinus. Baluz. cum mss. Ful. et Pratel. *Victorianus*.

Herectina. Boll. hic *Heredina*. In titulo, *Beredina*. mss. Pratel. *Heretina*.

Item. Soli Boll. habent, *item*. Unde Baluz. *secunda Matrona*, quasi altera Matrona.

III. *Ipsius.* Soli Boll. habent, *ipsius*.

que in ipsa sacrilega invectione noscatur, et Christi Domini præpotentis virtus in tolerantia martyrum atque in ipsa confessione laudetur.

V. Cum igitur ab officio proconsuli offeruntur, suggeriturque quod a magistratibus Abitinensium transmissi essent Christiani qui contra interdictum imperatorum et Cæsarum collectam et dominicum celebrassent, primum proconsul Dativum interrogat cujus esset conditionis et utrum collectam fecisset: qui cum se christianum et in collecta fuisse profiteretur, auctor ab ipso collectionis sanctissimæ postulatur; statimque jubetur officium eundem in equuleum sublevare extensumque unguis præcidi. Sed cum carnifices jussa crudelia atroci velocitate complerent, starentque sævientis in dictis (*Comp. in diguitis*) et denudatis ad vulnera martyris lateribus, erectis unguis imminerent, subito sese per medium Thelica fortissimus martyr tormentis objecit (*al. subjecit*), et clamavit: Christiani sumus nos, Nos, inquit, collegimus. Statimque proconsulis furor exarsit, et ingemiscens, spiritali gladio graviter vulneratus, martyrem Christi gravissimis ictibus tutudit, in equuleum suspensum extendit, unguis perstridentibus lanxavit. At contra gloriosissimus Thelica martyr media de ipsa carnificum rabie hujusmodi preces Domino cum gratiarum actione effundebat: Deo gratias. In nomine tuo, Christe Dei Fili, libera servos tuos.

VI. Talia precanti proconsul, Quis est, inquit, auctor tecum congregationis vestræ? Qui crudelius sæviante carnifice clara voce respondit: Saturninus presbyter et omnes. O martyrem primatum omnibus dantem! Non enim presbyterum fratribus prætulit, sed presbytero fratres confessionis consortio copulavit. Quærente igitur proconsule Saturninum, ostendit, non quod illum prodiderit, quem secum adversus diabolum pariter dimicare cernebat, sed ut illi panderet integre se celebrasse collectam, quando cum ipsis etiam presbyter fuerat. Manabat igitur cum voce sanguis Dominum deprecantis, et præceptorum Evangelii memor, inimicis suis veniam martyr inter ipsa corporis sui laniamenta posebat. Inter ipsos namque vulnere gravissimos cruciatus, tortores pariter et proconsulem his vocibus exprobrabat. Injuste facitis, infelices, contra Deum facitis. Deus altissime, noli illis consentire ad hæc peccata. Peccatis, infelices, adversus Deum facitis. Custodite præcepta Dei altis-

simi. Injusto agitis, infelices, innocentes laniatis. Non sumus homicidæ, non fraudem fecimus. Deus, miserere. Gratias tibi ago. Pro nomine tuo, Domine, da sufferentiam. Libera servos tuos de (*al. in*) captivitate hujus sæculi. Gratias tibi ago, nec sufficio tibi gratias agere. Et cum ictibus unguularum concussa fortius latera sulcarentur, profluensque sanguinis unda violentis tractibus emanaret, proconsulem sibi dicentem audivit: Incipies sentire quæ vos pati oportet. Et adjecit: Ad gloriam. Gratias ago Deo regnorum. Apparet regnum æternum, regnum incorruptum. Domine Jesu Christe, christiani sumus, tibi servimus; tu es spes nostra, tu es spes christianorum. Deus sanctissime, Deus altissime, Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo reddimus, Domine Deus omnipotens. Cui talia oranti cum a diabolo per judicem diceretur, custodire te oportuit justionem imperatorum et Cæsarum, defatigato jam corpore, forti atque constanti sermone victor animo proclamavit: Non curo nisi legem Dei, quam didici. Ipsam custodio, pro ipsa moriar, in ipsa consummor, præter quam non est alia. Talibus itaque dictis gloriosissimi martyris in suis tormentis magis ipse Anulinus torquebatur: cujus tandem rabies ferocitate saginata, Parce, inquit, reclusumque in carcerem passioni condignæ martyrem destinavit.

VII. Post hunc Dativus a Domino in certamine erigitur, qui Thelicæ fortissimum prælium de proximo cominus cum penderet equuleo spectaverat extensus: idemque cum se voce sæpius repetita christianum esse, et collectam fecisse fortiter proclamaret, emerit Fortunatianus sanctissimæ martyris Victoris frater, vir sane togatus, sed a religionis christianæ sanctissimo cultu ipsis temporibus alienus; qui suspensum in equuleo martyrem profanis vocibus hactenus arguebat: Hic est, ait, o Domine, qui per absentiam Patris nostri, nobis hic studentibus, sororem nostram Victoriam seducens, hinc de splendidissima Carthaginis civitate una cum Secunda et Restituta ad Abitinensem coloniam secum usque perduxit, qui quæ numquam domum nostram ingressus est nisi tunc quando quibusdam persuasionibus puellares animos illiciebat. Sed non tulit Victoria clarissima martyr Domini collegam et commartyrem suum falso appetentem, statimque christiana libertate prorumpens, Nullius, inquit, persuasione profecta sum, nec cum ipso ad Abitinas veni. Hoc possum per cives pro-

NOTÆ THEODERICI RUINART.

V. *Dominicum*. Sic cod. *Comp.* et recte ut patet non volum. ex num. 7 et 8, infra; sed ex ipsomet Augustino in Breviculo collationis die III, cap. 17: *Sicut ipsis gestis martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis se collectam et dominicum egisse*. Utrumque distinguere videtur Tertull., lib. de Fuga: *Sed quomodo colligemus? quomodo dominica solennia celebrabimus?* Collecta cuiuslibet conventui competit; dominicum vero designat sacra mysteria. Cyprian. epist. ad Cæciliam: *Numquid ergo dominicum post cænam celebrare debemus, ut sic mysticum calicem, etc.* Porro Boll. habent, *collectam sive dominicum*; alii edit. et mss. *collectam dominicam*.

Præcidi. Sic *Comp.*, alii mss. et edit., *Preparare*. Officii nomine designantur publici ministri, qui proconsulibus, præsidibus aut magistratibus in publicis muniis inserviebant; hinc officiales.

Thelica. *Comp.* et *Cœlest. Taxelita*. Prætell. *Talæta*; et sic deinceps, licet in generali enumeratione, ut cæteri, habeant *Thelica*.

VI. *Victor animo*. Boll. *victrix anima*. Baron. autem et Surius *sermone victor proclamavit*.

VII. *Fortunatianus*. Nomen non exprimitur apud Baron., Sur. et Baluz. nec in mss. Fuliensi et Prætell. Aliqui codd. habent *Fortunatus*.

bare. Omnia mea sponte atque voluntate perfecti. A Nam et in collecta sui, et dominicum cum fratribus celebravi, quia christiana sum. Tunc impudens advocatus maledicta exaggerabat in martyrem. Et contra martyr gloriosus de equuleo cuncta vera responsione solvebat. Inter hæc Anulinus ardescens premi ungu- las in martyrem jubet. Statim carnifices nuda præpara- taque ictibus latera cruentis vulneribus invenerunt. Advolabant truces manus jussis velocibus leviores, secretaque pectoris, disruptis cutibus visceribusque divulsis, nefandis aspectibus profanorum annixa crudelitate pandebant. Inter hæc martyris mens immo- bilis perstat; et licet membra rumpantur, divellantur viscera, latera dissipentur, animus tamen martyris integer inconcussusque perdurat. Denique dignitatis suæ memor Dativus, qui et senator, tali voce preces Domino sub carnifice rabiente fundebat: O Christe Domine, non confundar. His dictis, heatissimus martyr quod a Domino poposcerat, tam facile meruit quam breviter postulavit.

VIII. Denique mox proconsulis mente concussa, lingua, Parce, prosilivit (*id est dixit*). Cessavere car- nifices. Fas enim non erat martyrem Christi in com- martyris suæ Victoris causa torqueri. Namque cum contra eum etiam Pompeianus suspicionis indignæ sævus accusator accederet, calumniosamque conjun- geret actionem, despectus a martyre est et retusus (*al. codd. percussus*). Quid agis hoc in loco, diabole? Quid contra martyres Christi adhuc usque conaris? A Senatore Domini ac martyre et potestas simul et forensis rabies superata est. Sed quoniam debuerat clarissimus martyr etiam pro Christo torqueri, C interrogatus utrum in collecta fuisset, profiteretur constanter et diceret cum collecta fuisset se supervenisse et dominicum cum fratribus congrua religionis devotione celebrasse auctoremque ejusdem collec- tionis sanctissimæ non (*in al. deest non*) unum fuisse, in sese proconsulem rursus acrius excitavit; cujus recrudescente sævitiâ, geminata martyris dignitas iterato unguis sulcantibus exaratur. At martyr inter vulnere cruciatu sævissimos pristinam suam repe- tens orationem, Rogo, ait, Christe, non confundar. Quid feci? Saturninus est presbyter noster.

IX. Ejus cum latera, duri trucidis carnificis ma- gistra crudelitate monstrante, aduncis unguis rade- rent, Saturninus presbyter ad prælium postulat: D quique cælestis regni contemplatione considerans parva admodum ac levia suos commartyres susti- nere, congredi etiam ipse taliter cœpit. Nam dicente proconsule: Tu contra jussionem imperatorum et Cæ- sarum fecisti, ut hos omnes colligeres, respondit presbyter Saturninus, Domini Spiritu suggerente: Securi Dominicum celebravimus. Proconsul ait: Qua- re? Respondit: Quia non potest intermitteri domini-

cum. Qui mox ut hæc dixit, contra Dativum statim jubetur aptari. Spectabat interea Dativus lanienam corporis sui potius quam dolere; et cujus ad Domi- num mens animusque pendebat, nihil dolorem cor- poris aestimabat; sed tantum ad Dominum precaba- tur dicens: Subveni, rogo, Christe, habe pietatem, serva animam meam, custodi spiritum meum: ut non confundar. Rogo, Christe, da sufferentiam. Cui cum a proconsule diceretur: Ex hac splendidissima civitate magis debueras alios ad bonam mentem vocare, et non contra præceptum imperatorum et Caesarum facere, fortius atque constantius acclamabat: Chris- tianus sum. Qua voce diabolus superatus, Parce, in- quit. Simulque illum in carcerein trudens, passioni condignæ martyrem reservavit.

X. At vero presbyter Saturninus recenti martyrum sanguine delibutus (*al. delibutus*), cum penderet in equuleo, admonebatur in eorum fide persistere in quorum cruore perstabat. Hic cum interrogaretur utrum auctor ipse esset et omnes ipse adunasset, et diceret, Etiam, ego præsens in collecta fui, Emeritus lector ad certamen exiliens, congregiente presby- tero, Ego sum auctor, inquit, in cujus domo collectæ factæ sunt. At proconsul qui jam toties victus fue- rat, impetus Emeriti perhorrebat; et tamen in pres- byterum versus, Quare contra præceptum faciebas, inquit, Saturnine? Cui Saturninus, Intermitti domini- cum non potest, ait. Lex sic jubet. Tunc proconsul: Non tamen debuisti prohibita contemnere, sed ob- servare potius, et non rem facere contra præceptum imperatorum. Et meditata jamdiu in martyribus voce, tortorem sævire commovuit; cui non pigro paretur obsequio. Nam carnifices in senile corpus presbyteri ruunt, et grassante rabie, rupta nervorum connexio- ne, discernunt illud in gemiscenda supplicia et novi generis in sacerdotem Dei exquisita tormenta. Videres quasi in pabulum vulnerum fame rabida sæ- vire carnifices, apertisque visceribus, ad horrorem videntium inter ruborem sanguinis, ossa nudata pal- lere, et ne inter moras torquentium, exclusa anima corpus supplicio pendente desereret, tali voce Domi- num presbyter precabatur: Rogo, Christe, exaudi me. Gratias tibi ago, Deus: Jube me decollari. Rogo, Christe, miserere. Dei Fili subveni. Cui proconsul: Quare contra præceptum faciebas? Et presbyter, Lex sic jubet, lex sic docet, inquit. O admiranda satis ac prædicandi presbyteri doctoris divina responsio! Legem sanctissimam etiam in tormentis presbyter prædicat, pro qua libenter supplicia sustinebat. Leg- is denique voce deterritus Anulinus, Parce, inquit; eumque in custodiam carceris redigens, exoptato sup- plicio destinavit.

XI. At vero Emerito applicito: In tua, inquit pro- consul, domo collectæ factæ sunt contra præcepta

NOTÆ THEODERICI RUINART.

VIII. *Parce*. Aliæ edit. *Lingua volente parcere*. Codd. *Fuliens. et Comp. proconsul.... lingua nolenti par- cere; Baluz. volenti.*
Inquit. Boll. addunt, *secundum quod profiteris.*

Comp. pro *profitaris*, habet, *poteras*.

X. *Commovuit*. Baluz. et Pratell. *terrorem iræ suæ commovit.*

imperatorum? Cui Emeritus sancto Spiritu inundatus: In domo mea, inquit, egimus dominicum. At ille: Quare permittebas, ait, illos ingredi? Respondit: Quoniam fratres mei sunt, et non poteram illos prohibere. Sed prohibere, inquit, illos debuisti. At ille: Non poteram (*al. potui*), quoniam sine dominico non possumus. Statim etiam ipse in equuleo jubetur extendi, extensusque vexari. Qui cum validos ictus innovato carnifice pateretur: Rogo, ait, Christe, subveni mihi. Contra præceptum Dei facitis, o infelices! Et interloquendo proconsul, Non oportuerat te, inquit, eos suscipere. Respondit: Non poteram nisi susciperem fratres meos. At proconsul sacrilegus, Sed prior, inquit, erat jussio imperatorum et Cæsarium. Contra religiosissimus martyr, Deus, inquit, major est, non imperatores. Rogo, Christe, tibi laudes refero. Christe Domine, da sufferentiam. Cui talia precanti hæc proconsul injecit: Habes ergo scripturas aliquas in domo tua? Et respondit: Habeo, sed in corde meo. Et proconsul, In domo tua, inquit, habes, an non? Emeritus martyr ait: In corde meo illas habeo. Rogo, Christe, tibi laudes. Libera me, Christe, patior in nomine tuo. Breviter patior, libenter patior. Christe Domine, non confundar. O martyrem Apostoli memorem, qui legem Domini conscriptam habuit, non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. O martyrem legis sacræ idoneum diligentissimumque custodem, qui traditorum facinus perhorrescens, scripturas dominicas, ne perderet, intra secreta sui pectoris collocavit. Quo cognito, proconsul: Parce, inquit. Ejusque professionem in memoriam una cum cæterorum confessionibus redigens, Pro meritis vestris omnes, inquit, secundum confessionem vestram poenas meritas persolvatis.

XII. Sed jam ferina rabies ore cruento tormentis martyrum saginata languebat. Sed cum Felix nomine et passione processisset in prælium, aciesque Domini onuis incorrupta invictaque perstaret, tyrannus mente prostratus, voce demissus, anima et corpore dissolutus, Spero vos, inquit, hanc partem potius eligere, qua possitis vivere, ut jussiones conservetis. Contra quæ confessores Domini, invicti martyres Christi, tamquam ex uno ore dixerunt: Christiani sumus, non possumus nisi Domini legem sanctam usque ad effusionem sanguinis custodire. Qua voce percussus inimicus Felici dicebat: Non quæro utrum christianus sis, sed an collectam feceris, vel scripturas aliquas habeas. O stulta judicis et ridenda interrogatio! Christianus, inquit, utrum sis tace. Et addidit: Si in collecta fuisti? Responde: Quasi christianus sine dominico esse possit, aut dominicum sine christiano celebrari. An nescis, Satanas, in dominico

A christianum et in christiano dominicum constitutum, ut nec alterum sine altero valeat esse? Cum nomen audieris, frequentiam Domini discere; et cum collectam audieris, nomen agnosce. Denique cognosceris a martyre et rideris, tali responsione confunderis. Collectam, inquit, gloriosissime celebravimus, ad scripturas dominicas legendas in dominicum convenimus semper. Qua confessione confusus graviter Anulinus, fustibus cæsum exanimem, cœlesti concilio, martyrem properantem ad sidera tribunalia, expleta passione, consociat. Sed felicem alius sequitur Felix nomine pariter et confessione atque ipsa passione consimilis. Pari etenim virtute congressus, etiam ipse fustium illusione quassatus, animam in tormenta carceris ponens, superioris Felicis est martyrio copulatus.

XIII. Post hos suscepit certamen Ampelius custos legis, scripturarumque divinarum fidelissimus conservator. Illic quærenti proconsuli an in collecta fuisset, hilaris atque securus alacri voce respondit: Cum fratribus feci collectam, dominicum celebravi; et scripturas dominicas habeo mecum, sed in corde meo conscriptas. Christe, tibi laudes refero. Exaudi, Christe. Qui cum hæc dixisset, cervicibus contusus, in carcerem quasi jam in dominicum tabernaculum lætus cum fratribus relegatur (*al. religatur*). Hunc sequitur Rogatianus: qui confessus Domini nomen, supradictis fratribus jungebatur illæsus. Quintus vero applicitus, nomen Domini egregie magnificeque confessus, cæsus fustibus in carcerem traditur, condigno martyrio reservatus. Illic sequebatur et Maximianus, in confessione par, in congressione consimilis, in victoriæ triumphis æqualis. Post quem junior Felix spem salutemque christianorum dominicum esse proclamans, cum similiter etiam ipse fustibus cæderetur, Ego, inquit, devota mente celebravi dominicum, collectam cum fratribus feci, quia christianus sum. Qua confessione supradictis fratribus meruit etiam ipse sociari.

XIV. At junior Saturninus, martyris Saturninæ presbyteri sancta progenies, in certamen optatum festinus accessit, approperans patris virtutibus gloriosissimis adæquari. Cui cum proconsul furibundus diabolo suggerente dixisset: Et tu, Saturnine, interfuisti? Respondit Saturninus: Christianus sum. Non a te quæro hoc, ait, sed utrum egeris dominicum. Cui respondit Saturninus: Egi dominicum, quia Salvator est Christus. Quo nomine Salvatoris audito, Anulinus exarsit, et in filium patrium instaurat equuleum. Extensoque Saturnino: Quid, inquit, Saturnine, proferis? Vides ubi positus sis. Habes scripturas aliquas? Respondit, Christianus sum. Proconsul vero ait: Ego quæro an conveneris, et an scripturas ha-

NOTÆ THEODERICI RUIPART.

XI. *Memoriam*. Hic memoriæ nomine videtur intelligi codex in quo describebantur causæ forenses, quæ coram proconsule agebantur. Hinc memoriales dicti qui ejusmodi instrumenta servabant. De memorialibus videsis Glossar. Cangii.

XII. *Confusus*. Boll. *qua professione concussus*.

Ad siderea. Boll., *prope ante ipsa tribunalia*.

XIII. *Maximianus*. Boll. et Comp. *Maximus*.

beas? Respondit, Christianus sum. Aliud non est **A** nomen quod post Christum oporteat nos sanctum observare. Qua confessione diabolus inflammatus: Quoniam permanes, inquit, in obstinatione tua, etiam tormentis oportet te affici. Dic an aliquas Scripturas habeas? Et ad officium dixit: Vexa illum. Ibant in adolescentis latera paternis vulneribus lassati tortores, et adhuc humectantem in unguis patrium sanguinem cognato filii cruori miscabant. Videres per hiantium vulnerum sulcos de lateribus nati, antea genitoris sanguinem fluere, et cruorem filii paterno permixtum unguis rorantibus emanare. At juvenis genuini (*Ed. gemini*) sanguinis admixtione recreatus, medelam potius quam tormenta sentiebat et, recepta in tormentis fortitudine, fortissimis vocibus exclamabat: Scripturas dominicas habeo, sed in **B** corde meo. Rogo, Christe, da sufferentiam. Spes est in te. (*Ed. vitæ*) Anulinus inquit: Quare contra præceptum faciebas? Respondit: Quia christianus sum. Quo audito, parce, inquit. Et statim cessante tormento, in patrium consortium relegatur.

XV. Interea mergebat (*f. vergebat*) in noctem horis labentibus dies, et consumptis cum sole tormentis, defecit atra (*Boll. defatigata*) tortorum rabies, et cum sui iudicis crudelitate languebat. Sed legiones dominicæ, in quibus Christus, perpetuum lumen, annorum cœlestium corusco splendore fulgebat, fortius atque constantius in certamina prosiliebat. Cum vero adversarius Domini tot martyrum præliis gloriosissimis victus, tantisque ac talibus congressionibus superatus, desertus a die, comprehensus a **C** nocte, deficiente jam carnificum rabie, profligatus cum singulis congregari ulterius non valeret, totius exercitus Domini animos percontatur, devotasque confessorum mentes tali interrogatione propulsat: Vidistis, inquit, eos qui perseveraverunt, quid sustinuerunt, vel quid in sua confessione perstantes adhuc habeant sustinere. Et ideo qui vult vestrum ad indulgentiam pervenire, ut salvus esse possit, profiteatur. Ad hæc confessores Domini, gloriosi martyres Christi, læti ac triumphantes simul, non ex proconsulis dictis, sed ex victoria passionis Spiritu sancto ferventes, fortius clariusque tamquam uno ex ore dixerunt: Christiani sumus. Qua voce prostratus est diabolus, et concussus (*al. concidit*). Anulinus confususque, omnes in carcerem trudens, sanctos illos martyrio **D** destinavit.

XVI. Et ne devotissimus feminarum sexus florentissimusque sacrarum virginum chorus certaminis tanti gloria privaretur, omnes feminæ, Christo Domino auxiliante, in Victoria congressæ sunt et coronatæ. Etenim Victoria sanctissima feminarum, flos virginum, decus et dignitas confessorum, honesta

natalibus, religione sanctissima, moribus temperata, in qua naturæ bonum candida pudicitia relucebat, respondebatque pulchritudini corporis fides pulchrior mentis et integritas sanctitatis, ad secundam palmam restitutam se in Domini martyrio lætabatur. Huic namque ab infantia jam clara pudicitia signa fulgebant, et in rudibus jam annis apparebat rigor castissimus mentis, et quædam dignitas futuræ passionis. Denique postquam plena virginitas adultum ætatis tempus explevit, cum puella nolens et reluctans in nuptias a parentibus cogeretur, invitæque sibi traderent sponsum parentes, ut prædonem fugeret, clam sese per præceptum puella dimittit, aurisque famulantibus supportata, incolumis gremio terræ suscipitur. Neque fuerat postmodum etiam pro Christo Domino **B** passura, si pro sola tunc pudicitia moreretur. Liberata igitur nuptialibus tædis, illusoque simul cum parentibus sponso, media pene de ipsa nuptiarum frequentia prosiliens, ad ædem pudicitia portumque pudoris Ecclesiam intacta virgo confugit, ibique consecrati Deo dicatque capitis in perpetua virginitate sacratissimum crinem inconcusso pudore servavit. Hæc ergo ad martyrium properans, florem pudicitia palmam triumphali dextera præferbat. Namque interroganti proconsuli quid profiteretur, clara voce respondit: Christiana sum. Et cum a Fortunatiano fratre togato ejusque defensore vanis argumentationibus mente capta esse diceretur, Victoria respondit: Mens mea est, nunquam mutata sum. Ad hæc proconsul: Vis ire, inquit, cum Fortunatiano fratre tuo? Respondit: Nolo, quia christiana sum; et illi sunt fratres mei qui præcepta Dei custodiunt. O puellam divinæ legis auctoritate fundatam! O virginem gloriosam æterno Regi merito consecratam! O beatissimam martyrem evangelica professione clarissimam, quæ dominica voce respondit: Hi sunt fratres mei qui præcepta Dei custodiunt. Quibus auditis, Anulinus deposita iudicis auctoritate, ad puellæ persuasionem descendit. Consule tibi, inquit. Vides enim fratrem tuum providere cupientem salutem tuam. Cui martyr Christi: Mens mea est, inquit, nunquam mutata sum. Nam et in collecta fui, et dominicum cum fratribus celebravi, quia christiana sum. Mox cum hæc Anulinus audisset, furis agitated exarsit, et puellam sacratissimam, martyrem Christi in carcerem una cum cæteris relegans, passioni omnes dominicæ reservavit.

XVII. Sed Hilarianus adhuc supererat, unus de natis presbyteri martyris Saturnini, qui ætatem suam parvulam ingenti devotione vincebat. Hic patris fratrumque triumphis appropereans jungi, diras tyranniminas non tam exhorruit quam in nihilum duxit. Huic cum diceretur: Patrem tuum aut fratres tuos se-

NOTÆ THEODERICI RUINART.

XVI. *Fugeret.* Baluz. et aliquot mss., *invitantque traderesponso prædo suggereret.*

Crinem. Hinc colligit Baluzius, virginitatem profectas tunc comam non deposuisse. Idem probatur ex Optato, lib. vi, et Ambrosio ad Virgineum lapsam,

cap. 8. Alia erat consuetudo in Ægypto et Syria, ut refert Hieronymus epistola ad Sabinianum. De hac re vide Menardum nostrum in notis ad Sacramentarium Gregorianum, pag. 212, et Hist. monastic. Orientis lib. 1, cap. 12.

cutus es? subito brevi de corpore vox juvenilis au- A ditur et angustum pueri pectus ad confessionem Domini totum aperit in voce respondentis : Christianus sum, et mea sponte atque voluntate cum patre meo et cum fratribus feci collectam. Audiebas patris Saturnini martyris vocem per dulcis filii meatus exire, et confluentem Christum Dominum linguam de fratris exemplo securam (*al. ed. et ms. secururam*). Sed proconsul stultus, non intelligens contra se non homines, sed Deum in martyribus dimicare, nec quia in puerilibus annis ingentes animos sentiebat, putabat puerum tormentis infantie posse terri. Denique amputabo, inquit, et comam tibi et nasum et auriculas, et sic te dimitto. Ad hæc Hilarianus puer, patris fratrumque virtutibus gloriosus, qui jam dixerat a majoribus suis tormenta contemnere, clara voce respondebat : Quidquid facere volueris, fac, quia christianus sum. Mox in carcerem recipi etiam ipse iubetur; ingentique cum gaudio vox Hilariani auditur dicentis : Deo gratias. Hic certaminis magni pugna perficitur, hic diabolus superatur et vincitur, hic martyres Christi de passionibus futuræ gloriæ æterna congratulatione lætantur.

ANNO DOMINI 314 (1).

GESTA PURGATIONIS FELICIS EPISCOPI APTUNGITANI,

QUI ORDINAVIT CÆCILIANUM EPISCOPUM CARTHAGINENSEM,
HABITA CARTHAGINI APUD ÆLIANUM PROCONSULEM
AFRICÆ, VOLUSIANO ET ANNIANO COSS.

*Edita a Papirio Massono necnon ad finem Optati et
a Baluzio Miscell., t. II, p. 81, ex veteri ms. olim
Bibl. Thuanae, nunc Colbertinae.*

MONITUM BALUZII AD ACTA PURGATIONIS FELICIS
EPISCOPI, ETC.

Unicum exemplar vetus istorum actorum habuimus ex bibliotheca Thuana, illud ipsum nimirum ex quo collationem Carthaginensem et hæc gesta superiori sæculo desinente edidit Papirius Massonus. Et ille quidem ea postposuerat actis purgationis Cæciliani, ordinem fidemque ejusdem veteris exemplaris secutus. Sed et tempus repugnat, et auctoritas sancti Augustini, qui cum in eundem errorem incidisset, docuit postea lib. II retractat. cap. 27 absolutionem Felicis præcedere debere. « Absolutionem, inquit, Felicis Aptungensis ordinatoris Cæciliani non hoc ordine posuimus quo postea nobis claruit Consulibus diligenter inspectis, sed tamquam post Cæcilianum fuerit abso-

(1) Sed quæ ibi narrantur, pertinent ad ea quæ gesta sunt tempore persecutionis, anno 303 et 304.

lutus, cum ante sit factum. » Quo loco respicere eum ad hæc gesta Felicis et Cæciliani satis constat. Item idem Augustinus in Breviculo diei tertiæ cap. 24 : « Inveniet posterius ab imperatore Constantino absolutum esse Cæcilianum quam Felicis causam ab Æliano proconsule discussam atque purgatam. » Sed id tamen intelligendum est de secunda ac tertia Cæciliani absolutione, non autem de prima, qua Cæcilianus absolutus est in concilio Romano, ut recte notat Henricus Valesius in dissertatione de schismate Donatarum cap. 11. Nam ita docet nos ipse Augustinus in epistola 152, nomine concilii Cirtensis scripta ad Donatistas : « Nam et ordinem Consulium et dierum qui expressus est si quis nunc diligenter advertat, inveniet primo Cæcilianum episcopali judicio fuisse purgatum. Deinde non multo post Felicis Aptungensis causa ab Æliano Proconsule examinata est, ubi eum constitit innocentem, in qua causa ad comitatum mitti jussus est Ingentius. Et longe postea ipse Imperator causam inter partes cognovit atque finivit. » Vide eundem in libro de unico baptismo contra Petilianum cap. 16, et in libro ad Donatistas post collationem cap. 33. Recte præterea observat idem Valesius maximam partem horum gestorum proconsularium temporis injuria periisse, priorem videlicet, in qua acta municipalia et interrogationes ac professiones curatorum ac stationarii continebantur. Hæc autem ab imperatore Constantino ita fieri jussa sunt, ut omnis criminandi occasio adimeretur Donatistis, qui de synodo Romana sive de Melchiodis Papæ judicio C frequentissime apud Constantinum conquesti, affirmabant non omnem causam ab episcopis illic auditam fuisse. Nam Melchiodes silentio transmiserat Felicem episcopum Aptungitanum et reliquos ordinatores Cæciliani, quos Donatistæ dicebant reos esse traditionis. Itaque imperator volens, ut dixi, omnem criminandi ansam ipsis adimere, mandavit Vero, ut vocatur apud sanctum Augustinum, seu potius Lucrino Verino agenti vicariam præfecturam per Africam ut de crimine traditionis, quod Felici objiciebatur, diligenter inquireret. Cum vero ille jussionem principis exequi cœpisset, incommoda valetudine tentus, ut ad Probianum scribit Constantinus, necessario postea abstinuit a cognitione ejusdem negotii. Quare Ælianus proconsul Africæ *partibus ejus functus, id negotium ad examen suum atque jussionem credidit esse revocandum*, ut ait Constantinus. Ex quibus verbis colligitur Æliani partes vicarii non suscepisse mandato principis, ut putavit Valesius, sed propria sponte, ob repentinum videlicet Vicarii morbum : quamquam sententia viri clarissimi juvari posset ex libro primo Optati, ubi scriptum est Constantinum ad Ælianium proconsulem scripsisse *ut remotis necessitatibus publicis de vita Felicis Aptungitani publice*

BALUZII NOTÆ.

XVII. *Comam*. Sic Baluz. ex cod. Coll. Consentiant codd. Ful. et Pratell. At. edit. habent, *collum*, sed qui collo amputato posset dimitti? Cod. Com., *Amputabo tibi nasum*.

Lætantur. Multa sequuntur contra Mensurium et Cæcilianum ejus diaconum postea in sede Carthaginiensi successorem a Donatistis conflictæ, quæ ideo omittimus.

quereretur, et ex Augustini epistola CLXII, in qua scriptum est Felicem Aptungitanum ad ejusdem Principis jussionem proconsularibus gestis fuisse purgatum. Verum hæc verba sic accipienda sunt ut quoniam Constantinus ad Verinum Vicarium scripserat de inquisitione criminum quæ Felici objiciebantur, et is morbo impeditus est sacræ jussioni parere, Ælianus proconsul, qui partibus ejus functus, cognitionem et iudicium istius causæ suscepit, ad ejusdem principis jussionem fecisse dicatur, quia rem fecit quam princeps jusserat, tamenetsi specialia ad eum rescripta non emanassent. Nam quomodo fieri potest ut sat cito post morbum Verini, quem evenisse postremis diebus mensis Januarii aut sub initium Februarii colligi non absurde potest ex lege primi codicis Theodosi. *Decretoribus Kalendarii*, quomodo, inquam, fieri potest ut sat cito de hoc morbo admoneri potuerit Constantinus ut novum ejus rescriptum ex Gallia ad Ælianus pervenire potnerit ante diem 15 kalendas Martias? Itaque necesse est, ut dixi, verba Optati et Augustini benigne interpretari, ita nimirum ut Ælianus

A de causa Felicis cognoverit auctoritate rescripti dati ad Verinum Vicarium, cujus partibus pro necessitate temporis functus est. Cæterum postea Donatista id reprehenderunt in causa Felicis, quod episcopus cum esset, proconsulari iudicio, non vero ecclesiastico, purgatus fuit, quam criminationem graviter refellit Augustinus in eadem epistola. Eadem ei vitio verterunt (ut docet Augustinus in Breviculo dici tertiæ cap. 24) quod abfuerit cum Ælianus de causa ejus inquireret, et dixerunt eum præsentem debuisse purgari, ut legitur in collatione tertia Carthaginensi cap. 571. Contra catholici cap. 574 reposuerunt *majoris esse innocentiae documentum quod absens purgatus est Felix.*

GESTA PURGATIONIS FELICIS.

B Desunt plurima.

..... in municipio Autumnitanorum Gallienus duumvir dixit: Quoniam præsens es, Cæciliane, audi litteras domini mei Ælii Paulini, viri spectabilis agentis

BALUZII NOTÆ.

Autumnitanorum. Id est; Aptungitanorum sive Aptungensium, ut apud sanctum Augustinum frequenter. Sed in veteri codice et heic et infra Autumnitani vocantur qui alibi Aptungitani. Immo viri clarissimi qui novissimam epistolarum sancti Augustini editionem curarunt, adnotant ad epistolam 15 (quæ est 162 in antiquis editionibus) pro eo quod illic legitur *Felicis Aptungitani*, editiones Amerbachii et Erasmi et decem manuscriptos codices habere *Autumnitani*. Aptungis porro fuit municipium provincie proconsularis, ut manifestum est ex hoc loco Augustini in Breviculo dici tertiæ, cap. 16, ubi ait hanc esse catholicæ Ecclesiæ consuetudinem ut non Numidiæ, sed propinquiores episcopi episcopum Ecclesiæ Carthaginiensis ordinent.

Ælii Paulini. Nulla dubitatio est quin hic locus sit egregie mendosus. Nam eo tempore quo hæc gesta sunt, Ælius Paulinus non erat Vicarius Africæ, ut planum est vel ex epistola Constantini ad Probianum. Sane Paulinus ea dignitate ornatus multo ante fuerat, nimirum anno Christi 303, cum persecutio ferveret in Africa, cum Alfius Cæcilianus esset Duumvir Aptungitanorum, ut scribitur infra pag. 20 col. 2 in ipsdem gestis. Verinum porro fuisse Vicarium Africæ in eunte anno 314, Volusiano et Anniano consulibus, qua tempestate hæc gesta sunt, colligitur ex eadem epistola Constantini. Nam ex libro sancti Augustini contra Donatistas post collationem cap. 53, discimus cognitionem de causa Felicis ceptam esse 15 Kalendas Martias. Immo vicariam præfecturam obtinuisse in ipsis anni initiis probare videtur lex prima Codicis Theodosiani *De curatoribus Kalendarii*, quæ 3 Kal. Februarii ab eo proposita est sub consulatu eorundem Volusiani et Anniani. Omnino enim sentio cum viris doctis inmis Francisco Jureto et Jacobo Gothofredo Vicarium illum Africæ de cuius morbo agit Constantinus in epistola ad Probianum, Verinum fuisse; ut propterea emendandum sit nomen ejus in eadem epistola, ubi librorum vitio vocatur Verus. Mirum enim videri non debet heic mutatum esse in Verum, qui apud Augustinum in libro ad Donatistas post collationem cap. 53, degeneravit in Valerium et Valerianum, ut dicemus infra. Itaque pro nomine Ælii Paulini, quod in hæc gesta irrepsit, substituendum est nomen ejusdem Verini, qui aliquot etiam post annis vicariam præfecturam Africæ gessisse reperitur apud sanctum Augustinum in Breviculo dici tertiæ, cap. 22: *Addide-*

runt etiam illi suæ falsitati convincendæ magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Verinum Vicarium ut libero eos dimitat arbitrio, se jussisse insinuans ut de exilio remearent. Idem in epistola 152, nomine Cirtensis Concilii scripta ad Donatistas: *Tertio protulerunt litteras ejusdem Constantini ad Verinum Vicarium datas, ubi eos graviter detestatur, ac propterea dicit de exilio relaxandos et furori suo dimitteudos, quia jam Deus ceperat in illos vindicare.* Sumpsit autem ista sanctus Augustinus ex actis collationis tertiæ Carthaginensis cap. 548, ubi ita habetur in editionibus Massoni, Pitheci, et Bini: *Ubi recitatur epistola Constantini ad Vicarium Vicarium destinata, qua libertatem agendi tribuit Donatistis.* Vidit Juretus mendum heic esse, et in Miscellaneis ad Synmachum pag. 512, recte coniecit legi debere *ad Verinum Vicarium*; quam emendationem amplexus est Henricus Valesius in Dissertatione de schismate Donatistarum, cap. 17. Sane in antiquissimo exemplari ex quo gesta Collationis illius edidit Massonus, discrete scriptum est *ad Vicarium Verinum*. Non viderant Augustinum, neque hæc Miscellanea jureti, neque demum vetus exemplar qui editioni operum Optati Episcopi Milevitani præfuerunt anno 1631, post mortem illustrissimi Episcopi Aurelianensis Gabrielis Albaspinæ. Nam si vidissent, haud dubio abstinissent a periculosa illa nimiumque temeraria emendatione quam huic loco adhibuerunt. Quum enim putarent vocem *Vicarium* his heic positam esse superflue vitio librorum, semel tantum posuerunt contra fidem actorum et veteris libri, tum etiam repugante sancto Augustino. Qui error retentus est a numero editore operum Optati et in novissima Conciliorum editione Parisiensi. Magis miror de ea quæ prodit anno 1644, ex typographia regia: quam cum fama sit procuratam a viris eruditissimis, et quidem in hac civitate Parisiensi, ubi facile consuli poterat vetus codex in loco difficulti et obscuro, rejecta ab illis est lectio quæ in prioribus editionibus extabat, et retenta temeritas editoris operum Optati. His ita constitutis, cum certum sit epistolam Constantini, quæ refertur in indiculo collationis tertiæ, eam esse quam Augustinus in capite 53 libri ad Donatistas ait a Constantino scriptam esse ad Vicarium Valerium (sive Valerianum, ut habet codex vetus bibliothecæ Colbertinæ), Crispo et Constantino item Consulibus, certum quoque est mendum heic esse apud Augustinum,

vicariam præfecturam, quid jubere sit dignatus secundum epistolam ad nos datam, quæ declarare te compellit, et scribam quem habuisti tunc temporis administrationis tuæ, et tabularium. Sed quoniam tabularius ejus temporis vita functus est, et omnes actus administrationis tuæ, secundum fidem litterarum ejusdem mei domini, tecum perferre debebis, et ad Coloniam Carthaginensem cum scriba tuo proficisci necesse est; præsens est curator, sub cujus præsentiam vos compellimus: quid ad hoc respondes? Cæcilianus dixit: Mox ad me epistolam Ælii Paulini viri spectabilis agentis vicariam præfecturam pertulisti, statim ad scribam Miccium misi, ut veniret, ut acta ipsius temporis confecta mihi obtulisset, et usque adhuc inquit, quoniam non modicum tempus est, ex quo duumviratum administravi: anni sunt undecim. Itaque cum invenerit, parebo tanto præcepto. Gallienus duumvir dixit: Tua interest jussioni pa-

A rero, vides enim jussionem esse sacram. Cæcilianus dixit: Devotus sum tanto præcepto. Item, cum paulo post scriba Miccius supervenisset, Fuscus duumvir dixit: Audisti et tu, Micci, quod et tu una cum Cæciliano necessarius es ire ad officium viri spectabilis vicarii, instructionem ejus temporis ut vobiscum perferatis. Ad hæc quid dicis? Miccius respondit: Magistratus suppleto anno omnes actus suos domum suam tulit: si mei in cera possint inveniri inquiri. Et cum quæreret, Quintus Sisenna duumvir dixit: Quod cognovit officium, respondit. Apronianus dixit: Si omnes actus suos tulerat magistratus, unde acta, quæ tunc emissa erant, vel confecta tanto tempore? Et cum diceret, Ælianus proconsul dixit: Et mea interrogatio, et singularum personarum responsio actis continetur. Agesilaus dixit: Sunt præterea et aliæ epistolæ huic rei necessariæ: interest ut legantur: Ælianus proconsul dixit: Lege Cæciliano audiente,

BALUZII NOTÆ.

et pro Valerio reponendum esse Verinum. Rursum cum hinc constet Verinum fuisse Vicarium Africæ sub consulatu eorundem Cæsarium, qui in annum Christi 321 incidit, et ex variis constitutionibus Codice Theodosiano comprehensis colligatur eum annis quoque 318 et 319, eandem vicariam præfecturam administrasse, patet eum non solum convaluisse ex morbo quo detinebatur tempore absolutionis Felicis, sed etiam continuatam ei fuisse potestatem. Sed tamen negotium heic mihi fecisset idem Augustinus; qui in eodem capite 53 libri ad Donatistas, ait Constantinum ad Eumalium Vicarium scripsisse de purgatione Cæciliani, Sabino et Rufino Cons. 4 Idus Novembris, id est, anno Christi 316 exente; cujus epistolæ fragmentum idem Augustinus describit in libro tertio contra Cresconium cap. 71, eandemque in Collatione tertia Carthaginensi lectam fuisse docet in Breviculo diei tertiæ cap. 19, ubi ejus sensum refert. Et antea quidem, id est, anno superiore, Domitium Celsum Africæ Vicarium fuisse docet inscriptio legis unice Cod. Theodos. *De his qui filios involant alienos*, data Kalendis Augustis Constantino Aug. iv et Licinio iv Consulibus. Quare oportet remotum aliquantis fuisse Verinum, ut spatium daretur Celso et Eumalio, et dein Africæ redditum, sicut post Ælianium reperimus in Codice Theodosiano Catullinum Africæ Proconsulem fuisse per annos Christi 315 317, 319, et hoc ultimo anno Proculum quoque ea dignitate ornatum, ac postea Ælianium eam recepisse anno 320, annoque 324, Hilarianum proconsulare hoc imperium habuisse, et rursus Ælianium proconsulatu Africæ fulgentem anno Christi 326.

Cum scriba tuo. In veteri codice legitur, *cum scripta tua*. Massonus emendavit, omnino recte, quod sequentia ostendunt.

Ut veniret et acta. In vetusto exemplari et in editione Massonii legitur, *venit ut acta*. Nos emendavimus. Certa autem est emendatio.

Inquiri, quoniam. In veteri libro et in editione Massonii, *inquiri et quoniam*. Particulam *et*, quæ sensum dividebat ac turbabat, nos sustulimus.

Anni sunt undecim. Ergo Cæcilianus duumviratum gesserat in municipio Apsugitanorum anno Christi 303, eo nimirum quo edictum de diruendis basilicis et comburendis sacris scripturis propositum est in Africa, ut docent etiam sequentia.

Suppleto anno. Id est, expleto, finito.

Si mei in cera. Hæc emendatio nostra est, quam puto placituram viris doctis. Nam antea nullo sensu legebatur in veteri codice: sed in *ei in cera possit*.

Massonus vocem *sed* mutaverat in *si*. Sensus autem istius loci ita mihi videtur posse constitui. Magistratus codices publicos domum suam tulit post expletum annum suæ potestatis, atque adeo illi non sunt apud mo. Habeo tantum ceratas tabulas in quibus primo prescripta sunt acta; et inquiri utrum actus quos Proconsul petiit, in eis inveniantur. Nam *plerumque*, ut Priscianus ait in libro primo Grammaticæ, *in ceratis tabulis antiqui scribere solebant, et postea delere*. Hoc erat officium notariorum et scribarum, qui ea tabulis ceratis excipiebant quæ dictabantur. Hieronymus, epist. 140 ad Principiam: *Stylus scribit in cera, calamus vel in charta vel in membranis aut in quacumque materia quæ apta est ad scribendum. Mea autem lingua in similitudinem scribæ velocis, quem notarium possumus intelligere, quodam signorum compendio breviter Evangelii strictumque sermonem esaravit in tabulis cordis carnalibus*. Sexta synodus, act. 12: *Misit nos sanctissimus Patriarcha noster ad sanctissimum Patriarcham Constantinopoleos, deferentes ad relegendum in notis*. Hinc apud Possidium, in Vita sancti Augustini, cap. 6: *Aperitis notariorum tabulis disputatio cæpta*. Porro ceratis tabulis utebantur notarii propter facilitatem delendi, ut docet Priscianus. Hieronymus, epist. 44, ad Chrysogonum: *Ita nostræ et necessitudinis penitus oblitus ut illam epistolam quam in corde Christianorum scriptam Apostolus refert, non parva litura, sed in imis, ut aiunt, ceris eraseris*.

Ælianus proc. cujus crebra mentio apud Augustinum et in collatione tertia Carthaginensi, tum etiam in codice Theodosiano, ut supra vidimus. Itaque cum eum constet eadem prorsus tempestate Proconsulis dignitatem habuisse in Africa quo Volusianus et Anianus gesserunt consulatum, sub quibus habitum est Concilium Arelatense in causa Donatistarum, facile adducor ut credam veram esse eorum sententiam qui suspicantur ad eum scriptam esse epistolam Constantini de episcopis Africanis Arelatensibus mittendis intra diem kalendarum Augustarum, ac pro Ælasio, cui inscribitur in veteri codice Thuano et in editionibus vulgatis, reponendum esse Ælianium. Cur autem ad proconsulem potius quam ad Vicarium scripta sit, non alia esse ratio potest quam quia eo tempore Vicarius incommoda vetustudine detinebatur, ut docet Constantinus Aug. in epistola ad Probianum Æliani successorem. Unde patet corrigendum esse lemma *litius* epistolæ in tomis Conciliorum, ubi dicitur scripta ad Vicarium Africæ. Non est mirum autem Æliani nomen mutatum esse in Ælasium in codice depravatissimo, id est, Thuano, ex quo unico prodire omnes usque ad hunc diem istius epistolæ editiones.

ut agnoscat an ipse dictaverit. Agesilaus recitavit. Volusiano et Anniano consulibus, 14 kalend. Septembris, in iure apud Aurelium, Didymum, Spretium sacerdotem Jovis Optimi Maximi duumvirum recitavit. Splendidæ coloniæ Carthaginiensium Maximus dixit : Loquor nomine seniorum christiani populi catholicæ legis. Apud maximos imperatores, causa agenda erit contra Cæcilianum et Felicem, qui principatum ejusdem legis omnia conatur invadere. Contra ipsos documenta criminum ejus conquirantur. Nam cum persecutio esset indicta Christianis, id est, ut sacrificarent, aut quascumque Scripturas haberent, incendio traderent; Felix qui tunc episcopus fuit Autumnis, consensum attulerat, ut de manu Galatii Scripturæ traderentur, ut igni concremari possent, et erat tunc temporis magistratus Alfius Cæcilianus, quem præsentem videre dignaris. Et quoniam ejus temporis officium incumbabat, ut ex jussione proconsulari omnes sacrificarent, et si quas Scripturas haberent, offerrent secundum sacram legem, quæso, secundum sens est, et senem vides, et non potest ad comitatum sacrum pergere : apud acta deponat, utrumne jam de pactione secundum ab eodem habita litteras dederit, et utrum ea quæ in litteris contulerit vera sint, ut horum actus

A et fides in iudicio sacro detegi possit. Astanti Cæciliano Spretius duumvir dixit : Audis quæ apud acta sint deposita. Alfius Cæcilianus dixit : Zamæ eram propter lineas comparandas cum Saturnino. Et cum venienuis illo, mittunt ad me in prætorio ipsi Christiani, ut dicerent : Sacrum præceptum ad te pervenit? Ego dixi : Non, sed vidi jam exempla. Et Zamæ et Furnis dirui basilicas, et uri Scripturas vidi. Itaque proferte, si quas Scripturas habetis, ut jussioni sacræ pareatur. Tunc mittunt in domum episcopi Felicis, ut tollerent inde Scripturas, ut exuri possent secundum sacrum præceptum. Sic Galatius nobiscum perrexit ad locum, ubi orationes celebrare consueverant. Inde cathedram tulimus, et epistolas salutorias, et ostia omnia combusta sunt secundum sacrum præceptum. Et cum ad domum ejusdem Felicis episcopi mitteremus, renuntiaverunt officiales publici illum absentem esse. Nam cum posteriori tempore adveniret Ingentius scribe Augustii, cum quo ædilitatem administravi, dictavi epistolam eidem collegæ, quam feci ad eundem episcopum Felicem. Maximus dixit : Præsens est, eadem epistola ei offeratur, ut eandem recognoscat. Respondit : Ipsa est. Maximus dixit : Quoniam recognovit epistolam suam, hanc lego, et oro plena actis inseratur. Et recita-

BALUZII NOTÆ.

Volusiano. Hæc locus vacuus relictus erat in veteri exemplari et in editione Massoni. Nos Volusiani nomen addidimus ex fastis et codice Theodosiano, præcipue vero ex Augustino, qui in libro ad Donatistas post collationem, cap. 33, de hac ipsa re agens ait : *Ælianus proconsul causam Felicis audivit Volusiano et Anniano Cons. Kalendas Martias.* Contigit ergo ista Felicis purgatio anno Christi cccxiv.

xiiii Kal. Ita vetus exemplar, cum Massonus ediderit xiii. Sed pro eo quod isthic legitur gesta hæc esse xiiii Kal. Septembris, apud Augustinum, ut paulo ante vidimus, hæc inquisitio refertur ad xv Kal. Martias; atque hinc emendanda esse ait Baronius acta purgationis Felicis, quæ aliqui depravata atque mendosa satis esse pronuntiat. Sed hic Baronium reprehendit Valesius in dissertatione de schismate Donatistarum, cap. 14, eo inter cætera argumento quod intra unius diei spatium tot gestorum documenta perlegi, tot personæ interrogari non potuerint; ac propterea necesse esse ait ut in plures dies protrahatur tantæ causæ cognitio. Itaque contendit ab Æliano inchoatam xv Kalendas Martias, sed propter necessitates publicas et provinciæ negotia intermissam, et finitam demum xiiii Kalendas septembris, id est, sexto mense post initium gestorum. Equidem ut facile concesserim hanc questionem pluribus diebus agitatum fuisse, ita gravate admodum crederem tanto tempore sub iudice pendisse cognitionem quam Augustinus in epistola lxxii vocat diligentissimum examen et diligentem ac terribilem inquisitionem; præsertim cum Optatus in libro primo doceat Constantinum Imp. scripsisse in Africam ut remotis necessitatibus publicis de vita Felicis Antungitani publice quæreretur. Et cum necesse sit existimare mendum esse in libro Augustini ad Donatistas aut in hoc loco gestorum, et quæ ab Augustino referuntur extra mendum esse, hinc constat quod cognitionem de causa Felicis ab Æliano susceptam esse ait quarto ferme mense post iudicium Melchiadis, quod initio mensis octobris proxime præteriti factum fuerat, non video quomodo reudiari possit Baronii sententia, qui hunc locum

gestorum pronuntiavit emendandum esse ex libro Augustini ad Donatistas.

Duumvirum splendidæ. In veteri libro et in editione Massoni legitur : *Duumvirum recitavit. Splendidæ.* Nos sustulimus vocem *recitavit*, quæ omnino superflua hic erat, et sensum turbabat.

Apud Max. Imperatores. Constantinum et Licinium, qui tum temporis temp. administrabant.

Cum persecutio esset indicta. Anno Christi ccciii, ut toties diximus supra. Hinc ortum vocabulum traditorum in Africa.

Jussione proconsulari. Id est, Anulini, quem fuisse tum proconsulem Africae produnt acta martyrum qui tum apud Africam exagitati sunt pro nomine Christi.

Secundum sens est. Ita vetus exemplar. Massonus edidit, *Secundus senex est*, nullo sensu. Hæc enim non agitur de Secundo, sed de Alfio Cæciliano exduumviro Aptungitanorum.

Epistolas salutorias. Infra : *Epistolas salutorias de basilica protulerit.* Difficile est explanare quid hæc intelligatur per epistolas salutorias. Neque enim mihi hactenus probatur quod quidam ex hoc loco colligunt epistolas salutorias eas esse quibus quis alicui salutem impertit. Manifestum quippe est hic agi de codice quodam venerando, quem Alfius Cæcilianus duumvir ex basilica aptungitana sustulit, haud dubie ut ureret. Nam post cathedram episcopalem et epistolas salutorias sublatis, etiam ostia omnia combusta sunt secundum sacrum præceptum.

Ingentius scribe. Qui postea Decurio fuit civitatis Ziquensium, et tunc convictus est falsasse et interpolasse epistolam quam Alfius Cæcilianus scripserat ad Felicem episcopum aptungitanum. Augustinus, epist. 152, nomine concilii Cirtensis scripta ad Donatistas : *Ingentius confessus fuerat in cognitione Æliani proconsulis falsum se fecisse adversus Felicem Cæciliani ordinatorem.* Idem in libro ad Donatistas post collationem, cap. 32 : *Ingentius, qui eidem iudicio contra Felicem falsum se fecisse confessus est.* Vide epistolam Constantini ad Probianum, cujus mentio in his Augustini locis.

vit : *Cæcilianus parenti Felici salutem. Cum Ingen- A*
tius collegam meum Augentinum amicum suum conveni-
ret, et inquisisset anno duumviratus mei, an aliquas Scri-
pturas legis vestras secundum sacram legem adustus
sint.... quam Galatius unus ex lege vestra publice epi-
stolas salutatorias de basilica protulerit. Opto te bene
valere. Hoc signum quod deprecatorium ad me miserant
Christiani, et ipse cuius est precatorium : et dixisti,
Tolle clavem, et quos inveneris in cathedra libros, et
super lapide codices, tolle illos : sane vide officiales ne
tollant oleum et triticum. Et ego dixi tibi : Tu nescis
quia ubi Scripturas inveniuntur, ipsa domus diruitur?
Et dixisti : Quid ergo faciemus? Et dixi ego vobis.
Tollat aliquis de vestris in area ubi orationes facitis, et
illuc ponantur ; et ego venio cum officialibus, et tollo.
Et nos illo venimus, et omnia tulimus, secundum sa- B
rum præceptum. Maximus dixit : Quoniam ejus epi-
stolæ lectis apud acta recitata est, quam ipse agno-
vit se misisse, quæ dixit, quæsumus actis hæreant.
Speretius duumvir dixit : Quæ dixisti scripta sunt.
Agessilaus dixit : Ad præsentem epistolam recognovit ;
residuam partem, quam nunc legit, falsam esse dicit.
Cæcilianus dixit : Domine, usque ad hoc dictavi usque-
quo habet, Opto te, parens charissime, bene valere.
Apronianus dixit : Semper sic falsum, per terrorem,
per scenam, per irreligiosam mentem actum est ab his
qui catholicæ Ecclesiæ consentire noluerunt. Nam
Paulino hic administrante vices præfectorum, subor-
natus est quidam privatus homo, qui modum cursoris
haberet, qui ad Catholicæ unitatem veniret, atque
eos induceret et terreret. Detecta igitur factio est. C
Nam componebatur Felici religiosissimo episcopo per
mendacium, ut videretur Scripturas prodidisse et ex-
uasisse. Ingentius quidem, cum hoc totum quidquid
agebat, obsessus sanctitati et religioni Cæciliani, sub-
ornatus est ut veniret cum litteris veluti Felicis
episcopi ad Cæcilianum duumvirum, et ei conflingeret
a Felice se esse mandatum. Dicit ipsa verba quibus
hoc est confictum. Ælianus proconsul dixit : Dic.
Apronianus dixit : Dic, inquit, amico meo Cæciliano,
quod codices accepi pretiosos deficos undecim, quiaque
me nunc convenit ut illos restituam, dic quod anno
māgistratus tui eos exusseris, ne reddam illos. Qua de
re igitur de Ingentio quærendum est, quatenus hæc
machinata sint ac fabricata, et quatenus voluerit cir-
cumscribere magistrum ad mendacium, ut Felicem D
aspergeret infamia : dicat a quo missus sit, verumta-

men machinationem istam in conscientiam Felicis,
 quo Cæcilianus pudori et initio derogaret. Est enim
 quidam qui per Mauritaniam et Numidiam legatus
 missus sit ex adversa parte. Et astante Ingentio
 Ælianus proconsul dixit : Cujus præcepto ea susce-
 pti agenda, quæ tibi obijciuntur? Ingentius dixit :
 Ubi? Ælianus proconsul dixit : Quoniam fingis te
 non intelligere quod interrogaris, dicam apertius :
 Quis te ad magistratum Cæcilianum misit? Ingentius
 dixit : Nemo me misit. Ælianus proconsul dixit :
 Quomodo ergo venisti ad magistratum Cæcilianum?
 Ingentius dixit : Cum venissemus, et ageretur causa
 Mauri ab Utica episcopi, qui episcopatum sibi rede-
 mit, ad urbem ascendit Antumnitanus episcopus Fe-
 lix, ut tractaret, et dixit, Nemo communicet, quia
 falsum admisit. Et dixi illi ego e contra : Nec tibi,
 nec illi, qui traditor ea. Dolui enim causam Mauri
 hospitii mei, quia communicaveram cum illo in per-
 egre, quia evasi persecutionem. Exinde ivi in patriam
 ipsius Felicis, duxi mecum tres seniores, ut viderent
 an verum tradidisset, an non. Apronianus dixit :
 Non ita venit ad Cæcilianum querere de Cæciliano.
 Ælianus proconsul Cæciliano dixit : Quomodo ad te
 venit Ingentius? Cæcilianus respondit : Domi ad me
 venit : prandebam cum operariis ; venit illuc ; stetit
 in janua. Cæcilianus ubi eat? dixit. Respondi : Hic.
 Ego dico ei : Quid est? Omnia recte? Omnia, dicit.
 Respondi illi : Si non fastidis prandere, veni, prande.
 Dicit mihi : Revertor huc. Venit illuc solus. Direre
 mihi cepit : Ecce sic mihi curare et inquirere an
 adusta fuerit Scriptura anno duumviratus mei. Dico
 illi ego : Molestus es mihi, tu homo immissus es :
 laxa hinc te a me. Et sprevi illum a me. Et venit illo
 iterato cum collega meo, cum quo sui ædilis. Ait
 mihi collega meus : Felix noster episcopus misit huc
 hominem, ut facias illi litteras, quia accepit codices
 pretiosos, et noluit revocare illos : scribas illo, quod
 anno duumviratus tui combusti sunt. Et dixi ego :
 Hæc est fides Christianorum? Ingentius dixit : Do-
 mine, veniat et Augentinus. Et ego honorificus sum,
 et honor meus pereat, et hujus latera habemus.
 Ælianus proconsul Ingentio dixit : Revinceris alio
 titulo. Ælianus proconsul dixit ad Officium : Apta
 illum. Cumque aptaretur, Ælianus proconsul dixit :
 Suspendatur. Cumque suspenderetur, Ælianus pro-
 consul Cæciliano dixit : Quomodo ad te Ingentius ven-
 nit? Respondit : Misit huc me Felix, dixit, noster,

BALUZII NOTÆ.

Collegam meum. Antea legebatur *collega meus*, non solum in editionibus, sed etiam in antiquo exemplari manuscripto. Verum cum hæc verba referri debeant ad Augentinum, qui fuit collega Alfi Cæciliani, necessaria visa est emendatio quam nos huic loco adhibuimus.

Hoc signum. Hic locus refertur etiam infra pag. 24. col. 1, sed multum diversus.

Paulino adm. vices præf. Anno Christi 505 cum coepit persecutio est in Africa, ut supra diximus.

Modum cursoris. Codex vetus et editio Massoni habent *modicum*, manifesto errore. Modum cursoris dixit, id est, formam, speciem. Vox est latina.

Scribas illo. Id est, illi. Sic plerique veteres, qui etiam alio frequenter scribebant pro alii. Sic apud Commodianum, lib. 1, cap. 30 : *perituro creditis uno.* et cap. 33 : *Uno crede Deo.*

Hujus latera. Retinui scripturam veteris exemplaris. Editio Massoni habet *ejus litteras*, quod fortassis rectius est.

Suspendatur. Constantinus in epistola ad Probianum : *Eumdem ipsum Ingentium suspensum actis, quas suberant, pervidinus.* Optatus libro primo : *Ingentius scriba publicus pependit sub metu imminentium tormen-*

ut scribas illo, quia est unus perditus nescio qui, habens penes me codices pretiosos, et nolo illos restituere. Itaque fac litteras, quia adusti sunt, ne revocem illos. Et ego dixi : Christiani fides hæc est ? Et cœpi illum corripere. Et ait collega meus : Scribe illo, Felici nostro. Et sic ego epistolam dictavi, quæ parerit usquequo dictavi. Ælianus proconsul dixit : Audi sine metu recitationem epistolæ tuæ. Recognoscere quousque dictaveris. Agesilaus recitavit : *Opto te, parens charissime, multos annos bene valere.* Ælianus proconsul Cæciliano dixit : Huc usque dictasti ? Respondit : Huc usque ; reliquum falsum est. Agesilaus recitavit : *Hoc signo, quod deprecatorium ad me misisti, nisi ego et tu et cujus est precatorium : et dixisti, Tolle clavem, et quos invenies in cathedra libros, et super lapide codices, tolle illos : sana vide, officiales ne tollant oleum et triticum.* Et ego dixi tibi : *Tu nescis quia ubi Scripturæ inveniuntur, ipsa domus diruitur ? Et dixisti : Quid ergo faciemus ? Et dixi ego vobis : Tollat aliquis de vobis in arceis ubi orationes facitis, et illic ponantur ; et ego venio cum officialibus, et tollo. Et nos illo venimus et omnia tulimus secundum placitum, et ad usum secundum sacrum præceptum.* Maximus dixit : Quoniam ejus epistolæ tenor etiam apud acta recitatus est, quam ipse agnovisse ac misisse dixit, quæsumus hoc actis tuis hæreat. Speretius dixit : Quæ dixistis scripta sunt. Cæcilianus respondit, Cillo est falsum, quousque est epistola mea, quousque dixit, *Bene vale, parens charissime.* Ælianus proconsul dixit : Quem dicis addidisse ad epistolam ? Cæcilianus dixit : Ingentium. Ælianus proconsul dixit : Professio tua actis hæret. Cæcilianus proconsul Ingentio dixit : Torqueris, ne mentiaris. Ingentius dixit : Erravi, huic epistolæ ego addidi, dolens causa Mauri hospitis mei. Ælianus proconsul dixit : Constantinus Maximus semper Augustus et Licinius Cæsares, ita pietatem Christianam exhibere dignantur, ut disciplinam corrumpi nolint, sed potius observari religionem istam, et coli velint. Noli itaque tibi blandiri, quod mihi dicas, decurionem te esse, ac propterea non possis torqueri. Torqueris, ne mentiaris, quod alienum Christianis esse videtur. Et ideo dic simpliciter, ne torquearis. Ingentius dixit : Jam confessus sum sine tormento, Apronianus dixit : Dignare de eo quærere, qua auctoritate, quo dolo, qua insania circuevit Mauritanias omnes, Numidias etiam, qua ratione seditionem commoverit catholicæ Ecclesiæ. Ælianus proconsul dixit : Ad Numidias fuisti ? Respondit : Non, domine : sit qui probet. Ælianus proconsul dixit : Nec in Mauritania ? Respondit : Negotiari illo fui. Apronianus dixit : Et in

A hoc mentitur, domine (nam ad Mauritaniam situm non nisi per Numidias pergitur), quatenus dicit se in Mauritania fuisse, non fuisse in Numidia. Ælianus proconsul Ingentio dixit : Cujus conditionis es ? Ingentius respondit : Decurio sum Ziquensium. Ælianus proconsul dixit ad officium : Submitte illum. Quo submisso, Ælianus proconsul Cæciliano dixit : Falsa dicis quæ dixisti ? Cæcilianus respondit : Non, domine. Is qui scripsit epistolam, jube veniat. Amicus ipsius est. Ipse dicet, quousque dictavi epistolam. Ælianus proconsul dixit : Quis est ille, quem venire desideras ? Cæcilianus dixit : Augentium, cum quo fui ædilis. Non possum probare nisi per ipsum Augentium, qui scripsit epistolam, quousque dictavi illi : ipse dicere potest. Ælianus proconsul dixit : Constat ergo falsam esse epistolam ? Cæcilianus respondit : Constat, domine, non mentior in sanguine meo. Ælianus proconsul dixit : Cum duumviratum egeris in patria tua, oportet fidem verbis tuis habere. Apronianus dixit : Nec novum est illis hoc facere. Cæterum et actis addiderunt quod voluerunt. Jam artificium est illis. Ælianus proconsul dixit : Ex professione Cæciliani, qui acta falsata esse dicit, atque epistolæ plurima addita, manifestum est qua voluntate hæc gesserit Ingentius : et ideo recipiatur in carcerem. Est enim arctiori interrogationi necessarius. Felicem autem religiosum episcopum liberum esse ab exustione instrumentorum deificorum manifestum est, cum nemo in eum aliquid probare potuerit, quod religiosissimas Scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium enim interrogatio suprascripta manifesta est, nullas Scripturas deificas vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actis continetur, quod Felix episcopus religiosus, illis temporibus, neque præsens fuerit, neque conscientiam accommodaverit, neque tale aliquid fieri jusserit. Agesilaus dixit : De his qui ad potestatem vestram instruendam venerunt, quid jubet Potestas tua ? Ælianus proconsul dixit : Revertantur ad sedes suas. *Explicunt gesta purgationis Felicis episcopi Antummitati ordinatoris Cæciliani Carthaginis.*

GESTA PURGATIONIS CÆCILIANI.

PRÆMIUM AD ACTA PURGATIONIS CÆCILIANI.

Actorum istorum vetus exemplar, ex quo edita sunt a Massono, extat in bibliotheca Thuana, sed depravatissimum et contaminatissimum, ut ante me observavit illustrissimus cardinalis Baronius. Meminit autem illorum Optatus Milevitanus in libro primo, ubi etiam admonet se ea subjunxisse operi suo. *Hæc namque plenitudinem rerum, inquit, in novissima parte*

BALUZII NOTÆ.

Constantinus. Locus heic vacuus erat relictus in veteri codice et in editione Massoni. Dubium autem non est quin Constantini nomen scribi debuerit.

Decurionem. In veteri codice et in editione Massoni legitur, *Dei cultorem* ; et quamvis hæc lectio tolerari possit propter ea quæ antecedunt, malinius tamen amplecti conjecturam Baronii, quia in epistola Constantini ad Probianum videbamus Constantinum ex actis istis collegisse Ingentium ideo minime tortum quod se decurionem Ziquensium civitatis asseveraverit.

Nam decurionum hoc erat privilegium quod torqueri non poterant, ut diximus ad Lactantium.

Ex professione. Hæc et quæ sequuntur usque ad finem sententiæ, extant etiam apud Augustinum, lib. iii adversus Cresconium, cap. 70.

Felicem autem. Hanc partem sententiæ descripsit Optatus in libro primo, et addit : *Unde pulsa atque extersa infamia, cum ingenti laude illo iudicio recessit.*

istorum libellorum ad implendam fidem adiunximus. Certe in veteri libro verba quæ sequuntur scripta sunt post collectionem istorum et aliorum quorundam actorum. *Expliciu[n]t sancti Optati episcopi libri numero VII, vel gesta purgationis Cæciliani episcopi et Felicis ordinatoris ejusdem.* Meminit eorumdem Augustinus epist. CLXII, ubi adnotat ea lecta non fuisse in collatione Carthaginensi, quia tempus non fuit. Vide etiam epistolam 165, et lib. III contra Cresconium cap. 29, ubi fragmenta quædam istorum actorum describuntur.

Incipiunt gesta ubi constat traditorem Silvanum, qui cum cæteris ordinavit Majorinum, cui Donatus successit.

Constantino Maximo Augusto et Constantino juniore nobilissimo Cæsare cons., idibus decembribus,

A Sexto Thamugadiensi inducto, et applicito Victore grammatico, adistente etiam Nundinario diacono, Zenophilus vir clarissimus consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Victor. Zenophilus v. c. consularis dixit: Cujus conditionis es? Victor dixit: Professor sum romanarum litterarum, grammaticus latinus. Zenophilus v. c. consularis dixit: Cujus dignitatis es? Victor dixit: Patre decurione Constantinensium, avo milite, in comitatu militaverat. Nam origo nostra de sanguine Mauro descendit. Zenophilus v. c. consularis dixit: Memor fidei et honestatis tuæ simpliciter designa quæ causa fuerit dissensionis inter Christianos. Victor dixit: Ego dissensionis originem nescio: unus sum de populo Christianorum. Siquidem cum essen[te] apud Carthaginem, Secundus episcopus cum Carthaginem tandem aliquando venisset,

BALUZII NOTÆ.

Ordinavit Majorinum, cui Donatus a quo Donatiste, successit in cathedra Carthaginensi. Itaque primo pars Majorini dicebatur quæ postea pars Donati dicta est, ut legitur in epistola 68 sancti Augustini. Collatio tertia Carthaginensis, cap. 220: *Libellus Ecclesiæ catholicæ criminum Cæciliani, traditus a parte Majorini.* Quæ verba descripsit etiam sanctus Augustinus in eadem epistola. Quare verissimam puto sententiam Henrici Valesii, qui in dissertatione de schismate Donatistarum, cap. 4, verba illa ex libro primo Optati, *Datæ a Luciano, Digno, Nassutio, Capitone, Fidentio et cæteris episcopis partis Donati,* sic emendanda esse pronuntiat ut, sublato nomine Donati, Majorini nomen heic reponatur.

Constantino. Assentior eidem Valesio, qui in eadem dissertatione, cap. 3, probat adversus Baronium hæc gesta non esse anno Christi 306, sed 320.

Thamugadiensi. In veteri libro et in editione Massoni legitur *Thamugadiensi.* Nostram emendationem confirmant acta Concilii Carthaginensis sub Cyrilliano, in quibus legitur nomen Novati a Thamugade. Et apud sanctum Augustinum celebre est nomen Gaudentii Thamugadiensis episcopi partis Donatistarum; adversus quem idem sanctus duos libros scripsit, quorum et ipse meminit lib. II, cap. 59 Retractionum. Item apud eundem in epistola LXXI legitur: *Debeo autem Thamugadensibus ejusmodi ministerium charitatis.* Lex porro secunda codicis Theodosiani *De honorariis codicillis,* quæ est Constantii, accepta dicitur Thamugadi; ubi Jacobus Gothofredus annotat eam urbem fuisse in Mauritania Tingitana, ejusque nomen corruptum esse in Notitia imperii et in utroque Itinerario. In collatione prima Carthaginensi, cap. 128, nominatur Faustianus episcopus plebis Tamogadensis, et in Notitia Episcoporum Africae Secundus Tamogaziensis inter Numidas.

Nundinario. Illic totius istius inquisitionis auctor fuit, ut se ulcisceret adversus Silvanum, Cirtensem episcopum, a quo læsus erat Augustinus, epist. 162: *Extant gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam diaconus a Silvano Cirtensi episcopo, quantum ipsis gestis intelligitur, degradatus, cum ei (sic legendum, ut recte habet prima editio Parisiensis, non eis) satisfacere per aliorum episcoporum litteras frustra conatus esset, nulla patefecit iratus et in judicium publicum protulit: inter quæ id quoque commemoratum legitur, quod Lucillæ pecunia corruptis episcopis, in Carthaginensi Ecclesia, in Africa capite, altare contra altare levatum est.* Idem, epist. 165: *Recta illi gesta apud Zenophilum consularem, ubi Nundinarius quidam diaconus iratus Silvano, quod ab eo fuerit excommunicatus, hæc omnia iudicii pro-*

didit, quæ certis documentis et responsionibus testimon et recitatione gestorum et multarum epistolarum luce clarius constiterunt.

Vir clarissimus. Hæc duo vocabula sic plerumque scribuntur in veteribus libris, V. C. Sed hoc loco ponuntur in veteri codice uti nos edidimus. Quas notas cum librariis non intelligeret, deinceps posuit *Vicarius* pro *vir clarissimus*, incepto errore, quem tamen Massoni editio retinuit in aliquot locis. Alii putarunt notas illas explicandas esse per hæc verba, *vir consularis,* quos in Miscellaneis suis ad Symmachum pag. 282 reprehendit, et merito, vir eruditissimus Franciscus Juretus. Certe si ista interpretatio valeret, Zenophilus heic consequenter his vocaretur consularis. Quo nihil fingi potest absurdius. Eadem ratione explicandæ essent notæ illæ apud Gruterum pag. 195, in illa inscriptione ubi Postumius Lampadius V. C. *Camp.* nominatur: quas tamen per *vir clarissimus* exponendas esse probat altera inscriptio apud Gruterum pag. 283, in qua legitur *Decimius Geminianus vir clariss.* *Consularis provinciæ Batiçæ.* Quia et Consules ipsi ordinarii et præfecti Urbi, quorum dignitas erat supra dignitatem consularium, consulares tamen dicti reperirentur, si vera esset interpretatio quam nos refellimus. Extant enim apud Gruterum, pag. 195, aliquot inscriptiones in quibus *Ti. Fabius Titianus V. C. Cos. ordin. et Præf. urbi* nominatur. Quare necesse est mendosum esse codicem Gemeticensem epistolarum sancti Augustini, in quo notæ illæ per *vir consularis* explicantur in relatione Anulini Proconsulis Africae ad Constantinum, quæ extat in epistola 88 sancti Augustini in nova editione; cum tamen in collatione tertia Carthaginensi, ubi eadem relatio reperitur inserta, exponantur per *vir clarissimus,* omnino recte. Nam cum hoc non sit nomen famæ et celebritatis, ut ait idem Juretus, sed honoris et dignitatis, et conjungebatur cum titulis eorum ad quos scribebatur, et ipsi qui clarissimi erant, se eo nomine decorabant; sicut olim Reges nostri primæ stirpis se in titulis suis vocabant viros illustres, ut cuivis notum est, et observatum etiam a Sirmondo in Notis ad Ennodium, pag. 19.

Constantiniens. sive Cirtensis. Circa enim dicebatur ante quæ tum Constantina vocabatur. Vide Valesium in dissertatione de schismate Donatistarum cap. 5.

Secundus Episcopus. Tigrisitanus, qui tunc agebat in Numidia primatum, ut in epistola 162 ait Augustinus. Idem principatum Concilii Cirtensis tenuit, ut ibidem Augustinus scribit, ubi præsentis et confessores traditores reliquit Deo iudicandos, et eos in episcopalibus sedibus manere permisit. Vide eundem in libro primo contra epistolam Parmeniani, cap. 3; Breviculo diei tertiæ, cap. 15; et lib. I contra Gaudentium, cap. 37.

dicantur invenisse Cæcilianum episcopum nescio quibus non recte constitutum, illi contra alium instituerunt. Inde illic apud Carthaginem cœpta dissensio est; et inde originem scire dissensionis plene non possum, quoniam semper civitas nostra unam Ecclesiam habet, et si habuit dissensionem, nescimus omnino. Zenophilus v. c. consularis dixit: Nesciano communicas. Victor respondit: Ipsi. Zenophilus v. c. consularis dixit: Cur ergo intermisso eo cuius innocentia purgata est? Et adjecit: Asseveratur præterea te aliud certissime scire, quod Silvanus traditor sit, de eo confitere. Victor respondit: Hoc nescio. Zenophilus v. c. consularis Nundinario diacono dixit: Negat se Victor scire quod Silvanus traditor sit. Nundinarius diaconus dixit: Scit ipse num tradidit codices. Victor respondit: Fugeram hanc tempestatem; et, si mentior, peream. Cum incursum patere-

BALUZII NOTÆ.

Cæcilianum Episcopum Carthaginensem catholicam, Mensurii successorem, tot tempestates perpesum a parte Donati ut propterea nomen ejus valde incluserit. Notissima est historia calamitatum ejus. *Alium instituerunt.* Majorinum, cui Donatus successit, ut ante diximus.

Unam Ecclesiam habet. Id est, nos Cirtenses nescimus divisionem. Neque enim duos episcopos habemus, ut pleræque civitates Africae, quæ unum habent partis Donati, alium partis Cæciliani. Nos unicum tantum habemus, sed qui Donato communicat, Cæciliano non communicat. Postea tamen Cirtenses duos habuerunt episcopos, Fortunat anum nimirum et Petilianum, ut patet ex collatione prima Carthaginensi, cap. 65, 158, et sequenti.

Silvano, Episcopo Cirtensi, qui cum Secundo Tigitano primato Numidia et cæteris ordinavit Majorinum adversus Cæcilianum.

Intermisso eo. Vir doctissimus Henricus Valesius in dissertatione supra laudata cap. 5, hæc verba interpretatur de Cæciliano, cujus innocentia multis tum iudiciis probata fuerat. Verum hæc interpretatio non caret difficultate. Quippe hæc non dicebantur Carthaginæ, sed in Numidia, cujus Consularis erat Zenophilus. Præterea Victor nondum dixit se non communicare cum Cæciliano. Itaque dubium est utrum hæc accipi debeant de Cæciliano, an vero de Felice Aptungiano.

Purgata. Ita vetus codex. Massoni editio habet *probata.* Legitimam porro esse nostram emendationem probatur etiam ex Collatione tertia Carthaginensi cap. 571, ubi ita legitur: *Donatistarum prosecutio, qua dicunt præsentem Felicam debuisse purgari.* Et cap. 574: *Prosecutio catholicorum, majoris esse innocentie documentum quod absens purgatus est Felix.* Sanctus Augustinus epist. 162: *Nec de Felice Aptungiani causa negligentiam consecutam, sed ad ejusdem Principis jussionem proconsularibus gestis etiam ipsum fuisse purgatum.* Et infra de eodem Felice: *Non debuit episcopus proconsulari judicio purgari.* Idem lib. in contra Cresconium grammaticum, cap. 61: *Publica monumenta proclamant dictam esse causam et ad debitum finem esse perductam usque ad purgationem Felicis Aptungensis.*

Traditor. Traditores dicebantur qui tempore persecutionis scripturas divinas et suppellectilem ecclesiasticam traderant ministris reipublicæ. Et magna in hoc querela erat Donatistarum, qui catholicos, eos nimirum qui Cæciliano communicabant, passim vocabant traditores et progeniem traditorum. Contra catholici proditorum imputabant Donatistas, quos appellabant hæredes traditorum et schismaticorum,

mur repentinæ persecutionis, fugivimus in montem Bellonæ. Ego sedebam cum Marte diacono; et Victor presbyter, cum ab eodem Marte quærentur omnes codices, negavit se habere. Tunc Victor dedit nomina omnium lectorum. Ventum est ad domum meam. Cum absens essem, ascensus est a magistratibus, et sublatis sunt codices mei. Cum ego venissem, inveni codices sublatos. Nundinarius diaconus dixit: Tu ergo respondisti apud acta, quoniam dedisti codices. Quare negantur hæc quæ prodi sunt? Zenophilus v. c. consularis Victori dixit: simpliciter confitere, ne strictius interrogeris. Nundinarius diaconus dixit: Legantur acta. Zenophilus v. c. consularis dixit: Legantur. Et dedit Nundinarius, et exceptor recitavit. Diocletiano viii, et Maximiano vii consulib. 14 kalendas junias, ex actis Munatii Felicis flaminis perpetui curatoris

adeo ut Optatus Milevitans manifestum esse dicat principes eorum fuisse traditores.

Num. In veteri codice legitur *non.* Massonus reposuit *nam.* Utraque lectio falsa est. Ea vero vera quam nos retinimus.

Montem bellonæ. Prope Cirtam.

Nstrictius interrogeris. Id est, ne torquearis. Acta purgationis Felicis, p. 21, col. 2: *Est enim arctiori interrogationi necessarius.*

Diocletiano viii. Id est, anno Christi 303, quo cœpit persecutio.

XIV. *Kal. Jun.* Ita omnino vetus exemplar et editio Massoni. Quo etiam modo habetur apud Augustinum, lib. ut contra Cresconium, cap. 29. Sed idem tamen epist. 165, mentionem faciens istorum actorum, undecimo Kalendas Junias gesta esse commemorat, certo, ut mihi videtur, errore. Nam et in ipsis actis quæ nos heic edidimus, et in exemplari quod extare monuimus in libro tertio contra Cresconium, diserte et constanter notatus est dies xiv Kal. Junias. Excidit autem hæc emendatio viri doctissimi qui recensendis emendandisque Augustini epistolis operam suam nuper contulerunt utiliter in publicum. Sed falsa profecto est clarissimi viri Joannis Broëi Biturigis conjectura, qui in dissertatione de epocha Concilii Cirtensis scribit mensem Junium in hoc Augustini loco mutandum esse in Januarium, ita ut quæ heic referuntur de Munatio Felice, gesta fuerint mense Januario qui post-captam persecutionem proximus fuit. Frustra inquam, cum et omnes veteres libri et omnes editiones uno consensu mensem Junium præferant, et ista res nihil habeat commune cum actis Concilii Cirtensis.

Munatii Felicis. In epistola 165 sancti Augustini legitur *Numatium*, sed emendata est ex libro tertio contra Cresconium in novissima editione. Sirmondus tamen in notis ad Ennodium, p. 95, prætulit lectionem quæ Numatii nomen habet. Valesius vero in annotationibus ad Eusebium, p. 161, Munatium maluit quam Numatium. Recte, ut opinor. Quippe frequens est in antiquis inscriptionibus nomen Munatiorum, qui etiam plerumque Felices vocantur; ut videre est apud Gruterum, p. 66 et 1124.

Flaminis perpetui. In veteri codice legitur *præpositi*, propter notas illas pp. quas cum librarius non intelligeret, eas per vocem *præpositi* explicavit. Sed apud Augustinum, lib. in contra Cresconium, cap. 29, et lib. iv, cap. 56, reperta est vera lectio. Flaminum porro qui per provincias constituti erant, alii erant temporarii, alii perpetui, ut observatum est a viris eruditissimis.

coloniæ Cirtensium. Cum ventum esset ad domum in qua Christiani conveniebant, Felix flamen perpetuus curator Paulo episcopo dixit : Proferte scripturas legis, et si quid aliud hic habetis, ut præcepto et jussioni parere possitis. Paulus episcopus dixit : Scripturas lectores habent, sed nos quod hic habemus, damus. Felix flamen perpetuus curator Paulo episcopo dixit : ostende lectores, aut mitte ad illos. Paulus episcopus dixit : Omnes cognoscitis. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ dixit : Non eos novimus. Paulus episcopus dixit : novit eos officium publicum, id est, Edusius et Junius exceptores. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ dixit : Manente ratione de lectoribus, quos demonstrabit officium, vos quod habetis dato. Sedente Paulo episcopo, Montano, et Victore, Deusatelio, et Memorio presbyteris, adstant Marte cum Helio et Marte diacones, Marcucio, Catullino, Silvano, et Caroso subdiacones, Januario, Meraelo, Fructuoso, Miggine, Saturnino, Victore Samsurici, et cæteris fossoribus, contra scribente Victore Ausidii, in brevi sic : Calices duo aurei, item calices sex argentei, urceola sex argentea, cucumellum argenteum, lucernas argenteas septem, cereofala duo, candelas breves æneas cum lucernis suis septem, item lucernas æneas undecim cum catenis suis, tunicas muliebres 82, mafortea 38, tunicas viriles 16, caligas viriles paria 13, caligas muliebres paria 47, coplas rusticanas 19. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ Marcucio, Silvano, et Caroso fossoribus dixit : Proferte hoc quod habetis. Silvanus et Carosus dixerunt : Quod hic fuit, totum hoc ejecimus. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ Marcucio, Silvano, et Caroso dixit : Responsio vestra actis hæret. Posteaquam in bibliothecis inventa sunt ibi armaria inania. Ibi protulit Silvanus capitulatam argenteam et lucernam argenteam, quod diceret se post orcam eas invenisse. Victor Ausidii Silvano dixit : Mortuus fueras, si non illas invenisses. Felix flamen perpetuus

curator reipublicæ Silvano dixit : Quære diligentius, ne quid hic remanserit. Silvanus dixit : Nihil remansit, totum hoc ejecimus. Et cum apertum esset triclinium, inventa sunt ibi dola iv et orcas sex. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ dixit : Proferte scripturas quas habetis, ut præceptis imperatorum et jussioni parere possitis. Catulinus protulit codicem unum pernimum majorem. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ Marcucio et Silvano dixit : Quare unum tantummodo codicem dedistis? Proferte scripturas quas habetis. Catulinus et Marcucius dixerunt : plus non habemus, quia subdiacones sumus : sed lectores habent codices. Felix flamen perpetuus Curator reipublicæ Marcucio et Catulino dixit : Demonstrate nobis lectores. Marcucius et Catulinus dixerunt : Non scimus ubi maneant. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ Catulino et Marcucio dixit : Si ubi manent non noatis, nomina eorum dicite. Catulinus et Marcucius dixerunt : Nos non sumus proditores. Ecce sumus, jube nos occidi. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ dixit : Recipiantur. Et cum ventum esset ad domum Eugenii, Felix flamen perpetuus curator reipublicæ dixit Eugenio : Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis, et protulit codices quatuor. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ Silvano et Caroso dixit : Demonstrate cæteros lectores. Silvanus et Carosus dixerunt : Jam dixit episcopus quia Edusius et Junius exceptores omnes noverunt. Ipsi tibi demonstrant ad domus eorum. Edusius et Junius exceptores dixerunt : Nos eos demonstramus, Domine. Et dum ventum fuisset ad domum Felicis sarsoris, protulit codices quinque. Et cum ventum esset ad domum Victorini, protulit codices octo. Et cum ventum fuisset ad domum Projecti, protulit codices quinque majores et minores duos. Et cum ad grammatici domum ventum fuisset, Felix flamen perpetuus curator Victori grammatico dixit : Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Victor grammaticus ob-

BALUZII NOTÆ.

Paulo episcopo Cirtensi; qui convictus est instrumenta dominica tradidisse, etiam quæ diligenter fuerant occultiata, ut ait Augustinus in epistola 165.

Præcepto et jussioni. In veteri libro et in editione Massoni legitur : *ut præceptum est, ut jussioni, etc.* Emendatum est ex his quæ sequuntur.

Posteaquam in bibliothecis. Ita omnino vetus exemplar. Verum Augustinus hunc locum referens, lib. iii contra Cresconium, cap. 29, ita scribit : *Posteaquam apertum est in bibliothecam.* At in libro quarto, cap. 56, idem habet : *Posteaquam perventum est ad bibliothecam.* Massonus ex hac duplici editione Augustiniana suam composuit, et ita scripsit : *Posteaquam perventum est in bibliothecam.* Ego lectionem veteris libri puto veram esse. Bibliothecæ vocantur in his actis armaria in quibus libri erant inclusi. Unde paulo post Silvanus tunc subdiaconus ait : *Nihil remansit, totum hoc ejecimus.* Valerius, in Vita sancti Pontii martyris, cap. 2, *copiam voluminum librorumque, quos bibliothecæ portare non poterant, in suo parvo corpusculo transfundens.* Possidius, in Vita sancti Augustini, cap. 31 : *Monasteria virorum ac feminarum continentium cum suis præpositis plena Ec-*

clesiæ dimisit, una cum bibliothecis libros et tractatus vel suos vel aliorum sanctorum habentibus.

Capitulatam arg. Vetus exemplar habet : *capitulata argentea et lucerna argentea.* Pro quibus Massonus ista substituit : *capitula argentea et lucernas argenteas,* prorsus male. Quippe in variis horum gestorum locis et apud Augustinum mentio est unius tantum lucernæ. Nam Augustinus hunc ipsum locum pluries refert, et in duobus locis scribit, *capitulatam argenteam et lucernam argenteam,* uti nos reposuimus. Quare emendandus est idem Augustinus, lib. iv contra Cresconium, cap. 56, ubi *capulam* legitur pro *capitulatam.* Infra, p. 24, col. 1, pro *capitulatam* legitur *tabulam.* Itaque aut mendosus est hic locus aut per capitulatam intelligitur tabula.

Mortuus fueras. Hunc locum refert Augustinus epist. 167, et lib. iii contra Cresconium, cap. 29, et lib. iv, cap. 56.

Orcam. Male apud Augustinum legitur *arcam.* Orca est vas fictile, ut pluribus testimoniis ostendit vir clarissimus Carolus Dufresnius in suo Glossario.

Felicis sarsoris. Id est, opificis marmorarii.

tulit codices II et quiniones quatuor. Felix flamen A perpetuus curator Victori dixit : Profer scripturas , plus habes. Victor Grammaticus dixit : Si plus habuissem , dedissem. Et cum ventum fuisset ad domum Euticii Cæsarianensis , Felix flamen perpetuus curator Euticio dixit : Profer scripturas quas habes , ut præcepto parere possis. Euticius dixit : Non habeo. Felix flamen perpetuus curator Euticio dixit : professio tua actis hæret. Et cum ventum fuisset ad domum Coddeonis , protulit uxor ejus codices sex. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ dixit : Quære , ne plus habeatis , profer. Mulier respondit : Non habeo. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ Bovi servo publico dixit : Intra , et quære , ne plus habeat. Servus publicus dixit : Quæsivi , et non inveni. Felix flamen perpetuus curator reipublicæ B Victorino , Silvano et Caroso dixit : Si quid minus factum fuerit , vos contingit periculum. Quibus lectis , Zenophilus v. c. consularis Victori dixit : confitère simpliciter. Victor respondit : Non sui præsens. Nundinarius diaconus dixit : legimus epistolas episcoporum factas a Forte , et legit exemplar libelli traditi episcopis a Nundinario diacono. Testis est Christus et angeli ejus quoniam tradiderunt

BALUZII NOTÆ.

Hinc opus sarsorium apud Ennodium , cum variâ discolorum marinorum crustæ committuntur , ut unum corpus et unam quasi picturam efficiant ; quemadmodum illic annotavit Sirmondus.

Bovi servo publico. Officiali , apparitori.

Epistolas episcoporum quas pro Nundinario scripserant ad Silvanum episcopum Cirtensem et ad eum C plebemque ejusdem civitatis. Meminit harum epistolarum sanctus Augustinus epist. 162 , 165.

A Forte. Verum est Fortem quoque scripsisse pro Nundinario. Attamen oportet ejus nomen heic loco non suo positum esse , aut postea desunt aliquot verba quæ doceant epistolas episcoporum factas a Forte et cæteris.

Exemplar lib. tra. episcopis. Hæc verba desunt in veteri exemplari , per incuriam videlicet et oscitantiam librarii. Suppleta autem sunt ex libro tertio sancti Augustini contra Cresconium , cap. 29.

Fur rerum pauperum. Ideo Silvanus dicitur fur rerum pauperum quia viginti folles , quos Victor sullo dederat ut fieret presbyter , apud se retinuerat , nullaque eorum pars pervenerat ad populum , in quo pauperes , ut legitur infra , p. 25 , col. 4. Præterea idem cum reliquis episcopis , quos propterea sanctus Augustinus in libro primo contra Parmenianum , cap. 3 , vocat fures ecclesiastici argenti , diviserat quadringentos folles quos Lucilla clarissima fœmina dedit ut Majorinus fieret episcopus ; quorum nullam partem ad pauperes pervenisse scribitur pag. 24 , col. 2 , et p. 25 , col. 1.

De quadring. fol. Hic locus restitutus est ex Augustino. Male enim in veteri exemplari scriptum est : scitis et vos et Lucilla consul felix pro quod vobis , etc. Scriptum erat in antiquiori codice *Lucilla C. F. pro quod.* Itaque cum librarius non intelligeret notas illas , perperam interpretatus est. — *Follibus.* Monetae genus. Vide Glossarium Dufresnii et Jacobi Gothofredi Notas ad Codicem Theodosianum. Vide etiam Sirmondum ad sermonem 39 sancti Augustini , ubi conjicit follum et solidorum nostratum eundem valorem esse vel affinem.

Lucillæ. Fœmina fuit dives et factiosa : quæ ante concussam persecutionis turbinibus pacem , ut ait Optatus , dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia , cum

quibus communicastis , id est , Silvanus a Ciria traditor est et fur rerum pauperum. Quod omnes vos episcopi , presbyteri , diacones , seniores scitis de quadringentis follibus Lucillæ , clarissimæ fœminæ , pro quo vobis jurastis ut fieret Majorinus episcopus : et inde factum est schisma. Nam et Victor sullo vestri præsentia et populi dedit folles viginti ut factus esset presbyter , quod scit Christus et angeli ejus. Et recitatum est exemplum epistolæ. Purpurius episcopus Silvano coepiscopo in Domino salutem. Venit ad me Nundinarius diaconus filius noster , et petiit has litteras deprecatorias a me ad te , sanctissime , dirigerem , ut si fieri posset , pax inter te et ipsum sit. Hoc enim volo fieri , ut nemo sciat quid inter nos agatur. Si volueris , scripto tuo (agatur) ut et ego solus ibi in re præsentia veniam , et dissensionem ipsam de inter vos amputem. Manu sua enim mihi tradidit libellum rei gesiæ , pro qua causa tuo præcepto fuerit lapidatus. Non est verum ut pater castiget filium contra veritatem , et scio quia vera sunt quæ in libello mihi tradito sunt conscripta. Quære remedium quomodo poterit ibi malignitas ista extinguï antequam flamma exurgat , quæ post demum extinguï non poterit sine sanguine spiritali.

correctionem Archidiaconi Cæciliani ferre non posset , quæ ante spiritalem cibum et potum os nescio cujus martyris , si tamen martyris , libare dicebatur , et cum præponeret calici salubari os nescio cujus hominis mortui , etsi martyris , sed necdum vindicati , correpta , cum confusione irata discessit. Irascenti et dolenti , ne disciplinæ succumberet , occurrit subito persecutionis nata tempestas. Meminit autem hujus loci sanctus Augustinus libro primo contra Parmenianum , cap. 3 et in epistola 162.

Inde factum est schisma. Optatus paulo post locum heic descriptum : Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit , ambitus nutriti , avaritia roboravit. Ab iis tribus personis contra Cæcilianum causæ confictæ sunt ut vitiosa ejus ordinatio diceretur : — a Botro nimirum , Celesio , et Lucilla. Itaque iracundia referri sine dubio debet ad Lucillam , ambitus ad Botrum et Celesium , qui apud Carthaginem ordinari cupiverant , avaritia ad Episcopos qui Majorinum ordinarunt , qui folles quadringentos , quos Lucilla dederat , inter se diviserunt , et amore pecuniæ episcopum levarunt adversus Cæcilianum. Erat autem Majorinus domesticus Lucillæ , ut idem Optatus docet.

Purpurius episcopus. Limatensis , quem homicidam vocat Optatus , quod interrogatus de filiis sororis suæ , quod eos in carcere Milei necasse diceretur , confessus sit dicens : *Et occidi non eos solos , sed et quicumque contra me fecerit.* Sumpsit ista Optatus ex actis Concilii Cirtensis , quæ extant apud sanctum Augustinum lib. III contra Cresconium , cap. 27. Limata ergo fuit civitas Numidia.

Lapidatus. Id est , degradatus , ut ait Augustinus , adeoque contumelia affectus. Infra , p. 23 , col. 4 , a quibus lapidarentur pro veritate. Vide Glossarium Dufresnii.

Non est verum. Id est æquum. Livius , lib. xxxii : *Cæterum et sociorum audiri postulata verum esse.* Apud sanctum Ambrosium , epist. 70 legitur : *Tributarios perditum iri nequaquam justum et æquum.* Pro quo in vetustissimo codice ms. Ecclesiæ Bellovacensis vidi scriptum verum.

Sine sanguine spiritali. Locus est elegantia non vulgaris. Sanguinem spiritalem fundi ait cum dis-

A
 Adhibete conclericos et seniores plebis ecclesiasticos viros, et inquirant diligenter quæ sunt istæ dissensiones, ut ea quæ sunt secundum fidei præcepta fiant. Non declinabis ad dextram vel ad sinistram. Libenter autem aurem commodare nolis malis instructoribus, qui nolunt pacem. Omnes nos occiditis, et alia manu, Vale. Item et exemplum epistolæ. Purpurius episcopus clericis et Senioribus Cirtensium in Domino æternam salutem. Clamat Moyses ad omnem senatum filiorum Israel, dixitque illis, quæ Dominus jubet fieri sine consilio seniorum nihil agebatur. Itaque et vos, carissimi, quos scio omnem sapientiam cœlestem et spiritalem habere, omni vestra virtute cognoscite quæ sit dissensio hæc et perducite ad pacem. Dicit enim Nundinarius diaconus quod nihil vos lateat unde hæc dissensio est inter carissimum nostrum Silvanum et ipsum. Tradidit enim mihi libellum in quo omnia sunt conscripta. Dixit enim et vos non latere. Ego scio quia auris non est. Bonum querite remedium quomodo extinguatur hæc res sine periculo animæ vestræ; ne subito eum personam accipitis, in iudicio veniatis. Justum iudicium inter partes iudicate secundum gravitatem vestram et iustitiam. Cavete vobis ne declinetis in dextram neque in sinistram. De res agitur, qui scrutatur cogitationes singulorum. Elaborate nemo sciat quæ sit conjunctio hæc. Vera sunt quæ libello continentur, non est bonum. Dicit enim Dominus: *Ex ore tuo condemnaberis, et ex ore tuo justificaberis* (Matth. xii). Item alia recitata. Silvano fratri carissimo Fortis in Domino æternam salutem. Venit ad me filius noster Nundinarius diaconus, et retulit ea quæ inter te et illum contigerunt per malivoli intercessum, qui vult animas iustorum a via veritatis avertere. Cum hæc audirem, mente defectus sum, quod talis dissensio inter vos venit. Dei enim sacerdos ut ad hoc veniat quod non nobis expediat fiat. Nunc ergo petite cum ut, quod potest, cum ipso pax Domini salvatoris Christi sit. Non ad publicum veniamus et a gentibus damnemur. Scriptum est enim: *Videte ne dum mordetis, et causamini in invicem, ab invicem consumamini* (Gal. v). Ergo peto Dominum ut tollatur de medio nostrum hoc scandalum, ut possit res Dei cum gratiarum actione celebrari, Domino dicente: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv). Quæ pax pot-

rit esse ubi dissensio est, æmulationes sunt? Nam cum ego a milites essem ass. separatus et in illo venissem, cum injuria tali, Deo cominendavi animam meam, et remisisti tibi, quia Deus videt mentes hominum et eorum, sive a te ad illos perductus sum, sed Deus nos liberavit, et tecum servimus. Ergo, sicuti dimissum est nobis, et vos reconciliamini paci, ut in nomine Christi possimus cum gaudio pascha celebrare. Nemo sciat. Fratribus et filiis, clero et senioribus, Fortis in Domino æternam salutem. Venit ad me filius meus Nundinarius diaconus vester, et retulit de ea quæ contra vos sunt gesta, necnon utique a vobis debuit componi, ne ventum esset ut talem insaniam passi, a quibus lapidarentur pro veritate, quod et vos et nos scimus, sicuti nobis retulistis et scriptum est: *Non est sapiens quisquam inter vos qui possit iudicare inter fratres? sed frater cum fratre iudicatur, sed apud infideles* (I Cor. vi). Sicuti vos cum in iudicio non intenditis, sic ad hoc exilium est ut gentibus demus tale exemplum, ut qui per nos Deo credebant, ipsi nobis maledicant, cum ad publicum pervenimus? Ergo, ne ad hoc veniatur, vos, qui spiritales estis, facite ut nemo sciat, ut cum pace Pascha celebremus, et hortemini eos paci reconciliari, et dissensio non sit, ne cum ad publicum ventum fuerit, incipiat et vos periclitari si hoc factum fuerit, et postea vobis imputetis. Dabitur quam plurime, tu possessor Donati presbyter, singuli Valeri et Victor, qui omnia scitis actum, date operam ut pax sit vobiscum. Item alia recitata. Fratri Silvano Sabinus in Domino æternam salutem. Pervenit ad nos Nundinarius filius tuus, non tantum ad me, sed et ad fratrem nostrum Fortem, fortem et gravem querelam referens. Miror gravitati tuæ, sic te egisse cum filium tuum, quem tu nutriti et ordinasti. Si enim ædificium terræ structum sit, non additur quid cœleste, quod per manum sacerdotis ædificatur. Sed non est tibi mirandum, Scriptura dicente: *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobo* (I Cor. i). Et iterum dicit: *Potius dixerunt homines tenebras magis quam lucem* (Joan. iii). Sicuti et tu facis. Sufficiat vobis omnia scire, super quod et frater noster Fortis tibi scripsit. Nunc petierim de charitate tua, frater benignissime, ut suppleas dictum Esaiæ prophete: *Expellite malignitatem de animis vestris, et venite, disputemus, di-*

BALUZII NOTÆ.

cordia gladius sævit in Ecclesiam, cum Episcopi dissident cum clericis, cum hæc dissensiones erumpunt in vulgus et dant locum sermonibus.

Purpurius episcopus. Hæc non extant in veteri codice, neque in editione Massoni, ubi locus vacuus relictus est. Nos itaque addidimus, quia ex contextu sequentis epistolæ apparet et istius et superioris eundem esse auctorem.

Silvano. Et hanc quoque vocem nos addidimus. Nam heic relictus erat locus vacuus in veteri exemplari et in editione Massoni. Certum quippe est hanc epistolam scriptam esse ad Silvanum, cum in ea agatur de discordia quæ inter illum erat et Nundinarium diaconum.

Fortis. Episcopus, cuius jam supra mentio. Cu-

jusnam vero sedis Episcopus fuerit, mihi non est compertum. In collatione prima Carthaginensi, cap. 163, memoratur Fortis episcopus Cediensis.

Pacem celebrare. Leg. *Pascha.* quod sequentia præbent. Pag. 23, col. 2, ut cum pace Pascha celebremus. Et infra: *Nundinarius in pace tecum Pascha celebret.*

Fratribus et filiis. Id est, Clericis et Senioribus Ecclesiæ Cirtensis, ut in superioribus.

Judicatur, sed apud. Ita vetus codex. Massonus edidit: *iudicio contendit, et hoc apud.*

Fratri Silvano Sabinus. Et hæc quoque nos addidimus; quæ neque in veteri libro habentur, neque in editione Massoni. Certa autem est hæc restitutio. — Sabinus, episcopus Numida.

cit Dominus (Isa. 1). Et iterum : *Projicite malum de medio vestrum*. Sic et tu fac. Subjuga et averte seditionem , quæ noluere esse pacem inter te et filium tuum. Sed filius tuus Nundinarius in pace tecum Pascha celebret, no res ad publicum veniat præterea jam omnibus nobis nota. Rogaverim te , frater benignissime , mediocritatis meæ compleas petitionem. Nemo sciat. Item alia recitata. Fratri Forti Sabinus in Domino æternam salutem. Quæ sit charitas juxta omnes collegas , certus sum peculiariter , tamen secundum Dei voluntatem qui dixit : *Quosdam diligo super animam meam*. Silvanum te coluisse certus sum. Quare non dubitavi hæc scripta ad te dare , quia scripta tua ad eum facta dari feci propter nomen Nundinarii : et qui impigre agit , semper res Dei impetu procedit. Ne prætendas excusationem. Occupatio namque nos diebus istis stringit , et incunctanter commovet circa hæc usque ante diem solemnissimum Paschæ , ut per te fiat pinguissima pax , ut digni cohæredes Christi inveniamur , qui dixit : *Pacem meam do vobis , pacem meam relinquo vobis (Joan. xiv)*. Et iterum. Peto ut facias. *Et alia manu*. Opto te in Domino bene valere et nostri memorem esse. Vale. Sed rogo te , nemo sciat. Quibus lectis Zenophilus v. c. consularis dixit : Et actis et literis quæ recitate sunt traditorem constat esse Silvanum ; et Victori dixit : Simpliciter confitere utrum scias cum aliquid tradidisse. Victor dixit : Tradidit , sed non me presente. Zenophilus v. c. consularis dixit : Quid administrabat tunc Silvanus in clero ? Victor respondit : Sub Paulo episcopo orta est persecutio , et Silvanus subdiaconus fuit. Nundinarius diaconus respondit : Quando ventum est illic , ait , ut factus esset episcopus , respondit populus : Alius fiat , exaudi , Deus. Zenophilus v. c. consularis Victori dixit : Dictum est a populo , Silvanus traditor ? Victor dixit : Ego ipse luctatus sum episcopus. Zenophilus v. c. consularis Victori dixit : Ergo sciebas traditorem ? De hoc confitere. Victor respondit : Traditor fuit. Nundinarius diaconus dixit : Vos seniores clamabatis : Exaudi , Deus , civem nostrum volumus , ille traditor est. Zenophilus v. c. consularis Victori dixit : Clamasti ergo cum populo quod traditor esset Silvanus , et non deberet fieri episcopus ? Victor dixit : Clamavi et ego et populus. Nos enim civem nostrum petebamus integrum virum. Zenophilus v. c. consularis dixit : Qua causa putabatis eum non mereri ? Victor dixit : Integrum petebamus , et civem nostrum.

Sciebam enim causam imperatorum (*f. ante imperatores*) ad hoc nos esse venturos , dum enim talibus committitur. Item inductis et applicitis Victore Samsurici et Saturnino fossoribus , Zenophilus v. c. consularis dixit : Quis vocaris ? Respondit : Saturninus. Zenophilus v. c. dixit : Cujus conditionis es ? Saturninus respondit : Fossor. Zenophilus v. c. consularis dixit : Silvanum scis esse traditorem ? Saturninus dixit : Scio lucernam tradidisse argenteam. Zenophilus v. c. consularis Saturnino dixit : Quid aliud ? Saturninus respondit : Aliud nescio , nisi quia de post orcam eam ejecit. Et remoto Saturnino , Zenophilus v. c. consularis dixit adstanti : Et tu , quis vocaris ? Respondit : Victor Samsurici. Zenophilus v. c. consularis dixit : Cujus conditionis es ? Victor dixit : Artifex sum. Zenophilus v. c. dixit : Tabulam argenteam quis tradidit ? Victor respondit : Non vidi. quod scio , hoc dico. Zenophilus v. c. consularis dixit Victori : Licet jam constiterit ex responsione eorum qui supra sunt interrogati , tamen tu confitere utrum Silvanus traditor sit. Victor dixit : Secundo petito quomodo hoc dimisit ut duceremur ad Carthaginem , ore ipsius episcopi audivi. Data est mihi lucerna argentea , et capitulata argentea , et has tradidi. Zenophilus v. c. Victori Samsurici dixit : A quo audisti ? Victor dixit : A Silvano episcopo. Zenophilus v. c. consularis Victori dixit : Ab ipso audisti quod tradidisset ? Victor dixit : Ab ipso audivi quod suis manibus tradidisset illas. Zenophilus v. c. dixit : Ubi audisti ? Victor dixit : In basilica. Zenophilus v. c. consularis dixit : Apud Constantinam ? Victor dixit : Ibi cœpit alloqui populum dicens : De quo dicunt me traditorem esse , de lucerna et capitulata ? Zenophilus v. c. consularis Nundinario dixit : Quid aliud putas ex his esse quærendum ? Nundinarius dixit : De cupis fisci , quis illas tulit ? Zenophilus v. c. consularis Nundinario dixit : Quas cupas ? Nundinarius dixit : In templo Sarapis fuerunt , et tulit illas Purpurius episcopus ; acetum quod habuerunt , tulit illum Silvanus episcopus , Dontius presbyter , et Luciano. Zenophilus v. c. consularis Nundinario dixit : Sciunt id factum qui assistunt ? Nundinarius respondit : Sciunt. Diaconus Saturninus dixit : Dicebant majores nostri quia sublatae sunt. Zenophilus v. c. consularis dixit : A quo sublatae dicuntur ? Saturninus dixit : A Purpurio episcopo , et acetum a Silvano et Dontio et Superio presbyteris et Luciano diacono. Nundinarius dixit : Viginti folles dedit , et fac-

BALUZII NOTÆ.

Diebus istis. Paschalibus.

Quid administrabat. Hic locus mendosus est apud sanctum Augustinum , ubi sic legitur , lib. III contra Cresconium , cap. 29 : *Quis administrabat ? Tunc Silvanus in clericatu respondit , sub Paulo*. Et lib. IV , cap. 56 : *Qui administrabat ? Tunc Silvanus in clericatu victor respondit : sub Paulo*. Hinc ergo emendandus utrobique est Augustinus.

Silvanus subdiac. fuit. Meminit hujus loci Augustinus in epistola 165. Is ergo ex Subdiacono Pauli Circensis episcopi , in cathedra ejus postea locatus est.

Civem nostrum. Id est , Donatum , ut constat ex pagina sequenti extrema.

Tabulam. Jam supra monuimus aut mendosum esse hunc locum , aut per tabulam debere intelligi capitulatam cujus et heic et apud Augustinum mentio est.

Acetum. Sive acetabulum. Vide Glossarium Dufresnii.

Superio. Vetus exemplar et editiones omnes habent Luciano , certo errore. Nos Superii nomen ideo substituímus , quia infra , dum ista repetuntur , semper Superii nomen ponitur pro Luciano. Lucianus enim diaconus tantum fuit , ut statim dicitur.

tus est presbyter Victor? Saturninus dixit. Et cum diceret, Zenophilus v. c. consularis Saturnino dixit: Cui dedit? Saturninus dixit: Silvano episcopo. Zenophilus v. c. consularis Saturnino dixit: Ergo, ut flecteret presbyter, Silvano episcopo viginti folles pranium dedit? Saturninus dixit: Dedit. Zenophilus v. c. consularis Saturnino dixit: Ante Silvanum positum est? Saturninus dixit: Ante cathedram episcoporum. Zenophilus v. c. consularis Nundinario dixit: A quo pecunia sublata est? Nundinarius dixit: Ipsi episcopi dividerunt eam inter se. Zenophilus v. c. consularis Nundinario dixit: Donatum desideras exhiberi? Nundinarius dixit: Utique veniat, de quo clamavit populus biduo post pare: Exaudi, Deus, civem nostrum volumus. Zenophilus v. c. consularis Nundinario dixit: Certe clamavit hoc populus? Respondit: Clamavit. Zenophilus v. c. consularis Saturnino dixit: Traditorem clamavit Silvanum? Saturninus dixit: Utique. Nundinarius dixit: Quando factus est episcopus, non illi communicavimus, quia dicebatur traditor esse. Saturninus dixit: Quod dicit, verum est. Nundinarius dixit: Vidi quia Mutus harenarius tulit eum in collo. Zenophilus v. c. consularis Saturnino dixit: Sic factum est? Saturninus dixit: Sic. Zenophilus v. c. consularis dixit: Vera sunt omnia quæ dicit Nundinarius, quia ab harenariis factus est episcopus Silvanus? Saturninus dixit: Vera Nundinarius dixit: prostibula illic fuerunt. Zenophilus v. c. consularis Saturnino dixit: Harenarii illum gestaverunt? Saturninus dixit: Ipsi eum tulerunt, et populus. Nam cives in area martyrum fuerunt inclusi. Nundinarius diaconus dixit: Numquid populus Dei ibi fuit? Saturninus dixit: In casa majore fuit inclusus. Zenophilus v. c. consularis dixit: Certa omnia quæ dicit Nundinarius, vera sunt? Saturninus dixit: Vera. Zenophilus v. c. consularis dixit: Tu quid dicis? Victor dixit: Vera sunt omnia, Domine. Nundinarius dixit: Purpurius episcopus tulit centum folles. Zenophilus v. c. consularis Nundinario dixit: De quadringentis follibus quos putas interrogandos? Nundinarius dixit: Lucianus diaconus exhibeatur, quia ipse totum scit. Zenophilus v. c. consularis Nundinario dixit: line sciunt? Nundinarius dixit: Non sciunt. Zenophilus v. c. consularis dixit: Exhibeatur Lucianus. Nundinarius dixit: Sciunt isti

acceptos esse quadringentos folles; sed quia episcopi eos dividerunt, nesciunt. Zenophilus v. c. consularis Nundinario et Victori dixit: Scitis acceptos esse folles a Lucilla? Saturninus et Victor dixerunt: Scimus. Zenophilus v. c. consularis dixit: Pauperes non acceperunt? dixerunt: Nemo nihil accepit. Zenophilus v. c. consularis Saturnino et Victori dixit: Nihil de fano Sarapis sublatum est? Saturninus et Victor dixerunt: Purpurius tulit cupas, et Silvanus episcopus, et Dontius et Superius presbyteri, et Lucianus diaconus tulerunt acetum. Zenophilus v. c. consularis dixit: Responsione Victoris grammatici et Victoris Samsurici et Saturnini claruit vera esse omnia quæ suggestit Nundinarius. Submoveantur et exeant, Zenophilus v. c. consularis dixit: Quos alios putas interrogandos? Nundinarius dixit: Castum diaconum, ut dicat si non est traditor. Ipse illum ordinavit. Et inducto et applicito Casto diacone, Zenophilus v. c. consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Castus. Zenophilus v. c. consularis Casto dixit: Cujus conditionis es? Castus dixit: Nullam dignitatem habeo. Zenophilus v. c. consularis Casto dixit: Licet nunc per Victorem grammaticum quam etiam per Victorem Samsurici et Saturninum venerunt in confessionem quæ Nundinarius obicit, tamen etiam tu confitere utrum traditor sit Silvanus. Castus respondit: Dicebat quod invenerit lucernam post orcam. Zenophilus v. c. consularis dixit Casto: Etiam de cupis de fano Sarapis sublatis et aceto confitere. Castus respondit: Purpurius episcopus tulit cupas. Zenophilus v. c. consularis dixit: Acetum quis? Respondit Castus quod tulerunt inde acetum Silvanus episcopus, Dontius et Superius presbyteri. Zenophilus v. c. consularis Casto dixit: Confitere quot folles dedit Victor ut presbyter fieret? Castus dixit: Obtulit, Domine, sacellum, et quid habuerit, nescio. Zenophilus v. c. consularis Casto dixit: Cui datum est sacellum? Castus dixit: Illo tulit eum in casa majore. Zenophilus v. c. consularis Casto dixit: Populo non est divisa pecunia? Castus respondit: Non est data, nec vidi. Zenophilus v. c. consularis Casto dixit: De follibus quos Lucilla dedit, populus minutus nihil accepit? Castus dixit: Non vidi accipere neminem. Zenophilus v. c.

BALUZII NOTÆ.

Ante cathedram. episcoporum. Ergo jam tum certus ac fixus erat episcopalis cathedræ locus in Ecclesia.

Ipsi Episcopi. Ergo plures Episcopi ordinaverunt presbyterum Victorem fullonem.

Ab harenariis. Non a clero, nec ab honoratis, sed a plebecula, in qua fuerunt harenarii, cujusmodi tandem generis fuerunt homines illi. Unde paulo post dicitur, *prostibula illic fuerunt*, ut ostenderetur electionem Episcopi per vim ac seditionem factam esse. Qui locus evincit justissimam esse constitutionem synodi Laodicenæ, quæ sancivit ne turbis liceret electiones Episcoporum facere.

Gestaverunt. Id est, levaverunt, tulerunt thronum Episcopi.

Area martyrum. Aream plerique interpretantur cœmeterium, auctoritate sumpta ex libro Tertul-

liani ad Scapulam, ubi ait sub Hilariano præside de areis sepulturarum nostrarum acclamatum ab adversariis nostris fuisse *Area non sint*. Verum in isto loco area martyrum non potest intelligi de cœmeterio, cum constet ædificium fuisse, in quo furens plebecula populum Dei sive cives honoratos inclusit, ut libertatem haberet constituendi quem vellet episcopum. Unde infra, p. 25, col. 1, cum Crescentianus subdiaconus interrogatus esset a Zenophilo utrum præsens fuisset cum Silvanus factus est episcopus, respondit: *Præsens cum populo sui, inclusus in casa majore*. Jam ergo habemus aream martyrum et casam majorem civitatis Cirtensis eadem rem fuisse.

Nullam dign. habeo. Interrogatio ergo Zenophili non erat de dignitate ecclesiastica, sed de conditione civili.

consularis Casto dixit : Quo ergo pervenerunt ? A Castus dixit : Nescio. Nundinarius dixit : Utique vel audisti vel vidisti si dictum est pauperibus : Dat et vobis de re sua Lucilla. Castus dixit : Non vidi aliquem accipere. Zenophilus v. c. consularis dixit : Manifesta est Casti confessio quod folles quos Lucilla donavit, populo divisos esse nesciret, et ideo amoveatur. Et applicito Crescentiano subdiacono, Zenophilus v. c. consularis dixit : Quis vocaris ? Respondit : Crescentianus. Zenophilus v. c. consularis Crescentiano dixit : Simpliciter sicut et ceteri confitere utrum scias traditorem Silvanum. Crescentianus dixit : Priores qui fuerunt clerici, ipsi retulerunt singula. Zenophilus vir clarissimus consularis Crescentiano dixit : Quid retulerunt ? Crescentianus dixit : Referebant quod traditor esset. Zenophilus vir clar. consularis Crescentiano dixit : Dixerunt illum traditorem ? Et adiecit : Qui dicebant ? Crescentianus dixit : Qui cum illo conversabant in plebe, dixerunt quod aliquando tradidisset. Zenophilus v. c. consularis Crescentiano dixit : De Silvano dicebant ? Crescentianus dixit : Utique. Zenophilus v. c. consularis Crescentiano dixit : cum factus fuisset episcopus, praesto fuisti ? Crescentianus dixit : Praesens cum populo fui, inclusus in casa majore. Nundinarius diaconus dixit : Campenses et harenarii fecerunt illum episcopum. Zenophilus v. c. consularis Crescentiano dixit : Mutus harenarius certe eum sustulit ? Dixit : Manifeste. Zenophilus v. c. consularis Crescentiano dixit : Cupas de fano Sarapis scis esse sublatas ? Crescentianus dixit : Plures dicebant

tur, omnes inde populares publice accipiunt. Crescentianus dixit : Non audivi vel vidi dedisse illum aliquos. Zenophilus v. c. consularis Crescentiano dixit : Nihil ergo datum est de quadringentis follibus populo ? Crescentianus dixit : Nihil. Utique pervenisset aliqua partiuncula ad nos. Zenophilus v. c. consularis dixit : Quo ergo sublatis sunt ? Crescentianus dixit : Nescio. Nemo nihil accepit. Nundinarius dixit : Victor quot folles dedit ut fieret presbyter ? Crescentianus dixit : Vidi allatos cophinos cum pecunia. Zenophilus v. c. consularis Crescentiano dixit : Cui dati sunt cophini ? Crescentianus dixit : Episcopo Silvano. Zenophilus v. c. consularis dixit : Silvano dati sunt ? Crescentianus dixit : Silvano. Zenophilus v. c. consularis dixit : Populo nihil datum est ? Respondit : B Nihil. Necesse est ut et nos aliquid acciperemus, si distribuarentur sicut solet. Zenophilus v. c. consularis Nundinario dixit : Quid aliud de Crescentiano putas esse requirendum ? Nundinarius dixit : Ipsud est. Zenophilus v. clar. consularis dixit : Quoniam de omnibus Crescentianus subdiaconus simpliciter confessus est, submoveatur. Item inducto et applicito Januario subdiacono, Zenophilus v. clar. consularis dixit : Quis vocaris ? Respondit..... *Cætera desunt.*

ANNO DOMINI 304.

TENOR EPISTOLARUM

MENSURII AD SECUNDUM TIGISITANUM, ET SECUNDI AD MENSURIUM, DE TRADITIONE MENSURII.

(*Ex Augustino in Breviculo Collat. diei 3, cap. 13, n. 25, t. ix, col. 638.*)

Tunc Donastixæ aliquantum prælocuti sunt, quod Mensurius qui fuerat ante Cæcilianum Ecclesiæ Carthaginensis episcopus, tempore persecutionis traderit persecutoribus sanctas scripturas. Et hoc ut probarent, legerunt ejus epistolam ad Secundum Tigisitanum datam, qui tunc habebat primatum episcoporum Numidix. In qua epistola videbatur Mensurius velut de suo crimine confiteri : qui tamen non scripserat se sanctos codices tradidisse, sed potius ne a persecutoribus invenirentur abstulisse atque servasse ; dimisisse autem in basilica uovorun quæcumque reproba scripta hæreticorum, quæ cum invenissent persecutores et abstulissent, nihil ab illo

BALUZII NOTÆ.

Campenses. In veteri codice legitur *Campeses*, eadem ratione qua frequenter scribitur *Monteses* pro *Montenses*. Per campenses autem intelliguntur qui in campis et agris habitant, ut vox ipsa loquitur. Alii sunt Campenses apud Hieronymum in epistola 57, qui et cum Arianis conjunguntur et cum Tarsensibus hæreticis. Rursum alii sunt Campitæ, ut habet editio Mariani Victorii, sive Campates, ut Joannes Andree episcopus Aleriensis et Desiderius Erasmus ediderunt, apud Hieronymum in fine dialogi adversus Luciferianos. Hi enim fuere iidem cum Montensibus, id est, Donatistis. Falluntur enim Erasmus et Victorius, qui existimant Montenses dictos a Montani hæresi. Falluntur, inquam, ut patet etiam ex epistola 133 ejusdem Hieronymi.

Cætera desunt. Præter ultimam partem horum gestorum, quæ desideratur, lecta sunt apud Zenophi-

lum Consulare gesta Concilii Cirtensis, ut docet Optatus Milevitanus in libro primo : *Hi et cæteri, quos principes tuos fuisse paulo post docebimus, post persecutionem apud Cirtam civitatem, quia basilicæ necdum fuerant restitutæ, in domum Urbani Carisi condecorunt die III Iduum Maiarum, sicut scripta Nundinarii tunc diaconi testantur.* Lapsus est autem, ut hoc obiter moneam, in hujus loci interpretatione vir illustrissimus Gabriel Albaspinæus, Episcopus Aurelianus, persecutionem quæ heic commemoratur referens ad Maxentium, cum ex gestis Concilii Cirtensis appareat heic agi de persecutione Diocletiani. Quod etiam manifeste colligitur ex Augustino, in Breviculo diei tertix, cap. 17. Porro gesta Concilii Cirtensis habentur, ut moneimus, apud Augustinum.

amplius postulasse. Verumtamen quosdam Carthaginiensis ordinis viros postea suggestisse proconsuli, quod illi fuerant qui missi erant ad Christianorum scripturas auferendas et incendendas, quia non inuenerant nisi nescio quæ ad eos non pertinentia; ipsas autem in domo episcopi custodiri, unde deberent proferri et incendi: proconsulem vero ad hoc eis consentire noluisse. In eisdem etiam litteris lectum est, eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, et ultro dicerent se habere scripturas, quas non traderent, a quibus hoc nemo quæsierat, displicuisse Mensurio, et ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos. Quidam etiam in eadem epistola facinorosi arguebantur et fisci debitores, qui occasione persecutionis vel carere vellent onerosa multis debitis vita, vel purgare se putarent, et quasi abluere facinora sua, vel certe acquirere pecuniam, et in custodia delictis perfrui de obsequio Christianorum. Crimen tamen Donatistæ non ingerebant Mensurio, nisi de codicibus traditis: mentitum eum quippe dicebant, quod illi non fuerint codices sancti, et peccatum suum tegere voluisse, quamvis et ipsam fictionem criminarentur. Recitarunt etiam rescripta Secundi Tigitiani ad eundem Mensurium pacifice data, ubi et ipse narravit, in Numidia persecutores quæ egorint: et qui comprehensi et scripturas sanctas tradere nolentes, et multa mala passi et gravissimis suppliciis excruciat et occisi sunt: eosque honorandos pro martyrii sui merito commendavit, laudans eos non tradidisse scripturas sanctas, illius mulieris exemplo, quæ duos exploratores in Jericho (*Josue 11*), in quibus figurarentur duo testamenta, vetus et novum, tradere persecutoribus noluit. Quod quidem exemplum si sub hac figura est intelligendum, Mensurium potius adjuvabat. In suis enim litteris Mensurium reprehendebat eos qui scripturas sanctas, quamvis eas non traderent, se tamen habere faterentur; quod mulier illa non fecit. Neque enim eos exploratores qui quærebantur, apud se esse confessa est, sed negavit. Scripsit etiam Secundus, et ad se ipsum missos a curatore et ordine centurionem et beneficiarium, qui peterent divinos codices exurendos, eisque respondisse, *Christianus sum et episcopus, non traditor*. Et cum ab eo vellent aliqua Ecchola, aut quodcumque accipere, neque hoc eis dedisse, exemplo Eleazari Macchabæi (*11 Mac. vi, 24*), qui nec fingere voluit suillam carnem se manducare, ne aliis præberet prævaricationis exemplum. Hæ litteræ Mensurii et Secundi donec legendo terminarentur, Catholici patienter audierunt; quamvis testati fuerint eas

esse familiares, nec ad causam Ecclesiæ pertinere.

Et n. 27. Hoc autem quod ei objecti Purpurius, detentum eum fuisse a curatore et ordine ut scripturas daret, idem Secundus in litteris quas Mensurio rescripserat, pene confessus est, ubi ait missum ad se fuisse a curatore et ordine centurionem et beneficiarium, et a se scripturas petitas, vel quælibet Ecchola; quæ quidem se non tradidisse dixit: sed cum ipse illic commemoraverit tot martyres, qui cum tradere nolissent, excruciat et occisi sunt; quomodo ipse detentus et convictus et nolens aliquid tradere, nihil pati et dimitti potuerit, nec Mensurio scripsit, nec Purpurio respondit. Non enim centurioni et beneficiario dixit, se scripturas non habere, sed respondit se omnino non tradere. Quod illi auditum quomodo illo dimisso renuntiare potuerint sine suo exitio, non apparet; præsertim quia idem Secundus non quoslibet infimos, sed etiam patresfamilias, cum hoc idem persecutoribus respondissent, crudelissimis mortibus dixit occisos.

IDEM EX EODEM.

(*Lib. 1 contra Gaudentium, cap. 37, n. 47, col 735.*)

Hoc autem Secundus etiam in litteris suis ad Mensurium datis, quas vos ipsi protulistis atque recitatis, sine ambiguitate confessus est, quod non tradiderit, sed quod ad eum pervenerint a curatore et ordine missi persecutores; quos ei Purpurius Limateus objecit, ut scripturas traderet: quæ cum ab illo peterent, se respondisse, *Christianus sum et episcopus, non traditor*, eisque nihil omnino tradere voluisse. Quod ei vultis ut credamus, cum et vos ipsi quam sit incredibile videatis, fervente illa persecutione detentum episcopum sive conventum ut scripturas dominicas traderet, nullis traditis fuisse dimissum. Nempe contendebatis non potuisse episcopos ad ordinandum episcopum ad civitatem Cirtensem persecutionis tempore convenire. Quomodo ergo persecutio illa fervebat, si potuit episcopus propter scripturas tradendas teueri, nullisque traditis impune dimitti?

ANNO 305.

ACTA CONCILII CIRTENSIS

Quæ commemorantur ab Optato, lib. 1, § 14, p. 14.

D (*Ex Augustino, lib. III contra Cresconium cap. 27, n. 30, tom. IX, col. 510.*)

Diocletiano octies, et Maximiano septies consulibus, quarto nonas martii, Cirtæ, cum Secundus episcopus Tigitianus primæ cathedræ consedisset in

VALESII NOTÆ.

Ecchola. Hic dicuntur ejectamenta, seu res quarum nullus est usus. Huc pertinet illud Silvani in actis supra relatis lib. III, contra Cresconium cap. 29: *Nihil hic remansit, totum hoc ejecimus.*

Diocletiano octies. Gesta hæc Cirtensis Concilii in exemplari quod Carthaginensis collationis tempore diligentius inspectum fuit, consignata erant anno post Consulatum Diocletiani novies et Maximiani octies, tertio nonas Martias, id est, anno Christi 305, ut testatur Au-

gustinus infra in Breviculo collationis, die 3, cap. 17. Apud Optatum, lib. 1 contra Parmenianum, idem Cirtensis consensus notatur habitus post persecutionem, die 3 Iduum Maiarum, ubi persecutionem, non Maxentii, uti Albaspineus voluit, sed codicum tradendorum, ex Augustino in fine capituli præcedentis intelliges. Cesavit hæc persecutio consulatu Diocletiani IX et Maximiani VIII.

domo Urbani Donati, idem dixit: Probemus nos primo, et sic poterimus hic ordinare episcopum. Secundus Donato Masculitano dixit: Dicitur te tradidisse. Donatus respondit: Scis quantum me quæsit Florus ut thurificarem, et non tradidit me Deus in manibus ejus, frater: sed quia Deus mihi dimisit, ergo et tu serva me Deo. Secundus dixit: Quid ergo facturi sumus de martyribus? Quia non tradiderunt, ideo et coronati sunt. Donatus dixit: Mitte me ad Deum, ibi reddam rationem. Secundus dixit: Accede una parte. Secundus Marino ab Aquis Tibilitanis dixit: Dicitur et te tradidisse. Marinus respondit: Dedi Pollo chartulas, nam codices mei salvi sunt. Secundus dixit: Transi una parte. Secundus Donato Calamensi dixit: Dicitur te tradidisse. Donatus respondit: Dedi codices medicinales. Secundus dixit: Transi una parte. **B** *Et alio loco*: Secundus Victori a Rusicade dixit: Dicitur te tradidisse quatuor Evangelia. Victor respondit: Valentianus curator fuit, ipse me coegit ut mitterem illa in ignem. Sciebam illa delectitia fuisse. Hoc delictum mihi indulge, et indulget mihi et Deus. Secundus dixit: Transi una parte. *Et alio loco*: Secundus Purpurio a Limata dixit: Dicitur te necasse filios sororis tuæ duos Milei. Purpurius respondit: Putas me terri a te, sicut et alteri? Tu quid egisti, qui tentus es a curatore et Ordine ut Scripturas dares? Quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti aut jussisti dari quodcumque? Nam non te dimittabant passim. Nam ego occidi et occido eos qui contra me faciunt. Ideo noli me provocare ut plus dicam. Scis me de nemine tractare. Secundus minor patruo suo Secundo dixit: **C** Audis quæ dicat in te? Paratus est recedere, et schisma facere, non tantum ipse, sed et omnes quos arguis, quos scio quia dimittere te habent, et dare in te sententiam, et remanebis solus hæreticus. Ideo quid ad te pertinet, quis quid egit? Deo habet reddere rationem. Secundus Felici a Rotaria centurioni et Victori a Garbe dixit: Quid vobis videtur? Responderunt: Habent Deum, cui reddant rationem. Secundus dixit: Vos scitis et Deus. Sedete. Et omnes responderunt: Deo gratias.

ANNO DOMINI 311.

SUMMA ACTORUM CONCILII CARTHAGINENSIS EPISCORUM 70 NUMIDARUM, QUI CÆCILIANUM DAMNAVERUNT ET MAJORINUM ORDINARUNT.

De quo Optatus lib. 1, § 49, p. 48.

(*Ex Augustino in Breviculo Collat. diei 3, cap 14, n. 26, t. IX, col. 659.*)

Et recitatum est a Donatistis concilium ferme sep-

tuaginta episcoporum contra Cæcilianum apud Carthaginem factum, ubi eum absentem damnaverunt, quod ad eos venire noluerit, tamquam a traditoribus ordinatus, et quia cum esset diaconus, victum afferri martyribus in custodia constitutis prohibuisse dicebatur. Nominati sunt etiam quidam collegæ Cæciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis, quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos autem maxime Felix Abtugnensis acerbius accusatus est, ita ut *font malorum omnium diceretur*. Deinde sententiæ a singulis dictæ sunt, primitus a Secundo Tigistano, qui eorum Princeps fuit; deinde a cæteris, quibus expresserunt se Cæciliano et collegis ejus non communicare.

SENTENTIA MARCIANI UNIUS EX EPISCOPIS

Qui huic Concilio Carthaginensi aderant.

(*Ex Auctore Libri contra Fulgentium Donatistam Augustino perperam ascripti, cap. 26, in Appendice, t. IX Aug., col. 774.*)

Marcianus vester inter cæteros talem sententiam protulit dicens, quam utique septuaginta qui aderant non improbabant. In Evangelio suo, inquit, Dominus ait: Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola; omnem palmitem in me non afferentem fructum, excidet et projiciet, et omnem manentem in me et fructum ferentem purgat illum. Sicut ergo palmites infructuosi amputati projiciuntur; ita thurificati, traditores, et qui in schismate a traditoribus ordinantur, manere in Ecclesia Dei non possunt, nisi cognito ululatu suo per penitentiam reconcilientur. Unde Cæciliano in schismate a traditoribus ordinato non communicare oportet.

ANNO DOMINI 312.

EPISTOLA

CONSTANTINI AD ANULINUM AFRICÆ PROCONSULEM

Ut restituantur Ecclesiæ Catholicæ quæ ad eam pertinebant (Vide supra, col. 479).

EPISTOLA

CONSTANTINI IMPERATORIS AD ANULINUM PROCONSULEM AFRICÆ.

De immunitate Clericorum Ecclesiæ Catholicæ, cui Cæcilianus præest. (Vide supra, col. 481).

EPISTOLA

CONSTANTINI IMPERATORIS AD CÆCILIANUM

Qua pecunias Ecclesiis donat et eos reprehendit qui in Africa Catholicam Ecclesiam impugnabant. (Vide supra, col. 481).

NOTÆ.

Consedisset in domo. Optatus lib. 1: Qui basilicæ, ait, necdum fuerunt restituta, in domum Urbani Carisi consederunt.

Delictitia fulasse. In mss. delictitia fuisse.

Et indulget mihi et Deus. Sic mss. At editi, et indulget mihi Deus.

A Limata. Optimæ notæ Corbeiensis codex, a Liniata. In Aug. epistola 43, nonnulli codices Liniacensem serunt, pro Limatensem.

A Rotaria centurioni. Idem Corbeiensis codex, a Ro-

toria Centurionis. Alii etiam mss. habent genitivo casu, Centurionis. Multo aliter legebat Optatus, qui de eodem Cirtensi consessu agens lib. 1, ait, Consulti sunt qui remanserant, id est, Victor Garbitensis, Felix a Rotario, et Nabor a Centurion. etc.

Collegæ Cæciliani. Inter Cæciliani collegas ibi traditionis nomine commemoratos, fuerunt Novellus Tyzicensis et Faustinus Tuburbanus, ex lib. post collationem ad Donatistas, cap. 22.

RELATIO

ANULINI PROCONSULIS AD IMPERATOREM CONSTANTINUM,

Cum libello donatarum imperatori oblata.

(Vid. supra, col. 479.)

Episcoporum partis Majorini preces ad Constantinum.

Rogamus te, o Constantine optime imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter ceteros imperatores persecutionem non exercuit; et ab hoc facinore immunis est Gallia: nam in Africa inter nos et ceteros episcopos contentiones sunt: petimus ut de Gallia nobis iudices dari præcipiat Pietas tua. Datæ a Luciano, Digno, Nassutio, Capitone, Fidentio, et cæteris episcopis partis Donati.

ANNO DOMINI 313.

EPISTOLA

CONSTANTINI IMPERATORIS

Qua concilium Romæ fieri jubet ad judicandam causam Cæciliani. (Vide supra, col. 478.)

DE ROMANO CONCILIO SUB MITHADE (1).

Dati sunt iudices (2), Maternus ex Agrippina civitate, Rheticius ab Augustoduno civitate, Marinus Arelatensis. Ad urbem Romam ventum est ab iis tribus Gallis, et ab aliis quindecim Italis. Convenerunt in domum Faustæ in Laterano, Constantino ter et Licinio ter Coss. sexto nonas octobres (3) die sexta feria (4). Cum consedisent Miltiades episcopus urbis Romæ, et Rheticius et Maternus et Marinus episcopi Gallicani, et Merocles a Mediolano, Florianus a Cæsana, Zoticus a Quintiano, Stennius ab Arimino (5), Felix a Florentia Tuscorum, Gaudentius a Pisis, Constantius a Faventia, Proterius a Capua, Theophilus a Benevento, Savinus a Terracina, Secundus a Præneste, Felix a Tribus Tabernis, Maximus ab Ostia (6), Evandrus ab Ursino, Donatianus a Foro Claudii: his decem et novem considentibus episcopis, causa Donati et Cæciliani in medium missa est. A singulis in Donatum (7) dictæ sunt sententiæ: *Quod confessus sit se rebaptizasse, et episcopis lapsis manum imposuisse, quod ab Ecclesia alienum est.* Testes inducti a Donato, confessi sunt se non habere in Cæcilianum quod dicerent. Cæcilianus omnium supra memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus, etiam Miltiadis sententia, qua iudicium clausum est (8) his

(1). Ex Optato, lib. 1.

(2) In Germanensi ms., loco *iudices*, legitur *principes*.(3) In eodem codice: *Constantino quarto et Licinio, sexto nonas octobris.* Apud Augustinum in libro post Collationem, n. 56: *Constantino ter et Licinio iterum consulibus, sexto nonas octobres.*

(4) Anno Christi 313.

(5) Germanensis ms.: *Florianus a Sinna, Zoticus a Quintiano, Stennius ab Arimino.*(6) Idem ms.: *Maximus a Tribus-Ostis.*

(7) Donatum a Casis Nigris, ex August. in Brevic. Collat. 3, cap. 12 et 17.

(8) Idem ms., *coagulatam est.*

A etiam verbis: *Cum constiterit Cæcilianum ab iis qui cum Donato venerunt, juxta professionem suam non accusari, nec a Donato convictum esse in aliqua parte constiterit* (1), suæ communioni ecclesiasticæ integro statu retinendum merito esse censeo. Sufficit ergo et Donatum tot sententiis percussum esse, et Cæcilianum tanto iudicio esse purgatum. Et tamen Donatus appellandum esse ab episcopis (2) credidit. Ad quam appellationem Constantinus imperator sic respondit: *O rabida furoris audacia! Sicut in causis Gentilium feri assolet, appellationem interposuerunt* (3).

Eunomius et Olympius episcopi in Africam missi, Carthaginensibus contra partem Donati declarant ubi sit Catholica, et sententiam a concilio Romano pro Cæciliano dictam corroborant (4).

B Eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reverti licuisset, et nec ad Carthaginem accederet (5). Tunc a Filumino suffragatore ejus Imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianum Brixia reineretur; et factum est. Tunc duo episcopi ad Africam missi sunt, Eunomius et Olympius. Venerunt, et apud Carthaginem fuerunt per dies quadraginta, ut pronuntiarent ubi esset Catholica. Hoc seditiosa pars Donati fieri passa non est. De studio partium strepitus quotidiani sunt habiti. Novissima sententia eorundem episcoporum Eunomii et Olympii talis legitur, ut dicerent illam esse Catholicam, quæ esset in toto terrarum orbe diffusa; et sententiam decem et novem episcoporum jamdudum datam dissolvi non posse. Sic communicaverunt clero Cæciliani, et reversi sunt. C De his rebus habemus volumina actorum. Quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat. Inter hæc Donatus ultro prior ad Carthaginem rediit. Quo audito Cæcilianus ad suam plebem properavit. Hoc modo iterum renovellatæ sunt partes. Constat tamen et Donatum tot sententiis esse percussum et Cæcilianum innocentem totidem sententiis pronuntiatum.

ANNO DOMINI 314.

EPISTOLA

CONSTANTINI IMPERATORIS AD ABLAVIUM,

Qua Cæcilianum et alios episcopos Afros ad oppidum Arelatense mitti jubet. (Vid. supra, col. 485.)

(1) Idem codex, in aquila professione constiterit.

(2) In eodem codice deest, *ab episcopis.* — Germanensis codex, *appellandum esse episcopus credidit, et cætera.*

(3) Verba hæc Constantini leguntur in epistola ad episcopos scripta post Arelatense Concilium. Pro-lata ergo fuerunt a Constantino, cum ad ipsum Donatistæ ab Arelatensi iudicio appellarunt. Confer Augustini epist. 43, n. 20.

(4) Ex Optato, lib. 1.

(5) Sic locum hunc Germanensis manuscripti auctoritate restitutum imus. Nam in Optati editis legabatur, *ut ei reverti ad Carthaginem contingeret*: quam licentiam revertendi Carthaginem, ubi schisma fecerat, Donatum illum jam damnatum, et hunc quidem non Carthaginis, sed Casarum-Nigrarum episcopum, petere ausum fuisse nemo facile crediderit, ut jam observavimus supra, in Breviculo Collationis die 3, cap. 20.

EPISTOLA

CONSTANTINI IMPERATORIS,

Qua Chrestum ad concilium in Arelatensem civitatem convenire jubet. (Vide supra, col. 485.)

EPISTOLA

ARELATENSIS SYNODI AD SILVESTRUM PAPAM,

(Vid. infra, col. 815.)

EPISTOLA

CONSTANTINI IMPERATORIS AD EPISCOPOS

Post Synodum Arelatensem Scripta. (Vide supra.)

ANNO DOMINI 321.

RESCRIPTUM

CONSTANTINI AD VALERIUM seu VERINUM.

In indice collationis 3, cap. 549. Recitatur epistola Constantini ad Vicarium Verinum destinata, qua libertatem agendi tribuit Donatistis.

Ibid. c. 530. Prosecutio Catholicorum, quæ dicit pro se magis epistolam facere Constantini, quia non de Cæciliano aliquid judicatum est, sed furori suo ipsi permitti sunt.

Augustinus in lib. post Collat. cap. 53, testatur has ad Valerium seu Verinum Vicarium de illorum exilio soluto, et eorum furore Deo vindici dimittendo litteras datas Crispo et Constantino iterum consulibus tertio Nonas Maias, id est, post quartum annum et mensem fere sextum, elapsam a tempore rescripti Eumalio directi. Confer Breviculum Collat. 3, c. 22, et epist. 141, n. 9, tom. II, op. Aug.

ANNO DOMINI 330.

EPISTOLA

CONSTANTINI IMPERATORIS AD DONATISTAS,

Qua episcopus partis Donati ad finiendam causam Cæciliani adesse jubet. (Vid. supra, col. 489.)

EPISTOLA

CONSTANTINI IMPERATORIS AD CELSUM,

Qua promittit Constantinus ad Africam se venturum, ut inter Cæcilianum et Donatum de Schismate in Africa facta iudicet. (Vid. supra, col. 489.)

EPISTOLA

CONSTANTINI AD EPISCOPOS NUMIDAS,

Ubi heretici tulerunt basilicas a Catholicis ut ad aliam basilicam faciendam sibi locum vel domum eis dent.

(Vid. supra, col. 531.)

EPISTOLA CÆCILIANI AD FELICEM.

CÆCILIANUS PARENTI FELICI SALUTEM.

Cum ingentius collega meus Augustianum amicum suum conveniret, et inquisisset anno duoviratus mei, an aliquæ scripturæ legis vestræ secundum sacram legem adustæ sunt, quam Galatinus unus ex lege vestra publice epistolas salutorias de basilica protulerit. Opto te, parens charissime, bene valere.

PETRONIUS, ANNIANUS et JULIANUS, DOMITIO CELSO vicario Africæ.

Quoniam Lucianum, Capitonem, Fidentium et Nasulium episcopos, et Mammarium presbyterum, qui secundum cæleste præceptum Domini Constantini Maximi invicti semper Augusti ad Gallias cum aliis

A legis ejus hominibus venerant, dignitas ejus ad lares proprios venire præcepit; angariam his cum annuaria competentia usque ad Arelatensem portum secundum imperatum æternitatis ejusdem clementissimi principis dedimus, frater, qua inde Africam navigent. Quod solertiam tuam litteris nostris scire conveniat. Optamus te, frater, felicissimum bene valere. Hilarius princeps obtulit IV Kalendas Mæias. Triburis.

De Constantini judicio apud Mediolanum habito, ubi rursus absolutus est Cæcilianus.

In indice Collationis Carthag. 3, cap. 516, legitur, *Recitatio judicii Constantini, quo apud se quoque Cæcilianum fuisse purgatum post Arelatense concilium significat Imperator. Ibid., cap. 521. Interlocutio quod inter partes sententiam tulerit Imperator. Ibid., cap. 523: Interlocutio hoc ipsum significans ex rescripto Principis superius recitato. Rescriptum istud ad Eumalium vicarium Africæ, laudat Augustinus in Breviculo Collat. III, n. 37; et lib. post Collationem, n. 56, ubi datum dicit Sabino et Rufino consulibus, quarto idus novembres (1). Ipsam quoque Constantini sententiam secundum Cæcilianum dictam ex eodem rescripto affert in lib. III contra Crescon., n. 82: Insero adhuc, ait, et verba Constantini ex litteris ejus ad Eumalium vicarium, ubi se inter partes cognovisse, et innocentem Cæcilianum comperisse testatur. Cum enim narrasset in his quæ supra locutus est, quemadmodum ad judicium ejus post episcopalia judicia partes perductæ fuerint: In quo pervidi, inquit, Cæcilianum virum omni innocentia præditum, ac debita religionis suæ officia servantem, eique ita ut oportuit servientem; nec ullum in eo crimen reperiri potuisse evidentem; apparuit, sicut absenti fuerat adversariorum suorum simulatione compositum. Confer. epist. 43, n. 20, t. 2.*

Aliquanto post illud judicium, legem contra partem Donati dedit severissimam, ut testatur Augustinus in epistola 105, n. 9. Primus adversus eorum errorem multa constituit, et eis basilicas jussit auferri, ex lib. II contra Litteras Petiliani, n. 205: præcepitque ut loca congregationum ipsorum fisco vindicarentur ex ejusdem Augustini epist. 88, n. 3. Legis Constantini contra Donatistas mentio fit a Gratiano in l. II cod. Theod., tit. Ne sanctum Baptismo iteretur.

EPISTOLA

CONSTANTINI IMPERATORIS AD CATHOLICAM.

(Vid. supra, col. 491.)

ANNO DOMINI 340.

DONATISTÆ CUJUSDAM SERMO

DE VEXATIONE DONATISTARUM TEMPORIBUS LEONTII ET URSATHI.

Nunc primum editus ex Codice ms. Bibliothecæ Illustriss. et Reverend. episcopi Catalaunensis, quingentorum circiter annorum, opus vetusti admodum auctoris.

IN SEQUEM SERMONEM ADMONITIO.

Etsi subsequens instrumentum, quod nondum edi-

(1) Die 10 novem. anni 316.

tum fuerat, non paucas in Catholicos calumnias contineat, haud debuit tamen a nobis omitti; cum magnam lucem tum Optati dictis, tum Donatistarum historiae afferat. Sermo est habitus 4 Idus Martii in solemnibus et anniversaria commemoratione quorundam Donatistarum qui apud suos pro martyribus habebantur. Inscribitur in manuscripto: *De passione sanctorum Donati et Advocati*. At in ipso sermone neutrius nomen habetur: sit tantum ibi mentio honorati episcopi Scilibensis aut potius Sicilibensis in provincia proconsulari, qui ex Abvocatensi oppido Carthaginensem venerat. Unde non Donati, neque Advocati, sed Honorati potius Passio dici deberet. Describitur autem illic militaris executio adversus aliquot Donatistas Carthagini gesta: in qua erepta est eis basilica. De tempore nihil constat; nisi quod dicitur ibi, *Cæciliano Eudinepiso tunc instante res gesta, assentiente Leontio, Duce Ursatio, Marcellino tunc Tribuno*. Cæcilianus Eudinepiso non alius est a Carthaginensi Episcopo. Nam et postea persecutio ista vocatur Cæcilianensis, erectique dicuntur in memoriam martyrum tituli, *ne alios quandoque postmodum episcopatus nomine gestæ rei expertes deceperit parricida*. Quibus verbis Cæcilianum Carthaginensem designari perspicuum est. Cum ergo is Sardicensis concilii tempore, hoc est anno 347, e vivis sublatus fuerit, et Gratus ejus successor huic Concilio interfuerit, necesse est ea quæ hic narrantur, ante hunc annum contigisse. Leontii et Ursatii velut operariorum unitatis in Donatistas sævientium non uno in loco sit mentio. Apud Optatum nostrum libro III §. 1, p. 50 et 51: *Ab operariis unitatis multa quidem asperè gesta sunt, sed ea quid imputatis Leontio, Macario, vel Taurino?* et eodem in libro §. x, p. 66 et 67: *Displicent vobis tempora, nescio cujus, Leontii, Ursatii, Macarii et cæterorum.... Fuit primo tempestas sub Ursatio.... secuta est pluvia sub Gregorio.... post pluviam secuti sunt lapides sub Operariis unitatis, Cresconius apud Augustinum dicit Silvanum Cirtensem communicare noluisse Ursatio et Zenophilo persecuentibus, et ideo actum esse in exilium. Petilianus quoque Donatista commemorans eos comites qui Donatistis infensi fuerant, Ursatium inter eos commemorat: Perit, inquit, Macarius: perit Ursatius, cunctique comites vestri, Dei pariter vindicta perierunt, Ursatium namque barbarica pugna prostratum sævis unguibus alites, canumque avidi dentes morasibus discerperunt. In Actis Collationis Carthaginensis diei 3, cap. 238, refertur epistola Januarii aliorumque episcoporum Donatistarum, in qua persecutores Donatistarum ita enumerant: *Nam ut omitamus quantum sanguis christianus effusus sit, per Leontium, Ursatium, Macarium, Paulum, Taurinum, Romanum, cæterosque executores, quos in sanctorum necem a principibus sæculi meruerunt; quando plurimi venerabiles sacerdotes occisi, alii in exilium delegati,**

VALESII NOTÆ.

I.— *Subdola fraudes et blandæ deceptionis insidiæ.* Fateatur ergo hic scriptor persecutionem in Donatistas non fuisse similem persecutioni ethnicorum in

A *christianitas late vexata. sacra stuprata virginitas, proscripti divites, spoliati pauperes, ablata basilicæ, atque acti in fugam profugi sacerdotes, quibus consimiles sunt ex calumniæ quæ in præsentibus recitantur instrumento. De Marcellino tribuno in Africa nihil habemus: nam is profecto diversus est ab eo qui collationi Carthaginensi præfuit. Constat enim hæc contigisse Constantis imperatoris tempore, etiam antequam Paulus et Macarius in Africam mitterentur. Quippe in omnibus locis modo citatis Leontius et Ursatius Macario et Paulo ac Taurino præmittuntur: et aperte Optatus Ursatium aliis priorem fuisse ostendit: Leontium vero qui semper Macario præponitur, ejusdem ætatis cum Ursatio fuisse constat ex præsentibus instrumentis, in quo eodem tempore Leontius comes, et Ursatius dux fuisse perhibentur. Ursatium autem jam a temporibus Silvani Cirtensis et Zenophili pro Catholica pugnasse constat. Qui Zenophilus, anno 320, de causa Silvani cognovit, ut constat ex actis supra relatis. Videntur itaque, quæ hic referuntur contigisse circa annum 340, aut paulo post, certe antequam Macarius mitteretur in Africam circa annum 348. Donatus autem ille, cujus sit mentio in titulo, videtur esse idem cum Donato Bagaiensi qui cum Marculo passus est; de quo Optatus lib. III, §. 4, p. 63, cujus etiam mentio sit martyrologio in Usuardi ad diem 1 Martii, ubi dicitur passus sub Ursatio duce et Marcellino tribuno, quod cum actis nostris concinit. Sed Donatus ille ex Augustino, Homilia XI in Joannem, in puteum missus dicitur, quod nulli e martyribus cujus sit hic mentio, convenire potest: cum omnes in basilica a militibus cæsi fuerint. Ergo alienus est titulus ab ipso sermone, uti jam observatum est. Cæterum opus istud est Afri cujusdam scriptoris non infantis, et licet in Ecclesiam catholicam egregie maledici, attamen haud indocti et imperiti: imo hominis est in sacris litteris et in christianæ doctrinæ præceptis non mediocriter versati, qui multa præclara profert, utinam in meliori causa. Antiquum esse scriptorem stylus aperte convincit, patetque, sermonem habitum eo tempore quo Donatistarum secta vigeat in Africa. Nomen scriptoris ignotum.*

4. Idus Martii Sermo de Passione SS. Donati et Advocati.

D I. Si manifesta persecutionum gesta non otiose descripta sint, nec inconsulte in honorem martyrum et ædificationem credentium anniversaria solemnitate leguntur: cur non magis subdolæ fraudes et blandæ deceptionis insidiæ conscribantur pariter et legantur, quæ sub obtentu religionis animas fraudulenta circumventionem subvertunt. Magis enim necessaria instructio illic est, ubi professa hostilitas non est, quia hostilis societas ad decipiendum facilis et proxima est, et inimici, inquit, *hominis domestici ejus* (Matth. x,

Christianos. Hujus acta manifesta esse dicit: illius vero obscura et minus nota. De utriusque discrimine lege Optatum lib. III, §. 8, p. 64.

36). Ideo alienum ab officio religionis et pietatis erit non solum martyrum glorias invida quodammodo taciturnitate comprimere, sed eo patrocinate silentio deceptoriam subtilitate celare quod salutare est. Quid enim tam periculose tacetur a prudentibus, quam inutiliter a simplicibus ignoratur. Quoniam quidem, ut facile est, incautos appellatione nominis Christi a fallacibus decipi, ita necesse est fugere hoc nomen ministros Antichristi. Proditione ergo luporum latentium sub vestitu ovium aut liberabuntur instructi, qui imperitia fallabantur, aut contumaces vitio suo perirent sine culpa et periculo prædicantium Christianorum ergo causa repetendi quæ gesta sunt, et utilitatis et justitiæ plena sunt, quia fideles commemorando corroborantur, et rudes quosque ad tolerantiam tentationum instigant, et inimicos detegendo condemnant. Prædicat ergo patientissimam filiorum suorum fidem pia mater Ecclesia. Recognoscat et fructum operis sui latronum crudelissimorum spelunca. Ergo jam veniamus ad causas.

II. Res apud Carthaginem gesta est Cæciliano Eudinepiso tunc instante, assentiente Leontio comite, duce Ursatio, Marcellino tunc tribuno, Diabolo tamen omnium istorum consiliatore existente. Primo etenim ut inveterato draconi mos est insitus, quasi non ipse jamdudum persecutione manifesta christiani nominis impugnator exstiterit, eos quos aperta persecutione superare non potuit, callida fraude circumvenire molitus est, ut eo facilius deceptio proderet, quo deceptionis auctor latuisset. Sed quibus præcepta divina semper sunt arma victricia, tam blandientis intellexerunt insidias quam minis sævientis tunc terribiti non sunt. At ubi ergo non blandiendo cautos vigilantesque sefellit, sciens invidus artifex illos quos jamdudum publica strage dejecerat, ad eum quem negaverant reverti per pœnitentiam posse, ipsumque Dominum ad suscipiendam dolentium exomologesim promptum utpote non volentem mortem morientis, quantum ut revertatur et vivat, mentes quas in prælio tormentorum metu subegit, blandimentis adversus tempora pacis erexit, ablata humilitate, qua sola posset ira Dei indignantis mitigari, insinuat que superbia qua certissime scivit Deum gravius offendi, posse tenere lapsos illicite rursus ecclesiasticos honores insinuans, quos tunc tenuerant sacramentorum cœlestium desertores. Tantumdem horum falsa proditione nunc lætus, quam imbecillitate fidei nuper ga-

visus. Imo securior modo cum quasi episcopi vel Christiani dicuntur, quam tunc cum nominis negatione ruerunt: tantum inimicos habens ibi nomine nuncupari suos, dummodo tali fraude tutius, ut jam diximus, teneat, quos falsa appellatione ludificat: non solum oblectans inani gloria miseros, sed et regali amicitia muneribusque terrenis circumscribens avaros.

III. Tamen insatiabilis prædo moleste ferens quod non omnes hac arte possederit, subtilius argumentum ad violandum fidei sinceritatem invenit salutis inimicus. Christus, inquit, amator unitatis est, unitas igitur fiat: ante plebem nimis sibi semper obsecutam, ideoque à Deo desertam, Catholicam vocans ut de præjudicio nominis, qui communicare noluerunt, hæretici dicerentur. Mittit pecunias quibus vel fidem caperet, vel professione legis occasionem faceret avaritiæ. Sed cum his omnibus illecebrantibus tentamentis rigidus atque inflexibilis tenor justitiæ devotius obsisteret, jubentur intervenire iudices, coguntur ut cogant sæculi potestates, circumdantur vexillationibus domus, proscriptionum minæ protenduntur divitiibus, profanantur sacramenta, superinducta gentilitatis caterva, conventicula sacra fiunt, luculenta convivia.

IV. Jam quæ dicta vel gesta sunt, illic inter epulas lascivientium juvenum et ubi præsto fuerint aspernamenta fœminarum scelus est edicere fidelissimi fratres. Quanta repente rerum mutatio! Basilica in popinam, ne turpius dicam, conversa est. Qui dolor videre in domo Dei tantum piaculum, locum illum castis precibus et votis assuetum, incestis operibus, et spuris vocibus profanari! Quis, oro, hominum cujuslibet extremæ conditionis intra suos parietes id fieri pateretur? Nemo hoc vellet, nisi qui et facere posset. Quis talia vel filii diaboli auctoribus gesta negat, vel facti auctores christianos appellat, nisi qui aut ipsum diabolum excusatum vellet, aut de Christo Domino aliter sentit? Quanta serpentis industria! Quanta his malis expediendis incubuit, ut tam sua familia divino nomine titulata se celaret ex nomine, quam nomen suis operibus infamaret! O veneranda divinæ patientiæ virtus! quæ tantum se extendente mali nequitia sustinens patitur, ut facta subdoli hostis sibi vel suo nomini reputet. Ne quisquam æstimet leve, quid accidere quotiens schismata et hæreses oriuntur, quarum utique ministerio profano et opere adulterino Deum et Christum infamat Satanæ transfiguratio.

VALESII NOTÆ.

II.—*Cæciliano*. Cæcilianus is est proculdubio Carthaginensis; nam postea Cæcilianensis vocatur ista persecutio, et ejus auctor episcopus. Contigerunt ergo hæc tempore Cæciliani episcopi, qui basilicam quam Donatistæ obtinebant, Ursatii opera recuperare conatus est.

Eudinepiso. Videtur istud fuisse Cæciliani cognomen.

Aperta persecutio. Ethnicorum scilicet in Christianos.

Tenere lapsos illicite rursus ecclesiasticos honores. Donatistæ discesserant ab Ecclesia sub hoc oblatu, quod catholici traditionis et idololatriæ reos ad

episcopatum provexissent, aut in episcopatu reliquissent.

III.—*Unitas igitur fiat*. Hinc dicebantur operarii unitatis Leontius, Ursatius, Paulus et Macarius, quia Donatistas invitos ad unitatem Ecclesiæ compellebant.

Catholicam vocans. Diffiteri non potest scriptor ille, quin catholica diceretur Ecclesia quæ Cæciliano communicabat.

Mittit pecunias. Imperator Constans non miserat primitus Paulum et Macarium ad faciendum unitatem, sed cum eleemosynis, ut testatur Optatus, lib. III, § 3, p. 35, idem de Leontio et Ursatio docet hujus scripæ auctor.

V. Sed ne a propositis longius evagemur, sacramenta virginum supra prætereamus, ab illis sacerdotum Dei dissimulo cædes, contumelias, prædas et spolia taceo, ut etiam ipsi intelligant pauca nos de multo consulto decerpere, et ea breviter ac verecunde proferre, utpote qui non vindictam de inimicis studeamus exigere, sed miserorum animas de lupi rapacis faucibus et de ipso jam pene draconis ore liberare. Poterat igitur disciplinæ salutaris eversor castitatem fidei unitatis vocabulo violare, id est, unitatem ipsam sibi non Deo cogere. Quod neque rectores hujus mundi, et harum tenebrarum fieri præcipiebant, ut id quod jubebatur quale fuisset persona præcipientis indicaret. Quæ et quanta inter hæc edita Ecclesiæ Dei et Christi gloriosa exempla? quæ Christianæ professionis signa? exilia quæ? veræ fidei et integræ devotionis indicia publicata, quibus palam factis nullum potuit veritas latuisse, nisi qui contra suam conscientiam secundum Prophetæ sententiam, spem suam in mendacio ponere destinasset.

VI. Ad ultima veniamus illa quæ deficientibus fallaciis et fatigatis insidiarum machinamentis in apertas minas, manifestasque furias eruperunt. Erat tunc videre militum manus traditorum furis ministrantes, quæ ad perpetrandum tanti facinoris opus memoratorum mercede conductæ sunt: circumstabant denique diligentissima curiositate, inspicientes ne quid illic nitius gerere crudelitati mercenariæ licuisset, quæ illam tam curiosi spectaculi intentionem non tam defensionem præsertionis, quam exactionem locati sanguinis profitebatur. At vero populus Dei ante, licet opinionem futuræ cædis et audierit et ex ipsa dispositione cognoverit, non solum fugatus non est imminentis exitiosæ mortis metu, quin potius ad orationis domum voto passionis animosius convolvit, ubi cum fides sacris lectionibus pascitur et imperata jejunia continuis precibus saginantur, cumque ipsa prece in manu Dei commendantur animæ iniquorum manibus propinatæ, ex castris ecce ad instar dominicæ passionis cohors militum progreditur ad Christianorum necem a Pharisæis neotericis procurata. Manus contra innocuas ad Dominum extensas arman- tur fustibus dextræ, quasi minus martyrium dicerent, qui non gladiis, sed impia cæde fustibus trucidabantur.

VII. Quamquam Honoratum sanctissimi Scilibensis episcopi jugulum tribuni gladius etsi non penetravit, tamen compunxit, atque ita et illic tam ministros diaboli furor detexit, quam gloriosi antistitis patientia

Christi Ecclesiam manifestavit: quia nec alius ostendebatur Christi Domini servus, quam ille qui hæc eadem patiebatur, quæ et ipse passus est Dominus: *Non est, inquit, servus major domino suo; si me persecuti sunt, et vos persequentur (Joan. xv, 20)*. Quare cæsi hi servi Dei sunt qui a sæculo diliguntur, ostendant ipsum Dominum a sæculo fuisse dilectum. Si autem sæculum non nisi eos qui sui sunt diligit, necesse est eos odio habeat quos de sæculo Dominus Jesus elegit. *Si de sæculo essetis, inquit, sæculum quod suam esset, amaret; sed quia de sæculo non estis, sed ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum (Ibid. xv, 19)*.

VIII. Denique hujus odii semper exitus effusione sanguinis signatus est sicut et nunc pactum conventionemque sceleris non aliter quam consignatione sanguinis transegerunt, cum omnis ætas et sexus clausis admodum oculis cæsa in media basilica necaretur. Basilica, inquam, intra cujus parietes et occisa et sepulta sunt corpora numerosa, et illic ex titulationibus nominum persecutionis etiam Cæciliæ usque in finem memoria prorogatur: ne alios quandoque post modum Episcopatus nomine gestæ rei expertes deceperit parricida.

IX. Nam et anniversalis dies religiosa devotione non immerito celebratur: est enim honorandus dies iste, in quo et omnis Ecclesia Dei confessa, et post ejus Christi Domini æterni judicis dextera coronata est. Viderit enim cur non omnes permiserit summa pietas trucidari, tamen corda conspiciens omnium martyrum præmio muneravit, quos tota devotione pati voluisse prospexit qui non sanguinem sed fidem credentium quærit. Illum autem sanguinis omnium necesse est teneri reum quem totam interficiendam locasse plebem non est incertum.

X. Adhuc autem quod dementiæ majoris fuit, etiam post tam nefarium factum eandem basilicam possidendam homicida putavit, quasi amore loci succumberet. Cæteri qui evaserunt Christiani a quibus videbat vitam ipsam seculi præsentis contemni, illis opinor se placitum putavit post sanguinis maculam, quorum sanguinem appetivit, post traditionis ruinam, quos ideo persequatur, quia communionis ejus contagium declinabant, ipsos communicaturos sibi post perpetratum homicidium promittebat. O imprudentia vanitati dementiæque permixta! qua obcæcatus latro deterrimus, id consilium statnuendum putaret quo sua ipsa dispositione nescius impediretur.

XI. Jam violentiam ipsius potestatis ante oculos

VARIORUM NOTÆ.

VII.—*Honoratum*. Nomen est proprium episcopi satis commune apud Afros. Male ergo inscribuntur hæc acta Donati et Advocati passio, cum potius dici deberent Honorati Scilibensis episcopi.

Scilibensis. Legendum *Scilibensis*. In concilio Carthaginensi sub S. Cypriano sententiam dixit *Satius a Siciliba*. Concilio Carthaginensi anni 419, adest *Prætextianus Scilibensis* unus ex episcopis provincie proconsularis. Et collat. Carth. interfuit episcopus *Sicilibensis*. Quadratianus nomine. Nota urbs ex Itinerario

Antonini, ubi dicitur *Siciliba*: apud Anonymum Revennatem *Siciliba*. Hæc sita erat in provincia proconsulari et utrumque Tuburbum oblique respiciebat a majori M. passuum 18 distans.

VIII.—*Titulationibus*. De hujusmodi titulis sepulchrorum martyrum consule quæ diximus in nota 78, ad lib. III, p. 61.

IX.—*Anniversalis dies religiosa*. Festum agebant diem Donatitæ in commemorationem eorum qui interfecti aut male mulctati fuerant in illa occasione.

proponendam quod tunc visum est, nunc animo revolvendum. Cum Del sacerdos ante aram sacri nominis mactaretur, cum catechumenus puer expertus disciplinæ sacramentorum pene exanimis gratiam lavacri salutaris sitientissime postularet: Subvenite, ait, catechumeno mihi: anima jam Deo scilicet proxima, hoc sibi magnum voluisse contingere ultima voce signabat, si ad instar dominicæ passionis aqua sanguini jungeretur.

XII. At vero memoratus episcopus ex Advocatensi oppido Carthaginem hospes adveniens tanta catholicæ istius humanitate hospitalitatis exceptus est, ut non ante post itineris tanti laborem vel aquæ modicum sumeret, quam sui sanguinis poculo traditorum fauces avidissimas satiasset. Unde quærendum puto qualis esse possit apostasia, si digne talis appellatur catholica. Nam et hoc ad injuriam magnopere procuravit nominis inimicus, ut eam vulgo dici fecisset catholicam, ubi impune committitur quicquid publico jure damnatur.

XIII. Interea cum traditorum votis tribunus obsequi paravisset, cumque ardorem sævitæ sanguinis copia satiasset, basilicam rursus aliqui fratres ingressi qualia pro tempore poterant obsequia martyribus exhibebant. Quæ tunc animorum perturbatio! qui profuvii lacrymarum! qui lamentationum gemitus! quæ inter cadavera trucidatorum discurrens pietas uniuscujusque jacentis faciem dignoscere properavit! Ubi cum filii parentum, filiorum parentes prostrata corpora reperirent, videres alios suorum amplexibus inhaerentes, alios repentino visu percussos consedissemianimes, nonnullos colligendis corporibus piis manus accommodantes; dum diversi sexus corpora aliter quam decebat jacentia, contegunt, dum membra sævis ictibus comminuta, etiamsi non officiis, locis tamen suis reddunt. Vespertinum jamjamque tempus diei illius lucem tentabat excludere, atque ita e diversis locis corpora numerosa statim festinanterque gesta sunt, ita tamen religiose laborantes ditabat Spiritus, ut ubi pastor percussus jacebat, illo et ovium grex de passione colligeretur, quod divinitus factum ipsa res protestata est; ut qui Deo sacrificium semet obtulerant aram Dei circum per ambitum coronent, ut Episcopus cui obsequia exhibebantur a populo sacerdotium administranti, etiam martyrio promotus comitatu et obsequio suorum commartyrum fruere-

XIV. O vere divinum et longe diversum a sapientia humana, sicut ipse Dominus ait per prophetam: *Non sunt, inquit, cogitationes meæ sicut vestræ, neque vestræ sicut meæ: sicut enim distat cælum a terra, ita*

A distant viæ meæ a viis vestris, et cogitationes vestræ a sensu meo (Is. LV, 9). In acie denique nationum adversarium interfecisse victoria est: in nostro certamine occidi ab inimico triumphus est. Valde enim misere vincit, qui homicida post victoriam vivit. Gaude et exulta pia mater Ecclesia, quæ disciplinis erudita cœlestibus, inaccusabili atque illibata conflictatione luctaris. Si enim resistendum est, mente non armis resistis, si non manu sed fide congregeris. Hæc te pugnarum diversitas probat in sæculo, coronat in cœlo, commendat Domino Christo. Sic vincit qui post victoriam vinci nescit: sic triumphat cujus non finitur triumphus. Tibi soli licet pie congregi, beneficium alieno maleficio consequi, pura et virgine conscientia coronari per Christum cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

ANNO DOMINI 348.

PASSIO MARCULI SACERDOTIS DONATISTÆ,

QUI SUB MACARIO INTERFECTUS A DONATISTIS PRO MARTYRE HABEBATUR.

(*Ex Analectorum Mabillonii tom. IV, p. 105, Collata ad codicem ms. Corbeicensem quingentorum circiter annorum.*)

Annotatio Mabillonii in passionem Marculi.

Ut suos Ecclesia catholica martyres, sic Donatistæ et suos se habere gloriabantur. Hos inter insigniores fuerunt Donatus Bagaiensis episcopus, et Marculus presbyter, quem a Macarianis, seu traditoribus (sic illi catholicos appellabant) ex abrupti montis supercilio actum in præceps, necatumque jactabant. Res ita se habet. Constans imperator super deploratissimo Africanæ ecclesiæ statu a Grato Carthagineusi episcopo pulsatus, Paulum et Macarium primitus non ad faciendam unitatem misit, teste Optato Milvitano lib. III, sed cum elemosynis, quibus sublevata per ecclesias singulas posset respirare, vestiri, pasci, gaudere paupertas. Hi duo dum munere suo egregie fungerentur, et pauperes ubique dispungerent, et ad unitatem singulos hortarentur: resistere in primis Donati duo, alter Carthaginensis, Bagaiensis alter, Donatistarum factionis antistites. Et ille quidem ipsi imperatori contumelias ingessit; hic Agonisticos (quos vocabat) seu Circumcelliones adversus Paulum et Macarium armavit. Legati vero a Taurino comite militem armatum, qui eorum furorem comprimeret, impetrarunt. Occisi plurimi, detruncati multi, quos pro martyribus Donatistæ habuerunt. Ex his unus est Marculus, de quo Dativus episcopus Novapetrensis Donatista in collatione Carthagiensi, cap. 188: *Ad-*

VARIORUM NOTÆ.

XI. — *Subvenite ait, etc.* Egregia sententia, si pro bona causa proferretur.

XII. — *Memoratus episcopus.* Honoratus scilicet episcopus Sicilibensis: quod autem dicitur advenisse Carthaginem ex Advocatensi oppido, intelligendum non de urbe cujus erat episcopus; nam nulla est urbs hujus nominis episcopalis in Africa, sed de aliquo oppido vicino unde Carthaginem profectus fuerat.

Ubi impune committitur quicquid publico jure damnatur. Sarcasmus est et lusus in voce *Catholicus*, quæ rem universalem significat. Ecclesia dicitur catholica quia universalis: at catholica: Ecclesiæ illudens isto scriptor, alio vocem istam torquet, ut dicatur catholica, quia impune illic committitur, quod jure publico et communi damnatur. Allusio sane frigida et ridicula.

versarium non habeo, inquit, quia illic est dominus Marcus, cujus sanguinem Deus exigit in die judicii.

Catholici apud Augustinum sub finem tractatus in Joannem negant Marculum a se præcipitatum, sed se ipsum præcipitem egisse dicunt: « Proferunt Donatistæ nobis nescio quos in persecutione suos martyres. Ecce Marculus de petra præcipitatus est: ecce Donatus Bagaiensis in puteum missus est. Quando potestates Romanæ talia supplicia decreverunt, ut præcipitentur homines? Quid autem respondent nostri? Quid gestum sit nescio. Tamen quid tradunt nostri? Quia ipsi se præcipitaverunt, et potestates infamaverunt..... Sed illi qui se mortuos coli voluerunt, famosiorum mortem non invenerunt. » Optatus in lib. III, id ipsum significare videtur his verbis: « Sic invenit Donatus Bagaiensis unde contra Macarium furiosam conduceret turbam: ex ipso genere fuerunt qui sibi percussores sub cupiditate falsi martyrii in suam perniciem conducebant. Inde etiam illi, qui ex altorum montium cacuminibus viles animas projicientes, se præcipites dabant: » quibus verbis Marculum indicare videtur Optatus. Attamen in consequentibus idem auctor, non inficiatur, Marculum et Donatum a militibus Mæcarianis occisos. « Invitus cogor hoc loco etiam illorum, quorum nolo, hominum facere mentionem, quos vos inter martyres ponitis: per quos, tamquam per unicam religionem, vestræ communionis homines jurant: quos quidem vellem silentio præterire, sed ratio veritatis se sileri non patitur. Et ex ipsis nominibus contra unitatem inconsiderate latrat invidia, et aspernantes aliqui accusandam aut fugiendam æstimant unitatem, quod Marculus et Donatus dicantur occisi et mortui. Quasi omnino in vindictam Dei nullus mereatur occidi, etc. » Denique idem martyris titulum prædictis abrogat, quod *Christianorum nullum senserint bellum*: quod non amaverint pacem, in qua prima sunt fundamenta martyrii: quod nullam habuerint charitatem, sine qua inane est martyrium.

Nilominus cum hæc acta in bibliotheca sancti Galli reperissemus, ea in lucem dare amicorum consilio statuimus ad illustrandam antiquitatem. Alium codicem, in quo eadem acta continentur, nobis pro sua benevolentia utendum commodavit vir doctrina et eruditione clarus, idemque antiquitatis ecclesiasticæ, maxime Africanæ, studiosissimus Antonius Faurus, doctor Sorbonicus: qui codex ab Adelelmo episcopo Ecclesiæ Laudunensi concessus est anno 921. In eodem codice exstat Macrobiæ epistolæ fragmentum de Isaac et Maximiano martyribus Donatistis, his actis mox subjiciendum. Cæterum Marculi acta legerat Rabanus, qui Martyrologio suo eum adscribit ad diem 7 kal. decembris cum horum actorum brevi compendio. Variat dies in codicibus mss. Sancti Gallensis habet 3 kal. Laudunensis 8 kal. ejusdem mensis. Annum 348 his Macarianis turbis Baronius assignat.

In additionibus Molani ad Usuardum ex notho Bedæ Martyrologio, fit mentio de quodam Marculo ad 6

A kal. decembris his verbis: *In Nicomedia beati Marculi sacerdotis et martyris, qui temporibus Constantii tyranni persecutiones maximas pertulit: ad extremum ab alta rupe præcipitatus est.* Idem auctor in appendice Usuardi secundo editi suspicatur, hunc esse Marculum pseudomartyrem Donatistam. Baronius id negat in notis ad martyrologium Romanum, in quo ad eundem diem hæc leguntur. *Nicomediæ sancti Marcelli presbyteri, qui Constantii tempore ab Arianis e rupe præcipitatus martyr occubuit.* Quidam vir doctus Molani conjecturæ favens opinatur, pro *Nicomediæ* legendum, in Numidia; deinde Marculi nomen retinendum: et pro *ab Arianis*, scribendum, a *Macarianis*, quod veri simillimum est. Attamen in additionibus ad Bedæ Martyrologium apud Bollandi socios, B fit mentio non semel de Marcello martyre in Nicomedia ad 5 kal. decembris. Primum quidem ex duobus codicibus in hæc verba: *In Nicomedia Marcelli, Petri, Serenæ, Victorini.* Deinde ex duobus aliis, *Nicomedia natale sanctorum Petri, Marcelli, et Sereni, quorum alter pro fide Christi crucifixus, alter fuit capite plexus*: ubi in uno e duobus mss. deest *Marcelli* nomen. At in duobus aliis tres omnino leguntur his verbis: *Nicomedia Petri, Marcellini et Sereni.* Verisimile est, Marcellum quemdam Nicomediæ passum esse. Sed cum Marculum Donatistam eodem fere die necatum quidam legerent, eundem cum Marcello esse putaverunt: adeoque Marcui genus mortis Marcello tribuerunt.

INCIPIT PASSIO BENEDICTI MARTYRIS MARCULI.

8 (al. die 3) kal. decembris.

Quoniam multorum martyrum passiones et gloriæ in sublimem memoriam eximio olim sermone digestæ ad magnam utilitatem proficiunt populorum, dum ad incentivum virtutis et laudis Ecclesiæ semper auribus recitantur; idcirco me quoque et honor martyris tanti, et communis omnium devotionis profectus accendit, ut passionem MARCULI gloriosi, sacerdotali etiam honore fulgentem (*al. fulgentis*), traditorum nuper scelere consummatam (*in Corb. consummatum*), indigna (*in Corb. indiga*) licet, sed plena amoris oratione decurrerem. Justum enim ac satis dignum est, ut antiquorum testium laudibus recentium (*in Corb. præcedentium*) quoque martyrum virtus adjuncta glutinetur. Sicut enim (*Deest in Corb. enim*) illos gentilis sævitia diabolo parens destinavit ad regnum; sic et hos traditorum rabies Antichristo serviens misit ad cælum. Et quia prætermittendus non est superioris vitæ memorabilis cursus; de virtutibus Marculi gloriosi (*al. gloriosis*), etsi; propter multitudinem nequeunt omnia, propter testimonium; tamen vel pauca dicenda sunt.

Ille nanque olim præelectus et prædestinatus a Domino, mox ubi primum beatæ fidei rudimenta suscepit, statim mundanas litteras respuens, forense exercitium et falsam secularis scientiæ dignitatem suspensa ad cælum mente calcavit, et a calumniosis tribunalium septis ad sanctissimam Ecclesiæ transiens scholam, dum verum magistrum elegit Chrie-

tum, sic inter principales Christi discipulos meruit honorari. Quæ vero in illo fuerit probitas conscientiae, quæ illustrium morum innata verecundia, quæ gratia spiritalis in vultu; non arbitror diu multumque laborandum, cum superiorem ejus vitam illa res probet, quod (*in Corb.* quæ) moruit sacerdotium. Sacerdotium vero qualiter gesseris inde fit (*in Corb.* sit) clarum, cui pro præmio Dominus dignatus est præstare martyrium.

Igitur dum in his officiis cœlestium præceptorum laudabiliter conversatur (*in Corb.*, conversatus), dum summus pontifex constitutus cum cæteris sanctis bono et sacerdotio suo fruitur; ecce subito de Constantis regis tyrannica domo et de palatii ejus arce pollutum Macarianæ persecutionis murmur increpuit: et duabus bestiis ad Africam missis, eodem (*deest in Corb.* eodem) scilicet Macario et Paulo, execrandum prorsus ac dirum Ecclesiæ certamen indictum est; ut populus christianus ad unionem (*in Corb.* unitatem) cum traditoribus faciendam nudatis militum gladiis, et draconum præsentibus signis, et turbarum vocibus cogeretur. Sed Macarius qui ex his duabus bestiis tetrior fuit, cum hoc negotium sanguinis in reliquis provinciis per subtilitatem diu attentasset (*in Corb.* jam tentasset), in Numidia tamen, et erga Marculum gloriosum aperta crudelitatis barbaræ et inauditæ feritatis indicia publicavit. Nam cum ad eum antiquissimorum patrum sanctissimus chorus, et adunatum concilium sacerdotum decem e numero suo probatos Episcopos legationis causa misisset (*in Corb.* misissent), qui eum salutaribus monitis aut a tanto scelere revocarent, aut certe (quod contigit) priores ipsi ad devotissimi certaminis campum et ad fidei aciem prosilirent; sic divinitus gubernata est nobilium cura pastorum, ut quæcumque (*in Corb.*, quocumque) illa erat crudelitatis quæ ovis impendebat, ante ipsorum membra laniaret.

Inter hos igitur et sanctissimus Marculus venit: qui cum in quadam possessione reperissent, cui Vegesclæ nomen est, statim hac ejus qui sacrilegæ unitati præerat humanitate suscepti sunt, ut ad columnas singulas victi, nudatis publice sacerdotalibus membris, acerbis fustium (*al. funium*) ictibus cæderentur. Hic jam constantiam Marculi gloriosi quis enarrare sufficiat? quis eloquentiæ viribus explicare prævaleat, aut inauditam persecutoris insaniam, aut Christi Domini circa martyrem suum præsentem stupendamque tutelam? Inde enim contra eum acriori sævitiæ inimicitis feritas concitata est, quod et diabolum futuri jam martyris invidia stimulare, et Spiritum sanctum præcursoris Antichristi nequitia non lateret. Qui cum animum divina constantia roboratum sustinere non posset, fragilitati corporis certamen doloris indixit. Circumdant igitur Christi fortissimum bellatorem cruentæ latronum manus, et barbaræ militum classes in caruifices repente mutatae. Cumque eum ad columnam duris nexibus conarentur astringere; prompte ille continuo occasionem tantam ostendendæ Dei virtutis arripuit: nam in columnam ipsam ita ultro

vinculis brachiorum et digitorum nodis instrinxit, ut eum inde nulla valeret pœna divellere, nulla posset crudelitas separare. Quo facto intelligere potuit persecutor, Dei servum pro ejus nomine exoptare potius quam timere tormenta; nec dolorem corporis posse sentire quorum Spiritus complectitur Christum, et spes jam possidet regnum.

Sæviebat itaque contra unum multiplex carnificum numerus, et sacrosos conficiens (1) artus dura fustium pœna laniabat, ac reciprocaute tormento, in quantum supplicii ictus indigebat a tergo, in tantum pectus columnæ duritia retundebat. Pulsabat corpus ex omni parte crudelitas, nec quicquam, nisi Dei laudem, illustris lingua proferebat. Anhelabat rabies: jam lassitudine tortorum, et perseverantia patientis feritas victa languebat. Tale denique illic tunc miraculum Christus martyris sui membris indutus ostendit, ut ad eum non solum dolorem adire non sineret, verum etiam ab ejus corpore universas sævitiæ notas atque omnia carnificinæ signa detergeret. Quo prælio victus ac subactus inimicus, nulla jam pœnarum crudelitate (*al. carnificii*) contentus, atrocissimæ, quantum sibi videbatur, sehtentiæ et passioni eum manifestissimæ destinavit. Tunc eum secum per aliquas Numidiæ civitates quasi quoddam (2) crudelitatis suæ spectaculum ducens, nesciens feritas et gentilibus (*al. gentibus*) stuporem, et Christi hostibus confusionem, et fidelibus Dei servis incentivum gloriosi certaminis exhibebat.

At vero postquam exquisitum atque truculentum genus mortis invenit, statim eum secum ad castellum Novæ-Petræ, quod ardui montis præcipitio et nomine et vicinitate conjunctum est, sub arcissima militum prosecutione perduxit. Quo in loco tantam martyri suo Dominus lætitiæ præstitit, tantum gaudium do vicina passione concessit, ut quadriduum illud, quo illic a corona impendente dilatus est, jam non inter ærumnas sæcularium pressurarum, sed inter triumphos regnorum cœlestium debeat numerari. Quantum enim exultare poterat, qui post laboriosam peregrinationem carnis et mundi ad videndum Deum et Christum completo itinere festinabat, qui proficiscens ad angelorum consortium, sanctorum quoque complexum pene jam paradisi lumen intrabat?

Erat illi assidua ac jugis oratio, erat continua de devotione meditatio; habebat in sermone Evangelium, in cogitatione (*al. contradictione*) martyrium; et tam voce quam sensu divinis virtutibus deditus, hoc proferebat ore quod inclusum gestabat in pectore. Adhuc etiam spiritalem justitiam sitiens, et promerendo Deo totus inserviens, ultimum quadridui illius diem jejuniis terminavit, scilicet ut illucescente Dominico, in quo erat et ipsius passio consummanda, ad offerendum geminum sacrificium acceptior Deo fieret devota anima sacerdotis: ut summus Pontifex non solum ab illecebris sæculi, verum etiam a cibus ejus alienus,

(1) Ita emendatum ex cod. *Corb.* *al.* contentis, male
(2) *Deest in Corb.* quoddam.

ad imponendas Christi altaribus hostias tam purus accederet, ut fieri pro Christo hostia ipse mereretur. Denique tantum apud Dominum illo jejunio potuit, tantum purificatione illa Christi in se præsentiam provocavit (1), ut ei revelatione cœlesti ante passionem suam præmiun fuerit passionis ostensum. Nam ubi majora noctis spatia exacta sunt, et vicinum luci tempus advenit, ejus opportunitas inde semper orationibus atque omnibus divinis rebus accepta est, quod (in *Corb.*, quo) jam et nascenti adscribitur diel, tamen adhuc humana opera et negotia conquiescunt. In hoc igitur tempore ad celebranda sacramenta sacerdos exurgens, non tam (2) a somno expergefactus, quam (in *Corb.* est) ad orandum Deum gaudio recentis visionis incensus, prius tamen quam ad ipsa mysteria veniretur, quid ei divinitus esset ostensum, in gaudium præsentium fratrum fideli sermone patefecit. Videbam, inquit, tria hæc mihi munera de æternis thesauris Domini largientis oblata, ex nitidissimo argento poculum factum, et coronam auro rutilo refulgentem, et sublimissimam palmam, quæ plena lætitia antecedentium numerum triumphorum (in *Corb.* munerum triumphos) expleret. Magnam, fratres, martyri suo Dominus imminutis gloria: fiduciam præstitit, magnam veritatem futuræ circa ipsum suæ dignationis expressit. Neque enim aliquid est quod obscurum, aut ambiguum in hac revelatione videatur, in qua accepit calicem, quem fuerat in passione bibiturus; in qua sumpsit coronam, quæ ei peractio martyrio debebatur; in qua meruit et palmam, per quam victoriam sperans, esset jam de congressione securus.

Post hæc peractis ex more solemnibus, dum adhuc aliqua noctis momenta (in *Corb.* somnia) superessent, subito quem Macarii feralibus jussis pervigil (ita in *Corb.* al. pervigilis) nequitiæ nuntius supervenit, qui crudelissimæ mortis manifestam sententiam gestans, et innumeras martyris glorias, et execrandum persecutorum facinus consuminaret. Cui cum clausas adhuc fores custodum cura rescrasset, agnovissetque quid ejus tam immaturus pertulisset adventus, continuo in planetum eorum corda conversa sunt. O quanta fuit illius viri gratia! quam generalis circa ipsum amor omnium! quam commune desiderium, ut in passione ejus ad pias lacrymas etiam custodum immanitas et militaris duritia flecteretur. In quo quidem fletu ac perturbatione cucctorum solus ipse perseverabat intrepidus, qui consummationis suæ horam appropinquasse gaudebat. Neque enim vel conturbatus poterat esse vel tristis, quem gaudentem fides, et pacatum fecerat divina revelatio.

Illic tunc unus ex ipsorum militum numero teterimus carnifex et qui timentibus cæteris ad perficiendam illustris viri mortem solus esset a diabolo præparatus, factum suum sermone præcurrens, enarrare martyrium audientibus cunctis (in *Corb.* omnibus) cœpit, cujusmodi somnium (in *Corb.* quemad-

(1) In *Corb.* purificationem Christi in se præsentiam provocavit.

(2) *Deest* in *Corb.* tam.

modum omnia) etiam ipse vidisset. Cum nocturna, inquit, quiete delinerer, videbam subito apparuisse te mihi durissimis veluti nexibus vincitum, ac gravibus omnino (in *Corb.* admodum) vinculis oneratum, atque eadem postmodum vincula mea manu esse resoluta, propter quod spera veniam et indulgentiam secuturam. Non incongrua igitur visione absurdum somnium quod carnifex vidit, nec sine causa utique quod viderat retulit, Caiphæ scilicet sacrilegi secutus exemplum; ut qui ipso interfecturus fuerat Dominum, ipse de ejus passione prophetaret. Nam alligatum recte viderat martyrem eum, qui adhuc in habitatione corporea constitutus, et gemino carcere mundi et carnis inclusus, temporalis vitæ angustiis stringebatur. Ille enim corporis vinculum, ille mundi carcerem sentit, qui ejus tentationibus agitatur. Resolutum quoque a se esse non irrationabiliter somniaverat, cujus crudelibus manibus oportebat eum interventu mortis a corpore separari; qui ei post gravissimos nexes sæcularium pressurarum ad regnorum cœlestium libertatem iter fuerat in passione facturus. Magnis enim nos vinculis relaxari, cum liberati de hoc mundo ad Dominum properamus, Apostolus probat dicens: *Dissolvi et cum Christo esse multo melius est.* Quod simil ratione etiam Simeon ille justissimus demonstravit, qui securitate vicinæ mortis accensus, evasurum se vitæ hujus molestias lætabatur: *Nunc dimittis, inquit, Domine, servum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei salutare tuum.* Qui numquam utique dimittendum se cum omni gaudio testaretur, nisi qui (in *Corb.* quia) conditione corporis, quasi quibusdam vinculis tenebatur.

Nulla denique mora, nullum spatium temporis intercessit, quin statim crudelissimus carnifex antelucano latrocinio aggrederetur implere quod viderat. Nam continuo infestus urgebat, ut productus de custodia Dei testis, ad præruptam naturalis petræ celsitudinem atque asperrimæ rupis præcipitium duceretur. Hoc enim immitissimum genus mortis elegerat et cruentus ac barbarus profanæ unitatis exactor, et detestanda omnibus sæculis sævitia traditorum. Egrediebatur itaque de domo Marcus gloriosus, custodum excubiis ac militum classe circumdatus, atque ab ipsis persequentibus honoratus. Egrediebatur constantia christiani vigoris erectus, hospitia jam humana derelinquens, et ad mansiones properans angelorum. Egrediebatur vultu lætus, festinus incessu, non tam præsentem pœnam, quam futuram cogitans gloriam. Iter quoque ipsum quo ad supplicium ducebatur, tale illi fuerat procuratum, ut extractis undique versum terræ molibus, ac paulatim in altum aggeribus elevatis, ad passionis suæ insigne fastigium perveniret, ipsa montis famulante natura: ut primo humilia collis juga, dehinc arduos vertices calcans velut per gradus quosdam in sublime ascendens, etiam cum ipso corpore cœlo ac sideribus propinquaret: ut adhuc in mundo positus esset celsior mundo; et quicquid pretiosum, quicquid elatum videtur in sæculo, sub plantis suis jacere gauderet.

Mox ubi vero ad ipsum petrae culmen ascensum est, inde universi milites partim metu, partim dolore secedentes, tam inauulito facinori etsi conscientia intererant, vel opere interesse noluerunt.

Tunc immanissimus carnifex qui duplici crudelitate, et praecipitio armatus et ferro, geminam mortem gestabat in manibus, crudeli dextera in praecipitio impulit martyrem, et cum in tetrum chaos demersisse credidit, cui caelorum sublimitas debebatur. Sed enim sacrosanctum corpus terrae soliditate subducta a celsitudine ad ima (1) descendens, per vacua liquida aeris spatia scerebatur, neque quicquam offensionis in illa inanitate reperiens, velocitatem sui cursus ipso impetu duplicabat. Qua pernecitate itineris spatio vertigo nutrita est inter commoti aëris concitos strepitus tanta divinitus moderatio procurata est, ut immunia (in Corb. immunita) cunctis asperitatibus membra supra ipsam saxorum duritiam, velut super mollissimos thoros (in Corb. mollissimum stratum) ac sinus placidissimos ponerentur. Tunc victrix anima naturali cursu velocius caelum petit, quam descenderat Corpus ad terram; ut scilicet passione perfecta utraque substantia antiquissimis originis suae principis redderetur omnipotentis Dei manibus, circa totum martyrem suum clementer operantibus: qui et spiritum ejus adiuvantibus Angelis ad aeternas sedes jussit imponi, et corpus intactum auris blandientibus cinctum, a famulantibus ventis leniter supportatum, in media petrarum crepidine collocari.

Confusa sunt igitur virtutibus Christi persecutorum exquisita ingenia, et traditorum iniqua consilia, qui ad hoc tale supplicium cogitaverant, ne unquam in testimonium eorum a populis Dei memoria martyris posset honorari. [Putaverant enim in illo praecipitio corpus per frustra discerpi, et acutis cautibus laniari, ut cui ademerant vitam, nec sepultura superesset] (2). Putaverant nihil pervenire usque ad terram posse, quod collectum pia fraternitas sepeliret. Cum per illa montis ardui confragosa singulae rupes singula sibi membra tenuissent, vel certe cum semel integrum corpus inter fissuras petrarum aut rimosas latebras scopulorum hiatu aliquo fuisset absorptum: ecce consecratis artibus dura saxa et rupes asperae pepererunt; et quem traditores occidere non timuerunt, montes laedere timuerunt. Exceptis enim ipsis, Creatorem suum omnis creatura veneratur; nec in hac causa ad promerendum Deum deesse poterat montibus sensus, quibus ad ejus laudem etiam vocem scriptura concessit.

Interea Marculum gloriosum beatam certaminis sui perfecisse victoriam intra solas militum conscientias celebratur. Ita enim nocturno silentio furtivum consummaverant scelus, ut nec vel (in Corb. id) in castello, in quo fuerat asservatus, tam de extraneis quam de fratribus sciri (in Corb. nemo scire) potuisset, nisi rem gestam divinae virtutes (in Corb. divina

virtus) et caelestia signa prodidissent. Nam ubi primum dici albescens ingressus pallorem globi noctis infudit, et discolorum caeli faciem tenebrarum ac lucis discordia variavit, continuo sub ejusdem montis gremio splendida nubes apparuit, quae interdum fulgore (Ita in Corb. In al. fulgure) promicante conscientiam (in Corb. eontestantem) se de martyris corpora blando lumine testabatur. Neque enim illa matutinis roribus gravida fusco tegmine vividos (al. subitos) obumbraverat colles; sed candido vellere tota praefulgens sic membra felicia contegebat, ut cessantibus paulisper humanis officiis anictum quodammodo sepulturae ipsa interim exhibere videretur; quae ad hoc (in Corb. huc) interdum tremulo (al. tumulto) sine discissa, per flexuosos hiatus corusco igne vibrabat, ut aut tantae passionis ignaros stupendis magalibus admoneret, aut quia adhuc erat aliqua de vicinitate noctis obscuritas, inveniendi corporis viam devote quaerentibus demonstraret.

Illis igitur admirabilibus Dei admonitis fraternitatis fervor (al. ardor) exarsit, totusque ille subito locus exultanti clamore completus est, ac religioso discursu vota invicem communia nuntiaverunt. Tunc derelictis domibus raptim omnis sexus atque aetas egressa ad montem pariter ac nubem desiderio martyris convolabat: nec ullam illic animum poterat aut senectutis debilitas, aut pueritiae infirmitas, aut sexus fragilitas retardare. Omnes enim unius fidei ardor accenderat. Cum vero ad illa loca quae praecipitio subjacebant, festinans turba venisset; quos conglomeratos fecerat intentio una currendi; mox per totum montem quaerendi corporis cura dispersit. Erat illic cernere divisa per singulos officia pietatis. Alii enim condensos duris stirpibus sentes manu celeri pertractabant, alii tortuosis petrarum delibescensium foveis testes oculos inserebant: alii, ne forte festinatio esset illusa, sollicitis luminibus etiam quae jam respererant saxa lustrabant. Postremo, quia et hoc sine Domino esse non poterat, desideratum ab omnibus locum quae ad hoc missa fuerant fulgura prodiderunt, et exoptatum fratribus corpus index nubis candor ostendit. Qui tunc illic fuit omnium mixtus cum gaudiis fletus, qui circa illustria membra complexus? Vix denique a cunctis satietate percepta, suprema ingenti obsequia fratrum laetitia celebrata sunt, et religiosus (al. gloriosus) sepulturae honor cum triumphis maximis restitutus est. Totum enim in gloriam nominis sui representaverat Dominus, quidquid fraudare tentaverat inimicus. O memorabile beati Marculi atque insigne martyrium! o appetendum devotis omnibus inconcusae virtutis exemplum! o necessarium universis ecclesiasticis gradibus documentum, quo ejus laudabilis vitae meritum pervenit ad palmam, in primordiis fidei renuntians mundo, in tirociniis dignam se exhibens sacerdotio, in sacerdotio munera honorata martyrii, in martyrio divinarum virtutum testimonium! Cui est honor et gloria et imperium in saecula saeculorum. Amen. *Explicit.*

(1) Ita emendatum ex cod. Corb. Male alma.

(2) Haec desunt in cod. Corb.

PASSIO MAXIMIANI ET ISAAC DONATISTARUM AUCTORE A
MACROBIO.

*Cujus pars edita fuerat a Reverendo admodum Patre
Joanne Mabillonio Analectorum tome IV, p. 119,
nunc autem integra prodit et emendatior ex codice
ms. Corbeiensi.*

Incipit Passio SS. Martyrum Isaac et Maximiani,
quæ est 7 kal. septembris.

Opportunus me, fratres, et lætus scribendi ad vos gloriosæ exhortationis ardor accendit, et illustris occasio, quoniam testium Christi testis indignus has litteras feci, ut qui minus idoneus sum Domino perhibere martyrium, vel martyribus ejus admittere dicere testimonium. Et hoc quoque prorsus ad tales extremum scripto proferre de talibus non auderem, nisi per alium vobis talia nuntiarem, æmulatione inculpabili devoti pectoris inviderem. Scio enim quicquam plenius aliquem referre non posse, nisi qui potuit pati et ipse vel facere. Is vero qui neutrum meruit, solam culpam non congrue referendo commisit: sed aliam et non sæpius revelat causam, nisi quod impune gerunt quicquid ad laudes Christi audacter gesserint gaudia. Congruit igitur, fratres, credo vobis procuratum repentina virtutis exemplum, ut geminos martyres Ecclesiæ Carthagine Isaac et Maximianum, seu Maximianum pariter et Isaac Dominus rapuisset ad cælum, quorum triumphos exsequi quemquam per ordinem posse tam credo difficile, quam quicquid fecerit Christus, non modo terrena præconia, verum etiam cælestia non valent numerare. Quippe cum sic raptum subito totius agonis percurrerint gesta, ut nesciam quæ sint prima vel secunda, seu tertia, et sic immensam semel omnes glorias præpropera celeritate confuderint, ut ante compleverint pene quam cœperint, aut, ut verius dixerim, semel utrumque in illis innati sint. Unde igitur incipiam, unde limen tantæ laudis ingrediar, unde rursus ejusdem liminis exitum claudam. Aperire conturbor, et claudere fatigor. Si vitæ totius memorare mores incipiam, revertenti martyrio facere videbor injuriam; si ad prædicationem martyrii dirigam gressus, tantæ vitæ contemptor tenebor astrictus. Premor cuncta percurrere, et scio mo cuncta nequire. Undique mihi onus devoti laboris accedit, sed contra unum levamen sententia Evangelii recordata succurrit, ut martyrii securus jam monumento conetur exponere quando Dominum Jesum Christum finem vitæ cernerit laudasse. Siluerat hic apud Carthaginem persecutionis immanitas, ut

longioris temporis cessatione nutriet pejores insidias, et ubique hoste grassante, hic solum tacebant formidines atque terrores, ut nihil jam moturas ipsas sæculi diceres potestates. Nulli jam prima terribiles aures et pectora quatiebat, sola de vobis martyribus infinitis Numidia opinionis consolatio fratrum animos exigebat, frequentabatur apud omnes gloriarum vestrarum velut propria gratulatio, sicut et vos hodie collætamini quasi de vestro martyrio, cum repente diabolus iterum fremens sopitas furoris flammæ in pœnis accendit, et insana, suæ grassationis arma commovit. Quibus idcirco reor diutius illum cessasse, quia cunctos exercitus Christi putaverat sibi mansisse. At ubi cognovit Ecclesiam Domini fortioribus cunctis quotidiana exercitatione valere, sensit protinus spei suæ se fraudibus irridere, et atrocioribus stimulis concitatus requirebat cuius aptum sibi diligeret iudicis pectus, sed nec segnior et Proconsule desideris ejus parem se ipse subiecit, et feralis edictis proposito sacrilegæ unitatis iterum sædus celebrari constitutis cruciatibus imperavit, legem scilicet addens insuper traditorum, ut perenni quos Christus pro se mandat recipi ab omnibus pellerentur, nec quasi contra unitatis fœdera molirentur, nec moras proinde triumphorum suorum sustinens Christus, segnes dividere hoste provocante proprios non permisit exercitus. Sed elegit statim robustum de viris fortibus militem Maximianum, quem de tali certamine faceret gloriosum. Non quod cæteri impares essent; sed ut de uno totum bellum singulari dimicatione prosterneretur, quem jam bene sciens de prima confessione magnanimum, cumulata virtute produxit armatum, ut non esset illud vacuum vel inane, quod illi dignatus est Dominus ante diem passionis ostendere. Nam fuerat ei pridie cum quibusdam fratribus in domo laudabilis viri de sobrietate Christiana convivium, qui cum calicem potaturus acciperet, nec non subinde miscuisset, ecce protinus se corona descendens intra calicis oras infudit, et intus inclusa cohærens utrobique lateribus mixta et ipsum conclusit, sic splendido sanguineo colore diffulgens, ut instar passionis in sanguine et splendore pariter futuræ in cælo proderet dignitatis. Hoc illi miraculum gaudebundus cunctis præsentibus demonstrabat, et omnes ut secum exinde computassent dilectionis animo conrogabat, et volebat esse commune quodcumque contigerat. At postquam et ipse cœpit cibere, nullo modo coronæ ambitus rumpebatur, sed commixti modo semetipsa sensim subtrahendo debrevians, immo vel colligens, cum potus quantitate

VARIORUM NOTÆ.

Incipit passio. Hujus auctor Macrobius Donatista et suorum in urbe Roma occultus Episcopus, de quo Gennadius in lib. de Scriptoribus Eccl. c. 5. Cresconius objiciebat catholicis tres alios præter Marculum a Macarianis occisos. Illi sunt procul dubio duo isti martyres Maximianus et Isaac, cui tertius adjungendus est Donatus. Verba Augustini hæc sunt, l. iii, contra Cresc., c. 49: *De aliis autem tribus quorum mortes pariter obiecti quid vel quomodo factum ab eis*

quos nosse existimo, fateor, non quæsi. Tres istos objecerat Cresconius, quoniam eorum passionis acta circumferebantur. Scripserat autem Macrobius hanc epistolam ad plebem Carthaginis, ut ex fine hujus instrumenti constat.

Siluerat hic apud Carthaginem persecutionis immanitas. Optulari etiam l. iii, § 4, observat in provincia proconsulari neminem armatum esse visum.

subducte bibi nitebatur, ut interius ad quem venerat animus faceret coronatum. Denique ille continuo de tali securitate jam fretus in posterum diem ebrietatem pridiani calicis eructabat, et intra medullas inclusa magnanimitate sœcundi pectoris, videbatur sperare victoriam. Sed quid pluribus callidæ mentis celeritate nec pedum protinus fore certamen ultro provocaturus ascendit, et funestos apices tamquam diaboli ibi membra discerneret, manu rapida dissipavit. Inde confestim raptus ad tribunal, in fundum sine ulla dilatazione Proconsulis jussu vallatus est et fera caetera tortorum. Ex hinc igitur referre quis possit Christi virtutem, aut laniantium feritatem, carnificum pœnæ, aut Christi victorias; diurnam furoris insaniam, aut Christianæ tolerantia pertinatiam? Surgebant in ictus expressos plumbatorum vim suis conatibus geminantes tortores horrendi, et iram judicis gestantes in manibus decertabant sœviendo, quis possit fortior inveniri? Sed contra aderat Christus, qui militis sui membris indutus retundebat deintus quidquid impendebat foris carnifex furiosus. Agebant illi acriori pene tormenta, indignantes frustra se tantam irrogasse sœvitiam, necnon reparatam fortius augebat et Dominus sua fortitudine sustinentiam. Mutabant illi recentiores insanix crudeliores se carnifices, et ad unum de innocente homicidium faciendum tot demutate parum fuerunt classes immites, nec ex alia parte Dominus desinebat perseverantia suæ in melius demutare constantiam. Non deficeret vis ponderosi supplicii, nisi virgarum juberetur et postmodum laniatione disrupti, ut quod vehemens illa contusio miserat in tumorem, posteriores plagæ discissis artubus aperirent: quæ sic totum corpus fecerant laniatum, ut unum vulnus fecissent tota laniamenta membrorum. Nec his tamen cessit, qui velut alienus sui corporis de omnibus triumphavit. Sic illic bellum gestum est inter corpus et pœnas, inter sacrilegos et devotum, inter animi vires et laniantes, inter militem Christi et milites diaboli, inter patientem et judicem, et unus sufficit afflictus contra tantam dimicare suppliciorum hostiumque gloriosius multitudinem, ut in uno certamine non unam victoriam reportasset. Posset illic adipisci snpremi cruciatus examen (*in Corb. examine*) qui cum triumpho mittit (*in Corb. mitteretur*) ad mortem, sed oportebat ut interim retardasset ad eum quem Christus illi delegarat comitem. Nam tunc illic illustris Isaac de lactamine sui socii non retinens gaudium, inter fraternos populos publica exultatione sancti Spiritus ferebatur, qui plenus cœlesti constantia liberius proclamabat: Traditores (*in Corb. traditoribus*), venite, salvate vestrae unitatis insaniam (*in Corb. satiate vestrae crudelitatis insaniam*). Cujus ad vocem Proconsul furibundus auctorem clamoris instanter officium conturbabat inquirere.

Sed non deerant traditores qui milites præcessissent: ex quibus statim ministri ipsi sacrilegi de uno minime satiati, et alterum tradiderunt propriis manibus similiter victimari; ut patrum illorum mensura

A super (*in Corb. per*) illos manifestius posset (*in Corb. possit*) impleri. Continuo judex vehementer incensus, remoto illo, quem paulo ante torquebat, in hunc contorsit acrius quod furebat: quasi qui unam necdum digesserat, et alteram conciperet iracundiam. Repetebant iterum furariam defatigati tortores, quorum lassa jam brachia faciebat sola crudelitas fortiora. Liciebat idemdem classis illa carnivorum violentiam plumbatorum, et totas vires imponderans egestis nisibus gementi rabie grassabatur, quasi ipsa quod irrogaverat pateretur. Qualis fuerat sustinentia patientis, ubi gemebat grassatio sœvientis! Sed nec in secundo permissus est diabolus superare, quia victoriam Christi quæ fervebat fas non erat in aliquo posse succumbere. Denique sic rursus postquam plumbatis nihil valere tormenta, similiter virgas admovit immanitas furiosa, ut in nullo dispari genere tolerantia discrepant cœlestes arnigeri, et in nullo videretur hostis leniori supplicio mitigari.

Laniabatur Isaac, nomen scilicet victimæ, virgis rumpentibus, patientiam sui nominis imitatus, et cæsoribus iterum atque iterum repetitis, inconcussa permanebat devotio confitentis. Patuerant omnes compagine ruptis conjunctionibus madidatæ; et quasi per tot vulnera exitum reperiret, vox illa videbatur confessionis præconia resonare. Nemo enim putet pro levi castigatione plagas tunc fuisse virgarum, quæ pro certo lanienam vicerant ungarum: adeo ab ipso iudice ungarum fastiditæ sunt. Jam non erant vulnera, sed secreta corporis denudata; nec ab ullo dici poterat cæsus, qui madentibus frustis fuerat enervatus. Jam virgarum cesserant fascis, obtunderentur pene si tantos comminuerent bipennes aut falces. Jam truces ministri agris ictibus victæ feritatis hiatus languidos anhelabant, et adhuc esurientia membra mandendis ac devorandis pœnis omnibus inhiabant. Tunc illic insultavit cruciatibus corpus, mens læta sœvientibus tot torquentibus unus et tortus ac iudici iudicatus nulla protinus mora sententiam retardavit, sed ambos iudex pari sorte conjungens ad exillum religavit: quibus in carcerem trusus, Isaac statim martyrii consummavit effectum; et, quod plus est, semel omnes carceres et corpus dimisit et mundum, ne in aliquo visionis ejus revelatio falleretur. Sic enim cuncta per ordinem percurrit (*in Corb. præcucurrit*), ut et in ipsa revelatione propemodum quod passus ejus (*in Corb. passurus*) fuerat ante jam passus sit. Nam cum quietis sopore paululum teneretur, videbatur sibi cum ministris imperatoris habere certamen, non aliunde scilicet, quam unde sustinuit passionem. Et hoc plane non fuerat aliud nisi devotionis indicium, ut quod vigilans desiderio retractabat etiam dormiens pateretur: ut quod Propheta de se professus est in eodem compleretur. *Ego, inquit, dormio, et cor meum vigilat.*

Vigilabat ergo devotio illa jam conamina virtutis exercens, et ministros (*in Corb. conamine virtutes exercens, et ministris, etc.*) nequitia cum jussioni-

bus regis constantini repellebat audacius repugnantes. Quos cum diurno certamine superaret, ipsum quoque imperatorem respexit subito venientem: qui cum ad complendam jussionem ab eodem cogere, fortior refutabat sacrilegæ jussionis imperium, et minantis (in *Corb.* minanti) sæva supplicia. Ipse quoque oculus se illi pariter eruturum frequenti comminatione terribilis promittebat. Cum his diu certationibus inter semetipsos ferocius dimicarent, non passus est tantum se differri victorem: sed injecta fortiter manu moram suæ comminationis irrupit, et oculus violenter eliciens, viduata facie (in *Corb.* facies) sedem luminis evacuavit. De cujus victoria protinus juvenis miræ claritudinis visus est triumphare, et coronam subinde radiatam capiti ejus imponere: quibus radiis multæ fratrum atque sororum facies ejus videbantur infixæ, quam cum illi pro præmio traderet (in *Corb.* tradere) gaudens, adversarium quoque magnis exprobrationibus ludificabat irridens. Tunc hostis vehementi dolore compulsus jussit eum pœnis sævientibus laniari, ut quasi pœnam suam posset ulcisci. Sed ille jam victor cernebat se gestantium manibus ad superiora subduci, et volantem celerius ad cœlorum sublimia sublevari: quo cum lætus ascenderet, senis cujusdam vociferantis audiebat vocem desuper dicentem: Væ tibi sæculum quia peristi. Hoc clamore ter iterato, visionis pervenit ad metam, et iteravit postmodum faciendo quod viderat.

Quid igitur hac visione manifestius? quid agi per diem posset expressius, quando in actibus digestus est visus? Nunc oppugnasse se contra ministros regis sic in nocte sibi soli conspexit, sicut per diem nobis postmodum demonstravit: sic lumen imperatori eruisse, sic eum habebat vincendo cæcasse, sic præmia coronæ sortitus est, sic et publice coronatus est; sic coronæ radiis plurimos inhærere viderat vultus, sicut passioni ejus universus populus fuerat excubaturus: sic volavit ad cœlum, sicut propere meruit adipisci martyrium. Hoc solum plane de dictis ejus adhuc usque restitisse cognoscitur, quod mundo prophetavit interitum, quod cum, omnes siquidem scimus non fuisse mentitum, aliquis fortasse de fratribus expavescat, et Maximianum imparem dicat, quia prior confessus, superstes est modico tempore reservatus. Absit fratres ut dividantur, quia æquali prælio pugnaverunt; nam si per diversas horas venientes ad vineam Dominus de pacto mercedis æquavit, quomodo dispares judicat quos uno tempore laborantes invenit? Sed quod Isaac prior videtur excedere, inde magis eos dico Dominum comparasse: ut sicut ille huic confessionis incitamentum suggesserat, sic eum et hic provocaret pariter ad coronam. Ambos voluit Dominus sibi metipsos esse doctores, ut de vicissitudine documentum fecisset æquales; ne unus in omnibus antecederet, et unus in omnibus videretur se ipse sequentem. Nunc vero ambo se invicem præcesserunt, et ambo se invicem consecuti sunt.

Sed reclusis interim custodia carceris, navis scilicet ad exilium præparatur: quod non humano con-

silio credo fuisse dispositum, quia claruit superna dignatione provisum. Ad hoc enim sic voluit eos Dominus sibi met unius diei dilatione concludi, ut secundum visum martyris sui faceret populorum excubationibus honorari, nam consummato Isaac perfecti martyrii notius cunctorum aures impleverat. Ad cujus corpus universa continuo fraternitas lætis cursibus properaverat, quibus cum sepultura corporis a carnificibus negaretur, excubias omnes, ne inhumatum corpus abjiceretur, cum magna exultatione tenuerunt, illic tota die cum nocte populi triumphantes, psalmis, hymnis, canticis in testimonium cunctis gloriose decantabant: et omnis ætas ac sexus interesse tantis gratulationibus ardenti cupiditate gaudebat. Quale fuit illud, fratres, quod Dominus suis martyribus ad honorem dignatus est procurare, ut xviii kal. Sept. die sabbato ad instar Paschæ permitteretur populus vigiliis celebrare. Sic ergo peractus est dies, et nox ita consumpta est. Mox ubi dies alter exortus est, et expectabatur proconsul qui de corporis humatione jussisset, quid forsitan concederet miser, quod negasse nec homicidis nec adulteris ullus judicum solet, nisi e contra traditorum sæva pernicies ad crudelitatis capienda consilia vigilaret! quorum suggestionem proconsul tunc coactus populos (1) a carcere jussit expelli, et vivum pariter cum defuncto, marinis fluctibus mergi, ne quasi permitteret eos dignitatem martyrum venerari.

Quam stulta crudelitas, quæ corpora voluit nostris manibus abnegare, quasi venerationem nobis de mente posset auferre: aut si illi non sepelirentur in terra, non possent aliter regna intrare caelestia? Sed accessit illis ad felicitatis argumentum, ut et defuncti post terrena supplicia pro Christo marinis quoque vexationibus quaterentur, ne ullus locus remaneret in mundo, ubi non irriserant inimicam. Hoc illis ad cunulos triumphorum providerat Dominus, ut et in majori odio sæculi laborassent, et in defunctis corporibus posset sicut et in vivis exhibere virtutem. Veniunt ergo ad carcerem milites et triarii sustibus onerati, et via cædis populos repellentes, cunctos pene fecerant vulneratos. Tantum enim debuit martyrum dignitati concedi, ut pro sepultura eorum mererentur et alteri constiteri. Postea quam vix valuerunt universos excludere defunctum pariter et superstitem, ex utroque latere non par militum numerus deducebat. Delusit se nesciens immanitas vana, ut ipsa illis præbuisset obsequia, quibus negavit aliena. Jam littus accesserant maris, jam navis acceptos martyres vehebat ut mergeret. Ast ubi profundi æquoris altitudinem perniciter introivit, non segnius satellites Satanae celerabant iussa complere, devinctos scilicet funibus, et binas orcas arena confertas singulorum cervicibus pedibusque nectentes, intervallo non modico ab invicem separatos demergente pondere dimiserunt (in *Corb.* demerserunt). Quos sinu (in *Corb.* ut in se) pelagus projectos ut agnovit, continuo quasi

(1) Ita emendatum ex cod. *Corb.* Male in editis protinus.

flammis totum cœlestibus ureretur, sacrosanctos artus tenere non potuit: sed convolutis deorsum desuper fluctibus, ad eicienda corpora detrusas arenas funditus abradebat, et ab imo fundo ad superiora terga subvertens undis resilientibus removebat. Mergabantur scrutantes fluctus de summis cumulis ad inferiora rapienda vasto impetu descendentes ad fundum, et tempestivum mare de inferioribus repulsum egesto potiori iterum citabatur parturiens membra sanctorum, donec impulsibus rapidis undarum turbo depressos artus excussit, et immensum pondus eliciens, corporibus raptis victor tandem fluctus evasit. Erigebantur proinde violentius cumuli solidatis aquarum montibus elevati, ut congeries conglobata securius onerosa membra subveheret, ne victa iterum laborassent, et sub adunatis undique molibus pelagi facta testudine pugnabat unda cum pondere, ne oneri violento valida maris terram contingeret aperire (1).

Sed adhuc restabat alterius laboris opus scilicet et conamen, ut intervallo infinito discretos, in unum celeriter congregatione colligeret, ne alienum sacrilegium ejus negligentiae remaneret. Ducebant hinc aquæ, hinc geminis cornibus volumina sinuantia, et pari siminet coitione (in *Corb.* cohibitione), subvecta corpora cominus inibat (in *Corb.* communis inibat). Jam venientis occursum ex utraque cornuum breviare cœperat medium, et utraque per partes propinquante, conventu de intervalli longitudo decrescens venerat in angustum: cum semel utrique plenis spatii exemptis tota intercapedo consumpta est, et redactis omnibus simul et undarum corporumque celebrata concordia est. Obsidebantur hæc igitur a fratribus littora, quasi jam certius adventantes martyres ulla præcederet fama, et diebus noctibusque sollicitè per momenta, defixis obtutibus sperabatur quod credebant quandoque de Dei solita virtute venturum. Cum subito post bis ternos dies templa Christi venire gaudebant, et occurrentes cuncti, quomodo poterant, oculis exultante alacritate pendebant (in *Corb.* pandebant): quorum extensis manibus optata membra cum tropæis suis unda festinans velut in gaudium resonans tradidit, et compoti desiderio devota fraternitas cum amplexibus lætis accepit.

Sic beati martyres sepulturam debitam receperunt, et optatum reddiderunt fratribus obsequium, et frustrata Christus exhibuit consilia traditorum, ne aut insepulta tantorum corpora remanere permitteret, aut devotionem populi ex parte ulla fraudasset, aut nefandos vota crudelitatis implere (in *Corb.* nefandorum crudelitatem impleri) cum blasphemia sui nominis immotus aspiceret.

Lugeat nunc demensa (2) sævitia perfidorum, quæ dominicarum noluit recordari virtutum: non timuit eum posse de mari corpora liberare, quem novit ab inferis etiam animas posse (3) eruere: aut si nihil aliud vel nec cetus qui evomisset acciperet, perdidit

A misera crudelitas quo credebatur magnum se comperisse consilium, cui nec mare voluit ferre consensum. Male commendavit desideria sua, quæ contra creatorem suum pelagus negare non potuit. Quid agit humana (in *Corb.* humiliando) jam rabies, ubi mare non persequitur martyres? quid agit sceleratorum feritas, sæva ubi maria revocant ad sepulturam? aut quales a persecutoribus judicantur, quos et ipsa elementa violare timuerunt? O beatæ passionis memorabilis gloria, in qua dignatus est Christus tot exhibere magnalia! O felix exitus, qui talibus contigit, quem pro illorum meritis tantis virtutibus decoravit! in devotione constantia, in passione tolerantia, in morte victoria, miraculum (1) in sepultura.

B Ad vos nunc, fratres, cuncta jam redeunt, quæ vos ad regna cœlestia deduxerunt. Vos exempla ista compellunt, quæ illos primo per vos ad has glorias compulerunt. Magistros vos illis confessionum frequentia crebris opinionibus fecerat, et ipsi nunc vobis de martyrio suggerunt. Similiter documenta vestra vos adhortantur quæ alios adhortata sunt. Tendunt ad vos e cœlo jam brachia, opperientes tempus quo vobis occurrant. Properate graviter, concurrite pertinaciter, expectant vobiscum simul capere dignitatem. Eia agite, fratres, accelerare quanto citius, ut et de vobis non aliter gaudeamus. Inveniat apud vos reditus noster unde gloriatur, sicut et de his secessio nostra sortita est gaudia gloriarum. Sed enntes ad tropæa vestra veniamus: ut sicut vobis horum victorias nuntiavimus, sic postmodum vestras huc ad C Carthaginem secuturis cæteris nuntiemus.

Explicit (2) epistola beatissimi martyris Macrobi ad plebem Carthaginis de passione martyrum Isaac et Maximiani. Deo gratias, amen.

ANNO DOMINI 348 AUT 349.

EX CONCILIO CARTHAGINENSI.

Cum Gratus episcopus Carthaginensis in concilio una cum collegis suis consedisset, et qui ex diversis provinciis Africanis convenerunt..... Idem Gratus episcopus dixit: Gratias Deo omnipotenti et Christo Jesu, qui dedit malis schismatibus finem, et respexit Ecclesiam suam, ut in ejus gremium erigeret universa membra dispersa, qui imperavit religiosissimo Constanti (3) Imperatori, ut votum gereret unitatis, et mitteret ministros sancti operis famulos Dei Paulum et Macarium.

Ex Concilio Carthaginensi I (4).

Gratus episcopus dixit: Gratias Deo omnipotenti et Christo Jesu, qui dedit malis schismatibus finem, et respexit Ecclesiam suam, ut in ejus gremium erigeret universa membra dispersa: qui imperavit religiosissimo Constanti imperatori, ut votum gereret unitatis, et mitteret ministros sancti operis famulos Dei Paulum et Macarium.

(1) In *Corb.* mirabilis; in editis magnalibus.

(2) Cætera desunt in ms. *Corb.*

(3) In editis Constantino.

(4) Anno Christi 348, vel circiter.

(1) Ita emendatum ex cod. *Corb.*

(2) Desunt in *Corb.*

(3) Desunt in *Corb.*

Ejusdem concilii sunt canones contra Donatistas **A** *Constantini, quia non de Cæciliano aliquid iudicatum est, sed furori suo ipsi permisi sunt. Ibid., c. 552 : Donatistæ petunt ut iudex (Marcellinus) de permisso sibi a Constantino arbitrii libertate pronuntiet. Augustinus in lib. post Collat., n. 56, testatur has ad Valerium seu Verinum vicarium de illorum exsilio soluto, et eorum furore Deo vindici dimittendo litteras datas Crispo et Constantino iterum consulibus, tertio notas maias, id est, post quartum annum et mensem fere sextum, elapsam a tempore rescripti Eumalio directi. Confer Breviculum Collat. 3, n. 40, et epist. 141, n. 9.*

Ad Donatistas pertinent duo hujus concilii Canones sequentes.

I.

Ergo, si vobis placet, consideremus primum titulum rebaptizationis. Unde sanctitatem vestram postulo, ut mentis vestræ placita producatis ad descendentem in aquam, et interrogatum in Trinitate secundum Evangelii fidem et Apostolorum doctrinam, et confessum bonam conscientiam in Deum, de resurrectione Jesu Christi, si liceat iterum interrogari in eadem fide, et in aqua iterum intingi. Universi episcopi dixerunt. Absit, absit. Illicitas esse sancimus rebaptizationes, et satis esse alienum a sincera fide **B** et catholica disciplina. Gratus episcopus dixit: Magna beatitudo a Deo patre per Dominum Christum concessa est tempore nostro, ut liceat religiosis mentibus insinuare ecclesiasticam disciplinam, ut auditores percipientes regulam rectam et Deo placentem, præmia meritorum honorum percipiant, ut in ipsis Deus in omnibus et pro omnibus honoretur. Discussus est titulus necessarius rebaptizationis, in quo plus schismatis rabies delitescerat, et habita moderatione, legis vigor et auctoritas fidei custodita est. Illud sane sapientissimis vestris sensibus insinuare contendo, licet vestra prudentia sit instructa et a Deo docta, et mereatur in pace et unitate consequi desuper munera larga; tamen et ego unus ex vobis, et qui parem vobiscum sollicitudinem gero, propter Ecclesiasticum **C** ordinem illud insinuare curabo.

II.

Martyrum dignitatem nemo profanus infamet, neque ad (1) passiva corpora, quæ sepulturæ tantum propter misericordiam ecclesiasticam, commendari mandatum est, redigat, ut aut insania præcipitatos, aut aliquo tali pacto, aut alia ratione peccati disjunctos, non ratione vel tempore competenti, quo martyria celebrentur, martyrum nomine appellet. At si quis ad injuriam martyrum, claritati eorum adjungat infamiam, placet eos, si laici sint, ad pœnitentiam redigi: si autem sunt clerici, post commonitionem, et post cognitionem, honore privari. Universi dixerunt: Recte statuit sanctitas vestra. Hoc et singulis **D** conciliis statutum est.

De indulgentia et arbitrii libertate Donatistis concessa a Constantino (2).

In indice Collat. 3, cap. 544, legitur: *Prosecutio Donatistarum, qua principi Constantino libellum asserunt proprios dedisse majores, et eo principem motum agendi eis dedisse licentiam. Ibid., c. 549: Recitatur epistola Constantini ad vicarium Verinum destinata, qua libertatem agendi tribuit Donatistis. Ibid., c. 550: Prosecutio catholicorum, quæ dicit pro se magis epistolam facere*

(1) Ad deest in qq. nss.

(2) Anno 321.

De Pauli et Macarii persecutione quam injusta Donatistarum expostulatio (1).

Ab operariis unitatis multa quidem asperæ gesta sunt: sed ea quid imputatis Leontio, Macario, vel Taurino? Imputate majoribus vestris, etc., illis primo qui populum Dei diviserunt, et basilicas fecerunt non necessarias. Deinde, Donato Carthaginis, qui provocavit ut unitas proximo tempore fieri tentaretur. Tertio, Donato Bagaiensi, qui insanam collegerat multitudinem, a qua ne Macarius violentiam pateretur, ad se et ad ea quæ ferebat tutanda, armati militis postulavit auxilium. Venerunt tunc cum pharetris armigeri; repleta est unaquæque civitas vociferantium: nuntiata unitate fugistis omnes, etc. Fugerunt igitur omnes episcopi cum clericis suis, aliqui sunt mortui: qui fortiores erant, capii et longe relegati sunt. Et tamen horum omnium nihil actum est cum voto nostro, nihil cum consilio, nihil cum conscientia, nihil cum opere, etc.

Quis negare potest rem, cui tota Carthago principaliter testis est, imperatorem Constantem Paulum et Macarium primitus non ad faciendam unitatem misisse, sed cum elemosynis, quibus sublevata per Ecclesias singulas posset respirare, vestiri, pasci, gaudere paupertas (2)? Qui cum ad Donatum patrem tuum venirent, et quare venerant indicarent, ille solito furore succensus in hæc verba prorupit: *Quid est imperatori cum Ecclesia?* Et de fonte levitatis suæ multa maledicta effudit: non minus quam et in Gregorium aliquando, ad quem sic scribere minime dubitavit, *Gregori, macula senatus, dedecus præsectorum*, et cætera talia. Cui Donato Præfectus patientia episcopali rescripsit, etc. Miserat enim (Imperator) ornamenta domibus Dei, miserat pauperibus elemosynam, nihil Donato. Cur ergo insanivit? cur iratus est? cur quod missum fuerat repudiavit? Et cum illi qui missi fuerant dicerent se ire per provincias singulas, et accipere volentibus se daturos; ille dixit, ubique se litteras præmisisse, ne id quod allatum fuerat, pauperibus alicubi dispensaretur, etc.

Veniebant Paulus et Macarius, qui pauperes ubique dispungerent, et ad unitatem singulos hortarentur.

(1) Ex Optato, lib. m.

(2) Constans ab anno Christi 337, quo pater ipsius Constantinus obiit, Italiæ, Africæ et aliquot aliis imperii partibus prævit ad annum 350. Factum de quo hic agitur refertur ad annum 347, vel circiter.

Et cum ad Bagaiensem civitatem proximarent, tunc alter Donatus, ut supra diximus, ejusdem civitatis episcopus, impedimentum unitati et obicem venientibus supra memoratis opponere cupiens, præcones per vicina loca et per omnes nundinas misit, Circumcelliones Agonesticos nuncupans, ad prædictum locum ut concurrerent invitavit. Et eorum illo tempore concursus est flagitatus, quorum dementia paulo ante ab ipsis episcopis impie videbatur esse succensa. Nam cum hujusmodi hominum genus ante unitatem per loca singula vagaretur, cum Maxido et Fasir, ab ipsis insanientibus (1) sanctorum duces appellarentur, nulli licuit securum esse in possessionibus suis: debitorum chirographa amiserant vires, nullus creditor illo tempore exigendi habuit potestatem. Terrebantur omnes litteris eorum, qui se sanctorum duces fuisse jaclabant, etc. Unde cum a (2) vestræ partis episcopis invidia tunc fieret, Taurino illo tempore comiti scripsisse dicuntur, hujusmodi homines in Ecclesia corrigi non posse mandaverunt, ut a supra memorato comite acciperent disciplinam. Tunc Taurinus ad eorum epistolas ire militem jussit armatum per nundinas, ubi Circumcellionum furor vagari consueverat. In loco Octavensi (3) occisi sunt plurimi, detruncati sunt multi. Quorum corpora usque in hodiernum per dealbatas aras aut mensas potuerunt numerari. Ex quorum numero cum aliqui in basilicis sepeliri cœpissent, Clarius presbyter in loco Subbulensi (4) ab episcopo suo coactus est ut insepultam faceret sepulturam. Unde proditum est, mandatum fuisse fieri quod factum est, quando nec sepultura in domo Dei exhiberi concessa est. Eorum postea convaluerat multitudo. Sic invenit Donatus Bagaiensis unde contra Macarium furiosam conduceret turbam. Ex ipso genere fuerunt, qui sibi percussores sub cupiditate falsi martyrii in suam perniciem conducebant: inde etiam illi qui ex altorum montium cacuminibus viles animas projicientes se præcipites dabant. Ecce quali ex numero sibi episcopus alter Donatus cohortes effecerat. Hoc metu deterriti illi qui thesauros ferebant, quos pauperibus erogarent, invenerunt in tanta necessitate consilium, ut a Silvestro (5) comite armatum militem postularent; non per quem vim alicui facerent, sed ut vim a Donato supra memorato episcopo dispositam prohiberent, etc.

Querelam per ordinem deponitis, sub Leontio, sub

(1) Germanensis Ms., cum *Azido et Fasirab*, ipsis insanientibus.

(2) Ex Germ. codice addidimus particulam, *a*, quia de ea dicit invidia quam episcopi Donatistæ Paulo et Macario faciebant.

(3) Idem Ms., *Octaviensi*.

(4) Idem Ms., *Clarus presbyter in loco Subbulensi*.

(5) In Germanensi codice *Silvestre*, Quem Taurinum antea, nunc Silvestrem comitem vocat, forte ut hæc interpretatio molliat verbum convicii. Nam Leontius, Ursacius, Taurinus, nomina videntur, iis qui Donatistas emendarunt iudicibus vel ducibus affecta, cum suas illi pœnas compararent ad martyrum persecutiones, « quorum prima, » inquit Optatus in eodem libro tertio, « fuit ut leo, secunda ut ursus. »

A Ursacio injuriatos esse quam plurimos, sub Paulo et Macario aliquos necatos, a sequentibus eorum nescio quos ad tempus esse proscriptos. Quid hoc ad nos? quid ad Ecclesiam catholicam? Quidquid objicatis, vos fecistis, qui pacem a Deo commendatam nolulistis libenter excipere, etc. Aliqui accusandam aut fugiendam æstimant unitatem, quod Marculus et Donatus dicantur occisi vel mortui: quasi omnino in vindicta Dei nullus mereatur occidi, etc. Legimus enim in Ezechiele propheta parietem dealbatum, cui Deus comminatus est tempestatem, pluviam, et lapides petrobulos, et accusationes (*Ezech. xiii, 13*), etc. Et istæ quatuor res non poterant uno tempore fieri. Fuit primo tempestatem sub Ursacio (1): agitato est paries, sed non cecidit, ut haberet pluvia ubi operaretur.

B Secuta est pluvia sub Gregorio: udatum est paries, sed non maduit, ut haberent lapides ubi operarentur. Post pluviam secuti sunt lapides sub operariis (2) unitatis: dispersus est paries, sed fundamentis suis se iterum reparavit. Jam tria peracta sunt, etc.

FRAGMENTUM EPISTOLÆ MACROBII DONATISTÆ,
De passione Maximiani et Isaac Donatistarum, ad plebem Carthaginensem.

(Ex Mabillon., *Vetera Analecta*, p. 185.)

.....
tamen cessit, qui velut alienus sui corporis de omnibus triumphavit. Sic illic bellum gestum est inter corpus et pœnas, inter sacrilegos et devotum, inter animi vires et laniantes, inter militem Christi et militem diaboli, inter patientem et judicem, et unus sufficit afflicto contra tantam dimicare suppliciorum hostiumque gloriosius multitudinem, ut in uno certamine non unam victoriam reportasset. Posset illic adipisci supremi cruciatum examen qui cum triumpho mittit ad mortem, sed oportebat ut interim retardasset ad eum quem Christus illi delegarat comitem. Nam tunc illic illustris ISAAC de luctamine sui socii non retinens gaudium, inter fraternos populos publica exultatione sancti Spiritus ferebatur, qui plenus cœlesti constantia liberius proclamabat: Traditores, Venite, salvate vestræ unitatis insaniam. Cujus ad vocem Proconsul furibundus auctorem clamoris instanter Officium conturbabat inquirere.

Sed non decrant Traditores qui milites præcessissent: ex quibus statim ministri ipsi sacrilegi de uno minime satiati, et alterum tradiderunt propriis manibus similiter victimari; ut Patrum illorum mensura super illos manifestius posset impleri. Continuo iudex vehementer incensus, remoto illo, quem

(1) Germanensis codicis auctoritate restituimus hic, sub Ursacio; et infra, sub Gregorio: item paulo post, sub Operariis unitatis: quæ omnino desiderantur in excusis. Tres Optatus recenset ex ordine, quas quærebantur illi persecutiones: primam Ursacii, de qua etiam lib. III contra Cresconium, n. 34; secundam Gregorii præfecti, qui supra laudatur; tertiam vero Pauli et Macarii. Præterit hic Leontium quem initio libri tertii junxit Macario, ac postea ipsi junxit aut præmisit Ursacio.

(2) Paulo et Macario.

paulo ante torquebat, in hunc contorsit acrius quod forebat, quasi qui unam necdum digesserat, et alteram conciperet iracundiam. Repetebant iterum furiam defatigati tortores, quorum lassa jam brachia faciebat sola crudelitas fortiora. Liciebat idem talem classis illa carnivorum violentiam plumbatarum, et totus vires imponderans egestis nisibus gementi rabie grassabatur, quasi ipsa quod inrogaverat pateretur. Qualis fuerat sustinentia patientis, ubi gemebat grassatio sævientis! Sed nec in secundo permissus est diabolus superare, quia victoriam Christi quæ fervebat fas non erat in aliquo posse succumbere. Denique sic rursus postquam plumbatis nihil valere, tormenta similiter admovit immanitas furiosa, ut in nullo dispari genere tolerantie discreparent cœlestes armigeri, et in nullo videretur hostis leniori supplicio mitigari.

Laniabatur Isaac, nomen scilicet victimæ, virgis rumpentibus, patientiam sui nominis imitatus, et cursoribus iterum atque iterum repetitis, inconcussa permanebat devotio contentis. Patuerant omnes compagine ruptis conjunctionibus madidatæ; et quasi per tot vulnera exitum reperiret, vox illa videbatur confessionis præconia resonare. Nemo enim putet pro levi castigatione plagas tunc fuisse virgarum, quæ pro certo laniam vicerant ungarum. adeo ab ipso iudice unguis fastidite sunt. Jam non erant vulnera, sed secreta corporis denudata; nec ab ullo dici poterat cæsus, qui madentibus frustis fuerat enervatus. Jam virgarum cesserant fasces, obtunderentur pene si tantos committerent bipennes aut falces. Jam truces ministri agris ductibus victæ feritatis hiatus languidos anhelabant, et adhuc esurientia membra mandendis ac devorandis pœnis omnibus inhiabant. Tunc illic insultavit cruciatibus corpus, mens læta sævientibus tot torquentibus unus et tortus ac iudici iudicatus nulla protinus mora sententiam retardavit, sed ambo iudex pari sorte coniungens ad exilium religavit: quibus in carcerem trusis, Isaac statim martyrii consummavit effectum; et, quod plus est, semel omnes carceres et corpus dimisit et mundum, ne in aliquo visionis ejus revelatio falleretur. Sic enim cuncta per ordinem percurrit, ut et in ipsa revelatione propemodum quod passus ejus fuerat ante jam passus sit. Nam cum quietis sopore paululum teneretur, videbatur sibi inmet cum ministris imperatoris habere certamen, non aliunde scilicet, quam unde sustinuit passionem. Et hoc plane non fuerat aliud nisi devotionis indicium, ut quod vigilans desiderio reatratabat etiam dormiens pateretur, ut quod propheta de se professus est in eodem completeretur. *Ego, inquit, dormio, et cor meum vigilat.*

Vigilabat ergo devotio illa jam conamina virtutis exercens, ministros nequitie cum jussionibus regis constantius repellebat audacius repugnantes. Quos cum d'uturno certamine superaret, ipsum quoque imperatorem respexit subito venientem: qui cum ad complendam jussionem ab eodem cogereur,

A fortior refutabat sacrilegæ jussionis imperium, et minantis sæva supplicia. Ipse quoque oculum se illi pariter eruturum frequenti comminatione terribilis promittebat. Cum his die certationibus inter semet ipsos ferocius dimicarent, non passus est tantum se differri victorem: sed injecta fortiter manu moram suæ comminationis irruit, et oculum violenter eliciens, viduata facie sedem luminis evacuavit. De cujus victoria protinus juvenis miræ claritudinis visus est triumphare, et coronam subinde radiatam capiti ejus imponere: quibus radiis multæ fratrum atque sororum facies ejus videbantur infixæ, quam cum illi pro præmio traderet gaudens, adversarium quoque magnis exprobrationibus ludificabat irridens. Tunc hostis vehementi dolore compulsus jussit eum pœnis sævientibus laniari, ut quasi pœnam suam posset ulcisci. Sed ille jam victor cernebat se gestantium manibus ad superiora subduci, et volentem celerius ad cœlorum sublimia sublevari: quo cum lætus ascenderet, senis cujusdam vociferantis audiebat vocem desuper dicentem: *Væ tibi, sæcule, quia peristi.* Hoc clamore ter iterato, visionis pervenit ad metam, et iteravit postmodum faciendo quod viderat.

Quid igitur hac visione manifestius? quid agi per dies posset expressius, quando in actibus digestus est visus? Nunc oppugnans e se contra ministros Regis sic in nocte sibi soli conspexit, sicut per diem nobis postmodum demonstravit: sic lumen imperatoris eruisse, sic cum habebat vincendo cæcasse, sic præmia coronæ sortitus est, sic et publice coronatus est; sic coronæ radiis plurimos inlærere viderat vultus, sicut passioni ejus universus populus fuerat excubaturus: sic volavit ad cœlum, sicut propere meruit adipisci martyrium. Hoc solum plane de dictis ejus adhuc usque restitisse cognoscitur, quod mundo prophetavit interitum, quod eum, omnes siquidem scimus non fuisse mentium, aliquis fortasse de fratribus expavescat, et MAXIMIANUS imperem dicat, quia prior confessus, superstes est medico tempore reservatus. Absit fratres videantur, quia æquali prælio pugnaverunt, nam si per diversas horas venientes ad vineam Dominus de pacto mercedis æquavit, quomodo dispares iudicat quas uno tempore laborantes invenit. Sed quod Isaac prior videtur excedere, inde magis eos dico Dominum D comparasse: ut sicut ille huic confessionis incitamento suggererat, sic eum et hic provocaret pariter ad coronam. Ambos voluit Dominus sibi met ipsos esse Doctores, ut de vicissitudine documentis fecisset æquales; ne unus in omnibus antecederet, et unus in omnibus videretur se ipse sequentem. Nunc vero ambo se invicem præcesserunt, et ambo se invicem consecuti sunt.

Sed reclusis interim custodiis carceris, navis scilicet ad exilium preparatur, quod non humano consilio credo fuisse dispositum, quia claruit superna dignatione provisum. Ad hoc enim si voluit eos Dominus sibi met unius diei dilatione concludi, ut secundum visum martyris sui faceret populorum

excubationibus honorari, non consummato Isaac per feci martyrii nuntius cunctorum aures impleverat. Ad cujus corpus universa continuo fraternitas lætis cursibus properaverat, quibus cum sepultura corporis a carnificibus negaretur, excubias omnes, ne inhumatum corpus abjiceretur, cum magna exultatione tenuerunt, illic tota die cum nocte populi triumphantes, psalmis, hymnis, canticis in testimonium cunctis gloriæ Domini decantabant: et omnis ætas ac sexus interesse tantis gratulationibus ardenti cupiditate gaudebant. Quale fuit istud, fratres, quod Dominus suis martyribus ad honorem dignatus est procurare, ut xviii Kalend. Septembris die sabbato ad instar Paschæ permitteretur populus vigiliam celebrare. Sic ergo præactus est dies, et nox ita consumpta est. Mox ubi dies alter exortus est, expectabatur proconsul quid de corporis humatione jussisset, quid forsitan concederet miser, quod negasse nec homicidis nec adulteris ullus iudicum solet, nisi e contra traditorum sæva pernicies ad crudelitatis capiendæ consilia vigilarent! quorum suggestionem proconsul tunc coactus protinus a carcere jussit expelli vivum pariter cum defuncto, et marinis fluctibus mergi, ne quasi permitteret eos dignitatem Martyrum venerari.

Quam stulta crudelitas, quæ corpora vivit nostris manibus abnegare, quasi venerationem nobis de mente posset auferre: aut si illi non sepelirentur in terra, non possent aliter regna intrare cœlestia? Sed accessit illis ad felicitatis augmentum, ut et defuncti post terrena supplicia pro Christo marinis quoque vexationibus quaterentur, ne ullus locus remaneret in mundo, ubi non irriserant inimicum. Hoc illis ad cumulos triumphorum providerat Dominus, ut et in majori odio sæculi laborassent, et in defunctis corporibus posset sicut et in vivis exhibere virtutem. Venerant ergo ad carcerem militum evecti et trivarii sustibus onerati, et via cædis populos repellentes, cunctos pene fecerant vulneratos. Tantum enim debuit Martyrum dignitati concedi, ut pro sepultura eorum mererentur et alteri confiteri. Postea quia vix valuerunt universos excludere defunctum pariter et superstitem, ex utroque latere non parvis militum numerus deducebat. Delusit se nescius inhumanitas vana, ut ipsa illis præbuisset obsequia, quibus negavit aliena. Jam littus accesserat maris, jam navis acceptos martyres vehebat ut mergeret. Ast ubi profundi æquoris altitudinem perneciter introivit, non seguis satellites Satanae celerabant jussa complere, devinctos scilicet funibus, et binas orcas arena contactas singulorum cervicibus pedibusque nectentes, intervallo non modico ab invicem separatos demergente pondere dimiserunt. Quos sinu pelagus projectos ut agnovit, continuo quasi flammis totum cœlestibus ureretur, sacrosanctos artus tenere non potuit: sed convolutus deorsum desuper fluctibus, ad ejectionem corpora detrusas arenas funditus abradebat, et ab imo fundo ad superiora terga subvertens undis resilientibus removebat. Mergentibus scrutantes

A fluctus de summis cumulis ad inferiora rapienda vasto impetu descendentes ad fundum, et tempestivum mare de inferioribus repulsum egesto potiori iterum citabatur parturiens membra sanctorum, donec impulsibus rapidis undarum turbo depressos artus excussit, et immensum pondus eliciens, corporibus raptis victor tandem fluctus evasit. Erigebantur proinde violentius cumuli solidatis aquarum montibus elevati, ut congeries conglobata securius onerosa membra subveleret, ne victa iterum laborassent, et sub adunatis undique molibus pelagi facta testudine pugnabat unda cum pondere; ne oneri violento valida maris terga contingere aperiret.

Sed adhuc restabat alterius laboris opus scilicet et conamen, ut intervallo infinito discretos, in quo B quinquies unum celeri congregatione colligeret, ne alienum sacrilegium ejus negligentia remaneret. Ducebant hinc aquæ, hinc geminis cornibus volumina sinuantia, et pari sibi met cœlione subvecta corpora quominus inhiabat. Jam venientis occursum ex utraque cornuum brevi æquiperant medium, et utraque per partes propinquante conventu intervalli longitudo decrescens venerat in angustum: cum semel utrique plenus spatii exemptis tota intercapedo consumpta est, et redactis omnibus simul et undarum corporumque celebrata concordia est. Obsidebantur hæc igitur a fratribus littora, quasi jam certius adventantes Martyres ulla præcederet fama, et diebus noctibusque sollicitè præmonita, defixis oppantibus sperabatur quod credebant quandoque de Dei solita virtute venturum. Cum subito post bis ternos dies ad exemplum umere scilicet geminatum templa Christi venire gaudebant, et occurrentes cuncti, quomodo poterant, oculis exultante alacritate pendebant: quorum extensis manibus optata membra cum tropæis suis unda festinans velut in gaudium resonans tradidit, et compoti desiderio devota fraternitas cum amplexibus lætis accepit.

Sic beati Martyres sepulturam debitam receperunt, et optatum reddiderunt fratribus obsequium, et frustrata Christus exhibuit consilia Traditorum, ne aut insepulta tantorum corpora remanere permitteret, aut devotionem populi ex parte ulla fraudasset, aut nefandos vota crudelitatis implere cum blasphemiam sui nominis immotus aspiceret. D Lugeat nunc demensa sævitia perfidorum, quæ Dominicarum noluit recordari virtutum: non timuit eum posse de mare corpora liberare, quem novit ab inferis etiam animas posse eruere: aut si nihil aliud vel nec cessus qui se vomisset acciperet, perdidit misera crudelitas quo credebatur magnum se comperisse consilium, cui nec mare voluit ferre consensum. Male commendavit desideria sua, quæ contra creatorem suum pelagus negare non potuit. Quid agit humana jam rabies, ubi mare non persequitur mortes? Quid agit sceleratorum feritas, sæva ubi maria revocant ad sepulturam? aut quales a persecutoribus vudicant, quos et ipsa elementa violare timuerunt? o beatorum passio: memorabilis gloria, in qua dignatus est

Christus tot exhibere magna! o felix exitus, qui vobis occurrit. Properate naviter, concurrite pertinaciter: exspectant vobiscum simul capere dignitatem. Eia, agite, fratres, accelerate quantocius, ut et de vobis non aliter gaudeamus. Inveniat apud vos reditus noster unde gloriatur, sicut et de his secessio nostra sortita est gaudia gloriarum. Sed euntes ad tropæa vestra veniamus: ut sicut vobis horum victorias nuntiavimus, sic postmodum vestras huc ad Carthaginem secuturis cæteris nuntiemus.

Ad vos nunc, fratres, cuncta jam redeunt, quæ vos ad regna cælestia deduxerunt. Vos exempla ista compellunt, quæ illos prius per vos ad has glorias compulerunt. Magistros vos illis confessionum frequentia crebris opinionibus fecerat, et ipsi nunc vobis de martyrio suggerunt. Similiter documenta vestra vos adhortantur quæ alios adhortata sunt. Tendunt ad vos e cælo jam brachia, operientes tempus quo

A vobis occurrit. Properate naviter, concurrite pertinaciter: exspectant vobiscum simul capere dignitatem. Eia, agite, fratres, accelerate quantocius, ut et de vobis non aliter gaudeamus. Inveniat apud vos reditus noster unde gloriatur, sicut et de his secessio nostra sortita est gaudia gloriarum. Sed euntes ad tropæa vestra veniamus: ut sicut vobis horum victorias nuntiavimus, sic postmodum vestras huc ad Carthaginem secuturis cæteris nuntiemus.

Explicit epistola beatissimi Martyris Macrobi ad plebem Carthaginis de passione Martyrum Isaac et Maximiani. Deo gratias, amen.

ANNO DOMINI 333.

ANONYMI ITINERARIUM

A BURDIGALA HIERUSALEM USQUE,

ET AB HERACLEA

PER AULONAM ET PER URBEM ROMAM MEDIOLANUM USQUE,

ANTE ANNOS MILLE ET TRECENTOS

SIMPLICI SERMONE SCRIPTUM EX ANTIQUISSIMO CODICE P. PITILÆI EDITUM.

INCIPIT: CIVITAS BURDIGALA, UBI EST FLUVIUS GARONNA, PER QUEM FACIT MARE OCEANUM ACCESSA ET RECESSA, PER LEUCAS PLUS MINUS CENTUM.

Mutatio Stomatas.	Leuc. VII.	B Civitas Arelatr.	M. VIII.
Mutatio Sirione	L. IX.	<i>Fit a Burdigala Arelate usque, millia CCCLXXI,</i>	
Civitas Vesatas	L. IX.	<i>mutationes XXX, mansiones XI.</i>	
Mutatio Tres Arbores.	L. V.	Mutatio Arnagine.	M. VIII.
Mutatio Oscineio.	L. VIII.	Mutatio Bellinto.	M. X.
Mutatio Scittio	L. VIII.	Civitas Avenione	M. V.
Civitas Elusa.	L. VIII.	Mutatio Cypressita.	M. V.
Mutatio Vanesia	L. XII.	Civitas Arausione.	M. XV.
Civitas Auscius.	L. VIII.	Mutatio ad Lectoce.	M. XIII.
Mutatio ad sextum.	L. VI.	Mutatio Norem Craris	M. X.
Mutatio Hungunverro.	L. VII.	Mansio Acuno.	M. XV.
Mutatio Bucconis.	L. VII.	Mutatio Vancianis.	M. XII.
Mutatio ad Jovem.	L. VII.	Mutatio Umbenno.	M. XII.
Civitas Tholosa.	L. VII.	Civitas Valentia.	M. IX.
Mutatio ad Nonum	M. IX.	Mutatio Cerebeliaca.	M. XII.
Mutatio ad Vicesimum.	M. XI.	C Mansio Augusta.	M. X.
Mansio Elusione.	M. IX.	Mutatio Darentiaca.	M. XII.
Mutatio Sostomago.	M. IX.	Civitas Dea Vocontiorum.	M. XVI.
Vicus Hebromago.	M. X.	Mansio Luco.	M. XII.
Mutatio Cedros.	M. VI.	Mutatio Vologatis.	M. IX.
Castellum Carcassione.	M. VIII.	<i>Inde ascenditur Gaura mons.</i>	
Mutatio Tricesimum.	M. VIII.	Mutatio Cambono.	M. VIII.
Mutatio Hosverbas.	M. XV.	Mansio Monte Seleuci.	M. VIII.
Civitas Narbone.	M. XII.	Mutatio Daviano	M. VIII.
Civitas Biterris.	M. XVI.	Mutatio ad Finc.	M. XII.
Mansio Cessarone.	M. XII.	Mansio Vapineo.	M. XI.
Mutatio foro Domiti.	M. XVIII.	Mansio Catorigas.	M. XII.
Mutatio Sortatione.	M. XVII.	Mansio Ilebriduno.	M. XVI.
Mutatio Ambrosio.	M. XV.	<i>Inde incipiunt Alpes Cottia.</i>	
Civitas Nemauso.	M. XV.	Mutatio Rame.	M. XVII.
Mutatio Ponte Ærarium.	M. XII.	Mansio Byrigantum.	M. XVII.

<i>Inde ascendit matronam.</i>		A Civitas Celeia	M. XIII.
Mutatio Geslaone.	M. X.	Mutatio Lotodos	M. XII.
Mansio ad Martē.	M. IX.	Mansio Ragindone	M. XII.
Civitas Secussione.	M. XVI.	Mutatio Pultovia	M. XII.
<i>Inde incipit Italia.</i>		Civitas Petovione	M. XII.
Mutatio ad Duodecimum	M. XII.	<i>Transis pontem, intras Pannoniam inferiorem.</i>	
Mansio ad Fines.	M. XII.	Mutatio Ramista	M. IX.
Mutatio ad Octavum.	M. VIII.	Mansio Aqua viva	M. IX.
Civitas Taurinis.	M. VIII.	Mutatio Popolis	M. X.
Mutatio ad Decimum.	M. X.	Civitas Jovia	M. IX.
Mansio Quadratis.	M. XII.	Mutatio Sunista	M. IX.
Mutatio Ceste	M. XI.	Mutatio Peritur	M. XII.
Mansio Rigomago.	M. VIII.	Mansio Lentolis	M. XII.
Mutatio ad Medias.	M. X.	Mutatio Cardono	M. X.
Mutatio ad Cottias.	M. XIII.	Mutatio Coconis.	M. XII.
Mansio Laumello.	M. XII.	B Mansio Serata.	M. X.
Mutatio Duriis.	M. IX.	Mutatio Bolentia.	M. X.
Civitas Ticeno.	M. XII.	Mansio Maurianis.	M. IX.
Mutatio ad Decimum.	M. X.	<i>Intras Pannoniam superiorem.</i>	
Civitas Mediolanum.	M. X.	Mutatio Serena	M. VIII.
Mansio Fluvio Frigido	M. XII.	Mansio Vereis	M. X.
<i>Fit ab Arelate ad Mediolanum usque, millia CCCCXXV, mutationes LXIII, mansiones XXII.</i>		Mutatio Jovalia	M. VIII.
Mutatio Argentia.	M. X.	Mutatio Mersella	M. VIII.
Mutatio Ponte Aurioli.	M. X.	Civitas Mursa	M. X.
Civitas Vergamp.	M. XIII.	Mutatio Leutuoano	M. XII.
Mutatio Tollegato.	M. XII.	Civitas Cibalis.	M. XII.
Mutatio Tetellus.	M. X.	Mutatio Celena	M. XI.
Civitas Brixa.	M. X.	Mansio Ulmo	M. XI.
Mansio ad Flexum.	M. XI.	Mutatio Spaneta	M. X.
Mutatio Beneventum.	M. X.	Mutatio Vedula	M. VIII.
Civitas Verona.	M. X.	C Civitas Sirmium	M. VIII.
Mutatio Cadanio.	M. X.	<i>Fit ab Aquileia Firmium usque, millia CCCCXII, mansiones XVII, mutationes XXXIX.</i>	
Mutatio Auræoa.	M. X.	Mutatio Fossis.	M. IX.
Civitas Vincentia.	M. XI.	Civitas Bassianis.	M. X.
Mutatio ad finem.	M. XI.	Mutatio Noviciani.	M. XII.
Civitas Patavi.	M. X.	Mutatio Altina	M. XI.
Mutatio ad Duodecimum	M. XII.	Civitas Singiduno	M. VIII.
Mutatio ad Nonum.	M. XI.	<i>Finis Pannonia et Mysia.</i>	
Civitas Attino.	M. XI.	Mutatio ad Sextum	M. VI.
Mutatio Sanos.	M. X.	Mutatio Tricornia Castra	M. VI.
Civitas Concordia.	M. IX.	Mutatio ad Sextum Miliare	M. VII.
Mutatio Apicilia	M. IX.	Civitas Aureo Monte	M. VI.
Mutatio ad Undecimum.	M. X.	Mutatio Vingelo	M. VI.
Civitas Aquileia	M. XI.	Civitas Margo	M. IX.
<i>Fit a Mediolano Aquileiam usque, millia CCLI, mutationes XXIV, mansiones IX.</i>		D Civitas Viminatio	M. X.
Mutatio ad Fornolus.	M. XI.	<i>Ubi Diocletianus occidit Carinum.</i>	
Mutatio ad Undecimum	M. XII.	Mutatio ad Nonum	M. IX.
Mutatio Castra.	M. XII.	Mansio Municipio.	M. IX.
<i>Inde sunt Alpes Juliae.</i>		Mutatio Jovis Pago	M. X.
Ad Pirum summas Alpes	M. IX.	Mutatio Bao	M. VII.
Mansio Longatico	M. XII.	Mansio Idomo.	M. IX.
Mutatio ad Nonum	M. VIII.	Mutatio ad Octavum.	M. IX.
Civitas Emona	M. XIII.	Mansio Oromago	M. VIII.
Mutatio ad Quartodecimo	M. X.	<i>Finis Mysia et Dacia.</i>	
Mansio Hadrante	M. XIII.	Mutatio Samartorum	M. XII.
<i>Fines Italiae et Norici.</i>		Mutatio Cametas	M. XI.
Mutatio ad Medias	M. XIII.	Mansio Ipompeis	M. IX.
		Mutatio Rappiana	M. XII.

Civitas Naisso	M.	XII. A
Mutatio Redicibus	M.	XII.
Mutatio Ulmo	M.	VII.
Mansio Romansiana	M.	IX.
Mutatio Latina	M.	IX.
Mansio Turribus	M.	IX.
Mutatio Translitis	M.	XH.
Mutatio Ballanstra	M.	X.
Mansio Meldia	M.	IX.
Mutatio Scretisca	M.	XII.
Civitas Serdica	M.	XI.

Fit a Sermio Serdicam usque, millia CCCXIV, mutationes XXIV, mansiones XIII.

Mutatio Extvomne	M.	VIII.
Mansio Buragara	M.	IX.
Mutatio Sparata	M.	VIII. B
Mansio Iliga	M.	X.
Mutatio Sonelo	M.	IX.

Finis Daciae et Thraciae.

Mutatio Pontencasi	M.	VI.
Mansio Bonamans	M.	VI.
Mutatio Alusore	M.	IX.
Mansio Basapare	M.	XII.
Mutatio Tugugero	M.	IX.
Civitas Eilopopuli	M.	XII.
Mutatio Syrnota	M.	X.
Mutatio Paramuole	M.	VIII.
Mansio Cillio	M.	XII.
Mutatio Carassura	M.	IX.
Mansio Azzo	M.	XI. C
Mutatio Palæ	M.	VII.
Mansio Castozobra	M.	XI.
Mutatio Rhamis	M.	VII.
Mansio Burdista	M.	XI.
Mutatio Daphabæ	M.	XI.
Mansio Nicæ	M.	IX.
Mutatio Tarpodizo	M.	X.
Mutatio Urisio	M.	VII.
Mansio Virgolis	M.	VII.
Mutatio Nargo	M.	VIII.
Mansio Drizupara	M.	IX.
Mutatio Tipso	M.	X.
Mansio Tunorullo	M.	XI.
Mutatio Beodizo	M.	VIII.
Civitas Heraclia	M.	IX. D
Mutatio Bauune	M.	XI.
Mutatio Salamembra	M.	X.
Mutatio Callum	M.	X.
Mansio Atyra	M.	X.
Mansio Regio	M.	XII.
Civitas Constantinopoli	M.	XII.

Fit a Serdica Constantinopolim (usque), millia CCCXIII, mutationes XII, mansiones XX.

Fit omnis summa a Burdigala Constantinopolim vicis bis centena viginti unum millia; mutationes CCXXX; mansiones CXII.

Item ambulavimus Dalmatio et Dalmatice, Zenofilo Cons. III. Kal. Jun. a Calcedonia.

<i>Et reversi sumus Constantinopolim VII. Kal. Jan.</i>	
<i>Consule supra scripto.</i>	
<i>A Constantinopoli transis Pontum, venis Calcedoniam, ambulans provinciam Bithyniam.</i>	
Mutatio Nasscte	M. VII. S.
Mansio Pandicia	M. VII. S.
Mutatio Pontamus	M. XIII.
Mansio Libissa	M. IX.
<i>Ibi positus est Rex Annibalianus, qui fuit Afrorum.</i>	
Mutatio Brunga	M. XII.
Civitas Nicomedia	M. XIII.

Fit a Constantinopoli Nicomediam, usque, millia VIII, mutationes VII, mansiones III.

Mutatio Hyribolum	M.	X.
Mansio Libum	M.	XI.
Mutatio Liada	M.	XII.
Civitas Nicia	M.	VIII.
Mutatio Schinæ	M.	VIII.
Mutatio Mido	M.	VII.
Mutatio Chogæ	M.	VI.
Mutatio Chateso	M.	X.
Mutatio Tutai	M.	IX.
Mutatio Protunica	M.	XI.
Mutatio Artemis	M.	XII.
Mansio Diablæ	M.	VI.
Mansio Ceratæ	M.	VI.

Finis Bithyniae et Galatiae.

Mutatio Finis	M.	X.
Mansio Dadastan	M.	VI.
Mutatio Transmonte	M.	VI.
Mutatio Milia	M.	XI.
Civitas Julio polis	M.	VII.
Mutatio Hyeronpotamum	M.	XII.
Mansio Agannia	M.	XI.
Mutatio Ipetobrogen	M.	VI.
Mansio Muizos	M.	X.
Mutatio Prasmon	M.	XII.
Mutatio Cenaxepaliden	M.	XIII.
Civitas Anchira Galatiae	M.	

Fit a Nicomedia Anchiram Galatiae usque, millia CCLVIII, mutationes XXVI, mansiones XII.

Mutatio Delemnæ	M.	X.
Mansio Curveonta	M.	XI.
Mutatio Rosolodiaco	M.	XII.
Mutatio Aliassum	M.	XIII.
Civitas Arpons	M.	XVIII.
Mutatio Galea	M.	VIII.
Mutatio Andrapa	M.	IX.

Finis Galatiae et Cappadociae.

Mansio Parnasso	M.	XIII.
Mansio Jogola	M.	XVI.
Mansio Nitalis	M.	XVIII.
Mutatio Augustana	M.	XIII.
Civitas Colonia	M.	XVI.
Mutatio Momoasson	M.	XII.
Mansio Anathiango	M.	XII.
Mutatio Chusa	M.	XII.
Mansio Sasimam	M.	XII.

Mansio Andavilis.	M. XVI	A Mutatio Calamon.	M. XII.
<i>Ibi est villa Pompali, unde veniunt equi curules.</i>		Mansio Sicameno.	M. III.
Civitas Thiana		<i>Ibi est mons Carmelus, ibi Helias sacrificium faciebat.</i>	
<i>Inde fuit Apollonius magus.</i>		Mutatio Certa	M. VIII.
Civitas Faustino.	M. XII.	<i>Finis Syriæ et Palestinæ.</i>	
Mutatio Cœna	M. XIII.	Civitas Cæsarea Palestinæ, id est, Judæa.	M. VIII.
Mansio Opopanda.	M. XII.	Fit a Tyro Cæsaream Palestinam usque, millia LXXIII, mutationes II, mansiones III.	
Mutatio Pila.	M. XIV.	-Ibi est Balneus Cornelii Centurionis, qui multas elemosynas faciebat.	
<i>Finis Capadociæ et Ciliciæ.</i>		In tertio milliario est mons Syna, ubi fons est quem mulier si lavexit, gravis fuit.	
Mansio Mansuerine.	M. XII.	Civitas Maxianopoli.	M. XVII.
Civitas Tharso.	M. XII.	Civitas Stradela.	M. X.
<i>Inde fuit apostolus Paulus.</i>		Ibi sedit Achab rex, et Helias prophetavit.	
<i>Fit ab Anchira Galatiæ Tharson usque, millia CCCXLIII, mutationes XXV; mansiones XVIII.</i>		Ibi est campus ubi David Goliath occidit.	
Mutatio Pargais.	M. XIII.	Civitas Sciopoli.	M. XII.
Civitas Andana.	M. XIV.	Ascer, ubi fuit villa Job.	M. VI.
Civitas Mansista.	M. XVIII.	Civitas Neapoli.	M. XV.
Mutatio Tardequeia.	M. XV.	Ibi est mons Agazaren. Ibi dicunt Samaritani Abraham sacrificium obtulisse, et ascendunt usque ad summum montem gradus nup. ccc.	
Mansio Catavolomis.	M. XVI.	Inde ad pedem montis ipsius locus est, cui nomen est Sechim. Ibi positum est monumentum, ubi positus est Joseph in villa, quem dedit ei Jacob pater ejus. Inde raptus est Dina, filia Jacob, a filiis Amorrhæorum.	
Mansio Balæ.	M. XVII.	Inde passus mille, locus est cui nomen Sechar, unde descendit mulier Samaritana, ad eundem locum, ubi Jacob puteum fodit, ut de eo aqua implet, et Dominus noster Jesus Christus cum ea locutus est. Ubi sunt arbores platani, quos plantavit Jacob, et balneus qui de eo puteo lavatur.	
Mansio Alexandria Scabiosa.	M. XVI.	Inde millia XXVIII, euntibus Hierusalem, in parte sinistra est villa que dicitur Bethar. Inde passus mille est locus ubi Jacob, cum iret in Mesopotamiam, obdormivit, et ibi est arbor <i>amigdala</i> , et vidit visum, et Angelus cum eo loquutus est. Ibi fuit rex Hieroboam, ad quem missus fuit propheta ut converteretur ad Deum excelsum: et jussus fuerat propheta, ne cum pseudopropheta, quem secum rex habebat, manducaret. Et quia seductus est a pseudopropheta, et cum eo manducavit, redienti occurrit propheta leo in via, et occidit eum leo.	
Mutatio Pictanus.	M. IX.	Inde Hierusalem millia XII. Fit a Cæsarea Palestinæ Hierusalem usque, millia CXVI, mansiones IV, mutationes IV.	
<i>Finis Ciliciæ et Syriæ.</i>		Sunt in Hierusalem piscine magnæ duæ ad laus templi, id est, una ad dexteram, alia ad sinistram, quas Salomon fecit. Interius vero civitatis sunt piscine gemellares, quinque porticus habentes, quæ appellantur Bethsaida. Ibi ægri multorum annorum sanantur. Aquam autem habent ex piscine in modum cœcini turbatam. Est ibi et crypta, ubi Salomon demones torquibat. Ibi est Angelus turris excelssimæ ubi Dominus ascendit, et dixit ei <i>is qui tentabat eum</i> (1).	
Mansio Pangrios.	M. VIII.		
Civitas Antiocha.	M. XVI.		
<i>Fit a Tharso Ciliciæ Anthiocam (usque), Millia CXLI, mutationes X, mansiones VII.</i>			
Ad Palatium Dafne.	M. V.		
Mutatio Hydada.	M. XI.		
Mansio Platanus.	M. VIII.		
Mutatio Bachaias.	M. VIII.		
Mansio Cattelas.	M. XVI.		
Civitas Ladica.	M. XVI.		
Civitas Gavala.	M. XIV.		
Civitas Balaneas.	M. XIII.		
<i>Finis Syriæ Cœlis et Feniciæ.</i>			
Mutatio Maraecas.	M. X.		
Mansio Antaraqus.	M. XVI.		
<i>Est civitas in mare a ripa M. II.</i>			
Mutatio Spiclin.	M. XII.		
Mutatio Basiliscum.	M. XII.		
Mansio Arcas.	M. VIII.		
Mutatio Brutus.	M. IV.		
Civitas Tripoli.	M. XII.		
Mutatio Tridis.	M. XII.		
Mutatio Bruttosalia.	M. XII.		
Mutatio Alcobile.	M. XII.		
Civitas Berito.	M. XII.		
Mutatio Heldua.	M. XII.		
Mutatio Parphyriion.	M. VIII.		
Civitas Sidona.	M. VIII.		
<i>Ibi Helias ad Vidnam ascendit et petiit sibi cibum.</i>			
Mutatio ad Nonum.	M. IV.		
Civitas Tyro.	M. XII.		
<i>Fit ab Antiocha Tyrum usque, millia CLXXIV, mutationes XX, mansiones XI.</i>			
Mutatio Alexandroschene.	M. XII.		
Mutatio Ecedeppa.	M. XII.		
Civitas Ptolemaida.	M. VIII.		

(1) Deficiunt hoc loco quæ Matth., c. iv, 8, repetit.

Et ait ei Dominus : *Non tentabis Dominum Deum tuum , sed illi soli servies.* Ibi est et lapis angularis magnus, de quo dictum est : *Lapidem quem reproba-verunt ædificantes.* Item ad caput anguli, et sub pin-na turris, sunt cubacula plurima ubi Salomon pala-tium habebat. Ibi etiam constat *cubiculus*, in quo sedit et sapientiam descripsit : ipse vero uno lapide est lectus. Sunt tibi et *exceptoria magna* aquæ subter-raneæ, et piscinæ magno opere ædificatæ, et in aede ipsa ubi templum fuit, quod Salomon ædificavit, in marmore ante aram *sanguinem Zachariæ* * (1), ibi dicas hodie fusum.

Etiam parent vestigia *clavorum militum* qui eum occiderunt, in totam aream, ut putes in cera fixum esse. Sunt ibi et statuæ *duæ Adriani*. Est et non longe de statu *lapis pertusus*, ad quem veniunt *Judæi sin-gulis annis*, et unguent eum, et *lamentant se* cum gemitu, et vestimenta sua scindunt, et sic recedunt. Est ibi et domus *Ezechias*, regis *Judæ*. Item exiit in Hierusalem, ut ascendas *Sion*, in parte sinistra, et deorsum in valle juxta murum, est piscina quæ dicitur *Siloa*; *habet quadriporticum*; et alia piscina, grandis foras. Hic fons *sex diebus atque noctibus* currit. In eadem ascenditur *Sion*, et paret *ubi fuit dô-mus Caiphæ sacerdotis*, et *columna adhuc* ibi est in qua Christum flagellis ceciderunt. Intus autem intra murum *Sion* paret locus ubi palatium habuit *David*, et *septem synagogas*, quæ illic fuerunt; una tantum remansit, reliquæ autem *arantur et seminantur*; sicut *Isaias propheta* dixit. Inde ut eas foris murum de *Sione* euntibus ad portam neapolitanam, ad partem dextram, deorsum in valle sunt parietes ubi domus fuit sive *prætorium Pontii Pilati*. Ibi Dominus audi-tus est antequam pateretur. A sinistra autem parte est *monticulus Golgotha*, ubi Dominus crucifixus est. Inde quasi *ad lapidem* missum est crypta ubi corpus ejus positum fuit, et tertia die resurrexit. Ibidem *modo jussu Constantini* imperatoris basilica facta est, id est *Dominicum miræ pulchritudinis*, habens ad latns exceptiora unde aqua lavatur, et balneum a tergo, ubi *infantes lavantur*. Item ab Hierusalem eun-tibus ad portam quæ est contra Orientem, ut ascen-dantur in montem *Olivetii*, *vallis quæ dicitur Josaphat* ad partem sinistram ubi sunt vineæ. Est et *petra* ubi *Juda Scarioth* Christum tradidit. A parte vero dextra est arbor palmæ, de qua *infantes rinos tulerunt*, et *veniente Christo* substraverunt. Inde non longe quasi ad lapidis missum sunt monumenta duo * (2) *monubi-les* miræ pulchritudinis facta. In unum positus est *Isaias propheta*, *qui est vers monolithus*, et in alium *Ezechias rex Judæorum*. Inde ascendis in montem *Olivetii* ubi Dominus ante *Passionem* apostolos docuit. Ibi facta est basilica *jussu Constantini*. Inde

(1) Asteriscus quo hæc signata sunt, deesse aliquid monet; quamquam si voculam *ibi* tolleres, sana videri possunt. (*Note du Père Wesseling.*)

(2) Asteriscus detectum videtur indicare. Cæterum qui si post vocem *pulchritudinis* distinguas, non male coherent. (*Id.*)

A non longe est *monticulus* ubi *Dominus* ascendit orare, et apparuit illic *Moyse*s et *Helias*, quando *Petrum* et *Joannem* secum duxit. Inde ad orientem *passus mille quingentos* est villa quæ appellatur *Bethania*. Est ibi crypta ubi *Lazarus* positus fuit, quem *Dominus* suscitavit.

Item ab Hierusalem in Hierico millia *xviii*. Descen-dentibus montem in parte dextra, retro monumen-tum est arbor *sycomori*, in quam *Zachæus* ascendit, ut *Christum* videret. A civitate *passus mille quingen-tos* est fons *Helissæ* prophætæ; antea si qua mulier ex ipsa aqua bibebat, *non faciebat natos*. Ad latus est vas scille *Helissæ*; misit in eo sales, et venit, et stetit super fontem, et dixit : *Hæc dicit Dominus : Senavi aquas has; ex eo si qua mulier inde biberit, B Alios faciet.* Supra eundem vero fontem est domus *Rachab fornicariæ*, ad quam exploratores introierunt, et occultavit eos quando *Hiericho versa est et sola* evasit. Ibi fuit civitas *Hiericho* cujus muros gyra-verunt cum arca Testamenti filii *Israel*, et ceciderunt muri. Ex eo non paret nisi locus ubi fuit *arca Testa-menti et lapides 12*, quos filii *Israel* de *Jordane* leva-verunt. Ibidem *Jesus filius Nave* circumcidit filios *Israel*, et circumcisiones eorum sepelivit.

Item Hiericho ad mare mortuum, millia *viii*. Est aqua ipsius *valde amarissima*, ubi in totum nullius generis piscis est, nec *aliqua navis*, et si quis homi-num miserit se ut natet, ipsa aqua eum versat.

Inde ad *Jordanem* ubi *Dominus* a *Joanne* baptiza-tus est millia *v*.

C Ibi est locus *super flumen* monticulus in illa ripa, ubi raptus est *Helias* in caelum. Item ab Hierusalem euntibus *Bethleem* millia *quatuor*, *super strata* in parte dextra, est monumentum ubi *Rachel* posita est uxor *Jacob*. Inde millia duo a parte sinistra est *Beth-leem*, ubi natus est *Dominus* noster *Jesus Christus*: *ibi basilica* facta est jussu *Constantini*. Inde non longe est monumentum *Ezechiel*, *Assaph*, *Sobbe* et *Jesse*, *David*, *Salomon*, et habet in ipsa crypta ad latus deorsum descendentibus. *Hebræis* scriptum no-mina superscripta.

Inde *Bethazora* millia *xiv*.

Ubi est fons, in quo *Philippus Eunuchum* baptizavit.

Inde *Terebintho* millia *ix*.

Ubi *Abraham habitavit*, et *puteum fodit* sub arbore

D *Terebintho*, et cum angelis locutus est, et cibum sumpit. *Ibi basilica* facta est jussu *Constantini* miræ pulchritudinis.

Inde *Terebintho Cebron* millia *ii*.

Ubi est *memoria* per quadrum ex lapidibus miræ pulchritudinis, in qua *positi* sunt *Abraham*, *Isaac*, *Jacob*, *Sara*, *Rebecca* et *Lia*.

Item ab *Hierosolymsa* sic :

Civitas *Nicopoli*. M. *xxii*.

Civitas *Lidda*. M. *x*.

Mutatio *Antipatrida*. M. *x*.

Mutatio *Bethhar*. M. *x*.

Civitas *Cæsarea*. M. *xvi*.

Fit omnis summa a *Constantinopoli* usque *Hieru-*

saem millia undecies centena LXIV millia, muta- A
tiones LXIX, mansiones LVIII.

Item per Nicopolim et Caesaream, millia LXXIII,
S. mutationes V, mansiones III.

Item ab Heraclea per Macedoniam area mil-
lia XVI.

Mansio Registo.	M. XII.
Mutatio Bediso.	M. XII.
Civitas Apris.	M. XII.
Mutatio Zasutera.	M. XII.

Finis Europæ et Rhodopæ.

Mansio Sirogellis.	M. X.
Mutatio Drippa.	M. XIX.
Mansio Gipsilla.	M. XII.
Mutatio Demas.	M. XII.
Civitas Trajanopoli.	M. XIII. B
Mutatio Adunimpara.	M. VIII.
Mutatio Salcs.	M. VII. S.
Mutatio Melalico.	M. VIII.
Mansio Berozica.	M. XV.
Mutatio Breierophara.	M. X.
Civitas Maximianopoli.	M. X.
Mutatio Adastabulodio.	M. XII.
Mutatio Rumbodona.	M. X.
Civitas Epyrum.	M. X.
Mutatio Purdis.	M. VIII.

Finis Rhodopæ et Macedoniæ.

Mansio Hercontroma.	M. IX.
Mutatio Neapolim.	M. IX.
Civitas Philippis.	M. X.

Ubi Paulus et Sileas in carcere fuerunt.

Mutatio ad Duodecim.	M. XII.
Mutatio Domeros.	M. VII.
Civitas Amphipolim.	M. XIII.
Mutatio Pennana.	M. X.
Mutatio Peripidis.	M. X.

Ubi positus est Euripides poeta.

Mansio Apollonia.	M. XI.
Mutatio Heracleustibus.	M. XI.
Mutatio Duodea.	M. XIV.
Civitas Thucsalonica.	M. XIII.
Mutatio ad Decimum.	M. X.
Mutatio Gephyra.	M. X.

Civitas Pelli, unde fuit Alexander Magnus

Macclo.	M. X.
Mutatio Scurio.	M. XV. D
Civitas Edissa.	M. XV.
Mutatio ad Duodecimum.	M. XII.
Mansio Cellis.	M. XVI.
Mutatio Grande.	M. XIV.
Mutatio Mellitonus.	M. XIV.
Civitas Heraclea.	M. XIII.
Mutatio Parambole.	M. XII.
Mutatio Brucida.	M. XIX.

Finis Macedoniæ et Epyri.

Civitas Cleo.	M. XIII.
Mutatio Patras.	M. XII.
Mansio Claudanon.	M. IV.
Mutatio in Tabernis.	M. IX.

Mansio Granda Via.	M. IX.
Mutatio Trajecto.	M. IX.
Mansio Hiscampis.	M. IX.
Mutatio ad Quintum.	M. VI.
Mansio Coladiana.	M. XV.
Mansio Marusio.	M. XIII.
Mansio Absos.	M. XIV.
Mutatio Stefanafana.	M. XII.
Civitas Apollonia.	M. XVIII.
Mutatio Stefana.	M. XII.
Mansio Autona trajectum.	M. XII.

*Fit omnis summa ab Heraclea per Macedoniam Au-
lonam usque, millia DCLXXVIII, mutationes LVIII,
mansiones XV. Trans mare stadia mille. Quod facit
millia centum. Et venit Odronto mansiones mille
passus.*

Mutatio ad Duodecimum.	M. XIII.
Mansio Clipesas.	M. XII.
Mutatio Valentia.	M. XIII.
Civitas Brindisi.	M. XI.
Mansio Spitenaces.	M. XIX.
Mutatio ad Decimum.	M. X.
Civitas Leonatiæ.	M. X.
Mutatio Turres Aurilianas.	M. XV.
Mutatio Turres Julianas.	M. IX.
Civitas Beroes.	M. XI.
Mutatio Batontones.	M. XI.
Civitas Rubos.	M. XI.
Mutatio ad Quintum decimum.	M. XV.
Civitas Canusio.	M. XV.
Mutatio ad Undecimum.	M. XI.
Civitas Serdonis.	M. XV.
Civitas Aecas.	M. XVIII.
Mutatio Aquilonis.	M. X.

Finis Apuliæ et Campaniæ.

Mansio ad Equum Magnum.	M. VIII.
Mutatio Vicus Forno Novo.	M. XII.
Civitas Benevento.	M. X.
Civitas et Mansio Claudiis.	M. XII.
Mutatio Novas.	M. IX.
Civitas Capua.	M. XII.

*Fit summa ab Autona usque Capuam
millia CCLXXXIX, mutationes XXV, mansiones XIII.*

Mutatio ad Octavum.	M. VIII.
Mutatio Ponte Campano.	M. IX.
Civitas Sonnessa.	M. IX.
Civitas Menturnas.	M. IX.
Civitas Formis.	M. IX.
Civitas Fundis.	M. XII.
Civitas Terracina.	M. XIII.
Mutatio ad Medias.	M. X.
Mutatio Appi Foro.	M. IX.
Mutatio Sponsas.	M. VII.
Civitas Aricia et Albons.	M. XIX.
Mutatio ad Nonum.	M. VII.
In urbe Roma.	M. IX.

*Fit a Capua usque ad urbem Romam millia
CXXXVI, mutationes XIV, mansiones IX.*

Fit ab Heraclea per Autonam in urbem Romam usque,

<i>millia undecies centena XIII, mutationes XVII, mansiones XLVI.</i>		A	Civitas Foro Corneli	M.	X.
			Civitas Claterno	M.	XIII.
			Civitas Bononia	M.	X.
			Mutatio ad Medias	M.	XV.
			Mutatio Victuriolas	M.	X.
			Civitas Mutena	M.	III.
			Mutatio Ponte secies	M.	V.
			Civitas Regio	M.	VIII.
			Mutatio Canneto	M.	X.
			Civitas Parmæ	M.	VIII.
			Mutatio ad Eurum	M.	VII.
			Mansio Fidentice	M.	VIII.
			Mutatio ad Fonteclos	M.	VIII.
			Civitas Placentia	M.	XIII.
			Mutatio ad Rota	M.	XI.
		B	Mutatio tribus tabernis	M.	V.
			Civitas Laude	M.	IX.
			Mutatio ad Nonum	M.	VII.
			Civitas Mediolanum	M.	VII.
<i>Fit omnis summa ab urbe Mediolanum usque, millia CCCXVI, mutationes XLII, mansiones XXIV.</i>					
EXPLICIT ITINERARIUM.					
<i>Ex eodem V. C. de verbis gallicis.</i>					
<i>Lugdunum, Desideratum-Montem.</i>					
<i>Armorici, ante mare, aræ, ante; more dicunt mare, et ideo marini.</i>					
<i>Arverni, ante obsta.</i>					
<i>Rhodanum violentum. Nam Rho nimum.</i>					
<i>Dan judicem, hoc et gallice, hoc et hebraice dicitur.</i>					
Ab Urbe usque Mediolanum.					
Mutatio Rubras	M.	IX.			
Mutatio ad Vicesimum	M.	XI.			
Mutatio Aqua Viva	M.	XII.			
Civitas vericulo Civitas Narniæ	M.	XII.			
Civitas Interamna	M.	IX.			
Mutatio Tribus Tabernis	M.	III.			
Mutatio Fani Fugitivi	M.	X.			
Civitas Spolitio	M.	VII.			
Mutatio Sacraria	M.	VIII.			
Civitas Trevis	M.	IV.			
Civitas Fulginis	M.	V.			
Civitas Foro Flamini	M.	III.			
Civitas Nocerua	M.	XII.			
Civitas Ptania	M.	VIII.			
Mansio Herbelloni	M.	VII.			
Mutatio adhesionis	M.	X.			
Mutatio ad Cale	M.	XIV.			
Mutatio intercisa	M.	IX.			
Civitas Foro Simproni	M.	IX.			
Mutatio ad Octavum	M.	IX.			
Civitas Fano Fortunæ	M.	VII.			
Civitas Pisaurum	M.	XXIV.			
Usque Ariminum.					
Mutatio competu	M.	XII.			
Civitas Cesena	M.	VI.			
Civitas Foropopuli	M.	VI.			
Civitas Forolivi	M.	VI.			
Civitas Faventia	M.	V. C.			

ANNO DOMINI CCCXXXIII.

S. SYLVESTER PAPA.

PROLEGOMENA.

§ PRIMUS. — *Notitia historica ex libro pontificali Damasi pape.*

Silvester natione Romanus, ex patre Rufino, sedit annis viginti tribus, mensibus decem, diebus undecim. Fuit autem temporibus Constantini et Volusiani, Dex die kalendarum Februarii, usque in diem kalen-

NOTÆ SEVERINI BINII.

Silvester. Postquam episcopatus Romanus per obitum Melchiadis non septemdecim diebus dumtaxat, (ut sui ipsius immemor auctor pontificalis asserit) sed integro mense vacasset, ipsi kalendis Februarii, anno Christi 314, qui est Constantini imperatoris nonus, Silvester natione Romanus, a Marcellino, non (quod habent acta Silvestri) a Melchiade presbyter ordinatus, pontificatum adeptus est. Maximino et Licinio hostibus et persecutoribus orientalis ecclesiæ devictis, Judæis seditionem moventibus, per Constantinum eorum aurículas amputantem, et rebellionis signum corpori illorum imprimentem, feliciter oppressis, toti orbi et imprimis universæ ecclesiæ pax et tranquillitas concessa est. Qua obtenta, subito vastatæ ecclesiæ extrui, et ad corruptos mores emendandos, sanctissimæ leges ab ecclesiastici et sæcu-

laris imperii monarchis promulgari cœperunt. Et deum ad contumaciam schismaticorum Donatistarum, tervè quaterve in causa Ceciliani appellantium, frenandam; ad incendium Arianae hæresis exortum Alexandriae restinguendum, ad Athanasii electionem contra Arianorum et Meletianorum factionem confirmandam, diversis locis ac temporibus Arelatense, Ancyrantum, Neocæsareense, Alexandrinum, Laodicenum, Romanum, Nicænum, aliisque plura concilia indicta, congregata ac celebrata fuerunt. Inter leges, quas imperator adhuc catechumenus, et baptisimi expertus, piissime edixit ac promulgavit, notatæ dignissimæ sunt illæ, quibus ingenuos, per tyrannum servituti subjectos, in libertatem vindicavit; puerorum concubitus eodomiticos interdixit; parentum inopie in alendis et educandis prolibus succurrit;

darum Januarii, Constantino et Volusiano consulibus. Hic in exilio fuit in monte Soractensi (persecu-

atione Constantini percussus), et postmodum reliens cum gloria, baptizavit Constantinum Augustum, quem

NOTÆ SEVERINI BINI.

pœnam, qua miserorum hominum vultus inscribantur, sustulit; Christianos exules et ad metalla damnatos, Licinio devicto, revocavit; de gradu dejectos, bonisque omnibus spoliatis restituit, quaque leges Juliam et Papiam adversus turpem, licetum et sterilem cœlibatum olim sancitas, et contra verum, sanctum atque fecundum Christianorum cœlibatum conversas, abrogavit; denique qua ad Maximum præfectum urbis de aruspibus, ne privatas domos adirent, rescripsit; quippe qui ea occasione clandestinæ idololatricæ venena instillarent. Verum cum hoc suo decreto multorum animos graviter exacerbari, ac sere seditionem concitari videret; specie mitigandæ seditionis, ad eundem Maximum rescriptum priori contrarium edidit, quo aruspices, si fulgur tectum aliquod tetigisset, consulendos, sibi que quod respondissent, renuntiandum esse decrevit. Quamobrem, ut et ipse imperator disceret, aliosque suo exemplo doceret, quanta cum Dei offensâ conjunctum sit, religionem temporalis commodi causa dissimulare, Deo vindice permissum est, ut imperium ejus ante felicissimum, in summam infelicitatem relaberetur, ipsaque Neroniana sæcula quibusdam rocerudescere viderentur. Cum enim Licinium junioem de rebellionē suspectum occidisset, optimum deinde Crispum Cæsarem Christianum, præclaris virtutibus auctum, rebus fortiter gestis vere magnum, castitate ceterisque moribus insignem, quasi noceræ stuprum intentasset, una cum Fausta conjugē suā, multisque præterea spectatæ virtutis viris, crudelissime interfecit. Ob hæc scelera imperator a Deo lepra percussus, cum ab aruspice responsis, quibus ad lepram curandam, innocentium sanguinem sanguini innocenter effuso addere monebatur, matrum et infantulorum ejulatū deterritus esset, ad mentem rediit, factum detestatur, et criminis simul ac pœnæ expiationem quærit. Ab Osio Cordubensī episcopo, sanctorumque apostolorum Petri et Pauli apparitione didicit, Silvestrum e latebris ab exilio revocandum, ab eoque lavacrum baptismatis esse expetendum: quod si faceret, futurum esse iidem imperatori promiserunt, ut ab animi simul et corporis contagione emundetur. Obtemperat apostolorum et episcopi monitis, Silvestrum ab exilio revocat, et postquam aliquot diebus per eundem in fide institutus fuisset, baptizatus, et subito a lepra mundatus est. Hujus ille accepti beneficii memor, ut suum erga Deum et ecclesiam affectum notum faceret, subito deorum gentilium fana diruit, plurimas divino cultui consecrandas ecclesias extruxit, easque amplissimis donis munificentissime exornavit. Et cum indignum esse judicaret, eam urbem, in qua monarcha totius Ecclesiæ Christi que in terris vicarius residebat, sæcularis principis imperio subjectam esse; non urbis Romæ dumtaxat, sed totius fere Italiæ aliarumque provinciarum dominium et jurisdictionem temporalem Silvestro, ejusque legitimis in cathedra Petri successoribus munificentissime donavit. Qua ratione crucem dominicam tribus integris sæculis in terra latentem ac reconditam exaltavit; quibus miraculis a latronum crucibus eandem discreverit, quæ templa in honorem Dei ædificavit, quasve res alias præclare gesserit, partim supra in notis ad tertiam epistolam Eusebii diximus, partim infra recensimus.

Sedit annis 23 mensibus decem, diebus 11. Silvester cum sedisset annis viginti uno, mensibus undecim minus uno die, migravit e vita pridie kalendarum januarii, anno Christi nati 335. Alii quidem aliter, sed cum in lib. de Roman. pontif. ejus ingressus ponatur sub consulatu Volusiani, tempore Constantini (sic enim hic legendum est) rursus vero Marci

successoris illius subrogatio ponatur sub consulatu Nepotiani atque Facundi, qui incidit in annum Christi 336 sane ann. 335. Silvester excessisse nequaquam potuit. Baronius in appendice decimi toni ad annum 324 numero 8.

Hic in exilio fuit in monte Socrate. Silvestrum crudelitatem imperatoris metuentem ab urbe exulasse, præter acta ipsius, probabiliter indicant Zozimus libro secundo, Sozom. libri primi cap. 5. ex eo quod Constantinus criminis sui expiationem quærens, non Romanum antistitem, sed peregrinum hominem, Osim nimirum Cordubensem episcopum consulisset. *Horum, inquit Zozimus, ipse sibi conscius, et propterea contemptæ sacramentorum religionis, ad flamines accedens, admissorum lustrationes posebat. Illis respondentibus, non esse traditum lustrationis modum, qui tam fœda piacula posset eluere, quidam Hispanus genere cui nomen esset Ægyptius, (ita Osium episcopum Cordubensem appellat; tum quod a suscepta legatione ex Ægypto rediisset, tum etiam quod, quales erant peno omnes Ægyptii omnesque gentilium opinione Christiani sacerdotes, magum esse putaverit) Roman delatus, et ad Constantini colloquium admissus, sententiam doctrinæ Christianorum habere vim abolendi quodcumque peccatum confirmavit, etc.* Baron. ann. 324 num. 17 et 27.

Rediens cum gloria. Quippe qui jussu beatorum Petri et Pauli, noctu per quietem et somnum imperatori apparentium, ab exilio revocatus in urbem rediit. Acta Silvestri, quæ recitantur ab Hadriano papa, concil. Nicæno II act. 1. Item tomo secundo epistolarum decretalium.

Baptizavit Constantinum Augustum. Constantinum anno Christi 324. Crispo et Constantino tertium consulibus baptizatum esse, Romanum concilium prælictis consulibus celebratum, apertissime probat. In exordio enim illius concilii hæc narratur: *Eodem tempore (Crispo nimirum et Constantino tertium consulibus, ut ex subscriptione constat), cum multi nobiles gauderent, quod Constantinus baptizatus a Silvestro episcopo urbis Romæ, et mundatus fuisset a lepra; pro hoc beneficio, quod accepit a domino nostro Jesu Christo, per Silvestrum episcopum, cepit integrè prædicare Dominum Jesum Christum, et confiteri ejus beneficia, etc.* Auctoritate ejusdem concilii Anastasius bibliothecarius in chronico perbrevis, quod scripsit, recenset Constantini baptismum Romæ habitum anno imperii illius decimo octavo, nimirum 324. Christi nati, quo 18. Constantini finitur, et 49 inchoatur. Hæc eadem testimonio Zozimi libro II, aliorumque Gentilium, quorum Sozomenus, lib. 1, c. 5, meminit, confirmantur. Horum enim omnium una eademque est sententia, Constantinum post Crispi filii necem, de crimine admissio pœnitentiam agentem, ejusque expiationem sollicitè quærentem, Gentilibus et Christianis auctoribus didicisse, veniam paritidii non nisi per baptismum recte ac legitime administratum obtineri posse, ideoque baptismate Christianorum suscepto, ab omni corporis et animi contagione abluendum fore. Accedit, quod historicorum fere omnium consensu communi receptum sit imperatorem concilio Nicæno universali, quo non tantum de moribus, verum etiam de fide disputabatur, interfuisse, adeoque ante baptismate initiatum fuisse: cum, teste Severo libro secundo, Constantio adhuc catechumeno Mediolanensi concilio interesse non fuerit permissum. Baronius anno prædicto numero 17 et sequentibus usque ad trigesimum. Item anno 355, num. undecimo. Quod Eusebius Pamphili episcopus Cæsareæ Palæstine, libro 4 in vita Constant., cap. 61 et 62, affirmat Constantinum in extremo vite cursu multis annis post celebratum Nicænum concilium in suburbiis Ni-

curavit Dominus lepra, cujus persecutionem primo fu-

A Roma ecclesiam in praedio cujusdam presbyteri sui, qui cognominabatur Equitius, juxta thermas Traja-

NOTÆ SEVERINI BINI.

comedias ab Eusebio Nicomediensi Arianorum antesignano baptizatum, impium et ab Ecclesia catholica penitus alienum ex hac vita migrasse, signum est in gratiam Constantii imperatoris Ariani, ab Arianorum signifero (ita cum Hieronymus appellat in chron.) excogitatum. Græci in suo Menologio Constantinum inter sanctos retulerunt: universa Ecclesia nomen piissimi imperatoris, teste Nicolao epistola ad Michaelem imperatorem, ex Diptychis recitare consuevit. Patres concilii Chalcedoni. Marcianum virum piissimum ac religiosisimum, Novum Constantinum acclamant, quomodo, si quem Eusebius dolose scribit ab Ariano baptizatum, impie decessisse, Ecclesia catholica tantopere commendabit? Tuo ipsius, Eusebi, testimonio constat, imperatore ipso sacratissimo paschalis tempore sacris mysteriis interfuisse, et in sacro Nicæno conventu sedem inter episcopos habuisse; quomodo hæc omnibus aliis catechumenis et peccatoribus interdicta, imperatori multis peccatis obnoxio, et adhuc catechumeno concessa fuisse opinaris? Præterea lib. iii, cap. 3, ais imperatorem multis annis ante hanc vitam in tabula depicta omnium oculis contemplandum proposuisse, salutaremque passionis insigne supra caput imaginis locatum in pictura expressisse; inimicam autem illam et hostilem belluam, quæ Ecclesiam Dei impiorum tyrannide oppugnasset, in altum demersam, draconis specie et figura describendam curasse. Hæc quo pacto Constantino applicari possunt, si nondum baptizatus erat? siquidem omnis catechumenus et energumenus, tantumque abest ut ipsum serpentem occidat, ut potius ab eo possideatur: nam aliter a catechumeno non expellitur, quam per baptismum, qui est mare illud, in quod serpens enecatus demergitur. Sed dices, in extremo vitæ sine baptizatum fuisse, testatur sanctus Ambrosius in oratione habita in funere Theod. ubi hæc ait: *Cui licet baptismi gratia in ultimis constituto omnia peccata dimiserit; tamen, quod primus imperatorum credit, et post se hereditalem fidei principibus dereliquit, magni meriti locum reperit.* Respondeo, nisi hæc de illa ægritudine, a qua omnium medicorum auxilio destitutus, per Sylvestrum liberatus est intelligas; ipse eodem verborum contextu sibi contraria locutus erit: nam quomodo magni, ut ait, meriti Constantinus est, si ab Ariani baptizatus decessit? Quod autem in chronico Hieronymi scribitur, Constantinum extremo vitæ suæ tempore ab Eusebio Nicomediensi episcopo baptizatum, in Arianum dogma declinasse, surreptitium est, et ab alio potius, quam a sancto Hieronymo suppositum. Demum, quod obicitur synodicam Ariminensis concilii epistolam ad Constantium scriptam, quam Theod. libri secundi cap. 29. Socrates, libri secundi cap. 29. Sozomenus, libri quarti cap. 17, recitant, evidenter attestari, Constantino imperatori paulo ante mortem baptismatis sacramentum administratum fuisse; non tam invidiose, quam falso ibidem auctorum vel librorum culpa scriptum est. Sanctus enim Athanasius in commentario illo, quem de synodo scripsit, eandem ipsam episcoporum epistolam ad Constantium scriptam recitat, in qua loco Constantini, Constantem habet: hæc enim ibidem scribit: *Fuitque nobis persuasissimum, iniquum esse, cum imperator Constantius ab obitu suo dignus omni memoria, hanc fidem omni cura et diligentia conscriptam promulgavit, tunc demum ex quo ille baptizatus ex hominibus in requiem sibi debitam translatus est* (nimirum, paulo post susceptum baptismum a Magnentio tyranno necatus). Baronius, anno domini 324, num. 18, 27 et sequentibus, usque ad num. 55. Vide epistolam 1 concilii Ariminensis sub Kiberio infra.

De suscepto baptismate acta emendatiora historiam hanc referunt: quod cum ad mandatum Silvestri pontificis septem diebus regia corona deposita, in penitentia solitarius egisset, et fideles publicas preces atque jejunium hanc ob causam indictum celebrasset, sabbato adveniente et fonte ex more precibus benedicto, in eumque Constantino simul ingresso et baptizato, cœlitus divinum splendorem affulisse, et quod a lepra animi et corporis mundatus esset, Christum eidem illo fulgore apparentem, manu porrecta congratulatum esse. Hæc ex actis probatissimis Silvestri, quæ ab Adriano epistola quadam decretali, et concilio Nicæno II act. prima citantur. Baronius, numero 41 anno præcedenti.

Quem curavit Dominus a lepra. Constantius filius Constantini eam historiam, qua parens ob scelera a se atrocissima commissa, lepra percussus fuerat, summo studio obliteratam esse cupivit; ideoque accidisse opinor, ut adulterius potius quam historici officio perfunctus Eusebius, sicut baptismum imperatoris in fine vitæ susceptum falso et dolose narravit; ita historiam lepræ, ut scilicet filio placerent quas scripserat fabulas, studiose suppresserit. Quod vero Liberius actis quibusdam a se conscriptis in vulgus sparsisset, Constantinum per Sylvestrum a lepra mundatum fuisse, Constantius imperator ob eam causam non modo graviter in eum commotus est, sed etiam eidem gravia comminatus est, de quibus infra suo loco. Ne putes acta Silvestri, multis erroribus referta, hæc in re vacillare et fide destitui, acias idem a Patribus Romani concilii sub Silvestro habiti, statim in principio synodaliū actorum confirmari: hæc enim ibidem leguntur: *cum multi nobiles gauderent, quod Constantinus baptizatus a Silvestro urbis Romæ episcopo, et mundatus fuisset a lepra; pro hoc beneficio, etc.* *Quem curavit Dominus a lepra.* De Constantini lepra et per baptismum curatione facta, futuris sæculis eadem credita, atque absque ambiguitate recepta esse, Gregorius Turonensis, cum agit de baptismo Clodovei Francorum regis, testatus his verbis: *procedit novus Constantinus ad lavacrum, deleturus lepræ veteris morbum, sordenteque maculas gestorum antiquorum recentis latice deleturus.* Eadem in vita sancti Remigii, quam Hincmarus descripsit. Quid, quod nec gentiles historici hujus rei admirabilem historiam tacuerint? Inter alios Michael Glycas in suis annalibus libro quarto, hæc de Constantino scripsit: *secundum hæc denuo per uxorem Faustam ad deastrorum cultum exorbitantem, Deus per lepram retraxit, etc.* Christianorum igitur ac gentilium scriptorum testimonio firmata, vera sunt quæ de lepra Constantini in actis Silvestri narrantur; quod nimirum Constantinus imperator adhuc avita sectatus, adversus Dei Ecclesiam persecutionem concitaverit; ad quam evitandam, Silvester una cum aliquibus suis secreta montis Soractis petierit: quodque Constantinus ob admissa flagitia a Deo lepra percussus, juxta responsum quod ab aruspibus acceperat, e vilioribus personis infantes, quorum sanguine curaretur, ad necem quæri mandaverit quidem, verum matrum planctu ad miserandum commotus, a nece abstinere, matresque cum suis infantibus muneribus donatas dimitti præcepit: quod demum illi cubanti ideo beati apostoli Petrus et Paulus apparuerint, et ut Sylvestrum in monte latentem accersat, et ab eo baptizetur, admonuerint: quo suscepto, a lepra corporis subito mundatus ac curatus fuerit. Vide acta Silvestri, quorum fragmenta in concilio Nicæno recitata, et ab Hadriano contra Iconoclastas producta reperuntur: epistola prima Hadriani papæ I ad Constantinum et Irenem: item epistola tertia ad Carolum regem Francorum: item actio 4

nas; quem titulum Romanum constituit, et usque in A hodiernum diem appellatur titulus Equitii, ubi et hęc dona contulit: patenam argenteam pensatam libras 20, ex dono Augusti Constantini. Donavit autem et scyphos argenteos 2, qui pensaverunt singuli libras denas; calicem aureum, pensantem libras duas; calices ministeriales quinque, pensantes singulos binas libras; amas argenteas duas, pensantes singulas libras denas; patenam argenteam chrismalem, auro clausam, pensantem libras quinque; pharos coronatos decem, pensantes singulos libras octonas; pharos æreos 20, pensantes singulos libras denas; cantharos cerostrotos 12, æreos, pensantes singulos libras 30; fundum Valerianum in territorio Sabinensi, qui præstat solidos 80; fundum B stationum in territorio Sabinensi, qui præstat solidos 55; fundum ad duas casas in territorio Sabinensi, qui præstat solidos 40; fundum Percilianum in territorio Sabinensi, qui præstat solidos 20; fundum Corbianum in territorio Sorano, qui præstat solidos 60; domum cum balneo in urbe in Sicunini regione, quæ præstat solidos 85; hortum intra urbem Romam, in regione ad Duos-Amantes, præstantem solidos 15; domum in regione Orphea intra urbem, quæ præstat solidos 58, et remissem. Hic fecit constitutum etiam de omni Ecclesia.

Hujus temporibus factum est concilium cum ejus consensu (Al. præcepto) in Nicæa Bithyniæ. Et congregati sunt 318 episcopi catholici, qui exposuerunt fidem integram, sanctam, catholicam, et immaculatam. Et damnaverunt Arium, Photinum, et Sabellium, vel sequaces eorum. Et in urbe Roma congregavit ipse cum consilio Augusti episcopos 277, et damna-

vit iterum et Calixtum, et Arium, et Photinum, et Sabellium. Et constituit, ut presbyter Arium resipientem non susciperet, nisi episcopus loci (Al. add. designati) designaret eum. Constituit et chrisma ab episcopo confici. Et privilegium episcopis contulit, ut baptizatum consignent, propter hæreticam sussionem. Hic et hoc constituit, ut baptizatum liniat presbyter chrismate levatum de aqua, propter occasionem transitus mortis. Hic quoque constituit, ut nullus laicus crimen clerico audeat inferre. Et hoc constitui, ut diaconi dalmaticis in ecclesia uterentur, et palla linostima læva eorum tegetur. Idemque constituit, ut nullus clericus propter quamlibet causam in curiam introiret, nec ante judicem cinctum causam diceret, nisi in ecclesia. Sed et constituit, ut sacrificium altaris non in serico, neque in panno tincto consecraretur (celebraretur), nisi tantum in lineo ex terra procreato, sicut corpus Domini nostri Jesu Christi in sindone lineæ et munda (Joan. XIX) sepultum fuit (Al. add. sic missæ celebrarentur). Constituit nihilominus, ut si quis consideraret in ecclesia militare aut proficere, ut esset ostiarius annis decem, lector annis 30, exorcista dies 50, acolythus annis 5, subdiaconus annis 5, custos martyrum annis 5, diaconus annis 7, presbyter annis 3, probatus ex omni parte, ut etiam ab his, qui foris sunt, habeat bonum testimonium. Unius uxoris vir, uxore a sacerdote benedicta: et sic ad ordinem episcopatus ascenderet, nullum majoris vel prioris locum invaderet, nisi ordine temporum cum pudore cognosceret omnium clericorum vota grata (Al. votiva gratiæ), nullo omnino clerico contradicente, vel fidei. Hic fecit ordinationes septem per mensem Decembrem, presbyteros 42, diaconos 36 (Al. 25), episcopos per diversa loca et tempora 66 (Al. 65).

NOTÆ SEVERINI BINII.

prima concilii Nicæni II. Item a Baronio anno Domini 524 num. 32 et sequentibus confirmata.

Ubi et hęc dona contulit: patenam argenteam, etc. Hęc quæ sequuntur confirmant ea quæ supra diximus, non esse illicitum Ecclesiæ bona ad cultum et honorem Dei, ad ministrorum sustentationem collata, possidere: de quibus vide quæ supra diximus in notis ad epistolam secundam Pii I verbis, ne prædica, item in vita Zephyrini, verbis, ut patenas, et ad vitam Urbani, verbis, Hic fecit ministeria, etc., et notas ejusdem Urbani epistolæ, verbis, Scimus vos non ignorare.

Hujus temporibus factum est concilium. De quo vide D infra.

Constituit et chrisma ab episcopo confici. Christi institutione constitutum est, ut chrismatis benedicendi solus episcopus minister sit, ut diximus in notis ad epistolam Urbani, et Fabiani II. Unde quomodo hęc intelligenda sint, patebit.

Hic et hoc constituit, ut baptizatum liniat presbyter. Hęc non de sacramentali unctione chrismatis in frontibus, sed de ea cæremoniali unctione, quæ in solemnibus baptismo sit in vertice baptizandi, intelligenda esse, testatur Hugo Victorinus libro secundo de sacramentis, pagina septima, capite tertio: ubi hanc constitutionem Silvestri referens, dicit: *Primis temporibus omnis unctio chrismatis per solos pontifices fiebat: sed postquam constitutum est, ut baptizatum sacerdos in vertice liniat, consignatio tamen frontis solis pontifi-*

cibus reservatur. Unde patet hanc cæremoniam olim presbyteris interdictam, et non nisi cum licentia episcopi ab iisdem usurpatam fuisse. Quod idem confirmatum est concilii Toletani I, capite vigesimo, ubi dicitur: *Statutum est diaconum non chrismare, sed presbyterum, absente episcopo; præsentem vero non, nisi ab ipso fuerit præceptum,* etc. Vide Suarez, de sacramento confirmationis disputatione trigesima sexta, sectione secunda, et notas ad canonem 20 concilii Toletani I.

Ut diaconi dalmaticis. Quid dalmatica, supra in Eutychiano diximus. Usus dalmaticæ olim episcopis dumtaxat concessus, auctore Silvestro, et concilii Romani can. 6 est præceptum. Nunc autem illis diaconi et subdiaconi utuntur. Suarez, tomo III, disput. 82, section 2.

Ut sacrificium altaris non in serico. Confirmatur hac constitutione Silvestri pontificis, quod ab Eusebio prædecessore statutum fuerat; ut consecratio corporis Domini fiat super palla quadam consecrata, lineæ non serica. Idque communi consensu et consuetudine, Bedæ et Burchardo testibus, in Ecclesia receptum est, et ex concilio Rhemensi capite tertio confirmatum, can. Sacras, distinctione 24, appellatur palla sacra, quia est veluti pallium et indumentum Christi in altari. Communiter vero appellatur corporale: quia sindonem repræsentat, qua corpus Christi involutum fuit; vel quia in eo corpus Domini superponitur. Vide Alcuinum, Durandum, aliosque plures, qui de divinis officiis scripserunt. Suarez, tom. III, disput. 81, sect. 6.

Ex libello de munificentia Constantini.

Hujus temporibus fecit Constantinus Augustus basilicas istas, quas et ornavit. Basilicam Constantinianam, ubi posuit dona ista : fastigium argenteum, habens in fronte Salvatorem sedentem in sella, quinque pedum, pensantem libras 120 (310); et duodecim apostolos, habentes singulos quinos pedes, pensantes libras 90, cum coronis ex argento purissimo. Item a tergo respicientem in abside Salvatorem, sedentem in throno in pedibus quinque, ex argento purissimo, pensantem libras 140; et angelos quatuor ex argento in quinque pedibus, qui pensant singuli libras 115, cum gemmis Alabandenis; fastigium ipsum pensat libras duo millia 25; coronas quatuor ex auro purissimo, cum delphinis viginti, pensantes singulas libras 15; pharum ex auro purissimo, cum delphinis quingentis (quindecim), cum catena, qui pensat libras 25; cameram basilicæ ex auro, pensantem in longum et in latum libras 50; Altaria septem ex argento purissimo, pensantia libras ducentas; patenas aureas septem, pensantes singulas libras triginta. Patenas argenteas sexdecim, pensantes singulas libras triginta (tres); scyphos ex auro purissimo septem, pensantes singulos libras decem; scyphum singularem ex metallo, corallo ornatum, et *undique* de gemmis prasinis et hyacinthinis, auro interclusum ex omni parte, qui pensat libras viginti et uncias tres; scyphos argenteos viginti, pensantes singulos libras quindecim; amas ex auro purissimo duas, pensantes singulas libras quinquaginta, portantes singulas medimnos tres; anas argenteas 20, pensantes singulas libras 10, portantes singulas medimnos singulos; calices minores aureos purissimos 40, pensantes singulos libras singulas; calices minores ministeriales quingentos, pensantes singulos libras duas.

Ornamenta in basilica, pharum cantharum ex auro purissimo ante altare, in quo ardeat oleum nardinum pisticum, cum delphinis octoginta, pensantem libras 3; pharum cantharum argenteum cum delphinis viginti, qui pensat libras quadraginta, ubi ardet oleum nardinum pisticum; pharos cantharos argenteos in gremio basilicæ 45, pensantes singulos libras triginta, ubi ardet oleum suprascriptum; in parte dextera basilicæ pharos argenteos 40, pensantes singulos libras 20; pharos cantharos in læva basilicæ argenteos 25, pensantes singulos libras viginti; can-

A tharos cerostrotos in gremio basilicæ argenteos quinquaginta, pensantes singulos libras 20; metretas 3, ex argento purissimo, pensantes singulas libras trecentas, portantes medimnos decem; candelabra ex orichalco, num. 7, quæ habent pedes denos cum ornatu ex argento, interclusa sigillis prophetarum, pensantia singula libras trecentas; quæ constituit in servitio luminum; massam Gargillanam in territorio Suessano, præstantem solidos 400; massam Bauronicam in territorio Suessano, præstantem solidos 360; massam Aurianam in territorio Laurentino, præstantem solidos 500; urbanam in territorio Antiano, præstantem solidos 240; massam in Castis (Capris) in territorio Catanensi, præstantem solidos mille; massam Trapeas in territorio Catanensi, præstantem solidos mille sexcentos quinquaginta; thymiamateria duo ex auro purissimo, pensantia libras triginta; donum aromaticum ante altaria, singulis annis libras 150.

Fontem sanctum, ubi baptizatus est Augustus Constantinus ex lapide porphyretico, et ex omni parte coopertum intrinsecus et foris et desuper, et quantum aqua continet, ex argento purissimo, libras 3008; in medio fontis columna porphyretica, quæ portat phialam ex auro purissimo, pensantem libras 30, ubi ardent balsami libræ ducentæ; annexum (nixum) ex stipa (stupa) amianti; in labro fontis agnum ex auro purissimo, fundentem aquam pensantem libras 30; ad dexteram agni, Salvatorem ex argento purissimo, in pedibus quinque, pensantem libras 170; in læva agni B. Joannem Baptistam ex argento in pedibus quinque, tenentem titulum scriptum, qui hoc habet : *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*, pensantem libras 100; cervos ex argento 7, fundentes aquam, pensantes singulos libras 800; thymiamaterium ex auro purissimo, pensans libras 10, cum gemmis prasinis et hyacinthinis undique, numero gemmæ 42. Donum sancto fonti : Massa Festi ex territorio Prænestino, præstans solidos 300; massa Gaba ex territorio Gabinensi præstans solidos ducentos et duos; massa Pietas, ex territorio supradicto, præstans solidos 205; massa Statiliana ex territorio Sorano, præstans solidos 300; massa intra Siciliam Taurana ex territorio Parentiensi, præstans solidos quingentos; intra urbem Romam domus vel horti, præstantes solidos bis mille trecentos : fundus Bassi, præstans solidos centum viginti. Massa Laninas ex territorio

NOTÆ SEVERINI BINII.

Hujus temporibus fecit. Hæc, quæ deinceps sequuntur, huc translata sunt ex libello de munificentia Constantini, quem Anastasius bibliothecarius ex archivis sacræ Romanæ ecclesiæ in lucem edidit. Baron. ann. 324, num. 55 et 63 et 67.

Basilicam Constantinianam. Hæc alias Lateranensis appellatur, ideo quod Constantino fundatore in monte Cælio in amplissimis ædibus Laterani ædificata sit : quas ædes Constantinus primum Faustæ Augustæ, ac deinde Melchiadi papæ ceaserat. Nam concilium illud, quod in causa Cæciliani sub Melchiade celebratum esse supra diximus, in Laterano in domo Faustæ habitum fuit. Vide Baronium anno 312 numero octavo et sequentibus. Item anno 324.

Salvatorem sedentem. Salvatoris imaginem 3 pedes altam, a qua celebri Salvatoris imagine, cui basilica etiam dicata fuit, dicta fuit basilica Salvatoris potius quam Constantiniana; ad differentiam alterius basilicæ ejusdem nominis, publicis negotiis mancipatæ quæ posita erat in regione tertia apud templum pacis, ut habent Sixtus Rufus, et Publius Victor. Baronius anno prædicto, num. 68.

Ubi ardent balsami libræ, etc. Balsamum summi pretii oleum, quod profusissimum principum Hellogabalus (ut scribit Lampridius in Heliogabalo) in lucernis exhibuit; quod Constantinus cultui sacræ religionis applicasse in venit. Baronius, numero 56.

Carsiolano, præstans solidos ducentos. Fundus Catulli ex territorio Nomentano, præstans solidos quinquaginta. Massa Stianiana ex territorio Sabienensi, præstans solidos trecentos quinquaginta. Massa Murina ex territorio Appiano Albanensi, præstans solidos 300. Massa Virginis ex territorio Sorano, præstans solidos 200 Transmarina intra partes Africæ. Massa Vincis ex territorio Mucario (Musci), præstans solidos 800. Massa Capsis ex territorio Capsitano (Caput Ciliani), præstans solidos 600. Massa Varia Sardana (Saldena), præstans solidos quingentos. Massa Camaras ex territorio Curtalupi (Cirta), præstans solidos 405. Massa Mummas ex territorio Numidiæ, præstans solidos 650. Massa Sulfurata ex territorio Numidiæ, præstans solidos 270. Massa Baldariolaria ex territorio Numidiæ, præstans solidos 810. In Græcia, Massa Cephalenia, præstans solidos quingentos. In Mengaulo (Megatula), Massa Amazon, præstans solidos 222.

Eodem tempore Constantinus Augustus fecit basilicam B. Petro apostolo in templo Apollinis, cujus loculum, cum corpus S. Petri recondidit, undique ex ære Cyprio conclusit, quod est immobile. Ad caput, pedes 5. Ad pedes, pedes quinque. Ad latus dextrum, pedes quinque. Ad latus sinistrum, pedes quinque. Subter, pedes quinque. Supra, pedes quinque. Sic inclusit corpus B. Petri apostoli, et recondidit, et exornavit super columnas porphyreticas, et alias columnas tres thynas (*forte* thynas), quas de Græcia perduxit. Fecit autem et cameram basilicæ, ex crinno (crinno) auri fulgentem. Et super corpus B. Petri, super os quo conclusit illud, fecit crucem auream purissimam, pensantem libras 150, ubi scriptum est hoc: Constantinus Augustus et Helena Augusta hanc domum regali simili fulgore coruscantem, auro circumdant. Scriptum est ex litteris nigellis in cruce. Fecit autem candelabra ex orichalco in pedibus decem, numero quatuor, argento conclusa cum sigillis argenteis, unde actus apostolorum cernebantur, pensantia singula libras trecentas; calices aureos tres cum gemmis prasinis quadraginta quinque, pensantes singulos libras duodecim; metretas argenteas duas, pensantes libras ducentas; calices argenteos viginti, pensantes singulos libras decem; amas aureas 2, pensantes singulas libras denas; amas argenteas quinque, pensantes singulas libras viginti; patenam auream cum thure (turtur) et columba, ex auro purissimo,

A ornatam gemmis prasinis et hyacinthinis, margaritisque, numero 215, pensantem libras triginta; patenas argenteas quinque, pensantes singulas libras quindecim; coronam auream ante corpus, quæ est pharus cantharus, cum delphinis quingentis, pensantem libras triginta quinque; pharos argenteos in gremio basilicæ cum delphinis, pensantes singulos libras decem; ad dexteram basilicæ pharos argenteos triginta, pensantes singulos libras octo; ipsum altare ex auro et argento clausum cum gemmis prasinis et hyacinthinis et albis 210, pensans libras 350; thymiamaterium aureum cum gemmis undique exornatum, pensans libras quindecim. In redditibus donum, quod obtulit Constantinus Augustus B. Petro apostolo per dioeceses in Oriente: in civitate Antiochia domum Datiani, præstantem solidos 240; domunculam Nicænam, præstantem solidos viginti et tremissem; cellas in Aphrodisia, præstantes solidos viginti (quindecim); balneum in Cerethea (Cyrretica), præstans solidos quadraginta duos; pistrinum, ubi supra, præstans solidos viginti tres; popinas, ubi supra, præstantes solidos decem; hortum Maronis, ubi supra, præstantem solidos decem; hortum, ubi supra, præstantem solidos undecim; sub civitate Antiocheus, possessionem Sybillinam donatam Augusto, præstantem solidos 522; cartadecadas 150; aromatum libras ducentas; balsami libras triginta quinque; sub civitate Alexandria, possessionem Timialicam donatam Augusto Constantino ab Ambronio, præstantem solidos 620; cartadecadas 300; olei nardini libras 300; balsami, sexaginta; aromatum libras centum quinquaginta; storacis Isauricæ libras quinquaginta; possessionem Eutimi Caduci præstantem solidos quingentos; cartadecadas 70; per Ægyptum sub civitate Armeniæ, possessionem Agapii, quam donavit Constantino Augusto; possessionem Panopoliten (Cynopoliten), præstantem solidos 800; cartadecadas 400; piperis medimnos 50; croci libras centum; storacis libras 150; aromatum casia libras 200; olei nardini libras 500; balsami libras 100; lini saccos centum; caryophyllorum libras centum quinquaginta; olei Cyprini libras centum; papyrii canas (papyri canuas) muidas mille; possessionem quam donavit Constantino Augusto Ibroniis, præstantem solidos 450; cartadecadas 200; aromatum casia, libras 50; balsami libras 50; in provincia Euphratensi (Euphratesien); sub civitate Cyro, possessionem Armanazon, præstantem soli-

NOTÆ SEVERINI BINI.

Basilicam B. Petro, etc. S. Paulinus, qui hoc eodem quarto sæculo vixit, ad Alethium scribens, ep. 31, basilicæ S. Petri meminit his verbis: *Quanto ipsum apostolum attollebas gaudio, cum totam ejus basilicam densis inopum cælibus stipavisses, vel qua sub alto sui culminis mediis ampla laquearibus longum patet, et apostolico eminens solio coruscans ingredientium lumina stringit, et corda lætificat, etc.*

Cujus loculum cum corpus S. Petri. De Petri apostoli sepulture: a S. Gregorius papa in epist. 30, l. III, ad Constantiam Augustam tradit, ad 16 pedes extra Petri sepulcrum fuisse desuper locum illum argento contectum: quod cum ipsius decessor mutare voluis-

set, apparente signo quodam, non parvo terrore abterritum, ab hujusmodi consilio destitisse. Baronius præd. ann. num. 63.

Calices aureos tres, etc. Hæc quæ sequuntur vasa et ornamenta basilicæ S. Petri collata, sunt eadem illa, quæ post 86 annos, cum ab Alarico urbs capta est, occultata apud sacram virginem, et inventa, ut tradit Uros., lib. VII, cap. 39, præ magnitudine, pulchritudine, pondere et diversitate, Gothos attonitos reddiderunt, et ab iisdem, divino numine sic disponente, cum honore eidem basilicæ restituta sunt. Baronius num. 64.

dos 380; sub Tarso Ciliciæ, insulam Cordionum (Corycorum), præstantem solidos 900.

Eodem tempore Constantinus Augustus fecit Basilicam B. Paulo apostolo, ex suggestione sancti Silvestri episcopi, cujus corpus sanctum ita recondidit in ære et conclusit, sicut B. Petri, et dona obtulit. Nam omnia vasa sacra aurea, vel argentea, aut ærea, ita posuit, sicut in basilica beati Petri apostoli: et ita beati Pauli apostoli ornavit, sicut illam. Sed et crucem auream super locum (loculum) beati Pauli apostoli posuit, pensantem libras 150; sub civitate Tyria possessionem Comitam, præstantem solidos quingentos quinquaginta; possessionem Fromimusam præstantem solidos 700; possessionem Timiam, præstantem solidos 250; olei nardini libras septuaginta; aromatum libras quinquaginta; casie libras quinquaginta; sub civitate Ægyptia possessionem Cyreos, præstantem solidos 710; olei nardini libras septuaginta; balsami libras triginta; aromatum libras septuaginta; storacis libras triginta; stactes libras centum quinquaginta; possessionem Basilicam præstantem solidos quingentos quinquaginta; aromatum libras quinquaginta; olei nardini libras sexaginta; balsami libras viginti; croci libras sexaginta; possessionem insule Macchabæ (forte Macaria), præstantem solidos quingentos decem; papyri racanas (forte cannas) mundas 500; lini saccos 300.

Eodem tempore fecit Constantinus Augustus basilicam in Palatio Sessoriano, ubi de ligno sanctæ crucis posuit, et in auro et gemmis conclusit. Ubi et nomen ecclesiæ dedicavit, quo nominatur usque in hodiernum diem, Jerusalem. In quo loco constituit dona ista: candelabra ante lignum sanctum lucentia argentea quatuor, secundum numerum quatuor Evangeliorum, pensantia singula libras octoginta; pharos cantharos argenteos quinquaginta, pensantes singulos libras quindecim; scyphum aureum purissimum, pensantem libras decem; calices aureos ministeriales quinque, pensantes singulos libras singulas; scyphos argenteos tres, pensantes singulos libras octo; calices ministeriales argenteos decem, pensantes singulos libras

A duas (Al. quinque); patenam argenteam auro inclusam cum gemmis, pensantem libras 15; altare argenteum, pensans libras ducentas quinquaginta; aras argenteas tres, pensantes singulas libras viginti; et omnes agros circa palatium ecclesiæ dono dedit; possessionem ad Sponsas via Lavicana, præstantem solidos ducentos sexaginta tres; sub civitate Laurento, possessionem Patras, præstantem solidos centum viginti; sub civitate Nepesina, possessionem Anglesis, præstantem solidos ducentos quinquaginta; sub civitate supra scripta possessionem Terega, quæ præstat solidos centum sexaginta; sub civitate Falisca possessionem præstantem solidos centum quindecim. Item sub civitate Falisca possessionem Herculis, quam donavit Augusto, et Augustus obtulit ecclesiæ Jerusalem, præstantem solidos centum quadraginta; sub civitate Tuder, possessionem Angulas, præstantem solidos 153.

Eodem tempore fecit basilicam sanctæ martyris Agnetis, ex rogatu filie suæ, et baptisterium in eodem loco, ubi baptizata est soror ejus Constantia, una cum filia Augusti. Et ibidem constituit hæc: patenam auream, pensantem libras viginti; calicem aureum, pensantem libras decem; coronam, pharum cantharum ex auro purissimo, cum delphinis triginta, pensantem libras quindecim; patenas argenteas duas, pensantes singulas libras viginti; calices argenteos quinque, pensantes singulos libras decem, pharos cantharos argenteos triginta, pensantes singulos libras octo; pharos æreos ex orichalco quadraginta; cerostrotos ex orichalcho, argento clusos, quadraginta sigillatos; lucernas aureas duodecim (lychnorum) nixas super fontem; in redditibus circa civitatem Fidenas, omnem agrum, præstantem solidos centum sexaginta; via salaria sub Parento undique omnem agrum, præstantem solidos centum quinque; agrum Muci, præstantem solidos octoginta; possessionem in vico Pisonis, præstantem solidos ducentos quinquaginta; agrum Casulas, præstantem solidos centum.

Eodem tempore Constantinus Augustus fecit ba-

NOTÆ SEVERINI BINII.

Fecit basilicam B. Paulo apostolo. Basilica Pauli, quæ cum esset ædificata, ubi corpus ejus positum erat, inter viam Ostiensem et Tiberim, angustia loci interjacentis non potuit, ut par erat, amplioribus spatii ædificari; Valentinianus autem junior imperator, prætergressus viam illam, amplissimam reddidit. Vide Baron. ann. 324, num. 66.

Eodem tempore fecit basilicam in palatio Sessoriano. Hanc basilicam post crucem ann. Christi 326 inventam, ædificatam esse, crucis particula in eadem religiosissimo cultu collocata, evidenter ostendit: sed cur quæso in atrio Sessoriano, apud Veneris et Cupidinis templum? Ut scilicet juste ulcisceretur immane scelus, quod a gentilibus in odium crucis fuerat perpetratum: dum in sancto Golgotha in crucis rupe (quod testatur S. Hieronym. epist. 13), impudica Veneris statua fuerat collocata, et locus ipse crucis titulo adeo illustratus, ab iisdem Venerarium appellatum. Quamobrem, templum Veneris, quod Romæ præ aliis celebre erat, dignum visum est, ut cum ignominia eversum, sanctissimæ cruci cederet, quæ,

proculcatis impudicitii, virtutum omnium plenior nitesceret. Baron. ann. 324, num. 105.

Eodem tempore fecit basilicam Agnetis. Rogatu filie Constantiæ hanc basilicam extruxisse certum est, quo tempore, incertum est. Nam quo tempore et soror et filia imp. baptizatae sunt, non constat. Qua autem visione admonita filia Constantia fuerit, apud Ambrosium serm. de pass. Agnetis, res gesta ab incerto auctore narratur. Verba illius vide apud Baron. num. 107. Constantia altera, cujus hic fit mentio, soror Constantini, et relicta Licinii uxor, illa, quæ aliquando Nicomediæ cum ageret, titulo Augustæ clarissima, miro ardore succensa videndi Christi humani generis redemptoris, quem Deum colebat, imaginem, ut voti compos fieret, ad Eusebium Pamphili Cæsareæ totius Palæstinæ, in qua Christus versatus erat, metropolitanum episcopum litteras dedit, ut patet ex epist. responsoria, qua idem Euseb. predictæ Constantiæ respondit: extat act. 6 in concil. Nicæn. II. Vide Baronium, num. 109.

asilicam beato Laurentio martyri via Tiburtina in agro Verano supra arenarium cryptæ. Et usque ad corpus sancti Laurentii martyris fecit gradus ascensionis et descensionis. In eo loco construxit abaidem, et ornavit marmoribus porphyreicis, et desuper locum conclusit de argento; et cancellos (cancelis) de argento purissimo ornavit, pensantes libras mille. Et ante ipsum locum in crypta posuit lucernam ex auro purissimo lychnorum decem, pensantem libras viginti; coronam ex argento purissimo cum delphinis 50, pensantem libras triginta; candelabra ærea duo in pedibus denis, pensantia singula libras trecentas. Ante corpus B. Laurentii martyris argento clusit sigilla passionum ipsius, cum lucernis in nixis (nyxis) argenteis, pensantibus singulis libras quindecim. In eodem loco possessionem B. cujusdam Quiriactis (Cyriacæ) religiosæ feminæ, quam flicus occupaverat tempore persecutionis; Veranum fundum præstantem solidos centum sexaginta; possessionem aqua Tuscia ad latus, præstantem solidos 155; possessionem Augusti in territorio Sabinensi, præstantem solidos 120; possessionem Miceas Augusti, præstantem solidos centum decem. Possessionem Thermulas, præstantem solidos sexaginta; possessionem Aranas, præstantem solidos septuaginta; pharos argenteos triginta, pensantes singulos libras octo.

Eisdem temporibus Constantinus Augustus fecit basilicam via Lavicana inter duas lauros, B. Petro et Marcellino martyribus, et mausoleum, ubi beatissimam Augustam matrem suam posuit in sarcophago porphyretico. Ubi et donavit patenam auream ex purissimo auro, pensantem libras triginta quinque; candelabra argentea, auro clusa in pedibus 12, quatuor, pensantia singula libras ducentas; coronam auream, quæ est pharus cantharus, cum delphinis 120, pensantem libras triginta; calices aureos tres, pensantes singulos libras decem, cum gemmis prasinis et hyacinthinis; amas aureas duas, pensantes singulas libras 40; altare ex argento purissimo, pensans libras ducentas; pharos cantharos argenteos viginti, pensantes singulos libras viginti; item altare ex argento purissimo, pensans libras ducentas; patenas ex auro duas, pensantes singulas libras 15; patenas argenteas duas, pensantes singulas libras 15; scyphum majorem ex auro purissimo, ubi nomen Augusti designatur, pensantem libras 20; scyphum aureum minorem, pensantem libras 10; scyphos argenteos 5, pensantes singulos libras 12; calices ministeriales argenteos viginti, pensantes singulos libras 3; amas argenteas 4, pensantes singulas libras 15; annis singulis olei nardini pistici libras 900; balsami libras 100; aromatum in incensum sanctis martyribus B. Marcellino et Petro, libras

centum; fundum Laurentinum juxta Formiam cum balneo, et omnem agrum a post Sessorianam viam, et in ærarium, usque ad viam Latinam, ad montem Gabum; ipsum montem Gabum, possessionem Augustæ Helenæ, præstantem solidos mille centum (tercentum) viginti; insulam Sardiniam cum possessionibus omnibus, præstantem solidos mille viginti quatuor; Messanam cum possessionibus suis omnibus, præstantem solidos 810; insulam Martyriam, præstantem solidos 600; possessionem in territorio Sabinensi, quæ appellatur ad duas casas, sub monte Laurenti, præstantem solidos 200.

Eodem tempore fecit Constantinus Augustus basilicam in civitate Ostia, juxta portum urbis Romæ, beatorum apostolorum Petri et Pauli et Joannis Baptistæ, ubi obtulit hæc: patenam argenteam, pensantem libras 30; calices argenteos decem, pensantes singulos libras quinque; amas argenteas duas, pensantes singulas libras decem; pharos argenteos triginta, pensantes singulos libras quinque; scyphos argenteos duos, pensantes singulos libras octo; patenam argenteam chrismalem singularem, pensantem libras decem; pelvem ex argento ad baptismum, pensantem libras viginti; insulam, quæ dicitur Assis, quæ est inter Portum et Ostiam, et possessiones omnes maritimas, usque ad Digitum solis, præstantes solidos trecentos; possessionem Gracchorum in territorio Ardeatino, præstantem solidos triginta; possessionem Quirini in territorio Ostiensi, præstantem solidos 311; possessionem Balniotam in territorio Ostiensi, præstantem solidos 42; possessionem Nymphulas, præstantem solidos triginta; item, quæ obtulit Gallicanus basilicæ superscriptæ sanctorum apostolorum Petri et Pauli et Joannis Baptistæ. Obtulit autem hæc: coronam argenteam cum delphinis, pensantem libras 20; calicem argenteum anaglyphum, pensantem libras 17; massam Mallianam in territorio Sabinensi, præstantem solidos 115 et tremiassem; fundum Picturas in territorio Veliterno, præstantem solidos 43; fundum Surorum via Clodia in territorio Vejentano, præstantem solidos 56; massam Gargillanam in territorio Suessano, præstantem solidos 656.

Eisdem temporibus fecit Constantinus Augustus basilicam in civitate Albanensi sancti Joannis Baptistæ, ubi posuit hæc: patenam argenteam, pensantem libras 30; scyphum argenteum deauratum pensantem libras 12; calices ministeriales decem, pensantes singulos libras ternas; amas argenteas duas, pensantes singulas libras 20; possessiones Laurentinas cum adjacentibus campestribus, præstantes solidos 60; fundum Molas, præstantem solidos 50; possessionem Albanensem, cum lacu Albano, præstantes solidos 250; massam Muci, præstantem solidos 170; omnia Scheneca deserta, vel domos civi-

NOTÆ SEVERINI BINI.

Basilicam B. Laurentio. Hic notat Baronius loca ubi corpora martyrum ponebantur, usu prisco confessiones appellata, et sumptuosissime exornata esse: ipsas vero corporum reliquias olim in cosmeteriis et recessibus

subterraneis, nunc erectis desuper basilicis, iisque auro et argento exornatis. coli ac venerari cepisse.

tatis in urbe Albanensi, omnia in circuitu ecclesie Constantinianæ: obtulit Augustus; possessionem horti, præstantem solidos 20; possessionem Tiberii Cæsaris, præstantem solidos 80; possessionem Marinaæ, præstantem solidos 50; possessionem Armatianam in territorio Corano (Sorano), præstantem solidos 150; possessionem Statilianam, præstantem solidos 70; possessionem Medianam, præstantem solidos 30.

Eisdem temporibus fecit Constantinus Augustus intra urbem Capuanam basilicam apostolorum, quam cognominavit Constantinianam. Ubi et obtulit dona hæc: patenas argenteas duas, pensantes singulas libras 20; scyphos argenteos tres, pensantes singulos libras octo; calices ministeriales 15, pensantes singulos libras duas; amas argenteas duas, pensantes singulas libras 18; candelabra aerea in pedibus decem, numero quatuor, pensantia singula libras 180; pharos cantharos argenteos numero triginta, pensantes singulos libras 5; pharos cantharos æreos, numero triginta. Et obtulit possessiones Massam Statilianam in territorio Menturino. præstantem solidos 315; possessionem in territorio Cajetano, præstantem solidos 85; possessionem Paterni in territorio Suessano, præstantem solidos 150; possessionem ad Centum in territorio Capuano, præstantem solidos 60; possessionem Gauronicam in territorio Suessano, præstantem solidos quadraginta; possessionem Leonis, præstantem solidos 60.

Eisdem temporibus fecit Constantinus Augustus basilicam in urbe Neapoli, ubi obtulit hæc: patenas argenteas duas, pensantes singulas libras viginti-quinque; scyphos argenteos duos, pensantes singulos libras decem; calices ministeriales decem, pensantes singulos libras duas; amas argenteas duas, pensantes singulas libras quindecim; pharos argenteos viginti, pensantes singulos libras octo; pharos æreos viginti, pensantes singulos libras decem. Fecit autem formam aquæ ductus per miliaria octo. Fecit autem et forum, et donum obtulit: possessionem Macarii, præstantem solidos 150; possessionem Cimbranam, præstantem solidos centum quinque; possessionem Sclinam, præstantem solidos centum octo; possessionem Afilas, præstantem solidos centum quadraginta; possessionem Nymphulas, præstantem solidos nonaginta; possessionem Insule cum castro, præstantem solidos octoginta.

Eisdem temporibus constituit beatus Silvester in urbe Roma titulum suum in regionem tertiam juxta thermas Domitianas, quæ cognominantur Trajanæ, titulum scilicet Silvestri ubi donavit Constantinus Augustus patenam argenteam, pensantem libras viginti; scyphos argenteos duos, pensantes singulos

libras octo; amam argenteam, pensantem libras decem; pharos cantharos argenteos decem, pensantes singulos libras quinque; cantharos cerostrotos æreos sexdecim, pensantes singulos libras quadraginta; calices argenteos ministeriales quinque, pensantes singulos libras duas; fundum Percilianum in territorio Sabinensi, præstantem solidos quinquaginta; fundum Barbatianum in territorio Ferentino, præstantem solidos triginta quinque et tremissem; fundum Stianum in territorio Trebulano, præstantem solidos 66 et tremissem; fundum Berucas in territorio Corano, præstantem solidos quadraginta quinque; fundum Sulpitium in territorio Corano (Sorano), præstantem solidos septuaginta; fundum Tauri in territorio Vejentano, præstantem solidos quadraginta duo; fundum Sentianum in territorio Tiburtino, præstantem solidos triginta; fundum Cejanum in territorio Prænestino, præstantem solidos quinquaginta; fundum Termulas in territorio Prænestino, præstantem solidos triginta quinque; possessionem Cylonis in territorio Prænestino, præstantem solidos quinquaginta octo. Obtulit et omnia necessaria titulo Equitii. Hic Silvester fecit ordinationes sex per mensem Decembrem, presbyteros quadraginta duo, diacones viginti sex: episcopos per diversa loca numero 65. Hic sepultus est in cœmeterio Priscillæ via Salaria, apud urbem Romam milliario tertio, pridie kalend. Januar. Qui catholicus et confessor quievit. Et cessavit episcopatus dies quindecim. Hæc Damasus.

§ II. — QUANDO ET QUANDIU SEDERIT.

(Ex D. Constant.)

Tempus, quo pontificatum gessit hic papa, Bucheriano in catalogo accurate annotatur in hunc modum: *Silvester annis xxi, mensibus xi. Fuit temporibus Constantini a consulatu Volusiani et Auniani, ex die pridie kalendas februarii usque in diem kalendarum januariarum Constantio et Albino consulibus, hoc est ab anno 314, januarii 31 die, qui Dominicus erat, ad anni 335, ultimum diem. Istud enim, usque in diem kalendarum januariarum, ita dici, ut ipse kalendarum januariarum dies ad pontificatum ejus non pertineat, plane persuadet non modo martyrologium Hieronymianum, verum etiam sæpe laudatus depositiois Romanorum pontificum catalogus pariter a Bucherio editus, in quo Silvestri obitus ita consignatur: Pridie kalendas januarii Silvestri (depositio) in Priscillæ (scil. cœmeterio).*

§ III. — DE SCRIPTIS ALIIS QUÆ AD SILVESTRUM PAPAM ATTINENT.

(Ex D. Constant.)

1. *Litteræ Alexandri Alexandrini ad Silvestrum.* —

NOTÆ SEVERINI BINII.

In urbe Neapoli. In honorem apostolorum et martyrum, teste Adone in chron. Vide Baronium ann. 324 num. 115, etc.

Acta Sylvestri papæ germana et authentica, a Græcorum corrupticulis expurgata, summatim descrip-

ta, vide in epistola prima Hadriani papæ I ad Constantinum et Irenem imperatores: et epistola tertia ejusdem Hadriani, ad Carolum regem Francorum. Quibus locis, quibusque temporibus eadem acta per impostores Græcos corrupta fuerint.

Circa annum Christi 319, cum Alexander Alexandrinæ A
Ecclesiae episcopus Arium ac socios ejus habito concilio
damnaasset, missis undequaque encyclicis litteris, epi-
scopos hac de re certiores fecit. Inter alios scripsit et ad
Sylvestrum papam, easque litteras Liberius epist. 4, ad
Constantium, n. 4, laudat in hunc modum : Manent lit-
teræ Alexandri episcopi olim ad Sylvestrum sanctæ
memoriæ destinatæ, quibus significavit, ante ordina-
tionem Athanasii, undecim tam presbyteros, quam
etiam diacones, quia Arian hæresim sequerentur, se
Ecclesia eiecisse. Encyclicarum hujusmodi litterarum
Socrates, lib. 1, c. 6, nobis asservavit exemplum, in quo
et nomina recensentur undecim prædicatorum, quos cum
Ario Alexander anathemate percussit, atque ab Ecclesia
et fide catholica alienos declaravit. Neque ambigendum
videtur, quin hæc Alexandri epistola, necnon Arius B
hæreses causa, samque consequens Nicæna synodus,
Silvestro multis scribendis accipiendis litteris occasio-
nem præbuerint; tametsi nulla sultem genuina ad nos
pervenit.

II. Silvester a sacrilegis accusatus causam apud Con-
stantinum dixit. — Romani concilii Patres apud Sir-
mondum append. Cod. Theod., pag. 88. Damasi no-
mine rogans Gratianum et Valentinianum imperatores,
ut si concilio ejus causa non creditur, apud concilium
se imperiale defendat, Damasus hac in re nihil no-
vum petere, sed majorum suorum exempla sequi testan-
tur. Nam et Silvester papa, inquit, a sacrilegis ac-
cusatus, apud parentem vestrum Constantinum cau-
sam propriam prosecutus est. Quinam vero fuerint
illi sacrilegi, et quò tempore quove crimine Silvester ab
iis accusatus sit, haud facile divinetur. Eum quidem,
cum Marcellini esset presbyter, una cum Marcello et
Melchiade sacros libros tradidisse Donatistæ anno 411
in collatione Carthaginensi objecerunt : sed hanc cal-
umniam tunc primum ab illis confictam, ac de hujus-
modi criminatione nihil antea auditum fuisse, cum de
Melchiade dissereremus, jam observavimus. Et vero si
Silvester de hoc crimine accusatus causam apud Con-
stantinum dixisset, ex actis, quibus absolutus fuerat,
habuissent catholici unde Donatistas eandem calum-
niam moventes atque repetentes vehementius repellerent.
Horum tamen calumniæ Augustinus, ut vidimus, nihil
opponit aliud, nisi quod se ipsa, utpote nullo teste,
nullave documentii cuiusquam auctoritate fulta, funditus
ruat. De alia igitur re, quæ nos sugerit, Silvester apud D
Constantinum causam dixisse intelligendus est.

III. Scripta Silvestro supposita. — Johannis a Bosco
opera in bibliotheca Floriacensi edita est Silvestri pa-
pæ epistola ad universos episcopos per Gallias et septem
provincias. Item in editionibus conciliorum circumferun-
tur Silvestri constitutum in Romano concilio, Nicæna
synodi epistola ad Sylvestrum, Silvestri rescriptum ad
eamdem synodum, et Romanum in concilium post Nicæ-
nam synodum a Silvestro habitum. Singula vero in ap-
pendice hujus toni, præmissa eorum censura, represen-
tabimus. Quæ autem Silvestro in libro pontificali attri-
buuntur decreta, cum ex predicto Constituto excerpta sint,
nil opus est ut iis referendis aut nutandis hic immoremur.

IV. Isidorus collectioni suæ cum excerpta ex gestis Sil-
vestri, tum constitutum domini imperatoris Constantini
inseruit : quæ ad integritatem collectionis hujus non
pignit exscribere, suo loco cum reliquis hujus imposto-
ris scriptis edenda.

OPERA QUÆ EXSTANT.

FRAGMENTUM INCOGNITI OPERIS ADVERSUS JUDÆOS.

(Coll. Maii, t. VIII, part. II, p. 26.)

ΣΙΛΒΕΣΤΡΟΥ.

Εἰ δὲ τισὶν ἀδύνατον δοκῆι ἐν ἐνὶ δύο εἶναι τινα, καὶ
ἅμα μὲν κατέχεσθαι, ἅμα δὲ σταυροῦσθαι, καὶ τὸ ἐν
τούτων ὑπομένειν τὴν ὕβριν, ἀνθρωπίνῳ ὑποδείγματι
τοῦτο ἀποδείξαι πειράσομαι· ἡ βασιλικὴ πορφύρις, ἔριον
ἦν· τούτῳ μίγνεν τῆς κογχύλης τὸ αἶμα, χροῖαν πορφυ-
ρέαν αὐτῷ παρέσχε·ν ὅτι οὐκ ἐνὶ ἀνθρώπῳ τοῖς δακτύλοις,
καὶ ἐκλυώθητο γινόμενον στήμων, ποῖον ἄρα τὴν στρί-
ψιν ὑπέμνε, τὸ ἔριον ἢ ἡ βαφή; δῆλον ὅτι τὸ ἔριον· χρῆ
τοῖν ὁμοιωσαὶ τῷ μὲν ἔριον τὸν ἀνθρώπον, τῇ δὲ πορφυ-
ρέῃ χροῖᾳ τὸν θεὸν λόγον, ὃς ἦνωτο ἐν τῷ πάθει τῷ σταυρῷ,
ἀλλὰ τῷ πάθει παντελῶς οὐχ ὑπέπεσε. Εἰ δὲ οὐκ ἀρκαι
τὸ ῥῆθιν ὑπόδειγμα, προσθήσω καὶ ἕτερον. Δυνατὸν ἐστὶ
δέυδρον ἔχον ἐν αὐτῷ τὰν ἄκτινα τοῦ ἡλίου τμηθῆναι· ἐν
τῷ οὖν τέμνεσθαι, θεωροῦμεν ὅτι τὴν πληγὴν τοῦ τέμνον-
τος σιδήρου ἢ ἀκτὶς πρώτη ὑποδέχεται πρὶν ἢ τὸ ξύλον
ὑποδέξασθαι. ἀλλ' ἡ λαμπιδῶν, καίτοι ἐπὶ οὕσα, οὕτε
τμηθῆναι οὕτε διακοπῆναι δύναται· οὕτω οὖν καὶ ἡ θεότης
οὕτε χωρισθῆναι ἠδύνατο οὕτε τμηθῆναι καὶ παθεῖν· τοῦτο
δὲ ὑπέπεσε τῷ πάθει, ὃ καθάπερ ξύλον καὶ δεθῆναι ἠδύ-
νατο καὶ κρατθῆναι. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ὑποδείγματα
εἴρηται εὐτελῆ παρ' εὐτελοῦς καὶ θνητοῦ ἀνθρώπου, ἀμν-
δρᾶν τινα ἔνοιαν τῆς φρικτῆς οἰκονομίας παραστῆσαι τοῖς
πιστοῖς ὀφειλόντα· οὐ μὲν δυνατὸν τοῦ παντός ἐπιπέσθαι,
ὅτι μὴ δὲ δύναται κτιστὴ φύσις καταλαμβάνειν τὴν ἄκτισ-
τον καὶ ἀκατάληπτον οὐσίαν ἐκείνην τοῦ λόγου, ὃς τούτου
ἔνεκεν ἀναλαβεῖν σάρκα ἐκ τοῦ ἡμετέρου φεράματος κα-
τοξίωσεν, ἵνα ἡμᾶς θείας κοινωνοῦς ἀπεργάσεται φύσις,
καὶ ἐνώση αὐτῷ τὴν ἡμετέραν φύσιν· ἔνωσιν δὲ φημι
ἀσύγχυτον καὶ ἀτρεπτον καὶ ἀναλλοιωτον καὶ ἦν ἐπίστα-
ται μόνος αὐτός.

FRAGMENTUM ALIUD.

(Maii Spicil.)

Silvester, unus ex primis Romæ episcopis in alterca-
tione cum judæis de Sertatore nostro Jesu-Christo,
ait :

Si quis in meridie arborem, sole splendente, cæ-
dere vellet, nonne tum securis arborem feriret, sole
omnino circumvestitam? Sane, inquit Noe. Tum Sil-
vester addidit : Num fieri potest ut sol feriatut
cædatur, qui cæteroquin securum et arborem prorsus
circumambit? Sic igitur in Christo, corpus quidem
est arbor, securis passio, sol est divinitas. Passus
est Christus, quin divinitas diminutionem ullam
propter passionem perpessa est.

EPISTOLÆ

Quæ ad Sylvestrum I Papam attinent.

MONITUM IN EPISTOLAM SEQUEMTEM.

(Const., pag. 344.)

Anno Christi 314, Silvestri papæ primo, Arelate

habitu est concilium, quod in ea civitate eodem anno intra diem Kalendarum Augustarum Constantinus imperator a Donatistis interpellatus indixerat. Roma recedere cum non potuisset Silvester, Arelaten vice sui Claudianum et Vitum presbyteros, necnon Eugenium et Cyriacum diaconos destinavit. Patres illic congregati de Donati causa sententiam dicere non contenti, etiam canones ediderunt ad ecclesiasticam disciplinam pertinentes, quorum notitiam, Silvestri opera, cum omnibus communicandam duxerunt. Quapropter canones illos ipsi inscriptos ad eum mittere studuerunt, rursumque paulo post, cum Constantinus de appellatione Donatistarum indignabundus, eis ad proprias sedes revertendi potestatem dedisset, antequam Arelate discederent, aliam eidem papæ scripserunt epistolam, ad cujus calcem præcipuorum canonum a se editorum summam exprinunt. Primum quidem scriptam plures mss. exhibent: altera autem epistola, quæ nec satis integra nec a mendis purgata, e veteri codice Arelatensis ecclesiæ privilegia continente, nunc in bibliotheca Colbertina asservato, exscripta est.

EPISTOLA I.

ARELATENSIS SYNODI AD SILVESTRUM PAPAM.

Indidem.

Domino sanctissimo fratri Silvestro (1) Marinus vel cæus episcoporum qui adunati fuerunt in oppido Arelatensi. Quid decreverimus communi consilio, charitati tuæ significamus, ut omnes sciant quid in futurum observare debeant.

Primo in loco de observatione Paschæ dominicæ, ut uno die et uno tempore per omnem orbem (2) a

(1) Codex Corbeiensis sæculo sexto exaratus, necnon Morbacensis monasterii in Basiliensi diocesi, Domino sanctissimo fratri Silvestro cæus episcoporum sexcentorum, qui adunati, onissis verbis Marinus vel, quæ pariter absunt ab exemplari Colb. quod Arelatensis Ecclesiæ olim fuit. In indice autem prævio prædicti ms. Corb. similiter legitur, *Epistola sexcentorum episcoporum ad Silvestrum papam de diversis ordinationibus*. Et ad epistolæ ipsius calcem: *Explicunt canones quos fecerunt DC. episcopi in civitate Arelatensi*. Constantinus in epistola ad Chrestum apud Eusebium, lib. x hist. c. 5, episcopos e diversis provinciis prope infinitis convocasse se scribit. Arelatensis ii synodus, can. 18, concilium hoc ex omnibus mundi partibus, quarum videlicet Constantinus principatum obtinebat, congregatum dicit. Quocirca Augustinus in illud, lib. ii de bap. cont. Donat. cap. 9, plenarium et universæ Ecclesiæ concilium vocat, et lib. iii contra Parmenianum c. 4, n. 21, et cap. 6, n. 31, ejusdem adversus Donatistas judicium notans, eos totius orbis iudicio et auctoritate superatos atque convictos dicit.

(2) Hoc ipsum approbavit Nicæna synodus, uti Eusebius, lib. iii de Vita Constantini, c. 19, testatur his verbis: *Placuit omnium episcoporum iudicio, ut sanctissimam Paschæ festivitatem uno eodemque die celebraretur*; quomodo in urbe Roma perque omnem Italiam, Africam, Ægyptum, per Hispaniam, Gallias, Britannias, Libyas, per universam Achaiam, per Asianam et Ponticam diocesim, per Ciliciam denique concordis sententia observatur. Unde colligere est nonnisi perpaucos tum fuisse, qui ab ea sententia quam Victor aliique pontifices Romani propugnant, dissiderent.

A nobis observetur, et juxta consuetudinem (1) litteras ad omnes tu dirigas. Tum reliqui canones, quos in editionibus conciliorum legere est, subjiciantur. Aliquanto post, et interjectis quibusdam opusculis, in Corbeiensi codice habetur: Incipiunt nomina episcoporum cum clericis suis, vel quanti vel ex quibus provinciis ad Arelatensem synodum convenerint sub Marino episcopo, temporibus Constantini, ad dirimenda schismata vel pravas hominum intentiones, Volusiano et Anniano consulibus (ann. Chr. 314). Exinde subjiciuntur nomina episcoporum et clericorum ea ratione, qua Sirmondus Arelatensibus canonibus ea subnexuit. In Colbertino autem exemplari not. 3368, post ejusdem synodi canonem 22, qui 21 in hoc codice appellatur, proxime subsequitur: Synodus habita episcoporum in civitate Arelatensium apud Marinum episcopum ecclesiæ catholicæ, temporibus Constantini augusti Volusiano et Anniano cons. (ood. ann.).

Convenerunt ex provincia Sicilia civitate Siracusanorum, hoc est Chrestus episcopus et Florus diaconus.

Ex provincia Campania civitatis Capuensium Protinus episcopus, Agrippa et Pinus diacones.

Ex provincia Dalmatia civitate Aquilensium Theodorus episcopus, Agathon diaconus.

Ex provincia Apulia civitate Alpiensium (Log. Arpiensium) Pardus et Crescens diac.

Ex urbe Roma, quos Silvester episcopus misit, Claudius (Sirm. Claudianus) et Vitus presbyteri, Eugenius et Quiriacus diac.

C Ex provincia Italia civitate Mediolanensi Merocles episcopus, Severus diaconus.

Ex provincia Viennensi civitate Massiliensi Horeus episcopus, Nazarius lector.

Ex provincia Viennensium civitate Arelatensi Marinus episcopus, Salamas presbyter, Nicasius, Afer, Ursinus et Petrus diac.

Ex provincia qua supra civitate Viennensium Verus episcopus, Bedas (Corb. ms. Beflas) exorcista.

Ex provincia qua supra civitatis Vasiæ Darnus (Idem ms. Dafenus) episcopus, Victor exorcista.

Ex provincia qua supra civitatis Arausicorum Faustinus presbyter.

Ex portu Nicensi Innocentius diaconus, Agapetus exorcista.

[Ex civitate Aptensium Romanus presbyter, Victor exorcista] (2).

Ex provincia Gallia civitate Remorum Imbittausius episcopus, Primogenius (Sirm. Imbetausius.... Primigenius) diac.

(1) Consuetudinis hujus meminere Innocentius, epist. 14, ad Aurelium, Cyrillus Alexandrinus apud Bucherium, pag. 48, et Leo epist. 88. Epiphanius tamen hær. 70, n. 10, innuit, ab Apostolorum ævo ad Hadriani tempora totum orbem Christianum, quo die Pascha celebrandum esset, ab antistite Jerosolymitano didicisse. Verum in apostolicis Constitutionibus, quibus ille nititur, uti lib. v, cap. 16, videre est, nihil hujusmodi decernitur.

(2) Quæ unciis sunt inclusa, in ms. Colb. omituntur, sed supplentur ex Corb.

Ex civitate Rotomagensium Avidanus (*Id.* Avitianus. *Corb. ms.* Ausanius) episcopus, Nicetius diac.

Ex civitate Augustodunensium Reticius episcopus, Amandinus (*Sirm.* Amandus) presbyter, Filomatus diac.

Ex civitate Lugdunensium Voccius (*Id.* Vocius.... Petulinus) episcopus, Pitolinus exorcista.

Ex civitate Agrippinensium Maternianus episcopus, Marinus (*Sirm.* Maternus... Macrinus) diac.

Ex provincia Aquitania civitate Gabalum Genialis diaconus.

Ex civitate Burdegalensium Orientalis episcopus, Flavius diaconus.

Ex civitate Trevirorum Agreicius episcopus, Felix exorcista.

Ex civitate Tolosa (*Sirm.* Elusatum) Mamertinus B episcopus, Leontius diac.

Ex provincia Britannia civitate Tubricentium (*Id.* Eboracensi, *Corb. ms.* Eboricensi) Eburius episcopus.

Civitate Londnensium Restitutus episcopus.

Civitate Colonia Londinensium Adelfius episcopus (1).

Ex provincia Spania civitate Emerita Liberius episcopus, Frontinus (*Sirm.* Florentius) diaconus.

Civitate Bœtica Sabinus presbyter.

Civitate Ursolentium Natalis presbyter, Ceterius diac.

Civitate Tarracone Probatius presbyter, Castorius diac.

Civitate Cæsaraugusta Clementius presbyter, Rufinus exorcista.

Civitate Bastigensium Termasius presbyter (*Corb. ms.* Genesis presb.), Victor lector.

Mauritania civitate Cæsariensium Fortunatus episcopus, Deuterius diac.

Ex provincia Sardinia civitate Caralis (2) Quintasius episcopus, Ammonius presbyter.

Ex provincia Africa civitate Carthagine Cæcilianus episcopus, Sperantius diaconus.

Civitate Uthina Lampadius episcopus.

Civitate Uthica Victor episcopus.

Civitate Beneventiana (*Corb. ms.* Beneventani, *Sirm.* Beneventina) Anastasius episcopus.

Civitate Tybartina (*Id.* Tuborbitana) Faustus episcopus.

Civitate Proculfiliis (*Id.* Procofeltis) Surgentius D episcopus.

Numidiarum civitate Legisvolumini Victor episcopus.

Civitate Verensium Vitalis episcopus.

Ex portu ab Urbe Gregorius episcopus. (3)

Ex Centumcellis Epictetus episcopus.

Ab Ostiis Leontius et Mercorius presbyteri.

(1) Ex *ms.* *Corb.* hic supplendum, *Exinde Sacerdos presbyter, Arminius diaconus.*

(2) *Colb. ms.* prima manu, *Quintas*; secundis curis, *Quintus*; corrigitur ex *Corb.* et epistolæ sequentis inscriptione.

(3) In *ms.* *Corb.* ut apud *Sirm.* de loco qui est in portu Romæ.

Hactenus codex Colbertinus 3368, quem non ideo hic exscribendum censuimus, quia eum existimamus sinceriores Corbeiensi quam Sirmondus 1 tom. Concil. Gall. vulgavit, sed ut novarum lectionum accessione, illæ quæ jam vulgatæ fuerant, vel illustrentur, vel firmentur.

EPISTOLA II

SYNODI ARELATENSIS AD SILVESTRUM PAPAM.

(*Const., pag. 345.*)

De rebus in ea gestis et canonibus ab ea constitutis.

Delectissimo papæ Silvestro Marinus, Agræcius, Natalis, Theodorus, Proterius, Vocius, Verua, Probatius, Cæcilianus, Faustinus, Surgentius, Gregorius, Reticius, Ambitaenus, Termatius, Merocles, Pardus, Adelfus, Hibernius, Fortunatus, Aristasius, Lampadius, Vitalis, Maternus, Liberius, Gregorius, Crescens, Avitianus, Dasius, Orientalis, Quintasius, Victor, Epictetus, in Domino æternam salutem.

I. *Donatistæ aut damnati aut repulsi.* — Comuni copula charitatis et unitate matris Ecclesiæ catholicæ vinculo inhærentes, ad Arelatensium civitatem piissimi imperatoris voluntate adducti, inde te, gloriosissime papa, commerita reverentia salutamus. Ubi graves ac perniciosos legi nostræ atque traditioni effrenatæque mentis homines (Donatistas) perulimus, quos et Dei nostri præsens auctoritas, et traditio ac regula veritatis ita respuit, ut nulla in illis aut dicendi ratio subsisteret, aut accusandi (Cæciliani) modus ullus aut probatio conveniret. Ideo iudice Deo et matre Ecclesia, quæ suos novit et comprobat, aut damnati sunt, aut repulsi. Et utinam, frater dilectissime, ad hoc tantum spectaculum interesse tanti fecisses: profecto credimus quia in eos severior fuisset sententia prolata, et, te pariter nobiscum (1) iudicante, cœtus noster majore lætitia exultasset. Sed quoniam (2) recedere a partibus illis minime potuisti, in quibus et Apostoli quoque (3) sedent, et cruor ipsorum sine intermissione Dei gloriam testatur.

II. Non tamen hæc sola nobis visa sunt tractanda, frater charissime, ad quæ fueramus invitati; sed et consulendum nobis ipsis censuimus. Et cum diversæ sint provinciæ (4) ex quibus advenimus, ita et varia contingunt, quæ nos censum observare debere. Placuit ergo, præsentem Spiritu sancto et Angelis ejus, ut et his qui singulos quos movebat (5) iudicare

(1) Ita episcopi illi omni honore dignum censent apostolicæ sedis præulem, ut sibi tamen cum eo iudiciorum societatem attribvere non dubitent.

(2) Abundat illud *quoniam*

(3) Hoc est, Ecclesiæ præesse, ejusque in successoribus suis curam agere non desinunt. Hinc perspicitur cur sedes Romana sedes apostolica dicatur.

(4) Scilicet Sicilia, Campania, Apulia, Dalmatia, Italia, Gallia, Britannia, Hispania, Mauritania, Sardinia, Africa, Numidia, uti catalogus seu a Sirmondo e *ms.* Corbeiensi, seu a nobis (*Constantio*) Colbertino expressus docet. Episcopis autem in synodo congregatis alia negotia, præter ea propter quæ vocati sunt, prout Ecclesiæ utilitas postulat, tractare licere ex proximis verbis liquet.

(5) Forte, ut ex his quæ singulos quosque movebant, iudicare præferremus de quiete præsentem (hoc est, ut inter ea, quibus, unusquisque movebatur, primum quæ ad quietem et pacem præsentem conducere;

preferremus de quiete presenti. Placuit etiam antequam a te, qui majores dioceses tenes, per te potissimum omnibus insinuari. Quid autem sit quod senserimus, scripto nostræ mediocritatis subjunximus.

III. At id primo in loco de vita nostra atque utilitate tractandum fuit: ut quia unus pro multis mortuus est et resurrexit (Rom. v), ab omnibus tempus ipsum ita religiosa mente observetur, ne divisiones vel dissensiones in tanto obsequio devotionis possint exurgere. Censem ergo Pascha Domini per orbem totum una die observari. De his quoque, qui quibuscumque locis ordinati fuerint (1) ministri, in ipsis locis perseverent. De his etiam, qui arma in pace projiciunt, placuit abstinere eos a communione. De circissariis (2) agitatoribus qui fideles sunt, placuit eos quam diu (3) agitant, a communione reparari. De his qui in infirmitate sunt constituti, et credere volunt, placuit eis manum imponi. De præsidiibus autem qui fideles sunt, et ad præsidium consiliunt, ita pla-

schismatis causam judicando, decerneremus). Placuit etiam ante scribi ad te, qui majores dioceses tenes, et per te potissimum omnibus insinuari quod a nobis judicatum atque definitum est.

(1) Observat Sirmondus ministrorum nomine subdiaconos inferioresque clericos hic designari: maxime cum nominati de diaconis et presbyteris, qui solent loca sua mutare in quibus ordinati sunt, ejusdem concilii canone 21 decernatur, ut si se ad alium locum transferre voluerint, deponantur.

(2) Hic circissarii a circo dicti, vocantur in Eliberitani concilii canone 4, aurigæ, quia nimirum quadrigas in circo agitabant. Unde in ipso canone 4, qui nunc summationem perstringitur, sicut et in Arelatensis II, canone 20, eisdem simpliciter agitatores appellantur.

(3) Ita Sirm. ac vetus codex Corb. Labbeo autem agunt preferenti favere videtur Arelatensis II concilii canon 20, ubi legitur: De agitatoribus sive theatricis, qui fideles sunt, placuit eos, quamdiu agunt a communione separari; necnon istud Eliberitani concilii can. 62; Si auriga et pantomimus credere voluerint, placuit ut prius actibus suis renuntient. Qui si facere contra interdictum tentaverint, projiciantur ab Ecclesia. At cum in duobus illis locis non de circissariis seu aurigis solis, quorum proprium est equos agitare, sed etiam de theatricis seu pantomimis sermo sit, verbum agere vel facere, quod utrisque commune est, recte usurpatur.

acuit, ut cum promoti fuerint, litteras quidem accipiant ecclesiasticas communicatorias; ita tamen, ut in quibuscumque locis gesserint, ab episcopis ejusdem loci cura de illis agatur; et si cœperint contra disciplinam agere, tunc demum a communione excludantur. Et de iis quidem qui in republica agere (1) volunt similiter. De Afris (2) autem quod propria sua legeuntur, ut rebaptizent, placuit ut si ad Ecclesiam aliquis hæreticus venerit, interrogent eum Symbolum; et si perviderint eum in Patre et Filio et Spiritu sancto esse baptizatum, manus tantum ei imponantur (3). Quod si interrogatus Symbolum, non responderit Trinitatem hanc, merito baptizetur, etc. Tunc (4) tædians jussit omnes ad suas sedes redire. Amen.

(1) Hoc est, magistratum aliquem gerere: quod sub ethnicis imperatoribus interdictum erat, quia fidelibus hoc officio fungi, maxime in ludis ac muneribus publicis curandis, sine ulla idololatriæ labe vix ac ne vix quidem licebat.

(2) Vetus codex Corb. necnon Morbac. et unus Colb. in ipso concilii canone 8 loco verborum De Afris, habent De Arriis, et prædictus ms. Corb. manu 2 De Arrianis, quod alter Colb. etiam 1. manu exhibet. Sed optime monuit Sirmondus non mutandum De Afris: cum Arrit seu Arriani necdum noti fuissent. At apud Afros etiamnum multi ab opinione Cypriani non recesserant: et ipsi Donatistæ lapsos, tametsi baptizatos in Ecclesia catholica, rebaptizare non timebant. Quocirca schismatis eorum auctor Donatus a Casis nigris, teste Optato, a Melchiade fuit damnatus, quod confessus sit se rebaptizasse et episcopis lapsis manum imposuisse. Hunc autem rebaptizandi morem præsertim in Africa obtinere ita notum erat, ut inter statuta quæ recens ordinatus epi copus, ex præscripto Gelasii papæ, accipiebat, diu retentum sit istud: Afros passim ad ecclesiasticos ordines præterdentes, nulla ratione suscipiat: quia aliqui eorum Manichæi, aliqui rebaptizati sæpius sunt probati.

(3) In ipso concilii canone hic additur ad accipiendum Spiritum sanctum.

(4) Supple, Constantinus imperator, de quo sermo haud dubie habitus fuerat. Hoc autem tædium imperatori huic perperit Donatistarum etiam ab Arelatensis synodi judicio ad ipsum appellantium pertinacia, ut ipsemet in epistola, qua episcopos qui synodo interfuerant, ad suas sedes reverti permittit, testificatur.

APPENDIX.

VARIA DUBIÆ AUCTORITATIS SCRIPTA.

CAPITULUM SANCTI SILVESTRI PAPÆ.

(Conc. coll. Mansi.)

Si quis filiam, aut sororem ex sacro fonte vel chrismate in conjugio sociaverit, dividantur, agant pœnitentiam annis 5 (1).

DECRETUM SANCTI SILVESTRI PAPÆ.

(Indidem.)

Constituimus et anno 324 præsentis decreto censemus ut in primis paternaliter vocentur et per septem

(1) Ex addit. ad Burchard. in manuscripto codice Luc.

D dies expectentur, nullius ecclesiasticæ rei interdicta licentia. Huic vero expectationi iterum addantur dies septem, interdicta licentia ecclesiasticam intrandi, et omnia divina officia audiendi. Post vero adjiciuntur duo dies a pace et communione sanctæ Ecclesiæ suspensus; deinde vero aliis duobus diebus sub eadem expectatione rei deportentur. Quibus uno die superaddito, omni expectatione veluti jam desperata, reus mox anathematis gladio feriatur (1).

(1) In codice Vaticanico Palatino 574, in quo continetur collectio quædam conciliorum, legitur etiam sub hoc titulo: — Constitutio apostolicæ sedis. c. Silves-

CENSURA

DUARUM EPISTOLARUM SEQUENTIUM.

(Const. Append., p. 51.)

I. *Dux illæ epistolæ a Petro Crabbio primum editæ sunt ex vetusto libro Coloniensi. Ambas simul Baronius reperisse se ait in duobus exemplaribus Cresconianæ collectionis: sed primam dumtaxat Annalibus suis ad ann. 325, n. 171, inserendam duxit, de sequenti hæc subjecisse contentus: Huic habetur conjuncta Silvestri epistola ad synodum, sed mendosissima, quæ et ob consules perperam positos commentitia reputatur, utpote quæ data et accepta habeatur sub consulatu Constantii quarto cum Constantini octavo vel septimo, qui est ab hoc annus quintus. Quamquam anno quinto a Nicæna synodo, hoc est 329, non Constantius, sed frater ejus senior Constantinus quarto cum Constantino patre octavo consulatum gessit: sed anno 325, Constantius primum, non quartum, cum Constantino septimo consulatum iniiit. De eadem epistola Labbeus, to. II Concil. pag. 58, ita censet: Nec sincerum est hoc responsum, quod commentitium et mendosissimum VERE dixerim, et non tantum FERE, ut Binius.*

II. *Neque primam idem Labbeus existimavit sinceriores, utpote, inquit, cujus stylus suppositionem arguit cum temporis nota. Eam re ipsa tanto concilio indignam esse cum sola lectio persuadeat, inde quisque magis ac magis convincitur, ubi illam cum altera genuina ejusdem concilii ad Alexandrinam aliasque ecclesias contulerit. In hac quippe primo simpliciter salutem dicunt episcopi Nicææ congregati et ad magnum sanctorumque concilium convocati, ac deinde C quid a se gestum quidve definitum sit explicant. In illa vero salutem dicit post Osium Macarius Jerosolymitanus episcopus, Alexandro Alexandriae et Eustathio Antiochiæ episcopis, qui prius appellandi fuerant, prorsus non nominatis, nec quidquam postea de iis, quæ decreta fuerant, exponitur. Istud autem eo minus tacendum erat in hac epistola, quod ideo a synodo scripta fingatur, ut rerum a se gestarum confirmationem peteret. Ait quidem Baronius ad ann. 325, n. 171: Cum his litteris missum fuisse decretum fidei et reliqua in synodo gesta, certum est. Ejusque assertionem ex parte firmant Dionysius Exiguus alique canonum compilatores Dionysii ævo non inferiores, quatenus Nicænae synodo placuisse notant, ut omnia, quæ statuta sunt, ad urbis Romæ episcopum mitterentur. Sed assentiri D nequimus asserenti, hæc omnia cum iis litteris missa esse, in quibus nihil missum memoratur: id enim taceri in hujusmodi litteris non solere consuetudo docet.*

ter episcopus universis episcopis per Gallias, et septem provincias. Placuit apostolicæ sedi, ut si quis ex quolibet ecclesiastico gradu, etc., et est totum primum caput epistolæ 5 Zosimi papæ, sed pro metropolitani Arelatensis, ut ibi legitur, substitutum est Metropolitanus Austodunensis; et pro Patroclo, legitur Renitio. Simili fraude in ms. S. Floriacensi eadem Zosimi epistola Silvestro trihuitur, et ad Viennensem Ecclesiam traducitur apud patrem Constant. in Append. tom. 1, epist. Rom. Pontif. col. 35. Ita Ballearini fratres in dissert. de Antiq. Collect. Canon. part. II, cap. 10, § 3.

A III. *Sed neque desunt notæ, quibus hæc synodi Nicænae epistola Silvestrique rescriptum ex ea officina, ex qua superius Constitutum, proditiisse deprehendantur. Parem utique in illis offendimus sermonis barbariem: eisque communes sunt quædam locutiones, quæ quo magis singulares, eo minus dubitare nos sinunt quin ortum ex eodem cerebro habeant. Porro quemadmodum Constitutum, ut ipse titulus præ se fert, gradus vel religioqualiter a Silvestro custodiatur, decernit, ac subinde, cap. 3, de hoc papa dicitur, Fecit GRADUS: ita in epistola ad Silvestrum legimus, eum decere GRADUS vel ordines constituere urbis. Rursum eadem epistola, ubi occurrit, Sicut docet mystica veritas, cum his consentit Constituti cap. 3: Sic datur mystica veritas. Item animadvertimus in memorata Nicænae synodi epistola, B FIXOS gradus, in Silvestri rescripto, Confirmitur siquoque chrisimatis vos sanctam accepisse gratiam, in ejusdem papæ Constituto, n. 4, FIXAS cortinas, et cap. 11: Quidquid sermone FIXERO, vestro chirographo confirmetur. Ex hoc autem loco, ubi chirographus pro subscriptione ponitur, intelligere est illud Silvestri ad Nicænam synodum rescribentis, Meum chirographum et discipulorum meorum offero. Demum in eadem epistola, quemadmodum in Constituto, Victorinus eandem ob causam iisdemque verbis, quia cyclos Paschæ pronuntiabat fallaces, culpatur. Sic informium illorum fetuum parens omnino latere nequit, utpote quem sua ipsius loquela manifestum faciat. Conjecturas nostras, quibus hunc Symmachi papæ temporibus vixisse suspicamur, jam non semel proposuimus.*

EPISTOLA

NICÆNÆ SYNODI AD SILVESTRUM PAPAM.

(Indidem.)

Ut quicquid constituit ab eo confirmetur.

Beatissimo papæ urbis Romæ cum omni reverentia colendo Silvestro, Osius, episcopus provincie Hispaniæ civitatis Cordubæ, Macarius, episcopus urbis Jerosolymitanæ, Victor et Vincentius, presbyteri urbis Romæ ordinati ex directione tua (1), et cæteri episcopi cccxxviii, in Domino salutem.

Quoniam omnia (2) corroborata de divinis mysteriis ecclesiasticæ utilitatis, quæ ad robur pertinent sanctæ Ecclesiæ catholicæ et apostolicæ, ad sedem tuam Romanam explanata et de græco redacta scribere confitemur: nunc itaque ad (3) veræ fidei augmentum accurrimus roborari. Itaque censeat vestra apostolica doctrina episcopos totius vestræ apostolicæ urbis in unum convenire, vestrumque habere concilium: sicut docet mystica veritas (4), confirmet nostra sanctita, ut gradus fixos connexa ordinationi tuæ sanctimonie nostra possit habere regula: quoniam decet numerum dictorum coepiscoporum a te discere

(1) Ita Baron. At in aliis libris salutatatio seu inscriptionis hic desinit.

(2) Apud Baron. corroborantur divinis mysteriis ecclesiasticæ utilitatis causa.

(3) In edit. concil. ad vestræ sedis argumentum.

(4) Sic Baron. At alii libri, ut firmetur nostra sanctimonia, gradusque fixos vel textus ordinationis tuæ.

gradus (1) vel ordines constituere urbis. Quidquid autem constituimus in concilio Nicæno, precamur vestri oris consortio confirmetur. Oret beatitudo tua pro universo concilio. Data 8 kalendas Julias, accepta 13 kalendas Novembris Paulino et Juliano summis consulibus.

EPISTOLA

SEU RESCRIPTUM SILVESTRI AD SYNODUM NICÆNAM.

(*Const. App.*, p. 54.)

Silvester episcopus sedis apostolicæ et sanctæ Ecclesiæ catholicæ reverendæ religionis urbis Romæ, fratribus et coepiscopis, qui in Nicænum concilium conveniunt, in Domino salutem.

Gaudeo promptam vos benignitatem servare. Nam et confirmo sigoque (2) ad doctrinæ vestræ reclamantes de mysterio vel unitate Trinitatis, chrismatis vos, secundum dicta et doctrinam evangelicam, sanctam accepisse gratiam : de quo examinationis probo vera fuisse et esse mansura, quæ in vestrum nostrumque manavere mysterium, meum chirographum et discipulorum meorum offero, in vestro sancto concilio quidquid constituistis, una parem dare consensum. Atque in gremio vestræ synodi parva propter disciplinam Ecclesiæ alligabæ præcepta, propter Victorinum, qui arbitrio suo quidquid vellet affirmabat, et cyclos Paschæ pronuntiabat fallaces, et cum episcopis totius urbis Italiæ examinatam universitas vestri sancti concilii dignetur accipere unitatem. *Et alta manu* : Oret pro nobis beatitudo vestri sancti concilii trecentorum decem et octo, ut charitatis, quæ vobis data est, Domini nostri Jesu Christi servetur augmentum. Data 5 kalendas Novembris, accepta 1 idus Februarii Constantino septies et Constantio Cæsare quarto consulibus.

ALTERA S. SILVESTRI EPISTOLA AD NICÆNAM SYNODUM.

(*Conc. t. II*, p. 721.)

PRÆMONITIO COLLECTORIS.

In Vaticano codice 1342 geminæ istæ apocryphæ epistolæ continentur; adjungitur et tertia, quæ secundo loco ibidem extat, quam cum in collectionibus nemo hucusque inseruerit, ideo hic addenda est, prout profertur a Ballerinis in opere sæpius laudato, pag. 190.

Incipit epistola Silvestri episcopi ad concillium Nicænum directa per Abundantium presbyterum et Abundantium diaconum consulatu Paulini et Juliani 12 kal. octobris

Beatissimis fratribus sanctis et coepiscopis, vel compressibus, qui congregati sunt in Nicæno concilio Sylvester episcopus præsul apostolicæ et catholicæ urbis Romæ in Domino salutem.

Gloriosissimus atque piissimus filius noster Constantinus Augustus cum constitutionibus sancimonii vestri auribus suis intimata cognosceret, una nobis Domino nostro Jesu Christo jubente cum affectu sus-

(1) Apud Baron. gradus conformes conscendere Verbi. Quidquid.

(2) Hoc est adversus eos, qui reclamant et repugnant doctrinæ vestræ de mysterio vel unitate Trinitatis. Deinde chrismatis loco, magis placeret unctionis, scilicet spiritualis.

cipimus, et fidem rectam atque declaratam universo orbi pandit introitum. Hoc sciret (scilicet) charitati vestræ credidimus intimandum concilium a nobis congregatum in diocesi nostra contra Victorinum episcopum et Hippolytum diaconum, qui claruerunt Manichæorum consortio, et Jobianum, et Calixtum, qui in sua extollentia dicebant non pascha venire die suo, nec mense, sed 10 kal. maii custodiri. Quos damnatos, et ejectos extra Ecclesiam et excommunicatos omnis mundus cognoscat. Qui in concilio sedis apostolicæ cognitione vulgata polluti sensibus suis non recte nosse tacuerunt, et scelesti perpetrare compositionum innocentium execranda pollutione damnatos. Et quia in secessione funesta ipsi sibi morte præventi ultimo die ausi sunt pollutionem sacerdotii sua ordinatione relinquere quod infirmari ab hominibus sanctis et consacerdotibus nostra prædicatione et apostolicis doctrinis præcipimus damnari, contra Photium et Sabellium maxime et Arium anathemate percussus (F. percussus vel percussus) quasi vestro ore confirmantes damnatus; et quidquid in concilio Nicæno civitatis Bithyniæ constituistis pro veritate (F. Universalis) Ecclesiæ moderatione pari forma custodimus : libra ponderatione censetis. Dat. 6 kal. jan. *Et alta manu* : Dominus noster Jesus Christus vos conservare digneur, sancti et coepiscopi fratres.

CENSURA OPUSCULI SEQUENTIS.

(*Const. App.*, p. 55.)

Concilium hoc Petrus Crabbe duabus epistolis proximè subnexuit, sed præposuit Constituto superiori, quod Romano in concilio ante Nicænum habito editum fingitur. An ex uno eodemque exemplari quatuor illa monumenta descripserit, non declarat. Hujus artificem a cæterorum architecto diversum esse sermonis discrepantia innuit. In hoc quippe nec barbaries, nec obscuritas eadem apparet. Neque in sermone solum, sed et in decretis rebus inter hoc atque alterum Romanum concilium quædam est dissensio, uti fidem faciunt quæ in utroque constituuntur de tempore, quo clericus in unoquoque gradu, prius quam ad alterum promoveatur, permanere debeat. Postremum hoc cum libri pontificum auctori, tum Isidoro Mercatori ignotum fuit. Suspectum evadit vel ex ipso titulo, in quo præsertim Constantino habitum dicitur; cum apud Baronium atque eruditos in confesso sit, Constantinum Roma tunc abfuisse. Baronius lapsum putat librarii, qui quod cap. 1 de Nicæna synodo memoratur, ad hanc imprudens retulerit. Quis etiam sibi in animum induxerit, CCLXXV episcopos tam convenisse a Silvestro vocatos, cum neque id facile, neque necessarium fuerit. Præterea titulus capituli 3 indicat ibi subnexum fuisse statutum, quo concilia ter in anno celebranda esse decernebatur. Quod si ita est, quis admittendum putet illud concilium, quod cum idcirco maxime congregatum dicitur, ut quidquid Nicæm constitutum est confirmet, ab ipsius tamen definitione de synodis bis in anno congregandis statim recedat. Quocirca tametsi ultro largiamur Silvestrum statim a concilio Nicæni celebratione synodum convocasse, in qua

prædicti concilii acta confirmari, atque ex hac forsitan A synodo collecta esse decreta, quæ hic subiiciuntur; vicinissim tamen dandum est ipsam collectionem, cujusmodi ad nos perveni, adulterinum nonnihil præ se ferre, quod si inter sincera et authentica summorum pontificum scripta, quæ fidem faciant, locum dare non sinit, quoad castigetur atque idonea auctoritate sulciatur.

EPISTOLA

seu relatio concilii quod sanctus papa Silvester celebravit, præsentate Constantino Augusto, in urbe Roma intra Thermas Domitianas cum cclxxv episcopis, qui in ipsa synodo conveniant vocati a beato Silvestro.

Indidem.

I. Quidquid actum est Nicææ confirmatur.

SILVESTER episcopus sanctæ et apostolicæ sedis præsul (1) urbis Romæ dixit: Quidquid in Nicæa Bithyniæ constitutum est ad robur sanctæ matris Ecclesiæ catholicæ et apostolicæ a sanctis sacerdotibus cccxxviii, nostro ore conformiter confirmamus. Omnes, qui ausi fuerint dissolvere definitionem sancti et magni concilii, quod apud Nicæam congregatum est sub præsentia piissimi et venerandi principis Constantini augusti, anathematizamus. Et dixerunt omnes: Placet.

II. De Paschæ solemnitate.

Omnibus episcopis et presbyteris præceptum est Paschæ observantiam custodire (2) a luna xiv, usque ad xxi, ita ut Dominicus dies coruscet. Et dixerunt episcopi: Placet.

III. De conciliis ter in anno celebrandis (3).

Silvester episcopus dixit: Robustius duximus con-

(1) Vocabulum præsul in edit. concil. Lupar. et Lab. omittitur.

(2) Innocentius I ignotum sibi fuisse hoc decretum hæud obscure docet, cum ad Aurelium Carthaginensem episcopum hac de re scribens, dicere satis habuit; *Quoniam in xxiii luna nullum Pascha umquam, ante hoc Pascha, factum esse cognoscimus.* Alioqui dicendum ei fuerat, Pascha luna xxiii, minime celebrandum esse, quoniam ex Silvestri præscripto ultra lunam xxi, hoc festum excurrere non debeat. Dionysius Exiguus epist. 1, apud Bucherium pag. 487. Pascha a luna xiv, ad xxi, seu quod idem est, a die xiv ad xxi, celebrandi præceptum ad divinam auctoritatem refert: *Tanta hac auctoritate divina claruit, primo mense xiv die ad vespertum usque ad xxi, festivitatem paschalem debere celebrari.*

(3) In edit. concil. Lupar. et Lab. nullius codicis auctoritate suppresso hoc titulo, proximum caput cum superiori copulatum est, quia videlicet in illo de synodorum celebratione nihil habeatur. Revocan-

silium, si placet, ut omnis episcopus, qui convenit ad consilium, fidem suam chirographo confirmet: ut deinceps rediens (1) ad parochiam suam, compaginem nostræ salutationis plebi suæ innotescat, ut fide concilii declarata, intemeratus ordo servetur. Et dixerunt episcopi: Placet.

IV. Nulli clerico licere causam in publico examinare.

Silvester episcopus dixit: Nulli omnino clerico licere causam quamlibet in publico examinare (2), nec ullum clericum ante iudicem laicum stare. Et dixerunt episcopi: Placet.

V. De præficiendis in ordinibus et proficiendis.

Si quis ad clericatum promoveri (promoveri) desiderat, hoc justum est ut sit ostiarius annum unum, lector annos xx, exorcista annos x, acolythus annos v, subdiaconus annos v, diaconus annos v, et si (forte sic) ad honorem presbyterii accedat; et faciens in eo ordine annos vi, si fuerit omnium votiva gratia, non præmio, non invasione cupiditatis, nulli prorumpens (præripiens) gradum, sic ab omni ecclesia eligatur consecrandus episcopus, nullo de membris Ecclesiæ intercedente (intercedente), et omni Ecclesia conveniente. Et dixerunt episcopi: Placet.

VI. De ordinationibus et neophytis non ordinandis.

Ut nulli episcopo liceat, sine cuncta ecclesia, a novissimo gradu usque ad primum ordinare neophytum. Et dixerunt episcopi: Placet.

Silvester episcopus dixit: A nobis incipientes, moderamine lenitatis, indicare commonemus, ut nulli episcopo liceat quemlibet gradum clerici ordinare aut consecrare, nisi cum omni adunata ecclesia, si placet. Et dixerunt episcopi: Placet.

EPILOGUS BREVIS

ALIUS CONCILII ROMANI SUB SILVESTRO PAPA HABITI.

(Conc. t. 1, col. 1542.)

Temporibus sancti Silvestri papæ, et Constan-

dum putamus titulum, ut subjectum capitulum non integrum esse lector adnotetur.

(1) In quodam catalogo Romanorum pontificum, qui penes nos est, Xystus I, dicitur constituisse, *ut quicumque episcopus evocatus fuerit ad sedem Romanam apostolicam, rediens ad parochiam suam non susciperetur, nisi confirmata salutationis plebe a sede apostolica.* Quæ verba concilii hujus artifex imitatus esse jure videatur.

(2) In superiori pseudo-concilio Romano seu epist. xi (ubi ex hoc uno capitulo duo conscribuntur, scil. 15 et 16) hic additur, *nisi in ecclesia; ubi publicum pro foro laico, ecclesia pro foro ecclesiastico usurpatur.*

SEVERINI BINI NOTÆ.

Concilium. Postquam imperator jam recens baptizatus Ecclesiam donativis munificentissime locupletasset, hoc concilium a Silvestro pontifice indictum impensis necessariis piissime promovit, eo fine, ut publicam quamdam gratiarum actionem pro accepto beneficio Deo ageret, et Christianæ pietatis encæniam primus Christianus imperator summo omnium gaudio celebraret. Ducenti octoginta sex episcopi a pontifice convocati, ab imperatore vehiculis adducti, et liberalissima annona sustentati, convenerunt Romæ in Thermis Trajani, quem locum Silvester pontifex nuper in titulum crevit, donisque plurimis Imperator

exornavit. Accidit id, quod ex ultimo capitulo constat, Crispo et Constantino iii consulis, anno Christi nati 324, qui est Silvestri 41, et Constantini imperatoris 19. Unde quod principio epilogi auctor incertus aperte scribit, hæc synodum post absolutam Nicænam, Romæ in præsentia Constantini imperatoris celebratam esse, surreptitium est: quod præallegato canone vigesimo, Priscus loco Crispi collega Constantini ponitur, mendosum esse, ex Fastis constat. Causa conveniendi hæc erat, ut Ecclesia ab hæreticorum et hostium incurso libera servaretur, et quæ ad disciplinam pacemque ecclesiæ

lini piissimi Augusti, factum est magnam concilium in Nicæa Bithyniæ, et congregati sunt regulariter ejusdem Silvestri papæ vocatione in idipsum trecenti decem et octo episcopi catholici, qui exposuerunt fidem integram, catholicam, immaculatam, et damnaverunt Arium Photinum, Sabelliumque, atque sequeaces eorum. Eodem quoque tempore, et 15 kal. Juliarum die, quando memoratum concilium magnum, in Nicæa congregatum est, canonica jam facta papæ vocatione in urbem Romam congregavit et ipse, cum concilio præfati Constantini Augusti, ducentos sexaginta septem episcopos, et damnavit iterum tam Calistum, quam Arium, et Photinum, atque Sabellium, et constituit ut presbyterum Arium resipiscentem nemo susciperet, nisi episcopus ejusdem loci eum reconciliaret, et sacrosancto chrismate, per episcopalis manus impositionem, sancti Spiritus gratia, quæ ab hæreticis dari non potest, confirmaret. In qua et consensu et subscriptione omnium constitutum est, ut nullus laicus (2, quæst. 7) crimen clerico audeat inferre. Et ut presbyter non adversus episcopum, non diaconus adversus presbyterum, non subdiaconus adversus diaconum, non

A acolythus adversus subdiaconum, non exorcista adversus acolythum, non lector adversus exorcistam (item, 2, quæst. 7), non ostiarius adversus lectorem det accusationem aliquam. Et non damnabitur præsul (2, quæst. 3), nisi in 72 testibus. Neque præsul summus a quoquam judicabitur, quoniam scriptum est: *Non est discipulus super magistrum*. Presbyter autem cardinalis, nisi quadraginta quatuor testibus non damnabitur. Diaconus cardinalis constitutus urbis Romæ, nisi in 26 (imo 37) non damnabitur. Subdiaconus, acolythus, exorcista, lector, ostiarius, nisi (sicut scriptum est) in septem testibus non damnabitur. Testes autem et accusatores sine aliqua sint infamia, uxores et filios habentes, et omnino Christum prædicantes. Testimonium laici (11, quæst. 1) B adversus clericum (leg. clerici adv. laic.) nemo recipiat. Nemo enim clericum quemlibet in publico examinare præsumat, nisi in Ecclesia. Nemo enim clericus, vel diaconus, aut presbyter, propter quamlibet causam intret in curiam, nec ante judicem cinctum causam dicere præsumat: quoniam omnis curia a errore dicitur, et immolatione simulacrorum. Et si quis clericus, accusans clericum, in

SEVERINI BINI NOTÆ.

ticam conservandam necessaria erant, instituerentur. Ideoque primæ actionis exordio Hippolytum diaconum Valentinianæ hæresis sectatorem. Calistum Sabellii hæresi maculatum, et Victorinum episcopum, qui receptos ab Ecclesia paschales cyclos redarguere præsumpsisset, damnarunt. Quæ reliquis canonibus constituta sunt, fere omnia ad hierarchicum clericorum ordinem spectant. Quod in hac synodo de Ario et Ariana hæresi, quæ orientalem ecclesiam annis aliquot ante lapsis plurimum exagitavit, nulla mentio fiat, ea de causa contigisse videtur, quod pontifex et imperator anno sequente, majore cum apparatu et numero episcoporum totius orbis, concilium œcumenicum Nicææ in Oriente communi consensu congregare decreverint eo fine, ut ubi immortalis odio, et obstinata pertinacia ab Ariani digladiatum esset, ibi sanctorum episcoporum cœtus sacrosancta Dei castra, ad impietatem eorum oppugnandam, firmiter collocarent. Vide Baronium anno 524, num. 123 et sequentibus.

Romanum. Patres ducentos octoginta quatuor in thermis Trajani, ubi Silvester titulum a Constantino præclare dotatum erexit, convenisse supra diximus. Roma, quæ jure caput mundi appellata est, qualis olim ac etiamnum nostro tempore urbs sit, præclare admodum et erudite reverend. D. Georgius Braunius in celeberrimo et insigni suo theatro urbium his verbis declarat: *Roma domina et regina urbium, totiusque mundi caput, quem vere universum fortissimorum virorum rebus præstantissime gestis suo imperio subegorat. De primis ejus conditoribus tam multæ et variæ sententiæ quam diversi scriptores inveniuntur. Et infra: Communior fere omnium sententia est, Romam a Romulo dici. Et paulo post: Tota ejus ærea ad tantam amplitudinem devenit, ut in circuitu collegisse dicitur viginti millia passuum, quæ quinque fere Germanica milliaria efficiunt. Regionibus quatuordecim quondam dividebatur. Portas suburbiorum et urbis in universum numero viginti quatuor fuisse refert Plinius. Livius autem ponit triginta septem. Turres imperio florente circum urbem erant 754. In quibus cum ita res ferret, præsidia collocabantur. Nunc turres solummodo 365. Portæ viginti quinque supersunt, etc. Fertur de Constantio imperatore, quod is campum Martium cum admiratione inspiciens sepulchrum Augusti*

Cæsaris, tot æreis atque marmoreis simulacris ornatum, forum Romanum, jovi Tarpeii delubra, thermas, porticus, amphitheatrum, Pantheon mira altitudine spatiosis molibus formatum, templum pacis; Pompeii theatrum, circum maximum, tot arcus triumphales, tot aqueductus, tot statuas per urbem ad ornatum positas, obstupuisse ac tandem dixisse: Naturam omnes vires in unum urbem effudisse. Tiberis fluvius a septentrione urbem ingreditur, et ex latere meridionali Ostiam versus effluit. Sed quid plura de tanta tamque magnifica urbe commemorem? in qua legitimus et ordinarius sancti Petri successor, maximus Ecclesiæ catholicæ pontifex residet, venerandæ sanctorum apostolorum et martyrum cernuntur reliquiæ, ubi jus Christiano orbi præscribitur. In qua denique suavissimæ Musæ universam Græciam deserentes, sedem ac domicilium invenerunt; ut verissime Cicero de Natura deorum, lib. III, tradit: Quemadmodum nihil in universa rerum natura mundo, sic in terra Roma nihil melius, nihil præstantius invenitur. Hæc de Roma Georgius Braunius beate Mariæ Ub. Colon. ad gradus decanus.

Epilogus brevis sequentiæ concilii Romani. Sunt qui auctoritate hujus epilogi, duo concilia post Nicænum Romæ sub Silvestro habita fuisse existunt: verum cum eadem, quæ a ducentis octoginta quatuor patribus, canonibus viginti, constituta sunt, ab auctore epilogi hujus cernuntur ac breviter recensentur; et quod de Photinianis hac synodo condemnatis scribitur, plane falsum sit, ut ex notis Sirmiensi concilii infra patebit; non alicujus quarti, sed solius secundi Romæ sub Silvestro habiti res gestas ab auctore incerto hic descriptas contineri, verius esse putamus. Baronius anno 323, num. 201. In collectione Isidori Mercatoris hic habetur titulus: *Incipiunt excerpta quædam ex synodalibus gestis sancti Silvestri papæ.*

D Photinum. Cum ex actis Sirmiensi concilii Photinum longe post hæc tempora damnatum esse constet, hujus epilogi initium quod præfationis loco auctor incertus vero Romano concilio in præfixit, ad hæc usque verba, et constituit ut presbyterum, de mendacio suspectum redditur. Reliqua quæ subjunguntur, ab eodem germano concilio Romano decepta sunt, et in compendium redacta.

curiam introiverit, anathema suscipiat. Hic inter cætera prædicta omnium consultu constituit in synodo ut sacrificium altaris non in serico panno aut tincto quispiam celebrare præsumeret, sed in puro lineo ab episcopo consecrato, terrene scilicet lino procreato atque contexto, sicut corpus Domini nostri Jesu Christi in sindone (1) munda sepultum fuit. Et si quis desideraret in Ecclesia militare, aut proficere, ut esset prius ostiarius, deinde lector, et postea exorcista, per tempora quæ episcopus constituerit, deinde acolythus annis quinque, subdiaconus quinque annis, custos martyrum annis quinque, diaconus annis quinque, presbyter annis tribus, probatus ex omni patre in tantum, ut etiam ab his, qui foris sunt testimonium habeat bonum unius videlicet uxoris vir, quæ tamen a sacerdote sit benedicta. Et si probatus fuerit dignus, et vota populi et cleri concurrerint, canonice episcopus consecratur, quem postea nec clericus, nec populus perturbare debet: quia episcopi, qui throni Dei vocantur, non sunt lacerandi, sed magis portandi et venerandi. De quibus ait B. Paulus apostolus: *Seniorem ne increpaveris, sed ut patrem obsecra*. Legimus namque, ipso Domino dicente, non esse discipulum super magistrum, hoc est non sibi debere quemquam, ad injuriam doctorum, vindicare doctrinam, nec aliqua machinatione Domini discipulis, id est apostolorum successoribus detrudere, aut eos infamare; quia injuria doctorum ad Christum pertinet, cujus vice legatione funguntur. Qualiter enim Dominum constrirent, qui hoc agere præsumunt, Dominus (al. Dominicus sermo) in Evangelio testatur (Matth., xviii). Ait enim ipse Salvator, quod expediat scandalizanti unum de pusillis istis, in maris profunda demergi, et molam asinariam

(1) *De consec.*, dist 4, apud Gratianum. ubi sindon linea dicitur.

A collo ejus suspendi. Si talis ergo pœna Domini di cupulos scandalizantibus hic promittitur, quid in futuro eis provenire debeat summopere pensandum est; quoniam non parum periculum illis manere poterit ante Deum qui hæc detrectant suis exhibere ministris. Quod ita denique probari poterit, si Deum timeant, qui talia exercere minime formidant, si imposito sibi improbo silentio, a talibus se deinceps custodiant: quia nihil prodest homini reliqua bona agere, nisi mens ab iniquitate revocetur et ab obreclationibus lingua cohibeatur. Unde ait propheta (*Psal. xxxiii*): *Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Diverte a malo et fac bonum*. Nemo enim bonum faciens, alteri verbo aut facto nocere vult. Et reliqua. Hic in memorata synodo constituit omnium cum consensu, ut nullus presbyter missas celebrare præsumat (*De consec. dist. 1, Nullus presbyter missas*), nisi in sacratis ab episcopo locis, qui sui particeps de cætero voluerit esse sacerdotii. Et pietatis affectu hic sanctissimus papa sub gesta synodica revocavit apostolica auctoritate multos ab aliis episcopis excommunicatos, et a tyrannia ejectos, ad communionem, et restituit eos in ecclesiis, quibus fuerant olim instituti, sub satisfactione libelli, atque purgatos eos recepit, dans exempla futuris eruendi sacerdotes de persequentium manibus. Constituit etiam, nulla ratione (98, *distinct. Nullus aliqua ratione*) transmarinum hominem penes nos in clericatus gradu suscipi, nisi quinque (*quinque et eo amplius*) episcoporum designatus sit chirographis.

Præmonitio ad lectorem, in sequentem synodum.

C Ex duobus vetustis exemplaribus canones sequentes descripti sunt ad verbum, qui multis in locis ob exemplarium depravationem aut vix, aut omnino non possunt intelligi. Lector boni consulat, et si quid potest habere certius, communiacet.

CANON

VEL CONSTITUTIO (1) SILVESTRI EPISCOPI URBS ROMÆ,

ET DOMINI CONSTANTINI AUGUSTI, QUALITER ECCLESIASTICI GRADUS CUSTODIANTUR, VEL RELIGIO.

(*Conc. t. 1, col. 1514.*)

Tituli canonum.

I. De congregatione episcoporum, vel diaconorum. — II. De condemnatione Callisti, Victorini, Hippolyti. — III. Per singulos gradus, ut nullus crimen objiciat. — IV. Ut de rebus Ecclesiæ quatuor partes fiant. — V. Ut nullus presbyter chrisma conficiat. — VI. De diaconis paræcliarum, et diaconis cardinalibus urbis Romæ. — VII. Ut a subdiacono usque ad lectorem, omnes subditi sicut diacono cardinali urbis Romæ. — VIII. Ut nullus subdiaconus ad nuptias traseat. — IX. Nullus lector, nullus acolythus vasa sacrata contingat. — X. Nullus episcopus virginem sacramentum maritali consortio benedicat. — XI. Ut nullus ex laica persona ab honore acolythi usque ad episcopatum elevetur, nisi per singulos gradus. — XII. Nemo det penitentiam, nisi quadraginta annorum. — XIII. De mysterio quodam. — XIV. Testimonium clerici adversus laicum nemo recipiat. — XV. Nemo clericum in publico examinet. — XVI. Ut nullus clericus vel diaconus aut presbyter, propter causam suam intret curiam. — XVII. Ut nullus peccantem clericum cæde attingat. — XVIII. Ut nullus diaconus adversus presbyterum crimen afferat. — XIX. Ut nullus presbyter a die presbyterii sumat conjugium. — XX. Ut nullus dijudicet primam sedem iustitiæ.

ACTIO PRIMA.

Editio prima.

CAPUT I.

Canonum constitutio, gradus vel religio qualiter custodiatur, a Silvestro episcopo urbis Romæ, domino Constantino. Eodem tempore cum multi nobiles gauderent, quod Constantinus baptizatus a Silvestro episcopo urbis Romæ, et mundatus fuisset a lepra, pro beneficio quod accepit a Domino nostro Jesu

Editio secunda.

CAPUT I.

D Eodem tempore cum multi nobiles gauderent quod Constantinus baptizatus a Silvestro urbis Romæ, et mundatus fuisset a lepra, per hoc beneficium, quod accepit a Domino Jesu Christo per Sylvestrum episcopum, cepit integre prædicare Dominum Jesum Christum, et confiteri ejus beneficia. Silvester igitur

(1) Supposita videntur Hincmaro ac plerisque viris eruditissimis xx ista capita, quæ Isidorus suis collectioni intexit

Christo, per Silvestrum episcopum, cœpit integre prædicare Dominum Jesum Christum, et confiteri ejus beneficia. Silvester igitur episcopus urbis Romæ congregans fratres compresbyteros et coepiscopos vel diaconos suos, cives Romanos, et quoniam mater Ecclesia genuerat filium Constantinum carissimum. Integre igitur Silvester episcopus urbis Romæ suis cum ordinare desiderat, et filios ejus frequenter lactare, et gradus ejus ordinis et consuetudinis consternere. Collegit autem universam synodum episcoporum cum concilio Augusti vel matris ejus, et fecit parare in urbe Roma in thermas Domitianas, quæ nunc cognominantur Trajanæ. Collegit autem in gremio sedis suæ 284 episcopos, quibus Augustus Constantinus vehicula vel annonas omni loco præstari præcepit, et alii 57 episcopi patris Rinocororis, quorum cyrographus in eorum concilio declaratur, et 62 presbyteri urbis Romæ, et diacones acolythi ejus consilio facti, exorcistæ 23, lectores urbis Romæ 90, quorum præsentibus audiebantur. Notarii Ecclesiæ 14, qui gesta diversorum martyrum suscipientes, ordine renarrabant. Hos omnes etiam dum uno examen articulo sanctitatis colligeret in thermas supradictas, ita vero, ut nemo laicorum præesse videretur.

episcopus urbis Romæ congregans fratres compresbyteros et coepiscopos, vel diaconos suos cives Romanos. Et quoniam mater Ecclesia genuerat filium carissimum Constantinum, igitur Silvester episcopus urbis Romæ cum suis eam ordinare desideravit, et filios ejus frequenter lactare, et gradus ejus ordinis et consuetudines consternere. Collegit autem universam synodum episcoporum cum consilio Augusti vel matris ejus, et fecit parari in urbe Roma intra thermas Domitianas, quæ nunc cognominantur Trajanæ. Collegit autem in gremio sedis suæ ducentos octoginta quatuor episcopos, quibus Augustus Constantinus vehicula et annonas præstari præcepit, et alii 57 episcopi partis Rinocororis, quorum cyrographus in eorum concilio declaratur, centum quadraginta duo presbyteri urbis Romæ, et diacones 6, subdiacones 6, acolythi ejus concilio facti quadraginta quinque, exorcistæ 23, lectores urbis Romæ nonaginta, quorum præsentibus audiebant. Notarii Ecclesiæ 14, qui gesta diversorum martyrum suscipientes, ordinare narrabant. Hos omnes etiam dum uno examen articulo sanctitatis colligeret in thermas supra dictas, ita vero, ut nullus laicorum præsentibus videretur.

Sequuntur 139 episcopi ex urbe Roma, vel non longe ab illa.

Castus, Cyprus, Petrus, Abundius, Severinus, Lucianus, Capax, Herculianus, Joannes, Himilus, Andreas, Petrus, Renovatus, Cresconius, Ambrosius, Lucas, Hermogenianus, Augustus, Felix, Barbarus, Secundinus, Citonatus, Reparatus, Gaudentius, Sebastianus, Græca (alias Cresces), Renatus, Hirenæus, Laurentius, Valerianus, Botudorus, Leo, Abundantius, Almachius, Honestosus, Victor, Plenus, Delphinus, Amabilis, Paulus, Constantius, Sixtus, Concordius, Nepotianus, Bedandulus, Deutherius, Awabilis, Syrus, Quadratus, Mirabilis, Audacius, Turcilianus, Joannes, Marcus, Fidelis, Symmachus, Probianus, Asellus, Crispinus, Rusticus, Faustus, Turdus, Mojanianus, Jobianus, Exonosus, Sanctulus, Coricosus, Nepus, Tiburtius, Petrus, Sylvestrianus, Turturanus, Leontius, Anastasius, Agapitus, Verustimilus, Asellus, Jacobus, Felicissimus, Quadratus, Alexander, Philippus, Exuperantius, Hypolitus (Hippolytus), Jordianus, Archidamus, Lollius, Marti-Caritosus, Concordius, Januarius, Felicianus, Redus, Auxibus, Timotheus, Bonifacius, Tranquillinus, Calbulus, Sixtus, Catellus, Epiphanes, Victor, Habet Deum, Contentus, Apronianus, Probus, Repostibus, Paulus, Fidelissimus, Homobonus, Luminosus, Vitalis, Carpilio, Volusianus, Petrus, Probinus, Honestosus, Ariston, Bacanda, Petrus, Marinus, Priscillianus, Carito, Gattus, Januarius, Cæcilius, Epiphanius, Laurentius, Humanianus, Urbanus, Micinus, Cæcilius, Priscus, Tiburtius, Nononius, Anthimus, Agapitus, Vindemius.

Ex Græcia autem isti sunt.

Petrus, Anastasius, Hermes, Nicostratus, Quod vult Deus, Vitalis, Renatus, Vinulus, Andriphorus, Hirenæus, Olympius, Demeter, Theodolus, Anastasius, Thespius, Firminus, Cleopatrius, Honorius, Simplex, Exitiosus, Joannes, Timotheus, Hermes, Paulus, Metronius, Stephanus, Alexander, Constantinus, Andreas, Exuperantius, Firmus, Quirillianus, Anastasius, Hermogenius, Severus, Aconcius, Thomas, Joannes, Cæcilianus, Theodolus, Theophilus, Prispilius, Festus, Almarus, Audacius, Concordius, Deutherinnus, Thomas, Quadratus, Timotheus, Potestas, Andreas, Philippus, Thomas, Victorinus, Severianus, Domanicus, Eulogius, Demeter, Nepotianus, Albinus, Petrus, Joannes, Exuperius, Theodolus, Joannes, Exuperantius, Sebastianus, Theodorus, Claudius, Demetrianus, Rufinus, Spes in Deo, Reparatus, Petrus, Asellus, Archanus, Eufemius, Crisolatus, Lazarus, Leo, Anthimus, Andreas, Catharon, Vultibus, Anastasius, Hermes, Sempervivus, Titus, Orifensis, Epiphanius, Anastasius, Leo, Ultius, Fortunatus, Cæcilianus, Nicostratus, Audax, Joannes, Rufinus, Honorius, Felix, Petronius, Andreas, Requisitus, Bacanda, Terillius, Zenon, Caritosus, Majoranus, Leo, Hermes, Demeter, Andreas, Spes in Deo, Timotheus, Jacobus, Zenon, Quadratus, Fusilis, Marcus, Paulinus, Oyfensis, Concordius, Priscus, Herculianus, Leoninus, Androtilus, Eufimius, Squire, Martinus, Anastasius.

Dum hi omnes venissent in synodum, et aliorum cyrographus cucurrit, et opinio sanctitatis, sederunt in eodem aspectu thermarum supradictarum.

Dum hi omnes venissent in synodum, et aliorum cyrographus cucurrit, et opinio sanctitatis, esederunt in eodem aspectu thermarum supradictarum.

Presbyteri autem Romani omnes, et diaconi, clerusque vel gradus sequentes ad terga episcoporum steterunt. Nemo enim sedit in eodem loco, nisi tantum episcopi, et Silvester episcopus, pontifex urbis Romæ. Erat enim ibi et Calphurnius, qui primo gentilis, et postea christianus, præfectus urbis. Dicit autem Silvester episcopus urbis Romæ rationem hanc: Audite me, fratres et coepiscopi, et universus ordo Ecclesiæ Romanæ, quoniam bonum est ut fixas cortinas habeat Ecclesia, ut regiæ ecclesiæ non vaticinentur, sed sit firma, et claudat ostium propter persecutorem, et habeat firmum murum, unde expugnet adversarios.

CAPUT II.

Cognitum loquor, et probo Calistum et Victorinum, qui arbitrio suo fecerunt creaturam, et Jobinianum, qui in sua extollentia dicebat, nec mensem, sed decimo kalendas maii custodire. Ego enim (sicut lex memorat) in vestro iudicio commendo sermonem, ut introducantur hi tres quidem primo arbitrio Calisti damnari corroboretur examen, qui se Calistus ita docuit Sabellianum, ut arbitrio suo sumat unam personam esse Trinitatis. Non enim cœquante Patre et Filio et Spiritu sancto Victorinum ita præcipue religionis antistitis, qui in sua ferocitate, quidquid vellet, affirmabat hominibus, et cyclos paschæ pronuntiabat fallaces, ut hoc quod constituit decimo kalendas maii custodiri, vestro sermone, sicut veritas habet, cessetur, et vestro iudicio condemnentur, et filiorum nostrorum Augustorum præcurrat auctoritas ad condemnandum Victorinum episcopum. Damnavit autem Hippolytum diaconum Valentinianistam, et Calistum, qui in sua extollentia separabat Trinitatem, et Victorinum episcopum, qui ignorans lunæ rationem, sub arbitrio (*Latin. conj. arbitrii*) sui tenacitate derumpebat veritatem, et præsentis episcoporum supra dictorum et presbyterorum damnabit Hippolytum, Victorinum, Calixtum, et dedit eis anathema, et damnavit eos extra urbes suas.

CAPUT III.

Postea autem fecit gradus in gremio synodi, ut non presbyter adversus episcopum, non diaconus adversus presbyterum, non subdiaconus adversus diaconum, non exorcista adversus acolythum, non lector adversus exorcistam, non ostiarius adversus lectorem det accusationem aliquam, et non damnabitur præsul, nisi in septuaginta duobus; neque præsul summus a quoquam iudicabitur, quoniam his scriptum est: *Non est discipulus super magistrum.* Presbyter autem nisi in quadraginta quatuor testimonia non damnabitur. Diaconus autem cardine constrictus urbis Romæ, nisi in triginta sex, non condemnabitur.

SEVERINI BINII NOTÆ.

Presbyteri autem Romani omnes et diaconi. Quod hic soli episcopi cum Sylvestro pontifice sedisse, presbyteri autem et diaconi cum reliquo universo clero a tergo sedentium episcoporum stetisse narrantur, id modestiæ causa tunc saltem contigisse dicendum est; cum alioqui, teste Hieronymo epistola 85, ad Evagrium, in Romana Ecclesia receptum fuerit, ut coram episcopis diaconi tantum stent,

A rum. Presbyteri autem Romani omnes, diaconi, clerusque vel gradus sequentes, a tergo episcoporum steterunt. Nemo enim sedit in eodem loco, nisi tantum episcopi, et Silvester episcopus, pontifex urbis Romæ. Erat enim ibi et Calphurnius, qui primo gentilis, et postea Christianus, et præfectus urbis. Dicit autem Silvester episcopus urbis Romæ rationem hanc: Audite me, fratres et coepiscopi, et universus ordo Ecclesiæ Romanæ, quoniam bonum est, ut fixas cortinas habeat Ecclesia, ut regia ecclesiæ non vacilletur, sed sit firma, et claudat ostium propter persecutorem, B et habeat firmum murum, unde expugnet adversarios.

CAPUT II.

Cognitum loquor, et probo Calistum et Victorinum, qui arbitrio suo fecerunt creaturam, et Jovianum, qui in sua extollentia dicebat, non pascha venire die suo, nec mense, sed 10 kal. maii custodire. Ego enim sicut lex memorat, in vestro iudicio commendo sermonem, ut introducantur hi tres quidem primo arbitrio Calistus damnari corroboretur examen, qui se Calistum ita docuit Sabellianum, ut arbitrio suo sumat unam personam esse Trinitatis: non enim cœquantem Patrem et Filium et Spiritu sancto. Victorino itaque præcipue præsul regionis antistes, qui in sua ferocitate quidquid vellet hominibus, et cyclos paschæ pronuntiabat fallaces, ut hoc quod constituit C 10 kal. maii custodiri, vestro sermone, sicut veritas habet, cassetur, et vestro iudicio condemnentur, et filiorum nostrorum præcurrat auctoritas condemnandum Victorinum episcopum. Et introierunt omnes, ut suo sermone damnarentur in iudicio. Damnavit autem Hippolytum diaconum Valentinianistam, et Calistum, qui in sua extollentia separabat Trinitatem, et Victorinum episcopum, qui ignorans lunæ rationem sub arbitrio sui tenacitate derumpebat veritatem. Et præsentia episcoporum supra dictorum et presbyterorum, aliorumque graduum, damnavit Hippolytum, Victorinum et Calistum. Et dedit eis anathema, et damnavit eos extra urbes suas.

CAPUT III.

Postea autem fecit gradus in medio synodi, ut non presbyter adversus episcopum, non diaconus adversus presbyterum, non subdiaconus adversus diaconum, non acolythus adversus subdiaconum, non exorcista adversus acolythum, non lector adversus exorcistam, non ostiarius adversus lectorem, non laicus det accusationem aliquam. Et non damnabitur præsul nisi in septuaginta duobus, neque præsul summus a quoquam iudicabitur, quoniam scriptum est: *Non est discipulus super magistrum.* Presbyter autem, nisi in quadraginta quatuor testimoniis non damnabitur. Diaconus autem cardine

presbyteri vero sedeant: nam prædicta epistola sic ait: *Cæterum etiam in ecclesia Romæ presbyteri sedent, et stant diaconi. Licet paulatim increbrescentibus vitis, inter presbyteros, absente episcopo, sedere diaconum viderim.* Imo in concilio Carthaginensi 17, sancito hac de re canone trigesimo quarto statutum reperitur, ut episcopus in quolibet loco sedens, stare presbyterum non patiatur.

Subdiaconus, acolythus, exorcista, lector, nisi (sicut scriptum est) in septem testimonia filios et uxorem habentes, omnino Christum prædicantes sicut datur mystica veritas.

CAPUT IV.

Commoneo autem vestrum consortes monumentum de redivibus ecclesiæ quatuor partes fiant, et quod primam partem exigat ecclesia unam partem pontifici cum fratribus relevandis, dimidiam ecclesiæ, dimidiam presbyteris et diaconibus cum omni clero, vel peregrinis, constituit hunc ordinem, ut si quis de clero vel presbyteris universi loci, quod commune est, transire de hoc mundo, et si neminem de sua generositate haberet consortem, quidquid paupertas ejus haberet, conferret ecclesiæ, et exinde quatuor partes fierent, sicut dictum est.

CAPUT V.

Constituit etiam voce clara Silvester episcopus urbis Romæ, ut nemo presbyter chrisma conficeret, dicens quoniam Christus a chrismate vocabitur.

CAPUT VI.

Ut diaconi non essent plus, vel amplius per parochiarum examen, nisi duo, et diaconi cardinales urbis Romæ septem: ita tamen ut dalmaticis uterentur et pallia linostimia (linostima) lævam eorum tegeant.

CAPUT VII.

Ita autem Silvester clara voce dicebat ad coepiscopos, ut a subdiacono usque ad lectorem omnes subditi essent diacono cardinali urbis Romæ, in Ecclesia honorem repræsentans tantum, pontifici vero presbyteri, subdiaconi, diaconi, acolythi, exorcista lectori in omni loco repræsentans obsequium, sive in publico, sive in gremio Ecclesiæ, tantum pontifici.

CAPUT VIII.

Nullum autem subdiaconorum ad nuptias transire præcipimus, ne aliqua prevaricatione præsumpserit.

CAPUT IX.

Nullus lector vel ostiarius vasa sacrata contingeret, nullus acolythus rem sacramentam a presbytero jam alio porrigeret, nisi tantum supportaret, quod ei sacerdos imponeret suo ore benedictum.

CAPUT X.

Nullus etiam episcoporum virginem sacramentam maritali expeteret benedici, nisi eam probaverit septuaginta duorum annorum esse constitutam, ubi probabitur iudicium, pudicitia vero, ut in septuaginta duos annos, requirens verum Christum, pudicitia custodita, uncta vertice, introducatur ad nuptias Christi, velamen capitis ferens, non cordis. Et subscripserunt supradicti episcopi in istud, prædicante

SEVERINI BINI NOTÆ.

Diaconi cardinales. Qui hic appellantur diaconi cardinales, quod licet diversis in locis agerent, unius tamen ecclesiæ, ejusque primariæ cardine continentur; idem supra in vita Fabiani, diaconi regionarii nominantur, quod ex officio singuli binis regionibus urbis præesse, pauperumque in eis degentium

constructus urbis, nisi in 36, non condemnabitur. Subdiaconus, acolythus, exorcista, lector, nisi (sicut scriptum est) in septem testimoniis, filios et uxores habentes, et omnino Christum prædicantes. Sic datur mystica veritas.

CAPUT IV.

Commoneo autem vestrum consortes munimen, et de redivibus ecclesiæ quatuor partes fieri, et et quarta pars exigatur ab ecclesia, unam partem pontificum, fratribus dimidiam ad ecclesias relevandas, dimidiam presbyteris et diaconibus cum omni clero, et peregrinis. Constituit hunc ordinem, ut si quis de clero vel presbyteris universi loci, quod commune est, transiret de hoc mundo, si neminem de sua generositate haberet consortem, quidquid paupertas ejus haberet, conferret ecclesiæ, et exinde quatuor partes fierent, sicut supra dictum est.

CAPUT V.

Constituit enim clara voce Silvester episcopus urbis Romæ, ut nemo presbyter chrisma conficeret, diceret, quoniam Christus a chrismate vocatur.

CAPUT VI.

Et diaconi non essent plus nec amplius per parochiarum examen, nisi duo et diacones cardinales urbis Romæ septem.

CAPUT VII.

Ita tamen Silvester clara voce dicebat ad coepiscopos, subdiacono usque ad lectorem omnes subditi essent diacono cardinali urbis Romæ, in Ecclesia repræsentantes tantum. Pontifici vero presbyteri, diaconi, subdiacones, acolythi, exorcistas lectori in omni loco representantes obsequium, sive in publico, sive in gremio, Ecclesiæ tantum pontifici.

CAPUT VIII.

Nullum autem subdiaconorum ad nuptias transire præcipimus, ne aliquam prevaricationem sumpserit.

CAPUT IX.

Nullus lector vel ostiarius vasa sacrata contingerit, nullus acolythus rem sacramentam a presbytero jam alio porrigeret, nisi tantum supportaret, quod ei sacerdos imponeret suo ore benedictum.

CAPUT X.

Nullus etiam episcoporum virginem sacramentam maritali consortio expeterit benedici, nisi eam probaverit septuaginta duorum annorum esse constitutam. Ibi probabitur iudici a pudicitia vera, aut in septuaginta annis requirens virum Christum, pudicitia custodita, uncta vertice introducatur ad nuptias Christi; velamen capitis ferens, non cordis. Et subscripserunt supra dicti episcopi in istud, prædicante

curam habere tenerentur. In quem finem quatuordecim urbis regionibus septem cardinales diaconi præfecti sunt, ut nimirum singulis binas regiones sollicite curantibus, totius urbis pauperibus bene prospectum foret. Vide quæ notavimus ad vitam Evaristi et Fabiani.

Silvestro episcopo urbis Romæ. Et subscripsit autem et novissimus Calpurnus præfectus urbis. Subscripsit autem Augustus Constantinus, matre Helena Augusta. Tunc dedit orationem, sedens in eodem loco, et discesserunt.

ACTIO SECUNDA.

Alia autem die venerunt omnes presbyteri urbis Romæ, et diaconi omnes ducenti octoginta quatuor in thermas Domitianas, quæ nunc Trajanas, et sedit sedem suam in eodem loco. Ubi autem fecit septem regiones et dividit diaconibus. Erant autem diacones isti, Fabianus, Marcus, Liverius, Archidamus, Julius. Ordinavit autem alios duos, Priscum et Theodorum, universus sexus, presbyteri, et diacones et clerus hoc poposcerunt Silvestrum episcopum, ut eos ordinaret. Ibi autem in thermas hoc duos Priscum et Theodorum subordinavit, non ordinavit aut consecravit eos, nisi in gremio basilicæ consecravit, et præter synodi constituit.

CAPUT XI.

Ut nullus ex laica persona ad honorem acolythi usque ad episcopatum sublevaretur, nisi prius fuisset lector annis triginta. Deinde una die exorcista, et postea caperet onus acolythi, et faceret in eodem ordine acolythus annis decem, ut acciperet onus subdiaconi, et in subdiaconatu esset annis quinque, deinde ad diaconatus honorem pertingeret fixus, rogantibus triginta presbyteris examen, ut esset diaconus cardinalis, quia a prima sede erat constitutum ut serviret annis septem. Hoc enim quod si quis desideraret ordinem presbyterii, ita exigeretur, ut in septem annos cuncto clero Romano privaretur doctrinæ, nativitatibus, generositatis, et consilio, non expetens prædam a quaquam opinione clara firma omnes presbyteri declararent et firmarent, et sic ad ordinem presbyterii accederent, et facerent in eodem ordine annos tres. Et si exigit ordo, vel dispositio, vel cura pietatis, aut sanctitatis, ad onus episcopatus accedere, ut omnis clerus peteret ordinari ex uno voto perenni. Quod ita gestum sit, et sermonibus Silvestri episcopi nil opponerebat, sed magis firmabant, prece. Dixit autem et hoc Silvester episcopus urbis Romæ: Audite, sancti et coepiscopi. Nemo abscondat quod ei videtur justitia objurgare. Responderunt cum omnes episcopi, et dixerunt clamantes universis presbyteris clericisque: In te justitia, et pietas a te non discedat, quoniam a nobis nihil iudicabitur, in opinionem dictorum tuorum, quoniam sapientia non est, nisi in patientia fuerit constructa. Dixit autem Silvester episcopus: Quoniam si sapientia non est, nisi in patientia, quidquid sermone fixero, vestro cyrographo confirmetur.

CAPUT XII.

Nemo enim det poenitentiam, nisi quadraginta annorum potenti baptismum: omnibus enim prædicantes date, Matth. ultimo.

A Silvestro episcopo urbis Romæ. Subscripsit autem et novissimus Calpurnius præfectus urbis. Subscripsit Augustus Constantinus cum matre Helena Augusta. Tunc dedit orationem, sedens in eodem loco, et discesserunt.

Alia autem die venerunt omnes presbyteri urbis Romæ, et diacones et episcopi omnes ducenti octoginta quatuor, intra thermas Domitianas, quæ nunc Trajanas, et scdit in sede sua id eodem loco. Ibi autem fecit septem regiones, et dividit diaconibus. Erant autem diacones isti, Fabianus, Marcus, Liverius, Archidamus, Julius. Ordinavit autem et alios duos, Priscum et Theodorum. Universus sexus presbyteri et diacones et clericus hoc poposcerunt a Silvestro episcopo, ut eos ordinaret. Ibi autem in thermis hos duos, Priscum et Theodorum subordinavit, non ordinavit et consecravit, eos nisi in gremio basilicæ consecravit, et præter synodum constituit.

CAPUT XI.

Ut nullus ex laica persona ad honorem acolythus usque ad episcopatum sublevaretur, nisi prius fuisset lector annis triginta, deinde uno die exorcista, et postea caperet onus acolythi, et faceret in eodem ordine acolythi annos decem, ut acciperet onus subdiaconi, et in subdiaconatu esset annos quinque. Deinde ad diaconatus honorem pertingeret fixus rogantibus triginta presbyteris examen, ut esset subdiaconus cardinalis, quia a prima sede erat constitutum, ut serviret annos septem. Hoc enim quod si quis desideraret ordinem presbyterii, ita exigeretur ut in septem annis a cuncto clero Romano probaretur doctrinæ, nativitatibus, generositatis, et consilio non expetens prædam a quaquam opinione clara firmarent omnes presbyteri declararent et firmarent, et sic ad ordinem presbyterii accederet, et faceret in eodem ordine annos tres. Et si exigit ordo vel dispositio, vel cura pietatis aut sanctitatis, ad onus episcopatus accederet, ut omnis clerus peteret ordinare ex uno voto perenni, quod ita gestum sit, quod et sermonibus Silvestri episcopi nil opponerebat synodus, sed magis firmabat prece. Dixit autem et hoc Silvester urbis Romæ episcopus: Audite sancti et coepiscopi. Nemo abscondat quod ei videretur justitia objurgare. Responderunt omnes episcopi, et dixerunt clamantes cum universis presbyteris clericisque: Vincet justitia et pietatis a te non discedat. Quoniam a nobis nihil iudicabitur in opinione dictorum tuorum, quoniam sapientia non est, nisi in patientia fuerit constructa. Dixit autem Silvester episcopus: Quoniam si sapientia non est, nisi in patientia, quidquid sermone fixero, vestro chyrographo confirmetur.

CAPUT XII.

Nemo enim det poenitentiam, nisi quadraginta annorum, potenti. Baptismum enim omnibus date,

CAPUT XIII.

Nemo enim nisi velamen cœleste acceperit, primum conjugii per manus sacerdotis ad clericatus honorem non accedat. Fictus est enim.

CAPUT XIV.

Testimonium clerici adversus laicum nemo recipiat.

CAPUT XV.

Nemo enim clericum quemlibet in publico examinet, nisi in ecclesia.

CAPUT XVI.

Nemo enim clericus, vel diaconus, aut presbyter propter causam suam quolibet intret in curia quoviam omnis curia a cruore dicitur, et immolatio simulacrorum est. Quod si quis clericus in curia introierit, anathema suscipiat, nunquam rediens ad matrem ecclesiam. A communione autem non privetur propter tempus turbidum.

CAPUT XVII.

Nemo enim quemquam peccantem clericum cæde attingat, non presbyter, non diaconus, non episcopus supra clericum vel servitorem ecclesiæ ad cædem perducatur. Sed si ita causa exigit clerici, triduo privetur honore, ut poenitentes redeant ad matrem Ecclesiam.

CAPUT XVIII.

Nemo enim diaconus adversus presbyteros afferat crimen turpitudinis.

CAPUT XIX.

Nemo enim presbyter a die onus presbyterii sumat conjugium, ut si quis neglecto exierit, duodecim annis eum dicimus privari honore. Quod si quis hunc cyrographum præsentem et publica egerit dictum condemnatur in perpetuum.

CAPUT XX.

Nemo enim dijudicet primam sedem justitiæ desiderans temperari, neque ab Augusto, neque ab omni clero, neque regibus, neque a populo iudex judicabitur. Et subscripserunt ducenti octoginta quatuor episcopi, et quadraginta quinque presbyteri, et quinque diaconi, et duo sequentes, et Augustus Constantinus, et mater ejus Helena. Et fixit canonem hunc Silvester episcopus urbis Romæ, et omnibus episcopis aspersit. Actum in Trajanas thermas, 3 kalendas Junii, Donno Constantino Augusto tertio, et Prisco consule.

SEVERINI BINII NOTÆ.

A die onus presbyterii sumat conjugium. Per conjugium hoc loco cum sœmina contubernium intellige. Uxorem ducere non tantum presbyteris, verum etiam subdiaconis hoc concilio prohibitum est. Itaque mulieris suspectæ contubernium vitandum esse, sub pœna ea, quæ additur, serio demandatur.

Nemo enim dijudicet. Hunc canonem Nicolaus Romanus pontifex citasse visus est, cum inter alia quibus temeritatem Michaelis imperatoris redarguit, sic ait: *Consonat huic necessariæ sententiæ sanctus Silvester et magni Constantini baptisator, dicens: Neque ab Augusto, neque ab omni clero, neque a populo*

A

CAPUT XIII.

Nemo enim nisi velamen cœleste acceperit primum conjugii per manus sacerdotis, ad clericatus honorem accedat. Testimonium clerici adversus laicum non admittit. Fictus est enim.

CAPUT XIV.

Testimonium clerici adversus laicum nemo recipiat.

CAPUT XV.

Nemo enim clericum quemlibet in publico examinet, nisi in ecclesia.

CAPUT XVI.

Nemo enim clericus vel diaconus, aut presbyter propter causam suam quamlibet intret in curiam, quoniam omnis curia a cruore dicitur, et immolatio simulacrorum est. Quoniam si quis clericus in curiam introierit, anathema suscipiat, nunquam rediens ad matrem ecclesiam. A communione autem non privetur propter tempus turbidum.

CAPUT XVII.

Nemo enim quemquam peccantem clericum cæde attingat, non presbyter, non diaconus, non episcopus supra clericum vel servitorem ecclesiæ ad cædem perducatur. Sed si ita causa exigit clerici, duo priventur honore, ut poenitentes ad matrem Ecclesiam.

CAPUT XVIII.

Nemo enim diaconus adversus presbyterum offerat crimen turpitudinis.

CAPUT XIX.

Nemo enim presbyter a die onus presbyterii sumat conjugium, ut et si neglecto egerit, decem annis eum dicimus privari honore. Quod si quis contra hunc chirographum præsentem ac publice egerit dictum, condemnatur in perpetuum.

CAPUT XX.

Nemo enim judicabit primam sedem, quoniam omnes sedes a prima sede justitiæ desiderant temperari. Neque ab Augusto, neque ab omni clero, neque a regibus, neque a populo iudex judicabitur. Et subscripserunt ducenti octoginta quatuor episcopi, et quadraginta quinque presbyter, et quinque diacones, et duo sequentes, et Augustus Constantinus, et mater ejus Helena. Et fixit canonem hunc Silvester episcopus in urbe Roma, et omnibus episcopis aspersit. Actum in Trajanas thermas, 3 Kal. Junii, Donno Constantino Augusto tertio, et Prisco consule.

iudex judicabitur, haud dubium quin ecclesiasticus.

Constantino Augusto III, et Prisco consulibus. hic legendum esse, *Crispo et Constantino III, consulibus,* ipsi Fasti consulares docent. Textum hoc loco corruptum esse, mirum non est, cum vix unum integrum versum invenias, in quem mendum non irrepserit. Quod initio anni 324. Crispus a patre occisus fuerit, hujus synodi celebratæ temporis nihil obstat. Quibus enim consulibus annus aperiebatur, et denominari incipiebat, iisdem etiam usque, ad finem denominari perseverabat; licet defunctis, vel aliter se abdicantibus, alii in locum ipsorum successi fuissent,

CENSURA CONSTITUTI PRÆCEDENTIS.

(Constant. App., p. 37).

I. *Exstat hoc Constitutum in vetusto codice Colbertinae bibliothecæ majusculis litteris Langobardicis exarato, et altero ejusdem bibliothecæ non minus antiquo exemplari, necnon in collectione, quam Baronius ad annum 524, n. 124, Cresconianam vocat. Illud Benedictus III, et Nicolaus I, epist. 8, ad Michaellem imp. laudant. Hujus duplex pervetustum exemplar nactus Petrus Crabb. triplicem editionem tribus in columnis e regione positis representavit. Nimærum propter exemplarium intolerabilem nimiamque et differentiam et depravationem, inquit, adeo ut nonnumquam quid intendant non valeat intelligi, idcirco utriusque exemplaris de syllaba in syllabam, nulla facta mutatione littera est posita. Sed inter utranque media proposita est tertia editio conjecturis emendata, et ad grammaticæ leges, quantum fieri potuit, reducta. Hanc deinde, ut quæ nullius auctoritatis sit, suppresserunt posteriores editores, duplicem retinere contenti: sed simul omnes consentiunt utranque multis in locis ob exemplarium depravationem aut vix aut omnino non posse intelligi. Et secundum Baronium, n. 123, vix reperire sit verum, in quem mendum non irrepperit. Ita tamen singularis imposuit venerandum Silvestri nomen, ut vetustatis honore moti, nullum propemodum etiam in obscurioribus locis characterem mutare religioni duxerint. Verum hoc barbaræ et a communi intellectu alienæ orationis vitium, quod Constituto huic cum duabus epistolis subsequentiibus commune est, non tam exemplarium depravationi, quam ipsius, qui hæc scripta supposuit, imperitiæ tribuendum merito videatur. Quamquam inficias non ierimus, etiam librariorum, ob inusitatam illam sermonis barbariem, dum abstergere menda nituntur, nova forsitan admississe, aut certe ab archetypi fide identidem recessisse. Hinc natae illæ exemplarium diversitates, ad quas exhibendas duplex editio necessaria primum visa est. Illas tamen varietates suis locis in margine notare satis habuimus. Sed vel sola illa sermonis inelegantia omnem fidem abrogat scripto, cui non tantum tot episcopi alique præclari viri, sed et maximus et cultissimus Imperator, subscripsisse finguntur.*

II. *Postmodum vero Binio, Baronio aliisque opusculum istud admittentibus minime subscribendum ratus Labbeus, e regione tituli hujus Constituti annotavit: Snposita videntur Hincmaro ac plerisque viris eruditus xx ista capita, quæ Isidorus suæ collectioni intexit. Quibus verbis Labbeus haud dubie indicat illud Hincmari opusc. 48, n. 21, tom. II, p. 743. Scriptum namque est in quodam sermone, sine exceptoris nomine, de gestis S. Silvestri excepto, quem Isidorus episcopus Hispalensis (verius dixisset Isidorus Mercator) collegit cum epistolis Romanæ sedis pontificum a sancto Clemente usque ad B. Gregorium, eundem S. Silvestrum decrevisse: ut nullus clericus crimen laico audeat inferre, et ut presbyter adversus episcopum, non diaconus adversus presbyterum, etc., ut infra, cap. 3, usque uxores ac filios habentes et omnino Christum prædicantes: hoc præterea proxime ad-*

A dito, testimonium clerici adversus laicum nemo recipiat. Quod ubi exposuit Hincmarus, de excerpto illo sermone quid sentiat, n. 22, aperit his verbis. Quæ dicta quam adversa sibi, et quam diversa a sanctis canonibus et sacris legibus sint, nemo est qui dubitet: adjungitque, num. 23: Quapropter credendum non est, eundem sanctum virum talia constituisse, quæ (sen qualia) in memorato sermone continentur scripta. Neque vero alius locus est, in quo Hincmarus subdita xx capita respuat.

III. *At in allato loco non Constitutum sequens, sed aliud opusculum, quod ab Isidoro Excerpta quædam ex synodallibus gestis S. Silvestri papæ, apud Labbeum, t. I concil., pag. 1542, Epilogus brevis sequentis concilii Romani inscribitur, ab Hincmaro commemorari obscurum non est. Neque enim Hincmarus gesta ipsa S. Silvestri, sed sermonem de gestis S. Silvestri excerptum seu excerptum commemorat. Notat et excerptum illum sermonem sine exceptoris seu exceptoris nomine extitisse: quemadmodum etiam apud Isidorum excerpta de gestis synodallibus S. Silvestri nullum auctoris nomen præ se ferunt. Quamquam cum nulli alii adscribantur, ipsemet Isidorus excerptis jure judicatur. Sed et locus ab Hincmaro memoratus in his excerptis et totidem verbis et eodem verborum ordine integer habetur; cum contra in sequenti Constituto postrema illius verba, scilicet. Testimonium clerici adversus laicum nemo recipiat, a superioribus, quæ Hincmarus eis proxime copulat, duodecim capitibus distent: ac priora illa, ut nullus clericus crimen laico audeat inferre, casso labore in toto Constituto quæsieris.*

IV. *Ambigere etiam licet, num Isidorus xx illa capita, quæ sequens Constitutum complectitur, collectioni suæ intexerit. Huic quidem in vetere collegii Navarrei codice inserta sunt: sed in Noviodunensi, Colbertinis aliisque Navarreo antiquioribus nusquam comparent. Et vero Mercatori supervacaneum prorsus fuisset, excerpta ex illis xx capitibus concinnare, si ipsamet capita collectioni suæ inseruisset.*

V. *Verum licet Hincmarus sola illa excerpta viderit ac notarit; id tamen quod de illorum cum regulis ecclesiasticis pugna censet, æque in ipsummet Constitutum cadit. Certe cum illis pugnat, quod cap. 1 narratur, presbyteros in concilio Romano a tergo episcoporum sedentium stetisse, ac neminem in eo sedisse præter episcopos. Ut enim Baronius observavit, in concilio Carthaginensi IV, can. 34, statuitur, ut episcopus in quolibet loco sedens stare presbyterum non patiatur. Neque dubium est quin ea etiam lex Romæ obtinuerit. Hieronymo enim, epist. 85 ad Evagrium, teste, in ecclesia Romæ (etiam præsentibus episcopis, ut ex consequentiis verbis liquet) presbyteri sedent, et diaconi stant. Ita et in concilio Elibertano episcopos cœdisse legimus, residentibus etiam xxvi presbyteris et adstantibus diaconibus. Idem et in Romanis conciliis semper factitatum. Rursum cum regulis ecclesiasticis pugnat quod cap. 2 de testium numero præcipitur. Frustra quippe, ut optime animadvertit Hincmarus, de episcopis aut clericis, qui in aliquod crimen labuntur,*

dijudicandis canones sunt, si hoc valeat decretum. A

VI. Quorsum vero tot canonibus cavetur, ne temeretur virgines sacræ, ac temeratis penæ decernuntur, si quemadmodum cap. 10 sancitur, anno dumtaxat LXX ætatis suæ virgo consecrari permetteretur? Sane hoc canone sublatus fuisset ingens ille, quo semper Ecclesia decorata est, sacrarum virginum numerus; et si quæ superfuissent, leve in posterum exstitisset consecratæ tum pudicitia meritum. Verum alium morem in Ecclesia viguisse probat Syagrii sententia ab Ambrosio, epist. 8, tam vehementer improbatâ, qua ille sacram virginem Indiciam nomine, cum violatæ pudicitia accusaretur, obstetricibus inspiciendam edixerat; probant cum ejusdem Ambrosii aut alterius scriptoris ipso non recentioris tractatus ad Virginem lapsam, tum Basilii epistola ejusdem argumenti; probant rursus libri Ambrosii de virginibus ad Marcellinam sororem tredecim annis post consecratoris ejus Liberii mortem scripti; probat et præceptum Hunerici regis, qui virgines sacras congregari jussit missis obstetricibus quæ pudicitiam eorum explorarent, et impia vox iisdem virginibus clamantium: Dicitis quoniam episcopi vobiscum concumbunt, et clerici vestri; probant denique innumera alia, quibus nullus fuisset locus, si nulla virgo nisi 72 annis protracta consecranda esset. Sed fictitio huic canoni adversantur sinceriores alibi jam memorati, quorum alii ne ante vigesimum quintum ætatis suæ annum, alii ne ante quadragesimum virgines consecrentur, vetant.

VII. Secum etiam pugnat idem Constitutum, dum cap. 1 Calistum damnat ut Sabellianum qui sumat unam personam esse Trinitatis; et simul ut qui separabat Trinitatem; cum qui Trinitatem separat, hæresim sectetur Sabellianæ oppositam. In eo enim hæc sita erat, quod confunderet, non quod separaret Trinitatem.

VIII. Hic præterea mirari subit, cur in tam celebri cætu, Constantino præsentis, eo ipso anno quo idem Imperator ad restringenda hæresis Arianae incendia toto studio incumberebat, et quo propterea magnum Osium cum litteris Alexandriam destinaret, de Ario ne verbum quidem fiat, ac damnentur dumtaxat Calistus, Jovianus, Hippolytus diaconus, et Victorinus, ignota ecclesiasticis in monumentis nomina; si tamen Victorinus is alius sit a Victorio cyclorum paschalium conditore; quod mox expendemus. Neque objecto huic facit satis Bini Baroniæ conjectura, œcumenico Nicææ concilio causam Arii tum reservatam fuisse opinantium. Longe enim probabilius est, Sylvestrum atque Constantinum, mense Maio anni 424 nihil dum de concilio Nicæno congregando fuisse meditato. Sed esto, illud animo jam decreverint: quid velabat quominus Romano in conventu res in œcumenico tractandæ ac definiendæ præpararentur? Certe id postea moris fuit Romanis pontificibus, ut synodis Romæ habitis generalia prævenirent concilia, atque in his damnandas hæreses, in illis prædamarent. Præterea nec facile divinatur quo pacto recenseantur LVII episcopi partis Rinocoruris; et intelligitur difficiliter, quam ob causam tot Ægyptii præsules tunc Sylvestrum convenissent, nisi ut de perversa Arii doctrina flagitioque

Arianorum expostularent, aut qua ratione de tam gravi tamque necessaria causa taceri passi essent.

IX. Cui etiam non suspecta videantur in episcoporum græcorum catalogo tot nomina mere latina, puta, Quodvultdeus, Spesindeo, Exsuperantius, Exitiosus, Fortunatus, Potestas, Sempervivus, etc. Nam licet a Græcis Latini nomina nonnunquam mutentur: at tamen non ita vulgo solent Græci.

X. Longius excurreret oratio, si quotquot in opere, quod expendimus, occurrunt falsitatis notæ, singillatim prosequeremur. Suppositionem ejus satis superque ab ipso exordio probat fabulosa Constantini lepræ ejusque curationis narratio, ac mendosa in fine consularis nota velut quodam sigillo confirmat.

XI. Ex prædicta autem lepræ Constantini ejusque baptismi per Silvestrum collati mentione conficitur, ut Constitutum sequens falsis Silvestri gestis sit recentius. Saltem id negandum non est, Constituti hujus architecto nota fuisse falsa illa Silvestri acta, utpote ex quibus memoratam de lepra et baptismi Constantini fabulam hausit. Contra eæ eo, quod pridem observavit Hinemarus (Hincm. opusc. 48, n. 25, pag. 792), nihil scilicet in actis Silvestri quidquam iis simile legi, quæ in Constituto, seu in excerptis eidem Constituto concinentibus offendimus, sed ea tantum in libris pontificum memorari, gestorum illorum parenti prædictum Constitutum atque pseudo Romanum concilium latuisse merito colligamus. Illum enim in iis actis rem adeo celebrem silentio præteriturum fuisse quis sibi persuadeat?

XII. Ubi etiam expendimus quis ille sit Victorinus, cujus damnatio cap. 1 ideo expetitur, quia quidquid vellet affirmabat hominibus, et cyclos paschales pronuntiabat fallaces; aliud inde nobis suppeditabitur argumentum, unde Constitutum istud Silvestri temporibus multo recentius esse confirmemus. Ac primo quidem obiter observamus, eundem Victorinum in epistola subsequenti 13 similiter culpari, quia arbitrio suo quicquid vellet affirmabat, et cyclos Paschæ pronuntiabat fallaces: ut ex quo fonte fluxerit et iste rivulus, quisque in antecessum advortat. Jam vero excutienti quis sit ille Victorinus in utroque scripto propter novos Paschæ cyclos culpatus, non alius occurret nisi Victorinus Aquitanus, a plerisque Victorius, et a nonnullis Victor dictus, qui anno Christi 457, Hilari tunc archidiaconi ac postea papæ rogatu, cyclos Paschæ concinnavit. Quamvis enim hos cyclos et probaverit Leo papa, et Aurelianensis IV synodus anno 541 habita, can. 1, admiserit: eosdem tamen subinde respuerunt multi atque acriter reprehenderunt. Nominatim vero Victor Capuanus episcopus, anno 550, librum adversus Victorium ipsum conscripsit, in cujus processu, teste Bedæ (Bed. de rat. temp. c. 49), ita loquebatur: Nunc, inquam, ordo expetit, ut cyclorum, quos Victorius edidit, patefaciam errores, dum nescit legitimum diem definire paschalem. Quam non melius sæculo VI exrunte de iisdem cyclis sentiret Columbanus, ipse scripta ad Gregorium I papam (Greg. lib. III, epist. 132 nov. edit.) epistola testatur his verbis: Scias namque nostris magistris et Ili-

bernicis antiquis philosophis, et sapientissimis componendi calculi computariis Victorium non fuisse receptum, sed magis risu vel venia dignum, quam auctoritate. Nonnullisque interjectis subdit, tuum itaque aut excusa, aut damna Victorium, Ac reliqua epistola fidem facit, quantum a Victorii calculo Hiberni abhorrent. Neque animo æquiori erga eundem affecti erant Britanni Occidentales. Hi quippe, ut Althelmus apud S. Bonifacium, epist. 44, scribit, nec Victorii paschalis laterculi curriculum posteris secutandum decreverunt.

XIII. Neque hinc moveri quisquam debet, quod cum de Victorio, qui cyclos paschales Leonis papæ temporibus adornavit, scripserint multi, puta Gennadius Massil., Isidorus Hispal., Gregorius Turon., Fredegarius, Althelmus, Honorius Augustodun., etc., ne unus tamen ex eis episcopum illum vocet; et contra Victorinus in Constituto Silvestri memoratus non semel episcopus appelletur. Certum est enim ex allatis Columbanus ad Gregorium verbis, tuum itaque aut excusa aut damna Victorium, eum a Columbano notari Victorium, cujus cyclos Roma receperat, atque etiam tum sequebatur, adeoque ipsum Victorium, qui Leonis temporibus cyclos concinnarat. Is autem Victorius quin episcopus fuerit minime dubitare se idem Columbanus in eadem epistola prodit, ubi ait: Non mihi satisfacit, post tantos quos legi auctores, una istorum sententia episcoporum, dicentium tantum: Cum Judæis Pascha facere non debemus. Dixit hoc olim Victor episcopus: sed nemo Orientalium recepit commentum. Nam non Victorem Capuanum episcopum, sed ipsummet Victorium, qui tota in epistola vehementer carpitur, hic memorari non ambiget, qui quæ antecedunt et quæ subsequuntur excusserit. Et vero, ut diximus, qui a plerisque Victorius, idem ab Isidoro, lib. vi Orig. c. 17, Victorinus, et a Fredegario, c. 108, Victor nuncupatur. De Victorii igitur, cujus cyclos Roma recepit, episcopatu sentiat quisque quod sibi placuerit. Certe non magis abhorret a vero eum ab hujus Constituti architecto episcopum credi potuisse, quam a Columbano aliisque cyclum eundem non sine stomacho respicientibus. Quod si ita est, inficari nemo potest medio sæculo vi posterius non esse hoc Constitutum. Alia jam ratione in præfatione generalis § 3 in Symmachi papæ tempora convenire probavimus.

MENTIO

DE ALIO CONCILIO ROMANO QUOD ETIAM ROMÆ ANTE DUO PRÆCEDENTIA SUB SYLVESTRO PAPA HABITUM EST.

(Conc. t. 1, col. 1490, ed. Lab.).

Hoc concilio Romæ in præsentia Constantini imperatoris celeberrima illa disputatio inter Judæos et Silvestrum habita est, qua ad instantiam imperatoris ac matris illius Helenæ, utrimque viri doctissimi convenerunt eo fine, ut scripturis simul et miraculis singularum partium defensores suæ religionis veritatem probarent ac manifestarent. De ejus eventu acta Silvestri, quæ ab Hadriano Romano pontifice ad Carolum Magnum scribuntur 3 epist. his verbis citata

A reperiuntur. In ipsis exordiis Christianorum, cum ad fidem converteretur imperator Constantinus, mater sua Helena Augusta ad eum cum duodecim scribis, et pharisæis, ac magistris, et principibus Judæorum in urbem Romam venit, et ipsa una cum filio suo Constantino Augusto, concilium Judæos cum Christianis facere censuerunt. In quo præsidens sanctus papa Silvester cum plurimis sanctissimis episcopis, in amplio statu dilatantes Christianorum fidem, tam per sacram scripturam quam per miracula Domino protegente (Cratonis philosophi, et Zenophili v. c. quos ad id elegerant, arbitrio) victores effecti sunt. Hæc prolixius acta Silvestri, quorum ante Gelasium tanta fuit auctoritas, ut et Romæ et in multis aliis ecclesiis legerentur, imo etiam post Gelasium ab Hadriano pontifice præd. epist. 3 ad Carolum Magnum, velut authentica citata fuerint. Prout vero eadem hodie extant, pluribus mendaciis quæ aliunde irreperant, scatent. Nam quod referunt, Constantinum ante Helenam Christianum fuisse: Constantium et Constantem Cæsares Augustos hoc tempore in oriente degisse: Isaac apud Judæos summum pontificatum administrasse: Helenam ex Bithynia oriundam fuisse: jejuniū sabbati per Sylvestrum abrogatum; diem dominicum per eundem institutum; ipsumque Silvestrum pontificem a Melchiade ordinatum fuisse; aliaque plura a veritate omnino aliena esse, præterquam quod id pulchre ostendat Baron. anno 315, num. 12, et sequentibus, etiam ipsi canones apostolorum, et notæ quas ibi conscripsimus, aperte demonstrant.

C Constantino et Licinio quartum consulatum agentibus, anno nimirum Christi 315, qui est Silvestri secundus, et Constantini decimus, hunc conventum celebratum fuisse, acta Silvestri, et lex 1 de Judæis C. Theodos. his consuliis, consignata testantur. Cum enim hac disputatione confusi, non tantum Christianis contumelias et graves injurias inferrent, verum in ipsum etiam imperatorem seditionem concitarent ad injuriam a Christianorum capitibus propulsandam, allegata lege adversus illos promulgata constituit, ut si cui suæ sectæ desertori Christiano lapidibus, aut alio immani supplicio molesti essent, statim flammis dederentur. Ut vero rebellionem et seditionem eorum compesceret, seditiosos, auriculis eorum amputatis, corporique illorum signo impresso, velut mancipia fugitiva et verberones per omnia loca circumducebat. Chrysostomus, orat. adversus Judæos, hom. 2; Baron. prædicto anno, num. 9 et 10.

Censura epistolæ sequentis.

(Const. App., p. 35).

I. Epistolam vii Cornelii nomine confictam, in bibliotheca Floriacensi excipit sequens nihilo majoris auctoritatis. Quippe iisdem verbis constat, quibus epistola I Zozimi papæ, vocum Arelatensis et Patrocli loco, Viennensis et Paschasii nominibus substitutis, ac pro illis, quæ Zozimus cap. 1 et 2 explicat, adjectis quæ num. 2 continentur. Aut igitur hæc Silvestri, aut illa Zozimi falsæ dicenda est. Atqui veritatem epi-

atolæ I Zozimi probant non modo ejusdem pontificis aliæ duæ, septima scilicet atque decima, quibus idem dandarum formatarum jns Patroclo Arelatensi episcopo asseritur, sed et aliæ plures successorum Zozimi ad successores Patrocli confirmant. Etiamnum quippe habemus Symmachii papæ ac Vigiliî epistolæ, in quibus id juris more decessorum suorum Cæsario, Auxanto et Aureliano Arelatensibus episcopis concessisse se testantur. Alterius epistolæ Zozimi ad Simplicium Viennensem episcopum infra loco suo subjiciendæ architectus, quem non alium ab artifice hujus ipsius suspicamus, litterarum a Zozimo in Arelatensis episcopi gratiam scripturarum veritatem ultro admittit. Immo huic papæ ignotam ponit hanc Silvestri, quam tamen exscribere nequit Zozimus, nisi eam præ oculis habuisset. Et vero dum ista Zozimi epistolæ I verba, Hoc autem privilegium formatarum fratri et coepiscopo nostro Patroclo, meritum illius speciali contemplatione concessimus, cum his conferimus epistolæ Silvestri, Hoc autem privilegium formatarum fratri et coepiscopo nostro Paschasio et posteris ejus meritum illius speciali contemplatione concessimus, ibi non Zozimum Silvestri verba exscribentem, sed pseudo Silvestrum Zozimi sententiam putide interpolantem deprehendimus. Quid enim sibi vult istud et posteris ejus? Num de Paschasii natis ac nepotibus ejus hoc dictum est? Dixisset sane Silvester et successoribus ejus. Sed nec dicendum ipsi fuerat meritum illius speciali contemplatione, si privilegium idem ad Paschasii successores attinere voluisset. Mittimus quod hujus successorum nullus eo usus esse legitur; quod in controversia, quæ Arelatensem inter et Viennensem ecclesiam de sedium suarum privilegiis tanto parium studio exarsit, nulli unquam vel Romano vel Viennensi antistiti venit in mentem, ut hanc Silvestri epistolam memoraret; quod Zozimus formatarum privilegium Patroclo largiens, perinde loquitur, ac si nulli antea in Gallia tributum certo sciret; quod denique idem privilegium aliis Patrocli successoribus concessum esse constat.

II. Præterea codici canonum ante annos 800 exarato, quem celebre monasterium Morbacense diocesis Basileensis asservat, insertum legimus privilegium seu privilegii partem cum hoc titulo: Incipit constitutio apostolicæ sedis. Silvester episcopus universis episcopis per Gallias et septem provincias. Tum subjicitur epistolæ I Zozimi papæ totum caput I, nisi quod in hoc codice metropolitanæ Austudunensis, loco metropolitanæ Arelatensis, et Retitio pro Patroclo substitutum est. At Augustodunensi episcopo metropolitanæ nomen nunquam, nedum Retitii ævo, concessum legimus. Nam Gregorius, postquam Syagrio pallii concessit usum, hoc eum maximi beneficii loco habere voluit, quod hoc etiam, inquit, pariter prospeximus concedendum, ut metropolitanæ suo per omnia loco et honore servato, ecclesiæ civitatis Augustodunæ... post Lugdunensem ecclesiam esse debeat, et hunc sibi locum ac ordinem ex nostræ auctoritatis indulgentia vindicare. Unde non semel contigisse apparet, ut ii qui privilegiorum alicujus ecclesiæ antiquitatem persuadere

A ambiebant, privilegium Zozimi Patroclo indultum sibi imitandum proponerent. Porro hujus integritatem ipse probat codex Morbacensis, dum post primum ejus caput ea qua diximus ratione ad Silvestrum papam et Retitium Augustodunensem accommodatum, reliqua duo Zozimi epistolæ capita subjicit, non jam Retitio, sed ipsimet Zozimo, sive ut ibi corrupte pingitur, Ozimo inscripta.

EPISTOLA

DE FORMATIS AB EPISCOPO VIENNENSE ACCIPIENDIS. QUÆ SINT PROVINCIÆ SEPTEM AD VIENNENSEM ECCLESIAM PERTINENTES.

(Inaidem).

Silvester papa universis episcopis per Gallias et per septem provincias.

B 1. Placuit apostolicæ sedi, ut si quis de qualibet Galliarum parte, sub quolibet ecclesiastico gradu, ad nos venire contendit, vel (1) ad alia terrarum loca ire disponit, non aliter profisciscatur, nisi metropolitani (2) Viennensis formatas acceperit, quibus sacerdotium suum vel locum ecclesiasticum quem habet, scriptorum ejus adtupulatione (3) perluceat. Quod ea gratia statuimus, quia plurimi se episcopos, presbyteros sive ecclesiasticos simulantes, quia nullum documentum formatarum exstat, per quod valeant confutari, in nomen venerationis irrepunt, et indebitam (4) venerationem promerentur. Quisquis igitur, fratres charissimi, prætermissa (5) supradicta formata, sive ille episcopus sit, sive presbyter, sive diaconus, aut (6) in inferiori gradu constitutus, deinceps ad nos venerit; sciat se suscipi omnino non posse. Quam auctoritatem ubique non misisse manifestum est, ut cunctis his regionibus innotescat, id quod statuimus omnem in modum esse servandum. Si quis autem hæc salubriter constituta temerare (7) præsumpsit sponte sua, se a nostra noverit communionem discretum. Hoc autem privilegium formatarum fratri et coepiscopo (8) Paschasio et posteris ejus, meritum illius speciali contemplatione concessimus (9).

D 2. Provinciæ vero septem ad Viennensem ecclesiam pertinentes, sicut Romanus catalogus testatur, hæc sunt, Viennensis prima; Narbonensis prima, quæ est secunda; Narbonensis secunda, quæ est Aquia, tertia; Aquitanica prima, quæ est Biturix, quarta; Aquitanica secunda, quæ est Burdegala (Add. quinta); Novempopulana quæ est Auxia, sexta; atque Alpes maritimæ, quæ est Ebrodunum, septima. Valet.

(1) Apud Zozim. alia ire.

(2) In ms. Morbac. Austudunensis. Apud Zozim. Arelatensis.

(3) Morbac. ms. cum Zozim. perdoceat.

(4) In iisdem libris reverentiam.

(5) Zozim. prædicti. Morbac. ms. supradicti.

(6) In Morbac. ms. ac deinceps in inferiore gradu sit, ad nostra. Zozim. aut deinceps in inferiori gradu sit, nos.

(7) Morbac. ms. cum Zoz. tentaverit.

(8) Apud Zozim. Patroclo. In ms. Morbac. Retitio, ac subinde specialiter pro speciali.

(9) In ms. Morbac. constitutio Silvestro attributa hic clauditur his verbis: Bene valet felicitur.

ANNO CHRISTI CCCXXXIV.

SANCTUS MARCUS PAPA.

PROLEGOMENA.

§ 1. — VITA MARCI PAPÆ.

Ex Labbæo, tom. II conc. p. 467.

Marcus natione Romanus ex patre Prisco, sedit annos duos, menses octo, dies viginti unum. Fuit autem temporibus Constantini Augusti, et Nepotiani ac Secundi (at. Facundi) consulum, ex die kalendarum februariarum, usque in diem kalendarum octobris. Hic constituit, ut episcopus Ostiensis, qui consecrat episcopum urbis, tunc pallio uteretur, et ab eodem

A episcopo urbis Romæ consecraretur. Et constitutum de omni ecclesiastico ordine fecit. Illic fecit duas basilicas, unam via Ardentina, ubi requiescit; et aliam in urbe Roma, juxta Palatinas. Ex hujus suggestione obtulit Constantinus Augustus basilicæ, quam (cometerium) constituit via Ardentina, fundum rosarum, cum omni agro campestri, præstantem solidos quadraginta. In basilica in urbe Roma obtulit hæc: patenam argenteam, pensantem libras triginta, amas

NOTÆ SEVERINI BINII.

Marcus. Anno Christi 336 qui est Constantini trigesimus primus, post interregnum quindecim dierum, in locum Silvestri pontificis pie sancteque defuncti, Marcus natione Romanus subrogatus fuit. Hujus pontificatu ingenti Eusebianorum motu concussa est Ecclesia. Athanasius quasi minatus fuisset se impediturum, ne quid frumenti Alexandria Constantinopolim deveheretur, nova calumnia exagitat, ac de novo crimine læsæ majestatis per falsos ac subornatos Eusebianæ factionis testes convictus, ab imperatore inaudita causa magno omnium catholicorum luctu ac mœrore in Galliam relegabatur: quem Maximinus episcopus, non ut profugum vel exulem, sed ut confessorum de impietate triumphantem Treveris excepit, eumque ut egregium fidei athletam magno in honore habuit. Unde, quod aiunt, ipsum in puteo latitantem symbolum conscripsisse, fabulosum esse constat. Post relegatum Athanasium, Ariani de Ario Alexandrinæ urbi restituendo supplicantes, ejus restitutionem impetrarunt quidem; verum ille quantumvis litteris Eusebianorum et imperatoris communitus fuisset, ab Alexandrinis civibus, eo quod a catholica fide alienus esset, urbis ipsius aditu prohibitus Constantinopolim rediit: ibique in conventu malignantium, occasione Marcelli Ancyranæ, ut infra dicemus, congregato, sese imperatori sistens, de fide interrogatus, verbo et scripto fidem catholicam, per summam simulationem juratus proficitur. Alexander Constantinopolitanus episcopus dum eum contra mandatum imperatoris in Ecclesiæ communionem recipere nollet, violenterque ingerendum metneret, ipse una cum plebe jejunii et orationum studio insistens a Christo impietatis Arianzæ vindicæ impetravit, quod dum Arius magno fastu Eusebianorum ad ecclesiam deducebatur, exonerandi alium necessitate ad locum secretiorem declinare compulsus, una cum excrementis viscera diviuo miraculo effundens, misere interierit. Ad hunc modum Ariana hæresis divinitus condemnata, plurimi ex his, qui ante decepti erant, conversi sunt: ingens timor et exanimatio Eusebianæ factioni incussa est, fama rei per universum fere orbem divagata. Imperator tanto prodigio commotus, Arianos et Eusebianos, quos hæc Nicænæ fidei acerrimos defensores, et disciplinæ ecclesiasticæ fidelissimos custodes, ipsorum dolis, fraudibus, ac simulata pietate male persuasus existimavit, plane detestatus est: et Athanasium, quem

B calumniis Arianorum circumventum temere in exilium relegaverat, ipse, prout constituerat, ab exilio revocasset, si non inorte præventus fuisset. Hæc ex Athanasio, Rufino, Socrate et Sozomeno, Baronius anno 336, num. 2, 3, 4, et multis sequentibus.

Sedit annos duos, menses octo, dies viginti unum. Mensibus novem minus novem diebus sedisse patet ex Baronio appendice tomii x. Hoc est quod Hieronymus in chronico disertis verbis ait, ipsum octo mensibus tantum sedisse. Et Sozom. l. II, c. 19, ipsum ad exiguum tempus sedem tenuisse. Imo ipsius auctoris libri pontificalis testimonio constat, Julium Feliciano et Maximo consulibus, anno nimirum Christi 337, sedere cepisse: quomodo igitur Marcus pontificatum suum Nepotiano et Facundo consulibus anno Christi 336 auspiciatus, ultra biennium sedisse potuit? Marianus Scotus, Onuphrius aliique plures ex recentioribus hanc nostram sententiam recte sectati, auctorem libri pontificalis deseruerunt. Baronius, anno prædicto num. 61.

Secundi consulum. H. legit secundo, sive iterum, consulis.

Ex die kalendarum februarii. Si pridie kalendas januarias anni Christi 335 Silvester Romanus pontifex sancte in Domino obdormivit, et inde usque ad initium pontificatus Marci cessavit episcopatus diebus quindecim, ut asseris in vita Silvestri, quomodo ejusdem Marci initium ad kalendas februarias differtur?

Usque in diem kalendarum octobris. Septima die mensis octobris, qua anniversaria ejus natalis memoria ex antiquiore usu in Ecclesia agitur, diem suum obiisse, probabilis est. Baronius prædicto loco.

Hic constituit ut episcopus Ostiensis. Consuetudo illa, qua Ostiensis episcopus Romanum episcopum consecrare solet, hoc tempore antiquior esse videtur: nam Dionysius papa a Maximiano Ostiensi episcopo consecratus fuisse legitur. Sanctus Augustinus in breviculo collat. diei 3, cap. 16, agens adversus Donatistas, hujus ritus tanquam vetustissimi meminit. Baronius.

Pallio uteretur. Pallium aliter canone 12 Gangrensis concilii, aliter hic accipitur. Ibi enim sumitur pro veste qua utebantur illi, qui vitam austeriorum monasticam professi, carni et mundo renuntiaverant, ut patet ex notis ibidem conscriptis: hic vero sumitur pro indumento et insigni summi pontificis Romani,

argenteas duas, pensantes singulas libras viginti; A scyphum argenteum unum, pensantem libras decem; calices ministeriales argenteos tres, pensantes singulos libras duas; coronam argenteam pensantem libras decem; fundum Antonianum via Clodia, præstantem solidos triginta; fundum Bacanas (al. Vaccanas) via Appia, præstantem solidos quadraginta et tremisses (al. trimisios) duos; fundum Morrea (al. Orrea) via Ardeatina, præstantem solidos quinquaginta quinque et tremissem (al. trimisium unum). Hic fecit ordinationes duas in urbe Roma per mensem decembrem, presbyteros viginti quinque, diaconos sex, episcopos per diversa loca viginti septem. Qui etiam sepultus est in cœmeterio Balbinæ, via Ardeatina, quod ipse constituens fecit pridie Nonas (al. secundo Nonas) octobris, et cessavit episcopatus dies viginti.

§ II. — QUANDO ET QUAMDIU SEDERIT.

(Ex D. Constant.)

Hujus papæ initia ac mors in Bucheriano catalogo sic designantur: *Marcus menses 8, dies 20. Et hic fuit temporibus Constantini, Nepotiano et Facundo consulibus, ex die 25 kalendas februarias, usque in die nonarum octobrium consulibus suprascriptis, hoc est anno 336, Januarii 18 die, quæ Dominica erat, pontificatum inivit, et eodem anno, Octobris 7 die, quo etiamnum memoria ejus in Ecclesia recolitur, ad superos abiit. Hic fidem suam libri pontificalis artifex manifeste prodit, cum Bucherianum catalogum negligenter exscribens in hunc modum, Fuit temporibus*

NOTÆ SEVERINI BINII.

quo summus honor et plena ejus potestas significatur: quodque ab eodem metropolitanis episcopis aliquando ob causas arduas et rationabiles impartiri solitum fuit. Hoc alias appellatur Phrygium, fortasse ideo, quod Phrygiorum opere crucibus contexti soleret. Baron., anno 336, num. 63, Phrygium Cyrillo Alexandrino, cum vicis pontificis in concilio Ephesino sustineret, a Cœlestino pontifice Romano collatum fuisse, ipsumque illud in concilio Ephesino et in sacris solemnibus more Romani pontificis usurpasse scribunt Theodorus Balsamon in Nomocanone, Photius; tit. 8, c. 1; Baron. anno 430, num. 26. Quod asserit Hieronymus Rubeus, Joanni ejusque successoribus Ravennatis ecclesiæ archiepiscopis, privilegio Valentiniani imperatoris usum pallii concessum fuisse, ipsorum archiepiscoporum confessione, apud Greg., lib. II, epist. 54, extante, diluitur, qua usum pallii non

Constantini Augusti, et Nepotiani ac Secundi consulum, ex die kalendarum februariarum usque in diem kalendarum octobris, Marci pontificatum ad nullum mensem decembrem pervenisse ponit; ac nihilominus eum subjicere non puduit: *Hic fecit ordinationes duas per mensem decembrem, presbyteros 25, diaconos 6, episcopos per diversa loca 27.*

§ III. — DE DECRETO IPSI ATTRIBUTO.

(Indidem).

Marci nulla, nisi quæ Isidorus Mercator commentus est, scripta novimus; alii tomo servanda. Si tamen libro pontificali habenda fides, constituit ut episcopus Ostiensis, qui consecrat episcopum Urbis, tam pallio uteretur, et ab eodem episcopo urbis Romæ consecraretur. Ostiensis quidem episcopi privilegium, quo Romanum pontificem consecrat, antiquum esse, testis est Augustinus in Breviculo Collat. cum Donat., n. 29, ubi memoratur consuetudo, ut non Numidiæ, sed propinquiores episcopi episcopum ecclesiæ Carthagenensis ordinent, sicut nec Romanæ ecclesiæ ordinat aliquis episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis episcopus. Verum cum pallii eo intellectus, quo hic usurpatur, nulla in sinceris monumentis ante Symmachum papam mentio occurrat, hoc decretum jure suspectum, immo et supposititium videntur. Quamvis enim ornamentum hujus usum Symmacho papæ primum attribuere nolim, altum tamen de illo in tot decessorum scriptis silentium maximo argumento est, non longe antea nonnullis episcopis singulari quodam privilegio concedi cœpisse.

imperatori, sed Romano pontifici acceptum referunt. Edictum quod Hieronymus prætexit, commentitium esse et a schismaticis confictum ostendit Baronius anno 432, num. 92, 93, 94 et 95.

Tempore jejunii usus pallii prohibitus fuisse videtur ex epist. 54, lib. II, Gregorii papæ, qua adversus Joannem Ravennatem jure expostulat, quod tempore jejunii per plateas et vias pallium gestaret. Baronius, anno 451, num. 63. Adde pallii nomine omne operimentum in rebus sacris significatum fuisse, ut lib. II, epigr. 3, declarat Venantius Fortunatus, ubi vela oblata sanctæ cruci pallia nominat. Vide Baronium anno 336, num. 64.

Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem. Hæc qua fide auctoris scripta sint, patet ex præcedentibus.

SCRIPTA DUBIÆ AUCTORITATIS.

EPISTOLA (1) SANCTI ATHANASII

ET ÆGYPTIORUM EPISCOPORUM AD MARCUM PAPAM.

(Conc. I. II, col. 466, ad. Labb.).

De numero canonum Nicænorum pro exemplaribus Nicæni concilii, quia Ariani eorum exemplaria incenderant.

Domino sancto et apostolici culminis venerando sanctæ Romanæ et apostolicæ sedis atque universalis ecclesiæ papæ, Athanasius et universi Ægyptiorum episcopi. Ad vos pervenisse non dubitamus, quanta et qua-

(1) Hæc Mercatoris merces Bar. Bell. aliisque peritis catholicis merito suspectæ et suppositæ visæ sunt. nec Bisnii ipse diffidetur, Baronianis rationibus oppressus.

D lia ab hæreticis, et maxime ab Arianis quotidie patimur: quoniam intantum ab eis persequimur, ut etiam vivere jam nos lædeat. Nam instanti tempore subito et insperate in nos irruentes, nosque juxta præceptum Domini qui ait: *Si vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam (Matth., x)*, fugiendo propter cladem populi eos declinantes, nos comprehendere non valuerunt, sed omnia depopulati sunt. In tantum enim nostra vastaverunt (1), ut nec libros, nec vestimenta ecclesiastica, aliaque ornamenta, nec reliqua

(1) Contigerunt ista sub Liberio, an. 355.

utensilia nobis dimitterent. Libros vero nostros usque ad minimum incendentes, nec iota unum relinquentes, propter veritatis fidem, etiam Nicenam synodum, qua modo clerus et populus imbuebatur, et maxime jam imbuti erant, in contumeliam nostram et omnium christianorum incenderunt. Quapropter precamur, pater beatissime, quia non dubitamus apud vos plenaria esse Nicæni concilii exemplaria, ut nobis illa, quæ sanctæ recordationis prædecessoris Silvestri fuerunt, sub tuta mittatis stipulatione. Nam quando prædictæ synodo cum beatæ memoriæ Alexandro, digno Deo pontifice nostro, id est, Alexandrinæ magnæ civitatis episcopo, in diaconatus interfuimus officio, sub nostræ præsentis testimonio, per beatos viros Victorem et Vincentium presbyteros, apostolicæ sedis apocrisarios, missa sunt prædicto papæ Silvestro cum adstipulatione subnexa (1) capitula septuaginta. Sane præsentibus nobis octoginta capitula in memorata tractata sunt synodo, scilicet quadraginta a Græcis, græca edita lingua, et quadraginta a Latinis, similiter latina edita lingua. Sed visum est 318 patribus, Sancto Spiritu repletis, in prædicto concilio congregatis, et maxime jam dicto Alexandro et apostolicæ sedis apocrisariis, ut decem capitula adunarentur illis, atque congruis locis insererentur; et ad formam septuaginta discipulorum, vel potius totius orbis terræ linguarum, septuaginta tantum et tam excellentis concilii fierent capitula, quæ omnem christianorum informarent orbem, et omnes subsacerdotali et christiano nomine degentes una fides et una sacerdotalis atque clericalis regeret norma, C nec quisquam a suo (S. Leo, ep. 84) dissideret capite. Nunc ergo quia (ut prædictum est) ab inimicis sanctæ Dei Ecclesiæ, et maxime ab Arianis, a quibus quotidie expugnamur, conterimur et opprimimur, præfata septuaginta Nicæni concilii capitula, quæ de præfata synodo jam facta, iubente Domino meo Alexandro, decreto omnium episcoporum attuli, quæ etiam coram omnibus recitavi, atque transcripsi, sunt igne combusta; optamus ut a vestræ sedis auctoritate, quæ est mater et caput omnium

(1) Legendum *subnexa*, ut ex mediæ ætatis innumeris diplomatis constat.

A ecclesiarum, ea ad correctionem et recreationem fidelium orthodoxorum percipere per præsentem legatos mereamur, quatenus vestra fulti auctoritate, vestrisque precibus roborati, illæsi a memoratis æmulis sanctæ Dei Ecclesiæ, et nostris evadere, nobisque commissos eruere valeamus. Vere novimus (conc. Rom. sub Greg. II, ann. 731) apostolatus vestri cor gratia sancti Spiritus instantum esse accensum, ut omnibus oppressis succurratis: quanto magis nobis, qui licet exigui ordinis, tamen vestri sumus, vobisque obedientes cum omnibus nobis commissis et sumus et semper esse volumus. Ideo decet, et oportet vos nobis hæc quæ rogamus, et alia quæ necessaria (juxta sapientiam, quam vobis præstitit Altissimus) esse cognoveritis, absque tarditate præstare, ut tantæ miseris squalores a fidelium mentibus detergantur, et quasi vulnus corpori infixum, auditu tantæ miseris oberato (1), salutari curetur antidoto, ut divino fœli juvamine, vestraque auctoritate atque auxilio roborati, adversantium tergiversationes evadere valeamus, atque inconcusso vultu, non fraude cuiusquam percussis, assistere æterno iudici mereamur, et vocem audire inquentem: *Kuge, serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam: intra in gaudium Domini tui (Matth. xxv)*. Et subscriptio. Orantem pro nobis sanctum apostolatum vestrum longævis Dominus conservet temporibus (Joan. II pap. ad Justinianum).

RESCRIPTUM MARCI PAPÆ

AD ATHANASIVM ET OMNES EPISCOPOS ÆGYPTIOS.

(*Indidem*).

De missione capitulorum Nicæni concilii,

Dominis venerabilibus fratribus Athanasio, et universis Ægyptiorum episcopis, Marcus sanctus Romanus apostolicæque sedis, et universalis Ecclesiæ episcopus.

Doleo, fratres, et nimium contristor super afflictione vestra, sed oppido consolor, quod vento agitata non estis arundo (Matth., II), sed recti in fide inter omnes procellarum et turbinum collectationes

(1) Aditu tantæ miseris oberato, ut habet ms. c. Justelli.

NOTÆ SEVERINI BINI.

Rescriptum. Epistola Marci ad sanctum Athanasium episcopum Alexandrinum, et ad cæteros Ægypti episcopos, Nepotiano et Facundo consulibus, 10 kalendis novembris scripta legitur, cuius argumentum ex epistola Athanasii aliorumque ejusdem provinciæ episcoporum ad eundem Marcum intelligitur hoc fuisse; nempe Ægyptios dira Anianorum persecutione vexatos, inter alia Nicænorum canonum, qui una cum omnibus aliis libris ad iisdem incensi fuerunt, exemplar a Romana ecclesia iisdem datis ad Marcum papam litteris postulasse. Quibus quidem litteris, tum Marci, Nicænorum canonum numerus definitur, nimirum ab eadem magna synodo statuta fuisse septuaginta, secundum, ut aiunt, numerum discipulorum, capitula. Baronius, num. 58. Hanc surreptitiam et ab aliquo confictam fuisse quinque rationibus evidenter ostenditur. Quarum prima hæc est: quod in contro-

D versa inter Africanam ecclesiam et Romanos pontifices Zosimum et Bonifacium agitata, de numero Nicænorum canonum, hæc epistola illis nequaquam cognita fuerit. Secunda, quod Athanasius, ut ex præcedentibus constat, hoc tempore in Galliis exulaverit, adeoque hac de re ad Romanum pontificem Alexandria scripsisse non potuerit. Tertia, quod grassatio illa in Alexandrinam ecclesiam multis annis post hæc tempora sub Constantio contigerit, quando nimirum Athanasio expulso Gregorius quidam Arianus in locum ejus ordinatus est, ut testatur Athanasius in epistola ad omnes orthodoxos. Quarta, quod Marcus nonis octobris hujus anni Constantino imperatore adhuc vivente defunctus fuerit: ideoque non possit non suspectum esse de fide quod 10 kalendas novembris Nepotiano et Facundo consulibus hanc epistolam scripsisse legatur. Quinta. Si Marcus papa exemplum

incessanter perduratis. Lectis ergo (S. Leo, *epistol.* 85) fraternitatis vestræ litteris, vigorem constantiæ vestræ, quem olim noveramus, agnovimus. Congratulantes vobis, quod ad custodiendum Christi gregem, pastorem curam vigilanter insequimini, ne lupi, qui sub specie ovium, subintrarunt, bestiali sævitia simplices quosque dilacerent, qui non ad hoc subintrarunt ut aliqua correctione proficiant, sed ut ea quæ sunt sana corrumpant. Quapropter moneo, et hortor dilectionem vestram (idem S. Leo, *ep.* 2), ut bonum quod incepistis adminiculante divina gratia usque in finem perducere satagatis, veritatis voce monente : *Beatus qui perseveraverit usque in finem (Matth., xxiv)*. Unde enim beata perseverantia, nisi (S. Leo, *ep.* 92) de virtute patientiæ? Nam, juxta Apostolum : *Omnes qui volunt pie vivere in Christo, persecutionem patientur (II Timoth., iii)*. Quæ non in eo tantum computanda est, quod contra christianam pietatem, aut ferro, aut ignibus agitur, aut quibuscumque suppliciis, cum persecutionum sævitiam suppleant, et dissimilitudines morum, et contumaciæ inobedientium, et malignarum tela linguarum, quibus conflictationibus communia semper membra pulsantur, et nulla piorum portio conflictatione sit libera, ita ut nec periculis nec otio careant, nec labore. Nam hæc et omnia incrementa (*Cælest. i, ep. ad Gallos, c. 11*) probabilius stadiorum, et in eis usque in finem perseverantia, atque bonæ voluntatis incrementa, ad Christi gratiam semper sunt referenda : ut in omnibus quæ agimus Deus omni perfecte laudetur tempore.

De capitulorum namque veritate et numero Nicæni concilii, cui vos interfuisse litteris vestræ fraternitatis significastis, a nostris, qui vobiscum una interfuerunt, diligentioribus requisivimus colloctionibus, qui ita ut vestræ testatæ sunt litteræ, omnem nobis ordinem exposuerunt, et vestram epistolam per omnia veram esse testificati sunt : non ut nos aliquid sinistrum vestra ex parte arbitremur. Sed nos et vos, illosque absque ulla in posterum titubatione unum sentire optaremus, et sancta romana Ecclesia, quæ semper immaculata mansit, et Domino providente, et beato Petro apostolo opem ferente, in futuro manebit, sine ulla hæreticorum insultatione, firma et immobilis omni tempore persisteret. His itaque peractis, diligenter requirentes in sancto nostræ et apostolicæ sedis scrinio, eadem quæ sanctæ recordationis prædecessori meo Silvestro sunt directa, septuaginta (sicut significastis) capitula illæsa invenimus. Ipsa enim vobis propter auctoritatem et subscriptionem tantorum patrum, et

A ejus magni concilii, minime misimus, sed pro eisdem coram poecrisariis vestris alia similia, eundem numerum, eademque verba, et ipsam subscriptionem continentia, vobis rescribere, et sub certa stipulatione et confirmatione mittere curavimus. Et quis est, qui fratribus suis talia (*Attici, ep. CP. ad PP. Africanos*) negare audeat? Nam non negligenda nobis hæc per sancti Spiritus gratiam Dominus docuit, sed fideliter exercenda, et fratribus contradenda, et docenda distribuit. Hæc apostolorum viva traditio (*Agathu ad Const. Aug., act. iv concilii vi generalis*), hæc est vera charitas, quæ prædicanda est et præcipue diligenda ac fovenda, atque fiducia liter ab omnibus tenenda. Hæc sancta et apostolica mater omnium ecclesiarum Christi Ecclesia, quæ per omnipotentis Dei gratiam a tramite apostolicæ traditionis numquam errasse probatur, nec hæreticorum novitatibus depravanda succubuit, sed ut in exordio normam fidei christianæ percepit ab auctoribus suis apostolorum Christi principibus, illibata sine tenus manet, secundum ipsius Domini salvatoris divinam pollicitationem, qui discipulorum suorum principi in suis fatum est evangelis : *Petre, inquit (Luc. xxii), ecce Satan expetivit ut cribraret vos, sicut qui cribrat triticum : Ego autem pro te rogavi, ut non deficiat fides tua : et tu aliquando conversus confirma fratres tuos*. Consideret itaque vestra excellens prudentia, quam bonum sit persistere in dispensatione vobis credita, et in fide recta, atque hæreticis et æmulis Christi repugnare, et numquam a veritatis tramite declinare, quoniam Dominus et Salvator omnium, cujus fides est, qui pro nobis mori non dubitavit, et proprio nos suo redemit sanguine, qui fidem beati Petri non defecturam promisit, et confirmare eum fratres suos admonuit. Quod apostolicos pontifices meæ exiguitatis prædecessores confidenter fecisse semper cunctis est cognitum, quorum et pusillitas mea, licet impar sit, et infirma, pro suscepto tamen divina dignatione ministerio pedisequa cupit existere. Væ enim erit nobis, qui hujus ministerii onus susceptum habemus, si veritatem Domini Jesu Christi, quam apostoli prædicaverunt, prædicare neglexerimus. Væ etiam erit nobis, si silentio veritatem oppresserimus, qui erogare nummularis jubemur, id est, christianos populos imbuere et docere. Quid in D ipsius Christi futuro dicturi sumus examine, si sermonis ejus veritatem confundimus prædicare? Quid erit de nobis, cum de commissis nobis animabus, et de officio suscepto, rationem justus judex Christus Deus noster districtam exegerit? Ideo, fratres, hortor (S. Leo, *ep.* 2) dilectionem vestram, obtestor et

NOTÆ SEVERINI BINII.

misisset ad Alexandrinos ex Romano scrinio, certo convenissent deinceps inter se exemplaria Romanum et Alexandrinum : quomodo ergo in exemplari a sancto Cyrillo ex Alexandrino ad Africanos misso, isti tres canones de appellationibus deerant, qui in Romano inveniebantur. Idem igitur qui, ut bene conuleretur assertioni Zosimi et Bonifacii de Nicæno ca-

none extra numerum vicenarium allegato, epistolam illam Bonifacii papæ ad Eulaliu m episcopum Alexandrinum de restituta communione ecclesiæ Africanæ conflinxit, has easdem Marci ad Athanasium, et Athanasii ad Marcum conflaxisse et concinuisse putatur Baron. anno 336, num. 59 et 60. Bellarminus, lib. ii de Rom. pont. c. 25.

moneo, at qua debetis et potestis sollicitudine vigiletis ad investigandos hæreticos, et inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ, et a sanis mentibus, ne pestis hæc latius divulgetur, severitate qua potestis pro viribus extirpetis. Quoniam ut habebit a Deo dignæ remunerationis præmium, qui diligentius quod ad salutem commissæ sibi plebis proficiat fuerit executus, ita ante tribunal Domini de reatu negligentiae se non

A poterit excusare, quicumque plebem suam contra sacrilegæ persuasionis auctores noluerit custodire. Data octavo kalendas novembris, Nepotiano et Secundo (1) viris clarissimis consulibus.

(1) Facundo anno 336. At jam obierat Marcus ipsis nonis octobris ejusdem anni. Octobris substituitur quidam et inter eos Sigonius lib. iv hist. occid. imp. ut fucum faciant.

ANNO CHRISTI CCCXXVII-CCCLII.

SANCTUS JULIUS PAPA I.

NOTITIA HISTORICA, CRITICA ET LITTERARIA IN SANCTUM JULIUM PAPAM.

§ I. — DE VITA JULII PAPER I.

Ex libro pontificali Damasi papæ.

Julius, natione Romanus, ex patre rustico, sedit annos quindecim, menses duos, dies 18. Fuit autem temporibus Constantii hæretici, filii Constantini, a consulatu Feliciani et Maximini. Hic post multas

B tribulationes in exilio fuit mensibus decem, et post Constantii mortem, cum gloria reversus ad sedem beati Petri apostoli, fecit basilicas duas, unam juxta forum, et aliam via Flaminia; et cæmeteria tria, unum via Flaminia, aliud via Aurelia, et aliud via Portuensi. Hic constitutum fecit, ut nullus clericus

NOTÆ SEVERINI BINII.

Julius. Vigesima sexta die Octobris, anno Domini 336, qui est Constantini imperatoris ultimus, Julius, civis Romanus, pontificatum Ecclesiæ adeptus est. Cujus initio Constantinus imperator catholicæ et orthodoxæ fidei confessor e vita discedens, tres filios hosce, Constantinum, Constantium ac Constantem imperii sui hæredes reliquit; hoc iis mortuus præcipiens, ut Athanasium, quem non tam relegasset, quam sanguinolentorum hostium oculis ad tempus subtraxisset, tuto in pristinum locum ac dignitatem restituerent. Quam voluntatem patris Constantinus junior, Constantii permissu, executus fuit, ipsumque Athanasium cum reliquis exulantibus episcopis ac presbyteris sedibus suis et ecclesiis restituit. Quo facto, cum Ariani et Eusebiani hæresim suam succumbere viderent, non modo Athanasium novis calumniis onerarunt, verum etiam ipsam Nicænæ fidei formulam, omisso *Consubstantialis* nomine immutare, Ariique hæresim in ecclesiam introducere elaborarunt. Quod ut facilius expedirent, presbyteri alicujus Ariani, penes quem Constantinus magnus suavis sororis Constantiæ testamenti tabulas Constantio revertenti tradendas deposuerat, auxilio freti, principis ambitiosi gratiam et favorem impetrarunt, ac deinde catholicis episcopis, maxime vero Athanasio Alexandrinæ, Eustathio Antiochenæ, Paulo Constantinopolitanæ ecclesiæ episcopis bello atrocissimo indicto, cruenta tela et jacula in eos immitunt, calumnias novas comminiscuntur, habitisque desuper malignantium conventiculis, innocentes episcopos condemnatos sedibus suis exturbarunt, ac tandem vel exilio vel morte truculenta eosdem interemerunt, et, quod foedissimum est, Nicænæ fidei symbolum, *Consubstantialis* nomine expuncto, malignose vitiarunt. Ad hanc injuriam a capite divini numinis et sponsæ illius Ecclesiæ propulsandam, Julius pontifex se talem exhibuit, ut omnis ejus pontificatus in fide Nicænâ tuenda, et catholicis episcopis, maxime autem Athanasio, defendendis, consumptus

fuerit. Quod patebit infra ex notis ad epistolas et concilia sub Julio habita.

Sedit annos 15, menses 2, dies 18. Qui anno Christi 332, pridie Idus Aprilis ex hac vita ad Dominum migravit, reperitur ædisse annis 15, mensibus 5, diebus 17. Ita Baronius, Vaticanos indices secutus, hic num. 1.

Quod Hieronymi chronic. Liberii ingressum refert in hunc annum, confirmat ea quæ paulo ante de Julii obitu diximus.

C *Hic post multas tribulationes in exilio fuit mensibus decem.* Julium pontificem pro exulibus episcopis, Athanasio, Marcello, aliisque pluribus restituendis, multos labores impendisse infra multis in locis patet; ipsum vero aliquo tempore exilium sustinuisse, præter Platinam, errorem libri pontificalis sequentem, nemo, quod sciam hactenus, asseruit. Quod ait post obitum Constantii ab exilio liberatum fuisse, nequaquam sustineri potest: omnes enim, quotquot sunt scriptores Christiani, sicut ex et gentilibus Amilianus, aperte scribunt, vivente adhuc et imperante Constantio, Liberium Romanæ Ecclesiæ curam egisse, ac post multas exagitationes ab eodem in exilium relegatum fuisse. Quod si verum est, imprudens compilator advertat quomodo se ex hoc laqueo exerat. Ad annum Christi 350, magnus Ecclesiæ catholicæ et sanctorum præsulum patronus, terribilis Arianorum hostis, princeps integerrimæ fidei, exulatum ex Oriente episcoporum vindex, Constans imperator Occidentis imperium tenebat, non video qua ratione, hoc defensore adhuc superstite, Julius pontifex relegari potuerit. Post occisum Constantem imperatorem, Magnentius tyrannus cum Urbe toto occidentali imperio potiebatur; vel igitur auctore Magnentio Julium relegatum fuisse oportuit, quod nemo hactenus scripsisse legitur; vel concedendum est eundem Constantii imperio nequaquam ab Urbe extractum, in regiones externas amandatum fuisse. Vide Baron., anno 352, num. 2 et 3.

causam quamlibet in publico ageret, nisi in ecclesia, A et ut notitia quæ omnibus fidem facit, per notarios colligeretur, et ut omnium monumentorum in ecclesia confectio per primicerium notariorum celebraretur, sive quod cautiones, vel instrumenta, vel donationes, vel commutationes, vel traditiones, aut testamenta, vel colligationes, aut manumissiones clericorum in ecclesia per scrinium (scrutinium) sanctum celebrentur. Hic fecit ordinationes tres in urbe Roma per mensem decembrem, presbyteros octodecim, diaconos tres, episcopos per diversa loca novem. Qui etiam sepultus est via Aurelia in cœmeterio Calepodii, pridie Idus Aprilis (Augusti). Et cessavit episcopatus dies viginti quinque.

§ II. — QUANDO ET QUAMDIU SEDEBIT.

(Ex D. Constant.)

In veteri codice Corbeicensi sedisse dicitur *annos 25, menses 2, dies 8*, in libro autem pontificali, *annos 25, menses 2, dies 6*. Ex quo libro corrigendum videtur quod in Bucheriano catalogo legimus; *Julius annos 25, mensem 1, dies 11*, maxime cum hanc correctionem postulent ista quæ in eodem catalogo subsequuntur: *Fuit a temporibus Constantini (qui quarto post ordinationem illius mense obiit), a consulatu Feliciani et Tiliiani ex die 8 idus februarii in diem pridie idus aprilis Constantio V, et Constantio Cæsare consulibus. Quippe a die 8 idus februarii in diem pridie idus aprilis, non unus mensis ac dies 11, sed menses 2, ac dies 6 interjiciuntur. Unde conficitur Julium anno 337, februarii die sexta, quæ C Dominica erat, fuisse ordinatum, atque anno 352, die duodecima Aprilis, qua et colitur, ad superos migrasse.*

§ III. — DE EPISTOLIS, QUÆ AD JULIUM PAPAM ATTINENT.

(Ex D. Constant.)

I.

1. *Eusebianorum litteræ ad Julium.* — Anno 339 contigisse jam observavimus, ut Eusebiani Pistum Alexandriæ episcopum constituerent. Quo facto, Macarium presbyterum, necnon Martyrium et Hesychium diaconos, cum litteris ad Julium papam destinare non distulerunt. Eusebio uni, qui se Beryto Nicomediam, et inde Constantinopolim contra legem ac regulam, ut loquitur Alexandrina synodus, transulerat, litteras illas Athanasius apolog. cont. Arian. n. 4, adscribit *Εὐσεβίου γράμματος*. Qua in re cum eo consentiunt Socrates, lib. II, cap. 1, ac Sozomenus, lib. III, c. 7. Ipsi etiam suffragari videtur Julius epist. 1, n. 4, ubi Macarium cum Martyrio *ab Eusebio (παρὰ Εὐσεβίου)* missum scribit. Idem tamen Julius, *ibid.*, n. 8, immo etiam Athanasius tum apolog. cont. Arian. n. 20, tum epist. ad Solit. num. 9, necnon Theodoretus, lib. II, cap. 4, de illis sic loquuntur, ut quæ non ab Eusebio uno, sed etiam a sociis ipsius conscriptæ fuerint. Ideo igitur Eusebio, quia partium dux et antesignanus erat, interdum sociis non memoratis, tribuuntur, licet eas ille non sine factionis suæ sociis miserit. Sardicensis synodus apud Hilarium fragm.

n. 2, Julio Romano pontifici olim missas esse memorat litteras *scribentibus Eusebio, Mario, Theodoro, Theognito, Ursacio et Valente*, quibus apud Theodoretum lib. II, cap. 8, *Menophantus et Stephanus* adjiuntur.

2. *Quid his contineretur.* — Scriptæ erant illæ litteræ, uti Sardicensis synodus apud Hilarium fragm. II, n. 2, testatur, adversus Athanasium et Marcellum, necnon secundum ejusdem synodi epistolam, qualis ab Athanasio apolog. cont. Ar. num. 49, ac Theodoretus, lib. II, c. 8, exhibetur, adversus Asclepam Gæza episcopum. Iisdem litteris, uti Athanasius loco mox citato n. 49, habet, *rogabant Eusebiani, ut synodus cogeretur, et ipse Julius, si vellet, iudex foret*. Quod quidem Sozomenus, lib. III, c. 7, ita enuntiat: *Eusebius scripsit ad Julium, ut ipse iudex esset eorum quæ contra Athanasium decreta erant Tyri*. Ubi certe in exprimendis Athanasii verbis desideratur scriptoris hujus fides. Si tamen Julii verbis epist. 1, n. 2, hæreamus, non Eusebius, non Eusebiani ipsi, sed eorum legati Martyrius et Hesychius synodum a Julio cogi petierunt. Hoc igitur illi non per seipsos, sed tantum per legatos suos postularunt. Sane mox laudatus Julii locus exigere videbatur, ut istud, si litteris suis rogasset ipsi, ab hoc pontifice non taceretur. At facilius largiemur Eusebianos prædictis litteris in id maxime incubuisse, ut Pisto a se recens ordiuato communicatorias a Julio litteras obtinerent.

3. *Instrumenta a legatis allata.* — Præterea inquisitionum monumenta, quæ in Mareote adversus Athanasium adornata fuerant, a Martyrio et Hesychio allata fuisse Julius epist. 1, n. 10, memorat. Unde et alia gestorum similium documenta iisdem simul credita suspicamur.

II.

4. *Ægyptiorum ad Julium litteræ.* — Anno 340, non longe postquam Eusebianorum legati Romam advenissent, eodem accesserunt et Athanasii presbyteri. Nec ullus dubitaverit, quin et ipsi secum in præsulis sui gratiam litteras attulerint. Saltem Alexandrinæ synodi ex Ægypto, Thebaide, Libya et Pentapoli novissime congregatæ epistolam, quæ Athanasio teste apolog. cont. Arian. num. 20, *ad omnes episcopos et ad Julium episcopum Romanum* inscripta erat, Julio per hos presbyteros redditam esse prope est indubitatum. Et hanc quidem epistolam notare videtur Julius, epist. 1, n. 9 et 11, ubi a se acceptas esse memorat omnium episcoporum Ægypti et aliarum provinciarum pro Athanasio litteras. Neque de litteris aliis Hilarium fragm. 4, n. 2, loqui existimamus ubi ait: « Quales litteræ ex Ægypto omni atque Alexandria ad Julium pridem de reddenda exulanti Athanasio communionem, tales nunc ad Liberium... datæ sunt de tuenda. » Ipse Liberius epist. 4, n. 2, *octoginta episcoporum Ægyptiorum* litteras in Athanasii gratiam sibi scriptas memorat. Unde sequitur, ut si eis similes omnino fuerint quæ ad Julium antea missæ fuerant, hæc pariter ab octoginta episcopis conscriptæ sint. Certe non a pauciori

episcoporum numero scriptæ intelliguntur, quas ab omnibus Ægypti episcopis sibi missas Julius narrat. Ut ut est, certum est Ægypti aliarumque provinciarum episcopos ad Julium pro Athanasio scripsisse, ac Julio epistolam eorum ante fuisse traditam, quam Eusebianos aliosve Orientales ad synodum vocaret. Sed cum valde probabile sit, epistolam illam non aliam esse ac epistola Alexandrinæ synodi, quam Athanasius Apologiæ suæ contra Arianos initio totam inseruit, nihil est cur aliam queramus. Quamvis autem, Athanasio teste, nominatim Julio inscripta sit; quia tamen nihil, quod huic pontifici peculiare sit, habet, eam hic referre supersædemus.

III.

5. *Julii ad Athanasium atque Eusebianos litteræ.* — Martyrius et Hesychius ab Eusebio et sociis ad Julium missi, cum Athanasii presbyteris obsistere non valissent, a Julio postularunt, ut indiceretur synodus, ac litteræ ad Athanasium Alexandriam, necnon ad Eusebianos mitterentur, ut justum coram omnibus iudicium posset proferri. His legatorum postulatis annuens Julius, ad Athanasium simul et ad Eusebianos circa anni 340 exitum litteras misit, quibus, ut loquitur Athanasius epist. ad Solitar. num. 9, *indicavit quo vellemus loco cogendam esse synodum, ut accusationes illi suas veras comprobarent, sibi vero illatas cum fiducia depellerent.* Ipse Julius quas tunc ad Athanasium litteras scripsit, epist. 1, num. 13, notat his verbis: « Non enim (Athanasius) suo motu, sed accersitus ac litteris nostris acceptis huc accessit, quemadmodum et vobis litteris nostris indicavimus. » Cum autem Athanasius anno 341, paulo post festum Paschæ, quod in 10 Aprilis diem incidebat, Alexandria Romam contendere cœperit, inde sequitur ut hæc Julii litteræ saltem ejusdem anni mensi Aprilii redditi illi fuerint. Neque ambigendum, quin eodem tempore similes acceperint et Eusebiani. Immo Theodoretus, lib. II hist. eccl., cap. 4, istud disertè docet, ubi ait: Julius ecclesiasticam legem secutus, et ipsos Eusebianos Romam venire jussit, et Athanasium ad causam dicendam evocavit. Et Athanasius quidem citationi obtemperans statim iter arripuit. » A quibusnam perlatæ sint illæ litteræ, nemo indicavit: conjectura tamen est, Julii ad Eusebium ac socios litteras Martyrio et Hesychio eorum legatis in Orientem redeuntibus, necnon eas quæ ad Athanasium aliosve Catholicos atinebant, ipsius Athanasii presbyteris fuisse traditas.

IV.

6. *Aliæ Julii ad eosdem Eusebianos litteræ et legatio.* — Cum igitur Athanasius Romam evocatus advenisset, nec Eusebii nomine quisquam compareret, novas eidem Eusebio ac sociis litteras Julius per Elpidium ac Philoxenum presbyteros suos misit. Hæc quidem cum prioribus confundi vulgo solent: sed utrasque Athanasius, si non fallimur, in epistola ad Solitarios aperte distinguit. Nam, num. 9, habet: « Romanus episcopus Julius litteris suis indicavit, quo vellemus loco synodum cogendam esse. » Tum, num. 10, Gre-

gorii in Alexandrinam sedem intrusi adventum atque impia facinora enarrat. Ac demum, num. 11, narrationem sic prosequitur: « Athanasius porro, his nondum actis, ad primum rei auditum Romam navigavit, quod hæreticorum furorem probe perspectum haberet: ut etiam, prout statutum fuerat, synodus ibi celebraretur. Julius autem presbyteros Elpidium et Philoxenum cum litteris misit, tempusque illis præstituit, ut intra illud Romam se conferrent, aut scirent se in omnibus suspectos haberi. » Unde manifestum est Elpidii et Philoxeni ad Orientales legationem Athanasii in urbem adventu esse posteriorem; adeoque litteras, quas legati illi secum deferebant, ab iis distinguendas esse, quibus antea cum Athanasius, tum Eusebiani simul ad synodum fuerant vocati. Inde quoque colligere est, Julium prioribus litteris nec tempus, nec locum, quo synodus haberetur, præstituisse, sed quo convenire ipsis placeret, liberum permisisse; utrumque vero posterioribus ab eo fuisse definitum. Nisi forte dicamus, quod minus veri videatur simile, Julium postquam Eusebianorum legati ad Athanasium simul et ad Orientales scribi petissent, primum Athanasio scripsisse soli, locum quo congregari synodum vellet, ipsius arbitrio permisisse, et postquam ille Romam advenisset, cum eo synodi locum ac tempus præfinitisse, idque missa in Orientem legatione, iis qui sibi prius adversus Athanasium scripserant, litteris significasse. Istud certum, Elpidium ac Philoxenum circa mensem junium anni 341, in Orientem profectos, Julii secum detulisse litteras, quibus is præsul Athanasium scriptis ipsius acceptis Romam venisse indicabat; eosque præstituto die ad synodum ibi habendam vocans, huic si deessent, in omnibus, de quibus accusarant Athanasium, suspectos fore denuntiabat.

V.

7. *Orientalium ad Julium litteræ querelarum ac minarum plenæ.* — Eusebius ac socii, cum Julii presbyteros Elpidium et Philoxenum ultra conditum diem, quo Romæ synodus habenda erat, hoc est usque ad mensem januarium anni 342 detinissent, Antiochia, ubi in annum cum aliis nonnullis convenerant, vicissim ad Julium scripserunt epistolam, eamque prædictis ipsius presbyteris perferendam tradiderunt. Hanc Sozomenus in Sabini episcopi Macedoniani collectione vidisse merito videatur. Quare licet prævio in primam Julii epistolam Monito non pauca ab ipsomet Julio memorata jam ex ea legerimus, etiam hic quæ de eadem prædictus scriptor, lib. III, c. 8, summam expressit, exhibere non abs re fuerit. Primo quidem notat epistolam illam « exquisita verborum elegantia et oratorio more fuisse compositam, plenam tamen cavillationis, nec expertem gravissimarum minarum. » Tum de illa hæc subdit: « Fatebantur Romanorum quidem Ecclesiam apud omnes magnificam esse, quippe quæ jam inde ab initio Apostolorum sedes (ἑποικιστήριον) et pietatis magistra ac metropolis extitisset, licet fidei doctores ad eam ex Oriente advenissent. Non tamen æquum censebant idcirco se

inferiore loco haberi, quod magnitudine Ecclesie et A
 multitudine superarentur: quippo qui virtute et animi
 proposito superiores essent. Deinde criminis loco ob-
 jicientes Julio, quod cum Athanasio communicasset,
 indignabantur perinde ac si ipsorum synodus (*Tyri
 scil. habita*) contumelia affecta esset et sententia ab-
 rogata: idque facinus velut injustum et ecclesiasticis
 legibus absonum reprehendebant. His de rebus ita
 conquesti, pacem quidem et communionem Julio pol-
 liciti sunt, et dispositionem eorum qui ab ipsis fue-
 rant expulsi, et ordinationem illorum qui priorum in
 locum substituti fuerant, admittere voluisset: sin
 autem decretis ipsorum resisteret, contraria denun-
 tiabant. Nam et episcopus Orientis neutiquam contra-
 dixisse affirmabant tum, cum Novatianus Ecclesia
 Romana ejectus est. » Quibus addit Sozomenus: « De B
 iis autem quæ gesserant contra decreta synodi Ni-
 cæneæ, nihil ei rescripserunt, multas quidem se ha-
 bere causas significantes, easque necessarias, quibus
 factum suum defenderent in presentiarum vero su-
 perfluum arbitantes earum rerum defensionem in-
 stituere, cum generaliter in omnibus injuste se ges-
 sisse arguerentur. » *Hanc autem epistolam anno 342
 ineunte scriptam esse, ex verbis Julii, epist. 1, n. 6,
 conficitur.*

VI.

8. An Julius in gratiam episcoporum ab Eusebianis
 ejectorum litteras scripserit quæ non existant. — Si So-
 crati, lib. II, c. 15, et Sozomeno, lib. III, c. 8, ha-
 benda fides, Athanasius, Marcellus, Paulus, Asclepas C
 et Lucius episcopi, cum Julio causam exposuissent
 suam, obtinuerunt ab eo litteras, quarum auctoritate
 freti ecclesias suas occuparunt. Verum Athanasius
 nullam memorat epistolam in gratiam sui aut præ-
 dictorum episcoporum tunc a Julio scriptam, nisi
 quam pontifex iste iis, qui Antiochiæ convenerant,
 rescripsit. Si etiam propius inspiciatur atque expen-
 datur tota Socratis et Sozomeni narratio, ei quidem
 nonnulla intermiscuisse deprehenduntur a rerum
 gestarum veritate aliena, sed eos non aliam a mox
 dicta Julii epistola ejusdem quarta præ oculis habuisse
 non latebit. Certe Athanasius non post Romanam
 synodum, anno 342 habitam, sed post Sardicensem,
 anno 347 celebratam, ad ecclesiam suam rediit. Idem
 et de aliis episcopis superius memoratis Sardicensis D
 concilii gesta nos docent. Tunc vero Julius ad Alexan-
 drinos epistolam, quam etiamnum habemus, in
 Athanasii gratiam scripsit. Sed idem ab ipso in alio-
 rum episcoporum gratiam præstitum esse, nullo mo-
 nimento compertum habemus. Neque vero par ei pro
 ipsis scribendi causa et occasio fuit. Socrates igitur
 ac Sozomenus tempora, quibus epistolæ Julii prima
 et quarta scriptæ sunt, non satis distinguentes, et
 ex eo quod idem pontifex in gratiam Athanasii ad ec-
 clesiam illius scripsit, id ipsum et in aliorum episco-
 porum gratiam simul præstitum esse arbitrati, nar-
 rationem contexuerunt, quam prorsus admittere ve-
 ritas non permittit.

VII.

9. *Julii ad Sardicensem synodum epistola.* — Anno
 347, Sardicam mittens Julius legatos, ad episcopos
 ibi congregatos epistolam scripsit, qua se corpore li-
 cet disjunctum, concordiam tamen cum iis mente ac
 voluntate adesse testificabatur: simulque absentiam
 inde excusabat suam, quod status ecclesie suæ, cui
 ab hæreticis, schismaticis ac blasphemis seu infide-
 libus periculum imminerebat, longius recedere non
 patiebatur. Hanc epistolam ipsa Sardicensis synodus
 laudat.

VIII.

10. *Scripta Julio supposita ab Apollinaristis.* — Apol-
 linaristæ plura Julii nomine confinxerunt scripta, ex
 quibus epistolam unam ad Dionysium, alteram ad
 Docium seu Prodocium, necnon fragmentum sermo-
 nis de homousio tomi hujus appendix græce et latine
 repræsentat.

IX.

11. *Ab Isidoro Mercatore.* — Isidorum quoque mer-
 ces suas Julii nomine vendere non puduit. Ex ejus
 nempe officina prodierunt Romanæ synodi sub Julio
 gesta, hujus papæ ad Orientales epistola, Orientalium
 ad eundem litteræ, Julii demum ad ipsos Orientales
 rescriptum, in quo quatuor ac viginti canones Nicæni,
 præter viginti vulgatos, laudantur. Sed alii tomo ista
 servamus.

§ IV. — DE DECRETIS JULIO ATTRIBUTIS.

(*Ex D. Coustant.*)

I. — 1. *Quid turpe lucrum.* — In editionibus conci-
 liorum ex Gratiani et Ivonis compilationibus collecta
 sunt et alia decreta, quæ eidem papæ attribuuntur.
 Illorum primum, quo quidem definitur eum *turpe lu-
 crum sectari, qui minus emit, ut plus vendat*, etsi a
 Gratiano XIV, quæst. IV, c. 9, Julio adscribitur, et
 ab Ivone, p. 6, cap. 201, post Burchardum, lib. II,
 c. 127, velut *ex decretis Julii papæ usurariis missis*, cap.
 131, citetur: ab ipso tamen Ivone, p. 13, cap. 21,
 secundum Reginonem, lib. I, cap. 125, laudatur ut ex
 libro Capitularium, c. 125, ubi reipsa exstat ex-
 scriptum ex Capitulari Noviomagensi, anno 806 ha-
 bito, cap. 18.

II. — 2. *Ne pœnitentia morientibus denegetur.* — Alie-
 rum nomine Julii a Gratiano XXVI, quæst. VI, c. 12, ut
 et ab Ivone, p. 15 c. 43, et Buchardo, lib. XVII, c. 21,
 ita refertur: « Si presbyter pœnitentiam morientibus
 abnegaverit, reus erit animarum: quia Dominus di-
 cit: Quicumque die conversus fuerit peccator, vita
 vivet, et non morietur. Vera enim confessio (*seu con-
 versio*) in ultimo esse potest; quia Dominus non so-
 lum temporis, sed etiam cordis inspector; sicut la-
 tro unius momenti pœnitentia meruit esse in para-
 diso in hora ultimæ confessionis. »

3. Verum obscurum non est, rudem hæc haberi et
 inelegantem quamdam summam eorum, quæ concin-
 niori stylo Cælestinus pape, epist. 4, n. 3, scripsit in
 hunc modum: « Salutem ergo hominibus adimit, quis mor

tis prætereat tempore pœnitentiam denegare : et desperavit de clementia Dei, qui eum ad subveniendum morienti sufficere vel momento posse non credidit. Perdidisset latro præmium in cruce ad dexteram Christi pendens, si illum unius horæ pœnitentia non juvisset. Cum esset in pœna, pœnituit, et per unius sermonis professionem habitaculum paradisi Deo promittente promeruit. Vera ergo ad Deum conversio in ultimis positorum mente potius est æstinanda, non tempore, Propheta hoc taliter asserente : « *Cum conversus ingemueris, tum salvus eris.* Cum ergo sit Dominus cordis inspector, quovis tempore non est deneganda pœnitentia postulanti. »

III.—4. *Ne frater defuncti fratris desponsatam uxorem ducat.* — Tertium a Gratiano 27, quæst. II, cap. 15, laudatur hoc pæcto « Julius papa. Si quis desponsaverit uxorem, vel subarrhaverit, et sive præveniente die mortis, sive irruentibus aliis causis, minime eam cognoverit, neque ejus superstes frater, neque ullus de consanguinitate ejus eamdem sibi tollat in uxorem ullo unquam tempore. » Cui omnino simile est istud alterum, quod idem Gratianus proxime huic sub Gregorii nomine præmittit. « Si quis uxorem desponsaverit, vel eam subarrhaverit, quamquam postmodum præveniente die mortis ejus nequiverit eam ducere in uxorem, tamen nulli de consanguinitate ejus licet accipere eam in conjugio. Quod si inventum fuerit factum, separetur omnino. » Tertio idem decretum ita ibid. c. 11 citatur : « Item in Canonibus invenitur : Si quis desponsaverit sibi aliquam, et præveniente mortis articulo eam cognoscere non poterit, frater ejus non potest eam ducere in uxorem. » Ipsa autem verba superiora, quæ Gratianus Julio adscribit, novissimi ejus editores notant apud Polycarpum *ut ex concilio Triburiensi a Julio confirmato* proferri : ubi mendum esse recte observant. Nam Julio longe recentiora sunt Triburiensia concilia. Huc spectat quod in Anselmi Lucensis compilatione, lib. II, cap. 92, legere est : « Capitula B. Gregorii doctoris de linea consanguinitatis, edita Mauritio imperatore ob delatum quemdam Comitem, qui nepotis sui mortui desponsatam virginem duxit uxorem. Qui desponsatam proximi sui acceperit in conjugium, anathema sit. » Quamvis autem hæc cum iis adjunctis sint enuntiata, quibus credibilia videantur, ætatem tamen Gregorii II, potius quam primi redolent. Quæstionem ac decisionem hanc *de desponsata fratris defuncti* haud immerito posteriorem censeamus decreto, cujusmodi legimus in concilio Aurelianensi I, can. 18. « Ne superstes frater torum defuncti fratris ascendat, neve so quisquam amissæ uxoris sorori audeat sociare. Quod si fecerint, ecclesiastica districtione feriantur. » Nam postquam hoc de uxore definitum est, inde *de desponsata* quæstio facile oborta est.

IV.—5. *Legitimum esse conjugium viri, qui ancillam libertate donatam uxorem duxerit.* — Quartum, quod Gratianus 29, quæst. II, c. 1 et 3, in duo dividit, ac præpostere refert, apud Ivonem p. 8, c. 156, et Burchardum, lib. IX, c. 18, ita copulatum velut ex de-

cretis Julii, c. 4, exhibetur : « Si quis ancillam suam libertate donaverit, et in matrimonio sibi sociaverit, dubitabatur apud quosdam, utrum hujusmodi nuptiæ legitimæ esse videantur, an non. Nos itaque vetustam ambiguitatem decidentes, talia connubia legitima esse censemus. Si enim ex affectu sunt omnes nuptiæ, et nihil impium et legibus contrarium in tali copulatione fieri potest, quare prædictas nuptias inhîbendas existimaverimus ? »

« Omnibus nobis unus est pater in cœlis, et unusquisque dives et pauper, liber et servus æqualiter pro se et pro animabus eorum rationem daturi sunt. Quapropter omnes, cujuscumque conditionis sint, unam legem, quantum ad Deum, habere non dubitamus. » His apud Gratianum additur : « Si autem omnes unam legem habent, ergo sicut ingenuus dimitti non potest, sic nec servus simul conjugio copulatus ulterius dimitti potest. »

Decreti hujus prima ac potior pars a verbis, si quis ancillam, ad hæc, omnibus vobis unus est pater, ex Cod. Justiniani lib. V, tit. 4, de nuptiis, lege 26, descripta est : adeoque et quæ subjiciuntur addita-menta, Julii ævo longe sunt posteriora.

V.—6. *Ne quis ex propinquitate sanguinis sui vel uxoris ad septimum gradum ducat uxorem.* — Quintum ex Gratiano xxxv, quæst. II, c. 7, sic profertur. « Nul- lum in utroque sexu permittimus ex propinquitate sui sanguinis vel uxoris usque in septimum generis gradum uxorem ducere, vel incesti macula copulari. »

« Præterea quoque illud adjecimus, quoniam sicut non licet cuiquam Christiano de sua consanguinitate, sic etiam nec licet de consanguinitate uxoris suæ conjugem ducere propter carnis unitatem. »

7. Cujus decreti item duplex pars distinguenda. Et primam quidem ea ratione, qua illam proximè a postrema separavimus, Burchardus, lib. VII, cap. 14, et Ivo, p. 9, c. 49, *concilio Aurelianensi, cap. 10*, adscribunt. Sed licet concilii Aurelianensis III, canon 10, adversus incestas copulationes sancitur ; ibi tamen exstat longe aliis verbis. Posterior vero ejusdem decreti pars ab ipso Gratiano xxvii, quæst. II, c. 12, § 2, Gregorio attribuitur, suffragante Anselmo Lucensi, lib. XI, c. 92.

8. Totum autem decretum explicatiorem quamdam esse liquet interpretationem hujus, quod rursum Burchardus, lib. VII, c. 7, et Ivo, p. 9, c. 43, *ut ex decretis Julii papæ* laudant. « Æqualiter vir non conjugitur in matrimonio consanguineis suis et consanguineis uxoris suæ : » hoc est, sicut viro non licet copulari consanguineis suis, ita nec consanguineis uxoris suæ. Atqui hoc decretum sic pressius relatatum est Theodori Cantuariensis in Pœnitentiali, cap. 11, apud Petitem, t. I, pag. 12. Neque igitur fere dubium est, quin fusior ejus explicatio post ipsius tempora adjecta sit.

9. *Conjugia inter filios et filias fratrum ad exitum IV sæculi licita.* — Certe ut fusius illud decretum

Julio papæ adscribatur, non permittit sententia Theologorum, qui quatuor prioribus Ecclesiæ sæculis matrimonia inter consobrinas, seu inter filios et filias fratrum aut sororum valuisse ac licita fuisse asserunt, quoad Theodosii senioris constitutione fuerunt prohibita. Disertum est ea de re testimonium Augustini in libro xv de Civitate Dei, c. 16, n. 2, dicentis : « Experti autem sumus in connubiis consobrinarum etiam nostris temporibus, propter gradum propinquitatis fraterno gradui proximum, quam raro per mores fiebat, quod fieri per leges licebat; quia id nec divina prohibuit, et nondum prohibuerat lex humana. Verumtamen factum etiam licitum propter vicinitatem horrebatur illiciti; et quod habet cum consobrina, pene cum sorore fieri censebatur. » Eandem Theologorum sententiam confirmant exempla ex familia Constantini magui repetita.

10. De mox dicta Theodosii senioris lege Ambrosii epist. 60, ad Paternum, n. 8, ita scribit : « Theodosius imperator etiam patruales, fratres et consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine, et severissimam pœnam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pla pignora. » Ad eandem et Augustinus respicit tum loco citato, tum in capite sequenti, n. 2, ubi ait : « Quis dubitet honestius hoc tempore etiam consobrinorum prohibita esse conjugia? » Eam quoque ob legem laudatur ab Aurelio Victore Theodosius, utpote tantum pudori tribuens et contentiam, ut consobrinorum nuptias veterit tamquam sororum. Verum longe minor fuisset Theodosii laus, si jam ea de re præcessisset apostolicæ sedis decretum, quod non modo inter consobrinos, sed et inter cognatos inferioris gradus connubia prohiberet. Taceo Arcadium imperatorem anno 396, non alios cognationum gradus a matrimoniis arcere, quam quibus antea Diocletianus connubia jungere prohibuerat : immo ab eo superiore Theodosii legem altera anno 405 data, et Codici Justiniani, lib. v, tit. 4, leg. 19, inserta abrogari.

11. At illud certum, Theodosium ea etiam lege, qua consobrinorum interdixit conjugia, inferiorum graduum intacta reliquisse connubia, eaque non secus atque antea permisisse. Frustra igitur Julii papæ venditantur decreta, quibus conjugia ad septimum cognationis gradum prohibentur. Ea de re in Pœnitentiâ Theodori, cap. 11, pag. 14, id præcipitur : « In tertia propinquitate carnis licet nubere secundum Græcos, sicut in lege scriptum est, in quinta secundum Romanos, tamen in tertia non solvitur si post factum (1) fuerit. Ergo in quinta jungantur. In quarta si inventum fuerit, non separantur. In tertia tamen non licet uxorem alterius accipere post obitum ejus. Æqualiter vir jungitur in matrimonio his qui sibi consanguinei sunt, et uxoris suæ consanguineis post mortem uxoris. » In quæ Theodori verba ista est Rabani epist. ad Humbertum observatio (*Regin. lib. II, c. 200*) : « Hunc autem Theo-

(1) Forte, postquam factum. *Legisse videtur Raban,* si ante ab inscientibus factum.

dorum Tharso Ciliciæ natum Vitalianus papa Romæ (ubi anno 656 sedere cœpit) episcopum ordinans ad Britanniam misit. Unde tam Orientalium quam Occidentalium ecclesiarum consuetudinibus pleniter instructus fuerat. Nec eum aliqua latere potuerunt, quæ in observationibus legitimis Græci vel Romani eo tempore habuerunt, maxime cum in utraque lingua perfecte instructus esset. Quod autem proximis temporibus Romanorum pontificum scripta continent, usque ad sextam vel septimam generationem conjugii usum differendum, magis ex consuetudine humana, quam ex lege divina, hoc eos præcepisse credendum est. »

12. Addit Rabanus, « Isidorum in Etymologiis suis (*Isid. Orig. lib. IX, c. 7, lege locum*) usque ad sextam generationem consanguinitatis abstinendum, et sic legitimo connubio jungendum asseruisse. » Ipse vero de quæstione illa quid opinetur, in epistolâ clausula aperit his verbis : « Igitur quia a mea parvitate voluisti quid sentirem de hac re tibi rescribi, propter fragilitatem præsentis temporis reor hoc, quod Theodorus episcopus inter Gregorium et Isidorum medius incedens in suis capitulis definiit, magis sequendum, ut quinta generatione jam licitum connubium fiat : quia non lex divina huic contradicit, nec etiam sanctorum patrum dicta hoc prohibent. » Ubi Gregorii nomine intelligit haud dubie Gregorii magni ad interrogationes Augustini epistolam, in qua sic legimus : « Quædam lex in Romana republica permittit, ut sive frater et soror, vel duarum sororum filius et filia misceantur. Sicut experimento didicimus ex tali conjugio sobolem non posse succrescere : unde necesse est ut jam quarta vel quinta generatio fidelium licenter subjungantur. »

13. Hinc Isidori Mercatoris officinam sapit epistola Gregorii magni nomen præ se ferens ad Felicem Messanæ episcopum, cui istud rescribere fingitur : « Quod scripsi Augustino Anglorum gentis episcopo, alumno videlicet ut recorderis tuo, de consanguinitatis conjunctione, ipsi et Anglorum genti, quæ nuper ad fidem venerat, ne a bono quod cœperat metuendo austeriora recederet, specialiter, et non generaliter certissime scripsisse me cognoscas. Unde ut mihi omnis Romana civitas testis existit, nec ea intentione hæc illis scripsi mandata, ut postquam firma radice in fide fuerint solidati, si infra propriam consanguinitatem non inventi fuerint, non separentur, aut infra affinitatis lineam, id est usque ad septimam generationem jungantur. » Sane si ea tum fuisset Gregorii mens, aut is jam pridem obtinisset mos, ut in septima tantum generatione connubia jungerentur, prudens ille pontifex exceptionem aliquam in ipsa ad Augustinum epistola addere non omisisset. Sed morem illum aut exceptionem ullam ignorarunt Isidorus Hispalensis et Theodorus Cantuariensis superius a Rabano laudati, ignoravit Rabanus ipse, ignoravit et Gregorius II, qui paulo ante Rabani tempora a Bonifacio Moguntino rogatus in quota progenis propinquorum matrimonia copulantur, anno 726, ci-

dema præsalı rescripsit : « Dicimus quod oportuerat A quidem, quamdiu se agnoscunt affinitate propin- quos, ad hujus copulæ non accedere societatem. Sed quia temperantia magis, et præsertim in tam barbara gente plus placet, quam districtio censuræ, concedendum est ut post quartam generationem juu- gantur. »

14. Ex dictis discimus, connubia propinquorum quatuor primis Ecclesiæ sæculis quarto gradu eo deinceps fuisse licita; quarto sæculo desinente quar- tum gradum a Theodosio seniore fuisse vetitum, ac paulo post rursus ab Arcadio permissum; exinde ad exitum sæculi sexti perseverasse hunc morem, ut in quarta vel quinta generatione connubia copularentur; post medium autem sæculum septimum a Theo- doro Cantuariensi præceptum esse, ut in quinta B conjugerentur, sed facta in quarta non solverentur, et Gregorium II, ante medium sæculum viii, ejus- dem fuisse sententiæ, eique Rabanum sæculo eodem paulo prorectore hærendum censuisse : « Quia non lex divina huic contradicit, nec sanctorum Patrum » (adeoque nec Julii) « dicta hoc prohibent. » Notat quidem Rabanus quorundam « Romanorum pontifi- cum scripta, quæ usque ad sextam vel septimam generationem conjugii usum differendum continent : » sed pontifices illos non nisi *proximis temporibus* hæc scripsisse simul docet. Et vero valde proxima fuerint necesse est tempora illa, cum Gregorii II ævo re- centiora fuisse perspicuum sit. Inde Isidorum Mer- catorum, qui Gregorium magnum propinquorum conjugia ad septimam generationem prohibentem C inducit, et impostorem et Rabano haud multo sati- quiorum esse conficitur. In hac porro disciplinæ mutatione constans in Ecclesia apparet horror ma- trimoniorum inter proximos jungendorum, eamque paulatim obtinuisse legem, ut ad septimam genera- tionem, in qua affinitatis recordatio excidere solet, differrentur.

15. Quod sexto loco e Gratiano de consecr. di t. 1, c. xxiv, in medium affertur, *de fabrica ve- ro cujuslibet ecclesiæ si diruta fuerit instauranda*, etc., minime ad Julium pertinet, sed ad Vigilium papam, cujus verba ex epistola ad profuturum sunt de- scripta.

16. Septimum, *cum omne crimen*, etc., quod Gratianus, de Consecr. dist. 2, c. vii, post Ivonem, D p. 2, c. xi, et Burchardum, lib. v, c. 1, ut ex de- cretis Julii episcopis per Ægyptum missis citant, est concilii Bracarensis iv, anno 675, habiti ca- non 2.

17. Octavum, *Ecclesia græcum nomen est*, etc., ut ex Ivonis decreto desumptum notatur. Illud re ipsa Ivo, p. 3, c. iii, secundum Burchardum, lib. iii, c. 1, velut *ex decretis Julii papæ*, cap. v, laudat. Ex Isidoro tamen Hispalensi, lib. viii Orig. cap. 1, excerptum est.

18. Nonum ita enuntiat : « Si quis Ecclesiam comburit, quindecim annos poeniteat, et eam sedule restituat, et pretium pauperibus distribuat. » De-

scriptum est ex Ivone, apud quem, par. iii, c. 127, ut apud Burchardum, lib. iii, c. 204, *ex decretis Ju- lii papæ* prænotatur, Anselmo Lucensi, lib. v, c. 18, suffragante. At apud Gratianum, xvii, quæst. iv, c. 4, Hygino attribuitur. Nihil magis Hygini, quam Julii tempora sapit. Vide quæ ad calcem decretorum Hygino adscriptorum in istud observavimus.

19. Postremum, *si quis ancillam*, etc., ex Ivone, p. 8, c. 156, repetitum, ipsa est quarti prima pars, quam supra, n. 5, Justiniani imperatoris esse obser- vavimus. Irrepsit forsitan apud Ivonem Julii nomen loco *Juliani* antecessoris, ex cujus interpretatione deceptum est decretum.

20. Præterea Julius in vulgato pontificali libro constituisse dicitur : « Ut nullus clericus causam quamlibet in publico ageret, nisi in Ecclesia : et ut notitia, quæ omnibus fidem facit, per notarios colligeretur; et ut omnium monitionum in Ecclesia confectio per prænicerium notariorum celebraretur, sive quod cautiones, vel instrumenta, vel donatio- nes, vel commutationes, vel traditiones aut testa- menta, vel colligationes aut manumissiones clerico- rum in Ecclesia per scrinium sanctum celebrantur. »

21. At primo in vetusto hujus libri exemplari, quod Bollandi continuatores Justiniani imperatoris temporibus exaratum censent, sicut nec in Fossa- tensi, nihil hujusmodi legitur Julius constituisse, deinde in confesso esse debet, romanum pontificem, nisi ex consensu principum, ne quivis clericus *quam- libet causam* in publico ageret, prohibere non po- tuisse. Tertio certum est id a principibus generaliter concessum non fuisse. Postea quidem Valentinia- nus II, et Theodosius I, sanxerunt, « nomen epi- scoporum vel eorum qui Ecclesiæ necessitati servant, ne ad judicia sive ordinariorum sive extraordina- riorum judicum pertrahatur; » censueruntque suos ipsis esse iudices, « nec quidquam his publicis com- mune cum legibus; » sed privilegio huic clausulam et exceptionem istam proxime adjiciunt; « quantum ad causas tamen ecclesiasticas pertinet, quas decet episcopali auctoritate decidi. Quare, » inquit paulo post ad Optatum præfectum, cui inscripta est hæc constitutio, « laudabilis auctoritas tua, arbitrio tem- perato, quidquid negotiorum aliunde incidet, ter- minabit. » Si quas igitur clerici etiam tum causas civiles habuissent, earum cognitio ad iudicem pu- blicum pertinebat, nisi forte ex partium consensu ad episcopale iudicium deferrentur. Tunc enim episcopo, *more arbitri*, ut imperatores Arcadius et Honorius cod. Justin., lib. 1, tit. iv, leg. 7, loquantur, de his dicere sententiam licebat. Ad hæc, de dotandis ec- clesiis, oratoriis aut monasteriis frequens Grego- rio I sermo est; sed ut donationes illæ *gestis municipibus alligentur*, cavere solet, nusquam vero ut *per scrinium sanctum celebrantur*, præcipit.

§ v. — *De scriptis Julii papæ* (ex Schoenemann).

Episcopus Romanus in locum Marci anno 337, die vi Febr. suffectus. Quo tempore Arianæ factionis

in Athanasium iræ denuo sufflatae erant, quod ei a Cæsaribus Constantino, Constantio et Constante h. a. concessum easet Treviris, ubi in exilio vixerat, Alexandriam reverti; ubi recens (339) in locum ejus Pistum quemdam Episcopum ordinaverant. Igitur non solum Cæsarum animos ab eo abalienare, sed et Julio Episcopo recens constituto invisum reddere nituntur, datis ad eum per Maximum presbyterum et Martyrium Hesychiumque diaconum litteris de Athanasio, necnon de Marcello Ancyrae episcopo, quem pariter abrogaverant et Asclepa Gazæ episcopo criminosisissimis, simul ut cum Pisto communicare vellet sollicitantes. Quorum malevola consilia ut everteret, ipse quoque Athanasius ad Julium presbyteros quosdam misit, qui coram Julio maledicentes illorum linguas adeo retulerunt, ut hi, ne protinus calumniam ferrent, ad Concilium a Julio cogendum provocarent. Captus hac ambitiosa postulatione Julius Athanasium Romam accivit et ad Eusebianos de Concilio Romæ mense Junio 344 habendo litteras dedit. Illi eludere episcopi Romani invitationem. Ipsi concilio Antiochiæ coacto Athanasium abrogant et alium episcopum Gregorium nomine in locum ejus designant, eumque militari manu stipatum Alexandriam mittunt, mox graviter Julium de affectata in re jam disceptata iudicis auctoritate, per litteras increpantes, a communione sua exclusuros eum minati sunt. Interea Romæ concilio habito Athanasius, causa recognita, absolutus et ab omni adversariorum criminatione liberatus est. Julius autem acerbis Eusebianorum litteris aliquamdiu occultatis, quod per legatos mitiorem sententiam expectaret, tandem spe frustratus in Concilio prælegi jussit et hortante jubenteque costu ad respondendum se dedit verbis quidem lenissimis et argumentatione solida. Cum nihil obtinisset, Constantis Augusti opem cum aliis episcopis imploravit, quo intercedente a Constantio permissum est, ut Sardiæ (in Dacia Illyrica) anno 347 Concilium œcumenicum conscriberetur. Quoniam autem Episcopi orientales Athanasium et alios damnatos suis decretis episcopos in consessum admittendos negarent, nec obtinerent tamen, adversante Occidentaliū factione, illico ad sedes suas reversi sunt. Reliqui Occidentales Athanasium, et, qui in causa ejus sedibus suis depulsi erant, episcopos, comprobarunt et sedibus restituendos declaraverunt, damnatis et a communione Ecclesiæ procul habitis, qui sedes interim ab Arianis occupare jussi essent, Concilii hujus decretis ab inimicis Arianæ factionis Episcopis nimium partium suarum studiosis, plus æquo pontifici Romano auctoritatis indultum nonnullis videtur, utpote qui *hoc observantiæ erga Petri apostoli sedem deberi censent, ut ad eum de singulis quibusque provinciis Domini sacerdotes referant, ipsiusque curæ permittunt, ut per scripta ejus, qui in Sardinia, Sicilia et Italia sint fratres, quæ acta et de-*

finita essent, cognoscerent (1). Interea Athanasius in sedem Alexandrinam redire ausus non est, antequam Constantius, minis fratris exterritus, plenam pacem Athanasio et reliquis, qui cum eo facerent, episcopis concessisset. Abeunti Julius ad presbyteros, diaconos et plebem Alexandria litteras commendatitias dedit. Paulo post Ursacium Singiduni et Valens Mursi episcopos, qui maxime etiam Athanasio in-fensi fuerant, recantatis coram Concilio Mediolanensi formulis suis Romam migrarunt, et quo speciosius fraus lateret, coram Julio eadem confirmarunt. Non multo postea anno 352, die XII April., Julius diem supremum obiit, postquam annos xv, menses II, dies vi. sedem Episcopalem tenuerat.

Græce extant duæ ejus Epistolæ, quarum una Antiocheusibus respondit mense Septembri anno 342, ex Constantii sententia; altera Alexandrius Athanasium Roma abeuntem commendat, anno 349 scripta.

Inter deperditas numeranda litteræ ad Athanasium et Eusebianos anno 340 perscriptæ, quibus Romam utrosque evocavit; item quas deinde per legatos ad Eusebianos anno fere 341, cum frustra Athanasium Romæ eos expectasset, dedit, necnon ejus ad Sardiensem synodum epistola.

Supposititiæ sunt Epistolæ ad Dionysium Alexandrinum, et Prodocium ab Apollinaristis scriptæ, fragmenta deinde varia, ex sermone *de homonio*, et Epistola ad Cyrillum Alexandrinum die Natali Domini, hujusque et Juvenalis Hierosolymit. ad Julium; aliaque non pauca ex Isidori Mercatoris officina, nec non Decreta, quæ ei tribuuntur.

Editæ sunt duæ Julii Epistolæ cum Athanasio, qui eas servavit in Apologia contra Arianos n. 21—35, edit. Montfauconianæ (Paris. 1698) t. I, part. I, p. 141, 154, et n. 52, 53, 171, 172. Altera etiam extat in Socratis II. E. II, 23, p. 108, et apud Nicephorum IX, 22, ac latine in Tripartita IV, 29. Inde receptæ sunt inter Epistolæ Pontif. a Petro Coustantio p. 350—387, et 399—405, additis argumentis et annotationibus doctis. Inseruit pro more Coustantius varia ad res inter Julium, Athanasium et Arianos gestas pertinentis, veluti epistolam Marcelli Ancyran p. 388, ex Epiphani Hær. 72, 2, Synodi Sardicensis p. 395, Valentis et Ursacii ex Athanasii apologia II, 58, t. II, p. 176. Disputat deinde a p. 406 sqq. de aliis ad Julium spectantibus epistolis et a p. 414 sqq. de Decretis ei attributis. In appendice denique p. 69 supposititia, quæ supra notavimus, exhibet.

(1) Extat hujus Concilii Ep. ad Julium latine in fragm. Hilarii II, n. 9; sed qui animo ab omni affectu libero interpretandi modo rationes callens et tenori totius insistens legit, sentiat necesse est, priorem locum a verbis *Hoc enim optimum et valde congruentissimum videbitur, si ad caput, id est ad Petri apostoli sedem de singulis quibusque pr. D. s. referant*, ab aliena manu esse insutum.

MONUMENTA GENUINA.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΙΟΥΔΑΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΩΜΗΣ

Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἐκότητος τοῦ σώματος πρὸς τὴν θεότητα.

Ἅγιον ἐξ ἀρχῆς γέννημα καλῶς ὁμολογεῖται καὶ κατὰ τὸ σῶμα ὁ κύριος, καὶ κατὰ τοῦτο διαλλάττει παντὸς σώματος. οὐδὲ γὰρ ὡς ἐν μήτρᾳ συνελήφθη χωρὶς θεότητος, ἀλλ' ἠνωμένως πρὸς ταύτην, ὡς ὁ ἄγγελος φησιν. « Πνεῦμα ἅγιον ἐπέλευσται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ἰησοῦ ἐπισκιάσει σοί· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς θεοῦ. » καὶ νῦν οὐρανια κάθοδος οὐ μόνον γέννησις ἢ ἐκ γυναικὸς· εἴρηται γὰρ οὐ μόνον τὸ γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἀλλὰ « καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » καὶ οὐκ ἴσται ἰδίως κτίσμα τὸ σῶμα εἶπεν, ἀχώριστον ὃν ἐκείνου πάντως οὐ σῶμα ἴσται, ἀλλὰ τῆς τοῦ ἀκτίστου κεκοινωνήσαν ἐπωνυμίας καὶ τῆς τοῦ θεοῦ κλήσεως, ὅτι πρὸς ἐκότητα θεῶ συνήπται· καθὰ λέγεται ὅτι « ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο. » καὶ παρὰ τῷ ἀποστόλῳ « ὁ ἔσχατος Ἄδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιῶν. » Δεῖ δὲ ἡμᾶς, ὡς περὶ τὰ ἐνδοξα τῷ σώματι προσάπτομεν ἐκ τῆς θείας συλλήψεως καὶ τῆς πρὸς θεὸν ἐκότητος, οὕτω καὶ τὰ ἄδοξα τὰ ἀπὸ τοῦ σώματος μὴ ἀρνεῖσθαι, ἅπερ ἴσται τὸ γενέσθαι ἐκ γυναικὸς κατὰ τὸν ἀπόστολον, καὶ τὸ πλασθῆναι ἐκ κοιλίας δούλου θεῶ κατὰ τὸν προφήτην, τὸ ὅλος ἄνθρωπον ὀνομάζεσθαι καὶ υἱὸν ἀνθρώπου, τὸ ἀριθμῆσθαι μετὰ Ἀβραάμ πολλὰς γενεὰς μεθ' ἃς γέγονεν ἄνθρωπος, ἀνθρωπίνως μέντοι καὶ λέγειν καὶ ἀκούειν χρί·

Ὅσπερ ὅτε ὄλον ἄνθρωπος καλεῖται, μήτις ἀρνήσεται τὴν θείαν οὐσίαν τὴν τῷ ὀνόματι μετὰ τοῦ σώματος δηλουμένην· καὶ ὅτε δούλος κατὰ τὸ σῶμα ὀνομάζεται, μήτις ἀρνήσεται τὴν κυριευτικὴν φύσιν δουλείας ὀνόματι μετὰ τοῦ σώματος δηλουμένην· καὶ πάλιν ὅτε καταβεβηκὸς ἐξ οὐρανοῦ κηρύσσεται ἄνθρωπος ἐπουράνιος, μήτις ἀρνήσεται τὴν τοῦ σώματος ἀπὸ γῆς πρὸς θεότητα συμπλοκὴν. Οὐ διατίμνεται μὲν γὰρ οὐδὲ πράγματι οὐδὲ ὀνόματι ὅτε δούλος ὁ κύριος καλεῖται, καὶ ὅτε πλαστός ὁ ἀκτίστος ὀνομάζεται, τῇ συναφείᾳ τῇ πρὸς τὴν τοῦ δούλου μορφήν καὶ πρὸς τὸ πλασσομένον σῶμα· ὁμολογεῖται δὲ ἐν αὐτῷ τὸ μὲν εἶναι κτιστὸν ἐν ἐκότητι τοῦ ἀκτίστου· τὸ δὲ ἀκτίστον, ἐν συγκράσει τοῦ κτιστοῦ, φύσεως μιᾶς ἐξ ἑκατέρου μέρους συνσταμένης, μερικὴν ἐνέργειαν καὶ τοῦ λόγου συντελέσαντος εἰς τὸ ὄλον μετὰ τῆς θεϊκῆς τελειότητος, ὅπερ ἐπὶ τοῦ κοινῷ ἀνθρώπῳ ἐκ δύο μερῶν ἀτελῶν γίνεται, φύσιν μίαν πληροῦντων καὶ ἐν ὀνόματι δηλουμένων· ἐπεὶ καὶ σὰρξ τὸ ὄλον καλεῖται, μὴ περιωρούμενης ἐν τούτῳ τῆς ψυχῆς· καὶ ψυχὴ τὸ ὄλον προσ-αγορεύεται, οὐ περιαιρουμένου τοῦ σώματος, εἰ καὶ ἕτερον τί ἴσται παρὰ τὴν ψυχὴν.

Ὁ θεὸς οὖν ὁ ἐνανθρωπήσας ὁ κύριος καὶ προῦχων τῆς γενήσεως, εἰ καὶ γεγέννηται ἀπὸ γυναικὸς, κύριος ὢν εἰ καὶ μεμώρφωται κατὰ τοὺς δούλους, πνεῦμα ὢν εἰ καὶ σὰρξ κατὰ τὴν ἔνωσιν τῆς σαρκὸς ἀποδίδεται, οὐκ ἄνθρωπος ὢν κατὰ τὸν ἀπόστολον εἰ καὶ ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ

PATROL. VIII.

Α αὐτοῦ κηρύσσεται, καὶ τὸ ὄλον εἶπεν, ἀόρατος θεὸς ὁρατῶ σώματι μεταμορφούμενος ἀκτίστος θεὸς κτιστῇ περιβολῇ φανερούμενος, κενώσας μὲν ἑαυτὸν κατὰ τὴν μόρφωσιν, ἀκίαντος δὲ καὶ ἀναλλοιώτος καὶ ἀνελάττωτος κατὰ τὴν θείαν οὐσίαν· οὐδεμία γὰρ ἀλλοίωσις περὶ θείαν φύσιν, οὐδὲ ἐλλαττοῦται, οὐδὲ ἀφ'ἑναιεταί· καὶ ὅτε λέγει, Δόξα σὸν με, ἀπὸ σώματος ἢ φωνῆ, καὶ περὶ σῶμα ὁ δοξασμὸς, ἐπὶ τοῦ ὄλου λεγόμενος· διότι τὸ ὄλον ἴσται ἐν. καὶ πάλιν ἐπάγων, Τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί, τὴν ἔνδοξον αἰε θεότητα δηλοῦ, εἰ καὶ ἰδίως θεότητα προσήκει τοῦτο, καὶ τοι κοινῶς ἐπὶ ὄλου ῥηθέν· οὕτως καὶ θεῶ ὁμοούσιος κατὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἀόρατον, συμπεριλαμβανομένης τῷ ὀνόματι καὶ τῆς σαρκὸς, ὅτι πρὸς τὸν ὁμοούσιον τῷ πατρὶ λόγον ἦνωται. καὶ πάλιν ἀνθρώπινος ὁμοούσιος, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς θεότητος τῷ σώματι, ὅτι πρὸς τὸ ἡμῖν ὁμοούσιον ἠνώθη· οὐκ ἐλλαττομένης τῆς τοῦ σώματος φύσεως ἐν τῇ πρὸς τὸν θεὸν ὁμοουσίᾳ ἔνωσει, καὶ τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ὁμοουσίου ὀνόματος· ὡς περὶ οὐδὲ ἡ τῆς θεότητος ἠλλακται φύσις ἐν τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ἀνθρωπίου σώματος, καὶ τῇ ὀνομασίᾳ τῆς ἡμῖν ὁμοουσίου σαρκὸς.

καὶ γὰρ ὁ Παῦλος λέγων « τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, » τὸν υἱὸν εἶπεν θεοῦ τὴν γέννησιν ταύτην ἀναδεχέσθαι, καὶ οὐχὶ τὴν σάρκα χωρὶς ὀνομάσας εἶρηκεν, Ἡ σὰρξ ἐγένετο ἐκ σπέρματος Δαβὶδ. καὶ ὅτε λέγει « τοῦτο φρονεῖσθαι ἐν ὑμῖν ὁ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγίσαστο τὸ εἶναι ἴσα θεῶ, » οὐ χωρίσας εἶπεν, οὐ ἡ θεότης ἐν μορφῇ θεοῦ οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγίσαστο τὸ εἶναι ἴσα θεῶ· κίτοι ἡ θεότης οὕτε Ἰησοῦς ὀνομάσται πρὸ τῆς ἐκ παρθένου γενήσεως, οὕτε τὴν ἐν ἁγίῳ πνεύματι χρείαν ἔσχηκεν, ὅτι δοτὴρ τοῦ πνεύματος ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, οὐκ ἀγιαζόμενος ἐν πνεύματι. καὶ λέγει ὑπὲρ αὐτῶν, Ἐγὼ ἀγιάζω ἑμαυτὸν, ἵνα ὡσιν αὐτοὶ ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ· οὐ χωρίζων, καὶ λέγων, Ἀγιάζω ἑμαυτὸν. κίτοι τῷ σκοποῦντι μετὰ ἀκριβείας οὐ δυνατὸν αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ ἀγιάζεσθαι· εἰ γὰρ ὁ λόγος ἀγιάζει, τί τὸ ἀγιαζόμενος; εἰ ὁ σύμπας ἀγιάζεται, τί τὸ ἀγιάζων; ἀλλ' ὁμοῦ φυλάττων τὸ ἐν πρόσωπον, καὶ τὴν ἀμέριστον ἐνὸς ζώου δήλωσεν, τὸ τε ἀγιάζειν καὶ τὸ ἀγιάζεσθαι καθ' ὄλου τέθεικεν. ἐν ἀκριβείᾳ ἡμῖν ἦ καὶ σαφές ὅτι οὐ κατὰ τὸν προφητικὸν οὐδὲ κατὰ τὸν ἀποστολικὸν τρόπον ἄλλος ἄλλος ἀγιάζει, καθάπερ τὸ πνεῦμα τοὺς προφῆτας καὶ τοὺς ἀποστόλους, ὡς περὶ ὁ Παῦλος φησι περὶ τῆς πάσης ἐκκλησίας « κληθεὶς ἁγίοις καὶ ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. » καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ περὶ τῶν ἀποστόλων « Ἁγιάσων αὐτοὺς ἐν ἀληθείᾳ. » Ὅλη γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐν τῷ ἀγιάζειν. καὶ τὸ ἀγγελικὸν τάγμα, ὡς αὐτὸς καὶ πᾶσα ἡ κτίσις ἀγιαζομένη ἴσται καὶ φωτιζομένη· ἀγιάζων δὲ τὸ πνεῦμα καὶ φωτίζων· ἀγιάζων δὲ ὁ λόγος διὰ τοῦ πνεύματος καὶ φωτίζων, ἀγιαζόμενος δὲ οὐδαμῶς. κτίστης γὰρ καὶ οὐ κτίσμα. Ἀλλὰ ἐνταῦθα τὸ ἀγιάζεσθαι ἔθα καὶ τὸ σεσωματώσθαι· καὶ διήρηται μὲν τὰ πράγματα, ἦνωται δὲ κατὰ τὴν τῆς σαρκὸς πρὸς θεότητα ἔνωσιν, ὡς τε μὴ διαστῆλθαι ἕτερον τὸν ἀγιάζοντα καὶ ἕτερον τὸν ἀγια-

ζόμενον· καὶ αὐτὰ δὲ ὅλων ἡ σάρκωσις ἐστὶν ἁγιασμὸς. **A**

Ὁ γὰρ σωτὴρ πρὸς τοὺς λέγοντας, Σὺ ἄνθρωπος ὃν ποιεῖς σεαυτὸν θεόν, ἀποδέδωκεν τῆς ἰδίας ἀνθρωπότητος τὸν λόγον λέγων· Ὁν ὁ πατὴρ ἠγάσεν καὶ ἀπίστευεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε ὅτι βλασφημίαι, ὅτι εἶπον, Ἰδὲ θεοῦ εἰμι; ἢ τίνα λόγον ἐνταῦθα ἁγιασμὸν, ἢ τὸν τῆς σαρκὸς ὑπὸ τῆς θεότητος; οὕτω γὰρ ἔζησεν τὸ σῶμα θεότητος ἁγιασμῶ, καὶ οὐκ ἀνθρωπίνης ψυχῆς κατασκευῆ (1), καὶ ὅλων τὸ ὄλον ἐν συναρείᾳ, καὶ ἐνταῦθα, Ὁν πατὴρ, φησὶν, ἠγάσεν καὶ ἀπίστευεν, ἢ τὸ ἀγιάζον ἄμα καὶ τὸ ἁγιαζόμενον ἀγιάζεσθαι λέγει, τῷ ἁγιαζομένῳ συνάψας τὸ ἀγιάζον. Καὶ ἑρμηνεύει γὰρ ἄλλαχού τὸν ἁγιασμὸν τοῦτον, ὅτι γέννησις ἦν ἐκ παρθένου. Ἐγὼ γὰρ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Ἐκ θελήματος μὲν γὰρ σαρκὸς καὶ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ψυχούται καὶ ζῆ, τῆς ἐκπεμπομένης σπερματικῆς ὕλης ἐπιπερούσης τὴν ζωοποιὸν δύναμιν εἰς τὴν ὑποδεχομένην μῆτραν· ἐκ δὲ πνεύματος ἐφόδου καὶ δυνάμεως ἐπισκασμοῦ τὸ ἅγιον ἐκ τῆς παρθένου συνίσταται βρέφος, οὐ σπερματικῆς ὕλης ἐργαζομένης τὴν θείαν, ἀλλὰ πνευματικῆς καὶ θεϊκῆς δυνάμειος ἐνδεδούσης τῇ παρθένῳ τὴν θείαν κύσιν καὶ χαριζομένης τὸν θεῖον τοκατὸν.

Οὕτω δὲ κατὰ τὸν τῆς ἐνότητος τρόπον, καὶ τὸ ὑψοῦσθαι Χριστὸν, καὶ τὸ χαρισθῆναι αὐτῷ τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα, καίτοι τῆς ὑψώσεως ἰδίως οὐσας ἐπὶ τῆς κατώθεν ἀναβαινούσης σαρκὸς· ἀλλ' ὅτι οὐκ ἰδιαζόντως ἀναβαίνει, διὰ τοῦτο κοινῶς ὀνομάζεται τὸ ὄλον ὑψούμενον, καὶ τὸ κεχαρισθῆναι δὲ αὐτῷ περὶ τὴν ἔξ ἀδοξίας δοξαζομένην σάρκα συνίσταται. οὐ γὰρ τὸ αἰετὴν δόξαν ἔχοντι λόγῳ προστίθεται δόξα διὰ χάριτος· ὅπερ γὰρ ὑπῆρχεν καὶ μεμνηκεν, ἐν μαρρῇ θεοῦ ὑπῆρχεν, καὶ ἦν Ἰσα θεῶ· ἴσον εἶναι θεῶ καὶ ἐν τῇ σαρκὶ λέγει κατὰ τὸν Ἰωάννην, πατέρα ἴδιον αὐτοῦ λέγων εἶναι τὸν θεόν, καὶ ἴσον ἑαυτὸν ποιεῖν τῷ θεῷ· οὐκ ἄρα μετέπειτα ἢ πρὸς θεὸν ἰσότης, ἀλλ' ἀνωλότως ἡ θεότης ἔμενεν ἐν ταυτότητι· ἢ δὲ ἔχει, λαμβάνει οὐ δυνατόν· ὡσπερ τῆς σαρκὸς ὅπερ οὐκ ἔχει λαμβανούσης, τὸ ἀπαθεῖ ἐκ τῶν παθημάτων, τὸ οὐράνιον ἐκ τῆς κατὰ γῆν διατριβῆς, τὸ βασιλικὸν ἐκ τῆς ὑπ' ἀνθρώποις δουλείας, τὸ προσκυνεῖσθαι ὑπὸ πάσης τῆς πίστεως ἐκ τοῦ προσκυνεῖν· ἐπὶ τοῦ ὄλου λέγεται τὸ κεχαρισθῆναι αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα. καὶ εἴ τις χωρίζει τολμᾷ τὸ τῆς χάριτος ῥῆμα, καὶ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα, οὐδέτερον οἰκείως λεχθήσεται· εἰ γὰρ τῷ λόγῳ κεχάρισται ὡς οὐκ ἔχοντι, οὐδέποτε διὰ χάριτος δίδοται τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα· καὶ εἰ οὐκ ἀπὸ δόσεως ἀλλ' ἀπὸ φύσεως ἔχει τοῦτο, ὡσπερ ἔχει κατὰ θεότητα, οὐ δυνατόν ἐστι τοῦτο δοθῆναι αὐτῷ· ὅθεν ἔξ ἀνάγκης καὶ τὸ σωματικὸν καθόλου, καὶ τὸ θεϊκὸν καθόλου λέγεται· καὶ ὁ μὴ δυνάμενος ἐν τοῖς ἡνωμένοις διαφόροις εἶδεναι τί τὸ ἴδιον ἑκατέρου, ἐναντιώμασιν ἀσυμφώνως περιπεσιεῖται· ὁ δὲ καὶ τὰ ἴδια γινώσκων καὶ τὴν ἔνωσιν φυλάσσων, οὕτε τὴν φύσιν (2) ψεύσεται, οὕτε τὴν ἔνωσιν ἀγνοήσει.

(1) Hunc locum legebat Leontius atque inde arguebat Apollinaris esse hoc scriptum. cuius error potissimus fuit Christo animam eripientis, ejusque vice divinitatem fungi putantis. Et quidem huic errori contradicet mox Julius.

(2) Ita codex τὴν φύσιν. Sed τὰς φύσεις legebat

ΙΟΥΛΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΩΜΗΣ ΕΓΚΥΚΛΙΟΝ.

Τοῖς πανταχοῦ ἐπισκόποις τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐγκυκλιῶν ἀδελφοῖς Ἰούλιος ἐν Χριστῷ χάρην.

Πῆπεισμα μὲν, ἀγαπῶντο ἀδελφοί, τὴν πίστιν ἡμῶν τὴν περὶ τὸν κύριον καὶ θεόν καὶ βασιλέα, ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἀπὸ τοῦ Ὡσαὶ περὶ προφήτου τοῦ θεοῦ λόγου καὶ τοῦ πατρὸς ὡς περὶ κυρίου· Ὁ μὴ ἐγκαταλείπω τοῦ ἔξαιρεθῆναι τὸν Ἰακώβ· ὅτι θεὸς ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος· καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν· ὅπισθεν κυρίου πορεύσομαι. Ἐταῦτα καὶ διὰ τούτων ὅσα ὁ θεὸς λόγος ἐνανθρωπήσας, πρὸς τοὺς ἄνθρωπον αὐτὸν ἀπλῶς ἔργον, ἀλλ' οὐ θεὸν εἶναι ὁμολογούσας, θεὸς ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἄνθρωπος. Πιστεύω τῇ ἐν μῆ θεότητι καὶ οὐσαὶ δόξαζομένη τε καὶ προσκυνουμένη τριάδι, τουτέστι πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἁγίῳ πνεύματι· καὶ τῇ ἔξ οὐρανῶν καθόδῳ, καὶ ἔξ ἁγίας παρθένου Μαρίας σαρκώσει, καὶ ἐπιφανείᾳ τοῦ θεοῦ λόγου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν ἀνθρώποις φανερώσει αὐτοῦ ὄντος θεοῦ καὶ ἀνθρώπου· οὐκ ἄλλου μὲν θεοῦ, ἄλλου δὲ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μίαν ὑπόστασιν καὶ ἐν πρόσωπον (1) τοῦ θεοῦ λόγου καὶ τῆς ἐκ Μαρίας σαρκὸς, ἐκ θεοῦ καὶ ἐκ γυναικὸς, τοῦ αὐτοῦ παθητοῦ καὶ ἀπαθοῦς, σαρὰ μὴ πάσχοντος καὶ τὸ ἡμέτερον πάθος ἀναδεχομένου, θεὸς τε καὶ πάθος διαλύσαντος, καὶ θανάτῳ σωτηρίῳ τὸν ἡμέτερον θάνατον καταλύσαντος, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν πιστοῖς δωρουμένου, μελλόντων ἀγαθῶν ἀπάλαυσεν, καὶ βασιλείας οὐρανίου καὶ θετικῆς σὺν δόξῃ κληρονομήσεν. (Maii Coll. I. VII, p. 165.)

ΙΟΥΛΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΩΜΗΣ

Πρὸς τοὺς κατὰ τῆς θείας τοῦ λόγου σαρκώσεως ἐγνωζομένους (2) προφάσει τοῦ ὁμοουσίου.

Μηδεὶς κατευτελιζέτω τὴν δεσποτικὴν καὶ σωτήριον σάρκα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προφάσει τοῦ ὁμοουσίου· οὔτε γὰρ ἡμεῖς, οὔτε ἡμετέρα σύνοδος, οὔτε τίς τῶν ἀνθρώπων λογισμὸν ἐχόντων, σῶμα καθ' ἑαυτὸ ὁμοουσίον λέγει ἢ φρονεῖ· ἀλλ' οὐδ' ἔξ οὐρανοῦ τὴν σάρκα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγομεν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας ὁμολογοῦμεν σισσαρκώσθαι τὸν θεόν λόγον· καὶ οὐ διαιρούμεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς αὐτοῦ σαρκὸς, ἀλλ' ἔστιν ἐν πρόσωπον (3), μίαν ὑπόστασιν, ὅλος ἄνθρωπος, ὅλος θεός· εἰ οὐν καθ' ὁμοίωσιν τοῦ ἀνθρώπου πιστεύομεν ἐληλυθῆναι τὸν δεσπότην ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἔξ αὐτῆς τῆς παρθενικῆς συλλήψεως καθ' ἣν καὶ θεοτόκος ἀποδίδεσθαι ἡ παρθένος, καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας ἡμῶν τὸ σαρκωθῆναι τοῦ θεοῦ λόγον, ἀχώριστος ἐστὶ καὶ ἀμίριστος τῆς ἑαυτοῦ σαρκὸς· καὶ κατὰ τὴν πρὸς θεόν λόγον ἔνωσιν τῆς κατὰ τὴν φύσιν ὁμοουσιότητος τοῦ λόγου τῆς πρὸς τὸν πατέρα ἐκωσι-

S. Cyrillus, teste etiam Leontio, quo loco codex quidem Leontii habet in titulo κατ' αὐτὴν, sed tamen dicendum est κατ' Ἐφeson, si certe et alii, et Leontio credimus contra Nest. et Eutyech. lib. I, p. 552, qui aiunt hunc Julii locum in Ephesina synodo, ut reapse ibi legitur, fuisse recitatum. Item τὰς φύσεις legebat Severus; denique etiam Ephraemius apud Photium cod. 329, col. 829.

(1) In hic dicitur una persona, non una natura.

(2) Hunc titulum legebat etiam Ephraemius, teste Photio cod. 229, col. 813.

(3) Rursus recte una persona, sed tamen infra una natura. Indifferenter scilicet Julius loquitur.

νομαί τῷ ὀνόματι ἢ νοιρῶς ψυχωθείσα σὰρξ αὐτοῦ, οὐ Α
καὶ σὰρξ ἴσται· εἰ γε ἀληθῶς σάρκα ὁμολογοῦμεν γεγε-
νησθαι τοῦ θεοῦ λόγον· εἰ δὲ μὴ ἐπικαινωμαί, πάντα ἀπηλ-
λοτριώται· οὔτε γὰρ σωτηρία ἐκ τῆς σαρκώσεως ἐπαπα-
λοῦθαι τοῖς πιστοῖς ἐκτὸς τῆς θείας τριάδος ὑπαρχούσης·
οὐδὲν γὰρ προσκυντῶν οὐδὲ σωτήριον ἐκτὸς τῆς θείας
τριάδος· ἀλλὰ περιττὸ τίς καὶ ἄκαιρος αὐτοῖς ἀποδει-
χθῆσεται ἢ σάρκωσις, ψεῦδος δὲ εὐρεθήσεται κατ' αὐ-
τοὺς καὶ τὰ τῶν θείων γραφῶν, ὅλον τὸ, « Ὁ λόγος σὰρξ
ἐγένετο » καὶ τὸ, « Ἐτέχθη ἡμῖν σήμερον Ἰησοῦς Χριστὸς
ἐν πόλει Δαβὶδ. » Ψεῦδος δὲ καὶ τὸ, θεὸς Ἰσχυρὸς, καὶ τὸ
Παιδίον καὶ πάντα τὰ τούτοις ὅμοια· ἀλλ' οὐδὲ θεοτόκος
ἢ παρθένος ἔτι πιστευθήσεται, ὅπερ ἀθέμιτον, καὶ ἀσε-
βίς τὸ τοιοῦτον, καὶ ἀλλότριον πάσης θεοσεβοῦς ψυχῆς·
ἀνατραπήσεται γὰρ αὐτοῖς πᾶσα ἐλπίς χριστιανῶν, καὶ
αὐτὸς ὁ χριστιανισμὸς εἰς οὐδὲν λογισθήσεται· οὐδὲ γὰρ Β
τὸ μέγα καὶ τίμιον δῶρον τὸ χριστιανῶν τὸ εἰς τὸν θά-
νατον τοῦ Χριστοῦ τελούμενον λουτρόν, θεῖόν τι λογισθῆ-
σεται ἀλλὰ ἀνθρώπινον, εἰ γε οὐδὲ ἐναριθμῶς ἴσται τῇ
θείᾳ τριάδι ἢ σάρκωσις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἡμῖν δὲ ὁμολογητῶν υἱὸν θεοῦ καὶ ἀληθινὸν τὸν πρὸ
αἰῶνος, τὸν ὀρεοῦσιον τῷ πατρὶ Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν
κύριον ἡμῶν, ὃν ἡ παρθένος ἐγέννησε σωτῆρα καὶ λυτρω-
τῆν· καὶ τούτῳ τῆν προσκύνησιν ὀφειλόντως προσφέρο-
μεν· καὶ οὐκ ἀφορίζεται τῆς προσκυνήσεως ἢ σὰρξ αὐ-
τοῦ ἀδύνατον γὰρ μὴ διοριζομένης τῆς θείας ζωῆς,
διοριζέσθαι τὰ τῆς προσκυνήσεως· οὐ γὰρ τις τὴν σάρκα
οὐ προσκυνεῖ. τούτων οὐ προσκυνεῖ· οὐκοῦν ἐν τῇ ἐνώσει
τοῦ λόγου πρὸς τὴν ἐμψυχον καὶ λογικὴν αὐτοῦ (1)
σάρκα, ὡς ἐνὶ υἱῷ μία καὶ προσκύνησις προσφέρεται
κατ' ἡμῶν, ὡς ὁ εὐαγγελιστὴς μίαν ζωὴν τοῦ λόγου καὶ C
τῆς σαρκὸς εὐαγγελιζόμενος, « Ὁ λόγος, φησί, σὰρξ ἐγένε-
το. » Οὐκοῦν εἰ σὰρξ ὁ λόγος γέγονεν, τὸν λόγον προσ-
κυνῶν τις, τὴν σάρκα προσκυνεῖ· καὶ τὴν σάρκα προσ-
κυνῶν τις, τὴν θεότατα προσκυνεῖ· καὶ οἱ προσκυνούντες
τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ἀπόστολοι τῷ σώματι προσκυνούν-
τες, τὸν θεὸν λόγον προσεκύνουν· καὶ ἄγγελοι δὲ αὐτῷ
δεσπῶντες ὡς ἐν ἰδίῳ δεσπότη τῷ σώματι προσιώντες·
καὶ ἡ παρθένος ἀπ' ἀρχῆς σάρκα τεκοῦσα, τὸν λόγον
ἔτικτεν, καὶ ἦν θεοτόκος· καὶ ἰουδαῖοι τὸ σῶμα σταυρώ-
σαντες, τὸν θεὸν ἐσταύρωσαν· καὶ οὐδεμία διαίρεσις
τοῦ λόγου καὶ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ἐν ταῖς θείαις προφέρε-
ται γραφαῖς, ἀλλ' ἴσται μία φύσις, μία ὑπόστασις, μία
ἐνέργεια, ἐν πρόσωπον, ὅλος θεός, ὅλος ἄνθρωπος ὁ οὐ-
τός· οὐσία γὰρ αὐτοῦ κατὰ μὲν τὸ ἀόρατον ἢ θεότης,
κατὰ δὲ τὸ ὀρατὸν ἢ σὰρξ· οὔτε οὖν ἠλλοτριώται, οὔτε D
μεμέρισται τῆς θείας τριάδος ἢ σάρκωσις τοῦ κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ γὰρ ἐν τῇ τῆς τριάδος ἐξα-
ριθμοῦσι ἔφη τὸ βάπτισμα τὸ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ
σαρκὸς ἀνάστασιν διδόμενον, ὅπερ ἴσται θεότιπος ἔργον
καὶ οὐ κτιστὴς φύσις· ἐν γὰρ καὶ ταυτὸ τὸ σῶμα καὶ
ὁ θεός, οὐ τὸ σῶμα· οὐ μεταβληθείσης τῆς σαρκὸς εἰς τὸ
ἀσώματον, ἀλλ' ἔχουσας καὶ τὸ ἴδιον τὸ ἐξ ἡμῶν κατὰ
τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν, καὶ τὸ ὑπὲρ ἡμᾶς κατὰ τὴν
τοῦ θεοῦ λόγον σύγκρασιν ἦτοι ἕνωσιν. (Indidem.)

(1) Ergo auctor hujus scripti agnoscebat in Christo animam rationalem, secus ac superius dicitur, col. 879.

MONITUM IN EPISTOLAM AD ANTIOCHENOS.

(Ex Constantio.)

I. Ad pleniorē epistolæ hujus notitiā ea quæ
præcesserunt gesta paucis recolorē juberit. Primo
quidem inter Marentæ presbyteros, quos cum Ægypti
synodo Alexander Alexandrinus antistes de pres-
byterii gradu circa Christi annum 320 dejicit, quidam
erat Pistus; quem licet cum mox dictæ synodi iudicio,
tum Marenticorum Alexandrinorumque clericorum
subscriptione damnatum, ac præterea anno 325, ab
Ecclesia Nicæni concilii sententiā expulsum (Vid.
Epiphani. hæc. 69, n. 8), Eusebiani tamen circa an-
num 339, ne suus Arianis Alexandria episcopus dees-
set, urbis hujus præselem constituerunt. Tum ad Ju-
lium destinati sunt ab iis Macarius presbyter, Marty-
rius et Hesychius diaconi, cum litteris in gratiam
Pisti adversus Athanasium, ac forte etiā adversus
Marcellum Ancyræ, et Asclepam Gazæ episcopus
conscriptis. Ab Eusebio, qui Beryto Nicomediam, et
inde Constantinopolim contra legem migraverat, lit-
teris illas scriptas esse Athanasius, apolog. cont.
Arian., n. 4 tradit. Julius vero epist. 4 n. 8 sic eas
ab illo scriptas innuit, ut paucos secum in iis scriben-
dis socios adhibuerit. Interea legatis Athanasii Romam
accedentibus, Macarius, presbyter ab iis convinci me-
tuens, clam aufugit. Tum qui supererant Eusebianor-
um legati, Martyrius videlicet atque Hesychius, cum
Athanasii presbyteris congressi, eis resistere cum
non valuissent, synodum convocari petierunt. Qua
de re tum convenit inter partes. Quocirca Julii litte-
ris accersitus Athanasius statim Romam se contulit.
Post ejus autem adventum, Julius ad Eusebianos per
presbyteros suos Philoxenum et Elpidium misit litte-
ras, quibus eos præstituto die ad synodum vocabat.
Verum Eusebiani legatos illos, ut Athanasius epist.
ad Monachos n. 11 narrat, ultra contradictum synodi
diem, hoc est, ut habet Julius infra n. 6, usque ad
mensem Januarium anni 342 detinentes, eos tandem
cum litteris ad Julium dimiserunt.

II. His in litteris expostulabant, quod Julius secum
contumeliose ageret, utpote quos (num. 2) de rebus
a se definitis rationem reddituros ad suam ipsius sy-
nodum vocaret; obtendebantque (num. 3) firmam
esse debere cujuslibet synodi auctoritatem, et inju-
riam iudici fieri, cum ejus iudicium ab alio examina-
tur. Inde ad eum (num. 5) provocabant, quæ Novati,
seu Novatiani, ac Pauli Samosatani gesta sunt tem-
poribus, quibus, ut ipsi volunt, et Orientales Occi-
dentalium de Novato, seu Novatiano, et Occidentales
Orientalium de Paulo Samosatensi iudicio steterunt.
His addebant (Ibid.) parem, inimo eundem esse epi-
scoporū honorem, neque dignitatem illorum ex civi-
tatum magnitudine metiendam esse. Romam, quo
invitati erant, venire detrectantes, hoc (num. 6) sibi
neque præfinitū temporis angustia, neque rerum
Orientalium statu, hoc est, Persarum bello, permitti
prætexebant. Simul et inde moveri se (num. 8) signi-
ficabant, quod Julius solus soli Eusebio ac paucis
ejus sociis, non sibi omnibus litteras inscripsisset.

Maxime vero eidem papæ, quod Athanasium ac Marcellum, de quo (num. 16) ut impio erga Christum scribebant, communionem sua donasset, crimini (num. 9 et 20) vertebant, eique quasi partium studio teneretur, aiebant: *Marcelli et Athanasii communionem potius cooptatis quam nostram*. Inter hæc non deerant quidem testimonia, quibus Julium honorare (num. 4) videbantur; sed hunc honorem fictum ac minime sincerum esse adjuncta, quibus eundem (num. 5) discordiæ flammam accendisse conviciabantur, persuadebant.

III. Hujusmodi litteras cum accepisset Julius, veritus ne, si publicæ fierent, tanta protervia offenderentur cuncti, eas apud se tamdiu retinuit, quamdiu spes erat fore ut Eusebianorum saltem nonnulli ad ipsum venirent. At id ubi desperare prorsus cœpit, tum demum in loco, in quo presbyter Vito conventus agebat (*Athanas., apol. cont. Arian. n. 20*), congregata synodo, has in medium protulit litteras, eisque rescribendam provinciam sibi ab ipsa synodo, quæ plus quinquaginta episcopis constabat demandatam suscepit. Temporis quo rescripsit, ex eo quo Athanasius Romam se recepit, notitia pendet. Is enim præsul, cum subnexa epistola scripta est, jam ab octodecim mensibus adversarios suos Romæ exspectare infra n. 13 dicitur. Atqui Alexandria necdum discesserat, cum Gregorius e concilio Antiochiæ, anno 541, in Encænitis

EPISTOLA JULII AD ANTIOCHIENOS.

(Const. p. 315.)

Julius (1) Danio, (2) Flacillo, Narcisso, Eusebio, Mari, Macedonio, Theodoro et sociis eorum, qui Antiochia nobis scripsere, dilectis fratribus in Domino salutem.

α'. Ἄξιον τὰ γράμματα τὰ διὰ τῶν πρεσβυτέρων μου Ἐλπίδιου καὶ Φιλοξένου ἀποκομισθέντα, καὶ ἐλοῦμασα, πᾶς ἡμῖς μὲν ἀγάπῃ καὶ συνειδήσει ἀληθείας ἐγράψαμεν, ὑμῖς δὲ μετὰ φιλονεικίας, καὶ οὐχ ὡς ἱερῶν, ἀποσταλατε. ὑπερηβία γὰρ καὶ ἀλαζονεία τῶν γραφάντων διὰ τῆς ἐπιστολῆς δὲδεικνυτο. ταῦτα δὲ ἄλλτρια τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως εἰσιν. Ἔδει γὰρ τὰ μετὰ ἀγάπης γραφέντα, ἀμοιβῆς τῆς ἰσῆς μετὰ ἀγάπης τυχεῖν, καὶ μὴ μετὰ φιλονεικίας. Ἡ οὐχὶ ἀγάπῃ ἐστὶ γνήρισμα πρεσβυτέρους ἀποσταλεῖαι συμπραθεῖν τοῖς πάσχουσι, προτρέψασθαι τοὺς γράψαντας ἰλοῦν, ἵνα πάντα θάλλον ἴσθιν λαβόντα διορθωθῆναι δυναθῆ, καὶ μηκέτι μῖται οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν πάσχουσι μῖται ὑμᾶς τινες διαβάλλωσιν; ἀλλ' οὐα οἶδά τι τὸ δόξαν ὑμᾶς διατεθεῖναι, ὥστε καὶ ἡμᾶς ποιήσαι

(1) In Athanasii novissima editione observatum est, neque hic cum Nannio legendum *Diacono*, neque cum plerisque recentioribus *Danii* nomine intelligendum esse Dianæum Cæsareæ in Cappadocia episcopum, licet is præsul Antiochenæ synodo interfuerit; sed potius Theognitum Nicænum, qui apud Athanasium non semel *Διόγνης*, et apud Hilarium fragm. II, n. 2, *Diognitus* appellatur; et cum quidem, ut monumenta ab Athanasio, *Apol. cont. Arian.*, p. 192, 195 et 195, relata fidem faciunt, inter Arianorum duces post Eusebium primas obtinere consuevisse. Præterea ex concilio Sardicensi, in quo, ut apud Hilarium, frag. II, n. 2, habetur, *lecte sunt litteræ factæ a Theognito falsæ adversus Athanasium et Marcellum*, in concinendis litteris, quæ partes Arianorum juvarent, Theognitum illum celebrem fuisse colligitur. Unde et idem epistolæ, cui nunc Julius rescribit, videri posset architectus, ideoque suum ei nomen præ cæteris præposuisse. Quominus tamen nostrorum conjecturæ sine cunctatione subscribamus,

habito in eam civitatem missus, et in ipsius locum, quod proxime ante diem festum Paschæ contigit, per summam viam intrusus est. Tunc primum contendit Athanasius Romam; quo sane citius mense Maio pervenire non valuit. Si igitur ab hoc mense numerare incipiamus alios octodecim, quibus Athanasius in Urbe antea remansisse memoratur, sequetur ut subjecta epistola mense Septembri anni 342, aut circiter, consignanda sit. Iis inscripta est, qui Antiochiæ in unum collecti ad Julium scripserant. Ejusdem synodi, et litterarum inde scriptarum Socrates, l. I, c. 12, et Sozomenus, lib. III, cap. 8, meminerunt; sed in hoc aberrasse videntur a vero, quod in eam Orientales convenisse innuunt, non ut iis Julii litteris, quibus ad synodum Romanam vocabantur, sed iis potius, quibus quod vocati non venissent arguebantur, hoc est, subnexæ epistolæ rescriberent. Hæc per Gabianum Comitem missa, sed Eusebio reddi minime potuit. Cum enim paulo post concilium Antiochiæ celebratum, et antequam Julii sententiam rescivisset, mortem oppetiisse Socrates, l. II, c. 12, et Sozomenus, lib. III, cap. 7, tradunt. Ipsi suffragatur et Athanasius, qui postquam in apologia contra Arianos a numero 24 ad 35 epistolam istam totam descripsit, in ipso numero 36 subjicit: *Interim Eusebius obiit*.

I. Orientales Antiochia contentioso animo rescripserunt. — Legi litteras (3) a presbyteris meis Elpidio et Philoxeno mihi allatas, miratusque sum, cum nos ex dilectione et veritatis conscientia scripserimus, a vobis contentiose, nec ut decebat, rescriptum esse. Superbia enim et arrogantia scribentium per epistolam sese prodebat: hæc autem a Christiana fide aliena sunt. Decebat enim, quæ cum dilectione scripta erant, parem cum dilectione, et non cum contentione responsum obtinere. An non caritatis indicium est, presbyteros misisse qui cum dolentibus condolerent, et eos qui scripserant adhortarentur ut venirent, quo quam primum omnia tandem componi ac recte constitui valerent, nec diutius fratres nostri vexarentur, nec vos quidam criminarentur? Sed nescio cur sic affici vobis placuerit, ut nos induxeritis ad suspicandum, quæ vos verba nos honorandi causa dicere videbamini, hæc ipsa cum quadam dissimulatione et irrisione dixisse. Presbyteri namque qui missi sunt, quos cum gaudio rediisse oportebat, contra mæsti rediere ob ea quæ illic gerenda prohibet, quod infra, num. 6, Nicænus episcopus non *Dunius*, sed recepto more *Diognitus* appelletur.

(2) Is erat Antiochiæ episcopus, cujus rursus mentio fit in libello Ægyptiorum episcoporum ad Dionysium Comitem, necnon in rescripto ejusdem Dionysii apud Athanasium, *Apol. cont. Arian.*, p. 196 et 197; a Sozomono. lib. III, c. 6, *Πλάκτος*; a Socrate, lib. II, c. 9, *Πλάκτος*; a Theodoro, lib. I, c. 22, *Πλακτίτιος* nuncupatus.

(3) Non exstant.

conspexerant. Ego vero, postquam litteras legi, cum multa mecum reputassem, epistolam apud me retinui, sperans vestrum saltem aliquos esse venturos, nec epistola opus fore, ne, si illa manifesta fieret, multos hic contristaret. Quandoquidem autem, nullo adveniente, necesse fuit illam proferre, fateor vobis, omnes admiratione capti, vix induci potuerunt ut crederent res hujusmodi a vobis esse scriptas : contentionis enim magis, quam charitatis epistola illa specimen prae se ferebat. Quod si eloquentiae ostentandae causa qui epistolam dictavit ita scripserit, aliorum sane est hujusmodi institutum (1). In rebus enim ecclesiasticis non ostentatio eloquentiae quaerenda est, sed canones apostolici, ac studendum ut ne unus quidem ex pusillis qui in Ecclesia sunt scandalizetur. Expedit enim, secundum ecclesiasticam sententiam, molam asinariam suspendi a collo, et ita in mare demergi potius, quam vel unum ex pusillis scandalizare (Matth. xviii, 6). Quod si aliquibus mutua quadam simultate exacerbatis (non enim talem omnium mentem fuisse dixerim) istiusmodi epistolam scribi placuit, decebat quidem vel omnino non offendi, vel solem non occidere super offensa; haec certe eo progredi non oportuit, ut scripto declararetur.

II. *Nihil in litteris suis esse unde juste expostulerent.* — Quid enim actum est dignum querela : aut quibusnam epistolae meae dictis vobis succensendum fuit? an quia hortati sumus ut ad synodum accederetis? Atqui illud cum gaudio potius excipiendum fuit. Quibus enim est de rebus a se gestis, aut, ut ipsi aiunt, judicatis fiducia, si non indigne ferunt si ab aliis iudicium suum examinetur; sed pro certo habent ea, quae ipsi iuste judicaverunt, iniusta numquam fieri valere. Quocirca episcopi in magna synodo (2) Nicæna congregati, non citra Dei consilium, prioris synodi acta in alia synodo disquiri permiserunt, ut qui iudicarent, prae oculis habentes secundum futurum esse iudicium, cum omni cautela rem expendere; et qui iudicarentur, crederent se non ex priorum iudicium odio et inimicitia, sed ex aequitatis prescripto iudicatos esse. Quod si hujusmodi consuetudinem, antiquam sane, in magna synodo memoratam descriptamque, apud vos valere nolitis, indecora fuerit ejusmodi recusatio. Morem namque, qui semel in Ecclesia obtinuit, et a synodis confirmatus est, minime decet a paucis abrogari. Alioqui neque jure in hoc indignati videantur. Nam qui a vobis Eusebianis cum litteris missi sunt, Macarius videlicet presbyter ac Martyrius et Hesychius diaconi, huc advenientes cum non valerent presbyteris Athanasii, qui huc se contulerant, obsistere, sed in omnibus refutarentur atque convincerentur, tum a

A λογίζεσθαι, ὅτι καὶ ἐν οἷς ἰδέσκατε ῥήμασιν ἡμεῖς τιμῶν, ταῦτα μετασχηματιζόμενοι μετὰ εἰρωνείας τινὸς εἰρήκωσται. καὶ γὰρ καὶ οἱ πρεσβύτεροι οἱ ἀποσταλλέντες, οὐδε ἴδει μετὰ χαρῆς ἐπακλιθεῖν, τοῦναντίον λυποῦμαι ἐπανέλθον, ἐρ' οἷς ἐωράκασι ἐκεί γενομένοις. καὶ ἔγωγε τοῖς γράμμασιν ἐντυχῶν, πᾶλλὰ λογισάμενος, κατίσχον παρ' ἑμαυτῆ τὴν ἐπιστολὴν, νομίζων ὁμῶς ἔχειν τινὰς, καὶ μὴ χρεῖαν εἶναι τίς ἐπιστολῆς, ἵνα μὴ καὶ ἐς φανερόν ἐλθοῦσα, πολλοὺς τῶν ἐν ταῦτα λυπήσῃ. ἐπειδὴ δὲ, μηδενοῦς ἐλθόντες, ἀνάγκη γέγονεν αὐτὴν πρόκομισθῆναι, ὁμολογῶ ὑμῖν, πάντες ἀθάρτασαν. καὶ ἐγγὺς ἀπιστίας γεγένεσιν, εἰ δλωε παρ' ὑμῶν τοιαῦτα ἐγγράφη. φιλονεικίας γὰρ μᾶλλον καὶ οὐκ ἀγάπης ἦν ἡ ἐπιστολὴ. εἰ μὴ οὖν φιλοτιμίας λόγῳ ἔσκεν ὁ ὑπαγορεύσας ἔγραψεν, ἄλλων τῶν τοιοῦτον ἐπιτιθεύμα. ἐν γὰρ τοῖς ἐκκλησιαστικαῖς οὐ λόγον ἐπιδείξει εἶστιν, ἀλλὰ κανόνες ἀποστολικοὶ, καὶ σπουδῆ τοῦ μὴ σκανδαλίζειν ἕνα τῶν μικρῶν τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. συμφείρει γὰρ, κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον, μύλον δικαῖον κρημασθῆναι εἰς τὸν τράχηλον καὶ καταποντισθῆναι, ἢ σκανδαλίσαι κἄν ἕνα τῶν μικρῶν. εἰ δὲ ὡς τινῶν λελυτημένων διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλοισ μικροψυχίας, οὐ γὰρ ἐν εἰποιμι πάντων εἶναι ταύτην γνώμην, τοιαύτη γέγονεν ἡ ἐπιστολὴ, ἔπροσε μὴν μηδὲ δλωε λυπηθῆναι, μηδὲ ἐπιδύναι τὸν ἥλιον ἐπὶ τῇ λύπῃ· ἴδει δὲ ὁμῶς μὴ εἰς τοσούτων παραχθῆναι, ὥστε καὶ ἔγγραρον οὐδὲν ἐπιδείξασθαι.

β. Τί γὰρ καὶ γέγονεν ἄξιον λόπης, ἢ ἐν τίῳ ἦν ἄξιον λυπηθῆναι ὑμᾶς οἷς καὶ ἐγγράψαμεν; ἢ ὅτι προστρεφέμεθα εἰς σύνδοον ἀπαντίσσαι; ἀλλὰ τοῦτο μᾶλλον ἴδει μετὰ χαρῆς δέξασθαι. οἱ γὰρ παθήσας ἔχοντες, ἐρ' οἷς ποσειτασσι, καὶ ὡς αὐτὸ λέγουσιν, κερκισασιν, οὐκ ἀγκυκαποῦσιν εἰ παρ' ἐτίρων ἐξετάζοιτο ἡ κρίσις, ἀλλὰ θαρρῶσιν, ὅτι ἢ δικαίως ἐκριναν, ταῦτα ἄδικα οὐκ ἂν ποτε γένοιτο. διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν μεγάλῃ συνόδῳ συλλεθόντες ἐπίσκοποι, οὐκ ἔσκυ θεοῦ βουλήσας συνεκάρηται ἐν ἐτίρα συνόδῳ τὰ τίς προτίρας ἐξετάζεσθαι, ἵνα καὶ οἱ κρινόντες, πρὸ ἑθελμῶν ἔχοντες τὴν ἐσομένην δευτέραν κρίσιν, μετὰ πάσης ἀπαλαίας ἐξετάζοισι, καὶ οἱ κρινόμενοι πιστεῦσιν, μὴ καθ' ἔχθρας τῶν προτίρων, ἀλλὰ κατὰ τὸ δικαίον ἐαυτοὺς κρίνεσθαι. εἰ δὲ τοιοῦτιν ἔθεε παλαιὸν τυγχάνον, μνημονεῦθιν δὲ καὶ γραφῆν ἐν τῇ μεγάλῃ συνόδῳ, ὑμαῖς τοῦτο παρ' ὑμῖν ἰσχύειν οὐ θέλοτε, ἀπειρήθε μὴ ἡ τοιαύτη παραίτησις. τὸ γὰρ ὅπαξ συνίθειαν ἐσχληδὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ὑπὸ συνόδῳ βεβαιωθῆν, οὐκ εἶλογον ὑπὸ ἄλλων παραλύεσθαι. ἄλλως τε οὐδὲ ἐν τούτῳ δικαίως ἂν φανείην λυπηθόντες. οἱ γὰρ παρ' ὑμῶν τῶν περὶ Εὐσέβιον ἀποσταλλέντες μετὰ γραμμάτων, λέγω δὴ Μακάριος ὁ πρεσβύτερος, καὶ Μαρτύριος καὶ Ἡσύχιος οἱ δίκαιοι ἀπαν-

D sancitur, ut si quis ab episcopo proprio eiecus fuerit, ab aliis non recipiatur, donec ejus causa in provin- ciae synodo examinetur; tum vero, si justam episcopi sententiam synodus approbaverit, ille segregatus apud omnes habeatur, donec episcoporum congregati- oni videatur humaniorem pro eo proferre sententiam? His quippe postremis verbis Nicæni Patres alteri episcoporum congregationem abrogationem sententiae, quae a priori synodo dicta fuerat, adeoque et ejus recognoscendae potestatem videntur permittere. Notum ac pervulgatum est illud Augustini, lib. II, de Baptismo, cont. Donat., c. 3 : *Ipsa consilia, quae per singulas regiones vel provincias sunt, pleniorum conciliorum auctoritati, quae sunt ex uniuerso orbe Christiano, sine ullis ambagibus cedere; ipsaque plenaria saepe priora posterioribus emendari, cum aliquo experimento rerum aperitur quod clausum erat, et cognoscitur quod latet.*

(1) Sen ad alia negotia pertinet, utrumque enim permittit vox graeca.
 (2) Baronius alique hic aliquid notari arbitrantur Nicænum decretum quod desideretur. Ex quo et confici putant, praeter receptos viginti canones, etiam alios in Nicæna synodo fuisse prolatos. Quid tamen vetat quominus Julius hic respicere intelligatur ad quintum ejusdem concilli canonem, quo

τις αὐτὰς, ὡς οὐκ ἠδυνήθησαν πρὸς τοὺς ἄλλους; Ἀθανασίου προσηυτέριους ἀντιστῆναι, ἀλλ' ἐν πᾶσι διατρέποντο καὶ διεληγγόντο, τὸ τρυφικαῦτα ἤξιωσαν ἡμᾶς, ὥστε σύνοδον συγκροτῆσαι, καὶ γράψαι καὶ Ἀθανασίῳ τῇ ἐπισκόπῳ εἰς Ἀλεξανδρείαν, γράψαι δὲ καὶ τοῖς περὶ Ἐδεσθίων, ἵνα ἐπι παρουσίᾳ πάντων ἢ δικαίᾳ κρίσει ἔκρινεσθῆναι δυναθῇ· τότε γὰρ καὶ ἀποδεικνύσαι πάντα τὰ κατὰ Ἀθανάσιον ἐπηγγελ λαντο. κοινή γὰρ ὑπ' ἡμῶν διεληγγήθησαν οἱ περὶ Μαρτύριον καὶ Ἠσυχίον, καὶ οἱ Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ἀλεξανδρείας προσηυτέριον μετὰ πεποιθήσεως ἀνίσταντο, οἱ δὲ περὶ Μαρτύριον, εἰ δὲ τ' ἀληθῆς εἴποιεν, ἐν πᾶσι διατρέποντο, ἴθιεν καὶ ἤξιωσαν σύνοδον γενέσθαι. εἰ τοίνυν μὴδὲ τῶν περὶ Μαρτύριον καὶ Ἠσυχίον ἔξιωσάντων γενέσθαι σύνοδον, προσηυτέριον ἡμῶν ἐγὼ ἐπέβημι τούτῃ γράψαντας ἕκαστον τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν τῶν αἰτιωμάτων ἀδικίαν πεποιθῆναι, καὶ οὕτως εὐλογῶς ἦν καὶ δικαίᾳ ἢ προσηυτέριον, ἵστι γὰρ ἐκκλησιαστικῶ καὶ θεῷ ἀρέσκονσα. ὅτι δὲ οὐς ἡμεῖς αὐτοὶ οἱ περὶ Ἐδεσθίων ἔξιππίστους ἠγγίσσομεν, καὶ οὗτοι ἤξιωσαν ἡμᾶς συγκαλέσαι, ἀπέλουθεν ἦν τούτῃ κληθέντας μὴ λυπηθῆναι, ἀλλὰ μᾶλλον προθυμίας ἀπαντῆσαι. οὐδὲν γὰρ μὴν δέξασθαι ἀνανάκτησις τῶν λυπηθέντων προσηυτέριον. ἢ δὲ παρατήρησις τῶν μὴ θελησάντων ἀπαντῆσαι ἀπειρηθῆς καὶ ὑποσηυτέριον ἐκ τούτων δεκνύται. αἰτιῶνται τις, ὁπρᾶττον αὐτῶς ἀποδέχεται, εἰ παρ' ἑτέρου γενόμενα βλεῖται;

γ'. Εἰ γὰρ, ὡς γράφετε, ἀσάλευτον ἔχει τὸν ἰσχύιν ἐκείνη σύνοδος, καὶ ἀτιμᾶζεται ὁ κρίσις, ἵαν παρ' ἑτέρων ἢ κρίσις ἔξετάζηται, οὐκ ἐπίσται, ἀγασθησι, τίνας εἰσὶν οἱ σύνοδος ἀτιμᾶζοντες, καὶ τίνας τὰ τῶν ρησάντων κρίναι διαλύουσι. καὶ ἵνα μὴ τὰ καθ' ἑαυτοῦ νῦν ἔξετάζω διαθεοῦν τις δακῶ, ἀλλὰ τόγε τελευταίον γενόμενον, ἐρ' ἢ καὶ φρεῖται ἀν τις ἀκούων ἀρεῖ πρὸς ἀπέδειξιν πάντων τῶν παραλειφθέντων. Οἱ ρησάντες οἱ ἀπὸ τοῦ τῆς μακαρίας νυμφῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ γενόμενου ἐπισκόπου τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπι ἀσεβείᾳ ἐβλήθησθε, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν καθ' ἑαυτοῦ πάλιν ἀπακηρύχθησαν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πάντων τῶν κοινή συνελθόντων ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν μεγάλῃ συνόδῳ ἀνεθεματίσθησαν. οὐ γὰρ ἦν αὐτῶν τὸ τυχεῖν πλημμέλημα, οὐδὲ εἰς ἀσθροπον ἦσαν ἀμαρτισκοντες, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος. καὶ ὅμοιοι οἱ ὑπὸ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀποκηρυχθέντες, καὶ κατὰ πᾶσαν ἐκκλησίαν στηλιτευθέντες, νῦν λήγονται δεδέχθαι, ἐρ' ἢ καὶ ἡμᾶς ἀκούσαντας χαλεπαίνειν δικαίον ἠγούμαι. τίνας οὖν εἰσὶν οἱ σύνοδος ἀτιμᾶζοντες; ὁχλὶ οἱ τῶν τριακονταίων τὰς ψήφους παρ' οὐδὲν θέμενοι, καὶ ἀσέβειαν εὐσεβείας προκαρῖνοντες; ἢ μὴ γὰρ τῶν ἡρειομανι-

A nobis id postularunt, ut synodus indiceretur, litteraeque ad Athanasium episcopum Alexandriam, necnon ad Eusebianos mitterentur, ut coram omnibus justum posset proferri iudicium: tum enim se omnia contra Athanasium allata crimina probaturos promissere. Publice namque a nobis Martyrius et Hesychius convicti sunt, et presbyteris Athanasii Alexandriae episcopi cum fiducia obstantibus, Martyrius (1) et socii, ut vere dicam, in omnibus refutabantur; hincque factum est ut synodum coacti sint postulare. Si igitur Martyrio et Hesychio nullam synodum postulanti bus auctor ego fuisset, ut si qui scripserant defatigationis molestiam (2) subirent fratrum nostrorum gratia, qui se injuriam passos conquerebantur, hoc etiam in casu aequa et justa fuisset adhortatio, B quippe quae ecclesiastica sit et Deo grata. Jam vero cum iidem, quos vos ipsi Eusebiani fide dignos censuistis, nos (3) rogarint ut synodus convocaretur; decuit vocatos non indigne ferre, sed potius alacriter occurrere. Quapropter indignatio eorum, qui hoc iniquo animo ferre visi sunt, proterva est; detrectatio vero eorum, qui venire noluerunt, inhonesta et suspecta hinc deprehenditur. Aliquisne reprehendit, si quae probat, cum ipse facit, ab alio fieri videat?

III. *Obijciunt dedecorari synodum cujus iudicata rescindantur. Ipsi convincuntur acta Nicænae synodi rescidisse.* — Si enim, ut scribitis, qualibet synodus firmam habet auctoritatem, et contumeliose agitur cum iudice, si ejus iudicium ab alio examinatur, considerate, dilecti, quinam sint qui synodum inhonorant, C et quinam ea quae ab aliis prius iudicata sint rescindant. Et ne singulorum acta expendens, quosdam gravare videar, sane quod postremo gestum est, cum sit horrendum auditu, sufficit ad caetera, quae a me omittuntur, comprobanda. Ariani a beatae memoriae Alexandro quondam Alexandriae Episcopo ob impietatem ejecti, non solum à singulis civitatibus expulsi sunt, sed et ab omnibus pariter qui ad Nicænam magnam synodum simul convenerant, anathemate sunt damnati. Non enim leve erat eorum scelus, nec in hominem, sed in ipsum Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei viventis peccaverunt. At tamen qui a toto terrarum orbe rejecti fuerant, et apud universam Ecclesiam inflamati, nunc recepti dicuntur; quod et vobis audientibus indigne ferendum existimo. Quinam igitur sunt qui synodum dedecore afficiunt; nonne qui trecentorum episcoporum suffragia pro nihilo habent, et impietatem pietati anteponunt? Et Ariomanitarum quidem haeresis ab omnibus ubique episcopis convicta et condemnata est: Athanasius vero et Marcellus episcopi plures habent qui ipsoe verbis scriptisque defendunt. Nam de Marcello nobis testimonium (4) perhibuere, quod in dex foret. Quod mirum est hic a Julio fuisse praetermissum, nisi forte Eusebianis ipsis id quod ab eorum legatis factum est Athanasius ibi attribuat, Sozomeno quoque, l. iii, c. 7, teste: *Eusebius scripsit ad Julium, ut ipse iudex esset eorum quae contra Athanasium decreta sunt Tyri.*

(4) Scilicet presbyteri Romanae ecclesiae, qui Nicænam

(1) Martyrio synodum postulanti non alius videtur adfuisse socius nisi Hesychius, ut mox diserte enuntiat. Nam licet superius eis adjungatur Macarius presbyter, hunc tamen, ut audivit instare presbyteros Athanasii, noctu aufugisse infra Julius, n. 4, docet; adeoque tum Roma abfuisse, cum Martyrius et Hesychius a presbyteris Athanasii revicti synodum flagitare cœperunt. Atqui Martyrius et Hesychius diaconi, non presbyteri, erant. Ab Athanasio tamen epist. ad Solit., n. 9, synodum postulare dicuntur presbyteri ab Eusebianis missi, cum se convictos adverterent. Num illuc presbyteri loco verbi presbyteri; quod est legati, irrepisit? aut forte tamen sunt presbyteri, quia legationis dux presbyter fuit, licet in paulo ante aufugisset?

(2) Quo nimirum ad synodum vocati venirent.

(3) Immo, ut auctor est Athanasius Apolog. contra Arianos, n. 20, Eusebiani ipsi litteris ad Julium scriptis, rogabant ut synodus cogereetur, et ipse, si vellet, ju-

Nicæna synodo Arianis obstiterit. De Athanasio autem testes dixerunt, eum nec Tyri (1) convictum, nec in Marcote, ubi monumenta adversus illum adornata esse dicitur, presentem fuisse. Scitis autem, dilecti, quæ ab una solum parte aguntur, nullam vim habere, sed suspecta esse. Nos tamen, quanquam sic actum esset, accuratoris disquisitionis causâ, nec de vobis, nec de iis, qui pro illis scripserant, quidquam præjudicantes, hortati sumus eos, qui literas miserant, ut huc se conferrent: ut quando quidem plures sunt qui pro illis scripsere, in synodo omnia examinarentur: quo nec damnetur innoxius, nec qui reus est ut purus habeatur. Non igitur a nobis villpenditur synodus, sed ab iis qui temere et levissime Arianos ab omnibus damnatos, etiam contra judicium sententiam receperunt. Horum quidem plerique jam resoluti cum Christo sunt: sed qui etiamnum superstites sunt indigne ferunt quod suum judicium quidam resciderint.

IV. Nicænam synodum in causa Pisti Eusebiani temerant; Julius illam servat. — Hoc autem ita se habereprehendimus ex iis quæ Alexandria acta sunt. Nam (2) Carpones quidam ab Alexandro ob Arianam hæresim pulsus, simul et nonnulli ejusdem hæresis causa ejecti, a quodam Gregorio missi huc venerunt. Idipsum (3) etiam a Macario presbytero, Martyrio et Hesychio diaconis didicimus. Antequam enim presbyteri Athanasii advenirent, auctores nobis erant ut Alexandriam Pisto cuidam litteras mitteremus, quo tempore Athanasius quoque episcopus Alexandria degebat. Quem Pistum Athanasii presbyteri supervenientes Arianum esse declararunt, expulsam olim ab Alexandro episcopo et a Nicæna synodo; jam vero ordinatum a quodam (4) Secundo, quem magna synodus ejecerat, utpote Arianum. Hoc autem nec ipse Martyrius aut socii infliciebantur, neque negabant Pistum a Secundo fuisse ordinatum. Hinc igitur perpendite, quinam jure culpandi sint, nosne quibus persuaderi non potuit ut Pisto Ariano scriberemus, an qui auctores erant ut magnam synodum vilipenderemus, et impiis,

synodo interfuerant, ut infra declaratur, n. 16, adeoque Vita et Vincentius a Sylvestro ad hanc synodum legati.

(1) Plurimos torsit hic locus a Nannio sic latinitate donatus: *Neque Tyri condemnatus est*. Et enim quidem cum Tyriensis synodi gestis, ex quibus Athanasium Tyri condemnatum fuisse certissimum est, conciliare atque componere frustra nisi sunt. Felicius fuisset eorum labor, si verbum *καταγνώσκων* pro *convincere*, cum apud alios auctores, tum apud Athanasium, usitatum esse observassent. Ipse Julius, seu interpres illius, infra, num. 14, ubi a Tyriensi synodo, si re ipsa illic convictus fuisset Athanasius, alium ejus loco episcopum substituendum fuisse notat, prædicto verbo utitur, eodemque intellectu num. 20. et 21 ter illud usurpat.

(2) Is ab Alexandro apud Athanasium, nov. edit. pag. 397, necnon apud Socratem, l. 1, cap. 6, inter Ecclesie desertores recensetur. Eundem Epiphanius, hæc., 69, ex Alexandrinis ecclesiis unam administrasse tradit.

(3) Illud *idipsum*, non ad rem proxime narratam

των αἰρεσις ὑπὸ πάντων τῶν ἀπανταχοῦ ἐπισκόπων καταγνώσθη, καὶ ἀπεκηρύχθη· Ἀθανάσιος δὲ καὶ Μάρκελλος οἱ ἐπισκοποὶ κλεινοὶς ἔχουσι τοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν λόγους καὶ γράφοντας. Μάρκελλος μὲν γὰρ ἐμαρτυρήθη ἡμῖν, καὶ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ τοῖς τὰ Ἄρειου φρονούσιν ἀνταρμηκός. Ἀθανάσιος δὲ ἐμαρτυρήθη, μὴδὲ ἐν Τύρῳ καταγνώσθεις, ἐν δὲ τῇ Μαρκεῶντῃ μὴ καρεῖναι ἴσθα τὰ ὑπομνήματα κατ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι λέγεται. εἶδαστε δὲ, ἀγαπητοί, ὅτι τὰ κατὰ μωσαϊκῶν ἰσχύων οὐκ ἔχει, ἀλλ' ὑποπτα τυχάνει. καὶ θμῆς τούτων ὄντων, ἡμεῖς ὑπὲρ ἀκριβείας, οὕτως τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν γράψασι πρᾶξιμα ποιούντες, προτραπέμεθα τοὺς γράφοντας ἰθεὶν, ἵν' ἐπειδὴ κλεινοὶ εἰσὶν οἱ ὑπὲρ αὐτῶν γράφοντες, ἐκ συνόδου πάντα ἐξέτασθῃ· πρὸς τὸ μὴδὲ τὸν ἀνάτιον κατακρίθῃ, καὶ μῆτε τὸν ὑπεύθυνον ὡς καθαρὸν λογισθῇ, καὶ οὐκοῦν οὐ παρ' ἡμῶν ἀτιμᾶσθαι σύνοδος, ἀλλὰ παρ' ἑαυτῶν τῶν ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε τοὺς παρὰ πάντων κατακρίθοντας Ἄρειανους, καὶ παρὰ γνώμην τῶν κρείωντων, δοξασμένων. εἰ γὰρ κλεινοὶς ἤδη ἀκαλίωσαντες εἰσι σὺν Χριστῷ· οἱ δὲ ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ βίῳ τούτῳ ἐξετάσσονται, ἀγαπηκότεροι ὅτι τὴν αὐτῶν κρίσιν ἐλυκίσαντες.

δ. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τῶν γενομένων μὲν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἔγνωμεν, καὶ γὰρ καὶ Καρπώνης τις ἐκβλήθεις ὑπὸ Ἀλεξάνδρου διὰ τὴν Ἄρειου αἰρεσιν μετὰ τῶν, καὶ αὐτῶν ἐκβλήθων διὰ τὴν αὐτὴν αἰρεσιν, Δηλόθωσιν ἑαυτῶν, ἀποσταλότες παρὰ Γρηγορίου τινός. ὁμοίως δὲ ἐμάχθημεν καὶ παρὰ Μακαρίου τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ Μαρτυρίου καὶ Ἰουχίου τῶν διακόνων· πρὸ τῶν γὰρ ἀπαντᾶσαι τοὺς Ἀθανασίου πρεσβυτέρους, προτραπέοντο ἡμᾶς γράφειν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Πιστῷ τινι, ἡλικῆ καὶ Ἀθανάσιος ὁ ἐπισκοπος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἦν. τούτων δὲ τὸν Πιστὸν οἱ Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου πρεσβύτεροι παραγενόμενοι ἀπέδειξαν εἶναι Ἄρειανόν, ἐκβλήθηντα μὲν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῆς κατὰ Νίκαιαν συνόδου, κατασταθῆντα δὲ ὑπὸ Σεκουῦδου τινός, ἐν ἡμεγάλῃ συνόδῳ Ἄρειανόν θύρα ἐξέβαλε. τούτο δὲ οὐδὲ αὐτοῖς οἱ περὶ Μαρτυρίου ἀντίλεγον, οὐδὲ ἤρουντο τὸν Πιστὸν ὑπὸ Σεκουῦδου ἐσχηκίναί τὴν κατάστασιν. σκοπεῖτε τοίνυν καὶ ἐκ τούτων, τίνες ἂν ὑπὸ μέρει δικαίως γίνοντο, εἰ μὴ πεισθόντες ἡμεῖς, ὥστε Πιστῷ τῷ Ἄρειανῷ γράψαι, ἢ οἱ συμβουλευόντες

refertur, sed ad id quod numeri hujus initio Julius sibi probandum proponit, quam nihili videlicet Eusebiani ducerent Nicænae synodi decreta. Hoc primum Carponæ et sociorum a Gregorio Romam missorum, nunc Pisti et Secundi exemplo comperisse se probat.

(4) Videlicet Ptolemaidis episcopo, quem Ægyptiorum episcoporum concilium primum circa annum 320, ac deinde Nicæna synodus anathemate damnarunt, uti fidem faciunt monumenta quæ Socratus lib. 1, c. 6 et 9, refert. Stare igitur nequit illud Sozomeni, l. 1, c. 21, ubi ait, Secundum, Ptolemaidis in Lybia episcopum, una cum Theognio, Mari, etc., fidem in concilio Nicæno conscriptam approbasse. Nec valet quod Valesius Sozomeni cum Socrate conciliandi gratia excogitavit, scil., Secundum ac socios initio quidem formulam fidei Nicænae penitus rejecisse, postea tamen metu principis, qui contradicentibus exsilium minabatur, eam comprobasse. Ipsi enim Nicæni Patres epistola synodica ad Alexandriam ecclesiam atque in Ægyptum missa, Secundum ab Ecclesia ejectum fuisse renuntiant, et idipsum modo Julius septem post annis, non diffidentibus Eusebianorum legatis, confirmat. Unde hoc saltem de Secundo certum est, eum neque in Nicæno concilio, neque post concilii hujus fidem ratam habuisse.

ἀτιμάσαι τὴν μεγάλην σύνοδον, καὶ τοῖς ἀσθεῖσι ὡς ἐσθῆσι ἄγγελοι; καὶ γὰρ καὶ Μακάριος ὁ πρεσβύτερος, ὁ παρὰ Εὐσεβίου μετὰ τῶν περὶ Μαρτύριον ἀποσταλαίς, ὡς ἤκουσαν ἐπιστάνας τοὺς πρεσβυτέρους Ἀθανασίου, ἀδεχομένους ἡμῶν τὴν παρούσαν αὐτοῦ μετὰ τῶν περὶ Μαρτύριον καὶ Ἰσύριον, ἀπεδύμηνε νυκτὸς, κατὰ νύκτα τῷ σώματι, ὡς ἐκ τούτου λοιπὸν ἡμᾶς ἀκολούθως στοχάζεσθαι, ὅτι αἰσχυνόμενος τὸν πατὴρ Πιστοῦ ἐβίβηεν, ἀνιχώρησεν. ἀδύνατον γὰρ τὴν κατὰ σκασίαν Σακοῦδου τοῦ Ἀρειανοῦ, ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ἰσχύσαι. ἀτιμία γὰρ ἀλλῶς αὐτὴ κατὰ τῆς συνόδου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ συνελθόντων ἐκτεκίον, ἐὰν τὰ μετὰ τοσοῦτης σπουδῆς καὶ εὐλαβείας ὡς θεοῦ καίριτος γινόμενα, ἀντὶ μηδενὸς λυθῇ.

ε'. Εἴπερ οὖν, ὡς γράψετε, ἐκ τοῦ κατὰ Νεβάτου καὶ τὸν Σαρμοστίαν Παῦλον παραδειγμάτων τὰ τῶν συνόδων ἰσχύειν δόγματα χρῆ, εἶδε μᾶλλον μὴ λυθῆναι τῶν τριακοσίων τὴν ψῆφον, εἶδε τὴν καθολικὴν σύνοδον ὑπὸ τῶν δόλων μὴ ἀπικραθῆναι. ἀριστοὶ γὰρ οἱ Ἀρειανοὶ, ὡς περ ἀπαῖνοι, καὶ ἡμεῖς αἱ κατὰ τούτων ψῆφοι ταῖς κατ' ἐκείνων. τούτων δὲ τολμηθέντων, τίνας εἰσὶν οἱ φλόγα διχονομίας ἀνάψαντες; ἡμεῖς γὰρ τοῦτο πεποινημένοι γράψαντες, ἐμψύσασθε. ἄρ' οὖν ἡμεῖς διχονομίας εἰργασάμεθα, οἱ συναλθόντες τοῖς πάσχουσιν ἀδελφοῖς, καὶ κατὰ κανόνα πάντα πεποινητές, ἢ οἱ φιλονεικίας καὶ παρὰ κανόνα τῶν τριακοσίων τὴν ψῆφον λύσαντες, καὶ κατὰ πάντα τὴν σύνοδον ἀτιμάσαντες; οὐ γὰρ μόνον οἱ Ἀρειανοὶ ἐδέχθησαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τόσου εἰς τόσον μεγαλειότηκων ἐπίσκοποι διαβλήναι. Εἰ οὖν ἀληθῶς ἴσῃ καὶ τὴν

(1) Hunc locum, cuius sensum haecenus non satis expresserunt pristinae interpretationes Latinae, Socrates, I. II, cap. 15, illustrat, ubi ait, Julio ab Orientalibus Antiochenae congregatis rescriptum, non debere ab ipso discuti, si quos ipsi ecclesiis suis expellere voluissent; neque enim se contradixisse tunc, cum Novatium eccle. in ejectione est. Mentem suam ipsimet Eusebiani apud Hilarium frag. III, n. 26, aperius explicant, eandem calumniam subinde Philippopoli non adversus Julium tantum, sed et adversus Occidentales renovantes in hunc modum: *Hanc novitatem moliebantur inducere, quam horret velis consuetudo Ecclesiae, ut in concilio orientales episcopi quidquid forte statuasent ab episcopis Orientalibus refricaretur; similiter quidquid occidentalium partium episcopi, ab Orientalibus soleretur. Verum omnium conciliorum iuste legitimeque actorum decreta affirmanda majorum nostrorum gesta consignant. Nam in urbe Roma sub Novato et Sabellio et Valentino haereticis factum concilium, ab orientalibus confirmatum est: et iterum in Oriente sub Paulo Samosatis quod statutum est, ab omnibus est signatum.* Obiter observo in omnibus illis locis Novatiani vocem loco Novati substituendam fuisse. Ipse vero Julius hoc erratum, quod Orientalibus familiare est, in ipsorum litteris offendens, illud corrigere neglexit, quamquam Sozomenus lib. III, cap. 8, Eusebianorum ad Julium litteras summam exhibens, sic eorum verba apud Valesium reddit: *Nam et episcopus Orientis, qui ipsos aetate antecessissent, nequitiam contradixisse affirmabant tum, cum Novatium ecclesia romana ejectione est.*

Nunc vero id, quod in Novatiani causa gestam est, frustra obtendunt Eusebiani, ut quod ab uno concilio statutum est, ab altero minime disentiendum esse approbent. Ipso Eusebio teste, cum Romae (hac de causa) congregata esset synodus, cumque in provinciis antistites quid agendum esset seorsum consultassent, huiusmodi decretum cunctis promulgatum est, Novatum (leg. Novatianum) quidem et eos qui una cum ipso sese insolentius extulerunt, alienos ab Ecclesia habendos esse. Quocirca Cyprianus ad Stephanum papam, epist. 4, n. 2 scribit *Novatianum nuper retusum et refutatum et per totum orbem a sacerdotibus Dei (qui, ut*

quasi pii fuissent, litteras mitteremus? Nam Macarius ipse presbyter, qui cum Martyrio ab Eusebio missus est, ut audivit instare presbyteros Athanasii, cum nos expectaremus ut una cum Martyrio et Eusebio coram nobis se sisteret, corpore licet aeger, noctu abscessit; ut hinc merito coniceremus, eum ideo discessisse, quod se puderet circa Pistum refutatum iri; cum fieri non posset ut ordinatio Secundi Ariani in Ecclesia catholica valeret. Illud enim vera synodo et episcopis qui in ea convenere contumeliosum esse, si quae illi tanto studio ac pietate tanquam Deo praesente egerunt, quasi nullius pretii abrogarentur.

V. *Fucalium illorum pro synodorum decretis studium.*— Si igitur, uti scribitis (1), eorum qua in causa Novati et Pauli Samosatensis gesta sunt exemplo, synodorum dogmata vigere oportet, certe multo magis decuit trecentorum episcoporum decreta non irrita fieri, decuit universalem synodum a paucis non contemni. Ariani enim sunt haeretici aequae ac illi, et paria contra hos atque contra illos decreta prodierunt. Cum autem tales ausus viderimus, quinam discordiae flammam accenderunt? nos enim istud commisisse in litteris vestris arguistis. Nosne discordiam induximus, qui afflictorum fratrum vicem dolemus, et omnia secundum canonem egimus? annon potius qui contentiose et contra canonem trecentorum decreta violaverunt, et in omnibus synodum contempserunt? Non solum enim Ariani admissi, sed et a loco in locum episcopi sese transferre (2) meditati sunt. Si

C mox dicebat Eusebius, seorsum in conciliis consultant) absentium. Neque illud majori fide dignum quod aiunt, Antiocheni concilii sententiam adversus Paulum Samosatensem nullo examine praevio fuisse admissam. Nemp, ut Eusebius idem, lib. VII Hist., cap. 30, narrat, Paulus a concilio damnatus, cum ex Antiochenae ecclesiae domo excedere nollet, eamque ob causam imperatorem interpellasset, praecipit Aurelianus, ut iis domus traderetur, quibus Italici Christianae religionis antistites et Romanus episcopus scriberent: quod Eusebius ipse rectissime iudicatum testatur. Haec autem occasione Domino in locum Pauli suffecto scribere, eique Antiochenae ecclesiae domum adjudicare quomodo potuerint Romani aliique antistites, nisi prius Antiocheni concilii de Pauli causa iudicium recognovissent? maxime cum sibi apud ethnicum imperatorem de sententia sua rationem reddendam esse non ignorarent. Neque magis veritati aut aequitati consentaneum est, quod Eusebiani rursus de Sabellii causa Philippopoli objecerunt. Hujus quippe haeresim Ptolemaide in Pentapoli, adeoque in Oriente natam, et a Dionysio Alexandrino episcopo, qui pariter ad Orientem pertinebat, primum refutatum ac damnatum fuisse superior epistola 1, ad Xystum II, n. 2, persuadet. Unde Orientalium potius de Sabellio iudicium Romae confirmatum esse, quam Romani concilii de eodem haeretico sententiam Orientalium consensu ratam fuisse conficitur. Aut certe si Dionysius Alexandrinus nascentem Sabellii haeresim refutasse contentus, litteras, quibus illam refellebat ad Xystum misit, expectavitque quid de illa Romanum sentiret concilium, ac tandem Romanae synodi iudicium cum caeteris Orientalibus comprobavit, hinc nihilominus perspicua fiet Romani antistitis in Oriente auctoritas.

(2) Eusebium carpit, qui relicta Berytensi sede in Nicomedieum invaserat, ac demum hanc quoque

igitur vere parem eundemque existimatis episcoporum honorem, neque ex magnitudine civitatum, uti scribitis, episcoporum dignitatem metimini, oportuit eum cui parva civitas concedita fuerat, in illa manere, nec contempta illa quæ sibi credita erat, ad aliam sibi non commissam transire; ita ut eam quæ sibi a Deo tradita est despiceret, inanem vero hominum gloriam exoptaret.

VI. *Ne Romam se conferant, frustra obtinent angustiam temporis præfinitam.*—Ergo, dilectissimi, oportuit vos huc accedere, et non abnuere, ut negotium ad finem deduceretur; id enim ratio postulat. Sed fortasse præfinitum tempus id vobis non permisit; in litteris enim vestris conquesti estis angustum nos ad synodum cogendam temporis spatium defuisse. Verum hoc, dilecti, mera est causæ simulatio. Nam si quos jam profectos prævertisset illo dies, angustum sane fuisse præfinitum temporis spatium recte arguerent. Si autem ii, quibus accedere non libuit, presbyteros quoque usque ad mensem (1) Januarium detinuerint, merus est prætextus hominum suis rebus diffidentium. Venissent enim, ut prius dixi, si de sua causa bene sperassent, non iūneris intervalum considerantes, nec ad præfinitum tempus respicientes, sed iustitia et æquitate suæ causæ freti.

VII. *At fortassis ob temporis rationem non venerunt; hoc enim rursus scripto significastis, oportuisse scilicet nos, animadvertentes præsentem rerum (2) Orientalium statum, non vos hortari ad veniendum.* Si igitur ob talem temporum conditionem profecti non estis, ut dicitis, decuit vos in primis profecti non estis, ut dicitis, decuit vos in primis temporis huiusce ratione habita (3), schismatis, luctus et lacrymarum in ecclesiis non esse auctores. Jam vero qui talia egerunt indicarunt, non temporis conditionem huiusce rei causam esse, sed meditatam accedere nolentium consilium.

VIII. *Inique moventur, quod Julius solus solis Eusebianis scripserit.*—Miror autem et hanc epistolæ vestræ partem, qua expostulastis quod solus (4) Eusebio

repndians, Constantinopolitanam occupavit. Primam illam scilicet mutationem, etiam ante Nicænum concilium, cuius canone 15 huiusmodi translatio prohibetur, reprehenderat Alexander Alexandrinus antistes in epistola encyclica apud Athanasium, t. 1, nov. edit. pag. 397, et apud Socratem lib. 1, c. 6. Utramque Alexandrina synodus, anno 340 habita, item apud Athanasium, ib., p. 429, coarguit his verbis: *Neque animadvertit Pauli præceptum: Alligatus es uxori? noli quærere solutionem. Quod si hoc de uxore dictum est, quanto magis de Ecclesia, et de ipso episcopatu, cui alligatus quispiam alium quærere non debet, ne adulter ex sacris Litteris deprehendatur.* Anno 347 Sardicense concilium pravam huiusmodi consuetudinem funditus eradicare cupiens, nec laicam communionem habere voluit eum qui talis est. Hunc et subinde Damasus anathemate damnandum semel et iterum censuit.

(1) Nonnulli Junium voci Januarium præferendum putant, reclamantibus scriptis codicibus atque ipsa rerum historia. Athanasius, epist. ad Solit., n. 41, tantum scribit legatos Julii ultra præfinitum tempus detentos. Atque ex utraque illa lectione conficitur, præfinitum concilio habendo diem in anni 341 exitum occidisse.

A αὐτὸν ἤγισθε τιμὴν τῶ ἐπισκόπων, καὶ μὴ ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν πόλεων, ὡς γράφετε, κρίνετε τοὺς ἐπισκόπους· ἴδει τὸν ποπιστευμένον μικρόν, μένιν ἐν τῇ πιστευόσῃ, καὶ μὴ ἐξυλιεῖν μὴν τὸ πεπιστευμένον, μεταβαίνειν δὲ εἰς τὴν μὴ ἄγχειροθεῖσαν, ἵνα τῆς μὴ παρὰ θεοῦ δοθείσης κτάρρησῃ, τὴν δὲ τῶν ἀνθρώπων κενόδοξον ἀγαπήσῃ.

ζ'. Οὐκοῦν, ἀγαπητοί, ἴδει ἀπαντῆσαι, καὶ μὴ παρατίσασθαι· ἴνα καὶ τέλος λάβῃ τὸ πρῶτον· τοῦτο γὰρ ὁ λόγος ἀπατεῖ. ἀλλ' ἴσως ἢ προῖεσμα διεπόδισι· γράψαντες γὰρ ἐπιμαρτυροῦμε, ὅτι σταντὸν τὸν προθεσμίαν τῆς συνόδου ὄρισαν. ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ἀγαπητοί, πρῆρασίς ἐστιν. εἰ μὴν γὰρ ἔρχομένους τινὰς συνελκίωσιν ἢ ἡμέρα, σταντὸν ἂν τὸ διάστημα τῆς προθεσμίας ἠλέγησθαι. εἰ δὲ οἱ ἐλθεῖν μὴ βουλόμενοι, αὐτοσχέκασαι καὶ τοὺς προσθυτήρους ἕως αὐτοῦ τοῦ Ἰανουαρίου μηνός, μὴ θαρρόντων ἐστὶν ἢ πρῆρασις. ἦ ἴθον γὰρ ἂν, ὡς προείπον, ἐπὶ ἐθάρρουν, οὐ πρὸς τὸ διάστημα τῆς οδοῦ σκοποῦντες, οὐδὲ πρὸς τὸν προῖεσμα ὀρώντες, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς δικαίοις καὶ τοῖς εὐλόγοις παρρησιαζόμενοι.

ζ'. Ἀλλ' ἴσως; διὰ τὸν καιρὸν οὐκ ἀπνύθησαν· τοῦτο γὰρ γράφοιτες πάλιν ἐδηλώσατε, ὡς ἄρα ἴδει ἡμᾶς σκοπίζοντας τὸν ἐπὶ τῆς εἰσᾶς καιρὸν μὴ προτρέψασθαι ὑμᾶς ἀπαντῆσαι. εἰ μὴν οὖν διὰ τὸ τοιοῦτον εἶναι τὸν καιρὸν οὐκ ἀπνύθησατε, ὡς φατε, ἴδει προτρέψου; ἡμᾶς τὸν καιρὸν τοῦτον σκοπίζοντας μὴ αἰτίους σχίσματος, μὴ δὲ ἀλογίως, καὶ θρησκ. ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἔκθεσι. τὴν δὲ οἱ ταῦτα πειποιχότες ἴδειξαν μὴ τὸν καιρὸν αἴτιον, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τῶν μὴ θελησάντων ἀπαντῆσαι.

η'. Θαυμάζου δὲ πάλιν τὸ μέρος τῆς ἐπιστολῆς, πῶς ὄλωσεν ἡμῶν ἐγρήφῃ παρ' ὑμῶν, ὅτι διὰ τοῖς περὶ Εὐσέβιον λόγοις, καὶ οὐ πᾶσιν ὑμῶν, μόνος ἔγραψα. τύχηρ: ἵκαν γὰρ τῶν μαρτυρημένων πολλοὶ ἂν τις εἴρη, ἢ πρὸ ἀλήθειαν. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἄλλοθεν λαβὼν κατὰ Ἀθανασίου γράμματα, ἢ διὰ τῶν περὶ Μαρτύριον καὶ Ἡσύχιον, ἐλπίνοι ἀνάγκη ἔγραφα τοῖς καὶ

(2) Hunc Orientalium rerum statum de quo loquebantur, Athanasius, epist. ad Solitar., n. 41, sic explicat: *Futilem excusationem commenti, ob Persarum bellum nequimus, aiebant, jam accedere.* Tum eandem excusationem sugillat his verbis: *Quid enim ad episcopos bellum? et quare Persarum bello præpediuntur quominus Romam accederent longinquam et transmarinam urbem, qui Orientis loca Persa finitima tunc temporis instar leonum circumirent?* Julius tamen eos Orientalium rerum prætexentes statum sic videtur intellexisse, quasi de tristi ac luctuoso discidio ecclesiarum Orientalium, a quibus præsules tum abesse non deceret, loquerentur.

(3) Schismatis ac luctus auctores exstiterunt, dum Gregorium Athanasio vivente episcopum ordinarunt, et in Alexandrinam sedem per vim ac multa flagitia intruserunt.

(4) Conjectura non deest hic legendum esse, *soli Eusebio*, et infra, *Oportuit igitur aut Eusebium non absque omnibus vobis solum scripsisse*, ac sic deinceps; adeo ut quæ plurali numero enuntiantur, de uno Eusebio singulariter dicta intelligantur. Nempe hic loquitur Julius de litteris quas Martyrius et Hesychius sibi tradiderunt. Atqui supra, num. 4, Martyrium et Hesychium ab Eusebio (παρὰ Εὐσεβίου) missos esse meminit. Sed et Athanasius, Apolog. cont. Arian., n. 4, litteras illas, quas Martyrius et Hesychius ad Julium detulerunt, uni Eusebio adscribit, γράψαντος Εὐσεβίου. Athanasio Socrates, lib. 11, c. 44, et Sozomenus, l. 11, c. 7, concinunt. Theodoretus vero, lib. 11, c. 4, de iisdem litteris sermonem habens, Julii locutionem retinuit, nec dixit simpliciter Εὐσέβιος, sed οἱ περὶ Εὐσέβιον; qua locutione Epiphanius, histor. tri part., c. 6, Eusebium etiamque consortes, Valensius (quod

γράφαι κατ' αὐτοῦ. ἴδει τοῦτον ἢ αὐτοῦς περὶ Εὐσεβίου μὴ ἄ
 μόνους χωρὶς πάντων ὑμῶν γράφαι, ἢ ὑμᾶς, εἴς μὴ ἔγραφα,
 μὴ λυπεῖσθαι, εἰ ἐκείνοις ἐγράφη τοῖς καὶ γράφαιεν. εἰ γὰρ
 ἐχρησθῆναι καὶ πάντων ὑμῶν ἐπιστοῖλαι, ἴδει καὶ ὑμᾶς σὺν ἐκείνοις
 γράφαι. νῦν δὲ τὸ ἀκλόουθον σκοποῦντες, ἐκείνοις ἐγράφα-
 μεν τοῖς καὶ δηλώσαμεν ἡμῖν, καὶ τοῖς ἀποστολέαις πρὸς
 ἡμᾶς. εἰ δὲ καὶ τὸ μόνον ἐμὰ γυγραφεῖναι ἐκείνοις ἐκλήθησιν
 ὑμᾶς, ἀκλόουθόν ἐστιν ὑμᾶς ἀγανακτεῖν, ἐτι καὶ μόνον ἐμοὶ
 ἔγραψαν. ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ πιστὰν μὲν καὶ οὐκ εὐλόγος ἢ
 κρήσασαι, ἀγαπητοί. ὁμοίως δὲ γνωστοὶ ὑμῖν ἀναγκαῖον, ἐτι
 εἰ καὶ μόνος ἔγραφα, ἀλλ' οὐκ ἐμοὶ μόνον ἐστὶν αὐτὴ ἢ
 γράψαι, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τῶν ἐν
 τούτοις τοῖς μέρεσιν ἐπισκεπῶν. καὶ ἔγωγε τοὺς πάντας οὐκ
 ἠθέλησα φοιτῆσαι γράφαι, ἵνα μὴ παρὰ πολλῶν τὸ βέβαιον
 ἔχωσιν. ἀμάλαι καὶ νῦν τῇ ὀριστεύσῃ προθεσμίᾳ συνελθόν
 ἐπισκοποὶ, καὶ ταύτης εἴς γνώμης γένησιν, ἢ πάλιν γρά-
 ψαν ὑμῖν σημαῖν. ὅσπερ, ἀγαπητοί, εἰ καὶ μόνος ἐπιστοί-
 λαι, ἀλλὰ πάντων γνώμην ταύτην εἶναι γνώσκοντες. ταῦτα
 μὲν οὖν περὶ τοῦ μὴ εὐλόγους τινὸς ἐξ ὑμῶν προέβασαι, ἀλλὰ
 ἀδίκους καὶ ὑπέτους πορίσασθαι.

θ'. Περὶ δὲ τοῦ μὴ εὐχερῶς μηδὲ ἀδίκως ἡμᾶς ὑπεδέδειχ-
 θαι εἰς κοινωνίαν τοῦς συσεπιστάτους ἡμῶν Ἀθανάσιον καὶ
 Μάρκελλον εἰ καὶ τὰ προλεχθέντα ἕκαστὸν, ὁμοίως δὲ βραχέων
 εὐλόγους ὑμῖν δεῖσθαι. ἔγραψαν εἰ περὶ Εὐσεβίου ὑπερτερῶν κατὰ
 τῶν περὶ Ἀθανάσιον, ἐγράψατε δὲ καὶ νῦν ὑμῖς, ἔγραψαν δὲ
 καὶ κλειστόι ἐπισκοποὶ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐξ ἄλλων
 ἐπαρχῶν ὑπὲρ Ἀθανάσιου. πρῶτον μὲν οὖν τὰ κατ' αὐτοῦ
 γράμματα κατ' ὑμῶν μάλιστα πρὸς ἐμὰ, καὶ οὐδέμιαν
 συμφορὰν ἔχει τὰ δεύτερα πρὸς τὰ πρῶτα, ἀλλ' ἐν πολλοῖς
 τὰ πρῶτα ὑπὸ τῶν δευτέρων λυεῖται, καὶ τὰ δεύτερα ὑπὸ
 τῶν πρῶτων διαβάλλεται. ἀσυμφώνων δὲ ὄντων τῶν γραμ-
 μάτων, οὐδέμιαν πίστιν περὶ τῶν λεγομένων ἐστίν. ὅσπερτα εἰ
 τοῖς παρ' ὑμῶν γραφεῖσιν ἀξιοῦτε πιστεύειν, ἀκλόουθόν ἐστι
 καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ γράφαι μὴ ἀπιστεῖσαι. καὶ μάλιστα, ἐτι
 ἐτι ὑμῖς μὲν πέρρωθεν, ἐκείνοι δὲ ἐν τοῖς τόποις ἔστες, καὶ
 εἰδότες τὸν ἀνδρα καὶ τὰ ἐκεῖ γινόμενα πράγματα, γράψουσι
 μαρτυροῦντες αὐτοῦ τῇ βίῳ, καὶ διαβεβαιούμενοι ἐν πάσῃ
 ἰδὲν ἐστὶν) Eusebianos litterarum illarum scriptores
 esse intellexerunt. Qui sint illi Eusebii consortes, sy-
 nodus Sardicensis (si tamen de his prioribus, non de
 posterioribus Eusebianorum litteris, quæ huic Julii
 rescripto occasionem dederint, loquitur) apud Hila-
 rium, fragm. II, n. 2, declarat, nempe Eusebius, Ma-
 rius, Theodorus, Diognitus, Ursacius et Valens, qui-
 bus apud Theodoretum, lib. II, c. 8, adduntur Meno-
 phantus et Stephanus.

(1) Hanc Ægyptiorum epistolam Athanasius initio
 apologiæ suæ contra Arianos totam inseruit, ac num.
 20 discrete monet eam ad omnes episcopos et ad Ju-
 lium Romanum episcopum fuisse missam.

(2) Julius hic haud dubie Eusebianorum testimo-
 nio testimonium opponit Mareoticorum clericorum
 apud Athanasium, apolog. cont. Arian., n. 74, p. 191,
 dicentium: Nos scilicet hoc testamur, qui non procul
 episcopo sumus, sed Mareotem perlustrantem omnes
 comitantur, quæcumque delata sunt meram esse cal-
 umniam.

(3) Arsenius, in epistola quam ad Athanasium
 scripsit, quamque Athanasii apologia contra Arianos,
 n. 69, exhibet, episcopum Hypselitarum, qui
 quondam sub Meletio fuerant, se nuncupat. Socrates
 vero, lib. I, c. 32, quemdam ei Meletianorum sectæ
 episcopatum ab Hypselitarum episcopatu distinctum
 attribuere videtur, ubi ait: Qui prius quidem Mele-
 tianorum sectæ fuerat episcopus, tunc (Tyriensi in

ejusque sociis solis, et non omnibus vobis scripserim.
 Subtilitatem enim potius in expostulantibus invenire
 est, quam veritatem. Mihi enim, qui litteras contra
 Athanasium non aliunde quam a Martyrio et Hesy-
 chio acceperam, necesse fuit iis qui contra illum
 scripserant respondere. Oportuit igitur, ut vel Euse-
 biani non soli sine vobis omnibus scriberent, aut vos,
 quibus non scripsi, moleste non foretis quod his re-
 scriptum sit, qui scripserant. Nam si decuit litteras ad
 vos omnes mitti, par fuit etiam vos una cum illis scrip-
 sisse. Nunc autem, quod congruum erat spectantes,
 illis scripsimus, qui nos certiores reddiderant et lit-
 teras ad nos miserant. Si et illud vos commovet, quod
 solus scripserim, par est vos etiam indignari, quod
 illi mihi soli scripserint. Sed in hoc quoque speciosus
 B quidem, at non æqua excusatio est, dilectissimi. At-
 tamen necessum est vobis notum facere, etiamsi so-
 lus scripserim, non ideo mei solius, sed omnium
 episcoporum qui in Italia sunt, et qui in his partibus
 degunt, esse illam sententiam. Et ego quidem nolui
 omnes ad scribendum inducere, ne compluribus id
 grave ac molestum foret. Certe jam ad prælatum
 tempus episcopi convenere, et ejusdem sententiæ
 fuerunt, quam denuo his litteris vobis significo. Qua-
 propter, dilecti, etiamsi solus scribo, omnium tamen
 hanc esse sententiam agnoscite. Et hæc quidem satis
 sint ad demonstrandum, quosdam ex vobis non æquas,
 sed injustas et suspectas causas afferre.

IX. Athanasius et Marcellus jure ad communionem
 admissi. — Quod autem non temere vel injuste co-
 episcopos nostros Athanasium et Marcellum ad com-
 munionem susceperimus, tametsi ex supradictis id
 satis planum est, operæ tamen pretium fuerit præcis
 verbis vobis demonstrare. Contra Athanasium scrip-
 serunt primum Eusebiani ac socii; scripsistis et vos
 modo. Pro Athanasio autem complures episcopi ex
 Ægypto et ex aliis provinciis (1) scripserunt. Primum
 igitur observandum est, vestras adversus illum litte-
 ras inter se pugnare, et priores cum secundis nulla
 ratione consentire; sed in multis primas a secundis
 confutari, et secundas a primis falsi argui. Cum au-
 tem litteræ inter se non consentiunt, nulla iis quæ
 dicuntur habenda fides. Dehinc si vestris litteris fidem
 haberi postulatis, consentaneum est et iis qui pro illo
 scripserunt fidem non negare, maxime quia vos de
 D iis quæ quidem procul a vobis gesta sunt scribitis,
 illi vero cum in ipsis essent locis, ubi et virum
 ipsum et res illic gestas viderunt, scribant (2), et vitæ
 ejus probitatem testentur, affirmantes eum calum-
 niam in omnibus passum esse. Ac rursus Arsenius
 quidam episcopus dictus est aliquando interfectus ab
 Athanasio, sed hunc vivere, immo ejus amicum (3)
 esse didicimus.

concilio) tanquam Hypselitarum urbis episcopus Atha-
 nasii depositioni subscripsit; at allata ipsius Arsenii
 verba haud satis est assecutus, cum hoc tantum so-
 nent, Hypselitas, quorum se episcopum appellat,
 quondam Meletii sectæ fuisse addictus. Non levius
 peccat aut Rufinus, qui Arsenium cleri Alexan-
 drini presbyterum fuisse scribit, aut recentiores

X. *Mareotica gesta ex se irrita, una tantum parte præsente.*— Ille igitur [Athanasius] monumenta in Mareote adornata, altera solum e partibus præsente facta fuisse affirmavit. Nam nec illic adfuisse Macarium presbyterum qui accusabatur, nec ipsum episcopum ejus Athanasium, non solum ex verbis ejus, sed ex ipsi inquisitionum monumentis, quæ Martyrius et Hesychius nobis attulerunt, agnovimus. Legendo quippe comperimus accusatorem quidem Ischyram illic adfuisse, Macarium autem et episcopum Athanasium minime; quin et Athanasii presbyteris (1) postulantiibus uti sibi interesse liceret, illud negatum esse. Oportuit autem, dilectissimi, si modo Judicium illud sincere actum fuisset, non tantum accusatorem, sed et accusatum adesse. Sicut enim Tyri aderat Macarius qui accusabatur, et Ischyra accusator, et nihil ibi probatum est; sic et in Mareoten oportuit, non accusatorem solum, sed et accusatum accedere, ut is præsens vel convinceretur, vel non convictus calumniam palam faceret. Jam vero cum hoc factum non sit, sed solus accusator, cum illis quos Athanasius recusabat, eo concesserit, suspecta sane acta illa videntur. Conquestus est etiam ipse [Athanasius], eos qui ad Mareoten abierunt, se ejurante illuc concessisse: dicebat enim Theognium, Marin, Theodorum, Ursacium, Valentem et Macedonium sibi suspectos illuc missos fuisse.

XI. *Eorumdem gestorum falsitas testibus pluribus confutatur.*— Illoc autem non suis tantum verbis, sed etiam ex epistola Alexandri quondam Thessalonice episcopi demonstrabat. Protulit enim ejus epistolam (Vid. Athanas. apolog. cont. Arian. p. 197) ad Dionysium in ea synodo comitem scriptam, qua significabat manifestam adversus Athanasium conspirationem esse confutata. Sed et ipsius accusatoris Ischyra: (Vid. Athanas., ibid., p. 181) scriptum protulit authenticum, quod totum erat ejus manu exaratum, in quo Deum omnipotentem testem invocans, neque calicem fuisse contractum, neque mensam eversam declarabat, sed se a quibusdam, ut hanc accusationem conflingeret, subornatum esse. Cum advenissent autem presbyteri Mareotici, affirmarunt neque Ischyram esse catholice Ecclesie presbyterum, neque tale facinus perpetrasse Macarium, quale is illi imputabat. Presbyteri vero et diaconi, qui huc accessere, non pauca, immo quam plurima de Athanasii episcopi innocentia testabantur, affirmantes nihil eorum quæ illi objiciebantur verum esse, sed conspirationem adversus eum fuisse confutata. Quin Ægypti quoque ac Libyæ episcopi omnes litteris suis (2) testati sunt, tum ejus ordinationem legitimam et ecclesiasticam fuisse, tum quæ a vobis adversus illum delata sunt omnia esse falsa; neque enim cædem factam, nec ullos ejus causa occisos, neque calicem contractum fuisse, sed a vero abhorre omnia.

XII. *Ex ipsis gestis eorum falsitas comprobatur.*— vitæ Athanasii scriptores græci, a quibus ejusdem ecclesie lector dicitur.

Α αὐτὸν συσκευῆν πεποιθέναι· καὶ πάλιν Ἀρσένιος τις ἐπισκοπος ἐλίχθη· κισὶ ὡς ἀκαίροισι παρὰ Ἀθανασίου· ἀλλὰ τοῦτου ἐμάθομεν ἔσθ, ἀλλὰ καὶ φίλων ἔχειν πρὸς αὐτόν.

ι'. Τὰ ὑπομνήματα τὰ ἐν Μαρσώτῃ γενόμενα διεσθεκώσατο κατὰ μοναμέριαν γενεῖσθαι. μῆτε γὰρ ἐκεῖ παρίηαι Μακάριον τὸν πρεσβύτερον τὸν κατηγορούμενον, μήτε αὐτὸν τὸν ἐπίσκοπον αὐτοῦ Ἀθανάσιον, καὶ τοῦτο ἐθ' ἄλλοι ἐν τῶν σὸυτοῦ λόγων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῶν ὑπομνημάτων ὅτι ἐκείνῳ ἡμῖν οἱ περὶ Μαρτίριον καὶ Ἡσυχίον, ἔγνωσαν. ἀναγινόντες γὰρ εἴρομεν, ὅτι ὁ μὲν κατηγορὸς Ἰσχυράς ἐκεῖ παρῆν, οὔτε δὲ Μακάριος, οὔτε ὁ ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος, ἀλλὰ καὶ τοὺς πρεσβυτέρους Ἀθανασίου ἀξιούοντας παρίηαι, καὶ μὴ συγχωρηθέντας. ἐκεῖ δὲ, ἀπαγορευτοί, εἴπωρ μετὰ ἀληθείας ἐλύετο τὸ κρίναι, μὴ μόνον τὸν κατηγοροῦν, ἀλλὰ καὶ τὸν κατηγορούμενον παρίηαι. ὥσπερ γὰρ ἐν τῇ Τύρῳ Μακάριος παρῆν ὁ κατηγορούμενος, καὶ Ἰσχυράς ὁ κατήγορος, καὶ εἰδὸν ἐδίεχθη· οὕτως εἶδει καὶ ἐν τῇ Μαρσώτῃ μὴ μόνον ἀπελθεῖν τὸν κατηγοροῦν, ἀλλὰ καὶ τὸν κατηγορούμενον, ἵνα παρῆν ἢ ἀληθῆ, ἢ μὴ ἀληθῆ, δεῖξῃ τῶν συνοφανείων. οὗν δὲ τοῦτου μὴ γενόμενου, ἀλλὰ μόνον ἀπελθόντος τοῦ κατηγοροῦ, μὲθ' ὧν παρηγγίσαστο Ἀθανάσιος, ἔγνωσαν τὰ πράγματα φησικαί. ἤρκετο δὲ καὶ τοὺς ἀπελθόντας εἰς τὸν Μαρσώτην, παρὰ γνάμην αὐτὸν ἀπικληθῆναι· ἔλεγε γὰρ, ὅτι Θεόδοιον, καὶ Μάρκον, καὶ Θεόδωρον, Οὐρόκλειον, καὶ Οὐάλεντᾶ, καὶ Μακεδόνιον, ὑπέπνευεν ὄντας ἀπιστοῦντας.

ια'. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐν τῶν λόγων αὐτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ γενόμενου τῆς Θεσσαλονικτικῆς ἐπίσκευσε. προσηγορεῖ γὰρ ἐπιστολῶν αὐτοῦ γραφαίσιον πρὸς Διονύσιον τὸν ἐν τῇ συνόδῳ κείμενα (Reg. mss. κείμενα), ἐν ᾗ ὁλοῖ φανερὰν συσκευῆν γενεῖσθαι κατὰ Ἀθανασίου. καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ κατηγοροῦ Ἰσχυρά προειρήμωσι χίρις ὀλέγασθαι αὐθεντικῶν, ἐν ᾗ μάρτυρα τὸν θεὸν τὸν παντοκράτορα ἐπικαλούμενος, μῆτε ποτηρίου κλάσιν, μῆτε τραπέζης ἀνατροπὴν γεγενῆσθαι ἔλεγε, ἀλλ' ὑποσθεκώσθαι ἑαυτὸν ὑπὸ τινος, πλάσασθαι ταύτην τὴν κατηγορίαν. ἀπαντήσαντες δὲ καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Μαρσώτου, διεσθεκώσαντο μῆτε τὸν Ἰσχυρῶν πρεσβύτερον εἶναι τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, μῆτε τῆ τοιοῦτον πεκλημμηλητικῆς Μακάριον, ὅποιον ἐκεῖνος κατήγορησεν. οἱ πρεσβύτεροι δὲ καὶ διάκονοι ἀπαντήσαντες ἐνταῦθα, οὐκ ἔλεγε, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἐμαρτύρησαν ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου, διεσθεκώσαντο μὴδὲν ἀληθῆ εἶναι τῶν κατ' αὐτοῦ λεγομένων, συσκευῆν δὲ αὐτὸν πεποιθέναι. καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Διγύστου δὲ καὶ Αἰθιοπίας πάντες ἐπίσκοποι γράφοντες διεσθεκώσαντο, καὶ τὴν κατάστασιν αὐτοῦ ἐγνωσαν καὶ ἐκκλησιαστικῶν γεγονέναι, καὶ πάντα τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα κατ' αὐτοῦ, εἶναι ψευδῆ· οὔτε γὰρ φόνον γεγενῆσθαι, οὔτε τινὰς ἀναιρεθῆναι δι' αὐτόν, οὔτε κλάσιν ποτηρίου γεγενῆσθαι, ἀλλὰ πάντα εἶναι ψευδῆ.

ιβ'. Καὶ ἐν τῶν ὑπομνημάτων δὲ, τῶν ἐν Μαρσώτῃ κατὰ μοναμέριαν γενενημένων, εἰδείκνυεν ὁ ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος ἑκεῖ κατηχούμενον ἤτασθῆναι καὶ εἰπόντα, ἴδον εἶναι μετὰ Ἰσχυρά, ὅτι Μακάριος ὁ πρεσβύτερος Ἀθανασίου, ὡς

(1) Horum libellum supplicem inseruit Athanasius apologiæ suæ contra Arianos, n. 75, p. 189.
 (2) Litteras illas Athanasius in apologia sua contra Arianos huic Julii epistolæ præmittit. Et in iis quidem Ægypti ac Libyæ episcopi ordinationem Athanasii canonicam fuisse nom. 6 propugnant. Cæteras autem calumnias de eadē facta, de contracto calice, etc., statim ab exordio litterarum suarum penitus obterunt atque contundunt.

λέγουσι, ἐπίσητῃ τῇ τόπῳ· καὶ ἄλλοις δὲ ἔξετασθέντας καὶ A εἰκότας, τὸν μὲν ἐν καλλῷ μικρῷ, τὸν δὲ θρωθεν τῆς θύρας κατακείμεθα τὸν Ἰσχυρα τὸτε νοσοῦντα, ὅτε Μακάριον λέγουσιν ἀπητηγμένα ἐκεῖ. ἀπὸ δὲ τούτων ὡν ἔλεγε καὶ ἡμεῖς ἀκολούθως στοχαζόμεθα, ὅτι πῶς οἶόντε τὸν θρωθεν τῆς θύρας νόσῳ κατακείμενον τότε ἐστηκίνας, καὶ λειτουργεῖν, καὶ προσφέρειν; ἢ πῶς οἶόντε ἦν προσορᾶν προκείμεθα, ἔνθεν ὄντων τῶν κατηχυμένων; εἰ γὰρ ἔνθεν ἦσαν οἱ κατηχυόμενοι, οὕτως ἦν ὁ καιρὸς εἰς προσορᾶς. ταῦτα, ὡς περ εἰρηται, ἔλεγε ὁ ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος, καὶ ἐκ τῶν ὑπομνημάτων ἐδείκνυε, διαθεστικαῖσι καὶ τῶν οὖν αὐτῶ, μηδὲ ἄλλας αὐτὸν προσεβύτηρον γενησέσθαι ποτε ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, μηδὲ συνήχθαι αὐτὸν ποτε ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡς προσεβύτηρον· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ὅτε Ἀλέξανδρος ἐδέχεται κατὰ φιλανθρωπικῶν τῆς μεγάλῃς συνέδου, τοδὲ ἀπὸ τοῦ σχίσματος Μελετίου, ἀνομιᾶσθαι αὐτὸν ὑπὸ Μελετίου μετὰ τῶν αὐτοῦ B διωθόμενοι· ἢ καὶ μέγιστον ἔστι τεμήριον, μὴ εἶναι οὐδὲν μῆτε Μελετίου· εἰ γὰρ ἦν, πάντως καὶ αὐτὸς αὐτοῖς συνερθεῖσθαι. ἄλλως τε καὶ ἐν ἄλλοις ὁ Ἰσχυρας φενομένως ἐδείκνυτο ὑπὸ Ἀθανασίου ἐκ τῶν ὑπομνημάτων. κατηγορίας γὰρ ὅς βέβηλον κεκαυμένον, ὅτε, ὡς λέγουσι, μακρότερος ἔκιστος, ἀλλήλοισι ὑπ' ὧν αὐτὸς ἦτορας μαρτύρων φενομένως.

γ'. Τούτων τούτων οὕτως λεγομένων, καὶ τοσούτων μὲν ὄντων τῶν μαρτύρων τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ, τοσούτων δὲ δικαιωμάτων προφερομένων ὑπ' αὐτοῦ, τί εἶδει ποιεῖν ἡμεῖς; ἢ τί ὁ ἐκκλησιαστικὸς κανὼν ἀπειρεῖ, ἢ μὴ καταγινώκει τοῦ ἀνόμοτου, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποδέξασθαι καὶ ἔχειν αὐτὸν ἐπίσκοπον, ὡς περ καὶ εἴχομεν; καὶ γὰρ πρὸς τοῦτοις πᾶσι, παρέμεινε ἐνταῦθα ἐπιαντὸν καὶ ἐξ ἡμεῶν ἐδεχόμενος τὸν παροῦσαν ἡμῶν, ἢ τὸν βουλομένον εἰδοῖν, τῇ δὲ παρουσίᾳ ἰδυσώπει πάντα, ὅτι οὐκ ἂν παρῆν, εἰ μὴ θάρσει καὶ γὰρ οὐκ ἀρ' ἰαντοῦ ἐλήλυθεν, ἀλλὰ κληθεὶς καὶ λαθὼν γέγραμματα παρ' ἡμῶν, καθάπερ καὶ ὑμῖν ἐγράψαμεν, καὶ ὅμως μετὰ τοσαῦτα, ὑμεῖς ὡς παρὰ κανόνας ποιήσαντας ἡμεῖς ἐμψάσθε. ιδ'. Σκοπεῖτε τοῖσιν, τίως εἰσὶν οἱ παρὰ κανόνας πρά-

(1) Quod Athanasius tum Romæ coram Julio probavit, id postea et apologi suæ contra Arianos, n. 83, inseruit, ubi et narrat qui monumenta illa, quæ Eusebiani postmodum occulta voluissent, ab ipsismet per legatos suos Romam missa, ac sibi ab Julio transmissa fuerint. Eadem memorat et Sardiensis epistola ad universas ecclesias.

(2) Puta Mæroeticis presbyteris ac diaconis, quorum affirmatio exstat apolog. cont. Arian., n. 74.

(3) Neque hoc argumentum ab Athanasio neglectum: illud porro prosequitur, apol., n. 71 et 72.

(4) Nimirum, ut Athanasius, apol., n. 83, loquitur, ipsi etiam subornati testes facti sunt nihil ejusmodi gestum fuisse, sed mentiri Ischyram.

(5) Alexandriæ adhuc versabatur Athanasius anno 341, atque ibi saltem ad Paschæ diem, qui hoc anno in 19 Aprilis incidebat permansit, ut ex ipsius encyclica ad episcopos epistola, n. 5, planum est. Ex quo et conficitur horum octodecim mensium initium vix citius duci posse, quam ab exitu mensis Maii prædicti anni 341. Opinioni vero eorum, qui ab anno 340 illos computare incipiunt, noster Bernardus de Montfaucon, animadv. 14, in vitam et scripta S. Athanasii pluribus refutat.

(6) Postquam scilicet Martyrius et Hesycheus Eusebianorum legati ab Athanasii presbyteris, qui Romam pariter se contulerant, in omnibus refutati atque convicti, a Julio postulassent ut indiceretur synodus, litteræque ad Athanasium simul et ad Eusebianos mitterentur, uti narratur supra, n. 2. Hinc litteræ istæ aliæ censendæ sunt ab iis, quas

Immo vero ex ipsis inquisitionum monumentis quæ in Mæroete una tantum ex partibus præsentate facta fuerant comprobavit (1) episcopus Athanasius, catechumenum quemdam interrogatum dixisse, se intus cum Ischyra fuisse, quo tempore aiunt Macarium Athanasii presbyterum se in eum locum immississe; ex aliis vero, qui item interrogati fuerunt, hunc dixisse quod in parva cellula, alium quod pone januam jaceret Ischyra tunc ægrotus, quo tempore illi Macarium aiunt esse advenisse. Ex hujus autem dictis hoc nos consequenter observamus: qui fieri potuit ut is, qui pone januam æger decumberet, tunc steterit, liturgiam celebrarit, ac oblationem fecerit? Aut qui potuit oblatio apposita esse, cum intus essent catechumeni? Si enim intus erant catechumeni, nondum oblationis tempus erat. Hæc, ut dictum est, aiebat episcopus Athanasius, et ex ipsis monumentis palam faciebat, iis (2) qui cum eo erant affirmantibus, nec Ischyram umquam in Ecclesia catholica fuisse presbyterum, nec in ecclesiasticis conventibus presbyteri locum habuisse. Quin quo tempore Alexander, magna synodo (Nicæna) per indulgentiam id concedente, eos qui erant ex schismate Meletii recepit, Ischyram a Meletio in numero presbyterorum suorum nominatum prorsus non fuisse affirmabant: quod maximum (3) argumentum est, ipsum ne ex Meletianis quidem presbyteris esse; nam si ex illis exstitisset, iis sane et ipse annuenerat fuisset. Præter hæc, alia quoque Athanasius ex monumentis illis arguebat Ischyra mendacia: C quippe qui in accusatione, qua libros, quando Macarius, ut ipsi aiunt, irrupit, combustos denuntiavit (4), ab iis testibus, quos ipse produxit, falsi convictus est.

XIII. Athanasium innotentem probat fiducia qua Romæ adversarios expectat. — Hæc cum ita dicerentur, et tot testes pro illo starent, totque ipse afferret innocentis suæ argumenta, quid, quæso, nobis agendum fuit? aut quidnam aliud postulabat ecclesiastica regula, nisi ut virum non damnarem, sed potius recipere ac pro vero episcopo haberemus, quem admodum et habuimus? Etenim præter hæc omnia, annum unum et sex menses (5) hic remansit, adventum vestrum aut eorum qui huc se conferre vellent expectans, suæque presentia omnes pudore afficiebat, non adfuturus quippe, nisi suæ causæ contidisset. Non enim suo motu, sed accersitus ac litteris nostris (6) acceptis, huc accessit, quemadmodum et vobis litteris nostris indicavimus. Attamen post tot tantaque a nobis gesta, nos criminati estis quasi contra canones egerimus.

XIV. Gregorii ordinatio illegitima, et ejus in suo in-

Athanasius, apolog. cont. Arian., n. 20, a Julio per presbyteros suos Elpidium et Philoxenum ad Eusebianos missas esse memorat. Testatur quippe Athanasius illos tum primum in Orientem missos, cum ipse Romam advenisset. Sed et in Athanasii epistola ad Solitar., n. 40 et 41, manifesta est litterarum illarum distinctio.

gressu gesta. — Perpendite igitur, quinam contra A canones egerint; nosne, qui post tanta innocentiae argumenta virum recepimus, an qui triginta sex (1) mansionibus distantibus Antiochia extraneum quemdam episcopum nominarunt, eumque Alexandriam miserunt militari manu stipatum? quod ne tunc quidem factum est, cum is in Gallias relegatus esset; tunc enim faciendum erat, si re vera ille convictus fuisset. Certe in reditu suo vacantem seque expectantem ecclesiam invenit. At nunc ignoro qua ratione haec facta sint. Primum enim, si veritas dicenda est, non oportuit, cum ad cogendam synodum litteras misissemus, aliquos iudicium synodi praevertere. Deinde non decuit huiusmodi innovationem adversus Ecclesiam induci. Qualis enim canon ecclesiasticus, aut qualis apostolica traditio hoc permittit, ut in pace agente Ecclesia, ac tot episcopis cum Athanasio Alexandriae episcopo consentientibus, Gregorius mittatur, externus homo, qui non illic est baptisatus, qui plurimisque ignotus est, nec a presbyteris, vel ab episcopis, vel a plebe postulatus, sed is Antiochiae ordinetur, Alexandriam vero, non cum presbyteris vel diaconis urbis, non cum episcopis Aegypti, sed cum militibus transmittatur? hoc namque haud sine querela aiebant qui huc venere. Etiam si enim post synodum reus deprehensus fuisset Athanasius, non decuit sic praeter jus fasque, et contra ecclesiasticum canonem, ordinari quempiam, sed in ipsa ecclesia, ex ipso clero, ab episcopis provinciae illius constitui oportuit, et nequaquam nunc Apostolorum (2) canones violari. Si enim in quemquam vestrum tale quidpiam commissum esset, nonne clamassetis, nonne violatorum canonum vindictam postulassetis? Certe, dilecti, hoc quasi Deo praesente cum veritate loquimur ac dicimus, non est hoc pium, nec legitimum, nec ecclesiasticum. Nam quae a Gregorio in suo ingressu gesta esse dicuntur ordinationis ejus modum indicant. In his enim pacis temporibus, ut narrarunt ii qui Alexandria venerunt, et quemadmodum episcopi quoque litteris suis significarunt, ecclesia incendium passa est, virgines nudatae, monachi conculcati, presbyteri et ex plebe

ξαντες, ημεις οι μετα τοςουτων αποδειξουν τον αυθρα δεξαιμνοι, η οι απο τριακοντα και δε μηνων εν Αντιοχεια δυσμασαντες τινα ως επισκοπον ξινου, και αποστειλαντες εις την Αλεξανδρειαν μετα στρατιωτικης εξουσιης; οπερ ου γιγνοεν, ουδεν εις Γαλλιας αυτου αποσταλιντος; εγγονη γαρ εν και τότε, ει θπως ην καταγρωσθεις. αμειλι επαινεθων σχολαζουσαν και εκδεχομαιην αυτον την εκκλησιαν ευρειν. Αλλα νυν ουκ οίδα, ποιω τρωπω γιγνοι τα γενεμενα. πρωτον μιν γαρ, ει δει τ' αληθεις ειπειν, ουκ εδει γραφειντων ημων συνουδον γενισθαι, προλαθειν τινας των εν τις συνουδου χριστιν. επειτα, ουκ εδει τοιαυτην καινοτομιαν κατα τις εκκλησιης γενισθαι. ποιος γαρ κανων εκκλησιαστικος, η ποια παραδοσις αποστολικη τοιαυτη, ωστε ειρηνηουσης εκκλησιης, και επισκοπων τοςουτων ομνυοιαν εχοντων προς τον επισκοπον της Αλεξανδρειας Αθανασιον, αποστειλιναι Γρηγοριον, ξινον μιν τις πλεις, μητε ειχει βαπτισθιντα, μητε γνωσχιμενον τοις πολλοις, μη αιτηθηεντα παρα πρεσβυτερω, μη παρ' επισκοπων, μη παρα λαϊων, αλλα κατασταθιναι μιν εν Αντιοχεια, αποστειλιναι δε εις την Αλεξανδρειαν, ου μετα πρεσβυτερω, ου μετα διακονω της πλεις. ου μετα επισκοπων της Αλυπτου, αλλα μετα στρατιωτων; τουτω γαρ ελεγον και ητιωντο οι ενταυθα ελθοντες. Ει γαρ και μετα των συνουδον υπεθουος ην ευρειθεις ο Αθανασιος, ουκ εδει την καταστασιν ουτως παρανομως και παρα τον εκκλησιαστικον κανονα γενισθαι; αλλα εν αυτης της εκκλησιης, απ' αυτου του ιερατου, απ' αυτου του κληρου, τοις εν τη επαρχια επισκοποις εδει καταστισιναι, και μη νυν τοις απο των αποστειλων κανονας παραλεισθαι. ορα γαρ ει καθ' ενος υμων εγγονη τοιουτου, ουκ αν δεουσατε, ουκ αν ηξιδουσατε ως παραλειμενων των κανωνν εκδικηθιναι; αγρητοι, ως θεου παρηντες, μετα αληθειας φεγγρομεθα και λεγομεν, ουκ εστι τουτω ευσεβης, ουδεν νομιμον, ουδεν εκκλησιαστικον. και γαρ και τα λεγόμενα γεγονησθαι παρα Γρηγοριου εν τη εισδη αυτου, δικτυσι την της καταστασεως τάξιν εν γαρ τοιουτοις ειρηνηκοις καιροις, ως αυτου οι ελθοντες απο της Αλεξανδρειας απηγγειλαν, καθως και οι επισκοποι εγραψαν, η εκκλησια εμπρησμενν υπηματε, παρ-

nes, et secundum verba Pauli, congregatis populis et spiritu ordinantium cum virtute Domini nostri Jesu Christi, omnia secundum ecclesiasticas leges disquiri et peragi, praesentibus et populis et clericis qui illum postularent. Ideo igitur regulae a Julio memoratae dicuntur *canones Apostolorum*, quia vel ex conceptis Pauli verbis, vel ex Apostolorum traditione auctoritatem habeant. Quocirca et Cyprianus, epist. 68, Emeriten-sibus *de traditione divina et apostolica observatione diligenter tenendum* scribit, quod per Africam *et fere per provincias teneri docet, ut ad ordinationes rite celebrandas, ad eam plebem cui praepositus ordinatur, episcopi ejusdem provinciae proximi quique convenient, et episcopus deligatur plebe praesente, quae singulorum vitam plenissime novit.* Quibus postremis, Cypriani verbis innui etiam videtur qui a Julio commendatur usus, *ut de ipso clero ejus ecclesiae: cui ordinandus est episcopus eligatur; alioquin plebi, cui praeficitur, quo pacto esset plenissime notus?* Idem Cyprianus, supra, pag. 163 et 164, Cornelium legitime ordinatum probans, quae canonice ordinationis regulae sint luculenter explicat. Quid ea de re Laodicenum concilium, can. 12, et Nicenum, can. 4, constituent, mitto. Toletanum IV, anno 529, can. 19, praeccepta diversa, quae Apostoli ac patres in episcoporum ordinatione servanda tradiderant renovavit. At in variis illis locis nihil occurrit quod Gregorii ordinationi faveat, nihil quod non palam adversetur.

(1) Julii dictis consentit Antonini itinerarium, in quo Antiochia Alexandriam contendentibus triginta sex mansiones re ipsa assignantur. Antiquos autem mansionum numero locorum distantiam seu iterum longitudinem metiri solitos esse confirmat illud Augustini, l. de unitate Ecclesiae, c. 10, n. 51: *Quaerite ab Jerusalem per terrena itinera in circuitu usque in Illyricum quot mansiones sint.* Hac de re vide quae observata sint in nova Hilarii editione, pag. 270, not. e, et 271, not. a.

(2) Non est cur canonibus, qui Apostolorum circumferuntur nomine, patrocinium inde et auctoritas afferatur. In his quippe regulas, quae hic spretae notantur frustra quaesieris. Qui autem intelligendi sint hi *Apostolorum canones*, interpretatur Athanasius in epistola, quam statim atque Gregorius intrusus est, ad episcopos encyclicam misit, in cujus numero 2, haec habet: *Si qua adversum nos criminatio vim haberet, oportuit nec Arianum, nec Arianae sectae hominem ordinari, sed secundum ecclesiasticos cano-*

θίνοι δγυμώθησαν, μενέζοντες κατεκατηθῆσαν, προσθέτε-
 ροι και πολλοι του λαου ηλεσθησαν και βίαν αποσώθασιν,
 επισκοποι ηρυσκαλισθησαν, κερυμυρησεν πολλοι, τα εθνη
 μυστηρια, ερ' ος ηγειντο Μακαριον τον προσβυτερον, υπο
 εθνικων διεπραξεντο και εις γην καταβλεπτο, ινα τον Γρη-
 γοριου τωτε κατωτασιν εδωκται. τα δε τοιαυτα δεικνυσι
 τωδε παραλυντας τωδε κανονα. ει γαρ νομμη ην η κατὰ-
 στας, οδα αν δια παρανομιας ηταρχαζε πειθεσθαι τωδε
 νομμου αποιδουντας αυτη. και ομοια τοιωτων γυμνων,
 γράρατε ειρήνην μεγάλην γενεσθαι εν τη Αλεξανδρεία κα-
 τη Αίγυπτω. εταδε ει μη αντιμαθεβληται το εργον τς
 αρχης, και τα τοιαυτα ειρήνην ενομαζετα.

ιδ'. Κηκεινο δε υμιν ανεγαλιον ενομωα δηλωσαι, δε
 Αθανασιος διεδικαιουτο Μακαριον εν Τύρω υπο στρατιωτας
 γεγεσθαι, και μόνον τον καταγρον απηληλυθαι μετα των
 απηλθόντων εις τον Μαρασσην, και τωδε μιν προσβυτερου
 οχευοντας παριτωαι εν τη εχετασι μη συγκαχωρησθαι, την
 δε εχετασιν γεγεσθαι περι ποτηριου και τραπιζης επι πα-
 ρουσια του επάρχου και της τάχεις αυτου, παρόντων εθνι-
 κων και Ιουδαίων. τουτο δε κατὰ τας αρχας ηπιστον ην. ει
 μη και εν των υποκανημάτων εδικυνο. ερ' ο και θαυμάσα-
 ροι μιν οδα επιτερονται παριτωαι, οι και των μυστηριων
 λειτουργοι τυγαυοντες, επι δε εχωτικου διαστου, παρόν-
 των ποτηριουμινων, και τωτε χειριστον, επι εθνικων και
 Ιουδαίων, των διεβεβλημινων περι τον Χριστιανισμην, εχε-
 τασιν περι σιματος Χριστου και σωματος Χριστου γίνονται.
 ει γαρ και ομοια εγενηται τι πλημμελημα, ιδει εν τη εκκλησια
 υπο κληρικων νομμου εχεταζεσθαι τα τοιαυτα, και μη
 υπο εθνικων των τον λγρον βδύλοσομινων και μη ειδόντων
 τον αληθειαν. τουτο δε το άμαρτημα ηλικον και οποιον
 εστι, ονορθω και, ομοια και πάντας πιστωτακα. περι μιν
 Αθανασιου τοιαυτα.

ιε'. Περι δε Μαραλλου επιουθ και περι αυτου ως απο-
 θουντος εις τον Χριστον εγράφατε, δηλωσαι υμιν επουδασα,
 δε ενταυθα γενομενος, διεδικαιωσατο μιν μη ειναι αληθη
 τα περι αυτου γραφοντα παρ' υμων. ομοια δε ακαιτερομνος
 παρ' ημων εστιν περι τς πιστας, ούτως μετα παρρησιας
 απειρωταο δε' εαντου, ως επρωσασαι μιν ημας, δε μηδεν
 εχουσα της αληθειας ομολογη. ούτως γαρ εδοθεε περι του
 κυριου και σωτηρος ημων Ιησου Χριστου ομολογησε φρονειν,
 ωσπερ και η καθολικη εκκλησια φρονει, και ου ουν ταυτα
 περρονηται διεβεβαιωταο, αλλά και εν πάλοι. ωσπερ ουν
 και οι ημύτεροι προσβυτεροι, τότε εν τη κατὰ Νικαιαν συν-
 οδω γενομενοι, εμαρτηρησαν αυτου τη ερ'οδοξία' και γαρ
 και τότε και ουν κατὰ τς αιρίστας των Αρειανων περρονη-
 κται διεχυρησατο. ερ' ο και υμας υπομνησαι δικαίον

(1) Athanasius, epistola ea de re ad episcopos missa, eadem flagitia aliaque graphice describit, nomina- timque, n. 3, ecclesiam cum sacro baptisterio incensa- m, virgines sanctas nudatas, monachosque conculcatos narrat; sed de mysteriis direptis et in ter- ram projectis silet. Verum cum praedictam epistolam statim a fuga sua conscripserit, nondum omnia, quae ab Arianis patrata sunt, rescire ei licuerat. Et vero Julius haec non ex Athanasii, sed ex eorum qui Alexandria venerant, et episcoporum qui ad se scrip- serant fide commemorat. Potro huiusmodi sacrile- gia Arianis usitata fuisse probant et quae ab ipsis in Tolosam civitate commissa esse Hilarius, lib. contra Constantium, n. 11, narrat, de quibus et ipse ex-

A multi lanati ac vim perpassi, episcopi in carcerem trusi, multi circumcirca rapati, sancta (!) mysteria, de quibus violatis Macarium presbyterum postula- bant, ab ethnicis direpta sunt et in terram projecta, ut Gregorii ordinationem aliqui admitterent. Haec autem ostendunt quinam canones violent. Nam si legitima fuisset ordinatio, nequaquam praeter jus fasque eos coegisset sibi obtemperare, qui iure ipsius imperium detrectabant. Verumtamen his ita gestis, scribitis magnam tum pacem Alexandriae et in Aegypto fuisse. Nisi forte pacis (2) notio mutata sit, et jam haec pacem appelletis.

XV. *Alia in Aegyptiis gestis reprehensione digna.* — Illud quoque vobis necessario indicandum putavi, Athanasium nempe affirmasse, Macarium Tyri sub custodia militum remansisse; accusatoremque solum abiisse cum iis qui in Aegyptem proficiscebantur; presbyterisque rogantibus ut sibi inquisitioni adesse liceret, id negatum fuisse, interrogationem autem de calice et de mensa factam esse coram Praefecto et ejus cohorte, praesentibus ethnicis et Judaeis. Videbatur illud initio incredibile (V. *Athanas., apolog. cont. Ar., n. 83*), nisi fuisset ex ipsis monumentis demonstraum. Quod nobis admirationi fuit, id etiam vobis, dilecti, fore existimo, ut de sanguine et corpore Christi interrogatio, cui presbyteri, licet mysteriorum ministri sint, interesse non permittuntur, apud externum tamen judicem, praesentibus catechumenis, et quod indignius est, coram ethnicis et Judaeis, qui circa christianismum suspecti et male affecti audiunt, habita sit. Nam si omnino scelus perpetratum est, oportuit hoc negotii in Ecclesia a clericis secundum leges examinari, et non ab ethnicis, qui Verbum detestantur et veritatem ignorant. Hoc autem flagitium quantum et cujusmodi sit, et vos et omnes animadversuros existimo. Haec quidem de Athanasio.

XVI *Marcellus recte sentire declaratur.* — Quod autem ad Marcellum attinet, postquam de illo ut im- pio erga Christum scripsistis, vobis studii significave- eum, cum huc venisset, affirmasse falsa esse quae vos de ipso scripsistis. Sed cum nihilominus postula-remus ut fidem suam (3) exponeret, tanta fiducia per se ipso respondit, ut nobis exploratum fuerit eum nihil a veritate alienum profiteri. Namque professus est sese de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo D aequè pie sentire, ac sentit Ecclesia catholica; neque se nunc primum, sed pridem ita sensisse. Id quoque testati sunt et presbyteri (4) nostri qui Nicænae sy-

postulat in hunc modum: *Clerici fustibus caesi, diacones plumbo elisi, et in ipsum, ut sancti mecum intelli- gunt, in ipsum Christum manus missae, adeo ut quod Julius sacra mysteria, Hilarius ipsum Christum vocare non dubitet, quia in illis, etsi latenter, vero tamen Christus adit, immo ea ipse sit.*
 (2) Ut ei inirium congruere dicantur opera, quae hactenus belli esse censebamus.
 (3) Haec fidei expositio, ni cum eruditissimis viris sal- limur, ipsa est quam Epiphanius vobis asservavit, quamque epistolae huic subjiciendam curavimus.
 (4) Vito scilicet et Vicentius, Silvestri papae legati. Vide

nodo adfuerant, fidem illius orthodoxam esse confirmantes : etenim tunc temporis, ut et nunc, adversam Arianorum heresi sententiam tenuisse se affirmabat. Quocirca vos admonitos velim, ut nullus ejusmodi heresim recipiat, sed abominetur ut a sana doctrina alienam. Cum ergo ille recte sentiret, et rectæ fidei suæ testimonium haberet, quid, quæso, et de illo nobis faciendum fuit, nisi ut eum pro episcopo haberemus, ut et habuimus, et a communione non abjiceremus ?

XVII. Hæc quidem ego, non ut qui eorum causam agam, scribo, sed ut vobis fidem faciam, nos jure et canonice viros illos suscepisse, et vos frustra disceptationes movere. Æquum est autem vos studere et omnibus modis contendere, ut et quæ contra canonem acta sunt corrigantur, et Ecclesiæ pace fruatur : adeoque pax Domini, quæ data est nobis permaneat, et Ecclesiæ non scindantur ; nec vos culpe mini ut schismatis auctores. Vobis quippe fateor, ea quæ gesta sunt, non pacis, sed schismatis speciem præ se ferunt.

XVIII. *Nefanda ab Arianis patrata multi Roman convenientes exponunt.* — Non enim Athanasius duntaxat et Marcellus episcopi huc se contulerunt, ac secum injuste actum esse (1) conquesti sunt, sed etiam complurimi alii episcopi ex Thracia, Cœlesyria, Phœnicia et Palæstina, et una presbyteri non pauci, atque alii quidem Alexandria, et alii ex aliis paribus, ad synodum huc conactam accessere, qui coram omnibus episcopis congregatis, præter alia quæ in medium protulere, conquesti sunt insuper ecclesias vim injuriamque esse perpassas, ac in suis aliisque ecclesiis paria iis, quæ Alexandria, gesta esse asseverarunt non solum verbo, sed rebus ipsis. Ex Ægypto quoque et Alexandria rursum cum litteris proxime advenientes presbyteri, haud sine querela et gemitu testati sunt, episcopos complures ac presbyteros, qui ad synodum se conferre vellent, prohibitos fuisse. Aiebant enim ab Athanasii discessu ad præsens usque tempus, episcopos, eosque (2) confessores plagis laniari, et alios in carcere detineri ; jamque antiquos præsules, qui multos annos in episcopatu transegerant, ad ministeria publica tradi, et omnes fere Ecclesiæ catholicæ clericos et populos insidiis appeti ac persecutionem sustinere. Nonnullos enim episcopos et quosdam fratres extorres factos dicebant, nulla alia de causa, nisi ut vel inviti cogenterentur cum Gregorio ejusque sociis Arianis communicare. Ancyræ autem in Galatia non parva, sed ea ipsa quæ Alexandria gesta sunt, commissa (3)

sequentem epistolam, n. 1, ubi Marcellus Arianos a se in Nicæna synodo convictos memorat.

(1) Athanasius, epist. ad Solit., n. 5, plures recenset episcopos ab Arianis e civitatibus suis pulsos, qui autem ex iis Romanum se receperint silet. Si Socrati, lib. II, c. 15, et Sozomeno, lib. III, c. 8, habenda fides, eo tum confugerunt, præter Athanasium et Marcellum, Paulus, Constantinopolens episcopus, Asclepas Gazæ, et Lucius Hadrianopoleos.

(2) Athanasius, epist. ad Solit., n. 12, id accidisse narrat statim atque Eusebiani Elpidium et Philoxe-

Α δστιν, ἵνα μηδεὶς τὴν τοιαύτην ἀφρασίαν ἀποδέχεται, ἀλλὰ βδελύσσεται ὡς ἄλλοτριαν τῆς ὑγιαίνουσας διδασκαλίας. ὁρᾷ τούτων αὐτὸν φρονεῖντα καὶ ἐπὶ ὁρθοδόξῃ μαρτυροῦντα, τί πάλιν καὶ ἐπὶ τούτου ἴδεις κοινὴν ἡμῶς, ἣ ἔχειν αὐτὸν, ὡσπερ καὶ εἴχομεν, ἐπίσκοπον, καὶ μὴ ἀποβάλλειν τὴν κοινότητα.

ἰζ'. Ταῦτα μὲν οὖν ἐγὼ, οὐχ ὡς ὑπεραπολογοῦμενος αὐτῶν γέγραφα· ἀλλὰ ἐνεκα τοῦ πιστεύσαι ὑμᾶς ἐπὶ δικαίως καὶ κοινότητις ἀδεξιόμηθα τοῖς ἀνδράσι, καὶ μόντην φιλοσκεπτεῖτε. ὑμᾶς δὲ δικαίον ἐστὶ σπουδάσαι, καὶ πάντα τρόπον καμαίν, ἵνα τὰ μὲν παρὰ κανόνα γινόμενα, διορθώσῃς τύχη, αἱ δὲ ἐκκλησιαὶ εἰρήνην ἔχωσι, πρὸς τὸ τὴν τοῦ κυρίου εἰρήνην τὴν θαθεῖσαν ἡμῖν παραμῆναι, καὶ μὴ σχίσσασθαι τὰς ἐκκλησίας. μὴ δὲ ὑμᾶς ὡς αἰτίους σχίσματος μίσην ὑπομῆναι. ὁμολογῶ γὰρ ὑμῖν, τὰ γινόμενα, οὐκ εἰρήνης, ἀλλὰ σχίσματος πρῶταίσι εἴσιν.

ἰη'. Οὐ γὰρ μόνον οἱ περὶ Ἀθανασίου καὶ Μάρκελλον οἱ ἐπίσκοποι ἐπιλόγασιν ἐνταῦθα, αἰτιώμενοι κατ' αὐτῶν ἀδικίαν γεγονέναι· ἀλλὰ καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐπίσκοποι ἀπὸ Θρακίας, ἀπὸ Κολίης Συρίας, ἀπὸ Φωκίας καὶ Παλαιστίνης, καὶ πρῶτον μὲν οὐκ ὀλίγοι, ἄλλοι δὲ τινες ἀπὸ Ἀλεξανδρείας, καὶ ἄλλοι ἐξ ἄλλων μερῶν, ἀπύκνησαν εἰς τὴν ἐνταῦθα σύνοδον, ἐπὶ πάντων τῶν συνελθόντων ἐπισκόπων, πρὸς τοῖς ἄλλοις, οἷς ἔλεγον, ἐπὶ (ἴ. ἐπὶ) καὶ ἀπωδύροντο, βίαν καὶ ἀδικίαν τὰς ἐκκλησίας πεποθέναι, καὶ ὅμοια τῶν κατὰ Ἀλεξανδρείαν, καὶ τὰς ἑαυτῶν, καὶ ἐν ἄλλαις ἐκκλησίαις γινόμεναι διεπιβαιοῦτο, ἐδ' λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ πράγμασι. καὶ Διγύπτου δὲ καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας πάλιν ἐλθόντες οὖν πρῶτον μὲν μετὰ γραμμάτων, ἀπωδύροντο, ἐπὶ πολλοὶ ἐπίσκοποι καὶ πρῶτον μὲν θέλοντες ἐλθεῖν εἰς τὴν σύνοδον, ἐκωλύθησαν. μετὰ τὴν οὖν καὶ μετὰ τὴν τοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου ἀποδημίαν, ἔλεγον ἐπισκόπους ὁμολογητὰς κατακτεσθῆναι πληγαῖς, καὶ ἄλλους φυλακίσθαι. ἤδη δὲ καὶ ἀρχαίους, πλείστον ὅσον χρόνον ἔχοντας ἐν τῇ ἐπισκοπῇ, εἰς λειτουργίας δημοσίας παραδίδοσθαι, καὶ σχεδὸν πάντας τοὺς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας κληρικῶδες καὶ κακοὺς ἐπιβουλεύεσθαι καὶ διώκειν. καὶ γὰρ καὶ τινες ἐπισκόπους καὶ τινες ἀδελφοὺς ὑπερβίβλους ἔλεγον γινέσθαι, δι' οὐδὲν ἕτερον, ἢ ἵνα καὶ ἄκατοι ἀναγκάζονται κωνοῦντιν Γρηγορίῳ καὶ τοῖς οὖν αὐτῷ Ἀρειανῶσι· καὶ Ἀρχαῖα δὲ τῆς Γαλιτίας οὐκ ὀλίγα γινέσθαι, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ πάλιν τοῖς κατὰ Ἀλεξανδρείαν γινόμενοις ἠκούσαμεν καὶ παρ' ἐτέρων, καὶ Μάρκελλος δὲ ὁ ἐπίσκοπος διεμαρτύρηκε. πρὸς δὲ τούτοις καὶ τοιαύτας κατηγορίας καὶ οὕτω δεινὰς κατὰ τινῶν ἐξ ὑμῶν, ἵνα μὴ λέγω τὰ δόγματα, οἱ ἀκαταίτητοι εἰρανεῖται, ὅς ἐγὼ μὲν γράψαι παραρησάμεν· ἴσως δὲ καὶ ὑμεῖς παρ' ἐτέρων ἀκηκῆτε. διὰ τοῦτο γὰρ μάλιστα καὶ ἔγραψα, προτρέψμενος ὑμᾶς εἶθε.

num, Julii legatos, per quos ad synodum Romanam invitati fuerant, dimiserunt. Tum enim Philagrio missis litteris, auctores fuerunt ut Ægyptum cum Gregorio peragraret. Hinc, inquit, Athanasius, *episcopi flagellantur, vinculisque acerbe constringuntur; Sarapammon episcopus et confessor in exsilium pellitur, Potammon vero item episcopus et confessor iam diu in cervicem caditur, quoad hominem extinctum putarent.*

(3) Ea forte, quæ Ariani apud Hilarium, frag. III, n. 9, Marcello ipsi asserunt. Illis quippe solemnè erat, ea flagitia, quorum auctores et actores erant, Catholicis imponere, atque hinc eis invidiam conficere. Ita et in prædicto Hilarii fragmento, n. 8, de Athanasio scribere non verentur : *Per vim, per eandem, per*

ἵνα καὶ παρόντες ἀκούσθητε, καὶ πάντα διορθωθῆναι, καὶ θεραπευθῆναι δυναθῆ. ἐπεὶ δὲ τούτων προθυμοτέρως ἔδει τοὺς κληθέντες ἀπαντήσαι, καὶ μὴ παραιτησασθαι. ἵνα μὴ τίως ὑποκτοὶ περὶ τὰ λεχθέντα, ἔαν μὴ ἀπαντήσωσι, νόμισθῶσιν, ὡς μὴ δυνατόν· ἔλθῃαι ὁ Ἐγραφεύς.

εἴ. Τούτων τοῖσιν οὕτως λεγόμενων, καὶ οὕτως τῶν ἐκκλησιῶν πασχουσῶν καὶ ἐπιβουλομένων, ὡς εἰ ἀπαγγέλλοιτες εἰσθεδαίουτο, τίνας εἰσὶν οἱ φλόγα διχονομίας ἀνάψαντες; ἡμεῖς οἱ λυπούμενοι ἐπὶ τοῖς τοιαύτοις καὶ συμπάσχοντες τοῖς πάσχουσιν ἀδελφοῖς, ἢ οἱ τὰ τοιαῦτα ἐργασάμενοι; θαυμάζω γὰρ πῶς τοιαύτης καὶ τοσαύτης ἐκεί ἀκαταστασίας καθ' ἐκείτην ἐκκλησίαν οὕτως (δὲ ἦν καὶ οἱ ἀπαντήσαντες ἦλλον ἐσταῖον), γράφατε ἡμεῖς ὁμόνοιαν γενεῆσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. τὰ δὲ τοιαῦτα οὐκ ἐπι οἰκοδομῆ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐπὶ καθαιρέσει ταύτης γίνεται. καὶ οἱ ἐν τούτοις δὲ χαίροντες, οὐκ εἰσὶν εἰρήνης υἱοὶ, ἀλλὰ ἀκαταστασίας. ὁ δὲ θεὸς ἡμῶν οὐκ ἐστιν ἀκαταστασίας, ἀλλ' εἰρήνης. διόπερ, ὡς οἶδιν ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κηθόμενος μὴ καὶ τῆς ἡμῶν ὑπολήψεως, εὐχόμενος δὲ καὶ τὰς ἐκκλησίας μὴ ἐν ἀκαταστασίαις εἶναι, ἀλλὰ διαμένειν ὡς περὶ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἐκωνοσίθη, γράψαι ὑμῖν ταῦτα ἀναγκαῖον ἡγησάμενος, ἵνα ἤδη ποτὲ δυσωπήσῃτε τούτῳ διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀπέχθειαν, οὕτως διαθεμένους τὰς ἐκκλησίας. ἤκουσα γὰρ ὅτι τινες εἰσὶν ἄλλοι οἱ τούτων πάντων αἰτίοι τυγχάνοντες. σπουδάσατε, ὡς σπλάγχνα ἔχοντες οἰκτιρμῶν, διορθώσαθαι, ὡς προεῖπον, τὰ παρὰ κανόνα γενόμενα, ἵνα εἰ καὶ τι προελθῆ, τοῦτο τῇ ὑμιτέρᾳ σπουδῇ θεραπευθῆ.

κ'. Καὶ μὴ γράψατε, ὅτι τὴν Μακελλου καὶ Ἀθανασίου, ἢ τὴν ἡμῶν ἐλοῦ κοινωσίαν· οὐ γὰρ εἰρήνης, ἀλλὰ φιλονεικίας καὶ μισαδελφίας τὰ τοιαῦτα γνωρίσματα. διὰ τοῦτο οὐκ ἀφῆλθ' ἡμεῖς τὰ προειρημένα ἔγραψα, ἵνα μαθόντες ὅτι οὐκ ἀδικῶ, ἐδιέξικθα αὐτοῦς, παύσῃτε τῆς τοιαύτης ἐριδος. εἰ μὴ γὰρ ἐλόντων ὑμῶν ἦσαν καταγνωσθέντες, εἰ μὴ εὐλόγως ἀποδείξει, ἔχιν ἐρατύντο ὑπὲρ ἑαυτῶν, καλῶς ἂν τὰ τοιαῦτα ἐγγραφήκεντε. ἐπειδὴ δὲ, ὡς προεῖπον, κανονικῶς καὶ οὐκ ἀδικῶς τὴν πρὸς αὐτοῦς ἔσχημον κοινωσίαν, παρκαλῶ ὑπὲρ Χριστοῦ, μὴ ἀπειρήσῃτε δισχωσθῆναι τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, μηδὲ τοῖς προλήμμασι πιστεύσῃτε, ἀλλὰ τὴν τοῦ κυρίου εἰρήνην προσηύκατε. οὐ γὰρ ὅσιον οὐδὲ δικαίον, δι' ἄλλων μικροφυχίαν, τούτῳ μὴ καταγνωσθέντες ἀποβρίσκειν, καὶ λυπεῖν ἐν τούτῳ τὸ πνεῦμα.

κβ'. Εἰ δὲ νομίζετε δεῖσθαι τινὰ κατ' αὐτῶν ἀποδείξαι, καὶ εἰς πρῶτον αὐτοὺς ἔλθῃαι, ἐλθίτωσαν οἱ βουλόμενοι. ἐτοίμως γὰρ ἑαυτοὺς καὶ αὐτοὶ εἶναι ἐπηγγέλιοντο, ὥστε καὶ ἀποδείξαι καὶ διελεῖσθαι, περὶ ὧν ἡμεῖς ἀπήγγειλαν. Σημάνατε οὖν ἡμῶν, ἀγαπητοί, περὶ τούτου, ἵνα κάκενοις γράψωμεν, καὶ τοῖς ὄντινοις πάλιν συναλθεῖν ἐπισκόποις πρὸς τὸ πάντων καθέτων τοὺς ὑπευθύνους καταγνωσθῆναι, καὶ μηκέτι ἀκαταστασίας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις γενέσθαι. ἀρκεῖ γὰρ τὰ γενόμενα· ἀρκεῖ ὅτι παρόντων ἐπισκόπων ἐπίσκοποι ἐξωρῆζοντο· περὶ οὗ οὐδὲ μακρογοῦσιν δεῖ, ἵνα μὴ βαρεῖσθαι οἱ bellum, Alexandrinorum basilicas deprædatur. Constituto jam in ejus locum ex judicio concilii sancto et integro sacerdote (Gregorio). ut barbarus hostis et ut pestis sacrilega, adductis gentilitium populis, Dei templum incendit, altare comminuit, et clam exiit de civitate, occulteque profugit. Ita Athanasium reum faciunt eorum, quæ ipsi Gregorium in ejus locum immittentes perpetrarant.

A audivimus cum ab aliis, tum a Marcello episcopo, qui illud testimonio suo confirmabat. Ad hæc tanta tamque atrocía crimina nonnullorum ex vobis, quorum nomina taceo, ab iis qui huc accessere delata sunt, ut ego illa scribere veritus sim, cum fortasse et vos didiceritis ab aliis. Etenim hæc potissima mihi scribendi causa fuit, et vos adhortandi ut huc veniretis, quo et coram hæc audiretis, et omnia corrigi et sanari possent. Idcirco accersitos promptiori animo occurrere oportuit, et non recusare, ne si non occurrerent, jam circa ea quæ dicta sunt suspecti haberentur, utpote qui res a se scriptas probare non poterint.

XIX. *Discordie auctores Eusebiam, non Julium.* — Hæc cum ita delata sint, et Ecclesiæ adeo gravibus premantur malis ac insidiis appetantur, ut affirmavere qui hæc renuntiabant, quinam sunt qui flammam discordiæ accendunt? nosne, qui ista dolemus et vexatos fratres miseramus, an qui talia perpetrarunt? Miror enim, cum talis ac tanta rerum perturbatio fuerit in singulis ecclesiis (quæ causa illis fuit huc properandi), vos tamen scribere concordiam in ecclesiis extitisse. Hæc autem non ad ædificationem Ecclesiæ, sed ad ejus ruinam vergunt; et qui his gaudent non pacis, sed dissensionis filii sunt. *Nobis autem non est dissensionis Deus, sed pacis* (II Cor. xiv, 53). Quapropter, ut mihi conscius est Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, vestræ existimationis curam gerens, exoptans quoque ecclesias non in perturbatione degere, sed eas ut ab Apostolis statutum est permanere, huc ad vos scribere necessarium duxi, ut nunc tandem illos retardatis, qui ob nutium inter se odium ecclesias eo redigunt. Audivi enim paucos numero esse, qui horum omnium essent auctores. Operam date, ut viscera misericordiæ habentes, ea corrigatis, uti supra dixi, quæ contra canonem gesta sunt, ut si quid mali anteverterit, id vestro studio emendetur.

XX. *Athanasius et Marcellus sine partium studio in communionem recepti.* — Nec mihi scribatis: «Marcelli et Athanasii communionem potius quam nostram cooptasti;» nam hæc non pacis, sed contentionis et odii fraterni sunt indicia. Quapropter superiora scripsi, ut certiores facti eos non injuste a nobis receptos esse, hujusmodi jurgio sinem imponeretis. Si enim illi vobis huc concedentibus convicti fuissent, et si non æquas rationes pro sua defensione protulissent, jure merito talia scripsissetis. Quando quidem autem, ut prædixi, ex canonum præscripto et non injuste cum illis communionem jungimur, obsecro vos, per Christum, ne sinatis discindi membra Christi, neu præconceptis opinionibus credatis, sed Domini pacem pluris faciatis. Non enim æquum justumque fuerit, ob paucorum similitudinem, eos qui convicti non sint abjicere, et in hoc Spiritum contristare.

XXI. *Si reos illos putant, Romam conveniant, et ibi eos præsentem convincant.* — Quod si arbitrarij posse quædam adversus illos probari, et coram eos convinci; veriant quibus id placuerit. Nam so para-

tos esse polliciti sunt ad ea, quæ nobis denuntiarunt, A liquido confutanda. Certiores igitur nos, dilectissimi, ea de re facite, quo et illis, et episcopis huc rursus conventuris scribamus : ut præsentibus omnibus qui rei sunt convincantur; nec ulterius perturbatio in ecclesiis existat. Sufficiunt enim quæ facta sunt, sufficit quoque præsentibus episcopis episcopos in exsilium actos esse : qua de re non est prolixior sermo habendus, ne gravari videantur qui tum adfuere. Nam si verum est dicendum, minime decuit ad hæc usque facinora procedere, aut eo usque has dissensiones progredi. Esto, sint Athanasius et Marcellus, uti scribitis, de suis sedibus (1) moti; sed quid de aliis dicatur cum episcopis, tum presbyteris, qui ex diversis locis, quemadmodum prædixi, huc se contulere? nam et isti quoque se abreptos, et istiusmodi B calamitatibus afflictos esse testati sunt.

XXII. — *Judicia non secundum Evangelium instituta. Alexandrinum antistitem Julio incio judicari non debuisse.* — O dilecti non jam Ecclesiæ judicia secundum Evangelium, sed (2) ad exsilii ac mortis poenas decernendas instituantur. Nam si omnino, ut dicitis, aliqua fuit eorum culpa, judicium secundum ecclesiasticum canonem, nec eo pacto, fieri oportuit. Oportuit omnibus (3) nobis scripsisse, ut ita ab omnibus quod justum esset decerneretur; episcopi enim erant qui patiebantur, nec vulgares ecclesiæ quæ vexabantur, sed quas (4) ipsi Apostoli per se gubernarunt. Cur autem de Alexandrina potissimum ecclesia nihil nobis scriptum est? An ignoratis hanc esse consuetudinem, ut primum nobis scribatur, et C hinc quod justum est (5) decernatur? Sane si qua hu-

καρύντες τότε δεκώσω. εἰ γὰρ δεῖ τ' ἀληθῆς εἰπεῖν, οὐκ ἔδει μᾶλλον τοῦτω φράσαι, οὐδὲ εἰς τοσοῦτον ἔλθειν τὰς μικροφυχίας. ἔστω δὲ Ἀθανάσιος καὶ Μάρκελλος, ὡς γράφετε, μετατέθησκον ἀπὸ τῶν ἰδίων τόπων· τί καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐν τις εἶποι, τῶν ἐκ διαφόρων τόπων, ὡς προείπον, ἔλθόντων ἐν ταῦθα ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων; καὶ αὐτοὶ γὰρ πάλιν ἠρπάσθαι ἑαυτοὺς καὶ ταῦτα πεποιθέναι ἔλεγον.

κβ. ἢ ἀμαρτυροῦν, οὐκ εἶπε κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἀλλὰ λοιπὸν ἐπὶ ἔξορισμῷ καὶ θανάτῳ αἱ χριστεῖς τῆς ἐκκλησίας εἰσὶν. εἰ γὰρ καὶ θλῆς, ὡς ρατε, γίνονται εἰς αὐτοὺς ἐκμάρτημα, ἔδει κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα, καὶ μὴ οὕτως γεννηθῆσαι τὸν κρίσιν. ἔδει γραφῆναι πᾶσιν ἡμῖν, ἵνα οὕτως παρὰ πάντων ὁρισθῇ τὸ δίκαιον· ἐπίσκοποι γὰρ ἦσαν οἱ πάσχοντες, καὶ οὐχ αἱ τυχοῦσαι ἐκκλησίαι αἱ πάσχουσαι, ἀλλ' ὡς αὐτοὶ οἱ ἀπίστολοι δι' ἑαυτῶν καθήγησαντο. διατεῖ δὲ περὶ τῆς Ἀλεξανδρινῶν ἐκκλησίας μάλιστα οὐκ ἐγράφετο ἡμῖν; ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι τοῦτο ἔθος ἦν, πρότερον γράφασθαι ἡμῖν, καὶ οὕτως ἔσθαι ὀφείζοντα τὰ δίκαια. εἰ μὲν οὖν τι τοιοῦτον ἦν ὑποκτείνον εἰς τὸν ἐπίσκοπον τὸν ἐκεῖ, ἔδει πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἐκκλησιαστικῶς γράφασθαι. νῦν δὲ οἱ ἡμεῖς μὴ πληροποιοῦντες, πράξαντες δὲ αὐτοὶ ὡς ἠθέλησαν, λοιπὸν καὶ ἡμεῖς οὐ καταγιγνώσκοντες βούλομαι συμφέρονος εἶναι. οὐχ οὕτως αἱ Παύλου διατάξεις, οὐχ οὕτως οἱ πατέρες σφραδεδόκασιν. ἄλλος τύπος ἐστὶν οὗτος, καὶ καινὸν τὸ ἐκτείνουμα. παρκαλῶ, μετὰ προθυμίας διηγάτω· ὑπὲρ τοῦ κοινῆ συμφέροντος ἔστω, ἢ γράφω. ἢ γὰρ παρελλήλαρον παρὰ τοῦ μακαρίου Πέτρου τοῦ ἀποστόλου, ταῦτα καὶ ἡμῖν δηλῶ. καὶ οὐκ ἂν ἐγραψα, φανερὰ ἠγούμενος εἶναι ταῦτα παρὰ πάντων, εἰ μὴ τὰ γενόμενα ἡμεῖς ἐτάραξον. ἐπίσκοποι ἠρπάσσονται καὶ ἐκτοκίζονται, ἄλλοι δὲ ἀλλαχθὲν ἀντιτείνονται, καὶ ἄλλοι ἐπιβουλεύονται. ὥστε ἐπὶ μὲν τοῖς ἀρπαθεῖσιν αὐτοὺς πενθεῖν, ἐπὶ δὲ τοῖς πεμσομένοις ἀναγκά-

Petri cathedra locutus est, qui Petri cathedram sedet, aperte docens pariter Alexandrinam sedem esse Petri cathedram. Præterea idipsum a Julio videri potest dictum propter Ancyram, cujus episcopus erat Marcellus. Erat quippe hæc civitas caput Galatiæ, cui inscriptam habemus Apostoli epistolam. Atqui Paulus, Augustini iudicio epist. olim 161, nunc 49, n. 2, eas constituit ac fundavit ecclesias, quarum nomina ipsius epistolæ præ se ferunt. Eisdem quoque Tertullianus lib. iv, contra Marcion. c. 5, ecclesias Apostolorum censet. Ubi enim docuit, id esse ab Apostolis traditum, quod apud ecclesias Apostolorum fuerit sacrosanctum; quæ sint Apostolorum ecclesiæ: sic statim explicat: Videamus quod lac a Paulo Corinthii hauserint, ad quam regulam GALATÆ sint recogniti, quid legant Philippenses.

(5) Ad hunc locum haud dubie respexit Socrates, lib. ii, cap. 17, ubi scribit Julium, litteris ad eos qui Antiochiæ convenerant missis, in primis conquestum esse, quod contra canones ipsam ad synodum non vocassent: cum ecclesiastica regula interdictum sit, ne præter sententiam Romani pontificis quidquam ab Ecclesia decernatur. Socrati Sozomenus, lib. iii, c. 10, concinens, tradit pro irritis habenda esse, quæ præter sententiam episcopi Romani fuerint gesta. Utriusque verbis nonnihil mutatis Epiphanius histor. tripart., lib. iv, c. 9, innuit irritam esse synodum Antiochenam, quia neque Julius ei interfuit, neque in locum suum aliquem destinavit; cum utique regula ecclesiastica jubeat, non oportere præter sententiam Romani pontificis concilia celebrari. Hinc Isidorus Mercator in scripto Julii nomine conflictio ad Orientales, n. 3, affirmat, canonibus in Nicæna synodo jubentibus, non debere præter sententiam Romani pontificis concilia celebrari, nec episcopos damnari. Addit et in altera æque falsa Julii ad eosdem Orientales epistola, n. 4, dudum

(1) Hic subaudiendum videtur, *juste*. Istiusmodi argumentum non prætermisit Athanasius: sic quippe epist. ad Solit. n. 3, loquitur: *Esto, Athanasium accusaverint: sed quid mali admisere alii episcopi? quis adversus illos obtentus? quis apud illos Arsenius mortuus repertus est? quisnam apud illos Macarius presbyter, aut calix confractus? quis Meletianus insimulavit?*

(2) Supple, *more sæculi*, a cujus severitate abest evangelica atque ecclesiastica clementia.

(3) Quid sibi vult istud omnibus nobis, nisi Julio et iis qui ad indictam synodum cum ipso convenerant? Certe Julius supra, n. 2, postulatam memorat synodum, ut coram omnibus justum posset proferri iudicium: et num. 18, narrat, qui ex plurimis partibus episcopi vexati coram omnibus episcopis congregatis expostulationes suas in medium protulerint: et numer. 21, ad eosdem rursus vocandos se paratum D significat, ut præsentibus omnibus qui rei sunt convincantur. Quocirca quemvis episcopum sine Romani pontificis consensu judicari non posse hinc minime conficitur. Aliter vero de Alexandrini episcopi iudicio sentiendum. Ubi enim de illo nominatim loquitur Julius, ait hanc esse consuetudinem, ut primum scribatur nobis, nec addit omnibus: et mox, Ad hanc ecclesiam scribendum fuit.

(4) Hoc maxime in Alexandrinam convenit ecclesiam, de qua Leo epist. 94, ad episcopos Galliarum c. 4, scribit: *Inter ipsa Evangelii principia beatum Marcum, beatissimi Petri apostoli discipulum, in omnibus utique doctoris sui magisterio consonantem habuit fundatorem.* Hinc et Gregorius I, lib. vii, Ind. xv, epist. 37, Eulogio episcopo Alexandrino, qui de Petri cathedra locutus, dixerat quod ipse in ea nunc usque in suis successoribus sedet, rescribit: *Ille mihi de*

ζεσθαι. ἵνα οὐδὲ μὴν θύλωσι μὴ ἐπιζητώσιν, οὐδὲ δὲ μὴ βού-
 λονται, δέχονται. ἀξίω ἡμᾶς μηκέτι τοιαῦτα γίνεσθαι. γρά-
 ψατε δὲ μᾶλλον κατὰ τὸν τὰ τοιαῦτα ἐπιχειροῦντων, ἵνα
 μηκέτι τοιαῦτα τάχως αἱ ἐκκλησίαι, μηδὲ τῆς ἐπίσκοπος
 ἢ πρεσβύτερος ἕβριν πάσχη, ἢ παρὰ γνώμην, ὡσπερ δὴ ἴδωσαν
 ἡμεῖς, ἀναγκάζονται τῆς ποιῆν. ἵνα μὴ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσι
 γέλωτα ὀρλίσωμεν, καὶ πρὸς γὰ πάντων, ἵνα μὴ τὸν θεὸν κα-
 ροξέωμεν. Ἐκαστος, γὰρ ἡμῶν ἀποδώσει λόγον ἐν ἡμέρᾳ
 κρίσεως, περὶ ὧν ἐνταῦθα ἔπραξε. γίνετο δὲ πάντας κατὰ
 θεοῦ φρονεῖσαι, ἵνα καὶ αἱ ἐκκλησίαι, τοὺς ἐπιπέτους αὐτῶν
 ἀπολαβοῦσι, χαίρωσι διακονῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ κυρίῳ
 ἡμῶν, δι' οὗ τῶ πατρὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.
 Ἄμην. Ἐβρώσθαι ὑμᾶς ἐν κυρίῳ εὐχόμενοι, ἀγαπητοὶ καὶ πο-
 θεωτάτοι ἀδελφοί.

A Jussmodi suspicio in illius urbis episcopum cadebat ,
 ad hanc ecclesiam scribendum fuit. Nunc autem illi,
 re nobis non indicata, postea quam quod libuit egere,
 nos quibus ea crimina explorata non sunt , sibi de-
 mum suffragatores esse volunt. Nequaquam talia
 sunt (1) Pauli statuta, non hæc patres tradiderunt :
 sed aliena est ista forma, novum hoc institutum. Ob-
 secro, bono animo ferte; quæ enim scribo ad publi-
 cum bonum conferunt. Nam quæ acceptimus a beato
 Petro apostolo , ea vobis significæ; non scripturus
 tamen , quod nota apud omnes ea esse existimem ,
 nisi quæ gesta sunt nos conturbassent. Episcopi rapi-
 untur et e suis sedibus pelluntur, alii aliunde eor-
 um loco substituuntur, et alii insidiis appetuntur :
 ita ut populi de abreptis doleant, ac submissos reci-

pere cogantur; ut quos exoptant non requirant (2), quos autem nolunt, inviti recipiant. Rogo vos ne ul-
 tra hujusmodi res agantur : immo potius contra eos scribite qui talia moliantur; ne deinceps ita vexen-
 tur ecclesiæ, neve quis episcopus aut presbyter contumeliam patiat, aut contra animi sui sententiam,
 ut nobis indicatum est, quis facere cogatur : ne apud ethnicos risum moveamus, ac in primis ne Deum ad
 iram concitemus. Utinam omnes secundum Deum sentiant : ut et ecclesiæ, episcopis suis receptis, perpetuo gaudeant
 in Christo Jesu Domino nostro, per quem gloria Patri in sæcula sæculorum, Amen. Valere vos in Christo
 exopto, charissimi ac desideratissimi fratres.

EPISTOLA (3) JULII PAPÆ I AD PRESBYTEROS, DIACONOS ET POPULUM ALEXANDRIÆ.

JULIUS ALEXANDRINIS DE REDITU ATHANASHI, CUI SEMPER FIDE ET AMORE INHÆSERANT, GRATULATUR EISQUE BENE
 PREGATUR.

Ἰούλιος πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, καὶ λαῶ παροικούντι
 Ἀλεξάνδρειαν.

JULIUS (4) PRESBYTERIS, DIACONIS ET POPULO (5) ALEXAN-
 DRIAM INCOLENTI.

α. Συγχαίρω κερῶ ὑμῖν, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, ὅτι τὸν
 a sanctis apostolis successoribusque eorum in præfatis
 antiquis decretum statuis, quæ hactenus sancta et uni-
 versalis apostolica tenet Ecclesia, non oportere præter
 sententiam Romani pontificis concilia celebrari, nec
 episcopum damnari. Sententiam Julii, dum a diversis
 tractatur, qui eadem verba interpolare amant, quis
 crederet tam diversa rerum facie exhiberi potuisse?
 Inficiandum tamen non est, eo pacto quo res tum
 erant, cum scilicet Eusebianorum legati synodum a
 Julio petiissent, cum Julianus eorum petitioni annuens
 episcopos Romam vocasset, cum plurimi jam venis-
 sent, Eusebians præter Romani pontificis sententiam
 nec concilia celebrare, nec de controversis rebus de-
 creta sancire, nec accusatos episcopos damnare li-
 cuisse. At in eo falsi sunt Socrates et Sozomonus,
 quod hæc Julii verba, An ignoratis hanc esse consu-
 tudinem, ut primum nobis scribatur, et hinc quod jus-
 tum est decernatur, de una Alexandrina ecclesia ab
 eo dicta, de universis interpretati sint. Et autem con-
 suetudini, quam Julius hic vindicat, suffragantur gesta
 Dionysii Alexandrini, qui cum in suspicionem venis-
 set hæreseos, ad Dionysium Romanum delatus, sese
 purgare non distulit. Et id quidem Romani pontificis
 in Alexandrinam ecclesiam speciale jus ad hujus ec-
 clesiæ originem referre licet, quippe quæ Petrum
 jam Romæ constitutum, Marci ipsius discipuli opera,
 seu, si major cum Leone, Marcum in omnibus docto-
 ris sui Petri magisterio in omnibus consonantem,
 fundatorem habuit.

I. Gratulor et ipse vobis, dilectissimi fratres, quod
 exoptant. Ut enim supra Julius, n. 14, docet, ac ver-
 ba Cypriani in eundem locum relata confirmant,
 ecclesiasticæ leges volebant, ut episcopus ordinandus
 a clericis et populis postularetur. Nec minus canonibus
 repugnat populos cogi, ut quos nolint episcopos
 inviti recipiant. Quapropter concilium Aurelianense v,
 an. 549, c. 11, cavens, Episcopos ne invitis detur,
 conceptis verbis adjungit, sicut antiqui canones decre-
 verunt. Vide Cælestini I epistolam ad episcopos
 Viennæ et Narbonæ, n. 4 et 5.

(3) Athanasius, ut ipse narrat apolog. cont.
 Arian. n. 51, cum post solutam Sardicensem syno-
 dum Aquileiæ degeret, tres accepit litteras, quibus
 eum Constantius ut omni festinatione in patriam re-
 mearet hortabatur. Tum tandem anno 349, Romam
 rediit, episcopi et ecclesiæ ejus valedicturus. Hac
 occasione Julius istam dedit epistolam, quam ipse
 Athanasius apolog. cont. Arian. n. 52, post prædic-
 tas tres Constantii litteras ita subtexit, ut ea quæ
 toto numero 2, in laudem ipsius enarrantur, præ
 modestia suppresserit. Eandem Socrates lib. II, c.
 25, et ex eo Epiphanius scholasticus histor. trip.
 lib. IV, c. 29, integram nobis transmiserunt.

(4) Apud Socratem hic additur græce ἐπισκόπος
 καὶ, quod et in edit. concil. retentum. Ad unos ta-
 men Alexandrinos, quibus Athanasius præerat, et
 qui nullum præter eum, episcopum agnoscebant,
 hanc epistolam scriptam esse manife-
 tum est. Græce legisse videtur Epiphanius scholast. Ἰούλιος ἐπίσκοπος.
 Sed nec lectioni huic plane hæsit; nam latine habet,
 Julius archiepiscopus. Ita vero Valesius vocem græ-
 cam ἐπίσκοπος servavit, ut latine non episcopis, sed
 episcopus converterit. Titulum tenere a Socrate in-
 terpolatum fuisse eo major suspicio est, quod ep-
 scopi nomen Julius non solum hic apud Athanasium,
 sed et in superiore epistola I, minime sibi adscribat.

(5) In historia tripart. et plebi, habitantibus in
 Alexandria dilectissimis fratribus in Domino salutem :

(1) Alludit hic Julius ad formam judicii, ejus specimē in damnando incesti reo Paulus I, Cor. v, 4, tradit his verbis : In nomine Domini nostri Jesu Christi congregatis vobis et spiritu meo, etc. Ad eadem Apostoli verba Ecclesiam non judicia solum, sed et episcoporum institutiones atque ordinationes exegisse testis est Athanasius in epistola encyclica, cujus verba superius, col. 904, not. 2, retulimus.
 (2) Illoc est, adeo ut priventur jure postulandi quos

fructum fidei vestræ ob oculos demum conspiciatis. Illud enim ita re vera se habere cuius palam est in fratre et coepiscopo meo Athanasio, quem Deus tum ob vitæ puritatem, tum ob preces vestras vobis restituit. Ex quo sane animadvertere licet, vos semper puris et charitate plenas orationes ad Deum extulisse. Memores quippe cœlestium promissionum, et ad illas ducentis disciplinæ in qua per doctrinam prædicti fratris mei instituti estis, verissime nostis, et secundum rectam fidem vobis insitiam comprehendistis, nequaquam illum a vobis perpetuo sejunctionum fore, quem in piissimis vestris animabus semper quasi præsentem habuistis. Mihi itaque ad vos scribenti non multis opus est sermonibus: quæcumque enim vobis a me dicta fuerint, hæc vestra fides præoccupavit, perque Dei gratiam commune omnium nostrum explevit votum (1). Gratulor itaque vobis (iterum enim dicam), quod in fide invictas servaveritis animas vestras. Nec minus ipsi Athanasio fratri meo gratulor, quod multas licet passus ærumnas, nulla tamen hora fuerit vestræ charitatis vestrique desiderii immemor. Nam etsi corpore ad tempus abstrahi a vobis visus est, spiritu tamen indesinenter est ut præsens vobiscum versatus, redit clarior quam discesserat.

II. Atque ego quidem, dilectissimi, omnes illas, quas pertulit, vexationes non inglorias fuisse existimo. Nam et vestra et illius fides ab universis cognita et comprobata est. Nisi enim tot ac tanta contigissent, quis crederet, aut vos de tanto episcopo tale tulisse iudicium tantaque charitate eum persecutos esse; aut illum tot ac tantis ornatum fuisse virtutibus, propter quas a spe quæ reposita est in cœlis alienus non est? Adeptus est igitur undecumque, tum in h. c, tum in futuro sæculo, gloriosum confessionis testimonium. Multas siquidem ac diversas calamitates terra marique perpassus, cunctas Arianae hæreseos motiONES conculcavit; ac sæpe per invidiam appetitus insidiis et in vitæ discrimen adductus, mortem contempsit, omnipotentis Dei et Domini nostri Jesu Christi præsidio munitus: confidens futurum, ut et insidiis declinaret, et vobis ad vestram consolationem restitueretur, majora etiam ex vestra (2) conscientia referens trophæa, in quibus ad extremos usque totius orbis fines gloriosus innotuit, ob vitæ integritatem probatus. In proposito quidem animi sui cœlestique doctrina fiduciam gessit, sed et a vobis eum diligi perpetuo constantique iudicio demon-

stratis.

III. Redit igitur ad vos jam multo clarior, quam cum a vobis discederet. Si enim pretiosa metalla aurum et argentum ad puritatem ignis probat; quid quis pro tanti viri dignitate dixerit, qui tot calamitatum periculis superatis, vobis restituitur, purus innocensque non nostro tantum, sed et totius synodi iudicio declaratus? Excipite igitur, dilecti fratres, cum omni secundum Deum gloria et lætitia, episcopum vestrum subfragante Socratis græco textu και λαφ̄ παροικούντων Ἀλεξανδρείαν, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν κυρίῳ χαίρειν.

A καρπὸν τῆς ἐκντῶν πίστεως ἐπ' ὀφθαμῶν λοιπὸν ὄρατε. τοῦτο γὰρ και ἀληθῶς ἂν τις ἴδοι γινόμενον ἐπὶ τοῦ ἀδελφοῦ και συνεπισκόπου μου Ἀθανασίου, ὃν διὰ τὴν καθαρότητα τοῦ βίου, και διὰ τὰς ὑμετέρας εὐχάς, θεὸς ὑμῖν ἀποδίδωσιν. ἐκ δὲ τούτου συνόραξ ἴσθι, καθαρὰς ὑμᾶς και μεστὰς ἀγάπης αἰεὶ τὰς εὐχὰς ἀνευνοχέιναι πρὸς τὸν θεόν. μνήμονες γὰρ ὄντες τῶν οὐρανίων ἐπαγγελιῶν, και τῆς πρὸς αὐτὰς ἀγωγῆς, ἣν ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ προειρημένου ἀδελφοῦ που ἐπαιδεύθητε, ἔγνωτε ἀληθῶς και κατὰ τὴν προσούσαν ὑμῖν ὀρθὴν πίστιν κατελήφατε, ὡς οὐκ ἂν εἰς τέλος ἀφ' ὑμῶν ἀποσχανισθῆσται οὗτος, ὃν ταῖς θεοσεβεστάταις ὑμῶν ψυχαῖς αἰεὶ ὡς παρόντα ἰσχήκατε. οὐκοῦν, οὐ πολλῶν μοι χρεῖα λόγων πρὸς ὑμᾶς ἐπιστέλλονται. ὅσα γὰρ ὑμῖν ἐν λεχθῆ παρ' ἐμοῦ, τούτα ἡ ὑμέτερα πίστις προύλαβε, και πεπλήρωκε κατὰ θεοῦ χάριτι τὰ τῆς κοινῆς πάντων ἡμῶν εὐχῆς. συγχαίρω τοίνυν ὑμῖν, πάλιν γὰρ ἐρῶ, ὅτι τὰς ψυχὰς ἀκαταμαχῆτους ἐν τῇ πίστει τετηρήκατε. και αὐτῶ δὲ τῷ ἀδελφῷ μου Ἀθανασίῳ οὐκ ἔλαττον συγχαίρω, ὅτι καιπερ πολλὰ πάσχων λυπηρὰ οὐδεμίαν ὥραν ἐπιλήσμων γέγονε τῆς ὑμετέρας ἀγάπης και τοῦ ὑμέτερου πόθου. εἰ γὰρ και τῷ σώματι πρὸς καιρὸν ἔδοξεν ἀφ' ὑμῶν ἀρκευσθῆναι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι διαπαντός ὡς συνῶν ὑμῖν διῆγεν.

β'. Και ἔγωγε, ἀγαπητοί, τὸν γινόμενον κατ' αὐτοῦ πάντα πειρασμῶν οὐκ ἄδοξον ἠγούμαι γεννηθῆσαι. και γὰρ και ἡμέτερα, και ἡ τούτου πίστις ἔγνωσθη παρὰ πάνσι και δεδοκίμασται. εἰ γὰρ μὴ τοσαῦτα συμβεβῆκε, τίς ἂν ἐπίστευσεν, ἡ ὑμᾶς τοσαύτην κρίσιν και τοσαύτην ἀγαπὴν περὶ τὸν τηλικούτων ἐπίσκοπον ἔχειν, ἡ ἐκείνον τοσαύταις ἀρεταῖς περιβεβῆσθαι, δι' ἧς και τῆς ἐν οὐρανοῖς ἐλπίδος οὐκ ἀλλότριος γένοιτο; ἐπίτευχε τοίνυν οὐδὲν ἄλλο τῶν τρόπων και ἐν τῷ νῦν, και ἐν τῷ μέλλοντι, και ὁμολογίας ἔδοξον μαρτυρίαν. διαφόρως γὰρ κατὰ τι γῆν και κατὰ θάλατταν πολλὰ πειρασθεῖς, τὴν σκευωρίαν πάνσαν τῆς ἀρειανῆς αἰρέσεως κατεπάτησθε, και πολλὰκις διὰ πόθον και εἰς κίνδυνον ἐπιβουλεύσεις κατεφρόνησε θανάτου, φρορούμενος ὑπὸ τοῦ παντοκράτορος θεοῦ, και τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. ἐλπίξων ἅμα και τὰς ἐπιβουλὰς ἐκκλιεῖν, και ἀποκατασταθῆσθαι πρὸς ὑμέτεραν παράκλησιν, φέρων ὑμῖν ἅμα ἐκ τῆς ὑμετέρας συνειδήσεως μίζονα τὰ τρόπαια, ἐν οἷς και ἄχρι τερμάτων πάσης τῆς γῆς ἔδοξεν ἔγνωσθη, δοκιμασθεῖς ἐκ τοῦ βίου. παρήρυσασάμενος μὲν τῇ προδίσει και τῇ οὐρανίᾳ διδασκαλίᾳ, ἀποδειχθεῖς δὲ ἀθάνατον κρίσει παρ' ὑμῶν ἀγαπώμενος.

γ'. Ἐπανερχεται τοίνυν πρὸς ὑμᾶς λαμπρότερος νῦν, ἡ ὅτε παρ' ὑμῶν ἀπεδήμησεν. εἰ γὰρ και τὰς τιμίας

(1) Epiphani. et divina gratia communis orationis nostræ vota complevit. Apud Socratem edit. Vales. και πεπλήρωται κατὰ Χριστοῦ χάριτι τὰ τῆς κοινῆς ὑμῶν πάντων εὐχῆς: sed superior Epiphani interpretatio fidem facit, eum legisse ut in nostris mss. πεπλήρωκε, non πεπλήρωται; θεοῦ, non Χριστοῦ; et ἡμῶν non ὑμῶν. Sane quod Vale. ius præfert, minus coheret cum antecedentibus, ubi Julius multis sibi non opus esse scribit, non quia completa sint quæ Alexandrini communibus votis optarant, sed quia ipsi jam fide sua prævenissent et expleverant, quidquid ab illis desiderare Julius posset.

(2) Pro vestra, apud Epiphanium legitur fortissima: quæ lectio maxime arridet. Unde in græco So-

Ἰλας χρυσὸν δὴ καὶ ἄργυρον εἰς καθαρότητα τὸ πῦρ δοκιμάζει. τί ἂν τι εἴποι κατ' ἄξίαν τοῦ τοσούτου ἀνδρὸς, ὃς κινδύνους τοσούτων θλίψεων νικήσας, ἀποδίδεται ὑμῖν, ἀθῶος οὐ παρ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ πάσης τῆς συνόδου ἀποδεχθεῖς; ὑποδέξασθε τοίνυν, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, μετὰ πάσης τῆς κατὰ θεὸν δοξῆς καὶ χαρᾶς, τὴν ἐπίσκοπον ὑμῶν Ἀθανάσιον, μετὰ τούτων οἴτινες αὐτῷ καὶ τῶν τοσούτων καμάτων κοινῶν γεγόνασι. καὶ χαίρετε τῶν εὐχῶν ἑαυτῶν ἀπολαύοντες, οἱ τὸν ποιμένα τὸν ὑμέτερον, ἐν οὕτως εἶπω, ποθοῦντα καὶ διψῶντα τὴν ὑμέτεραν θεοσιβειαν, σωταριοὺς γραφαῖς ἰδρῆψατε καὶ ἰποτίσατε καὶ γὰρ τῆς ἐπὶ ξένης αὐτοῦ διατριβῆς ὑμῖς παραμυθία γεγονάτε. καὶ διωκόμενον καὶ ἐπιβουλεύομενον ἐθάψατε ταῖς πιστοτάταις ἑαυτῶν ψυχαῖς καὶ διανοίαις. ἐμὲ δὲ ἥδη εὐφραίνει ἐννοούμενον καὶ προορῶντα τῷ λογισμῷ τὴν ἐπὶ τῇ ἑκτανῶν ἑκάστου ὑμῶν χαρὰν, καὶ τοῦ πλῆθους τὰς θεοσιβεστάτας ἀπαντήσεις, καὶ τὸ ἔνδοξον τῆς τῶν συντρεχόντων ἐορτῆς. καὶ τίς ἔπειθ' ἡμέρα ὑμῖν καὶ ποία ἔσται, ἱππερχομένου μὲν τοῦ ἀδελφοῦ μου, παυόμενον δὲ τῶν προγενομένων, καὶ τῆς πολυτιμῆτος καὶ κατ' εὐχὴν ἑκτανῶν εἰς εὐφροσύνην τινὰ πληρεστάτης χαρᾶς συναπτούσης τοὺς πάντας; ἡ τοιαύτη δὲ χαρὰ κατὰ τὸ μέγιστον μέχρις ἡμῶν φθάνει, ὡς θεῶν καὶ τοῦτο συγχωρεῖσθαι συνίσταται, ὅπως εἰς γνώσιν τοῦ τηλικούτου ἀνδρὸς ἔλθῃν δυνθῶμεν. εἰς εὐχὴν δὲ οὖν τὴν ἐπιστολῆν τελειῶσα καλόν.

δ' Ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, καὶ ὁ τούτου υἱὸς ὁ κύριος καὶ σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, διηνεκῆ τὴν χάριν ὑμῖν παράσχει, δίδους ἑπαθλὸν τῇ θαυμαστῇ ὑμῶν πίστι, ἐν περὶ τὸν ἐπίσκοπον ὑμῶν ἔνδοξον μαρτυρίαν ἐνδειξάσθε ἵνα ὑμῖν τε καὶ τοῖς μεθ' ὑμᾶς. ἐνταῦθα ἐν τῷ μᾶλλον, τὰ βελτίονα νέμοι, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἐπέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τῷ παντοκράτορι θεῷ ἡ δοξὰ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. ἀμήν. ἐρῶσθαι ὑμᾶς ἐν κυρίῳ εὐχομαι, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί.

EPISTOLA VALENTIS ET URSACII AD JULIUM PAPAM.

QUAM EPISTOLAM (2) POST RENUNTIATIONEM ORIENTALIUM (5), ATHANASII REUM NON ESSE, IN URBE ROMA HOLOGRAPHIA MANU VALENTIS PERSCRIPSIT, ET URSACIUS SUBSCRIPSIT.

(Ex Hilarii fragmento n. num. 20.)

Κυριῶ μακαριωτάτῃ πάπῃ Ἰουλίῳ Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης. Ἐπειδὴ συνίσταται ἡμᾶς πρὸ τούτου πολλὰ τε καὶ cratis textu loco ὑμετέρας restituendum suspicamur καρτερᾶς.

(1) Apud Athanasium desideratur καὶ ἐπιβουλεύομενον, cuius verbi latinam interpretationem ab Epiphiano schol. mutuamur.

(2) Socrates lib. II, c. 24, epistolæ huius meminit, eamque ab Ursacio et Valente, postquam Jerosolymitanæ synodi anno 349, habitæ gesta comperissent, conscriptam docet. Huic Hilarium fragm. II, n. 20 et Athanasium epist. ad Solitarii. n. 25 et 26, suffragantur. Quocirca ab eodem Athanasio apol. cont. Arian. n. 58, proxime post prædictam synodum Jerosolymitanam collucatur. Eam latine scriptam, ac deinde o latino textu græce conversam fuisse rursus Athanasius in prædicto apologiæ loco et in epistola ad Solitarii n. 26, testatur. Utrobique eam sibi transmissam declarat a Paulino, et eo quidem secundum veteres codices, uti nostri ad vitam S. Athanasii operibus ipsius præmissam n. 13 observant, Τετάρτων, non Τριτέρων, episcopo. Ex quo et probabilius est Paulinum Tiburensem, quomodo et Nammius in epistola ad Solitarii interpretatus est, quam Trevirensis intelligendum esse. Commodius enim ac celerius episcopus Tiburensis, utpote urbi vicinus, quam Treviren-

A Athanasium, cum his qui tot ejus laborum fuerit consortes : et votorum compotes effecti gaudete, qui pastorem vestrum, cum vestra pietatem, ut ita dicam, esuriret ac sitiret, salutaribus scriptis nutritivis et potastis. Vos enim illi, in extranea regione commoranti, consolationi fuistis : vos eum fidelissimis animabus mentibusque vestris in persecutione (1) et periculis fovistis. Mihi certe jam volupe est, cogitanti et animo prævidenti uniuscujusque vestrum in ejus reditu lætitiā, multitudinis piissimos occursum, gloriosamque concurrentium festivitatem. Quæ et qualis vobis illa futura dies est, qua frater noster revertetur, et præcedentia mala cessabunt, ac pretiosus ille optatissimusque reditus omnes coaptabit in quamdam plenissimi gaudii alacritatem? Hujusmodi sane gaudium maxima ex parte etiam ad nos usque pertingit, quibus a Deo id muneris concessum esse constat, ut in tanti viri cognitionem venire possemus. Par est igitur precando claudi epistolam.

IV. Deus omnipotens, et filius ejus Dominus et Salvator noster Jesus Christus perpetuam vobis conferat gratiam, præmium referens admirandæ fidei vestræ, quam erga episcopum vestrum præclaro testimonio exhibuistis : ut vobis vestrisque posteris, hic et in futuro sæculo, optima imperiat, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit; quæ præparavit Deus diligentibus se (1 Cor. II, 9), per Jesum Christum Dominum nostrum, per quem omnipotenti Deo gloria in sæcula sæculorum. Amen. Valere vos in Domino exopto, fratres dilecti.

C tres dilecti.

Domino beatissimo papæ Julio Valenti et Ursacius. Quoniam constat nos antehac multa gravia de nobis, libellum Romæ traditum Alexandriam transmittere potuit. Hinc non satis firma est sententia eorum, qui hoc solo loco nixi, Maximinum Trevirensis episcopum Paulini decessorem an. 349, defunctum tradunt. Neque tamen propterea opinioni subscribendum est Baronii, qui ad annum 350. n. 8, Maximum episcopum, quem una cum Servatio ad Constantium imperatorem a Magnentio tyranno legatum esse Athanasius apolog. ad Constant. n. 9 memorat, ipsum esse Maximinum Trevirensis arbitrat. Hunc enim Maximum a Maximino Trevirensi distinguendum esse aliunde notum est. Quippe ut tacam Maximi et Maximini non unum esse nomen, ipse Athanasius in eadem apologia ad Constantium num. 14, sibi ad Maximini, utpote jam defuncti, testimonium provocare non licere lassus, num. 9 Maximum Magnentii legatum testem appellat, ut adhuc superstitem ex quo Constantius rerum veritatem discere certius et comprobare possit. Textum epistolæ seu libelli hujus latinum cum annotatione prævia ex Hilarii fragmento II, n. 20, græcum ex apologia Athanasii contra Arianos, n. 58, ubi de penitentia Ursacii et Valentis inscribitur, exhibebimus.

(3) Maximi scilicet ac cæterorum episcoporum, qui Jerosolymis convenientes, Alexandrinis et universis

mine Athanasii episcopi litteris nostris insinuasse, atque litteris sanctitatis tuæ (1) conventi, ejus rei de qua significavimus, non præstitisse rationem: profitemur apud sanctitatem tuam, conciliis præsentibus presbyteris fratribus nostris, omnia quæ antehac ad aures vestras pervenerunt de nomine prædicti, falsa a nobis esse insinuata, atque omnibus viribus carere: atque ideo nos libentissime amplecti communionem prædicti Athanasii; maxime cum sanctitas tua, pro insita sibi benevolentia, errori nostro veniam fuerit dare dignata. Profitemur etiam, quod si aliquando nos Orientales voluerint, vel idem Athanasius, malo animo ad causam vocare, citra conscientiam tuam non adfuturos; hæreticum vero Arium, sed et satellites ejus, qui dicunt: Erat tempus quando non erat filius, et qui dicunt ex nihilo filium, et qui negant (2) Dei filium autæ secula fuisse, sicut per priorem libellum nostrum, quem apud Mediolanum porreximus, et nunc et semper anathematizasse. Hæc manu nostra, qua scripsimus, profitemur et iterum dicimus, hæresim Arianam, ut superius diximus, et ejus auctores in perpetuum damnasse. Et manu Ursacii: Ego Ursacius episcopus huic professioni nostræ subscripsi (3).

MONITUM IN EPISTOLAM MARCELLI ANCYRANI AD JULIUM.

(Const. p. 387.)

I. Epistolam hanc ab Epiphano hæc. 72, n. 2, acceptam habemus. Marcellus eam Romæ Julio ipsi

per Lybiam et Ægyptum episcopus ea, quæ de Athanasio recipiendo statuta a se fuerant, per litteras significarunt, uti Socrates lib. II, c. 24, memoriæ commendavit.

(1) Grammaticæ leges postulant *conventus*. Neque alia: hic indicantur Julii litteræ, quam quas ille anno 341, per Elpidium et Philoxenum legatos ad Eusebianos misit, ut eos ad synodum Romæ anno 342, habitam vocaret. Ursacius quippe et Valens societate devincti ac fœderati cum Eusebianis erant, de quibus Sardicensis synodus in superiori epistola 3, n. 2, ad Julium scribit: *Sed et conventi per presbyteros tuos et per epistolam ad synodum quæ futura erat in urbe Roma venire noluerunt*. Neque etiam litteræ illæ, quibus Valens et Ursacius multa gravia de Athanasii nomine insinuasse se confitentur, privato ipsorum nomine scriptæ intelligendæ sunt; utpote de quibus Sardicensis synodus in epistola ad universas ecclesias apud Hilarium fragm. II, n. 2, ita loquitur: «Olim quidem scribentibus Eusebio, Mario, Theodoro, Diognito, Ursacio et Valente Julio consacerdoti nostro Romanæ ecclesiæ episcopo adversum prædictos coepiscopos nostros, dicimus autem Athanasium et Marcellum.»

(2) Nominatum eos Liberius in dialogo, infra post Liberii ipsius epistolam 7 exhibendo, veniam deprecatus docet ob acta quæ per calumniam una dumtaxat parte præsentæ adversus Athanasium in Marcote fecerant.

(3) Lectio græca, addens *Christum Deum esse*, apertius impugnat Arianos. Neque istud minus adversatur Photino, cujus causa congregata fuerat mox memoranda synodus Mediolanensis: de qua synodo vide quæ apud Hilarium observata sunt.

(4) Ex græco Athanasii textu hic addendum foret, *similiter et Valens*. Concinit tamen hic finis cum monito in fronte epistolæ præmissi, quo Hilarius epistolam hanc holographa manu a Valente perscriptam, et ab Ursacio subscriptam esse docet. In græco igitur potius exprimendum erat istud, *et manu Ursacii*.

Α δεινά περί Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου διὰ γραμμάτων ὑποβεβληκίαι, γράμμασι τε τῆς σῆς χρηστότητος μεθοδεύοντες, τοῦ πράγματιτος χάριτι περὶ οὗ ἐδηλώσαμεν, οὐκ ἠδυνήθημεν λόγον ἀποδοῦναι ὁμολογοῦμεν παρὰ τῆς σῆς χρηστότητι, παρόντων τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν πάντων τῶν πρεσβυτέρων, ὅτι πάντα τὰ πρὸ τούτου ἔδοντα εἰς ἀκράς ὑμῶν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ προσηρημένου Ἀθανασίου, ψευδῆ καὶ πλαστὰ ἐστί, πάση τε δυνάμει ἀλλότρια αὐτοῦ τυγχάνει. διὰ τε τούτο ἡδῶς ἀντιποιούμεθα τῆς κοινωνίας τοῦ προσηρημένου Ἀθανασίου, μάλιστα ὅτι ἡ θεοσιδεῖά σου, κατὰ τὴν ἔμφυτον ἐαυτῆς καλοκαγαθίαν, τῆς πλῆκῆς ἡμῶν καταξίωσι συγγνώμην δοῦναι. ὁμολογοῦμεν δὲ καὶ τούτο, ὅτι ἂν ποτε ἡμᾶς οἱ Ἀναπαλικοὶ θαλάσσωσιν, ἢ καὶ αὐτὸς Ἀθανάσιος, κακοτρόπως περὶ τούτου εἰς κρίσιν καλέσαι, μὴ ἀπέρχεσθαι παρὰ γνώμην τῆς σῆς διαθήσεως. τὸν δὲ αἰρετικὸν Ἀρειον, καὶ τοὺς ὑπερασπίζοντας αὐτοῦ, τοὺς λέγοντας, Ἐν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν υἱός, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ὁ υἱός ἐστι, καὶ τοὺς ἀρνούμενους τὸν Χριστὸν θεὸν εἶναι θεοῦ υἱὸν πρὸ αἰώνων, καθὼς καὶ ἐν τῷ προτέρῳ λιβέλλῳ ἐαυτῶν ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐπιδεδόκαμεν, καὶ νῦν καὶ αἰεὶ ἀναθεματίζομεν. Ταῦτα δὲ τῇ χειρὶ ἐαυτῶν γράψαντες, ὁμολογοῦμεν πάλιν, ὅτι τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, καθὰ προείπομεν, καὶ τοὺς πάντας αὐθέντας κατακρίναμεν εἰς τὸν αἰῶνα. ἐγὼ Οὐρσάκιος τῆς ὁμολογίας μου ταύτης παρὼν ὑπέγραψα, ὁμοίως καὶ Οὐάλης.

B διαθήσεως. τὸν δὲ αἰρετικὸν Ἀρειον, καὶ τοὺς ὑπερασπίζοντας αὐτοῦ, τοὺς λέγοντας, Ἐν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν υἱός, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ὁ υἱός ἐστι, καὶ τοὺς ἀρνούμενους τὸν Χριστὸν θεὸν εἶναι θεοῦ υἱὸν πρὸ αἰώνων, καθὼς καὶ ἐν τῷ προτέρῳ λιβέλλῳ ἐαυτῶν ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐπιδεδόκαμεν, καὶ νῦν καὶ αἰεὶ ἀναθεματίζομεν. Ταῦτα δὲ τῇ χειρὶ ἐαυτῶν γράψαντες, ὁμολογοῦμεν πάλιν, ὅτι τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, καθὰ προείπομεν, καὶ τοὺς πάντας αὐθέντας κατακρίναμεν εἰς τὸν αἰῶνα. ἐγὼ Οὐρσάκιος τῆς ὁμολογίας μου ταύτης παρὼν ὑπέγραψα, ὁμοίως καὶ Οὐάλης.

C tradidisse se declarat, cum in ea urbe adversarios suos anno solido ac tribus mensibus exspectasset, cumque illi, quamvis a Julii presbyteris Philoxeno et Elpidio vocati, ad synodum venire detrectassent. Ex quo eam nonnisi post legatorum illorum ab Oriente reditum, ac dum synodus haberetur ex qua Julius superiorem epistolam ad Eusebianos misit, adeoque anno 342, conscriptam esse haud temere colligitur. Baronius tamen ad ann. 341, n. 2, eane sit fidei expositio, quam Julius in epistola superiori num. 16, se a Marcello expetiisse, atque ab eo datam approbasse testatur, ambigit: quia, inquit, in ea quod potissimum exigebatur a professore catholico, nomen consubstantialis non ponitur. « Verum nihil erat, cur ab episcopo hæreseos Arianæ nulla ratione suspecto, immo infesto ejus adversario, qui Nicæna in synodo, ipsis apostolicæ sedis legatis testibus, suum adversus illam studium in primis patefecerat, diserta hujus nominis professio exigeretur. Certe Julius duplicem ab eo fidei expositionem accepisse se nusquam dicit: et loci, temporis, aliaque adjuucta, quibus eam, quæ in superiori ad Eusebianos epistola laudatur, sibi datam designat, huic apprimè congruunt. Cur igitur aliam existimemus? »

II. Epiphanius hanc in medium prolaturus, præmittit: « Expositionem proferam, quam ad beatum Julium Romanorum episcopum ipse Marcellus purgandi sui gratia scripsit. Qua ex defensione et libello nonnulla eum præter sinceram fidem sensisse apparebit. Etenim si nihil ab illa diversum sensisset, cujus rei gratia hanc illam sui purgationem institueret? » At salva tanto viro debita reverentia, levis admodum

videtur hæc censura illius ratio. Inde enim sequitur tantum, ut Marcellum pravæ doctrinæ insinularint nonnulli, sed ut prava senserit, non item consequens est: maxime cum ii, qui Marcellum hæreseos postularunt, ipsius fuerint inimici, et ob id quidem inimici, quia sectæ Arianæ, quam ille impugnabat, adiecti. Aut si Marcellus idco, quia fidem suam purgandi sui gratia exponere coactus fuit, contra sinceram fidem aliquando sensisse putandus est; neque Hilarius Pictavensem, neque ceteros ejus ævi episcopos Gallicanos, integræ fidei exilitiæ inde pariter conficietur; siquidem, Sulpicio Severo, lib. II hist., teste, ubi Seleuciam venit Hilarius, et primum quaesitum ab eo quæ esset Gallorum fides; quia tum Arianis prava de his divulgantibus, suspecti ab Ori-

A talibus habebantur trionymam solitarii Dei unionem secundum Sabellium credidisse: atque ille exposita fide sua juxta ea quæ Nicææ erant a patribus conscripta, Occidentalibus perhibuit testimonium. An suspectæ fidei dicendus est Athanasius, quia contra Arianos apologiam concinnavit? aut Dionysius Alexandrinus, quia etiam a Catholicis delatus ad Romanum pontificem apologiam sui mittere compulsus fuit? Cæterum in hac Marcelli epistola seu libello an vitii aliquid sit, necne, idem Epiphanius loco citato, n. 4, pronuntiare se non audere, sed liberum ea de re iudicium unicuique permittere testatur. Ad Julium vero quod attinet, aperta est illius in gratiam Marcelli sententia.

EPISTOLA MARCELLI ANCYRANI AD JULIUM PAPAM.

MARCELLUS ANCYRANUS EPISCOPI QUÆ ARIANI SENTIANT, QUÆ IPSE CREDAT, JULIO EXPONIT.

(Iudidem.)

Τῷ μακαριωτάτῳ συλλειτουργῷ Ἰουλίῳ Μάρκελλος ἐν
Χριστῷ χαίρειν.

α'. Ἐπειδὴ τινες τῶν καταγνωσθέντων πρότερον ἐπὶ τῷ
μὴ ὀρθῶς πιστεῦναι, οὓς ἐγὼ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ
δήλησα, κατ' ἐμοῦ γράψαι τῇ θεοσεβείᾳ σου ἐτόλμησαν,
ὡς ἂν ἐμοῦ μὴ ὀρθῶς μῆτε ἐκκλησιαστικῶς φρονούντος, τὸ
ἐαυτῶν ἔγκλημα εἰς ἐμὲ μετατεθῆναι σπουδάζοντες· τοῦτου
ἕνεκεν ἀναγκαῖον ἤγησάμην ἀπαντήσας εἰς τὴν Ῥώμην
ὑπομῆσαι σε, ἵνα τοὺς κατ' ἐμοῦ γράψαντας μεταστειλῇ,
ὑπὲρ τοῦ ἀπαντήσαντος (Leg. ἀπαντήσαντας) αὐτοὺς
ἐπ' ἀμφοτέραις ἐλεγχθῆναι ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι τε καὶ ἂ γέγρα-
φαι κατ' ἐμοῦ, ψευδῆ ὄντα τάχχαινε, καὶ ὅτι ἐτι καὶ
νῦν ἐπιμένουσι τῇ ἐαυτῶν προτέρᾳ πλάνῃ, καὶ δεινὰ κατὰ
τε τῶν τοῦ θεοῦ ἐκκλησιῶν, καὶ ἡμῶν τῶν προσιωτῶν
αὐτῶν τετολμήκασιν. ἐπεὶ τοίνυν ἀπαντῆσαι οὐκ ἠβουλή-
θησαν, ἀποστειλάντος σου πρὸς αὐτοὺς, ἐπὶ τῷ
καὶ ταῦτα ἐμοῦ ἐναυτῶν καὶ τρεῖς ὁμοῦ μῆνας ἐν τῇ
Ῥώμῃ πεποιθότος, ἀναγκαῖον ἤγησάμην μέλλων ἐντεῦ-
θεν ἐξίεναι, ἔγγραψόν σοι τὴν ἐμαυτοῦ πίστιν μετὰ πάσης
ἀληθείας τῇ ἐμαυτοῦ χειρὶ γράψας ἐπιδοῦναι, ἣν ἔμα-
θον, ἔκ τε τῶν θείων γραφῶν ἐδιδάχθην καὶ τῶν κακῶς ὑπ'
αὐτῶν λεγομένων ὑπομῆσαι σε· ἵνα γινῶς οἷς χρώμενοι
πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκούοντων λόγοις, τὴν ἀλήθειαν κρύπτειν
βούλονται.

β'. Φασὶ γὰρ μὴ ἴδιον καὶ ἀληθινὸν λόγον εἶναι τοῦ

(1) Vocem συλλειτουργῷ Petavius collegæ, alii com-
ministro latine convertunt, Hilarius vero, quem imi-
tandum duximus, frag. 2, n. 2, græca synodi Sardi-
censis verba de litteris Eusebianorum Julio συλλειτουργῷ
datis, quas apud Theodoretum lib. II hist. c. 8, legere est,
reddidit his latinis, Julio consacerdoti nostro.

(2) Julius in epistola ad Antiochenos, n. 16, istud
presbyterorum suorum, qui Nicænzæ synodo inter-
fuerant, testimonio comprobatum notavit.

(3) Quemadmodum in epistola supradicta, n. 13,
ubi Athanasius anno uno et sex mensibus adver-
sariorum expectans adventum Romæ commoratus esse
dicitur, horum octodecim mensium terminum a tem-
pore synodi, ex qua Julius epistolam illam scripsit,
computari perspicuum est; ita et Marcellus haud dubie
hos quindecim menses a suo adventu Romam ad
eamdem usque synodum computat. Ex quo sequitur
ut tribus ab Athanasii adventu mensibus elapsis in
urbem pervenerit.

(4) Hoc est, ut Patris et Filii diversam esse sub-

B Beatissimo (1) consacerdoti Julio Marcellus in Christo
salutem.

I. Cum nonnulli ex iis, qui quod non recte crede-
rent, antea condemnati sunt, quique a me in Nicæna
synodo (2) convicii sunt, contra me ad pietatem
tuam scribere non dubitaverint, me nec recte neque
secundum Ecclesiæ doctrinam sentire, crimen suum
in me nitentes transferre: propterea necessario mihi
Romam veniendum et te commouendum putavi, quo
eos qui contra me scriperunt accerseres: ut cum
advenissent, de duobus a me convincerentur, et illa
scilicet falsa esse quæ in me scriperunt, et eos ad-
huc in pristino errore perseverare; atque indigna
quædam adversus ecclesias Dei, et nos ipsos qui illis
presumus, esse machinatos. Sed cum illi venire no-
luerint, tametsi presbyteros ad ipsos miseris, ego
vero anno uno atque integris tribus mensibus
Romæ (3) commoratus fuerim, necessarium duxi,
prius quam hinc profisciscerer, fidei meæ professionem
cum omni sinceritate mea manu prescriptam tibi
tradere, qualem didici atque ex divinis Scripturis
edoctus sum: simulque tibi in memoriam revoca-
re quæ perperam ab illis asseruntur: ut intelligeres
quibus ad auditores decipiendos adhibitis sermoni-
bus, veritatem occultare conentur.

II. Aiunt quippe omnipotentis Dei filium Dominum
nostrum Jesum Christum non proprium ac verum
illius Verbum, sed aliud esse ipsius Verbum, et
aliam sapientiam ac virtutem; eumque, postquam
factus est ab ipso, Verbum et sapientiam ac virtutem
esse nominatum. Atque ex hac eorum sententia
consequens est, ut et aliam a Patre diversam (4)
substantiam esse prædicent. Præterea ex iis quæ
scribunt, Patrem ante Filium existere, manifeste
declariant ipsum vere Filium ex Deo non esse. Sed

stantiam prædicent, contra expressam professionem
Nicæni symboli, anathemate ferientis eos qui Filium
ex alia substantia vel essentia dicunt esse, ἢ ἑτέρας
ὑποστάσεις ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι. Ubi ὑποστάσις
vocabulum, ut a Nicæno concilio, ita et a Marcello, eo
intellectu usurpatum esse palam est, quo illud sæc-
ularium litterarum magistri usurpandum esse tradi-
dere. Totæ quippe, inquit Hieronymus, epist. 57, ad

etsi ex Deo illum esse dicunt, hoc ea ratione dicunt, qua cætera omnia ab eo existunt. Ad hæc, fuisse aliquando cum non esset, ac rem creatam et factam esse, affirmare non dubitant, eunique a Patre separant. Itaque eos qui hæc asserunt, a catholica Ecclesia alienos esse persuasum habeo.

III. Ego vero sacris litteris inhærens, credo unum esse Deum, et unigenitum ejus Filium verbum, qui cum Patre semper existit, nec existendi initium ullum umquam habuit, qui ex Deo vere est, non creatus, non factus, sed semper existens, et simul cum Deo ac Patre perpetuo regnans, *cujus regni, ut testatur (1) Apostolus, non erit finis (Luc. 1, 33)*. Ipse filius, ipse virtus, ipse sapientia, ipse proprium ac veram Dei verbum Dominus noster Jesus Christus, indivisa Dei virtus, per quem facta sunt omnia quæ facta sunt, ut Evangelium docet dicens: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Johan. 1, 1, etc.)*. Ille est Verbum, de quo Lucas evangelista testatur, dicens: *Sicut tradiderunt nobis qui ab initio inspectores et ministri fuerunt Verbi (Luc. 1, 2)*: de quo et David dixit, *Eructavit cor meum verbum bonum (Psal. xlii, 2)*. Ita et Dominus noster Jesus Christus in Evangelio nos docet dicens, *Ego ex Patre exivi et venio (Johan. xvi, 28)*. Hic est qui novissimis diebus propter nostram salutem descendens, et ex virgine Maria natus hominem assumpsit.

IV. Credo igitur in Deum omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus unigenitum Dominum nostrum, qui natus est ex Spiritu sancto et Maria virgine; qui sub Pontio Pilato crucifixus est, et sepultus, et tertia die resurrexit a mortuis, ascendit in cælos, et sedet ad dexteram Patris, unde venturus est judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum, sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam. Indivisam esse Patris et Filii deitatem et divinis litteris didicimus. Si quis enim Filium, hoc est omnipotentis Dei verbum, separet, necesse est ut aut duos esse Deos arbitretur, quod a divina doctrina abhorrere constat: aut Verbum non esse Deum profiteatur, quod et ipsum a recta fide alienum esse liquet, cum Evangelium dicat: *Et Deus erat verbum (Johan. 1)*. Ego vero certo didici, virtutem Patris Filium neque dividi neque separari posse. Ipse enim Salvator Dominus noster Jesus Christus dicit: *In me est Pater, et ego in Patre (Johan. xiv, 10)*; et: *Ego et Pater unum sumus; (Johan. 1, 30)*; et: *Qui me vidit, vidit et Patrem (Johan. xiv, 9)*.

V. Hanc fidem, quam a divinis litteris accepi, et a majoribus secundum Deum didici, cum in ecclesia

Damasum, *sæcularium litterarum schola nihil aliud hypostasim nisi usiam novit*. Recte igitur Valesius apud Socratem lib. 1, c. 8, prædicta Nicæni concilii verba, *ἔξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι*, latine sic redidit: *qui ex altera substantia vel essentia dicunt*. Quapropter emendandus est Petavius apud Epiphanium hæc. 72, n. 11, ubi eadem verba Nicænae fidei quam Marcelli discipuli profitentur, sic latino

παντοκράτορος θεοῦ τὸν υἱὸν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἀλλ' ἕτερον αὐτοῦ λόγον εἶναι, καὶ ἑτέραν σοφίαν καὶ δύναμιν· τοῦτον γενόμενον ὑπ' αὐτοῦ ὀνομάσθαι λόγον καὶ σοφίαν καὶ δύναμιν. καὶ διὰ τὸ οὕτως αὐτοῦς φρονεῖν, ἄλλην ὑπόστασιν διεστῶσαν τοῦ πατρὸς εἶναι φασιν. ἔτι μὲν τοὶ καὶ προυπάρχειν τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα, δι' ὧν γράφουσιν, ἀποφαίνονται μὴ εἶναι αὐτὸν ἀληθῆς υἱὸν ἐκ τοῦ θεοῦ. ἀλλὰ καὶ λέγουσιν ἐκ τοῦ θεοῦ, οὕτως λέγουσιν ὡς κατὰ πάντα. ἔτι μὲν καὶ ὅτι ἦν ποτε, ὅτι (Leg. ὅτι) οὐκ ἦν, λέγειν ταλμῶσι, καὶ κτισμα αὐτὸν καὶ ποίημα εἶναι, διορίζοντες αὐτὸν ἀπὸ τοῦ πατρὸς. τοὺς οὖν ταῦτα λέγουσας ἄλλοτριους τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας εἶναι πεπιστευμαί.

γ'. Πιστεύω δὲ, ἐκόμενος ταῖς θείαις γραφαῖς, ὅτι εἰς θεὸς, καὶ ὁ τούτου μονογενῆς υἱὸς λόγος, ὁ ἀεὶ συνπαράχων τῷ πατρὶ, καὶ μηδεπώποτε ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἐσχηκώς, ἀληθῶς ἐκ τοῦ θεοῦ ὑπάρχων, οὐ κτισθεὶς, οὐ ποιηθεὶς, ἀλλὰ ἀεὶ ὧν, ἀεὶ συμβασιλεύων τῷ θεῷ καὶ πατρὶ, οὐ τῆς βασιλείας, κατὰ τὴν τοῦ ἀποστόλου μαρτυρίαν, οὐκ ἔσται τέλος. οὗτος υἱὸς, οὗτος δύναμις, οὗτος σοφία, οὗτος ὁσὸς καὶ ἀληθῆς τοῦ θεοῦ λόγος ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἀδιαιρέτος δύναμις τοῦ θεοῦ, δι' οὗ τὰ γενόμενα γέγονε, καθὼς τὸ εὐαγγέλιον μαρτυρεῖ λέγων, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. οὗτός ἐστιν ὁ λόγος, πατὴρ οὐ καὶ Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς μαρτυρεῖ λέγων, καθὼς παρέδωκεν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτοπταὶ καὶ ὑπαρέται γενόμενοι τοῦ λόγου. περὶ τούτου καὶ Δαβὶδ ἔφη· ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. οὕτω καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἡμᾶς διδάσκει διὰ τοῦ εὐαγγελίου λέγων, Ἐγὼ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἦκα. οὗτος ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν κατελήθων διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, καὶ ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας γεννηθεὶς τὸν ἄνθρωπον ἔλασε.

δ'. Πιστεύω οὖν εἰς θεὸν παντοκράτορα, καὶ εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν αὐτοῦ μονογενῆ τὸν κύριον ἡμῶν, τὸν γεννηθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, τὸν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου σταυρωθέντα, καὶ ταφέντα, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάντα ἐκ τῶν νεκρῶν, ἀναβάντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθήμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ πατρὸς, ὅθεν ἔρχεται κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἁγίαν ἐκκλησίαν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, σαρκὸς ἀνάστασιν, ζωὴν αἰώνιον. ἀδιαιρέτων εἶναι τὴν θεότητα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, παρὰ τῶν θείων μεμαθήκαμεν γραφῶν. εἰ γὰρ τις χωρίζει τὸν υἱὸν, τούτῳ τὸν λόγον τοῦ παντοκράτορος θεοῦ, ἀνάγκη αὐτὸν ἢ δύο θεοὺς εἶναι νομίζειν, ὅπερ ἄλλοτριον τῆς θείας διδασκαλίας εἶναι νομίσταί, ἢ τὸν λόγον μὴ εἶναι θεὸν ὁμολογεῖν, ὅπερ καὶ αὐτὸ ἄλλοτριον τῆς ὀρθῆς πίστεως εἶναι φαίνεται, τοῦ εὐαγγελίου λέγοντος, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος· ἐγὼ δὲ ἀκριβῶς μεμαθήκα ὅτι ἀδιαιρέτος καὶ ἄχωριστός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ πατρὸς ὁ υἱός. αὐτός γὰρ ὁ σωτὴρ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς φησὶ, Ἐν μοί, ὁ πατήρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρὶ· καὶ, Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἓν εἰμεν· καὶ, Ὅ ἐμὲ ἰωρακῶς ἰωρακε τὸν πατέρα.

ε'. Ταύτην καὶ παρὰ τῶν θείων γραφῶν εὐληφῶς τὴν πίστιν, καὶ παρὰ τῶν κατὰ θεὸν προγόνων διδασχθεὶς, ἔν

convertit: *qui ex altera persona aut essentia dicunt existitisse*. Procul enim aberat Nicænum concilium, ut Filium *ex altera persona* existere negaret.

(1) Verba laudata sunt ex Evangelio secundum Iu-

τε τῆ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ κηρύττω, καὶ πρὸς σε νῦν γέγραφα, τὸ ἀντίγραφον τούτου περὶ ἑμαυτῶ κατασχών. καὶ ἄξιόν τὸ ἀντίτυπόν σε τούτου τῆ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους ἐπιστολῆ ἐγγράψαι. ἵνα μὴ τινες τῶν ἀκριβῶς μὴ εἰδόντων ἡμᾶς, κακείνοις τοῖς ὑπ' αὐτῶν γραφῆσι προσίχοντες, ἀπαταθῶσιν. ἔβρωσθε. πεπλήρωται.

EPISTOLA SYNODI SARDICENSIS AD JULIUM URBIS ROMÆ EPISCOPUM (2).

(Const. p. 395.)

SARDICENSIS SYNODUS DE REBUS A SE GESTIS JULIUM CERTIOREM FACIT.

I. Quod semper credidimus, etiam nunc sentimus: experientia enim probat et confirmat quæ quisque auditione audivit. Verum est enim quod beatissimus magister gentium Paulus apostolus de se locutus est (3), quamquam utique quia in ipso Dominus Christus habitavit, dubitari non possit, Spiritum (4) per animum ejus locutum, et organum corporis personasse. Et tu itaque, dilectissime frater, corpore separatus, mente concordii ac voluntate adfuiti: et honesta fuit et necessaria excusatio absentis, ne aut lupi schismatici furtum facerent et raperent per insidias, aut canes hæretici rabido furore exciti (*Colb. mss. excitati*); insani oblatrarent, aut certe serpens diabolus blasphemiorum (5) venenum effunderet. Hoc enim optimum et valde congruentissimum esse videbitur, si ad caput, id est ad Petri apostoli sedem, de singulis quibusque provinciis Domini referant sacerdotes.

II. Quoniam ergo universa, quæ gesta sunt, quæ acta, quæ constituta, et chartæ continent, et vivæ voces carissimorum fratrum et compresbyterorum nostrorum Archidami et Philoxeni (6), et carissimi filii nostri Leonis diaconi verissime et fideliter exponere

cam: adeoque Marcellus ex iis fuisse videtur, qui Lucæ Evangelium Paulo adscriberent, de quibus Hieronymus lib. de Script. eccl. c. 17, scribit: *Quidam suspicantur, quotiescumque in epistolis suis Paulus dicit, juxta Evangelium meum, de Lucæ significare volumine*. Inferius tamen ipsius Lucæ nomine illud citat.

(1) Ab arianis videlicet, quorum doctrinam epistole seu libelli hujus initio arguit, nominatimque ab Eusebio, cujus exstant quinque adversus Marcellum libri; vel etiam ab Acacio, ex cujus opere adversus eundem Marcellum Epiphanius hæc. 72, n. 6, et seq. quædam fragmenta exscribit.

(2) Ex Hilarii fragmentis huc revocatur. Reperitur quoque in veteribus quibusdam canonum collectionibus. De integro hanc recognovimus ad duos Colbertinæ bibliothecæ codices, quorum unus annos circiter 800, præ se fert, alter hoc etiam antiquior majusculis litteris Langobardicis est exaratus. Nicolao I ignota non fuit.

(3) Hæc Pauli verba II Cor. xiii, 3: *An experimentum quaeritis ejus, qui in me loquitur Christus*, Baronius in textum revocare non dubitavit: sed cum neque in archetypo Pithœano, neque in mss. Colb. exstant, ab his etiam abstinendum censuimus.

(4) Ita Baron. cum mss. Colb. At codex Pith. *Spiritum sanctum*.

(5) Baron. *blasphemiarum*. renitentibus mss. in quibus exstat *blasphemiorum*, quod *blasphemorum* loco etiam alibi occurrit. Illic porro carpitur triplex hominum perditorum classis, schismaticorum scilicet, hæreticorum, et blasphemorum. Quocirca minus recte substitutum est *blasphemiarum*.

(6) Pith. ms. *Filoseni*. Verius duo Colb. *Filoxeni*.

A Dei prædico, tum ad te modo perscripsi, ejus exemplar penes me retinens. Et rogo ut ejus exemplum tuis ad episcopos litteris adtexas: ne qui eorum, quibus probe noti non sumus, iis quæ ab illis (1) scripta sunt fidem adjunctentes, in errorem inducantur. Valet. Explicit.

poterunt, pene supervacuum videatur eadem his inserere litteris (7). Patuit apud omnes, qui conveniunt, ex partibus Orientis qui se appellant episcopos (quamquam sint ex his certi auctores (8), quorum sacrilegas mentes Ariana hæresis pestifero tinxit veneno), diu tergiversatos propter diffidentiam ad iudicium venire noluisse, tuamque et nostram reprehendisse communionem, quæ nullam habebat culpam: quia non solum octoginta episcopis (9) testantibus de innocentia Athanasii pariter credidimus; sed et conventi per presbyteros tuos et per epistolam, ad synodum (10), quæ futura erat in urbe Roma, venire noluerunt. Et satis erat iniquum, illis contemnentibus, tot sacerdotibus testimonium perhibentibus, Marcello et Athanasio denegare societatem.

III. Tria fuerunt quæ tractanda erant. Nam et ipsi religiosissimi imperatores permiserunt, ut de integro universa (11) discussa disputarentur, et ante omnia de sancta fide et de integritate veritatis, quam violaverunt. Secunda de personis quas (12) dicebant Non alius is videtur Philoxenus presbyter ab eo, quem Julius epist. 1, n. 1, una cum Elpidio in Orientem anno 341, inisisse se memorat, ut episcopos ad synodum vocaret.

(7) Duo mss. Colb. *inferre litteris: quæ patuit*.

(8) Ili Ariani sectæ auctores nominatim recensentur in alia ejusdem synodi epistola ad universas ecclesias apud Hilarium fragm. II, n. 7.

(9) Qui scilicet ex Ægypto ad ipsammet Julium miserant, ut habet altera epistola synodica ad universas ecclesias apud Hilarium fragm. II, n. 7, et quorum litteras Athanasius apolog. contra Arian. n. 3, exscribit.

(10) In mss. Colb. a synodo. In Pith. et synodo. Verius apud Hilarium ac Baron. ad synodum, ad quam scilicet Julius anno 341, orientales per Elpidium et Philoxenum vocavit, quæque anno 342, præfinito tempore habita est, et ex qua Julius superiorem epist. 1, ut in ea declaratur n. 8, scripsit.

(11) Hoc est, ea omnia quæ in concilio Tyro ac deinceps acta fuerant. Nam ut hæc de Nicænis etiam decretis dicta esse intelligamus, nulla ratio sinit. Immo hunc intellectum prorsus removet quod Athanasius tomo ad Antiochenos n. 5, narrat in hunc modum: « Quamvis nonnulli postularint ut quædam de fide scriberentur, quasi aliquid Nicænis synodo deesset, atque id obtinere temere conati fuerint, synodus tamen Sardicæ coacta rem indigne tulit, sancivitque ut nullum ultra de fide ederetur rescriptum, sed sufficeret fides a patribus Nicænis promulgata, quippe quæ in nullo deficeret, sed plena pietatis esset. » Hinc falsi arguit ac rejiciendam monet tabellam, quam nonnulli quasi in Sardicensi synodo de fide compositam jactabant. Longe autem audaciores exstiterunt hæretici illi, si se ipsorum etiam imperatorum auctoritate fultos, ipso concilio non refragante, intellexissent.

(12) Unus e mss. Colb. *quos dicebant esse dejectos*. Postremi hujus verbi loco male præfert Baron. *delectas*. Quippe personæ illæ dejectæ, de quibus Sar-

esse dejectos, de iniquo iudicio, vel si potuissent probare, iusta fieret confirmatio. Tertia vero quaestio, quæ vere quaestio appellanda est, quod graves et acerbas injurias, intolerabiles etiam et nefarias contumelias ecclesiis fecissent, cum raperent episcopos, presbyteros, diaconos, et omnes clericos in exilium mitterent, ad deserta loca transducerent, fame, siti, nuditate et egestate necarent; alios clausos carcere et squalore et putore conficerent (1), nonnullos ferreis vinculis, ita ut cervices eis arctissimis vinculis strangularentur. Denique ex ipsis quidam vincti in eadem injusta defecerunt poena: quorum ambigi non potest martyrio gloriosam mortem exstulisse. Adhuc quoque audent quosdam retinere: nec ulla causa sive criminis, nisi quod repugnarent et clamarent, quod execrarentur Arianam et Eusebianam hæresim, et nolent habere cum talibus communionem. Qui autem in sæculo servire maluerunt (*quam in Ecclesia*) prodesse (2), et qui ante fuerant dejecti, non solum recepti sunt, sed etiam ad clericalem dignitatem promoti, et acceperunt (3) præmium falsitatis.

IV. Quid autem de impiis et de imperitis adolescentibus Ursacio et Valente statutum sit, accipe, beatissime frater. Quia manifestum erat, hos (4) non cessare adulterinæ doctrinæ lethalia semina spargere, et quod Valens relicta ecclesia ecclesiam aliam invadere voluisset, et eo tempore quo seditionem commovit, unus ex fratribus nostris, qui fugere non potuit, Viator obrutus et conculcatus in eadem Aquileiensi civitate die tertia defecit: causa utique mortis fuit Valens, qui perturbavit, qui sollicitavit. Sed ea (5) quæ beatissimis Augustis significavimus, cum legeritis; facile pervidebitis nihil nos prætermisisse, quantum ratio patiebat, et ne molesta dicæ actus est, infra n. 5, sicut et in synodica epistola ad universas ecclesias apud Hilarium fragm. II, n. 8, nominantur Athanasius Alexandriæ, Marcellus Ancyrae et Asclepas Gazæ episcopi. Ante subnexa verba, de iniquo iudicio, supplendum ut.

(1) In mss. Colb. desideratur, *alios clausos carcere et squalore et putore conficerent*. Tum post verba, *nonnullos ferreis vinculis*, supplendum *stringerent* aut aliud huiusmodi verbum. In epistola synodica ad univ. eccl., n. 3, synodo interfuisse memorantur episcopi, *quorum alter ferrum et catenas præferbat, quas per eos cervicibus suis portaverat*.

(2) *Baron. iis autem qui secum sentire maluerunt, prodesse. Et qui, etc.* nullo suffragante ms. Unus ms. Colb. *quia ut in sæculo*; alter, *qui autem in sæculo*: deinde uterque, *severe maluerunt, pro deesse. Et qui, etc. Pith. qui autem in sæculo servire maluerunt, prodesse*. Ex his lectionibus, si suppletur *quam in Ecclesia ante prodesse*, integra habebitur sententia ad concilii mentem satis accommodata, qua expostulet, quod qui sæculo potius quam Ecclesie militare elegerant, ad clericalem dignitatem promoti sint; his autem verbis Ischyram notari, sequens nota patefaciet.

(3) In epistola ad universas ecclesias, n. 5, scribitur: *Falsitatis premium eidem Scyro* (hoc est Ischyrae) *honorem episcopalem dederunt, nomini qui neque presbyter, neque clericus quidem fuit*. Hac etiam in re et aliis superior Julii epistola I, n. 12, coarguit Ischyrae mendacia.

(4) Unus codex Colb. *eum*, pro *hos*.

(5) Non exstat hæc epistola.

A esset longa narratio, qui fecissent (6) et quæ commisissent, insinuavimus.

V. Tua autem excellens prudentia disponere debet ut per tua scripta qui in Sicilia, qui in Sardinia et in Italia sunt fratres nostri, quæ acta sunt et quæ definita cognoscant; et ne ignorantes eorum accipiant litteras communicatorias, id est epistolia (7), quos iusta sententia degradavit. Perseverent autem Marcellus, Athanasius et Asclepius in nostra communione: quia obesse eis non poterit (8) iniquum iudicium, et fuga, et tergiversatio eorum, qui ad iudicium omnium episcoporum, qui convenimus, venire noluerunt. Cætera, sicuti superius commemoravimus, plena relatio fratrum, quos sincera charitas tua misit, unanimitatem tuam perdocebit. Eorum autem nomina, qui pro facinoribus suis dejecti sunt, subjicere curavimus: ut sciret eximia gravitas tua, qui essent communione privati. Ut ante prælocuti sumus, omnes fratres et coepiscopos nostros litteris tuis admonere digneris, ne epistolia, id est litteras communicatorias eorum accipiant.

NOMINA HÆRETICORUM (9).

Acacius a Cæsarea. Ursacius a Singiduno. Menophantus ab Epheso. Valens a Mursa. Georgius a Laodicea. Narcissus ab Hieropoli. Stephanus ab Antiochia.

EADEM EPISTOLA EX HILARIO.

(*Conc. t. II, col. 660, ed. Lab.*)

Quod semper credidimus, etiam nunc sentimus: experientia enim probat et confirmat, quæ quisque auditione audivit. Verum est enim quod beatissimus magister Gentium Paulus apostolus de se locutus est: *Ad experimentum quaeritis ejus qui in me loquitur Christus* (II Cor. XIII)? Quamquam utique, quia in ipso Dominus Christus habitavit, dubitari non possit Spiritum sanctum per animum ejus locutum, et organum corporis personasse. Et tu itaque, dilectissime frater, corpore separatus, mente concordia ac voluntate adfuiti (mente, concordia, voluntate, *ex codd. mss. Fossatensi et Ancienensi*): et honesta fuit et necessaria excusatio absentiae, ne aut lupi schismatici furtum facerent et raperent per insidias, aut canes hæretici rabido furore exciti, insani oblatrarent, aut certe serpens diabolus blasphemiarum venenum effunderet. Hoc enim optimum et valde congruentissimum esse videbitur, si ad caput, id est, ad Petri apostoli sedem de singulis quibusque provinciis Domini referant sacerdotes. Quoniam ergo universa quæ gesta sunt, quæ acta, quæ constituta, et chartæ continent, et vivæ voces charissimorum fratrum et

(6) Duo mss. Colb. cum Baron. *quæ fecissent*. Tum Baron. *omittit et quæ commisissent*.

(7) *Iidem mss. hic epi copalia, sed infra epistolia retinent*.

(8) In *iisdem mss. non poterat*. Hic notantur qui Philippopolim secesserunt.

(9) Horum hæreticorum nomina alio ordine recensentur apud Hilarium ex ms. Pith. fragm. II, n. 14. alio in epistola synodi ad universas ecclesias ibid. n. 7, alio in mss. Colb. quos nunc sequimur, ut ex eo ordine, cum constans non sit, confici nihil posse cuique compertum sit.

compresbyterorum nostrorum Archidami et Philoxeni, et carissimi filii nostri Leonis diaconi, verissime et fideliter exponere poterunt; pene supervacuum videatur, eadem his litteris inserere (*al. inferre*). Patuit apud omnes qui convenerunt ex partibus orientis, qui se appellant episcopos; quamquam sint ex his certi auctores, quorum sacrilegas mentes Ariana hæresis pestifero tinxit veneno; diu tergiversatos propter diffidentiam ad iudicium venire noluisse, tuamque et nostram reprehendere communionem, quæ nullam habebat culpam, quia non solum octoginta episcopis testantibus de innocentia Athanasii pariter credidimus, sed et conventi per presbyteros tuos et per epistolam, ad synodum quæ futura erat in urbe Roma, venire noluerunt: et satis erat iniquum, illis contemnentibus, tot sacerdotibus testimonium perhibentibus, Marcello et Athanasio denegare societatem. Tria fuerunt quæ tractanda erant. Nam et ipsi religiosissimi imperatores permisissent, ut de integro universa discussa disputarentur; et ante omnia de sancta fide, et de integritate veritatis, quam violaverunt: secunda de personis, quas dicebant esse dejectas, de iniquo iudicio, ut si potuissent probare, justa fieret confirmatio: tertia vero quæstio, quæ vere quæstio appellanda est, quod graves et acerbas injurias, intolerabiles etiam et nefarias contumelias ecclesiis fecissent, cum raperent episcopos, presbyteros, diaconos, et omnes clericos in exilium mitterent, ad deserta loca transducerent, fame, siti, nuditate, et omni egestate necarent; alios clausos carceris, et squalore et putore conficerent, nonnullos ferreis vinculis, ita ut cervicibus eis arctissimis vinculis strangularentur. Denique ex ipsis quidam victi, in eadem injusta defecerunt pœna: quorum ambigi non potest martyrio gloriosam mortem exstitisse, adhuc quoque audent quosdam retinere: nec ulla (*al. ulli*) causa fuit criminis, nisi quod repugnarent, et clamarent quod execrarentur Arianam et Eusebii hæresim (*al. Eusebianam*), et nolent habere cum talibus communionem; iis autem qui secum sentire maluerunt, prodesse (qui autem seculo servire noluerunt *ex editione Parisiensi vel ex c. ms.* Qui autem in sæculo servire maluerunt); et qui ante fuerant dejecti, non solum recepti sunt, sed etiam ad clericalem (*al. clericam*) dignitatem promoti, et receperunt præmium falsitatis. Quid autem de impiis et de imperitis adolescentibus Ursacio et Valente statutum sit, accipe, beatissime frater. Quia manifestum erat hos non cessare adulterinæ doctrinæ lethalia semina spargere, et quod Valens relicta ecclesia ecclesiam aliam invadere voluisset, et eo tempore, quo seditionem commovit, unus ex fratribus nostris qui fugere non potuit Viator (*al. Victor*), obrutus et conculcatus, in eadem Aquileiensi civitate die tertia defecit, causam utique mortis præbuit Valens, qui perturbavit, qui sollicitavit. Sed ea quæ beatissimis Augustis significavimus, cum legoritis, facile pervidebitis, nihil nos prætermisisse, quantum ratio patiebatur: et ne molesta esset longa narratio, quæ fecissent et commisissent, insinuavimus.

A Tua autem excellens prudentia disponere debet, ut per tua scripta, qui in Sicilia, qui in Sardinia, et in Italia sunt fratres nostri, quæ acta sunt, et quæ definita, cognoscant; et ne ignorantibus eorum accipiant litteras communicatorias, quos extra episcopatum iusta sententia declaravit (1). Perseverent autem Marcellus, Athanasius, et Asclepius in nostra communione, quia obesse eis non poterat iniquum iudicium, et fuga et tergiversatio eorum, qui ad iudicium omnium episcoporum, qui convenimus, venire noluerunt. Ceterum, sicuti superius commemoravimus, plena relatio fratrum, quos sincera caritas tua misit, unanimitatem tuam perdocebit. Eorum autem nomina, qui pro facinoribus suis dejecti sunt, subjicere curavimus, ut sciret eximia gravitas tua, qui essent communionem privati, uti ante prælocuti sumus. Omnes fratres et coepiscopi nostros litteris tuis admonere digneris, ne epistolas (epistolias), id est, litteras communicatorias eorum accipiant.

Nomina hæreticorum.

Ursacius a Singiduno, Valens a Mursa, Narcissus a Neronopoli (2), Stephanus ab Antiochia, Acacius a Cæsarea, Menophanes (Menofantus) ab Epheso, Georgius a Laodicea. Theodorum quoque hic addere oportuit de quo S. Athanasius ep. ad solitarios, p. 635, et patres concilii sardicensis in epistola ad universas ecclesias, p. 669, hoc ordine eos recensens: Theodorum, Narcissum, Acacium, Stephanum, Ursacium, Valentem, Menofantum, et Georgium.

Item nomina episcoporum qui synodo Sardicensi adfuerunt et subscripserunt iidem in iudicio (3).

Osius ab Spannia Cordubensis. Anianus ab Spanniis de Castolona. Florentius ab Spanniis de Emurita. Domnianus ab Spanniis de Asturica. Castus ab Spanniis de Cæsare-Augusta. Prætextatus ab Spanniis de Barcelona. Maximus a Thuscia de Luca. Bassus a Macedonia de Diocletianopoli. Porphyrius a Macedonia de Philippis. Marcellus a Macedonia de Ancyra Gallaciæ. Euterius a Procia de Caido. Asclepius a Palæstina de Gaza. Moscus a Thessalonica de Thebis. Vincentius a Campania de Capua. Januarius a Campania de Benevento. Protogenes ab Acacia de Serdica. Dioscorus de Thracia. Hymomus a Thessalia de Oparata. Lucius a Thracia de Calinopoli. Lucius ab Italia de Verona. Evagrius a Macedonia de Heraclia-lineo. Dionysius ab Achaia de Lignedon. Julius ab Achaia de Thebe epiapyleos. Athenodorus ab Achaia de Batea. Diodorus ab Asia de Tenedos. Alexander de Thessalia de Larissa. Aethius a Macedonia de Thessalonica. Vitalis a Dacia-ripeni de Aquis. Paragorius a Dardania de Scupis. Trifon ab Achaia de Macroco. Athanasius ab Alexandria. Gaudentius ab Achaia de Naiso. Jonam a Macedonia de Particopoli. Alipius ab Achaia de Magari. Macedonius ab Ardania

(1) *Al.* iusta sententia degradavit.

(2) Male *Ieropoli* sive *Hierapoli*: nam Athanasius lib. de Fuga, ἀπὸ τῆς πόλεως Νίρωπος.

(3) Variis deformata mendis in fragm. sancti Hilarii, pag. 48.

de Ulpianis. Calvus ab Achaia ripensi de Castra Martis. Fortunatianus ab Italia de Aquileia. Plotarcus ab Acacia de Patrois. Eliodorus a Nicopoli. Eutarius a Pannoniis. Arius a Palaestina. Asturus ab Arabia. Coeras a Achaia de Asupofebis. Stercorius ab Apuleia de Canusio. Calepodius a Campania. Lerenius ab Achaia de Secoro. Martirius ab Achaia de Neapoli. Dionysius ab Arcaida de Elida. Severus ab Italia de Ravennensi. Ursacius ab Italia de Brixia. Partasius

A ab Italia de Mediolano. Marcus ab Asia de Fissia. Verissimus a Gallia de Lugduno. Valens ab Achaia ripense de Scio. Palladius a Macedonia de Dui Geruntius a Macedonia de Brevi. Alexander ab Achaia de Morenis. Euthirius ab Achaia. Titius ab Asia de Montonis.

Episcopi omnes numero unus de sexaginta (1).

(1) In manuscripto cod. *sexaginta et unus*.

APPENDIX.

SCRIPTA SUSPECTÆ FIDEI.

ADMONITIO IN EPISTOLAM JULII AD DIONYSIUM ALEXANDRINUM.

(*Const. App. p. 57.*)

I. Hanc epistolam, pluribus jam monumentis, maximeque Monophysitarum scriptis notissimam, tempus, quod multa consumere solet, nobis tandem totam et integram reddidit. Jam unum illius fragmentum Leontii adversus fraudes Apollinaristarum liber, et extremam ejusdem partem vetus codex græcus suppeditarant. Præterea in historia patriarcharum Alexandrin. quam Eusebius Renaudotius Orientalium linguarum ac disciplinarum eruditione clarissimus concinnavit, pag. 360, Johannis Antiocheni patriarchæ, qui medio sæculo x, florebat, synodica describitur epistola, in qua epistolæ hujus ex numero 3 verba sic laudantur: « Idem quoque in epistola ad Dionysium episcopum Cypri sic ait: Dum consententur naturas duas, coguntur unum adorare, et alterum non adorare. In eo, qui divinus est, baptizantur, et in eo, qui homo est, non baptizantur. Porro cum in nomine Christi baptizemur, naturam unam confitemur divinitatem et corpus passibile, ut baptismus noster sit in Deo et morte Domini. Ibi quidem hæc velut ex S. Hippolyto Romano proferuntur: sed eadem Julio Romano libri alii adscribunt. Antea Christianus Lupus in Synodico, seu epistolarum quæ ad Ephesinum concilium attinent, compilatione, quam et Stephanus Baluzius recudit, cap. 224, mediam saltem ejus partem latine habebamus. Verum id Antonii Muratorii indefesso labori ac sedulitati debemus, ut ex Ambrosiano codice non ita pridem tota græce prodierit, nova donata interpretatione, ac docta dissertatione illustrata.

II. Eadem epistola et ab Eutychete in mox dicto Synodico c. 222 et 225, et ab Eutychetia discipulis apud Facundum lib. 1, c. 5, et ab Acephalis seu Severianis in Collatione anno 533, Constantinopoli coram Justiniano imp. habita laudatur. Ejus quoque meminit Gennadius lib. de script. ac de illa quid censeat, aperit his verbis: « Julius urbis Romæ episcopus scripsit ad Dionysium quemdam de incarnatione Domini epistolam unam, quæ illo quidem tempore utilis visa est adversus eos, qui ita duas per incarnationem asserebant in Christo personas, sicut et naturas: nunc autem perniciose probatur, fomentum est enim Eutychanæ et Timotheanæ impietatis. » Ubi epistolam hanc commodo interprete indigere notat, quo a Timothei, hoc est discipuli Apollinaris impietate purgetur. Quocirca Ephræmius Antiochenus

B apud Photium in fine codicis 220 eam admittens, *unius naturæ* vocabulo unam hypostasim enuntiari pro certo ponit. Ea nimirum de Julio antiquorum erat opinio, ut cum hanc epistolam, inscriptione illius decepti, Julii esse non dubitarent, verba hæretica, ut loquitur Leontius, « propter personæ auctoritatem fide dignam, » ad catholicum sensum accommodare mallent, quam tantum virum hæresis aut insimulare, aut etiam suspicari.

III. Facundus tamen lib. 1, c. 5, ut et apud Photium cod. 230. Eulogius Alexandrinus epistolæ inscriptionem suspectam habere, Hypatius vero Ephesiorum antistes, Leontius alique plures falsam affirmare non dubitarunt. Sed a quibus prodierit, inter eos non convenit. Leontius verisimile sibi videri ait, eos qui a Julio per schisma discesserunt, hoc est quorum schismaticis litteris Julius epist. 1 rescribit, epistolam hanc, ut odium in eum concitarent, ipsius nomine inscripsisse. Diognitus quidem, qui ex illis unus erat, falsas litteras confinxisse in epistola synodi Sardicensis ad universas ecclesias narratur. Sed si schismatici illi, a Julio abalienati, invidiam ei conflare, hæretica supponendo scripta, moliti sunt; quid erat cur eodem animo erga Felicem papam, Gregorium Thaumaturgum aliosque patres se gererent? Sane hoc potius ab aliis hæreticis videtur factum, ut pravæ doctrinæ magnis illis nominibus auctoritas conciliaretur. Et vero Leontius ipse aliam ea de re conjecturam proponit. Eum enim librum cui titulum iudidit, « In eos qui proferunt nobis quædam Apollinarii, falso inscripta nomine sanctorum patrum, » ab his auspiciatur verbis: « Quidam ex hæresi Apollinarii, vel Eutycheis, vel Dioscori, cum vellent suam hæresim confirmare, quasdam orationes Apollinarii Gregorii Thaumaturgo, aut Athanasio, aut Julio inscripserunt, ut simpliciores fallerent: quod quidem perfecerunt. » Quocirca quærendum quibusnam hæreticorum illorum tanta fraus adscribenda sit.

IV. Antiquorum nemo est, cui Apollinarii impietatem epistola ista non subleat. Plures vero ipsamet Apollinarium genuinum illius parentem esse docent. Nominatimque Ephesiorum antistes Hypatius in Collatione Constantinop. ait: « Nam et beati Julii famosam illam epistolam manifeste ostendimus fuisse scriptam ad Dionysium: » Sed in hoc comprobando majorem cæteris operam impendere cum Collecta-

neorum adversus Severianos auctor anonymus apud Canisium tom. 4, part. 1, tum Leontius. Is porro lib. de sectis act. 8, epistolam istam non Julii, sed Apollinarii esse probat, « primum ex eo, quod si quis eam consideret, nihil Juliano dignum habeat nomine; deinde quod mentione corporis facta, nusquam id mente præditum vel animatum dixerit, tametsi erat in more patribus illius sæculi, ut sicubi corporis (Christi) mentionem facerent, id ipsum mente præditum animatumque dicerent; postremo quod Nysseus Gregorius in opere contra Apollinarem aperte multa recitet, quæ hac epistola continentur, eaque ceu prava refutet. » Sed hujus rei argumentum ineluctabile deducitur ex ejusdem libro contra fraudes Apollinaristarum, utpote in cuius initiis Valentinus primarius Apollinarii discipulus multa profert « domini Apollinarii » testimonia, et inter ea unum « ex epistola ad Dionysium, cujus principium est: Mihi argumentum amicitiae, et alterum ex alia epistola ad eundem cujus principium est, Admiror cum de quibusdam audio, confiteri quidem Deum in carne, labi autem errore in divisione præve a Paulianistis introducta, » quod est epistolæ hujus Julio adscriptæ exordium. Unde conficitur, ut Apollinarius ita epistolæ ejus sit genuinus parens, ut nec id latere ipse voluerit; adeoque alius falsæ inscriptionis artifex sit querendus.

V. Jam Leontium audivimus hujusmodi fraudem quibusdam « ex hæresi Apollinarii vel Eutychis vel Dioscori » attribuentem. Evagrius vero lib. III, cap. 31; eam Eutychetis ac Dioscori discipulis adscribit, de quibus hæc habet: « Multos quoque Apollinarii libros Athanasio et Gregorio Thaumaturgo et Julio falso adscripserunt. » Idem quoque nefas Marcianus imp. sub finem epistolæ ad Alexandrinos monachos Chalcedon. concil. par. 3, cap. 8, quibusdam Eutychetis discipulis tribuit: « Qui, inquit, libros Apollinarii non dubitaverunt plebi dispergere, vocabula sanctorum patrum eis attitulantes, quatenus ad plenum simplicium mentes sua falsitate deciperent. » At Hypatius Ephesiorum antistes in Collatione Constantinop. non hos, sed Apollinaristas sceleris hujus reus suspicari se testatur. Primo enim, cum Acephali Felicis atque Julii epistolas in hæreseos suæ gratiam laudassent, eas falsas esse haud dubius pronuntiavit. Tum iisdem instantibus ac dicentibus: « Quid ergo suspicamini nos quod falsavimus? » respondit: « Vos non suspicamur, sed antiquos hæreticos Apollinaristas. » Et vero Leontius lib. cont. fraud. Apollin. post med. « Apollinarii esse epistolas, quæ Julii esse feruntur, » hinc suadet, quod « Apollinarii discipuli antiquiores sunt omnibus qui iis usi sunt. » Non temere igitur antiquus compiler epistolarum, quas in lucem emisit Christianus Lupus, ac Steph. Baluzius nov. coll. concil. recudi curavit, cap. 224; huic epistolæ hanc præfixit inscriptionem: « Exemplar Julii episcopi urbis Romæ, ut asserunt Eutychis scripta, ad Dionysium episcopum, cujus sensu ductus ipse Eutyches decidit in errorem. » Ne-

que mendacii arguendus est infelix ille hæresiarcha, cum ibid. cap. 222, ab unius naturæ professione recedere se non posse ad Leonem papam scripsit, « sciens, inquit, sanctos et beatos patres nostros Julium, Felicem, Athanasium, Gregorium, sanctissimos episcopos, resutantes duarum naturarum vocabulum. » Utinam solus ille fallaci tantorum præsulum larva fuisset deceptus. Verum etiamnum pia mater Ecclesia de interitu gemit innumerorum hominum, qui tametsi Eutychi anathema dicunt, sanctos tamen patres Julium, Felicem, Gregorium et Athanasium duces habere se rati, ab unius naturæ professione divelli se non sinunt, et Chalcedonensem synodum Leonisque tomuni damnare ac detestari non verentur.

VI. Quis vero fuerit Dionysius, ad quem Apollinarius hanc epistolam scripsit, nunc inquirendum restat. Antiqui auctoris collectaneorum contra Monophysitas, cujus exemplar græcum in Parisiensi collegio RR. PP. soc. Jes. asservatur, cap. 9, hæc in epistolæ hujus inscriptionem habetur observatio: *Γράφει γὰρ οὕτως Ἀπολλινάριος: « Τῷ δεσπότῃ μου τῷ ποδινωτάτῃ συλλειτουργῷ Διονυσίῳ Ἀπολλινάριος. » οὗτοι δὲ οἱ πλαστουργήσαντες πιποτάσσειν, « Ἰούλιος ἐπίσκοπος ἐν Χριστῷ χαίρειν. »* Quæ verba sic apud Canisium tom. IV, part. 1, pag. 236, latine redduntur: « Sic enim scribit Apollinarius: Domino meo desideratissimo et comministro Dionysio Apollinarius: sic autem falsarii fecerunt inscriptionem, Julius episcopus Romæ in Domino salutem. » Tum idem scriptor Dionysium presbyterum, non episcopum fuisse affirmat. Cui opinioni eatenus favere videntur Apollinarii discipuli Timotheus et Valentinus, quatenus hunc Dionysium nusquam episcopum, sed tantum Apollinarii familiarem nuncupant. Neque etiam a Gennadio Massiliensi, Ilypatio Ephesino, aut Eulogio Alexandrino episcopus appellatur. Verum in inscriptione, quam primigeniam ac sinceram censet memoratus collectaneorum auctor, illius sententiæ istud maxime adversatur, quod Dionysius *συλλειτουργός* appellatur; nihil enim usitatius quam ut episcopi collegas suos *συλλειτουργούς* vocent. Nominatim vero Marcellus Ancyranus episcopus expositionem fidei suæ *Ἰουλίῳ συλλειτουργῷ* inscripsit, et Sardicensis synodi patres eundem Julium *συλλειτουργῶν* vocant. Sed et in prædicta inscriptione antecedens vox *δεσπότη* vix dubitare sinit, quin subsequens *συλλειτουργῷ* coepiscopum, non compresbyterum sonet. Quocirca Synodici compiler Dionysium episcopum vocat. Alii etiam locum notant ubi fuerit episcopus, sed in hoc designando secum non consentiunt. Nam eundem Leontius lib. de sectis act. 8, « Corinthiorum, » Johannes Antiochenus patriarcha loco jam supra n. 4, laudato « Cypri, » Ambrosiani codicis inscriptio « Alexandriæ » episcopum appellant. Et vero ea in re graviter hallucinatus est Leontius, si Dionysii Corinthiorum episcopi nomine illum intellexit celeberrimam antistitem, cujus exstat ad Soterem papam epistola. Nec sincerior est inscriptio græca, quæ « Dionysium

Alexandrinum, præ se fert. Nam Julii aut Apollinarij A temporibus nullus Alexandrinæ ecclesiæ Dionysius præerat. Notissimus quidem, Dionysio Romano pontifice, Dionysius Alexandrinus fuit : sed hunc anno 281,

vivere desiisse tradit Hieronymi Chronicon, Julius autem anno dumtaxat 356, Romanam ecclesiam regere cœpit. Nihil est igitur unde hujus Dionysij sedem definiamus.

EPISTOLA JULII EPISCOPI ROMANI AD DIONYSIUM ALEXANDRINUM EPISCOPUM.

(Coust. App. p. 61.)

α. Θαυμάζω συνλαβόμενος περί τινῶν ἡμολογούντων μὴ θεὸν ἔσθαι τὸν Κύριον, περιπεπτότων δὲ τῆ διαίρεσι τῆ κακῆς ὑπὸ τῶν Παυλιανιζόντων εἰσαχθείσῃ. Ἐκίνοί μιν γὰρ Παύλιος τῷ Σαμοσατῇ δουλεύοντες ἄλλον μὴ τὸν ἐξ οὐρανοῦ λέγουσι, θεὸν ἡμολογούντες αὐτόν, ἀλλὰ δὲ τὸν ἐκ γῆς ἀνθρώπου λέγοντες τὸν μὴ ἀπιστῶν. τὸν δὲ κτιστὸν τὸν μὴ αἰώνιον τὸν δὲ χθεσινόν τὸν μὴ δεσπότην, τὸν δὲ δοῦλον ἀσεβοῦντες, ἃν τε προσκυνῶσι, ἃν λέγουσι δοῦλον καὶ κτιστὸν, ἃν τε μὴ προσκυνῶσι τὸν ἐξουσιάζοντα ἡμᾶς τῷ ἰδίῳ αἵματι. Οἱ δὲ τὸν ἐξ οὐρανοῦ θεὸν ἡμολογούντες ἐκ τῆς παρθένου εἰσαριθμοῦσθαι, καὶ ἓνα εἶναι μετὰ τῆς σαρκὸς, μάτην ταράσσουσιν, εἰς τὰ ῥήματα τῆς ἐκείνου ἀσεβείας ἐκπεριβόμενοι.

β. Λέγουσι γὰρ καὶ αὐτοί, ὡς ἀκούω, εὖο φύσει, καὶ τοῦ τοῦ Ἰωάννου σαφῶς ἐκ ἀποδείξαντος τὸν Κύριον ἐν τῷ λέγειν· Ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ τοῦ Παύλου ἐν τῷ λέγειν· Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα. Εἰ γοῦν εἰς ὁ ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου τεχθεὶς ὠνόμασται, καὶ αὐτὸς ἐστὶ δι' οὗ τὰ πάντα γέγονε, μία φύσις ἐστίν, ἐπειδὴ πρόσωπον ἐν ἔχων εἰς δύο οὐ διαίρεται, ἐπεὶ μηδὲ ἴδια φύσις τὸ σῶμα, ὡς ἴδια φύσις ἡ θεότης κατὰ τὸν σάρκωσιν, ἀλλ' ὡς περ ἀνθρώπου μία φύσις, οὕτω καὶ ἐν ἡμῶν αἵματι ἀνθρώπου γενόμενος Χριστός. Εἰ δὲ οὐκ ἐπιειργώσκειται τὸ καθ' ἑνωσιν ἐν, δύναται καὶ εἰς πολλὰ μερίζειν τὸν ἓνα, καὶ πολλὰς λέγειν φύσεις, ἐπειδὴ πολυεῖδες τὸ σῶμα ἐξ ὀστέων καὶ νεύρων, καὶ φλεβῶν, καὶ σαρκὸς, καὶ δέρματος, ὀνύχων τε, καὶ τριχῶν, αἱματός τε, καὶ πνεύματος, ὡς περ ἅπαντα διαφορῶν μὴ ἔχει πρὸς ἄλληλα, μία δὲ φύσις ἐστὶν ἀνθρώπου ὥστε καὶ ἡ τῆς θεότητος ἀλήθεια μετὰ τοῦ σώματος ὄντι, καὶ εἰς δύο φύσεις οὐ μερίζεται. Οὕτω γὰρ εἶδόντε ἦν τὸ ὅλον οὐδὲν ἀνθρώπου καλεῖσθαι καταβεβηκότα ἐξ οὐρανοῦ, καὶ οὐδὲν θεοῦ γεννηθῆναι ἐκ γυναικὸς, εἰ εὖο φύσει διαίρεσιν ἐπιδέχεται. Ἀλλὰ τὸ μὴ καταδεχθῆς ἐξ οὐρανοῦ λαλεῖτε ἂν οὐδὲ θεοῦ, καὶ οὐχ οὐδὲ ἀνθρώπου τὸ δὲ γεννηθῆναι

(1) Hic valet observatio Leontij, qua Apollinarium in hac epistola, ubi de humana Christi natura sermonem habet, nusquam animæ mentionem facere notat. Aliud hic observandum venit. Si ea dicatur propria natura, quæ separatim posita et a quavis alia segregata sit, eatenus in Christo nec corpus seu humanitas, nec deitas propriæ naturæ fuerunt, utpote quæ sibi invicem conjunctæ unitæque sunt. Si vero ea intelligatur natura propria, quæ integra sit ac naturales servet proprietates; eo sensu et corpus et deitas etiam post unionem propriæ naturæ, utpote quæ suas retineant proprietates, permanserunt. Verbi autem personam ac naturam distinguere nesciens Apollinarius, et quod de persona Verbi dicitur Verbum caro factum est, de ipsius etiam Verbi natura prædicari volens, non solum Verbum carnem factum, sed et naturam Verbi carnem pariter factam asseruit. Ex quo apud Leontium adv. fraudes Apollinar., t. vi, bibl. PP., edit. Colon. pag. 491, sic ratiocinatur : Si Verbum caro nominatum est propter unionem, sequitur ut caro etiam nominetur Verbum propter unionem; et proxime ante: Est autem a ratione alienissimum nominibus corporei nominare incorporeum, cum dicimus Verbum caro factum est, nomine autem incorporei non nominare corpus, secundum tamen unionem quæ cum illo est. Magnum autem inter utrumque discrimen. Recte enim dicitur Verbum caro factum, propterea quod carnem assumpsit Verbi persona; sed non item

I. Miror cum nonnullos audio Dominum confiteri quidem Deum incarnatum, at in eam divisionem impingere, quam perverse Paulianisæ invexerunt. Ii enim, qui Paulo Samosateni addicti sunt, alium aiunt qui e cælo est ipsum fatentes Deum, alium vero qui est e terra hominem cum affirmantes; et illum quidem increatum, hunc creatum; illum æternum, hunc hesternum; illum Dominum, hunc servum: impie agentes, sive adorent, quem servum dicunt et creatum; sive eum non adorent, qui proprio nos sanguine redemit. Qui vero Deum qui e cælo est, confitentur ex Virgine carnem sumpsisse, unumque esse cum carne, frustra turbas conciant, ea effluentibus quæ illorum impietatem sapiunt.

II. Dicunt enim et ipsi, ut audio, duas naturas, etsi Johannes aperte unum demonstret Dominum dicens, Verbum caro factum est, et Paulus, cum ait. Unus Dominus Jesus Christus per quem omnia. Si ergo qui ex sancta Virgine natus est, vocatus est unus, idemque ipse est per quem facta sunt omnia; una natura est: siquidem personam habens unam in duo non dividitur, quia propria natura non est (1) corpus, sicut propria natura est deitas per incarnationem; sed quemadmodum homo (2) una est natura, ita et Christus in similitudinem hominum factus. Quod si illud minime agnoscunt quod secundum unionem unum est, possunt et illum qui unus est, in multa partiri, multasque dicere naturas; corpus enim multiforme est cum ex ossibus, et nervis, et venis, et carne, et cute, unguibusque, et pilis, sanguineque, et spiritu constet, quæ omnia inter se differunt quidem, at una tamen est hominis natura. Quare et deitatis veritas cum corpore (3) est, et in duas naturas minime dividitur. Neque enim fas esset totum (4) illud vocare filium hominis qui de cælo descendit, et Filium Dei qui natus est de muliere, si naturarum duarum divisionem susceperet: id vero quod descendit de cælo, vocaretur Filius Dei, et non filius hominis: dici potest caro facta Verbum, quia nequaquam carnis persona Verbi naturam suscepit.

(2) Apollinarius, ac post eum Monophysitæ exemplo abuti solent hominis, in quo tamen anima et caro simul unitæ duæ substantiæ esse non desinunt. Sed et sub hoc exemplo Apollinarius virus tegebat hæresis suæ, qua, quemadmodum hominis natura ex anima et carne componitur, ita et naturam Christi ex Verbo simul et carne compositam credebat. Qua in re concinebat Arianis, quos inter Lucius, pseudoeписcopus Alexandrinus, apud Canisium, t. iv, part. 1, pag. 258, ita disputat: Quomodo est Christus, si non est una persona, una natura composita, sicut cognoscimus hominem ex anima et corpore compositum? Sin autem habuit animam... pugnant igitur motus Dei et animæ; utrumque enim per se movetur et ad diversas actiones ducitur.

(3) Legit vetus interpret cum corpore unum est. Unde in græco voculam ἐν hinc excidisse suspicio est.

(4) Immo totum istud recte potuit ac debuit et li-

ἐκ γυναικὸς ἐκαλεῖτο υἱὸς ἀνθρώπου, καὶ οὐχ υἱὸς θεοῦ. καὶ αὐτὸ ἔπειτα τῇ Παυλιανῇ διαφρασεῖ.

γ. Ἡμεῖς δὲ αἰθεταί γραφαὶ διδάσκουσιν, ὡς περὶ υἱὸς τοῦ Κυρίου φρονεῖν κατὰ τὴν ἐξ οὐρανοῦ κατέβασιν, καὶ τὴν ἐκ γυναικὸς ἐκ γῆς γένεσιν. Οἱ τοίνυν οὕτω φρονούντες, μὴ εἰς ὁμορφίαν τῶν τὰ ἑσπερία φρονούντων ἐκβαίνεντες, ἵνα μὴ τῇ διανοίᾳ εὐρημοῦντες, τοῖς ῥήμασι διεφθῶσιν. Ἀνάγκη γὰρ αὐτοὺς δύο λέγοντας φθεῖς, τὴν μὲν μίαν προσκυθεῖν, τὴν δὲ ἑτέραν μὴ προσκυθεῖν, καὶ εἰς μὴν θεῖαν βαπτίζεσθαι, εἰς δὲ τὴν ἀνθρώπινην μὴ βαπτίζεσθαι. Εἰ δὲ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου βαπτίζεσθαι, μίαν ὀμολογούμεν φθεῖς τις ἀπαθῶς θεότητος καὶ τῆς παθητικῆς σαρκὸς, ἵνα οὕτως ἴναι ὁμοῖος ἡμῖν καὶ υἱὸς Dei prædicari: quia nimirum totum illud, quod ex unitis Dei hominisque naturis constat, aliud nihil est quam persona, quæ cum unica, etiam Apollinario sitente, in Christo sit, in se una complectitur quidquid unitis naturis convenit. Quocirca valet illa Augustini, lib. cont. Sermon. Arian. c. 8, a Leone, epist. 28. n. 7 descripta regula: Propter hanc unitatem personæ in utraque natura intelligendam et filius hominis legitur descendisse de cælo, cum Filius Dei carnem de ea virgine ex qua est natus assumpserit; et rursus Filius Dei dicitur crucifixus. Antea Hilarius lib. x, de Trin. n. 52, eam esse docuerat Ecclesiæ fidem, ut neque Jesum Christum et in Verbum, et in animam et in corpus incidat, neque rursus Deum Verbum et in animam et in corpus absumat. Totum, inquit, et Deus Verbum est, totum et homo Christus est. Rursus vero Leo, epist. 115, ad Monachos Palestine: Nec interest ex qua Christus substantia nominetur, cum inseparabiliter manente unitate personæ idem sit totus filius hominis propter carnem, et totus Dei filius propter unam cum Patre deitatem. Quibus consonant hæc Augustini, Sermon. 293, n. 7: Ipse Deus Deus manet: accedit homo Deo, et fit una persona, ut non sit semideus, quasi parte Dei Deus, et parte hominis homo, sed totus Deus et totus homo. Hac quidem Augustini, Leonis aliorumque patrum locutione moti Theologi postmodum constituerunt, ut cum de Christo sermo esset, totum de naturis, ac totus de persona prædicaretur. At hanc regulam Hilarii ævo ignotam fuisse in novissima hujus Doctoris editione in Psal. ii, n. 27, not. 2, et ad lib. x de Trin. n. 52, not. e, observatum est, idque confirmant Apollinarii scripta, in quibus ille voce totum, apud orthodoxos ad indicandam personam usitata, ad confundendas naturas abuti deprehenditur.

(1) Locum hunc, teste anonymo apud Lupum, in Synodico, cap. 225, et apud Baluzium, nov. coll. concil., pag. 937, Eutyches in hæresis suæ patrocinium Julii nomine laudabat. Eundem vero antiquus scriptor apud Canisium, t. iv, part. 1, pag. 257, cum aliis indubitanis Apollinarii confrendo, epistolam hanc Julii nomen falso præ se ferre, atque Apollinarii esse evincit. Ac primo istum profert hæretici hujus locum: Quomodo non est res impia aliam substantiam creatam vel servam habere, et eandem adhiberi adorationem creatori et Domino? Tum alterum illum subjicit: Impossibile est eundem esse adorabilem et non adorabilem; ergo impossibile est eundem esse Deum et hominem, sed in unitate commixtæ naturæ divinæ incarnatæ. Tertium præmisit pag. 236, in hunc modum: Alierius et aliterus naturæ unam et eandem esse adorationem nefas est (supple dicere), hoc est creatoris et creaturæ, Dei et hominis. Una vero est Christi adoratio; et ideo in uno nomine intelligitur Deus et homo. Non est igitur alia et alia substantia Deus et homo, sed una secundum compositionem cum corpore humano. Quam familiare Apollinario argumentum hoc fuerit liquet et ex aliis locis a Leontio excerptis. Unum illud, quem sub finem lib. cont. fraud. Apollin. adlexit, superioribus adjecisse satis sit: Si homo est ex toto et idem Deus, mens pia hominem quidem non

A quod autem natum est ex muliere, vocaretur filius hominis, non Filius Dei. Et hoc divisioni Paulianæ consentaneum est.

III. Nos vero divinæ Scripturæ docent, et cum e cælo descensum, et cum ex muliere in terra natalitatem audimus, utrumque de uno Domino esse intelligendum. Qui igitur ita intelligunt, ne ad id excedant ut verbis utantur eorum qui contra sentiunt, ne animo recta sentientes ore perversa loquantur (1). Eos enim qui duas dicunt naturas, unam adorare, et alteram non adorare; in divinam baptizari, et in humanam non baptizari necesse est. Si vero in mortem Domini baptizatur, unam (2) confitemur naturam impatibilis deitatis et patibilis carnis, ut sic in Deum

B adorans, Deum vero adorans, reperietur eundem adorare et non adorare, quod fieri non potest; et idem se ipsum homo quidem non existimabit adorabilem, non enim impius erit; Deus vero sciet se adorabilem. Est autem impossibile eundem esse adorabilem et non adorabilem. Et igitur impossibile eundem esse Deum et hominem ex toto, sed in sola unita natura divina incarnata. Verum achilleum illud, ut putabat, argumentum facile diluit catholica fides. Ut enim anonymus apud Christianum Lupum cap. 225, respondet: Nos, qui catholicæ fidei rectum tenemus tramitem, præternissa hac confusione duarum naturarum, in Dominicam carnem baptizati, propterea eam adoramus, quia a divinitate suscepta, atque eidem ita unita sit, ut non aliam atque aliam, sed unum eundemque Deum et hominem Dei filium confitemur. Immo et quam infirmum sit, non dissimulavit Apollinarii ipsius discipulus Valentinus, qui condiscipulos apud Leontium, lib. cont. fraud. Apollin., bibl. PP., edit. Colon., p. 489, d, perstringit his verbis: Ignorantur Timotheus et Polemion magister ejus, et qui eorum sectatores erunt, quod unus persona Verbi Dei et carnis a Verbo fabricatæ adoratio ad Deum incarnatum pertinet, non autem ad carnem. Nec enim Verbum propter carnem adoratur, sed caro Verbo condoratur.

(2) In mortem Domini baptizati, non unam confitemur naturam impatibilis deitatis et patibilis carnis, sed unam personam. Et ad hunc quidem pium atque catholicum intellectum Ephremius Antiochenus apud Photium sub finem cod. 239, verba ista accommodare volens, ea de hypostasi unitate interpretatur. Quamvis autem interpretatio huic favere videantur prima sequentis numeri verba, ea tamen, quæ his subnexa sunt, eidem prorsus repugnant. Qui enim post incarnationem seu corpori suo deitati Christi propriam naturam negat, non personæ tantum, sed et naturæ unitatem propugnare se indicat. Astutus hæreticam mentem texit vel Apollinarius ipse, vel aliquis ejus discipulus, cum Gregorii Thaumaturgi et Athanasii nominibus unam Dei Verbi naturam incarnatam asseruit. Horum enim nominum auctoritate decepti catholici plures locutionem illam respuere religioni habuerunt. Quocirca Basilius Seleuciæ episcopus in concilio Chalcædonensi, act. 1, pag. 250, Eutychetti Christum post adunationem unam naturam affirmanti, suggestit ut incarnatam adderet: quia, inquebat, si dixeris ex duabus naturis, post adunationem vero unam, et non addideris incarnatam et inhumanatam, putaberis confusionem inducere; si autem addideris incarnatam et inhumanatam, eadem cum patribus nostris dicis Post ipsum Chalcedonense concilium Epiphanius Pergensis episcopus cum synodo provinciæ Pamphiliæ ad Leonem angustum scripsit: Nihil enim differt, si duarum naturarum unitas inconfusa dicatur, sive ex duabus eodem modo referatur. Sed neque si una dicatur Verbi natura, inferatur autem incarnata, aliud quid significat, sed idem honestiori sermone declarat. Nam et invenimus, sæpius hoc dixisse sanctos patres. Quæ verba apud Lab. t. iv, pag. 936, legere est. In gestis concilii C. P.

et in mortem Domini baptisma nostrum conficiatur. **A** εἰς θεόν ἦ τὸ βάπτισμα ἡμῶν, καὶ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου τελούμενον.

IV. Et enim calumniatores non veremur in duas personas Dominum partientes, si nobis unionem evangelicam et apostolicam asserentibus, maledicant, tanquam carnem de caelo dicentibus. Neque enim, cum Filium Dei de muliere natum dicimus, culpari possumus, quasi Verbum de terra, non autem de caelo dicamus. Dicimus autem utrumque, et de caelo totum (1) propter deitatem, et de muliere totum propter carnem, nescientes divisionem unitus personae neque dissecantes a caelesti terrenum, aut a terreno caeleste; impia quippe dissectio haec foret. Nullam igitur dissecantibus causam et occasionem praebent qui duas dicunt naturas: non enim corpus secundum se ipsum natura est in uno Christo, quia non est vivificum per semetipsum, neque dissecari potest atque **B** se jungi a vivifico Verbo; neque rursus Verbum secundum se ipsum in propriam naturam dividitur, quam habet secundum id quod carnis est expers; quoniam in carne Dominus, et non expers carnis in mundo versatus est; neque conditum corpus separat a non condita deitate, ut separet quis naturam conditam; neque enim increatum Verbum absque corpore peregrinatum est inter nos, ut partiatur quis increati naturam. Quod si unum utrumque est secundum unionem, et conjunctionem, et compositionem humana forma praeditam, unum etiam nomen composito convenit, quod quidem a deitate habeat ut passionis expers, a corpore vero ut passioni obnoxium sit. Et quemadmodum audientes Paulum, qui Christum patibilem dicit, non divisim accepimus, neque deitatem (2) patibilem existima vimus; ita et τὸ creatum et servum neque divisim dicitur, neque deitatem facit creatam aut servilis naturae. Et rursus increatum neque carnem increatum facit, neque separatim de deitate sola dicitur.

V. Haec ita sentientes quieti maneat, supervacaneas declinantes quaestiones; ne vocum causa sententiam discordemus. Communi igitur consensu convenit et in confesso est, corpus esse de Virgine,

synodi Chalcedonensis actione i, recitatis pag. 182, dicit Dioscorus: *Ideo damnatus est Flavianus, quoniam post adunationem duas dixit naturas. Ego autem testimonia habeo sanctorum patrum Athanasii, Gregorii, Cyrilli in multis locis, quia non oportet dicere post adunationem duas naturas, sed unam naturam Dei Verbi incarnatam.* Ubi licet non mentiatur, cum unam naturam Dei Verbi incarnatam a Cyrillo praedicari asserit, expers tamen non est mendacii, cum duas naturas post adunationem ab eodem negari contendit. Sic enim Cyrillus, epist. 1, ad Successum loquitur: *Intelligimus duas inter se indissolubili unionem convenisse naturas citra confusionem atque immutationem ullam. Si sine ulla immutatione, id sunt quod erant ante adunationem. Caro enim, inquit statim, caro est, et non dirivitas, etiamsi Dei caro facta est; itemque Verbum Deus est et non caro, quoniam dispensatoria ratione propriam sibi fecerit carnem... Ex duabus naturis factum esse dicimus; sed post unionem naturas alteram ab altera non dividimus, neque in duos filios illum unum impartibilemque secamus, sed unum asserimus Filium, et, ut sancti patres dicunt, unam naturam Dei Verbi incarnatam.* Qua occasione Cyrillus non minus suae orthodoxiae, quam suam erga patres reverentiam patefecit. Nam Apol-

δ. Καὶ γὰρ οὐ ρηθόμεθα τοὺς συκίρηντας τοὺς διαίρουστας εἰς δύο πρόσωπα τὸν Κύριον, ἐὰν ἡμῶν τὴν ἑνωσιν προσθευόντων τὴν εὐαγγελικὴν καὶ ἀποστολικὴν, βλασφημῶσιν ἡμᾶς, ὡς τὴν σάρκα λέγοντας ἐξ οὐρανοῦ. οὐδὲ γὰρ, ὅτε λέγομεν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ γινόμενον ἐκ γυναικὸς, δυνάμεθα βλασφημῆσθαι, ὡς τὸν λόγον ἐκ γῆς λέγομεν, καὶ μὴ ἐξ οὐρανοῦ. Λέγομεν δὲ τὰ ἀμύβτερα, καὶ ἐξ οὐρανοῦ τὸ εἶναι διὰ τὴν θεότητα, καὶ ἐκ γυναικὸς τὸ εἶναι διὰ τὴν σάρκα, οὐκ εἰδότες διαίρειναι τοῦ ἐνὸς προσώπου, οὐδὲ ἀποτείνοντες τοῦ οὐρανοῦ τὸ γένιον, οὐδὲ τοῦ γῆνιου τὸ οὐράνιον· ἀεὶ ἄσπετος γὰρ ἡ διατομή. Μὴ οὖν τοῖς διατέμνουσι πρόβρασιν δίδόντων οἱ δύο λέγοντες φύσεις. οὔτε γὰρ τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ φύσις ἐπὶ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ, ἐπεὶ μὴδὲ ζωοποιεῖν καθ' ἑαυτὸ, μὴδὲ διατέμνεσθαι δυνάμενον ἄντι τοῦ ζωοποιοῦ λόγου, οὔτε ὁ λόγος καθ' ἑαυτὸν εἰς ἰδίαν μερίζεται φύσιν, ἣν ἔχει κατὰ τὸ ἄσπετον, ἐπειδὴ ἐν σαρκὶ ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄσπερος ἐπέδωκε τῷ κόσμῳ, οὔτε τὸ κτιστὸν σῶμα χωρίζεται τῆς ἀκτίστου θεότητος, ἵνα χωρίζῃ τις φύσιν κτιστὴν, οὔτε μὲν ὁ ἄκτιστος λόγος ἐπέδωκε χωρὶς σώματος, ἵνα μερίζῃ τις ἀκτίστου φύσιν. Εἰ δὲ ἐν ἐκείτῳ ἴσται κατὰ τὴν ἑνωσιν, καὶ τὴν σύνθεσιν, καὶ τὴν σύνθεσιν τὴν ἀνθρωποειδῆ, ἐν καὶ τὸ ὄνομα τῷ συνθέντῳ προσεφραμίζεται, ἀπὸ μὲν τῆς θεότητος τὸ ἀπαθές, ἀπὸ δὲ τοῦ σώματος τὸ καθήκον. Καὶ ὡς περ ἀκούοντες τοῦ Παύλου, τὸν Χριστὸν παθῆναι λέγοντες, οὐ μερικῶς ἠκούσαμεν, οὔτε τὴν θεότητα παθῆναι ἐνομήσαμεν, οὔτως καὶ τὸ κτιστὸν καὶ δοῦλον οὔτε μερικῶς λέγεται, οὔτε τὴν θεότητα ποιεῖ κτιστὴν οὔτε δοῦλον. καὶ πάλιν τὸ ἀκτιστὸν οὔτε τὴν σάρκα ἀκτιστὸν ποιεῖ, οὔτε μερικῶς ἐπὶ τῆς θεότητος μόνως λέγεται.

ε. Ταῦτα δὲ οὕτως φρονούντες μετέωσαν ἐν ἡσυχίᾳ, τὰς περιττὰς ζητήσεις ἐκκλιόντες, καὶ ῥημάτων ἕνεκα μὴ διαίρωνται τὰ δόγματα. Συμπαρόνται οὖν, καὶ συμφώνως ἀμολόγηται τὸ σῶμα ἐκ τῆς παρθένου, ἢ θεότης ἐξ οὐρανοῦ, τὸ σῶμα πτελισταὶ ἐν κοιλίᾳ, ἢ θεότης ἀκτιστῆς, αἰώνιος, ἵνα ἐνωθῆναι τοῦ λόγου τῷ σώματι ἀδιαίρετος μείνη ἡ θεότης. linarianam locutionem, quam patrum esse existimabat, et idcirco respuere non audebat, ad catholicam et orthodoxam intelligentiam novit apprimere revocare. Quae autem ipsi unam naturam Dei Verbi incarnatam praedicantibus objecta sint, quaeque ille responderit, vide in epistola ejus 2, ad Successum. Ipse etiam Basilii Seleuciaepiscopus loco citato Eutychii dixit: *Si non duas naturas post adunationem dixeris, commixtionem et confusionem dicis.* Moxque Florentius patricius tota synodo probante exclamavit: *Qui non dixit ex duabus naturis et duas naturas, non credit recte.*

(1) Supple quod Christus est. Hujusmodi autem locutio, quae apud Hilarium aliosque veteres ad explicandam personae unitatem adhibita, omnino orthodoxa est, apud Apollinarium ad inducendam naturarum confusionem usurpata, haeretica evadit. Quae circa ut ab hac longius recedat Ferrandus diaconus epist. ad Severum, n. 8, totus et totum diligenter distinguit, et postquam quaesivit, quid est totum Christus, responditque: *Verbum Dei, anima rationalis et citra: mox inferit, Totus ergo Christus ubique est secundum Verbum; sed non totum ubique est, quia non est ubique anima rationalis et caro cum quibus est totum, eamque distinctionem Theologi, ut observavimus, postea secuti sunt.*

(2) Ex doctrina Apollinarii sequitur ut is etiam deitatem patibilem dicere debeat. Nam si ipsius sententia Verbum seu deitas caro, ac vicissim caro Verbum seu deitas incarnatione evadit, deitatem per incarnationem fieri patibilem fateatur

Εἰ δὲ τῆ γραφῆ σύμφωνος, καὶ τὸ θλον θεολογῶν, καὶ τὸ θλον ἀνθρωπολογῶν, ἐκώμαθα καὶ ἡμῖς τοῖς θείοις ῥήμασι, καὶ μὴ μερίζωμεν τὰ ἀμέριστα, μῖτε τὴν θεότητα διακρούοντες τοῦ σώματος, ὡς δι' εὐρημίας, ὅταν τὸ σῶμα πεπλασμένον ἐκ ποίλας λήγηται, μῖτε τὸ σῶμα μερίζοντες τῆς θεότητος, ὡς δι' ὁμολογιατικῆς παρουσίας, ὅταν ἡ θεότης ἀκτιστος δοξάζεται.

ζ. Πῶς οὖν οὐ λυπηρὸν τοὺς ταῦτα καλῶς εὐτως ὁμολογούντας, ἢ φρονούντας, καθὼς καὶ παρέλαβον, διατάζειν πρὸς ἀλλήλους διὰ ῥήματα; ὅταν οἱ μὲν τῆ τοῦ σώματος ὀνόματι χρώσται ἐπὶ τοῦ λόγου, καθάπερ ὁ Ἰωάννης σάρκα λέγων γεννηθῆσαι τὸν θῆλον· οἱ δὲ τὸ τῆς θεότητος ὄνομα λαμβάνουσιν ἐπὶ τοῦ θῆλου θούλου, ὡς περὶ ὁ Παῦλος· λέγει δὲ, ὁ ἔσχατος Ἄδάμ εἰς πνεῦμα ζωοποιῶν· Προσκυνεῖν ὁμολογεῖ Χριστὸς κατὰ τὴν σάρκα τὸν πάτερα λέγων, ἡμῖς προσκυνούμεν θ εἰδομεν· καὶ οὐ χωρίζεται ἡ θεότης. προσκυνεῖται κατὰ τὴν θεότητα, καὶ οὐ χωρίζεται τὸ σῶμα τῆ τῆς θεότητος προσκυνεῖται. οὔτε ἀριστῶμεν τὸ σῶμα (οὐδὲ γὰρ δυνατὸν) ὅτε προσκυνούμεν τοῦ σώματος τοῦ κεκοιμητοῦ, καὶ οὐ χωρίζεται ἡ θεότης, ἦνται γὰρ. ἔδει γὰρ νικηθῆναι τὸν θάνατον ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καὶ νικῆσαι.

ξ. Παρανεῖτε δὲ τοῖς μάτην περὶ ταῦτα διαπερριμένοις, καὶ φυλακίσθετε ἢ κατὰ τὸ δόγμα ὁμολογία, μὴ διακρούμεθα διὰ τὰ ῥήματα. Τὸ μὲν γὰρ τοῖς δόγμασι διακρούοντες, τοῖς ῥήμασι προσκοιεῖσθαι συμφωνεῖν ἀσθεῖς, τὸ δὲ τοῖς δόγμασι συμφωνούντας τοῖς ῥήμασι διακρούεσθαι μάταιον καὶ μαρῶν. Τοῦτο δὲ συμφωνούμενον ἔχοντες, ὅτι θεὸς ἑσαρκος ὁ Χριστὸς, καὶ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁ αὐτὸς τῆ μαρρῆ δοῦλος καὶ τῆ δυναμεί θεός, μενύσσαν ἐν ὁμοιοῖα, καὶ μὴ μάτην διαπερριθῶσαν, μηδὲ εἰς τὴν τῶν αἰρετικῶν λογομαχίαν ἐκπιπτεύσαν, ἀλλὰ τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἀσπλότητα μᾶλλον ζηλωσάτωσαν. ἔβρωσο.

ne ob verba dissideamus. Doctrina enim discrepare (5), et verbis concordiam simulare impium est; eos autem, qui doctrina concordant, propter voces dissidere, vanum et fatuum. Hoc porro concorditer tenentes, nempe Deum incarnatum Christum, et e caelo et e terra, eundem esse forma servum, ac virtute Deum, maneant in concordia, et frustra ne dissideant, neque sed Ecclesiae simplicitatem potius æmulentur. Vale.

necessè est. Nempè si Verbo ac deitati congruit nomen ac natura carnis, ei etiam carnis proprietates congruere debet. Neque vero simpliciter aut deitatem patibilem aut carnem increatam negat, sed hoc eis negat simul et tribuit: negat quidem seorsim spectatis, tribuit vero conjunctim consideratis. Ubi enim ait: *Increatum neque carnem increatam facit, neque divisim de deitate sola dicitur, cur increatum de sola deitate dici non permittit, nisi quia etiam de carne unita dici velit?* Quam hic vani sunt conatus haeresiarchæ, qui cum labyrintho erroris extricare se non possit, nisi ad rectæ fidei iter, a quo discessit, pedem referat, nunc illud carpit, moxque relinquit homo subsultorius. Fides vero naturas in Christo non dividit, sed in una Dei Verbi persona unitas distinguit, adeo ut alia sit Verbi et alia carnis natura, et aliæ Verbi aliæque carnis proprietates. Ita Deum Verbum passum in carne profitentes, deitatem ejus impatibilem prædicamus, et Christum ratione deitatis sic sentimus increatum, et eundem ratione carnis creatum credamus. Non enim e naturis unitis una sit natura, sed una subsistit persona divina, cui quæ naturis singulis congruunt attribuantur.

(1) Etiam hic supplendum quod Christus est. Porro Scriptura usu illo, quo totum quod Christus est modo Deum, modo filium hominis vocat, non cum Apollinario naturarum confusionem, sed personæ in unitis naturis unitatem nos docet. Velat personæ unitas, ne naturas dividamus; at naturarum veritas, ut eas distinguamus, postulat. Apollinarius autem dum naturarum unionem sine illarum confusione nescit, Christi

deitatem vero de caelo; corpus efformatum in utero, deitatem vero increatam esse æternam, ut unito Verbo corpori, indivisa maneant deitas. Si vero Scripturæ familiare sit et totum (1) vocare Deum, totumque etiam appellare hominem, sequamur et nos divinas voces, neque indivisa dividamus; neque deitatem separantes a corpore, perinde quasi tunc melius loquentes, quando corpus effectum dicatur ex utero; neque corpus dividentes a deitate, quasi confluentes (2) præsentiam, quando deitas increata glorificatur.

VI. Quomodo ergo dolendum non est, eos, qui hæc ita recte sentiuntur aut sentiunt, uti etiam a majoribus traditum acceperunt, invicem propter voces discrepare? quando hi quidem corporis nomine utuntur cum de Verbo loquuntur, sicuti Johannes (Johan. 1, 14) carnem dicens factum fuisse Verbum; illi vero deitatis nomen assumunt cum de toto servo eis sermo est, ut Paulus: *Dico autem, novissimus Adam in spiritum (3) vivificantem (1 Cor. viii, 6).* Secundum carnem Christus se Patrem adorare fatetur, dicens: *Nos adoramus quod scimus (Jo. m. iv, 22)*, et non dividitur deitas. Adoratur secundum deitatem, et non sejungitur corpus cum adoramus deitatem. Neque sejungimus a deitate corpus (non enim fieri potest), quando illud mortem passum adoramus; neque separatur deitas (4), unita enim est, siquidem oportebat vinci mortem a Deo, et victa est.

VII. Monete autem illos, qui frustra in his quæstionibus discordant, et servetur in dogmate consensus, et verbis concordiam simulare impium est; eos autem, qui doctrina concordant, propter voces dissidere, vanum et fatuum. Hoc porro concorditer tenentes, nempe Deum incarnatum Christum, et e caelo et e terra, eundem esse forma servum, ac virtute Deum, maneant in concordia, et frustra ne dissideant, neque in verborum pugnam hæreticis familiarem incidant (6)

carnem natura sua neque Deum neque ejus substantiæ, ejus Deus est, esse sic fatetur, ut eam post unionem et consubstantialiæ Deo et Deum asserere non dubitet. Quod quidem in altera ad eundem Dionysium epistola apud Leontium, cont. fraud. Apoll. pag. 487, b, sic explicat: *Semper scripsimus, neque carnem Salvatoris e caelo esse, neque carnem ejusdem substantiæ esse cum Deo, quatenus est caro et non Deus, Deus autem (est) quatenus unita est divinitati in unam personam.* Hinc Polenius, Timotheus alique Apollinarii discipuli docuerunt, quod oportet confiteri idem unionem carnem, quod Verbum Dei, et de ea tamquam de Verbo loqui, et tamquam Verbum Deo consubstantiali credi; quam doctrinam Timotheus alius Apollinarii discipulus apud Leontium loco laudato, pag. 488, f, vehementer improbat.

(2) Hoc est, meram Verbi præsentiam qualis est in Prophetis.

(3) Nomine Spiritus intelligere solent veteres immensam incorporeamque Dei naturam; adeoque non temere Apollinarius Dei nomen novissimo Adæ attribui hinc probat. Illud autem Christo inditum a Paulo est, non quia Christi natura una, sed quia una persona.

(4) Non quia ex deitate et corpore una factus sit natura, sed quia duæ illæ naturæ in una Verbi persona unitæ sint.

(5) In Parallelis Rufinocaldinis, tit. 76, ubi ista postrema verba velut ex epistola Julii papæ urbis Romæ ad Dionysium inferuntur, græce legere est διαφωνούντας, non διαφέροντας.

(6) Sequentium loco in mox dictis Parallelis hic adjungitur, μενύσσαν ἐν ἰσυχίᾳ τὰς περιττὰς ζητήσεις

EPISTOLÆ EJUSDEM

AD MEDIAM PARTEM NUM. 5 VETUS INTERPRETATIO EX SYNODICI CAPIT. 226 DESCRIPTA.

Exemplar (1) Julii episcopi urbis Romæ, ut asserunt Eutycheis, scripta ad Dionysium episcopum, cujus sensu ductus ipse Eutyches decidit in errorem.

I. Miror audiens quosdam contententes quidem in carne Dominum nostrum, incurrentes vero divisionem male a Paulianistis introductam. Illi (2) enim Paulum Samosatenum sequentes, alium quidem intelligunt eum qui ex cœlo descendit, Deum contententes; alium vero terrenum hominem esse dicunt; et illum quidem infabricabilem (alium fabricatum; hunc æternum, alium hesternum), hunc dominum, alium servum: impium (*leg. impii*), seu venerentur eum quem servum appellant et fabricatum, seu non colant eum qui nos sanguine suo redemit. Hi vero, qui Deum descendisse de cœlo contententur, et carnem factam (*leg. factum*) ex virgine, et unum esse cum carne, frustra conturbantur (conturbant), excedentes in verba impietatis illorum.

II. Dicunt enim et ipsi, sicut odio, duas naturas. Ad quod et Joannes evidenter probat (unum) Dominum nostrum, cum dicat, *Verbum caro factum est* (*Joan.*, I, 14), et Paulus apostolus, cum dicat, *Unus Dominus Jesus Christus per quem omnia* (*I Cor.*, VIII, 6). Si enim natus ex sancta virgine Jesus nominatur, et ipse est per quem universa facta sunt; una scilicet natura facta est (*dele facta*), quoniam et una persona, non in duo divisa (unam personam habens in duo non dividitur); cum nec propria natura corporis est, et propria natura deitas sit secundum carnem. Sed sicut homo una natura est, ita et is qui ad similitudinem hominis factus est Christus. Quod si non agnoscunt id quod per adunationem unum est, possunt et unum in plura partiri, et plurimas dicere naturas: quoniam multiplex corpus, quod ex ossibus, nervis et venis, carne et cute, unguibus et capillis, sanguine et spiritu constet; quæ omnia diversa quidem inter se sunt, una tamen est hominis natura (*Baluz. est eorum natura*). Unde et deitatis natura cum corpore unum est: et nec in duas naturas dividitur. Nec enim poterat totum filius hominis appellari qui descendisset e cœlis, et rursus Filius Dei qui natus ex femina est, si duarum naturarum caperet divisionem; sed id quidem, quod descendisset e cœlis, vocaretur Filius Dei, non Filius hominis; et quod natum esset ex muliere, vocaretur filius hominis, non Filius Dei. Et hoc Paulianæ divisionis est.

III. Nos autem divinæ Scripturæ docent tamquam de uno Domino nostro sentire, et cum descendisset e

cœlis, et cum in terra natus est. Qui igitur sic sentiunt, non excedunt ab inconsona contraria sentiuntibus, ut cum mente divinis præceptis consentiant, sermonibus discrepent. Necessè est enim eos, cum duas naturas intelligant (*ut dicant*), alteram colere, alteram non adorare; et in divinam quidem baptizari, in humanam vero non baptizari. Si autem in mortem baptizamur Domini, unam profitemur naturam et impassibilis deitatis, et passionabilis carnis; ut per hoc sit baptismum nostrum et in Deum et in mortem Domini perceptum.

IV. Nec enim veremur calumniatores, qui dividunt in duas personas Dominum. Nec, cum nos unitatem evangelicam atque apostolicam prædicemus, lacerent nos tanquam dicentes carnem esse cœlestem, cum o contra divinas scripturas legamus dicentes Filium esse non ex cœlo. Nec enim, cum dicimus Filium Dei creatum ex muliere, possumus reprehendi tamquam Verbum ex terra dicentes, et non ex cœlo. Dicimus enim utrumque, et ex cœlo totum propter deitatem, et ex muliere totum propter carnem, ignorantes divisionem unius personæ.

IN EPISTOLAM AD DIONYSIUM ALEXANDRINUM SUB JULII I NOMINE EDITAM,

DISQUISITIO MURATORI AD ERUDITISSIMUM ET CLARISSIMUM VIRUM ANTONIUM MARIAM SALVINIUM,

Græcæ linguæ in Florentino Gymnasio professorem.

SYNOPSIS DISQUISITIONIS.

Gennadius, et Centuriones epistolam hanc Julio I. Rom. pontifici perperam adscribunt. Fecundus Hermitianensis eandem ipsi rectius abjudicat. Quod et facit cum Evagrio Leontius Byzantinus. Nihil in illa, quod Julium deceat. Apollinaris hæreticus illius auctor creditus, cujus sunt et aliæ quædam Julio affectæ. Corpori Christi animam, sive mentem humanam negavit is, quod et facit hujus epistolæ auctor. Multa in Apollinari a S. Gregorio Nysseno damnata, quæ hic itidem traduntur. Hypatius, Anastasius, Enlogius, Ephræmius, et alii S. Julium ab ista calumnia liberant. Quis fuerit Dionysius, ad quem data fugitur hæc epistola.

Non te fugit, Salvini doctissime, quantum mihi alias gratulatus fueris, quod ab æmœnioribus artibus ad graviores rursus me receperim, et præcipue ad sacram eruditionem, cujus studium ut juvenitudo nulli alii concedit, ita reliquis utilitate antecedere satis constat. Gratissimum autem accidit mihi, te habere hujusmodi consilii mei non solum hortatorem sollicitum, sed etiam laudatorem benevolam. Nam etsi tu hominibus, qui te intime non noscunt, videri interdum possis in unis mitioribus litteris vim, et curam omnem ingenii tui constrinxisse; illud tamen mihi est exploratum, te ita omnigenæ eruditionis copia valere, ut inaximi ponderis, summæque auctoritatis apud me semper futura sint cum præconia, tum hortamenta a te profecta. Atque istud meum de te judicium non solius famæ consensu, sed ipsa experientia mea sæpe numero confirmatum fuit. Quoties

ἐκαλίνοτες, καὶ ῥήματος ἕνεκα μὴ διατρούμεν: quæ verba ex initio numeri 5 huc translata sunt; adeoque hoc exemplo esse potest, hujusmodi excerpta non omni semper fide expressa esse. In aliis nonnulla videre est suppressa vel mutilata, in hoc verba suo loco mota.

(1) Legendum videtur: *Exemplar epistolæ Julii... scriptæ ad Dionysium.*

(2) Ad imitationem prisci hujus interpretis malleus in superiore interpretatione e regione græci textus posita, *Illi enim, Paulo Samosateno addicti, alium aiunt qui e cœlo est, etc.*, ita ut rō illi ad antecedentem vocem nonnullas referatur.

enim te in variis difficultatibus consului, quæ se mihi offerrebant in amplissimo eruditionis stadio, talem toties in te rerum copiam, et græcæ linguæ, totiusque antiquitatis peritiam inveni, qualem pauci assequantur, et in paucis demirari solemus. Illud solum (et pæce tua dixerim) salis probare non potui, quod nimirum forme tibi uni scire, tibi que in sipario canere contentus, non iis, quibus certissime poteras, rempublicam litterariam affectisti beneficiis. Sed tu maluisti modestiæ tuæ, ac eruditionis conscientia frui, quam studiorum tuorum fructus his difficillimis evulgare temporibus, quibus quum in fastidiosos, aut maledicos lectores facile impingatur, vix aliis, vix sibi placeat scriptor, honestæ quietis, non turbidæ gloriæ cupidus. Quo in consilio si te sequerer, potiore id etiam, quam tu, ratione facerem, et ingenii mei fortunæ, viribusque longe minoribus prudentius consulere. Verum mihi jam placuit audacius procedere, tuisque potius auscultare adhortationibus, quam exemplo tuo. Quamobrem quam hæc edere in animum induxerim, quibus pro tua humanitate, et doctrina non unum contulisti beneficium, nihil antiquius habui, quam aliquem deligere locum, ubi testarer et me gratum, et te omni commendatione dignissimum. Tuo igitur nomini inscriptam volo disquisitionem istam, qua mihi propositum est, Julii I Romani pontificis famam ab hæreticorum calumniis vindicare. Et hoc quidem in præsentia facile possumus, quando nobis monumentum illud oblatum est, per quod olim Ecclesiæ catholicæ, tanti præsulis eminentio nomine, se facturos esse sicum speraverant Eutychniani. Quid enim veritatem clarius ostendat, quam ipsam prodere mendacii officinam, ipsumque omnium oculis signum obijcere? Certe hæc illa est epistola, quæ dabiam S. Julii fidem apud veteres aliquot fecit, quæque posterioribus etiam sæculis negotium facessere visa est, incertis nempe in eam, quippe ignotam, prolatis sententiis. Rem igitur cum gratam eruditis, tum S. Pontificis memoriæ utilem præstabimus, si edito famosissimo hoc sæu per nos fiet, ut de illius falsitate, et de hæreticorum fraude, omnibus judicare in posterum liceat.

Inter antiquos scriptores qui primus de hac epistola mentionem fecerit, Gennadius est in lib. de Scriptor. Eccles. cap. 2, ita scribens: *Julius urbis Romæ episcopus scripsit ad Dionysium quemdam de incarnatione Domini epistolam unam, quæ illo quidem tempore utilis visa est adversus eos, qui ita duas per incarnationem asserebant in Christo personas, sicut et naturas. Nunc autem perniciose probatur; sumentum enim est Eutychnæ, et Timotheanæ impietatis. Gennadii verba libenter adoptarunt, ac retulerunt centuriatores Magdeburgenses Cent. iv. cap. 10. Quibus hæc alia e vestigio adtexunt: Adduxisse ex eadem epistola testimonium de persona Christi videtur Cyrillus Alexandrinus in Apologetico suo hoc modo. Tum hæc ipsa epistolæ verba proferunt: Prædicatur ad completionem fidei, et incarnatus ex Virgine Maria Dei Filius, qui et habitavit in hominibus, non in nomine (in homine scribendum erat) energiam operans. Hoc enim*

in prophetis est, et in epistolis: perfectus Deus in carne, et homo perfectus in spiritu, non duo filii; unus quidem germanus filius, qui suscepit hominem: alter vero mortalis homo assumptus est a Deo; sed unus unigenitus in caelo, unigenitus super terram. Tandem centuriatores ita sermonem concludunt: Citat idem testimonium ex Epistola ejus ad Prodocimum Synodus Chalcedonensis contra Eutychem.

At neque centuriatores, neque Gennadius quidquam protulerunt, quod accuratam rei cognitionem sapiat. Et primo animadvertere juvat, epistolam hæc Gennadio homini latino re minime fuisse perspectam, sed solum de nomine cognitam. Quippe manifesta illius hallucinatio est affirmare, ipsam olim visam fuisse *entilem adversus eos, qui ita duas asserebant in Christo personas, sicut et duas naturas*. Nullum concilium; nulli Ecclesiæ catholicæ Patres, hujus epistolæ testimonio adversus Nestorianos usi unquam fuerant, neque porro postea sunt usi. Inde autem fluxit Gennadii error, quod Act. 1. concilii Ephesini citatus fuerit contra Nestorium locus ille ex epistola Julii I papæ, quem centuriatores nuper adferebant. Nimirum censuit Gennadius, et post ipsum censuere centuriatores quoque, unam eandemque fuisse Julii epistolam, quæ ad Dionysium data ferebatur, cum illa quæ in eodem Ephesino concilio citatur. Verum diversæ plane sunt epistolæ. Quæ ad Dionysium, uti fertur, conscripta fuit, nunc à nobis editur, ibique nihil eorum legitur, quibus Ephesina synodus est usa. Altera πρὸς Δόκιμον, seu Δόκιμον, hoc est, ad Docium, seu Docimum, quem etiam Prodocimum alii appellant, jamdudum intercedit, eademque ab Ephesinis Patribus laudata est. Confudit ergo utramque epistolam Gennadius; utilem olim fuisse ratus conscriptam ad Dionysium, quod ipsam arbitraretur ab Ephesino concilio in veræ fidei confirmationem adhibitam.

Facundus episcopus Hermianensis altero post Gennadium sæculo vivens, hoc est, Justiniani temporibus, nonnulla habet lib. 1, cap. 5, quæ conjecturam nostram firmant, erroremque Gennadii manifestius aperiant. Scribit adversus Eutychnianos, eorumque sobolem acephalos, unam in Christo naturam statuentes. Ita vero inquit: *Quid autem illos contra hæc evidentissima Patrum testimonia juvare poterit, quod in assertionem vanissimi sui erroris dicunt, Julium Romanum episcopum nescio ubi rescriptisse, quod una sit Christi natura? quum in eadem sancta synodo Ephesina hoc solum ipsius B. Julii contra Nestorium recitatum fuerit ex epistola ad Prodocimum, in qua ait: prædicatur vero ad supplementum fidei et incarnatus ex Maria Virgine etc. Postquam Facundus locum integrum ex act. 1. concilii Ephesini retulit supra a centuriatoribus descriptum, ita pergit dicere: Non aliud, præter hanc ad Prodocimum epistolam, ex dictis B. Julii in illa synodo prolatum est, si qua forsitan alia scripsit, neque ex hac epistola aliquid amplius. Cur igitur non illud potius, quod de una Christi natura isti circumferunt tanquam ab ipso B. Julio scriptum, vel quæque similia, quæ scripsisse autumant alios venerabiles Patres, in sy-*

modo recitata sunt contra Nestorium? Nam ipsa magis ejus dogmati contraria viderentur. Hinc igitur elucet, nullam aliam epistolam Julii I usurpatam adversus hæreticos Nestorianos olim fuisse, quam quæ ad Docium, sive ad Prodocium conscripta fuerat. Quare ex altera ad Dionysium data nihil utilitatis unquam esse catholici, ut Gennadius leviter affirmabat. Videtur autem Facundus græcam epistolæ illius inscriptionem *πρὸς Δόκιον*, ad Docium, pro uno verbo accepisse, tanquam scriptum fuerit *πρὸς Προδόκιον*, ad Prodocium.

Deinde validissimum argumentum e Facundi verbis ducere incipimus, ad dignoscendam falsitatem, atque sigmentum famosæ hujus epistolæ a nobis editæ. Nam si epistola hæc ad Dionysium data jam extabat, quom Nestoriana hæresis tot in Ecclesia turbas excitare cepit, cur ab illa citanda adversus Nestorium abstinuerunt Patres Ephesini? Cur deinde Eutyches, et Dioscorus nunquam pro se ipsam laudarunt, nunquam ejus testimonio suam confirmavere sententiam? Certe Julii Romani pontificis auctoritas maximum attulisset pondus Eutychianæ opinionii. Neque tanti pontificis opus græce vulgatum latitare adeo poterat, ut omnium oculos fugeret, quum satis liqueat, ejus generis monumenta per ecclesias, perque eruditorum manus vix edita consuevisse ferri. Aut ergo post synodus Ephesinam, atque Chalcedonensem, conficta fuit, Julioque supposita epistola illa, ideoque ante synodos illas minime extabat; aut si extabat, nemo hactenus noverat, credideratve, Julium ipsius auctorem fuisse. Propterea hæc merito Facundus addit: *Quid enim jam controversiæ remansisset, quod una esset illius Dei Domini subsistentia, sive persona, si probarentur Patres, quod etiam unam prædicaverint ejus esse naturam? Igitur, ut omnia asseruntur quæstio, si non postea epistola illa (hoc est quæ ad Dionysium scripta circumferrebat) conficta est (fortasse legendum conficta est) aut B. Julii eam non esse, sicut magis credendum synodus judicavit, aut etiam, etsi ejus esse credidit, quod ego non dico, ut aliam magis (hoc est, quæ ad Prodocium seu Docium conscripta fuit) quam ipsam ejusdem sancti Julii contra Nestorium proferret, non ex eo quod incaute dictum est, contrarium errorem judicavit esse vincendum.*

Verum ne hanc quidem ultimam suspicionis umbram admisisset Facundus; imo constanter negasset Julium I ejus epistolæ artificem, si quæ a Græcis scriptoribus hæc in re oculatioribus nos edocti sumus, ipse etiam norisset. Hos igitur audire juvat; eorum autem non testimonio solum, sed etiam rationibus constabit, suppositam Julio ab Hæreticis famosam hanc epistolam fuisse. Evagrius scholasticus, a quo historiam habemus, et Leontius Byzantinus, a quo librum de Sectis, scriptores multis nominibus commendati, ipsoque sæculo Christi sexto, quo Facundus Hermianensis floruit, et ipsi florentes, huc advocandi sunt. Primus ille de Nestorianis hæreticis agens lib. 1, cap. 31, inquit: *Sanctorum Patrum libros sæpe depravarunt, multosque Apollinaris libros*

A Athanasio, Gregorio Thaumaturgo, et Julio, inscriptionibus commutatis attribuerunt, quibus quidem libris plurimos in suum impium errorem induxerunt. Non est mihi ad manus Evagrii historia, sed illam ex Baronii fide produco ipsam citantis ad annum Christi 352, n. 5. Neque tamen non mirari, quei Nestoriani imposturæ hujus dicuntur auctores. Certo certius est, eam, quam nunc proferimus, epistolam Eutychianis ita scetere erroribus, ut Nestorianis oppositam omnino sententiam referat (quod et Gennadius monuit) atque architectum plane sapiat Eutychianum. Qui rogo utraque adversantium hæreticorum coloris uni atque eidem Romano pontifici tribuere, ac supponere potuit contraria hæc perversarum opinionum monstra. Evagrius proinde forte hallucinatus est, sive, ut ratione potiori dicam, Evagrii locus attentius considerandus fuit cardinali Baronio. At infra de hac ipsa re sermo recurret. Interim satis est cognovisse Apollinaris hæretici libros Julio fuisse ab hæreticis per dolum suppositos.

Accedat nunc Leontius Byzantinus, quo nemo luculentius in hujusmodi quæstione versatus est. Actione 8, de Sectis, pag. 526. Eutychianæ hæresis fundamenta convellit. Ejus autem sunt verba hæc e græco translata: *Adferunt (Eutychiani) aliud quoque dictum, velut a B. Julio profectum, quod extat in epistola scripta ad Dionysium Corinthi episcopum, cujus initium est (Miror de quibusdam audiens, etc.). Estque dictum hujusmodi (Necesse est eos, quum duas naturas dicant, unam adorare, alteram non adorare; ac in divinam quidem baptizari, et in humanam non baptizari). Alique plura isthæc epistola continet. En aliquot epistolæ hujus verba, quæ quum in exemplari nunc a nobis edito pariter legantur, Ambrosiani codicis fidem confirmant. Porro videamus, quomodo se ab ista difficultate Leontius expediat. « Sed nos » prosequitur ille « pluribus argumentis convincimus, illam epistolam non esse B. illius Julii, sed Apollinaris. Primum ex eo quod si quis eam subtiliter consideret, nihil Juliano dignum nomine habeat. Quin et septem illæ epistolæ, quas ejus esse dicunt, Apollinaris sunt. Deinde quod in eadem epistola corporis mentione facta, nusquam id mente præditum, vel animatum dixerit. Erat autem in more Patribus illius sæculi, ut sicubi corporis mentionem facerent, id ipsum mente præditum, animatumque dicerent: quod quidem usque adeo verum est, ut reformidantibus eis hoc crimen, ideoque deinceps illas voces, Mente præditum, et Animatum, adjicientibus, nulli posteriorum libri reperiantur, qui hanc veterum appendicem non habeant. Præterea de hoc quoque non B. Julii, sed Apollinaris esse redarguitur, quod Nysenus ille Gregorius in opere contra Apollinarem aperte multa recitet, quæ hæc epistola continentur, eaque ceu prava refutet. Potest et aliunde convinci, quod B. Julii non sit, aiunt enim actis synodi Ephesinæ sub B. Cyrillo insertam: quod quidem aperte mentiuntur. Nam nihil ibi in textu tale reperitur, sed alia quædam inserta est epistola velut a Julio scripta nec*

ipsa Julii, sed Timothei, quemadmodum ex multis A exemplaribus intelligi potest. Enimvero quum nihil nobis illa adversetur, quod eam Julii dicunt, flocci scilicet faciendum. »

Hactenus Leontius accuratissimi profecto critici nomen promeritus, quo auctore discimus, Apollinari epistolam hanc esse reipsa tribuendam. Antequam vero progrediamur, animadvertere opus est, Baronium hæc itidem Leontii documenta produxisse. Relatis autem iis epistolæ verbis: *Necesse est eos, quum duas naturas dicunt, unam adorare, alteram non adorare, etc.*, mirari se ait, cur Gennadius appellare potuerit utilem epistolam hanc, adeo immanes, manifestasque blasphemias complectentem, quibus Nestoriana hæresis confirmaretur. Ita amplissimus annalium parens; sed aliter locuturus, si quod in posterum fas erit, epistolæ ipsius subditivæ textum legere et ipse potuisset. His verbis, quæ nunc quoque in exemplari a nobis vulgato occurrunt, non Nestoriana hæresis confirmatur, sed quidem Eutylichiana; quippe ab epistolæ auctore afferuntur tanquam necessarium, et ut ipse significat, absurdissimum Nestorianæ sententiæ consecrarium. Tantum abest ut ille cum Nestorio sentiat duas in Christo divisas naturas, quarum una adoranda sit, altera vero nequaquam, ut potius utramque simul permisceat, atque confundat, unaque tantum adoratione colendam affirmet, Eutylichianis in hoc omnino concors atque consentiens.

Sequuntur nunc Leontium κατά πῶδα, illiusque rationes, atque argumenta sigillatim percurramus, quibus facile palam fiet, qui verus fuerit epistolæ hujus C faber. Inquit is, non a Julio primo Romano pontifice, sed ab Apollinari hæresiarum illam fuisse conscriptam. His autem rationibus sententiam suam confirmat. Prima est, nihil ibi occurrere Juliano nomine dignum; hoc est, nihil gravitatis, eloquentiæ, sapientiæ, aut puræ veterisque doctrinæ, quod Julium apostolicæ sedis antistitem deceret, in eo monumento contineri. Et revera quum nihil antiquius romanis episcopis, totius Ecclesiæ magistris, fuerit, quam vetustissima Christi dogmata semper tradere, atque tueri; hæc autem reperiantur tot novæ, temporibusque Julii inauditæ doctrinæ semina: quis sæculo Christi quinto, quando Eutychetis causa fervebat, Julium tam facile debuit, potuitque credere perniciosæ illius epistolæ, atque novitatis auctorem? Jam antea reclamassent cum Occidentales, tum Orientales Episcopi, si tale quippiam sæculo Christi quarto Julius tradidisset. Potuit quidem Apollinaris clam desipere, et furtivis litterulis inter suos assecelas quidquid lubebat effutire, atque confingere. Non poterat Romanus episcopus, Ecclesiæ totius caput, sese abcondere, conscripta præsertim epistola ad celebrem Græciæ Episcopum, et palam divulgata. Supersunt adhuc germanæ duæ Julii epistolæ a S. Athanasio descriptæ (nihil enim moror Isidori Mercatoris pseudepistolas) in quibus diversam plane et styli, et doctrinæ, et prudentiæ faciem intueare. Addit anonymus scriptor, a quo collectionem habemus

contra Severianos, § 6, inscriptionem hujus epistolæ consentaneam non fuisse Romanorum pontificum consuetudini. Qua de re iudicium ferre nolis in præsentia non licet, quando inscriptione caret exemplar nunc a nobis editum.

Alterum Leontii argumentum est, non hanc tantummodo epistolam, sed et alias septem Julio fuisse suppositas, quæ tamen Apollinaris revera forent. Ex Eutylichianorum artes, et doli. Quid igitur mirum, si producta in medium ab Eutylichianis epistola ad Dionysium data, fraus ibi quoque nullo negotio deprehensa fuit? Difficile nimis erat, tanto pontifici, qui superiore duntaxat sæculo vivere dõsierat, tot epistolas asstringere, et diu criticis, doctisque imponere hominibus. Tunc argumentum, stylus, causa scribendi, homines, ad quos data fingebantur ex litteræ, quarum nunc nullum extat vestigium, et mille alia, in re, ut ita dicam, recenti statim succurrebant, quæ ipsas falsitatis redarguerent, et Apollinari vero ipsarum parenti restituerent. Una proinde alteram accusabat: omnesque simul fortissimo argumento erant, non Julio, sed Apollinari, tribuendam esse istam quoque ad Dionysium conscriptam.

Tertio rectissime Leontius animadvertit, in tota hac epistola Christi quidem corpus memorari, sed mentem, animamque eidem corpori nusquam tribui. Nihil profecto Apollinari detrabere personam apertus potuit, quam hic affectatus loquendi modus. Constat, ex Apollinaris erroribus præcipuum illum fuisse, quem S. Leo Magnus in decretali 23, catholicorum sententia opposita rejicit. *Non Deum tantum dicimus Christum, etc., nec ita hominem, ut aliquid ei desit, quod ad humanam certum est pertinere naturam, sive animam, sive mentem rationalem, etc.* Hinc S. Augustinus in lib. de Hæres. cap. 55: « Apollinaristas », inquit, « Apollinaris instituit, qui de anima Christi a catholica dissenserant, dicentes, sicut Ariani, Deum Christum carnem sine anima suscepisse. In questione testimonii evangelicis victi, mentem, quæ rationalis est anima hominis, non fuisse in anima Christi, sed pro hac ipsum Verbum in ea fuisse dicunt. » Ita se habebat falsa Apollinaris sententia, quam proinde quum non obscure epistola Julio adscripta referat, ac inspiret, intelligere continuo possumus, eam Apollinari esse D tribuendam. Certe ibi nusquam legas de Christo homine aliud prædicari, quam σῶμα, aut σάρκα, hoc est, corpus, aut carnem, animæ autem, sive mentis humanæ a Verbo susceptæ nulla mentio. Quamobrem Christi corpus, si recte hæc perpendas, obtruditur nobis tanquam ἄψυχον, καὶ ἀναισθητον, καὶ ἀνόητον, id est, in animum, et sensus, ac mentis expers: quod commentum in Apollinari damnavit an. Ch. 362 Alexandrina synodus ab Athanasio, aliisque catholicis episcopis celebrata.

Vide vero, quam sine tergiversatione eadem hæc abominanda sententia ab istius epistolæ auctore insinuetur. Οὕτε γάρ, inquit, τὸ σῶμα καθ' ἑαυτὸ φύσις ἐστὶ τοῦ ἐνὸς Χριστοῦ, ἐπεὶ μηδὲ ζωοποιόν καθ' ἑαυτὸ,

μαδί διατίμησθαι διυλίζωνται ἅπαν τοῦ ζωοποιοῦ λόγου. **Hoc est** : *Non enim corpus secundum se ipsum natura est in uno Christo, quia non est vivificum per semetipsum, neque disseca:ri potest, atque sejungi a vivifico Verbo.* En corpus Christi per se minime vivificum, id est vita, ac anima, vitæque actionibus per se carens. At undenam (petere quis poterit ab Apollinari) vitam, ejusque munia Servator habuit, quatenus homo? A vivifico Verbo, respondebat hæreticus, id habuit Christi caro; quippe quod humanæ animæ mentisque vices in Christo suppleret, atque impleret divinitas ipsa. Concinnat ista cum iis, quæ laudatus Leo Magnus de Apollinari eodem scribit homil. IV de Nativ. « Apollinaris, » inquit ille, « fidei soliditate privatus, Filium Dei ita veram humanæ carnis credidit suscepisse naturam, ut in illa carne diceret **B** animam non fuisse, quia vicem ejus expleverit ipsa divinitas. »

Quæ quum ita sint, et impiam hanc, atque ab Evangelica veritate absonam opinionem soli Ariani, Apollinaristæ, atque Eutychiani venditarint: quis dubitare amplius possit, quin epistolæ a nobis editæ auctor fuerit Apollinaris, aut alius quisquam de græce illius? Quandonam catholici Patres, ac præcipue Romana: sedis antistites in ea fuere sententia? Imo quis eam abominatus non fuit? quis non oppugnavit, non crescentem dicam, sed vix natam, atque auditam? Nemo autem est, qui Julium I, pontificem maximum vel suspicatus fuerit consensisse unquam cum Arianis, aut cum æquali eorum temporum Apollinari. Ariatorum potius ipse Julius perpetuus fuit malleus, ac hostis, adeo ut mirari possis Eutychianorum impudentiam, atque imprudentiam, virum hunc deligentium, cui affligerent adulterinam hujusmodi epistolam, illius ingenio, doctrinæ, et moribus tam conformem, quam Æthiopi candor. Fieri igitur non potest, ut Julius toties de Christo homine loqueretur, ejusque carnem, seu corpus nominaret, quin et ipsum mente præditum, ac animalum, sive ἔνουν, καὶ ἐμψυχώμενον diceret, aut aliquid saltem apponeret, quo doceremur, non ex sola nuda carne constare humanam Christi naturam: quod tamen hujus epistolæ auctor satis aperte affirmare contra catholicam veritatem non erubescit.

Quarto, inquit Leontius, hinc etiam dignosci potest, non Julio, sed Apollinari hæretico, tribuendam esse epistolam istam. quod Gregorius Nyssenus in opere contra Apollinarem recitet multa, eaque ceu prava refulet, quæ hac eadem epistola continentur. Forte fortuna eximium istud Nysseni opus, diu deperditum, diuque ab eruditis desideratum, ante paucos annos e Vaticano codice descriptum evulgavit C. V. Laurentius Alexander Zacagnius Vaticanæ bibliothecæ præfectus, cujus beneficio cuiusque in posterum conferre licebit cum Apollinaris fragmentis a Nysseno refutatis epistolam istam. Nos interim id experiamur quam brevissime. De Apollinari hæc habet Nyssenus § 55. Ἡμᾶς, φησὶ, δύο πρόσωπα ἴσμεν τῶν Θεῶν, καὶ τὸν παρὰ τοῦ Θεοῦ προσλη-

φθέντα ἄνθρωπον. αὐτὸν δέ, φησὶ, μὴ οὕτως ἔχειν, ἀλλὰ φάσκει τὸν σαρκωθέντα, καὶ ὄντα οὐχ ἕτερον παρὰ τὸν ἀσώματον, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέρας ἐν σαρκὶ ζωῆς. Quæ ita vertit laudatus Zacagnius: *Duas personas Deum, et a Deo susceptum hominem, nos (id est catholicos) dicere ille asserit, se vero haud ita prorsus sentire; quin imo dicere incarnatum fuisse Christum, eumque non esse ab incorporeo diversum, sed unum eundemque ad similitudinem nostræ, quam in carne vivimus, rite.* Illis utique paria, imo eadem habet epistolæ nuper a nobis vulgata: auctor, quorum concentum unum eundemque Apollinarem utrobique indicat. Inquit iste se minime vereri τοὺς συκοφάντας τοὺς διαρπύοντας εἰς δύο πρόσωπα τὸν Κύριον, id est, *Calumniatores in duas personas Christum Dominum partientes*: quo nomine catholicos et heic significari vides. Nempe censebat bonus Apollinaris, ideo catholicos duas in Christo ponere personas, quod duas ponerent non confusas in ipso naturas. Falsum id profecto; nam duas quidem in uno Christo naturas agnoscerebat Ecclesia catholica, sed unam tantum personam. Hæreticus contra tam longe a catholicorum semita exorbitabat, ut non tantummodo personam unam, sed unam etiam naturam in Christo Domino nostro fateretur: quod ante ipsum nemo theologorum recte sapientium dixerat.

In verbis supra ex Nysseno descriptis legitur falsa hæc Apollinaris sententia, ubi *corporeum* Christi ab *incorporeo* non distinguitur. Sed apertius eadem traditur a Nysseno § 13, quam de Apollinari dicit:

C μίαν ἵποίησαι τοῦ Θεοῦ τε καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὴν φύσιν, hoc est, *Unam Dei et hominis naturam constituit.* Eulogius quoque Alexandrinus patriarcha apud Phlotionem cod. 230, hæc Apollinaris verba refert ex libro de Incarnatione, ubi hæreticus ita exclamavit: Ὁ κατὰ κτίσεις, καὶ μίξιν θεοπέσια! Θεός, καὶ σὰρξ μίαν ἀπετέλεσαν φύσιν. Id est, *O novam creaturam, et divinam mixtionem! Deus, et caro unam effecere naturam.* Apollinaris ergo jam sibi fluxerat, adeo humanam naturam cum divina in Christo fuisse permixtam, atque confusam, ut nullum amplius inter eas discrimen intercederet, quasi e duabus naturis simul permixtis una tertia consurgeret. Hæc eadem sententia fuit Auctori epistolæ nunc editæ. Apertissime is *duas naturas*, sive δύο φύσεις, in Christo negat, speciosa illa ratione ductus, quod unus *Dominus Jesus Christus*, per quem omnia, ab apostolo dicitur. Pergit autem ita argumentari tenebrius ille: Εἰ γοῦν εἰς ὃ ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου τεχθῆναι ἠνώμασται, καὶ αὐτὸς ἐστὶ, δὲ οὐ τὰ πάντα γέγονε, μία φύσις ἐστὶν, ἐπειδὴ πρόσωπον ἐν ἔχων εἰς δύο οὐ διαίρεται. Id est, *si unus igitur e sancta Virgine natus appellatur, idemque ipse est, per quem facta sunt omnia, una natura est; etenim personam unam habens in duo non dividitur.* Habes heic non solum in Christo personam unam, quod orthodoxi quoque dicebant, sed unam etiam naturam, quæ falsa opinio Apollinari Eutychianorum, ut ita dicam, parenti maxime placuit, quamquam nova, et veterum auctoritate prorsus destituta.

Ex Antirrhethici verbis supra descriptis didicimus etiam, Apollinarem dixisse, unum eundemque esse Christum *ad similitudinem nostræ, quam in carne vivimus, vitæ*. Idem porro palam edicit epistolæ nostræ auctor. Ὁμοιωματι ἀνθρώπων γενόμενος Χριστός. *Quemadmodum homo una est natura, ita et in similitudinem hominum factus Christus*. Diffiteri non possum, quin et quidam e SS. Patribus hujusmodi exemplo fuerint usi, ut unam in Christo personam ex unitione duarum naturarum manantem ostenderent. Vide Rusticum diaconum in bibliotheca Patrum, Leontium, Theorianum, et alios. Vide et Symbolum S. Athanasio attributum. At nemo ex iis illuc etiam deferri so passus est, ut ex animæ et corporis in uno homine conjunctione probaret, unam quoque exurgere, et resultare in Christo naturam. Primus Apollinaris hujusmodi similitudine abuti cœpit; ideoque et istud opportune cadit, quo epistolam hanc ipsi, et non Julio I, doctrinæ orthodoxæ propugnatori, adscribendam esse intelligamus. Proinde videas, Nyssenium in Antirrhethico adversus exemplum hoc ex humana natura desumptum, quo Apollinaris suam confirmabat sententiam, pugnare variis argumentis. Quod tamen absurdiorum constituebat Apollinaris opinionem, illud erat, nimirum ex carne tantum humanam, et ex Deo, qui loco mentis, aut animæ esset, Christum coaluisse, uti ex anima, et corpore natura hominis coalescit. At quomodo, aiebat Nyssenus, *in similitudinem hominis* Christus factus est, qui aliud quid ab homine diversum est, et a nostra prorsus natura discrepat? Nam si ex anima, et corpore homo constat; et anima in homine, quem ipse conflavit, non reperitur: quomodo in Christo illud simile homini esse poterit, quod a nostra natura alienum est? Neque vero alium suæ commentationi titulum Apollinaris indiderat, ἀπόδειξις περὶ τῆς θείας σαρκώσεως τῆς καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρώπου. Hoc est, *demonstratio divinæ Incarnationis ad similitudinem hominis*. Quæ profecto quum satis aperte congruunt cum iis, quæ ab auctore epistolæ enarrantur, unum etiam eundemque Apollinarem utrobique produnt.

Progrediamur. Alterum Apollinaris commentum refellit Nyssenus in opere laudato. Censebat insanus hæresiarcha, non in plenitudine temporum humanam carnem a Verbo Dei fuisse assumptam, sed ante sæcula id factum; quare hominem, qui apparuit in tempore, antea præexistisse, quam manifestaretur, scriptabat. Vide § 45, Antirrhethici, et Nazianzenum in orat. 46, quæ est contra Apollinarem. Consequens proinde erat, ut et diceret, Christum, quatenus etiam est hominis Filius, e cælo descendisse. Atque ita sane, teste Nysseno, Apollinaris palam sentiebat, uti videre est § 6. Qua opinione constituta, hoc illo deinde inferebat: *si δὲ καὶ ἐξ οὐρανοῦ υἱὸς ἀνθρώπου, καὶ ἐκ γυναικὸς υἱὸς Θεοῦ, πῶς οὐχ ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ ἄνθρωπος;* id est, *Si autem et e cælo Filius hominis, et ex muliere Filius Dei, quomodo non idem Deus, et homo censetur?* Non aliter sentire videtur epistolæ ad Dio-

nysium data: scriptor. Primo enim ait: si duarum naturarum divisio in Christo admitteretur, nefas esset, unum totum vocare *Filius hominis, qui de cælo descendit, et Filius Dei, qui de muliere natus est*. Οὕτως γὰρ οἶον τι ἦν τὸ θεὸν υἱὸν ἀνθρώπου καλεῖσθαι καταβῆκατα ἐξ οὐρανοῦ, καὶ υἱὸν Θεοῦ γεννηθῆναι ἐκ γυναικὸς. Tum heic, tum illic Christus, quatenus hominis Filius, e cælo esse dicitur, uti etiam, quatenus Filius Dei, e muliere dicitur esse. Pergit epistolæ auctor effutire, ideo duarum naturarum divisionem in Christo repugnare, quia quod descendit de cælo, vocaretur Filius Dei, et non Filius hominis; quod autem natum est de muliere, vocaretur Filius hominis, et non Filius Dei: quæ sententia, si huic inepto sophistæ crederemus, hæresi Pauli Samosatæni consentanea foret.

Hinc ait subinde: Ἡμᾶς δὲ αἱ θείαι γραφαὶ διδάσκουσιν, ὡς περὶ ἐνὸς τοῦ Κυρίου φρονεῖν κατὰ τὴν ἐξ οὐρανοῦ κατεβῆκατα, καὶ τὴν ἐκ γυναικὸς ἐπὶ γῆς γεννηθῆναι. Hoc est: *Nos vero divinæ Scripturæ docent, et quum ejus e cælo descensum, et quum ex muliere in terra natiuitatem audimus, omnia de uno Domino esse intelligenda*. Infra vero alia in hanc rem addit, inquiens, se nihil morari calumniatores in duas personas Christum partientes (id est catholicos, quibus ille hujusmodi sententiam affingebat, uti supra vidimus) quod sibi maledicerent tanquam affirmanti τὴν σάρκα ἐξ οὐρανοῦ, *carnem de cælo*: quam dicendi formam a se una amolitur, neque rejicit personatus iste hæresiarcha. Tum pergit scribere: *Dicimus enim utrumque, et de cælo totum per Deitatem, et de muliere totum per carnem, nescientes divisionem unius ejusdemque personæ, neque dissecantes a cælesti terrenum, aut a terreno cæleste; impii quippe dissecio hæc foret*.

Quæ quidem luce non indigent majori. Sed infra occurrunt alia, quibus opinio constituta prorsus turbatur; inquit enim epistolæ auctor: Συμπεριφέρονται οὖν, καὶ συμφώνως ὁμολογήσεται τὸ σῶμα ἐκ τῆς παρθένου, ἢ θεότης ἐξ οὐρανοῦ: τὸ σῶμα πίπλασται ἐν κοιλίᾳ. ἢ θεότης ἀκτιστος αἰώνιος. *Concorditer ergo dicitur, et concorditer in confesso est, corpus esse de Virgine, Deitatem de cælo; corpus efformatum in utero, Deitatem creationis expertem, ac sempiternam*. Quibus verbis fateri auctor iste videtur Christi carnem de virgine sumptam, quum tamen supra significarit ipsam de cælo esse, ac de cælo dici. Primo dicimus, Apollinarem dissona, et repugnantia adferre potuisse: quod cum cæterorum fere omnium a veritate desolentium est, tum præcipue de Apollinari dici posse Nyssenus non uno in loco ostendit. Deinde suspicamur, ipsum hæreticum non ex animo scuisse, neque proprie affirmare voluisse, corpus a Christo de cælo assumptum, antequam Gabriel Virginem divini consilii certiore fecerit; sed ideo solum carnem de cælo dixisse, quia secundum ejus opinionem quidquid de Christo uti Verbo Dei pronuntiat, æque de Christo uti homine pronuntiandum illi videbatur. Certe § 51, Antirrhethici idem Apollinaris de Verbo Dei hæc habet: ὅτι σὰρξ ἐγένετο, τότε αὐτὸν ἐν ἡμῖν ἐσκηνώσθαι. Hoc est: *Tunc factum fuisse*

carnem, quum habitavit in nobis. Quibus verbis indicat, se minime credere, *humanitatem Verbi ad nos e caelo descendisse*, ut ipse Nyssenus animadvertit, quamquam supra aliud palam docuisse, atque scripsisse hæreticus videretur. Eatenus igitur dicebat Apollinaris Christi carnem e caelo esse, quatenus in eam opinionem concesserat, dividendam, atque distinguendam in Christo humanam naturam a divina non esse, ac proinde ita omnia de uno Christo esse prædicanda, ut totus etiam de caelo descendisse recte diceretur. Quare intelligere possumus, ne heic quidem dissentire ab Apollinari auctorem epistolæ nostræ.

Cæterum supra vidimus alium capitalem Apollinaris errorem in eo situm, ut affirmaret, Christum anima, aut mente humana caruisse. Illum propterea Nyssenus redarguit § 35, Antirrhæti. Non aliter sensit personatum epistolæ hujus auctorem, pariter ostendimus. Ergo eundem utrobique scriptorem deprehendimus. Accedit, quod Apollinaris in suorum somniorum præsidium abutiur verbis iis Apostoli I, Cor. xv : *Novissimus Adam in spiritum vivificantem*, ut constat ex § 10 et seq. Antirrhæti. Iisdem noster quoque abutiur, uti videre est in epistola edita. Itaque tandem intelligas miram intercedere opinionum concordiam inter Apollinarem a Nysseno confutatum, et hujus epistolæ auctorem, ut merito eundem esse cum Apollinari censuerit Leontius. Et sane quis Julium Romanum pontificem unquam dixit, aut audivit absurdissima hujusmodi dogmata tradentem, quæ statim ac emersere ex Apollinaris ore et clamore, refutata novimus? Fieri non potuit, ut apostolicæ sedis antistes sine magno Christianorum scandalo, atque clamore talia palam traderet

Tandem Leontius Eutycheianos, sive Acephalos, falsi arguit, quod locum ex epistola ista dicant productum, atque laudatum a Patribus Ephesini concilii. Aliam epistolam in ejus synodi actibus citatam ait, atque ab ea diversam, quæ ad Dionysium conscripta fertur. Imo et alteram illam non Julii esse addit, sed quidem Timothei hæretici Apollinaristæ, uti exemplaria multa ejus rei fidem faciebant. Quod est ad calumniam istam ex actis Ephesini concilii petitam, vidimus supra, quid etiam Facundus Hermanensis scriptum reliquerit. Sed Leontius subinde inquit, *enimvero quum nihil nobis illa adversetur, quod eam Julii dicunt, floci faciendum est* : recte fecit, qui non sibi, atque exemplaribus tantum credidit, ut penitus abjudicaret Julio laudatam ejus epistolam ad Docium. Nam præterquam quod nihil illa continebat ex ipsius Leontii confessione, quod Julio Romano pontifice, et catholicorum principe indignum foret, Ephremius patriarcha Antiochenus lib. in de sacris Legibus apud Photium cod. 220, ipsam Julio sine dubitatione tribuit, et ex eadem verba etiam nonnulla delibet. Plura itidem ex illa, tamquam ex germano Julii fœtu, profert Anastasius presbyter in Eclog. τῶν χριστιανῶν περὶ τῆς θείας θεολογίας, cap. 38, nisi quod Acacium pro Docio habet, scribens : *Ἰουλίῳ ἐπισκόπου Ῥώμης ἐκ τῆς πρὸς Ἀκακίῳ ἐπιστολῆς* :

A Julii episcopi Romæ ex epistola ad Acacium. Fateor tamen dubitari merito posse, an eadem sit epistola ab Anastasio citata cum superiori ad Docium scripta, quum una ex iis esse possit, quas adulterinas, et Julio perperam tributas, supra Leontius affirmabat.

Atque hactenus multa attulimus, quæ vel pertinacibus ingeniis persuadere possunt, datam olim ad Dionysium epistolam, et sub Julii Romani pontificis nomine ab hæreticis evulgatam, uni Apollinari esse restituendam, sicuti legitimo illius parenti. Nunc addimus, Justiniani temporibus tam certos de ea suppositione fuisse catholicos, tamque robustis pro Julii fama tuenda illos militasse argumentis, ut omnem ea de re se sustulisse dubitandi rationem palam profiterentur. Hypatius episcopus Ephesinus in collatione cum Acephalis habita Constantinopoli, Sirmondo V. C. teste, aiebat : *Beati Julii famosam illam epistolam manifeste Apollinaris ostendimus fuisse scriptam ad Dionysium.* Paria affirmabat laudatus Anastasius presbyter in Eclog. χριστιανῶν. Sed et S. Eulogius patriarcha Alexandrinus, qui eodem, quo Justinianus, et Leontius, sæculo floruit, idem testatur apud Photium cod. 230, ita scribens : *Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἡ χρῆσις ἐν ἡαῖροις προκομίζει ἐκ τῆς πρὸς Διονύσιον ἐπιστολῆς τοῦ Ἰουλίου Ῥώμης, ἀναμφιβόλων μὲν οὐκ ἔχει τὸ γνήσιον.* Hoc est : *Sed enim testimonium, quod hæresis adfert ex epistola Julii Romani ad Dionysium, haud dubie non est genuinum.* Cujus rei argumentum illud Eulogius memorat, quod supra inuimus, nempe S. Cyrillum in synodo Ephesina quendam quidem adhibuisse locum ex epistola Julii ad Docium, at alterius epistolæ ad Dionysium datæ, quamquam adversus Nestorianos disertissime pugnantis, nullam fecisse mentionem, non alia sane de causa, quam quod aut censeret, aut compertum haberet, germanum Julii factum istam non esse. Testis est idem Eulogius, Eutycheianos citasse pro adstruenda una in Christo natura, non solum epistolam nunc a nobis editam sub Julii nomine, sed et alia, quæ Athanasio, et Gregorio Thaumaturgo adscribebant. Aut eorum commenta Eulogius explodit, contendens, nunquam sanctissimos illos Patres talia litteris mandasse, sed auctorem quidem eorum fuisse Apollinarem, Eutychetis autem, ac Severi sectatores fraude satis aperta deinde ea supposuisse celeberrimis illis Ecclesiæ catholicæ episcopis. Eadem, ut supra animadvertimus, et Leontius, et Evagrius tradidere. Quamobrem merito arbitrari jam cogimur, tunc parum circumspecte Baronium scripsisse, quando a Nestorianis cuncta hujusmodi fragmenta prodiisse dixit, quæ certe non Nestorii, sed Eutychetis patrocinabantur errori.

Porro dolendum est, jamdiu excidisse opera Ephremii Antiocheni supra a nobis laudati, qui et ipse vixit sæculo Christi sexto. Inde enim nullo fortasse negotio constare posset, quantum ab Apollinaris, et Eutychetis opinionibus abesset Julii nostri doctrina. Quandoquidem tamen ejus libros accurate non solum recensuit, sed etiam multis expressit Photius in biblioth., cod. 228 et 229, delibare juvat

inde nonnulla. In epistola ad Zenobium scholasticum Emissenum, testante Photio, ostendit Ephraemius, consensisse S. Leonem Magnum cum reliquis patribus in conlitenda gemina in uno Christo natura, non divisa, neque confusa. Tum demonstrat sancti Cyrilli dogmata, in ea potissimum quaestione, prorsus convenire cum ejusdem S. Leonis, et Gregorii Nysseni, et Julii Romani sententia, et case κατά πάντα συμφωνούντα, in omnibus consona. Idem Ephraemius in orat. ad Dominum, et Joannem, ut probet, Christum verum Deum nostrum, neque divinitatis, neque humanitatis proprietates divisisse (quod Nestoriani sentiebant) sed per unionem, sive unionem, ένωση, tam divina, quam humana sine confusione in se conjunxisse, τούς θεοφόρους ήμών πατέρας παράγει μάρτυρας, 'Ιούλιον τόν 'Επίσκοπον 'Ρώμης; εκ τών περί τής εν Χριστῷ ένώσεως τού σώματος πρός τήν θεότητα; hoc est, divinos patres nostros testes adducit, Julium nempe romanum pontificem e libris de unione corporis cum deitate in Christo, atque Athanasium, Nyssenum, Basilium, et Cyrillum. Tandem si qua sunt in Julii libris genuinis, quibus abuti consueverint hæretici, ea explicat Ephraemius, sanamque continere doctrinam evincit, atque a Julio εν τῷ λόγῳ τῷ περί ὁμοουσίῳ, in oratione de Consubstantialitate, confutatum fuisse ait non Marcionem solum, et Valentinum, sed et Apollinarem, et Eutychem.

Itaque jam nihil amplius dubitandum puto, quin certum sit quod initio probandum suscepimus, videlicet famosam olim epistolam nunc a nobis editam, si non Apollinari ipsi, saltem alicui ex ejus, aut Eutychetis, aut Severi schola, tribuendam, atque restituendam esse. Certe Julio I, Petri in romana sede successoris, prorsus abroganda est: idque nihil melius persuadere in posterum valebit, quam epistola ipsa. A tanti pontificis doctrina, et fama immane quantum abhorret, quod heic legitur, quum conceptis verbis, tantoque molimine ipsissima Apollinaris, atque Eutychetis deliria statuuntur, et Ecclesiae catholicae sententia improbetur. Restat nunc, ut aliquid etiam de epistolae titulo dicamus. In Ambrosiano codice data legitur πρός Διοσυσιον τής 'Αλεξανδρίας ἐπίσκοπον, ad Dionysium Alexandriae episcopum. At Leontius Byzantinus, ut vidimus, Dionysium hunc non Alexandriae, sed Corinthiorum episcopum facit. Utrobique erratum suspicor. Et primo loco deserenda mihi est Ambrosiani codicis fides; etenim, dum Julius, cui afficta est epistola, apostolicam cathedram tenuit, nullus Dionysius Alexandriae praefuit Ecclesiae, sed quidem Athanasius Magnus. Sciolus aliquis videns epistolam hanc Dionysio inscriptam, quem fortassis episcopum fuisse aut per rumorem didicerat, aut somniarat, ingenio suo inscriptionem supplevit. Quum vero Dionysium Alexandrinum episcopum celebrem olim fuisse (hoc est saeculo Christi tertio) audivisset, patenti anachronismo eundem esse ratus est, ad quem saeculo proxime sequenti Julius litteras illas dedisse affirmabatur. Ita potius juvat credere additam hanc titulo laciniam,

quam id fraude ab hæreticis factum. Quis enim saeculo Christi quinto, et sexto, quo in controversiam epistola ipsa coepta est adduci, ineptam hanc inscriptionem non risisset? Memoratur quidem in subscriptionibus Sardicensis concilii tabuli, quod tempore Julii nostri habitum est, *Dionysius episcopus ab Alexandria provinciae*. At aliquod in his verbis latere mendum, vel ipsi editores apposito asterisco monuere. Præterea Alexandrinus episcopus esse ille non potuit, tum quod verisimile est, ipsam subscriptionem fuisse digniori loco, tum etiam quod tum temporis, ut dicebamus, Alexandrinam sedem implebat S. Athanasius ex catholicorum parte, ex arianorum vero Gregorius, ad quem etiam legitur data epistola ab ejusdem pseudosynodi episcopis.

Secundo suspicione quoque erroris non carere mihi videtur ea epistolae inscriptio, quam Leontius habet. Uti Alexandriae saeculo tertio vulgaris epochae Dionysius unus celebris episcopus fuit, ita et saeculo precedenti alter ejusdem nominis Corinthiorum episcopus fuerat, vir celeberrimus, cujus olim legentur epistolae quaedam canonicae. Si non Leontio exploratae eruditiois viro, certe libraribus, quibus est usus Leontius, aut a quibus Leontii opera deinde fuere descripta, imponere potuit Corinthiaci illius Dionysii fama, ut scriptam crederent ad eundem epistolam sub Julii nomine ab hæreticis evulgatam. Equidem in ecclesiastica historia nullum Dionysium reperio, qui Corinthiorum Ecclesiam rexerit Julii Romani ævo. Ad hæc anonymus ille scriptor, a quo collectanea habemus contra Severianos, Dionysium, cui inscripta fuit pseudepistola Julii, non episcopum, sed presbyterum appellat. Gennadius ipsum nominat *Dionysium quemdam*. Reliqui vero scriptores, qui ejus epistolae mentionem fecere, Eulogius, Ephraemius, Hypatius, et si qui sunt alii, nusquam aient Dionysium hunc episcopum fuisse. Quamobrem non irascatur nobis Leontius, si ne ipsius quidem in hac parte acquiescimus testimonio.

Atque hæc sunt, Salvini eruditissime, quæ in epistolam Julio primo ab hæreticis suppositam scribenda habui, ut impostura hæreticorum majori in luce collocaretur. Tu me, ut facis, amare perge, æternum mihi anandus, ac suspiciendus.

MONITUM IN EPISTOLAM SEQUENTEM.

I. Epistolae hujus fragmentum habemus tum graece in concilio Ephesino act. 1. pag. 509, in apologetico Cyrilli adversus Orientales ad anathem. 6, apud Photium cod. 230, pag. 845, tum latine apud Marium Mercatorem in excerptis concilii Ephesini et apud Facundum, lib. 1, c. 5. Quod autem in Ephesino concilio prolatum est, a Cyrillo Alexandrino excerptum esse Hypatius Ephesinus antistes in Collatione cum Severianis anno 555, habita, necnon Eulogius Alexandrinus apud Photium, cod. 230, pag. 845, testantur. Ipso concilio audiente ac probante lectam et una cum aliis Patrum testimoniis insertam actis fuisse constat. Illud exinde pro authentico Julii scripto habuere Marius Mercator, Vincentius Liri-

nensis, Facundus, Hypatius Ephesinus, et Eulogius Alexandrinus antistes, quoad Leontius lib. de sectis act. 8, ex plurium exemplarium fide asserere non dubitavit, non Julii, sed Timothei, qui Apollinarium præceptorem ac magistrum habuit, esse epistolam illam ex qua descriptum fuit.

II. Leontii quidem auctoritas Ephesini concilii auctoritati, si res essent pares, non dicam non anteferenda, sed nec prorsus conferenda judicaretur. At cum de epistolæ sinceritate nullam in concilio inquisitionem præcessisse, et contra Leontium ea in re exploranda diligentiam adhibuisse appareat; hujus non videtur parvipendenda censura. Nempe cum forte hæc una ad Prosdocium epistola, in qua nihil aperte falsum, Julii nomine circumferretur, nihil erat cur synodus inscriptioni diffideret: verum ubi subito plures aliæ eidem suppositæ divulgari cœperunt manifestas Apollinarii impietatem continentes, quibus Eutyches ejusque discipuli abutebantur, coacti sunt fidei defensores, ut hujam sicut et cæterarum auctorem retereant, operam impendere suam. Qua in re Leontius felicior cæteris, ut et diligentior fuit.

III. Quamdiu tamen ex hac epistola nihil aliud videre nobis licuit, quam quod ab Ephesina synodo laudatum est; verchamur, pro nostra in sanctissimum illud concilium observantia, fragmentum Julio adscriptum ei prorsus abjudicare, atque in appendicem amandare. At ex quo Michael Lequien, erudita Damasceni editione notissimum, epistolam integram, ex antiquo exemplari Anglicano eruitam, nobiscum pro sua comitate communicavit, Leontii censura prorsus subscribendum duximus, nisi quis eam Apollinario ipsi, non ejus discipulo Timotheo adjudicare velit. Fatetur quidem Leontius lib. de sectis act. 8. nihil in ea esse, quod nobis, hoc est orthodoxæ fidei, adversetur; adeoque quod eam Julii esse dicant, flocci faciendum: inficiandum tamen non est, sub catholicis verbis, veluti speciosis integumentis, operata quædam latere ubique Apollinarianæ doctrinæ semina; quod aptius exempla in notis subjicienda confirmabunt.

IV. Præterea et alia argumenta, quibus Leontius

EPISTOLA BEATI JULII ROMÆ AD PROSDOCIUM (1).

Quid de Trinitate atque Incarnatione Domini sit sentiendum.

Domino meo desideratissimo Prosdocio Julius in Domino salutem.

I. Sententia (2) nostra secundum apostolicam traditionem hæc est: Patris et Filii et Spiritus sancti una est vera divinitas: una adoratio et glorificatio Filii ad Patrem in adoratione Spiritus sancti. Qui autem alteram inducit deitatem, anathema sit. Item si quis confessionem ac laudem addiderit aliam ab his vocibus, quibus Seraphim canentes: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus (Isai. vi, 3.)*, divinam Trinitatem laudarunt, sicut Joannes et Paulus (3) testan-

(1) In archetypo, ut et in Ephesino concilio et apud Eulogium Alexandr. *πρὸς Δοκίον, ad Docium*; sed cum Facundo, Mario Mercatore aliisque antiquis Ephesini concilii latinis interpretibus legendum esse

et antiquus alter Severianorum adversarius superiorem epistolam Julio indignam, et Apollinario seu ejus discipulo dignam censuerant, in hanc prope omnia conveniunt. In fronte similis præfigitur inscriptio, *Domino meo desideratissimo*, etc. Immo cum ibi ππν addatur, ut in superiore, *συλλειτουργῶ*; hæc cum Romanorum præsulum more eo magis pugnat, quod ille Prosdocius nec episcopus, nec presbyter nominetur. Deinde pariter epistolæ hujus auctor, *mentionem corporis facta, nusquam id mente præditum vel animatum* dicit. Ad hæc Athanasius Apollinarium refutans, nonnulla ipsius verba profert, quæ in hac epistola contineri aut certe his valde affinia esse ostendemus. De hac quoque id, quod anonymus de superiore, dicere licet, *Nec ipsa phrasis (Julio) convenit tamquam conversa e latino, cum sit nimis græca.*

V. In hac scripto non solum exstat testimonium a concilio Ephesino laudatum; sed et aliud a Sirmondo notis in Facundi lib. 1. c. 3, excerptum ex collectaneis Anastasii ejusdam presbyteri manu exaratis, quæ in bibliotheca collegii Parisiensis soc. Jesu asservantur. Quamquam in his collectaneis non tamquam ex epistola ad Prosdocium, sed velut *ex epistola Julii ad Acacium* citatur. Qua de varietate quid sentiendum sit, suo loco dicturi sumus. Quæ autem brevis hujus excerpti beneficio corrigere datum est, aliquid aliud exemplar, unde reliqua epistola emendetur, tanto magis desiderandum suadent, quanto nos de verbis hæretici catholicum se fingentis certiores esse decet, ut in quo sita sit illius similitudo, aut quatenus hæretica placita insinuet, facilius deprehendamus.

VI. Argumentum illud, quo Spiritus sancti deitas paulo operosius initio hujus scripti approbatur, indicio est illud non ante, quam Macedonius Spiritum sanctum Deum negare cœpit, adeoque post annum 360 elaboratum esse. Quemadmodum autem in Cappadocia et in ecclesiis Ponti Basilius et Gregorius, ita et in Syria Apollinarius Laodicenus, teste Sozomene lib. vi. c. 22. Ecclesie de Spiritus sancti divinitate doctrinam acerrime tutabatur. Ex quo et robor accedit iis quæ de Epistolæ hujus auctore observavimus.

Τῷ δεσπότῃ μου τῷ παθινοτάτῳ Προσδοκίῳ Ἰούλιος ἐν κυρίῳ χαίρειν.

1. Τὸ φρόνημα ἡμῶν κατὰ τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν· πατὴρ καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος μία θεότης ἀληθινή, μία προσκύνησις καὶ δόξα υἱοῦ πρὸς πατέρα ἐν τῇ προσκυνήσει τοῦ ἁγίου πνεύματος. ὁ δὲ θεοῦ ἑτέραν ἐπεισάγων, ἀνάθεμα. καὶ ὁ προσθεὶς ἑτέραν ἡμολογίαν παρὰ τὰς φωνὰς τῶν Σεραφίμ, τῶν ἁγίων, πρὸς Προσδοκίον ex subnexa salutatione liquet, quæ Προσδοκίῳ, ποι Δοκίῳ, in ipso etiam archetypo græco inscribitur.

(2) Leontii lib. contra fraudes Apollinarianarum, ipsius Apollinarii opera ex eorum initiis notans, unum memorat ab his verbis inchoatum, *Hæc sententia de Incarnatione*. Ubi forte hanc epistolam indicare voluit.

(3) Hoc est, ad divinam Trinitatem referri voces

ἄγιος, ἄγιος κύριος σεβασθῆ, πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ, ἀνυμνοῦντων εἰς τὴν θείαν τριάδα, ὡς ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Παῦλος μαρτυροῦσιν. ὁ μὲν Ἰωάννης υἱοῦ δόξαν πεπληρωμέναι ἐπὶ τὸν προφήτην ὑμνηθεῖσκαν· ὁ δὲ Παῦλος πνεύματος ἁγίου τὴν αὐτὴν δόξαν δαλῶν, ἐν τῇ λέγειν, ἁγίου πνεύματος εἶναι τὰς φωνὰς τὰς ἀληθεῖς, ἃς (forte τὰς) ὑπὸ τοῦ θεωρηθέντος καὶ δόξα σθέντος. ὅτι πνεύματος δόξα υἱοῦ δόξα, καὶ υἱοῦ δόξα καὶ πατρὸς δόξα· διὸ μία αἰσία τῆς τριάδος ὑπὸ τῶν συνόδων διὰ τῆς οἰκουμένης ἀναδοῦται. πᾶς οὖν ὅς τις σχωρῖζει τῆς τοῦ Θεοῦ μόνου οὐσίας τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα, ὡς ἐκ βουλῆς ὄντα καθάπερ καὶ ἡμεῖς, οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς, Seraphim clamantium *Sanctus, etc.*, adeo ut cum Isaias his præmittit, *Vidi Dominum*, ibi Filium et Spiritum sanctum æque ac Patrem sibi visum esse significet. Totus ille locus verbis Ambrosii, lib. iii, de Spiritu sancto, c. 21 et 22, apprime illustratur: « Sic, » inquit, « habet dicente Paulo, Bene locutus est Spiritus sanctus per Isaiam ad patres nostros, dicens, Vade ad plebem istam et dic, Aure audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non adspicietis. » Ex quibus Pauli verbis a Luca probatis et relatis infert Ambrosius: « Spiritus ergo est qui misit Esaiam: si Spiritus misit, Spiritus est utique, quem mortuo Ozia regi vidit Esaias, quando dixit, Vidi Dominum Sabaoth sedentem » etc., quia videlicet eodem in capite ab eo, quem vidit, missus dicitur. Auidit præterea Ambrosius cap. 22, grecum nomen δόξα latino *majestatis* vocabulo reddens. « Nunc unitatem majestatis et regni licet in Patre Filioque et sancto Spiritu cognoscere. Nam plerique dicunt Patrem Deum ab Esaiâ hoc tempore visum; Paulus Spiritum dixit, Lucas (in Actis) probavit; Joannes evangelista ad Filium retulit; sic enim scriptum est de Filio: Hæc locutus est Jesus... Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias: « Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ut non videant oculis, et corde intelligant, et sanabo eos. Hæc dicit Esaias, quando vidit majestatem ejus et locutus est de eo. » Quibus allatis sic ratiocinatur Ambrosius: « Ipsa verba dixit Joannes dixisse Esaiam, et majestatem ei Filii apparuisse; Paulus autem Spiritum hæc dixisse memoravit: unde igitur ista diversitas? Diversitas quidem verborum, non sensuum est... quia et Pater videtur in Filio qui dixit, Qui me videt, videt et Patrem; et Filius videtur in Spiritu, quia sicut nemo dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto, ita non carnali oculo, sed spiritali gratia Christus videtur. » Apud Athanasium libro de incarnatione contra Arianos, quem Apollinarii esse nonnulli volunt, n. 10, totius Trinitatis una divinitas eadem ratione probatur in hunc modum: « Pater et Filius et Spiritus sanctus Dominus Sabaoth est. Una enim est divinitas et unus Deus in tribus hypostasibus: ideoque quæ Pater dicit in Esaiâ, ea Joannes ait dixisse Filium, in Actibus autem Paulus ea dixisse Spiritum sanctum. »

(1) Ex proxima observatione planum est hic denotari verba Joannis, xii, 41: *Hæc dicit Esaias, quando vidit gloriam ejus*, scil. Christi, adeoque græcè ἰσραηλῖται αὐτὸ τῶν θεωρηθέντων, pro πεπληρωμέναι, præferendum esse.

(2) Ad litteram: *In similitudine secundum ipsam.*

(3) Hic excluditur quidem hæresis, quæ nudam tantum Verbi in Christo operationem volebat, quasi in eo, ut Hilarius lib. x, de Trin. n. 50, loquitur, *Dei Verbum modo spiritus prophetalis inhabitaverit*; quamque Gregorius Naz. epist. ad Cleod. apud Baluzium nov. coll. concil. pag. 467, respicit his verbis: « Si quis ut in Propheta dicit secundum gratiam operatum esse, et non secundum substantiam conjunctum aut formatum, sit vacuus a meliori operatione; » adversus quam et Augustinus lib. de agone Christiano de-

atur: Joannes quidem (*Joan. xii, 41*) ubi Filii gloriam ac majestatem, quæ seraphico hymno celebrata est, Propheta: (1) visam esse dixit: Paulus vero ubi eadem esse Spiritus sancti gloriam ac majestatem significat (*Act. xxviii, 25*), Spiritus sancti veras esse docens voces illas, quas protulit is qui visus atque glorificatus est. Quia Spiritus gloria, gloria est Filii, et Filii gloria item Patris gloria est: idcirco una Trinitatis substantia a conciliis per orbem terræ prædicatur. Quicumque igitur a Dei unici substantia Filium separat et Spiritum, quasi ex voluntate sint quemadmodum et nos, ac non eadem e substantia, sed (2) ad ejusdem substantiæ similitudinem, anathema sit.

II. Prædicatur autem (*Ephes. concil. act. 1, Cyrillus apolog. adv. Orient.*) ad plenitudinem fidei incarnatus esse de virgine Maria Dei Filius, et inhabitasse in hominibus, non in homine (3) operatus; hoc enim in prophetis juxta et apostolis locum habet. Perfectus Deus in carne et perfectus homo (4) in Spiritu, certat, ac demum concludit: « De cæteris sapientibus et spiritalibus animis recte dici potest, quod habent in se Dei Verbum per quod facta sunt omnia; sed in nullo eorum recte dici potest quod Verbum caro factum est. » Eandem autem hæresim Apollinarius epist. ad episcopos Diocæsareæ apud Leontium sub finem lib. cont. fraud. Apollin. ita repellit, ut et propriæ impietatis virus promat in hunc modum: « Constitemus non ad hominem sanctum venisse Verbum Dei quod erat in Prophetis, sed ipsum Verbum carnem factum esse, non assumpta mente humana, mente mutabili... sed divina mente immutabili et cælesti. »

(4) Vocabulum *Spiritus* non pro anima aut mente humana, sed more antiquis usitato, atque Apollinarius ipsi, ut in epistolâ superiorem num. 6, observatum est, familiari, pro divina natura hic usurpatur: eoque pacto si intelligatur hominis perfecti in Deo, ac vicissim Dei perfecti in homine inhabitatio conjunctioque mutua ac reciproca, nihil erit hic non catholicum, nihil non Apollinarii impietati adversum: quia nimirum, ut observat Augustinus ep. 87 ad Dardan. n. 4, *non est homo perfectus, si vel anima carni, vel animæ ipsi mens humana defuerit*. Sed hæresis versipellis etiam sub verbis catholicis metuenda est peritida: Nam et ab Epiphonio her. 77, n. 25, didicimus, Vitalem Apollinarii discipulum sine cunctatione primo confessum esse: *Quoniam perfectus homo Christus exstitit*; ac deinde interrogatum, num in-ntem accepisset, negasse: quia, inquit, *entem perfectum hominem fuisse dicimus, si divinitatem illi loco mentis adscribamus*. Quocirca Gregor. Naz. epist. 2, ad Cleod. de Apollinaristis tradit: « Ipsi perfectus homo, non qui omni ex parte res nostras excepto peccato expertus est, sed illud ex carne et Deo temperamentum esse statuitur. » Metuendum est igitur, ne etiam hic *Christus homo perfectus in Spiritu*, hoc est deitate hominem perficiente, atque humanæ mentis vicem supplente, dicatur. Quippe Apollinarius loco in superiore nota citato ubi dixit: « Verbum carnem factum esse non assumpta mente humana, sed divina, » statim subjicit: « Quamobrem non corpus inanimatum, neque sensu et intelligentia vacuum habebat Salvator... Cum esset vere Filius Dei, factus est filius hominis... Unde non alius erat filius Dei ante Abraham, alius vero post Abraham; sed unus unigenitus Dei, perfectus autem divina perfectione, et non humana. » Et alio in opere apud eundem Leontium ibid. memorato rursus Apollinarius Gregorii Thaumaturgi nomine abusus de Christo asserit: « Est unus verus qui sine carne in carne apparuit, perfectus vera et divina perfectione, non duæ personæ, non duæ nature perfectæ per se, quia neque fas est dicere duos filios. » Quamvis igitur Apollina-

non duo filii, unus videlicet proprius filius qui assumptus sit a Deo: sed unus unigenitus in caelo, unigenitus in terra. Deus in veritate, (1) homo ratione carnis, quam ad ipsius (Dei) similitudinem formavit, salvum faciens mundum, communicatione proprii Spiritus, qui per (2) inspirationem donatur. Qui ut homo in specie humana caelestibus, terrestribus et infernis regnat, ab omnibus ut unus ac solus Dominus glorificatur in gloriam Patris (Philip. II, 10 et 11). Amen.

III. Si quis autem filium ex Maria natum dicat (3) hominem a Deo assumptum, unitasque personas duas; a divina spe alienum se sciat. Est enim Deus Verbum per quem omnia, sicut Joannes et Paulus docuerunt, non dicentes verbum assumpsit se Jesum ex Maria genitum, sed ipsum venisse in mundum (f. factum. Gal. IV, 4), natum ex muliere. Neque dixerunt eum qui de caelo est, habitasse in homine de terra terrena (1 Cor. XV, 47), sed ipsum secundum Adam caelestem esse: quandoquidem caelestis est sermo qui carnem habet ex Maria, ac nos quidem, qui terreni vere sumus, per il quod caelestis est, caelestes secundum similitudinem (5) facit. Vocati enim sumus in communionem Filii Dei (Heb. II, 14), qui et ipse communem sibi fecit mortem nostram et homini debitam crucem, cum esset Dominus gloriae; non detentus a morte quemadmodum quivis homo, sed ipsam destruens mortem, ac lucem et vitam et incorruptionem propriamque victoriam nobis impertiens.

4. Quapropter anathema sit (5), quibus filium ex eiusque discipuli Christum non solum filium Dei, sed et filium hominis ac perfectum hominem fateantur, non propterea tamen errorem proprium deposuisse continuo existimandi sunt. Hunc autem locum merito suspectum habeas propter sequentia, ne forte Christus perfectus Deus et perfectus homo ea ratione hic dicatur, quam Athanasius lib. I, contra Apollin. n. 16, impietatis notat, qua nimirum divina perfectio in humanam perfectionem mutata sit. Ad haec et Cyrillus Alexandr. lib. de recta fide n. 16, pag. 15, legitur joverit.

(1) Si quaeratur qua ratione Christus vere homo dici, atque Apollinariana doctrina retineri queat, Apollinarius et qui cum eosunt, de Incarnatione quid sentiant aperientes apud Leontium libro saepe citato respondent: « Carnem hominison nostrae carni assumpsit ex Maria Verbum Dei vivens in unionem cum divinitate ex principio conceptionis in Virgine, atque ita factus est homo: quoniam caro et spiritus est homo, secundum Apostolum. Et hoc est Verbum carnem factum esse, unitum esse carni ut humanus spiritus (hoc est ad instar humani spiritus) vocatur enim homo similis nobis caro, Dominus autem est supra nos homo. Quamobrem et caelestis est propter proprium spiritum caelestem ... et nos facti participes hujus operis (quo Christus peccatum et mortem destruxit), fide salvamur, et cum simus ex patre terreno, efficitur similes caelesti. » Hoc est, ut aliquis sit homo, Apostolus tantum exigit ut sit caro et spiritus. Atqui in Christo est caro et spiritus: et ideo ille vere est homo. In eo quidem spiritus non est humanus, sed divinus: et idcirco quamvis similis nobis, supra nos est homo. Christus autem, ut Deus Verbum per quem omnia, carnem, quam assumpsit, dicitur formasse ad similitudinem suam secundum illud Gen. I, 26: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.

A ὡς ἐν ὁμοιώματι κατὰ τὴν αὐτὴν, ἔστω ἐνάθεμα
 II. Κηρύσσεται δὲ εἰς συμπλήρωσιν τῆς πίστεως καὶ σαρκωθείς ἐκ παρθένου Μαρίας ὁ τοῦ θεοῦ υἱὸς καὶ σπυριώσας ἐν ἀνθρώποις, οὐκ ἐν ἀνθρώπων ἐπιρρήσας τοῦτο γὰρ ἐπὶ προφητῶν ἐστὶ καὶ ἀποστόλων. Τέλεις θεὸς ἐν σαρκὶ καὶ τέλειος ἄνθρωπος ἐν πνεύματι, οὐ δύο υἱοί, εἰς μὲν γνήσιος υἱὸς ἀναλαβὼν ἀνθρώπου, ἕτερος δὲ θνητὸς ἄνθρωπος ἀναληθείς ὑπὸ θεοῦ· ἀλλ' εἰς μονογενὴς ἐν οὐρανῷ, μορφογενὴς ἐπὶ γῆς. Θεὸς ἐν ἀληθείᾳ, ἄνθρωπος τῆ σαρκικῆ μορφώσει καθ' ὁμοίωσιν ἑαυτοῦ, σώζων κόσμον κατὰ μετὰληψιν τοῦ ἰδίου Πνεύματος, ὃ θεωρεῖται οὐ ἐμφυσησίως. ὡς ἄνθρωπος ἐν σχήματι ἀνθρωπίνῳ βασιλείων ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, ὑπὸ πάντων ὡς εἰς καὶ μόνος κύριος δοξαζόμενος εἰς δοξάν τοῦ Πατρὸς, ἀμήν.

B III. Εἰ δὲ τις ἄνθρωπον ὑπὸ θεοῦ προσληθέντα λέγει τὸν ἐκ Μαρίας υἱόν, καὶ δύο πρόσωπα ἐνάθετα, γνωσίζετο τῆς θείας ἐλπίδος ἄλλότριος ὢν. ὁ γὰρ θεὸς λόγος δὲ οὐ τὰ πάντα, ὡς Ἰωάννης καὶ Παῦλος ἐδίδαξαν, οὐ τὸν λόγον ἐνελπίθει ἠησοῦν τὸν ἐκ Μαρίας τεχθέντα, ἀλλ' αὐτὸν ἐληθείς εἰς τὸν κόσμον γεννώμενος (forte γινόμενος) ἐκ γυναικός. οὐδὲ κατακχευεῖ τὸν ἐξ οὐρανοῦ ἐν ἀνθρώπῳ τῷ ἐν γῆς χοῦρῷ, ἀλλ' αὐτὸν τὸν δεύτερον Ἀδάμ ἐπουράνιον εἶνα. ὅτι ἐπουράνιος ἔσται ὁ λόγος ὁ τὴν σάρκα ἔχων ἐκ Μαρίας, καὶ ἡμᾶς δὲ διὰ τοῦ ἐπουρανοῦ ἐπουρανίους καθ' ὁμοίωσιν ποίωι ὄντως χοῦρῷ. ἐκλήθημεν γὰρ εἰς κοινωνίαν υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ὃς ἐκοινωνήσθη ἡμῖν καὶ τοῦ θανάτου καὶ ὀφειλομένου ἀνθρώπῳ σταυροῦ, κύριος ὢν τῆς δόξης, οὐ κρατούμενος ὑπὸ θανάτου ὡς πᾶς ἄνθρωπος. ἀλλὰ καταργῶν τὸν θάνατον, καὶ φῶς καὶ ζωὴν καὶ ὀφθαλμίσκων καὶ τὴν ἰδίαν ἡμῖν κερὴν διδοῦς.

IV. Ὅστι καὶ ἐνάθεμα ἔστω πᾶς, ὃς τὸν ἐκ Μαρίας υἱόν

(2) Respicit vel ad hoc Gen. II, 7: *Formavit igitur Deus hominem de limo terrae, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitae*; vel ad illud Joan. XX, 22: *Insufflavit et dixit eis, accipite Spiritum sanctum*, vel ad utrumque. Hinc in memorato libro de Incarnatione apud Athanasium n. 19, observatur, Spiritum sanctum insufflationem Dei (*εμφύσημα τοῦ θεοῦ*) in Scriptura nominumquam appellari.

(3) Si homo, quem Deus assumpsit, prius existisse intelligatur, quam assumeretur, recte homo a Deo sic assumptus negatur. Sed cave: dicitur hic reconditus sensus Apollinarianorum, qui Deum ex Maria natum sic dici volebant, ut eundem hominem natum negarent. Eorum magistro Apollinario id proflenti, *Nos Deum dicimus eum qui ex Maria natus est*, Athanasius lib. I, contra ipsum n. 20, hanc opponit Ecclesiae doctrinam: *Dei Ecclesiae neque ita accepit, neque ita tradidit, sed, ut scriptum est, Deum Verbum, qui erat apud Deum ante saecula, in consummatione saeculorum advenisse, atque ex Maria et Spiritu sancto natum esse filium hominis.* Quam doctrinam non capientes praedicti haeretici, hoc de Catholicis, uti narrat Athanasius, lib. II, n. 4, calumniose divulgabant: *Isti dicunt Christum esse hominem, qui Deus factus est*, atque ipsi eundem Christum dicere non desistebant *Deum ex Virgine natum, et non Deum et hominem.* Et vero ex eo, quod carnem ex Maria sine anima vel mente humana a Verbo assumpta sentiebant, consequens erat, ut Filium ex Maria natum hominem a Deo assumptum dici non permitterent, ut pote cum caro sine anima vel mente humana non sit homo.

(4) Recolendum quod ex verbis Apollinarii jam, col. praec., not. 1, retulimus, cum simus ex patre terreno, efficitur similes caelesti, ut ex verborum ac sententiarum cognatione, genuinus hujus epistolae scriptor magis ac magis dignoscatur.

(5) In Anastasii presbyteri collectaneis manu exaratis, quae in bibliotheca collegii Paris. soc. Jesu asservantur, c. 38, exhibetur hic anathematismus tan-

οὐχ ὁμολογεῖ Θεὸν Λόγον ἑσαρκον, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, καὶ ἔξ ἀρχῆς ὄντα, ἀτρέπτου δὲ ἐν τῇ σαρκώσει καὶ ἀπαθῆ ἐν τοῖς πάθεσιν. ὁμοίως ἀνάθεμα ἔστω καὶ ὁ τῶν σάρκα τοῦ σωτῆρος μὴ λέγων ἐκ Μαρίας, ἀλλ' ἔξ οὐρανοῦ, ἢ ἄκτιστον φύσει τὴν κτίσιν καὶ ἔξ οὐκ ὄντων. τῇ δὲ πρὸς τὸν ἄκτιστον Θεὸν ἰνώσει ὁ λέγων Θεῖκόν τὸ σῶμα, καὶ προσκυνεῖν κατὰ τὸ συναμφοτέρον ὡς ἓνα ἄκτιστον Θεὸν, μακάριος ἔστω. μὴ σκαδαλισθῆς ἐπὶ τῇ σαρκὶ καὶ τοῖς πάθεσιν αὐτοῦ· ἀλλ' αὐτὸν ἀσωμάτως προσκύνει τὸν μετὰ τοῦ ἰδίου σώματος προσκυνούμενον, ὡς ἓνα καὶ μόνον υἱὸν τοῦ θεοῦ ἔξ αἰῶνος καὶ εἰς αἰῶνας· ὁμολογεῖν δὲ μακαθῆκαμεν καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, ἐν ᾗ (leg. τῇ) διδασκαλίᾳ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. Ἀμὴν.

quam Iulium episcopum ex t̄is p̄s ἀπάκτων ἐπιστολῆς. Nec repugnat hujusmodi sententiam in dualis epistolae eodem nomine conflictis, repeti. Leontius quippe lib. de sectis act. 8, septem Apollinarii epistolas Julii nomine inscriptas vidisse se testatur. Caeterum in collectaneis illis castigatio est is locus, quam Anglicano in codice, ubi sic effertur: Πᾶς ὁ τὸν ἐκ Μαρίας ἄνθρωπον οὐχ ὁμολογῶν εἶναι ἑσαρκον θεόν... ἔξ ἀρχῆς ὄντα θεόν, ἀτρέπτου ἐν τῇ, etc., qua lectione admissa, manifesta esset pugna verborum cum superioribus; adeo ut is, qui ante anathema dixerat filium Mariae hominem natum proflentem, ipse nunc filium Mariae hominem natum confiteretur. Sed jam tollitur haec pugna, constanterque doctrina tenetur Apollinarii, qua ille Θεὸν ἑσαρκον, hoc est incarnatum Deum, sic admittit, ut eundem simul et ἐκκοθροπήσαντα, hoc est proprie *inhumanatum*, cum Nicæno concilio nolit fieri. Uno Verbo carnem a Deo susceptam esse vult, non hominem.

(1) Athanasius, ubi Apollinarium lib. 1, contra ipsum n. 9, sic loquentem induxit: « Certe nos cum, qui ex Maria natus est, consubstantialem Patri dicimus, » statim subjicit: « Porro haec vestra, quam praeclearam existimatis, loquendi ratio, aut superflua, aut stulta comprobabitur; » simulque stultum probat, ac sub catholicis verbis haeresim latere docet; quia, inquit, *carnem divinitati consubstantialem dicere audetis*. Non omnium quidem Apollinarii assecularum erat haec impietas: sed eam nominatim a Timotheo variis artibus defendi Valentini Apollinarii discipulus apud Leontium, lib. cont. fraud. Apollin. prodit simul ac refutat his verbis: « Non enim fieri potest, ut fiat corpus consubstantiale Deo incorporeo propter unionem, sicut insens et impie Timotheus et Polemius eorumque assecela: variis modis et artificijs dicunt. » In hoc autem Timothei ac sociorum impietas erat, quod cum Catholici eum, qui ex Maria natus est, consubstantialem esse Deo credant secundum naturam Verbi, ipsi volebant *natura quidem consubstantialem esse nobis carnem (Christi) unione vero esse divinum*; ideoque communes ei esse deitatis proprietates, et eandem carnem *per unionem habere differentiam* a nostra. Quocirca cum idem Timotheus Homonionum episcopum Apollinarii condiscipulum scripsisse audisset: « Si quis autem carnem unitam Domino quacumque ratione et modo hominioni Deo esse dicit, anathema sit, » se ipse peti sentiens, ab eo apud Leontium libro citato quaerit: « An nos in hoc loco accusasti tanquam haeresim amplexos, et praedicatorum pietatis cum ipsa pietate anathematizasti? »

(2) Timotheus, magistro suo auctore, apud Leontium loco citato dicit, *Recte a principio dicitur Christus secundum corpus*, falso scilicet hoc dogmate nixus, quod per unionem, Verbi proprietates ipsi etiam carni factae fuerint communes.

(3) Apollinarius apud Leontium libro citato scribit: « Anathema sit qui non dicit carnem ex Maria, et qui dicit eam carnem esse naturam non creatam. » Sed ut eadem caro, quam *natura creatae* fatetur, increata dicenda sit, hoc pacto confici putat: « Si verbum caro nominatum est propter unionem, sequitur

Maria natum non constitetur incarnatum Deum Verbum (1), consubstantialem Patri, et (2) a principio existentem, immutabilem in Incarnatione, et in passionibus impatiibilem. Similiter anathema sit (3) et qui carnem Salvatoris non ex Maria, sed e caelo dicit; aut eum, qui increatus est natura, rem creatam et ex non exstantibus asserit. Qui autem propter unionem cum increato Deo divinum corpus praedicat, et secundum compositionem qua simul utrumque est, tanquam unum increatum Deum (4) adorat, beatus erit. Ne offensioni tibi sint caro et passiones ejus, sed eum qui una cum proprio corpore adoratur, incorporeo (5) modo adora, ut unum ac solum

ut caro etiam nominetur Verbum propter unionem: ut autem Verbum, sic increata; non quia non fuerit creata, sed quia ex unione ostensa est Verbum. » Et Timotheus in praedicto Leontii opere haec Apollinarii verba laudat: « Separatum non licet dicere corpus Christi creatum, cum sit inseparabile necessario ab eo cuius corpus est; communicatur tamen cum eo cuius corpus est; communicatur tamen cum eo cuius nomen increati et nomen Dei, quia copulatum est cum Deo in unitatem. » Quocirca Athanasius Apollinarium, lib. 1, contra ipsum, n. 4, sic alloquitur: « Sed dicitis increatam factam esse (*Christi carnem*) quod unita sit cum increato. » Verum haec opinio quam absurda sit, copiose ibidem ostendit Athanasius, ex quo illud referre satisfuerit: « Cui cum increato communis est, aut quod ei unitur, illud quidem increati proprium, non tamen ipsum increatum dicitur. » Hinc refutatur quod Apollinarius apud Leontium docet: « Neque carnem Salvatoris e caelo esse dicimus, neque consubstantialem Deo, quatenus est caro et non Deus; sed Deum (*dicimus*) quatenus unita est divinitati in unam personam. » Caro enim divinitati sic unita, ex superioribus Athanasii sententia non *Deus*, sed *Dei* dicenda est. Ita et ex eadem sententia sequitur, ut corpus Christi Verbo unitum *divinum corpus* dicatur, non quia, ut Apollinariani putant, Deus sit, sed quia Dei.

(4) Immo potius, secundum proximam observationem, *tanquam increati Dei*. Hic apertius quam usquam, se Apollinaristam prodit epistola hujus architecti. Haereticis illis pariter Christi corpus unionem increatum Deum factum dicentibus, idque subinde praetextibus ac dicitantibus, *nos creatam rem non adoramus*, Athanasius lib. 1, cont. Apollin, n. 6, apposite respondet: « O stulti, cur non cogitatis corpori Domini, citansi facto, eam deberi adorationem, quae rei create non competat. Increati enim Verbi corpus factum est, adeoque ipsi, cuius corpus factum est, vestram defertis adorationem. Debitus ergo ei cultus redditur cum adoratur, ac divina adoratione colitur: quia Deus est Verbum cuius corpus est proprium. » Hinc cum Ecclesia sentiens, nec dum in Christo filios admittit, nec cum sacrum ejus corpus adorat, ut hominis cultor habendus est. Quamobrem Athanasius in fine lib. 1, contra Apollinarium, n. 21, ejus assecelas calumniae duplicis arguit, quod Catholicos, et ut duorum in Christo filiorum assertores, et ut anthropolatras infamant. Eandem calumniam instaurarunt nostrae aetatis novatores idololatriae nobis notam inucentes, cum oblato crucis signo Crucifixum adoramus, aut cum sanctos ut Dei famulos veneramus.

(5) Suspicio est Christum hic *incorporeo modo* adorandum dici, quomodo eum *increato modo* in terris versatum esse Apollinarista: volebant, e contra quos Athanasius, lib. 1, n. 6: *Qua ergo ratione, inquit, mortuus est Dominus, si increatus increato modo advenerit in terram*. Illi nimirum quid personae, quid naturae Christi congruat, distinguere dum nesciunt, stupendam inducunt in Christi proprietatibus confusionem, atque, ut notat Athanasius, lib. 1, n. 2, *inter-*

Filium Dei a sæculo et in sæcula. Præterea secundum A
ejus adventum confiteri e doctrina sacri baptismatis
didicimus. Amen.

SUPERIORIS EPISTOLÆ NUM. 2, VERBA EX INTERPRETA-
TIONE ANTIQUA CONCILII EPHESINI APUD BALUZIUM NOV.
COLL. CONCIL., T. 1, P. 467.

*Julii sanctissimi episcopi Romæ de epistola ad Pro-
docium.*

Prædicatur autem, ad plenitudinem fidei, et in-
carnatus de virgine Maria Dei Filius, et inhabitasse in
hominibus, non in homine operatus; hoc enim in
Prophetis et apostolis. Perfectus Deus in carne et
homo perfectus in spiritu non duo filii. Unus quidem
proprius filius assumens hominem, alter autem mor-
talis assumptus a Deo; sed unus unigenitus in cælo,
unigenitus in terra Deus.

EADEN VERBA EX INTERPRETATIONE MARIJ MERCATORIS
APUD EUNDEM BALUZIUM, IBID. PAG. 613.

Julii sanctissimi episcopi Romæ epistola ad Prodocium.

Prædicatur autem ad consummationem fidei et in-
carnatus ex virgine Maria Dei filius: qui habitavit in
hominibus, non in homine operatus; hoc enim de
Prophetis est et Apostolis. Perfectus Deus in carne
et homo perfectus in spiritu non duo filii, unus qui-
dem naturalis filius qui assumpsit hominem, alter vero
homo mortalis assumptus a Deo; sed unus unigenitus
in cælo, unigenitus in terra Deus.

EADEN VERBA EX FACUNDO, LIB. 1, CAP. 5, PAG. 40.

*Julii sanctissimi episcopi Romani ex epistola ad Pro-
docium.*

Prædicatur vero ad supplementum fidei et incar-
natus ex Maria virgine filius, et habitans in homini-
bus, non in homine operatus; hoc enim in Prophe-
tis fuerat et Apostolis. Perfectus Deus in carne et
homo perfectus in spiritu non duo filii, unus quidem
proprius filius assumens hominem, alter vero morta-
lis susceptus a Deo; sed unus unigenitus in cælo, uni-
genitus Deus in terra.

CENSURA FRAGMENTI SEQUENTIS.

I. Hoc fragmentum nobis asservavit Ephræmius An-
tiochenus apud Photium, cod. 229, ubi absona prorsus
habetur ejus interpretatio latina. Idem in vulgato Leontii
libro primo contra Nestorium et Eutychem ita lau-
datur: S. Julii episcopi Romani. Hanc auctoritatem
Cyrillus produxit in synodo Ephesina. Nusquam tamen
in toto Ephesino concilio comparet. Neque illud
ibi Facundus vidit: nam licet Acephali, Leontio ipso,

lib. de Sectis act. 8, teste, pseudepistolam Julii ad Dio-
nysium synodo Ephesina insertam asserant; atque,
uti Facundus, lib. 1, c. 5, tradit, in assertionem vanissi-
mi sui erroris dicant Julium Romanum nescio ubi
rescripsisse quod una sit Christi natura; eos inde men-
dacii convicti idem Facundus, quod in eadem sancta
synodo Ephesina hoc solum ipsius Julii contra Nesto-
rium recitatum fuerit ex epistola ad Prodocium,
prædicatur. Quo testimonio descripto addit: Non aliud
præter hanc ad Prodocium epistolam ex dictis B.
Julii in illa synodo prolatum est, si qua forsitan alia
scripsit, neque ex hac epistola aliquid amplius. Hinc
suspicio nobis non deest, Leontii librum contra Nesto-
rium et Eutychem non ejusdem esse, cujus sunt libri de
sectis et contra fraudes Apollinaristarum. Is sane accu-
rator erat, quam ut auctoritatem, de qua nullus in
Ephesina synodo sermo est, ibi prolata esse scriberet,
maxime cum libro de sectis, act. 8, Julii nomine solum
in hoc concilio citatam esse memoret epistolam ad Pro-
docium. Idem quoque oculatior erat et secernendis Apol-
linaristarum scriptis assuetior, quam ut testimonium in-
festi duarum Christi naturarum hostis, qui carnis
Verbo unitæ consubstantialitatem cum Deo data opera
propugnat, pro indubitata orthodoxi papæ auctoritate
poneret, adeo ut illud cum aliis prolaturus, hoc prælo-
qui non dubitaret: Non produximus auctoritatem am-
biguam, aut quæ dupliciter accipi possit, nec ignobiles
Patres testes citavimus; sed potius clarissimos et
qui fuerunt splendidissima orbis lumina ad dicendum
testimonium vocavimus, produximusque testimonia
manifestissima et minime dubia. Sed de sinceritate
tituli, quo liber contra Nestorium et Eutychem Leontio
adscribitur, hanc dubitandi causam proposuisse contenti,
eam aliis penitus excutendam permittimus. Interim
opus illud, ex quo subnexum fragmentum decerptum
est, vel ex titulo ei indito nobis constat fuisse putidi ali-
cujus Apollinaris discipuli (quales erant Polemius et
Timotheus), qui carnem Christi post unionem Deo con-
substantialitatem esse contendebat; quem errorem Valen-
tinus aliique etiam Apollinario addicti assecræ & testa-
bantur. Ephræmius quidem Antiochenus ex hoc frag-
mento perspicuum esse putat, quomodo S. Julius duas
naturas fateatur: indeque compertum haberi debere censet
D eundem papam in superiori epistola ad Dionysium unam
naturam pro hypostasi accepisse. At utrobique, nostro
judicio, eadem hæresis se prodit, quæ et unam in Christo
naturam post unionem comminiscitur, et eos mendacii
arguit, qui duas credunt.

FRAGMENTA SCRIPTORUM JULII

S. JULII EPISCOPI ROMANI IN SERMONE DE HOMOUSIO.

Unde necesse est et corporeum de toto et divinum
de toto dici. Et qui non potest in unitis differentibus
cognoscere quid proprium utriusque sit, in absonas

dum incrementum caelestique Christi carnem, aliquando
deitati aiunt esse consubstantialitatem, ac multa alia cri-
miniscuntur absurda, quorum pudore sententiam vel
mutare, vel vocibus specie catholicis obtegero sæpe
coacti sunt. Catholicis autem personam Christi natu-
ramque distinguens, dum non alium filium homi-

ίου του επισκόπου Ρώμης ἐν τῷ λόγῳ τῷ περὶ ὁμοουσίου.

Ὅθεν εἰ ἀνάγκης καὶ τὸ σωματικὸν καὶ ὁ δλου, καὶ τὸ θεϊ-
κόν καὶ ὁ δλου λέγεσθαι. καὶ ὅ μὴ δυνάμενος ἐν τοῖς ἡμοιωτοῖς
διαφόροις εἰδέναι τί τὸ ἴδιον ἑκατέρου, ἐν ἀντιώμασιν ἀσυρ-

nis, alium Filium Dei, sic credit, ut aliam Verbi,
aliam carnis sentiat naturam, recte affirmat filium
hominis, etiam cum in terra est, esse in cælo, ac
negat naturam carnis ad caelestem, aut increatam,
aut Patri consubstantialent, sicut et negat naturam
Verbi tristitia, dolore ac morte affectam.

ῥῶντος περιπεσῖται. ὁ δὲ καὶ τὰ ἴδια γινώσκων, καὶ τὸν
ἑαυτοῦ φύλακτον, οὐρα τὰς φύσεις φέδεται, οὐρα τὸν ἑαυτοῦ
ἀγροῦσιν.

FRAGMENTUM II (1).

*Julius Romæ patriarcha in epistola V, ita scribit de
unione divinitatis Christi cum ejus humanitate.*

Cum ipse Deus appellatur, nemo humanitatem ejus, quæ cum divinitate conjuncta est, inficietur: cum vero humanitatis suæ nomine appellatur ob corpus quod assumpsit, nemo dignitatem ac dominium ejus vocet in dubium. Post unionem nemo illum (2) dividat tanquam duarum naturarum principium (*cod. Reg. dividat in duas naturas*). Ut enim homo constans ex duabus perfectis partibus natura distinctis (*cod. Reg. ex duabus rebus singulis quæ natura diversæ sunt*), anima (3) scilicet et corpore, post unionem tamen est unius naturæ, et uno nomine designatur. Cum vocatur corporeus, non ab eo anima excluditur: ut cum vocatur animatus, seu spiritualis, non ab eo corpus excluditur.

FRAGMENTUM III (4).

Sanctus Julius.

Non invenitur in sacris litteris distinctionem fieri inter Verbum Filium et corpus quod Christus assumpsit: sed ipse est una natura, una persona, suppositum unum, totus Deus (5) et totus homo, et ipse est qui operatur.

(1) Fragmentum illud, quod latinitate donatum Eusebius Renaudotius pro summo suo ad litteras juvenandas studio nobiscum communicavit, erutum est cum ex tractatu Arabico Isa filii Zaræa apologetico sententiæ Jacobitarum seu Monophysitarum circa incarnationis Verbi mysterium, tum ex codice Regio 432, item Arabico, in quo varia patrum testimonia in ejusdem opinionis gratiam proferuntur. Isa vero anno Christi 1007, obiit. Nec mirum est epistolam, unde excerptum est, vocari *quintam*; cum Leontius offendisse se dicat septem Julio papæ ab Apollinarii assectis adscriptas.

(2) In Christo non dividendum, sed distinguendum quod unitum est. Unitis enim naturis remanent proprietates suæ, quibus distinguuntur. Sed quia naturæ illæ in unam convenient Verbi personam, ex illa unitione conficitur, ut non una Christi natura, sed una persona sit, cui singularum naturarum proprietates tribuuntur.

(3) Anima et corpus censi nequeunt ut duæ naturæ perfectæ et integræ, si considerentur sic a Deo insititæ et aptatæ, ut simul conjungantur. Quod de Verbo dici nequit et homine assumpto. Deinde ex anima et corpore aliquid perfectius existit, quam ex corpore solo aut anima sola: Verbo autem hominem assumpti nihil perfectionis accessit. Neque vero Catholici utuntur hominis similitudine, ut naturas in Christo duas negent, sed ut personæ explicent unitatem.

(4) Istud fragmentum in solo codice Regio 432, separatim ab antecedente laudatum reperitur.

(5) Recte a sanctis patribus Christus *totus Deus et totus homo* prædicatur, uti superius pag. 63, not. 1, ex verbis Leonis epist. 115, ad Palæstinos num. 6. Augustini Serm. 293, num. 7, necnon Hilarii lib. x, de Trin. n. 28. Sed quod in hoc fragmento præmittitur, *una natura*, hic sub verbis catholicis latere indicat doctrinam Apollinarianam, quæ ipsam carnem in Christo post unionem Deum evasisse censet.

A repugnantias incidet. Qui vero propria cognoscit, et unionem servat, neque naturas mentietur, nec unionem ignorabit.

OBSERVATIO.

Liturgia sacra Julii nomine a Jacobitis recepta.

Ex his fragmentis aliisque epistolæ ad Dionysium, quæ in Jacobitarum Doctorum scriptis sæpe laudantur, liquet quanta veneratione exciperetur ab hac secta, quidquid Julii papæ nomen præ se ferret. Ad eos autem ab Apollinario ejusque assectis manasse videtur hæc veneratione. Cum enim Apollinarius esse arrem Ariariorum hostem, eaque in re laudabilem præberet; hæud dubie pergrata ei fuit Julii epistola, in qua tam sapienter impugnantur iidem hæretici, tamque invicte confutantur. At cujus in Ariana doctrina impugnanda consensu gauderet, eundem in ea propugnanda, quam excogitavit, secum ostendere nequirit consentientem, nisi ejus nomine propria ipsius scripta inscriberentur. Hoc saltem a discipulis ejus præstitum esse superius in epistolam ad Dionysium probavimus. Tanti nominis, ut et cæterorum Patrum, quibus Apollinaristæ similia scripta supponerunt, auctoritate seductus Eutyches, ab unius naturæ defensione dimoveri non potuit. Iisdem quoque testimoniis decepti Jacobite, seu Monophysitæ, quamvis in cæteris detestentur Eutychen, in unius naturæ tenendo dogmate non minus pervicaces extiterunt. Horum porro erga Julium papam observantia eo etiam manifesta est, quod ipsius quoque nomine insignitam habeant sacram liturgiam, cujus editionem parat Euseb. Renaudotius, pluribus hujusmodi liturgiis jam in lucem emissis et illustratis de Ecclesia bene meritus.

CENSURA

EPISTOLARUM CYRILLI AD JULIUM ET JULII AD CYRILLUM
DE DIE NATALI DOMINI.

I. Franciscus Combessius Joannis Nicæni, qui circa sæculi x exitum florebat, epistolam de Nativitate Domini edidit ex codice Regio olim 696, nunc 2428, pag. 149, descriptam, in qua Cyrilli ad Julium epistola sic laudatur: « Scripsit aliquando Cyrillus, non is qui epistolam ad Constantinum (*leg. Constantium*), sed qui post ipsum in ejus sede successit, ad Julium Romanum episcopum. » Tum is Joannes ex eadem epistola probare volens, quomodo ut Natale Domini 25 decembris die celebraretur, constitutum fuerit, istud ex ea profert.

Quamquam hujus doctrinæ sectatores, quem *totum Deum* ultro prædicant, pariter *totum hominem* dicere reformidant atque refugiunt. Hoc enim ignorant ac respuunt discrimen, quod Ferrandus diac. epist. ad Sever. ut omnis vitetur ambiguitas, inter *totum* ac *totum* posuit, ubi dixit: *Totus Christus apud inferos fuit secundum animam rationalem, sed non totum, etc.* Ab his autem verbis, *totus Deus et totus homo*, sublata particula et, quæ sæpe apud Arabes nihil adjicere dicitur sensui verborum quibus inseritur, mera restabit doctrina Timothei, Polemii aliorumque Apollinaristarum, qui totum hominem post unionem totum Deum evasisse sentiunt; adeo ut non sint amplius duæ naturæ, sed una divina.

CYRILLI VERBA A JOANNE NICÆNO RELATA.

«Magnus labor ac dispendium magnis ac præclaris A festivitibus contingit, quod una die celebrantur. Nam ambarum festivitatum lectiones et ordo (officii) imperfecti manent, eo quod nativitas et baptismus Domini (simul) celebrari nequeant. Quoniam itaque non possumus in una die (in Bethleem, et) in locum baptismatis occurrere; si quidem Bethleem tribus millibus ad meridiem ab Jerusalem distat, et Jordani quindecim millibus ad Orientem, jubeat sanctitas tua omnia Judæorum commentaria investigari, quæ prædatus Cæsar Titus Romam Jerosolymis avexit. Fortassis certo reperies diem natalitatis Christi et Dei nostri.»

II. Alius autem scriptor, cujus opus *Ἀναγκαία διόρησις*, «Necessaria narratio,» inscribitur, in memorato codice Regio 2428, pag. 120, assertum, idem fragmentum (1) aliter citat in hunc modum: «Scripsit autem ea de re patriarcha Jerosolymitanus Juve-

Μέγας κόπος καὶ στίρησις γίνεται εἰς τὰς μεγάλας καὶ λαμπρὰς ἑορτὰς, ὅτι τελοῦνται ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. καὶ τὰ ἀναγνώσματα, καὶ ἡ ἀκολουθία ἀπομένουσαι ἡμετέρα τῶν δύο ἑορτῶν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὴν γέννησιν καὶ τὸ βάπτισμα ἐκ τελείαι τοῦ Κυρίου. ὡς δὲ οὐ δύναμεθα ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἀπαντῆσαι εἰς τόπον τοῦ βαπτίσματος· ἐπεὶ ἡ Βηθλεὴμ τρία μίλια ἀπέχει ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ κατὰ νότον, καὶ ὁ Ἰορδάνης εἰ μίλια ἀπέχει κατὰ ἀνατολὰς· προστάξαι οὖν ἡ ἀγιοσύνη σου ἐρευνῆσαι πάντα τὰ συγγράμματα τῶν Ἰουδαίων, ἃ τὸν σκυλεύσας ὁ Καίσαρ Τίτος ἀπήγαγεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ῥώμην· ἴσως εὖροις βεβαίως τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν.

nalus ad Julium patriarcham Romanum: » Illudque deinde sic refert, ut non tantum verbis, sed et rebus a Joanne Nicæno dissonant. Ita porro ab illo exhibitur.

EADEN EX ANONYMI RELATIONE.

Non possum una die conferre me ad Bethleem, et ad Jordanem. Etenim Jordanis distat ab urbe Jerusalem ad Orientem millibus 25, sancta vero Bethleem ad Austrum civitatis millibus sex; nec possum una die ambo festa peragere. Rogo itaque sanctitatem tuam, pater, ut scruteris commentaria et accurata inquisitione facta, tuo scripto, venerande, nobis notum facias qua die natus sit Christus Dominus, et qua die baptizatus fuerit. Probe enim scimus commentarios ab initio Jerosolymis Roman delatos fuisse per Titum et Vespasianum.

III. Verum advertit quisque, duos illos scriptores et verbis et rebus inter se dissentire. Deinde ut observavit sodalis noster, qui novissimam Cyrilli Jerosolymitani editionem adornavit, manifesta est anonymi hujus scriptoris hallucinatio: cum a Julii ævo Juvenalis centum prope annis distet. Nec melius cum hujus papæ temporibus componi potest Cyrillus ille, cui Joannes Nicænus idem scriptum attribuit. Cyrillo enim qui ad Constantium scripsit, hoc est celebris illius epistolæ de cruce, quæ Jerosolymis in Pentecoste vi-a est, scriptori nullus excoigitari potest successisse, qui Julio superstite Jerosolymitanam sedem obtinuerit. Epiphanius quidem hæc. 66, n. 20, inter Jerosolymitanos antistites, duos recenset Cy- D rillos, unum Maximi successorem, qui mox dietam de cruce visa epistolam scripsit, et alterum (2) Hilarionis filium qui Valentis anno 13, hoc est Christi 375, Jerosolymitanæ ecclesiæ præerat. Sed valde verendum est, ne unum eundemque Cyrillum ab exilio ad Ecclesiam redeuntem, Epiphanius alterum juniorem existimarit. Sive autem uni eidemque Cyrillo post exilium ad ecclesiam suam regresso, sive

Οὐ δύναμαι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἀπαντῆσαι εἰς Βηθλεὴμ, καὶ εἰς τὸν Ἰορδάνην. καὶ γὰρ Ἰορδάνης ἀπέχει τῆς πόλεως Ἱερουσαλὴμ κατὰ ἀνατολὰς μίλια 25, ἡ δὲ ἅγια Βηθλεὴμ κατὰ νότον τῆς πόλεως μίλια 6· καὶ οὐ δύναμαι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τὰς δύο ἑορτὰς ἀποτελεῖν· παρακαλῶ οὖν νῦν σὺν ὁσιότητι, πατέρ, ἵνα ἐρευνήσῃς τὰ ὑπομνήματα, ἃ καὶ δώσῃς ἡμῖν ἐν ἀκριβοῦς ἐρεύνη δια γραφῆς σου, τίμω, τὴν περὶ τούτων εἶδῃσιν, ἐν ποίᾳ ἡμέρᾳ ἐτέχθη Χριστός ὁ Κύριος, καὶ ἐν ποίᾳ ἡμέρᾳ ἑβαπτίσθη. ὡς γὰρ ἀκριβῶς ἐρωμωμεν, ὅτι τὰ ἑκαρτῆς ὑπομνήματα ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς τὴν Ῥώμην ἤ χθισαν ὑπὸ Τίτου καὶ Οὐεσπασιανοῦ.

aliori in hujus locum subrogato tribuatur memorata epistola, falso hæc Julio inscribitur, cum is papa quatuor saltem annis ante obierit, quam Cyrillus e sede sua primum exturbaretur.

IV. Falsum est igitur, quod Joannes Nicænus et Anonymus Julium Cyrillum tum rescripsisse narrant, Joannes quidem his verbis: «Tunc Julius Romanus studiosè nude huic (Cyrilli) petitioni satisfaceret quæsiivit. Cumquo omnia collegisset Judæorum scripta quæ capta et Romam deportata fuerant, Josephi chronographi quemdam nactus est commentarium, ab ipso conscriptum, in quo habebatur, mense septimo in festo tabernaculorum, expiationis die, angelum Dei apparuisse, sacerdotemque mutum sine voce mansisse ad illud tempus, quo Elisabeth ejus uxor in senectute peperit.» Anonymus vero rem ita refert: «His litteris acceptis, Julius Romæ patriarcha investigavit commentarios, invenitque quod 25 Decembris die natus est Dominus noster Jesus Christus, et post annos 30 a nativitate sua baptizatus est a Joanne in Jordane fluvio sexta mensis Januarii die. Cum ergo Patres investigationi huic morem gerentes festum divisissent, inter multos ortum est murmur, etc.»

V. Præterea narrationis hujus falsitatem pluribus evincere licet. Primo quidem prope certum est nata-

(1) Editum est a Cotelerio notis in lib. v. Constit. ap. c. 13.

(2) Male apud Epiph. *Ἰαπίριος* latine vertitur *Hilarionus*, qui velut Cyrilli successor ponitur.

lis ac baptisami Domini festiuitates nunquam a Cyrillo fuisse separatas. Quod probari potat nouissimum eius editor uerbis Basilii Seleuclensis in homilia de S. Stephano, in qua laudatur Iuuenalis, « quod gloriosum ac salutarem Domini natalem celebrare cœperit. » Ibi enim notari censet, natalis Domini 25 Decembris die celebrandi morem primum a Iuuenale in Ierosolymitanam ecclesiam inductum esse. Si tamen antiquo scriptori Cosmæ nomine, qui Justiniano Imperante florebat, fidem habeamus, Ierosolymitani morem illum ipsius æuo, hoc est sæculo v, nondum susceperant. Sic enim in nouissima Chrysostomi editione t. II, p. 353, citatus loquitur : « Soli Ierosolymitani ex conjectura probabili, non tamen ex accurata ratione, in Epiphaniis natale agunt. » Deinde quod de inuento Iosephi commentario apud Joannem Nicænum dicitur, post Chrysostomi atque mox dicti Cosmæ tempora excogitatum esse, colligere est ex iis quæ ambo de natali Domini die disserunt. Pro certo enim ponentes, quamuis præter ueritatem, Zachariam fuisse summum sacerdotem, eique cum in sancta sanctorum introisset, angelum Domini uisum esse, ac Joannis ortum spondidisse, hinc consequi putauerunt, ut decima septembris die, qua una per totum annum summo sacerdoti in sancta sanctorum ingredi licebat, contingerit illa promissio; adeoque Christus post sex menses conceptus, mense decembri, non ianuario natus sit. Quod quidem Chrysostomus cum dedita opera ac multo labore persuadere nitatur, istud non ueluti rem a Iosepho jam traditam, sed ueluti nouum argumentum, quod ipse primus e Scripturis eliciat, proponit. Cosmam quoque, cum eodem argumento utitur, illud non e pseudo Iulii epistola, sed e Chrysostomi potius homilia sumpsisse inde manifestum est, non modo quod nullam Iosephi faciat mentionem, sed et Ierosolymitanos natale Domini in Epiphaniis agendi more nondum abstulisse conceptis uerbis tradat. Ignotæ igitur ipsi erant commentitiæ illæ Cyrilli Iulique epistolæ, quas idcirco post sæculum v, ficticias non immerito suspicemur.

VI. Sane, ut taceamus Iosephum non eum fuisse, qui Zachariam simplicem sacerdotem « in ordine uicis suæ » sacerdotio fungentem, et « sorte » ingressum in templum Domini, inter summos sacerdotes computaret, si Cyrillus uerum natalis Domini diem edoceri, ac duas festiuitates uno die celebrandi labore leuari cupiens Iulium consulisset, illius consultationi non satisfacisset is papa ex ignoto antea, nec nunc magis noto Iosephi commentario, ex quo ad summum dies quo Iuanes promissus, non quo conceptus, aut quo Christus natus est, certo ediscitur. Si uero auctoritatem aliquam petisset Cyrillus, in promptu erat Iulio, ut Chrysostomus observauit, ex Romanæ urbis archiua proferre scripturam census, cujus occasione Maria cum sponso suo Bethlem se conferens, ibi Christum peperit. Sed inquisitionibus his relictis, dubitari uix potest quin potius auctor ei fuisset, ut morem sequeretur, quem tota Ecclesia la-

lina ex traditione seruat. Traditionis hujus meminere cum Iuanarius, ubi ab Augustino quaesiuit : « Cur anniversarius dies celebrandæ Dominicæ passionis non ad eundem redeat anni diem, sicut dies qua TRADITUR NATUS, » tum Augustinus ubi respondet (*August. epist. an. 119, nunc 65, n. 2*) : « Oportet noveris diem natalem Domini non in sacramento celebrari, sed tantum in memoriam reuocari quod natus sit, ac per hoc nil opus erat, nisi reuolutum anni diem, quo IPSA RES ACTA EST, festa deuotione signari. » Hujus autem traditionis uis cessere tandem orientales. Quocirca Chrysostomus primo anno, quo presbyter est inauguratus, adeoque anno Christi 586, Antiochiæ in die natali Domini concionem habens n. 4, ita loquitur : « Nondum decimus annus est, ex quo hic ipse dies manifeste nobis innotuit, ab exordio iis qui in Occidente habitant cognitus. » Et n. 2 : « Romani multo ante et EX ANTIQUA TRADITIONE ipsum celebrantes, ad nos usque notitiam illius transmiserunt. » Unde consicitur, ut Antiochena ecclesia natale Domini 25 decembris die celebrare tantum anno 576, aut 577, cœperit. Item ex concione, quam Alexandria Paulus Emesenus episcopus 25 decembris die anni 432, habuit, inuorem eundem in illa ciuitate tum receptum fuisse liquet. Gregorius uero Nyssenus homil. de Nat. Dom. ait : « Nunc per totum orbem habitatum diem festum » (natalis Domini) « celebrantium concors sonus auditur. » Cui fauere uidetur et Chrysostomus in homilia laudata. Gregorii quoque Nazianzeni orationem 38 habemus de Natiuitate Domini Constantinopoli editam, qua hoc festum in illa urbe 25 decembris die actum esse nobis persuadetur. Certe sub ejus fluem de ortu Christi prelocutus, subdit : « Ac quidem paulo post et Jerusalem purgatione inca in Jordane purgari uidebis. »

DECRETA JULII PAPÆ I DECEM

JUXTA GRATIANUM ET IVONEM.

PRIMUM.

Turpe lucrum sequitur qui minus emit ut plus uendat, uel quid sit usura.

Quicumque tempore messis uel uindemiæ non necessitate, sed propter cupiditatem comparat annonam uel uinum, uerbi gratia, de duobus nummis comparat modium unum, et serrat usquedum uenundetur denariis quatuor aut sex, aut amplius, hoc turpe lucrum dicimus.

SECUNDUM.

Reus est animarum presbyter, qui pœnitentiam morientibus abnegat.

Si presbyter pœnitentiam morientibus abnegauerit, reus erit animarum, quia Dominus dicit : *Quicumque die conuersus fuerit peccator ad pœnitentiam, uita uiuet, et non morietur (Ezech. 18; Luc. 25)*. Vera enim confessio ultimo tempore esse potest, quia Dominus non solum temporis, sed etiam cordis inspector est : sicut latro, unius momenti pœnitentia, meruit esse in paradiso in hora ultimæ confessionis.

TERTIUM.

Post mortem alicujus nullus de ejus consanguinitate sponsam accipiat.

Si quis desponsaverit uxorem, vel subarraverit, et sive præveniente die mortis, sive irruentibus aliis causis, minime eam cognoverit, neque ejus superstes frater, neque ullus de consanguinitate ejus, eandem sibi tollat in uxorem ullo unquam tempore.

QUARTUM.

Licet servo matrimonia contrahere

Omnibus nobis unus est Pater in cœlis (Math. xxiii) et unusquisque dives pauper, servus, et liber, æqualiter pro se, et pro animabus eorum rationem reddituri sumus. Quapropter omnes cujuscumque conditionis sint, unam legem (quantum pertinet ad Deum) habere non dubitamus. Si autem omnes unam legem habent, ergo sicut ingenuus dimitti non potest, sic nec servus semel conjugio copulatus ulterius dimitti poterit.

QUINTUM.

Ex propinquitate sui sanguinis vel uxoris, usque in septimum gradum, nullus ducat uxorem.

Nullum in utroque sexu permittimus ex propinquitate sui sanguinis vel uxoris, usque septimum generis gradum, uxorem ducere vel incesti macula copulari. Præterea quoque illud adjecimus, quoniam sicut non licet cuiquam Christiano de sua consanguinitate, sic etiam nec licet de consanguinitate uxoris suæ conjugem ducere propter carnis unitatem.

SEXTUM.

Ecclesia semel Deo consecrata quando est iterum consecranda.

De fabrica vero cujuslibet ecclesiæ, si diruta fuerit, instauranda, et si in eo loco consecrationis solemnitas debeat iterari, in quo sanctuaria non fuerint, nihil judicamus officere, si per eam minime jactetur aqua exorcizata, quia in consecratione cujuslibet ecclesiæ, in qua Spiritus sancti arra non ponitur, celebritatem scimus tantum esse missarum. Et ideo, si qua sanctorum basilica a fundamentis fuerit innovata sine altaris motione, sine aliqua dubitatione, cum in ea fuerit missarum solemnitas celebrata, totius consecratio sanctificationis implebitur. Si vero sanctuaria quæ habebant ablata sunt, rursus eorum depositione, et missarum solemnitate, reverentiam sanctificationis accipiat.

SEPTIMUM.

De his qui sacrificando varie errabant.

Cum omne crimen atque peccatum oblati Deo sacrificiis deleatur, quid de cætero pro expiatione delictorum Domino dabitur, quando in ipsa sacrificii oblatione erratur? Audivimus enim quosdam schismatica ambitione detentos, contra divinos ordines et apostolicas institutiones lac pro vino in divinis sacrificiis dedicare; alios quoque intinctam eucharistiam populis pro complemento communionis porrigere; quosdam etiam expressum vinum in sacramento Domini calicis offerre; alios vero pannum lineum modo intinctum per totum annum reservare, et in

A tempore sacrificii partem ejus aqua lavare, et sic offerre; quod quam sit evangelicæ et apostolicæ doctrinæ contrarium, et consuetudini ecclesiasticæ adversum, non difficile ab ipso fonte veritatis probatur, a quo ordinata ipsa sacramentorum mysteria processerunt. Cum enim magister veritatis verum salutis nostræ sacrificium suis commendaret discipulis, nulli lac (*al. non illis*), sed panem tantum et calicem sub hoc sacramento cognoscimus dedisse. Legitur enim in evangelica veritate: *Accepit Jesus panem et calicem, et benedicens dedit discipulis suis (Math. xvi).* Cesset ergo lac sacrificando (*al. in sacrificio*) offerri, quia manifestum et evidens exemplum veritatis evangelicæ illuxit, quod præter panem et vinum aliud offerri non liceat. Illud vero, quod pro complemento communionis intinctam tradunt eucharistiam populis, nec hoc prolatum ex Evangelio testimonium receperunt, ubi apostolis corpus suum commendavit et sanguinem. Seorsum enim panis, et seorsum calicis commendatio memoratur. Nam intinctum panem aliis Christum præbuisse non legimus, exepo illo tantum discipulo, quem intincta buccella magistri proditorem ostenderet, non quæ sacramenti hujus institutionem signaret. Nam quod de expresso botro, id est, de uvarum granis populis communicatur, valde est omnino confusum; sed, si necesse sit, botrus in calice comprimatur, et aqua misceatur: quia calix dominicus juxta canonum præcepta, vino et aqua permixtus debet offerri, quia videmus populum in aqua intelligi, in vino vero ostendi sanguinem Christi.

C Ergo cum in calice vino aqua misceatur, Christo populus adunatur, et credentium plebs ei in quem credit copulatur et jungitur; quæ copulatio et conjunctio aquæ et vini sic misceatur in calice Domini, ut mixtio illa non possit separari. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis; si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Ergo quando botrus solus offertur, in quo vini efficacia (*al. efficientia*) tantum designatur, salutis nostræ sacramentum negligitur, quod aqua significatur. Non enim potest calix Domini esse aqua sola, aut vinum solum, nisi utrumque misceatur. Et ideo, quia jam ex hoc plurima et multiplex majorum manavit sententia, omnis deinceps talis error atque præsumptio cessare debet, ne perversorum et inordinata compago statum veritatis enervet. Et ideo nulli deinceps erit licitum aliud in sacrificiis divinis offerre, nisi juxta antiquorum sententiam conciliorum, panem tantum et calicem vino et aqua permixtum. De cætero aliter quam præceptum est faciens, tamdiu a sacrificando cessabit, quamdiu legitima pœnitentiæ satisfactione correctus, ad gradus sui officium redeat quod amisit.

OCTAVUM.

(Ex decreto Ivonis Carnotensis desumptum.)

Quid sit Ecclesia.

Ecclesia græcum nomen est quod in latinum vertitur convocatio, propter quod (*al. propterea quod*) ad se omnes vocet. Catholica (id est universalis) ideo

dicitur, quia per universum mundum est constituta. A Vel quoniam catholica, hoc est generalis, in eadem doctrina est ad instructionem.

NONUM.

(Ex eodem.)

De illis qui ecclesias incendunt.

Si quis ecclesiam comburit, quindecim annos pœniteat, et eam sedule restituat, et pretium pauperibus distribuat.

DECIMUM.

(Ex eodem.)

Libertatem domino legitime nubere posse.

Si quis ancillam suam libertate donaverit, et in matrimonio sibi sociaverit, dubitabatur apud quosdam, utrum hujusmodi nuptiæ legitimæ esse videantur, an non. Nos itaque vetustam ambiguitatem decidentes, talia connubia legitima esse censuimus. Si enim ex affectu fiunt omnes nuptiæ, et nihil impium et legibus contrarium in tali copulatione fieri potest, quare prædictas nuptias inhibendas existimaverimus?

EPISTOLA I (1)

INCREPATORIA JULII PAPÆ I AD ORIENTALES EPISCOPOS PRO CAUSIS ATHANASHI, ET EXCESSIBUS CONTRA ROMANAM ECCLESIAM.

(Conc. t. II, col. 475.)

- I. Quod soli Romano pontifici licent generale concilium cogere, et episcopos judicare.
- II. Non oportet præter sententiam pontificis Romani concilia celebrare, vel episcopos damnare.
- III. Ut accusatores et accusationes, quas leges sæculi C non admittunt, repellantur.
- IV. Si quis episcopum præter auctoritatem sedis apostolicæ damnaverit, vel a sede expulerit, de gradu suo dejiciatur, et excommunicetur; et episcopi ejecti restituantur.

Venerabilibus fratribus universis orientalibus episcopis Julius.

Decuerat vos, fratres, alios ecclesiasticis instruere disciplinis, et non talibus arguere machinamentis, dicente Joanne Baptista: *Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis (Luc. III)*, et reliqua. De qua re et apostolus Paulus nos instruit, dicens: *Fratres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite hujusmodi in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne et tu tenteris (Gal. VI)*, et reliqua. Et alibi Petrus apostolus ait (1 Pet. III): *Omnes unani-*

(1) Hæc cum seqq. supposita Baronio aliisque eruditissimis merito videtur, non secus atque aliæ Isidori merces ex Hispania primum, ut volunt profectæ.

*mes in oratione estote, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles, non reddentes malum pro malo, vel maledictum pro maledicto, sed e contrario benedicentes, quia in hoc vocati estis, ut benedictionem hereditate possideatis. Qui enim vult vitam diligere, et videre dies bonos, coercent linguam suam a malo, et labia sua ne loquantur dolum. Declinet a malo, et faciat bonum: inquirat pacem, et sequatur (al. persequatur) eam: quia oculi domini super justos, et cætes ejus in preces eorum, vultus autem Domini super facientes mala (Psal. XXXIII). Quid pejus est, fratres, quam ut sacerdotes Domini, qui ab omni mala coinquinatione, et a nocumento omnium Christianorum, quanto magis a fratrum et coepiscoporum, alieni debent existere, quos tueri et sublevare ab insidiis debent, et B quos fovere et diligere summopere oportet, persequantur eos, et communionem privare decerent? Nec recordamini Sapientiam, quæ ait: *Perversæ enim cogitationes separant homines a Deo (Sap. I)*? Si perversæ cogitationes separant homines a Deo, quanto magis opera iniqua? Quid enim nequius est, quam ut illos, de quibus Dominus ait, *Qui vos tangit, tangit pupillam oculi mei (Zach. II)*, quisquam avertere, persequi, destruere nitatur? Probata autem virtus portat, protegit et consolatur oppressos, et docet insipientes. Est enim Deus testis cordis hominis (al. humani), scrutatorque verus singularum conscientiarum, et linguarum singularum auditor: quoniam spiritus Domini replevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis (Psal. XVII). Et alias idem ipse ait (I Joan. IV): *Deus charitas est. In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam Filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum. In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse prior dilexit nos, et misit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris. Charissimi, si sic Deus dilexit nos, et nos debemus invicem diligere. Deum nemo vidit unquam: si diligamus invicem, Deus in nobis manet, et charitas ejus in nobis perfecta est. In hoc intelligimus, quoniam in eo manemus, et ipse in nobis: quoniam de Spiritu suo dedit nobis. Et nos vidimus, et testificamur, quoniam Pater misit Filium suum, Salvatorem mundi. Quisquis confessus fuerit, quoniam Jesus est Filius Dei, Deus in eo manet, et ipse in Deo, et nos cognovimus, et credidimus charitati, quam habet Deus D in nobis. Deus charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo. In hoc perfecta est charitas Dei nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii: quia sicut ille est, et nos sumus in hoc mundo. Timor non est in charitate; sed perfecta charitas foras mittit timo-**

NOTA SEVERINI BINII.

Epistola increpatoria Julii. Hanc epistolam Feliciano et Titiano consulibus datam anno Christ. 337 ex prima Romana synodo sub Julio habita a pontifice Romano scriptam fuisse his rationibus sic satis evidentibus statuere licet. Primum eodem consulatu Feliciani et Titiani hæc epistola atque Romana synodus consignatæ sunt. Secundo, quod de injusta Athanasii et Marcelli Ancyranæ condemnatione et relegatione facta redarguantur ab his, qui se hunc ob finem con-

venisse in actis synodi aperte profitentur his verbis: *Pro fratrum oppressione tractantes laboremus; quia dum illi tam graviter affliguntur, nos nec respirare, nec quiescere possumus.* Anno Christi 336, Athanasium suis conventiculis aliquoties condemnatum relegaverant: quæ cum citra Romani pontificis scitum et consensum contigissent, jure meritoque de nullitate facti, et ecclesiasticarum constitutionum violatione reprehenduntur.

rem, quoniam pœnam timor habet. Qui autem timet, non est perfectus in charitate. Nos ergo diligamus Deum, quoniam Deus prior dilexit nos. Si quis dixerit, quoniam diligo Deum, et fratrem suum oderit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt quomodo potest diligere? Et hoc mandatum habemus a Deo : ut qui diligit Deum, diligit et fratrem suum. Nam et ipsa sapientia ait (Prov. xv) : *Lingua sapientium ornat scientiam, os fatuorum ebullit stultitiam. In omni loco oculi Domini contemplantur bonos et malos. Lingua placibilis, lignum vitæ : quæ autem immoderata est, conteret spiritum. Domus justi plurima fortitudo : et in fructibus impij conturbatio. Labia sapientium disseminabunt scientiam : cor stultorum dissimile erit. Victimæ impiorum abominabiles erunt Domino : vota justorum placabilia. Qui sequitur justitiam diligitur a Domino. Item alibi (Prov. x) : Labia justi considerant placita, et os impiorum perversa. Simplicitas justorum dirigit eos ; et supplantatio perversorum vastabit eos, justitia rectorum liberabit eos, et in insidiis suis capientur iniqui. Justus de angustia liberabitur, et tradetur impius pro eo. Simulator ore decipit amicum suum, justi autem liberabuntur scientia. In bonis justorum exaltabitur (al. exultabit) civitas, et in perditione impiorum erit laudatio. Benedictione justorum exaltabitur civitas. Nec consideratis, qui fratres persequi non cessatis, qualia Job patientissimus, inter cætera exorsus, loquitur (Job. xxxix) : *Auris audiens beatificabat me, et oculus videns testimonium reddebat mihi, eo quod liberasset pauperem vociferantem, et pupillum, cui non esset adjutor. Benedictio perituri super me veniebat, et cor viduæ consolatus sum. Justitia indutus sum : et vestivi me sicut vestimento et diademate judicio meo. Oculi sui cæco, et pes claudo. Pater eram pauperum : et causam quam nesciebam diligentissime investigabam. Conterebam molas iniqui, et de dentibus illius aufereram prædã. Et paulo post : Si negavi, inquit, quod volebant, pauperibus, et oculus viduæ expectare feci. Si comedi buccellam meam solus, et non comedit pupillus ex ea : quia ab infantia mea crevit mecum miseratio, et de utero matris meæ egressa est mecum. Nam si quis hæc recto omnia consideraverit oculo, nequaquam fratres (al. fratribus) nocere, sed liberare festinabit, quia nihil deterius est, quam cives civibus invidere, et fratres fratribus insidiari, aut calumnias facere. Talibus enim refragari volentes insidiis patres sancti, synodum congregaverunt generalem in Nicæa, vitam corrigere hominum cupientes in Ecclesia commorantium. Licet dudum instituta sanctorum multa Patrum essent conscripta, posuerunt leges, quas sacros canones appellamus, quibus multa pernecessaria ad statum Ecclesiæ sanctæ Dei, et supplementum columnarum ejus, id est episcoporum, qui eam propriis humeris gestant, sunt decreta, et nocumenta eorum prohibita, ita ut qui talia agere tentaverint, aut eis nocere præsumpserint, si quidem clerici fuerint, a proprio gradu decedant, si vero monachi aut laici fuerint, anathematizentur. Quibus armati exemplis, oportere arbitrari sumus, ab omnipotente Deo inspirati, ut hanc**

accensam discordiæ flammam extinguere apostolica debeamus auctoritate, et non concedere eam ulterius animas depasci humanas. Quapropter una cum omnibus apostolicæ subjectionis regulæ sancimus, ne quisquam deinceps Christianorum talia perpetrare, aut episcopis temere nocere præsumat, cum et doctor gentium idipsam prohibeat, dicens : *Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem* (I Tim. v), et reliqua. Bonum est namque procul dubio, et omnibus timentibus Deum desiderabile, cohibere dissensiones et altercationes, fratribusque subvenire, et invicem non invidere, sed adjuvare. Audite, inquam, jam factam in Nicæna civitate synodum, cui et ipse conscientie meæ (1) cultum decenter exhibui, nihil aliud volens quam concordiam omnibus fabricare, et præcunctis arguere et removere hanc insidiantium altercationem : quas prævidentes sancti Patres insidias et illicitas altercationes, unanimiter in prædicta Nicæna statuerunt synodo, ut nullus episcopus, nisi in legitima synodo, et suo tempore apostolica auctoritate convocata, super quibusdam criminationibus pulsatus audiatur, id est, judicetur vel damnetur. Sin aliter præsumptum a quibusdam fuerit, in vanum deducatur (al. deducetur) quod egerint, nec inter ecclesiastica ullo modo reputabitur.

I.

Ipsi vero primæ sedis Ecclesiæ convocandarum generalium synodorum jura et judicia episcoporum singulari privilegio evangelicis et apostolicis atque canonicis concessa sunt institutis, quia semper majores causæ ad sedem apostolicam multis auctoritatibus referri præceptæ sunt. Nec ullo modo potest major a minore judicari. Ipsa namque omnibus major et prælata est ecclesiis, quæ non solummodo canonum et sanctorum Patrum decretis, sed Domini Salvatoris nostri voce singularem obtinuit principatum. Tu es, inquit, *Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam* (Matth. xvi), et reliqua. *Et quæcumque ligaveris super terram et solveris, erunt ligata et soluta in celo et in terra.*

II.

Porro dudum a sanctis apostolis successoribusque eorum, in præfatis antiquis decretum fuerat statutis, quæ hæc tenent sancta et universalis apostolica tenet ecclesia, non oportere præter sententiam Romani pontificis concilia celebrari (Soer. II, 8 et 17), nec episcopum damnari, quoniam sanctam Romanam ecclesiam primatem (al. primariam) omnium ecclesiarum esse voluerunt. Et sicut B. Petrus apostolus primus fuit omnium apostolorum, ita et hæc ecclesia ipsius nomine consecrata, Domino instituyente, prima et caput sit cæterarum, et ad eam, quasi ad matrem atque apicem, omnes majores Ecclesiæ causæ, et judicia episcoporum recurrant, ejusque justa sententia (al. et juxta ejus sententiam) terminari sumant, nec extra Romanum quidquam ex his debere decerni pontificem, quatenus non ita proterve, et pro libitu

(1) Const. M. in ep. ad Alex. Trip. Hist. III, 27, ex Socratis I, 6.

cujuspiam, suo proprio arbitrio, quibusque metropolitani, sicut agere solebant, liceat, inconsulto Romano pontifice, aut majores Ecclesie causas deturbare, aut episcopos damnare, sed communi sancte Romanæ sedis episcopi consilio (1) et concordia actione quæque sunt Christi zelo agenda disponant unanimiter, recteque sentiant, et ea quæ senserint, non sibi met discrepando, sed Deo placita perficiant.

III.

Est etiam in jam fata Nicæna concorditer statutum synodo, accusatores et accusationes, quas sæculi leges non admittunt, a sacerdotali funditus averti nocumento. *Ecce, inquit Propheta, quam bonum et quam jucundum, habitare fratres in unum (Psal. cxxxii).* Illi vero non in unum habitant, qui a fratrum se solatio subtrahunt, aut fratribus insidias præparant. Non alieno vos, fratres, patiamini peccato gravari (S. Leo, ep. 25), quia quod necesse est, nos dicere veremur, id est, ne cuius religio dissipatur, indignatio provocetur. Præ oculis habete, et tota mentis acie reverenter aspiciet beati Petri gloriam, et cum ipso communes omnium apostolorum coronas, cunctorumque martyrum palmas, qui pro fratrum non destructione, sed confirmatione et veritate in Christo passi sunt.

IV.

Nos ergo, qui Domini discipuli et dici et esse volumus, portare crucem Christi, et compati fratribus debemus, et non persequi. Subtrahite (rogamus) actus cogitationesque a talibus nocentibus, si non vultis ipsam in vos suscipere ultionem: quoniam talionem meretur qui fratri foveam præparat. Et nos scitote hunc (*Africani PP. in. ep. ad Bonifacium*) typhum deinceps non esse passuros, ut ea quæ ad hanc specialiter sanctam pertinent sedem, sicut judicia episcoporum et majores Ecclesie causæ, ut paulo superius prælibatum est, vos patiamur nobis inconsultis invadere absque vestri status periculo. Sed si quis ab hodierna die et deinceps episcopum præter hujus sancte sedis sententiam damnare, aut propria pellere sede præsumpserit, sciat se irreperabiliter esse damnatum, et proprio carere perpetim honore, eosque qui absque hujus sedis sunt ejecti sententia vel damnati, hujus sancte sedis auctoritate scitote pristinam recipere communionem, et in propriis restitui sedibus: quoniam et prius, a tempore scilicet apostolorum, hæc huic sedi sancte concessa sunt, et postea in memorata Nicæna synodo, propter pravorum hominum infestationes, atque hæreticorum persecutiones, et insidiantium molimina fratrum, sunt concorditer ab omnibus corroborata, ut magis singuli provideant (*al. prævideant*), ne talia audeant perpetrare, et caveant, si non propter Deum et amorem fratrum (*al. fraternum*), tamen propter opprobrium hominum, ruborem suum atque canonicam ultionem, saltem hæc timore et verecun-

(1) Hadr. coll. 43. Habetur infra in decr. Julii papæ, Ad orientales episcopos pro Athanasio.

dia compressa, silentioque comprimantur, amputato scilicet totius (S. Leo, ep. 84) usurpationis excessu, quia nullus debet præsumere quæ sibi non videntur esse concessa. Quam culpam nullo modo potuisset incidere (S. Leo, ep. 4, cap 7), si unde consecrationem honoris accepit, inde legem totius observantia sumeret: et beati apostoli Petri sedes, quæ vobis sacerdotalis mater est dignitatis, esset ecclesiasticæ magistra rationis. Unde sicut multum nos ea quæ a vobis pie recteque sunt acta lætificant, ita nimium ea quæ sunt perperam gesta contristant, quoniam necesse est post multarum talium experimenta causarum hæc in posterum sollicitius prospici, et diligentius præcaveri, quatenus ea, quæ sunt ab apostolis eorumque successoribus statuta, nulla desidia negligantur, nulla dissentione violentur, nulla concertatione turbentur. *Nam sicut in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.* (Rom. xii) Connexio (1) totius corporis unam sanitatem, unam pulchritudinem facit; et hæc quidem connexio totius corporis unanimitatem requirit, sed præcipue exigit concordiam sacerdotum, quibus etsi dignitas communis non est, tamen ordo generalis est, quoniam et inter beatissimos apostolos in similitudine honoris fuit quædam discretio potestatis, et cum omnium par esset electio, uni tamen datum est ut cæteris præmineret. De qua forma episcoporum quædam orta est distinctio, et magna ordinatione provisum, ne omnes sibi omnia vindicarent, sed essent in singulis provinciis singuli, quorum inter fratres haberetur prima sententia, et rursus quidam in majoribus urbibus constituti sollicitudinem ejus susciperent ampliorem, per quos ad unam beati Petri sedem universalis Ecclesie cura confunderet, et nihil usquam a suo capite dissideret. Qui ergo scit se quibusdam præpositum, non moleste ferat aliquem sibi esse prælatum, sed obedientiam quam exigit etiam ipse dependat. *Nolite itaque errare, fratres mei dilectissimi. Doctrinis variis et extraneis nolite abduci (Hebr. xiii).* En instituta apostolorum et apostolicorum virorum canonesque habetis (*Dist. ii, Nolite errare*), his frui mini, his circumdamini, his delectamini, his armamini, ut his freti, circumdati, delectati, armati, contra cuncta inimicorum jacula, persistere valeatis. Satis enim indignum (*Gelasius, ep. 9, c. 10*) est quemquam vel pontificum, vel ordinum subsequentium, hanc regulam refutare, quam beati Petri sedem et sequi videat et docere. Multum enim convenit, ut totum corpus Ecclesie in hac sibi met observatione concordet, quæ inde auctoritatem habet, ubi Dominus Ecclesie totius posuit principatum, dicente Scriptura: *Ordinate in me charitatem (Cant. ii).* Et iterum: *Omnia cum ordine fiant (1 Cor. xiv).* Iterumque Psal-

(1) Idem Leo, ibidem, unde liquere arbitror eruditus quam ineptus fuerit harum laciniarum sartor qui posteris oculos erueri voluit. Plura ex his habentur in decretali epistola Vigilii papæ.

mista prædicante : *Circumdate Sion, et complectimini eam, narrate in turribus ejus. Ponite corda vestra, in virtute ejus, ut enarretis in progenies alteras, quoniam hic est Deus, Dominus (al. Deus) noster in æternum, et ipse reget nos in sæcula (Psalm. XLVII).* Officii enim nostri consideratione non est nobis dissimulare, non est tacere libertas (al. liberum), quibus major cunctis christianæ religionis zelus incumbit, nec per tacurnitatem aut favere aut consentire videamur fratrum nocuentis. Data Kalendis Octobris, Feliciano et Maximiano (fort. Titiano) viris clarissimis consulibus (anno 357).

EPISTOLA (1)

ORIENTALIUM AD JULIUM PAPAM I.

(Conc. I. II, col. 481.)

Cassantur quod in communionem receperit Athanasium, et cæteros quos ipsi damnaverant.

Domino beatissimo et honorabili patri Julio, apostolicæ sedis venerabili episcopo; Eusebius, Theognius, Theodorus, et (2) Berinthus una cum reliquis fratribus et coepiscopis nostris, in Antiochia congregatis(3).

Licet circa omnes Romanam ecclesiam sciamus esse munificam, et apostolicam habere curam, et semper matrem existere pietatis, quamquam ab Oriente ad eam prædicatores (*Hist. Trip. IV, 16, et Soz. III, 7*) pietatis advenissent, tamen optaremus vos nobiscum concordare, et quos a communione suspendimus, a vobis esse suspensos: et quos in ordine confirmamus episcoporum, a vobis esse confirmandos: nec nos secundo loco habendos; cum ex his partibus ad vos usque dogmatizantes apostoli pervenerint. Nec enim nos vestris resultavimus quamvis hoc agere potuissemus, quando Novatianus a Romana pulsus est ecclesia, quoniam (ut juxta vulgarem consuetudinem loquamur) *inimicitias querit omnis qui vult recedere ab amico (Prov. XXVIII).* Nec crimine carere poterat, qui alterius excommunicatum, absque ejus licentia, a quo communione est privatus, in communionem susceperit, canonibus scilicet jubentibus, ut excommunicatus ab aliis, ab aliis non suscipiatur, viventibus illis a quibus communione privatus esse dignoscitur. Nec solum in his nobis contumeliam irrogatis, sed etiam in his, quod concilia nostra dissolvitis, neque ea rata sinitis esse. Sunt namque a nobis, et maxime a totius Orientis episco-

pis damnati, Athanasius Alexandrinus, Paulus Constantinopolitanus, Marcellus Ancyrae, Asclepius Gazæ, Lucianusque (1) Hadrianopolites, pro certis criminibus, quibus adversarii sunt apud nos inscripti, quæ per præsentem hujus epistolæ latores omnia sub certa relatione vestræ innotescere non omittimus sanctitati. Quibus agnitis, si nostris placitis magis quam eorum machinationibus assentire, et ordinatos episcopos (*Hist. Trip. IV, 16*) in damnatorum loco firmare eligitis, pacem vobiscum et communionem habere volumus: si vero aliter egeritis, et eis amplius, quam nobis assentire judicaveritis, contraria celebrabimus, et vobiscum deinceps nec congregari, nec vobis obedire, nec vobis vestrisque favere volumus, sed per nos, quidquid melius elegerimus, agere conabimur. Nam nullus est in hac parte terrarum pietatem habens, qui ignoret prædicatorum molimina seductorum, propter eos enim multa sunt mala peracta, multa concilia diversis et asperis temporibus celebrata, multæ seditiones, multæ machinationes (seductiones), multa nobis opprobria illata (2), et alia multa quæ enumerare perlongum est. Nam si his consentire eligitis, tunc liquet quod nos perdere vultis, et non, ut pater filios, favere.

Dicunt enim et affirmant tam cives istorum, quam etiam sacerdotes eorum, hos favere vos velle homicidas (*Athan. apol. II, et ad solit. Hil. in fragm.*), sacerorum templorum eversores, virginum stupratores, sacrorum librorum incensores, sacrorumque vasorum, ac cæterorum sacrorum ministeriorum fraudatores, officiorum neglectores, imperatorum infidos, gentis et patriæ proditores, et inter sacerdotes maximam generantes discordiam, eo quod consubstantialitatis vocem, quæ scripta non invenitur, in fidei doctrina posuissent. Quid plura enumerare necesse est, cum propter eos nobis et cunctis hujus regionis habitatoribus scientibus, tanta cædes hominum sit perpetrata, ut amplius quærem mille homines sint prostrati? Talibus autem favere quid aliud est, quam sceleribus eorum consentire, cum sacra scriptura hæc prohibeat, dicens: *Non solum qui faciunt culpabiles existunt, sed etiam qui consentiunt facientibus (Rom. I).* Talibus enim vos obsistere totis viribus oportet, ne involvamini in peccatis eorum, et excommunicationem eorum ne suscipiatis. Tales enim a vobis procul abjicite, ne propter auidiositatem ta-

(1) Bar. aliisque eruditissimis commentitia ex variis aliorum fragmentis latine scriptis consuata.

(2) Theodorus fuit Perinthi sive Heracleæ episcopus quem in duos distrahit falsarius.

(3) Anno 341. Prodit hæc epistola hæreticos fuisse qui eam scripserunt.

NOTA SEVERINI BINII.

Epistola orientalium. Ex epistola Julii ad orientales scripta, quam recitat Athanasius apologia 2, quæque supra col. 883 legitur certissime constat Arianos post concilium Antiochenum acerbius, ac majore cum fastu, superbia et contentione, quam decebat, scripsisse. Ita enim exorditur: *Legi epistolam vestram, quam mihi presbyteri mei Elpidius et Polyzenus attulerunt, etc.* Veram et germanam non existare, præter auctoritatem Baronii anno 344,

num. 54, illud afferentis, ea quæ supra in principio Julii epistolarum annotavi, confirmant. Quæ hic secundo loco posita orientalium nomen præfixum habet, ex Sozomeno et Soerate ab incerto quodam auctore compilata esse videtur, tum quod multa desiderari, nonnulla etiam in rebus et nominibus in ea expressis variari advertet, si eam cum responsoria Julii, quam recitat Athanasius apologia 2, diligenter conferas.

lium hominum, infirmæ animæ et ignari populi, sacrilega dissonantia dispareant. Itaque oportet (*Martinus I, cons. 2 conc. Later.*) vos improbis probe resistere. Quapropter si neglexeritis deturbare perversos, liquet quod eorum protegatis errorem. Nec vero caret scrupulo societatis occultæ, qui manifeste (*al. manifestis*) facinoribus desinit obviare (*Felix III, in ep. ad Acacium*). Decet enim vos ad arguendam proterviam eorum linguam vestram exacuere, et velut venenosos a vobis repellere, ne eorum veneno vos vestrique in aliquo sauciamini. Igitur (*Idem Martinus*) sufficient nobis querimoniam contra eos delatæ, quoniam derelinquet nos tempus, secundum quod ait Apostolus, si voluerimus omnium obloquentium oblatum contra eos producere querelas: maxime cum hæc nobis sufficiant quæ superius dicta sunt. Nec nobis necesse est iterum eorum divulgare mala, cum ipsa per se prodeant, et maxime omnes orientales testes super eorum malis existant. *In ore enim* (juxta quod scriptum est) *duorum vel trium testium stabit omne verbum* (*Math. xviii*): quanto magis in multitudine tantorum sacerdotum et populorum, abbatum vel monachorum, in scripto et sine scripto contra horum pravitatem nos quotidie vox acclamantium? Nos vero diu expectavimus eos per multam patientiam, ut crearent uvam, sed illi e contrario fecerunt labruscas. Vos ergo non oportet de cætero negligere et differre tales, ne (quod absit) memoratis criminibus eorum submittamini (subdamini), irrationabiliter eos episcopos ponentes. Ipsi enim, nisi cito corrigantur, juxta quod beatus apostolus protestatur, *secundum duritiam eorum, et cor impœnitens, thesaurizant sibi iram in die iræ et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus* (*Rom. ii*). Qui corrigendi sunt, ne per temporalem delectationem (*S. Greg.*), et per mendacia atque figmenta sua vobis assensum præbentibus, æterna perdant præmia, quæ per veram pœnitentiam consequi poterunt. Nec hæc, quæ prædicta sunt, solummodo Athanasio et sequacibus ejus irrogamus, sed etiam quod contra regulam egerit, quam nos decreveramus, quia non decreto communis concilii (*Trip. hist. iv, 9 et 16, x, 17, ex Socr. et Sox.*) episcoporum recepit sacerdotium, sed sibimet arrogando ecclesiam fuisset ingressus, et in sede resedisset, cum dudum (1) decretum fuisset, nullum a pauciore nu-

(1) Imo anno dumtaxat 341, conc. Antiocheni

A mero restitui debere, quam depositum fuisse constaret. Deinde, quoniam ejus adventu sit turba generata, plurimique seditione sint mortui, et non solum hæc pro eum et propter eum sunt peracta, sed etiam quidam jam a dicto Athanasio cæsi, iudicibus dicuntur esse contraditi. Hæc et alia innumera sunt ab eo suisque sequacibus impudenter perpetrata, quos excommunicatos, communioni (et audivimus) contra regulam in contumeliam omnium orientalium sociastis. Præfato itaque debitæ salutationis (*Ep. Africanorum ad Cælestinum I papam*) officio propter beati Petri honorem impenso, postulamus, ut deinceps ad vestras hinc venientes aures non tam facile admittatis, neque a nobis excommunicatos ultra velitis excipere, ne canonum transgressores inveniamini, sed magis salva fraterna charitate, creatum hoc in posterum minime patiamini.

Et subscriptio: Orantem (*Ep. Terracon, ad Hilaram papam*) pro nobis apostolatui vestrum Dominus avo custodiat longiore, beatissime pater. Amen.

EPISTOLA II (1).

SIVE RESCRIPTUM JULII I CONTRA ORIENTALES, PRO
ATHANASIO ET CÆTERIS.
(*Conc. t. ii, col. 483.*)

- I. *De vocatione orientalium episcoporum ad Julium, et restitutione damnatorum episcoporum ab ipsis.*
- II. *Ut episcopi accusati appellent sedem apostolicam.*
- III. *De eadem re.*
- IV. *Si quis pual se gravari a proprio metropolitano.*
- V. *De accusationibus, vel accusationibus, quæ sæculi leges non admittunt.*
- VI. *Ut nullus episcopus alterius parochiam retineat, vel ordinet, etc.*
- VII. *Si quis adversus episcopum, vel auctores Ecclesie negotium habuerit.*
- VIII. *De episcopis rebus suis expoliatis, vel a sede sua pulsis.*
- IX. *De accusatoribus et testibus.*
- X. *Si accusatus vel damnatus episcopus sedem apostolicam appellaverit, et de eis qui adversus Patres armantur, vel cum inimicis morantur.*
- XI. *De accusationibus clericorum.*
- XII. *Quæ metropoles primates vocentur.*
- XIII. *Qui sint infames.*

can. 12. Hoc hæreticorum esse decretum testatur Julius in epistola proxima.

(1) Falsa non secus ac præcedentes dæ.

NOTA SEVERINI BINII.

rescriptum Julii. Hoc rescriptum Julii cum ea responsoria epistola, quam ab Athanasio recitatam, supra col. 883 ex pessimis, partim convenit, plurimum vero ab eadem differt. Cum utraque Eusebianos cum Athanasio ad concilium Romæ anno 340, indictum citatos esse referat: utraque etiam Athanasium ad statutum diem adfuisse, Eusebianos autem contumaciter remansisse, enarret; demum utraque epistola illius, quam ab ipsis post celebratam Antiochenam synodum scriptam, postque Gregorium Cappadocem anno Christi 342, magna et horrenda Alexandrinorum strage introductum, superbe, fastuose, et contentiose scriptam fuisse refert, meminere, utramque

unam eandemque Julii epistolam esse oportet. Hanc mendosam, corruptam, et a quodam ex diversis compilatam (*al. imo pro libito confictam*): illam vero, quæ ex Athanasio desumpta infra subditur, germanum exemplar esse Juliani ad orientales episcopos rescripti, dubium non est. Hanc mendosam esse et corruptam, consulatus Feliciani et Maximiani, infra hic in fine additus, aperte demonstrat. Si enim prædictis consulibus scripta est, initio pontificatus Julii, anno Christi 337, scriptam fuisse necesse est, atque ita non subsistit quod de synodo Romana indicta, de Alexandrina seditione exorta commemorat.

- XIV. *De causis episcoporum.*
 XV. *Ut non admittantur ad accusationem errantes, vel a proposito recedentes, sive canonibus inobedientes.*
 XVI. *De peregrinis judiciis.*
 XVII. *Ut nullus extra provinciam vocetur ad iudicium, vel si quis iudices suspectos habuerit.*
 XVIII. *De se confessis, non esse credendum supra crimen alienum.*
 XIX. *De incertis non iudicandis*
 XX. *De criminationibus majorum natu.*
 XXI. *De provinciali synodo retractanda a papa.*
 XXII. *Si quis iudices majoris auctoritatis appellaverit.*
 XXIII. *Ut metropolitanus nihil agat sine consilio episcoporum, nec illi sine ipsius; nisi quantum ad proprias pertinet parochias.*
 XXIV. *Ne iudices in absentem proferant sententiam, B et ut proditor non audiatur.*
 XXV. *De accusationibus clericorum.*
 XXVI. *De episcopis accusatis.*
 XXVII. *De injusta episcoporum damnatione.*
 XXVIII. *Detractores et fautores inimicorum ab accusatione removendos, nec majorem a minore debere impeti, nec in re dubia certa iudicari sententia, et de iudiciis inordinatis.*
 XXIX. *Si possit episcopus a pauciori numero episcoporum restitui, quam fuerat damnatus.*
 XXX. *Si sit fugiendum episcopis causa persecutionis, et de privilegiis apostolicæ sedis.*
 XXXI. *Quanta cautela iudicare oporteat, nec damnandum quemquam, priusquam accusatores præsentem habeat, locumque defendendi accipiat.*
 XXXII. *Ultra provinciarum terminos accusandi licentia non progrediatur.*
 XXXIII. *Qui non debeant admitti ad accusationem.*
 XXXIV. *Nullum alterius iudicis, nisi sui sententia teneri, et quales debeant esse.*
 XXXV. *De episcopis rebus suis expoliatis, vel a sede sua pulsis.*
 XXXVI. *Quod excommunicati episcopos non possunt accusare, nec illi qui eos in sua non recipiant accusatione, nec majorem a minore posse damnari vel iudicari.*
- Julius sanctæ Romanæ et apostolicæ ecclesiæ episcopus Eusebio, Theognio, Theodoro, Berintho (Leg. Theodoro Perinthio), et cæteris orientalibus episcopis. D*

Decuerat vos adversus sanctam romanam ecclesiam et apostolicam limatè, et non ironice loqui (*Hist. Trip. iii, 7*) quoniam et ipse Dominus noster Jesus Christus eam decenter allocutus ait: *Tu es, inquit, Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalent adversus eam, et tibi dabo claves regni cælorum (Matth. xvi).* Habet enim potestatem, singulari privilegio sibi concessam, aperire et claudere januas regni cælestis, quibus voluerit. Nam si ei detrudere (quæ Domini ore sacrata atque desuper exaltata est) non renuistis (*al. timuistis*), nec mirum si fratribus injurias irrogare minime cessatis. Unde jam silentio non re-

A guntur quæ vestro in concilio turbulenter (1) atque cum tempestate decreta sunt. Apparet enim quoniam tumultuosa quadam indisciplinatione veritas est oppressa: vobis quippe inconsiderantibus quæ placent Deo, propter jurgia quæ contra proximos vestros habetis, et vota nostra invincibilia esse contenditis. Sed erit opus divinæ providentiæ, quatenus e contrario aperte deprehensa possint (*al. et hæc contentio aperte deprehensa possit*) evacuari, et quid quid illic convenientes, sine qualibet gratia, odio aut inimicitiarum causa gessistis, funditus repelli. Quapropter cum omni festinatione vos omnes ad hujus sanctæ sedis reverentiam volo concurrere, quatenus gestorum apud vos integritatem per vosipsos possitis ostendere. Nam nec dubitare vos credo Athanasium (2) sacræ legis doctorem non solum a nobis, sed etiam a Nicæna synodo veræ fidei cultorem esse comprobatum, qui defuncto Alexandro mirabili senè, qui Arii prostraverat blasphemias post quinque menses Nicæni concilii Alexandrinorum ecclesiæ suscepit præsulatum: adversus quem ejusque sectatores multa mendacia texentes, et nudas valde calumnias quasi veras accusationes componentes, nobis multorum malorum eum causam et caput esse perhibuistis, et non solum apud Ægyptum, sed etiam apud Palæstinam et Phœnicen, vicinasque gentes, scriptis vestris illum perturbatorem esse significastis. Qua de re ecclesiasticam sequentes regulam, vos et illos Romæ (3) regulariter ad iudicium die statuta, non sub Augusto temporis spatio (ut excusatio locum non inveniat) litteris et apocriphis evocavimus: illique, vocatione suscepta, ad diem præstitutum venire, sed vos, ne vestris mendaciis caperemini, vestraque calumnia evadatur, venire distulistis. Nec his machinationibus solummodo contenti estis, sed etiam videntes oves pastoribus desolatas, lupos pro pastoribus super eas posuistis. Decuerat ergo, ut ad regularem veniretis convocationem, qualiter de his et de aliis vestris præsumptionibus veram redderet rationem, quoniam occurreret veritas (*Cal. ep. 1 ad Gallos*), si falsitas displiceret et nullus dubitat quod ita iudicium (*Bonif. ep. 2 ad Gallos*), nocens subterfugit, quemadmodum qui est innocens ut absolvatur requirit. Nec suspitione caret qui alium calumniis derogat falsa dixisse, cum ipse ad iudicium, ut probet quæ intulit, evocatus venire distulerit. Vellem enim vos magis ad jam dictam canonicam convenire vocationem, ut coram universali (4) concilio redderetis rationem, cur synodum ad statum ecclesiarum et fratrum in (*Trip. iv 9, et Socr. ii, 8*) Anthiochia subvertendum, et Nicæni magni concilii destructionem fecistis, aut cur nobis

(1) *Hist. trip. iii, 7; ex Socrate et Soz., verba Constantini in ep. ad Concilium Tyrium.*

(2) Eiusdem ex iisdem, iv, 2. Verba Constantini junioris Aug. ad Alexandrinos. Videnda quoque Theod. Hist. ii, 2, et Athan., Apologia, 2.

(3) Theod. ii, 3, interpretante Epiphania Cassiodoti amico.

(4) Fuerunt circ. 50 ex Ath. Apol. 2.

inconsultis episcopos in eam convocastis, ad quam nec Maximus Hierosolymitanus venit, nec nostra interfuit legatio, canonibus quippe in (*Ejusdem* iv, 19) Nicæna synodo jubentibus, non debere præter sententiam Romani pontificis ullo modo concilia celebrari, nec episcopos damnari: aut cur in prædictorum loco fratrum alios adulteros posuistis, antequam penes nos aut apocrisarios nostros eorum causa canonicè esset examinata, finemque perciperet rectum. Isti enim qui ad memoratam regulariter venere vocationem, videntes vos a prædictis subtrahere calumniis, multa adversus vos lacrymabilia et doloribus plena referunt, accusantes vos, et dicentes, multa se importabilia (intolerabilia) a vobis esse passos. Vobis ergo (1) refugientibus venire, illisque perseverantibus in vera ratione, suasque calumnias reclamantibus, super quibus et Ægyptiorum episcopi (*Trip.* iv, 19; et *Socr.* ii, 17) litteris nobis missis protestantur suis, falsa esse quæ contra Athanasium suosque sectatores machinantur, cunctaque Arianorum machinata (*fort.* machinamenta) blasphemias et talibus plena figmentis, liquet eos esse (*Trip.* iv, 15, ex *Soz.* iii, 7), inculpabiles vosque culpabiles: quia si de vera confideretis innocentia, nullo modo a jam dicta vos canonica subtraheretis evocatione, quæ non subito, sed spatiosè denuntiata est: sed omni subducta apologia, absque tardatione venire, et causas reddere festina-retis. Quibus ita gestis, scripsi (*Trip.* iv, 9) vobis, et omnibus qui in Antiochiam contra apostolicam canonicamque regulam, nobis inconsultis, fueratis congregati, arguens vos primum de injuriis litterarum, deinde cur Athanasium suosque consecutores ad vestrum concilium convocassetis, canonibus scilicet præcipientibus, nihil extra Romanum decerni pontificem, cui hæc et majora ecclesiarum negotia, tam ab ipso Domino, quam ab omnibus universorum conciliorum fratribus, speciali (ut jam dictum est) privilegio contradita sunt. Vobis vero refugientibus, et, ad concilium toties convocatis, adeste nolentibus, illis quoque in sua reclamatione et justa ratione persistentibus, vestraque cognoscentes crimina, et illorum justam examinantem rationem, omnesque eos Nicæno concilio comperientes et nostris apostolicis jussionibus obtemperantes, visum est nobis ac universo concilio, ut nos divinis præceptis et apostolicis monitis (*S. Leo, ep. 4*) informati, qui pro omnium ecclesiarum statu impigro vigilare debemus affectu, si quidquam reprehensioni usquam invenitur obnoxium celeri sollicitudine ab ignorantie imperitia aut a præsumptionis usurpatione revocemus.

I.

His taliter consideratis atque discretis, tamquam (*Trip.* iv, 15) omnium curam gerentes, propter sedis propriæ dignitatem, suscepimus eos in communionem (2) singulisque cum suis, auctoritate hujus

(1) Julius in ep. quam S. Athanasius recitat apol. 2.

(2) Supposititios esse hos canones teste Contio vel id ostendit, quod nemo ne Gratianus quidem ipse eos allegare ausus est.

sanctæ sedi, rebus, proprias reddidimus ecclesias, quoniam huic sanctæ sedi propter pravorum hominum insidias, ipso Domino institente, et sanctis apostolis, eorumque successoribus per singula concilia roborantibus, hoc semper licuit, licetique, Domino auxiliante, in perpetuum. Unde, qui se scit aliis esse (*S. Leo, ep. 84*) præpositum, non moleste ferat aliquem sibi esse prælatum: sed obtemperantiam, quam ab aliis requirit, gratis et ipse dependat. Quapropter increpando vobis scribo (*Eadem Trip., ibid.*), quia non recte tractastis viros inculpato, et a nobis minime examinatos, de suis ecclesiis communionem privatos pellentes, et ecclesiasticæ disciplinæ injuriam irrogantes constitutumque Nicæni concilii minime servantes, talia indiscipline agere non formidastis. Idcirco quoniam dudum venire vocati renuistis, modo ad certum diem, id est quinto decimo kalendas Novembris, vos iterum regulariter litteris missisque evocamus, ut coram vobis ostendamus nos justam in eos protulisse sententiam, et de cætero non talia esse passuros. Est etenim in antiquis Ecclesiæ statutis decretum, ut aliena qui invadit, non exeat impunitus, sed cum multiplicatione restituat. Unde et in Evangelio scriptum est: *Quod si aliquid (Vulg. quid aliquem) de fraudavi, reddo quadruplum (Luc, xix)*. In lege quoque cautum est: *Maledictus omnis qui transfert terminos proximi sui. Et dicet omnis populus: Amen (Deut., xxvii)*.

Quare miror vos tam audaces esse, et tam impudenter egisse, et terminos ac jura beati Petri apostolorum principis invasisse. Sui enim (ut paulo superius comprobatum est) juris erat, ut absque ejus sanctæ sedis auctoritate, nullus deberet aut concilia (*Socr. et Soz. alias citati*) celebrare aut episcopos ad synodum convocare, vel damnare eos, aut propriis pellere sedibus, aut alios in eorum loco ordinare, quæ omnia vos temerare non timuistis. Quid ergo est aliud talis præsumptio, nisi quod apostolorum eorumque successorum decreta transgredi, et maledictionem superius comprehensam, in lege scilicet cautam, quam omnis populus uno ore consonaque responsione per *Amen*, id est, fiat, confirmavit, suscipere non timuistis? Nam (ut reor) talibus transgressionum funiculis constricti, nostrum, ne vestra proderentur flagitia, examen declinastis, et ad supradictam vocationem venire distulistis. Sane manifestum est suum eos confiteri (*Bonsf., ep. 2*) crimen, qui toties evocati, absque inevitabili causa venire distulerunt, et purgandi se voluntate non utuntur. Nam si de vestris dictis confideretis, etiam in faciem (*Trip.* iv, 24, ex *Theod.*, ii, 8, referente *synodicam conc. Sard.*) probare non distulissetis. Tales insidiatores spiritu prævidentes sancti Patres in Nicæna congregati, leges statuerunt (*Eadem* iv, 14, ex *Socr.* i, 23), quas nos canones appellamus, ne facile prohi ab improbis damnarentur, ex quibus nonnullas sententias his inseri judicavimus, ut tantorum Patrum auctoritate nostra roboraretur epistola, atque omnes orientales, sive reliquarum partium episcopi hæc

audientes, in tantam foveam non incidant, ne damnationem a patribus decretam percipiant. Sequuntur enim hæc ex prædicto concilio Nicæno capitula, id est, 18, 19, 21, 23, 26, 27, 28, 35, 41, 45 et 47 et 49 (al. 48) ac 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 66 (al. 67).

II.

Ut omnes episcopi (2, qu. 6, *Omnes episcopi*) qui in quibusdam gravioribus pulsantur vel criminantur causis, quoties necesse fuerit, libere apostolicam appellent sedem (*Conc. Sard. c. 7*), atque ad eam quasi ad matrem confugiant, ut ab ea (sicut semper fuit) pie fulciantur, defendantur, et liberentur. Cujus dispositioni omnes majores ecclesiasticas causas, et episcoporum judicia, antiqua apostolorum eorumque successorum atque canonum auctoritas reservavit. Quoniam culpantur episcopi qui aliter erga fratres egerint, quam ejusdem sedis papæ fieri placuerit.

III.

Placuit (3 qu. 6, *Accusatus Conc.*), ut accusatus vel judicatus a comprovincialibus in aliqua causa episcopus licenter (*Sard., c. 4, 5 et 17*) appellet, et adeat apostolicæ sedis pontificem, qui aut per se, aut per vicarios suos, ejus retractari negotium procuret. Et dum iterato iudicio pontifex causam suam audit, nullus alius in ejus loco ponatur aut ordinetur episcopus, quoniam quamquam a comprovincialibus episcopis accusati causam pontificis scrutari liceat, non tamen definiri, inconsulto Romano pontifice, permissum est, cum beato Petro apostolo, et non ab alio quam ab ipso dictum sit Dominus: *Quæcumque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis: et quæcumque solveris super terram, erunt soluta et in cælis* (*Matth., xvi*).

IV.

Si quis putaverit (2 qu. 6: *Si quis putaverit*) se a proprio metropolitano (*conc. Calch., 9 et 17; Hadr., col. 6, 18, 20*) gravari, apud primatem dioceseos, aut penes universalis apostolicæ ecclesiæ papam, judicetur.

V.

Accusatores et accusationes (3 qu. 5: *Accusatores*), quas leges sæculi non adiciunt (*Hadr., II ex c. 2 conc. VII Cartk.*), et nos unanimiter submovemus. D Nec fiat in districta probatione impietas, cum recta sit iudicii in electione sententia (*Ennodius, ep. 18, lib. 1*).

VI.

Nullus episcopus alterius parochianum præsumat retinere, aut ordinare absque ejus episcopi voluntate, vel judicare (*Hadr. 16*), salva tamen in omnibus apostolica auctoritate: quia sicut irrita erit ejus ordinatio, ita et dijudicatio: quoniam censemus nullum (*Anianus, in const. unicam tit. 16, lib. IV cod. Theod.*) alterius iudicis nisi sui sententia teneri. Nam qui eum ordinare non potuit, nec judicare ullatenus poterit.

VII.

Si quis erga episcopum (2, qu. 7: *Si quis erga, et in decret. Alex. pap.*), vel actores ecclesiæ, se proprium habere crediderit negotium, non prius adeat iudices, quam ad eos recurrat charitatis studio (*Hadr. II, ex c. 17 conc. v Aurel.*), ut familiari colloquio commoniti, ea sanare debeant quæ in querimoniam deducuntur. Quod si aliter egerit, communione privetur.

VIII.

Nemo (2, q. 2: *Nullus potest convocari*) pontificem deinceps aliquem episcopum suis expoliatum rebus, aut a sede pulsum, excommunicare aut judicare præsumat; quia non est privilegium quo possit spoliari jam nudatus (*Ex syn. v Rom., sub Symmacho*).

IX.

Pari tenore decernimus, non credi accusatori (*Anianus in const. IX, et XIII, tit. 39, lib. XI, cod. Theod.*), qui absente adversario causam suggerit ante utriusque partis discussionem. Nec accusatores vel testes suscipi, qui non sunt idonei.

X.

Placuit (6, qu. 1: *Sacer. qui*), ut si accusatus vel damnatus episcopus appellaverit Romanum pontificem (*Hadr., 21, ex c. 7 Sardicensi*), id statuendum, quod ipse juste censuerit. Et omnes qui adversus (*Ex Proclo ad Dominum*) patres armantur, infames esse censemus: neque eos, qui cum inimicis morantur (*sent. 1 tit. 15 libri v Pauli*), ad accusationem vel ad testimonium recipiendos.

XI.

Placuit, ut semper in accusatione clericorum, primo persona, fides, vita et conversatio blasphemantium perscrutetur (*Hadr., 4*). Nam fides omnes actus hominis præcedere debet, quia dubius in fide infidelis est (*Sixti sent. 5 et 156*). Nec eis omnino est credendum, quia veritatis fidem ignorant, nec rectæ conversationis vitam ducunt: quoniam tales et facile et indifferenter lacerant et criminantur recte et pie viventes. Ideo suspicio eorum discutienda est primo et corrigenda, neque accusatoribus suspectis, et de inimicorum (*sent. 1 tit. 15 lib. v ejusdem Pauli*) domo prodeuntibus est credendum.

XII.

Quod non aliæ metropolitanæ ecclesiæ, vel primates sint, nisi illæ, quæ prius primates erant, et post Christi adventum, auctoritate apostolica et synodali primatum habere meruerunt. Reliquæ vero non primates, sed metropoles vocentur, eorumque episcopi, non primatum (*Hadr., 23*), sed aut metropolitanorum, aut archiepiscoporum nomine fruuntur.

XIII.

Infames esse censemus omnes, qui suam aut christianam prævaricantur legem, aut canonicam postponunt auctoritatem.

XIV.

Salvo in omnibus Romanæ ecclesiæ privilegio,

nullus (*Hadr.*, 34, *ex can.* 35 *Apost.*, interprete Dionysio *Esiguo*) metropolitanus absque cæterorum omnium comprovincialium episcoporum instantia, aliorum audiat causas eorum, quia irritæ erunt, imo et causam in synodo pro facto dabit.

XV.

Alienis erroribus (3, *qu.* 4 : *Alienis erroribus*) sociatum, vel a sui propositi tramite recedentem, aut sacris canonibus inobedientem, suscipere non possumus, nec impellere recte credentes, vel sanctorum Patrum sanctionibus obtemperantes, permitimus.

XVI.

Peregrina iudicia (3, *q.* 7 : *Peregrina iudicia*) generali sanctione prohibemus, quia indignum est, ut ab exteris iudicentur, qui comprovinciales et a se electos (*Hadr.*, 17, *ex cod.* *Theod.*) debent habere iudices.

XVII.

Salva apostolicæ Ecclesiæ auctoritate (*Hadr.*, 18), nullus episcopus extra suam provinciam ad iudicium devocetur: sed evocatus (*fort.* vocato eo) ipse canonice, in loco omnibus congruo, tempore synodali, ab omnibus comprovincialibus episcopis audiatur, qui concordem super eum canonicamque proferre debent sententiam; quoniam si hoc minoribus, tam clericis quam laicis concessum est, quanto magis de episcopis servari convenit? Nam si ipse metropolitanum aut iudices suspectos habuerit, aut infensos senserit, apud primates dioceseos, aut apud Romanæ sedis pontifices iudicetur.

XVIII.

Nemini (15, *qu.* 3, *Nemini*) de se confesso credi potest super crimen alienum (*Ennodius*, *ep.* 4, *lib.* 1), quoniam ejus atque omnis rei professio periculosa est (*Hadr.* 64, *ex Aniano. In decr. Sixti papæ* 2), et admitti adversus quemlibet non debet.

XIX.

Incerta nemo unquam pontificum judicare præsumat, quia quamvis vera sint (*Isid.* II, *syn.* 16), non tamen credenda, nisi quæ manifestis indiciis comprobantur, nisi quæ manifesto iudicio convincuntur, nisi quæ iudiciario ordine publicantur.

XX.

Criminationes majorum (2, *qu.* 7, *Criminationes*) natu per alios ne fiant nisi per ipsos qui crimina intendunt (*Conc.* II *Carth.* c. 6), si tamen ipsi digni et irreprehensibiles apparuerint, et actis publicis docuerint, omni se carere suspitione (*Conc.* I *Arelatens.* c. 15), atque inimicitia, et irreprehensibilem fidem atque conversationem ducere.

XXI.

Et provincialis (*Hadr.* 39) synodus retractetur per vicarios urbis Romæ episcopi, si ipse decreverit.

XXII.

Placuit, ut a quibuscumque iudicibus ecclesiasticis ad alios iudices ecclesiasticos (ubi est auctoritas major) fuerit provocatum, audientia non negetur (*Et in concil. Carth.* III, *cap.* 10, 2, *q.* 6, *Placuit, ut a quibuscumque*).

XXIII.

Si quis metropolitanus episcopus (nisi quod ad suam solummodo propriam pertinet parochiam) sine consilio et voluntate omnium comprovincialium episcoporum, aliquid agere tentaverit (*Hadr.* 43, *ex can. apost.* 35), gradus sui periculo subiacebit, et quod egerit irritum habeatur et vacuum. Sed quidquid de comprovincialium episcoporum causis, suarumque ecclesiarum et clericorum atque sæcularium necessitatibus agere aut disponere necesse fuerit, hoc cum omni consensu comprovincialium agatur pontificum, non aliquo dominationis fastu, sed humillima et concordii administratione, sicut Dominus ait: *Non veni ministrari, sed ministrare* (*Matth.* XX). Et alibi: *Qui major est vestrum, erit minister vester* (*Marc.* X), et reliqua. Similiter et ipsi comprovinciales (*Antioch.* 9, *Ephes. act.* 6, *Calch.* c. 42) episcopi, cum ejus consilio (nisi quantum ad proprias pertinet parochias) agant, juxta sanctorum constituta Patrum, ut uno ore, uno animo concorditer sancta glorificetur trinitas in sæcula.

XXIV.

Caveant iudices Ecclesiæ (3, *q.* 9, *Caveant iudices*), ne absente eo, cujus causa ventilatur, sententiam proferant (*Hadr.* 49, *ex conc.* IV *Carth.* c. 10), quia irrita erit; quippe et rationem pro actione reddent in synodo, et, ut proditoris calumnia, nec eorum postea vox (*ex Aniano et cod. Theod.*) audiatur. Nemo enim debitorem amplius potest cognoscere, quam ille, qui injuriam ejusque sustinet nequitiam.

XXV.

Si quis super quibuslibet criminibus clericum pulsandum crediderit (3, *qu.* 6, *Si quis cler.*), in provincia, in qua ille consistit (*Hadr.* 8) qui pulsatur, suæ exerceat actiones. Nec æstimet eum accusator suus alibi, aut longius pertrahendum ad iudicium. Illi vero qui pulsatus fuerit, si iudices suspectos habuerit, liceat appellare.

XXVI.

Primates accusatum discutientes episcopum non ante sententiam proferant (*Hadr.* 55) damnationis, quam apostolica freti auctoritate, aut reum se ipse confiteatur, aut per innocentes et canonicè examinatos regulariter testes convincatur.

XXVII.

Irritam (3, *q.* 6, *Irritam*) esse injustam episcoporum damnationem decernimus (*censemus*), et ideo a synodo retractandam (*Hadr.* 54), ita ut oppressis ab omnibus in cunctis subveniatur causis.

XXVIII.

Detractores (3, *q.* 4, *Detractores quoque*; 2, *q.* 7, *Majorum quispiam*) qui divina auctoritate eradicandi sunt, et factores inimicorum, ab episcopali submovemus accusatione. Similiter, ne summorum quispiam minorum accusationibus impetatur aut dispreceat; neque in re dubia detur sententia (*S. Greg. ep.* 50, *lib.* VIII, et 52, *lib.* XI), nec ullum iudicium, nisi ordinabiliter habitum, teneatur.

XXIX.

Plura de his ideo hic non inserimus (*vide Hincmar, lib. LV, c. 20*), ne vacuare vilemve prædictam facere synodum videremur, aut fastidium legentibus audientibusque proluxa faceret epistola. Si quis autem de his ampliora atque abundantiora scire voluerit, in sacro nostræ ecclesiæ sedis scrinio et ea quæ prædiximus invenire poterit. Verum me (*Ennod, lib. 1, ep. 20*) dixisse testis est divinitas. De receptione vero sedis, et sacerdotii, atque honoris, quæ dixistis Athanasium absque concilii decreto suscipere, non ita invenimus sicut calumniati estis: sed quorundam episcoporum consilio atque decreto recepit suum quod injuste perdidit sacerdotium, ac resedit in sede (*Trip. x, 17, ex Socr., Soz., etc.*). Quod enim scripsistis, non eum posse a pauciore numero episcoporum restitui, quam depositus fuerat, non ita est; nec hæc regula orthodoxorum sanctæ ecclesiæ est episcoporum; sed Arianorum, sociorum videlicet vestrorum, hæc adinventio ad perditionem orthodoxorum episcoporum contexta est. Nam, ut nobis a veracibus est testibus relatam, quando Antiochiæ pro damnatione fidei de consubstantialitate prolata fuistis congregati, odio prædicii Athanasii hanc regulam protulistis, quæ nullas habet vires, nec habere poterit; quoniam nec ab orthodoxis episcopis hoc concilium actum est, nec Romanæ ecclesiæ legatio interfuit, canonibus præcipientibus sine ejus auctoritate concilia fieri non debere (*Trip. IV, 9 et 19*). Nec ullum ratum est aut erit unquam concilium, quod non sultum fuerit ejus auctoritate.

XXX.

Ignitur de fuga, super qua Athanasium (1) reprehenditis, non bene (*al. recte*), agitis cum ipse Dominus mandatum hoc nobis dederit. *Cum persecuti vos fuerint in una civitate, fugite in aliam (Matth. x)*. Et ipse Dominus, per semetipsum exemplum nobis demonstrans (*al. demonstravit*), quando Pharisei concilium fecerunt adversus eum, ut eum occiderent: *Sciens autem Jesus, discessit inde (Matth. xii)*. Et alibi: *Tulerunt lapides Judæi, ut jacerent in eum. Jesus autem abscondit se, et exiit de templo (Joan. viii)*. *Et transiens per medium eorum, abiit, et ita discessit (Luc. iv)*. Nam et discipuli propter metum Judæorum recesserunt, celantes semetipsos. Et Paulus (II *Cor. xi*) in Damasco a principe gentis quæsitus, de muro in sporta depositus est, et manus quærentis effugit. Et alii quamplurimi et innumerabiles sancti, tam in Veteri Testamento, quam in Novo, fugisse leguntur. Si ergo fugam impropertis fugientibus, erubescite potius persequi, et quiescite insidiari, quiescentque continuo fugientes. Nam sive perimatis eos, mors semper contra vos exclamat: sive rursus exilia superponatis, ubique in vos mali memoriam destinare noscimini, et illi patiendo sibi proficiunt. Unde et Dominus ait: *Nolite timere eos qui occidunt corpus,*

A animam autem non possunt occidere. Sed potius metu timete, qui potest et animam et corpus perdere in gehennam (Matth. x). Multos enim cognovimus pessimis machinationibus injuste depositos: ideo summopere a me (*al. mihi*), cui vice apostolorum principis universalis Ecclesiæ cura commissa est, providendum est, auxiliante ipso summo apostolo, ne deinceps talia fiant: quoniam ideo huic sanctæ sedi (2, *qu. 6, Ideo huic sanctæ sedi*) præfata privilegia specialiter sunt concessa, tam de congregandis conciliis et judiciis ac restitutionibus episcoporum, quam et de summis ecclesiarum negotiis, ut ab ea omnes oppressi auxilium, et injuste damnati restitutionem sumant, et talia (*concil. Rom. III, sub Symmacho*) ab improbis ne præsumantur absque ultione, nec exerceantur absque (*al. sua*) damnatione. Non ergo recte egistis, quod prædictos fratres calumniati estis, dicente Domino: *Non facies calumniam proximo tuo, nec vi opprimes eum (Levit. xix)*. Nec recte egistis, quod nobis inconsultis concilium celebrastis, eosque ad concilium vocastis, et damnare præsumpsistis, canonibus (ut præmissum est) jubentibus (*Trip. IV, 9*) nihil ex his absque hujus sanctæ sedis auctoritate fieri debere. Non recte egistis quod regulariter a nobis ad concilium vocati venire distulistis. Non recte egistis quod contra eos rationem reddere, ut vestra erga eos aut probaretur recta sententia aut improbaretur, non venistis, nec rationalem mandastis causam, ut quid hæc renuistis.

Illis ergo omnibus perpensis, manifestum est vos reos existere, et illos innocentes remanere: et vos recte excommunicatos, illosque juste liberari. Noluit itaque Dominus tam leviter suos tractari ministros, sicut facitis; aut a vobis damnari, sed (sicut memoratum est) aut ab hac sancta sede, cui commissi sunt, aut suo reservari judicio. Ait enim: *Qui vos contristabit, me contristabit (Luc. x)*. *Qui fecerit injuriam vobis, recipiet id quod inique gessit (Coloss. III)*. Et quanta poena expectet eos qui Domini scandalizant discipulos, Evangelium sufficienter exponit, ubi do scandalizantibus discipulos loquitur. Nam quod a vobis non sint damnandi, sed aut ab hac sancta (ut præfatum est) sede, aut sibi reservandi, ipse manifeste dat exemplum, quando peccantes sacerdotes, quorum locum modo in sancta ecclesia tenent episcopi, non per alium, sed *per semetipsum vendentes et ementes ejecit de templo, et mensas nummulariorum proprio evertit flagello, et ejecit de templo (Matth. xxi; Marc. II; Luc. xix; Joan. II)*. Et ipse alibi ait: *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernit (Psal. LXXXI)*, et reliqua talia et his similia. Et alibi idem ipse ait: *Nolite judicare, ut non judicemini, nolite condemnare, ut non condemnemini (Matth. VII)*. *In quo enim judicio judicaveritis judicabimini (Luc. VI)*.

XXXI.

Quapropter (30, *qu. 5, Jud. opus: et in decret. Eleutherii*) non tam temere (ut vos facitis) quispiam suam præsumat evomere iniquitatem, sed judicantem

(1) Fugit anno dumtaxat 342, a Gregorio pulsus. Vide ejus apol. 2. et Trip. VI, 22.

cuncta oportet (1) rimari, et ordinem rerum plena inquisitione discutere, nec de illis, quæ ei inconcessa sunt, ullo modo iudicium præsumere interrogandi ac proponendi adjiciendique, patientia præbita ab eo, ut ibi actio partium limitata sit pleniter. Nec prius litigantibus (al. prius iudex) sua velit sententia obviare, nisi quando illi, peractis omnibus, jam nihil amplius habuerint in questione quod proponant. Nec oportet quemquam iudicari aut damnari, antequam suos accusatores præsentis habeat, locumque defendi accipiat spatiosum ad abludenda crimina (*Hadr. xx*).

XXXII.

Similiter in jam fata synodo statutum est (2, q. 6, *Ultra provinciarum*), ut ultra provinciæ terminos accusandi licentia non (*Hadr. x, ex cod. Theod.*) progrediatur, nisi ad hanc apostolicam fuerit sedem provocatum, ad quam omnes qui voluerint libere, et absque ullo impedimento a quibusdam agendo, confuere debent.

XXXIII.

Similiter in jam (3, q. 5, *Similiter in præfato*) præfixa (al. præfata) synodo est decretum, ne suspecti, aut infames (*Hadr. xv*), aut criminosi, aut gratiosi (2), vel calumniatores, vel affines, aut facile litigantes suspiciantur accusatores, sed tales, qui omni careant suspitione, quia columnas suas Dominus firmiter stare voluit, nec a quibuscumque agitari.

XXXIV.

Similiter statuit præfata synodus, ut nullum sententia, nisi a suo iudice dicta, constringat. Iudices autem alii (1, *quest. 1, Iudices autem alii*) esse non debent, quam quos ipse qui impetitur elegerit (5), aut quos suo cum consensu hæc sancta sedes, aut ejus primates auctoritate hujus sanctæ sedis delegaverint. Ex his enim et aliis quæ tam in hac sancta sede quam et ab apostolis eorumque successoribus sunt statuta, nihil præfatis episcopis concessitis, sed vim eis inferentes, injusteque (ut superius commemoratum est) eos damnantes, aliquos absentes expulistis, quod omni christianæ religioni est inimicum. In quibus apparet, quod nec Domino sua servastis jura, nec huic sanctæ matri et apostolicæ Ecclesiæ, quæ (ut præscriptum est) eos suo iudicio, aut huic sedî voluit reservari, ne a tam pravis (sicut estis) hominibus damnarentur aut eicerentur, in his omnibus vos stultos et prævaricatores Evangeliorum et canonum esse, nulli sane sapientum est absconditum.

XXXV.

Nec his contenti in vestra estis prævaricatione (2, q. 2, *Nullus potest convocari*), sed etiam, quod prius expulsos eos, et suis expoliatis rebus, quasi vocastis atque damnastis, cum nullus regulariter aut vocari aut iudicari possit, antequam sit regulariter restitutus, et

(1) *Hadr. 24 papæ, ex Const. 1, tit. 18, l. 11 cod. Theod. cum interpr. Aniani. In decret. Ivo lib. 1v.*

(2) *Id est, adulatores, ut exponit glossa in præfato capite.*

(3) *Hadr. 37, ex cod. Theod. lib. 1v, tit. 16, const. 2, apud Greg. ep. 56 libri xi.*

sua omnia ei legibus (*conc. Rom. in, sub Symmacho*) sint integerrime reformata. Est namque in sæpe jam dicta sancta synodo ab omnibus unanimiter decretum et apostolica auctoritate roboratum, ut si quis episcoporum (2, q. 2, *Si episcopus suis fuerit; et in decr. Eusebii papæ sententialiter*) suis fuerit rebus expoliatus, et in accusatione pulsatus, ordinatione pontificum oportet et decet sanctum propositum prima fronte cedere, ut omnia quæ per suggestiones inimicorum suorum amiserat, legaliter primo potestati ejus ab honorabili concilio redintegrentur, et præsul regulariter prius statui pristino reddatur, et ipse, dispositis ordinatisque suis, tunc ad tempus veniat ad causam, et si ita juste (al. justum) videtur, accusantium propositionibus respondeat. Quare ergo transgressi estis terminos Patrum, judicantes et damnantes eos quos non debuistis? Quare iudicastis eos quos non regulariter approbastis? Non observastis (*Anast. II papa, in ep. ad Anast. Ang., c. 2*) quod in Regnorum libro scriptum est: *Non, quomodo videt homo, videt Deus: quia homo videt in facie, Deus autem in corde videt* (1 *Reg. xvi*). Et in Paralipomem: *Omnia corda scrutatur Deus, et omnem cogitationem novit* (II *Par. xxviii*). Et alibi scriptum est: *Non potest humano condemnari examine quem Deus suo reservavit iudicio* (*Hadr. c. 53*). Hæc omnia summopere præcavenda sunt, nec accusatio episcoporum facile est recipienda, dicente Domino: *Non suscipias vocem mendacii* (*Exod. xxiii*). Et Apostolus inquit: *Adversus presbyterum inscriptionem non recipiendam, absque duobus vel tribus idoneis testibus* (1 *Timoth. v*). Si hæc de presbyteris vel cæteris fidelibus sunt præcavenda, quanto magis de episcopis? Quibus cognitis, magis (*S. Leo, ep. 84, c. 1*) vos dominari velle manifestum est, quam consulere fratribus, aut sustentare eos, quia honor inflat ad superbiam: et quod provixum est ad concordiam, tendit ad noxam. Decuerat namque vos juxta præfatas regulas, si aliquid egissent contra suum ordinem, mandare nobis, et expectare quid ad vestra consulta rescriberemus, intantum ut, si etiam quidquam grave intolerandumque committerent, nostra præstolaretur censura. Et nihil prius aut aliud decerneretis, quam quod nobis placere cognovissetis, ita ut a regulis præstitutis nulla aut negligentia, aut præsumptione recederetis. Cesset (*Bonifacius, ep. 5*) hujusmodi pressa nostri auctoritate præsumptio, vitentur hujusmodi nocumenta; quia nequaquam talia patienter ferre possimus machinamenta quoniam convenit nos paternarum sanctionum diligentes esse custodes. Merito (*S. Cælest., ep. 4*) namque nos causa respicit, si silentio faveamus errori.

XXXVI.

Est insuper in prædicta sancta Nicæna synodo (1, q. 7, *In sancta Nicæna*) statutum, ut nemo anathema in nostra suscipiatur accusatione: nec illi qui nos in sua nolunt recipere querela vel accusatione, cum nos super illos sciamus a Domino constitutos, non illos super nos. Et sicut (*Gelas. de vinculo anathema-*

lis) major non potest a minori judicari, ita nec colligari: quia rarum (*Zos. cap. 1, ep. 1*) est omne, quod magnum est. Portamus onera omnium (*Siricius ep. 1*) qui gravantur, quinimo hæc portat in nobis beatus apostolus Petrus, cujus vice fungimur legatione, et cujus regula informamur, quatenus ejus A fulti auxilio ab omnibus nunc et in perpetuum tuamur adversis. Data Kalendis Novembris, Feliciano et (1) Maximiano viris clarissimis consulibus.

(1) Titiano corrigendum ad eoque anno 237, unde patet dolus fabricatoris.

ANNO DOMINI CCCLXII—CCCLXXII.

C. F. MARIUS VICTORINUS

ET

CANDIDUS ARIANUS.

(*Galland. Bibl. p. VII-IX; 133, 199; Maii Coll. t. III, part. II, p. 1-163.*)

PROLEGOMENA.

NOTITIA

DE VICTORINO AFRO.

I. C. Fabius Marius Victorinus V. C. natione Afer, teste sancto Hieronymo (1), Romæ sub Constantio principe rhetoricam docuit, et in extrema senectute Christi fidem suscepit: quod quidem haud diu ante annum ccclxii, quo Julianus apostata rerum potiebatur, contigisse videtur. Sanctus enim Augustinus Deum alloquens, de Victorino hæc habet (2): « Imperatoris Juliani temporibus lege data prohibiti sunt Christiani docere litteraturam et oratoriam: quam legem ille (Victorinus) amplexus, loquacem scholam deserere maluit, quam verbum tuum quo linguas infantium facis disertas. » Magna porro eloquentiæ laude ac disciplinarum studio ipsum adeo claruisse, ut statuam in foro Trajani meruerit, testatur Doctor C maximus (3). Qua de re Deum iterum alloquentem Augustinum audire præstat (4): « Ille, inquit, doctissimus senex, et omnium doctrinarum liberalium peritissimus, quippe philosophorum tam multa legerat et diducaverat et dilucidaverat, doctor tot nobilium senatorum, qui etiam ob insigne præclari magisterii statuam in Romano foro meruerat et acceperat, usque ad illam ætatem venerator idolorum.... non erubuit esse puer Christi tui, et infans fontis tui, subiecto collo ad humilitatis jugum, et edomita fronte ad crucis opprobrium. » Nonnullisque interjectis ista subdit sanctus Doctor: *Legebat sanctam scripturam, omnesque christianas litteras investigabat studiosissime et perscrutabatur.* Qua demum sacra subactus lectione Christo nomen dedit: ut propterea mihi accipienda D videantur ea sancti Hieronymi verba, quibus ait (5) quod Victorinus occupatus eruditione sæcularium litterarum, scripturas omnino sanctas ignoraverit.

II. Quandiu vero post fidem susceptam circa an-

num Christi ccclx, aut ccclxi superstes fuerit tantus vir, non est adeo exploratum, ut quidquam certi statui possit. Verum si attendantur ejus litterarum monumenta quæ superant, cum contra Manichæos tum adversus Arianos exarata, nec non commentarios in Apostolum quos memorat et legit sanctus Hieronymus (1), quosque etiamnum delitescere mss. in Herivallensi codice testatur Sirmondus (2): hinc deum jure colligas, Victorinum, senem licet ad Christum conversum, neque vires neque ingenium defecisse, adeoque post annum ccclx, aut insequentem diutius adhuc in vita fuisse, quo christianis dogmatis addiscendis sedulo incumbens, pro fide ac religione tot ac tanta perscriberet. In hanc autem sententiam eo in primis adducor, quod idem sanctus Hieronymus apologiam contextens pro suis libris adversus Jovinianum quam Pammachio inscripsit, hæc habet: *Si id ipsum virgo putatur et nupta, cur piaculum vocis hujus Romæ Victorinus audire non potuit?* Haud equidem ignoro, locum istum Hieronymianum fuisse primum a Martiano immutatum (3), qui omisso Victorini nomine, ita rescripsit: *Roma audire non potuit?* Neque aliter Vallarsius, editorem Benedictinum deinceps secutus (4). Editi tamen priores, Erasmi præcæteris (5) et Mariani Victorii (6), quibus adstipulantur mss. non pauci, lectionem constanter exhibent quæ Victorini nomen retinet, nobis modo prolata: ut proinde non temere rejicienda videatur. Ilac itaque vetere lectione semel admissa et miss. auctoritate firmata, in vivis adhuc egerit Victorinus anno ccclxxxii. Constat namque inter eruditos, Jovinianum hæreticum quem Hieronymus eo loci per-

(1) Hieron. II. cc.

(2) Sirm. opp. tom. 1, pag. 345, § 5.

(3) Martian. edit. Hieron. opp. tom. IV, epist. xxx, pag. 229.

(4) Vallars. Hieron. opp. tom. 1, epist. XLVIII, pag. 210.

(5) Erasmi. Hieron. opp. tom. II, epist. L, p. 101, a.

(6) Mar. Vict. Hieron. opp. tom. II, epist. L, pag. 388, b.

(1) Hieron. lib. de Vir. illustr. cap. 101.

(2) Aug. Confess. lib. VIII, cap. 5, n° 10.

(3) Hieron. in Chron. ad ann. 2370.

(4) Aug. I. c. cap. 2, num. 3 et 4.

(5) Hieron. præfat. ad comment. in Epist. ad Gal.

stringit, non ante eundem annum Romæ substitisse. Sed quo demum exinde anno vitam clauserit, haud est plane compertum.

III. Illis ita de anno Victorini emortuali disputatis, jam quantum doctrina valuerit auctor, quoque nomine inter Ecclesiae scriptores locum sortiri meruerit, ex ejus quæ supersunt litterarum monumentis arguendum. Primum itaque in nostram ecclesiasticorum operum Victorini collectione libellos duos stitimus: quorum alter *ad Justinum Manichæum* (quem *Justum* (1) appellat Labbeus, licet alibi (2) et ipse *Justinum* dicat) *contra duo principia Manichæorum, et de vera carne Christi* inscribitur; alter *de verbis Scripturæ: FACTUM EST VESPERE ET MANE, DIES UNUS*. Eos vero ex Herivallensi codice descriptos anno 1630. Parisiis edidit Sirmundus, qui et simul monuit, se in-criptiones efflaxisse, quibus in ms. libelli carebant. Utrum autem duo isthæc opuscula Victorinum Afrum scriptorem agnoscat dubitat propterea Lanoisius (3), quia eorum non meminit Hieronymus. Verum quam elumbe sit argumentum ex Hieronymi silentio ductum, quo nimirum huic vel illi auctori scripta nonnulla abjudicentur, alibi satis superque demonstravimus (4). Præterea, si eorundem opusculorum stylus asper, obscurus, implexus cum ea scribendi ratione conferatur qua utitur auctor in reliquis operibus quæ ab Hieronymo memorata superant adhuc, eorum scriptor enimvero evincitur fuisse Victorinus, ut probe arguit Tillemontius (5). His adde quæ memoriæ tradidit auctor Appendicis ad Isidorum et Hildesum (6): *Victorinus episcopus, inquit, composuit et ipse versibus duo opuscula admodum brevia: unum adversus Manichæos, reprobantes veteris testamenti Deum, veramque Christi incarnationem contradicentes: aliud autem adversus Marcionistas, qui duo principia, id est, duos deos fingunt*. Ad quem locum recte Miræus: «Opuscula duo, ait, adversus Manichæos et Marcionistas quæ heic recensentur, videntur esse *Victorini Afri rhetoris*, de quo Hieronymus cap. 101. Victorini porro hujus libellos duos Sirmundus Lutetiæ 1630 publicavit. — Garsias tamen Loaisa putat, duo illa opuscula quæ hoc capite memorantur, esse attribuenda *Victorino rhetori Massiliensi*, de quo Gennadius, cap. 60. Ut ut sit, notet lector Victorinum nostrum hoc capite *episcopum* vocari: quem titulum nec suo Victorino Afro Hieronymus, nec suo Victorino Massiliensi Gennadius tribuit. » Hæc Miræus. Et quidem minus diligenter litteris consignavit anonymus ille auctor Appendicis, quæ de Victorino eo loci prodidit: at satis opportune aliqua saltem ex parte, ad id quod præcipue intendimus comprobandum.

IV. Opuscula duo modo laudata excipit alterum

(1) Labb. Bibl. nov. mss. pag. 24.

(2) Id. Dissert. de Script. eccl. tom. II, p. 467.

(3) Lanois. de Victor. opp. tom. II. part. I, p. 648.

(4) Prolegom. ad tom. I Bibl. PP. cap. 1, § 12, pag. 22.

(5) Tillem. Mem. eccl. tom. X, pag. 405.

(6) Cap. 7, apud Fabric. Bibl. eccl. pag. 69.

A ejusdem Victorini *de generatione divini Verbi, seu Confutatorium Candidi Ariani ad eundem*. Præmittitur ejusdem Candidi Ariani libellus *de generatione divina*; cui, ut innuimus, suum opposuit Victorinus. Utramque porro opellam anno 1548 Basileæ primus evulgavit cum suis in Genesim et Exodum conceptionibus Jacobus Zieglerus (1). Exinde vero eadem in urbe anno 1555 inter Orthodoxographia reposuit Joannes Heroldus. Medio autem sæculo insequente duum Victorinorum scriptis intextit Andreas Rivinus. Deuique opuscula eadem velut adhuc inedita publici foris fecit Mabillonius (2). Et Victorini quidem integrum edidit vir doctissimus: at Candidi acephalum, quoniam et magnam partem truncatum: neque enim aliter se habebat codex Augustanus sancti Udalrici, unde ille utrumque descripsit, mendis præterea quam plurimis obsitus. Ex hac tamen Mabilloniana editione illud commodi accessit, quod opusculi Victorini collatione instituta cum anterioribus editis, non solum haud pauca loca supplevimus, variasque olim corruptas lectiones integritati restituumus; sed, quod rei caput est, quum antea sive librorum incertia, sive potius male compactorum exemplarium vitio, luxata essent plurima, perperam transposita et sæpe inversa; ex Mabilloniano edito ubi recte intercurreunt omnia, suis quæque locis digessimus, ut ex subjectis adnotationibus lector compertum habebit (3).

V. Illud vero animadvertere operæ pretium fuerit, sub finem prædicti libelli *de generatione divini Verbi Victorinum suorum de Trinitate librorum adversus Ariam* meminisse. Sic enim ille (4): *Dictum est a nobis sufficienter, ut credo in aliis libris, a quo sit progressio et descensio; regressioque promissi sancti Spiritus declarata est: et de triplici unitate et unali trinitate*. Nonnullisque interjectis: *Sed de iis tribus, inquit, alia nobis oratio*. Verum ex his haud colligas velim, libros IV *de Trinitate* ante hunc libellum absolvisse autetiam evulgasse Victorinum: ut propterea iisdem IV libris alter de quo loquimur, subjiciendus esset, adeoque auctoris opera ordine præpostero digesta heic esse, nobis objicias. Ipsemet enim Victorinus hunc scrupulum eximit statim ab initio libri I, ubi Candidum Arianum alloquens hæc habet (5): *In primo sermone hujus operis, et nulla et fortiora quadam etiam horum, o amice CANDIDE, proposita atque tractata abs te sunt; quæ quamquam ut oportuit dissoluta sunt. cet, Audin'?* *In primo sermone, inquit. Quibus sane verbis tum Candidi libellum de generatione divina, tum suum ejusdem libelli Confutatorium satis luculenter innuit auctor. Hinc itaque rite arguendum videtur, Victorinum dum superius ait, Dictum est a nobis sufficienter, cet., suos IV libros affectos quidem, sed non confectos indigitasse.*

(1) Ziegl. Conc. in Gen. et Exod. pag. 252, 257.

(2) Mabill. Anal. tom. IV, pag. 155, et pag. 1 edit. nov.

(3) Vid. infr. pag. 144, not. 6, pag. 145, not. 12, pag. 146, not. 1.

(4) Victor. de gener. div. Verb. § 34, inf. p. 150.

(5) Id. lib. I, adv. Ar. § 1, infr. pag. 152.

VI. Jure itaque modo laudatis opusculis libros IV, A datum Simonium, plura dabit Joannes Millius (1). adversus Arium subjecimus, more dialectico scriptos et valde obscuros, judico Hieronymo (1), qui nisi ab eruditissimis non intelliguntur. His præfixum est Candidi epistolam Victorino inscriptam, cui Arianus ille Arii epistolam ab Eusebio Nicomediensi intextit, ab Epiphano (2), Theodorito (3) et Nicephoro (4) recitatam. Id vero non agnovisse viros doctos qui veterum Patrum bibliothecas consarcinarunt, est quod miremur; eandem scilicet epistolam libris IV Victorini præmittentes quidem, sed nulla distinctione neque ulli certo auctori tribuentes. Hanc autem Arianam epistolam ab amico suo Candido postulasse ipsummet Victorinum, et quo consilio postulasse, ex eodem comperimus. Sic enim ille Candidum suum allocutus (5): *Quæ proposita atque tractata abs te sunt (o amice Candide) quamquam ut oportuit dissoluta sunt; tamen idcirco ista ex eorum epistolis audire volumus: ut dum hæc omni confutatione convincimus, illa quoque ex istorum confutatione vincamus.* Cæterum admonere nostra interest, in horum IV librorum inscriptione ac in præcedentis Confutatorii titulo, secutus nos fuisse veteres editos, in quibus Victorinus *Vir Consularis*, ab re tamen, dicitur; quum mss. sigla V. C. reddendæ agnoscantur *Vir Clarissimus*, nequiquam vero *Consularis*, ut recte advertit Tillemontius (6). Atque ita sane cum in fronte collectionis operum ejusdem auctoris, tum etiam alibi nosmet ipsi rescripsimus. Neque vero heic omittendum quod admonuit Brasichellensis (7), caute nimirum hosce libros esse legendos, in quibus nonnulla duriuscula minusque ad catholicam regulam expensa reperire est, quorumque auctorem, ut ait Petavius (8), *αποκρυβω* non minori jure, quam Heraclitum illum, cognominare possis. Verum in hanc sententiam legas maxime velim, quæ ad Marium Victorinum ab ejusdem Petavii censura vindicandum litteris tradiderunt viri docti, qui S. Zenonis Veronensis episcopi Sermones eruditissimis dissertationibus illustrarunt (9). Cæterum nemo inficias ierit, exemplaria edita mendis passim fœdata circumferri, nonnisi alicujus vetustioris codicis tollenda, cujusmodi est ille Claromontanus septingentorum annorum, cujus meminit Simonius (10): cui tamen malo mœdri studens qui primus eos libros evulgavit, aliquot emendationes margini adlevit, quas ad limbum pro more nostro subjecimus, D pauculis etiam nostris intextis. De potioribus vero Novi Fœderis locis a Victorino excitatis, præter lau-

VII. Jam vero de tempore quo scripti fuere iidem libri adversus Arium, ab ipso Victorino erudimur. In iis enim loquens de concilio Nicæno (2): *Probatum illud, ait, ab imperatore (Constantino) imperatoris nostri (Constantii) patre.* Eos itaque libros scribat auctor, dum etiamnum rerum potiebatur Constantius; sub quo item principe ipsum adhuc ethnicum claruisse, superius ex Hieronymo intelleximus. Quin et aliam temporis notationem signat ibidem Victorinus, ubi rursus concilii Nicæni mentionem injiciens, illud *ante XL annos celebratum tradit* (3). Quum autem idem concilium habitum fuerit anno cccxxv, hæc igitur litteris consignabat auctor anno ccclxv, imperante Valentiniano, si rectam annorum B rationem inierit. Utrumque porro Victorini locum probe animadvertit Baronius, qui de posteriore verba faciens (4): « Annorum XL numerum, inquit, si quis velit ad exactum referre calculum, dicendum esset Victorinum nonnisi Domini anno sexagesimo quinto post trecentimum eos libros scripsisse, quo expletur numerus ille quadragenarius a dicto Nicæno concilio. Quamobrem sic ipse expressisse numerum illum intelligi posse videtur, non ut ea obiter tractans certum volnerit annorum numerum consignasse, sed quod post tertium annorum denarium quartus jam volveretur. » Hæc vir summus. Aliter tamen censet Gothofredus (5); qui Victorini verba, *ante XL annos*, tantum abesse putat, deductiorem, seu *minorem quadagesimo* numerum significent, ut contra etiam ulteriorem suadeant. Qua de re nonnulla observat Tillemontius (6): qui tamen laboris impatiens, Victorini locum a Baronio excitatum consulere haud sustinuit. Sic enim ait: « Pour le premier livre sur la Trinité d'où Baronius le cite, il est trop long pour les y chercher (ces 40 ans) » Cæterum monendus heic est lector, probam Victorini lectionem, *ante XL annos* exstare in una *Hæreseologia* Joannis Heroldi (7), ubi occurrunt libri IV ejusdem auctoris adversus Arium; qua ex editione illam hauserit Baronius: nam cæteræ quæ insecutæ sunt in duabus veterum Patrum bibliothecis parisiensibus (8) mendose legitur *ante II annos*; quem quidem numerum litteris sic expressum *undecim*, exhibet quoque postrema Lugdunensis (9); quemadmodum et nostra (10), ad eas videlicet editiones exacta, quod tum *Hæreseologia* Heroldi ad manus non esset: ubi propterea restitu-

(1) Hieron. de Vir. illustr. cap. 101.
 (2) Epiph. Hær. 69, § 6.
 (3) Theodor. Hist. eccl. lib. I, cap. 5.
 (4) Niceph. Hist. eccl. lib. VIII, cap. 9.
 (5) Vict. lib. I adv. Ar. § 1.
 (6) Tillem. Mem. eccl. tom. X, p. 401, not. 1.
 (7) Brasich. Index libror. expurg. tom. I, pag. 421.
 (8) Petav. de Trinit. lib. I cap. 5, pag. 30 et 403.
 (9) Bellerin. ad S. Zenon. Dissert. II cap. I, § 8, pag. 85.
 (10) Simon. Critiq. de la Bibl. des aut. eccl., tom. I, p. 64.

(1) Mill. Prolegom. ad N. Testam. Gr. pag. 74. num. 778.
 (2) Victor. lib. II adv. Ar. § 9, in fin.
 (3) Id., ibid., lib. I, § 28.
 (4) Baron. ad ann. 362, § 301.
 (5) Gothofr. Cod. Theod. Tom. VI, part. I, pag. 275 edit. nov., al. 251.
 (6) Tillem. Mem. eccl. tom. X, pag. 799, not. 4, sur S. Simplicien.
 (7) Hæres. Herold. pag. 186 edit. Basil. 1556.
 (8) Bibl. PP. Paris. ann. 1624 et 1644, tom. IV, part. I, pag. 198, b.
 (9) Bibl. PP. Lugd. tom. IV, p. 261, k.
 (10) Bibl. PP. Ven. tom. VIII, pag. 162, d.

duo numerus XL, qui caligantibus oculis facili lapsu in XI perverti potuit; ex quo deinceps manavit numerus ille arabicus 11 et alter undecim syllabarum exaratus. Sed ut in viam regrediamur, illud præterea de hoc Victorini opere animadvertendum fuerit, librum I fortasse desinere cum professione fidei quæ extat cap. XLVII, clauditurque his verbis: *Gratia et pax a Deo patre et filio ejus Jesu Christo Domino nostro, sic ista contenti in omnia sæcula sæculorum.* Atque hujusmodi conjectura ex iis confirmari posse videtur, quæ habet auctor sub initium cap. 54 ejusdem libri I, ubi sic: *Dictum, inquit, de istis est in LIBRO QUI ANTE ISTUM.* Verum ab editis non discessimus, id tantum annotasse contenti.

VIII. Libris IV adversus Ariam subjicimus opusculum de *ὁμολογίᾳ* recipiendo, quod jure optimò videtur existimasse laudatus Gothofredus, nihil aliud esse quam Epitomen prædictorum IV librorum, posterioris proinde ab auctore scriptum; quod tamen in antea vulgatis post Hymnum I perperam collocatur.

Sequuntur Hymni III de *Trinitate* ametri et anarhythmici: caute quidem legendi; in nonnullis enim, judice Launoio (1), interpretem benignum exigunt, ut videre est apud Brasichellensem (2). Ad Carmen vero quod spectat de *septem fratribus Macchabæis*, Victorino nostro antea tributum; illud vero prætermittendum duximus cum viris cruditis Joanne a Bosco (3), Barthio (4), Labbeo (5), Oudino (6) et Balleriniis (7); qui complurium codicum mss. auctoritate ducti, carmen illud potius sancto Hilario episcopo Arelatensi, quam Victorino Afro adscribendum existimant.

(1) *Laun.* de Victor. opp. tom. II, part. I, pag. 648.

(2) *Brasich.* Index libr. expurg. tom. I, pag. 122.

(3) *Jo. a Bosco* Bibl. Flor. tom. II, pag. 498.

(4) *Barth.* Advers. III, 23.

(5) *Labbe.* Dissert. de Script. eccl. tom. II, p. 468.

(6) *Oudin.* de Script. eccl. tom. I, pag. 1250.

(7) *Baller.* ad S. Leon. opp. tom. II, pag. 343, num. 4.

MARIUS VICTORINI

LIBER AD JUSTINUM MANICHÆUM

CONTRA

DUO PRINCIPIA MANICHÆORUM, ET DE VERA CARNE CHRISTI.

I. Loqui ei, qui jam olim multa lectione, continui laboris vigiliis indefessis, tenuerit quid ad fidem legis debeat confiteri, errantis est, Justine, sed amantis. Unde ego malui quanti te habeam pandere, et libenter accepi id me apud te laborasse, ut præintelligeres adhuc tibi esse requirendum quod Manichæus, et ut is Andreas acibus eloquitur, atque Thesauro revelavit. Quo ego conventus adtente disquirere hæc dices, necne: diversa contrariaque nobis ab uno esse principio, disserendum habens pro voto, eadem non abnui respondere. Volo autem, faxis frater, operæ esse pretium hunc laborem. Libellum frequenter relege destinatum, et ipsevolvendo quæ dicuntur altioris inquisitionis secreto penetra vel indaga. Vincit enim verba visus interior, et abditum immensi etiam ipsius mentis suspiciones fastigat et cæcat, quibus cum pie et reverenter quæritur, delectat potius quam terrere intelligitur. Namque homo uterque victurus, cum unum principium esse sanctæ mentis intentio percontatur, caroque hæc nostra, quam abditis cum herbis et graminibus quæ diligitis, unum eundemque suum ac totius mundi, prout sibi est agere, veneratur auctorem. Admirans autem ego ipse, et obstupescens pertinax tuum consilium, quod carnem oderis, et gramina venereris, nondum scio utrum hæc ab uno an diversis latearis. Quod si ab uno dices, quid incidas vides: si ab altero, incautum est alterius propter alia laudare factorem, suum vero

propter ea quæ in se sunt arguat et objurget. Sed ne hæc dicendo increpem potius quam respondeam, si moverint, post dicentur: modo accipe quæ quæsisisti.

II. Valere et licere nobis quærere de his quæ ultra nos atque mundum sunt, cum pene ipsi nobis simus incogniti, amens est et insanum, verique periculi ambigere unde et quomodo, vel a quo sis, eum esse te et cum carne haberi non audeas dubitare, videasque perspicue in mundo te degere, et tui conditoris ope, cum ei es tamen obtemperans, liberari: habeasque confessum quod Salvator unus sit, et quod ab uno factore sis paveas confiteri, dividens quidem alterum factorem carnis, animæ alterum conditorem. Dicimus igitur hæc imaginantes quod mundo uterque dominantur, et facturam suam in homine custodiunt: insistens pariter ne dispareat quod de suis regnis quisque perfecit. Respuit hæc sol præclarus, et casta virginitas atque gloriosus siderum chorus, totiusque mundi omnis hæc fabrica refutat atque abjicit, originem sibi a duobus diversis et duobus ingentis obvenire. Violatur enim profanis sensus nebulis, si tantus splendor fulgoris immensi antiquioribus tenebris atque earum parte consistat. Sic enim contingit ut ex ipsis sol sit, si de duobus principiis omnis mundus et esset accepit. Plane quia nostrum non est in his intelligentiam detinere, atque in hac sensus peregrinatione consistere, fugimus et horremus eum, cujus etiam ipsi victores sumus, a se esse confiteri. Deni-

que capias desidero, quale est dicere carnem absque eo esse a quo exordium cuncta sumpserunt : eamque in regnis superioribus habitare, ubi est illa virginitas memorata, gloria, lux prædicata : quæ quia in Christum inde descendit, ibi non esse non potest æstimari. Inde enim est Christo habere carnem, cum de Maria dicere tua non patitur veneratio. Dicemus ergo ab altero esse quod Deum sumpsit? Quid agendum erat sumpturo, si non qui est conditor fabricaret? Ac si composuit, numquid est digna mereri?

III. *Illic, et video*, laudatur inventor et conditor, si in ea dignata est æternitas habitare. Si autem alia illa caro quæ in Christo, non tamen antiquior, et Deus factor posterior invenitur. Si antiquior, cur ipsa in mundo non est, et cur in cælo est, ubi carneus nullus est? Et si ipsa in mundo non est quæ in Christo, unde in regnis alienis externis oris obvenit creatura? aut unde hic animæ copulatur? aut quare valet tam frequenter sibi animas captivare, ut pene plus potens in regnis pareat alienis? et quid laborat auctor interioris hunc interiorem e carne liberare? aut cur unde liberandus erat, eum ut clauderetur admisit? Certe totum hic quod mundus est regnum est veritatis et lucis, et qui factor ejus est dominatur. Si in hoc omni proprio sibi regno unum est alterius quod caro dicitur, hæcque sola tantum possit et valeat, ut impulsa ejus anima jactetur fluctuans et fatigata languescat, quantus in suis regnis esse possit qui factor carnis est intueamur. Si enim hoc regnum quod mundus omnis est, ejus esse capiamus, a quo carnem credimus ministram ejus; dicemus solem, et illum chorum, ac virginem singularem, e latebrarum fonte claruisse. Quod ego quidem libens amplector, et elata lætitia gaudeo profiteri, unum his omnibus conditorem, eumque quem lucem esse, et veritatem, atque totum haberi fas sit, piæ inquisitionis secreto causa curæ penetrantis agnitionem venerari. Ita habere exsultantis animæ recordatio elevat sensus, et omnes curas spiritus fluctuantis festis rationum causis origo melior consolatur. Quidquid sæcula dicuntur, aut regna numerantur, vel mundi habentur, quidquid omni prisco prius antevenit unum esse, existere singularem, quodque immensum haberi eo colligitur, quod totum sit, sed unus dicitur.

IV. Aliter quidem, Justine, quod ipse est, aliter quæ ab ipso. Quod ipse est unum est, totumque est quidquid ipse est : quod vero ab ipso est, innumerum est. Et hæc sunt, quibus repletur omne quod uno toto clauditur et ambitur. Verum quod varia sunt quæ ab ipso sunt, qui a se est et unum est, variis eum convenit dominari. Et ut omnipotens apparet, contrariorum etiam origo ipse debuit inveniri. Idque plane jam illius silvæ est, quæ omne lignum materie discrevit specierum, arborum genere dispar atque dissimile : et tota tamen silva ac penes discreta confusio, in innumeris millium milliorum materie lignum esse conspicitur et videtur, et non tamen natura denotatur. Hæc similitudinum esse quæ decreta sunt, atque quæ ab altero ut essent eis contigit provenire, mecum et

A tu intuens recordaris. Illa vero, illa immensa et a seipsum, ipsa carere similitudine, comparatione viduari, exemplo deficere nemo dubitabit : quo cogitur confiteri, et ad id urgetur artari nostræ intentionis ingressio ad illa excelsi abdita indefessis finibus mentia, ad secretius secretorum penetrare venerandum rerum, sola quidem quantum tamen valet natura, quantum sermo sufficit fari, aggredi, attingere vel tentare. Et ideo immenso quid erit simile jam requiro.

V. Dico, si vales, qui compassionibus fidem largiens consecutum te credis per imaginum umbras veritatem. Sed ut video deficiis non tu, Justine, rebus, quam tibi res. Atque si, ut ais, soles et nunc dicis aliud regnum, numquid hoc est aliud nescio quod regnum quod et immensum? Sed non video convenire ut immensum dicatur, si esse et alteri non negatur : ubi enim incipit esse alteri, illic deficit finis alterius, et neuter est infinitus. Quod si ita est ut finitum sit, a quoquo ipsorum esse respuo vel abutor. Tamen quia ab altero sumus, et mundus a se non est, quique quantusvis sit, est tamen finitus, si non cæteris, utique vel factori : adeo infinitum factorem ejus sacrosanctum est confiteri. Ergo omnia quæ in mundo sunt, ea quæque sunt quod ipse mundus est, ab eo esse principio intueor et cognosco, quod unum et solum a se ipso in se sibi est, quodque immensum totumque infinite porrigitur, et eo meat ut non sit atque deficiat, ubi alteri esse sit vel existere : aut haberi aliud nequit esse quod tamen externum sit vel divisum, fiatque æmulum aut consistat inimicum, quod in suis positum et commanens vinci recipiat, et post captivetur, atque intra victoris regna adsit attractum, translatumque ibi esse desiinat, cesset ubi ei esse fuerit ante bellum. Certe si ipse adhuc est, adhuc superatum non est : ac si est, forte reparatur. Quoto id numero fiet? quantis sæculis pugna ista durabit? quando cessabit? extinctus aut si jam victus est, in suis non est : et usquam est? quin immo ei esse jam desit et cessat. Ita et omnia quæ ejus erant cum suo fonte perierunt, atque sublata sunt. Si perierunt, nulla ejus unquam sunt : et caro quæ est, non ejus est, sed illius qui vicit potius.

VI. Tu forte malis victorem istum tropæum sibi ad sua regna vexisse ex his aliqua quæ qui victus est possidebat. Esto licet sint hæc, non tamen inimica sunt, quæ manubias qui vicit abduxit. Inimicam tu vero carnem Deo adhuc hodie confiteris. O ignaviam triumphantis! o otium verberati! o læsi torporem! o lacescit pigras vires! o domini auctoritas conquiescens! Captivis tuis in tuo regno fatigaris; et qui vincere bellando valuisti, adsuescis parcendo superari. Habeantur tali ordine quæ prima sunt, et longe retro antequam mundus est errores colligat ista suspicio. Certe a se utrumque ais, quos bello colisse commemoras : par his virtus est, quibus a se origo et una æternitas reperitur. Audeam hic ego alterum dicere meliorem, atque majus esse in altero suspicari : nonne

incido vel incurro, et æterno ipsi, quod unum semper est, reus constituor et addicor? Habendo quod æternum est superari, et quod a se est unum non esse non paveam profiteri: atque quod omnipotentem fateamur, alicui non aliquando asseram dominatum? Cæca res et omni obscurus tenebroso panditur sacrilegi erroris. Cura dementi fando victum esse quod a se est, ut et victorem qui a se est metus exagitet captivati, quod est ingenitum subjacere. De oppressis ergo regnis se victor auxit omnipotens, et quod ingenitum percontaris, promissis aboleleri vel auferri. Quin et erit a se esse quem sequitur non futurum, cum victoris succumbens virtuti aut occidet aut ducetur.

VII. Deinde quem dicemus suis non fuisse contentum, ut pugna quam memoras oriretur? lucem an tenebras? Si lucem, eguit tenebris, et delectata est tetro. Ubi est quod habetur omnipotentes, quod intelligitur totum, si in eo aliquid non erat, quod extrinsecus erat, et aliis regnis habebatur, et sibi erat veritas qui quidem erat, quod adhuc omnipotentis dominatio non habebat? At nunc movisse bellum tenebras opinemur, et statuamus umbram fulgoris ingeniti existentem suis propriis solidis conspirasse. Si lux illa ignis est, tenebræ ad incendium convenerint, ut earum solidum, quod ipsis erat, ad conflictum veniens extrinsecus ureretur. Sin autem inanes sunt, et ideo non utuntur, ubi rogo est coire solidis cum inani? Hæc sentire, atque meando sensu ad tam interna venisse, plane audax est et vesanum. Imaginari conflictum inani cum solido, profundo cum excelso, finito cum infinito, cum luce tenebris, falso cum vero, et quantillo cum toto? Non patior, frater, hæc dissonantia pari modo exorta condicere, atque ea æternitate memorare et ita locare, ut utrique his esse sit: sed esse uni ei tribuo, qui a se est, alteri vero asserens non haberi velim. Namque ista si respicis, edoceas quæ substantia sit inani, quid exterius infinito, quid æterno antiquius, quid toto tantundem: ut capiam id esse et re haberi, et duas rebus origines non negabo. Hæc si aliquis Indus eloquitur, aut Persa commemorat, suæ genti præcipiat, suo cardini consenescat. Est enim illic aliter divina sapere, quibus est aliter uti jure. Tametsi natura homines sint, tamen ut separantur sermone, sicut et ratione discreti, nec aliter habeatur de talibus, quorum aliter et corpus aliter, aliter aptatur habitus, aliter species limatur usu sumendi, aliter retinetur, forma altera etiam plerique nascuntur, et quod loquor sint gentes enumeris. Jam vidisti ne ergo quot Manis, Zoradis (1), aut Buddas hæc docendo deceperint? ad quærenda revocentur.

VIII. Quod sumus, Justine, ab eo sumus qui omnipotens est, et a se existens constituisse perspicitur; cui, in quod non sit, non esse est. Adco nec obvenit esse qui

(1) In hujus hominis Magi Magiaque inventoris nomine efferendo multum fuisse variatum, pluribus docet Cotelerius ad *Recognit. Clement.* lib. iv, cap. 27.

A et prælium commoveret. Verum quod dæ habentur species, hæque contrariæ vel diversæ, boni malive, solidi et inanis, excelsi et profundi, veri et falsi, lucis ac tenebrarum, æterni et temporalis, vitæ et mortis, et omnium contraria, non a duobus esse principiis rerum ordo edocet et revelat. Nam si duo æterna intueri, eaque inimica advertere sit sentire, hæc tenuisse sub eventus est. Ipsa principia collocasse, et formidinis trepidæ anxio pavori ingenita tradidisse, cum pugnatura regna tristis cura vexaret Parthis licuerit fortasse, qui eventus bellantium fuerint fabulati. Quæ conditiones pactaque convenerint, qui finis compresserit bellum, quem dominum constituit e duobus securior casus. Sed quia utrum tractatur, ingenito et victori, ut video, sit periculum: ergo fratres vincitur quod a se est, et quod sine initio est finietur et non erit, aut jam finitum est. Evasi, respice: non est alter qui meus factor dicatur, aut si adhuc periret et manet, in suis habitat regnis, et ipse meus in hoc mundo non erit factor: isque mihi est conditor, qui et opifex mundo: a quo casta virginitas, gloriosus siderum chorus, sol præclarus cælo sunt constituta, aut supernis, ut aisse soles, navibus collocata. Itaque exultemus ovantes, jam non peritura caro gratulare. A tuo enim Christo es salvatore, sive cum in Adam es et Maria, seu cum in superioribus sumpta vasa æterni esse meruisti. Jam non spe promissionis desolata, imis detrusa, defluis consenesces: jam crucis pretio restituta, immortalitatis gloria vestieris.

C IX. Et hoc dignum est ea, quæ totum quod æternitas est et immensum emeat, intrata cepisti. Hic enim jam delectat Babylonis magos ac Ctesiphonticos cantatores secretorum suorum notare mysteriis: quorum posse est carmini nunc suscitare spiritus, nunc vocare. Melior vero est, et plane divinum, nostri Salvatoris carnem sepulcris obrutam suscitasse. Non enim ambigis quispiam mortuum fuisse quod potuit sepeliri: et si carni desuper venienti vulnecratum mors inhaesit, in Christo caro nostra resurrexit. Quid tamen causæ erat carnem sumere, si non ipsa levabatur? Sed si alia illa est, mortalis certe est quæ recipit occidi. Hoc immensum et inestimabile, hominis habitasse membris. Nisi ab æterno esset, non esset omnipotens: hoc eodem in æterno esse quæ contraria dicuntur agnosce. Eidem mori fuit, cui pater ingenitus et ætas et æternitas invenitur: et ut omnipotens vere noscatur, nasci de virgine non negatur. Quid jam sit quod omnipotens est, æternum, infinitum, totumque; quid, quod immensum et excelsius cuncto summo sit, et sublimi, a quo omne quod rebus est manet ac veniat, adverto commonitus dicente omnium salvatore, qui se Filium docens Patrem sibi esse dignatus est indicare? quem Deum pandens, omnia ipsum esse etiam admiratus Jesus, quantum mensura mundi meruit, revelavit. Ob quod unum et solum principium Deus est, et Deus solus veritas: atque ipsa veritas lux est, et lux semper æterna: omneque quod verum est solidum est, et semper est, atque perspicuum per-

severat et manet. Quod autem a se verum est nunquam vincitur, quod solidum est inane nihil habet, quod lux est tenebras non admittit, atque eas nescit, ac si admittit, et in eam veniunt, sibi esse desistunt. Magis vero aliis non sunt, quæ sibi esse cessarunt. Sin autem adhuc in suo sunt, extra hunc mundum sunt, et cum his adhuc configitur, estque incertum an superentur, an vere pereant aliquando. Quod si adhuc ambigitur, etiam mundus, aut caro, in eo non ut ab altero esset accepit: sed de eo illi obvenisse est, a quò et præclarus sol mundo minister est constitutus. Imaginans namque tenebras id esse quod malum dicitur, capies et intelliges: non quidem accipiens ita esse dari tenebris, ut luci esse habetur et lumini; sed ita quod ex actu alterius, qui vere est, efficitur vel apparet. Est enim in rebus tam superis, quam aeris, atque ex his ipsis nostris, quod ex actu alterius ut esset invenerit: ut, ex radio solis, calor; ex flatu venti, frigus, quod ligat amnes, quod scindit terram calore. Terra ergo ardore solis aperitur, annuum flucta ligantur gelu.

X. Hæc quidem ita advertenda, alterius actu aliud effici, ut in his quæ sunt videre sit, quod in eis qualitate non inest, ex actu alterius inveniat oboriri. Aliiter vero est quod e re æterni quæ est, quod totum est alterius se datur evenire. Sunt enim tenebræ non sistentes, non solidæ, non penetrantes: sed inane quid quod luce deperat, et esse sibi non habere cum illa resplendet. Contigit enim his non esse lucis actu, quia ipsæ substantia non sunt, lucis substantia recipiunt deperire. Si ergo est tenebris a lumine deperire, ab eodem illis advenit apparere, eo modo ut profundo obvenit ab excelso, atque nihilo a toto. Nam cum totum æternum sit, tamen et nihilum est quod nulla substantia usquam est. Excelsum enim est, sed profundum ejus est: nam si excelsum non sit, profundum non potest apparere. Solidum si nescias, inane non perspicias. Sunt ergo quæ substantia sunt, sunt et quæ non sua substantia utentes sunt: quia illa sunt quæ substantia sunt, ex his apparere illis obvenit quæ substantia non sunt, ut pruinx, ut gelus: quæ apparent, sed quia substantia sua non utuntur, ex actu frigoris illis esse obvenit, fluescunt et soluta deperunt. Et glacies tamen ex aqua est, sed aeris rigore constringitur. Duo ergo video aquæ esse, liquorem et gelum. Igitur substantia quod est, liquor est: quod autem ei actu obvenit, ejus ipsius fit in glaciem quod gelascit. Sed quia glacies ipsa substantia nulla est, deperit et aufertur, et tamen aquæ liquor manens substantia perseverat.

XI. Et hæc quidem mundana sunt: quæ aut a creatore sunt, aut natura. Verum illa superiora postrema, atque sine initio prima, quæ similitudine carent, comparatione deficiunt, quæ non imaginum exemplo formantur, quibus nihil par est, nihil prius: quibus ultra non potest æstimari, quæ eo solo comprehensa sunt, quod incomprehensa noscuntur, non ea causa vel forma actum habent, atque illa quæ dicta sunt, quæ mundus habet iste compo-

silus. Sed ut eis est valere, quæ infecta, quæ ingeni- ta, quæ infinita, quæ totum sunt, ita his esse perspicere vel intendere: ut sit unum et solum quod omnipotens est, quod totius omnes habetur, quod perspicitur infinitum, hoc est et consistit, sive solido invisibili extans dominatur et regnat, utensque ven- rationis suæ admiranda substantia illo divino actu suo, quo aut motum est, aut immotum. Verumtamen id ipsum quod quidem est falso originem præstat ut totum: nihilo enim, cum totum est omnipotens, per eum obvenit ut et nihil appareat. Non enim omnipotens ita erit ut totum sit, si præter ipsum aliud quicquam nihil erit. Ergo est quod dicitur nihil, sed substantiam non habet: est et quod dicitur totum, et substantiam habet. Sed ei esse est, B illi non esse est. Deus est ergo veritas, qui totum est, et infinitus consistit. Quia, nihilum extra totum esse potest, recte illud, Justine, quod a locale intelligitur, extra fines habetur, falsum dicitur: si tamen potest ratio aliqua admittere, ut finem ubicumque intelligas ei quem totum esse perspicias, et indagas. Etenim si æterno totum occupatur, nihilum ubi sit non habet: ac si omnipotens omnia est, nihilum esse eo modo tantum intelligitur quod est quod extra totum est, non aliquid sit habeatur. Denique si omnipotentem ita metiaris, ut sit tibi et alius qui non sit omnipotens, Deo major locus dicitur, atque utroque ingentior: si propriis regnis diversa principia ingeni- ta utentur, atque æmula consistunt.

XII. Hoc intelligere vel tenere æterno omnipotente aliquid esse majus, incautæ confusionis barbarus sensus est: atque coæternum esse quod bellat, et opinari vinci alterum de æternis, ejus est qui dicat et ipsam lucem quocumque sæculo non futuram; id ipsum tamen si exaudis, jam solem intelliges non futurum. Et cum ei esse sit cœpisse, si et a se existenti quod periturum sit sit periculum, ergo bellat ingeni- tus, ingentiumque est quod ab ingenio superatur. Numquid audes de ingeni- tis quid prius cœperit æstimare? ac de solo ordine forte dissimules, cœpisseque pariter fabuleris? Potesne majus et minus de æternis ingeni- tis arbitrari? Si tenebras anteferes, ipsis dabis omne principium, et earum erit esse majores. Si lumen fateris antiquius, ab eo omnia confiteris. Si utrumque æque coævum perspicias, aut vinci neutro erit, aut manebit alteri quod unus exceperit. Et ubi hic erit omnipotens vel æternus? numquid in altero ipsorum victor erit, et in pari existentia fiet causa dissimilis, et ingentiorum bellum reget eventus, aut suscipiet casus? Absit animæ sensui advertere hunc errorum, atque tam amentem intelligentiam constiteri abjiciat spes humana Unus exstat ingeni- tus, ab uno domino cuncta provenerunt. Verum quod diversa ejusdem sunt causa omnipotens invenitur ab omnibus creaturis, et ante principia et fines.

XIII. Ita ergo ex vero quod est provenit et falso esse, ut et umbræ de solidis. Si enim solidum non sit, neque umbra sit. Et hoc est mysterium veri verum. Quæ enim veræ sunt, ex his apparent et quæ

non sunt, ut et sibi a se sit, atque aliis ut sint fundat ex se, non sui opera, non labore, non materia, non natura, neque substantia. Si enim est omnipotenti esse totum, quod extra est, ejus est. Quod si quid sine eo obvenit, est neuter omnipotens, et actu casu principia accedentibus crescunt minuta utique quando addita fecerunt. Umbræ denique quæ materia, quæ natura est, quæ sine altero non apparet, neque habetur in tenebris? Sed quia hæc sua substantia non est, neque a seipsa est, evanescit ac deperit, et tamen solidum, e quo interdum umbra est, consistens suo robore perseverat. Mirare Manis Babylon ista mysteria, et has omnipotentis divitias: consistere nihil esse quod non ejus sit quem æternum venereris, quem dominum fatearis, cui sit nihil anterius. Et quemadmodum convenit aliquid non ejus vel ab eo esse, ante quem aliud nihil intendas? Sed quod turbaris anceps vagi erroris cura sollicitus, immo vani studii labore confusus, deceptus hebeti sensu, auspicantis animæ rudimenta majoris inquisitionis amentia sauciasti. Revoca in prima vestigia curas indomitas, et cessa credere unam æternitatei duo regna sumpsisse, et se quidem, ut ais, ipsa tentantia.

XIV. De duobus æternis si vinci uni erit, æternitas præcisa residebit. Habent ergo lux et tenebræ paria, atque in se diversa, immo contraria: potentia una convenit, sed in altera aliquando cessabit. Jam non eadem est, si ubicumque speratur, si alter ipsorum ante deficiet, erit, Justine, ut fatearis unum esse principium, si unus victor est de duobus. Certe quod intelligo in superioribus excelsis, et omni altitudini extremo, nihil habitare quod malum dicatur, quod ultra Angelos et Archangelos humanæ devotionis pavens veneratio suspicatur. Sacrilegum est eloquium malum in talibus habitare, aut si ei illie est sedes, et ipse creator accipitur, creaturæ omni, et ipsi soli diabolus dominatur. Si enim cœternus est, ibi est, aut si ibi non est, in suo nescio quo regno est. Credo alterum non habet solem, non cœlum, non mundum, non lucem, non veritatem. Et si ei ipsi alibi regnum est, nihil commune ejus est nobis: aut si in hoc mundo est, jam victus est, jam sole est, jam non habet vires. Quod si fateris, intelligis ipse hoc dici non posse principium, quod dominanti perspicias captivatum. Numquid convenit rebus duo esse summa, duo ima, duo infinita? Infinita duo dici non possunt, quia ubi alter incipit, est finis alterius: summum autem ideo est, si ultra cum nihil est, atque ita imum, si intra eum nihil est totumque tunc habetur, quando aliud non habetur. Hoc si unus et solus Deus est, summus, infinitus, ac totum, atque omnipotens, atque omnitenens, ipse principium unus et solus est.

XV. Ne perturberis, ne anxius tam venerandi veri admiratione tectus obstupescas et cæceris, eo quod de bono auctore malum non potest oboriri. Recte in creaturis ista percontor, ut quæ creata sunt aliud ex se quam ipsa sunt non emittant, ut amarum de dulce, ex igni aqua, ex umbra inferi partus, ex ligno homo, ex incarnato caro, et alia

quæque omnis mundus enumerat. Verum omnipotenti hæc adscribi non possunt. Est disciplina ut lex ei sit quid ex eo esse possit, quid non possit, quid ab ipso, quid per ipsum. Recte ista colligis et astringis, si omnipotentem minime confiteris. At si sparsa per totum ejus virtus est et æternitas, neque ei ut esset ex altero obvenit, utique omnia aut ab eo aut de eo, aut per eum, aut obveniunt, aut creantur. Ideo ergo et malum ab eo ut esset accepit. Malum tamen hoc quod dæmon dicitur; cætera enim si quæ sunt quæ malum dicas, substantiam non habent, aut naturam. Dæmon autem nunc bonus, nunc malus, Angelica creatura consistit, sicuti docet Aitici oris expressio, dicentis: ΑΓΑΘΟΣ ΔΑΙΜΩΝ, et ΚΑΚΟΣ ΔΑΙΜΩΝ. Et eum ipsum bonum esse, qui κακός dicitur post dicemus. Reliqua autem quæque malum dicis, si errorum vitia conquiescant, nascendi originem non habebunt.

XVI. Ne sane conteris mali impulsu esse qui in vitia ire præcipitet, quasi existentis alicujus, aut orti factive substantia. Anima est, quæ in libertate consistens, dominationem sibi concessam liberi arbitrii licentia violavit. Cupiditate et concupiscentia curiosa potius decipitur quam superba. Deinde duarum substantiarum dominum nobis esse dominantem, aut geminæ vel potius multiformis naturæ humana regna innumeris gentibus dominantur. Ita enim delectaris exemplis, ut diligas æterna perpetua per mortalia et raduca perspicere. Carnem negas in Christo, et hominem confiteris: natum non vis, et vixisse non abnuis: occisum a Judæis clamas, et quod vulneratum est æstimas non fuisse. Ita mortua membra asseris damnatorum dextra lævaque cruciatorum, ut in ipsius Christi est impletos interitus: et verum hominem carne non vis, ubi veram invenis sepulturam. Ecce, Justine, quod vere est, non fuisse conaris asserere, et quod non est nec fuit, persistere niteris approbare. Sed te ipso communitus præceptore constanter eloquor: Mori æterno possibile fuit; carnem non fuit habere possibile? Possibile ei et firmasse quod non erat; non fuit possibile duas naturas mundo concedere, lucis et tenebrarum? Dominus contrariorum origo virtute non esset, qui sibi ut esset ex se est? Cessa, Justine, cessa istius vanitatis barbariem diligenti cura captare, et Romanus vir a Persico vel Armeniorum sacrilegio nitere removeri. Nequaquam enim convent tenebris, aut diabolo auctoribus Mani in vitæ æternæ gloria regnis veræ lucis habitare. Et cassum nunc usque jugi inedia inimicæ, ut ais, carnis membra tenuasti, censens ipse animæ officere meritis ac naturæ pasti corporis succos, ad pinguedinis discentæ grassamina, atque ipsorum abdominum mole prægravari, si post hunc jejuniorum laborem ad creatorem tuum, quem ais aut diabolum, aut exteriores tenebras, reverteris. Melius arbitror ac plane pronuntio, Deum omnipotentem tuum conditorem esse fatearis, ut vere templum Dei sis, sicut Apostolus eloquitur Paulus dicens: *Vos templum Dei estis, et spiritus Dei habitat in vobis* (I Cor. iii, 16). Quod si hoc honore

viduaris, ut neque templum Dei sis, neque spiritus ejus habitet in te, Christus non Salvator hominis venit, sed abactor: quod quidem dicere prohibet fas divinum, et majestatis ejus æternitas non admittit. Si enim templum ejus non sumus, neque spiritus ejus in nobis est, quid ei et nobis est? Si enim ejus

sumus, utroque ejus sumus, et anima et corpore, et est illud verum ac catholicum sancto ore prolatum *Omnia in omnibus Deus* (I Cor. xv, 28): qui unus et solus principium est, omnipotens sine initio, et universi totum, infinitus per omnia. Cui est honor et gloria.

VICTORINI

DE VERBIS SCRIPTURÆ: FACTUM EST VESPERE ET MANE DIES UNUS.

COEPERITNE A VESPERA DIES, AN A MATUTINO.

I. Si divinæ scripturæ simpliciter legerentur, nunquam lectio cujusquam capituli ab aliquo male intelligeretur, sed ut se continent pie et juste unanimiter susciperentur. Cessabat philonica disputatio, cessabat et syllogisticus sermo, cessabat omnis superstitiosa adinventio: nec unquam agnosceretur in quocumque hominum tenebrosa collatio. Omnes unum sentirent, invicem sibi acquiescerent, eadem profiterentur, ut lucidissima lectio se declarat. Namque carus noster et amicus fecit nobis quæstionem, utrum totus mundus competentes sibi horas haberet, necne: « Denique, ait, ego enim dico, si hic prima hora est, totum mundum prima hora teneret. Nam absurdum mihi videtur audire diversas horas dici per quatuor partes terræ contineri. Dico autem cum sint omnes habitabiles, quomodo probari mihi potest unam horam non omnes homines possidere? Sed dico, cum hic dies sit, ostendite mihi in qua parte noctem esse asseveretis, quando totæ plagæ cœli per diem inlucidentur. Nec enim Moyses aliter nos docuit libro Geneseos, quam ut dies, dies toto mundo esset, et nox, nox orbem universum tenebris obtineret. » Itaque, amice, si sufficiens ad quæstionem hæc quæ a te dicta sunt, peto ut concedas patienter, et audias a nobis quæ vera sunt. Sed non quo deprehendas humana commenta, quam magis approbes divina esse dicta. Unde si auctoritatis inventa fuerit lectio, locum nobis concedere habes dicendi, ut possis planius ediscere, qualiter beatissimus Moyses breviter de die ac nocte significaverit. Namque et Salomon docet nos dicens: *Bonus spiritus tuus est in omnibus; propter quod quicumque errant, partibus corripiis: de quibus autem peccant, admones alloquendo, ut relicta imperitia credant in Dei verba* (Sup., xii, 4). Omnis enim scriptura spiritu Dei inspirata, dicit Apostolus Paulus quia indiget interpretatione (II Petr. i, 20). Nam et Apollo potens in Scripturis (Act., xviii, 24) erat maxime, qui et spiritu fervebat: et tamen hunc apprehenderunt Aquila et Priscilla, et diligentius illi viam Domini manifestaverunt. Facile enim sapientes reprehenduntur. Scit enim Dominus cogitationes sapientium quoniam vanæ sunt.

II. Pandimus itaque singula quæ lectio Geneseos doceat. Sed longum est sermonem de his quæ supra dicta sunt facere: et de cœlo ac terra, tenebris et abysso, aqua et spiritu disputare intermittamus, quia necdum tempus est aliquid de his dicere, quam nunc magis ad proposita respondere atque satisfi-

cere. Est quidem quod tenebræ totum mundum possidebant, ut lectio superiori textu declarat. Sic namque dictum est: *Fiat lux, et facta est lux* (Gen. i, 5). Requiritur a sapientibus ubi facta sit lux: nec enim tenebræ substantivæ erant, ut philosophi dicunt, et figuratio quædam materialis in illis erat: nihil sunt. Sed absit a nobis cum illis aliquid sentire, quando divina scriptura dicat Deum creasse tenebras et fecisse cœlum. Quod ergo a Deo fit, substantivum esse creditur. Unde si substantivæ sunt, non luce facta in nihilum redactæ sunt. Sed neque simul mixtæ sunt, quia utrumque substantivæ sunt, quæ sibi contrariæ hodieque sunt, ut calidum frigidum, vel dulcedo amaritudini. Sed quando temperantur invicem, sibi necessaria esse dignoscuntur. Cesset itaque calumnia, si secundum substantiam contrarias diximus, sed necessarias in gignendi creatura, et requiescendi ab operibus omnibus esse. Ostendimus tamen luce facta tenebras non ablatas, sed immo docet Scriptura in parte eas redactas, hoc est in medio orbe condensatas, ut lux facta mediam partem mundi illuminaret. Nec enim Dei substantia est lux mundialis, quæ facta est ut totum orbem possideret. Alia autem lux quæ vera est, quæ totum mundum illuminare potest, de qua Evangelista dicit: *Est lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (Joan. i, 9). Vera itaque lux illuminat totum mundum, quia tenebræ cedunt locum suo auctori: sicut et sol a vero lumine obscurabitur, tenebrisque contegetur. Illa autem quæ vera lux necdum est, ideo mundum universum suo apice desemel illuminare non potuit, immo non debuit, ne dies definita esse adjudicaretur, sed momentis horarum velociori cursu statueretur. Infirmitas enim creaturæ apparet totum mundum non posse circumvallare, ideoque partibus hodieque dignoscitur peragrare.

III. At vero, si totum orbem luce sua possideret, nequaquam horam in die aliquam demonstraret: quandoque totum mundum illuminaret, non erat quod perambulare. Secundum hanc rationem, quam disputavimus, recte intelligere poterimus prophetam Moysen dicentem: *Et separavit Deus inter lucem et tenebras* (Gen. i, 4). Quid autem est separare, si non distantiam inter hæc facere? Qui si distantiam instituit et contra alterum, et ea ipsa in divisione esse decrevit, ita ut lucem vocaret diem, tenebras vero noctem, aliud nunc audimus ex alio appellatum. Cur vero aliud non erat gratum, si quod primum denuntiatum

est sufficeret? postea vocaret diem tanquam in mentem illi venerit. Sed absit a nobis nolle requirere manente prædicto nomine diem appellari: quod subsecutus est utique duodecim horarum spatium conclusit significare. Nec enim dies hodie si dominica appellatur, sine horis competentibus definitur. Cum ergo diem dicis, horarum quamcumque definitam usque ad vesperam statuis. Ita dominus meus Moyses lucem vocatam dicit esse diem, ut nos non sine officio duodecim horarum usum quotidianum dictum fuisse dignosceremus. Denique subsecutus ait: *Et factum est vespere, et factum est mane dies unus* (Gen., 1, 5). Quod si vesperam et postea diem factam appellat, consummatas horas facturæ illius designat. Namque Salomon in libro Ecclesiastes interrogat: *Quid est quod factum est? ipsum quod fiet: quod autem fuit, ipsum est quod futurum est* (Eccle. 1, 9).

IV. Igitur, amice, si hodie dies ita definitur, quare non credamus prophetæ dicenti ipsum in initio factum esse quod hodie fiat: nihil novum sub sole esse, neque adjectum aliquid esse, neque diminutum? Manet vespera usque in matutinum, noctisque horas adimplens, et sic una dies definita appellatur, in quo matutinum non primi diei esse dicatur, sed secundi initium invenitur. Requirimus autem utrum in die Dominus noster operatus est, an in nocte? Certe si in die, matutinum istud non primi diei esse adjudicatur, quando firmamentum cæli in eo fieri mandatur. Si autem secunda die firmamentum factum est, secundi diei matutinum esse apparuit. Æquilibratio enim diei et noctis definita extiterat: propter quod unus dies in numero appellatus erat. Iterum dicit scriptura: *Congregetur aqua in congregatione una, et pateat arida* (Gen. 1, 9), quam germinare mox præcepit herbam pabuli secundum genus suum, et ligna fructifera. In quibus factum est vespere, factum est et mane dies tertius. Itaque si matutinum istud de die tertia suscipis, cur dicit Scriptura: *Fiant duo luminaria in firmamento cæli, sic ut luceant super terram in inchoatione diei et noctis: ita ut dividantur inter diem et noctem, et sint in signa, dies et tempora et annos?* (Ibid., 14). Nullus autem hominum legem sciens, qui tibi consentiat tertia die solem et lunam factam finisse.

V. Forte si te ipsum interrogem, respondebis mihi quarta die facta esse, et contendes matutinam istam de tertia die esse. Quæ matutina vere de tertia die si fuisset, numquam priores nostri quarta die factum solem et lunam professi fuissent. Qui si quarta die facti sunt, matutinum istud non de tertia die est, sed de quarta, in qua sol et luna et cætera facta sunt. Denique dividunt inter diem et noctem in inchoationibus suis. Sic enim æquilibravit inter eos auctor eorum, ut tantundem mundi spatium tenerent, percurrebant: non quo adimpleto officio receptaculum haberent requiescendi, sed immo suis limitibus incessabiliter currunt. Namque sol quod per annum ambulat, luna illud triginta diebus currere dignoscitur. Peragrantes cyclum orbis ad punctum

A priorem reversi sunt, unde processerant. Non ergo pausaverunt cum totum cyclum cucurrerunt: aut doctum scriptum esse, et ego conquiesco. Sed non doces, quia nec invenis, sicut Salomon dicit: *Oritur sol, et occidit sol, et ad suum locum revertitur. Ipse oriens vadit ad Austrum, et gyrans circumit usque ad Aquilonem* (Eccle. 1, 5). Si existimas occidere solem, redde nobis rationem quomodo ad suum locum revertitur. Unde si subterfugit te sensus falsa effingere, credo Salomoni dicenti ipsum orientem ad Austrum ire, ita ut gyrans perveniat ad Aquilonem: *Quia gyrans gyrando peragrat spiritus, in circuitum suum convertitur spiritus* (Ibid., 6). Quid apertius poterimus nos disputare, quando propheta paucis verbis questionem nostram deliniaverit, spiritum esse qui gyrans gyrando incessabiliter orbem totum peragret? Sic dies unus definitur, et ad alium matutinum transitur, propter quod in dies, menses, annos instituti sunt.

VI. Fac tibi de cætero satis, et consenti parentibus nostris prioribus hæc tradentibus quæ supra memorati sumus, lucem istam non totum orbem tenere, sed medium. Et ideo quacumque sol respexerit, diem et horas fieri. Ita cum peragrans agrando delato spatio horas metet. Quod si verum est, ubi matutinum factum fuerit, manere diutius non poterit ibi matutinum: quia cum sol ambulat ad alia loca, horæ semper se mutant, et ita fit ut perveniat ad vesperam Sequens vero est in officio noctis quod horæ supplent. Sed cum matutinum oriri videmus, defectum tenebrarum esse recognoscimus, et quando vespera fit, dies occasum patitur. Sic enim climata cæli distinguit inter diem et noctem, ut quacumque parte sol gressum fecerit, matutinum habeatur: totidemque luna ubi peragravit, vespera esse agnoscat, quæ sequentis diei esse dicitur. Stultum namque est audire noctem priorem secundum vesperam factam fuisse, postque matutinum ortum esse. Quod si vespera prior facta fuisset, non aliquem noster legislator reveritus esset, unam noctem in numero noctium illam pronuntiare. Nemo quod primum et principale habet contemnit illud enuntiare, et id quod subsequens est: audiat nominare. Itaque si ab hominibus nihil tale deprehenditur, quomodo a vobis reputatur ut matutinum posterius factum dies unus appelletur? Quare non profiteris quod prius legisti, lucem factam et diem appellatam, postque tenebras noctem vocatam? Non ergo ante nox facta est, quam dies. Sic nec vesperam credere debes, quam matutinum diei primum intelligas factum fuisse.

VII. Quod autem matutinum scriptura tacuit, rationem pandit quando lucem fieri præcepit. Quid autem ortus lucis ostendere potuit, si non matutinum esse definivit? Nec enim dies extra matutinum appellari potuit: recteque dicimus, Deus cum lucem vocavit diem, matutinum intra eum conclusit. Namque finito die vespera oriri cœpit, quæ nocte tota operando perveniret ad matutinum de secundo die, in qua firmamentum fieret. Et licet de tertia et quarta die, in qua solem et lunam fabricavit, dispu-

taverimus; tamen plenius requiramus in qua die homo factus sit, utrum quinta die aut sexta, ut inveniatur vespera si prior est a matutino. Dixit enim Deus: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem: ad imaginem Dei fecit illum: masculum et feminam fecit eos, deditque illis omne pabulum ad escam. Et factum est vespera, et factum est mane dies sextus* (Gen., 1, 26, 27 et 31). Unde si matutina ista de sexta die est, homo ergo quinta die factus est. Nam si sexta die factus est, approbatur matutina ista de septima die esse, in qua Deus requievit. Quod si minime, redde mihi hic opera sexti diei ubi sunt, quo consummata sunt omnia quæ die sexto facta esse dixi. Quinimo autem die inventio aquas produxisse, reptilia atque volatilia; non hominem, qui de terra factus cum quadripedibus et bestiis terræ. Quod si quinta die homo cum supradictis factus est: neque ea quæ aquæ prodixerunt invenimus, neque illa quæ sexta die consummata sunt. Et quomodo Scriptura dicit septima die requievisse Deum ab omnibus operibus suis, quando invenio post hominem et ea quæ cum homine sunt facta, consummatam esse omnem operam quam Deus initiaverat facere? Itaque si quinta die homo et supra memorata facta sunt, quinta die

A omnia consummata invenimus esse, ut sexta die definiamus, Deum ab omnibus operibus suis requievisse. Quod si post aquarum creationem intelligas vesperam, invenire poteris non quarti diei principia, sed quintæ noctis initia. Quod si verum est, matutinum istud, quod post vesperam appellatum est, non ad quintam diem pertinere, sed ad sextam, quia in eascriptura docet nos, quod homo factus est. Unde post facturam ejusdem hominis vesperam factam dicit, et matutinum, quod vere septimi diei est principium. In ipso enim matutino requievit Deus ab omnibus operibus suis, quæ cœperat facere: non in vespera quæ sexti diei sequentia erat. Tu nunc, amice, perspice planius lectionem, et fac animo tuo satis, non posse noctem præponi diei, sic neque B vesperam matutino, in quo actus et opus diei definitum ostenditur, et sic vespera prosecuta appellatur. Denique post sexti diei vesperam cessavit mentionem facere ex ipsa, sicut de matutina, quam aperto lucideque septimam diem propheta denuntiavit ipsam esse. Unde si non ipsa, tu nunc doce de dilectione septimam vesperam, ut sequatur illam et matutinum. Quod si non invenis, crede lectioni septimam diem ipsam esse, quæ post vesperam matutinum appellata est.

CANDIDI ARIANI

LIBER DE GENERATIONE DIVINA,

AD MARIUM VICTORINUM RHETOREM.

I. Omnis generatio, o mi dulcis senectus VICTORINE, mutatio quædam est. Immutabile est autem omne divinum, scilicet Deus. Deus autem qui pater est in omnibus, et omnium prima causa est. Si igitur Deus, inversibile et immutabile: quod autem inversibile et immutabile, neque genitum est neque generat aliquid. Si igitur hoc sic se habet, ingentus est Deus. Etenim generatio, per conversionem et per mutationem generatio est. Nulla enim neque substantia neque substantialitas, neque existens neque existentitas, neque potentia, ante Deum esse, fuit. Quis enim potentior Deo? Num potentia, aut existentia, aut substantia, aut *ὄν*? Ista enim omnia, aut ipsum est quod Deus est, aut post ipsum. Ipse enim cuncta præstat. Sed fuerint prius ista. Et quomodo potuerunt, cum J voluerunt, Deum generare? Neque enim erant perfecta, neque sui ipsa substitutiva. Imperfecta igitur. Quomodo ergo sua et ipsorum potentia aut generunt aut fecerunt Deum, imperfecta cum essent, perfectum? Si autem Deus imperfectus, sine causa est generare, quod jam fuit. Eadem ratio, si perfecta perfectum generunt. Sive igitur perfecta fuerunt, sive imperfecta: Deum generare, aut sine causa, aut per superfluum, aut impossibile. Primo quidem antiquius dicitur, ab omni quod est potentia: sed ad ipsum esse aliquid, sine actu et operatione, non pervenit potentia ipsa per semetipsam; cum sit potentia, non actio; non potentificata potentia in gene-

C rationem alicujus, nedum in Dei. Manet enim potentia in eo, quod est potentialiter esse, sine actione. Unde igitur natus est Deus?

II. Videamus igitur, num fortasse substantia, num substantialitas, antequam Deus fuit, fuerit? Num existentia, num existentitas? Sed enim substantia subjectum cum sit, alteri subjectum est, ei quod in ipso est: et ut alterum est, ab eo quod in ipso est. At vero aliud et aliud non recipitur circa Deum. Non enim in alio, ut aliud est, Deus est. Non enim aliud Deus, aliud Deum esse. Simplex enim quiddam, Deus: non igitur ex præexistente substantia. Ingentus ergo Deus. Magis enim præstat Deus substantiam, quam præexistit substantia ante Deum: quæ quidem est subjectum, et alterius, ut aliud, et ut receptaculum effecta: illo scilicet potior, cujus est receptaculum, et ideo posterior adnata. Ista eadem oportet intelligere ex existentia et existentitalitate. Differt autem existentia ab existentitalitate, quoniam existentia jam in eo est, ut sit jam esse ei: at vero existentitas potentia est, ut possit esse quod nondum est. Multo magis autem differt existentia a substantia: quoniam existentia ipsum esse est, et solum est; et non in alio esse, aut subjectum esse alterius, sed ipsum unum et solum esse: substantia vero non solum habet esse, sed et quale, et aliquid esse: subjacet enim in se positus qualitatibus; et ideo dicitur subjectum. Quomodo igitur Deus, præexistente existentia, aut existen-

tialitate, aut potentia existentiā sive ipsa existentiā, natus est, in solo quod est esse, his existentibus, et non habentibus actionem vel agendi virtutem atque vim?

III. His ergo, sic se habentibus, neque *ὅν* ante Deum fuit, neque *ὄντως*; multiplicata enim est et composita ex substantia et qualitate. Si igitur neque potentia fuit, neque existentiā, neque existentia-litas, quæ imaginem habent simplicitatis: multo magis *ὅν* et *ὄντως*, et substantialitas et substantia. Post genita enim sunt ab existentia-litate et ab existentiā. Si ista omnia postgenita, genita ergo sunt: si genita ista, aliud fuit a quo genita. Ingenitum igitur illud, a quo genita ista omnia. Quid istud, nisi illud ex quo omnia, Deus? Ingenitum igitur Deus: siquidem causa horum omnium, Deus. Quid vero esse Deum? qualis? aut qua causa ipsum Deum esse? Etenim prima causa est: et sibi causa; non quæ sit altera alterius: sed ipsum hoc quod ipsum est, ad id ut sit, causa est: ipse sibi locus, ipse habitator. Non sic ut imaginatio duorum fiat, ipse est unum et solum. Est enim esse solum. Enimvero ipsum esse, ipsum idem est, ipsum vivere et intelligere. Secundum enim quod est, et vivit et intelligit: et secundum quod vivit, et est et intelligit: et secundum quod etiam intelligit, et vivit et est: et secundum unum tria, et secundum tria unum, qualitas simplex et unum simplex. Simplex autem, principium compositorum: principium autem, sine principio: præcedit enim, nullum ante se principium habens, propter quod est principium. Hoc est autem Deus. Sine ortu igitur, et ingenitum est Deus. Quod autem ingenitum, sine ortu: quod sine ortu, sine fine. Finis enim incipientis est. Si vero ista duo habet, infinitum est: si infinitum, incomprehensibile, inconoscibile, invisibile, invertibile, immutabile. Inversio enim et mutatio, principium et finis est: alii quidem principium, alii finis. Sed nihil horum Deus. Inversibilis ergo et immutabilis Deus. Si autem iste Deus, neque generat neque generatur. Inversio enim quædam et immutatio, generari et generare. Iluc accedit, quod generare est dare aliquid ei qui natus est, aut totum aut partem ejus qui generat. Si totum dat, interit qui generat, aut minuitur, si partem. Si enim Deus manet semper idem, non igitur generat.

IV. Hoc idem apparebit, si quis dixerit generationem a Deo secundum istos modos esse: scilicet, juxta effulgentiam, juxta radii emissionem, juxta puncti fluentiam, juxta emissionem, juxta imaginem, juxta characterem, juxta progressum, juxta quod superplenum est, juxta motum, juxta actionem, juxta voluntatem, juxta nominatum typum: aut si quis alius fuerit ad istud modum. Sine inversionem enim, et nihil horum talium est. Primum quidem refulgentia, et motus est, et assignat tempus, et recessionem quamdam secedentem in propriam substantiam. Quæ refulgentia etiam si semper manet, discernibilis pars a toto est. Si autem non vana generatio est, ab eo quod semper est, in id est quod

A non semper est. Quid deinde? Non est inversio, effulgentia? A substantia enim luminari, quasi fugiens et eructatus splendor. Refulgentia enim substantialis, non substantia. Et si substantia, non eadem substantia. Jam ergo inversio prioris, quod secundum.

V. Videamus igitur generationem juxta radii emissionem. Est igitur connexus radius, et connectitur illi a quo progressus est radius. Nihilominus inversus est, si est genitus: aut non est generatio, si radius semper in ipso manet. Si juxta puncti fluentem generationem ibi, quomodo? immobile enim punctum et terminus lineamenti, quod neque partem habet neque alterius pars est. Si ergo illud sic est, non procedet a semetipso: si enim procedit, jam non punctum, sed jam lineamentum. Immutatur ergo. Sed enim Deus, invisibile (1) est. Non igitur Deus, quod punctum. Si autem manet punctum, non ab ipso lineamentum. Immobile enim punctum: in motu autem vel a motu, lineamentum: et juxta istum modum nulla in Deo generatio, nec a Deo. Quid deinde juxta emissionem? quemadmodum secundum eam in Deo generatio? Si enim emittitur a semetipso, aliquid primum minuitur: aut ergo in substantia, aut in divinitate, aut in actione. Deinde, id quod emittitur, aut ipsius potentia est, aut non ipsius. Si ipsius, et quomodo duo dii et æquales? et ut quid duo, si æquales? Quod autem potest unus, hoc idem et alter: et non est necesse multiplicari perfectam plenitudinem in uno. Si autem non ejusdem potentia quod progreditur; et immutatur Deus, et a parte totum passus est: quod incongruum Deo est. Nulla igitur generatio in Deo et juxta hoc.

VI. Similiter autem et juxta imaginem. Multum enim differt imago ab imaginabili: illud ut substantia, istud juxta qualitatem solum adambatum phantasma. In aliquo enim alio substantiam habet imago, et non a se subsistit: neque secundum quodpiam est, in quo est. Non ergo imago, id quod genitum a Deo est. Consecutio enim quædam, imago est, ejus cujus imago est. Eadem ratio est, si juxta characterem. Character enim signaculum est substantia: et ipse per semet nihil: et est in illo, qui figuretur. Igitur nil tale in Deo. Oportet enim quod generetur a Deo, consubstantiale esse. Character autem non est consubstantiale. Non igitur juxta characterem generatio in Deo est. Sed an juxta progressum et motum generatio a Deo? Differt autem progressio a motu. Quoniam omnis quippe progressio a motu et in motu: non tamen omnis motus est progressio: intus enim motus, non progressio, sed solum motus. Est enim progressus, foras pergens motus. Quid ergo dicimus, juxta progressum generationem esse a Deo? Semel, an sæpe, an semper? Si semel, qui usus? et si bonum quod progreditur, cur pauper Deus in progressu? Si sæpe vel semper, quid novum genuit? Et prima progressio, necessario imperfecta, si alius fuit indigens in sui perfectione.

(1) An indivisibile?

VII. Ex quibus apparet quoniam neque consubstantiale est quod generatur, neque sine conversione generatio a Deo. Si autem hoc incongruens Deo, nulla ergo generatio a Deo. Magis autem incongruum nobis apparet, si juxta motum generatio. Aut enim intus motus est, aut progrediens: si intus, nulla generatio: si progrediens, eadem. Immutatio ergo. Et si motus progrediens, non consubstantialis. Deinde si progrediens, in suam substantiam processit, aut in alicujus effectorem. Primum si passus est Deus, motus in motum; et hoc inversio est. Deinde si in suam substantiam processit, substantiam non habuit: si in alterius substantiam, aliud fuit a Deo quod operatum fuit a Deo: et magis effectum, quam generatio a Deo. Non consubstantiale igitur, et conversio prioris in id quod secundum est. Nulla igitur a Deo generatio. Dicunt autem quidam, quod juxta superfluum generatio a Deo, superplenum generatio a Deo. Superplenum autem dicunt, sicut fons superbulliens habet quod superabundet, effundens et semper plenus. Sic et a Deo, quemadmodum quod a fonte quod superest, quod effunditur (1). Et hæc generatio a Deo. Sed in eadem rursus recurrit ratio. Si enim superplenum, et semper plenum: semper ergo a Deo generatio: non enim deficit fons. Quod autem crescit, effunditur. Au manet, quod augetur? Nec non igitur effunditur id quod superplenum est: quoniam inconveniens, non effundi quod superest. Sed effundit, et semper effundit: semper enim superfluit. Ergo et novi angeli, et novi mundi. Inconveniens enim, non effundi quod semper effluit. Sed si semel superplenum, immutatio ergo Dei et inversio Dei, duplex: sic et istud incongruum: nulla ergo secundum hoc in Deo generatio. Si vero juxta superplenum, insuper nec consubstantiale quod effunditur ipsi Deo: Deus enim superabundans: quod autem effunditur, ipsum effusum est tantum, non autem semper abundans. Aliud igitur est quod post illud superabundat: ergo aliud post aliud, et aliud.

VIII. Dicunt quidam juxta voluntatem generationem, et juxta actionem. Est autem, ista duo idem accipere, voluntatem et actionem, magis in Deo. Simul enim agere et velle est in Deo. Attamen et est differentia, etsi in eo quid est velle, et actus Deo: etenim velle in hoc quod est velle, est causa actionis. Actio enim, effectio voluntatis. Aliud ergo voluntas ab actione: et verbi est, prius est et posterius. Impossibile, ambo idem. Deo igitur primum voluntas, posterius actio. Non juxta tempus dico, sed juxta ut sit causa alii essendi. Voluntas igitur in confesso est, quoniam substantia non est, nec actio. Deinde aliud quiddam est ab actione et voluntate, ipsum opus. Opus enim, operantis opus: non tamen ipse operator, opus. Opus ergo non consubstantiale operanti: ergo non generatio: neque quod effectum est, genitum est: et opus, non generatio neque filialitas, neque filius, neque unigenitus, neque consubstantia-

A lis; magis autem cum necdum sit ipsa substantia, antequam Deus velit generare aliquid. Effectus namque Dei est omnis substantia (1). Non est igitur substantia, Deus. Per Deum enim substantia. Quomodo igitur, cum posterius sit substantia, Deum substantiam dicimus? Si enim Deum substantiam dicimus, cogit nos ratio consiliter substantiam esse priorem Deo. Etenim vere substantia subjectum quoddam est. Quod autem subjectum, non est simplex. Simul enim intellectus accipit aliquid aliud in subjecto esse, cum dici subjectum audierit. Sed enim simplex quoddam Deus est: insubstantialis ergo Deus. Si ergo insubstantialis est Deus, consubstantiale nil Deo; etiamsi a Deo appareat nasci aut natum sit.

IX. Dicunt autem quidam generationem esse a Deo juxta nominatum typum. Deus enim spiritus est. Spiritus autem, cum in naturam suam intendit, in semetipsum residit. Istius modi motum, typum nominant. Quid deinde vero? Ab istius modi motione, filialitas quædam repente erumpit: et hæc generatio a Deo. Quomodo igitur? ut effluentum an ut emissio, aut ut refulgentia, aut aliud quid horum? Quid deinde? An ut pars a toto, an ut a toto totum? At quodcumque horum, aut imperfectum est, si partem effundit, et diminutio quædam fit patris, cum pars sit filius, aut vana generatio. Si vero totum a toto apparuit, nulla causa est, ab eodem ipso id ipsum generari. Et si duplex generari necessitas fuit, utrumque ergo imperfectum: et id quod est prius, et id quod est posterius in conversione. Sed enim insurgente in semetipsum (2), apparuit tantummodo aliud sine aliqua effulgentia. Id est manifestum, quoniam quod secundum est, ex iis est quæ aliquando non fuerunt. Factum est ergo, non natum, et idcirco non consubstantiale. A Deo igitur nulla est generatio.

X. Quid autem ex istis omnibus colligitur, mi dulcis Victoriæ? Quoniam Dominus Jesus Christus (Joan. 1, 1, 3), qui est λόγος apud Deum, per quem effecta sunt omnia, et sine quo nihil factum est: neque generatione a Deo, sed operatione a Deo, est primum opus et principale Dei: cui dedit nomen quod est super omne nomen (Philipp. 11, 9), filium eum appellans et unigenitum, quod solum opera sua fecit. Effecit autem ex iis quæ non sunt: quoniam (Rom., 14, 17) potentia Dei, quod non est, adducit ut sit. Hoc autem et Jesus per quem facta sunt omnia: hoc est ex iis quæ non sunt, ea quæ sunt effecit. Sed isto distat quod Deus facit, ut sit perfectum omnimodis: Jesus autem alia, non eodem modo, etsi perfecta effecit. In quo igitur Jesus est effector eorum quæ sunt, ex iis quæ non sunt, secundum operationem? Et in patre ipse est, et in ipso pater (Joan. 14, 9, 11): et ambo unum sunt (Joan., x, 30). In quo autem non idem potest, alter accipitur. Non enim aliud omnimodis perfectum operari potest. Sed neque propria operatione operatur, neque propria voluntate; sed

(1) Quod effund. Relativum delendum videtur.

(1) Dei est omnis subst. Hæc incipit Mabill. editio in *Analect.*, pag. 21, fol.

(2) In semetipsum. Mabillon, in se spiritu,

eadem vult quæ pater. Et ipse etiam (1) habet voluntatem; dicit tamen: *Non sicut ego volo, sed sicut tu* (*Math. xxvi, 39*). Et multa in voluntate patris (2) non scit: sicut iudicii diem (*Marc. xiii, 32*). Et iste passibilis est, ille vero impassibilis: et ille est qui misit, iste vero qui missus est: et alia istius modi, ut quia iste induit carnem (3), in eo quod mortuus est, in eo quod resurrexit a mortuis: quæ omnia Filio contigerunt. Patri autem incongruum, operi autem ejus non incongruum: quod cum sit opus in substantia (4), quæ quidem receptrix est diversarum qualitatum et magis contrariorum.

XI. Quod autem Deus fecerit Jesum Christum, sacra lectio dicit in Actibus Apostolorum: *Certissime autem sciat omnis domus Israel, quoniam fecit nobis Deus Dominum Jesum Christum, quem vos crucifixistis* (*Act. ii, 36*). Item apud Salomonem: *Fecisti me*

(1) *Etiam*. Mabillon., *etiam si*.

(2) *In voluntate patris*. Sic recte Mabillon. Deest vox *patris* in Orthodox. Jo. Heroldi, pag. 461, edit. Basil. 1555, qua utimur.

(3) *Ut quia iste ind.* Mabillon., *in eo quod ind.*

(4) *Quod cum sit op.* Mabillon., *Sit opus*. Legendum forte, *quippe cum sit opus*.

præpositum ad omnes vias (*Prov. viii, 22*). Hoc autem significat et in Evangelio secundum Joannem, cum dicit: *Et quod est effectum, in ipso vita fuit* (*Joan. i, 3, 4*). Si in ipso ergo aliquid factum, et ipse factus est; magis autem, si ipse vita est. Nullus igitur velut insuave accipiat, Jesum Christum esse opus Dei, omnimodis perfectum Dei virtute: Deum vero ingenitum, Spiritum ingenitum, super omnes spiritus: unigenitum vero, operatione, potentia, filium substantiam factum, non de substantia. Etenim omnis et prima substantia, Jesus: omnis actio, omnis λόγος, initium et finis omnium quæ sunt, corporeorum, aut incorporeorum, intellectibilium ac intellectualium, intelligentium ac intellectorum, sensibilem ac sensuum: præprincipium, præcausa, præstatio, effector, capacitas, plenitudo: per quem effecta sunt omnia, et sine quo nihil: Salvator noster, universorum emendator (1): ut servus in nostram salutem, Dominus autem in peccatorum et impiorum punitionem: gloria vero et corona justorum atque sanctorum. Amen.

(1) *Emendator*. Mabillon., *emendatio*.

VICTORINI

LIBER DE GENERATIONE DIVINI VERBI,

AD CANDIDUM ARIANUM.

I. Magnam tuam intelligentiam quis fascinavit, o Candide? De Deo dicere, supra hominem audacia est. Sed quoniam inditus est animæ nostræ *νοῦς ἠδικός*, et spiritus desuper missus adfigurationes intelligentiarum inscriptas ex æterno in anima nostra: movet ineffabiles res ad investigabilia mysteria Dei voluntatum atque operationum, quasi mentis elatio animæ nostræ. Vult enim videre, et etiam nunc in tali sita corpore, quod difficile est intelligere solum, edicere autem impossibile. Dicit enim beatus Paulus: *O altitudo divitiarum sapientiæ et cognoscentiæ Dei, quomodo ininvestigabilia sunt judicia Dei, et sine vestigiis ejus viæ* (*Rom. xi, 33*)! Dicit etiam Esalas: *Quis cognovit mentem Domini, aut quis fuit ejus consiliator* (*Isa. xl, 13*)? Vides igitur quanti constat cognitio de Deo. Sed quoniam de divina generatione scribis tam audenter: et nos tibi primo quidem de scripturis ostendemus, filii Domini Jesu Christi generationem æternam. An scripturas quas legimus, vanas opinaris? Si ut nomine, sic et re Christianus est quispiam; necesse habet venerari scripturas, inclamantes Dominum Jesum Christum. Si igitur necesse tibi est scripturas recipere; est et necessarium ea quæ in ipsis de Christo dicuntur, sic quemadmodum dicuntur, accipias et credas. Dicunt autem Jesum Christum Filium Dei esse unigenitum, ut dicit David propheta: *Filius meus es tu, ego hodie ge-*

nui te (*Psal. ii, 7*). Et Paulus Apostolus: *Quia ipse proprio suo filio non pepercit* (*Rom. viii, 32*). Et rursus: *Benedictus Deus et pater Domini nostri Jesu Christi* (*Ephes. i, 3*). Deinde et ipse Jesus Christus frequenter dicit: *Ego et pater unum sumus* (*Joan. x, 30*). Et: *Qui videt me, videt et patrem meum* (*Joan. xiv, 9*). Et: *Ego in patre, et pater in me est* (*Ibid. 10, 11*). Hæc dicens Deus fuit, si mentitus non est: si autem mentitus est, non opus Dei omnimodis perfectum. Sæpe et multi et millicies dicunt ista: an tibi non apparet dici hæc ita ubique?

II. Audi de nobis aliud. Nos dicimus esse nobis patrem Deum, et eum quam maxime. Quæ causa, et juxta quid? Quoniam, inquam, *charitate prædestinavit nos in adoptionem per Christum* (*Ephes. i, 5*). Numquid et Christum per adoptionem filium Deus habet? Nullus id ausus est dicere: fortasse nec tu. Videsne, qualis blasphemia ex hoc dicto nascatur? Dicimus esse nos hæredes Deo patri, et per Christum hæredes, per adoptionem existentes filii: et Christum esse verum filium, per quem nobis efficitur esse filios et cohæredes esse in ipso Christo. Multa dixisti de Christo et vera, et ut se habent: quoniam potentia Dei est, et omnipotens, et universus λόγος, et omnis operatio, et omnis vita et alia plurima. Assecutus ergo est hujusmodi bona, effectus ex iis quæ non sunt? Et beatum est, quod non est ex eo quod verè est? Qui sic

VARIORUM NOTÆ.

I.—*Νοῦς ἠδικός*, et spir. Sic edit. Basil. At Mabillon. *νοῦς πατρικός*, sensus paternus et spir.

Jesum Chr. Sic Mabillon. Sed Orthodox., *Jesum Christum esse salvatorem omnium fidelium, Dei unige-*

nitum. Dicit David, etc.

Deus fuit. Mabillon., Si Deus fuit, non mentitus est. Filius ergo Dei, Christus. Si ment.

II.—*Omnipotens. Mabillon., omnipotens potentia.*

concipit intellectus, sine Deo est, sacrilegus et plenus A blasphemiae. Dominus ipse est super omnia quae sunt, omniaque quae non sunt. Et ipse igitur cum, ut dicis, sit factus ex iis quae non sunt, poterit ipse facere omnia quae sunt ex iis quae non sunt? Attamen Deum, id quod sit et semper sit, non quod aliquando non fuerit, credimus esse. Praestat igitur quod est, et praestat per ineffabilem generationem, et praestat existentiam, *ᾧον*, vitam: non qui sit ista, sed super ista et semper omnia. Si igitur Deus non est quod non est, est autem supra id quod est, vere *ᾧον*, potentia ipsius *τοῦ ᾧου*, quae operatione in generationem excitata, ineliquibili motu genuit *τὸν ᾧον*, omnibus modis perfectum, a toto potentiae totum. Deus ergo est totum *πρόον*: Jesus autem ipsum hoc totum *ᾧον*, sed jam in existentia et vita et intelligentia B *ᾧον*, universale omnimodis *τᾶσων ᾧον*. Hic est finis, hic principium, hic filius, hic *πᾶς λόγος*, hic qui apud Deum et in Deo *λόγος*, hic Jesus Christus, ante omnia quae sunt, et quae vere sunt; prima et omnis existentia, prima et omnis intelligentia, primum et omni i modis *τᾶσων ᾧον*, ipsum primum *ᾧον*, nomen ante omnia nomina; ab ipso enim omnia nomina, sicut declarabitur.

III. Volo autem audire, o mi dulcissime Candide, quid esse aestimas, quod non est. Si enim Deus omnium causa est, et ejus cui est esse, et ejus cui non est esse, causa est Deus. Sed si causa, non est id quod non est. Causa enim ut *ᾧον* est: quippe unde et a qua sit id, cui futurum est *ᾧον*. Et hoc ipso, causa vere super *ᾧον*. Quod igitur nondum *ᾧον*, id est, quod non est; ad hoc, *ᾧον* causa est. Ideo *πρόον* dicitur: et juxta istam rationem causa est Deus, et eorum quae sunt, et eorum quae non sunt.

IV. Definendum est ergo id quod non est: quod quidem intelligitur et vocatur quatuor modis: juxta negationem omnino omnimodis, ut privatio sit existentis: juxta alterius naturam ad alterius naturam, C

VARIORUM NOTÆ.

Et praestat per ineff. gener. Hæc Mabill. pag. 22, quæ desunt in Orthodox. pag. 462.

Totum. Hanc vocem addimus ex Mabill. Et mox ex eodem, *Jesus autem ipsum hoc totum ᾧον.*

Omnimodis. Sic Mabillon. At Orthodox. *omnibus*, minus recte. Mox pro *τᾶσων* sive *τᾶσων* habet Mabill. *perfectum*. Et paulo post, *hic est filius, hic omnis λόγος*, præcedentibus omissis.

Vere. Mabill. vera.

III.—*Esse.* Deest hoc verbum in Orthodox., sed habet Mabillon.

Et hoc ipso, etc. Mabill., *Sed esto hoc ipso, quod causa supra vere ᾧον.* Minus recte, ut videtur; quemadmodum et quæ statim sequuntur.

IV.—*Omnino omnimodis.* Sic Mabill. Sed Orthodox. *juxta negationem, ut privatio sit existentis, ut omnibus modis esse negetur.*

Et potest esse. Hæc habet Mabill. quæ desiderantur in Orthodox.

Est. Forte esse.

Eorum, etc. Mabill., *eorum quia sunt causa ᾧον appellare.* Rectius quidem, ut videtur, ex præcedentibus, si tamen hæc sic reformentur: *eorum quæ sunt, causam ᾧον appellare.* Verum nihil forte mutandum, ob ea quæ statim sequuntur.

ut hoc non est illud: juxta nondum esse, quod futurum est et potest esse: juxta id quod super omnia quæ sunt, habet est; ut quia non est aliquid istorum, nec convenit cum aliquo eorum. Quid igitur dicimus Deum? *τὸ ᾧον*, ἢ *τὸ μὴ ᾧον*? Sed utique ipsum appellamus *ᾧον*: quoniam eorum quæ sunt, pater est. Sed pater eorum quæ sunt, non est *τὸ ᾧον*, si nondum sunt ea quorum pater est. Hoc non licet dicere, hoc nefas est intelligere, eorum quæ sunt, *μὴ ᾧον* causam appellare. Causa enim prior est ab iis quorum causa est. Supremum *ᾧον* igitur Deus est; et juxta quod supremum est, *μὴ ᾧον* Deus dicitur: non per privationem universi ejus quod sit, sed ut aliud *ᾧον* ipsum, quod est *μὴ ᾧον*: juxta ea quæ futura sunt, *τὸ μὴ ᾧον*: juxta quod causa est ad generationem eorum quæ sunt, *τὸ ᾧον*.

V. Verum est igitur dicere Deum patrem *τοῦ ᾧον*, juxta causam eorum quæ sunt, et eorum quæ non sunt. Voluntate igitur Dei in generationem veniunt et quæ sunt, et quæ non sunt. Et non aestimes quæ non sunt, quasi per privationem eorum quæ sunt. Nihil enim istorum neque existit, neque intelligitur. Si enim mundus et omnia superna subsistunt, omnia et sunt. Nullum enim *μὴ ᾧον*, juxta privationem: sed subintelligentia quædam est, ab iis quæ sunt, privationem eorum subintelligere, non subsistentis, ne ipsium quidem subintelligentiæ, nec sic existentis ut eorum quæ sunt. Quædam vero quæ non sunt, quodammodo sunt, ut ipsa quæ nunc quidem sunt: quæ post generationem et sunt et dicuntur, et ante generationem aut in potentia sua aut in idea fuerunt. Sed unde vel ex quo generata sunt? Secundum illos modos scilicet; juxta alterius naturam, et juxta id quod nondum est, quod futurum est, et potest esse.

VI. Primo ergo Deus et super quæ sunt est, et super quæ non sunt: quippe generator ipsorum et pater, juxta quod causa est. Deinde secundum generationem a Deo aut secundum effectorem, quæ sunt ap-

Supremum, etc. Sic Mabill. quem sequi maluimus. Orthodox. vero ita: *Super ᾧον igitur Deus est; et juxta ea super quæ omnia est μὴ ᾧον Deus dicitur: non per privationem ejus universi quod sit, sed ut aliud ᾧον ipsum quod est μὴ ᾧον, juxta τοῦ μὴ ᾧου, τὰ μὴ ᾧον, καὶ μὴ ᾧον, καὶ μὴ ἀλλ᾽ ᾧον μὴ ᾧον.*

V.—*Verum est igit.* Hæc in Orthodox. sub finem pag. 462, plura occurrunt perperam transposita, quæ spectare noscuntur ad § 9, ut ad eum locum monerimus. Recte vero procedunt omnia in edit. Mabill. ubi quæ hoc loci leguntur, extant pag. 22; in Orthodox. autem pag. 465, circa medium.

τοῦ ᾧον. Sic Orthodox. Forte *τοῦ ᾧου*. Sed nihil muto. Cæterum Mabillon. ita: *Verum est igitur dicere Deum patrem esse, et juxta causam esse et eorum quæ sunt. Voluntate, etc.*

Et sunt et dicuntur, et ante gener. Hæc desunt apud Mabillon. pag. 23, exscriptoris vitio, ob repetitam scilicet vocem *generationem*. Quæ item statim sequuntur ibidem, minus recte representantur.

VI.—*Generator, etc.* Sic Mabillon. At Orthodox. *generator est, et pater est, juxta id quod causa.*

Effectorem. Hanc Mabill. lectionem alteri Orthodox. effectorem prætulimus.

paruerunt. Apparuerunt autem et $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon\tau\alpha$. Ipsorum A autem quæ sunt, alia sunt vere quæ sunt, alia quæ sunt, alia quæ non vere non sunt, alia quæ non sunt. At illa quæ vere non sunt, non recipit in esse plenitudo Dei. Juxta enim id quod est esse, et id quod est aliquo modo esse, plenitudo Dei. Plenitudo enim est τῆ μόνῃ ἰμάρσει existente in intelligentia eorum quæ vere non sunt : quæ juxta subjectionem, ab his quæ non vere quidem sunt. Quodam tamen modo $\nu\acute{o}\varsigma$ cuncta incipiens, imaginata est circa id quod vere non est.

VII. Audi quemadmodum dico. Sunt quædam ejusmodi, quæ sunt natura manifesta, sicut quæ sunt et omnia supercælestia : ut τὸ πνεῦμα, καὶ ὁ $\nu\acute{o}\varsigma$, ἡ ψυχὴ, τὸ νόημα, ἡ παιδεία, ἡ ἀρετὴ, ὁ λόγος, opinio, perfectio, sententia, vita, intelligentia : et adhuc superius, existentialitas, vitalitas, intelligentitas : et adhuc super omnia ista, ὁ $\nu\acute{o}\varsigma$ μόνον : et istud ὁ $\epsilon\sigma\tau\iota$ ἐν μόνον $\delta\upsilon$. In ista si ἡμῶν $\nu\acute{o}\varsigma$ recte ingreditur, comprehendit ista et ab his formatur : et stat intelligentia, jam non in confusione inquisitionis existens. Sed quoniam intelligentia talis de altero est, comprehensio et definitio quædam efficitur. Alia $\delta\upsilon\tau\alpha$ solum $\delta\upsilon\tau\alpha$ esse intelligimus : quoniam in eo quod quidquid tale est, alterius est et aliud, ut intellectuale ad intellectibile. Ergo intellectibilia sunt ea quæ vere sunt : alia quæ tantum sunt, intellectualia. Sunt autem ista omnia, animarum in natura intellectualium, nondum intellectum habentium ; quæ sunt, sed ad intelligentiam accommodata. Excitatus enim in anima ὁ $\nu\acute{o}\varsigma$, intellectualem potentiam animæ illustrat et illuminat, et intellectuat ac figurat : et innascitur animæ intelligentia atque perfectio. Idcirco et substantia dicitur anima, quoniam omnis substantia subjectum est. Subjectum autem alteri alicui subjacet : subjacet autem anima τῷ $\nu\acute{o}\iota$, et πνεύματι ἄριστῳ ἢ ὑπαρξίς τῆς ψυχῆς. Substantia igitur anima.

VIII. Omnia ergo quæ animæ sunt, solum $\delta\upsilon\tau\alpha$

sunt, non quæ vere sunt. Anima igitur comprehendit quæ vere sunt : quoniam si ingreditur $\nu\acute{o}\varsigma$ in animam intellectualem, comprehendit item et $\delta\upsilon\tau\alpha$ ἀλθῶς : intelligit enim anima quoniam anima est : et sic ab illis ἀλθῶς $\delta\upsilon\tau\alpha$ εἰσι, intelligentia efficitur eorum quæ sunt. At vero alia quæ non vere non sunt, et quæ non sunt, ab istis intelligentiam sumunt per conversionem intelligentiæ τοῦ $\delta\upsilon\tau\alpha$. Etenim non intelligitur τὸ $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon$ secundum quod non ens : sed juxta τὸ $\delta\upsilon$ intelligitur τὸ $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon$. Accipitur ergo τὸ $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon$, quasi quædam exterminatio τοῦ $\delta\upsilon\tau\alpha$. Exterminatio autem infiguratum quoddam est, et non est ut $\delta\upsilon$. Omne enim τὸ $\delta\upsilon$ in existentia vel qualitate figuratum et vultuatum est. Infiguratum autem, quoddam aliquid est : ideo τὸ $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon$ aliquid quodammodo est. B Sunt ergo τὰ $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon\tau\alpha$: et ideo etiam sunt quæ vere non sunt : et potiora sunt ad id quod est esse, ea quæ non vere non sunt, quam quæ $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon\tau\alpha$ sunt. Propter quod efficitur τῶν $\delta\upsilon\tau\alpha$ quidam naturalis ordo τοῦ $\delta\upsilon\tau\alpha$, τὰ $\delta\upsilon\tau\alpha$.

IX. Diximus ergo quæ sunt, et etiam quæ vere sunt. Dicamus nunc quæ sint quæ vere non sunt, et quæ sint quæ non sunt.

Intelligibilis et intellectualis cum sit Dei essentia et potentia, juxta intelligentiam apparuerunt cuncta quæ sunt. Sod intelligentia dupliciter operatur : sua propria potentia intellectuali, et juxta limitatitatem intelligendi, etiam sensu. Rursus autem sensus, simulacrum cum sit intellecti et limitamentum intelligendi, si perfecte percipit operationem intelligentiæ quæ illum fortificat in operari atque agere, efficitur sensus propinquus atque vicinus puræ intelligentiæ. Et ista est quæ cælestia comprehendit, et ea quæ in æthere, et ea quæ in natura et ea quæ in ὕλῃ gignuntur et regnuntur, et alia hujusmodi quorum est potentia in sensuali intelligentia : et est illud esse quodammodo esse et non esse. Cælestium etenim, et omnia in eo, et universus mundus ex ὕλῃ consistens

VARIORUM NOTÆ.

Alia quæ non vere non sunt. Ita edit. Mabill. $\mu\acute{\alpha}$ ἀλθῶς $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon\tau\alpha$, ut infra ipsemet auctor. Orthodox. alia quæ non vere sunt. Mox Mabill. minus recte : Ad illa — non recipit esse. — Juxta enim quod est esse, et aliquo modo esse plenitudo.

Τῆ μόνῃ ἰμάρσει existente. Mabill., sola emphasi existentie.

Subjectionem. Orthodox., subjectio. An subjectum? D VII.— Quodam tam. Heic plane cæcutit Mabillonianus exscriptor.

Sententia. Mabill. existentia. Atque hujusmodi lectio confirmari videtur ex iis quæ sequuntur, præcedentibus affinia, nimirum EXISTENTIALITAS, vitalitas, intelligentitas.

Esse. Ex Mabill. hanc vocem sumus mutuati : apud quem tamen deesset subsequens intelligimus.

Enim Male in Orthodox. est.

Intellectuat. Mabillon., invultuat. Fortasse rectius : sic enim infra § 8, loqui amat auctor : figuratum et vultuatum est.

Alicui. Mabill., alicubi : quod non placet. Mox vero ibidem, τῷ $\nu\acute{o}\iota$ et spiritui dumtaxat, reliquis Græcis omisissis.

Substantia igitur anima. Hæc Mabillon. quæ desunt in Orthodox.

VIII. — Omnia ergo — non quæ vere sunt. Hæc est lectio Mabillon. At Orthodox., Omnia ergo quæ sunt et animæ, solum $\delta\upsilon\tau\alpha$ sunt, quæ non vere sunt. Statim vero Mabill. Anima igitur non causa apprehendit.

Et $\delta\upsilon\tau\alpha$. Mabill. et $\delta\upsilon\tau\alpha$, hoc est, ipsa illa intellectualia. Paulo post Orthodox. At vero alia et quæ non sunt, ab istis, etc. Mabillonium sequimur.

Etenim, etc. Mutuus et mendosus hic locus apud Mabill. ubi sic : Etenim non intelligit τὸ $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon$. Accipit ergo τὸ $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon$, veluti exterminatio τοῦ $\delta\upsilon\tau\alpha$ est. Extern.

Et non est ut $\delta\upsilon$. Mabill., sed tamen est, non tamen sicut $\delta\upsilon$ est. Mox ibidem, et in existentia et in qualitate.

Infiguratum. Paulo aliter Mabill. apud quem mox, et idcirco sunt, quæ non vere non sunt.

Quidam natur. Mabill. iste naturalis ordo $\delta\upsilon\tau\alpha$, $\delta\upsilon\tau\alpha$ $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon\tau\alpha$, $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon\tau\alpha$, $\mu\acute{\alpha}$ $\delta\upsilon\tau\alpha$.

IX. — Diximus, etc. Ita continenter Mabill. At in Orthodox. perperam transposita occurruunt sub finem pag. 462, ut superius ad § 3, admonuimus.

Et potentia. Hæc desunt apud Mabill.

In natura, etc. Mabillon., in natura et in ὕλῃ. Et mox : et est illis esse. Forte melius.

et specie, in commixtione est : ergo non est simpliciter. Hujus ergo mundi quæ partes sunt, participantes animæ intellectualis potentie et naturæ, sunt in natura eorum quæ non vere non sunt. Utuntur enim intelligentia, sed juxta sensum intelligentia, et sunt juxta sensum versibilia et mutabilia, juxta vero intelligentiam inversibilia et immutabilia. Quomodo autem sensus istud apprehendit? Sed non apprehendit nisi qualitates; substantiam autem, id est subjectum, nec percipit nec apprehendit : versibiles enim sunt qualitates; substantia vero inversibilis. Cum autem anima sit substantia, tamen est versibilis. Quomodo istud? Sic habeto.

X. Cum suscipit anima et intelligit quæ sunt in mundo, si illa intelligit quæ sunt animalia et animata; in eo quod est habere animam, sunt quæ non vere non sunt. Quodam enim modo $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$, juxta quod animam habent : quodam modo $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$ juxta id quod conversibilem $\psi\lambda\eta\nu$ habent et qualitates versibiles : et sunt hæc quæ diximus $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\omega\varsigma\ \mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$. Cum autem intelligimus sub anima $\psi\lambda\eta\nu$ (in anima dico $\psi\lambda\eta\nu$, quidquid sine intellectuali anima est, circumlato sensu) ipsa comprehendit circa qualitates quasi $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$ quæ sunt : sunt enim versibiles qualitates; et juxta hoc, $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$. Etenim ipsum subjectum quæ $\psi\lambda\eta$ dicitur, indeterminatum est; et ideo sine qualitate dicitur. Si autem determinatur, qualitas dicitur, et non qualis $\psi\lambda\eta$. Sed sunt primæ qualitates in corporibus primis, igne, aere, aqua, terra : quæ sunt, sed per se, sine commixtione vel alicujus unione. Si enim ista, qualitates; et ista, $\psi\lambda\eta$: qualitates igitur $\psi\lambda\eta$. Non enim ut accidens accidit $\tau\eta\ \psi\lambda\eta$; sed ipsa est qualitas : non potest enim esse qualitas, ipsa per semet, sed eo quod est; hoc ipso $\psi\lambda\eta$ est. Et semper quidem $\psi\lambda\eta$ cum sit, nihil aliud quam $\psi\lambda\eta$ est. Sicut et anima, juxta quod intellectualis est, anima est; et juxta quod semper movetur et a se movetur, non secundum duplicationem neque secun-

dum accidens, ista anima est, sed quod istæ qualitates, substantia est anima. Sic etiam $\psi\lambda\eta$ ipsa qualitas, ipsa substantia $\psi\lambda\eta$. Differt autem anima ab $\psi\lambda\eta$. Dicunt enim quidam, quod anima $\psi\lambda\eta$ est; quod subjectum et qualitas eadem sit substantia, eademque sit substantia et anima et $\psi\lambda\eta$. Sed differt, ut dixi : quoniam anima intellectualis cum sit, intelligit senetipsam. At vero $\psi\lambda\eta$ omnimodis intelligens cum sit, neque intelligentiam neque sensum in sensu ullum habet. Et idcirco anima ea est quæ sunt : cum ipsa sola et pura est, ex iis est quæ sunt : mixta vero $\tau\eta\ \psi\lambda\eta$, ex iis est quæ non vere non sunt. Sola autem $\psi\ \psi\lambda\eta$ omnium quæ non sunt nutritrix est. Anima vero et $\psi\ \psi\lambda\eta$, omnium nutritrix est, sed anima, propria virtute omnium nutritrix est et vitæ generatrix : $\psi\ \psi\lambda\eta$ vero sine anima, effeta et densa facta, in æternum manet, animationem ab anima habens. Sunt igitur et dicuntur ista, $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$. De iis ergo quæ non sunt, ita se habet.

XI. Habes igitur quatuor : quæ vere sunt, quæ sunt, quæ non vere non sunt, quæ non sunt. Per conversionem autem et complexionem horum nominum, adhuc duo modi subaudiuntur : quæ non vere sunt, et vere quæ non sunt. Sedenim ea quæ non vere sunt, ea tantum quæ sunt significant : solum enim sunt, quæ non vere sunt. At vero quæ vere non sunt, ad id ut sint, locum non habent. Deo enim plenis omnibus, nefas et impossibile, quæ vere non sint, et dici et esse : quæ intelligentia sola, sicut declaravimus, differunt, non ab iis quæ non sunt, sed ab iis quæ sunt secundum privationem adnascuntur in anima, neque in sua substantia, neque in intelligentia positæ quæ vere non sunt.

XII. Eamus igitur ad videndum, quid sit Deus, et in quibus est. Quæ vere prima et honoratiora sunt, numquid in ipsis Deus? Sed et hiæ causa est, et ipsorum dator et pater. Nec est dicere, ipsum esse hæc, quibus ipse dedit ut essent. Cum enim unus

VARIORUM NOTÆ.

Simpliciter. Mabillon. *Simplex.* Et statim : *Hujus igitur mundi quæ partes sunt participantes animæ intellectualis, in potentia et in natura sunt eorum quæ vere non sunt.* Minus recte, ut videtur, cum distinctione, tum in textu.

Cum autem anima, etc. Sic Mabill. At Orthodox. : *Cum autem sit substantia, tamen est versibilis. Quomodo istud se habet? Cum suscipit anima et intelligit quæ sunt animata et animalia, etc.*

X. — *Conversibilem.* Hanc vocem omittunt Orthodox.

$\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\omega\varsigma\ \mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$. Ita rescripsimus, auctorem secuti, qui alibi dixit $\mu\eta\ \alpha\lambda\theta\omega\varsigma\ \mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$, quæ non vere non sunt. Perperam utraque editio. Mabillon. enim $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\omega\varsigma\ \mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$: Orthodox. vero, $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\omega\varsigma\ \delta\upsilon\mu\tau\alpha\chi\iota$. Et statim eadem Orthodoxographia, pag. 463, circa medium, post verba $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\omega\varsigma$, subdunt : *ea quæ futura sunt, et quorum est causa. Ad generationem autem, etc.* quæ leguntur superius sub finem § 4. At Mabillonianum exemplar quod sequimur, post $\mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$ subjicit : *Cum autem intelligimus, etc.* quæ in Orthodox. leguntur 464, lin. ult. et seqq. Omnia scilicet perturbata sive male compactorum exemplarium vitio, sive librorum inscitia.

Quæ. Forte quod scripsisset alius quam Victorinus. Paulo post Mabill. *Et sunt primæ qualitates, ignis, aer, aqua, terra, ipsa secundum se sine commixtione.*

Unione. Sic ex Mabillon. pro unius Orthodox.

Non potest enim esse qualitas. Ista quæ habet Mabillon. desunt in Orthodox. fortasse ob repetitum qualitas.

Eadem sit substantia — et $\psi\lambda\eta$. Mabillon. heic deserimus, apud quem sic : *eadem ipsa sit substantia et animæ et $\psi\lambda\eta$, fortasse $\psi\lambda\eta$.*

Omnimodis intelligens. Malim omnimodis non intelligens. Mabillon., omnimodis omnino intelligens.

Cum ipsa sola, etc. Pessime heic Mabillon. exemplar.

XI. — *Complexionem horum nominum.* Sic recte Mabillon. At Orthodox. pag. 463, circa med. post vocem complexionem habet, *et solus natus filius, etc.*, quæ inferius habentur § 15. Illa autem horum nominum et quæ sequuntur, extant ibid., pag. 464, sub initium. Omnia scilicet fræde inversa.

Differunt. Deest hoc verbum apud Mabillon.

Secundum privat. Sic utraque editio : ubi tamen aliquid deesse videtur.

et solus sit, assimilata esse voluit; et non ipsa A
illum unum : sed illud quod est unum esse, hoc
voluit ipsa multa esse. Forsitan dices, o Candide,
Meus hic sermo est : et secundum istam rationem
dico, ex iis quæ non sunt, natum esse Filium Dei,
secundum electionem, non secundum generationem.
Sed μή ὄντα quæ esse diximus? nunquid ea quæ om-
nino non sunt? Sed jam in confesso est, quod
non : etiam in confesso est, quod quæ non sunt,
juxta modos dicuntur quatuor : ex quibus duo juxta
nihilum omnino, et juxta super omnia : alii vero
juxta alterius naturam, et juxta quod nondum est; et
tamen est potentia ad esse, et nondum actione esse.

XIII. Quid igitur Deus, si ne unum quidem est ne-
que quæ vere sunt, neque quæ sunt, neque quæ non
vere non sunt, neque quæ non sunt? Ista enim præ-
stat Deus ut causa, istis omnibus. Eorum autem
quæ vere non sunt, Deum esse, nefas est suspicari.
Necessario enim Deum per prælationem et eminentiam
τῶν ὄντων dicimus, supra omnem existentiam,
supra omnem vitam, supra omnem cognoscendam,
super omne ὄν, et πάντων ὄντων ὄντα : quippe in-
telligibile, infinitum, invisibile, sine intellectu, insub-
stantiale, incognoscibile : et quod cum super omnia,
nihil tamen de iis quæ sunt : et quoniam supra
quæ sunt, nihil de his quæ sunt : μή ὄν ergo Deus
est.

XIV. Quid autem istud τὸ μή ὄν, super τὸ ὄν est?
quod intelligatur ut ὄν, neque ut μή ὄν omnino :
sed ut in ignorantia intelligibile, quoniam ὄν, et
quoniam μή ὄν; quod sola sua potentia, τὸ ὄν in ma-
nifestationem adduxit et genuit. Est autem λόγος,
istud sic se habere. Quid vero Deus qui supra
ὄν est, ab eo quod ipse est, sicut ipse est, ὄντα pro-
duxit? An ab alio? an a nullo? Ab alio? Sed quo
alio? Nihil enim ante Deum fuit. Sed neque ex altero
ut Deo, quoniam nihil ei par. A nullo? Sed quo-
modo? Si enim τὸ ὄν produxit, verum est dicere quo-
niam a semetipso qui super τὸ ὄν est, τὸ ὄν genera-

verit potius quam de nihilo. Quod enim super
τὸ ὄν primo est, absconditum ὄν est. Absconditi vero
manifestatio, generatio est. Siquidem et potentia
ὄν, operatione ὄν generat : nihil enim sine causa in
generatione. Et si Deus causa est omnium, causa
est et τοῦ ὄντος in generationem : quippe cum
super τὸ ὄν sit, vicinus cum sit τῷ ὄντι, et ut
pater ejus et genitor. Et enim gravida occultum habet
quod paritura est. Non enim foetus non est ante par-
tum, sed in occulto est : et generatione pervenit
in manifestationem ὄν operatione, quod fuit ὄν poten-
tia. Et, ut quod verum est dicam, ὄν operatione τοῦ
ὄντος, etenim foris operatione generat. Quid autem
generat? quod fuit intus. Sed quid fuit intus in Deo?
nihil aliud quam ὄν; verum quippe τὸ ὄν : magis autem
B πρόον, quod est ὑπεράνω τοῦ παντός ὄντος : genus,
inquam, quod est ens super entis entia, ὄν jam
operante potentia. Hic est Jesus Christus. Dixit enim
ipse : Si interrogaverit, Quis te misit? dicito, ὁ ὄν
(Exod. iii, 14). Solum enim illud ὄν semper ὄν, ὁ ὄν est.

XV. Filius ergo Jesus Christus τὰ μὲν ὄντα, et
solus natus filius : quia ille πρόον nihil aliud genuit
quam ὄν ante omnia et omnimodis perfectum ὄν;
quod non potest esse cum altero, et quoniam
quod omnimodis perfectum est, altero non eget.
Universale enim ὄν, et solum ὄν, et unum et super
genus generale ὄν, unum est et solum ὄν. Quoniam
vero istud ὄν, non illud ὄν est quod perfectam poten-
tiam habet, potentia natum est illud ὄν, ante om-
nia quæ vere sunt, et quæ sunt ἀρχαία ὄντα, ἀπ' ὧν
C πάντα ἴσθι. Ipse est, inquam, a quo sunt omnia quæ
sunt, et per quem, et in quo. Hujus gratia ὄν quod
operatione est, imago est illius τοῦ ὄντος, ὄν potentia
est, secundum nullum progressum semper in se-
metipso manens.

XVI. Quid deinde? Dicimus Jesum τὸ ὄν primum,
ante omnia ὄν, per quem omnia quæ sunt. Hoc est
enim nomen super omne nomen : principium enim
nominum τὸ ὄν, et principium substantiarum, sicut

VARIORUM NOTÆ.

XII.—Assimilata. Simulata Mabillon. mendose, ut vi-
detur.

Et non ipsa illum unum. Mabillon., non illud ip-
sum unum.

Ex quibus duo — alii vero. Hunc locum ita ex
Mabillon. refleximus, qui male se habet in Orthodox.

Juxta alter. Mabillon. juxta ad aliud naturam, et juxta D
quod nondum est; quod est potentiam esse, non jam
actionem esse.

XIII.—Et πάντων ὄντων ὄντα. Mabillon. et ὄντος (forte
ὄντως) ὄντα. Mox ibidem, sine intellectuali — et quod
super omnia, nihil de his quæ sunt. Minus recte, ut
videtur.

Et quoniam supra quæ sunt. Sic Mabillon. At Ortho-
dox. quoniam est supra quæ sunt.

XIV.—Intelligatur. Mabillon., non intelligatur. For-
tasse rectius ex seqq.

Quid vero Deus qui — ὄντα produxit? Mabillon. sic
interpungit : Quid vero Deus? qui — ὄντα pro-
duxit.

A nullo? sed quomodo? Mabillon. A nullo igitur.
Et quomodo Deo? Paulo post, τὸ ὄν generavit quamquam
de nihilo. Perperam.

Quod enim, etc. Mabillon. Quid enim supra ὄν primo
(sic) est? absconditum ὄν est. Mox in generatione
est.

Causa est et τοῦ ὄντος, etc. Hic Mabillon. lec-
tionem expressimus. Orthodox. omissis causa est,
sic : et τοῦ ὄντος. In generatione quippe : cum super
τὸ ὄν sit, vicinus, cum sit τῷ ὄντι, et pater ejus et ge-
nitor.

Et generatione — potentia. Ita Mabillon. At Orthodox.
et generatione provenit in manifestationem ὄν, et ope-
ratione quod jam fuit a potentia.

ὄν jam. Orthodox., quod jam : nullo sensu.

XV.—Τὰ μὲν ὄντα. Sic Orthodox. pag. 464, lin. ult.,
ubi legendum videtur τοῦ μὲν ὄντος. Hæc autem non
agnoscit Mabillon. Quæ vero statim sequuntur, et so-
lus natus filius habent eadem Orthodox. pag. 465,
circa med. pluribus importune interjectis. Videsis
observata superius ad § 11. Cæterum omnia rite in-
tercurrunt apud Mabillon, pag. 24, sub fin.

Ante omnia — perfectum ὄν. Hæc desunt in Or-
thodox.

Potentia natum est istud ὄν. Hæc vicissim desi-
derantur apud Mabillon.

frequentor et in multis declaravi. Rursus: Jesum A Christum τὸ ὄν naturaliter circa Deum esse, et magis et in principio λόγον, et ipsum istum λόγον Deum esse dicimus. Deinde tres per κερουχίδικα Joannem, αἰώνιους quæ confitemur: et dicimus hoc ita se habere. Dictum est enim quod in principio sit λόγος, et ut tu dicis, non est principium quod præcedit aliud principium: sine principio enim principium, si quidem et est dicitur principium. Qui igitur in principio fuit, ex αἰῶνος est, sive in Deo sive circa Deum (Joan. 1, 1). Erat enim circa Deum λόγος, et in principio. Ergo semper fuit. Si semper fuit, necesse eum est esse, non cum iis quæ non sunt, neque factum esse. Dicit Joannes (Ibid. 18): *Deum nemo vidit unquam*. Rursus (Ibid.): *Unigenitus Dei filius qui est in gremio patris, ipse enarravit*. Habemus igitur ista eadem, quoniam Jesus Christus ὄν est, quoniam λόγος est, quoniam in principio fuit, quoniam circa Deum fuit, quoniam in gremio fuit et est. Ipsa omnia nonne manifeste et dilucide significant, filium Dei esse cui attribuuntur ista, ὄν et ante omnia ὄν; si pater Deus, antequam est ὄν, esse potentia accipitur ipsius quod ὄν est? Quod quidem ὄν a sua potentia in suo patre exsilivit; ipsum τὸ ὄν manifestationem accipiens, quod fuisset occultum: et ista, divina et ineffabilis generatio est. Exterminandum igitur dogma est, ex iis quæ non sunt, esse sive prodiisse Jesum.

XVII. Videamus rursus aliud. Λόγος est Jesus. Quid igitur est λόγος? Dico; quoniam est patrica quædam activa potestas, et quæ immota sit, et quæ se ipsam constituunt, ut sit in actu, non in potentia. Si ergo istud sic est, quare ὁ λόγος circa Deum erat? Necessario circa id ipsum, ut per αὐτὸν λόγον omnia gignerentur, et sine ipso nihil. Operatur ergo Deus per λόγον, et semper operatur λόγος. Est ergo activa potentia immota, et quæ semper operetur, et quæ constituat, ut sit actione quod fuit potentia. Istum ergo dicimus, quod in principio fuit. In principio autem esse, non generatum esse significat. Et vere propterea Deus est λόγος, quoniam in principio fuit sicut Deus, et circa Deum fuit. Non

genitus est λόγος, cum Deus ipse λόγος sit, sed quiescens et silens λόγος: ut videas necessitatem cognoscendi, non genitum esse λόγον multo magis quam ipsum fieri ex iis quæ non sunt.

XVIII. Quid deinde cognoscentia nostra? quemadmodum fertur? quomodo movetur circa λόγον? Non sic λόγον videt, quasi aut propter aliud est, aut alterius est juxta quod est. Ad hoc est, ut aliud esse constituat, et omnino non aliter. Pater ergo et generator omnium λόγος, per quem omnia effecta sunt, et sine quo factum est nihil. Sed αὐτοῦ τοῦ λόγου potentiam, aliud constituendi et faciendi potentiam, sic non oportet intelligere et audire, sicut in omnium causa. Ipse enim constitutus est etiam et αὐτοῦ τοῦ λόγου. Si enim prima causa, non solum aliorum omnium causa, sed sui ipsius est causa. Deus ergo a semetipso, et Deus est.

XIX. Sed quoniam esse hoc ipsum, quod est moveri et intelligere, hoc est agere; primum est potentia; et constitutiva potentia, primum, inquam, est. Necessario igitur ipsum esse præcedit. Ergo et intelligere et moveri et agere ab eo est, quod est esse. Est autem secundum quod est, in actu esse: hoc est, filium esse; et magis istud, quam illud ipsum esse quod est pater; quod est esse, hoc est agere et operari. Non enim aliud ibi esse, aliud operari. Simplex enim illud unum, et unum et solum semper. In patre igitur filius, et in filio pater.

XX. Quomodo igitur effectum est? quomodo filius et pater, si simul? Neque solum simul ambo, sed unum et solum et simplex. Sed hoc non oportet querere, sufficit enim credere. Dicamus igitur, cum fas est. Primum manifestum est; quoniam λόγος neque aliud, neque ab alio, sed circa Deum. Dicit enim Evangelium: *In principio erat λόγος, et λόγος erat circa Deum* (Joan. 1, 1). Rursus dicit: *Unigenitus filius qui est in gremio patris* (Ibid. 18). Quomodo ista dicta aut accipis aut intelligis? Romani πρὸς τὸν Θεὸν, apud Deum dicunt, quasi ad intus, vel penitus intus, id est in Dei existentia: et hoc verum. In eo enim quod est esse inest et operari. In Deo enim λόγος: et sic in patre filius.

VARIORUM NOTÆ.

XVI.—Rursus, etc. Mabillon. Rursum vero Jesum, D non λόγον circa Deum esse diximus.

Deinde, etc. Hæc est lectio Orthodox. At Mabillon.: *Clamat respissa per cervicem Joannem: Eones etiam confitentur istud sic se habere*. Utrobique sane mendose.

Ex αἰῶνος. Mabill. ex æterno.

Erat enim circa Deum λόγος. Heic dubio procul ad Joan 1, 1. respexit Victorinus: sed minus recte tum heic tum sæpius infra, sacri textus verba πρὸς τὸν Θεόν, circa Deum vertisse videtur. Agnoscit tamen ipse Vulgatæ lectionem apud Deum infra § 20, illamque circa Deum respuit § 26.

Quoniam Jesus Christus. Mabill., quoniam Deus ὄν est. Et mox in gremio Dei est.

Esse sive prodiisse Jesum. Mabill. esse Deum.

XVII.—Immota. Perperam Mabill. heic et paulo post, in motu: apud quem paulo ante recte patrica sive patria, pro quo mendose patriam in Orthodox.

Potentia. Mabill. in potentia.

Deus est λόγος. Sic Mabillon. Male Orthodox. Deus et λόγος.

XVIII.—Quomodo movetur? juxta λόγον? Et mox legit quoniam pro quasi.

Causa. Mabill., causando: quod non placet. Et mox constitutivus, pro constitutus. Optime, meo quidem judicio.

Sui ipsius. Mabillon. sibi ipsi — a semetipso et λόγος, et Deus est.

XIX.—Quam. Ita cum Mabill. legere malim, quam cum Orthodox. quoniam.

XX.—Sed hoc, etc. Male apud Mabill. si hoc oportet querere? Mox ibid. Dicamus in quantum fas est.

Romani, etc. Sic Mabill. apud quem tamen desunt quasi ad intus. Orthodox. Romani πρὸς τὸν Θεόν dicunt quasi ad intus, etc.

Causa enim est, ipsum esse ad actionem : oportet enim esse primum, cui inest operari : et hoc est Deus. Ista ergo duo, duo dico secundum virtutem : secundum autem intelligentiam simplicitatis, dico unum solum. Si igitur principium causa est ipsum esse ad operationem et actionem, generatur agere ab eo quod est esse. Esse autem pater est : operari ergo filius.

XXI. Quæ igitur generatio est, aut apparentia generationis? Primum autem si oportet istud dicere, ne quis *ἔμψασιν* temporis accipiat. Primum, secundum intelligentiam dico. Primum igitur dicimus in semetipsum conversum, et moveri et intelligere intus in requie positam beatitudinem, omnimodis perfectam custoditam. Est autem ipsum beatitudinis et magnitudinis Dei, et intus et foris, et moveri et operari. Omne enim quod est omne, et intus et foris est. Quomodo istud, et intus et foris, Deo existente et in omni et in toto, postea dicendum.

XXII. Nunc autem accipe causas intelligendi, *ἔμψασιν* temporis penitus abesse, si juxta prius et posterius, omnino sine tempore effectis omnibus. Ex æterno enim omnia. Deus igitur omnimodis perfectus, et super omnimodis perfecta : is qui omnia creavit, et qui omnium causa est : non illud ipsum solum, quod unum fuit et solum ; sed et multa et omnia quæ potentia sunt esse, fuit et voluit esse omnia. Alia vero, sine actione, quomodo possibile fuit esse? Exsilvit igitur Dei voluntate actio : ipsa autem actio, Dei voluntas fuit : simplex enim omne ibi. *Λόγος* ergo qui est in Deo, ipse Deus est, ipse voluntas, ipse intelligentia, ipse et vita, ipse actio : ex se genito motu, ab eo quod est esse, processit in esse suum proprium : id est, in quo est agere ; apparuit ipsum agere, quod quidem effecit omnia. Ipsum vero natum est ab eo quod est esse, in id quod est agere ; habens in eo quod est agere, et esse. Sicut illud esse, et agere habet et esse : Sic hoc, agere habet et esse. Ipsum autem agere, hoc est esse ; ut illud esse, hoc est quod agere. Unum ergo et simplex, ista duo.

XXIII. Id si ita est, neque ex nihilo Jesus, qui ab eo quod est esse, apparuit actio ; cum ipsa actio, et hoc fuit quod est esse : neque non est prop-

VARIORUM NOTÆ.

Et hoc est Deus. Hæc desunt apud Mabill., fortassis D incuria exscriptoris.

Principium. Deest item hæc vox apud Mabill. Et mox ibid. legitur ad actionem tantum. Paulo post ibid. generatur autem genere. Male.

XXI.—*Generationis.* Mabill. actionis. Mox neque *emphasim*. Non recte.

In semetipsum. Mabill., esse in semetipsum. Et mox custodit pro custoditam.

In omni. Sic optime Mabill. At Orthodox. homini. Peissime.

XXII.—*Penitus abesse.* Hæc omittit Mabill. apud quem paulo post, et æterno. Utrumque non bene.

Perfecta. Melior videtur hæc lectio Orthodox. quam altera Mabill. *perfectus*.

Sunt. Hæc vox abest a Mabill. immerito ut videtur. Mox ibid. alia vero omnia sine actione.

A ter ista duo τὸ ὁμοούσιον ; quia idem est, quod substantiæ unius ejusdem est. Unum utique est una actio : quippe cum ipsum agere et esse sit. Ille est filius, hic a patre, hic circa Deum, hic qui in gremio patris, hic est intus, hic est foris. Opere enim foris, in eo quod est esse intus : et in Patre ipse Deus in Deo, qui idem omnino est ei : actione autem qui sit filius. Et ubicumque est, et esse est et actio : et isto modo, et pater est et Deus est, et filius est et *λόγος*.

XXIV. Ubi igitur est ille nefarius intellectus et blasphemus? Ubi habet locum aliud quid esse, et ab alio habet locum? Ubi est quod amplius dicit, ex nihilo esse Jesum Christum, filium Dei? Ubi est illud, quod nihilum est? Quomodo quod nihilum est, potest incidere in Deum aut in cogitationem Dei? Vera enim excogitatio, ex veris est. Porro quod vere non est, falsum est. Non igitur excogitat Deus, quod vere non est. Sed nos fallit, quoniam Dei potentia in isto magis credimus, si ab iis quæ vere non sunt, efficiat ea quæ vere sunt. Sed in quantum Dei potentia omnia potest, in tantum juxta quod potentia est, nihil aliud generat quam quorum potentia est ut sint. Eorum autem quæ vere non sunt omnimodis, omnino nulla potentia est.

XXV. Quomodo ergo nulla existente potentia eorum quæ vere non sunt, effecta est actio eorum quæ sunt? Quippe si est Dei potentia, ut ad esse ducantur ea quæ esse non possunt, jam secundum potentiam habent esse, vel sunt *ὄντα*, illa ipsa quæ omnino *οὐκ ἔστιν*. Et idcirco non esse illa diximus, quæ in abscondito posita et in potentia, nondum tamen apparuerunt in actione. Fuerunt enim omnia in Deo. Eorum enim omnium quæ sunt, *λόγος* semen est. *Λόγος* enim in Deo : in operatione, id est in virtute Dei, qui est filius Dei, apparuerunt omnia quæ facta sunt.

XXVI. Sed dicunt quidam sacrilegi : Si circa Deum fuit *λόγος*, et supra gremium Dei existens filius, non intus in gremio, sed foris intelligitur. Quid vero? Anima homini inspiravit Deus ex se, ex intus : omnium autem creatorem, liberatorem ac sanctificatorem illius ipsius animæ, et totius corporis redemptorem et erectorem, non ex intus? Nonne angelicam naturam ex intus emisit? Quando

In id quod est agere. Sic Mabill. At Orthodox. in quod est agere.

Sic hoc agere habet et esse. Hæc desunt in Orthodox., quæ sumpsimus ex Mabill.

XXIII.—*Et hoc fuit.* Mabill. et in eo fuit.

Neque non est, etc. Mabill., neque non ὁμοούσιον, quia esse quod substantiale est, unum utriusque est, et una actio quippe, etc.

Qui idem omnino est ei. Hæc desunt apud Mabill.

XXIV.—*Habet locum.* Ista redundare videntur, si admittatur interrogatio. Magis placet hujusmodi lectio Mabill. : *Ubi habet locum aliud quid esse et ab alio, et magis ex nihilo Jesum Christum et filium?*

XXV.—*ὄντα.* Hanc vocem desumpsimus ex Mabill. quæ desideratur in Orthodox.

Et erectorem, etc. Mabill. et erectorem in angelicam virginem non intus emisit?

autem hominem de terra formavit; et altera pecora A et quadrupedia, et rursus ex aqua animantia cuncta, et cæterorum in aere ea ex alio in aliud, et illud ex quo primum ex iis quæ non sunt: Jesum vero unde dicis? Ante omnia namque filius. Num ergo ab inani, et omnino de nullo? Deinde corpus ejus formavit: animam vero aut spiritum corpus non habuit, antequam in mundum Ingredereetur? Habuitne animam? Eam igitur insufflavit, sive insibilavit: neque enim in eum. Quomodo enim in ipsum, cum nondum haberet corpus? Sed si quod insibilavit, fuit id ipsum filius. Si istud ita est, est ergo a Deo filius: sic et spiritus. Non enim ex nihilo spiritus. Dicit enim Deus (Isa. XLII, 5): *Omnes spiritum ego emisi*. Insufflando ergo, super se insufflavit Deus, et sic natus est filius: non ergo fecit illum Deus. Non B ergo circa Deum vel supra gremium foris est, sed intus. Utrumque testificatur David dicens (Zach. XII, 1): *Eruclavit cor meum Verbum bonum*. Non ergo, quod est filius, factum est, sicut omnia: contra id quod dicit Deus. Nam si factus est; antequam fieret, non erat Verbum Dei.

XXVII. Quid igitur dicimus? Nonne est necessarium confiteri, si Verbum fecit omnia, primum omnium esse Verbum, velut Verbum omnimodis Verbum, Verbum quod nos et prophetæ et evangelistæ nominamus λόγον et filium? Moses sic dicit (Gen. i, 1): *In principio fecit Deus cælum et terram*. Secundum Aquilam hoc idem sic: *In capitulo fecit Deus*: ut Hebræi Moïsi dictum pronuntiant: sive in principio, sive in capitulo, in Christo eum fecit C Deus. Principium ergo et caput, Christus. Et hoc frequenter dicitur: *Creavit omnia in Christo*. Λόγος enim Christus ut semen est omnium. Primus ergo Christus: ante enim omnem creaturam fuit. Unde igitur Christus? Si Verbum est, a Deo: si voluntas, a Deo: si autem motus aut actio, a Deo: et si ipsum agere et esse est, juxta ipsum esse pater est, filius autem actio est: et quoniam ipsum esse actio est, et agere est esse; idcirco ὁμοούσιον et pater αὐτὸς λόγος.

XXVIII. Sed quomodo ὁμοούσιον, nondum existente substantia? Nomina vero ab iis quæ posterius sunt, et ab iis quæ post Deum, et inventa et assumpta sunt. Et quoniam non est invenire nomen dignum Deo, ab iis quæ scimus nominamus Deum;

VARIORUM NOTÆ.

Et rursus, etc. Mabill. *et rursus ex aqua animam viventem arum, et aliorum in aqua; et hoc ab alio in aliud; et hoc est ab his quæ non sunt: Jesum vero, etc.*

Omnes spir. Mabill. *Omnes spiritus ego emisi insufflando. Si ipse insufflavii: a Deo filius et natus est filius: non fecit illum Deus.*

Primum omni. Mabill. *Primum esse Verbum, et Dei generatione esse Verbum universale, Verbum omnimodis, perfectum Verbum, quod, etc.*

Ut Hebr. Mabill. *et Hebræi: Sive in capitulo sive in principio, in Christo fecit Deus.*

Unde igitur Chr. Mabill. lectionem et interpunctionem hic sequimur.

Scimus. Mabill. *sumus.* Cætera vero, sive mendosa, sive male interpuncta.

PATROL. VIII.

habentes in intellectu, quoniam non proprie nominamus nec appellamus: quemadmodum dicimus, Vivit Deus, intelligit Deus. Proinde a nostris actionibus nominamus actiones Dei, existente tamen illo super omnia; neque tantum existente, sed quasi existente, οὐδὲ ὄντως ὑπάρχοντος, ἀλλὰ ὄντως μικροῦ ὑπάρχοντος, Isto etiam modo substantiam, existentiam, et cætera hujusmodi apponimus Deo, et ejus essentiæ ὁσίαν aliter dicimus, aliter se habente substantia creata ad quod inest sibi, et ad suum etiam esse.

XXIX. Similiter et cum dicimus, quod Deus factus est Christus vel homo: non quod vere factus sit, sed quoniam unus sit, et in omnibus sit, et omnes in ipso: idcircoque dicatur omnibus omnia factus, ut essent: non quod factus sit ut esset, sed quod effectus sit ad ita esse. Siquidem non dicitur, Filius Dei factus est, sed (Act. II, 36) quod est factus nobis Dominus; sicut Salomon dicit (Prov. VIII, 22): *Et fecisse me supra vias tuas*. Nam de æterna divinaque generatione supponit statim (Ibid. γ. 25): *Ante omnes me genuit Dominus*. Dicitque Joannes (Joan. I, 3, 4): *Quod factum est, in ipso vita erat*. Quid deinde? Nonne Deus creaturam fecit, et in creatura primum cælum et terram? Non ergo fecit Christum. Natus est ergo Christus, non factus. Ubi cumque enim dicitur factus, post primum et æternum generari, dicitur post effectus esse. Sicut (Gal. IV, 4) de muliere dicitur factus; et in Actibus Apostolorum (Act. II, 36): *Certissime igitur cognoscat domus Israel, quoniam istum Christum Deus fecit, quem tulistis in ligno crucis*. Ista omnia post generationem, quæ una est et sancta et ineffabilis, hæc inquam omnia dicuntur. Non ista dicuntur in ejus existentiam, sed in actus et administrationem potentiæ et virtutis ejus. De generatione igitur quæ est filius Dei, manifestum est et quod ὁμοούσιον substantia ejus, in majestate, in propria significantia intelligentiaque, intellecta secundum esse existentia substantia. Et sic demonstratum, quomodo ὁμοούσιον.

XXX. Habes, mi Candide, quod reliquum est dicere. Si filius Dei Jesus, generatione filius. Dicit enim: « Si generatio motus, et motus mutatio; mutationem autem in Deo esse, impossibile est intelligere: ergo nefas dicere necesse est, nonnihil

Sed quasi exist. Mabillon. *sed quasi existente, neque ὄν existente, sed ut ὄν. Isto etc.*

Et ejus essent. Mabill. *et ejus esse ὁσίαν dicimus, aliter se habenti ad quod est ei esse. Similiter, etc.*

Quod... vel homo, Mabill. *quoniam factus est Christus.*

Istum. Cum Mabill. ita legimus. Orthodox. *Je-sum.*

Existentia substantia. Mabill. *existente substantia.*

Ὁμοούσιον. Mabill. ὁμοούσιος. Et sic paulo ante rescribendum videtur ὁμοούσιος, substantia.

Si filius etc. Hæc juxta Mabill. sunt verba Candidi Ariani. Sic enim ibi: *Si filius Jesus, generationis filius: si autem generatio, motus, etc.* Vide superius jusdem Candidi opusculum §. 7.

a Deo gignibile : non igitur Jesus Dei generatione filius.) Bono quidem ordine deduxisti : sed quem circumduxisti? Forte me? sed magis te. Dixisti enim, quod fecit Jesus Deum. Quid deinde? Facere nonne motus est? nihilo minus quam agere. Agere enim, facere est : sicut et facere, agere. Ambobus ergo in motu existentibus, necesse est sequi mutationem : quam in Deo constituere, sicut est declaratum, incongruum est. Confitendum igitur aut facere non esse motum, aut non omnem motum esse mutationem. Sed enim facere, motus est : et Deus juxta motum fecit ; cui nullo modo mutari contingit, et omnino non congruit quomodolibet accidens recipere. Relinquitur ergo, non omnem motum mutationem esse. Si non omnis motus mutatio est, quid magis eligendum circa Jesum? secundum generationem illum esse, aut secundum effectorem? Juxta divinam intelligentiam, secundum generationem. Etsi enim Deus simul ac dicit, facit quæ facit : Sed dicere, motus est, præexistente silentio : mutatio est igitur, silentio dicere. Si autem per Verbum fecit Deus, ante fuit Verbum quam facere. Si ante fuit Verbum quam facere, juxta generationem ante fuit. Generat enim δ $\omega\sigma$ Verbum. Generatio igitur Jesu, qui $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ est. Quem Jesum gnari rerum dicunt secundum tres modos filium esse, veritate, natura, positione. Secundum veritatem esse filium, hoc ipso quod substantia est : et ipsum idcirco et simul et ejusdem substantiæ esse, quomodo et pater et $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ et filius et Deus. Natura autem filius in animali generatione. Positione vero in adoptione. Sunt et alii modi : ut moribus, ætate, disciplina : ut Apostolus Paulus dicit (1. Cor. iv, 15) : *Ego vos genui*. Modus igitur secundum veritatem et altior modus est, et

A omnibus divini. Quis autem modus sit generationis sive filietatis ejus, sive juxta significatos, sive alios modos : confiteor ego Deo, cujus hoc potentia factum est.

XXXI. Dictum est a nobis sufficienter, ut credo, in aliis libris, a quo sit progressio et descensio ; regressioque promissi sancti Spiritus declarata est : et de triplici unitate et unali trinitate. Nec suffero audiens dogma vestrum de Spiritu sancto, blasphemia plenum : « Quod iste Spiritus in sanctificationem est, et qui tantummodo sanctificet et doceat : et quod ipse factus sit, sicut omnis creatura. » Com tamen ipse Spiritus differat propria sua actione a filio, cui tamen semper præsens est : sicut et ipse filius actione differt a patre suo, qui tamen sit pater B juxta id quod est esse. Sicque istorum trium unum et idem existentium, una divinitas et non multi-fida majestas ; sed $\omicron\upsilon\delta\iota$ $\kappa\alpha\tau\alpha$ $\mu\acute{\alpha}\tau\epsilon$ $\acute{\alpha}\theta\epsilon\alpha$: sed tria unum, et unum tria : et ter posita, unum idemque atque solum. Sed de his tribus alia nobis oratio.

XXXII. Salva nunc nos, pater, concede nobis peccata nostra. Et hoc quidem de Deo dicere, quid sit, peccatum est : et quomodo sit dicere, peccatum est : et non una voce venerari, quantum fieri potest sobria, sed enuntiare velle. Sed quoniam dedisti nobis, Domine sancte pater, Spiritum (1 Cor. xii, 11) dividendum nobis prout vult, des nobis et cognoscentiam : Fidem enim habemus, et dicimus : omnigenam tamen de te ignoracionem habentes. Attamen C patrem Deum, et filium Jesum Christum Dominum nostrum, et Spiritum in omni verbo confidentes, qui cum tecum et filio eodem vivit in æternum. Amen.

VARIORUM NOTÆ.

Sed quem circ. Ita cum Mabill. legimus. Orthodox. *Sed quid circumduxisti? forte te, sed magis inquam te.*

Generat. Mabill. *Generatione igitur Jesus, quoniam $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ Jesus.*

Quomodo, etc. Mabillon. *quomodo et Deus et $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$*

est pater et filius. Et mox animalium pro animali.

Sanctificationem. Mabillon. *significationem.* Et paulo post : *Qui quidem ipse Spir.*

Et non una voce vener. Mabill. et humana voce divina non venerari, sed enuntiare velle. Sed, etc.

Qui, etc. Hæc desunt apud Mabillon.

CANDIDI ARIANI

EPISTOLA AD MARIUM VICTORINUM RHETOREM.

I. Multa licet colligas, o amice Victorine, et argumenta, et exempla, quibus approbare nitaris natum Christum esse, non factum : Arius tamen, vir acris ingenii, ejusque discipuli, et inter eximios excellens Eusebius, suis epistolis de isto sententias protulerunt ; quas epistolas nunc subjicimus.

Arii ad Eusebium : « Dominus desideratissimo, homini Dei fideli, recta opinanti. Arius qui persecutionem patitur ab Alexandro papa injuste, propter

VARIORUM NOTÆ.

Epistolas. — Arii. Scripsit hanc epistolam Arius ad Eusebium Nicomediensem : eamque recitant Euphianus, *Hæret.* lxxix, § 6, Theodoritus, *Hist. eccl.* lib. i, cap. 5. et Nicephorus, *Hist. eccl.* lib. viii, cap. 9. Extat eadem latine in *Tripartita*, lib. i. cap. 15.

Communem. Legendum videtur *Commonitam*. Græce,

D omnia vincentem veritatem, pro qua et tu propinas, in Domino saluum esse. Patre meo Ammonio veniente ad Nicomediam, rationi debitum apparuit salutare te per ipsum, simulque et communem facere charitatem tibi innatam, et affectionem quam habes ad fratres, propter Dominum et Christum ejus : quoniam magnifice nos exportat et persequitur, et omne malum movet adversum nos episcopos, et fuget nos de civitate quasi homines sine Deo, quoniam

$\omicron\mu\omicron\upsilon$ $\tau\epsilon$ $\acute{\upsilon}\pi\omicron\mu\eta\tau\alpha\iota$ $\tau\acute{\eta}\nu$ $\acute{\iota}\mu\omicron\upsilon\tau\acute{\eta}\nu$ $\sigma\omicron\upsilon$ $\acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\pi\eta\tau\iota$.

Et omne malum movet. Græce, $\kappa\alpha\iota$ $\kappa\acute{\alpha}\tau\alpha$ $\mu\acute{\iota}\lambda\omicron\upsilon\sigma$ $\kappa\alpha\iota$; adeoque vertendum, et omnem machinam movet. Pro $\kappa\acute{\alpha}\lambda\omicron\upsilon\sigma$ legebat interpres $\kappa\alpha\tau\alpha$.

Sine Deo. Græce, $\acute{\alpha}\theta\epsilon\omicron\upsilon\varsigma$, imples vertit Valerius.

non consonamus ipsi publice dicenti : Ingenitogeni-
 tus est, semper Deus, semper Filius, simul Pater,
 simul Filius consubstitit ingenite Filius Patri : sem-
 per genitus est : neque ad intelligentiam, neque exi-
 guo aliquo præcedit Deus filium : semper filius ex
 ipso est Deo filius. Et quoniam Eusebius frater tuus
 qui in Cæsarea est, et Theodotus, et Paulinus, et
 Athanasius et Gregorius, et Aetius, et omnes qui cir-
 cum orientem dicunt, quod præexistit Deus filio
 sine principio : anathema facti sunt, excepto solo
 Philogonio, et Hellanico, et Macario hominibus hæ-
 reticis, quibus non insonuit, quod filium dicunt alii
 eructationem, alii emissionem, alii simul ingenitum.
 At istorum sacrilegia nec audire possumus, etiam
 si decies mille mortes nobis minentur hæretici. Nos
 autem dicimus et sapimus, et docuimus et docemus ;
 quoniam filius non est ingenitus, neque pars ingeniti
 juxta illum modum, nec ex subjecto aliquo, sed
 quod voluntate et cogitatione subsistit ante tempora
 et æones plenus Deus, unigenitus, et immutabilis,
 et antequam genitus esset aut creatus vel definitus
 aut fundatus, non fuit : ingenitus enim non fuit.
 Persequimur, quoniam diximus : principium habet
 filius, Deus autem sine initio. Propterea persequi-
 mur, et quia diximus quia non de existentibus est. Sic
 autem diximus, juxta quod nec pars Dei est ; nec ex
 subjecto aliquo : idcirco persequimur. Jam tu scis.

A Confortari te in Domino, preces facio, memorem
 tribulationum nostrarum, Collucianista, vere Εὐσέ-
 βου. » Hæc Arius dicit.

II. Et de his Eusebius juxta istum modum talia ad
 Paulinum : « Quoniam enim neque duo ingenita au-
 divimus, neque unum in duo divisum, neque cor-
 porale aliquid quod patiat, dicimus aut credidimus,
 domine : sed unum quidem ingenitum, unum autem
 quod ab ipso vere, et non ex ejus substantia fac-
 tum, universale naturæ ejus quæ sit ingenita, neque
 participans, vel non ex ejus substantia : sed factum
 omnino alterum natura et potentia, ad perfectam si-
 militudinem et affectionis et potentiæ ejus qui efficit
 quod factum est. Cujus principium non solum ser-
 mone inenarrabile, sed et excogitatione ; nec ho-
 minum solum, sed et eorum qui super homines sunt
 omnino esse incomprehensibile credidimus. Et hæc
 non legimus nobis substituentes, sed a sancta scrip-
 tura didicimus. Dicimus conditum eum esse, et fun-
 datum, et factum substantia ; et immutabili et inef-
 fabili natura et similitudine ea quæ sit ad facientem
 didicimus : Sicut ipse Dominus dicit (*Prov. viii. 22,*
23) : *Deus condidit me principium viarum suarum, et*
ante æonem fundavit me, ante omnes colles genuit me.
 Si autem ex ipso, hoc est, ab ipso erat sicuti pars
 ejus aut ex effluentia substantiæ, non conditum jam,
 neque fundatum esse dictum, nec tu ignoras, domine.

VARIORUM NOTÆ.

Ingenitogenitus est. Gr. ἀγεννητογενής ἐστιν.
Consubstitit ingenite Filius Patri. Hæc male interpun-
 guntur in editis. Græce, συναπαρχει ἀγεννήτως ὁ υἱὸς
 τῷ Θεῷ, *Filius Deo coexistit ingenite.*
Semper genitus. Theodoritus, ἀεργενής; Epiphanius
 vero et Nicephorus, ἀεργενής, per simplex v.
Neque ad intell. Gr. οὔτε ἐπινοία οὔτε ἀτόμη τινί.
Vales. *Nec cogitatione, nec nullo temporis puncto.*
 Magis placet Ariani Candidi versio, *nec exiguo ali-
 quo.* Mentio enim temporis, ubi agitur de Filii æter-
 nitate, minus apta videtur.
Semper filius.... Deo filius. Hæc semper filius paulo
 ante dicta, heic redundant, absuntque a textu, ubi
 tantum sic : Ἐξ αὐτοῦ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ ὁ υἱός. Cæterum
 hæc omnia in Græcis aliter digesta.
Athanasius. Editi perperam Anastasius. Epiphanius,
 Theodoritus et Nicephorus, Ἀθανάσιος. Nimirum
 Arius Athanasium illum heic nominat Nazarborum
 episcopum, qui Arianorum patrocinium suscepit ad-
 versus Alexandrum episcopum Alexandrinum, qui-
 que apertius hæresim suam prodidit, cum ait Filium
 Dei unam ex centum ovibus : ut nos edocet magnus
 Athanasius, lib. *de synod.* § 17.
Præexistit Deus filio sine principio. Candidus presse
 Græcis inhæret quæ sic se habent : προῦπαρχει ὁ
 Θεὸς τοῦ υἱοῦ ἀνάρχος. Valesius clarius : *Deum prin-
 cipii omnis experientiam existere ante Filium, asserunt
 omnes per orientem episcopi.*
Quibus non insonuit. Gr. ἀπατήχων, *nec eruditus
 in fide.* Mox interpres simul ingenitum reddidit quod est
 Græce συναγγέλλοντον. Vales. *coingenitum.*
Sacrilegia. Gr. καὶ τούτων τῶν ἀπειθειῶν οὐδὲ ἀκοῦσαι
 θυνάμεθα. *At istorum impietates ne audire quidem pos-
 sumus.*
Dicimus et sapimus. Gr. τί λέγομεν καὶ φρονοῦμεν :
 quæ dicamus et sentiamus.
Cogitatione. Gr. βουλῆ, *consilio.* Mox interpres et
 æones. Gr. πρὸ αἰώνων, *ante sæcula.*
Persequimur. Gr., διὰ τοῦτο διωκόμεθα. *Propterea per-
 secutionem patimur.* Paulo ante in textu, οὐκ ἔν. ἀγίν-

ντος γὰρ οὐκ ἔν. *Non erat : ingenitus enim non erat.*
Principium habet filius, Deus autem sine initio. Ita
 sane Græca : sed ea omisit Valesius interpres : vel
 forte typhotheta ob repetita, *propterea persecutionem
 patimur.*
Jam tu scis, etc. Hic locus in editis ita male habi-
 tus : *Jam tu scis confortari te in Domino. Preces fa-
 cilo (al. facio), memores tribulationum nostrarum Col-
 lucianista vere Εὐσέβου.* Græce : λοιπόν σὺ οἶδας, ἐρῶσα-
 θαι σε ἐν κυρίῳ εὐχομαι, μνησθημένων τῶν θλίψεων ἡμῶν,
 συλλουκιανιστὰ ἁλθῶς Εὐσέβου. Quæ sic vertit Valesius :
*reliqua tu nosti. Opto te in Domino valere, memorem
 vexationum nostrarum, vere Collucianista, vere Euse-
 bi.*
Quoniam, ect. Hanc Eusebii Nicomediensis episto-
 lam ad Paullinum Tyri recitat Theodoritus, *Hist. eccl.*
 lib. i. cap. 6.
Universale, etc. Græce καθόλου τῆς φύσεως τῆς ἀγεν-
 νήτου μὴ μετέχον : *nec ullo modo naturæ ingeniti
 particeps.*
Affectionis. Gr. διαθήσεως. Valesio interprete, *natu-
 ræ.* Multa de hac voce lexicographi veteres. Hesy-
 chius præ cæteris : διάθεσις, σχῆμα, ἀγάπη, ἀπόδοσις,
 προαιρέσις.
Et hæc non legimus nobis substituentes. Scripserit
 fortasse interpres Græce, ut alibi sæpe, λογισμούς ;
 pro legimus. Sic enim in textu : καὶ ταῦτα οὐχὶ λογισ-
 μούς ἐκείνων ὑποθέμενοι. Valesius : *Atque hæc non ra-
 tiocinatione nostra, collecta.*
Et factum substantia. Habet quidem Theodoritus :
 καὶ γεννητὸν τῷ εὐσεία. Sed noster interpres legebat
 γεννητὸν per simplex v. Et sic sane scribere mallet
 etiam Valesius. Hoc enim, inquit, magis convenit
 dogmati Arianorum, qui Filium Dei factum et crea-
 tum esse dicebant.
Ad facientem. Sic in *Hæresiol.* edit. Basil. 1556.
 Perperam in bibl. PP. Paris. 1644, *ad faciendum.*
 Gr. πρὸς τὸν ποιοῦντά, *ad factorem.* Mox, *ante æo-
 nem, Gr. πρὸ τοῦ αἰῶνος, ante sæculum.*

Vero id enim quod ab ingenito existens est, conditum amplius ab altero, vel a seipso, aut fundatum non fuisse, a principio ingenitum quod fuisset. Si autem natum illud dicere, substantiam quamdam præstare est, veluti ex substantiâ paterna ipsum fuisset, et habere ex ipso identitatem naturæ, cognoscimus quod non de ipso solo natum esse dixerit scriptura, sed, et in dissimilibus ipsi in omnibus naturaliter. Etenim et in hominibus dicit (*Isa. 1, 2*) *Filios genui et exaltavi, ipsi autem me respuerunt*. Et: (*Deut. xxxii, 18*): *Deum qui te genuit, dereliquisti* Et alibi (*Job. xxxviii, 28*): *Quis, inquit, est qui peperit glebas roris? Non naturam ex natura exponens, sed naturæ*

A unicuiusque eorum quæ generata sunt, ex ejus voluntate generationem: nihil est enim de substantia ejus: cuncta autem voluntate ejus facta, unumquodque ut et effectum est. Et ille quidem Deus: quædam autem ad similitudinem ejus per ipsum λόγος similia futura: quædam autem juxta participationem substantiæ facta, omnia autem per ipsum a Deo facta, omnia autem ex Deo. Quæ accipiens et destruens secundum quæ adest tibi divinitus gratia, scribere domino meo Alexandro cura. Credidi enim quia si scripseris ipsi, pudorem illi facias. Saluta omnes qui sunt in Domino. Salvum te, et pro nobis orantem divina gratia custodiat, domine.

VARIORUM NOTÆ.

Sed et in dissimil.... naturaliter. Leg. de dissimil. Gr. ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνομοίων αὐτῶ κατὰ πάντα τῇ φύσει. Valens., sed etiam de aliis quæ natura prorsus ab illo discrepant. Sic in x Arius interpretatur ἐν ἀνθρώπων venit in hominibus; rectius, de hominibus.

Glebas roris. Theodoritus juxta lxx Job xxxviii, 28: τίς ὁ τετοκόος βόλους ὀρόσου; Vulg. Quis genuit sillas roris?

Ad similitudinem ejus per ipsum. Verba per ipsum et

B alia nonnulla hic redundant. Locus integer græce sic se habet: τὰ δὲ, πρὸς ὁμοίωτα αὐτοῦ λόγος ὁμοία ἰσόμενα, τὰ δὲ κατὰ ἰκονισμῶν γεόμενα. τὰ δὲ πάντα δὲ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεόμενα, πάντα δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Et c. l: Quæ autem ad similitudinem ejus verbo similia sunt futura, ejus voluntate facta sunt. Omnia autem per ipsum a Deo. Omnia denique ex Deo.

Et destruens.... gratia. Gr. καὶ ἐξερρασάμενος κατὰ τὴν προσούσιάν σοι θεῶν χάριν. Et pro divinitus concessa tibi gratia perpoliens.

VICTORINI

ADVERSUS ARIUM LIBER PRIMUS.

I. In primo sermone hujus operis, et multa et fortiora quædam etiam horum, o amice Candide, proposita atque tractata abs te sunt; quæ quanquam ut oportuit dissoluta sunt, tamen idcirco ista ex eorum epistolis audire volumus; et dum hæc omni refutatione convincimus, illa quoque ex istorum refutatione vincamus. Et primum definiendæ sunt Arii Eusebiique sententiæ, in quo nobis consentiant, in quibus discrepent, in quibus ipsi sibi videantur adversi. Arius ait, *quoniam filius non est ingenitus*. Item Eusebius, *hoc idem quod duo non sint ingenita*. Nobis quoque ista sententiæ est. Arius, *filius*, inquit, *pars ingeniti non est, neque est ex aliquo subjecto*: hæc duo et Eusebius. Et adjicit: *neque unum in duo divisam*; id est autem, *filium partem ingeniti non esse*. Sed Eusebius: *Neque pars, neque effluentia*, inquit, *est*. Hoc nos consimiliter negamus: nam neque pars patris filius, neque effluentia quæ manando inde, minus fecerit unde manarit. Jam vero ex non subjecto esse ferre non possumus: non quod nos ex aliquo subjecto esse dicamus, sed quod a patre ut filium. Arius, *voluntate*, inquit, *Dei subsistit filius ante tempora et æones*. Item et Eusebius: *Nos ante omnes æones, et ante omnia tempora; sed genitum dicimus, non factum, non creatum, non fundatum*. Arius dicit: *Filium factum, scilicet plenum Deum, unigenitum, immutabilem, qui antequam crearetur non fuerit, propterea quod non sit ingenitus*. Hæc eadem Eusebius, adjiciens, *quod filius omnia facienti sit similis*: nos contra, non enim similem, sed eundem dicimus, quippe ex eadem substantia. Præterea addit Eusebius, *principium filii sciri nec ab homine posse,*

neque ab aliqua superiore vel potentia, vel excogitatione, et audeat tamen dicere, figmentum esse filium, voluntate et sententiâ patris subsistere, non ex aliquo existenti. Istud non est principium filii dicere: si enim dicit hoc, ex non existentibus est, non est patris neque pars, neque effluentia. Non solum principia novit, sed et τὸς λόγους principiorum. Si autem non, quæ audacia est dicere: *Hoc Deus, hoc Christus est: hoc pater, hoc filius?* Nos autem dicimus, *patrem ut patrem, filium ut filium*.

II. Et primum ut ille versiculis quinque quod assererat, docuisse se credidit, filium factum esse, non natum; sic nos filium natum primum sacra omni lectione docebimus. Deinde id ipsum, hoc est, substantialiter filium, permittente Dei spiritu, ut possumus asseremus. Atque ex hoc primum sumatur exordium. Paulus ad Ephesios (*Ephes. iii, 14-21*): *Hujus rei gratia flecto genua mea ad patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnis paternitas in cælis et in terra nominatur, ut det vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute confortari per spiritum suum in interiore homine, habitare Christum per fidem in cordibus vestris, in charitate radicati et fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo et longitudo, et altitudo et profundum: scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut implemini in omnem plenitudinem Dei. Et autem qui potest super omnia facere abundantius quam petimus aut intelligimus, secundum virtutem quæ operatur in nobis, ipsi gloria in Christo Jesu, et ἐκκλησία, in omnes generationes sæculorum. Quid ex his apparet possibile esse cognoscere Deum et Dei filium: et quomodo pater,*

quomodo filius? Est autem et illud in Evangelio secundum Joannem (*Joan. 1, 18*): *Deum nullus vidit unquam: unigenitus filius qui est in gremio patris, ille exposuit.* Possibile igitur dicere de Deo, et idcirco et de filio. Quis enim de patre exposuit? filius. Quis isto? qui est in gremio. Non solum igitur processit, sed et in gremio semper est filius, sufficiens doctor de patre. Quid enarravit? quomodo Deus. Et Judæi ante et ethnici enarraverunt: quid ergo enarravit? patrem Deum, se autem filium, et quod ex eadem substantia, et quod a patre exierit. Dicit enim (*Joan. viii, 19*): *Neque me noscitis, neque patrem meum. Si enim me nossetis, nossetis et patrem meum.* Hoc nunquam diceret, nossetis, nisi filius, et filius substantialiter: *Si me nossetis, nossetis et patrem.* Figmentum enim si esset, non ex ipso pater nosceretur, sed potentia Dei et divinitas, ut Paulus dixit: (*Rom. 1, 20*). *Mirabilia enim ejus a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta noscuntur: æterna quoque ejus virtus ac divinitas.* Et Spiritus sanctus exposuit de Christo, sicuti dicit Salvator in Evangelio secundum Joannem (*Joan. xvi, 16*): *Spiritus sanctus quem mittet Pater in meo nomine, ipse vos docebit omnia.* Si igitur sic sunt ista, didicimus et patrem et filium et in sanctis scripturis, et a spiritu quem doctorem habet fide sanctus vir.

III. Dicamus igitur scripturas, et primum secundum Joannem: dicit enim (*Joan. 1, 1*), quomodo *λόγος* et in principio erat, et circa Deum erat, et quomodo Deus erat *λόγος*. Numquid de alio dicit *λόγος*; omnino de filio. Quid ergo *λόγος*, si ex nullo est subjecto? quomodo *λόγος* potentiam habet, ut per ipsum creentur omnia, ipse qui sit ex nullo subjecto? Impossibile enim, semen esse omnium quæ sunt, quod ex nihilo factum est. Deinde si in principio erat, quomodo principium: secundum quod principium est, sine principio est: qui erat in principio, erat semper. Quæ igitur audacia? quæ blasphemia? Non erat aliquando, dicere, toties Joanne dicente: *Erat λόγος in principio, erat ad Deum, erat Deus λόγος ipse?* *Erat hic in principio ad Deum.* Licet enim erat præteriti temporis significationem habeat, frequenter non sine principio; sed hic sine principio accipiendum, quoniam dixit: *In principio erat.* Quod et vos significatis ante tempora, ante æonaa dicentes (*Ibid. 3*): *Omnia, dicit, per ipsum facta sunt, et sine illo effectum est nihil.* Etenim sine *λόγος* quid est, quod non ut sit accipiat? Solus enim *λόγος*, secundum quod *λόγος*, est et sibi et aliis ipsum quod est, ipse præstat omnibus quæ sunt. Et idcirco æqualis quidem patri. Causa enim principalis et sibi et aliis causa est, potentia, et substantia. Causa existens. Præ causa autem pater. Unde filius distabit hoc, quod movetur et operatur in manifestationem, propter magnam divinitatem nobis incognoscibiliter operantej patre. Supra enim beatitu-

A diuinem est pater et idcirco ipsum requiescere. Operari enim etiam, si imperfectionem operatur, in molestia motus: ista beatitudo est, secundum quod est operari perfecta.

IV. Audi igitur et aliud. Quod est esse, pater est: quod est operari, *λόγος*: et prius est quod est esse; secundum, quod est operari. Habet quidem ipsum quod est esse, intus insitam operationem: si enim motu, hoc est, operatione, quæ vita aut qui intellectus est: ergo non est solum esse, sed ipsum quod primum est esse, propter quod est ei quiescere solum ipsum esse: est isto modo et quod est operari, quod est secundum, quoniam non intus, sed cum foris operatur, operari dicitur. Apparente enim operatione, et est et nominatur operatio, et ut generatio sui ipsius et æstimatur et est: sic igitur id ipsum quod est operari, et ipsum esse habet, magis autem non habet: ipsum enim operari esse est; simul enim et simplex, et esse et operari, eorum quæ supra sunt natura est declarans et sortita: secundum quod est requiescere, ipsum esse et substantiam; secundum autem quod est in motu esse, actionem, operationem: hoc autem quod est in motu esse, declarativum est ejus quod est esse secundum actionem. Et idcirco (*Ibid. 9*) *erat lumen quod est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in mundum.* *Δόγος* ergo lumen est quod est verum; et idcirco (*Ibid. 3, 4*) *quod est factum, in ipso vita est, et vita lumen hominum: et ipse λόγος, lumen verum (Ibid., 19) in mundo erat, et mundus per ipsum factus est; qui filius est Dei, de quo dicit (Ibid. 18): Deum nemo vidit unquam: unigenitus filius qui est in gremio patris, ipse enarravit de λόγος.*

V. Omnia supra dixit et conjunxit de filio, nullum alium filium declarans, quam τὸν λόγον. Erat igitur filius ad Deum, et in principio erat, et ipse Deus erat, et per ipsum omnia facta sunt, et ipse est unigenitus: et veluti prodians quidem a patre, ad patrem erat propter hoc quod est operari; propter vero quod est esse in gremio patris existens, enarravit de patre, declaratio patris effectus secundum quod est operari. Quod maxime *λόγος* est ipse filius, ipse lumen, ipse vita. Quod Deus est filius, sic dicit Joannes (*Ibid. 1*): *Et Deus erat λόγος.* Et rursus: (*Joan. iii, 13*): *Nullus ascendit in cælum, nisi qui de cælo descendit.* Quod vita est filius (*Ibid. 15*): *Ut qui credit in ipsum non pereat.* Et rursus (*Ibid.*): *Sed habeat spem, vitam æternam.* Quod filius (*Ibid. 16*): *Unde filium suum unigenitum tradidit.* Filium dixit, et suum, et unigenitum. Quid amplius ad verum filium? Quod ipse vita: *ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Quod ipse filius Christus est (*Ibid. 17*): *Non enim misit Deus filium, ut judicet mundum, sed ut salvet mundum.* Quod lumen, de ipso dicit (*Ibid. 19*): *Quoniam lumen venit in mundum.* Joannes non erat verum lumen, et idcirco dicit (*Joan. 1, 20*): *Num enim Christus, sed quod*

VARIORUM NOTÆ.

Ipsæ præstat. Aut præstat, aut cum ipse præstat, legendum videtur.

missus sum. Missus est ergo Joannes. Christus autem A filius (Joan. III, 31), qui desuper venit, supra omnes est. Et rorsus : De caelo veniens. Dicitur quidem quod sit missus a Deo; ut (Ibid., 17) *filius enim misit Deus*. Sed ista duo, et veniens, et misit, et filium in patre, et patrem in filio esse significant; quoniam Christus vita Samaritidis dicit (Joan. IV, 10) : *Tu ab eo peteres, et tibi daret aquam viventem*. Et rursus (Ibid. 13, 14) : *Omnes qui biberit ex aqua ista, iterum sitiēt; qui autem biberit ex ista aqua quam ego dabo ipsi, non sitiet in omni saeculo: sed aqua quam ipsi dabo, efficietur in ipso fons atque scatentis in vitam aeternam*. Quod Christus Salvator (Ibid. 42) : *Et scimus, quoniam iste est Salvator mundi*. Quod filius Dei est (Joan. V, 17) : *Pater meus usque nunc operatur*. Quis hoc dicit? Christus. Quæ blasphemia ipsius, patrem dicere qui non sit pater? quæ ira Judæorum (Ibid. 18) audientium patrem Deum, et irascentium in eum, qui dixit, quod filius esset Dei, cum non esset filius Dei: si enim non fuisset, non diceret. Sed dixit, et Dei cultor dixit; veritate igitur dixit, et idcirco incredulitas Judæorum punitur.

VI. Post ista, omnis responsio ad Judæos, et filium Christum, et patrem Deum declarat (Ibid. 19-21) : *Quæ facit pater, et ego facio: non facit filius a semetipso, nisi viderit patrem facientem: pater enim amat filium: suscitavit pater a mortuis, suscitavit et filius*. (Ibid. 26) : *Habet pater vitam in semetipso, habet et filius*. Et omni deinde. Quod λόγος filius, et filius Christus (Ibid. 38) : *Et λόγος ejus non habebitis in vobis manentem, quoniam quem misit ille, ipsi vos non creditis*. Quod filius (Joan. VI, 32) : *Pater meus dat vobis panem de caelo verum*. Quod Christus non ab homine homo (Ibid. 33) : *Panis enim ex Deo est, qui descendit de caelo*. Quod vita : *Et vitam dans mundo*. Et postea dicit (Ibid. 35) : *Ego sum panis vitæ*. Quod ex Deo (Ibid. 46) : *Non vidit patrem aliquis, nisi qui est a patre*. Quod pater et filius alius in alio (Ibid. 58) : *Sicuti misit me vivens pater*. Si vita filius, vivens pater, filius in patre: sicuti enim quale prius est, deinde qualitas; sic vivens primus Deus, sic vita. Qui enim genuit vitam, vivens est: vivit vita a vivente patre. Non enim ante vita, et sic Deus vivens, sed Deus vivens prior. Sic vita, et sic vivens vita. Et idcirco deinde dicit (Ibid.) : *Et ego vivo propter patrem*. Ergo et pater in ipso. Quod et panis est, et vita (Ibid.) : *Et qui accipit me, ille vivet propter me* (Ibid. 59). *Hic est panis de caelo descendens: Non sicuti patres vestri manducaverunt, et mortui sunt, manducans istum panem vivet in omni saeculum*.

VII. Numquid homo ista dicit de semetipso, qui sit solum homo? si enim homo ista dicit, blasphematur, et (Joan. IX, 31) *peccantes Deus non audit*. Sedenim dicit Christus quod audiat illum Deus: Non ergo peccator, neque homo. Et dictum est (Psal. CVII, 3) : *Vana spes in hominem*. Et dicitur (Psal. XIX, 8) : *Nos vero in Deum nostrum speramus*. Christus ergo Deus, non ab alia substantia (Joan. VI, 58) : *Vivens pater, et ego vivo propter patrem*. Et (Joan. VI, 58, 48) :

Panis vitæ sum ego (Ibid. 59) : qui istum manducet, vivet in saeculum. Cuncta ista unam substantiam significant : Et idcirco dicit Jesus quod desuper est, qui dicit ista (Ibid. 63) : *Si igitur videritis filium hominis ascendentem ubi fuit prius? Quod spiritus Deus est, dictum est (Joan. IV, 24) : Spiritus Deus est*. Et quod filius spiritus est vivificans, quod ista fides sit perfecta in Christum, dicit Petrus (Joan. VI, 69, 70) : *Verbum vitæ aeternæ habes: et nos credimus in te, Domine, quoniam tu es Christus filius Dei*. Quid est verbum vitæ aeternæ? quoniam si quis te audit, vivet in aeternum. Quod a Deo (Joan. VII, 29) : *Ego scio ipsum, quod ab ipso sum*. Quod substantia patris Christus (Joan. XIV, 10, 11) : *Ego in patre, et pater in me*. Illoc non per dignitatem solum, sed per substantiam. Si enim per dignitatem solum, quomodo ipse dicit (Ibid. 28) : *Pater meus major me est*: et pater mittat, mittatur filius? Rursus autem datur filio a patre dignitas: Secundum hoc igitur pater in filio. Numquid et filius dat dignitatem patri, non habenti substantiam? Igitur et pater in filio, et filius in patre.

VIII. Sed ista. Et iterum quod ipse Christus, qui filius patris, et ipse est Spiritus sanctus (Joan. VII, 37, 38) : *Jesus stabat, et clamabat: Si quis est qui sitit, veniat et bibat. Qui credit in me, quemadmodum dixit scriptura, flumina ex ventre ipsius manant aquæ viventis*. Est illud quidem dictum de illo qui accipit spiritum; qui accipiens spiritum efficitur venter, effundens flumina aquæ viventis. Dat autem hunc spiritum Christus; dat et aquam viventem, ut ipse dicit, scriptura de spiritu dixit istud. Venter igitur qui accipit spiritum, et ipse spiritus venter, a quo manant flumina aquæ viventis: sicut scriptura dicit (Ibid. 39) : *Hoc autem dixit de spiritu quem futuri erant accipere credentes in ipsum: nondum enim spiritus erat datus, quia Jesus nondum erat glorificans*. Sed rursus iterum flumina spiritus, venter autem ex quo flumina Jesus; Jesus enim est spiritus. Jam ergo Jesus venter de quo flumina spiritus. Sicuti enim a gremio patris, et in gremio filius; sic a ventre filii spiritus; ὁμοούσιον ergo tres; et idcirco in omnibus unus Deus. Quod non sit ex mundo (Joan. VIII, 3) : *Ego sum lumen mundi; propter ipsum enim vivit mundus, ac vivet quamdiu obedierit ei*. Quod omnes tres spiritus, jam dixit (Joan. IV, 24) : *Deus spiritus est*. Et dicentibus quibusdam (Joan. VIII, 19) : *Ubi est pater tuus? dixit: Neque me nostis, neque patrem meum: Si me sciretis, scire possetis et patrem meum*. Spiritus autem sanctus Spiritus manifeste; ista autem omnia et pater, et ex patre: ὁμοούσιον ergo. Non enim spiritus ut alii: illi enim a Deo, non ex Deo: ὁμοούσιον igitur ista tris. Quod filius verus (Joan. XVI, 27, 28) : *Ego enim ex Deo exiivi, ut ex gremio patris, et advenio in mundum*. Quod antequam in carne esset, erat Christus (Joan. VIII, 56, 58) : *Abraham, pater vester, letabatur ut videret diem meum: et vidit et gavius est*. Et rursus: *Ante Abraham ego sum*. Quod non homo (Joan. IX, 5) : *Cum sum in mundo, lumen sum mundi*. Quis autem dedit caeco vi-

sum? homo? impossibile: et ego, quod filius Dei (Joan., ix, 35-37): *Tu credis in filium Dei? Respondit illi: Quis est, Domine, ut credam in eum? Dixit ipsi Jesus: Et vidisti eum, et qui loquitur tecum, ipse est. Quod ex eadem substantia et potentia (Joan. x, 30): Ego et pater unum sumus. Et rursus (Joan. xiv, 10, 11): Pater in me, et ego in ipso.*

IX. Unde dictum in Paulo (Philipp. ii, 6): *Qui in forma Dei existens, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo.* Ista igitur significant et unam esse substantiam, et unam potentiam. Quomodo enim, *Ego et pater unum sumus?* et quomodo, *Pater in me, et ego in patre*, si non a patre substantiam habuisset et potentiam, genitus de toto totus? et quomodo, *Non rapinam arbitratus est, æqualem esse patri?* Non enim dixit: *Non arbitratus est æqualem esse, sed, Non arbitratus esse rapinam.* Vult ergo inferior esse, non volens rapinam arbitrari æqualem esse. In istis enim arbitrari est, aut non arbitrari rapinam esse æqualem, quæ sunt æqualia. Sed putavimus æqualem, secundum potentiam dictum esse. Primum non est illud Arii dogma, quod major est pater dignitate, potentia, claritate, divinitate, actione: æqualia enim dixit: et si secundum istud æqualia, impossibile secundum istud æqualia esse, si non et substantia eadem, Dei enim eadem ipsa est et potentia, et substantia, et divinitas, et actio: Omnia enim unum, et unum simplex. Huc accedit, si ab alia substantia erat filius, et si maxime ex nihilo; quæ illa substantia recipere valens istas divinitates et potentias? æqualitas æquali connectitur, et simile simili. *Æqualis igitur filius et pater, et propterea et filius in patre, et pater in filio, et ambo unum.*

X. Sed ista nunc. At vero illa Joannis videamus. Ipse Salvator dicit (Joan. xi, 25): *Ego sum resurrectio, quoniam ipse vita:* Quis autem iste? Martha dicit (Ibid. 27): *Quoniam tu es Christus filius Dei, qui in mundum venisti.* Quod non sic filius, quemadmodum nos: Nos enim adoptione filii, ille natura. Etiam quadam adoptione filius et Christus, sed secundum carnem (Ps. ii, 7): *Ego hodie genui te.* Si enim istud, solum hominem filium habet: sed (Joan. viii, 58) *Ante Abraham ego sum, dicens quod natura filius erat primum, declaravit.* Non igitur Photinianum dogma verum. Deinde nos non gentes solum, sed et qui dispersi sunt filii. Dei igitur filius Christus; filii et nos: sed nos per adoptionem, nos per Jesum Christum, nos ut filii dispersi: num et Christus sic filius? Natura igitur Jesus filius, nos adoptione filii. Quod natura filius, et ipse dicit sæpe (Joan. xi, 41): *Pater gratias tibi ago quod me audisti.* Et (Joan. xii, 27): *Pater, salva me ex ista hora.* Et rursus (Joan. xvi, 28): *Ego ex ore patris processi.* Ista non, ut nos di-

climus, secundum patrem Deum dicta sunt: Non enim mendax Deus, nec impius, filium se dicens, et patrem Deum qui omnino non esset: sed propter corpus passionem induxit, ut Implerentur omnia in mysterio. Quod et antequam in corpore, fuit Christus (Joan. xii, 28): *Et glorificavi, et rursum glorifico:* in mysterio enim in carne humiliavit semetipsum. Ergo ante istud et post istud glorificatus est Jesus. Quod propter mysterium et timens inducitur, et postulans aliqua (Ibid. 30): *Non propter me venit hæc vox, sed propter vos.* Eadem similiter ista facio, non propter me, sed propter vos.

XI. Quod filius hominis ipse Christus, lumen in mundo filius Dei est (Ibid. 34, 35): *Nos audivimus a lege, quoniam Christus manet in æternum: et quomodo dicitis tu, quod filium hominis oportet altificari? Quis est filius hominis. Dixit ipsis Jesus: Adhuc paululum tempus lumen in vobis est.* Et deinde (Ibid. 36): *Quamdiu lumen habetis, credetis in lumen, ut filii luminis efficiamini. Quod ὁμοούσιος Deo (Joan., xiv, 6, 7): Ego sum via, et veritas et vita. Nullus venit ad patrem, si non per me. Si cognovistis me, et patrem meum cognoscetis: et amodo cognoscitis ipsum, et vidistis ipsum.* Et rursus ad Philippum (Ibid. 9, 10): *Qui vidit me, vidit et patrem. Non credis quod ego in patre, et pater in me est?* Et rursus ista et talia, in quibus manifestum est, quod et pater est juxta quod est, et filius est juxta quod est, et ideo duo sunt. Sed quoniam et pater in filio, et filius in patre, ὁμοούσιοι. Non oportet igitur dicere duæ personæ, una substantia; sed duo pater et filius, ex una substantia; dante patre a sua substantia filio substantiam in hoc in quo genuit filium et ex ὁμοούσιοι ambo. Quod ipse facit, et faciet omnia, quoniam ego a patre (Ibid. 13): *Et quod resurgitis in nomine meo, hoc faciam, ut glorificetur pater in me.* Quod paracletus et Christus (Ibid. 15, 16): *Si me dilexeritis, et mandata mea custodieritis: et ego rogabo patrem, et alium paracletum dabit vobis, ut vobiscum sit in æternum. Qui autem est alius paracletus (Ibid. 17): Spiritus veritatis, quem mundus videre non potest: quod eum non videt. Alium autem paracletum, id est, Christum viderunt; quod in carne, non crediderunt in ipsum. Quod potentia Christi sit paracletus (Ibid.): Vos autem cognoscitis ipsum, quoniam apud vos manet. Ergo dedit ipsum ipsi Christus, dixit enim: Manet in vobis, et in vobis est.*

XII. Ex his quid apparet? Si Deus spiritus, et Jesus spiritus, et sanctus Spiritus, spiritus, ex una substantia tria; ὁμοούσια ergo tria. Quod a Christo Spiritus sanctus, sicut Christus a Deo, et ideo unum tria (Ibid. 18): *Non vos relinquam orphanos, veniam ad vos.* Et rursus dicit (Joan. xiv, 20): *Illud die*

VARIORUM NOTÆ.

Et ego. Forte, sed ego.
Ante Abraham. Ita corrigendos duximus editos codices, præ se ferentes ante Adam.
Credetis. Forte, credatis.
Quod ipse facit, et faciet omnia. Legendum vi-

detur, *Quod ipse facit: respicit enim ad illud (Joan. xiv, 12): Opera quæ ego facio, et ipse faciet.... quia ego ad Patrem vado.* Sic statim: *Et quod RESURGITIS in nomine meo, legendum plane PETIERITIS: hic enim locum recitat, Joan. xiv, 15.*

cognoscetis, quoniam ego in patre meo, et vos in me, **A** et ego in vobis : Secundum spiritum ista : Quod a filio paracletus (*Ibid.* 26) : *Paracletus autem sanctus Spiritus, quem pater mittet in nomine meo, ille vos docebit omnia quæ ego dixero.* Manifestum ex his, quod in Christo Deus, et in sancto Spiritu Christus, primum paracletus Christus, paracletus sanctus Spiritus. Deinde misit Christus Deus : quæ locutus est Christus, ipsa loquitur sanctus Spiritus. Sed Christus locutus est in parabolis, et fecit signa : ergo in occulto omnia, quod ipse in carne erat ; sicut ipse intus, sic et verum intus in parabolis et signis. Spiritus autem sanctus docet omnia : et enim Spiritus sanctus loquitur spiritui hominum ; ipsum quod est loquitur, et quod est loquitur in nulla figura : Et ideo ipse docebit vos. Et quæ loquitur ? *Quæcumque dixero, B* dixit Christus. *Dixero, de futuro est.* De quo futuro ? Non eo quod nunc, sed eo quod est post ascendere ad patrem. Et si iste paracletus veniens a Deo in nomine Christi, illa docet quæ dicit Jesus : ipse ergo Jesus, an ipse alter Jesus ? an ipso altero paracleto, hoc est, Spiritu sancto inest Jesus, sicut in ipso Deus ? Ista hac serie tribus existentibus, et unum sunt tria, et ὁμοούσιον : quippe dicens Christo (*Joan.* xiv, 23) : *Ego et venio ad vos* : a Deo alius dabitur vobis paracletus, qui quæcumque habet, a me habet, et quæcumque habet pater, tradidit mihi omnia. Et enim omne mysterium hoc est, pater inoperans operatio, filius operans operatio, id est quod est regenerare : sanctus autem Spiritus operans operatio in quod est regenerare.

XIII. Sed ista quidem et in aliis dicta. Quod λόγος, hoc est, Jesus vel Christus, æqualis est patris, et inferior (*Ibid.*) : *Eo ad patrem, quoniam pater major est me.* Item dicit Paulus (*Philipp.* ii, 6) : *Non rapinam arbitratus est se æqualem esse Deo.* Et id quod dictum est (*Joan.* x, 30) : *Ego et pater unum sumus.* Et quod operatio et pater, et filius : et quod non diceret, me major est pater, nisi fuisset æqualis : accedit etiam, si totus ex toto, et lumen ex lumine, et si omnia quæ habet pater dedit filio : omnia autem sunt et substantia, et potestas, et dignitas, æqualis patri, sed major pater : quod ipse dedit ipsi omnia, et causa est ipsi filio ut sit, ut isto modo sit. Ad hoc autem major, quod actio inactiosa : beatior enim quo sine molestia, et impassibilis, et fons omnium quæ sunt, **D** requiescens, a se perfecta ; et nullius egens : filius autem ut esset, accepit, et in id quod est agere, ab actione procedens, in perfectionem veniens, motu efficitur plenitudo. Sed quoniam in ipso, et in ipsum, et per ipsum gignuntur omnia ; semper plenitudo, et semper receptaculum est, qua ratione et impassibilis et passibilis. Ergo æqualis et inæqualis : Major igitur pater. Quod paracletus a Deo, et a Christo (*Joan.* xv, 26) : *Cum venerit paracletus, quem ego*

mittam vobis a patre, Spiritum veritatis, qui a patre adveniet. Quod duplex potentia τοῦ λόγου ad Deum : una in manifesto, Christus in carne : alia in occulto, Spiritus sanctus. In præsentia ergo cum erat λόγος, hoc est Christus, non poterat venire λόγος in occulto, hoc est, Spiritus sanctus (*Joan.* xvi, 7) : *Etenim si non discedo, paracletus non veniet ad vos.* Duo ergo est isti, ex alio alius, ex filio Spiritus sanctus, sicuti ex Deo filius conrationaliter, et Spiritus sanctus ex patre. Quod omnia tria unum, pater non silens silentium, sed vox in silentio, filius jam vox ; paracletus vox vocis (*Ibid.* 13, 14) : *Cum venerit Spiritus veritatis, præbit vobis in veritate omni* : non autem verum dicit a semet : Christus enim veritas : sed quæcumque audiet, loquetur, et ventura dicit vobis : **B** *Ille me honorabit, quoniam ex meo accipiet, et nuntiabit vobis.* Deinde adjungit (*Ibid.* 15) : *Omnia quæ habet pater, mea sunt.* Dicit ergo : *ex meo accipiet,* quod una motio, hoc est, actio agens Christus est, et Spiritus sanctus : et primum est vivere, et ab ipso quod est vivere, intelligere : vivere quidem Christus, intelligere Spiritus : ergo Spiritus a Christo accipit, ipse Christus a patre, et idcirco et Spiritus a patre.

XIV. Omnia igitur unum, sed a patre. Quod Christus et a patre processit, hoc est, quod Deus ipsum misit, hoc est, a Deo processit, dicit enim (*Ibid.* 27, 28) : *Quoniam ego a Deo processi : processi a patre* : Cognoscendum quod et dixit : *et exivi.* Sed quod a Deo processit, a Deo processit : quod significat, quod Deus ipsum misit. Credite igitur hoc primum, quoniam ego a Deo exivi. Quod autem a Deo, et ut quis ? **C** Ab illo Deo qui pater meus est : *Exivi igitur a patre, et veni in mundum.* Hujus orationis naturalis ordo iste est : Processi a patre, exivi a Deo, veni in mundum. Sed effectus et locutionis ordo ab hominibus : quoniam vos dilexistis me et credidistis, quod a Deo exivi ; hoc enim primum in fidem. Deinde autem processit de patre, exponens a superioribus cujus erat dixit, unde et ipsi dicant (*Ibid.* 30) : *Credimus quod a patre existi.* Quid autem supra dimisit Deum et patrem ? non dicit enim (*Joan.* viii, 16), *non sum solus : quoniam pater mecum est ;* et non est intelligere quod pater passus est : neque enim ipse, sed homo ejus. Quod in resurrectionem carnis venit ? (*Joan.* xvii, 1, 2) *Glorifica filium, ut filius glorificet te sicut ei dedisti potestatem universæ carnis, ut omne quod dedisti ipsi, det ipsi vitam æternam.* Ergo non solum homo Christus, sed Deus in homine. Quod hoc sit vitam habere, credere in Dominum et in filium ejus (*Ibid.* 3) : *Est autem æterna vita, ut cognoscant te unum et verum Deum, et quem præmisisti Jesum Christum.* Quod fuit ante mundum (*Ibid.* 5) : *Et nunc glorifica me, pater, apud te inquam gloria, quam habui antequam mundus esset.* Quod homines a Deo, non tamen ex Deo (*Joan.* xvii, 6, 7) : *Manifestavi tui nomen hominibus*

VARIORUM NOTÆ.

Misit Christus Deus. Edit. BASH. *misit Christum Deum.*

Id est quod est. Sic edit. Paris. et Lugd. ut

Basil. in id quod est. Et statim : *sanctus autem Spiritus operans, operatio in id quod est regenerare.*

quos dedisti mihi. Ex isto manifestum quod non omnes tui erant, et mihi eos dedisti, et verbum tuum custodierunt: Nunc cognoverunt, quoniam omnia quae mihi dedisti, a te sunt. Et quid mirabile, si homines a Deo, si et caro, quod ipse eam formavit? Quid igitur? numquid sic et Christus? Absit. Totus hic locus hoc struit, quod homines a Deo sunt, sed non omnes. Rursus et istud, quod Christus erat ante constitutionem mundi, quod omnia tradidit pater filio, si et nomen dedit, dicit enim (*Ibid.* 12): *Custodivi eos in nomine tuo, quos mihi dedisti.*

XV. Habemus ergo quod Christus habet nomen patris, et quod vita est, et habet protestatem dare vivere. Quod ipse vita est, et pater vita, dictum est (*Joan.* vi, 58): *Misit me pater vivens.* Et hæc est substantia Dei et Christi, ὁμοούσια ergo. Deinde dictum est, lumen Christus, et Deus verum lumen: ista enim ad intelligentiam: num aliud est Spiritus sanctus? Nihil. Quod deinde lumen, non substantia: sic ergo ὁμοούσια. Et omnia quæ habet Deus, habet filius, ὁμοούσια ergo. Sed de isto posterius. Quod natus est (*Joan.* xviii, 11): *In istud natus sum, et in istud veni in mundum, ut regnem.* Quod a Christo Spiritus sanctus (*Joan.* xx, 21): *Inspiravit Christus et dixit: Accipite Spiritum sanctum.* Ista omnia secundum Evangelium Joannis. Videamus etiam et secundum Mattheum pauca; similia enim prætereo. Quod et satanas latetur Christum Dei esse filium, dicit enim (*Matth.* iv, 3, 6): *Si tu es Filius Dei.* Et istud ter dicit: Sed in secundo constens de filio Dei tentavit, si ipse esset Christus, dicit enim: *Filius es tu Dei, mitte te deorsum. Scriptum est enim: quod Angelis suis præcipit de te.* Confitetur; qui dicit, *de te,* Dei filium confitetur, et hunc confitetur. Deinde confitentur rursus dæmones (*Luc.* iv, 41). *Exibant etiam dæmonia a multis, exclamantia et dicentia: Tu es filius Dei.* Audi, Ari, audi, Eusebi, et omnes audite, Ariani, et maxime qui dicitis ab eo quo est esse Christum: sed secundum serpentis intellectum: quoniam pater ὄν est, qui fecit Christum: Ideo ex eo quod est esse filium dicentes. Audite ergo, filium dicit Dei satanas, cui promisit regnum mundi, scit omnia quæ in supernis: Inde enim est. Quid enim post tertiam tentationem, quod diabolus abcessit, confessus est filium esse Dei? Quod et dæmones dixerunt filium esse Dei (*Marc.* i, 24): *Quid nobis et tibi, fili Dei, venisti?* Quod non oportet dubitare de Christo (*Matth.* xi, 6): *Beatus est qui non scandalizatur in me.* Quod omnia patris filius habet (*Ibid.* 27): *Omnia mihi tradita sunt a patre, nullus cognoscit filium nisi pater, nec patrem nisi filius cognoscit, et cui vult filius revelare.* Quæ causa, solum filium scire patrem, aut patrem ut cognoscat filium? nisi quod nullus habet substantiam ejus. Omnia enim quæ in claritudine, et in divinitate, in potentia, in ipsa actione et cognoscent patrem, et colunt. Sed quoniam cognoscere, hoc est, scire ipsius Dei, ipsum quod est ei esse, hoc est, substantiam ejus: idcirco nullus cognoscit Deum, nisi substantiam eandem habens filius, et habens ab ipso. Alio

A enim modo nullus potuit videre, sicuti dictum est (*Joan.* i, 18): *Unigenitus, qui est in gremio patris, ille enarravit.* Quod est esse Deum? in gremio enim, et in *μάρτυρα* substantiæ, ὁμοούσιον, uterque, et substantia et divinitate consistens, uterque in utroque, et cognoscit uterque utrumque.

XVI. Quid igitur, et tu Valentinie, dicis? Processit primus αἰών, et volens videre patrem non potuit. In gremio patris esse filium, et semper esse Joannes dicit. Non solum ergo patrem videt, sed etiam in patre semper est. Quod est magnum peccatum: d- versum sanctum Spiritum dicere (*Matth.* xii, 31, 32): *Omnis blasphemia et peccatum remittetur hominibus. Et si quis dixerit sermonem adversum filium hominis, remittetur ei: Qui autem dixerit adversum sanctum Spiritum, non remittetur ei neque in isto sæculo, neque in futuro.* Primum respiciendum, quod Spiritus sanctus Dei est. Dixit enim (*Ibid.*, 28): *In spiritu Dei ego ejicio dæmonia.* Deinde de blasphemia et peccato quod peccarunt Judæi, sicuti dixit, quale esso in sanctum Spiritum. Primum, quod blasphemia et peccatum in Spiritum sanctum non remittetur alicui. Peccatum est, blasphemiter cum voluntate dicere. Sed istud non sufficit. Dixit secundum: etiamsi in- vitus aliquis dicit qualemcumque sermonem, quod non est peccatum, non relinquetur illi in omni sæculo. Si igitur sanctus Spiritus; Dei Spiritus est, et sanctus Spiritus a Dei filio omnia habet; una substantia tribus a substantia patris, ὁμοούσια: ergo tria, hoc est, simul οὐσία. Si enim patris substantia Spiritus; et filius, Spiritus, sanctus autem Spiritus, patris est Spiritus? In quo ordine ponitur sanctus Spiritus? et præcedit enim, si patris est Spiritus; et sequitur, si a filio habet quod est. Et rursus filius, secundum quod Spiritus, unus est et pater, et est in filio pater, et omnes in alternis existentes: ergo ὁμοούσιοι sunt, unam et eandem substantiam habentes, et semper simul ὁμοούσιοι divina affectione secundum actionem subsistentiam propriam habentes.

XVII. Sed ista rursus sufficiunt nobis quæ dicta sunt in Evangeliiis. Quod Christus Dei filius ipse Sal- vator dicit (*Matth.* xxii, 43, 46): *Quomodo dicunt Christum filium David esse, et ipse David dicit in libro Psalmorum: Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis? David ergo Dominum vocat, et quomodo filius ejus?* In isto Christum et antequam esset in carne mea, et spiritum Dei esse, et Deum esse ipse hæc demonstrat. Videamus igitur et Apostolum, di- cit enim de Christo ad Romanos: Quoniam Deus est Christus (*Rom.* ii, 5) *in diem iræ et revelationis justi judicii Dei.* Sine dubio hoc de Christo: ipse enim ju- dicabit: quoniam apud Deum τὸ μὴ ὄν nihil est. Exemplum de Genesi inducit Paulus (*Rom.* iv, 17): *Quia patrem posuit multarum gentium posuit te ante eum cui credidisti Deo, qui vivificat mortuos, et vocat ea quæ non sunt tanquam sint.* Quoniam Spiritus Dei Spiritus Christi, et idem Spiritus sanctus (*Rom.* viii, 9): *Vos vero non estis in carne, sed in spiritu: si tamen spiri-*

ius Dei habitat in vobis : si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est ipsius. Totius mysterii virtus in baptismo est, ejus potentia in accipiendo spiritu. Hoc si ita est, dictum est: *vos in spiritu estis : quem sanctus Spiritus dedit vobis.* Qui iste est Spiritus, adjunxit: *Si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Quis est iste? Si quis autem spiritum Christi non habet.* Idem ergo Dei spiritus et Christi spiritus. In quo et illud perspiciendum, quod idem est spiritus Christi, quod ipse Christus. Sequitur enim (Rom. viii, 10): *Si autem Christus in vobis.* Unde et spiritus Dei, Deus. Una igitur substantia, quia idem spiritus: sed in tribus, ὁμοούσιον igitur. Unde non similis substantia, quia idem spiritus: nec tamen idcirco passiones eadem et in patre, quia unus spiritus: in duobus enim tantum velut passiones, quia jam progressi spiritus sunt.

XVIII. Sed ista plenius postea (Rom. xi, 36): *Quoniam ex ipso; et per ipsum, et in ipso omnia. Ex ipso: dicitur, ut de patre: Per ipsum: ut de Christo: In ipso, ut de Spiritu sancto.* Alibi autem sic dicit: *In ipso, per ipsum, ad ipsum.* Quod Deus Christus (Rom. ix, 5): *Ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnes Deus benedictus per omnia secula seculorum.* Ad Corinth. prima (I Cor. ii, 8): *Si enim cognovissent, nunquam Dominum majestatis crucifixissent.* Quod Christus, sicuti Deus; incomprehensibilis, aut vix comprehensibilis est, sed et quemadmodum dictum est (Ibid., 9): *Quæ oculus non vidit, quæ auris non audivit, et in cor hominis non ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se.* Deinde dicit, quod intelligit ista (Ibid. 11): *Sicut spiritus hominis ea quæ in homine, sic et ea quæ Dei, spiritus Dei.* Si de Christo ista dicit, his apparet, quod non est facile scire generationem filii. Nam neque νοῦς percipit Dei illum, nec modum generationis scire potest. Si autem de præsentia ejus, et istud supra oculum, supra auditum, supra νοῦν est. Si autem, ut quidam intelligunt, dicit ista de his quæ præparavit Deus diligentibus ipsum: multo magis mirabilis est generatio, et vix comprehensibilis. Si ista sic sine intellectu sunt, quid ex his queas dicere, ab his quæ non sunt, esse Christum aut, aut similis substantia est Christus? Comprehensibilia et definita. At vero esse ὁμοούσιον non solum incomprehensibile, et habet contradictiones multas. Si enim ὁμοούσιος et ipse ingenitus: si ὁμοούσιος quomodo alter, quomodo alius pater, alius filius? Si ὁμοούσιος, quomodo alius passus est, alius non? Ex isto enim Patrispassiani. Sed quoniam Dei voluntate inquirunt omnia, et ea quæ Dei, Spiritus qui in nobis inhabitat, inveniatur modus divinæ generationis, juxta quem et ὁμοούσιος manifestabitur, et illa exterminabuntur (I Cor. ii, 12): *Nos enim accepimus non mundi spiritum, sed Dei.* Quod idem spiritus Deus et Christus est, et sanctus Spiritus, et idem unus spiritus (I Cor. xii, 3-6): *Propter quod notum vobis facio, quod nullus in spiritu Dei dicit, anathema Jesu. Et nullus potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto. Divisiones autem gratiarum sunt, idem autem spiritus:*

et divisiones ministeriorum sunt, sed idem Dominus, et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui omnia in omnibus operatur. Si igitur in spiritu nullus dicit Anathema Jesu, ipse est spiritus et Dei, et sancti Spiritus. De quo idem istud dicit: *Et nullus potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Præterea amplius istud dicit quod divisiones gratiarum a spiritu sunt, a Deo quidem gratiæ, divisiones autem a spiritu; in actionem enim alia existentia Spiritus sanctus, in substantia ὁμοούσιον, quoniam Spiritus sanctus sicut et ministerium Domini: ipse etenim dividit ministeria in operatione vitæ operans, et ipse in substantia sua secundum operationem vitæ. In substantia autem ὁμοούσιος. Quod spiritus et operationes a Deo. Operationes autem multæ, sed in omnibus idem Deus. Differt autem Deus, quod ipse facit divisiones operationum, ipse tamen in omnibus omnia operans; ipsum enim esse operationis causa cum sit, operationum divisiones facit, et ipse Deus juxta substantiam spiritus cum sit ὁμοούσιον actioni, omnia ergo tria actione ὁμοούσια et substantia ὁμοούσια. Quod omnia tria spiritus, et quod a patre Spiritus: a patre substantia.

XIX. Quod Christus vita est, et quod spiritus, dictum est (Joann. xvi, 63): *Spiritus autem vivificat.* Et ibi rursus dicit (II Cor. iii, 17): *Dominus autem spiritus est.* Quod Christus de Deo, non ex his quæ non sunt (II Cor. iv, 4): *Ut non splenderet illis illuminatio Evangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei.* Si imago Dei Christus de Deo Christus. Imago enim imaginialis imago. Imaginialis autem Deus; imago ergo Christus. Sed imago imaginialis imago est, et quod imaginale est principale. Imago autem secunda, et aliud secundum substantiam ab eo quod imaginale. Sed non intelligimus ibi imaginem sicuti in sensibilibus. Hic enim nec substantiam intelligimus imaginem: umbra enim quædam est in aere, aut in aqua per quoddam corporale lumen corporalis effluentia per reflexionem figura, ipsa per semet nihil, nec proprii motus, imaginialis solum substantia, neque corpus, neque sensum, neque intelligentiam habens, et ablato aut turbato in quo figuratum est, omnino nihil et nusquam est. Alio igitur modo dicimus Christum imaginem Dei esse, primum esse, et per semet esse; et quæ sit intelligens esse; et viventem dicimus imaginem, et vivificantem, et semen omnium quæ sunt: λόγος enim per quem omnia, et sine isto nihil. Sed ista omnia etiam Deo attributa sunt: ergo ὁμοούσιος Deus et λόγος. Et quare imago Dei λόγος? Quoniam Deus in occulto, in potentia enim; λόγος autem in manifesto: actio enim; quæ actio habens omnia quæ sunt in potentia, vita, et cognoscencia secundum motum producit et manifestat omnia: propter quod omnia quæ sunt in potentia imago est actio, unicuique eorum quæ in potentia sunt speciem perficiens, et existens per semet, a nihilo enim nulla substantia. Omne enim esse inseparabilem speciem habet; magis autem ipsa species, ipsa substantia est: non quod prius sit ab eo quod

est esse species, sed quod definitum facit species illud, quod est esse species. Etenim quod est esse, causa est speciei esse in eo, quod esse est. Et ideo quod est esse, pater est. Quod species, filius. Rursus quod ipsum quod est esse, præstat speciei ipsum quod est esse: esse autem speciei, imago est ejus quod est esse. Quod est juxta causam: Primum quod est esse *ὁμοούσιον*, ergo esse ipsis duobus, et secundum esse imago est primi esse sine tempore: primum et secundum dico juxta causam. Aliud alio ad ipsum quod est esse pater et filius. Quod autem non retrorsum causa, idcirco pater pater, et filius filius. In eo autem quod esse est, ambo simul sunt, et semper ambo, *ὁμοούσιον* juxta quod est esse, secundum autem quod est potentia et actione, potentia pater, actione filius. Natus igitur filius, habens in actione et potentialiter esse, sicuti potentialiter esse habet ipsum actionem esse in semetipso, quod est potentialiter esse. Ipsum autem habet, secundum intellectum accipite, non enim habet, sed ipsum est. Simplicia enim ibi omnia. Sed dixi secundum Evangelium (Joann. xvi, 15): *quæcumque habet pater, eadem habet filius*. Secundum istam rationem et pater in filio est, et filius in patre, et *ὁμοούσιον* ambo, et imago filius patris; ipsum enim esse duorum *ὁμοούσιον*. Quod autem alterum ab altero, imaginale et imago. Et rursus, quod alter ab altero, unum ingenitum, aliud genitum; sine tempore autem ista, quod in principio ista, et ab æterno in æternum. Neque igitur qui hominem dicunt Christum, neque qui ex nihilo, neque qui ex aliquo tempore nec alii hujusmodi in ista perpectione locum habent.

XX. Videamus autem et istud. Dicit Moyses dictum Dei (Gen. 1. 26): *Faciamus hominem secundum imaginem nostram et secundum similitudinem*. Deus dicit ista, *faciamus*: cooperatori dicit, necessario Christo, et secundum imaginem dicit; ergo homo non imago Dei, sed secundum imaginem: solus enim Jesus imago Dei, homo autem secundum imaginem, hoc est, imago imaginis. Sed dicit *secundum imaginem nostram*. Ergo et pater et filius imago una. Si imago patris filius est, et ipsa imago pater, imagine ergo *ὁμοούσιον*. Ipsa enim imago substantia est: unum enim est et simplex et ibi esse et operari: ita autem sunt et substantia et species. Substantia autem cum sit imago, *ὁμοούσιον* pater et filius, patre existente secundum quod est esse, etiam quod est agere: filio autem existente secundum quod est agere, etiam quod est esse, unoquoque habente id quod sit, juxta quod maxime est, antiquius existente quod est esse, ab eo quod est agere. Pater autem quod est esse, et maxime pater ipsum quod est esse, cui inest et actio potentialiter. Et rursus ut juniore existente quod est agere filius, ut juniore ab eo quod est esse, habens filium in eo quod est agere a primo quod est esse. Propter quod unus pater juxta quod est esse, unus filius juxta quod agere, uterque simul existens in utroque, sicut demonstratum est: *ὁμοούσιον* ergo. Dicamus ergo: *Faciamus hominem, et ad imaginem*

A quid est? et quid est *ad nostram*? Deinde hoc quid est; et *juxta similitudinem*: sic enim dictum, differentiam significat et imaginis et similitudinis. Multa cum sit quæstio de quo dixerit: *Faciamus hominem juxta imaginem nostram*, concedendum nunc quid de anima hominis, sive de ambobus, sive enim de sola anima, nihil aliud intelligitur, nisi de anima: ipsa enim sola est juxta imaginem Dei, et juxta similitudinem. Imaginem dicimus esse Dei Christum, ipsum autem *λόγον*. Juxta imaginem ergo Dei animum dicimus, rationalem dicentes. Non enim *λόγος* anima, sed rationalis: et quod totum vita Christus: anima autem vivit, quod vita substantiam habet. Juxta imaginem ergo Dei anima: Christus autem Dei. Quid autem intelligimus hoc, *juxta similitudinem*? Quemadmodum *λόγος* substantia est, sicuti declaratum est: quoniam et *λόγον* esse ipsum est, et ipsum quod esse; *λόγος* autem est agere, et est motum esse, et quoniam simplex est ibi omne istud ipsum esse et agere, hoc est quod est esse, quod est ibi substantia; sic et anima quo anima est, hoc est quod est esse, et substantiam esse; quod autem est a se se movens, imago est substantiæ: magis autem ipsa substantia juxta speciem substantiæ, et ideo in definitione animæ cum dicimus, quid est anima? proprie dicimus et substantialiter, quod a se movetur. Manifestum et ex isto, quod substantialis imago, magis autem substantia est animæ, quod a se movetur. Hoc autem est rationale juxta imaginem *τοῦ λόγου* rationalem esse. Aliud igitur est *juxta imaginem* esse, quod quidem substantia est; aliud autem *juxta similitudinem esse*, quod non est substantia, sed in substantia nomen qualitatis declarativum. Sed sicuti Deum, sic et imaginem, hoc est, Christum substantiam accepimus: perfectionem autem juxta quale significativum intelligimus. Et si simile quale significat necessario, quomodo dicimus animam rationalem esse, et perfecte rationalem juxta similitudinem perfectionis in Deo? perfectam esse dicimus animam, *juxta imaginem*, ergo nunc et in mundo; *juxta similitudinem* autem postea fide in Deum et in Jesum Christum, qualis esset futura si Adam non peccasset. In quo igitur rationalis est, ad rationem *juxta imaginem* est; in quo futura perfecta est, *secundum similitudinem*. Aliud igitur est, imaginem esse, et aliud *juxta imaginem*, et magis aliud *juxta similitudinem*. Quæ igitur blasphemia, *ὁμοούσιον* dici Patrem et Filium: cum imago sit Filius juxta substantiam, non juxta similitudinem? Sed nunc sic.

XXI. Eamus vero ad alia. Quod in Christo creatura, sed non una. Sunt enim creature tres: una quidem cum creata sunt omnia per Christum; secunda creatura nostra in Christo secundum baptismum, sed in Christo, et alia in Christo commutatio sit. Unde (II Cor. v, 17) *si qua in Christo nova creatura*, dictum est: Quod antequam esset Christus in carne (Ibid. 21): *Qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit*. Quod fuit tempus in quo peccatum non noverat? Antequam esset in carne, ad Ephesios.

Quod antequam esset Christus in carne (*Ephes. 1, 3, 4*) : *Benedictus Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in caelestibus, in Christo Jesu, secundum quod praelegit nos ante constitutionem mundi.* Quod fuit Christus antequam esset in carne (*Ephes. 11, 12*) : *Quoniam fueratis illo tempore sine Christo, abalienati a conversatione Israel.* Quod Deus Christus (*Ibid.*) : *Spem non habentes, et sine Deo.* Hoc est, sine Christo. Quod spiritus est qui omnia colligat (*Ephes. 14, 3, 6*) : *Cupientes custodire unitatem spiritus in colligatione pacis. Unum corpus, et unus spiritus. Unus Dominus, una fides, unum baptisma. Unus Deus, et pater omnium, qui in omnibus, et per omnia, et in omnibus.* Ad Galatas quod Christus Deus (*Gal. 1, 1*) : *Paulus Apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum patrem.* Et rursus (*Ibid. 11, 12*) : *Evangelium quod evangelizatum est a me, non est iuxta hominem; non enim ego ab homine accipi ipsum, sed per revelationem Jesu Christi.* Ad Philippenses, quod Christus Spiritus (*Philipp. 1, 19*) : *Et in subministratione Spiritus Jesu Christi.* Quod *ὁμοούσιος*, et simul patri filius (*Philipp. 11, 3, 7*) : *Istud enim sapite in his quod et in Christo, qui in forma Dei existens, non rapinam arbitratus est esse aequalem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominis effectus, et figura inventus sicuti homo.* Primum Photini, et ab isto, et ante istum, qui hominem dicunt Jesum et solum ab homine factum, cognoscant impiam blasphemiam in Christo, qui in forma Dei existens. Quando existens? Antequam veniret in corpus: dixit enim, quod exinaniverit se ipsum et acceperit formam servi: erat igitur et antequam homo fieret. Et qualis erat? *λόγος* Dei, forma Dei. Quid est istud, aequalis existens Deo? quod est ejus ipsius et potentiae substantiae: dixit enim aequalem esse. Etenim aequale et magnitudinis, et quantitatis est declarativum: magnitudo autem substantiae molis magnitudo est, qualitas enim non habet magnitudinem, neque a substantia quod est esse habet. Solum autem quantum substantiae, magnitudine quantum est. Et ideo declarans beatus Paulus Dei substantiam, omnia quanta dicit (*Ephes. 11, 18*) : *Ut Dei cognoscatis altitudinem, longitudinem, latitudinem, profundum.*

XXII. Secundum ista ergo aequalis Deo existit Christus. Non enim dixit similis Deo, quod non significat substantiam, sed in substantia alterum quid, ad similitudinem juxta accidens, sicuti secundum similitudinem homo ad Deum, alia cum sit Dei, alia hominis substantia. Ex hoc nefas est dicere hominem aequalem esse Deo. Si igitur Christus forma est Dei, forma autem substantia est, id ipsum enim forma et imago: est autem forma et imago Dei *λόγος*, et semper *λόγος* ad Deum, *ὁμοούσιος* *λόγος* Deo, ad quem et in principio, et semper est *λόγος*. Esse autem imaginem et substantiam, et simul cum substantia, quod *ὁμοούσιος* dicitur, ex hoc manifestum. Dixit enim Apostolus : *Semetipsum exinanivit, formam*

servi accipiens. Numquid enim formam solum accepit hominis, non et substantiam hominis? Induit enim et carnem, et in carne fuit, et passus est in carne, et hoc est mysterium, et hoc quod salutare sit nobis. Si igitur exinanivit se ipsum, et Christus exinanivit se ipsum et antequam in carne esset, fuit Christus. Et si fuit ante istud, quoniam se ipsum exinanivit, si, ut dicis, o Marcella, aut Photine, assumpsit hominem quasi quartum esset? Oportebat enim *λόγος* qui esset manere, assumere hominem, et modo quodam inspirare spiritum ad actiones. Sed dixit, *exinanivit se ipsum.* Recte: qui habebat induere hominem. Quid igitur est, *exinanivit se*? universalem *λόγος* non esse universalem in eo quod est esse *λόγος*, carnis, et fieret caro. Non igitur assumpsit hominem, sed factus est homo. Est igitur forma substantia, cum substantia, in qua est forma, *ὁμοούσιος* igitur formae substantiae: principali, et potentialiter priori, quod ista praestat formae esse, et in substantiam esse, et semper simul esse: sine enim altero alterum non est. Secundum igitur quod forma a substantia, substantia est forma quae sit substantiae, istud Dei filius est. Quod forma substantia, quod autem semper substantia cum forma, semper pater, semper filius ad patrem, hoc est, *λόγος* ad Deum, hoc autem semper. Sed quoniam ista forma substantia est, quae imago est, et *λόγος* est, quem filium Dei esse dicimus, secundum quod *λόγος* est omnium quae sunt, *λόγος* est. Universalis enim *λόγος* filius Dei est cujus potentia proveniunt, et procedunt in generationem omnia, et consistunt. Ipsius ergo potentia, procedens et simul existens cum patre, facit omnia et generat, et ipsa haec potentia in eo quod est ei praecedere, quae quidem actio dicitur, ipsa patitur si quid patitur, juxta materias et substantias, quibus praestat proprium ad id, quod est illis esse, inversabili et impassibili existente universali *λόγος* qui semper est ad patrem, et *ὁμοούσιος*. Et ideo de filio dicitur, quod est impassibilis et passibilis, sed in progressu passio, maxime autem in extremo progressionis, hoc est, cum fuit in carne: illae enim passiones non dicuntur, generatio a patre, motus primus, et creatorem esse omnium: ista enim substantialia cum sint, magis autem substantiae: *λόγοι* enim existentium juxta potentiam substantiae sunt ipsorum: non igitur passiones.

XXIII. Sed ista. Et rursus, quid igitur dicunt Photiniani? si *ὁμοούσιος* Filius Patri, quomodo Deus ex Maria hominem natum filium habuit? Quid autem et Ariani dicunt? si *ὁμοούσιος* et *λόγος*, et substantia simul est filius cum patre? Nefas enim dicere istud: Erat quando non erat. Et istud nefas: de iis quae non sunt esse. Impii et illi rursus, qui dicunt *ὁμοούσιος* esse filium patri. Substantia enim secundum quod substantia est, non est alia, ut sit similis ad aliam: eadem enim est in duobus, et non est similis, sed ipsa. Sed alia cum sit, non quo substantia est similis dicitur, sed secundum quamdam qualitatem. Impossibile ergo et incongruum *ὁμοούσιος* esse aliqui. Prae-

Dei filius, quod æternæ vitæ fons est, sicuti pater potentia ipsius, et quod per ipsum filium unum fiunt omnia, quoniam per ipsum omnia. Quod Jesus, hoc est λόγος et semen est, et velut elementum omnium quæ sunt, maxime autem jam in ἐπεργίᾳ et manifestatione eorum quæ sunt, quod in eo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. 11, 9), hoc est in operatione substantialiter: in patre enim potentialiter omnia inhabitant. Et idcirco Jesus λόγος imago est patris Dei, hoc ipsum quod est, potentia est, jam hoc quod est actionem esse: omne enim quod in actionem exit, et imago est ejus quod est potentialiter, et ejus quod est potentialiter filius est quod in actione est, ex iis filius et pater ὁμοούσιον. Quod ex Jesu omnia, et ideo ex Deo omnia, omnia dico quæcumque sunt, et non tenens caput Christi, ex quo omne corpus per actus et conjunctiones subministratum et productum, crescit in incrementum Dei (Ibid. 19); unum enim omnia, etiamsi differentia sint, quæ sunt: non enim corpus totius universi velut acervus est, qui acervus tactu inter se solo granorum corpus efficitur, sed maxime quo alternatis in se invicem partibus, ut catena continens corpus est: catena enim Deus, Jesus Spiritus, νόϋς anima angeli et deinde corporalia omnia subministrata. Igitur plenitudo quippe producta est.

XXVI. Si igitur omnia unum, quippe in substantia, multo magis Deus et filius, non solum insubstantiatum, sed consubstantiatum. Insubstantiata enim sunt omnia ὄντα in Jesu, hoc est, ἐν τῷ λόγῳ sicuti dictum est: Omnia in isto sunt condita (Coloss. 1, 16): ὁμοούσια autem ista non sunt. Non enim quasi ὁδία est illud primum esse quod est Deus, neque autem ut substantia imago, quod est filius, sed simul solum istorum, quod est esse divinitatis ad causam, est esse iis quæ sunt: sola igitur ὁμοούσια Deus λόγος, ad Timotheum prima: Etenim confidenter magnum quoddam est pietatis mysterium, quod manifestatum est in carne, justificatum in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est gentibus, creditum in mundo, receptum in gloria (I Tim. 11, 16). Hoc non est de prima generatione sed de secunda: hoc enim est magnum mysterium, quod Deus exinanivit semetipsum cum esset in Dei forma; deinde quod passus est, primum in carne se esse, et humanæ generationis fatum habere, et in crucem tolli. Non autem fierent ista mirabilia, si fuissent illa: aut ex homine solum, aut ex nihilo, aut ex Deo secundum facturam. Quid enim exinanivit, si non erat antequam esset in carne? Et quid erat, quod dixit aqualis Deo? Æqualis autem quomodo, qui ex nihilo factura esset? Idcirco ergo magnum mysterium, quod manifestatum est in carne. Fuit ergo antequam esset in carne, sed manifestatum dixit in carne: intelligibiliter enim erat et intellectualiter; sensibiliter autem et incarnaliter tunc manifestatus est. Potentia enim τοῦ λόγου juxta suam substantiam vitæ est, semper substantia, secundum quod vita, et vivificat, et revivificat, et non permittit esse in morte quæcumque vivificat. In prima igitur motione omnia in vitam adduxit, et ista est

A descensio τοῦ λόγου, quod quoniam a patre exiens, iis qui in cœlis sunt, et Angelis, aut thronis, vel gloriis, et hujusmodi quæ sunt, dedit suam propriam vitam potentia patria: λόγος enim omnium est, per quem facta sunt omnia. Et rursus, quod non esset vivificare, nisi esset materia ad potentiam vivificandi, effecta est materia mortua naturæ, quæ vivifacit suas militias emisit vivificatione divina, et corrumpit hominem, sed λόγος, vita perfecta complevit mysterium, et apparuit in materia, hoc est in carne et in tenebris. Quomodo enim erat possibile apparere quod fuisset, nisi in carne, hoc est, in sensu appareret? Omnia ergo effectus λόγος, et in omnibus, et genuit omnia, salvavit, et regnavit, vita æterna existens in spiritu: Ergo justificatus est, apparuit Angelis, veniens ergo prædicatus est gentibus. Fuit igitur antequam veniret: Creditus est in mundo, sic enim et Isaias faletur prophetans: Laboravit Ægyptus, et mercimonia Æthiopiæ et Sabaiæ: Viri altissimi in te ambulabunt, et tibi erunt servi, et retro te sequentur ligati manicis, et te venerabuntur et te precabuntur, quod in te Deus est, et non est Deus extra te: tu es enim Deus, et non sciebamus, Deus Israel (Isa. XLV, 14). Prædicatus ergo in mundo, receptus in gloria divinitatis et ab initio, et initio, et postea, et semper ab æternis, et in sæcula sæculorum. Amen.

XXVII. Vide autem et istud ad ὁμοούσιον quomodo spiritus dicit Isaiæ: In te Deus, et non est Deus extra te: quod filio dicit Domino nostro, manifestum in te Deus, hoc est, quod dictum est: Pater in me. Aliud autem, et non est Deus extra te: in isto verbo omnes hæreses prædicat. Ad istud quid dicunt omnes Judæi? et qui dicunt hominem esse Jesum? Et qui dicunt ex nihilo? et fuit quando non fuit? erat enim Deus et semper unus Deus. Si enim Jesus λόγος et λόγος semper ad Deum; et λόγος unus Deus; et non est alius, ὁμοούσιον ergo Deus. Et λόγος rursus si Deus est quod est esse, hujus autem Dei, et ejus quod est esse, virtus et sapientia Jesus, hoc est λόγος, unus Deus, et non est alter. Unalitas ergo λόγος et Deus, et ipsum quod est esse, et λόγος esse, idem simul in eo quod est esse subsistens, et idcirco ὁμοούσιον. Quod autem λόγον esse est, hoc est, vitam et νόον esse: ista enim sunt virtus et sapientia Dei, quod est Salvator Jesus, progressio est et generatio, et in substantiam filietas processio, et in actionem effulgentia et refulgentia. Hoc autem non fuit quando non fuit, sed semper fuit: semper ergo pater, semper filius. Et pater tantum pater, et filius tantum filius: ad patrem autem, quoniam id quod est esse, quod est Deus et pater, causa est τῷ λόγῳ ad id quod est ei esse, nec reversum autem: et est proprium ejus, quod primum est esse, quiescere; τοῦ λόγου autem proprium movere et agere, et non localiter moveri, neque in locum translatione, sed motione quæ animæ est meliore et diviniore, quæ propria motione et vitam dat, et intelligentias parit subsistens in se ipsa, et non discissa a propria potentia in operationem.

XXVIII. Sed ista. Et rursus: Sunt enim et alia

in sacra Scriptura, quod Deus Jesus, quod ante A non est necesse. Deus enim et sub-stantia, et sub-stantia: quod filius, et natura filius, et in carne filius, et maxime in carne filius vocatus, quod tunc salvavit omnia ὄντα, et tunc vicit inimicitias divinitatis, et omnem mortem, et quod ipse passus sit secundum motionem: pater autem non secundum cessationem. Si ista sic sunt, hoc deest solum quomodo intelligendum ὁμοούσιον, aut ὁμοούσιον esse filium patri: hoc enim dogma nunc expurgatum est, et quidem olim rumoribus jaectatum, quod non oporteat dici ὁμοούσιον, sed magis ὁμοούσιον: nunc inventum hoc dogma. Audent autem et hoc dicere, quod olim, non dico quando olim: sufficit enim quod mihi non ab æone, neque a præsentia Jesus, sed olim datum sit ante annos centum, concedo, et plures. Ubi latuit? ubi dormiit ante undecim annos? B cum in Nicæa civitate fide confirmata per 300 plures Episcopos, Arionitas excludentes, in qua synodo istorum virorum Ecclesiæ totius orbis lumina fuerunt. Vetus igitur dogma quod fugerat: si non fuit, convictum est, et nunc cœpit: si fuit, aut contentione siluit, aut cognitionis et veritatis sententia fugatum est: forte tunc tu patrone dogmatis non solum in vita, sed episcopus fuisti: tacuisti et tu, et socii et discipuli, et conductores, et toto tempore postea, usquequo imperator Romæ fuit, præsens audisti multa contraria, conviva existens istorum hominum quos nunc anathematizas: iratus vel quod sine te fidem scripserunt. An coactus a magistris legatus venisti in defensionem prodicionis? Sed quid differt, sive triginta, sive septuaginta, sive amplius, et sive C scripsit eadem fides in destructionem aliarum αἰρέσεων effecta est? una cum sit, et ab uno incipiens, et operata usque nunc. Tu autem scribis ista et dicis: quæ Samosatenus Paulus, et Marcellus, et Photinus, et nunc Valens et Ursacius, et alii istius modi in hæresi religiosi inventi destructi sunt. Numquid ὁμοούσιον dicentes? Non. Quomodo autem blasphemantes? Samosatenus sicuti Arius: ex nihilo, et quod fuit quando non fuit, quod factura filius, et omnino omnimodis dissimilis patri. Quid Marcellus et Photinus? Tantum hominem ex homine Jesum, et esse Triadem extra Jesum. Et nunc Valens et Ursacius reliquæ Artii. Propria ergo blasphemia, propter quam ejecti sunt. Tum autem idcirco vicisti eos, quod ὁμοούσιον dicis, non enim dixerunt ὁμοούσιον, et sic victi sunt. D

XXIX. Videamus ergo etiam et hoc quod dicis, et quomodo dicis: sic sapiunt et Afri, et Orientales omnes; quare igitur scribis ad illos, ut ejiciant a sancta Ecclesia ὁμοούσιον? Dicant ergo istud: Non oportuit ad eos scribi: si oportuit scribi, oportuit et persuadere illis, non solum jussione, sed rationibus et sacris scripturis: debeas enim non solum ὁμοούσιον destruere, sed et ὁμοούσιον adstruere. Nunc autem supra infra in ὁμοούσιον perversiorem nihil aliud dicis, quam quod istud dicentes necesse sit confiteri substantiam præexistere, et sic explōsum patrem et filium esse. Primum

non est necesse. Deus enim et sub-stantia, et sub-stantia: causa est, et omnibus quæ sunt præexistit, et universæ existentialitati, et universæ essentiali: ab ipso enim omnia et ea quæ sunt, et nomina. Ex isto igitur Deo substantiæ principium qui est, et ideo qui sit substantia ὁμοούσιος filius in ipso et cum ipso. Quippe forma ejus qui sit et imago et character, sine quibus Deus non intelligitur nec intelligentiam ascendit: non tamen quod non sit, quod est simplex Deus: et non quod ista quasi aliud, quod in se ipso sint, aut ut accidentia, sed istud ipsum Deum esse: et sic esse ὁμοούσιον est quod est esse, et pater quod est esse. Quod autem sic esse filius est, Deus enim quod est esse, sic autem esse λόγος, et hoc significat semper quod dicit: *Ego et pater unum sumus* (Joan. x, 30). Et: *Pater in me, et ego in patre* (Joan. xiv, 10). Et: *si quis me vidit, vidit et patrem, ὁμοούσια enim.* (Ibid., 9). Quid ergo dicit, dicens: præexistit substantia, ὁμοούσιον est? Quid vero si ὁμοούσιον est, non necesse est sic intelligere quod præexistat substantia, a quo duo ista substantia similia facta sint? et secundum tuam rationem, et tu in idipsum incurrens, quod metuis in ὁμοούσιον. An tibi soli licet intelligere ὁμοούσιον, patre dante substantiam filio; nobis autem non est ista excogitatio ὁμοούσιον esse, patre causa existente ad hoc ut sit filius, substantiam Deum esse, et tu fateris ὁμοούσιον: esse enim dicis et patrem et filium. Quis, cui similis? secundum dignitatem, et dignitatem nominum filius patri? sed tamen et pater filio: sic enim sunt omnia ad aliquid, si istud est similitudo, et dicimus ὁμοούσιον, similem esse dicimus filium patri; et quomodo accipiemus Isaïæ dictum: dicit enim: *Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit similis* (Isa. xliiii, 10).

XXX. Quid ergo λόγος? ante Deum, an post Deum, an cum Deo? si ante Deum, non ingenuus Deus nec pater Deus, nec principium principiorum: si autem post Deum οὐκ ὁμοιος, sed similis alius Deus. Sed si istud nefas dicis, non solum potentia, dignitate, deitate, sed et substantia: {quid est esse substantia simile? Ex ipsa ista substantia, secundum quod ista ipsa substantia est, idem est, non simile: simile enim qualitate efficitur, quæ similitudo colore, habitu, affectione, virtute, forma similitudo est. Jesus autem, hoc est, λόγος, imago est Dei non similitudo. Imago Dei dicitur, non enim Deus imago, sed Deus imagine et substantia Deus, non ut duo, una enim substantia, et una imago, unde unus Deus, et unus λόγος, et unus pater, unus filius, et ista unum: unum enim et istud unum, non duo: et ideo simul, et substantia ipsum quod est alterum unum, et ideo istud non alterum unum, sed magis et solum unum. Sed ista. Et rursus, quid dicimus esse substantiam, sicuti sapientes et antiqui definierunt? quod subjectum, quod est aliquid, quod est in alio non esse; et dant differentiam existentie et substantiæ, et existentiam quidem et existentialitatem præexistentem subsistentiam sine

VARIORUM NOTÆ.

Convictum. Forte convictum, aut nunc factum.

accidentibus, puris et solis ipsis quæ sunt in eo, quod est solam esse quod subsistat; substantiam autem subjectum cum his omnibus quæ sunt accidentia, in ipsa separabiliter existentia, in usu autem accipientia et existentiam, et substantiam, ubicumque eodem modo esse aliquid significantes utimur istis nominibus. Sit igitur sic, sive in æternis sive in mundanis: licet enim dici sive existentiam, sive substantiam, sive quod est esse vere substantiam: ibi motio est, et non simpliciter motio, sed prima motio, quæ genus sit et ipsa status, et ideo ipsa substantia. Sed ista est longioris, et alterius quæstionis. Nunc autem fatemur quod sit ibi substantia, quæ habet secundum proprium significatum hoc: aliquid *ὄν* esse; adversus autem eos qui dicunt nomen substantiæ non esse positum in sanctis scripturis. Non quidem substantiæ forte non est, denominata a substantia sunt, unde omnimodum deductum *ἐπιούσιον* quam a substantia (*Math.*, vi, 11): *Da panem nobis ἐπιούσιον, hodiernum?* Quoniam Jesus vita est, et corpus ipsius vita est, corpus autem panis, sicuti dictum est: *Da nobis panem de cælo.* Significat *ἐπιούσιον* ex ipsa, aut in ipsa substantia, hoc est vitæ panem. Sic rursus et Paulus in Epistola ad Titum (*Tit.* ii, 14): *Populum περιούσιον, circa substantiam, hoc est circa vitam consistentem populum, sicuti et in oblatione dicitur: Munda tibi populum circum vitalem æmulatorum bonorum operum circa tuam substantiam venientem.* Videtur mihi idem significari in Jeremia propheta, ubi dicit (*Jer.*, xliii, 18, sec. lxx): *Quia quis stetit in substantia Domini, et vidit verbum ejus? quis præbuit aurem et audivit?* Et post modicum dicit (*Ibid.*, 22): *Et si stetissent in substantia*, sed in substantia substantia scribunt, non insubstantia. Sed si quis intellectum certe intelligit, nihil aliud invenit, nisi istud: Si quis in eo quod Dei est esse steterit, hoc est in substantia, quod in ipsa *ὁμοούσιος* filius, statim *λόγον* ejus videt; debemus enim quod ulterius non est, interius aliquid stare facere, *τὸν νοῦν* insubstantia, substantia Dei, hoc est in substantia, et statim comprehendimus et Deum, et *λόγον*, *ὁμοούσιον* enim, et simul ambo unum.

XXXI. Sed videris. Supponamus dicere substantiam Dei id illud quod est esse, et *τοῦ Ἰησοῦ* quod est esse, esse Deum, et pietas, et confessio: quæ igitur substantia Dei? Si substantia dicitur in mundanis, ut animal, ut homo, necesse est dicere in æternis substantiam esse Deum, sed vides ipsum Deum juxta illud esse, quod dicimus, aut lumen, aut spiritum, aut ipsum esse, aut potentiam ejus quod est esse, aut intelligentiam universalem, aut potentiam universalis intelligentiæ, aut universalis vitæ vel actionis, aut aliorum istiusmodi in quo sit, fontem esse omnium eorum quæ vere sunt, aut quæ sunt. Sed dicunt scripturæ lumen esse Deum, spiritum esse: hæc autem substantiam significant, non enim accidens; cui primo quod est esse accidit, si istud accidens? Sed nulli: impossibile enim ultra esse aliquid supra quod est esse. Ergo substantia, juxta quod est esse

lumen, et spiritus, quod est simplex et incompositum, quæ ibi et idem lumen et spiritus: est autem lumini et spiritui imago, non a necessitate naturæ, sed voluntate magnitudinis patris: ipse enim se ipsum circumterminavit. Et ideo dicitur, tu te ipsum intelligis, sed et filio intelligibilis, filius ergo in patre imago, et forma, et *λόγος*, et voluntas patris, juxta quod voluntas patris, alteri juxta quod voluntas patris filius. Omnis enim voluntas progenies est, juxta quod universalis voluntas, unigenitus, semel enim totius plenitudinis *λόγος* prosiliit e potentia Dei: ista potentia *λόγος* existens genuit *λόγον*, hoc est, in manifestationem et operationem adduxit. Sic igitur voluntate patris, voluntas apparuit ipse *λόγος* filius: est igitur Dei voluntas *λόγος* cum ipso qui semper est, et ad ipsum ipsa voluntas filiatio est: pater ergo, cujus est voluntas, filius autem voluntas est, et voluntas ipse est *λόγος*: *λόγος* ergo filius. Non enim *λόγος* locutio quedam est, sed potentia ad creandum aliquid, confabulans iis quibus futurum est esse secundum *ὄντα* virtutem unicuique propriam substantiam, et ipse *λόγος* forma, quæ cognoscencia est Dei: per *λόγον* enim solum cognoscencia efficitur. Propter quod dictum est *λόγον* esse ad Deum, et est *λόγος* verbum, lumen a lumine, aut spiritus a spiritu, et substantia a substantia, non prima et secunda secundum tempus, sed secundum quod causa est alii, ut sit potentia: semper simul, non enim abscissa est effulgentia luminis, sed semper in lumine est, et ipse lumen existens operatur omnia *λόγος* existens, a se movens, et quæ semper movens, copiam habens: illud patris omnipotentem esse.

XXXII. Quæ igitur hic similitudo, quæ consilio ut efficiatur et generetur, ut dicis, ad generationem filii? A se movens pater, a se se generans filius; sed potentia patris se se generans filius: voluntas enim filius, unde enim si ipsa voluntas non est a se se generans, nec voluntas est: sed quoniam Dei est voluntas, equidem ipsa quæ sit generans, generatur in Deo. Et ideo Deus pater, voluntas filius, unum utrumque, magis autem et unum, et solum unum non conditione, sed simplicitate: progressa quidem voluntate in potentiam actuosam, non abscedente tamen a substantia propria et eadem motione: ista enim tria ibi unum sunt, substantia, motio, voluntas. Substantia pater, juxta id ipsum motio et voluntas: rursus filius motio et voluntas, et juxta id ipsum et substantia, et hoc est *ὁμοούσιον*. Habemus exempli gratia istud quod ego nunc dico: sic enim nunc oportet dicere, quoniam multi in anima corpus esse dicunt, sed nunc secundum dicendi usum anima sit in corpore. Anima in humano corpore est, in eo quod anima est, substantia est, sicuti vel hyle, vel corpus. Istæ enim mundanis duæ substantiæ. Et sicuti hyle formam habet, hoc est speciem, ut est corpus, aut alii aliquid; unum quidem *ὅλον* est in molem concretum. Necesse est enim aliquid quædam quantitatem esse: quantumcumque igitur est

quod est hylicum : Sic enim quantitate definitur **A** hyle, ut subsistat, et substantia fiat, jam aliquid existens. Isto modo et anima, substantia incorporalis quæ sit, definitionem et imaginem habet : vitalem potentiam et intelligentialem, hipotens enim, et gemini luminis : etenim et vivificat vitam dans animalibus, et habet coinquinatum τὸν νοῦν, et ὁμοούσιον, et idcirco ὁμοούσια omnia : simul enim substantia et motus id ipsum cum sit, secundum subjectum anima, juxta quod vivit et vivificat ; et juxta quod intelligit, et intelligentia est una motione, ut una ipsa cum sit, quæ species est ipsius, definitur enim motione, et existit unum ὄν, duplici potentia in uno motu existente : vitæ et intelligentiæ : impassionabiliter quidem ista, in actione duo, in una motione, id est, quod generatur, et Filius unigenitus animæ ipse vita, **B** ipse νοῦς existens, et prima potentia cum eo quod ei esse vita est : quo enim est, hoc est quod est vita : illud enim esse isti ipsi quod substantia est, et vita est, et supra vitam est ; non enim aliud vivificat, neque semetipsum : non enim ab alio quasi aliud accipit, hoc enim ipsius quod est esse, ipsi est moveri, et motionem esse ; et quod est motio, hoc vita est ; et quod vita est, hoc est intelligentia. Ista enim substantialia dico, motiones, vitam, intelligentiam, nullam dicens, sensibilibium motionum nec in locum transitum : duo ergo hæc, vita et intelligentia, ὁμοούσια sunt ei quod est esse, hoc est, animæ. Quæ duo una est motio, quæ quidem prima potentia vitæ est, forma enim eo quod est esse, vita est. Definit enim infinitum esse, quod est prima potentia motionis, **C** secunda autem potentia ipsa motio ; quoniam quod definitur, et intelligentia comprehenditur a vita, innata intelligentia substantiaque sit, juxta quod est intelligentia et subsistens, et per semetipsam deducta a substantia vitæ. Unum hæc duo, et unum juxta motum filius est, unigenitus animæ, nihil passionis patientis juxta quod animæ est : hoc autem est vel mater, vel pater unigeniti filii, motione in duplicem potentiam procedente, quæ sola patitur ; motio enim passio, et motione passio, in motione enim motio et status : statum autem esse in motione passio est, et in motione esse a statu est passio, ergo et motio : motione igitur omnis passio. Hæc autem duplex, secundum vitam et intelligentiam : secundum vitam quidem passio, quod adhuc indiget alterius quod vult vivere, **D** et ideo juxta quod ejus est particeps, et alias patitur passiones usque in mortem. Secundum autem intelligentiam, quoniam et ista indigens est ejus quod intelligibile est, ut intelligentia subsistat ; magis passiones et infirmitates incurrit, et volvitur insensibilibus, et per phantasiam in falsam subsistentiam circumducitur. Istitis igitur existentibus, ista patientibus, manet anima juxta substantiam, custodiens in semine motionis potentiam vitæ et intelligentiæ, qua semper manente vita et intelligentia accenditur, magis autem erigit, si in fontanam vitam, hoc est, in Christum, et fontanam intelligentiam, hoc est, in sanctum Spiritum resurgit resuscitata anima.

XXXIII. Sed ista sicut in similitudine. De Deo enim, et de λόγῳ, hoc est, Filio Jesu Christo, et Spiritu sancto diviniore intelligentia utentes, suscipiamus istorum ὁμοούσιον unitatem. Primum inquirendum, si idem est Deus, et Deo esse, an aliud aliquid ? Si idem, jam et esse est, et agere : si autem aliud Deo esse, aliud Deum esse, præexistentiale est Deo esse, quippe in potentia existens ad id quod est esse, quod vere magis id est quod est esse : potentia enim omnia præexistens et principium, et ante est quam vere ὄν. Sed istud beate, in quiete esse æstimant omnino omnimodis : in motu solum quod causa sit omnibus in qualicumque motione existentibus. Et dicunt istud prænoscentia concipi, quæ ipsa per semet nihil est, sed conceptione quod præexistit suscipitur. Sed scriptura, et omnis intelligentia istum Deum et esse dicit, et ante ipsum nihil esse, qui et id est quod est esse, et id quod operari. Istum Deum constemur et colimus, principium omnium quæ sunt : actione enim sunt, quæ sunt : ante enim actionem nondum sunt ; actuosum enim Deum accipimus, sicut in principio fecit Deus cælum et terram, et fecit Angelos, hominem, et omnia in cælis et in terra. Iste igitur verus Deus et solus Deus, quia et potentia et actione Deus, sed in æterna : ut Christus et potentia et actione, sed jam foris et aperta. Pater igitur Deus prima actio, et prima existentia et substantia, et principale τὸ ὄν, actione a se sua sese qui generet sine principio, semper existens a se, existens infinitus, omnimodis perfectus, omnipotens, immutabilis, semper sic et eodem modo existens, substantialis in semetipso : λόγος existens ad id ut sint omnia, non ut aliud aliquid, aut ut alterum, sed simul simplicitate coexistens, et unitione unum est : hoc enim quod λόγος est, id ipsum est quod est esse, et ipso quod est esse, λόγος est : ipse enim λόγος Deus est, unum ergo et ὁμοούσιον : non enim sine actione Deus, sed operatur Deus, sicuti dictum.

XXXIV. Substantia autem Dei imago est, actio, filiusque est, per quam intelligitur, et quod sit declaratur (Joan., xiv, 9) : Qui me vidit, vidit et Patrem. Et ipsa substantia existens, habens esse, et a se. Quoniam autem causa ipsi est id in quo est, imago ipsa filius est ejus, in quo est ineffabili generatione, et maxime ingenerabili generatione, aut magis semper generante generatione : quod et Alexander dixit. Et dicitur semper pater, semper filius simul existens. Ergo et semper consubstantialis coexistens, unum existens, in patre filius est ; cum autem operatur, procedit : cum procedit, in filio est pater. Quomodo autem istud dicimus ? Deus et λόγος unum est et unitum, et idcirco ὁμοούσιον, sed quod Deus, juxta quod Deus est, ejus quod et esse potentia est, et omnium quæ sunt, ad id quod est esse, causa est λόγος juxta quod est : λόγος paterna est potentia, ad subsistere facere ipsum quod est esse : principale ipsum quod est esse, et principium, et perfectio. Ab eo enim quod est esse universale, et supra universale omne universale esse, et juxta genera, et juxta species esse,

et individua, quod est esse illis habet. Si igitur λόγος habet esse, est enim λόγος id ipsum quod est esse ipsi et λόγος, ergo ex illo quod est supra universale esse, esse est : sed universale quod est esse λόγος est : Deus autem id quod est supra universale esse, filius autem quod est universale esse : pater ergo supra universale quod est esse, ὁμοούσιον ergo in eo quod est esse, ad id quod est esse, et quod supra universale ad universale : hoc autem et progressio est ; ab eo enim quod est supra universale, universale egreditur, et magis certe intelligenti et egreditur, et manet, non enim derelinquitur universale. Ergo et subsistit per semetipsum quod est universale et intus est in eo quod est supra universale : connexum ergo est, et inseparatum est ; et istud luminis refulgentia dicitur, omnia luminis habens, sed non accipiens, neque enata, sed connaturalis, ὁμοούσιος semper existens. Non igitur motu locali, neque immutatione : immutabilis enim pater, et immutabilis filius, et semper pater, semper filius, etiamsi filius credatur in patre imago existens, et ejus quod esse forma, sicut dictum est, sive juxta progressum refulgentia luminis filius est. Iis sic existentibus, et magis unum existentibus, refulgentia enim splendor luminis, et ipsa in se lumen habet a patre et in lumine est et foris : ergo et in patre filius, et quod annexus est splendor luminis, magis ad lumen esse splendor dicitur, non in lumine ; etiamsi a lumine resplendet in lumine est, et hoc significat (Joan. 1, 1) : *In principio erat Verbum, et Verbum erat ad Deum : ὁμοούσιον ergo et filius et pater, et semper ista, et ex aeterno, et in aeternum.*

XXXV. Dicimus et alia. λόγος est ad Deum, in confesso est. Quid est λόγος? per quem omnia, et in quo omnia, et in quem omnia ; istum esse et Jesum in confesso est. Quod λόγος est filius Dei, filius autem Jesus de quo dicit Paulus (Coloss. 1, 13) : *Qui nos eruit de potestate tenebrarum, et transfudit in regnum Filii charitatis suae.* Quis igitur iste filius? ipse, inquit (Ibid. 14), *in quo habemus redemptionem, per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum nostrorum.* Isie quis est? qui natus est ex Maria. Quid deinde? istud solum? numquid maxime quod in eo, qui ex Maria erat? Erat et anto quam ex Maria. Quid autem inducit (Ibid. 15), *qui est imago Dei?* numquid hoc solum, de Maria? non : imago enim Dei ab aeterno imago. Si igitur in filio habemus spem, et ipse per sanguinem suum redemit nos ; ipse autem imago est Dei ; imago ergo filius est Dei. An ego dico istud? Non solus, sed et Paulus ; quomodo enim dicit (Ibid.)? *Primogenitus omnis creaturae.* Quis primogenitus? Filius. Quis filius? Filius qui ex Maria. Quis filius ex Maria? primogenitus totius creaturae. Quis totius creaturae primogenitus? qui imago Dei est. Necessè est enim primogenitum esse ante omnem creaturam imaginem Dei. Quis autem est imago? λόγος. Quis λόγος? qui erat in principio : Sine enim imagine Deus quomodo? Et quis λόγος? (Joan. 1, 2, 3) :

A qui ad Deum erat, et per quem effecta sunt omnia, et sine quo effectum est nihil. Quomodo imago λόγος est? et λόγος filius? et ipse qui de Maria? magis autem qui in eo qui de Maria. Ex iis manifestum, si filius Dei redemit nos per sanguinem suum, qui de Maria filius est, et ipse imago est Dei; Dei est filius: si enim totius creaturae primogenitus, necessario filius, numquid alius? Absit: unigenitus enim Dei est filius. Necessè est ergo eundem ipsum esse filium, et imaginem, et eum qui de Maria. Quomodo enim imago Dei filius, si non primogenitus totius creaturae? Et quomodo imago Dei, qui Filius de Maria post omnia facta natus est? Manifestum ergo, quod ipse primogenitus. Quid vero quod natum est de Maria? non creatura est: sed si filius Dei, imago Dei ante omnem creaturam natus est, ipse est in eo, qui de Maria natus est. Manifestum igitur quod ipse unigenitus.

XXXVI. Post illud perspicendum, quomodo idem ipse et imago, et filius λόγος est. In confesso est quod imago filius est. Dixit enim Paulus (Coloss. 1, 15) : *filii Dei imago est Dei.* Dico ipsum esse λόγον, de quo dictum est : *In principio erat λόγος.* Dicit enim Paulus quomodo filius primogenitus totius creaturae, quod (Ibid. 16-18) *in ipso creata sint omnia, quae in caelis et quae in terra, quae visibilia et quae invisibilia, sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates. Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso consistunt.* Vides quae dixerit de filio, quod ideo primogenitus, quia omnia creata sunt ex ipso, et per ipsum, et in ipso. Tria ergo dicit ex quibus, quod dictum est, omnia per ipsum, cui datum est semper, quod confessione est τῷ λόγῳ. Si igitur Paulus filio dedit per ipsum ; ipsum autem quod est per ipsum, dedit Joannes τῷ λόγῳ primus Apostolus et Evangelistes : ante omnes consonant dicta. Quid erit dubitandum, ut non sit filius λόγος? Quid vero alia duo quae dedit filio, cujus magis propria? necessario τῷ λόγῳ ; potentia enim ejus, omnium quae sunt subsistentia est. Sed si et istud, *in ipso sunt omnia*, ut dictum est, quod in ipso creata sunt omnia, et ideo in ipso omnia, quoniam efficienter omnia spiritualia, quod et Paulus significat, in consummatione mundi (I Cor. xv, 28) : *Nam cum omnia illi subiecta fuerint, tunc ipse subicietur ei, qui subiecit ei omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.* Quid istud, et quomodo posterius? Nunc quomodo spiritualia. Verum igitur quod de Maria filius est Dei, et ipse imago et ipse λόγος, et ipse ante saecula et omnem creaturam, et quod omnis creatura per ipsum creata est, et in ipso, ex ipso, et consequenter quae dicta sunt.

XXXVII. Quis ergo sine sensu, quis sacrilegus Arius? quis sine Deo non videt quis Jesus? et unde Filius unigenitus? Esse autem et Deum λόγον ὁμοούσιον, hoc est, et patrem et filium, ex istis manifestum: quae dedit filio Paulus, eadem dedit et patri, tria ista cum dignitate paterna in uno, ut appareret et divinitas una, et substantia, et potentia paterna. Ad Colos-

senses istud dixit de filio. Ad Romanos autem de patre eadem (Rom. xi, 34-56): *Quis enim cognovit mentem Domini? aut quis consiliarius fuit ejus? aut quis prius dedit, et reddetur ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso omnia. Vides quemadmodum eadem, et sic eadem dedit, et patri et filio, in ὁμοούσιον: primum tria et tria, deinde eadem et patri, et filio: hoc autem per quem omnia et patri et filio datum est: quoniam filius λόγος, qui est omnium quæ sunt potentia actuosa, in ea quæ sunt, et quod in filio pater est, in ipso et pater actuosa potentia existit: simul enim et filius in patre, et pater in filio: una ergo potentia, hoc est, una substantia existit: ibi enim potentia, substantia: non enim aliud potentia, aliud substantia. Idem ergo ipsum est et patri et filio. Hoc autem ex quo omnia, et ipse filius: hoc igitur patri ut proprium: in quo omnia, quod λόγος et lucus est: factorum enim et operum per semetipsum ipse est receptaculum. Ibi autem existentibus omnibus quæ sunt efficitur plenitudo: etenim et Jesus pater est omnium operum, eorum quæ per semetipsum. Unum ergo pater et filius. Sed quod non extrinsecus ingrediuntur opera: unde enim? nihil enim extra; in se ipso ergo omnia: ipse ergo et receptaculum et habitator. Et quoniam in filio pater, et pater habitator: proprium igitur filio in quo omnia, reliquum ergo hoc, et in ipso, hoc dico esse commune: in consummatione enim unum omnia et ideo Paulus ad Corinthios dicit (I Cor. viii, 6): *Unus Deus pater ex quo omnia, et nos in ipso; et unus est Dominus Jesus, per quem omnia, et nos per ipsum.* Aut quomodo alius in ipso? quoniam et in aliis locis sic positum est de patre, ex quo omnia, per quem omnia, in ipso omnia. De filio autem, in quo omnia, per quem omnia, in quem omnia: æqualia igitur omnia et filio et patri dedit Paulus: recte. Quod ὁμοούσιος pater et filius, et idcirco dictum est: *Tunc ipse subjicietur ei, qui subjicit ipsi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.**

XXXVIII. Vide virtutem dicentis; conducit (forte concludit) enim ὁμοούσιον: filius subjicit patri omnia virtute sua, ut videtur, sed ut est paterna: dicit enim: *Subjicietur ei qui subjicit ipsi omnia.* Cui subjicietur? Deo. Quis subjicietur? filius, cui subjicit omnia Deus. Actio igitur et pater et filius. Substantia igitur ubi? In qua actio ipsa, magisque sit actio, quæ est substantia, ὁμοούσιον ergo. Dicit Paulus et hoc (I Cor. xv, 24), *cum tradiderit regnum Deo et Patri.* Ipse igitur nunc regnat, et secundum propriam actionem Christus subjicit omnia, et inimicitia; et ipsam mortem exterminat: ipse igitur subjicit, sicuti dicit Paulus, *cum evacuaverit omnem potentiam.* Sic dicit quod filius propria virtute facit ista. Adjicit et istud (Ibid. 23): *Oportet enim illum regnare.* Deus quidem rex omnium: sed quoniam ὁμοούσιος et filius, et magis λόγος, hoc est, potentia et sapientia Dei; necesse est regnare primum sapientiam, per quam subjiciuntur omnia; λόγος enim et subsistunt, et subjiciuntur om-

nia: quoniam et dicitur, et dictum est, quod λόγος hoc est filius, subjicit omnia, et idcirco adjecit Paulus (Heb. x, 13): *Quousque ponat inimicos omnes ejus sub pedibus ipsius.* Quis? Cujus? manifeste, quia filius patris. Sed quoniam in filio pater, idcirco pater filio subjicit omnia, et ideo maxime filius inimicos habet, non pater: et quoniam ambo, id est, bona ambiguitas intellectus, et idcirco ὁμοούσιος (I Cor. xv, 26), *postremus inimicus evacuabitur mors:* si enim Jesus vita est et æterna vita, evacuabitur a vita mors: omnia igitur Jesus, id est, filius subjicit patri. Sed quoniam ὁμοούσιος patri et ipsa substantia, et ipsa potentia, secundum quod primum est esse patrem, et quod esse primum est, secundum autem operari, vivere, intelligere, quoniam duobus causa est quod primum; necesse est dicere patrem subjicere filio. Dicit ergo, *cum tradiderit regnum Deo et patri,* necessario filius; et *cum evacuaverit omnem principatum et potentiam,* necessario filius. Dicit rursus (Ibid. 27): *Cum autem omnia subjecta sunt, manifestum quod extra ipsum qui subjicit ipsi omnia:* non parva intelligentia

XXXIX. Sed nunc dimittamus. Quid vult nos intelligere, quod Deus causa qui sit, et præpotens, et præprincipium potentia, ipse fecit omnia, cum filius facit? et si pater in filio, et filius in patre, ipse in filio facit, quæ filius fecit; et (Joan. v, 19) *quæ pater facit, filius facit indifferenter:* igitur aut patri, aut filio dantur omnia, sive operationes, sive requies: In altero enim ad alterutrum, et nihil alterum, quod in uno alterum. Et idcirco unum solum, et nihil alterum, sed subsistentia propria et pater et filius est, ab una ex patre substantia. Filius autem, hoc est, λόγος, activa potentia est, et quæ faciat, et quæ vivificet, et sit intelligentialis: omnia igitur justa et generat, et facit secundum vitam, et regenerat secundum intelligentiam veritatis et Dei, quam dat Jesus omnibus λόγος cum sit, omnium et intellectuum, et universaliter omnium quæ sunt. Si igitur iste generat, et iste regenerat omnia, iste subjicit omnia, non solum homines, sed et ut dicit Paulus, omnem principatum et omnem potentiam; numquid ista ut homo, an ut λόγος? Etenim ipsum subjicere non temporis solum ejus ex quo de Maria filius, sed et ante, et postea. Si enim diluvium factum est, si Sodoma et Gomorrha incensa, si hæc et talia multa facta sunt, si in præsentia prima triumphat inimicos in semetipso, si in secunda præsentia *novissimus inimicus evacuabitur mors;* filius λόγος facit ista, sed potentia paterna. Facit igitur omnia spiritus spiritualia, *tunc et ipse subjicietur Deo, subjicienti ei omnia:* evacuatis enim omnibus, requiescit activâ potentia, et erit in ipso Deus secundum quod est esse, et secundum quod est quiescere: in aliis autem omnibus spiritualiter, secundum suam et potentiam et substantiam. Et hoc est (I Cor. xv, 28), *ut sit in Deus omnia in omnibus:* non enim omnia in unoquoque, sed Deo existente in omnibus, et ideo omnia erit Deus, quod omnia erunt Deo plena.

XL. Dicamus et alia (*Rom. 1, 16*): *Non enim erubescit Evangelium Dei*. Virtutem et potentiam Paulus dicit Christum Jesum, hoc enim Evangelium dicit et de isto (*1 Cor. 1, 24*): *Christus ergo Dei et sapientia et virtus*. Quid deinde sapientia et virtus Dei? non ipse Deus? Non enim ut in corporibus, aut in corporalibus, aliud est oculus, aliud visio. Aut in igne, aliud ignis, aliud lumen ejus: eget enim oculus et ignis alterius alicujus, et oculus alterius luminis, ut sit ex ipso et in ipso; visio ignis et aeris, ut sit ex ipso lumen. Sed sicuti visionis potentia in se habet visionem tunc foris existentem, cum operator potentia visionis, et generatur a potentia visionis visio, unigenita ea ipsa: nihil enim aliud ab ea gignitur, et ad potentiam visionis visio est, non intus solum, sed et intus in potentia, in actione magis foris, et ideo ad potentiam, quippe visio cum sit, *ἡμοούσιον* ergo visionis potentiae visio, et unum totum. Et potentia quidem quiescit, visio autem in motu est: et per visionem omnia visibilia fiunt, et passiones circa visionem sunt, visionis potentia impassibili existente, et sine passione visionem generante. Sic igitur et virtus et sapientia Dei ipse Deus, est totum, quod simplex, et quod unum, et unius et ejusdem substantiae, et simul ex aeterno, et semper, et a patre, qui sui generator est existens. Sapientia igitur et virtus operationis, hanc enim virtutem nunc significat: conjunxit enim sapientiam et virtutem. Ergo horum potentia est Deus, et ideo pater, quod ab ipso ista: gignit enim ista in actionem et impassibiliter, quod *ἡμοούσια* sunt potentia et actio et Deus, et Dei virtus, et sapientia: quae cum activa sunt, juxta ea quae foris sunt curam habentia, ad Deum sunt, semper sapientiam dantia, semper vivificantia, non Deum, sed a Deo factam per semetipsa omnem creaturam: et si qua passio, in actione passio est. Isto modo sive *λόγος* est Jesus, sive lumen, sive refulgentia, sive forma, sive imago, sive virtus et sapientia, sive character, sive vita *ἡμοούσιον* apparebit *λόγος* et Deus Pater, et Filius, Spiritus et Christus.

XLI. Adhuc inducamus eadem ipsa. Vitam dicentes Christum, quomodo *ἡμοούσιος* est Deo? Dicit Joannes (*Joan. 1, 3, 4*): *Quod factum est, in ipso vita erat*. Et iterum (*Joan. v, 26*): *Sicuti enim pater habet vitam in semetipso, sic et filio dedit vitam habere in semetipso*. Quid tam simul? Quid tam idem? Habet pater in se vitam: habet et filius in semet vitam. Quid est habere vitam in seipso? Ipsum sibi vitam esse, non ab alio accipere vitam, sed a seipso et aliis dare. Dicit aliquis similis substantiae esse, non tamen *ἡμοούσιον* esse. Illud jam dictum, quoniam, simile substantia non dicitur: neque enim est juxta quod substantia est, magis autem si ejusdem substantiae est, idem substantia dicitur, non simile, simile enim juxta qualitates, ut ignis substantia est, et aer secundum substantiam idem, *ὄλη* enim ambo: qualitatibus autem simile, aut dissimile, notione virtutum, et aliis simile. Dic et terra, et aqua gravitate et densitate, aut

aliis talibus, in quibus et istud accidit, quaecumque sint similia, eadem esse dissimilia, alia et alia qualitate. Simile enim non idem, neque idem unum, sed idem geminum: unum et ista non substantia, sed numero unum. Nos nunc de substantia perquirimus, quae in Deo, aut filio, aut ipsa est, aut eadem: aut modo quodam et ipsa et eadem. Quomodo ergo ipsa est adventante filio, et tanta faciente et in caelo et in terra, et intrante in carnem? Quomodo Jesus filius, quod significat patrem, quomodo et tres sunt substantiae, Deus, *λόγος*, Spiritus sanctus: non enim oportet dicere, nec fas est dicere, unam esse substantiam, tres esse personas. Si enim ista ipsa substantia et egit omnia, et passa est, Patripassiani ergo et nos: absit. Quid igitur? eadem est, non ipsa: sed si istud, aut praexistente substantia duo, aut ab eadem scissione, aut amissione partis ejusdem ipsa facta est eadem: neque dimissione, neque diminutione filius natus est, sed perfectus pater, et semper perfectus, et semper pater: perfectus filius, et semper perfectus, et ex aeterno et in aeternum filius. Quomodo igitur eadem, in duobus enim quae eadem? sed pater et filius unum, et qui pater, pater: et qui filius, filius. Et non idem pater et filius, nec idem filius pater ejus cujus filius est. Non ergo unum sunt: neque ipsa, neque eadem est substantia. Relinquitur ergo modo quodam esse et ipsam et eandem. Non enim fas est dicere alterius esse substantiae patrem et filium: quoniam quod sit ipsa dicemus, sive Deum et *λόγος* dicemus, sive Deum et Dei virtutem et sapientiam. Sive quod est esse et vitam, sive quod est esse intelligere, aut intelligentiam, sive esse et vitam intelligere, sive patrem et filium, sive lumen et effulgentiam, sive Deum et characterem, sive Deum et formam et imaginem, sive substantiam et speciem, sicut ibi, non ut heic, sive substantiam et motionem, sive potentiam et actionem, sive silentium et effatum ipsum substantiam esse constituendum. Deum enim quod est esse dicentes filium vitam; quomodo separamus vitam ab eo quod est esse, sive in patre, sive in filio? Etenim pater in seipso habet vitam, et filius, excepto quod filius a patre accepit quod habet. Pater ergo et Filius a se orti, a se potentes ad vitam, sic mihi intelligere habere dicere, quomodo Evangelium, et pater enim habet in se vitam. Habere ergo non quasi aliud sed ipsum est, sed in intellectu.

XLII. Ista diximus. Si igitur pater in semetipso habet vitam, vita est, et substantia ejus vita est, et sic filius. Dicit enim (*Joan. xiv, 6*): *Ego sum vita*: pater ergo vita est, et filius vita. Omnis vita juxta quod vita est, motus est, vivificans quibus posse est vivificari. Et idcirco definitio animae et vitae ista est: quod a se movetur esse. Et ut substantia ejus istud dicitur, multo magis ergo ista in Deo et *λόγος*. Quid ergo diximus? vita pater et substantia est, et se movens substantia, et nihil aliud se movens motio nisi vita ipsa, igitur et substantia, et vita. Sed quoniam in motu intelligentia quasi aliud adintelligitur, et non perfecte aliud. Ipsum autem vivere ad aliud

veluti mixtione in utroque alterius, juxta quod vita est, et motus est, unum est. Rursus juxta quod vita est, in ipsum aliud unum, et idcirco eadem substantia. Sed sive ipsa, sive eadem *ἁμοούσιον* necessario et simul est: quoniam duo simul sunt; etenim sine altero nunquam fuit alterum. Unum ergo et unum sunt ista. Hoc igitur quod est esse vitam, et per semet esse motionem, pater est: Hoc autem quod est motum esse, et per semet esse vitam, filius est. Causa enim motionis vita. Pater ergo et magis principalis vita, motionem requiescentem habens in abscondito, et intus se moventem: Filius autem in manifesto motio, et ideo filius, quoniam ab eo quod est intus processit. Magis autem motio existens, quod in manifesto. Isto modo et vita filius a patre vita, qui sic accipit vitam esse a præprincipali principio. Natum universale ab universali, tota ex tota, et idcirco dicit (*Joan. vi, 58*): *Vivens pater misit me, et ego vivo propter ipsum*. Si igitur generans in vita, et filius secundum motionem filium, secundum autem motum vitam esse, vitam filio dante patre in motionem, generationem et simul vitam, ipse autem in semetipso *ἁμοούσιον*; ergo pater et filius et unum est semper, et ex æterno natus est, et alter in altero, et inseparabilis separatio, et in patre filius, et in filio pater, et maxime filius actio, quoniam filius cum actione vita: Pater autem secundum id quod est esse, vita; et secundum quod est vitam esse, actio. Manet igitur pater, et impassibilis manet. Operatur filius, et in manifestationem ducit. Et Deus intus operatur, existente actione juxta potentiam. Et in patre, et in filio juxta actionem actio est.

XLIII. Ista hujusmodi oportet revocare ad illa omnia quæ præposuimus: sive Deus est *λόγος*, sive lumen et effulgentia, sive silentium et effatum, sive alia quibus unum et simul ea *ἁμοούσιον* apparet, et ingenua generatio. Ubi igitur habet locum quod simile est *ἁμοούσιον*, dicere? qua causa dicitur? Semper et mysterium totum hoc est: Unus Deus, et Pater, et Filius et Spiritus sanctus unus Deus. Simile ergo quomodo unus Deus? At *ἁμοούσιον* necessario unus Deus. Si enim velut non simul, necessario duo; si autem simile illud alterum, necessario alterum *ἁμοούσιον*; ergo necessario alterius substantiæ. Isti Ariani, isti Lucianistæ, isti Eusebiani, isti Illyriciani, sed abjicientes aliqua, auferentes aliqua et mutantes, omnes diversæ opinionis hæretici. Huc accedit, si *ἁμοούσιον* pater et filius, quomodo dicit Salvator (*Joan. xiv, 6*): *Ego sum veritas*? Si id quod dictum est verum est, filius cum sit veritas: minor pater, similis qui sit veritati, non veritas. Quanta blasphemia ista? Si autem veritas Deus, veritas filius, sicuti ipsi filius dicit, et vere dicit, *ἁμοούσιον* Deus est filius: non ergo duplex, sed una semper veritas, et valde foris, et deorsum valde, quod est simile veritati, quod forte in mundo existat similitudo veritatis, ubi et error, et corruptio, et omnis passio. Ipsum ergo veritatem esse, substantia est; non enim aliud substantia, aliud veritas: quod enim simplex, hoc veritas, simplex Deus, simplex

A filius, veritas Deus, veritas filius, et Deus et filius una veritas. Veritas enim in semetipsa veritas. Item si similis veritati est filius, id est, quod simile est ducit, quæ ducit? si autem veritas, in veritatem ducit. Sed enim Deum ducit, et Deus veritas, in veritatem ducit ergo. Sed impossibile, cum ipse veritas non sit, in veritatem ducere: veritas ergo et pater, et filius, sicuti et dicitur (*Joan. vi, 37*): *Quem mittit ad me Pater, iste ad me veniet*. Ex istis omnibus non solum concluditur, sed manifesta efficitur confessio, extra mutationem esse motum in Deo. Non enim localis neque cum passione generatio, aut corruptione, aut augmento, vel diminutione, neque aliqua immutatione; est enim movere ibi, et moveri ipsum quod est esse simul et ipsum, et simplex, et intellectum, unum in uno, sicut in potentia, et actione. Semper quidem, *ἁμοούσιον* in eo quod est esse, secundum autem agere ab eo quod est esse, filius, et pater. Sed sicuti dictum est, et in filio pater, et in patre filius.

XLIV. Num timor ex isto nascitur, esse nos ista dicentes quasi Patripasianos? Multum differt serpentinum dogma a veritate. Illi enim Deum solum esse dicunt, quem nos patrem dicimus, ipsum solum existentem et effectorem omnium, et venisse non solum in mundum, sed et in carnem, et alia omnia, quæ nos filium fecisse dicimus. Si enim dicimus patrem, patrem: et filium, filium, unum et dicentes, et ideo *λόγος*, id quod unum, non solum unum dicentes, sed unum et unum. Aliud autem impassibile, unum aliud passum, quomodo ergo Patripasiani sumus? Deus enim nec procedit a semetipso, neque in manifesto actio est, neque velut in motione: quod intus motio veluti non est motio; *λόγος* autem qui sit in motionis potentia, magis motio et actio est, fertur potentia sua in effectorem eorum quæ sunt? quo enim *λόγος*, hoc causa est eorum quæ sunt: quo autem causa, hoc non in se manet semper, qui sit in eo quod est *λόγος*. Et secundum hoc est iste inversibilis et immutabilis, sed in iis quæ sunt juxta genera eorum: quæ sunt alius et alius, ipso quo universalis *λόγος* est, in patre manens idem ipse. Passiones igitur ubi? neque in patre, neque in filio, sed juxta quæ sunt genere suo non recipienda, virtutem totam *τοῦ λόγου*, quodlibet universalis: unoquoque existente, et illo distribuyente suum proprium, ut Angelorum, Potentiarum, Thronorum, Dominationum, Potestatum, animarum, et sensibillum, et ipsius carnis. Passio igitur in istis, et juxta hæc non *τοῦ λόγου*, hoc est, filii. Secundum carnem ergo Salvator passus est, secundum spiritum autem quod erat, sine passione. Unde differt nostrum dogma a Patripasianis. Non enim filium esse passio est, sicuti dictum, nec facere aliquid nec loqui: divina enim potentia sine passione fiunt omnia, et ista magis sua, et substantialis, et divina motio est, non passio. Deinde de isto non fuerunt Patripasiani, sed de cruce: quod Pater crucifixus est dicentes sacrilegi: impassibili passionis implicantes, et non intelligentes, necessario aliquid impassibile esse, si est aliud quod patiat. Nos tamen impassibilem et fi-

lium dicimus, juxta autem quod *Λόγος* caro factus est, passibilem. At vero miseratio, et ira, et gaudium, et tristitia, et alia hujusmodi ibi non sunt passionibus, sed natura, et substantia. Si igitur spiritus benevolentia, ipse per se optimus, quibusdam in vitam, quibusdam in mortem est; non sua natura mutatus, sed patientium materia et voluntate, signaturam immutabilem divinitas pro accipientibus aut ut oportet, aut aliter afflicti dicitur, vel pati: quoniam a nostris sensibus quæ divina sunt æstimamus. In sensibilibus enim juxta quod animal est animal, hoc est, anima utens corpore, vel corpus animatum, juxta sensum pati dicitur: vere autem neque per semet solius animæ sunt passionibus, multo magis spiritus *Λόγος* et Dei. Impassibilis enim divina natura est.

XLV. Discedant ergo Patripassiani, quoniam nos et patrem dicimus et filium, ipsum solum passibilem juxta motum in hyle. Discedant Ariani, quoniam nos naturæ filium dicimus, ante omnem creaturam genitum. Discedant et ἀπὸ τοῦ ἑντος dicentes Christum esse, quod a Deo factus sit, qui Deus ὅν est: nos enim filium dicimus naturam, et a patre ipsum esse, et in patre. Discedant Marcelli et Photini discipuli, ipsum enim Verbum dicimus in carne fuisse, non aliud Verbum esse, et aliud hominem, in quo Christum dicunt esse, sed ipsum *Λόγον* carnem induisse. Illi enim dicunt esse et Deum, et *Λόγον*, et Spiritum. Quartum autem filium, id est hominem, qui ex Maria, quem assumpsit *Λόγος*, et ut minister exiit cui homini dicunt, et sedem paratam esse. Exciderunt ergo et Trinitate. Si autem manet Trinitas sola, ipse homo et *λόγος*; quem *λόγον*, nos supra filium demonstravimus. Non autem hoc significat: et *λόγος*, caro factus est, corruptus *λόγος* in carnem conversus est, sed *λόγος*, per quem effecta sunt omnia, et omnia effectus, et caro factus est, ut in carne cum esset, totum hominem sua passione et morte juxta passiones corporis mercaretur. Si enim non erat ipse homo de Maria, quare exinanivit semetipsum? Et quid est (*Philipp. 11, 7*) *formam servi accipiens*? et quid rursus est (*Joan. 1, 14*), et *Λόγος caro factus est*? Discedant et Basilii, *ἁμοούσιον*. Nos enim *ἁμοούσιον* dicimus, et veritate, et juxta Synodum in Nicæapoli. Sic enim et pater, et filius unum ambo, et semper, et simul ambo, et quoniam *ἁμοούσιον*. Quod autem *ἁμοούσιον* D

A autem ista. Quomodo ergo compulsio? Et hoc Arii: deinde quomodo ista collisio? et quorum et in quo? Numquid voluntatum in Deo concursio? Numquid passionum aut differentiarum, maxime contrariarum motionum? Et si istud passus est pater, qui est sine passione, et non ex sua substantia apparuit ei filius: collisione enim duarum aut voluntatum, aut passionum, nec voluntas facta est, nec passio, multo magis nec substantia a substantia paterna, sed extra quædam substantiam, quæ ex nihilo existeret de *λόγω* ad patrem. Suspiciari ista, impia blasphemiam.

XLVI. Diximus de *ἁμοούσιον*, et sufficienter diximus: hoc enim nobis propositum. Quomodo autem si *ἁμοούσιον*, filius, et semper cum patre est, et procedit, et descendit, et ascendit, et mittitur, et facit quæ voluntatis sunt patris, et quomodo imago cum sit Dei, in dextera sedeat Dei, et quid sit dextera, et quid sedere, et quid est per quem facta sunt omnia, et quomodo omnia, et quid est quod nihil factum est sine ipso, et quomodo et ipse voluntatem habet, et quæ facit, voluntate patris facit, et quomodo perfectus, et a perfectio patre ut imperfectus et corpus accepit, et nunc corpus fert, et si sanctum spirituale, et simile eorum hominum, qui post sancti erunt, et quomodo semperque qui moveatur, et a se genitus potentia quidem patris: ista enim omnia *ἁμοούσιον*, definiunt. Si quis dignus sit intelligere, et in isto libro inveniet Fidem sic esse, et permittente Deo, et Jesu Christo Domino nostro, et Spiritu sancto dicimus, ne quis blasphemiter intelligens mentem dogma dixerit, omnia enim a sancta scriptura et dicuntur, et sunt. Dicemus maxime illud, e quo gignuntur multæ hæreses, quod Evangelia, et Apostolus, et omnis vetus Scriptura de Deo quidem dicit omnia, et de Jesu Christo, hoc est de *λόγω* incarnato, hic enim mysterium salutis nostræ egit, hic nos liberos fecit, redemit: in istum credimus secundum crucem, et juxta resurrectionem a mortuis Salvatorem nostrum, idcirco Paulus dicit: *Non enim judicavi quidquam scire in vobis nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum* (*1 Cor. 11, 2*).

XLVII. Constemur igitur Deum patrem omnipotentem, constemur filium unigenitum Jesum Christum, Deum de Deo lumen verum de vero lumine, formam Dei, qui habet substantiam de Dei substantia, naturam, generationem, filium simul cum patre consubstantiatum quod Græci *ἁμοούσιον* appellant, primogenitum ante constitutionem mundi, et primogenitum ante omnem creaturam, hoc est, et ante substantiam veniendi, et generationis, et revivendi, primogenitum a mortuis *λόγον*, qui sit omnium universalis *λόγος*, *λόγον* autem ad Deum, *λόγον* in postremis temporibus incarnatum, et cruce vincitorem mortem et omne peccatum, Salvatorem nostrum, judicem omnium, semper cum patre substantialem et *ἁμοούσιον*, potentiam activam a patria potentia, et generantem, et facientem omnia, et substantiam

existendi omnium, et generationem, et reviviscen-
 tiam : quoniam vita est æterna, et Dei virtus, et sapientia : ipsum in-
 versibilem, immutabilem (*al. mutabilem*) juxta quod λόγος est, et quod semper λόγος est :
 juxta autem quod est creare omnia, et maxime juxta in
 hyle actionem impassibiliter patientem. Ut fons aquarum
 immutabilis, impassibilis, extra omnem motio-
 nem, cum fluit, et in flumen advenit, juxta alveum et
 genera et qualitates terræ creditur pati, semper servans
 potentiam aquæ suam, et sicuti flumen irrigat ter-
 ram, nullam diminutionem sentiens, ad hoc quod est
 esse æquam ; sic Christus ille est fluvius, de quo
 Propheta dicit : *Qui irrigat, et infundit totam terram*
 (*Gen. ii, 6*) : sed Christus totus omne irrigat, et visi-
 bilia et invisibilia, flumine vitæ omnium eorum quæ
 sunt substantia irrigat. In quo autem vita, est Chri-
 stus : in quo rigat Spiritus sanctus, in quo potentia
 est vitalitatis, Pater et Deus : totum autem unus
 Deus. Constatemur ergo et Spiritum sanctum ex Deo
 Patre omnia habentem, τῷ Λόγῳ, hoc est, Jesu Christo
 tradente illi omnia, quæ Christus habet a Patre. Et
 isto hujusmodi modo simul constatemur esse hæc tria,
 ex isto quod unum, et unum Deum, ὁμοούσια ista,
 et semper simul et patrem, et filium, et Spiritum
 sanctum ineffabili potentia, et ineloquibili genera-
 tione filium Dei, Jesum Christum, Λόγος qui sit, et
 Deum, et imaginem, et formam, et characterem, et
 refulgentiam patris, et virtutem, et sapientiam Dei,
 per quæ appareat et declaratur Deus in potentia om-
 nium, et existens, et manens, et agens omnia se-
 cundum actionem filii, id est, Jesu Christi, quem in-
 carnatum, et crucifixum, et resurgentem a mortuis
 et ascendentem in cælos, et sedentem ad dexteram
 Patris, et judicem futurum venire viventium et mor-
 tuorum, Patrem omnis creaturæ et Salvatorem, et
 voce, et toto corde constatemur semper, ἀμὲν. Gratia
 et pax a Deo patre, et filio ejus Jesu Christo Do-
 mino nostro, sic ista constanti in omnia sæcula sæ-
 culorum.

XLVIII. Spiritus, λόγος, νοῦς, sapientia, substantia,
 utrum idem omnia, an altera a se invicem ? Et si
 idem, communione quadam, an universitate ? Si
 communione quadam, quid primum, quid ex alio,
 et qua communione ? si universitate et ista, et quæ
 differentia, et quæ communio ? si a se invicem altera
 omnimodo, altera in alia ut subjectum, alia ut acci-
 dens : an juxta alium alterum modum ? Si igitur om-
 nimodis altera, et ἑτερόνυμα, et alterius substantiæ.
 Sed nihil omnimodis alterius substantiæ : eorum
 enim quæ sunt ὃν genus, et magis genui in eo quod
 est esse. Sed quoniam esse dupliciter, et ipsum τὸ ὄν
 dupliciter, est enim vere esse, et et solum esse. Si
 igitur τὸ ὄν, vere ὄν et solum ὄν ad omnia ὄντα, et
 solum ὄν ad solum ὄντα, sive συνωνύμως, sive ὁμο-
 νύμως dicuntur, non omnimodis altera sunt : partici-
 patione igitur cujusdam communionis omnia quæ
 sunt, ad altera sunt. Etenim quod τῷ ὄντι est, hoc
 quod non ὄν est, opponitur, quasi contrarium secu-

A dum privationem nulla participatione ad se invicem :
 ergo nec alterum. Si igitur quæ sunt, etiam differen-
 tia sint et altera, quadam tamen communione eadem
 sunt, et secundum istum modum et eadem altera
 sunt ; et istud duobus modis sive altera in identitate,
 sive eadem in alteritate ; sed si eadem in alteritate,
 magis in alteritatem vergunt : si autem altera in
 identitate, maxime identitas apparet. Quid igitur
 istis concinat hinc perspicendum.

XLIX. De Deo et λόγῳ, hoc est, de patre et filio
 Dei permissu sufficienter dictum, quoniam unum quæ
 duo. Dictum et de λόγῳ, hoc est de filio et de Spi-
 ritu sancto, quod in uno. Si igitur quæ duo, unum,
 et in uno duo ; illud unum in quo sunt duo, quoniam
 cum illo est, et ex æterno cum ipso semper : quæ
 simul sunt sibi invicem eadem, duo unum sunt ; ne-
 cesse est igitur ista idem esse. Quomodo istud sit :
 Audi, ut dico. Ante omnia quæ vere sunt, unum fuit
 sive ipsum unum, antequam sit ei esse unum. Illud
 enim unum oportet dicere et intelligere, quod unam
 imaginationem alteritatis habet, unum solum, unum
 simplex ; unum per concessionem, unum ante om-
 nem existentiam, ante omnem existentialitatem,
 et maxime ante omnia inferiora, ante ipsum ὄν, hoc
 enim unum ante ὄν. Ante omnem igitur essentialitatem,
 substantiam, subsistentiam, et adhuc omnia quæ po-
 tentiora unum, sine existentia, sine substantia, sine
 intelligentia. Supra enim hæc, immensum, invisibile,
 indiscernibile univ-
 aliter, et his quæ in ipso, et
 C his quæ post ipsum, etiam quæ ex ipso. Soli autem
 sibi et discernibile, et definitum ipsa sua existentia,
 non actum, ut non quiddam alterum sit ab ipso con-
 sistentia, et cognoscentia sui impartite undique, sine
 figura, sine qualitate, neque inqualitate ; sine quali-
 tate quale, sine colore, sine specie, sine forma, om-
 nibus formis carens. Neque quod sit ipsa forma qua
 formantur omnia, et universalium et partium om-
 nium quæ sunt. Prima causa omnium principiorum,
 principium omnium intelligentiarum, præintelligen-
 tia omnium potentiarum, fortitudo ipsa motione celo-
 brior, ipso statu stabilior. Motione enim ineloquibili
 status est, statim autem ineffabili superrelativa motio
 est. Continuatione omni densior, distantia universa
 altior, definitio universo corpore, et major omni ma-
 gnitudine, omni incorporali purior, omni intelligentia
 et corpore penetrabilior, omnium potentissimus, po-
 tentia potentiarum, omni genere, omni potentia,
 omni specie majus, totum vero quæ sunt omnia ip-
 sum existens omni toto majus, corporali, et incorpo-
 rali, omni parte magis pars inenarrabili potentia,
 pura, existens præ omnibus, quæ vere sunt.

L. Illic est Deus, hic Pater, præintelligentia, præ-
 existens et præexistentia, beatitudinem suam et im-
 mobili motione semetipsum custodiens, et propter
 istud non indigens aliorum, perfectus super perfectos,
 tripotens in unalitate, spiritus perfectus et supra spi-
 ritum. Non enim spirat, sed tantum spiritus est in eo,

quod est ei esse, spiritus spirans in semetipsum, ut sit spiritus; quoniam est spiritus inseparabilis a semetipso, ipse sibi et locus, et habitator in semetipso manens, solus in solo, ubique existens, et nusquam simplicitate, unus qui sit, tres potentias cunctis existentiam omnem, vitam omnem et beatitudinem. Sed ista omnia et unum, et simplex unum, et maxime in potentia ejus quod est esse, hoc est existentiae potentia, vitae et beatitudinis quod enim est et existit potentia, quae sit existentiae, ac potentia est vitae et beatitudinis ipsa per semetipsam, et ideo et λόγος sui ipsius, et vivere, et agens, habens secundum ipsam suimetipsius inexistentem existentiam, indiscernibilis spiritus cunctio, divinitas, substantialitas, beatitudo, intelligentialitas, vitalitas, optimitas, et universaliter omnimodis omnia, pure ingenitum προόν, unalitas cunctionis nulla cunctio. Isto igitur uno existente, unum proinde exillit unum, in substantia unum, in motu unum, et motus enim existentia, quoniam existentia motus. Istud igitur unum existentialiter unum, sed non ut Pater inexistentialiter unum, qui est secundum potentiam existentialiter unum. Habet enim potentiam, et magis habet quod ei futurum est secundum operationem esse, et secundum veritatem non habet, sed est: quoniam potentia, coactio actuosa sit omnia, est sine molestia, et vere omnimodis non egens, quae sit ab hoc ut sit omnia potentia: etenim qua potens nata actio eget, agens ipsa unalitas.

LI. Igitur ista secundum istud quod esse dicimus unum, unum vita est, quae sit motio infinita, effectrix aliorum, vel eorum quae vere sunt, vel eorum quae sunt, existens λόγος, ad id quod est esse quae sunt, omnia a se semet movens semper in motu, in semetipsa habens motum, magis autem ipsa motus est: sic enim Scriptura divina dicit: *Quod dedit ipse pater Deus in ipso esse vitam esse* (Joan. v, 26). Iste filius est λόγος, qui est ad Deum, isto per quem facta sunt omnia, iste filius et filietas tota paternitatis totius semper qui sit et filius, et ex aeterno: filius autem et semet nota motione, potentia enim progrediente, et veluti immobili praexistencia, et non mota juxta quod potentia fuit. Ista motio nusquam requiescit et a semetipsa exurgens, et in omne genus motus festinans: quippe vita quae sit infinita, et ipsa in vivificatione veluti foris apparuit. Necessario igitur vita nata est, vita autem filius, vita motio, a vitali praexistencia vita, existentia in constitutione, et apparentia omnium totorum, quae juxta potentiam pater est, ut ab eorum quae vere sunt intelligentia praexistentia apparet. Ista igitur existentia est totius existentiae vita, et juxta quod vita motus quasi foemineam sortita est potentiam, hoc quod concupivit vivificare. Sed quoniam sicut demonstratum, ista motio una cum sit, et vita est sapientia, tota conversa in sapientiam, et magis in existentiam patriam, magis aut retro motae motionis in patriam potentiam, et ab ipso vivificata vita recurrens in patrem, vir effecta,

A descensio enim vita, ascensio sapientia. Spiritus autem et ista. Spiritus igitur utraque: in uno duo, et sicut existente vita prima existentia, necessitas fuit in virginalem potentiam subintrare, et masculari virginis partu virum generari filium Dei. In prima enim motione, primam dico in apparentiam venientem, veluti defecit a potentia patris, et in cupiditate insita vivificandi, intus quidem existens vita, motione autem foris existens in semetipsam recurrit: rursus in semetipsam conversa venit in suam patriam existentiam, virtute effecta et perfecta (al. per facta in omnipotentem virtutem effectus est perfectus spiritus, nutu in superiora converso, hoc est intro. Sic secundum typum oportuit ordinem esse, et cum est in corpore spiritus, hoc est, filio Christo, et quasi diminutionem pati, et a Virgine nasci, et ipsa veluti diminutione sua patria virtute, hoc est, existentia diviniore et prima resurgere et renovari, et reverti in patrem, hoc est, in existentiam et potentiam patriam.

LII. Quomodo istud est, adhuc audeo dicere, ut nostra incidentia plurima expositione manifesta sit. Ponamus intelligentiam: secundum istum modum Deus potentia est istarum trium potentiarum existentiae, vitae beatitudinis, hoc est, ejus quod est esse, quod vivere, quod intelligere. Quod autem in unoquoque istorum tria, manifestum et quod est esse primum, et secundum quod est esse secundum ipsum vivere et intelligere, sine ulla unitione, sed simpliciter simplicitas et istud manifestum sicuti demonstratum, illud et tale quod est esse, Deum esse manifeste, sicuti demonstratum; potentia potens praestandi quod esse omnibus, non ab eo quod esse ut partem dam et paternam et effectricem potentiae unicuique quod est esse ei proprium consistens: hoc autem per ministrantem λόγον, hoc est per vitam quae omnibus praestat vivere, et tunc subsistit, aliquis accipiens quod est esse secundum quod est vitam accipere. Si igitur esse Dei, non ab eo quod sibi esse omnibus praestat, sed ministrante hoc quod est vitam esse; ipsum autem vitam esse in eo est quod est Dei, esse unum et idem est quiescenti, quod est esse patri, cum eo quod est esse vitae secundum identitatem, motus est ex sua potentia a patria potentia dependens. Et quoniam omnis potentia naturalis est voluntas, voluit vitam movere semetipsam, insita juxta substantiam motione impassibiliter, erecte in id quod est. Naturalis enim voluntas, non passio. Secundum igitur quod est esse Dei, in quo potentia existentiae est, substantialitas patria, secundum potentiam, secundum istud esse ipsum et vita est. Si ergo movit vita semetipsam, motio autem voluntas, patria ergo motio, et patria voluntas, quoniam patria potentia vita. Sed si secundum quod est esse vita, motio est, propria ergo motio vitae est. Sed quoniam motio aliunde ad aliud fertur, veluti ab eo quod est intus foras, quod vita et potentia est, et natura, et

voluntas : et maxime istud existentia ipsius, ideo effulgentia dicitur esse vel progressio, aut elevati spiritalis manifestatio, operatrix in vivificando id quod omne totum est essentiatum. Intus igitur existens vita, juxta quod est motio esse ipsam vitam, proles ejus quod est patrem esse vita est : secundum quod motio est. Sed quoniam motio juxta quod motio est, nullam elationem habens, ab eo quod est intus progressa foras est, sicut sensus ab eo qui *νοῦς* est, potentiam fontanam et universalem accipiens, juxta motionem et intus et foris est : motio enim *νοῦς* est, sic et vita juxta quod motio est, filius est factus manifesta motio a motione patria, quæ in occulto est, quæ secundum primam potentiam existentia est. Rursus vita secundum quod motio est, procedens a patria motione, et intus et foris est : sed enim vita motio est : vita igitur et intus et foris est, vivit igitur Deus, vivit ipsa vita, ergo et Deus et vita unum. Igitur ista duo et in unoquoque, et alterum et idem : in filio igitur pater, et in patre filius.

LIII. Exclamat igitur veritas, quod *ἁποσύστα* ista secundum identitatem cuncta alteritate. Rursus si pater vita, et filius vita, quoniam filius vita cum sit secundum quod motus est, et intus et foris est, vivit Deus, vivit filius, et foris vivunt omnia ubique filio existente. Et quoniam in filio pater, ubique et pater. Rursus item quoniam in filio pater : cum videritis filium, et intellexeritis, videbitis et intelligetis patrem. *Si quis me videt, videt et patrem* : propter hoc enim dictum est. Quoniam filius forma est patris : non autem nunc forma esse foris extra substantiam intelligitur, neque ut in nobis adjacens substantiæ facies ; sed substantia quædam subsistens, in qua apparet et demonstratur quod occultum et velatum est in alio. Deus autem ut velatum quiddam est : nemo enim videt Deum : forma igitur filius, in quo videtur Deus. Si enim existentia Deus, potentia, substantia, motus, et vita in occulto Deus velut sine forma. Ergo si manifesta vita, et manifesta juxta motus potentiam, vita juxta motum in occulto, in apparentia, in existente motione intelligitur, pronuntiatur, videtur. Adhuc sic quod est esse, pater : quod autem vita, filius, cum sit impossibile id quod est esse comprehendere : in occulto enim illud est, vita autem juxta quod vita est, jam et illud est esse : in vita igitur apparet quod est esse, igitur vita ejus quod est esse. Sed enim pater Deus quod est esse, filius autem vita, filius ergo vita patris Dei forma est, in qua speculatur potentia patria. Credendum igitur in filium Dei, ut vita in nobis fiat, quæ est et vera, et æterna vita. Si enim habebimus fidem in Christum Nazarenum, incarnatum de Maria, in filium Dei idem habebimus, qui fuit et effectus est Spiritus incarnatus. Quomodo istud audivi, dico.

LIV. Sed oportet prius videre, quomodo afa cui attribuentur patri, an filio? Dico autem Spiritum, *λόγος, νοῦς*, sanctum Spiritum, sapientiam, substantiam, primum pater et filius idem, filius autem et sanctus Spiritus idem : existentia igitur et vita idem ; ergo

A existentia et beatitudo idem : rursus esse et vita idem, et vita et intelligere idem. Dictum de istis est in libro qui ante istum, et in aliis, quoniam in unum tria, et idcirco eadem tria : *συνώνυμα ἄρα τὰ τρία*, secundum nomen quod obtinet unumquodque istorum potentiam suam. Etenim quod est esse, et vita et intelligentia : sic et aliud ad alia ; eadem igitur et *συνώνυμα*, eadem congenerata, igitur et consubstantialia ista. Sed quasi apparet alteritas quædam in istis, et maxime, idcirco eadem non ipsa ; quædam enim sua potentia in occulto, et manifesta alia et sunt et intelliguntur, existentia autem in eadem potentia simul potentia et consubstantialia sunt, et in istis solis inest unum esse eadem, aliis vero ab istis in identitate altera esse et eadem.

B LV. Nunc autem perspicendum quid significant alia nomina in primis posita. Dico autem spiritus, *λόγος, νοῦς*, sanctus Spiritus, sapientia, substantia. Spiritus substantiæ nomen est vel existentia, quod quidem esse significat, et in eo quod quid est et appellatur et intelligitur. Si voles nosse quid est Deus, Spiritus ejus quod sit esse significat : ergo Deus et Spiritus quod est esse significat. Rursus quid est vita? quod Spiritus. Spiritus ergo et vita quod est esse significat : sic et Spiritus sanctus quod est esse secundum istud ipsum nomen significat, cum differentia duorum primorum uno nomine nominatorum. Quæ differentia substantialis cum sit, quod est significat. Ex iis jam apparet, quoniam substantia unoquoque existente quod est esse significat. In istis tribus igitur Spiritus substantia, *ἁποσύστα* ergo. Quoniam Spiritus non diviso Spiritu : quippe unus cum sit in tribus, sed nature, potentiæ et actionis una cum sit existentia patria, et ipsi quod est esse habenti tria sese generantia substantia sunt omnipotentia : neque igitur præexistit existentia. Pater enim suæ ipsius substantiæ generator, et aliorum secundum verticem fontana est existentia : neque scissa est ipsa existentia : et existentia, et potentia in eo quod est esse, in unoquoque istorum trium juxta majestatem omnem et omnipotentiam, et omnibus modis perfectionem, quæ semet generat, ipsam se substituentem a sese moventem, se semper moventem, consubstantialiam, simul potentem ipsum hoc quod sic est esse, et ipsum quod est esse patre dante.

D Dicit Salvator : *Omnia quæ habet pater mea sunt, et idcirco dixi : ex meo accipiet* (Joan. xvi, 15) ; non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audit, loquetur (Ib., 13). Sanctus igitur Spiritus si loquitur, a filio loquitur ; ipse autem a patre. Vox igitur, et *λόγος*, et Verbum, isti tres, propter quod unum tres. Sed pater quidem in silentio loquitur, filius in manifesto, et in locutione sanctus Spiritus non in manifesto loquitur, sed quæ loquitur spiritualiter loquitur.

LVI. Ista igitur tria vera lumina, magis autem unum lumen, verum unus *λόγος*, una vox, unum Verbum, hoc est, una potentia activa, consonat, antequam faciet esse quiddam. Animæ autem quod alia substantia sit, manifestum : Facta enim a tripotenti Spiritu, ne-

que pure vox, neque verbum, sed sicut ἤχῳ audit ut loquatur, imago magis vocis quam vox. Et hoc est Joannis vox exclamantis in deserto: *Dirigite viam Domini (Mat. III, 3)*: anima enim in deserto, hoc est in mundo exclamat, quoniam sit Dominum Deum et vult mundari, ut Domino fruatur Deo; et ista dicit testimonium de Deo, et præmissa est in mundum ad testimonium testimonii: testimonium enim Dei Jesus Christus, Filius ergo Dei, filius Joannes Domini. Etenim Joannes non erat lumen, sed venit ut testimonium diceret de lumine (Joan. I, 8). Verbum igitur, et vox filius est, ipse vita, ipse λόγος, ipse motus, ipse νοῦς, ipse sapientia, ipse existentia, et substantia prima, ipse actio potentialis, ipse ὄν, primum vero, ὄν ex quo omnia ὄντα, et per quem et in quo: qui est medius in Angelo Trinitatis, patrem declarat præexistentem, et complet sanctum Spiritum in perfectionem: ut enim dicit Paulus beatus: *Evangelium virtus est Dei et sapientia (Rom., I, 16)*: per virtutem Filium significans, quod omnia per ipsum; verbo enim virtutis fiunt omnia, et sancti Spiritus sapientia perfecta fiunt omnia. Si igitur Deus ista, simul ista tria. Quoniam autem unum duo, omnia simul existunt in cognitione simul exi tente vita in patre, in qua est sanctus et Spiritus secundum existentiam, quoniam tria unum erant, et semper sunt. Si igitur æterna vita filius elucescentia est prææternæ vitæ, ipse autem vita cognoscentia perfecta et æterna vita: tunc enim perfecta cum cognoverit et quæ, et cujus sit, quoniam et semetipsa et iussione patris: tunc enim in semet existens, non sit influita, salvans et salvata a semetipsa, necesse est intelligere et dicere: quod potentia Dei in ipsa est, hoc est pater in filio, ipsa autem per semetipsam influita fuit. Et hoc significat: et λόγος caro factus est (Joan. I, 14). Infinito enim motu in inferiora vita descendit, et vivefecit corruptionem, cujus causa universalis λόγος et potentia vitæ caro factus est, ut dixit angelus: *Spiritus sanctus adveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. I, 35)*. Natus est igitur Jesus Christus secundum carnem de Maria, et ex sancto Spiritu, virtute Altissimi.

LVII. Omnia igitur Christus Dominus noster, caro sanctus Spiritus, Altissimi virtus, λόγος. Ipse implevit mysterium, ut omnis vita cum carne ad impleta lumine æterno recurrat ab omni corruptione in cælos. Neque igitur solum caro, neque solum sanctus Spiritus, neque solum Spiritus, nec λόγος solum, sed simul omnia Dominus noster Jesus. Sanctus ergo Spiritus omnis beatitudo in prima ingenita generatione, quæ sola generatio est et dicitur, ipse pater, ipse filius fuit. Spiritu enim moto a semetipso, hoc est vitæ perfectæ in motione existentis, volentis videre semetipsam, hoc est potentiam suam, patrem scilicet, facta est ipsa manifestatio sui, quæ generatio est et dicitur, et juxta hoc foris existens. Omnis enim cognoscentia, secundum quod cognoscentia est. foris est ab illo quod cupit cognoscere. Foris autem dico, sicut in inspectione secundum quod est videre semetipsam: quod est scire vel videre potentiam illam

præexistentem in patriam. In isto igitur sine intellectu temporis tempore, ab eo quod erat esse veluti egrediens in inspiciendum ipsum quod erat quoniam ibi omnis motus substantia est alteritas nata, cito in identitatem revenit. Non enim secundum dorsum effulgentia, sed sicuti lumina, aut vultus se intuentes visione in se invicem, id ipsum unum eodem modo et perfectum substitit. Lumina autem undique ut vultus se aspicientes sunt, et dorsum non habent, et mystice dicitur Deus, secundum dorsum videtur: nulla igitur diminutione totum semper unum mansit, maxime potentificata conditione potentia patria. Sanctus igitur Spiritus motus primus intus, quæ sit excogitatio patria, hoc est sui ipsius cognoscentia: præcognoscentiam enim cognoscentia præcedit. Juxta istum ergo cognoscentiæ modum naturalem foris effectam intelligentiam natus est filius, vita factus: non quod, non fuerit vita, sed quoniam foris vita magis vita, in motu enim vita. Illic est λόγος qui vocatur Jesus Christus, per quem effecta sunt omnia, semen omnium ad id ut sint, quippe vita qua sine, impossibile est esse aliquid in his quæ sunt, et in his quæ non sunt, quæ consecutiones sunt.

LVIII. Quoniam autem diximus unam motionem et eandem, et λόγον et sanctum Spiritum, λόγον in eo quod vita est: sanctum Spiritum quod est esse cognoscentiam, et intelligentiam esse: Quoniam quæ diximus id ipsum esse vitam et cognoscentiam: et quoniam diximus motum in prima motione intelligentiam: Iste enim ordo naturalis et divinus potentia cum sit, necesse fuit intelligentiam ad suum ipsius cognoscentiam moveri. Natus est filius, λόγος qui sit, hoc est vita virtute patria, generante intelligentia, hoc est quod esse omnium quæ sunt, veluti æternum fontem. Non fallatur ergo, si quis subintulerit sanctum Spiritum matrem esse Jesu, et supra et deorsum, supra quidem ut dictum, deorsum autem isto modo: necesse fuit liberationis gratia omne divinum, hoc est seminarium spirituum omnium universaliter existentium, et id quod est esse primum, hoc est universalem λόγον, ab inferiore hyle et corruptione omni incarnari, in mortificationem omnis corruptionis et peccati: tenebræ enim et ignorantia animæ direptæ ab hylis potentis egerunt lumine æterno in auxilium ut λόγος animæ, et λόγος, carnis mysterio mortis detrusa corruptione in reviviscentiam, et animas, et carnes per sanctum Spiritum administratorem ad divinas et vivefacientes intelligentias erigerent cognoscentia, fide, amore. Respondit igitur angelus Mariæ et dixit illi: *Spiritus sanctus adveniet in te, et virtus Altissimi inumbrabit tibi (Luc. I, 35)*. Hæc duo in motu, quæ sunt λόγος et sanctus Spiritus, ad id ut gravida esset Maria, ut ædificaretur caro a carne, Dei templum et domicilium advenrunt: sanctus quidem Spiritus potentia in motu, generationis enim principium motus; virtus autem altissimi ipse λόγος est: *Virtus enim et sapientia Dei λόγος Jesus (I Cor. I, 24)*. Sed de λόγω, hoc est de filio, *obumbrabit tibi*, dixit. Perfectum enim, divinum

et splendide ut est clarum non capit humana natura. Et hoc significat : *Et λόγος caro factus est* (Joan. 1, 14). Magis autem obumbrationem significat, quod dictum est : *Exinanivit semetipsum* (Philipp. 2, 7).

LIX. Habemus ergo secundum ordinem præmissa Dei et Patrem, et Filium *ὁμοούσιον*, et *ὁμοούσια* secundum identitatem in substantia. Una enim substantia Spiritus, is ipsum esse est. Ipsum esse autem et vita et intelligere est. Ista tria, in singulis quibusque, et ideo una divinitas, et unum ; quod omne unus Deus, quia unum Pater, Filius sanctus Spiritus : secundum potentiam et actionem solum apparente alteritate. Quod Deus in potentia, et in occulto motu movet et imperat omnia, ut in silentio ; *λόγος* autem Filius, qui est Spiritus sanctus, et voce confabulatur ad generanda omnia secundum vitam, et secundum intelligentiam substituentia, ad id quod est esse omnibus. Ex iis apparet, *λόγος* ipse et Spiritus sanctus *νοῦς* et sapientia : id ipsum etenim et Paulus dixit divine : *Quis cognovit νοῦν Domini?* (Rom. 21, 34). Et rursus de ipso : *Virtus et sapientia Dei* (1 Cor. 1, 24). Salomon etiam sapientiam de ipso dicit, et multa nomina in Filium revocantur, et ipsum et substantiam dicit Paulus ad Hebræos : *imago substantiæ ejus* (Heb. 1, 3). Et item consubstantialem populum dixit et Jeremias : *quia quis stetit in substantia mea, et vidit Verbum meum* (Jer. xxiii, 18, sec. Lxx). Et rursus : *Si stetissent in substantia mea, et audissent verba mea* (Ibid. 22). Et Evangelium secundum Matthæum : *Panem nostrum consubstantialem da nobis hodie* (Matth. vi, 11). In parabola Lucas : *Dixit junior de filiis patri : Da mihi congruam partem substantiæ* (Luc. xv, 12). Et rursus : *Ibi dissipavit substantiam suam* (Ibid. 43). Quod enim inde descendit, potentias suas non tenuit. Ista animæ sunt, sed dixi istud adversum negantes *οὐσίας* nomen positum esse in sacris Scripturis. Accedit autem, quod animam, hoc est hominem Deus fecit ad imaginem et similitudinem suam.

LX. Quid vero ista significant, audi ut dico : Summus *νοῦς*, et sapientia perfecta, hoc est *λόγος* universalis, idem ipsum enim in æterno motu, circularis motus erat a *σημαίῳ* primo et in summo vertice circularis existens juxta ipsum *σημαῖον*, cyclicæ causa inseparabiliter conversa, ut a Patre, et in Patrem, cum Patre existens incedens, simul existens, et in Patre erat Filius, et in Filio Pater. Prima substantia, et in substantia jam substantia, spiritalis substantia secundum *νοῦν*, generatrix et effectrix substantia, præprincipium universæ intelligibilis, et intellectualis et animæ, et hylicæ universæ substantiæ in hyle. Si igitur prima motio, vita, inquam, et intelligentia : ista enim illud perfectum unum et solum. Non solum circularis motio ista, sed spherica, et magis spherica, et vere omnimodis perfecta spherica. Si enim esse et vivere et intelligere, et si vita ipsum esse est et intelligentia, et summitates, et medium est in unoquoque, sic et intelligentia : num igitur istorum tria sunt in se circulata et participantia invicem

A sibi. Magis autem simul existentia sine aliquo intervallo, spherica est et prima, et perfecta, et ipsa sola spherica : at vero alia juxta similitudinem sphericam magis. Ex ista ratione necessario, et *σημαῖον*, potentia est, et *γραμμα* et *γραμμῶν* operans *σημαῖον* est : et a semetipso exiens, et exiens non semper, in mansione, et in motu simul, semper simul, *κύκλω* semet circulans undique spheram esse Deo ubique existente. Quippe cum sit *σημαῖον* a quo, et in quod omnis motio conversione reducitur, hic est Deus *λόγος* totus, *νοῦς* totus, totus sapientia, omnipotens substantia, substantia quem veremur, quem colimus, solo Spiritu videntes, ipsius nutu et voluntate in ipsum erecti gratia crucis miserante nos Domino nostro Jesu Christo : *ἀμήν*.

B LXI. Erecta motione cyclicæ rectam dico, quod a *σημαῖον* in *σημαῖον*, hoc est a Patre in Patrem in apparentia istius motionis et divinitatis universæ, et τὸν *λόγον*, et Filii existit jussione Dei imago juxta imaginem et similitudinem Dei imago imaginis, hoc est Filii : imago enim Patris Filius, ut demonstratum est : hoc autem est, quoniam Filius vita est, imago igitur vite anima effecta est, anima autem cum suo *νοῦ*, ab eo qui *νοῦς* est, potentia vite intellectualis est, non *νοῦς* est, ad *νοῦν* quidem respiciens quasi *νοῦς* est : visio enim ibi unitio est, vergens autem deorsum, et aversa a *νοῦ*, et se et suum *νοῦν* trahit deorsum. Intelligens tantum effecta, non jam ut intelligibile, sed si sic perseveraverit, eorum que super cælum sunt mater est, lumen, non verum lumen, et quidem cum suo proprio *νοῦ* lumen. Si vero in inferiora respicit, cum sit petulans, potentia vivificandi sit, vivere que faciet in mundo, et ea que in mundo usque ad lapidem lapidum more, ipsa etiam cum *νοῦ* facta. Etenim cum quidem, *λόγος* sit anima, non *λόγος* : cumque in medium spirituum, et intelligibilem, et τῆς *ἄλης* proprio *νοῦ* ad utraque conversa, aut divina sit, aut incorporatur : ad intelligentiam etenim sum licentiæ est, et privatione veri luminis propter scintillam tenuem propii τοῦ *νοῦ* rursus vocatur ; quoniam quidem solum est, tenebrata autem deorsum dicitur. Etenim summitates τῆς *ἄλης* puriores animandi vim habentes, causa sunt lumini velut in sua descenderet. Quare enim dictum est : et ista discernit, dicit aliquis, si talis est anima. Quomodo dictum est : *Facimus hominem juxta imaginem et similitudinem nostram?* (Gen. 1, 26.)

LXII. Inspiciendum prius quid est homo, denique quid imago, et quid differt imago a similitudine, et quomodo homo juxta imaginem et similitudinem, non imago ac similitudo effectus sit : et quid est, ad nostram? Dualiter enim homo, quod est in consuetudine, ex corpore et anima intelligitur. Quidam putant ex corpore et anima triplici : quidam autem ex corpore et anima tres potentias habente. Quidam rursus dicunt ex corpore et *νοῦ* partili, et anima et spiritu, quo consistit fluens corpus. Adhuc qui tam de corpore quadripotenti quatuor elementorum et anima duplici, et duplici τῷ *νοῦ*. Mea intelligentia

hæc : Corpus enim, sicut demonstratum : accepit enim pulverem Deus et plasmavit Adam, hoc est, fabricata jam terra, summitates terræ et florem habemus principia corporis. Geminum etiam $\nu\theta\nu$, geminam animam declarat Evangelium $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$ Ματθαίου et Λουκᾶν : sic enim dicunt : *Sic erit et præsentia filii hominis. Tunc duo erunt in agro : unus accipietur, et unus relinquetur; duæ molentes in pistrino, una accipietur, et una relinquetur* (*Matth. xxiv, 40, 41*). Lucas autem adjecit de corpore duo, *ipsa nocte erunt duo in uno lectulo, unus accipietur, et alter relinquetur* (*Luc. xvii, 34*). Alia autem similiter. Ergo quia in agro, $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ duo sunt, vel $\nu\theta\varsigma$ et $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ cœlestis, et alius hylicus. Et molentes duæ animæ, cœlestis et hylica : et accipietur igitur cœlestis $\nu\theta\varsigma$ vel $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ cœlestis anima, hylicus autem $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$, et anima relinquetur. Quomodo istud, audi. Homo ex anima et corpore constitendus. Ex corpore, quod a terra compositum, habet ergo animam terra hylicam, et factus est Adam, juxta corpus animal, sicuti est animal de aqua et terra. Alia animalia in animam vivam, sed Adam non sic, insufflavit enim Deus in faciem ejus ibi omnem potentiam sensibilem, cui adest $\nu\theta\varsigma$ in discretionem sensus. Alia igitur anima diviniore cum suo $\nu\psi$: sensibili enim potentia hylicus $\nu\theta\varsigma$ est insitus, et consubstantialis hylicæ. Si igitur istud est, $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ cœlestis, hoc est $\nu\theta\varsigma$ vel Spiritus divinus est in anima divina. Ipsa autem divina anima in hylico spiritu, hylicus autem spiritus in hylica anima, hylica autem anima in carnali corpore, quod oportet purgari cum tribus omnibus, ut accipiat lumen æternum, et æternam vitam : hoc autem perficit fides in Christo.

LXIII. Icamus igitur quomodo talis anima juxta imaginem Dei, et juxta similitudinem effecta sit, et si sola anima homo, ut dicit Paulus, alius terrenus, alius animalis, alius spiritualis, et ista omnia in uno homine, sed maxime hominem interiorum frequenter dicit, sic enim est anima : colligit enim $\nu\theta\nu$, et divinam animam ; et dicit cœlestem hominem, reliquum autem terrenum hominem. Si istud est, anima nostra juxta imaginem est Dei, et Domini Jesu Christi. Si enim Christus vita, et $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ est, imago est Dei, in qua imagine perspicitur Pater Deus, hoc est quod Deus est esse in vita : hoc est enim imago ut dictum est : et si est Christus vita, quod est autem vivere, hoc est $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ ipsa autem vita, hoc est quod est esse, hoc autem quod est esse, Pater est. Et si rursus ipsa vita hoc est quod intelligere : id autem est sanctus Spiritus, et tria ista sunt omnia ; et in unoquoque tria, et unum tria et omnino $\delta\mu\omicron\upsilon\sigma\iota\alpha$. Si igitur anima, secundum quod anima est, et animæ esse est, et vivere et intelligere est : tria ergo superioris Triados anima est, ut imago imaginis. Est enim juxta quod anima est in eo quod est esse, et vitam dans, et intelligentiam, ante intelligere simul habens, $\delta\mu\omicron\upsilon\sigma\iota\alpha$ in uno, et sunt singula ut sua substantia, non scissione, non divisione, non effusione, nec protensione, neque partu præcisa, sed sempiterna tria : aliud existens in alio existente, et ista substantialiter ; juxta imaginem ergo.

A Et sicut Pater esse est, Filius autem duo, sed in motu et in actu ; sic anima in eo quod anima, ut potentia patria : vivificatio autem et intelligentia in motu. Ista ergo esse animæ juxta imaginem Patris et Filii : sic autem esse juxta similitudinem, $\delta\mu\omicron\upsilon\sigma\iota\alpha$ ergo etiam ipsa in sua unalitate, et simili substantia : in triplici potentia, ipsa generans, ergo ipsa se movens, et semper in motu in mundo motionum, fons et principium, sicuti pater et filius ipsius animæ motionis et creator, et præcausa et præprincipium.

LXIV. Adhuc dico in occulto mysterium magnum : sicuti diviniore Trinitas unali, secundum quod per se effulgender fecit animam in mundo intellectibili in substantiam et propriam substantiam, quam proprie dicimus substantiam : sic animæ trinitas unalis secunda explicavit imaginationem insensibili mundo, ipsa anima semper quæ sursum sit mundanas animas gignens, et istud ergo juxta imaginem et similitudinem. Videamus ergo si et juxta carnem quidem, et juxta carnem dicunt præ divinatione, quoniam futurum erat ut Jesus indueret carnem. Ego autem dico forte si et in isto quod $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$, et carnis est $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$, et Deus et corporalis, et super omne corpus dicitur : potentia enim universorum et omnium Deus, non frustra secundum imaginem corporis. Si enim futurum est nostrum corpus et carnem resurgere, et induere incorruptionem, et fieri spiritualis caro, sicuti et Salvator noster juxta omnia et fuit, et resurrexit, et ascendit, et futurum est ut veniat : et si post resurrectionem immutabitur, accipientes spiritale indumentum, nihil impedit juxta imaginem carnis superioris $\tau\omicron\upsilon$ $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\upsilon$ hominem factum esse. Ad istud enim testimonium dicit Propheta, dicens : *Et fecit Deus hominem juxta imaginem Dei* (*Gen. 1, 27*). Si fecit Deus secundum imaginem, pater juxta filii imaginem : si autem istud dicit, *fecit ipsum masculum et feminam*, ut prædictum est, *fecit hominem juxta imaginem Dei* ; manifestum quoniam et juxta corpus et carnem valde et mystice, $\tau\omega$ $\lambda\acute{o}\gamma\omega$ in mare et femina existente : quoniam ipse sibimet filius erat, in primo et secundo partu spiritualiter et carnaliter. Gratia Deo Patri, et Filio ejus, Domino nostro Jesu Christo, ex æterno in omnia sæcula sæculorum. Amen.

LIBER SECUNDUS.

I. Deum omnipotentem omnes fateamur Christum Jesum nos nunc ; mox tamen fatebuntur omnes, quibus fides in Christum filium. De utroque quod sint ambo, et singuli : quippe ut pater Deus, filius Jesus Christus, tota nobis religio est, et spes tota, et in isto fides. Sed cum fateamur singulos duos, unum tamen Deum dicimus, et ambos unum Deum, quod et pater sit in filio, et filius in patre. Alii unum Deum dicunt patrem solum, filium vero hominem, sed hos nunc omittamus : etenim Jesum filium cum dicimus et antequam de Maria nasceretur, fuisse filium confitemur. Nam si (*Joan. 1, 1-3*) *in principio fuit $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$, et $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ fuit ad Deum, et Deus fuit ipse $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$, et hoc fuit in principio*, qui cum postea $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ caro factus est, idem est $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ esse et Jesum. Si enim in principio

erat λόγος, in principio filius, qui postea in carne A
 Jesus, propter mysterium, quod mandato patris im-
 plevit. Fatendum est igitur a principio fuisse filium.
 De patris substantia, an extra dicimus? Sed istud
 quærendum. Num Deum non fatemur esse? Fatemur.
 Qui igitur esse istud ἐνούσιον dicimus, an ἐνούσιον?
 id est, sine substantia, an substantiam? Ἀνούσιον, in-
 quiunt. Accipio, sed quæro ἀνούσιον, quomodo, qui
 substantia non sit omnino? an qui supra substantiam
 sit, id est ὑπερούσιον? Sine substantia quis dicat,
 Deum qui esse fateatur? esse enim illi substantia
 sua, non illa nobis nota, sed ipse quod est ipsum esse,
 est ipse non ex substantia, sed ipsa substantia, parens
 omnium, a se sibi esse tribuens, prima substantia,
 universalis substantia, ante substantiam substantia.
 Per id igitur quod ὑπερούσιος est, ἀνούσιος ἢ quibus-
 dam dicitur, non quod sit sine substantia, quippe
 cum sit: veneremur ergo Deum, et esse dicamus, id
 est ἐνούσιον, qui constituit omnia, cælum et terram,
 mundum, spiritus, angelos, animas, animalia, et ho-
 minem ad imaginem et similitudinem imaginis eorum.
 Quid igitur cum sit ἐνούσιος? Deus pater utique di-
 citur, sic fatemur, et pater Unigeniti: omnium fides
 ista. Num igitur fallit intelligentiam Verbum, ambi-
 guo suo? Genuit enim vos, et de hominibus dixit
 Deus: si igitur significat genui et creavi, ut creatu-
 ram, et naturaliter de mea substantia genui. Quid
 magis unigenito? quid ei qui filius est? quid ei qui
 unus et solus? quid ei in quo pater est? quid ei qui in
 patre est? quid ei qui λόγος est, qui in principio erat,
 et erat apud Deum, et Deus est, et per quem facta sunt
 omnia, et sine quo factum est nihil (Joan. 1, 1-3). Quid
 autem hoc significat, quod Christus unigenitus? Si
 enim Deus omnium pater est secundum creaturam,
 quomodo hujus unigeniti pater, si non alio modo et
 ex substantia, non ex nihilo? Erat autem non alia
 substantia ante omnia quam patris: de patris ergo
 substantia Christus.

II. Age: nunc esse in Christum fatemur. Quæramus
 eodem modo hoc, esse ἐνούσιον est, an ἀνούσιον? Jam
 supra dictum ἀνούσιον esse non posse cui sit esse.
 Quid igitur? istud esse, unde est; ἐκ τοῦ ἀνουσίου, an
 ἐκ τοῦ ἐνουσίου, id est, ab eo quod est esse, an ab eo
 quod est non esse? Deus, ut inquiunt, esse est:
 Christus item esse, sed cœpit tamen. Verum hoc
 est. Sed istud esse quod cœpit, ab eo cœpit, quod
 fuit aliquo modo fuisse, ut omnia divina, et a divi-
 nis orta, potentia semper sunt ac fuerunt: proces-
 sus autem eorum actus est, et ex motu manifestatio,
 et quidem natalis: quid enim Dei nascitur, cum
 Deus sit ingenitus? an illud credibile est, aut fas est
 dicere, ex nihilo vel natum esse Christum, quem di-
 rimus Dei filium? qui est Dominus majestatis; et cæ-
 tera quæ supra diximus et in aliis libris. Hoc vero
 postremo hæresis dicit cui similes et illa est vel
 quæ a Maria dicit cœpisse Christum, vel quæ non
 ipsum λόγον induisse carnem, sed assumpsisse homi-
 nem, ut cum ipse λόγος regeret, atque hoc Marcel-
 lus: quod superius autem, Photinus. Excludamus igitur

tur omnes qui hæc atque hujusmodi de Christo senti-
 unt: loquamur cum his, qui Christum Dei filium
 dicunt, et filium natum, quippe cum fateantur unige-
 nitum, genitum utique, non factum. Parum istud est,
 adjiciunt, de patre filium, de Deo Deum, de Ver-
 lumine lumen verum, utique et consequentia de Spi-
 ritu, Spiritum, et in patre filium, et in filio patrem;
 hæc cum fateantur consilio nullo, ratione timoris pot-
 tius quam veritatis. Alii substantiam hæc nominan-
 dam negant, alii nominant, sed similem volunt, non
 eandem dicere. Quibus illud primum perspicuum est,
 quod propheta Isaias dixit (Isa. XLIII, 10): *Nu-
 llus fuit ante me Deus, et post me nullus erit simili-
 lis Deus.* Si filius Christus, utique post Deum,
 Christus; nullus autem similis post Deum Christus
 ergo non similis Deo, aut si non post Deum, certe cum
 Deo, nam ante Deum nullo modo ὁμοούσιον. Et David
 sic (Psalm. LXX, 19) *nullus similis tibi.* Deinde, quod
 multis docuimus, substantia in eo quod substantia
 est, maxime si sit ejusdem generis, et hæc in duobus
 pluribusve sit, hæc eadem non similis dicitur esse
 substantia; ut anima substantia est, sunt licet mul-
 tæ animæ, in eo quod animæ sunt, una est illis
 eademque substantia. Non quod præcesserit illa sub-
 stantia et præexistiterit, sed simul semper existiterit,
 ita et in cæteris. Quanto magis in Deo? cum ipse sit
 origo substantiæ, cum quo divino quodam ortu filius
 a patre accepta substantia, semper cum eo, et in eo,
 ut alter atque idem ejusdem substantiæ, nulla vel
 illius diminutione, vel hujus acceptione consubstan-
 tiali completiva unalitate Deus atque virtus ejus sem-
 per qui fuerit, et semper existiterit, hoc est Deus et
 λόγος, Deus et forma ejus, pater et filius, Deus et
 Jesus Christus, Deus et virtus et sapientia, ὁμοούσιον:
 ergo hoc si dictum ὁμοούσιον ut ὁμοούσιον, cum in ea-
 dem sunt specie simul existentes, ὁμοειδέις ejusdem
 temporis et ætatis. Hæc vero ὁμοῦλκός significat con-
 substantiale simul et substantiam sine composito vel
 discretionem, sed simul semper quod sit rerum virtu-
 tibus actionibusque discretum.

III. Hæc oriuntur quæstiones: Prima, quod in sa-
 cris Scripturis substantiæ mentio facta non sit, et
 magis non ὁμοούσιον non sit lectum. Alia quod si hoc
 ita est, compassus est filio pater. Tertia, quod si
 hoc ita sit, neque pater major, neque minor filius,
 neque alius mittens, alius missus. Et hæc et hujus-
 cemodi talia. Primum igitur illud de substantia
 videamus: non est in Deo substantia, neque in
 Christo: An non est lectum? si non est, ut supra
 diximus: quia omnino non est, sic accipimus; an
 quia omnino supra substantiam est, Deum non esse
 nobis nefas dicere: substantia est enim quod
 Deus est, quod spiritus, quod lumen est. Cur enim
 addimus et verum lumen? Etenim in divinis, et in
 Deo sic accipiemus substantiam, ut in hylis cor-
 pora, et in corporalibus animum. Hæc enim est ibi
 substantia, esse supra substantiam: Deum esse
 omnes fatentur cum sit potentia substantiæ, et ideo
 supra substantiam atque ex hoc substantia: etenim

potentiæ inest esse. Certe Dens omnipotens est, et quorum origo vel causa est, ipse ille omnia est virtute scilicet et modo quodam, unde dictum a Paulo (I Cor. xv, 28) : *Ut sit Deus omnia in omnibus* : ergo et *ὄν* est, et existens, et substantia, quæ omnia cum sit : quia parens omnium est, potentia igitur omnia est. Non dubitandum ergo dicere substantiam Dei : quia cum nos circa prima vel summa proprie verba deficiunt, non congruè demum apud nos quod convenire possit intelligentiæ aptamus, ut heic quod est, Deo esse, substanti jure dicamus. Eodem modo accipiamus Christum et esse substantiam, et de patre ejus esse substantiam, quippe cum sit et ipse lumen de lumine, Deus de Deo, Spiritus, *Λόγος* per quem facta sunt omnia. Et cum sit ita, ut usque ad mysterium corporale substantia sua venire voluerit, de quo dictum ab Apostolo (Coloss. ii, 8, 9) : *Et non secundum Christum : quia in illo habitabat omnis plenitudo divinitatis corporaliter quod est οὐσιαζῶς* ; Deus enim potentia, et *Λόγος* actio, in utroque utrumque : nam et potentia quod potest esse est, et quod est, potest esse. Ipsa igitur potentia actio est, et ipsa actio potentia. Actio est ergo et pater, agit et filius, agit et pater : ideo pater, quia potentia gignit actionem : et ideo filius actio ; quia actio ex potentia : ergo et pater in filio, et filius in patre, sed utrumque in singulis, et idcirco unum. Duo autem, quia quo magis est, id alterum apparet : magis autem pater potentia, et actio filius ; et idcirco quia magis actio, magis autem actio, quia foris actio. Hoc si ita est, et substantia pater et filius, et una substantia, et de patre substantia, et simul substantia, et semper et ex æterno simul pater et filius, eadem simulque substantia, hoc est, *ὁμοούσιον*. An non est lectum in Scripturis divinis ? Primum qui hoc negat, rem fateatur, sed Scripturæ quærat auctoritatem. Quomodo autem non iniquum est, ideo rem non admittere, quia majores omiserint, aliquo fortasse casu, vel causa, cum ratione vincaris ? verum quid lectum negant substantiam ? an de Deo et Christo substantiam ? an *ὁμοούσιον* ipsum ? De Deo et Christo substantia lecta est. De Deo lecta in propheta Hieremia (Jer. xxiii, 18, sec. lxx) : *Quis stetit in substantia Domini, et vidit verbum ejus ? quis præbuit aurem, et audivit ?* Item paulo post (*Ibid.* 22) : *Et si stetit in substantia, et audissent verba mea*. Item lecta substantia apud prophetam David (*Psal.* cxxxviii, 15) : *Et substantia mea in inferioribus terræ*. Lectum apud Paulum ad Hebræos de Christo (*Hebr.* i, 3) : *Qui est character substantiæ ejus*. Sunt et alia exempla, verum hæc sufficere arbitror.

IV. At enim apud Græcos posita est *ὑπόστασις*, non *οὐσία*. Videamus quid intersit. *Οὐσία* nominant Græci tam ea quæ sunt in æternis, quam ea quæ in mundo atque terrenis : in æternis igitur Deus est omnipotens, causa omnium ; et fons et origo omnium quæ sunt, id est *τῶν ὄντων πάντων*. Quid igitur damus Deo ? hoc quod est esse, an omnibus damus esse, do, non damus ? Equidem ratio sic se habet,

A ut primum esse sit Deus. Verum quia potest accipi esse non aperte quid sit illud esse, si jam comprehensibile erit, *ὄν* dicitur, id est, forma quædam in notitiam veniens, quod tale esse jam *ὄν* et *ὑπαρξίς* dicitur, omnis *ὑπαρξίς* habet quod est esse ; quod autem est esse, non continuo *καὶ ὑπαρξίς* est, neque *ὄν*, nisi potentialiter, non in manifesto ut *ὄν* dicatur ; est enim *ὄν* figura quædam formatum illud quod est esse, quod tamen purum tunc purum intelligitur cum intelligitur jam formatum : forma enim intellectum ingenerat, manifeste pronuntiat aliud esse formam, aliud quod formatum est. Quod autem formatum est, hoc est esse : forma vero est, quæ intelligi facit illud quod est esse. Hoc ergo quod est esse, Deo damus, formam autem Christo, quia per filium cognoscitur pater, id est, per formam, quod est esse ; et heic dictum est (*Joan.* xiv, 9) : *Qui me vidit, vidit et patrem*. Est ergo et Deus *ὑπαρξίς*, et Christus *ὑπαρξίς* ; *ὑπαρξίς* enim cum forma quod est esse, et quia semper simul sunt, et forma esse est, et ipsum esse forma, unde pater in filio, et filius in patre : est enim esse et in patre, quod est potentia, quod prius est ab eo quod est forma. Est item rursus et in filio esse ; sed istud, quod est esse proprium a patre habet, ut sit illi formam esse ; alter ergo in altero, et ambo unum. Ergo *ὄν* Deus, *ὄν* filius, id est enim *τὸ ὄν* esse cum forma : omne enim quod est *ὄν* e-*se*, est cum forma : hoc et existentia dicitur et substantia et subsistentia, quod enim *ὄν* est, et existit et subjectum est. Hoc autem est quod est esse sine connexo ullo, quod simplex est, quod unum ; manifestior igitur subsistentia est, et existentia est, et substantia dicitur. Si ergo dicitur de Deo subsistentia, magis de Deo dicitur substantia, et magis ista, quoniam subjectum significat, et principale quod convenit Deo. Non sit autem subjectum sicut in mundo substantia, sed quod honoratius et antiquius et secundum fontem universalitatis. Verum quod est esse, quod præstat Deus his quæ sunt, ut unumquodque sit *ὁμοούσιος* : ergo esse formam habens, et primum solum verum : quoniam quod est illud esse purum est, hoc magis substantia est. Quoniam autem rursus et forma est esse, et ipsa substantia est, sed hoc *ὑπόστασις* dicitur : jam enim formatum esse substantia est, formatum autem esse est Deus, quod Deus est, et pater, sic et filius, quod *λόγος* et filius. Subsistentia ergo proprie dicitur de ambobus, quod est substantia : quoniam quod est esse principale, cum forma substantia dicitur. Hæc autem et substantia dicitur, et ideo dictum est, de una substantia tres subsistentias esse, ut ipsum quod est esse subsistat tripliciter, ipse Deus, et Christus, id est *Λόγος* et Spiritus sanctus. Ergo *ὑπόστασις* jure Deo datur jure *Λόγῳ*, id est, patri et filio. Id autem Latini substantiam dicunt, quia diximus et substantiam dici posse, scilicet id quod esse est, magis formatum esse. Quæ cum ita sint, lecta est *ὑπόστασις*, hæc autem est *οὐσία*, sicut probavimus.

V. Nunc videamus utrum ibi, ubi legimus, aliud significet, *ὑπόστασις* quam *οὐσία*. Multi enim æstimant

copias atque fortunas significari hoc verbo, ὑπόστασις A
 scilicet; sed si dixit: *Si stetit in ὑπόστασι Domini, vidissent Verbum ejus (Jer. xliii, 22, sec. lxx)*. Quod heic intelligimus ὑπόστασιν Domini, nisi id quod est Deus? Est autem Deus spiritus, lumen, potentia, omnipotens, et hujusmodi talia. Illic qui stat et intelligit, non autem erat qui intelligit, stat ergo: intelligens autem Deum intelligit et videt Λόγον Dei filium; manifestum ergo hanc Dei esse ὑπόστασιν, quia intellecta et Verbum intelligitur, simul enim sunt, et hoc est ὁμοούσιον. Hoc et iterum dicit: *Quia si stetit in mea ὑπόστασι, et verbum meum audissent*. Supra videre; heic autem posuit utrumque, hoc est quo intelligere. Is enim rem intelligit, qui in rei substantia stat, id est, in primo fonte rei, ut omnia quæ sunt ejus intelligat. Quid deinde? cum alibi vel in Davide, B
 vel in Evangelio posita est et lecta ὑπόστασις, numquid aliud quam οὐσία intelligitur? Ἰπόστασις mea, inquit David (*Psal. cxxxviii, 13*): de Deo utique, Ἰπόστασις mea in inferioribus terræ. Dicit enim: occultum se nemo credat, quia utique sum et omne quod sum et substantia mea, et in inferioribus terræ: ubique etenim Deus, vel spiritus Dei, quæ Dei substantia est.

VI. Volo nunc et illud videre in Evangelio per parabolas et exemplum positum. Dixit enim pater familias quidam duobus filiis, ὑπόστασιν suam divisit Luc. xv, 12; utique fortunas et patrimonium intelligimus. Sed si hoc referri ad Deum oportet, erit ὑπόστασις et heic potentia omnis et virtus. Hanc consumit unus filius qui a Deo recedit: etenim qui peregrinatur a Deo, nec spiritum Dei habet, nec lumen, C
 nec Christum, hic apud se consumit substantiam Dei. Hæc est enim Dei ὑπόστασις, ut diximus; sive nunc heic divitias dicamus, vel patrimonium, nihil differt: sic enim dictum est ab apostolo Paulo: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! (Rom. xi, 33)*. Si igitur divitiæ Dei, sapientiæ et scientiæ sunt: et sapientiæ et scientiæ ipsa virtus Dei est, virtus autem Dei Christus est, Christus autem Λόγος est; Λόγος et vere filius, filius autem in patre ipse est: ipse ergo, divitiæ patris; ipse ὑπόστασις est. Jam igitur nihil interest, utrum ὑπόστασιν divitias intelligamus, an οὐσίαν, dummodo id significetur quo ipse Deus est. Ergo lectum est de Deo vel ὑπόστασις vel οὐσία: hoc autem et de Christo intelligitur. Dictum est: *Ego in patre, et pater in me (Joan. xiv, 10)*. Quod quidem D
 ideo bis dictum, quia in patre esse potuit filius, non tamen et in filio pater, sed ut plenitudo atque idem unum in singulis esset. Si autem eadem ὑπόστασις, ὁμοούσιον ergo. Eadem autem: nam Christus Deus de Deo, et lumen de lumine. Ergo ὁμοούσιον. Id autem si ex æterno et semper necessario simul, ergo vere ὁμοούσιον.

VII. At enim hoc ipsum ὁμοούσιον lectum est. Omnia enim quæ diximus lecta sunt: vobis dico, qui jam fatemini de Deo, vel quod lumen sit, vel quod spiritus. Dicitis ergo de Deo Deum, de invisibili Spiritu Spiritum, et verum lumen de vero lumine, quæ sunt ὑποστάσεις Dei. Verum cum dicitis Christum, Deum de Deo, lumen de lumine, et talia: ubi sic le-

gisticis? an vobis licet sic dicere, unde magis ὁμοούσιον probatur, nobis discere ὁμοούσιον non licebit? Verum si ideo dicitis lumen de lumine, quia et Deus lumen dictus, et Christus lumen, et item et Pater Deus, et Christus Deus dictus; id quidem manifestum, verum de Deo non lectum, lumen de lumine; at licuit sumere. Licet ergo de lectis non lecta componere. Ὁμοούσιον lectum negatis; sed si aliqua similia, vel similiter denominata lecta sunt, jure pari et istud denominatum accipere debemus. Dei οὐσία lumen est, hoc lumen vita est, et ista vita, ista intelligentia, hoc esse Deum, hoc esse Christum satis declaratum est. *Virum pater, et ego vivo (Joan. vi, 58)*. *Pater habet in se vitam, et filio dedit habere apud se vitam (Joan. v, 26)*. *Quæ habet pater, ea mihi dedit omnia (Joan. xvi, 15)*. His et aliis sæpe probamus, eadem in patre esse et in filio, et quod semper et ex æterno: et ideo ὁμοούσιον appellatum est.

VIII. Sed unde hoc verbum, audi Evangelium, audi Paulum apostolum, audi orationem oblationis, quoniam vita est Deus; et æterna vita. Nos Christiani, id est, qui in Christum credimus, docemur in Evangelio (*Matth. vi, 9*) quomodo Deum patrem rogare debeamus, in qua oratione cum multa petimus, tum petimus panem, qui panis vitæ est (sic enim dictum est (*Joan. vi, 59*)): *Hic enim est panis, qui de celo descendit*. Hanc vitam et Christi et Dei, id est, æternam quod nomine ipse dicit, ἐπιούσιον ἄρτον, ex eadem οὐσία panem, id est, de vita Dei: consubstantialiam vitam. Unde enim filii Dei erimus, nisi participatione vitæ æternæ? quam nobis Christus a patre offerens dedit. Hoc ergo est (*Luc. xi, 3*), *δὸς ἡμῖν ἐπιούσιον ἄρτον*, id est, vitam ex eadem substantia, etenim si quod accipimus, corpus Christi est, ipse autem Christus vita est, quærimus ἄρτον ἐπιούσιον, divitiæ enim in Christo corporaliter habitant; Græcum igitur Evangelium habet ἐπιούσιον, quod denominatum est a substantia, et utique Dei substantia: hoc Latini vel non intelligentes vel non valentes exprimere non potuerunt dicere, et tantummodo *quotidianum posuerunt*, non ἐπιούσιον. Est ergo et nomen lectum, et in Deo substantia, et dici potest græce etiam latine non exprimitur; dicitur tamen græce quia intelligitur. Ergo nos qui Christum credimus, quia ab eo vitam æternam speramus, quia ipse vita est, cum ipsum sequimur, et cum eo, et circa ipsum, et circa vitam æternam sumus, et appellamur λαὸς περιούσιος. Hinc sanctus Apostolus ad Titum Epistola sic dixit Græce (*Tit. ii, 14*): *ἵνα λυτρώσῃται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρῶσιν ἑαυτῶ λαὸν περιούσιον ζηλωτῶν καλῶν ἔργων*. Latinus cum non intelligeret περιούσιον ὄχλον, περιούσιον, τὸν περιόντα, id est, circa vitam quam Christus et habet et dat, posuit *populum abundantem*. Quid ineriti est ut salvetur populus quo abundat? Hoc autem rursus magna causa et veluti necessitas, quo περιούσιος. Hinc oratio oblationis intellectu eodem precatur eum: *σῶσον περιούσιον λαὸν, ζηλωτῶν καλῶν ἔργων*. Ergo lecta sunt omnia, denominata ab οὐσίας hinc itaque compositum ὁμοούσιον de Deo et Christo, quod et ab ratione non est alienum: habet enim οὐσίαν,

quam (1) habent superiora nomina, et eodem modo denominatum est: et hoc nomen omnes excludit hæreticos; necessario ergo positum a majoribus. Dicendum ergo et semper tractandum est.

IX. At enim quia non intelligitur, et scandalum facit tollendum et de fide et tractatu, aut certe latine ponendum: non intelligitur, dicunt. Ergo nec latine potest dici. Non intelligitur, quare vos timetis istud? qui enim oppugnant, timent tamen: si timetis; hæretici estis, hoc excluso subintrare cupitis. Num si οὐσίαν in Deo negatis, ὁμοούσιον ideo tolli vultis, quia οὐσίαν fatentur? Ergo intelligitis et timetis. Si autem et Basilius ὁμοούσιον dicit, et hoc quoque nomen adversum vobis est, et ideo et hoc repudiatis, quia semel οὐσίαν negatis in Deo. Si autem ideo repudiatis, quia intelligitis; et ipse Basilius intelligit qui ὁμοούσιον dicit, de quo post loquemur. Non est ὁμοούσιον nomen, quod non intelligitur. Latine, inquit, dicatur. Quia difficile dicitur, ideo expellitis; et si dicatur, sequimini. Magnum miraculum! verbum vos hæreticos facit, vel potius sonus verbi, quod græce dicitur. Deinde si latine dixerō, quia Ecclesia habet Græcos, et quia omnis scriptura vel Veteris Testamenti et Novi, et græce et latine scripta est, si non ponimus græce, interrogati a Græcis, quid respondebimus? Necesario dicendum est ὁμοούσιον: ergo ponendum. Quid autem? In Scripturis non multa sunt nomina, vel græca, vel hebraica, aut interpretata, aut non interpretata? ut (Matth. xxvii, 46), ἢ λει, ἢ λει, λαμὰ σαβαχθαει. Item Golgotha, et Emmanuel. Item (I Cor. xvi, 22), Si quis non amat Dominum nostrum Christum filium, ἀνάθεμα. Sexcenta alia aut interpretata, posita tamen: aut non interpretata, et sola posita; aut anathema, quod non exprimitur, nec latine nec græce, et tamen positum est, et quotidie usurpatur, sicut et Alleluia, et Amen, quæ in omni lingua incommutabiliter dicuntur. Licet igitur ponere eodem modo ὁμοούσιον. Certe verbum cum tollendum est, aut quia obscurum esse tollitur, aut quia contrarium, aut quia minus vel plus exprimit, aut quia supervacuum est. Hoc non obscurum est; nam et nos diximus quod significet; et vos quia intelligitis, timetis: et Basilius, quia intelligit, mutat. Contrarium autem non est, nam cum de substantia jam omnes fateamur: substantia est enim Deus, Spiritus, lumen; quæ de Deo patre et Christo dicuntur. Hoc verbum ὁμοούσιον, cum de substantia dicatur, non potest esse contrarium. Sed minus aut amplius exprimitur. Corrigen- dum potius quam auferendum. Jam vero supervacuum quomodo? quia jam dictum, ubi dictum: an quia non utile, quod excludit hæreticos maxime Arianos? Quod majoribus positum ut murus et propugnaculum? Sed nuper est positum. Quia nuper erupit venenata cohors hæreticorum, quo tamen conditum juxta veterem fidem, nam et ante tractatum, multi orbis episcopi trecenti quindecim in civitate Nicæa quam per

(1) Hæc videtur deesse significationem, denominationem, vel quid simile.

A totum orbem decretam fidem mittentes, episcoporum millia in eadem habuerunt, vel illius temporis, vel sequentium annorum. Probatum autem ab imperatore imperatoris nostri patre.

X. Sed latine hoc nos dici volumus: nec hoc vobis negabitur, vos qui substantiam negatis in Deo quamque a Basilio vincamini, et tu, Basili, qui substantiam confiteris, utrique vestris vocibus ὁμοούσιον confitemini. Nempe dicitis Deum, et eundem dicitis lumen, eundem spiritum. Qui dicit ista, substantiam dicit Dei. Nam qui dicit patrem vel omnipotentem, vel bonum, vel infinitum et talia, non substantiam, sed qualitatem dicit. Item filium dicitis Λόγον, lumen, spiritum; et ista substantiam significant. Rursus cum dicitis Deum, dicitis Deum de Deo, verum lumen de vero lumine: argumentum timoris Basilii tollitis, ne sit superior substantia, ex qua duo sunt. Si enim de Deo Deus, et lumen de lumine, utique patris substantia filii est: quia ipse Deus pater, ipse substantia est, de qua substantia filius Λόγος, lumen, spiritus: etenim cum dicitur filius, item Salvator, item Jesus Christus, secundum qualitatem, non secundum substantiam dicitur. Sic reliqua vel patri dantur vel filio, ergo substantiam fatemini. Vos autem certe Basilio credite, qui eadem de Deo, et de Christo dicit; lumen Deum: spiritum, λόγον, et substantiam confitetur. At enim in istis ὁμοούσιον non est: ita est, si non in ὁμοουσίῳ eandem substantiam intelligas. Sin autem cum componitur verbum, idem in duobus vel pluribus significatur ὁμοειδής, quod eadem sit specie: et ὁμοπλήξ quod eadem ætate, et quod ὁμώνυμος eodem nomine, concordia ὁμονοία, eodem corde, eadem ἐνοία: ergo consubstantiale quod sit eadem substantia est. Sin autem ὁμοῦ intelligitur, erit ὁμοούσιον, latino simul consubstantiale, non ab aliquo alio, sed Dei potentia ex æterno. Etenim si (Joan. I, 1) In principio erat λόγος, et λόγος erat ad Deum, quoniam principium ante nihil habet: si enim habuerit, desinit esse principium: ex æterno Deus, et ex æterno λόγος. Simul ergo ambo, et semper simul, nec aliquando alter sine altero, nec filius ex eo quod non est aliquando. Hæc ergo exclusus Arius, qui protulit ἐνώττι οὐκ ἔ: sententia ejus fuit et illa, ἔξ οὐκ ὄντων esse filium, id est de nihilo. Significat ὁμοούσιον simul esse, et substantiam: Adversus utramque sacrilegium verbi hujus potentia repugnat, quo ὁμοούσιον dicitur: sive enim ita est, ut ὁμοούσιον, sit ejusdem substantiæ, ut ὁμοειδής sicuti supra docuimus, excluditur quod dictum est, esse Christum ex nihilo: si enim Deus et Λόγος eadem substantia sunt, Deus et Λόγος non solum non ex nihilo, sed ne ex simili quidem substantia. Si vero ὁμοούσιον ex eo quod est, simul esse substantia intelligitur, hoc est simul esse substantiarum, simul Deus et λόγος, et ex æterno semper simul pater et filius.

XI. Ex hoc excluditur quod dictum est: fuit quando non fuit. Hoc si ita est, hoc uno, id est, ὁμοούσιος, omne venenum Ariani dogmatis internocatur. O ducti

episcopi! o sancti! o fidem spiritu confirmantes! o verbum, vere verbum Dei! quod Deus et λόγος ostenditur, simul ex æterno, et semper eademque substantia. Dictum igitur latine est ὁμοούσιον : unde necessario etiam græce ponendum atque tractandum. Sed adjiciamus etiam nunc aliquid, quo per confessionem vestram et per lectionem deificam latine expressum ὁμοούσιον approbetur. Lectio divina dicit : pater in filio, et filius in patre. Et ne parum sit ad fidem ipse Dominus noster Jesus Christus dicit (*Joan. xiv, 10*) : *Ego in Patre et Pater in me*. Quid ergo? Hæc nomina insunt sibi invicem? an virtutes, an substantiæ, an sapientiæ et potestates? pater quo pater est, in filio esse non potest. Item filius in patre esse non potest, sed quo virtutis substantiæ sibi est, hoc est, in altero. Inde alterum in altero : unum redditur etiam subsistentibus singulis ; unum tamen, quia idem in utroque intelligitur et nominatur. Ergo et pater in filio, et filius in patre. Sed isto modo. Illoc si ita est, videamus cætera. Dicitis, et recte dicitis : Jesum Christum Dominum nostrum, Deum de Deo, et lumen de lumine. Vicinum est, similiter dicere et istud. Dicamus ergo, vereque dicamus in Deo, lumen in lumine. Quod quidem ideo non et reversim dicitur, quia unum verbum est in duobus. Nam pater et filius duo sunt vocabula, et idcirco verti invicem possunt, ut et pater in filio dicatur, et filius in patre. At vero cum unum nomen in duobus dicitur, Deus in Deo, eodem modo dicitur et cum de altero dicitur, eadem ratio et cum dicitur lumen in lumine. Necessitate igitur nominis unius semel quidem dicitur, sed propter duo patrem et filium bis et intelligitur et auditur. Dicamus igitur Jesum Dei filium, Deum de Deo, lumen de lumine. Dicamus et illud, Deum in Deo, lumen in lumine. Si enim, ut fatemur omnes, et filius in patre est, et pater in filio, est autem pater et Deus, et lumen, ita tamen ut de patre filius hic sit, unde necessario et vere est dicere : et Deus in Deo, et lumen in lumine. An durum illud est? sed necessario fatendum est et sic esse et sic se habere.

XII. Quid si etiam lectum est, et ex duobus istis unum apertissime sic positum, ut a me non inventum, sed sacra lectione sit jam probatum? Hymnicus David in libro Psalmorum, qui clavis mysteriorum omnium dicitur, sic Deo psallit (*Psal. xxxv, 10*) : *Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen* : Deo dictum æstimamus, an Christo? an utrique? Quia cuiusque recte : in patre enim filius, et in filio pater. Sed si patri Deo, hoc erit illud (*Jer. xxiii, 22 sec. Lxx*) : *Si in substantia mea stetit, et verbum meum audissent*. Si autem filio, hoc erit illud (*Joan. xiv, 9*) : *Qui me videt videt et Patrem*. Ergo in lumine tuo videbimus lumen. Est igitur lumen, in lumine tuo videbimus lumen. Neque enim dubitandum est quando et hoc sequatur, cum illud quod eodem modo est, et re sit, et lectione probatum. Quod si ita est, colligamus omnia : jam ὁμοούσιον apparebit et græce intellectum, et latine pronuntiatum. Credimus in Deum patrem omnipotentem, et in filium ejus

PATROL. VIII.

A unigenitum. Verum fiat : Satis est jam de hoc. Isaias sic ita (*Isai. xlv, 14*) : *Laboravit Ægyptus, et mercimonia Æthiopum et Subaim. Viri altissimi in te ambulabunt, et tibi erunt servi, et retro sequentur, ligati manicis te venerabuntur, et te precabuntur, quod in te Deus est, et non est Deus extra te*. Jesum Christum Dominum nostrum, Deum de Deo, lumen de lumine : consubstantiali, simul substantialem : sic reliqua ad symbolorum quæ junguntur, et ad fidem explicitum est, et absolutum ὁμοούσιον plenum est, et de eadem substantia, et in eadem substantia, et semper simul, si placet, latine sic habeatur. Si autem unum verbum græcum, quod magna expressione, magnaque brevitate utrumque concludit, placet manere, de Deo et Domino nostro perseveret ; ὁμοούσιον vero magis ac magis teneatur, scribatur, dicatur, tractetur, in Ecclesiis omnibus prædicetur. Hæc enim fides apud Nicæam, hæc fides apostolorum, hæc fides catholica. Hinc Ariani, hinc hæretici vincuntur universi. Pax cum his qui ita sentiunt, a Deo patre et a Jesu Christo Domino nostro. Amen.

LIBER TERTIUS.

ΛΟΓΟΣ vel νοῦς divinus ut sede utitur, atque ut corpore, anima cœlesti ; ea vero sensuali νοῦ, vel Λόγος insensuali anima, ut ipse sensibilis in corpore est, et ideo in qualicumque corpore. Omne autem quod ex divinis est ad sua quasi pars eorum est, sed ut imago, ut id in aliis et assertum est et probatum : quippe cum in ipsis divinis Λόγος Dei imago sit, sic igitur cætera ; ergo omnium divinatorum. Ut enim Dei Λόγος imago est, ita τοῦ λόγου anima quæque hoc genus ibi, cætera imagines sunt. At in natura sensuali non imagines, sed magis simulacra, ac simulamenta dicenda. Ita enim rerum progressio est, ut effulgentia luminis, imago sit luminis : unde substantia eadem est in summis et æternis : quia imago luminis, lumen est. Ut enim de Spiritu, non nisi Spiritus, et de vero, verum, et de Deo, Deus : sic et de substantia, substantia : Spiritus enim, et verus, et Deus substantia est. Omne autem quod est unicuique suum esse, substantia est. Sed hoc esse quod dicimus, aliud intelligi debet in eo quod est esse : aliud vero in eo quod est ita esse, ut unum sit substantiæ, aliud qualitatis. Sed ista sic in sensibilibus et in mundo. At in divinis et æternis ista duo unum : omne enim quod ibi simplex, et hoc Deus quod lumen, quod optimum, quod existentia, quod vita, quod intelligentia : at de hoc et in aliis diximus. Omnia ergo ibi substantialiter simplicia, inconnexa, cum numero unum, nec numero unum, sed ante numerum unum, id est, ante unum quod est in numero, hoc est, plane simplex, solum sine phantasia, quod alterum. Unde quod inde nascitur imago, non scissio, nec effusio, sed effusio : nec protensio, sed apparentia, nec germinatio potentiæ, quam potentiæ actio : ubi enim actio, aut unde, nisi in potentia atque ex potentia? Et quando aut ubi potentia, nisi cum actione et in actione? Non ergo alterum in altero, nec aliquando simile, quia idem

sempor. Et quia effulgentia declaratur lumen, vel actio declaratur potentia; idcirco (*Joan. xiv, 9*): *Qui me videt, videt et Patrem*. Et quia potentiam ipsam solam nemo videt (*Joan. 1, 18*): *Deum nemo vidit unquam*. Et quoniam potentia cessans vita est, et cessans intelligentia, hæc autem vita et intelligentia actio est; si quis Deum viderit, moriatur necesse est: quia Dei vita et intelligentia in semetipsa est, non in actu: omnis autem actus foris est, hoc vero est nostrum vivere, quod foris est vivere: ergo est mors Deum videre (*Exod. xxxiii, 20*): *Nemo, inquit, unquam vidit et vixit*; simili enim simile videtur. Omittenda igitur vita foris, omittenda intelligentia, si Deum videre volumus, et hoc nobis mors est.

II. Quoniam autem hæc vita et intelligentia λόγος est, qui Christus est: per Christum et nos omnia: per ipsum est ergo λόγος, et vita, et intelligentia. Quare? quia ista omnia motus, et adjectio est: nos ergo, si sumus in Christo Domino, per Christum videmus, id est, vitam veram, hoc est, per imaginem veram. Et quia veram, ergo ejusdem substantiæ, quia et in actione potentia est: ibi ergo Deum videmus, et hinc illud (*Joan. xiv, 9*): *Qui me videt, videt Deum*. Quod vero de potentia actio, ideo de Patre Filius, ac de Spiritu λόγος: et quia de Spiritu Spiritus, ideo de Deo Deus: ergo de substantia eadem substantia, ut supra docuimus. Potentia Deus est, id est, quod primum existentia universale est esse, quod secum, id est, in se vitam et intelligentiam habet: magis autem ipsum quod est esse, hoc est, quod vita atque intelligentia motu interiore et in se converso: est ergo motus in Deo, et ex hoc et actio, unde dictum (*Joan. v, 19*): *Amen, amen dico vobis, non potest Filius a semetipso facere aliquid, si non viderit Patrem facientem: quæ enim ille facit, eadem et Filius facit*. Similiter ergo et Pater et facit et agit, sed intus, unde cum nullo eget extrinsecus, semper plenum, semper totum, semper beatum est. Verum quoniam vita atque intelligentia motus sunt, omnis autem vita vivificat, omne vero quod vivificatur foris est; itemque intelligentia quod intelligit foris est, et id quod intelligit intus, tracta et vita ex intelligentia, vel effulgente vel illuminante intelligit. Unde de Deo atque ex eadem substantia est, et substantia, et vita, et intelligentia, itemque motus cum intus in se est, idem est quod substantia: qui cum inde spectat, et ut foras emineat, id est, ut operetur atque agat, hic partus est, hic natalis. Et quia motus unus est, unigenitus filius, motus autem unus sive illa vita, sive intelligentia: etenim vitam motum esse necesse est. Vivificat enim omnis vita, unde motus est vita, qui sive in se existens, atque in se conversus substantia ipse sibi est; sive foras spectat, unde magis dicitur motus: nam intus motus cessatio est, vel mota cessatio, cessansque motus: debet enim Deus utriusque, cessationis dico et motus, et parens esse, et ipsa substantia, quod societate et quadam forma ad utrumque fons est, est simplex ipse et unus, semperque unus ac solus, et, ut supra diximus,

totus. Qui cum in cessante motu accipitur atque intelligitur, hoc est Deus, atque ipse pater est, semper atque ex æterno pater: quia semper motus ex substantia, et in substantia, vel potius ipsa substantia, qui cum foras spectat, hoc est autem foras spectare, motum vel motionem esse: quod ipsum hoc illud est se videre, se intelligere, ac nosse velle: cum autem se videt, geminus existit et intelligitur videus, et quod videtur: ipse qui videt, ipsum quod videtur, quia se videt: hoc est igitur foras spectans, foris genitus vel existens, ut quid sit intelligat. Ergo si foris est, et si genitus, filius: et si filius, unigenitus, quia solus, qui est omnis actus, atque omnis et universalis, et unus est motus, idem autem motusque substantia: ergo et pater, et filius una eademque substantia: consubstantiale igitur, id est, ὁμοούσιον.

III. Omnia ergo filius, ut omnia pater. Sed quia potentialiter prior est substantia quam actus ac motus, prius autem ad vim dixi et ad causam, quia motui causa substantia: omnis enim motus in substantia, ergo necessario generator est pater, et item necessario omnia quæ pater habet, habet et filius (*Joan. xvi, 15*): *Omnia, inquit, quæ habet Pater mihi dedit*. Et item (*Joan. v, 26*): *Pater ut ipse habet ex se vitam, ita dedit Filio ex se habere vitam*: ergo ut pater, ita filius vita est, et ex se vita. Ipsa est enim vita, quæ sibi et aliis est vis vivendi, non aliunde vita. Igitur motus, et principalis motus, et unus motus, et a se motus, et unigenitus motus: hic est λόγος: etenim vita est, per quem vivunt omnia. Et quia vita est, ipse est per quem sunt facta omnia, et in quem facta sunt omnia: quia purgata omnia in vitam æternam redeunt. Et omnia in ipso facta sunt, quia quæ facta sunt in ipso vita sunt: nihil enim quod sit, cui sit esse suum, ex quo ipsi vita sit esse quod sit. Ergo in Christo facta sunt omnia, quia Christus λόγος est. Vita autem nec cœpit, quia a se sibi semper est, unde nunquam desinit, et infinita semper est, et per omnia, et in omnibus usque a divinis et a supracœlestibus ad usque cœlestia, cœlosque omnes, æthera, aera, humida atque terrena, omniaque quæ oriuntur e terræ, omniaque cœtera. Ergo et corpus caroque nostra habet aliquid vitale, omnisque materia animata est, ut mundus existeret, unde eruperunt jussu Dei animalia. In carne ergo inest vita, id est, λόγος: vitæ autem inest Christus: quare λόγος caro factus est. Unde non mirum quod mysterio sumpsit carnem, ut et carni et homini subveniret, sed cum carnem sumpsit, universalem λόγος carnis sumpsit: nam idcirco omnis carnis potestas in carne triumphavit, et idcirco omni subvenit carni, ut dictum est in Isaia (*Isai. xl, 5*; *Lu. 10*; *Luc. iii, 6*): *Videbit te omnis caro salutare Dei*. Et in libro Psalmorum (*Psal. lxxiv, 3*): *Ad te omnis caro veniet*. Item et universalem λόγος animæ: nam et animam habuisse manifestum, cum idem Salvator dixit (*Matth. xxvi, 33*): *Trihitis est anima usque ad mortem*. Et item in Psalmo (*Psal. xv, 10*): *Non derelinques animam meam in inferno*. Quod autem sumpserit universalem

λόγον animæ, his manifestum in Ezechiele (*Ezech.* XVIII, 4): *Omnes animæ sunt meæ, ut anima patris, sic et anima filii.* Item universalis animæ λόγος et ex hoc ostenditur, quod et irascitur, cum maledicit et arbori ficti, et dicit (*Math.* x, 15; xi, 23): *Sodomis et Gomorrhis in illa die commodius erit quam vobis.* Sic etiam multis in locis. Item et cupit, cum dicit (*Math.* xxvi, 59): *Pater, si fieri potest, transferatur a me hic calix.* Ibi etiam ratiocinatur: *sed fiat potius voluntas tua.* Hæc et alia multa sunt quibus ostenditur animæ λόγος universalis: assumptus ergo homo totus, et assumptus, et liberatus est: in isto enim omnia universalia fuerunt, universalis caro, anima universalis, et in cruce sublata atque purgata sunt per salutem Deum λόγον, universalium omnium universalem: per ipsum enim omnia facta sunt, qui est Jesus Christus Deus et Salvator, et Dominus noster. Amen.

IV. Δόγος igitur quæ sunt, quæque esse possunt, quæque esse potuerunt, veluti semen ac potentia existendi, sapientia ac virtus omnium substantiarum de Deo ad actiones omnes, Deus potentia patris atque, quo filius ipse cum patre unus Deus est. Etenim cum sint istæ existentie viventes intelligentesque, animadvertamus hæc tria, esse, vivere, intelligere, ita tria esse, ut unum semper sint, atque in eo quod est esse. Sed in eo quod est esse dico, quod ibi est esse: in hoc igitur esse, hoc est vivere, hoc intelligere omnia substantialiter, et unum substantia: vivere enim ipsum id est quod esse; neque enim ita in Deo, ut in nobis aliud est quod vivit, aliud vita quæ efficit vivere. Etenim si ponamus accipiamusque ipsum vitam esse atque existere, quodque ei potentia: sit, id ipsum sit ei esse, clarum fiet unum atque idem nos accipere debere esse et vivere: hæc ratio est, visque eadem intelligentiæ est utique illi. Hoc ipsum ergo intelligere, hoc est quod est esse, idque esse quod est intelligere: ipsum hoc intelligere intelligentia est: esse ergo, esse et vitæ et intelligentiæ est, id est, quod vita et intelligentia: unum igitur quod vita, et idem esse quod est intelligentia. Quod si hæc in singulis atque in binis unum, sequitur ut ipsum vivere hoc sit, quod intelligere: nam si esse hoc est vivere, atque esse id quod intelligere; sit unum vivere atque intelligere, cum sit illis unum quod est esse. Huc accedit quod ipsum esse nihil est aliud quam vivere: quod enim non vivit, ipsum esse ei deperit, ut quamdiu quidque sit, hoc sit ei summi vivere, unde commoritur esse cum vita. Sed nos cum de æternis loquimur, aliud vivere accipimus: sed hoc ipsum scire quod vivas, scire porro hoc est quod intelligere: Ergo scire intelligere est, et scire quod vivas, hoc est vivere: id ergo erit intelligere quod vivere. Quod si ita est, ut unum sit vivere et intelligere, et cum unum sit esse quod est vivere atque intelligere; substantia unum, substantia tria sunt ita: cum enim vim ac significantiam suam habeant, atque ut dicuntur et sunt; necessario et sunt tria, et tamen unum, cum omne quod singulatum est unum, tria sint, idque Græcis ita dici-

tur: *ἐκ μίας οὐσίας τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις.* Hoc cum ita sit, esse ut fundamentum est reliquis: vivere enim et intelligere ut secunda et posteriora, ut natura quadam in eo quod est esse, velut inesse videantur, vel ex eo quod esse quodammodo ut extiterint, atque in eo quod est suum esse, illud primum ac fontanum esse servaverint: nunquam enim esse sine vivere atque intelligere: neque vivere atque intelligere sine eo quod est esse jam probatum est.

V. Huius rei ad intelligentiam hoc sit exemplum. Ponamus visum vel visionem per se vi sua atque natura potentialiter existentem, hoc est ejus esse, potentiam habentem visivam ad videndum, quod erit jus videre: et item potentiam habentem videndo visa quæque discernere, quod est contra intelligere: hæc si potentia sunt, nihil aliud quam esse dicitur et manent, et ut quieta sunt, atque in se conversa tantum ut sint, operantur solum visio, vel visus existentia, et idcirco solum esse numeranda. At cum eadem visio operatione videndi uti cœperit, quasi progressionem sui visio, quasi, inquam, non enim progreditur, nec a se exit, sed intentione ac vigore propriæ potestatis, quod est ei vivere omnia quæ sunt ei obvia, vel quibus incurrando obvia conspexerit cum officio vivendi fungitur, vita ipsius visionem est, quæ motu operante vivere indicat visionem, tantum in eo quod videt puro videndi sensu non discriminante, nec dijudicante quod videt. Quod quidem nos accipimus æstimatione, ut opinemur videre solum sine intelligentia: cum autem videre, quod est vivere visioni, videre non sit, nisi capiat comprehendatque quod viderit, simul ergo est et iudicare quod viderit: ergo in eo quod est videre, inest dijudicare: neque enim si viderit, quomodocumque viderit non dijudicavit illud ipsum, vel quod viderit. Ergo, ut dicimus, in eo quod est videre est dijudicare: in eo autem quod est esse visionem inest videre: inconnexa igitur ac magis simplicia in eo quod sunt, non aliud quam unum, visio, videre, discernere; quo pacto et in eo quod est discernere, inest videre, et in eo quod est videre, inest esse visione, atque, ut vere dicam, non inest, sed eo quod est visio, in eo est videre atque discernere: ita in singulis omnia, vel unumquodque omnia unum.

VI. Extolle te igitur atque erigo, spiritus meus, et virtute qua a Deo mihi es inspiratus, agnosce, Deum intelligere difficile, non tamen desperatum: nam ideo nosse se voluit, ideo mundum et opera sua divina constituit, ut cum per ista omnia cerneremus: λόγος certe, qui ejus filius, qui imago, qui forma est, a se ad patrem intelligendi transitum dedit. Deum igitur in qua natura, in quo genere, in qua vi, in qua potentia ponimus, intelligimus, æstimamus? vel qua phantasia intelligentiæ attingimus, atque in eum provchimus? Et cum intelligibilem esse dicimus, certe insufflatione Dei anima nobis atque ex eo pars in nobis est, quæ in nobis est maxima: attingimus igitur cum eo, quo inde spiritus atque

pendemus. Certe post Salvatoris adventum, cum in Salvatore ipsum Deum vidimus, cum ab eo docti atque instructi sumus, cum ab eo sanctum Spiritum intelligentiæ magistrum accepimus, quid aliud tantus intelligentiæ magister dabit, nisi Deum nosse, Deum cognoscere, Deum fateri? Et majorés nostri quæsierunt quid esset, aut quis esset Deus; et his ab eo qui in ejus gremio semper est responsum est ita (Joan. xiv. 9, 10): *Me videtis et Patrem meum quæritis, olim vobiscum sum: qui me vidit, vidit et Patrem, ego in Patre, et Pater in me.* Ergo quid dicimus? Deum nempo Spiritum, et Spiritum vitæ: dictum enim est, vita pater est, et item Christus Spiritus est. Et ipse rursus de se dixit (Ibid. ̄. 6): *Ego sum vita.* Et (Joan. v. 26): *Ut Pater habet in se vitam, ita et Filio dedit habere ex se vitam.* Eodem modo Spiritus sanctus Spiritus est, utique et ipse vita. Nam omnia Christus accepit a patre (Joan. xvii. 7, 8, 10): *Et omnia, inquit, ei dedi.* Et item: *Quæ habet mea sunt.* Ergo habet vitam, et vitam a se esse. Quare istud? quia ubi vita est, ibi est, a se esse vitam: et si istud ita est, ibi est intelligere se vitam esse, et quid esse sit vivere: et quid esse quod vita est: conjuncta igitur omnia, et unum omnia et una substantia, et vere *ὁμοούσια*, vel simul, quod est *ὁμοῦ*, vel eademque substantia.

VII. Pater igitur esse est; hoc enim cæteris principium et primum ad phantasiam secundorum: hic Deus, is cum duobus cæteris Deus, hic unus Deus, quia quod est vivere et intelligere, hoc ipsum est quod est esse; et duobus istis quod vivere atque intelligere, ab eo provenit quod est esse. Nemo igitur separet Spiritum sanctum, et profana blasphemia esse nescio quid suspicetur, quia et ipse de patre est, quia ipse est et filius, qui de patre est: namque post id quod est esse, id est existentia vel substantia, vel in alius metu (1) quodam propter nota nomina conscendas, dicasque vel existentialitatem, vel substantialitatem, est id *ὑπαρχόντα, οὐσιώτατα, ὀντότητα*, omnibus his esse quod dico manens in se, suo a se motu vivificans potentia sua, qua cuncta vivificentur, et potentificantur, plena, absoluta, super omnes perfectiones omnimodis est divina perfectio. Hic est Deus supra *νοῦ*, supra veritatem, omnipotens potentia, et idcirco non forma; *νοῦ* autem, et veritas, forma, sed non ut inherens alteri inseparabilis forma, sed ut inseparabiliter annexa ad declarationem potentie Dei patris eadem substantia vel imago vel forma. Illud igitur primum quod esse diximus, quod Deus est, et silentium dictum, et quies atque cessatio. Quod si ita est, potentie progressio, quæ non quidem progressio, sed apparentia est; et si progressio non dimittens unde progreditur, sed cum connexionione progressio, magis autem apparentia: non enim fuit aliquid extra quod progressio fieret. Ubique enim Deus, et omnia Deus: ergo potentie progressio actus existit: et actus, si silentium Deus est, Verbum

dicatur: sed (2) cessatio, motus: si essentia, vita. Quod, ut docuimus, in eo quod est esse et vivere, in eo quod est silentium est tacens Verbum, et in eo quod est quies vel cessatio inest vel occultus motus, vel occulta actio. Necessario itaque ex hac cessatione natus motus, et nata actio est, vel a silentio Verbum, vel ab essentia vita. Ergo ista essentia, silentium, cessatio, Pater, hoc est, Deus pater. At vero vita, Verbum, motus aut actio, filius et unicus filius; quia nihil aliud quam unum, vel vita, vel verbum, vel motus aut actio, magisque omnia ista motus aut actio: etenim omnia illa activa sunt, vita et Verbum, motu vigent et motu operantur; universalis autem motus, qui principalis est motus, a se oritur: quid enim est motus, nisi a se sibi motus sit? Nam si ab alio movetur, est quidam aliud quam motus, quod ab alio movetur: et si illud quod hoc nescio quid movet, motus non est, movere non potest: unde enim moveat non habebit. Sin motus a motu nascitur, motus ergo a se nascitur. Sed hoc est (Joan. v. 26): *Dedit ei pater vitam, ut ei vita esset.*

VIII. Ergo motus, et unus est motus, et a se motus. Et cum in parte occultus sit, atque inde hic motus apparens a patre motus. Et quia a motu motus, ideo a se motus, et unus motus, unde unicus filius. Ille *Λόγος* universalis in omnibus per quem facta sunt omnia. Hic vita omnibus, quia quæ facta sunt vivunt omnia. Hic etiam Jesus Christus est, quia ad vitam salvabit omnia. Unus ergo motus, et unus filius et unicus, quia unica vita, et una vita, solaque æterna. Ergo *ὁμοούσιος* filius patri: vita enim pater, et vita filius, quæ *οὐσία* est: item motus pater, et motus filius quæ *οὐσία* est, neque enim ibi aliquid accidens; ergo et Verbum pater, licet tacens Verbum, Verbum tamen, et Verbum filius, et hoc *οὐσία*. Quidquid enim vel est, vel agit atque operatur *οὐσία*, et ubi magis *οὐσία*, Verbum. Non enim ut hic aer sonans, Verbum, sed ut hic aliquid agens, Verbum. Unus ergo filius, quia unus motus: una vita, quia una sola vita quæ æterna. Nec enim vita, quæ aliquando moritur. Nunquam autem moritur, si se sciat. Scire autem se non poterit, nisi Deum sciat, et Deum qui vita est, et vera vita est, ac fons vitæ. Hoc si ita est, Deo cognito cognoscat omnia: quia a Deo omnia, et in omnibus Deus, et Deus omnia. Hoc Joannes clamat (Joan. xvii. 3): *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum et verum Deum, et quem misisti Jesum Christum.* Cognitio est vita. Porro autem sive vita, sive cognitio motus est unus, et idem motus agens vitam, et per vitam cognitionem, et per cognitionem vitam: idem ergo motus, dum officia complens, vitam et cognoscentiam. *Λόγος* autem motus est, et *Λόγος* filius. Filius igitur unicus in eo quod filius; in eo autem quod *Λόγος*, geminus. Ipse enim vita, ipse cognoscentia, utroque operatus ad animarum salutem mysterio crucis: et vita, quia de morte liberandi fueramus:

(1) *Motu.* Forte *motu.*(2) *Sed.* Forte *si.*

mysterio autem cognoscentiæ per Spiritum sanctum : A enim et rebellat, ac repugnat secum error, imprudentia, inscientia; et hoc (*Ibid.*) *prudencia carnis*, quæ imprudentia, et quia Deum nescit, *mors est* : ergo *prudencia spiritus, vita atque pax est* : quo modo jam juncti isti sunt, et unum sunt.

quia is magis est datus et ipse omnes docuit, et testimonium de Christo dixit. Quod est cognitionem vitam agere, et ex hoc Deum cognoscere, quod est vitam veram fieri, et hoc est testimonium de Christo dicere. Ita Dei filius Christus, id est, λόγος, et filius vita; et quia id est motus etiam et cognoscentia, filius est opere quo vita est Jesus existens. Opere autem quo cognoscentia est, Spiritus sanctus et ipse existens, ut sint existentiæ dux, Christi et Spiritus sancti, in uno motu, qui filius est. Et hinc et a patre Jesus (*Eccli. xxiv. 5*) : *Ex ore Altissimi processi* : et Spiritus sanctus etiam ipse a patre, quia unus motus utrumque in existentiam protulit. Et quia (*Joan. xvi. 15*; *xvii. 10*) quæ habet pater filio dedit omnia : ideo et filius, qui motus est, dedit omnia Spiritui B sancto : omnia enim quæ habet (*Joan. xvi. 14, 15*) *de me habet*, inquit; etenim quia et ipse motus est, de motu habet : non enim filius illi dedit, sed (*Ibid.*) *ille*, inquit, *de meo habet*. Principaliter enim motus vita est, et ipsa vita scientia est et cognoscentia : ergo quidquid habet cognoscentia, de vita habet. Hæc summa Trinitas, hæc summa Unalitas (*Ibid.*, γ. 15) : *Omnia quæcumque habet Pater mea sunt; propterea dixi quia de meo accipiet et annuntiabit vobis*.

IX. Hoc igitur satis clarum faciet, esse quod pater est, et vitam quod est filius, et cognoscentiam quod est Spiritus sanctus, unum esse, et unam esse substantiam, subsistentias tres, qui ab eo quod est esse, quæ substantia est motus, quia et ipse, ut docuimus, ipsa substantia est, geminans potentia valet, et vitalitatis, et sapientiæ, atque intelligentiæ, ita scilicet, ut in omnibus singulis tria sint : ergo Spiritus sanctus scientia est et sapientia. Hoc ita esse probant sacræ lectiones (1 *Cor. ii. 16*) : *Quis Dei mentem cognovit, nisi solus Spiritus?* (*Rom. viii. 16*) : *Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro. Quis testis sine scientia?* Et scientia ipsa, quia sapientia est, docet nos esse filios Dei. Item : *Quis autem scrutatur corda? quis scit cogitationes spiritus?* Item quomodo ad scientiam junguntur ambo? (*Rom. ix. 4*) : *Veritatem dico in Christo. Ubi veritas, ibi scientia, quia veritas Christus; ideo et scientia, quod est Spiritus sanctus. Et item (Ibid.) : Non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto. Quid est enim aliud conscientia, quam cum altero scientia? Nunc nostra cum Spiritu, ergo Spiritus scientia : et Christus est scientia, quia veritas; ergo et Christus et Spiritus scientia. At enim Christus vita : Quid si Spiritus vita : unus enim, ut dixi, motus est, et eadem vita quæ scientia : quid enim in Christo doctus, id est, a Deo; et cum dico doctus, a scientia dico, quod sive a Christo, sive a Spiritu, unum atque idem est; quid enim dicit Paulus, cum utrumque id ipsum esse declarat (*Rom. viii. 6*)? *Prudentia vero spiritus, vita est. Æstuat**

et rebellat, ac repugnat secum error, imprudentia, inscientia; et hoc (*Ibid.*) *prudencia carnis*, quæ imprudentia, et quia Deum nescit, *mors est* : ergo *prudencia spiritus, vita atque pax est* : quo modo jam juncti isti sunt, et unum sunt.

X. Doceamus quod Deus et scientia sit et vita, quainquam ab ipso ista Paulus (*Rom. xi. 33*) : *O, inquit, altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!* Sic dictum ab eodem (*Ephes. iii, 10*) : *Multiformis sapientia Dei. Hinc et secretum Dei, hinc et Christus dictus sapientia, hinc et illud (Ibid. 18) : Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, longitudo, altitudo, profundum, scire etiam supereminenter scientiæ charitatem Christi. Ita et scientia Deus est, et nos scientia liberat, sed per Christum tamen, quia ipse est et scientia, et janua, et vita, et λόγος, et omnium per quem facta sunt omnia. Ergo et scire ista, et etiam charitatem in Christum habere debemus. Hæc atque alia plurima, et Deum scientiam esse, et Christum, et Spiritum sanctum satis clarum etiam vitam esse uno licet satis probatur exemplo; nam in aliis libris uberius approbavimus (*Joan., v, 26*) : *Sicut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso. Item dicit (Joan. vi, 58) : Sicut me misit vivus Pater, ita et ego vivo propter Patrem. Sunt igitur ista sic singula, ut omnia tria ista sunt singula, una omni (1) ergo substantia est pater, ergo filius, Spiritus sanctus, Deus, λόγος παράκλητος, unum sunt, quod substantialitas, vitalitas, beatitudo, silentium, sed apud se loquens silentium, Verbum, Verbi Verbum : quid etiam est voluntas patris, nisi silens Verbum? Hoc ergo modo cum Verbum pater sit, et filius Verbum, id est, sonans Verbum atque operans : ergo, inquam, si et pater, et filius Verbum est, una substantia est. Deinde (*Joan. v, 30*) : *Justum, inquit, meum iudicium est, quia non quero facere voluntatem meam, sed ejus qui me misit. Ergo una voluntas, unde una substantia : quia et ipsa voluntas substantia est. Verbum autem ipsum vitam esse sic ostenditur (Ibid. 40) : Non vultis ad me venire, ut vitam habeatis. Deinde et de hoc totum mysterium est, quod expono (*Joan. vi, 37*) : *Omne quod mihi datum est a Patre apud me habeo. Quia vero idem motus est quod esse, et quod est esse motus est, et quia quadam intelligentia prius esse, ab eo quod moveri, sed prius κατὰ τὸ αἴτιον, id est, secundum causam : ideo dedit pater filio et motum, qui et quod est esse habet. Ergo motum esse est λόγος : igitur qui motus est habet et esse : esse autem vita est et scientia : habet igitur omnia, quia patris habet esse : ergo voluntatem patris implet filius. Quæ autem voluntas, nisi quia cum pater vita sit, motus est vita ejus? hæc voluntas est, vivere facere alia. Hæc ergo et τοῦ λόγου, id est, Christi (*Ibid., 39, 41*). *Quæ est, inquit, voluntas Patris qui me misit? ut ex eo quod mihi dedit nihil perdam, sed resurgere faciam id ipsum postrema die. Hæc enim voluntas est Patris mei, ut omnis qui videt Filium et in*****

(1) *Omnis. Forte omnino.*

ipsum credit, habeat vitam æternam, et in die novissima resurgat. Videre autem est Christum scire Deum Dei filium, vitam, et vitæ Deum; et hoc est accepisse Spiritum sanctum Verbum, id esse quod vita. Hinc probatum est (*Ibid.* 69, 70): *Post quem ibimus? verbum vitæ habes, et nos credimus et cognovimus quod tu es Christus Filius Dei.* Totum mysterium Christus Dei filius, Christus Verbum, et ipsum Verbum, vitæ æternæ Verbum. Ergo hoc Verbum quod vita, et hoc qui audit et credit, utique cognoscit Deum: ergo et Spiritum sanctum habet.

XI. Pronuntiata hæc plena fides est, quippe a discipulis. Item ad Judæos dicit (*Joan.* viii, 19): *Me si sciretis, sciretis Patrem meum. Neque me scitis, neque patrem meum.* Et recte. Quamquam enim et in patre filius, et in filio pater, existentia vel substantia in vita, et vita in substantia; invisibilis tamen cum sit substantia, non intelligitur nisi in vita. Magis autem vita Christus, quamquam et substantia ergo pater in filio cognoscitur. Unde? *Quia non scitis me, nec Patrem; si sciretis me, sciretis et Patrem.* Ipsum hoc quid est? Sciretis a me esse, quia ipse et scientia, quod est Spiritus sanctus. Item ad illos quia Verbum est, et Verbum pater: ergo una substantia (*Ibid.*, 26): *Item qui me misit verus est, et ego quæ audiavi ab ipso ea loquor.* Pater filio loquitur, filius mundo: quia pater per filium, et filius virtute Verbi patris facit omnia, id est, secum loquens Verbum per Verbum in manifesto loquens facit omnia. Secum autem loquens Verbum Deus est cum filio, quia pater et filius unus Deus. Ipse præterea dicit (*Ibid.* 51): *Amen, amen dico vobis: si quis verbum meum custodierit, mortem non videbit.* Et ipse rursus (*Ibid.*, 55): *Novi enim Patrem, et verbum ejus custodio.* Uterque Verbum, sed ut dixi. Illud quantum aut quale est in Joanne (*Joan.* x, 17, 18)? *Propterea me Pater amat, et ego pono animam meam, ut iterum sumam eam. Nemo illam a me tollit, sed ego eam pono a me ipso: licentiam habeo ponere eam, et licentiam habeo sumere eam.* Christum nunquam dictum esse animam satis manifestum est; sed nec Deum dictum animam. Etenim Pater Deus dictus, Spiritus dictus. Item filius λόγος dictus, spiritus dictus, et sine dubio Deus: quippe cum ambo unus Deus. Ergo hæc, λόγος, πνεῦμα supra animam sunt, sua superiore substantia, longe alia substantia animæ et inferiore, quippe a Deo insufflata et genita, et sola vere substantia dicta, quod subesset suis in se speciebus, et eodem pacto ut hyle.

XII. Iluc accedit quod vita Deus, vita Christus, et ex se vita utique, sed ut patre dante Christus habeat ex se vitam: ergo vita superior ab anima. Priora enim ζωὴ et ζωῆς, id est, vita, vitalitas quam anima: ergo illa ὁμοούσια Deus et λόγος, pater et filius. Quippe ut ille Spiritus, et hic Spiritus, et hic vita, et ille vita. Item Verbum et Verbum, et cætera. Spiritus igitur habet potestatem animam sumendi, ponendi et resumendi. Etenim vita, et a se vita potestatem habet sumendi, ponendi illud, quod sua po-

tentia, sui participatione facit vivere: etenim anima ad imaginem imaginis Dei facta (*Gen.* 1, 26): *Faciemus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Ergo inferior, et a Deo atque λόγος magis orta vel facta. Nunquam ipse Deus aut λόγος, sed quidem λόγος, non ille qui filius generalis vel universalis, atque omnium quæ per ipsum facta sunt, semen, origo, fons. Illius vero λόγος anima: quomodo, aut qui, et dixisse memini, et suo loco esse dicturum. Ergo universalis, quia spiritus et vita, non anima, habet potestatem a semetipso animam ponere, et rursus animam sumere. Deus igitur et λόγος, vel quia vita sunt, vel quia Spiritus, vivunt et semper vivunt. Quippe qui a se vivunt. Ergo illa ὁμοούσια. Anima vero ὁμοούσιος, hæc cum assumitur a divinis, id est, a λόγος; neque enim a Deo: λόγος, enim motus est, et motus anima, et motus a semetipso motus, unde imago et similitudo anima τοῦ λόγου est. Ergo cum assumitur, nihil adjicitur vitæ: quippe cum ex vita, id est, ex vivendi potentia animæ vita sit. Animam igitur cum assumit Spiritus, veluti ad inferiora traiecit potentiam atque actiones, cum mundam et mundana complet: ergo Spiritum, et maxime λόγος spiritus, qui vita est, in potestate habet et sumere animam, et ponere: cum autem sumit, mundo veluti nascitur, et potentia ejus cum mundo colloquitur: cum vero ponit, a mundo recedit, et non operatur in mundo carnaliter, nec tamen spiritaliter. Hoc nos mortem ejus nominamus, et tunc esse dicitur in inferno, non utique sine anima. Hinc petit (*Psal.* xv, 40) *ne Deus animam suam relinquant in inferno.* Ergo eam, quia rediturus ad mundum est, et ad ejus actum secum ad inferis ducit, quasi resumit ergo animam, id est, actus, mundum iterum accipit, et quia actus in mundo plenos ac totos λόγος agit, et qui Spiritus est, et animam, et corpus, rursus ergo sanctificandum fuit, quia rursus ista susceperat. Ivit igitur ad Spiritum, et sanctificatus redit, cum apostolis egit, post sanctum Spiritum egit. Quis igitur est Spiritus sanctus? id est, λόγος, unus enim motus, et ideo dictum: et si discedo et præparo vobis, rursus venio. Quis enim venit post abitum Christi, nisi Spiritus S. Patraclatus?

XIII. Id ita esse quod dico: ut pater et filius unum sint: item quod Jesus et Spiritus sanctus unum sint: **D**ac propterea omnes unum sint, juncta lectione Joannes declaravit; cepit namque a λόγος (*Joan.* xiv, 6): *Ego sum, inquit, via, et veritas, et vita. Nemo venit ad Patrem nisi per me.* Quis enim ad id quod est esse, et verum esse pervenit, quod pater est, nisi per vitam: vita enim quæ vera vita est, quia æterna est, hoc est vere esse, nihil enim mutatur, nihil corrumpitur, quæ genera mortis sunt, vita esse, verum vita est (*Job.* xvii, 2): *Vivit, inquit, Deus.* Ergo vitam esse, Deus est. Et (*Joan.* xiv, 19): *Ego, inquit, vivo.* Quicumque ad Christum venit, ad vitam venit, et sic per vitam ad Deum: ergo juncti sunt Deus et λόγος. Et hinc illud est (*Joan.* xv, 23): *Qui me cognovit cognovit et Pa-*

trem. Et (Joan. xiv. 9) : *Qui me vidit vidit et Patrem.* A Hinc et illud (*Ibid.*, 11) : *Non credis, quod ego in Patre, et Pater in me?* Hinc et illud mystice (Joan. xiv. 14) : *Et si quid aliquando petieritis in nomine meo, istud faciam.* Quid est petere in Christi nomine? animam æternam fieri, lucem Dei videre, ad ipsum videndum venire, æternam vitam habere, non divitias, non filios, non honores, nihilque mundanum, sed spiritale omne, atque omne quo uniti Deo Christo jungamur: hoc enim est, ut glorificetur in Filio, id est, vita æterna, quam petentibus dabo.

XIV. Subjungitur deinde plenissime de Spiritu sancto, quid sit, unde sit, quod ipse sit (*Ibid.*, 15, 16) : *Si enim, inquit, me amatis, mandata mea custodite. Et ego rogabo Patrem meum, et alium Paracletum dabit vobis, ut vobiscum sit in omne tempus.* B Quid est Paracletus, qui asserat adstruatque apud Patrem homines omnes fideles atque credentes? Quis est iste? unus ne solus Spiritus sanctus? an idem et Christus? Etenim ipse dixit: *alium Paracletum dabit vobis Deus.* Dum dixit *alium*, se dixit alium; dum dixit *Paracletum*, operam similem declaravit, et eandem quodammodo actionem. Ergo et Spiritus Paracletus, et Spiritus sanctus, alius Paracletus, et ipse a patre mittitur. Jesus ergo Spiritus sanctus: motus enim Spiritus, unde et Spiritus motus, eo quod Spiritus (Joan. iii. 8) : *Spirat enim ubi vult.* Et ipse nunc dicit : *Spiritus veritatis, et ita ei nomen est Spiritus sanctus, Spiritus etiam Christus, Spiritus et Deus, omnes ergo Spiritus.* Verum Deus substantia- C liter Spiritus: inest enim in eo quod est substantia et motus: vel potius substantia ipsa, qui est motus, sed in se manens, ut sæpe jam diximus, et retinendi causa sæpe repetemus. At vero Jesus et Spiritus sanctus motio vere mota motio; unde foris operans, sed Jesus spiritus apertus: quippe et in carne: Spiritus autem sanctus occultus; Jesus quippe qui intelligentias infundat, non jam qui signa faciat, aut per parabolas loquatur ipsum se esse, ipse sic docet (Joan. xiv. 18) : *Non vos dimittam orphanos, veniam ad vos.* Ipse autem in Spiritu sancto esse occultum sic docet (*Ibid.*, 19) : *Mundus me jam non videbit, vos autem videbitis me, quoniam vivo ego et vos vivetis.* Hoc etiam sancto Spiritui datum (*Ibid.*, 16) : *ut penes vos sit in æternum Spiritus veritatis.* Et de se dixit (*Ibid.*, 6) : *Ego sum veritas.* Deinde adjecit (*Ibid.*, 19) : D *Quem mundus non potest videre.* Et de se dixit (*Ibid.*) : *Jam me mundus non videbit.* Deinde adjecit (*Ibid.*, 17) : *Quoniam ipsum non videt, neque cognoscit ipsum.* Sed et Christum nemo cognovit (Joan. i. 11) : *In sua venit et mundus eam non cognovit.* Adjecit (Joan. xiv. 17) : *Vos cognoscetis ipsum, quoniam manet in vobis, et in vobis est.* Et ipse de se ita (Joan. xiv. 19) : *Vos videbitis me.* Et quoniam Christus vita est, de se adjunxit (*Ibid.*) : *Quoniam ego vivo, et vos vivetis.* Et quia Spiritus sanctus intelligentia est, utroque autem mundus ipse caret, ideo adjecit (*Ibid.*, 17) : *Quoniam apud vos manet, et in vobis est.* Unde autem aut est in illis, aut jam manet Spiritus sanctus, si

adhuc postea venturus est, et non jam per Christum apud illos esse cœpit? Ergo juncti atque ex uno sunt, qui motus est. Id apertius in sequentibus declaratur, ait enim (*Ibid.*, 25, 26) : *Hæc vobis dixi apud vos manens. Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, vos docebit omnia quæcumque dico. Ego, inquit, in vobis maneo.* Data est enim vita, nec ab illis jam Christus abscedit: sunt igitur et spiritali motu, quod est Christum in illis manere: ipsi autem animæ, in quibus spiritus manet, nec aliquando discedit, dictum tamen (Joan. xvi. 16) : *Nunc ibo ad Patrem.*

XV. Quid istud sit facile intelligi potest, si accipiatur ex mysterio dictum, et corporali mysterio: nam spiritaliter cum et ipse in Patre sit, et pater in ipso, quo, aut quare ibit. Ex eodem mysterio est, quod ad Christum Spiritus columbæ similis venit, et quod nunc Spiritus mittetur a patre, et mittetur ad patrem, Christo eunte et petente ut mittatur: a morte enim vita revocata, et vita non ipsa vita, quia *Δόλος* est: hæc enim mortem nescit, magis hæc ipsa interficit mortem; sed vita quæ in hominibus resurrexit a morte. Quam utique induit simul cum corpore, et eam ab inferno resumpsit. Propter hanc igitur sanctificandam, eundem fuit ad patrem, sed corporaliter adque animaliter, id est, in id quod in se pater fuerat penetrandum potentialiter atque existentialiter: hoc igitur modo ivit ad patrem. Denique nec absentia tempus edictum, sed contra dictum (Joan. xx. 1, 17, 18, 19, 20, 27, 29), quod nocte quæ sabbatum sequitur apparuerit Mariæ, tangi noluerit priusquam iret ad patrem: nuntiavit Maria discipulis: eadem nocte ad ipsos venit ostendens manus et latus, utique tangi jam non prohibens. Post Thomas palpavit, tetigit, ipso quidem hortante, quia ille desperabat, quod significat sanctificatum jam fuisse. Quam ergo breve hoc tempus est, sed propter mysterium dictum: *ibo ad Patrem*: nam cum ipse in patre, et in ipso pater sit, quo ibit? Eodem ergo mysterio: *quem vobis mittit Pater*, quia pater mittit, cum Christus mittit. Denique sic ait: *Mittit Pater in nomine meo*, id est, pro me: aut *in nomine meo*, quoniam spiritus Christus, et ipse Spiritus sanctus; aut *in nomine meo*, quia Spiritus sanctus ipse de Christo testimonium feret, sic enim dictum (Joan. xv. 26) : *Ille testimonium dicit de me.* Quis ille? quem vobis ego mitto a Patre: juncti ergo omnes: ego mitto, a patre mitto, Spiritum veritatis mitto: medius ergo *Δόλος*, id est, Jesus ipse mittit; motus enim principalis universalisque qui vitalis ac vita est, mittit intelligentiæ motum, qui sicuti docuit, ex vita atque ipsa vita est: scire enim quid sit, hoc est vivere, hoc est esse. Hoc autem esse quid est, quam ex Dei substantia esse, quod est Spiritum esse? unde nos spiritales efficiamur, accepto Spiritu a Christo, et hinc æterna vita: Spiritus ergo appellata est ista Trinitas. Nam dictum (Joan. iv. 24) : *Deus spiritus est.* Item dictum a Paulo ad Corinthios secunda (II Cor. iii. 17) : *Dominus autem Spiritus est: ubi autem Spiritus Domini, ibi liber-*

tas. Utique ista de Christo, ipse vero Spiritus sanctus dictus, quos sanciat Sanctos, id est, Sanctos facit; et certe ipse est Spiritus Dei: dictus est enim prudentia, sapientia, omniumque rerum scientia, ita enim de eo subiungit (*Joan. xvi, 8-10*): *Ille convincet mundum de peccato, et de justitia, et de iudicio. De peccato, inquit, quoniam in me non credunt, vel quod vita sit Christus, vel quod Dei filius et a Deo missus, et qui peccata dimittat. De justitia autem, quoniam ad Patrem pergo*: tot enim in mysterio passionis, quia fidem mandatorum servavit et implevit: quippe cum dixerit, cum aliud vellet (*Math. xxvi, 42*): *Fiat voluntas tua*. Itemque quia monitos declinqueus, jam non ita videndus relinquebat, iustitiæ fuit, iis actis omnibus ire ad patrem, nec ire ad patrem tantum, sed cum illo jam esse: Nam idcirco dicitur (*Ibid., 64*): *Sedet ad dexteram Patris. De iudicio: quoniam princeps hujus mundi iudicatus est*: mysterio enim crucis omnes adversæ Christo ab eodem Christo triumphatæ sunt potestates. *Hæc, inquit, docebit Spiritus sanctus*. Quid eligitur? De salute mysterium Paracletus complet, et non completa Christus abscedit: An quia idem ipse Christus est et Spiritus sanctus, vel quia ipse eum mittit, vel quia Spiritus habet omnia Christi? Habet omnia, per Christum celebratur.

XVI. Et tamen videamus quid acturus est, Spiritus scientiam daturus gestorum, et insinuationem scientiæ, quasi vim testimonii, ac magis iudicii habiturus, vel ad poenitentiam vel ad poenam; *de peccato, inquit, quod in me non crediderunt*. Ergo ut sciat mundus jam poenam suam. *De justitia autem, quod ad Patrem vado*. Et hoc potest esse de peccato quod injuste fecerunt qui eum in crucem sustulerunt, quia se filium Dei dicebat. Et nunc pergit ad patrem, quod item ei it omnium, si in Deum credant, et faciant Dei iussa: ut et ipsi ad patrem pergant: justificantur enim, nam (*Gen. xv, 6*): *Abraham credidit, et reputatum est ei ad justitiam*. Deinde de iudicio, inquit, *quod princeps mundi iudicatus sit*. Hæc, ut cernitur, non ad salutem, quæ jam a Christo completa est, sed pertinent ad scientiam rerum gestarum. Est enim pater loquens silentium, Christus vox, Paracletus vox vocis. Ergo Spiritus sanctus in isto actu alter Paracletus, in salutis mysterio cooperator ut Christus, in Spiritu vero sanctificationis quod Deus. Si igitur et hoc modo Christus quod spiritus, sed Deus in mysterio æternæ vitæ Christus, in sanctificatione Spiritus sanctus, sanctificat autem Deus, ut dictum (*Joann. xvii, 17*): *Sanctifica eos in veritate, patri filius dicit, ergo sanctificat pater*. Item Christus sanctificat, ut dictum (*Ibid., 19*): *Et pro iis sanctifico me ipsum, ut sint ipsi sanctificati in veritate*. Item sanctificat Spiritus sanctus, nam et baptizare ad sanctificationem pertinet: dictum ergo in Actis Apostolorum (*Act. 1, 5*): *Joannes baptizavit aqua, vos autem Spiritu sancto tingemini*. Quod superiudicavit se illis ad scientiam: nam jam sanctificati fuerunt baptismo, invocato Deo Christo; Spiritui sancto

A etenim sic dictum est: *Sanctifica eos in veritate*. Et veritas Christus est; Paracletus etiam Spiritus est veritatis: ergo omnis qui baptizator, et credere se dicit, et fidem accipit veritatis, id est, Spiritum sanctum, fitque sanctior a Spiritu sancto, et ideo dictum in Actis Apostolorum (*Act. 1, 8*): *Sed accipietis virtutem, adveniente in vos Spiritu sancto*. Non ad sanctificationem, sed scientiam, et ad ea quæ promisit in Evangelio Christus de Spiritu sancto, id est, de Paracleto. Primum ut testimonium de Christo dicat, sic enim ait: *Accipietis virtutem, adveniente in vos Spiritu sancto, et eritis mihi testes in Jerusalem*. Sed et Lucas dicit (*Joann. vii, 39*): *Nondum quidem misso Spiritu*. Jam tamen testimonium dicit. Paulus tamen in omnibus epistolis suis quid aliud agit, nisi B de Christo testimonium dicit? et post abscessum Christi, solus Christum vidit et soli apparuit. Spiritus ergo per Christum, et Christus per Spiritum sanctum adfuit. Item dicit testimonium Joannes et Petrus (*1 Joan. 1, 1*): *Quod audivimus, quod vidimus, quod palpavimus*. Et in Actis Apostolorum et ipse, et Lucas qui scripsit de iis, de David ita dicit (*Act. ii, 30-32*): *Propheta cum esset, et sciens quia iurejurando iurasset illi Deus; ex fructu ventris ejus sedere super thronum illius; providens locutus est de resurrectione Christi: quia neque relictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc ergo Jesum resuscitavit Deus, cujus nos omnes testes sumus*. Quando ista dicunt (*Ibid., 2, 4*): *Cum jam factus esset de cælo sonus, et tanquam vi magna, Spiritus ferretur, qui replevit totam domum, et repleti sunt Spiritu sancto, et cœperunt loqui variis linguis*. Deinde dicunt Apostoli de peccato mundi, quod non credidit Christo, in Actis ita (*Ibid., 22-24*): *Sicut vos scitis, hunc decreto consilio et præscientia Dei traditum per manus scelestas, et suffixistis eum cruci, et occidistis quem Deus suscitavit*. Item in Actis Apostolorum, referente Petro (*Ibid., 34*): *David non ascendisse in cælum, sed dixisse ita: Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram*. Hoc etiam Paulus dixit (*Rom. viii, 34*): *Qui resurrexit, qui est in dextera Dei*. Ergo docuerunt quod post resurrectionem ad Patrem ivit. Idem mox adiecit (*Ibid.*): *Qui et interpellat Patrem*. Ergo si Christus interpellat, Paracletus etiam ipse. Item in Actis, quod ad patrem ierit, testimonium est (*Act. 1, 9, 10*): *Videntibus illis elevatus est: et nubes suscepit eum ab oculis ipsorum; cumque intrarentur euntem illum in cælum, et reliqua*.

XVII. Dicta sunt jam tria de testimonio in Christum, de peccato, de justitia, nunc de iudicio. Sic per Spiritum sanctum locutus Paulus ad Romanos (*Rom. xvi, 20*): *Deus autem pacis conteret Satanam sub pedibus vestris velociter*. Item ipse ad Ephesios (*Ephes. iv, 8*): *Qui ascendit in altitudine captivam duxit captivitatem*. Item in Apocalypsi ipse dixit (*Apoc. i, 18*): *Et habeo claves mortis et inferi*. Item ibi (*Apoc. xii, 7*): *Et factum est prælium in cælo, Michael et angeli ejus bellarunt adversus draconem*. Et totus locus demonstrat diabolus iudicatum. Cum igitur ap-

probatum sit, tres istas potentias, et communi, et proprio actu et substantia eadem, unitatem deitatemque conficere; non sine ratione rerum in duo ista revocantur, in Filium ac Patrem: etenim cum quasi geminus ipse Pater sit, existentia et actio, id est, substantia et motus, sed intus motus, *αὐτόνομος* motus, et hoc quod substantia est motus, necessario et Filius, cum sit motus, et *αὐτόνομος* motus, eadem substantia est: eadem enim hæc inter se sine conjunctione unum sunt, et sine geminatione simplex, suo ut proprio existendi versum, vi autem potentiaque: quia nunquam sine altero alterum, unum atque idem tantum actu; sed qui foris est, in passiones incidente, alio autem interiore semper manente atque æterno, quippe originali et substantiali, et idcirco semper patre, qua ratiocinatione et semper filio. Paulus in omnibus epistolis (*Gal. 1, 4*): *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino nostro Jesu Christo*. Item (*Joan. x, 30*): *Non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum et per Deum Patrem*. Item in Evangelio (*Joan. xiv, 9*): *Ego et Pater unum sumus: ego in Patre, et Pater in me*.

XVIII. Nos quoque patrem et filium religiose semper usurpamus, et recte secundum rationem supradictam: etenim motus, ut supra docuimus, filius, atque ipse motus vita et scientia, vel sapientia. Certe Paulus plenissime expressit quod intelligi volumus (*I Cor. 1, 4, 3*): *Gratias ago, inquit, Deo meo semper pro vobis in Christo Jesu, quod omnes locupletati estis in illo, in omni verbo et in omni scientia*. Verbum Christum diximus, id est, vitam, scientiam Spiritum sanctum, ergo unum: *In Christo enim, ait, locupletati estis*. Quod cum ita sit, si Deus et Christus unum, cum Christus et Spiritus unum, jure tria unum, vi et substantia: prima tamen duo unum diverse, hoc ut sit pater, actualis existentia, id est, substantialitas; filius vero actus existentialis: duo autem reliqua ita duo, ut Christus et Spiritus sanctus in uno duo sint, id est, in motu, atque ita duo, ut unum duo: prima autem duo, ut duo unum, sic cum in uno duo, et cum duo unum, Trinitas existit unum. Nam quid ego de Spiritu sancto, de quo tractatum est pluribus, multa commemorem? Ex ipso concipitur Christus in carne; ex ipso sanctificatur in baptismo, Christus in carne; ipse est in Christo qui in carne, ipse datur Apostolis a Christo qui in carne est, ut baptizent in Deo, et in Christo, et Spiritu sancto: ipse quem Christus in carne promittit esse venturum, quadam agendi distantia; idem ipse et Christus, et Spiritus sanctus; et quia Spiritus, idcirco et Deus: quia Christus quod Spiritus, ideo Deus: unde pater, et filius, et Spiritus, non solum unum, sed et unus Deus.

LIBER QUARTUS.

I. Vivit ac vita unum ne, an idem, an alterum? Unum. Et cur duo nomina idem, et quomodo? cum sit aliud in actu esse, aliud ipsam actionem esse,

Sed quomodo alterum? cum in eo quod vivit, vita sit, et in eo quod vita est, vivat necesse est: non enim caret vita quod vivit, aut cum sit vita non vivit: alterum igitur in altero, et ex hoc in quolibet altero duo: et si ut duo, non ut pure duo, quippe cum alterum in altero, et id in utroque, idem ergo. Sed idem in duobus est, et a se alter: is ergo et idem est, et alterum in quolibet horum aliquo. At si idem est, et ad se utrumque idem et unum est; quodlibet enim altero existente quod alterum est, neutrum ut geminum; ergo si utrumque hoc ipso quod est, et alterum est, erit apud se utrumque unum; at cum utrumque apud se unum est, in altero idem unum est: at cum idem unum est, vere unum est utrumque: nullo enim utrumque distat, nec existendi virtute, nec tempore, fortasse causa, et hoc altero prius est.

II. Hoc quo facilius judicetur, sic ista melius retractabimus. Vivere ac vita ita sunt, ut et hoc quod est vivere, vita sit: et hoc quod est vita, sit vivere; non ut duplicatum alterum in altero sit, neque alterum cum altero est: hæc enim est copulatio: num et ex hoc etiam si inseparabiliter junctum sit, unitum est, non unum? nunc vero cum ipso eodem opere vitam esse sit vivere, et eodem modo vitam esse sit. De iis enim loquimur duobus, de vivere et vita; non de eo quod ad effectum vitam habet et vivere. Quamquam et ipsum tertium, et in eo quod vitam habet, et ut alterum ex altero, sed ut unum utrumque. Ex quo apparet, quid ipsa per se existentia in suis rebus valeant, cum substantia una atque eadem manente, esse suum nulla sui innovatione custodiant: namque vitæ esse suum, est moveri: ipsum autem moveri, hoc est vivere. Esse igitur et vivere est, et esse vitam: una ergo eademque substantia: namque unicuique in eo quod sit suum esse, substantia est. Etenim in supernis æternisque, id est, in intellectibilibus atque intellectualibus, nihil accidens, nihil qualitas, nihil geminum, vel cum altero, sed omnia viventes sunt, intelligentesque substantiæ, pure, simplices, uniusmodi, hoc ipso quo sunt et vivunt, et intelligunt; conversumque quo intelligunt, hoc ipso etiam sunt. Vivit igitur ac vita una substantia est.

III. Sed quoniam intellectus ita se pandit, atque ita sermo processit, ut et in eo quod est vivere vita sit; et in eo quod vita sit, ideo sit vita, quia vivit: videndum, et intenta ratione quærendum, utrum naturalis ista complexio, et bigemina existentiae modo pura simplicitas unave sit, an duæ. Si nihil interest, vivere, et vita sit; et vitam esse, vi insit et vivere; jure ac merito unam istorum, non geminam copulam ad existentiam sui esse dicemus. Sin autem primum, aliud est vivere, aliud vitam esse. Et item si distantia est, ut nunc vita causa sit ad vivendum, nunc ipsum vivere causa sit, ut vita sit: duo sunt ista, sed gemina inter se, atque apud se simpliciter unita: potentia enim *Δύο* suo atque divino refert ista geminari, ut ejusdem naturæ ac potentiae, alterum cujus sit id, a quo hoc alterum. Atqui est

nonnulla distantia, parva illa sit licet, unde non est frustra geminatio. Etenim non idem actio et agere, nec potentia et operatio, nec, ut verius dicam, idem causa est, quod effectus: illa enim origo, hic partus est. Unde cum duo ista, vivit ac vita, sit actio atque agere, quamquam in se simulque sint, tamen et alia vi atque natura existimanda sunt, ut alterum alterius causa sit, alterum existat effectum. Sed ut mihi intelligentia est, ac probata sententia, cum in principali naturae primae divinitatis exordio, primum sit quod est vivere, secundum vero quod vita; ita enim ratio docebit, et ipsa veritas approbabit; sit ut vivere causa sit, effectusque vivendi vita sit, quod tamen ipsum vivere et vita sit: simul enim ista, et simul semper, quod cognoscitur, erant. Aliud vita ad secunda tertiaeque, vel deinceps quae vivunt ordinata causa atque principium, ita scilicet ut idem sit simulque vita quod vivere; sed hoc vivere, secundum de vita, cum vita est: Illud primum ac principale vivere, simul et vita causa est vitae, et fons, et origo viventium. Scio hoc obscurum videri posse, non tam rerum, quam eorundem repetitionem sermonum, quod duo ista tali copulatione nectuntur, ut cum sit vivere vita sit, et cum sit vita, sit vivere; unde constituto quolibet uno, frustra alterius videbitur facta geminatio.

IV. Audi, lector, audi quod miraberis, lector: ista tam dura, tam tortuosa, tam clausa tractatu de Deo et de divinis, simplici disputatione pandemus. Deum certe fatemur omnes, Deum omnipotentem, Deum supra omnia, Deum ante omnia, Deum a quo omnia. Hunc cum fatemur, etiam esse sine dubio confitemur. Esse huic quid credimus? quid putamus? (Joan. iv, 24): Spiritus, inquit, Deus est, lumen; et verum lumen Deus est. Quid hoc esse creditur, quod spiritus dicitur? nempe spiritum intelligere cogimur quamdam existentem, viventem, intelligentemque substantiam: in supernis quidem, et circa Deum maxime quasi humilem et alienum; et in posterioribus nomen non credunt convenire substantiam. Sed cur a nobis fugiatur hoc verbum? cum esse, cuique hoc ei sit esse substantiam. Et in Jeremia Deus loquens ita dicit (Jer. xxiii, 22 sec. lxx): Quod si in mea substantia staretis, videretis Verbum meum. Sic etiam ibi non multo post, et aliis in locis multis. Est igitur spiritus substantia, id est, esse ejus: colligamus igitur κατὰ ἰωάννου dictum (Joan. iv, 24): Spiritus Deus est; et adorantes eum, in spiritu et veritate adorare oportet. Deus, inquit, spiritus est, hoc est Dei, quod est esse: ergo substantia Dei spiritus est, eadem substantia, hoc est quod vivens: non ut aliud sit substantia aliud vivens, sed ipsam vivens ut sit ipsa substantia. Si enim dictum est ab eodem (Joan. vi, 63): Spiritus est qui vivificat, utique is qui vivificat, qui vivit, et vitae potentia est: ergo vivit spiritus, vivit Deus. Porro autem quia vivit, ut supra diximus, et vita est, Spiritus ergo et vita est, ut idem Joannes ait: Spiritus vita est; ergo Deus,

A cum est Spiritus, et vivit et vita est. Paulus etiam ad Romanos (Rom. viii, 1, 2): Nulla ergo damnatio iis qui sunt in Christo Jesu, et non juxta corpus ambulat: lex enim spiritus vitae in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis. Spiritus vitae, inquit, tria enim ista spiritus sunt, Deus, Jesus, Spiritus sanctus.

V. Ac de Deo probatum puto et spiritum esse: spiritum autem et vivere, et vivere facere, et vitam esse substantialiter, ut ista intellecta sint, et simplex et una substantia, ut hoc sit spiritum esse, quod vivere, et vitam esse. Sed non istud quod nostrum est vivere, quod animalium, quod elementorum, quod creatorum ex elementis, quod mundi, quod omnium in mundo, quod Angelorum, daemonum, vel etiam eorum quos in mundo de mundo deos nominant: non, inquam, illud vivere in Deo est. Hoc Deus est, quod est vivere animae, aut uniuscujusque, aut illius universalis atque fontanae; non ut ibi Angelorum, non ut ibi thronorum, gloriarum vel caeterorum in aeternis existentium, vel in intellectualibus, vel intellectibus: sed illud vivere, unde haec pro suo existendi genere vitam recipiant et vivunt, illo quodammodo progrediente, et ista prout capere possunt potentiam viventis vigoris afflante, a se sibi, per se, in se solo simplex, purum sine existendi principio a quo fuscum magis, vel progressum, vel natum principium est, per quod crearetur vivere caeterorum. Etenim vivere vitam parit; nam vi naturali prior actor, quam actio: agens enim actionem genuit, et quasi ex ipsa vocabulum et rem cum ipse tribuerit, ipse suscepit. Hoc cum rectum, etiam ratione admodum verum est: certe Deus, cui ad omnipotentiam principalemque summitatem hoc nomen convenit Deus: Deus, inquam, primum, si in Dei operibus dicendum aliquid primum: sed intelligentia humani ingenii, ut se exerat et res capiat, rebus vel simul existentibus, vel simul fuscis; et ortus, et diversos ortus, et quasi tempus attribuit. Deus, inquam, primo universalium existentias substantiasque progenuit: has Plato ideas vocat, cunctarum inexistentibus specierum species principales; quod genus in exemplo est ἰδέαι, ζωῆς, νόου: Et item ταυτέρας et τρεπότερας (1), εἰπε hoc genus caetera: genera igitur generum profunduntur, adeo omnium potentialium potentiae universaliter principales. Ergo ἰδέαι, id est, existentialitas, vel essentialitas: sive ζωῆς, id est, vitalitas, id est, prima universalis vitae potentia, hoc est, prima vita fonsque omnium vivendi. Item νόου, intelligendi vis, virtus, potentia, vel substantia, vel natura: haec tria accipienda ut singula, sed ita, ut qua suo plurimo sunt, hoc nominantur et esse dicantur: nam nihil horum est, quod non tria sit: esse enim, hoc esse si vivat, hoc est in vita sit. Ipsum vero vivere, non est vivere quod vivat intelligentiam non habere: quasi mixta igitur et ut res est, triplici simplicitate simplicia. Quiddam enim hoc ipso quo est, et alterum est, non aliquando dicendum geminum, sed semper unum.

(1) Forte ταυτέρας et τρεπότερας.

VI. Verum de iis pluribus alibi. Deus igitur est vivere, quod summum, primum, fontaneum, principaliter principale, tria ista genuit, id est, suo vivendi opere, ut existerent procreavit. Ista igitur opere pro-
 venerunt, et hæc proles, ista generatio est, ut ab agente actus, ab eo quod est essentia vel essentia, a vivente vitalitas vel vita, ab intelligente *νόησις*, intelligentium universalium universalis intelligentia nasceretur. Prius est igitur vivere, quam vita : quamquam in eo quod est vivere, vita sit : sed vivere ut parens vitæ est, vita et proles, et quod gignitur, quippe a vivente generata. Deus igitur est vivere illud primum vivere a semetipso, vivere ante omnium vivere, et ante ipsius vitæ vivere : agens enim et semper agens, et nullo principio agens, non ab actione agens est, ne actio vel phantasia principii sit ad agentem, sed ut actio agentis opere, vel progenita sit vel existerit, vel effusa sit. Hoc utique agere in eo ponimus, quod est vivere : Deus ergo vivere est, et principale vivere : vita autem ut genitum. Vivere ergo pater est, vita filius : namque quod in eo factum est, vita est, et ipse filius dicit (*Joan. xiv. 6*) : *Ego sum via, ego veritas, ego vita*. Hæc vita est, quæ orta est ab eo quod pater vivit, et hoc illud est (*Joan. xvi. 27*) : *Ego enim de Deo exivi*. Item ipse de se ita dicit (*Joan. vii. 37, 38*) : *Qui sitit, veniat ad me, et bibat; qui credit in me, sicut dixit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ*. Hinc et illud est quod Samaritanæ respondit (*Joan. iv. 10*) : *Si scires donum Dei, et quis est qui dicit tibi: Da mihi bibere, tu magis petisses eum, et dedisset tibi aquam vivam*. Item postea (*Ibid., 13*) : *Omnis qui biberit ex hac aqua sitiet iterum*. Samaritana aqua mundana est anima (*Ibid. et 14*) : *Qui autem biberit de aqua quam ego dederō ei non sitiet in sempiternum, sed aqua quam dabo ei fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam*. Iis atque hujusmodi innumerabilibus exemplis satis clarum sit Christum Dei filium vitam esse, et æternam vitam : quippe qui et ipse ut pater Spiritus sit. (*Joan. iii. 6*) : *De Spiritu enim quod nascitur spiritus est : Spiritus vero spirat, et a se spirat : spirare autem vivere est*. Porro quod a se spirat, a se vivit : quod a se vivit, ex æterno et in æternum vivit : nunquam enim se deserit, quod sibi causa est, ut hoc ipsum sit quod existit. Cum igitur pater sit quod est vivere, ut supra docuimus, vivere autem sit vitam esse, D itemque quod vita id sit quod gignitur ab eo quod est vivere, necessario id est vita, quod vivere : vivit enim et vita hoc ipso quia vita est, atque ex se vita est : ex se enim ei est vivere : verumtamen ex illo primo, quod est principaliter vivere, quod est pater, ubi et unde existit vita, cui inest et vivere, et ex se vivere, quod esse filium Jesum Christum probamus, intelligimus et fatemur.

VII. Ista omnia quæ a me dicta sunt, quemadmodum in Evangelio *κατὰ Ιωάννην* significata atque asserta per ipsa Salvatoris verba videamus (*Joan. vi. 58*) : *Misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem*. Ac ne qui istam in carne Christum dixisse istud cre-

deret, subjunxit statim (*Joan. vi. 59*) : *Hic est panis qui de cælo descendit*. Deinde vitam esse, et æternam vitam sic testatur, sic docet (*Ibid. 54, 55*) : *Nisi acceperitis corpus Filii hominis, sicut panem vitæ, et biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis : qui autem edet carnem ejus, et bibit ejus sanguinem, habet vitam æternam*. Omne ergo quod Christus est, vita æterna est, vel spiritus, vel anima, vel caro : horum enim omnium ipse *Λόγος* est. *Λόγος* autem principalis vita est : ergo etiam ea quæ induit vita sunt ; unde ista et in nobis vitam æternam merebuntur per Spiritum quem Christus nobis dat, facta et ista spiritalia. Ac ne qui crederet de Christo carnali Christum ista dicere, et non de toto se, qui est Spiritus, anima, caro, quid ait? (*Ibid. 63*) : *Quid si videritis Filium hominis ascendentem? Quis est filius hominis? Spiritus, anima, caro : hæc enim habuit cum ascendit, et cum quibus ascendit. Quid ergo est quod adjicit? ut spiritus intelligatur (*Ibid.*) : *Ubi primum fuit : hoc est, spiritus : atque vita, quod Pater, quod Deus, unde hæc *ὁμοούσια*, id est, consubstantialia sunt, nullo tempore extra se existentia, principaliter principalia, una eademque substantia, vi pari, eadem potentia, majestate, virtute, nullum altero prius, nisi quod causa est alterum alterius, et idcirco alterum ; sed idem alterum verum quia idem unus Deus ; quia vero alterum, idcirco primum et secundum ; et quia causa alterum alterius, idcirco pater, quod causa est : id vero quod ab altero, filius : in substantia vero nulla distantia, nulla temporis discretio, nulla significatio ; unus motus, una voluntas, et aliquando phantasia alterius voluntatis, sed semper eadem.**

VIII. Hæc ita esse sacra primum lectione docuimus, deinde, ut ordo poscit, ut rerum necessitas flagitat, et perspicimus in iis quibus est una eademque substantia, cur alter mittentis, alter missi potestatem gerant : imperantis alter, alter ministri : alter motu agendi a passionibus libero, alter per infinitos actus in creandis sæculis infinitus, et iis quæ sunt in sæculis, subjecit usque ad mortem innumeras passiones. Vivit quod primum est, vivit ex sese, vivit æternum, et hoc Deus est. Quod ipsum vivit, ut docui, existentia, vel substantia vim habet, et naturam vitæ et intelligentia : immo ipse in eo quod est ei esse, hoc est illud quod dicimus vivere, et hoc quod intelligere, et hoc Deus est : ergo quod est Deo esse, existentia causa et pater est. Et quoniam in ipso suo esse vita ei est, et in eo etiam nosse qui sit, et vita : universalis, et intelligentia fons est. De tribus enim istis quæ simplici existentia in Deo sunt, vel quæ Deus sunt, magis esse Deus est : quod ex se habet vivere, et vitam esse, vel intelligere, et intelligentiam esse, ut supra docuimus, et in pluribus. Ut jam reliqua duo, vitam dico et intelligentiam accipiamus, ut genita ab eo quod est esse, suum esse habentia ab eo quod est primum esse motum, pro priore existendi vim ac nomen vitæ intelligentiamve sortita. Omnia enim in tribus terna sunt quodammodo

et ordine nominata : non quod non in singulis tribus trina sunt, sed quod motu id operantur quod esse dicantur : esse enim primus motus est, qui cessans dicitur motus, idem intus motus : cum enim se ut existat operatur, recte et intus motus, et cessans motus est nominatus. Hinc nos motum esse dicimus, quod est vivit ac vivere : jam vero cum ex eo quod est vivit ac vivere confecta quodam modo et genita in habitus speciem ipsius quod est vivit ac vivere forma formata sit, hæc vita, hæc filius nominatur. Ut enim forma quælibet, vel ibi posita ubi est, vel alibi ducit nos ad cognoscendum eum cujus est ; sic vita facit nos nosse quid sit vivere : actus enim est vivere, et in actu momentis omnibus cursus, et ideo dictum (*Joan. 1. 48*) : *Deum nemo vidit unquam*. Quis enim videat vivere, quod Deus est, sine vita quæ lineamentis agendis in quadam specie coit et existit, ut sit forma viventis? Ergo ejus quod est vivere, forma est vita, per quam, vel in qua quod est, vivit ac vivere videtur, accipitur et agnoscitur, quod a patre significat dictum Salvatoris (*Joan. xiv. 9*) : *Qui me videt videt et Patrem* : Filius enim Dei forma Dei est, id est, vita, quæ est forma viventis. Dictum enim a Paulo ad Philippenses (*Philipp. ii. 6*) : *Qui cum in forma Dei constitutus esset, non rapinam arbitratus est, ut esset æqualis Deo*. Item ad Colossenses (*Coloss. i. 15*) : *Qui est imago invisibilis Dei*. Ergo Jesus Christus et imago, et forma Dei. Diximus autem quod in forma videtur, id cujus forma : et eodem pacto et in imagine videtur is, cujus imago est, maxime si is cujus imago, est invisibilis, sicut heic dictum : *Imago Dei invisibilis*. Eodem modo dictum in Evangelio κατὰ Ἰωάννην : *Deum nemo unquam vidit, nisi Unigenitus Filius, qui de sinu ejus exivit*. Et item sic Moysi dictum (*Exod. xxxiii, 20*) : *Faciem meam non videbis; quis enim faciem meam vidit et vixit?* Permisit tamen posterganea sua videri, id est, deorsum, cæteraque præter faciem.

IX. Quot heic mysteria? quot genera questionum? quot signa ad declarandum et Deum, et Jesum Christum, et substantiam esse, et unum ambo esse substantiam, et simul utrumque unam esse substantiam, et a patre filio esse substantiam? Quæ cuncta, atque hujusmodi alia, nullo modo explicari, intelligi atque approbari possunt, nisi superior tractatus manifestis perceptionibus illucescat. Sit igitur nobis fixa sententia, quod Dens spiritus sit, et spiritus de quo et filius spiritus, et spiritus Spiritus sanctus (*Joan. iii, 6*) : *De spiritu enim quod nascitur spiritus est* (*Joan. vi, 65*) : *Spiritus autem vivificat*. Quod vivificat, utique ipsum vivit : quod vivit, quia spiritus est, a se vivit : et quod a se vivit, hoc ipsum est quod vivit : et quia quod a se vivit, cum ipsum sit quod est vivit, nec aliud habet quod vivere dicatur : non enim vivificatum est, sed vivit ipsum, vivit vel vivere existens : et quia vivit, ac vivere agere est, in eo quod a se vivit, nunquam cœpit ; non enim expectavit alterum, ut

nunquam se deseruit, aut deseret : ex æterno igitur atque in æternum vivit principalis et universalis substantia vivendi, non ut substantia sit, et sic vivens ; sed ipsum quod est vivens, hoc ipsum substantia est : neque enim cum ipsum vivens, ac vivit, et vivere esse, et quodammodo esse intelligatur, non suum sibi esse quod sit, substantia est, hoc et lectione omni sacra, et rerum ipsarum vocibus spiritus nominatur.

X. Spirat autem spiritus, et a se spirat, et Deus spiritus est : spirat vero, hoc est, quod vivit : vivit ergo a se et semper spiritus, qui Deus est : vivit, inquam, atque in actu vivendi, et ipso opere vita cum vivit, opere vitam cum vivit, operatur. Nata ergo est vivente Deo vita æterna, generata est, et quia vivit, ipsum substantia est : et quod est ab eo quod vivit, et vita ipsa substantia est, per eadem æqualis ac simul, quia ipsum vivit vita est, atque ipsa vita vivendo existit ut vita sit. Spiritus ergo est vivere, et vita spiritus est : complectitur se utrumque, et in utrumque est, et alterum non ut geminum et adjectum, sed simplicitate ex se atque in se existentis, quasi alterius substantiæ duplicatum, nunquam a se discretum, quia in singulis geminum. Etenim vivere cum vita est, et vita rursus cum eo est quod est vivere : vivere autem, ut docuimus, Deus est, vita Christus : et quia vivere ut generator est vitæ : actu enim, quod est vivere, ut quædam prolis vita generatur, fit (1) vivere pater, filius vita, ista ipsa quidem, qui alterum altero, idcirco duo. Unde enim duo, nisi alterum ab altero? et semper quod ab altero est filius est, illud autem unde alterum, pater. Sed nunc non ita alterum ut discretum atque diversum, sed tantum alterum ab altero, ut conficiens atque confectum, et generans atque generatum, conjunctione substantiæ utrumque unum, cum et vivere vita sit et vita ipsa vivere : hinc pater et filius, unus Deus. Et quia conversio naturalis existentie non nisi una est : ut enim in eo quod est vivere inest vita, et item in eo quod est vita, inest vivere ; una sola et conversio est. Unde cum in eo quod vita est, insit et vivere ; idcirco unigenitus filius consubstantialis patri, unus et ipse filius, pater unus. Unde una eademque substantia, et simul ac semper : Hoc est enim ὁμοούσιον, ὁμοῦ οὐσίαν ἔχον, simul substantiam habens, paremque existendi vim atque virtutem, eandemque substantiæ naturam, nullo tempore præeunte ; quod nos consubstantialitatem dicimus, causativo priore quod est vivere, ad id quod vita est, ut illud generans ac pater, hoc genitum ac filius, et sit, et esse dicatur. Ergo quia insunt sibi, et licet pater cum sit, filius non sit : rursusque cum filius, qui est ejus cujus est filius, pater non sit ; tamen vi rerum et substantiæ parilitate, cum vivere vita sit et una sit vivere, merito divina Salvatoris voce pronuntiatum est (*Joan. xvi, 10, 14*) : *Et ego in Patre, et Pater in me*. Hinc et illud est (*Joan. x, 30*) : *Ego et Pater unum sumus* : etenim

(1) *Fit*. Forte sic.

cum rerum vi et natura ipsa duce nihil sint omnia, A si non vivant, et motu vitali vacua, nec molem hylicum aut existentiae vel imaginem, vel speciem habere credantur: fluendi enim ac refluxi natura incondite subsistendi, non recipit vis lubrica inconstans, nec formam recipit, ut aliquid esse dicatur.

XI. Unde carens eo quod est aliquid esse, etiam esse suum tenet, ut recte nullo modo esse dicitur. At nunc comprehensa et tota, atque in partibus circumstans, et formata, atque hoc corporata, et ad aliquid esse specie aliqua capta et esse creditur: quia motu vitali, et ab infinito certis lineamentis septa, in sensus certissimos promovetur. Ergo hylica quae sunt, ut esse videantur, facit vis potentiaque vitalis, quae defluens a λόγῳ illo qui vita est, quem dicimus Ilium, per Archangelos, Angelos, Thronos, Glorias, B caeteraque quae supra mundum sunt, primo in corpora, atque ἀλλα, naturali sua substantia munda atque puriora cum currit ac labitur, lucem suam majore sui communionem patitur, mox in animam fontemque animae gradatim veniens. Quia anima imago τοῦ λόγου est, quasi quadam cognitione majorem defluendi accipit cursum. Et quia in animanda anima properat, fit ei in animanda ejus petulantior appetitus. Hinc in hylene mersa, et mundanis elementis, et postremo carnalibus vinculis implicata, corruptioni atque ipsi morti sese miscens, vivendi idolum materiae facibus praestat. Vivunt ergo cuncta terrena, humida, aerea, ignea, aetherea, caelestia, non λόγῳ illo priore, nec vitae integro lumine, sed propter copulationem hylicam saucia luce vitali, vivunt supra caelestia, et magis vivunt, quae ab hyle et a corporeis nexibus recesserunt, ut puriores animae, et Throni, et Gloriam; item Angeli atque ipsi Spiritus, alii ut in alio, id est, in sua substantia vitam habentes: alii ipsa vita sunt: Jesus autem Christus, et sanctus Spiritus: nam et de hoc mox docebimus: simul cum Deo, sed a Deo tamen vita sunt, sed universali vita vivunt, et a se vivunt, et non in altero habentes quod vivunt, sed ut hoc ipsum illis esse sit vivere et vitam esse, et scientiam esse patre tradente, hoc est, principaliter existente eo quod est vivere. Ergo (1) haec omnia enumerata vivunt, et nihil sit vel in aeternis, vel in mundanis aut hylicis, quod non pro natura sua vivat: utique confitendum est esse vim quandam vel potentiam qua cuncta viveant, et quasi vivendi fonte D in vitales spiritus erigantur, ut ex hoc et vivant, et quia vivunt, esse sortita sint.

XII. Quis est iste, unde in aeterna atque in mortalia vitalis spiritus spirat, quo vigent cuncta, quo subsistunt, quo actus proprios sumunt, quo et generata sunt, et generatura proveniunt? Deus, sine dubio Deus, et quod menti nostrae venerationi est vivendi pater, numerque vivendi. Hunc vel potentiam vitae, ut in aliis diximus, vel vitam summam principemque, et generaliter generalem, atque omnium viventium originem, causam, caput, fontemque dicemus: Prin-

cipium existentium, substantiarum patrem, qui ab eo quod ipse est, esse caeteris praestat, secundum vim ac naturam percipientium vivendi potentiam, substantiamque moderatus. Quid ipse, aut in quo? Quippe vivus verusque: Unus, ut nos de se loqui sinit: vivit, et ex aeterno et in aeternum vivit, ex se habens illud ipsum, quod ei substantia est: vivit; non enim ei accedere actus aut debuit aut potuit, ne aliquando a se minus: sed semper perfectus, plenus ac totus, in eo quod est ei esse, inest etiam sic esse: caeteraque post Deum sunt, et potentiae sunt, et actiones potentiae, quae vi sua jam esse creduntur, ut omnia et esse, et habere videantur, quae maturis processio- nis actibus existentia in suo opere heic habere provenit: actiones autem dicuntur, cum existendis B processibus gignunt, ac foras promunt quod esse possunt. Ut semen jam potentia est, et culmus, et folia; vel mas aut femina venerae cupiditatis effusio; sed haec in mundo atque sub luna: supra vero in aethere atque caelo actiones sunt, atque actionibus vivunt, sed genita etiam quod futurum fuerant facta: ex ortu enim suo in operationes proprias suasque dimissa, suos actus naturae continentis contagione discurrent.

XIII. Quod si haec quae in mundo sunt actus sunt, quanto magis illa quae in aeternis ac supra caelestia sunt, actus sunt et actiones sunt, quae mundana ista genuerunt? Item et anima et Angeli ex animis, et supra animas. Nam et anima αὐτογένῳ, id est, suo et a se sibi orto motu fertur, αὐτοκίνητος dicitur, unde ἀκίνητος: ergo semper in motu est, quod est semper C agere, et esse ipsam ἐνέργειαν, ut sit ei substantia, ille motus. Dictum est enim (Gen. 1, 26): *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Habet ergo αὐτόγονον κίνησιν, id est, motum a se ortum, ut Deo est, ut Christo. Sed quia non est ille prior spiritus, idcirco alia substantia, et facta, non a se existens, sed facta ut a se haberet motum: quippe anima aliud, aliud vita: vita enim vivendi habitus est, et quasi quaedam forma, vel status vivendo progenitus, in se continens ipsum vivere, atque id esse quod vita est, utrumque sit una substantia: non enim vere alterum in altero, sed unum simplici suo geminum; et idcirco in se, quia ex se; et ideo ex se, quia aliud operatur in septima simplicitas: quies enim nihil gignit; motus vero et agendi operatio format sibi ex se quod sit, vel potius quonammodo sit: namque esse, vivere est: vitam autem esse, motus quidam est, id est, forma viventis, confecta ipso illo cui forma est: illud autem quod est conficiens, id est vivere: quia nunquam coepit: a se enim quod vivit, non incipit, quia semper vivit, unde nec vita incipit: cum enim conficiens sine exordio, et id quod conficitur caret exordio. Simul ergo ut utrumque et consubstantiale. Vivere autem Deus est, vita Christus: et in eo quod est vivere, vita est, et in eo quod est vita, vivere. Hoc quidem modo alterum in altero, quia confectum et conficiens alterum in altero. Ut enim conficiens in

(1) Haec. Forte deest cum.

confecto, ita confectum in conficiente, maxime si A
semper ista : ergo et pater in filio, et filius in patre :
etenim conficiens et confectum conficiens, et confectum
conficiente confectum; ergo una substantia, non
una duobus, et in una duo; sed quia in qua Dens, in
eadem filius, id est ejusmodi : ut enim vivit Dens, ita
vivit et filius : in quali substantia pater, in tali filius.

XIV. Sed si vivit, inquit, pater, vivit et filius, et
idcirco eadem talique substantia ambo. Substantia
autem istius vivit, cum utrumque sit, vivit utrumque,
sine ortu est utrumque sempiternum. Sed hoc exclu-
ditur Evangelistæ sacratis verbis, loquente ipso filio
Domino nostro Jesu Christo : *Vivit Pater* (Joan. vi, 58).
Ilic fons sine ortu est. At ubi aliunde principium?
Et ego, inquit, vivo propter Patrem. Si ergo propter
patrem, a patre accepit : et si accepit, genitus ab in-
genito : et si vivit, existentia certa est, visque substan-
tiæ in utroque cum isto uniusmodi vivit, eadem
patri et filio, sed filio a patre substantia est. *Quod
enim de spiritu nascitur, spiritus est* (Joan. iii, 6) :
ergo de tali patris substantia, talis filii substantia.
Atque ut ostendatur magis a patre data et substan-
tia, et eadem unaque substantia, dictum quod vivit,
ac vita substantia est : ergo eadem Deo, et a Deo
Christo filio substantia; hoc dicente Evangelista : *Ut
enim Deus habet ex se vitam, ita et Filio dedit ex se
habere vitam* (Joan. v, 26) : *ὁμοούσιος* ergo Christus
cum Deo : id est, consubstantialis, quod est ejusdem
substantiæ, id est, primæ, principalis, universalis,
unde omnia quæ sunt, et vivunt vitam habentia
ἑκαστον, id est, illatam, non a se genitam, neque
quo sit ipsorum vivere, quod est Dei et filii. Tantum
quippe omnibus est cæteris ex vita, quantum largitur
Christus. In Deo vivere ut principale conficiens
est vitam, uno atque eodem existentia fonte, nullo
priori vel tempore vel potestate, dumtaxat circa
substantiam. Unde sive hoc accipiamus esse *ὁμοού-
σιος*, quod eadem sit substantia, nulla dubitatio est
eamdem esse, quia et qui vivit, jam vita est, quod
est Deus : et qui vita est, vivit, quod est Christus :
et utrisque a se vita est, sicuti dictum est : *Ut habet
ex se vitam Pater, ita et Filio dedit ex se habere vitam.*
Si autem hoc accipimus *ὁμοούσιος* esse, quod est *ὁμοού-
σιος εἶναι*, simul eandem esse substantiam, facilius
id et manifestius approbatur quo patrem dixi esse
vel filium. Vivere enim et vita ita simul sunt, et
semper simul, ut et in eo quod est vivere, vita sit :
et rursus id sit vita, quod vivere.

XV. Etenim capiamus exemplum : quamquam
quod dico res ipsa est potius, non exemplum. Deum
nihil aliud esse diximus quam vivere, sed illud prin-
cipale, illud unde omne vivere omnium, cæterorum
actio ipsa in agendo existens, atque in hujusmodi
motu esse suum habens, quod est vel existentiam,
vel substantiam suam habens : quamquam ne habens
quidem, sed existens ipsum, quod ait principaliter
et universaliter vivere. Id autem quod conficitur ex
isto actu, et quasi forma ejus est, vita. Ut enim *αἰών*

conficitur præsentī semper rerum omnium actu, ita
vivendo et ipso vivendi semper præsentī opere vita
conficitur. Et ut ita lingamus, vitalitas hoc est, ut
vitæ forma ad potentiam suam substantiamque gene-
ratur. Sed et nostrum vivere constat ex præsentī
semper tempore. Non enim vivimus præteritum, aut
vivimus futurum, sed semper præsentī utimur. Hoc
enim solum tempus est, quod ipsum solum, quia so-
lum tempus est, imago esse dicitur τοῦ αἰώνος, id est,
æternitatis. Quomodo enim *αἰών* semper per præsen-
tia habet omnia, et hæc semper. Nos quoque, quia
per præsens tempus habemus omnia quæ habere pos-
sumus, idcirco hoc tempus nostrum τοῦ αἰώνος imago
est, quia nostrum præsens non iisdem, neque idem
semper est præsens : conficitur ergo vivendo vita,
ac simul existendo formatur : ac formatio apparen-
tia est; apparentia vero ab occultis ortus est, et ab
occultis ortus et natalis est, et ejus natalis, qui et
antequam sic oriretur existerit : hinc et in vivendo
vita, antequam vita; et posterior tamen vita, quia vi-
vendo vita, et semper atque ex æterno vita : quia in
eo quod est, vivit, et ex æterno vivit, est vita. Cum
igitur vivat Deus, sit vita Christus, quia vita oritur
existens ab eo quod et vivit; necessario vivit pater,
est vita filius, ita ut supra docuimus, ut et in eo quod
est vivit, vita sit : et in vita inquit et vivere. Ergo filius
ὁμοούσιος patri, ut supra docuimus cum exemplis.

XVI. Nunc illud sequitur quid sit cum his sanctus
Spiritus explicatus. De Deo ista et dicta sunt, et
probata : Deum esse quod esse, Spiritum esse quod
est vivere. Item lumen esse quod est intelligentiam
esse, et scientiam. Etenim lumen nihil occultum,
nihil obscurum esse permittit, aperit, illustrat, illu-
minat. Est igitur Deus hoc ipsum quod Deus, est
esse, est esse primum et principale omnibus quæ
sunt, pro modo percipientium esse præstans, ut ante
docuimus, hoc, id est, vivere, hoc intelligere, id est,
hoc quod est esse, hoc est spiritus, hoc lumen. Ista
enim in uno ac simplici, immo unum ac simplex.
Hoc sunt quod est esse, hoc vel existentiam, vel
substantiam jure dicimus. Verum cum principale isto-
rum sit illud, quod est esse; duo autem alia vivere
et intelligere motus esse intelligantur, cum omnis
motus a quiete nascatur. Quies autem est id quod est
esse; ab eo vero quod esse, nascitur motio, exin
actio : motio autem primi illius quod est esse, vivere
et intelligere. Utrunque enim motus est, et unus
motus, duas virtutes præstans officio gemino, una
eademque substantia. Nam substantia iis motus est :
non enim in iis aliud est esse, aliud moveri. Sic item
non aliud est vivere, aliud intelligere, quantum ad
substantiam pertinet. Etenim viventis est intelligere,
et intelligentis vivere, per actus se vertente uno
motu : ita tamen, ut manente opera actuque vivendi
intelligentiæ actus agitetur : unde cum Christus vita
sit, Spiritus autem sanctus scientia et intelligentia :
omnia tamen Spiritus sanctus quæ habet a Christo
accepit, Christus a patre, id est, ab eo quod est esse;
existerit vita, et vivere existerit scientia et intelli-

gere : hoc tum, cum illud esse primum ita sit, ut cum A esse sit, sit et moveri.

XVII. Quanquam dicatur quies, movetur autem intus motu unde vivit sibi, et intelligit semetipsum. Ergo a motu interno, extra et quod est foris natus est motus, ab eo quod est intus esse, et ab eo quod est intus vivere, foris vivere, ab eo quod est intus intelligere; foris intelligere, movente se vita et intelligentia. Sunt enim motus eodem modo existente simul, eo quod est esse, ut et intus esset et foris, ista Trinitas intus, cum Deus unus et solus foris, cum Jesus Christus intus et foris, cum ambo Deus unus, atque ex iis cum Deus *ἁποούσιον* Christo, necessario et Christus *ἁποούσιον* Spiritu sancto, ac per hoc et per Christum Deo : ipse etiam de Deo egressus est. Si enim omnis motus qui foris est, a Dei motu qui intus B motus est, ergo et iste a Deo. Etenim scientia et intelligentia, existentia est utriusque ac potentia cognoscencie; idque hoc ipsum motus est, hoc ipso quod motus substantia : necessario igitur in Christo, vel Christus est, et ab ipso habet omnia, quia a vita quod Christus est, substituit intelligentia, et ideo alter. Hoc enim dictum : *Et a me habet omnia* (Joan. xvi, 14, 15). *Habet autem et a me*, duo sunt : ergo alter et alter : Sed quia motus et ipse Spiritus sanctus, motus et Christus, et quia vita vera Christus est, et credentibus in se dat vitam veram, hoc est æternum, et adest apud Deum credentibus in se, quod Dei sit filius, idque per fidem : idcirco per Christum reconciliamur Deo; propter vero hominum obrutam sui et Dei memoriam, opus est Spiritu sancto, si accesserit scientia : C *Et intelligere quæ sit latitudo Dei, quæ longitudo, quæ profunditas et altitudo* (Ephes. iii, 18); et confirmata fuerit charitas, et fides in Christum per Spiritum sanctum, quia scientia est, fiet salvus : plene namque ipse dicit testimonium de Christo, et docet omnia, et est interior Christi virtus, scientiam tribuens, et ad salvationem proficiens, unde alter Paracletus. Etenim mortuis per peccata hominibus vita prius danda fuerat, ut crigerentur in Deum per fidem, quod erat jam vivere ex Dei vita quam attulit Christus in carne, ut carni etiam subveniret. Quare confirmatis hominibus per fidem in Christum filium Dei, etiam scientia danda videatur, et de Christo, et perinde de Deo : item de mundo, ut eum argueret. Quæ cum intellexissent, facilius ad Dei lucem hominis sui divi- D norumque intelligentia liberarentur terrenorum mundanorumque contemptu, et desiderio quod excitat scientia divinorum.

XVIII. Venit ergo posterior, id est, fides posterior operari : recedente enim Christo, qui per miracula et per præcepta seminaverat fidem, quod ipse Dei filius esset, et vitam in se credentibus daret, completa sunt spiritu omnia, et fides cognitione in Christum adulta succrevit, et ipso in Christo semper præsentem, sic enim dixit : *Non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audierit loquetur, et futura annuntiabit vobis : ille me honorificabit, quoniam de meo accipiet* (Joan. xvi, 13, 14). Ergo de vita intelligentia, et ipsa

vita de vivendo, id est, de Patre Filius, de Filio Spiritus sanctus; sic enim subjunxit : *Omnia quæcumque habet Pater mea sunt* (Ibid. 15) : propterea dixit, *mea sunt*, quia quæ pater habet filii sunt, esse, vivere, intelligere : hæc eadem habet Spiritus, omnia ergo *ἁποούσιον*. Idem tamen ut ostenderet suam præsentiam semper *κατὰ Μάρθαίον* sic loquitur : *Funtes nunc docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti, docentes eos servare omnia quæcumque mandavi vobis, et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (Matth. xxviii, 19, 20). Ex hoc ostenditur quodammodo idem Jesus, idem Spiritus sanctus, actu scilicet agendi diversi, quod ille docet intelligentiam, iste dat vitam. Etenim idem ipse et unus motus et primus motus : quo contingit, ut qui vivit, et vere vivat, et intelligat, et vere intelligat, qui vere intelligit, vere vivat. Atque ut idem manifestetur Jesus et Spiritus sanctus, attendamus istud : nempe Spiritus sanctus doctrina est, intelligentia, ipsaque sapientia et Christo et Deo sapientia datur : atque hoc Christus nomine nuncupatur, quod est (Evangelium) Christum esse Dei filium, quod (Evangelium) definitur Dei virtus atque sapientia, ut Paulus ad Romanos (Rom. i, 16). Item Salomon : *Omnis sapientia a Deo est, et cum eo fuit semper ante ævum* (Eccli. i, 1). Ecce *ἁποούσιον* apparet cum sapientia et de Deo datur, et a Deo datur, utique Christo et Spiritui sancto. Et cum dictum est, quod cum Deo semper fuerit, quod *ἁποούσιον* est apparet, cum sapientia et de Deo datur utique Christo et Spiritui sancto. Et cum dictum est, quod cum Deo semper fuerit, quod *ἁποούσιον* est, ostenditur simul cum patre. Deinde cum dictum, *ante ævum*, non ergo cum in carne, tunc Christus. Item *prior omnium creata est sapientia* (Ibid. 4), si primogenitus Christus, sapientia Christus. Deinde quod sequitur, *Spiritus sanctus : et intellectus prudentiæ ab ævo*. Si Spiritus sanctus prudentia est, et intellectus; si scientia, et doctrina. Christus est sine dubio, quia ipse est ab ævo, id est, ex æterno, et primogenitus, et quod est amplius, unigenitus. Hæc et alia in multis tractata libris a me, *ἁποούσιον* probant non solum Deum et Christum, sed etiam Spiritum sanctum. Demus igitur vel accipiamus Deum id esse, quod est primum et principale vivere, quod est verum et principale esse : non enim est, quod non vivit : hoc ipsum vivere operatione ipsa C conficere, et generare vitam, apertum fecimus. In eo vero quod vita est, scientia et intelligentia inest : vivit ergo Deus, et vivendo vita est Deus, et cum vita est, intelligentia est. Sed hæc tria ut unum ac simplex, et in eo ut principale sit, id est, hoc sit quod esse magis existentia principali est Deus vivens, necessario et semetipsum intelligens. Hinc enim omnia intelligens, quia semetipsum intelligit. Omnium existentiarum causa est, et ideo omnia : ergo vita et intelligentia in id accepta, quod est esse intus, semper operantur, quod est vivere. Vivere autem Deo hoc est quod est esse. Esse igitur cuncta, unus et omnipotens Deus est. Quid igitur? si intus in se operatur, vel se potius

operator vita et intelligentia? Quomodo ista veluti A foris apparere poterunt? et quid est foris aut intus *ὄν λόγον*? Quæsierunt philosophi et docti ad legem viri, quid sint et ubi sint. Quid sint, substantiam eorum vel existentiam, ut explicemus: ubi sint, utrum inde an extra, et in omnibus reliquis, an in utroque et ubique.

XIX. Hæc quidem nos in aliis libris exsequenter pleneque tradidimus. Verum nunc ista summam breviterque dicemus. Ante *ὄν* et ante *λόγον*, vis et potentia existendi illa est, quæ significatur hoc verbo quod est esse, Græce quod est τὸ εἶναι. Hoc ipsum esse duobus accipiendum modis: unum, ut universale sit, et principaliter principale: unde in cæteris esse sit, alioque esse est cæteris quod est, omnium post vel generum vel specierum, atque hujusmodi cæterorum. Verum esse primum ita imparticipatum est, ut nec unum dici possit, nec solum, sed per prælationem ante unum, et ante solum, ultra simplicitatem, præexistentiam potius quam existentiam, universalium omnium universale, infinitum, interminatum, sed aliis omnibus, non sibi: et idcirco sine forma intellectu quodam auditur. et præintelligentia potius quam intelligentia accipitur, cognoscitur, creditur. Hoc illud est quod diximus vivere vel vivil, illud infinitum, illud quod supra universalium omnium vivere est ipsum esse, ipsum vivere, non aut aliquid esse, aut aliquid vivere, unde nec *ὄν*. Certum enim etiam quiddam est *ὄν*, intelligibile, cognoscibile. Ergo si non *ὄν*, nec *λόγος*, *λόγος* enim definitus est, et definitur: sive enim est ratio, sive existentie ipsius potentia, sive res illæ quas intelligentia accipit, ut uniuscuiusque sit ei esse: cognoscat quod non cognoscit, nisi animadvertat et capiat quæ sint illa, quæ præstant unicuique substantiam: et hic *λόγος* rerum per quem creata sunt omnia, universalis potentia, continens universaliter omnium res, præstans ad existentiam unicuique sua et propria. Ergo quia sua unicuique et propria præstat, definit et determinat, etiam illud *ὄν* facit. Imponendo enim infinito terminum rebus ad existentiam sui unicuique format rem, et intelligentiam infinitate sublata subjicit. Est ergo in eo quod rerum est potentia ad pariendas efficiendasque existentias *λόγος*: ex eo autem quod definit, atque concludit unumquodque formam tribuens, *ὄν*, est jam existens, cum fuerit ejus quod est esse D certa forma.

XX. Hoc cum ita sit, videamus an nullius primi, quod est esse, sit *λόγος*. Si dicimus infinitum, si dicimus immensum, indiscretum, res quibus esse consistit non capimus, non tenemus: ergo *λόγος* ejus nullus est. Sed quoniam fieri non potest, ut sit quoquo modo et sine *λόγῳ* suo sit hoc ipsum existens quod est, infinitus est, sine dubio ei *λόγος* suus est, sed latitans, et occultus, ut sit in eo quod est esse ipsum *λόγον* esse; vel potius ipsum *λόγος* nihil aliud est, quam ipsum esse: hoc autem est quod dixi vere primum, illud et universaliter universale vivere, quamquam, ut docuimus, sit ipsum vivere, et vita, et

intelligentia definita: nam potentie τῷ λόγῳ; etenim definitum quiddam atque formatum est: intelligentia vero et definiens: tamen quia ista intus sunt, et in se conversa sunt, omnia ἀγνωστα, ἀδιάκριτα, incognita et indiscreta sunt: ita et Deus quod est esse, id est, vivere, incognitus et indiscretus est; et ejus forma, id est, vitæ intelligentia, incognita et indiscreta est: sunt enim ista nihil aliud quam esse, quod est vivere. Quod cum infinitum, et forma ejus infinita est, ibi manens, et nihil aliud quam esse existens. Cum autem foris esse cæperit, tunc forma apparens imago Dei est, Deum per senect ostendens; et est *λόγος*, non jam inde πρὸς τὸν Θεὸν λόγος, in qua vita et intelligentia, jam *ὄν*: quia certa cognitio et existentia, quæ intellectu et cognitione capitur: sed quemadmodum foris existerunt ista, et utrum ipsa forma, quæ intus est emissa, foras est, an se ipsum eiecit? sed cum illa intus forma indiscreta et infinita sit, quomodo et in ea quæ foris est, illa cognoscitur, an alia est hæc? sed si alia, non ergo ab illa nata vel emissionem, vel sua motionem: et si ita ut alia non pars, nec eadem nec omnino ὁμοούσιος, et deinde unde hæc apparuit?

XXI. De altero ergo duo principia, an de nihilo? nihilum non est sub Deo τῶν ὄντων. Deinde si Dei potentia vel voluntate exstitit, non est nihilum Dei potentia vel voluntas. Etenim si omnipotens Deus, omnipotentia ejus et causa omnibus, et ipsa existentia est. Num ergo quod reliquum est dicere audeamus, a se orta hæc forma est? et quomodo cum esset in patre, inscio patre, an jubente? si jubente, non ergo a se: an insciente? est ergo aliquid quod non potentia Dei fuit, aut est quod sine illo fuit, cum de *λόγῳ* qui ejus dicitur forma, ita dictum sit: *Per quæ facta sunt omnia et sine quo factum est nihil* (Joann. 1, 3). Quid istud est? tantarum confusionum quæ separatio? quæ si non veritas vel vita est veritatis. Adsit Spiritus sanctus: quid inspiratum nobis sit, modo auditor attendat, pura exponentes simplicitate pandemus. Interea unum moneo, sine tempore hæc accipi convenire, ex æterno semper nullo temporis principio, sed ut sit unum utrumque principium et generator et genitum. Primum in rebus æternis, divinis maximeque primis manentia quieti, et in eo quo sunt existentia, nulla sui per motum mutatione generantur. Primus Deus, deinde *λόγος*, vel *νοῦς*, vel quidquid alter est, vel uterque, ut spiritus, ut vivere, vel vita, ut intelligentia, vel cognoscentia: anima vero sola mota generationes habet. Hæc omnia sic domus: *τρεῖς ὑναμοί* est Deus, id est, tres potentias habens, esse, vivere, intelligere: ita ut in singulis tria sint, sitque ipse unum quodlibet trium nomen quo se præstat accipiens, ut supra docui, et iis multis: nihil enim esse dicendum, nisi quod intelligit. Triplex igitur in singulis singularitas, et analitas in Trinitate: ista vero tria progressu suo exponemus.

XXII. Omnium quæ sunt, quæque esse possunt, aut esse potuerunt, existentiam, vitam, intelligentiamque pro rerum ac substantiarum captu, et parti-

cipationes præstant, sortita sunt: est enim in omnibus esse suum, vivere suum, intelligere suum, suumque sentire, ut sint ista umbra vel imago trium omnium superiorum: ergo Deus cum sit, ut ab omnibus dicitur, unum, et solum unum. Nonnulli autem dixerunt Deum esse unum omnia, et nec unum; omnium enim principium, unde non omnia sed illo modo omnia. Istud autem hæc de causa et primum quidem Deum esse unum et solum. Illa tria, quia non copulatione consistunt, sed existendo quod sunt ipso, et quod alterum credimus sunt, necessari) unum, nec ullo modo alterum. Sed de hoc sæpe dictum. Quod vero dictum unum omnia, et nec unum, omnium enim principium, satis aperte dilucideque declarat, patrem rerum omnium et principium Deum: qui cum unum non est, magis omnia est: quia et omnium causa est atque principium, et **B** in omnibus omnia. Quæ cum ita sunt, erit Deus omnia, existens, omnivivens, omnividens, et omniintelligens. Et quoniam diximus, confici ab actu potentiam: sic enim se prima habent, ut cum sint omnia a divina energia, id est actus, et operationes; necessarium est, ut a Deo principio omnium potentialium, universaliter universalium fons et origo nascatur. Iste namque rerum progressus est, ut cum omnia a Deo, potentia et actus a Deo, qui supra potentias et actus accipitur, orta hæc esse credantur.

XXIII. Verum cum a nobis dictum sit Deum actum quendam esse, quod est vivere, sed hoc vivere quod supra omne est vivere, et ex æterno, atque in æternum, vivere simul intellectu acceptis, et eo quod est esse, et eo quod intelligere, sed sic simul, ut ne phantasia quidem copulationis sit: necessario autem vivendi actu, uti docui, conflitur atque existit forma quam universalem potentiam nominamus, per singula illa formata, quam ex omni existentia, ex omniviventi omnivivencia, ex omnividenti omnividentia. Hæc singula potentia ut nota et determinata: Sed cum in uno omnia, vel unum omnia, aut cum unum omnia, vel nec unum, nec omnia, sit infinitum, sit incognitum, indiscernibile, incognoscibile, et quod vere dicitur ἀγνωσία, id est, infinitas, et indeterminatio. Etenim omnium esse sit, et omnium vivere et omnium intelligere, et id unum, et sine phantasia alterius unum: unde nec unum, quia omnium principium: unde et ipsius unius. Ex hoc cogimur jam necessario et illa de Deo dicere, ut ejus incomprehensibile sit et esse, et vivere, et intelligere, nec solum ut incomprehensibile ejus sit esse, vivere et intelligere; ut nec esse quidem ista videantur quod ille supra omnia sit: quare et ἀνόρατος, et ἀνούσιος, et ἄνοος, et ἄζων, sine existentia, sine substantia, sine intelligentia, sine vita dicitur: non quidem per στέρησιν, id est, non per privationem, sed per supralationem; omnia enim quæ voces nominant, post ipsum sunt: unde nec ὄν, sed magis πρὸν. Eodem modo præexistentia, prævidentia, præcognoscentia horum quæ conficiuntur: Ipse autem præexistens, prævidens, præcognoscens: sed hæc omnia apparentibus secundis et intellecta sunt, et nominata. Postquam enim apparuit cognos-

centia, et intellecta et appellata est præcognoscentia; eodem modo et præexistentia, et prævidentia. Erant quidem hæc, sed nondum animadversa, nondum nominata. Unde et incognoscibile omne quod Deus est. Sed quoniam tunc cognoscibile et habetur et dicitur, cum est cognoscentia: relativa sunt enim, et se invicem tenent et pariunt, aut invicem interimunt, nondum cognoscibile illud non fuit, quia non fuit cognoscentia. Non quo non fuit illud, quod cognoscibile sibi fecit cognoscentia; sed quia erat quilem quod cognoscibile esse posset, non quo cognoscibile esset: quod tunc fit et accipitur, cum adintelligitur, quod et intelligentia esse possit. Hoc modo igitur et in Deo, et esse poterat, et erat ex hoc cognoscibile; quia et esse poterat, ex hoc erat cognoscentia.

XXIV. Quid ergo ex his? Quoniam si hæc postea nata sunt, fuerunt in Deo: et si fuerunt, quia Deus unum, et ista unum, et id quod Deus, et ista unum quia Deus. Ista idem ergo cognoscibile et cognoscentia; sed ita ut cognoscibile quod sit, hoc sit cognoscentia. Etenim cum virtus horum trium una sit: esse enim nihil aliud est quam vivere, atque ipsum vivere intelligere, cum sit et intellectum esse; tota vis singularum in eo est quod est cognoscere, vel esse cognoscentiam. Sed esse cognoscentia non potest, nisi sit cognoscibile: in his autem primis ubi quod est esse, id est quod vivere, et quod intelligere, esse cognoscibile non potest, nisi ipsa cognoscentia nondum apparens, sed se intus tenens, manensque quæta, cessans, atque in se versa sibi se cognoscibilem præbens. Cum enim ipsa cognoscentia lateat, atque apud se sit, forinsecus in se intrans, sed naturaliter mersa in eo, in quo ei esse est manens; ejus formæ est, ut cognoscibile esse possit cum excita cognoscentia velut egressa se circumspiciens, cognoscentiam se fecerit, cognoscendo se fit cognoscibile suum facta. Hoc igitur, si fas est dicere, hoc inquam, modo illud primum, unum illud solum, illud Deus, vel spiritus, vel spirans, vel lumen, vel luminans, vel existens, vel omnixistens, vel existentia, vel omnixistentia, vel vivens, vel omnivivens, vel vita, vel viventia, vel omnivivencia, vel intelligens atque cognoscens, vel omniintelligens, omniscognoscens, vel omniintelligentia, omniscognoscentia, omnipotens, omnimodis perfectus, interminatus, immensus, sed cæteris, sibi terminatus et mensus, super omnia, et idcirco nullum de omnibus, ac magis ex quo omnia. ergo unum et solum unum: principium enim omnium. Unde non unum omnia manens in se, neque in se, ne duo, auditor, accipias, sed ipsum manens vel mansio, quies quietus, quiescens magis, quia a quiescente quies, ut supra docuimus. Unde dictus est et sedere quasi in centro τῶν πάντων ὄντων, id est, omnium quæ sunt, unde universali oculo id est, lumine substantiæ sum, qua vel esse est, vel vivere, vel intelligere, in eas τῶν ὄντων, non versabili aspectu videt, quia et quies est, a centro simul in omnia unus est visus. Hæc Deus, sed quomodo Deus pater, et quis filius, aut

quomodo filius, et postea quomodo Jesus filius omnium esse principium, ante omnia esse, est omnium esse, principium non tam quietem esse est, quam ipsam quietem esse. Omnia enim que genita factave sunt ex motu genita factave sunt. Motus autem ipse, quo motus est, antequam movetur quies est; contrarius enim ortus contrariorum sunt, ita ut contrario ortu contrarium unde hoc ortum est pereat non esse, ut ex vita mors, et ex morte vita. Item ex eo quod est esse: et ex eo quod non esse, esset. Et item ex quiete motus, et ex motu quies.

XXV. Sed advertamus acrius, atque audaci intelligentia rerum vim, altitudinemque videamus, ut proposita ista sunt, si diligens circumspector advertat, reperiet esse existentiam quamdam et in his, quorum phantasia quadam est interire: namque cum vita sit cui adest esse, ex qua mors nascitur; est etiam morti esse, si ex morte nascitur vita. Itemque si ex eo quod est esse, efficitur non esse; necessario erit etiam ipsum non esse, si ex eo nascitur quod est esse: itemque si cessatio est, motus esse cessationem necesse est, si motus nascatur. Quid igitur? nonne ortu contrariorum contraria, aut mori, aut non esse creduntur? Videtur ita, sed contra est: nam utraque manent, nec intereunt ab æterna substantiali sua qualitate. Quomodo istud sit, dicam, adsit Deus, fiet facilius explicatio. Esse in æternis hoc est esse, quod vivere, quod intelligere. Sæpius hæc et diximus, et probavimus. Id autem esse ita est, ut sint ibi viventes, intelligentesque substantiæ: has accipiamus pro modo existentium res tres præstare, et participatione sui cuncta retinere, et in noetis vigere, sola esse simplicia, divina, æterna: in mundanis vero et hylis inesse quidem, sed carnalibus variis ac mortalibus sustineri. Hæc ergo mors si est, corporum mors est; et si plonior adhibeatur intentio, nec corporum, id est, in eo quod hyle sunt; sed horum corporum, in ea specie quæ nunc est, effecta quodam interitu dissolutio: sola igitur corporis species dissoluta cum in elementa dispergitur, manent ac sunt unde victura reparantur. Etenim cum in mundo et hyle sit, quæ elementis certis semper existit, et cum imagines illorum trium, hæc quoque, id est, in mundo se præbeant, quid mors agit illa cum et in suis imaginibus æterna sint? Imagines dico potentias per omnia a lineis animæ desinentes. Cum igitur æterna sint ista, æterna et in hyle elementa: mors si sola composita solvit funditus interit. Unde recte dicitur, quod ex vita mors efficiatur, quod ex vigore vivendi compositi cujuslibet corporis fiat usque ad certa resolutio, et rursus in aliam compositionem iisdem cunctis fiat ex morte reparatio. Hoc modo et esse in mundo accipiendum, hoc modo hæc et quies, et motus: at in divinis, quia nulla sunt corpora, mors nulla: sed et vita alio modo, quippe illa principalis et vera; et idcirco ibi progressio non natalis, aut si placet, natalis magis apparentia et manifestatio. Item illa alio modo esse, et non esse, et alio motus atque cessatio: etenim

A Deus vivit; id autem est esse et intelligere, quæ ista unum tria faciunt, potentias tres, existentiam, vitam, intelligentiam.

XXVI. Sed quia illa tria unum quomodo sint, docui: unum quodlibet tria sit, sic et ista tria unum sunt: sed in Deo hæc tria esse sunt, in filio vivere, in Spiritu sancto intelligere: ergo esse, vivere, intelligere, in Deo esse sunt: existentia autem, vita, intelligentia, forma sunt: actu enim interiore et occulto ejus, quod est esse, vivere, intelligere: intus enim ita sunt et occulta, magisque supra esse, et supra vivere, et supra intelligere Deus est. Unde et *ἀνοσίτοτος*, vel *ἀνώπαρτος* et item *ἄζων*, *ἄνευ* dicitur, præintelligentia quadam inventus, et magis per formam suam cognitus, sed inhærentem et consubstantiali sibi. Et hoc est, quod in patre est filius: quod cum ita sit, idem filius quod pater, unde et filius Deus, quia hoc est forma, quia id quod est illi ejus forma. Etenim cum esse, vivere, intelligere Deus sit, forma autem sit existentia, vita, intelligentia: ista me dicere sic accipias velim, ut supra ista sit Deus. Quod si ita est, sit idem forma quod substantia: Eodem enim modo valent et sunt ista habentia vel existentia, esse, vivere, intelligere: ita cum duo *λόγοι* sint, unus per quem unumquidque sit: alius per quem quomodo sit: tamen quia eadem vi habet, quomodo et quidque sit, necessario sit unus *λόγος*, idem valente forma quod substantia. Ergo si idem valet, et idem est forma, istius tamen substantiæ quod ipsa substantia, substantialis enim forma est, idem erit filius quod pater, aut neque pater, neque filius ante egressum foras, sed unum ipsum solum.

XXVII. Hoc cum ita sit; cum sit ei intelligere et intelligentia, sit idem intelligentia quod vita et quod esse: cum autem magis agendi virtus sit intelligere, quam esse, quam vivere; et cum hoc esse sit intelligere quod sit, et cum hoc sit vivere, intelligere quod vivat: necessario sit intelligere, vel intelligentia Deus est, cum intelligit Deus, se ipsum intelligit, cum autem se ipsum intelligit, non ut alter alterum, sit ut intelligentia ipsa se intelligat. Quod cum est, so esse efficit, atque in existentiam provenit, sitque sibi quod est esse: atque eodem modo intelligendo existit et suum vivere, quibus cunctis a se natis, vel magis a se existentibus, ingenitus Deus est, existens ex ingenitis: quæ unum cum sint, unum et simplex, unus Deus est, et hæc est ut intus intelligentia, quæ sine aliquo motu se intelligit, quippe quæ cum intelligit, existit, et cum existit, intelligit. Et hoc est Deus et utique hoc ex æterno atque in æternum.

XXVIII. Verum quoniam imaginem Dei filium dicimus Dei, genita est enim forma, ut ab eo quod est esse, vivere, intelligere, gigneretur existentia, vita, intelligentia. Quædam enim in his forma est, per quam ut per imaginem intelligitur quid sit esse, vivere et intelligere; necessario per formam intelligitur Deus, nam ipsum (*Joan. 1, 18*) *nemo vidit unquam*. Ergo forma Dei cum accipitur in Deo Deus est

cum autem intelligit se Deus, per formam se intelligit: sed et ipsa forma intelligat necesse est. Etenim intelligens ac vivens existens, cum nihil aliud intelligat, quam quod ista Deus sunt. Et hæc sæpe jam docui. Cum autem ipsa intelligentia intelligit quod sit intelligentia (necessario enim sequitur, ut et se intelligat intelligentia), veluti existens a semetipsa se intellexit, fecitque se extra: quod foris est intelligendo, se, id est, motu suo. Unde est hæc foris intelligentia, et hic est filius, hic est λόγος, natus filius, quia alius a Deo, de Deo tamen, id est, de eo quod est existens: et vivens, intelligentia, quæ Deus est, atque intus intelligendo se intelligentia foras se protulit, atque exstitit patri, in quo et ipsa fuit, atque est semper imago existens per intelligentiam internam, quæ esse est atque existere, ac propterea imago imaginis genita.

XXIX. Dux igitur intelligentiæ, una intus existens quod est illi esse: alia existens, quod est illi intelligendo esse. Hæc foris, hæc filius. Quoniam vero intelligendo se intelligentia Deum intellexit, utique intelligentiam internam, illa autem Deus est; intellexit et verum esse, et verum vivere, et verum intelligendo exstitit et ipsa verum esse, verum vivere, verum intelligere. Etenim qui unum intelligit, et habet unum, et est unum: secundum ejus apud se intelligentiam: sic ergo filius, id est, intelligentia, intelligendo se genita, intelligentia intellexit Deum, et omnia illa quæ ingenua Deus sunt, et intelligendo πλήρωμα quærendo, et πλήρωμα intelligendo, unde idem exstitit quod pater. Etenim cum πλήρωμα pater sit necessario, χάρισμα suum habet infinitum, licet et sibi finitum: ubi πλήρωμα suum tenet et capit, eodemque modo filius recipiendo et quærendo: hoc est enim recipere χάρισμα, existere, intelligendo autem totum quod pater πλήρωμα, exstitit genitus, et ipso toto ex toto: et quia intelligentia est intelligens intelligentiam, cum lumen rerum sit intelligentia, existit lumen ex lumine: et quia intelligentia utraque, verum lumen ex vero lumine. Itemque cum Deus sit intus intelligentia, ista intelligendo se intelligentia Deus ex Deo est: ὁμοούσιον ergo in omnibus, in eo quod esse, et vivere, et intelligere. Item in eo quod uterque χάρισμα et πλήρωμα est: item in eo quod imago et imago: dictum est enim (Gen. 1, 26) *ad imaginem nostram*. Et in eo quod lumen et lumen, et in eo quod verum lumen et verum lumen, et in eo quod Spiritus et Spiritus: et in eo quod motus et motus, sed pater motus quiescens, id est, interior, et nihil aliud quam motus, non motione motus, filius autem motione motus est, uterque tamen motus. Item uterque actio et opera, uterque vita, et uterque a se habens vitam voluntas et voluntas, eadem virtus, sapientia, verbum Deus, Deus et Deus vivus et Deus vivus, ex æterno et ex æterno invisibilis et invisibilis: nam dictum a Matthæo (Matth. 11, 27): *Nemo novit filium nisi pater, neque patrem nisi filius.*

A Simul ambo: hoc enim significat ὁμοούσιον, præter eandem οὐσίαν. Hæc cuncta illo pleno intelligi possunt (Joan. xvi, 15): *Omnia quæ habet pater, mihi dedit. Et, Omnia quæ habet pater, et ego habeo.* Omnia, inquit: si omnia ὁμοούσιον filius patri: Idem ergo: et si idem, par; et si par, recte Paulus de filio Dei Jesu Christo dixit (Philipp. 11, 6): *Qui cum esset in Dei forma, non rapinam arbitratus est ut esset æqualis Deo.*

XXX. Multa heic divina et magnifica mysteria continentur. Primum quod Christus forma Dei est, in quo ostenditur omnia habere quæ Deus habet: hoc enim est quod et imago dicitur, sicuti de ipso dictum (II Cor. iv, 4; Coloss. 1, 15): *Qui est imago Dei.* Habet igitur et Deus imaginem suam: et filius imago Dei est, etenim si dictum (Exod. xxxiii, 20):

B *Faciem Dei nemo unquam vidit. Et dictum (Ibid. 23): Posterganea mea videbis.* Est sine dubio facies Deo, est filio, vel potius est et filius imago Dei, ut dictum est: *Qui cum in forma Dei fuisset.* Unde jure dictum (Gen. 1, 26): *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Est ergo Filius, et si alter, est: non enim idem pater, idem filius: illis rebus omnibus supra a me positus idem, idem autem, hoc est, eadem habens existentia sua propria. Unde et idem, et alter: etenim cum heic dictum: *cum fuisset in forma Dei*, utique aliud accipiendum quod forma est, aliud Deus. Sed videris, sit calumniæ locus, ut forma Dei sit in ipso Deo forma, ut sit una et indiscreta substantia. Quid sequentia quemadmodum intelligemus? *Non est arbitratus rapinam se æqualem*

C *Deo.* In sua existentia positi est, se cum altero credere, vel dicere æqualem. Quid vero illud (Philipp. 11, 7) *se exinanivit, et formam servi suscipiens?* De Christo accepimus, quod mortuus est, an de Deo? At nullus dixit unquam. Deinde cum dicitur de patre, qui filium suum excitavit a mortuis, nonne satis clarum est, alium esse patrem, alium filium, alium esse suscitantem, alium suscitatum? Ergo forma Dei. Aliud forma, aliud Deus est; et est quidem Deo forma, sed filius Dei forma in manifesto, Dei vero in occulto: sic enim omnia et existentia, et vita, et cognoscentia Dei intus in occulto, filio in manifesto: sic cætera χάρισμα, πλήρωμα, imago, lumen verum, veritas, spiritus, motus, actio, operatio, vita, et a semetipso vita, voluntas, virtus, sapientia, Verbum Deus, Deus vivus, et cætera alia omnia. Sed hæc veluti foras, et in manifesto; illa in se atque circa existentiam, vel ipsa potius quod est existentia: hæc autem in actu agente quod est in manifesto. Postremo hæc omnia filius habet, sed patre dante quod vehementer expressum in eo, quod cum filius habet a se, inquit, sed adjunxit (Joan. 7, 26): *Pater ei dedit ut haberet a se vitam.* Vera igitur imago, atque existentia in omnibus eadem, sed patre dante: ergo ὁμοούσιον et pater et filius, sed patre dante. De eo enim quod diximus patrem esse, vivere, intelligere; existentia genita est, ut vita, intelligentia: et hæc est Dei forma, hæc est filius: sed filius cum in patre est, unum totum intus,

Deus agens, operans, se utens, se fruens, fons at- A que in se plenitudo omnium.

XXXI. Sed quoniam, uti docuimus, intelligentia vi potentia suae, necessario dum in semet sese vertit, intellexit semetipsam, hoc quodammodo gemina facta, velut intus et foris filius est, genitus ab existentia patris: nam existentia est intelligentia, quae et vita est: apparens ergo et existens est Deus de Deo. Et quoniam in quolibet modo de tribus cuncta sunt, esse, vivere, intelligere: cum intelligentia intelligentiam genuerit, genitus est filius, et omnia habet filius quae pater, et habet a patre. Item quoniam haec omnia sunt per quae creantur omnia: quaecumque enim sunt, accipiunt suum esse, suum vivere, suum intelligere; filius cum haec omnia sit, quippe imago patris, et actu actuoso sit, id est, ut hoc praestet caeteris pro natura existentium, est necessario universis totisque cunctis *λόγος*, id est, vis et potentia, per quam, quae sunt ut sint esse provenit, per quem Deus fecit et facit omnia, et sine quo nihil fit. Hoc appellant alii motum activum, verbum, rationem operantem. Quoniam tamen cum operatur, inest in illo vis patria, in se operatur, unde multa ita dicuntur, ut cum ipsius sit quod faciat, tamen ipse in patrem refert omnia, ut (*Joan. vi, 58*): *pater me misit*. Et (*Ibid.*, 38): *Non meam sed patris facio voluntatem*: Et mille talia. Attendamus tamen istum locum: invenimus quasi ipsum per se facere, ut sua sponte (*Philipp. ii, 6*): *Non est arbitratus rapinam se aequalem Deo*. Et item (*Ibid.*, 7): *Se exinanivit, et formam servi sumens*, qui habebat dominium. Ista omnia sunt sua voluntate facientis. Sed potest credi ipse facere, cum in ipso pater sit, ex quibus sunt et illa (*Joan. x, 23*): *Ego do vitam in aeternum*. Et (*Ibid.*, 7): *Ego sum janua* (*Joan. xvi, 6*), *ego vita, ego veritas*. Item (*Joan. v, 21*): *Sicut enim pater suscitavit mortuos et vivificavit, sic et filius quos vult vivificavit*. Haec vera, haec varia, et in omnibus magis vera intelligentia facit et filium in patre esse, et in filio patrem, et tamen ut pater, ut alter sint et unum, tamen duo sint, quoniam autem alter pater, alter filius: quippe cum pater filii fons, filius ut flumen, quod excurrit ex fonte: in fonte autem ut manens aqua, et quieta est, pura, immaculata, sine scatendi specie, sibi occulto motu apertiore per diversa discurrens, terrarum quas sulcat qualitatibus et afficitur, et quodam modo patitur; sic et filius aqua sua, suaque substantia, quae patris est, semper purus, immaculatus, impassibilis, regionibus per quas discurrit, locisque, vel supracaelestibus, vel caelestibus, vel intracaelestibus, nunc spumat, ut occurrentibus saxis, quae sunt ex generibus animarum campus quietus excurrit. Recipit igitur passiones, non in eo quod substantia est, sed in actu atque operatione. Nam cum mysterium adventus sui compleret, tum jam passionem sustinuit, ut se exinaniret, ut personam servi susciperet. Sic et reliqua, in quibus omnibus actus est et operatio. Quamquam et in primo existentiae suae actu, sicuti

in multis libris docuimus, passio extiterit recessio- nis a patre, unde tenebrae, id est, hyle consecuta est, non creata. Sed haec plenius alibi.

XXXII. Nunc quid assertum est, quid probatum? Deum patrem, filium Deum *ὁμοούσιον* esse, esse tamen et patrem in substantia, et filium in ea quidem substantia, sed sibi existentem actum agente in actu passione existivisse, numquam separatim a patre, ex aeterno et esse, et fuisse, et futurum esse. Actum, quia intra naturam agendi est, et cum patre, vel in patre esse; et extra hoc dici, et intus et foris cum ipse agat, quia de patre ei actus est, patre agente agere dicitur, et tamen omnia patrem per illum agere dicitur; hunc esse *λόγος* omnium, et universaliter universalium, et generum, et specialium, et partialium *λόγος*. Et quia omnium et incorporeum, ergo et corporale pro sua vi ad id quod esse possunt, ut sint *λόγος*: unde et mysterii ordinatione novissimis saeculis *λόγος*, quia omnium existentium adumbrata per Spiritum sanctum Maria Virgine incarnatus est ipse ille, quem supra demonstravimus, filius, eodem modo ut esset in corpore, quo Spiritus sanctus in nobis, non totus: nam ut Deus ubique est, sed ut pars ejus: omnium enim divinorum pars hoc semper est, quod est totum, ut est anima in corporibus, ut virtus ac disciplina in animis, vel sol aut ejus lux in oculis. Ipsum autem *λόγος*, ipsumque illum quem demonstravimus filium, fuisse in corpore, omnia Evangelia declarant, Apostolus omnis, omnes Prophetae. Cum enim praedixerunt futurum Christum, in carne futurum praedixerunt, quippe cum ante in carnem dicant et visum, et apparuisse, ut Abrahae, ut Jacob. Et ipse in carne dixerit (*Joan. viii, 56*): *Abraham vidit diem meum, et gavisus est*. Et Apostolus, in sacro isto ac mysteriis pleno loco, declarat maxime filium Dei ante carnem, et ipsum postea sumpsisse carnem (*Philipp. ii, 5, 6*): *Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Jesu, qui cum in forma Dei constitutus fuisset. Utique hoc quando ante carnem fuit, ergo et ante carnem et fuit qualis et quantus. Forma, inquit, Dei. Quid istud est, forma idem quod pater. Quid est forma? in qua pater cernitur* (*Joan. xiv, 9*): *Qui me videt, videt et patrem*. Utique non in eo quod videbatur, sed in eo quod ipse Deus divina substantia, *λόγος*, vita. Hoc igitur fuit ante carnem: namque quid adjungit? *Non arbitratus est rapinam ut esset aequalis Deo*. De se ergo cogitat, et de Deo: facit igitur ut non sit aequalis, sed fuit. Quid deinde adjicit? *Sed se exinanivit* (*Philipp. ii, 7, 8*). Quid exinanivit? aut unde, si non fuit? Adjicit adhuc: *Et servi sumpsit formam in similitudinem hominum factus, et habitu inventus tanquam homo. Humiliavit semetipsum, subditus factus usque ad mortem, mortem autem crucis*. Quid hic non ex omni parte declarat Jesum Christum et filium Dei? Nam sic dictum (*Gal. iv, 4*): *Deus misit filium suum et missum suae potentiae, ac suae etiam voluntatis arbitrio cuncta facientem, ut se nollet aequalem, ut se exinaniret, ut induat servi formam: fuit ergo qui fuit Dei forma, fuit qui se exinanivit: is autem ipse est Jesus,*

qui sumpsit imaginem servi, et inventus homo est, qui se subdidit usque ad mortem, ut designetur plenius Jesus Christus, usque ad mortem crucis.

XXXIII. Hæc viris fidelibus satis probata sunt, et ante carnem fuisse, et in carne eundem filium fuisse, illum qui ante sæcula est genitus, illum qui ascendit in cælum, et inde descendit, illum qui nobis de cælo panis est : illum qui in carne dicit (*Joan. xvii, 5*) : *Reide mihi, pater, honorem meum, quem habui apud te* : utique supra cælos, et ante carnem, illum : *λόγος* est, et (*Joan. i, 15*) *in principio λόγος, et juxta Deum λόγος, et qui λόγος Deus est, et per quem λόγον facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil* ; illum (*Joan. i, 9*) *qui illuminat hominem in hunc mundum venientem* ; illum (*Joan. i, 14*) *qui λόγος caro factus est*. Audisti in principio, *λόγος*, audisti quod *λόγος* ipse caro factus est : audi quod ipse Dei filius sit, et de patre genitus, sit illa quam diximus supra generatio. Dicit evangelista (*Joan. i, 18*) : *Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus solus filius, qui est in sinu patris*. Melius autem dicemus gremio. Græci ἐν κόλπῳ, id est in gremio. Sed vel hoc verbum, vel illud significat et genitum filium, quod est foris esse, tamen cum patre esse, cum dictum est : *Qui est in sinu patris*. Omnibus lectionibus ita esse diligens et fidelis quæsitore intelliget. Jam vero Spiritum sanctum alio quodam modo ipsum esse Jesum Christum occultum, interiorem, cum animis fa-

bulantem, docentem ista, intelligentiasque tribuentem, et a patre per Christum genitum, et in Christo : quippe cum unigenitus filius Christus sit, multis nos libris exposuimus ; et quod exemplis plurimis approbavimus, satis clarum est. Hoc modo atque hac intelligentia ut pater et Deus cum filio *ὁμοούσιον*, et filius quod ipse vita est cum eo. Quia autem ipse intelligentia est Christus, et Spiritus sanctus *ὁμοούσιον* intelligitur : unde juncto patri filioque accepto, quod sit idem quod Spiritus sanctus, eo quidem modo, quo filius idem est quod pater ; ita tamen, ut quomodo pater et filius unum cum sint, sic tamen Pater sit etiam filius, existentia unusquisque sua, sed ambo una eademque substantia : sic Christus et Spiritus sanctus cum ambo unum sint, existit tamen Christus sua existentia, et Spiritus sanctus sua : sed ambo una substantia, ex quo omnes, id est, tota Trinitas una, et atque eodem modo juncto patre cum filio, filioque cum Spiritu sancto. Atque ista ratione patre cum Spiritu sancto per Christum juncto, singulis quidem existentibus unum, omnis Trinitas sit, atque existet illud *ὁμοούσιος*, cum sit omnibus una eademque simul ex aternitate substantia. Hæc nobis salus est, hæc liberatio, hæc totius hominis plena salvatio, sic patrem omnipotentem Deum credere, sic Jesum Christum filium, sic Spiritum sanctum. Amen.

VICTORINI

DE ΟΜΟΟΥΣΙΑ RECIPIENDO.

I. Miror adhuc rationem intelligendi unam inter nos non certa mente teneri : omnes recte intelligimus, nec tamen jungimur. Dicam ergo omne mysterium, omnium verba, sententias, intellectus, oratione brevi, Arium ut posimus excludere. Græci quos *Ἕλληνας*, vel Paganos vocant, multos deos dicunt. Judæi vel Hebræi unum : nos, quia posterior veritas et gratia est, adversum Paganos unum Deum dicimus : adversum Judæos patrem et filium : ita dicentes duos, patrem et filium, sed unum tamen Deum complexi religiones ambas, adversum utramque alterius contrario repugnamus. Et Pagani quidem lapsi multum, et elementa et cibos suos deos esse dixerunt. Judæi errore carnali Christum negant, quem aliter continentur. Nostrum igitur dogma est ad probandum, quod docuit veritatem, et correxerat errorem. Id autem facile cognitum erit, si cognoscatur vis verbi a majoribus positi, quod *ὁμοούσιον* nominatum est, nec errare quemquam volo, cum tantum de patre et filio *ὁμοούσιον* dixerim : quia Spiritus sanctus et a patre est, et in filio. Hæc autem ratio contra Arianos, et contra hæreticos maxime prævalebit. Esse Deum fateamur ; ita est esse : Christum fateamur sic esse : isto modo dico, est Deus, est Christus. Quid est autem istud esse ? lumen esse, Spiritum esse, Deum esse, *Λόγον* esse fateamur. Ergo hæc nemo negat : hoc esse Græci *ὁσίαν*, vel *ὁπόστασιν* dicunt : nos uno nomine latine sub-

stantiam dicimus. Et *ὁσία* Græci pauci et rari, *ὁπόστασιν* omnes.

II. Distat quidem ; verum nunc omitamus. Scriptura divina Græce *ὑπόστασιν* sæpe dixit, latine substantiam. Et dixit de Dei substantia propheta Jeremias (*Jer. xxiii, 22, sec. lxx*) : *Quod si stetit in hi in substantia Domini, Verbum meum vidissent*. Quid autem est stare in substantia ? intelligere Dei substantiam, quod verum lumen sit, quod spiritus infinitus sit. Hoc cum intellexissent, intelligerent *Λόγον* Domini, hoc est, Verbum Domini vidissent. Et sic et paulo post idem Jeremias loquitur (*Ibid., 18*). Dicit David (*Psal. cxxxviii, 15*) : *Et substantia mea in inferioribus terræ*, et de Deo dicit, et substantiam dicit, et quid sit hoc manifestum est. Dicit Apostolus ad Hebræos (*Heb. i, 3*) : *Qui est character substantiæ ejus*. Characterem enim dixit Spiritum substantiæ Dei. Sunt alia multa exempla, sed quid interest ? lectum est quod sit, et dicatur Dei substantia. Et autem substantia Dei, lumen, Spiritus, Deus. Item substantia Christi est *λόγος*, lumen, Christus. Hinc omnes vere dicimus Christum verum lumen de vero lumine, Deum de Deo : recte ergo dicitur ejusdem esse substantiæ, hoc est *ὁμοούσιον*. Fateamini ergo *ὁμοούσιον*, cum dicitis lumen de lumine, Deum de Deo, cur repugnatis ? propterea quod est Græcum ? *Ὅμο*, tale est, ut cui jungitur nunc significet ejusdem rei, nunc si-

mul cum re res est, ut puta species, quod Græce εἶδος; A dicitur junguntur ista ὁμο et εἶδος, et significat ejusdem speciei: sic ὁμόνημον, ejusdem nominis. Ergo cum jungitur ad οὐσίαν ὁμο, sicut ὁμοούσιον, ejusdem οὐσίας, id est ejusdem substantiæ. Ex hoc excluditur Arius, qui dixit, ex nihilo Christum. Item diximus ὁμο ὁμον significare, cum jungitur rei, nihil aliud, quam simul esse rem dicere, ut ὁμοαλικής simul una ætate, et ὁμοτρόφους, ὁμοῦ τραφέντας, simul nutritos? ergo ὁμοούσιον, simul substantiale dicemus, vel consubstantiale. Ecce habemus et latine nomina: quod si ita est, et ex hoc excluditur Arius, qui dixit, fuit quando non fuit. Etenim si dicimus, semper pater, semper filius, et si (Joan. 1, 1) in principio erat λόγος et Λόγος apud Deum, quoniam principium sine ortu est, et sine tempore semper fuit Deus, semper λόγος, B semper pater, semper filius. Hoc si ita est, exclusum est, ut dixi, fuit quando non fuit. Ecce est in utroque ὁμοούσιον, contra Arium positum, universamque Arii hæresim.

III. Hæc si vera sunt, accipite ὁμοούσιον: nam si non vultis, novelli Arii non latetis. Sed ut ex vestris actibus clarum est, dicitis quidem Christum Deum de Deo, lumen de lumine; verum factum, atque hoc modo natum non de substantia Dei, sed de nihilo, idque ab aliis cogitis per argumenta vestra, ut audire possitis magis quam dicatis ipsi; et quare argumenta? O Deus, o Christe, succurre: si de Deo natus est Christus, aut divisus aut minutus est Deus. Hæc atque hujusmodi indigna sæpe profertis quasi corpus sit Deus, aut corporeus, aut hyle: heic enim divisio vel diminutio potest esse. Sed de isto multa jam diximus, quemadmodum in divinis, in incorporeis maximeque in anima, in spiritu, in mente, et magis in Deo aut motus sit, aut partus omnimodis. Etenim perfecta neque augeri, neque minui possunt, maxime circa substantiam, ἀτόγονα enim cum sunt et ἀυτοδύναμα, de Deo dico de spiritu, qualia ipsa sunt, talia emittunt: nec ibi generatio immutatione generatio, neque ulla passio ibi, vel phantasia aliqua passionis. Interea his rationibus vestris quid cogitis nos fateri de nihilo Christum esse natum? Num minor vestra blasphemiam est, cum vos eadem sentiat? Aut cur non est aperta vestra professio, si ita sentitis? Verum contraria vos loqui non videtis: dicitis enim Deum de Deo, lumen de lumine. Ille de nihilo est, cum dicatis unde. Ergo de Deo Christus, non ergo de nihilo, de lumine non de nihilo; de Deo enim, de ip-

sius substantia intelligitur. Nam aliud est quod a Deo est: nam omnia a Deo, Christus autem de Deo est: ipso vero Christus Λόγος est, vel Λόγος Christus est.

IV. Postremo quaerite quid sit Λόγος, et invenietis Λόγος de nihilo esse non posse. Sed illi vos fallunt, illi, inquam, qui non intelligentes modum generationis, dicunt (Isa. LIII, 8), *Nativitatem Domini quis enarrare potest?* Primum de hominibus dictum videri potest, quis? vel, nemo. Spiritus autem sanctus et insinare, et narrare potest. Unde et nos Dei patris, et Jesu Christi Domini nostri permissu diximus: et certe non desperatum hoc, sed cum miraculo dictum est. Deinde sit modus generationis ignotus, nos de substantia loquimur: si pater et filius, ὁμοούσιον. Quo- modo autem Deus pater, et quomodo Λόγος filius sit, cognita difficile. Nunc autem hoc non videtur esse quaerendum: prius enim consistendum, quod de substantia patris filius, et sic quomodo filius; qui modus est vere difficilis, et a nobis alibi tractatus. Ergo nunc de ὁμοούσιον, certe ut satisfaciat vobis (pacem enim volumus cum omnibus), habemus quomodo exprimamus ὁμοούσιον, primum consubstantiale vel simul consubstantiale. Deinde si dicimus Deum de Deo, lumen de lumine: lumen autem pater est, item filius lumen: cum dicamus quia in patre est filius, et in filio pater est, dicamus etiam qui recte dicimus Deum de Deo, lumen de lumine: quod verum erit, et plenum ὁμοούσιον. An dubitatis? Quid si et hoc lectum est? blasphemiam est contradicere. David (Psalm. xxxv, 10): *Est enim fons vitæ; et (Psalm. ibid.): In lumine tuo videbimus lumen.* Fatentini jam et hoc, et ὁμοούσιον. Similiter hoc objici potest ei qui dicit similem substantiam: eandem enim nos dicimus et simul substantiam, certe dictum in Isaiâ (Isa. XLII, 10): *Nemo ante te, Deus, et nemo post te similis, Deus.* Et David (Psalm. xxxiv 10): *Quis tibi similis erit, Deus?* Hæc adversus eos, qui similem substantiam dicunt: sed et multa prætereo, quæ plenius uberiusque tractata sunt, contra eos tractatus, quos ipsi miserunt. Nam de illis non loquendum, qui dissimilem dicunt: nec de illis, qui eos qui ista tractant quæ dicimus, Patripassianos putant. Omnes enim isti et alii hæretici facile refutati sunt majore tractatu. Deus adesto Pater, et Deus Domine Jesu D Christe, ut sit in plebe tua ὁμοούσιον per ὁμοούσιον. Amen.

VICTORINI

DE TRINITATE HYMNI.

HYMNI PRIMUS.

Adesto, lumen verum, pater omnipotens Deus.
Adesto, lumen luminis, mysterium et virtus Dei.
Adesto, sancte Spiritus, patris et filii copula.
Tu cum quiescis pater es, cum procedis, filius.
In unum qui cuncta nectis, tu es Spiritus sanctus.

Unum primum, unum a se ortum, unum ante unum
[Deus.
Præcedis omne quantum, nullis notus terminis.
Nihil in te quantum, quia neque quantum ex te est.
Namque ex te natum unum gignit magis, quam tenet
[quantum.

Hinc immensus pater est : mensus atque immensus A Non quo præcedat quidquam alterum, neque quo sit
[filius. [omnino alterum.

Unum autem et tu pater es, unumque genuit filius. Sed quo progressu actum sit ter triplex alterum.

Quod multa vel cuncta sunt, hoc unum est quod Filius, actusque vita est, qua procedunt et creantur
[genuit filius. [omnia.

Cunctis qui *ὄντες* semen est, vera virtus seminis. Fit idem doctor et magister, idem perfector spiritus.

In quo, atque quo gignuntur cuncta, virtus quæ fundit Seminatæ sæclis animas irrigans sc̄ltis Sophiæ.

[Dei. Sophia autem cum sit Christus, idem Christus filius
[docet,

Rursusque in semen redeunt genita quæque ex se- Profectus Patre Patrem et Christum Spiritus.

[mine. Hinc patris cuncta Christus : hinc habet Christi
[cuncta Christus.

Operatur ergo cuncta Christus qui omnis est virtus Sic Christus meus inter parentem et sese alterum
[Dei. Spiritum implet parentem, dum esse præstat om-
[nibus.

Namque Christus in quiete motus est, summus Deus. Atque esse cunctis vita est : et hoc est quod in
[Christo factum est.

Atque ipse motus sapientia est, et virtus Dei. Quid quia jungit ac salvat omnia, ac docet verum
[Deum.

Nulla a substantia distans : quia quod motus, Christum sequentes, Christo renato sanctus jungit
[Spiritus.

Hoc substantia est, quique in motus, quia in ipso atque B Ergo Christus omnia, hinc Christus mysterium.
[ipse est. Per ipsum cuncta et in ipso cuncta, atque in ipsum
[omnia.

Ex Deo dictus Deus, natus autem : quia motus est ; Cujus altitudo pater est, ipse vero totus.

Omnis enim motus natus est, unumque cum sit Progressus suo longitudo, et altitudo patris est.

[Deus. Hinc Christus apparens sæclis, ad profundum doctum
[Idque arcanum,

Ac Dei motus, unus et idem Deus existit. Et intus intus docendo, Christus occultus factus
[spiritus.

Tamen motus ipse esse, ut sibi sit hoc quod ipse mo- C Omnes ergo unum spiritum, omnes unum lumen.

[tus est. Hinc singulis vera, hinc tribus una substantia est.

Sed quia Dei motus est, habet in se motus Deum. Progressa a patre filio, et regressa a spiritu,

Rursusque ipso quia Dei motus est, habet in se mo- Quia tres existunt singuli, et tres in uno singuli.

[tum Deus. Hæc est beata Trinitas, hæc beata unitas

In filio igitur pater est, et in patre est ipse filius.

Sunt ergo singuli atque in semet semper, cum sint [singuli.

Hinc duobus una virtus, hinc una substantia est.

Sed patre dante, quæ sibi sit filius substantia est.

Esse enim prius est, sic moveri posterum.

Non quo tempus illi adsit, sed in divinis ordo virtus [est.

Esse nam præcedit motum, re prius, non tempore.

Hoc esse dicti in Deo memorient substantiam.

Hic autem motus ortus est, nani gignit motus sub- [stantiam.

Substantiæque generatio quid aliud quam substantia [est ?

Ergo motus et patris est, filius ergo eadem substan- [tia est.

Hunc *λόγον* Græci vocarunt, intus in patre Deum : Causa qui sit ad partem atque ortus omnium.

Nihil namque absque hoc creatum est : per hunc [creata cuncta sunt. D

Hic *λόγος* si Christus est, et si *λόγος* vita est genitus, Misere, Domine, misere, Christo : vivit Deus
et semper vivit Deus, et quia ante ipsum nihil est, a se vivit Deus.

Λόγος a patre est : est enim vivus Deus, in quo cum Misere, Domino, misere, Christo : vivit Chri-
Substantia Deus sit, Deusque sit vita substantia. stus, et quia Deus ei generando dedit, ut a semet
Genitus autem filius vita est, una est substantia. ipso vivat Christus, quia a semet vivit, semper vivit
Christus.

Λόγος Deus, indiscretus ergo semper, semper et alter. Misere, Domine, misere, Christo : quod si a
Semel missus, mittenti par, et fons tamen manans, semetipso vivit pater : et patre generante a se vivit
[semper Filius, consubstantiale patri est, quod ut semper vivit
Filius.

Discurrit, spargens vitas, missus ut flumen filius. Misere, Domine, misere, Christo : animam,
Hinc substantia unum ambo, fons Deus, flumen filius. Deus, dedisti mihi, anima autem imago vitæ est, quia
Sed quia in divinis substantia hoc idem quod vita est. vivit anima in æternum, vivat et anima mea.

Vitaque ipsa est sapientia, ut præcedit esse. Misere, Domine, misere, Christo : si ad simili-
Cui inest princeps ac simplex vivere, sic adest. tudinem tuam, Deus pater, et ad imaginem Filii homo
Intelligens sapiensque semper cum præcedit vivere.

HYMNUS II.

Miserere, Domine, miserere, Christe, miserere, Do-
mine, quia credidi in te, miserere, Domine, quia mi-
sericordia tua cognovi te.

Miserere, Domine, miserere, Christo : tu spiritus
mei *λόγος* es, tu animæ meæ *λόγος* es, tu carnis meæ
λόγος es.

Miserere, Domine, miserere, Christo : vivit Deus
et semper vivit Deus, et quia ante ipsum nihil est, a
se vivit Deus.

Miserere, Domino, miserere, Christo : vivit Chri-
stus, et quia Deus ei generando dedit, ut a semet
ipso vivat Christus, quia a semet vivit, semper vivit
Christus.

Miserere, Domine, miserere, Christo : quod si a
semetipso vivit pater : et patre generante a se vivit
Filius, consubstantiale patri est, quod ut semper vivit
Filius.

Miserere, Domine, miserere, Christo : animam,
Deus, dedisti mihi, anima autem imago vitæ est, quia
vivit anima in æternum, vivat et anima mea.

Miserere, Domine, miserere, Christo : si ad simili-
tudinem tuam, Deus pater, et ad imaginem Filii homo

factus sum, vitam creatus saeculis, quia me cognovit A
Filius.

Miserere, Domine, miserere, Christe : amavi mundum, quia tu mundum feceras : detentus mundo sum, dum invidet mundus tuis : nunc odi mundum, quia nunc percepi Spiritum.

Miserere, Domine, miserere, Christe : succurre lapsis, Domine, succurre poenitentibus : quia divino et sancto iudicio tuo quod peccavi, mysterium est.

Miserere, Domine, miserere, Christe : cognosco, Domine, mandatum tuum, cognosco reditum in anima scriptum mea, propero si jubes redire, nostri Salvator Deus.

Miserere, Domine, miserere, Christe : diu repugno, diu resisto inimico meo, sed adhuc mihi caro est, in qua victus diabolus, tibi triumphum magnum, nobis B
fidei murum dedit.

Miserere, Domine, miserere, Christe : *Velle mihi adjacet* (Rom. vii, 18), mundum et terras relinquere : sed imbecilla pluma est, velle sine subsidio tuo : da fidei pennas, ut volem sursum Deo.

Miserere, Domine, miserere, Christe : jam portas quero spiritus, quas pandit Spiritus testimonium de Christo dicens, et quid sit mundus docens.

Miserere, Domine, miserere, Christe : Pater qui genitus semper, qui repræsentat Deum, da claves cœli, atque in me vince diabolus, in sede lucis ut quiescam, gratia salvatus tua.

HYMNUS III.

Deus Dominus, sanctus Spiritus : o beata Trinitas. C

Pater, Filius, Paracletus : o beata Trinitas.

Præstator, minister, divisor : o beata Trinitas.

Spiritus operationum, Spiritus ministeriorum, Spiritus gratiarum : o beata Trinitas.

Unum principium, et alterum cum altero et semper alterum cum altero : o beata Trinitas.

De qua Pater substantia, et ipse substantia Filius, Spiritusque substantia, sed (1) ter ipsa substantia : o beata Trinitas.

Pater perfectus, perfectus Patre perfecto Filius ; perfectus Filio sanctus perfectus Spiritus : o beata Trinitas.

Fons, flumen, irrigatio : o beata Trinitas.

In tribus ter gemina, sed una actio : o beata Trinitas.

Existentia, vita, cognitio : o beata Trinitas.

Caritas, gratia, communicatio : o beata Trinitas.

Caritas Deus est, gratia, Christus, communicatio sanctus Spiritus : o beata Trinitas.

Si charitas est, gratia est ; si charitates et gratia, communicatio est : omnes ergo in singulis, et unum in tribus : o beata Trinitas.

Hinc ex Deo Apostolus Paulus (II Cor. xiii, 13) : *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus vobiscum.* O beata Trinitas.

(1) Cautè lege, *ter*, id est in tribus : alioquin certum est substantiam seu naturam non numerari, sed esse unam. Simplicissimam plusquam unam numero.

Ingenitus, unigenitus, id est procedens genitus : o beata Trinitas.

Generator, genitus, regenerans : o beata Trinitas. Verum lumen, verum lumen ex lumine, vera illuminatio : o beata Trinitas.

Status, progressio, regressus : o beata Trinitas.

Invisibilis invisibiliter, visibilis invisibiliter, invisibilis visibiliter : o beata Trinitas.

Omnis potentia, omnis actio, omnis agnitio : o beata Trinitas.

Impassibilis impassibiliter, passibilis impassibiliter, impassibilis passibiliter : o beata Trinitas.

Semen, arbor, fructus : o beata Trinitas.

Ab uno omnia, per unum omnia, in uno omnia : o beata Trinitas.

Unus simplex unus, unum et solum unum, et solum et semper unus. Alter unus, ex uno unus idem unus, et omnia unus unitor omnium, virtus unius, operans unum, ut flant omnia : o beata Trinitas.

Ex æterno ingenite, ex æterno genite, ut omnia æterna sint genite : o beata Trinitas.

Tu creari imperas, tu creas, tu creata recreas : o beata Trinitas.

Tu Pater cunctis substantia es, tu Filius vita, tu Spiritus salvatio : o beata Trinitas.

Substantia ipsa vita est, vita ipsa qui est, æterna salvatio est : Pater ergo, et Filius, et Spiritus sanctus est : o beata Trinitas.

Tu esse cunctis præstas, tu Filius formam, tu Spiritus reformationem : o beata Trinitas.

Tu Deus infiniti et definiti Pater es : o beata Trinitas.

Tu o Fili, quia vita es, infinitus es ; qui a mortuis vitam revocas, definitus es ; tu quoque et infiniti et definiti Pater es : o beata Trinitas.

Tu etiam Spiritus sancte, quia salvatio es, definitus es, et quia definitio quod infinitum est retines, et infiniti et definiti pater es : o beata Trinitas.

Si ergo ter Pater unitas, omnis autem a te, o Deus, paternitas, unum et Deus, et omnis paternitas : o beata Trinitas.

Tu λόγος, Deus, creasti (1), hinc Deus factus Pater, et quia a te creatus est λόγος, et ipse quia in illo es, factus est λόγος Deus. Hæc duo unum sancto unxisti Spiritu : simplex ergo et unum es factum in tribus.

D Spiritus, λόγος, Deus : o beata Trinitas.

Primum *ὄν*, secundum *ὄν*, tertium *ὄν*, et simplex tria : o beata Trinitas.

ὄν omne substantia est, *ὄν* formata substantia est : formata substantia aut sibi tantum, aut alteris, aut sibi aut alteris nota est : o beata Trinitas.

Substantia Deus est, forma Filius, notio Spiritus : o beata Trinitas.

ὄν primum, *ὄν* verum Deus es : ergo omnis et tota substantia, Deus es : o beata Trinitas.

ὄν secundum omnis forma Christus est : universalis autem substantia, cum universalis est, forma est

(1) Cautè lege : nam solet Victorinus *creandi* et *faciendi* verbo pro generandi et producendi uti.

substantia : igitur cum forma est , et Deus Christus A substantia , sed salvans regeneransque , non manens generansve substantia es : o beata Trinitas.

Ὁν tertium sanctus est Spiritus , sanctus Spiritus , totius existentiae demonstratio est. Demonstratio autem numquam nisi nota demonstrat : nosse autem in divinis hoc est quod habere est. Cognoscentia enim ipsa eademque substantia est. Habet ergo Deum , habet Christum quem demonstrat Spiritus sanctus : o beata Trinitas.

Immensus, infinitus, invisibilis Deus es, sed aliis immensus, infinitus, aliis et invisibilis : tibi mensus , tibi finitus, tibi visibilis : Illuc ergo et forma tibi est, ergo et λόγος : idem es , quia λόγος forma est : et quia forma tibi notitia es , notitia autem Spiritus sanctus est : id ergo et Deus, et λόγος, et Spiritus sanctus es : o beata Trinitas.

Tu, Fili visibilis, es enim universalis et omnium forma : Cum enim vivificas cuncta, fit forma de vita : Forma autem semper in substantia, et forma omnis notitia est : ergo in substantia Deus es, in forma λόγος, in notitia Spiritus sanctus : o beata Trinitas.

Tu quoque Spiritus sanctus notio es : omnis autem notio formæ et substantiæ notio est : Cognoscis igitur Deum, et habes Dei formam. Hinc et Deus, et Filius, et Spiritus sanctus es : o beata Trinitas.

Esse Deus es, Spiritum esse Christus, apparere quod sit Spiritus Paracletus : o beata Trinitas.

Hinc Christum misit Pater, Christus Paracletum, Christus ut Paracletus, Christo ut appareret Pater : o beata Trinitas.

Secreta atque in occulto substantia Deus est : secreto atque in occulto forma Deus es : secreta atque in occulto notio Deus est : Hinc (1) pro ὃν istorum τῶν ὄντων Deus es : o beata Trinitas.

Publica jam apparensque substantia λόγος es : et quia publica et apparens, forma autem quia Patris forma es, hinc tibi substantia es. Ergo in te pater est, quia pater substantia est. Eadem autem substantia, neque enim alia ulla substantia. Si ergo λόγος apparens forma est, forma substantiaque ipsa; apparens autem forma apparensque substantia notio est : idem tu λόγος, et Deus, et Spiritus sanctus es : o beata Trinitas.

Omnis notio cognoscentia est, omnis cognoscentia substantia est, cognoscentiaque ipsa forma est : es ergo Spiritus sanctus publicata forma, apparensque

(1) Forte πρὸν heic et infra.

Una igitur Deus, λόγος Spiritusque substantia est, manens in tribus, existensque ter in omnibus tribus. Hoc autem et forma et cognoscentia est, sic triplicatur omnis simplex singularitas : o beata Trinitas.

Tu, Deus incognite, tu incomprehensibilis Deus es, sed incogniti atque incomprehensibilis Deus es, quasi quaedam forma sine forma est. Hinc pro ὃν cum ὃν diceris magis defectus ac requies. Hinc cessantis cognoscentiæ forma est noscentiæ : o beata Trinitas.

Tu λόγος forma cum sis, forma patris es : hinc ergo et imago patris es. Et cum forma patris es, est tibi forma et ipsa substantia, et quia forma eadem et substantia est : hinc in te Pater est, et tu in Patre.

B Item quia forma es, notio tibi est, ergo et substantia tibi nota, ex hoc notus et Pater est. Quippe cum in sinu ejus sis ab eo genitus, verum ergo et tu ὃν verum, ἐκ τοῦ ὄντος τὸ ὄν : Omne autem ὄν semper in tribus : o beata Trinitas.

Tu, Spiritus sancte, connexio es : connexio autem est, quidquid connectit duo, ita ut connectas omnia, primo connectis duo, esque ipsa tertia complexio duorum, atque ipsa complexio nihil distans uno, unum cum facis duo : o beata Trinitas.

Tres ergo unum, et ergo ter, ergo ter tres unum : o beata Trinitas.

Hinc Pater summus mittit λόγον, missus creat, et ministrat omnia, portans in salutem nobis carnem simul et sanctam crucem, remeans victor ad Patrem, salvandis nobis esse misit alterum : o beata Trinitas.

C Semper cum Deo Christus est juxta substantiam : Etenim vita semper est. At quoniam vita, actio autem ut agat incipit, hoc est Christus natus est : ex æterno autem Deus et Christus agit : ex æterno igitur Deus Christus natus est : o beata Trinitas.

In cœlos qui ascendit Christus est : de cœlis qui descendit idem est. Non ergo ab homine, sed usque ad hominem Christus est : o beata Trinitas.

Illic est Deus noster, hic est Deus unus, hic unus et solus Deus : o beata Trinitas.

Hunc oramus cuncti, et oramus unum, unum Patrem et Filium, sanctumque Spiritum : o beata Trinitas.

Da peccatis veniam, præsta æternam vitam, dona pacem et gloriam : o beata Trinitas.

Libera nos, et salva nos, justifica nos : o beata Trinitas.

VICTORINI

IN EPISTOLAM PAULI AD GALATAS LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.

Epistola ad Galatas missa dicitur ab Apostolo ab Epheso civitate : et idcirco quidam illam præmittunt epistolam, hanc ordinant consequentem. Summa autem hujus epistolæ hæc est : errare Galatas quod ad evangelium fidei, quod est in Christo adjungant judaismum, corporali intellectu observantes sabbatum,

et circumcisionem, item cætera opera quæ ex lege perceperant. His rebus motus Paulus scribit hanc epistolam, eos volens corrigere et a judaismo revocare, ut fidem tantum in Christum servent, et a Christo spem habeant salutis et promissionum ejus : scilicet quod ex operibus legis nemo salvetur. Ut refutet ergo ista quæ adjungunt, confirmare vult

evangelium suum. Ut autem det auctoritatem evangelio suo, adhibet principia, dicens, se esse apostolum non ab hominibus neque per hominem. His divisionibus, quod evangelium revelatione suscepit judæus, et acriter judæus; quod post triennium Hierosolymam ad Petrum venerit; quod quindecim diebus cum eo fuerit; quod Hierosolymam post quatuordecim annos redierit: quibus omnibus hoc ostendit, nihil se ab his didicisse vel propter exiguam præsentiam, vel propter longam absentiam. Confirmata igitur auctoritate quod a Deo suscepit evangelium (1) Domino nostro Jesu Christo, subjungit ipsa præcepta, id est non esse jungendum corporalem intellectum judaismi: et id se dicit olim ostendisse et egisse, cum ageret etiam contra Petrum. Deinde exsequitur hoc ipsum, asserens unum esse evangelium quod ipse docuit, et longe errare eos qui judaismi præcepta jungunt et observationem. Hæc igitur quemadmodum tractet, suo loco dividemus: interim ad principium epistolæ revertamur.

CAP. I.—VERS. 1.—*Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum patrem, qui suscitavit illum a mortuis, et qui necum sunt omnes fratres ecclesiæ Galatiæ.* Ordo in principio sententiæ hic est: *Paulus apostolus, et qui necum sunt omnes fratres, ecclesiæ Galatiæ.* Et hic se laudat apostolus, *non ab hominibus missus neque per hominem, sed per Dominum Christum et Deum Patrem qui suscitavit illum a mortuis;* ostendens quis, cum quibus, et quibus scribat: et cum soleat de se tantum profiteri Paulus apostolus Romanis, Corinthiis; ut oneraret Galatas, et in errore gravi notaret, conjunxit secum etiam omnes fratres qui cum eo erant, quod et ipsi illis scribant, faciens eis pudorem quod contra omnes sentiunt. *Non ab hominibus neque per hominem,* quo majorem vim faciat præceptorum suorum et evangelii quod annuntiat. Quippe correcturus Galatas dicit se non apostolum esse aut *ab hominibus aut per hominem, sed esse per Jesum Christum et Deum Patrem.* Ergo credendum mihi, et habenda fides: et verum Evangelium est quod profero; quippe *per Jesum Christum et Deum Patrem.* Apostolus ergo, inquit, *non ab hominibus neque per homines;* quoniam non per apostolos, de quibus dicit quia et paucos dies cum ipsis fuit, et quia dexteris sibi dederunt: nihil ergo ab ipsis didicit. *Neque per hominem vel per prophetam aliquem, ut ambigue (2); neque per Christum hominem, sed per Christum qui in homine: Christus enim et Deus et homo.* *Non ab hominibus neque per hominem.* Cum dicit *ab hominibus,* significare videtur Matthiam, qui ab hominibus didicit: hic enim suppositus est in locum proditoris; ergo ab hominibus didicit. Quod autem dixit *neque per hominem,* intelligit quod non missus aut doctus est ab homine, sed per Jesum Christum, scilicet Deum. Ergo in eo quod dixit *non ab hominibus,* apostolos innuit; quoniam apostolus

(1) Ita codices sine copula et; quamquam Paulus in textu dicit *per Jesum Christum et Deum Patrem.*

(2) Ita se habent codices.

A Paulus, sicuti probavit, a nullo apostolo, qui cum Christo fuit, aliquid didicit. Item ne, cum per Christum didicerit, negare videatur, ut quidam hæreticus blasphemus, quod fuerit homo Christus; adjiciens, *non per hominem,* quid illud sit subjungit, dicendo, *sed per Jesum Christum et Deum Patrem.* Cum negavit utique *per hominem,* et subjunxit *per Christum,* intelligi licet *per Deum Christum.* Sed quoniam subjunxit *per Deum Patrem,* idcirco quidam vix a Paulo nominatum Deum dicunt Christum. Veram in multis locis probavimus Deum dictum etiam a Paulo. Etiam hic quoque intelligi licet: etenim si dictum est *non per hominem,* et subjunctum *sed per Christum,* intelligendum est quod et Christus Deus est. Quoniam tamen Deus quæ facit, per Christum facit, sicuti multis ostendimus, idcirco dictum *per Christum, et Deum Patrem qui excitavit illum a mortuis.* Utique ne dice-retur, quo modo per Christum didicisti qui Christum non secutus es, et Christus mortuus est? addidit, quod resuscitaverit Deus Christum a mortuis. Ergo Christus me docuit, qui resuscitatus est a mortuis; resuscitatus autem Dei Patris virtute. Quod sit hoc mysterium resuscitati Filii a mortuis sæpe exposuimus; sæpe, cum occasio erit, dicemus. Et qui mecum sunt omnes fratres, ordinem jam supra hujus sensus ostendit Paulus apostolus *et qui necum sunt omnes fratres.* Quid subjungitur? *ecclesiæ Galatiæ.*

VERS. 3, 4, 5.—*Servata consuetudine qua addimus aut salutem aut aliquid tale, Gratia vobis et pax a Deo Patre, et Domino nostro Jesu Christo, qui se dedit (1) pro peccatis nostris ut liberaret nos de præsentis sæculo malo (2) secundum voluntatem Dei et Patris nostri, cui est gloria in sæculo sæculorum.* Memores simus quid in Epistola agat hac Apostolus; quoniam Galatas reprehendit, et corrigere cupit, ut in Christum fidem habeant, et ab ipso solo spem salutis, spem æternitatis expectent, remissionem peccatorum; et omnino ne sibi credant prodesse vel opera legis vel sabbata vel circumcisionem. Ergo in principio pacem illis precatur et gratiam a Deo: et deinde adjunxit a Christo, quia in Christo sunt omnia nostra bona: et probat in Christo esse omnia, et per Christum omnia, cum dicit *qui se dedit pro peccatis nostris, ut liberaret nos de præsentis sæculo malo.* Ergo ipsius beneficio, ipsius gratia, a Deo quidem Patre, sed passione ejus, nos de præsentis sæculo maligno liberamur; et liberamur per Christum, sed virtute Dei, Dei scilicet cui est gloria per omnem æternitatem. Si igitur Deus æternus, et gloria ejus in æternum. Et ex Dei voluntate Christus mysterio functus, pro peccatis nostris se dedit, ut nos liberaret omnes, liberatio ex Dei voluntate per Christum est. Quod si per Christum est, ultra nihil querendum, et vana sunt illa, quæ Galatæ adjungunt, id est judaismum, opera legis, et sabbatæ observatio, et circumcisio.

VERS. 6.—*Miror quod sic tam cito transferimini*

(1) Vulg. habet, *qui dedit semetipsum.*

(2) Vulg., *eriperet de præc. sæculo nequam.*

ab eo qui vos vocavit in gratiam (1) in aliud evangelium. Cum evangelium certum sit quod annuntiat apostolus Paulus, id est Christum Dei Filium, virtutem Dei in salutem (2) omnibus credentibus sive Græcis sive Judæis; nihilque præterea; sed omnem spem salutis, et gratiæ Dei circa nos in fide esse circa Christum, ut eum credamus Dei filium esse, pro nobis passum esse, resurrexisse, exinde nos quoque resurgere, cum remissione peccatorum; quod est verum evangelium, quod annuntiat Paulus; si quis aliud adjungit, id est judaismum et circumcisionem et sabbati observationem et cætera, peccat hujusmodi, atque alienus a veritate est. Cum igitur Galatæ adjungendum putaverint judaismum ad evangelium Apostoli; ideo, ait, *miror quod sic tam cito transferimini.* Primum enim peccatum est cito transferri; non enim habet rationem cum cito aliquid transfertur: et deinde quod transfertur, quoniam ab aliquo transfertur. Videamus ergo a quo *ab eo*, inquit, *qui vos vocavit in gratiam.* Etenim Christus qui pro vobis omnibus passus est, in gratiam nos vocavit, si in ipsum credamus; non enim magnum est gratiam ejus consequi, si modo eum sequamur credentes mysterio suo ista præstitisse; et id gratis, et sine labore, et sine magnis operibus. Hoc cum sit nobis ab eo præstitum, cito ab eo transferri, magnum est mirandi argumentum, ut transferri maluerint in aliud evangelium, sociantes judaismi disciplinam. Unum autem est evangelium, solumque unum, Christum credere Dei Filium esse, Christum cum passione sua et adventu in carne et resurrectione ac passione solvisse omnia peccata, vicisse mortem, corruptionem omnem exterminasse: hoc est solum evangelium. Ideo adjungit,

VERS. 7. — *Quod non est aliud*: solum enim illud est, quod supra diximus: aliud enim non est, neque ex operibus mereri salutem, neque ex sabbati observatione, neque ex circumcissione evangelium est, id est, salus nostra.

Nisi si aliqui sunt qui vos conturbant, et volunt convertere evangelium Christi. Dicit ergo quorundam opera fieri non ex veritate, ut cum volunt vos conturbare, et quasi minus docti sitis, vos docere. Convertunt evangelium Christi, cum evangelium non sit nisi Christi. Illud vero quod ex operibus est aut ex circumcissione, Christi non est: etenim ista carnaliter intellecta Christi non sunt; si autem spiritualiter intelliguntur (3) ut circumcisio sit cordis, et omnia quæ in carne sunt, spiritualiter intelligantur, hæc inquam Christi Evangelium sunt. Porro autem qui ad opera, et ad ea quæ sunt carnalia descendunt, Christi Evangelium non habent. Ergo qui vos observare vel sabbatum vel neomenias vel circumcisionem vel cætera quæ operibus sunt, volunt et jubent, isti Christi evangelium non habent: unde volunt vos convertere a Christi Evangelio. Porro autem cum in Christum cre-

A dideritis, et in Christo omnia speranda, volunt vos conturbare dum aliud suadent

VERS. 8. — *Sed et si nos vel angelus de cælo vobis evangelizaverit (1) præter quam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.* Acrius ac vehementius coactum sensum conjunxit, errare omnes, si præter evangelium Christi quid annuntiauerint; siquid nos ipsi, quibus jam credidistis, vel amplius angelus, licet angelus de cælo, aliter evangelizaverit vobis, aliter scilicet, præter evangelium Christi, quod quidem nos evangelizavimus, anathema sit; hoc enim dixit *præter quam quod evangelizavimus vobis.* Et mihi ergo, si aliter evangelizavero, et angelo qui de cælo sit, si, inquit, aliter enuntiaverit quam nos semel enuntiavimus vobis, sit anathema; id est, quod supra exposuimus, repudietur: et sit ille sine B præmio, immo magis cum pœna malefacti sui.

VERS. 9. — *Sicuti prædiximus.* Potest videri quia et in superioribus tale aliquid prædixerit, ut anathema sit illis qui aliter prædicant Evangelium: sed ideo dixit *sicuti prædiximus*, ut adjiceret et *nunc iterum dico* ut de hoc ipso quod nuper dixit intelligatur: *sicuti prædiximus*, et nunc iterum admoneo. Quid? illud, quod supra dictum est, si quis vobis evangelizaverit, præter quam quod accepistis, anathema sit: id est sive ego aliter prædixero et enuntiavero Evangelium, sive angelus, sive quilibet alius, anathema sit. Adjicit autem fortiorem rationem quia non hoc quod agit, ideo agit, ut hominibus suadeat, sed ut mysterium compleat, quod ei mandatum est. Sic enim adjungit,

VERS. 10. — *Modo enim hominibus suadeo an Deo?* non enim, inquit, hoc quod ago, ago propterea ut hominibus suadeam, sed suadeo ante dominum Deum, cui velim placere, ut id quod mandatum est exsequar. Græcus aliter habet, modo enim *ἰσχυροῦς παῖθω ἢ τὸν Θεόν* (2)? Hoc est non evangelizo homines, neque quæ hominum sunt, sed Deum. Persuadere enim non homines volo, sed Deum Christum. Ergo et sic habeo necessitatem et metum vera dicendi, et non alia et alia dicendi. *Aut (3) quæro hominibus placere?* Non enim ea ago quæ pro hominum commoditate sint, ut hominibus placeam, sed ut placeam Deo in eo quod obsequium præsto, et mandata compleo. Fortius autem adjungit illud quod dicit *si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem.* Etenim placere hominibus, sicuti multis rebus ostenditur, non est gratiam Dei mereri. Si quis ex operibus putat agendam vitam, hominibus placet, ad hinc gratiam non meretur. *Quod si hominibus placerem.* Ergo si vellem, inquit, hominibus placere, *Christi servus non essem*, id est non a Christo redemptus essem. Hoc est enim servum esse Christi, ut redemptus per ejus passionem, a mundo atque a dominis mundi et carnis liberatus, jam Christum dominum habeam, et ejus servus sim. Itaque qui hominibus placere vult,

(1) Hunc versum Vulg. sic exhibet: *Miror quod.... transferemini ab eo qui vos voc. in gratiam Christi.*

(2) Ita codd. sine verbo.

(3) Vulg. *Sed licet nos aut angelus de cælo evangelizet.*

(1) Vulg., *sicuti.*

(2) Græcum textum (ut certe est in codice) a latino differre mihi non persuadet Victorinus.

(3) Vulg., *an.*

a Christo redemptus non est, et servit mundi dominis, cum hominibus placet : servus autem Christi sit qui est redemptus a servitute in libertatem : hoc est enim servum Christi esse, liberum esse a servitio mundo : is servus Christi est, qui redemptus, ut diximus, nescit illam servitutem ; quæ plena libertas est.

VERS. 11. — *Notum enim facio vobis (1) Evangelium, quod evangelizatum a me, quia non est secundum hominem.* Sive, ut supra dixit, quod non ab hominibus neque per hominem apostolus sit, et nunc hoc dixit quia non secundum hominem. Etenim apostolus nuntiat, id est evangelizat, quod est Dei Filium prædicat Christum Salvatore omnium, per quem omnia facta sunt : et hoc ego non secundum hominem dico, id est non ab homine acceptum. Sive quia ipse ille Salvator non homo est, ita ut quidam putant (2) ; neque quia in hominem missus, idcirco homo ; sed Deus mysterio carnem sumens ad carnem vincendam, sicut multis dictum atque tractatum, homo factus est (3). Non ergo, inquit, secundum hominem evangelizavi vobis. *Notum ergo facio fratres* qui erratis, et ad hominem deferimini et deportamini carnaliter sentiendo, observando sabbata, circumcisionem, et cætera ; Evangelium meum non secundum hominem est, id est ut de homine agatur, id est de carne, sed secundum virtutem animæ. Omne enim mysterium ideo actum est, ut non eo modo sentiamus, quomodo secundum hominem sentiunt quidam, omnia carnaliter accipiendo : sed ipse subjunxit quid intelligi velit, quia non secundum hominem.

VERS. 12. — *Neque enim ego ab homine excepi illud, neque doctus sum (4), sed per revelationem Jesu Christi.* Non ergo secundum hominem evangelizavi, quia non ab homine excepi. Ergo si aliud est accipere ab homine, aliud erit secundum hominem : et item si aliud est non ab homine excepi, aliud erit non secundum hominem : unde intelligi licet secundum hominem, ut corporaliter sentias ; quippe cum hoc accipiat argumentum, quia non ab homine excepi. Si enim mihi homo ista tradidisset, secundum hominem acciperem, ut omnia secundum carnem intelligerem : nunc vero quod evangelizo, non secundum hominem accipiendum est ; id est non carnaliter sed spiritaliter : quippe cum hoc sit argumentum, quod non excepi (5). Si enim a spiritu excepi, et a spiritu doctus sum, spiritaliter debeat intelligere : et hoc erit non secundum hominem. Denique quid subjungit ? *Sed revelatum est mihi*, inquit, a Christo Jesu. Plus autem fidei habet quod revelatum dixit, quam si doceatur. Etenim homines docent, et quasi rationibus asserunt aliquid ; revelatio autem, ipsarum rerum visio est ; quod utique plus est. Quis

(1) Vulg., *Vobis facio, fratres.*

(2) Scilicet non homo tantummodo est, ut quidam hæretici existimant.

(3) Verba *homo factus est* addita fuerunt in margine ; postea vero deleta.

(4) Vulg., *Neque enim ego ab homine excepi illud, neque didici.*

(5) Supplendum videtur *ab homine.*

A autem revelavit? Jesus Christus. Non enim ita accipere debent illi, qui jam Christum sequuntur, ut ab homine intelligant acceptum, cum dictum esset, revelavit Jesus Christus, et Galatæ jam acceperunt et Deum et Dei filium. Reliqua quæ adjungunt, ab homine sunt, vel ab his qui illis suaserunt, vel ab ipso Moyse, qui legem dedit. Ipse quidem a Deo accepit, verum illi parum intelligentes, omnia carnaliter sentiunt. Ita tantum est mali ! Etenim Moyses accepit legem hanc, et credidit : at vero apostolus revelatum sibi esse dixit, et hoc exponit.

VERS. 13. — *Audistis enim conversationem meam aliquando in judaismo, quia (1) supra modum persequabar Ecclesiam Dei et expugnabam (2), et proficiebam in judaismo supra multos coetaneos meos in genere meo abundantius zelator (3) existens paternarum (4) traditionum.* Summa hujus de se narrandi hæc est, uti doceat non se ab hominibus neque per hominem didicisse, sed a Deo atque a Jesu Christo : quæ quidem res ad illud proficit, ut aliter Galatæ non sentiant, neque adjungendum aliquid putent ad id evangelium quod eis annuntiavit Paulus ; in Christum fidem suscipiendam, et credendum quod ipse salutem dat, et alius nullus : neque ex operibus salutem dari neque ex circumcisione vel sabbati observatione hoc esse evangelium, neque aliud accipi præterea debere, quod Galatæ acceperunt. Hoc ut facile probet, adjungit, uti dixi, de se narrationem, quid fuerit, quemadmodum conversus sit ; postea quam conversus a judaismo in Christum cœpit credere, quæ egerit : et quod omnia hæc non ab hominibus didicerit ; si quidem neque Petrum vidi nisi jam paratus et doctus, neque aliquem apostolorum. Nam primo, inquit, judæus fui ; ergo contrarius : neque ab ipsis didici, quippe cum contra eos sit, quod in evangelio de Christo dicitur. Ergo fui judæus multa faciens contra Ecclesiam ; nihil ergo a judæis didici. Postea quam autem conversus sum, et per gratiam suam Deus revelare Filium suum in me cœpit ; cœpi, inquit, evangelizare inter gentes.

Deinde se ostendit non sibi pepercisisse nec venisse se Hierosolimam, ne forte ibi didicerit ab apostolis. *Sed recessi*, inquit, in Arabiam ; inde Damascum rediit (5) ; deinde post tres annos Hierosolimam venit. Ecce jam evangelizat, et Christum docet. Non ergo ab hominibus hæc didicit : post triennium enim venit Hierosolimam. Deinde ergo vidit Petrum, et quindecim diebus cum eo fuit. Quando ergo didicit a Petro aut discere potuit ? Deinde neminem, inquit, vidi apostolorum nisi Jacobum fratrem Domini. In quo illud utique ostendit, a nullo se didicisse, cum et cum Petro paucis diebus fuerit : et Jacobum videns

(1) Vulg., *Quoniam.*

(2) Vulg., *et expugnabam illam.*

(3) Cod. 1. *dum lator* ; 2. *eum lator*, sed deletur ibidem *sum* ; 3. *lator*.

(4) Vulg. addit *mearum*.

(5) Vulg. *Sed alibi in Arabiam et iterum reversus sum Damascum.*

fratrem Domini, magis confirmavit a Jacobo se non potuisse discere; si quidem ea in evangelio habet Paulus; contra Jacobus non hæc, ut post doceremus. Deinde isse se ad partes Syriæ dicit et Ciliciæ; omnibus tamen jam se ecclesiis et Judæis notum fuisse, quod cum Judæus fuisset, etiam evangelium sequeretur et evangelizaret.

Post hæc narrat, post quatuordecim annos venisse se Hierosolymam. Unde ergo didicit hæc quæ evangelizat? non ab hominibus neque per hominem, sed per revelationem. *Exposui*, inquit, *illis omnibus Evangelium, quod prædico inter gentes* (1). Deinde etiam apostolis ego magis narraui Evangelium, non illi me docuerunt. Ubi et quantum per dissimulationem fecerit, docet, ut Evangelium obtineret: si quidem judaismi particulam acceperit ex necessitate, ut veritas Evangelii permaneret, quod loco suo quid sit docerimus. Inde Evangelium unum, et Petrum et se habere dicit; sed Petrum ut evangelizet Judæis, se ut gentibus; et hoc sibi per revelationem datum; et hæc officia divisa esse a Deo et domino nostro Jesu Christo: ipse enim in ambobus operatus est: quod confirmaverunt sententiam suam eandem esse Petrus et Joannes cum apostolo Paulo et cum Barnaba; et consenserunt ut isti gentibus evangelizarent, illi Judæis. Maximum autem illud et fiduciæ suæ et scientiæ et revelationis et Evangelii sui adjungit et memorat, quod integre Petrum dicit egisse antequam a Jacobo quidam venerunt: deinde postea quam venerunt, mutatus est: et hoc ipsum quod reprehenderit Paulus, et eum revericit. Mutatus autem fuerat ut non ederet cum gentibus, et Judæis cibus uteretur. Hoc a se dicit reprehensum quippe cum antequam venissent a Jacobo, cum gentibus vivebat: postea timens velut Jacobi legatos, cum Judæis vixit; etenim Jacobus admixto Judaismo Christum evangelizabat, quod negat id faciendum. Si ergo jam hoc et reprehensum est, et in Petro cum ita ageret convictum atque superatum (2) et confirmatum; utique etiam isti Galatæ, cum hoc facere cœperint, corrigendi et commutandi sunt: scilicet ut hi per fidem in Jesum Christum credentes justificentur ex fide non ex operibus legis.

Huc usque ratio de se: deinde admonitio et enarratio est satis utilis et commoda ad id quod agere cupit, ut Galatas corrigat, ne sequentes judaismum, Evangelium non sequantur; quod unum est, et in Christum veram fidem habere, et ab eo justificari, non ex operibus legis. Post hæc dat alia argumenta, quia ex Christo justificatio fit non ex lege neque ex operibus; et est ista omnis lectio, quam supra dixi, usque ad illum locum, qui incipit ita, *si autem quærentes justificari in Christo, inveniemur et ipsi peccatores; ergo Christus peccati minister est?* et reliqua. Sed nunc ad narrationem (quæ quare suscepta sit

diximus) de sua persona redeamus. *Audistis*, inquit, *conversationem meam aliquando in judaismo*. Ne novam rem de se narrare videatur, audistis inquit vitam meam: hoc enim dixit conversationem: actum scitis vivendi, quem actum habebam aliquando cum in judaismo eram, et quemadmodum agebam, quia supra modum persequabar Ecclesiam Dei. Non solum, inquit, judæus eram, et legem sequebar, sed contra persequabar ecclesiam et impugnabam. Ergo qui talis eram ut persequerer Ecclesiam, non possum hodie qui conversus sum a judaismo ecclesiam persequi, quam persequabar; non possum, inquam, probare ut et judaismum sequar, et Ecclesiam persequar: simulque, et quod supra dixi, in judaismo nihil intellexi neque accepi quod ad Ecclesiam pertinebat. Non ergo ab hominibus doctus sum: expugnabam ergo ecclesiam: parum est expugnabam: quid adjecit? et proficiebam in judaismo supra multos cœtanos meos in genere meo abundantius: et cum haberem collegas, æque omnes viucerem cupiditate, et professione in judaismo: et abundantius agerem, id est fortior ac vehementior ad judaismum asserendum essem: æmulator existens paternarum traditionum ut eodem modo traditiones paternas, id est lectiones judaismi et legis, exponerem et traderem. *Æmulus*, id est, imitator, et quasi concertatione quadam; qui et idem esse vellem quales fuerunt, vel patres mei vel ipsæ traditiones.

VERS. 15. — Hæc igitur cum fuerit vita, unde conversio tanta? Subjungit, *Sed cum placuit ei, qui me segregavit ex utero matris meæ, et vocavit per gratiam suam ut revelaret filium suum in me, ut evangelizarem illum in gentibus*. Ordo est, *sed cum placuit Deo revelare filium suum in me*. Quid est autem placuit Deo revelare filium suum in me? id est ut ego cognoscerem Christum: prius enim est ut cognoscat, deinde ut evangelizet. Sic *qui me*, inquit, *separavit de utero matris meæ*, id est nasci me fecit. Item *et vocavit me per gratiam suam*; id est ut ad gratiam suam venirem Deumque cognoscerem, evocavit: nemo enim cognoscit Deum nisi qui vocatus est. Vocavit ergo me, et placuit ei ut revelaret filium suum in me; ut ego, inquit, cognoscerem, et sic deinde ut eum evangelizarem inter gentes. Hoc postea quam placuit, quid secutum est? *continuo non acquievi carni et sanguini*. Ergo revelatum, inquit, mihi est quod evangelizo. Et omnino laboravi carnaliter. Hic enim labor non est. Nam si divina nuntiat, et ea quæ gratiam Dei habent animo labor non est, sed labor carnis et sanguinis, id est discurrere, ferre itineris laborem, provincias et gentes peragere (1). *Non autem acquievi*, inquit, *carni et sanguini*. Caro enim et sanguis homo exterior totus est. *Neque veni Hierosolymam ad præcessores meos apostolos* (2). Hinc enim videri potuit ab hominibus vel per homines didicisse si Hierosolymam pergeret, et cum majoribus

(1) Vulg. *Contuli cum illis Evangelium quod prædixi in gentibus*.

(2) Ita codex antiquior; at duo reliqui *separatum*.

(1) Vulg. *Continuo non acquievi*, etc.

(2) Vulg. *ad antecessores meos*, etc.

et præcessoribus diu viveret. Non, inquit, ivi ad apostolos præcessores meos, non ab ipsis didici; *sed abii in Arabiam, et iterum reversus sum Damascum.* Hoc est quod accepit per revelationem a Deo, ut evangelizaret inter gentes. *Abii, inquit, in Arabiam.* Quam longum iter! et cum redit Damascum, quam diversum? *Deinde post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum.* Ergo jam tribus annis evangelizaverat inter gentes. Quid utique, nisi quod a Deo acceperat, ut Christum revelatum sibi gentibus evangelizaret? Post tres, inquit, annos Hierosolymam veni. Deinde subjungit causam, *videre Petrum.* Etenim si in Petro fundamentum ecclesiæ positum est, ut in evangelio dictum; cui revelata erant omnia Paulus scivit videre se debere Petrum; quasi eum, cui tanta auctoritas a Christo data esset, non ut ab eo aliquid disceret (1). Denique quid subjungit? *et mansi apud eum diebus quindecim.* Ergo mansi tantum. Numquid paucis diebus tantam istam de Deo scientiam tam parvo tempore a Petro potui discere? *Alium autem apostolorum neminem vidi, nisi Jacobum fratrem Domini.* Magna doctrina etiam hoc adjunxit magnoque ingenio: primo quod ita dixit, apostolorum neminem alium vidi: nam Jacobum apostolum Symmachiani faciunt quasi duodecimum (2); et hunc sequuntur qui ad dominum nostrum Jesum Christum adjungunt judaismi observantiam (3): quanquam etiam Jesum Christum fatentur: dicunt enim eum ipsum Adam esse, et esse animam generalem, et alia hujusmodi blasphemia. Ergo hic Paulus negavit Jacobum apostolum (4), dicendo *alium autem apostolorum neminem vidi* quod neminem apostolorum alium videri se dixit, nisi Jacobum. Et causa, quare Jacobum, adjecta est *fratrem Domini* qui frater est habitus secundum carnem. Cum autem fratrem dixit,

(1) Locus insignis pro Petri auctoritate, quam etiam sapientissimi in Ecclesia doctores revereri apprine debent.

(2) Notabilis admodum est hic Victorini locus de hæreticis Symmachianis; adjungendusque paucis illis veterum auctoritatibus, quas ob hujus hæreseos tradendam notitiam, collegit Fabricius in scholiis ad Phisatrium, cap. 63.

(3) Jacobum induxisse conversis ex judaismo christianis, ut mosaicos ritus partim saltem sectarentur, constat ex Actibus apost. xxi, 20, ubi Paulus ad Jacobum senioresque Hierosolymis versantes introductus, audivit eos sibi dicentes: *Vides, frater, quot millia sunt in Judæis, qui crediderunt, et omnes æmulatores sunt legis.* Idem tamen Jacobus in concilio apostolico (Act. xv, 13) secutus erat Petri sententiam, ne videlicet illi saltem qui ex ethnicis accedebant ad Christum, juro legis mosaicæ subicerentur.

(4) Quæstio inter viros ecclesiasticos diu ventilata nun Jacobus, qui primus Hierosolymorum episcopus fuit, fraterque Domini dictus, e collegio duodecim apostolorum sit, necne. Quæ rursus quæstio ex alia controversia pendet, utrum tres Jacobi fuerint an tantum duo; qua super re docte disputavit inter cæteros Florentinus ad Martyrolog. Hieronym. dissertatione illa qua tres Jacobos fuisse contendit. Victorinus certe noster Jacobum episcopum Hierosolymitanum e numero apostolorum eximit: consequenterque tres Jacobos admittit: nam Jacobi duo recensentur diserte inter apostolos, Act. 1, 13.

apostolum negavit. Videndus autem hic fuerat honorifice. Sed neque a Jacobo aliquid discere potuit, quippe cum alia sentiat. At neque a Petro, vel quod paucis diebus cum Petro moratus est; vel quod Jacobus apostolus non est, et in hæresi sit (1). Adjectum autem *et Jacobum.* Vidi ergo nominatim quid Jacobus tractet et evangelizet: et tamen quoniam cognita mihi est ista blasphemia (2), repudiata a me est, sicut et a vobis, o Galatæ, repudianda. Non enim potestis dicere, negas Jacobum, et inde ea quæ nos sequimur repudias, quia non vidisti Jacobum. Adjectum ergo *vidi et Jacobum.* Nec error est: quem Jacobum fratrem inquit Domini, id est auctorem sententiæ vestræ. Ita nihil apud me valuit. Et cum non secutus sim, et novi ejus sententiam. Quia ergo nihil mihi incognitum est, nec ille valuit persuadere, frustra vos cum sequimini (3).

VERS. 20.—*Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo,*

(1) Nemo heic scandalum inconsulte patiatnr. Non enim Victorinus infamî sensu heic hæresim dicit, sed grammatico et naturali. Ecce enim in concilio apostolico (Act. xv, 5) *surrexerunt quidam de hæresi Pharisæorum, qui crediderunt, dicentes quia oportet circumcidi, præcipere quoque servare legem Moysi.*

(2) Damnatam fuisse a Petro in concilio apostolico sententiam de retinendis in christiana professione mosaicis ritibus, eique decreto primum omnium assensisse Jacobum, tradunt Actus apostolici, cap. xv. Ob id blasphemia sententia evasit; videlicet si quis ethnicos ad baptismum accedentes Mosi obtemperare cogeret. Porro a blasphemia longissime aberat Jacobus, qui nonnisi Judæos conversos passus est œconomia quadam retinere ritus patrios. Nonne etiam Alexandria judaizantem in primordiis ecclesiæ narrat Hieronymus, de Vir. ill., cap. 87. Quid quod ipse Paulus aliquando necessitati cessit, v. gr., cum Timotheum circumcidit?

(3) Ita se habet hic locus in antiquiore codice Othoboniano, a quo duo reliqui Victorini codices derivati fuerunt. Sed enim vetustior is codex inanimè emendatoris interdum expertus est; quæ modo in margiibus scripsit *lege caute*; modo etiam, quamquam raro, textui vim intulit, deletis nempe antiquis particulis (quæ tamen omnes sub litura adhuc leguntur) diversis autem in ora libri suppositis. Has autem emendationes receperunt in textum reliqui duo codices; ita ut genuinum et sine interpolatione textum codex unus aliquando suppeditet, quem ego semper exprimendum curavi. Cave tamen putet factam esse in Vaticana bibliotheca interpolationem: namque hic codex Othobonianus nonnisi anno 1749, beneficio Benedicti XIV, in pontificiam bibliothecam est illatus; manus autem interpolantis adeo vetustior hac ætate est, ut mihi ad sæculi xv initium referenda videatur. Igitur qui codicem interpolavit, ita scripsit hoc loco in codicis ora: *Non ergo hic Paulus asserit Jacobum apostolum, dicendo alium autem apostolum vidi neminem, nisi Jacobum. Cur autem adjectum fratrem Domini? quia frater est illius habitus: videndus autem hic fuerat honorifice. Sed neque a Jacobo aliquid discere potuit, quippe cum alia sentiat. At neque a Petro, vel quod paucis diebus cum Petro moratus est; vel quod Jacobus apostolus in ea sententia est, ut servet legalia; quæ quidem a me repudiata est, sicut et a vobis, o Galatæ, repudianda est. Non enim potestis dicere, Ea quæ nos sequimur, repudias, quia Jacobum non vidisti. Adjectum ergo, vidi et Jacobum fratrem Domini auctorem sententiæ vestræ. Scilicet ita nihil apud me valuit, ut cum non sim secutus, licet ejus noverim sententiam. Quia ergo nihil mihi incognitum est, nec ille valuit persuadere, frustra vos cum sequimini.*

quia non mentior. Deferenda fides erat etiam jurejurando. His enim, qui jam erraverunt a fide, ea, inquit, quæ scribo vobis non mentior, ecce coram Deo omnia profiteor me narrare, quemadmodum gesta sunt.

VERS. 21. — *Deinde veni in partes Syriæ et Ciliciæ, hoc est evangelizare per gentes.*

VERS. 22. — *Eram autem ignotus facie ecclesiis Judææ quæ sunt (1) in Christo.* Id est jam notum erat evangelium pene omnibus ecclesiis Judææ, quod ego annuntiabam (quæ tamen Judæa est in Christo, non in iudaismo Judæorum). Multæ autem ecclesiæ sunt in Christo, quibus omnibus notum erat evangelium, quod de Christo habet. *Eram tamen ipse ignotus facie.* His ergo omnibus, quid ostendit? jam se evangelium suum omnibus persuasisse etiam cum absens esset.

VERS. 23. — *Tantummodo audiebant quod is (2) qui persequebatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem.* Hoc et miraculo dicit fuisse omnibus, quod utique et esse debet ad miraculum: audiebant, inquit, omnes quod ego qui Judæus fuissem, qui persoquerer Christianos et ecclesias aliquando, nunc evangelizarem fidem, id est, ut omnes haberent fidem in Christum: quam fidem antea denegabat, quam aliquando expugnabat. Miraculo ergo erat ut hodie evangelizaret fidem, qui aliquando expugnauerat; quod ipse fecerat.

VERS. 24. — *Et in me, inquit, magnificabant (3) Dominum.* Quia omnes jam capiebant virtutem Dei, et magnificum Deum dicebant, quod ego conversus essem; et expugnator qui fueram, nunc essem prædicator. Sic fiebat ut magnificarent Deum in me; id est magnum dicerent, qui conversa subito mente prædicarem Dominum Christum, scilicet quem ego antea expugnabam. Quid enim tam magnificum, quam vinci montem, et accipere contrariam et prædicare eam quam ante expugnabas fidem? Quod si ita est, ergo et vos nihil aliud sequi debetis, nisi quod vobis evangelizat fidem Christi.

CAP. IV. — VERS. 1. — *Deinde post annos quatuordecim iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto et Tito.* Scilicet enim ante, post triennium; nunc post annos quatuordecim iterum, inquit, ascendi. Ergo evangelium a me gentibus enuntiatum, per revelationem accepi, non ab hominibus neque per hominem didici. *Cum Barnaba et assumpto Tito.* Hos utique ut testes habet, per quos probat evangelium suum per revelationem sibi datum; si quidem Barnabas mecum, inquit, ascendit; assumpsit etiam Titum; quorum fides probata omnibus et evangelium.

VERS. 2. — *Ascendi autem secundum revelationem, et exposui illis evangelium quod prædico inter gentes (4).* Magnis argumentis probare nititur evangelium ex revelatione sibi datum, quod inter gentes prædicaret a Deo esse: nam ascendi, inquit, Hierosolymam secundum revelationem; ut etiam docerem omnes; etiam ipsos

Judæos; exposui, inquit, omnibus evangelium quod prædico inter gentes. In quo intelligitur, ex eo quod nemo contradixit, nemo restitit, hoc verum esse evangelium et unum: siquidem hoc quod prædico, inquit, inter gentes exposui in Hierosolyma. Sed potuit ignorare populus. Quid adjecit? *Seorsum autem his qui firmamenta videbantur esse (1).* Id est per quos mandata Dei tradebantur et evangelium, ut apostolis cæterisque; his, inquit, seorsum exposui evangelium quod prædico inter gentes, ut si quid esset quod aliter traderent, corrigerent, vel quod ipse aliter traderem, emendarent. Hæc igitur causa fuit cur ascenderem Hierosolymam: et propterea mihi revelatum est ut ascenderem, quo facilius cognosceretur bonum evangelium, et meum inter gentes, et illorum inter Judæos. Quod autem seorsum illis ostendit, est, ut Judæos de medio tollerent, et inter se mysteria communicarent ipsi, qui noverant. Quibus omnibus cum fuisset una sententia atque unum evangelium, quid persuadere nititur? nihil novi addere debere, nihilque conjungere. Unde peccant hodie Galatæ sequendo iudaismum et disciplinam vel circumcisionis vel sabbati vel rerum cæterarum: *Ne forte in vacuum currem aut cucurrissem.* Id est ne non integre evangelizarem: si enim minus aliquid evangelizavi, in vacuum cucurri, aut in vacuum nunc etiam curro. Si enim prodest circumcisio, sabbati observatio, rerumque cæterarum, non erit ex gratia Christi salus, et in vacuum curritur.

VERS. 3. — *Sed neque Titus, qui mecum erat, græcus (2) compulsus est circumcidi.* Illud explicat, nihil omnino actum esse ab his qui pseudoapostoli sunt, id est ab his qui evangelio Pauli, hoc est nuntio de Filio Dei Christo, per quem est fides et certa salus, huic, inquam, evangelio adjungendum putant esse, circumcidi, observare sabbatum, et cætera; hæc, inquam, non valuisse, ait; neque persuasum esse Tito, qui utique, inquit, græcus erat, id est paganus, ut compelleretur circumcidi, ac propterea non tamen illi persuasum est, neque ipsi quidem ausi sunt illum compellere. Ita consensus apostolo factus est de evangelio omnium, qui apud Hierosolymam fuerunt. Unde peccant Galatæ, qui novum istud adjungendum putant.

VERS. 4 et 5. — *Sed propter subinductos (3) falsos fratres, qui subintraverunt (4) auscultare libertatem nostram, quam habemus in Christo, ut nos in servitutem redigerent, ad horam cessimus subjectioni.* Quidam hæc sic legunt: *Nec ad horam cessimus subjectioni (5);* et est sensus integer cum superiori, ut neque græcus Titus compulsus sit circumcidi, nec tamen nos cessimus vel ad horam subjectioni; id est

(1) Vulg.: seorsum autem his, qui videbantur aliquid esse.

(2) Vulg.: cum esset gentilis.

(3) Vulg.: subintroductos.

(4) Vulg.: subintroierunt explorare... in Christo Jesu.

(5) Sic est in editione Pauli vulgata, quæ hunc textum sic exhibet: *Quibus neque ad horam cessimus subjectione.*

(1) Vulg.: erant.

(2) Vulg.: tantum autem auditum habebant: quoniam qui, etc.

(3) Vulg.: clarificabant.

(4) Vulg.: et contuli cum illis evangelium, quod prædico in gentibus.

ut in aliquibus cederemus. Quoniam tamen in plurimis codicibus et latinis et græcis (1) ista sententia est, *ad horam cessimus subjectioni*, id est serimus quæ illis facienda videbantur, sed non ut semper sequeremur; multis modis probatur legendum ita esse, *ad horam cessimus subjectioni*; primum quia vere cessit; nam et Timotheum circumcidit propter Judæos, ut ait in Actibus apostolorum (Cap. xvi, 3). Ergo mentiri non debuit apostolus. Deinde nec ad horam quis diceret, si negare opus fuerat omnino factum. Et certe si Petro restitit, quid est hic nec ad horam cessimus? Item si supra dictum neque Titus, qui *mecum erat græcus, compulsus est circumcidi*; non ergo in omnibus nec semper aut multum; postremo propter inductos fratres, qui erant miscentes judaismum christianismo. Et hinc propter Judæos declaravit certe semper consilium suum, ut aliquando cederet, etiam his rebus quæ veræ sunt. Nam hinc ille sensus est, qui judæus ut Judæos lucrifacerem, et cætera hujusmodi. Ergo nunc propter subinductos falsos fratres (quoniam multi pseudoapostoli, quos falsos fratres dicit) quidam cœperunt addere, subintrare persuasionibus suis, atque auscultare libertatem verborum apostolicorum; id est intrare cupiebant nos. An veri apostoli tamen Christi? an tentabant libertatem nostram quam habemus in Christo? Cum ergo illorum consilium videremus, ut nos inducerent in servitutem, ad horam quidem cessimus subjectioni, id est ad breve tempus ut aliqua faceremus. Non hoc cuiquamque, sed perfecto et in fide corroborato permissum intelligere debemus, ut propter Christum aliqua faciat quæ extra regulam sunt; dummodo ea, quæ facit, prosint legi, id est ut animæ liberentur. Et id multis in locis probatum, et a Paulo gestum ostendimus, uti cedat non veræ regulæ; exinde corrigat, atque inducat ad veram regulam multos. Hinc et illud est quod concedit et secundas nuptias, et quod ipas nuptias (2), et quod etiam cibos et omnes cibos: et idolothytos cibos quamquam prohibeat, stulticia tamen et certæ fidei concedit. Cum enim Christus in animo sit, et Christus nutriatur per fidem in nobis, cedere ad tempus regulæ non veræ periculum non est; si modo tamen hoc ideo faciamus, ut eos adducere ad veram regulam ipsa prima societate possimus. Denique sic subjungit *cessimus subjectioni, sed ad horam, ut veritas evangelii permaneat apud vos*; vos qui a nobis instructi. O Galatæ, non cessimus, ut et vos faciatis, sed ut illis satisfaceret atque inducerentur ad veram regulam, et apud vos veritas evangelii ut permaneret.

Vers. 6. — *Ab his autem qui videntur esse aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea interest, Deus hominis faciem (3) non accipit)*. Ita positum, ab his,

(1) Hujusmodi varietatem ex Patribus collectam exhibet Wetstenius in scholiis criticis ad hunc locum. Consule etiam Sabatierium.

(2) In ora codicis antiquioris adnotatur *caute lege*.

(3) Vulg., *Deus personam hominis, etc.*

A quasi ex his qui videntur esse aliquid, vel ab his qui ab ipsis provenerunt pseudo-apostoli (1), tamen aliquid essent, id est mutarentur, sequerentur jam evangelium. Quicumque igitur nunc videntur esse aliquid, et ab his orti sunt, ut anto tales fuerint, nunc vero integri (hoc est enim esse aliquid): quales anto fuerint, id est aliquando, nihil inquit mea interest: sufficit enim mihi qualis sit, neque curio qualis ante fuerit. Et adjungit causam *Deus enim hominis faciem non accipit*, sed mentem, sed fidem: utrum græcus, utrum judæus, utrum aliquid fuerit, non hoc Deus accipit, sed quid sit; et an fidem susceperit et evangelium: non enim in præjudicio veritatis acceptat Deus personam. neque ego illos accipi, qui dicebantur columnæ esse. Hoc est ergo quod ait: *mihî enim qui aliquid existimantur esse (2), nihil contulerunt*, hoc est nihil me docuerunt, nihil addiderunt, sed evangelium meum probaverunt. Ergo, et vobis nihil debuit addi ad evangelium, quod vobis pronuntiavi.

Vers. 7, 8, 9. — *Sed magis contra (3) cum vidissent quoniam creditum est mihî evangelium præputii, sicut Petro circumcissionis; qui operatus est Petro in apostolatam circumcissionis operatus est mihî (4) in gentibus: et cognita gratiâ quæ data est mihî (5) Petrus et Joannes (6), qui videbantur columnæ esse, dexteram dederunt*. Ordo: mihî illi præcipui viri Petrus et Joannes et Jacobus, qui columnæ esse videbantur, dexteram dederunt: id est consensum commodarunt, cum viderent mihî creditum esse evangelium præputii, id est per gentes eodem modo creditum, ut Petro evangelium creditum est circumcissionis ut evangelizaret per Judæos. Quare autem creditum mihî sicut illis, subjunctum est *qui enim operatus est Petro in apostolatam circumcissionis, operatus est et mihî in gentibus*: id est unus Deus atque idem Deus ipse operatus est ut Petrus evangelizaret Judæis, et mihî ut ego evangelizarem gentibus: qua gratia cognita, quæ data est mihî, quod et ego pari modo per gentes apostolus factus sum Dei gratia; coactus Petrus et Jacobus et Joannes, qui videbantur columnæ esse, id est qui sustentabant Ecclesiam, ut columnæ sustentant culmina et cætera; isti, inquam, tales vel tanti dexteram mihî dederunt, id est copulaverunt amicitiam et pacem et firmitatem, et unum evangelium se habere pronuntiaverunt. Vos ergo, Galatæ, peccatis; et neque meum sequimini evangelium, neque Petri, Jacobi, Joannis, qui columnæ sunt Ecclesiæ, dum additis ea quæ a nullo approbata. Hoc enim agit in hac omni narratione, peccare Galatas, addendo ad fidem in Christum, observationem legis judicæ et sabbati et circumcissionis.

(1) Codd. pseudoapostolis; sed tamen postrema videtur expuncta in antiquiore codice.

(2) Vulg., *mihî enim qui videbantur esse aliquid*.

(3) Vulg., *Sed econtra cum vidissent quod, etc.*

(4) Vulg., *operatus est et mihî inter gentes*.

(5) Vulg., *et cum cognovissent gratiam, etc.*

(6) Addendus est Jacobus. Vulg. Sic habet hunc locum: Jacobus et Cephas et Joannes qui videbantur columnæ esse, dexteram dederunt mihî.

Et Barnabæ societatis. Non mihi tantum dexterarum A dederunt societatis, sed etiam Barnabæ, qui mecum fuit socius. Plus autem adjecit, ne videretur sibi tantum creditum. Verum autem probatum est evangelium Pauli, si probatum est et Barnabæ, qui comes fuit Pauli; cui data est societas per dexterarum ab his qui in Hierosolymis apostolatam gerebant, et evangelium nuntiabant Judæis. Unum verum probat esse evangelium apud omnes, et Galatas errare. *Ut nos in gentibus (1), ipsi autem in circumcissione prædicarent.* Ad hoc dexterarum dederunt, consensum commodantes in evangelium et mihi et Barnabæ, ut nos prædicaremus in gentibus, ipsi autem Judæis, hoc est in circumcissione, evangelium prædicarent.

VERS. 10. — *Tantummodo ut pauperum memores essemus (2).* Ita si quid corrigendum esset, corrigerent et B moverent: si quidem quod addendum putavissent, adjecissem. Quid tamen illud *ut pauperum memores essemus?* In omni epistola sua Paulus ita agit. Cum igitur ista tractarent Paulus et Barnabas cum Joanne et Petro et Jacobo, admissum evangelium est eodem modo, ut tradit Paulus, et confirmatum est. De hac tantummodo disputatione non admitti opera ad salutem, non libenter audierunt: monuerunt tamen ut memores tantum pauperum essemus (3). Ita et ipsum consentiunt, non ibi esse spem salutis, si in pauperes opera (4) efficiamus (5), sed tantummodo quid admonent ut memores essemus pauperum; non ut consumamus omnem actionem nostram, sed non habentibus id quod possumus habere commodemus. *Memores tantum ut simus pauperum.* Non in hoc curam et sollicitudinem ponamus, totamque virtutem salutis nostræ retinendæ. Ita pene correctus in hoc est et admonitus, tamen non fatetur: ut memores essemus, inquit, non ut hoc ageremus, sed ut in memoria haberemus; quod est minus quam in hoc operam ponere, et hoc solum complere. *Quod etiam sollicitus sui etiam hoc ipsum facere.* Plus adjecit ut etiam de hoc præter Evangelium, quod prædicabat, habuerit sollicitudinem, ut circa pauperes memor esset, et quodcumque posset præstaret. Etiam si revera pauper nullus est, si modo fidem servans, et in Deum credens divitias expectat salvationis suæ. Nam victus præsens, et parvus est et sufficiens, et qui non magnopere constet vel præstanti vel accipienti.

VERS. 11. — *Cum autem venisset Petrus in Antiochiam, in faciem illi restitit, quoniam reprehensus (6) erat.* Non solum, inquit, evangelium meum probatum est ab his apostolis, qui erant in Hierusalem, neque solum admonitus sum, ut pauperum memor

(1) Vulg. *Ut nos ingentes, ipsi autem in circumcissionem.*

(2) Vulg., *tantum ut pauperum, etc.*

(3) Codd. *essent.*

(4) Codd. *operas.*

(5) Videlicet sine recta fide vel sine gratia Dei.

Legendus autem Bellarminus est, qui hæc quæstionem plenissime et acutissime tractat de Justif. lib. 1, cap. 19, seq.

(6) Ita codd.; at vulg. ed. hunc versiculum sic exhibet: *Cum autem venisset Cephas Antiochiam: in faciem ei restitit, quia reprehensibilis erat.*

essem, quod bene officium est, necessarium tamen; quod ipsum implevimus, et sollicitus fui hoc ipsum ut facerem; verum etiam, inquit, peccatum Petri non tacui; in quo libertatem suam ostendit, et fiduciam de evangelio suo, si quidem quod aliter fiebat a Petro, reprehendit. Rursusque etiam illud quod utique Petrus reprehensus magis erumperet reprehendere, si quid in me vitii esset; neque si non recte agerem in evangelio, proderet; et læsus non parceret. Cum in Antiochiam, inquit, venisset Petrus, non per ecclesiam locutus sum et apud plebem, sed in faciem illi restitit, id est aperte contradixi. Et unde fiducia fuit? non ipse cum reprehendit, sed reprehensus ab omnibus arguit et accusat, quoniam reprehensus erat. Ergo et ille populi judicio peccavit, et accusatus est; et populus si quid in me peccasset, pari modo reprehenderet, sicut illum reprehendit.

VERS. 12. — *Prius enim quam venirent quidam ab Jacobo, cum gentibus edebat: cum autem venissent, subtrahebat se (1) timens eos qui erant ex circumcissione. Et consenserunt cum illo et cæteri Judæi, ita ut Barnabas consentiret simulationi eorum (2).* Aperte ipsum peccatum explicat, quid fecisset. Quod quidem peccatum se reprehendisse dicit in Petro, fortasse nunc tacuisset: suffecerat enim correctum esse Petrum reprehensione populi, et aperta hujus accusatione: sed quoniam predest, et ad epistolam maxime necessarium, idcirco narratur. Ubi duo agit; primum quoniam evangelium suum privatum non esset reprehensum, et ipse cum reprehenderet Petrum nihil a Petro reprehensionis audierit; tunc deinde illud quod dixi maxime necessarium est, ut quoniam Galatæ, omisso evangelio primo, regulæ evangelii adjiciendum aliquid (3) putabant, ut et sabbatum observarent, et circumcissionem, et eodem modo viverent ut Judæi; hoc quoniam Galatæ faciunt, idcirco hæc epistola ad illos scribitur: unde optime narratur, quia id ipsum a Paulo reprehensum est in Petro, et populus reprehendit: unde colligitur et hos quoque peccare. Quomodo autem vel quid admiserit Petrus, sic subjungit per narrationem: prius enim, inquit, ante quam venirent quidam a Jacobo, cum gentibus edebat tenens evangelium integrum, et regulam ejus, ut æqualiter de Christo annuncietur et Judæis et gentibus, et non observetur cibus Judæorum, sed vivatur simpliciter more gentium. Hoc prius, inquit, faciebat Petrus ante quam ab Jacobo venirent quidam. Jacobus enim frater Domini, qui (4) auctor est ad Symmachianos (5), primus apud Hierosolymam sibi hoc adsumendum putavit, uti et Chri-

(1) Vulg. *Subtrahebat et segregabat se, timens, etc.*

(2) Vulg. *Et simulationi ejus consenserunt cæteri Judæi, ita ut et Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.*

(3) Codd. *pro aliquid habet ad vitam.*

(4) Codd. *quia.*

(5) Ita codd. Ego vero malim auctor est Symmachianis. Porro non Jacobus hæresim Symmachianam peperit, sed eum sibi Symmachiani auctorem calumniose assumpserunt.

atum prædicaret, et viveret ut Judæi, omnia faciens A que Judæorum lex præcipit, id est quæ sibi Judæi observanda intellexerunt. Ab Jacobo ergo quidam cum venissent ad Petrum; veritus, inquit, et timens subtraxit se ne cum gentibus ederet. Sed hoc reprehendit quod antea cum gentibus edebat, et nunc subtraxit se, timens eos qui erant ex circumcissione, id est homines ab Jacobo venientes.

Atque id parum est quod ipse faciebat; inde (1) magnum peccatum, quod alii illi consentiebant. *Et consenserunt cum illo et cæteri Judæi.* Sic accipiamus hic Judæos qui jam tamen Christum acceperant, ut consentirent illi, et Christum accipientes, et judaicam disciplinam et observantiam; nisi enim hoc accipiamus, quid erit, *consenserunt illi*, si illi suo more viventes secundum judaicam disciplinam agerent? Sed B qui jam evangelium perceperant Christo credendo, quemadmodum et ipse prius cum gentibus edebat, postea illo subtrahente se, et timente eos qui venerant ab Jacobo (quos timebat scilicet ex circumcissione viros) ita cæteri consenserunt, ut non cum gentibus viverent, sed cum circumcissione, id est cum Judæis et ipsi qui Judæi erant antea. *Ita ut et Barnabas consentiret simulationi eorum.* Ita, inquit, male simulaverant cum Judæis vivere, dimissis gentibus, ut Barnabas consentiret illis: de quo supra dictum quod socius sit Pauli, et evangelium integre tenet: consensit tamen illis, et illorum simulationi. Quid igitur intelligimus simulationem? Nam etiam Petrus, et Barnabas et cæteri Judæi vere transierant in hoc ut et judaica disciplina vitam agerent, sed ad tempus propter præsentem, et simularent: et idcirco, inquit, et Barnabas consensit eorum simulationi. Ita accipiendum: nam neque Petrus neque cæteri transierant ad judaicam disciplinam, sed ad tempus consenserant; quod quidem aliquoties fit simulata consensione: verumtamen unde peccabat Petrus? quia non ille (2) ad inducendos Judæos ista inxerat, ut consentiret illis; quod fecit ipse Paulus, et fecisse se gloriatur, ut consentiret Judæis, sed ut illos lucrifaceret: sed quod Petrus (3) simulavit quidem, in eo tamen peccavit, quod subtrahere se timens eos qui erant ex circumcissione. Propter timorem igitur cum simularet seque abstinere a gentibus, ipsi simulationi et Barnabas consentiret, idcirco, inquit, ego aperte restiti, et eum accusavi, non recte propter timorem illum ita simulasse. D

Deinde sic subsequitur, *VERS. 14*: — *Sed cum vidissem quoniam non recte ingrediuntur (4) ad veritatem evangelii.* Tenebant quidem evangelium et integre tenebant, et intelligebant non ita vivendum quemadmodum vivunt ex circumcissione; sed quoniam simulabant, idcirco male evangelium et interpretabantur, et male ad veritatem evangelii non recta via pergo-

(1) Codd. unde.

(2) Codd. unde aliquid non ad inducendos illos, pro quia non ille.

(3) Cod. in Petro.

(4) Vulg.: Sed cum vidissem quod non recte ambularent, etc

bant. Hoc ergo cum viderem, dixi Petro coram omnibus: id est quod supra dixit in faciem restiti; et aperte dixi, et coram omnibus dixi: si tu cum sis judæus gentiliter vivis, quomodo gentes cogis judaizare? Utique intellexit etiam Paulus Petrum simulasse propter metum, ut non cum gentibus viveret. Itaque non hoc illi objicit; quia dicere poterat ille, simulavi. Quid igitur objecit illi? vixisti cum gentibus, et vivis cum gentibus: si enim ad tempus consensionem habes, sine dubio gentiliter vivis: quoniam simulatio decipit multos, peccas: cogis enim gentes judaizare. Ita et intellexisse ostendit consensisse Petrum Judæis, sed simulatione; et tamen illum peccare, primo quia timuit eos qui venerant; deinde quia cæteri fallebantur et cogebantur judaizare, non B intelligentes illum simulare. Hoc ergo colligit, et dixisse memorat: si (1) tu, Petre, cum sis Judæus gentiliter vivis, id est cum gentibus vivis, quomodo ipsas gentes cogis judaizare? id est judaicam disciplinam agere et in cibis et in observationibus?

VERS. 15. — *Nos natura Judæi, et non ex gentibus, peccatores; scientes quia non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Christi Jesu: et nos in Christo Jesu credimus, ut justificemur ex fide (2) et non ex operibus legis: quoniam ex operibus non justificatur omnis caro (3).* Adhuc pars orationis est ipsius Pauli accusantis Petrum et ad eum loquentis quod non recte judaismo consentiret, et sic induceret gentes judaizare. Nos, inquit, Judæi, id est, ego et tu, Petre, et cæteri qui peccatores sumus (4), non tamen C ex gentibus, sed Judæi sumus, nempe in Christum fidem sumimus, qua utique ratione cum Judæi essemus; scilicet quia scimus non justificari hominem ex operibus legis, sed justificari per fidem, et fidem Jesu Christi; cum hoc igitur sciremus, nos, inquit, in Christo Jesu credimus, et credimus, ut justificemur ex fide, non ex operibus legis; quia ex operibus legis, non justificatur omnis caro, id est homo qui in carne est. Ergo si hoc scientes credimus per fidem justificationem fieri, utique erramus, si nunc ad judaismum redimus, ex quo transivimus, ut non ex operibus justificemur sed ex fide, et fide in Christum: ipsa enim fides sola (5) justificationem dat et sanctificationem. Ita quælibet caro, sive Judæi, sive

(1) Codd. quare pro si.

(2) Vulg. addit.: Christi.

(3) Vulg.: propter quod ex operibus legis non justificabitur omnis caro.

(4) Notabile dictum, quod demonstrat Victorinum posuisse comma ante peccatores in textu superscripto Pauli, secus ac est in vulgata editione, ubi peccatores respicit gentes.

(5) Ita locutos alios quoque patres aliquot scimus, quos recenset explicatque Bellarminus lib. cit. cap. 25. Ego vero nolo nunc ingredi pelagus controversiæ de justificatione. Ecce tamen sacer Jacobus Ep. cap. 11: Abraham pater noster nonne ex operibus justificatus est offerens filium suum super altare? vides quoniam fides cooperabatur operibus ejus, et ex operibus fides consummata est? — Ex operibus justificatur homo et non ex fide tantum.

ex gentibus, non ex operibus, neque observatione legis A
Judæorum, sed justificatur ex fide.

Vers. 17. — *Si autem quærentes justificari in Christo, inveniemur et ipsi peccatores, ergo et Christus peccati minister est (1)?* Etenim peccatores cum sint judæi, et peccatores non ex gentibus, et cum accepta fide in Christo agimus quod Judæi agunt, qui ideo in Christum fidem sumimus, quia non ex operibus legis justificari intelleximus hominem, in qua (2) volumus justificari in Christo; observantes legis opera, peccatores efficiamur: jam fit ut Christus peccati minister sit; quem ideo accepimus, ne peccaremus; nunc accepto ipso; cum ad peccata redeamus, id est judicemus, factus est Christus peccati minister? Sed hoc, inquit, absit: id est non ita oportet sentire, non ita agere, ut Christus peccati minister sit, qui ideo B
passus est ut peccatum interiret.

Vers. 18. — *Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, prævaricatore me constituo.* Cum enim credidi judæus in Christo, destruxi legem et legis opera: nunc autem post credulitatem in Christum si revertor atque ago legis opera, ædifico quæ destruxi, et sum jam prævaricator, qui contra facio quam utilitas et virtus et causa postulat. Cujus autem prævaricator sum? non legis, sed Christi: mandata enim Christi in prævaricationem traho, si ad judaismum revertor, et ea observare incipio quæ condemnavi observanda; quia intellexi non ex ipsis justificari hominem, sed ex Christo.

Vers. 19. — *Ego enim per legem legi mortuus sum, ut Deo vivam.* Potest videri duas leges dixisse Paulus, unam Christi, alteram Moysi, ut ipsi legi mortuum se dicat, quæ fuit Judæis data, per legem quæ a Christo data sit: ut hoc sit, per legem legi mortuus sum; id est per legem Christi mortuus sum legi Judæorum ante datæ. Potest autem videri, quod frequenter ait Paulus, sed et ipse Salvator, ut idcirco duas leges hinc nominaverit, quoniam eadem ipsa velut duplex est, una cum carnaliter, altera cum spiritualiter, intelligitur. Ante autem carnaliter intelligebatur; et ex operibus et ex circumcisione et cæteris observationibus carnaliter intellectis legi serviebatur: at postea quam Salvator verum et spiritale lumen apparuit, intelligi lex cœpit spiritualiter; facta velut alia, cum eadem ipsa lex sit. Ergo erit sensus: ego enim per legem quæ nunc spiritualiter intelligitur, D
legi mortuus sum; illi scilicet legi, quæ carnaliter intelligebatur. Et cum ita sit, quia tamen spiritualiter intelligo legem, mortuus sum legi carnali, ut Deo vivam. Sic enim Deo quis vivit cum præcepta illa in lege posita non carnaliter intelligit, sed spiritualiter; id est quid sit vere circumcidi, quid sit verum sabbatum, quid cætera, quæ multis locis et tractata sunt et tractabuntur.

Cum Christo crucifixus sum. Hoc est jam aliam le-

gem accepisse, ut jam homo vetus fixus sit cruci, id est tota caro, id est omnis homo vetus, et desideria carnis. Hoc enim Christus mysterio suo, et mihi egit. Confluxi ergo cum Christo sumus cruci.

Vers. 20. — *Vivo autem, jam non ego, sed vivit in me Christus.* Id est jam spiritus factus sum, spiritualiter intelligendo mandata Dei. Ante totum circa carnem me exhibebam, et ejus desideriis vel serviebam vel imperabam, nihil spiritualiter intelligens. Nunc ergo quoniam ipse spiritualiter vivo, vivit in me Christus. *Quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo filii Dei et Christi.* Hoc est vere spiritualiter vivere, ut cum in carne quis vivat, non propter carnem vivat, neque ex carne, sed vivat Deo et Christo in fide eorum: quod est vivere spiritualiter, de ipso cogitare, ipsum loqui, ipsum credere, ad ipsum desiderio tendere, fugere mundum, exponere omnia quæ in mundo sunt ex animo: hoc est fide vivere, a nullo aliud boni sperare quam a Christo et a Deo: hoc est in fide vivere et Dei et Christi, qui me dilexit et tradidit tantum beneficium, ut se pro nobis daret morti et cruci, ac sic nos de peccatis liberaret.

Denique sic subsequitur, Vers. 21: — *Non sum ingratus gratiæ Dei (1)* ut cum ipse me hæredem fecerit per Christum, et Christus se tradiderit pro me, ego dimissa omni spe quam habeo in Christo, redeam ad spem legis ut credam ex operibus legis me justificari. Hoc est ingratum esse ei qui mihi tantum præstitit, ut pro me se objiceret, et me a peccatis liberaret per peccata in se punita. *Nam si per legem justitia est, ergo Christus gratis mortuus est.* Plena conclusio circa errores Galatarum et eorum qui ad christianismum judaismum addunt: etenim, inquit, si justitia est per legem, frustra mortuus est Christus. Si enim ideo mortuus est Christus, quoniam justificatio non contingebat ex lege, debeo Christum tamen sequi: sin autem etiam post adventum Christi per legem justificari me credo, non est mortuus Christus propter me, et gratis mortuus est, id est sine causa mortuus est. Pugnat et adversum sibi est, credere in Christum, et legis opera sequi; cum enim lex ex operibus suis non justificaret hominem, idcirco Christus venit, ut morte sua justificatio homini fieret: nunc cum ad legem reditus sit post fidem in Christum, gratis videbitur Christus mortuus esse, ut nihil nobis præstiterit; quippe cum jam præstabat hoc lex. Porro autem non præstabat hoc lex; et ideo Christus venit, ut ipse præstaret: ergo non gratis mortuus est Christus; sed per ipsum nobis justificatio provenit: quod si ita est, ex operibus legis non est justitia.

CAP. III. — Vers. 1. — *O stulti Galatæ, quis vos fascinavit (2), ante quorum oculos Christus Jesus proscriptus est (3), et in vobis crucifixus? Non patiuntur fascinum, nisi qui in bono aliquo pollent, et patiuntur*

(1) Vulg. non abjicio gratiam Dei.

(2) Vulg. habet: Quis vos fascinavit non obedire veritati.

(3) Notemus lectionem proscriptus (pro præscriptus) quam alii quoque prisca patres representant.

(1) Vulg.: Quod si quærentes justificari in Christo, inventi sumus et ipsi peccatores, numquid Christus peccati minister est? absit.

(2) Subintellige fide.

a malignis et invidis : et cum bonum ex evangelio vero accepissent, et in Christum crederent, et ejus promissa sperarent, nunc cum adungere cœperint etiam judaismi disciplinam, quis, inquit, vos fascinavit, ut a bono vestro recederetis? Estis igitur stulti, id est non intelligentes. Quid autem admiserunt, unde stulti sunt? quod illis persuasum est colere judaismum. Ergo proscriptus Christus est, id est bona ejus distracta et vendita sunt, quæ utique in nobis erant, et judaismi persuasionem proscripta sunt, vendita et perdita. Ergo stulti, quorum ante oculos Jesus Christus proscriptus est, ut ea bona in vobis præsentibus perirent, ut pereunt illa quæ proscribuntur : quod non restitistis, non repugnastis, et idcirco stulti. Denique et in hac sententia etiam illud est quod in vobis crucifixus est Christus; hoc enim fecerunt et in vobis illi Judæi, qui vobis persuaserunt ut judaismum sequeremini, quod fecerunt Christo ut in crucem tollerent : sic et persuadendo vobis judaismi disciplinam, et vobis Christum crucifixerunt. Stulti ergo vos, Galatæ, perdidistis ex vestris animis Christum et ejus bona. Nescio quis igitur vos in bonis vestris fascinavit.

VERS. 2. — *Hoc solum volo discere a vobis.* Nihil movebo, nihil reprehendam; hoc solum, inquit, volo discere, et a vobis discere; *ex operibus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei* quo meliores ad Dei cognitionem esse cœpistis? Unde, inquit, provenit vobis accipere spiritum, ex operibus legis, an ex auditu fidei? Cum ergo vobis evangelizavi, ex auditu fidei spiritum accepistis : non ergo ex operibus legis. Aut, si non ex operibus legis, quare nunc adjungitis judaicam disciplinam, ut ex operibus legis spiritum accipere vos credatis, et de Deo sentire, et Deum sperare, cum jam accepistis spiritum ex auditu fidei? Id est quod audistis fidem in Christum sequendam? Quod si ex auditu, contra fidem sit cum ex operibus legis spiritum vos accipere creditis, cum hac sola fide in Christum spiritus detur et datus vobis est.

VERS. 3. — *Sic stulti estis, ut cum spiritu cœperitis, nunc carne consumemini* (1)? Expressit quid sit ex operibus legis, et quid sit ex auditu fidei : etenim opera legis nihil aliud agunt, nisi ut carni satisfacciant, ex carne affectum patiantur, carni subveniant. Secundum carnem igitur sapit, qui ex operibus legis justificari se eredit. Vos igitur, inquit, sic estis stulti, sic non intelligentes, dum adjungitis opera ad justificationem vestram, quod est secundum carnem sapere, ut cum spiritu cœperitis per evangelium a me datum, ut ex auditu fidei in Christum acceperitis spiritum, nunc exitum actus vestri et vitæ carno consumetis; id est operibus ad carnem et secundum carnem susceptis?

VERS. 4. — *Tanta passi estis sine causa?* Facile adducit ad patientiam talis oratio, quæ reprehendit et monet, et tamen ipsam reprehensionem rursus reprehendit : namque reprehendit quod dixit, *tanta passi estis sine causa*, subdens et tamen *sine causa*. Monet autem cum dicit, *tanta passi estis*, ut cum lo-

(1) In vulg. *consumnemini*.

leraverint multa fortiter cum acciperent fidem, etiam spiritaliter viverent; necessario enim qui spiritaliter incipit vivere, dum abjicit mundana, dum sustinet cum novello suo homine invidiam Græcorum et gentium imperitorum, multa necesse est patiatur, quæ utique passos dicit Galatas. Verum cum tanta passio sit, hoc magis dolendum quod sine causa passi non pervenistis ad præmium ex fide, propter quam tanta passio sit. Ne desperare tamen videretur, quod dixit sine causa, correxit reprehensionem suam dicendo, *si tamen sine causa* : possunt enim corrigi, ut non sit sine causa quod passi sunt, sed habeant causam perseverationis in fide præmium et confirmationem promissorum ex Christi fide.

VERS. 5. — *Qui ergo tribuit vobis spiritum, et operatur virtutes in vobis ex operibus legis operatus est* (1), *an ex auditu fidei?* Quoniam supra dixit, tanta passio estis, et exposuit quæ passi viderentur, vel talia atque ejusmodi, in eo tamen quod toleraverunt, utique virtutes habuerunt circa tolerantiam : conjungit igitur, *qui tribuit vobis spiritum, operatur virtutes in vobis*, quibus virtutibus tanta passio estis et tolerastis. Jam ex hoc utique intelligere illos facit, quod operatus sit in his Deus virtutes plurimas : et si operatus est virtutes, tribuit illis spiritum. Ergo confirmato eo quod datus sit illis spiritus, recte procedit interrogatio, utrum ex operibus legis operatus sit Deus in illis virtutes an ex auditu fidei. Utique autem non ex operibus; non enim ulla opera a vobis progressa sunt, sed audistis fidem, et obaudistis fidei; et propterea operatus est in vobis Deus virtutes : et si operatus est, tribuit vobis spiritum : operatus est autem, et tribuit spiritum, si quidem multa et tanta passio estis. Hoc autem sine quare (2)? sine causa? Quod tamen correxit, quod non sine causa : nam sperat illos corrigi posse. Redit igitur ad confirmationem quod ex auditu fidei ista omnia eis provenerint : et id approbat, ut nunquam mirabile aliquid eveniat et incredibile, nisi obaudiatur fidei evangelii.

Dat igitur similitudinem ex lectione quæ continet admirabilia passionum, quæ passi sunt Galatæ, et toleraverunt per fidem, ac propterea per spiritum datum et virtutem sibi a Deo operatam.

VERS. 6. — *Sicut Abraham credidit Deo et reputatum est ei ad justitiam*. In Genesi (cap. xv, 61) hoc positum quod *Abraham credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam* (3) ita Deus operatur virtutes cum fides provenerit in hominum animis, et fides ut in Deum credant. *Reputatum est*, inquit, *Abrahæ ad justitiam, quia credidit Deo*. Ergo et vos tanta perpassi estis et tolerastis atque vicistis : et virtutes in vobis operatus est Deus atque operatur, quia per auditum fidei credidistis Deo. Intellegitur ergo quoniam qui ex fide.

VERS. 7. — *Si filii sunt Abrahæ*. Semini enim Abraham

(1) Non leguntur in vulg. hæc verba : *operatus est*.

(2) Nota quare substantivum quod postea barbari, a plebeia latinitate acceptum, passim in scriptis suis frequentaverunt.

(3) Confer Vulg. quæ habet tantum : *Sicut scriptum est, etc.*

promissa sunt multa; ipse autem ex fide acceptus est ad justitiam. Ergo quicumque sunt ex fide, si sunt filii Abrahamæ, ut sæpe admonuimus. Omne mysterium, quod a Domino nostro Je-u Christo actum est, fidem solam querit: fuit enim pro nobis actum, et in nostram resurrectionem actum et liberationem, si fidem in mysterium Christi et in Christum habeamus. Hoc enim prælusit divinitas et præmisit, ut ex fide homo justificaretur. Ut reputatum est igitur Abrahamæ ad justitiam, quia fidem habuit; sic et nos, si fidem habemus in Christum ejusque mysterium, erimus filii Abrahamæ, id est reputabitur nobis omnis vita (1) ad justitiam. Denique sic adjungit: et mysterium circa Abrahamam idcirco gestum est ut ex fide justificarentur homines, ex fide scilicet in Christum.

VERS. 8. — *Providens autem Scriptura quia ex fide justificat gentes Deus, prædixit (2) Abrahamæ, hoc est prophetæ, ut id quod gerebatur circa unum, circa alios pronuntiaretur ad futura sæcula. Providens, inquit, Scriptura, id est quæ futura sunt videns; Scriptura, id est prophetia quæ scripta est. Quid providens? quia justificare habet Deus gentes ex fide, idcirco eadem Scriptura prædixit Abrahamæ. Quid autem prædixit? ex fide justificari gentes. Denique subjungit exemplum Scripturæ, quod benedicentur; id est in quo Abraham ad justitiam reputatus (3) est, scilicet ex fide. Hoc exemplum de Genesi est. Ergo qui ex fide sunt, benedicentur, quod est ad justitiam illis reputabitur, et a Deo benedicentur; benedicentur autem a Deo justificati: justificari autem est liberari a lege servitutis. Ergo ii qui ex fide benedicentur, quia ex fide benedictus est Abraham, benedicentur. Totum igitur fides est. Hoc ad Galatas quemadmodum revocatur? scilicet quoniam tantum ex fide non ex operibus benedictio provenit et justificatio. Illi igitur erraverunt, qui præter fidem quam acceperunt in Jesum Christum dominum nostrum, adjungendam etiam legem putaverunt et præcepta legis, id est ut ex operibus justificationem crederent. Denique ita adjungit, ut et contrarium doceat, ex operibus quid proveniat; ne veluti hoc æstiment Galatæ, et fidem retinere credant in Christum; et nihilominus prodesse sibi amplius posse, si agant aliquid et ex operibus.*

At contra Apostolus negat ex operibus benedictionem provenire: sed quod est etiam gravius, et contrarium benedictioni, sub maledictione esse eos, qui ex operibus agunt.

VERS. 10. — *Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledictione sunt (4). Vehementer igitur adjunxit non modo non benedici eos qui ex operibus sunt, sed etiam eos esse sub maledictione qui ex operibus legis sunt. Quod autem dixit, ex operibus legis, intelligamus esse etiam opera christianitatis (5),*

(1) Eu Victorinus agnoscit ad justitiam nobis repari vitam bene actam post fidem susceptam.

(2) Vulg. prænuntiavit.

(3) Ita codd.

(4) Vulg. maledicto.

(5) Hieronymus in hunc ipsum Apostoli locum sic commentatur: « Exemplum quo probatur justus ex

A maxime illa quæ sæpe Apostolus mandat, sicut sibi mandatum ait, *pauperum memores simus* et cætera quæ in hoc Apostolo (1) ad vivendum præcepta retinentur, quæque opera ab Apostolo omni christiano implenda mandantur (2). Alia igitur opera legis, scilicet observationes, immolationes agni cum jam pascha completum sit per Christum cæteraque opera quæ faciunt etiam circa circumcisionem et cibos vel habendos vel præstandos intelligamus. Igitur opera legis cum nescimus, Christus qui in cælis est et ad carnem usque descendit, utramque ecclesiam copulat et jungit. Est ergo mediator, et mysterio suo per angelos disposito, quasi mediator liberat istam ecclesiam, id est membra ecclesiæ, et revocat ad superiorem Ecclesiam. Ergo mediator cum sit Christus.

VERS. 20. — *Non est autem unius mediator qui mediator est: Deus autem unus est. Christus est qui revocat et jungit Ecclesiæ membra sua. Num igitur lex hoc facit? Numquid lex mediator est? Si ergo lex mediator non est; neque enim cum lex sit factorum, jungit aliqua quæ sunt separata; de factis enim tantummodo judicat: quæ idcirco interposita, inquit, quousque veniret Christus, id est semen cui promissa est hæreditas, in cujus manu dispositum est, quod dispositum est per angelos, qui mediator est, et mediator utique inter duo. Dixique duo; Deus autem unus est: ergo mediator Dei tantum esse non potest, quia unus Deus. Ita nullo modo lex justificat, nullo modo lex factorum hæreditatem consequitur: quia hæredes illi sunt qui inde originem ducunt, et inde spiritum accipiunt, unde hæreditas venit; scilicet jungente Christo ea quæ sunt separata, et liberante partem ecclesiæ quæ hic per errores mundi tenetur, et revocante ad ecclesiam cælestem: ipse est enim solus mediator. Mediator autem, ut docuimus, non unius: reliqui enim post Deum, unum non sunt: solus autem Deus unus est: ergo quidquid extra Deum est multa sunt, quæ adjungi possunt, quia inde sunt, aut separata sunt, quia ita mysterium fuit, et ita est etiam nunc, ut jungantur; quia longe alia sunt et divisa et hostilia et peritura. Solus ergo Deus cum sit, præter Deum mediator est, qui tamen*

fide vivere, et non ex operibus, de Habacuc tulit, etc. Considerandum itaque quia non dixerit, homo aut vir ex fide vivit, ne occasionem tribueret ad virtutum opera contemnenda, sed *justus ex fide vivit*: ut quicumque fidelis esset per fidem victurus, non aliter posset ad fidem venire, vel in ea vivere, nisi prius justus fuisset, et puritate vitæ quasi quibusdam ad fidem gradibus ascendisset. Potest ergo fieri ut si aliquis justus, et tamen non vivat absque fide Christi, etc. Faciamus et nos aliquid simile huic quod dicitur *justus ex fide vivit* et dicamus: Castus ex fide vivit, sapiens ex fide vivit, fortis ex fide vivit, etc. Certe quod sola fides justificet, id theologica doctrina, si severe loquamur, non patitur. Nonne enim spes quoque necessaria est, præcipueque charitas ad justificationem?

(1) Ita codd.

(2) Si mandantur ab apostolo bona opera, sequitur ut ad consequendam salutem necessaria sint. Quid quod Christus ex operibus, præsertim misericordiæ, patris vel omissis iudicium humani generis peraturus est?

non est unius mediator. Ipse autem mediator, alia quæ inter se mysterio quodam discreta sunt, quodam rursus mysterio reconciliat atque conjungit. Sumus autem nos, et qui separati sumus per majores nostros, et juncti rursus per majores quidem, sed secundum Christum, id est secundum fidem : unde apparet sine mediatore nos non posse liberari. Quod si ita est, vana spes est de factorum lege credere justificationem et salvationem; quæ, ut diximus, non mediator est : solus enim Christus mediator, qui jungit illa inter quæ mediator est. Ergo per Christum justificatio et liberatio, non per legem factorum.

LIBER SECUNDUS.

Omnis, ut diximus, ista epistola ad Galatas illud operatur, illud expugnat, quod sibi assumendum putaverunt Galatæ uti cum judaica disciplina atque observatione, Christi fidem servarent et evangelium tuerentur. Hoc neque ita esse neque se ita mandasse Apostolus docet, atque omnino frustra illud esse quod ex lege justificatio et salus speratur. Omnia enim ex fide proveniunt : promissio quippe liberationis et justificationis et hæreditatis in cælo et supra cælum Abrahamæ data ex fide est, ita et ejus semini. Quod si ita est, docet omnino ex lege atque ex operibus ejus secundum præcepta completis nullam justificationem, nullam liberationem, hæreditatem nullam provenire : ob quam causam cum impugnare legem videatur, merito quæstio proponitur.

VERS. 21.— *Quid ergo, inquit, lex adversum promissa (1)?* Etenim si lex nihil agit ex operibus suis, et est hæc posterior; promissa enim priora facta sunt Abrahamæ (quia lex per Moysen data factorum justitiam tenet); quodammodo videtur aut frustra data aut esse contraria promissioni lex. Nam si nihil operantur opera ex lege, et nihil præstant, contra promissa lex est : promissa enim cum hæreditatem pollicentur et justificationem; hæc lex quæ ex operibus est, dum advocat a fide, dum in alio occupatas animas tenet, ut promissa non ex fide expectentur, sed ex alio, id est ex operibus, adversum promissa lex est. Non autem verisimile est, ut cum legem Deus dederit, eadem rursus lex adversum promissa data esse videatur : quæ utique adversum promissa est, si in alio occupat nos, scilicet ut opera compleamus ex lege præcepta, et non expectemus ex fide, quod promissum est, ut hæreditatem cælorum fide consequamur in Deum.

Verum adversum hoc quid respondeat, sic accipimus : ait enim primum generaliter : absit; id est non convenit ut id a Deo factum esse videatur, et adversum promissa sit, quod dedit legem, quæ occupatum hominem in aliis rebus cum tenet, evacuat promissionem, facitque meritum esse, non fidem; id est ut operibus omnibus factis justificationem merito consequamur, non fide sola. Ergo absit, inquit : deinde supponit rationem. Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, vere ex lege esset justitia. Diximus

(1) In Vulg. legitur : *Lex ergo adversum promissa Dei.*

quod lex a Moysen data, nihil aliud quam peccata docet quæ peracta sint, et quemadmodum vitanda sint monet, nihilque aliud Scriptura conclusit, nisi ut sub peccato omnia præcepta poneret et de peccato (1). Hæc, inquit, non ideo data lex est, quæ posset vivificare : nam si ita data esset, vere ex lege esset justitia; nunc autem non ita data est, ut (2) vita inde quaeratur, sed data est, ut scriptura sua (3) omnia peccata et doceat et vitanda demonstret. Non ergo ex lege justitia est, id est non est inde justificatio, neque salus sed ex fide, sicuti promissum est.

Denique sic subjungit, VERS. 22 : — *Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus.* Hoc, inquit, actum est per Moysen, ut ipse quidem de peccato legem constitueret, et omnis scriptura de peccato et quæ sunt sub peccato concluderetur; ut quod promissum erat, ex fide fieret, et hæreditas ex fide Jesu Christi daretur credentibus. Ergo his omnibus quid agit vel egit? ut fides sola Jesu Christi sufficiat ad justificationem liberationemque nostram.

VERS. 23. — *Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem quæ futura erat, ut revelaretur (4) ne vacua lex fieret, vel adversæ promissis.* Quomodo dicit necessariam? quoniam expectatio do fide futura erat, et promissio per fidem. Prius, inquit, ante quam veniret fides, custodiebamur, id est quodammodo duce lege atque custode vitam colebamus integram ex vitato peccato et ex cognito; ut cum Christus veniret, nos veluti conclusi in illam fidem, quæ futura erat, expectaremus adventum : in cujus fidem credentes, præparati per legem, cum peccata vitarem atque opera legis efficeremus, facile promissum ex adventu, fidem scilicet in Christum, habere possemus. Non ergo fidem in legem habere debemus sed in adventum : nam conclusi, inquit, eramus per fidem; in eam, inquit, fidem quæ futura erat id est Christi; ut revelaretur eadem fides, cum ille venisset.

VERS. — 24. *Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo.* Quomodo enim qui pueros docent, movent viam, quantum possunt, vivendi et ostendunt, non tamen ipsi magistri sunt plenæ vitæ : sic et lex quasi pædagogus fuit, sed non sibi profuturus neque plenus pædagogus ad vitam docendam : sed in Christo, inquit, id est usque ad Christum : et sic custodiebat lex nos circa peccata monendo, ut in Christo omnem spem salutis ac vitæ habere possemus ut ex fide justificemur. Non ex lege, sed ex fide, inquit, ut liberemur, hoc est ut justificemur, et hæreditatem promissionemque capiamus.

VERS. 25.— *Veniente autem fide, id est Christo ipso (tunc enim orta fides est, id est tempus habere cœpit, ut fides easet, atque in eum crederemus ubi tota salus est; et Judæis contra, qui non crediderunt) jam non*

(1) Ita codd. Dubitabam autem num forte verba et de peccato ad sequentem periodum devolvenda essent.

(2) Codd. non ut.

(3) Ita codd. sua id est legis. Vel pro sua legendum est sacra.

(4) Vulg. habet : *Quæ revelanda erat.*

sub pædagogo sumus, id est jam non sub lege vivimus, quia custodivimus præcepta legis quæ ad ipsam fidem spectant, qui parahamur pædagogo legis. Veniente ipso Christo, id est ipsa fide, jam non sub pædagogo vivimus, sed ex fide vivimus vel vivemus.

VERS. 26.—*Omnes enim estis filii Dei, fide in Christo Jesu* (1). Hæc est enim hæreditas ut consequamur vitam æternam : tunc enim sumus filii Dei. Sed unde istud? fide in Christo Jesu. Tunc fidem in Jesum Christum habemus, id est dum in illum credimus, quod filius Dei sit, et quod ipse nos salvet, et quod illud mysterium pro nobis egerit, et illa omnia quæ in evangelio diximus. Verum illud hic animadvertendum, quod cum de rebus loqueretur, ad personam se vertit, ubi blandimentum ostendit quo facilius persuaderet. *Omnes, inquit, filii estis.* Supra. *sub pædagogo sumus*, nunc velut apostrofat (2) ad ipsos : *filii estis, inquit, Dei; sed filii ex fide in Jesu Christo.*

VERS. 27.—*Nam quicumque in Christo* (3) *baptizati estis, Christum induistis* : hoc est in Christo filii Dei estis. Quid est illud in Christo? quoniam quicumque baptizatur in Christo, jam filius Dei est : quicumque enim baptizatur, in Christum (4) baptizatur : baptizatus autem in Christo, induit Christum. Habet enim Christum quicumque baptizatur; et jam est in Christo, dum habet Christum : dum habet Christum, filius Dei est, quia Christus filius Dei est.

VERS. 28.—*In Christo* (5) *enim non est Judæus neque Græcus, non servus, neque liber, non est masculus, neque fœmina : omnes enim vos unum estis in Christo Jesu.* Tollit ergo reliquas personas hominum, quæ possunt accedere vel ex conditione, vel ex natura humana, vel ex gente. His enim rebus separati inter nos esse possumus, ut alius Judæus sit, alius Græcus, servus alius, liber alius. Hæc, conditione vel jure; at illa, natura. *Non est, inquit, masculus neque fœmina.* Quid ergo? his sublati omnibus, unum inquit, *vos estis omnes in Christo Jesu* : quod estis unum accepto spiritu a Christo, Christus estis. Ergo filii Dei estis in Christo :

VERS. 29.—*Ergo Abrahamæ semen estis secundum promissionem hæredes.* Quod si ita est, completum est illud, quod Abrahamæ semini promissum est; unde et vos estis semen Abrahamæ, secundum fidem; et vos in Christo estis, ac propterea *semen estis Abrahamæ : secundum promissionem hæredes estis*, quia Abrahamæ semini promissa est hæreditas. Vos autem, baptizati in Christo Jesu, Christum accepistis, et Christus estis; semen ergo estis Abrahamæ. Si semini promissa hæreditas, vobis quoque hæreditas dabitur, et hæredes estis secundum promissionem.

(1) Confer Vulg. quæ habet : *Omnes per fidem quæ est in Jesu Christo.*

(2) Ita codd. Est autem Afer Victorinus vel novator vel parum bonus latinitatis auctor, ut ex editis abunde constat.

(3) Vide Vulg. editionem. Hæc habet : *Quicumque enim in Christo, etc.*

(4) Ita codd.; quamquam supra et infra in Christo.

(5) Vulg. ed. non habet, in Christo.

CAP. IV. — VERS. 1.—*Dico autem quamdiu* (1) *hæres parvulus est, nihil differt a servo, cum Dominus sit omnium.* Per adjunctam similitudinem perseverat, ut quid fuerimus ante adventum Christi sub lege, doceat; quid, postea quam venerit. Solvens enim questionem illam, an adversum promissa lex fuerit, dicit ad tempus legem datam, quæ nos sub custodia contineret : ac præcepta tradens custodiret a peccatis, quousque tempus veniret in adventum Christi, ut hæredes promissionum esse possemus. Ergo, inquit, hæredes cum parvuli sunt, quod est tempus sub lege ante adventum Christi, cum, inquam, parvuli sunt hæredes, nihil differunt a servis : licet enim domini futuri sint omnium, quod hæredes futuri, tamen dum non venit tempus, quo tempore exerant plenum domini nomen, quasi quodam officio servitutis tenebantur; sed non in perpetuum, quousque suæ sint ætatis et libertatis, et hæredis possint implere et nomen et potestatem. Hoc est quod subjungit.

VERS. 2.—*Sed sub curatoribus* (2) *est, et actoribus usque in præfinitum tempus a patre.* Omnis, inquit, hæres, dum est parvulus, *est sub curatoribus.* Lex illa Moysi velut sub curatore et actore custodiebat futuros hæredes, vel jam qui essent, sed pleni non erant propter ætatem; quoniam ipsi per se agere non possunt, nec capere effectum vel plenum nomen hæredis. Nec tamen illo tempore sic servi sunt, uti vere serviant, sed sub custodia agunt : ut servi sint in tempus præfinitum a patre. Sic enim vel actor vel curator vel tutor valet patris instituto, ut cum ille in pubertatem suam venerit, agat jure suo, libera voluntate, atque acceptam hæreditatem gubernet. Hæc, ut dixi, similitudo refertur ad eos, quibus lex data est.

VERS. 5.—*Ita et nos cum essemus parvuli sub elementis hujus* (3) *mundi eramus servientes.* Cum autem (4) *venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum.* De alio quæstio fuit; et in reditione ad similitudinem, aliud subjungit, id est amplius aliud quam fuerat ante positum. Nam cum ageretur de lege, quæ data fuerat, velut interposita post promissa, et ante adventum Christi diceretur interjectam esse legem, quoniam adhuc parvuli fueramus, et sub legis custodia positi; et sicut ipse dixit sub lege custodiebamur, et erat nobis lex pædagogus; quamquam, inquit, lex pædagogus erat, sed in Christo tamen (omnis dictio superior de lege fuerat, quousque veniret tempus, ut secundum promissionem hæredes esse possemus) hæc, ut dixi, cum de lege loqueretur, et similitudinem adjungeret, integro sensu persequebatur. At nunc in conclusione non ad legem, sed ad elementa retrahit : *et nos, inquit, cum essemus parvuli.* Quid subsequi debuerat? sub lege vivebamus. At non hoc adjunctum est; sed *sub elementis hujus mundi eramus servientes.* Hoc aut alterum est a superioribus,

(1) Quanto tempore, in Vulg.

(2) Vulg. ed. habet, tutoribus.

(3) Hujus non legitur in Vulg.

(4) Legitur apud Vulg. : *At ubi, etc.*

aut ad superiora (1) pendet. Quærendum est quo modo non sit alienum. Sine dubio illud est supra dictum, quod quicumque in Christo baptizati sumus, Christum induimus. Qui autem induimus Christum, neque judæi neque græci sumus. Si autem neque græci neque judæi sumus qui induimus Christum, jam non mundi sumus: etenim mundus hominem ante adventum Christi aut judæum habebat aut græcum. Vel Judæus vel Græcus, dum legibus suis ageret, sub elementis mundi vita gerebatur. Namque est (2) apud Judæos puniri sacrilegum, furem, falsum testem, et cætera. Eodem modo et apud Græcos, id est apud paganos (3), ista legibus vindicabantur et vindicantur. Elementa vero mundi simul habent secum, et motus suos, et quasi quasdam ex motibus necessitates; ut in sideribus, quorum conversione hominum vita vel in necessitatem ducitur: et sic serviunt elementis homines, ut astra jusserint, ut mundi cursus imperaverit (4): quibus omnibus solvitur, quisquis in Christum fidem habens dominum vitæ suæ a Christo spiritum acceperit, ut omnem mundi necessitatem, elementique vim fugiat et vitet,

(1) Ita codd.

(2) Ita codd. Verbum autem est regit *et* puniri. Sic Victorinus etiam in opusculo edito contra Manich. cap. 2: *inde enim est Christo habere carnem.*

(3) Sic Victorinus de *ὁμοουσίῳ* recip. cap. 1: *Græci quos paganos vocant.*

(4) Cum dicit ethnicos ab astris regi, christianos nequaquam, nundum omnem superstitionem exuisse videtur Victorinus: nec mirum; nam contra genethliacos scribebat adhuc Nicetas Aquileiensis (centum post Victorinum annis) teste Gennadio, cap. 22, quod Nicetæ opusculum amissum dolemus. Ego vero memini me in Ambrosiana bibliotheca olim legere per vetustum codicem (M. 77. pl. sup.) cui tres membranæ, integumentis interioris causa, addite erant. In his autem membranis scriptura antiquissima majorisque moduli inerat; sed passim palimpsesti faciendi gratia scalpro erasa, ita ut pauci versus nec sine lacunis a me potuerint exseribi. Est autem in his invectio contra genethliacos atque ejus generis hariolos; quæ invectio utrum ex cognitis an ex incognitis Patrum scriptis sit, vestigare non est otium, præsertim quia fragmentum perexiguum hiansque est. Sic autem olim legebam.... « qui cuique e nascentibus, vel quomodo divinæ providentiæ administratio. Multi multa humanis suspicionibus tribuendum censuerunt. Ergo conjectata litteris.... simul fulmine aliquid percutiatur: quæ communia tantum valent, quantum præsumptione animorum, quasi quadam communi lingua cum (devinationibus) federata sunt. Quæ tamen plena sunt omnia pestifera curiositatis, cruciantis sollicitudinis, mortifera servitutis. Non enim quia (certa, ideo) animadversa; sed animadvertendo atque signando factum est ut valerent. Et ideo diversis diversa proveniunt, secundum cogitationes et præsumptiones suas. Illi enim ipsi qui decipere volunt, talia præcurant cuique, qualibus eum irretitum per suspensiones et consensiones ejus vident. Sicut enim verbi gratia una figura X, quæ decusatum notatur, alii apud Græcos, alii apud Latinos (denotet) non natura, sed placito significandi.... Linguam quoque *noverit qui augurium prodit*, si homini græco velit aliquid significare.... Non in eam enim significationem ponit, cum hominis.... uno eodem sono apud Græcos littera, apud Latinos.... In his duabus syllabis alii Græcus alii Latinus intelligit. Sicut ergo hæc omnes significationes, pro suæ cujusque societatis consensione animos movente,

neque mundo serviat, sed domino Christo serviens, habeat spiritu regente in suis actibus libertatem. Amplius igitur quam sperabatur illatum est, ut intellexerent omnimodo relinquendam Galatæ legem judaicam, atque ejus præcepta et observationes et opera: cum videant etiam mundi ipsius atque elementorum legem esse subversam, nec valere sub Christo, et conversionis mundanæ vim penitus everti.

Vers. 4. — *Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum editum ex femina* (1). Ut in rebus est plenitudo, ita et in temporibus: est enim plenitudo sua cujusque. Omnibus abundant et plena et copiosa perfectio rerum plenitudoque Christus est: temporum plenitudo consummatio est liberationis. Quemadmodum autem Christus, ut plenitudo tota sit et perfecta, colligit membra quæ dispersa sunt, et efficitur plenitudo; ita eodem modo et temporum plenitudo tunc effecta, cum maturatis ad fidem omnibus, et peccatis usque ad summa surgentibus, medicina necessario ad rerum omnium mortem quærebatur: unde subvenit Christus, temporum plenitudine perfecta. Diciturque quod misit Christum suum: suum, inquam, ante quam mitteret, intelligamus, post autem *editum ex femina*. Sed misit filium suum, id est qui sibi fuerit filius: misit autem. Quomodo misit? *editum ex femina*. Sic enim mysterio suo Christus Dei filius subvenit mundo, nobisque omnibus: nos enim mundus sumus. Cum et ipse induens carnem, id est editus ex femina, omnia quæ in mysterio agenda fuerant compleret, id est ut videretur, et audiretur, et pateretur, et moreretur, et resurgeret: ideo misit *editum ex femina*; eum, qui suus filius fuisset, *editum ex femina*. Quidam ita dicunt, *editum ex muliere*: et habent ipsi, propter positum a se verbum, quæstionem; cum virgo Maria sit vel fuerit (2), quare dixerit *editum ex muliere*? In usu loquendi *fœminam* dicimus, quod Græci *γυνή* dicunt. Deinde ex eo quod ediderit Christum, cur non mulierem diceret? Omnis enim *fœmina* quæ edit aliquid, mulier dicitur: virtus autem mysterii quanquam et occulta et sancta sit, tamen ut interim in transitu agnosci possit, sic attendenda est, quod omnia quæ perfecta sunt, vir dicuntur; omnia quæ imperfecta, *fœmina*. Denique cum perfectis omnibus sanctificatisque et justificatis concurrere in virum reperimus (3).

D Sic enim dictum esse (4) intelligi licet: cum mundus,

diverse movent; nec ideo consenserunt in eas homines, quia jam valebant ad significationem, sed ideo valent quia.... quædam.... demonibus partim inventa referenda cupidis malorum.... secundum pulcherrimum ordinem providentiæ.... generi humano.... quibus impietatis, curiositatis... »

(1) Pro *Editum ex femina*, legitur in Vulg., *Factum ex muliere*.

(2) Vel pro et non est insolitum. Cæteroque quod Deipara non solum ante editum Jesum, verum etiam postea, perpetua virgo fuerit absoluta Ecclesiæ catholicæ auctoritas est. Virginitatem Deiparæ memoravit Victorinus etiam in comm. ad rhet. Cic. 1, 40.

(3) Ad Eph. iv, 13.

(4) Codd. est.

vel nos in ipso mundo positi, non perfectissimus, A factus sit sub lege, ut eos qui sub lege erant, redimeret, ut filiorum adoptionem reciperemus. Hæc, inquit, causa est cur Deus misit filium suum, et misit utique jam filium, sed nunc editum ex fœmina; et misit factum sub lege. Quæ causa est cur sub lege? ut eos redimeret qui sub lege erant. Ergo si ut redimeret missus est, magis obligati sumus si a lege redimimur. Sed et ipse sic et alio in loco (1) cum de fœmina loquitur: quoniam cum vir ejus vivit, obligata est viro; at si perierit, liberata est a viro. Ergo quoniam lex præceptis velut tenebat victos, ad vitæ tantum integritatem, non et ad spem liberationis et æternitatis, misit filium suum Deus, et sub lege misit, id est in Israel, ut eos qui ibi fuerant, ac sub lege vivebant, redimeret. Magnum autem hoc, ut non illis viam vivendi præstaret

Ut igitur Christus salutem nobis præstans vel præstaturus (1) ad nos veniret, natus est ex fœmina, id est accepit et illam partem, quæ imperfectum eum redderet, et nobiscum se parem faceret, id est vel carnem vel mundum; in quo mundo vel in qua carne cum esset editus, utique ex fœmina, id est ex non perfectis mysterio completo, sanctificatus etiam post passionem et post resurrectionem vir effectus, id est perfectum spiritum habens atque recipiens, similitudinem nobis daret, ut et nos in virum consurgeremus ex fœmina, id est ex hac vita, quæ cum corrupta est, merito vel fœmina vel mulier nominatur. Hinc enim malum ex fœmina: nam et in primo homine non peccatum nisi ex fœmina.

Factum. Sub hoc verbo error plurimus nascitur ut exinde intelligant non natum filium, sed factum, quia dixit misit Deus filium suum editum ex fœmina, factum sub lege. Sed multum interest, utrum filium factum diceret, an factum sub lege. Aliud est enim filium missum esse, qui jam fuit filius, et utique cum filius natus, nunc autem cum ex fœmina editus est, potest dici factus ab hoc ut sub lege esset. Quid est autem dixit factum sub lege? ut non inter gentes nasceretur, sed apud Judæos, et in disciplina ac lege Moysi. Omnis enim illic poterat esse correctio; etenim in Israel populus Dei dictus est, cui legem Moyses a Deo accepit, et dedit ipse utique male intelligenti legem; et idcirco peccanti debuerat subvenire, et peccata ei auferret; si modo idem ipse populus cognosceret Dei filium. Poterat enim si alibi nasceretur, id est inter gentes, Israel idcirco non cognoscere, quod non in sua gente natus videretur. Hinc autem majora peccata iste populus admisit, quod in sua gente, id est in lege Moysi, inter Israel natus, non est cognitus, cum ipsi genti, id est et David, dictum sit, quod semini ejus daretur hæreditas et æternitas. Ergo cum David sit pater Israel, ibi natus est, ut illum agnoscerent. Unde majus peccatum est, quod non agnoscerent factum sub lege.

multa dici possunt, quare factum sub lege; vel quod ibi jam Deus unus colebatur, vel quod jam acceperant a Deo oracula atque præcepta, vel quod Moyses imago et typus fuit Christi; vel cum ipse, cum hoc esset quod ii qui sub lege sunt, et alio modo præciperet atque a lege pro salute discederet (2), non observando sabbato cæteraque; exinde scirent, non in operibus legis neque ex lege salutem sperare. Unde etiam Galatæ intelligerent (3) se in errorem esse delapsos, siquidem etiam Salvator ipse, in quem crediderunt, sub lege factus, non tamen servivit legi. Verum hæc et alia multa, quare factus sit sub lege, non colligenda, quoniam (4) ipse causam subjecit, quare

B neque præceptis tantummodo (2) excitaret ad æternitatem, sed ut redimeret, inquit. Hoc enim actum est mysterio ut redimeret omnes in illum credentes, ut fiant omnes in illum credentes, filii adoptionis.

Cum ergo tantum beneficium totumque beneficium ex Christo sit, nihil adjungendum præterea, neque legi serviendum: redempti enim sumus, et redempti a lege, et redempti ab hoc (3) mundo, ut filii Dei simus, sed et filii adoptione. Non enim filii, ut ipse filius, sed per filium filii. Hæc est igitur adoptio; quam ut reciperemus, inquit, Deus filium suum misit. Sed quoniam filii estis Dei, misit Deus spiritum filii sui in corda vestra. Ecce totus ordo trium istarum potentiarum (4) per unam virtutem unamque deitatem. Nam, inquit, qui pater est, misit filium suum, qui Christus est. Rursusque Christus ipse, qui est Dei virtus, et ipse Deus est, misit Deus, inquit; jam enim trinitas est. Et Christus et maxime post mysterium sanctificatus misit, inquit, spiritum filii sui, qui est spiritus sanctus, qui in corda nostra descensurus facile cognoscit patrem. Est ergo a Deo missus filius Jesus Christus, in quem credunt, qui credunt, atque effleuntur filii Dei: mittiturque in eos a Deo spiritus filii, id est spiritus sanctus, ut jam properent, ad patrem festinent, clamant quodammodo interiore sanctificatione et interiore voce. Quid clamant, ipse subjungit, clamant abba pater. Habent spiritus verba et magis habent cum cognoscentiam (5) patris capiunt. Ipsa autem cognoscentia patris, id est cum cognoscimus patrem, ipsa vox est spiritus nostri ad Deum quem spiritum nobis dedit Deus: cognitio consonans cum eo quem cognoscit, quasi quædam vox est in eum quem cognoscit. Ergo quoniam et per Deum et per Christum cognoscimus Deum, efflicimur filii et ipsi Dei, et ipsa cognitione vocem habemus ad pa-

(1) I Cor. vii. 39.

(2) Tantummodo pertinet etiam ad præcedentem sententiam.

(3) Codd. hominem pro hoc.

(4) Potentiam dicit Victorinus pro persona. Si ergo est intelligendus apud Nicetam nuper a me editum titulus opusculi de Spiritu sancti Potentia, nempe persona.

(5) Cognoscentia, vocabulum in Victorini scriptis etiam editis non insolitum.

(1) Ita codd.

(2) Codd. descenderet.

(3) Codd. intelligere.

(4) Codd. quoniam non.

trem. Quomodo enim solus est, qui cognoscat Deum A
Christus, et ex eo quod cognoscit, cognitionem ha-
bet, ita eum vocat (1) atque illum appellat, quia eum
cognoscit. Idcirco Christus Dei verbum est: dixi
enim quod cognitiones quæque cum nos intelligere
faciant et designare et capere et concipere id quod in-
telligimus, quasi illum, quale sit cognitione appella-
mus; accipimus enim in illum quem cognoscimus,
de eo quem cognoscimus, verbum (2) cum quid sit
appellamus, quia cognoscimus ea: quæ est omnis
cognitio ejus rei, quam cognoscimus (3).

Ergo Christus quia cognoscit Deum, Dei verbum
est; et spiritus quia Christus nobis datur, dat nobis
cognitionem Dei per ipsum se: inde fit ut et nos ver-
bum sinus, et in Christum et in Deum; et idcirco
clamemus cognitores. Cognitor autem cum est ipsius B
cogniti, fit ut cognitum pater sit, cognitor filius.
Quod si ita est, merito cum cognoscimus per Jesum
patrem, ex cognitione verbum ipsius efficitur (4):
ac propterea filii inde clamamus *abba pater*.

Vers. 7.—*Itaque jam non es (5) servus, sed filius. Is*
enim qui dicit *abba pater*, Deum utique patrem nominat.
Si patrem nominat, filius est: jam non ergo servus.
Quod si ita est, in Christo neque servus, neque liber,
neque masculus, neque femina: omnes enim unum
sumus. Sed quo cogit hoc totum? *Si autem filius (6),*
et hæres per Deum. Ergo si filius appellatur (7), erit et
hæres: hæres autem non factis, non operibus suis,
sed Dei miseratione et Dei gratia. Hoc est quod dixit
sed per Deum. Sicuti multis probatum est, quia non
currentis sed miserantis; et omnia per Dei gratiam. C

Vers. 8.—*Sed ante (8) quidem ignorantes Deum,*
his qui non sunt dii servistis (9). Sæpe dixi et admo-
nui, ignorare Deum est Christum nescire; per Chri-
stum enim cognoscitur. Nunc autem cum apparuerit
Christus qui me docuit, et per se Deum ostendit, et
se Deum et per se patrem, ignorare non licet Deum.
Ante autem cum ignoraretis, inquit, Deum, o Ga-
latæ, *servistis his qui non sunt dii.* Dicit deos et nu-
mero plurali, et in lege dici, sæpe admonui: verum
unus Deus: reliqui hoc nomine honorantur angeli,
cæteræque virtutes, ut dictum *Deus deorum.* Atque
utinam illis servivissent! Porro autem his servistis
qui non sunt dii, omnibus scilicet mundanis cæteris-
que falsis virtutibus imaginariis et a diabolo fictis
atque simulatis.

(1) Codd. in eum vocem.

(2) Ita codd.

(3) Obscura sane impeditaque legentibus videbitur
hoc loco et alibi Victorini elocutio: verum hoc vitio
eum laborare in aliis quoque scriptis exploratissimum
est; ita ut a Petavio appelletur, velut alter Heraclius,
σπρωγός.

(4) Codd. efficiamur.

(5) Ita codd., non est.

(6) Vulg. habet. *Quod si filius.*

(7) Codd. appellatur nam superiora erit. Sed ex-
pungitur in antiquo codice dum superiora erit. Ego
vero erit retineo.

(8) Codd. nunc, vulg. autem, tunc.

(9) Legitur in Vulg.: *Sed tunc... his qui natura non
sunt dii, serviebatis.*

Vers. 9.—*Nunc autem ut cognovistis Deum, imo*
cogniti estis a Deo, quomodo convertimini iterum ad in-
firma et egena hujus mundi elementa? (1) Veluti aliud
adjungit Galatis, quod etiam in gentilem transierint
disciplinam: aut in eadem accusatione perseverat,
quæ prima fuit, quod adjungerent etiam christia-
nismo legem judaicam, de circumcisione, de sabbato,
de victu: et hinc accusat, ut dicat, postea quam
cognovistis Deum per evangelium a me datum, quomodo
convertimini iterum ad infirma, quæ sunt utique.
Vel intellige, si ad judaicam, vel ad paganos, qui et
ipsi infirmi sunt. Sed cum adjunxit *egena elementa*
hujus mundi magis quasi paganos tangit, qui etiam
de elementis hujus mundi operantur sibi Deos, vel
ipsa illa elementa ut ignem colant, aquam colant,
terram colant, aerem colant. Nulla enim dubitatio
quin singula hæc deos dicant, de quibus longa est dis-
putatio, dummodo certum sit et ex elementis singula
quæque paganos deos dicere, vel ipsorum elementorum
repertores deos dicere, vel ex elementis deos sibi fa-
cere, ut et de terra deos faciant, sed (2) per ignem
deos faciant: deinde etiam quosdam dæmones aërios
vocent, rursus alii empirios, alii enydros, alii genios,
id est terrenos, aquaticos, aërios, ignitos. Si ergo
hæc pagani faciunt, quasi et hoc quoque reprehendit,
illos etiam ad paganismum esse conversos, maxime
cum dixerit ante quam Deum cognosceretis et igno-
raretis Deum, serviebatis his qui non sunt dii. Quod
utique de paganis et in superioribus intelligendum. Ver-
rum tamen cum et omnis ordo et omnis iste tractatus
propterea sumptus sit, ut reprehendat illos Galatas, quod
ad judaismum conversi sint, et de Judæis ista omnia in-
telligenda sint, quomodo convertimini iterum ad in-
firma, intelligimus. Igitur cum dixit *egena elementa*
hujus mundi, intelligamus, quod illi carnaliter intel-
ligentes legem, ad elementa videantur esse conversi
quæ egena (3) sunt; eget enim semper caro et desi-
derat sustentari cibis et poculis et cupiditatibus, quæ
tamen omnia infirma sunt. Ergo cum inquit, *conver-*
timini ad infirma et egena elementa, id est quæ sem-
per egent, anima enim et spiritus nullus eget, neque
aliquid desiderat, nisi illa quæ sua sunt. Quod autem
dixit *cognovistis Deum, imo cogniti estis a Deo*, ser-
vat virtutem præcepti sui, ut ii (4) veniant ad Christum,
quos Deus mittit, et quos Deus vocat, et ii cognoscant
D

Dominum, quos cognovit Deus: de quo tractatu su-
pra multa diximus (5). Cogniti enim a Deo accipiunt
spiritum, quo Deum cognoscant. Sed utique ut cog-
noscantur a Deo cognitique Deo sint, aguntur jam
principali illo spiritu, qui datus est ut subdita (6)
sit anima divinis illis patris sui præceptis; quæ cum

(1) Confer Vulg. quæ hunc locum sic habet: *Nunc
autem cum cognoveritis Deum, imo cogniti sitis a Deo,
quomodo, etc.*

(2) Ita codd.

(3) Codd. agenda.

(4) Ita codd. heic et alibi.

(5) Victorinus morem suum ad scripta propria
sæpe provocandi servat etiam in operibus editis.

(6) Codd. scripta.

so excitat, cognoscit eandem Deus, et sic anima cognoscit Deum. Quod autem dixit *elementa hujus mundi egena*, non quo sint elementa alia, idcirco egena hujus mundi, et elementa quæ egena sunt : quamquam possumus etiam in superioribus elementa dicere : sed longe semotum hoc ab usitatione (1). *Quibus rursus (2) servire vultis*. Scilicet, ut supra dixit, antequam Deum noratis, serviebatis iis, qui dii non sunt, nunc ergo *his rursus servire vultis* : vultis inquit ; ut eorum voluntatis sit, non necessitatis.

Ut autem ad Judæos ista et de Judæis videatur dicere, id est ad Galatas, qui Judæorum sibi disciplinam jungunt, sic adjungit.

Vers. 10. — *Dies observatis, et menses, et tempora et annos*. Cum *tempora*, genus sit ad omnia, cur (3) *et dies, et menses*, et anni interpositum? Quasi alterum quod quidem fieri potest : nam aliud est observare *dies*, ut est ut sabbato requiescat : aliud est observare *menses*, ut est ut neomenia observet, cum finit luna vel incipit, aliud est observare *annos* : aliud vero *tempora* (4), ut jejunium, pascha, azyma, et cætera hujusmodi quæ apud Judæos multa sunt. Non enim aut (5) anni sunt aut menses aut dies, sed tempora.

Vers. 11. — *Timeo vos ne forte sine causa laboraverim in vobis*. Id est multum metuo ne labor omnis meus in evangelio quo instruxi vos, ut in Christum fidem habeatis ; ne hic, inquit, labor in irritum veniat. Frustra enim erit quod vos docui, cum Judæorum servare disciplinam et observationes cœperitis.

Vers. 12. — *Estote sicut ego, quoniam (6) et ego sicut vos*. Quomodo enim, inquit, transivi a Judæorum disciplina, et credidi in Christum, et illi servio ; et aliud ago, et hoc vos docui, factusque sum talis qualis vos feci. Vivite ergo, ut ego vivo : et si vos vivitis, vivo.

Vers. 13. — *Fratres obsecro vos, nihil me læsisistis ; scitis quia per infirmitatem carnis evangelizavi vobis jampridem*. Istud, quod interpositum, ad persuasionem pertinet, ut in omnibus sequamur Christum. Quo facilius autem hoc suadeat, repetit principia evangelii sui. Primum commendat labores suos, ut jam infirmus carne cum fuisset et laboraret, tamen imposuerit sibi laborem, et evangelizaverit Galatis : addidit etiam *jampridem* id est, olim ; unde firmari apud vos debuerat charitas erga me, fides erga Christum : si quidem longum tempus est. Non peperi, inquit, carni meæ ; sed *per infirmitatem carnis evangelizavi vobis*, et *jampridem* evangelizavi : quare ergo adjungitis alia, quæ ego vobis non evangelizavi ? Cum autem dixit *nihil me læsisistis* illud adjecit, non aliquid vobis subtraxi, non aliquid minus dixi, quod facit ille qui læditur : ac ne crederent se veluti oneri fuisse, cum infirmus (7) carne evangelizavit, idcirco ait, *nihil me læsisistis*, et ego propter vos in-

A firmus carne cum fuisset, *evangelizavi vobis jampridem* ; et hoc utique scitis.

Vers. 14. — *Et tentationem vestram in carne mea non sprevisistis neque respusistis (1)*. Quid accipiamus tentationem vestram, ambiguum mihi est : quod vos me tentatis, an quod ego vos ? Quod vos me tentatis, nullus est sensus ; non enim tentaverunt illum ipsi. Sed rursus numquid Paulus ipse tentavit illos, qui verum dicebat, et evangelizabat Christum ? evangelizare enim non est tentare. Quid igitur, quod tertium nihil sit ? An intelligimus, quod cum ad Galatas venisset Paulus, quod illi eum tentare voluerunt, id est interrogare, et de Christo aliquid inquirere, an sciret : quod quidem videri poterat tentatio ; cum infirmum hominem, et in carne infirmum viderent Galatæ Paulum : scilicet ut cum Deo serviat, Deum prædicet, infirmus carne sit, fueritque ista cogitatio Galatis, interrogemus eum, videamus quid respondeat de Christo iste qui infirmus in carne est. Hoc, inquit, vos in *carne mea non sprevisistis*, et me tentastis neque contempsistis tentationem vestram in carne mea : contempserunt autem, id est non interrogarent, falsumque putarent se audire posse, quod quærebant, id est quod interrogabant, quod est tentabant : falsum, inquam, responderi sibi credentes ab eo qui esset infirmus in carne. Verum perseverastis, nec contempsistis tentationem vestram in carne mea ; sed accessistis ad me, an in fide mea essem atque in evangelio perseverarem. Igitur in carne infirmum tentastis, interrogantes, si ea mihi evangelizandi esset perseverans sententia, cum in carne infirmus essem, hoc est non respusistis quasi infirmum in carne, minus idoneum ad respondendum, vel qui posset mutare sententiam, qui in carne esset infirmus : in quo et rationem reddidit, cur fieri non posset vel non factum sit, ut sententia evangelizandi alia esset : carne enim infirmus fui, non animo, non spiritu : ita et illos quasi considerasse dixit quod in carne essem ego infirmus, non etiam in spiritu : et idcirco perseverent, ut tentarent illum, neque respuerent, neque non tentarent : hoc est non contempsistis, non sprevisistis tentationem vestram. Denique et ipsos intellexisse Paulum in carne infirmum esse, non in spiritu, ex subjunctis docet : *sed ut angelum excepistis me, ut Christum Jesum (2)*. Adeo non vobis impedimento fuit, quod in carne infirmus eram, sed accepistis me ut angelum Dei, id est nuntium, prædicatorem a Deo missum ; hic est enim angelus Dei ; et me suscepistis ut Christum Jesum, quem vobis prædicabam : ita vere Christum Jesum suscepistis, si me recepistis angelum Dei, quomodo recepistis Christum Jesum.

Vers. 15. — *Quæ ergo (2) erat beatitudo vestra ? Jam ostendit illos nunc miseros, siquidem antea*

(1) Notemus vocabulum.

(2) Vulg., *Denuo*.

(3) Codd. *ut*.

(4) Sic adhuc dicimus in sermone ecclesiastico.

(5) Codd. *ut*.

(6) *Quia* apud Vulg. ed.

(7) Codd. *infirmis*.

(1) Notemus diversam a Vulgata periodi divisionem.

(2) Vulg. habet, *sed sicut angelum..... sicut Christum*.

(3) Legitur in Vulg. *ubi est ergo, etc.*

beatitudo illis fuerat, quia receperant Jesum Christum, quia Paulum ut angelum Dei. Magna, inquit, fuit vestra beatitudo: erat, inquit: nunc igitur utique contra, dum adjungitis ea quæ non docui, non insinnavi, quæ extra evangelium sunt, illa scilicet quæ supra dixi. *Testimonium vobis perhibeo, quoniam, si fieri posset, oculos vestros eruissetis et dedissetis mihi* (1). Sic me suscepistis, et talem erga me animum habuistis, talem voluntatem, ut jam quoniam nihil est charius homini oculis, ipsos quoque oculos eruere vobis velletis (2), et mihi dare. Ergo cum sic me amaveritis, et amaveritis propter evangelium, unde vobis ista sententia est, ut adjiciatis ea ad disciplinam, quæ a me evangelizata non sunt? id est ut præter Christum aliquid de lege faciatis, et non ut simpliciter tradidi, in Christo habentes spem, fidem, credulitatem, omnia speretis, omnia consequi vos posse credatis, et remissionem peccatorum, et sanctificationem, et Dei gloriam?

VERS. 16. — *Ergo inimicus vester factus sum, verum prædicans vobis* (3)? Si enim alia facere cœpistis, inimicus vobis factus sum. Sed cum prædixerim vobis et prædicaverim Christum et evangelium, quod est vere unum Dei filium esse Christum, per ipsum omnia, et in Christo omnia, ipsum ante omnia; hoc cum sit verum, et ipso sit veritas; quare vobis inimicus factus sum? Is enim inimicus esse debet, qui cum interrogetur quid verum sit, docet falsum: at ego cum verum dixerim (verum enim dicit qui prædicat Christum) non est conveniens ut inimicus vobis factus sim.

VERS. 17 et 18. — *Æmulantur vos non bene; et excludere vos volunt, ut illos æmulemini: æmulamini autem meliora dona* (4). Ut sarpe ab insidiis caveant monet, quod illi qui persuadent Galatis uti etiam judaicam legem sequantur, æmulantur, inquit, vos; id est invident vobis; nam æmulari dum duas res significet; unam, cum aliquis æmulatur, quia placet, quia bonum est: aliam, qua quidem ideo æmulantur, quia invident. Hi, inquit, æmulantur vos non bene; quo ostenderet de invidia illos æmulos esse. Deinde adjunxit *excludere vos volunt*, id est ab ista felicitate et beatitudine; quia Christum cognoscendo, salutis habetis spem et gloriam cœlestem: sed ab hac vos excludere cupiunt. Quod autem adjunxit *ut illos æmulemini* ut et vos sequamini illos, ita duplicem istam æmulandi significantiam diversis locis posuit, cum æmulatio sit imitatio, maxime cum et in bonum est. Hoc est quod hic ait, *ut illos æmulemini*, id est ut quasi bonum illorum sequamini. Porro autem quod dixit æmulantur vos, ut ostenderet ad in-

(1) Confer Vulg. quæ hunc locum sic exhibet: *Testimonium enim perhibeo vobis, quia, etc.*

(2) Codd. *velletis*, mox factum *velitis*. Malui *velletis*.

(3) Hunc locum sic habet Vulg. ed.: *Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?*

(4) Hi versus sic leguntur in Vulg.: *Æmulantur vos non bene: sed excludere vos non volunt, ut illos æmulemini. Bonum autem æmulamini in bono semper, et non tantum cum præsens sum apud vos.*

vidiam æmulationem positam, adjungit *non bene. Æmulamini autem meliora dona*, non illa quæ Judæi habent, quæ bona non sunt, ac meliora non sunt; vos autem æmulemini ea quæ bona sunt, et meliora dona, id est uti quidquid in fide et charitate est, circa Christum æmulemini, et hoc sequamini. Bonum est æmulari meliora semper. Non, æmulari bonum est; sed meliora æmulari et semper, bonum est. *Et non solum cum præsens sum apud vos.*

VERS. 19. — *Filii mei* (1), *quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis*. Non solum, inquit, me præseente æmulari debetis, sed semper. Ad id igitur quod posuit *semper* adjunxit *et non solum cum præsens sum apud vos*. Porro autem quod adjunxit *filii mei* quoniam multis modis dicuntur, nunc charitate, nunc natura, nunc sanguine, nunc etiam religione, qua hodie dicit Paulus, *filii mei*: sive quia per baptismum, cum regeneratio sit, ille qui baptizatum perficit, vel perfectum suscepit, pater dicitur (2): sive quia cum renovat illos in Christum, facit filios suos; idcirco adjecit *quos ego parturio*, id est in lucem profere cupio, magnisque doloribus animæ meæ nasci ad vitam cupio et ad salutem: hoc est enim quod ait *donec formetur Christus in vobis*. Omnis enim anima Christum recipere potest: anima, inquam, hominis si ratione utatur, si cognoscat mundum ut non suum, si omnia in mundo discernat, si creatorem suum recognoscat, recipere Christum potest; imo in ipsa illa anima Christus formatur, id est spiritus; quo insito et crescente per credulitatem liberatur, et ad cœlestia regna pervenit, et salutem consequitur lucis æternæ. Magna autem vis et potentia est, quod ait, *donec Christus formetur in vobis*. Atque iste sermo, qui nunc noster est, expositionem verborum simplicem tenet; unde quantum satis esse credimus, supra diximus. Quid sit autem Christus, quidve formari Christum, et in homine formari, altior veriorque expositio alibi a nobis panditur ac explicatur.

VERS. 20. — *Vellem autem nunc adesse* (3) *apud vos, et mutare vocem meam, quoniam confundor in vobis*. Per epistolam hæc præcepta, ut cernimus, dantur. Magna autem indignatione hoc sumptum ut diceret, utinam apud vos nunc essem et mutarem vocem meam! non quo evangelium aliter pronuntiare, sed in iracundia exprimerem. Nunc monet, per epistolam, quam mittit: adjecit autem causam justæ iracundiæ, quia dixit *confundor in vobis*, id est pudore crucior, quod cito conversi estis, qui fidem tantam perditis, qui laborem et evangelium et insinuatam veritatem non tenetis. Hinc enim mihi de vobis efficitur magna confusio. Denique si iracunde quidem cum tentatione, tamen subjunxit.

VERS. 21. — *Dicite mihi qui sub lege vultis esse, legem non legistis?* Ex ipsa lege cupit illis persuadere, ad quam

(1) Vulg., *filii mei*.

(2) Notemus morem veterum suscipiendi baptizatos, eosque patres appellandi habendique qui baptizaverant et qui susceperant; quæ est spiritalis in ecclesiastico jure cognatio.

(3) In vulg. deest *nunc* et *pro adesse* legitur, *esse*.

transitum fecerunt: si modo enim ipsam legem legant, ex ipsa, inquam, lege persuadere nititur, ut intelligant quia scriptum ita est, ut in Christum credatur (1), et credulitas sumpta in Christum, sit tota liberatio, et tota salus, et omnis beatitudo. Quæ ergo indignatione, ait, dicite mihi? Non vos ego moneo, sed vos ipsi respondete mihi, nempe in legem transistis, et sub lege esse vultis, et tamen legem non legistis, in qua scriptum ita est. Et subjungit, unde probet quid sit lex Judæorum et disciplina, et quæ spes, et quæ fides, et quid sit in Christum fides, et quæ spes et beatitudo.

VERS. 22. — *Scriptum est enim, quod Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, unum de libera.* Hoc exemplum de Genesi est: hoc probatum cupit quod lex, quæ Judæorum est, et omnis populus veluti de ancilla filius sit: porro autem Ecclesia et Christiani, filius de libera est. Hoc enim scriptum est, quod Abraham, qui pater est fidei, habet unum filium de ancilla; id est de Agar; et alium de libera, id est de Sara Isaac: significans utique duos populos, sed istum meliorem, qui de libera est: in figura enim Christi Isaac. Denique sic subjungit.

VERS. 23. — *Sed is quidem (2) qui de ancilla, secundum carnem natus est; qui autem de libera, per repromissionem.* Etenim qui de ancilla natus est, carnalis est filius; qui autem de libera, spiritalis est, propterea, quia a Deo promissus est. Deus enim ei promisit credenti, qui cum jam pene annos centum et ipse et uxor nati essent, filium habituri essent. Ergo cum vel emortuo semine, vel emortua etiam vulva, ambo jungerentur, non jam de carne, sed de spiritu, procreaverunt filium, quem procrearunt: et hæc fuit repromissio, illos cum habituros. Sed nos duos istos filios comparabimus, simulque et matres populi, ecclesiis Judæorum et Christianorum. Paulus vero aliter interpretatus subjungit ita.

VERS. 24 et 25. — *Quæ sunt per allegoriam dicta...* Sic utique nos interpretati sumus, quasi per allegoriam. Cum aliud dicitur, aliud significatur (3), hæc allegoria est, ipsam tamen allegoriam interpretatur Paulus, ut ipse subjungit: *Nam hæc sunt duo testamenta, unum quidem ex monte Sina, in servitute generans, quod est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus est ei qui (4) nunc est juxta Hierusalem.* Populus Judæorum, inquit, vel testamentum vetus significat filium de ancilla: ancilla autem quæ ex monte fuit Sina. Quod autem in servitute erat ancilla, ideo et hic populus in servitute est. Quod autem fuit Sina mons conjunctus ei civitati, quæ Hierusalem est, ex ipso monte intelligi civitatem voluit, et per civitatem Judæos: per montem autem illa, quæ erat ex eodem monte Sina, ancilla fuit, et in servitute generavit; idcirco etiam Hierusalem, id est populus ejusdem ci-

vitalis, et testamentum quod scriptum est de eadem civitate, in servitute est cum filiis suis.

VERS. 26. — *Quæ autem sursum est Hierusalem, libera est, mater omnium nostrorum (1).* Ad illum populum redit, id est ad filios Abraham, qui sunt de libera, dicitque et istam Hierusalem, quam liberam nominat, esse in cælis. Hoc est quod ait *quæ autem sursum Hierusalem* et quæ supra cælos est, utique quia non in mundo est, non servit. Hæc igitur cum populis suis libera est Hierusalem, et hanc dicit esse matrem omnium nostrorum, id est Christianorum; illam vero Judæorum. Quid sit istud, Hierusalem esse supra cælos, et esse et in terra Hierusalem? Unde intelligi licet, et hic terram et ibi terram supra cælos (2): neque enim Hierusalem, quæ civitas est, sine terra est. Ergo quid sit istud inquam esse, et hic et ibi terram esse, et hic et ibi civitatem, sed illam liberam, hanc servam, alius tractatus est longus: modo, illud teneamus, illam esse nostram, ad illam esse festinandum. Moneo enim nunc interim illam esse spiritalem, quæ superior est; hanc esse carnalem, quæ sit inferior.

VERS. 27. — *Scriptum est enim: Lætare sterilis, quæ non parit; erumpe et clama, quæ non parturit; quoniam multi filii desertæ magis quæ ejus quæ habet virum.* Hoc exemplum de Isaia est, ad excludendum id quod maxime persuadere cupiebant, id est ut disciplinam quam sibi Galatæ assumpserant cum Christi veneratione et fide in Christum, observarent tamen etiam judaicam disciplinam. Ad hoc, inquam, excludendum, ut illam rejicerent, et solum evangelium de Christo haberent, assumpserat superius exemplum, quo doceret Abraham duos filios habuisse, unum de ancilla, alterum de libera. Illa autem libera, quæ vere uxor fuit, sterilis erat, neque enim edidisset partum, si non Deus repromissione sua ei filium præstaret. Unde intelligitur, non ex admixtione (3) inter se corporum, sed ex promissione Dei Abraham filium habuisse; siquidem hic filius liberæ, qui Isaac fuit, de sterili natus est, spiritu quodam potius conceptus quam copulatione. Hæc igitur sterilis, quæ filium fecit Isaac, qui ad imaginem et typum Christi natus est, ipse est qui liberavit populum. Cum igitur dicit *lætare sterilis quæ non parit*, quia tibi Deus filios facit; item cum dicit, *erumpe quæ non parturit*; sine dolore etenim tibi filii creantur; parturire enim, in dolore esse est, cum partus effunditur (4): quod utique non eodem modo est, cum Ecclesia, quæ imaginem tenet, vel cujus imago fuit uxor illa Abraham libera; Ecclesia, inquam, est, quæ filios multos habet, quos Dei filios, et spiritus filios cum lætitia magis habet, non cum dolore. Hos igitur dicit esse *multos filios desertæ*. Etenim illa ancilla, et si

(1) Vulg., *Illam autem, quæ..... quæ mater nostra est.*

(2) Curiosa sine dubio quæstio, supra cælos aliam terram compertum iri. Num inuit millenariorum aliquam opinionem Victorinus?

(3) Codd. *adsumptione.*

(4) Codd. *ei funditur.*

(1) Cod. *conferatur.*

(2) Vulg. *omittit is quidem.*

(3) Vulg. *habet in monte*, etc.

(4) Vulg., *quæ nunc est Jerusalem.*

habuit filium, habuit ex dolore, habuit ex viro. Ergo cum dixit, *multi filii desertæ*, ad Ecclesiam retulit, cujus imaginem et typum præstitit supra. Deinde cum dixit, *multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*, ostendit quod supra, sine viro sed spiritaliter filium habuit. Numquam enim huic virum daret, nisi illa virum non viri conjunctione sensisset, sed spiritali promissione suscepisset. Et certe *multi*, inquit, *filii desertæ*. Utique cum Sara filium habuerit, non referendum ad Saram, sed ad Ecclesiam quæ multos filios habet: ut sit illa, quæ virum habet, lex et Ecclesia Judæorum, quæ corporaliter consentit, corporaliter cum sibi jungitur, filium spiritaliter habere non potest.

VERS. 28. — *Vos autem fratres secundum Isaac, promissionis filii estis* (1). Satis aperte comparatione ista separat, ut Judæi filii videantur ancillæ, at vero Christiani filii liberæ. Ut enim promissus Saræ filius spiritalis est; sic etiam vos qui fidei filii estis, filii liberæ secundum Isaac: hoc est secundum fidem filium habuerit Isaac. Fit ergo omnis filius, qui secundum fidem est: secundum fidem enim spiritaliter accipit filium, et spiritalem filium Isaac.

VERS. 29. — *Sed sicuti tunc, qui secundum spiritum erat, sic et nunc* (2). Plena expositione ostendit, quod qui secundum carnem natus est, id est ex ancilla, persequatur eum, scilicet Isaac, qui secundum spiritum erat, sicuti in Genesi lectum est: et nunc isti persequuntur, qui secundum carnem intellectum habent, eos qui secundum spiritum vivunt, id est Christianos. Denique ut totius argumentationis vim, quam concepit, ostendat, subjungit ista.

VERS. 30. — *Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac* (3). Satis aperte declarat ex hoc exemplo, quod est in Genesi, quoniam quicumque sentit, et legem Judæorum sic accipit, ut carnaliter accipiat, secundum carnem est filius, de quo etiam lex pronuntiavit deditque sententiam, ejiciatur ancilla et filius ejus, propterea quia hæres esse non poterit ancillæ filius cum filio qui est ex libera, qui est Isaac. Ergo vos quoque quia adjunxistis observantiam legis secundum carnem, ut facilius hæredes esse possitis, estote filii liberæ, id est christianissimi, solum legemque Christi atque evangelium in Christum suscipite, nihilque quasi ex ancillæ filio habitote, id est sequimini judicæ disciplinæ.

VERS. 31. — *Ergo, fratres, non sumus* (4) *ancillæ filii, sed liberæ*. Ipse aptius hoc subjungendo declarat, quod jam qui Christum accepistis et ineam fidem, ancillæ filii non estis, id est non carnaliter sentitis, quoniam ancillæ filius carnalis est; sed estis filii liberæ, id est fidei filii. Hoc enim Isaac fuit secundum fidem et promissionem, filius spiritalis. *Qua libertate Christus*

A nos liberavit: illa scilicet libertate, qua mater est nostra libera, quæ libera est, fide scilicet: hæc enim vera libertas est, fidem servare in Deum, et Deum et Dei promissa omnia credere. Ergo secundum fidem nos Christus ad libertatem reduxit, et libertate fidei liberavit.

CAP. V. — VERS. 1. — *Statte ergo* (1), *et nolite iterum jugo servitutis contineri*. Subjungenda hortatio fuit, ut in iisdem, quæ per evangelium a se acceperant, perseverent, ne revertantur rursus ad legis (2) servitium. *Statte*, inquit; quod non permittitur ei qui sub jugo est; etenim ille deponit cervicem submissam (3): non ergo stat. *Vos*, inquit, *ergo statte*; quod est liberis membris erectum habere corpus, *Nolite*, inquit, *iterum jugo servitutis contineri*, quia antea vel legi serviebatis (4) vel gentilitati. Ideo iterum ait, ne (5) ad eandem revertamur.

VERS. 2. — *Eccæ ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit*. Aperte ostendit, non prodesse Christum, si aliqui (6) in circumcissione spem ponat, et in circumcissione carnali. Ergo cum vos jungitis Judæorum morem et præcepta et disciplinam, si in his ponitis salvationem et liberationem, dico, inquit, vobis, et dico Paulus scilicet, qui vobis ante promisit cum in evangelium Dei vocavit, Paulus, inquit, ego nego vobis prodesse et in nullo auxilium ferre Christum, *si circumcidamini*, si omnem spem in circumcissione ponatis. Quamquam Galatæ videntur et accepisse Christum, et jungere judaicam disciplinam, tamen affirmavit et personam suam veluti obligavit, id quod loquitur dicendo, *nihil proderit vobis Christus, si circumcidamini*. Videri ergo potest, nescio quid occultum: quippe cum Christum sequantur Galatæ, et Christum sequentes spem salvationis in eo ponant, quomodo hoc confirmaverit Paulus, quod Christus nihil proderit si circumcidantur Galatæ? Servato autem animo et fide circa Christum, aliquid amplius faciunt, non tamen Christum derelinquunt, aut non in Christo fidem ponunt. Sed redeamus ad animum et propositum et voluntatem. Cum Christum a Paulo acceperint, et fidem in Christum sumpserint, et hoc sit verum evangelium, utique a Christo minus accepturos se putaverunt, quod est jam blasphemix, et fidem non habentium, ex eo quod post acceptum Christum circumcidi voluerunt, et servire legi et operationibus. Quod si ita est, fides nulla in Christum: ex eo quod et aliud quod prodesse possit adjungitur, merito *nihil vobis proderit Christus*.

VERS. 3. — *Testifcor autem* (7) *omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est universæ legi faciendæ*. Ne putarent Galatæ tantum sibi ex lege, quæ

(1) Vulg., omittit *ergo*.

(2) Codd. *intellegis* pro *ad legis*.

(3) Codd. *ulla deponit cervicem summissa*.

(4) Codd. *servitutis*.

(5) Codd. *si* pro *ne*.

(6) *Aliqui pro aliquis; ut est in Cicerone observatum.*

(7) Vulg. addit *rursus*.

(1) Vulg., *nos... sumus*

(2) Vulg.: *Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, ita et nunc.*

(3) Vulg., *cum filio liberæ.*

(4) Vulg., *Itaque, fratres, non sumus.*

Judæorum, certa assumenda esse, ut circumcissionem; cætera vero contemnerent, vel in cibis, vel in observantia dierum, vel in conjunctione, quæ qualis, et quarum rerum sit, in lege retinetur, in quibus omnibus quædam supervacua, quædam quasi nefanda, sic relinquuntur a vero christiano atque castissimo. Unum tantum memorabo, cum excitandi seminis causa fratri jungitur uxor fratris: et cætera hujusmodi aut sunt aut leguntur acta: item cætera quæ dixi de cibis, deinde de observationibus, multisque etiam aliis rebus: quæ etiam assumenda sunt, inquit, ei qui se circumcidit. Quod si non facitis alia, frustra circumcissionem adhibuistis. *Testificor enim quia omni homini circumcidenti se, sit necessitas, ut sit debitor ad universa, quæ legis sunt, facienda.* Facit igitur illos et in lege illa, quam assumpserunt, peccatores esse, ex eo quod non omnia faciunt, et eligunt quæ facienda: et rursus circa legem, quæ Christi est, et circa evangelium omnino aberrant, et magis aberrabunt, si omnia, quæ legis sunt, faciant. Denique subjungit ex hac parte jam, qua agunt quædam quæ Judæi, ex hac, inquam, parte, quod a Christo videantur alieni.

VERS. 4.—*Evacuati estis a Christo, qui in lege justificamini, a gratia excidistis.* Omnis enim virtus in Christum credentis, in gratia est Dei. Gratia autem non ex meritis, sed ex Dei pietate est: ergo jam a gratia excidistis, si in lege justificationem vestram ponitis; ut quia operibus servitis, quia sabbatum observatis, quoniam circumcisi estis, excidistis a gratia, et evacuati estis a Christo. Jam enim non a Christo spem habetis, neque secundum ejus passionem et resurrectionem speratis gratiam vobis, si a lege justificationem creditis advenire.

VERS. 5.—*Nos enim in spiritu et (1) fide spem justitiæ expectamus.* Christiani, inquit, et qui Christum sequuntur, et in spiritu et in fide spem habemus, et in Dei justificatione non ex operibus. Omnis enim virtus mysterii hoc operata est, ut nobis per gratiam et Dei pietatem relaxatio fieret peccatorum, et vita æterna præstaretur, ut sæpe docuimus, ex Dei gratia, non ex operibus aut meritis. Hoc autem per spiritum contingit. Cum vero ex operibus justificatio speratur, non ex spiritu spes est. Hoc nos expectamus, et hoc est evangelium Christi sequi.

VERS. 6.—*Nam in Christo Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium; sed fides quæ per charitatem operatur.* Ubique ponit circa fidem in evangelium Christi, neque circumcissionem (2) valere, neque facta circa corpus, aut facta de corpore, aut propter corpus, ut circumcisio, ut opera, ut cætera hujusmodi: nihil horum, inquit, in Christo valet: frustra circumcisio est. Neque ex eo quod præputium est, valemus in Christo; sed quia fidem in eum suscepimus, et quia promissa ejus credimus, et quia ex resurrectione ejus nos quoque resurgimus, et omnia cum eo perpassi sumus, et cum eo ad vitam,

(1) Vulg. habet *ex fide*.

(2) Codd. *conditionem*.

A per eum tamen, resurgimus; certa nobis fides est, per quam fidem operatio sit ad salutem, et per charitatem accipere nos oportere, quam habemus in Christum et in Deum, et exinde circa omnem hominem. Duo enim hæc maxime omnem vitam corrigunt et omnem vim legis implent, et omnia illa, quæ præcepta sunt in decalogo, continent (1). Si fidem qui (2) servet, sequitur ut servet charitatem, quæ duo implent omnia, quæ lex Christi præcepit. De his rebus sæpissime tractavi, quod fides liberet, et charitas ædificet.

VERS. 7.—*Currebatis bene; quis vobis (3) impedit?* Id est bonam fidem circa evangelium habebatis; quare mutati estis? quare, quasi facino quodam, ab integro cursu revocati? Illud enim quod vos per evangelium docui, integrum verum fuit; hoc et falsum et contrarium, et nihil profuturum. Hoc est quod adjungit: *Veritati non obedire.* *Quis vos, inquit, impedit, veritati non obedire?* Et enim in nobis veritas est: huic obtemperare debuistis, ne quid aliud observaveris. Ergo primum veluti miratur cum dixit, *quis vos impedit.* Postea jam monet, quid faciendum, *nemini consenseritis.* Omni genere pugnat, ne mutent sententiam, et adjiciant aliquid extra quam quod illis præceptum est per evangelium a Paulo. Nolite, inquit, consensum aliis accommodare.

VERS. 8.—*Suasio vestra ex Deo est, qui nos vocavit (4).* Id est quod vobis vel suasum a me est, vel quod ipsi jam suasum habetis a Deo, qui vos vocavit, sicuti supra dictum est, *quos vocavit et prædestinavit*: cætera quæque per ordinem dicta sunt.

VERS. 9.—*Nescitis quia modicum fermentum universam massam corrumpit?* (5) Omne fermentum corruptio est panis et corruptus panis farina, et massa farinæ dum dimittitur coacescit, et hinc fermentum efficitur. Modicum autem fermenti, cum in massam mittitur, corrumpitur massa. Oportet, inquit, vos azymos esse. Ergo illud quod putatis modicum vos adjecisse, id est, ut observetis circumcissionem, istud modicum quia corruptum est, corrumpit massam evangelii nostri, ut non plenam spem in Christo habeatis, neve vos Christus, ut suos ac de se spem habentes respiciat: fides enim liberat: et, ut diximus, fidem non habet, qui præter Christum aliquo modo auxilium, licet cum Christo, sperat.

VERS. 10.—*Ego confido de (6) vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis.* Bene jam de futuro confido, inquit, quia nihil aliud habebitis in corde et sapientia, nisi ut fidem tantum habeatis in Christum secundum evangelium meum. *Qui autem conturbat vos, portabit judicium, quicumque fuerit (7).* Et illos terruit, qui seducebant, et istos per minas judicii futuri: qui vos, inquit, perturbat, porta-

(1) Codd. *continentur*.

(2) *Qui pro quis, ut aliqui pro aliquis.*

(3) Vulg. habet *vos pro vobis*.

(4) Vulg. habet, *Persuasio hæc non est ex eo qui vocat vos*.

(5) Vulg., *Modicum fermentum universam massam corrumpit*.

(6) *Pro de* Vulg. habet *in*.

(7) Vulg., *quicumque est ille*.

bit iudicium. Sufficit autem iudicium nominasse, in quo utique non dici debuit quod pœnam patientur, sed vero iudicium (1). Deinde prœmisit, quod iudicium futurum ab ipso est. Expressit autem iam metum pene, cum dixit portabit.

VERS. 11. — *Ego autem, fratres, si circumcisionem (2) prædico, quid adhuc persecutionem patior?* Alienum se a præcepto, quod illi jungendum putaverunt, omni genere probat. Patitur persecutionem a Judæis. Qua causa? nisi quia circumcisionem non prædico. Ergo non vobis in Evangelio circumcisionem prædicavi: ex eo quod Judæi me persequuntur. Adjungit et aliud argumentum, ut ostendat quod circumcisionem non prædicat. *Ergo evacuatum est scandalum crucis?* Frustra est, quod pœnam merentur, qui in crucem Christum sustulerunt, et evacuatum est illud, quod male factum est. Hoc est enim scandalum crucis, unde et conturbabantur (3) Judæi. Jam hoc non ad prædicationem suam tantum revocavit, sed et ad rei virtutem. Ideo enim non prædico, quia scandalum crucis manet, nec evacuatum est. Debent ergo pœnas. Quod si debent Judæi, qui scandalum crucis effecerunt, superest ut et ego non prædicem, et vos circumcisionem non sequi debeatis.

VERS. 12. — *Utinam abscidantur, qui vos conturbant!* Maledicto persecutus est eos qui his injiciunt novas persuasiones, et conturbant. A veritate evangelii abscidantur, inquit, vel a se separentur, vel pœnis lacerentur. Magna autem fiducia maledictum in eos ingressit, ut ostendat illos non timeri a se, a quibus supra dixit, persecutionem patiatur. Ita nec persecutionem timeo, quia vera prædico, et circumcisionem non prædico, nec pati persecutionem timeo. Utinam abscidantur qui vos conturbant! non solum circumsecerunt, sed abscidantur etiam: ut hoc quoque verbum ita sit positum quod ad circumcisionem pertinet, ut sit et abscisio (4).

VERS. 13. — *Vos enim in libertatem vocati estis, fratres: tantum ne libertate in occasionem carnis abutamini (5).* Etenim lex Christi, quæ spiritalis est, libertatem dat, qua exeamus a mundo, et ad patrem et ad originem revertamur. Sed quoniam adhuc in mundo sumus, id est in carne, non debemus istam, quam accepimus, libertatem ita exercere, uti secundum carnem ambulamus; et quasi occasio nobis sit etiam faciendi in carne, quoniam liberos nos esse confirmat fide circa Christum. *Per charitatem Spiritus servite invicem.* Libertatem datam accepimus, tamen servire nobis invicem debemus per charitatem, et spiritus charitatem, non carnis.

VERS. 14. — *Universa enim lex in vobis uno sermone impletur.* Frequenter hunc sensum et posuit, et nos tractavimus; quia tota lex, et omnis operatio legis, hoc sermone impletur, id est charitatis: qui enim diligit alterum, neque mœchatur, neque furatur: et hoc est, et Christum diligere: et ea quæ ostendit decalogus, quodammodo in hoc solo præcepto

(1) Codd., *iudicio.*

(2) Vulg. addit *adhuc.*

(3) Codd. *conturbabuntur.*

(4) Codd. *absocio.*

(5) Vulg., *tantum ne libertatem in occasionem detis carnis.*

A implentur, sicuti in superioribus diximus. Subjungit autem ipse exemplum de Exodo. *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Omnem autem hominem, proximum accipere debemus; et tunc etiam proximum Christum habebimus. Ergo et vos quoque diligit vos, sed in spiritu. Hinc jam videtur, quasi omisa superiore quaestione atque tractatu, præceptum ad exhortationem dare ut discordiam non ament, sed se invicem diligant. Hoc autem fieri potest, si vos invicem diligatis, et in spiritu diligatis non in carne, neque in carnis opera, neque in observatione carnis. Nihil enim fraudat, nihil alteri eripit, neque nocet, neque contemnit, neque objurgat is qui alterum diligit.

VERS. 15. — *Quod si mordetis et accusatis invicem, videte ne consumamini ab invicem (1).* Exhortatio ad concordiam (2) ex hoc fit, dum docetur quid mali discordia faciat: si enim vos invicem accusatis atque mordetis, id est, nocere vultis vel nocetis, invicem vos consumetis. Ergo amate vos et diligit invicem, et implebitis legem sola charitate: non, sicut vos putatis, vel circumcisione vel operibus cæteri-que rebus pertinetur. Ergo appositum hoc de charitate, juxta tractatum superiorem, quo docebat illos extra Evangelium, quod ab ipso Paulo illis fuerat pronuntiatum, quod observare illi se legem putarent in circumcisione et operibus; cum solo hoc plena lex sit, si se invicem diligant.

VERS. 16. — *Dico autem vobis, spiritu ambulate, et desiderium (3) carnis non perficietis.* Tota virtus evangelii hæc est, secundum spiritum vivere, secundum spiritum credere, nihil carnis in animo habere et in actu et in vita; id est neque spem de carne suscipere. *Ambulate ergo, inquit, in spiritu, id est, vitam agite: quod si facitis, carnis desiderium non perficietis; id est nullum peccatum admitteatis, quod nascitur ex carne: alia enim cupiditas nulla nisi de carne.* Ideo subiungit.

VERS. 17. — *Nam caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem (4).* Ut omnino isti intelligant, nihil se de carne cogitare debere, quod est in circumcisione et cæteris ex judaica disciplina observationibus, cum inter se doceat ista adversa: non solum concupiscit caro, sed etiam adversus spiritum concupiscit. Habet enim motus suos caro, habetque sensus, neque tantum ab anima suscitatur: quod intelligi licet etiam in his quæ animam non habent; ut in aqua, quæ impetus suos habet et virtutes suas, vel in sapore, vel in motu, vel in qualitate vel quantitate: item ignis pariterque terra et cætera elementa, ex quibus quasi quaedam conspersio (5) est et caro facta est ex humidis (6).

(1) Vulg., *Quod si invicem mordetis et comeditis, videte ne ab invicem consumamini.*

(2) Codd. *exhortatio concordia.* Eleganter Hieronymus, ad v. 15: *Per charitatem nobis invicem serviamus, ut lacinosæ legis præcepta uno dilectionis capitulo concludantur.*

(3) Vulg., *desideria.*

(4) Codd. pro *adversus carnem* habent *ad subjunctum.*

(5) Ita codd.

(6) Ab hoc versiculo 17 usque ad primum capituli vi, nihil commentarii est in codicibus. Prorsus au-

CAP. VI. — VERS. 1. — *Li qui spirituales sunt* (1). A Quasi ad unum ex ipsis, qui spirituales sunt, hoc ita protulit ut consideret unusquisque eorum, ne et ipse tentetur: et idcirco debeat succurrere et instruere ejusmodi hominem; et spiritu dato per tractatum ad modestiam æqualitatemque revocare.

VERS. 2. — *Alter alterius onera portate*. Rediit ad pluralem numerum, ut omnis homo mala portet aliena; et quod alter patitur, ferat, sustineat, corrigat, in quantum potest: hoc est enim portare onera, patienter ferre alterius vitium et corrigere. *Et ita impiebitis legem Christi*. Sic enim et ipse patiens et mala nostra portavit, et pro malis nostris ipse sustinuit. Legem, inquit, Christi implebitis, non simpliciter legem.

VERS. 3. — *Nam si aliquis existimat se esse aliquid, cum nihil sit, ipse se seducit*. Ratione nunc probat, ideo illum, qui se jactat gloriæ cupiditate, et corrigendum esse et instruendum in spiritu, quoniam miser ille est, qui se ipse inducit, fallit, decipit, qui se aliquid esse existimat, cum nihil sit. Etenim si hæc summa legis est, ut quicumque humilis sit, dejectus, infimus (2); ita enim ex infimis eligit Deus quos sublevet atque altos faciat; omnis homo, qui sibi aliquid vindicat, et se extimat aliquid esse, sine dubio nihil est. Quid enim est in mundo aliquid, cum nihil sit in mundo? Et ita agere ceu (3) nihil sit in mundo, hoc est apud Deum aliquid esse. Porro si qui (4) in mundo aliquid se esse putat, vel sapientem vel intelligentem, vel dominum, vel regem, vel divitem, vel aliquid horum; aut in divitiis, aut in animo, aut in arte, aut in virtute; is, quoniam sapientia mundi stultitia est apud Deum, is, inquam, nihil est; et cum nihil sit, ipse se fallit ac decipit.

VERS. 4. — *Opus autem suum probet unusquisque, et tunc in semetipso tantum habebit gloriam, et non in altero*. Magnæ exhortationes, magna etiam disciplina! nemo, inquit, sibi aliquid vindicet, neque opinionem habeat quod aliquid sit: tantummodo opus suum probet; verum ipse judicio suo probet unusquisque opus suum, ne malo iudice usus, probet se bene fecisse, cum fortasse non bene fecerit. Ergo probet, et probatum faciat opus suum: quo probato opere, tunc in semetipso tantum habebit gloriam, non in altero. Etenim qui existimat aliquid se esse, jactat se et ab altero gloriam petit: qui autem opus suum vel ipse probat, vel aliis probat, de se ipso habet gloriam, et

tem incredibile est Victorinum decem propemodum commata inexplicata reliquisse; quare folium aliquod ex antiquo exemplari excidisse arbitror, unde vaticani chartacei derivati fuerunt; quam lacunam vel non agnovērunt vel certe non commemorarunt recentiores amanuenses. Et quidem in aliam mox lacunam initio epistolæ ad Philippenses incurremus.

(1) Vulg., vos qui spirituales estis.

(2) Præclara enimvero doctrina, quod in christiana humilitate cardo religionis et summa versetur! Atque hæc doctrina mirabilior in homine est, qui tantis honoribus inclaruerat, ethnicusque ad senectutem usque vixerat. Consonat autem Hieronymus epist. 108. 15: prima Christianorum virtus humilitas.

(3) Codd. cum.

(4) Si qui pro si quis.

apud se ipsum, et non ab altero expectat. *Non enim, inquit, ab homine laudari volo, neque hominibus probari, sed Deo.*

VERS. 5. — *Nam unusquisque proprium onus portabit*. Onus in medio ponitur sive bonum sive malum. Ergo proprium, inquit, portabunt onus omnes, unusquisque proprium.

VERS. 6. — *Communicet autem qui catechizatur verbum, ei qui catechizat in omnibus bonis* (1). Sensus iste: *καταχίζω* est circumsonare vel juxta assonare, quod contingit cum aliqui initio christianus incipit esse, et illi Deus et Christus assonantur, et dicitur in aures ejus, atque in animum humilitur: hoc est qui catechizatur verbum: id est per verbum si qui catechizatur, ut ei assonetur per invocationem. Is agitur qui catechizatur verbum, in omnibus bonis communicet ei qui catechizat; id est in nulla re non ei communis sit; in omnibus tamen communis sit illi, qui catechizat verbum, ut omnia in communione cum eo habeat, sed omnia quæ bona sunt. Cum enim supra dictum sit, *Instruite hujusmodi hominem in spiritu modestiæ*, utique bonum est quod catechizat; et is qui catechizat verbum hoc tam bonum, in bonis catechizat. Igitur qui catechizatur verbum, communicet ei qui catechizat.

VERS. 7. — *Nolite errare; Deus non deridetur* (2). Subjungit præceptum aliud quod quidem generale ad omnia, pertinet tamen ad id quod supra actum est, ne illi aliud præter evangelium sequantur; id est ne adjungant etiam Judæorum disciplinam et opera. *Nolite, inquit, errare; nam ista omnia extra evangelium quæ assumuntur, errata sunt*. Et adjunxit vim necessitatis ad præceptum: *Deus, inquit, non deridetur*. Non dixit, *Deus enim omnia scit*; ne sperent quasi vel veniam erroris sui, vel quod absconditum esse possit: *non, inquit, deridetur*. Et subjungit quid futurum sit his qui in terra vitium tenent.

VERS. 8. — *Quæ enim seminaverit homo, hæc et metet*. Id est qui triticum seminat messem habebit de tritico; si autem seminat zizaniam, hoc et metet: malum seminat quicumque messor est mali. Bonum seminat? fructum de bono accipiet: ita et messis ut semen est. *Quia qui seminat in carne sua, de carne et metet corruptionem; qui autem seminat in spiritu, de spiritu et metet vitam æternam*. Galatæ qui Judæorum disciplinam assumendam sibi putaverunt, ut observarent sabbata et circumcisionem susciperent, et alia hujusmodi carnaliter scientes agerent, spem in carne haberent et de carne. Quicumque ergo in carne spem habet, et seminat spem suam circa carnem, habebit messem de carne; quem tamen fructum corruptionem, inquit. Etenim caro corrumpitur, et hic est ejus exitus ut corrumpatur, putrescat, pereat, intereat. Omnia ergo enim quæ de carne sunt putrescunt, corruptionem habent: nemo enim de carne sperare debet, nec seminare in carne, id est spem ponere in (3) carne. Nam si ibi posuerit spem, habebit fructum

(1) Vulg.: Communicet autem is qui catechizatur verbo ei qui se, etc.

(2) Vulg., irridetur.

(3) Codd. de.

tum de carne. Queni fructum? Interitum, corruptionem. Illic enim fructus est carnis. Ergo melius est spem ponere (1) in spiritu, ut possimus spem habere de spiritu: quæ spes est de spiritu, et qui fructus de spiritu; hoc est seminare in spiritu, id est vitam æternam. Etenim hæc vita est, non æterna vita. Qui autem in spiritu, hic vivit, et secundum spiritum agit, nihil operatur carnaliter, seminat sibi vitam æternam, et hæc erit messis ei, ut hinc recedens accipiat vitam æternam.

VERS. 9. — *Bonum autem facientes non deficiamus.* Parum est bonum faciamus, neque enim continuo meritum nostrum Deo probabile est, si bonum faciamus, sed si *facientes non deficiamus*. Multi enim incipiunt, multi quasi perseverant, postea tamen desinunt vel fatigati vel seducti: merito monuit non deficiamus quolibet modo, ne deficientes quod cœpimus relinquamus, cum bonum facere cœperimus. *Nam tempore suo metemus, non deficientes.* Pulchre adjectum. Multi enim in hoc vitæ genere quod (2) bonum dicitur, si aliquid mali patiantur, putant se sine causa facere cum bonum faciant, et defatigati desistunt bonum facere. Quid ergo adjunxit? Non deficiamus, quia licet hodie non consequamur (3) fructum bene faciendi; postea, inquit, *metemus*; id est messem habebimus boni facti nostri, si non defecerimus in bene faciendo.

VERS. 10. — *Ergo dum tempus habemus, operemur.* Maximam necessitatem dedit ad bene faciendum: imminet tempus, cito finitur vita, jam finis est mundo. *Dum*, inquit, *tempus habemus* vel vitæ nostræ vel istius vitæ in mundo, *operemur bonum*, et *ad omnes operemur*, ut nulla sit exceptio personarum, nulla alia actio; sed *bonum operemur*, et *ad omnes bonum operemur*. Etenim si charitas ædificat, omnem autem hominem charum habere debemus, omne bonum quod operamur, ad omnes operamur. *Maxime autem ad domesticos fidei.* Dixit, *ad omnes bonum operemur*: facit tamen gradum ut bonum quod operamur ad omnes, maxime bonum operemur ad eos qui domestici fidei sunt, id est qui fidem in Christum et in Deum susceperunt. Magna conclusione id in exhortando posuit, quod ad Galatas maxime pertinebat: etenim illi adjungentes etiam quædam de judaismo, non ex fide agebant, sed quasi ex operibus credebant et ex observatione carnali habituros se fructum, idcirco adjunxit, maxime bonum operemur ad domesticos fidei, quod solam fidem in evangelium susceperunt, id est in Christum et Deum.

VERS. 11. — *Ecce quantis (4) litteris scripsi vobis mea manu!* Ut ostenderet familiaritatem, et ne pudori illis sit quod alii sciunt illos vel peccare, vel corrigi, manu mea, inquit, scripsi vobis, et ex charitate signum dedit. Et vobis facilis est mutatio vitæ cum a me

(1) Codd. *habere*.

(2) Codd. *cum*.

(3) Codd. *consequitur*.

(4) Notabilis lectio *quantis* pro *qualibus*. Et quidem legendus est hoc loco Hieronymus, qui a Chrysostomi interpretatione dissentit. Vulg. habet, *Videle qualibus litteris*.

A corrigitur, cum mihi tantum conscientiam debeatis.

VERS. 12. — *Quicumque volunt placere in carne ii compellunt vos circumcidi.* Aperit ipsum illud quod arguebat in Galatis quod transirent mandatum evangelii, per speciem collocat quod se circumcidere voluerunt. Omnes, inquit, qui volunt placere in carne, ii vobis persuadent ut circumcidamini, quod tantum est in ipso solo opere ut circumcidamini, non in auxilio aliquo ad salutem. *Tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur.* Estimantes, inquit, pœnas se non daturus, quod in crucem Christum sustulerunt et persecuti sunt, si ad evangelium, id est ad confessionem de Christo, adjungatis vel ipsi adjungant etiam circumcisionem. Sed et in eo peccant, ut cum spes tota de Christo sit et de ejus magis cruce, putemus etiam de circumcisione, vel putent illi; et idcirco persuadeant quasi non pati habeant persecutionem crucis Christi, id est quod Christum in crucem sustulerunt.

VERS. 13. — *Neque enim qui circumcisi sunt (1) legem custodiunt.* In Christo enim neque præputium neque circumcisio valet. Quam igitur legem dixit? Vel illam quæ spiritaliter intelligenda est, vel istam quam Christus dedit, quæ sine dubio et spiritalis est et spiritalia docet et spiritaliter agenda est. *Sed volunt vos circumcidi, ut in vestra carne glorientur.* Ostendit astutiam eorum, qui persuadent ut videantur vobis persuasisse, ut in vestra carne gloriantur, cum tamen nihil prosit circumcisio; sed sola illis gloria queritur, ut in vestra carne facta (2) se æstiment obtinere quod sine hac spes nulla sit; ut jam vicisse videantur, ne de solo Christo spes sit, nisi adjuncta etiam judicæ legis in circumcisione fuerit disciplina.

VERS. 14. — *Mihi autem absit gloriari in nullo (3).* Ante gloriam illorum reprehendit: namque illorum gloria est in carne gloriari: at ego, inquit, in nullo glorior neque in carne, neque in homine, neque in aliquo horum, neque in me ipso. Et jam dictum et sæpe admonitum, ut omnis qui gloriatur, in Deo gloriatur, de quo supra tractavimus. *Nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi.* Id est ut ibi spes tota ponatur, et inde sit gloria et gaudium: quod ibi in cruce Domini nostri Jesu Christi salus nostra est et æternitas quesita. *Per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.* Ipsa est gloria, crux scilicet Domini nostri Jesu Christi, quia (4) mysterio illo, dum carnem suspendit cruci, et in ea potentiam hujus mundi triumphavit, omnis mundus per illum crucifixus est. Sed quoniam catholicum ille corpus ad omnem hominem habuit, omne quod passus est catholicum fecit; id est ut omnis caro in illo crucifixa sit. Ergo et ego crucifixus sum, et mundo fixus sum. Ego, inquit, carnalis ille et de carne qui sentiebam, mundo fixus sum, id est cum mundo affectus ad pœnam.

VERS. 15. — *In Christo enim Jesu neque circumcisio*

(1) Vulg.: *qui circumciduntur*.

(2) Ita codd.; intelligitur autem vel *circumcisio* vel *gloria*.

(3) In vulg. deest *in nullo*.

(4) Codd. *qui*.

aliquid est (1) *neque præputium, sed nova creatura.* A Quod supra tetigimus : quamquam ubique isto sensus sit, monet quid egerit mysterium, quod in Christo Jesu nulla persona sit, nulla discretio : omnes æqualiter, qui Christum sequuntur, æternam vitam mereantur : non enim quia circumcisio, idcirco aliquid est in Christo : neque quia præputium est, ideo aliquid est in Christo : sed in quolibet horum, quicumque sit, si modo renascatur et mysterio novus fiat homo, valebunt omnes in Christo.

VERS. 16. — *Et quicumque hanc regulam sectatur, pax super illos, et super Israel Domini* (2). Concludit ut hæc sola sit regula, in Christo sperare, neque discernere Christi virtutem præputio a circumcisione, sed nova creatura, quæcumque fuerit ; per Christum et in Christo plena spes et salutis et æternitatis et gloriæ. Hanc, inquit, regulam (non ut vos Galatæ tenere voluistis) hanc gloriam qui sectantur, *pax super illos* sit. Et adjunxit *super Israel Domini* ; non supra Israel quemcumque Judæum, sed *Israel Domini*. Etenim Israel vere Domini si Dominum sequatur, ut salvationem suam aliunde non speret. VERS. 17 : —

(1) In Vulg. pro *est* legitur, *valet*.

(2) Pro *Domini* Vulg. habet, *Dei*.

De cætero nemo mihi molestias præstet (1). Id est ultra nemo peccatis suis faciat me anxium, tristem, molestias sustinere. Ita enim in principio diximus quod peccasse ægre tulerit et doluerit Monet igitur in postrema epistola, ut ii non ad peccata aliqua convertantur, ne molestias præstent. *Ego enim stigmata Domini nostri Jesu Christi in corpore meo porto.* Id est omnem passionem, et illa quæ in cruce toleravit, clavis figentibus, corpus vel vulnere lanceæ per latus, et cætera, inquit, stigmata Jesu Christi Domini nostri in corpore meo porto : Id est et ego passus sum, et in mysterio conservo Christo, mysterium Christi patior : unde et vos adversa multa, omnia, tolerare debetis : quoniam cum Christo erit, qui cum Christo patitur, et ea quæ Christus passus est, et ipse actu suo adversantibus adversariis cœperit pati : ex quo ostendit, et quid ipse patiatur, quantum mereatur a Christo, et quid etiam nos pati debeamus, si volumus esse cum Christo. VERS. 18 : — *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro, fratres.* Conclusio fit epistolæ : precatio est et benedictio ut gratia sit ; sed cum spiritu, inquit, vestro gratia Domini nostri Jesu Christi ; ut quia in Christo vivitis, Christi gratia cum spiritu vestro sit.

(1) Vulg. : *De cætero nemo mihi molestus sit.*

VICTORINI

IN EPISTOLAM PAULI AD PHILIPPENSES LIBER UNICUS.

CAP. I.—VERS. 15 (1).— *Posuit vel quatuor causas* C hoc faciant, non per intelligentiam et propriam voluntatem. At vero vel duplex causa, vel duplex persona, de bono sic se habet, quod quidam per bonam voluntatem Christum pronuntiant, quidam ex charitate. Hæc duæ causæ de bono adversæ sunt singulis de malo : namque ad primam respondit hæc quæ secunda est. Si enim primi, quia invident et quia contendunt, ideo prædicant Christum ; contra quidam de bonis per bonam voluntatem Christum annuntiant vere hoc sentientes, non invidentes nobis (1), sed quia bonum est quod sentiunt et habent bonam voluntatem circa Evangelium. Tertia autem quæ de bonis causa est, contraria est illi, quæ postrema est de malis. Nam si illa quæ de malis est postrema, talis est, ut quidam in nostram pœnam et tribulationem per contumaciam Christum pronuntiant ; hæc de bonis contraria est, quia quidam ex charitate pronuntiant : hoc est me sequentes et chari mihi, non mihi insultantes : scilicet, inquit, *quod in defensione Evangelii positus sum* (2). Sciunt enim quia in defensione Evangelii sum, et idcirco pœnas has meas pro evangelio me sustinere : unde et ipsi ex charitate Christum pronuntiant, vel charitate in Christum vel charitate in me, non mihi insultantes, ut illi qui per contumaciam Christum prædicant ; non caste, sed existimantes tribulationem (3) *se suscitare vinculis meis.*

(1) Desiderari partem commentarii usque ad v. 15, capituli I, res ipsa clamat : et tamen in codicibus nullum lacunæ indicium est.

(2) Malim quid hic et infra.

(3) Codd. *sed cum*.

(4) Vulg. *Quidam ex contentione Christum annuntiant.*

(1) Codd. *vobis*.

(2) Vulg. *Scientes quod in defensionem Evangelii positus sum.*

(3) Vulg., *pressuram*.

VERS. 18. — *Quid enim? dum omni modo sive sub obtentu sive veritate* (1) *Christus annuntietur.* Cum quatuor supra vel personas vel causas posuerit, ut Christus annuntietur, non se omnino (2) motum a malignis quia Christum prædicant, declarat et ostendit. Frustra enim illi existimant *tribulationem se suscitare vinculis meis.* Quid enim, aut quare moveor? aut quare in tribulationem mittor? cum enim gaudeam lætusque sim quod per omnem modum annuntietur Christus: sive dum illi aliquo (3), suo obtentu vel aliqua sua occasione vel nocendi vel invidendi prædicant Christum, dummodo prædicent, sive veritate pronuntiant. Eventus enim mihi plurimum placet, quod de Christo pronuntiant; et Christum et nominant, et Deum, sub alio licet animo, fatentur et Dei Filium. Hoc enim cum celebratur, exercetur, agitur, sic annuntietur Christus ab omnibus, et nos ad id pervenimus quod volumus ut Christus annuntietur. Quod si ita est, frustra existimantur me in tribulationem mitti. Denique sic subjungit: *Et in hoc gratulor, sed et gratulabor* (4). *Et gratulor*, inquit, etiam in hoc ipso, quod annuntietur Christus. Non enim negant etiam illi qui nocendi modo (5), ut mihi noceant, Christum annuntiant: neque illi qui per invidiam Christum annuntiant, animi causa, et latenter, et per maligna verba, tamen Christum constituentur, et Christum annuntiant: *in hoc*, inquit, *gratulor et gratulabor.*

VERS. 19. — *Scio enim quoniam hoc mihi proveniet in salutem per orationem vestram, et subministratorem spiritus Christi Jesu.* Pene audaciter ac temere libenter accepisse et in gaudium accepisse, quod quoque modo Christus annuntietur etiam ab improbis, etiam per contumaciam, etiam per invidiam: sed hoc ex fiducia Dei, et benevolentia, et, ut ipse ait, ex subministratione Christi et spiritus ejus confirmo futurum; et scio futurum, quoniam istud quoquo modo (6), quod pronuntietur, erit verum, eritque etiam ita ut ipse ille Paulus vult, qui vere annuntiat: et idcirco ait, scio enim quod hoc mihi proveniat in salutem: ut hoc quod illi, vel in perniciem meam pronuntiant, qui per contumaciam Christum pronuntiant, vel illi qui per invidiam et contentionem Christum pronuntiant, omnia tamen ita scio, quoniam mihi proveniant in salutem, subministrante scilicet Christo et spiritu ejus: secundum, inquit, quod expecto, et spem habeo, ita mihi fiducia est, ut nunquam mihi ipsi noceant, etiamsi alia causa pronuntiant Christum, ut ego pœnas patiar et crucier: tamen quoniam spes mea et expectatio est de Christo, proveniet id mihi in salutem.

VERS. 20. — *Quoniam in nullo erubescam; sed in omni fiducia, quemadmodum semper, et nunc magnifi-*

cabitur Christus in corpore meo (1). Sequebatur uti non continuo in salutem provenire posset istud ipsum, quod maligni prædicant, quod per invidiam prædicant, quod per contumaciam prædicant, uti posset illi et perniciem afferre et pœnas, ut in catenis semper esset, verum etiam et in morte, sed utrumque. Nam apostolus prospiciens (2) dicit futurum esse ut Christus prædicetur quolibet in eventu: nunquam enim, inquit, *erubescam*, sed ex utroque et gaudio lætabor et gratulabor, et sicut *semper et nunc magnificabitur*, inquit, *Christus: in corpore*, inquit, *meo*; id est cum meum corpus pœnis subiectum omnibus tolerat universa, et Christum prædicat, nec desistit, nec pœnis terretur, et omnibus pœnis non cedit. Quid est autem omnibus pœnis, ipse exponit subjungendo *sive per vitam, sive per mortem.* Sive (3) enim tolerando pœnas vivo, prædicabitur Christus: sive sub pœnis mortuus fuero, magis ac magis prædicabitur; cum videant omnes me nec pœnis deterritum, nec morte revocatum, sed in evangelio aut vitam cum pœnis exegisse, aut usque ad mortem pœnas tolerasse, et tamen in evangelio prædicando perseverasse.

VERS. 21. — *Mihi enim vita* (4) *Christus est et mori lucrum.* Non igitur mortem timeo, quia mori mihi lucrum est: non ipsa mors lucrum, sed mori: vita autem Christus est, quia qui in illo sperat, semper vivit, et nunc et postea. Etenim cum dixerit, in corpore meo magnificabitur Christus, sive per vitam sive per mortem, ad vitam istam referens; si vincit eos, qui sibi parant insidias, et perseverat in Evangelio, gloriabitur vita ejus, quia in Christo gloriatur, non in catenis, non in salute, non si nihil patiarur. Si autem occisus fuerit, lucrum est mori, cum illi vita sit Christus. Sic (5) igitur singulis singula reddidit: ut ad mortem responderit, non timeo mortem, cum mihi vita sit Christus: sive in vita, sive in catenis licet me alligent, tamen *mihi vita Christus est*, et ipsum mori lucrum est, cum pervenio ad Christum. Sive utrumque hoc singulis superioribus datur, non timeo mortem, quia *vita mihi Christus est, et mori lucrum est*: sive cum vitæ mihi in pœna erit, non timeo vitam, quia *vita mihi Christus est.* Ergo illi nihil agunt, sive me morti tradant, sive in vita cruciatibus dedant: mihi enim utrumque non nocet, quia non est apud me in tormentis vita cum pœna, propterea quia *vita* (6) *mihi Christus est*: sive interficiant, non est mihi et ista pœna, quia *vita mihi Christus est, et mori lucrum.*

VERS. 22. — *Quod si vivere in carne, hic mihi fructus operis est.* Quoniam supra dixi, *vita mihi Christus est*; et incertum quam vitam dixerit, utrum istam quæ in carne, an illam quæ postea; adiecit de ista

(1) Vulg.: *Quid enim dum omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem.*

(2) Codd. *sed omni modo*; et quidem a prima manu, *sed omnino modo.*

(3) Codd. *aliquo et aliquo.*

(4) Vulg., *et in hoc gaudeo, sed et gaudebo.*

(5) Ita codd.

(6) Codd. *quomodo.*

(1) Vulg.: *Quia in nullo confundar: sed in omni fiducia sicut semper, et nunc magnificabitur Christus in corpore meo.*

(2) Codd. *per species.*

(3) Codd. *si.*

(4) Vulg., *vivere.*

(5) Codd. *sive.*

(6) Codd. *in vit.*

vita, quæ hic in carne est, et dixit nihilominus etiam in ista vita, cum hic in carne vivimus, *fructus est mihi*, inquit, *operis*. Qui iste operis fructus? ut labore meo et Evangelio annuntiam Christum, et multis spem vite et salvationis officiam, cum sperare in Christum cœperint, et fidem Evangelio dare. Hic est, inquit, mihi fructus operis etiam in carne vivere. *Et quid eligam ignoro*. Sive enim moriar, quia *mors lucrum est*, ac mihi *vita Christus est*, et ad illum utique pervenio, cum morior (1) hic in carne: sive rursus hic in carne vivam, quia mihi fructus est operis annuntiare Christum et evangelizare; *quid eligam*, inquit, nescio; utrum mortem appetam, an adhuc in vita maneam.

VERS. 23, 24. — *Coarctor autem ex duobus, concupiscentiam habens dissolvi et esse cum Christo, quarto (2) magis optimum est. Ut vero autem in carne permaneam, necessarium propter vos (3)*. Duplex, inquit, me necessitas et cupiditas in divisa (4) deducit: nam et habeo *concupiscentiam dissolvi*, id est discedere a corpore, *et esse cum Christo*; etiam illam (5), lucrum consequi; quod est quidem optimum et eligendum. Sed rursus est mihi in carne necessitas ut maneam et perseverem propter vos. Ita superiori parti concupiscentiam dedit dissolvi velle et esse cum Christo, quia summum est et præcipuum et optimum; hic autem ut in carne adhuc maneat necessitatem *magis dixit*, quam illam; ut propter hoc vivam, ut vos instruam, ut vos in Evangelio confirmem. Cum igitur duas veluti concupiscentias habeat, confirmat unam quod hic in carne adhuc manebit; et hoc confidenter scio, quoniam manebo, et permanebo vobis, ad vestrum profectum et gratiam fidei. Vere ut pater, vere ut famulus Dei, de duabus cupiditatibus suis illam quasi reliquit, quæ ipsi tantum fuerat profutura, ut jam abiret, jam dissolveretur essetque cum Christo.

VERS. 25. — *Confido*, inquit, *et confidenter scio, quoniam Deus me hic adhuc esse faciet, ut permaneam; et permanebo, ut vobis omnibus prosim, et profectum habeatis ad gloriam fidei (6)*. Manebo, inquit, et adjecit amplius, *et permanebo*, id est, usque ad perfectionem manebo; perfectionem autem profectus vestri, ut proficiatis et gratiam consequamini, fidei scilicet; id est cum fidem præstatis a Deo gratiam mercamini.

VERS. 26. — *Ut gloria et exultatio vestra abundet in Christo Jesu penes me, per præsentiam meam denuo apud vos (7)*. Ut cum apud vos esse iterum cœpero, hoc est *per præsentiam meam denuo ad vos*, exultet gloria vestra, et abundet ipsa exaltatio in Christo Jesu penes me, *per præsentiam meam denuo apud vos*: id est

(1) Codd. *metior*.

(2) Ita codd.

(3) Vulg.: *Coarctor autem ex duobus, desiderium habens dissolvi et esse cum Christo, multo magis melius: permanere autem in carne necessarium propter vos*.

(4) Ita codd. pro *diversa*.

(5) Ita codd. Intelligo autem *concupiscentiam*.

(6) Vulg.: *Et hoc confidens scio, quia manebo et permanebo omnibus vobis ad profectum vestrum et gaudium fidei*.

(7) Vulg. *Ut gratulatio vestra abundet in Christo Jesu in me per meum adventum iterum ad vos*.

ut ego præsens sentiam quemadmodum gloria vestra exultet et abundet in Christo, quod Christum diligitis, quod Christo servitis, quod Christo vos servire gaudetis.

VERS. 27. — *Tantummodo digne in Evangelio Christi conversamini (1)*. Totam vitam summam christianam ista est, in Evangelio Christo conversari, ipsum sibi annuntiare et cæteris, in ipso spem habere, omne quod agat ex mandatis ejus agere: hoc est digne in Evangelio Christi conversari. Sed et hoc parum est: ergo jungendum ut in Evangelio Christi conversemur ante omnia, et digne conversemur. Est digne conversari, secundum ejus præcepta vivere, et ea facere quæ Christus præcipit. *Ut sive cum venero, et videro vos; sive per absentiam, audiam de vobis quoniam statis in uno spiritu, una animu concertantes cum fide Evangelii (2)*. Ipse exponit quid sit digne in Evangelio Christi conversari, *uno spiritu stantes, una anima concertantes cum fide Evangelii*: Spiritu autem, inquit, stantes uno: quia unus est spiritus cum jam sapimus, et Evangelium sentimus, et ita vivimus. Animæ autem opus hoc est, ut adversa corporis expellamus: ideo una, inquit, concertantes cum fide; quam fidem vobis Evangelium dedit. Ergo stete, inquit, in uno spiritu, et colluctamini una anima cum fide Evangelii.

Verum hæc expositio illud continet quod supra dixit, digne in Evangelio Christi conversamini. Quomodo autem se habeant verba ut integra sibi et juncta sint, sic attendemus: *conversamini*, inquit, digne in Evangelio, ut digne vobis *audiam quoniam statis in uno spiritu et una anima concertantes cum fide Evangelii*. Audiam autem vel *per absentiam*; fides autem erit, ut cum audiam, credam, cum venero ad vos, et videro vos. *Sive per absentiam audiam de vobis*, jam ad utrumque videro vos, quoniam statis in uno spiritu.

VERS. 28. — *Et nec in quocumque territi sitis ab adversariis (3)*: et hoc opus pertinet ad expositionem quod est digne in Evangelio Christi conversari, numquam terri ab adversariis, nec in aliquo terri: quandoquidem est illis declaratio interitus, nobis autem salutis. Hoc, inquit, non terri (4) Evangelio servientes. Id est omnis actus christiani ad salutem est, non conturbari ab adversis, fidem Evangelii credere in Christo, pati pro Christo, simulque etiam ut sciamus ex Dei gratia provenire. Ergo hæc, inquit, res non terri in aliquo ab adversariis, et nobis ad salutem est, et nostris adversariis causa est ad interitum: et hoc tamen donum est Dei. *Et hoc a Deo*: ne operæ nostræ putemus esse, quod non terri causa nobis est ad salutem: nam et hoc a Deo est, sicuti frequenter monui, ut Dei nutu et misericordia et gratia fiant omnia.

VERS. 29, 30. — *Quoniam vobis donatum est a Christo (5)*. Omni exhortatione præcepta hæc jungit: pertinet enim digne in Evangelio Christi conversari quid sit, sic ostendere secundum supe-

(1) Vulg. *Tantum digne Evang. etc.*

(2) Vulg., *sive absens, audiam de vobis quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei Evangelii*.

(3) Vulg., *Et in nullo terramini ab adversariis*.

(4) Codd., *terrere*, et quidem sine non.

(5) Vulg., *Quia vobis donatum est pro Christo*.

riora praecepta: et nunc cum exhortatio adjungitur ut credant in Christo; neque tantum credant, sed ut etiam patiantur pro illo. Quae autem patiantur, subjungit: vel quae in me vidistis, vel quae de me (1) audistis: hoc est enim digne in Evangelio Christi conversari, et hoc dono datum est nobis pro Christo, quoniam ille mysterium complevit, et ad liberationem nostram passus est omnia. Pro ipso igitur donum nobis dedit, ut credamus in eum. Magnum autem donum, si sola in eum fide tantam gratiam mereamur. Sed ita credamus, ut etiam patiamur pro illo; hoc enim subjungit: *Id ipsum certamen et agonem habentes, quem et vidistis in me, et audistis de me* (2). Ut vos quoque credentes in Christo, patiamini omnia pro illo, id est propter ipsum. Facere enim omnia, neque in alium converti, et pro illo pati omnia, hoc est certamen: et hunc agonem habemus scilicet et contentionem et intentionem, quae educit ad palmam et ad coronam. Hunc igitur agonem ne ignoretis, ipse est quem in me vidistis, scilicet de catenis, de carcere, de cunctis malis, quae perpessus est Paulus: quae utraque apud vos habent fidem me passum esse, cum aut audistis aut vidistis.

CAP. II.—VERS. 1, 2, 3, 4. — *Si qua igitur advocatio* (3) *in Christo, si qua consolatio dilectionis, si qua societas spiritus, si qua viscera et miserationes; implete gaudium meum, ut idem sentiat omnes.* Petiturus beneficium, ut gaudium suum impleatur quod gaudium circa hoc mandatum est, ut idem sentiat omnes, ut nullus discrepet (tunc enim et charitas et concordia est, idem sentientibus cunctis; et si concordia est, hoc habebit apostolus gaudium): ut ergo hoc impetret quod suum gaudium vult esse, per illorum unanimitatem, concordiam, eandemque sententiam, et caetera similia, quasi rationem meritorum praemittit, quod ab ipsis meretur, ut impleatur gaudium suum circa hoc, ut idem omnes sentiant, et caetera. Meritorum autem rationes istae sunt, quia advocati simul in Christo sunt: advocat enim Deus in Christo nos; eos enim sanctificat, quos vocavit et elegit et quos ordinavit. Advocatio ergo prima est; si est, inquit, advocatio in Christo aliqua in nobis, quod simul vocati sumus, et vocati in Christo, et meritum meum erga vos; ergo implete gaudium meum. Prima igitur haec ratio meritorum inter se, ut se invicem audiant: quod advocati sunt in Christo. Ex hoc autem quod advocati sunt in Christo, est etiam dilectio. Item adjungit *si qua consolatio dilectionis.* Cum enim in malis simus, et mundi malis laboremus, si nos invicem diligamus, Deus erit nobis consolatio dilectionis. Haec, inquit,

(1) Codd. *vel quae de me, vel quae audistis.*

(2) Vulg., *Idem certamen habentes, quale et vidistis in me, et nunc audistis de me.*

(3) Graecum vocabulum *παράκλησις* ambiguitatem creat, siue advocatio an consolatio. Recte autem Victorinus primum retinet sensum, quia secundum mox e graeco *παράμυθιον* habemus. — Vulg. autem hunc locum sic exhibet: *Si qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis, implete gaudium meum, ut idem sapiatis.*

igitur si est consolatio dilectionis, ut quia vos diligo, vos me consolemini in malis in quibus sum: implete ergo gaudium meum. Singulis ergo hoc adjungendum. Deinde adiecit, *si qua societas spiritus.* Bono ordinae et hoc tertium: nam primum est advocari in Christo, deinde dilectionem habere: cum autem utrumque fuerit, ut jam et advocati in Christo sint, et consolationem habeant inter se dilectus (4) et dilectionis, sine dubio est societas spiritus. *Si qua,* inquit, est societas spiritus. Audiamus illud, *implete gaudium meum.* Adjungit deinde, *si qua viscera et miserationes.* Unum enim corpus efficitur Ecclesiae, cum sibi vocati in Christo charitate junguntur, junguntur etiam spiritu, et sunt eadem viscera et eadem miserationes. Si qua igitur viscera, si quae miserationis sunt viscera, ad hoc ut vocatio sit in Christo, et societas in spiritu. Miserationes autem sunt ad hoc, si qua consolatio est dilectionis, ut omnis alterum consoletur, quod in malis semper in mundo sumus: quoniam viscera eadem sumus, miserationes invicem nobis praestare debemus. Sic ergo si qua viscera miserationis, *implete gaudium meum.* Quod autem gaudium, subjungit, *ut idem sentiat omnes id ipsum.* Quid est idem sentiat? supponit per subjecta, aut in quibus idem sentiant, aut quemadmodum idem sentiant: — *Eandem dilectionem exerceatis unanimes, unum sentientes, nihil per contentionem, neque per inanem gloriam, sed in humilitate sensus invicem vos ab alteris praecedere arbitantes. Non sua propria tantum unusquisque vestrum perspiciat, sed aliorum singuli* (2).

VERS. 5. — *Hoc enim sentite in vobis quod et in Jesu Christo.* Ut dixi, exhortatio ista est quam nunc exsequitur, praecipis plenioribus: *implete,* inquit, *gaudium meum,* quibus in rebus effici potest: quae praecipia, ut semper docuit, tenent quae faciendae sunt, et item quae non faciendae. Quae faciendae sunt, sic subjungit, *ut idem sentiat omnes,* eandem dilectionem exerceatis omnes, unanimes, unum sentientes. Interponit quae non faciendae, *nihil per contentionem neque per inanem gloriam.* Et subjungit quae faciendae rursus, *sed per humilitatem sensus invicem vos ab alteris praecedere arbitantes.* Item subjungit quae non faciendae: *non sua propria unusquisque perspiciat.* Deinde id quod faciendum, *sed aliorum singuli.* Sic deinde subjungit, quod ad exhortationem plurimum valet, et certam exhortationem de praecipis, in qua conclusio praecipii haec est, ut de aliorum recreatione (3) singuli cogitent. Hoc, inquit, facere debetis et constituere et sentire in vobis, quod Christus fecit: quod de aliis cogitans, de se et de sua gloria nihil cogitavit: vel de eo quod potentiam suam, ut docebit, ipse depo-

(1) Videtur positum pro *delectus*, ut apud Cic. de Rep. 1, 34.

(2) Vulg., *Eandem charitatem habentes unanimes, id ipsum sentientes; nihil per contentionem neque per inanem gloriam, sed in humilitate superiores sibi invicem arbitantes, non quae sua sunt singuli considerantes, sed ea quae aliorum.*

(3) Codd. unus *ratum* quae ratione, alii *ratumque* ratione.

suit, ut aliis cæteris subveniret. Ergo hoc tenetur in exhortatione, ut gaudium possit impleri ipsius Pauli.

Videamus igitur singula quæ præcepta sint. Primo ait ut idem, omnis christianitatis potestatis, et jus et operatio illa est non dissentire, sed unum atque idem in animo habere. Etenim si unus Deus, si unus ejus filius, si unus Spiritus sanctus est, si omnia ista tria unum, ita debemus et nos unum habere quod sentimus, ut idem sentiamus omnes. Deinde sequitur ut eandem dilectionem exerceamus. Hoc jam ad moralem disciplinam, id est ad vitam pertinet; illud ad scientiam. Nam cum duo genera dixissem esse in Paulo, et in omni tractatu, ut alia discerentur (1) ad scientiam, alia discerentur ad actus et ad vitam; ita et hic ad scientiam, ita positum ut idem sentiat: **B** deinde ad vitam, eandem dilectionem exercentis. Eandem quid est? quam alter circa vos, eandem vos circa alterum; neque divisam (2) dilectionem, sed in Christo dilectionem. Ipsa est eadem dilectio. Deinde adjecit: *unanimis unum scientes*. Eadem repetisse mihi videtur verso ordine, quæ supra sunt dicta. Namque unum est *unanimis* quod ad eandem dilectionem: aliud est *unum scientes*, quod supra ut dixi, *ut unum sentiat omnes*. Verum et amplius aliud in his duobus est, quod in superioribus. Namque aliud est *idem sentiat omnes*, aliud *unum scientes*, in ipso quidem: quippe cum ad scientiam utrique pertineat. Verum illud superius idem sentire, ad hoc est, ut adhuc scientia nondum confirmata, par tamen videatur sciendi potestas, nondum confecta, jam perfecta scientia (3). **C** Secundo igitur præcepto cum uno in sensu utrumque sit, fortius tamen positum; *unum*, inquit, *scientes*: jam præceptio est ipsa, cum *scientes* dixit. At vero superius *idem sentientes* dixit, id est sensus eosdem intelligentiæ habentes: illud ergo adhuc in actu est, hoc in perfectione videri potest. *Idem sentientes* et ad vitam pari modo, etiam in actu est, circa vitam *eandem dilectionem exercentis*. Porro autem in perfectione hoc est *unanimis et* utrumque de moribus et de vitæ genere: unde tamen cum eadem videantur singula in singulis, posteriora potiora sunt. Deinde adjunxit: *nihil per contentionem neque per gloriam inanem*. Potuit enim, et idem sentiendi, et idem sciendi esse tamen contentio. Modus igitur subjunctis est, qui esse debeat, vel potius qui non esse: *nihil*, inquit, *per contentionem*. Multi enim contendendi vel necessitatem habent vel voluntatem. Utamque igitur contentionem tulit, ut necessitas non sit contendendi nec voluntas. Quippe cum utrumque vitiosum sit. Alii curiositate in ipsam contentionem irruunt: alii natura tales sunt, ut contentiosi sint: ideo adjectum, *nihil per contentionem*. Deinde rursus alii ad jactantiam hoc proferunt, ut contendant, et pares esse vi-

deantur, aut potiores resistendi pertinacia et superiores aut gloriandi. Hoc ergo auferri vult, dicitque, *neque per gloriam inanem*. Etenim gloria inanis est placere velle sermonibus, placere ingenti calliditate, et contentione disserendi. Raro enim apud christianum debet esse contentio, non in sermone jactantia.

Huic ita posito posteriori præcepto ne quid per gloriam inanem facere videamur, necessario subjunctum, *sed per humilitatem sensus*. Sic enim inanis gloria poterit auferri, si humilitas sit in sensibus, id est intellectibus. Hos enim sensus posuit. Quarendi modo, proferat quæcumque tractat, non auctoritate suscepta. *Invicem vos ab alteris præcedi arbitantes*. Vere enim hæc humilitas, si omnem alterum putas esse potiore: hoc est enim invicem præcedi ut vos arbitremini; ne quisquam alterum non ita putet, ut non potiore æstimet, et præcedere et esse meliorem. Quod si ita est, hæc est humilitas sensus. Deinde subjungit: *Non sua propria unusquisque vestrum perspiciat, sed aliorum*. Ex hoc sensu necitur id quod postea subjungitur. Interca referendum hoc ad superiora, tunc enim implebitis meum gaudium, si et hoc quoque faciatis ut unusquisque non tantum sua propria perspiciat, sed aliorum, et ita singuli de aliis atque aliorum curas habeant. Hoc enim nos putamus. Quod si de nobis tantum cogitemus, nobis prodesse poterimus, et de nostris tantum rebus agere, de spe, de liberatione nostra: sed hoc parum est. Tunc enim vere de nobis agimus, si et alios curemus, et aliis prodesse properemus. Cum enim omnes unum corpus simus, aliis si prospiciamus, nobis prospicimus: si de aliis cogitemus, de nobis magis cogitamus. Hinc subjungit, quantum sit istud quod monet, quod præcipuum, quod vehemens, cum dicit: *Hoc idem nos in nostris sensibus habeamus, quod et in Christo Jesu*. Quid istud est, *Hoc sentite in vobis quod sentitis in Christo Jesu*; ipse exponit et explicat. Etenim si hoc sentimus in Christo Jesu, quia ipse magis de aliis, id est de nobis curam gessit, non de se, neque de eo quod ipse posset aut poterat, aut potest, sed de nobis potius cogitavit. Hoc est quod supra dixit, sed aliorum singuli curam geramus: etenim Dominus noster Christus Salvator, utique cum Salvator esset, aliis salutem attulit: et quemadmodum non modo benignitate tantum usus, neque fulgens sua benevolentia sua luce vestit et textit, atque ad se benignitate infusa et majestate revocavit. Ut ergo magis beneficium ejus, et maximum nosse possemus, exinanivit, inquit, se atque omni exiit majestate, ut in carnem descendens, ut omnem illam patientiam humilitatis suscipiens, nobis ut prodesset carne, injurias in carne, deinde crucem mortemque sustinuit. Quæ omnia docent et hortantur nos, ut (1) similiter imitantes Dominum, non de aliis potius cogitemus quam de nobis ipsis. Hoc est enim vere de nobis agere, aliorum curam pro eorum salute suscipere. Hoc est ergo ut hoc sentiat in vobis, quod et in Christo sentitis. Illum profuisse

(1) Ita codd.

(2) Num. pro *diversam*, ut p. 54?

(3) Ita prorsus est in codd.; ne quis forte lector obscuritatem auctoris editori imputet, tum hic, tum in seq. pagina et alibi. *Legesis*, col. 1211, n. 2.

(1) Codd. *autem*.

aliis sentitis : ergo et in vobis hoc sentite, ut pro aliis A cogitatis, et sollicitudinem pro aliis suscipiatis, ut aliis prodesse possitis.

Vers. 6, 7, 8. — *Qui cum in forma Dei constitutus (1) esset, non rapinam arbitratus est, ut esset æquus Deo; sed et semetipsum exinanivit, et servi sumpsit formam in similitudine hominum factus, et habitu inventus tanquam homo. Humiliavit se ipsum, subditus factus usque ad mortem, mortem autem crucis.* Duas res, id est duo præcepta, supra dederat, unum ut diligerent humilitatem, aliud non sua tantum citarent, sed et aliorum. Et ait : *Hoc sapite in vobis, quod et in Christo Jesu.* Quid igitur de duobus istis accipimus in Christo Jesu? utrum unum? et quod unum? an ambo potius? Namque unum de humilitate manifestum, quod semetipsum humiliavit Christus, et B servi sumpsit personam. Potest tamen esse hic etiam secundum præceptum : propter alios enim ita sustinuit, et de aliis potius quam de se cogitavit. Breviter autem hic expositum, quod Christus sit, et antequam in carne descenderet, et in qua sit virtute atque substantia. Dictum est enim quod forma (2) Dei Christus esset. Quid autem sit Dei forma? non figura, non vultus, sed imago et potentia. Plene de hoc et hic tetigi ad Ephesios (3), et plenus uberiusque in aliis tractavi libris, Deum esse in eo quod est ipsum principale esse; esse autem ipsum, est principale habere, vivere et intelligere. Sed intelligere atque vivere, forma quædam est et imago ipsius existentiae. Cum igitur existentia Deus sit, ut multis probatur, atque id imago quod supra existentiam est; forma C autem existentiae, moveri, intelligere, vivere; circumformatur enim et definitur quodammodo, id est in considerationem et cognoscenciam devocatur, quod sit illud esse, quod invisibile est et incomprehensibile, vivere intelligitur et intelligere. Ita esse, pater est : vivere autem et intelligere, quæ ista ipsa in eo sunt, quod est esse, quasi forma. Christus ergo Dei forma est : vita est enim Christus, et cognoscencia et intellectus. Hæc igitur forma et imago Dei. Quanta potentia, et quanta deitas, vel virtus sit, alibi expressum. Ergo nunc Paulus : non, inquit, Christus rapinam credidit, id est hoc sibi vindicavit, tantum habere voluit, ut forma Dei esset; sed etiam se ipsum exinanivit potentia, ut ad mundum et ad carnem descenderet, et formam hominis sumeret, D id est parvi et humilis imaginem.

Illud autem diligenter et acute attendendum puto,

(1) Vulg. omittit *constitutus*, et mox habet *esse se æqualem Deo*; sed *semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo. Humil. semet. factus ob.*, etc.

(2) Ita codd., non *in forma*.

(3) Notemus Victorini testimonium de suo commentario in epistolam ad Ephesios. Quod autem addit et in aliis libris; sine dubio provocat ad suum quartum adversus Arium librum, cap. 30, ut confertur cuilibet palam fiet. Ergo idem est auctor Victorinus et librorum jamdiu editorum adversus Arium, et horum, qui nunc a me vulgantur, commentario- rum.

quod cum et ipse se missum a Deo dicat, et voluntatem patris implere. hoc ita positum mysterium est, ut ipsius sit voluntatis, quod venerit, et quod formam vel imaginem servi sumpserit. Sic enim ait, *qui cum in forma Dei constitutus esset, non rapinam arbitratus est, ut esset æqualis Deo; sed semetipsum exinanivit, et servi sumpsit formam.* Sed cum ita jungamus semper, et hoc intellectus necessitate capiamus, et in eo quod est esse, intelligentiam inesse et vitam, et in Deo, cui est potentia hæc ut esse sit, et esse omnibus præbeat, sit tamen intelligens illud, ut vivens vel supra intelligentiam et supra vitam, et supra existentiam Christus, qui vita est, etiam progressa a Deo vita in-it, et in eo quod vita est ipsa existentia, et ipsa intelligentia æqualis Deo est : unde et in Filio Pater est, et in Patre est Filius. Sed hæc, ut dixi, plenius alibi. Ergo et cum Pater voluit, Filius voluit : et cum Filius voluit, Pater voluit. Unde utrumque recte, et quod missus a Patre est, et quod hic positum ut ipse se exinaniverit. Intelligamus autem ipsum se exinanisse, non in eo esse quod potentiam suam alibi dimiserit, aut se privaverit; sed ad sordida quæque se humiliavit, ad postrema officia descendens. Cum hæc implevit, se et potentiam suam exinanivit. Nam carnem sumens et formam hominis et similitudinem, omnia quæ hominis erant perpe- sus est, egit, implevit. Hoc est enim quod ait, *in similitudine hominis factus, et habitu inventus tanquam homo.* Non enim audiendi sunt illi qui phantasma dicunt fuisse, quia dictum hic est *in similitudine hominis* : sed ad Deum refertur, et *λόγον* ipsum formatum per carnis assumptionem in similitudine hominum. Etenim cum caro in terris diversas formas habeat, accepisse autem carnem Christum manifestum sit; sed in qua similitudine dictum, in similitudine hominum, id est cætera animalia (1) non quo hic (2) similitudo hominum in Christo fuerit, non ipse homo susceptus.

Denique adjectum post similitudinem et habitum, ut ita se haberet tanquam homo. Sic adjunxit, *inventus tanquam homo.* Græcus quidem *εχθρη* dixit, latinus *habitum* nominavit. Ita cum duo posita sunt apud græcum, in similitudine et habitu; accipiamus igitur habitu figuram, et ut se homo habeat. Etenim omnis hominis qualitas his duobus exprimitur, similitudine et figura. Potuit enim in immenso similitudo hominis, ut in gigantibus, ut in vultibus et in membris, quæ finguntur : idcirco ergo adjecit : *et figura hominis*, ut certus habitus et modus præter similitudinem hominis, videatur assumptus. Porro autem quod dixit *inventus tanquam homo*, non hic cum dubitatione dictum, tanquam homo quasi non homo fuerit, sed phantasia hominis; sed dictum, *inventus tanquam homo.* Hæc scilicet media pronuntiatione, qua vere non homo fuit, sed Deus (3), et carne et

(1) Ita codd.

(2) Ita codd.

(3) Scilicet Deus et homo (in persona unica) ut supra manifeste ait Victorinus.

figura accepta quasi homo. Quod autem dixit, *servi formam sumpsit*, quoniam ipse forma Dei fuit, Dei autem servus homo est, idcirco dictum, *servi formam sumpsit*. Ex qua re se humiliavit, et se exinanivit factus, inquit, ut subditus usque ad mortem scilicet crucis. Ecce in hoc ipso cum dixit, *subditus factus*, græcè autem aperte et plene, cum dictum ὑπάκουος γενόμενος, quod est, *subauditor effectus*, in quo ut dixit, in hoc ipso expressum, quod paulo ante diximus, quoniam a Patre missus est. Si enim subauditor, verum est illud et integre dictum, qui me huc misit et subditus factus; certe potest utrumque non solum per illam rationem accipi atque intelligi quia et in Christo Deus est, et est in Filio Pater, et in Patre Filius, sed quod etiam in multis locis simile reperimus, ut et mittentis sit auctoritas, et voluntas obtemperantis. Etenim ut apud poetas, si cum pater Mercurium mittens imperio suo misit; Mercurius autem patris cum pareret imperio, se ipsum composuit, et se exinanivit ut volaret et iter tenderet, si fas est divinis talia comparare; intelligi licet, et Patris imperio Dei omnipotentis missum Christum: et Christus Filius, eo ipso quod imperio obtemperabat, se exinanivit, ut hominis formam sumeret, et in carne veniret, et servi imaginem sustineret, se humilians et obauditor factus, obauditor autem usque ad mortem. Quam illam mortem? multa enim genera mortis sunt: nam primum esse in carne, mortis (1) est: deinde accipere omnia peccata carnis, et ipsa mors est: ideo adjectum, *usque ad mortem*. Quam mortem? *crucis*, inquit. Etenim nos Salvator morte non liberavit, sed morte crucis liberavit: omne enim mysterium non in morte tantum, sed Christi, sed et in morte crucis: unde dixit Paulus, fidem se habere in Christum, et in Christum ipsum *crucifixum*.

Vers. 9, 10, 11.—Quibus omnibus quid colligitur? Ergo Christus et aliis consuluit, et se humilem fecit. *Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, ut in nomine Jesu omnes genua flectant, caelestium, terrestrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur quoniam Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patria* (2). Quid istud sit, quod nunc dictum est, quia ideo Deus Filium suum exaltavit, et ei donavit nomen quod supra omnia nomina est, et quod sit hoc ipsum nomen, et quare nunc hæc donaverit atque concesserit, etsi magni tractatus est magnæque doctrinæ, tamen nos id quale sit, breviter admonemus. Christus, id est λόγος, qui cum Deo est, et apud Deum, juxta Deum, et idcirco etiam ipse Deus, cui λόγος hic ex operatione ejus provenit, ut et Christus esset Jesus, et exaltaretur, et supra omnia nomina nomen acciperet, λόγος, inquam, iste in eo quod λόγος est, forma Dei est, vere jungitur, copulatur, unumque est, et idcirco et λόγος Deus est, per quem creata sunt omnia, et in quo quod effectum est, vita est, et hoc fuit a principio, et sine logo factum est

nihil, qui jungitur. Simpliciter hoc aures accipiant, num ipso tempore Filius non dicebatur? Intelligi quidem potest, quoniam virtute Dei, ut Deus ipse, et forma Dei, ipse Deus, nomen hoc et hoc vocabulum postea acceperit, posteaquam in mundum descendens, id est ὄλων, ipsam ὄλων præcidit, et vicit, et mortem superavit, ut jam mors non dominaretur. Quod si tanta hæc ejus opera, et tanta misericordia Dei, per hoc ab illo munus impletum est, in reditu atque reversione hoc nomen accepit, et hinc exaltatus est, et hanc gratiam consecutus est, ut Filii nomen acciperet, quod nomen supra omne nomen est.

Sed catholica disciplina dicit, et semper fuisse Patrem, et semper Filium: et ita et dicendum est, et intelligendum. Verumtamen, quoniam apud nos hic error est natus (1), quod constet ante in carne descendens, nunquam filium dictum esse λόγος, nec nunc ita expositio ista currit, et sententiam suam tenet, ut cum dictum sit quod se ipsum exinaniverit, et cum Dei esset forma, formam servi acceperit et figuram, in similitudine inventus hominis et factus; et usque ad mortem se humiliaverit, et mortem crucis, et adjunctum ita sit, *propter quod Deus illum exaltavit*: videtur propter ipsam passionem exaltatus esse, et accepisse se hanc gratiam, ut hoc nomen acciperet quod supra omne nomen est, propter istam, inquam, causam. Sic enim dicit Paulus. Quod si ita est, quasi intelligi vult, ante hoc non fuisse nomen, ut fuerit virtus Dei, λόγος fuerit, etiam forma fuerit in eo quod λόγος, et Deus, et fuerit apud Deum: ac propterea quasi non conveniat, ut tunc filii nomen acceperit, sed posteaquam missus. In quo intelligimus jam, ex eo quod missus est, illum esse Patrem, et hunc Filium: deinde propter opera, propter mysterium, propter passionem, qua vita mors est, morte ipsa Christi; propter hanc, inquam, gratiam accepit nomen quod supra omne nomen est; ut tantum nomen accesserit, res eadem fuerit: et ante, id est λόγος, atque ipsa virtus; non ut nunc primum res fuerit, quando in carnem venit. Sed cum res venit, id est virtus, et sapientia, et actus, et operatio, λόγος tamen dictus fuerit, et λόγος fuerit. Nunc autem ipse λόγος cum induit carnem, ut dictum est, ipse, inquam, λόγος post passionem, et post mortem crucis, qua vicit omnem mortem: et omnia peccata, vocabulum acceperit Filii, quod vocabulum supra omne nomen est. Quid enim est quod possit accipi æquale, quod comparari possit cum Filii nomine? Etenim amicitia, sanguinis conjunctio, germanitas, et cætera, inferiora sunt omnia; sive ministrorum, sive angelorum, sive quæcumque alia dixerimus. Est igitur Filius supra omne nomen: quod nomen dedit Deus Christo post passionem, post crucem.

Videri tamen potest, prope non ita esse ut verum sit, quod Filius supra omne nomen sit. Etenim si filius non dicitur nisi cum pater sit, et pater cum fi-

(1) Ita codd., non mors.

(2) Vulg.... *Et dedit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genua flectantur*, etc.

(1) Loquitur de Arianis, quos etiam subtiliter in sequentibus cuarguit.

lius sit, numquid etiam hoc nomen, Filius, supra illud A nomen est, quod Pater est? Uti que non. Quomodo ergo Filius nomen cum acciperet, supra omne nomen accepit? Uti que circa alia sine dubio nomina accipienda sunt, supraque omnia alia hoc nomen Fili (1) sit. Nam pater cum Filio junctus est, et æqualia nomina ista sunt, quantum ad nomina; etsi non sit Filius nomen supra Patris nomen, nec Pater nomen supra Filii nomen. Virtus illa quæ dicitur Pater, supra est, supra illam virtutem, quæ dicitur Filius (2); nomen tamen vel Filius vel Pater, æqualia inter se sunt. Quod si ita est, Filius supra omne nomen est, quia Pater cum Filio simul supra omne nomen est; cui nomini, et in quo nomine, Jesu Christi, omnis homo genua curvat, et orat: neque homo tantum, sed omnia cœlestia et omnia terrena, et omnia sub terris quæ inferius esse dicuntur. Et item, VRS. 11:—*Omnis vox confitetur quod Jesus Christus Dominus noster, in gloria Patris est* (3), et fuit semper. Hæc ergo gloria ei data est, ut gloria sit ipse patris, quoniam et pater eum genuit; et ab eo creatus mundus est et salvatus, et vita mors est; et salus æternitasque, quæ quæsitæ est his omnibus. Qui in ipsum credunt mortem in Christi morte vicerunt.

VRS. 12, 13.—*Quapropter, mihi charissimi, quem-admodum semper obaudistis, non tanquam in præsentiam tantum, sed multo magis nunc in absentia, cum metu et tremore salutem vestram operamini. Deus est enim qui operatur in vobis, et voluntate et efficacia, pro bona voluntate* (4). Post mysterium totius administrationis editum, quod ista positum fuerat, uti præceptum confirmaretur, quo monebat ut omnis homo non de se cogitaret, neque curam gereret, ut et Dominus noster Jesus suo mysterio egit; subjungitur, ut dixi, exhortatio ut se invicem diligant, primo cum dixit illos charissimos sibi et dilectissimos: deinde sicut, inquit, mihi obaudientes fuistis, ita semper obaudistis, non in præsentia tantum, sed magis ac magis in absentia, et obaudistis cum timore et tremore. Quare autem magis ac magis? vel quia dies præcedunt, vel quia in absentia plus timendus est ille, qui monet. Quid autem istud quod hortatur et monet ut agant atque operentur salutem suam, et agant observantes atque obediens, cum timore, inquit, et tremore? ut timor ad animum, tremor vero ad corpus referatur. Magnum autem mysterium quod intente audire debe-

(1) Ita codd. pro filii. Et quidem unicum in casu patrio sæpe exhibent antiqui codices.

(2) Legendi sunt hæc super re Theologi, præcipueque Petavius, de Trinitate, lib. II, 2, ubi is aliorum quoque ecclesiæ doctorum similes locutiones sapienter expendit. Et quidem locum etiam Victorini nostri ex libris contra Arium ventilat, cujus verba passim esse obscurissima ait. Tum de illo Victorini loco sic definit Petavius: *Sed hæc minus ad catholicam regulam expensa, ut et alia pleraque, scriptor ille ferreus.*

(3) Vulg. et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris.

(4) Vulg.: *Itaque, charissimi mei, sicut semper obaudistis, non ut in præsentia mei tantum, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu..... operamini. Deus enim est qui operatur in vobis et velle et perficere, pro bona voluntate.*

mus, quod consulentes et curam aliis (1) gerentes, nobis magis salutem operamur. Deinde quod in nobis præstans (2) sit nobis salutem operari. Sic enim dixit, *salutem vestram operamini*. Sed rursus ne onusquisque parum gratiam Deo referat, si ipse sibi salutem operari videatur, adjectum est illud, *Deus est enim qui operatur in vobis, et voluntate et efficacia, pro bona voluntate*. Ergo *salutem vestram*, inquit, *operamini*: sed ipsa operatio tamen a Deo est: Deus enim operatur in vobis, et operatur ut velitis ita. Et velle quasi nostrum est, unde nos operamur nobis salutem. Et tamen quia ipsum velle, a Deo nobis operatur, sit ut ex Deo et operationem et voluntatem habeamus. Ita utrumque mixtum est, ut et nos habeamus voluntatem, et Dei sit ipsa voluntas; et quia habemus voluntatem, adsit efficacia pro bona voluntate. Magis autem hominis alligat timorem, cum dicit, *Deus est enim qui operatur in vobis*. Etenim si in ipsis Deus est qui operatur, sine dubio in timore esse debemus, ne faciamus contra Dei voluntatem, aut minus agendo, aut non cum timore et tremore. Operatur autem Deus in nobis, et velle et agere, pro bona voluntate. Ita qui non ex Deo operatur, primum non habet velle: deinde etiam si habuerit velle, efficaciam non habet, quia non habet bonam voluntatem.

VRS. 14, 15.—*Omnia facite sine murmurationibus et hesitationibus vel retractationibus* (3). Ista duo sunt monita, ut cum agimus aliquid jam fidentes, jam in Deum credentes, et mandata divina exequimur vel apostolica vel prophetica vel evangelica, non habeamus murmurationem, id est querelas obtemperandi cum obtemperamus: ne quid, inquit, agamus vel cum dubitatione aliqua vel cum ratiocinatione ac retractatione, faciendum enim vel non esse faciendum. Vel quia ex necessitate facias, si conqueraris, non est obtemperantis bona voluntas. *Ut sitis sine querela* (Græcus ait, *ut sitis sine culpatione*): id est, ut querela de vobis non sit: et hoc dixerit latinus, sine querela et inculpabiles. Denique hoc sequitur: *Et sinceri filii Dei immaculati, in medio prave generationis et perversæ* (4). Si enim hoc modo vivatis et hoc modo obediatis, non eritis maculati, inquit latinus. Græcus tamen ita posuit *ἀμωμα τήνα*, id est filii sine vituperatione. Hoc est, et supra dictum, sinceri autem sitis nunc, ubi in medio prave generationis et perversæ. Quid hoc significet? si salvata anima hoc modo filius Dei sit, si ita vivat quemadmodum nunc, cum in mundo est, in medio est, in prava generatione et perversa, id est in hac vita. Ergo cum in hac vita sumus, laborandum nobis est, ut perversitatem istam fugientes et pravitatem generationis istius id est creaturæ, in qua sumus, immaculati sine vituperatione, sinceri Dei filii, vivamus; facientes omnia sine vituperatione et sine retractatione. Non ergo facere tantum sufficit, sed et hoc modo facere,

(1) Ita codd.

(2) Sic videtur in codd.

(3) Hæc duo postrema verba Vulg. non habet.

(4) Vulg., et sinceri filii Dei immaculati in medio prave generationis et perversæ.

ut nulla sit apud nos vel retractatio vel admurmuratio et querela faciendi. Quæ si in vita ista faciamus, mens enim devota jam Deo tunc efficitur inter filios Dei, si faciat præcepta Dei volens, cupida, sine querela; et faciat nunc eam in medio sit prævæ generationis atque perversæ. *In quibus lucetis ita ut luminaria in mundo.* Magna exhortatio, cum jam in hoc ipso, in quo in hoc mundo sumus, emineamus jam in hac prava generatione et perversa: emineamus autem ita, ut mundi luminaria simus, quæ in ipso mundo; ut sol atque luna et ut cæteræ stellæ lucentes. Fide enim et cognitione Dei secundum divina præcepta viventes excellunt Christiani, et ut lux et splendor in hoc mundo existunt. Et enim si præter cæteros homines omnia, quæque mala sunt, vincunt, et occultos dæmones opprimunt, et iniquitates produunt, vincentes tenebras et opera tenebrarum; agunt in hoc mundo ut luminaria, et lumen omnibus præstant.

VERS. 16. — *Verbum vitæ obtinentes ad gloriam mihi (1) in die Christi.* Et vobis præmium est, quod ita vivitis, si quidem luminaria in mundo estis; et mihi ad gloriam eritis in die Christi, id est cum iudicaturus venerit Christus. Ego per vos habeo gloriam, quia vitæ verbum obtinetis, id est quia Christum cognovistis, quod est verbum vitæ: quia in Christo quod factum est, vita est. Ergo Christus verbum vitæ est. Unde cognoscitur quantum sit beneficium et quanta gloria eorum, qui animas aliorum corrigunt. *Quoniam non in vacuum cucurri.* Hæc erit mihi, inquit, gloria per diem Christi, quod vos liberavi, et labor meus non in vacuum laboravit neque in vacuum cucurrit. Labor genus est, species laboris est currere. Ergo cum genus proposuisset, non in vacuum laboravi, quod esse poterat vel corpore vel lingua vel monitione vel instantia; adjecit speciem certam, *non in vacuum cucurri.* Hic vel labor est itineris, vel labor affectus, ut hoc persuaderet, et cito persuaderet: hoc est *non in vacuum cucurri.*

VERS. 17, 18. — *Sed si laboro in victima et obsequio fidei vestræ, lætor et gratulor omnibus vobis. Hoc idem etiam vos lætamini mihi (2).* Quod supra per præceptum datum est, hic (3) in exhortatione ponitur: uti non nostri tantum curam habeamus, sed etiam unusquisque et aliorum. Quod si ita est, et (4) gratulatio et ex nobis nascitur. De nobis et de aliis hoc ait. Sed si laboro, inquit, in victima et obsequio fidei vestræ, hoc est ut pro vobis etiam mori paratus sim, dummodo obsequar vobis, et fidem vestram confirmem, lætor et gratulor omnibus vobis. Sic ergo et vos lætamini mihi, ut pariter et curam nostri omnes geramus, et de nobis invicem lætemur.

VERS. 19. — *Spero autem in Domino Jesu Christo Timotheum celeriter mittere vobis, ut et ego bono animo*

(1) Vulg. *Continentes ad gloriam meam.*

(2) Vulg. : *Sed et si immolor supra sacrificium et obsequium fidei vestræ, gaudeo et congratulor omnibus vobis; id ipsum autem et vos gaudeo et congratulamini mihi.*

(3) Codd. *hoc.*

(4) Ita codd. nisi quis forte mavult hæc pro et.

A possim esse, cognoscens quæ penes vos sunt (1). Hoc autem de mandatis est. Vere autem curam illorum gerit, siquidem et mittere alterum, qui eadem præstet illi, pollicetur, et a quo cognoscat (2) quæ agant Philippenses. Timotheum suum carissimum promittit brevi se esse missurum. Et quoniam omnis actus noster Deo est assignandus, ut a Deo compleatur, *spero, inquit, in Domino Jesu Christo,* quod vobis mittam Timotheum, et celeriter mittam. Causa cur mittat subjungitur: ut et ego bono animo sim, cognoscens quæ vos agatis, aut quemadmodum circa vos res sit. Quod autem dixit, *ut et ego bono animo possim esse;* spero enim vos bono esse animo, quod omnia præcepta servatis, et fidem in Jesu Christo, unde homo bono animo estis; ideo autem ego mittere Timotheum celeriter volo, ut et ego bono animo possim esse, cum cognosco quæ sunt penes vos, vel ex moribus vestris, vel ex aliorum.

VERS. 20, 21. — *Neminem enim habeo, qui mecum sit unanimis (3).* Quare Timotheum pollicetur ostendit, et dat causas, quia neminem unanimem habet, id est, qui eandem mentem gerat. Habes unam causam. Subiunxit alteram: *qui fideliter sollicitus est de vobis (4).* Vere iste mittendus, qui et mihi sit charissimus, et vestri curam gerat, et sollicitudinem pro vobis habeat: *Omnes enim sua (5) quærunt, non quæ sunt Jesu Christi.* Quoniam dixit, solus est, et neminem inquit habeo, qui mihi sit unanimis. De cæteris quas causas ponit? Scilicet quæ secunda est pietas. Nam si Timotheus datur (6), qui fideliter sollicitus sit pro vobis; et hanc causam subiunxit, vitium atque peccatum, *omnes sua quærunt,* id est solliciti sunt, sua defendunt, sua custodiunt: et ad hoc (7) Christiani non est. Quid enim est Christiani quærere potius in quocumque socio fratre, quam quæ Christi sunt id est fidem in Christum, societatem, amorem, scientiam? Potest tamen illud intelligi, *quæ sunt,* id est de Christo evangelizare.

VERS. 22, 23, 24. — *Sed experimentum ejus optime scitis (8).* Id est probationem de eo habetis: græcus ita posuit. Scire debetis, percipite atque cognoscite qualem probationem ejus habeam. Denique juste connectitur, quod sequitur, *quoniam sicuti patri filius mecum servivit in Evangelio.* Apparet ergo quid sit, *non quæ sunt Jesu Christi quærunt.* Servivit, inquit, mecum Timotheus in Evangelio sicuti patri filius. Breviter quemadmodum servierit ostendit, quanquam dixerit mecum servivit (9) in Evangelio. Sed quomodo servivit? ut servit filius patri, in charitate et obsequio majoris servivit mecum Timotheus

(1) Vulgate aliquantulum variat.

(2) Codd. *cognoscant.*

(3) Vulg. *Neminem enim habeo tam unanimem.*

(4) Vulg., *qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit.*

(5) Vulg., *quæ sua sunt.*

(6) Codd. *Timotheo datum;* quæ fortasse scriptura retineri potest.

(7) Ita Codd.

(8) Vulg. *Experimentum autem ejus cognoscite.*

(9) Codd. *servierit.*

in Evangelio : *mecum enim, inquit, servivit : non A mihi servivit. Hunc igitur spero me mittere mox.* Posteaquam commendavit personam et affectum et diligentiam, subjunxit quod talem virum missurus sit. *Spero, inquit, me mittere.* Hoc et supra, *spero in Domino.* Quod autem dixit *mox*, hoc est quod supra *celeriter*. Ut videro quæ circa me sint, mittam Timotheum; sed cum videro quæ circa me sint. *Confido autem in Domino quod et ipse cito veniam.* Magno affectu et magna monitione hoc adjunxit, quod cum mittat Timotheum, tamen se promittat esse venturum.

VERS. 25. — *Confido enim, inquit, in Domino, quia circa me omnia recte erunt; Necessarium tamen existimavi Epaphroditum fratrem (1), et commilitonem meum, vestrum autem apostolum, et ministrum desiderii mei (2), mittere ad vos.* Licet promiserit Timotheum celeriter se missurum, tamen quia (3) habet adhuc quamdam moram, cum missurum se dixit, nunc mittit Epaphroditum: necessarium, inquit, mittere ad vos Epaphroditum. Commendat personam: postea subjunxit causam. Commendatio personæ est, fratrem in lege, commilitonem castris et in labore Evangelii, vestrum autem apostolum. Ecce Epaphroditum apostolum nominat. Omnis enim qui mittitur, et qui propter Evangelium mittitur, apostolus dici potest. Denique hinc illi apostoli dicti XII vel XI a ministerio, quo mittebantur prædicare. Ita quicumque ad hoc mittitur, apostolus dici potest. Quod autem dixit vestrum apostolum, vel quia (4) ad vos mittitur; alii enim ad alia loca: vel quem vos de vestris elegistis apostolum; *ministrum, C* inquit, tamen *desiderii mei.* Quod est autem desiderium meum? ut vos audiat, ut vos verbum obtineatis.

VERS. 26. — *Quia desiderans et concupiscens erat omnium vestrum (5).* Nunc subjungit causam, quare ipsum mittat: etenim Timotheum celeriter se missurum dixit, ut bono animo possit esse cognoscens, quæ penes vos sunt. Nunc hunc mittit, quia desiderat vos, et concupiscit vos omnes, et ægre est se esse absentem. Probat autem quod ægre ferat sic: *et tædiabatur propter quod audiebatis esse (6) infirmum (7).* Hoc, inquit, tædio laborabat, et audiebatis illum infirmum esse corpore, id est ægrotare. An hoc significat tædiabatur, ut sibi sua causa sit, quod in ægrotatione fuit? et ex ipsa causa tædiabatur, et propterea æger fuit, quia desideravit vos et concupivit? Inde ergo jam mitto illum vobis. D

VERS. 27. — *Nam et infirmus fuit usque ad mortem: sed Dominus misertus est ejus; nec illius tantum, sed etiam mei, ut non tristitiam habeam (8).* Ostendit cur

(1) Vulg., hic addit, et cooperatorem.

(2) Vulg., necessitatis meæ.

(3) Codd. qui.

(4) Codd. qui.

(5) Vulg., Quoniam quidem omnes vos desiderabat.

(6) Codd. per pro esse.

(7) Et mæstus erat propter quod audieratis illum infirmatum.

(8) Vulg. Nam et infirmatus est non solum autem ejus, verum etiam et mei ne tristitiam super tristitiam haberem.

vel desiderabat Philippenses vel tædiabatur; qui usque ad mortem, inquit, fuit infirmus. In tali ægrotatione magna sunt desideria et vehementia: ad mortem, inquit, ægrotabat; Dominus autem misertus est ejus. Ecce quoniam beneficium a Domino et hic in vita sentimus. Deinde quia et festinare ad mortem debemus. Licet enim peccati ministerium mundus sit, et idcirco fugiendus; tamen et desiderare vitam in mundo, peccatum non est. Et si debet desiderari, recte dictum, sed Dominus misertus est ejus. Deinde quoniam omne quod ad (1) vitam hic agimus, si et justis simus, et nobis proximis et aliis, merito nostri miseretur Deus, et reservat in vita. Sic denique adjungit: *Non illius tantum Deus misertus est, sed etiam mei, ut non tristitiam habeam.* Etenim si supra dictum ministrum desiderii mei, de ipso Epaphrodito; si enim perderem ministrum desiderii mei, contristarer et tristitiam haberem. Ergo multi servantur: et Deus eorum miseretur, per quos aliquid agitur quod ad ministerium salvationis pertineat. Simul et nos pro hujusmodi hominibus rogare debemus, ne tristitiam habeamus si illos amiserimus, quorum auxilio utimur in divinis rebus agendis, insinuandis, enuntiandis.

VERS. 28. — *Festinantius itaque misi eum.* Discrevit missiones suas. Nam de Epaphrodito, misi inquit. De Timotheo, *celeriter, inquit, spero me mittere vobis.* Et tamen supra, *necessarium existimavi mittere ad vos*, non de eo est, quod missurus est, sed quod jam missus. Unde hic conclusit, *misi ad vos, ut cum videritis illum, denuo gratulemini, et ego sine tristitia sim (2).* Junxit et hanc causam, cur illum miserit. Supra ideo: Misi, quia desiderabat vos et concupiscerat: nunc ad ipsos Philippenses, ut vos gaudeatis, et denuo gratulemini, cum illum videritis. Quid est denuo gratulemini? ut cum in tristitia fueritis; sic enim supra dictum, *audieratis illum esse (3) infirmum*, nunc rursus gaudeatis, cum eum videtis. An denuo, quia post gravem valetudinem audierunt illum sanum factum, et gratulati sunt, nunc autem si eum videant, denuo gratulabuntur? Quod autem adjunxit, *et ego sine tristitia sim*, quia si supra dixit ministrum (4) sui desiderii esse Epaphroditum, utique cum illum mittit, quasi videri potest tristis (5): sed quoniam et ille desiderabat illos, et gratulabuntur si illum viderint, poterit Paulus esse sine tristitia.

VERS. 29, 30. — *Excipite ergo illum in Domino cum omni gratulatione; et eos qui hujusmodi sunt, in honoribus habetote. Quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, exponens in incertum animam suam, ut suppleret id quod defuit vobis circa meum obsequium (6).* Commendatio est hæc, ut Epaphro-

(1) Ita codd.

(2) Totum versum Vulg., sic exhibet: *Festinantius ergo misi illum, ut viso eo iterum gaudeatis, et ego, etc.*

(3) Codd. per.

(4) Codd. ministerium.

(5) Codd. tristis.

(6) Vulg.: *Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino et ejusmodi cum honore habetote: quoniam propter opus accessit, tradens animam suam,*

ditum suscipiant. Dat autem gratiam causamque commendationi; in Domino, inquit, excipite; id est ut eum, qui minister sit Domini: vos qui iam in Domino estis, amate Domini ministrum, et amate cum omni gratulatione. Atque id vult generaliter omnibus exhiberi, qui tales sunt. Eos, inquit, excipite qui ejusmodi sunt. Quid est autem, *ipsum excipite? in honoribus habete*. Dat etiam causas, cur ista præberi hominibus velit, quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit. Illoc utique de Epaphrodito; quia dum vult labore et animi et corporis satisfacere Evangelio, hoc est verbum Domini prædicare, multum laboravit, et aegrotatione gravi ad mortem accessit. Simul et quid Epaphrodito contigerit, et quid nos agere debeamus ostendit. At (1) quantum laboravit? ad mortem, inquit, accessit; et ponens in incertum animam suam. Non in incertum quod circa vos agebat, sed in incertum quod usque periculum laboravit (2): ut iam in incerto esset, an viveret per laborem. Quid autem egit circa vos? Ut suppleret id quod defuit vobis circa meum obsequium: ut quod ego occupatus fui, ille completeret quod necum defuit obsequium. Etenim revera quoniam una prædicationis est, et una doctrina est, labor tantum diversus potest esse in singulis apostolis et evangelistis; unum tamen est, quod docent. Denique et ipse Epaphroditus apostolus quid implevit (3)? Illoc, inquit, obsequium, quod vobis defuit, ille complevit.

CAP. III. — VERS. 1, 2, 3. — *De cætero, fratres, gratulamini (4) in Domino: eadem scribere ad vos, mihi quidem non pigrum, vobis autem manifestum (5). Gaudete, inquit, in Domino, o fratres, quod mihi non pigrum est eadem ad vos non scribere, vobis autem plurimum prodest. Firmum atque tutum est, quod scribo Græcus sit posuit, ut firmum diceret et tutum; latinus, manifestum ait. Cavete (6) a canibus, attendite operarios malos, intuemini præcisionem. Nam circumcisio nos sumus, qui per spiritum Deo servimus, et exultamus in Christo Jesu, non in carne fidentes (7). Hæc admonitio non quid faciendum, sed quid vitandum sit, docet. Monet autem ut a Judæis se temperet: cavete (8), inquit a canibus. De canibus esse tractatus (9): nam et ponit scriptura divina esse canes, qui prosunt et defensores sint Ecclesiæ, sicut David docet in psalmo LXXIII (10), quos dicit satari e sanguine inimicorum in tem-*

ut impleret id quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

(1) Codd. aut.

(2) Codd. laboratis.

(3) Codd. denique ad ipsum Epaphroditum quod apostolus implevit.

(4) Vulg. De cætero, fratres mei, gaudete.

(5) Ita Codd.; non, necessarium, ut habet Vulgata.

(6) Codices duo caute, tertius, recentior, cavete.

(7) Vulg. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem: nos enim sumus circumcisio qui spiritu servimus Deo, et gloriamur in Christo Jesu et non in carne fiduciam habentes.

(8) Codices caute et cavete ut supra.

(9) Ita codd.

(10) Scilicet LXXIII, secundum Hebræos; at LXVII,

plo Dei. Et hic adversus canes dicit, a quibus dicit cavendum esse; Judæi scilicet, qui sint, quod operarii sint et mali: operarii enim in operibus exerceant vitam, Deum non cognoscentes, et salutem sibi ex operibus sperant: de quibus supra jam dictum quod opera nihil valeant. *Intuemini, inquit, præcisionem*. Ut apud illos præcisio sit, quod sœdam partem corporis præcidunt. *Nos autem circumcisio sumus, inquit. Circumcidimus enim omnem malitiam ex cordibus nostris: et id facimus, quia (1) per spiritum Deo servimus, illi autem per carnem; ergo præcisi sunt, non circumcisi. Exultemus, inquit; imo potius, exultamus. Ubi autem exultamus? Non in carne, ut illi, fiduciam habentes, sed in Christo Jesu. Ergo avocate omnem scientiam vestram a judaica disciplina, ab operibus Judæorum, a circumcissione judaica; et circumcisionem cordis habetote; ut per spiritum Deo serviamus et exultemus in Christo. Illi autem in carne exultent; inde fiduciam habentes, quia in carne circumcisi sunt, se posse servari, et æternam vitam mereri.*

VERS. 4, 5, 6, 7. — *Quanquam ego habeam etiam in carne fiduciam (2). Multis modis probatur Judæos omnem fiduciam in carne habere et in circumcissione: siquidem etiam sic interpretati sunt Judæi, cum salus proveniret circumciso Moyse (3): unde intelligi licet Judæos etiam de carne, et magis in carne, fiduciam gerere. Sed hoc Paulus docet, si in carne, inquit, est fiducia, id est in circumcissione; magis mihi est: ego enim in carne, inquit, fiduciam habeo. Denique ita supponitur, si quis alter putat se in carne consistere, magis ego. Et docet, quare in carne fiduciam si aliquis habeat, magis ipse habeat. Et sic (4) ostendit personam suam totam omni modo judaicam, circumcissione, genere, tribu, gente (5), lege, administratione in lege, studio etiam vitæ. Et tamen omnia hæc circa judaicam compleverit disciplinam; ista, inquam, cuncta damno sibi esse dixerit propter Christum, et propter eminentiam carnis ejus. Hæc igitur omnia in propositione sic probabantur. *Circumcisus sum octava die; hæc circumcisio est. Genere, inquit, ex genere Israel. Item tribu, Benjamin. Item gente, hebræus (6) ex hebræis. Item lege, secundum legem pharisæus. Item studio, secundum æmulationem persequens Ecclesiam. Item vita, secundum æmulationem justitiam, quæ est in lege, cum essem sine reprehensione (7). His ergo omnibus se probavit magis fiduciam habere in carne et in circumcissione; quæ omnia judicæ disciplinæ habuerit, et in sanguine, et in gente, et in animo, et in vita. Quod autem dixit secundum æmulationem persequens Ecclesiam; ut magnum studium pro synagoga habens, ecclesiam secundum Græcos et latinam Vulgatam. Sequitur ergo, more suo, Victorinus antiquiorem recensionem.**

(1) Codd. qui.

(2) Vulg. *Quanquam ego habeam confidentiam et in carne.*

(3) Ita codd.

(4) Codd. si.

(5) Codd. tribuente.

(6) Codd. hebræi.

(7) Vulg., *sine querela.*

persequeretur. Item quod ait secundum justitiam, A hoc est per mores et vitam, unde homo justificatur; in lege tamen Judæorum ait. Cum essem sine reprehensione, ut nullum crimen admiserim, fecerimque omnia quæ lex jussit. Ipsa est enim justitia apud Judæos ex lege. Verum cum justitia nunc nobis Christianis a Christo sit, et propter ipsum justificemur; *Illam, inquit, quæ erant mihi in lucro, hæc pro damno esse duxi* (1): hoc est damnum mihi facere intellexi, habens omnia illa vilia propter Christum.

VERS. 8, 9. — Verum (2) et hoc adjecit, *Propter eminentiam Christi Jesu Domini nostri* (3). Græcus autem habet *propter eminentiam cognitionis Domini nostri Jesu Christi*: ut illa ostendat et parva esse et minima et magis contraria, si sola sint; quia B damno sunt, inquit: et ista Christi eminentia est quæ excellat (4) et vincat omnia. *Propter quem universis detrimentis affectus sum, et ut stercora existimo* (5). Concludit sensum, omnia se illa contemnere, et detrimenta omnia pati propter Christum, ut lucrum Christum faciat. Quid autem est *detrimentis affectus sum*? Omnia illa, quæ gloriosa mihi fuerant, et de sanguine, et de tribu, et de gente, et quod in lege fueram pharisæus, et quod justitiam sic servassem, ut sine reprehensione essem; his omnibus projectis, detrimenta omnium rerum sustinui; et illa omnia ut stercora existimavi vel existimo. Melius enim sic legimus, quam *existimor*: nam et græcus ita posuit, *ὑπομῶμαι* (6), non ut ipse ab aliis existimetur, sed ut existimet illa omnia superiora, ut stercora; atque illa C abjiciat, et justa sententia Christum lucrifaciat. Ipse subjungit. *Et inveniar in illo*. Hoc est enim Christum lucrifacere, jam in eo esse, et fide illi jungi, et ipsum sentire, ipsum habere.

Non meam justitiam habens, quæ ex lege est. Illam scilicet quam supra exposui, cum sine reprehensione viverem: tunc enim quasi mea justitia est, vel nostra, cum moribus nostris justitiam Dei mereri nos putamus perfectam per mores. At non, inquit, hæc habens justitiam. Sed quam? Illam subjungit: *Sed eam, quæ est ex fide Christi, quam prædixit; ex Deo justitiam, ex fide* (7). Hanc ergo justitiam, inquit, habet; non illam, quæ ex lege est, quæ in operibus est, ut dixi, et carnali disciplina; sed hanc quæ ex Deo procedit. Quæ illa est? justitia ex fide, quæ est D fides ex fide Christi, id est ex nobis (8) in Christum. Et plenissime subjecit, quæ sit fides nobis in Christum, unde nobis justitia est.

(1) Vulg., *Sed quæ mihi fuerant lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta.*

(2) Codd. *parum*.

(3) Vulg., *propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini nostri.*

(4) Codd. *excellent*.

(5) Vulg., *propter quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora.*

(6) Codd. *ὑπομῶμαι*.

(7) Vulg., *sed illam quæ ex fide est Christi Jesu; quæ ex Deo est, justitia in fide.*

(8) Ita codd.

VERS. 10, 11. — *Ad cognoscendum eum, et virtutem resurrectionis ejus, et societatem passionum ejus: participes oneris mortis ejus; si quo modo obvius fiam in resurrectione, quæ est ex mortuis* (1). Exponit fidem quam habemus in Christo, quam persuadere se dixit et annuntiare Philippensibus, quæ procedit ex Deo, justitia ex fide, ex fide (2) quam subjungit ad eum cognoscendum, quid sit, qui ipse sit, unde sit. Utique de Christo hæc deinde adjunxit, *et virtutem resurrectionis ejus*. Vel in eo quod resurrexit virtute; magna enim virtus resurgere a mortuis: vel in eo quod ad nostram salutationem resurrexit; hæc enim est virtus resurrectionis ejus. Atque idem sequentibus probavit: etenim, inquit, si societatem passionum ejus habemus, sicut ipse dixit, quia mortis participes fuimus vel sumus, B idcirco et participes ejus erimus. Hæc virtus est resurrectionis, quia est societas nobis passionum ejus. Quæ autem est ista societas? quia qui Christum credimus, passiones toleramus, et omnes passiones, utique ad crucem atque ad mortem: quibus his omnibus ex cognitione et ex passionum societate resurrectio provenit; et inde cum participes mortis onerisque ejus sumus, aliquo modo obvii efficitur, ut in resurrectione obvii veniamus, quæ resurrectio est a mortuis. Ecce quæ fides in Christum est; et hanc docere se dicit, docens quid in vita agendum sit; scilicet ut socii passionis Christi, et hoc credamus, et hæc nobis fides sit, quia veniemus in virtute resurrectionis ejus; participes scilicet effecti oneris mortis ejus: ut ob hoc aliquo modo obvii fiamus in resurrectione, quæ est ex mortuis. Hoc præmium est, labor ille; illa vita, hoc meritum et gloria.

VERS. 12. — *Non propterea quod jam acceperim aut jam consummatus sim* (3). Fortius hoc adjecit de se quidem memorans; sed nostrum est ad nos revocare quod de se Paulus dicit. Quid autem istud est? ut illis laboribus, et illa tolerantia societatis in morte atque passionibus, obviam ire possimus, simulque consurgere in resurrectione mortuorum. Sed non propterea, inquit, hæc ego ago, quod jam ista *acceperim aut consummatus jam sim*: quamdiu enim quisque vivit, nondum hæc accipit aut consummatur: adhuc enim in societate passionum ejus versatur: C quippe cum usque ad mortem sit societas passionum. Nondum ergo accipit neque consummatur, sed perseverat usque vitæ exitum, in iisdem istis laboribus et vera societate passionum ejus manens, tunc poterit in resurrectione ejus ex mortuis obvius ire. In quo tamen etiam dubitationem posuit dicendo *si quo modo obvius fiam*. Quod adhuc enim vivit, ideo dixit *si quo modo*. Nam cum perseverat in societate passionum, qui etiam ipsa morte consimilis extiterit,

(1) Vulg.: *Ad cognoscendum illum, et virtutem resurrectionis ejus, et societatem passionum illius, configuratus morti ejus: si quo modo occurram ad resurrectionem, quæ est ex mortuis.*

(2) Ita repetitur, facta in margine emendatione apud antiquiorum codicem.

(3) Vulg., *Non quod jam acceperim aut jam perfectus sim.*

nulla dubitatio est quin obuius fiat in resurrectione. Quid est autem obuius fieri in resurrectione mortuorum? Perfecta atque plena vita uniuscujusque et exacta ex societate passionum Christi omnibus modis eo tempore cum resurrectio sit a mortuis, id est cum resuscitantur mortui. Ille, ut Paulus de se loquens dicit, ille, inquam, qui plena societate passionum ejus egit vitam, obuius Christo sit: non resuscitatur, sed obuius Christo sit. Alii resuscitantur tantummodo; at vero perfecti, et omni genere passi quemadmodum Christo obuii erunt, et obuii l'ibunt venienti Christo; sicut et ipse alibi dixit. Merito igitur si quo modo ait, quod adhuc in vita sit. Et merito adiunxit, non propterea quod jam acceperim, aut jam consummatus sim: sector autem ut aliquando comprehendar, in quo et comprehensus a Christo sum (1). B

Vides quod adhuc in vita se esse dicat, et idcirco supra dubitauerit. Sectatur (2) enim adhuc per passiones omnes Christum, ut comprehendat Christum, id est ut perveniat ad Christum omnibus passionibus ejus particeps factus. Christus enim omnibus passionibus suis liberavit omnes sequentes; et quodammodo comprehendit universos, sed qui sequerentur. Is qui sequi et comprehendere Christum vult, in omnibus passionibus sequi Christum debet, ut comprehendat Christum in eo in quo et comprehensus a Christo est. Nam si passionibus suis Christus liberavit omnes, comprehendit omnes passionibus suis; in his igitur sumus. Id est particeps Christo factus per ejus passiones, in eo comprehendit Christum, in quo comprehensus a Christo est.

VERS. 13, 14.—*Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.* Adhuc perseverat in eo quod dixi quod adhuc vivit, et idcirco non jam acceperit nec consummatus sit, nec jam comprehenderit. Hoc enim dixit, sector autem ut aliquo modo comprehendam. Ergo arbitror nondum me comprehendisse ut exinde intelligant Philippenses quam longe a beneficiis liberationis sint, cum ipse ille Paulus in tot passionibus Christi sæpe versatus, cæsus, inclusus, feris objectus, et cæteris malis oneratus, nondum tamen se arbitretur comprehendisse Christum; quippe cum adhuc vivat et supersit. Magna illa participatio passionis per quam vere jungimur, si Christum etiam in passione imitemur. Unum adhuc tamen quæ sunt retro transmittens in oblivionem, in ea vero quæ in primo sunt extendens me secundum regulam, sector ad bravium supernæ vocationis in Christo Jesu (3). Quoniam, ut diximus, ita supra locutus si quo modo obuius fieri in resurrectione mortuorum, et docuimus cur sit posita ista dubitatio quod adhuc vivat, et multa possent accidere, maximeque ipsa illa mors; idcirco adiunxit non se arbitrari comprehendisse adhuc Christum. Sed quid-

dam (1) habere etiam nunc in sententia se ostendit; unum, inquit. Quid illud est? ut omnia quæ præterita sunt in oblivionem mittantur, sequatur tantum quæ futura sunt in primo; id est in his quæ ante nos prima sunt, et sequenda secundum regulam disciplinamque præceptorum, a Christo ut ad bravium supernæ vocationis, in Christo tamen Jesu, venire possimus. Duo igitur præcepta sunt ad reliquam vitam christiano ordine viventis, et qui ex regula adhuc vivat, ut ea omnia quæ egit, bene licet recteque agat, non sibi tamen in memoria teneat, tamquam inde mereatur quæ consequi habet; sed mittat in oblivionem, semper deinde quasi nova sequatur, quæ restant, secundum regulam tamen vivens, ac se in ea semper extendens, atque usque ad exitum mortis custodiens regulam christiani, ut possit ad bravium venire. Nam meminisse præteritorum, etiam recte factorum primum, merito suo attribuentis et vindicantis est; cum hæc nec nostra sint, et non operibus nostris gratiam consequamur. Deinde nescio quomodo in ea quæ in primo sunt, id est quæ consequuntur, negligentes sumus, fiducia quia multa facimus. Unde præcepit apostolus, retro quæ sunt, transmittenda esse omnia in oblivionem. Potest accipi etiam illa quæ diximus, sed diversa vita qua viximus: ut ipse Paulus, quod judæus fuit, quod insectatur legis, et cætera: ut hæc dixerit retro esse, et in oblivionem mittenda; ac si nostrum unusquisque vitam præteritam in oblivionem debeat mittere. Verum fortior ille sensus, etiam bene gestam, et recte secundum regulam actam vitam præteritam, in oblivionem mittere debeamus, et in ea quæ in primo sunt nos extendere secundum regulam, ut sequi Christum possimus ad bravium supernæ, inquit, vocationis. Ex eo enim jam Christiani sumus, vocati a Deo sumus. Hæc superna vocatio est: nemo enim ad Deum vel a Deo vocatur nisi in Jesu Christo. Ipse enim est janua, ipse propitiator, conciliator ipse: et hoc multis partibus docuimus: et sic vita nobis est atque esse debet; ut duce Christo præeunte, id est fide (2) nostra in Christo, ad bravium venire possimus.

VERS. 15, 16.—*Quicumque itaque perfecti sumus, hoc sentiamus: et si quid aliter sapitis, et hoc Deus vobis revelavit (3).* Hinc intelligi licet, vere nos (4) exposuisse de his quæ supra diximus, ut retro transmittamus in oblivionem ea quæ sunt gesta a nobis in recta regula. Siquidem jungit: quicumque itaque perfecti, retro mittant in oblivionem omnia quæ gesta sunt. Non enim meritis nostris, sed Dei gratia, consequimur bravium. Sic igitur hortatur: hoc sentiamus, inquit. Qui illi hoc sentiant? *Quicumque perfecti sumus.* Quid autem sentiamus? Ut quæ sunt retro, transmittamus in oblivionem, et præsens enim tempus, id est quod nunc gerimus, in oblivionem transmittendum est. Utique si præsens, et præteritum scilicet, et quæ

(1) Codd. sectantur.

(2) Vulg., Sequor autem si quo modo comprehendam in quo et comprehensus sum a Christo Jesu.

(3) Vulg.: Unum autem, quæ quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ sunt priora extendens meipsum, ad destinatum persequor ad br. sup. voc. Dei in Christo Jesu.

(1) Codd. quidam.

(2) Codd. fides.

(3) Vulg., revelabit.

(4) Codd. vos.

in vita habuimus : et ad ea quæ in primo sunt, extendamus nosmetipsos secundum regulam. Hoc, inquit, sentiamus omnes, et omnes perfecti. Quod vero adjungit, *et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelavit*, si plenus est sensus, et se tenens non ad posteriora conjunctus, sic intelligendus est : et si est aliquid de hoc ipso, quod nos diximus, quod vos aliter accipiatis, et intelligatis, sapiatis concedo vobis : quoniam enim de perfectis loquitur, sic enim dixit, quicumque itaque perfecti sumus. Ergo qui perfecti, etiamsi aliter sapitis : quæ conclusit ad concessionem, et hoc Deus vobis revelavit, bonum est, quoniam hoc et hoc, quod vos sapitis, et id quod ego dixi. Si autem non est istud, concedentes, pendebit sensus, ut ita dictum sit, si quid aliter sapitis, et tamen hoc vobis Deus revelavit : adjungit quod subjunctum est : *Tamen id sapiamus ad quod pervenimus* (1), id est, quod nos docuimus, et ad quod instituti sumus. Sic enim subjungit, verumtamen in id quod (2) pervenimus, in id ipsum sapiamus, *in eodem ambulemus* (3). Hoc est, ex quo Evangelium vobis pronuntiavi, et ad hoc usque pervenimus genere vivendi et intelligendi ; id ipsum, inquit, sapiamus, et *in eodem ambulemus* ; in id scilicet quod pervenimus : etenim dicendo *tamen*, quasi repudiat. Quod supra est non admittimus, et sensus talis : est quidem istud tolerabile et faciendum ; verumtamen illud maxime. Ergo et si aliter sapitis, et si hoc Deus vobis revelavit, quo (4) aliter sapitis ; verumtamen in id quod pervenimus, in (5) id ipsum sapiamus. Quid autem illud est, *in id quod pervenimus* ? Quod olim ex

meis monitis accepistis, et quod nunc a me præceptum est : in id enim pervenimus, ex omni admonitione et præceptis : inquit autem, pervenimus ; præceptis nostris scilicet ; ut quæ retro sunt transmittentes in oblivionem, in ea quæ in primo sunt, extendamus nos secundum regulam, ut ad bravium supernæ vocationis veniamus in Jesu Christo. *In eo ergo, inquit, ambulemus*. Adeo de vita illa et de præcepto ad vitam superior ratio est. Siquidem supra dictum, quæ sunt retro transmittentes in oblivionem, in primo quæ sunt extendamus nos. Hoc est enim *in eo ambulemus*.

Vers. 17, 18. — *Imitatores mei estote, fratres*. Opportune ad sententiam, quam loquebamur ; ut nihil ipsi novi faciant, etsi aliter sapiunt, etsi aliquid a Deo revelatum habent. *Imitatores mei*, inquit, *estote, fratres* ; ut quæ ego ago, quæ præcipio, quæ in vita exerceo, quod sequor (6), hoc quoque vos imitemini, et sequamini. *Et contemplantini eos qui ita incedunt, quemadmodum exemplum habetis nos* (7).

(1) Vulg., *verumtamen ad quod pervenimus ut idem sapiamus*.

(2) Ita codd.

(3) Vulg., *in eadem permaneamus regula*.

(4) Ita Codd.

(5) Codd. *in ipsum*.

(6) Codd. *se quod*.

(7) Vulg., *Et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram*.

A Præceptum dederat quid agendum perfectis viris esset, et postea adjecerat ne aliter saperent, et quasi concesserat ; concludens tamen ut se potius sequerentur, atque ita ambularent quemadmodum ipse. Nunc plena hortatione cum diceret, imitatores mei estote, adjecit exemplum, quo facilius persuaderet ; ideo facere oportere ; scilicet quod alii facerent : *Contemplantini, inquit, eos qui ita incedunt, quemadmodum exemplum habetis nos*. Duo conclusit, qui ita incedunt quemadmodum nos, et in eo ipso ut et ipse his esset exemplum breviter collocavit, et qui aliis esset, et qui his esse deberet. Scilicet quemadmodum illi me imitantur, etiam vos habeatis et exemplum. *Multi enim incedunt, de quibus vobis sæpe dixi* (1). Plus adjecit, ut pauci essent qui illum viderentur imitari : *multi, inquit, ita incedunt*. Et adjecit aliud argumentum, ne hodie vobis exemplum proferam ad exhortationem, multi, inquit, sunt qui incedunt sicuti nos, de quibus sæpe dixi. Ergo non ad tempus protulit ens qui ita incederent ; siquidem de ipsis quod ita incederent, sæpe jam dixerit.

Vers. 19. — *Nunc autem etiam lacrymabundus dico, inimicos crucis Christi ; quorum Deus ventus, et gloria in turpitudine eorum qui terrena sapiunt* (2). Major hortatio est, cum ex metu sit. Supra enim ex commodis et utilitatibus. Nam est (3) exhortatio quemadmodum vivant, ad hoc ipsum quod supra præcepit, cum ipse ad eandem vitam compellat et adigat Philippenses, et dederit rursus aliud argumentum quod jam multi eodem modo vivant, et multi quos jam ita vivere ipse Philippensibus Paulus sæpe dixerit. Hæc utilitas exhortationis majore ratione firmatur, quid mali pati habeant si aliter vixerint, et ut dixi major est persuasio ex timore. Adjecit etiam affectum, dicturus mala quæ patiantur illi, qui aliter vivunt dicendo : *lacrymabundus dico*. Doleo enim et lacrymo, quia qui inimici crucis sunt, id est qui non credunt in hoc Evangelium, quod scilicet credant in Christum hominem, id est qui in homine fuerit, qui natus ex Maria sit, crucifixus sit. Omnes igitur hæretici qui neque crucifixum, neque in homine Christum accipiunt, qui multi et varii sint ; ii, inquam, finem habebunt interitum. Alii enim dixerunt hominem fuisse, non in homine fuisse (4). Alii negant omnino natum in carne, alii negant crucifixum. Omnes ii hæretici, ut dixi, atque horum (5) similes interituri sunt. Hoc enim dixit, *quorum finis est interitus* : quæ utique consequentur hujusmodi homines. Et quid patientur, et quid sint,

(1) Vulg. *Multi enim ambulant quos sæpe dicebam vobis*.

(2) Vulg., *Nunc autem et fletus dico, inimicos crucis Christi : quorum finis interitus ; quorum Deus ventus est, et gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt*.

(3) Codd. *cum pro est*.

(4) Sensus loci est, quosdam hæreticos dixisse Jesum merum hominem, non Deum cum assumpta sibi hypostatice humanitate.

(5) Codd. *hujusmodi*.

ita numerat, quid patientur, *quorum finis est interitus*; quid sint, *quorum Deus venter*; quid consequentur, *et gloria*, inquit, *in turpitudine eorum?* Quemadmodum sapiant, adjunxit: *qui terrena sapiunt?* De interitu; quod finis eorum sit interitus, qui hæc non credunt, id est qui inimici crucis sunt. Hoc enim dixit, inimicos crucis Christi esse, crucem Christi non credere. Hi, inquam, perituri, et finis his est interitus.

At vero istud qui non credunt, id est qui inimici crucis Christi sunt, quomodo Deum habent ventrem, de quibus dixit, *quorum Deus venter est?* Duo quodammodo sunt, id est unum de duobus, qui inimici crucis Christi sunt: aut enim carnaliter sentientes crucem Christi rident, cum hominem Christum putant in crucem sublatum; non mysterio secundum Evangelium Christum in homine crucifixum, per quod peccatum vicit et triumphavit potestates, et triumphavit per carnem crucifixam: hanc, inquam, crucem in mysterio habemus. Alii, ut dixi, ut secundum hominem, vero tantum hominem accipiant crucem: et idcirco inimici sunt cruci, et hi quia carnaliter sentiunt, contemnunt mysterium crucis: et hi, ut dixi, de carne sentiunt, et nihil aliud quam de carne extimant, et illis Deus venter est, et gloria in turpitudine eorum est, et hi sunt, qui terrena sapiunt, quorum tamen finis est interitus. Aut rursus illi qui spiritalem sentiunt Christum, et non intelligunt illum in carne, neque crucifixum; et idcirco inimici sunt crucis Christi, et ipsi finem habebunt interitum. Et hæc pars conclusa de illis est: quamquam ista pars pertineat et ad illos qui de Christo carnaliter sentiunt: at vero hæc tria, quæ sequuntur, ad eos pertinent qui de Christo carnaliter sentiunt; ut Deus eorum venter sit, et gloria in turpitudine eorum et terrena sapiunt.

VERS. 20. — *Nostra enim conversatio in cælis est.* Utique hoc contrarium superiori est; ad istam partem tamen quod dixit terrena sapiunt, æstimando Christum hominem esse, et hominem fuisse, et non in carne fuisse, sed cum carne venisse, sicuti Judæi venturum dicunt, et cæteri hæretici. At (1) nos contra, omnem vitam, et conversationem vivendi in cælis habemus; sentientes de cælo venisse Christum, induisse carnem, in cruce sublatum. Denique sic adjungit: *unde etiam salvarem* (2) *expectamus Dominum nostrum Jesum Christum.* Ut et inde venerit, et inde venturus sit. Etenim si inde venturus est, et ante inde venit. Qui enim ascendit, ipse est et qui descendit. Ergo nos in cælis habemus conversationem, quia inde et *Salvarem expectamus Dominum nostrum Jesum Christum*, qui venturus est ad judicium postremis temporibus; et erit nobis Salutaris, quia in ipsum credimus, et Christum expectamus.

VERS. 21. — *Qui transfiguravit* (3) *corpus humilitatis nostræ, ut sit æquiforme cum corpore gloriæ*

(1) Codd. ad.

(2) Vulg. Salvatorem.

(3) Ita codd. heic et infra, non transfigurabit.

ipsius, secundum operationem potentiam suæ, ut possit etiam universa illi subdere (4). Et isto locus tenet de resurrectione mysterium. Etenim quod Christus in carne positus implevit ut salvaret animas, ut et carni etiam per resurrectionem immortalitas daretur, virtutes suæ crucis operatus est. Et hæc omnia expectamus, et ipsum Dominum nostrum Jesum Christum qui, inquit, illo mysterio quo descendit et crucifixus est et resurrexit, humilitatem nostri corporis vel figuram, aut magis corpus humilitatis nostræ transfiguravit. Quomodo istud est? Quia corpus nostrum humile cum resurgit et immutatur, in melius transfiguravit Jesus Christus humilitatem corporis nostri, vel corpus nostrum humile transfiguravit in magnificum. Dat (2) illi scilicet æternitatem, faciens ipsi indumentum cælestæ; ut sit, inquit, æquiforme cum corpore gloriæ ipsius. Namque Christus spiritus est, ex quo illi corpus species (3), et virtus, ipsa species quæ virtus est, species gloriæ corpus est divinæ et æternæ (4). Cum autem nos resurgentes immutabimur, et spiritales effecti fuerimus et anima et corpore et spiritu, ita enim ista in unum virum concurrunt, atque unus spiritus erunt; si et corpus humilitatis nostræ æquiforme, hoc est ejusdem atque æqualis formæ cum corpore gloriæ ipsius Christi, ut et nos spiritus simus, ut et ipse spiritus est. Fiet autem hoc secundum operationem potentiam ejus. Omne enim mysterium atque omnis actio Christi hoc operatur hoc complet secundum potentiam suam, ut nos in unum conveniamus; cum et anima et corpus et spiritus erunt, ut (5) ipse spiritus est.

Item, quia Deus cum spiritus sit, subjicientur universa Deo cum ad unam virtutem redigentur, et sic, inquit, poterit universa illi subdere, scilicet Deo. Videri potest in continuo et non conjunctum in oratione, cum ita posuit *ut possit etiam universa illi subdere*, neque præmisit quo referamus illi. Etenim si illi ad Deum revocamus, Deus supra nominatus non est, sit obscurum et non rectum, sed ab interprete magis positum quam a Paulo. Quo igitur referimus illi? Constat quidem quoniam ob hoc operatur Christus, uti universa Deo subjiciat; sed hic Dei significatio nulla est. Quo igitur referimus? intelligendum quomodo breviter, et aperte tamen posuerit Deum. Nam cum dixit quod Christus, quem expectamus, transfiguravit corpus humilitatis nostræ, ut ipsum corpus humilitatis nostræ sit æquiforme cum corpore gloriæ ipsius; hic est ubi Dei intelligentia accipitur, et ipse Deus, cum dixit secun-

(1) Vulg., qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundum operationem, qua etiam possit subjicere sibi omnia.

(2) Codd. da.

(3) Codd. sp̄s. igitur vel species vel spiritus. At in sequentibus idem cod. species.

(4) Ita se habet locus in codd. Atque haud scio an satis theologice loquatur Victorinus: sed certe obscuritate sua se involvit. Recole Petavii dictum col. 1211, n. 2.

(5) Codd. et.

dum operationem potentiae suae. Omnia enim fecit A Christus ut consuleret animis, aeternitatem carni etiam daret, et aequiforme corpus nostrum faceret corpori (1) gloriae suae, sed hoc fecit secundum operationem potentiae suae. Operatus est enim, sed potentia eius per quam operatus est : Deus autem est ; per patrem enim operatur. Christus quidem operatur : scilicet pater in eo est, et per ipsum operatur. Ergo ubi dixit *potentiae suae*, illic intelligitur Deus, cui scilicet subdit universa, et propter hoc operatur, ut possit etiam universa illi subdere. Quod autem dixit etiam universa, refertur ad id quod ipse illi subditus. Nam verbum utique quod Christus (2), subditum est Deo, est enim Deus potentior (3). Et id multis probatum rebus est (4). Ille est qui mittit, hic qui mittitur : ille pater, hic filius : hic per quem B operatio est, ille operator. Ergo ista (5) si sic habent, Christus ad Deum ut ipse ei subditus sit. Sic enim dictum in Epistola ad Corinthios prima : cum vero subjecta fuerint illi omnia, tunc ipse subditus erit ei, qui sibi subdidit omnia : ut Deus sit omnia in omnibus. An ille sensus est, quod dixit ut possit etiam, ut non solum aequiforme corpus humilitatis nostrae faciat, sed etiam possit illi omnia subdere ? Superatis enim omnibus, quae aut carnalia sunt aut creaturae, et mutatis, subdita universa redduntur potentiae Dei, per quam Christus operatur.

CAP. IV.—VERS. 1.—*Quapropter, fratres dilectissimi, gaudium et corona mea, consistite in Domino* (6). Omnis virtus in christianis charitas est et dilectio, quae fieri non potest si non unam essentiam habeant et in uno C consistant, unum sentientes; quod est nunc in Domino, inquit, *consistite, o fratres dilectissimi*. Ex quo intelligi licet unum illos velle sapere quando *fratres*, inquit, *dilectissimi*. Hoc enim provenit, ut se invicem diligant qui unum sentiunt, et in uno consistunt. In quo illo? in Christo scilicet. Cum enim fidem omnes aequaliter in Christo habeant, in illo consistunt. Quod si vos, o Philippenses, id feceritis, eritis gaudium meum et corona mea.

(1) Codd. *corpus*.

(2) Sequitur in codd. et *λόγος* quod est Christus, quae vana repetitio est.

(3) Codd. *potentius*.

(4) Quod attinet ad hanc Victorini doctrinam subsequentemque Pauli textum, andiamus Augustinum quaest. 69, ex 83 : *Regula catholicae fidei sic se habet, ut cum aliqua in Scripturis dicuntur de filio, quod sit minor patre, secundum susceptionem hominis intelligantur : cum vero ea dicuntur, quibus demonstratur aequalis, secundum id quod Deus est accipiantur*. Idemque Augustinus contra Maximinum, 1, 18 : *Scimus dictum esse patrem filio majorem, quia in forma servi erat filius, et adhuc in forma est humana filius quam levavit in caelum*. Denique Hieronymus, dialog. 1, 18, contra Pelag. : *Deus cui docet Apostolus iusta dispensationem carnis assumptae subjiciendum filium*. Et quidem haec valent aliorum quoque persimiles Patrum auctoritates adversus Arianos olim prolatae, qui Pauli verbis abutebantur.

(5) Codd. *ita*.

(6) Vulg., *Itaque, fratres mei charissimi, et desideratissimi, gaudium meum et corona mea ; sic stete in Domino, charissimi*.

VERS. 2.—*Euchodiam rogo, et Syntychem rogo* (1), *id ipsum sapere in Domino*. Ut et ipsae foeminae unam sapiant in Domino, id est ut Christum credentes, ea quae de evangelio sunt circa Christum sentiant et intelligant. Sed rogo, inquit, exprimens profutarum illis. Non enim mando, non impero, sed rogo.

VERS. 3.—*Ita obsecro, et te, germane unijuge* (2), *adjuva illas quae laboraverunt simul mecum in Evangelio, cum Clemente et ceteris adjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitae*. Supra diximus Epaphroditam promississe venturum ad Philippenses : postea ostendit quod eum miserit, cum dixit, *festinantis itaque misi eum*. Ergo quasi hoc adjicitur, ut et ipsum in epistola mandatum habeat, rogetque eum atque obsecret, ut illas scilicet foeminas Euchodiam et Syntychem moneat id ipsum sapere in Domino. Adjuva, inquit, illas quae laborant simul mecum in Evangelio. Quomodo laborant in Evangelio ? ut et ipsae vel ipsum Evangelium quod ego aduuntio agnoscant, custodiant, servent ; vel ipsae aduuntient, asserant, evangelizent ; pro modo enim loquentes de evangelio, id est de Christo et de mysterio toto evangelizant etiam foeminae.

Denique sic adjungit *cum Clemente et ceteris adjutoribus meis, quorum*, inquit, *nomina in libro vitae*. Ita enim mysterium memorat quod omnes, qui de Christo fidem habent, et in eo fidem habent, et loquuntur atque insinuant fidem ipsam in Christum hominibus, velut adjutores sunt evangelistis : et cum ita hoc sit, jam in libro sunt nomina eorum apud Deum, quod in vita aeterna futuri sint. Istum autem esse Epaphroditum, cui ista mandat ut adjuvet foeminas superiores ut unum sentiant. Hinc intelligi licet quia dixit, *obsecro te quoque, germane unijuge* ; quippe de ipso supra sic locutus est : *Necessarium tamen existimavi Epaphroditum fratrem meum committionem meam*. Ita ibi fratrem, hic dixit *germane* : supra dixit *committionem* : hic dixit *unijuge*.

VERS. 4, 5.—*Gaudete ; modestia vestra nota sit omnibus hominibus*. Hoc est quod consequens sit, ut qui unum sentiunt, et in uno fidem habent, de Domino gaudeant, et semper cari sibi invicem sint. *Gaudete*, inquit, *in Domino*. Parum istud est ; *denuo dico, gaudete*. Cum enim juncti estis corde, in Domino gaudetis : et cum gaudetis in Domino, juncti corde estis, et consistitis in Domino. *Modestia*, inquit, *vestra nota sit omnibus hominibus*. Valde enim ad meritum vitae futurae pertinet et ad regnum in caelis, si modeste vivamus. Modestia enim cognitio est uniuscujusque modum tenens, nec ultra se tendens et extendens. Etenim cum nos hic sumus, humilitatem nostram (quippe cum in alienis sumus) recognoscamus, et modum tenemus humilitatis nostrae, Deus sublevabit nos. Ergo nota sit, inquit, *omnibus hominibus modestia vestra*. Quare hoc monet ? ut hic placeamus ? non : sed ut cognoverit Christus humilitatem nostram, erigat, et modestiam suscipiat.

(1) Vulg. *Evodiam rogo et Syntychem deprecor*.

(2) Vulg., *compar*.

Quid enim adjungit? *Dominus prope est.* Magna A exhortatio magnumque præceptum et ex vero et ex vi persuasionis. Cum enim jam imminet judicium, et suis istius vitæ omnibus adventet, esse nobis properatio debet, ut et bonis moribus magnaue modestia vivamus: prope enim est judicium atque adventus Domini.

Vers. 6. — *Nihil ad sollicitudinem redigatis* (1). Id est nec curam vestri habeatis, neve de mundo mundanisque rebus cogitetis aut solliciti sitis: omnia enim necessaria vobis, et nunc in hoc vitæ genere procurat Deus, et meliora in illa vita quæ æterna est. *Sed in omni precatione et oratione cum bona gratia* (2) *petitiones vestræ innotescant apud Deum.* Ut omnis actio jam Christiani fidelis et boni et perfecti, omissis omnibus sollicitudinibus (ipsa est enim renuntiatio) precibus vacet et orationi. Preces sunt, rogare Dominum: oratio est et loqui cum rogas: ipsa est enim oratio, preces cum oratione. Sed quæ illa erit oratio? aliquid petens, an nihil? Quid est quod petat ille, qui jam fidelis effectus Deum rogat? Quam igitur habebit orationem aut petitionem, quippe cum renuntiaverit omnibus mundanis? Ipse monuit ut oremus et precemur cum bona gratia; ut omnibus nobis oratio in precibus gratiarum actio sit, ut gratias agamus; quod consecuti tantum donum, Dei pietate, simus. Hoc enim ait *cum bona gratia.* Bona autem adjecit, ne inviti faciamus, sed vere gratias agamus, et bonas gratias deinde adjunxit. Quoniam oratio est in precibus, quæ potest esse de bona gratia, potest de petitione. Supra cum dixisset *cum bona gratia, adjunxit petitiones*, inquit, *nostræ innotescant C penes Deum.* Cujus (3) autem non est honesta? Et cœlestia ipsa illa quæ promittuntur petat ut implentur. Qui petit, utique talia petit quæ jam fidelem petere justum est. Ipsa enim cum cogitamus petenda, quæ volumus innotescere penes Deum, necessario talia sunt quæ conveniant fideli etiam cœlestia speranti et divina omnia. Hæc, inquit, id est petitiones vestræ innotescant penes Deum.

Vers. 7. — *Et pax Dei quæ habet* (4) *omnem intellectum* (5), *custodiat corda vestra.* Hoc præmium erit si ita precemur, ita oremus, ut cum bona gratia oremus; et ita petitiones habeamus, ut innotescant penes Deum. Hoc ita est, erit, inquit, pax Dei quæ *custodiat corda vestra*: quæ pax Dei *habet omnem intellectum.* Vehementer et acute hoc positum: etenim cum pax Dei venerit in nos, D Deum intelligemus: nihil dissonum, nihil discrepans, nihil per argumenta litigiosum, nihil quod recipiat quæstionem, ut nobis contingi in mundanis: sed ita aperta omnia sunt, cum pacem Dei habeamus uti omnis intellectus nobiscum sit: pacis enim est jam quiescere, jam securitatem habere. Quin (6) Deus pacem committit cordibus nostris, jam omnis intel-

lectus nobiscum est. Qui enim Deum intelligit, omnia intelligit: cum Deum intelligit, custodiuntur corda ejus qui intelligit. *Item corpora vestra in Jesu Christo* (4). Ecce et hic significatio est de resurrectione: et hoc quoque præmium positum vel adnuntiatum his qui ita rogant, et ita precantur cum bona gratia, ut habeant Dei pacem, et corpora in Jesu Christo. Dixit enim de corde, de intellectu, quod custodientur cum pax data est: nunc de ipsis illis, id est de corpore de anima; *corpora, inquit, vestra in Jesu Christo*: in ipsius enim majestate et virtute corpora nostra sunt, quæ cum ejus adventu resurgent, reviviscunt, merita accipient: quæ omnia erunt nobis integra, si illa præcepta servemus, in Christo unum sentientes, gaudentes, modesti, nihil sollicitudinis habentes; in omni precatione et oratione, cum bona gratia, petitiones nostras penes Deum notas facientes.

Vers. 8, 9. — *De cætero, fratres, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus, hæc cogitate; quæ et didicistis, et accepistis, et audistis etiam in me; hæc agite, et Deus pacis erit vobiscum* (2). Docuit preces quales habeamus, id est cum bona gratia item quemadmodum petitiones: deinde quæ pax, id est quod beneficium a Deo nobis detur; sic agendum, et rogandum ut custodiat intellectus noster et corda nostra, et sint omnia corpora nostra in Christo Jesu. Hæc cum ita sint, de cætero, inquit, fratres, hæc cogitate. Quid est de cætero? postquam correcti estis, sublata jam omni discordia et errato, quoniam unum sentitis; de cætero sic sentite: quæcumque sint vera, hæc accipiat et cogitetis. Quæ autem illa vera sunt? quæ in evangelio ponuntur, Christus Jesus Dei Filius, et cætera quæ sæpe diximus. Cum autem vera cogitatis, sequuntur ut casta sint: non enim corrumpitur quod verum est: hoc enim castum est: quod non corrumpitur, verum est. Deinde quæ vere casta sunt, hæc et justa sunt: justificantur enim sanctificatione a Deo. Omnia quæ justa, quæ casta, quæ vera sunt, quæ sancta sunt jam et amabilia, jam et bonæ famæ. Quis enim sanctum non amet? quis non bene de eo loquatur ac sentiat? Hæc ergo, inquit, cogitate quæ ad bonam pertineant famam: utique amabilia sint, et habeant charitatem, neque habeant discordiam. Omne enim amabile, concordiam habet: item quæ bonæ famæ sunt, non habent invidiam et in concordia sunt. Ex quibus omnibus superiora ad ipsam veram virtutem pertinent, posteriora ad fructum virtutis. Nam virtutis est amare vera, casta, justa, sancta, Fructus virtutis amabilia et bonæ famæ. Idcirco duo ista posuit quæ subjunxit: si qua virtus, si qua laus. Vim rerum diligenter attendit. Etenim cum gratia Dei fiant omnia;

(1) Vulg. *Nihil solliciti sitis.*

(2) Vulg. *Sed in omni oratione et obsecratione, cum gratiarum actione.*

(3) Codd. *velustior cuius vel quis; alii quid.*

(4) Ita Codd.

(5) Vulg., *Et pax Dei quæ exsuperat omnem sensum.*

(6) Codd. *quam.*

(1) Vulgat., *et intelligentias vestras in Christo Jesu.*

(2) Vulg. *De cætero, fratres, quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate; quæ et did., et accep., et aud., et vidistis in me, etc.*

ipse enim per spiritum suum missum in nos et gubernat (1) et regit, ut nihil in nobis sit; ita ait, si qua virtus. Et rursus si virtus, quæ in nobis est, non ex nobis est, sed ex Deo, ne laus quidem nostra: et idcirco, si qua laus. Veruntamen quoniam videtur vel virtus nostra, vel laus; unde dixit ibi (2), hæc, inquit, omnia cogitate. Utique quæ illa sunt? quæ didicistis, me scilicet docente, et accepistis, et audistis, et vidistis in me. Perfectum primo posuit, didicistis. Unde autem didicistis? Causæ subjunctæ, accepistis. Rursusque ipsum accipere unde audistis et vidistis? ex me vidistis in me: ut non monitor solum Paulus sit, sed etiam præbeat exemplum quemadmodum vera sequantur, quemadmodum casta, quemadmodum reliqua. Hæc, inquit, agite. Supra dixit, hæc cogitate; nunc adjicit, hæc agite; ut non solum ex cogitatione sint ista bona, sed etiam in actu. Deinde adjunxit præmium sicuti supra, et Deus pacis erit vobiscum: quod maxime necessarium Philippensibus præmium, ut nulla sit discordia, unum sentiant omnes, sit pax in eorum ecclesia: et Deus pacis qui est pater, et ejus Filius Jesus Dominus noster, omni animæ in Deum conversæ pacem præstans: hoc est quod ait pax vobiscum.

VERS. 10. — Gratulatus sum autem vehementer in Domino quod tandem aliquando refluistis, ut et pro me sapiatis in quo et ante sapiebatis (3). Ut in errorem lapsi Philippenses fuerant docti in Evangelio ab apostolo Paulo; sed nunc admoniti, reversi sunt in pristinam intelligentiam ut credant in Evangelio quemadmodum adiuvantur. Et refluistis, inquit; id est ad florem reversi estis: ideo in Domino gratulatus sum, et vehementer gratulatus: et hoc est quod ait, ut pro me sapiatis: id est ut ego quemadmodum vos docui, sapiatis; cœperant enim aliter sapere. Quod autem ait, ut pro me sapiatis, quia intelligentia vestra et sapientia quæ fuerat una pro me non erat: nunc autem cum sapitis quemadmodum docui, et Evangelium tradidi, pro me sapitis; id est prodesse mihi potest, quoniam vos docui. Et quid illud est, in quo et ante sapiebatis, nunc refluistis et idem sapientes pro me jam sapitis?

VERS. 11. — Occupati autem eratis. Non propter penuriam dico (4). Si hic sensus superiori jungitur, quia dictum supra est, etiam pro me sapiatis, id est ut de me cogitatis, erit intellectus ut ea quæ mihi sunt necessaria, mittatis; sed etiam misistis: et ideo dictum sit, gratulatus sum autem in Domino quod tandem aliquando refluistis, et abundare cœpit fructus ex operatione vestra. Sic enim postea dicit, et cœpiatis pro me sapere: in quo est et illud, in quo et ante sapiebatis, ut mihi necessaria mitteretis: et hoc est quod sequitur. Quo modo sapiebat? Ante occupati erant, ante in his operibus. Quod quidem Paulus, non ideo, inquit, dico

(1) Codd. gubernabat.

(2) Codd. sibi.

(3) Vulg., *Cuvisus sum autem in Domino vehementer quoniam tandem aliquando refluistis pro me sentire sicut et sentiebatis.*

(4) Vulg., *non quasi pauper penuriam dico.*

propter penuriam. Non enim quod volo (1) pro me sapiatis aut in quo et ante sapiebatis, et in quo occupati eratis ut mihi mitteretis, aut quod nunc volo ut mittatis, propter penuriam dico. Sic enim et postea ait, non quia exquiro abundantiam in oratione. Non ergo propter inopiam istud quæro, sed ut fructus sit abundans in oratione vestra, cum hæc omnia pro me curatis et sapitis: ita est enim curam gerere; non quia egeo. Nam, et abundo, inquit; quippe sufficiens mihi sum: sic enim subjungit: *Et ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse.* Novi sensus (2) hic est: novi, inquit, sufficiens esse, in quibus sum: didici enim ego ut contentus sim quæ habeo; et in quibus sim mihi ipsi sufficiens: non enim ad sumptus tantum hoc referendum, sed curam et cogitationem et orationem exhibere debent pro Paulo: ut hoc sit ad omnia referendum; ut et pro me sapiatis, in quo et sapiebatis. Generaliter ergo ut vel necessaria, vel ut oratio et cura Philippensibus pro Paulo habeatur. Denique non ad fortunas tantum vel ad necessaria quæque posuit etiam hoc:

VERS. 12. — Et humiliari novi et abundare (3): et de virtutibus, et humiliari novi et abundare in omnia, in eodem modo: id est præbere omnes virtutes. *Et in omnibus (4) institutus sum.* Id est ad omnia assuefactus, et fere sitim, famem, frigus; et rursus in abundantia satiari. Sic et de virtutibus, et de laboribus, in omnibus, inquit, institutus sum; et satiari, et famem sustinere institutus sum, inquit, et copia satiari, et rursus famem sustinere. Item ipsa duo repetit, et abundare, et egere in omnibus possum. Dicendo in omnibus, non ad necessaria victus nostri diximus, sed ad omnia quæ in actu sunt, labores virtuteque, referenda sunt ista. Ita se institutum dixit, ut possit et abundare et egere in omnibus. Novum est quod ait in omnibus egere possum: id est tolero cum in omnibus egeo, id est egeus fuero.

VERS. 13. — Atque ut verum, et nihilominus ex disciplina dicat evangelica, adjungit, *Per eum qui me confortat.* Quod genus vitæ semper et habendum et tenendum, ut et nos laboremus, et nostri instituti sit omnia ista gerere, cum plere, ferre, tolerare: ita tamen ut hoc credamus, quia nos ad omnia ista fortes Deus fecit. Cum enim dixerit, *in omnibus egere possum, et famem sustinere (5),* revocavit virtutem suam ad Deum: *per eum qui me confortat.* Ita et vos, et omnes qui in Deum fidem habent, credant certe quæ sint, se posse fortes fieri, et in egestate, et in cæteris laboribus. Deus enim nunquam deest his qui cum diligunt, qui in eum fidem habent et spem.

VERS. 14. — Sane bene fecistis quod tribulationi meæ communicastis (6). Id est participes fuistis vel subre-

(1) Codd. volo.

(2) Codd. pro sensus habent se risus.

(3) Vulg., *scio et humiliari, scio et abundare.*

(4) Vulg., *ubique et in omnibus.*

(5) Vulg., *institutus sum et satiari et esurire et abundare et penuriam pati.*

(6) Vulg., *veruntamen bene fecistis, communicastis tribulationi meæ.*

nistis mihi in tribulatione ut est communicatio, pari modo jungi mysterio : qui autem compatitur cum altero, et subvenit alteri.

VERS. 15. — *Scitis autem etiam vos, Philippenses, quoniam per initia Evangelii cum a Macedonia profectus sum, nulla mihi ecclesiu communicavit in ratione dati et accepti, nisi vos tantummodo* (1). Illic aperte exposuit, ut supra dicum est; tribulationi meæ communicastis, id est auxilium et præsidium dedistis, dando mihi necessaria. Denique hoc adjungit : scitis, inquit, Philippenses; et vos quoque scitis, quoniam in principio evangelii, quando profectus sum in Macedoniam, per omnes ecclesias evangelizavi; sed nulla mihi, inquit, communicavit. Ubi autem communicavit? in ratione, inquit, dati et accepti : id est in sumptibus, quod est datum et acceptum : nam qui dat (2), habet rationem cum eo qui accipit : et qui accipit, habet rationem cum eo qui dat, quantum dedit, quantumque accepit ille qui accipit. Non quo et ipse dederit aliquid, qui accipit; sed cum minus dat, ratio dati est et accepti. Quid enim est in quo Paulus de pecunia daret? Sed quoniam ratio dati et accepti est in pecunia inter eos qui dant et eos qui accipiunt, ideo sic junctum. Non enim pecunia accipitur pro evangelio, ut ratio dati sit in pecunia; at longe aliter.

VERS. 16. — Vos, inquit, tantummodo communicastis. Denique subjungit illos delisse : *Propterea quod in Thessalonicam semel et bis misistis ea quæ mihi necessaria fuerant* (3). Aper tissime declaravit quid sit *quod communicavistis* (4) et quomodo ratio sit dati et accepti. Vos, inquit, *tantummodo in Thessalonicam semel et bis misistis ea quæ, mihi necessaria fuerunt*.

VERS. 17. — *Non quia requiro datum; sed exquiro fructum abundantem in oratione vestra* (5). Non ego, inquit, neque ista necessaria exquiro, sed tantum benevolentie vos usum habere debetis, ut mihi fructus vestræ benevolentie sit, quod in benevolentia abundatis; id est ut cum orationem de vobis habeo, sit mihi fructus benevolentie vestræ. Cum vel Deum pro vobis rogo, vel Deo pro vobis gratias ago, est mihi fructus circa orationem, quæ pro vobis est, dum abundare vos intelligo et esse benevolos.

VERS. 18. — *Habeo enim omnia et abundo*. Ideo, inquit, non requiro datum; nam omnia habeo : et multi habent omnia, sed non abundant : vere enim possunus adhuc velle si non abundemus, sed habeamus. Qui abundat, et habet et plusquam necesse est habet. Supra enim dixit, *quæ mihi necessaria fuerunt misistis*; nunc : Hæc, inquit, ego habeo et abundo. Denique persequitur ut ostendat abundantiam : *Repletus sum cum accipi quæ per Epaphroditum misistis*. Ne illud quod abundat alienum sit, dicit et ipsorum esse quia

miscrunt : *Repletus sum*, inquit, *cum accipi ea quæ per Epaphroditum misistis, odorem suavitatis, sacrificium acceptum, sanctum, gratum Deo* (1). Si supra nihil aliud de eo quod datur expetere se dixit nisi fructum abundantem, ita et hic cum repletum se dicit, et accepisse quæ missa sunt, non in his quæ missa sunt gaudeo et repletus sum; sed in eo quod habuistis voluntatem curamque mittendi, quæ est benevolentia, et fructus abundantie; unde ordo mihi suavitatis est, vos tales esse; et sacrificium sanctum, gratum Deo, libenter facere quæ facias; curam gerere, præstare quod præstandum est alteri ad necessitates : hoc est ipsum sacrificium et sanctum et acceptum et gratum Deo, ipsa benevolentia.

VERS. 19, 20. — *Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundum divitias suas in gloria in Christo Jesu. Deo autem et patri nostro gloria in sæcula sæculorum*. Quoniam et rectos opera ipsa, et bonos ex voluntate quod libenter mittant et curam gerant sacrificium esse hoc optimum Deo dixit et odorem suavitatis. Jam ad referendam gratiam optat, votum facit, ut Deus (sed apostoli sit Deus), *Deus*, inquit, *meus*; ne commune sit cum cæteris; *impleat omne*, inquit, *desiderium vestrum*, et impleat *secundum divitias suas*. Id est cum vos non expetieritis quæ mundi sunt, sed ea quæ Deus de divitiis suis largiitur et dat, id est quæ coelestia sunt, quæ divina; ipsæ sunt enim divitiæ Dei. Denique adjunxit, *gloria in Christo Jesu*, ut hæc sint divitiæ, quæ sunt in Christo Jesu, id est vita æterna, sanctificatio. Adjunxit autem, quod cum religione semper adjungitur, et devotione et obsequio : *Deo*, inquit, *gloria, Deo patri; et Deo*, inquit, *nostro*, scilicet Jesu Christo (2) patri nostro : sit illi gloria æterna, quod est *in sæcula sæculorum*.

Finit epistola. Inde monitis præceptis quæ ad recte vivendum, sequuntur salutationes. Primo salutavit ipse, vel salutari suo nomine alteros mandat. Quos tamen alteros?

VERS. 21, 22. — *Salutate omnes sanctos in Christo Jesu*. Sanctos in Christo Jesu, an in Christo Jesu salutate? *Salutant vos qui mecum sunt fratres*. Non, inquit, solus saluto vel mando ut salutetis, sed salutant vos et fratres. Adjecit *qui mecum sunt*. Hoc de plebe et de omni christiano, qui secum sit, accipi voluit. Denique aliud : *salutant vos universi sancti*, quos utique accepta fide sanctificavit : *præcipue autem qui sunt ex Cæsaris domo* (3) : ipsi vos præcipue salutant, qui sunt de domo Cæsaris. Ex virtutem evangelii ostendit, quod de domo Cæsaris crederunt multi : qui utique erecti esse debuerant, et nihil aliud quam de Cæsare cogitare : et rursus humilitatem ipsorum, qui et humiles sint et hospitales, et omnes fratres salutent alibi posi-

(1) Vulgata non nisi aliquantulum variat.

(2) Codd. *quidam* pro *qui* dat.

(3) Vulg., *quia et Thessalonicam semel et bis in usum mihi misistis*.

(4) Codd. *communicavi* istis.

(5) Vulg., *Non quia quero datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra*.

(1) Vulg., *Repletus sum acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo*.

(2) Nota testimonium de Jesu Christi divinitate; et recole comment. ad Galat.

(3) Vulgat. nonni: i leviter variat in his duobus versibus

tos. Quod autem dixit *præcipue* intelligi licet illos operam dare ut placeant in obsequio, et idcirco extra cæteros dixerit quod ipsi salutant.

VERS. 23. — *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro*. Qui ita sensit de Philippensibus ut illos non quomodo in cæteris epistolis rectum sentire, neque a pseudoapostolis seductos esse accepit, sed tan-

tum exhortativa epistola scripta et in præce. *Gratia*, inquit, *Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro*. Si enim spiritus inest, recte sentiunt. Quid ergo precibus aguat apostoli? Ut gratia Domini Jesu Christi sit cum spiritu illorum in Christo Jesu. Amen.

Victorini commentarium in epistolam Pauli apostoli ad Philippenses explicit.

VICTORINI

IN EPISTOLAM PAULI AD EPHESIOS LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.

Epistola ad Ephesios summam illam tenet, quæ totius disciplinæ semper esse debet, scilicet ut habeant cognitionem theologiæ, id est Dei Christi, mysterii ipsius et adventus, et cæterorum quæ ad eam cognitionem pertinent. Item præcepta vivendi Christianis vel omnibus vel singulis convenientia continet: quid dominum apud servum, apud patrem quid filium, quid maritum apud uxorem, oporteat facere. Hæc igitur cum duo sint, principio de theologia disponemus universa: deinde de vitæ genere et præceptis ad vivendum. Sane materia illa est similiter, quæ in omnibus custoditur; quod etiam Ephesii a pseudoapostolis depravati videbantur judaismum jungere christianæ disciplinæ. Monendi igitur modo et corrigendi, epistola ista conscripta est; ut illa, quæ sunt illis male insinuata, corrigant, emendent; et quod ante illis traditum est, custodiant, atque in eodem perseverent. Summa igitur in principio ista est: Christum Dei filium, et ante mundum fuisse, et semper esse, et ipsum venisse, et in eo spem positam esse; et ejus promissa, Dei promissa esse. Quod si ita est, judaica disciplina longe discreta est, aliter accepta, aliter insinuata, aliter intellecta, sicuti frequenter diximus, et nunc exponimus. Non ergo adjungenda est vel scientiæ divinæ vel vivendi operibus et actibus.

CAP. I. — VERS. 1. — Sumit ergo initium Christum, ut insinuet et eum se evangelizare profiteatur, et quod in ipso uno sit spes. In quo principio secundum consuetudinem suam Apostolum se Jesu Christi dicit, ut ad Romanos: *Paulus servus Christi Jesu*. Secundo adjunxit *vocatus apostolus* utique *vocatus a Christo*; et cum prædestinatus in evangelium Dei, a Christo prædestinatus; olim prædestinatus; et si olim, ergo olim Christus; hoc enim Judæi negant. Eodem modo ad Corinthios *Paulus vocatus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei*, quæ est Christus: voluntas enim Dei, Christus est; quia ea facit quæ Deus vult. Ergo Christi apostolus et vocatus a Christo: hæc est enim voluntas Dei. Eodem modo et in secunda: *Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei*. Nunc quoque hisdem verbis: *Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei*. Sed hæc cum dicit, *sanctis qui sunt fidelibus Ephesi* (1), quid adjungitur? in Christo Jesu. Ita om-

nibus modis confirmat omnem virtutem et evangelii et intelligentiæ in Christo Jesu consistere, et inde liberationem et promissa et æternam vitam. Eodem modo et in cæteris, ut post dicemus.

Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei. Christus enim Jesus in corpore, ipse autem in spiritu voluntas Dei est. Cum ergo elegit Jesus Christus et apostolum Paulum fecit, per spiritum elegit, qui est voluntas Dei, vel potentia agendi quæ velit: vult autem Christus quæ Deus vult. Intelligamus igitur, ut sæpe diximus, Deum esse ipsam potentiam, magnitudinem, substantiam plenitudinis totius; Christum vero, id est λόγος eum, qui in Christo fuit, Dei voluntatem. Et hoc si penitus aliqui (1) ac diligenter attendat, inveniet inseparabilia esse Deum et ejus voluntatem, et tamen quasi separabilia. Aliud enim Deus, aliud voluntas, juncta tamen et coherentia, et nunquam discreta inter se sunt, et Deus et Dei voluntas. Sic fit ut sola voluntas sciat, quid Deus velit et cogitet. Significat ergo paternam potentiam voluntas Dei, et in patre posita; et rursus ipsa patria potentia in filio; quia filius voluntatem Dei facit. Simul et hoc attentius videndum, quomodo filius sit, et quomodo pater. Non enim generatione mota, sed (si similitudo capienda est) quasi quodam parte mentis, cogitatione prorumpit velle conceptum et effunditur. Etenim cogitationes animæ, quasi filii sunt animæ. Porro cum Deus universali cogitatione unam voluntatem habeat, idcirco unus est filius et unicus. Non enim cogitavit prius aliquid, et postea aliud vel diversum, non modo contrarium. Unde unus Deus, unus Christus; id est unus pater, unus filius. Sed ut diximus, hæc semper voluntas a Deo, et in Deo est potentia, et ipsa Dei, et patris virtute plena et ipsa existens, et ipsa quæ huc venerit in mundum sæpe alio atque alio modo; et nunc in carne, quam sibi potentia sua formavit; et mysterium propter mundum et animas, quæ in mundo trahebantur, implevit. Scribit igitur Paulus *sanctis*, inquit, *qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Jesu*. Constrinxit illos et ligavit ad religionem cæteramque vivendi legem, quod et sanctos illos appellavit et fideles in Christo, inquit, Jesu. In aliis epistolis cum ad Ecclesiam et ad populum scribit, non apponit *sanctis et fidelibus*; at vero nunc, quia illos ad legem hominis tenere cupiebat, ne novum aliud quod extra nomen esset adjungerent,

(1) Vulg. finem hujus vers. sic exhibet: *Omnibus sanctis, qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Jesu*.

(1) Ita codd. pro *aliquis*.

quoniam sanctificati jam sunt hoc nomine, et fideles A in Christo sunt; idcirco eo ipso quod illos in Christo sanctos et fideles nominavit, ostendit illos nihil aliud sentire debere, nisi Jesum Christum, cujus nomine sancti sunt et fideles.

VERS. 2. — *Gratia vobis et pax a Deo patre nostro et Domino Jesu Christo.* Duo sunt quæ maxime et contentiones tollunt et præceptionem Dei tradunt, gratia et pax. Quoniam igitur isti errore tenebantur (1), idcirco optata est illis gratia, id est ut Deum noverint, et plene Deum et Christum sequantur, et in Christo omnia collocent, nihilque aliud admittant: si quidem judaismus non eodem modo est, ut non Christum laceret: non enim legem, sed intelligentiam vivendi acceptam a Judæis repudiat, sicut post docebimus. Ergo gratia vobis, inquit, ut intelligatis Deum, et se- B cundum Dei præcepta vivatis. Adjunxit et *pax a Deo*: quia qui dissentit, utique discordat: ergo et pax a Deo vobis, cum Deo patre, inquit, nostro. Vide quantum gratiæ datur a Deo, quæ optata est Ephesiis: siquidem Deus pater est noster. Deinde adjunxit (unum est enim sicuti supra diximus) et *Domino nostro Jesu Christo*. Ille enim Deus est, hic enim Dei potentia est; ille pater, hic filius. Maxime omnis Dei gratia et potentia in Christo Jesu est. Per illum enim cum impletum sit mysterium salvationis, in ipso est omnis salvatio. Nam et ante Christum idem Dei filius, id est λόγος, id est Christus, et fuit, et semper est, et erit, et per ipsum condita sunt omnia. Sed idem ipse in Christo fuit, id est (2) Jesu; et tum subvenit saluti omnium hominum Deum C cognoscentium et præcepta sua servantium.

VERS. 3. — *Benedictus est (3) pater Domini nostri Jesu Christi.* Magnificum argumentum sumit, ut exponat per Christum omnia facta, et potentiam mysterii. Id ergo junxit ut quantum nobis præstiterit Christus, id est Deus per Christum, cognoscerent homines, et magis Ephesii: quo cognito, a Christi nomine non recederent. Etenim supra dixit *gratia vobis et pax a Deo patre nostro*. Et cum dixisset et *Domino Jesu Christo*, quid subjungit? *Benedictus est pater Domini nostri Jesu Christi*. Jam ergo si Deus et pater noster est, quanti sumus, et quanti gratiam accepimus? siquidem Christo cogniti sumus, et fratres Christi facti: siquidem unum Deum patrem habemus. Sed hæc omnia non nisi per Christum. Denique sic D subjungit, quia per Christum et nos Deum patrem habemus. *Qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in caelestibus in Christo Jesu*. Ergo nos filii effici-mur, sed in Christo filii; id est si Christum fateamur, si illum sequamur, si ipsum concipiamus animo, si ejus administrationem, qua complevit universa, et intelligamus et veneremur: et ipsum sequentes genere vivendi per præcepta data, filii effici-mur. Ergo be-

nedictus est pater. Quoniam et noster et Christi, adjunxit *pater Domini nostri Jesu Christi*.

Deinde subjungit causam, quomodo benedictus qui nos, inquit, benedixit in omni benedictione spiritali in caelestibus. Hic hominum miserandus error attendat, benedictos nos dixit et in omni benedictione benedictos: ergo nihil mali pati debet qui benedictus est. Sed quid (1) adjunxit? id est in omni benedictione spiritali, non carnali. Quod si quid hic in mundo patimur malorum, si quid etiam extra, non adscribamus Deo, sed nobis magis. Tunc enim benedictionem consequimur si spirituales simus, et spiritaliter sapiamus, et spiritalia bona quæramus. Et potest quidem fieri ut hæc omnia sentiamus; nec obsit, si hæc et alia sentientes, patiamur tamen aliquid adversi in mundo. Namque multi spiritaliter agentes, spiritaliter viventes, multa sustinent adversa, ut Paulus, ut Petrus, ut cæteri. Verum ubi est illa benedictio, quæ nos benedictos facit? Dei benedictio: non spiritali tantum benedictione, sed in caelestibus, id est cum ex hoc mundo exierimus. Ergo ferenda sunt omnia, quia quæ nobis promittuntur ex Dei benedictione, et spiritalia sunt et in caelestibus sunt, id est extra mundum, supra caelos. Et hæc tamen omnia, sicuti dicit, in Jesu Christo: ipse est enim spiritus. Et spiritalia cum promittuntur in Christo promittuntur: et nos tunc consequemur spiritalia, si Christum sequemur.

VERS. 4. — *Ita ut (2) elegit nos in ipso ante constitutionem mundi, ut essemus sancti.* De divinitate tractatus est, et mysterii totius brevis explicatio, in quo ponuntur hæc; quod ante mundum Christus, et quod mundus factus, et quod ante mundum anima (3), et quod Dei dispositione mundus, et quod Dei dispositione animæ vel in mundum venerint, vel de mundo liberentur: sitque voluntas Dei omne quod geritur, et quod præmium sit secundum Christum viventibus, ut et peccata donentur, et participatio sit nobis gloriæ Dei; de qua et in aliis epistolis tractavimus. Simulque hic tangitur quæ summa, quæ causa sit totius mysterii; vel mundum factum esse, vel in Christo mundum, aut a Christo mundum factum: vel animas in mundum missas, vel ante mundum animas, et rursus de mundo animas liberatas: quæ quidem occulta vera tamen et plena sunt. Quare summa concluditur, quod Christo operante, et per Christum, et in D Christo, omnia reconciliantur Deo quæ et in caelis sunt et in terra, in Christo tamen, ut omnibus ad plenitudinem redactis, omnia in omnibus unum essent, et id tamen fieret per plenitudinem temporis; nihil enim immaturum, nihil non ordinatum, sed plenitudine temporum gestum est, ut suo loco docebimus. Ad quam plenitudinem specialiter descendens Apostolus, jungit

(1) Codd. cum pro quid.

(2) Vulg.: Sicut.... ante mundi constitutionem.

(3) Opinio per se falsa, quamquam ab aliis quoque nonnullis recitata. Verumtamen Victorinus, col. 1241 subtilitate quadam philosophica declarat, quænam ratione animæ videantur multo ante corpora extitisse.

(1) Codd. tenebant.

(2) Codd. id.

(3) Ita codd. est, non Deus, quod verbum exhibet Vulg. ed.

etiam Ephesios evocatos esse, ut et ipsi in plenitudine sint; ut ex hoc eos hortetur ac moneat debere servari fidem, et in Christum, et in Deum fidem, uti nihil aliud sentiant, nisi omne mysterium, et per Christum et in Christo a Deo perfectum. Quod si ita est, nihil adiungant, nihilque existiment esse faciendum: corrigantque illud, quod iudaismum associaverant disciplinæ puræ simplici de fide in Christum et salvatione et liberatione per Christum et ex Dei voluntate.

Primum igitur consideremus quod ita locutus est *elegit Deus nos* utique jam cum essemus (1) *elegit*; et *elegit in Christo*: ergo et nos, et Christus ante. Et quid est ante? utique ex æterno. Hoc enim dixit *ante constitutionem mundi*: *elegit*, inquit, *ante constitutionem mundi*: non *elegit nisi de his qui erant*: et deinde tum dixit in Christo, id est in ipso: ergo et Christus fuerat, et nos in Christo. Neque enim fieri potest ut Christus fuerit, et nos non fuerimus. Si *elegit nos in ipso Christo*, ergo spiritales fuimus, si in Christo fuimus: et si fuimus in Christo et spiritales fuimus; fuimus autem, ut postea subjungit, *ante constitutionem mundi*; quid est causæ ut huc veniremus, et cur constitueretur mundus? si Christus omnia, quæ et in æternis sunt et in mundo, ipse per Dei voluntatem fecit omnia, et omnia in ipso fuerunt; et fuerunt utique substantialiter, jam non vi nec potentia qua futura erant, sed qua jam fuerant. Ergo erant omnia in Christo. An cur constitutus, an cur in mundum plurima huc venerunt, animis et cæteris hujusmodi potentiis in Christo ut dixi positis, perfectio quædam minor est? nisi omnia, quæ esse possunt, experiantur, cognoscant: et sic quid sequendum, quid eligendum sit, videant, et sequantur in spiritu utique, qui Christus est: sicut vi et sua potentia animæ non hoc ipsum sunt quod spiritus, sed sunt ut recipere spiritum possint: non tamen in eo (2) quod animæ sunt, jam spiritus sunt (3).

Quoniam igitur talis natura animarum est, uti si integre et perfectis omnibus se agat; id est si et se noverit, et Deum sciat, et ea quæ sunt aliena ita discat, ut repudiet ut excludat, merito sit perfecta; et perfecta cum fuerit, repudiatis alienis, cognito Deo, scientiam plenam cum receperit universitatis, continuo efficitur spiritalis. Sic etiam et homo, et omne quod homo est. Cum autem secundum intellectum potens anima sit, falli autem intellectus potest; nisi sciat etiam id quod imitatur intellectum; non tamen est intellectus si in (4) hoc quod fallit, quod mentitur, ac decipit, animadvertat anima, cognoscat, et repudiet, et fugiat quasi hostem et deceptorem, facile se et virtutem suam tenebit, et cognoscat, et erit plena et perfecta in Christo, id est spiritalis. Quid est autem quod faciat similitudinem intelligentiæ, et decipiat tamen sensum, qui non est

nisi in mundanis et in materie (1) quam Græci vocant? carnalibus enim, et foraminibus (2), et sentiendi virtutibus, quasi quidam intellectus nascitur fallax et multiplici fuco decipiens integram intelligentiam et lædens quodam modo per imagines veritatem. Cum sit igitur animæ naturale (3), ut intelligendi quidem potens sit, intelligentia tamen facile labi et cadere in vicinam virtutem possit, atque imaginem intelligendi, id est sensum, qui in mundo ex natura totus est, ut hoc caperet, neque aliquando caperetur; opera Dei et voluntate mundus factus est, et omnia composita sunt in materia: quibus anima detenta cognosceret, et qui sunt sensus, et quantum valeant: dataque lex a Deo est et monitiones, ut cognosceretur Deus, et cognosceretur quod Dei non est; sed tantum victæ animæ sensualibus potentiis, nihil nisi mundum, materiam, et carnem, et corpus in sensu haberent; et hæc vera sola crederent; neque idoneæ essent ad vincenda et rumpenda vincula quæ animam continerent Dei potentia et voluntate; ut eas liberaret a sensibus et a fallaci mundo misit filium suum Dominum nostrum Salvatorem Christum spiritum sanctum, uti mysterio patefacto doceret primum quid pater esset; deinde quid esset spiritus, et quid spiritaliter vivere, et quid anima sequeretur, et quid esset alienum, sicuti docui. Hæc est enim virtus Christiani, discernere ista et separare, quæ sunt æterna, quæ mortalia, quæ ad perniciem ducant, quæ ad salutem.

Ergo mysterio quod hic implevit, et carne, et cruce, et morte, et resurrectione, subventum est animis: etsi in Christo fides sumatur, ille suscipit hujusmodi animas et adjuvat et liberat. Christum enim credere, et in Christum fidem sumere, jam spiritaliter sentire, et jam tolli a desideriis carnalibus et materialibus: et ex hoc veluti cognatio intelligendi nos jungit et sociat Christum: et dum Christo sociaverit, inquit, et Deo. Per Christum enim Deo jungimur, neque spes ulla salutis nostræ nisi Christum credere. Hoc est spiritaliter jam sentire, et capere sensum, et mundi et materiæ motibus non exagitari: quibus omnibus homo totus in spiritu vero est, et ex hoc jam in Christo est vita: cum autem in Christo vita est; jam mysterio acto a Christo recipimur, et per Christum in numerum filiorum suscipimur a Deo, spiritales facti, ut nos quoque de mundo resurgamus et de morte per Dei voluntatem, sed in Christo tamen. Hoc enim et nunc, et sæpe et ubique præcipitur, ut in Christo tota sit vita nostra, tota spes, totus intelligendi labor. Omnis enim ratio æternitatis nostræ et gloriæ et salvationis, et Christus est, et in Christo est, si projicientes omnia spiritaliterque sentientes, separemus a nobis mundanas cogitationes, mundanos affectus, carnalia quodammodo desideria, carnales dignitates, carnales potestates, et mundi etiam velle potentias vel dignitates. Omne

(1) Nempe in cogitatione Dei, ut dicit inferius loc. cit. Victorinus.

(2) Codd. *quo*.

(3) Distinctio hæc declarabitur mox.

(4) Codd. *in qua*.

(1) Ita codd., at *infra materia*.

(2) Ita codd.

(3) Codd. *anima naturali*.

enim quicquid mundanum est, licet cœleste sit in mundo etiam vel ætherium vel quodlibet aliud divinum nominatur secundum mundum et æternum, sed secundum mundum tamen, neque divinum est neque æternum est; etenim materiale: et quicquid materiale est, et temporale est et caducum et corruptibile.

Ergo si omissis omnibus mundanis, sicuti dixi, in Christo tota intelligentia sit, et de Christo tota intelligentia nostra sit, et propterea per Christum de Deo. Unde spirituales, ut dixi, facti resurgimus, et Deo per Christum jungimur, sicut per omnia plenitudo; quæ plenitudo nihil aliud est, quam quod omne quod ejus est, ipsius sit: unde cum animæ gradu progressionis ex ipso, cum ipsius essent, tamen quia quadam longinquitate ab ipso minore luce fulgebant et minore lumine non ita perfectæ fuerant, id est quia ab intelligentia veri poterant in ea quæ verisimilia erant, et a verisimilibus in falsa, id est in ea quæ sensus sunt; sunt autem ea, quæ dixi, vel mundus vel materia vel omnia in mundo. Hæc nesciendo anima minus perfecta esset, et tali natura permaneret, si ista veniens cognosceret et contemneret: et ut perfecta ab eo quo capi poterat, adque integra redderetur, fecit Deus mundum ad cognitionem sensuum, uti quia magnis illecebris sensuum captæ animæ jam illam virtutem luminis sui perdidissent. Quippe caro factæ et carnalia sentientes, mysterium per Salvatorem completum est, uti et discerent homines parentem suum, et ad virtutem intelligendi, contemptis sensibus et calcatis et contritis omnibus, pervenirent: et sic perfectione per omnia completa, et in omnibus secundum Christum et per Christum et in Christo unum fierent universa: et sic plenitudo illa, sicuti supra dixi, perfecta ex omnibus redderetur.

Hæc in his sermonibus ita tractantur uti doceantur universa facta, et per Christum facta, et Dei per Christum in voluntate completa: ita ut elegit nos, benedixit nos in ipso. Unde id probas? quia *benedixit nos* ita ut, inquit, elegit. Quando autem elegit? *ante constitutionem mundi*. Quando autem benedixit nos? quando ad fidem accessimus cognovimusque mysterium: *ita ut elegit nos in ipso ante constitutionem ut essemus sancti*. Admoneo, ut sæpe admonui, salutem nostram atque omnem æternitatem in Christo esse et per Christum; animasque nostras et ante mundi constitutionem fuisse, quippe cum sua substantia in æternis semper extiterint (1). Has igitur Deus ante mundi constitutionem prædestinavit et elegit ut sanctificarentur: id est acceptio spirituum confirmaretur, depositis omnibus vitiis, quæ in eas incidere possent, spiritus fierent. Cum enim natura

(1) Adhuc inculcat Victorinus præexistentiam æternam animarum; quem errorem vix aut ne vix quidem purgat mox, cum animas extitisse ait in Dei cogitatione. Aliud enim est prævidere rem futuram, aliud illam existere. Est autem doctrina christiana creari a Deo singulas animas, cum in genitorum nuper hominum corpora immittuntur. Legesis collect. vat. T. I. p. 84 sqq.

A sint aliud, in sensum, qui mundi et mundanorum totus est, labi possint et rursus excitata virtute naturali, et Deum noverint, et Deo vicinæ sint, et Deo veluti filii existant; ante constitutionem mundi Deus constituit illas atque elegit ut sanctæ fierent, et sanctificarentur; mundusque propter eas est constitutus; ut intellectum verum susciperent mundanis omnibus per sensum, qui deceptor veræ intelligentiæ et integritatis ac veritatis. In adversis enim probatur justus, et in tenebris lumen, et in falso veritas: unde in mundo facile Deum cognoscerent, et per Christum id est per spiritum spiritualiter intelligendo spiritus fierent: hoc est enim sanctificari. *Prædestinavit igitur Deus ut essemus sancti*. Prædestinavit ergo non est nisi eorum quæ sunt, ut quasi ordo quidam sit effectus. Videris enim quomodo quis accipiat. Jam enim substantialiter fuerant, sicuti et ego judico et credo: sive non fuerant eo modo, quemadmodum credo, in sua substantia vel existentia. Etenim cum in Dei cogitatione fuerant, cogitatio Dei quoniam non nihil est, sed est certa existentia, necessario concedendum est ut animæ fuerint in vera rectaque existentia. Etenim nostra cogitatio quasi inanis est; non (1) ita et Dei: quamquam sapientium ratione etiam nostræ cogitationes, non nisi existentia sunt substantialiter rerum. Sed de his ac de eodem tractatu alias et pluribus explicavimus.

Et immaculati. Vides igitur quantum adjiciatur et quid habeat immaculatio non ut essemus, inquit, sed *ut essemus sancti*; neque ut essemus, sed ut essemus *immaculati*. Ergo macula res adjuncta est substantiæ. Fuit ergo substantia, sed potuit macula contingere. Hoc prædestinavit Deus *ut essemus immaculati*. Licet enim nondum maculasset nos mundus, tamen quoniam natura tali fuimus, ut in maculam cadere possemus, idcirco prædestinavit nos Deus, ut cum in maculam incideremus, essemus immaculati per ejus gratiam, id est per Christum. Cognoscendo enim Christum, et cognoscendo in mundo, et cognoscendo in sensibus, et cognoscendo in eo quod adversum est; et cognoscendo in tenebris, tunc verum lumen accipimus, tunc Christum, id est spiritum, sumimus: et tunc rejectis corporeis maculis, id est sensibus carnalibus, existimus immaculati et sumus sancti.

Vers. 5, 6. — *Coram ipso in charitate* (2), *prædestinans nos* (3) *in adoptionem filiorum per Jesum Christum, in ipsum secundum propositum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ*. Et quid, et quibus, et quare, et per quem, quid etiam præstat, ut filiorum adoptionem habere videatur de nobis, quod magnum, et præcipuum et vix votis nostris optabile est ut adoptati filii videamur. Quibus autem præstat? animis scilicet longe a virtute Dei positis, quippe qui cadere in vitia possint; quippe cum maculas recipiant. Per quem autem præstat? per Jesum Christum atque in ipsum. Quare autem vel propter quid?

(1) Videbatur mihi prorsus addendum non.

(2) Vulg.: *In conspectu ejus in charitate*.

(3) Vulg. habet: *Qui prædestinavit nos*, etc.

In laudem, inquit, gloriæ suæ. Gratiæ, id est ut cum A magnum beneficium dat, præcipuam gloriam Deus ex hoc potentiæ suæ ostendat, quando nos tales et in vitiis (1) positos et peccatis carnalibus, et obligatos, non solum liberat, et donatis peccatis vacuos a criminibus reddit, sed etiam adoptat ut filios. Hæc igitur est laus gloriæ, et gratiæ ejus: gloriæ, quod tantum potest: gratiæ, quod hæc nobis præstat.

Quod autem dixit in adoptionem filiorum plene, certe, proprie: namque filius Christus, et vere filius Christus, et vere filius, sicuti sæpe docui, cum imago Dei est. Cum autem longe a Dei imagine sint animæ; et rursus accipiant animæ longe positæ spiritum; spiritus autem filius; sicut loco filii animæ: et cum loco filii efficiuntur animæ, in adoptionem filiorum animæ jure susceptæ esse dicuntur, per Deum tamen Christum, id est per spiritum, qui est vere filius, et solus filius. Si ergo verus et solus, cum recipimus Christum, id est spiritum, adoptati filii sumus, non filii; per virtutem enim Filii, nos efficiuntur filii: et hæc est adoptatio, in qua gratificavit nos in dilecto filio suo, id est gratiam nobis præstitit: hoc enim est gratificavit. Sed ubique firmat, et quæ sit gratia, et per quem gratia: nam et per quem gratia est subjungit, in dilecto filio suo. Etque gratiam subjungit:

Vers. 7. — In quo habemus redemptionem per sanguinem ipsius (2) remissionem peccatorum. Hæc enim gratia est ut in Christo per ejus sanguinem habeamus redemptionem, et remissionem peccatorum, ut et remittantur nobis peccata nostra per id quod lege crucifixus est. Hoc est enim per sanguinem ipsius et ipse nos redemit a morte, id est a carnalibus cogitationibus et cupiditatibus, et suos fecit servos, id est sibi servire, quod est spiritualiter jam vivere: item (3) nihil carnaliter agere, nihilque sensu sentire, sed totos verti ad Deum et mundana omnia calcare, et originem nostram repetere: hoc est enim redimi, a captivitate liberari. Porro captivitas non est nisi ab origine libertatis in captivitatem duci. Ergo fuimus liberi, id est ante mundum: sed mundus nos captivos fecit; natura enim tali fuimus ut caderemus et capi possemus: sed hæc captivitas ad utilitatem nostram provenit: nam cognitis omnibus servitutis malis et captivitatibus, redempti a Christo sumus: id est ad naturam illam pristinam quæ nobis a Deo erat, reducti, spiritualiter jam vivimus: et ex hoc spiritus sumus, et propterea Dei filii, sed per adoptionem, remissis scilicet omnibus peccatis nostris: non enim virtute nostra ad spiritum reversi sumus, et per sanguinem Christi spiritum accepimus. Ergo remittuntur nobis peccata et donantur per Dei gratiam; non nostra virtute ea deponimus; solumque hoc virtutis nostræ, Christum credere, ac propter Christum spiritualiter vivere: ipse vero remittit peccata, ipse redimit nos, et gratiam Dei commendat, ut æternitatem et sanctitatem immaculati jam habere possimus.

(1) Codd. *invitus*.

(2) Vulg.: *Ejus quod sequitur comma*.

(3) Codd. *idem*.

Vers. 8. — Secundum divitias gratiæ ejus, qua abundavit (4) in nobis in omni sapientia et prudentia. Deus pater est ab ipso enim veluti fonte orta sunt omnia. Quomodo orta, magnus intellectus et magna doctrina est: est tamen certa confessio, a Deo omnia. Porro autem omnia, et ea quæ summa sunt, et ea quæ infirma, et ea quæ non æterna, et cætera hujusmodi. Cum enim omnia dico, intelligenda et diversa, et contraria, et repugnantia; et omnia denique utique sunt quæ, vel quomodo, vel qualiacumque sunt; quæ cum ista sunt, manent tamen, et in suo modo, et in substantia, et in sua re, et sua qualitate. Igitur et cum angeli, et dæmones, et materia, et elementa, et animæ: cæteraque hujusmodi omnia quæque sunt, habeant naturam suam, communem B procreationis habent vim virtutemque et conditiones suam manentia, animæ tamen quæ utique et ipsæ inter omnia vi sua valent, non in eo perseverant, ut extiterunt atque substantiam sortitæ sunt, sed Dei potentia in meliorem substantiam provehuntur: et ex animis cum animæ sint, spiritus sicut (2). Ergo istæ Dei divitiæ in nos collatæ ut amplius efficiamur quam esse cepimus atque extitimus, cæteris conditione sua manentibus, ut suam substantiam suamque qualitatem, ut sunt orta, custodiant. Gratia magna Dei, Dei magnæ divitiæ cum animis præstat hoc munus ut ad adoptionem veniant filiorum Dei, per Jesum tamen Christum, id est per spiritum spiritualia sentientes, ut spiritus sicut. Istæ sunt divitiæ ejus, et ejus gratiæ, qua abundavit in nos. Merito ergo abundavit in nos: nam angelus in eo quod C est angelus, manebit; itemque cætera, sive in materia, sive in luminaribus, sive in cæteris hujusmodi rebus; quæ omnia sunt a Deo parata atque conservata. Anima tamen inter omnia plus a Deo meruit, et maximum munus, et magnas divitias, cum cognoscendo Deum, Dei tamen voluntate infusæ sibi per Christum Jesum, meretur ut inter filios accepta Deo vicina sit; et filio, id est Jesu Christo, per ipsum Christum tamen, veluti coheres æternitatis et majestatis et potentiæ effecta, meretur filii nomen et potestatem. Abundavit ergo, inquit, in nos. Quomodo autem abundavit? *omni sapientia et prudentia*. Vere enim omnis hæc sapientia est et prudentia, Christum cognoscere; per Christum, Deum et intelligere et videre: reliqua enim vel mundana sapientia licet: alia hujusmodi, extra mundum licet. Sine Christo tamen, vana et misera sapientia est, et omnis prudentia; illa scilicet ratione, quia qui Christum cognoscit, qui Christum accipit, spiritus fit: spiritualia omnia agendo, inter filios adoptionis suscipitur, et quodammodo et ipse existit. Hæc igitur in nos abundavit Deus gratia, et omni sapientia, et omni prudentia; ut genus, sapientia; ut species, prudentia.

Vers. 9. — Ut nobis notum faceret mysterium voluntatis suæ. Nobis utrum hominibus? ane nobis christianis qui legem accepimus? Nos enim intelligimus mysterium voluntatis Dei, qui superabundavit

(4) Vulg.: *Quæ superabundavit*.

(2) Codd. *sini*.

gratia ejus in nos, ut divitias ejus cognosceremus per sanguinem Christi, et per remissionem peccatorum. Quam quidem voluntatem, sicut dicit, mysterium prudentiæ, vel mysterium voluntatis in Christo Jesu. Sic enim subjicit *secundum voluntatem quam proposuit in illo* (1). Non enim solum voluntatem licet, sed in illo licet propositam voluntatem. Omnia enim per illum, et nihil omnia, nihilque et in mysterio quod factum sit non per Jesum Christum : et mundus, et in mundo, et liberatio nostra, et causa omnium, in Christo sunt, et Christus sunt.

VERS. 10. — *Et hæc est voluntas Dei quam proposuit in illo* (2) *in dispensatione plenitudinis temporum.* Ostendit ordine cuncta disposita, ut dispensatio fieret. Item omnia veluti erogarentur; quiddam enim fiet, ordinatum est: ut fiat, sine dubio dispensandum est: mundus autem et omnia in mundo disposita sunt, et sic fiunt et quæ sit summa dispensationis, utique apparet per singula quæ fiunt. Hæc est autem *plenitudo temporum*, cum suis quibusque temporibus pervenitur ad summam, quæ conficitur ex omnibus, scilicet liberatio nostra et animarum omnium, cælestium scilicet: sed id ut (3) *plenitudine temporum*, cum implentur tempora, dum fiunt ista quæ de Deo disposita sunt in Christo.

Et per Christum restaurare omnia in Christo et quæ in cælis sunt, et quæ super terram sunt in ipso (4). Non enim omnia restaurantur quæ in Christo sunt, et ea ipsa quæ in cælis sunt, et ea quæ supra terras sunt; sed in Christo quæ sunt: sunt enim et alia atque aliena. Quæcumque ergo in Christo sunt, hæc restaurantur et resurgunt, quæ in cælis sunt, sive in terra. Ipse enim salus, ipse renovatio, ipse æternitas: in quo et sortem consecuti sumus. Quod oportebat, adjunxit. Non enim omnes simul, sicubi et alio loco dictum: Christus primum; deinde nos; deinde cæteri. Hoc est ergo quod ait:

VERS. 11. — *Sortem consecuti sumus, prædestinati utique secundum propositum ejus* (5); id est quis quo tempore, et ut supra diximus; et ad perfectionem utique prædestinati jam essemus. Nihil enim est, quod sit, quod non a Deo prædestinatum sit, et ante quodammodo factum. Nunc sensibiliter fiunt quæ spiritaliter a Deo sunt constituta.

Qui universa operatur (6) *secundum consilium voluntatis suæ.* Qui utique universa Deus, inquit, operatur: etenim Christus Dei virtute operatur; et cum operator ipse sit, tamen Deus per ipsum operatur; ergo Deus operatur, et operatur universa. Omnia

(1) Vulg.: *Secundum beneplacitum ejus, quod proposuit in eo.*

(2) Hæc verba: *Et hæc est voluntas Dei quam proposuit in illo*, desunt in Vulg.

(3) Ita codd. Et quidem obscurissimi ferreque Victorini jamdiu me lædet.

(4) Sic Vulg. exhibet hanc secundam partem vers. 10: *Instaurare omnia in Christo, quæ in cælis et quæ in terra sunt, in ipso.*

(5) Vulg.: *In quo etiam et nos sorte vocati sumus, prædestinati secundum propositum ejus.*

(6) Vulg.: *Qui operatur omnia.*

motus, et omnium rerum motus, non nisi a Deo, et per Deum. Itaque operatio cum motus sit, a Deo operatio est, quia est motus operatio. Reliqui etenim torpent, ignava sunt, vitiosa, pigra. Denique ut in motum veniant, Dei operatio est, per Jesum scilicet Christum. Ergo Deus est qui universa operatur, et operatur secundum consilium voluntatis suæ. Hoc interest ergo, quod cum Deus operatur, et Christus operatur, Christus operatur ex Dei voluntate; Deus operatur secundum consilium voluntatis suæ; etenim Christus voluntas Dei est. Aliis libris quid sit voluntas Dei, et quid Deus sit, idem ne an aliud sit; unum, an et aliud, et cætera hujusmodi, et explicasse nos puto et satisfacisse. Illic enim contenti esse simplici expositione debemus, metu hoc et religione retinentes, quod Dei voluntas est Christus, quod Dei voluntas est motus, quod Deus omnia operatur, quia Deus motus, et Dei voluntas est motus, et Deus sit.

VERS. 12. — *Ut simus in laudem gloriæ ipsius* (1). Si enim in ipsum credimus, atque spirituales effecimus sequendo Christum, erimus in laudem gloriæ ipsius Dei qui ante speravimus in Christo. Ordinem dedit. Tunc erimus in laudem gloriæ ipsius, cum speraverimus in Christo: vel illi erimus in laudem gloriæ ipsius qui ante speravimus in Christo. Prius est ergo sperare in Christo, id est Christum sequi, et credere omnia compleri posse a Christo promissa; et sic erit consequens, ut simus in laudem gloriæ Dei: quia, ut sæpe dixi, per Christum æternitas pariter, quæ nobis salus est, et Dei gloria est; unde laus erit gloriæ ejus.

VERS. 13. — *In quo et vos, audito verbo veritatis evangelii salutis vestræ* (2). Descendit, ne generaliter illud atque non commode vel utiliter tractasse videretur, et aliorum istud esset beneficium, non et eorum ad quos loquitur. Adjunxit speciale, scilicet quod ad Ephesios epistolam mittit: hoc, inquit, etiam vestrum est; nam et vos in hoc estis. Quid est autem in quo et vos? in Christo scilicet. Quid autem in Christo? quod *audito verbo veritatis evangelii salutis vestræ*, fidem secuti estis jam in Christo. *In quo credentes signati estis Spiritu promissionis sancto.* Ipsa ratio exhortationis, plerumque mysterium; credero in Christum, credere Evangelio, hoc est verbo veritatis, inquit: in hoc, et vos *credentes signati estis Spiritu promissionis sancto*: ut jam et vos Spiritum receperitis sanctum promissionis Christi. Sed quoniam velut aliud est Spiritus sanctus, aliud Christus, tamen consummatio et perfectio et plena liberatio, Spiritus sanctus est. *Signati estis, inquit, in Spiritu sancto promissionis* circa ea quæ promissa sunt: quoniam nobis Spiritus sanctus promissus est et datus: et de eo sic subjungit:

VERS. 14. — *Qui est pignus hereditatis nostræ, in redemptionem adoptionis* (3), *in laudem gloriæ ipsius.*

(1) Vulg.: *Ut.... ejus nos.*

(2) Vulg.: *In quo et vos, cum audissetis verbum veritatis (Evangelium salutis vestræ).*

(3) Vulg., *acquisitionis.*

Qui Spiritus, inquit, *pignus est hæreditatis nostræ*: ipsum enim nobis misit quasi pignus, hæreditatem nos adepturos esse cœlestium et æternitatis et gloriæ Dei. Hoc enim dictum in redemptionem adoptionis, ut nos redimamur ab istis mundanis terrenisque et corporalibus et carnalibus malis; et redimamur in adoptionem, et filii existamus, quærentes magis gloriam Dei. Et gratia est quæ meritum nostrum: ultra enim meritum munus magnum, quod accipitur: gloria ejus est qui præstitit, non ejus qui accepit.

VERS. 15. — *Ideo et ego audita fide vestra in Domino Jesu Christo* (1). Specialiter descendit (2) ad exhortationem Ephesiorum, simulque cum illa admonitione, ne aliter sentiant. Urbano dicendi genere *audita*, inquit, *vestra fide in Domino Jesu Christo*. Hæc enim summæ rerum est, hæc virtus, hoc mysterium, ut fides in Christum Jesum sit. Quæ res etiam illud necessario habet ut diligantur omnes sancti qui fidem in Christum sumpserunt et sanctificati sunt. Ita is, qui fidelis in Christum est, diligit sanctos, id est, sanctificatos ex fide Christi et mysterio baptismi. Ergo et ego audita fide Christi et mysterio baptismi; ergo et ego (3) *audita fide vestra*, vos diligo: audita etiam dilectione vestra, *dilectione in sanctos*, operam dabo, ut gratias agam pro Deo vobis.

VERS. 16. — *Non cessabo* (4) *gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis*. Omnis oratio quam agimus ad Deum, aut de eo agimus quod accepimus, aut de eo ut accipiamus aliquid. Et quoniam omnis, qui orationem facit, primo pro se facit, deinde (5) pro his, quos amat, sic ait Paulus in oratione memoriam, inquit, vestri facio. Ergo est principalis oratio, primo pro me, deinde etiam pro vobis. Et illam duplicem causam supponit, gratias agens pro vobis. Hoc de præterito est. Sed adjunxit:

VERS. 17. — *Deus* (6) *Domini nostri Jesu Christi, pater gloriæ det vobis spiritum sapientiæ*. Hoc igitur de futuro est, orationem facere cum aliqua petitione, ut cum in Christum creditis, agam pro vobis gratias Deo: rursusque orem et memoriam vestri faciam in orationibus meis, ut Deus (qui Deus? ne aberrent, ne suspicerent alia, vel gentilia, vel Judæorum), *Deus*, inquit, *Domini nostri Jesu Christi pater*, qui est pater gloriæ. Potest ergo separatim videri, ut Deus Domini nostri Jesu Christi: ipse est enim Deus Christi: ergo et Dominus noster est; quia Dominus noster, est Christus; et is Deus noster, qui est Deus Domini nostri Jesu Christi, qui longe separatus est a Deo Judæorum; is ipse, qui et pater gloriæ. Ergo facio orationem, ut Deus det vobis spiritum sapientiæ, ut sapiatis, et quod verum est intelligatis. Et hic et plurimis in locis satis confirmatum satisque certum et demonstratur et ostenditur, quod ut sapiamus atque intelligamus et verum

(1) Vulg. *Propterea et ego audiens fidem vestram, quæ est in Domino Jesu*.

(2) Codd. *descendi*.

(3) Ita repetitur in codd.

(4) Vulg. *cesso*.

(5) Codd. *de his pro deinde*.

(6) Vulg. *addit; et*.

A intelligamus, spiritus nobis a Deo datur, sed spiritus sapientiæ.

Denique adjungit, non nostrum probans esse quod intelligimus, vel intelligere nitimur. Quid enim ait? *et revelationis in agnitione ejus*,

VERS. 18. — *illuminatos oculos cordis vestri, ut det vobis spiritum sapientiæ et revelationis*. Spiritus sapientiæ est ut ipse nos spiritus faciat sapere, et in nobis sit, et quasi nos ipsi per nosmetipsos sapiamus, cum spiritus nos faciat sapere. Porro spiritus revelationis, ut reveletur nobis quasi extra nos, quod intelligamus, et quod accipiamus et sequamur. Ita aliquo modo aliud spiritus est sapientiæ, aliud spiritus revelationis. Sciamus igitur quasi duobus modis nos ad veritatem et ad mysterium plenissimum pervenire, vel dum ipsi intelligimus Deum, et scientiam de divinis comprehendimus, vel dum revelatio quædam est, id est quasi extrinsecus admonitio, quæ nobis ostendit Deum et omnia divina. Est quidem apud quosdam præcipuum et magnum, et quasi vero vicinum, revelatione aliquid percipere; sed aut simile, aut paravit (1) simile magis et certum. Cum autem nos sapientiam accipimus, ut nostro ingenio, et ut vere dicam, et quemadmodum etiam hic positum est spiritu divino, quæ sunt divina capiamus, inter nos scilicet et nobiscum tractatum jam habentes, et ut las est dicere, jam quasi spiritu existente. Oro igitur, ut det nobis spiritum sapientiæ et revelationis. Circa quam rem, subjunxit; scilicet in agnitione ejus, ut hæc sit sapientia, et per hæc revelatio, id est ut Deum cognoscamus, habeamusque illuminatos oculos cordis circa Dei cognitionem. Hoc, inquit, precor vobis, ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus, quæ divitiæ gloriæ hæreditatis ejus in sanctis. Deum cognoscere, magnum quidem præmium; verumtamen nescio quod parvum homini præmium, nisi ipse aliquid consequatur, atque aliquo modo se melior fiat. Ergo peto, inquit, ut spiritus vobis detur sapientiæ et revelationis in agnitione ejus, et oculos habeatis cordis vestri illuminatos.

Sed quoniam, ut dixi, agnitio Dei magna quidem, parva tamen apud nos, nisi exinde aliquid capiamus, adjunxit, in ipsa Dei agnitione quid magis intelligatis; ut *sciatis*, inquit, *quæ sit spes vocationis ejus*. Primum quam spem habeamus vocati: deinde quas divitias consequamur, et divitias gloriæ; quæ sunt divitiæ gloriæ hæreditatis ejus, ut et gloriam ejus consequamur et hæreditatem, ut inter filios numeremur. Cum enim in adoptionem nos recipiat pietas Dei, in adoptionem filiorum suorum, hæredesque simus; hæredes autem, non ut in mundanis est, eo pereunte cujus quis hæres est, quod nefas intellectu et dictu est; sed ut in his, de bonis, ut qui hæredes sunt habeamur; ut quibus bonis Deus utitur, iisdem et nos bonis utamur, simus in gloria, simus æterni. Hæc est hæreditas. Nam et cum Christo cohæredes sumus, et Christus Deus est: ergo cum Deo hæredes divitiarum gloriæ ejus sumus. Sed hæc omnia sunt in sanctis,

(1) Ita codd

id est in his qui sanctificati sunt mysterio, Christi nomine. Probatissimum hoc ergo peto ut illuminemini, et sciatis hoc magnum beneficium, ut imploret et roget, ut nobis adventet spiritus, qui nos hoc doceat. Et nos quidem pro nobis frequenter hoc petimus : verum non parvum beneficium præstat ille qui jam emeritus Domini et sanctificatus est. Idem ipsum rogat nobis provenire quod nos cupimus et rogamus. Hoc ergo Ephesiis se (1) præstare Paulus commemorat.

Vers. 19, 20. — *Et quæ sit sublimitas magnitudinis virtutis ejus in vos qui credidistis secundum operationem potestatis virtutis ejus, quam operatus est in Christo* (2). Hoc, inquit, in orationibus meis peto, ut det vobis spiritum sapientiæ et revelationis : item peto ut sciatis quæ sit spes vocat.ionis, quæ divitiæ; et item ut sciatis quæ sit sublimitas. Exponit ipsam sublimitatem : *magnitudinis*, inquit. Sed quæ est ista magnitudo? *virtutis* adjecit. Item quæ est ista virtus? quæ est in vobis, aut in vos, quod vobis illam præstat. Quæ est autem ipsa virtus quam vobis præstat? ut credatis in eum et credatis secundum operationem potestatis virtutis ejus. Multa autem operatio est virtutis Dei : etenim quicquid per Christum factum est, quasi operatio Christi est, ut mundus et omnia quæ et per eum facta sunt. Tamen operatio Dei vera certa simulque magna, quam operatus est in Christo.

Subjungit autem quæ sit illa operatio Dei quam operatus in Christo est *suscitans illum a mortuis, et constituens illum in dextera in cælis* (3).

Vers. 21, 22, 23. — *Supra omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo : sed etiam in futuro, et omnia subjecta sub pedibus ejus, et ipsum dedit caput super omnem Ecclesiam, quæ est corpus illius (4), plenitudo ejus (5), qui omnia in omnibus adimpletur. Secundum, inquit, operationem potestatis virtutis Dei vos credidistis. Est autem operatio virtutis Dei. Quamquam in principio illa sit misisse Christum, vel illa propter animas subjectum mundum fecisse; quoniam hoc et altum et reconditum ab his rebus quæ aperte manifestæ sunt; quippe quæ gestæ (6) sunt, et gestæ nuper, et ante oculos adhuc versantur. Inde sumit expositionem virtutis Dei, quam operatus est in Christo. Quæ illa est? ex resurrectione a mortuis. Cum enim resuscitavit a mortuis Christum, quam utique vidimus, magna utique operatio est potestatis virtutis Dei. Deinde hæc quæ consecuta sunt postea quam suscitavit a mortuis, constituit illum in dextera sua in cælis. Magnum utique hoc, tantum honorem dedisse, tantam majestatem, ut et in cælis eum constitueret, et in dextera sua constitueret. Parum hoc est :*

(1) Codd. *Ephesi ipsa.*

(2) Vulg. *Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos, qui credimus, secundum operationem potentis virtutis ejus.*

(3) Vulg. : *Suscitans illum a mortuis, et constituens ad dexteram suam in cælestibus.*

(4) Vulg. *addit et.*

(5) Codd. *ei.*

(6) Codd. *egestæ.*

Supra omnem, inquit, *principatum*; ut nullus alius princeps, sive mundanus sive supra mundum, non nisi inferior Christo sit. *Et supra omnem*, inquit, *potestatem*, et *supra omnem virtutem*, *supra omnem dominationem*, et *supra omne nomen*. Quod nomen? vel in terra, id est in sæculo, nominatum; vel in hoc mundo, vel etiam in futuro. Item quid est quod præstitit? quod omnia subjecta pedibus ejus, et quod ipsum dedit caput esse supra omnem Ecclesiam : quam quidem definiit, ut intelligamus quid sit Ecclesia quæ corpus est illius; id est quæ membra omnia sunt Christi, Ecclesia est; quia ipsa *plenitudo ejus*, qui omnia in omnibus adimpletur.

Hæc ergo cum præstiterit Deus tanta et tam magna Christo, et impleverit circa Christum quem resuscitavit, magna utique operatio potestatis virtutis ejus est, quam (1) est operatus in Christo. Quoniam sensus apparet, et summa dictionis, nunc singula retractemus. *Suscitans illum a mortuis* quod palam gestum, quodque omnibus testimoniis clarum est, Deus Christum Jesum, qui fuit in carne, mortuum et in cruce sublatum resuscitavit tertio die a mortuis. Licet simplici intellectu mysterii ratio sit magna, tamen suscitatum esse a mortuis, nihil egisse mortem illam, quam homines sustinent, vel per violentiam, vel per corporis necessitatem, Deum hoc sustulisse, ut mors non valeret, magna utique virtus Dei, magna potestas, magna operatio. Sed quoniam sæpe vel quid sit Christus, vel quid sit in carne illum esse, vel quid sit in crucem illum sublatum esse, vel quid sit resuscitatum esse, sæpius diximus, hoc breviter admonemus : nam mysterii plenioris ratio, et a nobis in his libris sæpe tractata est, et alibi plenius explicata. Per Christum, id est per spiritum recreatas animas et liberatas esse, ut in suam originem reverterentur, et peccata tollerentur, in quæ lapsæ animæ fuerant. Quoniam autem homines vivere non poterant per carnis imbecillitatem, missus est Christus, id est spiritus, et intelligentia, et revelationum, omnium divinarum rerum, et vitæ æternæ spiritus, ut per ejus mysterium, et per corporalem mortem resuscitatæ animæ ad virtutem cælestem redirent : simulque passus mortem crucis Christum, et resurrectionem a patre suscipiens, imaginem per mysterium præberet animis omnibus ad resurrectionem. Verum hæc, ut dixit, et aliquo tempore.

Et constituens illum in dextera sua in cælis. Quoniam Christus Dei motus est; motus autem in operatione est; operatio vero motus semper in dextera est; ideo Christus in dextera Dei est constitutus (2) supra omnem principatum et potestatem. Primus enim motus omnium, motus est Christi. Principatus vero et potestates et virtutes et dominationes motus sunt rerum agendarum, sive in divinis, sive in sæcularibus. Sed cum fons sit et origo et principale omne

(1) Codd. *quæ.*

(2) Adnotemus ingeniosam Victorini interpretationem.

quod movetur, Idcirco supra omnem principatum positus est Christus, ut supra omnem potestatem. Aliud autem principatus est, aliud potestas: principatus in actu est, potestas in virtute qua esse potest, non qua jam est, sed qua aliquid esse potest. Cum autem Christus ipsa origo est omnium, et in eo est quod potentia est, supra omnem est potestatem. Itemque cum fons sit omnium actuum; actus autem est principatus; supra omnem principatum est. Item quoniam sive cum est, et potest esse aliud ad ipsum, potentia est, et potest ante quam actio est, esse supra omnem actionem; in his omnibus vel in principatu, vel in potestate virtus est: id est et ante actum; ut possit esse et ipse principatus. Idcirco quoniam supra hæc omnia est Christus, et est supra omnem virtutem, inde quoniam omnes illæ potestates vel mundanæ vel cœlestes vel ultra in æternis, vel omnes principatus, vel omnes virtutes quæ dominationem tenent circa unam quæque (1) enim dominantur. Fons autem Christus est omnium: exinde enim omnia, quippe qui pater totius motus est; et hæc omnia motus sunt; etiam supra dominationem omnem Christus est.

Et omne nomen. Omnia quidem nomina a posterioribus inventa sunt, et maxime ab his qui in mundo sunt, vel hominibus vel angelis, vel potestatibus. Et enim æterna illa omnia, res ipsæ sunt, et potentiaæ viventes, æternæ, intelligentes, quæ substantialiter cognoscuntur (2). Nullum igitur ibi nomen est, sed nomina illis addita nostro vocabulo sunt, vel nostra lingua, vel ut dixi angelorum, eorum tamen qui in mundo sunt. Porro autem cum ille Christus spiritus divinus et sanctus et Dei filius hæc nomina a nobis accipiat, ultra est tamen quam hæc omnia vocabula viderentur imposita. Et quidem quodam loco tetigimus quod nomen omne post genitum est, et est in ipsis nominibus nomen principale, quod vere supra omnia nomina est, et unde omnia nomina sunt, quod græce ω dicitur (3). At vero Christus et supra ipsum ω est: ergo et supra omnia nomina. Sed illud ω in æternis est; et si in æternis est, et Christus supra ω est, merito dictum supra omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Acrius et acutius: nomina enim jam facta omnia sunt, quæ per intellectum flagi potuerunt ad expressionem earum rerum quas (4) intelligentes cepimus. Sed quoniam multa futura sunt nova, et in illo sæculo magis nova, quod sæculum futurum est, cum indicabuntur omnia; quibus utique rebus nondum cognitis, nomina nondum a nobis imposita sunt; neque enim possunt; quippe cum nota non sint; supra ipsa quoque nomina quæ futura sunt præpositus est Christus: ita et in rebus primus ac summus, quando supra omnes potestates, principatus, et reliqua. Est supra omnia nomina, quando et in hoc sæculo nullum nomen ei merito applicari possit, et omnia quæ futura sunt nomina, intra ejus sunt vel

A appellationem vel substantiam, vel quamlibet de eo pronuntiationem, et effationem (1).

Et omnia subiecit pedibus ejus. Multis et variis modis una virtus intelligitur, quæ Christus est, sive motus, sive verbum, sive Christus primus universalis, per quem omnia fiunt, facta sunt, futura sunt. Merito ergo omnia subiecit Deus sub pedibus ejus. Etenim progressio a Deo Christus, et per cuncta progressio Christus est, et omnia quæ provenerunt, et quæ redeunt in Deum, ipsius potentia redeunt. Item (2) ergo omnia actione subiecta sunt sub pedes ejus. *Et ipsum dedit caput super omnem Ecclesiam.* Multi Ecclesiam, omnes animas dicunt. Ergo Christus, qui spiritus est, per quem animæ Deum cognoscunt et spirituales efficiuntur, et liberantur a qualitate animæ, ut jam non tententur, neque ut labantur, quippe spirituales factæ per spiritum Christum, in quem credentes, spiritualiter sentiunt, et sic in Dei cognitionem veniunt. Hoc modo Christus caput est super omnem Ecclesiam, quæ est corpus illius. Ecclesia omnis, item omnis anima, sed salvanda, et inde substantiam habens de æternis, per quam vigent omnia; et sic omnes animæ per Christum sicuti frequenter diximus. Ergo omne corpus Christi anima est omnis quam ecclesiam nominavit. *Plenitudo ejus,* id est ipsa Ecclesia, quæ corpus est illius. Plenitudo est ejus, qui omnia in omnibus adimpletur. Christus plenitudo est, qui omnis plenitudo adimpletur. Omne autem quod adimpletur, exinanitur. Christus autem et exinanitus est, vel ipse se exinanivit, et rursus recuperatis omnibus per mysterium salvatisque animis universis, adimpletur in omnibus. Ideo ergo plenitudo est. Sed sic locutus est Paulus, ut diceret Ecclesiam corpus ejus esse; cujus (3) plenitudo est, inquit: et plenitudo ejus est, qui omnia in omnibus adimpletur. De duobus his verbis, plenitudine et capacitate, in aliis libris a me distinctius et plenius explicatum est. Quemadmodum Deus plenitudo tantum (4), quemadmodum Christus, et capacitas et plenitudo. Hæc omnia ad magnificentiam Christi et ad potentiam dicta hoc agunt, hoc probant, nihil ultra accipiendum, nihil extra sentiendum; ac propterea errare Ephesios, si quid præterea adjungant, et ex doctrina vel Judæorum vel mundana associant: unde ad eosdem nunc redit, atque admonet, jam in Christum receptos, et Christum recipientes, nihil aliud quam plenitudinem Christi (5) accipere debere.

CAP. II. — VERS. 1, 2. — *Et vos cum essetis mortui delictis et peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum sæculum hujus mundi, secundum principem potestatis aeris, spiritus qui operatur in filiis (6) diffidentia.* Totus hic sensus jungendus est, et de Ephesiis quod in peccatis fuerint; et de se ipso quod Paulus in desideriis carnis et in consiliis carnalibus

(1) Ita prorsus legitur in codd.

(2) Codd. *cognoscentes.*

(3) Exod. III, 14.

(4) Codd. *quæ.* Nisi mavis referre ad nomina.

(1) Ita codd.

(2) Codd. *idem,* ut alibi.

(3) Codd. *cujusque.*

(4) In codd. repetitur *plenitudo.*

(5) Codd. *plenitudinem Christum.*

(6) Vulg., in *filiis.*

fuerit. Illis, inquam, omnibus, jungendum est illud A quod Deus, qui dives est in misericordia, salvos omnes fecerit, et ipsum Paulum, et Ephesios. Sic enim concludit, cujus gratia estis salvi facti, cum ambularetis mortui delictis; et vos cum ambulaveritis mortui delictis et peccatis vestris. Frequenter monui, mortuum duplici modo accipi, illam unam notam, cum sine vivendi in mundo anima separatur a corpore; et aliam, cum in ipso corpore constituta, desideria carnis agit atque in peccatis vivit. Vos, inquit, cum essetis mortui: et designavit mortis genus, *delictis et peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum sæculum hujus mundi*. Ostendit quæ sunt peccata, scilicet desideria in mundo, de mundo, divitiarum, vel voluntatis vel scientiæ mundanæ, vel religionis de mundo, et cætera hujus mundi quæ animam perdunt B errantem a scientia veritatis. Quod autem dixit *sæculum hujus mundi*, sunt enim et superiora, et illa sæcula æterna, quæ quomodo intelligantur, et quam significantiam habeant, aliis a me libris est replicatum. Sæculum hujus mundi autem omnis regio mundana, vel omnis mundus, in mundo motus rerum tempus faciens et involvens. Non eodem modo sæculum in æternis est: esse autem æternorum sæcula, etiam Paulus declaravit, et omnes prophætæ: siquidem dicitur et frequenter dicitur *benedictus Deus in sæcula sæculorum*. Etenim sæculum finitur; sæcula autem sæculorum, et de æternis et in æternum sunt.

Secundum principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in *filiis diffidentiae* (1). Qui ambulat C secundum sæculum hujus mundi, ambulat *secundum principem potestatis aeris*, qui est spiritus filiorum diffidentiae (2). Cum duo sint lux et tenebræ, veritas et falsitas, bonum et malitia, non ita ut ex æquo sint; neque enim fas est aliquid Deo vel per contrarium comparari. Sic accipiamus et spiritus, unum fidei, alterum diffidentiae. Spiritus satanas et ejus diabolus hic substantiam de aere habet, id est de hyle atque materia, et potestatem in ipsa materia, vel in eos qui materialiter sentiunt. Est ergo ille princeps ejus potestatis quæ in aere est, id est in materia: qui princeps spiritus est, sed ut dixi materiæ; et in materiis nunc operatur, in *filiis diffidentiae*: id est eorum animos tenet, et ibi dominatur. Ergo qui vivit secundum D sæculum hujus mundi, vivit secundum principem potestatis aeris spiritus, qui nunc operatur in *filiis diffidentiae*. Est autem lectio duplex, spiritus operantis, et spiritus qui nunc operatur. Aeris autem vel principem vel spiritum materiæ nos quidem diximus: ratio tamen vehemens illa est quod ipse est inter elementa princeps, aer scilicet. Nam et ignis aer agitatus est, et aqua aer humectus est, terra aer siccus et solidus: qui si omnia secum habeat, ipse est chaos, id est tenebrarum, et materia tenebrarum. Ignis autem prior aer et cælum est, qui est aer agitatione suc-

cussus (1). Nam cum poeta (2) ventorum describeret potestatem, qua possent omnia confundere nisi rege-rentur, in aerem dixit cuncta converti, si venti habeant liberam potestatem.

Ni faciat, maria ac terras cælumque profundum
Quiippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.

Horum separatio singulorum, mundi dispositio: sicut Moyses docuit, qui separavit aquas in principio per Dei verbum; separavit et terram, separavit et spiritum. Ergo merito materiæ spiritus, aeris spiritus dicitur.

VERS. 3. — *In quibus et nos omnes aliquando conversati sumus*. Ne injuriam Ephesios faceret, qui dixerat *cum essetis mortui delictis ac peccatis*, secundum spiritum aeris ambulantes; adjunxit etiam se et cæteros; ut aliquando conversati omnes sint secundum hanc vitam, quam subjungit *in desideriis carnis nostræ, facientes voluntatem carnis nostræ et consiliorum* (3). Hæc sunt circa quæ habet princeps potestatis aeris operationem, sed in filios diffidentes, ut desideria carnis habeant, faciant carnis voluntatem, et consilia carnis: quæ qui abjecerit, jam Deum et cognoscit, et sequitur; nihil de carnis operibus cogitans. *Et eramus naturales* (4) *filiis iræ, sicut et cæteri*. Quoniam et consiliis carnis et ex desideriis viventes (5); *eramus, inquit, filii iræ naturales*; id est secundum naturam carnis geniti et materiæ: ipsa enim natura est. Non enim divinam naturam dicimus, sed eam quæ mundana est: et ubicumque nasci est, ibi natura dicitur. Ergo in superioribus, quia ingenta sunt omnia, cum dicuntur quædam genita, quodam mysterio intelliguntur genita, non eo modo quemadmodum in mundo: ubi enim est natura, ibi (6) generatio: generatio autem est, cum ab eo quod non fuit, aliquid esse incipit; aut ab eo quod aliter fuit, aliud esse incipit; sicut de semine homo, vel virgulta alia de semine, cæteraque alia animalia. At vero in æternis, quoniam quæcumque illa divina sunt, quasi quædam discretionem apparere incipiunt, ideo veluti generata dicuntur: cum tamen eadem virtute sint, et eadem substantia qua fuerunt, idcirco ut generata non sunt. Neque enim cum Deus omnia fecerit natura, non ea quæ æterna fecit ex æternis, ut habuit; sed tantummodo veluti separavit, et singula constituit: quæ quanta et qualia sint, aliis libris intelligimus. Nunc vel Christum vel angelos vel animas cæteraque omnia, quæ æterna sunt, in æternis quasi genita accipimus, cum longe aliter generatio sit, quæ in mundo est. Ergo eramus, inquit, naturales filii; id est per naturam facti. Sed filii cujus? non Dei, sed iræ: ipse enim adversarius, qui est ira, nos ex materia sibi vindicaverat. Sic, inquit, *eramus nos filii iræ, sicut cæteri*. Sunt enim proprie filii iræ, qui ex

(1) Codd. *successus*.

(2) Virgil. *Æn.* 1, 58.

(3) Vulg.: *Facientes voluntatem carnis et cogitationum*.

(4) Vulg.: *Et eramus natura filii iræ...*

(5) Codd. *viventibus*.

(6) Codd. *ubi*.

(1) Codd. *differentia*.

(2) Rursus codd. *differentiæ*. Sed tamen ante et post scribitur *diffidentia*.

hoc mundo : sicut de quibus dixit *sicut cæteri* ut nos, A qui ex illo mundo sumus male viventes ; id est secundum carnem viveremus, quasi filii iræ ; quemadmodum vivunt filii iræ , hoc est sicut cæteri.

VERS. 4. — *Deus autem, qui dives est et in misericordia, propter multam charitatem suam miseratus est nos* (1). Vere enim divitiarum magnæ sunt Dei circa misericordiam. Cum enim nos peccatis nostris alienos fecissemus (2) a Deo, cum essemus ex superiori mundo, ille gratia sua donans peccata, indulgens etiam delictis, nos sibi redemit per filium suum; cui cum non peperit ut nos liberaret, magnæ sine dubio sunt ejus divitiarum, magna etiam charitas. Quantum enim est amoris ejus in nos, cum filium suum propter nos exinanivit ut nos redimeret passione sua? Hæc igitur charitas.

VERS. 5. — *Et cum mortui essemus peccatis, convivicavit nos in Christo.* Quia charitas Dei, inquit, manet. Hæc, inquit, est charitas; hæ sunt divitiarum; ut cum substantia ex æternis nobis esset, et cum mortui essemus peccatis, redimeret nos per passionem Christi, et salvos faceret. Quoniam autem passio Christi, mortificatio est peccatorum; resurrectio autem Christi, resurrectio est nostra; ait *convivicavit nos in Christo*, id est ad vitam æternam resurcit; sed per Christum *cujus gratia estis salvi facti* (3). Concluit quod maxime necessarium et ad omnes et ad Ephesios fuit, ut nihil extra Christum accipiamus; siquidem ejus gratia salvi sumus. Ergo et vos, Ephesii, gratia Christi salvi facti, nihil extra accipere, nihil externum in religione et fide habere debetis.

VERS. 6. — *Et simul suscitavit, et simul collocavit in cælis* (4). Hoc sanctum plenumque mysterium est, ut fidem habeamus in Christo, non nos nunc mereri suscitationem vel regna cælestia; sed cum Christus suscitatus, tunc nos suscitatos. Hoc enim ait *simul suscitavit*. Item, *et simul collocavit in cælestibus*. Cum enim collocavit Christum, simul collocavit etiam eos, qui in Christo sunt et erunt. In cælestibus,

VERS. 7. — *Ut ostenderet in sæculis supervenientibus superabundantes divitias gloriæ suæ* (5), *in bonitate super nos, in Christo* (6). Non enim nobis reddidit meritum: quippe cum non hoc meritis nos accipimus, sed Dei gratia et bonitate. Suscitavit ergo nos simul in Christo causa bonitatis suæ, et gratia quæ est in Christo, ut ostenderet futuris sæculis et supervenientibus divitias suas. Quas divitias? gratiam bonitatis super nos. Sed omnia hæc, ut sæpe monet et ego insinuo, in Christo. Ibi (7) est enim omne mysterium resurrectionis et nostræ et omnium. Per Christum enim reconciliantur omnia: ipse enim janua est, ipse resurrectio, ipse vita, et ad Patrem via.

(1) Vulg. : *Deus... propter nimiam charitatem, qua dilexit nos.*

(2) Codd. *fecisset.*

(3) Vulg. : *Cujus gratis estis salvati.*

(4) Vulg. : *Et conresuscitavit, et condesere fecit in cælestibus, etc.*

(5) Vulg. : *Gratiæ suæ.*

(6) Vulg. addit *Jesu.*

(7) Codd. *ubi.*

VERS. 8. — *Nam gratia salvati estis per fidem* (1). Explicavit aperte, quod a nobis fides debeatur: tantum autem debetur, ut credamus in Christo. Quod si ita, solum hoc nostrum est; non merito nostro salvi sumus, sed Dei gratia. Denique sic adjungit *et hoc non ex vobis; Dei donum est*:

VERS. 9. — *Non ex operibus, ne quis forte gloriatur* (2). Quod salvi sumus, gratia, inquit, Dei est: ita et vos, Ephesii, quod salvi estis, non ex vobis; Dei donum est: neque ex operibus vestris, sed Dei gratia est, et Dei donum est, non meritum nostrum (3). Aliud esse opera, aliud meritum nostrum: unde separavit *non ex vobis* dicendo *non ex operibus*: præter opera etenim, quæ quotidie præbenda sunt in officiis in pauperes, et cætera benefacta. Sed etiam cum esse possit meritum ex officio et religione, ex castitate et abstinentia; non enim neque operibus vestris potest (4). Opera ista sunt. Ideo utrumque conclusit *non ex vobis, neque ex operibus*, et adjecit *ne quis gloriatur*. Nescio quomodo enim qui operibus suis redditum meritum putat, suum vult esse, non præstantis: et hæc jactatio est.

VERS. 10. — *Ipsius enim figmentum sumus* (5), *creati in Christo.* Ipse mysterio quodam nos finxit et formavit in Christo, ut cum illo resurgeremus, cum illo hæredes esse possemus, credentes in Christo. *In opera bona quæ paravit Deus.* Paravit, creavit, formavit in Christo Deus opera (6), inquit, bona: scilicet quæ futura sunt, an hæc quæ nunc hic agimus? Sed et sive quæ futura sunt intelligamus, sive quæ nunc sunt, bona utique sunt, testes in Christo sunt. Et videri potest de præsentibus dixisse operibus: quippe cum ita subjungit *ut illis ambulemus*:

VERS. 11. — *Memores in ipsis* (7), inquit, *operibus*: ut jam eodem modo vivamus, et eadem opera faciamus, quæ bona sunt. Quippe jam figmento suo Deus nos creavit in Christo, ut simus memores: ac propterea fidem servantes, in ipsis jam operibus ambulemus. *Et vos qui aliquando eratis gentes in carne.* Utique quia dixit *ambulemus*, adjecit *et vos utique ambuletis in bonis operibus quæ paravit Deus.* Vos, inquit, *qui aliquando eratis gentes in carne*, id est gentiliter sentiebatis; et propterea carnaliter, id est carnis desideria facientes. Cui contrarium illud est, esse in Christo, id est spiritualiter vivere, et omnia secundum spiritum cogitare. Hoc frequenter exposui. Utique illud est, de Deo cogitare, in Deo sperare, habere ad Deum animum, tendere ad Patrem, cognoscere viam æternitatis nostræ Christum, credere per ejus resurrectionem nos resurrexisse.

Qui dicimini præputium ab ea quæ dicitur circummei-

(1) Vulg. : *Gratia enim estis salvati per fidem.*

(2) Vulg. : *Non ex operibus... ut ne quis gloriatur.*

(3) Codd. *merito nostro.*

(4) Ita codd.

(5) Vulg. habet: *Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis, quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus.*

(6) Codd. *in opera.*

(7) Vulg. : *Propter quod, memores estote, quod aliquando vos gentes in carne.*

sio in carne manu facta. Vos, inquit, eratis gentes in carne dicti (1) ab his qui circumcisi sunt, id est Judæis, quæ circumcisio manu facta est. Ab hac igitur circumcissione, id est a Judæis, vos dicimini præputium; id est qui circumcisi non estis. Cum autem dixit, quod circumcisio quæ manu facta est, vos præputium nominat; intelligi voluit, non esse a Deo datam circumcissionem (2), quæ manu facta est; sed esse alteram circumcissionem quæ mentis est, et desideriorum omnium, et peccatorum omnium, ut verum mundum a se circumcidat, et separet desideria carnis universa. Quid enim prodest carnem circumcidere, cum magis vitium omne per animos crescat ex carne? Illa igitur, quæ ex carne peccata sunt, circumcidenda sunt: et hæc circumcisio non manu facta erit, sed anima et spiritu. Hoc autem ideo dictum, ne pudeat illos quod præputium dicuntur: non enim aut hoc (3) extra religionem Dei est, aut vere dicitur; quippe cum a Judæis, cum dicatur idem ab ea circumcissione, quæ manu facta est: cum melior sit et verior circumcisio, quam fecerit anima et spiritus, circumcidens carnis omnia peccata.

VERS. 12.—*Quoniam eratis illo tempore sine Christo.* Cum enim gentes eratis, utique sine Christo eratis: itaque semper Christus; sed quicumque receperit Christum, in eum rumpserit fidem; tunc quasi circumciscus est, et tunc erit in circumcissione, sed non manu facta. Ergo ideo præputium eratis, quoniam non eratis cum Christo. Et hoc adjungit, non eratis veri Judæi alienati a conversatione Israel. Vera enim ejus conversatio, si secundum spiritum sentiamus, et secundum spiritum vivamus, et Christo circumcidamur a carnalibus desideriis.

Et hospites testamentorum, promissionis eorum (3) spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo. Hoc est, gentes eratis; et quia nihil agebatis cum Christo, et eratis sine Christo, idcirco, inquit, non eratis in conversatione Israel, idcirco hospites eratis testamentorum, id est alienati testamento. Quid est testamentum? a promissione testamentorum; hoc est promissionis eorum quæ Deus promiserat per testamenta sua, id est per prophetas, spem non habentes: scilicet promissionis eorum spem non habentes. Cum enim essetis sine Christo non vobis promittebatis spem promissionis eorum testamentorum: quippe cum ab his hospites essetis et alieni, et essetis sine Deo, id est sine Christo. Sic enim dixit cum essetis sine Christo. Ecce et hic Deum Christum appellavit (5). Deinde potest intelligi sine Deo, quia ex Christo Deus est. Eratis autem in hoc mundo sine Deo. Sine Deo vivit, et hospes est a promissis testamentorum, et alius a vero Israel, cui cælum et regna cælorum pro-

missa sunt in æterna vita et Dei (1) gloria.

VERS. 13.—*Nunc autem in Christo (2) vos, qui aliquando longe eratis, facti estis prope in sanguine Christi.* Omnis oratio, quæ exhortationem tenet, post generalem disputationem revocat sententiam ad eos ad quos epistolam scribit, ad Ephesios scilicet. Ergo, inquit, vos quoque qui aliquando longe eratis, id est gentiles, nunc autem in Christo facti estis quemadmodum prope in sanguine Christi: quoniam non opera nostra, neque Ephesii sua prope sint, et in Christo sint; sed sanguine, inquit, Christi.

VERS. 14.—*Et exponit quid illud est quia per sanguinem Christi in Christo sumus, per fidem tamen. Ipse est enim pax nostra.* Per mysterium etenim ejus reconciliati Deo sumus etiam non alieni neque adversarii. Cum enim alios colebamus, et idolis serviebamus, quasi bellum habebamus cum Patre, id est cum Deo. At medius Christus mysterio suo et passione reconciliavit nos in se. Ergo pax nostra, qui fecit utraque unum; et medium parietem materiæ solvens, inimicitias in carne sua.

VERS. 15.—*Legem mandatorum, in decretis evacuans.* Pax, inquit, nostra Christus est: quem et alibi mediatorem appellat. Ipse enim se interposuit inter divisa regna, cum animæ a Dei fonte natae, in hoc mundo teneantur vel tenerentur: ut intercederet medius paries, quasi sæpes ac maceria, per illecebras carnis et mundanas cupiditates. Christus mysterio suo et carne et passione et disciplina medium istum parietem solvit, id est vincens carnem et vincendam, docens, et mundi cupiditates solvens ac solvendas docens, medium parietem sustulit: in carne tamen, inquit, suas inimicitias utique solvens. Ergo non nostri laboris est, quod sæpe moneo, ut nos solvamus; sed sola fides in Christum nobis salus est. Ille enim solvit omnes inimicitias in carne sua. Item solvit et legem mandatorum, in decretis evacuans eam, ut non per opera neque per sabbata. Ipsa enim decreta sunt in legibus ipsaque mandata: nunc (3), inquam, hujusmodi præcepta observationum, quæ carnaliter intellecta sunt, evacuavit Christus. Quibus evacuatis, medium quod intercesserat, sublatum est: nec animæ jam impediuntur quasi objecto mundo, id est cupiditatibus mundanis, et intellectibus, et desideriis scilicet carnalibus, ne videant Deum, cognoscant, sequantur, etiam cum eo juncta sint. Hoc enim docet ut duo conderet in semetipso, in uno novo homine faciens pacem (4). Dixi quos duo; animas, et superiora illa; æterna scilicet et spiritalia. Cum (5) ipse Salvator, qui spiritus est et sanctus Spiritus, in animas descendit, junxit duo superiora spiritalia, et animas spirituales esse fecit, et condidit in semetipso in uno, inquit, novo homine. Novus autem qui est homo? spiritualis: vetus enim animalis est, et exinde carnalis.

(1) Codd. qui pro dicti.

(2) Nempe sermonem non esse de illa vetere circumcissione.

(3) Codd. ex hoc.

(4) Eorum deest in Vulg.

(5) Nota rursus præclarum Victorini de Christo Deo testimonium; et recola col. 1147.

(1) Codd. Deo.

(2) Vulg. addit Jesu.

(3) Codd. non, inquam, per hujusmodi, etc.

(4) At Vulg. habet: Ut Deus condidit in semetipso in unum novum hominem faciens pacem.

(5) Codd. quo.

Faciens, inquit, pacem: id est discissis et separatis et pugnantis, id est animis ad terrena dilapsis et terrena sequentibus, et ideo repugnantibus his quæ cœlestia sunt et spiritalia; pacem, inquit, fecit; dum reconciliavit spiritalia et Deum; ut jam unum animo sentiant, unum colant, unum sint, scilicet spiritalia.

Vers. 16. — *Et ut exhiberet et reconciliaret ambos in uno corpore*, Deo (1). Jungens, inquit, ut diximus et animas et spiritum, pacem fecit: ut exhiberet conjunctos duos illos quondam separatos, et reconciliaret Deo. *In uno*, inquit, *corpore*; id est, ut ipsa anima jam spiritus cum esset, et ipse spiritus cum jam animam sibi vindicaret, esset unum corpus, quod fuerat antea separatum. Sed hic corpus accipiamus item copulationem, ut substantiam unam; quod est cœleste corpus et in æternis. Corpus quomodo dictum est? de Domino nostro Jesu Christo; quod corporalis substantia est Christus corporalisque majestas. *Per carnem interficiens inimicitias in semetipso*. Hoc autem est mysterium crucis, ut in penam tollerentur omnia, quæ inimica sunt animis et spiritui nostro; id est desideria mundana, carnis cupiditates, ipsaque caro quodam modo corrupta atque vitiosa. Per carnem ergo Christus interfecit inimicitias, id est omnia adversa animis. Et ubi interfecit? *in semetipso*. Ideo enim assumpsit carnem, ut in semetipso vinceret carnem; et sic per carnem carni prodesset, interficiendo corruptionem carnis; et per resurrectionem, assumendo puram atque æternam carnem atque omne corpus deitatis; cum omnia spiritus flant, sicut multis locis et Paulus docet, et res ipsa manifestata est. In quo etiam illud, quod ubique ostendam velim, quia Dominus noster Jesus Christus istam ipsam quodam modo carnis et mundi pugnam vicit, superavit. Nostrum pene jam nihil est, nisi solum credere qui superavit omnia. Hæc est enim plena salvatio, Christum hæc vicisse, Christum ideo in cruce sublatum esse, Christum ideo resurrexisse, ut nobis in eum credentibus salus, æternitas et colorum gloria pararetur.

Vers. 17. — *Et veniens evangelizavit pacem vobis qui longe, et pacem his qui juxta* (2)... Omnem actum et adventum Domini Salvatoris per ea quæ geruntur et gerenda sunt, exprimit. Adventus enim Domini evangelizavit pacem, id est ut reconciliarentur homines, totusque mundus per animas in Deum respiciens, nihil adversi (3) sentiret, haberet pacem. Quod autem dixit quod Deus, id est Salvator, veniens evangelizavit; omne quicquid bene est et bonum pronuntiat, evangelium dicitur. Deum enim nuntiare, et Deum ut cognoscatur docere, et in Deum conversionem nuntiare, evangelizare est: et hoc est evangelizare pacem, ut non discordantibus animis et errore depravatis, dum servimus vel hylicis potestatibus, bellum

(1) Vulg. non habet *ut exhiberet*, sed tantum, *Et reconciliavit ambos in uno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in semetipso*.

(2) Vulg.: *Et veniens evangelizavit pacem vobis, qui longe fuistis, et pacem his, qui prope*.

(3) Codd. *adversis*.

A quodammodo geramus in Deum. Hoc est, inquam, pacem evangelizare rursus quod dixit et *qui longe*, et *his qui juxta* ad id referendum quod est Judæis et gentibus. Namque juxta sunt Judæi scilicet, longe autem gentes. At vero quoniam ipse Salvator accepit evangelium ut in gentes pronuntiaret Deum, primo illud posuit; ut vere etiam Christus adveniens his pronuntiaret pacem, qui longe sunt, id est gentibus sicut multis rebus ostenditur. Nam et meliores filii dicuntur qui ex gentibus ad credulitatem veniunt quam ex Judæis. Verumtamen ne et illis negaretur, adjunctum et *his qui juxta sunt*.

Vers. 18. — *Quoniam per ipsum accessum habemus utrique in uno spiritu ad patrem* (1). *Utrique*, ut dixi, et Judæi et gentes per ipsum Christum habemus accessum ad patrem. Sed quomodo? in uno spiritu enim, qui Christus est: dum in ipsum credimus, in nos illabitur, et Deum sentimus, et Deum cognoscimus, et Deum colimus. Ergo in ipso spiritu ad patrem ut venire possimus, per Christum utrique venire poterimus. Itaque Judæi nisi per Christum ad patrem venire possunt; quemadmodum et gentes nullo alio extrinsecus vel idolo, vel potentia, vel qualibet, ut ipsi nominant, majestate.

Vers. 19. — *Ergo jam non estis hospites et incolæ* (2), *sed estis cives sanctorum et domestici Dei*. Concludit ad speciem, Ephesiorum scilicet, quod non sint etiam alieni neque incolæ neque hospites. Qui enim peregrinantur a Deo, quoniam in Dei operibus manent, id est in mundo, hospites et incolæ sunt ut possint esse domestici, C etenim si et dæmonibus immolabunt (3), postea credentes et sequentes Deum, sunt domestici, sed in mundo. Nunc autem qui non credunt, hi hospites sunt et incolæ. Porro quod concludit ad Ephesios, si qui Deum crediderit, et per Christum se ad Deum pertinere cognoverit, neque hospes neque incola est; *estis ergo*, inquit, *Ephesii, cives sanctorum et domestici Dei*. In unam enim civitatem, id est æternam illam superiorum divitiarum, quam Hierusalem vocant, conveniunt omnes, et sunt *cives sanctorum et Dei domestici*: quoniam in eadem civitate Deus veluti rector et dominus et princeps est. Idem ergo *domestici Dei*.

Quid autem intelligamus *cives sanctorum*? quasi aliud erunt isti qui cives dicuntur, et aliud sancti. Quod si ita est, qui sunt sancti, et qui cives? intelligendum puto sanctos posuisse apostolos et prophetas et ceteros, qui Deum aut passi sunt aut viderunt; hoc est qui inhabitante in se spiritu, divinis locuti sunt, aut præsentem aliquo modo viderunt; aliquo modo dixi, vel per carnem, vel per spiritum, ut Abraham, ut apostolus, ut ceteri si per carnem et per spiritum, ut omnes apostoli: hi ergo sancti sunt. Qui autem credunt in Christum sine horum aliquo, *cives sunt sanctorum et domestici Dei*.

(1) Vulg.: *Quoniam per ipsum habemus accessum ad patrem in uno spiritu ad patrem*.

(2) Pro *incolæ*, vulg. habet, *advenæ*.

(3) Codd. *indicabunt*.

Vers. 20.—*Superædificati supra fundamentum apostolorum.* Satis ipse declaravit, aliud esse sanctos, aliud vices: siquidem superædificatos dixit istos supra fundamentum apostolorum. Item ut præcepta vel observare debeant, vel ad Dei cognitionem, vel ad cultum ac religionem. Jesus Christus, et præcepta ejus, fundamenta sunt apostolorum: quæ fundamenta superædificationem habent jam ex vita et ex moribus et ex genere vivendi et disciplina. Primum tamen fundamentum est ad vitam: cætera, ad exornandum et exædificandum. Primum, inquit, fundamentum est Christum credere, et in eo spem habere, et in Deum fidem mittere. Hoc autem docent apostoli; et hoc est fundamentum etiam prophetarum: bono ordine, secundum illud quod supra divisi, ut sanctos dicerem et eos qui viderunt et eos qui spiritum toleraverunt (1). Viderunt enim apostoli, spiritum habuerunt prophetæ. Secundum igitur præcepta apostolorum et prophetarum (quæ præcepta Christi) est annuntiatio, et est fundamentum totius æternitatis et spci.

Superædificati estis, inquit, in ipso angulari lapide Jesu Christo. Omnis mediætas inter duo semper posita. Hæc, duo aut jungit aut separat. Sed ubi separatio est animis, ibi (2) mundus *παράμυθος* dicitur, id est maceria. Ubi autem junctio animis, Christus est, et lapis dicitur angularis, quoniam vere angularis lapis: et is est qui in primo collocatus est: vere angulo fundamentum positum, duobus lateribus jungit. Hunc lapidem *ἀκρογωνιαίον* appellavit: non enim tantum angularis, sed qui primus et summus est, unde incipit fundamentum anguli, qui duo jungit et copulat et unum reddit. Etenim duo, sicuti diximus, vel superiores animas, quæ etiam cum Christo fuerunt; et istas quæ hic sunt sanctæ, et mysteriis Christum habentes; vel ipsas illas omnes Christi animas, etiam gentium animas, quæ junguntur illo angulari lapide Jesu Christo.

Vers. 21, 22.—*In quo structura (3) compacta in templum sanctum in Domino.* Omnes enim animæ collectæ, omnesque homines spiritaliter (4) redditi per Christum struuntur, ubi Deus inhabitet, quasi templum sanctum; ut cum in omnibus inest Christus, et cum est in Christo Deus, omnes templum sint per Christum Dei. *In quo et vos coædificamini in habitaculum Dei in spiritu.* Ut sæpe docui, ad speciem, id est ad Ephesios, rem vocat, ut et ipsi ædificati in eodem angulo sint, id est in spiritu Christi, ut et ipsi habitaculum sint Dei. Magna autem moderatione, ut exhortatio fieret: non enim jam factos dicit, sed adhuc ædificari: deest enim illis; et idcirco admonet et hortatur. Et cum illos habitaculum Dei in spiritu dicat, utique quid egit aliud, nisi ut aliud quodlibet excludat ex ani-

Amis, solumque Christum ibi animas coædificare adhuc dicat, ut templum flant Dei?

CAP. III.—**Vers. 1, 2.**—*Hujus rei gratia ego Paulus vinculus Christi (1), pro vobis gentibus: si tamen audistis dispositionem Dei gratia: Snpserat ut cum de rebus locutus esset, quod spes omnis in Christo, sic et spiritu coædificentur omnes, ut sint habitaculum Dei; supererat, inquam, ut id doceret quis ipse esset; an ipse impleteret coædificationem per evangelium, daretque rationem auctoritatis suæ ut ei crederetur. Hoc igitur adjungit hujus, inquit, gratia, id est ut habitaculum Dei in spiritu ædificemini. Non enim tantum Ephesiis istud, sed omnibus dictum audiat. Denique pro vobis, inquit, gentibus vinculus Christi Paulus; vinculus, aut associatus ad evangelium Christi, aut qui multos labores et pœnas toleravi, et pro vobis tolerarem, annuntians Christum: et sim vinculus Christi; qui annuntiando Christum, vinciar; sed propter vos. Id ut probare videretur, se pro gentibus vinculum esse Christi, adjecit mysterii erga se habitus (2) fidem. Si tamen, inquit, audistis dispensationem Dei gratia. Id est, si est cognitum vobis quæ gratia disposita sit, id est quomodo per me evangelium ordinatum sit, ut annuntietur Deus per Christum, et Christi virtus, quæ virtus Dei est. Quæ data est mihi in vos (3) secundum revelationem. Etenim, sicut ipse Paulus multis locis memorat, non ab hominibus, neque per homines mysterium accepit aut didicit, sed revelata illi cuncta sunt. Hoc enim dixit, gratiam sibi datam, sed per revelationem. Quo in loco intelligi licet christianum ex revelatione fieri posse, et maxime fieri. Electus quidem est, et vas electionis dictus est Paulus; verumtamen quia Dei potentia omnibus modis gratiam suam ministrat, intelligianus esse istam legitimam mandatorum Salvatoris disciplinam, uti renascatur homo per spiritum et aquam, et sic Christi spiritum recipiat. Sed id et ab hominibus et per homines. Istud vero quod Paulo provenit (quamquam hoc, ut æstimatio nostra est, meruit solus) tamen, ut dixi, revelatio Dei ejusmodi aut alio simili modo per Dei gratiam fieri potest. Unde non est abnegandus a Christi gratia, cui revelatio per Christi gratiam data sit, ut spiritu completeretur; et Christi cognitione per revelationem habita, deserviret.*

Vers. 3, 4.—*Notum mihi factum est mysterium (4), sicut antescrpsi in modico; prout potuistis legentes (3) intelligere prudentiam meam in mysterio Christi.* Et hic quoque admoneo revelationibus posse cognitum esse mysterium Christi: et licet circa Paulum ex electione Domini videatur impletum, tamen quoniam electio Domini libera est, etiam circa alios potest ut non ab hominibus neque per homines fiat cognitio veræ plenæque deitatis. Magna quidem et

(1) Vulg. addit *Jesu*, et pro *dispositionem* habet, *dispensationem*.

(2) Codd. *habenti*.

(3) Vulg. *in vobis*.

(4) Vulg., *Sacramentum, sicut supra scripsi in brevi*.

(5) Codd. *intelligentes*; sed recte *infra legentes*.

(1) Ita codd.

(2) Codd. *ut pro ibi*.

(3) Vulg.: *In quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in domino*.

(4) Codd. *spiritualiter*.

unica dignatio, et fortassis ex parte quod fiat hodie, concedatur. Etenim cum ipse dixerit, si propheta aliquis et de eodem alius sibi revelatum dixerit, se deat et cognoscat qui prophetat, ut audiat is qui sibi revelatum dicit; ergo et revelari potest; et quod parte, eodem modo etiam in toto. Etenim mysterium Domini et Dei voluntas in omni potentiam suam extendit: et illum posse omnia, et velle quæ potest, accipere debemus; et hæc alterius quæstionis sint. Nunc revelatum sibi mysterium ostendit (1); cum dixit Paulus id se scripsisse Ephesiis, id est ipsum mysterium; non revelationem, sed quod revelatum est, hoc est mysterium. Scripsi, inquit, sed immo dico; et ut potuistis, inquit, *legentes intelligere*, in quantum potuistis prudentiam meam; in mysterio Christi prudentiam. Scientiam posuit non illam quæ prævidet sua potentia quæ sunt, quæ futura sunt ratiocinando invenit et comprehendit: at hic scientiam, prudentiam nominavit. Non enim per prudentiam consecutus; sed postea quam consecutus est, habere cœpit prudentiam. Denique prudentiam, inquit, in mysterio Christi; id est in eo quod percepi, quod mihi revelatum est, quod mihi notum factum est; id est in eo (2), quod doctus sit prudentia, in eo quod sibi revelatum est vel memoria, vel scientia, vel intelligentia. Hæc enim sunt partes prudentiæ: ita et locus prudentiæ est, et tamen non per prudentiam mysterium consequi possumus, sed per revelationem.

Vers. 5. — *Quod aliis generationibus non fuit notum (3) filiis hominum.* Potest hoc ad prudentiam argumentum esse, uti Deo revelatum illi sit, quia prudens erat et percipere poterat revelationem, mysterium; et solus meruit propter prudentiam mysterium nosse, *quod aliis generationibus notum non fuit filiis hominum.* Quid est *aliis generationibus?* id est ante mea tempora (4). Generationes enim, sicuti in evangelio lectum est, quasi per homines tempora. Nulli, inquit, eorum qui ante me in generatione fuerunt filii hominum; nulli, inquit, notum fuit de mysterio. Quod sit mysterium, quod revelatum sibi et notum factum Paulus dicit, sæpe locuti sumus. Adji-ciendo autem *filiis hominum* ostendit fortasse mysterium illud antequam Paulo revelatum est, fieri potuisse ut revelatum sit angelis; id est non filiis hominum, *sicut nunc revelatum est sanctis ejus apostolis.* Plene mysterii concordiam quod unum sit atque idem, quod sibi revelatum est et apostolis, docet. Ne discordet et non idem videatur esse per præsentiam Christi traditum apostolis, quod ipse sibi per revelationem traditum dixit; conjungit id sibi revelatum quod sanctis apostolis. Parum est: adjicit *et prophetis in spiritu.* Acute et vehementer: etenim propheta qui mysterium locutus est, in Spiritu illi revelatum est; mysterium ipse non scivit. Quia dixit filiis hominum revelatum non fuisse neque notum mysterium; fuit

A autem notum et prophetis, qui filii hominum sunt; adjunxit notum, *sed in Spiritu*; id est cum afflato Spiritu mysterium loquerentur.

Vers. 6. — Ipsis tamen non notum fuit, *Esse gentes coheredes et concorporales et participes promissionis ejus in Christo per Evangelium (1).* Hoc est quod sibi mysterium notum factum esse dixit, simulque etiam *sanctis apostolis et prophetis in Spiritu*, quod et gentes coheredes sunt in Christo et concorporales, id est ejusdem quasi corporis: quod sæpe ita memorat ut omnes animæ sanctæ et liberatæ (2), et Christi spiritu junctæ, unum corpus esse dicantur. Exinde ergo participes promissionis ejus in Christo sunt etiam gentes. Non enim solus Israel, *sed et gentes*, quæ in Christo per evangelium concorporatæ fuerunt, participes promissionis; quod æternam gloriam merebuntur, quod vitam, quod remissionem peccatorum, et cætera, quæ et Deus et Salvator promisit se sequentibus. Ergo omnes per evangelium promissionis participes in Christo sunt.

Vers. 7, 8. — *Cujus factus sum ego minister secundum donum operationis Dei, quæ data mihi est secundum operationes virtutis ejus (3).* Minister, inquit, sum evangelii factus ipsius, per quod in Christo participes promissionis et gentes et Israel sumus: *cujus evangelii ego minister, factus autem dono gratiæ Dei.* Ubique enim non nos meritis nostris hoc accipere, sed gratia Dei, memorat Paulus; ut dantis sit, non accipientis, quidquid gratiæ datur. Quod autem adjunxit *secundum operationem virtutis ejus*, et hoc quoque Deo tribuit; ut si quid ego operer, virtus Dei sit. Non enim in me mea virtus operatur, sed Dei. Quomodo autem utrumque jungat et quid sequatur, perspicendum diligenter est. Adjungit enim: *Mihi minime omnium sanctorum data est hæc gratia...* Si operatio jam agentis est, et secundum operationem data est gratia, merium est prius operantis, et sic gratia. Sed supra dixit, secundum donum gratiæ Dei datam esse hanc gratiam, ut minister esset evangelii: soli vero posterius data est, qua nunc operatur, et operatur virtute Dei, et dicitur *propter operationem virtutis Dei data est gratia.* Quid igitur? operatio ante gratiam data est? an postea gratia data? Sed cum dicitur operationem virtutis Dei esse, jam data est gratia. Rursusque cum dicitur, secundum Dei gratiam factum ministrum esse Paulum, ante operationem intelligimus datum donum, ut minister esset; et donum Dei (4) esse gratiam quod minister est. Jam ex accepta gratia ministri cum operetur; et illa gratia est, ut operatio ejus ex virtute Dei sit. Ita ut minister esset, donum Dei fuit; ut esset operatio Dei virtus in eo, gratia Dei fuit. *Mihi igitur omnium sanctorum minime hæc data est*, inquit, *gratia.* Quæ illa gratia?

(1) Vulg.: *Gentes esse coheredes et concorporales et participes promissionis ejus in Christo Jesu per Evangelium.*

(2) Codd. *libertas.*

(3) Vulg. *Cujus factus sum minister secundum donum gratiæ Dei quæ... secundum operationem...*

(4) Codd. *Deus.*

(1) Codd. *et nos pro ostendit.*

(2) Codd. *factum quæ est autem in eo.*

(3) Vulg. *non est agnatum.*

(4) Codd. *ante meis temporibus.*

secundum operationem virtutis ejus inter gentes evangelizare. Quid autem evangelizare, subjicit: non apostolorum minimo, sed sanctorum, inquit. Sancti enim, et fide et spiritu sancti, sunt apostoli, quibus mandatum est evangelium. *Incomprehensibiles divitias Christi* (1). Quæ enim aut divitiæ tales esse possunt, aut quemadmodum comprehendi divitiæ, quæ sunt Christi, quæ nos faciant Dei filios, æternam vitam tribuant, corruptionem omnem auferant, mortem ipsam interficiant, in cælis esse faciant, peccata donent omnia? Ergo magnæ divitiæ, et in tollendis malis indulgentia peccatorum, et in dandis bonis, et tantis bonis, quæ supra dixi, et alia talia.

VERS. 9. — *Et illuminare omnes quæ sit dispositio* (2) *mysterii*. Ordo: data est mihi gratia inter gentes evangelizare et illuminare omnes. In qua re *illuminare?* quid sit *dispositio mysterii*; ut non solum mysterium evangelizent sed et illuminent, id est aperiant quæ sit dispositio mysterii. Quod autem dixit *illuminare omnes* tenuit et Israel et gentes. Accepit enim sine dubio in gentes evangelium; sed et Judæi illuminari possunt, si sequantur, si obediant. Quid autem sit *dispositio mysterii*, exponendum est; quoniam illuminare se dixit Paulus. Sed id in sequentibus declaravit *absconditi a sæculis in Deo*. Data mihi, inquit, inter gentes est gratia, *omnes illuminare quæ sit dispositio mysterii*. Cujus mysterii? quod absconditum est, inquit, a sæculis in Deo.

Quid est a sæculis, et quid in Deo; quid est absconditum; et quomodo absconditum; breviter explicemus. A Deo, qui pater est primus, genitus est Christus qui est lumen ex lumine, et Deus ex Deo (3), qui Jesus est, qui Deus ex Deo est (4). Nemo me velut alterum Deum dicere existimet; sed ita ordo loquendi flagitat. In hoc, inquam, Christo, qui Deus ex Deo est, omnia perfecta sunt, et per ipsum, omnia; sed quod nunc necessarium est, in ipso omnia. Sic enim dictum, et per ipsum, et in ipso. Si igitur in ipso omnia, quamquam per ipsum omnia, sed Deus in ipso omnia (5); etiam hoc mysterium est, et in ipso absconditum. Absconditum autem quibus? a sæculis. Christus enim unigenitus Dei filius, et ab ipso reliqua creata sunt: id est per ipsam Dei opera in ipso operante per ipsum. Omnia sæcula igitur posteriora Christo; quippe a Christo facta. Nihil igitur ante Christum, nec superiora ante Christum. Nullo temporis exordio Christus natus ex Deo. His igitur sæculis, item ab his in Deo mysterium absconditum est, ut suis temporibus reveletur, Dei filium Christum venire, carnem induere, succurrere, liberare hominem, donare peccata, in æterna et cælestia tollere, justificare, et glorificare,

et cætera quæ subjungit. In quo igitur mysterium hoc absconditum est? *in Deo*. In quo Deo? qui universa creavit. Si enim per ipsum revelatum est mysterium in ipso absconditum; fuit autem absconditum antequam veniret, revelatum est posteaquam venit. Quis iste est? qui universa, inquit, creavit. Ergo creator licet Deus accipiatur, sed per Christum tamen creator Deus. Creator enim non convenit Deo (1), sed convenit Christo, et sic per Christum Deo. Ille enim genuit Christum: Christus creavit omnia ipso Deo operante et per se creante. Ita unum est quod creata sunt omnia, et ab uno creata sunt. Si quidem Dei patris opera per Christum creata sunt omnia.

VERS. 10. — *Ut innotesceret principibus* (2) *et potestatibus in cælestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei*. Hoc est mysterium quod absconditum in Deo, id est in Christo, quod postea revelatum est non animis (3) sed hominibus, neque tantum hominibus sed *omnibus principibus et potestatibus in cælestibus*, et revelatum est per Ecclesiam, quod scilicet per mysterium sapientia Dei est. Cum autem dixit *principibus et potestatibus in cælestibus* intelligi licet illis revelatum non esse, quæ adversæ sunt: in cælestibus enim, inquit. Et quod dixit per Ecclesiam, id est per membra Dei omnia, per membra Christi, et per omnem animam mysteriis ejus indutam (4), et in ipsam spem habentem. Ita quantum homini datum sit, intelligi licet. Si quidem non principes et potestates in cælestibus, ipsi sapientiam Dei hominibus declarant; sed *per Ecclesiam*, id est per eos qui membra sunt Christi, sanctificatione in fide, potestates et principes in cælestibus sapientiam Dei cognoscunt editam esse per hominem. Discere et noscere (5) etiam principibus mundi et potestatibus sapientiam Dei, facilis erit agnitio, si ubi homo sit, et ubi habeat principium didicerint, cognoverint, per prophetam Ezechielem cum loquitur de cherubin: in quo visio est, quemadmodum locus ipse certam expositionem desiderat. Breviter ergo mysterii omnes partes, quas nos supra diximus, tetigit dicendo *multiformis sapientia Dei*: vel quod filium misit, vel quod tanta majestas servi formam suscepit, vel quod tanta signa facta sunt, vel quod promissa tanta sunt, indulgentia peccatis, et promissio cælorum. Item æterna vita et glorificatio et hæreditas simul cum eodem Christo, et ejusdem post mortem resurrectio, et ipsa mors, et cætera hujusmodi, multiformis est sapientia Dei.

VERS. 11. — *Secundum præfinitionem sæculorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro*. Ex hoc apparet quid sit in Deo absconditum esse mysterium si quidem adjunxit *secundum præfinitionem sæculo-*

(1) Vulg.: *Investigabiles divitias Christi*.

(2) Pro *dispositio mysterii*, Vulg. habet *dispensatio sacramenti*.

(3) Respicit Victorinus ad symboli Nicæni verba. Et quidem, puero vel adolescentulo Victorino, celebrabatur magnum illud Nicææ pro Christi divinitate concilium.

(4) Atqui hoc jam dixerat, Victorine mi.

(5) Ita prorsus est in codd.

(1) Quis sic loquitur, ut heic Victorinus? Deo certe convenit creatoris appellatio. Cateroquin cur creatio de filio Deo sæpius quam de patre Deo prædicatur; seu potius cur pater per filium creare dicatur, subtiliter disputat Plotinus a me nuper editus amphiloch. 188. Coll. vat. T. I. p. 328. sqq.

(2) Vulg., *principatibus*.

(3) Ita codd. Num pro *angelis*?

(4) *Multim imbutam*.

(5) Codd. *notescere*.

rum. Certis etenim sæculis determinatis atque conclusis apparere mysterium per præsentiam Domini, in quo absconditum mysterium fuit. Per ipsum enim revelari debnerit in quo absconditum fuit. Hoc enim adjunxit quam definitionem sæculorum fecit in Christo Jesu Domino nostro. Quo tempore appareret, quo tempore revelaretur mysterium, quo salus et liberatio ostenderetur.

VERS. 12. — *In quo habemus libertatem et aditum in confidentia per fidem ipsius* (1). Licet in mysterio præsentia Domini nostri Jesu Christi et redemptio facta sit et salus data, summa tamen, et vere (si attendamus) hæc summa sola est, certe maxima, quod libertas nobis data est. Etenim pressi captivitate non valebamus per legem resistere, aicut ipse dicit quod nostra infirmitas corpore resistere non valeret. Venit igitur ut vinceret carnem, et mortem per mortem : qua victa, fecit possibile nobis esse, quod impossibile credebamus. Data ergo libertas est, et datus ad confidentiam aditus per fidem ipsius, hoc est cum fidem in ipsum habemus. Monui, et sæpe monui, eam esse januam liberationis nostræ, si in Christum credamus : mysterium enim ejus liberavit nos, si eum sequamur. Tunc enim proderit nobis ejus mors et ejus resurrectio, si fidem in eum habeamus ; quod omnia propter nos et fecit et passus est. Confidamus ergo, sicuti subjungit.

VERS. 15. — *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis ; quæ est gloria vestra.* Exhortationem quam debet omnibus, ut eos confirmatos redderet, in se revocavit. Propter hanc, inquit, causam scilicet quia mihi minimo omulm sanctorum data est hæc gratia inter gentes evangelizare, et cætera ; propter quod, id est propter istam causam, peto ne deficiatis in tribulationibus meis. Multum enim qui Paulum sequuntur fatigari possent in fide, cum audirent eumdem Paulum tribulationes sustinere. Si enim ille qui prædicat, qui evangelizat, qui a Deo electus est, multa tolerat, fatigatur periculis, laboribus multisque aliis tribulationibus ; multum, inquam, deterrentur illi qui eum sequuntur, et fidem pene non integram inciunt habere, quod quasi et ipsi periclitari possint et graviter laborare ; si quidem ille qui evangelizat et prædicat, est tantæ gratiæ (2) in tribulationibus. Sit ergo peto, inquit, propter id quod mihi revelatum est, ut non vos deficiatis in tribulationibus meis : quas tamen tribulationes non meo merito patior, neque mea causa ; sed quoniam vos vel infirmi in fide estis, vel adhuc trepidatis, et nescio quomodo alia adjungitis. Idcirco ego tribulationes sustineo, volens vos ad disciplinam veram observationemque revocare, ut a Christo ne recedatis ; nihil ad Christum adjungatis, solam spem de Christo habeatis. Hæc non est gloria vestra ; mea, inquit. Ergo tribulationes quoniam pro vobis sunt ; gloria, inquit, vestra est, ut ad gloriam me laborante, operante, per tribulationes exercitato, ad gloriam vestram venire possitis.

(1) Vulg. : *In quo habemus fiduciam, et accessum in confidentia per fidem ejus.*

(2) Ita codd.

VERS. 14. — *Hujus rei gratia flecto genua ad patrem domini Jesu Christi. Cujus rei gratia scilicet tribulationes pro vobis sustineo. Hujus rei gratia flecto genua ; id est plene rogo, et rogo patrem Domini, patrem Domini* (1) *nostri Jesu Christi.* Omnia quidem operatio per Christum et omnis actio ; sed quoniam, ut sæpe monuimus, ministeriorum spiritus Christi est ; quippe ipse ministerium Dei est, et omnia Deus per ipsum ; idcirco ad patrem, inquit, flecto genua. Ipse enim rogandus, ut misereatur, et subveniat, fidem nostram dirigat, operetur in Christo nobis, ut ipsum Christum sequamur, atque in eum fidem habentes ad promissa pervenire possimus. Precum autem et rogationis plenus habitus, genua flectere. Non solum enim animo flectere nos debemus in preces, sed etiam corpore nulla parte alioere simus, vel imagine altitudinis, vel quod superbiam (2) habere videamur (3). Denique alio loco : *servabit sibi Deus tot millia hominum qui non flexere genua ante Baal* (4).

VERS. 15. — *Ex quo omnis paternitas in cælis et in terra nominatur.* Scilicet ex patre Deo, et patre Domini nostri Jesu Christi : ipse enim pater, ipse primus pater, et ab ipso quicumque pater est, pater est nominatus. Et tamen hoc vocabulum vel potestas a primo Deo patre, velut a fonte, defluxit. Nam et Christus pater omnium quæ creata sunt : per Christum enim creata sunt omnia. Item et in mysteriis pater (5). Et Paulus quodam modo pater : siquidem dixit illi mei estis : ego, inquit, in Christo Jesu per evangelium vos genui. Denique paternitas in cælis Christus est : in terra paternitas, vel apostoli, vel quicumque evangelizat, vel qui tradit mysterium. His enim modis atque aliis multis illi dicuntur qui fidem accipiunt, et illi patres qui tradunt. Paternitas igitur omnis a Deo patre proficiscitur.

VERS. 16, 17. — *Ut det vobis secundum divitiis gloriæ suæ virtute confortari* (6) *per spiritum suum, in interiore homine* (7) : *habitare Christum per fidem in cordibus vestris.* Quas preces habeat pro Ephesius, expressit ; ut det vobis, inquit, *divitiis gloriæ* : easque divitiis ostendit gloriam Dei, virtute confortari per Spiritum suum, uti fortes adversum carnem et carnis desideria sint, et adversum potestates hujus mundi iniquissimas ; quod fit et quod provenit per Spiritum Dei. Quemadmodum autem per Spiritum Dei confortantur, id est fortes redduntur? *in interiore homine*, inquit, *habitare Christum.* Christus enim in homine interiore, id est in anima, cum habitare cœperit, fortes virtute per Spiritum redduntur homines : expelluntur enim omnia quæ adversa sunt. Quomodo autem habitat Christus in interiore homine, subjicit

(1) Ita repetit more suo Victorinus.

(2) Codd. *superbiæ.*

(3) Notemus Victorini doctrinam de orantium corporali habitu.

(4) Ill Reg. xix, 18 ; ad Rom. xi, 4.

(5) Nempe qui initiat, pater dicitur initiati. Re- cole col. 1184, not. 2.

(6) Vulg., *corroborari.*

(7) Vulg., *in interiorum hominem.*

per fidem, inquit, in cordibus vestris. Ergo facilis et magna res est : facilis in eo quod fides sola implet tantum munus et tantum beneficium, ut in cordibus nostris Christus habitat. Quo habitante quid consequimur? ut fortiores simus per Spiritum, et sic habeamus divitias gloriæ Dei, et fortes redditi nihil periculi sustineamus, contemnamus mundum, vincamus omnes iniquissimas potestates. Hæ sunt divitiæ Dei. Speremus etiam gloriam et repromissionem in veritate (1) radicati et fundati. Maximum præceptum hoc, et ubique a Paulo positum, et a me in admonitione sæpius constitutum : quia firmitas et firmamentum, et totus animæ ad æternitatem status, in veritate est, de qua sæpe dixi : quæ et in Deum et in Christum est charitas, et circa homines. Hæc radicatum efficit fidem nostram et fundatam.

Vers. 18, 19. — Ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo et longitudo et altitudo (2) et profundum. Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Jesu Christi. Precum suarum, ut dixi, summam exposuit; quod roget Deum ut Ephesii consequantur. In quo non Ephesii tantum hoc accipiendum est precari Paulum, quam omnibus qui in Christum credunt. Præter igitur ista, quæ supra diximus; precatur et rogat, ut Ephesii tribuat Deus, illud quoque quod est maximum uti scientiam consequantur, altitudinem, profunditatem. Precatur etiam ut consequantur Ephesii charitatem Christi; quæ charitas supra scientiam prævalet et supereminet, plusque ad salutem proficit, et ad æternitatem (3) animis, si aliqui (4) charitatem in Christum suscipiat. Ita cum docuerit (5) tria perfectionem christianitatis implere, fidem, scientiam, charitatem; omnia breviter hic complexus est; atque in precibus se habere declaravit, ut Ephesii hæc Deus præstet. Nam de fide sic locutus est : ut habeatis, inquit, in interiori homine Christum habitantem per fidem in cordibus vestris. Item de scientia sic locutus est : ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis latitudinem, longitudinem, altitudinem, profunditatem. Item de charitate sic adjungit : scire etiam supereminentem scientiæ charitatem. Et tria posuit : et ordinem, et quid magis valeret ostendit. Tria sunt, fides, scientia, charitas. Ordo est, ut prior fides sit : qui enim credit, is ad scientiam venit. Sic enim dictum est : si credideritis, tunc intelligetis. Post scientiam præponitur omnibus charitas Christi : sola enim charitas in Christum et (6) desiderium, et amor, et affectus et cupiditas, elevat et liberat animas. Ergo supereminet charitas scientiam.

Quod autem quatuor posuit, quæ scientia debeat comprehendere; naturaliter quidem tria sunt : nam mensura corporis habet tria, longum, latum, altum. Altum autem tam in superius quam in inferius est.

(1) Vulg., in charitate.

(2) Vulg., addit et sublimitas.

(3) Scilicet beatam.

(4) Ita codd. pro aliquis, antiquo more.

(5) Codd. docuerim.

(6) Codd. in pro et.

A Longum est quod producit quasi contra nos. Latum quod juxta nos per utraque latera tenditur. Altum, ut dixi, quod ad superiora pertinet et ad inferiora. Hic igitur composuit altitudinem et profunditatem. Ipsum quod nos altum diximus, in duo divisit; ut altum diceret quod in superioribus, et profundum quod in inferioribus. Ita altum dividens, duo collocavit, et facta sunt quatuor, quæ tria sunt per naturam. Ergo hæc veluti mensura corporeæ intelligentiæ homini interiori insinuanda et perspicenda est, ut circa Deum hæc animadvertantur. Cum enim Deus per omnia et in omnibus sit, et sit omnia, et ex quo sunt omnia, et per quem sunt omnia, et super omnia, illic est scientiæ labor animadvertere et scire quæ sit longitudo, quæ latitudo, quæ profunditas.

B Quæ omnia quemadmodum sint vel intelligi possint secundum partitionem istam : et intelligi in Deo, altior aliusque tractatus est. Denique precatur, ut Ephesii hæc intelligant : et ne desperatio sit quod ista intelligi minime possint, adjunxit : ut comprehendere possitis, inquit, cum sanctis. Ergo sancti comprehendunt, et exponi hæc possunt. Sed hoc (1) ut dixi alterius est operis, et magnæ atque arduæ expositionis, scire supereminentem scientiæ charitatem Christi. Attendendum vehementer et acute, quod in precibus hoc oret Paulus, ut Ephesii hoc quoque sciant, quod charitas Christi supereminet omni scientiæ. Hoc orat, inquam, sciant, qui enim scit, quod supereminet omni scientiæ charitas, plene implet charitatem in Christum. Non igitur orat ut faciant, quia consequitur; sed orat, ut sciant. Ut impleamini omni plenitudine Dei (2). Omnia hæc, quæ pro Ephesii orat Paulus, confortari in spiritu, confortari in interiori homine, et habitare Christum per fidem, et charitate radicari, comprehendere cum sanctis latitudinem, longitudinem, altitudinem, profundum; scire etiam quod supereminet scientiæ Christi charitas; hæc est plenitudo Dei, quod Græci πλήρωμα dicunt, id est perfectionem, cui nihil desit : quam plenitudinem Christus mysterio suo operatur, implet, et implevit; ut faciat illud Deus in omnia et per omnia. Hæc enim est plenitudo.

Vers. 20, 21. — Ei autem qui potest super omnia facere abundantius quam petimus ut intelligimus, secundum virtutem quæ operatur in me (3) ipsi gloria in Christo Jesu, et in Ecclesia, et in omnes generationes sæculi sæculorum. Ordo sensus istius : ei autem gloria in Christo Jesu, et gloria in Ecclesia, et in omnes generationes in sæcula sæculorum. Cui autem gloria? ei, inquit, qui potest super omnia facere abundantius quam petimus aut intelligimus. Nos enim pro vobis hæc oramus, ut ista faciatis, et ista intelligatis. Si quis autem plus poterit et abundantius poterit et supra hæc omnia poterit, supra scilicet quam petimus aut intelligimus, illi gloria. Is autem qui supra

(1) Codd. nunc.

(2) Vulg., In omnem plenitudinem Dei.

(3) Vulg. : Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus..... operatur in nobis.

et abundantius supra poterit, utique poterit secundum virtutem quæ operatur in nobis, secundum virtutem scilicet Dei et Christi Domini nostri, secundum eam enim operor. Et ille igitur secundum eam virtutem operatur, quæ est in nobis. Igitur ei, qui supra omnia hæc potest facere abundantius quam petimus aut intelligimus, gloria sit in Christo Jesu et in omnia sæcula, et in omni Ecclesia. Potest tamen hoc totum ad Deum referri. Ipse enim potest superabundantius ista facere. Et ipsi gloria.

CAP. IV. — VERS. 1. — *Obsecro* (1) *vos ego vincitus in Domino, ut digne ambuletis vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate et mansuetudine et patientia.* Illic locus exhortationis est et admonitionis, simul cum precibus humiliter et commendatione, ut et ipsi tollerent, cum et ipsum videant patienter multa tolerare. Ego, inquit, *vos obsecro vincitus in Domino*, ut cum multa tolerem (nam et vincula et varia toleravit et passus est); cum ergo, inquit, vincitus in Domino sim, id est propter Dominum, ego ipse qui moneo in multis patiens, moneo *ut digne ambuletis ea scilicet vocatione qua estis vocati.* Sæpe enim diximus vocari homines Dei gratia. Hæc vocati jam vos vocatione, quia jam Deum cognoscitis et Christum Dominum, hæc vocatione digne ambulate. Subjungit quemadmodum.

VERS. 2, 3, 4. — *Cum omni humilitate et mansuetudine et patientia.* Et (2) tolerantiam multam ponit, ne efferantur, ne superbi sint. Primo posita humilitas, deinde mansuetudo. Humilitas animi dejectio est. Frenum superbiæ et immanitatis (3), mansuetudo est. At vero quæ sequitur patientia, in eo quod tolerant, si quid adversi evenerit. In prioribus, ne vereantur (4) pati, duo posita, humilitas et mansuetudo. In his quæ sequuntur, si passi fuerint, quales sint patientia, inquit. Deinde quod subjungit *cum omni magnanimitate* (5). Hæc enim magnanimitas in hoc est, ut non solum patienter feras (6), sed erecto animo semper sis. Denique hoc subjungit, ut si passus fueris patienter, et magnanimitate feras *sufferentes omnia quæcumque acciderint portantes invicem in charitate.* Potest et ad *sufferentes invicem in charitate*, referri. Potest tamen integer esse sensus qui sequitur: *Solliciti servandæ unitatis spiritus in vinculo pacis* (7). Ut spiritus unitatem servetis, aut unum spiritum servetis servandæ pacis et in vinculo pacis, hortor vos ut solliciti sitis. Dat tamen rationes quare unitatis spiritus in vinculo solliciti esse debent: *Unum corpus*, inquit, *et unus spiritus.* Quia unum corpus est tota Ecclesia et unus spiritus. *Ita ut et vocati estis in una spe vocationis vestræ.* Et hoc argumentum est ad

(1) Vulg. addit *itaque.*

(2) Codd. *ad.*

(3) Codd. *illa humilitas animi dejectio est fera superbia et immanitate.*

(4) Codd. *mereantur.*

(5) Hæc verba *cum omni magnanimitate*, sicut et sequentia, *sufferentes omnia*, etc., non leguntur in vulg.

(6) Codd. *efferas.*

(7) Vulg. : *Solliciti servare unitatem Spiritus...*

A unitatem spiritus servandam in vinculo pacis, quod ita et isti vocati in una spe: non enim diversam spem habent, sed unam omnes, qui vocati sunt, promissorum Dei. Quæ autem promissa sunt, notum est omnibus.

VERS. 5, 6. — Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus, et pater omnium, qui supra omnia, et per omnes in omnibus nobis (1). Late patet, et simplex tamen est iste tractatus; *unus Dominus*, id est Christus; *una fides*, utique in Christum, et in Deum; *unum baptisma*; non enim aliter ab aliis; neque si aliter ab aliis, baptisma; sed illud baptisma, quod in Deum patrem et in Dominum nostrum Jesum Christum Filium et Spiritum sanctum datur. Aliter ergo datum baptisma non est. Ergo *unum baptisma, unus Deus*: quoniam etsi et filius Deus tamen, quia in filio Deus, et pater Deus, unus Deus. Item quia in Deo filius, unus ergo Deus. Qui Deus? pater, inquit, Deus; quia ipse est *per omnia*, et ipse est *in omnibus*, et supra omnes: ergo unus Deus, qui *pater est omnium*, qui supra omnes, et per omnes, et in omnibus nobis. Attendamus autem ordinem diligenter connexionem. Unus Dominus: ab ipso cœpit, per quem incipit omnis christianitas, et ingressus ad liberationem. Cum enim Christum quis cognoverit, tunc sequitur ut in eum fides sit, et reliqua. Una in Christum fides; deinde consecratio ejus. Unum baptisma; deinde conjunctio. Unus Deus, pater omnium, super omnia, per omnia, in omnibus. Quatuor posuit: est enim Deus, quia causa: pater omnium, quia ultra ipsum nihil: supra omnia, quia actio; per omnia, quia unitio et connexio in omnibus.

VERS. 7. — *Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi.* Hoc adjecit: hinc enim potest impatientia nasci vel injuria fieri. Et cum moneat humilitatem et patientiam et cætera, rationem dat ut unusquisque patiens esse debeat et magnanimus, quia secundum mensuram donationis Christi unicuique nostrum data est gratia. Cum igitur alia aliis data sit, neque invidendum est, neque negandum est; nec quod alius habet, dolendum; nec quod quisque habet, non dandum. Si donatio ergo Christi est secundum mensuram gratiæ unicuique datæ (2), omnes invicem nos charitate accipere debemus, et sufferre magnanimitate et patienter omnia cum mansuetudine cum humilitate.

VERS. 8. — *Propter quod dicit ascendens in altitudinem, captivam duxit captivitatem, et dedit dona hominibus.* Exemplum ad hoc datum est quia dixit secundum mensuram donationis Christi. Probata autem donationes esse Christi, dato exemplo de psalmo LXXVII, in quo docet Christum Dominum nostrum Jesum in altitudinem ascendisse, et captivam duxisse captivitatem: id est illam, quæ nos captivos fecit, captivitatem captivam fecisse, et illam oppressisse, et sic nobis dona dedisse. Ergo si data nobis dona sunt a Domino

(1) Vulg. : *Qui est super omnes, et per omnia, et in omnibus nobis.*

(2) Codd. *gratia unicuique data.*

nostro, qui mysterio suo captivam captivitatem duxit, ascendit in altitudinem, liberatis nobis, et captiva facta captivitate, dedit dona hominibus : per quem gratiam ejus consecuti, diversa ageremus, deifica omnia; sicut postea dicit, ut alii essent apostoli, alii evangelistæ, alii prophetæ, et reliqua. Hæc ergo dona sunt. Cum autem a Christo hæc gratia unicuique data sit secundum mensuram donationis ejus, nemo alterius debet aut invidere gratiæ aut suæ; sed omnia paria (1) invicem dare et credere, et universa humiliter et cum mansuetudine et cum patientia et magnanimitate sufferre, conservandæ causa unitatis in spiritu unitatis, in vinculo pacis; ut et concordiam habeamus, et pacem servemus, nulla discordia perturbante animos nostros.

LIBER SECUNDUS.

Oportet nunc interpretationem, qua nunc utimur, exequi atque complere in his verbis quæ Paulus adjungit, et necessario adjungit, quia supra per exemplum docuit, quod ascendens in altitudinem, captivam duxit captivitatem, et dedit dona hominibus. Propter hoc, inquam, exemplum tractat, quoniam qui ascendit utique descendit; quod quidem mysterium late patet, habetque alios in ista explicatione tractatus. Quid sit ascendere, et quemadmodum descenderit in inferiora terræ, et quemadmodum ascenderit super omnes caelos (quod est vehementius), omni cura atque omni diligentia perspicendum. Ascendit, inquit, ut impleret omnia. Quid est adventus, et quid est reditus? ut dixi, magnus iste tractatus est; magnusque etiam ille, quomodo implevit omnia, et magis rediens implevit omnia. Ac si complecti velim et enarrare, non sinit operis magnitudo ut in ista parte, qua commentationem simplicem facimus, pars ista ponatur. Arbitror de isto sensu istoque tractatu librum aliquem esse complendum, quem permissu Dei jam aggrediar (2), ut omnia necessaria ad istius modi intelligentiam liberi a necessitate interpretationis valeamus implere. Nunc igitur simpliciter admonendi modo ista breviterque dicemus.

CAP. IV. — VERS. 9. — *Quod autem ascendit, quid est nisi qui et descendit in inferiora terræ* (3)? Positum est in psalmo *ascendens altitudinem* ex quo verbo capiamus intelligentiam quia is ascendit, qui descendit. Natura etenim rei sic se habet, ut ascendere in cælum non possit nisi qui inde descendit. Hoc circa cælestia: nam circa alia hujusmodi terrena potest aliquis ascendere, qui non descendit: sed in cælum atque in caelos nemo ascendit, nisi qui inde descendit. Sic enim Salvator in Evangelio dixit: nisi quis renatus fuerit, non potest regnum Dei tenere. Deinde subjunxit, quoniam *quod ex carne nascitur,*

(1) Codd. patria.

(2) Adnotemus promissum a Victorino opus, quod in cædis non comparet.

(3) Vulg.: quod... quia et descendit primum in inferiora partes terræ.

A caro est; quod autem ex spiritu nascitur, spiritus est. Spiritus autem de supernis est; ergo spiritus ad superna redit. Nam et cum resurrectio fuerit, omnia spiritus erunt; et totus homo spiritus factus, in cælum ascendet, scilicet per spiritum. Ergo necessarium factum est ut qui ascendit in cælum, ipse sit qui descendit. Christus ergo, de quo dictum est, quia ascendit in cælum, intelligitur quod descenderit: et si descendit, utique in terræ inferiora descendit; non solum in terram, sed in inferiora terræ. Lectum est enim, quia in infernum descendit Salvator passione illa crucis, ut omnem animam liberaret, et ex omnibus locis redimeret membra sua.

VERS. 10. — *Qui descendit, ipse est qui ascendit.* Repetit ipsum sensum quia se invicem ligat, ut ille B qui ascendit, descenderit: et rursus qui descendit, ascenderit. Sed ut superior sensus ostendit, quia cum descendit Dominus noster, in inferiora terræ descendit, rursus adjunxit, quia ipse est, qui ascendit sed ascendit super omnes caelos. Ita nihil vacuum Christo est: siquidem et descendit in inferiora terræ, et ascendit super caelos. Quos caelos? multi tres dicunt; alii plures; verum mihi sententia est, tres esse. Siquidem et ipse Paulus raptum se dicit super tertium cælum. Et sic etiam quidam docent supra terram esse aquas quasi primum cælum: deinde firmamentum ipsum, quod appellatur cælum: deinde rursus alias aquas, tertium cælum (1): de quo tractatu jam multa diximus in præterito. Verum quid interest? Christus qui ascendit, super omnes caelos C ascendit. Illic enim jam æternitas est, et vita illa incorruptibilis, et omnia ex spiritu viventia. Hæc autem alio modo se habebant usque in descensionem Christi: quæ omnia, mysterio gesto, post passionem Christi in ascensionem salutem acceperunt, et perfecta sunt. Hoc est enim quod subjungit, *ut impleret omnia*, id est perfecta redderet et plena, ut nihil minus esset. Ergo passio illa Christi et resurrectio et ascensio, perfectio est omnium tam in mundo quæ salvari possent, quam in æternis, et super omnes caelos. Quod mysterium plenissime unius libri explicatione tractavimus. Aut numquid (2) hoc intelligimus, ut impleret omnia quæ ei mandata sunt ut nihil ibi correxerit, nihil ibi perfectum reddiderit? sed ascendit supra caelos, ut omne mysterium impleret; et descendit, sed ut impleret majestate scilicet et perfectione et Dei lumine et charitate. Descensus enim ejus et ascensus illuminavit universa. Magis autem illuminavit, cum ascendit perfectus et sanctificatus a patre. Omnia sancta facit per reditum suum, et unde redit, et quousque redit.

VERS. 11. — *Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas.* Hinc incipit dona varia

(1) Notabilis hæc Victorini doctrina. Quod autem ait se alibi de hac re scripsisse, intellige commentarium ab eo, ut puto, confectum in epistolam II ad Corinthios, in qua Paulus dicitur raptus fuisse in tertium cælum.

(2) Codd. animum quid.

enumerare, de quibus supra dixit, quod dedit Deus dona hominibus, ut omnes habeant dona Dei, quod supra tractabat; et nullus alteri invidet. Sunt autem dona hæc, apostoli, prophetæ, evangelistæ, pastores, magistri, ministri; quos omnes enumerat. In primo tamen apostolos posuit, deinde prophetas. Mirum autem videtur quod cum dictum sit usque ad Christum prophetas esse, ipse Christus scilicet fecerit et prophetas. Post apostolos posuit prophetas et evangelistas. Quid igitur intelligimus? prophetas non solos illos dici, qui spiritu Dei accepto, de Christo dixerunt et de ejus adventu, de quibus recte dictum usque ad Christum prophetæ: quia cum venit ille, de quo prophetæ erant, sine dubio jam quare prophetæ sint, causa nulla est. Quos igitur prophetas intelligimus? quos Christi dono prophetas esse dicit; illos scilicet, qui de Deo tractant, et Spiritu pleni divinam exponunt disciplinam. Hoc etiam in superioribus diximus.

Vers. 12. — *Alios vero evangelistas, alios autem pastores et magistros (1), ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi.* Loquendi de lege gratiæ genera quinque sunt; loqui linguis, loqui revelatione, loqui scientia, loqui prophetia, loqui doctrina. Hæc plene ad Corinthios in prima. Verum præter hæc, aliud est evangelistam esse, id est quæ Christus fecerit uarrare, et de Christo annuntiare ipsum colendum esse; hoc est enim evangelistam esse. Ergo fecit Christus dono suo evangelistas: fecit etiam et pastores et magistros, qui regunt Ecclesiæ populum. Qui administrant, pastores dixit: magistros vero, qui docent. Non enim pastores hic a pascendo, neque ad cibos referendum, sed ad gubernandum, ut pastores appellant episcopos; et ipse Christus pastor, quod oves æstimatæ sunt animæ. Magistros vero, ut diximus (quamquam etiam ipsi pastores, magistri pecoris dicantur, quasi præpositi) tamen doctores intelligamus magistros dictos.

Hæc tamen omnia dixit, idem dono Dei constituta ut consummatio sit sanctorum, id est perfectio. Sanctos sæpe quid significet, docui, id est qui fidem acceperint et sanctificati spiritu sint. Hi ergo ut consummentur, id est perficiantur, dono Christi instituta sunt hujusmodi et mysteria et ministeria, quibus perfectio et consummatio omnium sanctorum. Nam quia apostoli possunt agere et docere et evangelizare, verumtamen possunt et alii hæc facere, et apostoli tamen non sunt; ergo separatim est quod apostoli alii sunt, alii prophetæ, alii evangelistæ, alii duces, atque doctores. Verum his omnibus perfectio fit consummatioque sanctorum, per ea quæ ipsi agunt, et per ea quæ alii agunt. Nam mysterium, id est quod nos facimus; ædificatio autem corporis Christi, id est quod circa alios facimus. Ergo illa omnia duabus de causis et duobus effectibus (2) instituta sunt per donum Christi; ut præsentent mysteriis, ut ipsi agant, ut ministri sint, quod supra; et ædificent corpus Christi, id est Ecclesiam, et omnes ani-

(1) Vulg. *Et doctores.*

(2) Codd. *et duo effectus.*

mas ad fidem confirmant: hoc est enim corpus Christi.

Vers. 13. — *Donec occurramus omnes in unitatem fidei, et agnitionem Christi, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.* Plena mysterio, quod factum sit, et propter quid factum sit, et quid futurum sit (1), exposuit. Quid factum sit, quod descendit et ascendit Christus, et quod ipse dedit apostolos et prophetas et cæteros. Deinde adjunxit propter quam causam ad consummationem, inquit, sanctorum. Quid illa consummatio est? quod subjecit, ut perfectis sanctis omnibus in unitatem fidei, et una fides apud omnes sit, et in agnitionem Christi, ut omnes agnoscamus Christum: ibi enim omnis est salus. Deinde quod futurum sit, ut occurramus et concurramus in virum perfectum: perfecta enim anima per fidem et per Christum cognitum, vir perfectus efficitur (2). Sic et propheta David de eadem anima perfecta in primo psalmo posuit: *beatus vir qui non abiit in consilio impiorum.* Est beatus, inquit, et virum nominavit: et hæc est mensura ætatis et plenitudinis Christi; collectis omnibus membris, et viro pleno reddito, in singulis omnis plenitudo redditur Christi.

Vers. 14. — *Ut ultra (3) non simus parvuli fluctuantes.* Cum enim non sumus perfecti, parvuli sumus: et cum parvuli eramus, fluctuabamus: cum autem fide confirmamur, non fluctuamus. Cum cognoscimus Christum, viri efficitur. *Et jam non parvuli circumferamur omni vento doctrinæ, in nequitia hominum, in astutia, ad remedium (4) erroris.* Cum enim perfecti non sumus, et in fide labimur et vacillamus et multa nos perturbant; cum per doctrinas plurimas discurrunt, vento intelligendi vario agitamus. Quæ doctrina, nequitia est hominum et calliditas et astutia, et quasi quedam remedia erroris: ut quod senilis, quasi quorundam sapientium sensu et intelligentia sentire credas; et sit erroris qui remedium intellectus alienus. Quæ omnia dimittenda sunt, ut his duabus rebus relecti simus, et virum compleamus, fide scilicet et agnitione Christi. Denique hæc veluti duo scilicet fides Christi, id est in Christum, et agnitio Christi, beatum faciunt: qui vir beatus non fluctuat, non circumfertur doctrinæ, in nequitia hominum. Hæc ita tetigit beatus propheta David in eodem primo psalmo: *nam beatus, inquit, vir: quem nos diciamus fieri fide et Christi cognitione; qui nescit doctrinas, nescit nequitiam et errores: quos errores doctrinasque sic enumerat David dicendo: qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit.* In cathedra pestilentiæ sedere, est docere hæreticas disciplinas: abire in consilium impiorum, est in nequitia homi-

(1) Codd. *est.*

(2) Codd. *efficitur.*

(3) Vulg. *ut jam.*

(4) Notabilis Victorini lectio; quum in græco sit ἐν τῷ ἀνεπίστωτο ἢ ἀσεβείᾳ; in vulgato autem latino *ad circumventionem*; quod vocabulum jam sic explicandum videtur ex Victorini magisterio, ut *circumventio erroris, sit remedium adversus errorem.*

nam versari : stare in via peccatorum, est in astutia A mundo. Namque si mundus tenebræ sunt, et de mundo quidquid intelligitur. Denique subjunctum

VERS. 15, 16.—*Veritatem autem facientes in charitate, augeamus (1) in ipsum omnia, qui est caput Christus.* Exhortatio est, quia vult Ephesios in charitate esse, et omnia secundum veritatem agere, et magis cumulare quæ agunt. Hoc est augeamus omnia, sed augeamus omnia in ipsum Christum, ut nihil extra agatur, nisi de confirmanda fide in Christum : qui Christus est, inquit, caput. Cum enim ex capite omnia membra regantur ; et omnis Ecclesia a Christo regitur ; id est omnis anima sancta et fidelis. Ergo caput est Christus, ex quo totum corpus compactum et connexum per omnem juncturam subministrationis, in mensura uniuscujusque partis, incrementum corporis (2) in ædificationem sui in charitate... Diximus quod caput est, ex quo connexum est omne corpus et compactum. Ergo si Christus caput est et principium et fons et nuda omnia reguntur membra, quæ sunt in corpore per omnem juncturam ; acute hic accipiendum, ut quomodo membra singula junctura coherentia diversis in administrationibus totius corporis mensuram faciant ; sic et in Ecclesia, singula quæque membra minorum circa sanctificationem mysterii, et circa fidem Christi, juncturas præstant, et corpus suum in charitate constringunt atque ædificant : ita et membra nostra, veluti naturaliter nexa, atque amore genuino sibi coherentia, incrementum corpori præstant suis partibus : sic et omnia ministeria, quæ sunt in Ecclesia, corpus est (3) Christi, si se invicem in charitate diligunt servientia capiti, id est Christo.

VERS. 17, 18.—*Hoc ergo dico et testificor in Domino, ut non amplius ambuletis, sicut et gentes ambulant (4).* Sicuti semper docui, exhortatio duplex est : et quid non faciendum, supra dixit ; quid faciendum, nunc subjungit. Quid non faciendum ; ne, inquit, ambuletis ut gentes. Hoc, inquit, dico et hoc testor, et testor in Domino, id est adhibeo testimonium Domini, quod moveo. Hic et terror est : exhortationi enim mixtus terror, persuasionem facilem facit. Cum autem dixit, ut non amplius ambuletis, ostendit illos diu ambulasse, et ita ut gentes vixisse. Quo autem modo ut gentes, ipse supponit : in vanitate mentis suæ (5) ; obscurati intellectu (6), alienati a vita Dei, propter ignorantiam quæ est in ipsis, per cæcitate cordis eorum. Expressit quæ sit vitæ gentium ; ut vani sint, inquit, et mente non sapiant, et intellectum suum obscurent (7) : quod est intellectu suo de Deo nihil cogitare, sensu duci et rebus in

alienati a vita Dei quæ vita est Christianis cum Deum et colunt et intelligunt. Hoc dicit a vita Dei quæ Deo debetur a nobis. Et subjungit propter intelligentiam : hinc enim alieni a vita Dei sumus, cum Deum ignoramus : cum autem cognoscimus, vitam Dei agimus, et vitam a Deo meremur illam, quæ vere Dei vita est, quam nobis Christus pollicitus est. Hæc autem, inquit, in ipsis per cæcitate cordis eorum : cum eorum cor cæcatum est tenebris, cogitat et versatur in tenebris, et istam mundanam sapientiam quæ tenebrarum sapientia est, æstimat esse sapientiam.

VERS. 19. — Denique hujusmodi intellectum quæ res consequatur, ostendit : Qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiae, in operationem omnis immunditiae et avaritiæ (1). De gentibus loquitur, quibus cæcatum cor est, et nihil sperant, id est mortales se et fatentur et probant ; neque de æternitate sua aliquid credunt : ac propterea vitam mundi, quasi ea frui volentes, et rapiunt, et libidinosè vivunt, et cum impudicitia exercentes, ut credunt, voluptatem (2) habendi cupidi, et in usu vivendi ducti omnibus turpissimis voluptatibus.

VERS. 20, 21. — *Vos autem non ita didicistis Christum ; si tamen audistis illum et in illo credidistis (3).* Contra Ephesios docet non ita vivere ut gentes : quippe qui didicerint Christum : quia Christus ut immortales nos faceret, egit mysterium, præsto in carne fuit, docui ut cognoscereimus patrem, et in ipsum fidem haberemus, et est æternitas nobis viventibus secundum ejus mandata. Vos igitur non ita didicistis, ut gentes : quippe quia vos Christum audistis (si tamen audistis illum) id est intellexistis et credidistis. Hoc est enim quod adjunxit, qui in illum credidistis : quia, ut diximus et dicimus semper, credere in Christum, immortalitem consequi est, et vitam æternam mereri ; ipse enim est vita, ipse lux, ipse æternitas, ipse qui mortem vincit et vicit, et nobis vicit, per mysterium quod implevit.

VERS. 22. — *Sicuti est veritas in Jesu ; deponite vos secundum priorem conversationem (4) veterem hominem, qui corrumpitur secundum desideria erroris.* Ante Christi adventum error omnis et vana sapientia fuit, mundana hæc, æterna æstimare ; secundum carnem vivere ; hunc mundi regem, Deum credere. Hic vetus homo est. Hunc, inquit, deponite, sicut est veritas in Jesu ; quoniam in aliis veritas non est. In Jesu autem veritas : quæ Jesus docuit, ea vera sunt : et hic novus homo, secundum quem vivere debemus. Vetus ergo ille (5), et prior conversatio deponatur : etenim ille corrumpitur secundum desideria erroris. Totus enim ad corpus conversus corporea æstimabat omnia et

(1) Vulg., Crescamus in illo per omnia, etc.

(2) Vulg., Secundum operationem in mensuram uniuscujusque membri, augmentum corporis facit, etc.

(3) Ita codd. pro sunt.

(4) Sunt hic quædam variantes in Vulg. quasi ibi vide.

(5) Vulg., In vanitate sensus sui.

(6) Vulg., Tenebris obscuratum habentes intellectum. In sequentibus pro in ipse, habet in illis, et pro eorum, legitur ipsorum.

(7) Codd. obscurent.

(1) Vulg., In avaritiam.

(2) Codd. voluptate.

(3) Vulg., Et in ipso edocti estis.

(4) Vulg., Deponere vos secundum pristinam conversationem.

(5) Homo scilicet.

caralia. Hinc errores et quasi sapientia mundana, A cum omnia quæ in mundo sunt, non secundum spiritum fiunt: ante Christi tamen adventum; nunc autem postea quam nos docuit illa æterna, sapiunt quæ spiritalia sunt. Hic est, ut dixi, homo novus, qui sic vivit et sic sapit.

VERS. 23, 24. — *Renovamini autem spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum spiritum (1) creatus est in justitia et sanctitate veritatis...* Ut dixi, novus homo est, qui secundum spiritum sapit. Hoc ait: *renovamini spiritu mentis vestræ...* Ita anima melior, pura, integra; mens vero fortior spiritus est (2). *Renovamini ergo, inquit, spiritu mentis vestræ; et induite novum hominem, ut jam secundum ipsum vivatis; qui spiritalis est, cum ex spiritu sapit; qui ipse ille homo spiritalis secundum Deum creatus est, id est juxta Deum: quomodo dictum est, faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Non autem vultum Deus habet aut faciem (3): sed quemadmodum Deus spiritus est, ita et nos secundum Deum creati sumus, ut secundum spiritum sapiamus; id est nihil carnaliter, nihil in mundo. Denique quid est secundum Domini creatum esse hominem, ipse dixit in sanctitate et justitia et veritate: id est, ut sit justus, ut sit sanctus, sit et verus: etenim qui mundanum (4) sapit, secundum carnem sapit: qui secundum carnem sapit, verum non sapit neque justum, neque sanctum. Ergo quoniam spiritus sanctificat, spiritus vivificat et justificat, spiritus qui vere est, et semper est, et magis solus est, ipse est veritas. Hæc igitur omnia sic intelligentes, novum hominem induunt, renovati in spiritu mentis suæ.*

VERS. 25. — *Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo, quoniam sumus alter alterius (5) membra. Concludit exhortationem ad omnia superiora, quibus et divisas gratias docebat, et omnem hominem tolerare debere alterum socium, et patientem esse cum omni magnanimitate, et sufferentes invicem in charitate. Ergo hic mendacium, inquit, deponite: nemo alterum fallat: loquimini veritatem; et unusquisque cum proximo suo quod verum est agat, faciat, loquatur: nihil per fraudem, nihil per fallaciam. Et qui dixit cum proximo suo, adjunxit quoniam sumus alter alterius membra. Sic et supra unum corpus, et unus spiritus, et item reliqua. Ecclesia enim cum unum corpus sit, et omnes in Ecclesia unum corpus faciant, singuli partes sunt Ecclesiæ. Ergo alterius membrum est, et sic unum corpus efficitur (6), ut ipse dicit, Ecclesiæ: cujus Ecclesiæ, id est omnium animarum fidem habentium in Deum, bujus, inquam, caput est Christus. Ergo*

(1) Vulg., *Qui secundum Deum.*

(2) Jam retro distinxit Victorinus animam a spiritu, secundum suam quamdam subtilitatem.

(3) Hunc locum suum commemoravit Victorinus in comm. ad Philip.

(4) Malim mundum.

(5) Vulg., pro alter alterius habet invicem.

(6) Codd. *efficitur.*

nos corpus unum; et corporis singuli membra; ergo alter alterius membra sumus.

VERS. 26. — *Irascimini autem (1), et nolite peccare.* Subjungit monita quæ multa sunt; sumens tamen, ad exemplum (2), quod positum est in psalmo quarto, sumens initium præceptorum. Verum hæc dividit, ut primum moneat Ecclesiæ hominem id est christianum, quæ agenda et quæ non agenda: deinde moneat, quæ viris agenda et uxoribus invicem; deinde quæ patribus et filiis invicem; deinde quæ servis et dominis: postque exhortatio est, quæ faciendi generaliter omnibus. Verum ut se ordo contexerit, ita et nos locis singulis, et monita enumerabimus, et rationes singulis proprias intellectusque reddemus. Ac primo ecclesiastico viro christiano dat monita hæc, ne irascatur; aut si iratus fuerit, ne peccet per iram. Deinde ne diu iram teneat, sed intra diem iram suam finiat. Deinde neque furto vivat et furtis operam det, sed magis manibus operetur ad victum, et inde etiam aliis in necessitate succurrat. Deinde ne malos sermones aliquos proferat, sed magis bonos; et ædificet alterum, et non alterum contristet: ut nulla in animo amaritudo sit: ut nulla ira, nulla indignatio, nullus clamor, nulla blasphemia: ut se invicem benigne ament; sint misericordes; peccata sibi invicem donent, sicuti Deus in Christo donavit nobis peccata; ut diligant se; ut pudici sint; ut ab omnibus mundi, et ab avaritia, et a turpitudine, a turpiloquio, a scurrilitate alieni sint; magis gratias agant: etenim tales mores, id est in vitiis et peccatis positi, regnum Christi non habebunt, neque hæreditatem in regno Christi. Deinde monet ne ab aliis per sermones seducantur, id est vel ab hæreticis, vel ab irreligiosis, vel ab his quos filios appellat tentationis et diffidentis; quos terret, quod in illos ventura sit ira Dei. Deinde ne communicemus operibus malis infructuosis: magisque illos objurgent qui peccant et malis moribus vivunt, et manifestent eorum peccata; et vivant ut sapientes non ut imprudentes, vino abstineant, nullo magis loquantur in spiritu, in psalmis, in hymnis canticis, et magis in corde ista fiant: Domino gratias agant, et agant pro omnibus in nomine Dei et Domini nostri Jesu Christi: subjecti sibi sint invicem in timore Christi. Hæc sunt omnia præcepta ecclesiastico viro data. Post subjungit quæ sint observanda mulieribus, id est viris et uxoribus.

D Nunc ad singula revertamur. *Irascimini autem, et nolite peccare.* Si Deus irascitur, sicuti dictum (3); revelatur enim ira Dei, ira de cælo, in omnem impietatem. Et item in multis locis. Recte ergo et homini datur ira (4), id est ut irascatur: sed peccat in ira, qui non ut corrigat, irascitur; sed ut puniat. Ergo *irascimini, et nolite peccare; sol non occidat super iracundiam vestram.* Et modum iræ, et tempus ostendit, intra diem conceptam iram debere deponi.

(1) Vulg. non habet autem.

(2) Codd. *ab exemplo.*

(3) Ad Rom., I, 18.

(4) Legesis opusculum Lactantii de ira Dei, t. VII, nostræ editionis.

Hoc imitantur multi præceptum, et ponunt inter A
cepta sua. Etenim si omnis dies habet curam
suam et malitiam, sufficit sibi; de præterito die nihil
addi debet ad alterum (1) diem. Ergo.

VERS. 27.—*Non occidat supra iracundiam vestram sol,*
neque locum detis diabolo (2), si enim manserit ira, in
venit ille occasio ut nos in peccata ducat, et facia-
mus aliquid non faciendum; quod est diaboli voluntate
peccare. Ita ostenditur ex hoc præcepto in nostra
potestate esse, et irasci, et non irasci; et diabolo ira-
cundiam immittere, sed occasione habere ut cum
nos irascimur aliquid nos faciat (3). Hoc in omnibus
affectibus animæ cogitandum, et in omni actu diaboli,
nihil illum posse circa nos, nisi cum ipsi per nos et
occasione damus. Ita et domini sumus nostræ volun-
tatis, et merita de bonis bona habemus, et pœnas de B
malis actibus, quia nostro vitio sit diabolo occasio (4).

VERS. 28.—*Qui furabatur jam non furetur.* Non
omnino peccare, peccatum est (5), sed in peccato
perseverare: datur enim pœnitentiæ locus, datur
correctioni. Ergo qui furabatur, jam non furetur.
Non autem hoc ad hoc solum peccatum accipere de-
bemus, sed ad omnia; ut qui in quocumque pecca-
bat, jam non peccet. Omne enim peccatum cum com-
mittitur occulte, furtum est: sed cum sciat Deus
omne quod geritur, non est peccandum, ut furari
nos credamus peccata nostra; quippe cum omnia man-
ifesta sint: *Magis autem laboret operando manibus.*
suis. Ex hoc intelligi licet, vere de simplici supra
dixisse, ut nemo jam furetur, quando adjunxit *magis*
autem laboret operando manibus suis. Qui enim labo-
rat operando manibus, habet unde vivat: non ergo
furetur. Animadvertamus præterea quia simplex dic-
tum est, cum manibus operantis laboramus; reliqua
ex arte, ex ingenio, vel oratione, vel quolibet alio
modo. Ubi non opera est manuum, magis furta sint,
quam victus labore quæsitus; quod bonum est, ut ha-
beat communicare necessitatem habenti; ut ex operi-
bus per manus suas consequatur quod ipse habeat, et
communicet ei qui habeat necessitatem; atque de suis
operibus quod commodi consecutus fuerit, largiatur.

VERS. 29.—*Omnis sermo malus de ore vestro non*
procedat. Et hoc præceptum de eo est, quod non fa-
ciendum est. Munui autem, duo esse genera præcep-
torum quid faciendum: nemo, inquit, proferat verbum
ex malitia. Hinc enim magnum peccatum; sicuti dic-
tum (6), non quod in os intrat, sed quod de ore exit,
plurimum nocet. *Sed si quis bonus ad ædificationem*
fidei, ut dei gratiam audientibus. Ut sermo exeat, qui
est bonus. Qui est autem bonus sermo? ad ædifica-
tionem fidei. Tunc enim audienti gratiam dabit, cum
id quod loquitur, ædificat fidem.

(1) Codd. æternum.

(2) Vulg., *Nolite locum dare diabolo.*

(3) Ita legitur in codd.

(4) Insignis Victorini doctrina de humana libertate
in diaboli tentationibus.

(5) Id est peccatum sine venia, peccatum quod reum
perpetuum constituit hominem.

(6) Matth., xv, 11.

VERS. 30.—*Et nolite contristare Spiritum sanctum*
Dei: vel vestrum, qui est in vobis, vel qui est in al-
tero; qui conti stabitur malo sermone vestro. *Nolite,*
inquit, contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati
estis: in quo spiritu vos utique consignati estis signa-
tione per Spiritum sanctum: et ipsum nolite contri-
stare, vel in vobis, cum malum sermonem dicitis, vel
in audientibus. *Indie* (1) *redemptionis.* Ordo: consi-
gnati estis in die redemptionis: per ipsum enim re-
demptio vestra facta est; quæ redemptio certum diem
habet, scilicet Dei iudicii. Signati enim sumus in Spi-
ritu sancto, in die quo redimimur ac liberamur.

VERS. 31.—*Omnis enim amaritudo et indignatio* (2)
et clamor et blasphemia, auferatur a vobis cum omni
malitia. Concludit breviter quinque: amaritudinem, iram,
indignationem, clamorem, blasphemiam. Quamquam
et subjunxit genus *cum omni malitia.* Etenim ama-
ritudo est et in invidendo, et in male loquendo, et in
cæteris actionibus. Et item ira, animi motus est cum
ulciscendi libidine atque puniendi. Indignatio est mo-
tus animi fervens et elatus ultra meritum. Clamor
autem, vox aliquo furore prolata. Blasphemia, jam
Deum lædens est in Deum enissa vel vox vel scele-
rata cogitatio. Hæc, inquit, omnia auferantur a vobis:
pro eo quod est, a vobis auferite: sed ita est et ipse
sensus, auferatur a vobis: quod vere dixit *cum omni*
malitia: quia fieri potest, quod quædam sine malitia
siant, ut ignorantes in blasphemia simus, ignorantes
clamemus, indignemur sine malitia. Hæc omnia au-
ferantur *cum omni malitia.* Sic enim, ut supra locuti
sumus, *irascimini, sed nolite peccare.*

VERS. 32.—*Estote autem invicem benigni.* Illa supe-
riora, ut dixi, non facienda; hæc quæ facienda: ut in-
vicem benigni sitis; non unus in alterum, sed singuli
in singulos, ita omnes in omnes. *Et misericordes, donan-*
tes vobis invicem. Et in superioribus invicem posuit,
estote invicem benigni. Dixit etiam donantes vobis in-
vicem; unde et misericordes invicem audire debemus;
donantes autem scilicet peccata. Denique de peccatis
hoc dictum esse ex eo declarat, quod subjunctum
est *sicut et Deus in Christo donavit vobis;* utique pec-
cata: in Christo autem, ut frequenter diximus, quia
pro nobis Christus mortuus est: ergo in Christo do-
nata sunt peccata nobis. Mysterium enim illud, ut
frequenter diximus, pro peccatis nostris est: quia
nos peccata vincere non poteramus, venit Dominus
noster, qui peccatum vinceret, et sic peccata nostra
nobis donaret, cum in ipsum credentes a peccatis li-
beramur.

CAP. V.—VERS. 1.—*Estote ergo imitatores Dei, sicut*
filius Dei charissimus. In hoc utique imitatores Dei, cum
et vos peccata vestra invicem vobis donatis, ut Deus
donavit in Christo nobis nostra peccata. Vivite ergo
imitatores Dei, et sic vivite, ut filii Dei et filii charis-
simi. Etenim siquidem pro vobis filio suo non peper-
cit, et pro peccatis vestris eum peccato dedit, ut
peccatum vinceret; sicuti mysterium intelligitur.

(1) Vulg., *in diem.*

(2) Vulg., *et ira.*

VERS. 2.—*Et ambulat in dilectione.* Magnum præceptum et utique retinendum, omnia enim concludit; et sufficit charitas, in qua lex tota est; et totum mysterium christianitatis, dilectio et charitas. *Sicut et Christus dilexit vos* (1). Hoc est quod supra dictum *imitatores Dei* ut et vos invicem diligatis vos, *sicut et Christus dilexit vos.* Quid est autem *dilexit et tradidit semetipsum pro vobis*? Eadem substantia, unum (2) et voluntate. Et item ego et pater unum sumus. Hic tradidit semetipsum pro vobis; id est pro alio, filio suo non pepercit; ut hoc modo etiam nos invicem pro vobis nostra demus; et usque ad hoc, id est juxta passionem pro altero, invicem diligamus. *Et semetipsum tradidit pro vobis oblationem et hostiam Deo in odore fragrantiae* (3). Obtulit se Deo, ut spiritus et hostia per hoc mysterium fierent omnia. Hic est enim odor bonæ fragrantiae; cujus substantiam spiritus, odorem bonæ fragrantiae esse dixit: de qua re est liber certus hoc exponens quid spiritus sit, et quam intelligentiam habeat, ut substantia ejus possit intelligi (4).

VERS. 3.—*Impudicitia (5) autem et omnis immunditia et avaritia nec nominetur inter vos sicut decet sanctos.* Hæc quoque præcepta sunt de his quæ non sunt facienda, ut absit impudicitia, immunditia, avaritia; quæ tria in tantum excludenda ab animis sunt, ut nec vocabulum aut mentionem inter se habeant, maxime qui sancti sunt. Etenim ista et nominare peccatum est; quanto magis vel habere vel admittere? Hoc enim sanctorum exigit nomen et mens et conscientia, ut et lingua pura sit. Nam si moribus qui (6) purus nominat vitia, habet tamen peccatum, cum in eo quod loquitur, ostendit ipsa vitia se nosse.

VERS. 4.—*Aut turpitudinem, aut stultiloquium, aut scurrillitas.* Subjungit etiam alia tria, quæ a superioribus distant. Namque impudicitia longe aliud quam immunditia. Ubi pudor nullus, est impudicitia; non continuo turpitudinem: turpitudinem enim est facinus atque peccatum; impudicitia vero, cum pudor deest. Item immunditia, quæ potest esse et in voce, et in vita, et in moribus. Jam vero avaritia cupiditas est habendi. Longe igitur distant hæc tria, quæ sequuntur, turpitudinem, stultiloquium, etiam vane loqui. Licet cum non obstit, loqueris; tamen si stultum sit, nec sapiat neo prosit, sanctis alienum est. Itaque scurrillitas jocosa oratio, et alterum lædens joel causa, ac propterea contumeliosa. *Quæ ad rem non pertinet.* Potest enim et scurrillitas increpationis poni modo ex stultiloquio. Sed si ad rem pertineant, admittenda sunt ista. Illa peccata sunt si fiant, cum ad rem non pertineant. Nam si vel moneant vel corrigant, ad rem cum pertinent, complenda sunt. *Sed magis gratiarum actio.* Dicitis quæ esse debeant, subjungit, quid magis esse

A debeat, id est istud *gratias agamus*: non dubium quin Deo; quamquam et hominibus; et ideo pure positum.

VERS. 5.—*Hoc enim scitote* (1) *quod omnis impudicus aut immundus aut avarus quod est idolorum servitus, non habet hereditatem in regno Christi et Dei.* Cum tria supradicta posuisset, tria subjunctisset, præceptum hoc ita constringit, ut doceat tria superiora gravissima esse. Quippe et cum ita sit locutus, ut illa tria nec nominentur inter sanctos. Ergo gravia. Quam (2) gravia? scitote, inquit, quod hæc, nempe impudicitia, immunditia, avaritia, non habent hereditatem in regno Christi et Dei. Avaritiam autem idololatriam dixit, sive quia qui avarus est, servit idolis; credens sibi ab ipsis præstari quæ in mundo sunt, in quo (3) avarus est. Etenim Deus, cum ea præstet quæ in futuro sunt; qui avarus est, utique de præcæni vita avarus est; et propterea servit idolis. An ideo dictum, quod avaritia idolorum est servitus? quia cum unus sit Deus, avaritiæ est multos colere, et alios adorare, et aliis servira velle. Hic igitur non habet hereditatem in regno Christi et Dei. Christus enim regnum habet in cælis: et qui sequitur Christum, habebit hereditatem in regno Christi. Regnum Christi, Dei regnum est. Nec in Dei ergo regno habet hereditatem, qui idolis servit.

VERS. 6.—*Nemo vos seducat vanis sermonibus* (4). *Propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiae.* Et hoc quoque inter præcepta est, de quibus dixi vobis, quæ non sint facienda. Multi enim sermonibus suis et mundi utilitatem suadent, et idolorum culturam, id est habendi cupiditatem. Verum hi vani sermones sunt. Quod autem dixit *propter hæc enim venit ira Dei* propter illud scilicet quod hujusmodi homines in regno Christi et Dei hereditatem non habent. Propter hæc, inquit, habent etiam poenam, ut et bonis æternæ vitæ careant, et in ipsis ira veniat. Quos illos (5) filios dixit diffidentiae? Multi enim vanum putantes esse (6), quod promittuntur regna in cælo; ut dicant, quis hominum ascendit in cælum? Diffidunt ergo et non credunt. Ergo in filios diffidentiae venit ira Dei. Diffidentia autem est ille diabolus, cui serviunt illi qui diffidunt, et ideo filii ejus sunt.

VERS. 7, 8, 9.—*Nolite ergo effici participes eorum.* Cum generaliter supra tractaret, redit ad præceptum, et ad Ephesios, ut omni genere ab hujusmodi hominibus alieni sint neque participant cum his. *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Ergo ut omni genere se separent a filiis diffidentiae, dicit quid fuerint antea cum gentilitate viverent. *Tenebræ*, inquit, *eratis.* Qui autem sequitur Christum, lux est: lucem enim accipit quicumque in Christo baptizatus fuerit. *Sicut Alti lucis ambulate* (7). Ergo quoniam lux

(1) Vulg., nos, nobis.
 (2) Codd., utrum.
 (3) Vulg., suavitatis.
 (4) Notemus opus a Victorino heic nominatum, vel suum vel alienum, de substantia spiritus.
 (5) Vulg. fornicatio.
 (6) Ita codd. cum tmesi pro signi, vel signis.

(1) Vulg. addit, intelligentes, et pro impudicus habet, fornicator.
 (2) Codd. quod pro quam.
 (3) Codd. quæ immundos in quæ avarus, etc.
 (4) Vulg. habet inanibus verbis.
 (5) Ita codd.
 (6) Codd. se.
 (7) Vulg. pro sicut habet ut.

estis et Domino (non enim lux estis, sed in Domino lux estis); illi ergo et vos lucis cum estis, ita vivite, sicut vivere debent qui illi sunt lucis. Quid autem est vivere quasi filium lucis, ipse supponit, *Nam fructus lucis in omni bonitate et justitia et veritate est.* Hoc est enim, et lucem esse, et filium lucis esse, bonitate præstare, præstare justitia, præstare etiam veritate. Hæc tria ipsa sunt lux: nam contra sunt tenebræ malitia, injustitia, falsitas: quæ omnia diabolo conveniunt: at vero hæc lucis sunt, quia lux est Christus. Ergo et bonitas et justitia et veritas. His ergo moribus vivite.

VERS. 10, 11. — *Probate autem quid sit quod placeat Deo* (1), et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum. Dixi quod per eadem præcepta se convertit, quæ sequenda, et quæ non sequenda; ut in bonitate vivatur et in justitia et in veritate. Item et hoc; ea, inquit, probate quæ Deo placeant. Deinde subjunxit, quæ non sequenda: *Nolite, inquit, communicare operibus infructuosis tenebrarum;* quæ sunt avaritia, impudicitia, et cætera hujusmodi, et idololatria: quæ opera fructus non revocant: nihil enim consequitur, qui hæc appetit; et idcirco fructus non habent; et ideo tenebræ sunt; quia nihil lucis, nihil fructus, ostendunt. *Magis autem et objurgate* (2). Ut non solum nos a malis moribus separemus, nec communicemus operibus tenebrarum infructuosis; sed etiam et objurgemus et accusemus easdem operas, hoc est eos homines qui ita vivunt.

VERS. 12. *Nam quæ in occulto fiunt ab his, turpe est etiam dicere* (3). Propè manifeste dixit quæ ab his fiunt, quando ostendit turpe esse illa dicere. Ergo nolite participare: ergo magis objurgate.

VERS. 13. — *Omnia autem quæ objurgantur* (4), a lumine manifestantur. Quia præceptum dedit ut et objurgent male facientes, adjecti quantum sit munus objurgatio: quoniam peccata illa in occulto, quasi lumine manifestantur cum objurgantur. Is enim qui objurgat, ostendit quantum malum sit illud quod objurgat: et dum ostendit, quasi illuminat malum: quod cum intellexerit ille qui admittit, discutit tenebras et ad lumen accedit. *Omne enim quod manifestatur, lumen est.* Ostendit ipse, quod exposuimus. Intellectum enim quodcumque est, et manifestatur, et lux est, et videtur, et apertum est.

VERS. 14. — *Propter quod dicit: surge a mortuis, et continges Christum* (5). Dedit exemplum quemadmodum qui objurgatur in peccatis suis, lumen accipiat et intelligat se peccare: et cum intelligit se peccare, illuminatur, id est a mortuis resurgit; id est tenebras dimittit, et contingit Christum; id est lumen accipit, et incipit jam et peccata vitare, et spem habere æternæ vitæ.

VERS. 15, 16. — *Videte* (6) ergo quomodo caute ambu-

(1) Vulg.: *Probantes quid sit beneplacitum Deo.*

(2) Vulg.: *Magis autem redarguite.*

(3) Vulg.: *Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere.*

(4) Vulg.: *Arguantur.*

(5) Vulg.: *Surge, qui dormis et exurge a mortuis, et illuminabis te Christus.*

letis, non ut insipientes, sed ut sapientes. Uno præcepto utrumque conclusit; monens quemadmodum ambulent: non, ut insipientes, sed ut sapientes; sapientia scilicet illa quæ de Deo est, non inquit, illa quæ mundi est. *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.* Omnes isti, qui in mundo dies sunt, mali sunt: mali enim, quod in ipsis est, nobis operantur: et omne quod bonum est, de futuro est. Hoc, inquit, tempus redimamus; id est nostra virtute, patientia, obsequio, tempus nostrum faciamus esse, et velut emamus illud laboribus atque patientia nostra. Tempus hoc, quod adversus nos est, nostrum sit. Hoc est redimentes tempus.

VERS. 17. — *Ideo nolite offendi* (2) *imprudentes, sed intelligentes.* Eadem rursus admonitione monemur ad intelligentiam mundi et mundanam. In quo eramus (3) imprudentes; sed simus (4), inquit, intelligentes. Quid autem sit intelligentiam esse, sic subjunxit: *quæ sit voluntas Domini* (5). Ut hoc intelligamus quid Dominus voluerit, quid velit; id est nos cum integritate et justitia et fide vivere, et in eo spem collocatam habere, nihilque aliud nisi de Deo cogitare. Hæc, inquit, voluntas est Domini.

VERS. 18. — *Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria.* Et hoc est de non faciendis, ut plurimo vino utamur, quod inde multa vitia. Deinde subjungit quid agendum: *Sed implemini spiritu, loquentes vobis invicem* (6). Magnum hoc præceptum: etenim illa omnia in nostra sunt voluntate et in nostro labore, non inebriari vino, non ambulare insipienter, tum quæ supra dicta sunt. Hoc vero ex Dei voluntate tantum intelligeretur, nisi hic admoneret nostræ voluntatis esse impleri Spiritu. Sic enim ab omnibus vitiis peccatisque purgamus animum, si spiritu impleamur, ut nos nobis Spiritum faciamus, et impleamur spiritu (7).

VERS. 19, 20. — *Loquentes vobis invicem in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus.* Ut sibi invicem loquantur nihil aliud quam psalmos, quam hymnos, quam cantica (8). Quæ sit istorum differentia, certo loco dicemus: omnia tamen Dei laude sonant, et in Deum spem homini habendam esse pronuntiant. Hæc enim vere, si ita sint, spiritualia erunt. Hæc igitur cantemus, et cantemus in cordibus; ut ipse subjungit, cantantes et psallentes. — *Gratias agentes semper pro omnibus, in nomine Domini nostri Jesu Christi, patri et Deo* (9). Cantantes (10), quæ voce proferruntur: psallentes, id est percussiones et moventes vel citharam vel cætera organa: quæ et propheta David ponit, in chordis et in cymbalis. Sed hæc, inquit, in cordibus vestris agentes gratias, et semper

(1) Codd. *vide.* Confer Vulg., quæ admittit aliquas variantes.

(2) Vulg.: *Propterea nolite feri.*

(3) Codd. *erimus.*

(4) Codd. *sumus.*

(5) Vulg.: *Dei.*

(6) Vulg. addit, *Sancto, loquentes vobismetipsis.*

(7) Codd. *in spiritu;* sed paulo ante *spiritu.*

(8) Codd. *canticos.*

(9) Vulg.: *Deo et patri.*

(10) Ante *cantantes* est in codd. *ut hæc omnia.*

agentes, et agentes pro omnibus: non enim tantum pro nobis, sed etiam pro aliis, quos correctos videmus. Et agamus gratias cui? *Patri et Deo*, sed Patri et Deo in nomine Domini agamus gratias. Tunc enim gratias recte agimus, si non nostro nomine, sed in nomine Christi Deo gratias agimus. Necessesse est enim, et de hoc ipso quod nos liberati sumus, et de eo quod Spiritum recipimus, agamus gratias Deo: sed tunc recte, si in nomine Christi agimus Deo gratias.

VERS. 21. — *Subjecti invicem in timore Christi. In vlcem*, id est alter pro altero: *in timore Christi* in eo quod timemus Christum: ut dictum timor Domini initium sensus (1).

VERS. 22, 23, 24. — *Mulieres viris suis subditæ sint sicut Domino*. Etiam præcepta dantur mulieribus, quid eas oporteat facere et quomodo. Nam quid eas oporteat facere, dixit *viris suis subditæ sint*. Quomodo? *sicut Domino*, vel sicut Christo: ut ita sint illis viri, quasi earum dominus. Denque ita osse, irationem reddit. *Quoniam vir caput est uxoris* (2), *sicut et Christus caput est Ecclesie: ipse salvator corporis* (3). Sic etiam vir caput est uxoris. *Et ut Ecclesia subdita est Christo* (4), *ita et mulieres subditæ in omnibus*, modestæ ac moderatæ in omnibus.

VERS. 25, 26. — *Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam, et semetipsum tradidit pro illa, ut eam sanctificaret mundans in lavacro aquæ in verbo* (5). Transit ad viros, ut pari modo præciperet viris quid agendum cum uxoribus. Diligite, inquit, uxores vestras. Reddit rationem de eodem exemplo; sicut, inquit, Christus dilexit Ecclesiam. Etenim caput est mulieris vir, et caput est Ecclesie Christus: et sicut Christus tradidit semetipsum pro Ecclesia ut eam sanctificaret, sic et hic vir pro illa omnia patienter sustinere debet, ut eam sanctificet. Perseverat tamen quid præstiterit, Christus ostendere, quod semetipsum tradidit, ut mundaret in lavacro aquæ et in verbo Ecclesiam. Utique accipiamus Ecclesiam, omnem fidelem, et omnem qui baptisma accepit: in fide assumitur scilicet et lavacro aquæ et invocatione verbi. Hæc ad virum circa uxorem quemadmodum revocanda sint, parum clarum est: potuit tamen videri id quod ad similitudinem dabat in parte superiore convenire, hac parte circa mysterii narrationem esse completum. Verum tamen etiam hoc quoque si revocemus ad viri patientiam, ut se tradat pro muliere, et omnia ejus ferat patiaturque etiam passiones tolerans, illa mundabitur lavacro et verbo; id est habebit apud Dominum purificationem; cum illam puram reddit, et patientia idoneam facit ut lavacro et verbo sanctificetur.

VERS. 27. — *Ut præberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam*. Pro Ecclesia, inquit, se dedit Christus, ut gloriosam sibi faceret Ecclesiam suam; etiam puram,

(1) Psalm. cx, 40. Pro sensus, Vulg. habet sapientie.

(2) Vulg.: mulieris.

(3) Vulg. addit, ejus.

(4) Vulg.: Sed sicut Ecclesia subjecta est Christo, ita et mulieres viris suis in omnibus.

(5) Deest vitæ apud Victorinum heic et infra confer vulg. propter variantes Victorini.

A et sine macula et sine ruga: hæc enim afferunt delormitatem et maculam et rugam; quibus cum caret corpus, viget, floret, decorum est. Sed præter hæc adjecit aut aliquid ejusmodi, id est si quid tale etiam est ut nomen habeat; sed ut sit sancta et immaculata. Hoc egit Christus ut sit Ecclesia et sancta et immaculata. Ita sancta in eo, id est quod lavacro aquæ et verbo mundatur: immaculata, quod sine macula est et sine ruga.

VERS. 28. — *Ita et viri debent diligere uxores suas sicut suum corpus* (1). Paria præcepta etiam viro dantur, ut uxores suas diligant; ut suum, inquit, corpus. Sic enim et historia generationis ostendit, quod de viri costa fœmina effecta. Ergo sic uxorem diligit, quasi suum corpus. *Qui uxorem suam diligit, se ipsum diligit*. Eadem repetit: si enim ex corpore nostro uxor est, *qui uxorem suam diligit, se ipsum diligit*. Et sic postea subjungit exemplum: *et erunt duo in carne una*.

VERS. 29. — *Nemo enim unquam suam carnem odit* (2), *sed nutrit et fovet illam*. Confirmat, quod secundum naturam est hic amor, ut carnem nostram diligamus. Si autem caro nostra fœmina est, et prima fœmina de carne viri, et sic fœmina ut eadem uxor ipsius fuerit, cum nemo suam carnem oderit, sed magis nutrit et fovet; debet ergo et uxorem sic diligere, ut suam carnem, *sicut et Christus Ecclesiam*. Et circa virum eadem præcepta sunt, quæ circa uxorem. Sic enim data religio est atque formido, ut uxor viro serviat quoniam vir uxoris caput est, ut Ecclesie Christus: ita nunc et viro hoc præceptum datur, ut uxorem suam diligit, quemadmodum Christus Ecclesiam.

VERS. 30. — *Quoniam membra sumus corporis ejus*. Et supra ita dictum Ecclesia omnes sunt sancti fideles, quæ membra sunt Christi, et fit unum corpus Christi Ecclesia, cui caput est Christus. *De carne ipsius, et de ossibus ejus*. Membra sumus, inquit, omnes de ipsius carne et de ejus ossibus. Non ita hic accipiendum tanquam hujus carnis, quam induit et in qua apparuit, nos partem habeamus (3), et de ejus ossibus, quæ ossa fuerunt carnis ejus, in qua Christus apparuit: sed accipiamus deitatem totam ejusdem, quæ est in spiritu, ubi in omnibus supra cælum et in coelestibus potentiam deitatis suæ habet, circa spiritum, circa mentem, quam $\psi\upsilon\chi$ Græci dicunt, et circa animam. Hic igitur quoniam et nos hæc eadem habemus, accipiendum ita est, quod membra sumus Christi, id est in substantia spiritali; et de carne ejus, id est de anima; et de ossibus, id est dico quod $\psi\upsilon\chi$ dicitur græce. Omnia enim ista virtute Dei in superioribus spiritus sunt; sicut et idem Paulus dicit in epistola ad Thessalonicenses prima (4): ipse enim Deus pacis sanctificet vos per omnia; ut (5) integer spiritus vester et anima et corpus servetur.

VERS. 31. — *Propter hoc relinquet* (6) *homo patrem*

(1) Vulg.: Ut corpora sua.

(2) Vulg.: Odio habuit.

(3) Codd. habere.

(4) Cap. v, 25.

(5) Codd. et.

(6) Codd. relinquit.

et matrem, et adheret uxori suæ, et erunt duo in carne una. Hoc exemplum de Genesi est, quo probatur tantam esse debere charitatem, vel esse hominem ita clarum habentem (1) uxorem ut et patrem et matrem derelinquat, et hæreat uxori, et sint duo in una carne. Multis modis docet conjunctum virum uxori; et ponit ita esse debere, ut et vir uxorem diligeret (2) et uxor virum. Hoc ita, ut res est simpliciter, sic et a nobis dictum et a Paulo: verumtamen in quo (3) conjunctum est, ostendit altius patere istam sententiam: adjungit enim,

VERS. 32. — *Mysterium (4) hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia.* Ultra quam simplicitas ipsa indicabat (5), esse aliquid Paulus ostendit, quando ait *mysterium hoc magnum est*, et tamen non apparuit quid intelliigi vellet: tantummodo aliam interpretationem ipse subjecit, ut vir et uxor, hic (6) accipiatur interim Christus et Ecclesia. Sed quoniam magnum mysterium dixit, altius intelligendum. Quid igitur nos suspicamus? Ego arbitrator accipi istud, ut vir et uxor sint sibi invicem juncti spiritus et anima. Hoc enim Adam et Eva; ut spiritus sit Christus. Ecclesia sit anima. Sed hoc interpretatus est Paulus de Ecclesia et de Christo intelligi debere, dummodo id ipsum spiritus sit et anima. Sed hoc facilius et quid ad populum bene perveniret. Ego, inquit, dico in Christo et in Ecclesia: non autem dixit, Christus et Ecclesia, sed in Christo et in Ecclesia. Nam et Christus in membris suis Ecclesiam habet, et Ecclesia in suis membris caput habet Christum. Ergo in Christo Ecclesia; in qualibet una carne duo sint.

VERS. 33. — *Verumtamen et vos singuli unusquisque uxorem suam diligat ut se (7).* Licet generaliter supra viris præcepta dederit de uxoribus, et mulieribus de viris; nunc specialiter ad Ephesios eadem præcepta converterit et vos, inquit. Hoc ideo quia per figuram exposuerat dictum esse mysterium magnum, quod in una carne ambo essent et uxor et vir. Et hoc intelligi voluit de Ecclesia et de Christo. Ideo addidit *verumtamen* ut, licet illud in veritate, hoc intelligi voluerit Christum et Ecclesiam, ut in uno sint corpore; tamen, et vos hoc ipsum observate et imitamini, ut unusquisque uxorem suam diligat. Et item subjungit de uxoribus *mulier (8) autem ut timeat virum.* Hic et amor est in timore, et servatus affectus est cum honore, ut viri uxores diligant, mulieres viros timeant.

CAP. VI. — Item transit ad personas alias filiorum et parentum. Postea adjungitur servorum... (9) et dolent quantum præsentent quemadmodum tamen magis implicent animum quam resolvunt et intra mun-

dum alligent, plenis rationibus exposui, tradidi, docui, illic (1), ostendens usque ad cælum (2) nequitiam spiritalem mundanæ potentie maxime operari, cum miseris animis quod fiant quasi quedam nomina pollicetur (3).

VERS. 11. — *Propter hoc accipite arma fidei (4), ut possitis resistere in die malo.* Illis omnibus supra dictis cum insint magnæ difficultates, et adversus rectores hujus mundi et euebrarum harum; et, quod est majus, adversum spiritualia nequitiæ in cælis; his, inquam, omnibus resistere quoniam magnæ est virtutis, subjiciendum fuit, quo id fieri posset: *accipite, inquit, arma fidei.* Sola enim fides in Christo munit nos, uti non valeat circa nos istarum potestatum mundi ulla tentatio. Ita illud quod difficile videbatur resistere, facile factum est, si in potestate est unde resistamus: est autem in potestate; quippe fidem in Christum habere, et plenam fidem habere, nullus labor est, nulla est difficultas, animi tantum voluntas est commodata (5) et credula. Ergo sit facile resistere his tot in li-, si fidem habeamus. Sola sufficit, sola obsistit, sola munit; sed fides plena. Quamquam etiam ipse dixit: si ut granum sinapi, habeamus fidei granum, possumus et montibus imperare. Ergo fides sincera et pura, fides, inquam, in Christum, et fides in Deum, adversum tot illas potestates nobis arma præstat. Sumite nunc, inquit, arma fidei, ut possitis resistere. Quando resistere? cum tentatio advenerit, cum aliquid vos tentare cœperit. Hoc est quod ait *in die malo.* Malus autem dies est cum tentamur.

VERS. 14. — *Et omnibus effectis (6) stare; succincti lumbos vestros in veritate.* Scit se supra multa monuisse facienda; vel per singulas personas, ut dominis et servis, maritis et uxoribus, patribus et filiis; vel per ipsa quæ agenda sunt, vel quæ non agenda, ut nolite inebriari, et agite omnia in nomine Domini, et cætera supra dicta. Ideo ait *et omnibus effectis* quæ supra mandavi et præcepi; *stare*, inquit, *succincti lumbos vestros*, id est parati et instructi. Omnis enim conatus aut ad lumbos, si labor fuerit, cadit; aut ut labor sit et conatus, ex lumbis nostris (7) est. Inde enim omnis virtus et omnis materia ad sanguineam; hinc ener es, elumbes dicimus. Ergo ut fortitudo se præparet et corporis et animi, *succincti lumbos*, ait *Stare* inquit, *in veritate*: hoc enim, quod vos monemus, veritas est: reliqua autem in mundo, falsa sunt, quæ de mundi sapientia docentur ac disputantur. *Et indui lorica justitiæ.* Adjungit aliud præceptum, præter fidem, ut justitiam servemus. Quamquam illud, quod supra dictum est, id est fides in Christum (8) caput est omnium: etenim justitia non tantum valet quantum fides; etenim

(1) Notemus hellenismum ab *εἰνα ἔχοντα*.

(2) Codd. *liberet*.

(3) Ita pro *in eo quod*.

(4) Vulg. pro *mysterium*, habet *sacramentum*.

(5) Codd. *indicabit*.

(6) Codd. *hoc pro hic*.

(7) Vulg. *Uxorem suam sicut seipsum diligit*.

(8) Vulg. *Uxor*.

(9) Hoc in loco lacunam esse, nullus dubito; quamquam in codice nullum sit indicium; id quod etiam alibi observavimus.

(1) Divinandus locus est.

(2) Ita codd.

(3) Ita codd. Videtur autem oratio abrupta aut pesundata.

(4) Vulg. *Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli*.

(5) Ita codd.

(6) Ita codd. Vulg. in fin. v. 15: *Et in omnibus perfecti stare: stare ergo succincti, etc.*

(7) Codd. *vestris*.

(8) Codd. *ipsum, pro in Christum*.

justus ex fide vivit; tamen quia est et hic affectus implendus ut justissimus; tunc enim fides nobis proderit, et tunc vera erit fides si justissimus: et justitia proderit si accedat fides. Ergo adjunxit post fidem *induite loricaem justitiæ*. Supra arma, dixit, fidei induite loricaem justitiæ: quoniam in armis tam illud intelligitur quod munit, quam etiam quod resistit et adversarium superat, in lorica autem nihil aliud sit quam ut muniamur; fides autem et resistit: et ideo dixit arma fidei. Quomodo autem resistit fides? scilicet si cum tentare hostis cœperit, non sequamur, et fide custodita in Deum atque in dominum Christum, a sententia non moveamur. Resistite ergo, ut resistit qui habet tela, gladius. Ergo arma, inquit, induite fidei, ut resistatis. At contra, justitia tantummodo in factis est; non adversario resistit, sed ipsa se præstat bonam clementem. Ergo lorica, inquit, justitiæ; qua bonum sociatus, et bonam mentem et bonum cor ostendit.

Vrs. 15. — *Et calceati pedes in præparatione Evangelii pacis*, quoniam Evangelium fertur, et per gentes prædicatur. Ubi cumque ergo prædicatur, audiendum est. Ut autem audiamus, eundem, properandum, festinandum. Ergo *calceati*, inquit, *pedes in præparatione Evangelii*. Cujus Evangelii? *pacis*, inquit: quoniam Evangelium qui audit et qui in Evangelio paratus est, Domini sit, Christum credit, promissis accipit, fiduciam gerit, cum nullo hostis est. Ergo pacis Evangelium; id est pacis, quæ (1) est animis. Hoc ergo ut capiamus, calceati pedes esse debemus, id est parati excurrerè, circumvolare, audire. Illis ergo omnibus quid efficitur? facile resistemus potestatibus, rectoribus spiritalibus nequitiae.

Vrs. 16. — *In omnibus, accepto scuto fidei* (2). Reddit ad illam summam, quæ concludit omnia, quæ implet universa: aliter enim fortiter repugnare resistere tot illis potestatibus non valeamus, nisi muniti scuto, ut omnes ictus atque impetus universarum potestatum munimento fidei repellamus.

Denique subjunxit: *in quo possitis omnes sagittas nequissimi igneus resistere* (3). Sagittas frequentissime et in evangelio, et in Paulo, et in prophetis, et in David positas legimus; quas intelligimus disputationes et verba et tractatus esse; sed nequissimi sagittas, id est male suadentes male vulnerantes intelligentiam animam spiritusque nostros; ideo igneus dixit perurentos, quas omnes extinguit fidei scutum, id est ipsa fides, ut apud se nihil valeant. Cum enim adest fides animis, ille ignis, qui per linguam mittitur, persuadens maligna omnia mundana, extinguetur et intepescet. Nam omnis illa persuasio maligni, quoniam carnaliter loquitur et carnaliter insinuat, per sanguinem valet: idcirco excitat ipsum sanguinem per novas intelligentias: excitatus autem sanguis igneus fit. Fiant ergo illæ sagittæ igneæ, quas fides comprimit et extinguit, quia spiritaliter

(1) Codd. *pacem quod*.

(2) Vulg. in omnibus. *Sumentes scutum fidei*.

(3) Vulg. *In quo possitis omnia tela nequissimi igneus extinguerè*.

A omnia accipit fides. Spiritus autem lumen est, non ignis. Hinc neque spiritus, dum lumen imitatur, ignis est: ignis autem omnis nocet. Ergo neque spiritus nocet: verum dum in Christum est fides, a lumine in Christo accipit lumen: sic lumen fidei ignem vincit, quia ignis circa carnem valet et operatur, et ipse mundanus est, et de materie materia est. Non valet autem circa lumen æternum Dei Jesu Christi. Sic lumine illo hic ignis extinguitur: quem ignem dixi maxime concitari sermonibus; qui sermones, quia exeurrunt et volant, sagittæ sunt nominatæ.

Vrs. 17. — *Et galeam salutis, et gladium spiritus, quod est verbum Dei*. Quia supra dixit induit loricaem justitiæ, et hic audiendum induite galeam salutarem et gladium spiritus. Utrum gladius spiritus per se accipiendum, et galea salutaris per se adjungendum, salutaris spiritus et galea est, et gladium induite (1). Sed si gladius vere certeque revocatur, quod est verbum Dei, separatim est, induite gladium spiritus. Quid ergo erit *galeam salutis induite*? Christus quidem in eo quod huc descendit, et mysterio suo nos redemit, salutaris est: ipse caput nostrum: custodit enim caput Ecclesiæ; unde galea salutaris est. Porro autem verbum, quo adversæ potentie vincuntur, opprimuntur; sicuti dictum (2): *diabolus perdet spiritus oris sui*. Ergo Christus, quod est verbum Dei, ideo missus est ut omnem corruptionem et omnem malignitatem atque ipsam mortem vincat. Idcirco dictum est: gladius est spiritus verbum Dei.

Vrs. 18. — *Per omnem rationem et observationem* (3) *orantes, in omni omni tempore, in spiritu*. Ad expellenda illa, quæ supra dicta sunt, id est potentias mundi vincendas, rectores tenebrarum et spiritalia nequitie; hoc quoque adjungit ut oremus quotidie et obsecremus, et per omnem obsecrationem oremus in omni tempore spiritu. Quanta hic et quam occultis præcepta sunt de eo quod rogamus! Primum quod dixit per omnem orationem; quæ multa sunt, nunc pro nobis, nunc pro aliis, nunc ad ea quæ sunt præsentis vitæ, nunc ad ea quæ futura, nunc ad ea quæ animæ sunt, nunc ad ea quæ corporis, ut aliqua optemus. Omni, inquit, oratione oremus in spiritu et omni tempore: oremus in spiritu, id est non quedam verba dicamus vel proferamus, vel recitemus, orantes quasi meditata, quasi scripta; sed in spiritu, inquit, omni tempore oremus: id est ut et adhibeamus affectum; et interior spiritus, id est homo interior, orationem pleno desiderio debeat et habeat omni tempore: ut etiam cum non orat, in spiritu oret. Quid deinde illud quod ait, per omnem orationem et obsecrationem? Distantiam puto istam esse, ut oratio sit, et cum laudes Dei dicimus, et cum enarramus magna ejus, et cum gratias agimus, et cum alia hujusmodi: obsecratio vero est, quando Deum oramus vel propter veniam

(1) Ita est in codd.

(2) II Thess. 11, 8.

(3) Vulg., *obsecrationem*.

et peccata nostra; vel propter gratiam, ut nobis A præstet. Hæc, inquam, est obsecratio: et dummodo isti duo modi sint cum Deum oramus, ut et orationem habeamus et obsecrationem. Per omnem igitur, inquit, orationem et per omnem obsecrationem. Non contenti simus quasi quædam verba et consuetudine proferre, sed ex animo interiore atque ex mente; atque, aperte ut dicam, ex ipso spiritu atque in ipso spiritu: ut etiam cum deest oratio vel obsecratio in verbis, oremus in spiritu.

Et in ipso vigilantes semper in omni oratione (1). Adjecit etiam certum tempus: nam cum dixit in omni tempore, potuit accipi quod tempus homini datur, id est dies. Sed in omni tempore ut plenus adjiceret quid adjunxit? *vigilantes semper*. Potest tamen ad intentionem mentis hoc accipi *vigilantes semper* ut in omni oratione non veluti dormientes, quod patiantur illi qui ea quæ nota sunt recitant, vel legunt, vel memoria pronuntiant; quid dicant et quemadmodum dicant pene non sentiunt. Idcirco ait: *vigilantes semper in oratione pro omnibus sanctis*.

Vers. 19.—*Et pro me*. Magnum etiam hoc monitum et frequenter quoque tetigimus, et notandum diximus: non enim pro nobis tantum, sed etiam pro aliis rogare debemus. In quo et multis locis et hic admonco, quoniam istud præceptum duplex est, ut et ipsi illi sancti, et episcopi, et apostoli, et majores pro fidelibus et catechumenis et pro omnibus aliis inferioribus rogare debeant sicuti frequenter idem hic enumerat quod in omni oratione sua mentionem facit etiam omnium suorum. Ita et hic rursus et ipsi qui inferiores sunt rogent in omni oratione sua et pro sanctis, et pro episcopis, et pro me, inquit: quod attendendum et pro miraculo habendum, uti ab his, quos ipse monet, quos instituit, quibus evangelium pronuntiat, velut auxilium petat, ut oratione consequantur aliquid. Quid autem illud sit quod petendum pro se dicit, ipse subjungit ut *detur mihi in adaptione oris mei sermo in confidentia notum facere mysterium* (2). Monuit Ephesios ut et pro sanctis rogarent et maxime pro se. Quid autem rogarent pro se, id est pro ipso Paulo, subjecit, non salutem, non aliquas cupiditates, sed ut posset idem Paulus habere sermonem et apertam orationem, id est confidentiam in expositione evangelii atque mysterii. Vere enim etiam eorum oratione postulandum est, quibus prodeesse hoc potest; ut quoniam mysterium et evangelium Paulus pronuntiat, illi qui percepturi hoc sunt, hoc orent ut sermo abundet, et os apertius proloquatur, et confidentia sine aliqua trepidatione exponens mysterium.

Vers. 20.—*Pro quo legatione fungor in catena*. Id est ego legatus a Christo, licet in catena positus, tamen mysterium pando et evangelium: in

quo quid patiatur ostendit, et quemadmodum perseveret, ut non deterreatur adversis, neque dolore vincatur, sed impleat munus apostolatus injunctum. *Ut in ipso fiducialiter agam* (1). Bene et hic fiducialiter, inquit, et in confidentia. Quid enim aliud adversum terrores, adversum poenas impositas aut precari, aut polliceri debuerat, nisi ut fiducia sibi esset in exponendo? ut mihi, inquit, sermo in adaptione oris detur in confidentia; id est (2) in agendo, ut in ipso fiducialiter agam; in ipso, id est, in evangelio atque mysterio. *Ita ut oportet me loqui*; id est enim ipsum agere evangelistam, loqui, et loqui ut oportet, hoc est fiducialiter; ne minus impleam, aut aliquid in animo meo egerint catenæ, et non impleam ut oportet exponens mysterium.

Vers. 21.—*Ut autem vos et sciat, quæ circa me sunt; quid agam, notum vobis faciet* (3) *Tychicus charissimus frater et fidelis minister in Domino*. Bene de his quæ patitur nihil epistolæ dare voluit, sed tantummodo per nuntium, ut cognoscant Ephesii, quid mandavit, vel quid agat, vel quæ circa ipsum sint. Duo sunt enim: nam et circa ipsum catenæ sunt et cæteræ injuriæ: quid autem agat; quod perseverat, quod mysterium pandit, quod evangelizat et aperit. Commendat autem personam: *Tychicus charissimus*, inquit, *frater*, et *fidelis minister in Domino*: non enim minister mihi, sed in Domino minister circa evangelium et circa mysterium.

Vers. 22.—*Quem misi ad vos in hoc ipsum*. Non enim ipse cum pergeret, ego mandavi; sed propter hoc misi. Ita et de vobis curam gero, et omnia vos scire volo. In hoc ipsum ergo, ut sciretis, misi; ut cognoscatis quæ circa nos agantur. *Et consoletur corda vestra*. Hic jam amplius, quoniam de duobus unum hic conjunxit, quæ circa nos agantur, id est quas poenas toleremus, quas catenas: idcirco adjecit, et consoletur corda vestra: nede me cura et sollicitudine laboretis, vobis consolationi sit ipse cum exposuerit quali animo sim et quali fiducia.

Vers. 23, 24.—*Pax fratribus et charitas cum fide. Gratia cum his* (4), *qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum in æternitate. Amen*. Postrema pars epistolæ precatio est, et precatur et optat pacem fratribus: item charitatem, deinde fidem. Supra enim ita dixerat, quod esset inter illos discordia. Deinde adjunxit *gratiam his qui præstant fidem, et diligunt Dominum nostrum Jesum Christum*. Ita omnia conclusa sunt; pax ad discordiam, charitas ad concordiam, fides ad Deum: et ex fide gratia præteritur, gratia Domini his qui charitatem inter se et pacem habent, et fidem in ipsum. In æternitatem autem quod subjunxit, ne præsentis vitæ tantum vota sint, sed et futuræ, quæ est in spe et promissione Christianis. Amen.

(1) Vulg., *Ita ut in ipso audeam, prout oportet me, loqui*.

(2) Codd. hic, *pro id est*.

(3) Vulg., *Omnia nobis vota faciet...*

(4) Vulg., *Omnibus*.

(1) Vulg., non habet *semper* et *pro oratione* in ea legitur *instantia et obsecratione*.

(2) Vulg.: *Ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia, notum facere mysterium evangelii*.

VICTORINI DE PHYSICIS LIBER.

(*Maio Coll. t. iii.*)

Monitum libro de Physicis a Maio præpositum.

Tres ad hanc commentariorum curandam editionem adhibui vaticane bibliothecæ codices; nempe othobonianum 328 A. sæculi xiv, a quo excerptus est othobonianus 3288 B. sæc. xvi; postremo vaticani 3546, sæculi item xvi, ab alterutro othoboniano ferme desumptum: quare lectionum varietas in his ineditis commentariis nulla propemodum est; eadem autem in cunctis codicibus lacuna, eadem plurimorum locorum corruptio vel ambiguitas atque obscuritas: cæteroque orthographia paulo velustior est in illo priore 3288 A. quam videlicet recentiores amanuenses in aliis exemplaribus identidem immutaverunt. Porro et codicum continentia eadem cunctorum est, nempe editorum pariter ineditorumque Victorini scriptorum. Primus occurrit Victorini in Apocalypsim commentarius (sive commentarium ut sæpius in his codicibus scribitur), cum prævia Hieronymi epistola; quod opusculum sub controverso Victorini Patavienensi nomine extat in magna Lugdunensi Patrum bibliotheca tom. iii, p. 414, sqq. Sequuntur Victorini commentarii hactenus inediti in epistolas ad Galatas et ad Philippenses. Dei de Victorini scribuntur opuscula duo, nempe de illis verbis *Genesis factum est vespere et mane dies unus*; et contra duo principia Manichæorum; quorum utrumque primus extulit in lucem Sirmondus, ex herivalensis monasterii codice unicum; in quo codice commentarii quoque latebant Victorini ad aliquot Pauli epistolas; quos Sirmondus laudavit quidem, et consueto Victorini stilo plures atque apertiores dixit (op. t. i, p. 343, ff. v); non tamen edidit: sive diversis occupationibus, sive alicujus hominis voluntate, sive alio quovis casu, prohibitus. Atamen in vaticanis codicibus opusculum contra Manichæos caret priore capitulo; quod habet textus editus: vicissim vero editus textus caret clausula, quam nunc ego proferam. Cæterum editio cui est *honor et gloria*. At codices vaticani habent cui est *honor et gloria ab omnibus creaturis, et ante principia atque post fines. Ita ergo ex vero, quod est, provenit et falso esse; ut umbra de solidis: si enim solidum non sit, neque umbra fit.* Sequitur in codd. commentarius hactenus ineditus in epistolam ad Ephesios. Extremum est in codicibus opusculum inscriptum *de Physicis*; quod quidem sub Victorini certe nomine non est editum; utrum vero alio sub nomine forte extet, ignoro. Mihi certe Victorini prorsus videtur, tum ob stili similitudinem, tum quia in tribus his vaticanis codicibus, nullum inest scriptum nisi Victorini. Quod si huic scripto Victorini nomen non præponitur, aut id ipsum nomen ne duobus quidem opusculis in his cod. præponi, quæ a Sirmondo edita dixi, quæque Victorini sine dubio sunt. Ergo Victorini scriptum *de physicis* in hoc meo volumine desiderari non sum passus.

DE PHYSICIS INCIPIT LIBER.

I. Rerum omnium conditorem Deum (1) sensus hominum iudicio naturali motuque cognoscit. Sed (2) physici res ipsas admirantes, immo stupidi, vi miraculi (3) cæcæ, totius creature conditorem ipsum oblii sunt. Quidam enim non esse Deum, sed natura a se generari omnia sine Deo, motu audacissimo

(1) Codd. *dominum*, ob male intellectum olim vocabuli compendium.

(2) Codd. *scilicet*.

(3) Codd. *sui miraculo*.

A contendunt. Alii et Deum et naturam confitentes, æqualem rerum naturam Deo constituunt: quem quidem vim aiunt (1) fecisse naturæ, eo quod ab ipsa usurpando fabricasse docetur: rursus autem violentiam pati, ex eo quod ea quæ ipse instituit, natura resolvit. His duobus generibus adversantibus sibi, utrique autem blasphemantibus, respondendum est: et primis his, puto, qui magis sunt audaciores, quosque diximus negare Deum, qui ex omni creatura sua manifestatur. Quis enim ambigit ordinem, qui in rerum natura est, ab aliquo esse positum, non a se? cum tempora mensuras et cessionem sibi invicem tribuant: et sol quidem, licet clarior et efficacior sit, et virtutem maximam habens, minoribus sibi lunæ et quoque stellarum concedat noctu, nec dem ipsam

B in eodem spatio possit semper conservare: sidera et luna id ipsum quod habuerunt spatium potestatis admittant: ver, autumnus, hyems, et æstas præfinito spatio ordinati sperentur et veniant. Et ipsis tamen temporibus aliquotiens vis inferitur, ut non id agant semper quod sperant; sed prohibente aliquo, modum excedant. Quid oportet de mari, de fluvii, de terra, montibus, cæterisque elementis, aut quæ ex his nascuntur frugibus, sermonem protrahere? Accedamus nunc ad ea quæ promissa sunt.

II. Ipsa creatura aliquem fabricatorem sui enuntiat: nec enim ipsa, sibi generando, se rursus abscondit; cum aliud sit propositum faciendi, aliud abscondendi: et si rerum natura a se totum semper proleberat, totum quoque conservasset; maxime cum æternam naturam dantes et sine initio, æternam quoque illi virtutem dare cogantur: quæ virtus cum in his quæ generat invenitur, et ea quæ generantur æterna, et sine initio esse necesse est: quod quotidiana rerum natio falsum esse comprobatur. Et si dicatur semper esse res ipsas, ideo quia sibi invicem succedunt; tamen in singulis definitio nationis et resolutionis ostendit, singulis quoque in hoc vitio coartatis, per ipsam singularitatem omnibus vitium coaptari (2). Ita omnia nec sine definitione esse possunt, quæ facta sunt: incipiunt enim et consumuntur, crescunt et decrescunt. Ex quibus omnibus invenitur aliquis, qui vim infert naturæ, ut semper id ipsum vitium patiatur.

III. Cognito itaque de rationibus ipsis physicis, quibus etiam sensus humanus semper confitebatur; nunc ad eos respondendum est, qui talem conditorem ponunt ita indigentem, ut non de suo fabricaret, sed alienum usurpando; ut non tantum indigent, sed etiam injustus inveniantur. Quid enim illi cum aliena materie, si suam potuit habere? Ita coacti videntur confiteri Deum; non tamen intelligere Dei virtutem, neque mirari eum, qui tamquam homo ex materie

(1) Codd. *ei*.

(2) Codd. *coaptatur*.

proposita fabricaret. In tantum dignitatem ejus, ut putant, deponunt, ut ipsi materiam æqualem Deo per nativitatem efficiant, quæ vim patiat ab eo et faciat. Patitur enim, quando generat; facit, quando dissolvit; et uterque in irrium ducuntur. Deinde ab his postulandum est, si nativitatis suæ uterque proprietatem conservant? Nam (1) si vincitur Deus, suam propriam in nativitate virtutem perdidit. Rursus materia si a Deo reformatur, nativitatis formam amisit. Postea cum cœpto opere id egit quod nunquam (2); ita ut coacta a fabricatore generet; ad tempus virtutem aliquam accepit ab eo in proferendo. Quod si accepit quod non habuit, jam æternitatis potentia excluditur per virtutem quam accepit. Propter quod rogo unde probatur innata esse in forma nativitatis suæ non permansit? Nec in virtute nec in eadem potest esse substantia, quæ mutatur virtute, colore, forma, qualitate, viribus omnibus: innata esse non potest, quæ tot vitiiis et necessitatibus succumbit. Quæ cum est et probatur non innata, reliquum est ut, id quod est, nata factaque cognoscatur.

IV. Quam quidem nec plurimi dii, sed unus fecisse dinoscitur. Non enim propter diversitatem rerum aut virtutum plurimos esse ratio permittit deos; cum in una terra diversa genera herbarum, frugum, arborum, gignuntur diversis corporibus procreata, diversis coloribus ornata, diversis virtutibus roborata. Nempe et anima nostra cum una sit, diversas artium machinationes, disciplinarum doctrinas, formarum institutorum, numerum mensurarum, sonorum relationes, rerum effectus, cogitationes, judicia rationum constituit. Quod si in tam minimis rebus uni sub tantæ (3) tot rerum effectus conceditur; quanto magis illa divinitas harum ipsarum rerum genitrix (4) una esse cognoscitur, quando tantæ majestati diversitas rerum neque vim inferre, nec auferre potestatem poterit? Deinde interrogandum quibus generibus plurimos inducunt deus utrum ne omnium omnes creatores, an (5) singularum rerum? Conditores omnium esse non possunt quia sufficit unus, ut dictum est. Quod si plurimi dii hoc agere existimentur, omni (6) inferre necesse est singulis rebus quod donant. Unde imperfectum est quod ab uno inferitur; deestque materiæ cæterorum illatio, quia non sufficit id quod accepit ab uno. Et jam materia melior, quæ omnium virtutes sola in se suscepit.

V. Deinde non singulæ res ab omnibus constitutæ probantur: non ex iisdem subsistit lapis, quibus et arbor; neque arbor, ex quibus pecus; nec pisci genus, ex quibus feræ; nec serpentes, aut belluæ, ex quibus homo: sed necesse est minus et amplius habere conditeri. Unde non singulorum omnes condito-

A res esse noscuntur, neque in omnibus reguare. Cum non omnibus contulerint; nec non diversis generibus illatis, neque omnibus æqualibus (alterum enim ab alio differt) necesse est eos minus et amplius inferre, cognosci. Ex qua illatione major minorque per potestatem suam invenitur: quæ distantia divinitatem nativitatis unam constituant omnibus esse non concedit: ex quo ad unum iterum innativitas pertinet, cæteris exclusis ab innativitate: unde natos esse necesse est. Jam quoque nati, non a se, id quod sunt, habentes; nec a se virtutem habere, sed datam, comprobatur. Quod si a se non sunt, data quoque potestate utuntur; quemadmodum omnia fecisse dicuntur, ipsi creaturæ esse manifestati (1)? Et hæc quidem omnia attingunt, si in singulis omnes conferant.

B Quod si non omnes, sed singuli singula regant, neque utatur alter alterius creatura, sed concidatur totum sæculum, singulis singula opera sua ad se trahentibus ac defendentibus, nec nos ipsi alterius creatura uti permittamus, et quemadmodum animantia vivere possunt discreta singula a cæteris? Quod si ob concordiam bonitatis suæ permittunt ipsi quidem imbecillos, qui nisi per alterius creaturam stare suum (2) facere non potuerint; nec ipsi suum (3) regunt, sed usus. Quod si usus detinet, ille non regit; ex quo non esse cognoscitur.

VI. Ac mundus ipse horum hominum insaniam comprimit, creatorem, rectorem, gubernatorem, dispensatorem suum ostendens. Quis enim plurias alienis immittens, suæ operationis aliena emittit? Quis temporum nocivas contrarietates, temperie interposita, ad utilitatem omnes sociavit? ventorum flatus, animationis causa, nascentium creationibus subministrat? Deus (4) quidem ex omni creatura dinoscitur, sicut scriptum est: *Cæli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum.* Hic rerum omnium conditor, rector, gubernator, dispensatorque reperitur: quo cognito, prava contentione quidam, infirmitate animi sui ordinem rerum non comprehendentes, nec hoc ipsum intelligentes, quod nesciunt, calliditate animi causas ingerunt Deo; aut non ita fieri debuisse dicentes, ut caderent; aut ex eo quod cadunt, ignorantiam ei vel malitiam adscribendam. Fecit enim ut sint: quod si evenit, ut non sint; aut ignoravit faciendo quod evenit; aut sciendo, volens liberare non potuit; aut cum possit, tradidit per malitiam. Quorum neutrum ad divinitatem admittitur: nec enim fas est nescisse futura divinitatem, nec volentem liberare non potuisse, nec malitiam adscribi: qui voluit et fecit, ex eo quia voluntas faciendi, excludit malitiam negligendi. Quibus sublatis, tertium crimen incidunt impossibilitatis Deo. Quæ omnia explicanda sunt. Nec enim malus est, qui voluit et fecit,

(1) Codd. Jam.

(2) Subintellige *egerat vel egisset.*

(3) Codd. *una substantia.*

(4) Ita codd.

(5) Codd. *aut.*

(6) Ita cod. pro *omnes.*

(1) Hellenismus.

(2) Sic loquitur ferreus Victorinus, a cæteris scriptis suis minimo dissonans. Intellige autem *essentiam efficere non possent.*

(3) Subintellige *stare, id est essentiam.*

(4) Codd. *quis, pro Deus.*

et quia volens fecit. Qui potest omnis, aut potest A
quæ vult, non erit imbecillus. Ita nec ignorantia
subjectus : qui cum semper sit, sine eo futura fieri
non possunt.

VII. Jam ergo causam rerum requiramus, ne diu
protrahendo sermonem, locum erroris seductoribus
permittamus. Fecit omnia ut sint: sine dubio profi-
temur. Evenit ut non sint: nec hoc negare possumus.
Sed in eodem contraria esse non possunt, ut simul
esse et non esse voluntati ejus contingat. Quia si fecit
ut sint, semper vult ut sint: et si vult ut non sint,
desinit id velle, quod volebat: quod quidem vitium
in Deum cadere non potest. Duabus vero personis in
causa constitutis, conditore et condito, cum conditor
est alienus a crimine, superest ut id, quod conditum
est, suæ læsionis ipse sit causa, nec potuisse B
sine aliqua culpa ad id cecidisse ut non sit. Rursus
si culpa conditi voluntatem Dei evacuavit, fortior
ipsa culpa quam conditor: ideoque renasci necesse
est, ut ad ipsum venientes quod fuimus, id quod
evenit per culpam, evacuemus; et vincat Dei volun-
tas, quæ fuit ut simus. Inde ob culpam damnati re-
vocamur, justitia Dei permanente eadem et virtute:
justitia, in quo judicat; virtute, in quo revocat: non
prohibitus salvare, qui potens est ut ex eo quod ce-
cidit, possit revocare id quod ipse fecerat ex nihilo:
et qui fecit ex nihilo, multo magis revocabit ex ali-
quo: et cum judicio justo damnatum dicto Dei cade-
ret, item misericordiæ ejus dicto resurgat: nec ex-
cluditur revocare, qui semper est; et potentia ejus
obtemperans voluntati, justitia potentiæ: at potentia C
perficiente, id agit quod velit, tempore quo vult, immo
tempore competenti. Nec oberit ejus potentiæ mors
damnationis; nec damnatio vincit propositum volun-
tatis; sed misericordia ejus non inanis; nec sine
ratione gratia renovandi; his enim datur qui petunt,
sicut damnati sunt non petentes.

VIII. Ea causa fuit non indulgendi primis peccan-
tibus, quos cum interrogatione sua ad poenitentiam
provocans, suam salutem vidit repellentes, damnavit.
Eos autem, qui ex his nati sunt, quique ad ipsum
confugerunt, miseratus est. Etenim justum est volen-
tes et poenitentes, ad eum qui potest præstare, con-
fugientes impetrare: ingratos, renitentes, facti sui
culpam ingerentes Deo, damnationis causam sibi
constitutos, dimittere. Ea justitia dari gratiam istam D
protoplastis non permisit: non ipse noluit præ-
stare qui damnat. Ipse fuit et ante, qui modo est, et
erit: qui nunc bonus, et ante bonus: qui nunc mi-
sericors, et ante misericors: in eo semper permanens,
qui est immutabilis: quem cum damnavit ob
culpam, culpam ipsam dinoscere (1) necesse est,
quam de physicis rationibus iterum inquiramus. Homo
factus non ut aliquid conditori suo præstaret (2),
sed ut ipse sæculo potiatur, ex melioribus constitu-
tus, merito rationalis est effectus: et hoc ipsum

(1) Codd. *miscere*, pro *dinoscere*.

(2) Id est non factus ut Deo utilis esset, qui nullus eget.

creaturæ ratio expetebat, ita ut diversis in sæculo
conditis, et ex omnium elementorum conversione
constructis, hic qui melior est omnibus (1), cætere-
rum habeat potestatem: non tum immemor sui crea-
toris; sed subjectus dominio per mandatum, cætera
subjecta sibi teneat. Subjectio autem istius, qui ra-
tionalis est, legem requirit, ne sit ipse omnium
deus liber a lege: quam legem postulante ratione, in
quibus danda esset, oportet pervidere. In his dan-
dam esse legem ratio edocet, quibus positus (2) frue-
batur. Quod cum cibus tunc datus maxime inveniat-
ur, in hunc datam esse legem ratio poposcit, in
hunc peccasse declaratur.

IX. Nunc nobis investigantibus causam, hoc usque
ratio deduxit. Cætera (3) cujus cibi, cui usui, in
quem modum lex data sit, nobis requirentibus, his-
toria necessaria est quæ conveniat his physicis ra-
tionibus jam a nobis investigatis: quæ cum nulla sit
alia præter quam didicimus in divinis scripturis, ipsis
physicis rationibus in eandem nos ipsam inducenti-
bus, requiramus si consonat legem positam esse
homini abstinere se ab una arbore, cæteris largiter
fruentem. Edocet scriptura hunc, transgresso ma-
dato, morte esse multatum: quod quidem graviter
quidam accusant, legem dicentes datam quæ non
potuit custodiri; ipsum præscium futurorum hoc de-
disse mandatum, quod sciret eos non conservato-
ros; hujus abstinentiam cibi mandasse, cujus de-
siderium superaret mandatum. Multa quoque alia
causæ esse contraria: aut enim debuit non dedisse, C
aiunt, hoc mandatum, quod dedit sciens non ob-
servaturos: aut hanc arborem non interposuisset,
tamquam offensionem mandati. Licebat enim in cæ-
teris jubere, in quibus desiderium non cadebat, aut
hoc dare præceptum, quod posset homo conservare.
Quod si non poterat auxilio suo tueri ne peccaret,
invalidus: vel non permitteret tentantem acco-
dere, cujus persuasionem incidit in culpam. Nunc vero
simul omnia contraria: et faciendo talem, operatus
est eum vincendum; et arborem plantavit nocivam;
et in hac dedit mandatum, quod non observaturos
esse sciebat; et sua præscientia providens peccato-
rum, dimisit, et adversarium accedentem ad ever-
tendum hominem non prohibuit; et iracundia motus,
quem ad vitam posuit, ipse damnavit ad mortem.
D Nunc vero liberaturum dicitis venisse, passurum pro
eo, qui tunc temporis noluit indulgere. Hujusmodi
verba inania suæ mentis inertia proponunt; quibus
omnibus respondendum est.

X. Et legem quidem dari oportuisse jam probavi-
mus recte: illum Deo per legem esse subjectum, cui
fuerant tanta subjecta. Hanc legem non gravem, ut
aiunt, immo levem et facile custodiendam docemus.
Cum enim omnibus frueretur, ab uno jussus est absti-
nere. Quod si uno tantum uti, cæteris interdictis, jus-
sus fuisset, nonne justum vobis videretur, custodire

(1) Codd. *ab omnibus*.

(2) Ita codd.

(3) Ita codd. pro *cæterum*.

mandatum ejus, qui dedit licentiam fruendi? Hoc tamen non fecit ipse qui dedit: quod etiam ipsum esse possibile declaratur. An non (1) etiam in hoc mundo, propter læsionem mortis aut morbi, a plurimis abstinemus? Ita possibile mandatum ostenditur. Quod si hoc possibile, quanto possibilis fruentem omnibus, ab uno se custodire? Et quomodo lex dari potuisset, si non vel in uno conceditur imperare? Quia ergo debuit lex dari, debuit autem in his quibus fruebatur dari, in his ipsis data esse recte dinoscitur. Non tamen offensio fuit arbor, nec in alteram magis quam in istam debuit mandatum transire: quoniam in quocumque fuisset positum mandatum, etiam in eadem ipsa desiderium sequebatur. Et non arbor occasio (2) fuit desiderii, sed ipse sibi auctor, qui voluit desiderare. Nec querela nunc existat car voluit, cum habuerit sui potestatem rationalis constitutus. Ipsa quoque lex expetit hanc potestatem sui habere, cui ponitur: non habenti enim agendi potestatem, lex vacat illi: et si ab aliquo naturaliter conclusus, ab eodem ipso lege posita videatur arceri, non prohibito magis lex datur quam sibi qui regia conclusus. Ergo competenter data est sui potestas: qua competenter data usus homo in quo non habuit potestatem, merito damnatur.

XI. Jam prædicta a Domino sententia transgressionis, etiam auxilium illi fuerat datum (3) ut sciret et quid deberet cavere, et quid passurus esset ex negligentia, si non cavisset. Nec invalidum fuisse natura. Serpente enim ad persuasionem mulieris aggrediente, ubi voluit vicit mulier; et in exordio verborum mendacem eum intellexit et repulit, sicut ait Scriptura: *Et dixit serpens mulieri: quid utique dixit Deus ab omni ligno non edetis, quod est in paradiso?* mendacio fallere credens; etiam oblitam divini mandati existimans. Cui statim respondens expulit ita. Et dixit mulier serpenti: *Ab omni ligno, quod est in paradiso edemus; de fructu autem ligni, quod est in medio paradisi, dicit Deus: Non edetis ex eo neque attingetis eum ne moriamini.* Judicio maximo (4) divinam jussionem præferens: quo convictus, ad aliam machinam se transtulit, non morte moriemini, dicens: *sciebat enim Deus, quo die manducaveritis de eo, adaperiantur vobis oculi, et eritis tamquam dii, scientes bonum et malum.* Unde cupiditate deitatis habita (5), id quod ante providebat, jactavit (6); jam aliud videns ex concupiscentia, quam quod videbat. Tunc enim ait mulier, quia bonum est lignum in esca, et quia placet oculis; ex desiderio videns, non judicio mentis; ita ut antequam manducaret, bonum in esca esse pronuntiaret: et non naturalis aspectus arboris nec usus attraxit, quam prius videndo, abstinerebat; sed desiderium deitatis illexit.

XII. Nec requirendum est quare permisit tentari,

- (1) Codd. *est non.*
 (2) In margine corrigitur *causa.*
 (3) Notemus de gratia Dei auxiliante doctrinam antiquissimi auctoris Victorini.
 (4) In margine glossa *sapientissime.*
 (5) Codd. *magis.*
 (6) Nempe *abjecit.*

A quem (1) futuri scientia prædita auxilio suo tutatus erat ne falleretur. At ille oblitus salutis suæ, atque immemor dictorum Dei, mulieris persuasiones præponendo, deceptus est. Hæc participem utique peccati virum suum effecit. Ad hæc vir suus sine interrogatione accepit et sumpsit (2). Et ipsa enim comedit, ait scriptura, et dedit viro suo, et manducaverunt. Inde damnatio justior, et judicium mortis accessit; ut admonitus, non observaverit; et vocatus ad poenitentiam, non solum repulit, sed etiam facti sui culpam Deo imputavit, dicens: mulier quam dedisti mihi, hæc mihi dedit, et manducavi; rerum esse Dominum peccati, quod dedit mulierem, adscribendo: cum maxime portionem exiguam corporis sui sciens, cui et nomen dederat, non debuisset subjacere, undique sibi subjectam sciens; se quoque auctorem corporis, ortus, procreationis, etiam nominis ipsius, agnoscens: quam cum sibi præferre non deberet, multo minus (3) domino Deo qui mandavit. Tot criminibus una sententia data est. Non tamen motus iracundia judicavit, ut dicunt: nec enim hoc vitium in Deum cadere potest (4), ut passibilis videatur, ut excitatus iracundia conditionem mortis inferret. Is enim iracundia provocatur, qui ex peccato motus sententiam dicit: at qui ante delictum facti judicium promulgavit, non potest dici iratus fuisse, qui monuit; cum admonitus non iracundia sit, sed defensio.

XIII. Deinde in ipso eventu qualem sententiam dederit videamus. Eum qui manducavit, ut ait æternus, ut Deus id ipsum judicavit damnando; ne fere, quod quidem homo futurum existimavit: et cum omnis esca ad roborandam substantiam pertinet, hoc utique alimentum ad dissolvendam substantiam profuit. Ita nec tunc infensus prædixit, qui monuit, nec postea damnavit iratus, quod homo præsumperat, dissolvendo. Nec tamen invidia prohibuit manducare, nec invidia abstulit deitatem, vetando quidem cibum, qui lædebat: nec enim oportuit scire malitiam, qui se ab ea non posset observare. Mali autem cognitio ex prævaricatione mandati; in quod non ceciderat, si non manducare voluisset. Sequendo enim Dominum sine discretionem, bonum ipsum reperiebat: prætereundo mandatum, sibi conscius, malum cognoscebat. Igitur mandatum sequi simpliciter, bonum est: amplius desiderando præterire, malum ostenditur. Diffidendo enim dominicis dictis, præceptum præteribat. Jam quoque boni et mali notitia esse cœpit, cogitando quod fecerat. Hac (5) implicatione eum liberabat mandatum. Igitur rationibus indicantibus, sui mali conscius fugit; et a summa sapientia in tantam stultitiam redactus est, ut

- (1) Sermo jam est de Adamo.
 (2) Id est *manducavit.*
 (3) Nempe *vicit* Eva. Est autem hellenismus ab *ἔχουμην.*
 (4) Scilicet quatenus vitium est. Cæteroquin legis Lactantii hac super re doctrinam in opusculo de ira Dei.
 (5) Codd. *hæc.*

pataret se celando sub arbore Deum omnium conditorem posse latere, cui et arborum omnium frondes et herbarum coma numeratae sunt; quique de nobis dixit etiam capillos nostros esse numeratos. In tantum malum incurrit is qui coepit habere scientiam mali et boni! Tanto malo Deus liberabat eo tempore quo prohibebat!

XIV. Nunc patefacto quod non invidia prohibuit manducare, superest ostendere quod non invidia abstulit deitatem: quod tamen facile comprobatur eo quod redditam demonstramus. Nam ab initio creationis usque ad damnationem mortis, recte omnia Deum fecisse cognovimus. Videtur tamen Dei propositum factum hominis exclusisse; cum ipse fecit ut sint; evenit autem non ut sint, ob culpam. Quod si in tantum res steterit ut non sint, victum est ejus propositum qui fecit. Adquin (1) si revertitur, concitatur peccatum ex revocatione, et in id ipsum restituitur res, ad quod facta est; ut vincat Dominus facti hominis, et non vincatur. Et possibilitas ejus etiam hoc requirit ut omnipotens ostenderetur. Si enim est aliquid quod non potuit, possibilitas ejus diminuta excludit omnipotentiam: omnipotentia autem omnia praevalet: et cum omnia praevalet, etiam in hoc ipso praevalere necesse est, ut qui fecit ex nihilo, revocet ex morte.

XV. Oportebat itaque reverti nos ad id quod fuimus. Sed quemadmodum, requiramus. Damnatus est ille primus ingratis, qui vocatus ad poenitentiam, non obaudivit. Vixit tamen postea tempus aliquod post sententiam, eo quod praesentia sua Deus providebat ex his ipsis justos esse procreandos: neque justum erat mox solvi quod spem justos habuit generandi: et qui justis generantur, non naturam peccasse, sed voluntatem, ostendunt; cum isdem (2) parentibus constituti servent ipsi mandata: nec naturalis substantiae pars voluntas, sed motus; motus tamen tanquam index (3) cogitationum aliquo sociando (4). Illi vero justis, de quibus diximus, isdem parentibus in natura; moribus eis dissimiles, poenitendo. Ac justitia deposcit non poenitentem, praeterire; donare poenitenti. Poenitentiae ordo ita procedit, ut habeat effectum, per quem placendo Deo, de possibilitate ejus sperando, gratiam petat. Petitio in absolutionem (5) suam creatorem vocat; nec alium sequitur donare revocando, nisi eum qui fecit. Si enim ipse fecit ut sint, evenit autem ut non sint, melior erit qui reparat in aeternitatem, quam ille qui fecit quod cecidit. Ergo ipsum renovare, expetit (6) Deo creatori; quique fecit ex nihilo revocat etiam ex mortuo. Hic invocatur ut praestet docturus, quemadmodum gratia praestanda conservetur, ne tam magnum donum amittatur: iterum sic ut sentiens homo se liberatum sententia praesentis, sicut ante damnatum, dis-

(1) Adquin pro atqui.

(2) Ita codex antiquior pro iisdem.

(3) In codd. videtur judex.

(4) Ita prorsus codd.

(5) Codd. absolutions.

(6) Id est competit.

A tet conversatione, qua usus, imitando Deum, veniat ad deitatem; et quam ante sibi usurpatam per arborem esse putavit deitatem sine Deo, hanc ipsam accipere possit a Deo. Quia et ego dixi, dii estis et filii excelsi omnes; vos autem sicut homines moriemini, et sicut unus de principibus cadetis. Hic qui queritur amisisse eos, quod dixit; nec ante livore abstulisse deitatem comprobatur: et qui questus est, id ipsum donare venit, quod amisimus, rogatus; ostendendo se, alloquendo, donando, revocando.

XVI. offendit tamen aliquos, quod in corpore: cum non aliter visus esset hominibus, nisi corpore; neque sui conservationem videre possent, nisi corpore: imo nec aliter a damnatione mortis liberare debuit, quam corpore; ut istud ipsum (1) liberatum ostenderet, quod perierat. Sed quemadmodum, videamus. Mulier prima peccavit: peccavit autem cum esset virgo. Haec causa fecit postea natos omnes esse mortales. Virgo enim excepit sententiam, qua cum mortalis esset effecta, mortales caeteros procreavit. Per hanc virginem debuit venire qui vitam donaret. Mortis occasio ingressa per lignum, sed mulier ex latere viri. Ideo ligno latus Domini percutitur, ut et pro muliere patiat. Et non totum latus mulier, sed portio lateris: una enim ex costis sumpta, aedificata est. Ideo non omne latus aperitur, sed locus ipse lateris stimulator, unde accepta est. Spinis et tribulis sententia damnationis terra produxit: ideo spinis et tribulis coronatur: spinarum substantia, maledictum. Erat corona forma victoriae: itaque per qua coepit esse peccatum, per haec transeundo Dominus triumphavit.

XVII. Humana inspicientibus impossibile videtur esse quod dicitur, ut qui nasci debuit, contra naturam nasci praedicetur ex virgine; cum hoc in humanam rationem non cadat, ut praeter caeteros illa nasceretur, et sit ex matre filius sine patre: cum tamen maxime hoc ei conveniat, ne terrenum patrem habeat qui habet patrem caelestem. Nec negare patrem suum venerat, ut ex alio nasceretur; sed quod deerat in natura gignentis (2), mater ei sit virgo. Nec sub ista conditione nostrae generationis teneri debebat omnium procreator; cum etiam primi auctores non ex coitu sint generati. Multa quoque genera sunt in saeculo gignentium quae sine conjugio clam multis modis generantur. Conceptus vero ratio, caste inspicienti, possibilis. Ex spiritu sancto praedicatur natus esse qui sanctus est; nihil incredibile. Sed inquinari sanctitas ejus videtur ex permutatione; cum non sit permissio. Interroganti enim virgini et causas conceptionis requirenti, angelus Gabriel ait: spiritus sanctus superveniet super te, et virtus altissimi obumbrabit te: nec utroque commixtionem nominans; sed superventu spiritus, virtute altissimi, coagulatur natura; ut quod in aliis semen efficit, adjungendo sanc-

(1) Codd. ipsud.

(2) Codd. gignantis hinc et infra.

tius, ut decet Deo, per incontaminatum corpus virginis nascetur.

XVIII. Nec incredibile hoc cognoscitur, cum in ipso saeculo sic constringi plurimum cognoscimus; cum mare transeuntibus Juleis virga percussum, violenter quidem mare dividitur; undas vero ventus, spiritus mundialis, constringit, ut Scriptura demonstrat, quæ sic dicit: *Extendit Moyses manum super mare: et induxit Dominus mare in vento austro valido tota nocte: et fecit mare siccum*; non utique evacuatam aqua sed constrictam. Dicit enim: *et divisa est aqua; et intraverunt filii Israel per medium mare per siccum; et aqua illi murus erat dextra atque sinistra*. Ita constrictum docetur quod per austrum effectum est. Nec non et propheta psalmographus David de hoc ipso signo interpretando ait: *disrupit mare, et trajecit eos; statuit aquas sicut utrem*. Ac si quis per infirmitatem animi sui, duritiam cordis sibi parando, probamentis istis non credit, vim ventorum inspiciat, et auras mundiales hoc ipsum operantes intelligat, quæ pluvias decurrentes in stillicidiis ita constringunt, ut in ipsis lapsibus glaciuntur. Quid oportet enumerare cætera quæ ex vivo constituta, supradicta vi assolidantur? Nec diu morari necesse est, cum plus adsertionibus nostris rerum clament effecta, quæ cum Deo institute veniunt in natura, quanto magis in adventu suo tam necessario, in conformationem adsumendi corporis per spiritum sanctum stringi potuit corpus virginis, de quo fluere sperabatur?

XIX. Quod quidem (1) aliquibus immundum esse videtur, recte autem insipientibus ita mundum probatur. Ante corporis fluxum pars adhuc corporis constituta, totoque commixta atque concreta, nomen immundi non recipit cum vivit. At cum (2) deflexerit, et ex illo mortuum effectum fuerit, tunc immundum et mortuum; quod jam alienum est a natura, neque vivificari potest: quod dum in natura est, concretum et coagulatum generat, non immundum. Ita nec immundum illi fuisse, veritas invenit. Quod si et immundum dicentes patiamur, nec sic tamen contaminari sanctitatem ab immundo potuisse declaratur: cum solem, quem creaturam ejus negare non possumus, sic immunda sordium, sentinis paludium, putredines cœni, astringere videamus, ut cum vim suam per radios super hæc emittat, non tamen polluitur. Quod si in his sordibus non polluitur creatura, multo minus (3) in vivo (4) sancto, quia (5) corpore divinitas ipsa non polluitur.

XX. Nunc manifestata necessario (6) sancta et incontaminata nativitate per corporis formam, in qua adesse salutis nostræ ratio poscebat, superest ut probetur cur ad similitudinem nostram parvulus natus creverit, esurierit, manducaverit, sitierit, cæteraque officia corporis susceperit, ita ut et mortem, et

A tam turpem mortem, pateretur: postquam mortem (quod incredibile est repugnantibus) sepultus, resurrexisset dicatur. Et quidem qui in carne veniebat salvator carnis, quod nostram debuit suscipere non alienam, manifestum est: aliena enim suscepta, salus ad nos non pertinebat. Nostra quoque suscepta carne nasci parvulus debuit ex virgine: nec enim virum consummatum per virginem nasci oportebat, quod sic docetur. Dicebatur natus, natus tamen non probabatur: quomodo enim vir consummatum nasci per virginem poterat? ut quem parvulum non creditis natum, multo magis virum editum non crederetis.

XXI. Parvitas tamen ejus quam divina sit, agnoscamus. Conceptus est homo, sed sine origine humani seminis. Natus est sicut homo, sed ex virgine, quod est sanctum. Ignobilis et deformis, sed gloriosus: in natura infans positus in cunis, sed rex ab angelis, et filius Dei nuntiatus: salvator humani generis, cœli terræque sociator gloriæ, et pacis effector. Hoc apertissime pastores edocentur. Scriptum est enim ita: *Factum est autem cum essent illic (dicit autem in Bethleem) impleti sunt illi (id est, Mariæ) dies ut pareret; et peperit filium suum primogenitum, et obvolverunt eum et collocaverunt illum in præsepio, quoniam non erat locus in stabulo. Pastores autem erant in regione illa pernoctantes et custodientes nocturnas vigiliis super greges suos. Angelus autem Domini stetit, et claritas circumfulsit illos, et timuerunt timore magno: et dixit illis angelus, ne timueritis; ecce enim annuntio vobis gaudium magnum, quod est omni populo; quoniam natus est vobis hodie salvator, qui est Christus Jesus in civitate David. Et hoc vobis signum: invenietis infantem involutum pannis et positum in præsepio. Et subito facta est autem cum angelo multitudo exercitus cælestium laudantium Deum et dicentium gloria in excelsis Deo, et pax in terra hominibus boni decreti. Unus angelus enuntiat nativitatem, quod hic, qui parvulus erat ante sæculum natus est nobis hodie, quia hominibus esse tunc cœpit. Ac ne eorum rex tantum annuntiatum videatur, quibus dictum est *natus est vobis hodie* angelorum exercitus concurrat, et dicit *gloria in excelsis Deo, et pax in terra hominibus boni decreti*. Apparuit hæc ejus gloria in cœlo, et pax in terra hominibus boni decreti ab angelis nuntiatur. Utrum nostræ infantis similis videatur, advertitis an (1) non?*

XXII. An mirum est angelos regem enuntiasse, quem sciunt Magi quoque in terra longinqua positi? Cum signum illis apparuisset e cœlo, et intellexerunt natum, et diu quæsitum adinvenerunt, inventum adoraverunt. Cujus stellæ signum cæterarum stellarum præibat insignia: stella enim quæ nativitatis dominicæ index fuit, non ut cæteræ lucebat in tenebris, sed per diem refulgebat in sole; et sole et die in splendore superato; non quasi quæ fixa esset in cœlo, sed præcedens specie mira magis ad inquisitionem Domini pergentibus viam in itinere demonstrabat. Denique

(1) Codd. quoddam idem.

(2) Codd. adquin.

(3) Codd. magia.

(4) Ita codicil.

(5) Codd. que.

(6) Codd. necessari.

(1) Codd. ant.

ibi supra domum constitit, ubi esse quem annuntia-
bat, ostendit. Quod scriptura testatur: *Nato autem
Jesu in Bethloem Judæ in diebus Herodis regis, ecce
Magi venerunt ab oriente Hierusalem dicentes, ubi est
qui natus est rex Judæorum? Vidimus enim stellam
ejus ad orientem, et venimus adorare eum.* Quem par-
vulum Magi cum viderent adoraverunt ut regem, ut
hominem, ut Deum; et munera obtulerunt, e quibus
muneribus etiam passurus denuntiabatur. Tunc enim
obtulerunt ut Deo, aurum ut regi, myrrham passuro.
Talis infantia divina cognoscitur, nutritur, et educa-
tur! Sed sine dactore omnia sciens. Mirantur hoc
Judæi cum viderent litteras scientem sine doctrina;
dicentes: *Quomodo iste litteras scit, qui non dedit?*
Quod sciret, constantes; et quod non didicerit, non
negantes: unde tamen hoc haberet, non comprehen-
dentes. Judæorum doctoribus cum loquitur, doctor
doctorum invenitur. Qui cum adhuc parvulus fere
annorum XII sederet in medio magistrorum, doc-
trinam ejus cum stupore mirabantur doctores. Ita
enim Scriptura dicit: *Et omnes, qui audiebant eum,
admirabantur prudentiam ejus et responsa.* Hæc scrip-
turis probantur, physicis vero rationibus amplius in-
venitur: Deus enim in homine natus, talia insignia
infantia suæ debuit demonstrare.

XXIII. At vero causam adventus ejus si requiras,
hominem iterum apparere oportebat. Latere debuit
tanta divinitas non eos qui credebant (1), sed prin-
cipem mundi, in cujus oppressionem (2) descende-
rat, sed nostræ causa liberationis. Is enim non ex
auctoritate sua, sed ex sententia dominica tenebat,
quia jusserat peccatorem, qui non poenituit, mori.
At vero poenitentem liberare debuit misericors. Hoc
justitia, hoc possibilitas divina posebat, ut qui ex
sententia tenebat reum, si non reum caperet, præ-
tereundo sententiam, amitteret potestatem. Nemo
autem non reus, cum et origine et natione sint ex
mortalibus. At is qui natus est, ipse dedisse senten-
tiam probatus est; qua sententia ipse reus non ten-
etur, qui cum suscepit carnem, sine peccato in-
ter homines conversatus est. Sicut scriptum est:
Hic Deus noster, et non deputabitur alius absque eo.
*Invenit omnem viam prudentiæ, et dedit eam Jacob
puero suo. Post hæc in terris visus est, et cum homi-
nibus conversatus est* (3). Ille est, qui conversatus est
sine peccato, ut iterum scriptum est: *Qui peccatum
non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus* (4). Hanc
carnem sine peccato produxit: quam mundi hujus
princeps adversantem sibi prævidens, neque suis
voluntatibus inclinatum, hominem tantum æstimans,
invadere ausus est permittentem. Permisit autem
Dominus, ut ipse sibi princeps causa sit amittendi;
qui cum reos ex sententia sibi vindicasset, usurpan-

A do hunc qui reus non erat, contra sententiam ve-
niens quam (1) tenebat, amitteret (2) potestatem.
Ita rationis fuit officia corporis agere, ut ipse qui-
dem eandem esse carnem ostenderet, quam susce-
perat, eam quæ ante damnata est: ille vero carnis
officia videndo, non intelligeret deitatem, ac sic
contra sententiam Dei veniens, perderet potestatem;
quia appetere ausus est, quem sine crimine pervi-
debat.

XXIV. Ilac ergo causa factum est, officia quidem
carnis ostendere, non tamen ipsis officiis esse sub-
jectum. Ut carnem veram probaret, esurivit; non ut
victus jejuniis manducaret. Denique cum ad prola-
tionem nostræ carnis ultra possibilitatem naturæ 40
dierum et noctium spatio jejunasset, invenitur qui-
dem esuri-se, non etiam manducasse; ita scriptura
dicente: *Et consummatis 40 diebus et 40 noctibus,
postea esurivit.* Non tamen manducavit; esurivit
autem. Quod ob (3) hanc causam manifesto factum
est, ut quia 40 diebus, quibus continuis in eremo ad-
versum Dominum tentationibus suis diabolus pu-
guans superatus fuerat, non esset (4); et ut ne, in-
tellegendo Deum, diffugeret; ne perirent tam neces-
saria beneficia passionis suæ, esurivit. Quem mox
infirmum putans, iterum ut hominem aggressus est,
dicendo ei, ut vel propter necessitatem sui corporis
lapides in panes converteret: quique (5) nec fecit
nec manducavit. Ita esurivit ob causam; non tamen
subjectus est cause. Et non tantum in hoc loco, sed
etiam discipulis offerentibus esurienti panes, ac di-
centibus, Rabi, manduca; respondit: *Ego cibum ha-
beo manducare quem vos nescitis. Meus cibus est ut
faciam voluntatem ejus qui me misit, ut perficiam
opus ejus.*

XXV. Sitivit, ut per sitim naturam corporis de-
monstraret; non quod poculis indigeret, cum ipse
sit fons aquæ vivæ. Denique Samaritanam, ubi si-
tisse invenitur, cum aquam postulasset, atque illa
judæum æstimans non dedisset, obtulit mulieri
aquam per quam sitim perpetuo satiaret, sicut scri-
ptum est: *Jesus sedebat super puteum; et facti hora
quasi sexta; et venit quædam mulier Samaritana ha-
rrere aquam. Et Jesus sedebat; et Jesus dixit ad eam:
Da mihi bibere. Abierant enim discipuli ejus in civita-
tem ut emerent escas. Mulier tamen respondit ad Je-
sum, dicens: Tu, cum sis judæus, quomodo petis a
me bibere, cum sim mulier samaritana? Et Jesus re-
spondit illi: si scires domum Dei, et quis est qui tibi
dixit: da mihi bibere; tu magis petisses eum, et dedis-
set tibi aquam vivam. Et dixit illi mulier: Domine,
neque urceum habes, et puteus altus est; unde habes
aquam vivam mihi dare? Ne tu major sis patre nostro
Jacob, quoniam ipse dedit nobis puteum de quo bibat
cum filiis suis et cum pecoribus suis. Et Jesus respon-*

(1) Codd. credant.

(2) Codd. oppressione.

(3) Baruch. iii, 36. seq. Et notemus antiquissimam Victorini nostri auctoritatem pro divina Baruchi prophetia.

(4) I. Petr. ii, 22.

(1) Codd. per quam.

(2) Codd. amitteret.

(3) Codd. ad.

(4) Id est cibum non capisset.

(5) Mallem qui quidem.

dit ad illam : *Omnis qui ex aqua ista biberit, sitiet iterum : qui autem biberit ex aqua, quam ego dedero illi, non sitiet in æternum; sed erit fons aquæ salientis in vitam æternam.* Ergo non sitierat accipere, sed dare, qui divinam (1) promittendo dedit. Ita ut relicta hydria sua mulier, oblita sitis veteris, Samaritæ cæteris Samaritanis adventum ipsius prædicaret. Hoc sitiabat Dominus docere mulierem, quam jam sciebat esse paratam: non aquam terrenam petens, sed ex petitione dans aquam vivam, quæ fontem fecit salientem in vitam æternam.

XXVI. Sitiivit iterum in cruce Jesus, et exclamavit : *Sitio.* Sed causa sitis ejus hæc fuit. Crucifixurant eum, nec tamen sic erant satiati: adhuc habebant peccare: et cum in pœna positus etiam malis hominibus communis naturæ affectus misericordia debeatur; huic, cujus in curandis infirmitatibus beneficia senserant, quemque sine crimine appetissent, contra naturalem misericordiæ motum etiam post crucem insultabant; in tantum impleti spiritu furoris, ut sitiientem potarent aceto. Et qui prompto animo passionem suscepit, nec hoc invitus accepit: et quantum illi audaciores ad inferenda supplicia, tantum ille ad suscipiendam injuriam mitis: quorum malitiæ opera aspiciens necdum esse completa, exclamavit : *Sitio.* Qui ad cumulationem injuriæ, acetum dederunt: non tamen ipse ut acetum ingerent, provocavit; sed quod illi ei dederunt, sponte suscepit. Talis Domini sitis. Denique accepto exclamavit : *Consummatum est. Et continuo reddidit spiritum.* Dormivit etiam Jesus, non somno victus ut videretur, sed ut esset ordo virtutis faciendæ. Dormivit enim ut incitaretur mare, ut discipuli timentes postularent auxilium, ut impleretur prophetia David quæ in centesimo et sexto psalmo pronuntiabit dicens : *Annuntientur opera ejus in exultatione. Qui descendunt maria in navibus, qui faciunt questum in aquis multis, ipsi viderunt opera Domini et mirabilia ejus in profundo.*

Dixit et stetit spiritus potestatis, et exultati sunt fluctus ejus. Quod autem is dispensationem omnem, ita gerendo, compleverit per mortem, ascensurusque esset ad cælos, illi (1) subjunxit dicens : *Ascendit usque ad cælos, et descendit usque ad abyssos.*

XXVII. Et hoc tamen licet a divino spiritu dictum credendum est; tamen, ut cætera, etiam hoc physicis rationibus paucis comprobemus (2). Liberatos a morte passione dominica nos iterum ad immortalitatis statum perduxit; ac nos prius cælesti impares, nunc cælestibus sociavit. Quibusdam tamen hoc videtur injustum; non quia non potest Deus, sed quia justitiæ suæ non convenire videatur, cum protoplastum culpa adhuc vacuum et a crimine alium, paradisi tantum dominum præstitisset, hoc donum Dei competens judicando; nunc post peccatum offensionemque revocato, cum non esset parum ad id rediisse quod fuerat, et cælestia regna concesserit. Quod tamen justissimum comprobatur. Si enim prius gratia sua, nullis devotionis officiis promerenti, paradisi sedem homini concesserat; utique nunc contra impatientiam carnis ac desideria iniquitatis jam mota, contra mundi principem et potestates ejus repugnantem, sæculo calcato; cæleste præmium oportuit repensare; ut et is qui, imitando Deum, vitam divinam in terris habuit constitutus in corpore, cum eodem corpore jam immortalis factus cælos habitaret, jam terrenis sublati. Deinde ad hujus muneris causam illud accedit, quod dignum est carnem hominis cælis inferre, cujus habitator Deus esse dignatus est: nec potest videri hominem contra meritum factum esse incolam cæli, cujus vaginam non dedignatus sit spiritus ipse Deus: justumque fuit corpus, in quo Deus habitando, terram visitare dignatus est, per quod particeps nostri ad immortalitatem genus nostrum perduxit, etiam in cælestibus collocare. Ubi namque Dei habitatio esse debet, nisi in regno Dei? Ubi autem regnum ejus nisi in cælis?

(1) Vel intellige aquam, vel scribe divina.

(1) Codd. loco.

(2) Codd. comprobamus.

ANNO DOMINI CCCLVI-CCCLVII.

OSIUS

EPISCOPUS CORDUBENSIS.

PROLEGOMENA.

NOTITIA HISTORICA DE OSIO EPISCOPO CORDUBENSI.

(Ex Galland. Prolegomen., caput x.)

Osium, gentis Hispanum, ecclesiam Cordubensem in provincia Bœtica per annos ferme septuaginta rexisse compertum habemus. Innumera prope sunt Osii elogia, quæ apud veteres exstant. Eusebius (1):

(1) Euseb. De Vit. Constant., l. III, c. 7.

« Vir fuit, inquit, multo omnium sermone celebratus, » ὁ πάντων βώμηνος. Neque aliter Theodoritus (2), cui dicitur « omnium longe clarissimus senex » πάντων

(2) Theodor. Hist. eccles., l. II, c. 15.

μέλιστα περιφανής ὁ γέρον : adeoque (1) tum ob ætatis prærogativam, tum ob confessionem fidei, tum ob tot ac tantos exantlatos labores honore ac reverentia dignus. » In eandem sententiam synodi Sardicensis patres (2) « maxime venerabilis senectæ Osium prædicant, qui et propter ætatem et confessionem et tanti temporis probatam fidem, tantum laborem id ætatis pro Ecclesiæ utilitate sustinuit, ut omni reverentia dignissimus habeatur. » Sed ut omnia complectamur, Athanasium audiamus (3) : « De magno ac felicitis senectutis viro et confessore, re vera Osio, loqui supervacaneum fuerit.... Haud enim obscurus, sed omnium clarissimus ille senex est. Quæ synodus enim, cui non ille præfuerit? Quandonam sapientibus dictis suis non in suam omnes perduxit sententiam? Quenam Ecclesia illius patrocinii pulcherrima non servat monumenta? Quis illum moestus adiit, quin lætus ab eo recesserit? Quis aliquo egens ab eo postulavit, optatumque non abiit consecutus? » Huc usque Athanasius, cujus præclara verba Theodoritus exscripsit (4).

Porro in iis Athanasianis illud maxime omnium observare placet per Baronium (5), magnum scilicet illum Osium ob singularem doctrinæ ac virtutum præstantiam, admirabilemque in rebus agendis dexteritatem atque prudentiam, inter complura concilia quibus præfuisse perhibetur, in Nicæno potissimum omnium celeberrimo primam sedem Silvestri papæ nomine occupasse, et collegarum quidem legatorum primum, ut ex Gelasio erudimur (6) : « Ille, inquit, Osius ex Hispaniis, nominis et famæ celebritate insignis, Silvestri episcopi maxime Romæ locum obtinens, ἐπίχων καὶ τὸν τόπον τοῦ τῆς μεγίστης Ῥώμης ἱεροκόπου Σιλβίου, una cum Romanis presbyteris Vito et Vrentio alii-que permultis in eo cœtu consedit. » Gelasio concinunt scriptores alii cum Græci tum Latini. Quid quod satis aperte id quoque adstruit Gelasio multo antiquior Eusebius (7)? Neque enim aliter ejus verborum sententiam accepere Theodoritus (8), Socrates (9) ac Sozomenus (10). Ex quibus intelligas quid sentiendum de Cæci judicio (11), qui eo insignitum honore fuisse Osium tanquam Romani pontificis legatum, inane Baronii aliorumque somnium verniliter satis appellat. Viro scilicet *ἡρωικῶτάτῳ* pseudodextri chronicon ejusque enarratorem Bivarium veterum auctoritati præferre libuit. Quo quidem pseudochronico haud impari dexteritate utitur quoque semel iterumque Basnagius (12). Sed revertamur ad Osium.

(1) Theodor. Hist. eccles., l. II, c. 8.

(2) Apud Hilar. Fragm. II, § 2.

(3) Athan. Ap. d. de fuga sua, § 5, opp. t. I, p. 322.

(4) Theodor. Hist. eccles., l. II, c. 15.

(5) Baron. ad ann. 305, § 19 et 20.

(6) Gelus. Cysic. Hist. conc. Nicæ. l. II, c. 5.

(7) Euseb. De Vit. Constant., l. III, c. 7.

(8) Theodor. Hist. eccles., l. I, c. 7.

(9) Socrat., l. I, c. 8.

(10) Sozom., l. I, c. 17.

(11) Cæc. Hist. litt. ad ann. 316, tom. I, p. 185.

(12) Basnag. ad Prosp. chron., tom. I; Thes. Causs., p. 292 seq.

II. Talem itaque ac tantum virum, confessionis gloria in primis conspicuum, ad suam pertrahere sententiam omni studio apud Constantium adhibito conabantur Ariani (1). Quorum dolis fallacisque interceptus imperator, venerandum illum ac nobilem senem centenariæ majorem accivit. Accedentem vero illum rogat Constantius lenibusque dictis hortatur, ut cum Arianis communicet Athanasiumque condemnent. Verum optimus ille senex qui rei hujusmodi vel auditum agre ferret, indignatus quod talis quippiam vel proferre ausus fuisset imperator, virum acriter compellat, verbisque suis percussum de sententia deducit. Atque ita demum rebus integris, in patriam et ad Ecclesiam suam revertitur.

Sed vix dum ille aberat, quum ecce tibi Ariani quærimoniae repetunt, lamenta instaurant, nullisque non machinis levissimum Constantii animum inde sinenter pulsant : qui propterea eorum postulatis acquiescens, litteras minarum plenas ad Osium mittit, ipsumque contumeliis exagitans interminatur pericula, deportationes, supplicia : mox vero iteratis litteris senis animum blande sollicitat. At ille neque impudentium malorum formidine, neque d'audimentorum illecebris vel tantillum dimotus, perstat in sua firmus sententia. Quin et imperatori epistolam rescribit constantiæ plenissimam, tantoque episcopo vere dignam : significans præ cæteris se jam pridem sub Maximiano pro Christi nomine passum, paratum esse ad arumnas quaslibet, ubi opus fuerit, pro veritate perferendas. Et hanc quidem epistolam quæ una superat, ex magno Athanasio proferimus, egregium plane Osii fidei monumentum (2).

III. At vero ad ipsum a firmo ejus proposito deturbandum semper intentus Constantius, senem anno integro patria extorrem Sirmii detinuit (3). Non solum autem exilio, sed contumeliis etiam, verberibus, plagis eum adficere et ausus (4), neque Deum timens, neque viri sive canitiem sive dignitatem reveritus impius homo. Quibus tandem calamitatibus oppressus, utpote senex et corpore imbecillus, ad horam cessit Arianis, εἴξεν αὐτοῖς πρὸς ὄρον (5); eoque adductus fuit, ut cum Ursacio et Valente communionis societatem iniret, nec tamen umquam in Athanasium calculum ferret. Sed suum lapsum minime neglexit senex : a instante quippe morte Athanasio teste (6), vim sibi illatam quasi testamento declaravit, Arianamque hæresim anathemate feriit, vetuitque ne quis illam reciperet. » *Μέλλων γὰρ ἀποθνήσκειν, ὡς περ διατιθέμενος ἐμαρτύρητο τὸν βίαν, καὶ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἀνεθεμάτισε, καὶ παρήγγελε μὴδένα ταύτην ἀποδέχισθαι.* Neque aliter Augustinus; qui Osium in ecclesiæ catholicæ communionem diem

(1) Athan. Hist. Arian., § 42 seq. opp. tom. I, p. 368, 369.

(2) Id. ibid. § 14, pag. 370, seq.

(3) Id. ibid. § 75, pag. 372.

(4) Id. Apol. de fuga sua, § 5, pag. 322.

(5) Id. ibid.

(6) Id. Hist. Arian. § 45, pag. 372.

clausisse supremum agnoscit, simulque ipsum a Donatistarum calumnia defendit (1).

Porro « Abrahamicus ille senex et pater episcoporum magnus Osius » ut eum vocat Athanasius (2), vita functus fuisse videtur ut citius, desinente anno cccclvii. Si quidem *Historiam Ariarum ad monachos* ubi Osii obitus enarratur, anno insequente cccclviii, scripsisse Athanasium constat, ut perhibent viri eruditi, simi Montfauconius (3) et Tillemontius (4). Cæterum ejus memoria in Menæis Græcorum recollitur sub die xxvii Augusti. Utinam vero in lucem emittat aliquando Fassonius V. C. quæ suis in adversariis condita servat, ad Oium nimirum Cordubensem antistitem, reclamantibus licet historicis omnibusque theologis, ab omni impietatis labe purgandum atque tuendum comparata, ut ex ipso erudimur (5).

OSII SENTENTIÆ

IN CONCILIO SARD. GEN. I.
(Conc. t. n. col. 625.)

PROCEMUM. — *Historia concilii Sardicensis.*

Postquam Nicæni patres, quorum auctoritas fuerat orthodoxæ fidei clypeus, impiorum terror ac luctus, ecclesiarum nexus et quies, ad capiendam certaminum suorum præmia corporis vinculis evocati sunt plerique omnes; Ariana hæresis nefario quodam quasi postliminio reversa, colligere vires iterum, nec parum convalescere cœcit, auctoribus (*Socrat., lib. 1, cap. 18 et seq., lib. 11, cap. 2 et seq.; Theod., l. 1, c. 21, 26 et seq., et lib. 11, c. 5; Sozom., lib. 11, c. 20 et seq.*) Eusebio Nicomediensi, Theognide Nicæno, Asterio Sophista, Macedonio Constantinopolitano, Ursacio Singidunensi in Mœsia, Valente Mursensi in Pannonia, aliisque id genus Ariani episcopis. Freti namque præsidii tam (*Socrat., l. 11, c. 2 et seq.; Athan. de synod.; Theod., l. 11, c. 5 et seq.; Sozom., l. 11, c. 4*) Constantii, qui post Constantini patris obitum toti præerat orienti; quam multorum adhuc præsidium, qui militum stipati copiis, omnibus erant formidini; Nicæne synodi (*Socrat., l. 11, c. 7*) fidem quam aperte convellere non audebant, occulte frequentioribus conciliis oppugnare conabantur, studebantque (*Athan., de Synod., et ep. ad solit. vit. agen.; Socrat., Theod., ubi sup.*) catholicos pastores minus, vinculis, spoliatione honorum, abdicacionibus, exiliis perterrere: Athanasium imprimis Alexandrinum episcopum, adversus quem, ut fortissimum Ecclesiæ pugilem, et acerrimum divini Homousii propugnatorem, quot insidias struxerint, non in ortu solum, sed etiam superstitite Constantino, longum est percensere. Coacta (*Socrat. l. 1, c. 21; Theod. l. 1, c. 30; Sozom., lib. 11, c. 24; Athan., apolog. 2*) ad Tyrum synodo, Arsenii manum ab Athanasio amputatam ad usum magicæ

artis criminantur: qua fraude (*Socrat. l. 1, c. 23, Theod., l. 1, c. 31*) alii quo rejectis ab imperatore per impudentissimam extorquent calumniam, ut Athanasium, quod Alexandrinum frumentum Constantinopolim conveyi prohiberet, Treveris in Gallia jubeat exulare: deinde (*Socrat., l. 11, c. 2; Sozom., l. 11, c. 2*) Constantini junioris litteris Alexandria restitutum, in Antiocheno rursus nonaginta episcoporum (*Socrat., l. 11, c. 5; Sozom., l. 11, c. 5, Athan., de Synodis*) conventu, variis conflictis criminibus, eo cum primis, quod sine communi episcoporum concilio reversus ab exilio Alexandria invasisset ecclesiam, per summam injuriam abdicant episcopatu. Athanasius (*Athan., apol. ad Constant., et apol. 2; et ad solit. vit. agen.; Socrat., l. 11, c. 11; Sozom. l. 11, c. 7*), et cum eo Paulus, qui e Constantinopolitana arde fuerat pulsus, Marcellus Ancyranus tunc catholicus (*Athan., ep. ad solit. vit. agen., et epist. concil. Sard., apud eundem apol. 2*) habitus, Asclepas Gazæus, Lucius Hadrianopolitanus, cæterique episcopi, quos orthodoxæ fidei causa suis eiecerant sedibus Ariani, ad Romanam Ecclesiam, ut ecclesiarum omnium matrem, rectæque fidei petram, cui tunc Julius pontifex præerat, confugere. Quos ut terrerent (*Athan., apol. 2; Theod., lib. 11, c. 4*) Ariani, datis ad Julium litteris ex Antiocheno conciliabulo, obsequium ac pietatem simulant; delatoque ad eum totius causæ judicio, rogant, ut synodum alteram, qua veritas accuratius explicetur, indicat. Indixit (*Athan., apol. 2, et ep. ad solit. vit. agen.; Theod., l. 11, c. 4*) Julius, coque, missis in orientem Elpidio et Philoxeno presbyteris, Romæ ad certam diem adesse jussit. Verum ipsi eo decreto (*Athan. ubi sup.*) perculti, quod viderent Athanasium et socios, ut Nicæne fidei constantissimos defensores, in Romanam communionem cooptatos, remque in urbe non sicariorum manu, quibus confidebant, sed episcoporum sententiis decernendam esse; excusant primum bellorum tumultus, deinde (*Athan., apolog. 2*) præstituti temporis angustias: dumque moras ex mora, et causas ex causis vertunt, annus et sex integri menses effluxerunt. Quo toto tempore Julius, acceptis ab Ægypto variis (*Socrat., l. 11, c. 13; Sozom., lib. 11, c. 9*) litteris, gravissimisque episcoporum testimoniis de Athanasii innocentia, coacto (*Athan., apol. 2, et ep. ad solit. vit. agen.*) Romæ quinquaginta episcoporum concilio, et criminibus, quæ falso catholicis episcopis objecta fuerant, palam rejectis, tam Athanasium, quam socios, et ab omni noxa liberos, et dignos qui suas reciperent ecclesias, tota approbante synodo pronuntiavi. Graviter rem tolerunt (*Socr., lib. 11, c. 11; Sozom., lib. 11, c. 7; et Julius in ep. apud Athan., apol. 2*) Ariani, iterumque ad Antiocheni conventus latibula regressi, litteris contumeliarum plenis tam Athanasium, quam Julium ob usurpatam potestatem dissolvendi quod ab eorum synodo constitutum fuerat, lacerarunt. Quorum audacia cum in dies ad graviores spectaret tumultus, eo potissimum, quod duabus fidei (*Athan., de Synod.; Socr., l. 11, cap. 14 et 15; Sozom., lib. 11,*

(1) *August. contr. epist. P. rmen. l. 1, c. 4, § 7.*

(2) *Athanas. Hist. Arian. §§ 45, 46, pag. 371 et 375.*

(3) *Montf. ad Athan. opp. tom. vii, pag. 340.*

(4) *Tillem. Mem. eccl. tom. 1, pag. 321.*

(5) *Fasson. Dissertat. de Græc. sacr. litter. edit. § 24, pag. 35.*

c. 9 et 10) formulis adversus Nicænam evulgatis, omnia susque deque miscerent, Julius, ut afflictis rebus consuleret, negotium ad Constantem (Sozom., l. III, c. 9; Theod., l. II, c. 5) detulit. Qui cum Constantio fratri, qui orientem moderabatur (Socrat., l. II, cap. 16), per litteras ut synodus cogere tur suasisset: pontificis auctoritate (nam de (Athanas., apol. 2, et ep. ad solit. vit. agen.) præstituti ad concilium temporis angustia nonnulli orientales episcopi eum criminabantur) imperatorumque (Socrat., lib. II, cap. 16; Sozom., lib. III, c. 11) consensu apud Sardicam Illyrici urbem synodus generalis indicitur, Rufino (Athanas., apol. 2; Theod., l. II, c. 7; Socrat., ubi sup.) et Eusebio Coss., anno post obitum Constantini undecimo. Eo convenere (Athanas., apolog. 2) episcopi circiter ducenti octoginta ex occidente, et ex oriente septuaginta sex. Osius (Athanas. ead. apol. 2, et epist. ad solit. vit. agen.; Socrat. et Theod., ubi sup.), Archidamus et Philoxenus Julii nomine præerant. Adfuit (Athanas., loco cit.) et Athanasius cum sociis, ad crimina quorum postulati fuerant, diftuenda. Verum orientales Ario pleni, cum intelligerent rem agendam esse sine (Socrat., lib. II, c. 16; Athanas., apol. 2) Musoniano, Hesychio, et Castritio, quorum muniti licitoribus, episcoporum solebant obtinere libertatem: diffisi causæ, et scelerum conscientia consternati, venturos (Athanas., epist. ad solit. vit. agen., et apol. 2) se in synodi conspectum, nisi prius Athanasio et sociis de medio pulsas, palam negarunt. Quod cum Sardicenses patres de innocentibus ac sanctissimis viris, jamquo in Romanam communionem receptis, abnuerent constituere, Arianosque iterum atque iterum commonuissent, ut e palatio quo sese (Athanas., ubi sup.) abdiderant, prodirent in medium, flagitta quæ Athanasio intenderant, probaturl; alioquin ipsos reorum loco habendos esse: illi tam incorruptis iudicium subselliis res suas credere non ausi, clam (Socrat., lib. II, cap. 16; Sozom., lib. III, c. 10) Philippopolim (Athanas., ep. ad Antioch.) Thracia delugere. Ubi (Sozom., lib. III, c. 10) nova fidei formula, velut ad explendum quod Nicænae decrat, edita, damnarunt Homousion; adversus Athanasium et socios sua decreta confirmarunt; Julio, Osio, cæterisque Athanasii fautoribus edixerunt anathema, et episcopale nomen (S. Aug., lib. III cont. Crescon., c. 54, et epist. 265) abrogarunt. Quæ omnia quo plus haberent auctoritatis ac ponderis, ad hæreticorum dolos conversi, tamquam acta gesta que in Sardicensi synodo, cujus abutuntur nomine, ad Donatum (Epist. concil. Sardicen., apud Athanas., apolog. 2; et idem Athanas. in epist. ad solit. vit. agen.; Socrat. lib. II, c. 16; Sozom., lib. III, c. 11) tunc catholicæ Ecclesiæ infensissimum in Africa, ut ipsum suis adjungerent partibus, perscribere; tamen ea fraus haudquaquam fefellerit Africanos patres. Nam longo post tempore cum Donatistæ eo concilio, quod coactum fuerat ab Arianis, in suæ causæ patrocinium vellent abuti, continuo B. Augustinus ex iniquissima Julii et Athanasii condemnatione, quæ tamquam in eo concilio facta recitabatur, opus ex Ariana officina prodiisse deprehen-

dit. Harum rerum (Epist. concil. Sardicen., apud Athanas., apol. 2, et idem Athanas. in ep. ad solit. vit. agen.; Socrat., lib. II, cap. 16; Sozom., lib. III, c. 11) indignitate, et singulari hominum impudentia commoti Sardicenses patres, in eos ut causa: desertores, criminatores plerum omnium, et orthodoxæ fidei adversarios, justissimum anathema conclamant; Stephanum Antiochenum, Menophantem Ephesinum, Narcissum Neroniadis, Theodorum Heraclensem, Acacium Cæsariensem, Ursacium et Valentem ex episcopali gradu dimovent, Gregorium Imprius, qui in Alexandrinam sedem armatis militibus septus irruperat: Athanasium et socios honorificis iudicium sententiis ac decretis ornatos, suarum iterum jubent ecclesiarum gubernacula capessere. Homousion, Nicænamque doctrinam, ut nullis egentem (Athanas., ep. ad Antioch.) assumentis, sed numeris omnibus absolutam, religiosissimis acclamationibus comprobant: tabellam vero, ac novam formulam, quam adversarii finxerant, et nomine synodi Sardicensis ediderant, ut adulterinam ac supposititiam abrogant, atque rescindunt: viginti denique canones (Nicol. I, ep. XI, ad Photium, et Dionys. Exig., in præfat. canonum) græce et latino in communionem Ecclesiæ utilitatem sanciant: omniaque quo ordine gesta sunt, diligenter perscribunt, primum (apud Athanas.) Julio Romano pontifici, cæterisque (apud Athanas., apol. 2) episcopis; ut iis quos Ariani injustissime vexaverant, solatio ac perfugio essent: deinde Alexandrinæ ecclesiæ, cujus tantopere intererat, quæcumque ad Athanasii causam spectabant non ignorare: tum Constanti Augusto, qui (Socrat., lib. II, c. 18) mox per litteras egit cum fratre Constantio, ut (quod et sancta synodus (Athanas., epist. ad solit. vit. agen.) missis ad eum Euphrata Agrippinæ, et Vincentio Capuæ episcopis, rogabat) Athanasio et sociis contra fas et jus omne depulsis suis reddi ecclesias imperaret. Atque hic fuit synodi Sardicensis exitus. Quoniam autem nihil novum, quod ad fidem pertineret, in hac synodo sancitum fuit, nec (Athanas., epist. ad Antioch.) novus fidei articulus explicatus, sed ea tantum novis suffragiis stabilita ac confirmata, quæ patres in Nicæna synodo tradiderant: propterea synodus Sardicensis, licet ex toto fere orbe collecta, semper tamquam pars appendixque Nicæni concilii fuit habita; cum omnia quæ de fide fuerant definita, ad illius decreta servanda referantur. Itaque licet hæc synodus altera fuerit a Nicæna, tamen quia non novas suscepit fidei vel Ecclesiæ causas, sed Nicænae tantum fidei tutelam ac patrocinium, et, ut est in concilio Chalcedonensi (Act. XVI), Ariarum reliquias oppugnavit: et quia ipsorum Sardicensium et Nicænorum patrum una fuit sententia, una mens, unus spiritus; idcirco Sardicense concilium Nicæni nomine a multis comprehenditur, quemadmodum urbs ac urbis propugnaculum, una res censi solet ac nominari. Quamohrem (epist. ad Victr., c. 3) Innocentius et (Carthag., VI, c. 3 et seq.) Zosimus Sardicenses canones appellant Nicænos, ut ex concilio sexto Carthaginensi apparet. Eandem item ob cau-

sam S. Gregorius (*lib. II, epist. 10*), Isidorus (*lib. VI A etymol., c. 16*), Beda (*lib. de Temp., cap. 65*), et alii patres, cum prima quatuor concilia enumerant, Sardicense, quamvis revera generale, silentio prætercunt, tanquam Nicæno inclusum. Quantam autem hæc synodus auctoritatem habeat, multis validisque rationibus probari potest. Primum enim esse generalem colligitur, tum ex magna episcoporum frequentia, qui ad eam convenerunt, ut apparet ex (*Apolog. 2*) Athanasio et aliis, qui patrum numerum protulerunt: tum quia Julii pontificis maximi auctoritate (*Socrat., lib. II, c. 16*) convocata fuit, ejusque legati eidem præfuerunt. His accessit Constantis et Constantii imperatoris auctoritas, qui omnem dederunt operam, ut episcopi ex omnibus fere provinciis convenirent. Extat præterea Socratis, et (quod majus est) Justiniani B imperatoris testimonium, qui in edicto de tribus capitulis hæc verba scribit: Quoniam ex his qui in Nicæna sancta synodo convenerunt, et expositæ ab ea fidei definitioni vel symbolo subscripserunt (1), quoniam postea contra ire sapientes apparuerunt; alii quidem vivi, alii post mortem anathematizati sunt a Damaso sanctæ memoriæ papa antiquioris Romæ, vel ab universali Sardicensi synodo, prout testatur sanctus Athanasius. Hæc Justinianus. Cum autem ipsemet Julius (*apud Athan., apol. 2*) in epistola ad Alexan-

drinos, suam de Athanasio restituendo sententiam a synodo approbatam esse gratuletur, perspicuum est ab eodem approbatam fuisse; præsertim cum Osius et reliqui litteras ad ipsum dederint, eundemque (*Sozom., lib. III, cap. 11; Niceph., lib. IX, c. 12*) roga-verint, ut concilii sententiam sua auctoritate confir-maret. Itaque si omnia diligenter perpendantur, ex-ploratum erit, hanc synodum generalem esse, cum nihil ex his quæ ad concilium generale pertineant, in illa desiderari possit. Apostolica etiam sodes Sardi-censi concilio semper honorem habuit: nam et in cor-pore canonum, quo imprimis olim in controversiis ecclesiasticis dijudicandis utebatur, Sardicensis ca-nones collocavit: et Leo IV, in epistola ad episcopos Britanniarum, per hujus concilii canones Ecclesiæ dis-ceptationes dissolvendas docuit. Gratus etiam Cartha-ginensis episcopus in Carthaginensi primo concilio idem confirmat, cujus verba hæc sunt: Memini in ætatisissimò concilio Sardicensi statutum, ut nemo al-terius plebis hominem usurpet: sed si forte erit ne-cessarius, petet a collega suo, et per consensum ha-beat. Quod in Sardicensi concilio, can. 15, decretum est. Et Nicolaus primus in epistola 4 Rhotadi causam hujus synodi auctoritate composuit: et epistola ad clerum Constantinopolitanum ab omni ecclesia Sar-dicense concilium receptum esse testatur.

OSII SENTENTIÆ

SIVE CANONES SANCTORUM ET BEATORUM PATRUM QUI SARDICÆ CONVENERUNT.

Gentiano Hervelo interprete.

Sancta synodus Sardicæ congregata ex diversis provin-ciis, dednivit quæ sequuntur.

I. Osius, urbis (2) Cordubæ episcopus, dixit: Non tam mala consuetudo, quam perniciosissima rerum corrup-tela, est ex ipsis fundamentis penitus extirpanda: ne cui episcopo liceat a parva civitate in aliam migra-re. Ejus enim causæ prætextus est manifestus, propter quem talia tentantur. Nullus enim episcopus adhuc inveniri potuit, qui a majori civitate in minorem trans-ire studuerit. Unde constat, eos ardenti plura habendi cupiditate succendi, et magis arrogantia servire, ut videantur majorem habere potestatem. Placetne hoc omnibus, ut ejusmodi improbitas acerbis vindicetur? Existimo enim eos ne laicorum quidem debere habere communionem. Omnes episcopi dixerunt: Placet om-nibus.

II. Osius episcopus dixit: Si quis autem adeo insanus, vel audax inveniat, ut de iis videatur aliquam af-ferre excusationem, asserens sibi a populo nilat esse litteras; clarum est potuisse paucos aliquos mer-cede et pretio corruptos in Ecclesia seditionem mo-vere, ut eundem utique postulat habere episcopum. Omnino ergo has fraudes et artes puniendas esse exis-timo; ut nemo possit qui est ejusmodi, ne in fine qui-dem laica communionem dignus haberi. An ergo hæc

C 'Η ἁγία σύνοδος ἡ ἐν Σαρδικῇ σύγκροτηθεῖσα ἐκ δια-φόρων ἐπαρχιῶν, ὤρισεν τὰ ὑποκειταγμένα.

α'. Ὅσοι ἐπίσκοποι πόλεως Κορδοῦβης εἶπεν· Οὐ τοσοῦ-τον ἡ φαῦλα συνθήκη, ὅσον ἡ βλαβερωτάτη τῶν πραγμά-των διαφορά ἐξ αὐτῶν τῶν θεμελιῶν ἐστὶν ἐκρινεῖται· ἵνα μηδενὶ τῶν ἐπισκόπων ἐξῆ ἀπὸ πόλεως μικρᾶς εἰς ἑτέραν πόλιν μεθίστασθαι. Ἡ γὰρ τῆς αἰτίας ταύτης πρόφασις φανερά ἐστι· δι' ἣν τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρεῖται· οὐθεὶς γὰρ πρότερον εὐρέθηκε ἐπισκόπων δεδυνάται, ἢ ἀπὸ μείζονος πόλεως εἰς ἐλαχιστοτέρην πόλιν ἐσπούδασαι μεταστῆναι ὅθιν συνόστως διακύρη πλεονεξίας τρόπον ὑπεκκείσασθαι τοὺς τοιοῦτους, καὶ μᾶλλον τῇ ἐλασσονίᾳ δουλεύειν, ὅπως ἔξουσίαν δοκοῖεν μείζονα κητεῖσθαι. εἰ πᾶσι τοῖσιν τοῦτο ἀρέσκει, ὥστε τῶν τοιαύτων σμαιοτάτα εὐστυρότερον ἐπιτεθῆναι; ἀνοῦμαι γὰρ μηδὲ λαϊκῶν ἔχειν τοὺς τοιοῦ-τους χρῆναι κοινωνίας. πάντες οἱ ἐπίσκοποι εἶπον· Ἀρέσ-κει πᾶσιν.

β'. Ὅσοι ἐπίσκοποι εἶπεν· Εἰ δέ τις τοιοῦτος εὐρίσκοτο μακρόθεν ἢ τολμηρὸς, ὡς περὶ τῶν τοιούτων δόξα τιμὴ φέρειν παραίτησιν, διαβεβαιωμένοι ἀπὸ τοῦ πλῆθους αὐτὸν κωμίσασθαι γράμματα· δὴλόν ἐστιν, ἄλλοις τινὲς δεδυνῆσθαι μισθῶ καὶ τιμῆρατι διαφραρέντας ἐν τῇ ἐκ-κλησίᾳ στασιάζειν, ὡς δὴθεν ἀξιούντας τὸ αὐτὸν ἔχειν ἐπίσκοπον. καθάπερ οὖν τὰς βεδοῦργίας τῆς τοιαύτης καὶ τίχνης κωμίστας εἶναι νομίζω, ὥστε μηδὲνα τοιοῦ-του μηδὲ ἐν τῇ τῆσιν λαϊκῆς γούτ ἀποδοθῆναι κοινωνίας. εἰ

(1) for. quidam contraria sapient.

(2) Canones illius non secus atque Africanos latine

fuisse primum editos docet Dionysius Exiguus in præ-fatione ad Stephanum, ep. Salonitanum.

τοῖν ἀρῖσκει ἡ γνώμη αὐτή, ἀποκρίνασθε. ἀπεκρίναντο· Τὰ λεχθέντα ἤρισεν.

γ. Ὁσῖος ἐπίσκοπος εἶπε· Καί τοῦτο προστεθῆναι ἀναγκαῖον, ἵνα μηδεὶς ἐπισκόπων ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ ἐπαρχίας εἰς ἑτέραν ἐπαρχίαν, ἐν ἧ τυχάνουσιν ὄντες ἐπίσκοποι, διαβαίη, εἰ μὴ τοι παρὰ τῶν ἀδελφῶν τῶν ἑαυτοῦ κληθείη, διὰ τὸ μὴ δοκῆν ἡμᾶς τὰς τῆς ἀγάπης ἀποκλείειν πύλας. Καί τοῦτο δὲ ὡσαύτως προνοεῖται. ὥστε ἐάν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐπισκόπων τις ἀντικρὺς ἀδελφοῦ ἑαυτοῦ καὶ συνεπισκόπου πρᾶγμα σχοίη, μηδέτερον ἐκ τούτων ἀπὸ ἑτέρας ἐπαρχίας ἐπισκόπους ἐπεργνώμας ἐπικαλεῖσθαι. εἰ δὲ ἄρα τις ἐπισκόπων ἐν τινι πράγματι δόξη κατακρίνεσθαι, καὶ ὑπολαμβάνει ἑαυτὸν μὴ σαθρὸν, ἀλλὰ καλὸν ἔχειν τὸ πρᾶγμα, ἵνα καὶ αὐθὺς ἡ κρίσις ἀνανεωθῇ· εἰ δοκεῖ ὑμῶν τῇ ἀγάπῃ, Πέτρου τοῦ ἀποστόλου τὴν μνήμην τιμήσωμεν, καὶ γραφῆναι παρὰ τούτων τῶν κρινάντων Ἰουλίῳ τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης, ὥστε διὰ τῶν γειτνιώντων τῇ ἐπαρχίᾳ ἐπισκόπων, εἰ δέοι, ἀνανεωθῆναι τὸ δικαστήριον, καὶ ἐπεργνώμας αὐτὸς παράσχοι. εἰ δὲ μὴ συστῆναι δύναται τοιοῦτον αὐτοῦ εἶναι τὸ πρᾶγμα, ὡς παλαιδαίας χρῆζειν. τὰ ἄπαξ κερμμένα μὴ ἀναλύεσθαι, τὰ δὲ ὄντα, βέβαια τυχάνειν.

δ. Ὁσῖος ἐπίσκοπος εἶπεν· ἤρισεν, ἵν' εἴ τις ἐπίσκοπος καταγγελοῖται, καὶ συναθροισθέντες οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἐνορίας τῆς αὐτῆς, τοῦ βαθμοῦ αὐτὸν ἀποκινήσωσι, καὶ ὡσπερ ἐκκαλεσάμενος καταφύγη ἐπὶ τὸν μακαριώτατον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἐπίσκοπον, καὶ βουλευθῆναι αὐτοῦ διακούσα· δικαίῳ τε εἶναι νομίση ἀνανεώσασθαι αὐτοῦ τὴν ἐξέτασιν τοῦ πράγματος, γράψεν τούτοις τοῖς συνεπισκόποις καταξίωσιν, τοῖς ἀγχιστεύουσι τῇ ἐπαρχίᾳ, ἵνα αὐτοὶ ἐπιμελῶς καὶ μετὰ ἀκριβείας ἕκαστα διερευνήσωσι, καὶ κατὰ τὴν τῆς ἀληθείας πίστιν. ψῆφον περὶ τοῦ πράγματος ἐξενήγκωσι. εἰ δὲ τις ἀξίωσιν καὶ πάλιν αὐτοῦ τὸ πρᾶγμα ἀκουσθῆναι, καὶ τῇ δεήσει, τῇ ἑαυτοῦ τὸν Ῥωμαίων ἐπίσκοπον δόξωσιν, ἀπὸ (ἢ. κινεῖν δόξῃ. ἵν' ἀπὸ) τοῦ ἰδίου πλευροῦ πρεσβυτέρους ἀποστέλλοι εἶναι ἐν (ἢ. ἵνα ἐν), τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου. ὅπερ ἂν καλῶς ἔχειν δοκιμάσῃ καὶ ὀρίσῃ, (ἢ. ἴσως, κἄν) δεῖν ἀποσταλῆναι τοὺς μετὰ τῶν ἐπισκόπων κρινούντας, ἔχοντάς τε τῆς αὐθεντίας τούτου παρ' οὗ ἀπεστάλησαν· καὶ τοῦτο θεῖον. εἰ δὲ ἐξαρκεῖν νομίση πρὸς τὴν τοῦ πράγματος ἐπίγνωσιν, καὶ ἀπόφασιν τοῦ ἐπισκόπου, ποιήσῃ ὅπερ ἂν τῇ ἐμπροσθέντῃ αὐτοῦ βουλῇ καλῶς ἔχειν δόξῃ. Ἀπεκρίναντο οἱ ἐπίσκοποι· Τὰ λεχθέντα ἤρισεν.

ε. Ὁσῖος ἐπίσκοπος εἶπεν· Ἐάν συμβῇ ἐν μιᾷ ἐπαρχίᾳ, ἐν ἧ πλείστοι ἐπίσκοποι τυχάνουσιν. ἵνα ἐπίσκοπον ἀπομείναι. κακεῖνος κατὰ τινὰ ἀμίλειαν μὴ βουληθῆ συνελθεῖν καὶ συνανέσσει τῇ καταστάσει τῶν ἐπισκόπων, τὰ δὲ πλῆθῃ συναθροισθέντα παρακαλοῖεν γίνεσθαι τὴν κατάστασιν τοῦ παρ' αὐτῶν ἐπιζητούμενου ἐπισκόπου· χρὴ πρότερον ἐκεῖνον τὸν ἐναπομείναντα ἐπίσκοπον ὑπομνήσκεσθαι διὰ γραμμάτων τοῦ ἐξάρχου τῆς ἐπαρχίας, λέγω δὴ τοῦ ἐπισκόπου τῆς μητροπόλεως, ὅτι ἀξιοῖ τὰ πλῆθῃ ποιμένα αὐτοῖς δοθῆναι· ἠγούμαι καλῶς ἔχειν καὶ τοῦτον ἐκδέχεσθαι. ἵνα παραγῆνται. εἰ δὲ μὴ διὰ γραμμάτων ἀξιώθεις παραγῆνται, μὴ τε μὴν ἀντιγράφοι, τὸ ἱκανὸν τῇ βουλήσει τοῦ πλῆθους χρὴ γενέσθαι. χρὴ δὲ καὶ μετακαλεῖσθαι καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς πλησιοχώρου ἐπαρχίας ἐπίσκοπους πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ τῆς μητρο-

A placeat sententia, respondete. Responderunt : Placeat quae dicta sunt.

III. Osius episcopus dixit : hoc quoque necessario est adjiciendum, ut nullus episcoporum ex sua provincia in aliam provinciam, in qua sunt episcopi, transeat; ni i utique a suis fratribus vocetur; ne videamur dilectionis fores claudere. Hoc autem etiam similiter providendum est, ut si in aliqua provincia episcoporum quispiam adversus fratrem suum et coepiscopum negotium habeat, neuter (*al.*, ne unus e duobus) eorum ex alia provincia episcopos cognitores evocet. Si quis autem episcoporum in aliquo negotio condemnandos visus fuerit, et existimet se non malam, sed bonam causam habere, ut etiam rursus judicium renovetur. si vestrae dilectioni videtur, Petri apostoli memoriam honoremus. ut ab iis qui judicaverunt, scribatur Julio Romanorum episcopo; et per propinquos provinciae episcopos, si opus sit, judicium renovetur; et cognitores ipse praebat. Si autem probari non potest, causam ejus esse talem, ut eam rursus judicari opus sit; quae semel sunt judicata, non infirmantur, sed rata sit lata sententia.

IV. Osius episcopus dixit : Placuit, ut si quis episcopus delatus fuerit, et congregati ejusdem regionis episcopi eum gradu moverint; et veluti appellans confugerit ad beatissimum Romanae ecclesiae episcopum, et velit ipsum audire, et justum esse existimaverit ejus rei examinationem renovari: coepiscopis scribere dignetur, qui sunt propinqui provinciae, ut ipsi diligenter et accurate singula prescrutentur, et ex veritatis lide de re sententiam ferant. Si quis autem postulet suum negotium rursus audiri, et ad suam supplicationem Romanorum episcopum judicare (*al.* movere) visum fuerit, ut a proprio latere presbyterius mittat; et sit in potestate ipsius quodcumque recte habere probaverit, et si decreverit oportere eos mitti, qui cum episcopis sint judicaturi, habentes auctoritatem ejus, a quo missi sunt; et hoc providendum est. Si autem sufficere putaverit ad rei cognitionem, et episcopi sententiam, faciet quod prudentissimo ejus consilio recte habere videbitur. Responderunt episcopi : Quae dicta sunt placuerunt.

V. Osius episcopus dixit : Si contigerit in una provincia, in qua sunt plurimi episcopi, unum episcopum conventui non interesse, et ille per quamdam negligentiam nolit convenire, et episcoporum institutioni et electioni assentiri, congregata autem populi multitudine instet, ut fiat institutio episcopi, qui ab eis postulatur. Oportet illum, prius, qui non adfuerit episcopum admoneri per litteras Primatis provinciae, nempe episcopi metropolitani, quod rogat populus sibi pastorem dari: et existimo recte habere hunc quoque expectari, ut adsit. Si autem litteris rogatus non adfuerit, ac ne rescripserit quidem, populi voluntati satisfiat. Oportet autem ex vicina quoque provincia accersi episcopos ad metropolitani episcopi institutionem. Non licere autem simpliciter episcopum con-

stituere in aliquo pago vel parva urbe, cui vel unus presbyter sufficit; non necesse est enim illic episcopum constitui, ne episcopi nomen et auctoritas vilipendatur. Sed provincie (ut prius dixi) episcopi debent in iis urbibus episcopos constituere, ubi etiam prius episcopi fuerunt. Si autem inveniatur urbs aliqua, quæ adeo populosa evadat, ut ipsa episcopatu digna iudicetur, accipiat. An hoc omnibus placet? Responderunt omnes: Placet.

VI. Osius episcopus dixit: Importunitas nostra, et multa assiduitas, et injustæ preces effecerunt, ut nos non habeamus tantam gratiam et libertatem dicendi, quantum debeamus habere. Multi enim episcopi non intermittunt ad castra accedere, et maxime B Afri; qui, quemadmodum cognovimus a dilecto fratre nostro et coepiscopo Grato, salutaria consilia non admittunt, sed ita contemnunt, ut unus homo in castra plurimas et diversas, et quæ non possunt juvare ecclesias, preces afferat, et non (ut debet fieri et convenit) pauperibus et laicis, vel viduis opem et auxilium ferat, sed sæculares dignitates et functiones aliquibus acquirat. Hæc ergo perversitas detrimentum non sine offendiculo et condemnatione nobis conciliat. Convenientius autem esse existimavi, ut episcopus illi suum auxilium præbeat, cui ab aliquo vis affertur; vel si quæ vidua injuria afflicta, vel si quis puillus privetur iis, quæ ad ipsum pertinent; si quidem hæc nomina justam habeant causam et supplicationem. Si itaque, dilecti fratres, hoc omnibus videtur, statuite nullum oportere episcopum ad castra accedere, præter eos quos pius imperator noster suis litteris accersit. Sed quia sæpe contingit aliquos qui egunt misericordia, ad Ecclesiam confugere, qui propter sua peccata vel relegatione, vel in insulam deportatione damnati, vel quavis alia sententia addicti sunt; iis non esse negandum auxilium, sed sine cunctatione et dubitatione iis veniam esse petendam. Si itaque hoc quoque placet, omnes una vestrum suffragium ferite. Responderunt omnes: Decernatur et hoc.

VII. Osius episcopus dixit: Hoc quoque vestra solertia iudicet, ut quia visum est, ne aliquis episcopus in condemnationem incidat ad castra veniens, D si qui eorum ejusmodi, quarum superius meminimus, habeant preces, per proprium diaconum mittant. Ministri enim persona non est invidiosa, et quæ concessa fuerint, citius perferri poterunt. Responderunt omnes: Sanciantur et hoc.

VIII. Osius episcopus dixit: Hoc quoque consequens esse existimo, ut si in quacumque provincia episcopi ad fratrem et coepiscopum suum mittant preces, is qui est in majori civitate, hoc est in metropoli, ipse ministrum suum et preces mittat, præbens ei commendatitias quoque litteras, scribens videlicet per consequentiam etiam ad fratres et coepiscopos nostros, qui scilicet illo tempore in locis vel civitatibus

ἁ πόλεως ἐπισκόπου· μὴ ἐξῆναι δὲ ἀπλῶς καθιστᾶν ἐπίσκοπον ἐν κώμῃ τινὶ ἢ βραχέϊα πόλει, ἦτιναι καὶ εἰς μόνος πρεσβύτερος ἐπαρκεῖ. οὐκ ἀναγκαῖον γὰρ ἐπισκόπους ἐκείσε καθίστασθαι, ἵνα μὴ κατευτελιζῆται τὸ τοῦ ἐπισκόπου ὄνομα καὶ ἡ αὐθεντία. ἀλλ' οἱ τῆς ἐπαρχίας, ὡς προεῖπον, ἐπίσκοποι ἐν ταύταις ταῖς πόλεσι καθιστᾶν ἐπισκόπους ὀφείλουσιν, ἔβη καὶ πρότερον ἐτύγχανον γεγονότες ἐπίσκοποι. εἰ δὲ εὐρίσκαιτο οὕτως πληθύνουσά τις ἐν πολλῷ ἀριθμῷ λαοῦ πόλις, ὡς ἀξίαν αὐτὴν καὶ ἐπισκοπῆς νομίζεσθαι, λαμβανέτω. εἰ πᾶσιν ἀρέσκει τοῦτο; ἀπεκρίναντο πάντες, Ἀρέσκει.

ζ. Ὅσιος ἐπίσκοπος εἶπεν· Ἡ ἀκαμία ἡμῶν, καὶ ἡ πολλὴ συνέχεια, καὶ αἱ ἄδικοι ἀξιώσεις πεποιθήκασι ἡμᾶς μὴ τοσαύτην ἔχειν χάριν καὶ παρρησίαν, ὅσην ὀφείλομεν κεκτηῆσθαι. πολλοὶ γὰρ τῶν ἐπισκόπων οὐ διαλείπουσιν εἰς τὸ στρατόπεδον παραγόμενοι, καὶ μάλιστα οἱ Ἄφροι· οἱ τινες, καθὼς ἔγνωμεν παρὰ τοῦ ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν καὶ συνεπισκόπου Γράτου, τὰς σωτηριώδεις συμβουλὰς οὐ παραδέχονται, ἀλλὰ καταφρονοῦσιν οὕτως, ὡς ἓνα ἄνθρωπον εἰς τὸ στρατόπεδον πλείστας καὶ διαφορὰς καὶ μὴ δυναμένας ὠφελεῖσαι τὰς ἐκκλησίας, διήσεις διακομίζουσιν, καὶ μὴ ὡς ὀφείλει γίνεσθαι, καὶ ὡς προσήκον ἐστὶ, τοῖς πίνησι καὶ τοῖς λαϊκοῖς, ἢ ταῖς χάρισι συναίρεσθαι καὶ ἐπικουρεῖν, ἀλλὰ κοσμικὰ ἀξιώματα καὶ πράξεις περινοεῖν τισιν. αὐτὰ τοίνυν ἡ σκαλιότης τὸν θραυσμὸν οὐκ ἄνευ σκανδάλου τινὸς ἡμῶν καὶ καταργώσεως προξενεῖ. περὶ τοῦτον δὲ εἶναι ἐνόμισα ἐπίσκοπον τῆς ἑαυτοῦ βοήθειαν παρέχον ἐκείνῳ, ὅστις ἐν ὑπόπτον βιάζεται. ἢ εἰ τις τῶν χερῶν ἀδικεῖτο, ἢ αὐτὸν ὀρφανὸς τις ἀποστεροῖτο τῶν αὐτῶν προσηκόντων, εἴπερ ἄρα καὶ ταῦτα τὰ ὀνόματα δικαίαν ἔχει τὴν ἀξίωσιν. εἰ τοίνυν, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, πᾶσι τοῦτο δοκεῖ, ἐπικρίνατε μηδένα ἐπίσκοπον χερῶν εἰς τὸ στρατόπεδον παραγίεσθαι, παρεκτός τούτων, οὓς ἐν ὁ εὐλαβίστατος βασιλεὺς ἡμῶν τοῖς ἑαυτοῦ γράμμασι μετακαλοῖτο. ἀλλ' ἐπειδὴ πολλάκις συμβαίνει τινὰς οἴκτου δεομένους καταφυγεῖν ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν, διὰ τὰ ἑαυτῶν ἀμαρτήματα εἰς περιορισμὸν ἢ νῆσον καταδικασθέντας, ἢ αὐτὸν οἰαθηποτοῦν ἀποφάσει ἐκδομένους· τοῖς τοιούτοις μὴ ἀρνῆσαι εἶναι τὴν βοήθειαν, ἀλλὰ χάρις μελλήσμου καὶ ἄνευ τοῦ διατάσαι τοῖς τοιούτοις αἰτεῖσθαι συγχώρησιν, εἰ τοῖνυν καὶ τοῦτο ἀρέσκει, σύμφηροι γίνεσθε ἅπαντες. ἀπεκρίναντο ἅπαντες· ὀρίζεσθαι καὶ τοῦτο.

ζ. Ὅσιος ἐπίσκοπος εἶπε· Καὶ τοῦτο ἡ ἀγχίνοια ἡμῶν κρινέτω. Ἐν ἐπειδὴ ἔδοξε, διὰ τὸ μὴ πίπτειν ὑπὸ κατάγνωσιν τινὰ τῶν ἐπισκόπων ἀρνούμενον εἰς τὸ στρατόπεδον, εἰ τινες αὐτῶν τοιαύτας ἔχουσιν διήσεις οἷων ἐπάνω ἐπεμνήσθημεν, διὰ ἰδίου διακόνου ἀποστέλλουεν. τοῦ τε γὰρ ὑπέρτερου τὸ πρόσωπον οὐκ ἐπίσθονον τυγχάνει, καὶ τὰ παρασχεθεῖσθαι θέττον διακομισθῆναι δύνασται. ἀπεκρίναντο πάντες· Καὶ τοῦτο ὀρίζεσθαι.

η' Ὅσιος ἐπίσκοπος εἶπε· Καὶ τοῦτο ἀκολουθον νομίζω εἶναι ἵνα ἴαν ἐν οἰαθηποτοῦν ἐπαρχία ἐπίσκοποι πρὸς ἀδελφῶν καὶ συνεπισκόπων ἑαυτῶν ἀποστέλλουεν διήσεις, ὁ ἐν τῇ μείζονι τυγχάνων πόλει. τοῦτ' ἐστὶ τῇ μητροπόλει, αὐτὸς καὶ τὸν διάκονον αὐτοῦ καὶ τὰς διήσεις ἀποστέλλου, παρέχων αὐτῷ καὶ συστατικὰς ἐπιστολάς, γράφων δηλονότι κατὰ ἀκολουθίαν καὶ πρὸς τοὺς ἀδελφούς καὶ συνεπισκόπους ἡμῶν, εἰ τινες ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐν

τόποις ἢ ἐν ταῖς πόλεσι διάγουιν, ἐν αἷς ὁ εὐσεβέστατος βασιλεὺς τὰ δημόσια πράγματα διακυβερνᾷ. εἰ δὲ ἔχουσιν τῶν ἐπισκόπων φίλους ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ παλατίου, καὶ βούλοιντο περὶ τινος, ὅτι κερπωδέστερον εἶναι, ἀξιώσασθαι, μὴ καλοῦντο διὰ τοῦ ἑαυτοῦ διακόνου καὶ ἀξιώσασθαι καὶ ἐντελεσθῆναι τούτους, ὥστε τῶν αὐτῶν βοηθίαν ἀξιοῦνται αὐτῶν παρέχειν οἱ δὲ εἰς Ῥώμην περαγνόμενοι, καθὼς προσήρακα, τῶ ἀγαπῶν ἀδελφῶ ἡμῶν καὶ συνεπισκόπων Ἰουλίῳ τὰς δεήσεις, αἷς ἔχουσιν διδόναι, ὀφείλοισι παρέχειν, ἵνα πρότερος αὐτὸς δοκιμάσῃ, εἰ μὴ τινες ἐξ αὐτῶν ἀναισχυνοῦσιν· καὶ οὕτως τὴν ἑαυτοῦ προστασίαν καὶ φρονηθῆσθαι παρέχων, εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἀποστέλλοι. ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι ἀπεκρίναντο, ἀρτίσκειν αὐτοῖς, καὶ κερπωδέστατά ταν εἶναι τὴν συμβουλὴν ταύτην.

θ'. Οσίος ἐπίσκοπος εἶπε· καὶ τοῦτο ἀνεγκαίῃον εἶναι νομίζω, ἵνα μετὰ πάσης ἀκριβείας καὶ ἐπιμελείας ἐξετάζοιτο, ὥστε ἴκανοις τὸ πλουσίως, ἢ σχολαστικῶς ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς ἀξιοῦτο ἐπίσκοπος γίνεσθαι, μὴ πρότερον καθίστασθαι, ἴαν μὴ καὶ ἀνεγκνώστου, κερπωδέστερον ὑπαρῆσιν ἐκ ταλίσῃ· ἵνα καθ' ἑκάστου βαθμῶν, ἴκανοι περ ἀξίως νομισθῆναι, εἰς τὴν ἀφίδα τῆς ἐπισκοπῆς κατὰ προσηκόντα διαβῆναι δυνήσθαι. ἐξὺ δὲ ἐκάστου τάγματος ὁ βαθμὸς οὐκ ἕλαχιστον διαλονότι χρόνον μᾶκρος, δι' οὗ ἡ πίστις αὐτοῦ, καὶ ἡ τῶν τρόπων καλοκαγαθία, καὶ ἡ στερεότης, καὶ ἡ ἐπιεικεία γνώριμος γινέσθαι συνήσεται· καὶ αὐτὸς ὄχιος τῆς θείας ἰερουσύνης, νομισθῆσθαι τῆς μεγίστης (αἱ ἀπολαύσει) ἀπολαύσει τιμῆς. οὐτε γὰρ προσήκον ἵσταν, οὐτε ἡ ἐπιστήμη, οὐτε ἡ ἀγαθὴ ἀναστροφὴ ἐπιδέχεται, τολμηρῶς καὶ κούφως ἐπὶ τοῦτο εἶναι, ὥστε ἡ ἐπίσκοπον, ἢ κερπωδέστερον, ἢ διακόνον προχειρῶς καθίστασθαι. οὐτε γὰρ ἂν ἐκτόπως νεφύστως νομισθῆναι, ἐπειδὴ μάλιστα καὶ ὁ μακαριώτατος ἀπόστολος, ὅς καὶ τῶν ἰθύνων γαγγῆται διδάσκαλος, φαίνεται καλύτως ταχέως γίνεσθαι καταστάσεις. τοῦ γὰρ μηκίστου χρόνου ἡ δοκιμασία τὴν ἀναστροφὴν καὶ τὴν ἐκάστου τρόπον οὐκ ἀπεικόντως ἐκτυποῦν δυνήσεται. ἅπαντες εἶπον ἀρτίσκειν αὐτοῖς, καὶ κατὰ τὰ μὴ δεῖν ἀνατρέπειν ταῦτα.

ι'. Οσίος ἐπίσκοπος εἶπε· καὶ τοῦτο δὲ ὀρίσαι ὀφείλομεν, ἵνα ἐπίσκοπος, ὅταν ἐξ ἐτέρας πόλεως παραγῆται εἰς ἐτέραν πόλιν, ἢ ἀπὸ ἐτέρας ἐπαρχίας εἰς ἐτέραν ἐπαρχίαν, κόμπου χάριν ἐγκωμίοις οἰκίαις ὑπαρετούμενος, ἢ θρησκείας καθουσίσει, καὶ πλείονα χρόνον βούλοιο διάγειν, καὶ μὴ ὁ τῆς πόλεως ἐκείνης ἐπίσκοπος ἔμπειρος ἢ διδασκαλίας· μὴ καταφρονῆ ἐκείνου, συνεχίστερον ὁμιλῆ, κατασχύνει καὶ κατευτελίξει τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου σπουδάζων· αὐτὴ γὰρ ἡ πρόφασις εἰδωθεὶς ταραχῶς ποιεῖν· καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης κλονουρίας τὴν ἄλλοτριαν καθίδριαν ἑαυτῶ προμηστεινεσθαι καὶ παρασπᾶσθαι σπουδάζῃ, μὴ διατάζων τὴν αὐτῶ παραδοθῆσιν ἐκκλησίαν καταλιμπάνειν, καὶ εἰς ἐτέραν μεθίστασθαι. ὀριστέον τοίνυν ἐπὶ τούτῳ χρόνον· ἐπειδὴ καὶ τὸ μὴ ὑποδέχεται ἐπίσκοπον. τῶν ἀπανθρώπων καὶ σκαιῶν εἶναι νομισθῆναι. μίμνησθε δὲ καὶ ἐν τῶ προάγοντι χρόνῳ τοὺς πατέρας ἡμῶν κερπιέναι, ἵνα εἰ τις λαϊκὸς ἐν πόλει διάγων, τρεῖς κυριακὰς ἡμέρας ἐν τρισὶν ἐβδομάσει μὴ συνέρχοιτο, ἀποκοινοῦτο τῆς κοινωνίας εἰ τοίνυν περὶ τῶν λαϊκῶν τοῦτο τεθίσπισται, οὐ χρὴ, οὐδὲ πρέπει, ἀλλ' οὐδὲ συμφέρει, ἐπίσκοπον. εἰ μηδεμίαν βαρυτέραν ἀνάγκην ἔχοι, ἢ πρᾶγμα δυσχερὲς, ἐπιπλείστον ἀπολείπεσθαι τῆς ἑαυτοῦ

agant, in quibus plissimus imperator rempublicam gubernat. Si quis autem episcopus habet amicos in aula palatii, et velit aliquid, quod sit honestum et iustum, impetrare, ne prohibeatur per suum ministerium et rogare, et iis mandare, ut bonum suum auxilium ei velit præbere. Qui autem Romam accedunt (quemadmodum superius dictum est) dilecto fratri nostro et coepiscopo Julio preces, quas habent dandas, præbere debent, ut ipse prius examinet, si aliqua earum non sint impudentes, et sic suam opem et curam præbens, eos ad castra mittat. Omnes episcopi dixerunt eis placere et esse convenientissimum hoc consilium.

IX. Osius episcopus dixit: Hoc quoque necessarium existimo, ut cum omni cura et diligentia examineter, ut si quis ex foro sive dives, sive scholasticus, episcopus fieri dignus habeatur, non prius constituatur, quam lectoris et diaconi et presbyteri ministerium pegerit: ut in unoquoque gradu, si dignus existimatus fuerit, ad episcopatus fastigium per progressionem possit ascendere. Habebit autem uniuscujusque ordinis gradus non minimi scilicet temporis longitudinem, per quod et fides et morum probitas, et constantia, et moderatio possit cognosci: et ipse divino sacerdotio dignus existimatus, maximum honorem assequatur. Neque enim convenit, neque scientia et bona conversatio hoc recipit, ut temere et leviter ad id accedatur, ut episcopus, vel presbyter, vel diaconus prompte ac facile constituatur (I Tim. iii). Sic enim merito neophytus existimetur (I Tim. v), quandoquidem et beatissimus Apostolus, qui fuit etiam doctor gentium, prohibuisse plane videtur, ne celeres fiant ordinationes. Longissimi enim temporis probatio et conversationem, et uniuscujusque mores non improbabiler exprimere poterit. Omnes dixerunt ipsis placere, et omnino non oportere ea subvertere.

X. Osius episcopus dixit: Hoc quoque definire debemus, ut quando episcopus ex alia civitate in aliam civitatem, vel ex alia provincia in aliam provinciam accesserit, iactationis gratia propriis laudibus serviens, aut religionis causa, et velit longiori tempore illic agere; illius autem civitatis episcopus doctrinæ non fuerit peritus: ne illum despiciat, et frequentius concionetur, studens dedecore afflicere et vilipendere personam episcopi (hic enim prætextus solet turbas excitare) nec ejusmodi calliditate alienam sedem sibi conciliare et attrahere studeat, non dubitans sibi traditam ecclesiam relinquere, et in aliam transire. Ad hoc ergo tempus definendum est. Nam episcopum non recipi, inhumanum et incivile existimatum est. Recordemini autem, patres nostros in tempore præterito judicavisse, ut si quis laicus in aliqua urbe agens, tribus diebus domini in tribus hebdomadibus non conveniat, in comunione moveatur. Si hoc ergo de laicis statutum est, non oportet, nec convenit, sed neque est utile episcopum, si nullam habet graviolem necessitatem, vel negotium difficilium, a sua ecclesia diutius

abesse, et sibi commissum populum contristare. Omnes episcopi dixerunt hanc quoque sententiam esso convenientissimam.

XI. Osius episcopus dixit: Quia nihil est præmittendum, hoc quoque definiatur. Quidam fratres et episcopi in civitatibus, in quibus episcopi constituntur, videntur valde pauca, quæ sibi sint propria, possidere; in aliis autem locis magnas possessiones, ex quibus etiam possunt opem ferre pauperibus: his igitur ita esse concedendum iudico, ut si in suas possessiones venturi sunt, et fructus suos collecturi, tribus diebus dominicis, id est, tribus septimanis in suis possessionibus degant; et in ecclesia, quæ prope est, in qua presbyter populum congregat, ne congregationis expertus esse videatur, conveniat, et officia divina obeat; et ne frequentius in civitate, in qua est episcopus, adsit. Eo enim modo et res ejus propter ipsius absentiam nihil detrimenti patientur, et arrogantis ac superbis crimen effugero videbitur. Omnes episcopi dixerunt: Placet hæc quoque constitutio.

XII. Osius episcopus dixit: Hoc quoque omnibus placeat, ut si diaconus, vel presbyter, vel etiam aliquis ex clericis sit excommunicatus, et ad alium episcopum, qui eum novit, confugerit, scientem eum a proprio episcopo esse communionem motum, non oportere episcopo et fratri suo injuriam facientem, ei communionem præbere. Sin autem hoc facere ausus fuerit, sciat, cum convenerint episcopi, seipsum causam esse dicturum. Omnes episcopi dixerunt: Hoc iudicium et pacem usque custodiet, et omnium concordiam tuetur.

XIII. Osius episcopus dixit: Quod autem me undequaque movet, reticere non debeo. Si inveniatur quis episcopus ad iram propensus (quod quidam ab ejusmodi homine abesse debet) et adversus presbyterum, vel diaconum cito commotus, cum ex ecclesia eicere voluerit; providendum est, ne is repente condemnetur, et communionem privetur. Omnes episcopi dixerunt: Qui eicitur, potestatem habeat confugiendi ad episcopum metropolis ejusdem provincie: si autem metropolitanus abest, ad finitimum eungruendum, et rogandi, ut suum negotium accurate examinetur. Neque enim non sunt aures præbendæ illis qui rogant. Ille quoque episcopus, qui jure vel injuria eum expulit, æquo animo ferre debet ut rei fiat examinatio, et vel ejus confirmetur sententia, vel corrigatur. Priusquam autem diligenter et ex fide singula examinata fuerint, qui communionem non habet, non debet ante rei cognitionem sibi communionem arrogare. Si autem clerici aliqui convenerint, et ejus superbiam et arrogantiam viderint; quia non convenit contumeliam vel injustam expostulationem pati, acerbioribus et gravioribus verbis eum debent corrigere; ut ei qui jubet quæ decent, inserviant et obediant. Sicut enim debet episcopus ministris sinceram dilectionem et affectum præbere; eo-

Α Ἐκκλησίας, καὶ (α). λιπεῖν) λυπεῖν τὸν ἐμπειστευμένον αὐτῷ λαόν. ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἰρήασιν. καὶ ταύτην τὴν γνώμην σφόδρα εἶναι πρεπωδιστάτην ὀριζόμεθα.

ια. Ὅσιος ἐπίσκοπος εἶπεν· Ἐπειδὴ οὐδὲν ἐστὶ παραλειπτόν, καὶ τοῦτο ὀρισθῆναι. Τινὲς τῶν ἀδελφῶν καὶ συνεπισκόπων ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν αἷς ἐπίσκοποι καθίστανται, δοκοῦσι κικτῆσθαι σφόδρα ὀλίγα ὑπάρχοντα ἴδια ἐν ἐτέροις δὲ τόποις κτήσεις μεγάλας, ἧς ὧν καὶ ἐπικουρεῖν δυνατοὶ εἰσι τοῖς πένησιν. οὕτως οὖν αὐτοῖς συγχωρητόν εἶναι κρίνω, ἵνα εἰ μέλλοιεν εἰς τὰς ἑαυτῶν παραγίμους κτήσεις, καὶ τὴν συγκομιδὴν τῶν καρπῶν ποιῆσθαι, τρεῖς κυριακὰς ἡμέρας, τοῦτ' ἐστὶ, τρεῖς ἑβδομάδας ἐν ταῖς ἑαυτῶν κτήμασιν αὐτοὺς διάγειν, ἐν τῇ ἀρχιεπιστοῦσιν Ἐκκλησίᾳ, ἐν ἧ ἡρεσβύτερος συνέγοι, ὑπὲρ τοῦ μὴ χωρὶς συνελύσεως αὐτῶν δοσῆναι εἶναι, συνερχεσθαι καὶ λειτουργεῖν, καὶ μὴ συνεχέστερον εἶναι τὴν πόλιν, ἐν ἧ ἔστιν ἐπίσκοπος, παραγίγναιτο. τοῦτον γὰρ τὸν τρόπον καὶ τὰ οἰκία αὐτοῦ πράγματα κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀπουσίαν οὐδεμίαν ὑπομνεῖ ζημίαν, καὶ τὸ ἀλαξονίας καὶ τοῦ τύφου ἐκκλινεῖν ἐγγλημα. ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶπον· Ἀρίσκει καὶ αὕτη ἡ διατύπωσις.

ιβ. Ὅσιος ἐπίσκοπος εἶπε· Καὶ τοῦτο πᾶσιν ἀριστάτω, ἵνα εἴ τις διάκονος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ καὶ τις τῶν κληρικῶν ἐκκοινωνήτος γένηται, καὶ πρὸς ἕτερον ἐπίσκοπον τὸν εἰδῶτα αὐτὸν καταφύγοι, γινώσκοντα ἀποκακοῦσθαι αὐτὸν τῆς κοινωνίας κατὰ τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, μὴ χρῆναι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ ἀδελφῷ αὐτοῦ ὕβριν ποιῶντα παρεῖχειν αὐτῷ κοινωνίαν. εἰ δὲ τοιμῆσοι τις τοῦτο ποιῆσαι, γινώσκέτω συνελθόντων ἐπισκόπων ἀπολογία ἑαυτὸν ὑπεύθυνον καθιστάναί. ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶπον· Αὕτη ἡ κρίσις καὶ τὴν εἰρήνην πάντοτε διαφυλάξαι, καὶ διατηρήσει τὴν πάντων ὁμόνοιαν.

γ. Ὅσιος ἐπίσκοπος εἶπε· Τὸ δὲ πάντοτέ με κινεῖν ἀποσπῶπῆσαι οὐκ ἔβελω. εἴ τις ἐπίσκοπος ἐξῆχολος εὑρισκοίτο· ὅπερ οὐκ ὀφείλει ἐν τοιοῦτῳ ἀνδρὶ πολετεύσθαι· καὶ ταχέως ἀντικρὺ πρεσβυτέρου ἢ διακόνου κινεθῆις ἐκβαλεῖν Ἐκκλησίας αὐτὸν (α). τινὰ) ἰθελήσοι. προσητόν ἐστὶ μὴ ἀθρόον (α). ἄθρον) τὸν τοιοῦτον κατακρίνεσθαι, καὶ τῆς κοινωνίας ἀποστραφῆσθαι. πάντες εἰρήασιν· Ὁ ἐκβαλλόμενος ἐχέτω ἐξουσίαν ἐπὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς μητροπόλεως τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας καταφυγεῖν· εἰ δὲ ὁ τῆς μητροπόλεως ἄπεισιν, ἐπὶ τὸν πλησιέχωρον κατατρέχειν, καὶ ἄξιον, ἵνα μετὰ ἀκριβείας αὐτοῦ ἐξετάσται τὸ πρᾶγμα. οὐ χρὴ γὰρ μὴ ὑπέχειν τὰς ἐκκοῆς τοῖς ἀξιούσι. κακίνοιο δὲ ὁ ἐπίσκοπος ὁ δίκαιος ἢ ἀδίκος ἐκβαλὼν τὸν τοιοῦτον, γενναίως φέρειν ὀφείλει, ἵνα ἡ ἐξέτασις τοῦ πράγματος γένηται· καὶ ἡ κυρωθῆ αὐτοῦ ἢ ἀπόφασις, ἢ διορθώσεως τύχη· πρὶν δὲ ἐπιμελεῖσθαι καὶ μετὰ πίστιως ἕκαστα ἐξετασθῆ, ὁ μὴ ἔχων τὴν κοινωνίαν, πρὸ τῆς διαγνώσεως τοῦ πράγματος, ἑαυτῷ οὐκ ὀφείλει ἐκδικεῖν τὴν κοινωνίαν. ἐὰν δὲ συναληθυθῆ τῶν κληρικῶν τινες, κατέλωσι τὴν ὑπεροχίαν καὶ τὴν ἀλαξονίαν αὐτοῦ· ἐπειδὴ οὐ προσήκον ἐστὶν ὕβριν ἢ μέμψιν ἀδικον ὑπομένειν, πικροτέρους καὶ βαρυντέρους ῥήμασιν ἐπιστρέφειν τὸν τοιοῦτον ὀφείλουσιν, ἵνα τῷ τὰ πρέποντα πλεῦστον ὑπαρετῶνται καὶ ὑπακούωσιν. ὥσπερ γὰρ ὁ ἐπίσκοπος τοῖς ὑπαρέταις εὐλακερῶς ὀφείλει τὴν ἀγάπην

καὶ τῶν διαθέσεων παρεχίν, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ ὑπο-
 τεταμένοι ἄδολα (al. ἀρίθλη) τοῖς ἐπισκόποις τὰ τῆς
 ὑπηρεσίας ἐπιτελεῖν ὡς εἴλουσαν.

ιδ'. Ὁσίου ἐπίσκοπος εἶπε· καὶ τοῦτο δὲ πάντες ὕψω-
 μιν, ἵνα εἴ τις ἐπίσκοπος ἐξ ἐτέρας παρεκκλήσιας βουλήσῃ
 ἀλλότριον ὑπηρετεῖν, χωρὶς τῆς συγκατάθεσεως τοῦ ἰδίου
 ἐπισκόπου. εἰς τινα βαθμὸν καταστήσῃ, ἄκυρος καὶ ἀθέ-
 ταιος ἢ κατὰστασις ἢ τοιαύτη νομίζοιτο. εἴ τινες δ' ἂν
 τοῦτο ἑαυτοῖς ἐπιτερίψωσαν, παρὰ τῶν ἀδελφῶν καὶ συν-
 επισκόπων ἡμῶν καὶ ὑπομνησθεσθαι καὶ διορθοῦσθαι
 ἐφείλουσαν. ἅπαντες εἰρήκασιν· καὶ οὗτος ὁ ὅρος στήτω
 (al. στηκίτω) ἀσάλευτος.

ιε'. Ὁσίου ἐπίσκοπος εἶπε· τῆς ἐμῆς μετριότητος ἢ
 ἀπόρασις ἐστὶ αὕτη· ἐπειδὴ ἡσυχοὶ καὶ ὑπομονητικοὶ
 ἐφείλομεν εἶναι, καὶ διαρκῶς τὸν πρὸς πάντας ἔχον αἶκτον,
 ἀπαξ τοὺς εἰς κλήρον ἐκκλησιαστικὸν προαχθέντας ὑπό-
 τινων ἀδελφῶν ἡμῶν, ἂν μὴ βούλοιντο ἐπακέρχισθαι εἰς
 ἄς κατωνομάσθησαν ἐκκλησίας, τοῦ λοιποῦ μὴ ὑποδέ-
 χεσθαι. Εὐτυχιανὸν δὲ μίτε ἐπισκόπου ἑαυτῷ δικδικαίῳ
 ὄνομα. ἀλλ' οὐδὲ Μουσαῖον ὡς ἐπίσκοπον νομίζεσθαι. εἰ
 δὲ λαϊκῶν κοινῶν ἀπαυτοῖν, μὴ χρῆναι αὐτοῖς ἀρνεῖσθαι.
 πάντες εἶπον· Ἀρίσκει.

OSII CONCILIIUM CORDUBENSE.

(Conc. t. II, col. 91.)

Διόπερ Κορδοῦβης· ἐπίσκοπος ὁ πανόσιος σύνοδον
 θεῖαν καὶ ἱερὰν ἐπισκόπων ἐν τῇ οἰκείᾳ πόλει προσκαλε-
 σάμενος, τὸ θεουργὸν ἐγράψασε μῆθημα· κατακρίνας οὗς
 ἡ Σαρδικὴ ἀπεκήρυξε σύνοδος· καὶ οὗς πάλιν ἰδικαίως
 προσδεξάμενος.

dem modo et subjecti debent episcopis non fraudu-
 lentium ministerium et obsequium exhibere.

XIV. Osius episcopus dixit: Hoc quoque omnes de-
 finiamus, ut si quis episcopus ex alia parochia velit
 alienum ministerium sine consensu proprii episcopi in
 aliquo gradu constituere, irrita et infirma ejusmodi
 constitutio existimetur. Si qui autem hoc sibi ipsis per-
 miserint, a fratribus et coepiscopis et admoneri et
 corrigi debent. Omnes dixerunt: Hoc quoque decre-
 tum stet firmum et immobile.

XV. Osius episcopus dixit: Meæ mediocritatis hæc
 est sententia: quia quieti et patientes esse debemus,
 et perennem in omnes habere misericordiam, eos
 qui semel in clerum ecclesiasticum ab aliquibus fra-
 tribus nostris promoti sunt, si nolint redire ad eas,
 ad quas nominati sunt, ecclesias, deinceps non ad-
 mitti: Eutychianum autem ne episcopum quidem sibi
 nomen usurpare; sed neque Musæum ut episcopum
 existimari; si autem laicam communionem petiverint,
 non oportere eis denegari. Omnes dixerunt:
 Placet.

CORDUBENSIS EPISCOPI EPISTOLA AD CONSTANTIUM AUGUSTUM.

Apud Athanasium in hist. Arian. ad Monach. § XLIV. Opp. tom. 1, part. 1, pag. 370, edit. BB. Paris. 1698.)
 (Call. t. v, p. 81.)

Ὁσίου Κωνσταντίου βασιλεῖ ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Ἐγὼ μὲν ὠμολόγησα καὶ τὸ πρῶτον, ὅτι διωγμὸς γέ-
 γονεν ἐπὶ τῷ πάπῳ σου Μαξιμιανῷ· εἰ δὲ καὶ σὺ με
 διώκεις, ἔτοιμος καὶ νῦν πᾶν ὅτι οὖν ὑπομένειν, ἢ ἐκ-
 κενοῦν ἀθῶον αἷμα, καὶ προδιδόναι τὴν ἀλήθειαν· σὲ δὲ
 οὐκ ἀποδέχομαι τοιαύτῃ γράφοντα καὶ ἀπειλοῦντα, παύ-
 σαι τοῦ τοιαύτα γράφειν, καὶ μὴ φρονεῖν τὰ Ἀρείου. μηδὲ
 ἄκουε τῶν ἀνατολικῶν. μηδὲ πιστεῦε τοῖς περὶ Οὐρσάκιον
 καὶ Οὐάλεντα. ἃ γὰρ ἐκεῖνοι λέγουσιν, οὐδὲ Ἀθανάσιον
 φητέγγονται, ἀλλὰ διὰ τὴν ἰδίαν αἰρέσιν πιστεῦε μοι,
 Κωνσταντίε, πάππος εἰμὶ σου καθ' ἡλικίαν, ἐγενόμην
 αὐτὸς ἐν τῇ κατὰ (1) Σαρδικῆν συνόδῳ, ὅτι σὺ τε καὶ ὁ
 μακαρίτης ἀδελφός σου Κωνσταντὸς, πάντας ἡμᾶς συνή-
 γαγε. καὶ δι' ἐμαυτοῦ τοὺς ἰχθρῶς Ἀθανασίου προσεκα-
 λεσάμεν ἔλθοντας αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ ἔβουν
 ἐγὼ. ἐν εἴ τ' ἔχουσι κατ' αὐτοῦ, λέγωσιν· ἐπαγγελιάμενος
 αὐτοῖς θαρραῖν. καὶ μὴ ἄλλο τι προσδοκᾶν. ἢ ὀρθὸν τὸ
 κρῆνον ἐπὶ πᾶσιν εἶσεσθαι. τοῦτο εἰς σὺχ' ἀπαξ, ἀλλὰ
 καὶ δευτέρον ἐποίησα, προτρέπων, εἰ μὴ θέλουσιν ἐπὶ πά-
 σης τῆς συνόδου, κἄν ἐπ' ἐμοῦ μόνου· ἐπαγγελιάμενος
 πάλιν, ὅτι ἂν μὲν ὑπεύθυνος δειχθῇ, πάντως ἀποβληθή-
 σεται καὶ παρ' ἡμῶν ἂν δὲ ἀναίτιος εὐρεθῇ. καὶ ἐλέγη
 συνοπάνας ἡμᾶς, εἰ παραιτήσθε τὸν ἄνθρωπον, ἐγὼ μετ'
 ἐμαυτοῦ πείθω τὸν Ἀθανάσιον εἰσεῖν εἰς τὰς Σπανίας. καὶ

(1) Regius codex Σαρδικῆν.

Quapropter Cordubæ episcopus sanctissimus
 Osius synodum divinam et sanctam episcoporum sua
 in civitate convocans, divinitus expositam illustravit
 doctrinam, condemnans eosdem quos Sardicensis
 abdicaverat synodus, et quos ea absolverat recipiens.

C Osius, Constantio imperatori in Domino, salutem.

Ego jam pridem confessus sum, cum sub avo tuo
 Maximiano persecutiograscaretur, quod si tu quoque
 me persequere, etiamnum ad quidvis potius toleran-
 dum paratus sum, quam ut innoxium effundam san-
 guinem veritatemque prodam: teque eo modo scri-
 bentem ac intermittentem minime approbo. Desine
 itaque talia scribere, ac cum Ario ne sentias, nec
 Orientales audias, neu Ursacio et Valenti habeas fi-
 dem. Nam quæ effluunt illi, non Athanasii causa,
 sed hæresis suæ gratia loquuntur. Crede mihi, Con-
 stanti, qui per avitatem avus tuus esse possim: Sar-
 dicensi interfui synodo, quo tempore tuque ac beatæ
 vir memorix frater tuus Constans, nos omnes con-
 vocasti. Ipseque inimicos Athanasii provocavi, cum
 in Ecclesiam ubi commorabar ego, advenissent; ut si
 quid in Athanasio culpandum haberent, id renuntia-
 rent. Fidei dedi securitatemque promisi, ut nihil
 nisi rectum in omnibus iudicium exspectarent. Id non
 semel tantum, sed et bis præstiti, hortatus, si nollet
 coram tota synodo, mihi saltem soli rem deferreat.
 Id quoque pollicitus sum: Si reus deprehendatur
 homo, a nobis plane abjicietur; sin innoxius, vosque
 sycophantas probarit, si nihilominus illum recusa-
 veritis, Athanasio persuadebo, ut mecum in Hispa-

nias proficiscatur. Hisque conditionibus citra repugnantiam obtemperabat Athanasius. Illi vero rebus omnino suis difflisi, æque id abnuerunt. Iterumque ubi Athanasius ad tuum exercitum se contulit; cum tu illum litteris tuis accivisti, inimicos ille suos qui tum ibi, Antiochiæ videlicet, versabantur, vel omnes una vel singulos advocari rogavit, ut aut se convincerent, aut convincerentur ipsi; et se vel coram qualem esse dicebant comprobarent, vel absentem non calumniarentur. Verum nec tu hæc dicenti morem gessisti, immo illi abnuerunt. Cur itaque etiamnum obtractatores ejus audis? Cur Ursacium Valentemque toleras, tametsi illi pœnitentiam egerunt, calumniamque suam scripto confessi sunt? Confessi sunt, inquam, non vi coacti, ut obtendunt illi: non urgentibus militibus, non conscio fratre tuo: non talia quippe sub illo, qualia his temporibus, agebantur, absit: sed ultro ipsi Romam profecti, coram episcopo et presbyteris hæc scripsere, cum antea amicam et pacificam epistolam ad Athanasium misissent. Quod si vim sibi illatam obtendunt, quam illicitam agnosceant: sique vim tu non approbes, desine vim inferre, nec litteras, nec comites miscris; sed exsules remitte, nec cum tu vim redarguas, majorem illi vim exercent. Quidnam ejusmodi a Constante actum est? quis episcopus exsulavit? quandonam ille ecclesiasticis judiciis medius interfuit? quis sub illo Palatinus contra quem subscribere cogit, ut Valens cum socio talia effutiat? Desine, queso te, et memento te mortalem hominem esse: time judicii diem, teque ipse innoxium ad eam diem custodias. Ne te rebus misceas ecclesiasticis: neu nobis his de rebus præcepta mandes; sed a nobis potius hæc ediscas. Tibi Deus imperium tradidit, nobis ecclesiastica concedidit. Ac quemadmodum qui tibi imperium subripit, Deo ordinanti repugnat; ita metue ne si ad te ecclesiastica pertrahas, magni criminis reus fias. *Reddite*, scriptum est (1), *quæ sunt Cæsaris, Cæsari: et quæ sunt Dei, Deo*. Neque nobis igitur terræ imperare licet, neque tu imperator adolendi habes potestatem. Hæc quod tuam curem salutem, scribo: quod vero res spectat de quibus scripsisti, ecce meam sententiam: Arianis minime adjungor, imino eam hæresim ferio anathemate: nec contra Athanasium scribo, quam nos et romana ecclesia, immo tota synodus insontem declaravit. Nam tu hæc cum perspecta haberes, hominem accivisti ac concessisti, ut cum honore in patriam ille et in ecclesiam suam remigraret. Quænam extitit tante mutationis causa? Iidem enim ipsi sunt ejus inimici qui jam ante fuerunt: et quæ jam susurrant (non enim ea coram illo profuerunt) hæc prius etiam quam Athanasium accires, obloquebantur: hæc cum ad synodum advenissent obmurmurabant: meque, uti supra dixi, probationes postulante, proferre ipsi nequiverunt; nam si habuis-

A ὁ μὲν Ἀθανάσιος ἐπὶ τούτοις ἐπαίβητο, καὶ οὐκ ἀντίλεγε. ἐκεῖνοι δὲ πρὸς πάντα μὴ θαρρύνοντες. ἴσως ἀνένευον. ἐγένετο δὲ πάλιν ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὸ σὸν στρατόπεδον, ἠνῆκα μεταπέμψω γράψας αὐτῷ, καὶ παρόντας ἐν αὐτῇ τῇ Ἀντιοχείᾳ τοὺς ἐχθροὺς κληθῆναι πάντας ἢ ἕκαστον αὐτῶν ἠξίωσεν, ἢ ἐλέγξωσιν, ἢ ἐλεγχθῶσι, καὶ ἵνα ἢ παρόντα δεῖξωσιν ὡς λέγουσιν, ἢ ἀπόντα μὴ διαβάλωσι. καὶ οὕτε συ λέγοντος (1) ἠνέσχου, ἀλλὰ κἀκεῖνοι παρητήσαντο. τί τοίνυν ἀκούεις ἔτι τῶν κακολογούντων αὐτόν; πῶς ἀνέχη Οὐάλεντος καὶ Οὐρσακίου, καίτοι μετανοησάντων, καὶ ἐγγράφως αὐτῶν ὁμολογησάντων τὴν συκοφαντίαν; ὁμολογησαν γὰρ οὐ βίαν παθόντες, ὡς αὐτοὶ προφασίζονται, οὐ στρατιωτῶν ἐπιτακμένων, οὐκ εἰδότες τοῦ ἀδελφοῦ σου· οὐκ ἐγένετο γὰρ παρ' αὐτῷ τοιαῦτα, οἷα νῦν γίνεταί, μὴ γένοιτο· ἀλλ' αὐτοὶ θέλοντες ἑαυτοῖς B ἀνῆλθον εἰς τὴν Ρώμην. καὶ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν πρεσβυτέρων παρόντων ἐγράψαν, γράψαντες (-) πρότερον καὶ Ἀθανασίῳ φιλικῶν καὶ εἰρηνικῶν ἐπιστολῶν. εἰ δὲ βίαν προφασίζονται, καὶ τοῦτο γνώσκουσι κακῶν, οὐκ ἀποδέχη δὲ οὐδὲ σὺ· παῦσαι τοῦ βιάζεσθαι, καὶ μῆτι γράψαι, μῆτι πέμπε (3) κόμιστας· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξορισθέντας ἀπόλυσον, ἵνα μὴ βίαν αἰτιωμένω σου, μείζονας βίας ἐκείνοι ποιῶσι· τί γὰρ τοιοῦτον γέγονε παρὰ κίνσηταινος; τίς ἐπίσκοπος ἐξωρίσθη; πότε κρίσις ἐκκλησιαστικῆς μέσος γέγονε; ποῖος αὐτοῦ Παλατίνος ἠνάγκασε κατὰ τινος ὑπογράψαι. ἵνα οἱ περὶ Οὐάλεντα τοιαῦτα λέγῃσι; παῦσαι, παρακαλῶ, καὶ μνήσθητι, ὅτι θνητὸς ἄνθρωπος τυγχάνεις. φοβήθητι τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, φύλαξον σεαυτὸν εἰς ἐκίνην καθαρὸν, μὴ τίθει σεαυτὸν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, μηδὲ σὺ περὶ τούτων ἡμῖν παρακαλεῖται· ἀλλὰ μάλλον παρ' ἡμῶν σὺ μάθησθαι ταῦτα, σοὶ βουλεύεται ὁ Θεὸς ἐνεχειρίσειν, ἡμῖν τὰ τῆς ἐκκλησίας ἐπίστευσε, καὶ ὡς περὶ ὁ τὴν σὴν ἀρχὴν ὑποκλίπτων ἀντιλέγει τῷ διαταξαμένῳ· οὕτως φοβήθητι μὴ καὶ σὺ τὰ τῆς ἐκκλησίας εἰς ἑαυτὸν ἵκων, ὑπεθύνησιν ἐγκλήματι μεγάλῳ γένη· Ἀπόδοτε, γέγραπται, τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ, οὕτε τοίνυν ἡμῖν ἄρχεν ἐπὶ τῆς γῆς ἔξεστιν. οὕτε σὺ τοῦ θυμῶν ἐξουσίαν ἔχεις, βασιλεῦ. ταῦτα μὲν οὖν (4) κηδόμενος τῆς σῆς σωτηρίας γράψω· περὶ δὲ ὧν ἐπίστευλας. ταύτης εἰμὶ τῆς γνώμης· ἐγὼ οὕτε Ἀρειανούς συγκατατίθειμαι, ἀλλὰ καὶ τὴν αἵρεσιν αὐτῶν ἀναθεματίζω· οὕτε κατὰ Ἀθανασίου γράψω, ὅτι ἡμεῖς τε καὶ ἡ Ῥωμαίων ἐκκλησία, καὶ πᾶσα ἡ σύνοδος ἐκαθάρισε, καὶ γὰρ ταῦτα καὶ σὺ συνορῶν μετεπέμψω τὸν ἄνθρωπον, καὶ συνεχώρησας αὐτῷ μετὰ τιμῆς εἰς D τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐκκλησίαν (5) ἐπανελθεῖν. τίς τοίνυν γέγονε πρόφασις τῆς τοσαύτης μεταβολῆς; οἱ αὐτοὶ γὰρ ἐχθροὶ οἱ καὶ πρότερον ὄντες καὶ νῦν εἰσιν αὐτοῦ, καὶ ἔτι νῦν ψευθίζουσιν· οὐ γὰρ παρόντος αὐτοῦ φθέγγονται· ταῦτα, καὶ πρὶν (6) μεταπέμψῃ τὸν Ἀθανάσιον, κατεκλήλουν, ταῦτα καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν σύνοδον διεθρόλουν, καὶ ἀπαιτούμενοι παρ' ἐμοῦ, καθὰ προείπον, τὰς ἀποδείξεις οὐκ ἴσχυσαν παρασχεῖν· εἰ γὰρ εἶχον, οὐκ ἔτι

(1) Ita Reg. et sic legendum. Editi ἠνέσχου.

(2) Sic Reg. Editi, πρότερον.

(3) Reg. κόμιστας. de more.

(4) In Reg. οὐν δεσ.

(5) Reg. ἀπελθεῖν, minus recte.

(6) Ita Reg. Editi vero, πέμψῃ. Mox Reg. διεθρόλουν, de more cum unico.

(1) Hac epistola recitata, subdit Athanasius: Ταῦτα μὲν ὁ Ἀβρααμῆαίος γέρον, ὁ ἀληθῶς Ὁσῖος ἐφρόνησέν τε καὶ ἐγράψεν. Hæc illa sunt Abrahamici senis, vere Osi, id est, Sancti sententia: hæc illina litteræ

ἔφυγον οὕτως αἱ χρῶς. τίς οὖν ἔπεισέ σε μετὰ τοσούτων ἁ
 χρόνων ἐπιλαθίσθαι τῶν σαυτοῦ γραμμῶν καὶ ῥημάτων;
 ἐπίσχες, καὶ μὴ πείθου κακοῖς ἀνθρώποις, ἵνα μὴ διὰ τὸ
 πρὸς ἀλλήλους καθῆκον, σαυτὸν ὑπεύθυνον ποιήσης, ὡς
 γὰρ τούτοις (1) καθῆκατεύεις, ἐν δὲ τῇ κρίσει μόνος μὴ-
 λεις ἀπολογεῖσθαι. οὕτοι τὸν ἴδιον ἔχθρον, διὰ σοῦ θλου-
 σιν ἀδικεῖν, καὶ βούλονται σε διάκονον τῆς ἑαυτῶν ποτη-
 ρίας γενέσθαι. ἵνα διὰ σοῦ καὶ τὴν μυστὰρὸν αἵρεσιν εἰς
 τὴν ἐκκλησίαν ἐπισπειρωσιν. οὐκ ἔστι δὲ φρόνημον δι'
 ἄλλων ἡδονῆν ἑαυτὸν εἰς προὔπτεον κίνδυνον ἐμβάλλειν.
 παύσαι, παρακαλῶ, καὶ πεισθητέ μοι, Κωνσταντῆ· ταῦτα
 γὰρ πρέπει ἐμὲ γράφειν, καὶ σὲ τούτων μὴ κατα-
 φρονεῖν.

(1) Sic editi. Reg. καθῆκατεύεις. Alias idem Reg. καθῆκαύεις. In editis vero καθῆκατεύεις, vulgo scribitur.

ANNO DOMINI CCCLIII-CCCLXIII.

LIBERIUS PAPA.

PROLEGOMENA.

§ I. — NOTITIA HISTORICA.

(Ex libro pontificali.)

Liberius natione Romanus, ex patre Augusto, sedit annis sex, mensibus tribus, diebus quatuor. Fuit au-
 NOTÆ SEVERINI BINII.

Liberius. Post interregnum 25 dierum, anno Christi
 nati 352, Constantii Imperatoris 16, pontificatum eccle-
 siæ invitatus accepit sanctæ memoriæ Liberius, teste Am-
 brosius, pontifex beatissimus: cujus præter
 multas epistolas reperiuntur acta de curatione et le-
 pra Constantini imperatoris conscripta: apud Am-
 bro. lib. III de Virg. extat ejusdem integer quidam
 sermo, quem habuit in consecratione sororis. Tantius
 Athanasii defensor et Arianorum hostis fuit, ut Con-
 stantius imperator per victoriam Magnentii elatus,
 publico edicto sub pœna exilii mandaverit, ne quis-
 quam deinceps Athanasium defenderet, Arianosque a
 communione ecclesiæ excluderet. Injusto imperato-
 ris edicto cum pontifex furtim Roma Mediolanum
 adductus obtemperare nollet, post multos alios ex
 Mediolanensi conciliabulo relegatos, in Thraciam de-
 portatur. Postquam biennio exilasset, ad subscri-
 bendum Sirmiensi confessioni primæ, ad condemnan-
 dum innocentem Athanasium, et denique ad commu-
 nicandum cum Arianis vi metuque tormentorum, tæ-
 dio exilii et calamitatum, denique spe recuperandæ
 pristinae sedis atque dignitatis inductus, infelix infel-
 liciter labitur, sibi que vitæ ac morum turpissimam
 maculam inurit. Relaxatum ab exilio Valens et Ursacii
 auctoritate imperatoris quidem in urbem intro-
 duxerunt, Felicemque sede pontificia amoverunt:
 sed ne pontifex de fide suspectus cathedram Petri
 coinquinaret, singulari Dei providentia accidit, ut
 dum verus pontifex catholicus cum Arianis commu-
 nicando laboraret, et pontificatu excluderet, Felix exu-
 lante Liberio schismaticus et Arianorum commu-
 nione pollutus, compaginem illam abrumperet, Con-
 stantium, Valentem, Ursacium, omnesque Arianos
 tanquam hæreticos excommunicaret, justoque Dei
 iudicio verus pontifex esse inciperet. A cujus com-
 munionis catholici, post Liberium ab exilio restitutum,
 ne quidem per vim et martyrium dimoveri,
 cumque Liberio Arianæ communionis labe et macula
 coinquinato, quamdiu Felix in vivis erat, conjungi
 potuerint. Cum autem post martyrium Felicis, ma-
 jore Dei beneficio, Liberius vicissim Arianorum com-

sent, non ita turpiter aufugisset. Quis te induxit, ut
 post tantum temporis, litterarum juxta ac verborum
 tuorum obliviscerere? Cohibe te, queso, et ne impro-
 bis hominibus morem geras, ut ne mutui commodi
 causa te ipse reum constituas. Quod enim jam illis
 indulges, de hoc in die iudicii solus rationem es red-
 diturus. Adversarium illi suum auspiciis tuis lædere
 optant, teque volunt esse malitiæ suæ ministrum, ut
 tua ope execrandam hæresim in Ecclesia dissemin-
 ent. Non est prudentis, ob aliorum libidinein sese
 in manifestum conjicere periculum. Desine, queso
 te, et mihi obtempera, Constanti. Hæc enim et me
 decet scribere, et te non vilipendere.

munitionem præcidisset, Ariminensis conciliabuli
 formulam reprobasset, fideique vexillum vicissim
 erexisset, non modo a clero Romano præsul et pon-
 tifex legitimus haberi cœpit, verum etiam turpissi-
 mam illam maculam vitæ ac morum, ante contractam,
 omnino eluit, et tandem anno Domini 367, sanctis-
 sime ex hac vita discessit. Unde est, quod S. Ambro-
 sius, Epiphanius et Basilius, beatissimum virum pas-
 sium appellant, quodque eundem Siricius pontifex,
 epistola ad Hymerium, venerandæ memoriæ præde-
 cessorem suum nominet. Liberium, quod calumniatur
 hæretici, Ariana hæresi infectum fuisse, falsam
 est, siquidem nihil orthodoxæ fidei contrarium
 scripserit aut docuerit. Cum Arianis communican-
 tem, Athanasium injuste condemnantem, fideique
 formulæ, nomine *consubstantialis* carenti, quantumvis
 catholica esset, subscribentem peccasse, suspicionem
 hæreseos justam in foro exteriori incurrisse, justa-
 que de causa a catholicis vitatum fuisse, libenter
 concedimus. Vide Baron. ann. 355, num. 53 et
 seqq., et 357, num. 46 et seqq. Bellarm. de Rom.
 pont. lib. IV, c. 9.

Sub hujus pontificatu exortæ fuerunt hæreses Ano-
 mianorum, qui Filium Dei Patri dissimilem esse doce-
 bant: Macedonianorum, Spiritus sancti divinitatem
 negantium: Massalianorum, qui ex monachis exorti,
 cæteris omnibus neglectis, soli orationi semper va-
 caudum esse docebant. Lucifer Calaritanus episcopus,
 legationibus pontificiis aliquoties functus, decretum
 Alexandrinæ synodi de lapsis episcopis recipiendis
 improbens, factus est (proh dolor) schismaticus.
 Donatistæ per edictum Juliani ab exilio reversi, fu-
 nestissimas illas, quas enarrat Optatus, lib. II, alta-
 rium demolitiones, calicum contractiones et direptiones,
 clericorum et laicorum plurimorum trucidationes,
 virginum et matronarum raptationes, horrendas deni-
 que sacramentorum omnium violationes patrarunt.
 E quibus illud memorabile, quod sacra eucharistia
 canibus projecta, iidem canes accensi rabie, ipsos
 dominos suos, quasi latrones sancti corporis reos,
 tanquam ignotos et inimicos, dentibus suis lambere-

tem temporibus Constantii filii Constantini usque ad Constantium Augustum octavum (mel., tertium). Hic a Constantio deportatur in exilium, eo quod noluisset

A heresi Arianæ consentire: et fuit in exilio annos tres. Et congregantes sacerdotes concilium (ad., congregans sacerdotes cum concilio suo Liberius), ordi-

NOTÆ SEVERINI BINII.

rini: quodque ampullam chrismatis, per fenestram ut frangeretur jactatam, manus angelica ita sustinuerit, ut inter saxa illæsa con sederit, hæc ex Optato aliisve Baron. in Annalibus.

Sedit annos sex, mensib. trib., diebus quat. Liberium annis 15 mensibus 4. et uno die pontificatum obtinuisse, certo colligitur ex temporibus, quibus cepit ac desinit. Anno 352, octavo Maii, sedem pontificiam adeptus, ut ex præcedentibus patet, tenuit eam deinceps usque ad 9 diem Septembris, anni 367. Cum enim testimonio Ammiani lib. xvii, sævum Ursicini schisma adversus Damasum sub præfectura Viventii exortum fuerit, constatque ex l. xu de Pœnis C. Theod. illius præfecturam sub consulatu Lupicini atque Jovini contigisse, anno nimirum Christi 367, certum est illo anno Liberium pontificatu ac vita defunctum esse, atque Damasum illi successisse. Nono Septembris sepultum refert auctor pontificalis. Quibus ita firmiter constitutis, verum esse patet, quod de tempore Liberii supra diximus.

Fuit autem temporibus. Errat libri pontificalis auctor. Præfuit enim Ecclesiæ sub Constantio, Juliano, Joviano, Valentiniano et Valente imperatoribus, usque ad annum 367, qui est Valentinus IV. Constantius Arianorum fautor, adhuc catechumenus, animam agens in lecto ab arianis baptizatus, eodem tempore quoper Arianorum Antiochenum conciliabulum, divinitatem Christo Domino ademerat, per Julianum imperio spoliatus fuit. Julianus, abnegata, quam metu Constantii decennio simularat, Christi fide, factus est apostata. Qui ut initio imperii Christianorum animos sibi conciliaret, omnes ab exilio exules episcopos revocavit. Hac occasione, Athanasius per Georgium Cappadocem sede Alexandrina armata manu tertio expulsus, post prædictum Georgium ab Alexandrinis illatum sibi sub Constantio injuriam vindicantibus interfectum, ab exilio, eremo et cisterna illa sicca, in qua quinquennio latuerat, Alexandriam reversus fuit. Sed cum opera reducis Athanasii omnes dii condemnarentur, Juliani rescriptis quarta vice exulare, et ab urbe recedere cogitur. Cumque hanc ob causam, commendata amicis ad breve tempus ecclesia (bono estote animo, dicebat, *nebula enim est, et brevi evanescet*) navigium concessisset, ac paulo post intellexisset, esse qui se ad interficiendum insequerentur, converso in adversam partem navigio, insequentes frustratus, venit Alexandriam; ibique toto tempore, quo vixit Julianus, delinuit. Novo et inaudito genere persecutionis Christianos aggressus fuit. Gloriam martyrii invidens, id sedulo egit per suos, ne qui causa pietatis, sed tantum alicujus criminis nomine, ut facinorosi punirentur. Quod ex evangelii præcepto Christiani nequam divitiis affluere, sed perfectionis causa omnia erogare debent; fiscus bona eorum diripuit. Bona pauperum invadentes, vel lepra percussis, vel a dæmone arrepti fuerunt. Omnia privilegia Christianis ademitt, heve injuria affecti audirentur in judicio, constituit. Artes eos docere vel discere vetuit. Certior factus, Cæsareæ Philippi urbis Phœnicæ præclaram esse Christi statuum, quam mulier quæ sanguinis profluvio laborabat, cum esset morbo liberata, ibi collocaverat (ex ejus basi herba quædam, quæ ejusmodi generis morbis mederi solet, uscebatur) eam deturbavit, suamque in eo loco posuit. Quo facto, ignis violentus de cœlo delapsus statuum illam circa pectus dissecuit, caputque una cum collo in terram dejecit. Contumelia causa, et ad Christi nomen delendum publica lege præcepit, ut Christiani Galilæi vocarentur. Refert Theodoretus Julianum simul ac telum ab angelo sibi immissum corpore excepisset,

manum protinus sanguine implevisse, et illum in aerem projecisse ac dixisse: *Vicisti, Galilæe.*

Jovianus confessione Christi nominis sub Juliano clarus, a ducibus exercitus, divino numine impellente, imperator electus, anno Christi 363, præ cæteris episcopis, Athanasium ab exilio quarto revocat, unum maxime catholicæ fidei propugnatozem acerrimum, fidei iue veritatem ab eo sibi tradi postulat. Post hunc noctu exanimatum, reliqui duo confessione clari, qui cum Joviano sub Juliano zonam militarem deponere maluerunt quam diis sacrificare, Valentinianus et Valens, imperium Dei nutu ac voluntate concecuti fuerunt, anno Christi 364. Valentiniani responsum, quod dedit Hypatiano Heraclæ: episcopo, synodi indictionem petenti, præclarum hoc est: *Sibi qui unus e numero laicorum esset, non licere se ejusmodi negotiis interponere. Ideo sacerdotes, inquit, et episcopi, quibus hæc curæ sunt, seorsum per se, ubicumque ipsis libitum fuerit, conveniant.*

Valens ad tertium annum imperator catholicus, in prociuctu gotthico, bono consilio salutarem baptismum expetens, uxoris Arianæ blanditiis delinuit, pessimo consilio ad Arianos transit, et ab Eudoxio Arianorum nequissimo baptizatus, ab eo juramento obstringitur, ut in impio suscepto dogmate perseveret, et diversa sentientes ubique ecclesias exigit. Hæc ex Baronii annalibus. Plura vide infra in notis epistolarum conciliorum, et in vitam Felicis.

Hic a Constantio deportatur in exilium. Hæc in re auctorem libri pontificalis aberrare patet ex notis conciliabuli Mediolanensis infra. Nolens, quod jubebatur, Athanasium condemnare, relegatus est in Thraciam.

Fuit in exilio annos tres. Cum anno Christi 353 relegatus, anno 357 ab exilio liberatus fuerit, biennio tantum completo, vel tribus inchoatis, exulasse necessum est.

Congregantes sacerdotes concilium, ordinarerunt. His dictis libri pontificalis, testimonia clarissimorum hujus temporis scriptorum refragantur. Illic, de script. eccles. in Acacio, de ipso loquens: *In tantum, inquit, sub Constantio imperatore claruit, ut in Liberii locum Romæ Felicem episcopum constitueret.* Rufinus lib. 1, cap. 22: *In Liberii locum Felix diaconus suus ab hæreticis subrogatur, et non tam sectæ diversitate, quam communionis et ordinationis convenientia maculatur.* Athanasius epist. ad solit. addit, eundem Felicem molitione Epicteti, a tribus Arianis episcopis ordinatum esse. Ea igitur, quæ de Felicis ordinatione auctor pontificalis scribit, nequaquam subsistere posse videntur. Accedit, quod Liberio adhuc vivente, pontificianque dignitatem gloriose confessionis titulo illustrante, pontifex creari non potuerit, ne unius catholicæ ecclesiæ duo essent episcopi, uniusque corporis duo capita turpiter eminent. Si dicas enim a concilio sacerdotum, Liberio procurante, coepiscopum duntaxat Romanæ ecclesiæ delectum fuisse, non admodum repugno: quamquam id neque testimonia prædictorum Patrum dici patiuntur, neque ab Arianis hoc permissum fuisse videatur.

Felicem ab Arianis subrogatum, non Arianum, sed catholicum fuisse, in primis Rufini testimonio constat; secundo apertis verbis idem testatur Theodoret. lib. 1, cap. 17, dum ait: *Successum est Liberio a fidei quodam illius diacono, nomine Felice: qui tametsi fidem a Nicæno concilio expositam ipse servavit integram, tamen cum illis, qui eandem labefactura studebant, libere communicari, ac propterea nemo ex habitatoribus in ecclesiam, dum ille intus erat, ingredi voluit.* Sozom. denique lib. iv, cap. 10 idem testatus, addit: *Romane ecclesiæ episcopatum præficitur Felix illius cleri diaconus, quem aiunt fidei concilii Nicæni*

naverant in locum ejus episcopum Felicem presbyterum venerabilem virum. Et fecit concilium Felix, et invenit duos episcopos (*potius presbyteros*) consentientes Constantio Augusto Ariano, nomine Ursacium et Valentem, et damnavit eos in concilio quadraginta octo episcoporum. Post paucos autem dies, zelo ducti Ursacius et Valens rogaverunt Constantium Augustum, ut revocaret Liberium de exilio, ut una tantum communionem participaret, extra secundum baptismum (*al.*, unam tantum communionem participaret excepto rebaptizari). Tunc missa auctoritate per Catulinum agentem in rebus, simul et Ursacius et Valens venerunt ad Liberium. Qui Liberius consensit præceptis Augusti. Tunc revocaverunt Liberium de exilio. Rediens autem Liberius de exilio habitavit in cœmeterio sanctæ Agnetis apud germanam Constantii Augusti, ut quasi per ejus interventionem aut rogatum rediret Liberius in civitatem. Tunc Constantia Augusta, quæ fidelis erat Domino Jesu Christo, noluit rogare Constantium Augustum germanum suum,

quia senserat consilium. Eodem tempore Constantius imperator, una cum Ursacio et Valente, convocaverunt aliquos qui ex sæce Ariana erant, et quasi facto concilio, misit et revocavit Liberium de cœmeterio beatæ Agnetis, ubi sederat. Et ingressus Romam, in ipsa hora Constantius Augustus fecit concilium cum hæreticis, simul etiam cum Ursacio et Valente, et ejecit Felicem de episcopatu, qui erat catholicus, et revocavit Liberium. Ab eodem die fuit persecutio maxima in clero, ita ut intra ecclesiam presbyteri et clerici plures necarentur, et martyrio coronarentur. Qui Felix, depositus de episcopatu habitavit in prædiolo suo, via Portuensi, ubi et requievit in pace quarto kalendas Augusti. Ingressus Liberius in urbem Romam quarto Nonas Augusti, consensit Constantio

hæretico, non tamen rebaptizatus est, sed consensum præbuit. Et tenuit basilicas beati Petri et beati Pauli, et basilicam Constantinianam annis sex (*inro.*, *septem*). Et persecutio magna fuit in urbe Roma, ita ut clerici et sacerdotes, neque in ecclesiam, neque

NOTÆ SEVERINI BINII.

semper consensisse, et omnino, quantum ad religionem pertinebat, reprehensione caruisse, atque ob id solum in crimen vocatum esse, quod non modo Arianos ministros ecclesiæ ordinaret, verum etiam quod eorum communionem uteretur. Sic intelligendum est quod ait Socrat. lib. II, cap. 29, Felicem Arianae sectæ addictum fuisse: nimirum, quod illis communicaret, et ex eorum voluntate sententiæ in Athanasium latæ subscripsisset. Si, quod aunt Rufinus et Theodoret. Felix fuerit diaconus Liberii, dubium nullum esse potest, ipsum catholicum fuisse. Nam ut Liberius Ariantum nomen semper aversatus, Ariantum diaconum sibi ministrare passus fuerit, non est credibile. Quod apud Hieronymum de script. eccles. in Acacio nomen Ariantum Felici additum reperiatur, mendisum esse patet ex chronico aliisque codicibus antiquioribus, et Græco Sophronii textu. Vide Baron. an. 355, n. 54 et seqq. Bellarm. de Rom. pont. lib. IV, cap. 9.

Ursacium et Valentem, et damnavit eos. Circa illud tempus, quo Liberius cum Ariano communicans turpiter labitur, Felix eorundem communionem ante pollutus, mirabili Dei consilio ac providentia a lapsu erectus, Constantium, Ursacium, Valentem, omnesque Arianos condemnando, et excommunicando, communionem eorumdem abrupt, ne Liberio substituendus, cathedram Petri vel hæreseos suspicione coinquinet. Post paucos dies. Vide notas epistolarum Liberii ad orientales.

Una tantum communionem participaret extra secundum baptismum. Hæc quomodo intelligenda sint, vide infra verbis: *consensit Constantio hæretico, non tamen et baptizatus est.*

Liberius consensit præceptis Augusti. Per vim nimirum, tormenta atque tedium exilii inductus, Sirmianam confessionem primam, atque Athanasii condemnationem subscribendo approbavit, et cum Ariano communicavit.

Rediens de exilio habitavit in cœmeterio S. Agnetis. Ea, quæ de habitatione Liberii in cœmeteriis suburbanis S. Agnetis ab auctore libri pontificalis referuntur, male cum primo Liberii exilio conjunguntur. Nam teste Sozomeno lib. IV, cap. 40, Liberius ab Ariano binis diversis vicibus graviter est vexatus. Primum quando Roma furtim abductus est Mediolanum, atque recusans subscribere sententiæ in Athanasium per Mediolanum conciliabulum pronuntiatae, inde in Thraciam est relegatus. Secundo, dum nolens Ariminensem formulam approbare, per Valentem episcopum Ariantum, qui eam potestatem ab impera-

tore acceperat, Roma expulsus fuit. Prior vexatio exilium: posterior simplex tantum ab urbe expulsio fuit. Prior contigit Mediolani anno Christi 355, posterior contigit Romæ post Ariminense concilium, anno Christi 359. Priore vexatione liberatus, teste Hieronymo in chronico. *Romam quasi victor intravit*: maxima enim pompa per Constantii ministros in urbem introductus fuit. Inaque quod hic in suburbanis commemoratus fuisse dicitur, non nisi post secundam illam a Valente illatam vexationem contigisse potuit. Vide notas Sirmiensis et Ariminensis concilii. Item Baronium anno 359 num. 46, 47, 48.

Ejecit Felicem de episcopatu. Sozom. lib. IV, cap. 44 ait scriptum esse *Felici tum Romanæ ecclesiæ antistiti, et clero ejusdem ecclesiæ, uti Liberium recipiant, et ambo pariter sedem apostolicam administrant, communique consensu, et concordia sacerdotio illo fungantur.* etc. Quod hic assertur ab auctore libri pontificalis, probabilius esse videtur.

Ab eodem die fuit persecutio maxima in clero. Ideo quod Liberium manifesta communionem Ariatorum pollutum, atque adeo a pontificatus functione plane alienum, universus clerus Romanus aversaretur, seque Felici vexillum fidei catholice extollenti conjungeret, ut supra diximus.

Martyrio coronarentur. Tunc contigisse videtur, ut Eusebius Romanus presbyter a ministris Constantii intra cubiculum clausus, illic mensibus septem perseverans, fame consumptus spiritum exhalavit. Baron. in mart. notis die 24 Augusti.

Qui Felix depositus. De exitu Felicis aliter hic, aliter in Vita ejus auctor pontificalis sentit.

Consensit Constantio hæretico, non tamen rebaptizatus est. Hoc videtur indicare, quod etsi Liberius cum Ariano communicaverit, non tamen factus fuerit Arianus per secundum baptismum, quo solent illi catholici ad se deficientes iterum baptizare. Sed hæc quidem superflua, et ab aliquo addita; nondum enim Ariani rebaptizabant: quin et ecclesia hoc tempore non respuebat Ariatorum baptismum, ut testatur S. Hieronymus adversus Luciferianos; Baronius anno 357, n. 41.

Persecutio magna fuit in urbe Roma, etc. Illi qui Liberio non communicabant, non tantum ab Ecclesia, sed etiam a balneis publicis abstinabant; ne scilicet una cum illis lavarentur, ut qui scirent ex sententia Joannis evangelistæ, neque balnei lotionem cum hæreticis participandum esse. atque ideo in hos a magistratu severum est. Baron. anno 357, n. 58.

In balnea haberent introitum. Hic Liberius ornavit de A platonis marnioreis sepulcrum S. Agnetis martyris. Omnes itaque anni Felicis in ejus ordinem dinumerantur. Hic fecit Basilicam homini suo juxta macellum Libyæ. Hic fecit ordinationes duas in urbe Roma per mensem Decembrem, presbyteros octodecim, diacones quinque, episcopos per diversa loca decem et novem. Qui sepultus est via Salaria in cœmeterio Priscillæ, quinto Idus Septembris, alias octavo (imo, septimo) kalendas Maii. Et cessavit episcopatus dies sex.

DE EODEM.

(Ex D. Coust.)

I. In catalogo (1) Bucheriano, qui in hoc Papa desinit, ideoque eo supersite concinnatus creditur, istud tantum legere est: *Liberius fuit temporibus Constantii* B *ex die xi Kalendas Junias in diem... a consulibus Constantio V et Constantio Cesare.* Ex quo docemur eum anno 352, mensis Maii 22 die, feria sexta suis e ordinatum. Aut si placet Ant. Pagii conjectura, qua pro die xi Kalendas Junias, legendum esse opinatur die xi Kalendas Julias, in Junii 21 diem, quæ Dominica erat, cadet ejus ordinatio.

II. Cum pro fidei causa multos labores strenue fortiterque suscepisset; anno 355 exeunte exsul factus, post biennium exilii tardio fractus victusque, Arianis nonnulli ad tempus concessit. Attamen circa anni 358 initia Romam reversus, Ecclesiæ curam non deseruit. Nam post cassatum Ariminense concilium, ut loquitur Siricius epist. 1 ad Himerium n. 2, generalia destinavit ad provincias decreta. Et quod a synodis Alexandriæ anno 352, ac deinde in Achaia habitis de episcopis qui Arimini lapsi fuerant delinitum est, iis nimirum damnatis qui alii labendi auctores per fraudem fuerant, cæteris parcendum esse, confirmavit. Sub finem vite Orientales, cum Nicenam fidem professi essent, damnassentque Arianam hæresim, admisit ad communionem suam. Eum viii *Kalendas Octobris Gratiano et Dagalaifo consulibus,* C hoc est anno 366, Septembris 24 die vivis exemptum Marcellinus et Faustinus presbyteri in præfatione precum ad Valentinianum, Theodosium et Arcadium imperatores tradunt. Eodem die in martyrologio Bedæ, at in Hieronymiano et nonnullis aliis die 23 prædicti mensis, memoria ejus recolitur: et in primo quidem diem quo mortuus, in cæteris autem eum quo sepultus fuit, indicari Pagius arbitratur.

DE EODEM.

(Ex bibl. Gall.)

I. Liberius, Romanus, Julii papæ successor, anno cccclii, die xxii mensis Maii pontifex ordinatur, ut ex Bucheriano catalogo ediscimus (2). Accepto vix nuntio de ipsius electione, eum in suam pertrahere sententiam adversus Athanasium frustra conantur Ariani. Ad Constantium imperatorem legatos mittit summus hic pontifex, postulans in primis ut de fide, deque Athanasii causa ingenuè atque integre agatur; simulque ab eo et veram pacem requirens, quæ non sit verbis composita interna dispositione fallaciæ, sed præceptis evangeliorum rationabiliter confirmata. »

(1) Abhinc usque ad § II hujus NOTITIÆ linearum interstitium coercere coacti sumus, scilicet ut documenta quæ prius ommissa fuerant, postea, paginis jam inter se coaptatis, ad perficiendum primum paragraphum intruderentur. Nobis procul dubio assenset lector, ipsius utilitatem etiam elegantie typographicæ anteponentibus. Ed.

‡ (2) Bucher. de Doctr. temp. pag. 273.

Quam quidem æquissimam postulationem ægerrimo ferens Constantius, nunquam deinceps ab exagitandi Liberii mente destitisse comperitur. Verum imperatoris neque minis fractus neque iram verum sanctus pontifex, multis pro fidei causa laboribus animo susceptis interrito, in exilium pellitur: quanquam cægre, populi metu qui ejus amore flagrabat, cum magna difficultate noctis medio potuit asportari, » ut scribit Animanus (1). Contigit autem Liberii exilium, « Arbetione et Lolliano consulibus » (2), id est anno cccclv.

Pulso Liberio, atque in ejus sedem intruso Felice, nunquam adduci potuerunt Romani cives, ut cum istiusmodi homine societatis quippiam vel communionis haberent. Quin eo tandem deducta res est, ut « Liberius paulo post Urbi redditus fuerit ob editiones Romanas, » teste Sulpicio Severo (3). Neque aliter Socrates (4): « Liberius, inquit, haud multo post ab exilio revocatus, sedem suam recepit: cum populus Romanus seditione facta, τοῦ ἐν Ρώμῃ λαοῦ στάσις αἰσθαντός. Felicem ecclesia expulisset, et imperator licet invitus assensum illis præbisset, ὁ, τε βασιλεύς καὶ παρὰ γνώμην τούτοις ἐγένετο σύμψυρος. His concinit Theodoritus (5).

Ab exilio autem reversus ineunte anno 358, ac Romam ingressus « victor illustris et strenuus veritatis athleta », ὁ νεκρόφορος τῆς ἀληθείας ἀγωνιστής, ingenti omnium plausu exceptus est atque lætitia: sumeque jam sedi restitutus, fidem Nicenam quam exilium passus fortiter asseruerat, postea redux magnificentius adhuc prædicavit. Siquidem, ut ex beato Siricio papa erudimur (6), « post cassatum Ariminense concilium, generalia misit ad provincias decreta ». Deinceps vero synodos Alexandriæ atque in Achaia coactas, earumque sanctiones de recipiendis episcopis qui Arimini lapsi fuerant, confirmavit. Orientales autem post fidei Nicenæ professionem, postque synodi Ariminensis acta damnata ad communionem admisit. His aliisque præclare gestis, ut ex ejus epistolis potissimum liquet, anno tandem 366, die 24 Septembris, sive ut perhibent Marcellinus et Faustinus presbyteri (7), octavo Kalendas Octobris Gratiano et Dagalaifo cos., humanis rebus exemptus est Liberius.

II. Quantum vero fide, sanctitate ac doctrina excelluerit summus hic pontifex, quantoque in pretio apud præstantissimos quosque viros habita sit ejus memoria, jam satis constat. Sanctus Athanasius inter celebres Ecclesiæ scriptores ipsum recenset, et cum viris apostolicis comparat (8): « Si quæ, inquit, scribunt (Ariani) ea scriberent orthodoxi, ut — Julinus et Liberius Romæ episcopi: Εἰ μὴ οὖν παρὰ ὀρθοδόξων ἦν τὰ γραφόμενα, οἷα ἐν ἐργόνοις παρὰ — Ιουλίου καὶ Λιβερίου τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης — nullus profecto in illorum scriptis esset suspitionis locus: simplex enim ac candidum est virorum apostolicorum ingenium. » Basilio magno dicitur (9) « beatissimus episcopus Liberius, » ὁ μακαριώτατος ἐπίσκοπος Λιβέριος: Epiphania autem (10) « beatae memoriæ Romanus episcopus. » Siricius item papa « venerandæ memoriæ prædecessorem » suum, ipsum appellat (11). Et sanctus Ambrosius sororem suam Marcellinam allocutus (12),

(1) Amm. Marc. lib. xv, cap. 7.

(2) Sulp. Sev. Hist. sacr. lib. ii, cap. 39.

(3) Id. ibid.

(4) Socrat. Hist. eccl. lib. ii, cap. 37.

(5) Theodor. Hist. eccl. lib. ii, cap. 17.

(6) Siric. epist. 1 ad Himer., § 2.

(7) Marcell. et Faust. in præfat. ad libell. prec.

(8) Athan. epist. ad episc. Ægypt., § 8, opp. tom. i, pag. 278.

(9) Basil. epist. 263, al. 74, § 3, opp. t. i., p. 406.

(10) Epiph. Hæc. 75, § 2.

(11) Siric. epist. 1 ad Himer., § 2.

(12) Ambros. de Virg. lib. iii, cap. 4, § 4.

« Tempus est, inquit, soror sancta, ea quæ necum conferre soles, beatæ memoriæ Liberii præcepta revolvere; ut quo vir sanctior, eo sermo accedat gratior. » Et infra (1) post recitatam integram orationem ejusdem Liberii Marcellinam dato virginitatis velamine consecrantis, quam nos epistolis Liberianis subjecimus: « Hæc locum, subdit, sanctæ memoriæ Liberii. » Theodoritus denique, « celeberrimi Liberii fiducia et admirabiles sermones, » *Λιβηρίου τοῦ πανωφίμου τῶν παρρησιῶν καὶ τοῦ ἀξιώματός λόγους*, memorat (2), quos pro veritatis defensione coram imperatore Constantio habuit; eumque præterea, ut paulo ante vidimus, celebrat tanquam gloriosum veritatis athletam (3); quin et ab exilio reducem, virum admirabilem vocat (4): « Reversus est, inquit, admirandus ille Liberius »: *Ἐπαύθη μὲν Λιβήριος ὁ θεσπέσιος*. Cujus propterea memoria in Bedæ martyrologio, et in eo quod metricè Wandelbertus conscripsit, nec non in Hieronymiano atque in additionibus ad Usuardum recolitur.

III. Ex ecclesiasticæ antiquitatis monumentis complura quidem litteris consignasse Liberium ad catholicam religionem adstruendam confirmandamque intelligimus: sed quatuordecim tantum epistolas adhuc superstites, ab eo revera fuisse conscriptas, ex veterum Patrum fide atque auctoritate agnoscimus et profitemur. Alias vero nonnullas quæ sub ejus nomine circumferuntur, easque præcipue quæ summi hujus pontificis lapsum prodere existimantur, tanquam spurias et subditiis rejciendas jure optimo ducimus. Neminem sane latet homines hæreticos sub ementitis sanctorum Patrum, in primis vero pontificum Romanorum sive aliarum sedium præsulum nominibus, scripta plurima confingere consuevisse; quibus ecclesiæ catholicæ fucum facerent, incautos securius deciperent, eaque ratione impia sua dogmata facilius spargerent validiusque firmarent. Quod quidem ævo maxime Liberiano contigisse novimus, quo genuinis adulterina intermixta deprehendere haud insolens. Certiptum habemus enim, vero, Fidei expositionem *πρὸς μέγρος* sancti Gregorii Thaumaturgi nomine insignitam, auctorem habere Apollinarium; quemadmodum Eulogius Alexandrinus (5), Leontinus Byzantinus (6) et Palestini monachi sub Leone I imperatore, alique Chalcedonensis concilii assertores comprobant. Norunt præterea eruditi viri (7), Eutychianos laudasse Julium et Felicem Romanos pontifices, Athanasiumque atque alios Ecclesiæ Patres, ceu Christo naturam unani vindicantes. Quid memorem famoſam illam epistolam ab Apollinari confictam ac Julio I suppositam? Qua de fraude præ cæteris testis est locuples Leontius (8) modo laudatus. Quid quod Ariani non modo Athanasii aliorumque orthodoxorum, sed etiam imperatorum nomine epistolas confingebant, ut ex ipso Athanasio (9) erudimur?

IV. Sed ut ad propositum nostrum cum viro doctissimo (10) propius accedamus, an non amœbeas Liberii et Athanasii epistolas quæ in præcæteris Athanasii codicibus tanquam germanæ habebantur (11),

Jam quisque vir prudens adulterinas agnoscit? Quis ergo et quatuor epistolas inter Hilarii fragmenta (1) Liberii nomine prænotatas ipsiusque lapsum præmentes, Ariani conflexerint? Ex his certe primam Orientalibus inscriptam et adversus Athanasium extatam (2), fictam esse ac subditiis primus omnium magnus Baronius multis argumentis comprobavit (3); ejusque sententiam perierique viri docti, Constantius (4), Montfauconius (5), alii, si Tillemontium excipias, fuisse assectati! Et miramur quidem tantum virum eo usque processisse (6), ut istiusmodi epistolæ sinceritatem adstruere tentarit. Imposituram namque delegere cuius licet tum ex ipsius contextu cum chronotaxi Liberiana composito, tum vero ex appendice huic epistolæ statim adjecta, ubi sic legimus: « Quid in his litteris non sanctitatis, quid non ex metu Dei eveniens est. » Ex quibus plane intelligas, ut cum Baronio loquar (7), non esse Hilarii verba ista, quibus probatur Athanasii condemnatio per Liberium facta; sed Ariani alicujus, Athanasii damnationem præ cæteris omnibus aliis rebus optantis. Neque enim placet Montfauconii conjectatio, hæc scilicet *ἀρρωστικῶς* Hilarium scripsisse. Sive enim spectes temporis notis quo conscripta fuisse perhibetur epistola, sive rem de qua in ea potissimum agitur: utrumque arguere fas est, et epistolam Arianicam esse, et appendicem eidem epistolæ adjectam hominem Ariantum, qui simplicioribus ac imprudentibus securius illudere intenderit.

V. Quandoquidem vero primam illam epistolam inter Hilarii fragmenta extantem, et spuriam esse et Ariantum prodere auctorem certo constat; quid vetat quominus et tres modo laudatas ab Ariana manu fuisse confictas, atque in illam Fragmentorum farraginem congestas existimemus? Neque enim alio nomine appellaverim cum viris doctis Fragmenta illa Hilariana: quoniam enim ea inter præclara multa vetustatis ecclesiasticæ monumenta occurrant, eorum tamen collectionem monstruosam quandam rerum faciem, indigestamque congeriem exhibere nemo jure inficias erit: ut profunda aliqua saltem ex parte operis auctoritas sublesta fidei esse videatur: in eo siquidem non solum falsa nonnulla veris immixta, sed etiam depravata corruptaque ab hæreticis haud pauca reperias. Hinc Rufinus (8): « Hilarius, inquit, cum ad emendationem eorum qui Ariminensi perfidia subscriperunt, libellum instructionis plenissime conscripsisset; cumque libellus ipse in manus inimicorum et malevolorum ipso ignorante venisset: ita ab eis corruptus est, illo sancto viro nihil penitus sentiente, ut postea talis inventus sit, quem ipse non agnosceret. » Hæc ille. Haud equidem repugnaverim, huic narrationi nonnulla intexuisse Rufinum, quæ a vero abundat; ut propterea Hieronymus ipsum merito redarguerit (9). At « operis deum Hilariani depravatio, ut viri docti verba usurpem (10), in causa fuerit cur ea sinxerit Rufinus. Et vero Ariarum nequitia dignum erat, ut Hilarii operis integritatem nobis inviderent. » Quid porro,

(1) *Ambros.*, de Virg., lib. III, cap. 4, §. 1.

(2) *Theodor.* Hist. eccl. lib. II, cap. 15.

(3) *Id.* ibid. cap. 17.

(4) *Id.* ibid. sub fin.

(5) *Eulog.* apud Phot. biblioth. cod. 250.

(6) *Leont. Byz.* lib. adv. fraud. Appollin. in Thes. Canis. tom. I, pag. 608.

(7) *Lequien.* Dissert. Damasc. II, §. 1 seq. pag. 32.

(8) *Leont. Byz.* lib. de Sect. Act. VIII, tom. XI Bibl. PP. Paris. pag. 526.

(9) *Athan.* Apol. ad Constant. §§. 11, 19, 20, opp. tom. I, pagg. 301, 307.

(10) *Montfaucon.* Animadv. ad tom. II, collect. PP. Græc., pag. 47.

(11) *Athan.* opp. tom. II, p. 667 seqq.

(1) *Hilar. Fragin.* IV, num. 1; et 6, numm. 5, 8 et 10.

(2) *Id.* Fragin. 4, num. 1.

(3) *Baron.* ad ann. 352, §. 12 seqq.

(4) *Constant.* ad Hilar. fragm. et in append. ad epist. Rom. pontif. pag. 93.

(5) *Montf.* ad collect. PP. Græc. animadv. 20, pagg. 45.

(6) *Tillem.* Mem. eccl. tom. VIII, pag. 695, not. 65 sur S. Athan.

(7) *Baron.* ad Ann. 352, §. 14.

(8) *Rufin.* de adulter. libror. Origen. in append. ad tom. IV opp. Origen. edit. Paris. 1759, pag. 55.

(9) *Hieron.* lib. II adv. Rufin., §. 19, opp. tom. II, pag. 512, edit. Veron.

(10) *Constant.* præf. ad Hilar. fragm. §. 8.

si ea omnia ipsemet Hilarius congresserit Fragmenta, sive Arianica, sive orthodoxa, quibus deinceps historiam contexeret, ubi a notis genuina secerneret; ut illa quidem falsitatis coargueret, horum autem veritatem ostenderet firmaretque?

VI. Sed inquires: Esto: depravata fuerint corruptaque malo Arianorum consilio Hilariana fragmenta, coniectaque ab Arianis epistole illæ quæ Liberii lapsum enuntiant: quid porro sentiendum de Athanasii, Hieronymi aliorumque scriptorum ecclesiasticorum testimoniis, ex quibus Liberius defecisse comperitur? At his demum peropportune occurrit vir eruditione ac doctrina plurimum præstans, dominus Corgneus ecclesiæ Suevionensis canonicus; qui haud ita pridem edita singulari dissertatione cui titulus: *Dissertation critique et historique sur le pape Libère, dans laquelle on fait voir qu'il n'est jamais tombé, préciporum veterum scriptorum auctoritate ductus, simulque aliorum loca objecta discutens atque ad crisis revocans, Liberii lapsum fictitium esse luculentissime comprobavit.* Illius autem clarissimi viri sententiam deinceps egregie asseruit purpuratus pater (1), compendio usus: eamque præterea ex iis quæ hæcenus edisseruimus, magis adhuc firmatam existimamus.

Præclarum autem hujusmodi opus Gallicum, quod auctore nescio Parisiis primum prodiit anno 1732, ab ipso postmodum recensitum et auctum, ibidem fuit iterum evulgatum anno 1736. Quam quidem dissertationem summo ingenii ac iudicii acuminis elucubraram, quisquis attente perlegerit, is enimvero causæ Liberianæ jure optimo aptandum statuat necesse est effatum illud Livianum. « A veritate laborare nimis jus sæpe, extingui nunquam. »

§ II. — NOTITIA EPISTOLARUM NON EXSTANTIAM, AUT SUPPOSITIVARUM QUÆ AD LIBERIUM PAPAM ATTINENT.

(Ex D. Constant.)

I. *Ægyptiorum ad Liberium litteræ circa exitum anni 352 missæ.*

1. Ex Ægypto atque Alexandria, quales pridem ad Julium de reddenda exsulanti Athanasio communionem erant scriptæ, tales Liberio pontificatum ineunti datæ sunt litteræ de tuenda ea, quam eidem præsul Julius ac deinde Sardicensis synodus reddiderant. Has litteras Hilarius fragm. iv, n. 2, memorat, easque ibidem subjiciendas pollicetur; sed inde divulsæ sunt. Litteræ autem, quæ ab Alexandrina synodo ex Ægypto omni ad Julium, teste Athanasio apolog. cont. Arian. n. 20 missæ sunt, integræ habentur in eadem Athanasii apologia n. 3, ac deinceps: ex quibus augurari licet quales illæ fuerint, quæ ad Liberium circa exitum anni 352, datæ sunt. Harum litterarum meminit ipse Liberius epist. 4, n. 2, ubi et eas episcopis Italis recitasse se atque insinuasse docet.

II. *Orientalium ad Liberium litteræ circa idem tempus scriptæ.*

2. Eodem tempore Liberius, ut rursus ipse epist. 4, n. 2, testatur, ab Orientalibus, hoc est ab Arianis adversus Athanasium litteras accepit, per Eusebium quendam, qui in Africam festinabat, sibi relictas, in quibus eadem omnino continebantur cri-

mina, quæ accusatus præsul sive in concilio Romano, præsentem Julio, sive in Sardicensi jam dilucrat. Has litteras non suppressit Liberius, ut nonnulli calumniati sunt, sed ecclesiæ legit et concilio.

III. — *Liberii ad Orientales epistola anno 353 data.*

3. Ad mox dictas Orientalium litteras Liberius rescripsit eo ipso tempore, quo illas accepit, significans sibi traditum esse octoginta episcoporum scriptum, quod ipsorum de Athanasio sententiæ repugnabat; atque contra legem divinam sibi visum esse, cum major episcoporum numerus pro Athanasio existeret, ipsorum dictis adversus eum aliquatenus commodare consensum.

IV. — *Liberii ad Ægyptios epistola eodem tempore scripta.*

4. Vix dubitare licet quin Liberius, qui ad Orientales contra Athanasium scribentes rescripsit, simul et ad Ægyptios qui pro eodem sibi scripserant, quorum etiam epistolam episcopis Italis pariter insinuandam curavit, litteras miserit, quibus se decesseris sui Julli vestigiis penitus hæsurum significaret.

V. — *Liberii ad Constantium epistola ann. 353 scripta.*

5. Liberius multorum Italiæ episcoporum conventu habito, Vincentium Capuensem et Marcellum pariter ex Campania episcopum Arelaten destinavit ad Constantium cum epistola, qua hunc Imperatorem rogabat, ut concilium Aquileiæ, quemadmodum ipsi dudum placuerat, congregari præciperet: ubi cum primum fidei causa fuisset diligenter tractata, tum demum ceteræ possent finire. Simul et ea, quæ sive ab Orientalibus adversus Athanasium, sive ab Ægyptiis pro Athanasio acceperat scripta, legatis tradidit ad Constantium perferenda, ut optatum concilium facilius impetraretur.

VI. — *Legnorum Liberii ex Arelatensi concilio litteræ.*

6. Arelaten cum pervenissent Vincentius ac Marcellus Liberii legati, prævio cum episcopis qui ibi erant tractatu, propter ecclesiarum omnium turbationem, Orientalium, qui Athanasium damnaverant, succumbere se velle testati sunt sententiis, ea tamen conditione, ut et ii, qui istud ab ipsis flagitabant, prius Arianæ hæresim condemnarent. Tum placito scriptura firmato, itum ad concilium, adhibitaque deliberatione, Liberii legatis ab Athanasii adversariis est responsum, Arianæ doctrinam damnare se non posse; sed hoc solum, ut Athanasium communionem privetur, exigere. De his autem omnibus Liberium confestim Vincentius ac Marcellus litteris certiores fecerunt.

7. Hæc porro gesta sunt, dum Arelate Constantius degeret. Atqui hunc Imperatorem in illa civitate saltem ab octavo mensis Novembris anni 353 die ad vernum tempus anni 354 permansisse vetera monumenta fidem faciunt. Unde sequitur ut Arelatensis

(1) *Orsi, Histor. eccl. tom. vi, pag. 204, § 72.*

tunc habita synodus vel ad annum 353 exeuntem, A XIII. — *Litteræ Lampsacena synodi et aliarum ad Liberium et Occidentales ann. 365 missæ.*

VII. — *Eusebii Vercell. ad Liberium epistola anno 354 missa.*

8. Eusebius Vercellensis episcopus a Liberio rogatus ut legatis suis Lucifero, Pancratio et Hilario ad obtinendum a Constantio concilium sese adungeret, voluntati ipsius se libenti animo obsequi renuntiavit. Epistolæ hujus notitiam nobis præstat Liberii epistola ad Euseb., adeoque paulo ante hanc anno 354 scripta est.

VIII. — *Liberii ad Fortunatianum epistola, eodem tempore data.*

9. Liberius in eadem epistola ad Euseb. memorat litteras a se ad Fortunatianum Aquileiæ episcopum scriptas, quibus cum rogabat, ut ipse pro sinceritate pectoris et pro fide, quam se sciebat etiam cum discrimine vitæ præsentis custodisse, cum legatis ad Constantium missis dignaretur excubare.

IX. — *Constantii ad Liberium litteræ anno 355.*

10. Constantius paulo post Mediolanense concilium anno 355 habitum minaces ad Liberium litteras cum muneribus per Eusebium eunuchum misit, quibus eum ad damnandum Athanasium et ad communicandum cum Arianis flectere tentabat. Harum litterarum mentio existat apud Athanasium histor. Arian. ad monach. n. 35, ipsis autem minis admixta fuisse blandimenta cum innata Constantii indoles, tum adjuncta munera facile persuadent.

X. — *Liberii ad clerum Rom. litteræ anno 357 scriptæ.*

11. Liberius statim ut exiliæ tædio ac mihi fractus Imperatoris voluntati consensit, priusquam de hoc consensu Imperator certior fieret, se ab Athanasii nomine et communione recessisse clero Romano significavit. Quocirca et hujus mutationis suæ testem clerum suum epist. ad Ursacium n. 2, appellat.

XI. — *Ejusdem litteræ ad Constantium eodem tempore.*

12. Eodem tempore Liberius litteras super Athanasii nomine per Fortunatianum Aquileiensem episcopum ad Constantium perferendas dedit, ut epist. ad Orientales ipse loquitur. Litteras easdem indicat et epist. ad Ursacium, n. 2.

XII. — *Liberii epistola decretalis per provincias missa circa ann. 362.*

13. Siricius papa epist. ad Osium, n. 2, eos, qui ab Arianis baptizatos denuo baptizabant, vehementer improbat, cum alias ob causas, tum ob hanc nominatim, quod istud post cassatum Ariminense concilium missa ad provincias a venerandæ memoriæ prædecessore meo Liberio generalia decreta prohibeant. Unde colligere est, Liberium post infaustum Ariminensis concilii exitum celebrata synodo, concilium illud irritum declarasse, ac varia sanxisse decreta, quæ universæ Ecclesiæ utilitati conducere, eaque per synodalem epistolam in provincias missis.

14. Orientales e Lampsacena synodo variisque conciliis in Asia, Pamphylia, Isauria et Lycia celebratis litteras Eustathio, Silvano ac Theophilo legatis tradiderunt ad Liberium et episcopos Occidentales perferendas, quibus, ut summam perstringit Sozomenus lib. vi, c. 11, « eos hortabantur, ut legatos suos omni ope adjuvarent, et cum illis quid agendum esset perpenderent, et statim Ecclesiæ prout ipsis videretur corrigerent; quippe qui probam ac stabilem fidem retinerent, ac præ cæteris omnibus religionis curam gerere deberent. » Litteras illas Liberio a prædictis legatis redditas esse Socrates et Sozomenus tradunt. Cum autem Lampsacena synodus quæ prior legatos destinavit, et cujus instar aliæ synodi litteras suas eisdem crediderunt, anno 365 circa mensem Septembrem absoluta sit, sequitur ut omnes illæ litteræ ad eundem annum jam labentem pertineant.

XIV. — *An Liberius litteras ad Orientales scripserit de Spiritu Sancto.*

15. Sozomenus controversiam de Spiritu sancti deitate in Oriente excitatam notans, ita lib. vi, c. 22 loquitur: « Cum hæc quæstio ageretur, et contendendi studio magis magisque in dies cresceret, episcopus urbis Romæ, re comperta, scripsit ad Orientis ecclesias, ut Trinitatem consubstantialem et honore gloriaque æqualem una cum Occidentalibus episcopis confiterentur. Quo facto, utpote controversia iudicio Romanæ ecclesiæ terminata, singuli quieverunt: eaque quæstio finem accepisse videbatur. » Quibus dictis Sozomenus, cap. 23, Liberii mortem narrare incipit his verbis: « Per idem tempus mortuo Liberio, Damasus Romanæ sedis administrationem suscepit. » Quocirca si res secundum accuratum temporis ordinem Sozomenus narrat, censendus est Liberius aliquanto ante mortem ad ecclesias Orientis litteras dedisse, quibus et Trinitatem consubstantialem, et Spiritum sanctum Patri et Filio æqualem esse definiobat; nisi forte ad Liberii tempora id quod a Damaso sit gestum, præpostere Sozomenus retulerit; quod videtur probabilis.

XV. — *Liberii Sermo.*

16. Tacendus hic non est Sermo a Liberio, cum in Salvatoris natali, « ad Apostolum Petrum, » Marcellinam Ambrosii sororem dato virginitatis velamine solemniter ac publice consecraret, habitus, et ab Ambrosio ipso lib. III de Virginitibus c. 1, 2 et 3, sed, ut eruditus placet, mutata dicendi ratione relatus. Hoc in tractatu Liberius primo Marcellinam quæ ad fidem attinent docet, tum ei præcepta tradit virginitibus congrua: quæ quidem Ambrosius ideo revolvere se ait; « ut quo vir sanctior, eo sermo accedat gratior. »

XVI. — *Scripta Liberio supposita.*

17. Præterea unam Liberii ad Orientales epistolam ab Arianis suppositam, item scriptum Liberii ad Athanasium, et Athanasii ad eundem rescriptum,

neque non antiqua, sed falsissima Liberii gesta, tomus A hujus appendix exhibebit.

18. Eisdem papæ Isidorus Mercator supposuit Athanasii et Ægyptiorum nomine ex Alexandrina synodo scriptam epistolam, cui æque fictitium adjecit Liberii ipsius ad eundem rescriptum. Utrumque opus cum cæteris ejus figmentis alii tomo servamus.

Decretorum Liberio adscriptorum Censura.

19. In editionibus conciliorum tria referuntur Liberii nova decreta ex codice vetusto 16, librorum lib. XIII, cap. 9, 10 et 12. Eadem eodem nomine et a Burchardo lib. XIII, c. 13, 14 et 18, necnon ab Ivone p. 4. c. 46, 47 et 50 laudantur.

Ex his primum, quod ita incipit : « In his jejuniorum

diebus nullæ lites, » et Capitularis Theoduli Aurelianensis episcopi capitulum 42.

Alterum, cujus est hoc initium, « Abstinentium est enim in his sacratissimis diebus a conjugibus, » est Capitularis ejusdem sequens capitulum.

Tertium, quod enuntiatur in hunc modum, « Si evenerit fames, inæqualitas aeris, pestilentia vel alia qualiscumque tribulatio, statim jejuniis, elemosynis et obsecrationibus Domini misericordia deprecetur, » expressum ex libro 1 Capitularium, c. 118, ubi legimus : « De hoc si evenerit fames, pestilentia, inæqualitas aeris, vel alia qualiscumque tribulatio, non expectetur edictum nostrum, sed statim deprecetur misericordia Dei. »

OPERA QUÆ EXSTANT.

ORATIO MARCELLINAM S. AMBROSII SOROREM DATO VIRGINITATIS VELO CONSECRANTIS.

(*Ex Biblioth. Galland.*)

I. Bonas, filia, nuptias (1) desiderasti. Vides quan- B tum ad natalem Sponsi tui populus convenerit, et nemo impastus recedit? Illic est qui rogatus ad nuptias aquam in vina convertit (*Joan. II, 9*). In te quoque sincerum sacramentum conferet virginittatis, quæ prius eras obnoxia vilibus naturæ materialis elementis. Illic est qui quinque panibus et duobus piscibus quatuor millia populi in deserto pavit. (*Luc. IX, 13. et seq.*). Plures potuit, si plures jam tunc qui pascerentur, fuissent. Denique ad tuas nuptias plures vocavit : sed jam non panis ex hordeo, sed corpus ministratur e cælo.

II. Hodie quidem secundum hominem homo natus ex virgine, sed auto omnia generatus ex Patre : qui C matrem corpore, virtute referat Patrem. Unigenitus in terris, unigenitus in cælo : Deus ex Deo, partus ex virgine : justitia de Patre, virtus de potente, lumen ex lumine : non impiorum generantis, non potestate discretus : non verbi extensione, aut prolatione confusus, ut cum Patre mixtus, sed ut a Patre generationis jure distinctus sit : ipse est fraternus tuus, sine quo nec cælestia nec marina nec terrestria consistunt. Verbum Patris bonum (*Cant. V, 1*), quod erat, inquit, in principio (*Joan. I, 3 et seq.*) : habes ejus æternitatem. Et erat, inquit, apud Patrem : habes indiscretam a Patre, inseparabilemque virtutem. Et Deus erat Verbum : habes ingentiam ejus divinitatem ; de compendio enim tibi fides est haurienda.

III. Hunc, filia, dilige, quia bonus est : Nemo enim D bonus nisi unus Deus. (*Luc. XVIII, 19*). Si enim non dubitatur quia Deus Filius, Deus autem bonus est : utique non dubitatur, quia Deus bonus Filius. Hunc,

inquam, dilige. Ipse est quem Pater genuit ante luciferum (*Psal. CIX, 3*), ut æternum : ex utero generavit, ut Filium : ex corde eructavit (*Psal. XLIV, 2*), ut Verbum. Ipse est in quo complacuit Pater (*Matth. XVII, 5*) : ipse est Patris brachium, quia creator est omnium : Patris sapientia, quia ex Dei ore processit (*I Cor. I, 30*) : Patris virtus, quia divinitatis in eo corporaliter habitat plenitudo (*Coloss. II, 9*). Quem Pater ita diligit, ut in sinu portet, ad dexteram locet ; ut sapientiam discas, virtutem noveris.

IV. Si igitur virtus Dei Christus, numquid aliquando sine virtute Deus? Numquid aliquando sine Filio Pater? Si semper utique Pater, utique semper et Filius. Perfecti ergo Patris perfectus est Filius. Nam qui virtuti derogat, ei derogat cujus est virtus. Inæqualitatem non recipit perfecta divinitas. Dilige igitur quem Pater diligit : honorifica, quem honorificat Pater : Qui enim non honorificat Filium, non honorificat Patrem. Et qui negat Filium, nec Patrem habet (*Joan. V, 23*). Hæc quantum ad fidem.

V. Sed interdum etiam cum fides tanta sit, juventus suspecta est. Modico itaque vino utere, ne infirmitatem corporis augeas (*I Tim. V, 23*), non ut voluptatem excites ; incendunt enim pariter duo, vinum et adolescentia. Infronent etiam teneram ætatem jejunia, et parcimonia cibi retinaculis quibusdam indomitas cohibeat cupiditates. Ratio revocet, mitiget spes, restringat metus. Nam qui moderari nescit cupiditatibus, is sicut equis raptatus indomitis, volvitur, obteritur, laniatur, affligitur.

VI. Quod aliquando juveni ob amorem Dianæ contigisse proditur. Sed poeticis mendaciis coloratur fa-

(1) Huic loco ista præmittit S. Ambrosius, sororem suam alloquens : « Tempus est, soror sancta, ea quæ tecum conferre soles, beatæ memoriæ Liberii præcepta revolvare ; ut quo vir sanctior, eo sermo accedat gratior. Namque is, cum Salvatoris

natali ad apostolum Petrum virginittatis professionem vestis quoque mutatione signares, adstantibus etiam puellis Dei compluribus quæ certarent invicem de tua societate : Bonas, inquit, filia, nuptias desiderasti, etc.

lula, ut Neptunus prælati rivali dolore incitatus, A 11 et 12) : nec flere desiisset, nisi proximum cognovisset? Ita et pudoris servavit officium, et pietatis non omisit affectum. Quod si viro dicitur : *Virginem ne consideres, ne quando scandalizes te* (Eccli. ix, 5) quid dicendum est sacratæ virgini, quæ si amet, animo peccat : si amatur, et facta?

XI. Maxima est virtus tacendi, præsertim in ecclesia. Nulla te divinarum sententia fugiet lectionum, si aurem admoveas, vocem premas. Nullum ex ore verbum quod revocare velis, proferas : sed parcius loquendi fiducia sit. Copiosum quippe in multiloquio peccatum (Prov. x, 19). Homicidæ dictum est : *Peccasti, quiesce* (Gen. iv, 7), ne peccaret amplius : sed virgini dicendum est : *Quiesce, ne pecces*. Conservabat enim Maria, ut legitur, omnia in corde suo B quæ de Filio dicebantur (Luc. ii, 19) : et tu cum legitur aliquid quod Christus aut venturus annuntiat, aut venisse ostenditur; noli fabulando obstrepere, sed mentem admove. An quidquam est indignius, quam oracula divina circumstrepere, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur : circumsonare sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute de prompta omnium (5)?

VII. Dent igitur Neptuno dominatum furoris, ut adstruant crimen incesti amoris. Dent Dianæ regnum in silvis quas incolebat, ut confirmet adulterium quod gerobat. Dent Æsculapio quod mortuum reformaverit, dummodo proficantur quod fulminatus ipse non evaserit. Dent etiam Jovi fulmina quæ non habuit, ut testificentur quæ habuit opprobria. Sed a fabulis ad propositum revertamur.

VIII. Ecce quoque omnibus quæ gignant membris calorem, parce utendum puto : carnes enim etiam aquilas volantes deponunt. In vobis quoque ales interior illa, de qua legimus : *Renovabitur sicut aquila* (1) *juventus tua* (Psalm. cxv, 5), sublime tenens, virginem præpes volatu superfluum carnis nesciat appetentiam. Conviviorum devitandæ celebritates, fugiendæ C salutationes.

IX. Ipsas visitationes in junioribus esse parciores volo, si forte deferendum sit parentibus aut æqualibus. Teritur enim officiis pudor, audacia emicat, risus subrepat, modestia solvitur, dum affectatur urbanitas : Interroganti non respondere, infantia : respondere, fabula est. Deesse igitur sermonem virgini, quam superesse malim. Nam si mulieres etiam de rebus divinis in Ecclesia jubentur tacere, domi viros suis interrogare (I Cor. xiv, 34) : de virginibus quid cautum putamus, in quibus pudor ornat ætatem, taciturnitas commendat pudorem?

X. An vero mediocri pudoris exemplum est, quod Rebecca cum veniret ad nuptias, et sponsum vidisset, velamen accepit (Gen. xxiv, 63) ne prius videretur, quam jungeretur? Et utique pulchra virgo non decori timuit, sed pudori. Quid Rachel; quemadmodum extorto osculo (2), flevit et genuit (Gen. xxix,

XII. Gentiles idolis suis reverentiam tacendo deferunt. Unde illud exemplum proditur : Alexandro sacrificante Macodonum rege, puerulum barbarum qui ei lumen accenderet, excepisse ignem brachio, atque adusto corpore, mansisse immobilem, nec dolorem prodidisse gemitu, nec tacito pœnam iudicasse fletu. Tanta in puero barbaro fuit disciplina reverentiæ, ut natura vinceretur. Atque ille non deos, qui nulli erant, sed regem timebat. Quid enim timeret eos, quos si idem ignis contigisset, arsissent?

XIII. Quanto melius quod quidam (4) in convivio patris adolescens jubetur, ne meretricios amores indicis insolentibus prodatur? Et tu in mysterio Dei virgo, gemitus, screatus, tussis, risus abstine. Quod ille in convivio potest, tu in mysterio non potes? Voce virginitas prima signetur, claudat ora pudor, debilitatem excludat religio, instituat consuetudo naturam. Virginem mihi prius gravitas sua nuntiet, pudore obvio, gradu sobrio, vultu modesto; et prænuntia integritatis antecant signa virtutis. Non satis probabilis virgo est, quæ requiritur, cum videtur.

(1) Ita mss. fere ad unum : nonnulli tamen, et emenditi, *sicut aquilæ*.

(2) Versio Vulg. et alia cum textu Hebræo, *osculatus est eam; et elevata voce flevit, et indicavit ei*, etc. E quibus verbis quod hic de fletu pudicum illud osculum consecuto narratur, eleganter quidem et apposite ad materiam, tribuitur Racheli; cum tamen ad Jacob referri oporteat. Et certe ut esset aliqua in aliis idiomatis ambiguitas, aperte apud LXX legere est, *καὶ βοήσας τῷ γυναικὶ αὐτοῦ, ἔδωκεν*.

(3) Omnes editi, *depr. omnium, cum gentiles... deferant*. Mss. autem magno consensu nobilium

faciunt. Porro subjectam ephebi huiusce barbari historiam memorat V. Maximus lib. iii, cap. 3 *de Penitentia*.

(4) Editi, *Quid quod quidam*. Et infra, *in ministerio... tusses, risus abstine... in ministerio Dei non potes? Vocis, etc.* Mss. vero ut intertextu, nisi quod aliqui pro *mysterio* legunt cum editis *ministerio*. Cæterum hic indicatur Terentianæ fabulæ quæ inscribitur *Heautontimorumenos*, Actus ii, ubi sub finem scenæ iii, admonetur Clitipho adolescens, ut præsentem patre modestiam in convivio retineat : quoin loco ea verba leguntur : *Gemitus, screatus, tussis, risus abstine*.

homines non silebunt? Et irrationabile animal per A nesciant mentium religioni, quod deferunt aurium reverentiam recognoscit, quod per naturam ignorat : voluptati (1)?
hominum tanta est immodestia, ut plerique deferre

(1) Hujusmodi Liberianam orationem ita concludit S. Doctor : *Hæc tecum sanctæ memoriæ LIBERIUS.*

EPISTOLÆ ET DICTA.

(Const. col. 421-464.)

EPISTOLA (1)

LIBERII PAPÆ AD OSIUM EPISCOPUM CORDUBENSEM.

(Anno 353 exeunte, aut 354 incunte.)

De Vincentii episcopi Capuani legatione et lapsu.

Quia in nullo conscientiam tuam deo præterire : B multi ex Italia episcopi convenerunt, qui mecum religiosissimum imperatorem Constantium fuerant deprecati, ut juberet, sicut ipsi placuerat dudum, concilium ad Aquileiam congregari. Vincentium Capuensem cum Marcello æque ex Campania episcopo legationem nostram suscepisse sanctitati tuæ insinuo. De quo cum multa sperarem, quod et causam optime retineret, et judex in eadem causa cum sanctitate tua frequenter resedisset; credideram (2) integrum Dei Evangelium sua legatione posse servari. Non tantum nihil impetravit, sed et ipse in illam ductus est (3) simulationem. Post cujus factum duplici mœrore confectus, mihi moriendum magis pro Deo decrevi, ne viderer novissimus delator (4), aut sententiis contra Evangelium accommodare consensum.

EPISTOLA (5).

LIBERII PAPÆ AD CÆCILIANUM SPOLETINUM EPISCOPUM.

(Eodem tempore.)

De eadem re.

Nolo te factum Vincentii ab intentu boni operis revocet, frater carissime.

EPISTOLA (6)

LIBERII PAPÆ AD EUSEBIUM VERCELLENSEM EPISCOPUM.

(Eodem tempore.)

De legatione Luciferi Calaritani episcopi ad Constan-

(1) Exstat inter fragmenta Hilarii fragm. vi n. 2, necnon apud Baronium ad ann. 353, n. 9, edita. Integram non esse, prima ejus verba apud Hilarium, *Inter hæc, persuadent.* Scripta est post recentem Vincentii in arelatensi synodo lapsus; adeoque circa exitum anni 353 aut circa initium anni 354.

(2) Apud Baron. desideratur integrum. In duobus D mss. habetur integrum jus Evangeliorum.

(3) In illa simulatione eum ad id saltem tempus, quo Liberius et Osius in exilium ejecti sunt, perseverasse colligitur ex verbis Athanasii apolog. ad Constant. n. 27. Postea tamen a Damaso et synodo Romana ad episcopos Illyrici scribente laudari meruit, ut qui tot annis sacerdotium illibate servasset. Notandum est Athanasium loco mox citato paucis perstringere, quæ tum Arelatense, tum Mediolanense concilium consecuta sunt; adeoque licet de Vincentii simulatione loquens, Fortunatianum Aquileiensem, Hieremium Thessalonicensem, omnesque occidentales episcopos ei adjungat, minime inde sequi, ut hi omnes Arelate lapsi sint; sicut nec ex eo quod ibidem simul Liberii, Osi, Paulini, Dionysii, Eusebii, Luciferi, etc. exilia commemorat, consequens est ut quia Paulinus ab Arelatensi synodo in exilium pulsus

tium imp. ut concilium, quo res Ecclesiæ componantur, ab eo postulet. Ut Eusebius ipse illius adjutor sit quo petitionem impetret.

Liberius (7) episcopus dilectissimo fratri Eusebio.

I. Me, frater carissime, ad solatium vitæ præsentis erigit invicta fides tua, qua secutus Evangeliorum præcepta, nullo genere a consortio sedis apostolicæ discrepasti: quod credo non sine Dei impulsu, qui digno (F. dignos) sibi in sacerdotio detinet, benevolentia complexisse. Cum igitur post legationem Vincentius in illam ductus (8) est simulationem, reliqui per Italiam episcopi publica conventionè coacti fuissent sententiis Orientalium obedire; Deo procurante, frater et coepiscopus noster Lucifer de Sardinia supervenit, qui cum latebras causæ interioris cognovisset, et pervenisset ad ejus conscientiam, sub occasione nominis Athanasii hæreticos hæc velle tentare; pro devotione fidei suæ subire voluit justum laborem, et ad Comitatum religiosi principis pergere: ut tandem exposito ordine totius causæ, impetraret ut omnia, quæ in medium venerunt, in cæstra possent sacerdotum Dei tractari.

II. Itaque quia scio sanctum fidei tuæ calorem cum ejus animo concordare, prudentiam tuam peto, ut si procurante Deo habuerit te præsentem, per quoscumque potueris, sollicite excubare contendas, ut possitis universa, quæ fides catholica exigit, clementissimo imperatori insinuare: ut tandem aliquando deposita animi indignatione, faciat quod et quieti

est, cæterorum exilium non sit serius disserendum.

(4) Apud Baron. *delator existere: nam videtur sententiis accommodasse consensum.*

(5) Hanc epistolæ tenuem particulam nobis transmisit Hilarius fragmento vi, n. 2. Epistola autem eo ipso tempore, quo superior, scripta est.

(6) A Baronio ad annum 353, n. 20, et a Stephano Ferrerio Vercellensi episcopo ex ipsius Vercellensis ecclesiæ archivo exscripta atque edita est. In hac ut in superioribus Liberius Vincentii simulationem deflet; at solatii, quod nunc ex Luciferi Calaritani episcopi magnanimitate percepisse se memorat, in superioribus minime meminit: adeoque hanc illis aliquanto posteriori scriptam esse liquet. Ad annum 354 videtur referenda.

(7) Ita Ferrerius. At Baron. *Liberius fratri Eusebio.*

(8) Orationis integritas postulat, ductus esset simulationem et reliqui. Ad hanc violentiam episcopis Italis factam referre licet quod Athanasius apolog. ad Constant. n. 29: *Occidentales episcopos si non minima, imo violentia maxima gravibusque injuriis affectos esse, donec pollicerentur se in posterum nobiscum non communicaturos.* Communionem igitur Athanasio negare, hoc erat Orientalium placitis obedire.

nostræ et salutis (1) suæ possit in omnibus convenire. A Ex superfluo autem credidi, ordinationem causæ totius honorificentiae tuæ litteris insinuare, cum supra-dictus frater meus vel ejus comites (2) in præsentis possint omnia relatione sua referre. Deus te incolumem custodiat, domine frater carissime.

EPISTOLA (3)

MISSA AD CONSTANTIUM IMPERATOREM A LIBERIO EPISCOPO
URBIS ROMÆ PER LUCIFERUM EPISCOPIUM.

(Anno 354.)

Constantium sibi placare, et concilium quo paci ecclesiarum consulatur, ab eo impetrare conatur.

Gloriosissimo Constantio Augusto Liberius episcopus.

1. *Constantii erga Liberium implacabilis animus. Concilium petitur.* — Obsecro (4), tranquillissime imperator, ut mihi benignas aures clementia tua tribuat, quo possit mansuetudini tuæ mentis meæ propositum apparere. De Christiano enim imperatore et sanctæ memoriæ Constantini filio hoc ipsum sine cunctatione mereor impetrare. Sed in eo me laborare intelligo, quia repetita satisfactione placabilem etiam circa (5) reos animum tuum in gratiam meam revocare non possum. Sermo enim pietatis tuæ, jamdudum ad populum missus, me quidem, quem patienter omnia ferre necesse est, plurimum lacerat: sed animum tuum, qui lenitatis semper vacat, qui nunquam, ut scriptum est, in occasum diei iracundiam servat, retinere circa me indignationem miraculo mihi est: Ego enim, religiosissime Imperator, tecum veram pacem requiro, quæ non sit verbis composita interna dispositione fallacæ; sed præceptis Evangeliorum rationabiliter confirmata. Non Athanasii tantum negotium, sed multa alia in medium venerunt propter quæ concilium fieri mansuetudinem tuam fueram deprecatus: ut ante omnia,

(1) Apud Baron. *saluti tuæ*. Rectius apud Ferrer. *saluti suæ*.

(2) Scii. Pancratius presbyter et Hilarius diaconus, uti declaratur in epistola sequenti.

(3) Ex Hilarii fragmento v nobis suppeditatur. Ibi *epistola legatorum*, hoc est, quam legati perferendam acceperunt, inscribitur. Ipsi una cum superiore tradita est. Baronius ad annum 354, n. 2, eandem ex bibliotheca Patrum edit. Paris. exscripsit.

(4) Apud Baron. *Opto: et mox, quo possim... aperire, pro quo possit... apparere*.

(5) Alludit ad id quod Athanasius in historia Ari-anorum ad monachos n. 68, sic explicat: *Dum episcopi ablegarentur in exilium, accidit quosdam alios cædis vel seditionis vel furti reos pro sceleris modo condemnari: quos quidem post menses paucos rogatus ille, quemadmodum Barabbam Pilatus, a pena absolvit: servis autem Christi... immortale se mutum exhibuit*.

(6) Apud Baron. *nec eorum*. Mallemus tunc eorum supplendo *causæ*. Hoc enim sibi vult Liberius hic, quod infra epist. seu § 9, Eusebium spadonem alloquens repetit: *Primum omnis de fide dissensio abscondenda est, ac deinde alia negotia excutienda*.

(7) In ms. Pith. hoc est in archetypo fragmentorum Hilarii, quasi illas. Ex hoc loco liquet Orientales, hoc est Arianos, statim ut Liberium Julii loco suffectum rescierunt, litteras ad eum mississe calumniis adversus Athanasium referas, vicissimque Ægyptios, missis eodem tempore litteris, calumnias illas depu-

quod specialiter optat mentis tuæ erga Deum sincera devotio, cum fidei causa, in qua prima nobis spes est ad Deum, diligenter fuisset tractata, (6) ne eorum, qui nostram circa Deum observantiam mirari debent, possent finire. Et dignum fuerat Dei cultore, dignum Imperio tuo, quod Christi pietate regitur et augetur, specialiter hoc ipsum pro reverentia sanctæ religionis, cui prudenter intentus es, clementiam tuam nobis ad hæc impetranda præstare.

II. *Liberius de suppressis Orientalium litteris falso postulatus.*—Sed multi Ecclesiæ membra lacerare festinant, qui confinxerunt me litteras suppressisse, ne crimina ejus, quem dicebantur condemnasse apud omnes paterent. Quas (7) illas litteras? Episcoporum Orientalium, et Ægyptiorum, quibus in omnibus eadem in Athanasium crimina continebantur? At satis omnibus clarum est, nec quisquam negat, nos Orientalium litteras intimasse, legisse ecclesiæ, legisse concilio, atque (8) hæc etiam Orientalibus respondisse: qui fidem et sententiam non commodavimus nostram, quod eodem tempore (9) octoginta episcoporum Ægyptiorum de Athanasio sententia repugnabat, quam similiter recitavimus atque insinuavimus episcopis Italis. Unde contra divinam legem visum est etiam, cum episcoporum numerus pro Athanasio major existeret, in parte aliqua commodare consensum. Hæc scripta, si Deo fidem (10) debet Eusebius qui missus fuerat festinans ad Africam, nobis reliquit: quæ tamen postea omnia scripta, ne ad impetrandum forte concilium deessent, Vincentius qui cum cæteris missus fuerat Arelatum pertulit.

III. *A criminibus sibi oblati se purgat. Videt igitur prudentia tua, nihil in animum meum introisse, quod Deo servientibus non dignum fuerat cogitare.*

Id nimirum tunc ab utraque parte repetitum, quod Julio pontificatum inveniunt tentatum jam fuerat. Hoc de Ægyptiis nominatim Hilarius frag. iv. n. 2, testatur: *Quales litteræ ex Ægypto omni atque ab Alexandria ad Julium pridem de reddenda exsultanti Athanasio communiione erant scriptæ, tales nunc... ad Liberium datae sunt de tuenda*. Quemadmodum etiam Julius epist. i. n. 9, quominus Athanasium ex Eusebianorum testimonio damnaret, inde se prohiberi affirmabat, quod innocentiam illius Ægyptii longe plures testabantur, ita et nunc Liberius eadem ratione Ari-anorum expostulationes refellit. Quocirca is papa Orientium Ægyptiorumque litteras minime inter se consentientes existisse, atque ut eadem adversus Athanasium crimina continerent, procul abfuisse ostendit. Ille quidem litteras calumniis tam apertis plenas suppressit: his rationibus poterat, quibus antea Cyprianus epistolis 1 et 2, ad Cornelium evisse se dicit, ne schismaticorum libellus conviciis relictus publice coram populo legeretur: sed querimoniam cuilibet præcludere volens aditum, ambaram partium litteras in ecclesia recitari curavit.

(8) Apud Baron. *ad hæc*; abundat præpositio *ad*. Mox magis placeret, *quia iis fidem*: ut hic indicet Liberius quid Orientalibus responderit.

(9) Apud Baron. *septuaginta quinque*: exemplaribus Hilarii ut et epistola in synodi Sardicensis ad Julium n. 2, refragantibus.

(10) In bibl. PP. *debet Theosobius*. Baron. habet

Testis autem mihi est Deus, testis est tota cum suis membris Ecclesia, me fide et metu in Deum meum cuncta mundana, ita ut evangelica et apostolica ratio præcepit, calcare atque calcasse. Non furore temerario, sed constituto atque observato jure divino, atque in alio ministerio ecclesiastico vivens, nihil per jactantiam, nihil per gloriæ cupiditatem, quod ad legem pertinebat implevi: et ad istud officium, testis est mihi Deus meus, invitus accessi: in quo cupio quidem sine offensa Dei, quamdiu in sæculo fuero, permanere. Et nunquam mea statuta, sed apostolica, ut essent semper firmata et custodita, perfeci. Secutus morem ordinemque majorum, nihil addi episcopatu urbis Romæ, nihil minui passus sum: et illam fidem servans, quæ per successionem tantorum episcoporum cucurrit, ex quibus plures martyres exstiterunt, illibatam custodiri semper exopto.

IV. *Cum Orientalibus cur communicare nequeat.* — Denique jam me aperire causam pietati tuæ sollicitudo ecclesiastica atque ipsa devotio persuadet. Significant Orientales paci nostræ velle conjungi. Quæ est pax, clementissime imperator, cum sint ex partibus ipsis quatuor episcopi, Demophilus, Macedonius, Eudoxius, Martyrius, qui ante (1) annos octo, cum apud Mediolanum Arii sententiam hæreticam nolissent damnare, de concilio animis iratis exierunt? Horum, si fas est sententiis, quale sit, aut quid periculi habeat, commodare consensum, æquitas et clementia tua poterit æstimare. Non est novum, quod nunc subtiliter et sub occasione nominis Athanasii attentatur. Manent litteræ (2) Alexandri episcopi olim ad Silvestrum sanctæ memoriæ destinatæ, quibus significavit ante ordinationem Athanasii, undecim tam presbyteros quam etiam diaconos, quod Arii hæresim sequerentur, se Ecclesia ejecisse: ex quibus nunc quidam extra Ecclesiam catholicam foris positi dicuntur sibi conciliabula invenisse, quibus asseveratur etiam Georgius (3) in Alexandria per litteras communicare. Quæ ergo pax potest esse, tranquillissime imperator, si (4) exhibitis episcopi, ut nunc per Italiam factum est, cogantur talium sententiis obedire?

V. *Athanasii damnatio qua conditione in Mediolanen-*

Theosebius, et ad marg. *Theobadius*. Num is notatur Eusebius eunuchus, qui et postea ad Liberium cum muneribus missus est, ut eum ad obsequendum Constantii voluntati induceret.

(1) Post Athanasium lib. de Synod. Socrates lib. II, c. 19, narrat, Orientales triennio post concilium Antiochie, anno 341 habitum, prolixam fidei formulam conscripsisse, eamque per Eudoxium, Macedonium et martyrium ad episcopos Italiæ misisse. Ex horum legatorum adventu, et concilii apud Mediolanum celebrandi, et ab ipsis legatis, pro Occidentali more, ut Arianam hæresim prædammarent exigendi, probabiliter nata est occasio, uti jam apud Hilarium in hunc locum observavimus.

(2) Encyclicæ scilicet, quas Socrates lib. I, c. 9, Historiæ suæ inseruit. Exstant et apud Athanasium

ΠΑΤΡΟΛ. VIII.

A *si synodo proposita.* — Accipe aliud, quia tranquillitas tua patienter admittit. Maurent legatorum (Vincentii et Marcelli) litteræ, qui ad clementiam tuam fuerant destinati, quæ nuper venerunt, quibus significavit, propter turbationem quidem omnium ecclesiarum, se quidem ante succumbere sententiis Orientalium voluisse, proposuisse tamen conditionem, ut si iidem Arii hæresim condemnassent, hoc genere inclinati eorum sententiis obedirent. Placitum, ut ipsi significant, scriptura teste firmatur, itur in concilium; accipiunt cum deliberatione responsa, Arii doctrinam se damnare non posse; Athanasium, quod solum exigebant, communionem esse privandum. Hinc jam clementia tua hoc quoque consideret, recte catholicæ religionis jure servato, an hominis causa B debeat diligenter excussequi tractari.

VI. *Liberius concilium emise postulat.* — Unde iterum atque iterum mansuetudinem tuam atque animum tuum Deo devotum rogamus, per ejus virtutem qui se in defensione tua (5) quantus sit universis mortalibus approbavit, ut habens ante oculos ejus beneficia, qui imperium tuum in omnibus rexit, hæc in cœtu episcoporum diligenter facias cum omni consideratione tractari: ut pacatis per te, Deo favente, temporibus, tranquillitate tua consentiente, sic omnia discutiantur, ut quæ fuerint judicio sacerdotum Dei confirmata, cum consiterit omnes in expositionem fidei quæ inter tantos episcopos apud Nicæam præsentem sanctæ memoriæ patre tuo confirmata est, universos consensusse, cum exemplo possint in posterum C custodiri: ut ipse Salvator, qui desuper mentis tuæ propositum intuetur, in tanta rerum expeditione lætetur, causam fidei et pacis etiam reipublicæ necessitatibus non immerito proposuisse.

VII. *Legatos commendat.* — Ad exorandum igitur tuam, mansuetudinem ut benevolo animo allegationes nostras audire digneris, fratrem et coepiscopum meum sanctum virum Luciferum cum Pancratio (6) presbytero et Hilario diacono placuit proficisci. Quos credimus de clementia tua ad pacem omnium ecclesiarum catholicarum non difficulter posse concilium impetrare. Dei omnipotentis clementia te nobis custodiat, clementissimo ac religiosissimo Auguste.

D nov. edit. t. I, p. 397. Quos autem Alexander in his litteris Ecclesia ejectus a se memorat, hos ab omnibus, qui ad Nicæam synodum convenerunt, anathemate damnatos fuisse Julius epist. I, n. 3 et 4 scribit.

(3) Forte Laodicæ episcopus. Hic certe alius notatur ab eo Georgio, qui anno duntaxat 350 adeoque longe postquam hæc epistola scripta est, in Alexandrinam sedem invasit.

(4) Apud Baronium desideratur exhibitis. Hic notatur ejectionem, ab imperatore, ut narrat Sulpicius lib. II, propositum, ut qui in damnationem Athanasii non subscriberent, in exilium pellerentur.

(5) Adversus Magnesium anno 353 deletum.

(6) Baron. *compresbytero meo*: qua quidem locutione utitur infra Liberius, epist. 6.

EPISTOLA (1)

LIBERII PAPÆ AD EUSEBIUM EPISCOPUM VERCELLENSEM.
(Anno 356.)

Ut legatis ad Constantium pergentibus se adjungat.

Liberius episcopus dilectissimo fratri Eusebio.

Remeante filio meo (2) Calepio ad patriam suam, optimum credidi per hanc sanctitatem tuam salutare, domine frater charissime, orans Dei clementiam, ut salvus atque hilaris litteras meas accipias. Sane quia scio invictum animum tuum fideliter agere quæ Deus præcepit, commendo tibi fratrem et coepiscopum nostrum Luciferum, sed et charissimos filios meos Pancratium presbyterum et Hilarium diaconum, qui pro statu Ecclesiæ animo virili et virtute deifica, tempore tempestivo, aggressi sunt (3) contra inimicos Ecclesiæ, quos Deus spiritum oris sui destruet. Scio enim ferventem spiritum Dei esse in te, ut simul cum eisdem aggrediaris: ut fides, quæ ab Apostolis tradita est Ecclesiæ catholicæ, nullo modo irumpi possit (certe dignaris retinere si leges publicæ absentem non (4) condemnant): ut eorum consortio jungat se fides tua, et similis ubi fuerit, adsit sanctitas tua, uno colloquio, uno consilio id agatis, quod Deo et angelis ejus placet, et Ecclesiæ catholicæ expedit. Pro hoc labore præmium cælestis, coronam immarcescibilem, hæreditatem regni cælorum Christus Dominus noster retribuatur vobis. Salutamus omnes qui tecum Deo fideliter serviunt. Salute omnem clerum... Deus te incolumem custodiat, domine frater charissime.

EPISTOLA (5)

LIBERII PAPÆ AD EUSEBIUM EPISCOPUM VERCELLENSEM.
Quanta lætitia affectus sit Eusebii litteris, quibus cum se legatis ipsius adjunxisse dicit. Fortunatiano Aquileiensi episcopo se pariter scripsisse eis, ut cum excubet, et si opus sit, suam eis præsentiam non neget.

Liberius episcopus dilectissimo fratri Eusebio.

1. *Laus pietatis Eusebii.*— Sciebam, domine frater charissime, quod Spiritu Dei fervens in causa fidei, quæ nos potest Domino commendare, fratri et coepiscopo nostro Lucifero, et Pancratio compresbytero nostro, qui simul erat profectus cum filio meo Hila-

(1) Tabulis ecclesiæ Vercellensis hanc debemus epistolam, quam Baronius ad annum 354, n. 6, et Stephanus Ferrerius exinde vulgavit. Scriptam esse apparet post legatorum profectum, sed antequam hi in Gallias pergentes Vercellis transissent, adeoque non longe post duas superiores.

(2) Baron. ad marg. *Calepodio*. Sardicensi concilio Calepadius Neapolitanus episcopus subscriptus legitur: sed ecclesiastico more Liberius episcopus fratres, non filios appellare solet. Neque de episcopo ad ecclesiam suam redeunte, sed de laico ad patriam remeante hic videtur loqui.

(3) Addit Baron. ad marg. *pugnare*. Nullum verbum hic desiderari suadet eadem mox repetita locutio, ut simul cum eisdem aggrediaris.

(4) Hoc est, condemnari non vetant.

(5) Ex eodem Vercellensis ecclesiæ archivo primum apud Baronium, ad ann. 354, n. 8, tum apud Steph. Ferrerium prodit. Scripta est postquam Eusebius, a Liberio ut se legatis ipsius adjungeret rogatus, voluntati ejus parere se respicit, sed antequam

A rio diacono, fida dignareri solatia exhibere, nec te posses tibi denegare, quos sciebas pro devotione fidei suæ tantum laborem itineris suscepisse. Magnam itaque levamen animus meus ex lectione litterarum tuarum accepit: imo causam ipsam in melius proficere posse, Deo favente, quod fratres nostros deserere noluisti, jamjamque confido. Labora itaque ut bonus miles, qui præmium æterni imperatoris expectas, et virtutem animi, qua te scio mundi hujus illecebras contempsisse, adversus eos qui Ecclesiæ quidem luce orbi sunt, præbere (sex, exserere) contende. Habens utpote contemptum vitæ istius, veridicum te sacerdotem ostende: ut laborantibus vobis pro Ecclesiæ statu, concilium possit celebrari; ut omnia, quæ in præjudicium fidei subtiliter e diverso venientes machinati sunt, possint in melius reformari. Hunc laborem, quem egregia fides tua melius novit, æterna præmia comitantur: cui quemadmodum insistere debemus, etiamsi exhortatio frigesceret, fervens Spiritus sanctus, qui in te est, propter unitatem sanctæ Ecclesiæ per momenta animum tuum stimulare ad majora solatia.

II. Etiam ad fratrem et coepiscopum nostrum Fortunatianum (6), quem sciebam neque personas bonorum vereri, et futura magis præmia cogitare, litteras erogavi; ut et ipse pro sinceritate pectoris, et pro fide, quam se scit etiam cum discrimine vitæ præsentis custodisse, etiam nunc vobiscum dignaretur excubare. Quem quidem scio pro sanctitate pectoris sui indubitanter et consilio suo prudentiam vestram firmare, et si ita vobis placuerit, præsentiam suam in nullo dilectioni vestræ negare. Deus te incolumem custodiat, domine frater charissime.

EPISTOLA (7)

LIBERII PAPÆ AD EUSEBIUM, DIONYSIUM ET LUCIFERUM IN EXILIO CONSTITUTOS

(Anno 355.)

Iis de confessionis gloria gratulatus, illorum orationibus se commendat, et ut de universis quæ Mediolani gesta sunt se certiores faciant rogat.

1. *Liberius exilium desiderat gloriansque de falsorum fratrum persecutione.* — Quamvis sub imagine pacis,

Liberius legatos suos ad imperatorem pervenisse resciret, ut ex eo colligitur quod de Fortunatiano scribit. Pertinet igitur et hæc epistola ad annum 354.

(6) Apud Ferrer. *Fortunianum*, mendose. Is est Fortunatianus Aquileiensis episcopus, qui postea Liberio ipsi labendi auctor fuit. Hunc in imperatoris comitatu extitisse, aut non procul abfuisse, aut etiam legatos Vercellis vel alibi in itinere moram atque fecisse, Liberius innuit, ubi se Fortunatiano ut cum legatis excubet, ac si ipsis placuerit, præsentiam suam non neget, scripsisse significat.

(7) Apud Hilarium exstat frag. vi ex mas. Remig. et Pith. necnon apud Baronium ad annum 355, n. 32, et Stephanum Ferrerium et tabulis ecclesiæ Vercellensis et Vaticano codice exscripta. Non longe post Mediolanensem synodum, quæ anno 355 et, ut eruditus quidem videtur, in eunte habita est, antequam Liberius ipse Mediolanum vocaretur, immo et antequam quæ prædicta in synodo fuissent acta certo et accurate didicisset, adeoque circa medium annum 355 scripta est. Baronius ad an. 355, n. 54, tum ad Aus-

humani generis inimicus vehementius in membra Ecclesiae videatur esse grassatus; vos tamen (1) acceptissimi in Domino sacerdotes, egregia et singularis fides et hic probabile Deo ostendit, et jam ad futuram gloriam martyres designavit. Quo itaque praeconio laudis, qua vocis exultatione merita virtutis vestrae proferam, positus inter mœrorem absentiae vestrae et gaudium gloriae, prorsus invenire non possum: nisi quod scio hinc me probabiliora vobis solatia exhibere, si credatis me in exilium simul vobiscum esse detrasum. Denique me adhuc in ipsa expectatione pendente quod a consortio vestro durior necessitas interim distrahit, satis contristor. Optaveram enim, fratres devotissimi, prior pro omnibus vobis impendi: ut exemplum gloriae per me magis vestra dilectio consequeretur. Sed fuerit haec palma meritorium vestrorum, ut priores de perseverantia fidei ad confessionis illustrem gloriam veneritis. Quapropter dilectionem vestram, ut me praesentem vobiscum esse credatis; atque eo me affectu absentem non esse sentiat; et intelligatis dolere me satis, quod sum interim a vestro consortio disparatus. Quamquam denique gloriam fueritis consecuti, hinc

A magis scire potestis, quod si qui in persecutione coronati sunt, solius (2) persecutoris cruentos gladios sentire potuerunt: contra vos, devoti per omnia Dei milites, etiam falsos fratres inimicos experti, de perfidia victoriam pertulistis: quorum quanto violentia in saeculo crescere potuit, tanto sanctis sacerdotibus praemia laudis inveniuntur conferre.

B II. *Confessores Deo proximiores sunt.* — Estote itaque de promissione caelestis securi: et quia proximiores estis Deo effecti, vestris orationibus me vestrum consacerdotem, famulum Dei ad Dominum sublevate, ut supervenientes impetus, qui de die in diem cum annuntiantur, graviora vulnera infligunt, tolerabiliter ferre possimus: ut inviolata fide, salvo statu Ecclesiae catholicae, parem vobis dignetur me Dominus efficere. Et quia cupio quae gesta sunt in ipsa congressione (3) fidelius scire; obsecro sanctitatem vestram, universa fideliter litteris intimare dignemini: ut additamentum majus vel ipse animus, qui diversis rumoribus cruciatur, vel vires corporis ipsius, quae jam extenuatae sunt, de cohortatione vestra possint sentire. (*Et alia manu*), Deus vos incolumes custodiat (4), domini fratres.

LIBERII PAPAE DICTA (5)

AD EUSEBIUM SPADONEM, DUM IPSUM, UT IN ATHANASIIUM SUBSCRIBENS IMPERATORI OBTEMPERARET, MORTABATUR.

(ANNO 335.)

Qui, quæso, adversus Athanasium id fieri possit (quod suades)? Nam quem non una solum, sed et altera synodus ex toto orbe coacta purum innocuumque jure declaravit, quemque Romana (6) synodus cum pace dimisit, quo pacto damnare possumus? Aut quis nos probaturus est, si quem praesentem dileximus,

C Πῶς οἶόν τι τοῦτο γινῆσθαι κατὰ Ἀθανασίου; ἐν γὰρ οὐ μόνον μία, ἀλλὰ καὶ δευτέρα σύνοδος περὶ αὐτοῦ συζητήσασα καλῶς ἐκαθάρισε, καὶ ἡ Ῥωμαίων δὲ ἐκκλησία μετ' εἰρήνης ἀπέλυσε, πῶς δυνάμεθα κατακρίναι; ἢ τίς ἡμᾶς ἀποδείξειται, εἰ ἐν παρόντα ἡγαπήσαμεν, καὶ εἴχομεν τῇ κοινωνίᾳ, τοῦτον ἐάν ἀποστραφῶμεν ἀπόντα; οὐκ ἔστιν

bium tum ad reliquos episcopos exules, Dionysium et alios omnes, datam in codice Vaticano legi testatur. Optandum erat ut propria exemplaris verba exscripsisset. Nam vereor ut non aliud praese ferat hic codex, quam quod apud Hilarium, *Liberius antequam ad exilium iret, hanc uniformem epistolam confessoribus scripsit, id est, Eusebio, Dionysio et Lucifero in exilio constitutis.* Cujus inscriptionis litterae si haecamus, non ad confessores omnes diversis in locis exulantes encyclica, ut scribit Baronius, sed ad unos Eusebium, Dionysium et Luciferum uniformis, seu tribus unius formae exemplis, quod postea dictum est a pari, conscripta est. Aliquando quidem probabile existimaram, eandem et ad Pancratium presbyterum et Hilarium diaconum missam esse: at cum in epistola eos alloquatur quos in principio *acceptissimos in Domino sacerdotes*, subinde *sanctos sacerdotes*, et in fine *dominos fratres* appellat; cumque episcopum atque in primis Romanum minime deceat, proprios clericos honorificis huiusmodi titulis compellere, veri videtur similis singularem epistolam Pancratii atque Hilarii ut filiis a Liberio scriptam esse. In tabulis ecclesiae Vercellensis propria Eusebio servata est inscriptio in hunc modum, *Liberius episcopus dilectissimo fratri Eusebio*: sed in epistolae serie nihil immutatum.

(1) Ita Baron. At ms. Pith. *acceptissimos sacerdotes.* Apud Ferrer., *acceptissimos Deo sacerdotes.*

(2) Apud Ferrer. *quod qui in persecutione coronati sunt, solius persecutoris fructus gl. dio.* In tribus hisce postremis verbis concinit et ms. Pith. Baronius vero praefert, *quod qui... solius persecutionis cruentos gladios. Retinendum persecutoris, cui opponuntur fratres falsi, a quibus persecutionem sustinere ut gravius est, ita et de ipsis triumphare gloriosius esse Liberius ducit.*

(3) Baron. *congregatione*, rejecto in marg. *congregatione*, quod praefert alii libri, et quidem concinnius.

(4) Clausulae latius loco haec apud Ferrerium legitur: *Deus te incolumem custodiat, domine frater charissime. Item ipse et mei memor esse digneris.* Ibi nempe haec epistola ut uni Eusebio inscripta exhibetur.

(5) His dictis, utpote quae ejusdem generis, cujus epistola sunt, quaeque Liberii animam atque sententiam non secus atque illae patefaciunt, locum hic dandum esse duximus. Eandem ob causam et Liberii cum Constantio dialogum infra subjiciemus. Nempe statim ut Liberii legati ceterique confessores Mediolano in locum exilii profecti sunt, Constantium sperans se Liberii opera quamprimum omnes sibi conciliaturum, cum litteris et muneribus spadonem quemdam Eusebium nomine destinavit, ut blandiretur donis, litteris vero minaretur. Is Romanam profectus, primum Liberio auctor erat, ut contra Athanasium subscriberet, cumque Arianis communicaret, id enim imperatorem velle, id ut faceret jubere: tum ostensis muneribus, manusque Liberii contractas aiebat, *imperator obtempera, et haec accipe.* Quae quidem spadonis verba secuta est Liberii responsio, quam ex Athanasii epistola ad solitarios, seu historia Arlanorum ad monachos, n. 36, hic exhibemus.

(6) Quae scilicet anno 342 sub Julio habita est quinquaginta constans episcopis. Secuta est anno 347 Sardicensis ex toto orbe congregata. Hanc excepit anno 349, Jerosolymitana, quae Athanasium pariter insontem declaravit. Trium illarum synodorum litteras Athanasius apolog. cont. Arian. n. 24, 57 et 57, l. 1, p. 365, exscripsit. Nec dubium quin saltem duas priores Liberius hic commemoret.

εὐτος ἐκκλησιαστικῶς κανὼν, οὕτε τοιαύτη πάποτε πα-
ράδοσιν ἔσχομεν παρὰ τῶν πατέρων, τῶν καὶ αὐτῶν
παραλαβόντων παρὰ τοῦ μακαρίου καὶ μεγάλου ἀποστό-
λου Πέτρου. ἀλλ' εἴπερ ἄρα μίλει τῷ βασιλεῖ περὶ τῆς
ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης, εἰ κελεύει λυθῆναι τὰ παρ' ἡμῶν
περὶ Ἀθανασίου γραφέντα, λύσθω καὶ τὰ παρ' ἐκείνων
κατ' αὐτοῦ γινόμενα, λύσθω δὲ καὶ τὰ κατὰ πάντων
καὶ γενίσθω λοιπὸν ἐκκλησιαστικῇ σύνοδος μακρὰ τοῦ
παλατίου. ἐν ᾗ βασιλεὺς οὐ παρίσταν, οὐ κόμης παραγι-
νεται, οὐ δικαστὴς ἀπειλεῖ, ἀλλὰ μόνον ὁ τοῦ θεοῦ φόβος
ἄρκει, καὶ ἡ τῶν ἀποστόλων διάταξις· ἴν' οὕτως προηγου-
μένων, ἡ μὲν ἐκκλησιαστικὴ πίστις σώζηται, καθὼς ο'
πατέρες ὤρισαν ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ. οἱ δὲ τὰ
Ἀρειοὺ φρονούντες ἐκβάλλονται, καὶ ἡ αἵρεσις αὐτῶν
ἀναθεματισθῆ· καὶ τότε λοιπὸν κρίσεως γινόμενης περὶ
ῶν Ἀθανάσιος, καὶ εἴ τις ἕτερος ἐγκαλεῖται, καὶ περὶ ὧν
ἐγκαλεῖονται καὶ αὐτοὶ οἱ μὲν ὑπεύθυνοι ἐκβάλλονται. οἱ
δὲ καθαροὶ παρήρσιαν ἔχουσιν. οὐ γὰρ οἷόν τε συνόδῳ
συναριθμηθῆναι τοὺς περὶ πίστιν ἀσιδούντας· οὐδὲ πρέ-
πει προκρίνεσθαι πράγματος ἐξέτασιν. τῆς περὶ πίστεως
ἐξετάσεως. χρὴ γὰρ πρῶτον πάσαν περὶ τῆς πίστεως
διαφωνίαν ἐκκόπτεσθαι· καὶ τότε τὴν περὶ τῶν πραγμά-
των ἔρευναν ποιῆσαι καὶ γὰρ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ
Χριστὸς οὐ ποῦτερον ἰθαρόπτεται τοὺς πιάσοντας, πρὶν ἂν
δειξῶσι καὶ εἰπωσιν ὅποιαν πίστιν εἶχον εἰς αὐτόν. ταῦτα
παρὰ τῶν πατέρων ἱμάθωμεν, ταῦτα ἀπαγγεῖλον τῷ βα-
σιλεῖ· ταῦτα γὰρ καὶ αὐτῷ συμφέροι, καὶ τὴν ἐκκλησίαν
οἰκοδομεῖ. μὴ ἀκούετω (Forte, ἀκούισθω) καὶ Οὐράκιος
καὶ Οὐάλης· καὶ γὰρ ἐν τοῖς προτέροις μετενόησαν, καὶ
νῦν λέγοντες, οὐκ εἰσὶ πιστοί.

A et ad communionem admisimus, absentem averse-
mur? Non est illud ecclesiastici canonis, nec talem
unquam accepimus a patribus, qui et ipsi a beato et
magno apostolo Petro acceperunt, traditionem. Sed
si imperator ecclesiasticae pacis est studiosus, si jubet
abrogari quae apud nos pro Athanasio scripta sunt;
abrogantur pariter quaecumque ab illis adversus eum
gesta fuerint, abrogantur et quae adversus omnes sunt
acta: ac denique ecclesiastica synodus procul palatio
cogatur, ubi nec imperator compareat, nec comes
accelset, nec iudex committetur; sed tantum Dei ti-
mor sufficiat cum apostolorum constitutione, ut cum
primis ecclesiastica fides eo modo servetur, quo a pa-
tribus in Nicæna synodo definita est. Ejiciantur ari-
anae pravitate sectatores, eorumque haeresis anathe-
mate damnetur: ac tum demum de criminibus quae
B Athanasio vel alii cuipiam inferuntur, nec non de iis
quibus accusantur illi, iudicio facta, expellantur rei,
et innoxii cum fiducia et securitate degant. Neque
enim fas est synodo eos annumerari, qui fide impii
sunt: neque altius ejusque negotii inquisitionem
inquisitioni fidei anteferri convenit. Primum quippe
omnis de fide discussio abscedenda: ac deinde excu-
tienda alia negotia. Nam Dominus noster Jesus Chri-
stus aegrotos non prius curavit, quam ostenderent
verbisque declararent quam erga se haberent fidem.
Haec a patribus didicimus, haec imperatori renuntia:
ei enim et Ecclesiae aedificationi haec conducunt. Ne
audiantur Ursacius et Valens: qui cum de rebus a se
ante gestis poenitentiam egerint, quidvis nunc dicant,
C minime fide digni sunt (1).

DIALOGUS (2)

LIBERII EPISCOPI ROMANI ET CONSTANTII IMPERATORIS, TRIDUO ANTEQUAM LIBERIUS IN EXILIUM DEPORTARETUR HABITUS.

(Anno 353.)

Α'. Κωνσταντῖος ὁ βασιλεὺς εἶπεν· Ἡμεῖς καὶ διὰ τὸν
χριστιανὸν σε, καὶ ἐπίσκοπον τῆς ἡμετέρας πόλεως, ἄξιον
ἐκρίναμεν, καὶ τοῦτο μεταστειλόμενοι παρανοούμεν σοι,
τῆς ἀπορήτου ἀπονοίας τοῦ ἀνοσίου Ἀθανασίου τὴν κοι-
νωνίαν ἀρνήσασθαι. Τοῦτο γὰρ ἡ οἰκουμένη εὖ ἔχειν ἰδο-
κίμασι, συνόδῳ τε ψηφισματι ἀλλότριον τῆς ἐκκλησιασ-
τικῆς κοινωνίας ἔκρινε. Λιβήριος ἐπίσκοπος εἶπε· Βασι-
λεῦ, τὰ ἐκκλησιαστικὰ κρίματα μετὰ πολλῆς δικαιοκρι-
σίας γίνεσθαι ὀφείλει. διόπερ εἴ σου δοκῇ τῇ εὐσεβείᾳ,
κρτῆριον συσταθῆναι κέλεις· καὶ εἰ ὀβηθῆ Ἀθανάσιος
ἄξιος καταδικῆς, τότε κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκο-
λουθίας τύπον, ἐξενοχθῆσεται ἢ κατ' αὐτοῦ ψῆφος. οὐδέ
γὰρ οἷόν τε κατωψήσιασθαι ἀνδρὸς, ὃν οὐκ ἐκρίναμεν.

I. *Iniqua fuit tum sententia tum subscriptio Atha-
nasium damnantium.*—Constantinus imperator dixit:
« Nos, quoniam et Christianus es, et episcopus nostrae
civilitatis, idcirco te evocandum duximus, et admo-
nendum, ut nefarie dementiae impii Athanasii com-
munionem abjicias. Id enim æquum esse orbis terra-
rum censuit, eumque ab ecclesiastica communionem
alienum esse synodali sententia decrevit. » Liberius
episcopus dixit: « Judicia ecclesiastica, o impera-
tor, summa cum æquitate fieri debent. Quare si pla-
cet pietati tuae, iudicium constitui jube: et siqui-
dem Athanasius condemnatione dignus videbitur,
tunc secundum ecclesiastici ordinis formam in il-

(1) Adlii Athanasius, eunuchum his verbis indigna-
tum, chiliumque se coram episcopo stare, graviter
interminatam cum donis abhorrere, tum rem perpe-
trasse quae a christianis abhorreat; Saulis quippe
praventionem imitatum, dona illa in martyrio Pe-
tri apostoli apposuisse: Liberium vero re comperta,
graviter succensisse adversus loci custodem, quod
non prohibisset hominem, et ipsa dona velut illicitum
sacrificium projecisse.

(2) Cum nihil proficisset apud Liberium Eusebium
eunuchus, mox Imperator Romani litteras ad Praefec-
tum misit, ut Liberium urbe subductum ad se trans-
mitteret. Mandatum Constantii, ut Ammianus Marcell-

linus, lib. xv, auctor est, perfecit Leontius, qui praefec-
it Urbis munus anno 355, Julii 6, iniisse dicitur.
Liberius vero Mediolanum missus, seu, ut loquuntur
Athanasius, hist. Arian. ad Monachos n. 39. *tractus*,
sequentem cum imperatore dialogum anno 355, la-
bente habuit. Hunc Theodorotus, lib. ii hist. eccl.,
c. 46, descripturus, cap. 45 ita praefatur: *Jam vero
celeberrimi Liberii pro veritate fiduciam et admirabiles
sermones, quos coram Constantio habuit, scripto man-
dare libet. Descripti sunt enim a pris viris, ut idonei
qui stimulent et excitent ad emulationem rerum divi-
narum studiosos.*

lum sententia proferetur. Neque enim a nobis condemnari potest vir, quem non judicavimus (1). » Constantius imperator dixit : « Totus terrarum orbis de ejus impietate sententiam tulit; et perinde atque ab initio temporis illudit. » Liberius episcopus dixit : « Quicumque subscripserunt, res gestas ipsi non (2) viderunt : sed propter gloriam ac metum, neve abs te ignominia afficerentur, subscripserunt. » Imperator dixit : « Quænam est gloria, quis metus, quæ ignominia? » Liberius respondit : « Quicumque non diligunt gloriam Dei, si tua munera antepones, eum quem ipsi non viderant, nullo judicio prævio condemnarunt; quod alienum est a christianis. »

II. *Athanasius absens judicatus est.* — Imperator dixit : « Atque præsens judicatus est in concilio Tyri et omnes orbis terræ episcopi cum in concilio damnarunt. » Liberius dixit : « Nonquam ille præsens judicatus est. Quotquot enim tunc congregati Athanasium damnarunt, post illius e judicio discessum, absque ratione eum condemnarunt. » Eusebius euchenus dixit : « In concilio Nicæno alienus a catholicæ fide (3) demonstratus est. » Liberius dixit : « Quinque (4) soli judicaverunt ex iis qui cum Ischyra navigarunt in Marentem : quos quidem illi miserant, ut adversus accusatum acta conficerent. Ex iis qui tunc missi fuerant, ex hac luce migrarunt duo, Theognius scilicet et Theodorus : tres autem reliqui adhuc superstites sunt, nempe Maris, Valens et Ursacius. Contra hos, qui missi erant, Sardicæ eam ob rem lata est sententia. Qui postea in synodo (5) libellos obtulerunt, veniam poscentes ob acta quæ per calumniam una duntaxat parte præsentate adversus Athanasium in Mareote fecerant. Quos quidem libellos nunc in manibus habemus. Utris horum assentiri et communicare debemus, imperator? hisne qui eum prius condemnassent Athanasium, postea veniam petierint; an illis qui nuper istos condemnarunt (Sardicæ)? » Epictetus episcopus (Cenutocellensis) dixit : « Non fidei causa, nec pro defensione judiciorum ecclesiasticorum Liberius hodie verba facit, o imperator, sed ut apud Romanos senatores glorie tur, imperatorem a se esse superatum. »

III. *Quo pacto Liberius Ecclesiæ paci consultum velit.* — Imperator Liberio dixit : « Quota pars es orbis terrarum, ut tu solus homini impio suffragari velis, et orbis ac mundi totius pacem dissolvas? » Liberius dixit : D

(1) Qui recolent quod Julius epist. 1, n. 22 scribit, hanc scilicet e-se consuetudinem, ut si quid suspitionis in Alexandrinæ urbis episcopum cadat, primum ad Romanam ecclesiam scribatur, ac deinde quod justum est decernatur, et hic Liberium, et infra, ubi eandem non condempnandi Athanasii causam repetit, ad eam consuetudinem respicere suspicabuntur. Forte etiam hic papa simpliciter non judicatum ait Athanasium, quia nullo hacenus legitimo judicio fuerat condemnatus.

(2) Non solum non viderunt qui Mediolani in Athanasium subscripserunt, sed ne i quidem qui Tyri eum condemnarunt : quos Julius epist. 1, n. 9, sic alloquitur : Si vestris litteris (contra Athanasium) fidem haberi postulatis, consentaneum est et iis qui pro

A Κωνσταντίος ὁ βασιλεὺς εἶπε· Πᾶσα ἡ οἰκουμένη καταψήφισατο περὶ τῆς ἀνοσιότητος αὐτοῦ, καὶ ὡς ἐξ ἀρχῆς τὸν καιρὸν διαπαίζει. Λιβήριος ἐπίσκοπος εἶπεν· Ὅσοι ὑπέγραψαν, οὐκ αὐτόπται τῶν γεγενημένων ἦσαν, ἀλλὰ διὰ δόξαν, καὶ φόβον, καὶ ἀτιμίαν τὴν παρὰ σοῦ ὁ βασιλεὺς· Τί ἐστι δόξα καὶ φόβος, καὶ ἀτιμία; Λιβήριος· Ὅσοι τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀγαπῶσι, τὰς παρὰ σοῦ μᾶλλον θωρακὰς προτιμήσαντες, ἐν μὴ ταῖς ὄψεσιν εἶδον, οὐ κρίναντες καταδικασαν· ὅπερ ἐστὶν ἀλλότριον χριστιανῶν.

B. Ὁ Βασιλεὺς· Καίτοι κίριται κατὰ πρόσωπον ἐν τῇ γενομένῃ συνόδῳ ἐν Τύρῳ, καὶ ἐν τῇ συνόδῳ καταψηφίσαντο πάντες οἱ ἐπίσκοποι τῆς οἰκουμένης. Λιβήριος· Οὐδέποτε κατὰ πρόσωπον κίριται ὁ ἄνθρωπος, ὅσοι γὰρ τότε συνελθόντες καταψηφίσαντο αὐτοῦ, ἀναχωρήσαντος Ἀθανασίου ἐκ τοῦ κρητηρίου, καταψηφίσαντο ἀλόγως. Εὐσέβιος ὁ ἐνούχος εἶπεν· Ἐν τῇ συνόδῳ κατὰ Νίκειαν ἀλλότριος ἀπεδείχθη τῆς καθολικῆς πίστεως. Λιβήριος· Πάντε μόνον ἔκριναν τῶν συμπλευσάντων αὐτῷ ἐν τῷ Μαρειῶτῃ, οὓς ἀπέστειλαν κατὰ τοῦ ἐγκαλουμένου συστήσασθαι κατ' αὐτοῦ ὑπομνήματα. ἀπὸ τούτων τοίνυν τῶν ἀποσταλέντων, οἱ δύο τεθνήκασιν, Θεόγνιος καὶ Θεόδωρος· οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς ζῶσι, τουτίστι Μάρης καὶ Οὐάλης καὶ Οὐρσάκιος. ἀπὸ τούτων τῶν ἀποσταλέντων κατὰ Σαρδικὴν τοῦ πράγματος τούτου ἕνεκα συνεκροτήτο ψῆφος· οἱ ἐν τῇ συνόδῳ βιβλία ἐπιδεδώκασιν, συγγνώμην αὐτοῦντες, ἐφ' οἷς ἐν τῷ Μαρειῶτῃ κατὰ συκοφαντίαν ἐκ μονομερούς συνεστήκαντο κατὰ Ἀθανασίου ὑπομνήματα. ἅτινα βιβλία αὐτῶν νῦν ἔχομεν μετὰ χεῖρας· τίνα τούτων δεῖ πείθεσθαι ἡμᾶς Βασιλεῦ, κοινωσὶν; τοῖς πρότερον καταψηφισαμένοις, καὶ ἐν δευτέρῳ συγγνώμην αἰτήσαντι, ἢ τοῖς νῦν τούτων καταψηφισαμένοις; Ἐπίκτητος ἐπίσκοπος εἶπε· Βασιλεῦ, οὐ πίστεως ἕνεκα σήμερον, οὐδέ κριμάτων ἐκκλησιαστικῶν ἀντιποιοῦμενος Λιβήριος τὸν λόγον ποιῆται, ἀλλ' ἵνα τοῖς ἐν Ῥώμῃ συγκατακτοῖς κενήσῃται, ὡς συλλογισάμενος τὸν βασιλεία.

Γ. Ὁ Βασιλεὺς εἶπε Λιβήριῳ· Πόστον εἶ μέρος τῆς οἰκουμένης, ὅτι σὺ μόνος συναίρη ἄνθρωπον ἀνοσίῳ, καὶ τῆς οἰκουμένης τὴν εἰρήνην καὶ οἴου τοῦ κόσμου λύεις; Λιβήριος· Οὐ διὰ τὸ εἶναι με μόνον, ὁ τῆς πίστεως ἔλατ-

illo scripserunt fidem non abnegare : maxime quia vos de iis quæ procul a vobis gesta sint scribitis, etc.

(3) Liberius ad absurdam adeo interpellationem, ut et infra ad alteram Epicteti non aliam similem respondere dedignatus eis qui de religione disputant, temporis in tricis supervacaneis non terendi exemplum præbuit.

(4) Si nullum est mendum in Alexandrinæ synodi ex istola apud Athanasium apolog. cont. Arian., n. 13, sex judicasse dicenti sunt, atque infra nominati est addendus Macedonius. Sed neque is inter eos, qui in Sardicensi synodo nominati damnantur, recensetur.

(5) Apud ipsam urbem Mediolanum habitæ, ut ipsi Valens et Ursacius epist. vii ad Julium declarant.

τοῦται λόγος· καὶ γὰρ κατὰ τὸ παλαιὸν, τρεῖς μόνοι ἐυ-
ρίσκονται ἀντιστάτες προστάξει. Εὐσεβίος εὐνοῦχος
εἶπε· Τὸν Βασιλεῖα ἡμῶν Ναβουχοδονόσορ ἐποίησας; Λι-
βήριος εἶπεν· Οὐχι, ἀλλ' οὕτως ἀλόγως καταδικάζεις ἄν-
θρωπον, ὃν οὐκ ἐκρίναμεν. ἀλλὰ κέρῳ ἀξιώ πρότερον
οἰκουμένην ὑπογραφήν προχωρήσαι, βεβαιύσαν τὴν
πίστων τὴν κατὰ Νίκαιαν ἐκτεθεισαν· ἐν οὕτως ἀνακλη-
θέντων τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ἀπὸ τοῦ ἔξορισμοῦ, καὶ ἀπο-
κατασταθέντων τοῖς ἰδίοις τόποις, εἰ ὀφθεισαν οἱ νῦν
θορυβοὺς ἐγγενῶντες ταῖς ἐκκλησίαις, συγκρατεῖσθαι
τῇ ἀποστολικῇ πίστει, τότε ἐπὶ τὴν Ἀλεξανδρίαν οἱ
πάντες ἀπαντήσαντες, ἔθα ὁ ἐγκαλούμενος καὶ οἱ ἐγκα-
λοῦντές εἰσι, καὶ ὁ ἀντιποιούμενος αὐτῶν, ἔξετάσαντες
τὰ περὶ αὐτῶν συμπερινεχθῶμεν. Ἐπίκτητος ἐπίσκοπος
εἶπεν· Ἄλλ' ὁ δρόμος τῶν δημοσίων οὐχ ὑποστῆσται
τὴν χρεῖαν τῆς τῶν ἐπισκόπων παρόδου. Λιβήριος· Οὐ
χρεῖαν ἔχει τὰ ἐκκλησιαστικὰ δημοσίου δρόμου. αἱ γὰρ
ἐκκλησίαι ἰκαναὶ εἰσιν ἐως τῆς θαλάσσης διαπέμψασθαι
τοὺς ἑαυτῶν ἐπισκόπους.

Δ'. Ὁ Βασιλεὺς· τὰ ἤδη τύπον ἰσχυρότα, ἀναλύσθαι
οὐ δυνατόν ἐστι· τῶν γὰρ πλείων ἐπισκόπων ἡ ψῆφος
ἰσχύειν ὀφείλει. σὺ μόνος εἶ ὁ ἀντιποιούμενος τῆς φύλας
τοῦ ἀνοσίου ἐκείνου. Λιβήριος εἶπεν· Βασιλεῦ οὐδέ ποτε
ἠκούσμεν μὴ παρόντος τοῦ ἐγκαλουμένου, κριτοῦ ἀνο-
σιώτατα καταγγέλλοντος, ὡς ἴδιαν ἔχθραν εἰσφέροντος
πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Βασιλεὺς· Πάντας μὲν κοινῶς
ἠδίκησεν, οὐδένα δὲ οὕτως ὡς ἐμεῖ. ὅς τις μὴ ἀρκεσθεῖς
ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ μειζοτέρου μου ἀδελφοῦ, οὐδέ τὸν μα-
καρίτην Κωνσταντὰ ἐπ' αὐτοῦ παρεξῶν ἐλθὲν εἰς ἡμετέραν
ἔχθραν, εἰ μὴ ἡμεῖς πλείονι ἡμερότητι ὑπανέγκραμεν τὴν
τοῦ παρεξῶντος καὶ τοῦ παρεξῶντομένου βροτήν. οὐδέ
δέ μοι τοιούτου κατόρθωμα, οὐδέ τὸ κατὰ Μαγνέντιον καὶ
Σιλβανὸν, ὡς τοῦ μαρτοῦ ἐκείνου περιαιρουμένου τῶν ἐκ-
κλησιαστικῶν πραγμάτων. Λιβήριος· Μὴ διὰ τῶν ἐπισκό-
πων ἀμύνου τὴν ἔχθραν Βασιλεῦ. αἱ γὰρ χεῖρες τῶν ἐκ-
κλησιαστικῶν εἰς τὸ ἀγαθὸν εὐκαιρεῖν ὀφείλουσιν. ὅθεν,
εἰ σοι δοκῇ, κέλευσον ἀνακληθῆναι τοὺς ἐπισκόπους εἰς
τοὺς ἰδίους τόπους. καὶ εἰ ὀφθεισαν ὁμόφρονες τοῦ σή-
μερον ἀντιποιούμενου τῆς κατὰ Νίκαιαν ἐκτεθείσης ὀρθο-
δοξου πίστεως, τότε συνελθόντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἴδοιεν ὑπὲρ
εἰρήνης τοῦ κόσμου, ἵνα μὴ τὸν μὴ ἀμαρτήσαντα ἄνδρα
χαραχθῆναι δοκιμασθῇ. Ὁ Βασιλεὺς· Ἐν ἐστὶ τὸ ζητού-
μενον. Βούλομαι γὰρ σε ἀσπασάμενον τὴν πρὸς τὰς ἐκ-
κλησίας κοινωνίαν, πάλιν εἰς τὴν Ῥώμην ἀποστείλαι. διὰ
τοῦτο πείσθητι τῇ εἰρήνῃ, καὶ ὑπογράψας ὑποστρέψου εἰς
τὴν Ῥώμην. Λιβήριος· Ἦδη τοῖς ἀδελφοῖς τοῖς ἐν Ῥώμῃ
ἀπεταξάμενον. μείζους γὰρ εἰσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ θεσμοί,
τῆς ἐν Ῥώμῃ διατριβῆς. Ὁ Βασιλεὺς· Οὐκοῦν τριῶν ἡμέ-
ρῶν ἔχεις σκέψως διάστημα, εἰ βούλει ὑπογράψας
ὑποστρέψαι εἰς τὴν Ῥώμην, ἢ ἐνοῆσαι ἐν ποίῳ τόπῳ με-
τατεθῆναι βούλει. Λιβήριος· Τὸ τῶν τριῶν ἡμερῶν ἢ
μηνῶν διάστημα οὐ μετατίθησι λογισμῶν· ὅθεν ὅπου βούλει
ἀπόστειλόν με.

velis, aut ad cogitandum quem in locum cupias deportari
intervallum non mutat sententiam : quocirca mitte me quo voles. »

(1) Hanc calumniam Athanasius apolog. ad Con-
stantium pluribus depellit, ab eaque sese purgare
n. 3 incipit in hunc modum : *Excusa manu, ut ab*
Apostolo didici, Deum testem advoce in animam meam,
et, ut in historiis Regum scriptum habetur, testis est

« Etiam si solus sim, fidei causa non ideo minuitur :
nam et olim tres tantum reperti sunt, qui regis mau-
dato resisterent. » Eusebius eunuchus dixit : « Impera-
torem nostrum Nabuchodonosor facis ? » Liberius
dixit : « Nequaquam, sed tu tenere hominem condem-
nas, quem non judicavimus. Ego vero pos-tulo ut
priinum generalis praecurrat subscrip-tio, quae fidem
Nicææ expositam confirmet : deinde ut revocatis ab
exilio fratribus nostris, et in sedes suas restitutis, et
ii, qui tumultus in ecclesiis nunc excitant, visi fue-
rint apostolicæ fidei consentire, tunc universi Alexan-
driam convenientes, ubi et accusatus et accusatores
sunt, et defensor eorum, examinata illorum causa,
concordem sententiam proferamus. » Fructetius epis-
copus dixit : « Verum cursus publicus haud quaquam
B sufficet episcoporum subvectioni. » Liberius dixit :
« Ecclesiastica negotia non indigent publico cursu ;
ecclesiae enim episcopos suos ad mare usque perde-
cere suis sumptibus facile possunt. »

IV. *Non accusandus absens. Indignum est episcopo
privatas vindicare principis inimicitias. — Imperator
dixit : « Quæ jam formam exceperet, ea res solvi amplius
non possunt : valere enim debet plurium episcopo-
rum sententia. Tu solus es, qui impii illius amicitiam
retineas. » Liberius dixit : « Nunquam audivimus,
imperator, iudicem absenti reo impietatem objicere,
quasi privatas inimicitias cum eo gerat. » Imperator
dixit : « Omnes quidem ille in commune affectit inju-
ria, neminem tamen æque ac me, qui non contentus
exilio fratris mei majoris natu, etiam felicitis memo-
riæ Constantem ad suscipiendis nobiscum inimici-
tias (1) incitare nunquam destitit : nisi nos majori
mansuetudine incitantis et incitati impetum susti-
nuissemus. Nullam itaque victoriam tanti facio, ne
illam quidem quam de Magnentio retuli ac de Sil-
vano, quanti ut hic sceleratus ab Ecclesiæ admini-
stratione submoveatur. » Liberius dixit : « Noli, im-
perator, inimicitias tuas per episcopos vindicare.
Ecclesiasticorum enim manus ad sanctificandum et
benedicendum vacare debent. Jube igitur, si placet,
ut episcopi ad proprias sedes revocentur, et si visi
fuerint consentire cum illo qui fidem orthodoxam
Nicææ olim expositam tuetur, tuoc in unum conve-
nientes, paci orbis terrarum provideant ; ne virum
qui nihil deliquit, notatum esse comprobetur. » Im-
perator dixit : « Unum est quod quaeritur : te nam-
que, ubi ecclesiarum communionem amplexus fueris,
Romam remittere volo. Assentire igitur paci, et sub-
scribe, atque ita Romam revertere. » Liberius dixit :
« Fratribus, qui Romæ sunt, jam vale dixi. Potiores
enim sunt ecclesiasticæ leges, quam domicilium Ro-
mæ. » Imperator dixit : « Ergo trium dierum spatium ha-
bes ad deliberandum utrum subscribens Romam redire
velis. » Liberius dixit : « Trium dierum vel mensiam*

*Dominus, testis et Christus ejus (quod et mihi quæso
dicere concedas), me nunquam de tua pietate in malam
partem verba fecisse apud fratrem tuum beatæ memoriæ
Constantem piissimum nugatum, neque illum, ut ca-
lumniantur isti, in te concitasse.*

V. *Munera sibi lata respuit.*— Biduo post imperator, A cum Liberium accivisset, et is de sententia non decederet, cum Beroam, Thraciæ urbem, relegari præcepit. Cumque egressus esset Liberius, imperator quingentos ei solidos misit ad sumptus faciendos. Liberius vero dixit ei qui attulerat : « Abi, redde hos imperatori; opus enim his habet ut præbeat militibus suis. » Similiter et Augusta totidem ei misit. Liberius dixit : « Redde hos imperatori; hisce enim opus habet ad stipendium militum. Quod si imperator his opus non habet, det Auxentio et Epicteto, his enim opus habent. » Cum igitur ab his nolisset accipere, Eusebius eunuchus alios ei attulit. Cui Liberius dixit : « Ecclesias orbis terrarum vacuas ac desertas fecisti, et mihi tanquam noxio elemosynam affers : abi, et primum christianus fias (1). » B

EPISTOLA (2)

LIBERII PAPE AD ORIENTALES.

(Anno Christi 357.)

Se ab Athanasii defensione destitisse, pacem vero cum ipsi habere, ac fidem Sirmii expositam sibi a Demophilo oblataam suscepisse. Laborent et ipsi ut ab exilio dimittantur.

Dilectissimis fratribus (3) presbyteris et coepiscopis Orientalibus salutem.

I. Pro deifico timore sancta fides vestra Deo cognita est et hominibus bonæ voluntatis. Sicut lex loquitur : *Iusta iudicate, filii hominum (Psal. LVII, 2)*, ego Athanasium non defendo : sed quia suscepit

(1) His adjungit Theodoretus : *Et post triduum relegatus est, cum nihil accepisset.*

(2) Epistolam hanc cum duobus subsequentibus nobis transmisit Hilarius fragm. vi, n. 5 et seqq. Eadem Baronius ex duplici collectionis, ut vocat, Cresconianæ exemplari ad annum 357, n. 34 publicas fecit. Has autem in prædictam collectionem, cujusvis sit, non aliunde nisi ex Hilariano opere translatas fuisse, ipsemet Hilarii vel interpositæ vel subjectæ notæ, quas Baronius in suis exemplaribus offendisse se in secundis editionibus fassus est, palam faciunt. Tempus, quo tres illæ epistolæ scriptæ sunt, satis indicat Athanasius in historia Arian. ad monachos, n. 41, ubi ait : *Liberius extorris factus, post biennium denique fractus est, minisque mortis perterritus subscripsit* Theodoretus quoque lib. II, c. 17, ubi Liberii lapsus, si non ignoravit, prorsus dissimulat, eum postquam exul duos annos exegisset, potentibus nobilium Romanorum conjugibus in urbem revocatum esse tradit. Liberium autem anno 355 labente relegatum esse superius probatum est. Hæ igitur litteræ circa exitum anni 357 consignandæ. Eas epistolis ad Constantium scriptis paulo posteriores existimat vir eruditus; sed si additamentum admittatur, quod in epistola XI, n. 2, ex mss. fide supplemus, in confesso esse debet unum eundemque Fortunatianum cum epistola hujus exemplar., tum Liberii ad Constantium litteras simul perulisse. Et probabile quidem est, Imperatorem illum in Pannonia tum existisse, atque Ursicium, Valentem et Germinium in illius fuisse Comitatu. Quod si ita est, etiam quæ sequitur ad hos Arianæ factionis antesignanos Liberii epistola, per eundem Fortunatianum transmissa commode intelligitur. Porro in hoc toto negotio, ut Athanasius loco mox citato observat, *comprobatur tum violentia Arianorum, tum Liberii in hæresim illum odium ejusque pro Athanasio suffragium, quam diu liberam habebunt voluntatis suæ potestatem. Nam quæ*

Ε. και ὁ βασιλεὺς, μετὰ δύο ἡμέρας κληθέντος Λιβερίου, καὶ μὴ μετατεθέντος τοῦ λογισμοῦ, εἶπεν ἐξορισθῆναι εἰς τὴν Βέροαιαν τῆς Θράκης· ἐκβάντος δὲ Λιβερίου, ὁ βασιλεὺς ἀπέστειλε πεντακοσίους ὀλοκοτίνους αὐτῷ εἰς δαπάνας. Λιβέριος εἶπε τῷ κομισάσῃ· "Ἀπέλθε, δός αὐτὰ τῷ βασιλεῖ, χρεῖαν γὰρ ἔχει δοῦναι τοῖς στρατιώταις αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ ἡ βασίλισσα ἐπιψέψεν αὐτῷ τὰ αὐτά. Λιβέριος εἶπεν Ἀπόδος αὐτὰ τῷ βασιλεῖ· χρεῖαν γὰρ αὐτῶν ἔχει εἰς τὴν τῶν στρατῶν ἐξοδίσαιν. ἐὰν δὲ μὴ χρεῖαν ἔχη ὁ βασιλεὺς, δός ταῦτα τῷ Αὐξεντίῳ καὶ Ἐπιπλάτῳ· χρεῖαν γὰρ ἔχουσαν τούτων. Ὡς δὲ παρ' αὐτῶν οὐκ ἔλαβεν, Εὐστάθιος ὁ ἐνούχου· προσφέρει αὐτῷ ἑτέρους. Λιβέριος δὲ εἶπεν αὐτῷ· Τὰς ἐκκλησίας τῆς οἰκουμένης ἡμῶν σπασ, καὶ ὡς καταδίκα ἐλεημοσύνη μοι προσφέρεις. "Ἀπέλθε, πρῶτον γενοῦ χριστιανός.

illum bonæ memoriæ Julius episcopus decessor meus, verebar ne ab aliquo prævaricator judicaret. At ubi agnovi, quando Deo placuit, juste vos illum condemnasse, mox consensum commodavi sententiis vestris, litterasque super nomine ejus (4) per fratrem nostrum Fortunatianum (5) dedi ferendas ad imperatorem Constantium. Itaque amoto Athanasio (6) a communionem omnium nostrum, cujus nec epistolia a me suscipienda sunt, dico me cum omnibus vobis et cum universis Orientalibus episcopis seu per universas provincias pacem et unanimitem habere.

II. Nam ut verius scriatis me (7) vera fide per hanc epistolam ea loqui, dominus et frater meus comu-

C *tormentorum vi præter priorem sententiam eliciuntur, ea non reformidantium, sed vexantium sunt placita.*

(3) Apud Baron. *fratribus et episcopis.*

(4) In mss. ut et apud Baron. hic adjungitur, *id est de condemnatione ipsius*; quod ex Hilarii interpretatione insertum Nicolaus Faber judicavit. Et Liberius quidem epist. 3, n. 1, et epist. 11, n. 1 et 2, rursus suas *de nomine ipsius ac super nomine ejus* litteras nulla interpretatione adhibita commemorat. In his autem locis τὸ *nomen* personam potius vel causam, quam condemnationem, per se sonat. Certe de condemnatione hoc vocabulum nemo interpretetur in eo quod idem Liberius epist. 12, n. 2, scribit, *se de contentione illa a nomine Athanasii recessisse*. His affinis est quod Zoizimus papa, apud Augustinum lib. II, contra duas epist. Pelag., c. 4 ad Cælestinum ait : *Illæ omnia damnas quæ jactata sunt de nomine tuo*; quodque Augustinus mox subdit : *Inter cætera autem quæ de nomine ejus jactata fuerant. Et post pauca : Quomodo ergo quæ de nomine ejus jactata sunt . . . se damnasse respondit?*

(5) Non alio, sed eodem tempore. Neque vero summis pontificibus id insolens est, ut cum plures litteras de eadem re ad diversos scribunt, eos ad quos scribunt et quorum interest, de cæteris simul datis eadem loquenti ratione moneant. Is Fortunatianus Aquileiensis episcopus Hieronymi de script. eccl. c. 107, iudicio, *in hoc habetur detestabilis, quod Liberium Romanæ urbis episcopum pro fide ad exilium pergentem primus sollicitavit ac fregit, et ad subscriptionem hæresicos compulit.*

(6) Apud Baron., *amoto Athanasio, super quo statuta omnium vestrum cum sede apostolica suscipienda sunt, dico, etc.*, mox vero unitatem, non unanimitem.

(7) Apud eundem, *verum fidem per epistolam meam proloqui. Post verbum loqui, seu proloqui, orationis int. gritas postulat, quam proposuit, aut quid simile.*

nis Demophilus, qui dignatus est pro sua benevolentia fidem (1) vestram et catholicam exponere, quæ Sirmio, a pluribus fratribus et coepiscopis nostris tractata, exposita et (2) suscepta est ab omnibus qui in præsentem fuerunt, hanc ego libenti animo suscepti, in nullo contradixi, consensum accommodavi; hanc sequor, hæc a me tenetur. Sane petendam credidi sanctitatem vestram, quia jam pervidetur in omnibus me vobis consentaneum esse, dignemini communi consilio ac studio laborare, quatenus de exilio jam dimittar, et ad sedem, quæ mihi divinitus credita est, revertar (3).

(1) Ita codex Pith. At exemplaria Baron. et Sirm., *veram fidem*.

(2) Inter verbum *suscepta est*, et id quod sequitur, Hilarius inseruit, *Hæc est perfidia ariana: hoc ego notavi, non apostata: Liberius sequentia*. Quæ nota fulti eruditi nonnulli existimant, eam a Liberio susceptam esse fidei formulam, non quæ Sirmii anno 351, contra Photinum scripta, sed quæ anno 357, in eadem urbe Osii nomine vulgata est: cum hanc Hilarius lib. de synodis, n. 10. non alio nisi *blasphemiam* nomine tertio nuncupet, et contra formulam adversus Photinum conscriptam excusare videatur. At advertant, quæso, non hic ab Hilario dici: *Hæc est blasphemiam Osii et Potamii*, sed: *Hæc est perfidia ariana*. Deinde recolant quod idem sanctus confessor, lib. in Constant. n. 21, adstruit: *Quidquid præter fidem unam est, perfidia, non fides est*, adeoque et primam Sirmianensem, utpote quæ præter Nicenam est, non fidem, sed perfidiam ab illo existimari. Neque secum pugnat pius presul, cum hinc Orientalibus Dei filium non jam ex nihilo, sed substantia Patris similem prædicantibus, ac veram fidem tamen nondum præstitentibus, ad am tamen propriam accedentibus, ejusque revocandæ sibi afferenti us gratulatur illic Liberium a fidei Nicenæ defensione recedentem, et ad Orientalium placita suscipienda deficientem, perfidiam insinuat. Porro hæc fuit *perfidia ariana*: quia Liberius fidem suscepisse se testatur sibi expositam a Demophilo; qui quidem ex his erat, qui hominism hæreticæ intelligere, et de quibus Hilarius lib. de Synod. n. 74, ait: *Nec me fallit, f. c. quosdam esse, qui similitudinem confitentis, æqualitatem negant*. Eo quippe intellectu *hominism* suscepisse censebatur, quo hanc vocem intelligebat qui ipsi aut fuerat ut illam susciperet: quænammodum postea Ariminensis synodi patre, ubi fidei sibi ab Ariano oblate etsi catholica mente subscripserunt, consubstantialitatisque consenserunt sibi, velut Ariam atque orthodoxæ fidei desertores, Hieronymo teste, ubique audierunt.

Sed ut certo sciamus, primam Sirmiansi formulam secundam Liberius subcripserit, qui orientales dicantur, quæque hi fidem profferentur, expendendum: nam Liberius Orientalium fidem, pacem atque communionem suscepisse se idem idem repetit. At qui Hilarius toto in libro de Synodis Orientales vocat, non qui Sirmianensem blasphemiam, anno 357, conscripserunt, sed qui fidem Antiochiæ, anno 341, Sardicæ seu potius Philippopolis, anno 347, et Sirmii, anno 351, expositam amplectentes, tandem Anzycæ, anno 358, prædicte blasphemiam vehementer adversati sunt, atque ejus auctores ad illam supprimendam continuo coegerunt. Ergo Liberius Orientalium fidem Sirmii expositam suscepisse se dicens, non hanc blasphemiam, sed fidem adversus Photinum conscriptam indicat. Præterea Sirmiansis blasphemiam auctores nulli alii ab Hilario, lib. de Synod. n. 11, nominantur, nisi Valens, Ursacius et Germinius; quibus et adde, si lubet, Osium et Potamium, quam-

EPISTOLA (4).

LIBERII PAPÆ AD URSACIUM, VALENTIUM ET GERMINIUM.
(Anno 357, sub fine.)

Se ab Athanasii communione esse separatam, et cum Orientalibus necnon cum Auxentio et Epicteto pacem habere. Ut ipsum ad ecclesiam suam a Constantio remitti curent.

Liberius de exilio Ursacio, Valenti et Germinio.

I. Quia scio vos filios pacis esse, diligere etiam concordiam et unitatem Ecclesiæ catholicæ; ideo non aliqua necessitate (5) compulsus, Deo teste dico, sed pro bono pacis et concordie, quæ martyrio præponitur, his interim convenio vos, domini (6)

vis ibi ab his, non quia composuerint, sed quia subcripserint, conscripta dicatur. Ad vero Liberius primum scribens Orientalibus, ipsorum se fidem suscepisse ac sequi disertis verbis declarat: deinde distinctis litteris ad Ursacium, Valentem et Germinium missis, cum nihil omittat quo eorum sibi gratiam conciliet, nec verbo tamen sese fidei formulæ, quæ ipsi presentibus apud Sirmium tractata et discussa dicitur, assensum præbuisse significat. In his enim hoc unum maxime affirmat, ut descriptis ad Orientales litteris, ac de pace cum illis inita certiores fiant. Et ergo fidei, quam Orientales, etsi non eodem sensu, vulgo profitebantur; non ei quam tres Occidentales episcopi emisissent, quæque plurimum Orientalium studio statim proscripserunt atque suppressa est, Liberius assensit. Plura argumenta, quibus hunc papam tantum Sirmiansi formulæ subscripserit conficitur, quia copiose apud Hilarium in hunc ipsum locum tractata sunt, referre supersedent.

(3) Ad calcem epistolæ subiicitur hæc Hilarii nota: *Perfidiam autem apud Sirmium descriptam, quam dicit Liberius catholicam, a Demophilo sibi expositam, hi sunt qui conscripserunt, Narcissus, Theodoros, Basilus, Eudoxius, Demophilus, Cecropius, Silvanus, etc. omnes hæretici*. Quos omnes Sirmiansis blasphemiam auctores vel fautores nemo rerum tunc temporis gestarum non rudis suspicatur, cum acerrimi ejus adversarii nominatim Basilus et Silvanus extiterint.

(4) Hanc Baronius ad annum 357, n. 53, ut genuinam admisit: sed postmodum in appendice pag. 25, sententia retractata, falsa depravati loci interpretatione seductus, ut nota ostenditur, adulterinam esse voluit, et ab his ipsis, qui alteram suppresserunt, quam in appendicem amandavimus, confictam. Postremo huic sententiæ Bimus subscribit, nec repugnat Labbeus. Verum eadem in hæc, ut in superiore, Hilarii nota, quibus anathema prævaricatori patitur dicit, ambigere non sinunt, quin unum utriusque parentem crediderit. Et vero quid unum opus erat fidei litteris, cum abundanter sinceræ, quibus Liberius Athanasium damnabat? Is Romæ revisendæ impatiens, Orientalium operam implorasse non contentus, etiam Ursacii, Valentis et Germinii, qui plurimum apud imperatorem poterant, et, ut videntur, in ejus tum comitatu versabantur, favorem sibi captandum duxit.

(5) Adversus Athanasium, ut ex Athanasio ipso in historia Ariani ad Monachos, n. 41, jam observavimus: Liberius nimis mortis perterritus subscripsit: adeoque minime libere. Suspicio est hæc ab eo clausulam non tam nutu suo quam eorum a quibus evictus atque territus est, adjectam esse: ita ut illi acciderit, quod postea Vigilio papæ, qui cum Constantinopoli detentus multa violenter pateretur, Galliarum et Scythiæ episcopis scribere nihil permissus est, nisi quod Justiniano imp. arrideret.

(6) Apud Baron. *domini mei charissimi*. Nostra lectio magis consentanea est Liberii stylo. Nam in tribus

fratres charissimi. Cognoscat itaque prudentia vestra Athanasium, qui Alexandrinæ ecclesiæ episcopus fuit, priusquam (1) ad comitatum sancti imperatoris secundum litteras Orientalium episcoporum (*adde*, scriberem, aut *quid simile*). et ab ecclesiæ Romanæ communionem separatus est (*leg.* separatum esse), sicut (2) teste est omne presbyterium Romanæ ecclesiæ. Sed hæc causa fuit, ut tardius videret de nomine ipsius litteras ad fratres nostros Orientales dare, ut legati (3) mei, quos ab urbe Roma ad comitatum direxeram, seu episcopi qui fuerant deportati, et ipsi una cum his, si fieri posset, de exilio revocarentur.

II. Et hoc etiam scire vos volo, quod fratrem Fortunatianum petii, [ut litteras meas (4) ad clementissimum imperatorem perferat, quas ad orientales episcopos feci, ut scirent ipsi una secum Athanasii

epist. ad Eusebium supra citatis constanter legere est, *domine frater charissime, non domine mi charissime.*

(1) Tres in hunc locum suppetunt diversæ lectiones: quibus diu diligenterque ponderatis, mendosam quam ex archetypo Pith. Nicolans Faber eliderat, duabus aliis, quæ integriores videntur, sed interpolationis suspitione non vacant, præferendam duximus. Quomodo autem hæc resarciri valeat, e latere ipsius annotavimus. Alteram Baronius sic exhibet: *Priusquam ad comitatum sancti imperatoris pervenissem, secundum litteras Orientalium episcoporum ab ecclesiæ Rom. communionem esse separatum.* In qua quidem ad orationis integritatem nihil desiderandum: sed verbum *pervenissem*, quod ille addidisse videtur de suo, cum historica veritate componi non potest; adeo ut idem Cardinalis annualium tomum tertium recognoscens, propter unum illud verbum, quod nulla veterum eadum auctoritate additum fuisse tum forte oblitus fuerat, totam epistolam, quam suo loco inseruerat ut genuinam, in ejusdem tomii appendice rejecerit ut spuriam. Certe ex hujusmodi lectione sequitur, ut epistola ista non minus suppositionis arguenda sit quam altera, in qua Liberius initio pontificatus sui Athanasium damnasse fingitur. Sed istud pro certo ponenti quaerendum superest, an verbum *pervenissem* cum subnexis coherere ullo modo valeat. In subnexis enim tempus, quo Liberii legati Lucifer, Pancratius et Hilarius, necnon episcopi Eusebii, Dionysii alique in exilium deportati fuerant, notari manifestum est. Atqui circa ea Liberii tempora, quibus ille pontifex Athanasium damnasse in supposititia epistola fingitur, nec legati nec episcopi illi exules erant. Ad aliud igitur tempus pertinet istud, *priusquam ad comitatum.* Ad quod, quæso, nisi ad illud, quo Liberius ut et sibi et aliis ob eandem causam relegatis ab exilio revertendi copia fieret, laborabat? Hinc Baronii correctio, eaque in iice nixa censura, qua epistolam istam fictitiam putat, probari prorsus nequit.

Tolerabilior est nec penitus respuenda lectio, quam olim Jac. Sirmondus e Remigiano exemplari, quod nascisci nobis non licuit, collegit in hunc modum: *Athanasium, qui Alexandrinæ ecclesiæ episcopus fuit, a me esse damnatum priusquam ad comitatum sancti Imperatoris litteras Orientalium destinarem episcoporum, et ab ecclesiæ Romanæ communionem esse separatum.* Et eam quidem in nova operum Hilarii editione prætulimus, non ut indubitatum, sed ut quæ locum medica manu egentem utcumque sanatum exhiberet. Restat tamen scrupulus de eo quod ibi Liberius Orientalium litteras ad Comitatum destinasse dicitur, cum hoc ipse aliis in litteris tacet, et huic lectioni neque Pithæanus, neque Baroniani

A communionem me esse separatum. Quas credo quod pietas ipsius pro bono pacis gratulanter (5) accipiet. Quarum exemplar etiam Hilario imperatoris fideli direxi. Pervideat charitas vestra, hæc me benigno et innocenti animo gessisse. Quapropter his litteris meis convenio vos et adjuro per Deum omnipotentem, et Christum Jesum filium ejus (6) Deum et Dominum nostrum, ut dignemini ad clementissimum imperatorem Constantium augustum pergere, et petere ut bono pacis et concordie, in qua pietas ejus semper exultat, me ad ecclesiam mihi divinitus traditam jubeat reverti: ut temporibus ipsius Romana ecclesia nullam sustineat tribulationem. Me autem cum omnibus vobis episcopis Ecclesiæ catholice pacem habere, his litteris meis æquo et simplici B animo scire debetis, fratres charissimi. Magnum (7) solatium enim vobis in die retributionis acquiretis,

codices suffragentur. Imo istud, *secundum litteras Orientalium*, quod in his asservatur, cum historica veritate aptius videtur consentire.

(2) Apud Baron., *testis*. Retinemus cum ms. Pith. *teste*. Unde *testis et teste* sic dixisse videtur Liberius, quomodo etiam nunc *fidelis et fidele* dicitur. Deinde *presbyterii nomine tam presbyterorum et diaconorum, quam totius etiam cleri conventum* appellari ex Siricii papæ epistola 6 jam probavimus. Quales igitur Liberius post defectionem Vincentio Capuano ac forte aliis litteras dedit, tales etiam tunc Romano clero scripsisse hinc intelligitur, ut pristinum illius in se affectum revocaret. Ipsi enim ante exilium adeo addictus erat ille clerus, ut *eo die, quo ad exilium proficiscebatur*, quemadmodum Marcellinus ac Faustinus presbyteri in præfatione precum narrant, *clerus omnis, id est presbyteri et archidiaconus Felix* (in ejus locum intrusus) *et ipse Damasus diaconus, et cuncta ecclesiæ officia, omnes pariter, præsentem populo Romano, sub iurejurando firmaverint, se vivente Liberio pontificem alterum nullatenus habituros.* Quod Hieronymus in Chronico paucis perstringit in hunc modum: *Omaes clerici juraverunt ut nullum alium susciperent*

(3) In ms. Pith. et exinde apud Nic. Fabrum, *ut legati et quos.* Melius apud Baron. *ut legati mei*, Lucifer scilicet, Pancratius et Hilarius, quos ad Constantium, ut concilium petent, destinavit. Quomodo igitur Liberius ante exilium in dialogo cum imperatore, n. 3, institit, ut ab exilio revocarentur ipsius fratres, ita neque exul hoc erga eodem studio abstulit, non sine ipsis, quantum in se erat, cupiens ad ecclesiam suam reverti.

(4) Quæ uncinis clauduntur, ex Baron. et Sirim. mss. expressa sunt. Horum loco tantum in ms. Pith. habetur: *Petii ut cum litteris meis ad clementissimum imperatorem Constantium pergeret, petere.* Quæ lectio cum sit multo brevior, nihil tamen ad orationis integritatem desiderandum videtur relinquere. Superioris etiam epistolæ 10, n. 2, dictis est satis consentanea. Verum cum supplemento nostro aptius coheret quod subjicitur: *Magnum solatium enim.*

(5) Apud Baron., *accepti, quarum exemplar etiam Philagrio imperatoris eunuchus prodari charitas vestra, hæc me, etc., corrupte.* Hilarii notarii, quo Constantius utebatur, meminuit Athanasius in historia Arrian. ad Monachus n. 48 et 81.

(6) Baron., *ejus et Dominum nostrum et Spiritum sanctum, ut.*

(7) Apud eundem, *magnum etiam præmium vobis.* Ipse Pithæanus codex retinet, *magnum solatium enim vobis*, quamvis nihil antecedit quo ista particula enim referatur, nisi supplementum ex mss. Sirim. et Baron. descriptum admittamus.

si per vos pax ecclesiae Romanae fuerit reddita. Scire autem per vos volo etiam fratres et coepiscopos nostros Epictetum (1) et Auxentium, pacem me et communionem ecclesiasticam cum ipsis habere, quos credo gratanter haec suscepturos. Quicumque autem a pace et concordia nostra, quae per orbem terrarum volente Deo firmata est, dissenserit, sciat se separatam esse a nostra communione (2).

EPISTOLA (3)

LIBERII PAPAE AD VINCENTIUM EPISCOPUM CAPUANUM.

(Anno Christi 357.)

*De solatio, quod ex Urbici ope percipiebat, sibi sublato.**Se ab Athanasii nomine recessisse, et cum Orientalibus pacem habere. Hac de re Vincentius Campaniae episcopos certiores faciat, et cum his ad imperatorem scribat, quo ab exilio revocetur.*

De exilio Liberius Vincentio.

I. Non doceo, sed admoneo sanctum animum tuum, frater charissime, eo quod colloquia mala mores bonos corrumpunt (1 Cor., xv, 33). Insidiae hominum malorum bene tibi cognitae sunt, unde ad hunc laborem perveni: et ora ut det Dominus tolerantiam. Dilectissimus filius meus (Baron. noster) Urbicus diaconus, quem videbar habere solatium, a me per Venarium agentem in rebus sublatus est.

II. (4) Sanctitati tuae significandum credidi, me de contentione illa (5) a nomine Athanasii recessisse, et ad fratres et coepiscopos nostros Orientales litteras

(1) Constantio quam familiaris fuerit Epictetus iste; probat superior ejusdem imperatoris cum Liberio dialogus, ubi utrumque non semel interpellasse legitur. De Auxentio vero sic Athanasius histor. Arian. ad Monach. num. 75, scribit: *Auxentium vero quemdam litigatorem magis quam christianum, ex Cappadocia Mediolanum* (Constantius) *transmisit, in locum scilicet Dionysii, quem relegaverat. Simul igitur Liberius Ursarium, Valentem, Epictetum et Auxentium sibi devincere conatur, ut qui Mediolani in Constantii comitatu assidui, plurimum apud hunc imperatorem poterant.*

(2) In omnibus mss. hic subjicitur: *Prævaricatori anathema una cum Arianis a me dictum.* Quae verba non ipsius Liberii, ut existimavit Baronius, sed Hilarii sunt. Iste quippe praesul constanti fidei fervore abruptus, ne prævaricationi assentiri videretur, cui in epistola superiore prævaricanti anathema jam dixerat, etiam in hac prævaricationem iteranti anathema iterato dicendum censuit. A Paulo enim Gal. 1, 2, didicerat, ipsum etiam apostolum aut angelum de caelo anathema esse debere, si aliter, atque evangelizaret antea, postea evangelizaret.

(3) Per eum ipsum, ut videtur perlata, quo usus est Liberius, ut alteram ad presbyterium, hoc est clerum suum, de eadem re epistolam mitteret. Quod si ita est, litterae Liberii ad Constantium ad orientales, ad Ursarium, ad socios, ad clerum suum, atque ad Vincentium eodem tempore scriptae dateque sunt. In his enim, ut in ceteris, litterarum ad Orientales mentio fit. Nec repugnat, quod in epistola superiori n. 4 Athanasii a communione Rom. ecclesiae ante separati, quam ea de re litteras ad imperatorem mitteret, ipsum clerum suum testem appellat. Eum enim rei hujus testem vocare commode potuit, si ex litteris simul conscriptis eas, quae ad clerum attinebant, prius ceteris ipsi reddendas crederet. Istud forte scrupulosius examinasse videamur. Sed nihil negligendum duxi, unde pontificis, tot antea gestis

A dedisse desuper nomine ejus. Unde quia Deo volente, et (6) pax vobis ubique est, dignaberis convenire cunctos episcopos Campaniae, et haec illis insinuare, et ex ipsorum numero una cum epistola vestra, de unanimitate nostra et pace ad clementissimum imperatorem scribere, quo possim et ego de tristitia magna liberari. (*Et manu ipsius*): Deus te incolumem custodiat, frater. (*Item manu ipsius paginae* (7) *perscriptae*): Cum omnibus episcopis orientalibus pacem habemus, et vobiscum. Ego me ad Deum absolvi, vos videritis: si volueritis me in exilio deesse, erit Deus iudex inter me et vos.

EPISTOLA (8)

LIBERII EPISCOPI URBS ROMAE FACTA AD CATHOLICOS

EPISCOPOS ITALICAE.

(Anno 365.)

Veniam iis, qui Arimini lapsi sunt, negandam non esse. Qua conditione admittendi sint.

Liberius episcopis catholicis per Italiam consistentibus in Domino aeternam salutem.

I. Imperitiae culpam obliterat respiciens. Hoc autem et de Scripturis sanctis advertere est. Pietatem ad omnia utilem esse legimus (1 Tim., iv, 8); cui cedit corporalis exercitatio, quamvis et ipsa utilitatis retineat fructus, quam sectandam nobis etiam ratio temporis praesentis exposcit. Non enim si aliqui (?) forte, qui hoc studii gerunt, ratione provisam

C praerlarissimi culpa minneretur. Haec autem multo erit levior, si Liberius in ipso tempore, quo victus atque confectus erat exilii tadio, intentato mortis metu, tot litteras nomine suo indignas sen conscripserit ipse, sen a Demophilo oblatas subscripserit, quam si intervallo identidem interjecto nunc ad clerum, subinde ad Orientales, postea ad imperatorem, etc., scripsisse ponatur.

(4) Lab. post Baron., *Et ideo sanctitati.*(5) Apud Baron., *illa nominis.*(6) Baron., *pax vobis, omisso prius, unde quia Deo volente, etc.: corrupte.*(7) Sirm., *pagina perscripta.* Apud Baron., *dominus frater charissime. Item manu ipsius in eadem pagina conscripta.* Post verbum *perscriptae*, subauditur *adjectum est.*

(8) Inter Hilarii fragmenta nobis asservata est, mendis quidem obsita, sed in novissima Hilarii editione ita illustrata, ut quid Liberius edisserat, quidve probet aut damnet, jam non lateat. Eam nonnulli a Siricio epist. 1, ad Himer., n. 2, laudari putant, ubi hic papa, *post cassatum Ariminense concilium missa ad provincias a reverendae memorie praedecessore meo Liberio generalia decreta memorat.* Sed ibi Siricius ea decreta laudat, quibus nominatim prohibebatur, ne quis Arianos ad catholicam fidem redeuntes denuo baptizaret: nihil autem hujusmodi in hac epistola habetur. Non, ut existimavit Baronius, ante Alexandrinam synodum, sed post scriptam esse liquet: siquidem Aegyptiorum in hac synodo congregatorum, et Achivorum qui postea conveniunt, sententia diserte in illa approbatur. Inno et Luciferi, cui Alexandrinae synodi moderatio displicuit, discordia non obscure in eadem notatur. Hinc anno 363 anterior haberi nequit.

(9) Forte, *Non enim si aliqui forte, qui hoc studii gerunt (rem scilicet), ratione provisam destruere impudenter streviori censura, huc existimaverint (se posse) exauclorare (aut renovare) quod jam ex apostolica auc-*

destruere imprudenti r. aeviori censura, hoc æstima- A verunt et novare, quod jam (1) ex apostolica aucto-
ritate munitum est de pietate, cum dictum est non
esse parcendum his qui apud Ariminum ignorantes
egerunt. Quibus nescire illicitum, fuit captum er-
rori incidere, ideoque veritas repedanda est. Sed
mihi, cui convenit omnia moderate perpendere,
maxime cum et Ægyptii omnes et Achivi accusati
sententiam receperunt, multis parcendum quidem
his, de quibus supra tractavimus, auctores vero esse
damnandos, qui obliqua et maligna subtilitate et ca-
ligine offenderunt innocentium sensus, per quæ ve-
lamen obducerent veritati, tenebras lucem, et lucem
tenebras venditantes.

II. Igitur si quis ignorationis captum respiciens B
sermonis nostræ advocacionis (2) brevissima illud vi-
rus in se pestiferum Ariani dogmatis subdolum ac tē-
nebrosum fuerat expertus, reparatus exhaustus, con-
demnet, vehementiusque in auctores ejus insæviant quos
in se violentos expertus est, totumque se fidei aposto-
licæ et catholicæ usque ad Nicænzæ synodi (5) con-
ventum de integro mancipet. Per quam professionem,
etiamsi quibusdam leve et remissum videtur, recu-
peret id quod per astutiam recitatis amiserat. Verum
si aliquis tam stolidæ mentis, quod haud credo, fue-
rit inventus, qui non solum nolit converti, antidotum
recipiens sanitatis (4), venenum virusque noxius
sese vindicare crediderit; et ratione vincetur, et au-
tori perfidiæ perditæ deputatus, Ecclesiæ catholicæ
spiritali vigore plectetur.

territate munitum est de pietate, contententes non esse C
parcendum his qui apud Ariminum ignorantes egerunt
(seu errarunt), quibus nescire quod illicitum erat, fuit
captum (seu laqueum) erroris incidere; ideoque eis se-
veritas (disciplinæ) rependenda est. Sed mihi, cui con-
venit omnia moderate perpendere, maxime cum et
Ægyptii omnes et Achivi adunati sententiam (hanc) re-
ceperint, visum est parcendum quidem his de quibus
supra tractavimus, qui scilicet in erroris laqueum ita in-
ciderunt, ut illata conscientia hæreticis consense-
rint. Deinde quod de impietatis auctoribus dicitur,
non ita intelligendum, quasi eis venia etiam negetur:
sed quia eis in clero permanendi spes sublata sit. Hoc
est Athanasius in epistola ad Rufinianum tradit, non
solum in Ægypto, sed in Græcia, in Hispania, in Gallia
et ubique episcopis placuisse, ut iis qui lapsi sunt, si
impietatis fuerint auctores, venia concedatur, siquidem
resipiscunt, nec detur tamen in clero locus; iis vero,
qui iniquitati patrocinati non sunt, sed necessitate ac
violentia trahiti fuerunt, et venia concedatur et detur in
clero locus.

(1) Seu jam sedis apostolicæ auctoritate munitum
est. Hinc de recipiendis lapsis decretum ab Alexan-
drina synodo primum sancitum, quod ubique pla-
cuisse in superiori nota ex Athanasii ad Rufinianum
epistola probavimus, etiam a Romanis receptum
esse conficitur. Hoc et ipsa et Athanasii epistola,
qualis in Nicæno II concilio act. I, apud Lab., t. VII,
pag. 75 et 80, lecta est diserte testificatur. Ibi
enim relatis Alexandrini decreti verbis, subjicitur:
Hæc et Romæ (seu ut habet antiqua interpretatio
Lab., pag. 680, *Romæ*) *scripta, et a Romanorum ec-
clesia sunt recepta.* Istud quidem sodales nostri in
veteribus Athanasii codicibus, quos recognovero, de-
siderari observarunt: sed his præferenda videtur
auctoritas antiquorum Nicæni II concilii, cum græco-
rum tum latinorum exemplarium id exhibentium;

MONITUM IN DUAS EPISTOLAS SEQUENTES.

I. Primam ex duabus epistolis subsequentibus So-
crati, lib. IV, c. 12, simul et Sozomeno, lib. VI, c. 11,
alteram soli Socrati ibid. quamvis et Iulius etiam So-
zomenus meminerit, debemus. Quæ autem illarum
scribendarum occasio exstiterit, ex utroque hic præ-
libare operæ pretium fuerit. Nempe cum Eudoxius,
Valentis Imperatoris auctoritate fretus, Macedonia-
nos vexare aggrediretur, hi malorum impendentium
metu, missis inter se per singulas urbes legationibus,
satis esse judicarunt ut ad Valentinianum et ad epi-
scopum urbis Romæ confugerent, eorumque commu-
nioni jungerentur, quam ut cum Valente Eudoxiique
asseclis in fidei doctrina communicarent. Mittunt igitur
de suo numero tres episcopos. Eustathium Seba-
stizæ, Silvanum Tarsi et Theophilum Castabolorum
cum litteris, tum ab urbe Smyrna in Asia, tum ex
Pamphylia, Iauria ac Lycia ubi concilia celebra-
rant, ad Liberium romanum episcopum et Occiden-
tales antistes scriptis, et quibus, inquit Sozome-
nus, eos hortabantur, ut legatos suos omni ope
adjuverent, et cum illis quid agendum esset perpen-
derent, et statum Ecclesiæ prout ipsis visum esset
corrigerent: quippe qui probam ac stabilem fidem ab
apostolis traditam retinerent, ac præ cæteris omnibus
religionis curam gerere deberent. Prolixæ erant hæc
litteræ, ideoque a Socrate prætermisæ. Unde contigit
ut ad nos minime perveniret. Legati Romam ve-
nientes, cum Valentinianum bello in Galliis detentum
adire ipsis non licuisset, litteras suas Liberio porre-

maxime cum et id ipsa postulet quodam modo ibi-
dem subnexa interlocutio Sabazæ, et aliorum monacho-
rum de Alexandrino decreto dicentium: *Non est vox
Athanasii tantum, sed et synodorum; nam idem pnter
dicit, quia et Romani et Græci receperunt.* Ibi enim
Romanorum nomine etiam Romanam ecclesiam intel-
ligendam esse iste Liberii locus persuadet. Præ-
terea Liberium ac Romanam ecclesiam circa episco-
po Arimini lapsos Alexandrinæ synodi decreto ste-
tisse tum ex hac ipsa epistola, tum ex Hilarii frag-
mento XII, u. 3, tum est Historia Rufini lib. I, cap. 50,
constat.

(2) In Pithecano ms. *benissima*, forte pro *lenissima*
aut *benignissima*. Mox in ms. Sirin. *latebrosum*, non
tenebrosum. Minus vero obscura erit oratio, con-
structa in hunc modum: *Igitur si quis illud virus in
se pestiferum Ariani dogmatis subdolum ac tenebrosum*
(seu *latebrosum*) *fuerit expertus, ignoracionis captum*
(seu *ab ignoracionis captu*) *resipiscens, sermonis nostri
lenissima adhortatione reparatus illud jam exhaustus et
condemnet.*

(3) Hoc est, id præstet, quod Macedoniani epi-
scopi in epistola sequenti, jussu Liberii, proflitentur:
*Hanc autem catholicam et apostolicam fidem esse agnos-
cimus, quæ usque ad concilium Nicænum integra
et inconcussa permansit.* Uterque ille locus opinio-
nem profligat eorum, quibus patres, qui Nicænam
synodum præcesserunt, Arii placitis favisse visi
sunt.

(4) Forte, *Verum etiam venenum virusque potius se
se.* Locum hunc illi trat alter subsequentis episto-
le 13 quum rursus Liberius sic claudit: *Si post hoc
concilium, perversæ doctrinæ virus vomere, et omnes
Arth blasphemias rejicere, easque anathemate damnare
noluerint, sciant se pariter cum Ario ejusque discipulis,
cæterisque serpentibus... extraneos esse et alienos a com-
muni Ecclésiæ.*

xerunt. « Et ille quidem initio eos admittere recusabat, arianorum partium illos esse dicens, nec ab Ecclesia suscipi posse, utpote qui Nicænam fidem abrogassent. At illi se dudum resipuisse et veritatem agnovisse responderunt; et Anomæorum quidem doctrinam ejurasse jam pridem; Filium vero Patri per omnia similem confessos esse, nec differre similem a consubstantiali. » Tum Liberius ab his sententiæ suæ professionem scripto comprehensam exegit. Qui cum libellum obtulissent, in quo sese Arii et aliorum hæreticorum pravam doctrinam necnon Ariminensis synodi gesta damnare, et consubstantialis Nicæni concilii libello suo insertam fidem suscipere tum proprio, tum eorum quorum legationem obibant, nomine profitebantur, communionem a Liberio atque eas litteras obtinuerunt, quas ex Socrate B descriptas exhibemus.

II. Præter has litteras, si quis verbis hæreat Basilii Magni, epist. 74, ad occidentales, facile adducetur ut cum Baronio ad ann. 365 credat, aliam a Liberio datam esse epistolam, qua Eustathium nominatim in suam sedem restitui præcipiebat; Eustathium vero Orientalibus in synodo Tyanensi congregatis epistolam illam, quæ sibi faveret, obtulisse contentum, litteras alias classe. Sic quippe de illo Basilium, ep. 74, scribit: « Quæ vero sint illi a beatissimo episcopo Liberio proposita, quæve ipse pactus sit, clam nos est, nisi quod epistolam attulit, per quam restitueretur, quam ubi synodo Tyanensi exhibuit, in suum locum restitutus est. » Quocirca idem Basilium mox rogat, « ut scribatur ecclesiis, quibus quidem conditionibus ad communionem susceptus sit; simul vero adjiciatur, quo pacto jam immutata sententia gratiam, a patribus qui tum erant (cum Liberio) acceptam, irritam reddat. » Sed nullus huic suspicioni locus relinquitur, cum pervenitur ad ejuſdem doctoris epistolam 82. Ibi enim Basilium de rebus gestis jam certior factus, pag. 155 diserte docet, « Eustathium Sebastenum Roma Tyanam attulisse chartam, in qua consubstantialis fidem profitebatur. » Quæ autem fuerit illa charta, ibid. pag. 152 explicat, de eodem Eustathio ac sociis sic disserens: « Hoc non cogitant, quod scriptum ipsorum, quo Nicænam fidem confessi sunt, Romæ asservatur; nec quod Tyanensi synodo propriis manibus tradiderunt Roma allatum libellum, qui et penes nos est, in quo eadem illa fides D habetur. » Quibus verbis Basilium et libellum commemorat, quem Liberius ab Eustathio et sociis exegit, et litteras quas exinde illis ad Orientales perferendas idem pontifex dedit, quibus nimirum prædictus libellus subnectebatur. Simul etiam tradit, litteras illas Tyanensi synodo ipsa Eustathii ac sociorum manu fuisse redditas. Cum igitur in his Liberius, qua conditione ad communionem admissus sit, aperte exponat; planum est Basilium, cum epistolam 74 scriberet, Tyanensis synodi gesta ex incerto duntaxat rumore didicisse; adeoque levi admodum ac labili fundamento niti eos, qui uno hujus epistolæ allato loco freti, epistolam aliam desiderant,

qua Liberius Eustathium in sedem suam restitui juberet: maxime cum Socrates et Sozomenus, qui de toto hoc negotio satis accurate scripserunt, de altera illa epistola prorsus siluerint. Id tamen ex dictis memorata epistola 74 conficitur, Tyanensem synodum, ubi Eustathium a Liberio in communionem suam admissum esse litteris ipsius comperit eidem episcopo et communionem et sedem suam reddidisse. Sed et hoc certum cum ex prædicta Basilii epistola 74, tum ex 82 Eustathium fidem Romæ datam continuo fefellerisse.

III. Neque vero propterea culpandus erat Liberius, quasi communionem legatis illis facilius indulisset: quippe qui etiam ab eis nonnihil amplius exegerit, quam quod Athanasius epist. ad Rufinianum, secundum Alexandrinam synodum, ab iis qui ad Ecclesiam revertuntur exigendum statuit. Satis enim habet Athanasius, « ut anathemate damnetur expresso nomine Eudoxii et Euzoii doctrinam, et contineantur fidem Nicææ a patribus declaratam, nullamque aliam synodum huic anteponan. » Et quidem minime opus erat, ut Eustathius ac sorii ab Eudoxii doctrina sese abhorreere denuo profiterentur, cum concilio Lampsaci habito, cujus legationeungebantur, id palam declarassent.

IV. Miratur vir eruditus hoc ab eis præterea flagitatum non luiſe, ut Spiritus sancti deitatem a peritioribus verbis profiterentur. Id vero mirandum magis foret, si admittenda esset hæc, quæ subjectæ epistolæ 13 a Socrate præfigitur inscriptio, « Epistola Liberii... ad episcopos Macedonianorum, » hoc est, si episcopi qui legatos ad Liberium miserunt, et ad quos ille rescribit, ab auctore sectæ quæ Spiritum sanctum Deum negavit, jam cognominati essent Macedoniani. Verum cum Sozomenus hos simpliciter vocet « Orientales, » ac Liberius « universis Orientis episcopis orthodoxis » epistolam suam inscribat; liquet hos a Socrate per anticipationem quamdam Macedonianos fuisse nuncupatos, quia plures eorum, quos Liberius nominatim appellat, huic sectæ postea palam addicti fuerint. Negandum tamen non est, et ex tomo Athanasii ad Antiochenenses perspicuum est, jam ab anno saltem 362 existisse, qui Nicænam fidem admittere se simulantes, Spiritum sanctum rem creatam affirmarent. Quam ob causam Alexandrina synodus in laudato tomo n. 3, legatis suis Antiochiam missis præscribens quibus pax danda fuerat, hæc præcipit: « Nihil amplius ab illis exigatis, quam ut arianam hæresim anathemate damnetur, fidemque a sanctis patribus Nicææ promulgatam profiteantur: condemnent item eos, qui Spiritum sanctum affirmant creaturam esse, et a Christi substantia divisum... Nam qui simulant quidem se Nicænam fidem profiteri, atque interea contra Spiritum sanctum blasphemare non dubitant, nihil aliud præstant quam quod arianam hæresim verbis quidem negant, a imo autem et sententia reinvent. » Quocirca in fine tomi proficitur Paulinus: « Anathemate damno eos, qui fidem Nicææ promulgatam vilipendunt, et qui negant Filium

ex substantia Patris et Patri consubstantialem esse. Anathemate quoque damno eos, qui dicunt Spiritum sanctum creaturam esse a Filio factam. Nec dicere licet novam hanc hæresim in Oriente natam, tardius in Occidente notam fuisse: cum Alexandrinæ synodi gesta, quibus manifesta sit, celebra etiam in Occidente fuerint, sicutque a Liberio ipso epist. 15 laudata; ac præterea ex legatis ab eadem synodo Antiochiam missis primarii ac præcipui fuerint Eusebius Vercellensis episcopus et Lucifer Calaritanus, qui sane Liberium nihil eorum quæ tunc gesta sunt ignorare permiserunt. Superest igitur ut dicamus, Liberio hujus novæ hæresis minime suspectis fuisse eos qui ad se scripserant, adeoque illum nihil ab eis aliud exigendum duxisse, quam quod ab Occidentis episcopis pacem ipsius et communionem petentibus exigere soleret: B quamvis nonnulli eorum, statim atque Liberii communionem ac litteras obtinuerunt, omni simulatione posita, Spiritus sancti divinitatem impugnare non

distulerint. De Eustathio nominatim id testatur Basiliius, epist. 74. Iste jam fidem eam, in quam receptus est, depopulatur, cumque illis facit, qui homousion anathemate percellunt, et hæresis Pneumatomachorum (*qui scil. Spiritus sancti deitatem impugnant*) est antesignanus.

V. De tempore, quo scriptæ sunt duæ epistolæ sequentes, nihil est cur diutius disseratur. Primam Romæ emiserunt ac Liberio obtulerunt legati a Lampscena synodo missi, alteram iidem legati a Liberio non ita multo post acceptam reddiderunt episcopis Tyanensi in synodo congregatis. Ex quo sequitur, ut eo tempore, quod inter utranque synodum intercedit, scriptæ sint. Atqui Lampscena synodus secundum Socratem, lib. IV, c. 4, anno 365, et quidem secundum peritiores criticos autumnino appetente, Tyanensis autem vere ineunte anni 367 habita est. Restat igitur ut prædictæ litteræ, anno 366. intermedio conscriptæ fuerint.

EPISTOLA (1) LEGATORUM LAMPsACENÆ SYNODI AD LIBERIUM PAPAM.

(Anno 366.)

TUM PROPRIO, TUM EORUM A QUIBUS MISSI SUNT NOMINE PROFITENTUR SE FIDEM NICÆNAM TENERE AC SERVATUROS ESSE, AC, SI QUIS IPSOS ACCUSAVERIT, SE CORAM EPISCOPIIS, QUOS LIBERIUS PROBAVERIT, CAUSAM ESSE DICTUROS.

Domino fratri et consacerdoti Liberio Eustathius, Theophilus et Silvanus in Domino salutem.

I. Propter insanas (2) suspiciones hæreticorum, qui offensionum causas catholicis ecclesiis inferre non cessant, nos omnem illis occasionem adimere cupientes, profiteamur et adöveramus episcoporum orthodoxorum synodum, quæ Lampscaci, Smyrnæ, varii-que in locis celebrata est, cujus legatione fungentes, tum ad tuam benignitatem, tum ad universos Italiae et Occidentis episcopos litteras afferimus, catholicam fidem tenere et custodire, quæ in sancta synodo Nicæna beati Constantini temporibus a trecentis decem et octo episcopis (5) confirmata, hac tenus integra et inconcussa perpetuo permansit, in qua consubstantialis vocabulum adversus Arii perversitatem sancte ac pie positum est. Similiter et nos cum supradictis eandem fidem tenuisse, et tenere, et usque ad extremum spiritum servaturos esse propria manu protestemur: condemnantes Arium et impiam doctrinam ejus cum discipulis illius; necnon (4) omnem hæresim patropassiani Marcionis, Photini, Marceli et Pauli Samosatani, horum doctrinam, et omnes qui eadem atque illi sentiunt, omnes denique hæreses adversantes prædictæ sanctæ fidei, quæ pie

κυρίως ἀδελφῶ καὶ συλλειτουργῶ Λιβερίου Εὐστάθιος, Θεόφιλος Σιλβανὸς ἐν κυρίῳ χεῖρες.

Α'. Διὰ τὰς τῶν αἰρετικῶν μακρινῶν ὑπονοίας, αἱ οὐ παύονται ταῖς καθολικαῖς ἐκκλησίαις σκάνδαλα ἐπιφέροντες, τοῦτου χάριν πᾶσαν ἀφορμὴν αὐτῶν ἀναίρουντες, ὁμολογοῦμεν τὴν σύνοδον τὴν γενομένην ἐν Λαμψάκῃ καὶ ἐν Σμύρνῃ, καὶ ἐν ἑτέροις διαφόροις τόποις τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, ἧς συνόδου πρὸςθεῖον ποιούμενοι, πρὸς τὴν χρυσόδοξόν σου καὶ πάντας τοὺς Ἰταλοὺς τε καὶ δικτικούς ἐπισκόπους γράμμα κομίζομεν, τὴν καθολικὴν πίστιν κρατεῖν καὶ φυλάττειν, ἥτις ἐν τῇ ἁγίᾳ Νικαίων συνόδῳ ἐπὶ τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου ὑπὸ τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἐπισκόπων βεβαιωθείσα, ἀκαρπία καὶ ἀσαλεύτω καταστάσει ἕως νῦν καὶ διηνεκῶς διαμένει, ἐν ᾗ τὸ ἁγίουσιον ἅγιος καὶ εὐσεβῶς κίτται ὑπεκταντῶς τῆς Ἀρείου ἀκροστροφῆς. ὁμοίως καὶ ἡμᾶς καὶ τὰ τῶν προειρημένων τῶν αὐτῶν πίστιν κεκρατηκέναι, καὶ κρατεῖν, καὶ ἄχρι τέλους φυλάσσειν, ἰδίᾳ χειρὶ ὁμολογοῦμεν κατακρίνοντας Ἀρείου καὶ τὴν ἀσεβῆ διδαχὴν αὐτοῦ σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ πᾶσαν αἵρεσιν πατροπασσιανοῦ Μαρκίωνος, Φωτιανοῦ, Μαρκελλοῦ, καὶ Παύλου τοῦ Σαμοσατιῶς, καὶ τούτων τὴν διδαχὴν, καὶ πάντας τοὺς ὁμόφρονες αὐτῶν, καὶ πάσας τὰς αἵρεσεις τὰς ἐναντιουμένας τῇ προειρημένῃ ἁγίᾳ πίστει, ἥτις εὐσεβῶς καὶ καθολικῶς ὑπὸ τῶν ἁγίων

(1) A Socrate quidem βιβλίον, quod proprie *libellus* appellatur: sed nihil vetat quominus nuncupetur et *epistola*. quo nomine ab Epiplamio hæc. 72, n. 1, donatur similis libellus, quem Marcellus Ancyranus Julio coram tradidit. Contra epistolam sequentem, quam Liberius legatis referendam dedit, quamque illi Tyanensi synodo reddiderunt, Basiliius Magnus epist. 82 βιβλίον vocat. Quodam modo igitur promiscua vocabula sunt βιβλίον et ἐπιστολὴ seu γράμμα.

(2) Verit Valesius *opinionēs*: sed curd græca vox proprie sonat, malum etiam Latine retinere. Notum est id semper hæreticis solempne fuisse, ut adversantes sibi hæreseos alicujus suspitione infamarent.

(3) Loco ἐπισκόπων, apud Sozomenum exstat, *θοφόρων πατέρων*, id est, *Deiferis patribus*.

(4) Apud Hieronem, καὶ τοὺς ὁμόφρονάς αὐτοῦ καὶ πᾶσαν αἵρεσιν Σαβελλίου, Πατροπασσιανούς, Μαρκιωνιστάς, Φωτιανούς, Μαρκελλιανούς καὶ Παύλου. Non est qui idem atque ille sentiant, necnon omnem hæresim Sabellii, Patropassianos, Marcionistas, Photinianos, Marcellianos et Pauli. Sozomenum sequimur. Quamquam ex Socrate placebat revocare vocem *Sabellii* ante *Patropassiani*; sed advertentes Liberium in epistola sequente *Sabellianos* et *Patropassianos* distinguere, Sozomeni textui nihil addendum esse duximus. Aut certe legendum cum hac interpunctione, *Sabellii, Patropassiani*.

Ἱερέτιθα πατέρων ἐν Νικαίᾳ ἀναθεματίζοντες Ἱερατίως Ἀ
 "Δρειον καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀριμίνῃ συνόδῳ ὅσα ὑπανταντίως
 τῆς προειρημένης ταύτης πίστεως τῆς ἀγίας συνόδου
 Νικαίου ἐπράχθη· ὡς δόλον καὶ ἐπιτορία ὑποκεισθέντες
 ἐν Κωνσταντίνου πόλει κομμοθεῖσιν ἀπὸ Νίκας τῆς Θράκης
 ὑπεγράψαμεν. Ἰστί δὲ ἡ πίστις ἡμῶν, καὶ αὐτῶν ὧν καὶ
 προείρηται, ὧν καὶ τὴν πρῆσβειαν ποιούμεθα, αὐτα.

Β. Πιστεύομεν εἰς ἓνα Θεὸν πατέρα παντοκράτορα,
 πάντων ὁρατῶν καὶ ἀορατῶν ποιητὴν, καὶ εἰς ἓνα μονο-
 γενῆ Θεὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν Θεοῦ, γεννη-
 θέντα ἐκ τοῦ πατρὸς, τούτουθεν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πα-
 τρός. Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ
 ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ,
 δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ τὰ ἐπὶ
 τῆς γῆς· τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμα-
 τίαν σωταρίαν κατεῖδοντα, καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐναν-
 θρωπίσαντα, καὶ παθόντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ,
 ἀνελθόντα εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ
 νεκρούς. καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. τοὺς δὲ λέγοντας. ἦν
 ποτὲ ὅτι οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ
 ὄντων ἐγένετο, ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας
 εἶναι, ἢ τρεπτόν ἢ ἄλλοιωτὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τούτους
 ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τοῦ
 Θεοῦ.

Γ'. Εγὼ δὲ Εὐστάθιος ἐπίσκοπος πόλεως Σεβαστίας,
 καὶ Θεόφιλος καὶ Σιλβανὸς πρῆσβεις συνόδου Λαυπάκων,
 Σμύρνης καὶ τῶν λοιπῶν, ταύτων τὴν ὁμολογίαν χειροῖς

(1) Totus hic locus apud Socratem ita effertur: C
 'Αναθεματίζοντες Ἱερατίως καὶ τὴν ἐν Ἀριμίνῃ συνόδῳ
 ἀναγνωσθεῖσαν εἰδέσιν, ὡς ὑπανταντίως; ac subinde πρα-
 χθεῖσαν, πρὸ ἐπράχθη, et κομμοθεῖσαν, pro κομμοθεῖσαι,
 necnon ὑπεγράψαν, pro ὑπεγράψαμεν legitur. Sozome-
 no, quem ei praefertimus, suffragatur Liberius in
 epistola sequente, ubi cum narret quid cum legatis
 geonum sit, hi ab eo exhibentur ut ἀναθεματισαντες
 Δρειον καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀριμίνῃ πραχθέντα κατὰ τῆς πίστεως
 τῆς ἐν Νικαίᾳ θεοπισθεῖσεως.

(2) Gestā illa Nice in Thracia habita, apud Hila-
 rium, fragm. 8, n. 4, Octobris 10, die anni 359 consi-
 gnantur; a legatis autem Seleuciensis synodi ultimo
 ejusdem anni 359 die, ut Sozomenus, lib. iv, c. 23,
 tradit. Constantinopoli subscripta sunt. Et hi quidem
 pius perjurio circumventi sunt, quia, ut Sozomenus
 ibid. narrat, cum constanter asseverarent substantiæ vo-
 cabulum se nunquam repudiaturus, Acaciani interposito
 jurejurando eis persuaserunt se nequaquam dissimilem
 substantia Filium asserere, paratissime esse eam asse-
 rere. Perjurio dolum adhibitum ipsi Orientales apud
 Hilarium, fragm. 10, n. 1, in hoc ponunt, quod Aetii
 damnationi ita conven-erint, ut Aetius auctor hujus
 heresis ipse potius, quam hæc impietatis dicta dam-
 nentur, magisque in hominem, quam in doctrinam sen-
 tentia lata esse videtur. Alter eorum dolum in hoc
 erat, quod formulam, cui tandem defatigati ac minis
 imperatori perterriti, ut loquitur Hilarius, fragm. 8,
 n. 4, decem legati Ariminenses Nice Thraciæ sub-
 scripserant, veluti totius Ariminensis synodi fidem
 vendidissent. Alios eorum dolos Hilarius fragm. 10
 relegit: sed in præcipuum, quo primum sefellent
 Occidentales, eosque ad usque silentium coegerunt,
 per impudentissimum mendacium eis affirmantes
 Orientales ab hac voce se abhorreere, ut ad eam
 suscipiendam adduci nunquam possent. Quocirca
 Parisiense concilium, apud Hilarium, fragm. xi, n. 1,
 ad Orientales ita scribit: Plures numero, qui aut Ari-

et catholice a sanctis Patribus Nicææ exposita est:
 in primis (1) anathema dicentes Ario, atque iis om-
 nibus quæ in Ariminensi synodo adversus prædictam
 fidem sancti concilii Nicæni gesta sunt: quibus ab
 oppido Thraciæ Nice (2) Constantinopolim allatis,
 dolo ac perjurio circumventi, subscripsimus Fides
 autem nostra ac supradictorum (3), quorum legatione
 fungimur, hæc est.

II. Credimus in unum Deum Patrem omnipoten-
 tem, omnium visibilibus et invisibilibus factorem. Et
 in unum unigenitum Deum Dominum Jesum Christum,
 filium Dei, genitum ex Patre, id est, ex Patris sub-
 stantia, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum
 de Deo vero; genitum, non factum, consubstantiallem
 Patri, per quem omnia facta sunt, tam quæ in cælo,
 quam quæ in terra; qui propter nos homines et propter
 nostram salutem descendit et incarnatus, homoque factus est (4);
 passus est etiam et resurrexit tertia die, ascendit in cælum. et venturus est judi-
 care vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum. Eus
 autem qui dicunt: Erat aliquando, quando non erat,
 et antequam gigneretur non erat, et quia ex nullis
 exstantibus factus est; aut qui dicunt ex alia sub-
 stantia vel essentia, aut mutabilem et conversioni
 obnoxium esse Filium Dei, anathematizat catholica
 et apostolica Ecclesia Dei.

III. Ego Eustathius, episcopus urbis Sebastæ, et
 Theophilus et Silvanus, legati synodi Laupscenæ et
 Smyrnensis et aliarum, hanc professionem propriis

mini, aut Nicææ (Thraciæ) adfuerunt, sub auctoritate
 vestri nominis ad usque silentium sunt coacti. Idem et
 Sozomenus, lib. iv, cap. 19 confirmat. Tum Orienta-
 libus, ut formulam Nice allatam ad Occidentalium
 imitationem susciperent, persuaserunt. Vide Hilarii
 fragmentum ix. De hujusmodi fraude sicut
 Parisiis Galli, ita nunc Eustathius ac socii exposu-
 rant, immo ex-putationem iterant. Jam enim, uti
 Basilius, epist. 82, pag. 152, narrat, alio in cœtu con-
 quæsti erant de fraude, qua seducti tomo ab Endoxii
 factione composito assenserunt. Quocirca lapsus hujus
 purgandi hæc exogitarunt rationem, at Romam
 abeuntes patrum inde fidem acciperent, ac per melioris
 inductionem corrigerent noxam qua ecclesias ex mali
 consortio læsarunt.

(3) Prætermittit quidem Sozomenus sequentem
 fidei Nicææ expositionem; hic tamen subnexam fuisse
 monet in hunc modum: Cum hæc professi essent,
 fidem Nicææ editam iisdem plane verbis confessioni suæ
 subjunxerunt.

(4) Non sine divino nutu concilium Nicænum post
 verbum σαρκωθέντα, addidit: καὶ ἐνανθρωπήσαντα; si
 tamen Arius nondum pravam illum promulgarat
 doctrinam, quam postea discipuli ejus professi sunt.
 Quippe Endoxius in Collectaneis antiqui scriptoris
 contra Severianos apud Causium, t. iv, part. 1,
 pag. 253, credere se declarat in Christum ut prima-
 rium in creaturis, incarnatum, et non humanatum; non
 enim humanam animam assumpsit, sed factus est caro.
 Subiungunt et ibidem hæc Lucii Alexandrini Ariani
 verba: Idcirco clamat Johannes: Verbum caro factum
 est, pro eo quod compositum est cum carne, non cum
 anima. Apollinarii quoque hæresi Nicæna synodus
 hoc duplici verbo additum præcluserat: sed ejus disci-
 pulli, teste Gregorio Naz., ep. 2 ad Cleod., ἐνανθρω-
 πώσεως vocem improbe et versute usurpantes, vim ejus
 eludere nitabantur.

manibus et nostra sponte conscripimus. Si quis autem post hanc fidei nostrae expositionem adversus nos, aut adversus eos a quibus missi sumus, aliquam criminalem (1) inferre voluerit, cum litteris sanctitatis tuae coram orthodoxis episcopis, quos probaverit sanctitas tua, veniat, et apud illos iudicio contendat nobiscum, ac si quid criminis convictum fuerit, in auctorem animadvertatur (2).

ἡμῶν καὶ οὐκ αἰκίαις προαίρεσεν ἐγράψαμεν. εἰ δὲ τις μετὰ τὴν ἐκτεθεῖσαν παρ' ἡμῶν πίστιν κατ' ἡμῶν, ἥτοι τῶν ἀποστελλέντων ἡμᾶς ἐγκλήματι τι προστενωμένῳ θελήσει, μετὰ γραμμῶν τῆς σῆς ἁγιωσύνης, πρὸς οὐδ' ἕν δογματῆν ἢ σὴ ἀγιώτους ὀρθοδόξους ἐπισκόπους ἐρχεσθαι, καὶ ἐπ' αὐτῶν μετ' ἡμῶν διαδικάζεσθαι. καὶ εἰ τι ἐγκλήματος ἔνεκεν συσταθῆ, εἰς τὸν αἰτίων ἐδικαθίσαι.

EPISTOLA (3) LIBERII URBIS ROMÆ EPISCOPI AD UNIVERSOS ORIENTIS ORTHODOXOS EPISCOPOS

(Anno 366.)

LEGATOS EORUM FIDEM NICÆNAM PROFESSOS ESSE; FIDEI HUIUS ROBUR IN SUBSTANTIÆ ET CONSUBSTANTIALIS VOCABULIS SITUM ESSE. PRAVORUM CONATUS, UT ARIMINI HÆC VOCABULA SUPPRIMERENTUR. ARIMINENSIS SYNODI GESTA AB IPSORUM LEGATIS DAMNATA ESSE, ET AB IIS QUI DECEPTI TUNC FUERANT SUMMO CONSENSU DAMNARI.

Dilectis Fratribus et comministris Evethio (4), Cyrillo, Hyperechio (5), Uranio, Heroni, Elpidio, Maximo, Eusebio, Eucarpio, Heortasio, Neoni, Eumathio, Faustino, Proclino (6), Pasinico, Arsenio, Severo, Didymioni, Britannio, Callicrati, Dalmatio, Ædesio, Eustochio, Ambrosio, Gelonio, Pardalio, Macedonio, Paulo, Marcello, Heraclio, Alexandro, Adolio, Marciano, Sthenelo, Johanni, Maceri (7), Charisio, Silvano, Plotino, Antonio, Anytho (8), Celso, Euphranori, Mhesio, Patricio, Severiano, Eusebio, Eumolpio, Athanasio, Diophanto, Menodoro, Diocli, Chrysampelo, Neoni, Eugenio, Eustathio, Callicrati, Arsenio, Eugenio, Martyrio, Hieracio, Leontio, Philagrio, Lucio, et (9) omnibus Orientis orthodoxis episcopis Liberius episcopus Italiae et Occidentis episcopi in Domino (10) sempiternam salutem.

Τοῖς ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς καὶ συλλειτουργοῖς Εὐθέτιω, Κυρίλλῳ, Ὑπερείχιῳ, Οὐρανίῳ, Ἡρωνί, Ἐλπίδιῳ, Μαξιμῷ, Εὐσεβίῳ, Εὐκαρπίῳ, Ἡορτασίῳ, Νέωνι, Εὐμαθίῳ, Φαυστίνῳ, Προκλίῳ, Πασινίκῳ, Ἀρσενίῳ, Σενήρῳ, Αἰδυμίῳ, Βρεττανίῳ, Καλλικράτει, Δαλματίῳ, Αἰδέσιῳ, Εὐστοχίῳ, Ἀμβροσίῳ, Γελωνίῳ, Παρδαλίῳ, Μακεδονίῳ, Παύλῳ, Μαρκελλῷ, Ἡρακλεῖῳ, Ἀλεξάνδρῳ, Ἀδολίῳ, Μαρτυνῷ, Σθενέλῳ, Ἰωάννη, Μάκερι, Χαρισίῳ, Σιλβανῷ, Φωτινῷ, Ἀντωνίῳ, Ἀνθύῳ, Κέλσῳ, Εὐφράνορι, Μελισίῳ, Πατρικίῳ, Σεναριανῷ, Εὐσεβίῳ, Εὐμολπίῳ, Ἀθανασίῳ, Διοφάντῳ, Μανωδῶρῳ, Διοκλεῖ, Χρυσάμπελῳ, Νέωνι, Εὐγενίῳ, Εὐσταθίῳ, Καλλικράτει, Ἀρσενίῳ, Εὐγενίῳ, Μαρτυρίῳ, Ἰερაკίῳ, Ασσινίῳ, Φιλαγρίῳ, Λουκίῳ καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ ἀνατολῇ ὀρθοδόξοις ἐπισκόποις Λιβέριος ἐπίσκοπος Ἰταλίας καὶ οἱ κατὰ τὴν δύσιν ἐπίσκοποι ἐν κυρίῳ πάντοτε χαίρειν.

I. Optatissimum nobis pacis et concordiae gaudium attulerunt litterae vestrae, fidei lumine resplen-

Δ. Τὴν εὐχαιωτάτην ἡμῶν χαρὰν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ὁμονοίας ἤνεγκε τὰ ὑμέτερα γράμματα, τῷ τῆς πίστεως

(1) Ursacius et Valens simile quid Julio papae epist. 5 jam polliciti fuerant, scribentes ei: *Profitemur etiam quod si aliquando nos Orientales voluerint, vel idem Athanasius, malo animo ad causam vocare, citra conscientiam tuam non adfuturos.* Sed nunc legati, Orientalium a quibus missi fuerant nomine, longe plus spondent, ipsiunque idoneum agnoscunt iudicem, qui et iudices constituere possit, apud quos etiam Orientis episcopi se si-tere debeant.

(6) Idem Proclo.
(7) Baron. *Macario*, et ad marg., cum priscis Socrat. edit., *Macari. Vales. Macro.* Revivcamus Epiphani lectioem ut litterae graecae tenaciorem.

(2) Ilis subjicit Socrates: *Hoc libello quasi cautione quadam cum legatos Liberius obligavisset, eos in communionem suscepit, datisque hujusmodi litteris (quae scil. subsequuntur) dimisit.* Et ipsum quidem autographum libellum Romae asservatum fuisse jam ex Basilii epistola 82 observavimus.

(8) Epiphan. *Antho.* Baron. *Aytho.*

(3) Apud Socratem inscribitur: *ἐπιστολὴ Λιβερίου τοῦ ἐπισκόπου τῶν Ῥωμαίων πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῶν Μακεδονικῶν.* Quae inscriptio cur non retinenda sit, ex his quae in Monito epistolae 14. n. 4 praefixo praefati sumus, satis liquet.

(9) Epiphan. *universis Orientalibus orthodoxis Liberius episcopus et Occidentales episcopi in Domino semper salutem, omisso vocabulo Italiae, quod supervacaneum quidem videtur, quia Italiae episcopi ad Occidentem pertinent.* Sed haec salutiatio exacta est ad verba legatorum, in superiori epistola n. 4, dicentium: *Asseveramus orthodoxorum episcoporum synodum... cuius legatione fungentes, tum ad tuam benignitatem, tum ad universos Italiae et Occidentis episcopos litteras afferimus.* Sicut autem haec Orientalium litterae, quamvis Liberio et Occidentalibus inscriptae, uni tamen Liberio a Socrate, lib. iv, c. 12, et Sozomeno, lib. vi, c. 10, dicuntur traditae, ita et quae praec oculis est epistola, tametsi Liberii et Italiae atque Occidentalium episcoporum nomen praec se ferat, a Sozomeno ibid. uni Liberio adscribitur, ac legati cum litteris Liberii, nulla Occidentalium episcoporum mentione facta, rediisse dicuntur.

(4) Ita Valesius, Epiphanius vero hist. tripart. lib. 7, c. 25, *Eustathio.* Baron. legit *Hypatio*, et ad marg., cum priscis Socratis editionibus, *Hythio.* Hinc Blondellus uallet *Hypatio*, qui nimirum in Galatiae concilio anno 375 exente ab episcopatu dejectus fuit. Demum Tillenontius *Hypatiano*, qui Heracliae episcopus fuit, legendum esse conjectat. Quia episcopum hic appellatorum nominibus conscriptae subscriptaeque fuerint litterae, quas Eustathius, Silvanus atque Theophilus ad Liberium pertulerant, nulli aulgendum.

(10) Vales. post Epiphan. *in Domino salutem, voce πάντοτε non expressa.* Graecam litteram reddere sic liceret: *Gaudere in Domino semper*, quasi haec dicta sint ad imitationem verborum Pauli. Phil. iv, 4: *Gaudete in Domino semper.* Hilarii exemplum habemus, episcopis quibus contra Auxentium scribit, *in Domino aeternam salutem pariter in scripti sui fronte optantibus.*

(5) Epiphan. *Hypericio*

φωτί προλαμπόμενοι ἀδελφοί ἀγαπητοί, τὰ ἀποδοθέντα ἡμῖν διὰ τῶν τιμωτάτων ἀδελφῶν τῶν ἐπισκόπων Εὐσταθίου Σιλβανοῦ καὶ Θεοφίλου, καὶ ταύτη μάλιστα, ὅτι τὴν ὑμετέραν γνώμην καὶ τὰ ὑμέτερα φρονήματα συμφωνεῖν καὶ συναδέει πρὸς τὴν ἐμὴν ἐλαχιστότητα καὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ δυτικῶν πάντων διεθεβαίωσαντο καὶ ἀπέδειξαν. καὶ ταύτη εἶναι γινώσκομεν τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν, πίστιν ἣτις μέχρι τῆς κατὰ Νίκαιαν συνόδου ἀκράτα καὶ ἀσάλευτος διέμενε. ταύτην τε αὐτοῖς ἔχειν ὡμολόγησαν, καὶ χαρᾶς ἀναπλησθέντες, πᾶν ἔχρος καὶ ζόπυρον ἀτόπου ὑπονοίας ἐκβαλόντες, οὐ μόνον διὰ λόγου, ἀλλὰ καὶ ἡγγράφως ταύτην ἐξέθεντο. ἥς καὶ τὸ ἀντίτυπον ἀναγκάως τούτοις τοῖς γράμμασιν ὑποτάξει ἠγησάμεθα δεῖν· μὴ τινα πρόφασιν τοῖς αἰρετικοῖς εἰς ἐπιβουλήν αὐθις καταλείψωμεν, ἐν ᾗ πάλιν τὰ ὑπεκαύματα τῆς ἰδίας κακίας ἀνακινούντες, πυρκαϊὰς διὰ διχوستασιῶν συνήθως ἐξάπτουν.

Β'. Ἐπεὶ τε καὶ τοῦτο ὡμολόγησαν οἱ τιμωτάτοι ἀδελφοί ἡμῶν Εὐστάθιος καὶ Σιλβανός καὶ Θεόφιλος, ἑαυτούς τε, καὶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην, παντὶ τὴν τὴν πίστιν ἐσχηκέναι, καὶ ταύτην μέχρι τέλους διαφυλάξειν, δηλαδὴ τὴν ἐν Νίκαια δοκιμασθεῖσαν ὑπὸ τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ὀρθοδόξων ἐπισκόπων ἣτις τὴν τελείαν περιέχει ἀλήθειαν. καὶ πάντα τὰ τῶν αἰρετικῶν πλήθη ἐπιστομίζει τε καὶ ἀνατρέπει. οὐδὲ γὰρ ἀπὸ ταυτομάτου, ἀλλὰ θεῷ νύματι, ὁ τῶν τοσούτων ἀριθμὸς ἐπισκόπων συνέκροτήθη κατὰ τῆς Ἀρείου μανίας. ἀλλ' ἐν ὄσω ἀριθμῷ ὁ μακάριος Ἀβραὰμ τοσαύτας χιλιάδας διὰ πίστεως καταστρέψατο, ἣτις πίστις ἐν τῇ ὑποστάσει καὶ τῷ ὀνόματι

(1) Epistolæ seu libelli superioris exemplar his litteris a se subiectum esse hic Liberius monet. Huiusmodi exemplum, in quo Liberti litteris legatorum libellus subnexus erat, penes se esse Basilius, epist. 82 testatur.

(2) Epiphanius : *Os totius hæreticæ multitudinis obstruit et dissolvit* Hilarius de Nicæna fide eadem, quæ hic Liberti, erat sententia, siquidem ab eo fragm. II. n. 27, *conscripta a CCCXVIII episcopis contra omnes hæreses* inscribitur. Idem quoque Hilarius, lib. de Synod., n. 86, quomodo hic Liberius, patrum Nicænorum numerum cum numero famulorum, quorum subsidio Abraham reges impios devicit, comparat; eoque hac in re imitantur Ambrosius, prologo in lib. I de fide, n. 5, ac vulgatus Paschasius diaconus, seu potius Faustus Regiensis episcopus, præfat. in lib. I de Spiritu sancto.

(3) Valesius græcum vocabulum ἐν ὑποστάσει, latine non mutavit, sed retinuit in *hypostasi*. Liberium hic respicere liquet ad ea Nicænae synodi verba, quibus damnantur qui dicunt Filium ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας, quæ quidem Hilarius, fragm. II. n. 27 latine sic reddit : *ex altera substantia vel essentia*. Ubi præferendum videtur Basilio, qui epist. 78, *οὐσίας ὑποστάσεως* voces Nicæno concilio synonymas non fuisse contendit, ac primo ἐξ ἑτέρας οὐσίας adversus Arianos dictum, deinde ἢ ὑποστάσεως contra Sabellianos, qui, inquit, *hypostasim et essentiam idem esse sentiebant*, adjectum esse censet. Et vero doctor ille verba invertit Nicæni concilii, cum hæc synodus in symbolo, quale ab ipsomet in eadem epistola refertur, præmittat ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως, ac deinde subijciat ἢ οὐσίας. Hæc autem ideo adjuncta est, non ut nova impugnetur hæresis, sed ut qui prius vocabuli vim non satis percipisset, de genuino ejus intellectu ambigere prorsus cessaret. Quocirca nihil hic valet istud Basili argumētum : *Si voces illæ unam et eam-*

dem, fratres dilectissimi, reddidit nobis per charissimos fratres et episcopos Eustathium, Silvanum et Theophilum; idque eo maxime, quod sententiam vestram atque doctrinam cum tenuitate mea cumque omnibus Italis et Occidentalibus consentire prorsus et concinere affirmarunt simul ac demonstrarunt. Hanc autem fidem catholicam et apostolicam esse agnoscimus, quæ usque ad Nicænum concilium integra et inconcussa permansit. Et hanc legati vestri se habere professi sunt, et cum inæstimabili gaudio omne vestigium ac fomitem absurdæ suspitionis abolentes, non sermone solum, sed et scripto eam exposuerunt, cujus (1) etiam exemplum his litteris necessario subijciendum esse existimavimus, ne quam hæreticis occasionem ad struendas rursus insidias relinquamus, quibus de integro incentiva malitiæ suæ commoventes, discordiarum ignes pro suo more excitent.

II. Insuper et hoc professi sunt carissimi fratres nostri Eustathius Silvanus ac Theophilus, tum se, tum vestram charitatem, semper eam fidem habuisse, et ad extremum usque spiritum servaturos esse, quæ scilicet Nicææ a trecentis decem et octo orthodoxis episcopis comprobata est : quæ et perfectam continet veritatem, et omnes (2) hæreticorum catervas confutat et evertit. Non enim fortuito casu, sed divino nutu adversus Arianam insaniam tantus episcoporum numerus congregatus est, quanto numero beatus Abraham tot millia per fidem profligavit. Quæ quidem fides (3) in substantia et consubstantialis vocabulo

dem significationem haberent, quid opus fuisset utramque ponere? Præterea Sabellianorum in eo non erat hæresis, quod Filium ex altera hypostasi, prout hæc vox *substantium* ac *personam* sonat, affirmarent, sed in hoc potius, quod istud negarent, Patris et Filii personas confundentes. Ut igitur Nicæna synodus Arianos simul et Sabellianos damnasset, ac voces *οὐσίας* et *ὑποστάσεως* non una ratione usurpasse judicaretur, dicendum ei fuerat anathema tum iis qui Filium ἐξ ἑτέρας οὐσίας affirmant, tum iis qui eundem ἐν ἑτέρα ὑποστάσει negant. Denique Ariani prospicientes, irritam fore Nicænam fidem, si *substantiæ* seu *essæ* supprimeretur vocabulum, cum Arimini, tum Nicææ in Thracia, tum etiam Seleucis atque Constantinopoli nihil non moliti sunt, ut prorsus rejiceretur. Et ut id facilius obtinerent, vocabulum istud ideo a se respui ostendebant, quod a sacris litteris alienum esset. Contra catholici, ac nominatim Hilarius, lib. I de Trinit., n. 18, ejusque æqualis Pothobadius Agennensis episcopus *substantiæ* nomen sacris in litteris inusitatum non esse demonstrabant hoc Jeremias xxiii, xxii. sec. Lxx, loco, *si ἔστυσαν ἐν ὑποστάσει* verba ἐν ὑποστάσει latine in *substantia* reddendum esse non ambigentes; quomodo re ipsa reddiderunt, et ante eos Cyprianus, lib. de unitate Ecclesiæ, et post eos vetus auctor, quest. vet. ac nov. Testam. apud Augustinum, append. I. III, pag. 91. Ambrosius, lib. III de fide, cap. 15. Africanus episcopi apud Victorem VII. initio lib. III. Gregorius vero Naz. Or. 34, in eodem Jeremias loco cum Theodotione legens ἐν ὑποστάσει, addidit καὶ οὐσία κυρίου. Quo pacto concilium Nicænum imitatus, ne in ambiguo ὑποστάσεως vocabulo linderent aut simplicibus imponerent hæretici, cavet. Idem enim vocabulum etiam a nonnullis patribus Nicæno concilio antiquioribus pro substantia seu persona usurpatum esse supra, probavimus. At apud longe plures ejus

comprehensa, tamquam firmum et inexpugnabile munimentum, omnes impetus et pravas machinas Arianae dementiae reprimat ac repellat.

III. Quocirca cum omnes Occidentalium partium episcopi Ariminum convenissent, quo illos Ariarum improbitas convocaverat eo consilio, ut aut persuasione aliqua, aut, quod verius est, secularis potentiae auctoritate coacti, id quod in fide cautiissime positum fuerat tollerent, aut oblique negarent, nihil profecit illorum versutia. Etenim omnes propemodum illi, qui apud Ariminum collecti, partim illerebris, partim dolo tunc decepti fuerant, nunc ad sanam mentem reversi, formulam ab ariminensi concilio editam anathemate damnarunt, et catholice fidei apud Nicæam promulgatae subscripserunt, et communione nobiscum inita, adversus Arium ejusque discipulos graviore indignatione commoventur. Cujus rei argumentum cum ipsi charitatis vestrae legati viderent, vos ipsos in subscriptione sua conjunxerunt, anathemate damnantes Arium, necnon ea quae Arimini contra fidem Nicæae firmatam gesta sunt; quibus et vos perjuriis in (1) fraudem inducti subscripsistis.

IV. Quamobrem congruum nobis visum est, litteras ad charitatem vestram scribere, et justa petentibus (2) subvenire: praesertim cum ex professione legatorum vestrorum cognoverimus, Orientales ad sanam mentem reversionis cum orthodoxis Occidentalibus consentire. Significamus autem vobis, ne sitis nescii, ariminensis consilii blasphemias ab iis, qui tunc per fraudem decepti fuisse visi sunt, nunc anathemate percussas esse, et universos conspirantibus animis in nicænam fidem consensisse. Sed et vos id omnibus indicare debetis, ut qui per vim ac fraudem aliquod fidei suae detrimentum passi sunt, nunc tandem ex haeretica caligine ad divinam catholice libertatis lucem valeant emergere. Qui quidem si post hoc concilium perversae doctrinae virus evomere, et omnes Arianas blasphemias rejicere, easque anathemate damnare noluerint, sciant se pariter cum Ario ejusque discipulis, et reliquis serpentibus, sive Sabellianis seu Patropassianis aut quibuslibet aliis haereticis extraneos esse et alienos a communione Ecclesiae, quae adulterinos filios non admittit. Deus vos incolumes custodiat, fratres charissimi.

τοῦ ὁμοούσιου περιχυμένη. ὡς περ ἔρυμα ὄχυρον καὶ ἄμαχον. πάσας τὰς προσβολὰς καὶ τὰς κακομηχανίας τῆς Ἀρείου κηνοδοξίας καθαίρει τε καὶ ἀποτρέπτειται.

3. Τοιγαροῦν πάντων τῶν κατὰ τὴν δύσιν ἐπισκόπων, τῶν εἰς τὴν Ἀρίμινον (Legit. Valer. τὸ Ἀρίμινον) συνελθόντων. ὁπότε τοὺτους ἡ κακοήθεια τῶν Ἀρειανῶν συνεκρότησεν, ὅπως ἢ διὰ πειθοῦς τινός, ἢ ἵνα ἀληθέστερον εἶπω, κοσμικῆς δυναστείας, τοῦθ' ὅπερ ἀσφαλίστατον ἦν ἐν τῇ πίστει κείμενον ἀνέλοιεν, ἢ πλῆγίως ἀρνήσονται, οὐδὲν τούτων ὠφέλησεν ἡ πανουργία. καὶ γὰρ σχεδὸν πάντες ἐκείνοι ἐν τῇ Ἀρίμινῃ γενόμενοι, καὶ δελασθέντες, ἢ ὑπαχθέντες τότε, νῦν ἀναφρονήσαντες, καὶ ἀναθεματίσαντες τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐν Ἀρίμινῃ συνελθόντων, καὶ ὑπογράψαντες τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ πίστει τῇ κατὰ Νικαίαν θεσπισθείσῃ, οἱ καὶ ἡμῖν κοινωνήσαντες, ἐκθυμότερον κατὰ τοῦ Ἀρείου δόγματος καὶ κατὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν χαλεπαίνουσιν. Οὐ τις πρᾶγματος τὸν ἔλεγχον καὶ αὐτοὶ οἱ πρεσβύτεροι τῆς ὑμετέρας ἀγάπης ἐπιγινόντες, ὑμᾶς αὐτοὺς τῇ οἰκίᾳ ὑπογραφῇ συνέζησαν, καὶ ἀναθεματίζοντες Ἀρειον καὶ τὰ ἐν Ἀρίμινῃ πραχθέντα κατὰ τῆς πίστεως τῆς ἐν Νικαίᾳ θεσπισθείσης, οἷς καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ δελασθέντες δι' ὀρκωμοσιῶν ὑπεγράψατε.

4. Ὅθεν ἀκόλουθον ἡμῖν ἐφάνη. γράψαι πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγάπην. καὶ βοηθῆσαι τοῖς δίκαια αἰτουμένοις· μέλιστα δὲ, ὅτε διὰ τῆς ὁμολογίας τῶν ὑμετέρων πρεσβυτέρων ἀναφρονήσαντας τοὺς ἀνατολικοὺς συμφωνεῖν πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους τῶν δυτικῶν ἐπιγέγραμην καὶ δηλοῦμεν, ὅπως εἰδέναι ἔχοιτε, τὰς ἐν τῇ Ἀρίμινῃ βλασφημίας, καὶ ὑπὸ τῶν δοξασάντων τότε κατὰ συναρκαγίην παραβλάφθαι, νῦν ἀναθεματισθείσας, καὶ πάντας πρὸς τὴν κατὰ Νικαίαν πίστιν συμπεπνευμέναι. Καὶ χρὴ δι' ὑμῶν τούτο πᾶσι γνωσθῆναι, ὅπως δυναθεῖν καὶ οἱ κατ' ἐπίρειαν παραβλαφθέντες. ἤδη ποτὶ ἐκ τοῦ αἰρετικοῦ στότους πρὸς τὸ θεῖον φῶς τῆς καθολικῆς ἐλευθερίας ἀνακάμψαι· οἱ τινες μετὰ ταύτην τὴν σύνοδον εἰ μὴ θελήσειαν ἀποτύσαι τὸν τῆς κηνοδοξίας ἴον, καὶ τὰς βλασφημίας Ἀρείου πάσας ἀνελεῖν, ταύτας τε ἀναθεματίσαι. γνωσκίτωσαν αὐτοὺς μετὰ τοῦ Ἀρείου καὶ τῶν τούτου μαθητῶν, καὶ τῶν λοιπῶν ὄρων. ἥτοι Σαβελλιανῶν, ἢ Πατροπασιανῶν, ἢ οἰασθῆποτε ἄλλης αἰρέσεως ἐκσπόνδους εἶναι καὶ ἀκοινωνήτους τῶν ἐκκλησιαστικῶν συνάξεων, ἥτις τοὺς ἐκ μοιχείας υἱοὺς οὐ προσίται. Ὁ Θεὸς ὑμᾶς ἐρρῶμένους διαφυλάξῃ, ἀδελφοὶ ἀγαπῆτοι.

ad significandam substantiam diu perseveravit usus, nec ab eo nicæna synodus recessit.

(1) Ut ipsimet eorum legati superiori n. 4, in bello seu epistola testantur.

(2) Ut discamus quæ illa sit iusta petitio, recedendum quorsum Orientales Romam miserint, leg. tive eo venerint. Et ideo quidem, Socrate et Sozomeno auctoribus, legatos miserunt, quia malorum sibi a Valente imp. et Eudoxio impendentium metu perterriti, ad Valentinianum imp. et Liberium sibi confugiendum duxerunt. Basilii vero epist. 82 sententia est, hanc

ens excoGITASSE viam, ut maculam eluerent, corrigentemque noxam, quam tomo ab Eudoxii factione composito consentientes admiserunt, vel etiam, quod idem Basilii, epist. 74, de Eustathio nominatim tradit, ut prius depositi in suis sedes restituerentur. Eo pacto Liberius petitis annuit omnem adversus Valentis et Eudoxii vexationes pollicendo, lapsis imperiando pacem et communionem, et expulsos in sedes suas restituendo. Sane Eustathium, sicut ut Liberii epistolam Tyonensi synodo exhibuit, in locum suum fuisse restitutum, Basilii, epi. t. 74, tradit.

APPENDIX.

GESTA LIBERII PAPÆ.

ADMONITIO IN GESTA SEQUENTIA.

(Coust. Append., p. 87.)

I. Silvestri pseudoconstituto in veteri collectione Langobardicis litteris exarata proxime subjiciuntur Gesta subsequenta. Eorum artifex sese ab exordio mendacem prodit atque imperitum, ubi imperatorem, qui Liberio pontifice Romæ regnabat, non modo Constantinum, Constantem, Constantiumque promiscue vocat, sed et eum appellat « Constantini Magni nepotem, » cum imperatoris hujus filium Constantium tunc Romæ inperasse constet. Deinde quod de Constantini lepra ejusque baptismo in Silvestri papæ falsis gestis ac pseudoconstituto fingitur, repetit. Quod autem Eusebius Cæsariensis episcopus de Constantini Magni baptismo Nicomediæ ab Eusebio civitatis hujus præsulè suscepto tradit, de fictili hujus nepotis baptismo stolidè interpretatur. Neque minus falso hæroticam de pluribus Mariæ filii opinionem Constantio attribuit. Quis vero enim turpiter hallucinari non sentiat, ubi exilii Liberii vel causam vel locum exponit? Liberius enim a Constantio non ideo relegatus est, quia eum deriserit aut accusarit, eique dixerit: « Non erit tuum regnum, quia non times Dominum; » sed quia Athanasii damnationi subscribere noluerit. Istud quoque ignorat nemo, eundem non Noellæ in cœmeterio tribus tantum millibus ab Urbe distanti, sed Bercœ in Syria exulasse. Præterea sic eum in hoc cœmeterio agentem inducit, quasi Felicem loco ejus subrogatum nesciat. Damasum verò tum, cum Liberius in exilium abiit, presbyterum fuisse, atque a Liberio, priusquam Roma exiret, vicarium suum creatum esse mentitur; quamvis illum tunc tantum diaconum, atque Liberii abeuntis comitem extitisse exploratum sit ex Marcellini et Faustini ad imperatores Valentinianum, Theodosium et Arcadium precibus. Ibi enim, pag. 2, legere est: « Cum Liberio Damasus ejus diaconus se simulat proficisci: unde fugiens de itinere Romam rediit. » Sane non proficiscendi aut saltem citius redeundi legitima ei extitisset causa, si Liberii vicarius ab ipsomet institutus fuisset. Sed et aliud omnino sonat, quod in iisdem precibus statim subnectitur: « Eo die, quo Liberius ad exilium proficisceretur, clerus omnis, id est presbyteri, et archidiaconus Felix, et ipse Damasus diaconus... sub jurejurando firmaverunt se, vivente Liberio, pontificem alterum nullatenus habituros. Sed clerus contra fas... Felicem archidiaconum ordinatum in locum Liberii susceperunt. » Tam apertis autem mendaciis refutandis diutius immorari tædet: præsertim cum cætera vel fabulis pariter constant, vel gestis perperam intellectis, vel præpostere relatis.

II. Horum gestorum architectum ab eo qui superiora Marcellini gesta et Silvestri pseudoconstitutum

A confluit, non alium esse suspicamus; idque suadent, cum locus quem in exemplaribus manu exaratis obtinent, tum barbara loquendi ratio, quamvis paulo tolerabilior, tum etiam in excogitandis mendacis imperitia par, et in iis proferendis æqualis impudentia. Quocirca et ea prædictis adjungere inutile non erit. Ad hoc certe proficient, ut unde vite Damasi e ms. codice archivi Canonicorum S. Petri a Constantino Cajetano abbatè exscriptæ, et Parisiis anno 1672 apud Lud. Billaine cum cæteris Damasi papæ operibus, p. 21, excusæ initia sumpta sint, comperit habebatur. Hujus quippe vite scriptor, quamvis nec sermonis nec eruditionis omnino expertus, negari tamen nequit, gestorum illorum dictis non satis circumspicte adhæsisse. Plura quidem castigavit absurda et absona; nonnulla quoque, ab historica veritate abhorrentia, ad ejus normam revocavit: sed non ita correxit omnia ut nihil corrigendum relinquere. Non enim emendavit quod in his actis de Liberii exilio in cœmeterio Noellæ tertio ab Urbe milliario distanti legitur. Et quamvis Felicem ei subrogatum esse non taceat, sic tamen repræsentat Liberium, at qui Damaso vices committat suas, ac subinde: « omnes catholici gradus ecclesiasticos » ad se convocet, iisque præsentibus baptismum multis millibus semel et secundo conferat. Mittimus eundem scriptorem Luciferi episcopi Calaritani, Pancratii atque Hilarii ad Constantium legationem, nec non ejusdem Luciferi, Eusebii Vercellensis, atque ipsius Liberii exilia, quæ concilium arminense tribus vel quatuor annis præcesserunt, hac synodo posteriora credidisse; Hilarium pictaviensem episcopum cum Hilario diacono, qui Luciferiano schismati adhæsit, confundere, et alia similia de quibus plura disserere non est hujus loci. Hic annotasse satis sit, scriptorem illum his gestis, quæ meliori forma exprimere conatus est, manifeste recentiorum apparere.

INCIPIUNT GESTA LIBERII PAPÆ.

(Indidem, p. 89.)

1. *Fidci confessio.* — Anno regni Constantini (1) regis nepotis Constantini magni viri erat quidam sacerdos Urbis nomine Liberius, pius præsul Christianus prædicans, sicut et doctus fuerat a Marco episcopo urbis Romæ, qui eum ordinavit diaconum in civitate in gremio basilicæ Constantinianæ, semper in Trinitate fixus, Patrem et Filium et Spiritum sanctum prædicans, et laudans « Deum de Deo et lumen de lumine, totum a toto, plenum a pleno; non creatum, sed genitum; non ex nihilo, sed ex Patre,

(1) Anno Christi 327, consulatum gessit Fl. Valerius Constantinus, de quo dubitatur quidem Constantino frater, an fratris filius fuerit: sed is regno nunquam potitus legitur: ac certum est id, quod ab Eusebio de baptismo Constantini Magni Nicomediæ traditum est, perperam ad huic nepotem referri.

unius substantiæ cum Patre : Spiritum vero sanctum Deum nostrum, non ingentium neque genitum, non creatum neque factum, sed de Patre procedentem, Patris et Filii (*spiritum*), semper cum Patre et Filio coæternum veneramur : unum tamen Deum, quia ex uno Patre totum quod Patris est Deus natus est Filius, et in Patre totum quod inest (*unus ms. quod est*), totum genuit Filium. Pater Filium generans, non minuit nec amisit plenitudinis suæ deitatem. Totum autem, quod Deus pater est, id esse et Filium certissime constantes cum Spiritu sancto unum Deum piissime constemur. Credimus Jesum Christum Dominum nostrum Dei Filium, per quem omnia facta sunt quæ in cœlis et in terra, visibilia et invisibilia, propter nostram salutem descendisse de cœlo, qui nunquam desierit esse in cœlo, et natum de Spiritu sancto ex Maria virgine. Verbum caro factum non amisit quod erat, sed cœpit esse quod non erat, non demutatum, sed Deum permanentem, etiam hominem natum, non putative, sed vere, non aereum, sed corporeum, non phantasticum, sed carneum, ossa, sanguinem, sensum et animam habentem; ita verum hominem ut verum Deum, unum eundemque verum hominem fuisse nullo modo ambigimus constituendum. Hunc eundem Dominum Jesum Christum adimplesse Legem vel Prophetas, passum sub Pontio Pilato, crucifixum secundum Scripturas, tertia die a mortuis resurrexisse, assumptum in cœlis, sedere ad dexteram Patris, inde venturum judicare vivos et mortuos expectamus, et sæculum per ignem (4). »

2. *Constantinus a lepra mundatus. Constans Nicomediæ baptizatus. Liberius relegatus Noellam.* — Hoc cum legisset ex libro antiquo, edoctus a libro Silvestri episcopi Romanorum, eo quod et publice prædicaret, quia (*dele quia*) in nomine Jesu Christi a lepra mundatum fuisse per Silvestrum Constantinum patrum Constantis; erat enim Constans non integre christianus, sed quasi tentator, baptizatus tamen in Trinitate, non tamen integre constabatur Trinitatem. Baptizatus autem ab Eusebio Nicomediensi in Nicomedia in Aquilone villa. Hic vero dicebat, alios filios habuisse de Maria Joseph. Hoc cum audisset Liberius episcopus urbis Romæ, cœpit deridere eum, et clara voce accusare, et dicere ex omni virtute : « Non erit tuum regnum, quia non times Dominum Deum tuum. » Hoc cum multi referrent regi (2) Constantio, iratus est vehementer, et jussit eum extra civitatem habitare. Habitabat autem ab urbe Roma milliario 21, quasi exul in cymiterio Noellæ via Salaria.

3. *Liberius Damasum vicarium instituit. Petri amor*

(1) *Ex libello fidei qui in Codice Quesnelli extat cap. 39, et apud August., in append. tom. v, Serm. 235, nonnullis mutatis.*

(2) Vitæ Damasi scriptor, de quo in Admonitione prælati sumus, de Constantio Constantini Magni filio, qui Constantino et Constante fratribus defunctis, solus imperium obtinuit, istud non minus falso intellexit.

(3) Hæc ita emendavit et amplificavit vitæ Damasi scriptor, ut longe plenior et elegantior sit Liberii oratio, ac nihil ab eo, quod summum dedecet pon-

A post negationem. Chrisma in nomine Domini. — Veniens (3) autem dies Paschæ, vocavit universos presbyteros cives romanos et diaconos, et sedit in eodem cymiterio, et dixit : « Nolite timere quoniam vobiscum ego non habito in civitate Roma, sed habetis vicarium; ecce fratrem et presbyterum Damasum, cujus testimonium vos mihi perhibetis, cujus corpore et mente clara voce vos prædicatis (4). » Respondit autem Dionysius presbyter ad Liberium episcopum urbis Romæ, et dixit : « Præsul sancte et innocens a corruptione et fortis in palmarium Christi, tu enim bene scis, quoniam Petrus apostolus quando negabat agrotabat. Venit accessio, et iterum negavit. Venit tertio febris, et negavit. Recessit febris, et ploravit et amare et dulce. Medicus autem nondum venerat. Venit medicus post tertium tyfus, fecit medicamentum, et curavit. Qui defecerat ter negando ante passionem, post resurrectionem ter amando reficitur. Respice medicamentum chrisma, chrisma sacramentum. Non nos accuset illa columba, quoniam tu conficis chrisma (*leg. chrisma*) et in nomine ejus quem voce clara prædicabas. Ipsam vocem, quia vox Domini repeti non potest, mutari non potest, audire cum tremore potest (*f. oportet*). »

4. Respondit autem Liberius episcopus urbis Romæ, et dixit : « Domini et sancti compresbyteri, nolite cogitare de crastina. Sic enim dixit Magister : *Crastinus enim dies ipse de se cogitabit (Matth. vi, 34)*. Hoc enim commonemus. Joannes in deserto baptizabat in pœnitentia. Ideo erat desertum, quia nondum venerat auctor baptismi. Ille enim dum venisset, descendit Spiritus sanctus in specie columbæ, et mansit super aquas et super auctorem baptismi, et sacerdos quod accepit exhibet sacramentum. »

5. *Baptismus in pelve, flumine, palude.* — Respondit Damasus presbyter, et dixit : « Exhibe nobis celebrare Pascha. Ego in humilitate loquor : onus enim, quem (*leg. quod*) tu super te bajulas, nos sublevare non possumus; quia ignoras ubi baptizes. Baptiza in pelve ubi Magister. Pelvis illa non lignum, sed totus mundus est. » Hunc sermonem accepit Liberius cum magno honore, et gaudio plorabat, et dicit ad eum : « Eris major minister, sicut et ille qui nobis dedit baptismum, sic dixit ad plebem : *Qui est vester minor*

tificem, proferri ponat. Tantum rerum dictarum cum gestis desideratur consensio. In eo autem maxime peccat, quod Liberium exulem sic inducit loquentem, ut qui Ario recens extincto, mutationis rerum maximam inde spem capiat; cum anno Christi 336, extinctus sit Ario; hoc est 20 annis antequam Liberius in exilium pelleretur.

(4) In memorata Damasi vita sic desinit oratio Liberii, subnectiturque Dionysii interlocutio, ut omnia sibi apte cohæreant : sed ibi nihil de negatione seu lapsu atque emendatione Petri. Hæc autem istic non alio videtur attinere, nisi ut Symmachus papa, vel potius concilium a quo abolutus erat, ex culpa eximatur. Eo quidem pacto gestorum istorum artifex Symmachum non innoxium fuisse innueret : sed virum quadam benevolentia specie potius, quam ulla prudentia laude commendatum, in id unum intendisse suspicamur, ut suam Symmacho dignitatem servari potuisset persuaderet.

fiat major (). Respondit Siricius diaconus et dixit : A
« Juba ore meo præsul, et infunde favore. Patres
nostri in typo baptismi transierunt per medium mare.
Nam in fluminibus et in paludibus oportet baptizari. »
Dicit Liberius episcopus : « Juste locutus es. »
Erat enim ibi non longe a cimiterio Noellæ cymite-
rius Ostrianus, ubi Petrus apostolus baptizavit. Eo-
dem tempore Paschæ baptizavit promiscui sexus nu-
mero quatuor millia duodecim : qui omnes Romani
vel a longe, alii vicini Romanorum desiderabant ab
eodem baptizari.

6. *Constantii expeditio super Danubium.* — Veniens
autem (2) eodem tempore bellum super Danubium
ingestissima (an ingenti-sima) pars barbarorum quasi
intra octavarum Paschæ. Et audiens hoc Constantius
(*Leg. Constantius*) dixit : « Videte hunc sacrilegum,
quia quod nunquam factum est, fecit superstitionem
vanitatis. Ideo hæc plaga multitudinis barbarorum
ingens venit super Romania ; » et ambulavit ad bellum,
et profectus est cum grandi amaritudine, et dicebat,
dum exiret portam civitatis : « Sacrilegum Liberium,
qui dixit patrum meum fuisse leprosum, et baptiza-
tum a Silvestro episcopo, et mundatum, dum abiero
super quadrupedes Danubii, et concidero barbaros,
rediens ad urbem Romam, volucris cæli et bestiis
terræ carnes ejus immolabo ; ipsum solum Liberium,
non enim alios : ne dicant et affirmem me esse per-
secutorem. » Dum esset autem in pugna Danubii,
Constans fortiter urgebatur.

7. *Liberius ut in basilica S. Petri baptizet rogatur.* —
Veniens autem dies Pentecosten, satis protestatus
sexus promiscuus urgebatur ad baptismum propter
metum persecutionis. Dicit autem (3) Dionysius pres-
byter : Quare non baptizas ad primum pontificem
nostrum Petrum apostolum ? Respondit Damasus et
dixit : Fac ; erat enim obscurus sensus Liberii epi-
scopi dicens : Patruus (*In actis Damasi, pater*) ejus
fabricavit ecclesiam hæc, et construxit. Quoniam hæ-

(1) In Damasi vita istud i'a explicatur, ut vaticinetur
Liberius quod beatus Damasus pro eminentia hu-
militatis et risulantia, ad culmen sedis apostolicæ esset
quandoque provehendus.

(2) Hæc ita emendavit vitæ Damasi scriptor : *In*
diebus illis multitudo barbarorum super Danubium con-
gregata est, ut fines Romanorum invaderent. Quod au-
diens, imperator Constantius ait : Videte hunc sacrile-
gum, quia quod nunquam factum est, fecit, ideo hæc
plaga multitudinis super regnum nostrum. Et infra dies
paschales profectus est ad bellum, comminans, cum
proficisceretur. Liberio episcopo, quod victor revertens
carnes ejus volucris cæli et terræ bestiis immolaret.

(3) In vita Damasi ipsius Damasi hæc sunt verba ;
in hunc enim modum locus iste restauratur : *Volente*
autem Liberio in præscripto cæmiverio Ostriano bap-
tizare, ait ad eum B. Damasus : Quare opportunitate ac-
cepta non baptizas ad primum nostrum pontificem Pe-
trum apostolum ? Respondit Liberius. Quia dubito (nam
pater ejus fabricavit hunc ecclesiam, et construxit) ne
ex hoc tritus frat sententiam. Homines enim renasci
desiderant, non mori. Quasi vero si Liberio ad eccle-
siam B. Petri accedere liberum fuisset, hæc idonea
esset ratio cur ab iis qui baptismum expetebant, ibi
baptizandis abstineret, quia hæc ecclesia a Constantii
patre constructa esset.

bet potestatem in patri sui dare sententia. Nam et
aqua ibi non emanat. Homines enim promiscui sexus
renasci desiderant, non mori propter me singulum.
Respondit Dionysius presbyter, et dixit : *Renasca-*
tur ; et si mortui fuerint post baptismum, in creore
melius vivent.

8. *Damasus pollicetur fontes. Liberius baptizat in*
Pentecoste. — Respondit Damasus, et dixit (4) : « Non
tristetur cor tuum, præsul summe : quia dabo tibi
venam fontis emanantem. » Gaudio consolatus est Li-
berius in hunc sermonem, et dicit ei : « Vade, con-
strue affluente Spiritu : et ego veniens cum fratribus
et adorabo illum quem nobis dimisit Christus, qui
pro nobis est pastor. » Et tertio die venit Damasus, et
Siricius presbyter, venit Innocentius, venit Priscus, et
Urbanus diaconi ad beatum Petrum apostolum. Erant
enim ibi monumenta, et super aqua denatabat. Fecit
autem quasi cum eos (*Leg. eis*) consilium Dama-
sus, et dixit : « Date mihi opera mysterii (ministerii),
ut hæc aqua mundetur desuper cadavera hominum. »
Fecit autem cuniculos duos, et exinanivit locum
illum qui est a dextra introeuntibus in basilicam
beati Petri apostoli. Habebat enim ibidem fontem
quæ (*leg. qui*) non sufficiebat. Et cæcidit montem
Damasus manu sua. Et introivit plus quam consuetum
est. Et construxit fontem. Et nuntiaverunt hi omnes
Liberio episcopo quod actum fuisset. Et jussit con-
venire omnes presbyteros, clericosque et universos
(*f. ex universis*) gradibus vel fideles. Et voce clara
dixit : « Vocat Petrus oves suas. Ecce homo fidem
servans, Christum audiens et me peccatorem, fecit
ovile ovium, et dedit eloquio meo dulcedinem mel-
lis : propter quod ego gaudeo, quia non dimisit Pe-
trus introire lupum, et devastare oves ejus. Scitis
baptismum me prædicare in basilica Petri apostoli. »
Hæc omnes cum gaudio susceperunt. Erat enim proxi-
mus dies Pentecosten. Fecit convenire monasteria
et plebem sanctam Christianorum. Et cum lætante
(*litanis*) venit ad beatum Petrum apostolum. Dedit
autem, dum introisset, hanc orationem : « Deus, qui
misisti Filium tuum, et ostendisti creaturæ creatio-

(4) Et ista vitæ Damasi auctor sic mutavit : *Non*
turbetur cor tuum, pontifex summe, et si coronæ tem-
pus advenit. Sed et de aqua ne sis sollicitus : ego dabo
tibi venam fontis emanantem. Et corroboratus gaudio
Liberius ad verbum ejus, ait ei : Vade itaque, construe
fontem affluentem, ut renascantur omnes qui Ecclesiæ
filiis esse cupiunt. Et die tertio veniens Damasus pres-
byter cum diaconibus ad ecclesiam S. Petri, communi-
cato consilio dixit eis : Date mihi operam ministerii
hujus. Providens autem expavit locum illum qui est
ad dexterum introeuntibus basilicam B. Petri, eliminata
inde omni putredine, construxitque fontes, et cæcidit
montem proximum Damasi manu sua . . . et manavit
aqua abundanter, ut repletet fontes quos ipse construxer-
at. Gavissus autem ex hoc Liberius jussit congregari
presbyteros et alios ecclesiasticos gradus. Veniens ad
basilicam prænotatam, cum appropinquasset ad fontem,
dedit orationem hujusmodi : Deus omnipotens qui mi-
sisti, et., filium tuum, et ostendisti omnium creatorem,
respice super vineam istam, quam plantavit dextera
tua . . . fructum veritatis, qui vivis et regnas in sæcula
sæculorum.

rem, respice super vineam istam, et emunda ab ea spinas et tribulus, et produc palmites ejus in fortitudinem, et dona eis fructum veritatis per Deum et Dominum nostrum Jesum Christum et Spiritum sanctum, qui vivit cum Deo Patre omnipotente a sæculis et nunc et usque in sæcula sæculorum. Et respondit universa plebs: « Amen. » Et introierunt sabbato Pentecosten, et placuit Liberio fons et gaudio plorabat omnino non amare, sed lavum omnibus videbatur. Ab hora nona catechizavit omnes, et ab hora quasi (1) jam ad occasum usque in Dominica Pentecosten non cessavit baptizare. Multi enim urgebantur (2) baptizare: ita ut Dominicum Pentecosten sabbati Missas celebrarentur hora quasi octava. Et baptizati sunt promiscui sexus fere octo millia octingenti decem (3). Multi eodem tempore desiderabant tangere vestimenta Liberii episcopi.

9. Alia autem die, quæ est feria secunda, audivit universa plebs, quod Constans adeptus quidem (4) victoria fecerat, clara sensu alieno dicebat: « in Nicomediam vadam, » et transiit (5) usque ad Nicomediam, et in Aquilone villa, ubi baptizatus est ab Eusebio Nicomediense, in Arianorum dogma declinat. Eodem loco mortuus est et sepultus Constante III (6) et Constantio aug. et Basso consulibus, ix Kalendas Maias. Et sedit eandem sedem Petri apostoli annos 17, menses 13, dies 8. In ejus tempore fabricata est absis in urbe Roma in regione quinta, et requievit in pace

CENSURA EPISTOLÆ AD ORIENTALES.

(Const. Append., p. 85.)

I. Epistolæ hujus antiquitatem probant nobis transmissa Hilarii fragmenta, et in eam subjecti ejusdem præsulis commentarii. Eiusdem vero falsitatem prima illius verba produnt. Si enim hæc audiamus, Liberius pontificatum iniens, ubi Orientalium de Athanasii nomine litteras accepit, statim missis Alexandriam legatis Athanasium citavit Romam, ac venire renuentem a romanæ ecclesiæ communionem separavit. Quod adeo falsum esse evincit gemina Liberii epistola ad Orientales, de cujus veritate nemo unquam dubitavit, ut ipsi Orientales apud Constantium exposularint, quod prioribus illis litteris suis Liberius nullam habuisset fidem, easque prorsus suppressisset, ne crimina ejus, quem dicebantur condemnasse, apud

(1) In vita Damasi, quasi undecima usque.

(2) Ibid. urgebantur ad baptismum, ut in Dominica Pentecosten sabbati Missa celebraretur.

(3) Ex iis quæ deinceps sequuntur, vitæ Damasi scriptor nihil arripuit.

(4) Lege. victoriam fuerat, clara voce sensu.

(5) Constantinus Magnus, non is imperator cujus jussu Liberius relegatus est, anno Christi 337, in suburbanis Nicomediæ baptizatus, ibidemque vita functus ab Eusebio in libro IV Vitæ ejus, cap. 61 et seqq., narratur.

(6) Constantis tertius consulatus in annum Christi 346 incidit: in quem annum neque Constantini patris, neque filii ejus Constantii, longe minus Liberii mors convenit.

omnes paterent. Quis enim huic calumniæ fuisset locus, si id egisset re vera, quod hac epistola ferisse narratur. Sane hujus expostulationis iniquitatem demonstrare in promptu fuisset Liberio, si litteris Orientalium permotus, Romam vocasset Athanasium, eumque mox a communionem sua segregasset. Inde enim sequeretur, ut nec suppressisset, nec sprevisset eorum litteras, sed maximam earum rationem habuisset. Verum Liberius sibi conscius a se procul esse hanc culpam, ut aut temere damnaret Athanasium, aut litteras sibi ab Orientalibus scriptas supprimeret; primo quidem se « Orientalium litteras intinuisse, legisse ecclesiæ, legisse concilio atque ipsis Orientalibus respondisse » testatur; tum cur iis Athanasii damnationem flagitantibus assensum negasset, hanc reddit rationem: quia « eodem tempore octoginta episcoporum Ægyptiorum de Athanasio sententia » petitioni ipsorum repugnabat: » et « contra divinam legem visum est; cum episcoporum numerus pro Athanasio major existeret, » quam eorum qui eidem adversabantur, his « in parte aliqua commodare consensum. »

II. Dicendine sunt Orientales Liberii animum sic prævertisse, ut eum ad Athanasium damnandum ante induxerint, quam 80 episcoporum Ægyptiorum litteræ Romam pervenissent? At has ipse Liberius sibi « eodem tempore » traditis testificatur, quo litteras Orientalium accepit. Verum etiamsi Orientales hac in re Ægyptiis episcopis diligentiores fuisse poneremus, nihil tamen inde conficeretur omnino, nisi simul largiremur, et Liberium, post acceptas Orientalium litteras, legatos Alexandriam destinasse, et hos legatos Alexandria Romam ante reversos esse, quam Ægyptiorum litteræ Liberio redderentur. Imo etiam tum huic papæ dicendum non fuisset sese, quominus Orientalibus « consensum commodaret. » Ægyptiorum litteris fuisse prohibitum, sed his potius inductum esse, ut consensum jam commodatum revocaret. Mittimus quod Athanasius Liberium, quam diu liber fuit, ad ipsum damnandum inflecti nunquam potuisse scribit; quod Constantii imperatoris cum Liberio dialogus, hæcenus Athanasium ab ipso damnatum non esse fidem facit; quod denique ipse Liberius a defendendi Athanasii studio jam dejectus, se hæcenus in illo defendendo constantem fuisse ostendit, cum constantiæ hujus hanc reddit rationem:

« Quia suscepit illum bonæ memoriæ Julius episcopus decessor meus; verebar ne ab aliquo prævaricator judicaret. » Hujusmodi argumenta fusius exposita, et alia nonnulla, quæ sequentis epistolæ falsitatem demonstrant, apud Hilarium fragm. IV videre licet. Et vero Hilarius in annotationibus, quasi epistolæ huic subjecti, de illa sic loquitur, ut qui eam a Potamio et Epitecto conficiam, ac deinde a Fortuniano Aquileiensi episcopo ad diversos episcopos missam esse existimavit. Unde conficitur, ut non anno 362, quo Liberius inivit pontificatum, sed post concilium Mediolanense anno 365 celebratum, quo Fortunianus a pristina laude excidit, divulgata sit.

EPISTOLA,

QUA ATHANASIVS ROMAM CITATUS ET A ROMANÆ ECCLESIAE COMMUNIONE SEPARATUS FINGITUR, ORIENTALIBUS IPSIVS ADVERSARIIS A LIBERIO IN COMMUNIONEM SUAM ADMISSIS.

(*Const. Append.*, p. 95.)

Dilectissimis fratribus et coepiscopis nostris universis per Orientem constitutis, Liberius urbis Romæ episcopus æternam salutem.

Studens paci et concordiaē ecclesiarum, postea quam litteras charitatis vestrae de nomine Athanasii et cæterorum factas ad nomen Julii bonæ memoriæ episcopi accepi; secutus traditionem majorum, presbyteros urbis Romæ Lucium, Paulum et Helianum e latere meo ad Alexandrianam ad supradictum Athanasium direxi, ut ad urbem Romanam veniret: ut in præsentem id quod Ecclesiæ disciplina exstitit (*f. exigit*), in eum statueretur. Litteras etiam ad eundem per supradictos presbyteros dedi, quibus continebatur, quod si non veniret, sciret se alienum esse ab ecclesiæ romanæ communione. Reversi igitur presbyteri nuntiaverunt eum venire noluisse. Secutus denique litteras charitatis vestrae, quas de nomine supradicti Athanasii ad nos dedistis, scitis his litteris, quas ad unanimitatem nostram dedi, me cum omnibus vobis et cum universis episcopis Ecclesiæ catholicæ pacem habere: supradictum autem Athanasium alienum esse a communione mea, sive ecclesiæ romanæ et consortio litterarum ecclesiasticarum (1).

MONITUM

IN EPISTOLAS AMOEBEAS LIBERII ET ATHANASII.

(*Const. Append.*, p. 95.)

I. In novissima operum Athanasii editione, to. II, pag. 667, monuerunt nostri, duas illas epistolas existare quidem in perantiquis Athanasii codicibus; sed, ut ex verbis conjectare licet, unius ejusdemque Græculi imperiti opus sibi videri; certe quæ illic de Trinitate prædicantur, ab usitatis Athanasio loquendi

EPISTOLA LIBERII EPISCOPI ROMÆ AD ATHANASIVM EPISCOPVM ALEXANDRIÆ.

(*Const. Append.*, p. 97.)

Quod Deus Verbum perfectam hominem assumpserit.

Ἐστιν ὁὖν ἡμῖν ἡ ὁμολογία, ἐπιπόθητέ μοι Ἀθανάσιε. λόγος θεοῦ υἱὸς κατὰ φύσιν ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ πατὴρ γεννηθείς, οὐ κτισθείς, ἀλλ' αἰεὶ ὢν συνάναρχος τῷ θεῷ καὶ

(1) Hæc epistola adulterina est, Liberioque pontifici falso adscripta; ea occasione, ne credatur, quod aiunt, Liberium vi coactum, Athanasii condemnationi consensisse; idque his rationibus probatur. Primo: Quisquis innocentem Athanasium a catholicorum communione arceri, impios vero Arianos ad communionis vinculum admitti laudat; eum non catholicum, sed arianum esse oportet. Cum itaque is, qui hanc epistolam fragmentis Hilarii inseruit, Athanasii condemnationariam et excommunicatoriam sententiam laudet, nempe sapientem id ab Hilario factum fuisse credit. Secundo, testimonio Athanasii constat, Liberium usque ad finem exilii, annum scilicet Christi 357, perseverasse constantem et fidelem:

A formulis esse aliena: nec leve illud esse suppositivum argumentum, quod in tanta rerum perturbatione, quanta Liberio pontificatum ineunte universa Ecclesia percollebat, nulla de temporum iniquitate sit mentio: demum priorem, ut marginali nota indicatur codicis Coisliniani, in quo Ζήτη ἀρχὴν, « Quære initium, » adscriptum est, principio carere; alteram vero nullam præ se ferre epistolæ formam, sed esse ceu ineptam quamdam et implicatam fidei expositionem.

II. His addimus, quod in utriusque fronte pro titulo et argumento proponatur, « Quod Deus Verbum perfectum hominem assumpserit; » cum in neutra harum epistolarum artifex id argumenti attingat; atque in prima de Verbo Deo « qui perfectum hominem assumpsit sine peccato, » dicere contentus, in altera de perfectio homine assumpto ne verbum quidem faciat. Unde utramque inutilam esse confirmatur. Ipsum quoque argumentum eis præfixum, quo Apollinarianæ exploditur hæresis, in Liberii tempora minime convenire facile probatur, utpote cum hæc hæresis in Occidente Damaso tantum pontifice innotescere ac divulgari cœperit. Sed et si prius innotuisset, quorsum ab Athanasio, qui Apollinarianæ hæreseos suspectus nunquam fuit, perfecti hominis a Verbo assumpti exigenda professio? imo quid sibi vult, « Mibi rescribas, si perinde atque nos in vera fide sentias, ut confidenter ac sine discrimine quaeragas præstare possim? » Nam licet ab Athanasii communione Liberius per vim ad tempus defecerit, de recta tamen ejus fide neque pontificatus initio (tum iis quæ sub Julio gesta erant, tum octoginta episcoporum Ægyptiorum litteris edoctus), neque umquam dubitavit. Neque etiam Liberium sapit operosa illa divinæ Spiritus sancti naturæ assertio, quæ in priore epistola habetur. Qui enim extremis vitæ suæ temporibus ab iis, qui postea Macedoniani cognominati sunt, nullam aliam de Spiritu sancto professionem exegit, quam quæ in nicæno symbolo exponitur, quanto magis sub pontificatus initia eadem professione contentus fuisset.

Hæc igitur est nostra confessio, optatissime Athanasii. Verbum Dei filius secundum naturam ex Deo et Patre genitus, non creatus; sed semper sine initio

quomodo igitur initio pontificatus Athanasium innocentem condemnaverit, Arianisque communicaverit? Tertio, Liberius illa epistola, quam anno 354 per secundam legationem scripsit, ac misit ad Constantium, Athanasium defendit, Arianorumque communionem summopere detestatur: quæ sane ab ipso prudenter scribi non potuissent, si jam ædis suæ initio eum condemnasset. Accedit, quod hæc ipsa epistola ad orientales scripta fateatur, se, quod fecerat ante prædecessor Julius, Athanasium usque ad ultimum annum sui exilii semper defendisse. Commentum itaque esse oportet, Athanasium principio pontificatus Liberii communione ecclesiæ catholicæ privatum fuisse. Hæc Baron. prædicto loco. *Scvza. Bvuv.*

una cum Deo et Patre, et sine fine imperium habens per infinita sæcula, amen. Item (credimus) Spiritum sanctum vere ex Deo secundum naturam et natura Deum, indivisum a Deo secundum sacras Scripturas; ita ut sit vere Pater, vere Filius, et vere Spiritus sanctus. Vetitumque est sub anathematis pœna quodlibet nomen a propria significatione transferre; ita ut Trinitas sit vere Trinitas in una deitate, in una potestate, in una essentia, et in una substantia. Nequaquam enim dividitur Filius neque Spiritus sanctus a paterna substantia, quæ implet cœlum et terram. Est igitur, uti supra dixi, Trinitas indivisa in una substantia: estque substantia unum, deitate unum, potestate unum, regno unum, glorificatione unum, imagine (1) unum, Spiritu unum; Spiritus namque non dividitur. Anathema igitur pronuntio in Sabellii et Arii dogma, necnon in antea proscriptas hæreses, ad sempiternum supplicium secundum Salvatoris vocem. Si igitur, frater Athanasi, in hac confessione, quæ sola et vera fides est in sancta catholica et apostolica Ecclesia, mecum consentis; coram iudice Deo et Christo, quæso, mihi rescribas, si perinde atque nos in vera fide sentias; ut confidenter et sine discrimine quæ rogas præstare possim. Illud etiam te non ignorare velim, dilecte, nimirum veritatis filios impatibilem deitatem confiteri, necnon Adventum Verbi et Dei in carne; qui perfectum hominem assumpsit sine peccato, natus ex Spiritu sancto et Maria virgine, secundum Evangelia, in Christo Jesu, amen.

Α πατρι, και ἀκαταπαύτως τὸ βασίλειον ἔχων εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας, ἀμὴν· καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ἀληθῶς ἐκ τοῦ θεοῦ κατὰ φύσιν τῇ φύσει θεῶν, ἀμίριστον ἐκ θεοῦ κατὰ τὰς ἁγίας· γραφάς· τοῦ εἶναι ἀληθῶς τὸν πατέρα, καὶ τοῦ εἶναι ἀληθῶς τὸν υἱόν, καὶ τοῦ εἶναι ἀληθῶς τὸ ἅγιον πνεῦμα. ἑκαστον ὄνομα μὴ μεταβαλλόμενον ἐπὶ ἀναθήματι ἐκ τῆς οὐσίας ἐπονομασίας· τοῦ εἶναι τὴν τριάδα ἀληθῶς τριάδα ἐν μιᾷ θεότητι, καὶ ἐν μιᾷ δυνάμει, καὶ ἐν μιᾷ οὐσίᾳ, καὶ ἐν μιᾷ ὑποστάσει· οὐ γὰρ μερίζεται ὁ υἱὸς ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, οὐδὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τῆς πληρούσης τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἔστιν οὖν, καθὼς προεῖπον, ἡ τριάς ἐν μιᾷ ὑποστάσει μὴ μεριζομένη, καὶ τῇ οὐσίᾳ ἐν· καὶ τῇ θεότητι ἐν· καὶ τῇ δυνάμει ἐν· καὶ τῇ βασιλείᾳ ἐν· καὶ τῇ δοξολογίᾳ ἐν· καὶ τῇ εἰκόνι ἐν· καὶ τῷ πνεύματι ἐν· πνεῦμα γὰρ οὐ μερίζεται. ἀνάθεμα οὖν λόγῳ Σαβελλίου τὸ δόγμα καὶ Ἀρείου, καὶ τὰς προαπαγορευμένας αἱρέσεις, εἰς αἰωνίαν κόλασιν, κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος φωνάν. ταύτη οὖν τῇ ὁμολογίᾳ, ἀδελφε Ἀθανάσιε, τῆ οὐσῆς μόνῃ καὶ ἀληθῶς πιστεῖ ἐν τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰ ὁμοφρονεῖς μοι, ὡς ἐπὶ κρίσει θεοῦ καὶ Χριστοῦ γράψον μοι, εἰ οὕτως φρονεῖς καθά καὶ ἡμεῖς, καὶ τὰ Ἰσακ ἐν τῇ ἀληθινῇ πίστει· ἵνα κερῶ πεποιθὸς ὦ, ἀδιακρίτως· περὶ ὧν ἀξιόεις καλεῖται μοι· καὶ τοῦτο δέ σε χρὴ εἰδέναι, ἀγαπητέ, ὅτι οἱ υἱοὶ τῆς ἀληθείας ἀπαθῆ τὴν θεότητα ὁμολογοῦσι, καὶ τὴν ἑνσαρκον ἐπιδημίαν τοῦ λόγου καὶ θεοῦ, ὅτι τέλειον ἄνθρωπον ἀνέλαβεν χωρὶς ἁμαρτίας, τὸν γεννηθέντα ἐκ πνεύματος ἁγίου, καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, κατὰ τὰ εὐαγγέλια, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἀμὴν.

RESCRIPTUM SANCTI PATRIS NOSTRI ATHANASII ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI AD
LIBERIUM ROMÆ EPISCOPUM.

(Const. Append., p. 89.)

Quod perfectum hominem Deus Verbum assumpserit propter salutem nostram.

Unus Deus immortalis, qui nec videri nec tangi potest. Spiritus enim est Deus (Joan. IV, 24). Ipse nullo loco potest comprehendi, nec ullus est locus a quo absit. Hujus Verbum Immortalis est sapientia, incorruptibilis, invisibilis, filius primogenitus, operum socius, principio carens, sub tactum non cadens, neque principium habens dierum, neque finem vitæ expectans. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. I, 3). Ipse est qui hominem efformavit: ipse (2) qui rationem fabricandæ arcæ monstravit; ipse qui promissionem dedit Abraham; ipse qui descendit ut populum salvum faceret, qui Moysi legem dedit: hic est Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, qui in Prophetis locutus est, qui vetus et novum Testamentum disposuit, qui in novissimis diebus carnem sumpsit ex Virgine mortalem, licet non esset ipse morta-

Εἷς θεὸς ἀθάνατος, ἀόρατος, ἀφηλάφητος· πνεῦμα γὰρ ὁ θεός. οὗτος ἀχώριστος (forte, ἀχώρητος), μὴ ἔχων τόπον ὅπου οὐκ ἔστιν. ὁ τοῦτου λόγος, ἀθάνατος σοφία, ἀφάρτος, ἀόρατος, υἱὸς πρωτότοκος, συνεργός, ἀναρχος, ἀφηλάφητος, μῆτε ἀρχὴν ἡμερῶν ἔχων, μῆτε τέλος ζωῆς προσδοκῶν. διὰ τοῦτου ἐγένετο τὰ πάντα, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. αὐτός ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον· οὗτος ὁ τὴν κιβωτῶν δεῖξας, πῶς ἵνα γένηται. οὗτος ὁ τὴν ἐπαγγελίαν δούς τῷ Ἀβραάμ. οὗτος ὁ καταβάς ἐπὶ τὸ σῶσαι τὸν λαόν. ὁ Μωσῆ τὸν νόμον δούς· οὗτος ὁ θεός Ἀβραάμ, καὶ θεός Ἰσαὰκ, καὶ θεός Ἰακώβ. ὁ ἐν προφήταις λαλήσας, ὁ διαθήμενος τὴν παλαιὰν καὶ τὴν καινὴν διαθήκην, ὁ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν σάρκα ἐκ παρθένου λαβὼν θνητὴν, οὐκ αὐτὸς ὢν θνητός· ἀσθενῆ, οὐκ αὐτὸς ἀσθενῆς· ὀφειλομένην θανάτῳ, οὐκ αὐτὸς ὀφειλομένος· ἀρτην, οὐκ αὐτὸς ὀρατός. αὐτὰ ἐπερμάσθη, οὐκ αὐτός.

(1) Quia nimirum Deus hominem conditurus sit, Faciamus hominem ad imaginem (non ad imagines) et similitudinem nostram.

(2) Istud ex sententia dictum est veterum Patrum, qui satis magno consensu docuerunt, Filium ab exordio mundi sese variis modis spectabilem præbuisse. Eosdem secutus Leo, epist. 50, ad Pulcheriam scripsit: Poterat quippe omnipotentia Filii Dei ad docen-

dos justificandosque homines apparere, quomodo et Patriarchis et Prophetis in specie carnis apparuit, cum iudicamen inuit, aut sermonem conseruit, cum vel officia hospitalitatis non abnuisset, etc. Nimirum Angelorum, qui Patriarchis et Prophetis visi sunt, nomine Filium Dei intelligendum esse censerunt. Et aliter quidem intelligentibus concilium Sirmicense anno 451 contra Photinum congregatum, can. 45, anathema dixit.

αὐτὴ ἐτάφη, οὐκ αὐτός. αὐτὴ πάντα τὰ ἀνθρώπινα πάθη ὡς ἄνθρωπος ὑπέμεινε, οὐκ αὐτός ἐκαίνας δὲ δύναμις θεοῦ, τουτίσσι θεός, ὁ τὰ ἅλута τοῦ ἄδου λύσας, καὶ τὸ κράτος τοῦ διαβόλου καταργήσας, ἀνέθη θέν καὶ κατέθη ἑγείρας ἐκαίνο τὸ ταφίν. προσήνεγκε τῷ πατρὶ, ἐλευθέρως οὐ ἐκρατεῖτο θανάτου. ἐν τούτῳ τὸν πατέρα νοοῦμεν, ἐν γὰρ καὶ τοῦτο τῆ θεότητι, τῆ δυνάμει, τῆ οὐσίᾳ, τῆ ὑποστάσει. τῆ δόξῃ, τῷ ὀνόματι τοῦ θεοῦ, καὶ αὐτὸν τὸν υἱὸν ἐν τῷ πατρὶ. οὗτος ὁ μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν σάρκα Ἰησοῦς κληθεῖς, καθότι καὶ ἄνθρωπος· τουτίσστιν ἀνέλαθεν ἄνθρωπον ἐν ἑαυτῷ, ἐν ᾧ πᾶν τὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος οἰκεῖ σωματικῶς. τουτόν ἔχομεν οὐ διακχωρισμένον ἀπὸ τοῦ πατρὸς, ἢ τοῦ ἁγίου πνεύματος. οὐδὲ τὸν πατέρα λέγοντες καταβεβηκίναί, καὶ ἐν ἀνθρώπῳ γενέσθαι· οὕτως εἰς θεὸς πατὴρ παντοκράτωρ κατ' ἡμῖν πιστεύεται, καὶ διὰ τοῦτο ἡ πίστις ἡμῶν ἐστὶν εἰς ἓνα θεὸν πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα ταῦτα δὲ ἐξ ἐνόητος, μιᾶς δυνάμεως, μιᾶς ὑποστάσεως, μιᾶς οὐσίας, μιᾶς δοξολογίας, μιᾶς κυριότητος, μιᾶς βασιλείας, μιᾶς εἰκόνης. τῆς Τριάδος ὁμοούσιον δὲ οὐ τὰ πάντα ἐγένετο οὕτως καὶ σαρκὸς ἀνάστασιν πιστεύομεν, τουτίσσι, τοῦ σώματος ἡμῶν κατὰ τὰς ἁγίας γραφάς, τοῦ φθαρτοῦ καὶ θνητοῦ αὐτοῦ μεταβαλλομένου εἰς ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. ἀμήν.

lis; infirmam, licet non esset ipse infirmus, morti obnoxiam, licet non esset ipse morti obnoxius; visibilem, licet non esset ipse visibilis. Ipsa suspensa est, non autem (1) ille; ipsa sepulta, non ille; ipsa humanas omnes passiones ut homo sustinuit, non autem ille. Ille autem est virtus Dei, id est Deus, qui cum ea quæ in inferno insolubilia erant solvisset, imperiumque diaboli evertisset, adscendit eo unde descenderat; qui corpus suum e tumultu excitavit, et postquam liberasset a morte qua detinebatur, Patri obviavit. In illo Patrem intelligimus; una enim et ipse res est deitate, virtute, essentia, substantia, gloria, Dei appellatione: et ipsum in Patre Filium agnoscimus. Ille est qui postquam assumpsisset carnem, Jesus appellatus est, quatenus erat homo; hoc est, assumpsit hominem in se ipso, in quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Illum credimus nec a Patre nec a Spiritu sancto separatum; neque tamen dicimus Patrem descendisse, et in homine fuisse. Ita unus Deus Pater omnipotens a nobis creditur. Ideoque fides nostra est in unum Deum Patrem omnipotentem, et in Filium ejus Dominum nostrum Jesum Christum, et in Spiritum sanctum. Et vero (2) ex unitate, una virtute, una substantia, una essentia, una glorificatione, una dominatione, uno regno, una imagine, Trinitatis constare credimus consubstantialita-

tem; per quem omnia facta sunt. Ita et carnis resurrectionem credimus, hoc est, corporis nostri, secundum sacras Scripturas, commutato eo quod corruptibile et mortale erat, in incorruptibilitatem et immortalitatem per Deum. Amen.

EPISTOLA

LIBERII PAPÆ AD OMNES GENERALITER EPISCOPOS.

(Conc. t. II, col. 670.)

Ut nullus pro persecutionibus, dum durare potest, suam relinquat ecclesiam, nec quietem magis ellgat, quam pro populo si. i. commisso laborare intendat.

Domini sanctissimis et Deo amantissimis universis episcopis, Liberii episcopus, in Domino salutem.

Nihil est quod nos diu stare faciet (*leg. faciat*), nisi Dei gratia. Cæterum nequitia diaboli, contemptibile malum, plenum veneno mortifero sævit, qui sursum atque deorsum circuit, quærens quem devoret. Unde vigilare, et sobrii esse ad orationes (*I Petr. v, 8*), et Deo propinquare debemus, et fatuas, Domino auxiliante, hominum insidias, prout Dominus posse dedit, respicere, et Patres sequi, et non transgredi terminos Patrum (id est, ut non reliquamus nostras, dum in eis persistere aliquo modo valebimus, ecclesias, ut ad alias properemus), aut populos nobis commissos negligere, ut quietem (*for. quiescere*) amplius quam pro eis elaborare, pro quibus etiam animas po-

tere debemus, studeamus, ne reprobi in conspectu Dei inveniamur, sed fructuosos illi manipulos de commissis nobis gregibus, ipso adminiculante, præsentare valeamus: quamquam multi nos persequantur, et oves Christi dilacerare desiderent, qui quasi in vestibulis ovium apparent, intus autem sunt lupi rapaces, quos ex fructibus cognoscimus: isti primo quidem videntur ex nobis esse, sed non sunt ex nobis: si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum. Quando vero suam evomuerint impietatem, dolum qui in eis est, erumpentes, et apprehendentes infirmiores, et eos qui ad eloquia divina sensus inexercitados habent, secum ens contrahunt ad perditionem, subvertentes et injuriantes paternas doctrinas sicut et sacras Scripturas, ad perditionem suam, quos oportet præscienter cavere, ne malitia eorum quidam seducti, abscondantur a propria firmitate: *Exacuunt enim linguas suas, juxta prophetæ vocem (Psal. cxxxix), sicut serpentes: venenum aspidum sub labiis eorum.* Nec nos pigeat per temporales cruciatus pro Christi nomine elaborare (*S. Martinus papa ep. ad S. Amandum*), sed emolumenta futuræ remu-

neque fides nostra est in unum Deum Patrem omnipotentem, et in Filium ejus Dominum nostrum Jesum Christum, et in Spiritum sanctum. Et vero (2) ex unitate, una virtute, una substantia, una essentia, una glorificatione, una dominatione, uno regno, una imagine, Trinitatis constare credimus consubstantialita-

(1) Vocabulum ille (sicut ego et tu) proprie personam sonat. Personæ autem Verbi Dei non tantum quod propriæ illius naturæ, sed etiam quod naturæ ab ipso assumptæ congruit, tribuitur; adeoque accurata hic non est locutio, qua ille suspensus, passus ac sepultus negatur. Vere enim suspensus, passus ac sepultus creditur Filius Dei, scilicet secundum carnem. At epistolæ hujus scriptor vocabulum ille, non personam sed naturam duntaxat Verbi intellexit.

(2) Hoc est, non ex similitudine, ut volebant Homœusiani seu Semiariani, sed ex unitate: cui voci dum proxima una in prius vulgatis conculatur atque conjungitur, subinde cum orationis integritate deficit et sensus. Hic repetitur quod in epistola superiori præmissum fuerit, unum Trinitatis substantiæ unum, divinitate unum, potestate unum, regno unum, glorificatione unum, imagine unum, asseritur.

nerationis, hujus sæculi vexationes tolerare persuadeant. Scriptum namque est : *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi (Psal. cxv) ? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo.* Tantum enim a nobis exigitur, quantum possumus famulatus nostri obsequio commodare. Unde quidem tantum nos necesse est importunis prædicationibus insistere, quanto nobis perfectæ negotiationis creditur duplicata talentorum assignatio, atque dominicæ vocis, ad suscipiendam ejus requiem, persuadet assertio. Suggestum namque nobis est (7, qu. 1, *Suggestum est nobis*), quod pro præteritis laboribus et infestationibus nonnulli vestrum assignatas sibi met, et a Deo commissas relinquunt plebes, et in futuro plures relinquere velint eas, quas tueri debent, ecclesias, et pro ovibus sibi commissis laborare negligant, et monasteriorum se quieti contradere festinent, et vacationem ab episcopatus laboribus eligere, et silentio atque otio vitam degere magis appetant, quam in his, quæ sibi commissa sunt, permanere, dicente Domino : *Beatus qui perseveraverit usque in finem (Math. x, et xxiv).* Unde namque est beata perseverantia, nisi de virtute patientiæ ? Quoniam, secundum apostolicam prædicationem, *omnes qui voluerint in Christo pie vivere, persecutionem patiuntur (II Tim. iii).* Ideoque, fratres charissimi, non vos afflictionum amaritudo a pio mentis vestræ proposito coarctet recedere. Considerate namque, quanta pro absolutione nostri et liberatione Creator, Dominusque et Redemptor noster pertulerit, quibusve se contumeliis afflicendum tradiderit, ut nos a vinculis potestatis diabolicæ liberaret. *Attendite itaque vobis et omni gregi, in quo vos Spiritus sanctus constituit episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit proprio sanguine (Act. xx);* ut non sit, qui vos decipiat aut seducat in subtilitate sermonis, ut plebes vobis commissas relinquatis (*S. Martinus in ep. synodica post concil. Later.*), et alicui, propter malorum opprobrium hominum, quieti vos tradatis, et ut vos solummodo salvetis, et filios orphanos relinquatis. Apertissime enim Spiritus sanctus per Apostolum dicit, *quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide et charitate, attendentes spiritibus seductoribus et doctrinis dæmoniorum, et in hypocrisi mendacii eloquiorum cauteriatam habentes suam conscientiam (I Tim. iv).* Propter quod, *vigilate et orate, ut non intretis in tentationem (Marc. xiv; Luc. xxii).* Quæ vero mentis transgressio operatur in his, qui non crediderint sermonibus Domini, et recesserint pro sua quiete a servitio sibi commissis, et suis se subdidicent voluptatibus ? Talibus quippe et aliis pro populo Dei constructi necessitatibus, ne pereatis una cum omnibus vobis commissis, sed salvi sitis in diæternæ retributionis, hortamur vestram charitatem (*Martin. papa in cit. ep. ad S. Amandum*), exemplo ejus qui pro nobis pati voluit, promptos vos in cunctis ejus permanere servitiis, nec quidem quoquo modo a commissa cura recedere, sed totis viribus in commissis vobis negotiis fortiter usque in finem perdurare : *quoniam beatus est, qui perseveraverit usque in finem (Math. x) :*

A nec laudatur initium, sed finis. *Nemo vos seducat inanibus verbis.* Propterea enim venit ira Dei in filios diffidentiae. Nolite ergo efflicti participes eorum dogmatum, neque communicetis infructuosis verbis illorum (*Idem in cit. synodica usque fere in finem*), magis autem redarguite : *quoniam cæcus pravaricatorum sunt, et extenderunt linguam suam quasi arcum mendacii, et non veritatis. Completum est in eis, qui de malo ad malum egressi sunt, et me non cognoverunt, dicit Dominus. Veritatem non loquentur (Jer. vi).* Docuerunt enim linguam suam persecutores ecclesiarum, earumque sacerdotum, *loqui mendacium. Ut impie agerent, laboraverunt, et renuerunt scire me, dicit Dominus.* Siate ergo vos, dilectissimi, super vias, et videte. Interrogate de semitis Domini antiquis, et videte, quæ **B** est via bona sanctorum Patrum, et ambulare in ea; et invenietis requiem animabus vestris. Sed si patimini propter Christum, beati eritis (*I Petr. iii*). Metum autem eorum ne timueritis, neque conturbemini. Dominum autem Deum sanctificate in cordibus vestris, ipso dicente : *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere : sed potius eum timete, qui potest animam et corpus perdere in gehennam. Nunc duo passeret asse veneunt, et unus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro? Vestri autem capilli capitis omnes numerati sunt. Nolite ergo timere, multis passeribus meliores estis vos (Math. x).* Rememoramini ergo, fratres, eum, qui talem sustinuit a peccatoribus adversus semetipsum contradictionem, *ut ne fatigemini animis vestris, deficientes.* **C** *Nondum enim usque ad sanguinem certavimus (al., certavistis), adversus peccatum repugnantes (Hebr. xii).*

Confidimus autem de vobis, fratres charissimi, meliora et viciniora salutis, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia Magistro gentium docente (*Rom. viii*), poterit nos separare a charitate Domini nostri Jesu Christi, et quæ in ipso est, recta fide. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim nobis necessaria est ad colluctationes adversariorum, quatenus fidem intemeratam usque in finem conservantes, repositionem percipiamus, quam repromisit his qui legitime certare deproperant. Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est ventet, et non tardabit (*Heb. x*). Ecce enim iudex ante januam assistit (*Jacob. v*) coronas hilariter promittens his, qui pro eo passionibus submittuntur. Quod si subtraxerit se quis, non placebit animæ suæ (*Vulg., meæ*), sed cadet de promissione, propter negationem. Nos autem non simus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ. Propter quod assumite arma Dei, ut possitis resistere in die malo, adversus omnes inimicos sanctæ Dei ecclesiæ et vestros : *et induite vos loriceam justitiæ, calceati pedes in præparationem evangelii pacis, in omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia jacula nequissimi ignita (al., ignea) extinguere : et galeam salutis accipite et gladium spiri-*

ius, quod est verbum Dei, per omnem orationem et obsecrationem (Ephes. vi), radicati et fundati in solatio fratrum pro Christo Jesu Domino nostro. Sed et nunc, fratres, commendamus vos omnes Domino, et verbo gratiæ ejus, qui potest perficere, et dare hæreditatem vobis cum omnibus sanctis. Ipse autem Deus pacis et consolationis dei vobis idipsum asperere in alterutram, ut vobis invicem succurratis, et non sitis divisi; ut unanimes uno ore et uno (al., puro) corde honorificemus eum in concordiam et consolationem fratrum, qui potest confirmare nos secundum evangelium ejus juxta revelationem mysterii æterni, temporibus scilicet perpetuis taciti (Act. xx et Rom. xvi), quibus vobis futurorum gaudiorum largienda sunt munera. Summopere etiam considerare debetis, quod hi qui fratribus invident, eosque damnare aut perducere cupiunt, per se sua dognata destruunt. Dicit enim Dominus: *Omne regnum in se divisum, non stabit: et omnis scientia et lex adversum se divisa non stabit* (Matth. xii). Ideoque necesse est, ut concorditer salubres suscipiatis hortatus (S. Leo, ep. 87, c. 2), et nihil per contentionem agentes, sed ad omne studium devotionis unanimes, divinis et apostolicis constitutionibus pareatis, et in nullo patiamini providentissima canonum decreta violari, quatenus et nicænarum canonum constituta, et quæ a nobis vel a prædecessoribus nostris sunt provide et salubriter decreta (Siricius, ep. 1), intemerata permaneant in futuro. (In mss. Justelli post plures epistolarum laciniis ex Ennodio alterove ejusdem ætatis oratore inepte consulas; legitur hæc subscriptio): Data xv Kal. Martias Betio et Juliano viris clarissimis consulibus.

EPISTOLA (1)

ATHANASII ET ÆGYPTIORUM EPISCOPORUM, AD PAPAM
LIBERIUM.

(Conc. t. II, col. 765.)

De oppressionibus Arianorum.

Domino beatissimo et honorabili, sancto patri Liberio papæ, Athanasius et Ægyptiorum episcopi, in unum synodice apud Alexandriam congregati.

Vestræ beatissimæ (2) paternitatis jura penes Deum sunt manifesta, dum prædicationibus scilicet apostolicis et doctrinis, veræ fidei cultura, universa repleta sit terra. Per divinorum tamen eruditionem eloquiorum, vestra instruite admonitione exhortatoria, superadificatur orthodoxa Christi ecclesia, apostolica institutione fundata, et a fidelibus Patribus firmissime roborata: ad quam omnes beatissimi apostoli pari honoris et potestatis consortio præditi, populorum agmina convertentes, pie sancteque de tene-

(1) Hanc cum sequenti falsatis annumerandam censent non eruditi modo, sed etiam proletarii quique scriptores.

(2) Compose cum bisce laciniis Victoris Carthaginiensis ep. ad Theodorum papam, quæ extat cons. 2 concilii Lateranensis sub sancto Martino.

bris ad lumen, de lapsu ad veram fidem, de morte ad vitam homines divinæ prædestinationis gratia præscitos, salutaribus præceptis ac monitis perduxerunt. Quorum sanctorum apostolorum vestra fraternitas honoranda sequens merita, et perfectius implens exempla, ecclesiam Dei morum probitate et actuum sanctitate condecorat, et fide sacra christianisque moribus vigens, quæ fieri Deo placita præcipit, studiis pontificalibus indesinenter operatur et perficit, servans legis divinæ mandata; quia non legis auditores justi sunt apud Deum, sicut narrat Apostolus, sed factores legis justificabuntur (Rom. II). Nos enim hæc meditari cupientes, et ea quæ a sancta sede vestra apostolorum, eorumque successorum prædicatione suscepimus, atque quæ in nicæna synodo roborata cognovimus, prædicare, et Arianorum blasphemias atque aliorum hæreticorum, repellere cupientes, quotidie ab his persequimur, et damnationi tradimur, atque morti destinamur. Qua de re precamur, ut vestris exhortationibus tam per vos, quam et per apocrisarios vestros adjuvemur; ne, dum illi crescunt, et nos minuiunt, vera fides destruat, et eorum hæresis ultra fidem nostram crescat: quoniam timemus, postquam abundaverit iniquitas, refrigescat charitas multorum (Matth. xxiv). Pro qua re, multa vestræ sacræ doctrinæ tam apud Deum, quam apud cunctos fideles merces et laus reposita est, si vestra hæc resercentur auctoritate. Nostram enim fidem, quam a sanctis Patribus accepimus, et tenemus, atque docemus, subter inseruimus, ut si aliquis vobis aiter nos credere, aut docere, aut accusando, aut iniuriando retulerit, vel detrahendo, scriptis mandaverit, per hanc manifeste nos ita credere et docere agnoscat.

Credimus namque in unum Patrem (3) omnipotentem, omnium visibilium, necnon et invisibilium factorem. Et in unum Dominum Jesum Christum, Filium Dei, natum ex Patre, unigenitum, hoc est, ex substantia Patris, Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero, natum, non creatum, hominonem, hoc est, ejusdem cum Patre substantiæ, per quem omnia facta sunt, cœlestia et terrestria. Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de cœlis, et incarnatus est, et homo factus est, passus est, et resurrexit tertia die: ascendit in cœlum, venturus inde judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum. Eos autem qui dicunt: Erat tempus, quando non erat, et priusquam nasceretur, non erat, et quia ex nullis subsistentibus factus est, aut ex alia substantia, vel essentia dicunt esse trepton, hoc est, convertibilem atque mutabilem Filium Dei, hos anathematizat catholica et apostolica ecclesia. Hanc venerabilem fidem trecenti quidem decem et octo Patres agnoverunt et amplexi sunt, et consonantes et unanimes scriptis explanaverunt.

Sed modo, quoniam contra hæc, ut nostis, talia exurgunt, qualia non debent, venite, et nos, dilec-

(3) Symbolum nicænum interprete Rufino.

lissimi fratres (S. Martinus cons. 4, conc. Lateranen- A
sis), cum Deo descendamus ad visitationem, id est,
inquisitionem sermonum eorum, et confundamus
per approbationem verissimam ibidem linguas eorum,
elevatas contra scientiam unigeniti Filii Dei, et iniqui-
tatem in altitudinem humanitatis ejus loquentes. *Dis-
rumpamus vincula eorum* per gladium spiritualem,
quod est verbum Dei, et proficiamus a nobis jugum
ipsorum (Ps. 11), per expugnationem profani sensus
illorum. Tunc enim ipse quoque Dominus irridebit
eos et subsannabit et tunc loquetur ad eos in ira sua,
et in furore suo conturbabit eos, (Ibid.) secundum
B. Jeremiam, dicens: *Falso prophetæ isti vaticin-
antur in nomine meo. Non enim nisi eos, et non
præcepti eis, neque locutus sum ad eos. Visionem men-
dacem et divinationem, et fraudulentiam, et seductio-
nem cordis sui prophetant vobis. Ideo hæc dicit Do-
minus de prophetis, qui prophetant in nomine meo men-
tium: Erunt projecti in terris Jerusalem. et concule-
tio omnium pie confitentium me, et non erit qui sepeliet
eos* (Jerem. XIV). Nemo enim se abscondere potest qui-
busdam subreptionibus commentitiis, sicuti nec foliis
fæci antiquus transgressor præcepti Adam potuit, qui
per propriam linguam inverecunde nudatur. *Laqueus
enim fortis viro, labia ejus: et captus propriis sermo-
nibus, et opere manuum ejus: retributio autem labio-
rum ejus dabitur ei, et impietatis reprehensio. Arguam
te, inquit, et statnam contra faciem tuam. Existimasti
inique, quod essem tibi similis. Propterea, sicut dicit
Dominus ad Gedeon, deponamus eos ad aquam veræ
discretionis, et probemus eos ibi regulari examinatione,
in idipsum pronos corruentes* (Gen. III; Prov. VI; ps.
XLIX; Judith VII), post ostensionem pravi intellectus
eorum, utrumne sint apud se sapientes, divini verbi
scientiam ignorantes; quoniam dicentes esse se sapien-
tes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam (Rom. I)
catholicæ ecclesiæ propria novitate et voluntate, sive
per ea, quæ illicite in ejus defensione gesta sunt, hæ-
reticam turbulentiam introducentes, illud competen-
ter ad nos retinentes, quod bene ad Jesum filium Si-
rach dictum est: *Usque ad mortem certa pro veritate,
et Dominus Deus pugnabit pro te.* (Eccl. IV.) Hujus rei
gratia, universalis vobis a Christo Jesu commissa
est ecclesia, ut pro omnibus laboretis, et cunctis
opem ferre non negligatis: quia *dum fortis armatus cus-
todit atrium suum, in pace sunt omnia, quæ possidet.*
(Luc. II). Ideoque tanta urgente necessitate, summo-
pere comprimite vestra summa auctoritate infestos,
relevate oppressos, ut absque gravi, Domino opitu-
lante, difficultate ipsi grantanter omni tempore sacri-
ficare mereamur illæsi. *Et subscriptio: Æterna te ser-
vet Divinitas per multos annos, sanctissime Patrum
Pater. Amen.* (Justin. II, ad Joannem V, papam.)

EPISTOLA

LIBERII PAPÆ AD ATHANASIVM ET EPISCOPOS
ÆGYPTIOS RESPONSORIA.

(Conc. I. N., col. 785.)

Contra perturbatores pacis et quietis ecclesiarum, et tales
qualiter puniendî.

*Dilectissimo filio Athanasio, et omnibus in unam congre-
gatis, et de Trinitatis fide recte sentiantibus Ægyptiorum
episcopis, Liberius papa.*

Olim et ab initio tantam (S. Leo. ep. XXIV) perce-
pimus a B. Petro apostolorum principe fiduciam, ut
habeamus auctoritatem pro universali Ecclesia, ad rec-
tam defendendam fidem, quatenus nulli liceat statu-
tum sanctæ Ecclesiæ commovere, ad læsionem recte
credentium, absque sui periculo honoris. Epistolam
siquidem vestram, nobisque directam, ante nos reci-
tari fecimus, tribulationes et persecutiones, quas pro
recta fide patimini intelleximus. Super quibus et nos
una vobiscum condolemus, et laborare pro vobis, ut
pater pro filiis, parati sumus. Fidem vero nicæni
concilii in eadem epistola rectam reperimus, super
qua et Deo gratias uberrimas retulimus, pro qua non
solummodo persecutiones et passiones sustinere vo-
biscum parati sumus, sed etiam si necesse fuerit,
mori pro Christi nomine, in quantum nostra sunt
fragilitas, non respicimus. Igitur prædictum sanctum
concilium, ut legimus, definit nicænam (Maximus
aquileiensis conc. IV conc. Later. anno 649 celebrati),
aliam fidem nulli licere proferre, aut conscribere vel
componere, aut sapere vel docere aliter, nec quid-
quam in fide sentire, aut proferre, quod his Patrum
regulis possit obviare. Qui autem præsumperit com-
ponere aliam fidem aut proferre, docere vel tradere
alii symbolum, ad viam veritatis converti deside-
rantibus de quacunque hæresi, vel ex Judæis, vel ex
paganis Christianos se fieri volentibus, hi si episcopi
fuerint, aut clerici, alienari quidem episcopos ab
episcopatu, clericos a clero: si vero monachi, aut
laici fuerint, anathemate feriri. Protestatur (S. Mar-
tinus cons. V, ejusdem concilii) etenim beatus Apo-
stolus, dicens: *Si quis certat, non coronatur, nisi legi-
time certaverit.* Et iterum Dominus ait: *Qui autem
perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (I Tim.
VI, Matth. X). Videlicet, certaminibus sacris propositis
nobis, pro defensione catholicæ ecclesiæ, magnaque
salute ex hoc sperata ab omnium bonorum datore
Deo, non deficiant manus nostræ, dilectissimi fra-
tres, per occasionem cujuslibet desidie, dissolutæ: sed
fortes efficiamur per gratiam Domini atque virtutem
potentiæ ejus, quoniam *perfectit pedes nostros tamquam
cervorum* (Psal. VII), et super excelsa firmius saluit
intellectum summæ ejus humanitatis propter nostram
salutem, maxime tantam habentes impositam sanc-
torum testium nubem. *Deponentes ergo omne pondus
et circumstantem adversariorum novitatem, per patientiam
curramus, aspicientes in auctorem fidei et consum-
matorem Jesum* (Hebr. XII), qui in proposito nobis
propter eum negotio, spiritum nobis suæ veritatis

condonet, loquentem in nobis, atque perhibentem A magnalia fidei per doctrinam sanctorum Patrum, quos adversarii calumniantur quotidie. In prophetis namque (Idem sanctus Mart. cons. III) habetur: *Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediar ut splendor justus ejus et salvator ejus ut lampas accendatur (Is. LXII)*. Profecto catholica Ecclesia, quæ vera consistit Sion, et civitas Christi cælorum regis per tot annorum spatia expugnata ab avversariis verba fidei, qui neque Deum timent, neque hominem reverentur, sed incassum perducentibus piis et canonicas de hoc verbo doctrinas, dum a diversis tantisque, scripto et sine scripto, contestationibus invitati fuissent corrigere propriam et a se pelleræ hæresim, sicuti et per anteriorem cognitionem luculentius demonstratum est, tam per libellos, quam per suggestiones reverendissimorum sacerdotum, et venerabilium abbatum, apostolo protestante nobis, ut *hominem hæreticum post primam et secundam correctionem evitare debeamus, scientes quia hujusmodi subversus est, et delinquit proprio judicio condemnatus (Tit. III)*, nullo modo oportet nos deinceps tacere, aut quiescere, ne quoquo modo iniqui judicemur, odibilem Deo pacem amplectentes: quoniam scriptum est: *Zelavi in peccatoribus, pacem peccatorum videns: et dicat etiam de nobis: Sacerdotes mei contempserunt legem meam, et polluerunt sanctuaria mea: inter sanctum et profanum non habuere distantiam, inter pollutum et mundum non intellexerunt (Psal. LXXII; Sopho. III; Ezech. XXII)*: sed consurgere cum Deo, et consistere prompte, induentes arma spiritus, adversus malignantes contra fidem ejus, ut approbemus spiritus sapienter, id est, verba eorum, si ex Deo sunt. Scriptum est enim in Jeremia: *Probatores dedi te in populo meo robustum, et scies, et probabis viam eorum (Jer. VI)*. Multa namque nobis necessaria est vigilantia; et tanta divinæ sapientiæ rimatio, quæ occulta tenebrarum revelat, ad requisitionem hujusmodi rei et scrutationem, quoniam latet quodam modo et absconditur, visque comprehenditur dolosa existens malitia, pro eo quod sibi pietatem callide blandiatur, ut valeat scrutantium mentem latere. Quod utique sciens beatus Apostolus ait: *Nam hujusmodi pseudoapostoli et operarii subdoli, transfigurant se in apostolos Christi (II Cor. XI)*. Sed non mirum, quoniam et ipse Satanas transfiguratur se velut angelum lucis. Et ideo non mirum, si ministri ejus transfigurantur, velut ministri justitiæ, quorum finis secundum opera eorum. Sed et Dominus in hoc præmuniens nos, ait: *Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. A fructibus eorum cognoscetis eos (Math. VII)*. Ergo in idipsum ex toto corde referentes ante omnia super tali quæstione deprecationem, et

dicentes cum David: *Revela oculos meos, et considerabo mirabilia de lege tua: Lucerna enim pedibus meis verbum tuum, Domine, et lumen semitis meis; quoniam ipsius est, sicut ait B. Daniel propheta, sapientia et fortitudo. Dat sapientiam sapientibus, et scientiam intelligentibus disciplinam. Ipse revelat profunda et abscondita, et novit in tenebris constituta, et lux cum eo est, qui sapientiam, inquit, et fortitudinem d. disti mihi, et ostendisti mihi, quæ rogavi te (Ps. CXXVIII; Dan. II)*, cum ope divina, uniuscujusque personæ conscripta eorum, qui pro novitatis commento accusati sunt, de venerabili scrinio nostro observandantibus, et nobis rationabiliter offerentibus solentius intendamus; ita ut qui hæc præsumpserint prævaricari, primum quidem subiaceant judicio terribili omnipotentis Dei, deinde autem qualemcumque (Typus Constantis Aug. cons. IV, conc. Later. sub sancto Martino) regalem indignationem reverentur, per quam, si quidem episcopi aut clerici sunt, a sui sacerdotii, sive a cleri sui ordine modis omnibus excidant: si autem monarchi sunt, segregentur, et alieni sint de suis locis. Si autem dignitatem, aut cingulum, aut militiam habeant, nudentur eis. Si autem sunt privati, si quidem nobiles existunt, suarum substantiarum proscriptionem patiantur. Si autem ignobiles, non solum in corpore verberentur, sed exilio perpetuo castigentur: ut omnes timore Dei compressi, et comminata eis digna supplicia reverentes, immobilen et sine turbatione pacem sanctarum Dei ecclesiarum custodiant. Data Rom. VIII Kalendarum Junii, Asclepio et Deodato viris clarissimis consulibus (Consules facti ad libitum). Gloria Christo Jesu Domino nostro; pax vobis. Amen (1).

DECRETA LIBERII PAPÆ,

Desumpta ex codice vetusto 16 librorum, lib. XIII, cap. 9.

Quod in diebus jejunii nulla jurgia esse debeant.

In his jejuniorum diebus nullæ lites, nullæ contentiones esse debent, sed in Dei laudibus et opere necessario persistendum. Arguit enim eos, qui contentiones et lites quadragesimæ tempore faciunt, et qui debita a debitoribus exigunt, Dominus per prophetam dicens: *Ecce in diebus jejunii vestri invenitur voluntas vestra; et omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites et contentiones jejunatis, et percutitis pugno impie.*

EJUSDEM CAPITULO DECIMO.

Ut in sacris diebus jejuniorum conjugati a conjugibus se abstineant.

Abstinendum est in his sacratissimis quadraginta

(1) Consules huic epistolæ superadditi, eam de fide suspectam arguunt: nusquam enim eorum nomina fasti alibi adscripta invenire potui. Ultimo loco hanc epistolam unicam in tomis conciliorum prioris editionis extantem huc retuli: quia anteriores omnes secundum ordinem temporum collocavi. Hæc si a

Liberio scripta est, eam vel sub Juliano vel sub Valente scriptam fuisse oportuit. Est enim responsoria ad epistolam Athanasii, qua scribit, se ab Ariano ad mortem quotidie querri. Sitne utraque Athanasii ad Liberium, et contra Liberii ad Athanasium, suspectæ fidei, doctores judicent. SEVER. BIVVS.

diebus a conjugibus, et caste et pie vivendum, ut A sanctificato corde et corpore isti dies transigantur, donec perveniat ad diem sanctum Paschæ: quia pene nihil valet jejunium, quod conjugali opere polluitur, et quod orationes, vigiliæ et elemosynæ non commendant.

EJUSDEM CAPITAE DUODECIMO.

Si evenerit fames aut inæqualitas aeris, quid agendum.

Si evenerit fames, inæqualitas aeris, pestilentia, vel talis qualiscumque tribulatio, statim jejuniis elemosynis et obsecrationibus, Domini misericordia deprecetur.

ANNO DOMINI CCCLXVI.

POTAMIUS

EPISCOPUS ULYSSIPONENSIS.

PROLEGOMENA.

DE POTAMIO EPISCOPO ULYSSIPONENSI.

(Gulland., t. v, Proleg. p. xvii.)

I. Superiore sæculo edidit Acherius, monachus Benedictinus, ex codice Abbatiae sancti Ebrulli (1) *epistolam Potamii ad Athanasium episcopum Alexandrinum de consubstantialitate Filii Dei*, ut habet ejus inscriptio relata in indice chronologico, tomo 1 editionis novæ præfixo; ubi et conscripta narratur *circa annum 355*. At eo loci quo eadem exhibetur epistola, aliter effertur ejus inscriptio, ex codice quidem ms. ut videtur desumpta. Sic enim ibi: *Epistola Potamii ad Athanasium ab Arianis (imperitum) postquam in concilio ariminensi subscripserunt*. Utri vero inscriptioni fides adhibenda; quo demum quis fuerit Potamius ille epistolæ auctor, definire quodam modo valeamus? Existimari equidem nullam posterioris inscriptionis habendam esse rationem, quippe quæ ab imperito potius librario quam ab ipso auctore profecta esse videatur. Quum enim ævo athanasiano neminem alium floruisse Potamium præter Ulyssiponensem agnoscamus: ejusmodi sane epistolam Athanasio haud inscribere ille potuit post ariminense concilium, hoc est anno 360 sive ut citius 359, qui scilicet ante quatuor aut quinque annos ad Ariariorum castra transierat, quiq; potissimum in secunda synodo Sirmiensi anno 357, coacta inter principulos Ariomanias cenebatur.

II. Nimirum, ut ex Marcellino et Faustino intelligimus (2), *Potamius iste primum quidem fidem catholicam vindicans; postea vero præmio fundi fiscali quem habere concupiverat, fidem prævaricatus est*. Quo factum, subdunt iidem scriptores, *ut hunc Osius de Corduba apud ecclesias Hispaniarum et detexit et repulit ut impius hæreticum*. Neque tamen Potamio bonis tanta impietate partis frui licuit: dum enim (3) *ad fundum properat quem pro impia fidei subscriptione ab imperatore meruerat impetrare, dans novas pœnas lin-*

(1) *Acher.* tom. II, pag. 366, sive tom. III edit. nov. pag. 299.

(2) *Marcell. et Faust.* Libell. prec. pag. 43, edit. Oxon. 1678.

(3) *Iidem, ibid.* pag. 17.

B guæ per quam blasphemarat, in via moritur, nullos fructus fundi vel visionis percipiens. Et justo quidem Dei judicio: nam hæreticus homo, ut satis innuit Phœbadius Aginnensis episcopus (4), eam confecisse traditur fidei formulam in præfata synodo Sirmiensi editam, quæ septima numero recensetur ab Athanasio (5), quæque tanta fuit impietate referta, ut eam blasphemiae nomine appellavit Hilarius (6). Quin et ejusdem in primis Ariani præsulis opera magnum *Hosium uccersitum ad Constantium regem, minisque perterritum dedisse manus impietati*, ex modo laudatis presbyteris Luciferianis erudimur (7).

III. Quæ quum ita se habeant, scripserit ergo Potamius ad Athanasium epistolam quam vulgavit Acherius, dum adhuc esset fidei Nicænæ strenuus vindex, circa annum videlicet cccly, ut prior præfert inscriptio. Neque porro est, cur eandem epistolam *ingenti suspitione laborare*, jure censeat cl. Montfauconius (8): in primis si attendamus, ipsius Potamii librum *contra perfidiam Arii* ms. exstare in bibliotheca monasterii sancti Vedasti Atrebatensis, teste Antonio Sander (9), ut annotavit Schoettgenius (10). Cæterum Latine scripsisse hanc epistolam, prout nunc exstat, Hispanum episcopum, nos dubitare haud sinit Athanasius: siquidem verba faciens sanctus Doctor de formula fidei Sirmiana blasphemiae nomine insignita, ejus auctor fuisse putatur Potamius, ut modo meminimus: Et hæc, inquit, Sirmii latine scribunt, quæ et græce translata sunt: *καὶ γράφουσι ταῦτα ἐν Ἐπισημῶν Ῥωμαϊστὶ μὲν, ἰερηνευθίντα δὲ Ἑλληνοστὶ*: ut propterea minus recte existimari novus Archeriani

(4) *Phœbad.* lib. contr. Arian. § 4.

(5) *Athan.* lib. de Synod. § 48, Opp. tom. I, part. II pag. 744.

(6) *Hilar.* lib. de Synod. § XI.

(7) *Murcell. et Faust.* l. c. page 44.

(8) *Montfauc.* præfat. ad tom. I Opp. Athan. pag. 16. § 47.

(9) *Sander.* Bibl. Belg. ms. pag. 63.

(10) *Schoettg.* Bibl. Lat. mod. *Fabric.* t. VI, p. 25.

Spicilegii editor, dum *e græco esse versam epistolam*, A sore, dum Judææ finibus salutaria fœneraret, sepultus est et humatus : hoc est, ut inciperet esse quod fuerat, lutum scilicet; dum desinit esse quod erat, forma vel fabula. Illic quippe per graves tenebrarum globos et nigri horroris umbracula, hoc est per quatuor die-rum circulos, succidia incrementi et decrementi vicissitudine renascentes, octo (ut ita dixerim) cum (10) cæculis noctibus dies pendulo mandibularum rictu, elisis in ore dentibus, fœtido ore sic jacuit. Vere quia de terrena labe confectus, putris gleba marcesceret; et nervorum traduces cum corporis qualitate miserabili tabo infelix sepultura damniaret. Contractis igitur membris inter jejunas et numerabiles costas pellis tetra distenditur, et humoris rivus qui de gurgite viscerum relaxatur, fœtenti jam sentina per so-lum cadaveris teter et cæruleus labelatur. Heu quando non poterat cadaver quatuor diebus, et quatuor noc-tibus per totum oris, fellis et (11) phlegmatis flumina sentinarum, corruptis artubus fœtentina pulmonis spiramenta conflare? cum ipsa etiam rosa pudoris et venustatis fragranti folio in suo sibimet parato bal-samo (ut ita dixerim) pretiosior, contra si fuerit de rosario falce pollicis vellicata, marcenti morte tristis albescat, ita ut (12) et colore floris careat, et odore? Aqua ipsa, si de flumine rapta sit in quo vivit, perit, natura dum desinit esse quod vixit. Mox ergo, quia elementi sui, dum rapitur, substantia caret; ubi-cumque jacuerit, limum liquor (13) abducit: mox et fœtore sordescit. Nemo ergo mirari debet, si (14) hominis, quem spiritus sapientiæ sale conditum redolen-ti aura servaverat, et ex cœli suavitate anima (15) vivacitate nectarea, et balsami generositate nielliflua (16) rexerat, ne fletet divortio recedentis spiritus lutea moles (17) et pigra glebositas, caduca linea defunctorum repugnantibus fabricæ qualitatibus, corpus omne ad fœtoris maculam sui de putredine (18) relaxetur.

IV. Porro hujusmodi Potamii epistolæ ad Athana-sium, duos sermones præmisimus ab eodem auctore conscriptos; quorum alter *de Lazaro* inscribitur, alter vero *de martyrio Isaïæ prophetæ*. Eos autem olim sancti Zenonis episcopi Veronensis tractatibus intex-tos eruditissimi fratres Ballerinii, cum ex Veneta Zenoniana editione, tum ex mss. omnibus lectione unius loci ad sermonem 1, restituta (2), genuino parenti Potamio asseruerunt (3): qui tamen alium ab Ulyssiponensi Potamium, incertæ latinæque urbis episco-pum quærun; inhaerentes nimirum, cunctabundi licet, posteriori epistolæ Potamianæ inscriptioni. Unum tamen cum epistolæ, tum sermonum auctorem agnoscunt: et stylus quidem utrobique admodum obscurus implexusque unum eundemque scriptorem referunt. Ceterum accuratam horum opusculorum editionem Veronensem secuti sumus, notasque simul Ballerinianas quibus illustratur subjecimus.

POTAMII EPISCOPI

TRACTATUS DUO: QUIBUS ACCESSIT EPI-STOLA AD S. ATHANASIAM.

TRACTATUS I. DE (4) LAZARO.

(Gall. t. v, p. 96.)

Grandi, fratres, stupore grandique miraculo per ambiguas curas hinc inde in concavo vertiginis (5) sinu pronis fluctibus torqueor. Lazarus mortuus est, Deo hic familiaris (6), ut ferunt, teste Evangelio apud Joannem (*Joan. ii, 24*), cum quadragenariæ (7) voluntatis gestu carnis detrimenta pensasset. Nam sub occasu jam propeo, quod terrenis artubus debebatur, hoc est ipsi humo (8) magis, quam homini, ut nobis ipsis juxta librum Genesis (*Gen. i*), optimus luti (9) liquor in causa est, longe alibi Christo cen-

(1) *Acher.* Spicil. tom. i, in Ind. chron. ad ann. 355; et tom. iii. pag. 299, not. (a).

(2) *Potam.* Sermon. 1.

(3) *Ballerin.* præfat. ad append. tract. S. Zenon. page 294, § 5.

(4) Ita Codices. At editio Veneta: *de Lazaro resuscitato*. Veronensis addit: *Sermo de Evangelio secundum Lucam*.

(5) Sparaverius legeret *voraginis*.

(6) *Ut ferunt* ab editis exclusum, legitur in mss. omnibus, uno ms. Spar. excepto, qui scribit *ut fertur*. Codd. Zen. Spar. Pomp. et edit. Ven. scribunt: *teste Evangelio, cum apud Joannem quadragenariæ*: sed cum extra suum locum librarii transposuere: *Evangelium enim Joannis* heic appellatur; nisi forte legendum sit; *ut ferunt cum teste Evangelio apud Joannem quadragenariæ*, etc.

(7) *Vitæ pro voluntatis* Sparaverio placet. *Ætatis* emendatio a vulgata scriptura minus distat.

(8) *Magis* abest a ms. Pomp. et edit. Ven. sed retinendum credidimus, cum de sepultura sermo sit, quæ cadaveri, et humo magis, quam homini debebatur; ex ea scilicet Genesios sententia, qua hominem in humum de qua sumptus fuerat, conversum iri decretum fuit.

(9) Ms. Rem. *optimus liquor abducit, in causa est*. Vox *optimus* abundare Sparaverio creditur. Inferius legitur: *Limum luti liquor abducit, vel abducit*. Num heic quidpiam simile scribendum? Idem Sparaverius

pro *ensore* legendum putat *consente*. In ms. Pomp. posteriori manu deleto antiquo nomine, nescio quo, *ensore* superscriptum fuit. *Absente* potius legendum crederemus, vel *existente*; cum Christo quidem alibi longe existente, Lazarus mortuus et sepultus fuerit.

(10) Ms. Pomp. corrigit *cæruleis*. Infra autem ubi alii codices legunt *cæruleus*, idem ms. habet *cæralus*. Pro *rictu* ms. Zen. et edit. Ven. *ritu*.

(11) Ms. Pomp. *flumatis*. Zen. *phœmatis*. Pro *fragranti*, Pomp. paulo post scribit *fragranti*.

(12) *Et additum* est ex mss. Pomp. Spar. Zen. et edit. Ven.

(13) Mss. Pomp. et Spar. *obducit*, ut codex Rem. annotat. 6. At edit. Ven. *obduxit*.

(14) In mss. Pomp. Zen. Spar. et edit. Ven. *hominem*.

(15) Ms. Tol. addit *undæ vivacitate*, quod quidem cum *balsami generositate* concinit.

(16) Sex codices Tol. Vat. Pomp. Urb. Sp. Zen. addunt *corpus rexerat*. Mox edit. Ven. *ne faceret*. Sparaverius mallet *enim* pro *ne* scribi. Sed nihil opus est immutare, cum hoc membrum referri possit ad id tempus, quo hominem anima regebat, ut proximo antecedenti membro traditur.

(17) In ms. Pomp. et edit. Ven. particula *et* abest, et forte melius, cum sic *caduca linea defunctorum* ad verbum *feri* referri, et comode intelligi possit.

(18) Mss. Urb. Pomp. Zen. et edit. Ven. *relaxatur*.

Inde est, quod per (1) distantiam rerum in unam A
 glomerationem compacta omnis membrorum natura torpescit. Recedente igitur anima quæ corporis floriarium recolebat, tota materies liventi gena in putredinem relaxatur; et pro voce cadaveris nigri fellis teter (2) mortui fœtor hauritur. Terra igitur, humore, frigore et calore composita corporis fabrica, quæ quatuor partes (3) semper sibimet repugnantes corpus criminum in procella subvertunt (calor frigus non amat, et frigus calore torquetur, contraria contrariis mancipantur: terra nimio humore vitiat, et humor de terra sordescit) his quadriformibus elementis in unum quadripartita mole constantibus (4), dissociato per divortium mortis auriga, qui quatuor istis partibus loca dederat, ne quisquam (5) mobilitatem sui vehementius tolleret, et dominante flagro B
 divisus in unum concordanti junctura finibus agitabat (6); hæc, inquam, quatuor partes, recedente anima, in globum corporis viduati, excusso societatis auctore, miscentur. Sed quia istum juvenem (Lazarum loquor) Dominus in sæculo dilexerat, præscius futurorum Apostolis suis dormisse Lazarum dixit (Joan. xi, 11 et seqq.), quem promisit, si ad illam civitatem accederet, protinus excitandum. (7) Hunc ergo Lazarum, cui liventi errante connixu per cæru-
 las vonas membra tabuerant, quem loculatum in specu incisæ rupis, immani objectus ex pondere lapis perenni valva, gravis libra detruserat, resurgere (8) posso, si ista crederent, sacratissima vera Dei pietas intonabat. Mox sorores constipatæ (9) turba, ejulatu, æstu, jejuniis, lacrymarum ubertatibus ebriatæ, Dei C
 genibus stratu totius corporis miserandæ jactantur, et hebræas voces (10) græcessando fractis in unum singultibus mixtas Salvatoris in laudibus expiabant. Quantus illic, rogo vos, populi festinatus? Quæ spectantium turba? Qualis tanti miraculi potuit esse concentus, ubi essent plangentis puellæ, mortuus frater, et Christus hominem promitteret excitandum? Convenerunt (credo) ad hoc spectaculum servandæ memoriæ sempiternum milites, Judæi, gentiles, proselyti, clarissimi senatores, nobiles iudices (11), servi, et omnis pene civitas certatim occurrit, ut viderent, an

resurgere possit Lazarus, cujus fœtor (12) jam longius de sepulcro populos feriebat. Quo viso, tota civitas mirabatur. Qualis illic eras, Christe Jesu? quam croceus, quam decorus, fonte purior, nive candidior, sole candentior, et luna species clarior? Heu me, quid interrogo, quem tunc videre non merui? Nunc tamen, quis quantusve sis pietate, cognovi. Ecce inter hæc Jesus Christus Salvator humani generis flevisse narratur (*ibid.* 15) (13). Age, age, Potami, servus Dei vivi: si aliquid prævales, de laudibus Domini vel pauca narrato. Flebat Deus mortalium lacrymis excitatus; et cum Lazarum potestate sua fretus mortis de vinculo revocaret, præstabat pietatis officium solatio lacrymarum. Flebat Deus non quod ante se mortuum periisse cognosceret, sed quod sororum (14) fletus temperaret. Flebat Deus, quod eos quibus omnia donaverat et in potestatem redgerat, paradiso etiam, floribus et liliis sine ullo labore præposuerat, diabolus docendo peccatum de omnibus pene (15) fecit extorres. Flebat Deus, quod eos quos fecerat innocentes, diabolus per malitiam fecit inveniri nocentes. (16) Heu tenuis aura de cælo corpus quod rexeras, succiduis artibus deserebas. Sed non te, Pater, non Filius aliquando despexit. Pro tua morte factus est et Christus ipse mortalis. Harum ad lacrymas, (17) et sparsam crinis miserandi cæsariem Salvator pietate commotus, fletus fletibus (18) recontrabat. Et quia ipse sororum fletibus (19) movebatur, lacrymis filii sui Salvatoris nostri inter ipsos cælos (20) ejus pa-

dunt *nautæ, servi*, etc. In duobus primis codicibus vox *nobiles* non legitur.

(12) *Jam abest a ms. Pomp. et in eodem codice populum pro populus.*

(13) Integra hæc sententia ab *Age* usque ad *narrato* ex mss. omnibus et editione Veneta restituta est, quam cur abjecerint editores Veronenses, ignoramus, nisi ex eo forte præjudicio, quo hunc tractatum Zenonis factum habendum putabant: hæc autem sententia Potamio aperte tribuit. In mss. quidem *Photu mi* vel *Photani* per *Ph* scribitur: sed *p* græcum per *P* sæpe reddi, vel promiscue per *ph*, vel *p*, multis exemplis patet. *P* autem prætulimus contra scripturam codicum, quod hi tractatus auctorem habere videantur eundem Potamium, cui inter monumenta ab Acherio edita ejusdem styli epistola vindicatur. Itaque vel ibi *Photanius* scribendum, vel *Potamius* hoc loco reddendum fuit.

(14) *Mss. Rem. et editiones Veneta ac Veronensis fletibus.* Cod. Pomp. idem scribit, sed in margine, *fletus*, quod in editione patavina receptum fuit.

(15) *Mss. Urb. fecit invenire extorres. Inferius quidem paulo absimiliter legitur in omnibus et mss. et editis, fecit inveniri nocentes.*

(16) Tria sequentia membra in edit. Veronensi omissa ab *Heu* usque ad *mortalis*, restituimus ex omnibus mss. et edit. Veneta. Solum *tenuis pro tenuis* scribitur in *ms. Rem. texeras pro rexeras* in *ms. Urb. artibus pro artibus* in *ms. Pomp. et Zen. et deserebas pro deserebas* in *ms. Vat.*

(17) In *mss. Pomp. Zen. et edit. Ven. et particula deest.*

(18) *Mss. Rem. Vat. Urb. Pomp. Spar. Zen. cum edit. Ven. et Veron. recontrabat.* At in edit. Patav. *recontrahabat* emendatum est.

(19) *Ms. Pomp. commovebatur.*

(20) Sic omnes mss. et edit. Ven. At editores Ve-

(1) Sparaverius *discordiam* scriberet.

(2) *Mortui* nomen abundare eidem videtur.

(3) *Semper* in *ms. Rem.* non legitur.

(4) In *ms. Tol. diasortitio.*

(5) *Ms. Pomp. nobilitatem.*

(6) *Mss. Urb. hæc igitur in quatuor partes recedenti anima*, etc. hæc item legitur in *ms. Pomp.*

(7) *Huc ergo Lazaro* *mss. vat. Pomp. Urb. Zen. et edit. Ven.*

(8) *Posse Lazarum* additur in *mss. Tol. Urb. Pomp. Zen. et edit. Ven.* Omnia tamen obscura et corrupta. Post pauca *vere Dei* pro *vera Dei* in *ms. Pomp.*

(9) *Turba miraculi* *mss. Rem. Tol. Vat. Urb. Pomp. Zen. et edit. Ven.* Post non nulla *ebrietatæ* pro *ebriatæ* in *mss. Pomp. et Vat.*

(10) *Vox græcessando* ex omnibus *mss. et edit. Ven.* addita est. *Complicabant* pro *expiabant* Sparaverio magis placet, qui et particulam *in* ab ablativo *laudibus* demeret.

(11) *Mss. Vat. Urb. Pomp. Zen. et edit. Ven. ad-*

ternitas flectebatur. Mox ergo Jesus Christus ad sepulcrum Lazari accessit. Statim iussione ejus revolvuntur saxa; secretarium patescit horroris. Curiosus affatim in specum gementium populorum oculi (1) mittebantur. Visus est Lazarus tercia facie, manibus pedibusque constrictus: et ad documenta virtutum (2) ipse se mortuus, et adhuc pedibus vincus, ut Christus jusserat, suis manibus resolvebat. Quæ, rogo vos, fratres (3), illic voces? Quæ pressura videntium? Quam curiosa mirantium lumina? Qualis in cervicibus præventium multitudo pendebat? Qui fletus? quæ gaudia? quale murmur? quam novum et cœlestem miraculum? Mors vincitur, homo redditur, infernorum catenæ franguntur, et post quadrivium Lazari lingua movetur, manus officio præparantur, oculi suis in orbibus currunt, vestigia gressibus explicantur, auribus renovatur auditus, acies dirigitur in parentes, cognatio redivivis obtutibus (4) numeratur, frigida poscitur, non respuitur panis, domus petitur, Christi miracula referuntur (5).

TRACTATUS II. DE MARTYRIO ISAÏÆ PROPHETÆ.

(Indidem p. 98.)

Isaias cum Christum (6) prædicaret, vel cum futuræ damnationis elogium israelitico populo nuntiasset, atroci feritate blasphemantium commota barbaries, sectum a capite duabus eum violento supplicio quasi offulis (7) bifidavit, jussitque a capite per aures usque ad scapulas secari cervicem: quasi parum fuerit si immanitate lymphatica martyrem Dei aruto ense transfoderet (8), aut ipsa lamina insontis viri per jugerum fidiculæ servientis per costas stridente ictu sulcaret; nisi in unum corpus duas offulas gemini pene cadaveris scissæ carnis ruptura truculentus appeteret, et duas de æqualitate juncturæ quasi (9) formulas exsecaret. Sed in tanto cœlesti palestra miraculo nullus, ut arbitror, spectaculo (10) resultanti, ita videre (11) eum poterit, nisi gesta numerare pertentet. Idcirco sollicitis (12) visibus veteris disciplinæ novam de pas-

ron. pro ejus paternis supplicare pater; quo autem monumento ignoramus.

(1) Ms. Rem. *inhibebantur*.

(2) In edit. Ver. erat: *Ipsæ qui fuerat mortuus, et adhuc manibus et pedibus vincus, ut Christus jusserat, resolvebatur*. Congruunt hæc quidem magis historiæ, ut ab Evangelistis innuitur; ab absentibus a mss. et edit. Ven. quorum lectionem inserendam judicavimus. Unus ms. codex Tol. *resolvebatur* scribit.

(3) Mss. Tol. et Pomp. addunt *dilectissimi*.

(4) Sic mss. Rem. Vatic. et Pomp. Ceteri codd. et editi libri *numaratur*.

(5) Ms. Rem. *Explicit de Lazaro feliciter*. Idem erat in Pomp. sed deletum subinde fuit.

(6) Sic mss. Rem. Vat. Urb. Pomp. Zen. et edit. Ven. *alias prædicaret*.

(7) *Bifidarunt* pro *bifidavit* legitur in mss. Urbin. Pomp. Zen. et edit. Ven. ad quos accedens codex Rem. *bifæderunt*.

(8) Ms. Rem. *aut in ipsa lamina insontis*. Editio Ven. *fidiculæ* pro *fidiculæ*.

(9) *Formulæ* hæc portiones æquales significant, seu quæ æqualem formam et quantitatem haberent.

(10) Sparaverius corrigiit *resistente*.

(11) Codd. Rem. Vat. Urb. Pomp. Sp. Zen. cum edit. Ven. *se poterit, qui gesta*.

(12) Ms. Pomp. in margine *visibus*.

sionibus celebritatem advertite; qualisque illic fuerit martyrii nobilitas, quam præclara, quam fortis. Cum in capite, hoc est, collectæ sensualitatis umbilico serram faceret, et stridore reciproco sulcos dentium (13) duceret, labebatur (credo) lamina, dum dentes infigit, et per messem capillamenti, crassumque tegminis velamentum, vel callosæ glutinum cutis Hebræas capitibus litteras textum verticis (14) inersit. Mox se ut ad cubile cordis (15) concinnamenti nisu sector sollicitus defixisset, fontis fluentis purpurei laxatis venarum lapsibus, ne venas vermiculatum pollice (16) profanus intenderet, croceus se affatim imber infudit, ut tecta gurgite sanguinis venarum pictura (17) non tremere, neque miraretur, quale esset illud unde victus erubescere cogere. Patuerunt quippe internorum viscerum castidici juvenis laqueata commercia, sonus (18) bacinae ferientis, profunda vivacitas et sicca jejunia voluptatum. Sed (19) Belias, filius Ezechia, vir cruentus, et prodigus genealogiæ, mathematicus catholicorum, (20) fatidicorum, et (21) pythonicorum antistes. intra loriam sacri pectoris fidei comitium, prædicationis politicæ litterarum curiam requirebat. Et licet jam esset membratum corporis divisa possessio, interna proderet, abdita revelaret, obscura porrigeret, et quale esset illud, unde victus erubescere (22) cogere. ut persecutor infamis hominem Dei dentibus discerperet alienis; propheta tamen egregius et illustris inter resupinatos sectores, et pendulos tandem immobili inconcussi corporis perduravit statu, quamdiu duo esse inciperent, qui figuras gentium cum suo persecutore damnarent (23).

(24) EPISTOLA AD ATHANASIIUM AB ARIANIS (IMPETITUM), POSTQUAM IN CONCILIO ARMINIENSI SUBSCRIPSERUNT.

(Indidem p. 99.)

Domino Fratri gloriosissimo ac beatissimo Athanasio episcopo Potamius.

Tanti carceris fossa crudam illuviem damnabilis

(13) Ms. Rem. *duceretur*. Pro *labebatur* ms. Pomp. *lavabatur*.

(14) Ms. Rem. *morsit*.

(15) Idem ms. Rem. cum Vat. et Pomp. *concinnamenti nisu* sector. Ven. *concinnamenti nisu*.

(16) In mss. Tol. Pomp. Zen. Vat. Urb. et Sp. *profanatus*.

(17) Mss. Rem. Vat. Sp. Pomp. Zen. et edit. Ven. *non tremere, et quale esset illud, unde victus erubescere* (forte *erubesceret*) *miraretur. Patuerunt quippe, etc.*

(18) Ms. Rem. *bucina*.

(19) *Sed Belias filius Ezechia*, in mss. Pomp. Zen. *Belias* item est in ms. Rem. et edit. Ven. *Ezechia* autem in editione Veneia.

(20) *Phisidicorum* in ms. Rem. *Phiridicorum* in mss. Pomp. Sp. et edit. Ven.

(21) Ms. Rem. *Ephithonicorum*. Edit. Ven. *Phitonicorum*.

(22) Hæc quoque omnes mss. et edit. Ven. *miraretur*, ut paullo superius eandem in sententiam legitur.

(23) Addit ms. Tol. *qui est benedictus in sæcula sæculorum*. At in mss. Rem. et Pomp. hæc clausula legitur. *Explicit de Esaiâ feliciter*.

(24) Hæc epistola cum præfixa inscriptione ex mss. Abbatiae S. Ebrullii ab Aclerio edita, legitur tom. III. Spicilegii novissimæ editionis pag. 290.

officinæ (1) coacervatam, ut recte conscribis, exorcium et stercoris cruento de foetore cadaverum mortuorum (2), quæ magis manus potuisset igneis virtutibus extricare vel radere, nisi illa tua castis de exilio capitis coronati perennata titulis exclusisset hæresis sectam anathema maranatha? Arrisisti, inquam, nobis catholica virginitate perfectus, jugulando perfidos, damnando perjuros: corruptas adulterio mentes ambiguas, maledicti pecoris libidinoso commercia veneno damnabiliter sarcinata, unius fidei rump hæza feriente vicisti. Jaceat serpens, et terra quæ illum susceperit, purulento veneno nigrescat: jaceat serpens cœlesti ictu damnatus, jaceat serpens sanguineo horrore (3) contactus: jaceat serpens eliso luminum sinu, trisulei oris patefacta sentina vomat, defluat: torqueatur culparum auctor, cui parum fuerat, quod protoplastum æternitate privaverat, nisi et contra Salvatorem hydra virosior prorupisset. Separare voluit Dominum nostrum Jesum Christum, quasi verbum Christi posset incidere, substantiæ fibula concatenata Trinitatis unitate, ut ait (Joan. x. 30) *Ego et Pater unum sumus*. Et (Joan. xiv. 9): *Qui me videt, videt et Patrem*. Et (Ibid., v. 14): *Ego in Patre, et Pater in me*. Et (Joan. 1, 1): *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*. Lanio truculentus, parricida desertor, milvini, ut reor, unguibus; vel dentibus male sanis, si potuisset, tentavit sciudere. Et post hæc quid opposuero blasphemis? (Joan. xiv. 28) *Qui memisit, inquit, major me est*. Ex quo genitus est Pater? utique quia Filius confitetur; major ergo quia Pater Filio? ordo præponitur, non substantia separatur. Quid ad hæc dicis, adulter infamis? Bene quod te antiquitas patrum in synodo sanctiori, voluntate viperea impuro virositatis inflata, castis etiam te transfudere missilibus. Nam et hic doceris calumniandi pedicas prætere disce, quod Salvator ait (Joan. vi. 38): *Non veni operum mea facere, sed ejus qui misit me*. Quid dicis serpens? Numquid in hæc luce tenebras infundis simplici huic professioni, quam quæstiunculam putant? Tempus in causa est: Salvator apud homines, quia hominum corpus induerat, videbatur in corpore; ideo dixit: *Non veni facere opera mea*: hominis in se negavit officia? Clamat ergo, ut illum ordinatorem in se prædicet, quem in se sibi meminit auctorem Patrem; quia Filius sequitur vocabulo, ita major est ille qui prævenit; sed et mittentis et missi, quia tres unum sunt, de divinitatis unitate una substantia est (Joan., x. 30): *Ego et Pater unum sumus*. Et (Joan. xiv. 9): *qui me videt, videt et Patrem*. Et ipse

A Salvator ad Apostolos: *Tanto tempore, inquit, vobiscum sum, et Patrem non nostis?*

Dicunt etiam quod in libris dominicis substantia numquam videatur esse conscripta. Redde quod involaveras, furacissime tentator: ecce vinceris confutari de substantia; etenim boni clamant sanctorum antiqui reges prophetarum tota præconia, ut ait; vocem substantiæ a volatilibus cœli usque ad pecora expaverunt, et vociferabantur (Ezech., XII, 11): *Ego dabo Jerusalem in transmigrationem*. Ecce cum Christus Deus anteriori de populo minime esset auditus, tabefactis commanentibus, Jero-solymæ columnæ ceciderunt. Ecce miser, adhuc licet una Dei sententia sufficere debuit, quod propheta sanctus intonuit (Jer. xxiii, 22): *Si stetit in substantiâ mea, et audissent sermones meos, B et docuissent populum meum, avertissem eos a multis studiis eorum*. Ecce hic felix de substantia infelicibus populis prorupit auditus, ut et propheta ex persona Adæ Christum requirat in lacrymis (Psal. lxxviii, 5): *Infixus sum, inquit, in limo profundi, et non est substantia*. Scilicet quia necdum Patris substantia apud Christum in carne convenerat. Sicut et ille (4) Evangelista (Luc. xv), cum vastatis rebus luxuriose vivendo perdidit omnem substantiam suam, ut sanctus Dei vates scripsit (Sap. 1, 5): *Spiritus Dei effugiet factum*. Inde ergo substantiam perdidit, quia per luxuriam sanctitate caruit: si tibi sufficit, dixit; quibus si jam palpitas, plena sunt omnia: si adhuc torqueris, intendo; scriptum legimus (Eccle. ii, 8): *Congregavi enim aurum atque argentum et substantiam regum et regionum*. Hæc est illa substantia, quam propheta meminit dicens (Psal. lxi, 12): *Semel locutus est Deus, duo hæc audi*. In una quippe voce duo hæc audisse se propheta testatur, ut ait David (Psal. xlii, 2): *Lingua mea calamus scribæ*. Ut enim calamus denticulorum subdivisa æqualitate ducitur, et radiis consonantibus expeditur; ita Salvator indivisibili con-nexione cum Patris operibus unitatur. Quod enim pater dixit, Filius exclamavit; et quod Filius locutus est, Pater implevit.

Merito, inquit, *Semel locutus est Deus, duo hæc audi*. Duæ personæ unum tulere iudicium, ut in decalogo una sententia duplices tabulæ conscribuntur. Obmutescat hæresis æterno silentio prædamnata, divinis ictibus cæsa, barathro tartarisque deposita. Sola semper cum laureis suis virgo puerpera, Deo una, nobis columba fecunditate numerosior, usque ad umbes cœli caput coronatum attollat. Sit benedicta cum populis Trinitatis unitate con-segregata justis simis; cujus laude plena est, a nunc et in æterna semper sæcula sæculorum beatificet Pater et Filius et Spiritus sanctus.

(4) Forte apud Evangelistam.

(1) In Acheriana editione legebatur *concoervatam*; correctionem novæ editionis retinimus.

(2) Prima Acherii editio *quæ magis manus*, scribit.

(3) Eadem prima editio *contractus*.

INDEX

RERUM QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

EUSEBII PAMPHILII DE VITA BEATISSIMI IMPERATORIS CONSTANTINI.

Linza primus. — Argumentum.	9
Caput primum. Proccmium, de morte Constantini. <i>Ibid.</i>	10
Cap. II. De filiis Constantini imperatoribus.	10
Cap. III. De Deo pios principes honorante et tyrannos puniente.	11
Cap. IV. Quod Deus Constantinum honoraverit. <i>Ibid.</i>	11
Cap. V. Quod 30 quidem annis regnavit, vixit autem plusquam 60.	12
Cap. VI. Quod Dei quidem famulus, gentium autem victor fuerit. <i>Ibid.</i>	12
Cap. VII. Comparatio ejus cum Cyro Persarum et Alexandro Macedonum rege. <i>Ibid.</i>	13
Cap. VIII. Quod orbem pene universum subegerit.	13
Cap. IX. Quod pater imperatoris filius imperium filii reliquit. <i>Ibid.</i>	14
Cap. X. Quod historia hæc necessaria et ad formandos mores utilis sit.	14
Cap. XI. Quod sola Constantini gesta quæ ad pietatem pertinent narraturus sit. <i>Ibid.</i>	15
Cap. XII. Quod Constantinus in tyrannorum ædibus, sicut Moses, educatus sit.	15
Cap. XIII. De patre ejus Constantio, qui christianos ut Diocletianus et Maximianus persequi noluit.	16
Cap. XIV. Quomodo Constantius, exprobrata ipsi a Diocletiano paupertate, ærarium impleverit et postea collatoribus pecuniam reddiderit. <i>Ibid.</i>	17
Cap. XV. De persecutione ab aliis concitata.	17
Cap. XVI. Quomodo Constantius, simulans se simulacra colere, eos quidem qui sacrificare parati essent expulserit, illos vero qui se Christianos profiteri maluissent in palatio retinuerit. <i>Ibid.</i>	18
Cap. XVII. De affectu et amore ejusdem Constantii erga Christum.	18
Cap. XVIII. Quod post abkicationem Diocletiani et Maximiani Constantius primus Augustus fuit, numerosa prole insignis. <i>Ibid.</i>	19
Cap. XIX. De filio ejus Constantino, qui adhuc adolescens una cum Diocletiano in Palestiam venit.	19
Cap. XX. Constantium propter Diocletiani et Galerii insidias ad patrem revertitur. <i>Ibid.</i>	20
Cap. XXI. Mors Constantii Constantium illum imperatorem relinquens. <i>Ibid.</i>	20
Cap. XXII. Quomodo elato Constantio Constantinus a militibus Augustus appellatus sit.	20
Cap. XXIII. Interitus tyranni. brevis commemoratio. <i>Ibid.</i>	21
Cap. XXIV. Quod Constantinus imperium Dei arbitrio sit consecutus. <i>Ibid.</i>	21
Cap. XXV. Constantini de Britannis victoriae.	21
Cap. XXVI. Quomodo Romanum Maxentii tyrannide liberare decreverit. <i>Ibid.</i>	22
Cap. XXVII. Quod Constantinus eorum qui simulacra coluissent interitum considerans christianismum potius elegit. <i>Ibid.</i>	22
Cap. XXVIII. Quomodo Deus oranti visionem ostenderit in celo sub meridiem, crucem videlicet lucidam cum inscriptione, mouente ut in hac vinceret.	22
Cap. XXIX. Quomodo Christus Constantino in somnis visus præcepit ut signo ad crucis formam facto uteretur in bellis. <i>Ibid.</i>	23
Cap. XXX. Fabricatio ejus signi ad crucis similitud.	23
Cap. XXXI. Descriptio signi instar crucis formati, quod Romani <i>labarum</i> vocant. <i>Ibid.</i>	23
Cap. XXXII. Quomodo Constantinus catechumenus factus sacras Scripturas perlegerit. <i>Ibid.</i>	24
Cap. XXXIII. De adulterio a Maxentio Romæ perpetratis.	24
Cap. XXXIV. Quomodo uxor præfecti pudicitie servandæ causa mortem sibi concevit. <i>Ibid.</i>	25
Cap. XXXV. Cætes populi Romani jussu Maxentii. <i>Ibid.</i>	25
Cap. XXXVI. Magice artes Maxentii, et alimentorum penuria Romæ.	25
Cap. XXXVII. Maxentii exercitus in Italia superati. <i>Ibid.</i>	26
Cap. XXXVIII. Maxentii interitus in ponte Tiberis. <i>Ibid.</i>	26
Cap. XXXIX. Ingressus Constantini in urbem Romanam.	26
Cap. XL. De Constantii statua crucem tenente, et de ejus inscriptione. <i>Ibid.</i>	27
Cap. XLI. Exultatio provinciarum et largitiones Constantini.	27

Cap. XLII. Honores episcopis delati et ecclesiarum extructiones.	27
Cap. XLIII. De Const. in pauperes beneficentia. <i>Ibid.</i>	28
Cap. XLIV. Quomodo synodus episcoporum interfuit.	28
Cap. XLV. Quomodo insipientes toleraverit. <i>Ibid.</i>	29
Cap. XLVI. Victoriae de barbaris rebatae.	29
Cap. XLVII. Mors Maximiani et aliorum quorum insidias Deo revelante Constantinus deprehenderat. <i>Ibid.</i>	30
Cap. XLVIII. Constantini decennalia. <i>Ibid.</i>	30
Cap. XLIX. Quomodo Licinius Orientem affligerit.	30
Cap. L. Quomodo Licinius Constantino insidiatus sit. <i>Ibid.</i>	31
Cap. LI. Licinii insidias adversus episcopos, et prohibito synodorum. <i>Ibid.</i>	31
Cap. LII. Christianorum exilia et proscriptiones.	31
Cap. LIII. Edictum Licinii, ne mulieres una cum viris in ecclesiis conveniant. <i>Ibid.</i>	32
Cap. LIV. Quomodo eos qui sacrificare renuissent militia solvit, et carcere inclusos alii vetuit.	32
Cap. LV. De iniquitate et avaritia Licinii. <i>Ibid.</i>	33
Cap. LVI. Quomodo persecutionem adversus christianos tandem excoaverit. <i>Ibid.</i>	33
Cap. LVII. Qualiter Maximianus fistuloso ac vermianate ulcere perdonitus pro christianis legem scripserit. <i>Ibid.</i>	34
Cap. LVIII. Qualiter Maximinus christianorum persecutor fugiens servili habitu sese occultaverit. <i>Ibid.</i>	34
Cap. LIX. Quomodo vi morbi excecatus Maximinus legem pro christianis dedit. <i>Ibid.</i>	34
Linza secundus. — Argumentum.	35
Caput primum. Occulta persecutio Licinii et cædes episcoporum apud Amasiam, urbem Ponti.	35
Cap. II. Ecclesias dirutæ et episcopi trucidati. <i>Ibid.</i>	36
Cap. III. Quomodo Constantinus christianorum causa, quos Licinius persequi parabat commotus sit.	36
Cap. IV. Quod Constantinus cum precibus, Licinius vero vaticiniis se ad bellum parabat.	37
Cap. V. Quid de simulacris et de Christo Licinius dixerit, dum in loco sacrificaret. <i>Ibid.</i>	37
Cap. VI. Spectra in urbibus quæ Licinio parebant visa Constantini militum Licinianos persequentium.	38
Cap. VII. Ubicumque in præliis crucis signum affuit partem esse victoriam. <i>Ibid.</i>	38
Cap. VIII. Quod quinquaginta viri electi sunt qui crucem portarent. <i>Ibid.</i>	39
Cap. IX. Quod ex cruciferis is qui fugit interfectus est; qui vero fideliter permanserat in columnis evasit. <i>Ibid.</i>	39
Cap. X. Variæ pugnae et Constantii victoriae. <i>Ibid.</i>	40
Cap. XI. Fuga et magice artes Licinii. <i>Ibid.</i>	40
Cap. XII. Quomodo Constantinus orans in tabernaculo victoriam adeptus est. <i>Ibid.</i>	41
Cap. XIII. Constantii humanitas in milites captos. <i>Ibid.</i>	41
Cap. XIV. Iterum de oratione in tabernaculo. <i>Ibid.</i>	42
Cap. XV. Licinii simulata amicitia et idol. cultus. <i>Ibid.</i>	42
Cap. XVI. Quomodo Licinius militibus præcepit ne adversus crucis signum impetum facerent. <i>Ibid.</i>	43
Cap. XVII. Constantii victoria. <i>Ibid.</i>	43
Cap. XVIII. Licinii cædes et triumphus de illo acti. <i>Ibid.</i>	44
Cap. XIX. Publica lætitia se festivitas. <i>Ibid.</i>	44
Cap. XX. Quomodo pro confessoribus Constantinus leges sanxerit. <i>Ibid.</i>	45
Cap. XXI. Quomodo etiam pro martyribus et pro ecclesiarum prædiis leges tulit. <i>Ibid.</i>	45
Cap. XXII. Quomodo etiam populos recreaverit. <i>Ibid.</i>	46
Cap. XXIII. Quod Deum honorum auctorem prædicavit, et de legitis ejusdem. <i>Ibid.</i>	46
Cap. XXIV. Lex Constantini de pietate in Deum, et de christiana religione. <i>Ibid.</i>	47
Cap. XXV. Quomodo Constantinus ea quæ legibus sanxerat et factis ipsis confirmavit. <i>Ibid.</i>	47
Cap. XXVI. Quomodo christianos ad regendas provincias promoverit, et paganos sacrificare prohiberit. <i>Ibid.</i>	48
Cap. XXVII. De legibus quibus sacrificia quidem prohibebantur, ecclesie vero construi jubebantur. <i>Ibid.</i>	48
Cap. XXVIII. Epistola Constantini ad Eusebium et reliquos episcopos de ecclesiis præsidium opera ædificandis, utque vetustate resisterent et ampliores extruantur. <i>Ibid.</i>	49
Cap. XXIX. Quod contra idolorum cultum scripserit. <i>Ibid.</i>	49
Cap. XXX. Constantini edictum ad provinciales de falso cultu mult. deor. Exordium de virtute et vitio. <i>Ibid.</i>	50
Cap. XXXI. Quomodo ab urbe Alexandria quaestiones commotæ sint propter Arium. <i>Ibid.</i>	50
Cap. XXXII. De Ario et Melitiano. <i>Ibid.</i>	51

- Cap. LXIII. Quomodo legatum cum litteris misit ad pacem componendam. 46
- Cap. LXIV. Constantini epistola ad Alexandrum episcopum, et Arium presbyterum. *Ibid.*
- Cap. LXXIII. Quod post has etiam imperatoris litteras perseveraverit contentio. 47
- LIXA QUARTUS. — Argumentum. *Ibid.*
- Caput primum. Comparatio pietatis Constantini cum iniquitate persecutorum. *Ibid.*
- Cap. II. Rursus de pietate Constantini signum crucis libere profuturis. 49
- Cap. III. De imagine Constantini, cui crux quidem superposita erat infra autem draco. 50
- Cap. IV. De contro. in *Agypto* excitatis ab Ario. *Ibid.*
- Cap. V. De dissensione ob festum Paschæ. *Ibid.*
- Cap. VI. Quomodo synodum Nicææ fieri jussit. 51
- Cap. VII. De universali concilio, ad quod ex omnibus provinciis convenerunt episcopi. *Ibid.*
- Cap. VIII. Quod, sicut in Actis apostolorum dicitur, ex variis gentibus convenerunt. 52
- Cap. IX. De virtute et ætate ducentorum quinquaginta episcoporum. *Ibid.*
- Cap. X. Synodus habita in palatio, quo ingressus Constantinus cum episcopis resedit. *Ibid.*
- Cap. XI. Silentium concilii, postquam Eusebius episcopus pœna quadam dixisset. 53
- Cap. XII. Constantini ad synodum oratio de pace. *Ibid.*
- Cap. XIII. Quomodo episcopus inter se certantes ad concordiam revocaverit. *Ibid.*
- Cap. XIV. Concors synodi sententia de fide et de pascha. *Ibid.*
- Cap. XV. Quomodo Constantinus vicennialibus suis episcopos convivio exceperit. 54
- Cap. XVI. Munera episcopis donata et litteræ ad omnes scriptæ. *Ibid.*
- Cap. XVII. Epistola Constantini ad ecclesias de synodo Nicæana. *Ibid.*
- Cap. XXI. Episcopis discessuris consilium dat ut concordiam servent. *Ibid.*
- Cap. XXII. Quomodo alios quidem hortatus sit, ad alios autem scripserit, et de peculiarium divisione. 55
- Cap. XXIII. Quomodo ad *Agyptos* scripserit, eosque ad pacem hortatus sit. *Ibid.*
- Cap. XXIV. Quomodo episcopis et plebibus religiosas litteras sæpius scripsit. 56
- Cap. XXV. Quomodo Hierosolymis in sancto dominicæ resurrectionis loco templum extrui præcepit. *Ibid.*
- Cap. XXVI. — Quomodo impii sepulchrum Domial rudibus et simulacris superpositis obtexerant. *Ibid.*
- Cap. XXVII. Quomodo Constantinus templi materiam ac rudera longissime projici mandavit. 57
- Cap. XXVIII. Manifestatio Sanctissimi Sepulcri. *Ibid.*
- Cap. XXIX. Quomodo de construenda ecclesia ad præsidem et ad Macarium episcopum litteras dedit. *Ibid.*
- Cap. XXX. Constantini ad Macarium epistola de ædificatione martyrii Servatoris nostri. 58
- Cap. XXXIII. Quomodo ecclesia Servatoris extracta fuerit, quam prophetæ novam Hierusalem appellarant. *Ibid.*
- Cap. XXXIV. Descriptio fabricæ Sancti Sepulcri. *Ibid.*
- Cap. XXXV. Descriptio atrii et porticum. *Ibid.*
- Cap. XXXVI. Descriptio parietum tectique et ornatus atque inaurationis ipsius basilicæ. *Ibid.*
- Cap. XXXVII. Descriptio geminarum utrinque porticum et trium portarum orientalium. 59
- Cap. XXXVIII. Descriptio hæmispherii et duodecim columnarum cum crateribus. *Ibid.*
- Cap. XXXIX. — Descriptio atrii, exbedarum et vestibulorum. *Ibid.*
- Cap. XL. De numero donariorum. *Ibid.*
- Cap. XLI. De ædificatione ecclesiæ apud Bethlehem et in monte Olivarum. *Ibid.*
- Cap. XLII. Quomodo Helena Augusta, Constantini mater, Bethlehemi orandi causa profecta, has ecclesias ædificavit. 60
- Cap. XLIII. Rursus de ecclesia Bethlehemitica. *Ibid.*
- Cap. XLIV. De magnitudine animi et beneficentia Helene. 61
- Cap. XLV. Quomodo Helena in ecclesiis religiose versata sit. *Ibid.*
- Cap. XLVI. Quomodo octogenaria, testamento facto, e vita discessit. *Ibid.*
- Cap. XLVII. Quomodo Constantinus matrem deposuit et qualiter illam coluit dum viveret. *Ibid.*
- Cap. XLVIII. Quomodo Constantinopoli martyria construxit, omnemque idolorum cultum abolevit. 62
- Cap. XLIX. Signum crucis in palatio, et imago Danielis in fontibus. *Ibid.*
- Cap. L. De eccl. quas Nicomediæ et al. exstruxit. *Ibid.*
- Cap. LI. Quod in loco dicto Mambre ecclesiam ædificavit. 63
- Cap. LII. Constant. epist. ad Macarium de Mambre. *Ibid.*
- Cap. LIV. Fana et simulacra ubique diruta. *Ibid.*
- Cap. LV. Eversio fani apud Aphaca in Phœnice, et impudicitia abolita. 64
- Cap. LVI. destructio templi *Æsculapii* *Ægis*. 65
- Cap. LVII. Quomodo gentiles damnatis simulacris Deum agnoverunt. 66
- Cap. LVIII. Quomodo apud Heliopolim, destructo Veneris fano, primus ecclesiam construxit. *Ibid.*
- Cap. LIX. De tumultu Antiochiæ propter Eustathium excitato. 67
- Cap. LX. Tres epistolæ Constantini; prima ad Antiochenos, ne Eusebium Cæsarea abstraherent; secunda, ad Eusebium, quod Antiochiam recusataverit; tertia, ad synodum Antiochenam, ne Eusebius a Cæsarea abstrahatur. *Ibid.*
- Cap. LXIII. Quomodo hæreses excindere studuerit. *Ibid.*
- Cap. LXIV. Constantini constitutio adv. hæreticos. 68
- Cap. LXVI. Quomodo nefariis libris apud hæreticos re-
perts plurimi eorum ad cathol. redierant Ecclesiam. *Ibid.*
- LIXA QUARTUS. — Argumentum. 70
- Caput primum. Qualiter donis ac promotionibus plurimos coonestavit. *Ibid.*
- Cap. II. Remissio quartæ partis censuum. *Ibid.*
- Cap. III. Peræquatio ac relevatio censuum. 71
- Cap. IV. Quomodo in pecuniariis causis his qui causa cederant ipse de suo largiebatur. *Ibid.*
- Cap. V. Scytharum per signum crucis devictorum subactio. *Ibid.*
- Cap. VI. Sarmatæ subacti, cum servi adversus dominos rebellassent. *Ibid.*
- Cap. VII. Variorum barbarorum legationes et munera eis ab imperatore donata. 72
- Cap. VIII. Quod Persarum regi qui legatos ad ipsum miserat scripsit in gratiam christianor. illic agentium. *Ibid.*
- Cap. IX. Epist. Constantini ad Saporem Persarum regem summa cum pietate Deum et Christum confitentis. *Ibid.*
- Cap. XIV. Quomodo assiduis Constantini precibus pax data est christianis. 75
- Cap. XV. Quod in nummis et imaginibus precantis habitus effingi se jussit. *Ibid.*
- Cap. XVI. Quod imagines suas in templis idolorum non lege lata prohibuit. *Ibid.*
- Cap. XVII. Precationes in palatio et recitatio sacrarum Scripturarum. *Ibid.*
- Cap. XVIII. Diem dominicum et sextam feriam honorari præcipit. *Ibid.*
- Cap. XIX. Quomodo etiam gentiles milites diebus dominicis orare docuerit. 74
- Cap. XX. Forma precationis a Constantino militibus tradita. *Ibid.*
- Cap. XXI. In armis militum signum dominicæ crucis exprimi jubet. *Ibid.*
- Cap. XXII. Studium precandi et cultus Paschæ. *Ibid.*
- Cap. XXIII. Quomodo idolorum cultum prohibuit, martyrum autem festa honoravit. 75
- Cap. XXIV. Quod rerum externarum quasi episcopum se dixit. *Ibid.*
- Cap. XXV. De prohibitione sacrificiorum et initiationum, et de aboliitis gladiatoribus et impuris sacerdot. Nili. *Ibid.*
- Cap. XXVI. — Correctio legis adversus orbos, et legis de testamentis. 76
- Cap. XXVII. Quod legem tulit ne Judæi christianorum mancipium haberent, utque conciliorum decreta rata essent, et cætera. 77
- Cap. XXVIII. Dona in ecclesiis collata, et pecuniæ virginibus ac pauperibus erogata. *Ibid.*
- Cap. XXIX. Lucubrationes et declamationes Constantini. *Ibid.*
- Cap. XXX. Quod cuidam avaro sepulcri modum delineavit, ut ei pudorem incuteret. 78
- Cap. XXXI. Quod ob nimiam clementiam irrisus est. *Ibid.*
- Cap. XXXII. De Constantini oratione quam ad sanctorum cœlum scripsit. 79
- Cap. XXXIII. Quomodo Eusebii de Servatoris sepulchro panegyricas orationes stans audivit. *Ibid.*
- Cap. XXXIV. Quod de Pascha et de sacris codicibus ad Eusebium scripsit. *Ibid.*
- Cap. XXXV. Epistolæ duæ Constantini ad Eusebium, prior in orationem Eusebii de Pascha, altera de conficiendis sacris codicibus. *Ibid.*
- Cap. XXXVII. Quomodo confecti fuerint codices. 80
- Cap. XXXVIII. Quomodo Emporium Gazæorum ob christianissimum urbem facta est et Constantia cognominata. *Ibid.*
- Cap. XXXIX. Quod in Phœnice urbs facta est Constantina, et in aliis urbibus idola diruta et ecclesiæ extractæ. *Ibid.*

- Cap. XL. Quod cum trinis decennialibus tres filios Casares creavisset, dedicationem martyrii Hierosolymis celebravit. 80
- Cap. XLI. Quod inter hæc synodus Tyri haberi constituit ob quasdam in Ægypto controversias. 81
- Cap. XLII. Epist. Const. ad synod. Tyri congreg. *Ibid.*
- Cap. XLIII. Quomodo ad dedicationem ecclesiæ Hierosolymorum episcopi ex omnibus prov. convenere. *Ibid.*
- Cap. XLIV. Quomodo per Marianum notarium excepti sint, et pecuniæ pauperibus erogata, et de donariis ecclesiæ. 83
- Cap. XLV. Episcoporum in conventibus sermones, et ipsius qui hæc scripsit Eusebii. *Ibid.*
- Cap. XLVI. Quod descriptionem martyrii et orationem de tricennialibus eorum ipso imp. postea recitavit. *Ibid.*
- Cap. XLVII. Quod Nicæna quidem synodus vicennialibus Constantini, dedicatio vero basilicæ Hierosolymitanæ contigit tricennialibus. 85
- Cap. XLVIII. Quomodo immodicas cujusdam laudes agro tulerit. *Ibid.*
- Cap. XLIX. Nuptiæ Constantii Cesaris, ejus filii. *Ibid.*
- Cap. L. Legatio et munera ab Indis missa. *Ibid.*
- Cap. LI. Quomodo Constantius, divisus in tres filios imperio, eos et regnandi arte et pietatis officiis instituit. 84
- Cap. LII. Quomodo eos virilem ætatem ingressos pietatem docuerit. *Ibid.*
- Cap. LIII. Quod cum duobus ac triginta annis regnaverit, et plusquam sexaginta annis vixerit, integra semper fuit valetudine. 85
- Cap. LIV. De his qui eximia ejus humanitate ad avaritiam et pietatis simulationem abusi sunt. *Ibid.*
- Cap. LV. Qualiter ad ultimum usque vitæ diem orationes scripsit. *Ibid.*
- Cap. LVI. Quomodo ad bellum Persicum proficiscens episcopus sibi adjunxit et tentorium in speciem ecclesiæ paravit. 86
- Cap. LVII. Quomodo susceptis Persarum legatis festo Paschæ die cum aliis pernoctavit. *Ibid.*
- Cap. LVIII. De constructione martyrii apostolorum Constantiopolitani. *Ibid.*
- Cap. LIX. Descriptio ejusdem martyrii. 87
- Cap. LX. Quod oilam in eo templo sepulcrum sibi ædificavit. *Ibid.*
- Cap. LXI. Imperatoris ægritudo, et orationes Helenopolitani. Item de ejus baptismo. *Ibid.*
- Cap. LXII. Quibus verbis Constantius postulavit ab episcopis ut baptismum sibi conferrent. 88
- Cap. LXIII. Quomodo post bapt. Deum laudavit. *Ibid.*
- Cap. LXIV. Constantini mors hæc festo Pentecostes. 89
- Cap. LXV. Militum et tribuorum plautus. *Ibid.*
- Cap. LXVI. Quomodo funus Nicomedia Constantinopolim deducum est in palatium. *Ibid.*
- Cap. LXVII. Quomodo etiam post mortem a comitibus et reliquis perinde ac vivis honoratus est. 90
- Cap. LXVIII. Quomodo exercitus judicio illius ejus Augusti sunt nuncupati. *Ibid.*
- Cap. LXIX. Romæ luctus ob mortem Constantii, et imaginis ei decretæ. *Ibid.*
- Cap. LXX. Quomodo funus Constantinopoli depositum sit a Constantio. 91
- Cap. LXXI. Missa in apostolorum martyrio celebrata in exequiis Constantini. *Ibid.*
- Cap. LXXII. De Phœnice ave. *Ibid.*
- Cap. LXXIII. Quomodo in nummis Constantinum velut in cælum ascendentem expresserint. 92
- Cap. LXXIV. Quod cum Deus coluisset, merito etiam a Deo honoratus est. *Ibid.*
- Cap. LXXV. Quod Constantinus superiores omnes imperatores pietate superavit. *Ibid.*
- CONSTANTINI MAGNI STRIPTORUM OMNIUM PARS PRIMA, COMPLECTENS OMNIA QUÆ EXSTANT DECRETA ET CONSTITUTIONES.** 95
- De revelationibus. *Ibid.*
- De appellationibus et penis earum et consultat. *Ibid.*
- De petitionibus et ultro datis. 94
- De censu sive adscriptione. 95
- De procuratoribus, et conductoribus rei privatæ. *Ibid.*
- De bonis vacantibus. 97
- De decurionibus. *Ibid.*
- De censu sive adscriptione. 98
- De testimoniali ex tribunis et protectoribus. 99
- De officio proconsulis et legati. *Ibid.*
- De Annona et tributis. *Ibid.*
- De exactoribus. 101
- De penis. 102
- De appellationibus. 103
- Quorum appellationes non recipiantur. 104
- Edictum pro religionis libertate. 105
- Ad legem Juliam majestatis. 109
- De curatoribus kalendarii et fidejussoribus eorum. 110
- De dilationibus. 112
- De naviculariis. *Ibid.*
- De administratione et periculo tutorum et curator. 113
- Ad Sc. Claudianum. *Ibid.*
- De ingenuis qui tempore tyranni servierunt. 114
- De privilegiis eorum qui in sacro palatio militaverunt. 115
- De concussionibus advocatorum sive apparitorum. *Ibid.*
- De advocato filii. 116
- De diversis rescriptis. 117
- De longi temporis rescriptione quæ pro libertate et non adversus libertatem opponitur. *Ibid.*
- De acquirenda et requirenda possessione. *Ibid.*
- De cursu publico, angariis et parangariis. *Ibid.*
- Quorum appellationes non recipiantur. 118
- De diversis officiis et probatoris eorum. *Ibid.*
- Si petitionis socius sine hærede defecerit. 119
- De penis. *Ibid.*
- De thesauris. 120
- De cohortalibus, corniculariis et primijularibus. *Ibid.*
- De alimentis quæ luopes parentes de publico petere debent. 121
- De naviculariis. *Ibid.*
- De pignoribus. 122
- De maternis bonis et materni generis et cretione subata. 123
- Ad legem Fabiam. 126
- De officio rectoris provincie. 127
- De diversis rescriptis. 128
- De appellationibus. 129
- De jure fisci. *Ibid.*
- De centonariis et dendrophoris. *Ibid.*
- De decurionibus. 130
- De Judæis, gallicis et Samaritanis. *Ibid.*
- De frumento Carthaginiensi. 131
- De appellationibus. *Ibid.*
- De iudicis emphiteuticis, et eorum conductoribus. 132
- De longi temporis oris prescriptione. *Ibid.*
- De officio iudicum omnium. *Ibid.*
- Ad legem Corneliam de falso. 133
- De decurionibus. 134
- De adm. et peric. tut. et cur. 135
- De donationibus. *Ibid.*
- De donationibus. 140
- De temporum cursu et reparat. denuntiationum. 141
- De cursu publico. 142
- De appellationibus. *Ibid.*
- De diversis rescriptis. 143
- De accusationibus et inscriptionibus. *Ibid.*
- De decurionibus. 144
- Ad Sc. Claudianum. 145
- Ad L. Juliam majestatis. *Ibid.*
- De his qui se defecerunt. 146
- Ad legem Juliam de vi publica et privata. *Il. d.*
- De appellationibus. 147
- De Cesarianis. 148
- De primijularibus. *Ibid.*
- De nummulariis et gynaec. et monet. et bastag. *Ibid.*
- De decurionibus. *Ibid.*
- Si quis solidi circulum exteriorem incidit, vel adulteratum in vendendo subjecerit. 149
- De off. rect. prov. 150
- De servis fugitivis. *Ibid.*
- Ubi senatores, vel clarissimi civiliter, vel criminaliter conveniantur. 151
- De usuris. *Ibid.*
- De veteranis. *Ibid.*
- Ubi cause fiscales vel divini donus. 153
- De accusationibus. *Ibid.*
- De maleficis et mathematicis et similibus. *Ibid.*
- De denuntiatione vel editione. 154
- De relationibus. 155
- De filiis militarium apparitorum et veteranorum. *Ibid.*
- De bonis vacantibus. 156
- De falsa moneta. *Ibid.*
- De famosis libellis. 157
- De appellationibus. *Ibid.*
- De inofficioso testamento. 158
- De privilegiis eorum, etc. 159
- De itinere muniendo. 160
- De emendatione servorum. 161
- De pacis et transactionibus. *Ibid.*
- De maleficis. 162
- De jure fisci. *Ibid.*
- De naviculariis. 163
- De jure fisci. 164
- De numerariis, actuariis. *Ibid.*

- De appellationibus. *Ibid.*
 Sine censu fundum comparari non posse. 165
 De decurionibus. 166
 De his qui a non domino manumissi sunt. 167
 De nostris bonis. 169
 De dolo malo. 170
 De privilegiis eorum qui in sacro palatio militaverunt. 173
 De penis. *Ibid.*
 De contrahenda emptione. 173
 De pistoriis et cataboleisibus. 174
 De extraordinariis sive sordidis muneribus. *Ibid.*
 Ad legem Juliam de vi publica et privata. *Ibid.*
 De donationibus. 176
 De tutoribus et curatoribus creandis. *Ibid.*
 De sponsalibus. 177
 De episcopis. 180
 De officio rectoris provincie. 181
 De temporum cursu. *Ibid.*
 De postulando. 182
 De exactoribus. *Ibid.*
 De abolitionibus. 183
 De petitionibus. 184
 De bonis decurionum. 185
 De diversis rescriptis. *Ibid.*
 De officio proconsulis et legati. 186
 De re iudicata. *Ibid.*
 De procuratoribus. 187
 Si ex iuribus tutoribus vel curatoribus omnes vel unus
 agere pro minore vel conveniri possint. *Ibid.*
 De libertis et eorum liberis. *Ibid.*
 De mancipiis et colonis patrimonialium, saltuentium et
 emphyteuticorum fundorum. *Ibid.*
 De commissoria r. sciendenda. 188
 De infirmis oculis penis colubatus et orbitatis. 189
 De exactoribus. *Ibid.*
 De operibus publicis. 190
 De decurionibus. 191
 De famosis libellis. *Ibid.*
 De veteranis. 192
 De praetoribus et quaestoribus. 194
 De raptu virginum vel viduarum. *Ibid.*
 Si quis eum cuius tutor fuerit corruerit. 197
 De iure fisci. 198
 De custodia rorum. *Ibid.*
 De appellationibus. 199
 De clericis. 200
 De erroribus advocatorum. *Ibid.*
 De metallis et metallariis. *Ibid.*
 De officio proconsulis et legati. 201
 De veterans. *Ibid.*
 De famosis libellis. 202
 De paganis, sacrificiis et templis. *Ibid.*
 De castrensium omnium palatinorum peculio. 203
 De iudiciis. *Ibid.*
 De appellationibus. 204
 De honorariis codicillis. 205
 De iudicibus testamento. 206
 De bonis proscriptorum seu damnatorum. 208
 De privilegiis eorum. 210
 De susceptoribus, praepositis et arcariis. *Ibid.*
 De his qui veniam aetatis impetraverunt. *Ibid.*
 De operibus publicis. 214
 De collatione fundorum patrimonialium vel emphyteu-
 ticorum et rei privatae. *Ibid.*
 De tempor. cursu. 216
 De legitimis haereditibus. *Ibid.*
 Si pendente appellatione mors intervenierit. 219
 De maliciis. 220
 De vectigalibus et commissis. 221
 De indulgentis criminum. 223
 De feriis. *Ibid.*
 De vectigalibus et commissis. 224
 De vectigalibus et commissis. 225
 De medicis et professoribus. *Ibid.*
 Famillie eriscundae. 226
 De sententiam passis et restitutis et liberis eorum. 227
 De responsis prudentum. 230
 De falsa moneta. 231
 De Judaeis. 233
 De donationibus. *Ibid.*
 De concubinis. 233
 Si pendente appellatione, etc. *Ibid.*
 De aedificiis privatis. *Ibid.*
 De requirendis reis. *Ibid.*
 Famillie eriscundae. 234
 De accusationibus. *Ibid.*
 De denuntiatione vel cditione rescripti. 235
 De iudiciis. *Ibid.*
- De liberali causa. *Ibid.*
 De alimentis. 236
 De libera i causa. 237
 De constitutionibus et edictis. 242
 De indulgentis criminum. 243
 De haerede minorum sive decreto. *Ibid.*
 De liberali causa. 246
 De appellationibus. 251
 De decurionibus. *Ibid.*
 De re militari. *Ibid.*
 De comenatu. 253
 De extraordinariis. 253
 De episcopis. *Ibid.*
 De distrahendis pignor. quae tribut. causa tenentur. 254
 Exemplum a votustis temporibus. 255
 De iis qui persecut. passi sunt, et de persecutor. *Ibid.*
 Quod persecutio bellum gerentibus malorum causa ex-
 stiterit. 257
 Quod Deus Constant. bonorum ministrum elegit. *Ibid.*
 Plac in Deum voces Const., et laus confessorum. 259
 Lex solvens exaillo et curia, et honor. praecrip. *Ibid.*
 Item eos qui in insulas erant relegati. 261
 Item eos qui ad metalla et ad publica opera ignominiose
 damnati fuerant. *Ibid.*
 De confessoribus qui militaverant. *Ibid.*
 De iis qui ad gym. vel in serv. dati erant liberandis. 263
 De successione bonorum martyrum et confessorum, et
 quorum bona in fiscum relata. *Ibid.*
 Ut deficientibus cognatis Ecclesia haereditatem capiat,
 utque legata firma maneat. 265
 Ut qui huiusmodi loca, ardes, hortos occupaverint, ea
 restituant, exceptis fructibus. *Ibid.*
 Qui modo super his libellos dari oporteat. *Ibid.*
 Ut iterum fundos, aedes et hortos restituit ecclesiis. 267
 Ut maria et cimetaria ecclesiis reddantur. *Ibid.*
 Ut qui res ecclesiae emerunt, aut dono acceperunt, eas
 restituant. 269
 Sedula exhortatio ad colendum Deum. *Ibid.*
 Constantini edictum ad provinciales de falso cultu mul-
 torum deorum, exordium de veritate et vitio. 271
 De pio ac Dei amantissimo Constantini patre, et de Dio-
 cletiano et Maximiano persecutoribus. *Ibid.*
 Quod ex Apollinis oraculo, qui ob justos homines res-
 ponsa amplius credere non poterat, mota sit persecutio. 273
 Quomodo Constantinus adhuc adolescens justos esse
 christianos audivit. *Ibid.*
 Quot tormentorum et suppliciorum genere adversus
 christianos excogitata sint. *Ibid.*
 Quomodo barbari christianos exceperunt. 275
 Quomodo divina ultione puniti sint qui ex oraculo per-
 secutionem commoverant. *Ibid.*
 Constantinus Deo gloriam tribuit, signum crucis con-
 fetur et praecatur pro ecclesiis. *Ibid.*
 Quomodo omnes quidem christianos esse optavit, no-
 minem autem coepit. *Ibid.*
 Gloriam tribuit Deo, qui per filium suum errantes illu-
 minavit. 277
 Iterum Deo glor. trib. ex ministerio tot. mundi. *Ibid.*
 Deum laudat, qui semper bona et honesta docet. *Ibid.*
 Adhortatio ut nemo alteri molestiam facessat. 279
 Constantini constitutio adversus haereticos. *Ibid.*
 De tollendis conventiculis haereticorum. 281
 De magistratibus municipalibus. 283
 De his qui numero liberorum vel paupertate excusatio-
 nem meruerint. *Ibid.*
 De navicularis. *Ibid.*
 De exordina-riis sive sordidis muneribus. 284
 De infirmis his quae sub tyrannis gesta sunt. *Ibid.*
 De decurionibus. *Ibid.*
 Si per vim, etc., absentis perturbata sit possessio. 285
 De infirmis, etc. *Ibid.*
 De officio vicarii. *Ibid.*
 De his quae ex publ. collat. illata sunt non usurp. 286
 De postulando. *Ibid.*
 De usuris. 287
 De diversis rescriptis. 288
 De veteranis. *Ibid.*
 De decurionibus. 290
 De susceptoribus praepositis et arcariis. *Ibid.*
 De ponderatoribus et auri illatione. 291
 De iudiciis. 292
 De officio praefectorum praetorio. *Ibid.*
 De fide testium et instrumentorum. 293
 De accusationibus. *Ibid.*
 De gladiatoribus. *Ibid.*
 De decurionibus. 294
 De erogatione militaris annonae. *Ibid.*
 De decurionibus. 295

- Ad Sc. Claudian. 296
 De hæreditatis petitione. *Ibid.* 298
 Ad legem Juliam de adulteriis. 298
 De custodia reorum. 299
 De cursu publico. *Ibid.* 300
 De postulando. 301
 De integri restitutione. 302
 De administratione et periculo tutorum. 303
 Ad legem Corneliam de falso. 303
 De emendatione servorum. 307
 Ad legem Juliam de adulteriis. 308
 Quorum appellations non recipiantur. 309
 De decurionibus. 310
 De medicis et professoribus. *Ibid.* 311
 De accusationibus. 312
 De privilegiis eorum, etc. 314
 De mulieribus quæ se servis propriis junxerunt. 315
 De episcopis. *Ibid.* 316
 De operibus publicis. 317
 De falsa moneta. *Ibid.* 318
 De infirmandis iis quæ sub tyrannis gesta sunt. 318
 Quemadmodum munera civilia indicantur. *Ibid.* 317
 De filiis militarium apparitorum et veteranorum. 318
 De bonis vacantibus. *Ibid.* 319
 De appellationibus. *Ibid.* 320
 Ad Sc. Claudianum. *Ibid.* 320
 De hæreticis. *Ibid.* 323
 De Sc. Claudiano. *Ibid.* 323
 De hæreticis. 324
 De prædiis naviculariorum. 324
 De diversis officiis. *Ibid.* 325
 De decurionibus. 326
 De testamentis et codicillis. *Ibid.* 327
 De tutoribus et curatoribus creandis. 327
 De jure fisci. 330
 De agricolis et censitis, et colonis. *Ibid.* 329
 De officio præfectorum prætorio. 330
 Sine sensu. *Ibid.* 330
 De prætoribus. 339
 De decurionibus. *Ibid.* 330
 De exactoribus. 330
 De fam. ercisc. *Ibid.* 330
 De dilatione. 332
 De resp. prud. *Ibid.* 332
 De mensis olivæ. 334
 De famosis libellis. *Ibid.* 336
 De off. rect. prov. 337
 De falsa moneta. *Ibid.* 337
 De exordiaris sive sordidis, etc. 344
 De operibus publicis. *Ibid.* 344
 De episcopis. 346
 Fiumin regundorum. 347
 De sponsalibus. 348
 De aqueductu. 348
 Fiumin regundorum. 349
 De perfectissimatus dignitate. 350
 De Judæis. *Ibid.* 351
 De off. rec. 352
 De appellationibus. 353
 De expositis. 353
 De repudiis. 353
 De honorariis codicillis. *Ibid.* 356
 De adm. et peric. tut. et car. 357
 De litigiis. 358
 De exactionibus. 358
 De his qui per metum Julicis non appellaverunt. *Ibid.* 359
 De decurionibus. 361
 Ad Sc. Claudianum. *Ibid.* 362
 De officio præfectorum prætorio. 363
 De officio rectoris provincie. 363
 De Judæis. *Ibid.* 363
 De Jurisdictione omnium judicam. *Ibid.* 367
 De filiis militarium. *Ibid.* 368
 De sponsalibus. 369
 De inofficioso testamento. 370
 De libertis et eorum liberis. *Ibid.* 371
 De liberali causa. 371
 De fugitivis colonis, inquilinis et servis. *Ibid.* 370
 De servis fugitivis et liberis. *Ibid.* 371
 De codicillis. *Ibid.* 371
 De administr. et peric. tutorum et curatorum. 372
 De donationibus. 372
 De fide testium et instrumentorum. *Ibid.* 373
 De numerariis actuariis. *Ibid.* 373
 De medicis et professoribus. *Ibid.* 373
 De diversis respectis. *Ibid.* 373
 De filiis militarium. *Ibid.* 373
 De appellationibus et consultationibus. 374
 De suavis, pectariis et susceptoribus vini cæterisque corporatis. *Ibid.* 375
 De maternis bonis. 376
 De communis dividendo. 377
 De numerariis actuariis. *Ibid.* 378
 De his quæ administr. distracta sunt vel donata. *Ibid.* 379
 De officio judicum omnium. 379
 De advocato fisci. *Ibid.* 381
 De fide testium et instrumentorum. 381
 De excusationibus artificum. *Ibid.* 383
 De naviculariis. 383
 De testamento militis. 383
 Quando imp. inter miserabiles personas cognoscat. *Ibid.* 384
 De petitionibus. 384
 De lucris officiorum. *Ibid.* 384
 De decurionibus. *Ibid.* 384
 De Judæis. *Ibid.* 385
 Ne christianum mancipium judæus habeat. 386
 De officio rectoris. *Ibid.* 387
 De naturalibus filiis et matribus eorum. 387
 De naviculariis. *Ibid.* 389
 De sponsalibus. 389
 De naturalibus filiis. 390
 De decurionibus. 391
 De annois et tributis. *Ibid.* 391
 De ordine judiciorum. 393
 Quemadmodum munera civilia indicantur. 394
 De excusationibus artificum. 394
 De omni agro deserto, et quando steriles fertilibus imponuntur. *Ibid.* 394
 DECRETA SINE ANNIS. *Ibid.* 394
 De dignitatibus. *Ibid.* 395
 De omni agro deserto, de collatione fundorum patrimonialium et emphyteuticorum. 395
 De servis fugitivis. *Ibid.* 396
 De usuris. 396
 De eunuchis. *Ibid.* 396
 De fundis patrimonialibus. *Ibid.* 396
 De fundis rei privatæ et salibus divinis domus. *Ibid.* 396
 De servis. *Ibid.* 397
 Mandati. *Ibid.* 397
 De patribus qui filios suos distraxerunt. *Ibid.* 397
 De usuris. *Ibid.* 398
 De incestis et inutilibus nuptiis. *Ibid.* 398
 De quadrienni præscriptione. *Ibid.* 398
 De officio proconsulis et legati. *Ibid.* 398
 De officio magistri officiorum. *Ibid.* 398
 De agricolis et mancipiis dominicis, vel fiscalibus reipublicæ vel privatæ. *Ibid.* 399
 De salgamo hospitibus non præstando. 399
 In quibus causis coloni censu dom. accus. possint. *Ibid.* 400
 De excusationibus munerum. 400
 De naufragiis. *Ibid.* 400
- PARS SECUNDA. CONCIONES.**
- Constantini ad syn. in pal. habit. oratio de pace. *Ibid.* 401
 ORATIO AD SACRORUM CERTUM. 401
 Caput primum. Proœmium mentionem facit Paschæ, et quod Christus cum multa in omnes homines beneficia contulisset, ab hisdem male mulctatus est. *Ibid.* 405
 Cap. II. Allocutio ad Ecclesiam et auditores, ut ignoscant et emendant, si quid minus recte dixerit. 405
 Cap. III. Quod Deus Pater est Verbi et omnium rerum opifex; et quod nullo modo res possent consistere, si diversæ essent earum causæ. 407
 Cap. IV. De err. eor. qui simulacra venerant. 407
 Cap. V. Quod Christus Filius Dei cuncta condidit, et certum vite spatium singulis contulit. 409
 Cap. VI. De fato, et quod falsa sunt quæ de eo dicuntur; idque ostenditur tum ex legibus humanis, tum ex rebus creatis, quæ non temere, sed ordine moventur; hoc facto declarantes creatoris præceptum. 411
 Cap. VII. Quod in rebus quæ intelligentia assequi non possumus Creatoris sapientiam prædicare debemus, nec casum aut aliam præter Deum causam existimare. 417
 Cap. VIII. Quod quæ ad usum necessaria sunt Deus copiose suppeditat hominibus, quæ vero ad voluptatem faciunt modice subministrat, utrumque ad utilitatem nostram dispensans. *Ibid.* 419
 Cap. IX. De philosophis qui, cum omnia scire voluissent, opinionibus lapsi sunt, et nonnulli discrimen subierunt; item de doctrina Platonis. 419
 Cap. X. De iis qui non solum sacræ Scripturæ, sed etiam philosophorum dogmata reserunt, et quod vel in omnibus fides poetis adhibenda est, vel in nullo. 423
 Cap. XI. De corporali Domini adventu; qualis et cur fuerit. 423

Cap. XII. De his qui hoc mysterium non cognoverunt, et quod voluntaria eorum ignorantia est; et quanta bona eos maneat qui illud cognoverunt, ac praesertim eos qui in confessione mortui sunt. 453

Cap. XIII. Quod necessaria sit differentia in rebus creatis, et quod ad bonum malumque propensio ex voluntate hominum oritur, ideoque necesse est iudicium Dei. 457

Cap. XIV. Quod creatura immenso spatio distat a substantia increata, et quod homo per virtutem proxime ad Deum accedit. *Ibid.*

Cap. XV. Quae praecipua tradiderit et quae miracula patravcrit, et quantopere subtilis profuerit Servator. 459

Cap. XVI. Quod Christi adventus praedictus sit a prophetis, et quod ad simulacrorum et urbium simulacra contentum eversionem ordinatus fuerit. 445

Cap. XVII. De sap. Moysi, quam Gentilium sapientes aemulati sunt, item de Daniele et de tribus pueris. 448

Cap. XVIII. De Sibylla Erythraea, quae in acrostichide carminum quibus vaticinata est Dominum et passionem designat. Est autem acrostichis haec: Jesus Christus Dei filius, servator, crux. 449

Cap. XIX. Quod haec de Christo vaticinatio a nomine Christianorum confecta est, sed ab Erythraea Sibylla conscripta, cuius libros Cicero ante adventum Christi latinis versibus reddidit; et quod Virgilius ejus mentionem facit sinuque pariter virginiae, obscure celebrans mysterium melu potentiorum. 455

Cap. XX. Alii versus Virgilii Maronis de Christo, eorumque interpretatio, in quibus ostenditur obscure, ut positus nos est, indicatum esse mysterium. 457

Cap. XXI. Quod de nudo ac simplici homine dici haec non possunt, et quod infideles od divini cultus ignorantiam, de oris quidem sui causam norant. 463

Cap. XXII. Gratiarum actio imperatoris, quae victorias et reliqua bona sua Christo accepta fert; et confutatio Maximini tyranni, qui persecutionis crudelitate christianae religionis gloriam auxerat. 465

Cap. XXIII. De Christianorum institutis, et quod Deus diligit eos qui virtutem sectantur, et quod ac iudicum retributionem sperare oportet. 467

Cap. XXIV. De Decii, Valeriani et Aureliani calamitosa vitae exitu ob persecutionem ecclesiarum. 469

Cap. XXV. De Diocletiano, qui turpiter imperio se abdicavit, et qui ob ecclesiarum persecutionem fulmine percussus est. 471

Cap. XXVI. Quod Deus causa fuit pietatis imperatoris, et quod eventus prosperos a Deo poscere, etque acceptus ferre debemus; secus autem gesta, negligentiae nostrae imputare. 475

PARS TERTIA. — EPISTOLAE.

Epistola Constantini ad Melchiam. Petit Romae concilium congregari in causa Caeciliani et Donatistarum. 477

Alterum exemplum epistolae Constantini imperatoris, qua episcoporum concilium Romae fieri jubet pro unitate et concordia ecclesiarum. 479

Epistola prima Constantini et Licinii ad Anulinum. Imperatores soli Ecclesiae catholicae beneficium a se concessum esse declarant. *Ibid.*

Epistola Anulini proconsulis ad Constantinum, cum libello Donatistarum imperatori oblata. *Ibid.*

Epistola secunda Constantini ad Anulinum. Ecclesiarum praesides a publicis functionibus immunes esse jubet. 481

Epistola Constantini ad Caecilianum. Imperator pecunias ecclesiae donat. *Ibid.*

Epistola Constantini ad Elasium. Quod partes Donatistae Nitigantes Arelate ad concilium convocari oportebat. 483

Epistola Constantini ad Chrestum ep. Syracusanum. 485

Epistola Constantini ad episcopos post conc. Arelat. 487

Epistola Constantini et Licinii ad Probianum. 489

Epistola Constantini ad episcopos Donatistas. Illos Brixiani ad pacem componendam convocat. *Ibid.*

Epistola Constantini ad Celsum. *Ibid.*

Fragm. epist. Constantini ad Eumalium vicarium. 491

Epistola Constantini ad Catholicam. *Ibid.*

Epistola Constantini ad Eusebium prima. De aedificatione et restauratione ecclesiarum. *Ibid.*

Epistola Constantini ad Alexandrum episcopum et Arium praesulatum. Quod pro pace continue satagebat. Quomodo quaestiones in Africa excitatas compressit. Quomodo religio ab Orientis partibus cesserit. Quomodo seditionem moleste ferens pacem suavit. Unde nata sit controversia inter Arium et Alexandrum, et quod talia non erant disquirenda. Exhortatio ad concordiam. Quod ob leves quasdam voculas pertinaciter certandum non fuit. Quomodo dolore affectus pro pietate lacrymas effudit, et iter quod facturus erat in Orientem ob hanc causam repressit. 493

Epistola Constantini ad Ecclesiam post concilium Nicenum. De consensu in celebratione festi Paschalis, et contra

Judaeos. Exhortatio ut maximam partem orbis terrarum sequi velint. Exhortatio ut omnes decreta synodi assentiantur. 501

Epistola Constantini ad ecclesias. 505

Epistola Constantini ad ecclesiam Alexandriam. 507

Epistola Constantini Arlo et Arlianis 509

Epistola Constantini ad Nicomedienses, contra Eusebium et Theognium. 519

Epistola ad Theodotum. 523

Epistola Constantini ad Macarium. Quod hanc sedem, maximam, colamus et marmorum venustate ceteras ecclesias superare voluerit. Ut de pulchritudine conchas, et de artificibus ac de materia Macarius ad praesides scribat. *Ibid.*

Monitum in epistolas Helenae et Constantini. 527

Epistola Helenae ad Constantinum. 529

Epistola responsoria Constantini ad Helenam *Ibid.*

Epistola Constantini ad episcopos Numidarum. — De basilica catholica erepta. 531

Epistola Constantini ad Antiochenos. — Exhortatur imperator populum Antiochiae Eusebium de sede episcopali Caesarea dimoveat. 533

Epistola secunda Constantini ad Eusebium. — Laudatur Episcopus quod Antiochiam recusaverit. 537

Epistola secunda Constantini ad Macarium. — De loco Palaestinae qui vocatur Mambre. Quod Servator noster ibidem visus est Abraham. 539

Epistola Constantini ad synodum Tyriam. — Episcopus suadet imperator ne Eusebium Caesarem abstrahat. 543

Epistola Constantini ad Saporem regem Persarum. — Plus imperator summa cum pietate Deum et Christum confitetur. — Contra simulacra, et de glorificatione Dei. Contra tyrannos et persecutores, et de captivitate Valeriani. Quod persecutorum ruinam viderit, quodque iam ob christianorum pacem letetur. Exhortatio ut christianos in Perside agerent benivole complectatur. 545

Mentio de litteris amebels Constantini et sancti Antonii monachi. 551

Epistola tertia Constantini ad Eusebium. — Imperator Eusebii orationem de Pascha laulat. *Ibid.*

Epistola quarta Constantini ad Eusebium. 553

Fragm. epistolae primae Constantini ad Albanasium. *Ibid.*

Epistola secunda Constantini ad Athanasium. 555

Epistola Constantini ad Joannem Meletianum. 557

Epistola Constantini ad catholicos Alexandriae eccl. 559

Epistola Constantini honorifice Arium ad se accers. 561

Epistola Constantini de synodo Tyro celebranda. *Ibid.*

Mentio de epistola Constantini ad Dalmatium. 563

Libellus fidei ab Ario et Euzoio imperatori Constantino oblatus. *Ibid.*

APPENDIX AD OPERA CONSTANTINI. 565

Epistola Melchiam falso ascripta. *Ibid.*

Edictum Constantini ad Silvestrum papam. 567

Autographum amoris et concordiae foedus inter magnum imperatorem Constantinum, sanctumque Silvestrum papam, et Tiridatem, regem Armeniae, divumque Gregorium, Armeniorum illuminatorem. 579

NAZARIUS. 581

Nazarii panegyricus Constantino Augusto dictus. *Ibid.*

Monitum. *Ibid.*

Synopsis panegyrici. *Ibid.*

Incipit panegyricus. 583

APPENDIX AD NAZARIUM. Panegyrici veteres ab aliis Constantino dicti. 609

Incerti auctoris panegyricus Maximiano et Constantino dictus. *Ibid.*

Monitum. *Ibid.*

Synopsis panegyrici. *Ibid.*

Eumenii panegyricus Constantino Augusto dictus. 619

Proemium.—Eumenii vita. *Ibid.*

Monitum. 623

Synopsis panegyrici. *Ibid.*

Incipit panegyricus. 625

Synopsis orationis pro restaurandis scholis Augustoduni. *Ibid.*

Eumenii gratiarum actio Constantino Augusto Flavienis nomine. 641

Monitum. *Ibid.*

Synopsis orationis. *Ibid.*

Incipit oratio. 642

Incerti panegyricus, Constantino Augusto dictus. 653

Proemium. *Ibid.*

Synopsis panegyrici. *Ibid.*

Incipit panegyricus. *Ibid.*

Monumenta vetera ad Donatistarum historiam pertinentia ab anno Christi 305 ad annum 360. 673

Origo schismatis Donatiani. *Ibid.*

Episcoporum partis Majorini preces ad Constantinum imperatorem. 678

- Tenor edicti in Christianos a Diocletiano et Maximiano latum et promulgatum. 678
 Tenor ejusdem edicti.—De Ecclesiarum eversione. *Ibid.*
 Executio edicti præcedentis in Africa. 679
 Acta sancti Felicis, episcopi Tubyzacensis. *Ibid.*
 Monumentum Baluzii ad acta S. Felicis. *Ibid.*
 Incipit passio S. Felicis episcopi Tubyzacensis, qui propter legem Domini decollatus est 18 kalendas februarii. *Ibid.*
 Eadem acta ex veteri editione Suriana collata ad editiones Mombretii, Baronii, Cotelerii, Baluzii et Acherii, atque ad mss. Cod. Ursicampi I, S. Cornelii Compendiensi I, S. Victoris Parisiensis I, Coelestinarum Parisiensium I, S. Mariani Antislodorensis I. 683
 Admonitio Theodorici Ruinart in acta S. Felicis episcopi et Martyris. 684
 Acta S. Felicis ex Codd. mss. et editis. 686
 Acta martyrum Saturnini presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii et aliorum, ex Baluzio, Miscell., etc. 688
 Monumentum Baluzii ad acta sanctorum Saturnini, Dativi et sociorum. *Ibid.*
 Incipiunt confessiones et actus martyrum Saturnini presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii, cæterorumque qui propter collectas et scripturas dominicas sub Anulino tunc proconsule Africæ die pridie idus februarii Carthagine D. minum confessi, diversis locis temporibusque discretis beatissimum sanguinem profuderunt. 689
 Appendix ad illa acta quibus continetur accusatio Donatistarum in Mensurium et Cæcilianum. 690
 Eadem acta ex editione Theodorici Ruinart. Ex mss. cod. S. Cornelii Compendiensi I, monasterii B. Petri de Pratellis I, S. Benedicti Floriacensis I, RR. PP. Coelestinarum Parisiensium I, RR. PP. Foliensium I, et editionibus Buziana et Bollandiana inter se collatis. 703
 Admonitio Theodorici Ruinart in acta SS. Saturnini et sociorum. *Ibid.*
 Acta sanctorum Saturnini, Dativi et aliorum plurimorum martyrum in Africa. Ex codd. mss. et editis inter se collatis. 705
 Incipiunt confessiones et actus martyrum Saturnini presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii cæterorumque, etc. *Ibid.*
 Gesta purgationis Felicis episcopi Aptungitani, qui ordinavit Cæcilianum episcopum Carthaginensem, habita Carthagini apud Elianum proconsulem Africæ, Volustiano et Amiano cons. edita a Papirio Massono necnon ad finem Optati et a Baluzio Miscell., II, p. 81, ex veteri mss. olim Bibl. Thuanæ, nunc Colbertinæ. 715
 Monumentum Baluzii ad acta purgationis Felicis episcopi. *Ibid.*
 Gesta purgationis Felicis. 718
 Gesta purgationis Cæciliani. Proœmium ad acta purgationis Cæciliani. 726
 Incipiunt gesta ubi constat traditorem Sylvanum, qui cum cæteris ordinavit Majorinum, cui Donatus successit. 727
 Tenor epistolæ Mensurii ad Secundum Tigitianum, et Secundi ad Mensurium, de traditione Mensurii. 742
 Idem. 744
 Acta conc. Cirtensis, quæ commemor. ab Optato. *Ibid.*
 Summa actorum concilii Carthaginensis episcoporum 70 Numidarum qui Cæcilianum damnaverunt et Majorinum ordinaverunt. 743
 Sententia Marciiani, unius ex episcopis qui huic concilio Carthaginensi aderant. 748
 Epistola Constantini imperatoris ad Anolinum proconsulem Africæ. *Ibid.*
 De immunitate clericorum Ecclesiæ catholicæ, cui Cæcilianus præest. *Ibid.*
 Epistola Constantini imperatoris ad Cæcilianum, qua pecunias Ecclesiis donat et eos reprehendit qui in Africa catholicam Ecclesiam impugnabant. *Ibid.*
 Relatio Anolini proconsulis ad imperatorem Constantinum, cum libello Donatistarum imperatori oblata. 747
 Episcoporum partis Majorini preces ad Constant. *Ibid.*
 Epistola Constantini imperatoris, qua concilium Romanum jubet ad iudicandum causam Cæciliani. *Ibid.*
 De Romano concilio sub Militiade. *Ibid.*
 Eusebius et Olympius episcopi in Africam missi, Carthaginensibus contra partem Donati declarant ubi sit Catholica, et sententiam a concilio Romano pro Cæciliano dictam corroborant. 748
 Epistola Constantini ad Ablavium, qua Cæcilianum et alios episc. Afros ad oppidum Arelatense mitti jubet. *Ibid.*
 Epistola Constantini imperatoris, qua Chresum ad concilium in Arelatensem civitatem convenire jubet. 749
 Epistola Arelatensis synodi ad Silvestrum papam. *Ibid.*
 Epistola Constantini imperatoris ad episcopos post synodum Arelatensem scripta. *Ibid.*
 Rescriptum Constantini ad Valerium seu Verinum. *Ibid.*
 Epistola Constantini ad Donatistas, qui episcopos partis Donati ad finiendam causam Cæciliani adesse jubet. *Ibid.*
 Epistola Constantini ad Celsum, qui promittit imperator ad Africam se venturum, ut inter Cæcilianum et Donatum de schismate in Africa factu iudicet. 749
 Epistola Constantini ad episcopos Numidas, ubi hæretici tolerent basilicas a catholicis ut ad aliam basilicam faciendam sibi locum vel domum eis dent. *Ibid.*
 Epistola Cæciliani ad Felicem. *Ibid.*
 Petronius, Anianus et Julianus Domitio Celso veteri Africæ. *Ibid.*
 De Constantini iudicio apud Mediolanum habito, ubi rursus absolutus est Cæcilianus. 750
 Epistola Constantini imperatoris ad catholicam. *Ibid.*
 Donatistæ cujusdam sermo de vexatione Donatistarum temporibus Leontii et Ursatii. *Ibid.*
 In sequentem sermonem admonitio. *Ibid.*
 Quartus idus martii sermo de passione SS. Donati et Advocati. 752
 Passio Marculi Sacerdotis Donatistæ, qui, sub Macario interfectus, a Donatistis pro martyre habebatur. 758
 Annotatio Mabillonii in passione Marculi. *Ibid.*
 Incipit passio beatedi martyris Marculi 760
 Passio Maximiani et Isaac Donatistarum auctore Macrobio. 767
 Ex concilio Carthaginensi I. 774
 Ad Donatistas duo hujus concilii canones pertinentes:— De indulgentia et arbitrii libertate Donatistis concessa a Constantino. — De Pauli et Macarii persecutione quam iniusta Donatistarum expostulatio. 776
 Frag. epist. Macrobii Donatistæ, de passione Maximiani et Isaac Donatist., ad pleb. in Carthag. 778
 Anonymi itinerarium a Burdigala Hierusalem usque, et ab Heraclea per Aulonam et per urbem Romanam Mediolanum usque, ante annos mille et trecentos simplici sermone scriptum ex antiquissimo codice P. Pithæi editum. Sic: Civitas Burdigala, ubi est fluvius Garonna, per quem facit mare Oceanum accessa et recessa, per leucas plus minus centum. 783
 SANCTUS SILVESTER PAPA. 785
 Prolegomena. — § primus. Notitia historica ex libro pontificali Damasci papæ.—Ex libello de munificentiâ Constantini. — § II.— Quando et quaudiu sederit. — § III.— De scriptis aliis, quæ ad Silvestrum papam attinent. *Ibid.*
 Fragmentum incogniti operis adversus Judæos. 814
 Fragmentum aliud. *Ibid.*
 Epistola I Arelatensis synodi ad Silvestrum papam. 815
 Epistola II Arelatensis synodi ad Silvestrum papam. 818
 Appendix. — Varia dubiæ auctoritatis scripta. 819
 Capitulum S. Silvestri papæ. *Ibid.*
 Decretum S. Silvestri papæ. *Ibid.*
 Censura duarum epistolarum sequentium. 821
 Epistola Nicænæ synodi ad Silvestrum papam.—Ut quidquid constituit ab eo confirmetur. 822
 Epistola seu rescriptum Silvestri ad synod. Nicenam. 825
 Altera S. Silvestri epistola ad Nicenam synodum.—Præmonitio collectoris. — Incipit epistola. *Ibid.*
 Censura opusculi sequentis. 824
 Epistola seu relatio concilii quod S. papa Silvester celebravit, præsentem Constantino Augusto, in urbe Roma intra Thermas Domitianas cum 275 episcopis, qui in ipsa synodo convenerunt vocati ab beato Silvestro. — Cap. I. Quidquid actum est Nicænæ confirmatur.— Cap. II. De Paschæ solemnitate. — Cap. III. De conciliis ter in anno celebrandis. — Cap. IV. Nulli clerico licere causam in publico examinare. — Cap. V. De prædicandis in ordinibus et proficiendis. — Cap. VI. De ordinationibus et neophytis non ordinandis. 825
 Epilogus brevis alius con. rom. sub Silvestro habiti. *Ibid.*
 Canon vel constitutio Silvestri, episcopi urbis Romæ, et domini Constantini Augusti, qualiter ecclesiastici gradus custodiantur, vel religio. 829
 Actio prima. *Ibid.*
 Caput primum. De congregatione episcoporum vel diaconorum. *Ibid.*
 Cap. II. De condemnatione Callisti, Victorini, Hippolyti. 833
 Cap. III. Per singulos gradus, ut nullus crimen obiciat. *Ibid.*
 Cap. IV. Ut de redivit. Eccl. quatuor partes fiant. 835
 Cap. V. Ut nullus presbyter christus conficiat. *Ibid.*
 Cap. VI. De diaconis parochiarum, et diaconis cardinalibus urbis Romæ. *Ibid.*
 Cap. VII. Ut a subdiacono usque ad lectorem omnes subditi sint diacono cardinali urbis Romæ. *Ibid.*
 Cap. VIII. Ut nullus subdiac. ad noct. transeat. *Ibid.*
 Cap. IX. Nullus lector, nullus acolythus vasa sacra contingat. *Ibid.*
 Cap. X. Nullus episcopus Virginem sacramenti maritali consortio benedicat. *Ibid.*

Actio secunda. 837
 Cap. XI. Ut nullus ex laica persona ab honore acolythi usque ad episcopatum elevetur, nisi per singulos gradus. *Ibid.*
 Cap. XII. Nemo dei poenitentiam, nisi 40 annor. 839
 Cap. XIII. De mysterio quodam. 839
 Cap. XIV. Testimonium clerici adversus laicum nemo recipiat. *Ibid.*
 Cap. XV. Nemo clericum in publico examinet. *Ibid.*
 Cap. XVI. Ut nullus clericus, vel diaconus aut presbyter, propter suam causam intret curiam. *Ibid.*
 Cap. XVII. Ut nullus peccantem clericum cæde attingat. *Ibid.*
 Cap. XVIII. Ut nullus diaconus adversus presbyterum crimen afferat. *Ibid.*
 Cap. XIX. Ut nullus presbyter a die presbyterii sumat conjugium. *Ibid.*
 Cap. XX. Ut nullus dijudicet primam sedem justitiæ. *Ibid.*

Censura constituti præcedentis. 841
 Mentio de alio concilio romano quod etiam Romæ ante duo præcedentia sub Silvestro papa habitum est. 845
 Censura epistolæ sequentis. 846
 Epistola de formatis ab episcopo Viennensi accipiendis. Quæ sicut ecclesiæ septem ad Viennensem ecclesiam pertinentes. 848

SANCTUS MARCUS PAPA.—Prolegomena.

- 1. Vita Marci papæ. 849
- 2. Quando et quamdiu sederit. 851
- 3. De decreto ipsi attributo. 852

SCRIPTA DOBLE AUCTORITATIS.

Epistola sancti Athanasii et Ægyptiorum ad Marcum. — De numero canonum Nic. pro exemplaribus Nicæni conc., quia Ariani eorum exemplaria incenderant. *Ibid.*
 Rescriptum Marci papæ ad præcedentes. — De missione capitulorum Nicæni concilii. 854

SANCTUS JULIUS PAPA I.

- Notitia historica, critica et litteraria.
- 1. De vita Julii papæ. 857
 - 2. Quando et quamdiu sederit. 859
 - 3. De epistolis quæ ad Julium attinent. *Ibid.*
 - 4. De decretis Julio attributis. 864
 - 5. De scriptis Julii papæ. 870

MONUMENTA GENUINA.

Τὸ Μαρτυρῖον τοῦ ἁγίου ἀρχιεπισκόπου Ἰουλίου κατὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἐνότητος τοῦ σώματος πρὸς τὴν ἑτέραν. 877
 Ἰουλίου ἀρχιεπισκόπου Ἰουλίου πρὸς τοὺς κατὰ τῆς θαλάσσης τοῦ λόγου οὐρανοῦ ἀναστρέφοντας. 880
 Monitum in epistolam ad Antiochenos. 882
 Epistola ad Antiochenos. 885
 Epistola Julii papæ ad Alexandrinos. — Julius Alexandrinus de reditu Athanasii, cui semper fide et amore inhaeserat, gratulatur, eisque bene precatur. 907
 Epistola Valentis et Ursacii ad Julium papam. — Quam epistolam post renuntiationem Orientalium, Athanasium reum non esse, in urbe Roma, holographa manu Valentis perscripsit, et Ursacius subscripsit. 911
 Monitum in epistolam sequentem. 913
 Epistola Marcelli Ancyrani ad Julium papam. — Quæ Ariani sentiant et quæ ipsæ sentiant Julio exponit. 915
 Epistola synodi Sardicensis ad Julium. — De rebus a se gestis Julium certiores facit. 918
 Eadem epistola ex Hilario. 922
 ἈΠΡΟΚΡΙΤΑ.— Scripta suspectæ fidei. 925
 Epistola Julii episcopi romani ad Dionysium. 929
 In epistolam ad Dionysium Alexandrinum disquisitio Muratorii. — Geunadius et Centuriones epistolam hanc perperam Julio adscribunt. Facundus Hermianensis rectius illam ipsi adjudicat, quod et facit cum Evagrio Leoninus Byzantinus. Nihil in illa quod Julium deceat. Apollinaris hæreticus auctor illius creditus, cujus sunt et alia quædam Julio fictæ, etc. 938
 Epistola Julii ad Prosdocium. — Quid de Trinitate atque incarnatione Domini sit sentiendum. 953

JULII FRAGMENTA.

Fragmentum I, ex sermone de Homousio. 961
 Fragmentum II, de unione divinitatis Christi cum ejus humanitate. 963
 Fragmentum III, de eadem re. *Ibid.*
 Observatio de liturgia sacra Julii nomine a Jacobitis recepta. 964
 Censura epistolarum amœbearum Julii et Marcelli Ancyrani de die natali Domini. 964
 Cyrilli verba a Joanne Nicæno relata. 968
 Eadem ex anonymi relatione. *Ibid.*

PATROL. VIII.

Decreta Julii papæ decem. 968
 Primum. Turpe lucrum sequitur qui minus emit ut plus vendat, vel quid sit usura. 968
 II. Reus est suunarum presbyter qui poenitentiam morientibus abuegat. *Ibid.*
 III. Post mortem alicujus, nullius de ejus consanguinitate sponsam accipiat. 969
 IV. Licet servo matrimonia contrahere. *Ibid.*
 V. Ex propinquitate sui sanguinis vel uxoris usque in septimum gradum nullum ducat uxorem. *Ibid.*
 VI. Ecclesia semel Deo consecrata quando est iterum consecranda. *Ibid.*
 VII. De his qui sacrificando varie errabant. *Ibid.*
 VIII. Quid sit Ecclesia. 970
 IX. De illis qui ecclesias incenderunt. 971
 X. Libertam legitime nubere posse. *Ibid.*
 Epistola increpatoria Julii papæ ad Orientales episcopos pro causis Athanasii et excessibus contra Romanam Ecclesiam. — Quod soli Romano pontifici liceat generale concilium cogere et episcopos judicare. — Non oportet præter sententiam pontificis romani concilia celebrare vel episcopos damnare. — Ut accusatores et accusationes quas leges sæculi non admittunt repellantur. — Si quis episcopum præter auctoritatem sedis apostolicæ damnaverit, vel a sede expulerit, de gradu suo deiciatur. *Ibid.*
 Epistola Orientalium ad Julium papam. — Causatur quod in communionem receperit Athanasium et cæteros quos ipsi damnaverant. 977
 Rescriptum Julii contra Orientales pro Athanasio et cæteris. 980
 I. De vocatione Orientalium episcoporum ad Julium. 985
 II. De appellatione ad sedem apostolicam. 985
 III. De eadem re. *Ibid.*
 IV. Si quis putat gravari a proprio metropolitano. *Ibid.*
 V. De accusationibus quas leges sæculi non admittunt. *Ibid.*
 VI. Ut nullus episcopus alterius parochiam retineat. *Ibid.*
 VII. Si quis adversus episcopum negotium habuerit. 986
 VIII. De episcopis rebus suis spoliatis. *Ibid.*
 IX. De accusatoribus et testibus. *Ibid.*
 X. De appellationibus ad sedem apostolicam et de eis qui adversus Patres aruantur. *Ibid.*
 XI. De accusationibus clericorum. *Ibid.*
 XII. Quæ metropoles priuatae vocentur. *Ibid.*
 XIII. Qui sint inlames. *Ibid.*
 XIV. De causis episcoporum. *Ibid.*
 XV. Ut non admittantur ad accusationem errantes. 987
 XVI. De peregrinis iudiciis. *Ibid.*
 XVII. Ut nullus extra prov. vocetur ad iudicium. *Ibid.*
 XVIII. De se confessis non credendum supra crimen alienum. *Ibid.*
 XIX. De incertis non judicandis. *Ibid.*
 XX. De criminationibus majorum natu. *Ibid.*
 XXI. De provinciali synodo retractanda a papa. *Ibid.*
 XXII. Si quis iudices majoris auctoritatis appellaverit. *Ibid.*

XXIII. Ut metropolitanus nihil agat sine consilio episcoporum. 988
 XXIV. Ne iudices in absentem proferant sententiam. *Ibid.*
 XXV. Adhuc de accusationibus clericorum. *Ibid.*
 XXVI. De episcopis accusatis. *Ibid.*
 XXVII. De injusta episcoporum damnatione. *Ibid.*
 XXVIII. Detractores et fautores inimicorum ab accusatione removendos. *Ibid.*
 XXIX. Si possit episcopus a pauciori numero episcoporum restitui quam fuerat damnatus. 989
 XXX. Si sit fugiendum episcopis causa persecut. *Ibid.*
 XXXI. Quanta cautela judicare oporteat. 990
 XXXII. Ultra provinciæ terminos accusandi licentia non progrediatur. 991
 XXXIII. Qui non ad accusationem sint admittendi. *Ibid.*
 XXXIV. Nullam alterius iudicis quam sui sententia teneri. *Ibid.*
 XXXV. De episcopis spoliatis vel a sede pulsis. *Ibid.*
 XXXVI. Quod excommunicati episcopos non possint accusare. 992

C. F. MARIUS VICTORINUS ET CANDIDUS ARIANUS.

PROLEGOMENA.
 Notitia de Victorino Afro. 993
 Marti Victorini liber ad Justinum Manichæum, contra duo principia Manichæorum, et de vera carne Christi. 999
 Victorini tractatus de verbis Scripturæ: *Factum est vespere et mane dies unus.* Coperitum a vespere dies, au a matutino. 1009
 Candidi liber de generatione divina, ad Marium Victorinum rhetorem. 1013
 Victorini liber de generatione divini Verbi, ad Candidum Arianum. 1910

- Candidi epistola ad Marium Victorinum rhetorem. 1035
 Victorini adversus Arium libri quatuor.
 LIBRA PRIMUS. Definitio sententiarum de Jesu Ario et Eusebio; quorum primus ait: *Quoniam filius non est ingenuus; alter, quod duo non sint ingenua.* 1039
 LIBRA SECUNDUS. In quo catholicis Arius et Eusebius consentiant. 1088
 LIBRA TERTIUS. In quibus discrepent. 1088
 LIBRA QUARTUS. In quibus ipsis sibi videantur adversi. 1115
 Victorini tractatus de verbo *deus* recipiendo. 1137
 Victorini de Trinitate hymni tres. 1159
 Victorini in Epistolam Pauli ad Galatas libri duo.
 LIBRA PRIMUS. Prima d. arum partium in quibus divisit Epistolam auctor. Apostolus reprehendit Galatas quod abducere permiserint a veritate quam ab ipso acceperant. Quare et quomodo se restituisse Cephæ Paulus explicat. 1145
 LIBRA II. Altera pars Epistolæ. Qui legis operibus justificari cupit, expers est fructus Christi, in quo nec prodest circumcisio, nec præputium, sed fides viva. Cur humilitate juvenandus est proximus. 1171
 Victorini in Epistolam Pauli ad Philippenses.
 LIBRA UNICUS. Ex magno affectu quem habet erga Philippenses manifestat Apostolus eis quod pressuræ suæ in majorem fidem Evangelii fructum cesserint. Ad mutuum dilectum et concordiam antequam modestam miro affectu eos hortatur. 1197
 Victorini in Epistolam Pauli ad Ephesios libri duo.
 LIBRA PRIMUS. Prima pars Epistolæ in duas quasi divise. Agit gratias Deo Apostulus ob fidem ac dilectionem Ephesiorum erga proximos, orans ut perfectam adipsam venissent sapientiam. Peccatis antea mortui per Christum vivificati sunt, non suis operibus. Ostendit gentes quæ prius alienæ erant a Dei promissionibus, jam per Christum et fidem actas esse sanctorum concives; idemque habere fundamentum cum patriarchis et prophetis. 1253
 LIBRA II. Pars altera epistolæ. Monet Apostolus ut in hoc corpore manentes, separentur ab iis qui mente exsecuti sequuntur effrene carnis desideria. Uxores vult subditas esse viris, viros autem diligere uxores sicut Christus dilexit Ecclesiam. Filii parentibus, servique dominis obediant. 1253
 Victorini liber de Physicis. 1293

OSIUS EPISCOPUS CORDUBENSIS.

- Prolegom. Notitia historica de Osio ep. Cordubensi. 1309
 Historia Concilii Sardicenis. 1313
 Opera quæ exstant. — Osii sententiæ in Concilio Sarlicensi. 1317
 Concilium Cordubæ sub Osio habitum. 1327
 Epist. Osii episc. Cordub. ad Constantium August. *Ibid.*

LIBERIUS PAPA.

- Prolegom. Notitia historica in Liberium papam. 1331
 Varia res. — Notitia de Liberio papa. 1337
 Notitia epistolarum non exstantium aut supposititiarum quæ ad Liberium papam attinent. 1341
 Opera quæ exstant. — Oratio Liberii Marcellinam S. Ambrosii sororem dato virginitatis velo consecrantis. 1345
 Epistola Liberii papæ ad Osiu[m] episcopum Cordubensem. De Vincentii episcopi Capuani legatione et lapsu. 1349
 Epistola Liberii papæ ad Cæcilianum Spoletinum episcopum. De eadem re. *Ibid.*
 Epistolæ Liberii papæ ad Eusebium Vercellensem episcopum. De Legatione Luciferi Calaritanus episcopi ad Constantium imperatorem ut concilium quo res Ecclesiæ componuntur ab eo postulet. Ut Eusebius ipse illius adiutor quo petitionem impetret. 1350
 Epistola missa ad Constantium imperatorem a Liberio episcopo urbis Romæ per Luciferum episcopum. Constantium sibi placere et concilium quo pacis Ecclesiarum consulatur ab eo impetrare conatur. 1351
 Epistola Liberii papæ ad Eusebium Vercellensem episcopum. Quanta lætitia affectus sit Eusebii literis quibus eum se legatis ipsius adiunxisse didicit. Fortuniano Aquileiensi episcopo se pariter scripsisse ut cum eis excubet, et si opus sit, suam eis præsentiam non neget. 1355
 Epistola Liberii papæ ad Eusebium, Dionysium et Luciferum in exilio constitutos. Iis de confessionis gloria gratulatus, illorum orationibus se commendat, ut de universis quæ Mediolani gesta sunt se certiores faciant rogat. 1368
 Liberii papæ dicta ad Eusebium Spadonem, dum ipsum,

- ut in Athanasium subscribens imperatori obtemperaret, hortabatur. 1377
 Dialogus Liberii episc. Romani et Constantii imperat., triduo antiquam Liberius in exilium deportaretur. 1380
 Epistola Liberii papæ ad Orientales. Se ab Athanasii defensione destituisse, pacem vero cum ipsis habere, ac fidem Sirmii expositam sibi a Demophilo oblatam suscipisse. Laborant et ipsi ut ab exilio dimittantur. 1385
 Epistola Liberii papæ ad Ursacium. Se ab Athanasii communionem esse separatam et cum Orientalibus nec non cum Auxentio et E[]cletio pacem habere. Ut ipsam ad Ecclesiam suam a Constantio remitti curent. 1388
 Epistola Liberii papæ ad Vincentium episcopum Capuanum. De solatio quod ex Urbici ope percipiebat sibi subdito. Se ab Athanasii nomine recessisse, et cum Orientalibus pacem habere. Hac de re Vincentius Campaniæ episcopus certiorum faciat, et cum iis ad imperatorem scribat, quo ab exilio revocetur. 1379
 Epistola Liberii episcopi urbis Romæ facta ad catholicos episcopos Italiae. Veniam iis qui Arimini lapsi sunt, negandam non esse. Qua conditione admittendi sint. 1372
 Monumentum in epistolas sequentes legatorum Lampsacensium synodi ad Liberium papæ, et Liberii ad Orientis orthodoxos episcopos. 1374
 Epistola legatorum Lampsacensium synodi ad Liberium papam. Tum proprio, tum coram a quibus missi sunt nomine proferuntur se fidem Nicænam tenere ac servaturos esse, ac, si quis ipsos accesserit, se coram episcopis quos Liberius probaverit causam esse dicturos. 1377
 Epistola Liberii urbis Romæ episcopi ad universos Orientis orthodoxos episcopos. Legatos eorum fidem Nicænam professos esse. Fidei hujus rogam in *substantiæ* et *consubstantialis* vocabulis situm esse. Pravorum conatus ut Arimini hæc vocabula supplerentur. Arimienensis synodi gesta ab ipsorum legatis damnata esse, et ab iis qui decepti tunc fuerant summo consensu damnari. 1382
 Appendix. Gesta Liberii papæ. — Admonitio in hæc gesta. 1388
 Gesta Liberii. — I. Fidel confessio. 1388
 II. Constantius a lepra mundatus. — Constantius Nicomedie baptizatus. — Liberius relegatus Nollam. 1389
 III et IV. Liberius Damasum vicarium instituit. — Petri amor post negationem. — Chrisna. *Ibid.*
 V. Baptizatus in pelve, flumine, palude. 1390
 VI. Constantii expeditio super Danubium. 1391
 VII. Liberius ut in basilica S. Petri baptizet rogatur. *Ibid.*
 VIII. Damasus pollicetur fontes. — Liberius baptizatus in Pentecoste. 1392
 Censura epistolæ sequentis. 1393
 Epistola qua Athanasius Romanus citatus et a romanæ Ecclesiæ communionem separatus flagitur. Orientalibus ipsis adversariis a Liberio in communionem suam admissis. 1395
 Monumentum in duas epistolas sequentes. *Ibid.*
 Epistola Liberii episcopi Romæ ad Athanasium episcopum Alexandria, quod Deus Verbum perfectum hominem assumpsit. *Ibid.*
 Epistola seu rescriptum sancti patris Athanasii archiepiscopi Alexandrini ad Liberium Romæ episcopum. 1397
 Epistola Liberii papæ ad Orientales orthodoxos episcopos, qua nuntiat Athanasium cum rogatus litteris Romæ comparere ut iudicaretur noluisset alienum esse a communionem sua sive Ecclesiæ romanæ. 1399
 Epistola Liberii papæ ad omnes generaliter episcopos. Ut nullus pro persecutionibus, dum durare potest, suam relinquat Ecclesiam, nec quietem magis eligat, quam pro populo sibi commisso laborare sibi intendat. 1400
 Epistola Athanasii et Ægyptiorum episcoporum ad papam Liberium. De oppressionibus Arianorum. 1403
 Epistola Liberii papæ ad Athanasium et episcopos Ægyptios responsoria. Contra perturbatores pacis et quietis ecclesiarum et tales qualiter puniendos. 1406
 Decreta Liberii papæ. 1408
 Potamius episcopus Ulyssiponensis.
 Prolegomena. — De Potamio episcopo Ulyssiponensi. 1409
 Potamii episcopi tractatus duo. — Tractatus primus, de Lazaro. 1411
 Tractatus secundus, de martyrio Issæ prophetæ. 1415
 Epistola Potamii ad Athanasium ab Arianis impeditum, postquam in concilio Ariminiensi subscriperunt. 1416